

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
Boston Library Consortium Member Libraries

DOCTORIS SERAPHICI
S. BONAVENTURAE
S. R. E. EPISC. CARD.
OPERA OMNIA

DOCTORIS SERAPHICI
S. BONAVENTURAE

S. R. E. EPISCOPI CARDINALIS
OPERA OMNIA

HUSSU ET AUCTORITATE
R.^m P. ALOYSII A PARMA

TOTIUS ORDINIS MINORUM S. P. FRANCISCI

MINISTRI GENERALIS

EDITA
STUDIO ET CURA PP. COLLEGII A S. BONAVENTURA

AD PLURIMOS CODICES MSS. EMENDATA

ANECDOTIS AUCTA PROLEGOMENIS SCHOLIS NOTISQUE ILLUSTRATA

TOMUS V.

AD CLARAS AQUAS (QUARACCHI)
PROPE FLORENTIAM
EX TYPOGRAPHIA COLLEGII S. BONAVENTURAE

—
MDCXCXI

BX
890
B673
Q3
t.5

Proprietas Litteraria.

BUSBY LIBRARY
CHESTNUT HILL MASS.

FEB 21 1978

JAN 24 1990

DOCTORIS SERAPHICI

S. BONAVENTURAE

S. R. E. EPISC. CARD.

OPUSCULA VARIA

THEOLOGICA

TOMUS V.

AD CLARAS AQUAS (QUARACCHI)
PROPE FLORENTIAM
EX TYPOGRAPHIA COLLEGI S. BONAVENTURAE

—
MDCCCXCI

OPUSCULA HUIUS TOMI.

1. Quaestiones disputatae de scientia Christi, de mysterio Ss. Trinitatis, de perfectione evangelica. <i>pag.</i>	1
2. Breviloquium »	199
3. Itinerarium mentis in Deum »	293
4. Opusculum de reductione artium ad theologiam »	317
5. Collationes in Hexaëmeron »	327
6. Collationes de septem donis Spiritus sancti »	455
7. Collationes de decem praeceptis »	505
8. Sermones selecti de rebus theologicis »	532

PRAEFATIO.

Postquam magnum seraphici Doctoris Commentarium in quatuor libros Sententiarum Petri Lombardi absolvimus, in hoc quinto tomo ea omnia diversi generis opuscula collegimus, quae ad Bonaventurianam theologiam speculativam et scholasticam illustrandam plus minusve servire videbantur. Cum igitur omnia editionis nostrae opera in quinque partes seu classes dispertita nos edituros esse statuerimus (tom. I. praefatio generalis, pag. XXXVII), classis prima, quae opera ad theologiam speculativam seu scholasticam spectantia comprehendit, quaeque ambitu et rerum gravitate prae ceteris latius patet, Deo favente, feliciter adducta est ad finem.

Peritum rerum theologiarum existimatorem libenter putamus concessurum, pleraque quinti voluminis opuscula tum eminere mira doctrinae ingeniique excellentia, tum singulari modo exprimere indolem et spiritum seraphico Doctori proprium. Notissima ac summis laudibus elata opuscula *Breviloquii, Itinerarii mentis in Deum, de Reductione artium ad theologiam* hic apparent ad normam antiquissimorum codicum castigata et varie illustrata. Cetera huius tomi opuscula vel penitus hucusque ignota erant, vel edita in solo Supplemento F. Benedicti Bonelli parum divulgato, eademque ob defectum idonei codicis nec integre nec correcte, vel denique in praecedentibus editionibus legebantur ita vitiis, interpolationibus lacunisque deformata et obscurata, ut absterrent a lectione et ob caliginem operi offusam seraphici auctoris vix certum vestigium agnosci posset.

Penitus oblivioni datae erant *Quaestiones disputatae*, a P. Fidele a Fanna b. m. detectae et integrae hic a nobis primo editae. His hucusque ineditis annumerandae sunt praeter duos sermones novem *Collationes de septem donis Spiritus sancti*, quarum Bonelli (Supplement. III. col. 419 seqq.) tantum *epitomen* quandam publicavit, in qua insuper una collatio desideratur.

Collationes in *Hexaëmeron* et de *decem praeceptis* iam a saeculo XV. saepius typis vulgatae sunt, sed intolerandis vitiis deformatae. Hoc dicendum est imprimis de Collationibus in *Hexaëmeron*, quae quasi nova forma induendae erant et magna ex parte rescribendae, ut ad normam antiquorum codicum corrigerentur. Et quia eadem a S. Doctore non sunt scriptae, sed ab auditoribus ex ore dicentis imperfecte exceptae, insuper postea interpolatae et depravatae; magnam in reformando textu difficultatem experti sumus. Non tamen taedet nos laboris

in hoc opusculo emendando consumti, cum ipsum, a mille vitiis expurgatum et summaris, divisionibus et notis marginalibus auctum, legentibus nunc sit accessu non difficile. Refertum autem est copia gravissimarum sententiarum. Continet enim scientiarum, praesertim theologiarum, quandam encyclopaediam et methodologiam, ut recentiores loquuntur, quae tum ratione aetatis, qua scripta est, tum ratione altissimi et vere seraphici spiritus, qui eam dictavit, speciali attentione digna nobis videtur.

De rationibus, quare non receperimus alia quaedam opuscula in editione Vaticana S. Bonaventurae tributa, quae in hoc tomo tanquam suo loco ponenda videbantur, inter quae praevalet opus inscriptum *Centiloquium*, in Prolegomenis, c. 10. per singula agitur.

Dum grato animo agnoscimus indulgentiam et benignitatem, qua quatuor priora volumina nostrae editionis a viris doctis ubique recepta sunt; confidimus fore, ut hoc quintum ratione rerum quas continet gravissimarum nec sine improbo labore editarum speciali favore comprobetur, ad laudem et gloriam summi Regis, cui soli honor sit et gloria!

In Collegio S. Bonaventurae
ad Claras Aquas 29. Novembris 1890.

P. P. EDITORES.

PROLEGOMENA

IN QUINTUM TOMUM.

De singulis huius voluminis opusculis tractamus distinctis capitulis, ut benevolus lector sub uno conspectu habeat et facile ponderare possit omnia documenta, quae ad singulorum fidem et incorruptam auctoritatem atque ad nostrum in ipsis expurgandis et illustrandis laborem spectare videntur.

CAP. I.

Prolegomena in Quaestiones disputatas in universo, et speciatim in quaestiones de scientia Christi et de mysterio Ss. Trinitatis.

§ 1. **Tangitur inventio et praestantia praedictarum Quaestionum.** — P. Fidelis a Fanna b. m. in perscrutandis Europae bibliothecis detexit omnes codices earum quas publicamus quaestionum, quarum ipsa memoria ita data erat oblivioni, ut a tribus saeculis nemo doctissimorum virorum, qui de re literaria et de ipsius Bonaventurae operibus tractaverunt, eorum mentionem fecerit. Ne ipse quidem diligentissimus P. Benedictus Bonelli excipiendus est, licet ante oculos habuerit et imprimendum curaverit illum antiquum catalogum bibliothecae Tudertiuae, § 2. relatum, qui has Quaestiones disertis verbis commemorat. Excipienda est solummodo quaestio de paupertate, quae separata ab aliis et non omnino integra a saeculo XV. saepius typis vulgata est.

Non vacat longius scrutari, quare acciderit, ut haec scripta penitus neglecta et quasi sepulta remanserint; manifestum tamen est, causam nullatenus repetendam esse ex eo, quod ipsa vel sint i se exigui pretii, vel temporum subsequentium usui et necessitati minus accommodata. Nemo enim, opinamur, qui rerum theologiarum peritus arbiter, eadem attente legerit, inficiabitur, has Quaestiones omnes tanto Doctore dignissimas esse, immo plerasque, praesertim eas quae de mysterio Ss. Trinitatis modo prorsus singulari agunt, inter praestantissima eiusdem opera censendas esse. Et quis negabit, ut de aliis taceamus, magnum articulum illum sive tractatum de obedientia Summo Pontifici debita, sive de Romani Pontificis praerogativis (qui ultimum locum harum Quaestionum occupat), in acerrimis de iuribus Summi Pontificis controversiis per quatuor saecula agitatis

potuisse opportunissime ad veram doctrinam catholicam defendendam impendi?

§ 2. **S. Bonaventurae resapse scripsit complures Quaestiones disputatas.** — Aetate media magistri theologiae, ut apud omnes constat, de quibusdam doctrinae capitulis publice solebant disputare diffusius, quam fieri poterat in ordinario cursu, qui in exponendis Petri Lombardi sententiis ad incipientium discipulorum instructionem occupabatur. Multis argumentis pro utraque parte in medium prolati, sententia disputantis magistri in conclusione proponebatur et confirmabatur, solutis deinde argumentis ad oppositum adductis. Inde nomen *quaestionis disputatae* hoc scholasticum exercitium accepit; et quando plures quaestiones ad libitum tractabantur, vocabantur *quodlibetum* vel *quodlibeta*, qui terminus, saltem posteriore aetate, communis de omnibus talibus quaestionibus usurpabatur. Praesumentum est, S. Bonaventuram, universitatis Parisiensis magistrum, non recessisse ab hac consuetudine, praesertim cum ipse auctor fuerit, ut in cunctis generalibus Ordinibus Parisiis 1266 habitis et deinceps huiusmodi disputationes publice instituerentur (cfr. P. Benedictus Bonelli, Prodrum ad opera omnia S. Bonaventurae, Bassani 1767 col. 39 n. 6; Sbaralea, Supplementum ad scriptores Ord. Min. pag. 170, col. 2.).

Haec praesumptio fit res certa et explorata antiquissimo quodam catalogo bibliothecae, quae fuit Conventus S. Fortunati in civitate Tuderti, nunc autem spectat ad eiusdem municipium. Ut testatur liber *Inventario dei codici della comunale di Todi, compilato da Lorenzo Leonii*, pag. 62-64, et ante eum Bonelli (libr. cit. col. 478 seqq.), memoratus catalogus habetur ibi in cod. sign. 185. (et etiam in cod. sign. 187.) et inscribitur: « Inventario librorum Conventus fratrum Minorum de Tuderto, et sunt ordinati et distincti secundum ordinem alphabeti ». — Ut aetas et auctoritas huius documenti appareat, observamus, quatuor in hoc codice haberi inventaria a quatuor manibus temporibus sibi succedentibus conscripta. De primo et antiquiore subinde loquimur. Fol. 33. incipit secundum his verbis: « Istud est inventarium *nostrum*, factum ex praecepto Benedicti Papae XII. per fratrem Thomam Todinelli de Tuderto, tempore fratris Matthaei, tunc guardiani Conventus Tuderti » etc. Deinde fol. 42. r. sequitur tertium inventarium, scriptum 15. Aprilis an. 1333: quantum

denique fol. 43. v. die 7. Madii [sic] an. 1361 (apud Leonii an. 1360). Primum autem inventarium, cui alterum, quod ibi dicitur *novum*, tempore Benedicti XII, qui fuit Papa ab an. 1334 usque ad an. 1342, subiunctum est, testante ipsa scriptura, circa finem saeculi XIII. confectum est, probabilissime eo tempore, quo cardinalis Bentivenga de Bentivengis libros suos multos et pretiosos et suppellectilem argenteam Conventui Tudertino S. Fortunati legato reliquit. Ipse enim primo fuit guardianus eiusdem Conventus, deinde an. 1276 electus episcopus Tudertinus, an. 1278 promotus ad dignitatem cardinalis Ecclesiae Romanae et an. 1290 (ita probabilis, non an. 1289, ut dicunt Bonelli et Leonii) mortuus et in ecclesia S. Fortunati sepultus est. In suo testamento 14. Iunii 1286 scripto, quod in libro Leonii pag. 78 impressum est, dicit ille cardinalis (ibid. pag. 81): « Item volumus, quod omnes libri, quos emimus, praeter decretales dentur Conventui fratrum Minorum de S. Fortunato Tuderti ». Quod hac occasione, sicut aliarum rerum, ita etiam tot librorum legatorum inventarium primum confectum sit, fere pro certo habendum est. Haec suppositio eo confirmatur, quod in isto catalogo non notantur auctores, nisi qui ante an. 1290 scripserunt, ut affirmat Bonelli (Prodrum, col. 479 seqq.), qui multos ex eodem transcripsit.

In hoc igitur tantae antiquitatis et auctoritatis catalogo praeter multos alios S. Bonaventurae libros notatae sunt etiam eiusdem *Quaestiones disputatae*. Inter opera enim theologica (ibi fol. 48.) legitur sub numero 18: « Item, quaestiones disputatae fratris Guillelmi Baglionis, fratris Bonaventurae, fratris Bartholomaei, fratris Guillelmi de Mara, fratris Gualterii, in uno volumine ». Etiam in secundo inventario (n. 36.) idem liber notatur, memorato explicitè nomine S. Bonaventurae; in quarto vero ista collectio quaestionum a diversis scripturam non notatur, sed sub n. 49. idem ipse cod. (nunc sign. 60) refertur, qui adhuc conservatur et quaestiones disputatas de scientia Christi et de mysterio Ss. Trinitatis continet. Codex iste miscellaneus et infra § 4. accuratius descriptus continet Commentarium S. Bonaventurae in Lucam, cui praefixum est opusculum ab alia manu saec. XIII scriptum, quod incipit: *Queritur de scientia Christi*. Manifeste apparet, has Quaestiones prius existisse in alio volumine et deinde cum praedicto Commentario coniunctas et compaginatas esse. Et cum aliunde constet, ipsas habere auctorem S. Bonaventuram, valde est verisimile, eas non esse diversas ab illis quae in primo inventario simul cum aliorum auctorum quaestionibus memorantur ut Bonaventuranae et in uno volumine aliis coniunctae. Cum autem postea in aliud volumen translatae sint, factae sunt anonymae.

Ex praedicto igitur inventario iam satis apparet, S. Bonaventuram reapse scripsisse Quaestiones disputatas. Quod confirmatur non tantum illis documentis, quae in seq. § in medium profertur, sed etiam testimonio Fr. Bonifacii de Ceva, qui edidit magnum opus inscriptum *Firmamenta trium Ordinum* etc. Parisiis, Jean Petit, 1512. Ibi p. I. fol. XLII r. est indiculus operum S. Bonaventurae (vide infra c. 12.), qui ultimo loco habet: « Item, plurima uocabula ».

§ 3. *Quaestiones a nobis editae iure S. Bonaventurae vindicantur.* — Primo, *criteria intrinseca*, quae vocantur, scilicet doctrina, methodus, loquendi formulae, stilius harum Quaestionum, ita manifeste Bonaventuram testantur auctorem, ut qui attente legerit eiusdem Commentarium in Sententias Petri Lombardi vix de hoc possit dubitare, etiam deficientibus testimoniis

historicis. Certe nos, examinantes illos codices, qui has quaestiones referebant similibus aliorum auctorum quaestionibus permixtas, solo interiorum notarum discrimine facile potuimus distinguere Bonaventurianas ab alienis.

Sed minime desunt certa testimonia pro legitimo earum auctore S. Bonaventura. In hoc capitulo afferimus ea tantum, quae spectant ad Quaestiones de scientia Christi et de mysterio Ss. Trinitatis.

Primum testimonium dat cod. Vaticanus, sign. 612. saec. XIII. infra § 4. accuratius descriptus et a nobis littera A distinctus. Ut hoc testimonium ab unoquoque propriis oculis possit examinari, duarum paginarum imaginem arte photographica fideliter expressam his prolegomenis subiunximus. In prima igitur harum paginarum, col. 2. ante medium, legitur tabula dictarum quaestionum his verbis:

« Utrum scientia Christi secundum quod Verbum se extendat ad infinita ».

« Utrum Deus cognoscat ea quae cognoscit per rerum similitudines, vel per essentiam » etc. — Septimo loco est:

« Utrum divinum esse sit verum indubitabile ». — Sequuntur ceterae de Trinitate, quot in codice habentur, quarum ultima est:

« Utrum possint stare trinitas et summa immutabilitas ». Deinde: « Explicuit tractatus [sic] capitula huius tractatus ».

« Explicuit quaestiones **bonaventurae** de scientia Christi ».

« Queritur de scientia Christi secundum quod Verbum, utrum se extendat ad infinita » etc. (cfr. edit. nostra pag. 3 seqq.).

Nihil obstat, quod in aliis nostris codicibus eadem quaestiones sunt anonymae. Hoc ipsum saepissime invenitur in tot quaestionibus disputatis, quae adhuc in bibliothecis inediae conservantur. Non raro defectus nominis accidit vel propter eandem rationem, quam supra, loquentes de codice Tudertino (B), indicavimus, quia scilicet opuscula, ablata ex libro, cuius primitus pars erant, compaginata sunt postea aliis; vel ob hanc causam, quia plurium auctorum quaestiones de variis rebus in unum volumen postea collectae sunt. Utraque ratio, vel prima, vel secunda, manifeste observatur in octo codicibus a nobis adhibitis.

Secundum testimonium reddit auctor synchronus, famosus ille antesignanus zelatorum regulae S. Francisci, Petrus Ioannis Olivi, qui mortuus est 14 Martii 1298, ut probavit cl. P. Franc. Ehrle S. I. in eruditissimo suo tractatu de vita et scriptis Petri Ioannis Olivi (Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte des Mittelalters von P. H. Denife O. P. und Fr. Ehrle S. I., Band III, Heft 3. 4. pag. 409-352). Praedicatus Petrus theologiae studium complevit in universitate Parisiensi, factus ibidem baccalarius, magistri lauream respuens, et vivente adhuc S. Bonaventura, commoratus est Parisiis in eodem cum illo Conventu. Versatissimus fuit in operibus S. Doctoris, quae passim ita excerpserit et non raro quasi transcripsit, ut etiam viri eruditi (inter alios etiam P. Benedictus Bonelli) in errorem inciderint, plura eiusdem opera attribuentes seraphico nostro Doctori.

Ihones igitur hic testis in quadam suo quolibeto expressis verbis citat S. Bonaventuram ut auctorem harum quaestionum. In codice enim bibliothecae Burghesianae (Romae), sign. 54. (alias 250). fol. 134. v. col. I. allegatur primo locus ex Commentario S. Bonav. in I. Sent. d. 8; deinde sequitur: « Et idem vult Bonaventura in suis *Quaestionibus disputatis*, quaestione:

trum Deum esse, sicut verum indubitabile». Ita autem inscribitur articulus primus questionis 1. de mysterio Ss. Trinitatis (vide infra pag. 45). Eandem citationem vidimus in antiqua et rarissima horum Quodlibetorum aliorumque opusculorum eiusdem Olivi editioe, de qua diffuse agit P. Ehrle (loc. cit. pag. 467 seqq.).

Attendum est autem, quod hoc testimonium se extendit non tantum ad omnes quaestiones de Trinitate, quae manifeste inter se sunt connexae, sed etiam ad quaestiones de scientia Christi, quae in illis citantur. Nam de Trin. q. 3. a. 1. ad 14. in fine dicitur in omnibus codicibus: «Sicut melius patuit supra in questione de scientia Christi» (q. 2. seq.). Inde etiam colligitur, has de scientia Christi quaestiones prius esse compositas quam alteras.

Pro explorato igitur habendum est, memoratas Quaestiones attribuentes esse S. Bonaventurae.

§ 4. Recensentur codices, quos in edendis quaestionibus de scientia Christi et de mysterio Ss. Trinitatis adhibuimus.

1. *Romae*, bibliotheca Vaticana, cod. 612. membr. in fol. saec. XIII. — A fol. 7. r. col. 2. antiquae numerationis usque ad fol. 24. v. col. 1. complectitur omnes quaestiones de scientia Christi et de mysterio Trinitatis usque ad verba summa immutabilitas, q. 6. a. 2. in corp. Hoc enim loco, ut in nostra ed. pag. 104, nota 4. diximus, omnes codd. deficient, excepto D. — Item fol. 221. v. col. 1. habetur pars Quaestionum de perfectione evangelica, scilicet quaestio de obedientia a. 1. et 2. iam supra § 3. notavimus, solum hunc codicem prima manu nominare Bonaventuram, ut in imagine infra descripta legi potest. Cod. satis mendose est scriptus. — Sign. A.

2. *Fuderti* in Umbria, bibliotheca sancti Fortunati, cod. 60. membr. in fol. saec. XIII. — Continet sine titulo et nomine auctoris a fol. 1. r. col. 1. usque ad fol. 27. v. col. 1. post med. quaestiones omnes de scientia Christi et etiam de mysterio Trinitatis, et q. 6. a. 2. in medio corp. deficit sicut ceteri, excepto D, sed scriptor in membrana reliquit locum vacuum ad supplendum. Iam notavimus § 2, has quaestiones posteriori compaginatas esse Commentario S. Bonaventurae in Lucam. — Sign. B.

3. *Parisiis*, bibliotheca Nationalis, cod. 16405, olim Sorbon. 847, membr. in fol. parvo, saec. XIII. — Habet tantum tres quaestiones de scientia Christi, scil. 2. 3. 4, sed alio ordine. Fol. 21. r. sic incipit: *Primo queritur, utrum quidquid scitur certitudinaliter* etc. Inscrit primo quaestionem quartam, deinde secundam, tandem tertiam, quae desinit fol. 24. v. col. 2: *Et per hoc patet solutio quesitorum*. — Non pauca argumenta omittit, vel contracte et obscure refert, ut pluries in notis observavimus. — Sign. C.

4. *Florentiae*, bibliotheca Nationalis, cod. D. IV. 27. membr. in fol. saec. XIII. exeuntis, qui solus habet omnes Bonaventurae Quaestiones a nobis editas, sed locis separatis, ut subinde dicetur. — In ipso unitae sunt duae partes. Prima pars est saec. XIV. et continet Commentarium in III. librum Sentent. Alexandri ab Alexandria Ord. Min. Secunda pars antiquior incipit cum nova foliorum numeratione et istas Quaestiones exhibet hoc ordine. Fol. 1. r. col. 1. absolute incipit: *Consequenter queritur, utrum possit stare trinitas cum summa necessitate*, quae est q. 7. de mysterio Trinitatis. Tunc sequitur q. 8. de eodem; deinde quaestiones de obedientia, sed hoc loco tantum a. 1. et 2. — Fol. 6. incipiunt quaestiones anonymae, fortasse Alexandri ab Alexan-

dria, de creatione rerum et de anima humana usque ad fol. 17. v. col. 1. — Fol. 19. r. col. 1: *Questio est de scientia Christi*, de qua omnes exhibentur, quibus (fol. 28.) subleuntur quaestiones de mysterio Trinitatis. — Sed notandum, quod etiam in hoc cod. ad illum locum q. 6. a. 2, ubi alii codd. deficient, scriptor reliquit locum vacuum pro continuatione; quae lacuna postea expleta est continuatione litteris scripta valde minoribus. Explicunt quaestiones de Trinitate fol. 43. r. Deinde sequitur eodem fol. v. col. 1: *Questio est de paupertate, de qua duo queruntur*, et sequitur quaestionum de perfectione evangelica q. 2. a. 1. et 2. — Subleuntur earundem quaestio 4. a. 3. his verbis: *Ultimo queritur, utrum christiane religionis sit, ut omnes obediant uni*. — Fol. 51. habetur q. 1. de perfectione evangelica, scilicet de humilitate; fol. 54. q. 3. de continentia; fol. 57. q. 2. a. 3. de labore manuum. Sequitur indicibus eo ordine, quo quaestiones disponentur in codice. — Sign. D.

5. *libltem*, bibliotheca Mediceo-Laurentiana, Plut. XXIX. dext. cod. 8. membr. in fol. saec. XIII. exeuntis. — Primo habet Quaestiones disputatas S. Thomae et quoddam scriptum S. Hieronymi. Deinde in minore forma pergament et ab alia manu scriptae sequuntur quaestiones S. Bonaventurae. Fol. 96. r. in superiore margine ab alia, sed antiqua manu praemittitur: *De scientia Dei*. Haec eadem manus praemittit etiam in sequentibus respectivos titulos. Hinc col. 1: *Queritur de scientia Christi* etc. Quaestiones de mysterio Trinitatis deficient fol. 121. v. col. 2. et eodem loco questionis 6, sicut est in aliis codd., excepto D. Fol. 122. r. col. 1. incipiunt quaestiones de perfectione evangelica his verbis: *Volentes circa evangelicam perfectionem aliqua indagare, primo exordium inquisitionis nostrae sumendum est ab humilitate. Et primo queramus de ipsa tanquam de perfectionis radice; secundo de paupertate; tertio de continentia; quarto de obedientia*. — Post quaest. de humilitate sequuntur fol. 124. r. col. 2. tres articuli de continentia, sed cum inscriptione: *Postquam habitum est de paupertate, restat nunc agere de continentia*. Omissis quaestionis 4. primis articulis, sequitur eiusdem a. 3: *Utrum omnes Christiani debeant obedire uni*. Denique fol. 131. habet 2. quaestionis articulos 2. et 3. — Sign. E.

6. *Lugduni Batavorum*, bibliotheca Publica, cod. membr. in 4. ser. latin. XVIII. 491. A, saec. XIII. — Hic cod. exhibet tantum omnes quaestiones de scientia Christi et de mysterio Trinitatis q. 1. a. 1. et 2, paucis omissis. Fol. 37. r. in superiore parte manus saec. XV. exaravit: *Quodlibet sancti Thome de Akino. Nota, quod compositum unum aliud Quodlibet, quod magis dicitur Quodlibet eius quam istud*. Deinde col. 1. incipit: *Volentes circa mysterium trinitatis aliquid indagare*. Desinit parum ante finem q. 1. fol. 42. v. col. 1. *reparationem humanam, quae fuit* (in nostra edit. pag. 58, col. 2. in 1. corollario). Deinde sequuntur quaestiones de scientia Christi, quae completae exhibentur usque ad fol. 58. r. col. 2. circa medium. — Sign. F.

7. *Romae*, bibliotheca principum Burghesiorum, cod. 59. membr. in fol. saec. XIII. — Continet quaestiones editas a fratribus Minoribus; sed habet tantum quaestiones de scientia Christi et de mysterio Trinitatis. Fol. 117. r. col. 1. alia manus eiusdem saec. sub fine incipit absque ullo titulo: *Queritur de scientia Christi* etc. Sequuntur quaestiones de Trinitate usque ad fol. 139. r. col. 1. post medium. — Sign. G.

8. *Assisii* in Umbria, bibliotheca Conventus sancti Francisci, cod. membr. in fol. parvo, saec. XIII. exeunt. et partim XIV.

sign. 282. — Continet duas partes posterius compaginatas. In prima sunt quaestiones super libros Sententiarum, quarum initium: *Quia negantes, theologiam esse proprie scientiam*. Tunc sequuntur quaestiones contra Iudaeos, omnes anonymae. Secunda et antiquior pars, scripta saec. XIII. sub fine, exhibet quaestiones disputatas S. Bonaventurae de scientia Christi et de mysterio Trinitatis. Sed dolendum, quod omnes quaestiones de perfectione evangelica nunc desiderantur, quamvis in tabula, quam subicimus, indicentur et primitus in codice scriptae essent. Dictae quaestiones incipiunt fol. 26. antiquae numerationis, absque ullo titulo; desinunt eodem loco, quo ceteri codd., excepto D, ut dictum est de praecedentibus. — Fol. 86. v. et fol. 87. r. exhibetur sequens tabula indicans qq. de perfectione evangelica. [Numeri in fine positi sunt secundum antiquam numerationem foliorum].

Utrum christiane perfectionis sit vilificare se ipsum pro Christo, (fol.) 4.

Utrum christiane perfectionis sit abrenuntiare omnibus in communi et in speciali pro Christo, 3.

Utrum christiane perfectionis sit mendicare pro Christo, 6.

Utrum pauperes validi et maxime religiosi teneantur ad opera manualia, 42.

Utrum continentia conjugalis sit secundum evangelium, 15.

Utrum continentia vidualis sit secundum evangelium, 46.

Utrum virginalis continentia sit secundum evangelium [omnibus praefrenda], 17.

Utrum sit consonum iuri naturali, quod homo obediendo subiaceat [hominum], 18.

Utrum sit consonum evangelice perfectioni, quod unus voto se obliget ad obediendum alicui, 19.

Utrum christiane religionis sit, quod omnes obediant uni... — Deinde sequuntur in catalogo aliae quaestiones anonymae et fol. 26. quaestiones de mysterio Trinitatis.

Praenotati codd. omnes sunt antiqui, omnesque, excepto C, qui non pauca omittit vel contracte exprimit, in ipsa propositionum sententia, si praescindimus a manifestis librariorum negligentis et verborum ob homoteleton omissionibus, satis convenient. Nihilominus distinguere possumus duas familias. Prima et melior constituitur codd. A B E, qui eundem textum representant, licet saepe in incorrecte scripti sint. Magis emendatus est E, cui in quaestionibus de scientia Christi prope accedit B, qui in sequentibus de Trinitate magis est corruptus, praesertim omissionibus verborum. Huic familiae multum favet G, licet non raro habeat lectiones prorsus singulares, quae interdum valde bonae sunt. Alteram familiam representant codd. D F H, quorum minoris pretii est F, saepe corruptus. Denique C, qui tantum tres quaestiones continet et non integras, nobis vix utilitatem praebuit. — Textus noster fere semper sequitur primam familiam, quando tres ipsius codices conveniunt; quandoque tamen ob graves rationes etiam ad alteram familiam recursum habuimus, ut notae nostrae testantur.

Dolendum sane erat, quod pars articuli 2. quaestionis 6. de Trinitate et tota q. 7. et 8. (in editione a pag. 104 usque ad 145) non sint conservatae nisi in cod. D hinc inde corrupto. Etiam has ultimas quaestiones esse genuinas, certum est, cum disertis verbis auctor se referat ad praecedentes quaestiones (q. 7. a. 2. ad 8; vide pag. 109, nota 6.). — Sola quaestio 4. de scientia Christi, adiunctis aliorum opusculis, primo edita est a nobis an. 1883 in opusculo de *Humanae cognitionis ratione*.

In quaestiones de perfectione evangelica.

Incipiendum nobis est a tractanda quaestione de *paupertate*, quae ordine quidem est secunda, sed quadam ratione centrum et nodus, a quo aliarum quaestionum, quae ipsi connexae sunt, legitima auctoritas dependet. Ipsam autem esse S. Bonaventurae genuinum opus, hucusque nemini dubium fuit et certissimis documentis probatur, ut infra patebit. Insuper eadem habet suum locum inter documenta historica, quae illustrent celeberrimam illam controversiam, quae saeculo XIII. agitata est inter magistros universitatis Parisiensis et novos Ordines mendicantes, fratrum scilicet Praedicatorum et Minorum. Praedicta quaestio est primum opusculum, quod hac occasione scripsit S. Bonaventura ad veritatem principiorum tuendam et dictos Ordines a calumniis vindicandos. Respectu rei tractatae haec quaestio locum habere deberet in alia huius editionis classe, scilicet illa quae est de scriptis ad Ordinem Minorum spectantibus; sed graves rationes et ipsum auctoris exemplum suaserunt, ne a ceteris de perfectione evangelica quaestionibus separaretur.

§ 1. **Quaestio disputata de paupertate est genuinum S. Bonaventurae opusculum.** — Hoc affirmant omnes etiam veteriores operum seraphici Doctoris censes; hoc attestant antiquiores iudicii horum operum, praesertim Henrici Gandavensis, et clarius verba Ubertini a Casali, Tritheimii aliorumque, ut videri potest ex his iudiciis infra c. 10. relatis; hoc denique inviete probant inscriptiones codicum (infra § 2. et 5.) et tot editionum.

Nam, ut ab editionibus exordium faciamus, haec quaestio sine prologo aut verbis introductoris impressa est in editione Coloniensi an. 1486 (cfr. infra c. 11.) et deinceps eodem modo in omnibus opusculorum et omnium operum collectionibus, excepta Brixiensi anni 1495, quae non habet nisi opera ascetica. In his et in Vat. inscribitur: « de paupertate Christi contra Magistrum Guillelmum »; sed restrictio per vocem *Christi* contra Magistrum Guillelmum; sed restrictio per vocem *Christi* non convenit argumento nec cum codd.

Harum editionum longe melior est ea, quam P. Soldati O. P. publicavit Romae 1773, qui in vol. I. opuscula S. Thomae contra Guillelmum a S. Amore et in vol. II. S. Bonaventurae opuscula scripta de eadem re edenda curavit, in adiectis notis testimonia Scripturae et aliorum auctorum diligenter indicavit ac non paucos locos Vaticanae editionis emendavit. Sed cum non adhiberit nisi paucas editiones antiquiores et unum codicem Collegii S. Isidori, ut ipse dicit, saec. XV. vel XVI, non potuit nec alia plurima menda ad normam plurium et antiquiorum codicum corrigere nec quasdam lacunas (in art. 3.) explere.

§ 2. **Eadem quaestio a S. Bonaventura primo in scholis Parisiensibus publice disputata et deinde scripto edita est.** — Dicenda sunt nonnulla de memorata controversia, quae auctori dedit occasionem de hac re et disputandi et scribendi. In hoc sequimur documenta, quae nuper diligentissime et eruditissime collegit et notis illustravit cl. P. Henr. Denifle O. P. in magifico quod simul cum D. Aemilio Chatelain edito opere: *Chartularium Universitatis Parisiensis*, tom. I, Parisiis, typis fratrum Delalain, 1889. — Controversia igitur illa inter magistros Parisienses et Ordines mendicantes incepit an. 1252, paulatim crevit

in acerrimam hitem, ut Sedes apostolicae regisque Galliae provisionem provocaverit. Duobus prioribus annis huius principaliter contra fratres Praedicatorum agebatur (Chartular. pag. 258, nota 13.), cum vix nominentur Minores, quia, ut videtur, B. Ioannes a Parma, Generalis Ordinis Minorum, sollicitè pro pace conservanda laboraverat. Sed deinde controversia a personis insectandis insurrexit ad principia vitae evangelicæ neganda et oppugnanda. Antesignanus magistrorum, Guilielmus a S. Amore, an. 1255 edidit perniciosum libellum inscriptum: *Tractatus brevis de periculis novissimorum temporum*, qui incipit: « Ecce, videntes clamabant foris ». Hunc tractatum refutarunt S. Thomas et auctor quidam Ord. Minorum in opusculo incipiente: « Manus, quae contra Omnipotentem erigitur », quod hucusque communiter attribuebatur Fr. Bertrando de Iaiona, sed in cit. Chartulario (pag. 415, nota 1) refertur ex quodam codice alia sententia, quae auctorem eiusdem nominat Fr. Thomam de Eboraco, qui Oxoniae an. 1253 in theologia incepit.

Tertius est S. Bonaventura, qui in hac de qua agimus quaestione disputata primo duobus articulis, tacito nomine Guilielmi, veram doctrinam defendit et positiones adversarii evertit, quibus postea tertium de labore inanum adiunxit. P. Benedictus Bonelli (Prodrum. l. c. 4. n. 5. c. 5. n. 5.), P. Gasp. de Monte Sancto (Gesta e doctrina del seraf. Dott. S. Bonaventura, c. 6.), P. Antonius Maria de Vicetia (Vita di S. Bonav. l. c. 14.), secuti Waddingum (ad an. 1257), dicunt, S. Bonaventuram Anagninae, ubi Alexander IV. praedictum tractatum examini subiecit, contra Guilielmum disputasse, immo, ut P. Antonius Maria dicit (pag. 70), « legisse suam apologiam, quae est opusculum notum sub titulo de *Paupertate Christi* ».

Sed haec assertio nititur fragili fundamento et male convenit cum factis abunde certo probatis. Pro fundamento illi afferunt verba Thomae Cantimpratani O. P. (de Apibus, ll. c. 10. n. 23.), qui narrat, Anagninae praeter Humbertum et B. Albertum adfuisse etiam Ministrum Generalem Ordinis Minorum (qui tunc erat B. Ioannes a Parma). In editione libri de Apibus legitur nomen *Bonaventurae* ante *minister generalis*; unde Bonelli (Prodrum., col. 23. nota c) observat: « non quod tunc esset talis, sed quia postea fuit »; cum Parisiis commorans electus sit Generalis in Capitulo Romano 2. Febr. 1257. Sed illi lectioni praefatae editionis (res, quae toties accidit in antiquis editionibus) contradicunt antiquiores codd. meliores notae, in quibus nomen *Bonaventurae* deest; pro quo el. P. Denifle (Chartular. pag. 333, nota 6.) expresse allegat quinque codices; addit etiam, ipsum Guilielmum non venisse Anagninam nisi post libelli sui reprehensionem. — Quod B. Albertus fuerit Anagninae, attestatur etiam antiquum Chronicon cuiusdam fratris Ordinis Praed., quod desinit ad an. 1276 et conservatur in bibliotheca S. Pauli in Carinthia (Ord. S. Benedicti). Codex hic est sign. Cod. Hospit. 124. Post med. est illud Chronicon, ubi inter notissima alia, quae ad memoratam controversiam spectant, dicitur, a Papa Alexandro IV. concessam esse audientiam « B. Alberto Ordinis Fratrum Praedicatorum eosdem errores principaliter expugnanti ». Sed quod Bonaventuram pro certo habendum est, quaestionem, de qua loquimur, non fuisse disputatam Anagninae, sed potius in scholis Parisiensibus.

Hoc confirmatur verbis, quae ipse Bonaventura in hac quaestione scripsit post a. 2. in princ. *replicationis* (pag. 149, col. 1.): « His autem, quae praedicta sunt, conatus est aliquis multipliciter adversari... Hoc autem facit respondendo cuidam

quaestioni minus sufficienter post collectae in scholis, salva gratia colligentis, sicut melius potest apparere in praenominata quaestione ».

Quae sit haec quaestio *disputata in scholis* (utique non Anagninae!) et ex ore dicentis *minus sufficienter collecta*, et quae sint *responsiones* adversarii eidem adhaerente (quas Bonaventura postea addita suae quaestioni *replicatione* confutavit), haec omnia patefacit et demonstrat aliud documentum.

Fauste enim contigit, ut tum ipsa quaestio in forma illa *insufficienter reportata*, tum *censura* adversarii argumentis S. Doctoris oppositae in duobus codicibus, quos P. Fidelis a Fanna invenit, ad nostram aetatem pervenerint.

Imior istorum codicum conservatur *Cantabrigiae* in Anglia, bibliotheca Collegii Corporis Christi, sign. cod. 103., mendr. saec. XV. incensis. — Fol. 95. r. col. 1. a prima manu scripturam est: « Quaestio disputata a fratre Bonaventura super mendicitate, et obiectiones magistri Guillelmi de sancto Victore [sic], qua [continetur] eiusdem fratris solutiones et solutiones magistri Guillelmi ad eiusdem fratris obiectiones. Unde ubi invenies in margine: *Mag. Guill.*, scias, hoc a magistro Guillelmo dictum esse; cetera sunt fratris. Hanc quaestionem nullus habet Parisius praeter unum vel duos; circa huius acquisitionem multum laboravi. Quaestio est de mendicitate » etc. — Sequitur ipsa quaestio cum argumentis, conclusione et solutionibus, sed quoad formam verborum non parum differt a textu, ut est in editionibus; quaedam etiam omittuntur, sicut accidit etiam in altero codice. Desinit: « Et sic patet [solutio] totius quaestionis et argumentorum ostendentium, quod mendicare non sit de perfectione christiane religionis. Cetera conceduntur. Hanc quaestionem determinavit [L. addit ita] magister Bonaventura de Ordine fratrum Minorum, *secundum quod a quodam clerico potuit reportari* ». — Cl. P. Denifle, cuius auctoritas in hac re est gravissima, pro verbis *de sancto Victore* certissime substituendum esse *de sancto Amore*. Nullum enim illa aetate fuisse magistrum a S. Victore.

Alter cod. est Florentinae in bibliotheca Mediceo-Laurentiana, Plut. XXXVI. dext. cod. 12. membr. in 4. saec. XIV. excensis. — Fol. 123. habetur solus a. 2. de paupertate, scilicet de *mendicitate*, et similiter in forma diversa ab edita. Nam quaestio est a *quodam clerico reportata*, ut notatur in fine, cum hic eisdem fere verbis desinat, quae ex praecedente codice transcripsimus, additis verbis: « Deo gratias. Amen ».

Quia hos duos codices non potuimus inter se conferre, ex solo Florentino satis vitioso (quem signavimus littera L) plura specimina lectionis in notis exscripsimus. Ipsas animadversiones Guillelmi, quas Bonaventura ad certa capita reductas nervose in sua replicatione (pag. 149 seqq.) confutavit, reservavimus his Prolegomenis. Non ingratum fore putamus viris rerum gestarum studiosis, hoc documentum historicum hucusque, quod scimus, nullibi impressum integrum in seq. § exhiberi.

Ex praedictis constat, qua occasione et quo loco S. Bonaventura primo viva voce de hac re disputaverit et deinde suum opusculum scripto vulgaverit. Simul inde colligere possumus, quo tempore hoc evenerit. Cum in hac quaestione nulla, nec directa nec indirecta, mentio fiat, quod summus Pontifex tractatum Guillelmi reprobaverit, supponendum est, eam compositam esse ante 5. Oct. 1256, quo ista condemnatio accidit. Cum porro ante 1255 Ordo Minorum non ita esset impetitus, nec libellus

Gulielmi editus; sequitur, tempus, quo quaestio composita est, ponendum esse vel circa finem anni 1255, vel anno 1256 ante autumnum. Nec est improbabile, eandem exhibitam esse tribunali ecclesiastico, a quo tractatus Gulielmi examinabatur; et hoc sensu dici posset, S. Bonaventuram Anagninae disputasse contra Gulielmum.

Ex ipsa autem forma totius quaestionis apparet, primo scriptos esse duos priores eiusdem articulos, deinde replicationem, et postremo articulum 3. de labore manuum, ut pluribus rationibus probavimus pag. 456, nota 1.

§ 3. *Referuntur animadversiones magistri Gulielmi contra S. Bonaventuram quaestionem disputatam de mendicitate.* — Ut legens facilius intelligat verba censoris, non tantum locos ab illo oppugnatos S. Bonaventurae, sed etiam paucis verbis sensum eorum indicavimus. Etiam auctoritates in his animadversionibus citatas accuratius indicavimus et hinc inde pauca verba pro faciliore intelligentia adiunximus. Cum autem in codice animadversiones saepe et corruptae et non suo loco ad marginem positaessent; non sine quadam difficultate eas appositum locis, contra quos arguunt.

Ad 1. arg., quod mendicare secundum verbum Domini, Math. 10, 9: *Nolite possidere aurum etc.*, spectet ad evangelicam perfectionem. « Respondeo: Primum, [ei] qui habet potestatem ministrandi spiritalia, petere non est mendicitas, ut dicit Augustinus in libro de Opere monachorum [cfr. pag. 157, arg. 9.] et in Glossa II. Tim. 2. super illud: *Laborantem agricolam* » [cfr. pag. 447 ad 19.].

Ad 2. arg., quod Dominus Marc. 6, 8. *praecepit eis, ne quid tollerent in via etc.* « Respondeo: Praecipitur eis amovere impedimenta praedicationis officium, quod est praelatorum. Unde praecipitur tanquam praelatis in statu Ecclesiae primitivae existentibus; adhuc etiam tenentur praelati amovere impedimenta suae praedicationis; ex hoc etiam sequitur, quod praelati visitantes et praedicationis officium exsequentes recipere debent procuraciones; quod non possunt, quando non sunt praelati. Sed hoc non est mendicitas, sed potestas, ut dictum est supra » [ad 1.].

Ad 4. arg., quod ex verbo Domini, Luc. 9, 48, *puerum* i. e., ut Glossa dicit, pauperem, suscipere debemus. « Respondeo: Quodsi mendicare in casu licito, utpote quia non potest operari, et quia subito factus est pauper, maxime sine culpa sua, et nescit, aut non potest operari, nec potest aliunde habere victum suum sine peccato, sicut dicit Ambrosius in libro de Officiis [cfr. II. c. 15. n. 69.]; tunc debet suscipi propter Christum, si petat in nomine Christi, alioquin debet repelli et corrigi, ut dicit Glossa super illud Math. 5. [42.]: *Qui petit a te, da ei*, Glossa: « Si non quod petit, sed melius, cum iniuste petentem correxeris ».

Ad 6. arg., petitum ex Luc. 16, 9: *Facite vobis amicos de mammona etc.*, scil. pauperes spiritu; responsio Gulielmi connecti videtur cum praecedente: « Et iterum est, si non potest operari et aliunde emere sine peccato, sed dum sic victum potest habere, non est pauper spiritu, si vult pauperitatem esse lucrosam; et si est religiosus, exponit sanctitatem venalem. Et haec duo dicit Augustinus in libro de Opere monachorum [cfr. pag. 140 et 164.]. Unde non est perfectus vir, sed peccator ».

Ad 8. arg., quod secundum Glossam super II. Cor. 8, 14. *vestra abundantia terrenorum suppleat illorum*, qui divinis vacant, *inopiam*. « Respondeo: Poterit vacari divinis et nihilomi-

nus operari propter victum, et si non sufficit eorum opus ad victum, et non possunt aliunde victum habere; tunc dandum est eis pro Christo. Et hoc dicit Glossa super illud II. Thess. 3. [13.]: *Vos autem, fratres, nolite deficere benefacientibus*; Glossa: *Pauperibus*; quoniam, etsi operentur, possunt tamen nonnullis indigere ».

Ad 9. arg. petitum ex exemplo Christi, de quo intelligitur secundum Glossam illud Pa. 39, 48: *Ego autem mendicis sum et pauper*. « Respondeo: Christus dicitur mendicus, non quia mendicaret victum; hoc enim non legitur; sed propter humanas miseras assumtas indigebat auxilio Dei et petebat auxilium Dei, non tantum pro se, quantum pro membris suis. Unde aequivocatur hoc nomen *mendicus* ».

Ad 12. arg., ex Glossa super Luc. 19, 5: *Zachaeus, festinans descende etc.* « Non invitatus invitatus » « Respondeo per hoc quod sequitur: Quia, etiamsi nondum audierat vocem invitantis, audierat affectum [sunt verba Glossae ex Ambrosio]. Unde praeventum eum se ipsum invitando apud eum ex causa dilectionis ».

Ad 11. arg., in quo Glossa super Marc. 11, 11, dicit: « Si quis eum hospitio susciperet; tantae enim paupertatis fuit, ut in tanta urbe nullum hospitem inveniret »; respondetur: « Supple quod deest, scilicet: et ita nulli adulatus [in nostra ed. haec verba non desunt; legitur enim: tantae enim paupertatis fuit et *ita nulli adulatus*, ut in tanta etc.]. Quoniam igitur de facili inveniunt (?), videtur, quod sint adulatores ». — Huic instantiae Gulielmus alteram responsonem adiungit: « Respondeo: Christus, qui erat missus ad oves quae perierant domus Israel, petisset petere, sed tamen noluit, ut aliis formam daret non petendi ».

Ad 13. et 14. arg., ubi ex verbis Domini, Ioan. 4, 7: *Da mihi bibere*, probatur, quod licita sit mendicatio, datur responsio: « Ridiculosum est dicere, quod petere aquam ad puteum et ad fontem sit mendicare, cum sit communis usus aquarum; et tamen secundum Glossam exigebat aquam spirituales, id est fidem ». [Lyranus in hunc locum duas Glossas exhibet, quarum prima hic allegatur: « Iesus... petit a primitiva Ecclesia... potum fidei, qua in eum credatur, petit a natura potum rationis, quae Conditor et Redemptor investigatur ». Secunda, quam etiam S. Bonav. explicat, idem aliis verbis dicere videtur: « Licet Iesus post fatigationem sitire posset, tamen hunc potum non exigit, sed ut cor Ecclesiae gentium pro laboris eius cognitione potus ei efficiatur, desiderat »].

Ad 15. arg., quo arguebatur, quod Christus, tanquam pauper a Phariseis invitatus, comedit cum eis, Gulielmus respondet: « Cum Christus petere potuisset tanquam potestatem habens, sed tamen non petebat, ut daret nobis formam; sed invitatus recipiebat, quod nullatenus est *mendicare* ».

Ad 16. arg., in quo pro exemplo Sanctorum adducitur Hebr. 11, 37: *Circumierunt in melots etc.*, responsio est: « Nulla [mulier] est magis egens, quam quae manducatur filium, scilicet prae nimia egestate: ergo manducare filium est opus perfectionis ».

Ad 17. arg., quod proponit Eliam pastum a vidua Sareptana, respondetur: « Ridiculosum argumentatio; sciebat enim Elias, quod ex praeepto Domini mulier volebat et debebat pascere illum: ergo non mendicavit, sed debitum exegit ex praeepto Domini ».

Ad 18. arg., de exemplo discipulorum Ioannis Evangelistae, qui omnia dederunt egenis etc., datur haec responsio: « Fallacia consequentis, instantia sicut prius; et sicut cum *farari* se-

quitur ad egestatem, sic *mendicare*: ergo *furari* est opus perfectionis ».

Ad 19. arg., de exemplo discipulorum Pauli, respondetur: « *Mendicare*, secundum [quod] sequi possit ex egestate, sicut *furari*, non tamen est opus bonum, sicut et *furari*; potest enim aliunde emere sine peccato ».

Ad 20. arg., de exemplo B. Benedicti. « Regula: Non quidquid facti perfectus, est perfectionis; nam comedit et egerit, et tamen haec non sunt opera perfectionis, sic nec mendicare ».

Ad 21. arg., de exemplo B. Alexii. « Probatum idem; exemplum unius non inducit in commune, quia forsitan privato Dei consilio ducebatur, cum mendicare communiter sit contra doctrinam Apostoli ».

Ad 22. arg., in quo exemplum novi Sancti, scilicet B. Domini, affertur. « Respondeo: Non est credendum, quod Dominus [Papa?] pauperes mendicare praeciperet, cum hoc sit contra doctrinam Apostoli, « sed potius errare convinceretur, quod absit », Causa XXV. q. 1. *Sunt quidam dicentes* [6, in quo dicitur: Si enim quod docuerunt Apostoli et Prophetas destruere, quod absit, niteretur, non sententiam dare, sed magis errare convinceretur]. — Quod aliter dicit, bentum Franciscum [vel Dominicum] hoc praecipisse, non valet ad propositum; nam, sicut dicit S. Cyprianus [in Sermon. 5. de lapsis], « mandant martyres aliqua fieri; sed si in lege scripta non sunt ea quae mandant, prius necesse est, ut ea se probent a Domino impetrasse, quae postulant sive mandant ».

Ad 23. arg., de B. Francisco, qui mendicationem etiam miraculis confirmavit. « Respondeo: Proba; sed esto, quod sit verum, dico, quod miracula non probant, hominem sanctum esse, quia multi mali miracula faciunt, Causa I. q. 4. *Teneamus* [56, ubi legitur: Teneamus, fratres mei, unitatem. Praeter unitatem et qui facit miracula nihil est. In unitate enim erat populus Israel et non faciebat miracula; praeter unitatem erant magi Pharaonis et faciebant similia Moysi etc.]. *Matth. 24. [24.]: Surgent pseudoprophetae et dabunt signa et prodigia multa.* — Item de pane mendicato potest fieri miraculum, nec tamen sequitur, quod mendicatus sit bona; sicut, de pane furato, nec tamen sequitur, quod furtum esset bonum [cfr. supra ad 18. arg.]. — Vel potest dici, quod Franciscus in aliquo casu licito mendicavit; unde non est trahendum ad consequentiam [de hac regula iuris cfr. pag. 450, nota 5.], maxime cum sciamus, fratres eius ab initio vixisse de labore manuum suarum ».

Ad 25. arg., quod secundum Hieronymum melius est de elemosynis vivere quam elemosynas dare. « Respondeo: *Falacia consequentis et accidentis*: Egere est bonum; ergo mendicare est bonum, quod sequitur ad egere; si enim necessario sequitur, contingeret ex hoc » [cfr. supra ad 49. arg.].

Ad 27. arg., in quo affertur, quod mendicare non prohibetur lege naturae nec lege Scripturae nec lege gratiae. « Respondeo *per interemptionem*: quia prohibitum est ab Apostolo I. Thess. 4, [11.]: *Operamini manibus, sicut praecipi vobis, ut nullius aliquid desideretis*; Glossa: « Nedom rogetis » [cfr. pag. 134, arg. 7.]. Item prohibitum est [lege] de mendicantibus validis [cfr. pag. 135, arg. 13.]; et ita » etc.

Ad 28. arg., quod Ecclesia imponit poenitentiam mendicationis. « Respondeo: Falsum est; nam Ecclesia hoc praecipiendo erraret » [cfr. supra ad 22. arg.].

Ad 29. arg., secundum quod mendicare pro Christo est S. Bonav. — Tom. V.

perfectionis, quia includit contemptum sui ipsius; respondendum: « Item falsum est; mendicare enim est cura sui, non contemptus, et appellat Augustinus mendicare sui curiosam egestatem, de Opere monachorum [videntur respici verba c. 28. n. 36, quibus monachos otiosos et vagos describit: Omnes petunt, omnes exigunt aut sumunt lucrosae egestatis, aut similitudine pretium sanctitatis; cfr. pag. 440]. Item non quolibet villiculo sui est bona, sed potest esse peccatum, sicut apparet in muliere meretrici, quae *tanquam stercus in via* ab omnibus *conculcatur* » [Eccl. 9, 10.].

Ad arg. 30. [Hoc in Alexandri Hal. Summa (q. 31. In ult. arg. pro conclusione) rectius legitur, quam edd. et codd. nobis exhibuerunt, scilicet sic: Praeterea plus placet Deo paupertas voluntaria quam involuntaria; ergo et mendicatio ex illa paupertate procedens magis est Deo placita; sed *secundo* [ed. prima] potest esse Deo laudabilis et licita; ergo multo magis et prima]. « Respondeo: Immo credendum est, quod voluntaria; aliter enim non esset meritoria eius [Lazari, quem Guliel. supra nominavit] paupertas; sed mendicatus eius erat coacta, quia *ulceribus plenus*, unde licebat ei mendicare ».

Ad 31. arg., quod sicut servus sustentatur a domino temporali eiusque ministris, sic etiam servus Dei sustineri debet a Deo et fidelibus. « Respondeo: Falsum est; quia *petere* praeterea a subdito, cui ministrant spiritualiter, non est mendicatus, sed potestas, ut dicit quaedam Glossa et Augustinus de Opere monachorum [cfr. supra ad 1. et 2.]; sed petere a non suo subdito, cui non licet ministrare spiritualia, est mendicatus, et qui hoc facit ministrando spiritualia pseudo est ».

Ad 34. arg., secundum quod illi qui deserviunt populo christiano spiritualibus insistendo, sustentationem petere possunt ab ipso, respondetur: « Secundum hanc ridiculosam rationem possunt omnes de mundo mendicare, cum omnes possint orare; sed secundum Augustinum intermittenda sunt spiritualia pro vitae necessariis acquirendis, ut dicit in libro de Opere monachorum [c. 17. n. 20. seq.]. Illos enim, qui possunt operari, pascit Deus ut *homines*, adiciendo illis necessaria, quae promissit per laborem eorum qui eis dedit, ut laborare possint; illos autem, qui laborare non possunt, pascit ut *aves*, ut dicitur in eodem libro » [c. 27. n. 35].

Ad 35. arg., quod si licet ecclesiasticis recipere minus, v. g. possessiones et multos redditus, multo fortius licet viris propter Christum pauperibus recipere victualia. « Respondeo: Deberet concludere de *petendo*, et concludit de *recipiendo*; recipere enim elemosynam, si offeratur Ecclesiae, non est peccatum, cum res ecclesiae sint pauperum, Causa XVI. q. 1. *Quoniam quidquid* [68, in quo dicitur: Quoniam quidquid habent clerici, pauperum est etc.]; sed [si qui] sub praetextu paupertatis petunt indebitum, est mendicatus, quae ab Apostolo prohibetur II. Thess. 3. [10.]: *Si quis non vult operari, non manducet*; Glossa: « Vult Apostolus, servos Christi corporaliter laborare, [ut habeant] unde vivant, ne compellantur egestate necessaria petere » [cfr. pag. 135, arg. 9.].

Ad 32. arg., quod qui dat maiora i. e. spiritualia, potest recipere minora i. e. temporalia. « Respondeo: Verum est de illo qui habet potestatem ministrandi spiritualia, sed de aliis non est verum, immo, si ministrarent, pseudo essent » [cfr. supra ad 31.].

Ad 33. arg., quod sicut praedicans ex auctoritate potest recipere sumtus *potestatis*, sic praedicans ex subauctoritate

sive demaodatione potest petere *supplicative*. « Respondeo: Ista verba: qui habet subauctoritatem praedicandi potest sumere sumtus *supplicative*, non sunt verba Scripturae, sed inventa *ad excusandum excusationes in peccatis* [Ps. 140, 4.]. Nam habere subauctoritatem aut est habere potestatem, aut non; si non: ergo sumere sumtus non debet secundum Apostolum et Augustinum [cfr. supra ad 4.]. Si subauctoritas dicit potestatem, aut dicit potestatem propriam, aut alienam; si dicit potestatem propriam, sic sumere sumtus potest tanquam plebanus; si dicit potestatem alienam, tunc sumtus potest petere non a plebe, sed a mittente; Extra. de Officio iudicis ordinarii [lib. I. tit. 31.], *Inter cetera* [15, ubi episcopis, qui per se non possunt, praecipitur, ut assumant idoneos, qui suppleant loco suo quoad praedicationes, visitationes et confessionum audiciones, « quibus ipsi, cum indigerint, congrue necessaria subministrant, ne pro necessarium defectu compellantur desistere ab incepto »].

In *responsione* ad questionem propositam S. Bonav. triplicem modum mendicationis distinguit et pro secundo modo [qui est *ex otio fovendo* etc.] reprobando adducit verba Augustini de Opere monachorum [cfr. pag. 140, col. 1.]. Contra hoc insurgit Gulielmus dicens: « Quod dicit Augustinus, loquens contra illos qui mendicant pro otio fovendo, vel lucro captando, dicit [S. Bonav.], quod principaliter loquitur contra illos qui forte tales erant; quod tamen non habetur ex capitulo [isto]; nihilominus tamen loquitur contra omnes mendicare volentes, cum possint captando [operando?] quaerere victum, vel aliunde sine peccato habere, sed [licet?] sint sicut intenti operibus spiritualibus. Unde dicit, quod sicut intermittenda sunt opera spiritualia [sequuntur quaedam verba non legibilia]... ita omittenda sunt ad tempus, ut victum operando quaeramus [cfr. supra ad 34. arg.]. Et rationem subiungit, videlicet ne quis Christianus mendicare compulsus vendat paupertatem christianae perfectionis [cfr. supra ad arg. 6.], videlicet ut fiat adulator, vel detractor et cadat in aliud peccatum et videatur suam simulatam vendere sanctitatem ».

Quoad tertium mendicaodi modum [cfr. pag. 140, col. II.], qui secundum S. Bonav. triplex est, Gulielmus exhibet tantum primum [mendicare pro Christo imitando] et secundum [pro Christo evangelizando]. Ad commendationem primi membri haec datur responsio: « Hic respondeo, quod fieri pauper pro Christo opus est perfectionis, sed pauperem mendicare, cum posset operando victum acquirere et aliunde sine peccato emere, non est opus perfectionis, sed opus peccati, quia contra doctrinam Apostoli [cfr. supra ad arg. 27. et 35.]; nec Christus unquam mendicavit, nec hoc legitur in Scriptura; sed bene sequitur, quod pauper fuit, sed non mendicans victum corporaliter, licet *mendicus* dicitur aliquo modo, ut dictum est supra » [ad arg. 9.]. — Ad finem huius membri, ubi de contemptu divitarum, respondetur: « Hic dico, quod contemnere divitias est contemnere mundum; sed mendicare non est contemnere, sicut nec manducare, immo est curam habere sui » [cfr. supra ad arg. 29.]. His verbis responderi videtur etiam ad primam rationem [ratione eius *quod praedicatur*, quia praedicamus mundi contemptum] secundi membri, scil. pro *Christo evangelizando*; ad cuius secundam rationem: « *A pluribus etiam praedicatur* », haec subiungitur responsio: « Hic dico, quod praedicare non debent nisi missi, et si permisi praedicant, debet eis a mittentibus provideri; Extra. de Officio iudicis ordinarii, *Inter cetera* » [cfr. supra ad arg. 33.]. — Prohibitionem huius rationis,

quae in nostra ed. paucis verbis exhibetur [si praedicantes vivunt de Evangelio etc.], Gulielmus prolixius proponit ipsamque concludit his verbis: « Et ideo isti Ordines duo, scilicet Praedicatorum et Minorum, missi fuerunt elemosynas petentes, quia pro elemosynis petendis nomina Christi ibant multi, qui non livissent, praebendis minoribus vel etiam forte maioribus habidus, immo citius in suis partibus morarentur ». Ad hoc invenitur haec responsio: « Hic dico, quod qui recipit praebendam nomine praebendae mercedem praebendae recipit; sed tamen istam praebendam [recipiens?], si non habet potestatem, a Deo potest damnari et damnatur ».

Ad conclusionem, scilicet quod mendicare pro Christo imitando etc. non solum sit bonum, sed etiam perfectionis evangelicae, datur responsio: « Haec conclusio supponit falsum, dicendo Christum imitando mendicando; quia Christus sic non mendicavit; vel si etiam Christus mendicasset, non esset trahendum ad consequentiam, cum hoc prohibeat Apostolus, in quo loquebatur Christus ».

Subinde auctor infringere studet solutiones obiectionum a S. Bonav. datas. In solutione tertiae obiectionis illa distinctio mendicationis [in *voluntariam* et *coactam*] Gulielmo non placet; ait enim: « Contra; licet paupertas debet esse voluntaria, quia aliter non esse meritoria, tamen mendicans non debet esse voluntaria; quia, si mendicat quis, nisi egestate compulsus, peccat fraudando pauperes, quibus elemosynae debentur. Unde Augustinus, de Verbis Domini, Causa XIV. q. 5. *Immolationis* [2.]: « Panis egentium vita est pauperis. Qui defraudat eum homo est sanguinis ». Et: « Qui de bonis suis sustentari possuat, si quod est pauperum accipiunt, sacrilegium profecto incurrunt et per abusionem et aliud [textus originalis pro *et aliud* substituit *talium*] iudicium sibi manducant et bibunt ». Causa XVI. q. 4. *Quoniam quidquid* [68.].

Ad solutionem 5. obiectionis de Act. 20, 35: *Beatius est magis dare quam accipere* etc., haec a Gulielmo adiciuntur: « Istud non facit ad propositum; quia bene concedimus, quod melius est omnia pro Christo relinquere quam aliquid retinere; sed ex hoc non sequitur, quod oporteat mendicare; sed debet operando victum quaerere, ut dicit Glossa praesallegata [cfr. pag. 134, arg. 6.]. Luc. 12: « Ut, omnibus semel pro Christo spretis, postea operemini manibus vestris, unde vivatis ». Vel debet inter communem vitam degentes de bonis ecclesiae sustentari ». Subinde additur: « Hic dico, quod non sunt spiritualia omnino dimittenda, sed secundum Augustinum propter quaerendum victum sunt spiritualia interponenda ».

Ad solutionem 9. obiectionis de Glossa in II. Thess. 3, 10, in qua S. Bonav. urget haec verba: « ut non compellantur egestate necessaria petere », upote quae non verificentur de mendicatione *voluntaria*, respondetur: « Ridicula solutio et contra dictum [Glossae]; quia, si petunt non compulsi egestate, peccant, ut dictum est supra [ad arg. 35. et in principio respons. corp. quaest.]. Ad primam partem huius solutionis, in qua S. Bonav. proponit, quod per verba Glossae: « Vult Apostolus, servos Dei corporaliter operari » etc., non praecipitur, sed admonitio inculcatur, ille respondet: « Hic falsum dicit, immo praecipit hoc Apostolus I. Thess. 4, 11: *Operamini manibus vestris, sicut praecipimus vobis*; sed certe non potest non mentiri qui vult sustinere falsum contra sacram Scripturam ». — S. Bonav. proposuerat tertium membrum, scil. quod si verba Glossae continerent praecipitur, hoc se non extenderet ad illos qui ma-

lora, utpote spiritualia, agere possunt; pro quo affertur Glossa Ambrosii [cfr. pag. 444, col. 2.]. Guilelmus respondet: « Sic loquitur Ambrosius de illis qui a Domino sunt missi ».

Ad solutionem 10. objectionis, in qua tenetur, quod secundum Glossam qui *otia est deditus* ad alienum mensam accedens necesse habet adulari, respondetur: « Hic dico, quod quantumcumque pro Christo spreverint bona sua, nihilominus tamen homo sic peccare potest et adversari [adulari?], vel detrahere, quando compellit egestas ». Verba Chrysostomi pro confirmatione adducta ipsi nihil probant; nam « hic dico, quod loquitur Chrysostomus de divitibus et de pauperibus sibi sufficientibus, de quibus Apostolus II. Cor. 9. [8.]: *Ut in omnibus super omnem sufficientiam habeatis, abundetis in omne opus bonum*. Glossa [intertinearis apud Lyranoim]: « Qui solam sufficientiam eligit poterit in omne opus bonum abundare » [Lyranus: in Dei opere ambulare vel abundare].

Ad solutionem 8. objectionis, secundum quam pauper evangelicus, qui mendicat ex supererogatione iustitiae, non respicitur in verbo Glossae I. Thess. 5, 12: « Egestas, dum satorari cupit, a iustitia declinat », taliter respondetur: « Hic dico, quod qui elegerunt egere pro Christo, nihilominus tamen, quando esuriunt, satori quaerunt; adhuc enim animales sunt, id est alimonia egentes ».

Ad solutionem 7. objectionis de Glossa I. Thess. 4, 12, quod scilicet nullus est aliquid desiderandum nec petendum, respectu cuius adhibetur distinctio inter petitionem propter desiderium *alienae rei* et propter desiderium *alienae salutis* sive propter salvationem animarum, a Guilelmo sic respondetur: « Hic vide, qualiter dicit apertissime contra Glossam; dicit enim, quod Glossa prohibet petere ex cupiditate; constat, quod hoc [petere ex cupiditate] est peius quam primum [desiderare; cfr. pag. 134, arg. 7.]. Sed tamen non hic prohibetur petere ex cupiditate, sed prohibetur petere ex egestatis necessitate. — Sed quod dicit: mendicare licet propter salvationem animarum, nihil est; quia mendicare non salvat mendicantem, immo potius damnat, cum sit prohibitum, nisi in casu; nec salvat eos quibus praedicat homo mendicans, licet eius praedicatio per occasionem salvare possit; sed in hac argumentatione: praedicator mendicans salvat; ergo mendicatis salvat; est fallacia accidentis ».

Ad solutionem 6. objectionis de Glossa super Luc. 12, 33: *Vendite quae possidetis* etc., « ut, omnibus pro Deo semel spreto, postea labore manuum operemini unde vivatis, vel eleemosynam faciatis », respectu cuius S. Bonav. hanc distinctionem inducit, quod *primum*, scil. venditae quae possidetis, est consilium; *secundum*, scil. operari et eleemosynam facere, est de *bene esse* consilii, haec datur responsio: « Vide mirabilem distinctionem et sophisticam, et ideo odibilem, videlicet quod pars Glossae est de integritate consilii, pars vero est supererogationis, cum omne consilium sit supererogationis; et tota Glossa unus est textus, et pendet etiam constructio et sententia illius usque in finem. Et quod dicit [S. Bonav. hoc ad lucens pro confirmatione suae sententiae], quod alii Apostoli a Paulo non sint operati manibus, falsum est, sicut sequitur Ioan. 21. [1. seqq.], quod ad piscationem piscium redierunt, « cum unde viverent non haberent », ut dicit Glossa ibidem. Et tamen poterant non operari et vivere de Evangelio, cum ad hoc missi essent, ut probat Apostolus I. Cor. 9. [3. seqq.]. — Duplex Glossa huius solutionis a cod. L subiungitur, quae in

nostra ed. alibi ponitur; prima habetur pag. 125, arg. 5. super Luc. 12, 24: *Respiciat corvus* etc.: « Sancti merito vilius comparantur, qui nihil in mundo agentes « nec laborantes » etc.; altera invenitur pag. 136, arg. 5. super Luc. 10, 4: *Nolite portare sacculum* etc.: « Tanta debet praedicatoris esse fiducia in Deo, ut praesentis vitae sumtus, etsi non praevideat, sibi tamen non defecturos certissime sciat » etc. Ad primam datur haec responsio: « Hic dico, quod loquitur de Sanctis communem vitam degentibus, qui, etsi non operantur corporaliter, tamen vivunt de bonis Ecclesiae communibus, ut Act. 4. [32. seqq.], Causa XII. q. 1. *Videntes* [16.]; et bona [similiter?] de illis qui laborare non possunt, quia tales pascat Dominus, ut dicit Augustinus de Opere monachorum [cfr. supra ad arg. 34.]. — Ad secundam respondetur: « Hic dico, quod loquitur de praedicatoribus missis a Deo, quibus licet vivere de Evangelio, et hoc expresse dicit Glossa ».

Ad solutionem 11. objectionis de decreto Urbani [quod episcopi omnibus communi vita vivere volentibus ministrare cuncta necessaria debeant etc.], quod ob triplicem defectum non bene contra mendicantes allegatur, tum quia datur episcopis abundantibus ad sustentationem pauperum clericorum, eorum potissime, qui *non egent voluntarie*, sed compulsi; tum quia inducitur ad probandum, quod clerici non debent habere proprium: ergo non contra mendicantes, sed pro ipsis est; tum quia, sicut habere proprietatem in communi approbatum est auctoritate Urbani, sic modus vivendi in altissima paupertate approbatus est auctoritate Innocentii, Honorii et Gregorii: ergo decretum Urbani praedictum non potest decreto Innocentii etc.; respondet ille primum defectum negando: « Vide, quomodo dicit contrarium veritati immo [decretum] loquitur de illis qui, omnibus relictis, vitam communem degere elegerunt, scilicet in collegiis ». — Respectu tertii defectus proponitur haec responsio: « Vide, quod non attendit verba decreti; Urbanus enim ex proprio moto nihil ibi statuit, sed recitat non bene contentum Act. 4. [32. et 34.]: *Erant illis omnia communia, et nullus erat egens inter eos*; illud statutum Apostolorum declarat [Urbanus]; unde non est statutum Urbani, sed Apostolorum, contra quod statutum nec Papa scienter faceret, ne errare convinceretur, Causa XXV. q. 1. *Sunt quidam dicentes* » [6; cfr. supra ad arg. 22.]. — Solutionis huius objectionis in cod. L subiunguntur quae in nostra ed. habentur sub solutione 20. objectionis, scilicet quod, quia paupertas est fundamentum et quasi complementum evangelicae perfectionis, ideo viguit in Ecclesiae primordio, et congruum est, ut vigeat circa Ecclesiae statum finalem; pro qua sententia allegantur verba Hieronymi. Respondet Guilelmus: « Vide periculosum verbum, et suspicione non carere, quod dicit, Ecclesiam redituras in quibusdam Ordinibus ad pristinam paupertatem; hoc enim sapit sententiam Iohachim, qui ponit imperium Petri et Ecclesiae Romanae imperium babilonicum, eo quod dilata est Ecclesia et imperium Romanum habere meruit. Nec credendum est, quod decretum Urbani, immo Apostolorum, fuerit temporale, cum in fine dicat: « Si quis exsiterit modernis aut futuris temporibus, qui haec avellere nitatur, iam dicta damnatione feriat ».

Ad solutionem 13. objectionis, secundum quam lex civilis inhibens mendicationem facta est contra quosdam, qui tempore famis pauperum eleemosynas usurpabant etc.; ille respondit his verbis: « Vide, qualiter imponit rabiem legi [dicendo, quod] facta fuit tempore famis, cum de hoc: lex non faciat

mentionem, nec apparatus [i. e. notae et commentarium] eius. Sed esto, quod ita; cum scilicet famis tempore impellente facta fuerit, nihilominus tamen lex perpetua est et generalis et continet ius commune, quia cessante causa impulsiva conflationis, non tamen cessat conflatio, sicut apparet de Calphurnia, quae dedit causam edicto, de Macedonia improbo, non tamen cessat lex de postulando, facta propter eius improbitatem, scil. de postuland. L. 4. ff. § secundo.

Ad solutionem 14. obiectionis, scil. quod licet mendicare in se non sit perfectionis sive indifferens, praesupposita tamen universali abrenuntiatione propter Christum, opus est perfectionis, respondetur: « Hic dico, quod mendicare non est opus indifferens, immo opus prohibitum, nisi in casu; unde propter circumstantiam non fit bonum vel meritorium, sed propter circumstantiam excusari potest ».

Ad solutionem 15. obiectionis, secundum quam obligatio veniens ex reatu culpae est refugienda, sed veniens ex affectu caritatis perfectae est acceptanda, et hac obligatur mendicans sive eleemosynam recipiens, scil. ad orandum pro benefactore etc.; haec proponitur responsio: « Vide, quid dicit, scilicet quod qui recipit eleemosynas obligatur ex caritate. Sed si non habet caritatem, nunquam obligatur? Constat, quod sic: ergo periculosum est recipere; cum non semper possit solvere, nec est necesse, quod omnes, qui relinquunt omnia pro Christo, semper sint in caritate ».

Ad solutionem 16. obiectionis, qua dicitur, quod qui mendicant ex professione, hoc non faciunt, quia pauperes etc., sed quia pauperes Christi imitatores et evangelizatores; Gulielmus inquit: « Sed contra: si non possunt mendicare, quia pauperes, nec quia praedicatores: ergo nec quia pauperes praedicatores ».

Ad solutionem 17. obiectionis, in qua mendicantes praedicatores, quia sustentationem tantum quaerunt sicut viam ordinatam ad Evangelium praedicandum, defenduntur a peccato simoniae, haec datur responsio: « Sed contra stat, quod Eliseus non gerebat in animo, quando sanavit Naaman, quod aliquid ab eo acciperet; sed pene, quod postea mandaverit peti ab eo, vel ratam habuerit petitionem pueri sui, nonne simoniam committeret? Constat, quod sic, sicut Giezi, qui ex postfacto petiit a Naaman, eo quod vidit, xenium [i. e. munus seu oblationem] Domino suo praesentari. Ergo et iste qui post praedicationem permittit, suos petere ab illis quibus praedicavit, si prohibere possit, videtur committere simoniam. Praeterea, etsi iste qui praedicavit, non committit simoniam, quia non petit nec mandat peti, nec placet ei quod petatur; tamen puer suus et socius suus, qui petit, videtur committere simoniam ».

Ad solutionem 18. obiectionis, in qua dicitur, quod praedicatores perfecti, etiamsi petant temporalia, se abstinent a specie malo; respondetur: « Contra: mendicare est simpliciter malum, nisi aliquatenus excusetur, quia est contra doctrinam Apostoli; sed quod est simpliciter peccatum fieri non potest bonum propter Christum, quia ipse peccatis nostris non eget [cfr. tom. IV. pag. 539, nota 7. verba Gregorii]; ergo mendicare non potest esse opus perfectionis » [cfr. supra ad solut. 14. obiect.].

Ad solutionem 19. obiectionis, quod praedicatores mendicantes possunt petere ex subauctoritate, et quod maioris humilitatis est, si petunt ex gratia; dicitur: « Contra hoc dictum est supra [ad arg. 33.], scilicet quod subauctoritas aut dat potestatem sumendi, aut non. Si dat potestatem; ergo non men-

dicat, quia potestas non est mendicatis, ut dicit Glossa II. Tim. 2. [6; hanc Glossam allegat etiam S. Bonav. in hac solut.]; si vero non dat potestatem: ergo non potest potestatem sumere, quin mendicet, quod est contra Apostolum et Augustinum ». — Illis Gulielmus innitens contra alteram rationem, scil. quod maioris humilitatis sit, si petunt ex gratia, haec dicit: « Hoc est contra Glossam praedictam, quia potestatem habens non potest mendicare id quod ex potestate sibi debetur ».

Ultima (20.) obiectio et solutio ipsius in cod. L. alio modo quam in nostra ed. [cfr. supra ad solut. 11. obiect.] exhibetur. Obiectio talis est: « Item, persona praedicatoris debet esse discreta et nobilis sive honorabilis, non vilis; sed nulla vilior persona quam persona mendicantis: ergo persona mendicantis ut praedicatoris non debet esse mendicans; et sic mendicare praedicanibus non est opus perfectionis christianae. — Solutio haec est: « Ad ultimum, quod persona praedicatoris etc.; dicendum, quod si aliquis se vilificat pro Christo, non tamen vilis est persona, immo honorabilis; quia vilificare se pro Christo est de perfectione christianae religionis, cuius exemplum in David invenitur II. Reg. 6. [22.]: *Ita ludam*, inquit, *et vilior fam plus quam factus sum, et ero humilis in oculis meis* » etc. — Ad hanc solutionem sequens datur responsio: « Bene concedo, quod se vilificare pro Christo ex humilitate bonum est, dum tamen ista vilitas non sit contra voluntatem Christi in Apostolo loquentis II. Cor. 13. [3.]: *An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur, Christus?* et ideo talis vilificatio non est bona, sed potius est peccatum ».

Hucusque adversarius. Omnia eius argumenta Bonaventurae reducit ad quinque classes et in sua replicatione convellit.

§ 4. **Articuli duo, scilicet de abrenuntiatione et de mendicitate, fere integri recepti sunt in Summam Alexandri Halensis p. IV. q. 30. et 31.** — Ignoramus, utrum hoc quod hic asseruimus, iam ante nos ab aliquo observatum sit. Unde primo ipsum *factum* confirmandum est.

In parte IV. praefatae Summae et q. 30, quae inscribitur *de distributione eleemosynae*, tractatur diffuse et per fere 13 paginas in folio (edit. Veneta 1375) nostrae quaestionis articulus 1. de abrenuntiatione. Memb. 1. inscribitur: « Utrum liceat omnia relinquere sive relinquere pro Deo »; m. 2. « Utrum omnia relinquere pro Deo et nudum sequi Christum sit actus perfectionis »; de quo in 1. art. quaeritur « generaliter, utrum relinquere omnia sit evangelicae perfectionis », et in 2. art. in speciali: « Utrum sit relinquere omnia, ut nihil retineatur, nec in communi nec in proprio, sit evangelicae perfectionis ».

Comparans unicum de *abrenuntiatione* articulum S. Bonaventurae cum praedictis tribus, videmus, *conclusionem* eiusdem (in ed. nostra pag. 129 seq.) ad verbum in Summa (m. 2. a. 2.) excerptum esse, exceptis paucis lectionibus variantibus. saepe bonis, ita ut editionem Summae simul cum nostris codicibus ad corrigendum textum quaestionis adhibere poterimus (cfr. eadem pagina nota 4.). In m. 4. et membri 2. a. 1. Summae non est nisi brevissima *conclusio*, cum robur doctrinae reservetur ad *conclusionem* praedictam. — Ipsa autem Bonaventurae *argumenta* ad utramque partem sunt distributa ad tres partes 30. quaestionis, additis non paucis aliis. Ita *fundamenta* Bonaventurae 4. 3. 6. 8. 9. 10. 11. 12. 14. 15. 16, et 1. arg. ad opposit. cum sua solutione inveniuntur in 4. art. membri 2; sed fundamenta 24. 26. 29. 30. 31. 32. sunt in 2. art. Haec omnia plerumque expressa sunt iisdem verbis in utroque opere.

Secundus articulus de mendacitate in Summa (q. 31.) sic dividitur: Memb. 1: « Quæritur, utrum licitum sit mendicare pro Christo et de quotidianis elemosynis vivere »; m. 2: « Utrum, omnibus erogatis pro Christo, mendicare sit meritum »; quod ita dividitur, ut in a. 1. queratur: « Utrum sit meritum merito simpliciter »; in a. 2: « Utrum sit meritum merito consummationis sive supererogationis ». Sequitur m. 3: « Utrum melius sive perfectius sit semel dare omnia pro Christo et postea victum suum mendicare, vel reiterare sua ad suum et pauperum sustentationem particulatim sibi et pauperibus dispensanda ». De m. 4. subinde agemus.

Tota igitur articuli 2. conclusio Bonaventuriana ad verbum exprimitur in Summa (ibid. m. 2. a. 2.), sed in ea parte, quæ incipit: « Tertius autem modus », in Summa adduntur post primam divisionem plures auctoritates, post quas a verbis *De talibus Augustinus* etc., iterum continuatur textus Bonaventuræ usque ad solutionem oppositorum. Aliarum partium conclusiones iterum sunt breves et exigui momenti. — Quoad argg. in m. 1. (utrum licitum sit etc.) inveniuntur in Summa *fundam.* Bonaventuræ 3. 4. 1. 20. 21. 22. 23. 9. 10. 26. 27. 29, et argg. 2. 3. 1. 7. ad opposit. cum suis solutionibus. In m. 2. a. 1. qui non habet *fundamenta* nisi quædam repetita et generaliter dicta, inveniuntur arg. ad opposit. 9. — In m. 2. a. 2. præter totam *conclusionem* et locos plerisque Scripturæ in argg. citatos conveniunt *solutiones* ad 4. 6. 8. 9. 10. 11. 12. 14. 15. 16. 18. 19, et grandis illa ad 20.

Sed præ aliis attentione dignum est m. 4, quia continet etiam illam *replicationem*, quam Bonaventura animadversionibus Gulielmi opposuit (pag. 149 seqq.). In Summa ibi sic legitur: « Sequitur de manifestatione veritatis, qua nituntur *adversarii veritatis* prædictis obviare. Obviant autem quibusdam tanquam *falsis*, quibusdam tanquam *inconvenientibus* [sic], quibusdam tanquam *dubius*, quibusdam tanquam *doctrinæ apostolicæ contrariis*. Et secundum hæc sunt quatuor partes istius membri » (Bonaventura habet quinque partes replicationis).

« Primo igitur obviant tanquam *falso*, quod supra dictum est, scilicet quod Christus fuerit mendicus ». Post pauca verba sequitur eadem replicatio, quæ est in nostra editione n. II. (pag. 150 seqq.). — Porro legitur in Summa: « Adhuc adversarii veritatis obviant aliquibus prædictis tanquam *inconvenientibus* [sic]; unde dicunt » etc. Sequitur replicatio n. III. — Deinde: « Adhuc adversarii veritatis obviant aliquibus tanquam *dubius* »; et opponitur Bonaventuræ replicatio n. IV. — Denique: « Adhuc adversarii veritatis obviant quibusdam prædictis, immo multis tanquam *doctrinæ apostolicæ contrariis* » etc.; et refertur replicatio n. V. usque ad pag. 154, col. 1, ubi incipit obiectio de labore manuum.

Initium igitur replicationis Bonaventurianæ omissum est, et præterea, dum Bonav. constanter et modeste loquitur de *aliquo adversario suo* in singulari, Summa semper adhibet pluralem cum titulo *adversarii veritatis*. Hinc oriuntur etiam quædam minus convenienter dicta, v. g. pag. 153, col. 1. in replicatione V. apud Bonaventuram legitur: « Dicit etiam, me fuisse mentitum et contra Scripturam et Apostolum defendisse falsum » etc. Sed in Summa hoc mutatum est sic: « Dicunt etiam, illos fuisse mentitos etiam contra Scripturam, qui dicunt » etc. Et paulo superius ante finem IV. replicationis Bonaventura ponit: « concludendum est ergo secundum dictum huius hominis unius, quod universalis Ecclesia tota erravit »; sed Summa satis inepte

habet: « constat ergo *secundum dictum*, quod universalis Ecclesia tota erravit » (1).

Post quaestiones 30. et 31. sequuntur in Summa Alexandri longi tractatus de aliis rebus oppugnantibus illa actate a magistris Parisiensibus, scilicet q. 32. in 3. membris de obligatione ad manuum laborem, et m. 1. a. 1. 2, utrum liceat religiosis prædicare, docere et confessiones audire; porro a. 3, utrum Summus Pontifex ista Mendicantibus possit committere. De his hoc loco non vacat plura dicere; sufficit nobis, quoad duos præfatos articulos confirmatum esse *factum*, quod maxima partem ad verbum etiam expressa est in dicta Summa.

Cum autem tot documentis certum sit, Bonaventuram quaestionem de paupertate contra magistrum Gulielmum Parisiensem disputasse; incidit quaestio necessario nobis solvenda, utrum Bonaventura suam quaestionem transcripserit ex Summa Alexandri, an potius a continuatoribus eiusdem Summæ, adhibito scripto illius, insertæ sint quaestiones 30. et 31.

Superfluum est urgere, quod nota plagiarum valde derogaret honori tanti Doctoris, cum illico perspicuum sit unicuique, qui certissimis documentis historicis noluerit detrudere illdem, impossibile esse, Summam Alexandri, quam ipse moriens (scilicet an. 1245) *reliquit imperfectam*, fuisse fontem, unde Bonaventura hauserit sententias et verba suæ quaestionis contra Gulielmum. Nulla, vivente Alexandro, lis erat contra Miores, nulla ergo occasio impugnandi adversarios. Quomodo igitur scribere potuisset Alexander contra « adversarios veritatis » et referre plurima argumenta Gulielmi, cuius primum de hac lite scriptum vulgatum fuit an. 1255? Porro, si ponamus, Alexandrum præoccupasse miro modo istam controversiam et refellisse adversarios tribus longissimis tractatibus; quare non protulerunt fratres copiosissimam defensionem magistri venerandi et tantæ in Universitate illa auctoritatis eamque opposuerunt adversariis? Quare potius antesignanum elegerunt iuvenem 34 annorum et nondum magistrali dignitate insignium? Sed quod prorsus rem invicte decernit, est illa *replicatio* ad animadversiones magistri Gulielmi, quæ, paucis minus apte mutatis, in Summam q. 31. m. 4. est recepta. Quis est, qui velit etiam hanc responsum attribueret Alexandro?

Reiecta igitur hæc suppositio, concludendum est, prædictas duas quaestiones post mortem Alexandri, et fervente illa controversia, quæ fere ad viginti annos aliquo modo duravit, compositas esse secundum quaestionem a Bonaventura disputatam, easdemque tunc imperfectæ Summæ Alexandri insertas.

Hæc positio nullius derogat honori et optime convenit rebus, quæ aliunde quoad istam Summam notæ et a nobis, adductæ certis documentis, tum tom. I. Prolegom. pag. LVIII seqq. tum tom. III. Prolegom. pag. IV § 3. expositæ sunt. Exploratum igitur est, Alexandrum (an. 1245 mortuum) suam Summam reliquisse imperfectam, et Alexandrum IV. an. 1256 ministro Provinciali Minorum in Gallia « in virtute obedientiæ strictè præcepisse », ut per fratrem Gulielmum de Miliona, adhibitis aliis fratribus idoneis, Summam illam perficiendam curaret. Waddingus (Scriptores Ordinis Min., voce *Gulielmus de Miliona*) asserit, fratrem Gulielmum reapse Summam « imperfectam complevisse, polvisse eique ultimam manum adiciere anno 1252 ». Falsa quidem est indicatio istius anni; sed per se est valde verisimile, illum fratrem, qui teste Waddingo vixit usque ad an. 1260, Summo Pontifici obedientem, opus iniunctum incepisse et per quatuor annos aliquid fecisse pro explendis

lacunis operis imperfecti. Sed Waddingo contradiciti Sbaralea in Bullario tom. I. pag. 151 (cfr. eiusdem Supplem. p. 17 col. 2.) dicens: « At ego nihil ab eo [Gulielmo] factum esse contendo ». Pro qua assertione ille non affert nisi unum argumentum negativum et nullius valoris (cfr. tom. I. Prolegom. pag. LIX). Sane mirum est, hunc virum doctissimum ita hallucinatum esse, ut ex eadem quaestione (Sum. p. IV. q. 30. m. 2. a. 2.), quam nos adhibuimus, ut demonstrarem, Alexandrum hanc quaestionem non scripsisse, putaverit demonstrari posse, totam Summam, ut impressa est, ab Alexandro esse scriptam, et ipsi nihil post eius mortem additum esse, quia scilicet in cit. loco, ubi agitur de confirmatione regulae S. Francisci, non nominenter nisi tres Summi Pontifices eam confirmantes, omissis Innocentio IV. et Alexandro IV, qui annis 1245 et 1256 et ipsi regulam illam confirmassent. Sed Sbaralea non animadvertit, totum illum locum legi eisdem verbis in quaestione Bonaventurae de paupertate, quam eiusdem opus genuinum esse ipse asserit; et tamen etiam hic scripsit post Innocentii IV. litteras (an. 1245), quin eas commemoraverit. Quoad litteras Alexandri IV. concedimus, eas datas esse, postquam Bonav. iam quaestionem suam scripsit.

Assertio igitur Sbaraleae, nihil post mortem Alexandri additum esse praedictae Summae, non potest sustineri, saltem quoad partem IV qq. 30. et 31, et ut putamus, etiam quoad q. 32, quae de eadem controversia Parisiensi agit. Non est hic locus inquirendi et certo determinandi, utrum relata de completionem Summae Alexandri opinio Waddingi extendenda sit etiam ad alias eiusdem partes. Pro hoc stat non levis praesumptio, variis firmata indicibus sumis ex proprietatibus istius operis et ex verbis Rogerii Baconis a nobis tom. I. Prolegom. pag. LVIII col. 2. seq. relatis et diiudicatis. Haec autem ardua quaestio non potest solvi argumentis a priori excogitatis, sed, si unquam solvi possit, praemittendae sunt accuratae perscrutationes ineditorum et in bibliothecarum manuscriptorum latentium opusculorum illius aetatis, praesertim quae ab antiquis doctoribus Ord. Minorum scripta sunt; praeterea etiam examen subtile quaestionum totius Summae forent instituendum. Ad rem facit scripta quaedam communicatio, quam humanitati et amicitiae cl. P. Franc. Ehrle S. I. acceptam referimus, nempe quod in notis, quae Quaestionibus disputatis Gulielmi de Millona in quibusdam codicibus saeculi XIII. a prima manu apponuntur, indicetur, plures quaestiones de Sacramentis in IV. parte Summae sumtas esse ex nominato Gulielmo, et inter alias « duas quaestiones de contritione et attritione et alia de displicentia peccati »; porro idem R. Pater scripsit nobis, alias videri acceptas esse ex quaestionibus Fr. Ioannis a Rupella et Fr. Odonis Rigaldi.

Ut igitur praedicta paucis complectamur, nihil dubii relinqui dicimus, quaestionem de paupertate esse genuinum et certum S. Bonaventurae scriptum.

§ 4. *Tres aliae de perfectione evangelicae quaestiones Bonaventurae habere auctorem, ex praedictis recte concludi potest.* — Omnes enim quatuor quaestiones inter se sunt connexae, ut ipsae inscriptiones omnium antiquorum codicum attestantur. Et quod mirum et valde notandum est, etiam illi codices, qui non habent omnes has quaestiones, nihilominus deficientes indicant, tanquam si eas revera descriptas haberent, et cod. D, qui omnes habet, sed inverso ordine sibi succedentes, indicat ut praecedentes eas quas posterius exhibet. Hoc non potest explicari nisi eo, quod hae Indicationes ab Ipso auctore originem trahant. Igitur infra pag. 117 in codd. D E I indicantur quatuor quae-

stiones: de humilitate, de paupertate, de continentia et de obedientia; pag. 166 antiqui codd. A D E habent: « Postquam habitum est de paupertate, restat nunc agere de continentia, circa quam secundum tres partes ipsius triplex quaestio inducitur » etc.; pag. 179 in codd. A D: « Postquam quaestio est de humilitate et de paupertate et de continentia, restat nunc quarto quaerere de obedientia. Et circa obedientiam tria possunt quaeri » etc. Duobus istis cod. in 3. articulo, ubi deficit A, accedit E eisdem verbis ac D incipientis, scilicet: « Ultimo quaeritur, utrum christianae religionis sit, quod omnes obediant uni ». Haec enim est inscriptio magnae et ratione temporis, quo scripta est, singularis quaestionis de primatu Romani Pontificis.

Hoc testimonium antiquorum codicum, accedentibus criteriis ex ipsa indole quaestionum sumtis, certos nos faciunt, Bonaventuram esse earum auctorem.

Ad determinandam alteram quaestionem, ntrum hae quatuor *Quaestiones disputatae* eodem tempore sint scriptae, vel saltem simul publicatae, deficiunt nobis testimonia historica. Quod memoratam *replicationem* et articulum de *labore manuali* scribere non fuerit a principio auctoris consilium, iam observavimus (supra § 2.). Ceterum non est verisimile, quaestionem de paupertate, ut in praecedentibus editionibus legitur, sine aliquo verbo introductorio prodidisse. Ex altera parte quatuor de perfectione evangelicae quaestiones constituunt completum quoddam totum, apertissimum, ut multiplicibus adversariorum aggressionibus, praesertim illi tractatui de *periculis novissimorum temporum*, opponeretur. Incipit tractatio ab *humilitate*, ut fundamentum pro tota vita christiana et religiosa, sed speciali modo pro defendenda voluntaria *mendicitate* iaciatur. Finis et corona eiusdem est articulus de *obedientia Summo Pontifici debita*, sine cuius auctoritate illa controversia Parisiensis non potuit determinari. Unde probabile nobis esse videtur, S. Doctorem paulo post divulgatum tractatum magistri Gulielmi has quatuor quaestiones composuisse vel simul, vel saltem non interiecto longo tempore. Cum autem pugna principaliter circa *paupertatem* committeretur, haec quaestio, neglectis aliis, praecipue descripta et divulgata est. Hoc coniectando dicimus.

§ 5. *Racensetur oedices, qui aliquam partem exhibent quatuor de perfectione evangelicae Quaestionum disputatarum, et primo ii quae in formando textu adhibuimus.* — Primum locum tenent tres codices, qui etiam quaestiones de scientia Christi et de mysterio Ss. Trinitatis habent, scilicet A D E, de quibus supra c. 1. § 4. locuti sumus.

4. *Parisii*, bibliotheca Nationalis, cod. membr. in fol. saec. XIII, distinctus numero 14557. — Plures et plurimorum continet quaestiones disputatas. Quodlibet. LXVI. exhibet duos primos articulos secundae quaestionis de perfectione evangelicae, et sequitur de eadem quaestio 1. sive de humilitate. Incipit fol. 78. r. et desinit fol. 88. v. — Sign. I.

5. *Romae*, bibliotheca Principum Burghesiorum, cod. 271. membr. in 8. saec. XIV. ineuntis. — Fol. 44. r. in superiore margine: *Questio prima*. Hinc sequitur ab eadem manu: *Questio est de paupertate*; desinit fol. 55. v.: *qui se perfectioni evangelicae astrinxerunt*. Sunt primus et secundus articulus quaestionis 2. de perfectione evangelicae. Sequuntur alia de eadem re, inter quae *tractatus pauperis* Io. Pechami, cui scriptor subicit: *Explicit tractatus pauperis contra nonnullarum heresum*

confictarum circa evangelicam perfectionem. — Salvet scriptorem Iesus ob Genitricis amorem. — Scripsit Odo frater, eius miserere, pater. — Sign. K.

6. *Clariss Aquis* (Quaracchi) in hoc nostro Collegio, cod. chartac. in 4. saec. XV. ineunt. — Continet tantum questionem 2. de perfectione evangelica, ut habetur in editionibus titulo: *De paupertate Christi* etc. Incipit fol. 26. r. In superiore parte scriptor codicis exaravit: *Bonaventura*. Inde prosequitur: *Questio est de paupertate, et queruntur duo*. Desinit fol. 52. v.: *qui se perfectioni evangelice astrinxerunt. Deo gratias in secula seculorum. Amen* etc. — Sign. M.

7. *Berolini*, bibliotheca Regia, Fol. 94. chartac. saec. XV. — Fol. 253. col. 2. alia manus, sed coeva, praemisit haec verba: *Ista est questio Bonaventurae secunda de mendicitate; primam, utrum renuntiare omnibus sit evangelice perfectionis, vide in libro, ubi est stimulus amoris, pulpito X. in fine*. Sequitur articulus 2. et 3. questionis 2. de perfectione evangelica. Desinit fol. 263. v. col. 2. Post articulum 3. adiungitur replicatio ad obiectiones antea factas, et pag. 149 huius voluminis concluditur: *et infernorum, et sic finis*. — Hic cod. continet integram q. 2. sive de paupertate, sed, ut notatum est, transponit replicationem ad animadversiones magistri Gulielmi a S. Amore, quae in aliis codd. est post articulum 2, in finem articuli 3. — Hunc codicem cum editis iam prius conferendum curavit P. Fidelis, sed quodam casu adverso notae factae non pervenerunt ad manus nostras, nisi finita impressione earum. Est valde incorrectus, tamen convenit plerumque cum codicibus, quorum fide multas correctiones in textu fecimus. Paucas habet lectiones speciales, quae vel in textum recipi, vel ad calcem notari potuissent. Notatū digniores sequuntur.

Pag. 137, col. 1. addit 7. argumentum conclusionem in aliis omissam: *ergo talibus pauperibus maxime competit de elemosynis sustentari*. Pag. 148, col. 1. lin. 30. *modernos Sanctos antiquis pro modernis Sanctis antiquis*. Pag. 150, col. 2. lin. 48. post *Secundum hanc* bene addit *Glossam*. Pag. 152, col. 1. lin. 9. post *procurabat* addit *cibum*. Ibid. lin. 17. post *humilime* bene addit *propter modum, non propter actum*. Ibid. lin. 29. post *eligitur autem* bene prosequitur: *non quia carnis suae tantam curam gerat, sed quia fit cum humilitate summa*. Pag. 154, col. 1. lin. 42. post *repudiabant* addit *omnino*. Pag. 154, col. 2. lin. 31. ut *cuncta recolligamus pro ut cetera recolligamus*. Pag. 155, col. 1. lin. 23. confirmat lectionem cod. D *omnem pro communem*. Pag. 162, col. 1. lin. 4. *sufficienter ostendetur pro evidenter ostendetur*.

Sequuntur odiosae a nobis non collati.

8. *Dolae* in Gallia, cod. 68. membr. in fol. saec. XIV. ineuntis. — Plurima continet Quodlibeta. Fol. 43. v. col. 1. incipit quodlibetum 31, quod completitur 4. 2. et 3. articulum questionis 3. de perfectione evangelica. Desinit fol. 47. v. col. 1. Hic codex, a P. Fidele a Fanna inspectus, inventus est plurimum convenire cum cod. A supra descripto, n. 1.

9. *Parisiis*, bibliotheca Nationalis, cod. 3183. membr. in fol. saec. XIV. ineuntis. — Fol. 147. v. in superiore parte, col. 1, legitur: *Queritur, utrum pauperes validi* etc.; est articulus 3. questionis 2. Desinit fol. 152. r. col. 1. verbis: *astrinxerunt. Amen. Explicite questio Bonaventurae de labore manuum*. Sequitur articulus 1. eiusdem questionis, qui desinit fol. 154. v. col. 2: *Explicite prima questio Bonaventurae de mendicitate*. Articulus 2. deest.

10. *Parmae*, bibliotheca Regia, cod. 112. chart. in 8. saec. XV. — A fol. 22. r. usque ad fol. 34. v. completitur tres articulos questionis 2. de perfectione evangelica, quorum initium et finis ut in editis.

11. *Tarraconis* in Hispania, bibliotheca Publica, cod. 56. membr. in 8. saec. XIV. — Continet tres articulos de paupertate, ut praecedens, sed deficit pluribus in locis; est etiam mutilus in principio; incipit enim ab argumento 8: *manifestum est, quod fuit in summa paupertate*. Desinit fol. 29. v.: *Urde si bene explicentur precepta decalogi, in omnibus est labor bonus*.

12. *Wolfenbutae* (Wolfenbüttel) in Germania, bibliotheca Ducalis, cod. 550. Helmst. chart. in 4. saec. XV. — Fol. 324. r. in initio: *Incipiunt questiones Bonaventurae de perfectione mendicantium religiosorum. Questio est de paupertate, et queruntur duo* etc. Desinit fol. 352. r.: *et infernorum* etc. *Hec dominus Bonaventura*.

De duobus codicibus, qui articulum de mendicitate a quodam clerico reportatum cum censuris magistri Gulielmi continent, locuti sumus in § 3.

Inter codices, quos in questione de paupertate adhibuimus, eminet K (n. 5.), qui simul cum ADE plerumque lectiones a nobis eligendas determinavit.

Praeter primo notatos codices accurate cum editione contulimus questionem de paupertate impressam in quatuor antiquis editionibus diversorum opuscularum, quae infra c. 9. describuntur. Hae sunt 1. editio Coloniensis, an. 1486. — 2. Argentina, an. 1489. — 3. Brixiensis, an. 1497. — 4. Veneta, an. 1504. Sed primum ad propositum servare potuerunt, licet quoad textum propius accedant ad codices antiquos quam Vaticana. De quinta collata editione P. Soldati an. 1773 Romae impressa iam supra § 1. locuti sumus.

CAP. III.

In Breviloquium.

§ 1. *Pauca tangenda sunt de auctore et praestantia Breviloquii*. — Per sex saecula ita divulgata est fama et laus huius opusculi, mole quidem exigui, sed sententiarum gravitate ingentis, ut superfluum sit verba multa facere circa auctorem et praestantiam operis (videsis elenchum codicum et [c. 12.] antiquos indiculos). Non tamen praetermittendum esse censuimus encomium, licet satis notum, Gersonis Cancellarii Parisiensis, qui (in Tractatu de examinatione doctrinae, p. 1.) de hoc opusculo et de itinerario mentis in Deum ita dicit: « Sicut apud grammaticos Donatus de partibus orationis, et apud logicos Summulae Petri Hispani traduntur ab initio novis discipulis ad memoriter recollendum; sic apud theologos discipulos *Breviloquium Bonaventurae*, quod incipit: *Flecto genua mea*, videretur salubriter imponendum, iuncto *Itinerario suo mentis in Deum*, quod incipit: *In principio primum principium*. Itaque laus omnis inferior est his duobus opusculis, quorum vim agnoscere etiam sola credulitate non parvus est profectus ». Idem in Epistola de libris legendis a Religiosis: « (Bonaventurae) opuscula duo tanta sunt arte compendii divinitus composita, ut supra ipsa nihil, *Breviloquium* noto et *Itinerarium*, in quibus processum est duabus viis cognoscendi Deum. Primus namque horum duorum tractatum procedit a primo principio. quo Deus est, usque

ad alias veritates sub Deo creditas et habitas Alius econtra progreditur a creaturis ad Creatorem per sex gradus scalares usque ad analogicos excessus; qui licet sint difficiliore et rariores, debet tamen omnis Christianus ad illos aspirare, quoniam theologia talis mystica proprie est Christianorum... Confitetur itaque et ego in insipientia mea... quod a triginta annis et amplius circa volui habere familiares mihi praedictos tractatulos, saepe legendo, saepe ruminando etiam usque ad verba, nedum sententias. Et ecce, hac aetate, hoc otio velut ad votum vix perveni ad initium gustus eorum ».

Recentioris aetatis egregius theologus, quem ante duos annos scientia theologicæ ereptum dolemus, Dr. Joseph Scheeben, in suo egregio libro: *Handbuch der katholischen Dogmatik* Freiburg 1873, l. pag. 432, inter alia praeclara de *Breviloquio* dicit haec verba in Latinum versa, quod Breviloquium sit pretiosa quaedam theologia dactyliotheica, in qua unumquodque verbum magnam solvat questionem, et theologicæ scientiæ evolutio ex altissimis fidei principiis brevissimo et lucidissimo modo oculis mentis proponitur; ipsum esse quasi florem et medullam theologiae illius actatis.

§ 2. **Recensentur editiones principales Breviloquii.** — Inter omnia nostri auctoris opera theologia nulla est, quod in tot codicibus nobis sit conservatum totque editionibus divulgatum, quod Breviloquium et Itinerarium mentis in Deum. — Primo recensemus illas editiones, quae continent vel solum Breviloquium, vel etiam adiuncto altero opusculo.

1. Antiquior omnium videtur esse editio *Nurimbergae* 1472, citata a Bonelli (Prodrom. col. 358 sub n. 39.) et descripta ab Hain (Repertor. bibliograph. l. n. 3472.), qui ipsam tribuit typographo Joanni Sensenschmid. Eandem vidit P. Fidelis a Fanna in Bibliotheca civitatis Goerlitz (in Silesia Borussia), compaginatam cum quodam cod. manusc. sign. A. B. 54. — Variantes lectiones ex ipsa colligendas curavit R. mus D. Heffele, nunc episc. Rotenburgensis, quas in sua edit. tertia Breviloquii, Tubingae 1861, annotavit.

2. Editio sine anno et loco, quam habuimus benigne comodatam a superioribus Conventus S. Bernardini Tridenti. In fine eiusdem P. I. Chrysost. Avol die 6. Maii 1773 scripto attestatur, eam esse impressam Augustae Vindelicorum per Antonium Sorg. Consentit etiam Hain (ibid. n. 3470.). Sed idem Pater in fol. praecedente initium opusculi etiam annum impressionis indicat, scil. an. 1475. Inventum est enim in bibliotheca monasterii Griesensis apud Bulsanum (quod tunc erat Canonicorum Regularium Lateranensium) volumen, quod primo loco habebat Breviloquium, deinde tria opuscula S. Bernardi et « librum Augustini, qui vocatur Quinquaginta », qui in fine eiusdem typis habebat haec verba impressa: « Anno Dni MCCCCLXXV. circiter Kal. Februarii impressus est liber iste ad honorem Dei per Antonium Sorg in Augusta ». Sextus voluminis liber erat « Tractatus magistri Ioannis de Turre Cremata Ord. Praed. de officio aquae benedictae, tempore Concilii Basiliensis compilatus ». — Sed ista sex opuscula eisdem omnino typis expressa et in unum volumen collecta erant; unde concludi potest, quod etiam illa Breviloquii editio anno 1475 prodierit. — Ex ipsa lectiones variantes collectae sunt in cit. edit. Tubingensi et denuo in nostra.

3. Item, *Argentorati*, per Henricum Eggesteyn, sine anno (vide Hain n. 3469.). Etiam haec in cit. editione Tubing. adhibita est.

4. Breviloquium simul cum Biblia pauperum (falso Bonaventurae tributa), *Venetis*, impensis Ioan. de Colonia sociique eius Ioan. « manthen de Gherretzem », anno Domini 1477 (apud Hain n. 3473.). Exstat in Bibliotheca Communi Niceae, in Nationali Neapoli, in Regia Monachii. Ipsa adhibita est in cit. editione Tubingensi.

5. Item, *Argentorati*, per Martinum Flach, an. 1479, adhibita in eadem editione.

6. 7. Ab eodem Hain editiones aliae duae nominantur, sed non describuntur (n. 3471. et 3474.), quarum una *Nurimbergae* sine anno, altera an. 1499 sine loco; de quibus nec nos quidquam asserere possumus.

8. Breviloquium simul cum Itinerario mentis in Deum impressum *Pataui* 1562. In sequentibus saeculis prodit pluries alibi.

Inter separatas Breviloquii editiones recentioribus temporibus factas duae specialem memoriam merentur.

9. Editio Dr. Caroli Josephi Heffele, episc. Rotenburgensis, praesertim tertia, quae est locupletior, cum ei additum sit Itinerarium mentis in Deum, et emendatior; haec prodit Tubingae 1861. In praefatione post brevem vitam S. Bonaventurae eiusque elogium R. mus episcopus ita prosequitur: « Ceterum et in Breviloquio et in Itinerario Romano editionem anni 1596, ad cuius normam omnes praestantiores sunt exaratae, secuti, multis eam locis emendavimus, indicem et notas adiecit, locos s. Scripturae et Patrum a S. Bonaventura laudatos accuratius indicavimus, et relecta veteri interpunctione inepta falsaeque, membra orationis ita distinximus, ut sensus eo clarius appareret ». — Sequitur ibi elenchus codicum Monacensium et quarundam editionum, quos, rogatus ab editore, Custos et Praefectus Bibliothecae Monacensis Krabinger cum editione Vaticana contulerat, quorum principales lectiones variantes ab editore in notis indicatae sunt. — Ex hoc elenchu patet, novem codices et quinque antiquas editiones (quarum nonnullae ab ipso editore revisae erant) ad istam editionem adhibitos esse, ut loci mendosi corrigerentur. In locis non proprie vitiosis editorum textum Vaticanam retinere solet, licet antiqui codices cum multis editionibus aliam exhibent lectionem bonam, vel etiam meliorem.

10. Altera editio prodit novis curis P. Antonii Mariae a Vicetia, Reform. Provinciae Venetae theologi b. m., primo quidem Venetiis ex typographia Aemiliana 1874, deinde altera Friburghi (Baden), apud Herder, 1881. Auctor huius editionis nitidae et correcte impressae multo studio et labore ex omnibus operibus seraphici Doctoris collegit illustrationes ad verbum transcriptas et non raro valde diffusas, et addidit in singula capita tabulas, hinc inde etiam appendices et in fine indicem rerum notabilium. Plerumque textum exhibet editionis tertiae Tubingensis; tamen ipse ex vetusta editione Breviloquii an. 1484 (sine loco impressionis) varias lectiones diligenter collegit et non tantum in notis indicavit, sed etiam, auctoritati huius editionis innixus, textum pluries reformavit, aliquoties quidem feliciter, ita ut vetustiores codices consentiant, sed pluries, refragantibus omnibus codicibus et antiquioribus editionibus, ut ex nostris notis observari potest. Illa enim editio anni 1484 est quidem impressa diligentius et correctius quam editio anni 1475, quae scet erroribus typographicis; attamen quoad ipsum textum illa multo longius quam haec distat a communi lectione codicum saec. XIII.

11. Ultima editio nostris curis cum textu reformato prodit in 8.º ad Claras Aquas 1890, quae continet praeter Brevilo-

quum et lūnerarium etiā opusculum de Reductione artium ad theologiam.

Secundo, his separatis Breuiloquiū editionibus addendae sunt collectiones opusculorum relatae infra c. 11, quae fere omnes inter alia etiā Breuiloquium continent. — Prima est an. 1484 sine loco, quam recensent Bonelli (col. 281) et Hain (n. 3463.), et hic eam attribuit typographo Coloniensi Barth. de Unckel. Suspiciamur, praefatam editionem, qua usus est P. Antonius Maria, non esse nisi partem huius collectionis. Videmus enim, ordinem opusculorum in pluribus aliis antiquis collectionibus variari in diversis exemplaribus; quod indicat, unumquodque opusculum ita fuisse impressum, ut ab aliis posset separari. Excepta collectione Brixiae 1495 impressa, Breuiloquium est in aliis posterioribus opusculorum editionibus, praesertim in altera Coloniensi Ioannis Coelhoff de Lubeck an. 1486 (apud Hain n. 3464.), in Argentina an. 1489 et 1495, in Brixiensi an. 1497 etc., ut videri potest infra c. 11.

§ 3. Referuntur codices plurimi Breuiloquium continentes, qui adhuc in bibliothecis publicis existunt. — In hoc elenco a nobis omissi sunt non pauci a P. Fidele annotati, scilicet ita mutili, ut huius opusculi tantum exiguam partem habeant. — Primo commemoramus quoddam additamentum, quod est in cod. 886. bibliothecae Capituli Pisoniensis (Presburg in Austria). Codex iste est membr. saec. XIV. Prologo S. Bonaventurae praemittitur alius Prologus certe in ratione Prologi non genuinus, sed fortasse sumtus ex aliquo sermone. — Fol. 6. r. col. 1: « Prologus in Breuiloquium. — *Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, et non potero ad eam* [Ps. 138, 5.]. In hac auctoritate sex notantur, in quibus scientia sanctorum litterarum omnes excellit alias scientias. Primum est subiecti mirabilitas » etc. Desinit fol. 9. r. col. 1. Ad marginem est eiusdem Prologi schema: « In hac auctoritate sex notantur, in quibus s. Scriptura alias excellit.

Excellit:	}	subiecti mirabilitas, cum dicit: mirabilis.
		acquisitionis eius auctoritas, cum dicit: facta est.
		certitudinis eius credulitas, cum dicit: scientia tua.
		ad intellectum nostrum applicabilitas, cum dicit: ex me demonstrationis eius veritas, cum dicit: confortata est.
		supra intellectum nostrum altissima dignitas, cum dicit: non potero ad eam.

Dei sapientia innotescit in omnibus:	}	in effectibus naturae per vestigia et imaginem.
		in operibus reparationis per gratiae similitudinem.
		in actibus beatitudinis per consummationem gloriae.

Quatuor ex causis dicitur: scientia tua i. e. Dei, quia eius est secundum causam	}	formalem.
		efficientem.
		materialem.
		finalem.

Scientia theologicae est	}	ab intellectu divino sicut ab efficiente.
		ex intellectu divino sicut a primo formali [exemplari].
		de ipso, prout est ars plena rationibus omnium, quae sunt.
		ad ipsum et propter ipsum sicut ad finem.

Post hunc Prologum sequitur immediate Prologus editus: *Flecto genua mea*. In inferiore vero margine sunt totius secundi Prologi schemata septem satis extensa et accurata.

S. Bonav. — Tom. V.

I.

Codices a nobis cum textu Vaticanæ editionis collati.

1. *Assisii* in Umbria, bibliotheca Conventus sancti Francisci, codex membranaceus in folio parvo, saeculi XIV. inuentus, signatus numero 23. — Incipit fol. 144. r. col. 1. sub titulo: *Breuiloquium fratris Bonaventurae*; et infra: *Flecto genua mea ad etc.* Desinit ut in editis: *Deus benedictus in secula seculorum. Amen. Finis Breuiloqui.* — In hac nostra editione signatur littera T.

2. *Ibidem*, in eadem bibliotheca, cod. membr. in 4. minore, saec. XIII. circa finem; sign. n. 4. — Praemittitur: *Breuiloquium Bonaventurae. Sancti Spiritus adsit nobis gratia*. Eadem antiqua manus prosequitur: *Incipit prologus. Flecto genua mea etc.*, usque ad finem ut in editis. — Sign. U.

3. *Ibidem*, cod. 127. membr. in 4. saec. XIII. exeunt. — Fol. 1. r. praemittitur: *Incipit Breuiloquium fratris Bonaventurae in opere totius sacre scripture. Flecto genua mea etc.* Desinit fol. ultimo codicis ut in editionibus. — Sign. V.

4. *Clariss. Aquis*, in archivo nostri Collegii, cod. membr. in 4. saec. XIV. circa med. — Praemittitur fol. 1. r.: *Incipit prologus fratris Bonaventurae altanensis episcopi in librum, qui dicitur Breuiloquium de summa totius theologie. Flecto etc.*, et prosequitur usque ad finem scilicet ceteri; qui idem scriptor addidit: *Explicit Breuiloquium secundum fratrem Bonaventuram, ministrum fratrum minorum. Egidius frater opus hoc sudando labore — Miro fratre Thoma scriptis rogante decore — Supplico scribenti mihi quod pariterque legenti — Dentur summa Deo consumpto dante trophoe.* — Sign. I.

5. *Florentinae*, bibliotheca Nationalis, cod. B. VII. 1166. membr. in fol. saec. XIV. inuent. — Fol. 3. col. 1. legitur litteris rubris ab antiqua manu exaratis: *Incipit prologus in Breuiloquium fratris Bonaventurae ordinis minorum. Flecto genua mea etc.* Desinit fol. 30. v. col. 1. sic: *Explicit Breuiloquium fratris Bonaventurae.* — Sign. O.

6. *Ibidem*, in bibliotheca Mediceo-Laurentiana, Pluteus XXVII. Dext. 9. cod. membr. in fol. saec. XIII. exeunt. — In superiore margine primi folii litteris rubris praemittitur: *Incipit Breuiloquium fratris Bonaventurae*. Hinc col. 1: *Flecto genua mea etc.* Desin. fol. 50. r. col. 2; additur: *Explicit Breuiloquium fratris Bonaventurae.* — Sign. P.

7. *Ibidem*, in eadem bibliotheca, Plut. XXVII. Dext. 7. cod. membr. in fol. saec. XIV. — Breuiloquium incipit fol. 4. col. 1. sub nomine auctoris, desinit fol. 37. v. ut in editis. — Sign. Q.

8. *Monachii* in Bavaria, bibliotheca Regia, cod. lat. 22273. membr. in fol. minor. saec. XIII. exeunt. — Fol. 1. a manu eiusdem aevi praemittitur hic titulus: *Incipit Breuiloquium fratris Bonaventurae. Flecto genua etc.* Desinit fol. 40. r. col. 2; additur: *Explicit Breuiloquium.* — Sign. A.

9. *Ibidem*, in eadem bibliotheca, cod. 16067. membr. in 4. saec. XIII. sub fine. — Fol. 1: *Incipit prologus super Breuiloquium.* Desinit fol. 54. v. ut in editis. Deinde scriptor adiungit: *Finilo libro sit laus et gloria Christo* — Sign. B.

10. *Ibidem*, cod. 5950. chart. in 4. saec. XIV. exeunt. — Fol. 44. r.: *Incipit prologus in Breuiloquium*; hoc praemisit scriptor absque nomine auctoris, deinde prosequitur: *Flecto genua*

mea etc. Desinit fol. 192. r., cui additur simpliciter: *Bonaventura*. — Sign. C.

11. *Ibidem*, cod. 2633. membr. in 8. saec. XIV. ante medietatem. — Fol. 1. r. in superiore parte praemittitur: *Incipit Breuiloquium pauperum de necessariis theologie. Prologus*. Hinc col. 1: *Flecto genua* etc. Desinit fol. 49. v. ut editi. Scriptor iterum addit: *Explicit Breuiloquium pauperum de intelligentia sacre scripture et fidei christiane. Amen. Qui scripsit scripta, manus eius sibi benedicta*. — Sign. D.

12. *Ibidem*, cod. 2649. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Praemittitur fol. 74. r. pro titulo: *Incipit Breuiloquii prologus theologicæ veritatis. Flecto genua mea* etc. Desinit fol. 445. r. — Sign. E.

13. *Ibidem*, cod. 2657. membr. in fol. saec. XIV. — Incipit fol. 145. r. col. 4. sub titulo: *Breuiloquium pauperum*. Desinit fol. 207. r. col. 1. in fine. — Sign. F.

14. *Ibidem*, cod. 4827. membr. in fol. saec. XIV. ineunt. — Incipit absque titulo fol. 221. r. col. 4. et desinit fol. 275. v. col. 2. ut editi; additur: *Explicit*. — Sign. G.

15. *Ibidem*, cod. 13102. membr. in 4. saec. XIV. exeunt. — Fol. 111. r. col. 2. legitur: *Incipit prologus in Breuiloquium*. Et iterum post tabulam capitulorum: *Incipit Breuiloquium fratris Bonaventurae ordinis minorum, cardinalis romane ecclesie et episcopi albanensis*. Prima et aliae litterae initiales sunt omnes minio et auro decoratae ac ornatae. Desinit fol. 166. r., addito: *Explicit Breuiloquium. Deo gratias*. — Sign. H.

16. *Ibidem*, cod. 17836. chart. in fol. saec. XV. (olim Steingadeni 36.). — Fol. 3. r. legitur: *Bone venture ordinis minorum. Incipit Breuiloquium pauperis in scriptura. Flecto genua mea* etc. Folio 51. r. post finem alia manus addit: *Finis Breuiloquium Hugonis, quem alium esse Bonam venturam quidam dicunt, moti forsan, quia prescriptio, tacens de nomine, dicit in rubrica: Incipit Breuiloquium pauperis in scriptura, et quia Bonaventura fuit ordinis minorum et vile pauperis Francisci plantatoris descriptior perlegans, astruunt eum huius operis editorem*. — Sign. N.

17. *Neapoli*, bibliotheca Nationalis, cod. G. VII. 35. membr. in fol. saec. XIII. sub fine. — Fol. 4. r. in parte superiore habetur: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti incipit Breuiloquium fratris Bonaventurae de ordine beati Francisci. Flecto genua mea* etc. Desinit ut in editis. — Sign. W.

18. *Ibidem*, in eadem bibliotheca, cod. F. VII. 37. membr. in 8. saec. XIII. sub fine. — Praemittitur titulus: *Breuiloquium magistri Bone venture de ordine fratrum minorum*. In fine additur: *Explicit Breuiloquium de intelligentia sacre scripture et fidei christiane. Amen*. — Sign. Z.

19. *Parisiis*, bibliotheca Nationalis, cod. 16499. membr. in 4. saec. XIII. post medietatem. — Breuiloquium incipit fol. 429. r. col. 4. vertis: *In principio intelligendum est*. Desin. fol. 438. v. Additur: *Explicit Breuiloquium*. — Sign. R.

20. *Trecis* in Gallia, cod. 4894. membr. in 8. miscellaneis. — Fol. 292. r. habet a prima manu: *Breuiloquium Bonaventurae de intelligentia sacre scripture*. Sequitur prologus, tabula capitulorum, et desinit fol. 326. r. prope finem; tandem addit eadem antiqua manus: *Explicit Breuiloquium fratris Bone venture de ordine minorum ad intelligentiam sacre scripture et fidei christiane. Anno Domini MCCLVII*. — Sign. S.

21. *Tuderti* in Umbria, bibliotheca sancti Fortunati, cod. 437. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Incipit fol. 5. r., in quo

alia manus eiusdem aevi praemisit: *Incipit Breuiloquium fratris Bonaventurae de ordine fratrum minorum*. Desinit fol. 80. r. ut in editis. De hoc codice vide quae diximus tom. I. pag. LXIX n. 45. — Sign. K.

22. *Ibidem*, cod. 164. membr. in 8. saec. XIII. exeunt. — Fol. 1. r. eadem manus exaravit: *Breuiloquium editum a fratre Bonaventura de intelligentia fidei et sacra scriptura*. Desinit fol. 122. r. col. 2. per verba: *Explicit. Deo gratias*. — Sign. L.

23. *Ibidem*, cod. 443. membr. in 8. parvo, saec. XIII. post medietatem, Bonaventurae coaevus. — Posterior manus saec. XIV. praemisit: *Incipit Breuiloquium Bone venture. Prologus in Breuiloquium*. Deinde manus prima prosequitur: *Flecto genua mea* etc. Desin. fol. 294. v. inde eadem manus, quae titulum posuit, adiunxit in fine: *Explicit liber Breuiloquii. Qui hunc explicuit et incepit in eternum cum domino valeat permanere*. — Sign. M.

Inter relatos codices antiquitate et auctoritate primum tenet cod. Trecentis (S), cum scriptus sit eodem anno, quo S. Doctor electus est Generalis Ordinis Minorum. Itiuc aetate et bonitate prope credit cod. Tudertinus (M), qui tamen in quibusdam rebus minutis videtur pauca interdum motasse pro faciliore intelligentia; et deinde sequuntur alii codices saec. XIII, praesertim Neapolitanus (W) et duo Monacenses (A B). Etiam E, licet sit recentior saepe convenit cum S. Ab hac familia magis recedunt I K O Q U V. Cod. P magis favet primae familiae, habet tamen sua specialia et nonnulla omittit, sicut etiam L.

Textus huius opusculi, praesertim in duobus ultimis editionibus, prae ceteris nostri auctoris operibus fuit satis correctus; unde, exceptis paucis locis, errores vel lacunae magni momenti non occurrerant. Attamen res minutae, quae spectant ad electionem terminorum magis propriorum, praesertim quoad particulas orationis, ad positionem verborum et ad eliminationem quorundam verborum per modum glossae insertorum, v. g. scilicet, in omni pagina pluries mutavimus. Porro thesea a probatione earum typographice distinximus, locus multos ipsius auctoris et aliorum ad calcem indicavimus et adiectis notis marginalibus uberrimam materiam brevissime expressam uno contuitu facilius intendendam curavimus.

In textu reformando has regulas secuti sumus. Quando codices saec. XIII. conveniebant contra recentiores codices, quod plerumque evenit, lectio illorum praeferenda erat, nisi aliunde aliqua ratio obstaret. Si soli duo antiquiores codices (S M) meliorem lectionem praebebant quam alii, etiam in hoc casu eam receperimus. Dissidentibus autem antiquioribus, elegimus lectiones, quae nobis probatioribus videbantur, vel verba in editionibus tradita retinimus.

Ceterum vix credibile videri posset, quantum minutarum differentiarum farragine ex eodum collatione collegerimus. Praesertim recentiores codices et inter se et ab antiquis codicibus et ab editionibus fere in omni linea in talibus dissidebant. In solo loco S. Anselmi (pag. 290, col. 2. et pag. 294) ultra 440 lectiones variantes habemus collectas, quarum tantum paucae a nobis receptae, vel ad calcem notatae sunt.

In fine c. 4. partis II. iuventum est in cod. A et duobus aliis additamentum satis grande, quod, quia spurium nobis videbatur, ad calcem posuimus (cfr. pag. 222, nota 2.).

Ex codice Trecentis (n. 20.) scripto an. 1257 confirmatur praesumto per se verisimilis, quod S. Doctor Breuiloquium scripsit ante ipsius promotionem ad supremum Ordinis ministerium.

II.

Codices a nobis non collati.

24. *Admontis* (Admont) in Austria, bibliotheca Monasterii ordinis sancti Benedicti, cod. 207. chart. saec. XV. sine folio numeratione. — Circa medietatem codicis habetur: *Breviloquium theologie, quod confecit egregius doctor Bonaventura, cuius merces sit Deo. Flecto genoa mea* etc. Ad calcem additur: *Et hec finis sit in laude Patris luminis eiusque Filii benedicti cum Virgine virginum eius genitrice, salva correctione non invidiosa etc. Finitum per Chorradam Ersl.*

25. *Ibidem*, cod. 253. membr. in fol. saec. XIV. — Incipit fol. 5. r. sine ullo titulo; in fine additur: *Explicit Breviloquium de intelligentia sacre scripture et fidei christiane.*

26. *Ibidem*, cod. 671. membr. saec. XIV. ante med. — Incipit fol. 1. r. In hoc etiam codice reperitur additamentum quoddam ad cap. 4. partis II, de quo loquimur infra pag. 222, nota 2. In fine huius Breviloquii nonnulla deficiunt.

27. *Ibidem*, cod. 657. chart. in 4. saec. XV. iacuat. — Initio nullus praemittitur titulus, sed ad calcem additur: *Explicit Breviloquium Bonaventurae.*

28. *Assisii* in Umbria, bibliotheca Conventus sancti Francisci, cod. membr. in 8. sign. n. 25, mutilus; ex Breviloquio supersunt prologus et capitula nonnulla primae partis, cetera sunt avulsa.

29. *Atrabatis* (Arras) in Gallia, bibliotheca Civitatis, cod. 522. membr. in 8. saec. XIV. — Alia manus posterior primo notavi: *Bibliotheca Monasterii sancti Vedasti atrabatensis.* Deinde col. 1. prosequitur antiqua manus: *Incipit Breviloquium fratris Bonaventurae*; hinc fol. 54. v. col. 2. addit: *Explicit Breviloquium*; alia manus prosequitur: *vel compendium theologie. Sit tibi laus Christe, quia conditus est liber iste, a te scribenti da gaudia Deus petenti.*

30. *Ibidem*, cod. 1015. membr. in 4. saec. XIV. — Antiquo titulo: *Breviloquium pauperis in scriptura sacra*, recenter additum est nomen auctoris. Codex est mutilus, desunt enim partes sexta et septima.

31. *Ibidem*, cod. 544. membr. in 8. saec. XIV. — Initio praemittitur titulus sicut in cod. praecedente sine nomine auctoris, et titulus repetitur in fine verbis: *Explicit Breviloquium pauperis.*

32. *Bambergae*, bibliotheca Civitatis, cod. B. V. 31. chart. in 4. saec. XV. — Est titulus: *Breviloquium Bonaventurae in sacra scriptura.* Desinit fol. 104. v. ut in editis.

33. *Basiliae*, bibliotheca Publica, cod. B. IX. 26. membr. in 8. saec. XIII. — Praemittitur: *Incipit Breviloquium pauperis*; scriptor saec. XV. addit: *Bonaventurae.* Et in fine: *Explicit Breviloquium fratris Bonaventurae generalis ministri fratrum minorum.*

34. *Ibidem*, cod. B. X. 27. membr. in 4. parvo, saec. XIV. ineunt. — Post opus Hugonis de Claustro animae: *Incipit Breviloquium Bonaventurae. Flecto* etc.; prosequitur ut in editionibus.

35. *Ibidem*, cod. B. IX. 7. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Fol. 3. r.: *Incipit Breviloquium pauperis in sacra scriptura.* In caele additur simpliciter: *Explicit Breviloquium pauperis.*

36. *Ibidem*, cod. A. V. 16. chart. in fol. saec. XV. — habet titulum in superiore parte folii: *Incipit Breviloquium*

super theologia editum per reverendum dominum cardinalem Bonaventuram ordinis fratrum minorum. Eadem leguntur ad calcem operis.

37. *Ibidem*, cod. A. II. 22. chart. in fol. saec. XV. — Praemittuntur initio verba: *Breviloquium Bone venture*, et subiunguntur fini: *Explicit Breviloquium fratris Bone venture.*

38. *Ibidem*, cod. A. VI. 32. chart. saec. XV. — Incipit ut praecedens, in fine: *Explicit Breviloquium pauperis Bone venture.*

39. *Bernae* in Helvetia, bibliotheca Civitatis, cod. 271. in fol. membr. saec. XIV. — Continet fragmenta et excerpta ex Breviloquio; inscribitur: *Viridarium consolationis.* habet initium: *Quoniam omne peccatum.*

40. *Berolini*, bibliotheca Regia, cod. theol. lat. 84. membr. in 8. saec. XIII. exeunt. — Inscriptur sine auctoris nomine: *Breviloquium pauperis in scriptura.* Desunt capitula septimae partis praeter primum.

41. *Ibidem*, cod. fol. lat. 79. membr. saec. XIV. — Recens manus inscripsit *sancto Bonaventurae*, sed antiqua exaravit: *Libellus, qui dicitur Breviloquium scientiarum.* Desinit: *in secula. Amen.*

42. *Ibidem*, cod. fol. lat. 172. chart. — Est titulus: *Breviloquium Bonaventurae.* Additur ad calcem: *Explicit Breviloquium de intelligentia sacre scripture et fidei christiane, cuius maior pars per Io. Tollemer, et finis per me L. Konnyepeters Embrice scriptus est anno 1446. aetatis 53. feria secunda post Dominicam Iubilate.*

43. *Brugis* in Belgio, bibliotheca Civitatis, cod. 293. membr. saec. XIII. sub fine. — Scriptor parum antiquo posterior posuit pro titulo: *Breviloquium Bonaventurae.* Desin. fol. 81. v. col. 2.

44. *Bruxellis*, bibliotheca Regia, cod. 708. chart. in 4. saec. XV. — Incipit fol. 202. v. sub titulo: *Breviloquium Bone fortune super sententias magistri Petri.* Desinit fol. 232. v.: *in secula seculorum benedictus. Amen.*

45. *Ibidem*, cod. 2793. membr. saec. XIV. — Breviloquio praemittitur: *Incipit tractatus pauperis in divina pagina*; et fini subiicitur: *Explicit liber de intelligentia divine scripture.* Alia manus subiungit: *Explicit Breviloquium Bonaventurae de intelligentia sacre scripture, quod etiam non immerito dici potest compendium rationum theologie, propter pulcras et efficaces sacre theologie rationes in eo ubique positas.*

46. *Ibidem*, cod. 3728. chart. in 4. saec. XV. — Incipit fol. 101. r. sub titulo: *Breviloquium*, ab alia manu additur: *Bonaventurae.* Sed fini prima manus adiecit: *Explicit Breviloquium domini Bonaventurae.*

47. *Budapestini*, bibliotheca Musaei Nationalis Hungarici, dicta *Szechenyana*, cod. lat. 73. membr. in 8. saec. XIV. — Post opus Centiloquii sub nomine sancti Bonaventurae sequitur Breviloquium eidem inscriptum.

48. *Campolliti* (Lilienfeld) in Austria, bibliotheca Monasterii Cisterciensium, cod. 106. chart. in fol. — Scriptor Breviloquio praemisit hanc rubricam fol. 166. v.: *Contentia Breviloquii Bonaventurae. Misterium Deitatis contempnere fidelis — Certe creaturam mundi, mirare createm — Spiritum casum, lapsum meditare parentum — Verbum carnatum, genus humanum reparatum — Gratia, virtutes, quae sint precepta, petenda — Sacramenta nove legis ceu vasa salutis — Gloria celestis et qualis pena perhennis.* Etiam fini placuit pio scriptori addere haec alia: *O dulcis Christe, me tecum flagito siste,*

quo nihil est triste, quoniam liber explicit iste. 1436. *Explicit Breveloquium Bonaventure de ordine mundi* (sic).

49. *Ibidem*, cod. 139. membr. in fol. saec. XIV. — Initio praemittitur tantum: *Incipit prologus in Breveloquium*. Desinit ut in editis, deinde additur: *Explicit opusculum fratris Bonaventure de ordine fratrum minorum, qui fuit magister Parisius; et dicitur opus istud Breveloquium extractum de summa, quam fecit super sententias. Gratias Christo agamus, qui perficit in nobis esse bonum opus. Qui scripsit scribat, semper cum Domino vivat. B.* (in marg. Bernhardus) nuncupatur, a Christo benedicatur.

50. *Cambridge* in Anglia, bibliotheca Universitatis, cod. Ll. VI. 15. membr. in 4. saec. XV. — Fol. 23. r. incipit absque ullo titulo: *Flecto genua mea* etc. Desin. fol. 104. v., cui additur: *Explicit Breveloquium Bonaventure*.

51. *Ibidem*, cod. Dd. IV. 50. chart. saec. XV. — Fol. 52. seq. complectitur capita nonnulla II. partis Breveloquii.

52. *Ibidem*, cod. Ff. I. 18. membr. in 4. saec. XIV. — Fol. 124. col. 2: *Incipit quoddam opusculum de Trinitate Dei et de creatore mundi* etc. Desinit fol. 182. r. ut editi.

53. *Ibidem*, cod. Ff. VI. 51. membr. in 8. saec. XIV. — Continet rubricas capitum et partium Breveloquii.

54. *Ibidem*, bibliotheca Collegii Corporis Christi, cod. LXXXIII. membr. in fol. saec. XIV. non numer. — Post finem lincarij mentis in Deum sequitur: *Incipit prohemium in librum, qui dicitur Breviarium magistri Bone fortune ordinis minorum ministri generalis*.

55. *Ibidem*, cod. 477. membr. in 8. saec. XIV. — Fol. 1. habet: *Incipit Breveloquium pauperis in sacra scriptura*. Eadem repetit in fine sub verbo: *Explicit*, absque ullo nomine auctoris.

56. *Ibidem*, in Aula Pembrochiana, cod. B. II. membr. in 8. saec. XIV. — Est sub nomine: *Breveloquium Bonaventure*. Iterum in fine: *Explicit Breveloquium*.

57. *Ibidem*, bibliotheca Collegii sanctissimae Trinitatis, cod. B. I. 44. membr. in 4. saec. XIV. — Incipit sine ullo titulo, desinit ut in editis; hinc scriptor addit: *Explicit Breveloquium fratris Bonaventure*.

58. *Ibidem*, bibliotheca Collegii sancti Emmanuelis, cod. I. 3. 22. membr. in 4. saec. XV. — In capite primi fol. legitur: *Incipit Breveloquium pauperis in sacra scriptura fratris Bonaventure*. Eadem repetitur in fine, ubi nomini Bonaventurae additur: *Ordinis minorum et cardinalis albanensis*.

59. *Cesenne* in Italia, bibliotheca Malatestiana, Plut. XIII. cod. II. membr. in fol. saec. XV. — Incipit fol. 1. r. sine titulo, desinit fol. 64. v. Post finem additur: *Explicit tractatus introductoris [in] intelligentiam sacre scripture et fidei christiane. Iste liber editus est a reverendo patre fratre Bonaventura de ordine minorum sedis apostolice cardinali. Et est compendium theologie et fidei christiane*.

60. *Cracoviae*, bibliotheca Universitatis, cod. 1248. A. A. VI. 2. chart. in fol. saec. XV. exeunt. — Breveloquium incipit pag. 1 et desinit pag. 210 ut in editionibus.

61. *Ibidem*, cod. D. D. XII. 20. chart. in 8. — Incipit fol. 7. r. *Flecto genua mea... plenitudinem Dei*. Interponitur: *Nodus triplex theologie*, et sequitur: *Magnus doctor* etc. Post finem additur: *Explicit Breveloquium Bone venture, Millesimo quadragesimo seragesimo secundo*.

62. *Cremsani* (Kremsmünster) in Austria, bibliotheca Patrum ordinis S. Benedicti, cod. 113. chart. in 4. saec. XIV. —

Incipit Breveloquium fol. 64. r. col. 1. sine titulo, desinit fol. 130. col. 2; additur: *Explicit Breveloquium Bonaventure*.

63. *Ibidem*, cod. 147. chart. in 4. saec. XV. — Breveloquium est fol. 149. r. sub titulo: *Incipit tractatus introductorius in intelligentiam sacre scripture et fidei christiane*. Desinit fol. 189. r. Post amen scriptor prosequitur: *Finitus est libellus iste anno domini MCCCCXLVIII. Undecima die mensis septembris. Explicit liber bonus et optimus*.

64. *Cusae* apud Castellum Tabernarum (Berncastel) in Borussia, bibliotheca Hospitalis, cod. D. 46. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Fol. 4. r. col. 1: *Incipit Breveloquium magistri Iohannis Bone aventure. Prima pars, de Trinitate Dei, habet capita novem. In principio etc.*, protenditur usque ad cap. 2. septimae partis, reliqua avulsa sunt.

65. *Ibidem*, cod. D. 59. membr. in 8. saec. XIII. exeunt. — In initio habet: *Incipit Breveloquium Bonaventure*. Mutuus est in fine sicut praecedens.

66. *Darmstadii* in Germania, bibliotheca Ducalis, cod. 636. membr. in 8. saec. XV. — Fol. 101. r.: *Incipit compendium sacre scripture Bonaventure*. Desinit fol. 168. r. post initium.

67. *Ibidem*, cod. 1004. membr. in 8. saec. XIV. exeunt. — Praemittitur: *Breveloquium Bone venture in sacram scripturam*. Explicit fol. ultimo codicis parte versa.

68. *Ibidem*, cod. 706. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Post verba: *Flecto genua mea* intra columnam scribitur: *compendium Bone venture*. Desinit fol. 89. ut in editis.

69. *Donaueschingen* ad fontes Danubii in Baden, biblioth. Principis Fürstenberg, cod. 223. membr. in 4. saec. XIV. ineunt. — Operi praemittitur: *Incipit Breveloquium pauperis in sacra scriptura*. Alia manus notavit: *primus liber est Breveloquium magistri Bonaventure in theologia*.

70. *Dresdae* in Saxonia, cod. A. 55. chart. in fol. saec. XV. — Fol. 204. alia manus inscripsit: *Breveloquium sancti Bonaventure*, et fol. 205. post finem adiecit: *Deo gratias. Explicit Breveloquium Bone venture, finitum in die Oswaldi* etc. LX. anno (1460).

71. *Ibidem*, cod. A. 491. membr. in 4. saec. XIII. — In parte superiore 1. fol. manus posterior exaravit: *Fratris Bonaventure ordinis fratrum minorum et cardinalis*. Hinc prima manus: *Incipit Breveloquium fratris Bonaventure*. Desinit folio 65. r. ut in editis.

72. *Einsiedeln* in Helvetia, bibliotheca Monasterii, cod. 276. membr. in 8. saec. XIV. — Manus posterior exaravit pro titulo: *Bonaventura theologia*. Continet Breveloquium a pag. 1 ad 223.

73. *Erfordiae* in Borussia, bibliotheca Regia, collectio Amploniana, cod. 103. membr. in fol. — Breveloquio subiicitur: *Explicit Breveloquium Bonaventure cardinalis, scriptum de anno MCCCXL. XXIII. martii*.

74. *Ibidem*, cod. 35. chart. in 8. saec. XV. — Habet in initio: *Incipit Breveloquium in tota sacra pagina*, et subiicitur fini: *Explicit Breveloquium sacre theologie Bonaventure scriptum et completum per me Engelbertum Toglant*.

75. *Ibidem*, cod. 42. membr. in 4. saec. XIV. ineunt. — Fol. 48. v. in summa parte legitur: *Incipit Breveloquium*, et fol. 134. v. post finem additur: *Dextera scriptoris benedicti sit omnibus hiris*.

76. *Ibidem*, cod. 20. membr. in 4. saec. XIV. — Est titulus: *De ortu, progressu et statu sacre scripture*. Breveloquium passim abbreviatum et incompletum.

77. *Ibidem*, cod. saec. XV. inscriptus: *Isti sunt libri, quos ego Amplonius Ralymek de Berka habeo*; sub n. 133. recenset: *volumen bonum, sed parvum, in quo sunt Brevisloquium Bonaventure quatuor sententias correspondens etc.*

78. *Erlangen* in Bavaria, bibliotheca Universitatis, cod. chart. in fol. exaratus anno 1457. — Fol. 299. legitur: *Sequitur Brevisloquium Bonaventure*. Desinit fol. ultimo codicis verbis: *Et sic est finis Brevisloquii Bonaventure venerabilis magistri*.

79. *Florentinae*, bibliotheca Mediceo-Laurentiana, cod. 26. (olim *Conventus Ss. Annuntiatæ* 1345.) membr. in 8. saec. XV. circa medium. — Incipit fol. 1. r. col. 1. et desinit fol. 81. r. col. 2. ut in editis.

80. *Ibidem*, cod. Leopold. CVIII. membr. in fol. saec. XV. — Titulus est fol. 412. r. col. 4. per verba: *Incipit Brevisloquium in sacra scriptura, liber magistri Bone fortune*. Desinit fol. 159. col. 4. ut in editis. Dein grandioribus litteris: *Explicit Brevisloquium in sacra scriptura*.

81. *Friburgi* in Helvetia, bibliotheca Civitatis, cod. 3. L. membr. in fol. saec. XIV. — Brevisloquium est mutilum in principio; incipit enim fol. 57. r.: *De sacramento eucharistiæ hoc tenendum etc.* Desinit: *ardentissime transferantur. Explicit*.

82. *Gedani* (Danzig) in Borussia, bibliotheca Ecclesiae S. Mariae, scrip. 70. cod. 2. membr. in 8. saec. XIV. — Incipit folio 1. r. sine titulo et desinit fol. 54. r. ut editi. Additur: *Explicit Brevisloquium pauperis hominis in scriptura*.

83. *Genevae* in Helvetia, bibliotheca Civitatis, cod. 23. partim membr. in fol. saec. XV. — Fol. 112. r. prima manus exaravit: *Incipit compendium fratris Bonaventure*. Ad calcem altera, sed coaeva manus notavit: *Liber iste totus correctus ad exemplarum, prout se dedit opportunitas, ut maiori animo ipsium conspicientes studium adhibeant, preces fundite pro his qui operam libro dederunt*. — Alia iterum manus sic Brevisloquium commendat: *Si libro predicto voleris cum omni diligentia laborare ac studiose in animo recondere quae in ipso descripta sunt, ex omnibus his quae Magister sententiarum in suo libro conscripsit, intellectum capies ac in theologia fructum magnum praesentes, quemadmodum poterit experientia docere*.

84. *Giessae* in Hassia, cod. 673. chart. in fol. saec. XV. — Fol. 243. r.: *Incipit Brevisloquium pauperis in scriptura*, et fol. 295. r. legitur: *Explicit Brevisloquium Bone venture*.

85. *Göttingae* in Hannovera, bibliotheca Universitatis, cod. th. Luneb. 33. chart. in fol. saec. XV. — Incipit fol. 4. r. sine titulo. Desinit verbis: *Explicit tractatus, qui dicitur Brevisloquium, editus a Bonaventura ordinis fratrum minorum*.

86. *Gottweiciae* (Göttweig) in Austria, bibliotheca Monasterii, cod. 254. chart. in fol. saec. XV. — Continet inter alia Brevisloquium sub rubrica: *Incipit tractatus introductorius ad intelligentiam sacre scripture et fidei christiane, de illis septem de quibus est theologia*. Desinit: *Et sic est finis Brevisloquii Bone venture egregii doctoris super sacram paginam. Anno domini MCCCCLVII. feria 4. post festum s. Galtii, die XIX mensis octobris, hora vesperearum in sacro Basileensi concilio pronuntiatum*.

87. *Gratiopolis* in Gallia, bibliotheca Civitatis, cod. 772. membr. in 8. saec. XIV. exeunt. — Fol. 6. r. inscribitur: *Incipit prologus in Brevisloquium a fratre Bonaventura ordinis minorum compositum*. Ad calcem additur: *Explicit Brevisloquium fratris Bonaventure*.

88. *Hafniae* urbis princeps in Dania, bibliotheca Regia, cod. 1381. chart. in 4. — Circa medietatem voluminis fol. r. sine numero notatur: *Incipit Brevisloquium Bone venture*. Desinit: *nobis prestat omnipotens Deus. Amen. Explicit Brevisloquium Bone venture communiter nominatum. Anno Domini 1444. in profesto vincula Petri* (sic).

89. *Hagae comitum* in Hollandia, cod. 206. membr. in 8. saec. XIV. — Brevisloquium incipit et desinit absolute sine ullo titulo; quae ipsum praecedunt et sequuntur exarata sunt saec. XV.

90. *Heidelbergae*, bibliotheca Universitatis, cod. 358. 44. chart. in 4. saec. XV. — Habet in principio: *Incipit prologus Brevisloquii Bone venture*. Desinit ut in editis.

91. *Hirbipoli* in Bavaria, bibliotheca *Conventus S. Crucis Minorum Conventualium*, cod. C. f. 2. chart. in fol. saec. XV. — Incipit sine ullo titulo; ad finem vero haec subiungitur: *Domini Bonaventure doctoris devoti Brevisloquium. Littuvie fideliter scriptum summaque diligentia correctum explicit feliciter. Anno incarnationis Domini MCCCCLXXII*.

92. *Hilarini* (Wihlering) in Austria, bibliotheca Monasterii Patrum Cisterciensium, cod. 136. m. in 4. saec. XIII. exeunt. — Brevisloquium incipit circa medietatem codicis, prosequitur usque ad cap. 6. quintae partis, cetera desiderantur.

93. *Hispani* in Hispania, bibliotheca Columbina, cod. B. B. Tab. 145. n. 47. membr. in 4. saec. XIII. — Fol. 66. r. alia manus saec. XIV. praemisit: *Incipit Brevisloquium Bonaventure*; sed prima manus exaraverat ad calcem huius folii: *Brevisloquium pauperis in scriptura sacra*. Desinit fol. 98. r. ut editi, addito *Explicit*.

94. *Insulis* in Gallia, bibliotheca Civitatis, cod. numero vacat (olim 22.), chart. in fol. saec. XV. — Fol. 46. r. est titulus: *Incipit Brevisloquium fratris Bonaventure de ordine minorum*. Desinit fol. 96. v. col. 2; additur: *Finitur hic Brevisloquium fratris Bonaventure de ordine minorum*.

95. *Lambacii* in Austria superiore, bibliotheca Monasterii patrum ord. S. Benedicti, cod. 142. membr. in 4. saec. XIV. ineunt. — Post finem operis prima manus adiecit: *Explicit Brevisloquium theologie magistri Bonaventure*. In hoc etiam cod. est additamentum ad cap. 4. partis II. ut supra n. 26.

96. *Ibidem*, in eadem bibliotheca, cod. 312. chart. in 4. — Fol. 2. r. in parte superiore praemittitur: *Incipit Brevisloquium eximii doctoris Bonaventure super quatuor libros sententiarum*. Eadem repetuntur post *Explicit* cum hac additione: *Finido libro sit laus et gloria Christo: et iste libellus est finitus anno Domini MCCC53. in octava sancti Kiliani martyris Patroni nostri et Monasterii Lambacensis*.

97. *Leodii* in Belgio, bibliotheca maioris Seminarii, cod. H. 4. chart. in 8. saec. XV. — Est sub nomine auctoris in principio et fine hoc modo: *Explicit Brevisloquium fratris Bonaventure de intelligentia sacre scripture. Laus Deo trino et uno in eternum*.

98. *Lipsiae*, bibliotheca Paulina, cod. 426. chart. in fol. saec. XV. — Initio et fine post *Explicit* titulatur: *Brevisloquium Bonaventure*, simpliciter.

99. *Ibidem*, cod. 667. in fol. saec. XIV. — Praemittitur: *Incipit prologus in Brevisloquium fratris Bonaventure*, additur in fine: *Explicit Brevisloquium fratris Bone venture introductorius totius sacre scripture*.

100. *Ibidem*, cod. 862. membr. in 8. miscellaneus. — Brevisloquium est saec. XIV. ineunt. sub titulo: *magistri Bonaventure*

Breviloquium pauperis in sacra scriptura. Incipit fol. 163. r. et desinit fol. 196. v. col. 2. ut in editis.

101. *Londini* in Anglia, collectio Arundeliana, cod. 336. membr. in 8. saec. XIV. — *Breviloquium* incipit fol. 1. r. col. 4. a tabula capitulorum, deest prologus; est mutilum etiam in fine, desinit enim cap. ultimo partis VII. verbis: *quanto dif fert Creator a creatura.*

102. *Ibidem*, collectio Regia, cod. 8. D. III. membr. in 4. saec. XIV. — Ad calcem 4. fol. scriptor posuit titulum operis: *Incipit Breviloquium pauperis in scriptura.* E regione vero: *Summa Bonaventurae.* Desinit fol. 49. v. col. 1. ut editi.

103. *Ibidem*, collectio Lambethana, cod. 485. membr. in 8. saec. XIII. exeunt. — *Breviloquium* incipit fol. 127. r. et desinit fol. 203; manus posterior adiecit: *Explicit compendium theologie fratris Bonaventurae.*

104. *Ibidem*, collectio Harleiana, cod. 3814. membr. in 8. saec. XV. — Fol. 8. praemittitur: *In nomine D. N. I. C. incipit Breviloquium Bone venture*, et desinit fol. 152. v. ut in editis.

105. *Ibidem*, cod. 3995. membr. in 4. saec. XV. — Est titulus fol. 1. r.: *Incipit Breviloquium de veritate theologie fratris Bonaventurae de ordine fratrum minorum.* Desinit fol. 42. v., adiungitur: *Facto fine, laudeur ergo Maria. Amen.*

106. *Ibidem*, cod. 1801. membr. in 8. saec. XIV. — Fol. 9. r. in superiore parte legitur: *Titulus huius opusculi est Breviloquium pauperis de VII partibus theologie.* Etiam in fine, qui est fol. 63. v., post *Explicit* scripsit prima manus, quae opus exaravit: *Summa fratris Bonaventurae de septem partibus theologie.*

107. *Ibidem*, collectio Regia, C. 10. XII. cod. membr. in fol. saec. XIV. ineunt. — *Breviloquium* incipit fol. 2. r., cui alia, sed antiqua manus hanc rubricam praefixit: *Summa Bonaventurae, cuius intentio patet per rubricas verso folio conscriptis.* De hoc codice locuti sumus etiam tom. III. pag. VIII n. 43. et tom. IV. pag. VI n. 45.

108. *Ibidem*, collectio Arundeliana, cod. 332. membr. in 8. saec. XIV. — Fol. 162. r. in margine superioris partis exaratus rubris litteris est titulus: *Summa Bonaventurae.* Desinit fol. 230. ut in editis.

109. *Lovanii*, bibliotheca Universitatis, cod. 8. chart. in 4. saec. XV. — Fol. 1. r. est titulus sic inscriptus a manu prima: *Incipit prologus in Breviloquium fratris Bonaventurae de ordine fratrum minorum.* Desinit fol. 95. v. in fine sine ullo additamento.

110. *Ibidem*, cod. 152. chart. in 4. saec. XV. — In principio voluminis notatur: *Liber Henrici de Merevick pastoris in Arssig* (Arsen?), deinde eadem manus: *Contenta in hoc volumine. Breviloquium Bonaventurae de sacra theologia per rationes sumtas a primo principio.* Antiqua manus notavit tantum: *Incipit Breviloquium in prologus (sic) pauperis in scriptura sacra.* Incipit fol. 2. r. et desinit fol. 82. v. col. 2. verbis: *in secula seculorum. Amen.*

111. *Ibidem*, cod. 168. membr. in 8. saec. XV. — A fol. 60. r. usque ad fol. 90. r. complectitur *Breviloquium* in compendium redactum, cui praemittitur hoc elogium: *Incipiunt veritates theologie, quas Bonaventura in septem partes distinctas in Breviloquio suo ponit, singulis singulas subnotans rationes non tam pulcherrimas quam verissimas, hic brevitate gratia praetermissas.* Additur in fine: *Explicijunt veritates theologie.*

112. *Lucernae* in Helvetia, bibliotheca Cantonalis, cod. 45. membr. in fol. saec. XV. — Est sub titulo: *Incipit Breviloquium fratris Bone venture.* Opus detruncatum; prosequitur enim usque ad partem III. tantum.

113. *Lugdani* in Gallia, cod. 462. membr. in 4. — Initio praemittuntur haec verba: *Incipit Breviloquium fratris Bone adventure episcopi cardinalis ad explanationem totius theologie in sex (sic) partes distinctum. Prologus.* Eadem reperiuntur ad calcem, quibus additur: *Laus Deo. 4. 449.*

114. *Mantuae* in Italia, bibliotheca Publica, cod. 292. C. 1. 30. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Titulus: *Breviloquium Bonaventurae ordinis minorum de doctrina sacre scripture.* Incipit et desinit ut editi.

115. *Ibidem*, cod. 885. H. 1. 41. membr. in 8. saec. XIII. sub fine. — *Breviloquium* est anonymum et sine ullo titulo.

116. *Matriti*, bibliotheca Universitatis, vulgo *del Noviziado*, cod. 118-6. chart. in 8. saec. XIV. — Est sine nomine auctoris et desinit fol. 75. v.

117. *Medelci* in Austria, bibliotheca Monasterii ord. S. Benedicti, cod. C. 22. chart. in fol. — Fol. 64. r.: *Incipit Breviloquium pauperis in scriptura.* Ad finem fol. 107. additur: *Explicit Breviloquium Bonaventurae secunda feria ante nativitatem virginis Marie, anno 1465.*

118. *Mediolani* in Italia, bibliotheca Universitatis *Brera*, cod. A. F. XIII. 35. chart. in fol. saec. XV. ante medium. — Fol. 4. r. habetur: *Incipit prologus super compilatam a fratre Bonaventurae de ordine minorum de veritate theologie et dicitur Breviloquium eiusdem.* Desinit fol. 24. v. in secundo capitulo sextae partis. Reliqua desiderantur.

119. *Ibidem*, cod. A. D. IX. 40. membr. in fol. saec. XV. — Praemittitur *Breviloquium* tantum hoc verbum: *Proemium.* Ad calcem non scriptor, sed forsitan corrector codicis haec notavit: *D. Ios. Dominichus de Pegijs fecit hoc die ultimo Iulii, MDXXXIII.*

120. *Meiuingen* in Germania, bibliotheca Principis, cod. II. lat. I. progress. 208. chart. saec. XV. — Incipit sine titulo fol. 218. v. et desinit fol. 250. ut in editis.

121. *Ibidem*, II. lat. I. progress. 2. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Incipit fol. 4. r. et desinit fol. 52. Prima manus addit: *Explicit Breviloquium fratris Bonaventurae generalis ministri fratrum minorum.*

122. *Moguntiae*, bibliotheca Publica, cod. 363. membr. in 4. saec. XIV. — Initio et fini additur titulus operis et nomen auctoris.

123. *Ibidem*, cod. 476. membr. in 8. saec. XIV. — Ad calcem tantum notatur: *Explicit liber quem fecit frater Bonaventurae de ordine fratrum minorum.*

124. *Ibidem*, cod. 548. membr. in 8. saec. XIV. — In initio solum notatur: *Breviloquium theologie.* Desinit fol. ultimo codicis ut in editis.

125. *Ibidem*, cod. 628. membr. in 8. saec. XIII. exeunt. — Ante ponitur: *Incipit Breviloquium hominis pauperis Bone venture.*

126. *Monachii* in Bavaria, bibliotheca Regia, cod. 7711. chart. in 4. saec. XV. — Nominatur: *Compendium vite eterne fratris Bonaventurae.* Etiam in fine additur: *Explicit Bonaventurae qui dicitur liber vite eterne.*

127. *Ibidem*, cod. 11430. chart. in fol. saec. XV. — In fine cum titulo ponitur nomen auctoris hoc modo: *Explicit*

Breviloquium Bone venture. Deo gratias, 1450, per Iohannem de Mansfeld.

128. *Ibidem*, cod. 8868. chart. in fol. saec. XV. — Praemittitur fol. 179. r.: *Incipit Breviloquium in scriptura.* Desinit fol. 229. r. sine nomine auctoris.

129. *Ibidem*, cod. 8496. chart. in 4. saec. XV. — Ad finem operis scriptor addit: *Explicit Breviloquium Bone venture. Deo gratias.*

130. *Ibidem*, cod. 9659. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Praemittitur initio: *Incipit Breviloquium quod fecit Bonaventure.* Desinit folio 74. v. ut editi.

131. *Ibidem*, cod. 9066. chart. in 8. saec. XV. exeunt. — Nomen auctoris et operis praemittitur in principio, et iterum in fine his verbis: *Finis Breviloquii sancti Bonaventure doctoris seraphici ordinis sacri minorum. Ad gloriam Dei et scriptoris.*

132. *Ibidem*, cod. 8826. chart. in fol. saec. XV. — Fol. 134. incipit cum indicatione operis et auctoris. Desinit fol. 170. r. per haec verba: *Explicit Breviloquium scripture fratris Bonaventure doctoris ordinis minorum, quem sanctus Franciscus in puerili etate de fauce mortis liberavit, qui postea factus fuit magister et doctor gloriosus theologus et totius ordinis generalis minister et cardinalis.*

133. *Ibidem*, cod. 2694. membr. in 8. saec. XIV. — In principio et fine inscribitur: *Breviloquium Bone fortune.*

134. *Ibidem*, cod. 7885. chart. in fol. saec. XV. — Initio praemittitur: *Compendium fratris Bone venture cardinalis de ord. minorum*, et fini additur: *Explicit Bonaventure qui dicitur liber vite eterne.*

135. *Ibidem*, cod. 9805. chart. in 4. saec. XV. — Breviloquium incipit fol. 135. r. et desinit fol. 187. r.: *in secula seculorum. Amen.*

136. *Ibidem*, cod. 18652. chart. in 4. saec. XV. — Incipit fol. 23. r.: *Prologus in Breviloquium domini Bonaventure albanensis episcopi fratris de ordine minorum.* Etiam in fine fol. 149. v. additur: *Explicit Breviloquium domini fratris Bonaventure.*

137. *Monticassini*, bibliotheca Monasterii, cod. 184. membr. saec. XIV. ineunt. — Incipit fol. 103. sub titulo: *Summa theologie fratris Bonaventure.* Desinit fol. 119: *Explicit opusculum fratris Bonaventure Breviloquium in scriptura. Ioannes scripsit qui benedicatur.*

138. *Montis Hannoniae* in Belgio, bibliotheca Civitatis, cod. 213. membr. in fol. saec. XV. — In initio et fine praenotatur: *Breviloquium pauperis*, sine nomine auctoris.

139. *Neapoli*, bibliotheca Nationalis, cod. D. VII. 41. membr. in 8. saec. XIV. — Fol. 4. r.: *Incipit Breviloquium pauperis.* Desinit fol. 74. ut in editionibus.

140. *Neoburgi* (Klosterneuburg) in Austria, bibliotheca Monasterii, cod. 581. chart. in fol. saec. XV. — Breviloquium incipit ut editum, sed deficit in cap. 4. partis III. verbis: *deficiendo a vero.*

141. *Ibidem*, cod. 937. membr. in 4. saec. XIV. — Incipit et desinit absque ullo titulo operis vel auctoris.

142. *Nicene ad mare*, cod. II. XXI. H. 8. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Alia, sed coeva manus initio praemisit: *Breviloquium doctoris seraphici d. Bonaventure, seu compendium theologie, opus insigne et preclarissimum. Flecto genua etc.* Prosequitur usque ad floem.

143. *Norinbergae*, bibliotheca Civitatis, cod. VI. 48. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Praemittitur fol. 4. r.: *Incipit Breviloquium pauperis in scriptura*; in fine: *Explicit Breviloquium.*

144. *Oeniponte*, bibliotheca Universitatis, cod. 620. chart. in 4. saec. XV. — Incipit sine titulo, sed fini additur: *Explicit Breviloquium de intelligentia sacre scripture et fidei christiane Bonaventure cardinalis et doctoris eximii, ordinis fratrum minorum. Deo gratias.*

145. *Ibidem*, cod. 696. membr. in 8. saec. XV. — A fol. 4. r. prosequitur usque ad fol. 432. Post finem leguntur fere eadem, quae in precedente notavimus.

146. *Olomucii* in Moravia, bibliotheca Regia, cod. II. h. 23. membr. in 8. saec. XIV. — Alia manus posuit titulum et nomen auctoris tam in principio quam in fine.

147. *Ibidem*, cod. II. d. 8. chart. in fol. saec. XV. — Sine ullo titulo praeter haec verba addita ad finem Breviloquii: *Laus tibi sit Christe, quia liber explicit iste.*

148. *Olyssipone* in Portugallia, bibliotheca Academiae scientiarum, cod. Gab. 5. Est. 49. n. 3. membr. saec. XIII. exeunt. — Breviloquium praemittitur: *Incipit liber theologie.* Prosequitur ut editi usque ad cap. 1. partis VII. ad verba: *in quo scripta sunt omnia.* Cetera desiderantur.

149. *Oxoniae* in Anglia, cod. canonic. 284. membr. in 4. saec. XIV. codex mutilus. — In principio ad finem prologi profertur titulus his verbis: *Incipit Breviloquium cuiusdam pauperuli minoris de sacra scriptura.* Eadem repetuntur post *Explicit liber septimus.*

150. *Ibidem*, cod. 265. membr. in 4. parvo, saec. XIV. exeunt. — Fol. 4. r. legitur: *Incipit prologus in librum qui dicitur Breviloquium f. B.* Desinit fol. 441. ut in editis.

151. *Ibidem*, bibliotheca Bodleiana, cod. C. 16. membr. in 8. saec. XIV. — Antiqua manus omisit nomen auctoris et operis, sed recens tantum in principio scripsit: *Breviloquium S. Bonaventure.*

152. *Ibidem*, cod. Collegii S. Iohannis Baptistae, 189. membr. in 8. saec. XIV. — Idem scriptor operis exaravit in fine: *Explicit summa fratris Bonaventure.*

153. *Ibidem*, cod. 490. membr. in 8. saec. XIII. exeunt. — Fol. 66. r. habetur: *Incipit prohemium in librum fratris Bonaventure*, et fol. 116. v. desinit: *Completo quaticumque pauperis Breviloquio, ecce amantissime in termino mentis affectus.*

154. *Ibidem*, cod. Collegii Mertonensis, 4. 40. membr. saec. XIV. exeunt. — Prima manus notavit in fine: *Explicit fratris Bonaventure brevium.*

155. *Ibidem*, cod. Collegii Novi, 96. membr. in 4. saec. XIV. — Incipit fol. 20. et desinit 139. Additur a prima manu: *Explicit Breviloquium fratris Bone fortune.*

156. *Ibidem*, cod. 291. membr. in fol. — Breviloquio praemittitur: *Incipit summa que dicitur brevium pauperis*; et additur in fine fol. 473. r.: *Explicit Breviloquium pauperis in sacra scriptura, compilatum a fratre Bonaventura de ordine minorum, scriptum anno 1452. inceptum 6. die septembris et finitum ultimo die eiusdem. Deo gratias.*

157. *Ibidem*, cod. 88. membr. in fol. saec. XIV. ineunt. — Incipit fol. 205. r. sub rubrica: *Prohemium in sequens opus*, sine alia indicatione. In fine, fol. 318. v. additur simpliciter *Explicit.*

158. *Ibidem*, bibliotheca Bodleiana, cod. B. 543. membr. in 4. saec. XV. — Continet Breviloquium translatum in lingua hibernica sub hac rubrica fol. 6. r.: *Translatio tractatus S. Bonaventurae. Flecto genua.*

159. *Parisius*, bibliotheca Nationalis, cod. 45357. membr. in 4. saec. XIII. exeunt. — Incipit fol. 3. r., cui praemittitur: *Breviloquium pauperis in sacra scriptura.* In fine fol. 52. v. additur *Explicit.*

160. *Ibidem*, cod. 45829. membr. in fol. saec. XIII. — Sine ulla nota auctoris, et nullum ante finem ad verba: *Deum quam se et omnes*, cap. ultimo parvis VII.

161. *Ibidem*, cod. 44891. membr. in 4. saec. XIV. ineunt. — Breviloquium incipit fol. 104. r. et desinit fol. 170. r. his verbis: *Explicit Breviloquium pauperis fratris Bonaventurae de ordine fratrum minorum.*

162. *Ibidem*, bibliotheca Mazzarinae, cod. 906. membr. in 4. saec. XIV. — Incipit fol. 63. r. et desinit fol. 409. his verbis: *Explicit Breviloquium de intelligentia sacre scripture et fidei christiane.* Deest nomen auctoris, sed infra ponitur.

163. *Ibidem*, bibliotheca Nationalis, cod. 2042. membr. in fol. saec. XIV. ineunt. — Incipit fol. 67. r. sub titulo: *Breviloquium pauperis in scriptura a fratre Bone aventure ordinis minorum.* Desinit fol. 84. verbis: *Explicit Breviloquium.*

164. *Ibidem*, cod. 2049. membr. in fol. saec. XV. — Fol. 27. v.: *Incipit prohemium in librum qui dicitur breviarium magistri Bonaventurae ministri generalis.* Eadem recurrunt fol. 63. post *Explicit.*

165. *Ibidem*, cod. 3682. membr. in 8. saec. XIV. — Incipit: *Flecto genua mea* etc., desinit fol. 118: *per amabilem consiliarium*; pauca, quae desunt, fuerunt avulsa.

166. *Ibidem*, cod. 3683. membr. in 8. saec. XIV. — Initio praemittitur: *Incipit Breviloquium pauperis.* Et post finem notatur: *Ex libris fr. Antonii Pagi ord. minorum Conventualium.*

167. *Ibidem*, cod. 16392. chart. in 4. saec. XIV. exeunt. — Habet initium fol. 4. r.: *Incipit Breviloquium pauperis in scriptura sacra fratris Bonaventurae ad explanationem totius theologie in septem partes distinctum.* Desinit fol. ultimo codicis.

168. *Patavii*, bibliotheca S. Antonii, cod. 109. A. 4. membr. in 4. saec. XIV. — Incipit sub titulo recenter exarato, sed prima manus subiunxit in fine: *Explicit Breviloquium de intelligentia sacre scripture et fidei christiane*, alia manus coeva sequitur: *Fratris Bonaventurae ordinis minorum.*

169. *Pelplini*, bibliotheca Seminarii, cod. V. K. e. 6. membr. in fol. saec. XIV. ineunt. — Incipit et desinit ut in editis; sequitur in fine: *Explicit Breviloquium fratris Bonaventurae.*

170. *Portu* in Portugallia, bibliotheca Municipalis, cod. 825. membr. in fol. saec. XIII. exeunt. — Incipit fol. 52. r. et desinit fol. 108. v. his verbis a prima manu exaratis: *Explicit Breviloquium de intelligentia sacre scripture. Deo gratias.*

171. *Pragae*, bibliotheca Universitatis, cod. VIII. E. 14. membr. in 4. saec. XIV. ineunt. — Incipit fol. 4. r. sub titulo: *Summa theologie fratris Bone aventure.* Desinit fol. penult. ut editi.

172. *Ibidem*, cod. V. B. 21. chart. in fol. saec. XV. ineunt. — In initio praemittitur: *Breviloquium magistri Bonaventurae.* Desiderantur nonnulla ultimi capituli.

173. *Ibidem*, cod. V. C. 4. chart. in fol. — Ad calcem tantum additur: *Explicit Breviloquium magistri Bonaventurae, sub anno Domini MCCCCXII.*

174. *Ibidem*, cod. IX. C. 3. chart. in fol. saec. XV. ineunt. — Incipit post alia sine titulo. Desinit ut in editis; additur: *Explicit Breviloquium fratris Bonaventurae de bagco (sic) regio, de ordine fratrum minorum. Deo gratias.*

175. *Ibidem*, bibliotheca Musaei Nationalis, cod. I. D. 44. membr. in fol. saec. XIV. — Fol. 452. r. alia manus exaravit: *Incipit Bonaventura super sententias magistri Petri in Breviloquium.* Desinit fol. 233. ut in editis. Deinde: *lam tu frater cessa, quia manus est tibi fessa.*

176. *Ibidem*, bibliotheca Capituli, cod. B. LI. chart. in 4. saec. XV. — Circa medium voluminis est initium hoc titulo: *Incipit prologus in Breviloquium pauperis in scriptura.* Eadem repetuntur post *Explicit*, omissa auctoris nomine.

177. *Ibidem*, cod. C. XVII. chart. in fol. saec. XIV. exeunt. — Est titulus: *Ad honorem omnipotentis Dei incipit Breviloquium.* Desinit: *Explicit Breviloquium de articulis fidei et de intelligentia sacre scripture.*

178. *Ratisbonae*, bibliotheca Civitatis, cod. 29. chart. in fol. saec. XV. — Incipit fol. 499. r. sub titulo: *Breviloquium Bonaventurae.* Desinit fol. 225. r. Post *amen* additur a prima manu: *Deo gratias, et sic est finis. Explicit Breviloquium Bonaventurae supra sacram scripturam, distinctum in septem libros sententiarum.*

179. *Regimontii* in Borussia, bibliotheca Regia, cod. theol. in fol. 1070. membr. saec. XIV. — Fol. 472. r.: *Incipit prohemium Breviloquii Bonaventurae.* Desinit fol. 213. r. col. 2. ut in editionibus.

180. *Ibidem*, cod. 1099. membr. in fol. saec. XIV. ineunt. — Notatur fol. 1. r.: *Incipit Breviloquium pauperis in scriptura.* In decursu operis desunt nonnulla folia, et codex detruncatur etiam in fine.

181. *Romae*, bibliotheca Vaticana, cod. urbin. 121. membr. in fol. saec. XV. — Fol. 244. r. est titulus: *Breviloquium Bonaventurae ordinis fratrum minorum feliciter incipit*, et fol. 281. v. eadem repetuntur post *Explicit.*

182. *Ibidem*, cod. 590. chart. saec. XV. ineunt. — Praemittitur initio: *Incipit Breviloquium Bonaventurae.* Prosequitur et desinit ut editio.

183. *Ibidem*, cod. Palat. 438. membr. in 4. saec. XIII. exeunt. — Habet pro titulo simpliciter: *Incipit Breviloquium in sacra scriptura.* Multas exhibet postillas tam in margine quam ad calcem foliorum, manu saeculi XV. exaratas, ut videtur.

184. *Ibidem*, cod. 919. — De hoc codice locuti sumus tom. I. pag. LXIX n. 39. Opus comprehenditur a fol. 1. usque ad 70; in principio notatur: *Incipit Breviloquium Bonaventurae.*

185. *Ibidem*, cod. 921. membr. in 8. saec. XIV. — Ad finem tantum profertur nomen auctoris sic: *Explicit Breviloquium fratris Bonaventurae.*

186. *Ibidem*, cod. 920. membr. saec. XIV. — Inscrubitur: *Breviloquium*, simpliciter. Manus aevi posterioris pluribus in locis opus correctit.

187. *Ibidem*, cod. 922. membr. in 8. saec. XIV. — Habet ab initio titulum: *Breviloquium*, sed omititur nomen auctoris.

188. *Ibidem*, cod. Regii. 62. membr. in 4. saec. XIV. — Fol. 41. in parte superiore legitur: *Incipit prologus in Breviloquium fratris Bonaventurae de ordine minorum*; et fol. 443. post finem additur: *Finis libro, referamus gratias Domino nostro Iesu Christo.*

189. *Ibidem*; bibliotheca Casanatensis, cod. A. V. 51. membr. saec. XIV. — In fine subiungitur: *Explicit Breuiloquium fratris Bonaventurae, magistri Parisius nec non et ministri generalis ordinis fratrum minorum, de intelligentia sacre scripture et fidei christiane.*
190. *Ibidem*, cod. A. VI. 16. membr. in 8. saec. XIV. — Est sub titulo *Breuiloquii* et nomine *fratris Bonaventurae.*
191. *Ibidem*, cod. B. VI. 30. membr. in 8. saec. XIV. — Incipit sine auctoris nomine, sed subditur finis: *Explicit Breuiloquium beati domini Bonaventurae ordinis fratrum minorum super theologia.*
192. *Ibidem*, cod. A. V. 43. membr. in 8. saec. XIII. — Legitur fol. 1. r.: *Incipit prologus in Breuiloquium pauperis in scriptura.* Desinit ut in editis.
193. *Ibidem*, bibliotheca Angelica, cod. F. 6. 13. chart. saec. XV. exeunt, valde nūdus et pulcre depictus. — In initio et fine exhibetur nomen operis et auctoris sub titulo *sancti et Doctoris seraphici.*
194. *Rothomagi* in Gallia, bibliotheca Civitatis, cod. A. 464. membr. in 4. saec. XIII. — Habet pro titulo: *Incipit Breuiloquium pauperis de intelligentia sacre scripture et fidei christiane.* Desinit his verbis: *Explicit iste liber, scriptor sil crimine liber. Deo gratias.*
195. *Salisburgi*, archivum Monasterii S. Petri, cod. A. IV. 32. membr. in 8. saec. XIII. exeunt. — Breuiloquium nullum habet titulum, sed manus saec. XV. praemisit in initio: *Incipit tractatus Bone venture.*
196. *Sancti Pauli* in Carinthia, bibliotheca Monasterii ord. S. Benedicti, cod. Hospital. 416. membr. in 8. saec. XIII. exeunt. — Codex est mutus in principio; incipit a § 1. Prologi. Deest nomen operis et auctoris.
197. *Schaffhausae* in Helvetia, bibliotheca Pastorum, cod. 70. membr. in 8. saec. XIII. — Fol. 4. r.: *Incipit Breuiloquium pauperis in scriptura.* Est sine ullo nomine auctoris. Reliqua ut in editis.
198. *Schlettstadii* in Alsacia, cod. 1153. chart. in fol. saec. XV. — Habet pro titulo: *Breviarium fratris Bone fortune.* Incipit et desinit ut in editis.
199. *Senis* in Tuscia, bibliotheca Civitatis, cod. U. V. 8. membr. in 8. saec. XV. — Incipit: *Flecto genua mea* etc. Desinit fol. 74. v. ut in editionibus.
200. *Soloduri* in Helvetia, bibliotheca Cathedralis, cod. 2. chart. in fol. saec. XV. — Fol. 3. r. legitur in superiore parte: *Incipit Breuiloquium fratris Bonaventurae de sacra scriptura.* Eadem repetitur in fine cum additione: *anno Domini MCCCXXVII. crastino sancti Cunradi hora tertia post meridie.*
201. *Stuttgartiae*, bibliotheca Regis, cod. Dogmat. 27. membr. in 8. saec. XIII. — Habet pro titulo: *Breuiloquium pauperum tantum*, et in fine: *Explicit compendium*, omisso nomine auctoris.
202. *Taurini*, bibliotheca Universitatis, cod. D. VI. 7. membr. in 8. saec. XIV. — Fol. 454. r.: *Incipit Breuiloquium pauperis in scriptura, sive compendium theologie fratris Bonaventurae.* Desinit ut editi, fol. 496. v. col. 2. Scriptior lepide addit: *Penna gradum siste, quoniam liber explicit iste.*
203. *Ibidem*, cod. E. VI. 3. membr. in 8. saec. XIII. exeunt. — Incipit fol. 4. r.: *Flecto genua mea* etc., ac desinit fol. 72. v. Addit: *Explicit Breuiloquium*, tacito nomine auctoris.
- S. Bonar. — Tom. V.
204. *Traiecti* ad Rhenum, bibliotheca Academiae, cod. 361. membr. in 4. saec. XV. ineunt. — Prima manus addit post finem: *Explicit Breuiloquium Bonaventurae sacre scripture.* Haec eadem verba alia manus praemisit in principio post *Incipit Breuiloquium* etc.
205. *Trecis* in Gallia, cod. 1882. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Breuiloquium saepe saepius est interpolatum, sed convenit in reliquis cum edito; taetitur nomen auctoris. et finis subiicitur: *Explicit liber de penitentia.*
206. *Ibidem*, cod. 1965. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Incipit fol. 1. r. hoc titulo: *Fratris Bone fortune Breuiloquium in sacra scriptura.* Desinit ut in editis.
207. *Treviris*, cod. 404. chart. in fol. — Incipit fol. 1. r. ut editum. Post finem additur haec nota: *Explicit Breuiloquium sacre scripture editum et compilatum a Bonaventura cardinali, scriptum vero per me Petrum Copplm de Lynus clericum Trevirensis diocesis sub anno Domini MCCCC quinquagesimo primo etc.*
208. *Ibidem*, cod. 686. chart. in 8. — Praenititur: *Incipit Breuiloquium fratris Bonaventurae de intelligentia sacre scripture et fidei christiane.* In fine vero, repetitis his verbis, additur: *anno 1481 in die saucte Cecelie virginis.*
209. *Tironis* in Gallia, cod. 375. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Est sub titulo: *Breuiloquium pauperis in scriptura.* Desinit fol. ultimo codicis cum additione: *Explicit liber qui Breuiloquium dicitur*, omisso auctoris nomine.
210. *Vesuntione*, cod. l. 19. membr. in 8. parvo, saec. XIII. exeunt. — Fol. 2. r.: *Incipit tractatus Breuiloquii pauperis.* In fine etiam haec eadem verba repetuntur, quibus additur: *Deo gratias.*
211. *Vicii* (Vich) in Hispania, cod. XCIV. chart. in 4. saec. XIV. exeunt. — In initio praenititur tantum: *Breuiloquium pauperis in scriptura*, et nulla nota auctoris, cuius nomen tamen submittitur aliis opusculis, quae Breuiloquium praecedunt.
212. *Vindobonae*, bibliotheca Palatina, cod. 4062. membr. in 4. saec. XIV. — Breuiloquium incipit fol. 1. r. et desinit fol. 43. v. sine nota auctoris.
213. *Ibidem*, cod. 1578. membr. in 4. — Fol. 1. r. praenititur: *Prologus in Breuiloquium Bone venture*; et post finem additur: *Explicit liber Breuiloquii Bone venture per manus duorum, qui dividitur in septem partes. Anno Domini MCCCXXV.*
214. *Ibidem*, cod. 1713. membr. in 8. saec. XV. a diversis exaratus. — Breuiloquium decurrit a fol. 1. r. ad 119. r. In principio et in fine apponitur titulus operis et nomen auctoris.
215. *Ibidem*, cod. 4333. membr. in 4. saec. XV. — Fol. 1. r. legitur: *Incipit Breuiloquium*; alia manus addit: *Bonaventura super sacram paginam distinctum in septem libros.* Desinit fol. 63. v. ut in editis.
216. *Ibidem*, cod. 362. membr. in fol. saec. XIV. — Fol. 140. v.: *Incipit Breuiloquium Bonaventurae.* Eadem iterum recurrunt fol. 175. v. post *Explicit.*
217. *Ibidem*, cod. 1649. membr. in 4. saec. XIV. — Incipit fol. 1. r. et desinit fol. 30. r., vacat titulo et nomine auctoris.
218. *Ibidem*, cod. 263. membr. in fol. saec. XIII. exeunt. — A diversis manibus conscriptus, convenit cum Breuiloquio edito et vacat omni titulo ut praecedens.

219. *Ibidem*, cod. 7938. membr. saec. XIV. prima pars codicis, alia chart. saec. XV. in 8. — Praeponitur titulus: *Incipit summa quae dicitur Breveloquium*, sine nomine auctoris.

220. *Wiesbaden*, cod. sine numero, cuius titulus: *Opus asceticum*, chart. in fol. — Breveloquium incipit fol. 222. v. col. 2. et producit usque ad fol. 236. v., sed abruptitur partis VII. cap. 1: *secundum exigentiam meritorum*. Inde scriptor prosequitur: *Et tanta sint scripta de Breveloquio Bonaventure doctoris eximii, de quo Deus gloriosus sit benedictus in secula seculorum. Amen. 1474.*

221. *Wratislaviae*, cod. l. cl. in fol. 310. chart. saec. XIV. — Breveloquium incipit fol. 158. r. sine ullo titulo et desinit fol. 164. r. in cap. 7. partis 4; cetera sunt avulsa.

222. *Ibidem*, cod. l. cl. in quarto 62, membr. et partim chart. saec. XIV. — Breveloquium alia manus eiusdem saeculi intulavit: *Compendium theologie Iohannis de Bona ventura*. Desinit ut editum, fol. 70. v. in fine.

223. *Ibidem*, cod. l. cl. in octavo 11, membr. saec. XIII. extant. — Est sub titulo: *Breveloquium pauperis in scriptura*, sine nomine auctoris. Continetur a folio 4. r. usque ad 65. verso.

224. *Ibidem*, cod. l. cl. in fol. 157. — Incipit fol. 270. r. sub titulo *Breveloquii*, desinit fol. 346. r. sub conclusione: *Explicit Breveloquium domini Bonaventure cardinalis, fratris de ordine minorum*. Codex exaratus est anno 1459.

225. *Ibidem*, cod. l. cl. in fol. 588. partim membr. saec. XIII. extant, partim chart. saec. XIV. extant. — Antiqua manus praemisit: *Incipit Breveloquium pauperis in scriptura*. Manus secunda post *Explicit* repetit eadem verba et addit: *Bonaventura minister minorum fecit*.

226. *Zwettel* in Austria, cod. 76. membr. in fol. saec. XIV. — Post alia opeta, quae *Ulricus*, ut legitur, *scripsit*, *Hermannus quoque pinxit, Griffio coniunxit, libris aliis sociavit anno ab incarnatione Domini MCCCXXI*, sed ab eadem manu est exaratum: *Breveloquium Bone venturae. Flecto genua mea etc.* Desinit: *in secula seculorum. Amen.*

227. *Posonii* (Presburg in Hungaria), bibliotheca Capituli, cod. 886. membr. saec. XIV. — Continet prologum quendam in Breveloquium, quem nullus alius exhibet codex; de quo vide quae supra diximus c. 3. § 3.

CAP. IV.

In Itinerarium mentis in Deum.

Hoc celeberrimum opusculum an. 1259 circa initium Octobris et in monte Alverna scriptum esse, testatur ipse Bonaventura in Prologo, n. 2. Nemo dubitare potest, quominus hoc Itinerarium sit opus genuinum, in quo quam maxime elucet Seraphici Doctoris ingenium et spiritus caelestis lumine adornatus. Pro Bonaventura auctore dant testimonium cum Henrico Gandavensi et Ubertino a Casali et tot codicibus alii per sex saecula quam plurimi testes. Quod Gersonius (supra c. III. § 1.) de excellentia eiusdem dixit, id multis aliorum sapientum virorum testimoniis confirmatur. Adiecit in fine scholion, ut opusculum propter subtilitatem et brevitatem satis arduum facilius intelligatur.

§ 1. Nonnulli de hoc opusculo tentarunt scribere explanationes. — Saeculo XV. quidam Lector Ordinis Minorum ad explanandum hoc Itinerarium edidit opusculum inscriptum: *Li-*

ber de investigatione Creatoris per creaturas. Invenitur hoc scriptum, cuius apographum habemus, in quatuor manuscriptis eiusdem saeculi:

1. In bibliotheca Publica civitatis *Hannover*, cod. 6. in 4. — Incipit fol. 128. r. et desinit fol. 177. v. his verbis: « Explicit liber de vestigio (sic) Creatoris per creaturas, quem composuit fr. *Bertolus cule*, lector in ordine fratrum minorum. — Sed in aliis tribus codicibus auctor vocatur *Bertramus* (Bertrammus) *de Alen*. In hoc codice interdum non pauca adduntur, quae in aliis tribus desiderantur. Fortasse propter haec additamenta, licet sint exigui momenti, opusculum attribuitur alii auctori.

2. In bibliotheca civitatis *Magdeburg*, cod. sign. 12. — Fol. 154. incipit: « Liber de investigatione Creatoris per creaturas ». Desinit fol. 237. r. sic: « Explicit tractatus de investigatione Creatoris per creaturas ». In utroque loco deest nomen auctoris, sed in ipso tractatu (ante medium), ubi habetur: « Omnia predicta calculavi per me ipsum, radicibus sumptis a Ptolomeo Alfrago [in seq. cod. scribitur Alfragano] », per modum Glossae sequitur: « Hec frater Bertramus de Alen doctor egregius ».

3. In bibliotheca civitatis *Erfurt*, cod. sign. 24. in fol. chart. — Fol. 102. r. incipit: « Liber doctoris eximii *Bertrami* de investigatione Creatoris per creaturas ».

4. In bibliotheca civitatis *Goertitz*, cod. sign. 27. — Incipit fol. 195. v. et in fine legitur: « Explicit liber de investigatione Creatoris per creaturas cuiusdam lectoris fratrum minorum etc., nomine *Bertramus* de Alen doctoris eximii ».

Cum hic tractatus sit ignotus et de S. Bonaventurae Itinerario agat, nonnulla de eodem ex cod. *Magdeburgensi*, adhibitis aliis correcto, hic referenda esse videtur.

Incipit Prooemium: « Bonaventura, doctor devotus, septimus generalis Minister post beatum Franciscum, volens fratres suos docere, quomodo in Deum per contemplationem ascenderent; demonstravit septem itinera, per quae homo facilliter ad cognitionis divinae obiectum saltem in aenigmate in statu viae pertingere possit; dummodo Deus ad mentem lucem emittat, quae hominem ipsum deducat et adducat in montem sanctum suum et in tabernacula sua. Sed quia idein venerabilis Pater multum subtiliter et nimis obscure dicta itinera posuit, ita quod etiam viri multum in sacris Scripturis illuminati vix ipsum in sua doctrina capere possint; idcirco ego, volens me ipsum primo exercitare et post hoc simplicibus fratribus intentionem tam sancti viri declarare, verbis simplicibus et sileo communi dicta itinera, quae in principio sui primi capituli ponit de investigatione Creatoris per creaturas; coepi percurrere et inveni, quod per creaturarum originem, multitudinem, pulcritudinem, plenitudinem, operationem et ordinem ad notitiam divinam contemplando homo devotus lucide valeat pertingere et Deum in cunctis creaturis radiose contemplari. Tanto autem acutius Deum in creaturis videt, quanto per sedulam confessionem mentem magis purgat... Unde Bonaventura in suo Itinerario [c. 1. n. 8. et deinde n. 1.]: Qui vult in Deum ascendere » etc.

Primum cap. inscribitur: « De cognitione Dei, et quomodo homo lucide ipsum in creaturis cognoscat »; in quo multa extrahit ex Bonaventura, l. Sent. d. 3. p. 1. q. 1. 2. et magnam partem capituli 5. Itinerarii transcribit. — Cap. 2. agit de octo modis sive gradibus cognoscendi Deum secundum Bonaventuram aliosque auctores, et deinde novem capitulis de creaturarum origine, conservatione, distinctione, plenitudine (omnia plena formis), multitudine; de daemonum multitudine, tenu-

tione et casu, de ordine rerum creaturarum, de magnitudine caeli (ubi auctor satis curiosas computationes proprias refert) et de *admirabili materia caeli empyrei*.

Sequuntur alia multa capitula de Angelis, de Sanctis, de B. Maria V., de humanitate Christi, de caelo Ss. Trinitatis, de influentiis Dei in animas, de microcosmo (sive d. homine), in quo relict Del potentia, sapientia et bonitas (haec compilata sunt ex Itinerario mentis in Deum), de mirabili sapientia Dei circa praedestinos, de visione Dei, de contemplatione divinae bonitatis. — Conclusio opusculi transcripta est ex Itinerario, c. 1. n. 15.

Ex hoc prospectu satis apparet, hoc scriptum non esse proprie Commentarium in Itinerarium S. Bonaventurae. Auctor enim modo suo discurrit de rebus, quas Bonaventura tractat in cap. 4, et de aliquibus in c. 2. contentis. Tacet de c. 3. 4. 6. 7; et ad explicandos locos difficiles fere nihil offert. Argumenta, quae habet, tractat magis secundum rationem *scientiae naturalis* quam secundum rationem philosophiae vel theologiae mysticae. Praeter Bonaventuram citat S. Thomam, Scotum, Aegidium R., Brigidam, Hildegardem, Gilbertum, Conradum in *Summa collationum*; saepe etiam Hugonem a S. Vict., Augustinum, Gregorium, Boethium et Aristotelem. — Nilominus opusculum non est male scriptum nec in genere suo sperendum.

Alia expositio Itinerarii recentior, quam non vidimus, scripta est a P. Martino Turholt Ord. Min., BELGA et Lectore s. theologiae in Conventu Lovaniensi, qui teste Waddingo mortuus est an. 1540. Titulus operis est: Declaratio Itinerarii mentis in Deum a sancto Bonaventura compositi per sermones distributa.

§ 2. **Itinerarium mentis in Deum plurimis editionibus est divulgatum et exstat adhuc in multis codicibus manuscriptis.** — Habetur ipsum in omnibus opusculorum et omnium operum collectionibus, etiam in prima, quae est sine anno et loco impressionis (cfr. infra c. 11.). Praeterea scorsum, vel cum Breviloquio coniunctum pluries editum est. — Versum est in plures linguas recentiores, praesertim post inventionem artis libris typis imprimendi. Inter versiones typis expressas nominamus *Italicam* per Albertinum de Litiona Vercellensem, factam et an. 1502 in 4. Venetiis impressam, et alteram Caesaris Galletti Florentinae an. 1582 in 12. editam. — In lingua *Germanicam* versum est a P. Ludovico Moser Ord. Carthus. (qui vixit Basileae «in sant Margrethenthal»), simul cum septem aliis S. Bonaventurae opusculis unaque S. Thomae. Impressum est Basileae per Mich. Farter, an. 1506 in 12. Itinerarium ibi occupat octavum locum et incipit: Sant Bonaventura über den tractat genant der wegwiser oder wegfirt. Exstat in bibliotheca Sangallensis monasterii, *Incuab.* 77. — Recentior Germanica versio edita est Monasterii Westphalorum ante fere 50 annos a religiosissimo professore philosophiae Dr. Christoph. Schlüter.

Cl. P. Henr. Denife Ord. Praed. in sua egregia editione (Monachii 1876): Die Schriften des seligen Heiligr. Suse, Deutsche Schriften, II. pag. 261, nota 9, primus observavit, B. Henricum Susenem Ord. Praed. in suo opusculo *Exemplar* ex Itinerario S. Bonaventurae (c. 5. 6.) sumpsisse fere totum suum c. 54. germanice expressum. Sed quod doctissimus vir (ibi pag. 263, nota 1.) insinuat, Bonaventuram confudisse *primam a mente cognitam* cum Deo, saepius quidem ab aliis viris doctis assertum est, sed falso. Nec nobis dubium est, quin clarissimus ille Pater nobisque amicitia coniunctus, instituto accuratore Bona-

venturanae sententiae examine, Idem nobiscum de hoc sit sensurus. Nam totum c. 5. Itinerarii est de *esse*, quod est *supra nos*, quatenus contemplatur *oculo illuminato*, qui advertit, quod *esse subsistens* est *primum in Deo* (essentia metaphysica), ex quo omnia alia attributa flunt, secundum nostrum modum intelligendi (cfr. scholion ad Itinerar. n. 9. et Hexaem. collat. 5. n. 29-32: et 10. n. 10. 11.).

1.

Codices a nobis collati cum textu Vaticanae editionis.

1. *Cortonae* in Tuscia, Bibliotheca Publica, cod. 209. chartaceus, in 4. saec. XV. exeuntis. — Folio 78. r. praenititur titulus operis Itinerarii mentis in Deum his verbis: *Incipit liber domini Bonaventurae de Balneario ordinis minorum, qui dicitur Itinerarium mentis in Deum. Incipit prologus. In principio primum principium* etc. Deinde: *Explicit prologus. Incipiunt gradus sive capitula sequentis operis*. Prosequitur sicut in editis. Finem claudunt haec verba: *Explicit liber, qui dicitur Itinerarium mentis in Deum.* — Signatur littera O.

2. *Magdeburgi*, bibliotheca Civitatis, cod. XII. oct. 25. chart. exaratus anno 1477. — Itinerarium est sub nomine *patris Bonaventurae* incipit fol. 98. r. et desinit fol. 120. r. ut in editis. — Sign. Q.

3. *Monachii* in Bavaria, bibliotheca Regia, cod. 665. membranaceus, in 8. saec. XIII. exeuntis. — Fol. 200. r.: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum.* Desinit fol. 212. r.: *Dicit omnis populus: fat, fat. Amen.* Tacetur nomen auctoris. — Sign. B.

4. *Ibidem*, in eadem bibliotheca, cod. 8439. chart. in fol. saec. XV. — In fol. 158. v. est haec rubrica: *Incipit proemium. Prologus. Opus consequens dicitur Itinerarius de ascensu mentis in Deum. Quem Itinerarium composuit frater Bonaventura, olim generalis minister ordinis fratrum minorum, postea dominus cardinalis et episcopus obanensis. In principio* etc. Desinit fol. 166. r. sine alio additamento. — Sign. C.

5. *Ibidem*, cod. 17837. chart. in fol. saec. XV. — Operi praenititur titulus: *Prologus Itinerarii mentis in Deum, compilati a fratre Bonaventura, ordinis fratrum minorum generali ministro. In nomine Domini incipit.* Prosequitur usque ad fol. 270. r., ubi concludit: *Explicit Itinerarius mentis in Deum.* — Sign. D.

6. *Ibidem*, cod. 21232. membr. in 4. saec. XV. — Fol. 73. v. est rubrica: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum.* Desinit fol. 84. v. ut in editis, omisso nomine auctoris. — Sign. E.

7. *Ibidem*, cod. 23449. membr. in 8. saec. XIV. — Itinerarium incipit fol. 134. v., dicitur: *compilatus de fratre Bonaventura ordinis fratrum minorum generali ministro.* Desinit fol. 149. r. verbis: *Explicit Itinerarius mentis in Deum.* — Sign. F.

8. *Ibidem*, cod. 2633, de quo vide supra pag. XVIII n. 11. — Fol. 97. v.: *Incipit Itinerarius mentis in Deum fratris Bonaventurae.* Eadem verbo repetuntur in fine fol. 108. r. post *Explicit.* — Sign. H.

9. *Ibidem*, cod. 13102, de quo vide supra pag. XVIII n. 15. — Ante initium Itinerarii, quod est fol. 167. r., nullus est titulus, sed tantum antiqua manus notavit sillo lapide: *Bonaventurae.* Post prologum vero subditur: *Incipit Itinerarius mentis in Deum fratris Bonaventurae cardinalis romane ecclesie et*

episcopi albonensis, septimi generalis ordinis fratrum minorum, de gradibus ascensionis in Deum et de speculatione ipsius per vestigia eius in universo. Desinit fol. 178. v. ut in editis. — Sign. I.

10. *Ibidem*, cod. 2657, de quo vide supra pag. XVIII n. 13. — Praemittitur fol. 207. v.: *Incipit Itinerarius a fratre Bonaventurae compositus mentis in Deum. In principio* etc. Explicit fol. 220. r. ut editi. — Sign. K.

11. *Ibidem*, cod. 2721. membr. saec. XIV. — Itinerarium incipit fol. 41. v. sub titulo isdem verbis disposito ut in praecedente codice. Desinit fol. 73. v. ut in editione. — Sign. L.

12. *Ibidem*, cod. 23861. chart. in fol. saec. XV. — Fol. 201. v. incipit: *Prologus Itinerarii mentis in Deum compilati a fratre Bonaventurae Ordinis fratrum minorum generali ministro. In nomine Domini incipit. — In principio* etc. Fol. 214.: *Explicit Itinerarius mentis in Deum.* — Sign. M.

13. *Ibidem*, cod. 7974. membr. in 8. saec. XIV. incunt. — Fol. 1. r. legitur: *Incipit prologus Itinerarii mentis in Deum. In principia* etc. Desinit fol. 11. r. verbis: *Explicit Itinerarius mentis in Deum.* — Sign. N.

14. *Parisius*, bibliotheca Nationalis, cod. 14807. membr. in 8. saec. XIV. incunt. — Itinerarium incipit sine titulo fol. 153. r.: *In principio* etc. In tabula contentorum codici annexa notatur hoc modo: *Itinerarium mentis iture in Deum, editum a domino Bonaventura, cuius sunt septem capitula.* In fine operis leguntur verba: *Explicit Itinerarium mentis in Deum fratris Bonaventurae.* — Sign. A.

15. *Tuderti* in Umbria, cod. 182. membr. in 8. saec. XIV. incunt. — Fol. 90. r. legitur: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum.* Post prologum subiunguntur capitula, ut moris est codicum; deinde additur: *Incipit speculatio pauperis in deserto; primum capitulum de gradibus ascensionis in Deum et de speculatione ipsius et vestigio eius de universo. Beatus vir* etc. Desinit fol. 100. r.: *et dicit omnis populus: fiat, fiat. Amen.* — Sign. P.

Cod. Monacensis M iam anno 1877 a quodam nostro collaboratore bene collatus est; postea vero ab alio collaboratore hoc nesciente iterum variantes eiusdem codicis collectae sunt. Quando pro huius tomi editione diversorum codicum lectiones in unum componebantur, non animadvertimus illum errorem, sed alteram lectionum scriptum distinximus litera G. Duae illae collationes bene conveniunt, non excepto illo loco (pag. 310, nota 9.), in quo erronee positae sunt duae lectiones. Litterae igitur G et M non repraesentant nisi unum codicem.

Editiones huius opusculi inter se et cum codicibus in rebus alicuius momenti rarius dissidebant, quam in aliis operibus observavimus. Tamen ope codicum meliorem textum exhibemus emendatiorem, collecto magno numero variarum lectionum, in quarum electione habuimus rationem tum interioris praestantiae tum antiquioris aetatis, quam habebant codices. Antiquitas non raro coniungitur cum multis defectibus; ita cod. Parisiensis A plurimis librarii erroribus foedatus est, tamen saepe confirmavit electas ex aliis codicibus lectiones.

II.

Codices a nobis non collati.

16. *Admontis* in Austria, bibliotheca Monasterii ord. S. Benedicti, cod. 657, de quo vide supra pag. XIX n. 27. Post

Breviloquium legitur: *Incipit prologus fratris Bonaventurae in Itinerarium mentis in Deum.* Deinde fol. seq. sine numero: *In principio* etc. Desinit fol. 2. ante ultimum: *fiat, fiat. Amen.*

17. *Atrabatis*, bibliotheca Civitatis, cod. 772. chart. in 4. saec. XIV. — Fol. 138. r. habetur: *Incipit prologus in libro, qui dicitur Itinerarium mentis in Deum, edito a fratre Bonaventurae theologo et viro sancto.* In fine fol. 161. r. additur: *Explicit Itinerarium Bonaventurae. Laus Dea in eternum.*

18. *Basileae*, bibliotheca Publica, cod. VIII. B. 29. membr. in 8. saec. XIV. incunt. — Foliorum series non est numerata. Post tractatum Hugonis: « Quo studio et quo affectu orandus est Deus »: *Incipit prologus* (manus saec. XV. interclusit: *fratris Bonaventurae*) *in Itinerarium mentis in Deum.* Secunda manus etiam in fine addit: *Explicit Itinerarium mentis in Deum fratris Bonaventurae ordinis fratrum minorum.*

19. *Ibidem*, cod. B. IX. 7. membr. in 8. plurimum aetatum. Itinerarium est saec. XV. — In initio et fine additur cum titulo nomen simpliciter: *Bonaventura.* Hic codex relatus est supra pag. XIX n. 35.

20. *Ibidem*, cod. I. A. 20. chart. in fol. scriptus anno 1445, ut legitur in fine. — Itinerarium habet titulum in principio et in fine, et hoc postremo loco additur *fratris Bonaventurae.*

21. *Ibidem*, cod. V. E. 50. chart. miscellan. — Itinerario praemittitur: *Prologus Bonaventurae in Itinerarium mentis in Deum.* Et additur ad calcem: *Finis Itinerarium mentis in Deum beati Bonaventurae 1495.*

22. *Bonnae*, bibliotheca Universitatis, cod. S. 313. inter theolog. chart. in 8. saec. XV. — Post medium voluminis: *Incipit tractatus Bonaventurae cordialis et septimi post beatum Franciscum ministri ordinis minorum, de gradibus ascensionis. Beatus vir* etc. Deficit in cap. 7. n. 5. ad verba: *silentii caliginem obscurissimo.*

23. *Brugis* in Belgio, bibliotheca Civitatis, cod. 137. membr. in 8. saec. XIV. — Adest prologus et fol. v. legitur: *Incipiunt capitula Itinerarii mentis in Deum fratris Bone fortune.* Desinit: *Defecit caro mea et cor meum* etc. *Explicit Itinerarium mentis in Deum.*

24. *Camptulii* in Austria, bibliotheca Monasterii, cod. 437. membr. in fol. saec. XIV. ante medium. — Fol. 278. 2: *Incipit liber, qui dicitur Itinerarius de ascensu mentis in Deum, quem edidit frater Bonaventura olim generalis minister ordinis fratrum minorum.* Ad finem fol. 285. v. additur: *Explicit Itinerarium Bonaventurae.*

25. *Cantabrigae*, bibliotheca Universitatis, cod. I. li. 31. membr. in 4. saec. XV. — Itinerarium incipit pag. 186: *In principio* etc., et desinit pag. 204: *fiat, fiat*, sine ullo titulo nec nomine auctoris. Desinit etiam omnes rubricae, pro quibus scriptor conveniens in unoquoque loco reliquit spatium.

26. *Ibidem*, bibliotheca Collegii sanctissimae Trinitatis, cod. B. I. 44, de quo vide supra pag. XX n. 57. — Fol. 80. r. est titulus a secunda manu exaratus: *Itinerarium bone mentis in Deum*; et tertia manus scripsit inferius: *Bonaventura.* Sequitur et desinit ut in editis, fol. 85. v. verbis: *Explicit Itinerarium mentis in Deum.*

27. *Ibidem*, bibliotheca Collegii sancti Emmanuels, cod. I. 3. 42. membr. in 4. saec. XV. incunt. — Praemittitur tantum in principio titulus: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum*, sine nomine auctoris. Desinit ut editi: *fiat, fiat. Amen.*

28. *Colmariae* in Alsatia, bibliotheca Civitatis, cod. (olim

Monasterii Parisiensis) membr. in 8. saec. XV. — Fol. 130. r. est titulus: *Incipit Itinerarius mentis in Deum. In principio etc.* Desinit fol. 150. v. solis verbis additis: *Explicit Itinerarius.*

29. *Coloniae*, bibliotheca Ecclesiae Metropolitanae, cod. XXXIX. (olim liber Monasterii Cononorum Regularium urbis Aquensis) chart. in 8. exaratus anno 1526. — Fol. v. in initio habetur: *Incipit prologus Bonaventurae in Itinerarium mentis in Deum.* Ille titulus additur etiam in fine, omissio nomine Bonaventurae.

30. *Comfluentiae*, bibliotheca Gymnasii Civitatis, cod. 45. membr. in 8. saec. XIV. ineuntis. — Itinerario altera manus eiusdem saeculi praefixit titulum et etiam in fine addidit: *Explicit Itinerarius mentis in Deum Bone venturae.*

31. *Craucoviae*, bibliotheca Universitatis, cod. 1570. A. A. II. 29. chart. in fol. saec. XIV. exeuntis. — Itinerarium incipit pag. 300, col. 1. sine titulo et omissio prologo; desinit pag. 315 sic: *Dicit omnis populus: Amen. Explicit liber Bone venturae de septem gradibus ascensionis in Deum. Amen.*

32. *Cremisini*, bibliotheca Monasterii ord. S. Benedicti, cod. 280. membr. in 8. saec. XIV. — Fol. 336. r. legitur: *Incipit prologus operis sequentis*, sed ad calcem eiusdem habetur: *Explicit prologus. Incipit Itinerarius mentis iture in Deum fratris Bonaventurae cardinalis romanae ecclesiae, episcopi albanensis septimi generalis ordinis fratrum minorum, de gradibus ascensionis in Deum. Beatus vir etc.* Post Amen pius scriptor addit: *Quicumque hec legis memento Phylippi peccatoris.*

33. *Darmstadii*, bibliotheca Ducalis, cod. 696. membr. in 8. saec. XV. ineuntis. — Itinerarium incipit fol. 169. r. sine ullo titulo: *In principio etc.* Desinit fol. 183. r., additur tantum: *Explicit Itinerarius in Deum.* De hoc codice locuti sumus etiam supra pag. XX n. 66.

34. *Ibidem*, cod. 706, de quo vide supra pag. XX n. 68. — Itinerarium incipit sub titulo, sed absque nota auctoris fol. 90. r. et desinit fol. 97. v. ut editi.

35. *Ibidem*, cod. 2662. chart. in 8. saec. XIV. exeunt. — Fol. 41. r.: *Incipit Itinerarius mentis iture in Deum magistri Bone venturae.* Etiam in fine fol. 68. v. additur: *Explicit Itinerarius in Deum Bone venturae.* Sequitur explicatio quorundam terminorum capituli quarti, quae recurrit etiam in codice hic notato sub n. 33.

36. *Dunri* in Gallia, cod. 449. membr. in fol. saec. XIV. — Fol. 170. r. operi praemittitur: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum a fratre Bonaventura compositum.* Desinit fol. 177. r. hoc modo: *Fiat, fiat. Amen. Et quia valdi dominum et hec dixit multi: salus tua ego sum.*

37. *Düsseldorpii* ad Rhenum, cod. sine nota, chart. in 8. saec. XV. — Fol. 1. legitur: Liber Cruciferorum in Düsseldorf; fol. 2. r.: *Incipit prologus Bonaventurae in Itinerarium mentis in Deum.* Desinit fol. 48. v. ut in editis; additur: *Finit Itinerarius mentis in Deum beati Bonaventurae.*

38. *Erfordiae* in Borussia, bibliotheca Regia, cod. 21. chart. in fol. saec. XV. — Fol. 114. r.: *Prologus in Itinerarium mentis in Deum Bonaventurae.* Desinit fol. 122. v. ut in editis, hinc: *Explicit Itinerarius in Deum Bonaventurae, qui alias Fastachius appellatur, cardinalis de ordine fratrum minorum.*

39. *Florentiae*, bibliotheca Nationalis, cod. VIII. B. 1817. membr. in 4. saec. XV. exeuntis. — Fol. 9. r. praemittitur: *Itinerarium mentis in Deum beati (sic) Bonaventurae.* Desinit fol. 17. ut in editionibus.

40. *Ibidem*, bibliotheca Mediceo-Laurentina, cod. 27. Conventus sanctissimae Annuntiatae, membr. in 8. saec. XIV. ineuntis. — Itinerarium incipit fol. 87. r. sine ulla nota auctoris vel operis et desinit simili modo fol. 97. v. ut in editis.

41. *Ibidem*, bibliotheca Bicaridiana, cod. 2104. chart. in 8. saec. XV. a pluribus scriptoribus exaratus. — Fol. 412. r. praemittitur a prima manu: *Prologus upusculi qui (sic) intitulatur Itinerarium de septem gradibus eternitatis, editi a beato Bonaventura cardinali de ordine minorum.* Postrema vero manus haec addidit in fine fol. 427. r.: *Explicit Itinerarium mentis in Deum, quem fecit frater Bonaventura ordinis fratrum minorum. Deo gratias. Amen.*

42. *Gandri* in Belgio, cod. 291. membr. in 4. saec. XV. — Fol. 1. r. prima manus praemisit: *In nomine Domini. Amen. Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum a fratre Bonaventura ordinis fratrum minorum compositum. In principio etc.* Eadem repetuntur fol. 44. r., ubi desinit.

43. *Gedani*, bibliotheca sanctae Mariae, Scrin. 55. cod. progress. 10. membr. in fol. saec. XV. — Itinerarium habet initium fol. 498. v. et inem fol. 206. r. Omititur omnino titulus et nomen auctoris.

44. *Giessae*, bibliotheca Universitatis, cod. 678. chart. in fol. saec. XV. — Itinerarium incipit fol. 453. r. sub hac rubrica: *Prologus Itinerarii mentis in Deum compilati a fratre Bonaventura.* Desinit fol. 164. r. ut ceteri, sine alia indicatione.

45. *Ibidem*, cod. 725. chart. in 4. saec. XV. — Fol. 61. v. in initio hanc habet rubricam: *De gradibus ascensionis in Deum et de speculatione ipsius per vestigia eius in universo sanctus Bonaventura in suo Itinerario mentis in Deum, c. I. Sex sunt gradus...* Vide edit. cap. I. n. 6. Desinit ad finem capituli primi: *possessione tua.*

46. *Gottweili* (Götweil), bibliotheca Monasterii, cod. 285. chart. in 4. saec. XV. — Folio 1. r.: *Incipit prologus Itinerarii mentis in Deum.* Desinit fol. 26. r. et additur: *Explicit Itinerarius mentis in Deum domini Bonaventurae cardinalis ordinis minorum generalis ministri.*

47. *Graeci*, bibliotheca Universitatis, cod. 910. chart. in 4. saec. XV. exeunt. — Scriptor posterior praemisit Itinerario: *Incipit Itinerarium in Deum sancti Bonaventurae.* Desinit: *Fiat, fiat. Amen,* ut in editis.

48. *Gratonopoli* in Gallia, cod. 772. membr. in 8, de quo vide supra pag. XXI n. 87. — Fol. 114. r. in parte superiore legitur: *In nomine Domini incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum a fratre Bonaventura ordinis fratrum minorum generali ministro compositum.* Desinit fol. 137. r.: *Fiat, fiat, Amen.* Opus exaratum saec. XIV. exeunte.

49. *Hallae*, bibliotheca Universitatis, cod. theol. in fol. y. c. 2. chart. saec. XIV. exeunt. — Itinerarium incipit fol. 3. r. col. 4. et desinit fol. 44. v. ut in editis, sine ulla indicatione operis vel auctoris.

50. *Hamburgi*, bibliotheca Wollfana, cod. 8. chart. in 4. saec. XV. — In superiore parte pag. 215 legitur: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum Bone venturae 1442.* Pagina 256: *Explicit Itinerarius in Deum Bone venturae.*

51. *Hilarii*, bibliotheca Monasterii, cod. 403. chart. in 4. saec. XV. ante medium. — Itinerarium incipit et desinit ut in editis, sine ulla indicatione auctoris vel operis.

52. *Hildesiae* (Hildesheim), bibliotheca Gymnasii episcopalis,

cod. 27. membr. in 4. saec. XV. — Itinerario praemittitur in principio et additur in fine titulus et nomen auctoris.

53. *Hispani* in Hispania, bibliotheca Columbina, cod. B. B. Tab. 145. num. 17, de quo locuti sumus supra pag. XXI n. 93. — A folio 406. v. ad 409 r. complectitur quaedam ex initio prologi Itinerarii, nempe n. 1. et 2. sub hoc titulo: *Incipit de contemplatione Bone fortune.*

54. *Lauduni*, cod. 146. membr. in 4. — Post alia praemittitur Itinerario rubrica haec: *Prologus in Itinerarium mentis in Deum. In principio* etc. Et subiicitur: *Explicit Itinerarium mentis in Deum venerabilis fratris Bonaventurae, scriptum et expletum hac VII.º martii, anno Domini millesimo III.º LXXIII.*

55. *Leodii*, bibliotheca Seminarii maioris, cod. 6. N. 2. chart. in 4. saec. XV. — Fol. 2. r. est rubrica: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum Bonaventurae.* Haec eadem repetuntur post *Explicit*, sed omisso nomine Bonaventurae.

56. *Londini*, collect. Harleana, cod. 3811, de quo vide supra pag. XXII n. 104. — Itinerarium incipit fol. 162. v. sub hoc titulo. *Tractatus domine (sic) Bonaventurae, de VII gradibus ascensionis in Deum et de speculatione ipsius. In principio* etc. Desinit fol. 173. verso.

57. *Ibidem*, cod. 4725. membr. in 4. saec. XV. — Fol. 1. r. Itinerarium incipit absolute: *In principio* etc. Desinit fol. 40. r., cui additur: *Explicit meditationes Bonaventurae magistri.*

58. *Ibidem*, collect. Regia, cod. 6. E. III. membr. in fol. saec. XV. — Itinerario deest prologus, incipit fol. 38. v. et desinit fol. 44. r.; notatur in fine: *Explicit Itinerarium mentis in Deum, compilato (sic) a fratre Bonaventura.*

59. *Lugduni*, cod. 162, de quo vide supra pag. XXII n. 113. — Praemittitur: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum fratris Bone adventure episcopi cardinalis.* Sequitur et desinit ut in editis. Codex pulcre exaratus, litteras initiales habet auro et minio ornatas.

60. *Mantuae* in Italia, bibliotheca Regia, cod. 163. B. I. 18. membr. in 8. — Post alia opuscula complectitur Itinerarium mentis in Deum sub nomine auctoris. Incipit et desinit ut in editis.

61. *Massiliae*, bibliotheca Civitatis, cod. E. b. 191. membr. in 4. saec. XV. — Itinerario praemittitur titulus et nomen auctoris ab alia manu, clauditur inde: *Explicit compendium contemplationis ardue Bonaventurae doctoris eximii.*

62. *Madrii*, bibliotheca Escorialis, cod. J. II. 25. chart. in fol. saec. XV. — Fol. 147. r. ab alia manu notatur e regione: *Incipit itinerarium mentis in Deum a fratre Bonaventura.* Decurrit usque ad verba: *nisi sciam vel cogitem*, quae sunt cap. 3. n. 4. nostrae editionis.

63. *Mechliniae*, bibliotheca Seminarii maioris, cod. num. vacat chart. in 8. saec. XV. — Fol. 1. r. prima manus exaravit: *Incipit itinerarium mentis in Deum editum a fratre Bonaventura generali ministro et servo ordinis fratrum minorum, de ascensione mentis in Deum.* Desinit fol. 21. v.: *Fiat, fiat. Explicit hic liber, scriptor sit termine (sic) liber. Si vis esse cœnobitu etc.*

64. *Medelcii*, bibliotheca Monasterii, cod. B. 23. chart. in 8. — Pagina 4 est titulus sic: *Prologus Itinerarii mentis in Deum compilati a Bonaventura ordinis fratrum minorum generali ministro.* Haec eadem repetuntur in fine operis, quibus scri-

ptor additur: *Finit in die sancti Benedicti abbatis, anno Domini 1452.*

65. *Ibidem*, cod. H. 42. chart. in 8. saec. XV. — Opus incipit fol. 86. v. sub hoc titulo: *Itinerarii mentis in Deum Bonaventurae prologus. In principio* etc. Desinit fol. 104. r. ut in editis.

66. *Ibidem*, cod. N. 7. membr. in 4. saec. XV. — Incipit fol. 1. r. hac rubrica: *Prologus Itinerarii mentis in Deum compilati a fratre Bonaventura ordinis fratrum minorum generali ministro.* Desinit fol. 12. r. his verbis: *Explicit Itinerarius.*

67. *Metis* in Gallia, cod. 625. membr. in 4. saec. XV. — Fol. 1. r. praemittitur operi: *Incipit Itinerarium mentis in Deum Bonaventurae.* Desinit: *Fiat, fiat. Amen.*

68. *Moguntiae*, cod. chart. 556. progress. 311. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Itinerarium incipit fol. 4. r. sub titulo, sed omisso nomine auctoris; desinit fol. 37. r. sine alia indicatione.

69. *Ibidem*, cod. chart. 563. progress. 317. chart. in 8. saec. XV. — Post alia fol. 31. r. legitur: *Incipit modo Itinerarium mentis in Deum, et primo prologus.* Desinit fol. 58. v. ut in editis.

70. *Ibidem*, cod. chart. 486. progress. 553. membr. in 4. saec. XV. — Circa medietatem voluminis ipsum opus praemittitur prologo hoc modo: *Incipit Itinerarius Bonaventurae iture mentis in Deum. Beatus vir* etc. Prosequitur usque ad finem ut editi; hinc: *Explicit parvum bonum Bonaventurae cardinalis ordinis fratrum minorum;* et postea: *Incipit prologus in tractatum precedentem, scilicet Itinerarium mentis in Deum Bonaventurae. In principio* etc.

71. *Monachii* in Bavaria, bibliotheca Regia, cod. 14152. chart. in fol. saec. XV. — Fol. 397. r. legitur: *Prologus sancti Bonaventurae in Itinerarium mentis in Deum.* Et fol. 420. v.: *Explicit Itinerarius.*

72. *Ibidem*, in eadem bibliotheca, cod. 5014. chart. in fol. saec. XV. — Fol. 20. r.: *Prologus Itinerarii mentis in Deum compilati a fratre Bonaventura ordinis fratrum minorum generali ministro. In nomine Domini.* Desinit fol. 57. r.: *Explicit Itinerarius mentis in Deum.*

73. *Ibidem*, cod. 7505. chart. in fol. saec. XV. — Itinerario praemittuntur in principio et subiiciuntur in fine eadem verba, quae leguntur in codice praecedente. Incipit fol. 223. r. et desinit fol. 234. recto.

74. *Ibidem*, cod. 7666. chart. in 4. saec. XV. — Fol. 187. r. est titulus: *Incipit Itinerarium Bonaventurae.* Desinit fol. 206. v. ut in editis.

75. *Ibidem*, cod. 18651. chart. in 4. saec. XV. — Incipit fol. 136. r. sub titulo Itinerarii et nomine Bonaventurae. Fol. 154. r. clauditur his verbis: *Explicit Itinerarius mentis in Deum.*

76. *Ibidem*, cod. 11430, de quo vide supra pag. XXII n. 127. Est titulus fol. 237. r. post prologum: *Incipit Itinerarius mentis in Deum fratris Bonaventurae cardinalis romane ecclesiae et episcopi albanensis, septimi generatis ordinis fratrum minorum, de gradibus ascensionis in Deum. Beatus vir* etc. Desinit fol. 269. r.: *Fiat, fiat. Amen.*

77. *Ibidem*, cod. 9066, de quo vide supra pag. XXIII n. 131. — Fol. 174. r. habetur: *Prologus Bone venturae in Itinerarium mentis in Deum.* Desinit fol. 196. r. Pars postrema ultimi cap. ab alia manu eiusdem aevi fuit exarata.

78. *Ibidem*, cod. 3238. chart. in 8. saec. XV. — Post alia opera fol. 50. r. sequitur: *Itinerarius mentis in Deum*. Desinit fol. 73. r. sub. additione: *Explicit Itinerarium mentis in Deum*, sine ulla nota auctoris.

79. *Ibidem*, cod. 4425. membr. in 8. saec. XIV. exeunt. — Est rubrica fol. 4. r. sic: *Incipit Itinerarius mentis in Deum venerabilis magistri Richardi. In principio etc.* Desinit fol. 25. v. ut in editis.

80. *Ibidem*, cod. 48882. chart. in 8. — Est titulus fol. 123. v.: *Prologus Bonaventurae in Itinerarium mentis in Deum*. Deinde fol. 150. r.: *Finis Itinerarius mentis in Deum beati Bonaventurae. Anno Domini MCCCC. nonagesimo.*

81. *Ibidem*, bibliotheca Universitatis, cod. 3. chart. in 8. saec. XV. exeunt. — Fol. 27. r.: *Incipit tractatus venerabilis domini Bonaventurae qui intulatur Itinerarium mentis in Deum. In principio etc.* Desinit fol. 38. v.: *Fiat, fiat. Amen.*

82. *Montis Angelorum* in Helvetia, bibliotheca Monasterii ordinis sancti Benedicti, cod. V. 18. chart. in 8. saec. XIV. exeunt. — Itinerarium incipit fol. 17. v. et desinit fol. 31. r.: *Fiat, fiat. Explicit Itinerarium mentis in Deum fratris Bonaventurae de ordine fratrum minorum.*

83. *Ibidem*, cod. VI. 29. chart. in 8. saec. XV. — Post alia et aliorum opera fol. 283. r.: *Incipit Prologus in Itinerarium mentis in Deum Bonaventurae*. Eadem verba recurrit fol. 205. v. post *Explicit*.

84. *Ibidem*, cod. V. 14. chart. saec. XIV. circa med. — Itinerarium incipit fol. 62. v. et desinit fol. 89. r., cui additur: *Explicit Itinerarium mentis in Deum fratris Bonaventurae de ordine fratrum minorum, ut activa prius exerceatur, postea contemplativa*. Haec ultima verba leguntur etiam in codice praecedente sub n. 82.

85. *Nürnberg*, Centur. I. 53. cod. membr. in fol. saec. XIV. exeunt. — A fol. 199. r. ad 207. v. complectitur Itinerarium sine ullo titulo et nomine auctoris.

86. *Oeniponte*, bibliotheca Universitatis, cod. 698. chart. in 8. saec. XV. — Incipit Itinerarium fol. 4. r. sine ullo titulo: *In principio etc.* Desinit fol. 31. r. ut in editis, et inde nihil aliud sequitur.

87. *Olomacii* in Moravia, bibliotheca Regia, cod. II. g. 30. chart. in 4. saec. XV. — Incipit Itinerarium fol. 169. r. sub hac rubrica: *Speculationes fratris Bonaventurae. In principio etc.* Desinit fol. 184. v. cum additione: *Explicit speculationes pauperis in deserto. Amen.*

88. *Ozonie* in Anglia, bibliotheca Collegii sancti Iohannis Baptistae, cod. 490, de quo vide supra pag. XXIII n. 153. — Fol. 117. r. in parte superiore praemittitur: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum*. Et fol. 123. v. additur: *Explicit contemplatio fratris Bonaventurae.*

89. *Ibidem*, cod. 284, de quo vide supra pag. XXIII n. 149. — Fol. 83. v. legitur: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum editum a fratre Bonaventurae. In principio etc.* Desinit fol. 93. v. ut in editis.

90. *Parisiis*, bibliotheca Nationalis, cod. 9615. chart. in fol. saec. XVI. — Aperit codicem sequens *Epistola fratris Iohannis Lardarelli, sacri ordinis Cluniacensis professoris ad carissimum fratrem T. B. eusdem ordinis professorem, in Itinerarium beati Bonaventurae doctoris eximii*. Ex hac igitur epistola quaedam tantum hic subiicimus. « Quocirca libellum hunc a D. Bonaventura compositum, iam quasi antiqua vetu-

state deletum, ad te mittere studui... Sed quoniam vis desideriorum es, pregnanti more, cibos, quibus boni operis fructus in mente tua ab inspiratione divina concepti perfectum incrementum accipiant, a primevae etate desiderare te novi, ac mundorum animalium more, diutius in cordis palato ruminare. Cōdicem autem bipartitum invenies. Primo nempe, quo pacto mens humana gradatim per se ipsam concendens sui ipsius cognitionem possit acquirere, tractatur. Postremo vero, qualiter ipsa mens ad sui Creatoris cognitionem valeat pertingere, superabunde declaratur. Ibi invenies manna absconditum, quod nemo novit, nisi qui accipit; invenies insuper et cibum, in cuius fortitudine ambulabis usque ad montem Dei, in quo videatur ipse Deus deorum in Syon. Accipiat itaque caritas tua aliene, absit ut dicam alienate caritatis munus; immo ut verius fatear, accipiat caritas tua quod iure sibi debetur. Non exultas ora manūs tuas ab hoc munere; non enim ligat quos iam vinculo professionis ligatos invenit; sed tantum orationum tuarum fructum postulat, quarum assiduitas me ad illum in quem desiderant Angei prospicere feliciter perducat. Vale in partu Virgineo ». Hinc subiungitur rubrica fol. 1. v.: *Incipit Itinerarium d. Bonaventurae doctoris eximii ordinis minorum floris redolentissimi in duos tractatus divisum, prout facilius patet inventi. Alius tractatus est: Itinerarium mentis in se quoad Deum*. Alia sequuntur ab eodem exarata, qui fol. 70. v. sic terminat: *Deo auspice factum huic operi imposuit dominus Iohannes Lardarelli immeruentis (?) Cluniacensis ordinis professor, anno reconciliationis humane 1322, die vero mensis septembris octava.*

91. *Ibidem*, cod. 2049. membr. in fol. saec. XV. — Incipit Itinerarium fol. 20. r.: *In principio etc.*, sine titulo, et desinit fol. 27. v.: *Fiat, fiat. Amen. Explicit contemplatio fratris Bonaventurae ministri generatis fratrum ordinis minorum.*

92. *Posonii* (Presburg) in Hungaria, bibliotheca Capituli, cod. 1649. chart. in 8. saec. XVI. exeunt. — In prima parte voluminis fol. non numerato habetur: *Prologus Itinerarii mentis in Deum compilati a fratre Bonaventurae ordinis fratrum minorum generali ministro. In principio etc.* Desinit ut in editis, sine alia indicatione.

93. *Pragae*, bibliotheca Capituli, cod. N. LVI. chart. in 4. saec. XV. — Incipit Itinerarium fol. 438. r. hoc modo: *In principio primum invocamus: Desinit fol. 146. v., additur: Finitur Itinerarium mentis in Deum pro contemplatione.*

94. *Ibidem*, bibliotheca Universitatis, cod. IX. C. 3, de quo vide supra pag. XXIV n. 174. — Fol. 21. v. praemittitur in superiore parte: *Incipit prologus fratris Bonaventurae in Itinerarium mentis in Deum*. Desinit fol. 29. v., post *amen* additur: *Et sic est finis.*

95. *Ibidem*, cod. I. G. 42. membr. in 4. saec. XIV. — Fol. 66. r. est titulus: *Incipit liber qui dicitur opus contemplationis*. Desinit fol. 78. v. ut in editis, vacat nomine auctoris.

96. *Ibidem*, bibliotheca Capituli, N. LV. chart. in 4. saec. XV. — Itinerarium habet initium fol. 145. r., sine ullo titulo et nota auctoris, explicit fol. 160. r. ut in editis.

97. *Romae*, bibliotheca Vaticana, cod. 1044. miscell. in fol. saec. XV. — Fol. 204. r. in parte superiore habetur: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum a fratre Bonaventura compositum*. Prosequitur ut in editis.

98. *Ibidem*, cod. Reg. 62. membr. in 4, de quo vide supra pag. XXIV n. 188. — Itinerarium incipit fol. 143. r.: *In*

principio etc. Desinit fol. 163. r.: *Fiat, fiat. Amen.* Deest titulus et nomen auctoris.

99. *Ibidem*, bibliotheca Principum Barberinorum, cod. XI. 53. membr. in fol. XIV. exeunt. — Praemittitur titulus sine nomine auctoris fol. 6. v. his verbis: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum.* Desinit fol. 14. v., sine alia indicatione.

100. *Ibidem*, bibliotheca Principum Chislanorum, cod. A. IV. 111. chart. saec. XV. — Itinerarium incipit fol. 4. r. et desinit fol. 38. cum additione: *Explicit Itinerarium mentis in Deum fratris Bonaventurae cardinalis ordinis seraphici Francisci.*

101. *Ibidem*, bibliotheca Principum Corsinorum, cod. Col. 40. E. 29. chart. saec. XV. — Itinerarium est sub titulo et nomine Sancti Bonaventurae cardinalis. Desinit ut in editis: *Fiat, fiat. Finis.*

102. *Salisbury*, bibliotheca Monasterii sancti Petri, cod. A. II. 23. chart. in 8. saec. XV. — Itinerarium incipit fol. 98. r. sub hoc titulo: *Bonaventura de contemplatione.* Desinit fol. 131. v. ut editi.

103. *Sancti Floriani*, bibliotheca Monasterii Canonici, regular. cod. XI. 96. chart. in fol. saec. XV. ineunt. — Itinerarium incipit fol. 85. v. sine titulo; desinit fol. 94. v. ad haec verba cap. 7. n. 5: *ab omnibus absolutus ascensus. Explicit tractatus utilis et profundus et multum ad devotionem provocans, editus a fratre et domino Bonaventura Cardinali.*

104. *Ibidem*, cod. XI. 160. membr. in 8. saec. XIV. — Fol. 115. r. in initio: *In nomine Domini. Incipit prologus Itinerarii mentis in Deum, compilati a fratre Bonaventura ordinis fratrum minorum generali ministro.* Desinit fol. 133. ut in editis.

105. *Sancti Gulli*, bibliotheca Monasterii, cod. 142. chart. in 4. — Pagina 119 legitur: *Itinerarius eternitatis Bonaventurae. In principio* etc. Hinc pag. 235 post verba: *Fiat, fiat*, additur: *Explicit Itinerarius Bonaventurae per me Mothiam cappellannum in Memmingen, anno 1477. in vigilia Adelhaidis, secunda die post festum Lucie virginis.*

106. *Sancti Trudonis* in Belgio, bibliotheca Conventus Recollectorum, cod. chart. — Pagina 74 est pro titulo: *Incipit magnum bonum Bonaventurae, alias Itinerarius mentis in Deum, alias speculatio pauperis in deserto. Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum, factum a Bonaventura. In nomine Domini ac preclare genitricis suae felix progrediatur exordium, utile sustentetur medium, finis debitum sortiatur effectum. In principio* etc. Pagina 125 post verba: *Fiat, fiat*, se prodit scriptor: *G. Soots scripsit. Explicit manus bonum Bonaventurae anno 1479.*

107. *Senis* in Tuscia, bibliotheca Civitatis, cod. V. F. 20. membr. in 4. saec. XV. — Incipit fol. 39. v. hac rubrica: *Hoc est Itinerarium mentis in Deum secundum fratrem Bonaventuram ordinis fratrum minorum.* Desinit verbis: *pax mea, Deus in eternum. Amen.*

108. *Ibidem*, cod. V. U. 6. membr. in 8. saec. XV. — Fol. 81. v. habetur: *Itinerarium mentis in Deum Bonaventurae. In principio* etc. Desinit ut in editis, fol. 92. verso.

109. *Suessonibus* in Gallia, bibliotheca Civitatis, cod. 118. membr. in 4. saec. XV. — Incipit Itinerarium, praemisso titulo, fol. 27. r. et desinit fol. 39. v. Post *Amen* additur: *Explicit Itinerarium venerabilis patris fratris Bonaventurae.*

110. *Taurini*, bibliotheca Universitatis, cod. I. VI. 13. membr. in 8. saec. XIII. exeunt. — Itinerarium incipit fol. 74. r.

sine ulla indicatione: *In principio* etc. et desinit, seu potius deficit fol. 77. v. ad verba cap. 4. n. 3: *secundum illas tres ordinationes, quae fiunt in Canticis cantuarum.*

111. *Traiecti* ad Rheenum, bibliotheca Academiae, cod. 161. chart. in 4. — Circa finem voluminis continetur Itinerarium mentis in Deum exaratum anno 1474. Manus saec. posterioris titulo addidit nomen *Bonaventurae.*

112. *Ibidem*, cod. 62. chart. in 8. saec. XV. — Inter alia et aliorum opera locum penultimum habet Itinerarium mentis in Deum, cui alia, sed coeava manus praemisit titulum et nomen auctoris et in fine addidit: *Explicit Itinerarius domini Bonaventurae.*

113. *Ibidem*, cod. 366. membr. in 4. saec. XIV. — Fol. 84. r. ad calcem scriptor exaravit: *Incipit libellum Boneventure fratris minoris Itinerarium mentis in Deum.* Desinit fol. 98. v. ut in editis. Sequitur explicatio nonnullorum terminorum quarti capituli.

114. *Augustae Trevirorum*, bibliotheca Publica, cod. 666. progress. 775. chart. in 8. saec. XV. — Fol. 1. r.: *In nomine domini incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum a fratre Bonaventura ordinis fratrum minorum compositum. In principio* etc. Eadem recurrit fol. 13. post *Explicit*; et verbo compositum additur: *Cuius anima requiescat in gaudium sempiternum. amen.*

115. *Ibidem*, cod. 584. progress. 600. miscell. in 4. saec. XV. ineuntis. — Fol. 30. r.: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum. In principio* etc. Desinit fol. 41. v. sine alia indicatione.

116. *Ibidem*, cod. 686. progress. 777. de quo vide supra pag. XXV n. 208. — Itinerarium incipit cum titulo operis et auctoris fol. 1. r. et desinit ut in editis; additur: *Explicit Itinerarius Bonaventurae, 1479.*

117. *Ibidem*, cod. 853. progress. 580. membr. in 8. saec. XV. — Fol. 187. r.: *Incipit Itinerarius mentis in Deum per egregium doctorem Bonaventuram compilatus, et primo praemittitur prologus. In principio* etc. Desinit sine alio fol. 217.

118. *Ibidem*, cod. 373. progress. 713. chart. in fol. saec. XV. — Est titulus fol. 81. r. his verbis: *Incipient capitula in Itinerarium mentis in Deum Bonaventurae.* Sequitur tabula capitulorum de gradibus ascensionis in Deum, hinc: *Prohemium sive prologus Bonaventurae. In principio* etc. Et in fine, fol. 91. r.: *Explicit Bonaventura de gradibus ascensionis in Deum.*

119. *Ibidem*, cod. 889. progress. 1057. membr. in 8. saec. XIII. exeuntis. — Itinerarium est quintum inter opera in hoc codice habita. Incipit sine titulo: *In principio* etc. Post prologum et tabulam capitulorum subiicitur: *Incipit speculatio pauperis in deserto.* Desinit: *Fiat, fiat. Amen. Explicit contemplatio pauperis.*

120. *Tuderti* in Umbria, bibliotheca sancti Fortunati, cod. 474. membr. in 8. saec. XIV. ineuntis. — Ad calcem fol. 83. v. scriptor exaravit: *Incipit liber Itinerarii mentis in Deum.* Desinit fol. 96. r.: *Fiat, fiat. Amen.*

121. *Turonis* in Gallia, cod. 519. in 8. saec. XV. — Fol. 3. r. praemittitur Itinerario titulus et nomen auctoris. Desinit fol. 20. r.: *Fiat, fiat amen, amen. Explicit Itinerarium mentis ad Deum fratris Bonaventurae, scriptum per manum fratris Iohannis de la Baudriaria.*

122. *Ulyssipone*, bibliotheca Academiae scientiarum, cod. Gab. 5. Est. 10. n. 17. membr. in 8. saec. XV. — Itinerarium

habet initium. fol. 107. r. sub nomine Bonaventurae et finem fol. 141. v., cui additur: *Deo gratias*. Inde alia manus prosequitur: *Explicit Itinerarium mentis in Deum a fratre Bonaventura ordinis minorum generali ministro compositum in Monte alverne, ubi beatus Franciscus recepit sacra domini nostri Iesu Christi stimula; et scriptum manu...* Cetera ibi desiderantur.

123. *Vicii* (Vich), bibliotheca Capituli, cod. XCIV, de quo vide supra pag. XXV n. 214. — Titulus operis est fol. 11. r., addito auctoris nomine. Desinit fol. 23. v.: *Fiat, fiat. Amen. Qui dedit alpha et omega, sit laus et gloria Xpo — Fais adest operi, quem scriptor gaudet haberi. — Xpo laus deus, scriptus liber esse videtur — Plurima miranda gerit hic liber et recitanda. Explicit Itinerarium mentis in Deum, compositum a fratre Bonaventura ordinis fratrum minorum generalis ministro.*

124. *Vindobonae*, bibliotheca Palatina, cod. 3655. chart. in 8. — Itinerarium incipit fol. 129. r. his verbis: *Bonaventura de sex alis contemplatione* [sic]. *In principio* etc. Desinit fol. 162. v.: *Fiat, fiat. Hec Bonaventura, 1505.*

125. *Ibidem*, cod. 5086. chart. in fol. saec. XV. — Fol. 76. r. parte laterali legitur: *Incipit prologus Itinerarii mentis in Deum completi a fratre Bonaventura. In principio* etc. Desinit fol. 93. ut in editis.

126. *Ibidem*, cod. 4062, de quo vide supra pag. XXV n. 212. — Fol. 49. r.: *Incipit prologus Itinerarii mentis in Deum*, et fol. 57. v. dicitur: *Explicit speculatio pauperis in deserto. Deo gratias. Amen*, tacito auctoris nomine.

127. *Ibidem*, cod. 1713, de quo vide supra pag. XXV n. 214. — Itinerario praemittitur titulus et nomen auctoris fol. 129. v.; quae repetuntur fol. 144. v. hoc modo: *Finis Itinerarius doctoris seraphici sancti Bonaventura.*

128. *Ibidem*, cod. 2511. membr. in 8. saec. XIV. — Fol. 107. r. est rubrica: *Incipit prohemium. Prologus. Opus consequens dicitur Itinerarium de ascensu mentis in Deum, quem Itinerarium compositus frater Bonaventura olim generalis minister ordinis fratrum minorum, postea dominus cardinalis episcopus albanensis.* Explicit ut in editis, fol. 116. verso.

129. *Ibidem*, cod. 3939. miscell. in fol. saec. XV. — Fol. 260. r. Itinerario praemittitur haec rubrica: *Incipiunt septem gradus contemplationis seraphici ac magnifici viri domini Bonaventurae doctoris eximii de ordine fratrum minorum, postea cardinalis sanctae romanae ecclesiae factus. Intitulatur etiam Itinerarius eiusdem. In principio* etc. Desinit fol. 273. v. sine alia additione.

130. *Prope Viennam*, bibliotheca Monasterii sanctae Crucis ordinis Cisterciensium, cod. 290. chart. in 4. saec. XIV. exeunt. — Itinerarium incipit fol. 149. r., praemisso titulo, et desinit fol. 162. v. cum haec additio: *Explicit Itinerarius mentis in Deum domini Bonaventurae cardinalis ordinis minorum generalis ministri.*

131. *Ibidem*, cod. 263, de quo vide supra pag. XXV n. 218. — Itinerarium incipit fol. 92. r. sine ullo titulo et desinit fol. 99. v.: *dicit omnis populus: Fiat, fiat.*

132. *Prope Viennam*, bibliotheca Canoniorum Claustrum-Neoburgensis, cod. chart. in fol. saec. XIV. exeunt. — Itinerarium incipit sine titulo fol. 146. v. et desinit fol. 153. v. cap. 7. n. 5. ad verba: *ab omnibus absolutus ascendens. Explicit tractatus S. Bonav. — Tom. V.*

utilis et profundus ac multum ad decolitionem excitans, editus a fratre et domino Bonaventura cardinali etc.

133. *Ibidem*, cod. 825. membr. in 4. saec. XIV. — Est titulus fol. 15. v. expressus his verbis: *Itinerarium mentis in Deum Bone aventure.* Desinit fol. 27. r. ut in editis.

134. *Wolfsbutae*, bibliotheca Ducalis, cod. 432. Heli. chart. in 4. saec. XV. — Fol. 110. r. praemittitur nomen *Bonaventura*, et hinc: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum. In principio* etc. Desinit ut in editione, fol. 120. recto.

135. *Ibidem*, cod. 550. Heli., de quo vide supra pag. XXV n. 12. — Fol. 358. r.: *Incipit opusculum Bonaventurae generalis ministri ordinis minorum, quod dicitur Itinerarius mentis in Deum.* Desinit sine alia indicatione fol. 370. v. in fine.

136. *Ibidem*, cod. 49. 29. August. chart. in 4. saec. XV. — Fol. 473. r. est rubrica: *Opusculum fratris Bonaventurae domini albanensis cardinalis ordinis fratrum minorum. Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum. Amen. In principio* etc. Desinit fol. 92. r.: *Fiat, fiat. Amen. Deo gratias.* Alia manus coeva addit: *Explicit scala contemplationis.*

137. *Wratistaviae*, bibliotheca Universitatis, cod. 1 cl. in fol. 234. chart. saec. XV. — Fol. 227. v.: *Incipit prologus in Itinerarium mentis in Deum doctoris devoti domini Bone aventure.* Desinit in completum fol. 234. r. ad verba cap. 3. n. 4.: *retinet etiam simplicia.*

138. *Zwettell* in Austria, bibliotheca Monasterii, cod. 391. membr. in 8. saec. XIV. — Itinerarium incipit sine ullo titulo operis et sine nomine auctoris, sic similiter explicit; convenit cum editis.

CAP. V.

In opusculum de Reductione artium ad theologiam.

§ 1. *Primo agendum nobis est de inscriptione seu titulo huius opusculi.* — Retinimus inscriptionem usu receptam de *Reductione artium ad theologiam*, sed haec nec satis conveniens nec ab auctore orta esse videtur. Iam Sbaralea (Supplement. pag. 146, col. 2. seq.) observat de eodem: « Posset vel debet appellari de *Illuminationibus*, agit enim de sex illuminationibus huius vitae ». Etiam codices et indiculi non conveniunt in inscribendo eodem libello. Ut ex codicibus § 3. descriptis apparet, non pauci inscribunt: *Sermo fratris Bonaventurae*, vel *Sermo bonus et utilis* (Monacensis bibliotheca, cod. 2701.), vel *Sermo fratris Bonaventurae de opere superiori* (Monacens. cod. 2721. et 2657.), vel *Sermo Bonaventurae de septem artibus mechanicis* (Monacens. cod. 7798.). Et revera videtur fuisse primitus *sermo* ore prolatus, et deinceps paulatim mutatus. — In cod. I (olim Assisienti) inscriptio est: *Incipit tractatus de divisione scientiarum*; etiam in tabula eiusdem scripta saec. XIII. opusculum sic inscribitur et S. Bonaventurae tribuitur. Fere idem est in II et L. In cod. Cortonensi legitur sic: *Incipit liber domini Bonaventurae de Batneoregio ordinis minorum de luminibus sive de ortu scientiarum. Incipit prologus.*

Quoad titulum de *ortu scientiarum* observandum est, Waddingum (Scriptores Ord. Min. pag. 47, col. I. edit. Roman. 1806) putasse, S. Bonaventuram scripsisse aliud opus speciale de *Ortu scientiarum*, quod manuscriptum conservaretur in bibliotheca Florentina Patrum Conventualium. Sed iam Sbaralea

(Supplem. pag. 166, col. 2.) observavit, hoc opus (inscriptum etiam *de Divisione scientiarum*) a gravibus scriptoribus attribuit Roberto Kilwardby Ord. Praed. et archiepiscopo Cantuariensi (cfr. Echard, *Scriptores* etc. I. pag. 376, col. 2.). P. Fidelis a Fama refert duos codices Parisienses (Sorbon. cod. 15449, olim 520, et 16390, olim 1622.), in quibus illi Roberto tribuitur opusculum, quod incipit: «Scientiarum alia est divina, alia humana», et inscribitur: *Magistri Roberti de ortu scientiarum*.

§ 2. **Certum est, hoc opusculum auctorem habere S. Bonaventuram.** — Oudinus (Comment. de Scriptoribus ecclesiast. tom. III. col. 373, Dissert. singularis c. 10. n. 1.) de hoc dubitare vult, licet fateatur, libellum non esse indignum S. Bonaventurae. Sola et vere futilis ratio eiusdem est, quod (n. 5. in fine) Richardo et Hugoni a S. Victore «praestantiora munera attribuantur». Unde suspicatur, quendam Canonicum Victorinum hoc scripsisse. Oudino penitus assentiunt editores Veneti in *Diatriba* tom. I. praemissa, pag. 88, qui insuper addunt: «Id ut ei abudicemus, simplex inconditusque monet sermo». In hoc ipsi insistant vestigiis Oudini, qui plerumque ex hac praecipue ratione reficit multa opuscula ut spuria, quia habent terminos Ciceroni quidem inusitatos, sed media aetate communissimos. Barbarum enim et inductum iudicat esse scriptorem, qui terminis utitur interdiciis ab humanistis. Attamen in applicanda hac regula Oudinus mira levitate procedit. Nam solummodo propter quaedam vocabula barbara aliquid opus pronuntiat Bonaventura indignum, idemque aliud, quod eadem barbara vocabula continet, censet esse ipso dignum, ut Bonelli in suo Prodrogo, diligenti examine praemisso, toties abunde ostendit. — Ceterum editores Veneti concludunt: «An non fallamur, eruditorum esto iudicium».

Sed praeter indiculos non paucos (praecipue Trithemii) atque editiones et codices a nobis relatos ipsa interna criteria pro Bonaventura suffragium ferunt. Citationes a nobis ad calcem posita, quibus aliae sumtae ex Collationibus in Hexaemeron facile addi possent, plane ostendunt, quam conformis sit huius libelli tum doctrina tum modus loquendi illi qui in certis Bonaventuriani scriptis invenitur.

Primo impressum est opusculum in collectione Coloniensi (per Coelhoff de Lubek) an. 1486, deinde in Argentina an. 1495 et in multis aliis post eam (vide infra c. 11.). — De eodem scripsit, teste Sbaralea (loc. cit. pag. 147, col. 1.), Petrus Zaccarellus Meldulensis Min. Convent. librum inscriptum *Academia seraphica*, hoc est centum *tabulae* interpretantes hunc libellum, Montefalisco an. 1730, in fol. typis Seminarii.

§ 3. **Etiam codices attestantur, opusculum esse genuinum.** — Plurimi eorum, etiam antiqui, ipsum attribuant S. Bonaventurae, ut ex sequente elenco apparet.

I.

Codices a nobis collati cum textu Vaticanae editionis.

1. *Cortone* in Tuscia, bibliotheca Publica, cod. 209, de quo vide supra pag. XXVII n. 1. — Post alia opera fol. 44. habetur rubrica his verbis efformata: *Incipit liber domini Bonaventurae de Baiteoregio ordinis minorum de hincibus sive de ortu scientiarum. Incipit prologus. Omne datum optimum etc.* Desinit fol. 52. his verbis: *veritatem. Cui cum Patre et eodem Spiritu sancto sit honor et gloria in secula seculorum. Amen.* Vide infra n. 34. — In hac nostra editione signatur littera K.

2. *Florentiae*, bibliotheca Riccardiana, cod. CCCXLIX. chart. in 8. saec. XIV. exeunt. et XV. ineunt. Scriptum de Reductione artium etc. est saec. XV. — Incipit fol. 75. r., cui eadem manus praemisit: *Bonaventura de divisione scientiarum. Omne datum optimum etc.* Desinit fol. 79. r.: *qui docet nos omnem veritatem. Explicat de divisione scientiarum secundum dominum Bonaventuram. Deo gratias.* — Sign. L.

3. *Monachii* in Bavaria, bibliotheca Regia, cod. 2721, de quo vide supra pag. XXVIII n. 11. — Fol. 73. v. praefertur titulus his verbis: *Sermo fratris Bone venturae de opere superiori. Omne datum optimum etc.* Desinit fol. 85. r. hoc modo: *omnem veritatem. Amen. Explicat sermo de opere superiori.* — Sign. A.

4. *Ibidem*, cod. 2657, de quo vide supra pag. XXVIII n. 10. — Est titulus huius operis fol. 220. r. sic expressus: *Sermo fratris Bone venturae de opere superiori. Omne datum optimum etc.* Desinit fol. 221. v. ut in editis. — Sign. B.

5. *Ibidem*, cod. 7798. membr. in 8. saec. XIV. ineuntis. — Incipit fol. 474. r. hoc titulo: *Sermo Bonaventurae de septem artibus mechanicis et mione Dei et anime et aliis multis. Omne datum optimum etc.* Desinit fol. 176. v.: *docet nos omnem veritatem. Amen.* — Sign. C.

6. *Ibidem*, cod. 7971, de quo vide supra pag. XXVIII n. 13. — Fol. 11. r. post itinerarium mentis in Deum (sine nomine auctoris) sequitur: *Item sermo eiusdem. Omne datum optimum etc.* Desinit fol. 15. r.: *docet nos omnem veritatem.* — Sign. D.

7. *Ibidem*, cod. 23449, de quo vide supra pag. XXVII n. 7. — Fol. 149. r. luic operi praemittitur simpliciter: *Sermo.* Desinit fol. 154. r.: *omnem veritatem*, quin aliud addatur. — Sign. E.

8. *Ibidem*, cod. 23861, de quo vide supra pag. XXVIII n. 12. — Est titulus fol. 214. v. sic efformatus: *Incipit tractatus bonus trium graduum, quibus perducitur ad veram sapientiam. Omne datum etc.* Desinit fol. 219. v.: *docet nos omnem veritatem.* — Sign. F.

9. *Neapoli*, Bibliotheca Nationalis, cod. G. VII. 35, de quo vide supra pag. XVIII n. 47. — Opus de Reductione artium incipit fol. 86. r. sine titulo et sine nomine auctoris; desinit: *docet nos omnem veritatem. Amen.* — Sign. G.

10. *Romae*, bibliotheca Principum Burghesiorum, cod. 30. membr. in fol. saec. XIV. — Fol. 35. r. sine ullo titulo praemittitur quaedam introductio anonyma, quam omittendam esse putavimus. Desinit fol. 37. r.: *docet nos omnem veritatem, qui cum Patre et Filio regnat Deus. Amen. Explicat tractatus fratris B. de divisione scientiarum.* — Sign. H.

11. *Ibidem*, cod. apud D. Spithoever asservatus, olim Assisiensis, membr. in fol. saec. XIII. — Post alia et aliorum opera habetur opus Reductionis artium ad theologiam fol. 104. sub hac rubrica: *Incipit tractatus de divisione scientiarum. Omne datum optimum etc.* Desinit fol. 105. v. ad verba: *et verbum incarnatum. Bationes vero* (nostrae editionis n. 20.) In tabula praefixa opusculum attribuitur S. Bonaventurae. — Sign. I.

II.

Codices a nobis non collati.

12. *Basileae* in Helvetia, bibliotheca Publica, cod. B. VIII. 29, de quo vide supra pag. XXVIII n. 18. — Post optis Itine-

rara sub nomine *fratris Bonaventurae* etc. sequitur fol. non numerato r.: *Incipit tractatus eiusdem de divisione artium et scientiarum nuncupatus. Omne datum optimum* etc. Desinit verbis: *doctet nos omnem veritatem.*

13. *Bravellis*, bibliotheca Regia, cod. 3052, chart. in 8. saec. XVI. inuentis. — Fol. 19. r.: *Incipit libellus sancti Bonaventurae de reductione artium ad theologiam.* Desinit fol. 25. r. verbis: *doctet nos omnem veritatem, qui est benedictus in secula seculorum. Amen.*

14. *Darustadii* in Germania, Bibliotheca Ducalis, cod. 696, de quo vide supra pag. XX n. 66. — Post alia opuscula habet hanc rubricam fol. 84. r.: *Sequitur eiusdem venerabilis doctoris devoti Bonaventurae libellus de reductione artium ad theologiam.* Desinit fol. 90. r. ut in editione.

15. *Düsseldorpii*, bibliotheca Civitatis, cod. sine nota, chart. in 8. saec. XV. — Dicitur in initio: *Liber Cruciferorum in Düsseldorp, scriptus a fratre Iordano. Requiescat in pace. Amen.* Incipit fol. 2. r. verbis: *abstrahibilem secundum rationes intelligibiles* (in nostra edit. n. 4.); praecedentia desiderantur. Desinit fol. 18. v. et clauditur: *Explicit libellus sancti Bonaventurae ordinis fratrum minorum de reductione artium ad theologiam.*

16. *Giessae* in Hassia, bibliotheca Universitatis, cod. 678, de quo vide supra pag. XXIX n. 44. — Opus de Reductione artium incipit fol. 164. v. col. I. sine titulo et nota auctoris. Desinit fol. 167. v.: *doctet nos omnem veritatem. Explicet.*

17. *Hispani* in Hispania, bibliotheca Columbina, cod. B. B. Tab. 145. n. 47, de quo vide supra pag. XXI n. 93. — Incipit fol. 104. r. absolute: *Omne datum optimum* etc., et desinit fol. 106. r.: *doctet nos omnem veritatem*, sine alia additione.

18. *Medelci*, cod. N. 7, de quo vide supra pag. XXX n. 67. — Post itinerarium sub nomine *Bonaventurae* sequitur fol. 12. r. haec rubrica: *Sermo eiusdem.* Desinit fol. 16. r. ut in editis.

19. *Moguntiae*, cod. chart. 121. progress. 232., qui est in 4. saec. XV. inuentis. — Fol. 31. r. in superiore margine haec habet: *Incipit tractatus, qui dicitur Itinerarius mentis in Deum de triplici via*; sed immediate post scriptor se corrigit hoc modo: *Vel aliter, incipit parvum bonum fratris Bonaventurae*; et iterum: *Vel incipit tractatus de divisione scientiarum et reductione ad sacram scripturam. Omne datum optimum* etc. Desinit fol. 37. v.: *doctet nos omnem veritatem.*

20. *Ibidem*, cod. chart. 545. progress. 306. in 8. saec. XV. inuentis. — Ante medietatem voluminis, cuius folia numeris vacant, legitur fol. r.: *Incipit tractatus de divisione scientiarum et reductione ad sacram scripturam, editus a fratre Bonaventura.* Incipit et desinit ut in editis.

21. *Monachii* in Bavaria, bibliotheca Regia, cod. 7505, de quo vide supra pag. XXX n. 73. — Opus de Reductione artium incipit fol. 234. r. et desinit fol. 238. r.: *doctet nos omnem veritatem* etc.

22. *Ibidem*, cod. 18651, de quo vide supra pag. XXX n. 75. — Expleto opusculo Itinerarii Bonaventurae tributo, sequitur fol. 154. r.: *Incipit alius sermo eiusdem.* Desinit ut in editis, fol. 160. verso.

23. *Ibidem*, cod. 2701. membr. in 8. saec. XIV. — Fol. 30. r. legitur: *Sermo bonus et utilis. Omne datum optimum* etc. Desinit fol. 35. r.: *doctet nos omnem veritatem.*

24. *Ibidem*, cod. 17837, de quo vide supra pag. XXVII n. 5. — Fol. 270. r. post *Explicit Itinerarius* etc., sequitur sine ulla nota opus de Reductione artium, cuius initium: *Omne datum optimum* etc. Desinit ut in editis, fol. 274. recto.

25. *Ibidem*, cod. 21232, de quo vide supra pag. XXVII n. 6. — Opusculum de Reductione artium incipit sine nomine auctoris sub hoc titulo fol. 173. v.: *De illuminatione artium*; decurrit usque ad verba: *lumen philosophiae rationalis, lumen philosophiae* (n. 6.). Cetera desiderantur, quia folia sunt deperdita.

26. *Ibidem*, cod. 5014, de quo vide supra pag. XXX n. 72. — Expleto itinerario mentis in Deum fol. 57. r. sub nomine Bonaventurae, sequitur parte versa: *Sermo eiusdem. Omne datum optimum* etc. Desinit fol. 70. v. ut in editis.

27. *Ibidem*, bibliotheca Universitatis, cod. 3, de quo vide supra pag. XXXI n. 81. — Praemittitur titulus fol. 53. v. his verbis: *Tractatus domini Bonaventurae de quadruplici lumine, reducens in theologiam omnes artes et scientias.* Desinit fol. 58. r. cum haec additio: *Explicit tractatus venerabilis domini Bonaventurae.*

28. *Oxonii* in Anglia, cod. canonic. 284, de quo vide supra pag. XXIII n. 149. — Fol. 77. v. col. 2. est rubrica his verbis expressa: *Incipit tractatus fratris B. de divisione scientiarum. Omne datum optimum* etc. Desinit ut editi, fol. 81. v. col. 2. cum additamento: *Explicit tractatus de divisione scientiarum.*

29. *Sancti Floriani* in Austria, bibliotheca Monasterii Canonorum Regular., cod. XI. 169, de quo vide supra pag. XXXII n. 104. — Opus de Reductione artium est fol. 133. sub sequente titulo: *Incipit luminarius Bonaventurae.* Hinc idem repetitur fol. 139. post *Explicit*, ubi manus posterior ante nomen *Bonaventurae* sufficit *sancti.*

30. *Suessonibus* in Gallia, bibliotheca Publica, cod. 148, de quo vide supra pag. XXXII n. 109. — Fol. 13. r. praemittitur haec rubrica a prima manu exarata: *Incipit tractatus de divisione scientiarum.* Desinit fol. 18. r.: *doctet nos omnem veritatem. Explicit tractatus de divisione scientiarum Bone aventure.*

31. *Treviris*, cod. 584, de quo vide supra pag. XXXII n. 115. — Opusculum de Reductione artium incipit sine titulo et nota auctoris fol. 41. v. col. 1; deficit ibidem col. 2. in fine verbis: *Denominatur autem ab unius parte solum* (in edit. n. 2.). Sequentia folia codicis fuerunt abstracta.

32. *Vindobonae*, bibliotheca P. ..., cod. 5086, de quo vide supra pag. XXXIII n. 125. — Reductio artium incipit sine ulla inscriptione fol. 66. r. et desinit ut in editis fol. 71. r. similiter sine ulla additione.

33. *Voravii* (Voran) in Stiria, bibliotheca Canonicae, cod. CLXXIII. membr. in 8. saec. XIV. — Post alia opuscula fol. non numerato incipit opus de Reductione artium sub titulo: *De quadruplici illuminatione. Omne datum optimum* etc. Desinit fol. v., sed incomplete.

34. *Zwollae*, in archivo Civitatis, cod. IX. membr. in 4. — Opusculum de Reductione artium subiungitur Centiloquio nomine *Bonaventurae* exarato; titulus fol. 105. sic est expressus: *Incipit tractatus eiusdem de quatuor luminibus, qui et prima pars Itinerarii dicitur. Omne datum optimum* etc. Illic codex habet cum codice K tabulam capitulorum seu luminum diversimode dispositam ab aliis codicibus post verba: *possimus tamen distinguere diversa lumina.*

De lumine artis mechanice. I. cap. Primum (in nostra editione n. 2.).

De lumine cognitionis sensitive. II. cap. Secundum (n. 3.).

De lumine cognitionis philosophice. III. cap. Tertium (n. 4.).

De lumine cognitionis philosophiæ rationalis. IV. cap. Et quoniam (n. 4.).

De lumine cognitionis philosophiæ naturalis. V. cap. Rursus (n. 4.).

De lumine cognitionis philosophiæ moralis. VI. cap. Postremo (n. 4.).

De lumine sacre scripture. VII. cap. Quartum (n. 5.).

Reductio illuminationis cognitionis sensitive ad lumen sacre scripture. VIII. cap. Videamus (n. 8.).

Reductio luminis artis mechanice ad lumen sacre scripture IX. cap. Secundo vid. (n. 41.).

Reductio luminis rationalis philosophiæ ad lumen sacre scripture. X. cap. Iuxta (n. 45.).

Reductio luminis naturalis philosophiæ ad lumen sacre scripture. XI. cap. Secundum etiam (n. 19.).

Reductio luminis moralis philosophiæ ad lumen sacre scripture. XII. cap. Penes modos (n. 23.).

Desinit cum hoc capitulo fol. 413. v. prope finem his verbis: *docet nos omnem veritatem. Ipsi una cum Patre sit honor et gloria. Amen. Deo gratias. Explicit prima pars Itinerarii Bonaventuræ, anno Domini MCCCLXXX. feria secunda post dominicam palmarum.*

CAP. VI.

In Collationibus in Hexaëmeron.

Praemitimus quasdam observationes circa has Collationes et duas, quae sequuntur, scilicet de septem donis Spiritus S. et de decem præceptis.

Primo haec tria opuscula non sunt a S. Doctore scripto edita, sed ex ore dicentis ab a. ditoribus excepta, sive, ut illa aetate dicebatur, *reportata* alicuique communicata. Ipsa orationis forma hinc inde imperfecta et in ordine sententiarum abrupta hoc satis indicat ei qui stili Bonaventuriani gnarus est. Stilius enim eius, licet compendiosus et sententiis singulari modo re- fertus, stringenti ordine logico procedit. Insuper non desunt documenta historica, quae nostram assertionem quoad singula confirmant.

Secundo, hoc primum opusculum foede corruptum et interpolatum hucusque prodierat; hinc lectiones variantes etiam magni momenti et codicibus a nobis collectae ita modum excesserunt, ut sine taedio lectoris non potuissimus hic observare morem nostrum, locos editionis Vaticanæ correctos ad calcem notandi. Raro et solummodo propter speciales rationes traditum textum et discrepantes codicum lectiones ad calcem posuimus. Idem dicendum de Collationibus de decem præceptis.

Tertio, pro inscriptione *Sermones* in Hexaëmeron secundum monitum P. Bonelli (Prodom. col. 628) substituitimus *Collationes* in Hexaëmeron, quem terminum, utpote rei consentaneum, etiam quoad duo alia opuscula retinuit, licet his nomen *sermonum* satis bene conveniat et reapse in nonnullis manuscriptis antiquis tribuatur. *Collationes* enim ea aetate vocabantur discursus illi magis familiares, qui per modum conferentiarum et saepe in loco non sacro, ut in refectorio ad collationem vel in aula

scolarum recitabantur, praesertim, quando de eadem re plures discursus habebantur. Ipse Bonaventura utitur nomine *collationum* quoad Hexaëmeron et opusculum de septem donis Spiritus sancti (Collat. 2. n. 1, 3. n. 1. et 16. n. 6.), et etiam S. Bernardinus infra § 4. citatus nominat ipsas *collationes* in Hexaëmeron, non *sermones*. — Quarto, haec tria opuscula Parisiis recitata sunt hoc ordine temporis: primo Collationes de decem præceptis in Quadragesima an. 1267, vel, ut alius cod. habet, an. 1268; deinde iterum in Quadragesima Collationes de septem donis Spiritus S., quae (collat. 4. n. 2.) praecedentes de decem præceptis commemorant his verbis: « Alias dixi vobis de lege decalogi, et modo dico vobis de gratia », ipsae autem ut antea habitae commemorantur in Hexaëmer. collat. 2. n. 1. et 3. n. 4. Satis etiam certum est, ultimas habitas esse Parisiis 1273 post Pascha.

§ 4. *Collationes in Hexaëmeron ex ore S. Bonaventuræ ab auditoribus exceptae sunt.* — Inscriptio operis certe nec est a Bonaventura nec rem tractatam bene exprimit nec in ipsis collatis a nobis codicibus invenitur, quorum solus B titulum habet, sed a praedicto diversum (vide infra pag. 329, nota 1.). Cod. Senensis inscribit opus sic: « Incipiunt illuminationes Bonaventuræ de operibus VII dierum Parisiis editae ». In prima editione (Argentina an. 1495) inscribitur: « Liber... qui *Luminaria Ecclesiae* intitulatur sive *Illuminationes* sive de quinque visionibus »; in Vaticana: « Liber inscriptus *Illuminationes Ecclesiae in Hexaëmeron* »; quae insuper opusculum inepte ponit inter opera exegetica. Neutra inscriptio est nec potest esse secundum mentem S. Bonaventuræ. — Rei tractatae magis conveniret titulus: *Collationes de septem visionibus sive illuminationibus*. Propositum enim auctoris fuit exponere in his collationibus septem gradatim ascendentes illuminationes, quas vocat *visiones*, quarum tantum quatuor reapse tractavit. Quod has illuminationes comparet operi sex vel septem dierum in Genesi, et ex hoc libro in principio collationum sumat textum Scripturae, est res, ut ita dicam, accidentalis. Sed ne mutando titulum operis iam frequenti usu receptum confusioni occasionem darem, retinuitur verba in *Hexaëmeron*, addentes sive *Illuminationes Ecclesiae*.

Ipsa forma orationis non satis perfecta insinuat, ut iam diximus, verba S. Doctoris ab aliis esse *reportata*. Hoc manifeste probant etiam plures formulae dicendi, quibus scribentes indicant, se non referre ipsa dicentis verba, sed breviter tantum sensum, ut pag. 356, n. 43: *Et dicebat*, scil. Bonaventura; pag. 390, n. 14: *Et dixit hic*; pag. 405, n. 15: *Et dixit, quod iam venerat... Et frequentissime inculcabat* etc. In seqq. collationibus passim idem occurrit; et mirum est, quod editores Vaticanæ in istis locis frustra quaesierint alium horum verborum auctorem.

Non desunt testimonia historica, quae praedicta confirmant. Anonymus auctor illorum *Chronicorum*, quae vocantur XXIV Generalium, scribit (in cod. Assisiensi fol. 100. r. col. 2.): « Tunc enim vernali tempore Generalis [Bonav.] Parisiis existens legit et exposuit primum capitulum libri Genesim, multis hic inde quasi innumerabilibus ad lectionem confluentibus, et inde reportatus est et contextus libellus, qui de VII visionibus vel luminibus intitulatur. Sed antequam quintam visionem seu expositionem quinti diei complevisset, ad dictam praelationem [i. e. secundum auctorem ad archiepiscopatum Eboracensem] electus, dictum librum dimisit ». — Recte monet Bonelli (Prodom. col. 223), *dictam praelationem* referendam esse non ad illum

archiepiscopatum, quem Clemens IV. an. 1265 Bonaventurae obtulit, sed ad electionem eiusdem ad cardinalatum, a Gregorio X. die 3. Junii an. 1273 factam. Nam illa Clementis IV. electio non acceptata nequissimè impeditè, quominus S. Doctor sequentibus octo annis opus complevisset. Insuper ex codicibus nostris supra citatis constat, Collationes de septem donis non esse habitas ante annum 1268, vel 1269; et cum in collat. 2. et 3. in Hexaëmeron illae citentur, patet, easdem diu post mortem Clementis IV. recitatas esse. Eadem Chronica (fol. 107. v. col. 1.) de altera promotione habent: « Anno vero Domini MCLXXIII [est error, fuit 1273] tempore vernali idem generalis Minister Parisius existens vocatus fuit a domino Gregorio praedicto, qui ipsum recipere cardinalatum et episcopatum Albanensem coegit. Et tunc fuit in Lugduno generale Concilium celebratum in mense madio inchoatum ».

Promotionem memoratam ad cardinale dignitatem causam fuisse interruptam inceptas collationes, clare indicat illud cuiusdam anonymi additamentum a nobis ad calcem positum (pag. 349), quod habetur in omnibus quidem editionibus, sed tantum in duobus codicibus non collatis. Anonymus hic deplorat, quod « superveniente statu excelsiori et vitae exitu [1274] domini et magistri, huius operis prosecutionem persecutori non accepit ». Deinde affirmat, se cum duobus sociis notas quae « de ore loquentis rapere poteram in quaterno »; se exemplar suum correxisse, et ipsum doctorem operis et quamplures alios de suo exemplari rescripsisse. Porro, quod notandum est, dicit, « se elapsis multis diebus », favente et *libros ministrante* fratre « Thoma, ministro Alemanniae superioris » sive Provinciae Argentinae, iterum respexisse quod veloci manu scripsisset et denuo *ex memoria* emendasse, nihil tamen se apposuisse, quod orator non dixisset, nisi quasdam auctoritates. In fine asserit, praesentes istis collationibus assistisse aliquos magistros et baccalarios theologiae et 160 fratres.

Quaeritur igitur, utrum hoc additamentum sit genuinum, sive utrum qui hoc scripsit sit unus idemque cum eo qui Bonaventuram praedicantem audivit et eius verba scripto, quantum poterat, excepit, an vero alius anonymus, qui, cum aliunde has Collationes accepisset, mentitus sit, se *ex memoria* eas in quibusdam rebus mutasse. — Waddingus, Bonelli aliique affirmant vel supponunt, illud esse genuinum. Ut nostram sententiam de hoc dicamus, opinamur, quod cum iam exploratum sit, has Collationes, ut sunt editae, praesertim tres priores, fuisse ab aliquo postea interpolatas et mutatas, parum intersit quoad ipsam rem, utrum hoc factum sit ab illo primo scriptore anonymo, an ab alio, vel accedente etiam tertio. In ipsis enim verbis additamenti habemus confessionem, quod « elapsis multis diebus », alia manus, adhibitis etiam aliorum auctorum libris, laboraverit pro textu in scriptis tradito corrigendo et aliquatenus mutando. Quicumque igitur sit scriptor anonymus huius additamenti, confessio ipsius sufficit ad explicandum differentiam inter textum editarum Collationum et eum quem habent codices.

Pro eo, quod hoc additamentum sit suppositivum, afferri possent primo ille error, quem habet circa annum, cum scribatur in omnibus editionibus antiquis ac Vaticana et etiam in codice Senensis, hoc opusculum lectum esse Parisiis an. MCLXXIV (quem errorem manifestum in nostra editione correximus), cum certissimum sit, S. Bonaventuram anno 1273 electum esse cardinalem et a Parisiis recessisse. Sed cum nihil frequentius sit in codicibus quam error in numeris scribendis, haec ratio pa-

rum urget. Maioris momenti est alia res, quod scilicet, cum nominetur quidam « frater Thomas, minister Alemanniae superioris », in catalogo Provincialium Provinciae Argentinae nullus invenitur Pater huius nominis, qui ipsi praefuerit, ut videri potest ex isto catalogo, quem accuratissime publicavit cl. P. Conradus Eubel Min. Conv. in libro: *Geschichte der oberdeutschen Altmunster-Provinz*, Würzburg 1886, tom. I. pag. 157 seqq. Sed neque hic error rem reddidit prorsus exploratam.

Itaque igitur quaestionem de uno, vel pluribus anonymis relinquentes integram, certissimum esse contendimus, S. Bonaventuram esse auctorem, non autem scriptorem et editorem harum Collationum. Praeter tot editiones et plures codices pro Bonaventura auctore testantur Chronicon XXIV Generalium; Bartholomaeus Pisanus (l. Conformit. fruct. 8. p. 2.), qui opusculo tribuit titulum: *Librum de operibus sex dierum*; anonymus Stronconiensis, eandem habens inscriptionem; S. Bernardinus Senensis, qui in *Opusum suorum tom. II. pag. 28, col. 1.* scribit: « Hoc sensit Bonaventura in suis Illuminationibus, visione prima et collat. 2. »; Robertus de Licio « super Genesim opus, quod intulatur de Septem Visionibus; Tritemius dicens: « *Illuminationum* insigne opus, liber unus », aliique posteriores multi (vide infra c. 124).

De multitudine et pondere gravissimarum sententiarum, quibus referuntur est hoc opusculum, et earum concordia perfectissima cum doctrina Bonaventuriana multa « erba facere coram illis qui nostram editionem et subnexum scholion examinare voluerint, superfluum esse videtur. Iam Sixtus Senensis Ord. Praed. (*Bibliotheca sancta*, S. Pio V. dedicata, et ultimo edita Neapoli 1742 tom. I. pag. 346) haec de his Collationibus scripsit: « Hic inter multa piissima opera, quae verbis ardentissimis et altissimis sensibus ad illuminandos animos et inflammandas voluntates legentium divino castensis amore composuit, nobile quoque opus in Hexaëmeron scholastico dictionis genere dictavit, cui de *Luminaribus* Ecclesiae sive de *Illuminationibus* sive de *quinque* [sic] *Visionibus* idcirco titulus est, quia in eo potissimum exponuntur quinque illae visiones Dei, comprehensae in ea sententia Moysi: *Vidit Deus, quod esset bonum etc.*, quinquies in principio Geneseos repetita. Initium operis est: *In medio Ecclesiae aperuit os eius etc.* Dividitur autem universum opus in sermones viginti tres, tropologicis sensibus, flagrantibus sententiis et abstrusis scholasticis mysticaeque theologiae arcanis refertissimos ». — Plura de praestantia doctrinae in his Collationibus contentae et eiusdem convenientia cum Bonaventuriana in aliis operibus expressae habet Bonelli (Prodrum. col. 624 seqq.). Idem apparet ex nostris notis et adiecto scholio.

§ 2. *Restat diluere rationes, quibus Casimirus Oudinus, editores Veneti et Sbaralea inducti sunt, ut hoc opus Bonaventurae abiudicarent.* — Venia danda est praedictis, quod taedio corruptarum editionum affecti et in verborum superficie haerentes, ipsum opus leviter et negligenter examinaverint. Audiamus, quid opponant praedicti, praesertim Sbaralea, qui post alios duos scripsit et maioris in hac re diiudicandus est auctoritatis.

Oudinus et Veneti editores ut signum suppositivum irridentes afferunt vocem *trifurcatur*, quae legebatur in antiquis editionibus (collat. 2. et in edit. Vat. pag. 15, col. 1.). Sed hic locus est interpolatus et sumtus ex collat. 1. n. 15. opusculi de septem donis Spiritus S., et ibi vox illa non invenitur, nec in ullo codice nec in nostra editione; praeterea, Sbaralea ostendit, vocem *bifurcare* usurpatam esse ab alio auctore saec. XII

Hoc profecto editores Veneti nesciebant, cum scripserunt: « Indocti sumus, si Arabicam vocem *trifurcatu* tribuere velimus scriptoribus saeculi XIII ». — Secundo idem urget iam notatum errorem circa numerum anni 1274 pro anno 1273, et Veneti accusant Waddingum, quod corrigens errorem, contra editiones posterit animum 1273; deinde concludunt: « Id si ita est, vel nobis tacentibus, facile quisque perspicit, nihil hac epocha validius, quo suppositum Bonaventurae opus esse dicamus ». Sed e contrario facile quisque perspicit, nihil hoc argumento esse infirmius. Nam non Bonaventura, sed quidam anonymus scripsit hoc additamentum, et dubium remanet, utrum error numeri imputandus sit auctori additamenti, vel alii librario. Deinde, etiamsi totum illud additamentum (quod deest in omnibus antiquis codicibus) sit spurium, nihil per hoc praedicantur auctoritati harum Collationum, quae non tam illo additamento quam aliunde certis monumentis probatur.

Sbaralea (Supplem. etc. pag. 256) primo opponit locum in collat. 22. n. 18. et putat, quod ibi auctor ita historiae igitur se ostendat, ut S. Ambrosium faciat consiliarium Constantini, nec distinguit *Saracenum* a catechumeno. Sed quoad primum Sbaralea falso intellexit illum locum. Nam ibi sermo est tum de malis et bonis principibus, tum de malis et bonis consiliariis principum. Pro exemplo *boni principis* adducitur Constantinus, pro exemplo *boni consiliarii* S. Ambrosius; sed nullatenus asseritur, Ambrosium fuisse consiliarium *Constantini*. Quod attinet vocem *Saracenus*, cod. noster A in margine addit *seu paganus*, et vox *catechumenus* non intelligenda est, ut exprimat eundem sensum ac *Saracenus*, sed ut addat novam proprietatem. Cum autem illa aetate in Europa vix alii pagani noti essent praeter Saracenos, ille terminus in lingua vulgari accipere poterat sensum genericum. — Denique idem scandalizatur eo quod sequitur: « Sed modo principes suat socii furum et consiliarii in munere consulunt » (Isai. 1. 23.), et dicit: « Quis feret [Ecclesiae Doctorem] tam proavis moribus [!], ut universis principibus detraberet ». Sed ista applicatio verborum prophetico-rum non est auctore *universorum* principum, et auditores saeculi illius assueti erant liberiore reprehensione vitiorum, qua praedicatores nec magnis principibus nec praetatis publice peccantibus parcere solebant. — Idem vituperat ut minus prudenter dictum locum in collat. 5. n. 21: « Similiter logici cum suis sophismatibus et suis falsis positionibus fecerunt quadum insanire »; et addit: « Quasi Bonaventura, Thomas aliique doctissimi ac piissimi viri in ea facultate non se exerceverint » etc. Sed mira est hallucinatio doctissimi viri. Postquam Bonaventura in collat. 4. et 5. de novem bonis scientiis locutus est et eorum *bonum usum* commendavit, in hoc n. 21. paucis verbis singularum *abusum* commemorat: « Sed in his omnibus luxuriata est ratio: luxuriata est *metaphysica* » etc. Num soli *logici* bona sua scientia turpiter nunquam abusi sunt? Quid sentit egregius auctor ille de usu logicae, quem fecerunt non pauci inde a sophistis Graecis et dialecticis tempore Abaelardi usque ad Buridanum, immo usque ad dies nostros? Et praeterea eo tempore, quo Bonaventura haec dixit, Stephanus Tempier, episc. Parisiensis, condemnavit 219 theses, quarum multae et insanusimae a logicis inventae erant (cfr. Chartul. Univers. Parisiens. pag. 486 et 543 seqq.). — Subinde obiicit, quod « auctor sectator fabulas », quia in collat. 5. n. 19. narrat, quod Romani per artem diaboli elegissent Diocletianum. Sit fabula haec narratio, ut multae aliae res historicae illa aetate communiter creditae. Sed re-

ferre unam talem narratiunculam ab aliis auctoribus acceptam pro exemplo in sermone, minime est *sectari fabulas*.

Ultima censura est, quod « verbosior est, quam oporteat, et quam soleat decalcate doctorem gravem et seraphicum ». Mira censura! Verius diceretur: est nimis brevis, et scriptum ita immensis sententiis est repletum, ut hinc inde lector plura verba vel sententias debeat supplere. Sufficit legere nostra summaria vel etiam additum scholion, ut quisque facile sibi persuadeat, vix alium inveniri posse librum, in quo tot argumenta et sententiae profundae in paucis paginis sint coarctatae.

Bonelli (Prodrum. col. 627) his addit aliam obiectionem sumtam ex collat. 2. (edit. Vat. pag. 15, col. 1.), qui locus interpolatus reapse sumtus est ex opusculo de septem donis Spiritus S., collat. 1. n. 12, ubi legitur: « *Gratis accipitis, gratis date*. O sol, quare non vendis lumen tuum? Et tu, *Rhene* [sic habet Val.]; quare non vendis guttas tuas? » Unde obiicitur, hunc locum indicare non Parisiis, sed potius ad ripam Rheni praedicantem. Superflua sunt verba P. Bonelli hoc referre conantis. Nam codices et nostra editio habent hanc lectionem: « Et tu, *Siquana* » etc.

Omnis igitur rationes praedictae vel penitus non tangunt verum textum opusculi, vel nullius sunt roboris. — Accedit, quod ratio habenda est modi imperfecti, quo verba S. Doctoris per alios nobis tradita sunt. Si igitur legens incidit in propositiones imperfecte, obscure vel ambigue expressas, culpa non est subito attribuenda auctori, sed potius audita imperfecte scribentibus. Unde etiam sequitur, ut verba scripti non sint premeunda, sed potius in obscuris locis benigna interpretatio adhibenda.

§ 3. **Nunc dionendum est, quomodo se habuerit textus harum Collationum in praecedentibus editionibus, et quae ratione eum emendaverimus ope septem codicum.** — Typis primo impressum est hoc opusculum in collectione opusculorum Argentina an. 1495; in sequentibus editionibus, si praescindimus a paucis et exigui momenti lectionibus variis et a vitis typographicis, idem textus reimpressus est. Cum locus primae editionis ad *Rhenum* positus sit, facile explicatur, quod nomen *Siquana* mutatum sit in *Rhenum*. Habita autem ratione saepius memorati additamenti, etiam si sit posteriore tempore scriptum; verisimile videtur, interpolationem et mutationem textus a quodam fratre Ordinis Minorum Provinciae Argentinae originem habere. Quando hoc acciderit, et quis hoc fecerit, non determinare possumus, et parum refert hoc scire.

Conferentes codices iuxta relatos cum editione Vaticana, vidimus, in tribus prioribus collationibus, esse magnas interpolationes, scilicet in n. 33. collationis primae et in n. 1. collationis 2. et 3. (vide ibi notas). Invenimus autem, in 2. collat. interpolata sumta esse ex collat. 1. et 9. de septem donis Spiritus S., in seq. vero ex collat. 8. Textus harum interpolationum paulo brevior et multo corruptior est, quam ille quem in hoc tomo publicamus, sed diffusior, quam qui legitur in Supplemento P. Bonelli.

Praeterea, in alijs partibus 2. et 3. collationis tanta differentia in ordine et in verbis sententiarum se offerebat, ut paginas integras codicum transcribere deberimus. In sequentibus collationibus non sunt ita longae interpolationes nec transpositiones vel omissiones sententiarum tanti momenti; nihilominus farrago variarum et non levium lectionum ita abundabat, ut scriptae implerent 361 paginas in quarto.

Luce clarius apparuit, textum antiquorum codicum, licet repraesentet formam sermonis ex ore dicentis non perfecte ex-

cepti, praestantia multo superare hucusque editum. Relictis igitur editionibus, in reformando textu standum erat auctoritati codicum meliorum.

I.

Codices a nobis collati cum textu Vaticanae editionis.

1. *Brunopolis* (Braunschweig) in Germania, bibliotheca Civitatis, codex 44. chartaceus in folio, saeculi XV. circa medietatem. — Inter alia continet duo opera notata, in chartula asseri exteriori affixa, hac rubrica: *Ternarius et luminaria Bonaventurae*. Hinc fol. 15. r. col. 1. incipit sine alio titulo: *In medio ecclesie aperuit etc.* Desinit fol. 72. v. sic: *et descendere ad inferiora. Explicunt luminaria Bonaventurae fratrum minorum.* — In hac nostra editione signatur littera F.

2. *Florentinae*, bibliotheca Mediceo-Laurentiana, cod. XXVII. dest. cod. 9, de quo vide etiam supra pag. XVII n. 6. — Pars codicis, quae complectitur Collationes in Hexaemeron, est saec. XIV. ineuntis; incipit pag. 123, col. 1. sine titulo: *In medio ecclesie etc.* Desinit pag. 200, col. 2. verbis: *et descendere ad inferiora.* — Sign. A.

3. *Abstem*, cod. (olim Conventus sanctissimae Annuntiatæ, ordinis Servorum B. M. V. 192.) nunc 25. suprà portam membr. in 4. saec. XIV. exeuntis. — Folia 4. et 2. continent tabulam Collationum ab alia manu eiusdem aevi exarata; fol. 3. r. est inscriptio haec: *Incipiunt visiones fratris Bonaventurae ordinis fratrum minorum. In medio ecclesie etc.* Desinit fol. 89. v.: *et descendere ad inferiora. Explicuit. Benedictus Deus. Amen. Amen. Amen.* — Sign. B.

4. *Giessae* in Hassia, cod. 673, de quo vide supra pag. XXI n. 84. — Collationes incipiunt fol. 169. r. sine ulla rubrica: *In medio ecclesie*, et decurrunt usque ad fol. 240. v.: *et descendere ad inferiora. Explicunt luminaria Bonaventurae. Deo gratias.* — Sign. G.

5. *Monachii* in Bavaria, bibliotheca Regia, cod. 18653. chart. saec. XV. — Fol. 1. r. manus posterior notavit: *Liber sancti Bonaventurae de sex generibus visionum intelligentie, sive liber illuminationum. In medio ecclesie etc.* Desinit fol. 130. v.: *descendere ad inferiora et ad superiora ascendere. Amen. Deo gratias.* — Sign. E.

6. *Regimontii*, bibliotheca Regia, cod. 1200. membr. in 4. saec. XIV. ineuntis. — Incipit fol. 1. r. sine titulo: *In medio ecclesie etc.* Desinit ut praecedens, fol. 90. r. Post *Amen* additur: *Finis adest scripto, sit laus et gloria Christo. Anima scriptoris pinguescat pumate rosis.* — Sign. D.

7. *Romae*, bibliotheca Vaticana, cod. 923. membr. in 8. saec. XV. — Folio 1. r. legitur: *Incipiunt illuminationes sancti Bonaventurae cardinalis ordinis fratrum minorum. In medio ecclesie etc.* Desinit folio 112: *Per hunc enim ascenditur ad superiora et descenditur ad inferiora. Explicunt illuminationes venerabilis inceptoris Bonaventurae. Deo gratias. Amen.* — Sign. C.

Antiquiores codices constituunt unam familiam distinctam ab altera, scilicet a cod. B C. In prima familia maioris auctoritatis, licet non maioris correctionis, est A, qui ad marginem habet paucas correctiones, quae tantum respiciunt errata librarii. Corrector, correctio in prima parte, est D, qui plerumque convenit cum A; tamen in locis obscuris et depravatis ostendit

interdum conatum non semper felicem, coniectando textum corrigendi. Manifestius et frequentius hoc observatur in E, minus in G, qui saepe est corruptus, et F, qui passim vitis scateat. Praedicti tamen codices ex eodem primario fonte fluxerunt.

Ab his distinguuntur B et C, qui ita conveniunt, ut alter alterius apographum esse possit; unde ubi citatur B, quem in corrigendo opusculo habuimus ad manus, etiam C addi potest, exceptis duobus vel tribus locis. Hi a prima vero familia in multis differunt, ita ut P. Fidelis a Fama suspicaretur, hos repraesentare textum ab alio scriptore reportatum. Sed instiuto accurato examine, invenimus esse fere certum, quod aliquis anonymus conatus sit, traditum textum mutando reddere facilius intelligibilem et magis politum. Primo enim in tot locis, ubi sunt membra divisionis, haec scribit per modum cuiusdam schematis, et ad hunc finem constanter immutat vel omittit aliqua verba vel etiam integram propositionem. Hoc certe non convenit scriptori, qui audita velociter rapit, sed iam scripta revisenti et examinanti. — Secundo, ubi propositiones non erant inter se bene connexae, sed quasi abruptae, ille addit aliquam particulam orationis, ut *igitur, autem, praeterea*, praesertim voculam *enim*, aliaque verba addit vel mutat, et non raro satis infeliciter. — Tertio, difficiliore et obscuris locos saepe prorsus omittit; ubi vero oratio bene currit, rarissime a prima familia recedit, exceptis illis locis, quos primo notavimus.

His consideratis, praescripta nobis erat via in emendando textu tenenda. Duo antiquiores cod. A D, se invicem corrigentes et interdum suppletentes, fere totum textum nostrum exhibent, tribus aliis eius familiae ipsam confirmantibus. In locis corruptis aliquoties ex E nonnulla verba supplevimus. Particulas illas orationis partes connectentes, ut *et, igitur, autem, enim, vero, est*, non raro ex B C, rarissime, urgente congruitate sermonis, ex nostra sententia supplevimus. In locis plane corruptis bis vel ter ex Vaticana unum alterumve verbum transtulimus. Paucissimi remanserunt loci, quae nos coegerunt invitoad coniecturam confingere, de qua in notis rationem reddidimus. Operoso labore hoc assecutus nos esse opinamur, ut qui magis sententiarum gravitatem quam loquendi artem in his Collationibus respiciat, sine offensa eas percurrere et salutaris doctrinae fructus percipere possit.

II.

Codices a nobis non collati.

8. *Brunzellis*, bibliotheca Regia, cod. 14874; qui non integras Collationes continet, sed potius excerpta ex eisdem.

9. *Monachii*, bibliotheca Universitatis, cod. 31; qui est recentioris aetatis, scilicet saec. XV. exeuntis. — In fine habetur illud *additamentum*, quod non est nisi in editionibus et etiam in sequente codice Senensi.

10. *Senis*, bibliotheca Civitatis, cod. U. V. 6. in 8. saec. XV. exeuntis. — Collationes in ipso sunt contractae, et etiam forma orationis passim mutata.

Antiquus hoc opusculum fuit etiam in bibliotheca Conventus fratrum Minorum *Luneburgi* (nunc Civitatis) in Germania, ut testatur fragmentum exiguum 4. collat. in cod. theol. 9. in 4. parvo. Fol. 83. v. in margine superiore legitur: *Sermo primus*, et col. 1: *In medio ecclesie etc.* — Item, *Assisii* in bibliotheca s. Conventus, teste Sbaralea (Supplem. pag. 156,

col. 1.), et quidem disertis verbis ibi Bonaventurae tribuebatur (cfr. de hoc valde antiquo codice infra c. VII. § 2.).

CAP. VII.

In Collationes de septem donis Spiritus sancti.

§ 1. Primo agendum est de quodam libro idem argumentum tractante, qui falso tributus est Bonaventurae. — In collectione opusculorum Argentina an. 1494 primo prodiit opusculum in posteriores collectiones communiter receptum, quod inscribitur: *de Septem Donis Spiritus S.* et incipit: *Omne dicitur optimum*. Editiones illae et (quod sane mirandum) etiam editores Veneti illud opusculum attribuunt S. Bonaventurae, Oudino vero est *dubium*. Sed Sbaralea (Supplm. pag. 157 seq. et 641) ac Bonelli (Prodrom. col. 695 et 706) recte dicunt, illud esse certo *spurium* et habere eundem auctorem cum alio opusculo, quod inscribitur: *de Septem Itineribus aeternitatis*, qui fuit *Fr. Rodolphus de Bibraco* sive Biberaco (Bibaco, Biberach), oppido quodam vicino civitati Ulm, filius Provinciae fratrum Minorum Argentinae. Hic floruisse dicitur circa annum 1360. Etiam Oudinus et Veneti editores confluerunt, alterum eiusdem opus falso Bonaventurae attribuit. Sed auctor opusculi primi sive de Septem Donis c. 3. allegat ut suum opus praedictum librum de Septem Itineribus aeternitatis his verbis: « De his sensibus spiritualibus plenius dicitur in tractatu de Itineribus aeternitatis c. 6 ». — Praeterea iidem opponunt, quod nec stilus conveniat Bonaventurae nec, ut dicit Bonelli, doctrina quoad timorem *servilem*. Nam ille auctor (c. 4.) negat, istum timorem esse donum Spiritus S., dum S. Bonaventura (III. Sent. d. 34. p. II. a. 1. q. 1.) docet: « Absque dubio timor servilis est donum Spiritus sancti ». Insuper urgent, quod citata sumta sint ex scriptoribus Bonaventurae coevis, v. g. ex abbate Vercellensi, ex Lincolnensi et ex ipso Ioan. Pechamo, discipulo S. Doctoris, quem ille citasse videtur sub nomine *Cantuariensis* super Cantica.

Confirmatur hoc iudicium a P. Fidele a Fanna, qui 18 codices vidit et annotavit, quorum nullus ante medium saec. XIV. scriptus est, et tantum sex illo saeculo post medium, reliqui saeculo XV. Omnes hi sunt anonymi praeter tres. Horum antiquior invenitur *Pragae*, bibliotheca Universitatis, cod. III, scriptus an. 1379 cum titulo: *Tractatus de septem donis S. S. magistri Iohannis R. de bibaco*. — Alius saeculi XV. est *Wratislaviae*, bibliotheca Universitatis, cod. 1. class. 4. 6. chart., qui in fine habet: « *Explicit tractatus Huberti de septem donis* ». — Nomen Bonaventurae solus habet eiusdem saeculi codex Parisiensis, bibliotheca Nationalis, cod. 17276. chart., qui sic explicat: *Tractatus editus a fratre Bonaventura ordinis fratrum minorum*.

Obiter notamus, quod *Berolani*, bibliotheca Regia, Ms. Germ. 164. in 4. saec. XV. est codex, qui praeter aliorum auctorum opuscula germanice translata habet etiam versionem plurimum librorum asceticorum S. Bonaventurae, in specie cuiusdam Tractatus de donis Spiritus S. Sed ex praefixis verbis translatoris apparet, huic tractatum excerptum esse ex nostri Doctoris Commentario in III. librum Sententiarum.

Animadvertendum est etiam, codices illos de donis Spiritus S. fere omnes inveniri in bibliothecis Germaniae et Austriae, exceptis quatuor, scilicet dicto *Parisiensi*; altero *Hygae Comitum*

in Hollandia, cod. 283. chart. saec. XV; tertio *Traiecti* ad Rhenum, cod. 362. membr. saec. XV; quarto *Oxoniae*, Canonic. 52. membr. saec. XIV. Hoc non leve indicium est, auctorem in Germania librum istum composuisse.

§ 2. Collationes de septem donis Spiritus S. genuinas esse, probatur testimonio ipsius S. Bonaventurae et antiquorum oeconomicum. — Superfluum est recurrere ad indiculos Trithemii aliorumque auctorum saeculi XV. et XVI. quorum aliqui non satis indicant, quale opusculum de donis Spiritus S. significare voluerint. Nam ipse S. Bonav., Collat. in Hexaëmeron, in collat. 2. n. 1. et 3. n. 1, clare indicat tres harum Collationum et rem, de qua tractant. — Has Collationes, sed non integras, primus edidit Bonelli (Supplm. III. col. 418 seqq.). Idem (Prodrom. col. 740) easdem Bonaventurae feliciter vindicavit. Ad edendas eas usus est exemplari, quod ei communicaverunt PP. Conventuales sacri Conventus Assisiensis, transcriptum ex cod. membr. in 4. n. 102, qui, iudice P. Sbaralea, fuit saec. XIII. In ipso inter alia opera scripta et Bonaventurae tributa erant quatuor opuscula in hoc V. tomo a nobis edita. Primum inscribitur: « Decem praecepta praedicata Parisius a fratre Bonaventura. Incipit: *Si vis ingredi in vitam* ». In fine: « Explicunt decem praecepta praedicata Parisius a fratre Bonaventura ». Secundum est: « De operibus sex dierum ». Incipit: « *In medio Ecclesiae aperuit os eius* ». Finis: « descendere ad inferiora et ascendere ad superiora ». Tertium: « Septem dona Spiritus sancti praedicata a fratre Bonaventura ». In characteribus rubris: *Hortamur vos* (hoc est scriptum, quod primus edidit Bonelli). Quartum: « Expositio parabolarum evangelicarum de regno caelorum ». Incipit: « *Simile factum est* », de quo sermone infra c. 9. agitur.

Iam monimus, opusculum ex isto codice sumtum non exhibere integras has Collationes, sed fere ad dimidiam partem contractas. Desiderantur exordia, et etiam integer sermo secundus de fortitudine. Nos easdem exhibimus, ut habentur in tribus codicibus saec. XIII. Etiam haec Collationes non sunt scriptae ab auctore, sed *reportatae* ab auditoribus. — P. Bonelli bene observat, tres harum Collationum, sed paulo diffusius legi iam in Hexaëmeron; ista deficientibus ei codicibus, non intellexit, eas ibi esse positas *per interpolationem*, sed putavit, S. Bonaventuram his easdem res extensas fere eisdem verbis tractasse, quod incredibile est. Quo motus est, ut assumeret inanem laborem per auctoritatem illarum partium Hexaëmeron probandi, etiam has de donis Spiritus S. Collationes esse genuinas. — Textus Collationum apud Bonelli et illarum trium in Vaticana editione Hexaëmeron a nobis consultus est, sed non servivit nisi ad confirmationem quarundam lectionum, excerptis paucissimis locis, quos in notis notavimus.

De hoc opusculo et de duobus codicibus principalibus P. Fidelis a Fanna tractavit in suo libro: *Ratio novae collectionis operum omnium S. Bonaventurae*, Taurini, 1874, p. II. c. 8, ibique pag. 194-198 ad latum cuiusdam fragmenti editionis a Bonelli factae ponit respondens fragmentum codicis Parisiensis, ut uno intuitu conspici possit, quae sit differentia inter utramque textum. Hi codices antiqui nomen Bonaventurae a prima manu scriptum habent et sunt testes idonei pro vero auctore.

§ 3. Recensentur codices, quae habent Collationes de septem donis Spiritus sancti.

1. *Oxoniae* in Anglia, bibliotheca Bodleiana (Amslejana), cod. 757. membranaeus in 4. saeculi XIII. — Folio 188. r.

col. 1. prima manus exaravit hunc titulum: *Incipiunt sermones fratris Bonaventurae de donis Spiritus sancti. Incipit prosequitur: Hortamur vos ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus, Deus tuus in eternum. Verbum secunda propositum etc.* — Desinit fol. 191. v. col. 2: *del nobis dona Spiritus sancti, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat etc.*

Collatio secunda incipit ibidem sub hac rubrica: *Sermo Bonaventurae de dono timoris Domini. Venite filii, audite me, timorem Domini docebo vos. Audi tacens et pro reverentia accedet tibi bonum gratum. Verbum ultimum scribitur etc.* — Desinit seu prosequitur usque ad verba: *Quantum autem ad gratie ortum* (nostrae editionis n. 1.). Deinde interserunt sermones plurimi usque ad folium 278, ubi haec eadem resumitur collatio a verbis: *Requiescet super eum spiritus etc.* (nostrae edit. n. 2.). — Explirit fol. 286. r. col. 1: *ad quam nos perducit qui cum Patre etc.*

Collatio tertia sequitur ibidem cum hoc titulo: *Sermo Bonaventurae de dono pietatis. Exerce te metipsum ad pietatem, nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est, pietas autem ad omnia valet, promissionem habens vite quae nunc est et future. Verba ista sunt etc.* — Desinit fol. 290. v. col. 1: *quam nobis prestare dignetur qui cum Patre etc.*

Collatio quarta sequitur immediate, hac praemissa rubrica: *Sermo fratris Bone fortune de dono scientie Dei. Deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illucit in cordibus nostris ad illuminationem scientie claritatis Dei in facie Xpi Iesu. Qui corrumpit gentes non arguet, qui docet hominem scientiam? Psalmus David etc.* — Desinit fol. 295. r. col. 1: *Istam scientiam nobis prestare dignetur qui cum Patre etc.*

Collatio quinta sequitur his verbis: *Sermo fratris Bone fortune de dono fortitudinis. Mulierem fortem quis inveniet? usque: manuum suarum. Sicut virris David usque: armatura fortium. Verbum ultimum scribitur etc.* — Desinit fol. 298. r. col. 1: *Rogabimus Dominum etc.*

Collatio sexta sequitur immediate: *Sermo fratris Bone fortune de dono fortitudinis. Mulierem fortem quis inveniet etc. Ora pro nobis, quia mulier sancta es. Verbum ultimum fuit etc.* — Desinit fol. 303. r. col. 1: *nam nobis prestare dignetur qui cum Patre etc.*

Collatio septima prosequitur ibidem hoc titulo: *Sermo de dono consilii fratris Bone fortune. Mulierem fortem quis inveniet etc. Sapientia ubi invenitur, et quis est locus intelligentie? Nescit homo pretium eius, nec invenitur in terra suavis reverentium. Iob facit questionem etc.* — Desinit fol. 306. v. col. 2: *ad quod nos perducit qui cum Patre etc.*

Collatio octava sequitur hac rubrica: *Sermo de dono intellectus fratris Bonaventurae. Benedicam Dominum qui tribuit mihi intellectum. Audiens sapiens sapientior erit et intelligens quibuscumque possidebit. In secundo verbo etc.* — Desinit fol. 310. r. col. 1: *Rogabimus Dominum etc.*

Collatio nona praecedenti immediate subiicitur hac formula: *Sermo de dono sapientie fratris Bone fortune. Si consurrexeris cum Xpo usque super terram. Fili concupiscens sapientiam, conserca iustitiam, et Deus prebetur illam tibi. Verba ultima etc.* — Desinit fol. 314. v.: *Que sursum sunt debemus desiderare, videre et facere, ut ad ea possimus pervenire; quod nobis prestare etc.* — In hac nostra editione signatur littera B.

2. Parisiis. bibliotheca Mazzarinae, cod. 970. membr. in S. Bonav. — Tom. V.

8. saec. XIII. exeuntis. — In superiore parte fol. 1. r. recens manus exaravit *Bonaventura*; hinc sine alio titulo sequitur ab antiqua manu: *Hortamur vos ne in vacuum etc.*, ut in praecedente codice. — Desinit collatio prima fol. 15. r.: *Incipiamus igitur ab ultimo, scilicet de timore.*

Deinde rubrica secundae collationis: *Sermo de timore Domini. Venite filii etc.* — Desinit fol. 33. v.: *ad benedictionem ad quem etc.*

Deinde rubrica tertiae collationis: *Sermo de dono pietatis. Exerce te metipsum etc.* — Desinit fol. 30. v.: *quam nobis etc.*

Deinde rubrica quartae collationis: *De dono scientie. Deus qui dixit de tenebris etc.* — Desinit fol. 68. v.: *Istam scientiam nobis prestare dignetur etc.*

Deinde sequitur rubrica collationis quintae: *De dono fortitudinis. Mulierem fortem etc.* — Desinit fol. 79. v. in fine: *Prestante ipso qui est trinus etc.*

Deinde rubrica collationis sextae fol. 80. r. in initio: *Sermo in annuntiatione dominica. Mulierem fortem etc.* — Desinit fol. 98. r.: *Dabo tibi coronam etc.*

Deinde ibidem incipit septima collatio *de beata Maria. Mulierem fortem etc.* — Desinit fol. 101. verbo: *purgatorium* (nostrae edit. n. 18.). Cetera desunt.

Deinde sequitur rubrica collationis octavae: *De dono consilii. Quesivit lanam etc.* — Desinit fol. 112. v.: *gaudium in eternum ad quod etc.*

Sequitur nona et ultima collatio: *De dono intellectus. Benedicam Dominum etc.* — Desinit fol. 124. v.: *longum esset dicere. Rogabimus etc.* — Sign. A.

3. Trevis in Gallia, bibliotheca Civitatis, cod. 951. membr. in 4. saec. XIII. exeuntis. — Post alias collectiones sermonum habet a fol. 70. r. usque ad fol. 81. v. collationes de donis Spiritus sancti. Incipit ut alii codices et desinit in collatione 5. n. 15. verbis: *Tertio datur donum fortitudinis ad perferendus multas tribulationes.* Codex convenit cum Parisiensi, ex quo videtur esse excerptus, unde collatio fuit inutilis.

4. Venetiis, ex bibliotheca alm. rev. Patris Morchio presbyteri Oratorii, cod. 44. alias 386. membr. in 4. saec. XIII. exeuntis. — Fol. 57. v. habet collationem 5. de fortitudine. Hoc codice usi sumus in corrigenda 5. collatione. — Sign. C.

5. Rothomagi in Gallia, bibliotheca Civitatis, cod. A. 584. ^{346.}/_{549.} membr. in 8. saec. XIV. — Post multos aliorum sermones fol. 87. v. tres habet collationes de donis Spiritus sancti, hac rubrica indicatas: *Sermo Bone fortune de dono Spiritus sancti. Hortamur vos etc.* — Desinit: *Sed incipiamus ab ultimo, scilicet a timore Domini.*

Fol. 91. est rubrica: *De dono timoris. Venite filii, audite me etc.* — Desinit: *benedictionem glorie, ad etc.*

Fol. 93. est rubrica: *Sermo de dono intellectus. Benedicam Dominum etc.* — Desinit fol. 97: *in omnibus hominibus. Rogemus.* — Non est a nobis collatus.

Fauste evenit, ut duo priores codices satis ex identer repraesentent scripta a duobus distinctis auctoribus excepta. In perisque propositionibus conveniunt, sed passim, quando alter omittit aliqua verba vel etiam integram propositionem, alter supplet omissa. In primis collationibus cod. Parisiensis (A) correctior et completior est, sed in octava et praecipue in nona collatione plura in ipso sunt contracta et confuse scripta. Semel in loco valde corrupto ex alio scripto S. Bonaventurae pauca verba supplevimus, ut planior fiat oratio. Generatim ex utroque codice tex-

tum ita ordinare potuimus, ut sensus facile intelligi possit, quin aliquid a nobis additum sit, nisi interdu quaedam particulae (ut *enim, igitur, autem*), quae propositiones inter se nectunt. In collatione quinta adhibuimus etiam tertium cod. (C), sed fere tantum ad confirmandas lectiones a nobis electas.

Collatio 6. tractat principaliter quidem de B. Virgine Maria, tamen non potuit separari a reliquis de septem donis Spiritus S., quia utraque collatio, scilicet quinta et sexta, intime sunt connexae, ut patet inspicienti.

Collationes istae dignissimae sunt seraphico Doctore et perfecte conformes doctrinae, quam alibi proficitur, ut satis ostendunt notae a nobis ad calcem positae. Sunt tamen faciliores intellectu quam aliae in Hexaëmeron, tum propter rem tractatam tum propter modum loquendi. Unde ipse auctor (collat. 1. n. 3. in fine) dicit: « Nolo dicere nisi planiori modo, quo potero, ut quilibet capere possit ». Refertae tamen sunt sententiis minime vulgaribus; unde praedicatoribus etiam nostrae aetatis passim subministraut apta pro sermonibus argumenta, sententias, divisiones et auctoritates Scripturae et sanctorum Patrum.

Ceterum habemus in hoc opusculo luculentum testimonium pro diligentissimo studio, quo S. Doctor, licet negotiis regiminis gravissimis distectus, praedicando verbo Dei incubuit. Tres sermones satis extensos fecit duobus diebus sibi succedentibus. Nam in collat. 5. n. 2. ait: « De dono fortitudinis dicemus nunc; de privilegio fecunditatis cras in mane, et de dono consilii cras in sero » (cfr. collat. 6. n. 2. et 7. n. 2.).

CAP. VIII.

In Collationes de decem praecipis.

§ 1. *Hae collationes editae sunt in duplici forma.* — In illa forma, quam exhibent collectiones operum ante et post Vaticanam, editae sunt primo in collectione Colonensi an. 1486, quae in calce annotat, eas praedicatas esse a S. Bonaventura Parisiensi ad Clerum. In codicibus Parisiensi et Trencensi infra descriptis etiam *tempus* indicatur, scilicet in Quadragesima anni 1268, vel, ut ultimus habet, anni 1267.

Praeter editiones plurimas huius opusculi in forma sermonum habemus eiusdem editionem in forma libelli, qui dividitur in 12 capitula et ex quodam codice Cortonensi publicatus est a P. Benedicto Bonelli (Supplem. III. col. 344 seqq.). Sed hic libellus breviter extractus est ex illis Collationibus, non addit ullam sententiam novam, omittit introductiones collationum et praeter alia etiam illa exempla, quae, ut videbimus, valde offenderunt Oudinum et editores Venetos. Bonelli opinatur, ipsum Bonaventuram, cui praedictus codex hanc opellam tribuit, sermones illos ita mutatos edidisse; non enim insolitum ipsi fuisse brevius perstringere ea, de quibus alias latius disseruerit. Pro qua assertionem tria exempla adducit, scilicet *Breviloquium* respectu quatuor librorum Sententiarum, *Centiloquium* respectu Breviloquii, et *Legendam minorem* S. Francisci (ad usum in divino officio compilatam) respectu *Legendae maioris*. Sed superfluum est probare, quod haec exempla non sunt ad propositum. Econtra facile explicari potest, quod sermones sive collationes ab auctore non scriptae, sed ab aliis utrumque *reportatae*, occasione dederint, ut aliqui imperfecte scriptis formam darent ipsorum usui magis convenientem. Ita factum est de Collationibus in Hexaëmeron, quarum extractum exstare in duobus

codicibus observavimus supra c. 6. § 3.; item etiam de Collationibus de septem donis Spiritus S., quarum extractum ab ipso Bonelli editum est; ita erit etiam de his quae decem praecipia declarant. Nam praeter editionem memoratam invenitur in nostris codicibus infra referendis alterum extractum editione illa paulo diffusius et antiquis codicibus vicinulis, quod eodem iure S. Doctori attribui posset. Inconveniens igitur est attribuere S. Bonaventurae duo de decem praecipis opuscula.

§ 2. *Hoc opusculum certo attribuendum est S. Bonaventurae, non ut ab ipso scriptum, sed ut Parisiis viva voce praedicatum.* — Auctorem eius esse Bonaventuram, testantur coaevus Henricus Gandavensis, Trithemius alique multi cum illo catalogo bibliothecae Assisiensis, scripto an. 1381, cuius mentionem fecimus supra c. 7. § 2. Sed rem propterea confirmant inscriptiones plurimorum codicum antiquorum. Collationes igitur hae pro concione dictae ad sensum popularem et communem intelligentiam sunt accommodatae, tamen minime indignae tanto Doctore, cuius ingenii et doctrinae vestigia non obscura passim apparent.

Iure igitur Sbaralea et Bonelli eas iudicant esse certum seraphici Doctoris opusculum. Econtra Oudinus et editores Veneti illud opus proclamant esse spurium, immo Oudino est *opus propudiosum!* Tamen quoad rem in eo contentam nihil aliud producere possunt nisi duo *exempla* sive narrationes, quae pro more illius aetatis in sermonibus popularibus ad doctrinam illustrandam et memoriae imprimendam referuntur. Indignis verbis ea explodit Oudinus. Sed attendendum est, S. Bonaventuram ipsa non advenisse, sed aliunde sussisse, ut in notis nostris indicavimus, et secutum esse in hoc consuetudinem praedicatorum suae aetatis, qui similes narratiunculas recipiebant, ut eisdem quasi quibusdam parabolis *doctrinam* utiliter illustrarent et inculcarent. Concedendum est, quod nec praedicatoris nec auditors illius aetatis fuerint quoad veritatem ipsius *facti miraculosi* scrutandam ita solliciti neque ita haesitantes, ut critici nostrae aetatis. Quicumque paululum novit mores, opiniones et scripta medi aevi, simulque scriptorem aliquem iudicat ex conditionibus temporis, in quo vivit, mirabitur potius de imbecilli iudicio illorum criticorum, qui, nulla temporum habita ratione, ex proprio et vulgari conceptu tanquam ex tripode Pythiae sententias suas pronuntiant non raro ineptissimas. — Hoc accidit etiam in hac quaestione. Secuti Oudinum editores Veneti (Diatriba pag. 110) audacter pronuntiant de his sermonibus: « Aucteradi sunt Bonaventurae et legitimo auctori Gotschalco Hollen, Germano, Eremitarum S. Augustini alumno, scriptori saeculi XV. restituendi » etc. Citant etiam huius operum editionem factam Coloniae an. 1481 apud Ioan. Guldenschaef. Revera hic liber incipit eisdem verbis Prologi: *Si eis ad vitam ingredi*, quae habet Bonaventura; etiam sequentem primam propositionem aliaque plura sumit ex opusculo Bonaventurae, adiens multa de suo, ita ut sit opus diversum, satis diffusum, ut iustum volumen in 4. componat. Hoc testatur Bonelli, qui librum impressum vidit, inscriptum: « Praeceptorium Domini Gotschalci Illeri Eremitarum S. Augustini ». Exstant adhuc plures codices, qui hunc tractatum Gotschalci Hollen, perquam unicum cum alio eiusdem de Sacramentis habent. P. Fidelis a Fanna illos codices examinans observavit, auctorem in secundo tractatu multa extraxisse ex Commentario S. Bonaventurae in IV. Sententiarum, sic ut in primo tractatu in proprium usum multa sunserit ex Collationibus illis de decem praecipis. Sed non iuvat verba perdere,

nt probemus, has collationes non esse istius, sed Bonaventurae, cum textum nostrae editionis sumserimus ex codicibus scriptis saec. XIII.

§ 3. Manifestum tamen est, textum opusculi in Vaticana et praecedentibus editionibus esse nimis corruptum et vere foeditum. — Scateat corruptelis, habet multas lacunas, et longior ille locus in collat. 3. n. 2-4. in illis editionibus inepte positus est in fine collat. 2. Ope codicum passim sententias omissas supplevimus et fere tot correctiones magni vel parvi momenti fecimus, quot sunt lineae in editione Vaticana, quam qui velit conferre cum nostra editione facile colligere poterit, quantum laborem in corrigendo hoc opusculo consumserimus.

I.

Codices a nobis collati cum textu Vaticanae editionis.

1. In *Collegio S. Bonaventurae*, nobis ad tempus a possessore benevole mutatus, cod. membranceus in folio parvo, saeculi XIV. ineuntis. — Inter alia continet Collationes de decem praecipis, quae incipiunt sine ullo titulo et auctoris nomine fol. 74. v.: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Matth. Hec sunt verba Salvatoris nostri* etc. Desinunt fol. 91. r.: *ut perveniamus ad eternam refectorem, quam nobis prestare dignetur qui benedictus est in firmamenta caeli, laudabilis et gloriosus et superexaltatus in secula. Amen.* — In hac nostra editione signatur litera A.

2. *Oxonii* in Anglia, bibliotheca Bodleiana, collectio cod. Laudianorum 181. (quondam fratrum Montis sancti Michaelis prope Moguntiam ord. Carthusianorum 779.) membr. in 4. saec. XIV. circa medium, — Peccat titulus fol. 142. r. col. 1. sic expressus: *Incipit liber vite Bonaventurae. Si vis ad vitam ingredi* etc. Desinit fol. 154. v. col. 2: *ut perveniamus ad refectorem eternam. Quod nobis prestare dignetur qui cum Patre et Spiritu sancto. Amen.* — Sign. B.

3. *Monachii* in Bavaria, bibliotheca Regia, cod. 8084. chart. in 4. — Collationes de decem praecipis incipiunt fol. 70. v.: *Si vis ad vitam ingredi* etc. Desinunt fol. 81. v.: *ut perveniamus ad eternam illam refectorem, ad quam nos perducat qui sine fine vivit et regnat. Amen. Finivi in octava sancti Laurentii anno 1480.* — Sign. C.

4. *Parisiis*, bibliotheca Nationalis, cod. 45034. membr. in 4. saec. XIII. exeuntis. — Fol. 93. r. in superiore parte a prima manu exaratum legitur: *Tractatus fratris Bonaventurae de X praecipis legis. Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Mat. XIX. Verba ista scripta sunt in Mattheo et sunt* etc. Desinunt Collationes fol. 106. ut in editione. — Sign. D.

5. *Ibidem*, cod. 46499, de quo vide supra pag. XVIII n. 19. — Collationes incipiunt fol. 326. r. col. 1, quibus praenititur simpliciter: *Ave Maria.* Hinc: *Si vis ad vitam ingredi* etc. Desinunt fol. 330. r. col. 2. his verbis: *et cum Xpo perveniamus ad eternam illam refectorem, ad quam nos perducat qui vivit et regnat. Hic est verborum consumatio. Expliciant sermones de X praecipis. Anno Domini M.C.C.LXVIII.* — Sign. E.

6. *Trecis* in Gallia, cod. 951, de quo vide supra pag. XLI n. 3. — Fol. 34. v. (sed notato numero 38.) incipiunt Collationes his verbis: *Assit principio sancta Maria meo. Si vis ad vitam ingredi* etc. Finem habent fol. 43. v.: *ut perveniamus ad eter-*

nam refectorem, quam nobis prestare dignetur etc. Deinde grandioribus literis eadem manus addit: *Explicit expositio decalogi secundum fratrem Bonaventurae ministri generatis (sic) ordinis minorum, quam predicavit Parisius anno Domini M.C.C.LX. septimo in sacra quadragesima, prout potuit notari, dum ipse predicabat. Deo gratias. Amen.* — Sign. F.

Primum inter hos tenet cod. A, qui est satis antiquus et bene correctus, quem plerumque secuti sumus. Ipsi ut plurimum suffragantur Parisiensis D et Trecentis F, sed D interdum nonnulla mutavit. — Cod. E, licet sit recentior, convenit valde cum praecedentibus, sed in locis difficilioribus plerumque quaedam addit vel commutat substituendo saepe lectiones bonas; sed non desunt indicia, quod pleraeque ab aliquo correctore posteriore eo fine factae sint, ut oratio interdum male reportata efficeretur melior. Unde non facile recipiendae erant in textum, nisi urgente gravi ratione. — Cod. C magis convenit cum extracto a Bonelli publicato quam cum textu Vaticanae, dividit etiam opusculum in capitula, omittit introductiones sermonum et repetitiones praecedentium, vel eas et etiam exempla tantum paucis verbis indicat; habet tamen idem in principio capitulorum alterum textum Scripturae in editione Bonelli omissum. Praeterea, interdum aliquam propositionem vel pauca verba addit, quae nec in editis nec in aliis nostris codicibus inveniuntur. — Cod. E Collationes has non habet integras, sed contractas, aliter tamen contractas, quam exhibent in editione Bonelli, cum textus sit diffusior et propius accedat ad nostram editionem. — Ex praedictis apparet, codd. C E nobis vii alio cuius utilitatis fuisse, sed standum fuisse auctoritati codicum A B D F.

II.

Codices a nobis non collati.

7. *Assisii* in Umbria, bibliotheca Conventus sancti Francisci, cod. olim sign. XXX. A. 2. membr. in 8. saec. XIV. — Post medium volumen est sequens rubrica: *Sermo de decem praecipis Dei. Si vis ad vitam ingredi* etc. Collationes complectuntur duodecim folia, desinunt: *quam nobis prestare dignetur qui sine fine vivit et regnat in secula seculorum. Amen.*

8. *Ibidem*. — In collectione quadam plurium fasciculorum, qui indigent compactore, inter alia continentur Collationes de decem praecipis sancti Bonaventurae, in uno fasciculo membr. in 8. saec. XIV. ineunt. sine titulo et nomine auctoris. Incipiunt fol. signato numero 406 et desinunt ut in editis.

9. *Basiliae* in Helvetia, bibliotheca Civitatis, cod. A IX. 9. chart. saec. XV. — Folia numeris vacant, collationi primae praenititur hic titulus: *Incipit primum praecipium Dei. Si vis ad vitam ingredi* etc. Desinit decimum praecipium his verbis: *Assumpsit in generis humani redemptionem. Ipsi gloria et gratiarum actio in secula seculorum. Amen.*

10. *Berolini*, bibliotheca Regia, cod. Fol. 153. chart. saec. XV. — Collationes incipiunt fol. 172. r.: *Si vis ad vitam ingredi serva mandata. Mat. 19. Ista sunt verba nostri Salvatoris, in quibus explicatur summa totius nostre salutis quantum ad duo* etc. Sunt ipsae eadem Collationes sancti Bonaventurae, sed fusiores redditae a Gotschalco Hollen ordinis Eremitarum sancti Augustini, de quo vide supra § 2. huius

capituli. — Idem opus invenitur etiam *Hannoerae*, bibliotheca Civitatis, cod. 5. chart. in fol. saec. XV. sine nomine auctoris: — *Monasterii* in Westphalia, bibliotheca Paulina, cod. 109. chart. in fol. exaratus anno 1470. — Codex Berolinensis est in fine mutilus; collationes vero a Gotschalco auctae ita explicantur in codice Hannoverano fol. 326: *Sic etiam debet separari a consortio bonarum mulierum eternaliter, et sic nos preseruet ille qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat in secula seculorum. Amen.*

11. *Contabrigii* in Anglia, bibliotheca Collegii sancti Ioannis Baptistae, cod. B. 17. miscell. in 4. saec. XV. — Fol. v. nou numerato legitur: *Incipit tractatus Bonaventure de decem mandatis.* Desinit: *Debemus modo celebrare pascha et proficisci cum Christo sequita, et sic tandem pervenimus ad perfectionem (sic) eternam, quod nobis prestare dignetur qui cum Patre etc. Explicit tractatus Bonaventure de decem mandatis.*

12. *Ibidem*, bibliotheca Antae Pembrochianae, cod. II. 12. membr. in fol. parvo, saec. XIII. exeunt. — In parte superiore 4. fol. r. prima manus exaravit hunc titulum: *Sermones Bonaventure super preceptis decalogi.* Desinit: *ad eternam refectionem, quod nobis prestare dignetur etc. Hec est consummatio verborum.*

13. *Ibidem*, bibliotheca Collegii Caii, cod. 408. membr. in 4. saec. XIV. — Incipit fol. 194. a collatione secunda (n. 9.) verbis: *Per hoc quod dicit: Deus, insinuat sapientiam Filii etc.* Advertendum tamen, in hoc codice sermones falso ordine esse dispositos; folio enim 197. ipse scriptor mittit lectorem ad fol. 210, deinde videtur reversus ad fol. 498, ubi lineam facit his verbis: *virii gravius puniendi sunt quam mulieres.*

14. *Cisae* (Zeitl in Saxonia), bibliotheca Gymnasii, cod. 37. chart. in fol. saec. XV. — Est rubrica fol. 290. r.: *Sermones Bonaventure de mandatis.* Desinit ut in editione, fol. 319. verso.

15. *Erfordiae*, bibl. Reg. collectio Amploniana, cod. 94. membr. in 4. saec. XIV. incunt. — Opus de decem praeceptis incipit post medietatem voluminis sine titulo: *Si vis ingredi ad vitam etc.* Desinit in collatione quarta (n. 12.) ad verba: *psallendo et sacrificium offerendo et divinam.*

16. *Ibidem*, cod. 51. membr. in 8. saec. XIV. — Collationes incipiunt fol. 37. v. sub hoc titulo: *Epitologicum de decem preceptis editum. Si vis ad vitam ingredi etc.* Desinit verbis: *ut perveniamus ad eternam refectionem, quod nobis prestare dignetur qui plus habet quam sibi detur.*

17. *Gottwici*, bibliotheca Monasterii, cod. 343. chart. in in fol. exaratus anno 1401. — Collationibus praenititur titulus: *Tractatus de decem preceptis. Si vis ingredi ad vitam etc.* Collationes in hoc codice aliae breviores exhibentur quam editae, aliae fusiores: Est finis fol. r. non numerato sub rubrica: *De decem plagis ad verba: unde Ioseph, qui caste vixit in Egypto, factus est princeps fratrum suorum* (collat. 7. n. 4.). — Collationes de decem praeceptis, simili modo abbreviatae, inveniantur etiam *Monachii* in bibliotheca Regia, cod. 11430. chart. in fol. saec. XV, de quo iam locuti sumus supra pag. XXII n. 127. — *Ferrariae*, cod. 212. N. B. I. membr. in 8. saec. XIV. — *Fiderti*, cod. 145. membr. in 8. saec. XIV. incuntis.

18. *Gracii*, bibliotheca Universitatis, cod. 1015. membr. in 4. saec. XIV. exeuntis. — Collationes incipiunt fol. 23. r. sine ullo titulo, decurrunt usque ad verba: *De tribus negativis*

dictum est. Sequitur modo de aliis (collat. 7. n. 3.). Cetera desiderantur.

19. *Ilamburgi*, bibliotheca Civitatis, cod. theol. II. pag. 61. n. 5. chart. in 8. saec. XV. exeuntis. — Fol. 142. v. est rubrica sic efformata: *Sermones sancti Bonaventure de decem preceptis.* Incipiunt et desinunt (fol. 178. v.) ut in editis.

20. *Heidelbergae*, bibliotheca Universitatis, cod. Schrank IX. n. 17. membr. in 4. saec. XIII. exeuntis. — Titulus Collationum notatur fol. 117. v. his verbis: *De decem preceptis;* et finis est fol. 424. r.: *In cuius signum manducavit pascha, ita quod nunc in presenti reficiamur in Xpo et cum Xpo perveniamus ad eternam illam refectionem, ad quam nos perducit etc. Explicit decem precepta a fratre Bonaventura.*

21. *Lipsiae*, bibliotheca Paulina, cod. 167. membr. in fol. saec. XIV. — Collationes habent initium fol. 104. r. sine ullo titulo et finem fol. 111. r. ut in editione. Post *Amen* additur: *Hec est consummatio verborum.*

22. *Londini*, bibliotheca Regia, collectio Cottoniana, cod. Nero A. 13. chart. in 8. saec. XVI. — Fol. 237. r. completitur tantum partem primae collationis, a numero scilicet 2: *Notandum, quod quatuor sunt quae debent nos movere ad observanda mandata Dei.*

23. *Luxemburgi*, bibliotheca Civitatis, cod. 96. membr. in fol. saec. XIII. exeuntis. — Collationibus praenititur rubrica ab alia manu: *De preceptis decalogi secundum fratrem Bonam fortunam.* Inde prima manus: *Si vis ad vitam ingredi etc.* Finis exprimitur his verbis: *Sicut agnus paschalis illos Egyptu liberavit, sic nos per agnum paschalem assumimur ad vitam eternam per mare huius mundi sicut in clipeo per mare rubrum adducit. Regemus dominum ut det nobis istum agnum sumere sine macula transgressionis maiestatis Dei, ut possimus pervenire ad eternam patriam, quam nobis et vobis prestare dignetur qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat in secula seculorum. Amen. Explicit de preceptis fratris Bonaventurae.*

24. *Magnutiae*, cod. chart. 230. progress. CXL. in 4. — Circa medietatem voluminis foliis non numeratis incipiunt collationes de decem praeceptis sine titulo: *Si vis ad vitam ingredi etc.* Desinunt his verbis (collat. 6. n. 49.): *Ex isto patet quod homo debet proximum suum procreare a damna quantumcumque potest. Et sic est finis huius [operis?] in X preceptis. Anno Domini MCCCCXIV*

25. *Oronii*, bibliotheca Bodeiana, collectio Rawlinsoniana, class. A cod. 523. membr. in 4. saec. XV. — Opus de decem praeceptis incipit fol. 45. r. verbis: *Si vis ad vitam ingredi etc.* Desinit in collatione 2. n. 2. Post enumerationem decem praeceptorum additur: *Qui vitare necem celi hanc quae sine careret — illic precepta decem semper servare studebit.*

26. *Porrisis*, bibliotheca Nationalis, cod. 3159. chart. exaratus anno 1460. — Opus in principio est mutilum, incipit enim verbis: *Mandata Dei per rationem ostensivam, quia etc.* (collat. 1. n. 13.). Desinit: *ut sic tandem perveniamus ad eternam refectionem etc.*

27. *Turonis* in Gallia, cod. 403. miscell. in fol. saec. XIV. exeuntis. — Collationum initium est fol. 166. v. sub titulo: *Bonaventura super decem precepta decalogi.* in collatione 7. n. 9. post verba: *se negare potest*, subiicitur haec rubrica: *Explicit liber de mandatis compositus per fratrem Bonaventura (sic). Hinc additur: El sequitur de decem plagis. Modo*

videte quod homines etc. Desinit fol. 189. r.: *quod nobis prestare dignatur*, ut in editione. Post *Amen* iterum rubrica: *Explicit de decem Bonaventurae*.

28. *Vindobonae*, bibliotheca Palatina, cod. 1026. membr. in 4. saec. XIV. — Fol. 434. r. est exaratus titulus his verbis: *Tractatus de decem preceptis*. Desinit fol. 442. r. ut in editis sine alia additione nec nota auctoris.

29. *Ibidem*, cod. 486. membr. in 4. saec. XIV. — Collationes incipiunt fol. 4. r. ut in editis, sed sine ullo titulo. Desiunt fol. 20. v.: *Qui sine fine vivit et regnat in secula seculorum. Amen*. Hic codex exhibet transpositionem quandam inter partes secundae et tertiae collationis, sed textus sequitur editionem.

CAP. IX.

In Sermones selectos de rebus theologicis.

Praeter sermones in editione Vaticana editos, quorum non pauci sunt spurii, magnus ineditorum et genuinorum numerus in codicibus exstat, de quibus P. Fidelis a Fanna (in cit. libro *Ratio notae collectionis* etc., pag. 81-160 et pag. 290-312) non paucas notitias ignotas publicavit. Ex illis selegimus quinque sermones, qui aliquo modo ad hunc tonum pertinere videbantur secundum rationem in praefatione nostra expositam, scilicet vel quia ipsa res in eis tractata eidem prorsus convenit, vel quia ad alia quinti voluminis opuscula specialem relationem habent. Sermo igitur secundus *de regno Dei* et tertius *de Ss. Corpore Christi* adeo doctrinae copia abundant et ingenium auctoris manifestant, ut de loco ipsis hic concedendo nulla potuerit oriri haesitatio. Sermo quartus *de Christo uno omnium magistro* tum quaestioni disputatae 4 de scientia Christi perfecte respondet et eam aliquatenus complet, tum ipsum spiritum seraphici Doctoris ita exprimit, ut non inepte quasi quoddam exordium poni potuisset in capite totius voluminis. Sermo primus *de triplici testimonio Ss. Trinitatis* connectitur cum quaestione disputata 2. *de mysterio Ss. Trinitatis* (cfr. infra pag. 535, nota 1.). Ultimum opusculum *de plantatione paradisi*, quod est minoris momenti, sententias suas fere omnes ex Collationibus in Hexaëmeron habet depromptas, sed aliter applicatas.

Pro auctoritate sineora uniuscuiusque horum sermonum documenta singillatim afferenda sunt. — Praenotamus tamen arduam quaestionem de sermonibus Bonaventuriansis sive recipiendis, sive respuendis non posse hoc loco pro dignitate tractari, sed hunc laborem ultimae parti editionis reservamus, quando de tot sermonibus editis et ineditis ex proposito examen instituetur. In recentioribus enim codicibus non raro multi sermones falso Bonaventurae tribuuntur, et plurimi genuini sunt anonymi, quorum auctor tamen ex aliis documentis probari potest. Sed requiritur, ut plurimi codices descripti aliaeque notitiae a P. Fidele collectae inter se conferantur.

SERMO I.

Hic sermo primus est *de triplici testimonio Ss. Trinitatis*, hucusque ineditus, quem suscipimus ex duobus antiquis codicibus.

Primus est cod. *Tudertinus*, olim Conventus S. Fortunati, qui habet sermones certo genuinos S. Bonaventurae, membr. saec. XIV. ineuntis, de quo vide supra pag. XXVIII n. 13. Incipit fol. 258. v. col. 2, desinit 260. r. col. 4. — Sign. A et seq. B.

Secundus est *Monachii*, bibliotheca Regia, cod. Lat. Ms. 7776. (olim Monasterii Indersdorfensis 376.), membr. in 4. saec. XIII. exeuntis et XIV. ineuntis. Ligatura est recentioris temporis; in dorso legitur: *Sermones de tempore et de Sanctis*. Post duo folia vacua sequitur Indiculus Sermonum, scriptus a manu posteriore an. 1487; continet 243 folia numerata, quae, exceptis foliis paucis, ab una eademque manu exarata sunt. Continent sermones plurimum auctorum, praesertim Bonaventurae. Fol. 4. in inferiore margine legitur: *Sermones festivi et feriales Lucae Bituntinae* (ultimum verbum est a manu recentiore). — Sermo noster primus habetur fol. 227. v. col. 2. sine titulo et nomine auctoris; incipit: *Tres sunt etc.*; desinit fol. 229. r. col. 1. — In eodem est sermo 2. *de regno Dei*, fol. 234. v. col. 1: *Simile est regnum caelorum* etc., et sermo 4: *Unus est magister vester Christus*, qui incipit fol. 419. v. col. 2. et desinit fol. 221. v. col. 2. ut in editione. Hic sermo ibi est anonymus; sed omnia *criteria interna*, scilicet doctrina, stilus et methodus huius sermonis, attestantur, ipsum attribuendum esse Bonaventurae.

SERMO II.

Hic agit *de regno Dei descripto in parabolis evangelicis* et primo editus est a P. Bonelli (Supplem. 1. col. 375-415) sub titulo *Sermo de Seminante* seu expositio parabolarum evangelicarum de regno caelorum. Pro primo titulo parum convenienter substituiimus nostram inscriptionem. — Bonelli usus est duobus codicibus. Primus adhuc exstat *Florentiae*, bibliotheca Laurentiana, infra (n. 6.) a nobis descriptus, cuius apographum triplex habuit (cfr. Prodrum. col. 414), in quo et in altero (n. 7.) sermo tribuitur Bonaventurae. Alter fuit Assisiensis n. 102, qui plura Bonaventurae opera continet, de quo iam locuti sumus c. 7. § 2. et c. 8. § 2.

Adhibitis aliis quinque codicibus, multos defectus et errores primae editionis potuimus emendare. Inter sequentes codices duo meliores sunt A C, qui inter se plerumque conveniunt; et quorum paulo correctior est C. Cod. B vero fere semper convenit cum codice Florentino (n. 6.), cuius apographo usus est Bonelli.

I. Codices a nobis collati cum Supplemento a Bonelli edito.

1. *Tuderti* in Umbria, bibliotheca sancti Fortunati, cod. 182, de quo vide supra pag. XXVIII n. 15. — Sermo de regno Dei incipit folio 412. r. sine titulo et nomine auctoris: *Simile est regnum caelorum* etc. *Delinebant illum ne* etc. Desinit fol. 117. r.: *Hec brevier de parabolis dicta sufficiunt*. (n. 42. nostrae editionis, vide ibi pag. 551, nota 8.). — In hac nostra editione signatur littera A.

2. *Florentiae*, bibliotheca Mediceo-Laurentiana, Plut. XVII. sin. cod. 8. membr. in fol. saec. XIII. exeunt. — Sermo ille incipit fol. 30. v.: *Simile est regnum caelorum* etc. Desinit fol. 35. r. ut in editione. — Sign. B.

3. *Monachii* in Bavaria, bibliotheca Regia, Lat. Ms. 7776. de quo vide supra in hoc cap. — Initium sermonis est fol. 234. v. sine titulo: *Simile est regnum caelorum* etc. Desinit fol. 237. v. verbis: *Hec autem brevier de parabolis dicta sufficiunt* Cetera desiderantur ut in codice A. — Sign. C.

4. *Florentiae*, bibliotheca Nationalis, cod. E. VI. 4017. membr. in fol. saec. XIV. ineunt. — Incipit fol. 64. v., ubi in summitate folii prima manus parvis litteris exaravit: *Dominico*

V. *post epyphaniam*. Deinde col. 2: *Simile est regnum celorum etc. Quia nulle rerum similitudines etc.*, ut legitur in nostra editione n. 3; nam verba antecedentia omittuntur. Desinit fol. 65. v. in fine verbis: *Concupiscentia sapientie deducet ad regnum perpetuum* (in nostra editione n. 35.). Cetera fuerunt avulsa. — Sign. D.

5. *Trecis* in Gallia, cod. 2052. membr. in 8. saec. XIV. ineunt. — Sermo de regno Dei incipit fol. 23. v.: *Simile est regnum celorum etc. Quia nulle similitudines rerum*, ut cod. praecedens. Desinit fol. 29. r.: *Minimum quantitate et maximum virtute. Rogemus ergo etc.* (in nostra editione n. 42.). — Sign. E.

II. Codices a nobis non collati.

6. *Florentiae*, bibliotheca Mediceo-Laurentiana, Plut. XX. cod. 26. membr. in 8. saec. XIII. — Folio 200. r. col. 4. est rubrica: *Sermo fratris Bonaventure. Simile est etc.* Desinit fol. 207. r. Hoc codice usus est P. Benedictus Bonelli in editione huius sermonis, ut supra inuimus.

7. *Oroniae*, bibliotheca Bodleiana, cod. Canon. 284, quem supra descripsimus pag. XXIII n. 449. — Folio 93. v. est rubrica: *Sermo fratris Bonaventure. Simile est regnum... Detinebant illum etc.* Desinit fol. 98. r.: *nos liberatos perducat Filius Dei ad regnum celorum. Quod nobis prestare dignetur etc.*

8. *Wratislaviae*, bibliotheca Universitatis, 1. class. cod. 217. chart. in fol. saec. XV. — Sermo de regno Dei incipit fol. 310. r. ut in editione, et desinit fol. 317. r. verbis: *quod nobis prestare dignetur etc.*

SERMO III.

Hic agit de *Ss. Corpore Christi*. Hunc Bonelli (Supplem. III. col. 952-984) primus publicavit, usus apographo ex quodam codice saec. XV. sumpto, quod ei communicavit P. Urbanus Schaukegl, Prior Monasterii Gottvicensis in Austria. Codex est chart. sign. D 6. Ad caecem apographi ita subscripsit: «Ita cum codice manuscripto ex integro concordare, auctor Gottvici die 8 Iulii 1765 P. Urbanus Schaukegl, Prior Gottvicensis manu propria». Sed cum ante plures annos idem cod. cum editione P. Benedicti Bonelli a quodam nostro collaboratore conferretur, inventi sunt saltem 200 loci, in quibus codex ab editione discedit. Pluries cod. habet unam vel duas lineas, semel integrum divisionis membrum, quae desiderantur in editione aliasque lectiones variantes magni momenti, quae conveniunt cum nostra editione, non cum illa prima. Hi defectus certe non sunt attribuendi diligentissimo P. Bonelli, sed potius ei qui fecit apographum. Hinc non est mirum, quod prima editio sit valde imperfecta. In catalogo Trihemii (infra c. 42.) invenitur (n. 17.) ut opus Bonaventurae de *Excellentia eucharistiae*, lib. 4. Non possumus determinare, num ille hunc sermonem significare voluerit.

I. Codices a nobis collati cum Supplemento a Bonelli edito.

4. *Monachii* in Bavaria, bibliotheca Regia, cod. 9642. membranaeus in 8. saeculi XIV. ineuntis. — Sermo de sacratissimo Corpore Christi est fol. 182. r. sub hac rubrica: *Incipit sermo de corpore Xpi. Confeantur Domino misericordie eius etc.*

usque: *et umbra mortis. Istud verbum scribit David etc.* Desinit fol. 191. r. verbis relatis pag. 566, nota 1. — In hac nostra editione signatur littera A.

2. *Ibidem*, cod. 9598. membr. in 8. saec. XIV. — Hic sermo incipit fol. 4. r., cui manus saec. XV. ineuntis praemisit haec verba: *Nota diligenter de sacratissimo corpore Xpi sermonem pulcherrimum*. Deinde: *Confeantur etc.* Desinit fol. 10. v. his verbis: *Et sic impletur in sacramento quod in figura dicitur de mannae, quod in omni transfiguratu omnium virtuti gratie deservebat ad voluntatem eorum qui adeo desiderati sunt*. Hic finis est in hac nostra editione n. 40, ut inuimus pag. 565, nota 11. — Sign. B.

3. *Ibidem*, cod. 2657, de quo vide supra pag. XVIII n. 43. — Fol. 229. v. est titulus: *Incipit sermo de corpore Xpi. Confeantur etc.* Desinit fol. 236. r. ut cod. A, sed hic post *Amen* subicitur: *Explicit.* — Sign. C.

4. *Ibidem*, cod. 7012. chart. in fol. — Fol. 94. r. in summatate legitur: *Sermo bonus de corpore Xpi. Sex legales figure*. Hinc: *Confeantur Domino etc.* Desinit fol. 99. r. his verbis: *Quod nobis prestare dignetur qui est trinus et unus in secula Deus. Explicit sermo de corpore Xpi. Anno Domini M.CCC.LXXXV.* — Sign. D.

5. *Ibidem*, cod. 9617. membr. in 8. saec. XIV. — Sermo de sacratissimo corpore Christi incipit fol. 171. r. sine titulo et desinit fol. 176. r. verbis infra relatis pag. 566, nota 6. huius nostrae editionis. Fini additur simpliciter: *Explicit.* — Sign. E.

Codices A et C sunt magis completi et multo meliores quam cod. Gottvicensis. Ipsi fere semper inter se conveniunt, et ubi differentes lectiones habent, ordinarie C praefendus est. Cod. E omittit duas figuras, sed in quatuor, quas habet, communiter confirmat lectiones illorum. Ultimi duo numeri sermonis non habentur nisi in DE (cf. pag. 566, nota 4.). Sed etiam B D favent plerumque nostro textui, licet non raro quaedam a posteriore manu mutata, vel contracta esse videntur.

II. Codices a nobis non collati.

6. *Gottvici*, bibliotheca Monasterii, cod. 477. membr. in 8. saec. XIV. — Fol. 139. r. habetur titulus sic expressus: *De corpore Christi*. Desinit fol. 143. r. cum cod. E: *contra cor ferreum id est obstinatum. Rogemus ergo Dominum etc.* In hac bibliotheca asservatur sub n. 258. etiam codex, quo usus est P. Bonelli, de quo, quia iam locuti sumus supra col. praecedente hic alia addere non refert.

7. *Moguntiae*, bibliotheca Publica, cod. chart. 74. progress. XLVII, in fol. saec. XV. — Fol. 97. r. est rubrica: *Sermo pulcherrimus de sacramento. Confeantur etc.* Desinit fol. 104. v. in fine ad haec verba: *venerunt in Marat ad potum amarissimum, quem cum pre amaritudine* (in nostra editione n. 41.). Cetera desunt, quia sequens fol. fuit decisum.

8. *Monachii*, bibliotheca Regia, cod. 48642. chart. in 4. saec. XV. exeuntis. — Fol. 4. r. praemittitur: *Sermo domini Bonaventure de corpore Christi. Confeantur Domino etc.* Desinit fol. 12. v. ut in editione.

9. *Ibidem*, cod. 48258. chart. in fol. saec. XV. — Titulus est fol. 263. r. his verbis: *Sermo de corpore Xpi Bone venture. Confeantur Domino etc.* Desinit fol. 269. v.: *Sub figura manatis quam ipse prestare dignetur.*

10. *Ibidem*, cod. 7684. chart. in 4. saec. XV. — Fol. 61. r.

legitur: *Sermo de corpore Xpi bone venturae*. Desinit fol. 71. r. ut praecedens.

11. *Ibidem*, cod. 3737. chart. in fol. saec. XV. post medietatem. — Post sermones de Sacramento eucharistiae fol. 103. r. legitur haec rubrica: *Sermo domini Bonaventurae de corpore Xpi*. Deinde fol. 104. in principio: *Confiteantur* etc. Desinit fol. 108. r. ut in editione.

12. *Ibidem*, cod. 21232, de quo vide supra pag. XXVII n. 6. — Sermo de sacratissimo Corpore Christi incipit fol. 164. v. sub hoc titulo: *De efficacia communionis et qualiter se debent homo preparare, ut utiliter communicet. Confiteantur Domino* etc. Explicit fol. 169. r.: *Quere tuam mellificationem in hoc sacramento sub figura mannae, quod nobis prestare* etc.

13. *Claustro-Neoburgi*, bibliotheca Monasterii, cod. 251. chart. in fol. exaratus anno 1378. — Fol. 61. r. est rubrica: *Incipit sermo bonus de corpore Xpi. Confiteantur Domino* etc. Desinit fol. 66. r.: *Si in umbra mortis iacentem, quere reconciliationem agni paschalis* etc.

14. *Ibidem*, cod. 1137. membr. in 8. saec. XIII. — Fol. 17. v. est sequens rubrica: *De corpore Domini in cena Domini. Confiteantur Domino* etc. Desinit fol. 23. r.: *Quarto sub figura mannae, et hoc ad medicinam mollificationem contra cor ferreum, id est obstinatum, quia homo victus erat ferro, id est corde obstinato. Regenus ergo Dominum*. Cit. codd. sub n. 5. et 6.

15. *Ocniponte*, cod. 504. membr. in 4. saec. XIV. — Sermo de sacratissimo Corpore Christi incipit fol. 118. v. ut in editis, sine ullo titulo, et desinit fol. 130. r. verbis: *quod nobis prestare dignetur* etc.

16. *Sancti Galli*, cod. 329. chart. in fol. — Pag. 221. est sequens rubrica: *Sermo bonus et utilis de sacramento corporis Xpi. Confiteantur Domino* etc. Desinit fol. 228. (n. 41. nostrae editionis): *Egyptum spiritualiter erant, opera tenebrarum abicit et cum gratiarum actione sumat. Amen. Scriptum per me fratrem Evaristum (?).... anno Domini 1455 in die decem millium milium*.

SERMO IV.

Egregius sermo de *Christo una antiquum magistro* a nobis descriptus est ex eodem codice Monacensi, qui primum illum sermonem habet et quem distinximus litera B, et editus est in opusculo *de Humanae cognitionis ratione anecdota quaedam* etc. Ad Claras Aquas 1883 pag. 72-84. — Quod ibi in Prolegomenis (pag. XIII) diximus iuvat hic repetere: « Hunc (sermonem) transcripsimus ex codice Regiae bibliothecae *Monachii*, sign. Lat. Ms. 7776. (olim Monasterii Iudersdorfensis n. 376.), membr. in 4. fol. 249. In catalogo huius insignis bibliothecae codex tribuitur saec. XIV; P. Fidelis a Fanna vero indicavit, ipsum esse potius saec. XIII. In eo continetur magna collectio sermonum, inter quos multi, tacito nomine auctoris, sunt S. Bonaventurae, ut ex aliis certis documentis probari potest. Etiam sermo, de quo agimus, est anonymus, et nondum habemus in promptu alios codices, quorum testimonio probare possumus, auctorem eius esse S. Bonaventuram. Attamen tanta est conformitas tum doctrinae, tum stili, tum methodi in sermonibus a S. Doctore usurpatae cum aliis genuinis eius operibus, et totus sermo ita sapit excelsum et profundum spiritum seraphici Doctoris, ut nullatenus de eius authenticitate dubitandum sit. Ita indicavit

P. Fidelis a Fanna, cuius iudicium eo maioris est faciendum, quia speciali studio et diligentia et per multos annos *Sermones* S. Bonaventurae perscrutatus est. Poterit quidem aliquis in doctrina S. Bonaventurae multum versatus ex eius operibus varia fragmenta doctrinae colligere et copulare; sed minime probabile est, quod compiler, qui aliena mutantur, vastissimam materiam modo tam apto et sublimi componat, ut certatur in isto sermone; nec quod qui tantam in componendo capacitatem manifestat, indegat ex alio auctore divisiones et etiam verba depromere ».

Novam nostram editionem locupletavimus summario et pluribus notis, ut magis appareat, totam doctrinam esse Bonaventurianam.

TRACTATUS ULTIMUS.

Ultimum locum reservavimus tractatulo *de plantatione paradisi*, qui primo editus est a Bonelli (Supplem. I. col. 4-22). Idem (Prodrum. col. 726) eum genuinum esse, pluribus probare nititur. Invenitur scriptus in cod. Tuderino Conventus S. Fortunati supra pag. XXXII n. 420. notato. Codex est membr. saec. XIV. inentis et praeter alia quatuor opuscula Bonaventurae quarto loco et fol. 118. r. habet hunc tractatulum sine titulo. In primo non exarato folio est indiculus contentorum, scriptus saec. XV., qui quarto loco habet: *Eiusdem* [Bonaventurae] *tractatus qui incipit: Plantaverat autem dominus Deus paradysum*.

Opusculum hoc quoad totam doctrinam est sumtum ex operibus S. Bonaventurae, praecipue ex Collationibus in Ilexaëmeron et Itinerario, ut notae nostrae ostendunt. Nihilominus haesimus aliquantulum, utrum recipiendum esset ut genuinum, quia inveniuntur plures propositiones, quarum stilus a consueto dicendi modo S. Doctoris recedere videtur. Sincere confitemur, non esse improbabile, anonymum quendam ex alquo S. Doctoris sermone sententias extraxisse et hoc opusculum composuisse, simili modo, quo ex Collationibus de donis Spiritus S. et de decem praevceptis tractatus contracti et a Bonelli publicati sunt, ut suo loco ostendimus. Sed licet haec suppositionem nolumus reprobare, tamen opusculum eodem iure visum est esse recipiendum, quo illae *repartitae* Collationes. Sententiae enim opusculi omnes et etiam pleraeque loquendi formulae sunt Bonaventuranae, unde hoc sensu tractatulus nostro auctori non potest abdicari. Cum autem antiquus codex insignis bibliothecae Tuderinae, quae bonis codicibus multorum operum S. Doctoris abundat, tractatulum expressis verbis eidem attribuat, et iam impressus sub ipsius nomine quoddam eius possessionis acquisiverit, putavimus, ipsi competere locum habere in hoc tomo, sed ultimum.

CAP. X.

De quibusdam opusculis non genuinis.

Exclusimus ab hoc tomo plura alia opuscula, quae in editionibus ut genuina Bonaventurae opera impressa sunt, quibus argumenta tractata locum hic vindicare videntur. Huius exclusionis ratio quoad singula reddenda est.

Praemitimus observationem non inutilem. Postquam magis illi magistri saeculi XIII, Saeco non excluso, praeclara sua opera

scripserunt, incepta aetas *compendiorum*. Extrahebant sententiae primorum auctorum, additis hinc inde novis opinionibus. Ex quatuor libris Commentarii Bonaventurae in Sententias quot libelli extracti sint et *Bonaventurae* plerumque inscripti, videri potest ex Prolegomenis nostris ad tom. I. pag. LXIV seqq. Idem eventi etiam respectu aliorum operum. Hinc facile accidere potuit, ut postea ipsa compendia, licet facta sint ab aliis saepe anonymis, tribuerentur auctori, qui opus originale composuit. Reapse hoc accidit respectu *Centiloquii* et libelli *Declaratio terminorum theologiae*.

§. 1. *Centiloquium, quod communiter ut genuinum et Bonaventura dignum opus receptum est, ab ipso non est compositum.*

— Impressum est sine indicatione anni Zwollis in Hollandia. In fine legitur: *Explicit Domini Bonaventurae Centiloquium. Opus perutile, Zwollis impressum. Deo gratias.* Hanc editionem vidit P. Fidelis in bibliotheca Camberiaci, edit. n. 6621. Inventur libellus etiam in prima collectione opusculorum S. Bonaventurae (sine loco et anno), deinde in sequente anni 1484 et aliis posterioribus. Inde a saeculo XV. communiter et tributum est, praesertim a duobus insignibus viris, scilicet S. Bernardino Senensi et Trithemio (cf. infra c. 12.), qui sine ullo dubio habuerunt codices, qui opus Bonaventurae inscripserant. Quomodo hoc facile fieri poterit, et non sine aliqua ratione, subinde dicitur. — Prologus incipit: *Ecce, descripsi eam tripliciter.*

Ordianus, editores Veneti, Sbaralea et Bonelli in hoc conveniunt, ut ipsum opusculum certo Bonaventurae tribuendum esse putent, sed cum quadam restrictione. Primo enim dubitant de Prologo nimis insulse scripto. In ipso enim leguntur haec: « In administrum itaque parvulorum rudis rogatus a rudibus rudem tractatum rudibus compilavi, in quo rudium ruditas circa generalia theologiae saltem ruditer poterit erudiri et ex lacte infantiae ad cibum solidum, praevia Dei gratia, cum sensus industria praeparari ». Ad haec recte dicunt editores Veneti (Diatriba, pag. 70): « Ab hoc certe rudi scribendi genere prorsus abhorruit Bonaventura ». Et cum Trithemius, hunc Prologum omittens, tractatum incipere indicit verbis: *Malum considerare occurrit*; Bonelli (Prodrom. 531. n. 7. 87.) suspicatur, S. Doctorem edidisse opus sine Prologo; postea vero hic et fortasse quaedam alia additamenta accessisse opera « fratris Marchesini de Regio, Lectoris sacrae theologiae », quippe cui tribuatur hoc scriptum in quodam codice bibliothecae Casanatensis (Romae) sign. G VI, qui, teste Bonelli (Prodrom. col. 462), incipit ibi fol. 85. verbis Prologi: *Ecce, descripsi eam tibi tripliciter*, et post indicem capitulorum et quandam orationem S. Ambrosii habet: *Incipit Centiloquium* [litteris rubris] *fratris Marchesini de Regio, Lectoris sacrae theologiae*. In fine: *Explicit Centiloquium F. Marchesini. Amen.* — Secundo, idem Bonelli dicit (col. 531 n. 6.), non convenire doctrinam Centiloquii cum Bonaventuriana quoad duo, scilicet quoad institutionem Sacramentorum (Centiloq. p. III. sect. 47, et IV. Sent. d. 23. a. 1. q. 2.) et usum matrimonii, utrum sit veniale, si praecise fiat vitandae fornicationis causa (Centiloq. p. I. sect. 32, et IV. Sent. d. 31. a. 2. q. 2.). Sed haec differentia doctrinae ex citatis locis non potest concludi. Quoad institutionem Sacramentorum nihil dicitur, nisi quod commuissimae et etiam a S. Bonaventura receptum est; quoad alteram rem locus nimis brevis facile in sensu Bonaventurae intelligi potest.

Verumtamen, instituto diligenti totius opusculi examine, prorsus persuasi sumus, S. Doctorem minime hoc opus con-

posuisse et edidisse, simulque animadvertimus rationem, quare aliquo modo eidem poterit attribui.

Longe enim maior pars eiusdem (ita ut vix quarta vel quinta pars aliunde sumta sit) excerpta est ex operibus S. Bonaventurae, ita quidem, ut ipsa verba et loquendi modi originalis in brevi excerpto retineatur, quantum fieri potuit, interiectis tantum illis verbis, quae propositiones coniungunt, et interdum tantum ordine sententiarum. — Reliqua pars eodem modo ad verbum extracta est ex scriptis aliorum quinquae doctorum illius aetatis. Unde si praescindimus ab eo, quod in Prologo et in p. III. sect. 48, de quarto Angelo *Uriel* habetur, difficile erit, vel unam sententiam ostendere, quae non sit transcripta. Remanserunt vix tres paginae opusculi, doctrinam vulgarissimam continentes, quarum primum auctorem non invenimus; sed secundum regulam inductionis etiam has transcriptas esse praesumendum est.

Verum igitur est quod auctor in Prooemio huius opusculi dicit: « Collegi autem hoc ex dictis *proborum*, quae hinc inde decerpens in unius opusculi angustiis coarctavi ». Nam praeter *Bonaventuram* invenimus *Petrum Lombardum* (Magist. Sentent.), *Gulielmum Antissiodorensis*, *Alexandrum Halensem*, *Ioannem de Rupella* et *Gulielmum Peraldum*, quorum dicta in huius opusculi angustiis coarctantur.

1. Longe maior pars, ut diximus, est S. Bonaventurae, ita quod regula videatur fuisse compilatoris, doctrinam Doctoris seraphici excerpte et tantum iis in locis, in quibus vice deficit, ex aliis praecitatis magistris defectum supplere. Sententiae S. Bonaventurae, quas compilator proponit, habentur in duobus operibus ipsius, scilicet in Commentario super IV libros Sententiarum et in Breviloquio; et haec sententiae fere semper ad verbum allegantur. Superfluum nobis videbatur, hic in specie ponere omnes locos ex Bonav. sumtos, quos plurimos notavimus, cum facile in ipso inveniri possint, adhibito indice rerum.

2. Illas partes opusculi, quae ex operibus S. Bonaventurae non sunt sumtae, indicamus in sequentibus.

a) Quae in I. parte Centiloquii de peccatis in speciali sive de specialibus peccatis dicuntur, fere omnia sumta sunt ex *Alex. Halensis* Summa p. II. q. 113. seqq. Excipiuntur ea quae a sectione 14-16 habentur; haec siquidem sunt ex Bonav., II. Sent. d. 42. a. 1. q. 1, dub. 3. et 4., ex quo etiam quae in sect. 27. 28. et 33. de excommunicatione et de passionibus peccatorum exhibentur. — In sect. 48. et 49. compilator, tractans de opposito inanis gloriae et invidiae, a doctrina *Alex. Halensis* aliquatenus divergit, quia non ipsum, sed *Gulielmum Antissiodorensis*, S. p. II. tr. 20. c. 1. q. 3. et tr. 21. c. 2, sequitur; sic v. g. ultimo loco rit. Antissiodorensis ait, quod invidia sit contraria pietati « mediante caritate, quae misericordiam, quae est in largitione bonorum, generat, sicut dicitur, quod timor est contrarius superbiae, scilicet mediante humilitate, quam generat ». Compilator Centiloquii (p. I. sect. 19.) refert: « Opponitur autem timor Domini superbiae ratione humilitatis, quam generat; et pietas invidiae ratione caritatis, ex qua generatur ». — Notatu etiam dignum est illud quod sect. 32. ponitur de quinque modis, quibus coitus coniugalium iudicatur peccatum mortale; idem siquidem occurrit etiam in Compendio theologiae veritatis, lib. III. c. 21; communis vero fons est *Alex. Halensis*, S. p. II. q. 148. m. 2, ubi in initio de hac re quinque modi recensentur, qui eisdem verbis in utroque opusculo transcripti sunt.

b) Quae in p. III. sect. 48. de quadruplici defectu ab hominibus per custodiam Angelorum excludendo et de quarto Angelo (Uriel) dicuntur, non invenimus in alio auctore. — Ibid. sect. 19-23. agit de definitionibus animae et de divisione potentiarum ipsius; sect. 19. 21. et 23. sumtae sunt ex *Ioan. de Rupella*, Summa de Anima (cf. Alex. Hal. Sum. p. II. q. 59. seqq.), et quidem sect. 19. ex p. l. c. 2, sect. 21. ex p. II. c. 16. seqq., sect. 23. ex p. II. c. 4. et 25. — Demum definitiones virtutum cardinalium (sect. 44-44.) sumsit compilator ex *Guilielmo Peraldo*, Summa virtutum ac vidtorum, tom. I. fol. 444. seqq. et sect. 53, proponens septiforme exemplum Christi pro septem ordinibus sequitur Petr. Lombard. IV. Sent. d. XXIV. c. 5. seqq.

3. Duo ex praedictis colligi possunt: primo, quo sensu Bonaventurae hoc opusculum tribui possit. Cum accidens sequatur principale, et opus longe maior pars (incipiendo a p. l. sect. 1, extracta ex Bonav. II. d. 37. a. 2. q. 1. in corp., d. 34. a. 1. d. 35. a. 4, usque ad ultimam sectionem sumtam ex IV. Sent. d. 49. p. l. q. 5.) quasi ad verbum ab ipso sit mutata; opus Bonaventurarium dici potest quoad res in ea contentas. Hinc explicatur etiam, cur non pauci codices nomen Bonaventurae opusculo inscripserint, et docti viri eidem ipsum tribuerint. — Secundo patet, auctorem huius scripti esse *compilatorem* secundum strictum verbi sensum, quem determinat S. Bonaventura (I. Sent. Proem. q. 4.): « Aliquis scribit aliena, addendo, sed non de suo, et iste *compilator* dicitur ». — Verum est, quod humilitas et modestia ipsi suggererunt haec verba: « Hoc enim sciendo et fateor, quod sum pauper et tenuis compilator » (II. Sent. Praelocutio, in principio); sed econtra omnia ipsius opera genuina luculenter testantur, quod ipse magnus fuerit doctor evangelicus, *qui profert de thesauro sui nova et vetera* (Matth. 13, 32.). Si quis nihilominus insistere voluerit inveteratae opinioni, quod ipse complaverit hunc librum; veridit, nam consulat honori tanti Doctoris, cum faciat eum revera « pauperem et tenuem compilatorem » et coaevorum auctorum transcriptorem.

Sed videamus testimonia codicum. Praeter illum codicem bibliothecae Casanatensis et alterum *Mintuanum* in Conventu Minorum Conventualium et tertium *Murbaci* in Alsatia Bonelli allegat ex quodam catalogo codicem *Collegii Lovaniensis*, qui habet *Centiloquium* Bonaventurae tributum. Sed P. Fidelis (*Ratio* etc. pag. 57), qui codicem vidit, attestatur, ibi non haberi *Centiloquium*, sed *Incidium amoris*, cuius Prologus incipit eisdem verbis: *Ecce descripsi* etc. — Ipse P. Fidelis notavit et descripsit alios 18 codices, qui hoc opusculum habent. Horum sunt *quindecim* scripti saec. XV. et tantum *tres* in fine saeculi XIV., nullus primo saeculo post mortem Bonaventurae. Unus solus antiquiorum tribuit opus Bonaventurae, qui est *Budapestini* in Hungaria, bibliotheca Szechenyana sign. cod. 73, qui inscribitur: *Centiloquium angelici viri Bonaventurae*. Alii duo sunt *anonymi*, scilicet *Cortoneae*, bibliotheca Civitatis, cod. 33. membr. saec. XIV. exeuntis, et *Venetis*, bibliotheca Seminarii Patriarch., cod. N. III. 41. membr. in B. eiusdem aetatis. Sed codices saeculi XV. habent nomen *Bonaventurae*. Notandum est etiam, committere eundem Prologum inveniri in codicibus, quem Bonelli attribuit vult fratri Marchesino.

Hoc igitur testimonium recentiorum codicum et editionum, deficientibus omnino testibus primi saeculi post mortem S. Doctoris, non probat efficaciter, ipsum Bonaventuram excerpta S. Bonav. — Tom. V.

Centiloquii fecisse et publicasse, cum, habita ratione rerum excerptarum, facile explicari possit, cur libellus tributus sit Bonaventurae.

Bonelli (Prodrom. col. 532. n. 8.) suspicionem, quod Fr. Marchesinus a Regio scripserit Prologum et quaedam addita Centiloquii, alio argumento fulcit, quod scilicet iste Prologus non levem affinitatem habent cum Prologo operis, quod ab isto fratre editum est et in editione Veneta Petri de Quarenghi an. 1511, quam ad manus habemus, inscribitur *Mamotrectus* [alias Mamotrepton vel Mamotrectus] *super Bibliam*, et in fine: « Explicunt expositiones et correctiones vocabulorum libri, qui appellatur *Mamotrectus* ». Prima editio prodiit Moguntiae an. 1470 per Petrum Schoiffer in folio, et praeter hanc aliae 12 editiones ante an. 1500 factae referuntur a Sbaralea (Supplem. pag. 509). Prologus incipit: « Impatiens proprie imperitiae ac ruditati compatiens pauperum clericorum » etc.; porro dicit: « vellim insinuare lectori pauperulo, secundum quod pro capto intelligentie *colligere potero ex laboribus nitorum* », et concludit: « Et quia morci geret talis decursus pedagogi, *Mamotrectus* poterit appellari ». Reapse uterque Prologus sapit eundem stilum et idem ingenium scriptoris.

Nec negligendum nobis videtur alius indicium non leve, quod facit pro Marchesino. *Tuderti*, bibliotheca S. Fortunati, est cod. 129. membr. in 8. parvo, folior. 250, saec. XIV. ante vel circa medium, in quo fol. 4. r. est rubrica: *Sermo fratris Marchesini super omnia festa nostri Kalendarii, id est Ordinis fratrum Minorum*. — Fol. 154. r. *Sermo de Angelis*, ubi legitur: « In signum huius inflammationis et ferventis dilectionis tam ad proximum quam ad Deum unum Angelum proprio nomine explicamus, scilicet *Uriel*, de quo habetur in quarto apocryfo et non alibi invenimus. Interpretatur autem *Uriel* lucens Deo vel ignis Dei ad innundum, quod per angelicum beneficium ardemus in Deum, per fervidam dilectionem et lucemus Deo, id est ad honorem Dei per placidam proximi edificationem. Amen ». Cum igitur Angelus *Uriel*, quod scimus, a nullo antiquo Scholastico ita explicetur nisi in Centiloquio (p. III. sect. 18.) et in isto sermone Marchesini, confirmantur praefata indicia, quae ipsum esse compilatorem Centiloquii insinuant. De eiusdem scriptis vide Sbaralea loc. cit., qui contra alios recte asserit, eum scripsisse in principio saec. XIV. Meminit eiusdem etiam Bartholomaeus Pisanus, Conformit. XI. p. II.

§ 2. Opusculum de Ecclesiastica Hierarchia primo impressum est in collectione opusculorum *Argentina* an. 1495. Primus omnium testis, qui illud Bonaventurae attribuit, est Marianus Florentinus in suis Chronicis saepe minus certis, qui dicitur obisse an. 1523 die 20. Iulii (Prodrom. col. 267). Nihilominus Oudinus, editores Veneti, Sbaralea et Bonelli conueniunt, hunc libellum esse *certum* S. Bonaventurae scriptum. Principalem illorum rationem Oudinus (Comment. de scriptor. ecclesiast. III. dissert. singular. c. 13. col. 424.) ita profert: « Opusculum certum eiusdem, cum sub operis initium allegat alia a se scripta, quae reperiuntur in opusculis *Breviloquii* et *Centiloquii* absque dubio ad S. Bonaventuram spectantibus. Praeterea istud opusculum ex lectione grave simul et eruditum est » etc. — In Prologo autem opusculi legitur: « Huius rei gratia praesens opusculum, etsi laboriosum mihi, tamen et aliis parvulis in Christo lae petentibus, ut spero, non infructuosum, offero ad aedificationem domus Domini... In quo agitur de proprietatibus rerum naturalium, quas secundum parvitate meam nunc tropologicè,

nunc allegorice, nec non quandoque anagogice rebus spiritualibus comparavi... Et cum rerum naturalium proprietates ipsarum sequantur substantiam, secundum ipsarum distinctionem substantiarum et ordinem erit distinctio et ordo proprietatum, quas in alio opusculo per se positas et distinctas poteris per ordinem reperire». — Auctores Vaticanæ editionis in præfata operi animadversione illud aliud opusculum intelligunt esse *Breviloquium*, vel alium tractatum iniuria temporum non existentem; sed cum tribus aliis viris supra memoratis Bonelli (loc. cit. col. 533) contendit, illud esse *Centiloquium*, cuius partem III. sect. 13-18, ad hoc probandum allegat. Pro similitudine doctrinæ ostendenda recurrit etiam ad itinerarium mentis in Deum et de Reductione artium ad theologiam, ut sic opusculum vindicet Bonaventuræ.

Nobis autem minime certum esse videtur, quod per illam tam generalem et ad aliorum auctorum opera applicabilem allegationem reapse indicetur *Centiloquium*. Sed quidquid sit de hoc, nihil inde concludi potest pro istorum sententia, quod libellus sit Bonaventurianus. Nam si reapse citatio illa refertur ad *Centiloquium*, ut unus utriusque operis sit auctor; cum Bonaventura non sit proprie auctor *Centiloqui*, per consequens nec libellum istum scripsit. Si vero verba illa indicant alium librum ignotum, tum evacuat argumentum principale, quo illi pro sua opinione inuituntur.

Bonelli pro eadem opinione affert etiam duos codices opusculi, qui illud Bonaventuræ inscribunt. Primo ex catalogis Oxonii an. 1697 in Theatro S Sheldoniano impressis transcribit hæc (ibi pag. 78): « Bonaventura de triplici Hierarchia, cod. 1630. inter libros Kenelmi Digbey ». — Secundo nominat codicem bibliothecæ Monasterii Salem in Suevia Ord. Cisterc., qui habeat opusculum inscriptum: « De triplici actu hierarchico »; quin tamen nomen auctoris aliæque a Bonelli addantur, ut iudicari possit, num istud opusculum sit idem cum illo edito, et num Bonaventuræ inscribatur. Eadem libri inscriptio habetur etiam in catalogo indiculi XXV. infra c. 12. impresso.

Primum vero codicem, qui adhuc exstat *Ozonii*, bibliotheca Bodliana, accuratus descripsit et examinavit P. Fidelis a Fanna. Est enim ibi S. cod. 33. (olim equitis Kenelme Digby) in 8. membr. folior. 127, miscellan., a diversis manibus sæc. XIV. et XV. scriptus. — Fol. non numerato quarto est indiculus contentorum ab alia manu sæc. XV. scriptus, qui incipit: « In isto volumine continentur: primo Bonaventura de triplici hierarchia. Item, sermo scholasticus » etc. Fol. numerato 1. r. in superiore linea grandioribus literis: « Bonaventura de triplici hierarchia. Nunquid nosti ordinem celi et ponas rationem eius in terra? (Iob 38.). Secundum beatum Dionysium ecclesiastica hierarchia ordinata est ad instar et similitudinem angelice hierarchie ». Desinit fol. 16. r.: « Tertie hierarchie, scilicet ecclesiastice, correspondere ternarius penultimus... et ipsi soli ab illis sacramentaliter absolvuntur ». — Fol. 9. v. legitur: « Ideo secundum doctorem fratrem Thomam de Aquino in secunda secundæ [q.] 188. [a. 6. 7. 8.] Religio aliqua tanto est perfectior » etc.

Ex his patet, nec titulum opusculi in codice contenti, nec materiam ad tractandum assignatam, nec initium nec finem convenire cum edito. Titulus de *triplici hierarchia* indicare videtur, quod auctor agere vult non tantum de *ecclesiastica* (ut libellus incipit), sed etiam de *angelica* et *divina* hierarchia. Editus liber incipit: *Invisibilia Dei per ea quæ facta sunt* etc.; codex vero a léco ex Iob, qui invenitur in editione Vaticana

inferius circa finem c. 1. — Porro citatur in codice locus ultimus et non perfecti operis Angelici Doctoris; quo iam satis indicatur, libellum non esse Bonaventuræ, ut bene ibi annotat P. Fidelis. Præter hunc codicem Oxoniensem, simile quoddam opusculum habentem, *nullus alius codex* in tot bibliothecis ab eodem Patre diligentissime perscrutatis inveniri potuit.

Evacuatis igitur argumentis his, non remanet pro opinione a nobis reiecta nisi testimonium nullius fere auctoritatis, quod ferunt editio Argentina an. 1495 et posteriora Chronica Mariani Florentini, qui, ut infra (c. 12.) dicemus, post hanc editionem et etiam Venetam an. 1503 vivens, probabiliter ex eisdem editionibus suam opinionem hausit.

Nec *interna criteria* favent prædictæ opinioni. Opus in se quidem non esset indignum Bonaventuræ et passim habet sententias, quæ aliquatenus conveniunt cum ultimis collationibus in Hexæmeron. Sed desiderantur particularia Bonaventurianæ ingenii et stili vestigia, quæ in genuinis eius operibus se offerunt, et interdum aliæque propositiones et minus convenire videntur.

Omnibus his consideratis, non potuimus hoc opusculum ponere inter genuina S. Bonaventuræ opera.

§ 3. *Opusculum de quatuor virtutibus cardinalibus*. — Hoc perexiguum scriptum, quod in editione Vaticana non implet nisi unam paginam et mediani, primo impressum fuit in illa collectione Argentina an. 1495, nec memoratur nisi in duobus catalogis sæc. XVI, scilicet Mariani Florentini et anonymi Pi-storiensis. Oudinus putat, illud non esse Bonaventuræ indignum, editores Veneti vero, esse dubium, Sbaralea, esse spurium, Bonelli, esse verisimile.

Pleue assentium Sbaraleæ illud respondenti. Est enim *mera compilatio*. Quæ de virtutibus his in *genere* dicuntur, leguntur etiam in *Compendio theologicæ veritatis*, lib. V. c. 33, posita tamen ordine diverso, excerptis paucis propositionibus ex Seneca et Gregorio sumtis. — Exigui momenti sunt sententiæ de ipsis *in specie*; et quæ de qualibet virtute, prout est *politica*, *purgatoria*, *purgati animi* et *exemplaris*, habentur sunt verba Macrobiani, ex quibus quadruplex gradus cuiuslibet virtutis statuitur, adimta quadam sententiæ Senecæ. Definiuntur primæ tres virtutes cum enumeratione incompleta partium *integralium*, ita ut *prudentiæ* partes cum *definitionibus* et *actibus* recensentur, quæ quoad tres alias omittuntur. — Insuper maior pars opusculi invenitur in Collat. in Hexæmeron, collat. 6. n. 27-33, ut in nota ad calcem dictum est. — Accedit, quod ne minus quidem codex, qui scriptum hoc habeat, a P. Fidele potuerit inveniri, quod etiam de sequenti opusculo dicendum est.

§ 4. *Declaratio terminorum theologiæ*. — Etiam hæc brevissima opella trium paginarum primo impressa est in eadem Argentina collectione; ipsi, ut præcedenti, suffragantur tantum prædicti duo testes parum idonei sæc. XVI. Oudinus et editores Veneti libellum Bonaventuræ abdicant, ast rationibus levibus ducti; Sbaralea et Bonelli illud indicant esse genuinum, pro quo Bonelli affert etiam testimonium cuiusdam codicis, qui illo tempore fuit in Conventu Minorum Observ. S. Mariæ Gratiarum prope Mantuam (cfr. Prodrum. col. 430). — Titulus libelli parum rei respondet, cum non declarantur *termini* theologici, sed potius *doctrina theologia* compendiosissime ex Breviloquio Bonaventuræ et aliis eius libris extracta sit, fere semper eisdem verbis. Unde iustiore iure quam *Centiloquium* quoad *rem con-*

lentam tribui potest Bonaventurae. Sed cum quilibet alius theologus modice eruditus talem opellam extrahere et aliqui iure Bonaventurae inscribere potuissent, nec ullas testis pro Bonaventura auctore inveniatur ante finem saec. XV; non videmus rationem, quam afferre poterint Sbaralea et Bonelli, ut *certum* hoc opusculum seraphici Doctoris esse decernerent.

Restat loqui de quibusdam opusculis, quae primo in Supplemento Bonelli edita et Bonaventurae tributa sunt.

§ V. *Sermones triginta duo de eucharistia*, editi in Supplement. III. col. 756-951, qui incipiunt his verbis: « De sacrosancto Corporis Domini locuturi Sacramento » etc. Post indiculum de re in quolibet sermone tractanda sequitur sermo 1. incipiens: *Venite, comedite panem meum et bibite vinum, quod miseri vobis* [Prov. 25, 9].

Bonelli scrivit, in codicibus et antiquis editionibus hoc opusculum tribui non raro S. Thomae de Aquino, vel B. Alberti. Cum autem Eclardus (Scriptores etc., pag. 340 col. 2.) illud S. Thomae abudicandum esse censent, et B. Alberti tribuendum, et hoc Ondinus negat; Bonelli hos Sermones potius Bonaventurae tribuendos esse opinatur. Ad hoc probandum affert (Prodrom. col. 674 et 627) unum codicem Monasterii Lunaeclii in Austria, qui habet hos 32 Sermones, sign. Z. n. 298, membr. in 8. Sermones ipsi sunt ibi anonymi, sed in exteriori operimento ligneo scriptum est a manu saec. XV: *Sermones sancti Bonaventurae*. Idem hoc confirmare nititur pluribus indicis levisimi momenti, in notis autem ad calcem opusculi saepius citat S. Bonaventuram, ut ostendat concordiam doctrinae cum Bonaventuriana. Sed revera illi loci sunt fere omnes nimis communes. Nobis autem videtur, illos Sermones, licet sint boni, parum sapere indolem S. Bonaventurae.

Auctoritas autem *codicum* minime faveat opinioni praedicti Patris, sed valde S. Thomae. Inter 402 codices hos sermones habentes (quorum 42 sunt saec. XIV, reliqui saec. XV.) quos P. Fidelis vidit et descripsit, 51 inscripti sunt S. Thomae, plerumque prima manu; B. Alberto inscripti sunt tres saec. XV. prima manu, et quartus secunda manu, dum prima manus nominet S. Thomam. Unus cod. (Wratislaviae, bibliotheca Regia, collect. P. Bernard. XII. E. 4. membr. saec. XIV. exeunt.) nominat (a secunda manu) magistrum *Aegidium*; alter (Treviris, cod. 694, saec. XV.) habet a secunda manu *Bertrandi ord. Minor. sive secundum alios Alberti*. Unus (Vindobonae, bibliotheca Palat., cod. 4707, membr. in 8, saec. XIV.) habet in exteriori operimento a manu posteriore nomen *Bonaventurae*; et hic videtur esse ille Lunaeclensis, quem supra Bonelli ut testem citavit. In ceteris codicibus opusculum est anonymum, et numerus sermonum in nonnullis non excedit 28.

Et notandum, quod nomen S. Thomae invenitur saltem in 43 codicibus saeculi XIV. a prima manu et duobus eiusdem saeculi a secunda manu; hi omnes tamen scripti sunt post medium saec. XIV. Tres alii codices his sunt antiquiores, sed anonymi. — Ceterum patet, Ondinum errasse, dum contendit, auctorem opusculi fuisse saeculi XV.

Questionem de vero auctore horum sermonum determinare non spectat ad nos, cum indubitatum sit, eos non posse tribui S. Bonaventurae. Iam saec. XV. auctor ignorabatur, ut patet ex quodam scripto Bartholomaei Clarhusiani, quod in codice Moguntino chart. n. 74. (progressivo XLVII.) supra pag. XLVI n. 7. descripto sequitur sermonem Bonaventurae de corpore Christi. Ibi fol. 105. r. legitur: « Incipit tractatus optimus de Sa-

cramento altaris. — Quarundam religiosarum ersonarum » etc. Incipit fere eisdem verbis ut Prologus eorum Sermonum: « Locuturus de divinis eucharistiae Sacramento, a causis institutionis eius exordium institui. Sunt autem duodecim rationes institutionis ». — Opusculum dividitur in 13 capitula; refellit argumenta Hussitarum, citat Albertum, Thomam, Petrum de Palude et hos sermones de Sacramento, « quem [librum] aliqui Alberto, aliqui S. Thomae attribuant » (fol. 116. r.), et etiam Albertum de Padua in sermone de cena Domini. « Doctorem solennem Zachariam Chrysopolitanum » et Cancellarium in libro de Sacramentis. Desinit fol. 130. v.: « Explicite tractatus utilis et bonus de Sacramento, compilatus per R. magistrum fr. Bartholomeum Cardusianum priorem et magne literature ».

§ 6. *Tractatus de studiis divinarum litterarum. — Vasa et videte, quoniam ego sum Deus.* — Ille tractatus quoad sententias magna ex parte sumtus est ex collect. 19. in Hexameron. Editus est a Bonelli (Supplem. I. col. 21-48), qui usus est duobus codicibus. Primus fuit tunc Venetis in Conventu fratrum Minorum Reform. et describitur ab eodem (Prodrom. col. 488. seq.). Inscriptio erat: *S. Bonaventura de intelligentia sacre Scripture*; erat chart. et saec. XV. — Alter est adhuc in bibliotheca Vaticana, cod. 918. membr. miscellan., qui primo habet postillum Bonaventurae in *Ecclesiasten* cum nomine auctoris scriptam a manu, quae est, ut videtur, saec. XIV. et antiquior quam ea quae scripsit cetera, et quidem in membrana minoris formae; quod indicat, hanc partem postea compaginatum fuisse recentioribus, qui habent Commentarium in *Cantica* (Petri Ioannis Olivi), *quinque opuscula* eadem, quae habuit codex Venetus, et Commentarium in *Apocalypsim*. Quinque illa opuscula ibi sunt anonyma, et nomen *Bonaventurae* in primo illo Commentario scriptum sine ratione attribuitur partibus posterioribus.

Ex his igitur codicibus editit Bonelli tum primum Tractatum de studio divinarum litterarum (Supplem. I. col. 21-48), tum quatuor alios, scilicet: a. in illud Apocalypsis 5: *Vidi in dextera sedentis* etc. (ibid. II. col. 1053-1413). — b. In illud Apocalypsis 4: *Quatuor animalia, singula eorum habebant etc.* (ibid. II. col. 1038-1052). — c. In illud Ezechielis 1: *Cum essem in medio captivorum* etc. (ibid. I. col. 282-347). — d. In illud Ezechielis 10: *Ingredere in medio rotarum* etc. (ibid. I. col. 348-374).

Eadem opuscula habentur etiam Parisiis, bibliotheca Nationalis, cod. 15588, membr. in folio (olim Sorbon. 120.). — Fol. 4. r. in superiore margine admodum parvis litteris ab altera manu saec. XIV. circa medium legitur: *Postilla Ioan. Petri, et huius postille tabula questionum 71 de Lenovicis banca ad volumen 9.* — Fol. 481. v. habetur a manu saec. XIII: *Iste liber est pauperum magistrorum de Sorbona ex legato Magistri Petri de Lemovicis, quondam socii domus huius, in quo continentur postille super Mattheum et super epistolam ad Romanos et super Cantica. Pretium X librarum. Catherabitur.* Et antea fol. 479. v. est praedicta tabula alphabetica a manu saec. XIV. scripta. — Memoratus Petrus mortuus est an. 1306 (Recueil des Historiens des Gaules et de la France, Paris 1855, pag. 756). Monet P. Fidelis, concludi inde posse, aetatem codicis ascendere ad saec. XIII. — Praeter praedicta quinque opuscula in illo codice habentur Petri Ioannis Olivi Comment. in Matthaem, in Epistolis Pauli et in Cantica. Omnia ista

opuscula esse reapse huius Petri Iohannis Olivi, P. Fidelis ibi annotavit.

Hoc iudicium approbat et magis confirmat et. P. Fr. Ehrle S. I. (Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte etc., Band III. pag. 495) loquens de praedictis quinque opusculis. Certum argumentum ab eo sumitur ex catalogo bibliothecae pontificiae scripto 1369 sub Urbano V, in quo (n. 381.) illa quinque opuscula, inscripta *Principia generalia super sacra Scriptura*, attribuantur Fr. Petro Iohannis Olivi.

CAP. XI.

De variis editionibus opusculorum S. Bonaventurae.

Non raro citandae sunt antiquiores collectiones *opusculorum* S. Bonaventurae, quae factae sunt ante Vaticanam *omnium operum* collectionem, quorum conspectus habetur tom. I. Praefat. pag. XIII-XXI. Hinc praedictae collectiones, quae omittunt Commentarios in Lombardum et Scripturam, secundum ordinem actatis hoc loco describendae videntur.

I. Editio, a Bonelli vocata anonyma, et secundum eius descriptionem 15 opuscula complectens, sub oculis nostros non venit.

II. Prima edit. Coloniaensis an. 1484, quae secundum L. Hain ex officina Barthel de Unckel prodiit, ab eodem L. Hain describitur sub n. 3463. Collectionis tabulam, 16 opuscula indicantem, Bonelli affert absque nota loci et nomine typographi. Nostrum exemplar, ad Conventum fratrum Recoll. Bietbergae in Westphalia spectans, est mutilum, exhibens 5 tantum opuscula, quae cum 12 opusculis 2. edit. Colon. an. 1486 et cum Ambrosii libro Hexaëmeron colligata sunt.

III. Secunda edit. Coloniaensis an. 1486, cuius tabulam Bonelli profert sine nomine typographi, qui fuit Iohannes Coelhoff de Lubeck, Coloniae civis, continet 23 opuscula. Describitur a L. Hain sub n. 3464. In exemplari, quod prae manibus habemus, et quod est Conventus fratrum Reform. Bulsani, 14 opuscula bis producuntur.

IV. Prima edit. Argentina an. 1489, quae debetur curis et praelis Martini Flach, 22 opuscula exhibet. Describitur a L. Hain sub n. 3465. Exemplar nostrum, quod ad Conventum S. Bernardini Tridenti pertinet, quoad numerum et qualitatem opusculorum prorsus respondet tabulae, a Bonelli absque nomine typographi prolatae.

V. Secunda collectio Argentina an. 1495, sine nomine typographi in lucem edita, 71 opuscula habet in duas partes et duo volumina divisa, quorum tabulam Bonelli profert. Secundi tantum voluminis exemplar inspicere potuimus, cuius argumentum cum tabula Bonelli plane concordabat. Recensetur a L. Hain sub n. 3468. Ut ex infra posita tabula generali vi-

deri potest, haec collectio praecedentibus addidit 48 opuscula. Nihil dicitur in praefatione, unde haec opuscula sumta sunt, nec qui vir doctus curam editionis habuerit. Constat autem, horum 48 opusculorum saltem 20 esse spuria vel dubia. Hinc respectu huius editionis non a vero aberrant editores Veneti (Diatriba pag. 54) asserentes, quod multa opuscula « absque delectu et solo typographorum iudicio Bonaventurae adscripta sint ». Haec opuscula nihilominus in posterioribus collectiones recepta sunt.

VI. Brixiae prima collectio opusculorum iuxta Bonelli et Hain impressa est per Bernardinum de Misintis an. 1495, complectens 40 opuscula, quorum tabulam Bonelli exscripsit. Nos invenimus hanc primam editionem sine nota loci et anni et nomine typographi colligatam cum opusculis secundae editionis Brixien.; sed in nostro exemplari, quod est Conventus fratrum Reform. Ecclesiae Novae Assisii, desunt tria ultima opuscula apud Bonelli nec non in ipsa editionis tabula indicata. Post finitum 7. opusculum (de Quatuor mentalibus Exeritiis) legitur: Finis. Deinde cum novo titulo sequuntur opuscula 2. edit. an. 1497, quae non sunt numero 6, ut ex tabula Bonelli colligi posset, cuius exemplar mutilum fuit, sed numero 20, uno minus quam quae tabula collectioni praefixa exhibet. Deest enim opusculum *Viginti passus*, quod ut pars secunda additum est primo opusculo (de informatione Novitiorum) editionis primae. L. Hain primam editionem recenset sub n. 3467, secundam sub n. 3466.

VII. Editionis Parisiensis an. 1499 tabulam Bonelli affert, adiungens, volumen in 12. impressum esse per magistrum Petrum Le Dru pro Iohanne Petit anno Dni 1499 die XI. Novembris. Non recensetur a L. Hain.

VIII. Non vidimus nisi primum volumen 1. edit. Venetae, in 2 vol. divisae, quod inscribitur: Seraphici doctoris sancti Bonaventurae de balneo regio episcopi albanensis, sacrosanctae romanae ecclesiae Cardinalis ex ordine minorum assumpti: parvorum opusculorum Pars prima. In fine voluminis in fol. (fol. CCXIX): Finitum tractatus quamplurimi sancti Bonaventurae de volumine prime partis. Impressi Venetiis anno Domini MCCCCCIII. — Continet eadem opuscula ac edit. 2. Argentina, ut ex tabula apud Bonelli videri potest. — L. Hain haec editionem, quae 71 opuscula exhibet, quia est saec. XVI, non describit. Impressa est per magistrum Iacobum de Leuco, impensis Lucae Antonii de Giunta Florentini.

IX. Altera quoque edit. Veneta, an. 1564 per Dominicum Nicolinum iussu R. P. Fr. Zamorae, Ord. Min. generalis Ministri publicata, a L. Hain non recensetur. Exhibet 77 opuscula, in duos tomos distributa, quorum tabulam dat Bonelli.

Ordo opusculorum diversus est in diversis editionibus. In sequenti tabula sub uno conspectu posuimus opuscula parva, quae in singulis collectionibus habentur, et ordinem ipsorum numero arabico indicavimus. Numerus II significat alterum tomum.

CONSPECTUS OPUSCULORUM ANTIQUARUM EDITIONUM.

EDITIO VATICANA		Anonyma	Coloniae. 1481	Coblenz. 1488	Argentina 1489	Argentina 1495	Britann. 1495	Britann. 1497	Prædian. 1498	Veneta 1506	Veneta 1564
1	Principium sacrae Scripturae					1				1	1
2	Illuminationes Ecclesiae					2				2	2
3	Expositio in cap. VI. Matthaei (Pater noster).	13	14	5	22	6 (II)		19	6	6 (II)	15 (II)
4	De reductione artium ad theologiam. . .	11		19	6	5		4		5	5
5	Breviloquium.		1	1	1	6		4	4	6	6
6	Centiloquium.	4	5	2	8	7		6	9	7	7
7	Pharetra			7	9	12		7		12	12
8	Declaratio terminorum theologiae. . .					41 (II)				41 (II)	48 (II)
9	Compendiosum principium in libros Sen- tentiarum					3				3	3
10	Sententiae sententiarum carmine digestae.					4				4	4
11	De quatuor virtutibus cardinalibus . .					21 (II)				21 (II)	30 (II)
12	De septem donis Spiritus sancti					13				13	13
13	De resurrectione a peccato ad gratiam.							2			11 (II)
14	De tribus ternariis peccatorum infamibus.	12	13	20	17	8		15		8	8
15	Diaeta salutis.							1			10 (II)
16	Meditationes vitae Christi					32 (II)				32 (II)	42 (II)
17	Lignum vitae		4	8	4	46 (II)	9		5	46 (II)	52 (II)
18	De quinque festivitibus pueri Iesu. . .			6	11	30 (II)		9		30 (II)	40 (II)
19	Officium de passione dominica					12 (II)				12 (II)	21 (II)
20	Opus contemplationis.					33 (II)				33 (II)	43 (II)
21	Laudismus de sancta cruce.	15	16	23		16 (II)			7	16 (II)	25 (II)
22	Philomena.					35 (II)				35 (II)	45 (II)
23	De septem verbis Domini in cruce . . .					34 (II)				34 (II)	44 (II)
24	Speculum B. M. Virginis					7 (II)				7 (II)	16 (II)
25	Officium de compassione B. M. Virginis.					13 (II)				13 (II)	22 (II)
26	Corona B. M. Virginis					11 (II)				11 (II)	20 (II)
27	Carmina super canticum Salve Regina .					14 (II)				14 (II)	23 (II)
28	Laus B. M. Virginis					39 (II)				39 (II)	46 (II)
29	Psalterium minus B. M. Virginis . . .					40 (II)				40 (II)	47 (II)
30	Psalterium maius B. M. Virginis . . .					40 (II)				40 (II)	49 (II)
31	Sermones de decem praeceptis			22	20	44 (II)			17	44 (II)	51 (II)
32	Epistola viginti quinque memorabilium.	9	6	47	5	2 (II)		3		2 (II)	12 (II)
33	De regimine animae			12	12	4 (II)		10		4 (II)	13 (II)
34	Formula aurea de gradibus virtutum . .					9				9	9
35	De pugna spirituali					28 (II)				28 (II)	38 (II)
36	Speculum animae						10				9 (II)
37	Confessionale.					10				10	10
38	De praeparatione ad Missam					8 (II)				8 (II)	17 (II)
39	De instructione sacerdotis ad se praepa- randum ad celebrandam Missam . . .					9 (II)				9 (II)	18 (II)
40	Expositio Missae					15 (II)				15 (II)	24 (II)
41	De sex alis Seraphim.					48 (II)				48 (II)	54 (II)
42	Sollatio de contemptu saeculi					22				22	22
43	De septem gradibus contemplationis. .	14	15	21	18	29 (II)		16		29 (II)	39 (II)
44	Exercitia quaedam spiritualia					23				23	23
	p. I.					26 (II)				26 (II)	36 (II)
45	Fascicularii } p. II. <i>Passio Christi brevi-</i> <i>ter collecta</i>					27 (II)				27 (II)	37 (II)

EDITIO VATICANA		Anonyma	Coloniensis 1484	Coloniensis 1486	Argentina 1489	Argentina 1495	Irriensis 1495	Britanniensis 1497	Parisiensis 1499	Venetica 1504	Venetica 1504
46	Soliloquium	3	7	11	2	17 (II)	7		10	17 (II)	26 (II)
47	Itinerarium mentis in Deum	1	3	3	3	18 (II)		2	8	18 (II)	27 (II)
48	De septem itineribus aeternitatis					20 (II)				20 (II)	29 (II)
49	Incendium amoris	2	2	4	7	19 (II)	6	5		19 (II)	28 (II)
50	Stimulus amoris						8				8 (II)
51	Amatorium					43 (II)				43 (II)	50 (II)
52	De ecclesiastica Hierarchia					31 (II)				31 (II)	41 (II)
53	Legenda S. Francisci										
54	Expositio in regulam fratrum Minorum					14				14	14
55	Determinationes quaestionum circa regulam S. Francisci					18				15	15
56	Quare fratres Minores praedicent et confessiones audiant					19				16	16
57	Libellus apologeticus in eos qui Ordini fratrum Minorum adversantur					15 (II)				45 (II)	32 (II)
58	De tribus quaestionibus ad magistrum in-nominatum	6	9	13	13	5 (II)		11		5 (II)	14 (II)
59	De paupertate Christi contra magistrum Gulielmum			9	10	15		8		17	17
60	Quod Christus et Apostoli et discipuli eius disalceati inesserunt, sive de sandaliis Apostolorum	7	10	14	14	16		12		18	18
61	Apologia pauperum	5	8	10	21	17		18		19	19
62	Epistola ad quandam provincialem Ministrum	8	11 (?)	15	15	20		13		20	20
63	Epistola ad Ministros provinciales et Custodes			16	16	21		14		21	21
64	Biblia pauperum										
65	Alphabeta religiosorum					23 (II)				23 (II)	33 (II)
66	Alphabeta religiosorum incipientium					24 (II)				24 (II)	34 (II)
67	Collationes octo					22 (II)					31 (II)
68	Speculum disciplinae ad Novitios					1 (II)	5			4 (II)	
69	De profectu religiosorum liber primus						2		11		4 (II)
70	De profectu religiosorum liber secundus. (<i>De processu Religionis</i>)						3				5 (II)
71	De institutione Novitiorum { p. I. p. II. <i>Viginti passus</i>	10	12	18	19	3 (II)	1			3 (II)	2 (II)
72	Regula Novitiorum						4				3 (II)
73	Brevarium defectuum religiosi					37 (II)				37 (II)	6 (II)
74	De perfectione vitae ad sorores					38 (II)				38 (II)	7 (II)
75	Summa de essentia et invisibilitate et immensitate Dei					42 (II)				42 (II)	49 (II)
76	De sex alis Cherubim					47 (II)				47 (II)	53 (II)
77	De modo confitendi et de puritate conscientiae					11				11	11
78	Mystica theologia					25 (II)				25 (II)	35 (II)
79	Compendium theologiae veritatis										

Absunt ab edit. Vaticana, sed inveniuntur in nonnullis aliis editionibus:

1	De vitis et eorum remedijs					36 (II)				36 (II)	
2	Meditatio de nativitate D. N. I. Chr.								3		

CAP. XII.

Antiquiores indiculi et catalogi operum
S. Bonaventurae.

Cum in Prolegomenis huius et etiam sequentium tonorum saepe ad auctoritatem antiquorum indiculorum et catalogorum recurrendum sit, opere pretium esse duximus, principales hoc loco quam brevissime referre. Usi sumus opere facto a P. Benedicto Bonelli (Prodrum. col. 214-278), qui collegit 33 indiculos et 7 catalogos, eosque copiosis notis commentatus est. Omnisimorum plures, qui fere nullius pretii sunt, sed tres alios ultimo loco adiecimus. Brevitatis studiosi omnisimorum etiam adiectas notas, quae indicant locos, unde indiculi collecti sunt, et opera Bonaventurae, quae diversis titulis apud diversos auctores significantur. Ipsae enim inscriptiones tot codicum Bonelli ignotorum, quas referimus, plerumque illos indiculos satis explicant, vel etiam supervacaneos atque inutiles reddunt. Ubi in casu speciali explanationi requiritur, illam reservamus illis locis, ubi de singulis opusculis agitur.

INDICULUS I.

Ex Chronico Fr. Salimbene Parmensis,
scriptis an. 1282.

1. Legenda B. Francisci.
2. Lectura super totum Evangelium Lucae.
3. Super Sententias quatuor libri.
4. Sermones, quos habuit ad Clerum.
5. Conciones Bononiae habitae ad Fratres.
6. Constitutiones generales ordinatae.
7. Alii multi libri, qui habentur a multis.

II.

Ex Henrici Gandavensis († 1288) libro
de Scriptoribus Ecol.

1. Scripsit in quatuor libros *Sententiarum* Magistri Petri.
2. Opusculum magnae subtilitatis, quod sic incipit: *Flecto genua mea* etc.
3. Scripsit etiam aliud, quod vocatur *Itinerarium mentis in Deum*.
4. Scripsit de decem praeceptis.
5. Respondit etiam breviter columnis magistri Wilhelmi de Sancto Amore.

III.

Ex Ptolomaei Lucensis († 1327) lib. 23. Ecol. Hist.
Novae, cap. 2.

1. Fecit scripta super Sententias.
2. Et postillavit aliquos libros Bibliae.
3. Sicut libros Salomonis,
4. Job,
5. Et Epistolas Pauli.

IV.

Ex Ubertini de Casali Arbore vitae crucifixae
script. an. 1305.

1. Lignum vitae, sive Arbor Crucifixi.
2. Itinerarium mentis in Deum.
3. Breviloquium.
4. De regimine animae.
5. Sermo de S. Francisco.
6. De paupertate Christi contra Gulielmum de sancto Amore etc.
7. Apologia Pauperum contra quendam Girardum, illius discipulum.
8. Legenda B. Francisci.

V.

Ex Chronico XXIV Generalium Ministrorum (usque ad an. 1368),
cod. Assie. (Sacri Conventus n. 29. membr. in fol.).

1. Eodem anno (scil. 1259)... in monte Alvernae libellum, qui *Itinerarium mentis in Deum* dicitur, idem Generalis devotissimus compilavit (fol. 99. r. col. 1.).
2. Et post fecit alium, quem *Itinerarium mentis in se ipsam* vocavit.
3. Iste frater Bonaventura, antequam esset Generalis, dum teneret Parisius cathedram, veritatem evangelicam clarissimis disputationibus et determinationibus defensavit.
4. Existens vero Generalis, libellum perniciosissimum, qui creditur fuisse Magistri Gerardi de Abbatibus Villa, per Apologiam tam eleganter quam subtiliter confutavit.
5. Anno Domini 1260 idem Generalis Constitutionibus Ordinis formam et ordinem dedit (fol. 99. v. col. 1.).
6. Anno Domini 1261 idem Generalis Vitam B. Francisci stilo mirabili compilavit ipsamque diffusam ad compendiosorem formam reducens, taxatis pro die quilibet novem lectionibus, per octavas eiusdem Sancti legendam ordinavit, in qua nihil posuit nisi certum et probatum testibus fide dignis.
7. Ille Generalis ad instantiam domini ac sancti Ludovici, regis Franciae, Officium devotissimum de Cruce composuit (fol. 100. r. col. 1.).
8. Tunc enim vernali tempore Parisius existens, legit exposuit primum capitulum libri Genesis, multis hinc in quasi innumerabilibus ad lectionem confluentibus; et inde reportatus est et confectus libellus, qui de *VII Visionibus* vel *Luminibus* intulatur. Sed antequam quintam Visionem seu Expositionem quinti diei complevisset, ad praelectionem electus dictum librum incompletum dimisit etc. (fol. 100. r. col. 2.).
9. Intellectus ipsius perspicaciam omnia opuscula eius redolent his qui in ipsius divinam scientiam requirentes, hanc libentius quam vanitatem Aristotelicam venerantur (fol. 98. v. col. 2.).

VI.

Ex Martini monachi Fuldensis Chronico perducto ad an. 1379.
apud Ioan. Georg. Eocardum in Corp. Historico mediae aevi
tom. 1. col. 1711 seqq.

1. Ille (Bonaventura) multos libros fecit.
2. Multos libros Bibliae postillavit,

3. Sicut libros Salomonis,
4. Et Job,
5. Et Epistolas Pauli,
6. Et alia multa.
7. Cuius scriptum super sententias a doctoribus sacrae Paginae multum approbatur et quasi pro authentico reputatur.

VII.

Ex Bartholomaei Pisani opere Quadraginta Conformitatum completo an. 1390.

1. Scripsit luculenter super quatuor libros Sententiarum.
2. Postillavit excellenter Evangelium B. Lucae.
3. Scripsit Apologiam Pauperum,
4. Librum de Operibus sex dierum,
5. Librum de Contemplatione,
6. Librum de sex Alis Seraphim.
7. Regulam Novitiorum.
8. Legendam B. Francisci maiorem et minorem ipse composuit.
9. Et multa alia, quibus sua doctrina, quam lata fuerit et alta, apparet.

VIII.

Ex cod. membr. bibl. Strononiensis S. Francisci, a P. Theodoro de Gavatio an. 1765 recensita.

Frater Bonaventura de Balneo Regio, qui postea fuit Cardinalis primus Ordinis et Episcopus Albanensis,

1. Scripsit luculenter super quatuor libros Sententiarum.
2. Postillavit excellenter Evangelium B. Lucae.
3. Scripsit Apologiam Pauperum.
4. Librum de Operibus sex dierum.
5. Librum de Contemplatione.
6. Librum de sex Alis Seraphim.
7. Librum Pharetrae.
8. Legendam maiorem et minorem B. Francisci.
9. Et multa alia, quibus sua doctrina quam lata fuerit et alta, apparet... Hic fuit Magister in theologia clarissimus, XVI annis Generalis Minister Ordinis.

IX.

Ex Ioanne Gereone (claruit saec. XIV. exsente et XV. ineunte).

1. Super quatuor Sententiarum libros.
2. Lectura grandior.
3. Breviloquium.
4. Itinerarium mentis in Deum.
5. Stimulus amoris.
6. De modo confitendi et de puritate conscientiae,
7. Et alii Tractatus,
8. Et Opera.

X.

Ex S. Bernardino Senensi († 1444).

1. In quatuor libros Sententiarum.
2. Breviloquium.

3. Centiloquium.

4. Illuminationes.

5. Legenda maior.

6. Legenda minor.

7. Concio habita in Capitulo generali Parisiensi de S. Francisco.

XI.

Ex S. Antonini archiepiscopi Florentini († 2. Maii 1459) parte III. Historiarum tit. 24. cap. 8. ac 9.

1. Scriptum notabile et devotum edidit super quatuor Sententiarum.
2. Anno 1259 idem Fr. Bonaventura Generalis in monte Alverniae libellum, qui *Itinerarium mentis in Deum* dicitur, devotissimum compilavit.
3. Et post fecit alium, quem *Itinerarium mentis in se ipsum* vocavit.
4. Anno Domini 1260 idem Generalis Narbonae Capitulum generale celebravit, in quo Constitutionibus Ordinis formam et ordinem dedit, et Breviario sunt aliquae rubricae additae sub Urbano IV.
5. Sequenti anno idem stilo mirabili *Vitam B. Francisci* compilavit ipsamque diffusam ad compendiosorem formam reduxit, in qua nihil posuit nisi certum et probatum testibus fide dignis.
6. Hic libellum perniciosissimum, qui traditur fuisse magistri Gerardi, contra Religiosos pauperes latrantem, per Apologiam tam eloquentem quam subtiliter confutavit.

XII.

Ex Gulielmo Varrilongo († 1464).

1. In quatuor libros Sententiarum.
2. Expositiones mirificae in textum Bibliae.
3. De Alis Seraphicis.
4. Itinerarium mentis.
5. Innumerabiles codices in speculativa et practica.
6. Legenda minor B. Francisci.
7. Compendium de adventu antichristi.

XIII.

Ex Iacobi Oddonis sive Oddi Parnasi Speculo Minorum, cod. mss. a Waddingo recensita.

1. Scripsit super quatuor libros Sententiarum luculenter.
2. Postillam super Evangelium S. Lucae.
3. Apologiam Pauperum.
4. De Opere sex dierum.
5. De Contemplatione.
6. De sex Alis Seraphim.
7. Regula Novitiorum.
8. Legendam S. Francisci maiorem et minorem.
9. Officium devotum S. Crucis, rogantiae S. Ludovico rege Galliarum.
10. Et alia multa.

XIV.

Francisci Samsonis, Ordinis Minor. generalis Ministri (1475-1499), qui hunc indioulum apostolice Sedi exhibuit pro obtinenda S. Bonaventurae canonizatione. Exscriptus est ex authentico tomo I. memorati processus. custodite in archivo sacri Conventus Assisiis.

Opera seu libri per B. Bonaventuram compositi, de quibus in praesenti scitur:

1. In primis scriptum super primo Sententiarum.
2. Item scriptum super secundo Sententiarum.
3. Item scriptum super tertio Sententiarum.
4. Item scriptum super quarto Sententiarum.
5. Item scriptum metricae super libris Sententiarum.
6. Item scriptum super Evangelio Iohannis.
7. Item scriptum super Evangelio Matthaei.
8. Item elegantissime scriptum super Evangelio Lucae.
9. Item scriptum super Evangelio Matthaei (fortasse super oratione dominica?).
10. Item Compendium veritatis sacrae Scripturae.
11. Itinerarium super secundo Sententiarum.
12. Itinerarium mentis in se ipsum.
13. Vita Domini nostri Iesu Christi, sive Arbor Crucis.
14. Item de septem Visionibus seu diebus super principio Genesis.
15. Item de sex Alis Seraphim.
16. Item Defensorium Ordinis pro pauperibus Christi aduersus librum erroneum Geraldii de Abbatis Villa.
17. Legenda B. Francisci maior.
18. Alia Legenda eiusdem B. Francisci breuius reducta.
19. Officium B. Francisci, quod legitur in Ecclesia.
20. Officium Corporis Christi, licet illud quod in Ecclesia communiter legitur, fuerit B. Thomae de Aquino.
21. Officium sanctae Crucis ad instantiam regis Franciae.
22. Ordinationes Novitiorum.
23. De stimulo amoris.
24. Pharetra in auctoritatibus principalioribus Doctorum Ecclesiae secundum alphabetum in sacra Scriptura.

XV.

Ottavianus de Martinis, in oratione coram Sixto IV. P. M. ac frequentissimo Patrum senatu habita quarta Idus Aprilis 1482.

1. In Capitulo generali, quod primum Narbonae tenuit, regulam B. Francisci reformavit atque exposuit.
2. Libellum contra Minores perniciosissimum, a Magistro Giraldo de Abbatis Villa (ut putant) editum, per Apologiam non minus eloquenter quam subtiliter confutavit.
3. Cum Parisiis legisset primum librum Genesis, nobile opus, quod de septem Visionibus Bonaventurae intulatur, editum est.
4. In libros Sententiarum celebra Commentaria edidit, secundum et quartum praesertim.
5. Quos etiam metricae existit prosecutus, et incipiunt: *O fons splendoris, vas dulcoris et amoris*. Quibus ob sublime ingenium auctoris ibi inspersum *Sententiae Sententiarum Bonaventurae* titulus inditus est.

S. Bonae. — Tom. V.

6. Super Evangelis copiose et utiliter scripsit, Lucae praesertim, cancellarii pie Matris Iesu, quam pectori impressam assidua meditatione semper existit veneratus.

7. Morsus pro contemplatione S. Ludovici, regis Franciae, Officium de Cruce devotissimum edidit, quod ab Ecclesia, nullo immutato, receptum, in ea solemnitate ubique legitur.

8. Composuit et solenne Officium in honorem B. Francisci.

9. Et de ipsius Vita historiam serio tractatu primum et secundo reductorie annotavit.

10. Composuit et libellum de sex Alis Seraphim.

11. In monte Alvernae duo nobilia opuscula edidit, piissimas contemplationes fragrantia, quorum alterum *Itinerarium mentis in Deum*, et alterum *in se ipsam* appellata sunt.

12. Composuit et libellum approbatorium Religionis Mendicantium, quod *Defensorium* appellant.

13. Composuit et libellum de Vita Christi, sive Meditationum passionum ipsius, quem *Arborem Crucis* nominant.

14. Composuit et Breuiloquia.

15. Item et sermones dominicales super Evangelis et Epistolis per totum anni circulum.

16. Item Compendium veritatis sacrae Scripturae.

17. Item libellum Ordinationis sive Institutionis Novitiorum.

18. Item et libellum de Stimulo amoris.

19. Libellum, quem appellant *Pharetram* in auctoritatibus principalibus Doctorum approbatorum, quem per alphabetum existit prosecutus.

20. Et alia plura opuscula usque ad tricenarium numerum, quae in partibus Galliarum frequentius habentur in manibus.

XVI.

Roberti de Licio Ord. Minorum, episcopi Aquilae Marsorum († 1495), in sermone, quem habuit de Laudibus S. Bonaventurae.

Multa scripsit laude digna et legentibus grata. Nam

1. Scripsit libellum Apologiae contra Giraldum de Abbatis Villa, qui multa falsa de Religiosis et Religionis statu disseverbat; qui Giraldus tandem leprosus mortuus est.
2. Scripsit libellum de sex Alis Seraphim.
3. Et super Genesis opus, quod intulatur *de septem Visionibus*,
4. Et Defensorium Religionis,
5. Et Regulam Novitiorum,
6. Et super quatuor libros Sententiarum,
7. Et expositionem Regulae FF. Minorum,
8. Et Breuiloquium,
9. Et sermones dominicales per anni circulum,
10. Et super quatuor Evangelia, praecipue super Lucam,
11. Et de Arbore Vitae crucifixae.
12. Et plura alia opuscula edidit;
13. Inter quae omnia singularis fuit Legenda B. Francisci.

XVII.

Ex Alexandro Ariosto Ord. Min., qui floruit tempore Sixti IV, a quo nuntius ad Maronitas missus est an. 1475.

1. Scripsit super quatuor libros Sententiarum suavi et erudito sermone.

2. Super Evangelis compendiosa Commentaria, prolixius vero super Lucam, quia prae ceteris Evangelistis secretiora multa gloriosissimae Virginis Mariae, cuius hic vir Sanctus (Bo-naventura) devotissimus erat, vcluti eius scriba praecipuus accuratius perscripsit.

3. Super libro Genesis Commentaria, quae de *septem Visionibus* inscribuntur.

4. Insignem quoque libellum, quí de *sex Alis Seraphim* praenotatur.

5. Egregium opus de Vita Christi.

6. Breviloquia.

7. Et sermones dominicales super Evangelis et Epistolis totius anni.

8. Compendium veritatis Scripturae sacrae, quod mirificum opus est.

9. Librum de triplici statu Religiosorum.

10. Libellum, qui *Stimulus amoris* dicitur, igneis pene verbis atque caelestibus.

11. Itinerarium mentis in se ipsam.

12. Et Itinerarium mentis in Deum.

13. Opusculum aureum de Arbore vitae Christi.

14. Apologiae librum peregrorum adversus Gerardum de Abbatisvilla, qui contra mendicantes Religiosos impudentissima audacia invchere et insectari temerarie praesumerat, qui non modo viri sancti Apologia ab infandis calumniis et obtreactionibus coércitus est, sed etiam divina censura multatus, paralyti lepraque percussus interiit.

15. Rogatu quoque regis Franciae devotissimum Crucis opus, quod etiam a Romana Ecclesia, nihil immutato, susceptum est.

16. Et B. Francisci vitam sermone compendioso descripsit, quae et Breviario inserta passim legitur in Ecclesia.

17. Aliam quoque eiusdem Sancti prolixiori sermone literis demandavit.

18. Expositionem sive declarationem regulae Fratrum Minorum.

19. Opusculum, quod incipit: *Religio munda et immaculata*.

20. Epistolam toti Ordini missam.

21. Epistolam aliam, quam de consensu et definitione Capituli generalis misit per totum Ordinem etc.

XVIII.

Ex Ludovici Pruteni Ord. Min. Trilogio animae, impress. Norimbergae per Ant. Kobberger an. 1498 (cfr. *Analecta Francisc.* II. Praef. pag. VI seqq.).

1. In quatuor libros Sententiarum.

2. Breviloquium.

3. Centiloquium.

4. Itinerarium mentis in Deum.

5. De Incendio amoris.

6. Libellus de Reductione artium ad theologiam.

7. Soliloquium.

8. Lignum Vitae.

9. De septem gradibus Contemplationis.

10. De Expositione orationis dominicae.

11. Legenda maior.

12. Legenda minor.

13. Laudatorium.

14. Diversa opuscula.

XIX.

Ex Bernardini de Buetis Rosario, edito Venetiis an. 1498.

1. In quatuor Sententiarum libros.

2. Libellus de triplici statu Religiosorum.

3. Liber de Imitatione Christi (?).

4. Declaratio orationis dominicae.

5. Expositio Regulae nostrae.

6. Legenda maior.

XIX.

Ioannis Trithemii, abbatis Spanheimiensis, qui complerit eum catalogum an. 1494.

1. Super Sententias, lib. 4.

2. Breviloquium, lib. 7.

3. Itinerarii mentis in Deum, lib. 4.

4. Lignum vitae, lib. 1.

5. Exhortatorius ad Fratrem, lib. 1.

6. De reductione artium etc., lib. 4.

7. Regimen conscientiae, id est Parvum bonum, lib. 4.

8. Itinerarii mentis in se ipsam, lib. 4.

9. Compendium Scripturarum, lib. 4.

10. De institutione Novitiorum, lib. 1.

11. Centiloquium, lib. 4.

12. Pharetra sive Scindillarum, lib. 4.

13. De paupertate Christi, contra Guill., lib. 1.

14. De quinque festis infantiae Christi, lib. 4.

15. De septem donis Spiritus S., lib. 1.

16. De excellentia eucharistiae, lib. 1.

17. De sex Alis Seraphim, lib. 4.

18. Ad Blancam ducissam, lib. 1.

19. Illuminationum insigne opus, lib. 1.

20. De tribus ternariis peccatorum, lib. 1.

21. De septem gradibus contemplationis, lib. 4.

22. De profectu Religiosorum, lib. 4.

23. De decem praecipis, lib. 4.

24. Apologia Pauperum, lib. 1.

25. Super oratione dominica, lib. 1.

26. Legenda S. Francisci, lib. 1.

27. Constitutiones sui Ordinis, lib. 1.

28. In Genesim VII Visionum, lib. 4.

29. In Evangelium Ioannis, lib. 1.

30. In Evangelium Lucae, lib. 1.

31. De tribus quaestionibus, lib. 1. *Inominato Magistro*.

32. De sandalis Apostolorum, lib. 1.

33. De passione Domini, lib. 3.

34. Sermones per annum, lib. 2.

35. Epistolae plures ad diversos.

36. Alia insuper nonnulla edidit, quae ad notitiam meam non venerunt.

XX.

Ex Bonifacii de Ceva Ord. Min. opere: Firmamenta trium Ordinum beatissimi Patris nostri Francisci, impress. Parisiis an. 1512.

1. Scripsit super quatuor Sententiarum libros valde egregie, praesertim super secundum.
2. Scripsit etiam pulcras Postillas super Lucam.
3. Item aliam egregiam super Iohannem.
4. Scripsit etiam Sermones super Evangelis et Epistolis dominicalibus per totum annum.
5. Scripsit et super Genesim.
6. Item super Ecclesiasten.
7. Item Compendium theologiae.
8. Item plurima Quodlibeta.
9. Praeter haec autem scripsit circa trecenta parva opuscula, quae simul iuncta quasi quatuor volumina mediocriter magna efficerent.

XXI.

Gulielmi Eysengrenii, Canonici Spirenensis. Impressus fuit catalogus an. 1585.

1. Scripsit graviter et copiose in primum, secundum, tertium et quartum Sententiarum.
2. Breviloquium.
3. Soliloquium.
4. De ligno vitae.
5. Centiloquium.
6. De passione Domini.
7. De illuminationibus.
8. De quinque festis infantiae Christi.
9. De septem donis Spiritus S.
10. De excellentia eucharistiae ad Fratres.
11. Compendium Scripturarum.
12. De septem gradibus contemplationis.
13. De decem praeceptis.
14. De sandaliis Apostolorum.
15. In Evangelium Lucae.
16. In Evangelium Iohannis.
17. In Genesim Commentarios.
18. Visionum libros septem.
19. Allaque plura ingenii sui monumenta Ecclesiae Dei profutura reliquit.

XXII.

Iohannis Francisci de Pavinis.

Habetur in eius Relatione ad Sixtum IV. circa canonizationem B. Bonaventurae, part. I. art. 2.

1. Super libros Sententiarum.
2. Super quatuor Evangelia.
3. Compendium theologiae.
4. Libellus instructionis Novitorum minor.
5. Libellus maioris introductorii Novitorum.
6. Apologia.
7. Arbor vitae.

8. Ad Fratrem innominatum.
9. De partibus domus religiosae. Incip. *Religio munda*.
10. Dialogus (Soliloquium).
11. Centiloquium.
12. De vita Christi.
13. De passione Christi.
14. Epistola ad Michaelem Imperatorem (?).
15. Ad suam sororem de Philomena.
16. Aliud Compendium passionis Christi.
17. Epistola ad Sororem S. Clarae (De perfectione vitae ad Sorores).
18. De consideratione (Fascicular.?).
19. De meditatione.
20. Enchiridion seu Cumulus Orationum.
21. De divisione rerum universi.
22. De quatuor operibus Religiosorum.
23. Sermones.
24. Sophismata.
25. De decem praeceptis.
26. Super Ecclesiasten.
27. Super Lucam.
28. Itinerarius mentis in Deum et in se ipsum.
29. Pharetra.
30. De stimulo amoris.
31. Defensorium Ordinis Mendicantium.
32. Legendae.
33. Officia.
34. Arbor Crucis.
35. De septem visionibus.
36. De sex alis Seraphim.
37. Et quam plurima alia.

XXIII.

Ex Mariani Florentini (+ 1523) Fasciculo Chronicorum Ordinis Minorum, lib. II. cap. 25.

1. Legenda maior et minor S. Francisci.
2. Itinerarium mentis in Deum.
3. Itinerarium mentis in se ipsam.
4. Expositiones pulchrae in regulam Fratrum Minorum.
5. Apologia Pauperum adversus magistrum Giraldum de Abbatis Villa, Parisiensem doctorem.
6. Tractatus per modum Epistolae ad innominatum Magistrum super articulos Regulae. Incip. *Propositi, carissime*.
7. Libellus, in quo determinat 27 quaestiones super Regulam. Incip. *Cum inter alios Ordines*.
8. Tractatus determinans, quare fratres Minores praedicent et confessiones audiant.
9. Alius de paupertate Christi contra magistrum Gulielmum de Sancto Amore.
10. Quaestio, utrum Christus et Apostoli incesserint discalceati.
11. Commentarii super quatuor libros Sententiarum, quos luculenter exposuit, praesertim secundum et quartum.
12. Compendium metricum super eosdem libros Sententiarum.
13. Expositio copiosa et utilis super Evangelia, Lucae praesertim.

14. Principium in libros sacrae Scripturae.
15. Liber Illuminationum seu Visionum.
16. Optimum Principium in libros Sententiarum. Incip. *Gyrum caeli circuiui*.
17. Liber de reductione artium ad theologiam.
18. Declaratio terminorum theologiae.
19. Summa de essentia Dei.
20. Sermones dominicales super Evangelia et Epistolas totius anni.
21. Tractatus super salutationem angelicam.
22. Tractatus de nobilitate Sacramenti eucharistiae, et digna praeparatione ad eius susceptionem.
23. Tractatus de expositione Missae.
24. Tractatus de septem donis Spiritus S.
25. Meditationes vitae Christi.
26. Meditationes de septem verbis Domini.
27. Libellus de quinque festiuitatibus pueri Iesu.
28. Cursus de Passione Domini.
29. Expositio orationis dominicae.
30. Laudismus Crucis.
31. Libellus de septem itineribus aeternitatis.
32. Mystica theologia.
33. Compendium veritatis sacrae Scripturae.
34. Libellus de stimulo amoris.
35. Breuiloquium.
36. Cendiloquium.
37. Soliloquium.
38. De sex alis Seraphim.
39. De sex alis Cherubim.
40. De septem gradibus contemplationis.
41. Fascicularius myrrhae.
42. Tractatus de quatuor virtutibus cardinalibus.
43. Libellus de gradibus virtutum.
44. De vitiis et eorum remediis.
45. De tribus ternariis infamibus.
46. De puritate conscientiae.
47. Speculum disciplinae.
48. Viginti quinque memorialia.
49. De viginti passibus bonorum Religiosorum.
50. De perfectione vitae. Incip. *Beatus homo*.
51. Remedium defectuum Religiosi.
52. Libellus apologeticus.
53. Libellus, cui titulus: *Lignum vitae*.
54. Alius, qui vocatur *Parcum bonum*.
55. Alius appellatus *Pharetra*.
56. Psalterium B. M. V.
57. Psalterium minus sive tres quinquagenae.
58. Laudes B. Virginis.
59. Corona B. Virginis.
60. Speculum B. Virginis.
61. Cursus de compassione B. Virginis.
62. Canticum Ss. Ambrosii et Augustini *Te Deum laudamus* adaptavit laudi B. Virginis.
63. Canticum nuncupatum *Philomena*.
64. Libellus de ecclesiastica Hierarchia.
65. Opus contemplationis metricum: *Iesus ineffabilis*.
66. Opus nuncupatum *Amalorium*.
67. Collationes. Incip. *Vide anima mea*.
68. Alphabetum Religiosorum. Incip. *Vias tuas, Domine*.

69. De regimine animae ad Blancam, Hispaniae reginam.
70. Multa praeterea opuscula usque ad numerum 300.
71. Et Epistolae multae eiusdem S. Doctoris inveniuntur.
72. Et officium de Cruce devotissime composuit ad contemplationem S. Ludovici, regis Franciae.

Praedictis addimus tres alios catalogos, quorum primum composuimus ex eis quae Bonelli (Prodrum. col. 378-388) de codicibus sacri Conventus Assisiensis diffusius refert. Duos sequentes catalogos sumimus ex infra notatis codicibus.

XXIV.

In catalogo ms. antiqui tabularii sacri Conventus Assisii, confecto an. 1381, haec S. Bonaventurae enumerantur scripta ut ad istam librariam spectantia:

1. Arbor Crucis ac
2. Breuiloquium Fr. Bonaventurae Ord. Minor.
3. Multi tractatus devoti Fratris Bonaventurae.
4. Itinerarium Bonaventurae.
5. Postillae super Evangelium Lucae Fratris Bonaventurae.
6. Apologia magistri Fratris Bonaventurae.
7. Ars sermocinandi Bonavent. et Breuiloquium eiusdem.
8. Tractatus de Ligno vitae, sive de Christi Cruce, Fratris Bonaventurae, et
9. Vita minor et maior B. Francisci.
10. Arbor Crucis Fratris Bonaventurae (bis).
11. Tractatus Logicae Fratris Bonaventurae
12. Liber stimuli amoris et Breuiloquium Bonaventurae.
13. Breuiloquium Bonaventurae (bis).

In ipsis codicibus istius librariae haec inveniuntur S. Bonaventurae opuscula in editiones recepta.

a) In Cod. n. 102, membr. in 4, saec. XIII: 1. Decem praecipua praedicata Parisius a Fratre Bonaventura. — 2. De Operibus sex dierum. — 3. Septem dona Spiritus S. praedicata a Fratre Bonaventura. — 4. Expositio parabolarum Evangelicarum de regno caelorum, sive Sermo de Seminante. — 5. Tractatus de Cruce Fratris Bonaventurae. — 6. Itinerarium Fratris Bonaventurae. — 7. Meditatio, quam scripsit Fr. Bonaventura cuidam devotae dominae. — 8. Meditationes Fratris Bonaventurae. Incip. *Ecce descripsi eam* etc. — 9. Breuiloquium. — 10. De septem gradibus contemplationis.

b) Cod. n. 2. chart. in fol.: Expositio in Cantica D. Bonaventurae.

c) Cod. n. 19. membr. in 4: Biblia Pauperum.

d) Cod. n. 4. membr. in 8: 1. Lignum vitae, seu Crucis, Bonaventurae. — 2. Stimulus amoris. — 3. Vita B. P. Francisci. — 4. Breuiloquium.

e) Cod. n. 76. membr. in 8: Liber Fr. Bonaventurae de Veritate theologiae.

f) Cod. n. 80. membr. in grandiori 8: 1. Ars Fratris Bonaventurae. Incip. *Omnis tractatio Scripturarum*. — 2. Breuiloquium.

g) Cod. n. 84. membr. in 12: Pharetra D. Bonaventurae adscripta.

h) Cod. n. 93. membr. in 8: Breuiloquium.

- i) Cod. n. 96. membr.: Pharetra.
 k) Cod. n. 101. membr. in 8: Tractatus Fratris Bonaventurae super Arborem de compassione Christi.
 l) Cod. absque num. membr. in 8: Lignum vitae.
 m) Cod. absque num. membr. in 8: Breuioliquium Fr. Bonaventurae in opera sacrae Scripturae.
 n) Cod. absque num. chart. in 4. script. an. 1196: Fr. Bonaventura de mentali exercitatione. Incip. *Flecto genua mea*.
 o) Cod. chart. absque num. et auctoris nomine: Liber meditationis vitae Christi.
 p) Cod. absque auctoris nomine: Diæta salutis.
 q) Cod. absque num. partim membr. partim chart. in 16. script. an. 1406: 1. De Instructione sacerdotis ad se præparandum ad celebrandam Missam. — 2. Speculum fratrum Minorum, verum etiam omnium Religiosorum (Epist. XXV. Memor.).
 r) Cod. n. 5. membr. in fol. saec. XIII: 1. Legenda maior et — 2. Legenda minor beati Francisci.
 s) Cod. n. 21. membr. in 1. probabiliter saec. XIII: Legenda maior et Legenda minor.
 t) Cod. n. 149. membr. in 4. saec. XIII: Legenda minor.
 u) In pluribus codicibus mss.: Vita S. Clarae.
 v) Cod. absque num. chart. in 4: Sermones festivi et feriales et quaedam miracula.
 w) Cod. membr. in 4. absque numero et nomine auctoris; videtur divo Bonaventurae esse coaevus: Sermones de Tempore, de B. V. Maria, de Angelis, de Sanctis.
 x) Exstant quondam in illa libraria etiam: 1. Postilla super Lucam. — 2. Commentarii D. Bonav. in Meteoræ Aristotelis, et — 3. Quaestiones super quatuor libros Topicorum, tractatum Logicae aliaque; cfr. Prodrum. col. 387.

XXV.

Catalogus antiquus bibliothecae monasterii Mollicensis, sign. H. 39. chart. in 12. saec. XV. exeunt., haec indicat S. Bonaventurae opera:

1. Super libros sententiarum 1. 2. 3. 4. cum textu.
2. Excerpta ex sententiis eius.
3. Breuioliquium.
4. De Arbore crucis.
5. Quaestiones super primo et secundo sententiarum per modum conclusionum.
6. Tabula per modum registri super 3. sententiarum, super verbo: ego sum vitis.
7. Stimulus amoris.
8. Super 1. 2. 3. 4. cum textu.
9. De septem gradibus.
10. Super primo sententiarum.
11. Itinerarius mentis in Deum.
12. De triplici actu ierarclico.
13. De quinque festiuitatibus infancie Christi.
14. De corpore Christi.
15. Sermo: *Complentur*.

16. Pater noster.
17. De institutione noviciorum.
18. De informacione noviciorum, profectu vite religiose.
19. Apologia contra calumpniam evang. paupertatis.
20. De humilitate.
21. De laude mellifui nominis Iesu.
22. Imago vite.
23. Preparatio Missae.
24. Sermo: Omne datum optimum.
25. Epistola eiusdem. Sacramentis.
26. Utilis contemplac.
27. Peniteas cito.
28. Planctus anime.
29. De caritate.
30. De gradibus ad sapientiam et informacione iuvenum.

XXVI.

In eod. spectante ad bibliothecam Marcianam Venetiis, sign. Classe XXII. n. 130. saec. XIV. in 4. folior. 178, inter alia leguntur haec (fol. 155. v.):

« Hic Papa [Gregorius X.] fecit duos magistros in theologia cardinales; unus fuit de Ordine fratrum Predicatorum, scilicet fr. Petrus de Tarantasia... Alius fuit pater Bona Ventura vir bone vite et fecit scripta super III libros Sententiarum et fuit minister generalis Minorum et postea cardinalis Albanensis et postillavit aliquos libros biblicae, sicut libros Salomonis et Iob et epistolas Pauli ».

Et fol. 459. r., loquens de scriptis S. Bonaventurae, auctor dicit: « Item multa alia quae per modum reportationis, dum legeret, fuerunt habita, ut sunt postille super omnes epistolas praeter epistolam ad Romanos, quam ipsa (!) propria manu scripsit, et postillam super Iohannem, super quinque capitula, sed totum aliud fuit reportatio ».

Supposita veritate huius notitiae, certum esset, quod non tantum sermones, sed etiam postillae sive explicationes librorum s. Scripturae ex ore dicentis ab auditoribus scripto exceptae sint. Ita facile intelligeretur, quod Sanctus pro suo in s. Scripturam amore, quem toties in Collationibus in Hexaëmeron testatur, plures libros eiusdem explicaverit viva voce, quam scriptis suis, et quod reapse suis fratribus explicaverit omnes illos libros Scripturae, quos antiqui testes referunt, nempe *viva voce*, aliis scripto excipientibus. Haec scripta, utpote ab auctore non edita, paucis innotescerant et postea plerumque oblita sunt. Porro, si etiam opuscula *reportata* eiusdem ipsi tribuuntur, non est incredibile id quod plures Indivelli tradunt, qui ei tribuunt opuscula usque ad numerum 300. Sibi sermones genuini, plerumque *reportati*, multo excedunt illum numerum.

Sed scrupulum iuicuit, quod ab antiquis scriptoribus, ut refert Ehard (Script. Ord. Praed. I. pag. 325 col. 2.), eadem dicuntur de Postilla S. Thomae in Iohannem, praesertim a Ptolomaeo (lib. XXIII. c. 45.): « Item, Postillam super Iohannem, de qua ipse super quinque capitula proprio stilo notavit; totum aliud reportatum fuit, sed correctum fuit per ipsum ».

T A B U L A E
COLLATORUM CODICUM ET EDITIONUM

OMNIUM OPUSCULORUM QUINTI TOMI ¹.

I. *Adhibiti pro Quaestionibus disputatis.*

- A Cod. Romanus I. (bibliotheca Vaticana) 612. (n. 9.).
 B » Tudertinus (bibl. S. Fortunati) 60. (n. 2.).
 C » Parisiensis I. (bibl. Nationalis) 16405. (n. 3.).
 D » Florentinus I. (bibl. Nationalis) D. IV. 27. (n. 4.).
 E » Florentinus II. (bibl. Mediceo-Laurentiana) Plut. XXIX. dext. 8. (n. 3.).
 F » Lugdunensis Batav. lat. XVIII. 191. A. (n. 6.).
 G » Romanus II. (bibl. Burghesiana) 59. (n. 7.).
 H » Assisiensis (bibl. sacri Conventus) 282. (n. 8.).
 I » Parisiensis II. (bibl. Nationalis) 14337. (vide c. 2. § 5. n. 4.).
 K » Romanus III. (bibl. Burghesiana) 271. (ibid. n. 5.).
 L » Florentinus III. (bibl. Mediceo-Laurentiana) Plut. XXXVI. dext. 12. (pag. VII. col. 2.).
 M » Collegii S. Bonaventurae (c. 2. § 5. n. 6.).

EDITIONES QAESTIONIS DE PAUPERTATE.

1. Coloniensis an. 1486.
2. Argentina an. 1489.
3. Brixienis an. 1497.
4. Veneta an. 1504.
5. Romana an. 1773.

II. *Pro brevitatio.*

- A Cod. Monacensis I. (bibliotheca Regia) 22273. (n. 8.).
 B » Monacensis II. (bibl. Regia) 16067. (n. 9.).
 C » Monacensis III. (bibl. Regia) 5950. (n. 10.).
 D » Monacensis IV. (bibl. Regia) 2633. (n. 11.).
 E » Monacensis V. (bibl. Regia) 2649. (n. 12.).
 F » Monacensis VI. (bibl. Regia) 2637. (n. 13.).
 G » Monacensis VII. (bibl. Regia) 14827. (n. 14.).
 H » Monacensis VIII. (bibl. Regia) 13102. (n. 15.).
 I » Collegii S. Bonaventurae (n. 4.).
 K » Tudertinus I. 137. (n. 21.).
 L » Tudertinus II. 164. (n. 22.).
 M » Tudertinus III. 113. (n. 23.).
 N » Monacensis IX. (bibl. Regia) 17836. (n. 16.).
 O » Florentinus I. (bibl. Nationalis) VII. B. 1166. (n. 5.).
 P » Florentinus II. (bibl. Mediceo-Laurentiana) Plut. XXVII. dext. 9. (n. 6.).
 Q » Florentinus III. (bibl. Mediceo-Laurentiana) Plut. XXVII. dext. 7. (n. 7.).
 R » Parisiensis (bibl. Nationalis) 16499. (n. 19.).
 S » Trecensis 1891. (n. 20.).

¹ Numeri parenthesi interclusi indicant numerum, quem in descriptione codicum supra (c. 1-9.) facta singuli habent.

- T Cod. Assisiensis I. (bibl. sacri Conventus) 23. (n. 1.).
 U » Assisiensis II. (bibl. sacri Conventus) 4. (n. 2.).
 V » Assisiensis III. (bibl. sacri Conventus) 127. (n. 3.).
 W » Neapolitanus I. (bibl. Nationalis) G. VII. 35. (n. 17.).
 Z » Neapolitanus II. (bibl. Nationalis) F. VII. 37. (n. 18.).

EDITIONES.

1. P. Antonii Mariae a Vicetia, Friburgi, Herder an. 1881.
2. Augustae Vindelicorum, an. 1476. ▶
3. Hefele, Tubingae, an. 1861.

III. *Pro Itinerario mentis in Deum.*

- A Cod. Parisiensis (bibliotheca Nationalis) 14807. (n. 14.).
 B » Monacensis I. (bibl. Regia) 665. (n. 3.).
 C » Monacensis II. (bibl. Regia) 8439. (n. 4.).
 D » Monacensis III. (bibl. Regia) 17837. (n. 5.).
 E » Monacensis IV. (bibl. Regia) 21232. (n. 6.).
 F » Monacensis V. (bibl. Regia) 23449. (n. 7.).
 H » Monacensis VI. (bibl. Regia) 2633. (n. 8.).
 I » Monacensis VII. (bibl. Regia) 13102. (n. 9.).
 K » Monacensis VIII. (bibl. Regia) 2657. (n. 10.).
 L » Monacensis IX. (bibl. Regia) 2721. (n. 11.).
 M » Monacensis X. (bibl. Regia) 23861. (n. 12.).
 N » Monacensis XI. (bibl. Regia) 7971. (n. 13.).
 O » Cortonensis (bibl. Communalis) 72. (n. 1.).
 P » Tudertinus (bibl. S. Fortunati) 182. (n. 13.).
 Q » Magdeburgensis XII. oct. 23. (n. 2.).

EDITIONES.

1. An. 1484, sine loco.
2. » 1486, Coloniae (Ioan. Coelhoff).
3. » 1489, Argentinae per Martinum Flach. (alia est ibid. an. 1495).
4. » 1495, Brixiae (Bernardi de Misintis).

IV. *Pro Opusculo de reductione artium ad theologiam*

- A Cod. Monacensis I. (bibliotheca Regia) 2721. (n. 3.)
 B » Monacensis II. (bibl. Regia) 2657. (n. 4.).
 C » Monacensis III. (bibl. Regia) 7798. (n. 5.).
 D » Monacensis IV. (bibl. Regia) 7971. (n. 6.).
 E » Monacensis V. (bibl. Regia) 23449. (n. 7.).
 F » Monacensis VI. (bibl. Regia) 23861. (n. 8.).
 G » Neapolitanus (bibl. Nationalis) G. VII. 35. (n. 9.).
 H » Romanus I. (bibl. Burghesiana) 30. (n. 10.).
 I » Romanus II. (dom. Spithoever) (n. 11.).
 K » Cortonensis (bibl. Communalis) 209. (n. 1.).
 L » Florentinus (bibl. Riccardiana) 349. (n. 2.).

EDITIONES.

1. An. 1484, sine loco.
2. » 1486, Coloniae.
3. » 1489, Argentinae.

V. *Pro Collationibus in Hexaëmeron.*

- A Cod. Florentinus I. (bibliotheca Mediceo-Laurentiana) Plut. XXVII. dext. 9. (n. 2.).
 B » Florentinus II. (bibl. Mediceo-Laurentiana) 25. super portam (n. 3.).
 C » Vaticanus 923. (n. 7.).
 D » Regimontanus (bibl. Regia) 1200. (n. 6.).
 E » Monacensis (bibl. Regia) 18653. (n. 3.).
 F » Brunopolitanus (bibl. Civitatis) 44. (n. 1.).
 G » Giessensis (bibl. Universitatis) 673. (n. 4.).

VI. *Pro Collationibus de septem donis Spiritus S.*

- A Cod. Parisiensis (bibliotheca Mazzarina) 970. (n. 2.).
 B » Oxoniensis (bibl. Bodleiana) 757. (n. 1.).
 C » Venetus (bibl. P. Morchio) 14. (n. 4.).

VII. *Pro Collationibus de decem praeceptis.*

- A Cod. in Collegio S. Bonaventurae (n. 1.).
 B » Oxoniensis (bibliotheca Bodleiana) 181. (n. 2.).
 C » Monacensis (bibl. Regia) 8084. (n. 3.).
 D » Parisiensis I. (bibl. Nationalis) 15034. (n. 4.).
 E » Parisiensis II. (bibl. Nationalis) 16499. (n. 5.).
 F » Trecensis (bibl. Civitatis) 951. (n. 6.).

VIII. *Pro Sermonibus selectis de rebus theologicis.*1. *Pro I. Sermone de triplici testimonio Ss. Trinitatis.*

- A Cod. Tudertinus (bibliotheca S. Fortunati) 182. (n. 1.).
 B » Monacensis (bibl. Regia) 7776. (n. 2.).

2. *Pro II. Sermone de regno Dei descripto in parabolis evangelicis.*

- A Cod. Tudertinus (bibliotheca S. Fortunati) 182. (n. 1.).
 B » Florentinus I. (bibl. Mediceo-Laurentiana) Plut. XVII. sin. 8. (n. 2.).
 C » Monacensis (bibl. Regia) 7776. (n. 3.).
 D » Florentinus II. (bibl. Nationalis) E. VI. 1017. (n. 4.).
 E » Trecensis (bibl. Civitatis) 2052. (n. 5.).

3. *Pro III. Sermone de Ss. Corpore Christi.*

- A Cod. Monacensis I. (bibliotheca Regia) 9612. (n. 1.).
 B » » II. » » 9598. (n. 2.).
 C » » III. » » 2637. (n. 3.).
 D » » IV. » » 7012. (n. 4.).
 E » » V. » » 9617. (n. 5.).

4. *Pro IV. Sermone de Christo uno omnium magistro.*

Cod. Monacensis (bibliotheca Regia) 7776.

5. *Pro Tractatu de plantatione paradisi.*

Cod. Tudertinus (bibliotheca S. Fortunati) 174.

SERAPHICI DOCTORIS
SANCTI BONAVENTURAE
QUAESTIONES DISPUTATAE
DE SCIENTIA CHRISTI, DE MYSTERIO SS. TRINITATIS,
DE PERFECTIOE EVANGELICA

DE SCIENTIA CHRISTI

QAESTIO I.

Utrum scientia Christi, secundum quod est Verbum, actu se extendat ad infinita.

Quaeritur de scientia Christi, secundum quod Verbum, utrum actu se extendat ad infinita¹. Et quod sic, ostenditur:

1. Primo *auctoritate* Augustini, duodecimo de *Fundamenta* Civitate Dei, decimo octavo capitulo: « Infitas numeri, quamvis infinitorum numerorum nullus sit numerus, non est tamen incomprehensibilis ei cuius *intelligentiae non est numerus* ».

2. Item, idem undecimo de Civitate Dei, decimo capitulo², loquens de sapientia Dei, ait sic: « Neque multae, sed una est sapientia, in qua sunt infinita quaedam eique finiti thesauri rerum intelligibilium » etc.

3. Item, per *rationem* ostenditur sic. Quanto substantia simplicior, tanto plurimum est cognoscitiva³: ergo substantia, quae in infinitum magis simplex est quam aliqua substantia creata, in infinitum plura scit quam aliqua creatura: ergo etc.

4. Item, Deus comprehendit actualiter et suam essentiam et suam potentiam; sed Deus potest infinita: ergo si actualiter cognoscit totum suum *posse*, actualiter comprehendit infinita: ergo etc.

5. Item, nobilitatis est in creatura cognoscere multa, et maioris nobilitatis adhuc scire plura⁴: ergo scientia, quae est infinitae nobilitatis, ad infinita se extendit: ergo etc.

6. Item, Deus scit plura, quam possit, quia scit mala culpae, quae non potest facere; sed potest infinita: ergo et scit plura infinitis.

7. Item, qui cognoscit punctum secundum suam substantiam et virtutem cognoscit illum non solum in se, sed etiam illa quae possunt ab eo emanare; sed infinitae lineae possunt emanare ab uno puncto: ergo si in qualibet linea sunt infinita puncta, et a quolibet puncto infinitae possunt exire lineae, et Deus *posse* omnis creaturae⁵ comprehendit; ergo non tantum scit infinita, sed etiam infinities infinita.

8. Item, quidquid intellectus humanus intelligit in potentia vel habet in potentia, intellectus divinus habet in actu et amplius, quia creatum nec actu nec potentia aequari potest increato; sed intellectus humanus possibilis est ad infinita, quia nunquam tot scit, quin plura possit scire: ergo si intellectus divinus actu est in plura quam intellectus humanus, actualiter se extendit ad plura⁶ quam infinita.

9. Item, per *impossibile*: quia, si Deus tantum sciret finita, cum omni finito possit aliquid maius excogitari, aliquid posset cogitari maius divina scientia⁷; sed non potest: ergo etc.

10. Item, si finita sciret, aut *posset* aliquid ultra scire, aut *non*. Si *non*, ergo limitata esset eius scientia; si *sic*; sed qui potest aliquid scire, quod nescit, potest addiscere; quod de Deo nefas est dicere: ergo⁸ etc.

11. Item, si sciret tantum ea quae sunt⁹, et non ea quae possunt fieri; cum artifex creatus cognoscat multa, quae potest facere et nunquam fa-

¹ De scientia Christi in genere cfr. III. Sent. d. 14; de hac vero quaestione I. Sent. d. 35. q. 5, d. 39. a. 1. q. 1-3, d. 43. q. 1-4, et infra Quaest. disp. de Trin. q. 6. a. 1. — Haec quaestio deest in cod. C.

² Num. 3, ubi textus originalis *immensi quidam atque infiniti pro infinita quaedam eique finiti*. Idem locus occurrit infra q. 2. in corp., ubi nostri codd. fere omnes idem repetunt. Eadem lectio a Maurinis in nota adiecta refertur.

³ Cfr. tom. III. pag. 314, nota 4. — Infra pro *in infinitum* DEH bis *infinita*, et pro *creatura* G *substantia creata*.

⁴ Secundum Aristot., I. Metaph. c. 2, sapientis est *omnia*, ut possibile est, scire.

⁵ DH *omnis creati plenarie*.

⁶ Pro *ad plura* F *ergo scit plura actu*. Superius pro *ergo si intellectus divinus* B *ergo intellectus divinus, qui*. Fortasse post *intellectus humanus* excidit *potentia*.

⁷ F *sapientia* (Ps. 146, 5: Sapientiae eius non est numerus).

⁸ DH *potest addiscere: ergo Deus posset addiscere; quod falsum est*.

⁹ DH *quae fiunt*. Interius pro *sed* F *quodsi*.

ciet, aliquid sciret homo, quod lateret Deum; sed hoc est falsum et impossibile: ergo etc.

Ad oppositum. **CONTRA:** 1. Omne scitum verum, omne verum ens¹: ergo si infinita sunt scita, infinita sunt entia; sed consequens est impossibile: ergo et antecedens.

2. Item, quaecumque Deus scit indicat; sed quaecumque indicat talia sunt, qualia indicat, et tot; quaecumque autem Deus indicat accipit ut finita: ergo quaecumque cognoscit sunt finita. — *Si tu dicas*, quod non sequitur: quia est finitum Deo, ergo est finitum; *contra:* tale est unumquodque in se, quale est apud iudicium veritatis: ergo si aliquid est finitum Deo, necesse est, quod sit finitum simpliciter.

3. Item, omne infinitum est impertransibile tam ab infinito quam a finito², quia a quocumque pertransiretur acciperet terminum: ergo esset finitum; sed quaecumque divinus intellectus cognoscit comprehendit et pertransit; ergo si infinita sunt impertransibilia, infinita sunt incognoscibilia.

4. Item, quaecumque Deus cognoscit distincte cognoscit; sed quaecumque distinguit numerat, quaecumque autem numerantur mensurantur, et omnia talia sunt finita³: ergo quaecumque cognoscuntur a Deo sunt finita.

5. Item, omnis numerus aut est par, aut impar: ergo quaecumque numerantur a Deo numerantur numero pari, vel impari; sed omnis numerus par est divisibilis in duo aequalia, similiter et omnis numerus impar, unitate sublata; omnis autem talis numerus est finitus: ergo si Deus numerat quaecumque scit, necesse est, quod illa numeret numero finito: ergo sunt finita: ergo etc.

6. Item, quaecumque Deus scit ordinate scit; sed ubicumque est ordo, ibi est ratio primi et ultimi⁴, quae est ratio finiti: si ergo ubicumque est ratio ordinis est ratio finitatis, et Deus nulla novit sine ordine, quia nulla scit inordinate; impossibile est, Deum infinita scire.

7. Item, si Deus scit infinita, aut infinita *sibi*, aut *nobis*, aut *in se*. Si infinita *nobis*, hoc non est magnum quid dicere, quia illa sunt finita simpliciter. Si *sibi*; sed quaecumque sunt infinita alicui non sunt ab illo cognoscibilia nec ab illo comprehenduntur: ergo si Deus scit infinita, non comprehendit infinita. Si infinita *in se*; sed res alia a Deo, hoc ipso quod est alia, est creatura, et hoc ipso quod creatura, est limitata⁵: ergo scire res alias infinitas, hoc

est scire finita infinita; quod falsum est et non intelligibile, quia implicat in se contradictionem.

8. Item, si Deus scit infinita, aut infinita in *causa*, aut in *proprio genere*. Si infinita in *causa*; sed omne, quod est in *causa*, est unum⁶: ergo quaecumque cognoscit ut in *causa* cognoscit per modum unius, non ergo per modum infinitorum. Si infinita *actu* et in *proprio genere*; sed esse infinita actu in proprio genere est falsum et impossibile: ergo falsum est et impossibile, Deum infinita scire.

9. Item, omne scibile a Deo appelletur *A*; tunc quaero sic: *A* aut est *Deus*, aut *aliud* a Deo. Si est *Deus*: ergo scitum a Deo est *Deus*: ergo asinus est *Deus*. Si *aliud* a Deo; omne tale est actu finitum: ergo *A* est actu finitum; et *A* nominat omnia scibilia: ergo omnia scibilia sunt finita: ergo etc.

10. Item, *A* aut est *aequale* Deo, aut est *minus*, aut *maius*. Si *minus* Deo: ergo finitum; si *aequale*, vel *maius*; ergo est *Deus*: ergo si *Deus* scit infinita, *Deus* non scit nisi Deum; et si non scit nisi Deum, non scit infinita: ergo si scit infinita, non scit infinita.

11. Item, cum sit potentia faciendi et potentia cognoscendi in Deo, et utraque infinita, et potentia faciendi semper faciat⁷ finita; videtur, quod potentia cognoscendi semper cognoscat finita actu; aut si non, quare non? Hoc est quaerere, cum in Deo sit *velle*, *scire* et *facere*, et *velle* et *facere* non se extendant ad infinita; quomodo *scire* se extendat ad infinita, cum medium non excedat extrema.

CONCLUSIO.

Deus scientia simplicis intelligentiae scit et comprehendit infinita.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod secundum doctores antiquos compellimur ponere, Deum scire infinita, Propheta David dicente in Psalmo⁸: *Magnus Dominus noster et magni virtus eius, et sapientiae eius non est numerus*; et Augustino non solum istud asserente, verum etiam probante thodecimo de Civitate Dei, decimo octavo capitulo, ubi ait sic: « Illud ergo, quod dicunt quidam, scilicet philosophi, nec Dei scientia posse infinita comprehendi; restat eis, ut dicere audeant atque huic⁹ se voragini impietatis immergant,

¹ Vide tom. I. pag. 683, nota 7. et pag. 690, nota 2. verba August. et Aristot.

² Cfr. tom. II. pag. 21, nota 6. — Inferius pro *esset finitum* *F* esse *finitum*, et pro *sunt incognoscibilia* substituit *non sunt cognoscibilia*.

³ Secundum Aristot., V. Phys. text. 24. (c. 3.), et X. Metaph. text. 2-5. (IX. c. 1.). — D pro *distinguit* habet *distincte cognoscit*, deinde legit et *quaecumque mensurantur sunt finita*.

⁴ Vide tom. II. pag. 21, nota 3. — Immediate post pro *quae* *DH* sed *ubi est hoc, ibi*.

⁵ *F* addit et hoc ipso est *finita*, et mox veribus *finita* *in-finita* *DH* interseruit et.

⁶ Cfr. Lib. de Causis, propos. 12. — Immediate post pro *ergo quaecumque* *DH* ergo *qui*. Subinde post *esse infinita* *actu* *G* addit et.

⁷ *DH* supplent *actu*.

⁸ Psalm. 136, 5.

⁹ Pro *atque huic* *ABEF* aut *huic*. Inferius pro *ponendam* textus originalis *facendam*, et *quantit* pro *quantitibet*. Voci *multitudinem* *ABEF* praefigit *magnitudinem* vel. In fine textus post *Quis hoc* *BG* habent *nisi* pro *vel*.

quod non omnes numeros Deus noverit. Eos quippe infinitos esse, certissimum est, quoniam in quocunque numero finem pendendum putaveris, idem ipse, non dico, uno addito augeri, sed quantumlibet sit magnus et quamlibet ingentem multitudinem continens, in ipsa ratione atque scientia numerorum non solum duplicari, verum etiam multiplicari potest. Ita vero suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par esse cuiquam alteri possit: ergo et disparet inter se atque diversi sunt, et singuli quique finiti sunt, et omnes infiniti sunt. Itane numeros propter infinitatem nescit Deus omnes, et usque ad quandam summam numerorum scientia Dei pervenit et ceteros ignorat? Quis hoc vel dementissimus dixerit? Et parum infra: « Infnitas itaque numeri, quamvis infnitorum numerorum nullus sit numerus, non est tamen incomprehensibilis ei cuius intelligentiae non est numerus¹. Quapropter, si quidquid scientia comprehenditur scientis comprehensione finitur; profecto et omnis infinitas quodam ineffabili modo Deo finita est, quia scientiae ipsius incomprehensibilis non est. Quare si infinitas numerorum scientiae Dei, qua comprehenditur, esse non potest infinita; qui tandem nos sumus homunculi, qui eius scientiae figere limitem praesumamus? — His ergo, tanquam certissimis testibus compellimur dicere vel ponere, Deum scire infinita.

Modus triplex cognitiois.

Causa 2.

Ratio pro se, ut. 14. arg. ad oppos.

Explicatio.

Modus autem istius positionis assignatur² per doctores meliores, qui dixerunt, quod triplex est modus divinae cognitionis, non propter diversitatem divinae scientiae *in se*, sed *in connotatione*. Est enim in Deo cognitio *approbationis*, *visionis* et *intelligentiae*. Cognitio *approbationis* est bonorum tantum et finitorum. Cognitio *visionis* est malorum et bonorum, sed finitorum, pro eo quod concernit tempus; est enim eorum solum, quae fuerint, sunt et futura sunt. Cognitio vero *intelligentiae* est infnitorum, pro eo quod Deus intelligit non tantum futura, verum etiam possibilia; possibilia autem Deo non sunt finita, sed infinita³.

Ratio autem huius positionis, quare videlicet ponimus, Deum scire infinita et non *facere* vel *velle* vel *disponere*, est, quia *divinam scire* secundum tertium modum accipiendi est actus Dei *intrinsicum*. *Intrinsicum* autem dico non tantum, quia fit *ab intrinsicum*, sed etiam, quia est *ad intrinsicum* et *per intrinsicum* et *secundum modum intrinsicum*. *Ad intrinsicum*, inquam, est, quia divinus aspectus in cognoscendo non desilit extra se, sed aspiciendo se ut veritatem cognoscit omnem veritatem. — *Per in-*

trinsicum, quia per rationes aeternas, quae sunt idem quod ipse, cognoscit quaecumque cognoscit⁴. — *Secundum modum intrinsicum*, quia divinum scire non solum abstrahit a ratione *causae actualis*, sed etiam *causae simpliciter*. Scit enim *nula*, quorum non est causa; scit etiam *futura*, quae nondum facit; scit etiam *possibilia*, quae nunquam facit. Et ideo, quia ipsum scire non concernit neque connotat aliquid actuale exterius, ideo dicit ibi actum *per modum habitus*, actum, inquam, ipsi potentiae adaequatum — quidquid enim Deus potest scire scit — actum etiam dicit *in nullo coarctatum* nec quantum ad se nec quantum *ad connotatum*, ideo *universalem* quantum ad *loca*, quantum ad *tempora* et quantum ad *obiecta*. Quiddam enim alicubi scivit ubique novit, et quiddam semel scit semper scit, et sicut unum novit, ita omnia scibilia novit⁵. Unde quia scibilia non tantummodo sunt entia *actu*, sed etiam *in potentia*; cum non sit inconveniens ponere infinita *in potentia*, non est inconveniens ponere infinita actu a Deo scita. — Et per hoc patet responsio ad quaestionem et ad obiecta.

1. Ad illud ergo quod obicitur: omne scitum verum etc.; dicendum, quod duplex est scientia, scilicet *causans res* et *causata a rebus*. Scitum a scientia causata a rebus est verum *in se* et *in effectu*; scitum autem a scientia causante res est verum *in causa* et *in potentia*, et illud verum non infert ens actu, sed ens *in potentia* causa; et ideo ex hoc non sequitur, quodsi Deus scit infinita, quod infinita sunt entia, sed quod infinita Deo sunt possibilia.

2. Ad illud quod obicitur, quod Deus quaecumque scit indicat etc.; dicendum, quod Deus in cognoscendo infinita indicat illa *infnita simpliciter*, sed *finita sibi*; et hoc non est inconveniens. Sicut enim non sequitur, quodsi aliquid est infnium *finito*, quod sit infnium *simpliciter*; sic non sequitur, quodsi aliquid est finitum *infnito*, quod sit finitum *simpliciter*; et hoc est quod dicit Augustinus in praemissa auctoritate⁶.

3. Ad illud quod obicitur, quod omne infnium est impertransibile etc.; dicendum, quod *pertransibile* dicitur duobus modis: uno modo per modum discursivum ab uno in aliud; et hoc modo habet veritatem verbum praemissum, et sic intelligit Philosophus in sexto Physicorum⁷; alio modo per universalem et plenarium cognitum eius quod cognoscitur ab intelligentia; et sic infnium, cum non sit incomprehensibile infnito, non est ei impertransibile, sed finito tantum.

Notandum.

Solutio oppositorum. Scientia duplex.

tiocio.

¹ Psalm. 146, 5. Pro *intelligentiae* II *scientiae*, Vulgata *sapientiae*. — Inferius pro *qui tandem* DEH *quid tandem*.

² DH *assignatus* est. Subinde pro *moderniores* AH *modernos*.

³ Cfr. I. Sent. d. 39, a. 1, q. 3. et III. Sent. d. 14, a. 2, q. 3. in corp. — Ante *Deo* rodd., exceptis DH, addunt a.

⁴ Vide infra q. 2. De seqq. cfr. I. Sent. d. 35, q. 1.

⁵ Cfr. I. Sent. d. 41, a. 2, q. 2. et d. 43, a. 1, q. 2. — Superius post *connotat* B legit *aliquid actuale exterius in Deo*, dicit ibi etc.; DH omittunt primum *ideo*.

⁶ In principio corp. — Cfr. August., 83 Qq. q. 15. et I. Sent. d. 35, q. 3. ad 1.

⁷ Text. 49. seqq. et text. 60. seqq. (c. 2. et 7.).

4. Ad illud quod obiicitur, quod quaecumque scit et cognoscit distincte cognoscit etc.; dicendum, quod illa consequentia deficit in hoc, quod dicit: quaecumque distinguit numerat; quia *distinguere* est in plus¹ quam *numerare*. — Vel dic, quod quaecumque distinguit numerat numero finito, vel infinito; sed tunc non sequitur, quod mensuret, quia mensura dicit quid finitum tantum.

5. Ad illud quod obiicitur: si numerat, aut numero pari, vel impari etc.; dicendum, quod illa consequentia non tenet, pro eo quod numerus infinitus comprehendit utrumque; unde sicut non tenet ista consequentia: homo et asinus sunt animalia, ergo rationalia, vel irrationalia; sic nec consequentia praedicta.

6. Ad illud quod obiicitur, quod quaecumque Deus cognoscit ordinate cognoscit etc.; dicendum, quod divina cognitio habet comparisonem et ad *cognoscentem* et ad *cognitum*; per comparisonem ad *cognoscentem* quidquid cognoscit simul cognoscit, sicut simul et semel dicit quidquid dicit²; per comparisonem autem ad *cognitum*, dico, quod *ordinate* cognoscit; sed sicut cognitum a Deo non tantum est praesens, sed etiam futurum et possibile; sic et *ordo* ille non est tantum *actualis*, sed etiam *potentialis*, quia non tantum cognoscit res ordinate ordine, qui factus est, sed etiam ordine, quem potest facere. — Quod ergo dicit, quod omnis ordo habet primum et ultimum; verum est de ordine *actuali*, non de ordine *potentiali*; sicut patet in numeris, qui infinitatem habent, et tamen sunt ordinati; habent enim ordinem possibilem, sicut et infinitatem.

7. Ad illud quod obiicitur: aut scit infinita nobis etc.; dicendum, quod scit infinita *in se*, non quidem *actu* infinita, sed *in potentia*; quae autem sunt in potentia sunt actu a Deo scita. Unde infinitas po-

tentialis in cognitis sufficit ad infinitatem actualem divinae comprehensionis; sicut ergo infinitas *in potentia*³ non repugnat finitati actuali in creatura, sic nec infinitas *actualis* cognitionis divinae repugnat finitati creaturae.

8. Ad illud quod obiicitur: aut scit infinita in causa etc.; dicendum, quod utroque modo. — *Et si obiicias*, quod in causa sunt unum; non valet, quia, licet sit una ars et potentia, tamen plures sunt rationes rerum cognoscendarum⁴. — Si *obiicias*, quod in proprio genere sint finita; verum est secundum *esse*, quod habent; sed tamen secundum *esse*, quod possunt habere, sunt saltem infinita *in potentia*, et sic infinita a Deo scita, quia, ut saepe dictum est, quae sunt *in potentia* sunt *actu* a Deo scita.

9. Ad illud quod obiicitur: *A* aut est Deus, aut aliud a Deo etc.; dicendum, quod *scitum a Deo* ali-

Distinctio.

quando nominat ipsam *rationem cognoscendi*, aliquando ipsum *cognitum extra*. Primo modo est Deus, quia, ut dicit Anselmus in *Monologio*⁵, « creatura in Creatore est creatrix essentia ». Secundo autem modo est aliud a Deo; sed tunc non sequitur, quod sit infinitum actu, quia ad hoc, quod infinita sint *actu* scita a Deo, non oportet, quod sint *actu* infinita, sed sufficit, quod sint infinita *in potentia* in proprio genere.

10. Ad illud quod obiicitur: aut *A* est aequale Deo etc.; dicendum secundum distinctionem praedictam, quod primo modo est idem quod Deus; secundo modo est aliud a Deo, pro eo quod, licet habeat infinitatem *in potentia*, non tamen habet infinitatem *actualem*; Deus autem habet actualem.

11. Ad illud quod obiicitur ultimo de potentia faciendi et sciendi et de *velle* sicut et *facere*, patet responsio ex principali solutione⁶.

QUAESTIO II.

Utrum Deus res cognoscat per similitudines rerum, an per earum essentiam.

Supposito, quod Deus cognoscat infinita, quaeritur, utrum cognoscat illa quae cognoscit per *similitudines* rerum, an per earum essentiam⁷. Et quod per *similitudines*, videtur:

I. Primo auctoritate Scripturae. Ioannis primo⁸: *Fundamenta. Quod factum est in ipso vita erat*: ergo omnia, quae

facta sunt, prius erant in Deo cognoscente: ergo vel per similitudinem, vel per veritatem; sed non per veritatem, cum nondum aliquid esset: ergo per similitudinem.

2. Item, Augustinus sexto de Trinitate⁹ dicit, quod « Filius est ars plena omnium rationum viven-

¹ De hac Aristot. dictione cfr. tom. I. pag. 348, nota 5. — Superius post *quod quaecumque* D supplet *Deus*.

² Psalm. 61, 12: Semel locutus est Deus; cfr. I. Sent. d. 27. p. II. q. 2. explicatio huius verbi.

³ DH *infinitus potentialis*.

⁴ Vide infra q. 3.

⁵ Cap. 34. et 36. Verba vide tom. I. pag. 623, nota 3. — In fine solut. verbis *in proprio genere* B praenitit *vel*.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 45. a. 1. q. 2. in fine.

⁷ De hac quaest. cfr. I. Sent. d. 35. q. 1. — Pro *earum essentiam* D *ipsum essentiam*, F *earum essentiam*, C *falso essentiam suam*.

⁸ Vers. 3. seq. — Inferius *pro aliquid esset* cod. F *aliquid essent*.

⁹ Cap. 10. n. 11. — Inferius ABCF omittunt *et*.

tium incommutabilium »; sed rationes in arte nihil aliud sunt quam similitudines rerum artificiarum et ab artifice cognitarum: ergo idem quod prius.

3. Item, Augustinus nono de Trinitate, capitulo undecimo¹, dicit: « Omnis secundum speciem notitia similis est ei rei, quam novit »; sed divina cognitio, cum non sit secundum privationem, est secundum speciem: ergo necesse est, quod sit similis ei rei, quam novit. Sed non esset similis, nisi haberet rei similitudinem: ergo etc.

4. Item, Philosophus² dicit, « quod intellectus quodam modo est omnia »; sed hoc non est ob aliud, nisi quia intelligens hoc ipso, quod intelligit, assimilatur intellecto: ergo si hoc est de generali ratione intelligendi; si Deus aliquid intelligit et cognoscit, necesse est, quod habeat similitudines rerum, quas cognoscit: ergo etc.

5. Item, ad hoc, quod aliquid perfecte cognoscatur, necesse est, esse adaequationem intellectus ad intelligibile³; sed res creata non potest adaequari intellectui creanti per propriam naturam, cum ille sit simplex, et ipsa composita: ergo necesse est, quod adaequetur ei per similitudinem aliquam simplicem et ab omni materia separatam: ergo etc.

6. Item, eodem modo cognoscit Deus res, postquam factae sunt, quo modo cognoscatur, antequam fierent, quia divina notitia non mutatur; sed antequam fierent, non poterat eas cognoscere per proprias essentias; et cognoscebat eas vel per similitudines earum, vel per essentias; et non per essentias: ergo per similitudines. Et eodem modo cognoscit nunc, quo tunc, ergo etc.

7. Item, Deus est *agens a proposito*⁴; sed omne agens a proposito praeconcepit illud quod facturum est; omne autem, quod praeconcepit aliquid, habet aliquo modo illud penes se vel per veritatem, vel per similitudinem: ergo si, antequam res fierent, non habebat eas Deus penes se quantum ad suas essentias, ergo quantum ad earum similitudines.

8. Item, Deus est *exemplar* vere et proprie, sicut vere et proprie est *efficiens* et *fnis*; sed exemplar vere et proprie non est, nisi quod habet similitudines rerum exemplatarum, per quas illas cognoscit et facit: ergo sicut Deo competit ratio exemplaritatis, sic et ratio similitudinis⁵.

9. Item, Deus vere⁶ est *speculum* aeternum, ductivum in omne aliud cognoscibile cognoscendum; sed speculum non ducit in aliud cognoscendum, nisi eius habeat similitudinem; ergo idem quod prius.

10. Item, Deus vere et proprie est *verbum*; sed verbum est similitudo eius quod dicitur: ergo si Filius Dei est verbum, quod dicuntur omnia⁷, necesse est, quod in ipso sint similitudines omnium dictorum.

11. Item, ad perfectionem cognitionis duo concurrunt, scilicet *lux* et *similitudo*; sed ratio perfectissimae lucis omnino salvatur in divina cognitione: ergo similiter et ratio expressivae similitudinis.

CONTRA: 1. Anselmus in Monologio, trigesimo primo capitulo: « Manifestum est, in Verbo, per quod facta sunt omnia⁸, non esse ipsorum similitudinem, sed veram simplicemque essentiam »: ergo si Deus non cognoscit per aliquid extra se, non cognoscit per similitudinem, sed potius per essentiam.

2. Item, ubicumque est *similitudo*, ibi est *convenientia*, ubicumque autem est *convenientia*, ibi est *communicatio* alicuius unius a pluribus; sed Deus et creatura nihil unum communicant, quia tunc illud esset simplicius⁹ Creatore; ergo impossibile est, quod aliqua sit similitudo in Creatore respectu creaturae, vel e converso.

3. Item, similitudo est relatio aequiparantiae¹⁰; sed inter Creatorem et creaturam nulla potest esse relatio aequiparantiae: ergo nec similitudo.

4. Item, sicut *aequalitas* causatur ab unitate in *quantitate*, sic *similitudo* causatur ab unitate in *qualitate*¹¹; sed inter Creatorem et creaturam nullo modo reperitur *aequalitas*, nec vere nec transuntive: ergo nec *similitudo* consimili ratione; aut si ibi reperitur *similitudo* et non *aequalitas*, quaeritur, unde hoc sit.

5. Item, si aliqua est similitudo inter Creatorem et creaturam, minima est: ergo si similitudo est ratio cognoscendi, per se loquendo, ubi maior similitudo, ibi maior ratio cognoscendi, et ubi minima, minima: si ergo Deus cognoscit res per similitudines, sequitur ex hoc, quod minimam habeat rerum cognitionem; quod blasphemum est dicere.

6. Item, una creatura magis assimilatur Deo quam alia, sicut illa quae est, vivit et sentit, quam

¹ Ibid. n. 16, ubi verbis praedictis addit: Est enim alia notitia secundum *privationem*, quam cum improbamus, loquimur; et haec privationis improbatio speciem laudat, ideoque approbatur.

² Libr. III. de Anima, text. 37. (c. 8.). — Pro *intellectus* textus originalis *anima*, A *intelligens*.

³ In qua adaequatione consistit *veritas*; cfr. tom. I. pag. 707, nota 5.

⁴ De hac dictione cfr. tom. I. pag. 714, nota 3.

⁵ Respicitur in hoc arg. definitio *ideae* i. e. exemplaris, ad quod respiciens artifex id quod proposuit efficit. Cfr. tom. I. pag. 600, nota 7.

⁶ Cod. D *vere et proprie*.

⁷ Vide I. Sent. d. 27. p. II. q. 2. — In fine arg. D *cognitorum pro dictorum*.

⁸ Ioan. I, 3: Omnia per ipsum facta sunt. — Verbo *Manifestum* DF praemittunt *Satis* (textus originalis *Satis itaque*).

⁹ Quia universalis, sicut genus simplicius est speciebus; cfr. Aristot., XI. Metaph. c. 1. (X. c. 1.).

¹⁰ Scilicet in qua sunt eiusdem rationis et eodem nomine denominantur extrema; cfr. tom. I. pag. 346, nota 5.

¹¹ Ut docet Aristot., V. Metaph. text. 20. (IV. c. 15.). — Inferius pro *transuntive* DFH *interpretative*.

illa quae tantum est: si ergo¹ maior similitudo est maior ratio cognoscendi, ergo Deus magis cognoscit unam creaturam quam aliam.

7. Item, si intellectus noster esset omnino in actu, non indigeret similitudine: ergo cum divinus intellectus omnino sit in actu² et lux respectu omnis cognoscibilis, videtur, quod ad Dei cognitionem nulla requiritur ratio similitudinis.

8. Item, similitudo est ratio ductiva in aliud, scilicet in illud cuius est similitudo; ubi autem est talis ductio, ibi est decursus et collatio ratiocinativa, hoc autem nullo modo competit divinae cognitioni: ergo nec ratio similitudinis.

9. Item, veritas est ratio cognoscendi, ergo in potissima cognitione potissime salvatur intentio veritatis; sed veritas magis salvatur in ipsa re quam in eius similitudine: ergo si divina cognitio est nobilissima, non cognoscit res per similitudines, sed per essentias.

10. Item, Philosophus, in tertio de Anima³: « In separatis a materia idem est *quod* intelligitur et *quo* »; sed Deus est omnino separatus a materia: ergo *quod* cognoscit et *quo* cognoscit est idem. Sed cognoscit res extra: ergo cognoscit eas per suas essentias, non per similitudines aliquas.

11. Item, ubicumque est immediata et indivisa coniunctio cognoscentis et cognoscibilis, non est opus similitudine; sed Deus est intimus cuilibet rei creatae: ergo ad eius cognitionem non indiget aliqua similitudine.

12. Item, nobilior est modus cognoscendi per essentiam quam per similitudinem; quod patet, quia iste modus cognoscendi spectat ad tertium caelum, sicut dicit Augustinus duodecimo super Genesim ad litteram⁴: ergo si nobiliora sunt Deo tribuenda, videtur, quod magis conveniens sit ponere, quod Deus cognoscat res per essentias quam per similitudines.

13. Item, quanto cognitio est nobilior, tanto immediatior est coniunctio et unio cognoscentis ad cognoscibile; sed divina cognitio habet omnimodam nobilitatem: ergo et perfectissimam unionem. Sed immediatior est coniunctio⁵ et unio, quando cognoscens unitur cognoscibili quantum ad eius essentiam, quam quantum ad eius similitudinem: ergo etc.

CONCLUSIO.

Deus cognoscit res per rationes aeternas, quae sunt rerum similitudines exemplares et perfectissime repraesentativae ac expressivae atque idem essentialiter, quod est ipse Deus.

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum beatum Dionysium et secundum beatum Augustinum in pluribus locis, Deus cognoscit res per rationes aeternas. Ait enim beatus Dionysius in libro de Divinis Nominibus, capitulo quinto⁶: « *Exemplaria* dicimus esse in Deo existentium rationes substantificatas et singulariter praexistentes, quas theologia *praedefinitiones* vocat, et divinas et bonas voluntatum existentium determinativas et effectivas, secundum quas super-substantialis existentia omnia praedefinivit et produxit ». Item, Augustinus in primo Confessionum, circa principium, ad Deum loquens, ait sic: « Deus et dominus omnium quae creasti, et apud te rerum omnium instabilium stant causae, et rerum omnium mutabilium immutabiles manent origines, et omnium irrationabilium et temporalium sempiternae vivunt rationes ». Item, in undecimo de Civitate Dei, capitulo decimo⁷, ait idem: « Non multae, sed una sapientia est, in qua sunt infinita quaedam eique finiti thesauri rerum intelligibilium, in quibus sunt omnes invisibiles atque incommutabiles rationes rerum, etiam visibilibus et mutabilium, quae per ipsam factae sunt, quoniam Deus non aliquid nesciens fecit » etc.

Haec autem sempiternae rationes non sunt rerum essentiae verae et quidditates, cum non sint aliud a Creatore; creatura autem et Creator necessario habent essentias diferentes: et ideo necesse est, quod sint forinae exemplares, ac per hoc ipsarum rerum similitudines repraesentativae; et ideo cognoscendi rationes sunt, quia cognitio, hoc ipso quod cognitio, assimilationem dicit et expressionem inter cognoscentem et cognoscibile. Et ideo ponendum est, secundum quod Sancti dicunt et rationes ostendunt, Deum cognoscere res per earum similitudines.

Ad intelligentiam autem ipsius questionis et obsectorum notandum est, quod *similitudo* dupliciter dicitur: uno modo per convenientiam duorum in ter-

Coactio 1.

Conclusio 2.

Similitudo duplex.

¹ C addit *similitudo in Deo est ratio cognoscendi, et in fine arg. subiungit sed hoc est falsum: ergo etc.*

² DEH *sit actus.*

³ Text. 15. (c. 4.), ubi docet, in substantiis immaterialibus idem esse intelligens ac intelligibile, et sic idem a se et per se intelligi. — In fine arg. pro *aliquis F suas.*

⁴ Cap. 6. n. 15. seqq., ubi distinguit triplicem visionem, scil. corporalem (per corporis sensus), spiritualem et intellectualem; ultima respondet *tertio caelo*, in quod raptus est Apostolus Paulus (II. Cor. 12, 2.).

⁵ Ita H, in aliis *cognitio.*

⁶ Paragr. 8. — DH haec verba Dionysii omittunt et verborum August., I. Confess. c. 6. n. 9, principium sic exhibent: Tu Domine, qui et semper vivis, et nihil moritur in te, quoniam ante primordia saeculorum et ante omne, quod vel ante dici potest, tu es et Deus es etc.

⁷ Num. 3. Post *Non*, pro quo H cum textu originali *Negue*, EH, textu originali approbante, addunt *enim*. Subinde post in *qua sunt* textus originalis prosequitur *immensi quidam atque infiniti thesauri* (Col. 2, 3.); de hoc loco cfr. supra pag. 1, nota 2.

tio, per quem modum dicitur esse «similitudo rerum differentium eadem qualitas¹». Alio modo dicitur *similitudo*, quia unum est similitudo alterius; et hoc est dupliciter: quaedam est similitudo *imitativa*, et sic creatura est similitudo Creatoris; quaedam autem est similitudo *exemplativa*, et sic in Creatore ratio exemplaris est similitudo creaturae. Utrouque autem modo dicta similitudo, videlicet *imitativa* et *exemplativa*, est *exprimens et expressiva*²; et haec est similitudo, quae requiritur ad rerum notitiam habendam. — Sed *notitia* quaedam est *causans res*, quaedam est *causata a rebus*. Ad notitiam *causantem a rebus* requiritur similitudo *imitativa*³; et haec similitudo est ab extra, et ideo aliquam compositionem et additionem ponit circa intellectum cognoscentem; et inde est, quod attestatur imperfecti. — Ad notitiam autem *causantem res* requiritur similitudo *exemplativa*, et haec quidem non est ab extra nec inducit aliquam compositionem nec attestatur alicui imperfecti, sed omnimodae perfectioni. Quia enim ipse intellectus divinus est summa lux et veritas plena et actus purus; sicut divina virtus in causando res sufficiens est se ipsa omnia producere, sic divina lux et veritas omnia exprimere; et quia *exprimere* est actus intrinsecus, ideo aeternus⁴ et quia expressio est quaedam assimilatio, ideo divinus intellectus, sua summa veritate omnia aeternaliter exprimens, habet aeternaliter omnium rerum similitudines exemplares, quae non sunt *aliud* ab ipso, sed sunt quod est essentialiter⁴. — *Rursus*, quia exprimit in quantum summa lux et actus purus, ideo exprimit lucidissime, expressissime, perfectissime, ac per hoc aequaliter et secundum intentionem similitudinis in nullo diminutae; et hinc est, quod omnia cognoscit perfectissime, distinctissime et integerrime. — His visis, facile est ad obiecta respondere.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur de Anselmo, dicendum, quod Anselmus loquitur ibi de similitudine, quae est causata a rei veritate; unde accipit ibi *similitudinem*, secundum quod exprimit sub ratione imitationis potius quam exemplaritatis; et hoc modo ponitur in producto respectu *producentis*, et non e converso, sicut subdit⁵; alio vero modo nihil impedit poni in producente respectu *producti*.

2. Ad illud quod obiicitur: ubicumque est similitudo, ibi est convenientia etc.; dicendum, quod similitudo, quae est convenientia duorum in tertio, non ponitur in Deo respectu creaturae; sed similitudinem, qua aliquid dicitur esse *imitativum* alicuius, bene con-

tingit ponere in *creatura* respectu Creatoris, et similitudinem, qua aliquid dicitur esse *exemplativum* alicuius, in *Creatore* respectu creaturae. Ad hanc enim similitudinem non requiritur convenientia per participationem alicuius *communis*, sed sufficit convenientia *ordinis* secundum rationem causantis et causati, experimentis et expressi.

3. 4. Ad illud quod obiicitur, quod similitudo est relatio aequiparantiae etc.; dicendum, quod verum est de illa similitudine, quae causatur per convenientiam unius tertii participati; et hoc modo non ponimus eam hinc. — Et per hoc patet responsio ad illud quod obiicitur de aequalitate. — Quod tamen quaeritur: cur non est aliquo modo aequalitas, sicut similitudo? dicendum, quod *aequalitas* includit in se *commensurationem*, quae nullo modo potest esse inter finitum et infinitum; *similitudo* autem dicitur expressionem, et haec bene potest esse inter Creatorem et creaturam. Unde sicut non sequitur: hoc non aequatur illi, ergo non imitatur illud, vel non exemplatur ab illo; sic intelligendum est in proposito.

5. Ad illud quod obiicitur, quod si aliqua est similitudo inter Creatorem et creaturam, minima est etc.; iam patet responsio: quia similitudo per *participationem* non solum minima est, verum etiam nulla; similitudo vero per *imitationem* est maior et minor in creatura, secundum quod ipsa plus vel minus accedit ad bonitatem divinam; similitudo autem per *exemplationem* et *expressionem* summa est in Creatore respectu omnis creaturae, quia ipsa veritas, cum sit summa lux, summe exprimit omnia; et ideo non sequitur, quod magis cognoscat unam creaturam quam aliam.

6. Ad illud quod obiicitur, quod una creatura magis assimilatur Deo quam alia etc.; iam similiter patet responsio: hoc enim verum est de similitudine *imitativa* ex parte creaturae; sed haec non est ratio cognoscendi, sed altera, videlicet *exemplativa*, quae summe⁶ et aequaliter exprimit omnia.

7. Ad illud quod obiicitur, quod si intellectus noster esset omnino in actu, non indigeret similitudine etc.; dicendum, quod verum est, quod non indigeret similitudine accepta vel recepta *ab extra*, sed nihilominus ipse uteretur *se* ut similitudine ad cognoscendum alia; et hoc modo, non alio, ponimus similitudinem in cognitione divina.

8. Ad illud quod obiicitur, quod similitudo est ratio ductiva in aliud etc.; dicendum, quod verum est de similitudine, quae dependet a re *extra*; de

¹ Ut ait Boeth. III. de Differentiis topic. Cfr. tom. IV. pag. 139, nota 5. — De duplici hac similitudine cfr. I. Sent. d. 35. q. 1. in corp. et ad 2, ubi refertur similitudo *univocationis* (duorum in tertio), *imitationis* et *expressionis*.

² Scilicet quatenus intellectui facit obiecta cognoscere; cfr. I. Sent. d. 35. q. 1. in corp., et Hexaem. Serm. 42. et etiam solut. ad 9.

³ Ita recte A G, alii *exemplativa*.

⁴ Ita B E G (G supplet *id* ante *quod*), qui tamen perperam S. Bonav. — Tom. V.

omittunt *aliud* ante *ab ipso*, refragantibus aliis codd., sed hi deinde corrupte varia exhibent.

⁵ Loc. cit.: In factis vero non esse simplicem absolutamque essentiam, sed verae illius essentiae vix aliquam imitationem. Unde necesse est, non idem Verbum secundum rerum creaturam similitudinem magis vel minus esse verum, sed omnem creatam naturam eo altiori gradu essentiae dignitatisque consistere, quo magis illi propinquare videtur.

⁶ C *simul similiter*, F *similiter*.

alia autem similitudine non est verum, quod per modum decursus et viae, sed solum per modum lucis perfecte experimentis et quietantis ipsam¹ cognoscentem.

Veritas dupl.
plex.

9. Ad illud quod obiicitur, quod veritas est ratio cognoscendi etc.; dicendum, quod veritas dupliciter dicitur: uno modo *veritas* idem est quod *reicentitas*, secundum quod dicit Augustinus in Soliloquiis², quod « verum est id quod est ». Alio modo veritas est *lux expressiva in cognitione intellectuali*, secundum quod dicit Anselmus in libro de Veritate³, quod « veritas est rectitudo sola mente perceptibilis ». Primo modo *veritas* est ratio cognoscendi, sed remota; secundo modo est ratio cognoscendi proxima et immediata. Cum ergo dicitur, quod veritas magis salvatur in ipsa rei entitate quam in similitudine; verum est de veritate primo modo, non secundo. Sed veritas illa, quae est ratio cognoscendi proxima et immediata, illa magis salvatur in similitudine, quae est apud intellectum, maxime et potissime in illa similitudine, quae est *exemplativa rerum*; illa enim similitudine exemplaris perfectius exprimit rem, quam ipsa res causata exprimat se ipsam. Et propter hoc Deus perfectius cognoscit res per similitudines illas, quam cognosceret per suas essentias; et Angeli perfectius cognoscunt in Verbo quam in proprio genere. Propter quod et Augustinus frequenter dicit⁴, quod cognitio in Verbo assimilatur luci diei, cognitio autem in proprio genere assimilatur vesperi, propter hoc quod omnis creatura tenebra est respectu divinae lucis

Notandum.

10. Ad illud autem quod obiicitur, quod in separatis a materia non differt etc.; dicendum, quod verbum illud non tantum intelligitur de separatis a materia a parte intelligentium⁵, verum etiam intelligibilem, utpote quando separatam a materia intelligit separatam a materia, tunc idem erit *quod intelligit et quo intelligitur*; et hoc non semper, sed quando intellectus convertitur in se ipsum. Et hoc locum habet, quando Deus intelligit se; non autem habet lo-

cum in ipso respectu creaturae, quia, licet Deus sit separatus a materia, non tamen res intellectae.

11. Ad illud autem quod obiicitur, quod ubi est immediatio cognoscentis et cognoscibilis etc.; dicendum, quod uno cognoscentis et cognoscibilis dupliciter potest esse: aut secundum rationem *essendi et conservandi et causandi*; aut secundum rationem *cognoscendi*. Tunc autem est immediata coniunctio secundum rationem *causandi*, quando causa immediate producit et causat et tenet effectum; tunc autem est immediata coniunctio secundum rationem *cognoscendi*, quando cognoscentis cognoscit cognoscibile vel per essentiam cognoscentis, vel per essentiam cogniti; et tunc non est opus similitudine intermedia, quae differat ab utroque extremorum. Nihilominus tamen ipsa essentia, in quantum est ratio cognoscendi, tenet rationem similitudinis; et hoc modo ponimus similitudinem circa divinam cognitionem, quae non est aliud quam ipsa essentia cognoscentis.

Unio duplex.

12. Ad illud quod obiicitur, quod nobilior est cognitio per essentiam quam per similitudinem etc.; dicendum, quod verum est de illa similitudine, quae est abstracta et causata ab ipsa rei essentia, cuiusmodi requiritur similitudo ad cognitionem causatam; sed non est verum de similitudine, quae est idem quod essentia cognoscentis. Perfectior enim est cognitio, qua cognoscentis nititur se ipso ut similitudine ad cognoscendum aliquid, quam cognitio, qua cognoscentis recipit aliquid ex parte cogniti⁶.

Notandum.

13. Ad illud autem quod obiicitur, quod quanto cognitio est nobilior, tanto immediatio est coniunctio et uno cognoscentis ad cognoscibile etc.; iam patet responsio: quia similitudo, quae non est aliud quam ipsum cognoscentis, non ponit distantiam aliquam secundum rem nec etiam secundum rationem, quia cognoscentis in quantum cognoscentis dicit rationem similitudinis; et ideo similitudo, quae est ratio⁷ cognoscendi, in nullo egreditur extra rationem cognoscentis et cognoscibilis.

QUAESTIO III.

Utrum Deus res cognoscat per similitudines realiter differentes.

Supposito, quod Deus cognoscat res per similitudines exemplares, quaeritur, utrum per similitudines realiter differentes. Et quod sic, videtur:

1. *Auctoritate.* Augustinus, Octoginta trium Ad oppositum. Questionum, quaestione de ideis⁸: « Si dici recte aut credi non potest, Deum condidisse omnia irrationalia

¹ F *spiritum*.

² Libr. II. c. 5. n. 8: Verum mihi videtur esse id quod est.

³ Sive in Dialogo de veritate, c. 11.

⁴ Cfr. II. Sent. d. 4. a. 3. q. 2, ubi diversi loci August. in nota 5. allegati sunt. — Superius vocibus *quam cognosceret* D II insererunt *si*, et post *cognoscat* A supplēt *res*.

⁵ A B *intellectus*. Inferius post *tunc* F prosequitur *enim*

idem intelligit se, non autem habet etc. Pro *quod intelligit* D H *quod intelligitur*.

⁶ Vide I. Sent. d. 35. q. 1. ad 3.

⁷ F *medium*.

⁸ Quaest. 46. n. 2. — Cfr. I. Sent. d. 35. q. 2. seqq., ubi eadem quaestio solvitur.

biliter; restat, ut omnia sint ratione condita, nec eadem ratione homo, qua equus; hoc enim absurdum est existimare: singula igitur propriis sunt creata rationibus».

2. Item, ibidem¹: «Ideae sunt formae incommutabiles, quae divina intelligentia continentur»; sed omnis forma res: ergo si plures sunt formae, plures sunt res. Si ergo ideae sunt plures, necesse est, eas realiter esse differentes.

3. Item, Dionysius, de Divinis Nominibus, capitulo quinto²: «Exemplaria in Deo esse dicimus existentium rationes substantificas et singulariter praesistentes, quas theologia *praedefinitiones* vocat»; sed diversarum rerum diversae sunt rationes substantificae: ergo cum res creatae realiter sint diversae, necesse est, rationes illas substantificas esse realiter distinctas.

4. Item, Philosophus, septimo Metaphysicae³: «Omne agens per exemplar in fine operationis est forma rei actae»; sed Deus est agens ad exemplar: ergo si formae completivae rerum factarum habent differentiam realem, necesse est, rationes illas exemplares habere diversitatem realem.

5. Item, hoc ipsum videtur *ratione*. Deus est agens a proposito⁴; sed agens a proposito non producit res, nisi habeat eas penes se; ergo si producit rerum diversitatem, necesse est, quod penes se habeat ipsas sub ratione diversitatis. Sed non habet eas nisi per earum rationes: ergo necesse est, rerum rationes realiter diversificari.

6. Item, quidquid res habent accipiunt a Deo; ergo cum habeant diversitatem ad invicem, recipiunt illam ab illa nobilissima arte: ergo si illam inde accipiunt, necesse est, illam ibi reperiri. Sed non est ibi nisi in rationibus exemplaribus: ergo necesse est, illas realiter distinguere.

7. Item, oppositorum effectuum oppositae sunt causae proximae et immediate et uniformiter agentes⁵; sed rationes exemplares rerum sunt causae proximae et immediate et uniformiter agentes: ergo cum sint causae rerum non tantum diversarum, verum etiam oppositarum; necesse est, quod non tantum distinguantur realiter, verum etiam ad invicem opponantur.

8. Item, «numerus, ut dicit Boethius⁶, fuit maximum in animo Conditoris exemplar»; et Augu-

stinus in secundo de Libero Arbitrio dicit, quod idem est numerus et sapientia; et constans est, quod non reperitur in Deo numerus exemplaris nisi quantum ad rationes exemplares. Si ergo numerus verum ponit pluralitatem, et in illis rationibus vere et proprie ponitur ratio numeri: vere ergo et proprie ponitur diversitas realis.

9. Item, ad perfectionem cognitionis facit distincte cognoscere: ergo perfectissima cognitio⁷ distinctissime cognoscit; sed Deus non cognoscit res nisi eo modo, quo eas penes se habet: ergo necesse est, quod eas penes se habeat distinctissime. Sed non habet eas nisi per rationes suas: ergo necesse est, eas esse distinctissimas: ergo non tantum est ibi distinctio secundum rationem, verum etiam secundum rem.

10. Item, Deus non aliter cognoscit res intra se et extra se, immo uniformiter; sed extra cognoscit eas sub reali distinctione: ergo et intra. Sed eo modo cognoscit, quo habet: ergo penes se habet eas ut realiter distinctas.

11. Item, simile simili cognoscitur; haec est per se vera, cum dicit Augustinus nono de Trinitate⁸: «Omnis secundum speciem notitia similis est ei rei, quae cognoscitur»: ergo *ab oppositis*, dissimile dissimili cognoscitur; sed dissimilia sunt cognita realiter⁹: ergo et rationes cognoscendi sunt realiter dissimiles, ergo et realiter differentes.

12. Item, quod est simile uni oppositorum in quantum tale est dissimile eius opposito: ergo si idea albi est similis albo, est dissimilis nigro, pari ratione et idea nigri dissimilis est albo: ergo necesse est, ideas albi et nigri esse dissimiles a se invicem: ergo et realiter differentes.

13. Item, idea est similitudo; aut ergo secundum *totum*, aut secundum *partem*. Si secundum *partem*: ergo nunquam per eam totaliter nec cognoscitur. Si secundum *totum*; sed quaecumque sunt similia secundum totum alicui uni, secundum totum¹⁰ in nullo sunt dissimilia: ergo si una esset similitudo creaturarum secundum rem, necesse esset, eas realiter esse differentes. Sed constat, quod realiter differunt: ergo necesse est, quod eis correspondeat realis differentia similitudinum exemplarium.

14. Item, ratio exemplaris est similitudo rei cognitae; aut ergo similitudo *communis*, aut *pro-*

¹ Textus originalis: Sunt namque ideae principales formae quaedam vel rationes rerum stabiles aique incommutabiles, quae ipsae formatae non sunt, ac per hoc aeternae ac semper eodem modo sese habentes, quae in divina intelligentia continentur.

² Paragr. 8.

³ Text. 23. (VI. c. 7.), ubi ostendit, quomodo fiant ea quae fiunt ab arte [i. e. quorum forma est in anima], scilicet ex sanitate v. g. et ex domo in anima existente fieri sanitatem et domum in materia.

⁴ Vide supra pag. 7, nota 4.

⁵ Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 56. (c. 10.) et IV. Meteor. text. 41. (c. 7.): Contrariae contrariorum causae.

⁶ Libr. I. Arithmet. c. 2: Hoc enim fuit principale in animo Conditoris exemplar. — Sententia August. habetur II. de Lib. Arb. c. 11. n. 30. seqq. Cfr. Glossa *ordinaria* (ex Rabano) in Sap. 11, 21: Omnia in mensura et numero et pondere disposita. — Finem arg. D exhibet sic: *videtur, quod vere et proprie poneretur ratio diversitatis realis.*

⁷ C *perfectissime cognoscens*, qui in fine arg. legit *ergo habet eas distinctissimas; quare non tantum distinguuntur secundum rationem, verum etiam secundum rem.*

⁸ Cap. 11. n. 16: Sed omnis... ei rei, quam novit.

⁹ Supple: dissimilia.

¹⁰ D G omitunt *secundum totum*, C addit *ipsa inter se.*

pria. Si *communis*: ergo per eam non cognoscuntur proprietates rerum; si *propria*; sed similitudines propriae multiplicantur secundum pluralitatem rerum: si igitur res creatae sunt realiter diversae, necesse est, et earum similitudines realiter differre ad invicem.

15. Item, appelletur *A* ratio, qua factus est homo; *B* ratio, qua factus est asinus; constans est, quod *A* non est *B*: si ergo illa quorum unum de altero non praedicatur in divinis differunt realiter, et non solum secundum rationem; videtur, quod illa sint realiter diversa. *Minor* manifesta est, quia licet bonitas, sapientia et potentia sint differentia ratione, nihilominus tamen praedicantur de se invicem.

16. Item, *A* non est similitudo asini, nec *B* similitudo hominis: ergo *A* aliquo modo plus accedit ad hominem quam ad asinum; sed hoc non esset, nisi aliquo modo plus conveniret cum homine¹ *A* quam *B*; hoc autem esse non posset, nisi aliquo modo haberet differentiam realem: ergo etc.

17. Item, si rationes illae ideales plurificuntur ratione, aut rationi respondet *aliquid*, aut *nihil*. Si *nihil*: ergo vana est; si *aliquid*: ergo necesse est alio quo modo, quod in illis rationibus sit differentia realis.

18. Item, rationes illae aut differunt ratione *connotati*, aut ratione *sui*. Si ratione *connotati*: ergo cum illud sit temporale, erit² causa aeterni; si ratione *sui*; sed quae se ipsis distinguuntur, realiter differunt: ergo rationes illae realiter diversificantur.

19. Item, si differunt ratione *connotati*: ergo cum verbum magis connotet effectum quam ratio vel idea — quia, ut dicitur Octoginta tribus Quaestionibus³, « Verbum dicit operativam potentiam » — videtur ergo, quod si hoc esset causa, plura in divinis dicerentur esse verba; sed constat, quod hoc est falsum: ergo ad hoc, quod plures rationes dicantur, non sufficit differentia *connotatorum*.

20. Item, res causatae sunt a rationibus et non e converso: ergo et pluralitas rationum est prior pluralitate rerum connotatarum: ergo si plurificantur, hoc non facit differentia *connotatorum*; necesse est ergo, quod se ipsis realiter distinguantur.

21. Item, pluralitas personarum maior est quam pluralitas specierum vel rationum; sed divinae simplicitati non repugnat realis differentia personarum⁴:

ergo nec pluralitas realis rationum idealium. Si ergo Sancti dicunt, eas esse plures; videtur, quod fatendum sit, eas esse realiter diferentes.

SED CONTRA: 1. Dionysius capitulo quinto⁵ de *Fundamenta*. Divinis Nominibus, loquens de Deo dicit sic: « Omnia quidem in se praelabel secundum unam simplicitatis excellentiam, omnem dupliciter rennens ». Si ergo Deus praehabet in se res per rerum rationes; et illae refugiant omnem duplicitem: ergo nullam habent realem diversitatem.

2. Item, ibidem⁶: « Multorum participantium unus sol causis in se ipso uniformiter praeaccipit; multo fortius in causa ipsius et omnium praeesistere existentium omnium exemplaria secundum supersubstantialem unionem est concedendum »; sed hoc non esset, si rationes illae essent realiter distinctae: ergo nullam habent realem diversitatem.

3. Item, Augustinus, sexto de Trinitate, decimo capitulo⁷: « Filius est ars omnipotentis plena omnium rationum viventium, et omnia in ipso unum sunt »; sed hoc non esset, si rationes illae essent realiter diversae: ergo necessario sunt realiter indistinctae.

4. Item, hoc ipsum ostendit Dionysius, de Divinis Nominibus, quinto capitulo⁸, tali ratione: omnes lineae originaliter sunt in puncto, et omnes numeri in unitate; et tamen ex hoc non ponitur in puncto et in unitate realis diversitas in creatura: ergo nec in causa suprema.

5. Item, non est status nisi in uno; sed in quolibet genere causae necesse est ponere statum⁹: ergo si Deus est causa exemplaris, in qua est status omnium causarum formalium; necesse est ergo, quod habeat omnimodam unitatem secundum rem.

6. Item, quod est perfectius Deo est attribuendum; sed perfectius est uno cognoscere plura, quam pluribus plura: ergo etc.

7. Item, divina cognitio est infinita, ergo nullo modo est arctata nec limitata: ergo nec ratio cognoscendi in Deo aliquo modo limitatur; sed si ad plures res cognoscendas requirerentur plures rationes realiter diferentes, tunc esset aliquo modo limitata et arctata¹⁰: ergo si hoc est impossibile ponere, impossibile est, quod rationes illae sint realiter diversae.

8. Item, ratio cognoscendi in divinis nominat quid essentiale, quia commune tribus personis; sed

¹ DG addunt *quam cum asino, vel plus*. Inferius pro *haberet* B G H *haberet*.

² C. suppl. *temporale*.

³ Quaest. 63: Sed hoc loco melius *verbum* interpretatur, ut significetur non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam, quae per Verbum facta sunt operativa potentia; *ratio* autem, etsi nihil per illam fiat, recte ratio dicitur. — Pro *ut dicitur* G *ut dicit Augustinus*. Infra pro *plura* F *pluralitatis*; fortasse legendum: *si hoc esset causa pluralitatis, plura in divinis* etc.

⁴ Vide infra Quaest. de Trin. q. 3. a. 2.

⁵ Paragr. 9. Pro *rennens* (ἀπεναντιοῦν) Scotus Erigena et abbas Vercellensis utuntur voce *respuens*.

⁶ Paragr. 8.

⁷ Numi. 11: Ars quaedam omnipotentis atque sapientis Dei plena omnium rationum viventium incommutabilem, et omnes unum in ea, sicut ipsa unum de uno, cum quo unum. — DG finem arg. sic exhibent: *ergo nullam habent realem diversitatem*.

⁸ Paragr. 6. Nonnulli codd. allegant etiam c. 2, ubi § 5. de *lineis* agitur. — Inferius pro *reals* A B C E H *realiter*.

⁹ Ut ostendit Aristot. II. *Metaph.* text. 5. seqq. (l. brevior, c. 2.). — Superius pro *in uno* D G H *in summo*. Aristot., II. de *Caelo* et *mundo*, text. 22. (c. 4.): Prius natura in unoquoque genere est *unum* multis et simplex composito. Cfr. tom. II. pag. 26, nota 11, pag. 99, nota 3. et pag. 355, nota 3.

¹⁰ A B E *perperam tunc essent... limitatae et arctatae*.

quae essentialia sunt in divinis, nullo modo plurificantur secundum rem, quia, si realiter plurificarentur, essent in divinis¹ plures essentialia; sed hoc est impossibile: ergo impossibile est, rationes illas realiter differre.

9. Item, quaecumque distinguuntur realiter aut distinguuntur *origine*, aut *qualitate*, sicut dicit Richardus²; sed rationes illae non possunt distingui *qualitate*, quia talis distinctio non cadit in divinis; nec *origine*, quia una non manat ab alia: ergo impossibile est, eas esse realiter diversas.

10. Item, rationes illae aeternae sunt rerum productivae; aut ergo *producentes tantum*, aut *productives et productivae*. Si *producentes et productivae*: ergo cum producentes et productivae distinguuntur realiter, rationes illae realiter a Deo distinguuntur, cum non sit dare aliquid aliud, a quo producuntur: ergo non essent ipse Deus, nec Deus se ipso cognosceret res; quod est impossibile. Si sunt *producentes tantum*: ergo tenent rationem principii solius; sed principium tale est principium primum, et principium primum non est nisi unice unum: ergo impossibile est, quod rationes illae realiter distinguantur.

11. Item, ratio exemplaris nominat illud, per quod res cognoscitur; sed illud quo res cognoscitur non est nisi forma: ergo si Deus cognosceret res per rationes exemplares realiter differentes, necesse esset, ipsum divinum *esse esse* multiforme. Sed hoc est omnino impossibile: ergo et primum.

12. Item, si realiter distinguuntur; cum sint res, quibus est fruendum, et res, quibus est fruendum, faciunt nos beatos³; nullus esset beatus, nisi cognosceret omnes rationes exemplares, sicut nullus est beatus, cui deest notitia alicuius trium personarum. Sed hoc est falsum et absurdum: ergo et primum.

13. Item, ratio idealis in Deo non dicit quid inherens, sed magis per se stans, quemadmodum et Verbum: ergo si plures essent rationes realiter differentes; quot sunt ibi rationes, tot essent substantiae per se stantes: ergo tot essent divinae personae, vel essentialia, quot sunt ideae. Sed hoc est falsum et contra fidem: ergo erroneum⁴ est dicere, eas realiter differre.

14. Item, si realiter differunt, aut sicut *res absolutae*, aut sicut *respectus*; sed non sicut *respectus*, quia nullus respectus censetur nomine eius, ad quod refertur, maxime in relatione superpositio-

nis⁵; sed *ratio hominis* dicitur ipse homo: in Deo ergo ratio idealis non est imposita a respectu reali. Si igitur plurificantur realiter, plurificantur sicut *formae absolutae*; ergo si hoc est impossibile, impossibile est, rationes illas realiter differre.

15. Item, si distinguuntur realiter sicut diversi *respectus reales*; cum in respectu reali relativa sint simul natura⁶, simul natura essent idea et ideatum, ergo Creator et creatura; sed hoc est omnino absurdum: ergo impossibile est, quod rationes illae diversificentur sicut diversi *respectus reales*; nec sicut diversae *res absolutae*; hoc constat: ergo nullam habent realem diversitatem.

16. Item, omnis realis diversitas aut facit aliud et aliud, aut alium et alium, aut alterum et alterum⁷; sed nullo istorum modorum est ponere circa illas aeternas rationes, quia nec est ibi essentialis diversitas nec personalis nec accidentalis: ergo nullo modo est distinctio vel differentia realis.

CONCLUSIO.

Deus res cognoscit se ipso ut similitudine expressiva omnium, ita ut rationes ideales non plurificentur in Deo secundum rem, sed tantum secundum rationem.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod absque dubio Deus res cognoscit; et quod se ipso cognoscit; et quod cognoscit se ipso ut similitudine; et quod similitudo illa, qua cognoscit, non est accepta similitudo ab extra nec similitudo per convenientiam in aliqua tertia natura, sed similitudo illa nihil aliud est quam veritas expressiva, sicut ostensum fuit in quaestione praemissa. Dicere ergo, quod Deus cognoscit res se ipso ut similitudine, non est aliud quam dicere, quod Deus cognoscit res se ipso ut veritate sive ut summa luce res ceteras⁸ exprimente. Et quoniam divina veritas potentissima est ad res omnes totaliter exprimendas, sicut divina virtus ad res omnes totaliter faciendas; ideo Deus cognoscit se ipso ut veritate exprimente res multimodas et totaliter. Potens est autem divina veritas, quamvis sit una, omnia exprimere per modum similitudinis exemplaris, quia ipsa est omnino *extra genus* et ad nihil coarctata; ipsa etiam est actus purus, cetera autem respectu eius sunt materialia et possibilis. Quoniam ergo unum secundum formam potest assimilari pluribus secundum materiam, sicut

¹ C *alias in divinis essent*, D G *quia sic essent in Deo*.

² Scil. a S. Victore, IV. de Trin. c. 43. seq. Cfr. tom. II. pag. 103, nota 6. et pag. 104, nota 5.

³ Secundum August., I. de Doctr. christiana, c. 31. n. 34.

⁴ B *haereticum*.

⁵ Relatio praedicalis dividitur in relationem *aequiparantiae* (v. g. similitudinis) et relationem *disparantiae*; posterior sub se continet relationes *superpositionis* v. g. relatio-

nes patris, domini, causae, producentis etc., et relationes *superpositionis* v. g. filii, servi, effectus, producti etc.

⁶ Vide Aristot., de Praedicam. c. de *His quae ad aliquid*.

⁷ Cfr. Porphyry., de Praedicab. c. de *Differentia*. — Hoc arg. desideratur in C D G. — Inferius ex E H posuimus *accidentalitatis*, in aliis actualis.

⁸ Pro *ceteras*, quod G omittit, A H *creatas*. D *omnes res terrenas*.

patet de albedine in homine et lapide; cum ipsa veritas indifferenter se habeat ad omnia, et cetera sint sibi materialia, ipsa ut actus purus esse potest similitudo expressiva omnium.

Conclusio 2.

In hac autem expressione est tria intelligere, scilicet ipsam *veritatem*, ipsam *expressionem* et ipsam *rem*. *Veritas* exprimitur una sola est et re et ratione; ipsae autem *res*, quae exprimuntur, habent multiformitatem vel actualem, vel possibilem; *expressio* vero, secundum id *quod* est, nihil aliud est quam ipsa veritas; sed secundum id *ad quod* est, tenet se ex parte rerum, quae exprimuntur.

Unde expressio unius rei et alterius rei *in* divina, vel *a* divina veritate, secundum id *quod* est; non est aliud et aliud; sed secundum id *ad quod* est, plurificari dicitur; quia exprimeret hominem non est exprimeret asinum, sicut praedestinare Petrum non est praedestinare Paulum, nec creare hominem est creare Angelum, licet actus divinus sit unus. Quoniam ergo rationes ideales nominant ipsas expressiones divinae veritatis respectu rerum, ideo plurificari dicuntur non secundum id *quod significant*,

Conclusio 3.

sed secundum id *quod connotant*, non secundum id *quod* sunt, sed secundum id *ad quod* sunt sive ad *quod* comparantur. Et quia ad illud sunt non secundum *realem respectum*, qui sit in Deo, quia Deus ad nihil extrinsecum realiter refertur, sed solum secundum *rationem intelligenti*, cui correspondet realis respectus in actu vel aptitudine ex parte rerum¹:

Conclusio 4.

ideo dicendum, quod rationes ideales in Deo plurificantur non secundum *rem*, sed secundum *rationem*, quae quidem ratio non tantum est ex parte intelligentis; sed etiam ex parte rei intellectae.

Conclusio 5.

Huius autem simile non perfecte reperitur in creatura; sed si intelligeretur per impossibile, quod lux esset sua illuminatio et irradiatio; dicere possumus, quod eiusdem lucis et luminis essent plures irradiationes, propter hoc quod irradiatio dicitur diametralis sive orthogonalis² ipsius luminis directionem; propter quod diversorum illuminatorum plures dicerentur irradiationes, in una tamen luce et in uno lumine. Sic et in proposito intelligendum est, quia ipsa divina veritas est lux, et ipsius expressiones respectu rerum sunt quasi luminosae irradiationes, licet intrinsecae, quae determinate ducunt et dirigunt in id quod exprimitur. Et hoc est quod dicit Dionysius septimo capitulo³ de Divinis Nominibus: « Non ex entibus entia dicens novit divinus intellectus, sed ex se ipso et in ipso secundum omnium causam, notitiam et

Notandum.

scienciam et substantiam praehabet et praeconcepit, non secundum ideam singulis se immittens; hoc est, non secundum ideam realiter diferentes, sed secundum unam causae excellentiam omnia noscens et continens, sicut et lux secundum causam in se notitiam tenebrarum praecepit et non aliunde cognoscens tenebras quam a lucis defectu. Sese igitur divina sapientia agnoscens, cognoscit omnia materialia immaterialiter, et indivisim divisibilia, et singulariter multa, ipso uno omnia cognoscens et producens ». In quo manifeste ostendit Dionysius, quod in ratione cognoscendi non cadit realis pluralitas, quia hoc derogaret perfectioni cognitionis divinae; et hoc ipsum perfectius ostendit in quinto capitulo, sicut supra⁴ allegatum est. Et ideo concedendae sunt rationes, quae factae sunt ad partem istam.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur in contrarium de Augustino, quod alia ratione conditus est homo, alia equus etc.; dicendum, quod *alieta* ibi non dicit realem differentiam, sed tantum secundum rationem.

Solutio oppositorum.

2. Ad illud quod obiicitur, quod idea est forma et res etc.; dicendum, quod idea et dicit *rem* et dicit *modum rei* — dicit enim formam comparatam ad illud quod exprimitur — nec plurificatur, in quantum dicit *rem*, sed in quantum dicit *modum rei*; et ideo, cum procedit a pluralitate idearum ad pluralitatem rerum in divinis, procedit a pluralitate *modi* ad pluralitatem *rei*; et ideo⁵ peccat secundum *accidens*, vel secundum *figuram dictionis*⁶.

3. Ad illud quod obiicitur, quod secundum Dionysium ideae sunt rationes substantiales; dicendum, quod *substantificae* dicuntur, vel quia in se subsistunt, vel quia substantias⁶ rerum efficiunt, vel substantias rerum exprimunt, non quia sint substantiae vel essentiae ipsarum rerum. Licet autem essentiae ipsarum rerum in rebus multiplicentur, quia ipsis rebus intrinsecae sunt; non tamen oportet de illis rationibus exemplaribus, quia constitutionem rerum non ingrediuntur.

Notandum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod agens ad exemplar est forma rei operatae; dicendum, quod illud intelligitur de agente ad exemplar, quod ab ipso exemplari dirigitur et regulatur, sicut est agens creatum; nec de illo adhuc intelligitur *proprie*, quod secundum veritatem sit forma rei productae, sed aliquid penes se habet, quod tenet rei producendae similitudinem, sicut medicus in curando prius sanitatem habet in mente et arte, quam postea facit in opere; et ita ex duplici parte deficit ratio introducta.

Notandum.

¹ Cfr. I. Sent. d. 30. q. 3. — Inferius pro *intelligentis* A B *intellectus*.

² Sive rectangularem. — Superius ex DFG posuimus *eiusdem lucis et eiusdem luminis*; in aliis *eiusdem lucis et illuminationis*.

³ Paragr. 2. Cfr. tom. I. pag. 609, nota 5; quae ibidem dicta sunt de vocibus *se immittens* valent etiam hic [loc. cit. pro *apud Scotum Erigenam* substitucendum in versione an-

tiqua apud S. Thomam], scil. quod codd. omittunt *se*. ABC EFH omittunt *omnium*, textus originalis omittit *hoc est non secundum ideam realiter diferentes*, ex quo substituiimus *praecepit* (προελατρεν) pro lectione codicum *percipit*.

⁴ Fundam. 1. 2. 4, et quaest. praeced. in corp.

⁵ Cfr. Aristot., I. Elench. c. 3. (c. 4.), ex quo tom. I. pag. 58, nota 5, pag. 375, nota 9, et pag. 740, nota 6, plura retulimus.

⁶ B addit *ipsas*, EH *ipsarum*.

5. Ad illud quod obiicitur, quod agens a proposito non producit res, nisi eas habeat penes se; dicendum, quod non oportet, quod eas habeat per veritatem, sed per similitudinem, quam quidem similitudinem non est necesse per omnia esse conformem his quorum est similitudo; sicut patet, quia materialium incorruptibilis, ac per hoc et multorum potest esse uniformis et differentium indivisa; et ideo non sequitur, quodsi pluralitas repraesentatur ab ipsis rationibus exemplaribus, quod ipsae sint realiter plures; sicut non sequitur, quod materialium sint materiales.

6. Ad illud quod obiicitur, quod quicquid res habent accipiunt a Deo; dicendum, quod accipiunt ab eo, sicut ab eo qui de nihilo potest aliquid facere, non quia accipiunt aliquid, quod sit suae substantiae; et ideo non sequitur, quodsi creatura habeat aliquid in proprio genere, quod propter hoc necesse sit illud reperire in dante ¹ *actu*; sed sufficit, quod solum reperitur secundum *potentiam efficientem*, vel *exemplaritatem repraesentantem*.

7. Ad illud quod obiicitur, quod oppositorum effectuum oppositae sunt causae proximae et immediate etc.; dicendum, quod illud habet veritatem in *causis coarctatis*, quae non producunt multa nisi per multa, ideo nec opposita nisi per opposita; non autem in *causa causarum*, quae nullam coarctationem seu limitationem habet, sed omnimodam libertatem respectu effectuum producendorum, quantumcumque differentium ².

8. Ad illud quod obiicitur, quod numerus fuit maximum exemplar in animo Conditoris; dicendum, quod hoc dicitur, non quia in Deo propria sit numerus, cum ille sit ex aggregatione diversarum unitatum ³, sed quia Deus ipse cognoscit numerum, secundum quem omnes proportionem rerum creandarum attenduntur. — Vel si dicatur alicubi, quod in Deo sit numerus idearum, ille distrahit a ratione numeri *proprie* dicti, sicut et numerus personarum, qui non est per plurificationem unitatum, sed per replicationem eiusdem unitatis circa diversas hypostases ⁴; sic et numerus idearum vel rationum non dicit plurificationem unitatum aeternalium, cum illa sit tantum una, sed comparationem ipsius ad plures res exprimendas.

9. Ad illud quod obiicitur, quod ad perfectionem cognitionis facit distincte cognoscere etc.; dicendum, quod actus cognoscendi respicit ipsum cogno-

scientem et ipsum cognitum: unde *distincte cognoscere* potest dupliciter accipi: vel ex parte ipsius *cognoscentis*, vel ex parte *cogniti*. Licet autem distincte cognoscere ex parte *rei cognitae* faciat ad perfectionem cognitionis, non tamen ex parte *cognoscentis*, quia perfectus est uno multa cognoscere quam multis. — Aliter potest dici, quod *distincte cognoscere* dupliciter est: vel ita, quod dicat distinctionem secundum *diversitatem essentialem*, vel ita, quod dicat *expressionem exemplarem* sive cognoscitivam. Primo modo facit ad perfectionem cognitionis ex parte *rei cognitae*; secundo modo ex parte *cognoscentis*; et hoc modo Deus distinctissime cognoscit, quia veritas aeterna, licet una, varias tamen res distinctissime exprimit, nulla in se ex hoc repta distinctione.

10. Ad illud quod obiicitur, quod uniformiter Dens cognoscit res intra et extra etc.; dicendum, quod si ita intelligatur, quod non habet cognitionem rerum *ab extra*, sed solum *ab intra*; sic sermo praemissus habet veritatem. Si autem intelligatur, quod cognoscit, res eodem modo se habere *intra et extra*; habet falsitatem: quia *intra se* habet eas sub omnimoda indifferentia reali, et sic scit, se habere eas; *extra* vero scit eas habere esse sub differentia multiformi.

11. Ad illud quod obiicitur, quod simile simili cognoscitur; dicendum, quod illa illatio tenet in similitudine coarctata, quae est in genere; et ideo non habet locum in proposito. — Vel dicendum, quod haec non est similitudo secundum *convenientiam*, sed solum secundum *expressionem exemplativam*; et haec similitudo sive dissimilitudo non ponit differentiam rationis ad rationem, sive similitudinem ad similitudinem, sed secundum id quod connotat et exprimit *extra* se ipsam.

12. Ad illud quod obiicitur, quod simile uni opposito est dissimile eius opposito; dicendum, quod illud habet locum in similitudine, quae est per participationem naturae communis, vel per limitatam expressionem, sicut illa, quae est accepta a re extra.

13. Ad illud quod obiicitur: aut similitudo illa est secundum totum, aut secundum partem; dicendum, quod secundum *totum*, quia dicitur similitudo; in quantum exprimens et totum exprimit. — Et *si obiiciat*, quod nulla diversa possunt secundum totum eidem assimilari; dicendum, quod verum est de illa similitudine, quae est per *communicationem*, non per

Notandum.

Distinctio.

Alia solutio cum distinctione.

Distinctio.

Alia solutio.

Alia solutio.

¹ G. *Creatoris*.² Cfr. I. Sent. d. 45. a. 2. q. 2. in corp.³ Averroes, Epitom. metaph. tr. 1, agens de uno ait: Numerus [est] aggregatio unitatum. Cfr. tom. I. pag. 363, nota 11. in D. Dialogo Qq. 65 August. ad Orosium (inter opera August.), q. 39: Numerus et mensura et pondus ipse Deus est.Ipsa est numerus sine numero, a quo est omnis numerus etc. — Inferius pro *creandarum* G. *creatarum*, A. E. H. *causandarum*.⁴ Vide infra Quaest. de Trin. q. 2. a. 2. ad 16. verba Boethii. Cfr. etiam I. Sent. d. 19. p. II. q. 4. ad 1. seqq.⁵ Ita B. C. E., in aliis *diversificationem*.

expressionem. — Et si quaeratur, qualiter possit illud intelligi; dicendum, sicut dictum fuit supra¹, quod hoc est, quia illa similitudo est extra genus et actus purus, et cetera sunt materialia respectu illius.

14. Ad illud quod obiicitur, quod aut est similitudo communis, aut propria; dicendum, quod Deo attribuendum est quicquid est completionis in creatura; et ideo quodam modo communis², quia omnia communiter exprimit; et quodam modo propria, quia perfecte et integre exprimit unumquodque.

Notandum.

15. Ad illud quod obiicitur, quod A non est B; dicendum, quod in divinis ad hoc, ut unum vere negetur de altero, non oportet, quod sit ibi realis distinctio secundum id quod sunt, sed secundum id quod connotant; sicut patet, quod praedestinatio non est reprobatio, et hoc est, quia, licet utriusque significatum sit idem, scilicet divina essentia vel voluntas, connotatum tamen est alterum et alterum, scilicet gloria et poena³.

16. Ad illud quod obiicitur, quod similitudo hominis non est similitudo asini etc.; patet responsio: hoc enim non est ratione divinae veritatis, quae aequaliter se habet ad hominem exprimentum et asinum, sed ratione connotati; sicut dicimus, quod creare hominem non est creare Angelum⁴.

17. Ad illud quod obiicitur, quod si est ibi pluralitas secundum rationem, aut aliquid respondet ei in re, aut nihil; dicendum, quod aliquid respondet. — Si autem quaeratur, quid sit illud; dico, quod ex parte veritatis divinae non respondet nisi unum, quod tamen est potentius in repraesentando multa quam aliqua multiformitas creata, quia, licet illa veritas sit simplex, est tamen infinita. Ex parte vero connotatorum respondet pluralitas vel actualis, vel potentialis. Plura enim possibilia sunt plura acta scita, licet acta non sint in natura propria⁵.

Notandum.

18. Ad illud quod obiicitur, quod si differunt ratione connotati, tunc temporale est causa aeterna; dicendum, quod dupliciter est loqui de connotato: aut quantum ad esse proprium, aut in quantum connotatur. Quantum ad esse proprium verum est, quod temporale est; verumtamen aeternaliter connotatur, quia quod est temporale in esse proprio aeternaliter scitur a Deo.

Distinctio.

19. Ad illud quod obiicitur, quod tunc Verbum debet similiter plurificari, si ratio plurificator ratione connotati; dicendum, quod non est simile: quia Verbum dicit ipsam divinam virtutem⁶ operativam vel expressivam, quae secundum rem et rationem intelligendi magis se tenet ex parte Dei. Idea autem vel ratio dicit expressionem vel similitudinem, quae, licet secundum rem plus se tenet ex parte Dei cognoscentis, secundum tamen modum intelligendi plus se tenet ex parte cogniti; et ideo, licet habeant unitatem re, ut possint plures ideae dici una veritas et unum Verbum, non tamen possunt habere unitatem ratione, ut possint dici plures ideae vel rationes una idea vel una ratio.

Notandum.

20. Ad illud quod obiicitur, quod res sunt causatae a rationibus, ergo et pluralitas etc.; dicendum, quod pluralitas verum in proprio genere est a pluralitate rationum; sed pluralitas rationum nihil aliud est quam ipsae res, ut sunt existentes in causa. Unde quamvis pluralitas idearum vel rationum aliquo modo habeat sibi correspondentem pluralitatem rerum, non tamen ab illa causatur, quia non ideo Deus scit plura, vel divina veritas exprimit plura, quia plura futura sunt; sed magis e converso, quia plura scit, ideo plura fiunt, sicut dicit Augustinus undecimo de Civitate Dei⁷: «Iste mundus nobis notus esse non posset, nisi esset; Deo autem nisi notus esset, esse non posset».

21. Ad illud quod obiicitur, quod pluralitas personarum maior est quam pluralitas specierum; dicendum, quod non est simile hinc inde: quia pluralitas personarum est propter originem et propter respectum mutuum personae ad personam et intrinsecum; idea autem vel ratio una non oritur ab altera, nec habent respectum mutuum vel intrinsecum, nec respectum realem ad aliquid extra habere possunt, quia habere respectum⁸ ad extrinsecum aliquo modo importat dependentiam nec permittit, illud, circa quod ponitur, esse summe simplex et absolutum. Et ideo realis pluralitas idearum nullo modo competit divino esse, quod est simplicissimum et absolutissimum. Si ergo ponitur ibi pluralitas, ponenda est secundum rationem intelligendi, sicut prius dictum est, et antiqui doctores communiter senserunt. — Et per hoc patet solutio obiectorum.

Notandum.

¹ Hic in corp. et quaest. praeced. — Inferius post *extra genus F* id est actus purus, cetera omnia sunt etc.

² C supplet *est illa similitudo*.

³ Cfr. I. Sent. d. 40. a. 1. q. 1. — Superius ex H posuimus utriusque significatum, ABE utrumque significatum, alii utriusque significatio.

⁴ DFG asinum.

⁵ C aliam, saltem verbis, solutionem addit: *vel potest dici, quod sunt actus in Deo sicut in arte, licet sint in potentia quantum ad esse, quod est in proprio genere*.

⁶ Ita BE, alii veritatem. Quare virtus approprietur Filio, dicitur I. Sent. d. 32. a. 2. q. 2. ad 4, et d. 34. dub. 7.

— C finem solut. sic exhibet: *et ideo, licet, ut habent unitatem re, possint dici plures ideae una unitas, unum verbum, non tamen ut plures sunt ratione, sed dicuntur plures ideae; sic et verbum, cum non habeat pluralitatem rationis, sed unitatem re, tamen [tantum?] dicitur verbum unum, non plura in Deo*.

⁷ Cap. 10. n. 3. Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. XXXVIII. c. 1, et Comment. a. 1. q. 2. fundam. 4. — In principio solut. post a rationibus C addit aeternis.

⁸ Pro habere respectum ABEH respectus. Inferius pro Si ergo ponitur C Praeterea idea ad scientiam pertinet, quae essentialis est, non personalis, et ideo sic ponitur.

QUAESTIO IV.

Utrum quicquid a nobis certitudinaliter cognoscitur cognoscatur in ipsis rationibus aeternis.

Supposito, quod rationes aeternae sint realiter indistinctae in divina arte sive cognitione, quaeritur, utrum sint rationes cognoscendi in omni certitudinali cognitione; hoc est quaerere, utrum quicquid certitudinaliter cognoscitur a nobis cognoscatur in ipsis rationibus aeternis¹. Et quod sic, videtur *avtoritate* multiplici.

Fundamenta.
Auctoritates.
Augustini.

1. Augustinus, de Magistro²: « De universis, quae intelligimus, non loquentem, qui personat foris, sed intus ipsi menti praesentem consulimus veritatem. Ille autem, qui consulitur, docet, qui in interiori homine habitare dictus est, Christus, incommutabilis Dei virtus et sapientia sempiterna, quam quidem omnis rationalis anima consulit ».

2. Item, idem de Vera Religione³: « Apparet, supra mentem nostram legem esse, quae *veritas* dicitur; nec iam illud ambigendum est, incommutabilem naturam, quae supra mentem humanam est, Deum esse. Nam haec est illa incommutabilis veritas, quae lex omnium artium recte dicitur et ars omnipotentis artificis ».

3. Item, Augustinus, in secundo libro de Libero Arbitrio⁴: « Illa pulchritudo sapientiae et veritatis nec peragitur tempore nec migrat locis nec nocte intercipitur nec umbra intercluditur nec sensibus corporis subiacet; de toto mundo ad se conversis, qui diligunt eam, omnibus proxima est, omnibus sempiterna, nullo loco est, nusquam deest, foris admonet, intus docet. Nullus de illa indicat, nullus sine illa iudicat bene; ac per hoc manifestum est, eam mentibus nostris, quae *ab ipsa* sunt singulae sapientes et non *de ipsa*, sed *per ipsam* de ceteris iudicant, sine dubitatione esse potiores ». — *Si tu dicas*, quod

ex hoc non sequitur, quod *in* veritate vel *in* rationibus, sed quod *a* rationibus videamus; *contra*: Augustinus duodecimo Confessionum⁵: « Si ambo videmus, verum esse quod dicis, et ambo videmus, verum esse quod dico; ubi, quaeso, id videmus? Nec ego in te, nec tu in me, sed ambo in ipsa quae supra mentes nostras est incommutabili veritate ».

4. Item, octavo de Civitate Dei⁶ loquens de philosophis dicit: « Hi quos merito omnibus anteponimus lumen mentium esse dixerunt ad discenda omnia eundem ipsum Deum, a quo facta sunt omnia ».

5. Item, octavo de Trinitate, capitulo tertio⁷: « Cum animus nobis placet, ut eum omni luci corporeae praeferamus, non in se ipso nobis placet, sed in illa arte, qua factus est. Inde enim approbatur factus, unde videtur fuisse faciendus; haec est veritas et simplex bonum ».

6. Item, nono de Trinitate, capitulo sexto⁸: « Aliis omnino regulis, supra mentem nostram incommutabiliter manentibus, vel approbare, vel improbare convincimur, cum recte aliquid approbamus, vel improbamus ».

7. Item, eodem, capitulo septimo⁹: « In illa aeterna veritate, ex qua temporalia facta sunt omnia, formam, secundum quam sumus et secundum quam vel in nobis vel in corporibus vera et recta ratione aliquid operamur, visu mentis aspicimus ».

8. Item, libro decimoquarto de Trinitate, capitulo decimoquinto¹⁰: « Cum impii regulas vident, secundum quas quisque vivere debeat, ubi eas vident? Non in sua natura, cum constet, mentes eorum esse mutabiles, has vero regulas immutabiles; nec in habitu suae mentis, cum illae regulae sint iustitiae.

¹ Haec quaestio, adiecto maiore lectionum varianum numero, primum a nobis edita est in opusculo de *Humanae Cognitionis ratione anecdota quaedam*, ad Claras Aquas 1883, pag. 50 seqq., ubi in dissertatione praefixa ipsa haec sententia explicatur et plurimi auctorum loci citantur. Iterato codicum examine, paucas quasdam lectiones, sed minoris momenti, mutandas esse putavimus. Constantius nunc secuti sumus eam codicum familiam, quae constituitur codicibus ABE, cui etiam G saepe favet. — Pro *cognoscitur* C D F G H *scitur*, in qua lectione superfluum est *certitudinaliter*, cum scientia proprie dicta sit cognitio certa et evidens per causas. Cf. Aristot., I. Poster. c. 2.

² Cap. 11, n. 38. Post *veritatem* textus originalis addit *verbi fortasse ut consulamus admoniti et id est post Christum*.

³ Cap. 30. seq. n. 56. seq.: Satis apparet... naturam, quae supra rationalem animam sit, Deum esse, et ibi esse primam vitam et primam essentiam, ubi est prima sapientia. Nam haec etc.

⁴ Cap. 14: At illa veritatis et sapientiae pulchritudo, tanquam S. Bonav. — Tom. V.

tum adsit perseverans voluntas fruendi, nec multitudine audientium constipata secludit venientes nec peragitur... intus docet, cernentes se commutat omnes in melius, a nullo in deterius commutatur. Nullus de illa... de ceteris iudices, sine dubitatione esse potiores.

⁵ Cap. 25. p. 35. — Paulo superius pro *videamus* A *videmus*.

⁶ Cap. 7: Hi vero, quos merito ceteris anteponimus, disceverunt ea quae mente conspiciuntur ab iis quae sensibus attinguntur, nec sensibus adimentes quod possunt, nec eis dantes ultra quam possunt. Lumen autem mentium etc.

⁷ Num. 8: Cum [animus] ita nobis placet, ut eum omni etiam luci corporeae, cum bene intelligimus, praeferamus... Inde enim approbatur factus, ubi videtur etc.

⁸ Num. 10. Post *approbare* textus originalis addit *apud nosmetipsos*. — DG allegant VI. *Musicae*.

⁹ Num. 12.

¹⁰ Num. 21; sed pluribus a S. Bonav. omissis.

Ubi cernit, habendum esse quod ipse non habet? Ubi ergo scriptae sunt, nisi in libro lucis illius, quae *veritas* dicitur, unde omnis lex iusta describitur »? — *Si dicas*, quod retractavit; *contra*: Augustinus, libro primo *Retractionum*¹: « Credibile est, de quibusdam disciplinis vera respondere etiam imperitos earum, quando capere possunt lumen rationis aeternum, ubi haec incommutabilia vera conspiciunt, non quia prius scierunt et post oblitii sunt, sicut Platoni visum est ». — Item²: « Natura intellectualis non solum connectitur intelligibilibus, verum etiam immutabilibus rebus, eo ordine facta, ut, cum se ad eas movet, quibus connexa est, vel ad se ipsam, in quantum eas videt, in tantum de eis vera respondeat ».

Ex his auctoritatibus Augustini manifeste patet, quod omnia sciuntur in rationibus aeternis.

9. Item, Ambrosius³: « Per me ipsum nihil video nisi vana, fluxa et caduca »: ergo si aliquid certitudinaliter video, video per aliquid, quod est supra me.

10. Item, Gregorius super illud Iohannis decimoquarto: *Ille vos docebit omnia*, dicit⁴: « Nisi idem Spiritus cordi adsit audientis, otiosus est sermo doctoris; nemo ergo docenti homini tribuat, quod ex ore docentis intelligit, quia, nisi intus sit qui doceat, doctoris lingua exterius in vacuum laborat ».

11. Item, idem ibidem⁵: « Ecce unam loquentis vocem omnes pariter auditis, nec tamen sensum auditaе vocis omnes aequaliter perpenditis. Cum ergo vox dispar non sit, cur in cordibus vestris dispar est vocis intelligentia, nisi quia per hoc, quod vox loquentis communiter admonet, est magister interior, qui de vocis intelligentia quosdam specialiter docet »?

Sed si intellectus noster sufficeret sibi ad intelligendum per lumen veritatis create, non indigeret superno doctore: cum igitur indigeat, patet etc.

12. Item, Anselmus in *Proslogio*, decimoquarto capitulo: « Quanta lux est, de qua micat omne verum, quod rationali menti lucet! Quam ampla est ista veritas, in qua est omne quod verum est, et extra quam non nisi nihil et falsum est »! Ergo si verum non videtur, nisi ubi est, nullum videtur nisi in veritate aeterna.

13. Item, Origenes⁶: « Humana natura, etsi non peccasset, suis propriis viribus lucere non posset ». Sed intelligere est quoddam lucere: ergo etiam si non peccasset, propriis viribus non posset intelligere, ergo indiget superiori agente.

14. Item, super illud Psalmi⁷: *Manus tuae fecerunt me et plasmaverunt me, da mihi intellectum*; Glossa: « Solus Deus dat intellectum; Deus enim per se ipsum, qui *lux est*, illuminat piās mentes ».

15. Item, Isaac, tractans illud Psalmi: *In lumine tuo videbimus lumen*, dicit⁸: « Sicut de sole exit unde sol videri possit, et tamen solem non deserit quod solem ostendit; ita in Deo lux, quae exit a Deo, mentem irradiat, ut prius ipsam coruscationem, sine qua non videret, videat et in ipsa cetera videat »: ergo omnia secundum hoc videntur in luce divina.

16. Item, Philosophus, sexto *Ethicorum*, capitulo tertio, secundum novam translationem⁹: « Omnes suspicamur, quod scimus non contingere aliter se habere; contingit autem aliter, cum extra speculāri fiant, latent si sunt, vel non. Ex necessitate ergo est scibile aeternum; ex necessitate enim entia

scoritates
aborum.

¹ Cap. 4. n. 4: Credibilis est enim, propterea vera respondere de quibusdam disciplinis etiam imperitos earum, quando bene interrogantur, quia praesens est eis, quantum id capere possunt, lumen rationis aeternae, ubi haec etc.

² Libr. I. *Retract.* c. 8. n. 2: Fieri enim potest... ut hoc [ad interrogata respondere vera] ideo possit, quia natura intelligibilis est et connectitur... ut, cum se ad eas res movet... in tantum de his vera respondeat.

³ Verba haec nunc non in operibus Ambrosii, sed Augustini inveniuntur, scil. in *Soliloq.*, capitulo ultimo, e tenebris eruto a Ioan. Trombelli (ed. Migne, *Patrol. Lat.* tom. 47. col. 1458 C.): Per me enim non video nisi vana, fluxa et caduca, nec video nisi falsa et corporea plasmata; per me nihil sum nisi mors et abyssus tenebrosa et imperfecta.

⁴ Libr. II. *Homil.* in *Evang. homil.* 30. n. 3. (Pro in *vanum* F G H in *vanum*). — Verba Scripturae sunt loc. cit. v. 26.

⁵ Loco in praeced. nota allegato: Ecce unam... auditis, nec tamen pariter sensum auditaе vocis percipitis. Cum ergo etc. — Pro *aequaliter* A B E *aequanimitate* et post *loquentis* D F G H addunt *exterius*. Subinde pro *Sed si* D F G *Ergo* si.

⁶ In antiquis edd. operum Origenis v. g. Parisiensis, impressa a Ioan. Parvo (circa annum 1512) tom. III, habentur novem *Homiliae in diversos*, quae in *Patrol. Graeco-Latina* a Migne edita tribuuntur *Scoto Erigenae* sub titulo *Homilia in Prolog. s. Evang. Iohannis* (*Patrol. Lat.* tom. 122. col. 283 seqq.). In dicta ed. operum Origenis textus, de quo agitur, invenitur in *homilia* 2. (fol. 118 H), in ed. operum Scoti Erigenae in praeced.

notata *homilia* in *Prolog. s. Evang. Iohannis* (1, 3. col. 290 C): *Physica vero horum verborum [lux in tenebris lucet] theoria talis est: humana natura, etsi non peccaret, suis propriis viribus lucere non posset. Non enim naturaliter lux est, sed particeps lucis etc.*

⁷ Psalm. 118, 73. — Glossa *ordinaria* apud Strabum et Lyranum est ex August., Enarrat. in *hunc* loc. serm. 118. n. 4. *Cfr.* tom. III. pag. 895, nota 1. Respicitur I. Ioan. 1, 5.

⁸ Isaac, abbas conventus Cisterciensis de Stella in dioecesi Pictaviensi, unde et cognomen *Stellensis* accepit, floruit ab an. 1147-1169 (cfr. *Hist. lit. de France*, XII. 678), scripsit *epistolam de Anima*, in qua iuxta ed. Migne (*Patrol. Lat.* tom. 194. col. 1888) sic habetur: *In lumine*, inquit *Prophetes* (Ps. 35, 10), *tuos videbimus lumen*. Quare, sicut de sole exit, unde videri possit, nec tamen solem deserit, sed in illo manet quod de ipso exiens illum ostendit; ita manens in Deo lux, quae exit ab eo, mentem irradiat, ut primum ipsam coruscationem lucis, sine qua nihil videtur, videat et in ipsa cetera videat.

⁹ Cum haec nova translatio plurimum convenit illa quae exstat in ed. oper. S. Thomae (tom. 21. pag. 199, ed. a P. Fiaccadori, Parmae 1866): Omnes enim suspicamur... latent, vel si sunt, vel non sunt. Ex necessitate ergo scibile, aeternum ergo. Ex necessitate enim etc. (Pro *latent* codd. D F G, qui hoc arg. inferius post n. 30. ponunt, *incertum est*). — Verba *cum extra speculāri fiant* (ἔξω τοῦ τοῦ θεωρεῖν γίνεσθαι) in ed. Firmin Didot (tom. 2. pag. 68) ita exhibentur *ea quoties a conspectu remota sunt*.

simpliciter omnia aeterna; aeterna autem ingenita et incorruptibilia: ergo nullo modo potest esse cognitio certitudinalis, quin cadat ibi ratio aeternae veritatis. Hoc autem non est nisi in rationibus aeternis: ergo etc.

Item, hoc idem ostenditur *rationibus*¹, et primo rationibus sumtis ex verbis Augustini, secundo vero ex aliis rationibus. Innot enim Augustinus in secundo libro de Libero Arbitrio² et de Vera Religione et de Magistro, sexto Musicae et octavo de Trinitate huiusmodi rationes.

17. Omne immutabile est superius mutabili³; sed illud quo certitudinaliter cognoscitur est immutabile: quia verum necessarium; sed mens nostra est mutabilis: ergo illud quo cognoscimus est supra mentes nostras. Sed quod est supra mentes nostras non est nisi Deus et veritas aeterna: ergo illud quo est cognitio est divina veritas et ratio sempiterna.

18. Item, omne iniudicabile est superius iudicabili; sed lex, qua iudicamus, est iniudicabilis, mens autem nostra est iudicabilis: ergo illud quo cognoscimus et iudicamus est supra mentem nostram. Hoc autem non est nisi veritas et ratio sempiterna: ergo etc.

19. Item, omne infallibile est superius fallibili; sed lux et veritas, qua cognoscimus certitudinaliter, est infallibilis, mens autem nostra falli potest: ergo lux illa et veritas est supra mentem nostram. Sed haec est lux et veritas aeterna: ergo etc.

20. Item, omne lumen certitudinale est incoarctabile, quia universis se ostendit et exhibet cognoscibile sub eadem certitudine; lumen autem incoarctabile necessario non est lumen creatum, sed increatum, quia omne creatum est limitatum et finitum et in diversis multiplicatur: ergo hoc lumen necesse est esse increatum. Sed hoc lumine certitudinaliter cognoscimus: ergo etc.

21. Item, omne necessarium est interminabile, quia nullo modo potest nec poterit⁴ aliter se habere; sed illud quo certitudinaliter scimus est verum necessarium: ergo interminabile. Sed omne tale est supra omne creatum, cum omnis creatura prodierit

de non-esse ad esse, et quantum est de se, sit veribilis in non-esse: ergo illud quo cognoscimus excedit omne verum creatum, ergo est verum increatum.

22. Item, omne creatum, quantum est de se, est comprehensibile; sed leges numerorum, figurarum et demonstrationum, cum ageantur in infinitum, secundum Philosophum⁵ sunt incomprehensibiles ab intellectu humano: ergo huiusmodi leges, cum ab humano intellectu videntur, necesse est quod videantur in aliquo, quod excedit omne creatum. Huiusmodi autem non est nisi Deus et ratio sempiterna: ergo etc.

23. Item, cum impius homo cognoscit iustitiam, aut cognoscit eam per sui praesentiam, aut per similitudinem acceptam ab extra, aut per aliquid, quod est supra; sed non per eius praesentiam, cum illa non sit praesens ei; non per speciem acceptam ab extra, cum non habeat similitudinem abstractibilem per sensum: ergo necesse est, quod cognoscat illam per aliquid aliud, quod est supra intellectum suum; pari ratione et omnia alia cognoscibilia spiritualia, quae cognoscit. Ergo si impius cognoscit in rationibus aeternis, multo fortius alii. — Si dicas, quod cognoscit eam per effectum; obicitur contra hoc⁶: quia quod nullo modo cognoscitur, nescitur, quid ab eo efficiatur — si enim nescio, quid sit homo, nunquam scio, quid fiat ab homine — ergo si prius non habetur notitia de iustitia, nunquam sciatur, quod hoc vel illud fiat ab illa. Restat ergo, quod cognoscatur in ratione aeterna. — Similiter potest argui de qualibet forma intelligibili substantiali⁷, ac per hoc de omni cognitione certitudinali.

24. Item, sicut Deus est causa essendi, ita est ratio intelligendi et ordo vivendi⁸; sed Deus sic est causa essendi, quod nihil potest ab aliqua causa effici, quin ipse se ipso et sua aeterna virtute moveat operantem: ergo nihil potest intelligi, quin ipse sua aeterna veritate immediate illustret intelligentem.

25. Item, nullum ens defectivum, quantum est de se, cognoscitur nisi per ens perfectum⁹; sed omne

¹ Praesertim c. 9-15. n. 25-39. — De Vera Relig. c. 30. seq. n. 54-59. — De Magistro, c. 11. seq. n. 38. — De Musica, VI. c. 42. n. 35. seq. — De Trin. VIII. c. 3. n. 4. seq. et c. 6. n. 9.

² DFG omni mutabili.

³ DFG h potuit.

⁴ Libr. I. Phys. text. 35. (c. 4.) Aristot. docet, infinitum, secundum quod infinitum est, esse ignotum. Ibid. III. text. 68. (c. 7.) affirmat, numerum augeri posse in infinitum. Lib. de Sensu et sens. c. 4 asserit, figuras esse innumeras. Lib. I. Elench. c. 8. (c. 9.) insinuat, quod sicut fortasse infinitae sunt scientiae, sic et demonstrationes. Cfr. August., II. de Lib. Arb. c. 8. n. 20. seqq.; de Vera Relig. c. 30. n. 56; XI. de Trin. c. 8. n. 42. seqq., nec non supra q. 4.

⁵ ABE addunt Augustinus, qui revera hoc arg. VIII. Trin. c. 6. n. 9. proponit et hanc objectionem cum solutione sic exhibet: Ubi ergo novit, quid sit iustus, qui nondum est, atque ut sit, diligit iustum? An signa quaedam [sive effectus] per mo-

tum corporis emicant, quibus ille aut ille homo esse iustus apparet? Sed unde novit, illa signa esse animi iusti, nesciens, quid omnino sit iustus? Novit ergo.

⁶ Ita A B, pro qua lectione adduci potest Aristot., VII. (VI.) Metaph. per totum, ubi substantiae principatus vindicantur in scientia sive certitudinali cognitione. D E F G intelligibili sive substantiali, in qua lectione, si a praenotata discedat, vox substantiali largiore sensu sumi posset, scil. pro essentiali sive quidditativa forma cuiuscumque rei, etiam accidentium (abstracte acceptorum), eo quod et ipsa accidentia habeant essentiam sive quidditatem, quae est obiectum intellectus et intelligibile vocatur.

⁷ Secundum August., VIII. de Civ. Dei, c. 4, Plato posuit, quod in Deo «invenitur et causa subsistendi et ratio intelligendi et ordo vivendi. Quorum trium unum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere». — De minori cfr. II. Sent. d. 37. a. 1. q. 4.

⁸ Cfr. tom. II. pag. 14, nota 4. verba Boethii.

verum creatum, quantum est de se, est tenebra et defectus: ergo nihil in intellectu cadit nisi per illud summum verum.

26. Item, nihil recte et certitudinaliter cognoscitur, nisi applicetur ad regulam, quae nullo modo potest obliquari; haec autem regula non est nisi illa¹, quae est essentialiter ipsa rectitudo, et haec non est nisi veritas et ratio aeterna: ergo nihil certitudinaliter cognoscitur, nisi applicetur ad regulam aeternam.

27. Item, cum duplex sit portio animae, *superior* et *inferior*, ratio inferior ortum habet a superiori, et non e converso; sed ratio *superior* dicitur, in quantum convertitur ad leges aeternas: *inferior* vero, in quantum versatur circa temporalia²: ergo per prius et naturaliter inest animae cognitio aeternalium quam temporalium: ergo impossibile est, quod aliquid ab ipsa cognoscatur certitudinaliter, nisi ab illis aeternis rationibus adiuvetur.

Hae omnes rationes praedictae ex verbis Augustini eliciuntur in diversis voluminibus.

Item, hoc idem videtur et *aliis rationibus*.

28. Cognitio eiusdem sensibilis a diversis sumit et semel non potest haberi nisi per aliquod commune³, et pari ratione cognitio eiusdem intelligibilis; sed aliquid unum verum nullo modo multiplicatum a diversis potest intelligi, sicut et enuntiari: ergo necesse est, quod per aliquid unum nullo modo multiplicatum intelligatur. Sed unum in diversis nullo modo multiplicatum non potest esse nisi Deus: ergo ratio intelligendi unumquodque est ipsa veritas, quae est Deus.

29. Item, sicut affectus se habet ad bonum, ita intellectus se habet ad verum, et sicut omne bonum a summa bonitate, ita omne verum a summa veritate; sed impossibile est, quod affectus noster directe feratur in bonum, quin aliquo modo attingat summam bonitatem: ergo impossibile est, quod intellectus noster certitudinaliter cognoscat aliquid verum, quin attingat aliquo modo summam veritatem⁴.

30. Item, verum non cognoscitur nisi veritate⁵, et non quacumque, sed veritate nota, et illa potissimum veritate, quae est maxime nota; sed haec veritas est illa quae non potest cogitari non esse; sed talis non est veritas creata, sed increata: ergo quidquid certitudinaliter cognoscitur scitur in veritate et ratione aeterna.

31. Item, anima nata est converti super intelligibile, quod est *extra*, et super intelligibile, quod

est *intra*, et super intelligibile, quod est *supra*. Conversio autem ad intelligibile, quod est *extra*, est minime simplex; ad intelligibile vero, quod est *intra*, est magis simplex; ad intelligibile, quod est *supra*, est maxime simplex, quia illud est ei magis intimum quam ipsa sibi. Sed quanto aliquid simplicius, tanto prius⁶: ergo naturaliter est prior conversio animae super ipsam veritatem sibi intimam, quam super se ipsam vel vera extrinseca: ergo impossibile est, quod aliquid cognoscat, nisi illa summa veritate praecognita.

32. Item, omne ens in potentia redncitur ad actum per aliquid actu existens in illo genere⁷; sed intellectus noster est in potentia, ut intellectus in puero: ergo ad hoc, quod fiat in actu intelligens, necesse est, quod per eum fiat, qui est actu omnia sciens. Sed hoc non est nisi aeterna sapientia: ergo etc. — *Si tu dicas*, quod ille est agens intellectus; *tunc quaero*: ut intellectus agens actu *intelligebat* illud quod iste addiscit, aut non; si *non*: ergo per illum non poterat fieri actu intelligens; si *sic*: ergo vel iste qui addiscit simul idem intelligit et ignorat, vel intellectus agens non est aliquid animae, sed supra animam: restat igitur, quod quidquid anima intelligens apprehendit per aliquid, quod est supra animam, apprehendat. Sed supra animam non est nisi Deus: ergo etc. — *Si dicas*, quod intellectus agens non dicitur *agens*, quia actu intelligit, sed quia intelligere facit⁸; *contra*: omne intelligens est superius et melius non intelligente: ergo si intellectus agens non est intelligens; cum non possit facere aliquid melius et superius supra se, nunquam faciet se vel alium actu intelligentem: ergo si fit actu intelligens, necesse est, quod fiat per aliquid, quod est supra se. Hoc autem non est dare aliud quam aeternam rationem et veritatem: ergo etc.

33. Item, destructis omnibus creaturis, remanente solo spiritu rationali, remanet apud eum⁹ cognitio disciplinarum, utpote numerorum et figurarum; sed hoc non est propter *verum esse*, quod habeant apud ipsum, nec apud universum: ergo necesse est, quod propter *esse*, quod habent apud summum artificem.

34. Item, secundum omnes Sanctos Deus dicitur esse¹⁰ *doctor omnis scientiae*; aut igitur quia *generaliter cooperatur* omni intellectui, sicut et aliis creaturis, aut quia *donum gratiae infundit*, aut

¹ DFGH *sed talis est regula sola*. Inferius vocibus *nisi veritas* F inserit *ipsa*.

² Secundum August.; vide II. Sent. lit. Magistri, d. XXIV. c. 5, et ibid. Comment. p. I. a. 2. q. 2. — Mox per *per prius* C *principialis*, DFGH *principaliter*, et quibus FG voci *quam* praemittit *magis*. Inferius post *ab ipsa* C addit *ratione etiam inferiori*.

³ Cfr. August., II. de Lib. Arb. c. 7. n. 45. seqq. — In fine arg. pro DEUS ABE *Christus Deus*.

⁴ De hoc arg. quoad *bonitatem* cfr. August., VIII. de Trin. c. 3. n. 4. seqq., quoad *veritatem* Anselm., Dialog. de veritate, c. 40. et 43.

⁵ Nam, ut ait August. 83 Qq. q. 4, omne verum a veritate verum est. Cfr. ibid. q. 23.

⁶ Cfr. Aristot., XI. Metaph. c. 1. (X. c. 4.).

⁷ Vide Aristot., IX. Metaph. text. 43. (VIII. c. 8.); cfr. ibid. II. text. 4. (I. brevior. c. 1.). — Mox fide F posuimus *ut intellectus per intelligens*. Subinde *pro in actu intelligens* DFGH *actu sciens*.

⁸ Cfr. II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 4. — Inferius pro *necesse est* DFGH *oportet*.

⁹ ABE *hic animam*, et inferius *ipsam pro ipsum*.

¹⁰ Pro *dicitur esse* A *est*, et mox *pro omni intellectui* FG *cum intellectu*.

quia intellectus in cognoscendo *ipsum attingit*. Si quia *generaliter cooperatur*: ergo ita diceretur docere sensum, sicut intellectum; quod absurdum est. Si quia *donum gratiae infundit*: ergo omnis cognitio erit gratuita vel infusa, nulla ergo acquisita, vel innata; quod absurdissimum est. Restat ergo, quod hoc dicitur, quia intellectus noster *ad ipsum attingit* tanquam ad lumen mentium et rationem cognoscendi omne verum.

Sed *contra hoc obicitur*¹ primo auctoritate, deinde ratione; auctoritate sic.

1. Primae ad Timotheum ultimo² dicitur de auctoritate. Deo: *Qui solus habet immortalitatem et lucem habitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest*. Sed omne illud, quo vel in quo cognoscimus, est cognoscenti accessibile: ergo illud, quo vel in quo cognoscimus, non potest esse lux rationis vel veritatis aeternae.

2. Item, Augustinus, primo de Trinitate³: «Mentis humanae acies invalida in tam excellenti luce non figitur, nisi per iustitiam fidei emundetur». Ergo si lux veritatis aeternae esset ratio cognoscendi omnia vera, nulla anima verum cognosceret nisi purgata et sancta. Sed hoc est falsum: ergo et illud, ex quo sequitur.

3. Item, nono de Trinitate⁴: «Mens ergo ipsa, sicut corporearum rerum notitiam per sensus corporis colligit, sic incorporearum per semetipsam»: ergo videtur, quod in cognoscendo non sit necesse; quod quidquid cognoscit cognoscat per rationes aeternas.

4. Item, Augustinus, duodecimo de Trinitate⁵: «Credendum est, mentis intellectualis ita conditam esse naturam, ut rebus intelligibilibus naturali ordine, disponente Conditore, subiecta, sic ista videat in quadam luce sui generis incorporea, quemadmodum oculus carnis videt quae in hac corporea luce circumiacent». Ergo videtur, quod sicut ad cognoscendum sensibilia sufficit lux naturae corporeae creata, similiter ad intelligibilia sufficit lux spiritualis creata eiusdem generis cum potentia cognitiva.

5. Item, Gregorius in Moralibus⁶: «Cum mens in contemplatione suspenditur, quidquid perfecte videt Deus non est»; sed ratio cognoscendi perfecte conspicitur in cognitione certitudinali: ergo huiusmodi ratio non est Deus nec aliquid in Deo: ergo etc.

6. Item, Dionysius, in Epistola ad Caium⁷: «Si quis Deum videns intellexit quod vidit, non ipsum vidit, sed quiddam eorum quae sunt entium et cognitorum; ipse autem est supra intellectum et substantiam stabilis». Ergo in cognoscendo mens nostra in praesenti vita non attingit verum increatum.

7. Item, Philosophus in tertio de Anima⁸ dicit, quod «nostrum intelligere est cum continuo et tempore»; sed rationes illae aeternae omnino sunt supra tempus: ergo in intelligendo intellectus noster nullatenus ad illas rationes pertingit.

8. Item, ibidem⁹ dicit: «Sicut in omni natura est aliquid, quo est omnia facere, et aliquid, quo est omnia fieri; ita et circa intellectum intelligere oportet, quod est intellectus agens et intellectus possibilis»; sed haec sufficient ad perfectam cognitionem: ergo non est opus adminiculo rationis aeternae.

9. Item, experientia docet, quod «ex multis sensibus una fit memoria, ex multis memoriis unum experimentum, ex multis experimentis unum universale, quod est principium artis et scientiae¹⁰», quia, amittentes unum sensum, amittimus scientiam illorum quae sunt circa illum sensum. Ergo cognitio certitudinalis in statu viae venit ab inferiori, cognitio autem in rationibus aeternis venit a superiori: ergo quamdiu sumus in statu viatorum, non competit nobis cognitio per lumen aeternarum rationum.

10. Item, cognitio imaginativa non indiget lumine superiori, immo sola virtus potentiae imaginativae sufficit ad aliquid imaginandum: ergo si intellectus¹¹ est potentior quam imaginatio, multo fortius per se sufficit sine superiori lumine ad aliquid certitudinaliter cognoscendum.

11. Item, certitudinalis cognitio potest esse in sensu absque certitudine rationis sempiternae: ergo si potentior est intellectus quam sensus, multo fortius absque illo lumine poterit certitudinaliter cognoscere et intelligere.

12. Item, ad integram cognitionem non plus requiritur nisi *cognoscens* et *cognoscibile* abstractum et *versio* huius super hoc; sed hoc totum potest esse per potentiam intellectus nostri sine ratione aeterna: ergo etc.

13. Item, in quaecumque potentia aliqua libere potest, non indiget adminiculo alieno; sed «intelligimus, quando volumus¹²»: ergo ad hoc, ut aliquid

¹ DFGH arguitur, C legit *Sed contrarium ostenditur et arguitur*

² Vers. 16. Pro *habitat* Vulgata *inhabitat*.

³ Cap. 2. n. 4, ubi pro *emundetur* textus originalis *nitrita vegetetur*; cfr. tamen I. Sent. lit. Magistri, d. II. c. 4. — Inferius pro *nulla B nihilum*.

⁴ Cap. 3. n. 3.

⁵ Cap. 15. n. 24, ubi textus originalis *subiuncta* pro *subiecta* et *circumadiacent* pro *circumiacent*.

⁶ Libr. V. c. 36. (alias 26.) n. 66: Mens cum in contemplationis sublimitate suspenditur, quidquid perfecte conspiciere praevalet Deus non est.

⁷ Epist. I. Verba haec satis conveniunt cum versione Scoti

Erigenae: Et si quis... non ipsum contemplatus est, sed quid eorum ab ipso existentium et cognitorum. Ipse autem super animum et essentiam supercollocatus.

⁸ Text. 22-24. (c. 6.) hoc insinuat; verba autem ipsa potius habentur in libro de Memoria et reminisc. c. 4: Non contingit intelligere aliquid sine continuo neque sine tempore etc.

⁹ Text. 17. seq. (c. 5.).

¹⁰ Secundum Aristot., II. Poster. c. 48. (c. 15.) et I. Metaph. c. 1. — Ratio addita *quia, amittentes* etc. est ex eiusdem I. Poster. c. 14. (c. 48.).

¹¹ GH *intellectus noster*. Idem recurrit in seq. arg.

¹² Aristot., II. de Anima, text. 60. (c. 5.). — Mox pro *ut* BE *quod*.

certitudinaliter cognoscamus, non indigenus lumine aeternarum rationum.

14. Item, eadem sunt principia essendi et cognoscendi¹; ergo si principia essendi propria et intrinseca ipsarum creaturarum non sunt nisi creata, quidquid cognoscitur scitur per rationes creatas: ergo per rationes et lumina sempiterna.

13. Item, unicuique cognoscibili respondet propria ratio cognoscendi ad hoc, ut de ipso habeatur cognitio certitudinalis; sed rationes illae cognoscendi non percipiuntur distincte ab aliquo intellectu viatoris: ergo nihil in illis habet proprie et determinate cognosci.

16. Item, si quidquid certitudinaliter cognoscitur cognoscitur in ratione aeterna; sed «propter quod unumquodque, et illud magis²»: ergo et rationes illae aeternae sunt nobis magis notae; quod manifeste falsum est, cum sint nobis maxime occultae.

17. Item, impossibile est aliquid videre in speculo, quin ipsum speculum videatur: ergo si quidquid certitudinaliter cognoscitur in illis rationibus aeternis videtur, necesse est, quod primum lumen et aeterna ratio videatur. Sed hoc est falsum et absurdum: ergo et primum.

18. Item, si rationibus illis aeternis cognoscitur quidquid certitudinaliter cognoscitur; sed rationes illae sunt aequae certae respectu contingentium, sicut respectu necessariorum, et respectu futurorum, sicut respectu praesentium: ergo ita haberemus certitudinalem cognitionem de contingentibus, sicut de necessariis, ita de futuris, sicut de praesentibus; quod falsum est: ergo et primum.

19. Item, si in rationibus aeternis cognoscimus; sed rationes aeternae sunt causae altissimae; sapientia autem est cognitio causarum altissimarum³: ergo quicumque aliquid certitudinaliter cognoscit est sapiens. Sed hoc est falsum: ergo etc.

20. Item, si cognitio patriae est cognitio per rationes aeternas, in quibus Beati vident quidquid vident: ergo si omnis cognitio certitudinalis esset per illas rationes aeternas, omnes certitudinaliter cognoscentes essent beati, et soli Beati certitudinaliter cognoscerent; sed hoc est falsum.

21. Item, si quidquid cognoscitur videtur in rationibus aeternis; cum speculum aeternarum rationum sit voluntarium, et quod cognoscitur in speculo voluntario cognoscitur per revelationem: ergo quidquid cognoscitur secundum hoc cognoscitur modo prophetico vel revelatione⁴.

22. Item, si quidquid cognoscitur cognoscitur rationibus aeternis; aut ergo *velate*, aut *sine velamine*. Si *velate*: ergo nihil clare cognoscitur; si *sine velamine*: ergo omnes vident Deum et exemplar aeternum absque omni aenigmate. Sed hoc est falsum secundum statum viae⁵: ergo etc.

Item obiicitur contra rationes *Augustini* sic:

23. Quia, si omnis veritas incommutabilis est supra animam ac per hoc aeterna et Deus; cum omnis veritas principii demonstrativi sit incommutabilis⁶, omnis talis veritas esset Deus: ergo nihil sciretur nisi Deus.

24. Item, si omnis veritas incommutabilis est veritas artis aeternae, et illa non est nisi una; omnis veritas incommutabilis non esset nisi una; sed circa quodlibet ens contingit⁷ reperire aliquam veritatem incommutabilem — sicut patet; haec enim est veritas incommutabilis: si Socrates currit, Socrates movetur — ergo secundum hoc omnia entia essent unum.

25. Item, si omnia, quod est Deus, est adorandum latria, et omnis veritas principii incommutabilis est Deus: ergo omnis talis veritas debet adorari: ergo veritas huius propositionis: duo et tria sunt quinque, debet adorari.

26. Item, si omnis veritas incommutabilis est Deus: ergo quicumque clare videt aliquam veritatem incommutabilem clare videt Deum; sed daemones et damnati clare vident aliquas⁸ veritates incommutabiles: ergo clare vident Deum. Sed hoc esse beatum: ergo damnati sunt beati; sed hoc nihil absurdius: ergo absurdissimum est, quod quidquid cognoscitur cognoscitur rationibus aeternis, si certitudinaliter cognoscitur.

CONCLUSIO.

Ad certitudinalem cognitionem intellectus etiam in viatore requiritur, ut aliquo modo attingatur ratio aeterna ut ratio regulans et motiva, non tamen ut sola et in sua claritate, sed simul cum propria ratione creata et ut in speculo et aenigmate cognita.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod cum dicitur, quod omne, quod cognoscitur certitudinaliter, cognoscitur in luce aeternarum rationum, hoc tripliciter potest intelligi: uno modo, ut intelligatur, quod ad certitudinalem cog-

¹ Aristot., II. Metaph. text. 4. (I. brevior, c. 1.): Quare ut secundum esse unumquodque se habet, ita etiam secundum veritatem.

² Aristot., I. Poster. c. 2.

³ Vide Aristot., I. Metaph. c. 1. seq.

⁴ DFG *revelatorio*.

⁵ Epist. I. Cor. 13, 42: Videmus nunc per speculum in aenigmate etc.

⁶ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 4. — superius post *animam* C addit *nostram*.

⁷ AB *constat*.

⁸ CDFGH *multas*. Subinde voci *damnati* C praemittit *ipsi daemones et*. Finem arg. CDFGH ita exhibent: *quod quaecumque cognoscitur certitudinaliter cognoscuntur in luce aeternarum rationum*.

tionem concurrat lucis aeternae evidētia tanquam ratio cognoscendi *tota et sola*. — Et haec intelligentia est minus recta, pro eo quod secundum hoc nulla esset rerum cognitio nisi in Verbo; et tunc non differret cognitio viae a cognitione patriae, nec cognitio in Verbo a cognitione in proprio genere, nec cognitio scientiae a cognitione sapientiae, nec cognitio naturae a cognitione gratiae, nec cognitio rationis a cognitione revelationis; quae omnia cum sint falsa, nullo modo est ista via tenenda. — Ex hac enim sententia, quam quidam posuerunt, nihil certitudinaliter cognosci nisi in mundo archetypo et intelligibili, sicut fuerunt Academici *primi*, natus fuit error, ut dicit Augustinus contra Academicos libro secundo¹, quod nihil omnino contingeret scire, sicut posuerunt Academici *novi*, pro eo quod ille mundus intelligibilis est occultus mentibus humanis. Et ideo, volentes primam tenere sententiam et suam positionem, incidunt in manifestum errorem; quia « modicus error in principio magnus est in fine² ».

Alio modo, ut intelligatur, quod ad cognitionem certitudinalē necessario concurrat ratio aeterna quantum ad suam *influēntiam*, ita quod cognoscens in cognoscendo non ipsam rationem aeternam attingit, sed influēntiam eius solum³. — Et hic quidem modus

dicendi est insufficiens secundum verba beati Augustini, qui verbis expressis et rationibus ostendit, quod mens in certitudinali cognitione per incommutabiles et aeternas regulas habeat regulari, non tanquam per *habitus suae mentis*, sed tanquam per eas quae sunt *supra se* in veritate aeterna. Et ideo dicere, quod mens nostra in cognoscendo non extendat se ultra influēntiam lucis increatae, est dicere, Augustinum deceptum fuisse, cum auctoritates ipsius exponendo non sit facile ad istum sensum trahere; et hoc valde absurdum est dicere de tanto Patre et Doctore maxime authentico inter omnes expositores sacrae Scripturae.

Praeterea, illa lucis influēntia aut est *generalis*, quantum Deus influit in omnibus creaturis, aut est *specialis*, sicut Deus influit per gratiam. Si est *generalis*: ergo Deus non magis debet dici dator sa-

pientiae quam fecundator terrae, nec magis ab eo diceretur esse scientia quam pecunia⁴; si *specialis*, cuiusmodi est in gratia: ergo secundum hoc omnis cognitio est infusa, et nulla est *acquisita*, vel *innata*; quae omnia sunt absurda.

Et ideo est *tertius modus* intelligendi, quasi medium tenens inter utramque viam, scilicet quod ad certitudinalē cognitionem necessario requiritur ratio aeterna ut *regulans* et *ratio motiva*, non quidem ut *sola* et *in sua* omnimoda claritate, sed cum ratione creata, et ut *ex parte*⁵ a nobis contrita secundum statum viae.

Et hoc est quod Augustinus insinuat decimo quarto de Trinitate, capitulo decimo quinto⁶: « Commemoratur impius, ut convertatur ad Dominum tanquam ad eam lucem, qua etiam, cum ab illo averteretur, quodam modo tangebatur. Nam hinc est, quod et impii cogitant aeternitatem et multa recte reprehendunt recteque laudant in hominum moribus ». Ubi et subdit⁷, quod hoc faciunt per regulas, quae « scriptae sunt in libro lucis illius, quae *veritas* dicitur ». — Quod autem mens nostra in certitudinali cognitione aliquo modo attingat illas regulas et incommutabiles rationes, requirit necessario *nobilitas cognitionis* et *dignitas cognoscentis*⁸.

Nobilitas, inquam, *cognitionis*, quia cognitio certitudinalis esse non potest, nisi sit *ex parte scibilis immutabilis*, et *infallibilis ex parte scientis*. Veritas autem creata non est *immutabilis simpliciter*, sed ex suppositione⁹; similiter nec lux creaturae est *omnino infallibilis* ex propria virtute, cum utraque sit creata et proderit de *non-esse* in *esse*. Si ergo ad plenam cognitionem fit recursus ad *veritatem* omnino immutabilem et stabilem et ad *lucem* omnino infallibilem; necesse est, quod in huiusmodi cognitione recurratur ad artem supernam ut ad *lucem* et *veritatem: lucem*, inquam, *dantem infallibilitatem scienti*, et *veritatem dantem immutabilitatem scibili*. Unde cum res habeant *esse* in *mente* et in *proprio genere* et in *aeterna arte*, non sufficit ipsi animae ad certitudinalē scientiam veritas rerum, secundum quod *esse* habent in se¹⁰, vel

¹ Cap. 5. seqq. n. 41. seqq. Cfr. ibid. III. c. 47. seq. n. 37. seqq. et XV. de Trin. c. 12. n. 21.

² Insinuat ab Aristot. I. de Caelo et Mundo, text. 33. (c. 5.), et quasi iisdem verbis exhibetur ab Averroē in suo Commentario in hunc loc. Cfr. tom. I. pag. 572, nota 8.

³ *Influēntia* in sensu activo accipitur apud Scholasticos de quacumque Dei actione *transeunte*. Unde S. Thom. (S. 1. q. 89. a. 1. in corp.) dicit: « In omnibus substantiis spiritualibus invenitur virtus intellectiva per influēntiam divini luminis », et ad 3: « Deus est auctor non solum influēntiae gratuiti luminis, sed etiam naturalis ». S. Bonav. hoc loco non de influēntia activa *in se*, sed de *effectu* eiusdem creato (habitu mentis) loqui videtur; intra autem post *Praeterea* manifeste loquitur de *cooperatione* divina ad actus creaturae. Cfr. quaest. seq. in corp. — Inferius voci *regulus* F addit *vel rationes*, et C *rectificari* et *dirigi*, et post *regulari*. Subinde *pro extendat* se *ultra* C *attingat* *atque* *aliter*, G *attendat* *aliter*.

⁴ C DFG *potentia*. Superius pro *dator* G *doctor*. Inferius pro *est infusa*, et *nulla est* C D F G *erit infusa*, et *nulla erit*.

⁵ Epist. I. Cor. 43, 12: Nunc cognosco ex parte. — Ex hoc loquendi modo iam sequitur secundum principia Seraphici Doctoris, hanc intuitionem non esse immediatam, cum doceat, per immediatam visionem Deum videri totum, licet non totaliter. Cfr. II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. et III. Sent. d. 44. a. 1. q. 2. seq. — Pro *contrita* C *cognita*. ⁸ Num. 24.

⁷ Ibidem; cfr. supra fundam. 8.

⁸ Quae sequuntur in compendium redacta, sed fere iisdem verbis, repetuntur in quodam Sermone S. Bonaventurae iam edito (ed. Vaticana, tom. III. pag. 225 et seqq.), qui est primus sermo pro Dominica XXII. post Pentecosten, quem suo loco emendatum nos publicatos esse speramus.

⁹ C *conditioe* *sive* *suppositione*. Inferius D F G H omittunt *immutabilem* et.

¹⁰ Id est in *ipsa anima* sive mente.

probatum.

Corollarium falsum.

Modus 2.

non sufficit.

Ratio 1.

Notandum.

Ratio 2.

Modus 3. et medius.

Confirmatur.

Duplex ratio.

Ratio 4. bi-membri.

Notandum.

Triplex esse rerum.

secundum quod *esse* habent in proprio genere, quia utrobique sunt mutabiles, nisi aliquo modo attingat eas, in quantum sunt in arte aeterna.

Ipsam etiam requirit *dignitas* ex parte *scientis*.

Ratio 2. Cum enim spiritus rationalis habeat superiorem portionem rationis et inferiorem; sicut ad plenum iudicium rationis deliberativum in agendis non sufficit portio inferior sine superiori, sic et ad plenum rationis iudicium in speculandis¹. Haec autem portio superior est illa, in qua est imago Dei, quae et aeternis regulis inhaerescit et per eas quidquid definit certitudinaliter iudicat et definit; et hoc competit ei, in quantum est imago Dei.

Creatura enim comparatur ad Deum in ratione *vestigii*, *imaginis* et *similitudinis*. In quantum *vestigii*, comparatur ad Deum ut *ad principium*; in quantum *imago*, comparatur ad Deum ut *ad obiectum*; sed in quantum *similitudo*, comparatur ad Deum ut *ad donum infusum*. Et ideo omnis creatura est *vestigium*, quae est a Deo; omnis est *imago*, quae cognoscit Deum; omnis et sola est *similitudo*, in qua habitat Deus². Et secundum istum triplicem gradum comparationis triplex est gradus *divinae cooperationis*.

In opere, quod est a creatura per modum *vestigii*, cooperatur Deus per modum *principii creativi*; in opere vero, quod est a creatura per modum *similitudinis*, sicut est opus meritorium et Deo placitum, cooperatur Deus per modum *doni infusi*; in opere vero, quod est a creatura per modum *imaginis*, cooperatur Deus per modum *rationis moventis*³; et tale est opus certitudinalis cognitionis, quod quidem non est a ratione inferiori sine superiori.

Quoniam igitur certitudinalis cognitio competit spiritui rationali, in quantum est *imago* Dei, ideo in hac cognitione aeternas rationes attingit. Sed quia in statu viae non est adhuc plene deiformis, ideo non attingit eas clare et plene et distincte; sed secundum quod magis vel minus ad deiformitatem accedit, secundum hoc magis vel minus eas attingit, semper tamen aliquo modo, quia nunquam potest ab eo ratio imaginis separari: Unde quia in statu *innocentiae* erat imago sine deformitate culpae, nondum tamen habens plenam deiformitatem gloriae, ideo attingebat⁴ *ex parte*, sed non *in aenigmate*. In statu vero *naturae lapsae* caret deiformitate et habet deiformitatem, ideo attingit eas *ex parte* et *in aenigmate*. In statu vero *gloriae* caret omni deformitate

et habet plenam deiformitatem, ideo attingit eas plene et perspicue.

Rursus, quia non ex se *tota* est anima imago, ideo cum his attingit⁵ rerum similitudines abstractas a phantasmate tanquam *proprias* et *distinctas* cognoscendi rationes, sine quibus non sufficit sibi ad cognoscendum lumen rationis aeternae, quamdiu est in statu viae, nisi forte per specialem revelationem hunc statum transcenderet, sicut in his qui rapiuntur, et in aliquorum revelationibus Prophetatur.

Concedendum est igitur, sicut rationes ostendunt Epilogus. et Augustini auctoritates expresse asserunt, quod in omni certitudinali cognitione rationes illae cognoscendi a cognoscente attinguntur, licet aliter a *viatore* et aliter a *comprehendente*, aliter a *sciente* et aliter a *sapiente*, aliter a *propheta* et aliter a *communiter intelligente*, sicut iam patuit et patebit in obiectorum solutionibus.

1. Ad illud ergo quod obicitur primo, quod lucem habitat inaccessibleem; dicendum, quod loquitur de illo accessu, qui est⁶ ad illam lucem in suae claritatis plenitudine et fulgore, quo modo non acceditur ad ipsam per potentiam creaturae, sed per deiformitatem gloriae.

2. Ad illud quod obicitur, quod mentis humanae acies invalida in tam excellenti luce non figuratur etc.; dicendum, quod ad hoc, quod cognoscat per aeternas rationes, non oportet, quod in illis figuratur, nisi in quantum cognoscit *sapientialiter*. Aliter enim attingit illas rationes *sapiens*, et aliter *sciens*: sciens attingit illas ut *moventes*, sapiens vero ut *quietantes*; et ad hanc sapientiam nemo pervenit, « nisi primo per fidei iustitiam emundetur⁷ ».

3. Ad illud quod obicitur, quod mens incorporearum rerum per se ipsam habet notitiam; dicendum, quod sicut in operibus creaturae non excluditur cooperatio Creatoris, sic in ratione cognoscendi creata non excluditur ratio cognoscendi increata, sed potius includitur in eadem⁸.

4. Ad illud quod obicitur, quod videt in luce sui generis; dici potest, quod large dicitur *lux sui generis* omnis lux incorporea, sive creata sive increata; vel si intelligatur de luce creata, per hoc non excluditur lux increata; nec sequitur, quod non cognoscamus in veritate aeterna, sed quod non illa sola, verum etiam in lumine veritatis creatae; et hoc quidem verum est nec obviat positioni praedictae⁹.

¹ Id est, quando cognoscit prima principia et universalia. — C addit non sufficit se ipsa superior, nisi aspiciat illas superiores leges.

² Vide I. Sent. d. 3. p. I. q. 2. in fine et Breviloq. p. II. c. 42.

³ Ita C (cfr. q. seq.), ceteri codd. *movendi*. Inferius pro *et plene*, quod ABE omittunt, DH et plenarie, et pro *ad deiformitatem accedit* ABE et cum *deiformitatem attingit vel accedit*.

⁴ G supplēt eas. CDFGH omittunt *plenam*. — Cfr. de his II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3.

⁵ F addit *etiam*.

⁶ Solus C habet *qui est*, et inferius *naturae pro creaturae*.

⁷ Ut dicit August. in ipsa obiectione allegatus; cfr. I. Sent. d. 2. dub. 2. — Superius pro *in illis* AB *in illa*.

⁸ C sed *potius in eadem supponitur*.

⁹ C legit: *sed quod non in illa solum; mens enim in utraque luce intelligit. Et si obicitur, quod oculo carnis sufficit lux sui generis corporea: ergo multo fortius menti sufficit lux sui generis creata, cum mens sit potentior; dicendum,*

Requiruntur
simili ratio-
nes proprie
et distinctae.

Epilogus.

Solutio op-
positorum.

Notandum.

Notandum.

3. 6. Ad illud quod obiicitur de Gregorio et Dionysio, dicendum, quod neuter negat, quin illud lumen verum, quod *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*¹, a nostris mentibus attingatur, sed quod in hac via nondum plene videtur.

7. 8. 9. Ad illud quod obiicitur de Philosopho, quod intelligimus cum continuo et tempore, et quod habemus intellectum possibilem et agentem, et de experientia cognitionis humanae; dicendum, quod hoc ponit², ad nostram intelligentiam concurrere lumen et rationem veritatis creatae; sed tamen, ut in praecedentibus dictum est, non excluditur lux et ratio veritatis aeternae, quia possibile est, quod anima secundum inferiorem portionem attingat quae sunt infra, superiori nihilominus portione attingente quae sunt supra.

10. Ad illud quod obiicitur de cognitione imaginativa³, dicendum, quod non est simile, quia illa non habet certitudinem, et ideo non recurrit ad immutabile.

11. Ad illud quod obiicitur de sensu, dicendum, quod non est simile de certitudine sensus et intellectus. Certitudo enim sensus venit ex alligatione potentiae operantis per modum naturae circa aliquid determinatae. Certitudo autem intellectus non potest venire ex hac parte, cum sit potentia libera ad intelligendum omnia⁴; et ideo oportet, quod veniat per aliquid non habens alligationem, sed libertatem sine defectibilitate mutabilitatis et fallibilitatis; et talis est lux et ratio sempiternae veritatis; et ideo ad illam recurritur sicut ad fontem omnis certitudinis.

12. Ad illud quod obiicitur, quod ad cognitionem nihil plus requiritur nisi cognoscens et cognoscibile et conversio huius super hoc; dicendum, quod haec conversio includit iudicium; iudicium autem certum non fit nisi per legem certam et iniudicabilem, secundum quod dicit Augustinus in libro de Vera Religione et in libro de Libero Arbitrio⁵, quod «nullus de veritate iudicat, et sine veritate nullus bene iudicat»; et ideo hic includitur ratio et veritas aeterna.

13. Ad illud quod obiicitur, quod intelligimus, quando volumus, ergo non egerimus adminiculo alieno; dicendum, quod adminiculum alienum est duplex:

quoddam, quod semper est praesto, quoddam quod est absens et distans. Ratio illa non concludit de primo adminiculo, sed de secundo, sicut patet: quia, si lux corporalis semper esset praesens in oculo, sicut lux spiritualis est semper praesens in mente; videremus, quando vellemus, sicut intelligimus, quando volumus.

14. Ad illud quod obiicitur, quod eadem sunt principia *essendi* et *cognoscendi*; dicendum, quod sicut principia *essendi* intrinseca non sufficiunt sine illo primo principio extra, quod est Deus, ad *esse*, sic nec ad *plenum cognoscere*⁶. Unde licet illa principia sint aliquo modo ratio cognoscendi, non propter hoc excludunt illam rationem cognoscendi primam a nostra cognitione, sicut nec excludunt in actu essendi a creatione.

15. Ad illud quod obiicitur, quod unicuique cognoscibili respondet propria ratio cognoscendi; dicendum, quod quia non omnino distincte⁷ videmus illas rationes in se, ideo non sunt tota ratio cognoscendi; sed requiritur cum illis lumen creatum principiorum et similitudines rerum cognitarum, ex quibus propria ratio cognoscendi habetur respectu cuiuslibet cogniti.

16. Ad illud quod obiicitur, quod «propter quod unumquodque, et illud magis»; dicendum, quod, sicut iam patet, ratio aeterna *non sola* movet ad cognoscendum, sed cum veritate principiorum, *non specialiter* de se, sed *generaliter* in statu viae; et ideo non sequitur, quod ipsa sit nobis nota secundum se, sed prout relucet in suis⁸ principijs et in sua generalitate; et sic quodam modo est nobis certissima, quia intellectus noster nullo modo potest cogitare, ipsam non esse; quod quidem non potest dici de aliqua veritate creata.

17. Ad illud quod obiicitur de speculo, dicendum, quod illud verum est de speculo, quod habet rationem representandi *proprie* et *distincte*, et quod cum ratione representandi habet *rationem terminandi*; sicut patet in isto speculo materiali, quod speciem visibilem distincte et proprie representat et terminat visum. Haec autem conditiones competunt speculo aeterno respectu *comprehensorum*, sicut patet ex his quae dicta sunt prius⁹.

quod non, quia mens est imago veritatis increatae, et ideo est ei aliquo modo proportionalis et nata illum imitari. Sensus autem hanc lucem non requirit tanquam sibi improprietatem propter suam ignobilitatem. Cfr. infra ad 11.

¹ Ioan. 1, 9.

² E quod haec ponit.

³ DE G imaginaria. Inferius pro non recurrit C non respicit.

⁴ Cfr. Aristot., IX. Metaph. text. 3. et 40. (VIII. c. 2. et 5.); III. de Anima, text. 3. seqq. (c. 4.). — Inferius pro defectibilitate C D F G deformitate.

⁵ Vide supra fundam. 2. et 3. — Superius vocibus quod conversio cum G inseruimus haec.

⁶ D F G H scire.

S. Bonav. — Tom. V.

⁷ F omittit *distincte*, qui etiam subinde pro *tota* ponit *sufficiens*.

⁸ Dicitur *suis*; quatenus principia intellectus immutabilia «radicantur in luce aeterna et ducunt in eam» (Hexaem. Serm. 2.).

⁹ Concordat omnino S. Thom., S. I. q. 84, a. 5: «Aliquid in aliquo dicitur cognosci dupliciter. Uno modo sicut in obiecto cognito, sicut aliquis videt in speculo ea quorum imagines in speculo resultant; et hoc modo anima in statu praesentis vitae non potest videre omnia in rationibus aeternis; sed sic in rationibus aeternis cognoscunt omnia Beati, qui Deum vident et omnia in ipso». — Quandoquid se habeat cognitio per speculum ad alios duos cognoscendi modos, scilicet per praesentiam *essentiae* rei cognitae et per praesentiam *suae similitudinis*,

18. Ad illud quod obiicitur, quod illae rationes sunt aequae certae respectu contingentium, sicut respectu necessariorum; dicendum, quod illa ratio bene concluderet, si rationes illae essent *totu ratio* cognoscendi, et si in illis videretur plenarie; nunc autem non est sic secundum statum praesentis temporis, quia cum illis indigemus similitudinibus propriis et rerum principis determinate acceptis, quae quidem non reperiuntur in contingentibus, sed solum in necessariis¹.

19. Ad illud quod obiicitur, quod si in illis rationibus cognoscimus, quod omnis cognoscens est sapiens; dicendum, quod non sequitur, quia attingere rationes illas non facit sapientem, nisi qui in eis quiescat et sciat, se illas attingere, quod quidem spectat ad sapientem. Huiusmodi enim rationes attinguntur ab intellectibus *scientium* ut *ductivae*, sed ab intellectibus *sapientium* ut *reductive* et *quietativae*. Et quia pauci sunt, qui isto modo illas attingant, ideo pauci sunt *sapientes*, licet multi *scientes*; pauci quidem sunt, qui illas rationes sciant se attingere; immo quod plus est, pauci sunt, qui velint hoc credere, quia difficile videtur intellectui ad aeterna contemplanda nondum elevato, quod ita habeat Deum praesentem et propinquum, cum tamen dicat Paulus Actuum decimo septimo², *quod non longe est ab unoquoque nostrum*.

20. Ad illud quod obiicitur de cognitione patriae, iam patet responsio, quia magna est differentia inter cognitionem, quae est *ex parte* et *in aenigmate*, ad eam, quae est *perfecte*³ et *distincte*, ut supra tactum est.

21. Ad illud quod obiicitur, quod speculum aeternarum rationum est voluntarium etc.; dicendum, quod, sicut dicit Apostolus ad Romanos primo⁴, *quod notum est Dei manifestum est in illis*; licet Deus sit simplex et uniformis, tamen lux illa aeterna et exemplar illud quaedam repraesentat quasi *exteriorius* et *aperte*, quaedam vero magis *profunde* et *occulte*. Prima sunt, quae fiunt secundum necessariam ordinationem artis divinae; secunda vero sunt, quae fiunt secundum dispositionem voluntatis occultae. Et quod dicitur speculum *voluntarium*, hoc non est respectu exemplarum primo modo, sed secundo; et ideo in rationibus aeternis naturalia cognoscuntur naturali indicatorio rationis⁵, supernaturalia vero et futura non nisi dono revelationis su-

pernae; et ideo illa ratio non repugnat positioni praemissae.

22. Ad illud quod obiicitur, quod quidquid cognoscitur in illis, aut *cum* velamine, aut *sine* velamine; dicendum, quod in statu viae non cognoscitur in rationibus illis aeternis *sine velamine* et *aenigmate* propter divinae imaginis obscuracionem⁶. Ex hoc tamen non sequitur, quod nihil certitudinaliter cognoscatur et clare, pro eo quod principia creata, quae aliquo modo sunt media cognoscendi, licet non sine illis rationibus, possunt perspicue et sine velamine a nostra mente videri. — Si tamen diceretur, quod nihil in hac vita scitur *plenarie*, non esset magnus inconveniens.

23. 24. 25. 26. Ad illud quod obiicitur contra rationes Augustini, quod si veritas incommutabilis est Deus, quod tunc veritas principii demonstrativi esset Deus, et quod omnes veritates essent unum, et quod deberent adorari, et quod daemones viderent Deum; ad haec omnia dicendum, quod veritas incommutabilis dicitur dupliciter, scilicet *simpliciter* et *ex sup-*

positione. Cum autem dicitur, quod veritas incommutabilis est supra mentem et Deus, hoc intelligitur de veritate, quae est incommutabilis *simpliciter*. Cum autem dicitur de veritate principii demonstrativi, quod est incommutabilis; si veritas illa nominat quid creatum, constat, quod non est incommutabilis *simpliciter*, sed *ex suppositione*, quia omnis creatura incipit a *non-esse* et est veritabilis in *non-esse*. — Et si obiicitur, quod illa veritas est simpliciter certa ipsi animae per se ipsam; dicendum, quod licet principium demonstrativum, secundum quod dicit quid *complexum*, sit creatum; veritas tamen significata per illud potest significari vel secundum quod est in *materia*, vel secundum quod est in *anima*, vel secundum quod est in *arte divina*, vel certe *omnibus* his modis simul. Veritas enim in signo exteriori signum est veritatis, quae est *apud animam*, quia « voces sunt notae earum passionum, quae sunt in anima⁷ »; anima autem secundum sumum supremum habet respectum ad superiora, sicut secundum suum inferius ad haec inferiora, cum sit medium inter res creatas et Deum; et ideo veritas in anima habet respectum ad illam duplicem veritatem, sicut medium ad duo extrema, ita quod ab inferiori recipit certitudinem *secundum quid*, a superiori vero recipit certitudinem *simpliciter*. Et ideo huiusmodi

Notandum.

Pauci sapientes.

De divino speculo dupliciter repraesentante.

Notandum.

Aliiter.

Rationes Augustini defenduntur.

Distinctio.

Modi 5 significandi.

Notandum.

Duplex certitudo.

explicatur a S. Thoma S. I. q. 56. a. 3. Res illustratur exemplo, quod avert Fr. Eustachius, discipulus S. Bonaventurae (De Hum. Cognitionis ratione pag. 186. 187): Per istas regulas vel irradiationes mentis directivas iudicat mens de omnibus, et tamen non videt illam veritatem increatam, cuius sunt expressae similitudines; sicut video faciem hominis in speculo, quam non video immediate praesentem, quia est retro me, sic istas regulas mens novit in se ipsa et cetera novit per ipsas, nec tamen Deum videt immediate etc. — Vocibus *competunt speculo C D F G H* interserunt *ipsi*.

¹ Vide Aristot., I. Poster. c. 6. seqq. et 24. (c. 30. seq.). — C F *quod quidem non reperitur in... necessariis*.

² Vers. 27.

³ Ita A B E, alii *plenarie*.

⁴ Vers. 19. — Inferius pro *dispositionem*, quod praebet A B E, alii *dispensationem*.

⁵ Cfr. tom. II. pag. 901, nota 2.

⁶ Vide II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3.

⁷ Aristot., I. Periherm. c. 1.

veritas ut incommutabilis simpliciter supra animam est, secundum quod¹ ostendunt rationes Augustini. Rationes vero ad oppositum procedunt de veritate incommutabili ex suppositione, quam proprie considerat demonstrator, quae multiplicatur in diversis et non est adora-

bilis, et contuibilis est a daemonibus et damnatis. Nam illa veritas simpliciter incommutabilis perspicue videri non potest, nisi ab illis qui intrare possunt ad intimum silentium mentis, ad quod nullus peccator pervenit, sed ille solus, qui est summus amator aeternitatis.

QUAESTIO V.

Utrum anima Christi fuerit sapiens tantum sapientia increata, an etiam sapientia creata cum increata.

Postquam habitum est de sapientia Christi secundum quod Verbum; quaeritur de sapientia animae Christi. Et primo quaeritur, utrum anima Christi fuerit sapiens sapientia increata tantum, an etiam sapientia creata cum increata. Et quod sapiens fuerit sapientia increata tantum, videtur.

1. Ecclesiastici primo²: *Omnis sapientia a Domino Deo est et cum illo fuit semper et est ante aevum*; sed omne, quod est ante aevum, est aeternum: ergo omnis sapientia est aeterna: ergo si anima Christi non est sapiens nisi aliqua sapientia, non est sapiens nisi sapientia aeterna. — *Si dicas*, quod sapientia dicitur fuisse cum Deo sicut in causa; pari ratione potest dici de qualibet creatura, et hoc non multum reddit laudabilem sapientiam ipsam. — *Si dicas*, quod omnis sapientia, id est perfecta sapientia; cum hoc non concordat sequens littera³, quia loquitur de illa sapientia, ad quam accquirendam invitatur, sicut ex consequentibus manifeste colligitur.

2. Item, Augustinus, secundo de Libero Arbitrio⁴: « Veritate atque sapientia, quae communis est omnibus, omnes sapientes fiunt inhaerendo illi; beatitudo autem alterius non fit alter beatus, nec iustitia alterius fit alter iustus, sed coaptando animum illis incommutabilibus regulis luminibusque virtutum, quae incommutabiliter vivunt in ipsa veritate sapientiae communi ». Si ergo una est sapientia omnium sapientium, et non est una beatitudo omnium beatorum; cum, causaliter loquendo, utrobique sit

reperire unitatem, necesse est ponere, quod formaliter et proprie una sit sapientia, qua omnes sunt sapientes; et haec non potest esse sapientia creata: ergo si anima Christi est sapiens, est sapiens sapientia increata.

3. Item, Augustinus, libro Octoginta trium Quaestionum, quaestione de modis habendi⁵: « Sapientia, cum accedit homini, non ipsa mutatur, sed hominem mutat, quem de stulto sapientem facit »; sed si sapientia diceret habitum creatum, tunc utique mutaretur, quia introduceretur de non-esse in esse: ergo dicit solum quid increatum: ergo idem quod prius.

4. Item, Hugo, in tractatu de Sapientia animae Christi⁶: « Una est sapientia, qua omnes sapiunt, nec tamen uno modo sapiunt; multo magis sapit hac sapientia illa anima, quae ipsi sapientiae imita fuit, quae non sorte participationis ex illa viguit, sed privilegio unitatis plenitudinem possedit »: ergo si plenitudo sapientiae non est nisi sapientia increata, videtur etc.

3. Item, Hugo arguit sic⁷: Si sapientia est accidens; cum sapientia sit id quo sapientes fiunt beati, beatitudo nostra in accidente consistit; sed accidentia mutabilia sunt: ergo et beatitudo nostra erit maxime mutabilis.

6. Item, quod dat aliquid alicui aliquo modo illud habet⁸; sed sapientia dat sapere sapienti: ergo sapientia sapit. Sed si sapit, non alio quam se ipsa sapit: ergo omnis sapientia, qua sapiens sapit, est

¹ Pro secundum quod ABE sicut. Inferius pro contuibilis, quod habent ABE, alii commutabilis, ubi G prosequitur et daemonibus et damnatis communis. Nam etc., G vero et in omnibus damnatis. Nam etc. — Doctrinam hanc de suprema humanae cognitionis ratione ad divinam veritatem reducendam in scholis aetate S. Bonaventurae satis communem fuisse, eamque reputatam esse sinceram S. Augustini sententiam, multis testimoniis probatur, quae in opusculo supra pag. 17, nota 1. citato, praesertim in dissertatione praecedente exhibentur. Hoc confirmatur quadam epistola Fr. Ioannis Pechomi O. Min., archiepiscopi Canuariensis, scripta 1. Jun. 1285, quam et P. Ehrle S. I. iterum publicavit in periodico *Zeitschrift für katholische Theologie*, Innsbruck, 1889 fasc. I. pag. 186. Ibi enim auctor conquiretur, quod quadam novella doctrina, circa viginti annos introducta, oppugnetur « quidquid docet Augustinus de regulis aeternis et luce incommutabili, de potentis animae, de rationibus seminalibus, inditis materiae et consimilibus innumeris » etc.

² Vers. 1. — Cfr. III. Sent. d. 14. a. 1. q. 1. et a. 3. q. 1, ubi eadem quaestio solvitur.

³ Vers. 10. seqq. — Paulo superius pro reddidit laudabilem H redderet laudabilem.

⁴ Cap. 19. n. 52. Textus originalis vocibus sapientes fiunt interserit et beati, post alter beatus addit plura et circa finem pro incommutabiliter ponit incorruptibiliter.

⁵ Quaest. 73. n. 1: Sapientia, cum accedit homini etc.

⁶ Circa medium. Textus originalis post uno modo sapient addit qua participando sapient. Quodsi omnes hac sapientia sapient quicumque sapient, et subinde pro sapit substituit sapit, quod etiam F exhibet.

⁷ Loc. cit., ubi etiam plura seqq. argg. insinuantur.

⁸ Nihil dat quod non habet; cfr. Aristot., II. Elench. c. 3. (c. 22.). — Pro quod dat DFG qui dat. Inferius pro non alio quam F non ergo nisi.

sapientia, quae se ipsa sapit. Sed talis sapientia non est nisi sapientia increata: ergo si anima Christi est sapiens tali sapientia, manifestum est etc.

7. Item, perfectio nobilior est perfectibili, et sapiens nobilior non sapiente, et intelligens non intelligente: ergo cum sapientia sit perfectio sapientis, et sapientia sapiens sapiat et intelligat; necesse est ergo, sapientiam sapere et intelligere. Sed non potest sapere nisi se ipsa, et talis est sapientia increata: ergo etc.

His rationibus et auctoritatibus ostenditur, quod anima Christi sit sapiens solum sapientia *increata*, et non solum ipsa, sed etiam quaelibet alia, quae habet sapientiam.

Sed *specialius* de anima Christi ostenditur sic.

8. Sapientia facit eum cui unitur sapientem; sed sapientia increata imitur animae Christi: ergo sapientia increata anima Christi fit sapiens. — *Si dicas*, quod non imitur nisi mediante sapientia creata, quae disponit ipsam animam ad unionem; *contra*: dispositio intermedia est prior et immediatior et essentialior, quam illud, ad quod disponitur, quia tenet rationem medii introductivi; sed anima Christi prius et immediatius et essentialius comparatur ad hypostasim quam ad aliquot accidens, quod est in ipsa: ergo si Verbum aeternum et sapientia Dei est hypostasis et persona respectu divinae naturae et humanae, priorem et immediatiorem et essentialiorem comparisonem habet anima Christi ad sapientiam increatam quam ad creatam: ergo etc.

9. Item, quanto sapientia maior est, tanto magis est cognoscibilis et faciens cognoscere; sed sapientia creata minor est quam sapientia increata et facit animam, cui praesens est, esse cognoscentem: ergo multo fortius sapientia increata. Sed talis sapientia erat animae Christi praesentissima: ergo etc.

10. Item, nihil plus requiritur ad cognitionem nisi sciens et scibile et ratio cognoscendi praesens; sed hoc totum erat in illa anima, in quantum erat Verbo aeterno unita: ergo sapiens erat sapientia increata, omni sapientia¹ creata circumscripta.

11. Item, «sicut anima est vita corporis, ita Deus est vita animae²», et multo excellentius; sed anima se ipsa potest vivificare corpus: ergo multo fortius ipse Deus se ipso vivificabit animam, et maxime illam, cui maxime est unitus; sed talis erat anima Christi: ergo etc.

12. Item, si Deus cognosceret per aliud a se, vilesceat eius cognitio, quia aut ratio cognoscendi esset nobilior, aut minus nobilis; quocumque autem horum dato, esset vilificata divina cognitio: ergo si

anima Christi cognoscit per aliud a se creatum, vilificatur eius cognitio; quia illud aut est minus nobile, et sic perficitur ab ignobiliori; aut est magis nobile, et tunc anima Christi non est nobilissima omnium creaturarum: si ergo nobilissima est in fine totius nobilitatis creatae³, impossibile est, quod cognoscat aliquid nisi per se, vel per sapientiam increatam.

13. Item, quanto aliquis intellectus immediatus accedit ad fontem sapientiae, tanto sapientior est; sed anima Christi est sapientissima: ergo immediatissime accedit ad sapientiam increatam: ergo omni alia sapientia circumscripta, est sapiens illa aeterna sapientia.

14. Item, anima Christi sic est unita aeternae maiestati, quod eodem honore est honoranda, quod honoratur aeterna maiestas⁴; ergo pari ratione sic est unita aeternae luci, quod eadem sapientia sapit, qua lux sempiterna; sed haec est sapientia increata tantum: ergo anima Christi est sapiens tantum sapientia increata.

15. Item, ubi est plenitudo sapientiae, superfluum est ponere quod est ex parte; sed in Christo est plenitudo sapientiae, *quia in ipso complacuit omnium plenitudinem inhabitare*, ad Colossenses primo⁵; ergo si omnis sapientia creata est ex parte, superfluum est ponere in Christo vel eius anima sapientiam creatam.

16. Item, natura non facit per plura quod potest facere per pauciora⁶, et hoc spectat ad laudem naturae creatae: ergo si quicquid laudis attribuitur naturae creatae potest attribui naturae increatae; cum sapientia increata sit per se sufficientissima, quia ex omni parte completa et plena; ergo videtur, quod sapientia creata in Christo sit superflua. Sed nihil tale ponendum est in Christo: ergo etc.

17. Item, quodcumque⁷ lumina materialia concurrunt ad idem medium, ita quod unum excedit reliquum, unum offuscet aliud, non propter repugnantiam, sed propter superexcellantiam: ergo si multo plus superexcellent sapientia increata creatam, quam aliquod lumen materiale excedat reliquum quantumcumque modicum, sapientia increata offuscabit aliam. Sed non est ponere in Christo aliquam sapientiam offuscata: ergo etc.

18. Item, plus distat cognitio creata ab increata, quam opinio a scientia, vel fides a visione aperta; sed in eodem non potest simul esse opinio et scientia, nec fides et visio aperta⁸: ergo nec sapientia creata cum increata.

De anima Christi specialiter.

¹ F omni scientia sive sapientia.

² Ut docet August. locis tom. II. pag. 633, nota 5, allatis.

³ Vide Glossam August. adductam III. Sent. d. 12. a. 2. q. 4. fundam. 1.

⁴ Scilicet honore patriae; cfr. III. Sent. d. 9. a. 1. q. 1.

⁵ Vers. 19. — I Cor. 13, 9: Ex parte enim cognoscimus etc. — Superius post Item F legit ubique est po-

nere plenitudinem sapientiae etc.; pro in Christo H in anima Christi.

⁶ Vide tom. III. pag. 277, nota 4. locos ex Aristot. allegatos.

⁷ F bene addit diversa.

⁸ Cfr. I. Cor. 13, 9. seqq. et Aristot., I. Poster. c. 26. (c. 33.). — Superius voci cognitio B praemittit sapientia.

Fundamenta. *aeletae et gratia apud Deum et homines*¹; sed hoc non poterat esse per sapientiam increatam: ergo praeter illam habebat sapientiam creatam.

2. Item, Damascenus² dicit, quod in Christo propter duas naturas necesse est ponere, in eo duas fuisse volutates: ergo pari ratione et duas cognitiones, ergo et duas scientias, ergo et duas sapientias.

3. Item, nullus est bonus nisi bonitate informante, ergo nullus est sapiens nisi sapientia informante; sed sapientia increata nullius creaturae potest esse informativa, sed tantum exemplativa: ergo si anima Christi est sapiens aliqua sapientia informante ipsam; necesse est, quod praeter sapientiam increatam habeat etiam creatam informantem ipsam.

4. Item, sapientia accidit sapienti creato, qui non est sapiens se ipso; sed sapientia increata, cum sit Dens, nulli potest accidere: ergo necesse est, quod praeter illam sapientiam ponatur in anima Christi sapientia aliqua creata, cum ei³ non sit essentialis, sed accidat sapientia.

5. Item, est perfectio *esse et bene esse*; sed Dens nullius creaturae est forma perfectiva quantum ad *esse*: ergo nec quantum ad *bene esse*. Sed sapientia est forma perfectiva ipsius animae Christi sapientis quantum ad *bene esse*: ergo huiusmodi sapientia non potest esse sapientia increata⁴: ergo etc.

6. Item, anima Christi non est sapiens per essentiam, cum sit sapiens per aliud a se: ergo si est sapiens, est sapiens per participationem; sed non capit partem aeternae sapientiae secundum essentiam, cum sit simplex: ergo necesse est, quod capiat secundum influentiam. Sed talis influentia est creata: ergo necesse est, quod anima Christi sit sapiens per sapientiam creatam.

7. Item, anima Christi est de natura aliarum animarum; sed nulla anima plene attingit ad fontem sapientiae aeternae, nisi sit deiformis; sed deiformis non potest esse nisi per aliquid sibi datum, quod eam informet et conformet Deo; tale autem est gratia et sapientia creata: ergo necesse est, quod anima Christi sit sapiens per sapientiam creatam.

8. Item, Deus, cum sit lux et sapientia, diversimode cognoscitur a diversis, et ab anima Christi excellentius quam ab aliis: aut ergo hoc est ratione ipsius *Dei cogniti*, aut ratione *potentiae cognoscentis*, aut ratione *alicuius disponentis*⁵. Non ratione ipsius *Dei*, cum ipse in se nullam habeat varietatem; nec ratione *potentiae cognoscentis* solum, quia tunc qui

meliora haberent naturalia sapientiores et meliores essent; quod est falsum: ergo hoc erit ratione alicuius habitus *intermedii disponentis*. Sed talis habitus non est nisi sapientia creata: ergo etc.

9. Item, sapientia Dei increata per sui essentiam est omnibus intellectibus praesentissima: ergo si sola sui praesentia faceret sapientes, quilibet intellectus esset sapiens; quod si manifeste falsum est, ergo ultra praesentiam ipsius necessario requiritur ipsius influentia. Ergo si anima Christi est sapiens, patet etc.

10. Item, Verbum Dei, quod est sapientia, est unicum oculo, et tamen oculus non est sapiens: ergo ad hoc, quod anima sit sapiens, non sufficit ei unio in hypostasi: ergo necesse est, quod uniatu sicut cognoscens cognoscibili. Omnis autem talis unio est per assimilationem⁶; sed omnis assimilatio est secundum aliquam qualitatem: ergo necesse est, quod ipsi animae detur qualitas spiritalis creata, per quam sit ad cognoscendum idonea. Hanc autem vocamus sapientiam creatam: ergo etc.

CONCLUSIO.

Anima Christi, cum sit creatura, sapiens fuit utraque sapientia, creata scilicet et increata.

RESPONDO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod, sicut ex quaestione praecedenti apparet, ad *veritativam cognitionem* non sufficit lucis aeternae influentia sine sui praesentia⁷, pro eo quod nihil creatum potest animam perfecta certitudine stabilire, quomodo pertingat ad veritatem immutabilem et infallibilem lucem. Sic est intelligentium, quod ad *sapientialem cognitionem* non sufficit illius lucis aeternae praesentia sine sui influentia, non propter defectum ex parte sui, sed propter defectum ex parte nostri, pro eo quod intelligentia creata non pertingat ad illam fontalem sapientiam, nisi sit deiformis effecta, ac per hoc *elevata et habilitata*: *elevata* supra se, et *habilitata* in se. Ideo necessarium est, quod detur aliquid ei veniens desuper⁸, quod tamen sit proportionale et ei inhaerens; hanc autem vocamus lucis aeternae influentiam; et quia animam ad sapientiam habilitat, vocatur *sapientia creata*. Quia tamen ipsa influentia non habilitat nec elevat, nisi continetur cum luce aeterna tanquam cum *principio movente et ratione dirigente et fine quietante*; ideo non sortitur rationem

De sapientia
cognitione.

Quid sit
sapientia crea-
ta.

Notandum.

¹ Luc. 2, 52.

² Libr. III. de Fide orthod. c. 13. seq. Cfr. III. Sent. d. 17. a. 1. q. 1.

³ Pro cum ei F quae; idem F cum A pro accidat substitui accidentaliter.

⁴ DFH addunt et est creata vel increata.

⁵ DFH alicuius gratiae disponentis.

⁶ Cfr. supra pag. 7, nota 1. et 2. Aristot., VI. Ethic. c. 1:

Si quidem ex similitudine quadam atque affinitate cognitio existit ipsis (potentis animae).

⁷ G addit non propter defectum ex parte sui, sed propter defectum ex parte nostri.

⁸ Iac. 1, 17: Omne datum optimum... desursum est, descendens a Patre luminum etc. — Interius pro ad sapientiam DFH ad sapientium.

sapientiae ex se, sed ratione eius a quo fluit, secundum quod dirigit et ad quod ducit; et haec est *sapientia increata*. — Et ideo secundum illos sapientes, quibus datum est supra se ipsos ascendere, nomen *sapientiae* principaliter et *proprie* attribuitur soli sapientiae fontali et increatae¹; sed secundum *communiter* loquentes et intelligentes non solum ei attribuitur, sed etiam suae *influentiae*, quae est habitativa mentis humanae ad perfectam cognitionem. Et secundum hoc concedendum est, quod anima Christi, cum sit creatura, sapiens fuerit *utraque sapientia, creata scilicet et increata: increata* sicut principaliter *movente et regulante* et *quietante*; *creata* vero sicut *informante, habitante et elevante*, ut ad illam increatam possit plene pertingere.

Et quod *utraque* simul concurrat, patet per illud quod dicit Augustinus nono de Trinitate, capitulo septimo²: « In illa aeterna veritate, ex qua temporalia facta sunt omnia, formam, secundum quam sumus et secundum quam vel in nobis vel in corporibus vera et recta ratione aliquid operamur, visu mentis aspicimus, atque inde conceptam rerum veracem notitiam tanquam verbum apud nos habemus, et dicendo intus gignimus, nec a nobis nascendo discedit ». Ex quo apparet, quod ad sapientiam concurret aeterna veritas et concepta apud nos veritatis notitia, quae quidem est ipsius animae nostrae informativa³.

1. Ad illud quod primo obiicitur, quod omnis sapientia a Domino Deo est; dicendum, quod *sapientia* ibi non accipitur pro *habitu*, quo informatur anima sapientis, et quo habitatur ad cognoscendum, sed pro *ratione cognoscendi incommutabili*. Omnis autem talis ratio est in arte divina, pro eo quod est sempiterna, et sine illa non potest esse sapientia creata, sicut ostensum est supra⁴. Unde ex illa auctoritate non potest concludi, quod sapientia creata non debeat poni.

2. 3. Ad illud quod obiicitur de duplici auctoritate Augustini, dicendum, quod *utraque* intelligenda est de *sapientia increata*, quae tamen, sicut ex praemis patet, non excludit creatam. Verumtamen Augustinus, loquendo de sapientia, semper vel ut in pluribus fert intellectum suum ad illam sapientiam increatam, pro eo quod comparatione illius non reputat sapientiam creatam nomine *sapientiae* dignam; vel quia ad modum *influentiae* totaliter pendet ex illa, unde magis est *entis* quam *ens*⁵, et magis effectus et irradiatio sapientiae quam sapientia nuncupanda. — Et *si tu quaeras*, quare non similiter de beatitudine potest dici, cum ipsa omnino fluat a beatitu-

dine aeterna; dicendum, quod *beatitudo aeterna* dicitur *affectionem* inhaerentem summo bono, *sapientia* vero dicitur *cognitionem* contemplantem summum bonum; *affectio* autem dicitur ut *ab anima*, *cognitio* vero ut *ad animam*⁶; et propterea, quia diversarum affectionum diversae sunt origines, ideo formaliter et originaliter diversae ponuntur *beatitudines*. Non sic autem est in *sapientia*, quae, quantum est de se, respicit originem unam; lucem scilicet sempiternam, a qua et secundum quam est omnis cognitio certa.

4. 5. Ad illud quod obiicitur de Hugone, dicendum, quod verba Hugonis concordant verbis Augustini, quia ipse tanquam homo excedens⁷ et sapiens intellectum suum fert potissime ad ipsum sapientiae fontem. — Unde et quod obiicit, quod in accidentibus non potest esse beatitudo nostra, non intelligit, quin per aliquod accidens ad beatitudinem disponamur, sed quod quidquid est accidens habet potius rationem viae conductivae⁸ in alterum quam quietativi et consummativi. Et hoc modo ponimus sapientiam creatam in anima Christi et in alia quacumque anima, non sicut illud, in quo quiescat illa beata anima, sed sicut illud, quo reducitur et disponitur ad sapientiam increatam, qua principaliter et potissime fit beata.

6. 7. Ad illud quod obiicitur, quod sapientia dat *sapere*, et quod sapientia nobilior est sapiente; dicendum, quod ipsa sapientia creata non dicitur proprie dare *sapere*, sed magis ipsa sapientia increata dat nobis *sapere* in se ipsa, disponendo nos per illam sapientiam creatam; et ideo non sequitur de illa sapientia creata, quod sit sapiens vel habeat actum sapientiendi, pro eo quod non tenet rationem entis completi, sed potius rationem viae et cuiusdam medii dispositivi, sicut manifeste habetur ex praedictis.

8. Ad illud quod obiicitur, quod sapientia facit illum cui unitur sapientem; dicendum, quod sapientia potest alicui uniri multipliciter, vel sicut *hypostasis* unitur naturae substantificatae in ipsa, vel sicut *ratio et lux cognoscendi* unitur cognoscenti illuminato per ipsam. Primo modo non facit sapientem, quia tunc corpus Christi, cum unitur sapientiae, esset sapiens, sed secundo modo. Hoc autem modo non unitur animae Christi nisi mediante dono sapientiae creatae, quae est tanquam lux informativa ipsius animae, reddens eam deiformem et habilem ad continentiam lucem sapientiae increatae⁹.

9. Ad illud quod obiicitur, quod sapientia, quanto maior est, tanto magis est cognoscibilis et faciens cognoscere; dicendum, quod verum est per modum *influentis*; sed per modum *informantis* non est verum, nisi sit talis sapientia, quae sit nata informare

Sapientia increata.
Corollarium.

Conclusio.

Confirmator.

Solutio oppositorum.

Augustini modis loquendi.

Aliter se habet beatitudo.

Notandum.

Distinctio.

Notandum.

¹ Cfr. infra solut. ad 2-5.

² Num. 12.

³ Vide I. Sent. d. 3. p. I. q. 1. ad 5. et d. 17. p. I. q. 4. — Vocibus *veritatis notitia* ABE interserunt *vel neutis*.

⁴ Hic in corp. et quaest. praeced.

⁵ Sicut secundum Aristot., VII. Metaph. text. 2. (VI. c. 1.), accidentia non tam sunt entia, quam quid entis (substantiae).

⁶ Cfr. tom. I. pag. 562, nota 10. — In fine solut. pro *certa* cod. F *creata*.

⁷ Sensus huius vocis explicatur infra q. 6. in corp., ubi agitur de cognitione *excessiva*.

⁸ Codd. AB *viae et conducere*.

⁹ Cfr. III. Sent. d. 2. a. 3. q. 2. ad 3. et 4.

et pericere et miri alteri per modum formæ. Talis autem non est sapientia increata, sed creata, et ideo non concludit ratio illa.

10. Ad illud quod obiicitur, quod nihil plus requiritur nisi sciens et scibile et ratio cognoscendi; dicendum, quod *sciens* potest nominare *potentiam* cognoscendi, vel *potentiam cum habitu*. Si *potentiam cum habitu*; veritatem habet, et tunc includitur ibi scientia *creata*, quæ est animæ habitativa. Si autem nominet *potentiam tantum*; tunc illa est falsa, et respondendum est per *interemptionem*¹ ad rationem præmissam.

11. Ad illud quod obiicitur, quod Deus est vita animæ, sicut anima est vita corporis; dicendum, quod anima dicitur *vita corporis* dupliciter, scilicet vel per modum *informantis*, vel per modum *influentis*, quia anima comparatur ad corpus dupliciter, videlicet per modum *perfectiōnis* et per modum *motoris*². Cum ergo ostendit, quod anima in vivificando assimilatur Deo; dicendum, quod ista intelligitur de ipsa, in quantum est *motor*, non in quantum est *perfectio*. Movet autem animâ corpus mediante potentia et mediante dispositione corporis, quæ reddit corpus idoneum ad animæ influentiam; et hoc modo divini lux et amor movet et vivificat ipsam animam mediante gratia et sapientia sibi infusa.

12. Ad illud quod obiicitur, quodsi Deus cognoscit per aliud a se, quod vilesct eius cognitio; dicendum, quod non est simile: quia Deus, cum sit nobilissimus, nihil potest se ipso habere nobilior, nec *simpliciter* nec *secundum quid*, nec quantum ad *esse* nec quantum ad *bene esse*, quia ipsum *esse* est sibi *bene esse*; anima vero Christi licet sit nobilior ceteris creaturis ratione gratiæ unionis, tamen differunt in ipsa *esse* et *bene esse*, *substantia* et *dispositio accidentalis*. Et quia per illam dispositionem aliquam acquirit completionem, ideo non repugnat nobilitati suæ in genere creaturæ, quod habeat aliquid nobilior se saltem *secundum quid*; nam ultima completio et perfectio, ad quam terminatur illius animæ appetitus, est sapientia *increata*, et ad illam disponitur per creatam influentiam, sicut patet ex his quæ supra dicta sunt.

13. Ad illud quod obiicitur de intellectu accedente ad fontem sapientiæ immediate; dicendum, quod est medium *disponens* et est medium *deducens*³. Primum est *intrinsicum*, secundum *extrinsicum*; primum facit magis *approximare*, secundum vero facit *distare*. Prædicta autem propositio veritatem habet de medio *deducente*; sapientia autem creata,

quæ ponitur in Christo, tenet rationem medi *disponentis* ad hoc, quod perfecte et immediate haeriat de fonte sapientiæ æternalis. Et sic patet, quod illa ratio non procedit.

14. Ad illud quod obiicitur, quod anima Christi adoratur latria propter unionem cum maiestate etc.; dicendum, quod non est simile, quia *adoratio* est actus, qui debetur ipsi naturæ ratione personæ. Honor enim, qui exhibetur Christo, nec animæ per se nec corpori exhibetur, sed personæ, in qua illa duo subsistunt; *cognitio* autem est actus exiens a potentia ipsius animæ. Et sicut natura divini et humana in Christo distinctæ sunt, sic habent diversas virtutes et operationes, ac per hoc diversas sapientias et cognitiones, non sic diversos honores. Et ideo non est simile.

15. Ad illud quod obiicitur, quod ubi est ponere plenitudinem sapientiæ, superfluit ponere quod est ex parte; dicendum, quod verum est in eodem et secundum idem. Cum autem dicitur, quod Christus habuit plenitudinem sapientiæ, hoc est secundum naturam *increatam*, si intelligatur de plenitudine *simpliciter* et *extra genus*; si vero intelligatur de plenitudine *in genere*, sic competere potest naturæ creatæ, et hæc quodam modo est⁴ *ex parte* respectu plenitudinis *simpliciter*; nec est superflua, quia magis proportionalis est ipsi animæ, quia per se modum capere non poterat illam sapientiæ increatæ immensitatem.

16. Ad illud quod obiicitur, quod natura non facit per plura etc.; dicendum, quod illud verum est, si aequæ bene et ordinate per unum fiat, sicut per plura; sic autem non est hic, et hoc non est propter defectum ipsius sapientiæ illustrantis, sed propter naturam ipsius animæ suscipientis, sicut patet ex iis quæ dicta sunt supra⁵.

17. Ad illud quod obiicitur de luminibus materialibus, dicendum, quod non est simile: quia unum illorum luminum non disponit ad aliud, immo unumquodque per se habet proprium *esse* et distinctum; et ideo operatio unius minus apparet quam operatio alterius, quæ⁶ pro sua excellentia sibi vindicat dominium. Non sic autem est in proposito, quia sapientia creata disponit ad increatam, nec creata lucet nisi per increatam, nec ad increatam attingitur, nisi disponente creata.

18. Ad illud quod obiicitur de distantia inter scientiam creatam et increatam, et opinionem et scientiam; dicendum, quod non est simile: quia *opinio* et *scientia* sunt in eodem et secundum idem et respectu eiusdem, habentes diversas et oppositas

¹ Sive per negationem; cfr. tom. I. pag. 87, nota 4. — Vide Aristot., II. de Anima, text. 55. seq. (c. 5.), ubi similis distinctio insinuat.

² Cfr. Aristot., II. de Anima, text. 5 seqq., text. 13. seqq. et text. 36. seq. (c. 1. 2. et 4.). — Mox pro *ostendit* DFG dicitur. Inferius post *ista* G supplet *assimilatio*. In nostra lectione post *ista* supple: propositio.

³ Vide II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. ad 7. — Ita D, alii *adducens* (sive ut loc. cit. dicitur, *coateperans*).

⁴ Codd., exceptis DH, omittunt *est*, et perique habent *hoc pro hæc*. Inferius pro *quia per se* DFH *quæ per se*.

⁵ Cfr. etiam III. Sent. d. 14. a. 3. q. 1. ad 3. Ibid. ad 4. et 5. insinuat seq. et præced. solutio.

⁶ In codd. incongrue omittit *quæ*.

Duplicatio.

Anima est dupliciter vita corporis.

Notandum.

Duplex medium.

De adoratione.

Duplex plenitudo sapientiæ.

Notandum.

conditiones; *sapientia* autem creata et increata, licet differat in natura, non tamen secundum idem insunt, nec sic oppositas et impossibiles habent con-

ditiones, immo necessario concomitantes¹, quia nihil creatum subsistit nisi per increatum. Et sic patet responsio omnium obiectorum.

QAESTIO VI.

Utrum anima Christi comprehendat ipsam sapientiam increatam.

Supposito, quod anima Christi sit sapiens sapientia increata pariter et creata, quaeritur consequenter, utrum comprehendat ipsam sapientiam increatam. Et quod sic, videtur.

1. Ioannis tertio²: *Non ad mensuram dat Deus spiritum*; Glossa: « Hominibus ad mensuram, Filio vero non ad mensuram; sed sicut totum ex se toto genuit, ita incarnato Filio totum Spiritum suum dedit, non partialiter et per subdivisiones, sed generaliter et universaliter »; sed iuxta mensuram spiritus dati mensura est in cognitione veri: ergo si anima Christi immenso modo accepit Spiritum sanctum, immenso modo cognoscit Deum; et hoc non est aliud quam comprehendere ipsam divinam sapientiam: ergo etc.

2. Item, Augustinus, decimo tertio de Trinitate, capitulo decimo nono³: « In Verbo intelligo verum Dei Filium, in carne verum hominis filium, utrumque in una persona Dei et hominis ineffabilis gratiae largitate coniunctum ». Gratia igitur unionis est ineffabilis, ergo immensa et incomprehensibilis; sed iuxta quantitatem gratiae est quantitas cognitionis: ergo si cognitione incomprehensibilis infinitum est comprehensibile; quantaecumque sit immensitatis, comprehendetur ab anima sibi unita.

3. Item, Hugo dicit de Sapientia Christi⁴: « Anima Christi habet omnia per gratiam, quae Deus habet per naturam »; sed Deus per naturam habet comprehensionem suae sapientiae: ergo anima Christi hoc habet per gratiam.

4. Item, tantum vel plus est esse Deum quam comprehendere Deum; sed gratia unionis potest in hoc, ut faciat creaturam esse Deum: ergo multo for-

tius faciet creaturam comprehendere Deum. Sed non aliam quam Christi animam: ergo etc.

3. Item, Bernardus ad Eugenium⁵ dicit, quod est unitas *nativa*, *dignativa* et *superdignativa*; illa unitas *dignativa* non est tanta, quanta est unitas Trinitatis, quae est *superdignativa*, et maior quam *nativa*; sed tam in unitate *nativa* quam in unitate *superdignativa* unum extremorum comprehenditur ab altero, et e converso: ergo pari ratione videtur et multo fortiori in unitate *dignativa*. Sed secundum hanc unitatem anima Christi cum sapientia increata: ergo etc.

6. Item, Isidorus⁶: « Trinitas sibi soli nota est et homini assumto », et constat, quod hoc non intelligitur de quacumque notitia, sed de illa solum, in qua non communicat Trinitas cum creatura pura; sed ista non est nisi cognitio comprehensiva: ergo hanc habet creatura unita.

7. Item, Cassiodorus⁷: « Illam lucem inaccessibilem sanitas mentis super omnes claritates intelligit »; sed anima unita Verbo fuit sanissima: ergo intelligebat illam super omnem aliam claritatem: ergo aut nullam aliam claritatem comprehendebat, aut si aliquam comprehendebat, et illam.

8. Item, gratia unionis excedit quantamcumque gratiam comprehensionis impropotionaliter: ergo impropotionaliter facit Deum cognosci clarior; sed hoc non est aliud quam comprehendere divinam sapientiam: ergo etc. Nihil enim impropotionaliter excedit omne finitum nisi infinitum⁸.

9. Item, Augustinus nono de Trinitate⁹ dicit, quod quia anima simplex est, ideo, cum se novit, totaliter se novit, non secundum partem: ergo cum

¹ ABG *communicantes*.

² Vers. 34. — Glossa est *ordinaria* apud Strabum et Lyranum; cfr. August., in Ioan. Evang. tr. 14. n. 10. seq., ex quo quaedam attulimus tom. III. pag. 278, nota 1. — Eadem quaestio solvitur III. Sent. d. 14. a. 1. q. 2.

³ Num. 24: In Verbo... et utrumque simul in unam personam Dei et hominis ineffabili gratiae largitate coniunctum.

⁴ Completius: de Sapientia animae Christi, ubi circa finem haec verba etiam Ambrosio attribuantur (cfr. tom. III. pag. 52, nota 2.). Ibid. insuper seq. arg. insinuat. — In *minoribus* post *sapientiae* F addit *quae est infinita*.

⁵ Sive Libr. V. de Considerat. c. 8, et 9. n. 18-21, ubi inter novem modos unitatis (cfr. III. Sent. d. 6. a. 2. q. 2.) recenset unitatem *nativam*, i. e. qua anima et caro unus nascitur homo; unitatem *dignativam*, i. e. qua limus poster a Dei Verbo in unam assumtus est personam; et unitatem *Triunitatis* (superdignativam), i. e. qua tres personae una substan-

tia sunt, et quae arcem tenet inter omnes unitates. De unitate *dignativa* subinde ostendit (n. 20.); quod haec unitas duarum [scil. Trinitatis et nativae], consistens media unitatum, alteri succumbere, alteri praeminere cognoscitur; quantum superiore inferiori, tantum inferiore superiori.

⁶ Libr. I. Sent. c. 3. n. 1. Cfr. tom. III. pag. 299, nota 2. — Inferius pro *quacumque* ABEG *quantaecumque*.

⁷ Libr. de Anima, c. 3, ubi ostendit, nos *immortales* et *lumen* dici posse propter *imaginem* Dei: Ipse enim Deus omnipotens *solus habet immortalitatem et lumen habitat inaccessibile* (I. Tim. 6, 16.), quod supra omnes claritates vel admirationes sanitas mentis intelligit, sed imago aliquam habet similitudinem. Ceterum haec lumen habere non potest quod veritas etc.

⁸ Aristot., I. de Caelo et mundo, text. 52. et 64. (c. 6. et 7.); Ratio autem nulla est infiniti ad finitum.

⁹ Cap. 4. n. 7; cfr. ibid. X. c. 3. n. 6; cfr. VII. de Gen. ad lit. c. 21. n. 28.

sapientia aeterna sit simplex, si ab anima Christi cognoscitur, totaliter cognoscitur; sed rem totaliter cognoscere non est aliud quam comprehendere: ergo etc.

10. Item, haec est per se vera: simplex, cum attingitur, totum attingitur¹; ergo simplicius totaliter attingitur, et simplicissimum totalissime attingitur; sed Verbum increatum habet summam simplicitatem: ergo totalissime attingitur. Sed hoc est ipsum perfectissime comprehendere: ergo perfectissime comprehenditur ab anima Christi.

11. Item, anima Christi in cognoscendo Verbum aut totum habet *patens*, aut aliquid Verbi habet *latens* et aliquid *patens*. Si omnino habet *patens*: ergo omnino comprehendit; si aliquid habet *latens* et aliquid *patens*: ergo in Verbo est aliquid et aliquid. Sed hoc est inconveniens, quia non esset summa simplicitas²: ergo etc.

12. Item, si aliquid latet, aut illud *est Deus*, aut *non*. Si *non*: ergo propter latentiam illius nihilominus comprehendit Deum. Si *est Deus*: ergo Deus latet animam Christi; sed nulla anima, quam Deus latet, est beata: ergo secundum hoc anima Christi non est³ beata. Sed hoc est absurdum: ergo et illud, ex quo hoc sequitur.

13. Item, sicut est in Deo vere immensitas, ita vere est in Deo simplicitas; sed sicut immensitatis est nunquam omnino capi, ita simplicitatis est a quocumque capitur totaliter capi: ergo qua ratione dicitur *incomprehensibilis* ratione immensitatis, dicitur *comprehensibilis* ratione simplicitatis.

14. Item, si in puncto idem esset essentia et virtus, quod attingeret ipsum totaliter secundum essentiam attingeret ipsum totaliter secundum potentiam; sed in Deo idem est sua essentia et virtus sua, et quidquid est essentiale in ipso totum est idem et simplicissimum: aut ergo nihil Dei attingitur, aut si aliquid attingitur, totum et totaliter attingitur⁴, ergo totum et totaliter comprehenditur: ergo non solum anima Christi Verbum comprehendit, sed omnis anima, quae qualitercumque Deum cognoscit.

15. Item, Beda⁵ dicit, quod «animam nihil minus Deo implere potest»; sed si capacitas animae posset aliquo finito impleri, aliquid minus Deo ipsam replet: ergo extendit se animae capacitas ad infinitum ut infinitum. Sed anima Christi comprehendit

omne, ad quod se extendit sua capacitas, cum sit plene perfecta: ergo comprehendit infinitum.

16. Item, anima Christi diligit Deum, quantum debet diligi; sed debet diligi Deus sine modo et mensura⁶: ergo cum tantum cognoscat, quantum diligit, cognoscit ergo sine mensura: ergo etc.

17. Item, natura intellectus est, quod vigoratur in intelligendo summum intelligibile⁷: ergo quanto anima Christi clarius intelligit, tanto nata est ad clarius intelligendum: ergo vel nunquam habebit statum, vel totaliter comprehendit Verbum sibi unitum.

18. Item, si aliquid esset, quod capiendi aliquid ampliaretur eius capacitas, aut nunquam impleretur per illud, aut infinitum apponeretur; sed capacitas animae Christi est talis: ergo vel remanet ex aliqua parte sui vacua, vel⁸ comprehendit sapientiam infinitam.

19. Item, tantum distat finitum ab infinito, quantum distat creatum ab increato; sed distantia creati ab increato non impedit, quin intellectus elevet se ad cognoscendum increatum sub ratione increati; ergo pari ratione finitum poterit elevari ad cognoscendum infinitum sub ratione infiniti. Sed hoc non est dari in alio quam in anima Christi: ergo etc.

20. Item, quantum distat finitas ab infinitate, tantum distat simplicitas a compositione; sed intellectus animae Christi, licet habeat aliquam compositionem; tamen capit et cognoscit ipsum Verbum sub ratione simplicitatis summae: ergo similiter⁹ sub ratione summae infinitatis. Sed hoc est comprehendere totam Verbi sapientiam: ergo anima Christi comprehendit sapientiam incretam.

CONTRA: 1. Damascenus, primo libro¹⁰, capitulo **Fundamenta**, quarto: «Infinitus est Deus et incomprehensibilis, et hoc substantiae eius comprehensibile infinitas et incomprehensibilis eius»: ergo quod dicitur incomprehensibile, non est ratione sui, sed respectu naturae creatae: si ergo anima Christi est creatura, incomprehensibilis est ei sapientia increata.

2. Item, Augustinus, duodecimo de Civitate Dei¹¹: «Quidquid scitur scientis comprehensione finitur»; sed infinitum nullo modo potest esse finitum finito: ergo nullo modo comprehenditur a finito. Sed anima Christi est finita, cum sit creatura: ergo etc.

3. Item, omne cognoscens cognoscit secundum facultatem cognoscentis¹²; sed facultas cognoscentis

¹ Vide tom. III. pag. 299, nota 3. verba Aristot.

² F quia tunc non esset summae simplicitatis.

³ B non esset. Mox plures codd. a quo pro ex quo, G ad quod.

⁴ F addit sed non nihil. Superius post virtus sua DFH legunt quia quidquid est essentiale in ipso est omnino idem et simplicissimum.

⁵ Expos. in Act. 5, 3. Cfr. tom. II. pag. 209, nota 3. et pag. 226, nota 5.

⁶ Bernard., de Diligendo Deo, c. 4. n. 1: Causa diligendi Deum Deus est; modus, sine modo diligere.

⁷ Cfr. I. Sent. d. 4. a. 3. q. 4. ad 2.

⁸ F talis, et nihil remanet ex aliqua sui parte vacuum; S. Bonav. — Tom. V.

ergo. Idem F superius cum D verbis aliquid ampliaretur in lerserit unitum; subinde ante infinitum addit in.

⁹ Ita D, alii omittunt similiter.

¹⁰ Scil. de Fide orthod. Recentior versio (ed. Migne): Infinitus igitur est Deus et incomprehensibilis, atque hoc unum est, quod de eo percipi possit et comprehendi (καὶ τοῦτο μόνον αὐτοῦ κατάληπτον, ἢ ἀπερία καὶ ἀκαταλήψια). — Subinde pro dicitur incomprehensibile A substituit dicitur incomprehensibilis Deus.

¹¹ Cap. 18.

¹² Secundum Boeth., V. de Consolat., prosa 4; verba vide tom. III. pag. 296, nota 4. et 5.

animae Christi finita est: ergo quicquid cognoscit cognoscit ut finitum et modo finito: ergo nullo modo comprehendit infinitum.

4. Item, omne, quod comprehendit aliquid, in se totaliter capit, ergo vel *maius* est illo, vel *aequale* illi; sed anima Christi non est *maior* Verbo aeterno nec *aequalis*: ergo nullo modo ipsum comprehendit.

5. Item, omni eo, quod anima comprehendit, potest aliquid *maius* cogitari, quia, cum fines eius attingat, adhuc ultra cogitatus eius potest profundi; sed sapientia Dei nihil *maius* cogitari potest: ergo necesse est, sapientiam Dei apprehendi ab anima Christi incomprehensibiliter.

6. Item, anima Christi, licet summe sit unita Verbo, non tamen claudit in se Verbum quantum ad existentiam, pro eo quod existit extra eam, et alicubi est Verbum, ubi non est anima Christi sibi unita: ergo pari ratione nec intellectus animae Christi capiet in se totaliter divinam sapientiam: ergo non comprehendit ipsam.

7. Item, comprehendere aliquid est plene illud capere; plene autem capere infinitum non est nisi per actum infinitum; actus autem infinitus esse non potest, nisi sit virtus infinita; nec virtus potest esse infinita, nisi pariter et substantia infinita sit: si ergo anima Christi comprehenderet divinam sapientiam¹; cum illa sit infinita, esset infinita quoad substantiam, virtutem et operationem. Sed hoc est falsum et impossibile: ergo etc.

8. Item, quod comprehendit aliquid secundum quantitatem *molis* coextenditur cum illo ad coaequalitatem extensionis: ergo quod comprehendit aliquid secundum excellentiam claritatis aequatur illi secundum claritatem; sed impossibile est, animam Christi aequari divinae sapientiae secundum claritatem, cum illa sit pura lux, et ipsa sit tenebra, in quantum creatura²: ergo impossibile est, aeternam Dei sapientiam comprehendere ab anima Christi.

9. Item, aeternitas comparatur ad aeviternitatem sicut circulus maior ad minorem; sed impossibile est, maiorem circulum a minori comprehendere: ergo impossibile est, substantiam aeternam comprehendere a substantia aeviterna. Sed sapientia Dei est aeterna, anima Christi non est aeterna, sed aeviterna³: ergo etc.

10. Item, quod comprehendit aliquid perfectissime cognoscit illud: ergo si anima Christi comprehendit aeternam sapientiam, necesse est, eam esse summe sapientem, ergo per consequens summe beatam: ergo est aequalis Deo in beatitudine et boni-

tate, caret ergo principio et fine: ergo non est creatura nec anima. Si ergo haec sunt inconvenientia, et multa alia, quae possunt ex hoc sequi; impossibile est, divinam sapientiam ab anima Christi comprehendere.

CONCLUSIO.

Anima Christi non potest proprie comprehendere sapientiam increatam.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod, sicut habitum est ex quaestione praepambula, ad cognitionem cuiuscumque creaturae perfectam et certitudinalem concurrunt non tantum lucis aeternae praesentia, sed etiam lucis aeternae influentia; non tantum Verbum increatum, verum etiam verbum intus conceptum; non tantum sapientia aeterna, verum etiam notitia animae impressa; non tantum veritas causans, verum etiam veritas informans. Cum igitur anima Christi et quaelibet anima, quae Deum cognoscit, cognoscat secundum mensuram *influentiae*⁴ Verbi et *notitiae* intus informantis mentem; huiusmodi autem verbum et notitia, cum habeat *esse* creatum, ac per hoc et limitatum, non possit divinae sapientiae aequari, cum ipsa sit per omnem modum infinita: fatendum est, quod sapientia increata comprehendere non potest ab anima sibi unita nec ab alia quacumque creatura, secundum quod *comprehendi* dicitur aliquid, quod comprehendens totum et totaliter secundum omnem modum capit in se ipso, iuxta quod dicit Augustinus ad Paulinam, de Videndo Deo⁵: «Plenitudinem Dei nullus non solum oculis corporis, sed nec ipsa mente aliquando comprehendit; aliud est enim *videre*, aliud *videndo totum comprehendere*, quandoquidem *id videtur*, quod praesens utcumque sentitur; totum autem *comprehenditur*, quod ita videtur, ut nihil eius lateat videntem, aut cuius fines circumscripi possunt». Ad huiusmodi autem visionem necessario requiritur, ut comprehendens secundum actum, habitum et virtutem vel aequetur ipsi comprehenso, vel excedat; et hoc nullo modo potest esse in anima Christi, vel in aliqua creatura in comparatione ad sapientiam aeternam; cum illa sit infinita, haec autem finita, ideo illa impropotionaliter excedit istam. Et hoc est quod dicit Augustinus nono de Trinitate, capitulo undecimo⁶: «In quantum Deum novimus, similes ei sumus, sed non ad aequalitatem similes, quia non tantum eum novimus, quantum ipse sese». Et post:

¹ F prosequitur oporteret illam infinitam esse quoad substantiam etc.

² Secundum August., vide supra pag. 10, nota 4.

³ Cfr. II. Sent. d. 2. p. I. a. 1. q. 1.

⁴ A *influentis*.

⁵ Sive Epist. 147. (alias 112.) c. 9. n. 21: Non quia Dei plenitudinem quisquam non solum oculis corporis, sed vel ipsa

mente aliquando comprehendit etc. — ABE: De plenitudine Dei nullus non solum etc., H: Plenitudinem Divinitatis nullus non solum etc.

⁶ Num. 16. In secundo loco pro *fit aliqua Dei similitudo* aliqui codd. *fit aliqua Dei similitudine*, quam lectionem etiam tom. I. pag. 70, nota 2. notavimus.

« Cum Deum novimus, quamvis meliores efficiamur, quam eramus, antequam nossemus, maxime cum eadem notitia placita digneque amata verbum est; fit aliqua Dei similitudo illa notitia, tamen inferior est, quia in inferiore natura est; creatura quippe animus, Creator autem Deus ». Cum igitur anima Christi non possit in cognoscendo Verbum aeternum gignere verbum illi aequale, manifestum est, quod non potest illud comprehendere, proprie accepta comprehensione. — Unde concedendae sunt rationes ad istam partem.

Ad intelligentiam autem obiectorum in contrarium, quoniam ex triplici via procedunt, videlicet ex *immensitate* gratiae unionis, ex *simplicitate* Verbi et sapientiae Dei, ex *capacitate* et quietatione desiderii ipsius animae cognoscentis; intelligendum est, quod, licet divina natura et humana distent per finitum et infinitum, possunt tamen uniri, salva proprietate utriusque naturae, in unitate hypostasis. Nunquam tamen ipsa divina natura fit finita, nec humana fit infinita. Unde licet Deus sit homo, et homo Deus propter unitatem personae et hypostasis, salvae tamen sunt operationes utriusque naturae et inconfusae, licet invicem praedicentur propter idiomatum communicationem¹.

Rursus, licet divinum Verbum sit simplex, est tamen nihilominus infinitum, non quantitate *motus*, sed quantitate *virtutis*; quia quanto aliquid simplicius, tanto eius virtus est magis unita; et « virtus magis unita magis est infinita quam virtus multiplicata² »: et ideo Verbum divinum, hoc ipso quod simplicissimum est, est et infinitissimum; et ideo, licet totum sit, ubicumque est, nunquam tamen circumscriptur nec ab aliquo creato comprehenditur.

Postremo, licet intellectus et affectus animae rationalis nunquam quiescat nisi in Deo et in bono infinito, hoc non est, quia illud comprehendat, sed quia nihil sufficit animae, nisi eius capacitatem excedat. Unde verum est, quod ipsius animae rationalis et affectus et intellectus feruntur in infinitum bonum et verum³ et ut infinitum; sed *ferri in illud* hoc potest esse sex modis, scilicet *credendo, arguendo, admirando, contuendo, excedendo et comprehendendo*. Primus modus est imperfectionis et viae, ultimus modus est summæ perfectionis et proprius est Trinitatis aeternae et infinitae; secundus et tertius modus pertinent ad progressum viae; quartus et quintus ad consumptionem patriae. In via enim possumus divinam immensitatem contemplari *ratiocin-*

ando et admirando; in patria vero *contuendo*, quando erimus deiformes effecti, et *excedendo*, quando erimus omnino inebriati; propter quam ebrietatem dicit Anselmus in fine Proslōgii⁴, quod magis intrabimus in gaudium divinum, quam divinum gaudium intret in cor nostrum. — Et quoniam anima illa Verbo unita et magis est deiformis effecta et magis inebriata propter gratiam non tantum sufficientem, sed etiam superexcellentem; ideo contuetur divinam sapientiam et contuendo excedit in ipsam, licet non comprehendat eam. Et pro hac causa admiratio non tantum habet locum in via, verum etiam in patria; non tantum in Angelis, verum etiam in anima assumpta a Deo, ut dicat: *Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, et non potero ad eam*⁵; sicut Glossa exponit de homine assumpto a Verbo, quod « non potest ei aequari in sapientia nec in aliquo alio ». — His visis, de facile responderetur ad obiecta.

1. 2. 3. 4. Ad illud enim quod primo obicitur de Glossa, quod gratia data est Christo non ad mensuram; et de auctoritate Augustini, quod gratia illa ineffabilis est; et de auctoritate Hugonis et de ratione illa, quam adducit, quod gratia illa facit, quod homo sit Deus⁶; ad haec omnia respondendum est, quod haec omnia vera sunt et intelligenda secundum concursum duarum naturarum in unam personam; ex quo fit, ut propter *immensitatem* illius personae et illa unionis gratia dicatur *immensa et ineffabilis*, et propter *unitatem* personae possit Deus et ea quae sunt Dei de homine praedicari; non tamen fit ex hoc, quod ipsa anima nec eius virtus et habitus nec actus perdat *esse* creatum, ac per hoc finitum et limitatum. Et ideo non sequitur, quod competat ei actus comprehensivus sapientiae aeternae, cum ille sit infinitus et ab infinita virtute.

5. Ad illud quod obicitur de verbo Bernardi de illa triplici unione vel unitate dicendum, quod non est simile: quia in unitate *nativa et superdignativa* extrema sunt proportionalia; utraque enim est *unitas connaturalis*; sed in unitate *dignativa* secus est, quia ista unitas est solius *condescensionis et gratiae*; et ideo non est necesse, ex hac parte mutuam esse comprehensionem.

6. Ad illud quod obicitur de Isidoro, quod Trinitas sibi soli nota est etc.; dicendum, quod hoc non dicit nisi propter communicationem idiomatum, vel propter familiarissimum modum revelationis arcanorum suorum communicatorum illi animae sibi unitae, secundum quod melius patebit in sequenti quaestione⁷.

De modo, quo fertur anima Christi in Deum.

Solutio obiectorum.

Notandum.

¹ Vide tom. III, pag. 14, nota 3.

² Lib. de Causis, propos. 17. — De quantitate *motus* et *virtutis* cfr. August., de Quantitate animae, c. 3, n. 4.

³ Cfr. IV, Sent. d. 49, p. 1, q. 1, seq.

⁴ Cap. 26: Non ergo totum illud gaudium intrabit in gaudentes, sed toti gaudentes intrabunt in gaudium (cfr. Matth. 25, 21, et 23.). — Superius pro *ratiocinando* F *arguendo*. Inferius pro *anima illa* DFH *anima illi*, et pro *in ipsam* AB *in ipsa*.

⁵ Psalm. 138, 6. — Glossa est secundum Cassiodor., in hunc loc., relata a Magistro, III, Sent. d. XIV, c. 1. — Mox pro *homine assumpto* F *anima assumpta*.

⁶ F *facit, creaturam esse Deum* etc. Inferius pro *propter B* et *propter*, qui deinde cum aliis habet *ut illa*. Subinde pro *dicat...* possit F *diceretur...* *possit*.

⁷ Cfr. etiam III, Sent. d. 14, a. 1, q. 2, ad 3.

7. Ad illud quod obiicitur de Cassiodoro, de luce inaccessiblei, quod a sana mente super omnes claritates intelligitur; dicendum, quod illud est verum, accipiendo *sanitatem* pro perfecta deiformitate. Sed ex hoc non sequitur, quod comprehendatur, pro eo quod aliae claritates sunt minores et comprehensibiles, illa vero maior; et ideo, licet limpidius ab anima cognoscatur quam aliae claritates, non tamen sequitur, quod comprehendatur.

8. Ad illud quod obiicitur, quod gratia unionis excedit omnem gratiam comprehensionis; dicendum, quod illud est verum; sed hoc non est, quia gratia unionis det ipsi animae Christi virtutem infinitam, cum ei non auferat *esse* creaturae, sed quia ponit eam in hypostasi infinita. Operatio autem egrediens a potentia attenditur secundum ipsius potentiae virtutem maiorem vel minorem; et ideo gratia unionis et comprehensionis non sunt eiusdem generis. Propter hoc, quamvis sint improporcionales, non sequitur propter hoc, quod gratia unionis eliciat ab anima actum infinitum; sicut non sequitur, quod linea sit actu infinita, licet improporcionally excedat punctum.

9. Ad illud quod obiicitur de Augustino, quod anima, quia simplex, ideo, cum se novit, totaliter etc.; dicendum, quod hoc est, quia anima habet simplicitatem *limitatam*, ad quam sequitur finitas et impartibilitas; et ideo, cum se novit, totam et totaliter se novit. Simplicitas autem divinae sapientiae, sicut prius ostensum est, coniuncta est *infinitati*; et ideo, licet possit a creatura attingi et apprehendi, nunquam tamen potest a creatura comprehendi vel circumscribi.

10. Ad illud quod obiicitur, quod haec est per se vera, quod simplex, cum attingitur, totum attingitur; dicendum, quod de simplici *inuito* veritatem habet; de simplici vero *infinito* quodam modo habet veritatem, quodam modo non. Si sic intelligitur, quod attingitur totum, id est secundum partem et partem, veritatem habet; si vero intelligatur, quod attingitur totum, id est secundum omnimodam sui plenitudinem et perfectionem, ita quod non excedat comprehendentem, falsitatem habet. Et ideo communiter dictum est et ab antiquo, quod licet *totum* attingatur, non tamen *totaliter*; quia *totum*, cum sit *nomen*, dicit dispositionem a parte subiecti vel obiecti secundum se; *totaliter* vero, cum sit *adverbium*, dicit dispositionem verbi¹, ac per hoc ponit omnimodam perfectionem et aequalitatem in actu comprehendentis respectu comprehensi, quod non potest esse in finito respectu infiniti.

11. 12. Ad illud quod obiicitur: aut totum latet, aut totum patet etc.; iam patet responsio, quia totum *latet*, et totum *patet*. Totum enim *patet* appre-

hendenti, cum non apprehendat secundum partem et partem; totum etiam *latet* quantum ad comprehensionem, quia nihil Verbi comprehendi potest ab intellectu creato; totum enim est infinitum, et idem ipsum est simplex. Et ideo id ipsum, quod *apprehenditur*, non *comprehenditur*. Sicut Verbum aeternum idem et totum et secundum idem² est in aliqua creatura et est extra illam; sic capitur ab aliqua intelligentia, et tamen non comprehenditur ab illa, quia excedit illam. — Et per hoc patet responsio ad sequens, quod obiicitur, quod si aliquid lateret, non esset intellectus beatus; sicut enim iam dictum est, non dicitur *incomprehensibilis* propter latentiam alicuius partis, sed propter immensitatem suae simplicitatis.

13. Ad illud quod obiicitur, quod sicut est vere infinitum, ita vere simplex; dicendum, quod verum est. — Quod ultra obiicitur, quod sicut incomprehensibilitas infinito, ita comprehensibilitas simplici; dicendum, quod falsum est, quia *infinatum*, eo ipso quod infinitum est, dicit excessum improporcionalem respectu cuiuslibet finiti; sed *simplex*, eo ipso quod simplex, non dicit adaequationem, vel limitationem, nec absolute in se nec in comparatione ad alterum; quia, sicut ostensum fuit prius, simplicissimum, eo quod simplicissimum, necesse est esse infinitum. Cum enim duplex sit quantitas, scilicet *molis* et *virtutis*, in quantitate *molis* simplex et infinitum super diversa fundantur, in quantitate vero *virtutis* super idem fundantur, quia magnitudo simplicitatis facit ad unionem³ et magnificationem virtutis; et ideo propter summam simplicitatem non communicatur comprehensibilitas, sed potius incomprehensibilitas et virtus immensa.

14. Ad illud quod obiicitur de puncto, quod si idem esset in eo essentia et virtus etc.; dicendum, quod Verbum aeternum non comprehenditur, nec secundum essentiam nec secundum potentiam, ab aliqua creatura, quia tam virtus quam essentia immensitatem habet in infinitum excedentem omnem virtutem creatam. Et ideo non est simile de puncto, cuius essentia est circumscripta.

15. Ad illud quod obiicitur, quod animam nihil minus Deo implere potest; dicendum, quod illud verum est, sicut tactum est, quia anima non est contenta aliquo bono, quod capiat et comprehendat, quia nihil tale est summum; sed bono tali et tanto, quod capiat et apprehendat per aspectum et affectum, et a quo *capitur* per superexcedentiam et excessum.

16. Ad illud quod obiicitur, quod anima Christi tantum diligit, quantum debet; dicendum, quod verum est; sed tamen ex hoc non sequitur, quod tantum diligit Deum, quantum ipse Deus diligit se, quia

¹ Priscian, XI. Grammat. c. 2: Adverbium [dicitur], quod verbo adiungitur (cfr. ibid. XV. c. 1.). — De ipsa solut. vide III. Sent. d. 14. a. 1. q. 2. ad 4; ibid. ad 5. seq. solut. insinuat.

² A secundum totum.

³ FH unionem. Subinde pro *communicatur* A *concomitatur*.

Notandum.

Duplex quantitas.

Notandum.

amor, quo Deus se ipsum diligit, est aeternus et immensus et coequalis amato; affectus autem, quia egreditur a Christi voluntate, non potest esse nisi finitus. — Et quod dicitur, quod modus diligendi Deum est sine modo diligere; hoc non est, quia amor ille caret finitate et mensura, cum illa sit coequalis omni creaturae, sed quod affectus in amando non debet sibi figere limitem et terminum coarctantem, sed potius excessivo modo toto conatu mentis ferri in illam infinitissimam bonitatem¹.

17. 18. Ad illud quod obicitur, quod intellectus vigoratur in intelligendo maximum intelligibile, et quod capacitas eius crescit in capiendo maius; dicendum, quod illud dupliciter potest intelligi: uno modo, quod ipsa ex hoc, quod intelligit summum intelligibile et capit illud, quod vigorosior est et potentior respectu eorum quae sunt infra illud; et hoc habet veritatem². Alio modo, ut intelligatur, quod maioris adhuc lucis et veritatis capax sit, quam ceperit; et hoc habet falsitatem, quia capacitas animae attenditur secundum quantitatem suae virtutis, quae radicatur super substantiam finitam; et ideo ipsa finita est actu et sufficienter complebilis per deiformitatem finitam, quae, assimilando ipsam ad Deum secundum suam omni-

modam possibilitatem, facit eam excedere in bonum infinitum, ac per hoc dat ei perfectionem et statum.

19. 20. Ad illud quod obicitur, quod anima Christi attingit ad increatum et simplicissimum, licet sit creata et composita, ergo pari ratione ad infinitum, secundum quod infinitum, licet ipsa sit finita; dicendum, quod concedi potest conclusio, quod attingit ad infinitum sicut ad increatum et simplicissimum. Sicut enim ad infinitum non attingit³ *comprehendendo*, sed *apprehendendo* et *excedendo*, sic nec ad increatum et simplicissimum. — Posset tamen dici, *Alia solutio.* quod non est simile hinc et inde: quia *cognoscere simplex* ut *simplex* et *increatum* ut *increatum* non includit nisi *assimilationem* cognoscentis ad cognitum; *cognoscere* autem *infinitum* ut infinitum non tantum dicit *assimilationem*, sed etiam quandam *adaequationem* — infinitum enim ut infinitum nominat *quantum* — et ideo non sequitur ratio praeficta; sicut non sequitur, si creatura potest Deo *assimilari*, quod propter hoc possit Deo *aequari*. — Fatemur autem, *Epilogo.* animam Christi esse deiformem, non tamen esse Deo aequalem; et ideo concedimus et tenemus, quod ipsam sapientiam sibi unitam, licet clare et perspicue apprehendat, non tamen totaliter comprehendit.

QUAESTIO VII.

Utrum anima Christi comprehendat omnia, quae comprehendit sapientia increata.

Quaeritur, utrum anima Christi comprehendat omnia, quae comprehendit sapientia increata. Et videtur, quod sic.

1. Ad Romanos undecimo⁴: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, et investigabiles viae eius!* Ex quo colligitur, quod illa quae pertinet ad divinam sapientiam magis comprehensibilia sunt quam divina iudicia; sed Ioannis quinto dicitur, quod *Pater omne iudicium dedit Filio, quia Filius hominis est*; ex quo colligitur, quod anima Christi comprehendit divina iudicia: ergo si illa sunt minus comprehensibilia quam alia, multo fortius comprehendit omnia alia.

2. Item, Apocalypsis quinto⁵: *Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere sapientiam*; Glossa: « Cognitionem omnium, sicut Verbum sibi unitum »; sed Verbum unitum comprehendit quaecumque cognoscit: ergo et anima Christi.

3. Item, Damascenus, in tertio libro⁶: « Animus, Christum hominem omnia scientem; *in Christo enim sunt omnes thesauri sapientiae* ». — *Si dicas*, quod intelligitur secundum divinam naturam; *contra*: nihil scit aliquis, quod anima eius ignorat: ergo si Christus omnia comprehendit, necesse est, quod et illud comprehendat eius anima.

4. Item, Gregorius, in Dialogis⁷: « Animae videnti Creatori angusta est omnis creatura »: ergo si anima Christi perfecte videt Verbum sibi unitum, angusta est ergo sibi omnis creatura; sed ultra omnem creaturam nihil restat nisi immensitas eorum quae sunt Deo possibilis: ergo anima Christi comprehendit illa omnia.

5. Item, anima Christi perfectissime est unita Verbo, et secundum quod est Verbum et secundum quod est exemplar; sed si aliquid esset in Verbo vel in exemplari aeterno, quod animam Christi lateret, posset cogitari adhuc perfectius unita: si ergo unita

¹ Cfr. III. Sent. d. 27. a. 2. q. 5. ad 1.

² Idem docet Aristot., III. de Anima, text. 7. (c. 4.); verba ipsius vide tom. I. pag. 39, nota 5.

³ Ita F, alii *attingitur*. Aliquanto inferius voci *adaequationem* ex A B E G praemisimus *quandam*.

⁴ Vers. 33. Deinde citatur Ioan. 5, 22. et 27. — Codd. *magis incomprehensibilia*; sed in hac lectione deficit argumentum. — Eadem quaestio solvitur III. Sent. d. 14. a. 2. q. 3.

⁵ Vers. 12: Dignus... accipere virtutem et divinitatem et sapientiam. — Glossa Ilaymonis est *ordinaria* apud Strabum et Lyranum: Cognitionem omnium rerum, sicut habet Verbum etc.

⁶ De Fide orthod. c. 21. Locus Script. est Col. 2, 3: *In quo etc.*

⁷ Libr. II. c. 35. Pro *angusta* D F *agnita* (idem recurrit inferius), pro qua lectione afferri possunt verba Gregor., IV. Dialog. c. 33: Quid est quod ibi nesciant, ubi scientem omnia sciunt? Cfr. tom. IV. pag. 953, nota 8.

Notandum.

Dupliciter intelligitur.

Ad oppositum.

est unione perfectissima, necesse est, quod comprehendat omnia.

6. Item, anima Christi cognoscit in Verbo; et quia uno cognoscit multa, ideo simul multa cognoscit, licet de naturali cognitione non habeat intelligere nisi unum¹: ergo cum illud unum non tantum se extendat ad multa, verum etiam ad infinita; qua ratione simul multa cognoscit, eadem ratione infinita cognoscit.

7. Item, Verbum aeternum aeternaliter repraesentat quaecumque repraesentat, cum sit unum et uniforme: ergo non alia ratione² ducit in unum, et in quodlibet: ergo anima Christi aut nulla in Verbo videt, aut si aliqua videt, infinita videt.

8. Item, potentior est anima Christi ad cognoscendum per Verbum sibi unitum, quam aliqua anima per habitum sibi datum; sed anima habens habitum sapientiae comprehendit omnia, ad quae se extendit habitus ille³: ergo pari ratione anima Christi per Verbum aeternum comprehendit omnia, ad quae se extendit ipsum Verbum.

9. Item, anima Christi cognoscit ipsum Verbum totum, cum totum habeat sibi unitum; sed in Verbo idem sunt potentia et essentia: ergo comprehendit totam potentiam Verbi. Sed potentia Verbi se extendit ad infinita: ergo anima Christi comprehendit infinita.

10. Item, propinquior est anima Christi ipsis rebus, ut sunt in Verbo, quam secundum quod sunt in proprio genere; sed nulla res habet esse in proprio genere, quin cognoscatur ab anima Christi; scit enim omnia, quaecumque fiunt: ergo multo fortius scit omnia, quaecumque sciuntur a Verbo aeterno.

11. Item, aequè impossibile est contingentia certitudinaliter scire⁴, sicut comprehendere infinita; sed anima Christi propter unionem sui ad Verbum certitudinaliter habet scientiam futurorum contingentium: ergo pari ratione et infinitorum.

12. Item, aequè difficile est cognoscere secreta, sicut cognoscere multa; sed anima Christi propter unionem sui ad Verbum scit secretissima cordium, quantumcumque sint intima: ergo pari ratione cognoscit quantumcumque multa: ergo infinita.

13. Item, anima Christi comprehendit omne comprehensibile a creatura; sed quaelibet species numeri est comprehensibilis a creatura: ergo comprehendit omnes species numeri. Sed species numeri, ut dicit Augustinus duodecimo de Civitate⁵, sunt infinitae: ergo anima Christi comprehendit infinita.

14. Item, anima Christi comprehendit totum universum, ergo ens et omnes entis differentias: ergo non solum cognoscit differentias generales, verum

etiam individuales, non solum ens actu, verum etiam ens in potentia; sed quaelibet species, quantum est de se, habet individua infinita in potentia⁶: ergo anima Christi comprehendit infinita.

15. Item, anima Christi comprehendit aliquid finitum, utpote lineam, ergo cognoscit principium lineae; sed principium lineae est punctus: ergo comprehendit punctum. Sed qui comprehendit aliquid novit illud secundum totum posse suum: ergo cum potentia puncti se extendat ad infinitas lineas, et anima Christi comprehendat totam puncti potentiam; necesse est, quod comprehendat infinita.

16. Item, anima Christi amat omne amabile, ergo pari ratione scit omne scibile; sed omne, quod scitur a Deo, est scibile: ergo anima Christi scit omne, quod scitur a Deo.

17. Item, anima Christi est omnino perfecta; sed in eo quod est omnino perfectum omne, quod est in potentia, est reductum ad actum; intellectus autem animae Christi est in potentia ad infinita, quia nunquam intelligit tot, quin plura possit intelligere: ergo cum intelligibilia in intelligente non se coangustent⁷, ergo si tota ipsius potentia est ad actum reducta, necesse est, quod cognoscat infinita.

18. Item, si intellectus agens esset in plena actualitate respectu omnium, ad quae est possibilis in potentia; quilibet intelligeret infinita⁸; ergo cum in anima Christi Verbum sibi unitum sit in plena actualitate respectu omnium, respectu quorum est intellectus animae Christi in potentia: ergo anima Christi intelligit infinita.

19. Item, anima Christi aut potest *aliquid* addiscere, aut *nihil*. Si *aliquid* potest addiscere: ergo non est plene perfecta in scientia, pari ratione nec in gratia; si *nihil* potest addiscere: ergo tot scit, quod non potest plura scire: ergo necesse est, quod cognoscat infinita.

20. Item, anima Christi aut cognoscit *aliqua* eorum quae Deus potest facere et non faciet, aut *nihil*. Si *nihil* cognoscit eorum; quaero, quid impediat; aut enim hoc est, quia ipsa non potest ad illa se extendere, et illud est manifeste falsum; aut quia Deus non vult sibi revelare, et hoc est manifestum inconveniens, quia auferit illi animae summam familiaritatem ad Verbum sibi unitum. Si cognoscit *aliqua* eorum quae potest facere et non faciet; sed non est maior ratio, quare magis cognoscat hoc quam illud: ergo videtur, quod cognoscat omnia, quae sunt Deo possibilia: ergo infinita.

21. Item, anima Christi aut cognoscit *finita*, aut *infinita*. Si *finita* cognoscit; cum omnibus fini-

¹ Aristot., II. Topic. c. 4. (c. 10.): Contingit enim plura scire, intelligere autem non. Cfr. tom. III. pag. 114, nota 5.

² G. ergo ratione una.

³ Cfr. supra pag. 3, nota 4.

⁴ Vide Aristot., I. Periherm. c. 7. (c. 9.) et I. Poster. c. 24. (c. 30.).

⁵ Cap. 18. Vide supra q. 1. in corp.

⁶ Porphy., de Praedicab. c. de Specie: Individua, quae sunt post specialissima [i. e. ultimam speciem], infinita sunt.

⁷ Cfr. tom. III. pag. 313, nota 3.

⁸ Vide II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 4. — F. prosequitur ergo cum anima Christi per Verbum etc.

lis possunt cogitari plura; ergo poterit aliqua anima plura cogitare, quam cognoscat anima Christi; sed hoc est inconveniens, quod aliqua anima in aliquo illam excedat: ergo necesse est ponere, quod cognoscat infinita.

CONTRA: 1. Psalmus 1: *Mirabilis facta est scientia tua* etc.; Glossa: « Homo assumptus divinae substantiae non potest aequari in substantia nec in aliquo alio »: ergo anima Christi non comprehendit omnia, quae comprehenduntur a sapientia aeterna.

2. Item, Augustinus, duodecimo de Civitate Dei 2: « Infinitas numerorum scientiae Dei, quae comprehendit, non potest esse infinita »: ergo si anima Christi comprehendit infinita, infinita sunt ei finita; sed si infinita sunt ei finita, cum ipsa sit finita, non sunt infinita: ergo si comprehendit finita, non comprehendit infinita.

3. Item, Hugo, de Sapientia animae Christi 2: « Hoc unum indubitanter affirmo, quod alia sapientia praeter divinam in anima Christi non fuit, aut si aliqua fuit, aequalis illi non fuit »; sed constans est, quod alia fuit, sicut ex praemissis apparet: ergo cum sapientia informativa et perfectiva animae et habitativa non possit esse nisi creata, sapientia illa in Christo non se extendit ad comprehendenda omnia, quae comprehendit sapientia increata.

4. Item, omne creatum dispositum est in certo *pondero, numero et mensura* 4: ergo anima Christi et eius sapientia habet certum numerum et mensuram; ergo non se extendit ad infinita.

5. Item, comprehendere infinita est actus pertransiens totaliter super immensitatem cognoscibilem; omnis autem talis actus est infinitus; actus autem infinitus non est nisi a virtute infinita, neque virtus infinita nisi in substantia infinita 5: si ergo anima Christi finita est et limitata, cum sit creatura, impossibile est, quod infinita comprehendat.

6. Item, quanto substantia simplicior, tanto plerumque est cognoscitiva 6: sed anima Christi nec per naturam nec per gratiam sublimatur usque ad divinam simplicitatem: ergo non elevatur ad tot cognoscenda, quot cognoscit divina sapientia.

7. Item, sapientia Verbi est immensa limpeditate et numerositate; sed anima Christi nunquam pervenit ad comprehendendum immensitatem lucis aeter-

nae secundum omnimodam limpeditatem: ergo nunquam pervenit ad cognoscendam omnimodam numerositatem.

8. Item, licet anima Christi uniatum essentiae Verbi, nunquam tamen in tot existit rebus, in quot est ipsum Verbum; sed sicut se habet essentia ad essentiam, ita scientia ad scientiam: ergo nunquam cognoscit omnia, quae cognoscit ipsum Verbum.

9. Item, scientia includit potentiam, quia *posse* scire *posse* aliquid est 7; sed anima Christi non est capax potentiae infinitae, sicut potentiae creandi: ergo pari ratione nec scientiae se extendentis ad infinita.

10. Item, infinitas in creaturis attestatur imperfectionem 8: si ergo sapientia animae Christi est perfectissima, ergo non admittit infinitatem nec ex parte cognoscentis nec ex parte cogniti nec ex parte modi cognoscendi.

11. Item, nullum creatum excedit aliud creatum in infinitum; sed si anima Christi cognosceret infinita; cum aliae animae non cognoscant nisi finita, excederet illas in infinitum: ergo exiret extra genus creatum. Sed hoc est manifeste falsum: ergo et illud, ex quo sequitur, scilicet quod anima Christi sit comprehensiva infinitorum.

12. Item, omne cognitum est in cognoscente 9: ergo si anima Christi actu comprehenderet infinita, infinita actu essent in anima Christi; sed impossibile est ponere infinitum actu circa ens creatum: ergo impossibile est, quod anima Christi sit comprehensiva infinitorum.

CONCLUSIO.

Anima Christi in Verbo non comprehendit proprie infinita; quatenus tamen Verbum est exemplar factivum, fertur in illud comprehendendo; sed quatenus est exemplar expressivum, in idem fertur non comprehendendo, sed excedendo.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod dupliciter contingit loqui de sapientia increata: aut secundum quod est exemplar *factivum et dispositivum*, aut secundum quod est exemplar *expressivum* sive representativum. Primo

Distinctio.

¹ Psalm. 138, 6. — Glossa est secundum Cassiod. in hunc loc. Cfr. supra pag. 35, nota 5.

² Cap. 18, ubi textus originalis *qua comprehenditur pro quae comprehendit*.

³ In fine. Textus originalis: Hoc... quod *aut alia* [codd. illa] sapientia... aut si *alia* fuit, *quatis* illi non fuit. Cfr. tom. III. pag. 297, nota 4. — *Minor* ostensa est supra q. 5. — Inferius post *animae* F addit *Christi*.

⁴ Sap. 11, 21: Omnia in mensura et numero et pondere disposita.

⁵ Nam, ut communiter dicitur, *operari* sequitur *esse*; cfr. tom. I. pag. 84, nota 7.

⁶ Cfr. Liber de Causis, propos. 10. et 17, nec non Aristot., III. de Anima, text. 3. seqq. (c. 4.).

⁷ Richard. a S. Viet., VI. de Trin. c. 15: Potest esse multiplex potentia, ubi [v. g. in insensatis et brutis] nulla potest esse sapientia; e contra autem ubi nulla potentia est, nulla sapientia inesse potest. Nam posse sapere absque dubio est aliquid *posse*; dat igitur *esse posse* non sapientiae potentiae, sed potentiae sapientiae.

⁸ Ut in *materia* secundum Aristot., III. Phys. text. 59-72. (c. 6. et 7.). Cfr. tom. I. pag. 360, nota 5. et pag. 765, nota 6.

⁹ Cfr. tom. I. pag. 68, nota 2. — Inferius fide EFG elegimus lectionem *circa ens*, in aliis *esse ens*.

modo relucunt in arte divinae sapientiae ea quae sunt, fuerunt et erunt; et haec sunt finita. Secundo modo relucunt omnia, quae Deus potest facere et intelligere; et haec quidem sunt infinita, sicut in praecedentibus¹ monstratum fuit, et Augustinus expresse dicit duodecimo de Civitate Dei. — Anima igitur

Conclusio 1. Christi utroque modo per cognitionem fertur in divinam sapientiam, sed differenter. In ipsam enim,

Conclusio 2. secundum quod est *exemplar factivum*, fertur *comprehendendo*, quia illa quae in exemplari ut factivo et dispositivo continentur et repraesentantur finita sunt, ac per hoc et comprehensibilia. In exemplar

Conclusio 3. vero, secundum quod est exemplar *expressivum* seu repraesentativum, fertur non *comprehendendo*, sed *excedendo*; quia, cum in ipso repraesententur infinita, incomprehensibilia sunt, scilicet a substantia finita. Et ideo anima Christi, cum sit creatura ac

Conclusio 4. per hoc finita, quantumcumque sit unita Verbo, infinita non comprehendit, quia nec illis aequatur nec illa excedit; et ideo illa non omnimode *capit*, sed potius *capitur*, ac per hoc in illa non fertur per modum *comprehensionis*, sed potius per modum

excessus. *Excessivum* autem modum cognoscendi dico, non quo cognoscens excedat cognitum, sed quo cognoscens fertur in obiectum excedens excessivo quodam modo, erigendo se supra se ipsam. De quo cognoscendi modo Dionysius loquitur in libro de Mystica Theologia, et septimo capitulo de Divinis Nominibus² dicit sic: « Oportet agnoscere, nostrum intellectum quandam habere potentiam ad intelligendum, per quam videt intelligibilia, unionem vero excedentem intellectus naturam, per quam coniungitur ad ea quae sunt ultra se. Secundum hanc igitur divina intelligendo, non secundum nos, sed nos totos a nobis totis extra factos et totos deificatos; melius est enim Dei esse et non esse sui; sic enim erunt omnia credibilia iis qui sunt cum Deo ». — Hic autem modus cognoscendi per excessum est in via et in patria; sed in via ex parte, in patria vero est perfecte in Christo et in aliis comprehensoribus; sed in aliis est *coarctate* tum ex parte mensurae propriae gratiae, tum ex parte voluntatis divinae, quae non se eulibet offert in omni moda familiaritate; sed in anima Christi est *liberrime*, tum quia ab ipsa habet gratiam implentem omnimode capacitatem suam, tum quia speculum aeternum praebet se ei manifestabile³ secundum familiaritatem omnimodam.

Corollarium. Differt autem in Christo modus *comprehensionis* et *excessus* multipliciter: primo, quia in comprehensivum sivo cognoscens capit cognitum, in excessivo vero

Differt autem in Christo modus *comprehensionis* et *excessus* multipliciter: primo, quia in comprehensivum sivo cognoscens capit cognitum, in excessivo vero

Differt autem in Christo modus *comprehensionis* et *excessus* multipliciter: primo, quia in comprehensivum sivo cognoscens capit cognitum, in excessivo vero

cognitum capit cognoscens. — Secundo, quia in comprehensivum terminatur intelligentiae⁴ appetitus, in excessivo vero intelligentiae appetitus. — Tertio, quia in comprehensivum fit actus considerans omnia praeterita, praesentia et futura; in excessu vero fit ad considerandum prompta. — Quarto, quia ex comprehensione percepta fit, ut nihil de novo addiscat; propter vero excessum fit, ut nihil addiscere possit⁵; et ideo, licet cognitio animae Christi per modum excessus quodam modo dici possit respectu finitorum, cognitio tamen comprehensiva non est nisi respectu finitorum. Unde si secundum illam dicitur anima Christi cognoscere quaecumque Verbum cognoscit, hoc intelligitur de praeteritis, praesentibus et futuris, quae aliquo modo faciunt ad integritatem ipsius universi, quod plene et totaliter fuit ab instanti conceptionis descriptum in anima Christi Iesu. Et pro tanto dicitur anima illa habuisse omnem scientiam, non quia comprehendit omnia, quae cognoscit divina sapientia, cum illa sit infinita et comprehendi non possit a potentia finita, secundum quod ostensum est supra⁶. — Unde rationes, quae hoc ostendunt, sunt concedendae, quia irrefragabiliter verum concludunt.

1. 2. 3. Ad illud vero quod primo obiicitur in contrarium, quod anima Christi comprehendit omnia divina iudicia, et quod habet omnem scientiam, sicut habet Verbum sibi unitum; dici potest, quod illa dicuntur de homine assumto propter communicationem idiomatum; vel certe dicuntur de iis quae sunt, fuerunt et erunt, quae quidem ab anima Christi comprehendi possunt; non autem est verum respectu omnium, quae intelligit divina sapientia, cum infinita cognoscat, sicut patet ex iis quae sunt praedeterminata. — Illud tamen quod obiicitur, quod nullus potest aliquid scire, quod anima eius ignorat; veritatem habet, cum aliquis nihil cognoscat nisi per animam, sicut est purus homo. In Christo autem, qui non tantum cognoscit per animam, sed etiam per divinam naturam, locum non habet propositio illa. Et per hoc patet responsio ad tria primo obiecta.

4. Ad illud quod obiicitur, quod animae videntur Deum angusta est omnis creatura; dicendum, quod illud est verum de creatura secundum *esse*, quod habet in proprio genere, non tamen secundum *esse*, quod habet in arte, quia ars illa nobilissima et perfectissima est, non angustiam habens, sed potius perfectionem. Unde si anima cognosceret totum universum secundum *esse*, quod habet in proprio genere; non tamen adhuc esset in perfecta cognitione et comprehensione, nisi et artem illam cognosceret, per

¹ Quaest. 4, in cuius 4. fundam. atque in corp. allegatur etiam August., XII. de Civ. Dei, c. 18, et in 2. fundam. citatur XI. c. 40. n. 3.

² Paragr. 1, ex quo seqq. verba. De Mystica Theolog. cfr. c. 1. § 1. — Pro *intelligendo* versio Scoti Erig. *intelligendum* (νοητόν), pro *deificatos*, quod habet A, EF *deifatos*, B *deificos* (θεοῦ γηγόμενους). Finem verborum versio Scoti Erig.

sic exhibet: Sic enim erunt divina data cum Deo futuris (τὰ θεῶν δοτὰ τοῖς μετὰ Θεοῦ γηγόμενοις).

³ F minus bene *manifestissime*.

⁴ Codd. bis *intelligentia*, sed videtur esse error.

⁵ Cfr. infra solut. ad 19, 20, 21.

⁶ Quaest. praeced. — Superius pro *omnem scientiam* A B *divinam scientiam*. Mox pro *illa sit... possit* F *illa sint... possint*.

Conclusio 5.

Solutio oppositorum.

Nolandam.

Distinctio.

Differt autem in Christo modus *comprehensionis* et *excessus* multipliciter: primo, quia in comprehensivum sivo cognoscens capit cognitum, in excessivo vero

quam universa fiunt. Et quia anima Christi omnia facta perfectissime comprehendit in illa arte, ideo in illa et per illam dicitur habere comprehensionem perfectam.

3. Ad illud quod obiicitur, quod anima Christi perfectissime est unita Verbo; dicendum, quod verum est, salva tamen limitatione naturae creatae, quam anima Christi non perdit, quia non desinit esse creatura; et quia infinita comprehendere repugnat limitationi creaturae: hinc est, quod non potest inferri ex unione illa, quantumcumque intelligatur perfecta.

6. Ad illud quod obiicitur, quod anima Christi simul cognoscit multa, quia cognoscit uno, quod pari ratione debeat cognoscere infinita; dicendum, quod non est simile: quia multitudo cum similitate non repugnat limitationi creaturae, infinitas autem cum actualitate et similitate omnimode repugnat; et ideo non est argumentum a simili, sed a valde dissimili.

7. Ad illud quod obiicitur, quod Verbum aeternum aequaliter repraesentat; dici potest, quod illud habet falsitatem, quia repraesentare dicit actum ad alterum; Deus autem, etsi in se uniformis sit, tamen multiformiter illustrat et manifestat; et cum infinita cognoscat, quaedam ex eis approbat et quaedam reprobat, quaedam disponit facere, quaedam vero minime, quaedam voluntarie ostendit, quaedam occulte.

— Praeterea, esto quod quantum est de se, uniformiter omnia cognoscat, adhuc ratio non concludit, quia « omne receptum est in recipiente per modum recipientis et non per modum recepti ¹ »; et ideo, cum virtus illa capiens finita sit, impossibile est, etsi totum sibi ultro offeratur, quod totum capiat et comprehendat, sed secundum quod competit sibi; sicut exemplo apparet, si totus Sequana ² offert se afferenti amphoram, non tamen totus comprehenditur, sed quantum et quomodo capacitas amphorae se extendit.

8. Ad illud quod obiicitur, quod potentior est anima Christi ad cognoscendum per Verbum sibi unitum, quam aliqua alia ³ anima per habitum sibi datum; dicendum, quod verum est, sed ex hoc non sequitur, quod si anima comprehendit omnia, ad quae se extendit habitus, quod propter hoc cognoscat anima Christi omnia, quae cognoscit per ipsum Verbum: quia anima comprehendit ipsum habitum tanquam sibi proportionalem et in nullo excedentem ipsius capacitem; non sic anima Christi comprehendit Verbum si sibi unitum, cum eius capacitem excedat in infinitum.

9. Ad illud quod obiicitur, quod totum cognoscit, ergo totam potentiam; dicendum, quod ratio

illa non valet, quia *totum*, dictum de Verbo, dicit privationem partis et partis vel positionem omnimodae perfectionis; dictum autem de *potentia*, quia potentia dicit comparisonem ad possibilium, dicit distributionem respectu omnium possibilium; et sic variatur eius acceptio, et ideo non procedit ratio illa.

10. Ad illud quod obiicitur, quod propinquior est anima Christi ipsis rebus, prout sunt in Verbo, quam prout sunt in proprio genere; dicendum, quod licet sit propinquior, non tamen est proportionalior. Comprehensio autem aliquo modo claudit in se rationem proportionalitatis, et quod finitum sit cognitum cognoscenti; et ideo, quia in proprio genere finitae sunt et proportionales illi animae, ideo comprehensibiles sunt, non autem prout sunt in illius artis immensitate, nisi forte intelligatur, secundum quod sunt in ipsa tanquam in exemplari *factivo*. Et hoc modo concedi potest, ipsas comprehendit ab anima Christi, alio vero modo non, propter immensitatem et improprietatem.

11. Ad illud quod obiicitur, quod aequae impossibile est contingencia certitudinaliter scire, sicut et infinita comprehendere; dicendum, quod illud non habet veritatem: quia, licet *contingentia certitudinaliter cognoscere* sit impossibile secundum cognitionem naturae; fit tamen possibile secundum illustrationem supra naturam, quae elevat animam ad cognoscendum res in arte aeterna, in qua incommutabiliter sunt tam contingentia quam necessaria; sed *comprehendere actu infinita* non tantum est impossibile cognitione naturali, verum etiam cognitione gratuita, pro eo quod utraque est creata et limitata, ac per hoc non se extendit ad actum infinitum.

12. Ad illud quod obiicitur de comparatione secretorum et infinitorum, dicendum, quod non est simile, sicut ex dictis patet: quia perceptio secreti quantumcumque oculi non dicit aliquid impossibile naturae ipsius intellectus creati. Non sic est de comprehensione infiniti, quae implicat infinitatem in actu, et per hoc in substantia et virtute; quod nullo modo admittit aliqua creatura, nec per gratiam nec per gloriam.

13. Ad illud quod obiicitur, quod quodlibet comprehensum est comprehensibile a creatura; dicendum, quod licet singillatim de qualibet re possit concedi, quod sit comprehensibilis a creatura, quia quaelibet est finita; omnes tamen insimul sunt infinitae, et ideo incomprehensibiles. Et ideo ratio illa non procedit, pro eo quod proceditur a partibus divisim sicutis ad easdem, ut colliguntur in unum. Unde sicut non valet illud argumentum: donatus ista potest capere quemlibet hominem per se, ergo potest capere omnes homines; sic nec illud valet.

¹ Hoc communissimum Scholasticorum axioma ex Aristotele, II. de anima text. 24. (c. 2.), formavit Boethius, sed verbis aliquatenus diversis; de quo cfr. tom. II. pag. 361, nota 3.

S. Bonav. — Tom. V.

² Fluvius Galliae, qui vulgo dicitur *la Seine*; codd. scribunt *secane*, vel *secana*, vel *feceva*.

³ Ex F adiecinus *ata*.

14. Ad illud quod obiicitur, quod anima Christi comprehendit omnes entis differentias, et quod potentia cuiuslibet speciei se extendit ad infinita individua; dicendum, quod dupliciter est intelligere potentiam ad infinita, scilicet potentiam *activam* et potentiam *passivam*. Potentia *activa* ad infinita non est nisi in creatrice essentia, quae est actu infinita. Si autem ponatur in creatura potentia respectu infinitorum, est potentia *passiva* tantum, quae radicatur super finitum, habet tamen respectum ad infinitum principium activum, secundum illud quod dicitur in Libro de Causis¹: « Omnes virtutes infinitae pendentes sunt per unum infinitum principium, quod est virtus virtutum ». Secundum hoc dupliciter potest intelligi, cognosci sive comprehendi potentia infinita in creatura: vel quantum ad id, *supra quod radicatur* in creatura; et quia illud est actu finitum, ideo est comprehensibile; vel quantum ad *principium activum* extra, quod est actu infinitum. *Primo* modo anima Christi comprehendit omnes entis differentias, tam in generibus respectu specierum, quam in speciebus respectu individuorum; *secundo* modo, prout refertur ad activam potentiam infinitam, cognoscit utique, non tamen per modum cognitionis *comprehensivae*, sed *excessivae*, sicut supra monstratum est. Et per hoc patet responsio.

15. 16. Ad illud quod obiicitur de puncto et de amabili et scibili, dicendum, quod² verum est, quod comprehendit omne amabile et scibile secundum *esse*, quod habet in propria natura; secundum autem *esse*; quod habet in causa prima infinita, sic dicitur scibile et comprehensibile soli potentiae infinitae; quia, licet secundum *modum* videatur aliquid creatum dicere, tamen secundum *rem* nihil dicit nisi potentiam efficientis, quae, cum sit infinita, a nullo finito potest comprehendi.

17. Ad illud quod obiicitur, quod anima Christi est omnino perfecta, et quod nihil remansit in potentia, quod non sit reductum ad actum; dicendum, quod verum est de potentia, quae est reducibilis ad actum omnino; potentia autem ad infinita nunquam ad actum reduci potest secundum totum³ nisi secundum partem. Unde impossibile est, quod Deus faciat, quod continuum sit omnino divisum in omnia, in quae potest dividi; hoc enim repugnat perfectioni potentiae ipsius agentis et completioni creaturae, quae nata est esse in finitate⁴; et talis est potentia intellectus possibilis.

18. Ad illud vero quod obiicitur, quodsi intellectus agens esset in actu respectu omnium, ad quae possibilis est in potentia, quod tunc anima intelligeret infinita etc.; dicendum, quod non est simile:

quia, si intellectus agens esset actu respectu infinitorum, secundum quod est potentia animae; tunc anima propria sua virtute se extenderet ad infinita. Non sic autem est in anima unita sapientiae aeternae: quia sapientia illa, etsi se extendat ad infinita, non est aliquid ipsius animae, sed supra animam; et ideo non oportet propter hoc, quod competat ipsi animae scire infinita. *Praeterea*, *possibilis* intellectus est proportionalis *agenti*, non sic sapientia increata ipsi animae intelligenti.

19. 20. 21. Ad illud quod obiicitur de anima Christi, utrum possit aliquid addiscere, et utrum cognoscat aliqua eorum quae Deus facturus non est et facere potest, et utrum cognoscat finita tantum, vel etiam infinita; patet responsio per distinctionem superius habitam: quia, cum anima Christi cognitionem *comprehensivam* habeat respectu omnium, quaecumque in universo fiant, et *excessivam* respectu omnium, quae in divina arte continentur, et *excessus* ille sit in totalitate virtutis cognoscentis, et in summa familiaritate respectu speculi repraesentantis; oportet⁵, quod anima Christi etsi non omnia *comprehendat*, quae divina sapientia comprehendit, quia tamen in omnia illa *excedit*, ideo totus eius *appetitus* est terminatus; ut, sicut nihil ultra adici possit eius *gratiae*, sic nihil ultra adici possit eius *sapientiae*, quia tantum datum est ei, quantum concedi potest alicui creaturae.

Ex his igitur quae dicta sunt et praedeterminata de sapientia Christi et quantum ad *divinam* naturam et quantum ad *humanam*, apparere potest modus cognoscendi tam in cognitione Creatoris quam in cognitione creaturae, non solum in statu *patriae*, verum etiam in statu *viae*. Ut enim sit ad unum dicere, fatendum est, Deum scire infinita, scire, inquam, se ipso, non similitudine; et similitudine non accepta, sed ipsa veritate exprimente et exemplativa rerum universarum, respectu quarum multae dicuntur similitudines et expressiones, non propter multitudinem et distinctionem secundum se⁶, sed secundum intelligendi rationem; hae autem similitudines sive rationes aeternae sunt, a quibus manat omnis certitudo cognitionis creatae, tam in anima Christi quam in aliis spiritibus creatis; nec ipsae solae sunt rationes cognoscendi, sed cum his etiam similitudines acceptae ab extra; secundum statum *viae* et secundum statum *patriae* non solum requiritur lucis aeternae praesentia, sed etiam lucis aeternae influenza, non tantum Verbum increatum, sed etiam verbum interius conceptum; quod cum sit finitum, nec anima Christi nec aliqua alia anima potest esse *comprehensiva* Verbi aeterni nec scibilium infinitorum,

De duplici potentia.

Duplex modus intelligendi.

Notandum.

Notandum.

Notandum.

Epiloga narium huius tractatus quaestionum.

¹ Propos. 16: Omnes virtutes, quibus non est finis, pendentes sunt per infinitum primum, quod est etc.

² Posuimus cum *F dicendum, quod*, pro quo alii tantum *quia*, et interius cum eodem *prima infinita* pro *potentia infinita*.

³ Videtur exidisse *sed non post totum*.

⁴ Vide I. Sent. d. 43. q. 3. ad 6.

⁵ Ita *F*, in aliis omittitur *oportet*.

⁶ *DF* secundum *rem*.

licet in ea ferri habeat *per excessum*; qui quidem excessus est ultimus modus cognoscendi et mobilissimus, quem in omnibus libris suis laudat Dionysius, et maxime in libro de Mystica Theologia. De quo etiam mystice quasi est tota Scriptura divina, et de quo Apocalypsis secundo¹: *Dabo ei calculum, et in calculo nomen novum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit*; quia istum cognoscendi modum vix aut nunquam intelligit nisi expertus, nec expertus, nisi qui est *in caritate radicatus et*

fundatus, ut possit comprehendere cum omnibus Sanctis, quae sit longitudo, latitudo etc.; in quo etiam experimentalis et vera consistit sapientia, quae inchoatur in via et consummatur in patria; ad cuius circumloquutionem magis sunt idoneae negationes quam affirmationes, et superpositiones quam positivae praedicationes; ad cuius experientiam plus valet internum silentium quam exterius verbum. Et ideo hic finis verbi habendus est, et orandus Dominus, ut experiri² donec quod loquimur³.

¹ Vers. 17: *Vincenti dabo manna absconditum et dabo illi calculum candidum et in calculo etc.* — Alter textus est Eph. 3, 17: *In caritate radicati et fundati, ut possitis comprehendere etc.* — Inferius pro *experimentalis*, quod habet A, alii *experibilis*; deinde pro *et ABEG est*, alii *in*, denique substituitimus *quae pro aut*.

² ABE addunt *nos*. — Cfr. Dionys., de Mystica Theolog. c. 1. seqq.

³ In hac quaestione solvenda S. Doctor aliquatenus recedit a via (vel saltem a modo loquendi), quam secutus est in III. Sent., d. 14. a. 2. q. 2. 3, ut ibi (in scholio ad q. 3.) iam observavimus, ubi simul recensuimus diversas de hac re opiniones antiquorum magistrorum, praesertim S. Thomae, qui diffuse de hoc disputat (de Veritate q. 20. a. 4. 5.). Attamen S. Bonaventura in utroque loco firmiter tenet, quod anima Christi, cum sit finita, non possit *actu cognoscere* sive *considerare* infinita, et quod hoc sensu nequeat omnia cognoscere, quae aeterno actu cognoscit ipsum Verbum. Nihilominus idem in utroque loco « propter auctoritates Sanctorum... et pro reverentia Christi » (loc. cit. q. 3. in fine) nititur animae Christi hanc dignitatem vindicare,

quod aliquo alio sensu et modo cognoscant omnia, quae cognoscit Verbum ipsi unitum. Hinc in Commentario suo utitur distinctione inter cognitionem *actualem* et *habitualem*, atque huic habituali, quae quoad obiectum primum semper est *in actu*, simul attribuit *infinitatem respectum* ad obiecta secundaria, ita ut *eodem habitu* et *vi eiusdem actus* obiectum principale respicientis facile et pro libitu etiam secundaria possint considerari. Unde illa « habitualis cognitio non ponit infinitatem actualement in ipso habitu, vel in *potentia* cognoscente, sed solum in *ratione cognoscendi*, vel in *comparatione* habitus cognoscendi *ad ipsa cognoscibilia* » (ibid.). Nulla autem ibidem fit mentio distinctionis inter cognitionem per *modum comprehensionis* et per *modum excessivum*, qua S. Doctor hic utitur ad eundem finem obtinendum. Ceterum neque hoc locum meminuit illius distinctionis, quam ponit in Commentario. — Consideratis omnibus, nobis nunc videtur, tum quod hi duo modi rem explicandi non se excludant, sed potius invicem magis declarent, tum quod incertum sit, quae via tempore prius a S. Doctore sit excogitata.

QUAESTIONES DISPUTATAE

DE MYSTERIO TRINITATIS

Volentes circa mysterium Trinitatis aliquid indagare, divina praevia gratia, duo praemitimus tanquam praeambula; quorum primum est fundamentum omnis cognitionis certitudinalis; secundum est fundamentum omnis cognitionis fidelis.

Primum est, utrum Deum esse sit verum indubitabile.

Secundum est, utrum Deum esse trinum sit verum credibile.

QUAESTIO I.

De certitudine, qua existentia Dei cognoscitur, et de fide, qua eiusdem Trinitas creditur.

ARTICULUS I.

Utrum Deum esse sit verum indubitabile.

Quaeritur ergo primo, utrum Deum esse sit verum indubitabile? Et quod sic, ostenditur triplici via. Prima est ista: omne verum omnibus mentibus impressum est verum indubitabile. — Secunda est ista: omne verum, quod omnis creatura proclamat, est verum indubitabile. — Tertia est ista: omne verum in se ipso certissimum et evidentissimum est verum indubitabile¹.

Circa igitur *primam viam* sic proceditur et ostenditur tam *auctoritatibus* quam *rationibus*, quod Deum esse sit omnibus mentibus rationalibus impressum.

1. Damascenus, in libro primo², capitulo tertio: «Cognitio existendi Deum naturaliter nobis inserta est».

2. Item, Hugo³: «Deus sic notitiam suam in homine temperavit, ut sicut nunquam *quid esset* totum poterat comprehendi, ita nunquam *quia esset* prorsus posset ignorari».

3. Item, Boethius⁴: «Inserta est mentibus hominum veri bonique cupiditas»; sed affectio veri boni praesupponit cognitionem eiusdem: ergo mentibus hominum impressa est cognitio veri boni et cupiditas maxime desiderabilis. Hoc autem bonum Deus est: ergo etc.

4. Item, Augustinus de Trinitate in pluribus locis⁵ dicit, quod imago consistit in mente, notitia et amore, et quod ratio imaginis attenditur in anima per comparisonem ad Deum: si ergo impressum est animae a natura esse imaginem Dei; habet ergo naturaliter sibi insertam notitiam Dei. Sed primum cognoscibile de Deo est, Deum esse: ergo illud naturaliter insertum est menti humanae.

5. Item, Philosophus⁶ dicit, quod «inconveniens esset, nos habere nobilissimos habitus, et illos latere nos»: ergo cum Deum esse sit verum nobilissimum, nobis praesentissimum, inconveniens est, illud verum latere intellectum humanum.

¹ Similis quaestio solvitur I. Sent. d. 8. p. l. a. 1. q. 2.

² De Fide orthodoxa. Cfr. ibid. c. 1.

³ Libr. I. de Sacram. p. III. c. 1: Deus enim sic ab ipso notitiam sui ab homine etc.

⁴ Libr. III. de Consol. prosa 2: Est enim mentibus homi-

num veri boni naturaliter inserta cupiditas. — De *minori* cfr. August., X. de Trin. c. 4. et 2. n. 4-4.

⁵ Libr. IX. c. 2. n. 2. seqq.; XII. c. 4. n. 4. seqq.; XIV. c. 8. n. 11. seqq. Cfr. I. Sent. d. 3. p. II, a. 1.

⁶ Libr. II. Poster. c. 18. (c. 45.).

6. Item, insertus est mentibus hominum *appetitibus sapientiae*, quia dicit Philosophus¹: « Omnes homines natura scire desiderant »; sed sapientia maxime appetibilis est sapientia aeterna: ergo illius sapientiae potissime insertus est appetitus menti humanae. Sed non est amor, ut dictum est prius, nisi aliquo modo cogniti; ergo oportet, quod illius summae sapientiae notitia qualiscumque sit menti humanae impressa. Sed hoc est primo scire, ipsum Deum vel sapientiam esse: ergo etc.

7. Item, *appetitus beatitudinis* adeo est nobis insertus, ut nullus possit dubitare de altero, ntrum velit esse beatus, ut in pluribus locis dicit Augustinus²; sed beatitudo consistit in summo bono, quod Deus est: ergo si talis appetitus sine aliquo notitia esse non potest, necesse est, quod notitia, qua scitur, summum bonum sive Deum esse, sit inserta ipsi animae.

8. Item, insertus est ipsi animae *appetitus pacis*, et adeo insertus, ut quaeratur per suum contrarium, nec etiam ipse appetitus auferri potest ab ipsis damnatis et daemoneibus, secundum quod ostenditur decimo nono de Civitate Dei³. Si ergo pax mentis rationalis non est nisi in ente immutabili et aeterno, et appetitus praesupponit notionem vel notitiam; notitia entis immutabilis et aeterni inserta est spiritui rationali.

9. Item, insertum est animae *odium falsi*; sed omne odium habet ortum ex amore: ergo multo fortius insertus est animae *amor veri*, et illius potissime, ad quod iam anima facta est. Si ergo illud est verum primum, necessario sequitur, quod notitia primi veri sit inserta menti rationali. — Quod autem odium falsi sit insertum menti humanae, apparet per hoc, quod nullus vult falli, sicut dicit Augustinus decimo Confessionum⁴. — Quod iterum odium causetur ex amore, ostendit Augustinus decimo quarto de Civitate Dei; nullus enim odit aliquid, nisi quia amat eius oppositum.

10. Item, inserta est animae rationali *notitia sui*, eo quod anima sibi praesens est et se ipsa cognoscibilis⁵; sed Deus praesentissimus est ipsi animae et se ipso cognoscibilis: ergo inserta est ipsi animae notitia Dei sui. Si dicas, quod non est simile, quia anima est sibi proportionalis, non sic Deus proportionalis animae; contra: nulla est instantia:

quia, si ad cognitionem necessario requiretetur proportionalitas, anima nunquam ad Dei notitiam perveniret, quia proportionari ei non potest, nec per naturam nec per gratiam nec per gloriam.

His igitur rationibus ostenditur, quod Deus esse sit menti humanae indubitabile, tanquam sibi naturaliter insertum; nullus enim dubitat nisi de eo, de quo non habet certam notitiam. Conclusio viae I.

Item ostenditur hoc ipsum secunda via sic: Via secunda omne verum, quod clamat omnis creatura, est verum indubitabile; sed Deus esse clamat omnis creatura: ergo etc. — Quod autem omnis creatura clamet, Deum esse, ostenditur ex decem conditionibus et suppositionibus per se notis. Suppositiones 10.

11. Prima est ista: si est *ens posterius*, est et *ens prius*, quia posterius non est nisi a priori⁶: si ergo est universitas posteriorum, necesse est, esse ens primum. Si ergo necesse est ponere, aliquid esse prius et posterius in creaturis; necesse est, universitatem creaturarum inferre et clamare primum principium.

12. Item, si est *ens ab alio*, est *ens non ab alio*: quia nihil educit se ipsum de non-esse in esse⁷: ergo prima ratio educendi necesse est, quod sit in ente primo, quod ab alio non educitur. Si ergo *ens ab alio* dicitur *ens creatum*, et *ens non ab alio* dicitur *ens increatum*, quod Deus est; omnes entis differentiae inferunt, Deum esse.

13. Item, si est *ens possibile*, est *ens necessarium*: quia possibile dicit indifferentiam ad esse et non-esse; nihil autem indifferens ad esse et non-esse potest esse nisi per aliquid, quod est omnino determinatum ad esse⁸. Si ergo ens necessarium, nihil habens omnino de possibilitate ad non-esse non est nisi Deus, omne autem aliud habet aliquid de possibilitate, quaelibet entis differentia inferat, Deum esse.

14. Item, si est *ens respectivum*, est *ens absolutum*: quia respectivum nunquam terminatur nisi ad absolutum⁹; sed ens absolutum a nullo dependens non potest esse nisi quod nihil recipit aliunde; hoc autem est ens primum, omne autem aliud ens est habens aliquid de dependentia: ergo necesse est, quod quaelibet entis differentia inferat, Deum esse.

15. Item, si est *ens diminutum* sive *secundum quid*, est *ens simpliciter*: quia ens *secundum quid* nec esse nec intelligi potest, nisi intelligatur per *ens*

¹ Libr. I. Metaph. c. 4. — Quod amor supponat cognitionem, docet August. (supra pag. 45, nota 4) pro *minor* 3. arg.

² Praeter locos cit. IV. Sent. d. 49. p. 1. q. 2. cfr. XIII. de Trin. c. 3. n. 3. et c. 4. n. 7. (in fine) seqq. et c. 20. n. 25.

³ Cap. 13. n. 4. seq. Cfr. ibid. c. 11. et 12, ubi August. ostendit, pacem in rebus terrenis esse bonum gratissimum, et ad illud obtinendum geri bella. — Superius post *quaeratur* F supplet *pax* et post *ipse appetitus* addit *pacis*.

⁴ Cap. 23. n. 33. seq. — Seq. sententia habetur XIV. de Civ. Dei, c. 7. n. 2. — Superius posuimus cum F *odium falsi*, in aliis *odium mali*.

⁵ Ut ostendit August. IX. de Trin. c. 3. n. 3. seqq. et X.

c. 3. n. 5. seqq. — Aliquanto inferius voci *nunquam* cum F praecisimus *anima*.

⁶ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 7. (c. 1), II. Metaph. text. 10. (I. brevior c. 2) et V. text. 16. (IV. c. 11). — Mox pro *posteriorum* A B *posterior*.

⁷ Aristot., II. de Anima, text. 47. (c. 4).: Generat autem nihil ipsum se ipsum. Cfr. August., I. de Trin. c. 4. n. 1.

⁸ Vide Avicennam, Metaph. tr. 4. c. 7.

⁹ Aristot., I. Ethic. 6: Quod vero per se est et substantia prius eo natura est, quod est *ad aliquid* [i. e. relativum]; esse enim hoc appendix quaedam videtur atque accidens eius quod est.

simpliciter, nec *ens diminutum* nisi per *ens perfectum*, sicut privatio non intelligitur nisi per habitum¹. Si ergo omne ens creatum est *ens secundum partem*, solum autem ens increatum est *ens simpliciter* et perfectum; necesse est, quod quaelibet entis differentia inferat et concludat, Deum esse.

16. Item, si est *ens propter aliud*, est *ens propter se ipsum*, alioquin nihil esset bonum²; sed *ens propter se ipsum* non est nisi ens illud, quo nihil est melius, quod quidem est ipse Deus: ergo cum universitas aliorum entium sit ordinata ad illud; universitas entium infert Deum et secundum esse et secundum intellectum.

17. Item, si est *ens per participationem*, est *ens per essentiam*: quia *participatio* non dicitur nisi respectu alicuius *essentialiter* habiti ab aliquo, cum omne *per accidens* reducatur ad *per se*³; sed quodlibet ens aliud a primo ente, quod Deus est, habet *esse per participationem*, illud autem solum habet *esse per essentiam*: ergo etc.

18. Item, si est *ens in potentia*, est *ens in actu*: quia nunquam potentia est reducibilis ad actum nisi per ens in actu, nec esset potentia, nisi esset reducibilis ad actum⁴: si ergo ens, quod est actus purus, nihil habens de possibilitate, non est nisi Deus; necesse est, quod omne aliud a primo ente inferat, Deum esse.

19. Item, si est *ens compositum*, est *ens simplex*: quia compositum non habet *esse a se*⁵, ergo necesse est, quod a simplici recipiat originem; sed ens simplicissimum, nihil de compositione habens non est nisi ens primum: ergo omne aliud ens infert Deum.

20. Item, si est *ens mutabile*, est *ens immutabile*: quia, secundum quod probat Philosophus⁶, motus est ab ente quieto et propter ens quietum: si ergo ens omnino immutabile non est nisi illud ens primum, quod Deus est, cetera autem creata, eo ipso quod creata, sunt mutabilia; necesse est, quod Deum esse inferatur a qualibet entis differentia.

Ex his igitur decem suppositionibus necessariis et manifestis inferitur, quod omnes entis differentiae sive partes inferunt et clamant, Deum esse. Si

ergo omne tale verum est verum indubitabile; ergo necesse est, quod Deum esse sit indubitabile verum.

hoc idem monstratur tertia via sic. Omne verum, quod est adeo certum, quod non potest cogitari non esse, est verum indubitabile; sed Deum esse est huiusmodi: ergo etc. *Prima* per se nota est, *secundum* ostenditur multipliciter.

21. Nam Anselmus, Proslōgii capitulo quarto: « Bone Domine, gratias tibi, quia quod credidi prius, te donante, iam sic intelligo, te illustrante, ut si nolim te esse credere, non possim non intelligere ».

22. Item, hoc ipsum probat Anselmus⁷ sic: Deus est quo nihil maius cogitari potest; sed quod sic est, quod non potest cogitari non esse, verius est, quam quod cogitari potest non esse: ergo si Deus est quo nihil maius cogitari potest, Deus non poterit cogitari non esse.

23. Item, ens, quo nihil maius potest cogitari, est talis naturae, quod non potest cogitari, nisi sit in re; quia, si est in cogitatione sola, iam ergo non est ens, quo nihil maius cogitari possit: ergo si tale ens cogitatur esse, necesse est, quod tale ens sit in re, quod non posset cogitari non esse⁸.

24. Item, Anselmus⁹: « Tu solus es quidquid esse melius est quam non esse »; sed omne verum indubitabile melius est quam omne verum dubitabile; ergo Deo magis est attribuendum esse indubitabiliter quam dubitabiliter.

25. Item, Augustinus dicit in Soliloquiis¹⁰, quod nulla veritas videri potest nisi per primam veritatem; sed verum, per quod omne aliud verum videtur, est verum maxime indubitabile; ergo Deum esse, est verum non solum indubitabile, sed etiam quo nihil indubitabilis cogitari potest: ergo est tale verum, quod non potest cogitari non esse.

26. Item, hoc ipsum sic probat¹¹: quidquid contingit cogitare contingit enuntiare; sed nullo modo contingit enuntiare, Deum non esse, quin cum hoc enuntietur, Deum esse. Et hoc patet sic: quia, si nulla veritas est, verum est, nullam veritatem esse; et si hoc est verum, aliquid est verum; et si aliquid est verum, primum verum est: ergo si non potest enuntiare, Deum non esse, nec cogitari.

¹ Cfr. tom. III. pag. 802, nota 8. Vide etiam supra pag. 19, nota 8.

² Vide Boeth., de Hebdomadibus, sive Quomodo substantiae in eo, quod sint, bonae sint etc.; Aristot., XII. Metaph. text. 52. (XI. c. 10.). — Mox post nisi F prosequitur *ilud bonum, quo nihil est neque excogitari potest melius esse*.

³ Aristot., II. Phys. text. 66. (c. 6.): Nihil autem secundum accidens est prius his quae per se sunt. IV. Metaph. text. 18. (III. c. 4.) ait: Si igitur quod magis est propinquius est, profecto erit aliquid verum, cui propinquius est quod magis verum est.

⁴ Cfr. Aristot., IX. Metaph. text. 13. (VIII. c. 8.).

⁵ Vide Lib. de Causis, propos. 21. seq., et Richard. a S. Vict., V. de Trin. c. 4, ex quo tom. II. pag. 867, nota 1. quaedam alia sunt. — Inferius post nisi F addit *Deus quod*

est. In fine arg. G supplet *esse*, H legit *infert primum vel Deum*.

⁶ Libr. VIII. Phys. text. 33. seqq. (c. 5.). et XII. Metaph. text. 35. seqq. (XI. c. 7.). Cfr. Lib. de Causis, propos. 18.

⁷ Proslōg. c. 3. 4. et 15. Libro contra Inipientem etc. c. 1. seqq. His locis insinuat etiam seq. arg.

⁸ F *ergo si tale ens est Deus, necesse est, quod ipsum non possit cogitari non esse*.

⁹ Proslōg. c. 5: Tu es itaque iustus, verax, beatus et quidquid melius est esse quam non esse. Cfr. ibid. c. 11. in fine.

¹⁰ Libr. I. c. 8. n. 15. Cfr. tom. I. pag. 133, nota 5.

¹¹ Libr. I. Soliloq. c. 15. n. 27. seqq. et II. c. 2. n. 2. c. 15. n. 28. Cfr. Anselm., Monolog. c. 18. in fine. — In fine arg. pro *ergo si G ergo sic*.

27. Item, quanto veritas est prior et universalior, tanto notior¹; sed haec veritas, qua dicitur primum ens esse, est prima omnium veritatum et secundum rem et secundum rationem intelligendi: ergo necesse est, ipsam esse certissimam et evidentissimam. Sed veritates dignitatum seu communium animi conceptionum adeo sunt evidentes propter suam prioritatem, quod non possunt cogitari non esse: ergo nullus intellectus potest ipsam primam veritatem cogitare non esse, seu de ipsa dubitare.

28. Item, «nulla propositio est verior illa, in qua idem de se praedicatur²»; sed cum dico, Deum esse, *esse* dictum de Deo est idem omnino quod Deus, quia Deus est ipsum *esse* suum: ergo nulla verior et evidentior est illa, qua dicitur, Deum esse; ergo nullus potest cogitare, ipsam esse falsam, sive de ipsa dubitare.

29. Item, nullus potest ignorare, hanc esse veram: optimum est optimum, seu cogitare, ipsam esse falsam; sed optimum est ens completissimum, omne autem ens completissimum hoc ipso est ens actu: ergo si optimum est optimum, optimum *est*. — Similiter argui potest: si Dens est Deus, Deus *est*; sed antecedens est adeo verum, quod non potest cogitari non esse; ergo Deum esse est verum indubitabile³.

Sed e contrario obiicitur, quod Deum esse *possit cogitari* non esse et quod sit verum *dubitabile*. Quod enim *possit cogitari* non esse, ostenditur sic.

1. Psalmus⁴: *Dixit insipiens in corde suo: non Ad opposi- est Deus; sed dicere in corde est cogitare: ergo tum.* Deum non esse potest cogitari, saltem ab insipiente.

2. Item, Damascenus, in primo libro⁵, capitulo tertio: «In tantum praevaluit perniciosa malitia humanae naturae, ut quosdam in irrationabilissimum et omnium malorum pessimum perditionis deduceret barathrum, ut dicant, Deum non esse»: ergo saltem a malignis hominibus cogitari potest, Deum non esse.

3. Item, *idolum nihil est*, sicut dicitur primae ad Corinthios octavo⁶: ergo idem est cogitare, Deum esse idolum, et Deum non esse; sed cogitabile est et aliquando cogitatur, Deum esse idolum: ergo cogitabile est, Deum nihil esse.

4. Item, quod contingit *significare* contingit et *cogitare*; sed contingit *significare*, Deum non esse, ut per hanc orationem: Dens non est: ergo contingit illud *cogitare*.

5. Item, obiicitur contra rationem Augustini, quando probat, quod per hanc propositionem: nulla veritas est, inferitur, aliquam veritatem esse. Si enim est haec propositio vera: aliqua veritas est, habet ergo contradictoriam; sed nulla contradictoria inferri vel poni, immo potius privat suam contradictoriam; ergo per hoc quod est, nullam veritatem esse, non concluditur, aliquam veritatem esse.

6. Item, obiicitur contra rationem Anselmi, qua probat, Deum esse, per hoc, quod ens, quo nihil maius cogitari potest, est in cogitatione; quia pari ratione cogitari potest, si aliquis cogitet insulam, qua nihil maius cogitari potest, quod illa insula sit in re⁷: ergo si illa ratio nulla est, nulla igitur est ratio, quam facit Anselmus.

7. Item, quaeritur: pro quanto dicitur, quod Deum esse non potest cogitari non esse? Si quia *nullo modo* potest cadere in cogitatione, illud est manifeste falsum; si quia non potest *vere* cogitari, pari ratione et omne verum necessarium erit tale verum.

Item, ostenditur, quod Deum esse sit verum *dubitabile*.

8. Richardus de Sancto Victore⁸: «Nihil certius tenemus, quam quod fide apprehendimus»; sed de his quae fide apprehendimus potest esse dubitatio: ergo multo fortius de omni alio cognito.

9. Item, quod maxime latet maxime admittit dubitationem; sed Deus est maxime latens, cum *habitet lucem inaccessibilem*⁹: ergo de ipso et circa ipsum maxime contingit dubitare: ergo si de aliis contingit dubitare, utrum *sint*, multo fortius de Deo.

10. Item, contingit dubitare de his quae sunt infra animam et iuxta animam; sed haec sunt animae magis accessibilia, quam illa quae sunt supra animam: si ergo Deum esse est verum, quod est supra intellectum humanum; videtur, quod de ipso maxime contingit dubitare.

11. Item, idem est Deo *Deum esse et iustum esse*; sed contingit de Deo dubitare, an *sit iustus*: ergo pari ratione contingit dubitare, an *sit*.

12. Item, frustra nititur quis probare illud, circa quod non potest incidere dubitatio¹⁰: si ergo Deum esse a nullo potest dubitari, frustra nititur quis illud ostendere: si ergo non frustra conati sunt Sancti et doctores illud ostendentes, constat, quod de ipso contingit dubitare.

¹ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 2. et I. Phys. text. 2. seqq.

² Secundum Boeth., in II. Periherm. Aristot. c. 4. (c. 44.); cfr. tom. I. pag. 390, nota 5.

³ Hic brevius *ergo et consequens*. Deinde addit hoc arg.: Item nullus potest cogitare, quando fuit, postquam fuit, non fuisse; ergo si in Deo idem *esse, fuisse et fore*, nullus potest cogitare, Deum non esse; si ergo omne, quod non potest cogitari non esse, est verum indubitabile, et Deum esse, ut patet, non potest cogitari non esse: ergo etc.

⁴ Psalm. 13, 1.

⁵ De Fide orthod. Cfr. tom. I. pag. 153, nota 9.

⁶ Vers. 4: Nihil est idolum in mundo etc.

⁷ Hoc exemplum (de insula perditâ) inducit Gaunilo in libro «Pro insipiente» adversus Anselmi ratiocinationem in Proslgio.

⁸ Libr. I. de Trin. c. 2.

⁹ Epist. I. Tim. 6, 16: Lucem inhabitat inaccessibilem.

¹⁰ Sicut sunt prima principia, quae non possunt demonstrari, ut probat Aristot. I. Poster. c. 3. — Inferius pro *ostendentes* G. ostendere.

13. Item, nullus scit hoc principium: omne totum est in sua parte, nisi cognoscat, quid sit totum¹: ergo nullus scit, Deum esse, nisi sciat, quid sit Deus: si ergo dubitabile est, *quid sit Deus*, dubitabile est igitur, *an sit*.

14. Item, si non posset esse de hoc vero, quod est, Deum esse, aliqua dubitatio, nullum esset meritum illud credere; sed hoc est principium omnis meriti, credere Deum esse, quia dicitur ad Hebraeos undecimo²: *Accedentem oportet credere, quia est etc.*: si ergo hoc cadit sub merito, et cadere poterit sub dubitatione.

CONCLUSIO.

Non est dubitabile, Deum esse, si dubitabile intelligitur aliquod verum, cui deficit ratio evidētia sive in se, sive in comparatione ad medium probans, sive in comparatione ad intellectum apprehensivum. Dubitari tamen de eo potest ex parte cognoscibilis et cognoscentis, scilicet ob defectum in actibus vel apprehendendi, vel conferendi, vel resolvendi.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod indubitabile dicitur per privationem dubitabilis; dubitabile autem dupliciter dicitur: vel per rationis *decursum*, vel per rationis *defectum*. Primo modo dicit aliquid ex parte *cognoscibilis* et *cognoscentis*; secundo modo solum ex parte *cognoscentis*. Primo modo dubitabile dicitur aliquod verum, quia deficit ei ratio evidētia sive *in se*, sive *in comparatione ad medium probans*, sive *in comparatione ad intellectum apprehensivum*. Nullo autem istorum modorum deest certitudo isti vero, quod est, Deum esse.

Est enim certum ipsi *comprehendenti*, quia cognitio huius veri *innata* est menti rationali, in quantum tenet *rationem imaginis*, ratione cuius insertus³ est sibi naturalis appetitus et notitia et memoria illius, ad cuius imaginem facta est, in quem naturaliter tendit, ut in illo possit beatificari.

Est etiam magis certum in comparatione ad *rationem probantem*. Omnes enim creaturae, sive considerentur secundum proprietates *completivas*, sive secundum *defectivas*, fortissimis et altissimis vocibus clamant, Deum esse, quo indigent propter suum *defectum* et a quo suscipiunt *complementum*. Unde secundum maiorem et minorem completionem, quam habent, quaedam magnis, quaedam maioribus, quaedam maximis vocibus clamant, Deum esse.

Est etiam illud verum certissimum *secundum se*, pro eo quod est verum primum et immediatissimum, in quo non tantum causa praedicti clauditur in subiecto, sed id ipsum est omnino *esse*⁴, quod praedicitur, et subiectum, quod subicitur. Unde sicut unio summe distantium est omnino repugnans nostro intellectui, quia nullus intellectus potest cogitare, aliquid unum simul esse et non esse; sic divisio omnino minus et indivisi est omnino repugnans eidem, ac per hoc sicut *idem esse et non esse*, simul⁵ *summe esse et nullo modo esse* est evidentissimum in sua falsitate; sic *primum et summum ens esse* est evidentissimum in sua veritate. — Et ideo, si accipitur indubitabile, prout privat dubitationem per rationis *decursum*; Deum esse est verum indubitabile, quia sive intellectus ingrediat intra se, sive egrediat extra se, sive aspiciat supra se; si rationaliter decurrit, certitudinaliter et indubitanter Deum esse cognoscit.

Si autem dicatur *indubitabile* secundo modo, secundum quod privat dubitationem, quae est per *rationis defectum*; sic concedi potest, quod propter defectum hominum dubitari ab aliquo potest, an Deus sit, et hoc secundum triplicem defectum intellectus cognoscentis⁶: vel quantum ad actum *apprehendendi*, vel quantum ad actum *conferendi*, vel quantum ad actum *resolvendi*. — Quantum ad actum *apprehendendi* incidit dubitatio, quando non recte et plene accipitur significatum huius nominis *Deus*, sed solum secundum *aliquam sui conditionem*; sicut gentiles Deum cogitabant quiddam supra hominem erat et futurum aliquid praevidere poterat; et ideo idola deos esse credebant et illa tanquam deos adorabant, quia aliqua responsa de futuris vera dabant. — Quantum

ad actum *conferendi* dubitatio incidit, quando *ex parte* fit collatio, utpote cum insipiens videt, non manifestam fieri iustitiam de impio; infert ex hoc, quod non est regnum in universo, ac per hoc, quod in ipso non sit rector primus et summus, qui est Deus excelsus et gloriosus. — Similiter quantum ad defectum in actu *resolvendi* incidit dubitatio, quando intellectus carnalis nescit resolvere nisi usque ad ea quae patent sensibus, sicut sunt ista corporalia; ex qua ratione putaverunt aliqui, solem istum visibilem, qui obtinet principatum inter creaturas corporales, esse Deum, quia nescierant resolvere usque ad substantiam incorpoream nec usque ad rerum prima principia. — Et hoc modo circa hoc quod est, Deum esse, dubitatio potest incidere ex defectu ipsius intellectus *apprehendētis*, vel *conferentis*, vel *resolvētis*; et secundum istum intellectum cogitari po-

Item ex parte cognoscibilis in se.

De secundo modo.

Conclusum 2.

Triplex defectus rationis.

De 3. defectu.

De 2. defectu.

De 3. defectu.

Dubitabile duplex.

De primo modo dubitabilis.

Conclusio 1.

Ratio certitudinis ex parte intellectus apprehensivi.

Item ex parte medi probantis.

¹ Aristot., I. Poster. c. 3: Principium scientiae esse quoddam dicimus, in quantum terminos cognoscimus. — F addit et pars.

² Vers. 6: Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est etc.

³ Ita G, in aliis insertum.

⁴ Ita H, ABDEF et omnino esse, G et [i. e. etiam] est S. Bonav. — Tom. V.

omnino esse. — Fortasse legendum et omnino idem est pro lectione et omnino esse.

⁵ F vel, H similiter. Paulo superius pro *divisio* F *differētia*. A pro *decursum* constanter substituit *discursum*.

⁶ DE cogitantis. Subinde pro *conferendi* F hic et inferius *inferendi*.

test ab aliquo¹ intellectu, Deum non esse, quia non sufficienter et integre accipitur ab illo significatum huius nominis *Deus*. — Sed ab eo intellectu, qui plene apprehendit significatum huius nominis *Deus*, cogitando, Deum esse, quo nihil maius cogitari potest, non solum non *dubitari*, an Deus sit, sed etiam nullo modo potest *cogitari*, Deum non esse. Unde et rationes concedendae sunt hoc probantes.

1. 2. 3. Ad illud quod primo obiicitur in contrarium de Psalmo et de Damasceno, iam patet responsio: quia procedit de dubitatione, quae venit ex rationis defectu, cuiusmodi est in intellectu insipientie, qui sua caligine obscuratus nec sufficienter *resolvit* nec recte *confert* nec integre *apprehendit* significatum huius nominis *Deus*. Ipse enim intellectus intra se habet lumen sufficiens ex propria conditione², per quod posset dubitationem istam longius propulsare et se ab. insipientia eripere. Unde in hac defectiva consideratione insipientis intellectus potius *voluntarie* deficit quam *coacte*, non propter defectum ex parte *cogniti*, sed propter defectum ex parte *sui*.

Et per hoc patet responsio ad illud quod obiicitur de idolo. Ideo enim gentilis cogitat, Deum esse idolum, quia ipsius apprehensio de Deo est defectiva; non enim apprehendit ipsum ut summum et optimum, sed ut aliquid potens, quod homo non potest; et hinc venit in eo error deceptionis et fatuatio dubitationis, in quem errorem ipse se propria pertinacia praecipitat, ut prorsus inexcusabilis fiat³; nec tamen ipse omnino privatus est a cognitione Dei, quia, quamvis ex sua perversitate velit colere idolum, instinctum tamen naturalem habet ad colendum Deum, contra quem pugnat se praecipitando in errorem voluntarium.

4. Ad illud quod obiicitur: quod contingit significare contingit et cogitare; dicendum, quod cogitari potest aliquid dupliciter: vel cogitatione *nuda*, vel cogitatione *cum assensu*. *Nuda* cogitatione potest cogitari ita falsum, sicut verum, et manifeste falsum, sicut manifeste verum. Cogitatione *cum assensu* non cogitur nisi verum vel aliquid simile vero. Prima cogitatio se extendit ad quaecumque se extendit sermo; secunda vero cogitatio non ad tot se extendit; et de hac cogitatione intelligit tam Anselmus quam Augustinus, et de hac cogitatione dicitur, quod Deus non potest cogitari non esse.

5. Ad illud quod obiicitur contra rationem Augustini, quod contradictoria non infert suam contradictoriam; dicendum, quod verum est secundum quod *contradictoria*; sed intelligendum est, quod pro-

positio affirmativa duplicem habet affirmationem: unam, qua asserit praedicatum de subiecto; aliam, qua asserit, se esse veram. In prima distinguitur a propositione negativa, quae removet praedicatum a subiecto; in secunda vero communicat cum illa, quia tam propositio negativa quam affirmativa asserit, se esse veram. Quantum ad primam attenditur contradictio non quantum ad secundam. Cum vero dicitur: nulla veritas est, haec propositio, in quantum negat praedicatum a subiecto, non infert suam oppositam, quae est, aliam veritatem esse. In quantum autem asserit, se esse veram, infert, aliam veritatem esse; nec mirum, quia, sicut onne malum praesupponit bonum, sic falsum infert verum. Et ideo hoc falsum, quod est, nullam veritatem esse — cum propter *remotionem* praedicati a subiecto destruat omne verum, et propter *assertionem*⁴, qua asserit, se esse veram, ponat, aliam veritatem esse — includit utramque partem contradictionis; ideo utraque ex illa potest inferri, et ipsum in se esse falsum et intelligibile ab intellectu recte apprehendente. Et hoc est quod vult dicere Augustinus.

6. Ad illud quod obiicitur de ratione Anselmi de insula, qua nulla melior vel maior cogitari potest; dicendum, quod non est simile: quia, cum dico ens, quo nihil maius cogitari potest, hic nulla est repugnantia inter subiectum et implicationem; et ideo rationabiliter potest cogitari. Sed cum dico insulam, qua nulla potest melior cogitari; hic est repugnantia inter subiectum et implicationem. Insula enim dicitur ens defectivum, implicatio vero est entis perfectissimi; et ideo, quia ibi est « oppositio in adiecto »⁵, irrationabiliter cogitur, et intellectus sibi ipsi cogitando repugnat: et ideo non est mirum, si non potest inferri, quod istud quod cogitur sit extra in re. Secus autem est in ente vel in Deo, cui non repugnat talis implicatio⁶.

7. Ad illud quod quaeritur: pro quanto dicitur, quod Deus esse non possit cogitari non esse? iam patet responsio: non quia non possit cogitari, « quid est quod per nomen dicitur »⁷, sive significatum huius orationis: Deus non est; sed quia ipsum adeo est evidens in se et certum cognoscenti, quod si recte considerare velit, non est aliquid, per quod possit ab hac veritate avelli. Est enim verum evidentissimum et praesentissimum, quod nulli deest loco, nulli tempori, nulli rei, nulli cogitationi; nec sic est de aliis veris creatis.

8. Ad illud quod obiicitur, quod nihil certius tenemus, quam quod fide comprehendimus; dicen-

¹ Pro aliquo, quod F omittit, E illo.

² Psalm. 4, 7: Signatum est super nos lumen etc. — H *ipse vixit intellectus... lumen sibi sufficiens* etc. Inferius pro *insipientis* F (B primitus) *insipiens*.

³ Rom. 1, 20: Ita ut sint inexcusabiles. — Pro *perniciam* D *pernicia*, F *privitate*.

⁴ F *affirmationem*.

⁵ Qua dictione utitur Aristot. II. Perihem. c. 2. (c. 41). De ipsa solat. cfr. Anselm., contra Insipientem, c. 3.

⁶ De arg. Anselmi cfr. I. Sent. d. 8. p. 1. a. 1. q. 2. scholion.

⁷ His verbis Aristot., II. Poster. c. 7. et 10. (c. 9.), describit vim *definitionis nominalis*.

Duplex affirmatio in propositione affirmativa.

In negativa clauduntur affirmativa.

Notandum.

De ratione Anselmi.

Corollarium.

Solutio oppositorum.

Notandum.

Notandum.

Cogitatio duplex.

Certitudo duplex. dum, quod illud est verum de certitudine *adherentiae*, non de certitudine *intelligentiae*, sicut manifeste consideranti apparet¹.

9. Ad illud quod obiicitur, quod illud est verum latens, ergo maxime dubitabile; dicendum, quod licet Deus sit simplex et uniformiter in se, tamen quodam modo *latet* et quodam modo *patet*, sicut insinuat Apostolus ad Romanos primo²: *Quod notum est Dei manifestum est in illis*. Aliquibus enim manifesta est *trinitas appropriatorum*, quibus non est manifesta *trinitas personarum*; et alii manifesta est *unitas essentialis*, cui non est manifesta *trinitas appropriatorum*; et alii manifesta est ipsa *Dei trinitas*, cui non est manifesta ipsa *essentialis unitas*. Hoc autem est, quod primo manifestum est de Deo, scilicet ipse entitas, et quantum ad hoc non *latet*, sed *patet*; et ideo non est dubitabile, sed indubitabile.

10. Ad illud quod obiicitur, quod anima dubitans de iis infra se et iuxta etc.; dicendum, quod non valet: quia, licet Deum esse sit *supra* animam secundum *naturam*, est tamen *intra* animam secundum *notitiam* et *extra* secundum *representationem* et persuasionem, quam sibi facit omnis creatura, quia haec veritas est in omni veritate clausa et intellecta.

11. Ad illud quod obiicitur, quod idem est Deo esse et iustum esse; dicendum, quod non sequitur: quia, licet sit idem *in se* et *secundum se*, non tamen est idem *secundum rationem apprehendentem* et *secundum effectum representantem*; et ideo possibile est, unum patere, altero non patente.

12. Ad illud quod obiicitur, quod frustra quis nititur probare illud, de quo nemo dubitat; dicendum, quod, sicut iam patet, hoc verum non indiget probatione propter defectum evidentiae ex parte sua, sed propter defectum considerationis ex parte nostra. Unde huiusmodi ratiocinationes potius sunt quaedam exercitationes³ intellectus, quam rationes dantes evidentiam et manifestantes ipsum verum probatum.

13. Ad illud quod obiicitur, quod nullus cognoscit principia, nisi cognoscat terminos; dicendum, quod verum est; sed quorundam terminorum

notitia est *occulta*, quorundam vero *manifesta*. Et rursus, de significato termini potest haberi notitia plena, plenior et plenissima. Secundum hoc intelligendum, quod potest sciri, quid est Deus, *perfecte* et *plene* et *per modum comprehensivum*, et sic non cognoscitur nisi a solo Deo; vel *clare* et *perspicue*, et sic cognoscitur a Beatis; vel *ex parte* et *in aenigmate*⁴, et sic cognoscitur, quod Deus est primum et summum principium omnium mundanorum; et istud, quantum est de se, potest esse omnibus manifestum: quia, cum quilibet sciat, se non semper fuisse, scit, se habuisse principium, pari ratione et de aliis; et quia haec notitia omnibus se offert, et hac cognita, scitur, Deum esse: ideo est indubitabile omnibus, quantum est de se.

14. Ad illud quod obiicitur, quod credere indubitabile non est meritum; dici potest, quod credere, Deum esse, quantum est de se, non est meritum nisi per hoc, quod substernitur ei quod est, Deum esse trinum, vel aliis articulis fidei, cum supra istum fundantur; et ratione illorum potest fieri meritum, quia, si per se nude credatur, non est efficax ad merendum. Apostolus autem loquitur de hoc quod est, Deum esse, prout est substramentum aliorum credibilium; et hoc substramentum est homini a natura insitum, ne, si intellectus humanus de natura propria nihil de Deo cognosceret, excusare se posset per ignorantiam. Et hoc est quod dicit Magister Hugo⁵: « Propterea Deus a principio naturae nec totus conscientiae humanae voluit esse manifestus, nec totus absconditus, ne, si totus manifestus esset, meritum fides non haberet, nec infidelitas locum; infidelitas enim de manifesto convinceretur, et fides de occulto non exerceretur. Si vero absconditus totus esset, fides a scientia non iuvaretur, et infidelitas de ignorantia excusaretur. Quocirca oportuit, ut proderet se occultum Deus, ne, si totus celaretur, prorsus nesciretur, et rursus ad aliquid proditum se et agnitum occultaret, ne totus manifestaretur; ut aliquid esset, quod ingenium hominis enutrireret cognitum, et rursus aliquid, quod absconditum provocaret ».

Tres gradus in solida.

De ratione meritorii in fide Dei.

ARTICULUS II.

Utrum Deum esse trinum sit verum credibile.

Supposito, quod Deum esse sit verum indubitabile, quaeritur consequenter, utrum Deum esse trinum sit verum *credibile*. *Credibile* autem voco quod est *congruum* et *debitum* credi. Et quod sit *debitum* credi, ostenditur.

1. Matthaei ultimo⁶: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*. His verbis additur Marci ultimo: *Qui crediderit et baptizatus fuerit salvus erit, qui vero non crediderit condemnabitur*. Sed illud verum, sine

¹ Cfr. III. Sent. d. 23. a. 4. q. 4.

² Vers. 19. — De seqq. cfr. I. Sent. d. 3. p. I. q. 4, ubi doretur, philosophos cognoscere posse trinitatem appropriatorum, scil. unitatis, veritatis, bonitatis.

³ F determinationes.

⁴ Respicitur I. Cor. 13, 9, seqq.

⁵ Libr. I. de Sacram. p. III. c. 2, ubi textus originalis *fides quidem ad scientiam non adjuvaretur pro fides a scientia non iuvaretur et cor pro ingenium*.

⁶ Vers. 19: Euntes ergo docete etc. — Seq. locus est Marc. 16, 16.

cuius credulitate non potest esse salus, est verum maxime credibile; sed Deum esse trinum est huiusmodi: ergo etc.

2. Item, Athanasius in Symbolo: « Fides autem catholica haec est, ut unum Deum in trinitate et trinitatem in unitate veneremus »; et paulo ante praemittitur: « Quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, absque dubio in aeternum peribit »: ergo si sine hac fide non potest esse salus, sequitur idem quod prius.

3. Item, Augustinus, primo de Trinitate, capitulo tertio¹: « Cum quaeritur unitas Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus sancti, nusquam periculosius erratur, nec laboriosius aliquid quaeritur, nec fructuosius aliquid invenitur »; sed omne tale est maxime credibile, in quo est periculum in errando et salus in recte sentiendo: cum ergo Deum esse trinum sit huiusmodi verum, redit idem quod prius.

4. Item, Augustinus, Hypognostricon libro primo, capitulo tertio² dicit, quod « nullus potest salvari sine fide Mediatoris »: ergo necessarium est ad salutem credere Mediatorem; sed Mediator cognosci non potest, nisi cognoscatur distinctio personarum; ergo credere personarum distinctionem est necessarium ad salutem. Sed haec personarum distinctio est in Trinitate: ergo Deum esse trinum est verum, quod necessarium est credere ad salutem.

5. Item, nullus potest salvari, in quo non habitat Trinitas; tota enim Trinitas inhabitat simul in homine per gratiam; sed Trinitas non inhabitat nisi in eo qui credit: ergo nullus salvari potest, nisi in eo quod credit beatissimam Trinitatem. *Maior* manifesta est; *minor* probatur sic per illud quod dicitur Ioannis decimo quarto³, quod *Spiritum veritatis mundus non potest accipere, quia non videt eum neque scit eum; vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit et in vobis erit.*

6. Item, impossibile est, aliquem salvari, qui non sit membrum Christi; sed membrum esse non potest, nisi sit connexum; connexum autem esse non potest nisi per fidem, spem et caritatem: ergo nullus potest salvari sine fide Christi. Sed fides Christi includit fidem aeternae generationis, et secundum illam attenditur distinctio Trinitatis: ergo sine fide Trinitatis impossibile est, aliquem salvari.

7. Item, impossibile est, aliquem salvari, qui non credit, Deum esse principium creativum; nisi enim hoc de Deo credatur, nullo modo Deus ab ho-

mine recte colitur et veneratur⁴; sed nobilior est esse principium generativum quam creativum, quia nobilior est proles genita quam creatura facta: ergo nullus potest salvari, qui non credit, Deum esse principium generativum, pari ratione et spirativum, ac per hoc, nisi credat, Deum esse trinum.

8. Item, impossibile est, aliquem salvari, qui non amat et honorat eum qui est summe amandus et honorandus; sed Filius et Spiritus sanctus est summe amandus et honorandus, sicut Pater, secundum illud quod dicitur Ioannis quinto⁵: *Qui non honorificat Filium non honorificat Patrem, qui misit illum*: ergo nullus salvari potest, qui non amat et honorat Filium et Spiritum sanctum, sicut Patrem. Sed nullus amat et honorat, nisi aliquo modo cognoscat et credat: ergo etc. — Ex his manifeste ostenditur, quod ad salutem est *necessarium et debitum* credere, Deum esse trinum.

Item, quod sit *congruum*, ostenditur.

9. Affectus rectus plus adhaeret summae bonitati quam sibi: ergo et intellectus rectus plus assentit summae veritati quam sibi. Si ergo intellectus noster credendo rectificatur, necesse est, quod sibi proponatur aliquid verum, quod excedat eius iudicium⁶; sed primum inter vera et credibilia propositum est, Deum esse trinum et unum: ergo quamvis lateat intellectum humanum, recte et congrue est propositum ad credendum.

10. Item, sicut caritas captivat affectum in obsequium Christi, sic fides captivat intellectum⁷; sed non captivaret, nisi faceret assentire alicui vero, quod excedit eius iudicium: ergo congruum est, quod primum inter credibilia propositum excedat intellectum humanum.

11. Item, « quod videtur omnibus, vel pluribus, vel sapientibus hoc ipso, quod videtur, efficitur probabile⁸ »: ergo quod creditur a pluribus, vel sapientibus hoc ipso, quod creditur, efficitur credibile; sed Deum esse trinum est creditum a pluribus et sapientibus: ergo congruum est credere, ipsum esse trinum.

12. Item, irrationabilis est ponere, quod innumera multitudo credat incredibile, quam ponere, creditum a multitudine esse credibile; sed certissimum est, quod Deum esse trinum est creditum a multitudine: ergo rationabile est sic credere.

13. Item, sicut intelligere debetur rationi, sic credere debetur auctoritati⁹; sed nihil est magis au-

De congruitate credendi.

¹ Num. 5.

² Num. 4. Ubi docet auctor huius libri (inter opera August.), quod ut moriantur homines, poena peccati sit, ut convertantur ad vitam, Domini miserantis et sanguine Christi sanctificantis. Clarius habetur ibid. III. c. 14. et 45. n. 31-33. Cfr. III. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. et ibid. pag. 236, nota 10.

³ Vers. 17.

⁴ Cfr. Hugo a S. Vict., de Sacram. legis naturalis et scriptae (circa finem); I. de Sacram. p. X. c. 5.

⁵ Vers. 23.

⁶ Cfr. III. Sent. d. 23. a. 1. q. 1.

⁷ Epist. II. Cor. 10, 5: In captivitate redigentes omnem intellectum in obsequium Christi. — Post *fides* ABE addunt *Christi*.

⁸ Secundum Aristot., I. Topic. c. 1. Cfr. tom. III. pag. 520, nota 5.

⁹ August., de Utilitate credendi, c. 41. n. 25: Quod intelligimus igitur debemus rationi; quod credimus, auctoritati; quod opinamur, errori.

theticum, quam sit sacra Scriptura, quae non tantum assertionem veritatis et suae antiquitatis, sed etiam miraculis et prophetiis stabilitatem habet: si ergo hoc verum testantur communiter divinae Scripturae, congruum est et rationale illud verum credere, scilicet Deum esse unum in trinitate.

14. Item, cum sit triplex genus credibilis secundum Augustinum¹: « Quaedam enim creduntur simul et intelliguntur, quaedam prius creduntur et postea intelliguntur, quaedam creduntur et nunquam intelliguntur, sicut est historia humana gesta percurrens »; magis est credibile quod sic creditur, quod potest intelligi per rationem, quam illud quod non potest; sed Deum esse trinum est huiusmodi: ergo cum aliqua facta historica narrata a Scriptura authentica sunt credibilia — non enim est incredibile, quod « Abraham genuit Isaac », immo est valde credibile; sic etiam de aliis consimilibus — ergo credibile est, Deum esse trinum et unum.

SED CONTRA: 1. Omne illud, cuius contrarium dicitur omnis ratio, est incredibile rationi; sed contrarium huius quod est, unum esse realiter trinum, dicitur omnis ratio: ergo est incredibile rationi.

2. Item: Omne illud, cuius contrarium natura creata praetendit, est rationi incredibile; sed contrarium huius quod est, unum in forma non multiplicata multiplicari in suppositis, praetendit omnis natura creata; in qualibet enim natura creata, supposito multiplicato, multiplicatur forma: ergo si intellectus noster manducatur per creaturas ad cognoscendum Deum si est, sicut dicitur primae ad Corinthios decimo tertio²: *Videmus nunc per speculum in aenigmate*; cum omnis natura creata contrarium habeat dictamen ad hoc verum, quod est, Deum esse trinum: necesse est, illud esse verum incredibile.

3. Item, omne quod creditur, aut creditur per rationem, aut praeter rationem: si ergo Deum esse trinum est verum credibile; aut ergo ex ratione, aut praeter rationem; sed si ex ratione, iam non est meritum, quia « fides non habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum³ ». Si praeter rationem; sed quod creditur ab habente usum rationis praeter rationem irrationabiliter creditur et non est verum credibile: ergo creditur irrationabiliter, ergo Deum esse trinum est verum incredibile.

4. Item, omne, quod creditur, aut creditur propter se, aut propter aliud: si ergo Deum esse tri-

num est verum credibile, aut isto modo, aut illo. Si propter aliud: ergo non est ipsius rectae fidei obiectum; si propter se; sed nihil est propter se amabile, nisi quod per se sufficit affectui: ergo nihil est propter se credibile, nisi quod per se patet intellectui. Sed Deum esse trinum non patet intellectui per se: ergo non est verum credibile.

5. Item, virtus consonat naturae, quia, ut dicit Tullius⁴, et approbat Augustinus, « virtus est habitus in modum naturae rationi consentaneus »: ergo quod est incredibile virtuti naturali est incredibile virtuti fidei; sed Deum esse trinum non est credibile ab ipsa natura: ergo nec est credibile a virtute superaddita naturae.

6. Item, gratia est perfectio naturae⁵, et perfectio non repugnat perfectibili, sed concordat: si ergo Deum esse trinum non est credibile per naturam, ergo nec per gratiam superadditam.

7. Item, « Conditor naturae nihil facit contra naturam cooperantem⁶ »: ergo doctor et inspirator naturae nihil facit contra naturae rationis dictamen: si ergo Deum esse trinum non est credibile per naturale rationis dictamen, ergo non est credibile per superadditam inspirationem.

8. Item, principium cognitionis scientialis debet esse facillimum ad sciendum, sicut patet in principii demonstrationum, quae per se ipsa sunt nota intellectui⁷: ergo principium cognitionis fidelis debet esse facillimum ad credendum; sed Deum esse trinum non est facillimum ad credendum, immo valde difficile, sicut patet in iis qui nondum habent fidem: ergo non est inter credibilia primum; nec medium est nec postremum, sicut apparet: ergo nullo modo est credibile. — His rationibus videtur posse ostendi, quod Deum esse trinum non sit credibile tanquam congruum credi.

Item, ostenditur, quod non sit credibile tanquam debitum credi.

Quod non sit debitum.

9. Nullus tenetur ad id quod non potest, quia dicit Hieronymus⁸: « Anathema sit qui dicit, Deum praecepisse impossibile »; sed credere, Deum esse trinum, non est in nostra potestate, quia donum Dei est habere fidem: ergo si nullus obligatur ad id quod non est in potestate sua, nullus obligatur ad illud credendum.

10. Item, si ad hoc credendum obligamur, aut secundum legem naturae, aut Scripturae, aut gra-

¹ Libr. 83 Qq. q. 48, ubi tamen textus originalis alio ordine haec tria enumerat et plura interserit. Cfr. III. Sent. d. 24. dub. 3. — Circa finem arg. allegatur Math. 4, 2. Cfr. Gen. 21, 3.

² Vers. 12. — In maiori vocabus natura creata DGH praemittunt omnis, et pro praetendit B dictata.

³ Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 26. n. 1.

⁴ Libr. II. Rhet. c. 54: Virtus est animi habitus, naturae modo, rationi consentaneus (cfr. Iom. II. pag. 671, nota 10). — Eandem definitionem ponit August., 83 Qq. q. 31. n. 1. —

Finem arg. DH sic exhibent: non est (verum addit D) credibile per naturam, ergo nec per gratiam superadditam.

⁵ Ambros., Expos. in Ps. 118. serm. 14. n. 42: Dedit [Christus] gratiam, reformavit naturam.

⁶ August., XXVI. contra Faustum, c. 3.

⁷ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 2. et IV. Metaph. text. 8. (III. c. 3.).

⁸ Expos. Symboli ad Damasum (inter opera Hieron.); cfr. Iom. I. pag. 846, nota 2, ubi allegavimus etiam Hieron. Comment. in Math. 5, 44. — Inferius respicitur regula iuris 6. in VI: Nemo potest ad impossibile obligari.

tiae. Non secundum legem naturae, quia illa est in corde hominum impressa et omnibus est notissima¹; hoc autem est verum occultum et latens humanam industriam. Non secundum legem Scripturae, quia ante fuit ista veritas credibilis, quam Scriptura inciperet; rursus, si solum esset credibile propter Scripturam, non respiceret omne tempus nec omnes personas. Non etiam secundum legem gratiae, quia ante fuit fides ista, quam lex gratiae inciperet; et praeterea, lex gratiae est lex non onerosa: si ergo hoc credere est difficile, non obligamur ad illud secundum legem gratiae; nec secundum legem naturae nec Scripturae, ut ostensum est: ergo nullo modo astringimur ad credendum illud.

11. Item, si astringimur ad illud credendum², aut quia verum, aut quia verum cadens sub praecepto. Non quia verum, quia tunc pari ratione astringeremur ad omne verum credendum; si quia cadens sub praecepto, aut ergo morali, aut sacramentali; non quia sub sacramentali, illud constat; nec quia sub morali, quoniam omnia moralia reducuntur ad decem praecepta decalogi, in quorum nullo praecipitur credere Deum trinum: ergo nullo modo ad illud astringimur.

12. Item, si astringimur, aut quia verum visum, aut quia verum uditum, aut quia verum inspiratum. Non quia visum, quia nullus viator hoc vidit; non quia uditum, quia tunc nullus astringeretur ad illud credendum, nisi qui audisset; si quia inspiratum; sed omnis, cui inspiratur, credit: ergo nullus astringitur, nisi qui credit. Sed hoc falsum est: ergo et primum.

13. Item, quaero, quid moveat Christianum ad credendum illud verum. Si tu dicas, quod movet te divina Scriptura: ergo si divina Scriptura hoc non doceret³, hoc tu non crederes; sed contra: esto quod tota Scriptura esset combusta, adhuc a fide Trinitatis non recederet Ecclesia nec anima christiana: ergo ex parte Scripturae non residet principalis ratio movens nos ad istam credulitatem. — Item, si tu dicas, quod miracula; contra: « Fides non habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum⁴ »; et talis fides, quae est ex miraculis, potius est extorta quam voluntaria: ergo huiusmodi credulitas non esset meritoria. — Si dicas, quod gratia; contra: nemo scit, utrum habeat gratiam, ergo nemo scit, utrum illud verum credere debeat; sed

de credibili, ad quod credendum astringimur, certum, quod debemus illud credere: ergo ad hoc credendum non movemur ratione gratiae. — Si dicas, quod ad hoc credendum moveat ipsa veritas aeterna; sed contra: veritas ad nihil credendum movet, nisi quia est veritas visa: ergo cum haec veritas non sit visa ab anima, videtur, quod aliunde moveatur ad credendum quam ab ipsa veritate aeterna.

Est ergo quaestio: si illud est verum credibile, per quod movemur ad istud credendum, et per quid astringimur, ut illud credamus?

Quaestio incidens de motivo et dignitate fidei.

CONCLUSIO.

Deum esse trinum est verum credibile, quia hoc credere est congruum, debitum et dignum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Deum esse trinum est verum credibile tanquam congruum et debitum et dignum credi.

Conclusio.

Ad cuius intelligentiam notandum, quod cum illud verum credibile sit fundamentum totius fidei christianae, ad hoc⁵, ut illud fundamentum maneat inconcussum, triplex habet testimonium, per quod ad istud credendum manuducimur, astringimur et levamur. Hoc autem triplex testimonium attenditur secundum triplicem librum, qui est liber creaturae, liber Scripturae et liber vitae. Primus liber dat testimonium efficax, secundus dat testimonium efficacius, tertius vero efficacissimum. — Primus namque liber, qui est liber creaturae, quem iudico primum, quia primo sensibus nostris ostenditur, dat testimonium duplex, ut in ore duorum testium stet omne verbum⁶. Omnis enim creatura vel est ad Dei vestigium tantum, sicut est natura corporalis, vel est ad Dei imaginem, sicut est creatura intellectualis. Utraque istarum testificatur Trinitatem, sed illa, quae tenet rationem vestigii, quasi de longinquo. Habet enim omnis creatura modum, speciem et ordinem, sive unitatem, veritatem et bonitatem, sive mensuram, numerum et pondus; quae per appropriationem correspondent trinitati personarum et per quae testificatur, Deum esse trinum. Et hoc est quod dicit Augustinus in libro Octoginta Trinum Quaestionum⁷: « Omne quod est, aliud est, quo constat, aliud, quo discernitur, aliud, quo congruit. Universa

Triplex testimonium et liber.

Primi libri est testimonium duplex.

Primum.

¹ Cfr. Rom. 2, 14. seq. — Inferius respicitur illud Math. 11, 30: Iugum enim meum suave est et onus meum leve. — Vocibus humanam industriam D G H interserunt intelligentiam vel.

² F addit hoc est.

³ A B F dixeret, et post tota B E addunt divina.

⁴ Gregor. supra pag. 53, nota 3. allatus. — Inferius respicitur Eccl. 9, 1: Nescit homo, utrum amore, an odio dignus sit. — Solubne pro moveatur A G moveamur, E F movemur.

⁵ A B E G incongrue adiciunt autem.

⁶ Deut. 19, 15: In ore duorum aut trium testium stabit omne verbum. Cfr. Math. 18, 16; II. Cor. 13, 1.

⁷ Quaest. 18: Omne quod est... Universa igitur creatura, si et est quoquo modo, et ab eo quod omnino nihil est plurimum distat, et suis partibus sibi congruit, causam quoque eius trinum esse oportet, quia sit... Creaturae autem causam, id est auctorem, Deum dicimus etc. — Superius respicitur Sap. 11, 21: Omnia in mensura et numero et pondere disposuit. — Cfr. I. Sent. d. 3. p. 1. dub. 3.

igitur creatura causam eius trinam ostendit, qua *sit*, et qua *hoc sit*, et qua *sibi amica sit*; creaturae autem causam, hoc est auctorem, Deum dicimus. Oportet ergo Trinitatem esse, qua nihil praestantius, intelligentius et beatius perfecta ratio invenire potest. Ex hoc ostendit Augustinus, quod creatura tenet rationem *vestigii*, quae testatur, Deum esse trinum.

Secundum. Illa vero creatura, quae tenet rationem *imaginis*, utpote intellectualis, Deum esse trinum testatur quasi *de propinquo*, quia *imago* est expressa similitudo. Habet enim creatura intellectualis *memorianam*, *intelligentiam* et *voluntatem*, seu *mentem*, *notitiam* et *amorem*: *mentem* ad modum parentis, *notitiam* ad modum prolis, *amorem* ad modum nexus ab utroque procedentis et utrumque connectentis; non enim potest mens non amare verbum, quod generat. In iis autem non tantum attenditur *origo* et emanatio, per quam est in eis distinctio, verum etiam *aequalitas*¹ et *consubstantialitas* et *inseparabilitas*, ex quibus expresso testimonio clamatur, Deum esse trinum. Cum enim sit spiritus et intellectus, non potest carere verbo genito et amore processivo, in quibus sit distinctio ratione originis et emanationis unius ab altero, sive etiam cum hoc *aequalitas* et *consobstantialitas* et *inseparabilitas*. Et hoc est, quod intendit Augustinus astruere in nono libro de Trinitate usque in finem, qualiter videlicet per imaginem creatam testimonium redditur Trinitati aeternae². — Hoc autem geminum testimonium *libri naturae* efficax erat in statu naturae conditae, quando nec liber iste obscurus erat, nec oculus hominis caligaverat. Cum vero per peccatum hominis oculus caligavit, speculum illud factum est aenigmaticum et obscurum, et auris intelligentiae interioris obscuruit ad illud testimonium audiendum. Et ideo divina providentia dispensative providit testimonium alterius libri, scilicet *libri Scripturae*, qui quidem editus est secundum divinam revelationem, quae nunquam defuit nec deerit a principio mundi usque in finem.

Corollarium. Liber secundus. Eiusdem testimonium duplex. Primum. Hic autem liber testatur dupliciter, Trinitatem esse, secundum duplicem sui partem: in *veteri* quidem testamento testatur *implicite*, sed in *novo* testamento testatur *explicite*. — Testimonium namque datur in *veteri* testamento de Trinitate tam in *figuris* quam in *verbis*. Inter *figuras* autem illa fuit authentica maxime, quae fuit ostensa *patri fidei nostrae Abraham*; de quo dicitur Genesis decimo octavo³, quod tribus viris sibi apparentibus, tres quidem vidit, sed unum adoravit, unde tribus lo-

quebatur, sicut uni, in hoc intelligens in se et insimans aliis mysterium Trinitatis. — In *verbis* autem illud videtur maxime efficax ad testificandum, quod dixit David eximius Prophetarum in Psalmo⁴: *Verbo Domini caeli firmati sunt, et Spiritu oris eius omnis virtus eorum*, ubi simul insinuatur trinitas personarum, ita quod duae personae *explicite* in nomine *Spiritus* et *Verbi*, et una *implicite* nomine *Domini*. In pluribus autem locis, immo lere in omnibus veteris testamenti, licet implicite, figuris tamen et verbis testimonium redditur Trinitati aeternae.

Secundum. Per hunc etiam modum in *novo* testamento testimonium datur, sed *explicite*, tam in Sacramentis quam in documentis expressis. Nam primum Sacramentorum, quod est baptismus, secundum quod scribitur ultimo Matthaei⁵, fieri habet in invocatione expressa divinae Trinitatis. Ibi enim dicitur: *Docte omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*; propter quod in illo Sacramento fundamentalis character imprimitur Trinitatis. Hoc ipsum testantur et verba, inter quae, cum multa sint, illud unicum est expressum, quod scripsit amicus sponsi primae Ioannis quinto⁶: *Tres sunt, qui testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt*. Hoc autem testimonium est adeo efficax et expressum, quod non solum praedictum verum facit credibile, id est *congruum* credi, verum etiam *debitum*, dum astringit nos et arctat ad illud credendum.

Secundum. Sed quia *non omnes obediunt Evangelio*⁷, et verum illud supra rationem est; ideo providit divina sapientia aeternum testimonium, quod quidem est *liber vitae*. Hic autem liber vitae per se et in se explicite et expresse testimonium dat irrefragabile Trinitati aeternae his qui *revelata facie*⁸ in *patria* Deum vident, in *via* autem testimonium secundum influentiam lucis, cuius capax est anima in statu viae; ut enim dicitur Ioannis primo: *Vita erat lux hominum, quia liber iste vitae est lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Illuminat autem dupliciter, scilicet per *lumen inditum* et per *lumen infusum*, ex quorum luminum concursu habitus fidei tanquam argumentum elicitur ad credendum, Deum esse trinum, et consequenter omne verum, quod pertinet ad christianae religionis cultum.

Et hoc patet sic. Per lumen enim naturaliter homini a Deo inditum et signatum tanquam lumen divini vultus⁹ unicuique dicat ratio propria, quod de primo principio sentiendum est *altissime* et *pis-*

¹ Codd. male *causalitas*, sed infra *aequalitas*.

² Cfr. I. Sent. d. 3. p. II. a. 1. et 2. — Superius pro *sit distinctio* F *fit distinctio*.

³ Vers. 2. seq.: Apparuerunt ei tres viri stantes prope eum, quos cum vidisset cucurrit... et adoravit in terram et dixit: Domine, si inveni gratiam in oculis tuis etc.

⁴ Psalm. 32, 6. Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. II. c. 4.

⁵ Vers. 19. Cfr. IV. Sent. d. 3. p. I. a. 2. q. 2.

⁶ Vers. 7.

⁷ Rom. 10, 16.

⁸ Epist. II. Cor. 3, 18. — Seq. textus est Ioan. 1, 4. et 9.

⁹ Psalm. 4, 7: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.

sine: *altissime*, quia a nullo; *piissime*, quia cetera ab ipso. Et in hoc concordant Christiani, Iudaei et Saraceni et etiam haeretici. Quod autem Deus possit et velit sibi producere aequalem et consubstantialem, ut aeternalem habeat *dilectum* et *condilectum*¹; et quod huiusmodi quidem de ipso Deo sentire sit sentire *altissime* et *piissime* — quia, si sentitur, quod hoc non possit, non sentitur de Deo *altissime*; si sentitur, quod possit et non velit, non sentitur de Deo *piissime* — quod, inquam, ita sit et ita sentiatur, hoc non dicitur *lumen inditum* per se, sed *lumen infusum*, ex quo cum *lumine indito* colligitur, quod de Deo sentiendum est, quod generet et spiret sibi coaequalem et consubstantialem, ut sentiatur de Deo *altissime* et *piissime*; et hoc de Deo sentire est Deum maxime honorificare, venerari et colere. Et ex hoc apparet, quomodo fides Trinitatis et fundamentum et radix est divini *cultus* et totius *christianae religionis*.

Ex hac autem radice, qua credimus, de Deo esse sentiendum *altissime* et *piissime*, ac per hoc ipsum esse trinum et unum, consequenter elicitur, quod credendum est, Deum esse *creatorem* omnium, *punitorem* malorum, *retributorem* honorum et *releatorem* miserorum. Quia enim *altissimus*, ideo decet eius dignitatem facere *magna* et *iusta*. Quia vero *piissimus*, decet eius dignitatem *respicere humilia*² et *relevare prolapsa*. Et hinc est, quod credimus eum *incarnatum* et *passum* pro summa pietate, *iudicaturum* tandem orbem terrarum pro summa altitudine et aequitate.

Ex dictis igitur colligitur, quae sit *radix* fidei christianae, quae sint eius *testimonia*, et quae etiam sint ab ipsa *credibilia*, et quod *principium* et *primum* omnium credibilium, quae faciunt ad divinum cultum, est credere, Deum esse trinum et unum. — Et quia summus et maximus cultor omnium fuit Iesus Christus, ideo ipse primo iussit, hoc verum lucide et aperte praedicari per totum mundum, per hoc astringens universos ad illud credendum. Unde cum ante eius adventum non tenerentur ad credendum Trinitatem nisi *implicite*, iam nunc post novi testamenti vulgationem tenentur omnes ad illam explicite credendum, ut iam non tantum sit illud credibile, quia *dignum* credi, vel *congruum* ex testimonio creaturae, verum etiam *debitum* per divulgationem veritatis evangelicae, cuius vulgatio principium habuit a Salvatore, sicut dicitur ad Hebraeos secundo³, ubi loquens Apostolus de fide christiana ait sic: *Cum initium accepisset enarrari per Do-*

minum ab eis qui audierunt, in nos confirmata est signis et portentis et variis virtutibus et Spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem.

Si ergo quaeritur: quid movet ad illud credendum, utrum videlicet *Scriptura*, vel *miracula*, vel *gratia*, sive ipsa *veritas aeterna*? dicendum, quod *principaliter movens* ad hoc est *ipsa illuminatio*, quae inchoatur in *lumine indito* et consummatur in *lumine infuso*, quae quidem facit, nos non solum *alte*, verum etiam *pie* sentire de Deo; et hoc, quia illuminatio procedit ab ipso lumine aeterno, in cuius *obsequium nostrum captivat intellectum*⁴, et captivando, dum ipsum subiicit Deo, colit et veneratur et reddit habilem ad credendum quaecumque ad divinum honorem et cultum spectant, etsi sint supra rationem nostram. Hoc patet per experientiam, si quis recurat ad suae mentis arcana. — *Moventia* autem sicut *admiriculantia* et quodam modo inducentia plurima sunt: quia movent Scripturae testimonia authentica, movent Sanctorum exempla et martyria, movent Doctorum argumenta et ipsius universalis Ecclesiae sententia, movent et ipsa *miracula irrefragabilia*. Unde Richardus, in primo libro de Trinitate, capitulo secundo: « Nihil constantius tenemus, quam quod fide apprehendimus; sunt namque Patribus caelitus revelata et tam multis quam magnis, tam miris signis vel prodigiis divinitus confirmata, ut gravis videatur esse dementiae in his vel aliquantulum dubitare. Innumera itaque miracula et alia, quae non nisi divinitus fieri possunt, in huiusmodi fidem faciunt et dubitare non sinunt. Utimur itaque in eorum attestatione seu etiam confirmatione signis pro argumentis, prodigiis pro experimentis. Utinam attenderent Iudaei, attenderent pagani, cum quanta conscientiae securitate pro hac parte ad divinum iudicium poterimus accedere! Nonne cum omni fiducia Deo dicere possumus: Domine, si error est, a te decepti sumus; nam ista in nobis tantis signis et prodigiis confirmata sunt et talibus, quae non nisi per te fieri possunt. Certe a summae sanctitatis vestris sunt nobis tradita et cum summa et authentica attestatione probata, te ipso *cooperante et sermonem confirmante sequentibus signis*⁵ ». — Et per hoc patet responsio ad illa quatuor, quae ultimo quaerebantur: quid est illud quod fidelem movet ad credendum, Deum esse trinum et unum?

1. Ad illud ergo quod primo obicitur: omne illud, cuius contrarium dicitur omnis ratio etc.; dicen-

Consequen-
tia 1.Consequen-
tia 2.Quatuor cre-
denda.

Epilogus.

Corollarium.

Questio in-
cid. solvi-
tur.Ratio mo-
vens princi-
paliter.Rationes mi-
nus princi-
paliter mo-
ventes.Ad arg. 43.
circa quae-
stionem in-
cid.Solutio op-
positorum.

¹ Cfr. 1. Sent. d. 2. q. 4, Breviloq. l. c. 4.

² Psalm. 137, 6: Quoniam excelsus Dominus et humilia respicit et alta a longe cognoscit. — Pro dignitatem ABG divulgationem, qui etiam aliquanto inferius substituitur promulgationem pro vulgationem.

³ Vers. 3. seq. Vulgata voci signis praemittit contentante Deo.

⁴ Respicitur II. Cor. 10, 5; cfr. supra pag. 52, nota 7.

Supra pro hoc, quia ABGH hoc, quod, D haec, quod. Inferius pro sicut ABE sive.

⁵ Marc. 16, 20. — In verbis Richardi (textus originalis *genus pro gravis* (ita F et B a secunda manu, alii *gravius*), *utinam animaliterent pagani pro attenderent pagani et confidentia Deo dicere poterimus pro fiducia Deo dicere possumus*. Pro confirmatione DGH affirmatione, F confirmatione vel affirmatione.

Ratio tri- dum, quod est tripliciter loqui de ratione: aut de
plex. ratione *defectiva*, aut *stante*, aut *elevata*. Cum ergo
dictatur, quod omne illud, cuius contrarium dicitur
omnis ratio, est incredibile; si intelligatur particulariter
de ratione *defectiva*, falsum est, quia potest
esse aliquid repugnans rationi defectivae, quod tamen
consonat rationi *stanti*, vel *elevatae*. Si vero intelligitur
Notandum. *universaliter* de ratione secundum triplicem
statum, tunc prima propositio est vera et concedenda;
sed *minor* est falsa et interinenda¹: quia, quamvis
ratio defectiva dictet contrarium eius quod est, Deum
esse trinum et unum, ratio tamen *stans* dicitur ali-
quid, quod huic est consonum; *elevata* vero dicitur
id ipsum, ut patet ex his quae dicta sunt.

2. Ad illud quod obiicitur, quod omne illud,
cuius contrarium omnis natura creata praetendit, est
incredibile; dicendum, quod natura creata potest ali-
quid praetendere dupliciter: vel in *se ipsa*, vel in
Distinctio. *causa* sua. Natura enim creata praetendit, *se esse*
temporalem et mutabilem et compositam; causam
vero suam *aeternam et immutabilem et simplicissimam*. Per
hunc etiam modum, licet in *creatura* non possit stare
unitas formae cum trinitate suppositorum, cum
supposita in *creatura* distinguantur per materiam
et formam ipsi materiae appropriatam²; in *Creatore*,
in quo nulla prorsus est materia et vera fecunditas,
manente una forma et substantia, est distinctio in
suppositis ratione originis. Quia igitur *creatura* non
praetendit universaliter *contrarium* huius quod est,
Deum esse trinum, immo recte *conformiter* praetendit
id ipsum; ideo est magis credibile quam incredibile.

3. Ad illud quod obiicitur, quod omne, quod
creditur, aut creditur ex ratione, aut praeter rationem;
dicendum, quod credere aliquid *ex ratione* est dupli-
citer: vel ex ratione *mera*, vel ex ratione *adiuta*.
Distinctio. Quamvis ergo Deum esse trinum non sit credibile
ex ratione *mera*, est tamen credibile ex ratione *adiuta*
per gratiam et lucem desuper infusam. Et quod sic
est credibile non irrationaliter creditur, quia gratia
et lux desuper infusa potius rationem dirigit,
quam pervertat.

4. Ad illud quod obiicitur, quod omne, quod
creditur, creditur aut propter se, aut propter aliud; dicendum,
quod Deum esse trinum creditur propter se
ipsum, quia summum et primum verum spectans ad
cultum divinum. — Et quod obiicitur, quod omne tale
credibile per se patet credenti; dicendum, quod illud
Notandum. verum est de credente, qui non habet obicem, sed
potius dispositionem habitantem ad assentiendum ipsi

veritati increatae; et sic se habet in proposito, quia
verus Christianus credit hoc verum sibi propositum
sine aliquo persuasionis superaddito.

5. Ad illud quod obiicitur, quod virtus con-
sonat naturae; dicendum, quod illud intelligitur de
virtute *politica*³; vel si illud intelligitur de virtute
gratuita, non habet veritatem, quod consonet na-
turae, in quantum *lapsa* est, sed in quantum *re-*
formatu et *elevata*, quod fit per gratiam divinam,
desuper infusam. — Et per hoc patet responsio ad
illud quod consequenter obiicitur de gratia, quod
gratia est perfectio naturae. Est enim gratia perfectio
naturae non tantum *habitans*, verum etiam *re-*
formans et *elevans*. *Reformando* autem et *elevando*
non destruit ipsam naturam, nec aliquid, quod sit de
ipsa natura, sed defectum circa naturam.

7. Ad illud quod obiicitur, quod Conditor natu-
rae nihil facit contra naturam; dicendum, quod *na-*
tura dicitur dupliciter: vel naturalis *cursum*, vel
naturalis *obedientia creaturae*. Secundo modo nihil
facit, primo autem modo frequenter facit, ut in ope-
ribus, quae sunt supra naturam, vel contra, ut opera
miraculosa⁴. Per hunc etiam modum intelligendum
est de naturali intelligentia, quod dupliciter est de
ipsa loqui: vel in quantum nata est *ratiocinari se-*
condum lucem propriam, vel in quantum nata est
se subiacere sub luce aeterna. Hoc ultimo modo nihil
dicitur contra intelligentiam; primo autem modo dicitur
aliquid, quod etsi videatur esse contrarium, post
lumen infusum fit consonum: quia quod prius vide-
batur rationi impossibile sive difficile ad credendum,
postea fit ad credendum facillimum, adeo ut verus
credens dicat ipsi aeterno Doctori: *Testimonia tua*
*credibilia facta sunt nimis*⁵.

8. Ad illud quod obiicitur, quod principium cog-
nitionis scientialis est facillimum ad sciendum etc.;
dicendum, quod cognitio secundum fidem est cog-
nitio *secundum pietatem*, sicut dicitur ad Titum
primo⁶. Et licet intellectui procedenti secundum ar-
ditatem speculationis videatur illud difficillimum cre-
dere, quod est, Deum esse trinum et unum; intel-
lectui tamen pietate pleno facillimum est illud sentire
de summo Patre, quod Unigenitum habeat, quem
sicut se ipsum diligit, quem etiam pro salute homi-
num tradat⁷.

9. Ad illud quod obiicitur, quod nullus tenetur
ad illud quod non potest; dicendum, quod licet homo
ex se non sufficienter possit, potest tamen divino
adminiculo, quod sibi praesto est, si faciat quod in
se est; et quia potest facere illud, quo facto possit

¹ Sive neganda; cfr. tom. I. pag. 87, nota 4. — De solut. vide III. Sent. d. 23. a. 4. q. 1. ad 4. — Mox pro *aliquid* B *aliquando*.

² Cfr. II. Sent. d. 3. p. I. a. 2. q. 1-3.

³ Vide tom. II. pag. 904, nota 5. et tom. III. pag. 730, nota 5, ubi ex Macrobio divisionem virtutum et definitionem earum attulimus.

S. Bonav. — Tom. V.

⁴ Cfr. II. Sent. d. 18. a. 1. q. 2. ad 5.

⁵ Psalm. 92, 5. — Vocibus *post lumen* F praemittit *tamen*, et pro *ipsi aeterno* substituit *Christo aeterno*.

⁶ Vers. 1: Paulus... secundum fidem electorum Dei et agnitionem veritatis, quae secundum pietatem est.

⁷ Cfr. Ioan. 3, 16.

credere: ideo pro potente indicatur, et ad illud debet astringi, maxime quando nec interior nec exterior communitio deest; quod quidem est tempore gratiae revelatae¹.

10. Ad illud quod obiicitur: aut astringimur secundum legem naturae, aut Scripturae, aut gratiae; dicendum, quod proprie secundum *legem gratiae*, in qua obligamur et astringimur ad illud credendum distincte. Nihilominus et in *lege naturae* et in *lege Scripturae* erat obligatio ad credendum, saltem *implicite*. Omni enim tempore qui pertinaciter negaret, Deum esse trinum, reputaretur alienus a veritate et divino cultu; sed nunc potissime tempore *gratiae*, quando haec virtus revelata est et praedicata et approbata multipliciter et expresse. — Et *si obiicias*, quod hoc non deberet, quia lex gratiae facilis debet esse; dicendum, quod sicut amare inimicum non est facile cuiusvis, sed habenti caritatem; sic credere Deum trinum, quamvis infidei videatur difficile, facile tamen est habenti fidem².

12. Ad illud quod obiicitur, quod aut tenemur ad illud credendum, quia verum visum, aut quia auditum, aut quia inspiratum; dicendum, quod ad illud tenemur, quia est verum maxime spectans ad divinum cultum et publice praedicatum; et ideo non excusatur homo per defectum auditus, nec per defectum lucis interioris, quia potest facere, quo facto inspiratur sibi.

11. Ad illud quod obiicitur, quod si astringimur ad illud credendum, aut quia verum, aut quia verum cadens sub praecepto; dicendum, quod quia verum *cadens sub praecepto*. — Et *si quaeris*: sub quo praecepto? dico, quod sub primo, in quo quidem dicitur³: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est. Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies*. In hoc quidem praecepto obligamur *expresse* ad credendum, Deum esse unum, sed *implicite* ad credendum, Deum esse trinum. Et hoc patet sic: quia hoc praecepto astringimur ad colendum Deum culto latria, quae ibi vocatur *servitus. Colere* autem in spiritualibus est secundum transumptionem a materialibus; in materialibus autem *colere agrum* est manifestare pullulationes originaliter ex ipsa terra procedentes. Per hunc etiam modum *colere Deum* est corde et ore et opere profiteri, ipsum esse principium, ita quod non perfecte colitur, nisi confitemur, ipsum esse principium principians non tantum *effectivum* in creatione, sed etiam *refectivum* in redemptione et *perfectivum* in glorificatione; nec adhuc perfecte⁴, si credatur esse principium *ex tem-*

pore, nisi credatur principium principians *ex aeternitate*; nec adhuc, nisi credatur principium principians *aeternaliter principiantem*; quod credimus, dum credimus, Patrem aeternaliter generare Filium, spirantem cum ipso Spiritum sanctum, ut aeternaliter sit in Deo principium de principio, et principium non de principio.

Ad perfectam igitur Dei culturam necessario est sentire et credere, ipsum esse principium *aeternaliter principians principiantem*, ut sic fiat manifestatio *aeternarum pullulationum*; necessarium etiam est credere, ipsum esse principium *creativum et recreativum et retributivum*, ut sic fiat manifestatio *temporalium pullulationum*; et qui in aliquo horum deficit non est perfectus Dei cultor. Et quoniam tempore gratiae revelatur non qualitercumque, sed perfecte; ideo omnia ista oportet *explicite* credere, si in numero divinarum cultorum volumus computari; et ad hoc astringimur per ipsum⁵ praeceptum divinae legis; quod quidem ante Christi adventum astringebat *implicite*, nunc autem *explicite*, quia est tempus colendi Deum perfecte.

Ex his patet, quare sacrificia placuerunt Deo tempore legis scriptae, et spectabant ad cultum divinum, pro eo quod omnia erant *signa profitentia et praefigurantia* reparationem humanam, quae fuit per oblationem agni immaculati et effusionem sanguinis Iesu Christi⁶. — Patet etiam, quare in statu legis *gratiae* non offertur sacrificium *figurale*, sed ipse Iesus Christus in sua carne et sanguine, pro eo quod est tempus colendi Deum veraciter et perfecte; et ideo oportet, quod sacrificium verissimum et perfectissimum offeratur, quod quidem est unicum et solum, ipse scilicet Iesus Christus⁷. — Patet etiam, quare inste commendatur infideles. Si enim valde inhonorat regem terrenum qui aufert ei unam regni particulam, et per hoc merito dignus efficitur, ut expellatur a regno; multo magis qui negat, Deum esse principium principians ex tempore universa, vel aeternaliter principians intra, inhonorat maiestatem aeternam et dignus est non tantum expelli a regno Dei, sed etiam praecipitari in infernale supplicium cum diabolo et angelis eius. — Patet etiam, quare *fide Deum colimus*. Nam hoc modo sentiendo de Deo, quae fides christiana sentit, sentimus de ipso, quod ipsum est principium *altissimum et piissimum*; et ideo *timeundum* est et *amandum*, ex quibus duobus revocatur homo a malo et inflammatur ad omne bonum; et haec est perfecta iustitia, quam qui habet dignus est hereditate aeterna.

Notandum.

Duo pullulationes.

Corollaria quatuor. De sacrificio Legis.

De sacrificio N. T.

Quaestio incid. solvitur.

De latria.

Notandum.

De damnatione infidelium.

De ente Dei per fidem.

¹ Vide III. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. ad 6; d. 20. q. 4. ad 2.

² Cfr. III. Sent. d. 40. q. 3. — Nota inversionem ordinis argg.

³ Deut. 6, 4. et 13. (decem praecepta recitantur Exod. 20, 2. seqq. et Deut. 5, 6. seqq.) Pro *Deus tuus Deus unus est* Vulgata *Deus noster Dominus unus est*. — De latria vide III. Sent. d. 9. a. 2. q. 1.

⁴ G addit *confetur* (confitemur?).

⁵ DF II *primum*. — Cfr. III. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. et 3.

⁶ Epist. I. Petr. 1, 19: Sed [redempti estis] pretioso sanguine quasi agni immaculati incontaminati.

⁷ Cfr. IV. Sent. d. 1. p. II. c. 1. q. 3. et d. 8. p. I. a. 1. q. 1. seqq. — Nox pro *quatre* A B quam.

QUAESTIO II.

Utrum possit simul stare trinitas personarum cum naturae unitate.

Supposito, quod Deum esse trinum sit verum credible, quaeritur consequenter, utrum simul possit stare trinitas personarum cum naturae unitate¹. Et circa hoc duo quaeruntur.

Primum est, utrum divinum esse sit summae unum.

Secundo quaeritur, utrum summa unitas naturae possit esse enim trinitas personarum.

ARTICULUS I.

Utrum divinum esse sit summae unum.

Circa primum sic proceditur et ostenditur, quod divinum esse sit summae unum. Et quod ita sit, satis intonat *fides* et *Scriptura divina*, Exodi vigesimo²: *Deus tuus, Deus unus est*; et Deuteronomii trigesimo secundo: *Videte ergo, quod ego sim solus, et non sit alius Deus praeter me*; et David in Psalmo: *Non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum*; et hoc satis praedicat Scriptura divina. — Et hoc ipsum intentandum est *rationibus* demonstrare. Omnium enim mens ratione utentium supponit, Deum esse, quo maius et melius nihil excogitari possit, ac per hoc excellentissimum *natura* et *potestate*, *sapientia* et *bonitate*, *influentia* et *causalitate*. Si enim in aliquo horum pateretur defectum, iam non esset summus, ac per hoc non esset Deus. Supponantur ergo ista sex sicut vera et certissima.

1. Ex parte *sublimitatis naturae* arguitur sic.

Fundamenta. Sublimius est quod omnibus superferatur, quam quod non; ergo si omnibus superferri non potest competere nisi uni³, impossibile est, Deum esse nisi unum, immo etiam nec intelligere. Nam si plures intelliguntur, ponitur ex hoc, quod idem ipse superferatur alii, et e converso; ergo si uterque est Deus, neuter est Deus: aut ergo Deus non est, aut si est, unus est.

2. Ex parte *omnipotentiae* sic. Omnipotens vere est non solum qui omnia potest, sed etiam a quo est omne *posse*; sed omnia posse et omnem poten-

tiam causare non potest nisi uni soli competere — si enim pluribus competeret, neutri conveniret — si ergo omnipotentia convenit Deo, impossibile est, Deum esse nisi unum, immo etiam nec intelligere: quia, si uterque est omnipotens, uterque potest facere, ut nihil possit omne aliud *posse*: ergo si uterque est omnipotens, neuter est omnipotens⁴.

3. Ex parte *summae sapientiae* arguitur sic. Summae sapientis est omnia nosse⁵: si ergo plures essent dii, aut uterque alterum *ignoraret*, et ita neuter esset summa sapiens, immo vere insipiens; aut *nosset*, et hoc vel per *speciem*, vel per *essentiam* vel per *se ipsum*. Sed si per *speciem* vel per *essentiam*, aliquid reciperet ab alio et informaretur; si per *se ipsum*, esset illius principium, ac per hoc aut ipse, aut ille non esset Deus. Ergo summa sapientia non permittit, plures deos esse, immo etiam nec aestimare, quia, si plures cogitantur, aut habent *indem* sapientiam, aut *diversas*. Si *diversas*: ergo vel altera superfluit, vel utraque imperfecta est; si *eandem*: cum unaquaqueque sit summa sapientia ergo non habebunt iam diversam naturam: ergo iam non sunt duo.

4. Ex parte *summae bonitatis* sic. Summum bonum est summe amandum et propter se: si ergo plura sunt summe bona, ergo aut unum *amat* alterum propter se, aut *non*. Si *non*: ergo neutrum est bonum; si *sic*: ergo unum beatificat alterum: ergo

¹ Septem questionibus, quae sequuntur atque copiosissime et sapientissime de miris ss. Trinitatis mysteriis tractant, probatur et exponitur quod paucis verbis auctor dicit in suo Brevisloquio (p. I. c. 2.): Trinitas personarum non excludit ab essentia divina summam unitatem, simplicitatem, immensitatem, aeternitatem, immutabilitatem, necessitatem et etiam primitatem; quin potius includit summam fecunditatem, caritatem, liberalitatem, aequalitatem, germanitatem, conformitatem et inseparabilitatem; quae omnia sana fides intelligit esse in beata Trinitate.

² Vers. 2. seq.: Ego sum Dominus Deus tuus.. Non habebis deos alienos coram me. Verba sumta sunt ex Deut. 6, 4:

Dominus Deus noster, Dominus unus est. — Seq. locus est Deut. 32, 39; tertius vero Ps. 80, 40. — Cfr. de hac quaest. I. Sent. d. 2. q. 1.

³ Aristot., V. Topic. c. 3. (c. 5): Quod per superabundantiam dicitur uni soli convenit. Cfr. ibid. VII. c. 1. — De ipso arg. cfr. Damasc., I. de Fide orthod. c. 3, et Richard. a S. Vict., II. de Trin. c. 6.

⁴ Cfr. Richard. a S. Vict., I. de Trin. c. 25. et II. c. 15. — Superius ex AB positum *omnem potentiam*, dum alii habent *omnipotentiam*.

⁵ Aristot., I. Metaph. c. 2: Opinamur, sapientem maxime omnia, ut possibile est, scire.

neutrum est summum: ergo impossibile est, quod sit summum bonum multiplicatum; immo etiam hoc est contra intellectum, quia utrumque aut est *maius* bonum, aut *non*; si *non*: ergo alterum superfluit; si *sic*: ergo neutrum est summum. Ergo si intelliguntur esse plura summe bona, intelliguntur non esse summe bona¹.

3. Ex parte *influentiae* arguitur sic. Deus influit in omnes res perfectissime: ergo dat *totum esse*, non partem²; sed si essent plures dii, aut unus *nihil* daret, et ita non esset Deus; aut uterque *partem*, aut *nihil* daret, et ita neuter esset Deus; aut uterque *idem* daret, et tunc uterque simul esset in eodem per essentiam et potentiam et praesentiam; et quia hoc sequitur ad summam influentiam: ergo vel unus esset in altero, vel uterque circumscriptas, et ita neuter esset Deus.

6. Ex parte *summae causalitatis* arguitur sic. Deus est causa prima, ultima et perfectissima, ac per hoc causa, in qua status est per omnem modum, et secundum rationem *efficiendi*, *exemplandi* et *finiendi*³: ergo si plures dii essent, uterque ad alterum reduceretur: ergo neuter esset primus, ultimus et perfectissimus, ac per hoc neuter esset Deus.

7. Ex parte *omnium praedictorum* sic arguitur: quia, si plures dii essent, aut *omnino convenirent* in omnibus conditionibus praedictis, aut *omnino differrent*, aut *partim convenirent* et *partim differrent*. Si *omnino convenirent*: ergo non essent plures dii; si *omnino differrent*: ergo si unus esset Deus, alter non esset Deus; si vero *partim sic* et *partim non*: ergo in quolibet esset aliquid et aliquid: ergo neuter simplex, ac per hoc neuter Deus. — Ex his arguitur, quod *divinum esse* non potest multiplicari nec *re nec aestimatione*.

Ad oppositum arguitur primo contra rationes praedictas:

1. Quoniam non videntur *verum* concludere. Cum enim Deum esse unum sit articulus, in quo erraverunt pagani, idololatrae et infideles et haeretici, qui omnes habent usum rationis; non solum potest cogitari, sed etiam aestimari et credi, quod plures sint dii; aut si non potest contrarium aestimari, non est articulus fidei.

2. Item, non videntur *necessario* concludere: quoniam eisdem rationibus potest probari, quod non sint in divino *esse* plures personae, sicut patet pertractanti, sive ex parte *sublimitatis naturae*, sive *potentiae*, sive *sapientiae*, sive *bonitatis*, sive *in-*

fluentiae, sive *causalitatis*. Quodsi rationes procedant ex eisdem mediis ad concludendum falsum, non ergo necessario concludunt.

3. Item, si ex praedictis rationibus necessario convincitur et probatur, Deum esse unum; cum « fides non habeat meritum, cui humana ratio praebet experimentum⁴ »: ergo meritum fidei evacuari videtur: ergo aut erant fragiles, aut inutiles.

Ex se ipsis obiicitur contra ipsas:

Secundo.

4. Et primo ex *sublimitate*. Maioris sublimitatis est superferri rebus similis naturae quam dissimilis, et rebus magnis quam parvis: si ergo creatura non est consimilis naturae cum Deo et comparatione Dei quasi nihil est, non intelligitur Deus *summus* et *excellenterissimus*, si superferitur solum *esse* creato. Ad divinam igitur videtur spectare excellentiam, ponere plures naturas increatas, et iterum unam supra ceteras.

5. Ex parte *omnipotentiae* sic. « Perfectae potentatis est, ut dicit Hilarius⁵, id naturam posse facientis, quod potest significare sermo dicentis »; et rursum, ratio dicitur, quod tanta virtus in tantum, et maior in maius, et maxima in maximum; sed Deus omnipotentissimus est: ergo cum nos possimus significare, plures deos esse, potest Deus facere, quod sint; et cum possit minus facere esse, potest maius et maximum: ergo potest facere aliud a se tantum, quantum est ipse: consonat ergo omnipotentiae, plures deos esse.

6. Ex parte *sapientiae* sic: quia competit summae sapientiae aliud a se nosse, et tanto perfectior est sapientia, quanto perfectius est cognoscibile: si ergo nihil est perfectum omnino nisi⁶ ens, quod est Deus, et divina sapientia novit aeternaliter aliud a se, et hoc cognitione perfectissima; videtur, quod aeternaliter fuerit aliud a Deo, quod tamen esset Deus: ergo divina sapientia non privat, sed ponit plures divinas essentias.

7. Ex parte *bonitatis* arguitur sic. « Bonum est maxime diffusivum », et « plura bona paucioribus sunt eligenda⁷ »; utraque harum est per se vera; sed summa diffusio divini *esse* non potest esse in creatura: est ergo in aliam naturam increatam, qua posita, melior est tota divina essentia, propter hoc quod erunt plura bona. Ergo si omne melius est Deo attribuendum ratione summae bonitatis, videtur, quod summa bonitas non excludat, sed exigit plures divinas naturas.

8. Ex parte *influentiae summae* sic. Perfectio influentiae exigit necessario, quod influentia non sit

¹ Cfr. Richard. a S. Vict., II. de Trin. c. 19.

² Vide Libr. de Causis, propos. 4. — De modo essendi per *essentiam* etc. cfr. I. Sent. d. 37. p. I. a. 3. q. 2.

³ Probat Aristot. II. Metaph. text. 5. seqq. (I. brevior, c. 2.), in omni genere causarum debere esse statum.

⁴ Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 26. n. 4.

⁵ Libr. V. de Trin. n. 5. Textus originalis *possit* pro *potest*. — De seq. propos. cfr. Aristot., VII. Phys. text. 35. seqq.

(c. 5.) et VIII. text. 79. seqq. (c. 40.). — Circa finem arg. vobis *facere aliud* A B E G intererunt *quod*, et pro *quantus* A *quantum*, G *quantum vel quantus*.

⁶ Ita EG; alii *sicut*.

⁷ Prima propos. est secundum Dionys., de Caest. Hierarch. c. 4. § 1. et de Div. Nom. c. 4. § 1. seq.; secunda sumta est ex Aristot., III. Topic. c. 2. — Pro *eligenda* legendum esse videtur *praeligenda*, vel *magis eligenda*.

sine divina essentia, praesentia et potentia: ergo pari ratione multiplicari non potest sine multiplicatione essentiae et potentiae et praesentiae: ergo cum sint multae influentiae divinae, multae sunt et essentiae.

9. Ex parte *causalitatis* sic. Causa prima est perfectissima, est prima et immediata, ergo et propria; sed multiplicato effectu, necesse est, multiplicari causam proximam et propriam¹: ergo necesse est, quod multiplicatio ponatur in causa prima, cum multitudine ponatur et sit in effectibus causatis ab ipsa.

10. Item, ex omnibus obiicitur contra omnes: quia perfectissima sublimitas in natura et potentia, sapientia et bonitate, influentia et causalitate est ratio ponendi multitudinem in effectibus causatis: ergo si idem non est causa oppositorum², videtur, quod potius ducant ad ponendum multitudinem quam unitatem ex parte efficientis, et sic potius esse ad oppositum quam ad propositum.

CONCLUSIO.

Deum esse unum est verum non tantum credibile, sed etiam intelligibile.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc verum, Deum esse unum, est verum non tantum *credibile*, verum etiam *intelligibile*; quoniam est necessarium et certum non solum ex *testimonio Scripturae et illustratione gratiae*, quod reperitur in fide; sed etiam certum est *ex se et ex testimonio creaturae*³. — *Ex se* ergo: quoniam divinum esse propter singularem sublimitatem et sublimem singularitatem omnimodam habet unitatem. Cum enim Deus omnem perfectionem in se habeat, et hoc in summo termino et excellentissimo, non solum ex *sublimitate naturae et sapientiae, potestatis et bonitatis et influentiae et causalitatis* convincitur esse unus, immo ex *omnibus suis conditionibus* et proprietatibus nobilibus, quae sibi attribuuntur in summo. Unde omnes conditiones attestantur unitati essentiae summae.

Ex *testimonio etiam creaturae*: quoniam omnis creatura, sicut habet naturalem *bonitatem*, sic et convincitur habere *unitatem*. « Nihil enim potest esse, nisi sit unum », ut dicit Boethius⁴ et Augustinus,

et docet sensus et intellectus. Sicut ergo omnis creatura per suam *bonitatem* clamat, in Deo esse veram bonitatem et summam; sic per suam *unitatem* clamat, omnium causam esse in se unam. — Nec huic testimonio obviat rerum *diversitas*. Omnis enim rerum diversitas intra unam universitatem est comprehensa, quae in se quidem est finita et limitata et perfecta⁵. Hoc autem non esset, nisi illa pluralitas reduceretur ad aliquid, in quo esset status; ac per hoc necessarium est, omnia reduci ad unum finem ultimum et unum principium primum, alioquin esset abire in infinitum. Testificatur igitur ipsa rerum universitas, Deum esse unum; unde, sicut unius circumferentiae impossibile est esse nec rationabiliter excogitare nisi unum centrum, a quo fluunt lineae et ad quod reducuntur sicut ad terminum; sic in uno universo non est ponere nec intelligere nisi unum Deum et solum.

Est igitur hoc necessarium et notum, et adeo notum, quod nullus dubitat de hoc habens rationis usum, si sciat, « quid est quod per nomen dicitur⁶ ». Si enim per hoc nomen *Deus* significatur omnium rerum principium primum et summum; cum in hoc claudatur universitas omnis, qui hoc intelligit per consequens dicit, Deum esse unum. Unde sicut principia sunt per se nota, quia statim sciuntur per terminorum notitiam⁷; sic omni intelligenti terminorum significatum indubitanter certum est, Deum esse unum.

Multi tamen erraverunt circa deorum numerum; ignorantia enim significati peperit deceptionem circa suppositum, et hoc introduxit haeresim de pluralitate deorum. Quia enim homines sunt opinati, illud esse Deum, quod superexcedit humanum *posse*, aut humanum *scire*, et hoc viderunt posse daemones; ideo crediderunt, eos esse deos; et erraverunt et excaecati sunt et incurvati ad idolorum cultum; quod quidem est absurdissimum, nec mirum, quia « parvus error in principio magnus est in fine⁸ ». Ab hoc errore eripit philosophia, sed multo melius fides christiana; quae communitur in hoc concurrunt, quod divinum *esse* sit summe unum. — Unde concedendae sunt rationes, quae hoc ostendunt, quia verum concludunt et per medium necessarium.

1. Ad illud quod obiicitur de conclusionis falsitate, per hoc quod plures sunt opinati, plures esse

Difficultati obviatur.

Simile.

Confirmatur.

Origo erroris contrarii.

Notandum.

Solutio oppositorum.

CONCLUSIO.

Deum esse unum est verum non tantum credibile, sed etiam intelligibile.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc verum, Deum esse unum, est verum non tantum *credibile*, verum etiam *intelligibile*; quoniam est necessarium et certum non solum ex *testimonio Scripturae et illustratione gratiae*, quod reperitur in fide; sed etiam certum est *ex se et ex testimonio creaturae*³. — *Ex se* ergo: quoniam divinum esse propter singularem sublimitatem et sublimem singularitatem omnimodam habet unitatem. Cum enim Deus omnem perfectionem in se habeat, et hoc in summo termino et excellentissimo, non solum ex *sublimitate naturae et sapientiae, potestatis et bonitatis et influentiae et causalitatis* convincitur esse unus, immo ex *omnibus suis conditionibus* et proprietatibus nobilibus, quae sibi attribuuntur in summo. Unde omnes conditiones attestantur unitati essentiae summae.

Ex *testimonio etiam creaturae*: quoniam omnis creatura, sicut habet naturalem *bonitatem*, sic et convincitur habere *unitatem*. « Nihil enim potest esse, nisi sit unum », ut dicit Boethius⁴ et Augustinus,

¹ Quia sunt relativa, quae sunt simul natura. Cfr. supra pag. 43, nota 5. 6. — In fine arg. post *effectibus* cum DGH omisimus *et*, quod alii habent.

² Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 56. (c. 10.): Idem enim et similiter se habens semper idem natum est facere... contrariorum enim contrariae causae.

³ Codd. contra contextum *Scripturae* (cfr. paulo inferius).

⁴ Libr. III. de Consol. prosa 41. et lib. de Unitate et uno. — August., II. de Moribus Manich. c. 6. n. 8. (cfr. 83 Qq. q. 48.).

⁵ Vide August., Enchirid. c. 10. n. 3, ubi docet, a Deo uno et trino creata esse « omnia, et nec summe nec aequaliter nec immutabiliter bona, sed tamen bona etiam singula, simul vero universa *valde bona* [Gen. 1, 31.]; quia ex omni-

bus consistit universitatis admirabilis pulcritudo». Aristot., XII. Metaph. text. 52-56. (XI. c. 10.), ubi tractat de ordine universi et docet, quomodo omnia ordinantur in Deum tanquam in ultimam finalem causam, principium omnium et optimum simpliciter: « Ad unum namque coordinata sunt omnia (text. 52.)... Entia nolunt male gubernari; non est bonum pluralitas principatum: unus ergo princeps » (text. 56.). — Aliquanto inferius pro *universitas* BG *diversitas*.

⁶ Cfr. supra pag. 50, nota 7. — Inferius secuti sumus E, alii addunt *dicit* ante *intelligit* et ponunt *dupl. p. dicit*.

⁷ Secundum Aristot., I. Poster. c. 3: Principium scientiae esse quoddam dicimus, in quantum terminos cognoscimus.

⁸ Vide supra pag. 23, nota 2.

Cocclusio.

Duplici ratione.

Ratio summa ex ipsa notatione Dei.

Ratio ex testimonio creaturae.

deos; iam patet responsio: quia aliter utuntur supposito et significato huius termini *Deus*, quam habet eius institutio; et ideo non est ibi contradictio. Unde sicut hoc nomen *Deus* secundum propriam institutionem non habet plurale, licet habeat, secundum quod accipitur nuncupative¹; sic et in proposito intelligendum est; et quia propter mentis excaecationem falsum frequenter accipiebatur pro vero, ideo fuit necessaria fidei illuminatio. — Posset tamen dici, quod Deum esse unum habet probari per rationem, in quantum eius unitas consideratur *absolute*; sed necessaria est fidei illuminatio, in quantum comparatur ad personarum pluralitatem.

Notandum.

2. Ad illud quod obiicitur, quod similiter possent concludere de personis; dicendum, quod non est simile: quia in omnibus personis una est natura et potentia et sapientia et bonitas et influentia et causalitas; non sic autem esset, si essent diversae naturae divinae; et ideo nihil repugnant iis plures personae.

3. Ad illud quod obiicitur, quod evacuatur fidei meritum; dicendum, quod hoc verum esset, si solum propter rationes huic vero assentiretur; nunc autem, dum non assentitur propter rationes principaliter, sed propter ipsam veritatem, ideo potest habere meritum propter fidelem assensum. Nihil enim prohibet, secundum alium et alium respectum et considerationem idem esse scitum et creditum².

4. Ad illud quod obiicitur de sublimitate respectu magnorum et consimilium; dicendum, quod illud haberet locum, si divinae sublimitati accresceret aliquid ex aliorum subiectione; hoc autem non habet veritatem, quia ita sublimis est Deus in se ipso et solus existens, sicut si dominaretur mille mundis. — *Praeterea*, hoc non esset ei ad sublimitatem, si aliquid consimilis naturae haberet conditionem servilem; unde etsi talis sublimitas aliquo modo videatur facere ad exaltationem, tamen secundum veritatem facit ad depressionem.

Duplex pos-

5. Ad illud quod obiicitur de potestate, dicendum, quod utrunque verbum potest intelligi de eo quod quidem *posse* est potentiae. Nam quoddam *posse* potius est infirmitatis quam sublimitatis; posse namque habere naturam aequalem a se differentem, hoc dignitatis est potentiae *limitatae*, ac per hoc repugnat omnipotentiae; ideo, licet possit sermone dici, non tamen Deo attribui; nec secundum quantitatem huius possibilis attenditur quantitas divinae virtutis, sed secundum dignitatem actus proprii, qui est immensus, secundum quod potentia est immensa³.

6. Ad illud quod obiicitur de sapientia, quod cognoscit aliud; dicendum, quod licet Deus aliud a se cognoscat aeternaliter, et hoc competat summae sapientiae; non tamen competit ei scire aliud *per aliud*, sed *per se*; et hoc non potest nisi aliud⁴, quod natum est ab ipso Deo procedere, quod est in ipso sicut in principio causante. Nam etsi malum cognoscatur a Deo, hoc est per ideam boni sibi oppositi⁵. Unde ad perfectionem divinae cognitionis non requiritur, quod cognoscibile sit *ens actus*; nec requiritur, quod sit *ens summum*, cum cognoscat terrena nobilissime et optime per se ipsum. Illud autem locum habet in scientia, quae ortum habet a rebus, qualem scientiam Deus non habet.

De scientia Dei intantum.

7. Ad illud quod obiicitur, quod summo bono competit summa diffusio et honorum multitudo; dicendum, quod summa diffusio in aliquid *extra* non competit, secundum quod *summum* dicitur *simpliciter*; sed *intra* competit summa communicatio. Non enim debet esse nisi unum summum bonum, quod quidem non potest accrescere ex multitudine bonorum. Unde quod dicitur, quod summum bonum est summe diffusivum; intelligendum est, quod veritatem habet, secundum quod illud *summe* determinat diffusivum ratione *potentiae*, non ratione *actus*⁶. Et quod dicitur, quod plura bona magis eligenda; dicendum, quod habet veritatem in bonis finitis, quorum unum addit ad aliud, et quorum unicuique aliquid deficit de bono, quod suppletur per bonum adiunctum.

Notandum.

8. Ad illud quod obiicitur de influentia, quod non potest esse sine Deo, ergo nec multiplicari; dicendum, quod illud non valet nec est simile: quia de perfectione agentis est, quod non possit effectus esse sine eius praesentia, quia totaliter pendet ab illo, et agens nobiliter agit immediate agendo quam per medium⁷; non sic autem est de numero et multitudine. Hoc enim non est de perfectione agentis, ut multiplicetur secundum multitudinem effectuum, sed potius eius contrarium, scilicet quod unum in se manens sit causa diversorum.

9. Ad illud quod obiicitur de causa proxima et immediata, quod multiplicatur; dicendum, quod illud habet veritatem in causa agente per modum naturae, cuius etiam virtus est arcata, et sic est causa propria, quod non universalis. Prima autem causa agit per modum artis et voluntatis in creaturarum productione; propterea est causa liberrima et ad nihil arcata et simul universalis et propria, quia quid-

Notandum.

¹ Bernard., Homil. 1. super *Missus est*, n. 2: Aliter quippe Christus *fortitudo* vel *virtus* Dei dicitur, aliter Angelus [Gabriel i. e. fortitudo Dei]. Angelus enim tantum *nuncupative*, Christus autem etiam *substantive*. Christus Dei virtus [I. Cor. 1, 24] et *dicitur* et *est*... Angelus vero fortitudo Dei *appellatus est*, vel quod huiusmodi meruerit praerogativam officii... vel quia virginem natura pavidam... confortare debet etc. — Cfr. I. Sent. d. 4. q. 3. et d. 23. a. 2. q. 3.

² Ut ostenditur III. Sent. d. 24. a. 2. q. 3.

³ Cfr. Richard. a. S. Vict., I. de Trin. c. 21; vide etiam I. Sent. d. 42. q. 2. — Post *secundum* G addit *quod dicitur*.

⁴ Intellige: nisi *illud* (tale) aliud, quod etc.

⁵ Vide I. Sent. d. 36. a. 3. q. 1. (pro *sibi*, quod praebet B, AEG *sic*). — De seqq. cfr. *ibid.* d. 39. a. 2. q. 2.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 43. q. 3. ad 3.

⁷ Vide I. Sent. d. 37. p. 1. a. 1. q. 1. et II. Sent. d. 37. a. 1. q. 2. — Pro ab *illo* AB ab *illa*.

quid nobilitatis est in creatura, necessario oportet quod ponatur in creatrice essentia¹.

10. Ad illud quod obijcitur, quod illa sunt media ad probandum multitudinem et diversitatem; dicendum, quod non probant quatenus diversitatem in creaturis, sed diversitatem cum ordine et connexione et inclinatione ad unitatem², et ita diversitatem in unitate, et ratione illius unitatis inferunt

in causa unitatem; nec tamen sunt via ad opposita, quia unitas in causa non repugnat multitudini in causatis, sicut patet in unitate, a qua procedunt infinitae species numerorum. Sic etiam summa sapientia et potentia et bonitas, licet sint unum, quia tamen non sufficienter manifestantur per unum effectum; ideo diversitatem inferunt in effectibus causatis ab ipsa. — Et sic patet responsio ad omnia obiecta.

ARTICULUS II.

Utrum unitas naturae possit simul stare cum trinitate personarum.

Supposito, quod divinum esse sit summe unum, quaeritur consequenter, utrum unitas naturae simul possit stare cum trinitate personarum³. Et quod sint impossibiles, videtur sic.

1. Magis est unum quod est unum forma et supposito, quam altero tantum: ergo si divinum esse est unum forma et non hypostasi, videtur, quod non sit summe unum.

2. Item, magis est unum quod est unum substantia et proprietate, quam altero tantum; sed trinitas non potest stare sine pluralitate proprietatum⁴: ergo necessario diminuit de ratione unius: ergo non possunt haec duo stare simul.

3. Item, tanto magis est aliquid unum, quanto magis est indivisum, per definitionem unius⁵: ergo in summe uno est omnimoda indivisio, ergo et omnimoda indistinctio, ergo nulla pluralitas: ergo aut non est ibi trinitas, aut non est ibi summa unitas.

4. Item, magis est unum quod est unum re et ratione, quam quod est unum tantum re; sed trinitas personarum non potest stare cum unitate rationis: ergo aliquid diminuit de perfectione unitatis summae, non ergo possunt simul stare.

5. Item, regula est, quod « quaecumque uni et eidem sunt eadem, inter se sunt eadem⁶ », si illud unum est simpliciter unum; aut ergo divina substantia non est summe unum, et personae non communicant in ea; aut una persona non differt ab alia; sed quolibet horum dato, trinitas et unitas sunt impossibiles.

6. Item, regula est, quod quando aliqua sic se habent, quod unum formaliter praedicatur de al-

tero; multiplicato uno; multiplicatur et reliquum, sicut patet in homine et animali, et albedine et colore⁷; sed formaliter persona est essentia: ergo si plures sunt personae, et plures sunt essentiae; et sic redit idem quod prius.

7. Item, forma syllogistica non fallit in propositionibus per se veris, in quibus non est reperire accidens⁸; sed istae propositiones sunt per se verae: omnis persona distinguitur, omnis persona est essentia: ergo essentia distinguitur, ergo numeratur, ergo non est una in trinitate personarum.

8. Item, regula est, quod multiplicato definito, multiplicatur definitio et definitiva⁹; sed substantia et natura cadit in definitione personae: ergo si plures personae, et plures essentiae et substantiae et naturae: ergo pluralitas personarum non potest compati summam unitatem circa divinam naturam.

9. Item, persona aut dicitur secundum *substantiam*, aut secundum *relationem*. Si secundum *relationem*: ergo idem esset dicere plures personas et plures relationes; si secundum *substantiam*: ergo multiplicatio personae est multiplicatio substantiae et naturae: ergo unitas in natura est impossibilis trinitati in personis.

10. Item, cum dico: persona est una, essentia est una; aut *eadem* unitate, aut *alia*. Si *alia*: ergo plures unitates, non ergo summe unum; si *eadem*: ergo si una plurificatur, et alia; et si una non plurificatur, nec reliqua: ergo trinitas et summa unitas sunt impossibiles.

11. Item, productio non competit personae nisi ratione naturae¹⁰; sed non est pluralitas in divinis

¹ Cfr. I. Sent. d. 40. dub. 7. et d. 45. a. 2. q. 2.

² Ita corteximus codices, qui corrupte habent *futurum*.

³ Eandem quaest. tangit S. Bonav., I. Sent. d. 8. p. II. q. 4, et solvit Alex. Hal., S. p. I. q. 14. m. 5.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 26. q. 1. seqq.

⁵ Scilicet unum est quod in se indivisum est. Aristot., III. Phys. text. 68. (c. 7.): Unum est indivisibile, quodcumque unum sit, ut homo, unus homo et non multi. Cfr. tom. I. pag. 405, nota 10.

⁶ Aristot., I. Elench. c. 5. (c. 6.).

⁷ Aristot., IV. Topic. c. 5: In quo enim species [est, in eo est] et genus, ut in quo album, et color etc.

⁸ Cfr. Aristot., I. Prior. c. 1. seqq. et I. Poster. c. 4. seqq. — In fine arg. cum G posuimus *personarum* pro *personae*.

⁹ Elicitur ex ratione definitionis i. et orationis significantis, quid sit id quod definitur. Petr. Hispan., Summul. tr. de Locis topic. has de definitione et definito affert maximas: Quidquid praedicatur de definitione, [praedicatur] et de definito; et vice versa. De quocumque praedicatur definitio, et definitum; et vice versa. — In *minor* respicitur definitio personae a Boeth. data: Persona est rationalis naturae individua substantia.

¹⁰ Nam natura est vis insita rebus si qua ex similibus procedens. Cfr. tom. I. pag. 434, nota 10. tom. III. pag. 188, nota 1. — Inferius pro *hic* H *haec*.

nisi ratione productionis: ergo si productio plurificat personam, plurificabit pariter et naturam: ergo pluralitas hic non potest stare cum unitate summa naturae.

12. Item, summa simplicitas Dei excludit compositionem non solum in natura, verum etiam in persona: ergo cum ita se habeat unitas ad pluralitatem, sicut simplicitas ad compositionem; si est summa unitas in divina natura, non poterit esse pluralitas, nec in natura nec in persona.

13. Item, aut in divino *esse* nulla est distinctio, aut est distinctio perfectissima; sed perfectissima distinctio est illa quae attenditur penes formam: cum ergo ista non possit stare cum summa unitate¹, relinquitur, quod aut non est ibi summa unitas, aut non est ibi pluralitas.

14. Item, unitas et veritas supra se reflectuntur, cuiusque naturae attribuuntur²: si ergo in divinis est vera pluralitas, ergo est ibi plurificata veritas, ergo plures veritates, igitur et plures entitates: ergo non vera unitas; et sic redit idem quod prius.

15. Item, *Patrem generare*, et *Spiritum sanctum procedere* sunt duo vere, et trinitas est in divinis, ergo duae veritates: ergo si pluralitas veritatum repugnat summae unitati, restat, quod et pluralitas personarum.

16. Item, in illa trinitate aut est *eiusdem* unitatis repetitio, aut *alterius*. Si *eiusdem*³: ergo non est pluralitas secundum rem, ergo est nugatio et superfluitas; si *alterius*: ergo cum diversarum unitatum multiplicatio et aggregatio summae unitati repugnet, patet etc.

17. Item, omnis pluralitas est reducibilis ad unitatem⁴; sed in Deo non est ponere aliquid, quod sit ad aliud reducibile: ergo etc.

18. Item, *plura in pluribus* dicunt⁵ summam distinctionem, ergo *unum* in uno dicit summam unitatem, per locum ab *oppositis*: ergo si in Deo est summa unitas, sequitur, quod non sit ibi pluralitas.

19. Item, Deus nihil habet nisi a se ipso: ergo quaecumque persona est Deus, quidquid habet habet a se ipsa; sed non potest nisi una persona esse a se ipsa: ergo cum unitate divini *esse* non potest stare *plur*⁶ a se parte personae.

20. Item, ubi est pluralitas, ibi diversitas; et ubi diversitas, ibi diminutio identitatis; et ubi defectus identitatis, non summa unitas⁶: ergo etc.

Sed obiicitur in contrarium auctoritate et ratione; auctoritate sic.

1. Primae Iohannis quinto⁷: *Tres sunt, qui te-Fundamenta. stimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt*; unum simpliciter dico quod nullo addito dico: ergo sunt unum simpliciter: ergo trinitas non tollit unitatem.

2. Item, Bernardus ad Eugenium⁸: « Inter omnes unitates arcem tenet unitas Trinitatis »; sed quod tenet summam inter aliqua habet esse in summo: ergo unitas Trinitatis est unitas summa, ergo simul stant vera trinitas et summa unitas.

3. Item, pluralitas individuum non repugnat unitati speciei, immo simul stant: ergo si *natura* nominet formam communem, *persona* vero nominat individuum sive suppositum⁹; in nullo derogat unitati essentiae trinitas personarum.

4. Item, pluralitas naturarum non repugnat unitati personae, immo simul stant, ut patet in homine: ergo per *convertentiam*, pluralitas personarum in divinis non repugnat unitati essentiae vel naturae: ergo simul possunt stare sine diminutione.

5. Item, invenimus in una persona unam naturam, sicut in Angelo, et invenimus in una persona tres naturas maxime diversas, sicut in Christo: ergo videtur, quod non tantum possibile sit, immo maxime congruum, reperire in una natura trinitatem personarum; hoc autem in Deo¹⁰: ergo etc.

6. Item, excellentior est unitas, quae in pluribus manet una, quam quae non potest sui unitatem servare nisi in una persona; sed divina unitas est excellentissima: necesse est igitur stare cum personarum pluralitate; ergo non habet oppositionem.

7. Item, ut dicit Philosophus¹¹, « generans non generat aliud nisi propter materiam »; sed in divinis nulla est materia: ergo generans non est aliud a genito. Nec tamen idem potest generare se ipsum: ergo si in divinis est generatio et sine materia, ergo est pluralitas personarum, non multiplicata forma.

8. Item, sicut dicit Damascenus¹², « generare est de sui substantia similem producere »; sed divina substantia est impartibilis: ergo necesse est, quod generans det genito totam substantiam: ergo non

¹ Cfr. Boeth., de Trin. c. 2.

² Vide tom. I, pag. 78, nota 13, pag. 423, nota 1. et pag. 685, nota 7. — Similis obiectio habetur I. Sent. d. 23, dub. 3.

³ Ut Boeth. de Trin. c. 3. docet: Nam quod tertio reperitur *Deus*, cum Pater et Filius et Spiritus sanctus nuncupatur, tres unitates non faciunt pluralitatem numeri in eo quod ipsae sunt, si advertamus ad res numerabiles ac non ad ipsum numerum; illic enim *unitatum repetitio* numerum facit etc.

⁴ Vide supra pag. 12, nota 9. et tom. I, pag. 352, nota 5.

⁵ Ita A B, alii *dicunt*. Idem recurrit in solut. huius obiecti.

⁶ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 16. (IV. c. 9.).

⁷ Vers. 7. — Aristot., II. Topic. c. 4. (c. 11.): *Simpliciter* autem est quod nullo addito dicitur.

⁸ Sive de Considerat. lib. V. c. 8. n. 19. Cfr. supra pag. 32, nota 5.

⁹ Cfr. Boeth., de Persona et duabus naturis, c. 1-3. — Pro *communem G sive substantiam*.

¹⁰ Cfr. Bernard., V. de Considerat. c. 9. n. 20. *Natura* hic cum antiquis sumitur in sensu largiore.

¹¹ Lib. VII. Metaph. text. 28. (VI. c. 8.). Idem II. de Anima, text. 47. (c. 4.); ait: Generat autem nihil ipsum se ipsum.

¹² Libr. I. de Fide orthod. c. 8. Cfr. I. Sent. d. 9. q. 1. seq.

possunt distingui secundum substantiam. Et tamen distinguuntur; et non *accidente*, quia in divinis non est accidens: ergo *persona*: manet igitur distinctio in persona cum omnimoda indistinctioe in natura.

9. Item, perfectior est unitas, in qua cum unitate naturae manet unitas caritatis; sed « caritas ad alium tendit ¹ »: ergo includit distinctionem diligentis et dilecti: ergo si divina unitas est perfectissima, necesse est, quod habeat pluralitatem intrinsecam; nam extra se nihil habet, quod sit summe amabile.

10. Item, similitudo et aequalitas et identitas simul claudunt in suo intellectu pluralitatem et unitatem; quod patet, quia « similitudo est rerum differentium eadem qualitas ² »: ergo cum similitudo *summa* possit et re et intellectu esse; cum *summa* similitudo et identitas non possit esse nec cogitari sine unitate et cum pluralitate: ergo vel necesse est, quod simul stet *summa* unitas et vera pluralitas, aut nec cogitari poterit nec esse *summa* similitudo, ac per hoc nec aequalitas similitudo. Quodsi haec sunt impossibilia, restat, quod in Deo simul stent *summa* unitas et vera pluralitas.

CONCLUSIO.

Summa unitas et trinitas in Deo non habent repugnantiam, sed miram concordiam et harmoniam.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis trinitas et *summa* unitas non habent repugnantiam, sed miram concordiam et harmoniam, secundum quod dicit *fides saluberrima*; et hoc etiam potest capere *anima aliquatenus per fidem purgata et elevata*; alioquin difficile et impossibile est, quod intelligat, nisi prius assentiat.

Dicit igitur *fides christiana*, quod divina natura est una et summe una; et tamen sunt ibi tres personae, quarum una est de alia et ab alia, et ideo communicant in essentia et forma, distincta vero proprietate sua. — Haec autem videntur infidelibus impossibilia, fidelibus autem videntur non repugnare, sed consonare. Ut autem hoc possimus intelligere, duo oportet hic notare: primum est, qualiter persona et natura notificantur; secundum est, qualiter ad productionem comparantur; primum tollit repugnantiam, secundum vero inducit consonantiam.

Sciendum igitur, quod, ut dicit Boethius de Deo primo. Duabus Naturis et una persona ³, quod « natura est

unamquamque rem informans specifica differentia »; « persona vero est rationalis naturae individua substantia » sive, ut dicit Richardus, « incommunicabilis existentia ». Haec est ergo differentia, quod natura dicit ipsam formam, qua nunquamque est id quod est; persona vero dicit suppositum individuum sive incommunicabile. — Propter ignorantiam harum definitionum dixerunt haeretici, quod in Christo essent duae personae, sicut duae naturae; alii, quod una natura, sicut una persona; quia non videbant harum differentiam, quam si cognovissent, vidissent, quomodo posset stare pluralitas naturarum cum unitate personae, sicut patet in quolibet homine ⁴. Si ergo non repugnant, quantum est de se, pluralitas naturae et unitas personae; pari ratione versa vice non repugnat pluralitas personae et unitas naturae; si non repugnant: ergo possunt circa Deum esse.

Non solum autem habent *diversam notificationem*, sed *diversimode comparantur* ad productionem. Quoniam enim *suppositi* est agere per formam ⁵, personae est producere et produci, non naturae, sed naturae est per productionem communicari; quia igitur divina natura est impartibilis et sine omni materia, idem non multiplicatur nec numeratur divisione nec partitione: est ergo omnino *una* in producto et producente. Quoniam autem nullus potest se ipsum producere, necesse est, esse pluralitatem a parte personae. Quoniam in emanatione personarum natura se habet in ratione communicabilis, persona se habet in ratione producens; propter eandem emanationem necesse est, pluralitatem esse in personis et unitatem in natura, ita quod non est ibi repugnantia, sed summa concordia. — Cum igitur nec pluralitas dividit unitatem, nec unitas confundit pluralitatem; apparet divinum esse singulariter admirabile, et mirabiliter singulare. Hoc enim sibi soli competit propter summam simplicitatem, quae non patitur, naturam habere partem nec cum materia aggregari; et ideo competit sibi soli, ac per hoc admirabiliter, quia nihil potest omnino simile reperiri. Esse ergo unum in pluribus absque omni multiplicatione et diversificatione essentiae proprie proprium est divinae naturae et eius privilegium singulare. Et hoc privilegium debet habere primum et summum unum: quia est primum et summum; ideo sic est unum, quod nullo modo potest formaliter multiplicari; sic est unum, ut non possit coartari nec ad unum tantum suppositum restringi; sic est unum, quod non auferatur ei aeterna ratio principiandi respectu sibi coae-

Quomodo differant istae.

Ignorantia haereticorum arguitur.

De secundo.

Arguitur.

Conclusio notanda.

Singulare Dei privilegium.

Deo notanda pro explicat. tione.

Articulus fidei.

¹ Gregor., I. Homil. in Evang. homil. 17. n. 1: Dilectio in alterum tendit, ut caritas esse possit.

² Secundum Boeth. supra pag. 9, nota 1. allegatum. — De conclusione, quod non existente summa similitudine, nec aliquis esse poterit similitudo, cfr. supra pag. 19, nota 8. et pag. 47, nota 3.

³ Cap. 1. et 3. — Richard. a S. Vict., IV. de Trin. c. 18. et 22. seqq. Cfr. I. Sent. d. 25. a. 1. q. 1. seqq.

S. Bonav. — Tom. V.

⁴ Vide Boeth., de Persona et duabus naturis [sic recens editio], c. 4. 5. et 7, allegatum III. Sent. d. 5. a. 2. q. 2.

⁵ Aristot., I. de Anima, text. 64. (c. 4.): Dicere autem, irasci animam, simile est, ac si quis dicat, eam texere vel edificare; melius enim fortassis est non dicere, animam misereri aut addicere aut cogitare, sed hominem anima. Cr. I. Sent. d. 5. a. 1. et 2. — Inferius pro Quoniam in AB Igitur quemadmodum in. Subinde pro Cum igitur G Dum igitur.

qualis et coaeterni et perfectissimi. — Unde nullus perfecte laudat divinam unitatem, nisi pariter sibi attribuat trinitatem; nec aliquis perfecte colit unum Deum, nisi fideliter profiteatur, ipsum esse trinum¹. — Unde concedendae sunt rationes, quae hoc ostendunt.

1. Ad illud quod primo obiicitur, dicendum, quod duplex est forma: una, quae multiplicatur in pluribus suppositis², et in tali forma non potest simul stare perfecta unitas et suppositorum pluralitas. Alia est forma, quae non habet in pluribus suppositis numerari, cuiusmodi est forma deitatis; et quia talis forma nullo modo numeratur per pluralitatem suppositorum: ideo simul stat cum illa vera pluralitas et summa unitas, quod insinuat nomen *trinitatis*, in quo clauditur unitas naturae cum pluralitate.

2. Ad illud quod obiicitur, quod magis est unum quod est unum substantia et proprietate etc.; dicendum, quod duplex est proprietates, scilicet *absoluta* et *respectiva*. Si de *absoluta* intelligatur, veritatem habet; si vero de *respectiva*, non habet veritatem, pro eo quod pluralitas quantum ad proprietatem *respectivam* non ponit diversitatem in re et natura, nec quantum ad *essentiam* nec quantum ad *esse*, sed solum dicit variam *habitudinem*, quae non est incompossibilis cum summa unitate, sicut per exempla potest ostendi in puncto et unitate.

3. Ad illud quod obiicitur, quod quanto aliquid est magis unum, tanto magis est indivisum; dicendum, quod *indivisio* in definitione unius excludit divisionem illam, quae est totius in partes; unitas autem trinitatis non comparatur ad pluralitatem personarum, sicut totum ad partes, quia tota deitas est in singulis personis plenissime et perfectissime; et ideo personalis distinctio non repugnat indivisioni, quae reperiri habet in summe uno.

4. Ad aliud³, quod magis est unum quod est unum re et ratione etc.; dicendum, quod duplex est ratio: una, quae addit aliquid reale differens a re, cuiusmodi est ratio secundum id *quod est*. Alia ratio non addit aliquid differens secundum id *quod est*, sed solum ratione eius ad *quod est*; et hoc modo posita propositio non habet veritatem, quia talium rationum pluralitas nihil diminuit de summa unitate essentiae vel naturae.

5. Ad illud quod obiicitur, quod quaecumque uni et eidem sunt eadem, inter se sunt eadem; dicendum, quod illud intelligitur de identitate in sup-

posito; et hinc est, quod licet sit minor unitas *di-gnativa*, quae est in Christo, quam unitas trinitatis, quae est in Deo; praedicatur tamen homo de Deo, et Deus de homine ratione *unitatis personae*; non tamen praedicatur Filius de Patre, vel Pater de Filio ratione *unitatis naturae*, impediente suppositorum distinctione⁴. — Vel potest dici, quod illa maxima non deficit, si intelligatur de *eodem genere unitatis*, sed si transferatur ad aliud unitatis genus, nec recte nec sane accipitur illius propositionis intellectus. Non enim sequitur, quodsi aliqua sunt unum alicui *identitate generis*, quod propter hoc personae sint eadem numero inter se. Per hunc etiam modum in proposito intelligendum est, quod etsi essentia et persona sint unum essentialiter, non tamen sequitur, quod sint inter se unum personaliter; sed sufficit, quod inter se essentialiter habeant unitatem.

6. Ad illud quod obiicitur, quod in praedicatione formali, multiplicato subiecto, multiplicatur praedicatum; dicendum, quod illud habet veritatem, quando multiplicatio subiecti fit per additionem sive diversitatem formalem; tunc enim necesse est, ad multiplicationem subiecti fieri multiplicationem praedicati. Non sic autem est in proposito; pluralitatem enim personarum non est pluralitatem formalis nec per additionem alicuius qualitatis absolutae, sed per solam originem et emanationem respectivam.

7. Ad illud autem quod obiicitur, quod forma syllogistica non fallit in propositionibus per se veris; dicendum, quod licet in divinis non sit *accidens per inherentiam*, nihilominus tamen, quia ibi sunt varii modi dicendi; scilicet secundum *substantiam* et *relationem*, ita quod « substantia continet unitatem, et relatio multiplicat trinitatem⁵ »; hinc est, quod quantum ad hoc unus istorum modorum praedicandi seu dicendi est extraneus alteri; et hoc sufficit ad introducendum *fallaciam accidentis*.

8. Ad illud quod obiicitur, quod multiplicato definito, multiplicatur definitiva; dicendum, quod illud habet veritatem de illis quae cadunt in definitione formali et in recto; *natura* autem cadit in definitione *personae* in obliquo, *substantia* vero, secundum quod cadit in definitione personae, idem est quod *hypostasis*, quae pluralitatur in divinis sine pluralificatione essentiali⁶.

9. Ad illud quod obiicitur, quod persona aut dicitur secundum substantiam, aut secundum rela-

¹ Cfr. quaest. praeced.

² Cuiusmodi est *universale* i. e. quod in pluribus esse et de pluribus praedicari natum est. Cfr. Aristot., I. Periherm. c. 5. (c. 7.).

³ E addit *quod obiicitur*. Inferius post *Alia ratio* ABE subiungunt *quae*.

⁴ Cfr. Bernard., V. de Considerat. c. 8. n. 18. et c. 9. n. 20. seq. — De seq. solut. vide Aristot., VII. Topic. c. 1: Quia multipliciter *idem* dicitur, considerandum, si secundum

alium aliquem modum eadem sunt; nam specie vel genere eadem non necesse est numero eadem esse. Cfr. I. Sent. d. 34. q. 1. ad 6.

⁵ Boeth., de Trin. c. 6. — De modis dicendi cfr. I. Sent. d. 26. q. 1; de *inherentia* ibid. d. 3. a. 1. q. 1. ad 2. et d. 34. q. 2. Ibid. pag. 58, nota 3. relata sunt verba Aristot. de *fallacia accidentis*.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. ad 3.

Solutio op-
positorum.
Forma di-
plex.

Proprietates
duplex.

Notandum.

Ratio du-
plex.

Alia solutio

Notandum.

duo modi
dicendi.

Notandum.

tionem etc.; dicendum, quod *persona* nihil aliud est quam « hypostasis proprietate distincta¹ », et ideo dicitur secundum rationem *intrinsicam* et secundum substantiam non communem, sed *propriam*; et ideo non sequitur, quod solum sit ibi pluralitas relationum, nec quod sit ibi diversitas naturarum propter plurificationem divinarum personarum.

10. Ad illud quod obicitur, quod persona et essentia, cum sit una, aut unitate eadem, aut alia et alia; dicendum, quod nec omnino eadem nec omnino alia, sed eadem *ré*, non eadem *ratione*, quia, secundum quod dicit Augustinus², « alio est Deus et alio est Pater », non quia inter deitatem et paternitatem sit differentia secundum essentiam vel secundum *esse*, sed secundum se habendi rationem, quia Pater dicitur ad alterum, essentia vero minime.

11. Ad illud quod obicitur, quod productio non competit personae nisi ratione naturae; dicendum, quod *productio* respicit *personam* ut in ratione subiecti et principii et obiecti sive termini, et ideo necessario vera productio facit, personam plurificari; *naturam*³ autem respicit ut rationem producendi et sicut illud quod per productionem communicatur; et quia in illa productione totum datur, quod habetur, nec amittitur, cum datur: ideo licet persona plurificetur, tamen natura non multiplicatur.

12. Ad illud quod obicitur quod summa simplicitas excludit compositionem in natura et persona; dicendum, quod *simplicitas* summa excludit compositionem *ex aliis* et *cum alio*⁴; et ideo non potest stare cum compositione nec naturae nec personae; summa autem *unitas* naturae non excludit nisi diversitatem essentialem: et ideo non est impossibile cum personali pluralitate, ac per hoc non est simile hinc et inde.

13. Ad illud quod obicitur, quod in divino *esse* aut debet esse distinctio perfectissima, aut nulla; dicendum, quod distinctio dicitur *perfecta* dupliciter: vel *intensive*, vel *complete*. Primo modo non oportet quod ponatur in Deo, sed secundo; et sic est ibi, quia tanto perfectior est res, quanto minus ab unitate recedit. Quia igitur pluralitas illa non recedit ab unitate summa, hinc est, quod ipsa sola est pluralitas simul vera et perfectissima⁵.

14. Ad illud quod obicitur, quod unitas et veritas supra se reflectuntur; dicendum, quod illud habet veritatem in singulari, et non in plurali. Cum autem comparatur veritas ad pluralitatem, et e converso, hoc non est singulariter, sed pluraliter; et

ideo non est ibi consequentiae necessitas. Cum enim dicitur *vera* pluralitas in divinis, *verum* nihil aliud dicit quam expressionem pluralitatis, quae est in suppositis; sed cum e converso dicitur *plurificata* veritas, insinuat multiplicitatem in ipsa veritate et essentia divina.

15. Ad illud quod obicitur, quod aliud verum est Patrem generare, et aliud Spiritum sanctum procedere; dicendum, quod si intelligitur de veritate *complexi*, qualis est veritas orationis vel dicti, sic plura sunt vera et plures articuli. Si autem loquatur de veritate *incomplexi*, quae est veritas rei; sic, quia Patrem generare, et Filium generari, et Spiritum sanctum procedere non est aliud quam Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse, et unum est in eis *esse*; omnino unica est veritas secundum rem⁶.

16. Ad illud quod obicitur, quod aut est eiusdem unitatis repetitio, aut non; dicendum, quod est eiusdem unitatis repetitio, sed non circa eundem, immo circa alium et alium, et ideo non est ibi negatio nec unitatum aggregatio; et ideo sic est ibi plurificatio, quod nulla est ibi summae unitatis diminutio. Et pro tanto intelligendum est illud verbum Boethii de Trinitate⁷, quod dicit, quod « sic est Deus trinus, ac si dicatur *sol, sol, sol* »; quod *simile* est ratione iterationis unitatis illius, sed *dissimile*; quia unitas trinitatis iteratur circa alium et alium, unitas vero solis circa unum; et ideo realis trinitas est in Deo, quamvis nulla in sole.

17. Ad illud quod obicitur, quod pluralitas est reducibilis ad unitatem; dicendum, quod pluralitas, quae dicitur *defectum* a summa unitate, comparatur ad ipsam unitatem sicut ad principium et causam; et haec reducitur ad unitatem reductione *propria*, quae est effectus in causam, et talis pluralitas non est in divino *esse*. Pluralitas autem, quae non dicitur *defectum* a summa unitate, non indiget reduci, quia ipsa est summa unitas; nihilominus tamen, secundum quod ibi ponitur emaphatio divinarum personarum a prima sicut a principio, sic et hoc modo non repugnat reductio ad illam sicut ad principium, a quo producuntur⁸.

18. Ad illud quod obicitur, quod plura in pluribus dicunt summam distinctionem vel diversitatem; dicendum, quod licet secundum rationem extrinsecam magis videatur repugnare unitati summae pluralitas naturae in pluralitate personae; tamen secundum rem et intrinsicam rationem magis repugnat pluralitas naturarum circa unum suppositum, quod

¹ De hac *magistrali* definitione personae vide I. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. ad 4. Ibid. q. 1. haec solutio fusius exponitur; de diversis opinionibus doctorum cfr. III. Sent. d. 5. a. 2. q. 2. scholion.

² Libr. VII. de Trin. c. 6. n. 11. et Enarrat. in Ps. 68. serm. 1. n. 5. Cfr. tom. I. pag. 359, nota 5. et pag. 574, nota 5.

³ Codd. non apte *natura*. In fine solut. AB *plurificatur*.

⁴ Vide I. Sent. d. 8. p. II. q. 2. in corp. De ipsa solut.

cfr. ibid. q. 1. ad 2. seqq. — Inferius plures codd. *diversificationem* pro *diversitatem*.

⁵ Cfr. Dionys. de Div. Nom. c. 13. § 2-4.

⁶ Vide III. Sent. d. 24. a. 1. q. 3. — Cum AB posuimus *omnino* pro *ideo*.

⁷ Cap. 3. ⁸ Quo sensu dicit August. (IV. de Trin. c. 20. n. 29.), Patrem esse principium totius Trinitatis. Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. XV. c. 9, et ibid. Comment. p. II. dub. 6. —

Notandum.

Quid productio respiciat.

Compositio duplex.

Distinctio perfecta duplex.

Notandum.

De duplici veritate.

Notandum.

Exemplum Boethii.

Pluralitas duplex.

Notandum.

ex illis constituitur, cum¹ redditur compositum et minus unum, quam si in pluribus suppositis plures naturae reperirentur, sicut patet in natura angelica et humana; et ideo, quia summa est in Deo unitas, ideo nobiliori et excellentiori modo ponitur per hoc, quod ponitur una natura in pluribus suppositis non multiplicata, quam si poneretur una natura in una persona.

19. Ad illud quod obiicitur, quod quidquid Deus habet habet a se; dicendum, quod verum est, quia divina essentia a nulla alia potest principiari; sed ex

hoc non sequitur, quod quidquid persona habet habet a se; unde sicut non sequitur: essentia non producit, ergo persona non producit; sic nec praedicta ratio concludit.

20. Ad illud quod obiicitur, quod ubi pluralitas, ibi diversitas; dicendum, quod, sicut patet ex praedictis, pluralitas illa proprie non inducit diversitatem, quae attenditur secundum formam, substantiam et naturam; et ideo nihil diminuit de summa unitate et identitate, quae consistit in hoc, quod tres personae summam habent unitatem essentiae ac naturae.

QUAESTIO III.

Utrum simul stent trinitas et summa simplicitas.

Consequenter quaeritur, utrum simul stent trinitas et summa simplicitas; et circa hoc quaeruntur duo.

Primum est, utrum divinum esse sit simplicissimum.

Secundo, utrum simul stent trinitas et summa simplicitas.

ARTICULUS I.

Utrum divinum esse sit simplicissimum.

Circa primum sic proceditur et ostenditur, quod divinum esse sit simplicissimum.

1. Augustinus, secundo Confessionum²: « Te simplicius nihil reperitur »: ergo est simplex in termino, ergo et in summo, ergo est simplicissimum.

2. Item, decimo tertio Confessionum³: « Tu solus simplex es, cui non est aliud vivere, et aliud bene vivere »: idem ergo est in Deo esse et bene esse; sed in quo sunt haec eadem, nulla est compositio, sed summa simplicitas: ergo etc.

3. Item, omne simpliciter primum est simplicissimum; sed divinum esse est huiusmodi: ergo etc. *Maior* probatur: quia compositum est posterius componente, et simplex prius composito⁴: causa ergo praedicata est in subiecto in praedicta propositione: ergo est vera per se. *Minor* est manifesta, quia Deus est ens a se ipso, nam si aliunde haberet esse, iam illud esset sibi Deus, non ipse. Et *rursus*, si est stare et non est abire in infinitum, necesse est ponere, ens quoddam esse primum omnium.

4. Item, omne simpliciter necessarium est simplicissimum; sed divinum esse est simpliciter necessarium: ergo etc. *Maiorem* probant Avicenna et Algazel in suis *Metaphysicis*⁵; nam simpliciter necessarium est omnino independentis et incorruptibile: omne autem compositum dependet a componentibus et in illa, quantum est de sui natura, est resolubile. *Minor* est manifesta, quia altera pars contrarietatis nobilior attribuenda est Deo: ergo cum nobilior sit simpliciter necessarium quam possibile sive contingens; videtur etc.

5. Item, omne nobilissimum est simplicissimum; sed divinum esse et huiusmodi: ergo etc. *Minor* est manifesta; *maior* probatur, quia nobilissimo sunt attribuendae conditiones nobilitatis in summo, alioquin non esset nobilissimum; sed simplicitas est conditio spectans ad nobilitatem, ut patet: ergo necesse est, quod ponatur esse in Deo omnino in summo.

6. Item, omne potentissimum est simplicissimum; divinum esse est potentissimum: ergo etc. *Al-*

¹ In codd., A excepto, desideratur *cum*.

² Cap. 6, n. 13: Te simplicius quidquam non reperitur. — Dicitio *simplex in termino* est secundum Gilbert Porret, de Sex Principiis, c. ult.; et significat *superlativum* (simplicissimus). — De hac quaest. cfr. I. Sent. d. 8. p. II. q. 1. seq.

³ Cap. 3. n. 4: Solus simpliciter es... et aliud beate vivere.

⁴ Cfr. supra pag. 12, nota 9. et pag. 47, nota 5.

⁵ Avicenna, *Metaph.* tr. 4. c. 8. et tr. 8. c. 4. seqq.; Al-

gazel, I. Philos. tr. 2. c. de *Esse possibile et esse debitum*: Si pendet [esse], vocamus illud possibile; si vero non pendeat, vocamus debitum per se, quod est necessarium per se; de quo *duodecim* dicenda sunt: primum quod non est accidens... quod non est corpus; et hoc duobus modis: uno, quod omne corpus divisibile est secundum quantitatem in partes: igitur totalitas eius pendet ex partibus eius... et ideo non potest concitari, necesse esse componi ex partibus (ed. an. 1506 fol. 27).

nor manifesta est, quia ideo dicitur *Deus*, quia omnipotens. *Maior* probatur, quia « virtus unita plus est infinita », secundum quod dicitur in libro de Cansis¹; ergo virtus infinitissima est mitissima, ergo simplicissima; sed non est virtus simplicissima nisi etiam substantia sit talis: ergo etc.

7. Item, omne, quod est quicquid habet, est simplicissimum²; sed *Deus* est quicquid habet; ergo etc. *Maior* patet, quia si esset compositio aliqua, neutrum illorum esset alterum. *Minor* patet per inductionem et rationem: quia *Deus* habet sapientiam, aut igitur est sapientia, aut non, et sic de aliis, exceptis relativis. Si est sapientia, habeo propositum; si non; et est sapiens sapientia: ergo est sapiens a quo, quam sit ipse: ergo si ab alio habet sapientiam, ab alio etiam habet perfectionem: ergo non est *Deus* etc.

8. Item, omne perfectissimum est simplicissimum: sed divinum esse est huiusmodi: ergo etc. *Minor* manifesta est, quia nulla conditio magis est consona divino esse quam perfectio. *Maior* probatur: quia perfectius est quod ipsum totum et secundum se totum est perfectio, quam id quod habet in se aliquid perfectibile; sed omne compositum vel componibile habet in se aliquid perfectibile: ergo impossibile est, quod aliquid sit summe perfectum, nisi etiam sit simplicissimum: ergo idem quod prius.

9. Item, omne compositum est mutabile: ergo a destructione consequentis³, omne immutabile est simplex, et simpliciter immutabile est omnimode simplex; sed divinum esse est omnino immutabile, quia nec in melius nec in aequale nec in peius mutari potest, cum sit omnino summum bonum: ergo divinum esse est simplicissimum.

10. Item, quanto aliquid magis est simplex, magis est unum; sed divinum esse summe est unum, sicut fuit in praecedentibus ostensum⁴: ergo necesse est, divinum esse simpliciter esse simplicissimum.

CONTRA: 1. Anselmus⁵: Quidquid competit Deo competit ei in summo; sed divinum esse differt ab esse creato: ergo summe differt. Sed quanto aliquid pluribus differentiis differt, tanto magis differt et tanto magis est compositum: ergo necesse est, divinum esse summe esse compositum.

2. Item, simpliciter est esse omnino abstractum a supposito quam concretum; sed divinum esse non est abstractum, sed concretum⁶ cum supposito, quia in divino esse est vera deitas et vera hypostasis dei-

tatem habens: ergo etc. — Si dicas, quod differunt sola ratione; aut rationi illi respondet aliquid rei, aut nihil: si aliquid, habeo propositum; si nihil: ergo totum vanum et falsum.

3. Item, quod nobilitatis est in creatura attribuendum et Creatori⁷; sed creatura, quanto magis composita, tanto magis accedit ad conditionem nobilitatis; sicut patet in homine, qui est perfectissimus creaturarum, quae sunt in universo, qui etiam est Dei imago: videtur ergo etc.

4. Item, in formis ordinatis forma, quae se habet ex additione, est actualior, sicut patet in forma generis et speciei, quia actualior est forma speciei; sed quod se habet ex additione est compositum: ergo compositio attestatur maiori actualitati et completioni. Cum igitur divinum esse sit actualissimum et completissimum: ergo est compositissimum.

5. Item, proprietates divini esse sunt unitas et veritas et bonitas: aut ergo idem est veritas quod substantia, aut non. Si omnino idem: ergo veritas non est magis proprietas substantiae quam e converso, quod absurdum est; si non omnino idem: ergo aliquid addit: ergo est aliqua compositio.

6. Item, aut est idem veritas et bonitas, aut non. Si idem: ergo vestigium bonitatis est vestigium veritatis, quod falsum est; si vero aliquo modo differunt: ergo illud, in quo sunt, aliquo modo est compositum. — Si dicas, quod ratione differunt; quaeritur tunc, quid subsit illi rationi.

7. Item, actus diversificantur per obiecta⁸; sed anima ad Deum sub ratione veri convertitur per cognitionem, sub ratione boni per dilectionem: si ergo illa sunt obiecta formalia, et isti actus sunt formaliter differentes; videtur etc.

8. Item, in divino esse est potentia, sapientia et voluntas; aut ergo aliquid plus dico per haec tria quam per unum illorum, aut non. Si non: ergo qui dicit, Deum habere solum potentiam, nihil detrahit Deo, quod falsum est; si aliquid plus, et illud totum est in Deo: ergo et compositio.

9. Item, aut potentia est scientia, aut non. Si non: ergo in divino esse sunt diversa; si sic: ergo scire est posse. Sed *Deus* scit mala: ergo potest mala; sed hoc absurdum est: restat igitur, quod sit aliud: ergo videtur, quod sit compositum.

10. Item, divina voluntas est arctiva⁹ potentiae; non enim facit *Deus* omnia, quae scit et po-

¹ Propos. 47.

² Secundum August., XI. de Civ. Dei, c. 40. n. 2, et Boeth., in lib. Quomodo substantiae in eo, quod sint, bonae sint etc., ac de Trin. c. 2. — De probatione minoris vide August., VII. de Trin. c. 4. n. 4. seqq. — Inferius pro *essel compositio aliqua A B essent aliqua composita* [componentia?]

³ Boeth., III. de Differentiis topic.: Posito antecedenti, comitari quod subsequitur; perempto consequenti, periri quod antecedit.

⁴ Quaest. 2. a. 1. — De maiori vide supra pag. 63, nota 5.

⁵ Monolog. c. 16: Sed palam est, quia quolibet bonum summa natura sit, summe illud est. Illa igitur est summa essentia, summa vita etc.

⁶ Pro concretum, quod praebet G, substituit B est, et in pro cum.

⁷ Cfr. Anselm., Monolog. c. 15. — Inferius pro *perfectissimus G perfectissima*.

⁸ Secundum Aristot., II. de Anima, text. 33. (c. 4.); cfr. tom. II. pag. 561, nota 3.

⁹ DH *orctatio divina*.

test, sed solum quae vult; nihil autem est arcitativum sui ipsius: ergo aliud et aliud sunt potentia et sapientia et voluntas: ergo divina natura est composita.

11. Item, nihil omnino simplex participatur secundum maius et minus; sed divinum esse participatur secundum maius et minus et a viatoribus et a Beatis, qui participant et vident ipsum in se: ergo impossibile est, quod sit omnino simplex.

12. Item, nihil omnino simplex est habens multiformem operationem, quia « idem, manens idem, semper est natum facere idem ¹ »; et iterum, actio multiformis aut est ipsum agens, et sic non est simplex; aut non, et sic adhuc non est simplex; sed Deus habet operationem multiformem, scilicet *creare et gubernare et remunerare*: ergo etc. — *Si dicas*, quod differunt *ratione effectuum*; *contra*: non est actio ab effectu, sed potius e converso: ergo diversificatur illa potius secundum diversitatem actionum quam secundum varietatem effectuum.

13. Item, nihil omnino simplex simul exercet operationes omnino disparatas et infinitas, quia simplex, ad quod se convertit, totaliter convertit se ², et ad actionem infinitam nulla virtus sufficit minor infinita; sed Deus simul creat animam unius et iustificat animam alterius, quae sunt actiones disparatae et infinitae: ergo etc.

14. Item, nihil omnino simplex est multiforme in specie sive assimilatione; sed in divino esse est pluralitas rationum idealium, quia « alia ratione conditus est homo, et alia equus ³ »: ergo divinum esse non est simplicissimum. — *Si dicas*, quod pluralitas idearum est pluralitas respectuum; *contra*: similitudo aliquorum attenditur non secundum respectum, sed secundum formam: si ergo ideae dicuntur similitudines in mente divina, et nihil idem et secundum idem habet similitudinem ad diversa; necesse est igitur, compositionem esse in arte divina et sapientia.

CONCLUSIO.

Divinum esse est simplicissimum.

RESPONDEO: Dicendum, quod divinum esse est simplicissimum. — Ad cuius rei evidentiam duo oportet intueri ⁴, scilicet *perfectionem conditionum divinarum et modos considerationum nostrarum*.

Si consideramus *modos divinarum conditionum*, divinum esse, eo ipso quo est *primum*, est simpli-

cissimum. Nam eo ipso quo est *primum*, omnia ab ipso fluunt, et eo ipso quo fluunt ab ipso, ad ipsum recurrunt et reducuntur tanquam ad finem ultimum; et ex hoc habet, quod sit *alpha et omega, primus et novissimus, principium et finis* ⁵. Quia ergo haec, quae maxime videntur distantia, concurrunt in omnimode unum; necesse est, ipsum divinum esse esse *perfectissimum*, quia quendam intelligibilem circulum; necesse est etiam, esse *simplicissimum*.

Tripliciter enim aliquid deficit a summa simplicitate: aut quia *compositum ex aliis*, aut quia *compositum alii*, aut quia *compositibile in aptitudine*. Divinum autem esse ex hoc, quod est *primum*, non est *compositum ex aliis*, nihil enim habet prius ante se; ex hoc, quod est *perfectissimum*, non est *compositum alii*, perfectum enim non venit ad constitutionem tertii; ex hoc autem, quod *ultimum*, cetera ad ipsum ordinantur: sicut ad terminum quietativum: et ita ipsum est absolutissimum, ac per hoc non solum caret compositione *actuali*, verum etiam *possibili*; et sic esse simplicissimum convenit ⁶ Deo *vere et proprie*, non enim est haec tria in aliquo alio reperire. — Competit etiam *perfecte* ex hac triplici conditione. Quia enim est *perfectissimum*, habet omnes condiciones nobilitatis; quia vero *ultimum* et optimum, propter quod sunt omnia, omnes illas condiciones habet in summo; quia *primum*, in quo nulla diversitas, necesse est, quod omnes sint in ipso unum et sic simplicissimum per exclusionem omnis compositionis et inclusionem omnis perfectionis. Sunt ergo in Deo omnes condiciones nobilitatis, scilicet potentia et sapientia et voluntas, bonitas, veritas et unitas, *esse, vivere et intelligere* et cetera similia vere, perfecte et summe sub propria et perfecta ratione; sunt tamen unum deo, ut nullam inducant compositionem nec minuunt de simplicitate. — Quod

clare non videt, nisi qui similiter intelligit circa divinum esse summam *simplicitatem* cum summa *immensitate*; quod qualiter possit capi, in consequentibus ⁷ poterit indagari, sed nunc tanquam certum et indubitabile debet supponi, ut simplicitatem divinam recte intelligamus secundum exigentiam divinarum conditionum.

- Oportet etiam videre *diversos modos nostrarum considerationum*. — Cum enim ad considerationem necessario concurrant tria, scilicet *intelligens, res intellecta et medium* sive ratio intelligendi; aliquis modus potest tripliciter attribui nostro intellectui: aut ita, quod illum modum ponat *circa rem*, et tunc est verus, si in re illa reperitur, ut spiritua-

¹ Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 56. (c. 10.); cfr. supra pag. 61, nota 2.

² Vide tom. III. pag. 311, nota 1.

³ August., 83 Qq. q. 46. n. 2. Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 3. arg. 1. ad oppos. — De similitudine vide supra pag. 9, nota 1. definitionem ex Boethio allatam.

⁴ Ita A B G, sed E *intendi*. alii *interveniri*.

⁵ Apoc. 1, 8. Verba *primus et novissimus* habentur ibid. v. 17. — Superius pro *eo ipso*, quo G ter *eo ipso*, quod.

⁶ A B G *competit*. Inferius pro *Quia enim est A Quia enim per se*.

⁷ Quaest. 4. a. 1. — Superius pro *perfecta A vera*.

Conclusio.
Duo peccata.

Primo de modis divinarum conditionum.

Confirmatio
Triplex compositio r
est ia D.

Sed simp
clitas ver.

Et simplici
tas perfec

Corollarium

Secundo de
modis nostrarum
considerationum.
Tria in nostris
considerationibus.

Modus tripliciter
intellectui attribuitur.

liter intelligit spiritualia; aut ita, quod ponat illum modum *circa se*, ut cum abstracte intelligit coniuncta, et tamen non est mendax, quia, sicut dicit Philosophus¹, « abstractivum non est mendacium »; aut eum ponit *circa rationem*, per quam intelligit, ut cum multipliciter intelligit unum per multa. —

applicatio. Sciendum est igitur, quod intellectus noster omnem intellectum rei complete resolvit in intellectum eius

distinctio. *quo est et quod est*, et quando intelligit rem *compositam*, tunc illam resolutionem ponit *circa se* et *circa rem*; quando vero rem *simplicem* omnino, tunc ponit illam non *circa rem*, sed *circa se*, quia aliter non potest intelligere. Unde intellectus noster, cum Deum intelligit, omnino intelligit, quod in ipso est omnis simplicitas et nulla compositio, nulla concretio, tamen intelligit per modum *quo est et quod est*; nec tamen est *falsus*, quia non ponit modum illum *circa rem*, nec *vasus*, quia revera aliquid respondet ex parte Dei, licet non diversum. Vere enim est in Deo essentia et suppositum, sed tamen sunt unum; vere voluntas et potentia, tamen non sunt plura, sed cognoscuntur per plura. — Et hinc est,

collatio. « quod verius est, quam intelligatur, et verius intelligitur, quam dicatur » ut dicit Augustinus². Propterea a divino *esse* intelligendo deficit omnis intellectus, et tamen nihilominus intellectus fidelis circa ipsum non intelligit nisi unum, cum *unum* intelligit multiformiter, *abstractum* concrete, *simplex* complexe, *immensum* finite, *aeternum* temporaliter, quia, ut dictum est, modos istos non attribuit ipsi intelligibili, sed sibi intelligenti vel rationi intelligendi. Fatetur igitur intellectus verus proprio lumine rationis, divinum *esse* omnino simplicissimum. — Unde concedendae sunt rationes, quae hoc ostendunt.

1. Ad illud quod primo obiicitur in contrarium, quod divinum *esse* summe differt ab *esse* creato; dicendum, quod verum est; sed quod ultra inferitur: ergo pluribus differentiis differt; dici potest, quod illud non sequitur, quia prima genera³ summe differunt, et tamen se ipsis differunt. Differentiae etiam immediate dividentes ipsam genus se ipsis differunt, et tamen maxime a se ipsis distant. — Et *si obiicias*, quod quanto aliqua in pluribus conveniunt, tanto magis sunt similia: ergo quanto aliqua pluribus differunt, tanto magis sunt differentia; dici potest, quod divinum *esse* pluribus differentiis differt ab *esse* creato, quæ quidem pluralitatem ponunt et realem differentiam ex parte creaturae, non tamen

ex parte Dei, quia quae in creatura sunt per multiformitatem et differentiam realem multo perfectius reperitur in Deo per simplicissimam identitatem, sicut patet ex his quae iam dicta sunt et infra dicentur.

2. Ad illud quod obiicitur, quod simplicius est *esse* omnino abstractum a supposito quam concretum; dicendum, quod duplex est suppositum: unum, quod *addit* supra naturam, alterum vero, quod *non addit*. De primo supposito, quod aliquid *addit* supra naturam contrahens et distinguens, veritatem habet; sed hoc modo non ponimus suppositum esse in divinis, quia non est ibi distinctio per *additionem* aliquam factam circa naturam, sed per *originem* unius personae ab alia; unde non est ibi concretio secundum *realem inhaerentiam*, sed solum secundum *notam intelligentiam*. — Et *si obiiciat*, quod aut illi intelligentiae respondet aliquid ex parte rei, aut nihil: iam patet responsio, quod *aliquid respondet*. Est enim in divinis vere natura et vere suppositum, id est *deitas* et *habens deitatem*; unde licet intellectus hoc intelligat per modum cuiusdam differentiae, non tamen est falsus, quia modum illum ponit *circa se* vel *circa rationem intelligendi*, non autem *circa rem*, quam intelligit; aut si ponatur, ponitur aliqua differentia realis inter suppositum et naturam, et talis est, quod compositionem nullam inducit, sicut melius in sequenti quaestione patebit⁴.

3. Ad illud quod obiicitur, quod quicquid nobilitatis est in creatura, attribuendum est Creatori; dicendum, quod est nobilitas *simpliciter*, et est nobilitas *secundum quid*. Illud autem, quod in creatura dicit nobilitatem *simpliciter*, proprie et vere attribuendum est creatrici essentiae; quod autem dicit nobilitatem cum diminutione, illud non convenit Deo attribui⁵. Cum ergo dicitur, quod maior compositio in creatura facit ad perfectionem nobilitatis, sicut patet in homine; dicendum, quod ista est nobilitas diminuta, quae venit ex multorum aggregatione, quia quod non potest in se habere per unum habet per plura; et ideo talis nobilitas non est attribuenda divino *esse*, quod quidem est nobilissimum in fine nobilitatis perfectae.

4. Ad illud quod obiicitur, quod in formis ordinatis forma, quae se habet ex additione, est actualior; dicendum, quod est actualitas *in genere*, et est actualitas *extra genus*. Actualitas autem *in genere* est actualitas permixta potentiae, quae quidem po-

Duplex suppositum.

Notandum.

Nobilitas duplex.

Actualitas duplex.

¹ Libr. II. Phys. text. 18. (c. 2). — De seq. distinctione *quo est et quod est*. Sent. d. 19. q. 4. c. 4; d. 23. a. 1. q. 3. et d. 27. p. 1. q. 2.

² Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 7. Verius enim cogitatur Deus, quam dicitur, et verius est, quam cognoscitur. Cir. I. Sent. d. 23. dub. 2. et d. 34. q. 2. in corp.

³ Scilicet decem praedicamenta: substantia, quantitas etc. Neque enim, ut ait Porphy. de Praedicat. c. de Specie, est commune unum genus omnium *ens*, nec omnia eiusdem generis

sunt... sed posita sunt... prima decem genera, quasi prima decem principia. Et si omnia quis *entia* vocet, aequivoce, inquit, [Aristot., V. Metaph. text. 17. et VII. text. 15. sive IX. c. 12. et VI. c. 4.] nuncupabitur. — Superius ex AEG posuimus *ultra*, alii *ultima*.

⁴ Cir. etiam I. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. ad 1. et d. 34. q. 1. — DH aut si ponitur, aliqua... et naturam, talis est etc.

⁵ Vide Anselm., Monolog. c. 15. — De seqq. cir. II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 1. ad 8.

tentia salvatur in natura generis et ad actum re-
ducitur per superadditionem differentiae distinguen-
tis et specificantis; et de hac actualitate habet prae-
missa propositio veritatem. — Est etiam praeter hoc
actualitas *extra genus*, quae nihil habet admixtum
de potentia, et talis est acies purus; et ideo non est
ibi ponere unum additum alteri, sicut actus additur
potentiae praeiacenti; et talis actualitas ponitur in
Deo: et ideo non sequitur, quod ponatur aliqua ad-
ditio sive compositio¹

Ad illud quod obiicitur, quod summum bonum
se habet ex additione ad bonum; dicendum, quod
per additionem se habet ex parte *intellectus*, quia
in intellectu summi boni clauditur intellectus boni;

non autem se habet per additionem ex parte *rei*:
tum quia bonum creatum et increatum non commu-
nicant in aliqua natura communi; tum etiam, quia

summum bonum maioris simplicitatis est, quam sit
ipsa communis intentio, quae significatur nomine
boni; tum etiam, quia summum bonum excedit omne
creatum bonum excessu inproportionali. Unde cum
bonum dicitur de bono creato et increato, hoc non
est nisi per quamdam analogiam, quia omnis boni-
tas creata manat a bonitate increata tanquam a
causa prima; unde posterior illa ac per hoc defi-
ciens a simplicitate summa; illa vero tanquam prima,
hoc ipso quia prima, est simplicissima. Unde sicut
conditio simplicitatis addita super ens, utpote cum
dico *ens simplex*, non ponit compositionem aliquam
circa ipsum; sic nec *summitas* circa bonum².

5. Ad illud quod obiicitur, quod proprietates
divini *esse* sunt unitas, veritas, bonitas; dicendum,
quod *veritas* dicitur proprietates divini *esse*, quia, quan-
tum est de se, dicit modum entis; sed quia in di-
vino *esse* non differt *esse* et *posse*³, ideo non differt
esse et *sic esse*, quia non potest sic et aliter *esse*.

Et propterea, quia idem est ibi *esse* et *modus essendi*,
ideo nulla est ibi compositio; quia vero *modus essendi*
est proprietates ipsius entis, et non e converso: hinc
est, quod *unitas*, *veritas* et *bonitas* dicuntur esse
proprietates divinae essentiae; non autem *essentia* dici
potest proprietates veritatis seu bonitatis vice versa,
quia non nominat modum essendi, sicut et illa.

6. Ad illud quod obiicitur, quod aut idem est
in Deo veritas et bonitas, aut non; dicendum est,
quod, quantum est ex parte *principalis significati*
seu rei per haec nomina intellectae, idem dicunt
circa *esse* divinum, quia non alio est Deus bonus et
alio verus, sed eo ipso bonus, quo verus. Quantum
autem est ex parte *rationis intelligenti*, secundum
quam intellectus⁴ a creaturis ascendit ad intelligen-
tiam Creatoris; sic differentia est: quia, cum veritas

et bonitas increata intelligatur per creatam, et haec
in creaturis habeant aliquo modo differentiam; ideo
ista aliquo modo dicuntur distingui ex parte *ratio-
num intelligenti*, licet idem sint ex parte *rei*; nec
tamen est ibi falsitas vel error in intelligendo, quia
haec vere et perfectissime sunt in Deo, licet non di-
versificentur realiter inter se, sicut in *esse* creato.
Et hoc satis clarum est, si intelligatur illud quod di-
ctum est in solutionis principio de multiplici nostrae
considerationis modo.

7. Ad illud quod obiicitur, quod actus diversi-
ficantur per objecta; iam patet responsio: quia, etsi
illa sint *idem* secundum rem in Deo, dicuntur ta-
men *diversificari* secundum *rationem intelligenti*
ex parte nostra: Unde sicut illis respondet alia et alia
proprietas repraesentativa in vestigio creaturae re-
praesentantis, quia non est idem bonitas et veritas
in natura creata; sic respondet ei alia et alia poten-
tia in imagine apprehendente, in intellectiva et affec-
tiva, quia tam in vestigio⁵ quam in imagine sunt
aliqua per diversitatem, correspondentia tamen ali-
quibus in Deo, quae habent omnimodam identitatem
secundum rem.

8. Ad aliud, quod obiicitur, quod aut potentia
et sapientia et voluntas plus dicuntur quam unum ali-
quod horum, aut nihil; dicendum, quod *explicite*
aliquid plus dicunt, sed *implicitè* unum eorum clau-
ditur in reliquo; non enim potest esse summa poten-
tia, ubi non sit voluntas et sapientia; et ideo, si
unum absque altero Deo attribuitur, diminute at-
tribuitur; non quia sint realiter differentia, sed quia
hoc ipso, quod ponuntur per impossibile separari,
ponuntur etiam per impossibile diversificari; et ideo
sicut diversificari nequeunt, sic separari non possunt.

9. Ad illud quod obiicitur, quod aut potentia
est scientia, aut non; dicendum, quod dupliciter est
loqui de potentia et scientia: aut secundum *princi-
pale significatum*, aut secundum *connotationem*. Idem
ergo sunt secundum *rem* et principalem significati-
onem, differunt autem secundum *connotationem*;
non enim est idem aliquid esse Deo *scibile* et *pos-
sibile*, sicut non est idem *sciri* et *feri*. *Possibile*
enim nominat quid, ut est in ratione emanantis vel
emanabilis; *scibile* autem, ut in ratione praesentis
apud intellectum cognoscentis; et quoniam in Deo
non est aliud, quo est potens, et aliud, quo est
sciens, quia se ipso competit ei utrumque: ideo, licet
ista diversificentur *connotatione*, sunt tamen idem
secundum *rem*.

10. Ad illud quod obiicitur, quod voluntas est
arctativa potentiae; dicendum, quod tripliciter est
loqui de potentia et voluntate: aut quantum ad af-

¹ Cfr. I. Sent. d. 8.-p. II. q. 4, et Aristot., V. Metaph. text. 21. (IV. c. 16.).

² Vide I. Sent. d. 22. q. 3. ad 1. — Ipso *obiecto* supra tantum implicitè invenitur. — Superius posuimus *unde posterior* pro *non posterior*, quod codi. perperam exhibent.

³ Aristot., III. Phys. text. 32. (c. 4.): *Posse* enim ab ipso *esse* nihil differt in perpetuis. — De ipsa solut. cfr. I. Sent. d. 8. p. I. a. 1. q. 1. ad 4. pro parte negat. — Circa finem solut. voci *essentia* H praemittit *divina*.

⁴ A B G H *intelligens*.

⁵ G addit *creaturae*.

*fectum*¹, aut quantum ad *effectum*, aut quantum ad *respectum*. Primo modo habent identitatem et aequalitatem, quia quidquid vult Deus potest velle, vel quidquid potest vult posse. *Ultimo* modo habent inaequalitatem, quia *potentia* dicitur respectu possibilitatis, et *voluntas* respectu volutorum, et plura sunt possibilita quam volita. *Medio* autem modo aequalitatem habent, scilicet quantum ad *effectum*, quia, licet potentia ad plura se extendat quam voluntas, quia tamen Deus nihil facit, nisi quod vult, aequari dicuntur voluntas et potentia quantum ad *effectum*: et ideo voluntas dicitur esse *arctativa potentiae*, non ratione eius *quod* sunt, sed ratione eius *ad quod* comparantur.

11. Ad illud quod obiicitur, quod nihil omnino simplex participatur secundum plus et minus; dicendum, quod dupliciter dicitur aliquid participari, scilicet secundum *formam*, sicut genus participatur a speciebus²; vel secundum *influentiam*, sicut causa participatur a suis effectibus. Primo modo habet propositio veritatem; hoc autem modo non dicitur divinum esse participari secundum plus et minus, sed solum secundo modo; et hoc non ponit diversitatem in ipso participato, sed in eo, per quod fit illa participatio, scilicet in aliquo dono creato.

12. Ad illud quod obiicitur, quod nihil omnino simplex habet multiforem operationem; dicendum, quod operatio dicitur et ipsum *opus operans* et *opus operatum*, sive actus activus et effectus productus. Primo igitur modo operatio Dei est idem quod ipse Deus, et ideo non multiplicatur ratione sui in se,

sed ratione effectus producti ex parte creaturae. Primo igitur modo habet propositio veritatem, secundo vero non: quia quanto aliquid simplicius, tanto potentius, ac per hoc tanto magis est principium effectuum multiformium³.

13. Ad illud quod obiicitur, quod nihil omnino simplex convertit se simul ad operationes disparatas et infinitas; dicendum, quod simplex contingit esse aliquid duplici modo: uno modo, in quo simplicitas *excludit immensitatem*; alio modo, in quo *includit*. De primo habet praedicta propositio veritatem, de secundo vero minime, pro eo quod infinitum, eo quod infinitum divinum esse est infinitissime infinitum, simul se ad omnia quantacumque et qualiacumque convertere potest absque coarctatione, cum nullam prorsus admittat limitationem.

14. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod nihil omnino simplex est multiforme in specie vel in assimilatione; dicendum, quod est multiformitas secundum rationem *informandi* et secundum rationem *exprimendi*. Primo modo competit multiformitas ei quod habet intra se diversarum formarum naturas; et sic non potest stare cum summa simplicitate. Secundo modo competit multiformitas ei quod habet in se multarum formarum ideas, et hoc modo stat cum summa simplicitate. Sicut enim simplicissimum sua summa actualitate habet summam *virtutem*, qua omnia potest distincte et plene efficere; sic et summam *veritatem*, qua omnia potest aeternaliter repraesentare, sicut melius patuit supra in quaestione de rationibus aeternis⁴.

ARTICULUS II.

Utrum possint simul stare trinitas et summa simplicitas.

Deinde quaeritur circa hoc, utrum simul possint stare trinitas et summa simplicitas. Et quod sint impossibiles, videtur pluribus rationibus.

1. Simplicius est ens abstractum quam concretum⁵: ergo simplicior est natura nullum habens suppositum, quam natura existens in pluribus hypostasibus; sed trinitas ponit existentiam naturae in pluribus hypostasibus: ergo diminuit de summa simplicitate.

2. Item, simplicius est idem diverso⁶: ergo omne illud, in quo est omnimoda identitas, est simplicius, quam in quo reperitur aliqua quantalacumque diversitas; sed non potest esse trinitas sine quantalacumque diversitate: ergo non potest stare cum summa simplicitate.

3. Item, commune simplicius est proprio, sicut patet, quia proprium implicat in se commune et amplius; sed non potest esse trinitas vera, quin sint

¹ A B E G H *effectum*; insuper codd. erronee omittunt unum divisionis membrum, scil. vel *affectum*, vel *effectum*. Cfr. I. Sent. d. 45. a. 1. q. 2. in fine, ubi eadem distinctio habetur: Dicendum enim, quod est loqui de his [voluntate, potentia et sapientia] quantum ad *affectum* sive *actum* et quantum ad *effectum* et quantum ad *obiectum*. Si quantum ad *actum*; sic est ibi omnimoda aequalitas etc. Cfr. etiam supra Quaest. de scientia Christi, q. 1. in corp. et ad 44.

² Aristot., IV. Topic. c. 1: Terminus autem eius quod est *participare*, est suscipere participati rationem; manifestum igitur, quoniam species quidem participant genera, genera autem

S. Bonav. — Tom.V.

species non; nam species suscipit generis rationem, genus autem speciei non.

³ Vide I. Sent. d. 43. q. 3. ad 1; II. Sent. d. 37. a. 1. q. 1. ad 2. — Lib. de Causis, propos. 17: Omnis vis unita plus est infinita quam virtus multiplicata. — A *effectivum multiforme*. Superius post Dei A G addunt in se, E in se ipsa.

⁴ Quaest. de scientia Christi, q. 2. seq.

⁵ Quod praeter formam sive naturam includit suppositum. — Cfr. de hac quaest. I. Sent. d. 2. q. 2. et d. 8. p. II. q. 1; Alex. Hal., S. p. I. q. 5. m. 2.

⁶ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 16. (IV. c. 9.).

trium personarum propria distincta et incommunicabilia¹: ergo impossibile est ponere trinitatem, quin in ea ponatur aliquis recessus a summa simplicitate.

4. Item, omne absolutum est simplicius respectivo, quia, ut dicit Augustinus², « omne relativum est aliquid, excepto eo quod relative dicitur »; unde respectivum includit absolutum; sed non potest esse trinitas personarum sine pluralitate respectuum: ergo etc.

5. Item, omne definiens simplicius est definitio; sed natura cadit in ratione personae³: ergo simplicior est semper natura quam persona: ergo non potest ratio personalitatis stare cum summa simplicitate. Sed trinitas non potest esse nisi in personis: ergo trinitas repugnat summae simplicitati.

6. Item, pars semper simplicior est toto; sed trinitatis pars est unitas, et trium personarum una persona: ergo si trinitas ponit veram pluralitatem, et vera pluralitas ponit veram totalitatem, et vera totalitas excludit summam⁴ simplicitatem: ergo a primo, trinitas non potest stare cum summa simplicitate.

7. Item, punctus semper est simplicior continuo, ergo et unitas numero: ergo simplicior est personae unitas quam personarum trinitas; sed quod habet aliquid simplicius se non est summe simplex: ergo impossibile est, trinitatem compati summam simplicitatem.

8. Item, aut persona est aequae simplex, sicut essentia, aut non. Si non: ergo aut persona non est in divinis, aut divinum esse non est simplicissimum; si autem aequae simplex, sicut essentia; sed essentia propter summam simplicitatem non compatitur plures essentias divinas⁵: ergo pari ratione neque persona.

9. Item, aut persona addit aliquid supra naturam secundum esse et intellectum, aut secundum intellectum solum, aut secundum neutrum. Si primo modo: ergo cadit eum⁶ simplicitate summa; si secundo modo: ergo intellectus vanus et falsus est, cui nihil respondet in re; si tertio modo: ergo sicut natura non plurificatur, ita nec persona.

10. Item, aut quicquid convenit personae convenit naturae, et e converso, aut non. Si sic: ergo cum persona distinguatur, distingueretur et natura, et ita non erit ibi summe simplex; si non; sed affirmatio et negatio non sunt verae de eodem et se-

cundum idem⁷: ergo secundum aliud et aliud; quod autem habet hoc, est compositum: ergo etc.

11. Item, aut una persona omnino differt ab alia, aut omnino convenit, aut partim convenit et partim differt. Si omnino convenit: ergo nihil habet proprium, ergo non distinguitur; si autem omnino differt: ergo si una est Deus, altera non est Deus; si partim convenit et partim differt: cum hoc non sit secundum idem, erit compositum⁸.

12. Item, cum una persona communicat alii, aut communicat ei quicquid habet, aut non. Si non: ergo aliquid sui dat et aliquid retinet, ergo est composita et avara. Si quicquid habet: ergo sicut communicat ei suam quidditatem, ita et personalitatem. — Si dicas, quod personalitas non est communicabilis; contra est: quia ita est simplex, sicut natura, ut dicis: ergo sicut natura communicabilis est, ita videtur, quod persona⁹.

13. Item, proprietas personae aut est aliquid, aut nihil. Si nihil: ergo nihil facit, ergo non distinguit illud, in quo est; si aliquid, aut est in essentia, aut non. Si est in essentia; sed proprietas distinguit illud, in quo est: ergo natura et essentia numerantur; quod est contra trinitatem. Si non est in essentia, sed in persona: ergo aliquid secundum rem est in persona, quod non est in essentia: ergo necesse est, quod proprietas faciat personam compositam.

14. Item, proprietas personae est relatio; aut ergo transit in substantiam, sicut alia genera¹⁰, aut non transit. Si transit: ergo sicut substantia non distinguitur nec distinguit, ita nec proprietas: ergo non est trinitas. Si non transit: ergo aliquid ultra substantiam dicit, ergo diminuit de ratione simplicitatis: si ergo non potest esse sine proprietatibus, ergo impossibile est, quod stet cum summa simplicitate.

15. Item, punctus, sicut sui relationibus non componitur, ita nec realiter numeratur: si ergo Deus puncto est simplicior, ergo nullo modo est in eo aliqua realis distinctio.

16. Item, prius est absolutum respectivo¹¹: ergo distinctio secundum proprietatem absolutam ea prior est, quae est secundum respectivum; sed quanto aliquid prius, tanto simplicius: si ergo distinctio secundum absolutas non stat cum summa simplicitate, ergo nec distinctio secundum respectivas.

¹ Vide supra pag. 65, nota 3. et pag. 67, nota 4.

² Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 2: Omnis essentia, quae relativa dicitur, est etiam aliquid, excepto relativo. — Aristot., I. Ethic. c. 6: Quod vero per se est et substantia prius eo natura est, quod est ad aliquid [i. e. relativum]; esse enim hoc appendix quaedam videtur atque accidens eius quod est.

³ Vide supra pag. 65, nota 3. definitionem personae a Boethio datam.

⁴ G veram et summam.

⁵ Ut ostensum est supra q. 2. a. 4. — In fine arg. G supplet plures personas.

⁶ Videtur esse substituendum a pro eum, E in.

⁷ Aristot., II. Elench. c. 5. (c. 25.): Nam contraria et opposita et affirmationem et negationem simpliciter quidem impossibile inesse eidem. Cfr. I. Prior. c. 42. (c. 40.) et IV. Metaph. text. 15. seqq. (III. c. 4.).

⁸ Pro erit [A B erunt] compositum G erit compositio.

⁹ B ita etiam videtur, quod personalitas.

¹⁰ Scil. praedicamentorum v. g. quantitas, qualitas etc. Cfr. August., V. de Trin. c. 8. n. 9. seqq. et Boeth., de Trin. c. 4. seqq.

¹¹ Cfr. supra nota 2. et pag. 46, nota 9. — De propos. quanto aliquid prius, tanto simplicius, cfr. Aristot., XI. Metaph. c. 1. (X. c. 1.).

CONTRA: 1. Contingit reperire aliquid *simplex*, quia est unum in uno, et aliquid *amplius simplex*, quia est unum in pluribus multiplicatum; quod est simplicius, quia unum in pluribus, sicut universale¹, sed tamen non summe, quia numeratur: ergo si aliquid esset unum in pluribus non multiplicatum, illud esset *simplicissimum*; sed hoc attribuendum est divino *esse*, quod est simplicissimum: ergo trinitas non tollit simplicitatem divinae essentiae.

2. Item, pluralitas *naturarum* non repugnat simplicitati *personae*, sicut patet in Christo²: ergo si magis facit ad compositionem *naturarum diversitas* quam *personarum pluralitas*, videtur, quod multo fortius pluralitas personarum simplicitatem naturae in nullo diminuat: stat igitur etc.

3. Item, Deus potest creare sine omni suae simplicitatis diminutione: ergo si generare et spirare est actus intrinsecus, multo fortius generat et spirat, manente simplicitate summa. Sed quia generat et spirat, est trinitas: ergo etc.

4. Item, *intelligere* est actus, qui simplicitati in nullo repugnat, sed magis attestatur et consonat; sed mens quaecumque se intelligendo generat sui similitudinem, quae dicitur *verbum* a generante distinctum³: ergo sicut cum summa simplicitate stare potest actus intelligendi, ita etiam generatio, et pari ratione productio Spiritus sancti: ergo videtur, quod tota trinitas simul stet cum summa simplicitate.

5. Item, ut dicit Augustinus sexto de Trinitate⁴, « in spiritualibus idem est maius et melius »; sed in beata Trinitate quaelibet persona est optima: ergo non sunt aliquid melius tres quam unum, ergo nec maius. Sed in omni compositione ponitur aliquid additum, quod est aliquo modo amplius: ergo illa summa trinitas nullam omnino ponit compositionem: ergo in nullo repugnat simplicitati.

6. Item, summa simplicitas non excludit, sed includit summam perfectionem; summa perfectio non excludit, sed includit pluralitatem: ergo *a primo*, summa simplicitas pluralitatem personarum non excludit, sed includit: ergo non repugnat, sed maxime consonat.

7. Item, summa simplicitas non excludit, sed includit summam potentiam et virtutem, quia, sicut supra⁵ probatum est, quanto aliqua virtus magis est unita, tanto magis est infinita; sed summa virtus et actualissima ponit summam et perfectissimam communicationem et productionem, et hoc ponit trinitatem: ergo simul stat necessario trinitas et summa simplicitas.

8. Item, lux dicitur de substantia spirituali et corporali, et spirituali creata et increata secundum quandam proportionem et analogiam; sed productio splendoris materialis nihil diminuit de simplicitate lucis materialis, productio etiam lucis spiritualis, utpote intelligentiae sive verbi a mente, nihil diminuit de simplicitate substantiae intellectivae: ergo productio aeterna Splendoris a Patre nihil diminuit de simplicitate lucis aeternae.

9. Item, simplicitas puncti et unitatis et cuiuslibet principii creati non excludit, sed includit pluralitatem relationum et respectuum, et hoc modo non est imperfectionis, sed perfectionis; sed omne tale est Deo attribuendum: ergo circa Deum non repugnat simplicitas summa et pluralitas relationum. Sed « relatio multiplicat trinitatem », ut dicit Boethius⁶: ergo etc.

10. Item, ubi non est materia et situs, non potest esse separatio: productio ergo abstractans a ratione situs et materiae non ponit aliquam separationem: ergo stat cum omnimoda indivisione, ergo et cum omnimoda simplicitate. Si ergo tali productione producuntur personae in Trinitate, simul ergo stare potest trinitas cum summa simplicitate.

CONCLUSIO.

Trinitas personarum non tollit summam simplicitatem, nec summa simplicitas excludit trinitatem.

RESPONDEO: Dicendum, quod primum principium Conclusio. simul est trinum et simplicissimum, ita quod nec trinitas tollit summam simplicitatem, nec summa simplicitas excludit trinitatem; et hoc quidem certissime per fidem tenemus.

Ut autem aliquatenus intelligamus, duo oportet Duo prae-notanda. hic praenotare: primo, diversos modos *distinctionum personarum*, secundo, diversos modos *attributionum divinarum*.

Quantum ad primum intelligendum, quod, sicut Modi 3 distinguendi personas. dicit Richardus de Trinitate⁷, tribus modis distinguitur persona a persona, scilicet *origine tantum, qualitate tantum, origine et qualitate simul*. Primus modus est in divinis, secundus in angelicis spiritibus, tertius in hominibus. — Homines enim distinguuntur Primos. ab invicem *qualitate* propter diversitatem accidentium et proprietatum, quibus unum individuum ab altero discernitur⁸; *origine* vero, quia unus homo ab alio nascitur. — Angeli autem, quia differunt sub- Secundus.

¹ Vide supra pag. 66, nota 2. — Superius pro *simplex*, quia A G bis *simplex*, quod.

² Cfr. III. Sent. d. 6. a. 1. q. 2.

³ Vide supra pag. 34, nota 6.

⁴ Cap. 8. n. 9: in his enim, quae non mole magna sunt, hoc est maius esse quod est melius esse.

⁵ Art. 4. Amdam. 6. et de scientia Christi q. 6. in corp. — Lib. de Causis, propos. 17.

⁶ Libr. de Trin. c. 6.

⁷ Libr. IV. c. 13, seq. Cfr. tom. I. pag. 587, nota 7; tom. II. pag. 103, nota 6. et pag. 104, nota 5.

⁸ Porphyr., de Praedicab. c. *de Specie*: Individua autem dicuntur huiusmodi, quoniam ex proprietatibus consisti unumquodque eorum, quarum collectio nunquam in alio eadem erit etc.

stantiis et proprietatibus formalibus, distinguuntur *qualitate*; sed quia unus ab alio non procedit, non distinguuntur *origine*. — Personae autem divinae, quia omnino unum sunt in substantia et forma et nulla habent accidentia, non distinguuntur *qualitate*, sed *sola origine*; illa autem *origo* est ipsius personae non per aliquid aliud, sed per se ipsam, ita quod, sicut Deus se ipso intelligit et est suus intellectus, ita Pater se ipso generat et est ipsa generatio, similiter Filius sua filiatione: si ergo est ibi verissima origo, verissima est personalis distinctio. — *Rursus*, si persona est sua origo, nulla est omnino in persona compositio, ac per hoc ita simplex est, sicut essentia: est igitur omnimoda secundum *rem* indifferentia inter personam et essentiam, et personam et proprietatem et essentiam. Unde vere *persona* est essentia et proprietas, et *essentia* proprietas et persona, et *proprietas* persona et essentia¹. Quomodo ergo potest intelligi aliqua compositio in tanta indifferentia? Necessae est igitur in tali distinctione personarum omnimodam intelligere simplicitatem: ex quo ergo impossibile est intelligere aliquam compositionem, non repugnant trinitas personae intellectae et simplicitas summa. — Multum ergo valet ad hoc videndum inspicere modos *distinctionum personalium*, quos ignovantes haeretici erraverunt.

Rursus, attendendi sunt diversi modi *attributionum divinarum*. Est enim differentia quantum ad *modos essendi* et quantum ad *modos se habendi* et quantum ad *rationes intelligendi*. — In divinis igitur quantum ad *esse* vel essentiam non potest reperiri diversitas sive differentia, quia illud *esse* est unum et simplicissimum; nec etiam quantum ad *modum essendi absolutum*, quia, sicut in Deo non est aliud *ens essentia* et *esse*, sic non est differens *esse* et *sic esse*. Et ratio huius est, quia in Deo idem est *posse* et *esse*, et non est dicere, quod possit sic et aliter esse. Et ideo, quia *modi essendi* sunt idem quod *essentia*, omnia praedicata dicentia *modum absolutum* transeunt in substantiam, relatione excepta, quae dicit *modum essendi respectivum*; qui modus dicendi in comparatione ad *subiectum* transit in substantiam, ut hypostasis sit sua proprietas, ne inducatur compositio; sed manet in comparatione ad *terminum*, ut vera salvetur distinctio. Differentia enim relationis a *subiecto* in quo inducit *compositionem*; sed differentia a *termino ad quem* non inducit nisi solam *distinctionem*. Cum ergo in divinis non reperitur differentia, nec quantum ad *essentiam* nec quantum ad *esse* nec quantum ad *absolutos modos essendi*; reperitur tamen tribus modis praedictis. Differentia namque quantum ad *modos essendi*² est in

personis ad invicem: quia, licet idem *esse* habeant, tamen *alio modo*, quia una a se, alia vero ab alio; et haec est tanta diversitas, ut non permittat, unam personam dici de alia. Illi enim modi, sicut prius ostensum est, licet non inducant *compositionem*, faciunt tamen veram *distinctionem*.

Differentia vero quantum ad *modos se habendi* est in personis ad essentiam relatis. Quoniam enim oriri est ipsius personae, non essentiae; ideo persona refertur et se habet ad alteram, essentia non; et hinc est, quod una distinguitur, scilicet persona, et non altera, scilicet essentia. Et ex hac differentia non fit, quod una *removeatur* ab altera, fit tamen, ut possit *aliquid dici* de persona, quod non dicitur de essentia, et e converso. Et ex hac differentia nascitur triplex modus dicendi in divinis, scilicet in *quid* et in *quis* et in *quae*, scilicet *notio*, *persona* et *essentia*; et inde est, quod, supposita *persona*, non supponitur *notio* nec e converso, et similiter de *essentia*. Sed ex variatione talium modorum introducit *figura dictionis*³ in divinis, sicut patet consideranti.

Differentia vero quantum ad *rationes intelligendi* est in proprietatibus *essentialibus*, quae omnino idem sunt, sicut veritas et bonitas; tamen noster intellectus intelligit per diversa et sub alia ratione et alia, et ideo aliter nominat; et haec est minima differentia, quae possit inveniri circa divina, quia magis est ex parte nostri quam Dei. — Stat igitur summa simplicitas non solum cum personali distinctione, sed etiam cum multiformi attributione. Unde concedendae sunt rationes, quae sunt ad hanc partem; ad oppositas vero satis facile est respondere.

1. Ad illud quod primo obiicitur in contrarium, quod simplicius est ens abstractum quam concretum; dicendum, quod illud veritatem habet in eo, in quo differt forma et suppositum, in quo quidem est *abstractio* et *concretio* ex parte rei; in divinis autem proprie non ponitur *concretio* nisi ex parte nostri. — Similiter quod dicit, quod simplicius est unum non in pluribus quam in pluribus; dicendum, quod illud habet veritatem, ubi aliquid plus est in pluribus quam in uno, sicut est in numero; non sic autem est in proposito, quia ita complete et perfecte est divina essentia et natura in una suarum hypostasum, sicut in tribus⁴.

2. Ad illud quod obiicitur, quod simplicius est idem diverso etc.; dicendum, quod est diversitas sive distinctio, quae venit ex *additione*, sicut illa quae est inter diversas species, quae distinguuntur per diversas differentias additas supra genus; et est distinctio veniens non ex *additione*, sed ex *origine*;

¹ Cfr. I. Sent. d. 26. q. 4. seqq., d. 33. per totam et d. 34. q. 1. seq., ubi etiam de seqq. modis essendi. — Superius post *sicut essentia* B addit et *proprietas*.

² Ita A, alii *existendi*.

³ Vide Aristot., I. Elench. c. 3. (c. 4.), ubi de hac et aliis fallaciis in dictione. — De suppositione personae et notionis cfr. tom. I. pag. 576, nota 1.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 8. p. II. q. 4. ad 1. et 3.

Tertius.

Distinctio esse compositio.

De modis se habendi.

De rationibus intelligendi.

Modi 3 attributionum.

De modis essendi.

Solutio apriorum.

Duplex diversitas.

et hæc est in divinis personis, quæ distinguntur ex eo, quod una manat ab altera; et hæc nullam ponit compositionem, secundum quod explicatum fuit in principali solutione.

3. Ad illud quod obiicitur, quod commune simplicius est proprio; dicendum, quod illud habet veritatem, ubi *commune* arctatur et contrahitur per proprium; tunc enim ratione arctantis et contrahentis admittit et compositionem et distinctionem, sicut apparet in generali et particulari; hoc autem modo non est reperire commune in divinis, quia essentia, licet sit communis in divinis, non tamen contrahitur nec arctatur nec distinguitur in personis ¹.

4. Ad illud quod obiicitur, quod omne absolutum simplicius est respectivo; dicendum, quod respectivum est duplex: quoddam, quod dicit respectum ad aliud *diversum secundum essentiam*; quoddam, quod non dicit respectum nisi ad aliquid sibi *consubstantiale*. Primo modo respectivum includit quandam dependentiam, ac per hoc et defectum dicit a simplicitate summa; secundo modo non dicit aliquam dependentiam nec defectum a simplicitate summa, maxime quando ipsum suppositum est sua proprietate, qua refertur; et hoc modo ponitur respectus in proprietatibus divinarum personarum, non primo modo, et ita nulla ex hoc introducitur compositio. — Et *si obiiciatur*, quod « relativum omne est aliquid, excepto eo quod relative dicitur »; dicendum: si primo modo intelligatur, quod veritatem habet non solum ex parte *rationis intelligendi*, verum etiam ex parte *rei*; si secundo modo intelligatur, veritatem habet ex parte *rationis intelligendi*, quia Pater præter rationem relationis importat hypostasim, quæ tamen non est aliud a sua proprietate personali.

5. Ad illud quod obiicitur, quod omne definitum simplicius est definito; dicendum, quod illud veritatem habet de *definitione formali et in recto*, ubi definitio sunt partes essentielles, constituentes ipsum definitum. Non sic autem est in proposito: tum quia personæ divinæ, proprie loquendo, defini non habent; tum etiam, quia natura non cadit in definitione personæ *in recto*; tum etiam, quia definitio illa potius respicit intentionem *nominis* personæ et naturæ, secundum quod venit in intellectu nostro, quam respiciat ipsam secundum *esse* suum proprium, quod nec comprehendi habet nec defini propter summam simplicitatem et immensitatem *esse* divini ².

6. Ad illud quod obiicitur, quod pars semper est simplicior toto; dicendum, quod verum est. Sed quod assumit, quod trinitatis pars est una personarum,

falsum est, quia omne totum dicit aliquid maius quam sua pars. Ut autem sæpe dictum est, nihil maius est in tribus personis quam in una; quælibet enim personarum est summe ens et vera et bona; ideo licet trinitas in divinis ponat rationem *pluralitatis*, non tamen ponit propter hoc rationem *veræ totalitatis* ³.

7. Ad illud quod obiicitur, quod punctus est semper simplicior continuo, et unitas numero; dicendum, quod veritatem habet de numero *vero*, qui De numero. est aggregatio diversarum unitatum; sed non talis numerus est in trinitate divinarum personarum, pro eo quod non est ibi aggregatio multarum unitatum, sicut nec entitatum nec veritatum, sed est eiusdem unitatis replicatio circa aliud et aliud; et hoc importat ipsum vocabulum, quod dicitur trinitas, id est unitas trium ⁴.

8. Ad illud quod obiicitur, quod aut persona est æque simplex, sicut essentia, aut non; dicendum, quod est æque simplex secundum rem. — Et quod obiicit ultra, quod essentia propter summam simplicitatem non compatitur alias essentias; dicendum, Notandum. quod non est simile: quia, si essent plures essentiae divinæ, esset ibi *convenientia* et *differentia* essentialis; *convenientia*, inquam, quia quælibet esset Deus; *differentia* vero, quia plures, et hoc non posset esse sine additione et compositione ⁵. Non sic autem est in pluralitate personarum: quia, sicut ostensum est, non distinguuntur ad invicem per aliquam additionem realem, sed solum per originem naturalem; et ideo simplicitas essentiae excludit pluralitatem essentiae, et pluralitas personæ non excludit unitatem essentiae divinæ nec excludit simplicitatem personæ.

9. Ad illud quod obiicitur, quod aut persona addit aliquid supra essentiam secundum rem et intellectum etc.; dicendum, quod *secundum intellectum* addit, quia in intellectu vero *personæ* clauditur intellectus naturæ et proprietatis et hypostasis. Unde intellectus eius compositus est, ita tamen, quod sicut nulla est compositio, sic etiam nulla est additio a parte rei. — Et *si obiiciatur*, quod intellectus iste est falsus; dicendum, quod falsum est: quia ex parte rei aliquid ei respondet; nam in divinis vere sunt illa tria, scilicet natura et proprietatis et hypostasis distincta per proprietatem suam; sunt tamen omnino unum in ipsa per simplicitatem summam, ad quam quia non potest intellectus noster pertingere, intelligit et nominat sub differenti ratione et sub quadam compositione, quam non ponit circa ipsam rem, sed circa se ipsum intelligentem, sicut habitum fuit in præcedenti problemate ⁶.

¹ Vide I. Sent. d. 19. p. II. q. 2.

² Cfr. I. Sent. d. 25. a. 4. et 2; d. 34. q. 1. — Avicenna, Metaph. tr. 8. c. 4: *Primus* igitur non habet genus, et ideo non habet differentiam; quia enim non habet genus, non habet differentiam; ideo non habet *definitionem*.

³ Vide I. Sent. d. 19. p. II. q. 1. Ibid. q. 4. insinuat solutio seq.

⁴ Cfr. supra q. 2. a. 2. ad 16. et Quæst. de scientia Christi, q. 3. ad 8. — Isidor., VII. Etymolog. c. 4. n. 1: *Trinitas* appellata, quod fiat totum unum ex quibusdam tribus, quasi *trianitas*. — Superius pro *vero A illo*.

⁵ Vide supra q. 2. a. 1. fundam. 7.

⁶ Cfr. etiam I. Sent. d. 34. q. 1. — In principio solut. vocibus *intellectu vero A B E* interserunt *nominis*.

Distinctio.

Duplex respectivum.

Notandum.

Notandum.

10. Ad illud quod obiicitur, quod affirmatio et negatio non sunt vera de eodem et secundum idem; dicendum, quod non solummodo impedit contradictionem, quod aliqua dicantur de eodem *non secundum idem*, verum etiam, quod non dicantur *ad idem*. Et quia persona referri habet et comparari ad aliam, natura vero non: hinc est, quod aliquid potest attribui uni, quod non attribuitur alteri; nec tamen ex hoc sequitur, quod sit in eis compositio vel diversitas secundum essentiam vel *esse*; sufficit enim, quod sit solum secundum *se habere*¹.

11. Ad illud quod obiicitur, quod aut una persona omnino convenit cum alia, aut partim convenit, partim differt; dicendum, quod persona cum altera convenit secundum essentiam, differt autem secundum proprietatem; proprietatem autem illa comparata ad essentiam est tantum *modus essendi*, qui est idem quod essentia, secundum id *quod est*, quia essentia est ipsa proprietatem, differt autem secundum id *ad quod*; et quia compositio venit secundum id *in quo*, distinctio secundum id *ad quod*: ideo differentia, quae est inter proprietatem et essentiam, talis est, quae sufficit ad distinctionem, nullam tamen inducit compositionem.

12. Ad illud quod obiicitur, quod aut una persona communicat alii quidquid habet, aut non; dicendum, quod communicat ei quidquid habet *communicabile*, et hoc est essentia vel natura; *personalitas* autem sive respectus, qui est in persona illa, potius dicitur rationem distinguentis quam communicabilis; et ideo, licet hoc non communicet, perfecta tamen est ibi communicatio, quia cum communicatione manet salva distinctio.

13. Ad illud quod obiicitur, quod aut proprietatem personae est aliquid, aut nihil; dicendum, quod proprietatem personae, formaliter et proprie loquendo, est *ad aliquid*; et illud *ad aliquid* comparari habet et ad divinam essentiam et ad personam, quam distinguit, et ad personam, a qua distinguit. Per comparisonem ad personam, a qua distinguit, vere *res* est, quia realiter ab illa differt, sicut et realiter distinguitur per paternitatem Pater a Filio; per comparisonem autem ad personam, *in qua est*, seu etiam ad ipsam essentiam, *modus* tantum est, qui

non ponit aliquam compositionem circa Deum, quia, sicut prius ostensum fuit, non differt in Deo *esse* et *sic esse* sive *modus essendi*, sicut non differt « *vivere* et *beate vivere* ».

14. Ad illud quod obiicitur, quod proprietatem personae aut transit in substantiam, aut non; dicendum, quod relatio duplicem respectum, scilicet *ad subiectum in quo* et *ad extremum*² *ad quod*. Primo modo transit, sicut et alia genera, secundo modo manet. Et quia ipsa praeter alia genera dicitur comparationem ut ad alterum; hinc est, quod omnia dicuntur transire in substantiam, ipsa non transeunte, non quia ipsa aliquo modo dicitur *aliquid*, quod non sit essentia, sed quia competit sibi *ad aliquid* dici, ad quod essentia non habet dici nec referri. Unde absque dubio essentia est illud *ad*, sed non est illud, *ad quod* est illud *ad*; et ideo salva est ibi distinctio et nulla compositio.

15. Ad illud quod obiicitur, quod punctus propter suam simplicitatem suis relationibus nec componitur nec numeratur; dicendum, quod non est simile: quia relationes puncti sunt *ad extra*, sed relationes personales sunt *ad intra*; ideo, quamvis punctus possit dici principium et finis respectu diversarum linearum, nulla tamen hypostasis simul potest dici Pater et Filius, quia nulla potest sibi ipsi esse nascenti principium.

16. Ad illud quod obiicitur, quod prius est absolutum quam respectivum: ergo et distinctio secundum proprietatem absolutam prior, quam ea quae est secundum proprietatem respectivam; dicendum, quod illud non valet: quia omnis distinctio includit aliquem respectum³; et *praeterea*, distinctio illa, quae minus recedit a prima et summa unitate, illa quidem est prior; haec autem distinctio est illa, in qua non plurificatur unitas, et talis non potest esse essentialis, sed relata. Unde dici potest, vel quod ratio illa non con- aut quod propositio illa veritatem habet de respectivo, quod aliquam importat dependentiam. Hoc autem genus respectivi non ponitur circa distinctionem aeternarum personarum; et ideo non facit recedere a ratione simplicissimi, sicut nec a ratione primi et absolutissimi, sicut ex praehabitis elucescit.

QUESTIO IV.

Utrum trinitas stet cum summa infinitate.

Consequenter quaeritur, utrum trinitas stet cum summa infinitate; et circa hoc quaeruntur duo.

Primum est, utrum divinum esse sit infinitissimum.

Secundum est, utrum stent simul trinitas et summa infinitas.

¹ Cfr. supra q. 2. a. 2. ad 5.

² Ut docet August., XIII. Confess. c. 3. n. 4, supra pag. 68, nota 3. allatus. — De hac solut. vide I. Sent. d. 33. q. 2, ubi etiam seq. solut. exhibetur.

³ G terminum (sic etiam habetur I. Sent. d. 33. q. 2. in corp.). Inferius vocibus *ipsa non B* inseritur *tamen*.

⁴ Distinctio siquidem generatim est negatio unius respectu alterius; *distincta* enim dicimus quorum unum non est alterum.

ARTICULUS I.

Utrum divinum esse sit infinitissimum.

Quantum ad primum sic proceditur et ostenditur, quod divinum esse sit infinitissimum:

1. Primo per fidei confessionem in Symbolo ¹: **Fundameta.** « Immensus Pater, immensus Filius, immensus Spiritus sanctus, et tamen non tres immensi, sed unus immensus », ergo una est in eis immensitas: ergo ratione essentiae convenit eis.

2. Item, Damascenus ²: « Credendum est, unum Deum immortalem, aeternum, incircumscriptum »: si ergo ista non conveniunt nisi infinito simpliciter, patet etc.

3. Item, tertio Regum octavo ³: *Si caelum et caeli caelorum te cupere non possunt, quanto magis domus haec, quam aedificavi?* Si ergo esse Dei a nullo potest contineri et a nullo circumscribi, fatendum est, omnino habere rationem infiniti.

4. Item, Damascenus, libro primo, capitulo quarto ⁴: « Infinitus est Deus et incomprehensibilis, et hoc solum est eius comprehensibile, scilicet eius infinitas et incomprehensibilitas ».

5. Item, Augustinus, undecimo de Civitate Dei ⁵: « Omnis infinitas quodam ineffabili modo Deo finita est »; sed omne, cui infinita sunt finita, est simpliciter infinitum: si ergo divinum esse est huiusmodi, ergo habet omnimodam infinitatem.

6. Item, ratione: communis animi conceptio est ⁶, Deum esse quo nihil maius excogitari potest, nec a se nec ab alio; sed omni finito potest aliquid maius excogitari: ergo vere et proprie divinum esse habet conditionem infiniti.

7. Item, omni finito potest intelligi per duplicationem aliquid aequari; sed divino esse nihil potest aequari, quantumcumque intelligatur duplicari ⁷: ergo necesse est, divinum esse infinitum esse omnimoda infinitate.

8. Item, omne bonum finitum per additionem alicuius alterius boni habet multiplicari; sed sum-

mun bonum non potest multiplicari nec re nec intellectu per aliquid additum ⁸: ergo non est bonum finitum; et est finitum vel infinitum: ergo etc.

9. Item, idem est Dei entitas et aeternitas; sed aeternitas est infinita, quia caret principio et fine ⁹: ergo et entitas est infinita; sed si entitas est infinita, et esse: ergo a primo, esse divinum est omnino infinitum, etiam secundum se ipsum.

10. Item, idem est Deo posse et esse propter summam simplicitatem ¹⁰; sed divinum posse est infinitum, cum sit omnipotens et possit super extrema in infinitum distantia, ut patet in productione de nihilo: ergo divinum esse simpliciter est infinitum.

11. Item, posse et sapere Dei est infinitum, quia non est dare tot possibilia vel scibilia, quin possit plura: ergo pari ratione, cum Deus nunquam sit in tot creaturis, quin possit esse in pluribus; necesse est, quod divinum esse ut esse sit infinitum.

12. Item, Deus est causa rerum nobilissima secundum rationem efficiendi, exemplandi et finiendi; sed pro summa nobilitate sic est causa efficiens, quod ineffecta; sic exemplaris, quod inexemplata: ergo sic finiens, quod infinita: ergo sicut divinum esse est in effectum, ita et infinitum.

13. Item, principium omnis limitationis est materia vel aliquid materiale ¹¹; sed divinum esse, cum sit actus purus, est carens omni conditione materiae: ergo caret omni limitatione et finitate: ergo est infinitum simpliciter.

CONTRA: 1. Infinitum dicitur privative respectu **Ad opposi-** finiti, sicut iniustum respectu iusti; sed semper habitus, si vere habitus est, nobilior est privatione: ergo finiti conditio nobilior quam infiniti; sed quod nobilior est semper debet Deo attribui: ergo etc.

2. Item, in rebus creatis infinitas venit ex parte materiae, finitas vero ex parte formae; sed « Deus est forma absque materia », ut dicit Boethius ¹²: ergo

Distinctio opponitur identitati i. e. convenientiae rei cum se ipsa vel unitati plurium in entitate. Aristot., V. Metaph. text 16. (IV. c. 9.): Identitas unitas quaedam essentiae est aut plurium, aut cum ut pluribus utatur, ut puta cum dicat ipsum sibi ipsi idem; ut duobus enim ipso utitur.

¹ Athanasiano. — De hac quaest. vide I. Sent. d. 43. q. 1. et 2.

² Libr. I. de Fide orthod. c. 8. Textus originalis plura interserit.

³ Vers. 27: Si enim caelum etc.

⁴ Vide supra pag. 33, nota 10.

⁵ Cap. 18. Cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 1. in corp.

⁶ Boeth., in lib. Quomodo substantiae in eo, quod sint,

bonae sint etc., ait: Communis animi conceptio est enuntiatio, quam quisque probat auditum.

⁷ Cfr. infra pag. 81, nota 5. Augustini sententia.

⁸ Vide supra q. 3. a. 1. ad 4.

⁹ Richard. a S. Vict., II. de Trin. c. 4: Sempiternum namque esse videtur quod caret initio et fine; aeternum, quod caret utroque et omni mutabilitate; et quamvis forsitan neutrum sine altero invenitur, recte tamen... distinguitur.

¹⁰ Vide supra pag. 72, nota 3.

¹¹ Cfr. II. Sent. d. 3. p. 1. a. 4. q. 1. fundam. 3. — Minor ostensa est I. Sent. d. 19. p. II. q. 3.

¹² Libr. de Trin. c. 2: Divina substantia sine materia forma est. — De *maiori* cfr. tom. I. pag. 360, nota 5. — Inferius pro *finitissimum* AB *finitissimum*.

videtur, quod nihil omnino habeat de ratione infinitatis, sed quod sit finitissimum in se.

3. Item, nihil removetur vere ab aliquo, quod essentialiter convenit eidem; sed Deus est finis completens et terminans appetitum mentis nostrae¹: ergo nullo modo potest esse infinitum divinum *esse*, nec per abnegationem finis, ut est terminus, nec in quantum complementum.

4. Item, « finitum et infinitum sunt passiones quantitatis² »; sed in Deo non est ponere veram quantitatem, ergo nec veram infinitatem: si autem ponitur aliqua quantitas, haec est virtutis, quae respicit potentiam, non essentiam: ergo nihil est dicere essentiam infinitam.

5. Item, idem esse infinitum et immensum; sed immensum dicitur per recessum a mensura et a modo: ergo idem est infinitum et carens modo sive immoderatum; sed quod caret modo caret specie et pulcritudine: ergo cum hoc non competat divino *esse*, patet etc.

6. Item, omne infinitum dicitur per oppositionem ad minimum et per recessum ab eo; sed minimum est simplicissimum in unoquoque genere³: ergo infinitum dicit recessum a simplicitate. Sed divinum *esse* est simplicissimum: ergo non est infinitum.

7. Item, nullum infinitum finit, quia oppositum non est causa oppositi, et « nihil dicit alteri quod non habet⁴ »; sed Deus omnia finit tanquam finis perfectissimus: ergo Deus non est infinitus, ergo nec quantum ad *esse* nec quantum ad aliquid sui.

8. Item, nihil est infinitum simpliciter, quod est finitum summae veritati, quae iudicat de omnibus, prout sunt⁵; sed Deus est finitus sibi, alioquin se ipsum excederet: ergo divinum *esse* non est infinitum secundum rem: ergo etc.

9. Item, si Deus posset unum solum; ita quod non alia, divinum *posse*⁶ diceretur finitum: cum ergo consimilis sit ratio de *posse* et *esse*, et divinum *esse* non sit nisi unum solum; sequitur, quod divinum *esse* sit finitum.

10. Item, unitas est maxime finita in se, cum sit principium totius mensurationis secundum numerum⁷: si ergo divinum *esse* est unum, ergo mensuratum, ergo finitum.

11. Item, magis est finitum omne, quod est *hoc* et determinatum, quam omne, quod non est *hoc*,

sed commune et indeterminatum; sed *esse* commune, utpote *esse* universale, est finitum: ergo cum divinum *esse* sit proprium et determinatum, ipsum erit maxime finitum.

12. Item, omne, quod est separatum ab aliquo secundum locum, est finitum secundum existentiam localem: ergo pari ratione omne, quod est separatum secundum *esse*, est finitum secundum existentiam naturalem; sed divinum *esse* maxime separatum est ab omnibus secundum *esse*, cum hoc competat motori primo et completissimo⁸: ergo divinum *esse* finitum est secundum existentiam naturalem.

13. Item, in divinis illud est verum, quod propter summam simplicitatem quae dicuntur in abstracto dicuntur in concreto, et e converso: si ergo a fine dicitur aliquid *finitum*, et haec est vera et propria: Deus est finis; ergo et haec: Deus est finitus: ergo haec est falsa, quod sit infinitus.

14. Item, omne comprehensibile est finitum; sed omne simplex est comprehensibile: ergo omne simplex est finitum; sed divinum *esse* est simplex: ergo finitum. *Minor* probatur, quia omne, quod totum cognoscitur, comprehenditur; sed cum cognoscitur simplex, totum cognoscitur: cum non habeat partem et partem⁹, et necessario est finitum non solum in se, sed etiam nobis.

15. Item, aut *aliquid* Dei est finitum, aut *nihil*; si *nihil* Dei finitum: ergo cum a finito non cognoscatur aliquid nisi sub ratione finiti, nihil ergo Dei cognoscitur a nobis: ergo nunquam erimus beati. Sed hoc est inconveniens persequimus: ergo *aliquid* Dei est finitum. Aut ergo est dare ibi *aliquid* et *aliquid*, aut necesse est dicere, quod nihil Dei sit in se finitum¹⁰: ergo nulla ratione Deus dicendus est esse infinitus.

CONCLUSIO.

Divinum esse et posse, quia est summe simplex, est infinitum, quatenus infinitum abnegat terminum circa quantitatem virtutis.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod in quaestione, in qua est multiplicitas nominis, prins oportet secundum artem distinguere quam aliquid asserere vel negare¹¹. Intelligentium igitur, quod *infinitum* dicitur dupliciter, scilicet

¹ Vide IV. Sent. d. 49. p. 1. q. 4. seq.

² Averroes, in I. Phys. Aristot. text. 15. (c. 2.). Vide tom. I. pag. 768, nota 7.

³ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 42. et X. text. 3. seqq. (IV. c. 6. et IX. c. 1.).

⁴ Secundum Aristot., II. Elench. c. 3. (c. 22.). — De prima ratione addita, in qua voci *oppositi* A praemittit *sui*, cfr. supra pag. 44, nota 5.

⁵ Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 4. arg. 2. ad oppos.

⁶ Ita A E, alii *esse*.

⁷ Cfr. supra nota 3. loci Aristotelis.

⁸ Vide Aristot., XII. Metaph. text. 44. (XI. c. 7.), et Lib. de Causis, propos. 20: Causa prima regit res creatas omnes, praeter quod commisceatur cum eis.

⁹ Cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 6. arg. 9. ad oppos. — Mox pro *necessario* est D G H *necesse est esse*.

¹⁰ Ita B G, alii *perperam infinitum*.

¹¹ Aristot., II. Elench. c. 2. (c. 17.), praemisso, quod ad propositiones, quae vel aequivocationem vel amphibologiam

Notandum.

Infinitum
duplex.

cet *privative* et *negative*. Secundum quod dicitur *privative*, sic privat *actum* et relinquit *aptitudinem*; et hoc modo dicitur *infinītum* quod est *natum finiri*, non tamen est finitum, et sic sonat in incompletione. — Secundum autem quod dicitur *negative*, sic *simpliciter removet finem* sive finitatem; sed hoc dupliciter habet intelligi secundum duplicem acceptionem *finis*. Dicitur enim *finis-terminus*, *finis-complementum*; et ideo *infinītum* dicitur dupliciter: vel per abnegationem *finis-complementi*, et sic malum dicitur *infinītum*¹; vel per abnegationem *finis-termini*, et hoc dupliciter potest esse secundum duplicem *terminum*. Est enim terminus secundum *quantitatem materialem*, et est terminus secundum *quantitatem spirituales*; prima dicitur *quantitas motis*, secunda *quantitas virtutis*. *Infinītum* igitur per abnegationem *termini circa quantitatem motis* semper dicit aliquam incompletionem aliquo modo, vel actu, vel potentia, quia dicit recessum a simplicitate. Talis enim quantitas non simul stat cum simplicitate in eodem et secundum idem, et tale *infinītum* nunquam est actu, sed solum potentia, actu autem finitum². *Infinītum* vero per abnegationem *termini circa quantitatem virtutis* non dicit aliquam imperfectiorem, sed summam perfectionem, quia non repugnat simplicitati, immo non potest esse nisi in summe simplici; et tali modo Scripturae auctoritas et fidei confessio ponunt *infinītatem* sive immensitatem in ipso Deo simplicissimo.

Divinum igitur *esse* eo ipso est *infinītum*, quod est *summe simplex* et *simpliciter summum*. — Quia enim est *summe simplex*, ideo unitum est *summe in se* et in suo *posse*; et quia *summe in se* unitissimum, ideo nihil habet contrahens, nihil limitans, nihil determinans et nihil claudens in genere, ac per hoc extra omnia et supra omnia³. — Quia *rursus* unitissimum est respectu *posse*, ideo idem est in eo omnino *esse* et *posse*, et ideo, ubicumque est *sum esse*, et *sum posse*; et ubi est *esse*, est centrum et origo et fons ipsius *posse*; et ubi est fons et origo et centrum ipsius *posse*, semper ultra potest; et ideo,

ubicumque potest, semper amplius et ultra potest, ac per hoc *posse* et simul *esse* necesse est *infinītatem* habere. Cui concordat illud de Cansis⁴: « Omnis virtus unita plus est *infinita* » etc. Non ergo haec *infinitas* simplicitati repugnat, immo est ei consona mirabili et inseparabili concordia.

Amplius, quia *simpliciter summum*, necesse est esse omnino immensum. Hoc ipso nihil potest ei *aequari*, nec intensione nec duplicatione, sicut dicit Augustinus in libro octavo⁵ de Trinitate; et necesse est, ipsum habere in se *infinītatem* nobilitatem et bonitatem; cum bonum finitum, quantumcumque sit, per duplicationem finitorum aliquoties contingat et reddi et aequari, ut dicit. — Quia etiam *simpliciter summum*, nihil potest *maius*, nihil *melius* esse nec excogitari. Omni autem finito potest supergredi aestimatio; si enim intelligitur habere terminum, intelligitur ultra illud aliquid saltem cogitari posse. Ac per hoc, si divinum *esse*, quia summe simplex est, pariter est *simpliciter summum*; necesse est consequenter, ipsum dicere *omnino infinītum*, ut rationes concludunt. Non enim est dare, quod sit finitum *essentia* et *infinītum potentia*, ut aliqui dixerunt⁶; haec enim in Deo omnino unum sunt, et *infinitas* in uno necessario ponit et claudit *infinītatem* in alio, cum ad nihil possit se extendere nunc sine alio. — Et *rursus*, cum in spiritualibus *idem* sit *maius* et *melius*; cum aequalis bonitatis sit *essentia* et *potentia*, necessario et aequalis erit *infinitas*.

Ex hoc verbo possumus manducari ad intelligendum, quomodo simplicitas non repugnat immensitati. Si enim, ut dicit Augustinus⁷, « idem est ibi *maius* et *melius* »; sicut potest intelligi, quod summe simplex sit *optimum*, ita potest et *maximum*; sicut etiam intelligi potest, quod summe simplex sit *summe potens*, sic intelligi potest, quod sit *simplicissimum* et *infinītissimum*; sicut intelligi potest, quod sit omnibus praesens per *potentiam*, et per *essentiam*; et sicut omnia comparata ad divinam *potentiam* quasi nihil possunt, sic omnia comparata ad *essentiam* quasi minimum sunt. — Unde respectu divini *esse* mundus iste

continent, respondendum sit *dividendo*, subinde ait: Manifestum, quoniam nulli eorum quae aequivoca sunt, convenit *respondere simpliciter*. Cir. I. Sent. d. 6. dub. 1, ubi haec sententia Philosopho tribuitur. — Verba S. Bonav. *Ad praedictorum intelligentiam usque in ipso Deo simplicissimo* tom. I. pag. 769f. nota 7. iam exhibuimus ex cod. M (qui est in bibliotheca Montis-Cassini) tanquam additamentum; ex quo novum arg. insinuat pro genuitate huius quaestionis. Cir. etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 6. m. 1.

¹ Cir. tom. II. pag. 814, nota 4. — De quantitate *motis* et *virtutis* vide supra pag. 35, nota 2.

² Vide Aristot., III. Phys. text. 56. seqq. (c. 6).

³ Gregor., II. Moral. c. 12. n. 20; Quia enim ipse manet intra omnia, ipse extra omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia; et superior est per potentiam et inferior per sustentationem, exterior per magnitudinem et interior per subtilitatem. S. Bonav. — Tom. V.

Conclusio 2.

Coordinatio secundum Corollarium 1.

Corollarium 2.

Corollarium 3.

Corollarium 4.

tem; sursum regens, deorsum continens; extra circumdans, interior penetrans; nec alia ex parte superior, alia inferior... sed unum idemque totus ubique praesidendo sustinens, sustinendo praesidens etc.

⁴ Propos. 17.

⁵ Cap. 2. n. 3: Non est enim certe [Deus] nec terra nec caelum... Nec si augeas imaginatione cogitationis lucem solis, quantum potes, sive qui sit maior, sive quo sit clarior, milles tantum aut innumerabiliter, neque hoc est Deus. Nec sicut cogitantur Angeli... nec si omnes, cum sint *millia millium* [Dan. 7, 40. et Apoc. 5, 11.], in unum collati unus flant, nec tale aliquid Deus est... Ecce vide, si potes, o anima... Deus veritas est. — Possuimus in libro octavo, quod DEG omittunt et pro quo AB in libro primo.

⁶ Vide I. Sent. d. 43. q. 2. in corp.

⁷ Libr. VI. de Trin. c. 8. n. 9. Cir. supra pag. 75, nota 4.

totus est sicut quid minimum. Et hoc est quod dicitur Sapientiae undecimo¹: *Quoniam sicut momentum staterae, sic est ante le orbis terrarum, et sicut gutta roris antehucani, quae descendit in terram; et Isaiae quadragesimo: Ecce gentes quasi stilla stultae et quasi momentum staterae reputatae sunt; et post: Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo et quasi nihilum et inane reputatae sunt.* — Concedendum est igitur, quod non solum divinum posse, immo etiam divinum esse infinitum est, sicut ostendunt rationes ad hanc partem inductae.

1. Ad illud quod obiicitur, quod *infinitum* dicitur privative; dicendum, quod, sicut iam dictum est, licet *infinitum* in creatura dicat privationem respectu finiti secundum rem² et modum dicendi; tamen, prout ponitur in *Deo*, verissimam dicit positionem secundum rem, et maiorem, quam hoc quod est finitum, dicit completionem; non enim dicitur per privationem complementi, sicut iam patuit, sed per privationem limitationis et coarctationis, quae defectum dicunt a statu perfectissimi complementi. Et ideo illa ratio non concludit.

2. Ad illud autem quod obiicitur, quod infinitas venit ex parte materiae; dicendum, quod illud est verum, secundum quod infinitas fundatur super quantitatem *motus*, quae quidem trahit originem ex parte principii materialis; secus autem est, quando fundatur supra quantitatem *virtutis*, quia virtus activa originem trahit a forma; hoc autem modo ponitur infinitas in *Deo*, non modo praemisso. Et ideo non procedit illa obiectio³.

3. Ad illud quod obiicitur, quod *Deus* est finis, ergo non est infinitus; dicendum, quod *Deus* est finis *sciens*, non finis *finitus*, quia finis est non terminus rei intra, sed ut omnem appetitum rei beatificabilis terminans: non ergo opponitur infinitas fini *sciendi*, sed solum fini *finito* ut termino intrinseco. Et ideo non procedit illa obiectio.

4. Ad illud quod obiicitur, quod finitum et infinitum sunt passiones quantitatis; dicendum, quod licet in *Deo* non sit quantitas *motus*, est tamen quantitas *virtutis*; haec autem quantitas *virtutis* non solum attenditur in potentia operante extra, sed etiam quantitas *virtutis* dicitur excellentia valoris sive in absolutis, sive in respectivis; unde circa omne illud

potest poni, circa quod ponitur gradus excellentiae respectu alterius; tale autem est non solum divinum posse, verum etiam divinum esse. Et ideo ratio infinitatis utriusque competere habet⁴.

5. Ad illud quod obiicitur, quod infinitum et immensum dicunt recessum a medio et a modo; dicendum, quod in natura limitata recessus a modo et medio defectum dicit; sed in natura, quae est supra omnem limitem coarctantem, nullum prorsus dicit defectum: quia, secundum Augustinum⁵, « *Deus* est modus sine modo »; quod quidem dicitur, quia sua immensitas est sibi modus, quae nullius mensurae limitibus coarctatur; et hoc modo carentia modi non inducit carentiam speciei seu pulcritudinis, sed potius excellentiam utriusque.

6. Ad illud quod obiicitur, quod infinitum dicitur per oppositionem ad minimum; dicendum, quod verum est de infinito fundato super quantitatem repugnantem simplicitati, sicut est quantitas *motus*, non autem de eo quod fundatur super quantitatem *virtutis*, quia hoc summe consonat, sicut dictum est.

7. Ad illud quod obiicitur, quod nullum infinitum finit; dicendum, quod infinitum, secundum quod privat rationem complementi, non finit finitate complementi; infinitum, etiam secundum quod privat rationem termini, non finit ut terminus intra, finire tamen potest ut *completus et beatificans*; quia appetitus rei beatificabilis nunquam quietatur nisi in re, quae habet bonitatem immensam, ubi nihil potest appetere ultra⁶.

8. Ad illud quod obiicitur, quod nihil est infinitum, quod est finitum summae veritati; dicendum, quod *aliquid esse finitum summae veritati* dupliciter potest intelligi: uno modo, quia summa veritas iudicat, illud esse finitum summae veritati, et hoc modo habet propositio illa veritatem; alio modo, quia non excedit summae veritatis iudicium, quod quia in se immensum est, omnem immensitatem in se comprehendere potest; et hoc modo non sequitur, quod illud quod est finitum sibi, sit finitum simpliciter, immo est ibi sophisma secundum quid et simpliciter⁷.

9. Ad illud quod obiicitur, quod si *Deus* posset unum solum, ita quod non alia, divinum posse diceretur finitum; dicendum, quod non est simile: quia potentia est ad extra et ad effectus creatos, qui

¹ Vers. 23. Vulgata bis *tanquam* pro *sicut*. — Seq. locus est Isai. 40, 15, et 47. In fine ultimi loci Vulgata addit *et*. — De praesentia per *essentiam* et *potentiam* cfr. I. Sent. d. 37. p. I. a. 3. q. 2.

² D *secundum* esse.

³ Cfr. I. Sent. d. 49. p. II. q. 3. ad 4.

⁴ Vide I. Sent. d. 43. q. 2. ad 4.

⁵ Libr. de Natura boni, c. 3: *Deus* itaque supra omnem creaturam modum est, supra omnem speciem, supra omnem ordinem; nec spatiis locorum supra est, sed ineffabili et singulari potentia, a quo omnis modus, omnis species, omnis ordo. Ibid. c. 22: *Deus* autem nec modum habere dicendus est, ne finis eius dici putetur. Nec ideo tamen *immoderatus*

est, a quo modus omnibus tribuitur rebus, ut aliquo modo esse possint. Nec rursus *moderatum* oportet dici Deum, tanquam ab aliquo modum acceperit. Si autem dicamus eum *summum modum*, forte aliquid dicimus, si tamen in eo quod dicitur *summum modum* intelligamus summum bonum. Omnis enim modus, in quantum modus est, bonus est etc. Cfr. etiam supra pag. 45, nota 3, quae fusius exponitur IV. de Gen. ad lit. c. 3. n. 7. seq.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 43. q. 2. ad 4. Ibid. ad 3. et 2. insinuantur duae seqq. solut. — DH ut nihil possit appetere ultra.

⁷ Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 4. ad 2. et I. Sent. d. 49. p. I. q. 1. ad 3. — De fallacia secundum quid et simpliciter vide tom. III. pag. 258, nota 2.

finiti sunt; unde si non posset nisi in unum solum, sequeretur, quod potentia eius non extenderetur¹ nisi ad finitum, ac per hoc, quod esset finita. Serus autem est de divino *esse*, quia illud absolutum est et quasi *ad intra*; et licet sit unum solum, illud tamen unum immensum est, tum quia illud *esse* nullam habet intra se limitationem, tum quia est fons omnis *esse*, tum quia nihil potest esse sine divino *esse*. Unde quia divina *essentia* in omnibus est, sicut divina *potentia*, et si per impossibile ponerentur infinita esse, Deus in omnibus illis esset: hinc est, quod divinum *esse* infinitatem habet in se, sicut et *posse*.

10. Ad illud quod obicitur, quod unitas est maxime finita etc.; dicendum, quod illud habet veritatem de illa unitate, quae constitutionem rei sive numeri intrat ad modum *partis*, *termini* vel *complementi*; et haec est unitas aggregabilis, quae iuncta cum alia inducit numerositatem maiorem, et talis originem trahit a limitatione, quam forma attribuit ipsi materiae: et ideo ipsa est principium mensurandi in genere quantitatis discretae². Sed non talis est unitas divina: quia ipsa nec constitutionem alterius partis intrare potest, cum sit perfectissima, nec aliunde trahit originem, cum sit prima; ideo nec limitata est nec mensurata, sed potius immensa, quia nec *coarctans* nec *coarctata*, nec ab alio nec a se ipsa.

11. Ad illud quod obicitur, quod magis est finitum quod est *hoc*; dicendum, quod *hoc aliquid* proprie dicitur per distinctionem ab eo quod est *quale quid*³; et illud est *hic et nunc*, quia contractionem habet loci et temporis. Ad individuationem enim rei existentis in genere necessario concomitantur accidentales proprietates, quarum collectionem in alio non est reperire. Non sic autem est de divino *esse*; licet enim divinum *esse* dicatur *hoc* propter summam completionem et discretionem ab omni alio *esse*, ipsum tamen non est *in genere*; ideo nec dicitur *feri hoc* per contractionem sive per additionem vel materiae, vel proprietatis essentialis, vel accidentalis; et ideo sic est *hoc*, quod non contrahitur

ad *hic et nunc*, sed est *semper et ubique* multo excellentius quam aliquid universale, quod ab *esse* particulari dependet et ratione illius aliquam admittit contractionem. Et ideo, licet *esse* universale sit finitum, tamen nihil impedit, quin divinum *esse* sit infinitum.

12. Ad illud quod obicitur, quod omne, quod est separatum ab aliquo secundum locum, est finitum; dicendum, quod non est simile: quia quod separatur ab aliquo secundum *locum*, sic separatur ab eo, quod non est in illo, et ideo hoc ipso contractum et limitatum et finitum est; quod autem separatur secundum *differentiam essentialem* ab aliquo, nihilominus potest esse in illo; sicut Deus essentialiter distinguitur a creatura, nihilominus tamen in omni creatura est potentialiter, praesentialiter et essentialiter; et ideo ex tali modo separationis formarum non potest inferri finitas et limitatio, sicut ex modo separationis secundum situm⁴.

13. Ad illud quod obicitur, quod in divinis abstracta dicuntur concrete, et e converso; dicendum, quod abstractum eius quod est finitum, quod dicitur concrete, est *finitas*, non *finis*; nam *concretum* sumtum a fine non dicitur *finitum*, sed *finiens*, sicut *finitum* dicitur a finitate; et ideo ratio illa non valet.

14. Ad illud quod obicitur, quod omne comprehensibile finitum; dicendum, quod divinum *esse* non est comprehensibile virtuti finitae, licet sit simplex⁵, pro eo quod simplicitas et immensitas radicantur super idem in eo quod habet infinitatem secundum *quantitatem virtualem*, sicut prius ostensum est; et ideo, sicut non potest cognosci secundum partem et partem, quia est summe simplex; sic nec potest totaliter comprehendi propter summam immensitatem.

15. Ad illud quod ultimo obicitur, quod aut aliquid Dei est finitum, aut nihil; dicendum, quod quidquid est Dei tanquam in Deo existens — cum sit ipse Deus, non pars Dei — necessario tenet rationem infiniti; quia tamen « omne, quod recipitur in aliquid, non recipitur per modum recepti, sed per modum recipientis⁶ », et virtus creati intellectus finita

Duplex unitas.

Duplex separatio.

Notandum.

Notandum ratio.

Quid sit hoc aliquid.

Quo sensu de Deo dicatur.

¹ Ita A G, alii *egrederetur*.

² Aristot., de Praedicam. c. de Quanto: Est autem [quantum] discretum quidem, ut numerus et oratio; continuum vero, ut linea... Partium etenim numeri nullus est communis terminus, ad quem copulantur partes eius; ut quinque, si sunt denarii partes, ad nullum terminum commuene copulantur quinque, sed semper discreta sunt... Linea vero continua est; est enim sumere communem terminum punctum, ad quem partes eius copulantur etc. Cf. I. Sent. d. 49. p. II. q. 4.

³ Aristot., de Praedicam. c. de Substantia: In primis igitur substantiis [i. e. singularibus] indubitabile et verum est, quod *hoc aliquid* significant; individuum enim et unum numero est quod significatur. In secundis vero substantiis [i. e. speciebus vel generibus] videtur quidem similiter propter appellationis figuram *hoc aliquid* significare, quando quis dixerit hominem vel animal; non tamen verum est, sed magis *quale ali-*

quid significant... non autem simpliciter *quale quid*... quemadmodum album... *qualem* enim quandam *substantiam* significant. — Subinde respiciunt proprietates singularis sive individui per oppositionem ad *universale*, de quo Aristot., I. Poster. c. 24. (c. 31.) ait: Neque enim *hoc aliquid* est neque *nunc*; neque *ubi*; neque enim utique esset universale; quod enim semper est et ubique universale dicimus esse. Cf. Boeth., de Trin. c. 1. — Definitionem individui a Porphyrio datam vide supra pag. 75, nota 8. — Quod Deus non sit in determinato genere, ostensum est I. Sent. d. 8. p. II. q. 4. — Inferius cum E posuimus *concomitantur*, alii *comunicantur* A *comitantur*. Deinde pro *sive per* A B *nec per*.

⁴ Cf. I. Sent. d. 37. p. II. a. 1. q. 4.

⁵ Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 6.

⁶ Cf. Lib. de Causis, propos. 40. 20. 24, et supra pag. 41, nota 2.

est: hinc est, quod cognoscit ipsum finite, et ex hoc ipso in ipso beatificari habet. Nec tamen iste intellectus falsus est, quia modum finitatis ponit *circa se cognoscentem* et circa suam cognitionem, non autem

circa *Deum cognitum*, cum ipsum intelligat infinitum, licet minime comprehendere valeat infinitatem ipsius, sicut in quaestione de comprehensione animae Christi¹ plenus fuit ostensum.

ARTICULUS II.

Utrum possint stare simul trinitas et infinitas.

Deinde quaeritur, utrum possint simul stare trinitas et infinitas sive immensitas². Et quod sint impossibiles, videtur sic.

1. Quia creatura est finita, quidquid est in ea est finitum: ergo cum divinum *esse* sit immensum, quidquid est in eo est actu infinitum; sed in divinis est numerus sive pluralitas personarum: ergo necesse est, quod se protendat ad infinitatem: non ergo stat in trinitate.

2. Item, cum sit duplex infinitas, scilicet *virtualis* et *numeralis*³, impossibile est, divinum *esse* carere infinitate *virtutis*: ergo pari ratione, si in Deo ponimus veram pluralitatem, sicut et veram virtutem; ergo necesse est, ipsam habere infinitatem.

3. Item, virtus omnino infinita, cum emanat secundum omnem modum suae potestatis et infinitatis, emanat infinite per omnem modum⁴; sed divina virtus est sic infinita et secundum omnem modum suae infinitatis emanat in productione personarum: ergo idem quod prius.

4. Item, persona producens duas aut *potest* plures producere, aut *non potest*. Si *non potest*: ergo producendo amittit *posse*; si vero *potest*: ergo aut non est summae liberalitatis, aut necesse est producere ita, quod non sit stare.

5. Item, si lux solis esset immensa, generaret ex se infinitos splendores: ergo cum lux aeterna sit immensa, et splendor ex ipsa procedens sit vera persona⁵; necesse est, ibi esse personarum infinitatem: ergo non stant simul trinitas et infinitas.

6. Item, aut productio personarum *attestatur virtuti*, aut *non*. Si *non*: ergo non debet poni in summe virtuoso; si *sic*: ergo maior plurificatio maiori virtuti, et maxima maximae, et infinita infinitae: non ergo stat trinitas cum infinitate.

7. Item, si divina virtus esset in sua omnimoda actualitate respectu productionis creaturarum, necesse esset, ipsam producere infinitas creaturas: ergo cum sic sit respectu personarum, necesse est, si est infinita, quod producat infinitas personas.

8. Item, quia divinus intellectus est infinitus, necesse est, ipsum intelligere infinita: ergo cum divinum *dicere* sit infinitum, necesse est, quod dicat infinita; sed quot sunt dicta, tot sunt verba; quot verba, tot personae: ergo infinitae.

9. Item, ad hoc quod intellectus sit perfectus, non sufficit, quod intelligat se, sed etiam, quod intelligat se intelligere: ergo ad hoc, quod intellectus sit infinitae completionis; necesse est, quod super se reflectatur infinitis reflexionibus; sed intelligendo se generat verbum: ergo secunda reflexione secundum verbum, et sic in infinitum: ergo si est ponere in Deo infinitatem, non ergo trinitatem.

10. Item, aut Deus *potest* plures tribus personis intelligere, aut *non potest*. Si *non potest*: ergo intellectus eius finitus est et limitatus; si *potest* plures intelligere; sed nihil intelligitur, quod non sit aliquo modo vel in se vel in suo principio proximo vel remoto: ergo necesse est, aut divinum *intelligere* limitatum esse, aut plures tribus personis ponere circa divinum *esse*, vel actualiter, vel potentialiter.

CONTRA: 1. Summa immensitas non tollit summam perfectionem virtutis producentis, nec per modum naturae, nec per modum voluntatis seu liberalitatis⁶, igitur nec summam perfectionem productionis; sed perfectio productionis necessario requirit statum sicut a parte principii, ita a parte termini; sed non esset status, si procederet in infinitum: ergo summa infinitas *esse* divini non ponit infinitatem in personis.

2. Item, infinitas in Deo non tollit perfectionem ordinis — non enim sequitur, quodsi Deus est infinitus, quod propter hoc sit inordinatus — sed ordo perfectionis necessario ponit primum, medium et ultimum⁷; ubi autem haec sunt, non est innumerabilitas, sed tantum trinitas: ergo etc.

3. Item, infinitas in Deo non tollit perfectionem connexionis, hoc enim facit ad summam dilectionem; sed connexio perfecta non potest esse, nisi una persona immediate procedat ab alia, alioquin non est

¹ Quaest. de scientia Christi, q. 6.

² De hac quaest. cfr. I. Sent. d. 2. q. 3. et 4.

³ Vide supra pag. 35, nota 2.

⁴ In I. Sent. d. 2. q. 3. arg. 3. ad oppos. dicitur: non tantum producit infinitum *intensive*, sed etiam *extensive*. — Pro *potestatis* G *possibilitatis*, omisso et *infinitatis*.

⁵ Hebr. 1, 3: [Qui Filius] cum sit splendor gloriae et figura substantiae eius etc.

⁶ De hoc duplici modo productionis cfr. tom. I. pag. 56, nota 6, et de *statu* in productione vide supra pag. 12, nota 9.

⁷ Cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 1. ad 6. — De ratione addita *maiori* vide supra pag. 82, nota 5.

germanitas summa; sed haec non procedit ultra ternarium¹; ergo etc.

4. Item, immensitas in Deo non tollit perfectionem beatitudinis; sed cuiuslibet personae cognitio est de essentia beatitudinis²; ergo si creatura non potest simul et semel cognoscere personas infinitas, impossibile est, aliquam animam nunquam in Deo esse beatam: si ergo stat immensitas cum beatitudinis perfectione, stat cum personarum pluralitate. Sed nulla pluralitas magis competit animae beatificabili quam trinitas: ergo etc.

5. Item, infinitas divini esse non excludit unitatem essentiae; est enim Deus unus et immensus: si ergo magis recedit ab immensitate unitas quam pluralitas quantumcumque parva; si immensitas potest stare cum unitate, multo magis potest stare cum trinitate.

6. Item, immensitas³ divini esse non excludit simplicitatem naturae: si ergo plus repugnat immensitati omnimoda simplicitas quam quantumcumque pluralitas; si infinitas stat cum simplicitate, multo fortius stabit cum trinitate.

7. Item, infinitas divini esse non excludit proprietatem personae, ergo nec veram distinctionem earundem: ergo non ponit confusionem; sed ubi numerositas infinita, ibi confusio; ubi confusio, ibi indistinctio: quodsi hoc non est ponere in esse divino, stat ergo personarum pluralitas in numero finito: ergo trinitati infinitas non repugnat in Deo.

8. Item, infinitas divini esse non excludit causalitatem secundum triplex genus causae, scilicet efficientis, formalis et finalis; nec ponit plures modos causalitatis in Deo infinitas, quae est in ipso: ergo si potest stare cum triplici genere causae, potest etiam pariter stare cum trinitate personae, maxime cum sit correspondentia horum ad invicem secundum appropriationem potentiae, sapientiae et bonitatis, quae respondent tribus personis et triplici modo causandi⁴.

9. Item, infinitas divini esse non excludit conformitatem Creatoris et creaturae secundum duplicem representationem, scilicet vestigii et imaginis: si ergo in imagine fit representatio distinctionis et originis divinarum personarum, secundum correspondentiam personarum; si in Trinitate essent infinitae personae, deberent in imagine esse infinitae; quodsi hoc est impossibile, restat, quod trinitas personarum non repugnat immensitati divinae⁵.

10. Item, immensitas divini esse non excludit habitationem Dei in mente per Spiritum sancti dona-

tionem⁶; sed si infinitae essent personae producentes et productae; cum quaelibet persona producens mittat et donet productam, tunc ergo in unius animae gratificatione necesse esset, quod incidere infinitae personae inter animam gratificatam et personam primo mittentem seu gratificantem. Si ergo non contingit infinita pertransire, impossibile esset, quod anima per gratificationem in primum principium rediret, si esset infinitas personarum: cum ergo immensitas Dei stet cum inhabitatione gratiae, in qua Filius, qui est imago Patris, per Spiritum sancti donum et nexum nos reducit ad Patrem; stat igitur ipsa immensitas circa esse divinum cum trinitate personarum.

CONCLUSIO.

In Deo simul stat summa infinitas cum personarum trinitate.

RESPONDEO: Dicendum, quod absque dubio si- Conclusio.
mul stant in Deo summa infinitas et personarum pluralitas; et hoc patet sic.

Infinitas ponitur in Deo non per defectum, sed Ratio 1.
per excessum, excessum, inquam, non *superfluitatis*, sed *perfectionis* et nobilitatis⁷. Quia igitur infinitas in Deo non ponit superfluitatem vel diminutionem, sed summam perfectionem; ideo in emanatione divinarum personarum est ponere immensitatem quantum ad *producentem* et *productum* et *producenti modum*, non autem infinitatem quantum ad *numerum*. Si enim infinitae secundum *numerum* essent personae in divinis, haec infinitas necessario induceret *defectum*, aut *superfluitatem*. Cum enim sint Ratio 2.
duo modi nobiles emanandi, per modum *naturae* et per modum *liberalitatis*⁸; aut duae personae his modis emanantes non perfecte caperent totam producentis virtutis immensitatem, et ita essent *imperfectae*; aut si caperent, aliae *superabundarent*. Quodsi in divino *esse*, eo ipso quod immensum est, impossibile est, aliquid esse superfluum aut diminutum: necesse est ponere Deum trinum et immensum.

Rursus, quia infinitas divini esse ponit immensitatem ex parte *producentis* et *producti* et *modi producendi*; sicut divinum *esse*, quia immensum, non potest esse geminatum, sed unum solum, ita necesse est, in divinis unam solum esse paternitatem, unam solum filiationem, unam solum processionem, et ita unum solum Patrem, unum solum Filium, unum solum Spiritum sanctum; ac per hoc necesse

¹ Secundum Richard. a S. Viet., IV. de Trin. c. 2. seqq.

² Cum tota bonitas, ut dicit S. Bonav., I. Sent. d. 2. q. 3. fundam. 4, quae est substantiale praemium, sit in qualibet personarum. — Ibid. q. 4. fundam. 1. et in corp. ostenditur, quod ad *beatitudinem* divinarum tres personae requiruntur, et quod secundum trinitatem imaginis [animae] summa attenditur creaturae perfectio, scilicet beatitudo. Cfr. infra fundam. 9.

³ DGH *infinitas*.

⁴ De quo vide I. Sent. d. 3. p. 1. dub. 3. seq. et d. 34. q. 3.

⁵ D *restat, quod infinitas personarum repugnat immensitati divinae*.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 14. a. 2. q. 1. — Quod infinitum sit im-
pertransibile, iam occurrit supra pag. 4, nota 2. et pag. 5,
nota 7. — Inferius pro *inciderent G. interciderent*.

⁷ Vide quaest. praeced.

⁸ Cfr. tom. I. pag. 56, nota 6.

est ponere Deum immensum et trinum. Sicut autem, si plures essent dii, neuter haberet in se totius immensitatem divinitatis, immo partem omnipotentiae et nobilitatis; ita si plures patres, neuter haberet immensitatem paternitatis; si plures filii, nullus immensitatem filiationis, sed secundum partem. Si enim quilibet haberet totam paternitatis plenitudinem et immensitatem, non posset esse in eis nisi una paternitas, sicut in pluribus personis non potest esse nisi una deitas. Restat igitur, quodsi in divino esse vera est infinitas et vera pluralitas, ut pluralitas per infinitatem protendi non valeat ultra trinitatem, secundum quod asserit pia fides.

Postremo, quia illa infinitas dicit completionem omnimodam, hinc est, quod non excludit perfectionem virtutis, ordinis, connexionis, beatitudinis, repraesentationis et inhabitationis. Et quoniam haec omnia trinitatem necessario dant intelligi in tribus personis, sicut patet ex prius obiectis¹; manifestum est, quod summa immensitas in nullo repugnat, sed consonat cum trinitate aeterna. — Et ideo concedendae sunt rationes ad partem istam.

1. Ad illud quod obiicitur in contrarium, quod sicut in creatura, quia finita, quidquid est ibi est finitum, ita debet esse in Deo, quod quidquid est in ipso ratione infinitatis debet esse infinitum; dicendum, quod, sicut iam tactum est, divino esse competit infinitas *virtutis* et *dignitatis*, non *molis* seu *numerositatis*; et talis infinitas reperitur tam in essentia quam in personis, sive producentibus, sive productis, sive in se ipsis, sive in emanationibus suis; quod totum reperitur perfecte et integre in tribus personis: et ideo non oportet, eas ad infinitatem numerositatis protendi ratione infinitatis esse divini².

2. Ad illud quod obiicitur, quod Deus non potest carere infinitate virtutis etc.; dicendum, quod non est simile de hac infinitate et de illa: quia, cum magnitudo *virtutis* dicat potius accessum ad simplicitatem quam recessum, multitudo vero *numerositatis* dicat recessum ab uno et simplici; et Deus et divinum esse sic sit immensum, quod simul cum hoc est simplex et summe unum: hinc est, quod competit sibi infinitas *virtutis*, non autem *numerositatis*³ personalis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod virtus omnino infinita, cum secundum omnem modum potestatis emanat infinite, per omnem modum se diffundit; dicendum, quod cum simul maneat in Deo perfectio cum infinitate, illud veritatem habet de omni modo emanationis et diffusionis, qui competit perfectioni summae; hoc autem est secundum duplicem modum

producenti perfectum, scilicet naturae et liberalitatis, quorum utrumque necesse est esse unicum in se ipso, non geminatum nec bis nec ter, nedum procedat in infinitum, quia⁴ hoc induceret superabundantiam et defectum, sicut in praecedentibus fuit ostensum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod persona producat duas, aut potest plures producere, aut non; dicendum, quod *non posse ultra illas duas producere* non dicit potentiae defectum, sed potius complementum: quia in illis duabus productionibus virtus productiva perfectissime et infinitissime se manifestat tum quantum ad immensitatem personarum productarum, tum quantum ad actualitatem ipsarum productionum; quia eodem modo et non aliter virtus generativa et spirativa in Patre actualitatem habet in generando et spirando, per quem modum habuit ab aeterno. Sicut enim splendor continue manet a sole, sic Filius, qui est *splendor Patris*⁵, immo multo excellentius continue manet a Patre.

5. 6. Ad illud quod obiicitur, quod si lux solis esset immensa, generaret ex se infinitos splendores; dicendum, quod non est simile: quia splendor manens a sole nec est omnino perfectus nec aequatur suae origini; et ideo non capit intra se ex unica productione totam virtutem et claritatem lucis irradiativae, immo secundum gradus approximationis et elongationis secundum plus et minus sapit et capit de plenitudine lucis fontalis. Secus autem est in Filio, qui est verbum Patris et splendor perfectissimus, per omnia Patri aequalis, accipiens a Patre totum, quod Pater habet intra se: et ideo, sicut infinitas lucis aeternae non tollit adaequationem cum splendore aeterno ab ipsa emanante, sic non introducit infinitam splendorum multiplicationem, cum unicus splendor totam illam immensitatem capiat intra se⁶.

7. Ad illud quod obiicitur, quodsi divina virtus esset in omnimoda sua actualitate respectu creaturarum, quod produceret infinitas etc.; dicendum, quod non est simile, duplici ratione: tum quia creatura finita est, et ideo nulla ex aequo respondet virtuti producenti; tum quia creatura essentialiter distinguitur a producente, et etiam ab aliis creaturis secundum distinctionem in suis principiis intrinsecis et accidentibus coaffixis; non sic autem est in divinis personis, tum quia producta est infinita, sicut producat, tum quia non distinguuntur essentia, sed origine⁷: et ideo, cum duae tantum sint origines distinctae et distinctivae, duae tantum sunt et intelligi possunt personae emanantes, in quibus sufficientissime relucet immensitas virtutis fontalis productivae.

¹ Scilicet in fundamentis.

² Cfr. quaest. praeced. et I. Sent. d. 2. q. 3. ad 1, ubi etiam (in corp. et ad 3. 4.) tres seqq. solutiones insinuatur.

³ Ita A B, alii *numerositas*.

⁴ A B omitunt *quia*.

⁵ Cfr. supra pag. 84, nota 5. — De ipsa solut. vide I. Sent. d. 7. q. 2. et d. 9. q. 4.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 7. q. 2. ad 4.

⁷ Ut dictum est supra pag. 75, nota 7. ex Richardo a S. Vict.

8. Ad illud quod obiicitur, quod divinus intellectus intelligit infinita, cum sit infinitus; dicendum, quod licet Deus infinita intelligat, se ipso uno omnia comprehendit, quia intelligendo se intelligit omnia; sic etiam, licet dicat multa, uno tamen Verbo omnia dicit. Nam eodem Verbo, quo Pater dicit se, dicit quaecumque dicit¹; nam Pater se ipsum intelligendo intellectu completissimo et unico, in quo intellectus adaequatur intelligenti, et e converso, Verbum generat, quod est Patris similitudo per omnia aequalis cum ipso. Unde sicut Pater intelligendo se intelligit quidquid potest intelligere; sic dicendo Verbum dicit quidquid potest dicere et quidquid dici potest in deitate. Unde nec ipse aliud verbum dicere potest, nec aliqua persona in Trinitate, pro eo quod illo dicitur quidquid dici potest. — Et si tu obiicias, quod sicut Deus habet infinitas rationes respectu intelligibilium, quod similiter infinita debet habere verba; dicendum, quod non est simile: quia *ratio* et *idea* dicunt respectum et similitudinem intelligibilium creatorum et producendorum seu possibilium produci, quae multiformiter et innumerabiliter sunt possibilium multiplicari; *verbum* autem dicit respectum ad dicentem et ad primum intellectum et summum principium, cuius est hypostatica similitudo; et ideo nullo modo, nec re nec intellectu, competit ei multitudo, sicut nec primo principio primo et principaliter a se ipso intellecto².

9. Ad illud quod obiicitur, quod intellectus infinitae completionis reflectitur supra se infinitis reflexionibus etc.; dicendum, quod in divino intellectu idem est *intelligere* et *intelligere se intelligere*, etsi

millies et infinities iteraretur *intelligere*, pro eo quod in Deo idem est intelligens et intellectum et actus intelligendi; et ideo primus ipse actus, quo se Deus Pater intelligit, est actualissimus et completissimus, sicut et Verbum illi correspondens: et ideo non est necesse ex hoc introducere in divinis verborum pluralitatem. Senus autem est in intellectu creato, cuius actus et operatio differt ab intelligente et intellecto, et ideo multiplicari potest et iterari et numerari magis et magis ex frequenti conversione intellectus super se ipsum *intelligentem* et super suum *intelligere* nec non et super alia a se.

10. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod aut Deus potest plures personas intelligere, aut non; dicendum, quod non *posse plures personas intelligere*, hoc potest intelligi dupliciter: aut propter intellectus *limitationem in actu intelligendi*, aut propter *rectitudinem iudicii* et impossibilitatem declinandi a via³ veritatis. Primo modo non competit intellectui divino, cum sit immensus, sed secundo modo competit. Unde quod plures personas intelligere non possit, hoc est, quia talis intellectus, licet videatur in intelligendo potens, secundum rem tamen hoc intelligendo declinat a veritate et incidit in errorem. Unde sicut immensitas *veritatis* est omnino impermixta falsitati, sic et immensitas *lucis* intelligentis reddit intellectum divinum ab omni errore penitus alienum; propter quod nec aliquid maius se nec alium Deum nec pluralitatem personarum ultra numerum trium capit divinus intellectus, non quia limitatus, sed quia perfectissime infinitus. — Et ex his patet solutio ad totum.

QUAESTIO V.

Utrum personarum trinitas simul stet cum summo aeternitate.

Consequenter quaeritur, utrum personarum trinitas stet cum summa aeternitate. Et circa hoc duo quaeruntur.

Primum est, utrum divinum *esse* sit aeternum. Secundum est, utrum simul stent trinitas et aeternitas.

ARTICULUS I.

Utrum divinum esse sit aeternum.

Circa primum sic proceditur. Et quod divinum esse sit aeternum:

1. Convincit *Scripturae auctoritas*, Exodi decimo quinto⁴: *Dominus regnabit in aeternum et ultra*; et ad Romanos primo: *Sempiterna quoque virtus eius et divinitas*.

2. Convincit etiam hoc *fidei veritas*: « Aeternus, inquit, Pater, in Symbolo Athanasiano, aeternus Filius, aeternus Spiritus sanctus ».

3. Item, hoc ipsum concludit *rationis necessitas*. Arguit enim Richardus⁵ sic: Omne, quod est a se ipso, est aeternum; sed divinum esse, cum sit

¹ August., XI. Confess. c. 7. n. 9: Verbo Tibi coaeterno simul et sempiternae dicis omnia quae dicis etc. — Paulo inferius pro *intellectus adaequatur B intellectum adaequatur* (cl. tom. I. pag. 707, nota 5).

² Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 3. ad 19.

³ B E *regula*.

⁴ Vers. 18. — Seq. locus est Rom. 1, 20.

⁵ Libr. I. de Trin. c. 6. 8. et 11.

Notandum.

Aliiter intellectus creatus.

Dupliciter intelligitur.

Notandum.

Differunt idea et verbum.

Intellectus divinus uno actu intelligit.

primum, est a se ipso: ergo etc. *Maior* manifesta est; quia, si non esset aeternum, aliquando non fuisset, et tunc nec sibi nec aliis aliquando *esse* dedisset, ac per hoc nunquam esset. *Minor* vero patens est per se ipsam.

4. Item, omne illud, quod est *suum esse*, est aeternum; *esse* enim non potest non esse, ergo nec incipere nec desinere, igitur caret principio et fine: si ergo Deus, cum sit simplicissimum, est *suum esse*, immo simpliciter est *esse*¹; ergo est omnino aeternum.

5. Item, omne illud, quod est ipsa *veritas*, est aeternum; sed divinum *esse* est ipsa *veritas*: ergo etc. *Minor* patet; *maiores* probat Augustinus in Soliloquiis²: Veritas enim nec cogitari nec enuntiari potest non esse; immo sequitur, si nulla veritas est, aliquam veritatem esse, quia, si nulla veritas est, verum est, nullam veritatem esse, vel non esse: ergo *esse* non potest aliquatenus removeri a veritate: ergo semper fuit, est et erit.

6. Item, omne illud, in quo est summa *infinitas*, est aeternum; nam si coepisset, esset durationis finitae; sed divinum *esse* est infinitum³: ergo necesse est, ipsum esse aeternum, alioquin, si caret aeternitate, caret et immensitate.

7. Item, omne illud, in quo est summa *immortalitas*, est aeternum; « quod enim a versione incipit in versionem tendit⁴ »; sed in divino *esse* est summa immortalitas, cum sit ipsa vita per essentiam sive ipsum *vivere*: ergo necesse est, divinum *esse* habere aeternitatem.

8. Item, omne illud, in quo est summa *felicitas*, est aeternum; sed divinum *esse* est huiusmodi, cum sit perfectissimum: ergo etc. *Maior* probatur, quia maior est felicitas, quae caret principio et fine, quam quae sunsit exordium aliunde: si ergo divinum *esse* est felicissimum, sequitur necessario, quod sit aeternum. Et iterum, omnis felicitas dicit absentiam finis⁵: ergo perfectissima dicit carentiam omnis principii.

9. Item, omne illud, in quo est summa *simplicitas*, est aeternum; divinum *esse* est huiusmodi: ergo etc. *Minor* est manifesta; *maior* probatur: quia in quocumque est summa simplicitas, non differt primum, medium et ultimum, et nihil tale habet praeteritum et futurum, sed tantum praesens mansivum; sed omne tale aeternum⁶: ergo etc.

10. Item, cum ens dividatur in *aeternum* et *aeviternum* et *temporale*, nobilior est *aeviternum* quam temporale, et *aeternum* nobilior utroque⁷; sed semper quod nobilior est attribuendum est enti nobilissimo: ergo summa aeternitas est attribuenda Deo.

11. Item, omne fluens reducit ad permanens: ergo duratio fluens reducit ad durationem permanentem, igitur praesens transiens in praeteritum reducit ad praesens semper manens; sed tale praesens non est in re defectiva: ergo necesse est, quod sit in creatrice essentia; necesse est igitur, *esse* divinum esse aeternum⁸.

12. Item, verum de futuro fuit verum sine initio, verum de praeterito est verum sine termino; sed futurum et praeteritum necessario reducuntur ad praesens: ergo necesse est ponere verum semper praesens sine fine et sine principio. Hoc autem est aeternum nec potest poni in alio quam circa primum principium: ergo necessario divinum *esse* est aeternum⁹.

CONTRA: 1. Aeternitas est mensura¹⁰; sed nihil immensum habet mensuram; si enim habet mensuram, non est immensum: ergo etc.

2. Item, mensura aequatur mensurato; sed nihil potest aequari *esse* divino: ergo non est in Deo aeternitatis duratio.

3. Item, aeternitas est carentia finis et principii¹¹; sed nihil caret eo quod est: si ergo Deus est principium et finis omnium, ergo divinum *esse* non habet carentiam horum: igitur non potest esse aeternum.

4. Item, carentia complementi sonat in defectum; principium et finis dicunt completionem: ergo in Deo

¹ Boeth., in lib. Quomodo substantiae in o, quod sint, bonae sint etc. ait: Ipsum vero *esse* nihil aliud praeter se habet admixtum... Omne simplex *esse* suum et *id quod est* unum habet.

² Vide supra pag. 47, nota 11, et Richard. a. S. Vict. II. de Trin. c. 2.

³ Ut ostensum est supra q. 4. a. 4. — Inferius pro *immensitate* A E *infinitate*. In B G desideratur hoc arg., B omittit etiam seq. arg.

⁴ Damasc., I. de Fide orthod. c. 3. et II. c. 27. — Aristot., XII. Metaph. text. 39. (XI. c. 7.): Dicimus itaque Deum sempiternum optimumque vivens esse. Quare vita et aevum continuum et aeternum Deo inest; hoc enim est Deus.

⁵ Cfr. August., de Beata Vita, c. 2. n. 11, ubi ostendit, beatum non esse qui timet, ne amitat quod possidet. XI. de Civ. Dei, c. 11, de vita beata dicit, « quae procul dubio non nisi aeterna est aeternitatisque suae certa atque securae ». Cfr. ibid. XIV. c. 25.

⁶ August., 83 Qq. q. 19: In aeterno enim, cum proprie dicitur, neque quidquam praeteritum, quasi transierit, neque quidquam futurum, quasi nondum sit, sed quidquid est tantummodo est. Cfr. ibid. q. 17.

⁷ Vide II. Sent. d. 2. p. 1. a. 1. q. 1.

⁸ Cfr. Lib. de Causis, propos. ult.

⁹ Anselm., Monolog. c. 48: Deinde cogitet qui potest, quando inceptit, aut quando non fuit hoc verum, scilicet quia futurum erat aliquid; aut quando desinet et non erit hoc verum, scilicet quia praeteritum erit aliquid. Quodsi neutrum horum cogitari potest, et utrumque hoc verum sine veritate esse non potest; impossibile est vel cogitare, quod veritas principium vel finem habeat.

¹⁰ Scilicet mensura durationis *esse* increati. Cfr. II. Sent. d. 2. p. 1. a. 1. q. 4.

¹¹ Cfr. supra pag. 79, nota 9. — Aristot., de Mundo, in fine, ait: Enimvero Deus, ut est vetusto proverbio proditum, principium et finem et media omnium rerum tenens etc.

non est ponere horum privationem; sed aeternitas dicit horum privationem: ergo non debet poni circa divinum *esse*⁷.

5. Item, aeternitas est carentia praeteriti et futuri; sed Deus vere fuit et est et erit: ergo divinum *esse* non habet rationem aeterni.

6. Item, sit *A* tempus praeteritum, *B* futurum; verum est dicere, quod Deus fuit in *A* et erit in *B*, et falsum e converso: ergo *A* vere praeterit apud Deum, et *B* vere est futurum: ergo divinum *esse* habet praeteritum et futurum: ergo non est aeternum.

7. Item, ubi est aeternitas, ibi est interminabilitas, quia secundum Boethium¹ « aeternitas est interminabilis vitae possessio »; ubi interminabilitas, ibi circularitas; sed circulare est posterius recto, nihil autem nisi simpliciter primum est attribuendum *esse* divino: ergo nec aeternitatis duratio.

8. Item, secundum rationem intelligendi et ordinem naturae circumferentia est posterior centro; sed quod est circumferentia ad centrum, hoc est aeternitas ad tempus: ergo multo fortius tempus attribuendum est Deo quam aeternitas: ergo si inconveniens est Deo attribuere temporalitatem, ergo et aeternitatem.

9. Item, ubi aeternitas, et totalitas; quod patet per rationem Boethii²: « Aeternitas est interminabilis vitae possessio tota simul »; ubi autem totalitas, ibi partibilitas et divisibilitas; sed in Deo hoc non potest esse, cum sit summa simplicitas: ergo etc.

10. Item, nusquam est reperire continuitatem extensionis sine partibilitate: ergo nusquam continuationem durationis contingit reperire sine vera totalitate, ergo et divisibilitate; unde ens impartibile non habet rationem durationis nec dicitur totum simul: ergo etc.

11. Item, ubi aeternitas, ibi simultas, per definitionem³; sed ubi simultas, ibi distinctio, quia simultas dicit relationem, et relatio dicit distinctionem; sed divinum *esse* est omnino indistinctum: non ergo *esse* aeternum.

12. Item, si in divino *esse* est omnimoda simultas, ergo simul sunt esse, fuisse et fore; sed in hiis quae simul sunt quod comitatur unum illorum, et alterum: si ergo aeviternum semper comitatur divinum fore, ergo pari ratione et suum fuisse: ergo sicut caret fine, ita et principio. Sed hoc est impossibile: ergo impossibile est in Deo ponere perfectam aeternitatis durationem: non est igitur ponere, quod divinum *esse* sit aeternum.

13. Item, aut aeternitas addit aliquid supra *nunc* aeternitatis, aut nihil. Si nihil: ergo quod coë-

istit cum *nunc*⁴ aeternitatis est aeternum; sed *nunc* temporis coëxistit cum *nunc* aeternitatis: ergo coëxistit cum tota aeternitate, ergo est aeternum. Si aliquid: ergo aeternitas est composita: ergo non competit Deo.

14. Item, licet punctus sit principium et medium et terminus extensionis, tamen impossibile est, intra punctum intelligi extensionem: ergo pari ratione nec intra *nunc* durationem⁵: ergo si aeternitas dicit durationem, dicit aliquid extra *nunc* aeternitatis: ergo repugnat summae simplicitati: ergo impossibile est, quod sit circa Dei *esse* simplicissimum.

15. Item, eadem mensura mensuratur divinum *esse* et divinum *posse*, *scire* et *velle* seu *praescire*; sed divinum *praescire* non mensuratur aeternitate, cum Deus desinat praescire aliqua: ergo nec divinum *esse* est per aeternitatem mensurabile.

16. Item, eadem mensura mensuratur divinum *esse* et *operari*, quia idem est in Deo substantia, virtus et operatio⁶: si ergo divinum *esse* mensuratur aeternitate, ergo et divinum *creare*: ergo Deus ab aeterno et aeternaliter creat, ac per hoc creatura aeternaliter creatur; sed hoc est falsum: ergo et illud, ex quo sequitur.

17. Item, omnis veritas mensuratur tempore, vel aevo, vel aeternitate⁷; sed mundum esse creandum, fuit verum in Deo ante mundi constitutionem; aut ergo mensuratur aeternitate, aut tempore; non tempore, quia tempus tunc non erat: ergo aeternitate. Sed hoc verum desit esse verum: ergo videtur, quod aeternitas habeat terminum; sed divinum *esse* est interminatum: ergo non potest poni aeternitas circa *esse* divinum.

CONCLUSIO.

Divinum esse est aeternum, quia est simplex simul et infinitum.

RESPONDEO: Dicendum, quod divinum *esse* est aeternum, eo ipso quod *simplex* et *infinitum*. — Quia enim *infinitum* est, ideo caret principio et fine; nam si alterum horum haberet, utique ex illa parte haberet terminationem et limitationem, et ita non esset immensitatis summae. Quia vero *simplex* est, caret priori et posteriori, quae necessario inducunt diversitatem et aliquam compositionem. Summa igitur *simplicitas* ponit omnimodam *simultatem*; summa vero *immensitas* omnimodam *interminabilitatem*; quae duo simul iuncta constituunt *aeternitatem*. Ni-

Conclusio.
Ratio.

¹ Libr. V. de Consolat. prosa 6. — Aristot., VIII. Phys. text. 64. seqq. (c. 8.); I. de Caelo et mundo, text. 5. seqq. (c. 2.), probat, solum motum circularem esse posse infinitum et continuum.

² Libr. V. de Consolat. prosa 6.

³ A Boethio supra in arg. 9. datam. — De *simultate* cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Simul.*

S. Bonav. — Tom. V.

⁴ G cum *toto nunc*.

⁵ Aristot., IV. Phys. text. 103. seqq. (c. 11.). et VI. text. 21. seqq. (c. 3.), ostendit indivisibilitatem *instantis*.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 8. p. II. q. 2. in corp.

⁷ Vide II. Sent. d. II. p. 1. a. 1. q. 1. — Dicitio *ante mundi constitutionem* occurrit Ioan. 47, 24; Eph. 1, 4. et I. Petr. 1, 20.

Quid aeternitas. hil enim aliud est aeternitas nisi « vitae possessio interminabilis et tota simul »; et quia in nullo alio est simul haec duo reperire, scilicet immensitatem et simplicitatem, nisi in solo Deo: ideo aeternitatis conditio non potest communicari alicui alii a Deo. — *Rursus*, quia haec duo sunt supra nostram imaginationem et aestimationem; ideo aeternitatis duratio a nullo sane potest intelligi, nisi omni imaginatione postposita. Haec igitur duo simul iunguntur, ut intelligatur divini esse duratio infinitissima et simplicissima, ac per hoc permanentia vera, carens *inchoatione* et *interpolatione* sive dilatione et *divisione* sine terminatione, et prorsus carens omnino omni *successione*. Et huiusmodi ratio per duas condiciones praedictas *simul iunctas* necessario syllogizat, quamvis imaginationi nostrae videatur contraria.

Potest autem huic simile in Deo reperiri. Sicut enim Deus simplex et immensus est totus in locis distantibus, quae loca etsi ad invicem distent, tamen existens hic et ibi non distat a se propter summam unitatem et simplicitatem; sic divinum esse, quod est aeternum, etsi sit in diversis temporibus propter immensitatem; licet illa tempora habeant distantiam et dilationem, ipsum tamen est indistans a se propter summam simplicitatem. Et sicut divina *incircumscribilitas* habet omnia loca sibi praesentia, et ipsa non distenditur per illa, licet illa vere sint distensa; sic divina *aeternitas* habet sibi omnia *tempora praesentia*, nec tamen ipsa succedit cum illis, licet illa vere succedant.

In *creaturis* vero, licet non possit omnino simile inveniri propter eius defectum, invenitur tamen aliquid cum aliquo defectu, quod quidem, illo defectu per intellectum circumscripito, rnanuducit ad intelligendam aeternitatem in esse divino. Hoc autem adverti aliquo modo potest et in *imagine* et in *vestigio*. In anima namque, quae est Dei *imago*, est *memoria* praeteritorum, *intelligentia* praesentium et *praevidentia* futurorum¹; et haec quidem simul sunt in anima, ita quod in anima, quae est substantia spiritualis, simul colliguntur et coniunguntur quae per diversa tempora succedunt; quia tamen ipsa limitata est et aliquid accipit a re *extra*, deficit ab illa similitate perfecta. Deus autem nihil prorsus accipit nec aliquo modo habet limitari; et ideo omnia sibi ut praesentia necessarium est intelligi, et hoc sine principio et fine²; et hoc est intelligere aeternitatem.

In tempore vero, quod est aeternitatis *vestigium*, est *praesens*, *praeteritum* et *futurum*, ita quod illud quod fuit *futurum* postea fit *praesens*

et demum *praeteritum*, quia radicatur super esse *mutabile* et *fluidum* sive supra ipsum *motum*. Si igitur *praesens* intelligatur radicari super esse *immutabile* et *fixum*, quod nec habet initium nec terminum, illud intelligetur *aeternum*. — Et sic, si quis recta consideratione a creaturis consendat in Creatorem, auferendo quod est incompletionis et tenendo quod est complementi; venire poterit aliquid ad intelligendam aeternitatem esse divini, non tamen perfecte, quamdiu sumus in carne; quia dum hic vivimus, « nostrum intelligere non est sine continuo et tempore³ », ac per hoc valde elongatur ab aeternitate, nisi forte per donum speciale altius sublevetur; ut enim dicit Augustinus, « cum aliquid aeternum mente capimus, in hoc mundo non sumus ». — Patet igitur, divinum esse utique esse aeternum, et quae sit huius ratio necessaria, et qualiter capere possit consideratio nostra. Et rationes probantes, quod aeternitas sit in divino esse, sunt concedendae.

1. 2. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod aeternitas est mensura; dicendum, quod licet *aeternitas* secundum *rationem intelligendi* dicat⁴ sub ratione mensurae, secundum *rem* et veritatem nihil aliud dicit quam esse divinae substantiae; et sicut illud esse est immensum, sic et aeternitas est immensa; et ideo dicitur *sibi aequari*, non per conterminationem, quia immensum non habet terminum, sed per mutui excessus privationem. — Et per hoc patet responsio ad illud quod obiicitur primo et secundo de ratione mensurae: quia rationes illae procedunt de mensura, quae differt a re mensurata, quae terminatur et terminat, ac per hoc non est nisi circa rem finitam; quae omnia deficient circa aeternitatem divinam, nec tamen falso dicitur *mensura* secundum *rationem intelligendi*, pro eo quod significat divinum esse per modum durationis, quae quidem duratio, etsi omnem creaturam in infinitum excedat, respectu tamen ipsius esse divini nec exceditur nec excedit.

3. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas est carentia principii et finis; dicendum, quod *principium* et *finis*, secundum quod accipitur in ratione aeternitatis, idem sunt quod *terminus initialis* et *finalis* in duratione rei; et hi quidem termini non sunt nisi circa rem, quae incipit esse et desinit. Cum ergo dico, quod Deus est *principium* et *finis*, aequivoce ibi ratio *principii* et *finis*. Unde duplex est defectus illius rationis: tum quia Deus est principium et finis respectu rerum *extra*, tum quia est principium et finis secundum *rationem causandi*. Cum autem dicitur, quod aeternitas est *carentia*

¹ Quae secundum Ciceronem, II. Rhet. c. 54, sunt partes *integrales* prudentiae, si cum ABH substituat *providentia* pro *praeventio*. Cfr. tom. III. pag. 728, nota 6.

² Cfr. I. Sent. d. 39. a. 2. q. 3. — De tempore cfr. II. Sent. d. 2. p. l. a. 4. q. 2. et a. 2. q. 4. — Vocibus *est intelligi* A interserit *simul*.

³ Ut dicit Aristot., supra pag. 21, nota 8. allegatus. — Verba Augustini paulo inferius adducta inveniuntur in IV. de Trin. c. 20. n. 28. Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. XV. c. 8, et ibid. Commentar. p. II. dub. 5.

⁴ Supplendum: durationem, vel substituendum *dicatur* (D G omittunt *dicat*).

De intelligentia aeternitatis.

Solent op-
positorum.

Notaandum.

Quid principium et finis.

Notaandum.

principii et finis, accipitur *principium* et *finis* ut *intra* et secundum *rationem durandi*.

4. Ad illud quod obiicitur, quod carentia horum, scilicet principii et finis, sonat in defectum, cum ipsa dicant complementum etc.; dicendum, quod *principium* et *finis*, secundum quod dicunt terminum, etsi videantur dicere complementum, dicunt tamen limitationem cum defectu; et ideo e contrario, licet horum carentia videatur esse privatio secundum rationem intelligendi, est tamen vera positio ex parte rei; duratio enim, quae caret principio et fine, ita vera est, quod nihil habet de non-entitate.

5. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas est carentia praeteriti et futuri; dicendum, quod *praeteritum* et *futurum* dupliciter attribuitur alicui: vel ita, quod sit per modum dispositionis *rei intellectae*, vel ipsius *intelligentis*. Similiter, cum aliquid dicitur fuisse in praeterito, vel in futuro fore; hoc dupliciter potest intelligi: vel per modum *quandoitatis* et *inhaerentiae* vel per modum *simultatis* et *coexistentiae*. Cum ergo dicitur, quod aeternitas est carentia praeteriti et futuri; dicendum, quod illud est verum, secundum quod *praeteritum* et *futurum* dicunt dispositionem *rei*, quae dicitur praeterisse, ita quod illam mensurando reliquit in ea affectionem seu dispositionem quandam, quae dicitur *quando*, iuxta quod alibi¹ dicitur, quod « *quando est in omni eo, quod coepit esse* ». Cum autem dicitur *Deus* fuisse et fore, *praeteritum* non est ibi dispositio *rei intellectae*, sed *intelligentis*; nec hoc dicitur per *commensurationem*, *quandoitatem* et *inhaerentiam*, sed per *durationem*, *simultatem* quandam et *coexistentiam*. Unde omnes illae locutiones habent quandam improprietatem; balbutimus autem aeternitatem per varia tempora, quia intellectus noster non concedit ad intelligenda aeterna, nisi manducatur per tempora, quamdiu sumus in via.

6. Ad illud quod obiicitur, quod Deus non dicitur *fuisse* in tempore futuro, nec *futurus esse* in tempore praeterito; dicendum, quod hoc non est propter hoc, quod aliqua successio seu variatio sit in *esse* divino, sed propter connotationem coexistentiae in tempore praeterito seu futuro, in quo tanta est variatio, ut nec *praeteritum* possit dici *futurum*, nec *futurum* possit dici *praeteritum*. Unde cum non

dicitur *futurus* in praeterito nec *praeteritus* in futuro, hoc non est, quia *fuisse* et *fore* dicant aliud *esse*, vel alium *modum essendi* circa *esse* divinum, sed solum circa *esse* creatum.

7. 8. Ad illud quod obiicitur; quod aeternitas est interminabilis; dicendum, quod non accipit totam rationem aeternitatis, quia non tantum dicit *interminabilitatem*, sed etiam *simultatem*; et sicut per modum *interminabilitatis* dicit *circumferentiam* quandam intelligibilem², carentem principio et fine; sic per modum *simultatis* simplicitatem et indivisionem dicit ad modum *centri*; et haec duo circa divinum *esse* simul ponuntur, quia simul est simplex et infinitum, et ideo circularitas in aeternitate intelligitur; nec ponit posterioritatem respectu *recti* nec etiam respectu *centri*. — Et per hoc patet respondere ad illud quod obiicitur de tempore, quod tenet rationem centri respectu aeternitatis interminabilis. Sicut enim praecedens ratio, ita et haec procedit *ex insufficienti*: quia considerat aeternitatem, in quantum est mensura *esse* immensi tantum, cum simul debeat hoc intelligi, quod³ ipsa sit mensura simplicis et indivisibilis, quod nequaquam in mensura temporis potest reperiri.

9. Ad illud quod obiicitur, quod ubi aeternitas, ibi totalitas; dicendum, quod totalitas, quae ponitur in aeternitate, non attenditur secundum quantitatem molis, sed secundum quantitatem virtutis, in qua simul stat ratio magnitudinis et immensitatis cum perfectione simplicitatis; et ideo non sequitur, quod ubi est totalitas, ibi divisibilitas; non enim habet esse verum nisi de hoc toto, quod est vere quantum, in quo, quia totalitas dicit veram quantitatem, necessario ponit partem et partem. — Vel posset dici, quod *totum simul* dicitur ibi potius secundum rationem perfectionis quam secundum rationem distributionis in partes alicuius totius integralis⁴.

10. Ad illud quod obiicitur, quod nusquam est reperire continuum extensionis sine partibilitate; dicendum, quod non est simile: quia extensio semper dicit partem extra partem, ac per hoc corporeitatem, quantitatem et partibilitatem⁵; duratio autem dicit esse non intericism, quod quidem non solum reperitur in compositis, verum etiam in simplicibus.

¹ A Gilbert. Porret, in lib. Sex Principiorum, c. de *Quando*, ubi textus originalis incipit pro *coepit*. Ibid. etiam dicitur: *Quando* vero est quod ex adiacentia temporis relinquatur; tempus vero *quando* non est, utriusque autem ratio coniuncta est, ut tempus quidem praeteritum *quando* non est, effectus autem eius [temporis praeteriti] et affectio, secundum quam dicitur aliquid fuisse, *quando* est... Est igitur *quando* aliud ex eo quod abiit, aliud ex eo quod instat, aliud vero ex eo quod necesse est contingere. Dicitur enim in *Categoris* [sive *Prædicam.* Aristot. c. de *Quanto*] praeteritum et futurum esse *quantitates*, et quod magis est continuans ad praesens etc. — Superius termino *quandoitatis* utitur G, et inferius ipsi accedit E. dum ponunt *quandoitatem*, alii his substituant *quan-*

titatis et *quantitatem*. — Circa finem solut. respicitur illud Gregorii, quod Deum « aliquatenus balbutiendo resonamus » (V. Moral. c. 36. n. 66; cfr. tom. III. pag. 175, nota 2.). — De ipsa solutione vide I. Sent. d. 8. p. I. dub. 7. et d. 9. dub. 5.

² Alan. ab Insulis, Theolog. Regul. regul. 7: Deus est sphaera *intelligibilis*, cuius centrum ubique, circumferentia nusquam. Infra post *nec ponit* supple: aeternitas.

³ Ita G; A B legunt *simul debeant haec* [immensitas sive interminabilitas et simulas sive simplicitas] *intelligi, cum*. Post pauca pro *indivisibilis* DGH *interminabilis*.

⁴ Vide Aristot., V. Metaph. text. 30. seq. (IV. c. 25. seq.). — Cfr. supra q. 4. a. 1. in corp. et ad 2.

⁵ Cfr. Aristot., de *Prædicam.* c. de *Quanto*.

Notandum.

Notandum.

Allter.

Notandum.

11. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas dicitur simulatam; dicendum, quod *simultas* non dicitur ibi per positionem condurationis et coëxistentiae diversorum durabilium, sed potius per privationem successione in continuitate rei durantis; unde *tota simul* dicitur aeternitas, quia in ea nihil alteri prorsus succedit, non propter hoc, quod in ea diversa et varia simul existant. Unde *simultas* nihil aliud dicit quam praesentialitatem summam et simplicem et indivisam; et haec nullam dicit diversitatem intrinsecam¹.

12. Ad illud quod obiicitur, quod si idem est in Deo esse, fore et fuisse, quod creatura, sicut committitur se suo modo divino fore, sic et divino fuisse; dicendum, quod non est simile, nec unum ex altero inferri debet. Et ratio huius est, quia, licet in Deo idem sit *carere principio* et *carere fine*, in creatura tamen multum differt. Nam creaturae, cum sit de nihilo, essentialis est habere principium et inceptioem; non habere autem finem et terminationem non repugnat naturae creatae; nec eius oppositum est sibi essentialis, pro eo quod appetitus creaturae est ad contraria². Et propter hoc non sequitur, quod si possit assimilari Deo secundum id quod est fore, quod similiter secundum id quod est fuisse. Sicut enim non sequitur: idem est in Deo iustitia et immensitas; sed creatura potest assimilari Deo secundum quod *iustus*; ergo secundum quod *immensus*; sic etiam non concludit nec inferri modus argumentandi praedictus.

13. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas autem addit aliquid supra *nunc* aeternitatis, aut nihil; dicendum, quod cum in aeternitate sit similtas et interterminabilis, sive simplicitas et immensitas; *nunc aeternitatis* nominat illam durationem quantum ad *simplicem similtatem*, *aeternitas* vero quantum ad *interminabilem immensitatem*. Sicut ergo *immensitas* interminabilis supra indivisibilitatem divinae simplicitatis et similtatis secundum *rem* nihil quidem addit, sed solum secundum *rationem intelligenti*; sic et *aeternitas* supra *nunc* aeternitatis. Et sicut non sequitur, quod creatura capit Deum simplicissimum: ergo capit Deum ut immensum; sic non sequitur, quod si aliquid coëxistit cum *nunc* aeternitatis, quod coëxistat cum aeternitate interminabili. His enim, quae in Deo idem sunt, correspondent in creatura varia et diversa, sicut patet in bonitate et sapientia, in iustitia et misericordia, secundum quod praetactum est supra³.

14. Ad illud quod obiicitur, quod licet punctus sit principium et medium et terminus extensionis, impossibile est intra ipsum intelligere extensionem; dicendum, quod non est simile: quia, licet punctus sit *principium* extensionis, non tamen est *tota extensionis essentia* nec etiam *pars* constitutiva; *nunc* autem est *tota* essentia durationis, non solum in aeternis et aeviternis, verum etiam in duratione temporis. Et ratio huius est: quia *extensio* habet omnes partes simul, et quia « punctus est substantia posita⁴ », unde necessario dicitur situm in materia; et ideo, cum sit indivisibile, non potest esse totius divisibilis essentia nec pars constitutiva, cum quaelibet pars continui sit continua. Secus autem est de *duratione*, quia de ipsa nunquam est nisi praesens et indivisibile, etiam in duratione successiva. Et ideo non est mirum, si in *nunc* claudi potest essentia durationis et potissime illius, in qua non differt *essentia* et *esse*, sicut est in aeternitate.

15. 16. Ad illud quod obiicitur, quod eadem mensura mensuratur divinum *esse* et *posse* et *scire* et *praescire*; dicendum, quod verum est ratione *principalis significati*, non autem est verum ratione *connotati*. — Et per hoc patet responsio ad sequens, quod obiicitur de creatione; nam actus intrinsecus est aeternus, sicut et substantia; effectus vero temporalis, quia creatura⁵.

17. Ad illud quod obiicitur, quod mundum esse futurum fuit verum ante mundi constitutionem; dicendum, quod illa propositio, licet sit una, implicat tamen in se duplicem veritatem. Si enim dicitur mundus esse futurus, antequam mundus fieret; hoc non est verum, nisi quia mundus aliquo modo habet *esse* in sua causa; et quantum ad hoc illud dictum est verum veritate aeterna. *Rursus*, ad hoc non sufficit, quod mundus habeat *esse* solum in causa, immo oportet ad hoc, quod propositio sit vera, quod aliquando habeat *esse extra*; et quia illud *esse* nondum, antequam mundus fieret, erat creatum, sed creandum: hinc est, quod quantum ad hoc non erat verum veritate *creata*, sed *creanda*. Et quia, cum res incipit esse *creata*, tunc desinit esse *creanda*: hinc est, quod propositio illa, quae significat sententiam veram ab aeterno, desinit esse vera, non propter terminationem in aeternitate, sed propter inchoationem in tempore, quia cum aeterno intelligi dabit aliquod temporale⁶. — Et per hoc patet responsio ad praehabitam quaestionem.

Nunc aeternitatis differt ab aeternitate.

Notandum.

Notandum principium.

Duplex veritas in una propositione.

Notandum.

¹ Eodem modo exponit ipse Boeth., V. de Consolat. prosa 6.

² Sensus videtur esse, quod non hac ratione, quia appetitus creaturae tendit ad *esse*, incorruptibilitas sit creaturae essentialis. Hoc explicatur II. Sent. d. 37. a. 1. q. 2. ad 5. et I. Sent. d. 8. p. 1. a. 2. q. 2. ad 7. 8. Pro est B non est.

³ Quaest. 3. a. 1. in corp. et ad 6. seqq.

⁴ Aristot., I. Poster. c. 23. (c. 27.), I. de Anima, text. 68.

(c. 4.) et V. Metaph. text. 42. (IV. c. 6.). Cfr. tom. 1. pag. 447, nota 2. et tom. II. pag. 81, nota 4. — Superius post *pars* cum AB adiecimus *constitutiva*.

⁵ Cfr. I. Sent. d. 7. q. 3. et 4.

⁶ Vide I. Sent. d. 30. q. 1. seqq., d. 39. a. 2. q. 2. et d. 41. a. 2. q. 2. et dub. 4.

ARTICULUS II.

Utrum simul stent trinitas et aeternitas.

Deinde quaeritur, utrum simul stent trinitas et aeternitas. Et quod sint impossibiles, videtur sic.

1. Ubiunque est aeternitas, est omnimoda simultas¹; ubi autem omnimoda simultas, ibi nullus ordo; ubi nullus ordo, nulla est emanatio; ubi non est emanatio, non potest esse personalis pluralificatio: ergo a primo, si in divino esse est summa et vera aeternitas, impossibile est, quod sit vera trinitas sive personarum pluralitas.

2. Item, « causa est cuius esse sequitur aliud² », scilicet effectus; sed constat, quod effectus sequitur causam, non ratione diverstatis, quia haec possunt esse simul: ergo ratione productionis. Ubi ergo est productio, ibi est antecessio et consequentio; sed ubi haec sunt, non est vera aeternitas: ergo etc.

3. Item, si tres personae sunt in Trinitate, aut sunt aequae primae, aut non sunt aequae primae. Si aequae primae: ergo non est una ab alia, ac per hoc non possunt esse in eadem natura. Si vero non sunt aequae primae: ergo nec simpliciter et aequaliter coaeternae; ergo idem quod prius.

4. Item, omnis corruptio necessario ponit terminum finalem³, ergo omnis productio vel emanatio initialem; sed non potest esse trinitas sine emanatione sive productione; ergo nec sine alicuius inchoatione. Sed hoc non potest stare cum aeternitate: ergo etc.

5. Item, aeternitas est duratio interminabilis⁴: ergo si in divinis est trinitas aeterna, ergo et interminabilis personarum productio sive emanatio; sed productio sive emanatio interminata nunquam est perfecta, quia nunquam est in *productum esse*: aut ergo trinitas non est perfecta, aut non est aeterna.

6. Item, in Deo idem est omnino esse et durare, ergo idem est habere principium essendi et durandi; sed non potest esse vera trinitas, quin aliqua persona habeat ibi principium existendi per productionem: ergo non potest esse, quin habeat principium durandi. Sed hoc non compatitur aeternitatem⁵: ergo etc.

7. Item, non est maioris virtutis nec actualitatis persona quam essentia; sed divina essentia non

potest producere aliam essentiam sibi coaeternam: ergo nec persona personam; aut ergo in divina essentia non est personarum trinitas, aut non est ibi summa aeternitas.

8. Item, omne ens aut est creatum, aut increatum; similiter omne ens aut est a se, aut ab alio; sed omne creatum est ens ab alio: ergo omne increatum est ens a se ipso. Sed omne aeternum est increatum: ergo omne aeternum est a se ipso, nihil igitur aeternum, quod sit ab alio. Sed non potest esse trinitas, quin aliqua persona ab aliqua procedat: ergo ubi est trinitas, non est aeternitas.

9. Item, quotiescumque aliqua virtus, sive finita sive infinita, secundum omnem potentiae suae totalitatem exserit se in aliquem actum, impossibile est, quod simul et semel exserat se in alium; sed virtus paterna in generando⁶ omnino exserit totius suae virtutis immensitatem, cum tantus sit Filius, quantus est Pater: ergo simul et semel non potest aliam personam producere. Si ergo tertiam producit, hoc erit vel ante vel post; sed hoc non est in omnimoda aeternitate: aut igitur in divinis non est trinitas, aut non est vera aeternitas.

10. Item, ubiunque est productio, ibi est acceptio ab alio; sed nihil accipit quod iam habet: ergo si Filius producit a Patre, accipit esse a Patre: ergo illud esse prius non habebat. Sed quod accipit esse prius non habitum accipit durandi initium; et nihil tale est aeternum: ergo non stat simul aeternitas cum productione, ergo nec cum trinitate.

11. Item, aeternitas dicit praesens; unde aeternum est semper praesens secundum suam propriam rationem; sed emanationes in divinis, et maxime generatio proprie insinuat per praeteritum quam per praesens, quia melius dicitur *semper genitus, semper natus*, quam dicitur *generari et nasci*: ergo videtur, quod haec duo simul stare non possint. Si igitur non potest esse trinitas sine vera productione, non ergo simul stare cum aeternitate.

SED CONTRA hoc sunt auctoritates innumerabiles⁷ — Fundamenta les tam in veteri quam in nova lege⁸; sed ratione ostenditur.

¹ Ex definitione aeternitatis a Boethio data; cfr. supra pag. 89, nota 4. — Haec quaestio tangitur I. Sent. d. 9. q. 3.

² De hac definitione causae vide tom. I. pag. 448, nota 2; pag. 420, nota 7; tom. IV. pag. 402, nota 3; pag. 403, nota 10, ubi diversi loci ex Aristot. allati sunt; cfr. etiam Avicenna, Metaph. tr. 4. c. 1.

³ Aristot. dicit V. Phys. text. 7. (c. 4.), quod mutatio « ex subiecto in non-subiectum corruptio est; simpliciter quidem, quae ex substantia ad ipsum non-esse etc. (et generatio ex non-subiecto in subiectum).

⁴ Ut insinuat definitio aeternitatis a Boethio data; cfr. supra pag. 89, nota 4.

⁵ Vide supra pag. 79, nota 9. verba Richardi a S. Vicit.

⁶ BE supplet *personam*.

⁷ Gregor., XXIX. Moral. c. 4. n. 4: Dicamus verius *semper natus*; non autem possumus dicere *semper nascitur*, ne imperfectus videatur. Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. IX. c. 4. — Superius ante *proprie* supple: magis. In fine arg. pro stare G stat.

⁸ Cfr. supra q. 1. a. 2, et I. Sent. lit. Magistri, d. II. c. 4. et 5.

1. « Relativa enim sunt simul natura ¹ »; Pater et Filius sunt vere relativa, et Spirator et Spiritus: ergo simul natura: si ergo aliqua personarum est aeterna; cum aliae sint simul natura, necesse est, omnes esse aeternas. Et quod hoc sequatur, manifestum est, quia in Deo relatio non potest esse accidens nec aliunde adveniens propter summam simplicitatem: necesse est ergo, quod habeant omnimodam similitatem.

2. Item, mens paterna simul fuit et intellexit, quia suum esse est suum *intelligere* nec praecedit natura nec duratione aliqua; sed in mente *intelligere* est verbum ex se sumere: ergo simul fuit et Verbum genuit. Verbum autem non potest esse nisi placitum et amatum ², ergo et amanti connexum: ergo si divinum *intelligere* simul stat cum aeternitate, igitur et aeternitas simul stat cum trinitate.

3. Item, ad nobilitatem virtutis spectat cito producere; unde quaedam producunt in tempore imperceptibili ³, quaedam subito, quaedam simul duratione, licet posterius natura; et haec omnia est reperire in creatura: si ergo divina virtus est potentissima, omnino superexcedens virtutem creatam; ergo sic *potens producere* et producet, quod productum simul sit natura cum producente.

4. Item, Pater potest Filio communicare deitatem et omnipotentiam, alioquin non esset Filius; sed deitas est ipsa aeternitas, nec potest esse Deus, nisi sit aeternus: ergo prima persona potest aliis aeternitatem communicare: ergo trinitas et aeternitas simul possunt stare.

5. Item, potentior est lux increata ad producendum suum splendorem quam lux creata; sed lux creata nunquam est sine splendore, ergo nec lux increata: ergo si splendor est persona producta, patet etc.

6. Item, trinitas simul stat cum immensitate, et immensitas necessario ponit aeternitatem ⁴: ergo a primo, vera et perfecta trinitas simul est, ubi est vera et perfecta aeternitas: ergo non habent aliquam repugnantiam.

7. Item, trinitas simul stat cum summa aequalitate ⁵; sed aequalitas est non tantum secundum virtutem, sed etiam secundum durationem, in qua nihil aequari potest aeterno, nisi sit illi coaeternum: si ergo stat cum summa aequalitate, ergo et cum aeternitate.

8. Item, ubicumque idem est potentia et actus, si potentia potest esse aeterna, et actus, maxime cum nihil connotetur extrinsecum nec creatum; sed in persona Patris idem est *posse generare* et *gene-*

rare; similiter verum est de potentia spirandi: si ergo necessarium est, Patrem aeternaliter potuisse generare, ergo necessario ponitur aeternaliter genisse ⁶.

9. Item, ubi idem prorsus est *esse* et *referrī*, necessarium est illis eadem mensura mensurari; sed idem prorsus est in Patre *esse* et *referrī* ad Filium, et e converso, quia nulla est ibi compositio ⁷: si igitur *esse* est aeternum, ergo et respectus mutus personarum.

10. Item, in imagine creata simul sunt essentia et potentia, et quaelibet trium potentiarum est alteri coaeva, sicut manifeste patet in anima: ergo cum maior sit convenientia inter divinas personas, multo fortius una erit alteri coaeterna — sicut enim se habet *perpetuitas* ad imaginem, sic *aeternitas* ad trinitatem creatricem; unde « ex perpetuitate rerum manifeste ostenditur Conditor aeternus ⁸ » — ergo ex perpetuitate imaginis inferitur et ostenditur aeternitas trinitatis.

CONCLUSIO.

Trinitas personarum necessario simul stat cum aeternitate.

RESPONDEO: Dicendum, quod trinitas et aeternitas necessario simul stant; et hoc quidem colligitur ex parte *conditionum essentialium* et ex parte *emanationum originalium* et ex parte *relationum personalium*.

Ex parte, inquam, *conditionum essentialium*: Ratio 1. quia trinitas stat cum summa essentiae *unitate*, *simplicitate* et *immensitate*, sicut in praecedentibus ⁹ ostensum est; unde divinae personae habent esse *unum*, *simplicissimum* et *immensum*; aeternitas autem respicit ipsum esse, quod in trinitate nec habet *numerari* nec *componi* nec *limitari*; restat igitur, ut in tribus personis sit aeternitas *vera* propter immensitatem, sit aeternitas *summa* propter omnimodam simplicitatem, sit aeternitas *unica* propter essentiae unitatem; non igitur aeternitas excludit trinitatem, quia trinitas necessario includit aeternitatem.

Ex parte etiam *emanationum originalium* idem ipsum colligitur, tum ratione *producentis*, tum ratione *producti*, tum ratione *modi producendi*. *Producing* enim est in omnimoda virtutis actualitate propter summam perfectionem; *productus* vero in omnimoda aequalitate propter summam assimilationem; *productio* vero in omnimoda necessitate propter

¹ Aristot., de Praedicam. c. de His quae ad aliquid.

² Secundum August., IX. de Trin. c. 10. et 11. n. 15. seq. Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 6. in corp. — Superius pro *sumere* DH *generare*.

³ Aristot., IV. Phys. text. 127. (c. 14.): *Repente autem* [est], quod in insensibili tempore propter parvitatem remotum est (ἐκστάν. Ed. Firmin-Didot: *de statu dimoetetur*). — Circa finem arg. cum G posuimus *quod*, alii cum.

⁴ Vide supra q. 4. a. 2. et hic a. 1.

⁵ Cfr. supra q. 2. a. 2. fundam. 10. — Inferius post *virtutem* B addit illi *coaeternam*.

⁶ Aristot., III. Phys. text. 32. (c. 4.): *Posse enim ab ipso esse nihil differt in perpetuis*.

⁷ Cfr. supra q. 3. a. 2.

⁸ Sicut dicitur I. Sent. lit. Magistri, d. III. c. 1, posito *creaturarum intelligitur pro rerum manifeste ostenditur*. Expositionem huius verbi vide ibid. Comment. p. I. dub. 2.

⁹ Quaest. 2. 3. et 4.

naturalem diffusionem sive communicationem. Si igitur persona *produccens* est aeterna, necesse est, ut aeternus sit *produceantibus actus* et ipse *productus* et *producenti modus*. Patet igitur, quod aeternitas et trinitas non solum non repugnant, sed mirabiliter consonant et necessario simul stant.

Ex parte vero *relationum personarum* hoc Ratio 3. ipsum colligitur. Nam personae divinae suis relationibus distinguuntur, relationibus, inquam, non extrinsecis, sed *intrinsecis*; non adventitiis, sed *mansivis*; non diminutis, sed *completissimis*¹. Quoniam autem relatio *intrinseca*, non adventitia, sed perfecta simul coexistit cum suo supposito; et relatio et sua correlatio sunt simul natura: necessario huiusmodi relationes ponunt in divinis personis summam similitudinem nec introducunt terminabilitatem, quia stant cum summa infinitate. Quoniam ergo ad aeternitatem nihil plus requiritur quam similitudo cum omnimoda interminabilitate et summa interminabilitas cum omnimoda similitudo; necessario simul stant trinitas cum aeternitate, et aeternitas cum trinitate, quia trinitas non excludit, sed includit aeternitatem. Unde Augustinus, undecimo de Civitate Dei, capitulo vigesimo octavo²: «Deus, ad cuius imaginem sumus creati, est vera aeternitas, aeterna veritas, aeterna et vera caritas; estque ipse aeterna et vera et cara Trinitas». Sicut igitur aeternitas non repugnat caritati et veritati, sic etiam non repugnat trinitati, nec e converso. — Et ideo rationes, quae hoc ostendunt, concedendae sunt.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur in contrarium, quod ubi est aeternitas, ibi est omnimoda similitudo; dicendum, quod similitudo aeternitatis excludit ordinem prioris et posterioris, non tamen ordinem originis. Cum autem dicitur, quod trinitas ponit ordinem, non intelligitur de ordine prioritatis et posterioritatis, sed de ordine originis et emanationis naturalis, iuxta quod dicit Augustinus³, quod «est ibi ordo, non quo alter prior, alter posterior, sed quo alter ex altero».

2. Ad illud quod obiicitur, quod effectus sequitur causam non ratione diversitatis, sed productionis; dicendum, quod neutrum illorum est *tota* causa sufficiens et perfecta, sed unum cum alio; ideo enim sequitur causam effectus, quia ab ipsa manat, ita quod ab ipsa differt secundum essentiam; et propter hoc nec ita nobile est, sicut causa, nec aequatur ei in duratione nec in virtute aequalitate omnimoda. Secus autem est in productione divina, ubi produ-

cens et qui producitur man habent essentiam et eandem, ac per hoc aequalitatem omnimodam in duratione pariter et virtute⁴.

3. Ad illud quod obiicitur, quod aut personae sunt ibi aequae primae, aut non; dicendum, quod quantum ad *privationem prioris et posterioris* sunt aequae primae, quantum autem ad *ordinem originis* non sunt aequae primae⁵. Sed ex hoc non sequitur, quod non sint aequaliter coaeternae, quia, sicut supra ostensum est, nobilitas illarum emanationum perfectissimarum ratione simplicitatis et immensitatis coaeternitatem ponit productionem et producturum.

4. Ad illud quod obiicitur de corruptione, quae ponit terminum finalem; dicendum, quod non est simile: quia *corruptio* semper dicit defectum et processum a completo ad incompletum; *generatio* autem non sic: quia quaedam est per educationem alicuius de potentia in actum, et ita ratione incompletionis necessario dicit terminum initialem; quaedam vero est per actualissimam communicationem secundum omnimodam completionem producentis et producti, et eius de quo producitur, et modi, secundum quem producitur. Et talis ponitur circa Deum, et haec, quia nullam dicit incompletionem, nullum ponit terminum initialem⁶.

5. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas est duratio interminabilis; dicendum, quod terminus productionis dicitur dupliciter: unus *principialis*, scilicet productum esse, alius *coannexus*, scilicet iam non produci, et hic coannexus procedit in iis, in quibus differt produci et productum esse. Cum ergo quaeritur, utrum generatio in divinis sit *terminata*, vel non; dicendum, quod si intelligatur de termino primo modo, terminata est, quia sic generat Filium Pater, quod Filius est genitus; si autem secundo modo, sic non habet veritatem, quia Filius semper est genitus et semper generatur, quia idem est in eo *produci* et *productum esse* propter perfectionem simplicitatis et actualitatis summae⁷.

6. Ad illud quod obiicitur, quod idem est in Deo *esse* et *durare*; dicendum, quod *principium duranti* dicitur dupliciter: uno modo per durationis productionem et communicationem, alio modo per durationis inchoationem. Si primo modo accipiatur principium; sicut Pater est principium essendi Filio, ita et durandi; sicut enim dat ei *esse*, sic dat ei *semper esse*. Si autem intelligatur secundo modo, sic non habet veritatem, nec concludit ratio illa propter diversam *principii* acceptionem⁸.

¹ Cfr. I. Sent. d. 26. q. 1. seqq. et d. 33. q. 1. seq.

² Textus originalis: Quoniam igitur homines sumus ad nostri Creatoris imaginem creati, cuius est vera aeternitas... caritas, estque ipsa [aetas: ipse] aeterna... cara Trinitas, neque confusa neque separata.

³ Libr. II. contra Maximum Arian. c. 44. n. 8: Verum haec [missio Geniti a Genitore] non est inaequalitas substantiae, sed ordo naturae, non quod alter prior esset altero, sed quod

alter esset ex altero. Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. XX. c. 3. in fine, et ibid. Comment. a. 2. q. 2.

⁴ Vide I. Sent. d. 20. a. 2. q. 2. ad 1.

⁵ Cfr. I. Sent. d. 20. a. 2. q. 1.

⁶ Vide I. Sent. d. 9. q. 1. et 3. ad 1.

⁷ Cfr. I. Sent. d. 9. q. 4.

⁸ Vide I. Sent. d. 9. q. 3. ad 3. Ibid. ad 2. tangitur sequ. solut., in qua pro *producta B productur*.

Ratio 3.

Confirmatur.

Solutio oppositorum.

Notandum.

7. Ad illud quod obiicitur, quod non est maioris virtutis nec actualitatis persona quam essentia; dicendum, quod non est simile: quia divina *essentia* non potest producere aliam essentiam de se ipsa nec de aliqua alia sibi coaeterna et aequae prima; ac per hoc necesse est, quod de nihilo producat: et hinc est, quod necesse est, illam essentiam sic productam habere *esse* post *non-esse*, et incipere *esse*, cum processerit de *non-esse* in *esse*. Secus autem est in productione *personae* a persona: quia persona producens et producta communicant in essentia et natura; ideo non oportet, quod sit ibi inceptio aliqua ratione productionis unius personae ab alia propter essentiam unicam et indivisam.

8. Ad illud quod obiicitur, quod omne ens aut est creatum, aut increatum, similiter omne ens aut est a se ipso, aut ab alio; dicendum, quod *esse ab alio* dupliciter dicitur: vel ab alio *essentialiter*, vel ab alio *personaliter*. Primo modo accipiendi secundum alietatem *essentialem*, correspondet alii divisioni, quae est *entis* per creatum et increatum, quae quidem sunt extrema essentialiter differentia. Secundo modo non correspondet, in quo si procedatur ab una ad alteram, fit *figura dictionis*¹ ex commutatione modi praedicandi, quia *quid* mutatur in *quis*; et talis modus praedicandi non tenet in divinis.

9. Ad illud quod obiicitur, quod quando virtus infinita secundum totalitatem suae potentiae exerit se in actum aliquem, non potest simul et semel exire in alium; dicendum, quod illud veritatem habet, quando totaliter se exerit quantum ad *virtutem producentem* et quantum ad *modum producenti*; sed tunc assumptio² est falsa: quia, licet Pater Filium producat secundum virtutem suam immensam, ipsum tamen generat, non spirat; et ideo secundum alium modum producendi, qui est per spirationem, productio est simul cum Filio alterius personae, pro eo quod illae productiones non sunt repugnantes, sed naturaliter coannexae. Sicut patet in mente, quod actualis consideratio intellectus non impedit, sed potius inducit, quod affectus feratur in bonum cognitum et visum; sic nec generatio Verbi procedentis

a mente impedit spirationem amoris complectentis utrumque³.

10. Ad illud quod obiicitur, quod ubi est productio, ibi est acceptio ab alio; dicendum, quod sicut est *productio quaedam*, in qua differt *produci* et *productum esse*; *quaedam*, in qua omnino sunt idem; similiter et *acceptio* duplex: uno modo, in qua differt *accipere* et *accepisse*, alia, in qua omnino est idem; prima respondet productioni primae, secunda secundae. De prima habet veritatem quod obiicit, de secunda non; et hoc modo Filium a Patre accipit *esse*. Semper enim *accipit* et semper *accipit*, quia Pater eum semper generat et semper genuit, sicut manifeste colligitur ex praedictis.

11. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas dicitur praesens, et generatio melius explicatur per praeteritum; dicendum, quod generatio illa aeterna semper est actualissima et completissima; licet autem *actualitas* alicuius actus melius exprimitur per *praesens*, *completio* et perfectio actus maxime exprimitur per *praeteritum*. Unde generatio illa aeterna per nullum tempus potest sufficienter explicari, quin immo oportet ad eius expressionem diversis temporibus uti, pro eo quod ipsa est supra omne tempus et in se habet quiddam completionis significari potest per aliquod tempus. Unde ratione *completionis* competit ei *praeteritum*, ratione *actualitatis* competit ei *praesens*, ratione *continuationis* et indesionis competit ei *futurum*⁴. — Ea vero ratione, qua omnia haec in ipsa unum sunt, per nullum vocabulum sufficienter explicatur: quia non est mirum, si strepitus verborum temporalium non sufficit ad explicandum illius aeternitatis et aeternae generationis silentium quietissimum, quod melius intelligitur, quam dicitur; melius creditur in praesenti, quam intelligatur; melius etiam videbitur in futuro, quam etiam nunc credatur: quia, ut dicit Salvator⁵, *haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum*; ad quod nequaquam pervenire possumus, nisi intellectus noster supra variationes temporum et supra nebulositates phantasmatum in libertatem supercaelestis quietis plenius elevetur.

Duplex productio et acceptio.

Ratio notabilis.

Corollarium notabile.

QAESTIO VI.

Utrum trinitas possit stare cum summa immutabilitate.

Consequenter quaeritur, utrum possit stare trinitas cum summa immutabilitate; et circa hoc duo quaeruntur.

Primum est, utrum divinum *esse* sit immutabile.

Secundum, utrum simul stent trinitas et summa immutabilitas.

¹ Cfr. supra pag. 14, nota 5. Vide etiam supra q. 2. a. 2. ad 7. — Post pauca pro *praedicandi* AB *arguendi*, E *argumentandi*.

² Sive *minor* argumenti (cfr. Boeth., I. de Syllogismo hypothetico). — Inferius pro *productio* BE *productus*.

³ Cfr. I. Sent. d. 2. q. 4. ad 1. et 2.

⁴ Vide I. Sent. d. 8. p. 1. dub. 7. et d. 9. dub. 5.

⁵ Ioan. 17, 3. — Paulo superius respicitur verbum August. supra pag. 71, nota 2. allatum. — Inferius ante *libertatem* posuimus fide AB *in*, pro quo E *et in*, alii *et*.

ARTICULUS I.

Utrum esse divinum sit immutabile.

Circa primum sic proceditur. Quod divinum esse sit immutabile, ostenditur sic:

1. Primo *auctoritate*, Malachiae tertio¹: *Ego Deus et non mutor*; Glossa: « Hoc dicit, ne putaretur aliquid mutabilitatis esse in Deo ». Psalmo: *Mutabis eos, et mutabuntur, tu autem idem ipse es*; Glossa: « immutabilis ».

2. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* sic. Divinum esse est simpliciter et universaliter *primum*; sed immutabile prius est mutabili, quia mutabile ad immutabile habet reduci²; si ergo est universaliter primum et principaliter, ergo universaliter est immutabile.

3. Item, divinum esse est *ultimum*, ad quod cetera tendunt sicut ad finem summum³; sed in fine summo et ultimo cetera quiescunt; in nullo autem possunt cetera quietari, nisi illud sit omnino immutabile in se: ergo idem quod prius.

4. Item, divinum esse, sicut dicunt philosophi⁴, et ratio convincit, est simpliciter et omnimode *necessarium*; omne autem, quod habet aliquam variationem, cadit aliquo modo a necessitate secundum id, secundum quod mutatur: ergo si necessarium est, et immutabile.

5. Item, divinum esse est *perfectissimum*; nihil autem perfectissimum proficit aut deficit; omne autem, quod mutatur, aut acquirit aliquid, aut perdit⁵: ergo divinum esse nullatenus mutari potest.

6. Item, divinum esse est *simplicissimum*⁶, ergo nihil habet naturae adventitiae; sed in omni, quod mutatur, aut aliquid advenit, aut recedit: ergo non stat mutabilitas cum simplicitate: ergo necesse est, eius oppositum stare: ergo immutabile.

7. Item, divinum esse est *immensum*; sed omne, quod mutatur, aut mutatur in statum *melio-rem*, aut *deteriorem*, aut *aequalem*; immensum autem non potest esse *maius* nec *minus* nec habet aliquid *aequale*: ergo est simpliciter immutabile⁷.

8. Item, divinum esse est *aeternum*, sicut patet ex praecedentibus⁸; in omni autem mutatione est aliquo modo prius et posterius; hoc autem in aeternitate nullo modo potest esse: ergo nulla mutatio; restat igitur, quod sit immutabile omnino.

9. Item, omnis mutatio vel est ad *esse*, vel ab *esse*, vel in *esse*, quia omne, quod mutatur, vel *esse* accipit, vel *esse* perdit, vel ab *uno esse* in aliud transit, sive ab uno modo essendi in alium⁹; sed Deus est ipsum purum *esse*, cum sit se ipso et actus purus: ergo nullo praedictorum modorum mutari potest; nec alium est dare: ergo est immutabilis.

10. Item, omnis mutatio vel est secundum *substantiam*, vel secundum *accidens*¹⁰; sed Deus non mutatur secundum *substantiam*, cum sit incorruptibilis, nec secundum *accidens*, cum ei nihil omnino accidat: ergo nullam prorsus mutabilitatem admittit.

SED CONTRA: 1. Sapientiae septimo¹¹: *Omnium mobilium mobilior est sapientia*; constat, quod loquitur de sapientia increata: ergo si ipsa est mobilissima, videtur divinum esse mutabilissimum inter omnia mutabilia. — Si dicas, quod hoc dicitur *per causam*; tunc *obicitur*: mobilis est quod est mobile *per causam* et secundum *formam*, quam altero modo tantum.

2. Item, gradus attenditur in creaturis secundum maiorem mobilitatem, quia mobilis est elementum supremum quam infimum¹², et primum caelum quam aetherae sphaerae, et corpus gloriosum quam caelum, et spiritus quam corpus gloriosum; sed quod est nobilitatis attribuendum est Deo: ergo etc.

Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* secundum viam septiformem.

3. Et primo ex parte *comparationis*. Omne illud, cui aliquid advenit ex tempore, est mutabile; divinum esse est huiusmodi, quia ex tempore dicitur *dominus*, dicitur *refugium*, dicitur *rex*: ergo est mutabilis. — Si tu dicas, quod « in ad aliquid non

¹ Vers. 6: Ego enim Dominus et non mutor. — Glossa, quae *ordinaria* est apud Strabum et Lyrannum, est secundum Hieron. — Seq. locus est Ps. 101, 27. 28. Glossa habetur apud Petr. Lombard. et Lyrannum (*interlinearis*). Cassiodor., in hunc loc., ait: *Idem* positum est contra illa quae dicta sunt; quoniam, dum illa sint commutabilia, Dominus semper *immutabilis* perseverat. Cfr. August. in hunc loc. — Eadem quaestio solvitur I. Sent. d. 8. p. 1. a. 2. q. 4. seq.

² Cfr. supra pag. 47, nota 6.

³ Vide supra pag. 47, nota 2.

⁴ Cfr. supra pag. 68, nota 5. — Inferius cum ABE posuimus *variationem*, alii *varietatem*.

⁵ Aristot., VI. Phys. text. 40. (c. 5.), docet, quod aliquid mutari non possit, nisi a statu suo discedat seu ipsum relinquat.

S. Bonav. — Tom. V.

⁶ Ut probatum est supra q. 3. a. 4.

⁷ Hoc arg. insinuat Richard. a S. Viet., II. de Trin. c. 3. Cfr. tom. I. pag. 156, nota 3. — *Maior* ostensa est supra q. 4. a. 1.

⁸ Quaes. 5. a. 1.

⁹ Cfr. Aristot., V. Phys. text. 7. (c. 1).

¹⁰ Ut insinuat Aristot., V. Phys. text. 4. seqq. et XI. Metaph. c. 10. (X. c. 11).

¹¹ Vers. 24: Omnium enim mobilium mobilior etc. Cfr. I. Sent. d. 8. p. 1. a. 2. q. 4. arg. 1. ad oppos., ubi etiam dictio *per causam* explicatur per verba: « eo quod facit [sapientia increata] alia moveri ».

¹² Scilicet: ignis quom terra. — De caelo primo et sphaeris cfr. II. Sent. d. 44. p. II. a. 4. q. 3; de corpore glorioso vide IV. d. 49. p. II. sect. 2. a. 4. q. 4.

est motus¹; *contra*: Ambrosius arguit sic: si Pater fieret de non-patre pater, esset mutatus, et tamen *pater* dicit relationem: ergo hoc non solvit.

4. Item, huiusmodi nomina aut dicunt aliquid, quod sit *Deus*, et sic non incipiunt; aut aliquid *creatum*, et sic non dicuntur de Deo; aut *nihil* ponunt, et sic non magis dicuntur de Deo quam de alio; aut aliquid *adveniens Deo*; sed hoc necessario ponit motum: ergo etc.

5. Item, ostenditur hoc ex parte *actionis*. Omne illud, quod fit de non agente agens, exit « ab otio in actum² »; sed omne tale aliquo modo mutatur et alteratur; sed Deus est huiusmodi: ergo etc. — *Si dicas*, quod hoc est ex parte creaturae; *obicitur contra hoc*: quia non ideo Deus producit, quia creatura producit; sed magis e converso: ergo ratio huius exitus primo ponenda est in Deo.

6. Item, omne agens, quod agit pluribus actionibus, ita quod modo una, modo alia, mutatur necessario; sed Deus est huiusmodi, quia modo producit, modo conservat, modo parit, modo punit, et una harum actionum non est alia: ergo in Deo est mutatio aliqua.

7. Hoc ipsum ostenditur ratione *missionis*. Omnis vera missio et descensus est vera mutatio; sed Filius Dei secundum Scripturas missus est in carnem et de caelo descendit³, et hoc non potest esse secundum humanam naturam: ergo est mutatus et mutabilis secundum divinam.

8. Item, Filius Dei est aliquid secundum quod homo; sed impossibile est de *non-tali* fieri *tale* sine illius⁴ mutatione, ut de non-albo album; ergo multo fortius sequitur in his quae dicunt substantiam: ergo si Filius Dei est factus homo, necesse est, illam hypothesis esse mutatam.

9. Item, hoc ipsum ostenditur ratione *inhabitationis*. Omne illud, quod incipit esse in aliquo et desinit esse in illo, mutatur saltem per accidens; sed Deus per *gratiam* incipit esse in poenitente et desinit in peccante, et per *essentiam* incipit esse⁵ in natura generata et desinit in corrupta: ergo etc.

10. Item, si aliquid est inseparabiliter in aliquo, moto illo, necesse est, illud moveri, quia, ut dicit Philosophus⁶, « moventibus nobis » etc.; sed Deus per es-

sentiam est in qualibet creatura nec ullo modo separatur ab ea: ergo necesse est, quod moveatur, ipsa mota.

11. Item, hoc ipsum ostenditur ratione *potestatis* sic. Qui potuit aliquid prius, quod non potest modo, potestatem habet mutatam; sed Deus, antequam mundum crearet, potuit ipsum creare, et modo non potest: ergo etc. — *Si dicas*, quod *posse creare* non est posse *quid*⁷; *contra*: sequitur: quidquid Pater potest, potest et Filius; sed Pater potest creare: ergo et Filius. — *Praeterea*, hoc non solvit, quia idem sequitur, si accipiat quaecumque et quantumcumque et quodcumque aliud signum⁸. — *Si dicas*; quod debet inferri: potest *creasse*; similiter de caeco vero dicitur, quod potest *vixisse*.

12. Item, quidquid Deus potest est possibile; sed si quidquid potuit potest, quidquid fuit Deo possibile modo est possibile; sed hoc est falsum de impossibili *per accidens*, quod secundum Sanctos et doctores⁹ est Deo impossibile: ergo idem quod prius: igitur divinum *posse* mutatur.

13. Item, hoc ipsum ostenditur a parte *cognitionis*: quia qui desinit aliquid scire, quod scivit, vel incipit scire, patitur aliquam mutationem in scientia; sed Deus scivit mundum creandum, modo non scit, cum sit omnino falsum: ergo etc.

14. Item, necessario sequitur: si Deus scit aliquid, illud est verum¹⁰: ergo si quidquid scivit scit, quidquid verum fuit est verum; sed hoc est falsum: ergo et illud, ex quo sequitur: restat igitur, quod divinum *scire* sit mutabile.

15. Item, hoc ipsum ostenditur a parte *voluntatis*. « Voluntas est causa proxima et immediata rerum », ut dicit Augustinus¹¹; sed posita causa, ponitur effectus: ergo divinum *velle* non praecedit duratione ipsum *producere*: ergo quando coepit producere, coepit et velle: ergo etc.

16. Item, qui vult aliquid et potest illud nolle necessario mutatur; sed Deus vult salvare aliquem viatorem: aut ergo *potest* nolle, aut *non potest*. Si *non potest*: ergo ille non potest damnari, aut frustrabitur voluntas Dei; *si potest* nolle; sed qui potest fieri de volente nolens, potest mutari: ergo etc.

17. Item, impossibile est, quod agens secundum voluntatem, cuius operatio conformatur voluntati,

¹ Aristot., V. Phys. text. 10. (c. 2). — Sententia Ambrosii est I. de Fide, c. 9. n. 59; cfr. tom. I. pag. 137, nota 5. — Superius ex E. G. posuimus *comparationis pro compositionis*, quod habent A. B., alii *operationis* (sed vide infra in corp., ubi etiam A. *comparatione* habet).

² Aristot., II. de Anima, text. 45. (c. 4); Faber autem mutatur solum in actum ex otio. Cfr. tom. I. pag. 137, nota 6.

³ Rom. 8, 3; Gal. 4, 4. seq.; Ioan. 3, 13; Eph. 4, 9. seq.

⁴ A. sui.

⁵ Cum G. supplevimus *incipit esse*.

⁶ Libr. II. Topic. c. 3. (c. 7). Vide tom. I. pag. 416, nota 8, ubi per *moventibus* substatuimus *motis*.

⁷ Sed *ad aliquid*; aliis verbis *posse creare* non est aliquid *absolutum*, sed *relativum*, sicut aliquibus videtur de *posse* generare in Patre; cfr. I. Sent. d. 7. q. 1. seqq.

⁸ *Signa* divinae voluntatis ex I. Sent. d. 43. a. 3. q. 2. hoc exprimuntur versu:

Præcipit et prohibet, permittit, consulit, implet.

⁹ Cfr. I. Sent. d. 42. q. 3, ubi etiam pro impossibili *per accidens* haec afferuntur exempla: de corrupta non posse facere virginem (Hieronymi exemplum), de praeterito facere, quod non fuerit praeteritum.

¹⁰ Vide supra pag. 4, nota 1. et pag. 16, nota 7.

¹¹ Libr. III. de Trin. c. 4. n. 9; Voluntas Dei est prima et summa causa omnium corporalium specierum atque motuum. Lib. I. de Gen. contra Manich. c. 2. n. 4. ait, quod « voluntas Dei omnium quae sunt ipsa sit causa ». — De *minoribus* cfr. supra pag. 93, nota 2.

volendo unum contrariorum faciat reliquum, et e converso; sed Deus modo mortificat, modo vivificat¹ et multa alia facit impossibilia: ergo necesse est, quod voluntas eius modo velit unum, modo contrarium. Sed omnis talis voluntas mutatur: ergo divinum *velle*² est mutabile; sed hoc est idem quod *esse*: ergo etc. — *Si dicas*, quod hoc est ratione effectus; hoc nihil est, quia non ideo Deus vult aliquid, quia illud fit, sed magis e converso: restat ergo, quod ratio mutabilitatis principaliter venit a voluntate divina.

CONCLUSIO.

Divinum esse est omnino incommutabile.

RESPONDEO: Dicendum, quod absque dubio **Ratio 1.** *simplicissimum, immensum et aeternum.* — Eo enim, quod *simplicissimum*, est immutabile secundum *formam*; eo quod *immensum*, immutabile secundum *situationem*; eo quod *aeternum*, immutabile secundum *tempus*; omnis autem motus et mutatio secundum Augustinum³ et Hugonem reducitur ad aliquam praedictarum differentiarum: et ideo divinum *esse* nullo modo potest compati mutationem vel motum.

Et *iterum*, eo quod *simplex*, est immutabile **Ratio 2.** *ex se ipso*; nihil enim habet, quod non sit ipsum *esse* essentialia *esse*, quod quidem « non est accidens, sed subsistens veritas », ut dicit Hilarius⁴. Eo vero quod *immensum*, non est mutabile *in alio* vel *ab alio*; non enim potest aliud transferre ipsum, cum sit ubique totum. Ex eo autem, quod est *aeternum*, non est mutabile *cum alio*, quia ipsum manet fixum, aliis succedentibus.

Ratio 3. *Postremo*, eo quod *simplicissimum*, ideo non mutatur *comparatione* nec *operatione*, quia neutrum dicit aliquid diversum vel accidens ad ipsum, ex cuius accessu vel recessu componatur aut mutetur *esse* divinum. Quia vero *immensum*, non mutatur nec *missione* nec *inhabitatione*, quia talis missio vel inhabitatio est nec per aliquam circumscriptionem nec per aliquam loci transitionem⁵, sed per praesentiam et manifestationem. Quia vero *aeternum*, non mutatur nec *volun-*

tate nec *potestate* nec *scientia*, pro eo quod quidquid potest, scit et vult, aeternaliter potest, scit et vult; unde sicut nulla est in aeternitate mutabilitas, sic nec in scientia, voluntate et potentia. — Omni igitur modo, sicut pertractati apparet, necessarium est ponere, divinum *esse* incommutabilitatem habere; et hoc dicunt omnes.

Sicut autem ad intelligendam aeternitatem simul **Explicator.** oportet intelligere Deum *simpli-cem* et *immensum*, sic ad intelligendam immutabilitatem oportet intelligere simul Dei summam *simpli-citatem*, *aeternitatem* et *immensitatem*. Quia enim *simplex* est, nihil sibi accedit; quia *aeternus*, nihil sibi advenit, nihil recedit; quia *immensus*, omnis proprietatis dignitatis convenit ei: et ideo se ipso sine aliquo accidente vel adveniente potest producere et non producere, velle et non velle, praescire et non praescire, exaudire et non exaudire, sicut decet eius summam nobilitatem. Et sicut *multa* potest, cum sit *unus*; et *temporalia*, cum sit aeternus; et *finita*, cum sit infinitus; et *composita*, cum sit simplex: sic *variabilia* et mutabilia, cum tamen ipse immutabilis perseveret. — Et hoc est quod dicit Hugo, prima parte de Sacramentis⁶: « Firmiter teneatur quod omni aeternae rationali naturaliter est insertum, scilicet incommutabilem esse Deum. Non enim *augeri* potest, quia immensus est, nec *minui*, quia unus est, nec *loco mutari*, quia ubique est, nec *tempore*, quia aeternus est, nec *cognitione*, quia sapientissimus est, nec *affectione*, quia optimus est ». Ex quo apparet, qualiter et quare intelligimus Deum immutabilem in suo *esse*. **Notandum.**

Ad intelligentiam autem obiectorum notandum, quod illa quae dicuntur de Deo respectu creaturae **Ad intelligentiam obiectorum.** significant divinam essentiam et aliquid *comnotant* in creatura; et hoc potest esse dupliciter: *actu* vel *habitu*. Ex parte *principalis significationis* sunt ipse Deus, qui non mutatur nec multiplicatur nec incipit⁷ nec desinit. Ex parte *connotati* sive cointellecti dicunt quid creatum vel creabile; et ex illa parte est inceptio et desitio et variatio, sed differenter secundum diversum modum comnotandi. Cum enim illud quod dicitur de Deo connotat creatum in *actu*; tunc potest *incipere* et *desinere*, *inesse* et *non inesse* sine mutatione ex parte Dei, sed non sine mutatione ex parte creati; ut patet, cum dicimus, Deum conservare aliquid. Cum vero comnotat creabile in

¹ Libr. I. Reg. 2, 6: Dominus mortificat et vivificat.

² Hic quoad omnia reliqua deficit B.

³ Cfr. I. Sent. d. 37. p. II. doct. 2. — Ilug. a. S. Vict., I. de Sacram. p. III. c. 13: Omne enim corpus aut loco mutatur, aut forma, aut tempore. Libr. VII. Eruditionis didascalicae, c. 19, ait: Tribus modis fit omnis mutabilitas: loco, forma et tempore. — Inferius pro *differentiarum*, quod habent A G, alii *differentiam*.

⁴ Libr. VII. de Trin. n. 11: *Esse* enim non est accidens nomen, sed subsistens veritas et manens causa et naturalis generis proprietates. Cfr. supra pag. 88, nota I. verba Boetii.

⁵ A loci *transmutationem*; codd. excepto E, omittunt vel *circumscriptionem*, vel *loci transitionem*. Inferius pro *potestate* A E G *potentia*. Subinde pro *dicunt*, quod habet G, alii *dant*.

⁶ Libr. I. p. III. c. 13: Et ascendit [ratio] et transit et probat, quoniam ita est, et quoniam variari et mutari non potest Deus omnino. Non enim auferri potest *qui* [textus originalis in seqq. constant *qui* pro *quia*] immensus... nec affectu qui optimus est.

⁷ Ita E G, alii *incipit*. Inferius pro *tunc potest*, quod praebent E G, alii vel *non potest*, vel *non possit*.

habitu sive in aptitudine, tunc non potest esse *inceptio*, potest tamen esse *desitio*, potest etiam *inesse* et non *inesse* sine mutatione Dei et creaturae. Et

Notandum. ratio huius est *connotatio futuri*; *futurum* autem nunquam *incipit* esse futurum, ut dicit Anselmus¹, sed bene *desinit* esse futurum, cum fit praesens. — Et *rursus*, contingens futurum potest non esse sine mutatione, quia nihil actu ponit in re. — Ex his igitur **Corollarium.** patet, si quis capiat, quod Deo possunt attribui duo opposita sine ulla sui mutatione; sed quaedam sunt, in quibus exigitur mutatio creaturae, utpote in temporalibus, quaedam vero, in quibus minime. Qualitercumque igitur intelligatur, necesse est ponere divinum *esse* omnino immutabile². — Unde concedendae sunt rationes hoc ostendentes.

1. Ad illud quod obiicitur in contrarium, quod omnium mobilium mobilior est sapientia; dicendum, quod aliquid dicitur *mobile* tripliciter: vel per *causalitatem efficientem*, vel per *exemplaritatem representantem*, vel per *varietatem inhaerentem*. Primo et secundo modo dicitur sapientia mobilissima, quia hoc est perfectioris; sed non *tertio*, quia hoc spectat ad incompletiorem. — Vel potest dici, quod quia mobile secundum *situm* ex ipso motu praesens efficitur pluribus locis, et quod velocius movetur pluribus locis velocius praesentatur; hinc est, quod cum divina sapientia omnibus sit praesentissima, *maxime mobilis* dicitur inter omnia mobilia, non quia sit transiens de uno in aliud, sed quia est omnibus praesens. Et hoc est quod dicit Dionysius de Divinis Nominibus, capitulo nono³: « Moveri Deum religiose existimandum est, non secundum portationem, aut mutationem, aut alterationem, aut modalem aut localem motum, non directum, non circularem, non ex ambobus, non intelligibilem, non animale, non naturalem, sed quod ad substantiam agat Deus et contineat omnia et totaliter omnia provideat, et quod adsit omnibus omnium circuitu et ad existentia omnia provisivis processibus et operationibus ».

2. Ad illud quod obiicitur, quod gradus attenditur in creaturis secundum maiorem mobilitatem etc.; dicendum, quod quaedam sunt, quae conveniunt creaturis secundum plus et minus, ita quod de se non sonant in imperfectionem, sicut unitas, veritas, bonitas; et in talibus summam attribuendum est Deo, cui competit omnis perfectio. Qaedam autem sunt,

quae dicunt dignitatem aliquam cum *imperfectione*, sicut *mobilitas*, quae dicit actualitatem quandam cum adiuncta possibilitate⁴, et talia ratione imperfectionis adiunctae Deo attribui non possunt nec debent, nec in termino nec citra terminum secundum sermonis proprietatem.

3. 4. Ad illud quod obiicitur ex parte *comparationis*, quod Deo aliquid advenit ex tempore; dicendum, quod in huiusmodi, sicut in solutione tactum est, est intelligere *principale significatum* et *connotatum*; et *principale* quidem *significatum* est ex parte Dei, ac per hoc aeternum et incommutabile; *connotatum* vero ex parte creaturae, et ideo temporale et mutabile. Quod ergo dicuntur ista *incipere* vel *desinere*, hoc non est ex parte eius quod ponitur in Deo, sed ex parte eius quod ponitur in effectu creato. — Et per hoc patet illud quod obiicitur, quod huiusmodi nomina dicuntur aliquid, quod est *Deus*, et aliquid, quod est *a Deo*; et ratione primi praedicantur, non ratione secundi; et ratione secundi incipiunt et desinunt, non ratione primi; quia ad hoc, quod aliquid totum copulatum sit temporale vel contingens, sufficit, quod temporalitatem vel contingentiam habeat in aliqua sui parte⁵.

5. 6. Ad illud quod obiicitur de *actione*, quod fit de non agente agens; dicendum, quod est agens, quod agit se ipso, et est agens, quod agit per aliquid aliud a se. Primum agens in agendo mutari non potest, quia nihil sibi advenit, nihil abscedit ex actione, cum sua actio sit idem quod ipsum. De alio vero agente, quod differt a sua actione, habet praedicta propositio veritatem. Deus autem est agens primo modo, non secundo, quia pro summa simplicitate ipse est sua actio. — Et *si tu obiicias*: si ipse est sua actio, sicut non incipit esse, sic non incipit agere; dicendum, quod non incipit agere ratione ipsius *actus intrinseci*, qui est idem quod ipse, sed ratione *effectus extrinseci*, qui se tenet ex parte creaturae, qui incipit et plurificatur secundum creaturarum varietatem. — Et per hoc patet responsio ad sequens de pluralitate actionum. Quod enim ponantur in Deo plures actiones incommpossibiles, hoc non est ratione pluralitatis actuum intrinsecorum, sed ratione pluralitatis effectuum et connotatorum. Nam *actus intrinsecus*, cum sit Deus, est unus et incommutabilis et aeternus; effectus vero extrinsecus, cum

Solutio oppositorum. Triplex mobile.

Alia solutio.

Distinctio.

Notandum de actu intrinseci.

Notandum.

¹ Monolog. c. 18., inter rationes probantes, quod summa natura [Deus] sit sine principio et sine fine, afferitur etiam haec: Deinde cogitet qui potest, quando incipit aut quando non fuit hoc verum, scilicet quia futurum erat aliquid, aut quando desinet et non erit hoc verum, scilicet quia praeteritum erit aliquid. Quodsi neutrum horum cogitari potest... impossibile est vel cogitare, quod veritas principium vel finem habeat. Cfr. Dialog. de veritate, c. 40.

² Cfr. I. Sent. d. 30. q. 1. seqq., d. 38. a. 2. q. 2, d. 39. a. 4. q. 3. et d. 40. a. 2. q. 4. ad 4.

³ Paragr. 9. Versio haec convenit cum illa, quae in operibus S. Thomae exhibetur. Textus originalis voci *circuitu* ad-

dit *immensurabili* (τῆ πάντων ἀσπίτη περιουσίᾳ). Dicitio *sed quod ad substantiam agat Deus* (ἀλλὰ τὸ εἰς οὐσίαν ἔγειν τὸν Θεόν) ab abbate Vercellensi sic proponitur: sed quod [Deus] omnia ad esse deducit. — Cfr. August., IV. de Gen. ad lit. c. 12. n. 23.

⁴ Vide infra a. 2. fundam. 2. verba Aristot. — De dictione *in termino* cfr. supra pag. 68, nota 2. — De ipsa solut. vide Anselm., Monolog. c. 15.

⁵ Simili modo respectu syllogismi dicitur, quod *peiores* [negationem et particularitatem] sequitur semper conclusio partem. Cfr. infra q. 7. ad 3. — Superius post *et ratione primi* codd. praeter E. vel omittunt *non ratione secundi*, vel [ita DG] *et ratione secundi*.

sit creatus, est multiplex et mutabilis et temporalis, largo modo accipiendo tempus¹; et hoc nullam inducit mutationem circa esse divinum.

7. 8. Ad illud quod obiicitur de *missione*, quod omnis missio et descensus est mutatio; dicendum, quod missio in divinis non accipitur ibi *proprie*, sed *translative*; nec aliud dicunt in Deo quam emanationem unius ab altero et manifestationem in effectu creato². Unde cum Deus sit semper ubique praesens, Pater scilicet et Filius et Spiritus sanctus, secundum essentiam, potentiam et praesentiam; quia tamen in caelestibus habitat per gloriam et apparet per illustrationem apertam, quando in creaturis inferioribus incipit apparere, quasi de non praesente incipit esse praesens; et ideo dicitur *mitti* et *descendere*, non ratione alicuius innovationis seu novitatis ex parte sui, sed solum ratione ostensionis et manifestationis nobis exhibitae et in nobis factae.

— Et *si obiicit* tunc, quod Filius Dei est factus homo de novo, et *homo* dicit aliquid, quod est in ipso; dicendum, quod *homo* praedicatur de Filio ratione unionis duarum naturarum in unam hypostasim; et ideo, cum *unio* dicatur per modum relationis et possit attribui alicui de novo absque mutatione facta in ipso, sed solum propter mutationem factam in altero extremo, sicut patet in dextro et sinistro³: hinc est, quod Filius Dei de novo factus est homo sine mutatione personae aeternae, ex sola mutatione naturae assumptae, quae simul formata fuit et Verbo unita; et sicut Verbum non mutatur in illius naturae formatione, sic nec in formatae assumptione.

9. 10. Ad illud quod obiicitur de *habitatione*, quod Deus per gratiam incipit esse in poenitente; dicendum, quod aliquid dicitur esse in aliquo dupliciter: vel ita, quod ab ipso aliquo modo dependet et per illud contrahitur et definitur; et quod hoc modo incipit esse in aliquo mutatur ex illa inceptioe et movetur ad motum illius, in quo est; sicut patet de existentia universalis in particulari et formae in materia et locati in loco et accidentis in subiecto. Deus autem sic est in creatura per essentiam et influentiam, quod ipse a creatura non dependet nec in ea coarctatur nec definitur; et ideo, quod incipit habitare in aliquo, hoc non est propter mutationem factam in ipso, sed solum in creatura vel in influentia media, ratione cuius dicitur Deus in creatura habitare de novo, novam scilicet gratiam influendo. — Similiter, cum sit in creatura, non *movetur* tamen ad motum ipsius, sicut illa, de quibus

dicit Philosophus, quod « moventibus nobis, moventur ea quae in nobis sunt », pro eo quod ipse in creatura non dependet nec coarctatur nec definitur.

Unde sicut radius est in aëre, nec tamen movetur ad aëris motum; sicut anima in qualibet parte corporis tota, nec tamen movetur ad motum cuiuslibet partis, quia non in qualibet definitur: sic et in proposito intelligendum est. Et per hoc patet responsio ad praesens. — Et *si obiicit*, quod non videtur intelligibile, quod aliquid sit in aliquo inseparabiliter, nec tamen movetur ad eius mutationem; dicendum, quod illud intelligere possumus, si simul intelligamus Deum *simplicissimum* et *immensum*. Quia enim *immensus* est, sic est *intra*, quod *extra*⁴; quia *simplicissimus* est, nullatenus distat a se ipso, quantumque sit in rebus, in quibus est, localis distantia et separatio. Et hinc est, quod quantumcumque res, in quibus Deus est, intelligantur mutari, nullo modo, nec re nec intellectu, ponitur ex hoc Deus mutabilis. In omni enim motu et mutatione necesse est intelligere accessum et recessum, ac per hoc aliquam distantiam extremorum; quod nullatenus poni potest circa esse divinum, nec *per se* nec *per accidens*, cum simul sit infinitum et simplex. Et ideo fallitur hic imaginatio phantasie.

11. 12. Ad illud quod obiicitur de *potestate*, quod non quidquid potuit potest; dicendum, quod aliquis dicitur non *posse* quod *potuit* dupliciter: vel propter defectum aliquem subintroducendum ex parte *ipsius potentiae* producentis, vel propter mutationem conditionis ex parte *ipsius possibilis*. Quod enim est possibile et verum effici potest impossibile pro rei mutationem; sicut *me non legisse*, anequam legam, sed verum, sed postquam legero, factum est impossibile, quod dicitur *impossibile per accidens*; quod etiam, ut dicit Augustinus contra Faustum⁵, est Deo impossibile, quia illud *posse* non est potentiae, sed magis impotentiae, cum sit contra summam veritatem, facere scilicet, quod fuit, postquam fuit, non fuisse. Quoniam ergo divina potentia semper uniformiter perseverat, quaecumque et quaecumque et quodcumque et quantumcumque potuit et nunc potest, quantum est *de se*; quia vero multa *vera* facta sunt falsa, et *possibilia* facta sunt impossibilia: hinc est, quod quantum est ex *parte ipsorum*, non quaecumque potuit potest, quia non quaecumque *fuervunt* *possibilia sunt* *possibilia*, et hoc non per mutationem circa *efficientem*⁶ *potentiam*, sed circa *possibilia effecta*. — Et per hoc patet respon-

¹ Quatenus scil. dicit mensuram cuiuslibet durationis creatae et non tantum corporales res, sed etiam spiritus resficiat; cfr. II. Sent. d. 2. p. 1. a. 2. q. 1.

² Vide I. Sent. d. 16. q. 1. — De modis existendi *per essentiam* etc. cfr. ibid. d. 37. p. 1. a. 3. q. 2. — Inferius cum A posuimus *per gloriam*, pro quo alii *per gratiam*.

³ Boeth., de Trin. c. 5: Age enim, stet quisquam, et igitur si accedam dexter, erit ille sinister ad me comparatus; non

quod ille ipse sinister sit, sed quod ego dexter accesserim etc. Cfr. III. Sent. d. 1. a. 1. q. 1. ad 3.

⁴ Vide supra pag. 81, nota 3. Cfr. I. Sent. d. 37. p. II. a. 1. q. 2. — Superius *pro praesens*, quod habent A E G, alii *sequens*.

⁵ Libr. XXVI. c. 4. seq. Cfr. I. Sent. d. 42. q. 3, ubi etiam verba August. allata sunt, et d. 44. a. 2. — Superius vocabus *ipsius possibilis* A E G interserunt *potentiae*.

⁶ Ita E G, alii *effectivem*.

Similia.

Explicatio notanda.

Distinctio.

Quid missio

Notandum

Distinctio

Deus non movetur in mota creatura.

sio ad sequens de *impossibili per accidens*. — Et *si tu obicias*, quod divina potentia nullatenus pendet ex possibili, cum ex nihilo possit omnia producere; dicendum, quod hoc non est propter dependentiam, sed propter connotationem: quia, cum dicitur, Deum posse aliquid, simul et insinuat, quod illud sit possibile sibi, ac per hoc, quod nihil habeat repugnans divinae potentiae, sapientiae et bonitati, quin possit in *esse* produci, salva omni nobilitate *posse* divini.

13. 14. Ad illud quod obicitur de *scientia*, dicendum, quod cum dicitur Deus scire aliquid, hoc **Distinctio.** dupliciter potest intelligi: vel quia *habet cognitionem* de illo, vel quia *iudicat*, illud esse verum. Primo modo *scire* Dei non connotat existentiam veritatis in scito; et hoc modo quidquid scivit scit, quia de omni eo habet notitiam, de quo ab aeterno habuit. Secundo modo connotat veritatem circa cognitum; et hoc modo non quidquid scivit scit, sicut non quidquid egit agit; et hoc non propter mutationem ex parte scientis, sed solum ex parte cogniti¹. — Et per hoc patet responsio ad illud quod consequenter obicit de veritate cogniti: quia divinum *scire* ponit veritatem in cognito secundum unam acceptionem, non secundum aliam, sicut patet per distinctionem praehabitam.

15. Ad illud quod obicitur ex parte divinae *voluntatis*; dicendum, quod **Causa proxima dicitur tripliciter.** causa proxima dicitur tripliciter: aut respectu *substantiae*, aut *dispositionis*, aut *actus*; ratione *substantiae*, inter quam et effectum non cadit alia substantia causans media; ratione *dispositionis*, cui non additur nova dispositio ad effectum producendum; ratione vero *actus*, quia ipsi actui coniungitur. Sed actus divinus dupliciter accipitur, scilicet ut *intra* et ut *efficiens aliquid extra*. Est igitur divina² voluntas causa proxima et immediata rerum producendarum ratione *substantiae* et *dispositionis* et *actus intrin-*
Duplex actus.
Notandum. *seci*, sed non ratione *efficientiae exterioris* nisi pro eo tempore, pro quo vult. Et hoc habet divina voluntas, quia simul est omnipotentissima et liberrima; et ideo, licet ab aeterno voluerit producere mundum, quia tamen non voluit, quod mundi productio esset

ab aeterno, sed solum in tempore: hinc est, quod in tempore produxit, nulla facta mutatione in voluntate, et inceptus effectus, non incipiente causa. Et quod obicitur de causa proxima et immediata, intelligitur de illa quae est causa proxima et immediata secundum triplicem rationem praedictam.

16. Ad illud quod obicitur, quod Deus, qui vult aliquid, potest illud nolle; dicendum, quod divinum *velle* connotat respectum et ordinem ad aliquod futurum, et illud futurum potest esse vel non esse sine mutatione, sicut prius dictum est in principali solutione; hinc est, quod respectu futurorum contingentium Deus potest dici *volens*, vel *non volens*, nullatenus facta mutatione in ipso volente.

17. Ad illud quod obicitur, quod Deus sic est agens secundum voluntatem, ita quod eius operatio voluntati configuratur etc.; dicendum, quod agens secundum voluntatem duplex est: unum, cuius voluntas determinatur ad aliquod volitum, ita quod non simul et semel fertur super universitatem suorum effectuum, sed modo vult hoc, modo illud; et in hoc³ agente secundum voluntatem illud quod obicit habet veritatem. Aliud est agens secundum voluntatem, cuius voluntas fertur super omne illud, quod disposuit sapientia dictans; et huiusmodi agens sicut omnia simul disposuit, quae successive producuntur, ita quod ipsa dispositio non variatur secundum variationem producendorum; sic et voluntas, quae illi dispositioni prorsus est consona, remanet non mutata. Unde sicut divina ars et divinum consilium, secundum quod diversa fiunt et praecipuntur, semper in se ipso remanet non mutatum; sic et divinum beneplacitum semper remanet non mutatum, quamvis illa mutantur, quae ab ipso procedunt; pro eo quod simul et semel et aeternaliter et immutabiliter respicit omnia, quae aeternaliter producuntur, sicut et *ars*, *ratio* et *exemplar*, *verbum* et *sapientia* et cetera consimilia; in quibus nulla fit variatio propter mutationem factam in rebus extra, respectu quarum nulla est in Deo prorsus dependentia, licet omnia ab eius sapientia et voluntate et potentia dependeant tanquam a causa nobilissima, stabilissima, sufficientissima, primaria et suprema.

Duplex agens secundum voluntatem.

Notandum.

ARTICULUS II.

Utrum simul stent trinitas et summa immutabilitas.

Deinde quaeritur, utrum simul stent trinitas et summa immutabilitas. Et quod sint impossibiles, videtur.

1. Impossibile est, speciem esse sine genere⁴; Ad oppositum. sed generatio sive productio est species motus sive mutationis: ergo ubi generatio, ibi mutatio; sed tri-

¹ Cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 1. ad 1. seq.

² G addit *potentia vel.* — De hac solut. cfr. I. Sent. d. 45. a. 2. q. 2.

³ G de hoc. Inferius pro *productorum* posuimus cum EH

producendorum; idem H in fine solut. pro *stabilissima* substituit *sublimissima*. Post *suprema* G addit *dignissima* etc.

⁴ Porphy., de Praedicab. c. de *Communatibus* et *differentiis generis* et *speciei*: Genera [speciebus] praeciare oportet

nitatis non est, nisi quia una persona per generationem procedit ab alia: ergo etc.

2. Item, generatio in creaturis dicit *relationem* et dicit *mutationem* et essentialius et principalius dicit *mutationem* quam *relationem*; sed non potest poni in summa Trinitate sine relatione, alioquin non diceret veram distinctionem: ergo pari vel fortiori ratione non potest poni sine mutatione.

3. Item, impossibile est, esse nec intelligi alicuius corruptionem sine mutatione; sed generatio vel productio opponitur directe corruptioni, quia, sicut illa ad *esse*, ita ista ad *non-esse*¹: ergo nusquam est sine mutatione: ergo nec in divinis personis.

4. Item, si aliquid sequitur ad aliquid, eodem addito, utrobique adne sequitur; sed sequitur: est generatio in tempore, ergo mutatio in tempore: ergo pari ratione vel fortiori generatio in aeternitate infert mutationem in aeternitate: ergo non stat cum immutabilitate.

5. Item, Augustinus² dicit, quod sequitur: si Spiritus sanctus possit generari, quod posset mutari: ergo in divinis *generari* infert *mutari*, ergo non potest stare cum eius opposito; sed eius oppositum est summa immutabilitas: ergo etc.

6. Item, si productio est in divinis, aut ergo *necessitate*, aut *voluntate*. Si *necessitate*: ergo non est ibi summa liberalitas nec potestas; si *voluntate*: ergo qui producit potest non produci, ergo non esse, ac per hoc mutari: ergo idem quod prius.

7. Item, quod repugnat alicui propter statum imperfectum multo fortius secundum statum perfectum; sed in creatura non est immutabilitas nisi semiplena, et tamen in substantiis perpetuis et incorporalibus non potest esse plurificatio per productionem similis ex simili³: ergo nec in Deo.

8. Item, quod repugnat causae repugnat causato; sed causa, quare vis generativa data est rebus, est « propter longe distare a primo et propter corruptionem »: ergo si immutabilitas summa repugnat productioni, ergo productioni per generationem. *Minor* probatur per Philosophum⁴.

9. Item, impossibile est, quod Deus producat aliquid de aliena substantia sine illius substantiæ

mutatione; sed tantum Dens potest super alia, sicut super se, sive circa se: ergo nec de sua substantia sine suæ substantiæ mutatione: ergo si trinitas est per productionem etc.

10. Item, plus recedit a ratione mutabilitatis *nilil* quam *aliquid*, ergo et productio rei de nihilo quam productio de aliquo; nihil enim nullo modo mutabile est⁵; sed impossibile est, aliquid produci de *nililo* sine eius immutabilitate: ergo similiter de *aliquo*.

11. Item, secundum rationem intelligendi simplicior et prior est forma quam suppositum, et natura quam persona⁶; sed impossibile est, formam aliquam produci de aliquo sine mutatione sui et eius, de quo est: ergo pari ratione impossibile est, suppositum sive personam sine mutatione esse productam.

12. Item, sicut se habet pars ad partem, ita se habet totum ad totum; sed si Pater produceret Filium de parte substantiæ, necesse esset, substantiam mutari secundum partem: ergo cum producit de tota, necesse est, ipsam mutari secundum totum: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Productio personæ de persona Fundamenta. in Trinitate stat cum summa simplicitate, ut patet ex præcedentibus⁷; sed ubi summa simplicitas, ibi omnimoda invariabilitas et immutabilitas: ergo trinitas et ei competens emanatio non repugnat immutabilitati.

2. Item, emanatio personæ de persona stat cum summa actualitate; sed ubi summa actualitas, omnimoda est immutabilitas, quia « motus est entelechia entis in potentia⁸ », et omne mutabile aliquo modo possibile; sed quod stat cum antecedente necessario stat cum consequente: ergo etc.

3. Item, in summa aeternitate nulla potest esse variabilitas, quia omnis motus stat cum priori et posteriori vel tempore, vel natura⁹; sed trinitas personarum et earundem productio stat cum aeternitate: ergo cum summa immutabilitate.

4. Item, « in *ad aliquid* non est motus¹⁰ »; sed trinitatem et personarum pluralitatem facit relatio, secundum quod dicit Boethius: « Relatio multiplicat

et... unde et priora sunt naturaliter genera... et species quidem cum sit, est et genus omnino, genus vero cum sit, non omnino erit species. Cfr. Aristot., IV. Topic. c. 4. — *Minor* insinuat ab Aristot., de Prædicam. c. de *Motu*. Vide tom. I pag. 664, nota 4.

¹ Cfr. supra pag. 93, nota 3.

² Alex. Hal., S. p. l. q. 4. m. 1: Item I. Sent. d. VII. [c. 4.] Magister: Si Spiritus sanctus nasci potuit, potuit esse Filius; et si potuit esse Filius, mutabilis esse potuit. (Magister loc. cit. præmiserat quaedam verba Augustini. S. Bonav. I. Sent. d. 7. dub. 4. ait: Item quaeritur de ista *illatione Magistri*: Spiritus sanctus potuit esse Filius etc.)

³ Id est: generatione. Richard. a S. Vict., IV. de Trin. c. 14: In angelica autem natura nulla est propagatio, sed sola simplex creatio. Cfr. supra pag. 75, nota 7. — Superius pro *immutabilitas*, quod habet E, alii perperam *mutabilitas*.

⁴ Libr. II. de General. et corrupt. text. 59. (c. 10.). Cfr. tom. I. pag. 180, nota 8. Dicitio a primo idem ac a principio.

⁵ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 67. (c. 8.), ubi docet, quod nihil nulla sit differentia. — Post pauca pro *aliquid*, quod præbet A, alii *aliquem*.

⁶ Vide supra q. 2. a. 2. in corp.

⁷ Quæst. 3. a. 2.

⁸ Aristot., III. Phys. text. 6. (c. 1.). Entelechia (ἐντελεχία) idem est ac actus.

⁹ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 99. et 131. (c. 11. et 14.): Prius autem et posterius in motu est. — De *priori* tempore vel natura cfr. Aristot., de Prædicam. c. de *Priori* et c. de *Simul*. — *Minor* probata est supra q. 5. a. 2.

¹⁰ Aristot., V. Phys. text. 10. (c. 2.) et XI. Metaph. c. 11. (X. c. 12.). — Verba Boethii habentur in libro de Trin. c. 6.

Trinitatem »; ergo impossibile est ibi ex hac causa ponere mutationem nec motum: stat ergo cum summa immutabilitate.

5. Item, in eo, in quo est simul *produci* et *productum esse*, non est prius et posterius, nec duratione¹ nec natura nec re; sed hoc reperitur in omni mutatione: ergo etc.

6. Item, possibile est, Deum producere creaturam sine sui mutatione, quia producit se ipso²: ergo similiter Pater potest producere personam sine mutatione suae personae vel naturae: ergo pari ratione et Filius sine mutatione produci: ergo produci non cogit aliquid ibi mutari.

7. Item, Deus intelligit se sine aliqua sui mutatione; sed intelligendo se dicit et dicendo Verbum generat: ergo absque omni mutatione habet Verbum generare, pari ratione et Spiritum sanctum spirare: ergo etc.

CONCLUSIO.

Trinitas personarum stat cum summa immutabilitate.

RESPONDEO: Dicendum, quod trinitas personarum, quae in divinis est per emanationem unius ab alia, stat cum immutabilitate summa. — Et huius ratio duplex est, scilicet summa *aeternitas* et summa *simplicitas*. Summa *aeternitas* non patitur, ibi esse aliquam mutationem, summa *simplicitas* non patitur ibi esse aliquid mutabile. Si ergo trinitas est cum simplicitate et aeternitate; et ubi aeternitas, nulla mutatio, ubi simplicitas summa, nihil mutabile; et iis ablati, tollitur omnis mutabilitas: necessario simul stant trinitas et summa immutabilitas.

Et hoc patet sic. Ubi enim est *aeternitas*, nihil est incipiens, nihil succedens; nulla igitur inceptio, nulla successio, nulla defectio. Omnis autem mutatio aut est a *non-esse* in *esse*, aut ab *esse* in *non-esse*, aut ab *uno esse* in *aliud esse*³; mutatio autem *ad esse* non est sine inceptio, mutatio vero *ab esse* non est sine defectio, mutatio *in esse* non potest esse sine quocumque successione, quia non est sine variatione. Aeternitas igitur excludit omnem mutationem; haec autem stat cum trinitate: ergo in excellentia Trinitatis nulla mutatio ratione aeternitatis. — Nihil inest mutabile ratione *simplicitatis*. Est enim ibi summa *simplicitas naturae* et *personae* et *utriusque* invicem comparatae. Propter simplicitatem *naturae* nulla potest esse ibi *decisio* in eo, *de quo* est productio; propter simplicitatem *personae* nulla po-

test esse *compositio* in *producto*; ratione simplicitatis in *utraque* nulla potest esse *abiectio* a principio productivo. Ex hoc ergo colligitur, quod nihil est ibi mutabile, nec ille qui producit, nec ille qui producit, nec illud, de quo producit. Ex hoc enim, quod non fit *abiectio habiti* ex parte *principii*, nec *introductio novi* ex parte producti, nec *decisio indivisi* ex parte fundamenti, de quo intelligitur produci, nec materialiter nec causaliter, sed substantialiter; nihil est quod possit mutari. — Si igitur intelligitur summa trinitas in summa simplicitate et aeternitate, necessario oportet pariter intelligi, ut consistat in omnimoda immutabilitate⁴. — Amplius, quoniam actualis immutabilitas cum summa simplicitate et aeternitate ponit summam actualitatem, et actualitas summa est per plenam conversionem eiusdem supra se intelligendo et amando, et intellectus includit verbum, et amor includit nexum; sicut immutabilitati primi principii non solum non repugnat se ipsum intelligere et amare, quin potius est consonans, sic non repugnat, immo consonat generare Verbum et spirare Amorem. Immutabiliter enim sibi competit utrumque et semper in actu. Ideo, si recte immutabilitas intelligatur, non solum non excludit, sed includit⁵ beatissimam Trinitatem; et hoc, quia summe immutabile necesse est esse simplex, aeternum et actuale secundum plenitudinem actualitatis interminatae et perfectae. — Unde concedendae sunt rationes, quae sunt ad istam partem.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur in contrarium, quod ubi generatio, ibi mutatio; dicendum, quod illud verum est in creaturis, ubi generatio est exitus ab ente in potentia in ens in actu, ubi etiam per consequens est mutatio, quia quod generatur se habet aliter nunc quam prius. Secus autem est in divinis, quia alia generatio est omnimoda actualitatis et a parte principii et termini et ipsius productionis et eius, de quo fit productio. Unde quia nulla est ibi acquisitio novi *esse*, et est tamen acceptio veri et actualis et sempiterni *esse*; ideo, licet sit vera productio, non tamen est ibi vera mutatio⁶.

2. Ad illud quod obiicitur, quod generatio dicit mutationem et relationem; dicendum, quod ea quae sunt in creaturis, si ponantur in Creatore, poni debent secundum illud quod completionis habent, non secundum illud quod incompletionis. *Motus* autem et *mutatio* semper incompletionem dicunt, *relatio* autem dicit ut pluries complementum, maxime illa, quae originem dicit in nobilissimis⁷ sine dependentia aliqua; et hoc modo in illa productione aeterna.

Alia argumentatio.

Solutio oppositorum.

¹ EGH totam praecedentem propositionem hic repetunt, mutato *Item* in *ergo*.

² Vide supra a. 1. ad 5. et 6. — Mox pro *personam* A *Filium*.

³ Cfr. Aristot., V. Phys. text. 7. (c. 1.).

⁴ Hic desinunt omnes codd., excepto D (continuato ab alia,

tamen suppari manu); loca nonnulla ipsius corrupta coniectura corrigenda nobis erant, ut ex notis adiectis intelligi potest.

⁵ Supplementum *sed includit*, quod D omittit.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 9. q. 1.

⁷ D corrupte *relatio autem dicitur ut pluries... originem dicitur nobilissimis*.

Explicatur ratio summa de aeternitate. Triplex mutatio.

Item ratio summa de simplicitate.

3. Ad illud quod obiicitur, quod corruptio non potest intelligi sine mutatione; dicendum, quod non est simile: quia *corruptio* dicit amissionem *esse*, quae quidem non potest intelligi, nisi fiat post *esse* prius habitum; ac per hoc de necessitate *mutationem* includit, quae non potest esse nisi in re mutabili et variabili propter defectum, quem dicit. Sed *generatio* est datio vel acceptio *esse* per consubstantialitatem; et hoc potest esse circa nobilissimum ens et actualissimum, quia hoc nullum dicit defectum, ac per hoc non de necessitate includit *mutationem*, sicut corruptio. Nam *tali generationi* non opponitur *corruptio*, sed illi soli, quae erat in creatura, quam quidem corruptio quodam modo sequitur et quodam modo antecedit. « Generatio enim minus corruptio est alterius », sicut dicit Philosophus¹.

4. Ad illud quod obiicitur, quod generatio in tempore ponit mutationem in tempore: ergo et generatio in aeternitate infert mutationem in aeternitate; dicendum, quod ille modus inferendi tenet, ubi non est *determinatio distrahens*; non sic autem est in proposito: quia generatio in aeternitate est alterius modi quam generatio in tempore, sicut dictum est; non fit de ente in potentia, sicut illa quae tempore mensuratur². Et ideo non sequitur, quodsi ad hanc consequitur motus, quod ad illam consequatur, immo potius oppositum.

5. Ad illud quod obiicitur, quodsi Spiritus sanctus generaretur, quod mutaretur; dicendum, quod illud argumentum sequitur, non quia *generari* sit *mutari*, sed quia, posito quod non oportet, accidit quod non oportet³. Posito enim, quod Spiritus sanctus, qui accipit *esse* per spirationem, quae realiter differt a generatione, accipiat *esse* per viam generationis; ponitur de necessitate, quod transeat ab uno modo emanandi ad alterum modum realiter differentem; et sic ponitur de necessitate *mutari*, non quia illi modi oriundi seu emanandi dicantur motus vel mutationes, sed quia transitus ab uno in alterum non potest intelligi sine motu. Et quoniam mutatio in divino *esse* non admittitur, hinc est, quod impossibile est, quod persona, quae per spirationem producitur, generetur. Et hinc est, quod licet *Pater generet et spiret*, non tamen mutatur, quia simul ista duo stant circa personam Patris, spirare scilicet et generare, neque oportet ab uno in alterum transire. Sed hi duo modi non possunt simul competere eidem personae *productae*, ac per hoc, si per impossibile intelligatur poni circa aliquam illarum personarum,

per idem impossibile ponitur et *motus*, quia ponitur variari producendi modus.

6. Ad illud quod obiicitur, quod scilicet productio est in divinis, aut ergo *necessitate*, aut *voluntate*; dicendum, quod, sicut in quaestione de necessitate⁴ melius apparebit, ibi est quodam modo *necessitate* et quodam modo *voluntate*. Non est enim per necessitatem *coactionis*, sed per *immutabilitatis*; non per voluntatem *eligentem*, sed per voluntatem *sempiternaliter acceptantem*, secundum quam producens in productione nobilissima sibi complacet et etiam delectatur. Et ideo non sequitur, quod possit ibi esse variatio mutabilitatis et coactatio potestatis, quia simul ille qui producitur productur necessario, liberaliter et potenter.

7. Ad illud quod obiicitur, quod immutabilitas creaturae excludit generationem, sicut patet in Angelo, ergo et in Deo; dicendum, quod illud non valet, quia creatura in generando non potest totam dare substantiam suam, propter hoc quod deficit a summa simplicitate et actualitate et communicabilitate; ideo impossibile est, quod aliquid de substantia sua generetur, quin mutetur. Secus autem est in proposito, sicut praedictum est⁵, quia generans in divinis generato non dat suae essentiae partem, sed totam essentiam dat simplicissimam et perfectam. — Posset tamen dici, quod et creatura spiritualis generationem habet intrinsecam, quae quidem est *ipsius* verbi a mente, quae inter cetera creata potissime gerit similitudinem generationis aeternae.

8. Ad illud quod obiicitur, quod causa generationis et corruptionis est longe distare a primo; dicendum, quod illa non est *tota* ratio. Nam homo, si stetisset in statu innocentiae, nunquam corrumperetur, et tamen generaret. Unde generatio potius est ex perfectione summa et fecunditate et actualitate ipsius primi principii, quam sit ad supplementum defectus corruptionis ipsius principii productivi. Loquitur ergo Philosophus de causa generationis secundum statum deficientis naturae, non generaliter et secundum modum generationis illius completissimae, quae est origo omnis productionis. Nam *speciei generator omnia haec constituit*⁶, et ipse, qui generationem alijs tribuit, non potest sterilis esse, secundum quod dicitur ultimo Isaiae.

9. Ad illud quod obiicitur, quod Dens non potest producere aliquid de aliqua creatura sine illius commutatione; dicendum, quod non est simile: quia, cum creatura sit mutabilis et non omnino simplex,

¹ Libr. I. de Generat. et corrupt. text. 20. (c. 3.) et II. Metaph. text. 7. (I. brevior, c. 2). — Superius inter verba *sicut corruptio* suppressimus *et*.

² Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 114. seq. (c. 12), ubi explicatur, quid sit in tempore esse et tempore mensurari.

³ Simili modo ait Aristot. VIII. Phys. text. 36. (c. 5.): Si ergo ponamus possibile esse, nullum impossibile accidit, falsum autem fortassis. — In hac solut., de qua cfr. I. Sent. d. 7.

S. Bonav. — Tom. V.

dub. 4, paulo superius voci *quia* praefiximus *sed*, et inferius *quae* voci *realiter*.

⁴ Quaest. seq. a. 2, licet in hoc cod., in principio posita, ordine praecedat. — In fine solut. D semel omittit *producitur*.

⁵ Quaest. 2. a. 2. in corp. et ad 3.

⁶ Sap. 13, 3: Speciei enim generator etc. — Verba Isai. 66, 9. sunt: Si ego, qui generationem ceteris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus?

cum ponitur aliquid de ea produci, ponitur per consequens *commutari*, quia non potest esse idem ibi per omnimodam indifferentiam quod datur et quod accipitur et actus¹ intermedius; in divinis autem est omnino oppositum, secundum quod manifeste liquet ex praecedentibus.

10. Ad illud quod obiicitur, quod non potest aliquid produci de nihilo sine mutatione; dicendum, quod illud non est simile: quia non potest aliquid produci de nihilo, quin habeat *esse* post *non-esse*, quin etiam habeat *esse* a² principio essentialiter differente. Unde quamvis *nihil* non sit mutabile de se, tamen educio, qua aliquid, quod prius non, erat ens, efficitur ens, de necessitate ponit inceptionem et mutationem. Non sic autem est de ea productione, qua persona producitur de substantia sempiterna personae sempiternaliter producentis, quia ibi nec aliud *esse* accipitur de novo, nec aliquid incipit, ac per hoc nec aliquid variatur.

11. Ad illud quod obiicitur, quod forma non potest produci sine mutatione, ergo nec suppositum; dicendum, quod non est simile: quia productio formae dicit differentiam substantialem inter producentem et productum; nihil enim producit se ipsum³; et ideo, cum forma producitur, oportet, quod ab alia

forma producatur, quae, cum sit alia ab ipsa, erit vere causa producens et prior naturaliter, quam sit ipsa forma producta; et ideo in illa productione necesse est includi mutationem. Non sic autem est in productione suppositi vel personae, pro eo quod una est natura et essentia in utrisque, et ideo simul sunt; nec est ibi mutatio seu motus, quia ibi non est prius nec posterius nec aliquid novum.

12. Ad illud quod obiicitur, quod sicut se habet pars ad partem, ita totum ad totum; dicendum, quod in divinis proprie nec est pars neque totum, secundum quod *totum* dicitur quod continet partem et partem⁴. Nec valet, quod si res producta de parte ponit mutationem in parte, quod similiter res producta de tota substantia ponat mutationem secundum totum: quia, ut prius tactum est, productio in parte ponit decisionem, ponit alicuius amissionem et alicuius acquisitionem, quae de necessitate mutationem includunt; productio autem de tota substantia nihil talium dicit, quin potius excludit omne illud, ad quod consequitur motus, sicut ex principali solutione fuit ostensum. Nam nec in principio producente est decisio, nec compositio in producto, nec in productione innovatio, nec variatio aliqua circa aliquid praedictorum.

In Deo ne
pars nec to-
tum.

QUAESTIO VII.

Utrum possit stare trinitas cum summa necessitate.

Consequenter quaeritur, utrum possit stare trinitas cum summa necessitate. Et circa hoc quaeruntur duo. Primum est, utrum *esse* divinum sit summe

necessarium.

Secundum est, utrum stent simul trinitas et summa necessitas⁵.

ARTICULUS I.

Utrum esse divinum sit summe necessarium.

Quaeritur ergo, utrum *esse* divinum sit summe necessarium. Et quod sic, videtur.

1. Omne immutabile et aeternum est summe necessarium⁶; sed divinum *esse* est huiusmodi: ergo etc.

2. Item, necesse est, omne, quod est nobilitatis et perfectionis, poni in Deo in summo; sed constans est, quod⁷ necessitas est magis quam scientia: ergo etc.

3. Item, omne, quod ita est, quod non potest non esse nec cogitari non esse, est necessarium in summo; sed divinum *esse* est huiusmodi⁸: ergo etc.

4. Item, omne, quod habet *esse* a se et per se et secundum se, est omnino necessarium; sed tale est *esse* divinum, cum sit primum: ergo etc.

5. Item, impossibile est, necessitatem esse in effectu nisi per causam: ergo si in Deo non est nec-

¹ D quod dicitur et quod accipitur ut [nec?] actus..

² Supplevimus a.

³ Vide supra pag. 46, nota 7. — Aristot., II. Poster. c. 17. (c. 14.): Causa enim prius est eo cuius est causa.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 49. p. II. q. 4. — De toto et parte vide Aristot., V. Metaph. text. 30. seq. (IV. c. 25. seq.). — Post *dicendum*, quod additum a D nec suppressimus, quia superfluum videtur.

⁵ Haec secunda pars: *Secundum est...* necessitas, deficiens in D, a nobis pro more auctoris suppleta est.

⁶ Vide supra q. 5. a. 1, et q. 6. a. 1.

⁷ Cod. *quia*. — Defectus esse videtur in cod.

⁸ Ut ostensum est supra q. 4. a. 1, ubi etiam, principia seqq. argg. insinuantur.

cessitas, in nullo est necessitas: ergo nihil est necessarium. Sed si nihil est necessarium, nihil est impossibile: ergo omnia sunt possibilia: ergo aliquid simul esse et non esse est possibile. Sed hoc est absurdum¹: ergo etc.

6. Item, impossibile est, necessitatem esse in composito nisi per necessitatem existentem in simplicibus; ergo si simplicissimum caret necessitate, impossibile est, quod in aliqua complexione vel compositione sit ponere necessitatem. Sed hoc est absurdum, quod nulla argumentatio necessaria sit²: ergo etc.

CONTRA: 1. Omne necessarium est determinatum ad sic et non aliter se habendum; omne determinatum ad aliquid est finitum³; sed divinum esse est infinitum: ergo etc.

2. Item, nihil, quod est indifferens ad opposita, est necessarium; sed divinum *posse, velle et agere* est indifferens ad opposita: ergo non⁴ est necessarium. Sed divinum *posse, velle et agere* est divinum esse: ergo divinum esse non est necessarium.

3. Item, nulli immutabili potest attribui aliquid mutabile, ergo nulli summe necessario potest attribui aliquid contingens; sed Deo attribuitur aliquid contingens: ergo etc.

4. Item, sicut *impossibilitas* repugnat potentiae, ita *necessitas* voluntati; sed divina potentia tanta est, quod omnia sunt ei possibilia, nec ponitur aliquo modo impossibilitas in Deo⁵: ergo cum *velle* Dei sit perfectissimum, videtur, quod non patiatur necessitatem in esse divino.

5. Item, si causa est necessaria, et effectus⁶; sed Deus est causa omnium prima et summa et immediata: ergo si in Deo est necessitas, omnia sunt necessaria.

6. Item, quanto aliquid contingentius, tanto est indifferentiუს, et quanto indifferentiუს, tanto communius, et quanto communius, tanto simplicius⁷: ergo a primo, quanto aliquid contingentius, tanto simplicius: ergo simplicissimum est contingentissimum, non ergo necessarium.

7. Item, omne necessarium scibile, sicut omne probabile opinabile⁸; sed omne scibile vel est prin-

cipium demonstrationis, vel demonstratum; divinum autem esse neutrum est: ergo etc.

8. Item, quanto aliquid magis est necessarium, tanto est magis certum, et quanto magis certum, tanto magis notum⁹; sed divinum esse est maxime occultum: ergo etc.

9. Item, sicut frustra movetur quis, quia appetit impossibile¹⁰, ita, quia timet necessarium: ergo si divina Maiestas est necessitas, ergo nullo modo est timenda. Sed hoc est falsum et absurdum: ergo etc.

CONCLUSIO.

Divinum esse est necessarium perfectissimum necessitate immutabilitatis.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod triplex est necessitas: quaedam ^{Triplex necessitas.} omnino extrinseca, quaedam partim intrinseca et partim extrinseca, et quaedam omnino intrinseca. Necessitas omnino extrinseca est illa, quae ortum habet a principio, quod est extra, nihil cooperante passo¹¹; et haec dupliciter habet esse: vel respectu

operum naturalium, vel respectu voluntariorum; et sic duplex est necessitas, scilicet coactionis et violentiae. — Necessitas vero partim intra, partim extra est quae aliquo modo est a principio intrinseco, respiciente aliquid extra vel per modum principii moventis, vel per modum termini quiescentis; et sic est necessitas dupliciter dicta, scilicet inevitabilitatis et indigentiae. — Quaedam vero est necessitas omnino intrinseca, quae inest rei ex propria natura; et haec est necessitas immutabilitatis et independentiae; et talis necessitas secundum quid reperitur in creatura, simpliciter autem non potest

reperiri nisi in creatrice essentia. Ipsa enim sola est, quae non admittit aliquam dependentiam; cetera vero, cum sint creata, necessario dependent ab ipsa.

Haec autem necessitas necessario ponitur in esse divino, quia est in se ipso et a se ipso. Quia autem in se ipso, ideo caret componente principio, aut sustentante; ideo nec potest mutari nec deficere.

Ratio distinctio 2.

Subdistinctio 4.

Subdistinctio 1.

Subdistinctio 2.

Conclusio.

Ratio distinctio 2.

¹ Cfr. Aristot., IV. Metaph. text. 9. seqq. (III. c. 3.), qui ibid. IX text. 17. (VIII. c. 8.) ait: Si enim ipsa [necessaria] non essent, nihil esset. — Superius post in Deo, contextu exigente, supplevimus non.

² Vide Aristot., I. Poster. c. 3. seqq.

³ Cod. omittit est post necessarium, pro omne ponit esse ante determinatum, et iterum omittit finitum. Respectu habito ad solutionem huius arg., sic completus illud formavimus. — Aristot., V. Metaph. text. 6. (IV. c. 5.): Quod non contingit aliter se habere necesse dicimus ita se habere. Ibid. IX. text. 3. et 10. (VIII. c. 2. et 5.) potentiae irrationales dicuntur esse determinatae ad unum, sive unius tantum factivae, potentiae rationales vero indifferentes ad plura sive contraria.

⁴ Perperam omittit D non.

⁵ Vide Luc. 1, 37.

⁶ Cfr. supra pag. 61, nota 1, et Aristot., XI. Metaph. c. 7.

(X. c. 8.). — De minori vide supra pag. 98, nota 11. verba August.

⁷ Vide supra pag. 20, nota 6.

⁸ Secundum Aristot., I. Poster. c. 26. (c. 33.); minor ibid. et c. 2. seqq. insinuat.

⁹ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 2; I. Phys. text. 2. seqq. et IV. Metaph. text. 8. seqq. (III. c. 3.).

¹⁰ Aristot., II. Rhet. c. 3. (c. 2.): Nemo vero expetit ea quae a se fieri non posse videntur. Cfr. ibid. c. 23. (c. 19.) et V. Polit. c. 11. (c. 9.): Nemo enim sibi impossibilia aggreduitur.

¹¹ Ita describit Aristot. III. Ethic. c. 1. violentum (cfr. II. Sent. d. 25. p. II. q. 4. et 5.). — De diversis acceptionibus necessitatis vide Aristot., V. Metaph. text. 6. (IV. c. 5.). De necessitate indigentiae cfr. August., 83 Qq. q. 22.

¹² D hic male omittit in, quod primo loco posuit.

Quia autem a se ipso, ideo caret *producente* et *creante*; ideo nec potest *dependere* nec *incipere*; ac per hoc summam et perfectissimam habet necessitatem, quae excludit omnem mutabilitatem et dependentiam, inevitabilitatem et indigentiam, coactionem et violentiam, quae necessitatem dicunt diminutam; et e contra ponit summam permanentiam et stabilitatem, summam sufficientiam et libertatem. Quia enim est *se ipsa*, ideo est *permanens* et *stabilissima*; quia vero *sui gratia*, ideo liberalis et sufficientissima; quia vero est *se ipsa* et *sui gratia*, ideo est *alpha et omega*¹; et ideo cetera sunt *ab ipsa*, et cetera *propter ipsam*, sive necessaria sive contingentia. Sicut enim omnia *mobilia* manant ab uno immobili primo et ad illud reducuntur; sic omnia *contingentia* a necessario fluunt et in illud reducuntur². Est igitur necessitas divini *esse* omnis *esse*, *vivere* et *intelligere* origo et complementum; et omnia clamant, primam principium esse necessarium, sive sint necessaria sive contingentia. — Et ideo rationes concedendae sunt ad partem istam.

Solutio oppositorum. Determinatio duplex.

1. Ad illud quod obiicitur, quod omne determinatum ad aliquid est finitum; dicendum, quod est determinatio duplex, scilicet per *arctationem*, cuiusmodi est illa, quae fit per *additionem* unitus super alterum, sicut additur dispositio super potentiam materiae incompletam; et est determinatio per *completionem*, sicut summe bonum est ad bonum agendum, quia non potest delicere in faciendo malum. Primo modo determinatio repugnat infinitati secundo vero modo non repugnat³; et haec quidem determinatio convenit necessitati, secundum quod est in Deo, et non primo modo.

2. Ad illud quod obiicitur, quod nihil indifferens ad opposita est necessarium; dicendum, quod divinum *posse* et *velle* et *agere* dicitur *indifferens ad opposita* non ratione sui in se ipso, sed ratione indifferentiae in *effectu producendo*. Unde indifferentia illa non ponit aliquam vertibilitatem in divino *posse*; sed ponit potestatem unam et simplicissimam, super omnia opposita omnipotentem, ita quod ad nullum illorum restringi potest⁴; et hoc magis necessitati consonat, quam repugnet.

3. Ad illud quod obiicitur, quod nulli summe necessario potest attribui aliquid contingens; dicendum, quod cum aliquid contingenter praedicatur de

Deo, ibi in praedicatione illo clauditur et *principale significatum* et *connotatum*; et quantum ad *principale significatum* non est aliud quod Deus, quantum autem ad *connotatum* est effectus; et ratione primi, cui competit praedicatione, *necessario* inest; ratione vero secundi dicitur inesse *contingenter*, ac per hoc non ponitur contingentia esse in Deo, sed potius a Deo. In huiusmodi praedicationibus divinum esse intra se nullam praedicationem recipit, quae non includat completissimam necessitatem. — Quod autem dicitur totum illud dictum *contingens*, scilicet Deum salvare Petrum; hoc est, quia talis est natura totius copulati, quod fit in eo denominatio a minus nobili, ut dicatur *falsa* propositio copulativa, cuius altera pars *falsa*, et *contingens*, cuius altera pars est contingens. Et ratio huius est, quia facilis est rem destrui quam construi⁵; et *habitus* inpermixtus debet esse privationi et eius denominatio; denominatio autem *privationis* se habet contrario modo, quia de necessitate intellectus positionis et habitus aliquo modo in eius clauditur intellectus.

Notandum de praedicatione.

4. Ad illud quod obiicitur, quod necessitas repugnat voluntati, ut impossibilitas potestati; dicendum, quod illud veritatem habet de illa necessitate, quae est *ab extra*, cuiusmodi est necessitas *violentiae* et *coactionis*; de illa autem necessitate, quae est *intrinsicam*, cuiusmodi est necessitas *immutabilitatis*, veritatem non habet, sicut ex praecedentibus apparet.

5. Ad illud quod obiicitur, quod si causa necessaria, et effectus; dicendum, quod, sicut dicit Augustinus quinto de Civitate Dei⁶; causarum aliae sunt tantum *factae*; aliae vero *facientes* et *factae*; tertiae vero sunt *facientes tantum*. Causas autem *tantum factas* vocat causas naturales, quae determinatae sunt ad unum cursum; causas vero *facientes et factas*, liberum arbitrium et voluntatem; causas vero *facientes tantum*, ipsam divinam providentiam. Dicit autem, causas naturales *factas* esse, non *facientes*, non quia nihil faciunt, sed quia sic faciunt, secundum quod est eis inditum, non habendo dominium super actum suum, quemadmodum habet liberum arbitrium, et tales sunt in genere suis partibus et conformes; et in huiusmodi praedicta propositio veritatem habet. De causa vero *faciente*, quae quidem potens est efficere et non efficere per eandem vim propter dominium super actionem et ef-

Tres species causarum.

Notandum.

¹ Apoc. 1, 8. — Superius respicitur Aristot., 1. Metaph. c. 3. (c. 2.), ubi illum hominem vocat liberum, « qui est sui ipsius et non alterius gratia » (cfr. tom. II. pag. 592, nota 2.).

² Vide supra q. 4. a. 1. fundam. 43. et 20. (Pro immobili primo D mobili primo). — Lib. de Causis, propos. 48: Res omnes habent *essentiam* per ens primum, et res *vivae* omnes sunt motae per *essentiam* suam propter vitam primam, et res *intelligibiles* omnes habent scientiam propter intelligentiam primam.

³ Cfr. supra q. 3. a. 1. ad 4. et q. 4. a. 1.

⁴ Vide supra q. 6. a. 4. ad 11. seqq.

⁵ Aristot., VII. Topic. c. 3. (e. 4.): Quemadmodum in aliis corrumpere quam facere facilius, sic et in his destruire quam

construere. Cfr. II. Ethic. c. 6. et Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 31. De habitu et privatione cfr. supra pag. 47, nota 1. Aristot., II. Elench. c. 6. (c. 31.) docet, quod inesse appareat « facere in non-facere et omnino in negatione affirmatio ». — Similis solut. habetur supra q. 6. a. 1. ad 3. 4.

⁶ Cap. 9. n. 4: Causa itaque rerum, quae *facit* nec fit, Deus est. Aliae vero *causae* et *faciunt* et *fiunt*, sicut sunt omnes creati spiritus, maxime rationales. Corporales autem *causae*, quae *magis fiunt quam faciunt*, non sunt inter causas efficientes annumerandae, quoniam hoc possunt, quod ex ipsis faciunt spirituum voluntates. — De fine solut. cfr. supra q. 2. a. 1. ad 8. et 9. ac q. 6. a. 4. ad 11. seqq.

fectum consequentem, non habet veritatem. Sicut enim talis causa non mutatur propter effectuum mutabilitatem et differentiam, sic etiam nec contingens esse ponitur propter contingentiam in suis effectibus.

6. Ad illud quod obiicitur, quod quanto aliquid indifferentius, tanto communius; dicendum, quod est *communitas duplex*, scilicet per *abstractionem*, et per *indenominationem*. Cum ergo dicitur, quod quanto aliquid indifferentius, tanto communius; hoc intelligitur de communitate per *indenominationem*, per quem modum dicimus, quod contrariorum unicum est subiectum; quod maxime verum est in his quorum alterum non habet circa subiectum determinatam causam¹. Cum autem adiungit, quod quanto aliquid communius, tanto simplicius; illud intelligitur de communitate per *abstractionem*; unde ex hoc non concluditur, quod contingentia ponant simplicitatem; quin potius includunt mutabilitatem, quae excludit summam simplicitatem; propter quod summa simplicitas non potest nisi in summe necessario reperiri. Quia ergo divinum *esse* est simplicissimum; ideo necesse est, ipsum esse non contingens, sed necessarium.

7. Ad illud quod obiicitur, quod omne necessarium est scibile, et omne scibile est principium demonstrationis, vel per demonstrationem conclusum; dicendum, quod est necessarium *in genere*, et est necessarium *extra genus*; et hoc quidem est dupliciter: vel *extra genus determinatum*, vel *extra omne genus simpliciter*². Necessarium ergo *extra omne genus simpliciter*, hoc est in solo Deo, qui est supra et extra omne genus entis, quia in genere esse non potest, nec *per se* nec *per appropriationem*; et tale necessarium omnem demonstrationem antecedit et supergreditur, quia nullam definitionem prorsus habere potest³. — Quod ergo dicitur: omne necessarium est principium demonstrationis, vel de-

monstratum; dicendum, quod illud intelligitur de necessario, quod est *determinati generis*, vel quod ad *determinatum genus potest appropriari*, sicut sunt communes animi conceptiones, quae, in quantum appropriantur, demonstrationem ingrediuntur. Unde ratio illa non concludit, quod divinum *esse* est necessarium ad genus determinatum coarctatum.

8. Ad illud quod obiicitur, quod quanto magis necessarium, tanto magis certum; dicendum, quod aliquid dicitur esse certius altero seu notius dupliciter: vel *simpliciter*, vel *quoad nos*⁴. Prima igitur propositio veritatem habet, secundum quod intelligitur de maiori certitudine *simpliciter*, non autem, secundum quod intelligitur de certitudine *quoad nos*, pro eo quod illa quae sunt certissima et luculentissima in se ipsis obscura nobis videntur propter defectum ex parte intellectus creati; et ideo Philosophus⁵ dicit, quod « sicut se habet oculus noctuae ad lucem, sic oculus noster ad manifestissima naturae ». Nihilominus tamen, licet divinum *esse* secundum plenitudinem suae claritatis sit nobis occultum, quamdiu sumus in statu viatorum, certissimum nobis est et indubitabile, Deum esse, secundum quod ex praecedentibus quaestionibus⁶ manifeste apparet.

9. Ad illud quod obiicitur, quod necessarium non est timendum, sicut nec impossibile appetendum; dicendum, quod necessarium in *eventu* vel in effectu formidandum non est, quia nihil prodest formido, ubi necesse est sic evenire; necessarium autem secundum *statum intrinsecum*, quod potest sine sui mutatione retribuere sempiternam gloriam, vel sempiternum supplicium; hoc, inquam, est maxime formidandum et propter acquirendam gratiam et propter declinandam poenam, quia tale necessarium voluntatis liberalitatem et aequitatis iustitiam non excludit, secundum quod in sequenti quaestione melius apparebit.

ARTICULUS II.

Utrum stent simul trinitas et summa necessitas.

Deinde quaeritur, utrum stent simul trinitas et summa necessitas. Et quod sint impossibiles, videtur.

1. Augustinus ad Orosium⁷: « Pater nec neces-

sitate nec voluntate genuit Filium »; sed quod repugnat generationi repugnat trinitati; necessitas est luminismodi: ergo etc.

¹ Aristot., de Praedicam. c. de *Oppositis*, docet, alterum oppositorum non necessario eidem *susceptibili* [i. e. subiecto] inesse, nisi unum insit naturaliter, ut igni calidum esse. Lib. II. Topic. c. 3. (c. 7.): Idem contrariorum susceptivum. — De seq. propos. cfr. supra pag. 7, nota 9.

² Aristot., V. Metaph. text. 21. (IV. c. 16.), agens de *perfecto*, utitur distinctione: *in aliquo genere* et *in unoquoque genere*. Cfr. I. Sent. d. 8. p. II. q. 4.

³ Vide supra pag. 77, nota 2. — De communibus animi conceptionibus cfr. supra pag. 79, nota 6. et Aristot., I. Poster.

c. 7. In fine solutionis post *divinum esse* expunximus, contextu suffragante, non.

⁴ Hac distinctione utitur Aristot., I. Poster. c. 2. et I. Phys. text. 2. seqq.

⁵ Libr. II. Metaph. text. 4. (I. brevior, c. 1.).

⁶ Quaest. 4. a. 4. — Ex hoc loco colligi potest, hanc quaestionem esse aequae genuinam, ac citata quaestio, quam Petrus Iohannis Olivi S. Bonaventurae expressis verbis tribuit.

⁷ Sive Quaest. 65 dialog. (inter opera August.) q. 7. — Eadem quaestio solvitur I. Sent. d. 6. q. 1. et 2.

Duplex com-
munitas.

Notius sim-
pliciter et
quoad nos.

Duplex ne-
cessarium.

Subdisting-
ctio.

Ad opposi-
tum.

2. Item, nobilior est agens, quod dominatur actioni suae, quam quod non dominatur¹; sed in Trinitate non potest esse productio nisi nobilissimo modo; quod autem necessario producit suae actioni non potest dominari: ergo nec in divinis potest necessario produci.

3. Item, nobilior est communicatio, quae est ex benignitate, quam quae est ex necessitate: aut ergo in divinis non est communicatio aliqua ipsius naturae, aut non est ex necessitate²; sed non potest esse trinitas sine communicatione: ergo etc.

4. Item, omne necessarium est absolutum; quod enim habet respectum ad aliquid a se distinctum non potest omnino esse necessarium, et hoc vult Avicenna³; sed trinitatem esse sine respectu et relatione est impossibile: ergo similiter impossibile est, quod stet cum necessitate.

5. Item, nihil, quod est ab alio, potest esse necessarium in summo; quia *esse* eius⁴ et *manere* non habet nisi aliunde, et ita non est necessarium in se; sed trinitas non potest esse, quin aliqua persona sit ibi non a se: ergo non stat cum summa necessitate.

6. Item, nihil est summe verum, quod potest cogitari non esse⁵: ergo similiter nihil est summe necessarium, quod potest credi non esse; *necessarium* enim praesupponit *verum*; sed trinitas absque dubio potest cogitari non esse: ergo etc.

7. Item, quod repugnat evidētiaē repugnat certitudini, et quod repugnat certitudini repugnat necessitati⁶; sed trinitas in unitate repugnat evidētiaē, quia hoc nullo modo videtur intelligibile: ergo repugnat necessitati summae.

8. Item, nihil omnino necessarium est perfecte laudabile⁷: ergo si persona Patris necessario producit personam Filii et Spiritus sancti, non est laudabilis in aliquo praedictorum; sed nihil est in Deo laudabilius: ergo nulla laus debetur Deo. Sed hoc est impium dicere: ergo etc.

9. Item, nihil est omnino necessarium, quod est simpliciter voluntarium; productio personarum in divinis est simpliciter per voluntatem: non ergo per necessitatem. *Maiores* probatur, quia necessaria naturaliter insunt, et contra voluntatem natura habet dividi. *Minor* probatur: quia illud est maxime de-

lectabile, acceptabile et iucundum: ergo maxime voluntarium.

CONTRA: 1. Omne necessarium immutabile, et ^{fundamentale} e converso; sed trinitas stat cum summa immutabilitate, sicut patet de proximo⁸: ergo etc.

2. Item, omne, quod est summe unum, est omnino necessarium, et e converso; sed simul stant trinitas et summa unitas⁹: ergo etc.

3. Item, maioris colligantiae est productio personae unius ab alia quam splendoris et lucis; sed haec sunt necessaria: ergo etc.

4. Item, Omnipotenti summum *posse* abesse est impossibile, et adesse est necessarium; sed summum *posse* est in productione personarum: ergo etc.

5. Item, omnis actus, qui habet Deum pro principio et termino, est unicus necessarius; sed productio personae a persona est huiusmodi: ergo etc.

6. Item, omne, quod est indifferens a summo necessario, est omnino necessarium; sed trinitas tota est divina essentia: ergo etc.

CONCLUSIO.

Divinum esse necessarium et liberalissimum stat simul cum trinitate personarum.

RESPONDEO: Dicendum, quod et divinum esse est ^{Conclusio 1.} necessarium, et nihilominus liberalissimum; et ipsa beata Trinitas stat simul cum *necessitate* et *voluntate*, si accipiantur secundum modum convenientem. Sicut enim tactum est¹⁰ de necessitate, non omnis *necessitas* competit divino *esse* nec etiam Trinitati beatae, sed *immutabilitatis* et *independentiae*; similiter neque omnis *modus volendi*. Est enim voluntas *accedens*, id est de novo adveniēns; et haec non est in Deo, nec respectu *sui* nec respectu *creati*, propter Dei immutabilitatem et necessitatem. Est iterum voluntas *antecedens*; et haec est in Deo, sed non respectu *sui*, sed respectu *creati*, quod antecedit natura et aeternitate. Est tertio voluntas *concomitans* et *acceptans*; et haec est in Deo respectu *sui* et respectu *creati*; approbat enim et acceptat voluntas divina omne bonum, sive *creatum* sive *in-creatum*, sive *contingens* sive *necessarium*.

Triplex ergo dicta *necessitate* et *voluntate*, ^{Conclusio 2.} tertius modus utriusque competit Trinitati summae,

¹ Vide quaest. praeced. solut. ad 5. — Nemesius, episc. Emesenus in libro de Natura hominis, c. 41. ait: Si autem [quis] sit dominus actionum, omnino *liberam* habebit agendi voluntatem. Cfr. Iom. II. pag. 592, nota 2.

² Hilar. III. de Trin. n. 3. docet, Patrem Filio impertivisse « omne, quod Deus est per *caritatem* ».

³ Metaph. tr. I. c. 7. et tr. 8. c. 4. seq. — *Minorem* docet Boeth. de Trin. c. 6. his verbis: Substantia continet unitatem, *relatio* multiplicat trinitatem.

⁴ Congruentius *suam*.

⁵ Vide supra q. 4. a. 1. — Quod *necessarium* supponat *verum*, explicatur infra in corp., in quantum scilicet *verum* idem est ac *ens*.

⁶ Certitudo siquidem est determinatio ad unum, sicut e contrario dubitatio respicit plura. « Quandocumque enim, ut ait Aristot., VI. Topic. c. 3. (c. 6.), ad *utraque* ratiocinantibus nobis similiter videtur omnia secundum *utrumque* fieri, dubitabimus, utrum agamus ».

⁷ Aristot., II. Eudem. c. 7. (c. 6.): Vituperantur autem laudanturque non quae a necessitate vel natura vel fortuna insunt, sed quorum ipsi causa sumus. Cfr. Iom. II. pag. 113, nota 8. — Post *laudabilius* supple: quam istae productiones.

⁸ Supra q. 6. a. 2.

⁹ Ut ostensum est supra q. 2. a. 2.

¹⁰ Quaest. praeced.

scilicet *voluntas acceptans et necessitas immutabilitatis: voluntas*, inquam, *acceptans* propter summam caritatem in producente et summam bonitatem in producto, quae duo necessario claudunt in se voluntate complacentiae; *necessitas vero incommutabilitatis* est propter *indifferentiam essentiae et independentiam personae*. Quia enim in tribus personis est *essentia* omnino indifferens, ideo una quidditas sive entitas, una veritas, ac per hoc una necessitas.

Ratio 1. *pendentiam personae*. Quia enim in tribus personis est *essentia* omnino indifferens, ideo una quidditas sive entitas, una veritas, ac per hoc una necessitas. Cum enim prima persona sit a se ipsa, omnino est necessaria, ac per hoc secunda et tertia. — *Rursus*,

Ratio 2. quia in tribus personis indifferens est *essentia*, relatio distinctiva trinitatis non dicit respectum ad aliquid *extra*; et ideo nulla est ibi *dependentia unius personae* ad alteram, aequaliter ergo sunt fixae et per se stantes; et ideo si una est necessaria, et omnes. — Stant igitur simul haec tria, sicut ostensum est iam, scilicet *trinitas, necessitas et voluntas*; nec est in eis aliqua repugnancia, sed summa consonancia, sicut simul consonant summa *unitas, veritas et bonitas*.

Summa enim *unitas* est, quae est in pluribus indivisa, et haec ponit *trinitatem*; summa *veritas*, quae est infallibilis et certissima, et haec ponit *necessitatem*; summa *bonitas*, quae est amabilis et amativa, et haec ponit *voluntatem*. Summa igitur *unitas, veritas et bonitas* necessario exigit, quod simul stent *trinitas, necessitas et voluntas*. — Quo-

Corollarium. nam igitur in Deo trino simul est *necessitas* cum voluntate, et *voluntas* cum necessitate; hinc est, quod ipsum est summe *bonum per essentiam*. Quia in eo est summa *iucunditas* per voluntatem et summa *securitas* per necessitatem et summa *felicitas* per utrumque; hinc etiam est, quod ipsum est summe *beatificativum per influentiam*: quia *affectus* noster non quiescit nisi in summe amabili vacando¹, et *intellectus* non nisi in summe infallibili et certo; ac per hoc in eo solo beatificari possumus, quod simul est *necessarium et voluntarium*, quod solum natum est sapidissime amari, certissime cognosci et securissime possideri. — Quoniam igitur beatissima Trinitas non tantum est *beata*, verum etiam *beatificativa*; hinc est, quod ipsa necessitati nobilissimae summe consonat et in nullo repugnat; similiter et voluntati liberalissimae. — Unde et concedendae sunt rationes ad hanc partem inductae.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur in contrarium de auctoritate Augustini et Hilarii², dicen-

dum, quod utraque illarum auctoritatum intelligitur de necessitate quantum ad primum et secundum modum, non quantum ad tertium, sicut ex praedictis apparet.

2. Ad illud quod obiicitur, quod nobilior est agens, quod dominatur actioni suae; dicendum, quod illud est verum de actione, quae se habet per differentiam ab agente; de ea actione autem, quae propter summam simplicitatem omnino est indifferens ab agente, nec habet nec habere potest praedicta propositio veritatem; nihil enim potest dominari sibi. Quoniam ergo productio in divinis personis est per simplicitatem summam, in qua non potest differre *producens et productio* sua secundum differentiam realem; ideo in huiusmodi nullum locum habet allegatio propositionis praedictae.

3. Ad illud quod obiicitur, quod nobilior est communicatio, quae est ex benignitate quam ex necessitate; dicendum, quod illud est verum de illa *necessitate*, quae benignitatem excludit; talis autem non est necessitas, quae ponitur in divinis; intelligitur etiam de *communicatione*, quae est doni per essentiam differentis; talis autem non est in emanatione³ divinarum personarum: et ideo illa ratio non concludit, pro eo quod in se ipsa duplicem includit defectum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod omne necessarium est absolutum; dicendum, quod *absolutio perfecta* non excludit relationem intrinsecam, pro eo quod illa, cum sit ad indifferens per essentiam, nullam dependentiam ponit, ac per hoc nec repugnat necessitati; et talis relatio est in divinis personis. Sed si excludit relationem, hoc est per respectum ad *extra* et ad *rem essentialiter differentem*. Unde licet Deus per aliqua nomina significetur ad habens respectum ad res, ille respectus ex parte *Dei* non ponitur nisi secundum *rationem intelligendi*, cui *verus* respondet respectus ex parte *entis creati*⁴; et de hoc respectu ratio praemissa procedit.

5. Ad illud quod obiicitur, quod nihil, quod est ab alio, potest esse necessarium in summo; dicendum quod illud veritatem habet, quando est ab alio essentialiter differente, et aliud habet *esse*, quam quod⁵ sit ipsum *esse* dantis; tunc enim non potest habere plenam rationem necessitatis, pro eo quod pendet ab alio *esse* et alia natura essentialiter differente. Non sic autem est de divinis personis, quia persona producta non differt per essentiam a produ-

Solutio oppositorum.

¹ August., XXII. de Civ. Dei. c. 30. n. 5: Ibi [in aeterna felicitate] vacabimus et videbimus; videbimus et amabimus, amabimus et laudabimus. Ecce quod erit in fine suae fine. — D potius legi deberet *velando*. Fortasse originale habuit *amabili et amativo*, ut supra, cum quoad *intellectum* repetat eadem adiectiva.

² Superius in obiectionibus desideratur arg. ex auctoritate *Hilarii*, quod suppleri potest ex l. Sent. d. 6. q. 1. arg. 2. ad oppos., ubi S. Bonav. refert: Item, Hilarius in libro de Syno-

dis [n. 58. XXV.]: « Non naturali necessitate ductus Pater genuit Filium »: ergo non fuit ibi necessitas naturalis; nec necessitas alia, ut videtur: ergo etc.

³ Cod. D perperam *enumeratione*.

⁴ Cfr. supra q. 3. a. 1. et a. 2. ad 46. — Superius post *pro eo quod illa D* incongrue emittit *cum*.

⁵ Cum cod. hic corruptus appareat, supplivimus *quam ante quod*, et superius *pro essentialiter et differenter* substituitus *essentialiter differente*, sicut paulo inferius idem habet.

cente nec habet aliud *esse*. Unde cum unum habeat *esse* et eandem essentiam et unius essentialiter veritatem; hinc est, quod nullam ex hoc sortitur dependentiam, sed omnino eandem habet is qui producitur cum eo qui producit permanendi firmam necessitatem et necessariam firmitatem.

6. Ad illud quod obiicitur, quod nihil est summe necessarium, quod potest cogitari non esse; dicendum, quod illud veritatem habet, cum illud necessarium apparet, ut est, non autem quando latet. Unde licet beatissima Trinitas nunc et credi et cogitari possit non esse, quia nondum nobis apparet, sicut est; cum tamen apparuerit, sicut est¹, tunc nullatenus cogitari poterit non esse. Quod ergo nunc vel creditur vel cogitur non esse; hoc est non propter defectum suae certitudinis et veritatis in se ipso, cum sit ens semper et ubique et summe; sed propter defectum luminis ex parte nostra.

7. Ad illud quod obiicitur, quod illud quod repugnat evidētiaē repugnat certitudinī; dicendum, quod est *certitudo* ex parte *rei* et ex parte *nostra*; similiter et *evidentia*. Cum ergo dicitur: quod repugnat evidētiaē et certitudinī repugnat necessitati; hoc verum de certitudine et evidētia ex parte *rei*, non autem est verum de certitudine et evidētia ex parte *nostra*, quia, sicut prius tactum est, idem potest esse et in se certissimum et nobis occultum. *Alia ratio.* — *Praeterea*, quamvis trinitas videatur certitudinī repugnare, plurimum tamen consonat, quia Pater

Verbo suo se declarat, Pater etiam et Filius se nobis per Spiritum sanctum certissime manifestant². Unde quamvis ratio *phantastica* fugiat trinitatis intellectum, ratio tamen *illustrata* videt, quod sola trinitas ut trinitas est plenissima ratio *cognoscendi* omne verum, per quam fit, ut omne verum cognitum *memoriter* teneatur, retentum memoriter intelligatur clarius, et intellectum placeat et ametur.

8. Ad illud quod obiicitur, quod nihil omnino necessarium est perfecte laudabile; dicendum, quod duplex est laus: una, in qua *laudato* accrescit aliquid honoris et dignitatis, et ista laus attenditur secundum progressum a statu imperfecto ad perfectum; et haec proprie competit viatoribus, qui cum *possint transgredi et non transgrediuntur*, merito laudantur divinitus et etiam praerantur³. Est et alia laus, qua *ipsum bonum*, quia bonum, dicitur commendabile; et haec magis competit bono *per essentiam quam per participationem*, ac per hoc magis bono incommutabili quam variabili, et necessario quam contingenti; et hac laude laudatur Deus Pater in productione Filii, et Pater et Filius in productione Spiritus sancti in mutua dilectione sui et diffusionē omnis boni respectu cuiuscumque creati.

9. Ad illud quod obiicitur, quod nihil simpliciter voluntarium est omnino necessarium, plana est responsio ex his quae praetacta sunt in principali solutione; et ideo in his diutius non est morandum.

QUAESTIO VIII.

Utrum possit simul stare trinitas cum summa prinitate.

Ultimo quaeritur, utrum possit simul stare trinitas cum summa prinitate. Et quod non, videtur:

1. Quia prinitas in *essentia* excludit omnem aliam essentiam; impossibile enim est, duas esse essentias primas, quia sequeretur necessario, quod neutra esset prima⁴: ergo si prinitas in *essentia* excludit pluralitatem essentiarum, pari ratione et prinitas in *persona* excludit pluralitatem personarum:

ergo impossibile est, quod simul se compatiantur circa Deum *esse primum* et *esse trinum*.

2. Item, prinitas circa causalitatem excludit pluralitatem; necesse enim est, unam solam esse causam primam⁵.

3. Item, sicut se habet *postremum esse* productionis activae, ita *primum esse* productionis passivae; sed *postremum*, eo quod postremum, non ad-

¹ Respicitur 1. Ioan. 3, 2: Scimus, quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum, sicuti est. — De seqq. cfr. supra q. 1. a. 1.

² Cfr. Ioan. 16, 13. seqq. et 17, 1. seqq. Vide etiam 1. Sent. d. 15. p. 1. q. 4. in corp. Superius pag. 19; nota 7, teste Augustino, Plato posuit, quod in Deo «inveniatur et causa subsistendi et ratio intelligendi et ordo vivendi».

³ Eccli. 31, 9. seqq.: Quis est hic et laudabimus eum?... Qui probatus est in illo et perfectus est erit illi gloria aeterna; qui potuit transgredi et non est transgressus etc. — August. Enarrat. in Ps. 134, 3: *Laudate Dominum, quia bonus Dominus*, n. 3. ait: Breviter uno verbo explicata est laus Domini Dei nostri: *Bonus Dominus*. Sed bonus, non ut sunt bona

quae fecit... Omnia enim bona ipse fecit, ipse est bonus, quem nemo fecit. Ille bono suo bonus est, non aliunde participato bono; ille se ipso bono bonus est, non adhaerendo alteri bono etc. — Inferius supplevimus *incommutabili*, pro quo in ipso codice existit lacuna; subinde substituiimus *quam variabili pro et variabili*.

⁴ Cfr. supra q. 2. a. 1. fundam. 6. — Superius post *Quia prinitas* codicis lacunam supplevimus addendo *in essentia*.

⁵ Hoc arg., in quo apposuimus *pluralitatem*, 1. Sent. d. 2. q. 2. arg. 4. ad oppos. a S. Doctore sic proponitur: Si ibi est summa prinitas; ergo cum status sit in primo principio, et status est in unitate: ergo prinitas non ponit pluralitatem, sed unitatem: ergo videtur, quod una tantum sit persona.

Duplex certitudo.

Alia ratio.

Ad oppositam.

Duplex ratio.

Duplex laus.

mittit productionem activam, ut aliquid ipsius producat aliquid: ergo nec *primum* productionem passivam: ergo impossibile est, aliquid esse summe primum et habere *esse productum*: si ergo trinitas includit productionem passivam, ergo excludit primitatem perfectam.

4. Item, aut illae tres personae *sunt* aequae primae, aut *non sunt* aequae primae. Si *sunt* aequae primae: ergo una non magis producit alteram, quam e converso; si *non sunt* aequae primae: ergo non est summa ratio primitatis in omnibus personis.

5. Item, aut *sunt aequae* principiantes, aut *non*. Si *sunt* aequae principiantes: ergo qua ratione una est principium alterius, eadem ratione e converso; si *non sunt* aequae principiantes: ergo non est aequaliter in eis ratio principii, ac per hoc nec ratio primitatis.

6. Item, unitas prior est re et intellectu quam pluralitas¹: ergo summa primitas non convenit nisi ei, in quo est unitas absque pluralitate; sed trinitas includit pluralitatem veram: ergo excludit primitatem perfectam.

7. Item, quanto aliquid prius est, tanto magis tenet rationem fontalitatatis in producendo: ergo eo quod est simpliciter primum necessario manet quidquid producit: si ergo nulla persona potest manere a se ipsa, impossibile est, quod aliqua persona manet sive producatur et simul stet cum primitate perfecta.

SED CONTRA: 1. Idem est primum et principium²: ergo si ab aeterno fuit primum, ab aeterno fuit et principium; sed principium secundum completissimam rationem est, quando est principians et producens secundum modum productionis perfectae: si ergo ab aeterno fuit in Deo ratio primitatis perfectae, fuit et veritas productionis intrinsecae. Sed hoc ponitur per trinitatem: ergo etc.

2. Item, quanto aliquid prius, tanto potentius et actualius³: ergo primum principium necessario fuit actualissimum et potentissimum; sed actus primi principii, secundum quod principium, est principiare; ergo si in primo principio, hoc ipso quod primum, necessario ponitur ratio summae actualitatis et potentiae, necessario ponetur veritas productionis aeternae, ac per hoc et completio trinitatis perfectae.

3. Item, prius est omnino aequale quam inaequale et re et intellectu⁴; ergo impossibile est intelligere productionem inaequalis, quin primo intelligatur productio aequalis: si ergo productio creaturae est productio in aequalitatem, productio autem secundum aequalitatem non potest esse nisi in Trinitate beata; ergo productio creaturae omnis de necessitate praesupponit Trinitatem aeternam.

4. Item, prius est illud quod potest re vel intellectu ab aeterno intelligi, quam illud quod non re nec intellectu potest intelligi fuisse ab aeterno; sed productio alicuius de aliquo potest intelligi fuisse ab aeterno, productio autem alicuius de nihilo non potest fuisse aeternaliter⁵: ergo ante productionem omnis creaturae necessario est productio alicuius de aliquo praetelligenda secundum rationem primitatis perfectae. Sed hoc non potest intelligi nisi in Trinitate increata: ergo etc.

5. Item, actus primi principii est primo principiare seu producere: ergo cum prius principians sit quam principium⁶, ergo prior est principiatio seu productio principii principiantis quam solum rei principiatiae; ergo si productio principii non est nisi in illa trinitate Dei, necesse est, quodsi illud principium sit primum, quod sit etiam trinum.

6. Item, primum principium, hoc ipso quod primum, est simplicissimum et spiritualissimum: ergo necesse est, quod intellectus⁷; sed omnis intellectus principians principiat per verbum et donum amoris intrinsecum; omne autem principians per verbum et amorem prius concipit verbum et spirat amorem, quam producat effectum exteriorem: ergo necessario est, quodsi primum principium est productivum *esse* extrinsecorum, quod prius producat⁸. Sed haec duplex productio ponit, Deum esse trinum: ergo necessario sequitur, quodsi primum principium est primum, quod etiam sit trinum.

7. Item, prius est principiare⁹ naturale et intrinsecum quam voluntarium et extrinsecum; sed primo principio competit productio voluntaria et extrinseca: ergo necessario competit ei naturalis et intrinseca, et hoc non est nisi ponatur trinitas: ergo etc.

8. Item, prius est *perfectum* quam imperfectum et re et intellectu¹⁰, *completum* quam diminutum,

¹ Vide supra pag. 64, nota 4. — Inferius pro *nisi ei D*, terminis non bene postpositis, *ei nisi*.

² Aristot., I. Poster. c. 2: Idem enim dico primum et principium.

³ Cfr. Lib. de Causis, propos. 4, ubi exponitur, quod causa *prima* plus influat in causatum quam *secunda*. Vide tom. I. pag. 471, nota 3.

⁴ Quia habitus, ut docet Aristot. II. de Caelo et mundo, text. 48. (c. 3; cfr. tom. III. pag. 720, nota 4.), est ante privationem. Lib. VI. Topic. c. 4. (c. 9.) ipse ait: Quoniam autem quaedam contrariorum privatione alterius dicuntur, ut inaequalitas privatio aequalitatis videtur esse; inaequalia enim quae non aequalia sunt dicuntur: perspicuum, quoniam quod secundum privationem quidem dicitur contrarium, necessarium

est definire per alterum; reliquum vero non iam oportet per id quod secundum privationem dicitur.

⁵ Cfr. II. Sent. d. 1. p. 1. a. 1. q. 2.

⁶ Sicut etiam Aristot. II. Poster. c. 17. (c. 44) ait: Causa enim prius est eo cuius est causa.

⁷ Supple: sit. Vide Aristot., XII. Metaph. text. 39. (XI. c. 7.). — *Major* ostensa est supra q. 3. a. 1. — De seqq. cfr. August., IX. de Trin. c. 7. n. 42. seqq.

⁸ Supple: Verbum et Amorem.

⁹ Cod. noster perperam scribit *privare*.

¹⁰ Aristot., VIII. Phys. text. 75. (c. 9.): Prius autem et natura et ratione et tempore quod perfectum quidem est imperfecto est, corruptibili autem incorruptibile. De seqq. cfr. supra pag. 42, nota 9. in fine et q. 1. a. 1. fundam. 12. seqq.

unum quam multum, *simplex* quam compositum, *infinitum* quam finitum, *actus* quam potentia, *immutabile* quam mutabile, *aeternum* quam temporale, *necessarium* quam possibile: si ergo omnis creatura producta est imperfecta, esse deficiens ab unitate summa, est composita, est finita, est ens in potentia, est quodam modo temporalis, est variabilis, est possibilis, deficiens ab actualitate et necessitate summa: necesse est igitur, quod ante productionem creaturae sit productio rei. perfectissimae, summae, indivisae, simplicissimae, infinitissimae, aeternae, immutabilis et necessariae; hoc autem non potest esse per productionem essentiae diversae: ergo necesse est, quod illud sit per productionem personae habentis unitatem essentiae cum persona producente et aequalis in potentia, in sapientia, in bonitate; hoc autem est ponere beatissimam Trinitatem.

CONCLUSIO.

Primitas non solum non excludit trinitatem, verum etiam eam includit.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est **Conclusio.** notandum, quod primitas non tantum non excludit trinitatem, verum etiam includit in tantum, ut primum principium eo ipso sit trinum, quo etiam est primum; quod sic manifestum est.

Ratio ex triplici suppositione.

Nam primitas summa in summo et altissimo principio ponit summam *actualitatem*, summam *fontalitatem* et summam *fecunditatem*. Primum enim principium, hoc ipso quod primum, est *perfectissimum* in producendo, *fontalissimum* in emanando, *fecundissimum* in pullulando. Quoniam ergo perfecta productio, emanatio et pullulatio attenditur tantum secundum duos modos intrinsecos, scilicet per modum *naturae* et per modum *voluntatis*, verbi scilicet et amoris; hinc est, quod necesse est, ibi poni ratione summae *perfectionis*, *fontalitatis* et *fecunditatis* duplicem modum emanandi respectu duplicis hypostasis productae, emanantis a prima persona tanquam a primo principio producente; ac per hoc necesse est, ponere personas tres. — Et quia *perfectissima* productio¹ non est nisi respectu *aequalium*, *fontalissima* emanatio non est nisi respectu *coaeternalium*, *fecundissima* pullulatio non est nisi respectu *consubstantialium*: necesse est intelligere, quod primum principium includat intra se tres hypostases coaequales, coaeternales et consubstantiales. Poni igitur *primitas* circa primum principium *trinitatem* perfe-

ctissimas secundum rationem ordinis, originis et distinctionis, coaequalitatis et coaeternitatis et consubstantialitatis; ponit etiam summam *unitatem*, *simplicitatem*, *immensitatem*, *aeternitatem*, *immutabilitatem* et *actualitatem*: ponit igitur primum principium trinitatem cum essentialibus conditionibus supradictis.

Quoniam igitur primum principium, hoc ipso quod primum, est summe *unum*, et hoc ipso summe *simplex* est et *immensum*, et hoc ipso est *aeternum*, *incommutabile* et *necessarium*, sicut ex praecedentibus² colligitur; et *rursus*, hoc ipso quod primum, est *perfectissimum* in producendo, *fontalissimum* in emanando et *fecundissimum* in pullulando, et hoc respectu aequalium, coaeternalium et consubstantialium, distinctorum, orientium et ordinatorum: hinc est, quod primum principium, quia primum, est *aeternum* cum plenitudine omnium nobilium conditionum; quare in ipso, in quantum primum, status est rerum et comprehensionum. — Ac per hoc Rachel, quae vitam designat contemplativam, interpretatur *visum principium*³, quia qui illud videt in quantum primum principium, habet suae conditionis statum et desiderium terminatum; quod non terminabitur, nisi cum clare videbitur primum principium, ubi et trinum et summe unum. — Et rationes istae concedendae sunt, quae ad hanc partem inducuntur.

Corollaria.

1. 2. Ad illud quod primo obiicitur in contrarium, quod primitas circa essentiam excludit pluralitatem; dicendum, quod non est simile: quia plures *essentiae* essentialiter differentes non possunt habere ordinem ad invicem nisi secundum rationem *prioris* et *posterioris*; sed plures *personae*, quia unam habent essentiam et unum *esse*, possunt ad invicem ordinari, ita quod, quamvis sit in eis ratio *originis*, nulla tamen interventio *posterioritatis*; et ideo haec pluralitas non tollit primitatem summam, quia nullam posterioritatem includit, quae directe primitati repugnat. — Et per hoc patet responsio ad sequens, quod obiicitur de causalitate; quia ordo causarum per essentialem diversitatem attenditur secundum comparisonem posterioris ad primum, quod quidem non est reperire in origine⁴ personarum.

Solito oppositorum.

3. Ad illud quod obiicitur, quod postremo non convenit productio activa; dicendum, quod non est simile: quia, cum *postremum* non possit habere comparisonem, quae sit idem quod ipsum, nec producatur aliquid sibi per omnia adaequatum propter suam imperfectionem; ideo in ipso necessario repugnat, quod sit *postremum* et quod sit *productivum*, quia aliquid haberet post se posterius. Secus autem

Notandum.

¹ Supplevimus: productio. — Cfr. I. Sent. d. 19. p. 1. q. 2. ad 3.

² Quaest. 2-7. Etiam hic respiciuntur praecedentes quaest.

³ August., I. de Consensu Evangelist. c. 5. n. 8: Hae duae virtutes [activa et contemplativa] in duabus uxoribus Iacob figuratae intelliguntur. De quibus adversus Faustum Manichaeum lib. XXII. c. 52. seq. pro modulo meo... disserui. Lia quippe

interpretatur *laborans*, Rachel autem *visum principium* [contra Faustum, loc. cit., additur: *sive verbum, ex quo videtur principium*. Cfr. Hieron., Lib. de Nominibus hebraicis, de Genesi, ubi legitur: Rachel ovis, vel videns principium, aut visio sceleris, sive videns Deum]. — Post pauca pro *habet D habere*.

⁴ Propter scruptionem compendiosam legi potest *sive origine* sive *ordine*. — Cfr. supra q. 5. a. 2. ad 2. et 7.

est ex parte *principii*, quia propter summam completionem tam in producente quam in producto non repugnat productio¹ activa et passiva, nulla interveniente posterioritate, per quam minuatür completio unitatis perfectae

4. Ad illud quod obiicitur, quod sunt aut aequae

Distinctio. primae aut non; dicendum, quod *primae* dicit privationem *anterioris*; alio modo dicit privationem *originis*. Si ergo dicatur *primum* per privationem *anterioris*; sic sunt aequae primae, quia nihil est ibi ante et post. Si autem dicatur *primum* per privationem *originis*, quia scilicet a nullo oritur; sic ratio primitatis principaliter residet circa personam Patris, ratione cuius est in ipso fontalis plenitudo ad productionem omnium personarum. Unde et quia *innascibilitas* hanc proprietatem includit, ideo dicitur esse proprietates, quae est notio Patris; quod quidem non esset, nisi simul et nobilitatem diceret et innotescendi rationem, diceretur etiam relative².

5. Ad illud quod obiicitur, quod aut sunt aequae

Distinctio. principiantes, aut non; dicendum, quod aequae principiantes *essentialiter*, sed non aequae *personaliter*, quia Pater est principium duorum, Filius unius, et Spiritus sanctus nullius. Quoniam ergo ratio primitatis, quae convenit essentialiter primo principio, est aequaliter in omnibus illis personis tribus; ideo simul stat trinitas cum primitate summa: quia, sicut *non posse generare* in Filio non ponit impotentiam³, sic *non esse a se, sed a Patre* non ponit aliquam posterioritatem, ac per hoc non diminuit de ratione primitatis perfectae.

6. Ad illud quod obiicitur, quod unitas prior est re et intellectu quam pluralitas; dicendum, quod

Distinctio. illud est verum de illa pluralitate, quae est ex aggregatione unitatum; de illa autem pluralitate, in qua eadem est unitas trium, veritatem non habet, quia

una est in eis veritas, una lux, una ratio intelligendi ex parte ipsius Dei intellecti⁴. Quod autem nos prius intelligamus unitatem quam trinitatem, hoc est propter defectum intelligentiae ex parte nostra.

7. Ad illud quod obiicitur: quanto aliquid est fontalius, tanto prius in producendo; dicendum, quod, sicut iam tactum est, *primum*, secundum quod dupliciter accipitur, et per privationem *anterioritatis essentialis* et privationem *originis personalis*, sic duplicem includit *fontalitatem*, secundum quod dicitur *anterioritatis privationem essentialis* et *privationem originis personalis*⁵. Secundum quod dicitur *anterioritatis privationem essentialis*, sic includit fontalitatē respectu effectuum et essentialium producendarum; et sic, cum ista conditio aequaliter conveniat omnibus personis, aequaliter convenit eis *ratio fontalitatis* in *esse* creatorum productione, quia non sunt tria, sed unum principium creaturae. Secundum autem quod dicitur *privationem originis personalis*, sic competit soli personae innascibili, scilicet Patri, in qua est plenitudo fontalitatis ad productionem Filii et Spiritus sancti. — Haec autem fontalitas quodam modo origo est alterius fontalitatis. Quia enim Pater producit Filium et per Filium et cum Filio producit Spiritum sanctum; ideo Deus Pater per Filium cum Spiritu sancto est principium omnium creatorum; nisi enim eos produceret *ab aeterno*, non per illos producere posset *ex tempore*; et ideo ratione illius productionis in Trinitate recte dicitur esse *fons vitae*⁶. *Sicut enim habet vitam in semetipso, sic dat Filio vitam habere in semetipso* etc. Hinc est, quod *vita aeterna* haec sola est, ut spiritus rationalis, qui manat a beatissima Trinitate et est imago Trinitatis, per modum cuiusdam circuli intelligibilis redeat per memoriam, intelligentiam et voluntatem, per deiformitatem gloriae in beatissimam Trinitatem.

Duplex primum.

Duplex fontalitas.

De prima.

De secunda.

¹ Manifestum omissionem codicis (per salum, a *producto* ad *activa*) supplevimus verbis *non repugnat productioni*.

² Cfr. supra q. 3. a. 2. ad 3. et 6, ac I. Sent. d. 28. q. 1. seqq.

³ Vide I. Sent. d. 7. q. 2.

⁴ Cfr. supra q. 2. a. 1. ad 2. et a. 2. ad 16.

⁵ D perperam repetit *sic duplicem includit fontalitatē*.

⁶ Psalm. 35, 40: Apud te est fons vitae. — Seq. locus est Joan. 3, 26: Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio etc. — Superius pro *nisi enim eos... non per illos* D non enim eos... nisi per illos; et in fine *beatissima Trinitate*.

DE PERFECTIOE EVANGELICA

Volentes¹ circa evangelicam perfectionem aliqua indagare, primo exordium inquisitionis nostrae sumendum est ab humilitate.

Et primo quaeramus de ipsa tanquam de totius

perfectionis radice.

Secundo, de paupertate.

Tertio, de continentia.

Quarto, de obedientia.

QUAESTIO I.

De humilitate quoad actum ipsius, utrum scilicet christianae perfectionis sit se ipsum vilificare pro Christo.

Et quoniam habitus cognoscitur per actus², ideo quaerendum est de humilitate quantum ad actum ipsius. Est igitur quaestio, utrum christianae perfectionis sit se ipsum vilificare pro Christo. Et quod sic, ostenditur:

1. Primo auctoritate ipsius Christi, qui dicit

Fundamenta. Matthaei decimo octavo³: *Nisi conversi fueritis et efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum caelorum*; sed se ipsum parvificare non est aliud quam sibi vilescere et ab aliis vilem se reputatum velle: ergo etc.

2. Item, Matthaei vigesimo⁴: *Qui voluerit inter vos primus esse erit vester servus*; sed facere se ipsum servum aliorum, hoc est se ipsum vilificare vilificatione permaxima: ergo etc.

3. Item, Lucae decimo septimo⁵: *Cum feceritis omnia, quae praecepta sunt vobis, dicit: servi inutilis sumus*; sed qui recte aliquid dicit vult sibi credi, et credit, verum esse quod dicit: ergo ad hoc,

quod aliquis sit perfectus discipulus Christi, necesse est, quod se vilem reputet et quod talis velit ab aliis reputari.

4. Item, Lucae vigesimo secundo⁶: *Qui maior est in vobis fiat sicut minor, et qui praecessor est, sicut ministrator*; sed si minimus faceret se sicut maximum, esset summa ambitio et elatio: ergo e converso, cum maior fit minor et praecessor sicut ministrator, erit summa ipsius abiectio; et hoc debet fieri secundum evangelicam doctrinam: ergo etc.

5. Item, Ioannis decimotertio⁷: *Vos vocatis me magister et domine etc.*, usque ibi: *lavare pedes*; ex hac auctoritate ratiocinatione colligitur, quod Christi discipulus ratione magistri inclinare se debet usque ad humiliationis et abiectiois genus extremum.

6. Item, ad Philippenses secundo⁸: *Hoc sentite in vobis, quod et in Christo Iesu, qui cum in forma etc.*; sed semetipsum exinanire, nihil aliud est quam se ipsum vilificare: si igitur Christum in

¹ Hanc quaestionem sumimus ex codicibus EDI. Respectu cod. I notamus, quod in ipso plerumque scripta non sunt nisi *initia* locorum s. Scripturae; deinde quod non raro syllogismorum conclusiones omittit, substituens tantum *ergo etc.*, quod in solut. obiect. verba obiectionum non repetit, sed simpliciter dicit: *ad 1. dicendum*; demum, quod interdum etiam alia contrahere vel mutare solet. Unde fere constanter sequimur egregium et perantiquum codicem E, cui fere omnino convenit D, nisi quod hic plures librarii errores habeat.

² Cfr. Aristot., II. de Anima, text. 33. (c. 4.) et II. Ethic. c. 4. seq.

³ Vers. 3. — Inferius pro *reputatum* I *reputari*.

⁴ Vers. 27.

⁵ Vers. 10. — Finem arg. I sic exhibet: *quod velit vilem (vilit?) ab aliis reputari*.

⁶ Vers. 26.

⁷ Vers. 13. et 14.

⁸ Vers. 5. seqq.: Hoc enim sentite etc. — In fine arg. pro *si... debemus... evangelicae I cum... debeamus... christianae*.

hoc debemus imitari, exinanitio sui et vilificatio convenit evangelicae perfectioni.

7. Item, super illud verbum dicit Bernardus in sermone de Nativitate Domini¹: «Quae necessitas fuit, ut sic exinaniret se, sic humiliaret, sic abbreviaret Deus maiestatis, nisi ut vos similiter faciatis? Iam clamat exemplo quod praedicaturus est verbo». Et paulo post: «Intolerabilis impudentiae est, ut, ubi se exinanivit maiestas, inleitur vermiculus et intumescat». Si ergo in huiusmodi exinanitione debemus Christum imitari, restat, quod ad perfectionem virtutis spectat vilificari.

8. Secundi Regum sexto² super illud: *Respiciens Michol, filia Saul, vidit regem David subsilentem et desuperit eum in corde suo*; dicit Gregorius: «Ecce, quem Dominus ceteris singulariter praetulit, sese sub Domino exaequando minimis et abiecta exhibendo contemnit. Non potestas regni ad memoriam reducitur, non oculis subiectorum saltando vilescere metuit; quid de his factis ab aliis sentiat, ignoro; ego David plus stupeo saltantem quam pugnantem; pugnando hostem vicit, saltando coram Domino se ipsum vicit». Si igitur semetipsum vincere opus est perfectae virtutis; et hoc fit in vilificatione sui: ergo etc.

9. Item, paulo post ibidem³: *Lulam et vilior fam* etc.; super quae Gregorius dicit: «Ac si aperte dicat: vilescere coram hominibus appeto, quia servare me coram Deo ingenuum per humilitatem quaero». Si igitur esse coram Deo ingenuum nihil aliud est quam esse perfectum; et vilificatio sui ingenuum facit coram Deo: ergo ipsa est actus perfectae virtutis.

10. Item, Ionae tertio⁴ super illud: *Operiantur succis homines et umenta*; Glossa: «Ecce, rex Ninive de solio surgit, purpuram sacco, unguenta luto, munda sordibus commutat»; sed hoc est maxime vilificare se ipsum, non solum interius, verum etiam exterius, et per hoc placatus fuit Deus iratus: ergo vilificatio sui est opus Deo maxime acceptum.

11. Item, Augustinus, de Vera Religione⁵: «Omnia, quae habere cupientes non recte vitabamus, Christus carendo vilia fecit; non enim ullum peccatum committi potest, nisi dum appetuntur quae ille contempsit, aut fugiendo quae ille sustinuit»; sed Christus sustinuit vilificationem non compulsus, sed voluntate, et refutavit honores: si ergo pro illo vilificari volumus, in disciplina morum ipsi conformemur.

12. Item, Gregorius in primo libro Dialogorum⁶ dicit sic: «In laudibus Constantii pensandum, cuius apud se humilitatis fuerit, qui desipientem se rusticum amplius amavit; qualis enim quisque apud se lateat, contumelia illata probat. Nam sicut superbi honoribus, sic plerumque humiles sua despectione gratulantur; cumque se et in alienis oculis viles aspiciunt, idcirco gaudent, quia per hoc iudicium confirmari intelligunt, quod de se et ipsi apud semetipsos habuerunt». Ex hac auctoritate manifeste colligitur, quod non est vere humilis, nisi sit in oculis suis vilis et velit esse in oculis alienis.

13. Item, Bernardus super Cantica, homilia decima sexta⁷: «Verus humilis vult vilis reputari, non humilis praedicari»; sed non est humilitas virtuosa, nisi sit humilitas vera: ergo si humilitas vera non potest esse sine voluntaria sui vilificatione, pari ratione nec humilitas virtuosa.

14. Hoc ipsum ostenditur *ratione*. Sicut se habet superbia ad sublimitatem, sic se habet humilitas ad vilitatem; sed nunquam est superbia, quin cum ea sit appetitus sublimitatis⁸; ergo nunquam est humilitas vera sine appetitu vilitatis.

15. Item, sicut lascivia se habet ad austeritatem, sic superbia ad vilitatem; sed lascivia non eradicatur a nobis nisi per rigorem austeritatis: ergo nec superbia nisi per vilitatem abiectionis⁹; ergo vilificatio sui est actus exstinctivus superbiae, ac per hoc actus virtutis perfectae.

16. Item, nullus potest iustificari a culpa originali, nisi se ipsum subiciat Sacramentis, quae sunt signa sensibilia; subicere autem se ipsum signo sen-

¹ Serm. 1. (de Fontibus Salvatoris) n. 1.

² Vers. 16: Michol, filia Saul, prospiciens per fenestram vidit etc. — Post *subsilentem* Vulgata addit: atque saltantem coram Domino. Verba Gregorii sunt in XXVII. Moral. c. 46. n. 77. Textus originalis, post *metuit* pluribus additis, subinde prosequitur: Quid de eius factis... pugnando quippe hostes subdidit, saltando autem coram Domino semetipsum vicit. — Codd. pro *Gregorius* perperam *Chryostomus*; in ipso textu substitunt *contemnitur* pro *contemnit*, et *quae oculis pro non oculis*.

³ Vers. 22. (II. Reg. 6.): Et Iudam etc. — Gregorii verba habentur loc. cit. in praeced. nota. — Pro *humilitatem* codd. *hilaritatem*.

⁴ Vers. 8: Et operiantur etc. — Glossa (*ordinaria* apud Lyrannum) summa est ex Hieron. in hunc loc., in eaque textus originalis substituit *munditias pro munda*. — Inferius respicitur Ion. 3, 10: Et vidit Deus opera eorum... et misertus est Deus super malitiam, quam locutus fuerat, ut faceret eis, et non fecit. — Vocibus *Deus iratus* I. interserit *prius*.

⁵ Cap. 16. n. 31: Omnia, quae habere cupientes non recte vivebamus, carendo vilefecit [in ed. Maurini. in nota adiecta

dicitur: «Ita in mss. At in editis, vilia fecit». D.E. legunt *Christo carendo vilescit* (vilescunt?). Omnia quae vitare cupientes a studio deviantibus veritatis, perpetendo deiecit. Non enim... nisi aut dum... aut finguntur quae etc.

⁶ Cap. 5. Cum textu originali substituitimus *aspiciunt pro ostendunt*, quod exhibent codd. Textus originalis pro *quia, per hoc iudicium habet quia hoc iudicium*.

⁷ Sive Sermone 16. n. 10. — In D desideratur finis arg. nisi... virtuosae.

⁸ Cfr. August., XI. de Gen. ad lit. c. 14. n. 18, ubi docet, quod «superbia sit amor excellentiae propriae».

⁹ Vide Gaufrid., Declamation. ex S. Bernardi sermonibus (inter opera Bernard.), c. 36. seq. n. 42-44, qui ex his verbis Ps. 24, 18: *Vide humilitatem meam et laborem meum* elicit *duo latera* scilicet ad caelum, quae sunt vilitas et asperitas (austeritas), quibus deinceps internae virtutis et gratiae gradus firmiter inserenda sunt. «Sane ubi sic stabilieris et firmaveris in corde tuo, asperitatem corporalis abstinentiae ac laboris amplecti et omni vilitate et extraneitate esse contentus, bona sunt latera, secum iam inserte gradus exercitii spiritualis etc.

sibili non potest esse sine magna abiectioe¹; sed plus requiritur ad peccatum actuale amovendum: ergo ad hoc, quod aliquis iustificetur, requiritur non solum, ut interius, verum etiam, ut exterius humilietur.

17. Item, contemptor Dei est dignus summo opprobrio et contemptu; sed peccator est Dei contemptor, ergo est summe contemnendus: ergo qui se ipsum contemnit tanquam peccatorem facit quod debet et se ipsum indicat inuste². Sed hoc spectat ad virtutem perfectam: ergo etc.

18. Item, duo sunt in peccato, scilicet libido et contemptus Dei³; sed non potest homo iustificari a peccato, in quo fuit libido, nisi adsit dolor compunctionis: ergo pari ratione nec a superbia nec a contemptu Dei iustificari poterit nisi per contemptum et vilificationem sui.

19. Item, civitas Dei ex opusibus se habet ad civitatem Babylonis; sed civitas Ibbylonis incipit ab amore sui et pervenit usque ad contemptum Dei: ergo e contrario civitas Dei incipit a contemptu sui et pervenit usque ad amorem Dei⁴. Si ergo se ipsum contemnere et vilificare spectat ad divinae civitatis foundationem: ergo est opus virtutis perfectæ.

20. Item, nullus recte per viam virtutis incedit, nisi qui honorem debitum Deo persolvit; sed qui se ipsum propter Deum vilificat, ille est, qui Deum honorat: ergo etc. *Maïor* manifesta est per se; *minor* probatur per illud quod dicitur Ecclesiastici tertio⁵: *Magna est potentia Dei solius et ab humilibus honoratur*; et Baruch secundo: *Anima, quæ tristis est super magnitudine mali et incedit curva et infirma, et oculi deficientes, et anima esuriens dat tibi gloriam et iustitiam, Domine*.

21. Item, quanto quis ad exemplar virtutum magis configuratur, tanto est perfectior; sed Christus in cruce exemplar est virtutis perfectæ, ubi fuit in abiectioe summa⁶: ergo tanto quisque perfectior est, quanto magis ad illam accedit.

22. Item, nulla virtus est in vera perfectione virtutis, nisi approbet unumquodque, secundum quod est approbandum; sed, sicut dicitur in Psalmo⁷, *universa vanitas omnīs homo vivens*: ergo nullus est virtutis perfectæ, nisi reputet se vanum et inutilem, et talem se velit reputari a quolibet.

23. Item, nulla est virtus perfecta, nisi, cum potest, exeat in opus extra⁸; sed opus exterius correspondens interiori abiectioe⁹ est exterior vilificatio sui: ergo nullus habet in se virtutem humilitatis perfectæ, nisi velit exterius se vilem et abiectam ostendere, cum locus et tempus se offert.

24. Item, virtus humilitatis perfectæ reformatur quod deformavit vitium superbiæ; sed superbia deordinat cognitionem per præsumtionem, affectionem per arrogantiam, locutionem per iactantiam, gestum per ostentationem et insolentiam: ergo nullus habet humilitatem perfectam, nisi habeat horum contraria in cogitatu, affectu, locutione et gestu.

25. Item, perfectæ virtutis non solum elongat⁹ a vitiis, verum etiam a vitiis fomentis; sed apparitio interiorum et honorificatio exterior sunt fomenta superbiæ: ergo humilitas perfecta ab istis elongat. Elongari autem ab honorificatione est accedere ad vilitatem et ignominiam: ergo etc.

CONTRA 1.: « Virtus est habitus mentis in modo naturæ rationi consentaneus¹⁰ »; sed natura naturaliter appetit promoveri et non deici: ergo contra dictamen naturæ est vilificatio sui: ergo non est opus perfectæ humilitatis.

2. Item, « virtus est ordo amoris », sicut dicitur in libro de Moribus Ecclesiæ¹¹; sed cum maior subicit se inferiori, ibi est inordinatio et perversio ordinis: ergo non est opus virtutis.

3. Item, virtus est in mediæte consistens¹²; sed qui semetipsum vilificat accedit ad extremum: ergo recedit ab actu virtutis perfectæ.

4. Item, omnis virtus habet substramentum veritatis; ubi enim veritas deest, ibi virtus esse non

¹ Cfr. IV. Sent. lit. Magistri, d. I. c. 3, et ibid. Commentar. p. I. q. I. in corp. — D omittit *sensibilitatem*, et pro *sensibili* habet lacunam; E utroque loco habet lacunam.

² Quo sensu Bernard. Serm. 45. in Cantic. n. 2. docet, quod « in eo qui graviter peccavit, etsi amanda, non tamen admiranda humilitas ». Cfr. ibid. Serm. 36. n. 5.

³ Sive conversio ad creaturam et aversio a Deo; quæ duo August., de Mendacio, c. 7. n. 10, nomine *libidinis* comprehendit dicens: Libido quoque ipsa recte definitur appetitus animi, quo æternis bonis quaeribet temporalia præponuntur. Cfr. tom. II. pag. 754, nota 9. et ibid. d. 42. a. 3. q. 2, nec non III. Sent. d. 38. dub. 2. — I prosequitur: *sed homo, in quo fuit libido, non potest iustificari a peccato, nisi adsit etc.*

⁴ August., XIV. de Civ. Dei, c. 28: *Fecerunt itaque civitates duas amores duo, terrenam scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, caelestem vero amor Dei usque ad contemptum sui*. Ibid. XVII. c. 16. n. 2: *Civitas diaboli Babylon, quæ confusio interpretatur... populus additus verbi et carne et fide Israelitis civitas est Dei*. Cfr. Apoc. 18, 2. seqq. — Inferius pro *spectat* I *pertinet*.

⁵ Vers. 21: *Quoniam magna potentia Dei solius etc.* — Seq. locus est Baruch 2, 18, ubi *Vulgata Domino pro Domine*.

⁶ Cfr. August., Serm. 304. (alias 37. de Diversis) c. 3. seq. n. 3, ubi expendens hæc verba Phil. 2, 6-8: *Qui cum in forma Dei... mortem autem crucis, ait: Habemus tale humilitatis exemplum, superbiæ medicamentum. Quid ergo intumescis, o homo? etc.*

⁷ Psalm. 38, 6. — Subinde pro *ergo nullus est virtutis perfectæ* I *ergo nemo perfectus est*, qui etiam pro *a quolibet* ponit *ab aliis*.

⁸ Secundum Aristot., II. Ethic. c. 4, tria ad virtutem requiruntur, scilicet scire, velle et impermutabiliter operari. Cfr. tom. II. pag. 924, nota 12.

⁹ I *elongatur*, et subinde *apparitio exterior pro apparitio interiorum*.

¹⁰ Ut dicit Cicero; cfr. supra pag. 53, nota 4. In fine legendum videtur *virtutis pro humilitatis*.

¹¹ Libr. I. c. 15. n. 25. Vide tom. II. pag. 672, nota 3. — I prosequitur: *sed cum maior subicitur minori sive inferiori etc.*

¹² Cfr. Aristot. II. Ethic. c. 6, et tom. II. pag. 671, nota 9.

potest; sed vir iustus et perfectus, reputans se aliis viliozem, dum tale quid cogitat, falsum iudicat: ergo si talis cogitatio repugnat veritati¹, necesse est, quod repugnet virtuti.

5. Item, qui vilificat facturam vilificat factorem; sed homo est factura Dei²: ergo qui vilificat se ipsum vilificat Deum. Vilificare autem Deum non est virtutis perfectae, sed culpa: ergo etc.

6. Item, inter ceteras creaturas homo est creatura nobilissima, ergo maxime honoranda et apprehendianda in tota rerum universitate: ergo qui vilificat se ipsum deordinat universum.

7. Item, vilificare alterum est peccatum; sed homo tenetur diligere se ipsum sicut et proximum³: ergo qui se contemptibilem reddit facit contra ordinem caritatis.

8. Item, cum alius putat te vilem, peccat: ergo si vis, quod alius te vilem reputet, tu vis, quod alius peccet; sed hoc est voluntas inordinata: ergo etc.

9. Item, anima est imago Dei, ergo naturaliter nata est configurari⁴; sed Deus est summe bonus, sapiens et excelsus: ergo appetitus excellentiae competit reformationi imaginis mentis nostrae: ergo e contrario appetitus vilificationis sui non est opus virtutis.

10. Item, tria sunt appetibilia, scilicet bonum, verum et arduum⁵; sed nulla virtus vel appetitus virtutis consistit in appetendo contrarium veri vel boni: ergo nec in appetendo contrarium ardui. Sed huiusmodi est vilificatio: quare etc.

11. Item, omnis virtus et actus virtutis habet exemplar in Deo⁶; sed vilificatio sui in Deo non habet exemplar, quia Deus nullo modo se ipsum vilificat.

12. Item, omnis virtus reddit hominem conformem ad statum gloriae, pro eo quod « ipsa est dispositio perfecti ad optimum⁷ »; sed vilificatio sui directe repugnat glorificationi: ergo etc.

13. Item, obicitur contra humilitationem *exterioriorem*: quia illa est signum interioris; sed superbia est fateri verbo, se esse humilem; ergo superbia est hoc ipsum ostendere signo.

14. Item, tu, qui praetendis humilitatem in signo, aut reputas *te humilem*, aut *non*; si *sic*: ergo at-

tribuis tibi virtutem nobilem, ergo superbis; si *non*: ergo cum habitus exterius ostendat te humilem, aliud geris in animo, et aliud ostendis in signo: ergo es hypocrita⁸.

15. Item, turpis est omnis pars, quae suo non convenit universo; sed singularitates istae habitum deturpare videntur statum bonum ecclesiasticum: ergo non spectat ad virtutem perfectam seu perfectionem christianam.

CONCLUSIO.

Totius perfectionis christianae fundamentum est humilitas, cuius actus est interior et exterior vilificatio sui ipsius.

SOLUTIO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod summa totius christianae perfectionis in humilitate consistit, cuius actus est *exterior et interior* vilificatio sui. Totius enim christianae perfectionis summa versatur circa tria, scilicet circa *gratiam, iustitiam et sapientiam*, secundum quae tria dicitur Christus esse *via, veritas et vita*⁹. Nam *donum gratiae* viam praebet ad *veritatem iustitiae*, in qua consistit exercitium actionis; *veritas iustitiae* perducit ad *gustum sapientiae*, in qua consistit solatio contemplationis; quibus perfecte adeptis, ad culmen conscenditur evangelicae perfectionis, quam verbo et exemplo docuit Christus Iesus, qui se magistrum humilitatis specialiter professus est, Matthaei undecimo¹⁰: *Discite a me* etc. Est enim humilitas *ostium sapientiae, fundamentum iustitiae et habitaculum gratiae*.

Est *ostium sapientiae*: quia sapientia est « cognitio causarum altissimarum et primarum¹¹ », non tantum per modum cognitionis speculativae et intellectualis, verum etiam saporativae et experimentalis. Quoniam ergo omnia, quaecumque facta sunt, ab uno principio manant et de nihilo sunt producta; ille vere sapiens est, qui veraciter recognoscit suam et aliorum nihilitem et primi principii sublimitatem. Unde orat Augustinus in secundo libro Soliloquiorum¹²: « Noverim te, noverim me ». Nullus autem pervenit ad plenam notitiam Dei nisi per veram notitiam sui

Conclusio.

Perfectio est circa tria.

Humilitas continet tria.

De primo.

¹ August., de Natura et gratia contra Pelag. c. 34. n. 38, approbat dictum Pelagii, « ut in parte veritatis, non in parte falsitatis magis humilitas collocetur ». Bernard., Epist. 201. n. 2: Nec humilitas praeter veritatem laudabilis.

² Eph. 2, 10: Ipsius enim sumus factura etc.

³ Cfr. Math. 19, 19, et 22, 39. — Pro *sed homo* I *sed quilibet*.

⁴ Vide II. Sent. d. 16. a. 1. q. 1. — Inferius pro *appetitus vilificationis* I *appetere vilificationem*.

⁵ Cfr. III. Sent. d. 26. a. 2. q. 4. in corp.

⁶ Vide I. Sent. d. 36. a. 3. q. 1.

⁷ Haec virtutis definitio datur ab Aristot. VII. Phys. text. 17. (c. 3.). Cfr. tom. II. pag. 671, nota 7.

⁸ Hieron., IV. Comment. in Isai. 9, 14. seqq.: Omnis hypocrita est aliud simulans et aliud agens; promittens castitatem

et vivens luxuriose, praefereus paupertatem et replens marsupium. Ibid. VI. c. 16, 14: Si castum esse me simulo, et aliud est in conscientia mea; habeo non gloriam mercenarii, sed supplicia peccatoris. Et in comparatione duorum malorum levius malum est aperte peccare, quam simulare et flagere sanctitatem.

⁹ Ioan. 14, 6: Ego sum via et veritas et vita. Cfr. Bernard., de Gradibus humilit. c. 1. seq. n. 1. seqq.

¹⁰ Vers. 29.

¹¹ Secundum Aristot., I. Metaph. c. 1. seqq. et III. text. 3. (II. c. 2.). Idem dicit VI. Ethic. c. 7, sapientiam esse « scientiam rerum praestantissimarum ». Cfr. III. Sent. d. 35. q. 1. — Codd. non bene omittunt *Est ostium sapientiae*.

¹² Cap. 4. n. 1. — Superius cum E posuimus *nihilitem*, alii *vilitatem*. Inferius pro *qui... non attendit* I *nisi qui... attendit*.

et rectam; nec recte se ipsum cognoscit qui suam ipsius nihilitatem non attendit; *nam qui se existimat aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit, ut dicit Apostolus ad Galatas ultimo*¹; sui autem nihilitatem cognoscere, hoc est se ipsum humiliare: est ergo humilitas *ostium sapientiae*. — Et hoc dicit Sapiens Proverbiorum undecimo: *Ubi humilitas, ibi et sapientia*; hoc est etiam quod dicit ipsa Sapientia Matthæi undecimo: *Revelasti ea parvulis* etc.; super quo Bernardus, de Gradibus humilitatis²: « Apparet, quod veritas, quae superbis absconditur, humilibus revelatur. Est autem humilitas virtus, qua homo vera cognitione sui ipse sibi vilescit; hoc autem convenit his qui, ascensionibus in corde dispositis, de gradu in gradum proficiunt, donec in culmen humilitatis perveniunt, in quo velut in Sion positi veritatem prospiciunt ». Et paulo post: « Qui iussit humilitatem perducit ad veritatem »; unde et scilicet Iacob « quid nobis aliud inuit, nisi quod in culmine humilitatis consistit cognitio veritatis? » Et paulo post: « Bona via humilitatis, qua veritas reperitur, caritas acquiritur, generationes sapientiae participantur ».

Est etiam *fundamentum iustitiae*. Nam iustitiae est « reddere unicuique quod summ est »³, tam Deo quam sibi quam proximo. Deo autem principaliter debetur honor et reverentia; et ad hoc reddendum praecipue disponit humilitas, secundum illud Ecclesiastici tertio⁴: *Quam magna potentia Dei solius et ab humilibus honoratur*. Quoniam ergo initium totius iustitiae est cultus et honor divinus, et hic exhibetur Deo ab humilibus; hinc est, quod totius iustitiae radix et fundamentum est humilitas. — Unde super illud Matthæi tertio⁵: *Sic decet nos implere*; Glossa: « id est, omnem humilitatem, quae est omnis iustitia ». Et Gregorius in Homilia⁶: « In ceteris, quae agitis, radicem bonae operationis humilitatem tenete. Nam etsi quaelibet adsint opera, nulla tamen sunt,

nisi ex humilitate conlandantur; miranda quippe actio cum elatione non elevat, sed gravat. Qui enim sine humilitate virtutes congregat in ventum pulverem portat; et unde videre cernitur, inde deterius excaecatur ». Idem: « Totum ruinae crescit, quod aedificas, si ante molem fabricae humilitatis fundamenta non proceras ».

Est nihilominus *habitaculum gratiae*. Nam gratia facit hominem Deo gratum; gratus autem est Deo qui cognoscit divinae dignationis et condensationis domum; nullus autem hoc cognoscit nisi circumspicitor suae indignitatis; et talis est vere humilis; et hinc est, quod gratia Spiritus sancti super solos humiles requiescit. — Unde Isaiae ultimo⁷: *Super quem requiescit Spiritus meus nisi super humilem* etc.; Augustinus, libro tertio de Doctrina christiana: « Ad hoc peccata magnorum virorum scripta sunt, ut apostolica illa sententia ubique timenda sit: *Quapropter qui videtur stare videat, nec cadat*. Nulla enim pagina sanctorum librorum est, in qua non sonet: *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* ». — Quia ergo humilitas est habitaculum gratiae, hinc est, quod in ipsa consistit *summa totius perfectionis evangelicae*. Et hoc est quod dicit Augustinus ad Dioscorum⁸: « Non aliam tibi ad capessendam et obtinendam veritatem viam invenias, quam quae inventa est ab illo qui gressuum nostrorum tanquam Deus videt infirmitatem. Est autem prima humilitas, secunda humilitas, tertia humilitas; et quoties interrogares, hoc dicerem, non quod alia praecepta non sint, quae dicantur, sed nisi humilitas omnia, quaecumque bene facimus, et praecesserit et comitata et secuta fuerit, et proposita, quam intueamur, et apposita, cui adhaereamus et imposita, qua reprinamur; iam nobis de aliquo bono facto gaudentibus totum extorquet de manu superiora. Itaque, si interrogares et quoties interrogares de praecipis

¹ Vers. 3: Nam si quis existimat se aliquid etc. — Sequitur est Prov. 11, 2: Ubi autem est humilitas etc.; tertius Matth. 11, 25.

² Cap. 1. n. 1. seq.: Et in hoc apparet... revelatur. Humilitatis vero talis potest esse definitio: humilitas est virtus, qua homo verissima sui agnitione sibi ipsi vilescit. Haec autem convenit his... in corde suo dispositis [Ps. 83, 6], *de virtute in virtutem* [Ps. 83, 8], id est de gradu... donec ad culmen humilitatis perveniunt, in quo velut in Sion, id est in speculatione, positi veritatem prospiciant... Qui iussit humilitatem perducet ad veritatem. Ibid. c. 2. n. 3: Illud quoque, quod in scals illa, quae in typo humilitatis Iacob monstrata est, Dominus desuper innoxius apparuit [Gen. 28, 12. seq.], quid nobis... humilitas constituitur cognitio veritatis? Ibid. n. 5: Bona tamen via humilitatis, qua veritas inquiritur, caritas etc.

³ De hac definitione iustitiae cfr. tom. III. pag. 728, nota 1. Glossa *ordinaria* apud Strabum in Math. 5, 6: Iustitia est sua cuique tribuere, sibi et proximis et Deo.

⁴ Vers. 21: Quoniam magna etc.

⁵ Vers. 15: Sic enim decet etc. — Glossa est *ordinaria* apud Lyranum. Cfr. August., Serm. 292. (alias 23. de Sanctis) c. 4. n. 4; Bernard., Serm. in Oclava Epiph. n. 4.

⁶ Libr. I. Homil. in Evang. homil. 7. n. 4. Textus originis *S. Bonav.* — Tom. V.

nalis primam propos. (*In ceteris... lenete*) ut ultimam (post *excaecatur*) exhibet sic: Sed etsi quaelibet bona adsint... congregat, in ventum pulverem portat; et unde *aliquid ferre* cernitur, inde deterius caecatur. *In cunctis* ergo, quae agitis, fratres mei, radicem etc. — Codd. allegant *lib. XXVI. vel XXVII. Moralium*, sed perperam, etiam si referretur ad locum seq., quem Gregor. profert XXXIV. Moral. c. 23. n. 51; verba vide tom. IV. pag. 582, nota 7.

⁷ Vers. 2: Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperulum et contritum spiritu (Septuaginta interpretes: Et super quem respiciam nisi super humilem et quietum). I addit et *cap. undecimo* [v. 2.]: *Et requiescet super eum* etc. — Verba August. habentur III. de Doctr. christian. c. 23. n. 33. Primus locus Scripturae in hoc textu est I. Cor. 10, 12: *Itaque qui se existimat stare etc.*; secundus est lac. 4, 6. et I. Petr. 5, 5. Pro *timenda* textus originalis *tremenda*. — Superius pro *Nam gratia* l. *Nam humilitas*.

⁸ Epist. 418. (alias 56.) c. 3. n. 22: Nec aliam... viam invenias, quam quae munita est ab illo... et praecesserit et comitetur et consecuta fuerit etc. Post *superbia* textus originalis plura addit. Pro *quaecumque bene facimus* I *bona quae facimus*, et pro *bono facto* DEI contra textum originale *beneficium*. In fine verborum textus originalis *dicere* pro *dicerem*.

christianae religionis, non me aliud respondere nisi humilitatem liberet; et si forte alia dicerem, necessitas cogeret».

Huiusmodi autem humilitatis actus est non tantum interior, verum etiam exterior humiliatio et vilificatio sui. Et ratio huius est: quia, cum duplex sit *esse*, scilicet naturae et gratiae, duplex est nihilitas: uno modo per oppositionem ad *esse naturae*, alio modo per oppositionem ad *esse moris et gratiae*. Et secundum hoc humilitas, quae est per considerationem vel quae est considerata nostrae nihilitatis, duplex est: una quidem dici potest humilitas *veritatis*, quae consurgit ex consideratione nihilitatis per oppositionem ad *esse naturae*; et haec non tantum reperitur in hominibus, verum etiam in Angelis, non tantum in viatoribus, verum etiam in Beatis. Alia potest dici humilitas *severitatis*, quae consurgit ex consideratione *culpa*; qua, dum homo per elationem cogitat se esse demersum, severa quadam censura per humilitatem consurgit adversum semetipsum, se vilificando non tantum interius in oculis propriis, verum etiam exterius in oculis alienis. Unde vilificatio sui non tantum exterior, verum etiam interior actus est humilitatis-virtutis¹, evangelicae nihilominus perfectioni consonis, si attendatur in ea *debitus ortus et modus et fructus*. — *Originaliter* enim humiliatio exterior procedere debet ab humilitate interiori secundum dictam et regulam muneris divini; et hoc potest fieri secundum legem divini *praecepti*, vel divini *complaciti*, vel divini *consilii*. *Praeceptum* universaliter omnes respicit; *complacitum* respicit eos quibus divina voluntas specialiter inspiratur; *consilium* vero eos qui ad culmen perfectionis ascendunt. Et de his tribus ad Romanos² dicitur, *ut probetis, quae sit voluntas Dei bona, beneplacens et perfecta*. Recte igitur se humiliat qui se voluntati divinae secundum aliquem trium modorum conformat, secundum quos diversos ad diversa humiliationum genera spiritus verae humilitatis inclinat.

Modus autem humiliationis exterior est, ut servetur in eo *virilitas, veritas et honestas; virilitas* contra pusillanimitatem, quae animum deiecit; *veritas* contra hypocrisim, quae homines fallit; *honestas* contra stoliditatem, quae homines dehonestat et stultizare³ facit.

Fructus autem huius humiliationis est, quia *Fructus tri-* valet ad humilitatem *acquirendam*, ad *exerendam* *plex.*

et ad *perficiendam*. Unde super illud Ioannis decimo tertio⁴: *Et vos debetis alter alterius lavare pedes*; Glossa: «Qui ad pedes inclinatur, ei in corde humilitas excitatur; vel si iam est in corde, confirmatur humilitatis affectus». Et Bernardus in quadam epistola ad Ogerium⁵: «Humilitas, ad quam utique ducit humiliatio, totius est fabricae spiritualis fundamentum; siquidem humiliatio via est ad humilitatem, sicut patientia ad pacem, sicut lectio ad scientiam. Si virtutem appetis humilitatis, viam non refugas humiliatiosis; nam si non potes humiliari, non poteris ad humilitatem proveli». Hanc autem humiliationem vocat *sui ipsius vilificationem*; unde et subdit⁶: «*Ludam et vitior fiam*, ludam scilicet, ut illudat. Bonus ludus, quo Michol irascitur, et Deus delectatur; bonus ludus, qui hominibus quidem ridiculum, sed Angelis spectaculum praebet; bonus, inquam, ludus, in quo efficitur *opprobrium abundantibus et despectio superbis*. Hoc casto et religioso ludo ludebat qui dicebat: *Spectaculum facti sumus huic mundo et Angelis et hominibus*. Hoc ludo etiam nos interim ludamus, ut illudamur et confundamur et humiliemur, donec veniat qui *potentes deponit et exaltat humiles*, qui nos laetificet, exaltet et glorificet in aeternum». — Ex his manifeste colligitur, quod se ipsum humiliare et vilificare pro Christo opus est virtutis perfectae et religioni et perfectioni consonans christianae. Unde rationes et auctoritates, quae ad hanc partem inducuntur, concedenda sunt.

1. Ad illud quod primo obicitur, quod virtus consonat naturae, et natura semper appetit pronoveri; dicendum, quod etsi secundum exteriorem faciem actus humilitatis, qui est vilificatio sui, dissonare videatur ab instinctu naturae, secundum veritatem tamen et intrinsecam rationem plurimum ipsi naturae consonat et quantum ad *originem* et quantum ad *conservationem*, quantum etiam ad *profectum*. Nam natura omnis ex eo, quod de *nihilo* est, defectum aliquem in se habet et defectivam se clamat. — Natura etiam *conservatur* in hoc, quod unitatem in suis principiis componentibus et etiam in partibus quantitativis servat pro viribus suis; in hoc etiam, quod expellit omne illud, quod dispersionem inducit, quantum possibile sibi⁷. — *Proficit* autem in hoc, quod appetit suscipere influentiam a natura superiore, cui se subiicit, ut ab illa possit compleri. Quoniam ergo humilitatis est suum defectum reco-

¹ Huiusmodi autem vilificatio tam exterior quam interior est actus humilitatis-virtutis. Subinde 1 omittit evangelicae.

² Cap. 12, 2. — Superius pro potest fieri 1 potest esse.

³ Secundum Du Cange, Glossarium etc., stultizare idem est ac insanire, in furiam verti.

⁴ Vers. 14. — Glossa est secundum August., in Ioan. Evang. tr. 58, n. 4: Cum enim ad pedes fratris inclinatur corpus, etiam in corde ipso vel excitatur, vel si iam inerat, confirmatur ipsius humilitatis affectus.

⁵ Epist. 87. ad Ogerium [codd. nostri perperam Rogerium]

canonicum regularem, n. 11: Putasne, parum hoc mihi conferat religionis emolumentum, cum humilis, ad quam... totius sit spiritualis fabricae fundamentum? Siquidem... Nam si non pateris humiliari etc.

⁶ Ibid. n. 12. — Loci Scripturae sunt II. Reg. 6, 22 (cfr. supra fundam. 9.); Ps. 122, 4; I. Cor. 4, 9, ubi Vulgata omittit huic; Luc. 4, 52: Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles. — Textus originalis post sed Angelis addit pulcherrimum et post despectio superbis plures subiungit propositiones.

⁷ Cfr. loci supra pag. 61, nota 4. ex Boethio allegati.

De exteriori humiliatio-
ne.

Duplex ni-
hil.

Duplex hu-
militas.

Trias atten-
denda.
De ortu.

Gratus 3 se
humiliandi.

Modos requi-
rit tria.

Fructus tri-
plex.

Epilogus.

Solutio op-
positorum.

Vilificatio
sui naturae
consonat.

Ratio triplex
notanda.

gnoscere; ad quam parvitatem unitivam se ipsum redigere, spiritum inflationis et superbiae tanquam dispersivum a se repellere; influentiae supernae gratiae se subicere et offerre: hinc est, quod ipsa secundum veritatem consonat actui et instinctui naturali. Unde ratio illa falsum assumit, cum dicit, humilitatem dissonare ab instinctu naturae et actu eius, qui est vilificare se. — Posset etiam aliter dici, quod illa definitio est virtutis *moralis*, quae radicitur in naturali dictamine. Hic autem actus humilitatis fundatur in fide Iesu Christi, qui est actus super rationem et excedit terminos naturae. Et ideo ratio illa non valet ¹.

2. Ad illud quod obiicitur, quod virtus est ordo amoris; dicendum, quod *ordo amoris*, qui attenditur in virtute, principaliter, radicaliter et essentialiter hoc respicit, quod Deus praeferatur creaturae; et omnis ordo alius annexus est et quasi ordinans ad istum ordinem tanquam ad ordinem principalem. Quoniam ergo, ut dicit Augustinus ², ad hoc, quod Creator in corde dulcescat, oportum est, quod creatura vilesat; et quia creatura illa, quae maxime hinc obviat ordini, est persona propria et privatum bonum: ideo ad perfectum virtutis ordinem conservandum hoc maxime consonat, ut quis vilificet se ipsum; quod facit, cum se propter Deum alteri subicit et alium sibi praeposit, salva tamen dignitate ordinis ecclesiastici, quem vera humilitas non pervertit nec negligit nec postponit, sed potius conservat, dum interius in corde servatur humilitas, et exterius auctoritas in suo gradu perdurat.

3. Ad illud quod obiicitur, quod virtus est habitus in medietate consistens; dicendum, quod illud verbum intelligitur non de medietate quantum ad quantitatem ex parte obiecti, sed quantum ad elongationem a diminutione et excessu habente rationem vitii, et sic est vilificatio sui, quae est opus virtutis mediae inter pusillanimitatem et arrogantiam. Unde licet videatur declinare ad extremum, secundum peccitatem tamen tenet medium ³. — *Praeterea*, sicut tactum est, vilificatio sui non tantum est actus virtutis informantis naturam, sed exemplum etiam reparantis; unde plus tenet rationem *medicativam quam completivam*; et quia morbus corrumpens genus humanum maxime est superbiae et arrogantiae fastus, et medicativum debet esse per contrarium ⁴: ideo

declinando ad alterum extremum reducit ad medium; sicut per simile videri potest in arctatione ieiunii et abstinentiae contra morbum lasciviae.

4. Ad illud, quod virtus omnis habet substramentum veritatis; dicendum, quod hoc est verum et in humilitate habet locum: quia ipsa veritas legis divinae dicitur, quod unusquisque de se ipso magis quam de alio debet humiliora sentire. Unde sicut unusquisque magis sentit morbum proprium afflictivum naturaliter quam alienum, sic unusquisque certius et proximius et frequentius recogitare debet suum defectum, et ob hoc se debet reputare alius viliorem, non quia certus sit, se esse talem, sed quia magis certus est de sua quam de aliena vanitate vel vilitate. Ideo, sicut dicitur in Glossa ad Philippense secundum ⁵: «*In humilitate superiores sibi invicem arbitrantur*, « non hoc ita debemus aestimare, ut nos aestimare fingamus, sed vere aestimemus, posse esse aliquid occultum in alio, quo nobis superior sit, etiam si bonum nostrum, quo illo videmur superiores, non sit occultum ». Et sic apparet, quod vilificatio sui non fundatur super falsum, sed super verum, secundum scilicet *experimentalem* cognitionem defectus proprii, quam quilibet homo respectu alterius quasi singulariter habet; sicut et quilibet iustus respectu alterius aliquam singularem excellentiam habet, ratione cuius in laude cuiuslibet Confessoris dicitur ⁶: *Non est inventus similis illi*.

5. Ad illud: qui vilificat facturam; dicendum, quod factura, quia a Deo facta est de nihilo et vitiosa est in homine primo originali peccato, habet in se aliquid *deformatitatis* ⁷ ratione eius a quo est, et aliquid *defectibilitatis* ratione eius de quo est, et aliquid *deformatitatis* ratione vitii, *sub quo* est; et sicut ratione *deformatitatis* est honoranda, quia relictur in ea vestigium, imago et similitudo divina; sic ratione *defectibilitatis* rapivendi potest, ratione *deformatitatis* vilis reputari, non ad contumeliam, sed ad honorem Dei, cum auferatur honor solum per deformatem vitii et peccati.

6. Ad illud, quod homo est creatura nobilissima; dicendum, quod ratione, qua habet in se *deformatem* imaginis, ceteris *praeponitur*; sed ratione, qua habet *defectibilitatem* et nihilitatem, aliis *aequatur*; quia vero habet *deformatem* vitiositatis, ceteris *postponitur*; unde iniqui in *inferno* ⁸ ratione peccati ordinatissime collocantur, et ratione huius

Humilis fundator in veritate.

Notandum.

Tria in nomine.

Triplex comparatio.

¹ Vide supra Quaest. de mysterio Trin. q. 1. a. 2. ad 5.

² Enarrat. in Ps. 30. sermo 3. n. 8: Viliscat totum, quidquid praeter Deum est. Lib. Soliloq. animae ad Deum (inter opera August.), c. 22: Sed omnia mihi peto ut amarescant, ut tu solus dulcis appareas animae meae, qui es dulcedo inestimabilis, per quam cuncta amara dulcorantur. De ipsa solut. cfr. III. Sent. d. 33. q. 2. ad 1. — Inferius pro *persona propria* *perfectio propria*.

³ Vide III. Sent. d. 26. a. 1. q. 3. ad 2; d. 34. p. I. a. 1. q. 3. ad 4, et IV. Sent. d. 33. a. 2. q. 4. ad 1.

⁴ Cfr. tom. IV. pag. 37, nota 4, ubi praeter Gregor. alata sunt verba Aristot. — Lib. II. Ethic. c. ult. tradens praec-

cepta, quibus medium i. e. virtutem consequi possimus, Aristoteles in exemplum adducit eos « qui ligna distorta dirigunt », qui scilicet ea, dum dirigere volunt, in partem oppositam torquent, quo facto ligna ad medium reducuntur. — Superius pro *genus humanum i. naturam*.

⁵ Vers. 3. — Glossa ordinaria apud Strabum quaedam omittit; verbotenus apud Petr. Lombard. in hunc locum, et est sumta ex August., 83 Qq. q. 71. n. 5. — In principio solut. post *Ad illud quod* I legit *obiicitur de sustentamento*.

⁶ Eccli. 44, 20. Cfr. II. Sent. d. 9. q. 8. in corp.

⁷ Codd., ut ex sublexis colligitur, perperam *deformatitatis*.

⁸ Id est in loco *inferno*; cfr. IV. Sent. d. 43. n. 1. c. 1. et 2.

competit peccatori vilificatio sui, quae, cum voluntaria est, tenet rationem virtutis et medicamenti.

7. Ad illud, quod vilificare alterum est peccatum; dicendum, quod *alterum* vilificare est se alteri praepone-re, vilificare autem *se* est alteri subii-cere; et primum est superbiae, secundum est humi-litatis et reverentiae; et ideo non est simile hinc et inde.

8. Ad illud, quod qui vult ab alio vilis repu-tari vult, quod ille peccet; dicendum, quod istud argumentum dupliciter deficit: primo, quia passio potest esse bona, licet actio sit mala, sicut patet in passione Christi, in qua meritum fuit ex parte Christi sustinentis, et demeritum ex parte crucifixoris¹; et ideo non sequitur, quod si aliquis velit pati aliquid, in quo alter peccat, quod propter hoc velit, alterum peccare. — Praeterea, cum quis vult vilis repntari, non hoc vult ratione naturae vel personae, sed ratione culpae contra naturam; et qui illam despicit vel odit, sive in se, sive in altero, meritorie hoc potest facere et absque peccato.

9. Ad illud, quod anima appetit naturaliter Deo configurari; dicendum, quod quaedam sunt *propria divinae excellentiae*, sicut divinum iudicium et vindicta, honor² etc.; et in talibus qui appetit configu-rari inordinato modo appetit, sicut lucifer fecit. Quaedam autem sunt, quae *communicat creaturae*, sicut bonitatem, veritatem et virtutem, quae maxime ostenditur, cum quis potest dominari sibi; et ideo non sequitur, quod vilificatio sui repugnet imagini.

10. Ad illud, quod tria sunt appetibilia, scilicet verum, bonum et arduum; dicendum, quod sicut virtus consistit circa *verum bonum*, et vitium circa *bonum apparens*; sic superbia *arduitatem* respicit *apparentem*, quam valde difficile est et arduum con-

temnere; humilitas autem est vilificatio sui, quae *veram* includit *arduitatem*, licet repugnet *appa-renti*. — Praeterea, nullus vere humilis se vilificat nisi propter hoc, quod vult aeternaliter exaltari.

11. 12. Ad illud, quod omnis virtus habet exem-plar in Deo; dicendum, quod humilitas quantum ad hoc quod est completionis in ipsa, scilicet *non exce-dere metas suas*, exemplar habet in Deo; quantum ad hoc autem, quod respicit defectum et subiectio-nem ad alterum, non habet exemplar in Deo, qui nullum habet defectum, nullum habet superiorem. Ut tamen homo propter defectum exemplaris non ne-gligeret humiliari, placuit Deo assumere *formam servi*³ et in illa humiliari, contemni et vilificari, ut ceteri ex tanto exemplari inflammarentur ad vilifica-tionem sui perfectam.

13. 14. Ad illud de humilitione exteriori, quod est signum interioris; dicendum, quod humiliatio illa non est signum humilitatis iam acquisitae, sed vo-luntatis se exercendi ad acquirendam humilitatem; et hoc quidem debet esse et est in omni bono ho-mine, qui religionem gerit in corde⁴. — Et per hoc patet responsio ad sequens, quia per hoc non dicit homo nec iactat nec ostentat, se esse humilem, sed humilitatem se velle acquirere et habere.

15. Ad ultimo obiectum, quod turpis est omnis pars, quae non convenit etc.; dicendum, quod, ut dicit Augustinus⁵, « si omnia essent aequalia, non es-sent omnia ». Et ideo ordo, distinctio et multiformitas in professionibus et habitibus non deturpat, sed ornat ipsius Ecclesiae universum; unde sicut impug-nator esset universitatis mundi qui nollet, has creaturas parvulas in universo esse; sic impugnator est universalis Ecclesiae, si quis de ipsa velit extir-pare habitus viles et abiectos.

QAESTIO II.

De paupertate.

Quaestio est de paupertate, et quaeruntur duo. Primo quaeritur de paupertate quantum ad ab-

renuntiationem.

Secundo, quantum ad mendicationem.

¹ Cfr. II. Sent. d. 36. a. 2. q. 2. in corp. et III. Sent. d. 20. dub. 3. seq. — Inferius pro *contra naturam* D *circa naturam*. August., Epist. 153. (alias 54.) c. 4. n. 3: In uno simul et culpam improbes et naturam approbes, ac propterea culpam iustus oderis, quod ea foedatur natura, quam diligis.

² Rom. 12, 19: Mihi vindicta, ego retribuam, dicit Do-minus [Eccli. 28, 1. seqq.]; Isai. 42, 8: Gloriam meam alteri non dabo; Malach. 4, 6: Ubi est honor meus?

³ Phit. 2, 7. — Superius post *ad alterum* supplevisim *non ha. et exemplar in Deo*, exigente hoc contextu orationis.

⁴ Bernard., Serm. 34. in Cantic. n. 3: Non humiliatis, sed *humilibus Deus dat gratiam* [Iac. 4, 6]. Est autem humilis, qui humilitionem convertit in humilitatem, et ipse est qui dicit Deo: *Bonum mihi, quod humiliasti me* [Ps. 118, 71]. — Mox pro *ostentat* I *ostendit*.

⁵ Libr. 83 Qq. q. 41: Quia non essent omnia, si essent aequalia; non enim essent multa rerum genera, quibus conficitur universitas, primas et secundas et deinceps usque ad ultimas ordinatas habens creaturas; et hoc est quod dicitur *omnia*. — Inferius pro *viles* I *humiles*.

ARTICULUS I.

De paupertate quoad abrenuntiationem.

Circa primum sic proceditur et quaeritur, utrum christianae perfectionis sit abrenuntiare omnibus, tam in communi quam in privato. Et quod sic, videtur:

1. Matthaei decimo nono¹, ubi dicitur: *Si vis perfectus esse, vade et vende omnia, quae habes, et da pauperibus, et veni sequere me*; Glossa: « Ecce, contemplativa, quae ad Evangelium pertinet ». Coustat, quod Dominus istum ad divitias non vocabat, et tamen renuntiare omnibus consulebat; nec ad opera manualia, immo ad contemplativam, sicut dicit Glossa: ergo etc.

2. Item, Matthaei decimo nono²: *Ecce, nos reliquimus omnia etc.*; Gregorius tractans illud verbum dicit: « Tanta a sequentibus dimissa sunt, quanta a non sequentibus concupisci poterunt »: ergo perfecta imitatio totaliter exstinguit appetitum divitiarum; sed haec exstinctio potissime est in eo qui abrenuntiat omnibus: ergo etc.

3. Item, Marci decimo³: *Vade, vende quaecumque habes et da pauperibus*; Glossa: « Non paritem, sicut Ananias »; sed qui totum dat, nihil sibi reservans, ipse potissime facit quod Dominus consulit, nihil sibi reservans, nec in communi nec in speciali; et qui hoc facit perfectissime facit: ergo etc.

4. Item, Marci duodecimo⁴ dicit Dominus de vidua: *Amen dico vobis, quod haec vidua pauper plus quam omnes misit. Nam omnes ex eo quod abundabat eis miserunt; haec autem de penuria sua omnia, quae habuit, misit totum victum suum*; sed in hoc laudatur vidua pauperula: ergo qui hoc faciunt quanto perfectius agunt, tanto magis laudabiles sunt: ergo etc.

5. Item, Lucae duodecimo⁵: *Respicite corvos etc.*; Glossa: « Sancti merito avibus comparantur, qui,

nihil in mundo agentes nec laborantes, sola aeterna appetunt, iam similes Angelis »; sed quanto magis haec dimittit quis, tanto magis Angelis assimilatur: ergo etc.

6. Item, Lucae decimo quarto⁶ dicitur: *Nisi quis renuntiaverit omnibus, quae possidet, non potest etc.*; Glossa: « Hoc distat inter renuntiare omnibus et relinquere omnia: quia renuntiare convenit omnibus, qui ita licite utuntur mundanis, quae possident, ut tamen mente tendant ad aeterna; relinquere autem est tantummodo perfectorum, qui omnia temporalia postponunt et solis aeternis inhiant ». Sed qui prorsus omnibus renuntiat in communi et in privato, ille maxime omnia postponit: ergo etc.

Item, hoc ipsum ostenditur *exemplo Christi*: Exemplum Christi.

7. De quo Matthaei octavo⁷: *Vulpes foveas habent et volucres caeli nidos*, super quo Chrysostomus: « Quid pecunias expectas sequens me congregare? Non vides, quia diversorium non est mihi tantum quantum avibus »? Ergo Christus prorsus nihil habuit: ergo etc.

8. Item, super illud Matthaei decimo septimo⁸: *Vade ad mare*; Glossa: « Dominus tantae paupertatis fuit, ut unde tributa solveret non haberet; habebat quidem ludas communia in localis, sed res pauperum in usus suos assumere nefas duxit, id ipsum dans exemplum nobis ». Si ergo Christus tantae paupertatis fuit, quod non potuit solvere denarium; manifestum est, quod fuit in summa paupertate.

9. Item, Lucae nono⁹: *Vulpes foveas habent*, ait Glossa: « Ego tantae paupertatis sum, ut nec hospitium quidem habeam nec meo utar tecto »: ergo etc.

10. Item, Ioannis decimo quarto¹⁰: *Venit princeps mundi huius et in me non habet quidquam;*

¹ Vers. 21: Si vis perfectus esse, vade, vende quae habes et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelo, et veni etc. — Glossa est *interlinearis* apud Lyrantum, in qua verbis *Ecce contemplativa* DM interserunt *vita*. — In hac quaestione emendanda praeter edd. adhibiti sunt codd. D I K M.

² Vers. 27. — Verba Gregorii sunt in I. Homil. in Evang. homil. 5. n. 2, in qua agit de vocatione Apostolorum Petri et Andree, qui, relictis rebus et patre, seculi sunt Christum (Math. 4, 18-22.). — Inferius post *imitatio* D supplet *Christi*.

³ Vers. 21. — Glossa, quae est *interlinearis* apud Lyrantum, est secundum Bedam (in hunc loc.), qui sequitur Hieron., Comment. in Math. 19, 24, dicentem: Tamen, quicumque perfectus esse voluerit, debet vendere quae habet, et non ex parte vendere, sicut Ananias fecit et Saphira [Act. 5, 2].

⁴ Vers. 43. seq. — Amen dico vobis, quoniam vidua haec pauper plus omnibus misit, qui miserunt in gazophylacium. Omnes enim ex eo etc.

⁵ Vers. 24: Considerate corvos etc. — Glossa est *ordinaria* apud Strabum et Lyrantum. Textus originalis exhibet *habentes*

pro *agentes* (K *habentes vel agentes*), et post *sola* addit *contemplatione* (ita etiam M).

⁶ Vers. 33: Sic ergo omnis ex vobis, qui non renuntiat omnibus etc. — Glossa, quam exhibet Lyrantum ut *ordinariam*, sumta est ex Beda, in hunc locum.

⁷ Vers. 20. — Verba Chrysost. habentur in Homil. 27. (alias 28.) in Math. n. 2: An pecunias te collecturum speras, si me sequaris? an non vides, mihi ne diversorium quidem esse, quale ipsis avibus est? — Pro *non est mihi*, quod habet D, alii codd. et edd. *mihi neque est*, I legit *quia nec diversorium est mihi neque est mihi*.

⁸ Vers. 26. — Glossa est *ordinaria* apud Lyrantum, sumta ex Hieron., in hunc loc. — Inferius pro *quod non potuit* I ut *non posset*.

⁹ Vers. 58. — Glossa (ex Beda in hunc loc.) habetur ut *ordinaria* apud Strabum et Lyrantum in v. 57, et in ipsa pro *hospitium* substituitur *hospitulum*.

¹⁰ Vers. 30: Venit enim princeps mundi huius etc. — Glossa est *ordinaria* apud Strabum et Lyrantum.

Glossa: « Nolit Dominus habere quid perderet; pauper venit, ne haberet diabolus quod auferret »: ergo si omnia temporalia possunt perdi, nihil habuit temporale.

11. Item, secundae ad Corinthios octavo¹: *Scitis gratiam Domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cum esset dives, ut illius inopia etc.*: ergo qui sic abrenuntiat, ut egeat, magis se Christo conformat.

12. Item, super illud quod sequitur ibidem²: *In hoc consilium do*; Augustinus in originali: « *Factus est egenus* in tantum, ut non haberet quod habent vulpes; *et in hoc consilium do*, subauditur, ut eius paupertatem imitenini »; sed qui abrenuntiat omnibus eius paupertatem imitatur: ergo etc.

13. Item, super illud Iacobi³: *Nonne Deus elegit pauperes*; Glossa: « Pauperes elegit parentes, quorum educaretur officio »; sed parentum Christi maxima fuit indigentia, secundum illud Lucae secundo: *Pannis eum involvit et reclinavit in praesepe*: ergo Christus non tantum in se ipso paupertatem dilexit, verum etiam in aliis.

14. Item, Christus maxime fuit imitabilis secundum statum, quem habuit in cruce, secundum illud primae Petri secundo⁴: *Christus passus est pro nobis, relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius*; sed in cruce fuit omnino nudus; unde Hieronymus ad Hedibian: « Vis esse perfecta et in primo stare fastigio dignitatis, fac quod fecerunt Apostoli: *vende omnia, quae habes, et da pauperibus, et sequere Salvatorem*, et nudam solanque crucem virtute nuda sequaris et sola »: ergo etc.

Item, hoc ipsum videtur *Sanctorum testimoniis*.

15. Ambrosius super Lucam⁵: « Qualis debeat esse qui evangelizat regnum Dei, praeceptis evangelicis designatur, ut sine virga, sine pera, sine calceamento, sine pane, sine pecunia, hoc est, subsidii saecularis adminicula non requirens, fideque tutus putet sibi, quo minus ea requirat, magis posse suppetere ». Si igitur hoc attestatur perfectioni praedi-

catoris evangelicae perfectionis, ut nullum prorsus quaerat adminiculum saeculare; et hoc est esse in paupertate altissima: patet etc.

16. Item, in libro de Officiis⁶: « Nullum adminiculum praestant divitiae ad vitam beatam; quod evidenter Dominus demonstravit in Evangelio dicens: *Beati pauperes spiritu etc.* Itaque paupertatem, famem, dolorem, quae mala putantur, non solum impedimento non esse ad vitam beatam, sed etiam in adiumentum esse, evidentissime probatum est. Sic ergo non solum adminiculo non sunt ad vitam beatam corporis externa bona, sed etiam dispendio sunt ». Sed quae non sunt adminiculo, sed dispendio, perfectum est relinquere: ergo etc.

17. Item, Hieronymus ad Heliodorum monachum⁷: « Nolo, pristinorum necessitatum recorderis; nudos amat eremus; nolo, te antiquae peregrinationis terreat difficultas. Qui in Christum credis, et eius crede sermonibus: *Quaerite primum regnum Dei, et haec omnia adicientur vobis*. Non pera tibi sumenda est, non virga; affatim dives est qui cum Christo pauper est »: ergo omnia relinqui possunt, spe posita in solo Christo.

18. Item, Hieronymus super illud Matthaei sexto⁸: *Nonne anima plus est quam caesa*? « In promissis Veritatis nemo dubitet; sit homo quod esse debeat, et mox adicientur ei omnia, propter quem facta sunt omnia ». Ergo qui omnia relinquit propter Christum, confidens in promisso Christi, agit secundum perfectam fidem ipsius; hoc autem potissime facit qui omnino nihil sibi reservat, nec in communi nec in speciali: ergo etc.

19. Item, Augustinus, tractans illud Matthaei sexto⁹: *Respicite volatilia caeli*: « Sancti merito avibus comparantur, quia caelum petunt, et quia iam ita remoti sunt a mundo, ut iam in terris nihil agent, nihil laborent, sed sola contemplatione iam in caelo degunt ». Si ergo haec vita altissima est, ergo spreto omnibus, totam spem vitae suae in Deo constituere est virtutis perfectae.

Testimonia
Sanctorum.

¹ Vers. 9: Scitis enim gratiam etc. — Finem arg. 1 exhibet sic: *maxime se exemplo Christi conformat*.

² Vers. 10. — Verba subnexa non sunt Augustini, sed Haymonis, qui in Expositione (alias Renigio Rhemensi tributa) super hunc locum (v. 9. et 10.) ait: *Egenus factus est et pauper in tantum... vulpes... Et consilium in hoc do*, subaudis, ut eius etc.

³ Cap. 2, 5. — Glossa, apud Strabum et Lyrantum *ordinaria*, sumta est ex Beda in hunc loc. — Seq. locus est Luc. 2, 7.

⁴ Vers. 21. Cum Vulgata verbo *relinquens* edd. 2, 3, 4 praefigunt *vobis*. — Sententia Hieron., in qua allegatur Matth. 19, 15 (cf. supra fundam. 1.), habetur in eius Epist. 120. (alias 150.) c. 1; finem ipsius profert textus originalis sic: *Salvatorem, nudam solanque crucem [in nota adiecta exhibetur lectio, in qua substituitur virtutem pro crucem] nuda sequaris et sola*.

⁵ Cap. 9, 5. in VI. Expos. n. 63. In ipso textu respicitur Luc. 9, 3: *Nihil tuleritis in via, neque virgam etc.*, et in fine

ed. Maurin. legit: *non requirens fideique deditus sit, et quanto minus appetat temporalia, tanto magis speret ea sibi posse suppetere* (in nota adiecta allegatur etiam lectio nostra).

⁶ Libr. II. c. 4, n. 15. seq. Locus Scripturae est Matth. 5, 3. (cf. Luc. 6, 20.) seq. — Circa finem Vat. cum ed. Maurin. Ambrosii legit: *sed etiam adumento evidentissime pronuntiatum est*. Textus originalis hic plura addit.

⁷ Epist. 14. (alias 1.) n. 1. Locus Scripturae est Matth. 6, 33: *Quaerite ergo primum regnum Dei et iustitiam eius, et haec etc.* Subinde respicitur, sicut in penult. arg., Luc. 9, 3.

⁸ Vers. 25. — Verba, quae subinde Hieron. tribuuntur, habentur in Glossa *ordinaria* apud Strabum et Lyrantum (in hunc loc.), in qua propositio, quae verba allegata praecedit, est secundum Hieron. (in hunc loc.).

⁹ Vers. 26. — Verba Augustino adscripta refert Glossa *ordinaria* apud Strabum et Lyrantum, ita tamen, ut pro *et quia iam substituat et quidam*, et omittatur *nihil laborent*. Cf. supra fundam. 5.

20. Item, Augustinus, de Bono coniugali¹: « Bene faciebant qui de sua substantia Christo ac discipulis eius necessaria ministrabant; sed melius, qui omnem substantiam suam dimiserunt, ut expeditores eundem Dominum sequerentur »; sed quanto quis magis dimittit, tanto est expeditior: ergo tanto laudabilior.

21. Item, in libro de Ecclesiasticis Dogmatibus²: « Bonum est facultates cum dispensatione pauperibus erogare, melius, pro intentione sequendi Dominum semel donare et absolutum a sollicitudine cum Christo egere ». Ergo qui magis eget et a sollicitudinibus mundi absolvitur, perfectus Christum sequitur: ergo etc.

22. Item, Gregorius, octava homilia secundae partis Ezechielis³: « Cum quis suum aliquid Deo vovet et aliquid non vovet, *sacrificium* est; cum vero omne quod habet, omne quod vivit, omne quod sapit omnipotenti Deo voverit, *holocaustum* est. Qui enim sibi metipsis nihil reservat, sed sensum, vitam, linguam atque substantiam, quam perceperunt, omnipotenti Deo immolant, quid isti nisi holocaustum offerunt »? Unde paulo ante dixit, quod ille holocaustum offert, qui « ea quae possidet apud semetipsum decrevit indigentibus cuncta tribuere, nihil sibi met reservare, vitam suam soli supernae gubernationi committere »; sed hoc potissime facit qui sic distribuit, quod nihil sibi reservat, nec in communi nec in speciali: ergo etc.

23. Item, Iohannes Chrysostomus in libro: Quod nemo laeditur nisi a se ipso⁴: « Quid Apostolos penuria rerum corporaliu laesit? Nonne in fame et siti et nuditate degebant, et pro his clari magis et magnifici habebantur atque ingentem per hoc fiduciam quaesierunt apud Deum »? Ergo paupertas illa laudabilior, in qua maior est penuria rerum.

24. Item, Bernardus ad Henricum, Senonensem archiepiscopum⁵: « Felix, qui nihil sibi retentat ex omnibus; non habet foveam, ut vulpes, non tanquam volucres nidum, non loculos, quomodo Iudas, non domos, sicut nec Maria locum in diversorio,

imitatus profecto illum qui non habebat, ubi reclina-ret caput »; sed qui omnia prorsus dimittit, nihil sibi omnino, nec in communi nec in speciali, retinendo, hoc potissime facit: ergo etc.

25. Item, Prosper laudat Paulinum et Hilarium de hoc, quod facultates suas omnes pauperibus erogaverunt, licet ratione episcopalis officii ecclesiastica bona postmodum dispensaverunt, sicut habetur Causa duodecima, quaestione prima: *Expeditio*⁶, ubi ait sic: « Denique sanctus Paulinus ingentia praedia, quae fuerunt sua, pauperibus erogavit ». Et infra: « Quid sanctus Hilarius? Nonne et ipse omnia sua aut pauperibus reliquit, aut vendita omnia pauperibus erogavit »? Laudantur hi et laudabiles sunt, quia omnia sua propter Christum contempserunt et pauperibus erogaverunt; sed hoc potissime faciunt qui nec in communi nec in speciali sibi aliquid retinent: ergo tales maxime accedunt ad culmen perfectionis evangelicae.

Item, hoc ipsum ostenditur *ratione*.

Rationes.

26. Duplex est civitas, scilicet Dei et diaboli, Ierusalem et Babylon, quae oppositionem habent et in se ipsis et in suis fundamentis; sed fundamentum civitatis Babylonis, ut dicit Augustinus⁷, est cupiditas: ergo quanto magis quis recedit a cupiditate, tanto magis recedit de diaboli civitate. Sed paupertas, in qua quis in communi et in speciali prorsus omnibus abrenuntiat tam effectu quam affectu, ipsa est, quae maxime elongat ab avaritia: ergo etc.

27. Item, divitiae sunt incentivum cupiditatis, quia difficile est eas habere et non amare⁸; sed quanto quis magis se elongat ab incentivo peccati, tanto perfectius agit; hoc autem facit qui in communi et in speciali omnibus abrenuntiat: ergo etc.

28. Item, triplex est censilium: paupertatis, obedientiae et castitatis; sed quanto quis generalius et universalius obedit, tanto perfectius agit⁹, similiter et de consilio castitatis: ergo pari ratione verum erit et de consilio paupertatis. — *Si dicas*, quod non est simile, quia divitiae sunt de necessitate vi-

¹ Cap. 8. n. 8: Donum erat quod faciebant, quae de etc.

² Cap. 38. (alias 71.) Cum textu huius libri (qui est inter opera August. et Gennadio tribuitur) nec non cum 1K et I, 2, 3, 4 posuimus *semel* pro *insimul*, quod cum Vat. alii codd. habent. Eandem locutionem etiam in seqq. pluribus retinimus.

³ Sive lib. II. homil. 8. n. 16. Post *holocaustum* est textus originalis plura addit. — Secundus locus est ibid. n. 15.

⁴ Num. 4. (ed. Maurin. tom. 3. pag. 448).

⁵ Epist. 42. sive Tractatus de moribus et officio episcoporum, c. 3. n. 11: Fidelis pontifex, qui... nihil sibi retentat ex omnibus [plura alia hic in textu originali interseruntur]. Non habet foveam, ut vulpes [cf. Math. 8, 20]... Iudas [Joan. 12, 6, et 13, 29]; non denique, sicut nec Maria, locum in diversorio. Imitatur profecto... caput [Math. 8, 20; Luc. 2, 7, et 9, 58].

⁶ Can. 13, qui sumtus est ex II. de Vita contemplativa (hoc opus vulgo tribuebatur Prospero, sed est Iuliani Pomerii, qui claruit circa annum 498), c. 9: Deinde sanctus Paulinus, ut ipsi melius nostis, ingentia... sua vendita pauperibus erogavit... Quid sanctus Hilarius? Nonne et ipse omnia bona sua

aut parentibus [in nota adiecta dicitur: Ms. unus: *pauperibus*] reliquit, aut vendita [etiam DK omittit *omnia*] pauperibus erogavit? — Subinde pro *Christum*, quod habet DK, alii cum edd. *Deum*. Ex DK addidimus et *pauperibus erogaverunt*.

⁷ Enarrat. in Ps. 64. n. 2: Duas istas civitates faciunt duo amores; Ierusalem facit amor Dei, Babyloniam facit amor saeculi. Interroget ergo se quisque, quid amet, et inveniet, unde sit civis; et si se inveniet civem Babyloniae, exstirpet *cupiditatem*, plantet caritatem... quomodo exiit de Babylone, id est de confusione? Qui primo confusi erant similibus *cupiditatibus* incipiunt caritate distingui, iam distincti, non sunt confusi. Cfr. XI. de Gen. ad lit. c. 15. n. 20. et XIV. de Civ. Dei, c. 28, ex quo supra pag. 449, nota 4. quaedam occurrunt. — Inferius pro *recedit de diaboli civitate* DK est *de Domini* [D *divina*] *civitate*. Subinde post in qua quis D prosequitur *nihil habet, nec in generali nec in speciali, et prorsus etc.*

⁸ Cfr. Math. 19, 22. seqq. et I. Tim. 6, 9. 17.

⁹ Vide Bernard., de Praecepto et dispens. c. 6. seq.

tae; hoc nihil est, cum multi, qui nihil prorsus habent proprietatis, vivere possunt.

29. Item, perfectior est paupertas, quam perfectior concomitatur obedientia; sed qui habent proprium in communi ab illo per obedientiam non possunt excludi nisi ratione peccati; qui autem nihil prorsus habent obedire tenentur ubique terrarum: si ergo perfectio evangelica maxime consistit in perfectione obedientiae, universaliter omnibus abrenunciare, nihil prorsus reservando, ad culmen facit perfectionis evangelicae.

30. Item, contemptus praesentis saeculi est laudabilis; haec est per se vera¹: ergo maior contemptus magis laudabilis, et maximus contemptus maxime laudabilis; sed maxime contentum praesens saeculum qui abrenuntiat omnibus in communi et in speciali: ergo talis perfectissime agit.

31. Item, paupertas alta est laudabilis; haec est per se vera: ergo altior est laudabilior, et altissima laudabilissima; sed tuiusmodi est quae nec in communi nec in speciali aliquam proprietatem sibi reservat: ergo etc.

32. Item, tanto via rectior, quanto eius medium conformius est extremis; sed summa paupertas est tam in principio vitae quam in termino²: ergo si in medio omnia abdicentur, via rectissima proceditur. Sed quanto via rectior, tanto perfectior est: ergo via et vita pauperrima est perfectissima.

SED CONTRA: 1. Ecclesiastici vigesimo septimo³: *Propter inopiam multi deliquerunt*; sed nihil, quod est via ducendi in culpam, spectat ad perfectionem evangelicam: ergo etc. — Item, Ecclesiastici septimo⁴: *Utilior est sapientia cum divitiis*; Glossa: «quam sola»; sed divitiae non faciunt hominem perfectum: ergo multo minus paupertas et indigentia. — Item, Proverbiorum trigesimo⁵: *Divitias et mendicitatem ne delesteris mihi*; et post: *Ne egestate compulsus furer et periurum nomen Dei mei*; sed nihil facit ad perfectionem evangelicam, quod Sapiens sapienter reensat: ergo etc.

2. Item, Lucae sexto⁶: *Perfectus omnis erit, si sit sicut magister eius*; sed Christus loculos habuit, sicut patet Ioannis duodecimo, ubi dicitur, quod

Iudas loculos ferebat: ergo proprietatem nolle in communi habere non videtur esse perfectio, sed potius superseditio, in qua discipulus videtur velle se praeferre magistro. — *Si dicas*, quod loculos habuit pro aliis; *contra*: Augustinus dicit et habetur Causa duodecima, quaestione prima⁷: «Habebat Dominus loculos, a fidelibus oblata conservans, et suorum necessitatibus et aliis indigentibus tribuebat».

3. Item, super illud primae ad Timotheum sexto⁸: *Habentes alimenta* etc.; Glossa: «Etsi nihil intulerimus in hunc mundum, non tamen prorsus abiicienda sunt haec temporalia»: ergo qui totum abiicit male facit.

4. Item, secundae ad Corinthios octavo⁹: *Si voluntas prompta est secundum id quod habet*; Glossa: «Necessaria retineat, non ultra vires dando»: ergo male facit qui sic dispensat, quod nihil sibi prorsus reservat.

5. Item, qui tentat Deum peccat mortaliter¹⁰; sed qui habet humanum refugium, et illo praetermisso, quaerit divinum, tentat Deum; hoc autem facit qui habet nude sustentetur, et illo dimisso, expectat divinitus sustentari: ergo talis facit contra Evangelium.

6. Item, virtus circa medium consistit¹¹; sed omnino omnia dimittere est ad extremum declinare: ergo hoc magis est vitium quam virtutis seu perfectionis evangelicae.

7. Item, sicut omnia tenere semper est avaritia, sic omnia dare semper est prodigalitas¹²; sed omnia tenere semper est vitium: ergo similiter et omnia dare.

8. Item, qui subtrahit alii necessaria peccat mortaliter; sed tantum tenetur quis sibi providere, quantum alii¹³: ergo qui omnia dimittit et nihil sibi reservat peccat mortaliter, quia facit contra perfectionem evangelicam.

9. Item, qui exponit se periculo interfectionis peccat mortaliter: ergo similiter qui exponit se periculo famis; sed talis est qui omnia dimittit et nihil sibi reservat: ergo etc.

10. Item, nullus debet reicere omnino quod quotidie petit a Deo; sed omni die petimus in oratione dominica¹⁴ *panem nostrum quotidianum*: ergo male facit qui deserit totum.

¹ Vide Rom. 12, 2. et Iac. 1, 27.

² Epist. I. Tim. 6, 7: Nihil enim intulimus in hunc mundum; haud dubium, quod nec auferre quid possumus. Cfr. Iob 1, 21. et Eccl. 5, 14. — In fine arg. voci *perfectissima* I praemittit *rectissima* et.

³ Vers. 12. — Glossa est *intertinearis* apud Lyrannum.

⁴ Vers. 8. — Seq. locus est ibid. v. 9: Ne forte satius illiciar ad negandum... aut egestate etc. — D I K et I omittunt *furer* et.

⁵ Vers. 40: Perfectus autem-omnis erit, si etc. — Seq. locus est Ioan. 12, 6: Et loculos habens, ea quae mittebantur portabat. Cfr. ibid. 13, 29. — Inferius pro *in qua I in quo*.

⁶ Can. *Habebat* (17), qui sumtus est ex August., in Ioan. Evang. tr. 62. n. 5: Habebat ergo et Dominus loculos, et a fidelibus etc.

⁷ Vers. 8. — Glossa, apud Lyrannum *intertinearis*, a Petro

Lombardo (in hunc loc.) exhibetur sic: Etsi nihil intulerimus vel ablati simus, non tamen omnino abiicienda etc. — Inferius pro *totum D totaliter*.

⁸ Vers. 12: Si enim voluntas etc. — Glossam, quae est *intertinearis* apud Lyrannum, Petr. Lombard. (in hunc loc.) profert ita: *Si enim voluntas est prompta*, dando *secundum id quod habet*, ut necessaria retineat, tantum *accepta est*, non tantum *accepta est dando secundum id quod non habet*, id est ultra vires; ideo ex eo quod habetis vos dare moneo.

⁹ Cfr. Deut. 6, 16; Matth. 4, 7.

¹⁰ Ut ostendit Aristot., II. Ethic. c. 6.

¹¹ Aristot., II. Ethic. c. 7: Circa donationem acceptionemque pecuniarum mediocritas est liberalitas, excessus et defectus, prodigalitas et illiberalitas seu avaritia etc.

¹² D sed tantum et plus tenebatur sibi providere quam alii.

¹³ Luc. 11, 3. — Inferius pro *deserit I reicit*.

CONCLUSIO.

Abrenuntiare omnibus tam in privato quam in communi est christianæ perfectionis, non solum sufficientis, sed etiam superabundantis.

RESPONDEO: Dicendum, quod abrenuntiare omnibus tam in privato quam in communi est christianæ perfectionis, non solum sufficientis, sed etiam superabundantis, tanquam perfectionis evangelicæ *consilium principale et principium fundamentale et fundamentum sublime*. Primum suadet natura, secundum Scriptura, tertium gratia.

Primum, inquam, est *consilium principale*, quia viam præbet ad aliam. Nam abundans paupertas disponit ad carnis mortificationem et ad voluntatis propriæ perfectam abnegationem, cum nihil sibi detineat, nec domum nec locum nec aliquam rem¹. — Ad ipsam autem specialiter viam facit *ipsa natura, sive instituta, sive lapsa*. Nam homo nudus formatus est, et si in statu illo stisset, nihil sibi prorsus appropriasset; homo vero lapsus nudus nascitur, nudus moritur. Et ideo hæc est rectissima via, ut, ab extremis non declinans, quantum potest naturæ pati, pauper et nudus incedat. Et hoc est quod dicitur primæ ad Theothemum sexto²: *Nihil intulimus in hunc mundum, haud dubium, quia nec auferre quid possumus*. Et ex hoc concludit: *Habentes alimenta et quibus tegamur, his contenti simus*. Hoc autem nihil arctius vel pauperius quam simplicis victu et operimento esse contentum; quod ex naturæ documento persuadet Apostolus tanquam bonum et perfectum.

Est etiam *principium fundamentale*. Lex enim vetus differt a nova in hoc, quod illa timorem, hæc amorem inducit; illa temporalia promittit, hæc temporalia contemnere docet³. Si igitur fundamentum perfectionis civitatis Dei principaliter consistit in caritate; et illa potissime est perfecta, quando omnis excluditur cupiditas, quia venenum caritatis est cupiditas; hanc autem cupiditatem omnino foras mittit qui omnino omnia relinquunt re et voluntate: sicut *radix omnium malorum est cupiditas*, sic radix et principium perfectionis est altissima paupertas. Unde

Augustinus, in libro Octoginta trium Quaestionum⁴: «Caritatis venenum est spes adipiscendorum aut retinendorum temporalium; nutrimentum eius immunitio cupiditatis, perfectio nulla cupiditas. Signum profectus eius est immunitio timoris, signum perfectionis eius nullus timor; quia *radix omnium malorum cupiditas, et perfectus caritas foras mittit timorem*». Illa igitur paupertas est perfectissima, quæ omnino cupiditatem exterminat.

Est nihilominus *fundamentum sublime*: quia, cum duplex sit vita, ad quam disponit gratia, scilicet *activa et contemplativa*; *activa* deorsum ordinat, sed *contemplativa* sursum in caelum erigit. Nullus autem spiritus magis est idoneus ad hoc, quam ille qui penitus est exoneratus ab onere temporalium, et qui *thesaurum suum totum habet in caelo*⁵, et cuius *regnum non est de hoc mundo*, qui non habet *hiv manentem civitatem, sed futuram* inquirat. Talis autem est, qui omnibus terrenis perfecte abrenuntiavit; et ideo talis iam *fundamentum* sui edificii collocatum habet in *excelsis*. Unde Augustinus, in libro de Agone christiano⁶: «Cum cognitio et actio beatum hominem faciunt; sicut in cognitione cavendus est error, sic in actione cavenda est nequitia. Errat autem, si quis putat, se veritatem posse cognoscere, cum adhuc nequitur vivat; nequitia autem est mundum istum diligere, et ea quæ nascuntur et transeunt pro magno habere et ea concupiscere, et pro his laborare, ut acquirantur, et lætari, cum abundaverint, et timere, ne pereant, et contristari, cum pereant». Ille igitur potissime idoneus est ad contituumem sublimium et ibi sublimiter fundatus, qui est perfectissimus contemptor omnium istorum; talis est, qui totum *cogitatum suum iacet in Dominum* et omnem sollicitudinem⁷, qui nullam habet prorsus possessionem.

Est igitur perfectionis christianæ pro Christo nihil possidere in mundo, nec in communi nec in proprio. Ideo Dominus hoc expressissime consuluit; ideo exemplum in semetipso ostendit; ideo Spiritus sanctus in Sanctis hoc multipliciter persuasit. Nam huiusmodi arduissimam paupertatem, sicut ostensum est, persuadet natura, Scriptura et gratia; persuadet Christus Dominus instruendo, conversando, inspi-

¹ Respicitur regul. Fratrum Minor. c. 6, ubi dicitur: Fratres nihil sibi approprient, nec domum nec locum nec aliquam rem etc. — Posuimus cum D et ed. Summæ Alex. Hal., p. IV. q. 30. m. 2. a. 2, locum pro *tectum*. Superius pro *suadet* D I *persuadet*.

² Vers. 7: Nihil enim intulimus... haud dubium, quod nec etc. — Seq. locus est ibid. v. 8: Habentes autem alimenta... contenti simus. — Inferius pro *quod ex naturæ documento persuadet* I est *documentum naturæ, hoc docet*.

³ Cfr. III. Sent. d. 40. q. 1. et 2. — Ex ed. Alex. Hal. supplevimus *inducit*, I vero legit *quod illa ex timore, hæc ex amore*.

⁴ Quaest. 36. n. 4. Loci Scripturæ sunt I. Tim. 6, 10: Radix enim omnium etc.; et in textu August. I. Ioan. 4, 18.

S. Bonav. — Tom. V.

⁵ Math. 19, 21: Si vis perfectus esse, vade, vende... et habebis thesaurum in caelo. Cfr. ibid. 6, 20. seq. et Lnc. 12, 33. seq. — Seq. locus est Ioan. 18, 36: Regnum meum non est etc., tertius Hebr. 13, 14: Non enim habemus hic... inquirimus. — Inferius pro *in excelsis* sollemniodo D cum ed. Alex. Hal. habet *in caelis*.

⁶ Cap. 13. n. 14: Cum enim cognitio... Errat autem quisquis putat etc.

⁷ Epist. I. Petr. 5, 7: Omnem sollicitudinem vestram proicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis. Ps. 54, 23: Iacta super Dominum curam tuam, et ipse te eruetur. — Post *sollicitudinem* ed. Alex. Hal. addit *proicit in eum*, et superius eadem substituit *perfectus pro perfectissimus*. Inferius fide D ter posuimus *ideo pro idem*.

rando. Quis enim spiritus alius quam Dei facit hominem contemnere praesentia et amare caelestia? Nam hoc non facit spiritus diabolicus nec mundanus nec proprius, cum semper inclinent ad bonum privatum; facit igitur Spiritus sanctus.

Et hinc est, quod Spiritu sancto dictante, istum modum vivendi summus Pontifex approbavit, sicut dicit decretalis de Excessibus praelatorum *Nimis prava*¹, quod « ordinem et regulam fratrum Praedicatorum et Minorum Sedes apostolica noscitur approbasse ». Unde hinc contrarium nulli prorsus licet sentire, quasi tales videantur stulte agere, periculis se exponere et Deum tentare. Nam contra tales dicitur in regula beati Francisci, in qua paupertas huiusmodi confirmatur²: « Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire ». Contra tales etiam dicit Augustinus in Tractatu de elemosyna³: « Elias in solitudine, corvis ministrantibus, pascitur, et Danieli in lacu ad leonum praedam inusu regis incluso prandium divinitus apportatur; et tu metuis, ne operanti et Dominum promerenti desit alimentum? cum ipse in Evangelio, ad exprobrationem eorum quorum mens dubia et fides parva, contestetur et dicat: *Aspicite volatilia caeli, quoniam non serunt neque metunt neque congregant in horrea, et Pater vester caelestis pascit illa. Nonne vos plures estis illis?* Volucres Deus pascit et volucris alimenta diurna praestantur, et quibus nullus divinae rei sensus est, eis nec cibis nec potus deest; et tu Christiano, tu Dei servo, tu operibus bonis dedito, tu Domino suo caro aliquid existimas defuturum? An putas, quod qui Christum pascit a Christo ipso non pascetur? An eis terrena deerunt, quibus caelestia et divina tribuuntur? Unde haec incredula cogitatio? Unde impia et sacrilega ista meditatio? Quid facit in domo Dei periculum? Quid qui Christo omnino non credit appellatur et dicitur *Christianus*? *Pharisaei* tibi magis congruit nomen. Nam cum in Evangelio de elemosynis disputaret, et ut nobis amicos de terrenis lucris provida operatione faceremus, qui nos postmodum in aeterna tabernacula susceperent, fideliter et salubriter praemoneret; addit post haec Scriptura dicens: *Audiebant haec omnia Pharisaei, qui erant avari, et deridebant illum.* Quales nunc in Ecclesia quosdam videmus, quorum praecclusae aures et corda caecata nullum de spiritualibus ac salutari-

bus monitis lumen admittunt. De quibus mirari non oportet, quod continent in talibus servos, quando a talibus ipsum Dominum videamus esse contemptum ».

Ex his apparet evidenter, quod omnino omnibus universaliter abrenunciare pro Christo culpandum non est, sed potius laudandum tanquam culmen perfectionis evangelicae. Unde rationes, exempla et auctoritates concedendae sunt ad istam partem; ad quam sufficientissima astruendam una sola auctoritas expressa ex ore Christi, consentiens dimittere omnia, esset sufficientissima, etiam si multa Glossarum et expositorum et doctorum dicta viderentur esse contraria. Ait enim Augustinus ad Paulinam, de Videndo Deo⁴, sic: « Attende quae credis, et in eis ipsis, quibus non visis accommodas fidem, ipsa testium pondera discernenda perpende. Nec enim mihi sic credis, quemadmodum Ambrosio; aut si ambobus nobis aequa lance putas esse credendum, nunquid Evangelio nos ullo modo comparabis? An scripta nostra scripturis canonicis coaequalis? Profecto, si recte in iudicando sapis, longe nos infra vides ab illa auctoritate distare, et me quidem longius. Sed utriusque nostrum quantumlibet credas, utrumque illi excellentiae nequam comparas ». Igitur quoniam divina auctoritas sic expresse dicit, omnia dimittenda ei qui vult ad perfectionem conscendere evangelicam; manifestum est, quod verum illud ita certitudinaliter debet teneri, quod ei non possit sine periculo fidei obviari.

1. Ad illud ergo, quod primo obicitur in contrarium de inopia, quod pertinet ad peccatum, et de egestate, quae facit periurare; dicendum, quod duplex est inopia: quaedam *voluntaria*, et quaedam *involutaria*. Inopia *involutaria* inducit mentis defectum et proflitem et occasionem inducit ad peccandum. Inopia autem seu paupertas *voluntaria*, haec habet adiunctam sufficientiam, iuxta illud secundae ad Corinthios sexto⁵: *Tanquam nihil habentes* etc. Et haec disponit ad iustitiam perfectam, quia mentem facit ad omne bonum idoneam, sicut e contra *radix omnium malorum est avaritia*. Et hoc est quod dicit Chrysostomus, homilia quadragesima septima super Matthaeum⁶: « Si volueris videre amantem aurum animam, quemadmodum vestimentum a decem millibus corrosum vermicibus et nihil habens sanum, ita invenies eam perforatam undique a sollicitudinibus et a peccatis putrefactam et aerugine plenam. Sed non anima inopis voluntarii talis est, sed

Approbatio
Papae.

Confirmatur.

De auctoritate
verbi
Christi.

Solutio op-
positorum.

Duplex in-
opia.

Confirmatur.

¹ Cap. 17. X. lib. V. tit. 31. — Superius pro caelestia I futura. Inferius ex I et ed. Alex. Hl. posuimus quasi tales videantur pro Quare tales videntur.

² Sunt verba Honorii III. regulam S. Franc. confirmantis.

³ Potius Cyprian. in lib. de Opere et elemosynis, c. 44. et 42. Textus originalis, in quibus allegatur Matth. 6, 26. et Luc. 16, 14, post ne operanti addit tibi, pro et volucris substituit et passeribus, et pro An putas, quod qui... An eis ponit Nisi si putas, quia qui... aut eis; subinde post Nam cum suppl. Dominus, et in fine pro in talibus servos praebet in tractatibus servum.

⁴ Sive Epist. 147. (alias 112.) c. 16. n. 39. Textus originalis in diversis locis quaedam addit, et pro discernenda perpende (edd. discernenda sunt) substituit discernendo perpende. — Superius pro Glossarum et expositorum et doctorum, quod praebet D, alii codd. et edd. Glossarum expositorum et Sactorum.

⁵ Vers. 10. — Inferius vocibus omne bonum I insererit opus.

⁶ Alias 48. n. 4. In fine textus originalis, in quo hinc et inde plura intericiuntur, respicitur Phil. 4, 23.

fulget quidem velut aurum, splendet autem velut margarita, florescit autem velut rosa. Non est illic tinea, non est illic fur, non est illic sollicitudo vitae huius negotiorum, sed sicut Angelus, ita conversatur. Non subiacet daemonibus, non assistit regibus, sed assistit Deo; non militat cum hominibus, sed cum Angelis; non habet thesaurum terram, sed caelum; non indiget servis, magis autem servos habet passiones et cogitationes, quae regibus dominantur. Quid ergo paupere hoc melius est? Pavimentum denique habet caelum. Si autem pavimentum tale est, excogita tectum. Sed non habet equos et currum? Quid autem ei opus his est, qui super nube vehi debet et esse cum Christo? — Ex his apparet, quod in paupertate voluntaria magna est sufficientia, magna est nobilitas, quae facit transcendere cuncta terrena.

Vel potest dici aliter, quod illa dicta sunt tempore legis scriptae, quae temporalia promittebat, non aeterna, in qua paupertas contemnebatur. Unde Chrysostomus, homilia decima octava super Epistolam ad Hebraeos¹; tractans praedictum verbum: *Divitias et mendicitatem* etc., dicit: « Haec dicebantur in veteri Testamento, ubi multa ratio divitiarum habebatur, ubi paupertatis plurimum erat contemptus, ubi hoc quidem maledictum, scilicet paupertas, illud autem benedictum, scilicet divitiae. Sed nunc nequam ita. Sed si vis audire paupertatis praedicatum, ipsam professus est Christus et dixit: *Filius autem hominis non habet, ubi caput suum reclinet*; et iterum discipulis dicebat: *Nolite possidere aurum* ». Ex quo apparet, quod auctoritas non est contraria assumentibus voluntariam paupertatem, cum illud dictum sit tempore legis scriptae, istud autem tempore legis gratiae. Nec illud dictum est in persona viri perfecti, sed potius infirmi, ut ex verbo Chrysostomi patet. — Et per hoc patet responsio ad tres auctoritates primas.

2. Ad illud quod obiicitur, quod Christus habuit loculos; dicendum, quod Christus habuit loculos tribus de causis. Habuit enim loculos pro pauperibus aliis, secundum quod dicit Hieronymus in auctoritate supra posita²: « Christus tantae paupertatis fuit » etc.; et hoc non tollit paupertatem sum-

mam. — Habuit etiam loculos *condescendendo infirmis*, sicut dicitur in Glossa super illud Psalmi³: *Producens foenum iumentis*: « Dominus loculos habebat vel habuit in usis eorum qui cum eo erant, et snos, et religiosas mulieres in comitatu, quae ministrabant ei de substantia sua, in his infirmorum magis personam suscipiens. Praevitit enim, multos infirmos futuros et ista quaesituros, ut et ibi eorundem personam suscepit, ubi dixit: *Tristis est anima mea usque ad mortem* ». Et de his duobus supra illud Iohannis duodecimo⁴: *Ea quae mittebantur* etc.; Glossa: « Cui Angeli ministrant loculos habet in sumptus pauperum, condescendens infirmis ». — Habuit etiam loculos in articulo necessitatis, utpote quando transibat per Samaritanos. In quo etiam articulo discipulis loculos habere permisit, secundum illud Lucae vigesimo secundo⁵: *Quando misi vos sine saculo et pera* etc.; Glossa: « Non eadem regula vendi persecutionis qua pacis tempore discipulos informat. Missis quidem discipulis ad praedicandum, ne quid tollerent in via, ordinans praecepit, scilicet, ut qui Evangelium nuntiat de Evangelio vivat. Instante vero mortis articulo, et tota illa gente pastorem simul et gregem persequente, congruam tempori illi regulam decrevit, permittens, ut tollant necessaria victui, donec, sopita persecutorum insania, tempus evangelizandi redeat ». — Ex his Glossis manifeste apparet, quod modus habendi loculos in Domino in nullo minuit paupertatem. Sic enim Dominus condescendit infirmitati et necessitati, ut tamen salva esset forma paupertatis et exemplum, quod praecipue monstrare venerat hominibus. Iuxta quod dicit Apostolus⁶: *Factus est pro nobis egenus, ut illius inopia divites censerent*, paupertatem scilicet altissimam voluntarie imitando.

3. Ad illud quod obiicitur de Glossa, primae ad Timotheum sexto⁷: *Habentes alimenta* etc., ubi dicitur, quod non sunt omnino abiectioe temporalia; dicendum, quod intelligit de abiectioe temporalium quantum ad usum, non quantum ad dominium. Nam usus temporalium necessarius est vitae humanae, qui tamen haberi potest absque dominio et proprietate, sicut patet in pauperibus, qui nihil proprietatis habent. — Et quod iste sit intellectus, patet per illud quod

¹ Num. 2. Allegatur Matth. 8, 20, et 10, 9. — Edd. cum recentiore cod. M hunc secundum modum solutionis exhibent, dum codd. antiquiores D1K ipsum omittunt, legentes *transcendere cuncta terrena. Per hoc patet responsio ad tres auctoritates primas.* Fortasse ab eo auctore posterius est additus.

² In fundam. 8.

³ Psalm. 103, 14. — Glossa, quam exhibet Petr. Lombard. (in hunc loc.), est secundum August., Enarrat. in Ps. 103. serm. 3. n. 11. In ipsa allegatur Matth. 26, 38. Circa finem ipsius vocibus *infirmos futuros* textus originalis interserit in comitatu.

⁴ Vers. 6. — Glossa est *ordinaria* apud Strabum et Lyrannum, in qua contra textum originalem M cum edd. *ministrabant pro ministrant.*

⁵ Vers. 35. — Glossa, quae est secundum Bedam (in hunc

loc.), est apud Strabum et Lyrannum ut *ordinaria*. Respicitur in ipsa illud I. Cor. 9, 14: Ita et Dominus ordinavit iis qui Evangelium annuntiant de Evangelio vivere. — Textus originalis, codd., excepto D, et edd., excepta ed. Alex. Hal., *Evangelium nuntiat*, dum illi habent *Evangelium praedicat*; subinde pro *decrevit, permittens, ut tollant necessaria* textus originalis *decernit, permittens necessaria*.

⁶ Epist. II. Cor. 8, 9: Propter vos egenus factus est, cum esset dives, ut illius inopia vos divites essetis. Cir. Nicol. III. Declaratio super regul. FF. Minor. *Erūt* (3.), X. de Verborum signific. (lib. V. tit. 12.) in VI. a. 2. n. 2.

⁷ Vers. 8: Habentes autem alimenta etc. — Glossam, quae inferius allegatur, exhibet Petr. Lombard. (in hunc loc.) et voci *qui praefigit quia*.

sequitur in Glossa immediate, ubi subdit, quod « *habentes alimenta et quibus tegamur, his contenti simus*; qui ultra tendit malum inventi ». Esse igitur contentum usu tegumentum et alimenti est modus perfectae virtutis. Et sic Glossa debet intelligi, nec hoc repugnat altissimae paupertati. Qui autem sic vellet temporalia abicere, ut nec vellet alimenta suscipere nec operimentum habere, non operaretur perfecte, sed stulte. Et hoc vult Glossa illa insinuare.

4. Ad illud quod obicitur de Glossa, secundae ad Corinthios octavo¹: *Si voluntas prompta est etc.*; Glossa: « ut necessaria retineat »; dicendum, quod Glossa illa truncata est, quia statim sequitur: « Non hoc dicitur, quin hoc melius esset, scilicet totum dare; sed infirmis timet, quos sic dare monet, ut egestatem non patiantur ». Ex quo apparet, quod Glossa illa potius facit ad contrarium quam ad propositum, si sano oculo et recto inspicatur.

5. Ad illud quod obicitur, quod qui sic universaliter omnibus abrenuntiat tentat Deum; dicendum, quod falsum est, tum propter divina promissa², tum propter plurima remedia, quae haberi possunt, tum propter exempla, quibus manifeste videmus, quod tales pauperes sustentantur. Ex quo manifeste colligitur, si obdurati non sumus, quod talis modus abrenuntiandi divinitus inspiratus non facit tentare Deum, sed sic abrenuntians divinis promissionibus securus imitatur; quin potius ille Deum tentat, qui de divinis promissis dubitat. Propter quod Hieronymus super illud³: *Nonne animus plus est quam escu*? « In promissis Veritatis nemo dubitet; sit homo quod esse debet, et mox adduntur ei omnia, propter quem facta sunt omnia ». — Qui igitur de hoc dubitat, sicut filii Israel, Deum tentat, qui dicebant⁴: *Numquid poterit Deus parare mensam in deserto*? Illis autem non debent viri perfecti conformari, sed potius Apostolis; de quibus dicitur

secundae ad Corinthios quarto: *Aporiamur, sed non destituimur*; Glossa: *Aporiamur*, id est, pauperes sumus adeo, ut necessaria desint; *sed non destituimur* a Deo omnino, quia Deus pascit nos ». Et quod illud extendatur non solum ad Apostolos, verum etiam ad eorum imitatores; apparet per illud quod dicitur ad Hebraeos ultimo⁵: *Sint mores sine avaritia, contenti praesentibus. Ipse enim dicit: Non te deseram neque derelinquam*; ibi Glossa: « Ipse Dominus omnipotens dixit ad Iesum Nave: *Non te deseram*, quin dem necessaria; *neque derelinquam*, derelinqueretur ille qui fame periret; sed quia hoc non est, non sit homo cupidus. Hoc post mortem Moysi dixit Iosue, hoc etiam dicit omni speranti in se, sicut Iosue. Haec enim nobis promittit, si in illo spem nostram ponamus, non tenacibus, non cupidis, sed sperantibus in eum. Et quia poterat illis videri, quod ad Iosue tantum fieret ista promissio, ad hoc Aposiolus respondet dicens, quod nos iuvabit, sicut iuvit illum, quasi dicat: non est dubitandum de promissione, quia Iesus Christus, qui *heri*, id est in praeterito, adiuvit Iosue, et ipse *hodie*, id est in praesenti, adiuvat nos et alios fideles, et adiuvabit in futuro *in saecula*, id est sine fine ».

6. Ad illud quod obicitur, quod virtus consistit circa medium; dicendum, quod illud est verum quantum ad ea quae sunt *necessitatis*, sicut est largi- Distinctio.
tas; sed fallit in his *quae sunt supererogationis*, sicut est consilium paupertatis et castitatis. Talium Nota eodem.
enim perfectio magis attenditur secundum perfectam configurationem ad Christum et divinae dilectionis modum, qui est, ut Deus super omnia diligatur, quam secundum superfluum et diminutum circa externis obiectum. — Et quod illud sit verum, patet per Confirmator.
Ambrosium, in libro de Officiis quasi circa principium⁶, ubi dicit sic: « Officium omne aut est *medium*, aut *perfectum* est; quod Scripturarum aucto-

Nota eodem.

De confidentia in Deum.

¹ Vers. 12: Si enim voluntas etc. — Petr. Lombard., in II. Cor. 6, 13, haec Glossam, cuius mentio inferius fit, ponit: *Non enim volo, ut aliis sit remissio vel refrigerium*, id est, ut alii de vestris otiose vivant, *vobis autem sit tribulatio*, id est paupertas; non hoc ideo dixit, quin melius esset. Infirmis timet etc. Cfr. infra solut., ad 6. circa finem.

² Nicol. III. in Declaratione super regulam FF. Minor. *Ermit* (3.), X. de Verborum signific. (lib. V. tit. 12.) in VI. a. 2. n. 3. ait: Profecto, si iuxta promissum Salvatoris, nunquam deficiet fides Ecclesiae [Luc. 22, 32.], per consequens nec opera misericordiae subtrahentur, ex quo Christi pauperibus omnis ratio difficultatis eiuslibet videtur esse snblata. Et quidem ubi... haec cuncta [quae offeruntur liberaliter, quae mendicantur humiliter, quae conquiruntur per laborium] defecerunt, sicut nec ceteris, sic nec ipsis Fratribus iure *poli* in extremae necessitatis articulo... via omnibus extrema necessitate detentis concessa praeccluditur etc.

³ Math. 6, 25. Cfr. supra pag. 126, nota 8. — Pro adduntur D alterunt.

⁴ Psalm. 77, 20: Numquid id panem poterit dare, aut parare mensam populo suo? — Seq. locus est II. Cor. 4, 8. Glossa, quae est secundum Haym. in hunc loc., exhibetur a

Lyrano ut *interlinearis* et a Petro Lombardo (in hunc loc.): *Aporiamur...* desint. *Aporos* (ἄπορος) enim Graece, et Latine *pauper* dicitur. *Sed non destituimur* a thesauro nostro; vel non destituimur omnino a Deo, quia Deus etc.

⁵ Vers. 5, in quo respicitur Ios. 1, 5. — Glossa, quae est secundum Haym., in hunc loc., exhibetur integra a Petro Lombardo, a Strabo autem in principio abbreviata; apud Lyranom prima pars a Strabo omissa habetur ut *interlinearis*, altera ut *ordinaria*. — Post *non cupidus fit ista repromissio, sed sperantibus in eum* textus originalis plura addit, et quae sequuntur inveniuntur ibid. ad v. 8: *Iesus Christus heri et hodie, ipse et in saecula*.

⁶ Libr. I. c. 11. n. 36. seq. Textus originalis, in quo allegatur Matth. 19, 17. seq. et 21, ac Matth. 5, 44. seq. (orate pro persecutentibus etc.), hinc et inde plura subiungens: *κατ'εθωμ' i. c. res bene gesta sive recte factum*. Cicero, I. de Offic. c. 3: *Perfectum officium rectum*, opinor, vocemus, quod Graeci *κατ'εθωμ'α*, hoc [medium] autem *commune κατ'εθον* vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiunt; medium autem officium id esse dicunt, quod, cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

ritate probare possumus. Habemus enim in Evangelio: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Non homicidium facies etc.* Haec sunt *media officia*, quibus aliquid deest. *Si vis perfectus esse, vende et vende omnia, quae habes, et da pauperibus*, et ubi diligendos inimicos et orandum dicit pro calumniantibus et persequentibus nos, si volumus perfecti esse. Hoc est *perfectum officium*, quod *caerithona* dixerunt Graeci, quo corriguntur omnia, quae aliquos

potuerunt lapsus habere. — *Largitas* igitur, quae attenditur secundum officium *medium*, in largiendo servat modum. *Paupertas vero spiritus*, quae attenditur secundum officium *perfectum*, tribuit totum. Unde in eodem libro, in tractatu de liberalitate¹: «Liquet, debere esse modum liberalitatis, ne fiat inutilis largitas, cuius sobrietas est tenenda». De quo modo subiungit: «Modus liberalitatis tenendus est, ut quod bene facis, id quotidie facere possis, ne subtrahas necessitati quod indulsit effusioni. Potuit enim donare Ioseph totas Aegypti opes, effundere thesauros regios, noluit tamen de alieno effusus videri. Maluit frumenta vendere quam donare esurientibus, quia, si paucis donasset, pluribus defuisset». Sed hoc spectat ad *officium medium*, secundum quod ipse alibi dicit, tractans in eodem libro² illud Apostoli: *Non ut aliis sit reflectio, vobis autem angustia*: «Advertimus, quemadmodum benevolentiam et liberalitatem et modum comprehendit et fructum atque personas, idem *modum*, quia imperfectis dabat consilium; non enim patiuntur angustias nisi imperfecti». — Verum quia perfectioni non repugnat modum tenere, si quis dispenset bona Ecclesiae; ideo subiungit: «Sed si quis volens Ecclesiam gravare, in sacerdotio constitutus aliquo aut ministerio, non totum, quod habet, conferat, sed operetur cum honestate, quantum officio sat est; non mihi imperfectus videatur».

Ex dictis igitur colligitur, quod licet virtutis secundum *statum communem* et *officium medium* sit tenere *medium*, *perfectionis* tamen evangelicae est relinquere totum. Si tamen *in communi* aliquid habeatur, ut dispensetur, hoc non dicit imperfectum; nec *totum universaliter relinquere* dicit excessum, quia hoc spectat ad *perfectum officium*, ut patet ex

his quae dicta sunt, et ex hoc quod Ambrosius praenuntiat in praecedenti capitulo³, ubi sic ait: «Ceterum Dominus non simul vult effundi opes, sed dispensari, nisi forte, ut Eliseus, boves suos occidit et pavit pauperes ex eo quod habuit, ut nulla cura teneretur domestica, sed relictis omnibus, in disciplinam propheticam se daret». Si ergo pro disciplina prophetica sunt omnia relinquenda, multo fortius pro perfectione evangelica.

7. Ad illud quod obiicitur, quod omnia dispergere est prodigalitas; dicendum, quod tunc est prodigalitas, quando omnia disperguntur pro vanitate, non autem, quando dantur pro utilitate; et sic est de evangelica paupertate, quia, sicut dicitur Marci decimo⁴, Dominus *centuplum* restituit in praesenti cum tribulationibus, et in futuro *vitam aeternam*. Secus autem est de universali retentione omnium. Illa enim non fit pro spirituali utilitate, sed magis pro terrena cupiditate; ideo non est simile hinc et inde.

8. Ad illud quod obiicitur de illo qui alii subtrahit necessaria etc.; dicendum, quod non est simile: quia qui subtrahit *alii* necessaria violentiam facit et inducit enim in paupertatem involuntariam. Qui autem subtrahit *sibi* voluntarie facit et in paupertatem voluntariam se inducit; ac per hoc, sicut argumentum illud non valet: paupertas involuntaria non est laudabilis, ergo nec voluntaria; sic non cogit ratio praedicta. — Alius etiam defectus est in argumento praedicto. Procedit enim per suppositionem falsi, pro eo quod omnibus universaliter abrenuntians necessaria omnino sibi non subtrahit, quia divinae providentiae regimini se committit et multos vivendi modos et quaerendi necessaria sibi relinquit⁵.

9. Ad illud quod obiicitur, quod se exponit periculo famis; dicendum, quod falsum est, sicut omnino apparet ex praedictis et manifeste colligitur ex omnibus temporibus retroactis. Nusquam enim et nunquam legitur, quod aliquis volens in paupertate Deo servire pro defectu cibi fame perierit. Et hoc est quod dicit Augustinus⁶ in tractatu quodam de Oratione dominica: «Neque enim deesse quotidianus cibus potest iusto, cum scriptum sit: *Non occidet Dominus fame animam iusti*; et iterum: *Iunior fui*,

¹ Libr. II. c. 16. n. 76: Liquet igitur debere... largitas. Sobrietas tenenda est, maxime sacerdotibus, ut non pro iactantia, sed pro iustitia dispensent. — Seq. locus est ibid. n. 78. seq. Post *effusioni* textus originalis plura addit, et in fine pro *pluribus* substituit *plurimis*.

² Libr. I. c. 30. n. 151. seq. Verba Apostoli, II. Cor. 8, 40, allegantur, ut Ambrosius ea exhibet; Vulgata legit: Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio. — Ibid. etiam seq. locus habetur.

³ Cap. 30. n. 149. Respicitur III. Reg. 19, 21: Reversus autem ab eo [Elia], tulit [Eliseus] par boum et mactavit illud etc. — De ipsa solut. cfr. supra q. 4. ad 1. in fine et ad 3.

⁴ Vers. 29. seq.: Nemo est, qui reliquerit domum... qui non accipiat centies tantum nunc in tempore hoc: domos... cum per-

secutionibus et in saeculo futuro vitam aeternam. Cfr. Matth. 49, 29. — Inferius voci *omnium* D praemittit *rerum*

⁵ K *sibi adhuc relinquit*. — Cfr. pag. 432, nota 2.

⁶ Potius Cyprian. in libro de Oratione dominica, c. 21. Allegatur Prov. 10, 3: Non affliget Dominus etc.; Ps. 36, 25: Iunior fui... derelictum. Item Dominus promittat et dicat: Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Haec enim nationes quaerunt. Scit autem Pater vester, quia horum omnium indigetis. Quaerite primum regnum Dei et iustitiam eius, et haec omnia apponentur vobis [Matth. 6, 31]. Quaeventibus regnum et iustitiam Dei omnia promittit apponi. Nam cum Dei etc. Subinde respicitur Dan. 14, 30. (post *esurientes* textus originalis addit *et parcentes*) et III. Reg. 47, 6. Voci *nutritur* edd. cum textu originali praemittunt *in persecutione*.

Notandum.

Defectus 1 argumenti.

Defectus 2

De largitate et paupertate spiritus.

Corollarium.

etenim senui, et non vidi iustum derelictum; et iterum: *Quaerentibus regnum Dei et iustitiam eius omnia promittit apponi*; et iam cum Dei sint omnia, habenti Deum nihil deerit, si Deo ipse non desit. Sic Danieli in leonum lacu iussu Regis incluso prandium divinitus procuratur, et inter feras esurientes homo Dei pascitur. Sic et Elias in fuga, corvis ministrantibus, et volucris cibum apportantibus, nutritur. O humanae malitiae detestanda crudelitas! Ferae parcunt, aves pascunt, et homines insidiantur et saeviunt». — Ex his manifeste colligitur, quod non est periculum, sed refugium, spretis omnibus, totaliter se dedicare ad Deum colendum.

10. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod petimus panem nostrum quotidianum in oratione dominica; dicendum, quod hoc potius facit ad oppositum quam ad propositum. Ex quo enim quotidie petimus panem diurnum, nec petimus quod habemus; manifestum est, quod evangelicae perfectionis est quotidiano victu esse contentum. Quod quia non potest videri perfectio in cordibusavarorum, Dominus ad hoc non solum induxit *consiliis sapientiae*, verum etiam *exemplis naturae et oraculis gratiae*, ut sic saltem per illud triplex testimonium paupertatis consilium firmiter comprobetur sicut totius perfectionis evangelicae altissimum et stabile fundamentum.

ARTICULUS II.

*De paupertate quoad mendicitatem*¹.

Consequenter est quaestio de mendicitate, et quaeritur, utrum mendicare pro Christo sit christianae perfectionis; et voco *mendicare* eleemosynam quaerere seu de quotidianis eleemosynis vivere. Et quod non, videtur:

1. Primo auctoritate Psalmi²: *Timete Dominum omnes Sancti eius, quoniam non est inopia timentibus eum*: ergo non stant simul esse inopem et timere Deum.

2. Item, Psalmus³: *Non vidi iustum derelictum nec semen eius quaerens panem*: ergo qui panem quaerit non est iustus nec semen iusti.

3. Item, Psalmus⁴: *Nutantes transferantur filii eius et mendicent*; sed nihil, quod Psalmista in Dei spiritu loquens imprecatur in poenam, spectat ad perfectionem evangelicam seu perfectam iustitiam; mendicare est huiusmodi: ergo etc.

4. Item, Ecclesiastici quadragesimo⁵: *Fili mi, in vita tua ne indigeas; melius est enim mori quam indigere*: ergo melius est esse mortuum quam mendicum.

5. Item, Actuum vigesimo⁶: *Beatus est magis dare quam accipere*; sed dare eleemosynam non facit hominem pervenire ad perfectionem evangelicam: ergo multo minus nec accipere.

6. Item, Lucae duodecimo⁷: *Vendite quae possidetis*; Glossa: « ut, omnibus pro Deo semel spretis, postea labore manuum operemini unde vivatis, vel eleemosynam faciatis »: vivere igitur de proprio labore et eleemosynam facere spectat ad evangelicam perfectionem: ergo oppositum eius, scilicet mendicare et de alieno labore vivere, est contrarium perfectioni evangelicae.

7. Item, primae ad Thessalonicenses quarto⁸: *Nullius aliquid desideretis*; Glossa: « Nullius ali-

¹ In hac quaestione usi sumus codd. A D E K M. Eadem invenitur etiam in cod. L., sed in forma valde diversa, quia, ut dicitur in fine eiusdem, est a quodam clerico *reportata*, et quidem « minus sufficienter ». Nam ad eandem respexisse videtur S. Doctor in principio *repetitionis* ad obiectiones denuo factas, quae immediate post hanc quaestionem sequitur. Verba ipsius sunt: « respondendo cuidam quaestioni *minus sufficienter* post collectae in scholis, salva gratia collectoris ». Nihilominus specimini gratia posuimus in notis plura argumenta pro utraque parte, sicut exhibentur (in fundam. plerumque valde *insufficienter*) in codice L. Plura de hoc dicuntur in Prolegomenis nostris.

² Psalm. 33, 40. — Post *timentibus eum* L. addit: *sed omnis mendicus est inops: ergo nullus mendicus est timens Deum; sed timor Dei est de perfectione religionis christianae: ergo etc.*

³ Psalm. 36, 25. — L. arg. complet addit post *panem* haec: *sed omnis mendicus quaerit panem: ergo nullus mendicus iustus; sed miseria est (i) de perfectione christiana: ergo mendicare non est de perfectione eiusdem.*

⁴ Psalm. 108, 10: *Nutantes... mendicent et eliciantur de habitationibus suis.* — L. prosequitur: *hic Propheta loquitur per Spiritum sanctum: ergo Spiritus sanctus maledixit mendicantes, et ita mendicare non est opus perfectionis christianae.*

⁵ Vers. 29: *Fili, in tempore vitae tuae ne... indigere.* — L. subiungit: *sed constat, quod loquitur Salomon per Spiritum sanctum: ergo Spiritus sanctus inhibet mendicantes (mendicantibus), ergo etc.*

⁶ Vers. 35: *Beatus... accipere.* — L. prosequitur: *et ita dare est perfectionis: ergo accipere, eius oppositum, non est perfectionis; sed mendicare est accipere vel velle accipere: ergo mendicare non est perfectionis, immo potius imperfectionis.* — In conclusione ex D E posuimus *multo minus pro multo magis.*

⁷ Vers. 33. — Glossa, quae est *ordinaria* apud Strabum et Lyranum, est secundum Bedam (in hunc loc.): *Ut, omnibus vestris [ita etiam L., qui orationem argg. hic invenit] semel pro Domino spretis etc.* — Post verba Glossae prosequitur L.: *perfectionis igitur christianae est omnia vendere et postea ad suum victum laborare: non ergo mendicare.*

⁸ Vers. 12. — Glossa est *ordinaria* apud Strabum et Lyranum: *Opus agendum est, non otandum... et non desiderabit rem alterius, nedum rogetis etc.* — Post Glossam legit L.: *sed omnis mendicus rogat sive petit: ergo omnis mendicus facit contra Apostolum; sed qui facit contra Apostolum non est in perfectione christiana*

quid desideretis, nehum rogetis, vel tollatis ». Si ergo plus est *rogare* vel *petere* quam *appetere*, et primum tanquam illicitum ab Apostolo prohibetur, scilicet *desiderare* vel *appetere* quod est alterius: ergo multo fortius *petere*.

8. Item, primae ad Thessalonicenses quinto ¹: « *Rogamus vos, ut noveritis eos qui laborant inter vos et praesunt vobis in Domino* »; Glossa: « Sicut divitiae negligentiam pariunt salutis, sic egestas, dum saturari cupit, a iustitia declinat »; sed quod facit declinare a iustitia non pertinet ad perfectionem evangelicam: ergo etc.

9. Item, secundae ad Thessalonicenses tertio ²: *Si quis non vult operari, non manducet*; Glossa: « Vult Apostolus, servos Dei corporaliter operari, ut habeant unde vivant, et non compellantur egestate necessaria petere »; sed hoc est mendicantium: ergo servorum Dei non est mendicare, secundum Apostolum.

10. Item, eodem capitulo super illud ³: *Ut formam darenus vobis*; Glossa: « Qui frequenter ad alienam mensam convenit, otio deditus, necesse est, ut aduletur pascenti se »; sed adulari est contrarium veritati et perfectioni: ergo etc.

11. Item, Causa duodecima, quaestione prima, *Videntes* ⁴, dicit Urbanus Papa, quod « *episcopi omnibus communi vita vivere volentibus ministrare cuncta necessaria debent, prout melius poterunt, ut nemo in eis egens inveniat* ». Et post: « Si aliquis exstiterit modernis aut futuris temporibus, qui hoc avellere nitatur, iam dicta damnatione feriat »: ergo contra canonicas sanctiones est, quod aliqui vivant vita communi in Ecclesia, egendo et mendicando in ea.

12. Item, de Consecratione, distinctione prima ⁵ inhibetur, ne ecclesia consecratur, nisi prius doteur: ergo si ecclesia non debet consecrari, nisi habeant unde sustententur qui in ea ministrant, multo

fortius nec aliqua religio institui debet sine possessione sustentativa.

13. Item, in iure civili inhibetur, quod validi non mendicent, lege de Mendicantibus validis ⁶; sed magis debet esse ordinata Ecclesia quam republica: si ergo, quod validi mendicent, est contra rectam gubernationem reipublicae, multo magis est contra sublimitatem perfectionis evangelicae.

14. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione*. Mendicare est opus indifferens; sed indifferens non fit opus perfectionis per additionem finis, sicut apparet manifeste in aliis operibus, ut ire ad ecclesiam et facere elemosynam: ergo etc.

15. Item, perfectionis est gratis et liberaliter servire et obligationes peccatorum refugere; sed qui elemosynam recipit obligat se ad interveniendum ⁷ pro peccatis alienis: si ergo obligatio huiusmodi perfectioni non consonat, ergo etc.

16. Item, huiusmodi qui mendicant ex professione aut hoc faciunt, quia *pauperes*, aut quia *praedicatores*. Si quia *pauperes*: ergo omnes pauperes, qui mendicant, perfecti sunt, quod est contra Augustinum in libro de Opere monachorum ⁸, qui reprehendit monachos mendicantes et nihil operari volentes. Si quia *praedicatores*: ergo nullus inter eos mendicare debet, qui non praedicat; cuius contrarium videmus tota die.

17. Item, praedicare est quid spirituale; sed qui spirituale dat et temporale accipit similis est Giezi, qui pecuniam accepit a Naaman obtentu beneficii spiritualis prius sibi exhibitum ⁹; hoc autem est damnabile: ergo damnabile est praedicatori mendicare: ergo non est perfectionis evangelicae.

18. Item, perfectorum est abstinere *ab omni mala specie* ¹⁰; sed hoc est mala species, quod praedicatores temporalia petant, quia in hoc sunt similes pseudo-praedicatoribus: ergo etc.

Argg. ex ratione.

¹ Vers. 12: Rogamus autem vos, fratres, ut etc. — Glossa *ordinaria* apud Strabum et Lyrannum sumta est ex Comment. (in hunc loc.) attributo alias Ambrosio. — L. *minorem* exhibet sic: *sed a iustitia declinare non est perfectionis christianae; sed omnis mendicus est egenus: ergo etc.*

² Vers. 10. *Vulgata nec pro non*. — Glossa, in qua textus originalis omittit *ut libeat*, est *ordinaria* apud Strabum et Lyrannum (qui ipsam attribuit August., de Opere monachor. c. 1. n. 2. seqq.). — L. prosequitur post verba Glossae: *ergo omnis mendicus facit contra Apostolum; sed qui facit contra Apostolum non habet perfectionem christianam, ergo nec qui mendicat.*

³ Vers. 9. — Glossa, quam refert Petr. Lombard. et Lyrannus ut *ordinarium*, sumta est ex Comment. (in hunc loc.), qui olim Ambrosio tribuebatur. — Post verba Glossae legit L.: *sed omnis mendicus frequenter ad alienam mensam accedit: ergo omnis mendicus ubi deditus adulatur; sed nullus in perfectione christianae religionis existens adulatur, cum adulatio sit peccatum mortale: ergo nullus mendicus est in perfectione christianae religionis.*

⁴ Can. 16, qui Urbano quidem adscribatur, sed alium auctorem habet. — L. legit *Ite, Causa duodecima quaest. prima, c. Videntes summi Pontifices, dicitur, quod nullus communem*

vitam lucens sit in christiana religione indigens; sed omnis mendicus indiget: ergo nullus mendicus est in perfectione christianae religionis secundum decreta Sanctorum et maxime, quia in fine istius decreti dicitur: Si aliquis exstiterit .. iam dicta damnatione feriat. Ergo omnis, qui mendicus est vel indigens, per istud decretum excommunicatus est, et sic in peccato mortali; sed nullus talis est in statu perfectionis: ergo etc.

⁵ Can. *Nemo ecclesiam* (9.). — *Pro consecratur et consecrari* l. *construat* et *construi*, quae lectio canonis magis congruit: Nemo ecclesiam aedificet... et ante praeficitur qui aedificare vult, quae ad luminaria et ad custodiam et ad stipendia custodum sufficient, et ostensa donatione sic domum aedificet etc.

⁶ Cod. lib. XI. tit. 25. lege unica *Cunctis quos in publicum*, in Authen. — Superius *pro inhibetur* DEK *prohibetur*; inferiori pro *gubernationem* l. *ordinationem* et pro *sublimitatem* perfectionis D *perfectionem legis*.

⁷ D *intercedendum*.

⁸ Vide infra in corp. quaest. — *Pro Item, huiusmodi D Item qui.*

⁹ Cfr. IV. Reg. 5, 20. seqq.

¹⁰ Epist. I. Thess. 5, 22: *Ab omni specie mala abstinete vos*. — Post *pseudo-praedicatoribus* K. addit *vel quaestuariis*.

19. Item, huiusmodi aut habent auctoritatem in praedicando, aut non habent. Si non habent: ergo male faciunt praedicando, ergo nil merentur; si habent; sed qui habent auctoritatem possunt petere potestative: ergo tales mendicando¹ iniuriantur auctoritati praedicationis Evangelii: ergo in hoc non sunt perfecti, sed impii.

20. Item, tutius et perfectius est sequi viros probatores et sapientiores; sed viri probatissimi et sapientissimi in religionibus fuerunt Basilius, Benedictus, Augustinus, Hieronymus, Gregorius, Hilarius et Paulinus; sed tales sic sua reliquerunt, quod communia possederunt, nec mendicasse leguntur: ergo modus iste mendicandi de novo introductus per Dominicum et Franciscum videtur esse superstitiosus et vanus, cum stultum videatur sensum et spiritum duorum pauperum hominum praeponere tantae sapientiae et sublimitati Sanctorum praecedentium et doctorum².

SED CONTRA: 1. Matthaei decimo³: *Nolite possidere aurum neque argentum neque pecuniam in zonis vestris neque peram in via neque duas tunicas nec calcementa*; Glossa: «Nec ipsa necessaria nec cellarium secum vehant; nihil praeter indumentum, quo quis contentus esse potest». Sed in hoc traditur forma perfectionis ipsis Apostolis, et quod perfectionis est perfectum est imitari: ergo taliter per mundum ire spectat ad perfectionem evangelicam. Sed hoc est mendicare et vivere de elemosyna: igitur hoc spectat ad evangelicam perfectionem.

2. Item, Marci sexto⁴: *Præcepit eis, ne quid tollerent in via, neque panem neque in zona aes*; aut igitur præcepit hoc eis tanquam *praelatis*, aut tanquam *perfectis*. Si tanquam *praelatis*: ergo ad illud adhuc praelati essent astricti; quod manifeste falsum est. Præcepit igitur hoc eis tanquam viris perfectis; sed perfectio proponitur communiter omni-

bus imitanda, quia dicitur: *Qui potest capere capiat*: ergo sic vivere spectat ad perfectionem evangelicam.

3. Item, Lucae nono⁵: *Nihil tuleritis in via neque virgam neque peram neque panem neque pecuniam*; Glossa: «*Virgam non ferre* est esse sollicitum de his quae necessaria sunt humanae sustentationi, quia haec debentur praedicatoribus»; si ergo excludere sollicitudinem de necessaria sustentatione, hoc Dominus persuasit Apostolis, quos etiam ad praedicandum inter *infideles* misit; multo fortius, cum praedicator Evangelium *fidelibus*, perfectionis est de huiusmodi non esse sollicitum, sed victu et vestitu sibi dato esse contentum.

4. Item, Lucae nono⁶: *Quicumque susceperit puerum in nomine meo*; Interlinearis: «*pauperem*»; et alia Glossa: «*Qui imitatore Christi recipit Christum recipit*»: ergo cum suscipitur pauper imitans Christum, suscipitur Christus. Si ergo perfectionis evangelicae est esse pauperem et Christi imitatore; perfectionis evangelicae est in tali paupere pro Christo suscipi velle. Si igitur hic mendicando petit, a perfectione evangelica non recedit.

5. Item, Lucae decimo⁷: *Nolite portare sacculum neque peram*; Glossa: «*Tanta debet praedicatori esse fiducia in Deo, ut praesentis vitae sumtus, etsi non praevideat, sibi tamen non defecturos certissime sciat, ne, dum occupatur mens ad temporalia, minus praedictet aeterna*». Ad expeditiorem igitur praedicationem veritatis facit, quod quis temporalia non praevideat sibi, sed expectet sibi ab aliis dari, cum necesse habuerit: ergo talis modus vivendi consonat veritati et evangelicae perfectioni.

6. Item, Lucae decimo sexto⁸: *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula*; Glossa: «*Non quoslibet pauperes, sed eos qui possunt in aeterna tabernacula recipere*»; sed tales sunt *pauperes spi-*

rituum: ergo perfectionis est petere sumtus; hoc est mendicare: ergo etc.

⁵ Vers. 3. — Glossa est *ordinaria* apud Strabum et Lyrannum. — In L. desideratur hoc arg.

⁶ Vers. 48. Vulgata post *puerum* addit *istum*. — Glossam *interlinearem* exhibet Lyrannus (idem dicitur in Glossa *ordinaria*, sumta ex Beda, apud Strabum et Lyrannum: Vel simpliciter *pauperes* Christi... esse honore suscipiendos etc.). — Seq. Glossa est *ordinaria* (ex Ambros., VII. Expos. in Luc. n. 24.) apud Strabum et Lyrannum. — Post hanc Glossam L. legit: *sed nemo magis pauper quam mendicus: ergo pauperes mendicantes a fidelibus sunt maxime recipiendi; sed non essent a fidelibus recipiendi, si peccatum facerent mendicando: ergo mendicare pro Christo non est peccatum, immo potius perfectionis*.

⁷ Vers. 4. — Glossam, quae sumta est ex Beda (in hunc loc.), exhibent Strabus et Lyrannus ut *ordinariam*. — L. omittit hoc arg.

⁸ Vers. 9. — Glossa est *interlinearis* apud Lyrannum. — Inferius allegatur Matth. 5, 3: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum*. — Post verba Glossae L. sed isti sunt pauperes spiritu: ergo pauperibus spiritu debent fi-

¹ Edd. *perperam praedicando*.

² L pro isto arg. substituit hoc: *Item, persona praedicatoris debet esse discreta et nobilis sive honorabilis, non vilis; sed nulla vilior persona quam persona mendicantis: ergo persona mendicantis, ut praedicatoris, non debet esse mendicans; et sic mendicare praedicatoribus non est opus perfectionis christianae*.

³ Vers. 9. seq. — Glossa est *interlinearis* apud Lyrannum, qua posita, L. prosequitur: *Cum ergo necessariam in Domino discipulis gerere iubeantur, eisdem accipere ab eis quibus praedicator conceditur sive petere; sed hoc est mendicare: ergo Dominus praecipit mendicationem, et illa erit perfectionis christianae pro Christo mendicare, maxime quia illa praecipitur non paraboliçe, sed ad litteram intelligenda*.

⁴ Vers. 8: *Et praecipit... in via, nisi virgam tantum, non peram etc.* — In fine arg. allegatur Matth. 19, 12. — L.: *Istud praecipit [Marc. 6, 8.] datum Apostolis aut datur a Domino tanquam praelatis, vel tanquam perfectis. Non tanquam praelatis; quia, si sic, praelati hoc debent facere: ergo cum non faciant, non datur Apostolis tanquam praelatis; et ita datur eis tanquam perfectis: ergo istud quilibet potest facere perfectus; sed per hoc praecipit conceditur petitio sum-*

ritu, quorum est regnum caelorum: ergo secundum divinum consilium est, quod eleemosynae talibus pauperibus dentur et quod ab eis suscipiantur. Sed quod divino consilio consonat perfectioni evangelicae non repugnat: ergo etc.

7. Item, Hieronymus adversus Vigilantium¹, tractans praemisum verbum, dicit: « Num isti pauperes, inter quorum sordes et illuviem corporis flagrans libido dominatur, possunt habere aeterna tabernacula, qui nec praesentia possident nec futura? Non enim simpliciter pauperes, sed pauperes spiritu beati appellantur, de quibus scriptum est: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus*. In vulgi pauperibus sustentandis nequaquam intellectu, sed eleemosyna opus est; in sanctis pauperibus beatitudo est intelligentiae, ut ei tribuas, qui erubescit accipere, et dum acceperit, dolet, metens carnalia et seminans spiritualia ».

8. Item, secundae ad Corinthios octavo²: *Vestra abundantia illorum inopiam suppleat, ut et illorum abundantia vestrae inopiae sit supplementum*; Glossa: « *Vestra abundantia terrenorum suppleat illorum inopiam, ut e converso abundantia meritorum illorum spiritualium, qui divinis vacant, vestrae sit inopiae supplementum* ». Si ergo hoc spectat ad perfectionem dominici corporis, quod membra sibi communicent in ratione dati et accepti; ad perfectionem Ecclesiae et Evangelii facit, quod pauperes iusti sustentationem petant et accipiant a divitibus mundanis et imperfectis. — *Si dicas*, quod possunt accipere, sed non petere; hoc nihil est, quia divites mundani possunt petere orationes virorum spiritualium ad relevandum inopiam meritorum suorum: ergo versa vice possunt pauperes spirituales petere eleemosynam corporalem ad sustentationem corporum.

9. Item, hoc ipsum ostenditur *exemplo Christi*. Exemplum Christi.
Psalmus³: *Ego autem mendicium sum et pauper*; Glossa: « *Hoc dicit Christus de se: Ego mendicium sum in forma servi. Mendicium est qui ab alio petit, pauper est qui sibi non sufficit* ». Sed constat, quod hoc non intelligitur de Christo quantum ad dona sive bona spiritualia, quia comprehensor et omnis gratiae plenus erat: ergo intelligitur quantum ad bona temporalia, igitur quantum ad illa mendicium erat et ab alio petebat.

10. Item, Psalmus⁴: *Persecutus est hominem inopem et mendicium*; Glossa: « *scilicet Christum. Pauperes persequi sola saevitia est, alii vero pro divitiis et honoribus interdum huiusmodi patiuntur* ». Aut ergo dicitur Christus *mendicium*, quia mendicabat a *Patre*, aut quia mendicabat ab *homine*. Si quia mendicabat a *Patre*; ergo omnes homines sunt mendici, tam divites quam pauperes: ergo sic Christum persequi non fuisset summa saevitia; si quia mendicabat ab *hominibus*, habemus propositum: ergo etc.

11. Item, Marci undecimo⁵: *Circumspectis omnibus, exiit in Bethaniam*; Glossa: « *Si quis eum hospitio susciperet; tantae enim paupertatis fuit et ita nulli adlatus, ut in tanta urbe nullum hospitium inveniret* »; sed constat, quodsi voluisset hospitium conducere, quod invenisset ad conducendum: ergo circumspectabat tanquam pauperulus et mendicium.

12. Item, Lucae decimo nono⁶: *Zachaeae, festinans descendens, quia hodie in domo tua oportet me manere*; Glossa: « *Non invitatus invitatus* »; sed invitare alium ad hoc, quod eum recipiat hospitio, nihil aliud est quam medicare et petere: ergo etc.

13. Item, Iohannis quarto⁷: *Da mihi bibere*; Augustinus in originali, homilia decima quinta super Iohannem: « *In omni re, quam Christus gessit ut homo, hominibus in se credituris praebebat exem-*

des ministrare necessaria, et ab eis necessariu recipere, sed nullus magis pauper spiritu, quam qui et omnibus et proprio et in communi renuntiat: ergo talis potest recipere eleemosynas; et qui potest recipere et petere supplicando potest; sed hoc est mendicare: ergo mendicare non est peccatum, immo potius perfectio.

¹ Num. 15: Numquid isti pauperes, inter quorum pannos et illuviem etc. — Allegatur Ps. 40, 1. — L omittit hoc arg. — Circa finem pro tribuat fide DEM posuimus tribuas.

² Vers. 44. — Glossa, quae exhibetur a Petro Lombardo (in hunc loc.), est *interlinearis* apud Lyranum. — Inferius respicitur Phil. 4, 15: Nulla mihi ecclesia communicavit in ratione dati et accepti nisi vos soli. — Post Glossam L prosequitur: *ergo illi qui vacant divinis possunt recipere a divitibus; sed pauperes medicantes pro Christo vacant divinis: ergo tales possunt recipere eleemosynas et etiam petere supplicando, et ita idem quod prius.*

³ Psalm. 39, 18. — Glossa est *ordinaria* apud Strabum et Lyranum, qui ipsam attribuit Cassiodoro (in hunc loc.).

⁴ Psalm. 108, 17. — Glossa exhibetur a Petro Lombardo (in hunc loc.); apud Lyranum ipsa est partim *interlinearis*, partim *ordinaria* et est secundum Cassiodoro. — In L desideratur hoc arg.

⁵ Vers. 44: Et circumspectis omnibus, cum iam vespere S. Bonav. — Tom. V.

esset hora, exiit etc. — Glossa apud Lyranum *interlinearis* est et secundum Bedam in hunc loc. — L: Glossa, « *Si quis eum hospitio susciperet, circumspectabat: ergo aut est ut de hospitio, aut ut hospitium conduceret, aut ut sibi hospitium dari vellet. Non primo modo, quod potest per Glossam: « Si quis eum hospitio susciperet ». Non secundo modo, per Glossam: *ibi dem enim: « Tantae paupertatis fuit, ut in tanta urbe nullum hospitium inveniret* »; ergo ut volens hospitium sibi dari gratis circumspectabat, et ita petebat signo et voluntate, sed non verbo; sed sic petere est mendicare: ergo Christus mendicavit, et ita perfecti ipsum sequendo sine peccato possunt mendicare.*

⁶ Vers. 5. — Glossa est *interlinearis* apud Lyranum et sumto ex Ambrosio, VIII. Expos. Evang. secundum Luc. n. 82: Alterum sanaturus interrogat, apud alterum se non invitatum [alias: se non invitatus] invitatus. — L post Glossam: *Dominus ergo petiit hospitium: ergo qui sequantur Christum hoc facere possunt; sed hoc est mendicare: ergo mendicare possunt pro Christo perfecti imitatores Christi.*

⁷ Vers. 7. — Verba August. habentur in Ioh. Evang. fr. 15. n. 2. et n. 12. (textus originalis pro secundo et promittit substituit et affuit). — Glossa inferius posita apud Strabum et Lyranum est *ordinaria* in Ioh. 4, 7. — In fine arg. pro facto 1 sibi.

plum »; et post: « *Petit bibere et promittit bibere, eget quasi accepturus et promittit tanquam satiaturus* ». Sed constat, quod potu *spirituali* non egebat, quia illum promittebat: ergo *corporali* potu egebat et illum postulabat. — Sed obitices Glossam quasi contrariam, quae dicit: « Licet Iesus post fatigationem sitire posset, tamen hunc potum non exigit »; sed hoc intelligitur, quod principaliter hunc potum non petebat, ne Glossa facto contradicat.

14. Item, Hieronymus ad Rusticum¹: « Quid Samaritana vilis? Ipsa tamen non solum credit Messiam, quem cognoscit ad fontem, sed et, Apostolis ementibus cibos, esurientem reficit lassumque sustentat »: ergo videtur, quod Christus ab illa fuerit sustentatus corporaliter.

15. Item, sicut evangelica narrat historia², Christus invitatus a Pharisaeis comedebat cum eis: aut ergo sicut *dominus*, aut sicut *pauper*. Si tanquam *dominus*: ergo non dedit exemplum paupertatis; si tanquam *pauper*; sed hoc est mendicare: ergo etc.

Exempla
Sanctorum.

16. Item, ad hoc est *exemplum Sanctorum*. Ad Hebraeos undecimo³ dicitur in laude Sanctorum: *Circumierunt in meliis, in pelibus caprinis, egen- tes* etc.; sed taliter circumire est mendicare: ergo etc.

17. Item, est exemplum de Elia, tertii Regum decimo septimo⁴, de quo Augustinus in quadam sermone: « Numquid Dens defecerat pascere servum suum Eliam? Nonne illi cui deerant homines ministrabant alites? Ostendit ergo Deus, quia, unde voluerit et quando voluerit, pascere servos suos potest; et tamen, ut posset eum religiosa vidua pascere, fecit eum egere ».

18. Item, ad hoc est exemplum discipulorum Iohannis Evangelistae, de quibus in eius legenda⁵ dicitur, quod vendentes omnia, quae habere potue-

runt, dederunt egenis; et post subditur, quod tentati sunt, quia se in uno pallio viderant egenes, servos autem suos divites atque fulgentes ».

19. Item, exemplum discipulorum Pauli; unde Chrysostomus de laudibus Pauli⁶: « Paulus pecunias non possedit; nam et ipse hoc testatur: *Usque ad hanc*, inquit, *horam et esurimus et sitimus, nudi sumus et colaphis caedimur et instabiles sumus*; et quid dico pecuniam, cum ille quidem necessarium saepe non haberet cibum nec quod circumdaret indumentum? » Et sequitur: « Discipulorum quoque illius plurimi pauperes, imperiti ac totius eruditionis extranei, in fame et egestate viventes, ignobiles » etc.: ergo discipuli Pauli fuerunt mendici.

20. Item, ad hoc est exemplum de beato Benedicto, de quo legitur in secundo Dialogorum⁷, quod per triennium fuit in specu, nihil omnino operans, sed Romanus quidam monachus sibi panem ministrabat; et constat, quod Benedictus in hoc non peccabat.

21. Item, exemplum de sancto Alexio, qui fuit vir mirae sanctitatis, in cuius legenda⁸ legitur, quod cum esset filius diuissimi Romani, contempto patrimonio, iuit mendicando per mundum.

22. Item, exemplum de sancto Dominico⁹, qui in morte sua imprecatus est maledictionem omnibus, qui in ordinem suum possessiones conarentur inducere: ergo volebat, quod de elemosynis viverent, iuxta quod ipse vixit.

23. Item, ad hoc est exemplum de beato Francisco, qui non solum medicavit et mendicare consuevit, sed etiam mendicationem suam miraculis confirmavit; sicut patuit in nautis, quos ciborum suorum reliquiis satiavit et satiatos liberavit; et per regulam a summo Pontifice approbatam confirmari fecit, in qua dicit¹⁰, quod « fratres, in paupertate et

¹ Sive Epist. 125. (alias 4.) n. 1. Textus originalis in secunda propos. substituit *credidit pro credit, et cognovit pro cognoscit*, pluribus praeterea additis.

² Cfr. Luc. 7, 36; 11, 37; 14, 4. — Inferius pro *hoc est D hoc erat*.

³ Vers. 37: *Circumierunt in etc.* — 1: *Item, ad Hebr. 11. exemplum Sanctorum laudans Apostolus ait: Circumierunt etc.*

⁴ Vers. 4, seqq. — Verba August. inveniuntur in Serm. 11. (alias 18. inter 50 homil.) n. 2. Voci *Ostendit* textus originalis praemittit *Nonne illi panem afferebat corvus mane et ad vesperam carnes?* Subinde pro *quando* exhibet *quomodo*.

⁵ Ex libro Abdiae, Babyloniae primi episcopi ab Apostolis constituti, de historia certamipis Apostolorum libri X, Iulio Africano interprete etc. Paris. 1566. » lib. V. pag. 62. — 1: *Item, in legenda B. Iohannis duo honorifici viri, omnibus suis relictis sive pauperibus erogatis, secuti sunt B. Iohannem; cum non post longum tempus reversi sunt ad civitatem, de qua fuerant, tentati sunt a diabolo, ro quod viderent se egentes; et ita B. Iohannes et ipsi egebant; sed nullus magis est egens quam pauper mendicans pro Christo: ergo tales maxime sunt in statu perfectionis.*

⁶ Homil. 4. de Laudibus Pauli (tom. 2. pag. 494. seq.): *Audi... ipsum [Paulum], II. Cor. 11, 6.] loquentem: Etsi imperitus sermone nec pecunias possidens; nam hoc quoque ipse [I. Cor. 4, 11.] testatur: Usque etc.*

⁷ Cap. 4. — 1: *Item, B. Benedictus perfectus fuit, et in II. Dialog. scribitur, quod quidam Romanus in spelunca quadam, ubi orabat, per triennium cum sustentati, ei necessaria ministrando. Sustentari ergo ab alio, exemplo praedicti Sancti, est perfectionis; sed qui petit elemosynas pro Christo et accipit ab alio sustentatur: ergo petere ab alio sive mendicare, quod idem est, erit perfectionis.*

⁸ Vide Breviar. Roman. die 17. Iulii. — 1: *Item, B. Alexius, contempto patrimonio, et patre et matre et muliere relictis, iuit per mundum mendicando et Sanctus fuit; sed si mendicare pro Christo esset peccatum, Sanctus non fecisset: ergo exemplo eius viri in statu perfectionis possunt mendicare.*

⁹ Cfr. lib. II. Annal. Ord. Praedic. n. 24. — 1: *Item, hoc videtur exemplo novorum Sanctorum, quod reputo manifestum testimonium, immo magnum quisquis unum representat. Primo exemplo B. Dominici, qui imprecatus est maledictionem in morte et qui divites in ordine suo poneret, immo fratres suos voluit per mundum universum mendicare.*

¹⁰ Cap. 6. — De praecedentibus cfr. Legenda S. Francisci scripta a S. Bonav. c. 9. — Superius post consuluit D addit et *mendicare docuit*. — 1: *Item, dicunt: Sanctus Franciscus istud miraculis confirmavit, quia, cum vellet transferri ultra mare, nautae, quia non habebant victum, ipsum recipere noluerunt; et petit elemosynas et habuit parum ad victum. Postea ingressus navem cum aliis, cum navigarent per mare,*

humilitate Domino famulantes, vadant pro eleemosyna confidenter » etc.

24. Item, Gregorius, in Moralibus, super illud lob¹: *Noctes laboriosas enumeravi mihi*: « Electi Conditori rerum serviunt et saepe rerum inopia coangustantur; per amorem Deo inhaerent, et tamen subsidiis praesentis vitae egent ». Egere igitur subsidiis praesentis vitae competit Sanctorum perfectioni.

25. Item, Hieronymus, in epistola quadragesima prima² ad quandam virum hospitalem: « Multus a te per insulas Dalmatiae Sanctorum numerus sustentatur; sed melius faceres, si et ipse sanctus inter Sanctos viveres ». Ergo inclinus est de eleemosynis vivere quam eleemosynas dare.

Rationes. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione*.

26. Qualis est habitus; talis est et actus³; sed omnino pauperis, secundum quod pauper, actus est egere et mendicare: ergo si esse pauperem bonum est, mendicare pro Christo laudabile est et perfectum.

27. Item, mendicare non prohibetur lege naturae nec lege Scripturae nec lege gratiae; sed quod non est prohibitum, per obedientiam impositum, efficitur laudabile et meritorium, maxime si sit difficile et onerosum⁴: ergo si aliqui ex professione habeant mendicare, cum hoc ex obedientia faciant, erit eis laudabile et perfectum.

28. Item, Ecclesia imponit in poenam satisfactionis mendicationem temporalem, vel etiam perpetuam; sed hoc non imponeret, nisi esset satisfactorium⁵; sed qui ad opus satisfactorium voluntarie se astringit perfecte agit: ergo qui pro Christo semper devotit mendicare in hoc agit perfecte et laudabiliter.

29. Item, contemptus sui est perfectionis, et maior contemptus maioris perfectionis; sed qui pro Christo mendicat maxime se ipsum contemnit et abiicit: ergo talis perfectissime agit.

30. Item, plus placet Deo paupertas voluntaria quam involuntaria: ergo et mendicatio ex illa paupertate procedens magis est Deo placita; sed prima potest esse laudabilis et meritoria: ergo multo magis secunda.

31. Item, qui servit alicui domino meretur sustentari ab illo; sed qui omnibus abrenuntiat et con-

silia implet maximo⁶ Domino servit: ergo talis maxime meretur a Domino sustentari, ergo et a servis Domini. Si ergo pauper voluntarius est, hoc ipso quod talis, si eleemosynam petit, iuste petit.

32. Item, qui dat maiora potest recipere minor; sed pauper orans impendit misericordiam spirituales: ergo multo fortius potest recipere eleemosynam corporalem.

33. Item, praedicans ex auctoritate potest recipere sumtus potestative: ergo praedicans ex sub-auctoritate et commissione seu demandatione petere potest supplicative.

34. Item, qui servit alteri⁷ iuste sustentatur ab illo; ergo qui universali Ecclesiae deservit iuste sustentatur ab universo mundo: ergo si qui sunt, qui verbo et exemplo per mundum discurrendo deservunt populo christiano, merito sustentationem petere possunt ab ipso.

35. Item, si licet recipere maius, multo fortius licet recipere minus; sed pauperibus religiosis, qui propriis renuntiaverunt, licet recipere amplissimas possessiones; ergo multo fortius licet recipere divinas sustentationes. Alioquin monstruosum videtur dicere, quod liceat recipere centum marcas auri, et non liceat recipere centum frusta panis. — *Si dicas*, quod licet *accipere*, sed non licet *petere*; hoc nihil prorsus est, quia *petere* ordinatur ad *accipere* et propter illud est; et sicut plus est *dare* quam *promittere*, sic plus est *recipere* quam *petere*. Sed constans est, quod quidquid licet dare licet promittere: ergo quidquid licet accipere licet petere⁸.

36. Item, si amicus petit ab amico suo donum, contra nullam legem agit, nec iste petendo, nec ille dando, nec iste rursus accipiendo; sed lex caritatis et amoris divini est magis communicativa quam lex socialis; ergo si quis petat sibi aliquid dari amore Dei, in nullo offendit nec in aliquo a perfectione recedit.

37. Item, indubitanter licet petere aliquid, in cuius donatione potior fit conditio dantis; sed qui dat aliquid pro Deo *generatur Domino*⁹ et temporale commutat pro aeterno et ad opus virtutis nobilissimae se exercet, scilicet pietatis. Ergo si haec omnia eveniunt ei qui donat ratione postulantis, pauper, qui eleemosynam petit, potissime facit secundum legem caritatis; ergo a perfectione in nullo recedit.

desecerunt victualia aliorum, victus autem praedicti Sancti supererat, unde alios sustentavit; et ita Dominus voluit et fecit, ut alii de mendicatione sustentarentur per miraculum, et mendicatio per miraculum fuit approbata.

¹ Cap. 7, 3. — Gregor., VIII. Moral. c. 8. n. 15. — In L. desideratur hoc arg.

² Quae nunc est 118. ad Iulian. (alias 34.), n. 3.

³ Vide tom. II. pag. 760, nota 6. et tom. III. pag. 388, nota 2. — Finem arg. exhibet D sic: *ergo si esse pauperem pro Christo bonum est, et mendicare*. L. omittit hoc arg.

⁴ Aristot., II. Ethic. c. 3: Circa id quod difficilius est semper ars et virtus versatur.

⁵ D meritorium et satisfactorium, et inferius vocibus se astringit interserit obligat et.

⁶ M maxime.

⁷ D E M alteri, sed contra contextum.

⁸ Dno seqq. arg. omittuntur a L., qui in hoc arg. addit: *t haec argumenta sufficiant ad istius partis ostensionem.*

⁹ Prov. 19, 17: *Feneratur Domino qui miseretur pauperis etc.*

CONCLUSIO.

Mendicatio, quae fit pro Christo imitando, vel pro Christo evangelizando, vel utroque modo, non est culpanda, immo est perfectionis evangelicae.

Triples mo-
dus men-
dicandi.
De 1. modo

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam notandum, quod tripliciter contingit mendicare. Et primus modus est ex *necessitate naturae*; et hic modus est, cum quis mendicat non solum, quia pauper, verum etiam quia habet *infirmiorem*, vel *debilitatem*, vel *utrumque*. Hic autem modus miserabilis est et tolerabilis, sed per patientiam bonam fit meritorius et laudabilis; sicut legitur Lucae decimo sexto¹ de Lazaro, quod *erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam divitis ulceribus plenus*; et post subditur, quod *mortuus est mendicus et portatus est ab Angelis in sinum Abrahae*. De divite autem dicitur, quod *sepultus est in inferno*. Ex quo colligitur, quod mendicitas, etiam ex necessitate veniens, occasio ductiva est in viam salutis aeternae; iuxta quod dicit Gregorius², quod mala, quae nos hic premunt, ad Deum ire compellunt.

De 2. modo
ex triplici
ratione.

Secundus modus mendicandi est ex *otiositate culpa*; et hic est, cum quis mendicat vel pro *otio fovendo*, vel pro *lucro cumulando*, vel *utroque modo*. Et hic, inquam, modus vituperabilis est in omnibus taliter mendicantibus. De quibus dicit Ambrosius in libro de Officiis³: «Petitionis causa veniunt validi, veniunt nullam causam nisi vagandi habentes, et volunt subsidia evacuare pauperum, extinguere sunt; nec exiguo contenti, maiora quaerunt, ambitu vestium captantes petitionis suffragium, et natalium simulatione licitantes incrementa quaestuum». Licet autem in omnibus merito debeat reprehendi, reprehendendus est tamen potissime in eis qui habent speciem sanctitatis. De quibus dicit Augustinus in libro de Opere monachorum⁴: «Nullo modo decet, ut in ea vita, ubi senatores sunt laboriosi, ibi fiant opifices otiosi; et quo veniunt, derelictis deliciis suis, qui fuerunt praediorum domini, ibi fiant rustici delicati». Et post ad reprehendendum eorum otium et quaestum subiungit⁵: «Cal-

Notandum.

lidissimus hostis tamen multos hypocritas sub habitu monachorum usquequaque dispersit, circumeuntes provincias, nusquam missos, nusquam fixos, nusquam stantes, nusquam sedentes; alii membra martyrum, si tamen martyrum, vendunt; alii *fimbrias* et *phylacteria sua magnificant*; alii parentes vel consanguineos suos in illa vel in illa regione se audisse vivere et ad eos peregere mentiuntur; et omnes petunt, omnes exigunt aut sumunt lucrosae egestatis, aut simulatae pretium sanctitatis». — Contra Confirmatur. tales multum invehit beatus Augustinus in libro de Opere monachorum, pro eo quod pigritiam non tantum in se ipsis mendicando fovebant, verum etiam praedicando aliis suadebant, male intelligentes Evangelium⁶, ubi videtur insinuare, quod non sit ab hominibus, sicut nec ab avibus, laborandum; et peius exponentes Apostolum, ubi persuadet fratribus operari, dicentes, esse intelligendum illud de labore spirituali, non corporali. Et quia in hoc se ipsos decipiant et alios, ideo reprehendit eos Augustinus et multipliciter ostendit contrarium per totum librum de Opere monachorum, qui totus est contra illos qui approbant hunc secundum mendicandi modum. Unde de talibus dicit⁷: «Qui tanquam conservatricem Evangelii praedicantes erant pigritiam, tanquam praevicatoricem accusantes misericordiam. Utinam isti, qui vacare volunt manibus, omnino vacarent et linguis! Neque enim tam multos ad imitationem invitarent, si eis etiam non tantum exempla pigra, verum etiam imita proponerent. Nunc autem contra Apostolum Christi recitant Evangelium Christi. Ita enim mirabilia sunt opera pigrorum, ut impedire velint Evangelio quod Apostolus ideo praecepit et fecit, ne impediretur Evangelium».

Tertius autem modus mendicandi est ex *supererogatione iustitiae*; et hic est, cum quis mendicat pro *Christo imitando*, vel pro *Christo evangelizando*, vel *utroque modo*. — Pro *Christo*, inquam, *imitando* quantum ad *contemptum sui*, *affectum proximi* et *cultum Dei*. Nam in his tribus potissime debemus Christum imitari. Quod quidem facit qui voluntarie mendicat pro nomine Christi, ut se ipsum vilificet et humiliet, ut proximum suum aedificet et provocet ad pietatem, et ut vacet Deo libera mente,

De 3. modo
ex triplici
ratione.

Limitatio Christi
aut quoad
tria.

¹ Vers. 20. et 22: Factum est autem, ut moreretur mendicus et portaretur ab Angelis etc.

² Vide II. Homil. in Evang. homil. 36, in qua explicat parabolam de coena magna, ad quam multi erant vocati, qui tamen «coeperunt omnes simul excusare... Et ait Dominus servo: Exi... et *compelle intrare*» [Luc. 14, 16 — 24]. Ultima haec verba loc. cit. n. 9. explicat de adversitatibus compellentibus ad Deum redire: «Qui ergo huius mundi adversitatis fracti, ad Dei anorem redeunt atque a praesentis vitae desiderijs corrugant, quid isti, fratres mei, nisi compelluntur, ut intrent?» — L, ad solutionem quaestionis triplici posita mendicantis distinctione, scilicet. «ex necessitate naturae, ex otiositate culpa, ex supererogatione iustitiae», de primo membro offert tantum exemplum Lazari, et etiam de modo secundo pauca refert.

³ Libr. II. c. 16. n. 76.

⁴ Cap. 25. n. 33. — Pro *deliciis* edd. cum aliquot codd. *delitiis*.

⁵ Cap. 28. n. 36. Respicitur Matth. 23, 5, ubi de Scribis et Phariseis dicitur: Dilatant enim phylacteria sua et magnificant fimbrias.

⁶ Matth. 6, 25, seqq.: Ideo dico vobis, ne solliciti sitis animae vestrae quid manducetis... Respicite volatilia caeli, quoniam non serunt etc. — Verbum Apostoli est II. Thess. 3, 10: Si quis non vult operari, nec manducet.

⁷ Cap. 22. seq. n. 26. seq. Post *miserordiam* textus originalis plura addit et circa finem pro *ut impedire velint Evangelio* subsituit *ut impediri velint Evangelio*. Correximus vitium codd. et edd., qui habent *impedire velint Evangelium*.

deposita omni saeculi sollicitudine. Et de talibus Augustinus, in quodam sermone quadragesimali¹: « In isto tempore, quantum commendat Deus opera misericordiae, ipsos Sanctos suos egere fecit, ut, cum fuerint facti amici Dei, de *mammona iniquitatis recipiant* et ipsi amicos suos in aeterna tabernacula, id est, ut, cum servi Dei pii, dum iugiter Deo vacant, aliquoties indigent, illi qui habent mundi divitias elemosynas largiantur; et quomodo illos participem faciunt in terrena substantia, sic cum illis partem habere merebuntur in vita aeterna ». — Ex quo apparet, quod talis mendicatio laudabilis est, quae fit pro *Christo imitando*².

Similiter et ea, quae fit pro *Christo evangelizando*, quia viam praebet Evangelio, ratione eius quod praedicatur, a quo praedicatur et cui praedicatur. — Ratione eius quod praedicatur, quia praedicamus mundi contemptum; quod efficacius suadetur verbo et exemplo quam solo verbo. — A pluribus etiam praedicatur, si praedicantes vivunt de Evangelio, quam si compellerent vivere de sumtu aut labore proprio. — A pluribus etiam efficacius suscipitur, dum suscipientes documenta largiuntur beneficia sustentantia. Hoc est quod dicit Ioannes Chrysostomus super Matthaeum homilia³ trigesima secunda: « Manifestum est, quoniam discipulos ab eis quibus praedicabant cibari oportebat, ut neque ipsi magna sapient adversus eos qui docebantur, ut omnia praebentes et nihil accipientes ab ipsis; nec illi rursus abscondantur despecti ab eis. Deinde, ut non dicantur mendicantes igitur iubes nos vivere, et verenduntur in hoc, monstrat hoc debetum existens, et operatores eos vocans, et quod datur mercedem nominans. Ne enim, quia in sermonibus est operatio, existimetis parvum beneficium, quod est a vobis. Etenim labores habet hic multos, et quicquid dederint qui docentur, non largientes praebent, sed retributionem reddentes ».

Quando igitur quis mendicat pro Christo imitando et evangelizando secundum formam praescriptam, non solum non peccat, verum etiam implet perfectam iustitiam: primum, quia multum debetur sustentatio pauperi iusto *Christum imitanti*; secundo, quia magis debetur tanquam pauperi evangelico, *Christum evangelizanti*; tertio, quia maxime

debetur pauperi grato, debitum pro gratia humiliter accipienti et humiliter supplicanti, quippe cum sit *liber ex omnibus, facit se omnium servum*. — Et hoc est quod dicit Augustinus super illud Psalmi⁴: *Producers foenum iumentis* etc.: « *Producers*, inquit, *foenum*, id est temporalia; *iumentis*, id est praedicatoribus, ut de *Evangelio vivant qui Evangelium annuntiant; et herbam*, id est temporalia; *servituti hominum*, id est praedicatoribus, servis hominum pro Christo. Unde Apostolus: *Cum essem liber ex omnibus, omnium me servum feci*. Quae servitus est ex caritate, quae facit humiles, qui pro Christo servi hominum fiunt, utilitati fratrum intendentes. Haec sunt iumenta, quibus debetur herba ut merces, quia serviunt. De quibus dicitur: *Non alligabis os bovi trituranti*; et: *Dignus est operarius mercede sua*. Debentur enim praedicatoribus temporalia, quia largiuntur spiritualia. Unde Apostolus: *Si seminavimus vobis spiritualia, non magnum est, si carnalia vestra metamus*; pro quibus dicitur: *Beatus*, qui praecipit vocem petitoris, id est, qui intelligit super egenum et pauperem. Non enim ita debes agere bovi trituranti, ut mendico transeunti. Illi enim, id est mendico, das, quia legitur: *Omni petenti da*; huic etiam non petenti dare debes. Vide ergo, ne, si sic indigeat miles Christi, ut petat, te iudicet, id est damnabilem ostendat. Sicut enim dicitur de illo qui te quaerit: *Da omni petenti*; sic de eo praedicatori, quem tu quaerere debes, dicitur: *Desudet elemosyna in manu tua, donec invenias iustum, cui des*. Omni petenti ergo, quicumque sil, da, agnoscens in eo cui des, sed multo magis da servo Dei, militi Christi, etiam non petenti ». — Ex his igitur manifeste apparet, quod in Christi praedicatori et evangelizatore mendicare non est vitii nec culpa, sed magis perfectionis evangelicae. Unde rationes et auctoritates et exempla concedenda sunt, quae ad hanc partem inducuntur⁵.

Nam si quis impugnare et improbare velit omnem mendicandi modum in servis Christi, impugnare videbitur non tantum ordinem pauperum, verum etiam ipsum *summum Pontificem*, qui approbavit hunc vivendi modum; nec etiam tantum ipsum, verum etiam hunc *magnum coetum Sanctorum*, qui mendicaverunt, videlicet Franciscum, Dominicum, Ale-

Pro evangelizando Christo propter eas laudes tripliciter, Primo.

Secundo.

Tertio.

Conclusio.

Epilogus et confirmatio multiplex.

Primo.

Secundo.

¹ Serm. 11. (alias 48. inter 50 homilias n. 1.). Respicitur Luc. 16, 9: Facite vobis amicos de mammona etc. Textus originalis: In isto autem tempore, ut noverimus, quantum... fecit, ut, cum fiunt hic amici de mammona etc. [subinde textus originalis aliter legit, in nota adiecta exhibetur tamen lectio nostra].

² L. etiam de tertio modo multa omittens et male contrahens agit. — Vocibus laudabilis est D praemittit meritoria et.

³ Alias 33. n. 4. seq. Pro qui docebantur (των μαθητασμενων) edd. qui doceant, et pro monstrat hoc debetum existens (δεικνυσαι το παρρημα οφειλην ον) eadem edd. monstrat hoc debetum existere, ac demum a vobis pro a vobis (παρ' υμων).

⁴ Psalm. 103, 14. Verba allegata habentur in Glossa ordinaria apud Strabum, Petr. Lombard. et Lyrannum (in hunc loc.)

et formata sunt ex iis quae August. (Enarrat. in Ps. 103. serm. 3. n. 9. seq.) docet. — Locis Scripturae sunt I. Cor. 9, 14: Ita et Dominus ordinavit iis qui Evangelium annuntiant de Evangelio vivere. Secundus ibid. v. 19; tertius ibid. v. 9, sumtus ex Deut. 25, 4; quartus Luc. 10, 7: Dignus est enim operarius etc. Quintus I. Cor. 9, 14: Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est, si nos carnalia vestra metamus? Sextus Ps. 40, 1; septimus Luc. 6, 30: Omni autem petenti te tribue. Pro octavo in ed. Lyrani allegatur Eccli. 29. — Textus originalis omissi ut de Evangelio vivant qui Evangelium annuntiant, et post humiles plura addit.

⁵ L. omissi quae sequuntur.

xium, Benedictum et ipsum cunctum Apostolorum et Prophetarum; nec non et ipsum *Domínium Iesum Christum*, quem Scriptura non veretur dicere *pauperem et mendicum*; cum maiora de ipso dicat et sentiat fides nostra, scilicet quod pro nobis non tantum *pauper et mendicus* fuit propter nostrum exemplum, sed etiam *nudatus et vilificatus* usque ad abiectionis genus extremum, ut exemplum daret perfecte contemnendi mundum. — Postremo, super

Quarto. haec omnia mala subverti videtur *universalis Ecclesiae status*. Si enim illicitum est per eleemosynarum acceptationem pauperibus Christi accipere vitae sustentamentum, multo fortius illicitum est accipere amplitudinem et multitudinem possessionum et magnorum reddituum. Quis enim ita absurdus est, qui dicat, licere alicui accipere talentum auri, et non frustum panis? Quodsi hoc verum est; cum univrsarum ecclesiarum possessiones, tam in religiosis proprietatem habentibus quam in clericis saecularibus, habeantur per acceptationem eleemosynarum voluntarie et gratis datarum: videbitur ex hoc subverti status univrsarum ecclesiarum, si eleemosynas accipere vel de eleemosynis vivere, se in parva quantitate seu in magna, illicitum iudicetur; nisi forte

Obiectio refellitur.

quis dicat, quod licitum est *accipere*, sed non est licitum *petere*. Sed hoc mirum videtur, quod aliquis possit in illud quod maius est, et non in illud quod minus est¹; et quod aliquod monasterium possit recipere centum millia marcarum in redditibus ab aliquo principe, et unus pauperculus non possit suae indigentiae relevationem suppliciter implorare; et quod aliquis possit ex angustia petere ab amico, et Christianus non possit ex caritate petere a Christiano; et quod aliquis possit petere aliqua expedita ad alicuius divitis monasterii securitatem et abundantiam, et pauper voluntarius non possit petere vitae sustentamentum; et quod aliquis scholaris possit licite mendicare pro amore proficiendi in cognitione scientiae, quae inflat, ut tandem perveniat ad temporales divitias; et pauper religiosus non possit petere pro amore proficiendi in caritate et humilitate, quae aedificat², ut tandem perveniat ad vitam aeternam, et cetera consimilia, quae valde videntur absurda. Si ergo haec omnia non parva, sed magna inconvenientia sunt; tenendum est, quod liceat pauperibus sustentari de eleemosynis aliorum, saltem secundum tertium mendicandi modum superius explicatum.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur in contrarium, quod *non est inopia timentibus Deum*; dicendum, quod duplex est inopia, scilicet *corporalis et spiritalis*; verbum autem illud intelligitur de inopia non quacumque, sed *spiritali*. — Et quod illud sit verum, apparet per illud quod immediate sequitur³: *Divites egerunt et esurierunt*; constat, quod illud non intelligitur de egestate divitiarum materialium; restat igitur, quod intelligatur de inopia spiritalium, quae licet sit in divitibus, non tamen est in timentibus Deum; quia *timor est initium sapientiae*, de qua dicitur Sapientiae septimo: *Venerunt mihi omnia bona pariter cum illa etc.*

2. Ad illud quod obiicitur de Psalmo: *Non vidi iustum derelictum etc.*; dicendum, quod duplex est panis, scilicet *corporalis et spiritalis*; verbum autem illud non intelligitur de pane *corporali*, sed de pane *spiritali*. Et quod illud sit verum, apparet per Glossam ibidem⁴: *Nec semen eius quaerens panem*, Glossa: «spiritualem, id est indigere pane verbi Dei, quia verbum Dei semper cum eo est». — Potest etiam littera sic construi, ut intelligatur: *Non vidi iustum derelictum, nec semen eius quaerens panem vili derelictum*; quia, secundum quod dicitur ad Hebraeos ultimo super illud: *Non te deseram neque derelinquam*; Glossa: «Derelinqueretur ille qui fame periret». Vult ergo dicere Propheta, quod nec iustum nec semen iusti vidit fame mortuum; et hoc a paupertate non revocat, sed potius invitat.

3. Ad illud quod obiicitur, quod mendicatio est malum, quod imprecatur Psalmista in spiritu Dei loquens; dicendum, quod est mendicatio *voluntaria* et mendicatio *coacta*, quae est cum murmure et impatentia. Prima est meritoria, secunda est demeritoria et afflictiva; et Psalmus intelligitur de secunda, non de prima. Et quod illud sit verum, apparet per textum, quia dicitur⁵: *Nuantes transferantur et eiciantur*; et haec omnia in coactionem et violentiam sonare videntur.

4. Ad illud quod obiicitur de Ecclesiastico: *Fili, in vita tua ne indigeas*; dicendum est, quod iuxta distinctionem praehabitam verbum illud intelligendum est de indigentia *spiritali* respectu gratiae, non de *corporali* respectu sustentationis naturae. Et quod illud sit verum, apparet per Glossam⁶: «*Ne indigeas*, inquit Glossa, virtutibus vel bonis moribus».

¹ Regul. iuris in VI. regula 53: Cui licet quod est plus, licet utique quod est minus.

² Epist. I. Cor. 8, 4: Scientia inflat, caritas vero aedificat. — Aliquanto superius pro *securitatem I saturitatem*, et *licite petere*, ut *proficiat pro licite mendicare pro amore proficiendi*.

³ Psalm. 33, 14. — Seq. locus est Ps. 110, 10: Initium sapientiae timor Domini (cf. Prov. 1, 7, et Eccli. 1, 16.); tertius Sap. 7, 11: Venerunt autem mihi etc. — Inferius pro *materialium M temporalium*. L eodem sensu, brevius tamen, solvit arg.

⁴ Psalm. 36, 25. — Glossam affert Petr. Lombard. (in hunc loc.); cf. de ipsa August., Enarrat. in Ps. 36, serm. 3. n. 5. — De Glossa super Hebr. 13, 5, vide supra a. 1. ad 5. — Finem solut. I sic habet: *sed magis ad eam invitat*. L alterum solutionis modum omittit.

⁵ Psalm. 108, 10: Nutantes transferantur filii eius et mendicent et eiciantur de habitacionibus suis.

⁶ Scilicet *intertinearem* apud Lyrarum in Eccli. 40, 29. Cf. Raban., in hunc loc.

5. Ad illud quod obiicitur, quod beatus est magis dare quam accipere; dicendum, quod illud est verum, quando acceptio eleemosynae venit ex *necessitate naturae*; non autem, quando venit ex *supererogatione iustitiae*, iuxta distinctionem factam in principali solutione. — Et quod illud sit verum, apparet per illud quod dicitur in libro de Ecclesiasticis Dogmatibus¹: « Bonum est facultates cum dispensatione pauperibus erogare, sed melius, pro intentione sequendi Dominum semel donare et absolutum a sollicitudine cum Christo egere ». Hoc ipsum dicit Augustinus in libro de Bono coniugali, sicut in praecedenti quaestione allegatum fuit.

Confirmator.

6. Ad illud quod obiicitur de Glossa, Lucae duodecimo², quod omnibus pro Deo spreto, debent labore manuum operari; dicendum, quod illud est consilium quantum ad *primum*, quod dicitur: *Vendite quae possidetis*; quantum ad *secundum* autem est solum de *bene esse* consilii, quod non astringit etiam viros perfectos, illos potissime, qui possunt circa

Distinctio.

Confirmator.

maiora bona occupari. — Et quod illud sit verum, apparet per eandem Glossam, cum subditur: « Unde vivatis, vel eleemosynas faciatis ». Certum est enim, quod illi, qui omnia semel pro Deo dederunt, ad posteriores eleemosynas faciendas minime astringantur;

Distinctio.

et ideo illa Glossa non exprimit quod est de *essentia* et substantia consilii, sed magis secundum *bene esse*, secundum statum et conditionem aliquarum personarum, quae magis sunt idoneae ad manualiter operandum quam ad aliquid magis arduum faciendum. Nam si aliter diceretur, quod illud esset de *essentia* perfectionis consilii; tunc nulli illud consilium implevissent, nisi qui operati fuerunt manualiter; ac per hoc Apostolos alios a Paulo et Barnaba³ et alios plurimos Sanctorum perfectissimorum, quos non legimus fuisse manualiter operatos, non iudicarem fuisse perfectos. Verum est utique, quod perfecti evangelicae consonat operatio manualis, si tamen non impediatur maiora bona. Unde Glossa super illud⁴: *Vado piscari*: « Sciendum est, non fuisse prohibitos arte sua licita victum quaerere, apostolatus integritate servata, cum unde viverent non haberent, et sic illis laborantibus adiicit Deus necessa-

ria, quae promisit ». — Sed quod hic labor competat non occupatis circa maiora, manifestum est, quia tunc Apostoli praedicationi minime vacabant. Unde Chrysostomus⁵: « Venit Simon piscari, quia neque Christus continue cum eis erat, neque Spiritus datus erat, neque quid eis commissum erat tunc, neque quid habentes agere, artem tractarunt ». Et ideo ex hoc non habetur, quod perfecti teneantur operari manualiter, nisi forte, cum non habent spirituales et meliorem exercitationem. — Praeterea esto, quod vir perfectus teneatur manibus suis operari, ex hoc tamen non potest inferri, quin pro sui humilatione et aliorum aedificatione possit eleemosynas humiliter petere pro loco et tempore.

Alia solutio.

7. Ad illud quod obiicitur de Glossa, primae ad Thessalonicenses quarto, quod nullus est aliquid desiderandum nec petendum; dicendum, quod dupliciter potest aliquid aliquid petere ab aliquo: vel propter desiderium *alienae rei*, vel propter desiderium *alienae salutis*. Primum prohibet Apostolus tanquam malum et in Lege prohibuit, qua dicitur⁶: *Non concupisces rem proximi tui*; secundum autem non prohibet, quia lex caritatis hoc concedit, quae mutuis habet beneficiis confoveri et onus alterius facit ab altero supportari. Quid enim tam absurdum est, quam ut credamus, Apostolum denegasse, quod nullus ab altero petat nec beneficium nec auxilium nec solatium misericordiae et pietatis fraternalis? — Et quod illud sit verum, apparet per illud quod dicit Apostolus ad Philippenses ultimo⁷ de se ipso, regratians eis de beneficio collato: *Non quaero datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra*. Secundum enim quod exponit Augustinus decimo tertio Confessionum, *datum* quaerit qui delectatur praecipue in re accepta; *fructum* requirit qui delectatur in salute aliena. Haec est verborum Augustini sententia, licet verba sint mutata.

Distinctio.

Notandum.

Confirmator.

8. Ad illud quod obiicitur de Glossa, primae ad Thessalonicenses quinto, quod *egestas facit a iustitia declinare*; dicendum, quod sicut divitiae non sunt in culpa, sed cupiditas divitiarum; sic egestas in culpa non est, sed impatientia egestatis; quam qui habet a iustitia declinat, dum fugiendo egestatem,

¹ Cap. 38. Vide supra pag. 127, nota 2. — Seq. locus habetur supra a. 1. fundam. 20.

² Vers. 13. — De verbis Glossae, quae inferius allegantur, cf. ipsam objectionem.

³ Cfr. 1. Cor. 9, 6. — Superius pro *secundum bene esse* K de *bene esse*.

⁴ Ioan. 21, 3. — Glossa, quam exhibet Strabus ut *ordinariam* super v. 1, sumta est ex Beda, in v. 1.

⁵ Homil. 87. (alias 86.) in Ioan. n. 2. Respicitur illud Ioan. 7, 39: Nondum enim erat Spiritus datus etc. In fine alia versio: Ad artem suam redierat.

⁶ Exod. 20, 17: Non concupisces domum proximi tui etc. — Subinde respicitur Gal. 6, 2: Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi. — Inferius pro *denegasse* I prohibuisse et pro *solatium misericordiae et pietatis fraternalis* edd. corrupte *solatium ex pietatis et caritatis fine*.

⁷ Vers. 17: Non quia quaero datum etc. — Verba August., XIII. Confess. c. 26. seq. n. 39. seqq., sunt: Pascuntur autem his esicis qui laetantur eis, nec illi laetantur eis, *quorum Deus venter est* [Phil. 3, 19.]. Neque enim et in illis, qui praebent ista, ea quae dant *fructus* est, sed quo animo dant... *Datum* est res ipsa, quam dat qui impertitur haec necessaria, veluti est nummus, cibus, potus, vestimentum, tectum, adiutorium. *Fructus* autem bona et recta voluntas datoris est (n. 41.)... Cum homines idiotae atque infideles... suscipiunt corporaliter beneficiis... cum id, quae faciendum sit et quo pertinet, ignorent, nec illi istos pascunt, nec isti ab illis pascuntur; quia nec illi haec sancta et recta voluntate operantur, nec isti eorum datus, ubi fructum nondum vident, laetantur; inde quippe animus pascitur, unde laetatur (c. 27. n. 42.). — Pro *regratians eis de beneficio* I ubi *regrotiatur eis de beneficio*.

vadit post pecuniam; quam qui sequitur de facili declinat a iustitia; qui enim volunt divites fieri incidunt in tentationes et in laqueum diaboli et desideria multa et nociva¹. Et sicut talis egestas est mala, sic et mendicatio ex tali egestate proveniens est culpanda. — Cum autem plus placet penuria quam abundantia, et homo propter amorem paupertatis contemnit abundantiam terrenorum; talis non habet occasionem declinandi pro tali egestate a iustitia; et talis est paupertas et mendicatio, quae spectat ad perfectionem evangelicam. — Et quod ista responsio sit recta, patet per ipsam Glossam, in qua dicitur, quod « egestas, dum saturari cupit, declinat a iustitia ». Egenus enim, qui cupit saturari, est² egenus, qui non amat paupertatem, sed saturitatem, non penuriam, sed abundantiam. Et talis non est pauper evangelicus et caelestis, qui mendicat ex supererogatione iustitiae; sed potius cupidus et terrestris, qui mendicat ex vitiositate culpae, secundum prius habitam responsionem.

9. Ad illud quod obicitur de Glossa, secundae ad Thessalonicenses tertio, quod vult Apostolus, servos Dei corporaliter operari etc.; dicendum, quod illud velle aut non est velle praecepti, sed admonitionis; aut si est velle praecepti, non se extendit ad omnes, sed ad eos qui volunt egere; aut si extenditur ad eos qui volunt pro Christo egere³, ad illos tantum se extendit, qui non possunt maiora agere. Et ex hoc non colligitur, quod pauperum vita sit mala, qui manducant et manibus suis non operantur, si melioribus et salubrioribus exercitiis occupantur. — Et quod illud sit verum, manifestum est. Nam si verbum illud: Qui non vult operari non manducet, simpliciter esset praeceptum; tunc omnes essent in malo statu, qui manibus propriis victum suum non quaerunt, cum possunt; et hoc esset damnare totum mundum. — Quod iterum non se extendat ad pauperes voluntarios et perfectos; hoc apparet ex ipsa Glossa, quae dicit, « ut non compellantur egestate necessaria petere ». Tales enim non mendicant sicut necessitate compulsi, sed sicut amore perfectionis inducti. — Postremo, quod non se extendat nisi ad eos qui non sunt circa maiora occupati, apparet ex ipso textu secundae ad Thessalonicenses tertio⁴: *Audivimus, quosdam inter vos ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes; his*

autem, qui eiusmodi sunt, denuntiamus, ut cum silentio operantes panem suum manducent.

Et quod istud sit verum, patet per Ambrosium, qui super illud Lucae nono⁵: *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos*, dicit sic: « Docet Dominus, minora bona pro utilitate maiorum esse praetermittenda. Maius est enim animas mortuorum praedicando suscitare quam corpus mortuum in terra abscondere ». Unde et Apostoli dicebant Actuum sexto: *Non est aequum, nos derelinquere verbum Dei et ministrare mensis.* — Apparet etiam per Hieronymum in prologo super Iob dicentem sic: « Si fiscellam iunco texerem, aut palmarum folia complicarem, ut in sudore vultus mei comederem panem meum et ventris opus sollicita mente pertractarem; nullus morderet, nullus reprehenderet. Nunc autem, quia iuxta sententiam Salvatoris volo operari cibum, qui non perit⁶, et antiquum divinorum voluminum viam sentibus virgultisque purgare; error mihi geminus infigitur: corrector scriptorum falsarius vocor et errores non auferre, sed serere ». — Hoc etiam apparet per beatum Augustinum in libro de Opere monachorum⁷, ubi dicit, quod illi qui « habebant in hoc saeculo aliquid, quo facile sine officio sustentarent vitam istam, quod conversi ad Dominum indigentibus disperiti sunt, quod tales ad opera manualia non tenentur vel coguntur, nec ad quaerendum victum proprium ». Et rationem postea reddit inferens, quia illi qui pauperes sustentaverunt de elemosynis pauperum sustentari debent et possunt. Ait enim sic⁸: « Omnium Christianorum una respublica est; et ideo quisquis Christianis ubilibet necessaria erogaverit, undecumque etiam ipse quod sibi necessarium est accipit, de Christi bonis accipit; quia et ubicumque ipse talibus dedit, quis nisi Christus accepit »? — Si ergo secundum Ambrosium maiora bona propter minora non sunt praetermittenda; et secundum Hieronymum maiora sunt bona praedicationis et instructionis quam manualis operationis; et secundum Augustinum ad huiusmodi opera non astringuntur qui fuerunt divites delicati, manifeste apparet, quod intenti praedicationi et operibus misericordiae spiritualis ad huiusmodi opera non sunt astrieti, sed debent et possunt de elemosynis sustentari. Et hoc est, quod Augustinus in eodem libro⁹ ante haec. verba prae-

¹ Epist. I. Tim. 6, 9: Nam qui volunt... in tentationem... multa inutilia et nociva.

² Edd. *Egenus est qui cupit saturari. Est.*

³ Edd. ultimum membrum omittunt.

⁴ Vers. 11. seq. Vulgata post *denuntiamus* addit et *obsecramus in Domino Iesu Christo.*

⁵ Vers. 60: Sine, ut mortui sepeliant mortuos suos. Cfr. tamen Math. 8, 22. — Verba, quae Ambrosio tribuntur (vide eius Expos. in Luc. lib. VII. n. 34, ubi eadem sententia tangitur), inveniuntur in Glossa *ordinaria* in hunc loc. apud Lyrannum; de qua Glossa cfr. Beda in hunc loc. — Seq. locus est Act. 6, 2.

⁶ Ioan. 6, 27: Operamini non cibum, qui perit. — Inferius pro *genius* Maurini recte *genitus* [dens], et pro *corrector* scriptorum textus originalis *corrector vitiorum*.

⁷ Cap. 21. n. 25: Si saltem habebant... disperiti sunt, et credenda est eorum infirmitas et ferenda.

⁸ Cap. 25. n. 33. Textus originalis *ubicumque etiam*, codd. et 1, 2, 3, 4 *ubique etiam pro vademcumque etiam.*

⁹ Cap. 21. n. 24: Isti autem fratres nostri temere sibi arrogat, quantum existimo, quod eiusmodi habeant potestatem. Si enim evangelistae [cfr. Eph. 4, 11] sunt, fateor, habent; si ministri altaris, dispensatores Sacramentorum [cfr. I. Cor. 4, 4], bene sibi istam non arrogat, sed plane vindicant potestatem.

Confirmatur.

De labore manuum. Distinctio.

mittit, quod huiusmodi potestatem habent, si *evangelistae sunt, si ministri altaris, si dispensatores Sacramentorum*. Si enim corporalia opera faciendo meretur quis suum sustentamentum, multo fortius spiritualia opera impendendo, quae corporalibus operibus merito praeferruntur.

Fateor igitur quod verum est, quod si quis adeo esset potens et spiritu¹, quod posset corporaliter operari, et nihilominus pro loco et tempore spiritualibus vacare exercitiis et ecclesiasticae utilitati, hoc agendo perfectius faceret. Sed quis ad hoc plene idoneus, cum multo labore sudandum sit, ut veritas cognoscatur, ut cognita diligatur, et cognita et dilecta aliis proponatur? Ad hoc enim necessaria est continuitas lectionis et orationis et meditationis; quibus qui vult sollicite intendere parum potest occupari circa corporalem laborem. Laudandus est igitur et suadendus labor corporalis, sic tamen, ut non impediatur fervor orationis nec fructus praedicationis nec observantia regularis.

10. Ad illud quod obiicitur de Glossa, quod ad alienam mensam accedens necesse habet adulari; dicendum, quod Glossa semetipsam exponit in hoc quod dicit: « otio deditus »; in quo insinuat, quod ille qui alienam mensam frequentat et mendicat pro otiositate fovenda, pronus est ad blandiendum et adulandum. Et quid mirum, si ille qui diligit otium et fovet ventrem suum, in verbum prorumpit adulatorium? Sed ex hoc non damnatur pauper evangelicus, qui ad alienam mensam convenit propter evangelizandum et imitandum Christum. Nam si tales, hoc ipso quod pauperes et alienam mensam accedentes, essent *adulatores*; tunc, cum Christus Apostolos miserit ad Evangelium praedicandum, et ad vivendum de sumptibus alienae mensae, potius fecisset tunc Apostolos suos *adulatores* quam veros *praedicatores*. Ipse etiam Christus fuisset adulator per maximum, qui frequenter invitabatur et conedebat in domibus Pharisaeorum². — Unde si recte intelligimus, adulationis vitium potius est annexum divitiis mundanis quam pauperibus evangelicis et voluntariis. Unde Chrysostomus in homilia nonagesima³ super Matthaeum, loquens de divitibus, dicit sic: « Adulari necesse est multos et principes et subiectos et multis indigere et turpiter servire et formidare et suspicari et timere eorum qui suspicantur oculos et timere calumniatorum ora et aliorum et avarorum concupiscentias. Sed non paupertas est aliquid tale, sed contrarium universum; regio est non furibus sub-

iecta, sed munita, portus tranquillus et palaestra et gymnasium philosophiae. Audite, quicumque horum pauperes estis, magis autem et quicumque ditari concupiscitis: non *pauperem esse* malum est, sed non *velle pauperem esse*; et neque malum existima esse paupertatem, et non erit tibi malum ». Et paulo post: « Non enim mihi eos qui accusant paupertatem in medium afferas, sed eos qui per eam filserunt. Cum hac Elias educatus raptus est beata illa rapina; cum hac Eliaens claruit, cum hac Ioannes, cum hac Apostoli omnes. Cum avaritia vero Achab, Iezabel, Giezi, Indas, Nero, Caiphas condemnati sunt ».

11. Ad illud quod obiicitur de decreto Urbani, dicendum, quod triplex est defectus in allegatione illius decreti. Primus, quia decretum illud est ad episcopos, qui debent pascere mendicantes, non ad illos qui egent. Unde sicut illa lex, Deuteronomii decimo quinto⁴: *Non erit omnino indigens et mendicus inter vos*, non est data contra mendicatem pauperum, sed contra tenacitatem divitum — quod patet per hoc quod in eodem capitulo subiungitur: *Non deerunt pauperes in terra habitacionis tuae; idcirco praecipio tibi, ut aperiās manum tuam fratri tuo egeno et pauperi* — sic et haec lex datur episcopis abundantibus ad sustentationem pauperum clericorum, eorum potissime, qui non egent voluntarie, sed compulsi, ne propter indigentiam efficiantur circa divinum obsequium indextovi. — Secundus defectus est, quod decretum illud inducit ad probandum, quod clerici non debent habere proprium, sicut apparet in fine capituli⁵, ubi dicitur: « His omnibus claret, quod clericis nullo modo licet proprium habere; quod si habuerint, non clerici erunt ». Unde per illud decretum non pracluditur via pauperibus, qui nihil volunt habere proprium, sed potius aperitur. — Tertius defectus est: quia, sicut habere proprietatem in communi comprobatum et approbatum est auctoritate summi Pontificis, scilicet Urbani, sicut apparet hic; sic modus vivendi in altissima paupertate auctoritate summi Pontificis approbatus est, sicut patet de Excessibus praelatorum: *Nimis prava*⁶ etc. Unde decretum Urbani Papae praedictae non potuit auctoritati Innocentii, Honorii et Gregorii, qui istum modum approbaverunt tam in iure communi quam in privatis privilegiis, quia « non habet imperium par in parem⁷ »; et constitutio prior non praedictat posteriori, nec ius commune privato, nec lex communis privilegio, sed po-

Determinatur magis.

Defectus 1.

Defectus 2.

Defectus 3.

Confirmatur.

¹ Ita DE, in aliis *carne*. Inferius pro *sudandum* edd. *sudatio*. — L tres rationes pro solutione tamen alio modo affert.

² Cfr. supra fundam. 13.

³ Alias 91. n. 3. Ante *avarorum* versio Graecae homiliae omittit *et*. — Seq. locus est ibid. n. 4.

⁴ Vers. 4. — Seq. locus est ibid. v. 11, ubi Vulgata verbo *praecipio* praemittit *ego* et omittit *tuam*. — Aliquanto inferius pro *obsequium* I officium, M officium vel obsequium.

⁵ Post can. *Habebat Dominus* (17.), C. 42. q. 1, Gratia-S. Bonav. — Tom. V.

nus haec addit: His omnibus auctoritatibus claret... licet habere quid proprium, quod si etc.

⁶ Cap. 17. X. libr. V. tit. 31.

⁷ Ut dicit Innocent. III. in C. *Innotuit nobis* (20.), X. de Electione et electi potest. (lib. I. tit. 6.), et occurrit in Glossa super legem *Ille* (13.), § *Tempestivum*, D. Ad senatus consultum Trebell. (lib. 36. tit. 1.). — De gradibus parentelae cfr. IV. Sent. d. 40. q. 3.

Observatio
notanda.

tins e converso. — Nec ex hoc potest argui instabilitas seu contradictio inter rectores Ecclesiae, quia statuta mutari possunt et debent pro loco et tempore; sicut patet in statuto de gradibus parentelae et aliis plurimis, quae iuste a principio statuta fuerunt, et nihilominus alia non minus iuste introducta¹ sunt.

Defectus tri-
plex.

12. Ad illud quod obiicitur de consecratione ecclesiae, dicendum, quod et in illius decreti allegatione triplex est defectus: primo, quia statutum illud de consecratione ecclesiae non dotatae factum est in alleviationem episcoporum; secundo, in dilatationem divini cultus; et tertio, in solatium clericorum ministrantium, qui nolunt se astringere voluntarie ad pauperatis votum. Horum autem contrarium in proposito invenitur. Nam minus gravantur et episcopi et Ecclesia de religiosis viventibus de elemosynis, quam si eis provideretur² in beneficiis et praebendis; secundo, quia cultus Dei non augmentaretur, sed potius diminueretur, si hic modus vivendi de medio tolleretur; tertio, quia tales pauperes voluntarii libentius Deo serviunt mendicando, quam etiam Deo servirent pro magno beneficio, et magis sunt contenti parvis elemosynis, quam essent magnis beneficiis et praebendis.

Defectus tri-
plex.

13. Ad illud quod obiicitur de lege de mendicantibus validis, dicendum, quod similiter triplex defectus est in illius legis allegatione: primus, quia lex illa introducta fuit contra quosdam, qui tempore famis pauperum elemosynas usurpabant, simulantes inertiam; secundus, quia illi tales otiosi erant et nullam utilitatem reipublicae afferabant; tertius, quia tales, qui laborare poterant et tunc circa nihil³ occupati erant et abundare volebant, prout erant ad maleficiam et rapinas. Et ideo iusto iudicio rector reipublicae tales a mendicatione arcebat et poena gravissima puniebat. Secus autem est omnino in pauperulis religiosis, in quibus nec simulatio inertiae nec amor otii nec periculum rapinae, ac per hoc nec damnum Ecclesiae, sed potius amor virtutis perfectae reperitur; ideo non arcantur lege humana, sed potius praedicantur et commendantur lege divina.

14. Ad illud quod obiicitur, quod mendicare est indifferens; dicendum, quod mendicare, quantum est de se, non est perfectio, nisi praesupposita universali abrenuntiatione omnium; quae quidem est secundum divinum consilium, in quo Dominus expressit adolescenti, quod si illud consilium impletet, hoc ipso ad perfectionis culmen perveniret. Aut enim⁴:

Si vis perfectus esse, vade et vende omnia; nec addidit: tradas mihi, ut in loculos meos ponam, et sint omnia communia; sed potius: da pauperibus; nec subiunxit: vade ad lucrandum victum tuum per laborem manuum; sed potius: veni sequere me. In quo, secundum quod Glossa exponit, intelligitur vocatio ad contemplandum seu ad Christum imitandum et evangelizandum.

15. Ad illud quod obiicitur, quod perfectionis est liberaliter servire et obligationes refugere; dicendum, quod est obligatio veniens ex *reatu culpae* et ex *affectu caritatis perfectae*. Prima obligatio est vitanda, sed secunda est acceptanda, iuxta quod dicitur ad Romanos decimo tertio⁵: *Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis*. Laudat enim Dominus amicitiam spiritualium virorum, quae fit de *manumna iniquitatis*; et ad corporis Christi mystici perfectionem spectat, quod membra sibi invicem communicent *secundum rationem dati et accepti*, ut mutua indigentia vicissim possit suppleri.

16. Ad illud quod obiicitur, quod qui mendicant ex professione aut hoc faciunt, quia pauperes, aut quia praedicantes; dicendum, quod hoc faciunt, quia pauperes Christi *imitatores* et *evangelizatores*. Quia enim Christum *imitantur* per observantiam disciplinae regularis, in qua vacant divinis laudibus, orationibus, vigiliis et aliis regularibus disciplinis; et Deum colunt et hostem impugnant et ea quae sunt infirma et immunita in castris Ecclesiae protegent et defensat. — Rursus, quia *verbum veritatis annuntiant*; similiter Deum laudant et hostem impugnant et audientes aedificant et informant. Et ideo, cum haec opera eorum sint Ecclesiae valde utilia et per-necessaria, nulli dubium est, quin mereantur sustentationem suam; et ideo non illicite faciunt, si haec humiliter et suppliciter petunt. Sicut enim oculus videndo operationem facit manus pernecessariam, ita quod manus oculo non potest impropere nec dicere: *opera tua non indigeo*⁶; quin immo utilis est toti corpori eius operatio, et sic meretur sustentari, sicut manus et pes et membra alia, quae sunt exposita labori: sic et de istis membris Ecclesiae non absurde debet et potest intelligi, si quis pio oculo velit istorum oculorum operam et vigilantiam intueri.

17. Ad illud quod obiicitur, quod tales sunt gizei imitatores, qui spiritualia pro temporalibus ministrant; ad hoc satis sufficienter respondet Glossa

¹ I *approbata*.

² K M *providerent*.

³ Pro *circa nihil*, quod praebet K, alii codd. vel cum V, 2, 3, 4 *nihil*, vel cum Vat. in *nihil*. Superius pro *simulantes* K *simulando*, et pro *onerosi* ex DE substituitur *otiosi*.

⁴ Matth. 19, 21; cfr. supra pag. 123, nota 1, in qua etiam de Glossa, quae inferius allegatur. Hieron. in hunc locum ait: Et hoc ad perfectionem non sufficit, nisi post contemptas divitias Salvatorem sequatur [Glossa *interlinearis* addit *id est imi-*

tetur], id est, relictis malis faciat bona... Sequitur autem Dominum qui imitator eius est et per vestigia illius graditur. — Pro *culmen* add. *cumtubum*.

⁵ Vers. 8. — Inferius respicitur Luc. 16, 9, et Phil. 4, 15: In ratione dati et accepti. — Superius pro *veniens* M *proveniens*. Finem solut. exhibent edd. sic: *ut mutua diligentia vicissim possit impleri*.

⁶ Epist. 1. Cor. 12, 21: Non potest autem oculus dicere manus: opera tua non indigeo.

Doplex obli-
gatio.

Nota dum.

Duplex ra-
tio. Prima.

Secunda.

Simile.

super illud primæ ad Corinthios nono¹: *Dispensatio mihi credita est: «Non debemus ideo evangelizare, ut manducemus, sed ideo manducare, ut evangelizemus, ut cibus non sit bonum, quod appetitur, sed necessarium, quod adicitur; ut illud impleatur: Primum quaerite regnum Dei et iustitiam eius, et hæc omnia adlicientur vobis»*. Unde si finem constanteret quis in re temporalis prædicando verbum Dei, absque dubio hic perversus esset, quia de via faceret finem, et esset similis Giezi et Balaam, qui mercedem iniquitatis amavit, et aliis pseudopropheticis, qui in *mercede docebant et in muneribus divinabant*². Si autem sustentationem quaerunt sicut viam ordinatam ad Evangelium prædicandum; tunc recte incedunt ad Apostolos imitantur nec a veritatibus tramite in quoquam recedunt. Unde super illud Lucae decimo³: *Edentes et bibentes quæ apud illos sunt; dignus est enim operarius mercede sua*; Glossa: «Nota, quod uni operi prædicatorum duæ mercedes debentur: una in via, quæ nos in labore sustentat, alia in patria, quæ nos in resurrectione remunerat».

18. Ad illud quod obiicitur, quod perfectorum est abstinere a specie mala; dicendum, quod illa species est mala, dum⁴ homo rationaliter potest suspicari malum, circumstantiis omnibus pensatis, quæ occurrunt; sed si quis recte attendat huiusmodi, sic prædicantes non habent speciem pseudopædicatorum. Nam *pseudopædicatores* dicuntur per oppositum ad *veros prædicatores*. *Veri* autem *prædicatores* dicuntur quorum prædicatio habet *autoritatem, veritatem et utilitatem*; *falsi* ergo *prædicatores* sunt qui habent horum contraria, vel simpliciter, vel in parte. — Sed si recte velimus attendere modernorum ordinum⁵ prædicatores, hæc tria habent in se: *autoritatem* quidem, quia niisi sunt a summo Pontifice et aliis prælatis, qui sunt domini messis; *veritatem*, sicut patet, quia fidem et mores prædicaverunt secundum legem Evangelii; *utilitatem*, quia multos de statu culpæ vocaverunt ad statum gratiæ vel poenitentiae; et ideo speciem habent et similitudinem maiorem incomparabiliter, si quis pio attendat oculo, ad prædicatores veros quam ad pseudo; licet in tanto numero vix possit esse, quin aliqui

cum Iuda diligant loculos⁶ et exorbitent ab itinere recto. Si enim Dominus hoc non concessit duodecim Apostolis, quos personaliter elegit, quod universaliter essent boni; quid mirum, si hoc non concedit congregationibus aliis? Nec tamen propter hoc sunt boni damnandi cum malis, sicut nec mali iusti sunt, licet sint permixti cum bonis.

19. Ad illud quod obiicitur, quod aut habent auctoritatem, aut non habent; dicendum, quod habere auctoritatem, hoc est dupliciter: aut ex *prima institutione*, aut ex *commissione* seu demandatione; vel per alia verba: aut ex *inuncto officio*, aut ex *concesso privilegio*. Prima est auctoritas *principalis* et potestativa et spectat ad Apostolos et ad septuaginta et eorum successores, qui sunt episcopi et alii curati, sicut Glossa dicit Lucae decimo⁷. Secunda est auctoritas *minus principalis* et potest *subauctoritas* non absurde dici et competi his qui ab Apostolis mittuntur tanquam discipuli, sicut Paulus suos discipulos mittebat ad loca diversa; et potissime ei competit, qui est loco Petri, principis Apostolorum, immo loco Christi, qui est Dominus universalis messis, propter quod et habere dicitur plenitudinem potestatis⁸. Sicut ergo primis habentibus auctoritatem *principalem* competit sumtus accipere *potestative*, sicut dicit Glossa secundæ ad Timotheum secundo⁹: *Laborantem agricolam oportet primitiam de fructibus percipere*; ibi Glossa: «Necessaria sibi sumere ab his, in quibus Deo militat et quos tanquam cultor vineæ exercet, vel tanquam gregem pascit, non est mendicitas, sed potestas»: sic illis quibus competit auctoritas *subprincipalis*, competit accipere *supplicative*. Quod disposuit Spiritus sanctus ad Ecclesiae utilitatem, ut non tantum aedificent verbo prædicationis, verum etiam verbo pariter et humilitatis exemplo. Qui ergo didicit a Christo *mitis esse et humilis corde*, miror, si hanc humilitatem et humiliationem audeat tanquam reprobam condemnare.

20. Ad illud quod obiicitur, quod tutius et perfectius est sequi viros probatores et sapientiores; dicendum, quod secundum dispositionem divinæ sapientiæ Deus universa disponit et ordinat temporibus suis. Unde sicut in primo tempore Ecclesiae introduxit viros potentes et miraculis et signis, sicut fue-

Intentio præva.

Duplex auctoritas.

De prima.

De secundæ.

De summo Pontifici.

Quid species mala.

Tria requisita in prædicatoribus.

Applicatur ad 2 ordines.

Triplex De dispositio.

¹ Vers. 17. — Glossa, quæ est *ordinaria* apud Strabum et Lyrannum, est secundum August., II. de Sermone Domini in monte, c. 16. n. 54. seq. Allegatur in ipsa Matth. 6, 33: *Quærite ergo primum regnum Dei etc.*

² Mich. 3, 11: *Sacerdotes eius in mercede docebant, et prophetæ eius in pecunia divinabant.* — De Giezi et Balaam cfr. IV. Reg. 5, 20. seqq. et Num. 22, 7. seqq. — *Pro amavit M amaverunt.*

³ Vers. 7. — Glossa, quæ est ex Beda (in hunc loc.), exhibetur a Strabo et Lyrano ut *ordinaria*.

⁴ *K de qua.* Mox *per occurrunt* 1 *occurrerunt.*

⁵ *Scilicet ordinis Prædicatorum et Minorum.* — Inferius respicitur Luc. 10, 2: *Rogate ergo dominum messis etc.* — *Vat. modernum ordinem.* 1 legit *moderni prædicatores.* Paulo

ante *pro vel simpliciter* 1 *vel in toto.* Inferius *pro prædicaverunt* 1 *M prædicant.*

⁶ Cfr. Ioan. 42, 6. et 43, 29.

⁷ Vers. 4. — Glossa (ex Beda in hunc loc.) *ordinaria* apud Strabum et Lyrannum: Sicut in Apostolis est forma episcoporum, sic in septuaginta duobus forma est presbyterorum.

⁸ Vide tom. IV. pag. 535, nota 2. verba Bernardi, et infra q. 4. n. 3.

⁹ Vers. 6. — Glossam, quæ est secundum August., de Opere monachorum, c. 15. n. 16, exhibet Petr. Lombard. in hunc loc. — Inferius respicitur Matth. 11, 29: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde.* — *Circa finem solut., posito efficeretur pro aedificant.,* ead. post *verum etiam verbo* prosequuntur: *humilitatis. Quomodo ergo etc.*

runt Apostoli et eorum discipuli; et medio tempore viros intelligentes in Scripturis et rationibus vivis¹: sic ultimo tempore introduxit viros voluntarie mendicantes et pauperes rebus mundanis. Et hoc quidem recte congruebat, ut per primos destrueretur idololatria et idolorum portenta, per secundos haeresis, per tertios avaritia, quae in fine saeculi maxime regnat. — Nihilominus tamen, quia paupertas fundamentum est evangelicae perfectionis, et ipsa est quasi complementum eiusdem; ideo viguit in Ecclesiae primordio, et congruum est, ut vigeat circa Ecclesiae statum finalem. Unde, sicut Hieronymus dissolvit quaestionem illam de esu carni, distinctione trigesima quinta, *Ab exordio*², dicens, quod in primo tempore ante diluvium non erat in consuetudine esus carni, et postea post diluvium communiter fuit omnibus concessus, et post in adventu Christi laudabilis fuit abstinencia ab esu carni — unde dicit ibidem, quod « omega revolvit ad alpha », id est, finalis status concordavit cum primo — sic satis convenienter intelligi potest et in proposito. Sicut tamen Hieronymus non intelligit de abstinencia ab esu carni quantum ad omnes, sed quantum ad monachos solum; sic nec de paupertate intelligendum puto nisi quantum ad pauperes *voluntarios*, qui voluntarie renuntiaverunt mundo. — Nolo tamen, quod aliquis ex hoc arguat, quasi ego dicam, quod iam *inset dies Domini*³, nec quod proprias *finibris magnificet et dilatet*, volens coram hominibus iustificari; nec quod praefeream modernos Sanctis antiquis, quia in magno et alto statu inveniri possunt multi infirmi et imperfecti; nec iste spiritus paupertatis deficit temporibus retroactis. Iuxta quod dicit Gregorius tertio Dialogorum⁴ de quodam sanctissimo viro, Isaac nomine, qui fuit amator praecipuus paupertatis. Unde et de eo dicit: « Cum ei crebro discipuli innuerent, ut pro usu monasterii possessiones, quae offerebantur, acciperet; ille sollicitus suae paupertatis custos fortem sententiam tenebat dicens: monachus, qui in terra possessionem quaerit, monachus non est. Sic quippe metuebat paupertatis suae securitatem perdere, sicut avari solent perituras divitias custodire. Ibi itaque prophetae spiritu et magnis miraculis cunctis longe lateque habi-

tantibus vita eius claruit ». Ex quo apparet, quod doctrina ipsius contemnenda non fuit.

Hoc etiam supra ostensum fuit multiplicitibus exemplis et adhuc multo pluribus posset ostendi. Et si nulla exempla essent, satis per se ipsum laudabilis est status excellentissimae paupertatis, non solum secundum Scripturam sacram, verum etiam secundum documenta Sanctorum, quae paupertatis statum voluntarium commendant tanquam praecipuum et perfectum. Sicut ergo absurdum est valde reprobare statum coningatorum divitum, absurdius, statum clericorum et religiosorum possessiones habentium; sic et absurdissimum videtur, si quis inveniat, qui reprobare velit statum pauperum in paupertate altissima et mendicatione humillima Christo Domino famulantium iuxta consilium per os lesu Christi propositum et irreprehensibiliter promulgatum. Horum causam defendit Hieronymus in epistola, quam scripsit adversus Vigilantium⁵: « Ad me relatum est, inquit, quod contra auctoritatem Apostoli Pauli, immo Petri, Ioannis et Iacobi, qui *dexteris dederunt Paulo et Barnabae communicationis*, et praeceperant eis, ut pauperum memores essent, tu prohibeas, Ierosolymam in usus Sanctorum aliqua suntum solatia dirigi. Videlicet, si ad haec respondero, statim Iatrabis, meam me causam agere, qui tanta cunctos largitate donasti, ut, nisi venisses Ierosolymam et tuas vel patronorum tuorum pecunias expendissem vel effudisses, omnes periclitaremur fame. Ego hoc loquor, quod beatus Paulus pene in cunctis epistolis suis loquitur et praecipit, in ecclesiis gentium *per unam sabbati*, hoc est die dominico, omnes conferre debere quae Ierosolymam in Sanctorum solatia dirigantur. Nunquid in alia parte terrarum et in his ecclesiis, quae nascentes fide sua erudiebat, quae ab aliis acceperat dividere non poterat? Sed sanctis pauperibus dare cupiebat, qui suas pro Christo facultatas relinquentes, ad Domini servitutem tota mente conversi sunt. Longum est enim nunc, si de ceteris epistolis eius omnia testimonia revolvere voluero, in quibus hoc agit et tota mente festinat, ut Ierosolymam et ad sancta loca credentibus pecunia dirigantur, non in avaritiam, sed in refrigerium, non

Epilogus et confirmatio.

Determinatur.

De esu carni.

Notandum.

Cantio auctoris.

Exemplum.

¹ I *miris*, ed. Alex. Hal. *nimis abundantes*. Nulla lectio placet.

² Can. 2, sumtus ex Hieron., l. adversus Iovinian. n. 18. — Inferius ead. cum M omittunt *ab esu*.

³ Epist. II. Thess. 2, 2. — Immediate post respicitur Math. 23, 5, de quo vide supra pag. 440, nota 5; subinde Luc. 16, 15: Vos estis, qui iustificatis vos coram hominibus.

⁴ Cap. 14. In fine *pro claruit* textus originalis *inclaruit*.

⁵ Libr. contra Vigilant. n. 13. Allegatur Gal. 2, 9. seq. et I. Cor. 16, 2. In fine respicitur Ps. 1, 2: In lege eius meditabitur die ac nocte (cf. Iosue 1, 8); Num. 18, 20: Dixitque Dominus ad Aaron: In terra eorum nihil possidebitis nec habebitis partem inter eos, ego pars et hereditas tua etc. (cf. Deut. 18, 1. seq.); II. Cor. 8, 13. seq.: Non equum, ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio, sed ex aequalitate. In praesenti tempore

vestra abundantia illorum inopiae supplet etc. — Textus originalis ante *ecclesiis gentium* omittit *in*, et post *solatia dirigitur* plura addit. — D paulo superius post *mendicatione*, omisiss subnexis, solutionem objectionis concludit. — L in fine suae solut. haec bene observanda addit: Hanc quaestionem determinavit ita magister Bonaventurae de Ordine Fratrum Minorum, secundum quod a quodam clerico potuit reportari. Deo gratias et Amen. — Porro in eodem codice L ad litus *fundamentorum, responsionis et solutionis* obiectorum scriptae sunt animadversiones contra doctrinam S. Bonaventurae satis acriter exhibitae, et *praecise eadem*, quas S. Doctor in sequenti *replikatione* recenset et magna vi rationum et eloquentiae refellit. Animadversiones istae certo sunt vel Gulielmi a Sancto Amore, vel sectatorum eiusdem. De ipsi diffuse agitur in nostris Prolegomenis ad hanc quaestionem.

ad divitias congregandas, sed ad imbecillitatem corporeculi sustentandam et frigus atque inediae declinandam; haec in Iudaea usque hodie perseverante consuetudine, non solum apud nos, sed etiam apud Hebraeos, ut illi, qui in *lege Domini meditantur die ac nocte* et partem non habent in terra nisi solum Deum, synagogarum et totius orbis foveantur ministeriis, ex aequalitate dumtaxat, *non ut aliis sit refrigerium et aliis tribulatio*, sed ut aliorum *abundantia aliorum sustentet inopiam*. His visis, satis plana est responsio ad praedicta.

REPLICATIO ADVERSUS OBJECTIONES POSTEA FACTAS.

His autem¹, quae praedicta sunt, conatus est adversarii aliquis multipliciter adversari, quaedam ex eis refellere volens tanquam *impertinentia*, quaedam ut *falsa*, quaedam ut *inconsequentia*, quaedam ut *dubia*, plurima autem ex eis tanquam *doctrinae apostolicae inimica*. Hoc autem facit respondendo eidam quaestioni minus sufficienter post collectae in scholis, salva gratia colligentis, sicut melius potest apparere in praenominata quaestione.

I. Primum igitur *impertinentia* reputat quaecumque inducimus de discipulis Christi ad praedicandum missis, quia illis data erat *autoritas* necessaria accipiendi non ex *mendacitate*, sed ex *potestate*. Qui autem praedicant absque auctoritate pseudoprophetae sunt, et ideo neutro modo, nec ex *autoritate* nec ex *mendacitate*, petere debent. — Et si dicatur, quod tales a Papa et ab episcopis missi sunt; dicit, quod ab episcopis sunt pascendi, secundum quod dicitur Extra de Officio iudicis ordinarii, *Inter cetera*². Fuit igitur data forma praedicantibus ex officio et auctoritate, sed *ad tempus*, ut impedimenta amoverentur. Et ideo auctoritates tam textus quam Glossarum in hoc casu impertinentes videntur ad propositum, secundum eum qui quaestioni praedictae videtur adversari.

Huius autem obliivionis apparentiam sophisticam facile est detegere, si quis intelligat radicem potestatis, quae est in Apostolis et praelatis et nuntiis destinatis ab Apostolis. Certum est enim, quod haec radicaliter fuit in Christo, secundum quod dicit Apostolus ad Galatas primo³, quod erat *Apostolus per Iesum Christum*; et Ioannis vigesimo: *Sicut inquit me Pater etc.* Dedit autem Christus Apostolis eos mittendo duplicem potestatem, scilicet *praedicandi*

et *exigendi sustentationem* suam. Et has potestates constat esse distinctas; quia, cum episcopus possit *semel* in anno pronuntiationes suas in uno loco exigere, potest tamen, eum voluerit, praedicare: igitur summus Pontifex, qui Christi locum tenet in terris, potest utramque simul dare, potest et unam ab alia separare. Quoniam ergo summus Pontifex et praelati non possunt omnia, quae ad eos spectant, exercere personaliter per se ipsos propter diffusos populos sibi subiectos; ordinavit Spiritus sanctus in regimine Ecclesiae, ut ipse mitteret aliquando legatos, qui utramque haberent potestatem. Et *rursus*, ne particulae Ecclesiae gravarentur, ordinavit, ut episcopi mitterent personas idoneas ad praedicandum et confessiones audiendum, quibus etiam ipsi providerent, Extra de Officio iudicis ordinarii, *Inter cetera*⁴. Ordinavit etiam, ut ipse cum praelatis mitteret pauperes voluntarios et peritos, quibus nec episcopi essent astricti ad exhibendum, ne gravarentur multitudinem summum, nec potestatem haberent ad exactationem procuratorum, propter tollendum gravamen subditorum; et ita qui humiliter incederent tanquam pauperes et contenti modicis et sola necessaria suscipientes et necessitatem suam, cum opus esset, humiliter insinantes his qui voluntarie et sine gravamine et cum hilaritate supportare et relevare et possent et vellent. Unde sicut decretalis de Officio iudicis ordinarii a Sede apostolica emanavit, sic et confirmatio ordinis et regulae huiusmodi pauperum praedictantium veritatem, Extra de Excessibus praelatorum, *Nimis prava*, ut habitum est supra⁵. — Nec hoc factum est in praedictum, sed potius in adiutorium parochialium sacerdotum; nec ex hoc Ecclesia constituitur, si curatis Deus providet adiutorium, ut animas sibi commissas, quarum habent curam, ab omni corruptione peccati perfectius custodiant incorruptas, administrantibus sibi viris spiritualibus, non ut dominis, vel curam habentibus, sed potius velut servis per caritatem Christi.

Tales igitur, quia missi praedicant in humilitate et paupertate, similes sunt viris apostolicis, non pseudoprophetae. Quia vero non habent illam plenitudinem auctoritatis, quam habent praelati, et habuerunt Apostoli; ideo inter *opitulationes* numerandi sunt, primae ad Corinthios duodecimo⁶: *Posuit Deus in Ecclesia primum Apostolos, secundo prophetas tertio doctores, deinde virtutes, exinde opitulationes* etc.; Glossa: *«Opitulationes, id est, eos qui ma-*

¹ Quae sequuntur exhibent solum DIM et edd., EK ipsa omittunt. Vide dicta in fine notae praecedentis. — Aliquantum inferius vocibus *post collectae* M interserit me.

² Cap. 15. X. lib. I. tit. 31: Quibus [praedicatoribus, visitatoribus, confessoribus ab episcopis constitutis] ipsi, cum indigerint, congrue necessaria subministrant, ne pro necessarium defectu compellantur desistere ab incepto. — Superius ex M substituitur *pseudoprophetae pro pseudo*.

³ Vers. 1: Paulus Apostolus non ab hominibus neque per

hominem, sed per Iesum Christum etc. — Seq. locus est Ioa. 20, 21. — Superius pro *apparentiam sophisticam* I *falsitatem*.

⁴ Vide notam penultimam.

⁵ In solut. ad 41. — Inferius, post *Christi* M addito *electis*, prosequitur *Et quia missi* etc.

⁶ Vers. 28: Et quosdam quidem posuit... deinde virtutes, exinde gratias curatorum, opitulationes etc. — Glossam exhibet Petr. Lombard. (in Iunc loc.), quae est apud Lyrannum *interlinearis*.

Notandum.

Triplex modo missio.

Notandum.

De ordinibus Praedict. et Mra.

Notandum.

Adversarii aliquis quingessorae.

Notandum.

Censura prima.

Aasserit, formam apostolicam fuisse ad tempus.

Responsio.

Radix potestatis ecclesiae.

Duplex potestas.

ioribus ferunt opes, ut Titus Apostolo, et archidiaconi episcopis». Inter eos etiam numerari possunt quos Pastor Ecclesiae Dei statuit opem aliis ferre. Et ideo ego dixi iuxta morem sermonis theologi — qui dicit, *subauctoritatem* esse in eo qui mittitur — quod subauctoritatem habent, non ad *excusandas excusationes in peccatis*¹, ut mihi imponitur, sed potius ad intelligentiam veritatis. Forma igitur praescripta Apostolis debet et potest competere istis.

Quod enim dicitur, quod fuit *temporalis*; cum ex Scripturis auctoritatem non habeat, eadem facilitate contemnitur, qua probatur. — *Rursus*, si conveniens fuit forma in Ecclesia primitiva, quare non similiter in finali, potissime quantum ad eos qui Apostolos in hac forma imitari volunt? Non enim dico, quod universalis Ecclesia in omnibus ad paupertatem reducenda sit — sicut ab eis mihi imponitur — sicut ex verbis meis superius² apparet; sed qui volunt possunt Apostolorum imitari perfectionem et paupertatis altitudinem. — Unde exemplo Apostolorum ex verbis Evangelii in Ecclesia recitatis incitatus fuit beatus Franciscus ad aggrediendum huiusmodi modum vivendi, sicut ex legenda sua³ clarius elucescit. — Quia igitur super illa verba ordo huiusmodi fundatus est, non sunt illa *impertinentia*, sed per omnem modum pertinentia tanquam huiusmodi vivendi stabilissima fundamenta. Sunt igitur tales suscipiendi, quia proficiscuntur ut pauperes pro nomine Christi, sicut in Canonica Ioannis⁴ dicitur, quod qui tales recipiunt sunt *cooperatores veritatis*. Igitur qui talibus adversantur et eos non recipiunt, vel non suscipiendos dicunt, similes sunt Diotrefhi, de quo dicit Glossa, quod haeresiarcha etiam fuit illius temporis; cuius doctrina et secta procul sit ab omnibus Christianis.

II. Refellere conatur aliqua sicut *falsa*. — Nam falsum esse asserit, quod Christus aliquid petierit ut mendicis. Nam etsi *mendicis* dicatur in Psalmis, hoc dicitur, in quantum petit a Patre, vel in quantum assumpsit nostras infirmitates. — Si dicatur a Samaritana petiisse aquam et a Zachaeo hospitium⁵, hoc non fuit ex *mendicitate*, sed ex *auctoritate*, vel *urbanitate*. — Et *rursus*, si etiam medicasset, ad

consequentiam trahendum non esset. — Falsum esse nihilominus dicit, quod aliqua mendicatio sit *voluntaria*, immo omnis debet esse invita et coacta.

Hanc autem obviationem, quae falsitatem veritatis impingit, facile est de falsitate convincere, si quis veritatem pie velit audire. — Nam quod Christus fuerit *mendicis*, et textus propheticus et Glossae testantur; et quod *petierit ut mendicis*, sicut allegatum fuit in opponendo⁶ in duabus Glossis; et similiter in Psalmo illo: *Deus in adiutorium meum intende*, super illud: *Ego vero egenus et pauper sum*; dicit Glossa: « Assumit iste sibi verba Dei, qui in praecedenti Psalmo haec eadem de se dixit, quasi diceret: Illi qui quaerunt animam meam sunt divites; sed ego sum *egenus*, id est petens, et *pauper*, id est insufficientis mihi: quia et mundanas copias non habet, et intus, ubi est dives, semper ambit, desiderat et accipit ». Secundum hanc constat, quod Christus fuit *egenus et pauper et petens ut egenus*, non a Patre tantum; tunc enim omnes hoc modo essent mendicis, et nulli divites, etiam habentes copias; quod est contra Glossam. *Practerea*, Christus adhuc petit a Patre⁷, Angeli petunt et sancti comprehensores; sed tamen non dicuntur *mendicis*.

Ex quo igitur testimonio tam expresso textus hoc dicit, et Glossa confirmat, et nulla auctoritas contradicit; quare non fatebimur, quod Christus ut mendicis petierit? Fatemur enim, eum fuisse virginem et uxore caruisse, licet Scriptura de hoc non faciat mentionem. — *Evangelium* etiam exprimit, quod petit et potum et hospitium; et constat, quod non ex imperio et dominio et *auctoritate*, quia tunc exemplum paupertatis non dedisset. — Falsum etiam dixisset, quod non haberet, ubi caput suum reclinaret⁸, cum haberet subditos, a quibus posset pronuntiationes exigere; et minus iuste egisset in hoc, quod praedicabat in Ierusalem et pascabatur in Bethania, alibi faciens fructus et praedicans, et alibi accipiens emolumentum.

Sed dices, quod petit ex *urbanitate*. Sed nunquid Christus accepit paupertatem ad docendam urbanitatem? Nunquid propter curialitates humanas docendas fieri voluit *egenus et pauper*? Nunquid se

¹ Psalm. 140, 4. — De subauctoritate cfr. I. Sent. d. 15, p. 1, q. 3, ad 8, et q. 4, in corp. et ad 3.

² In solut. ad 20. — D addit *positis*. Superius ante *mihi imponitur* substituitur *ab eis pro rubis*, quod corrupte habent cod. et edd., excepto 1, qui verbum illud omittit; M et 5 *sicut ab eis mihi imponit*. Inferius pro *et paupertatis altitudinem* in *altitudine paupertatis*.

³ Cfr. Vita prima S. Francisci Assis., auctore B. Thoma de Celano, eius discipulo, c. 9, et Legenda trium sociorum, c. 8. Verba illa sunt Matth. 10, 9; Luc. 9, 3.

⁴ Epist. III. v. 8. seq.: Nos ergo debemus suscipere huiusmodi, ut cooperatores simus veritatis... sed is qui amat primum gerere in eis, Diotrefhes, non recipit nos. — Glossa *ordinaria* apud Strabum et Lyranum: Diotrefhes non curat nostram auctoritatem. Diotrefhes, haeresiarcha illius temporis, nova

docendo principatum sibi usurpabat (secundum Bedam, in hunc loc.).

⁵ Cfr. supra fundam. 9-13. — Inferius respicitur Regula iuris in VI. regul. 28: Quae a iure communi exorbitant nequaquam ad consequendam sunt trahenda. — Eadem locutione titur adversarius in praedicto codice L. circa finem responsionis, negans ipsam conclusionem principalem.

⁶ Scilicet in fundam. 9. seq. — Seq. locus est Ps. 69, 6. Glossa, quae est secundum Cassiodor. (in hunc loc.), apud Strabum et Lyranum est *ordinaria*. Allegatur in ipsa v. 3. eiusdem Psalmi.

⁷ Cfr. Rom. 8, 34; Hebr. 7, 25, et I. Ioan. 2, 1. — Inferius substituitur *textus hoc pro textus hic*.

⁸ Matth. 8, 20, et Luc. 9, 58: Filius autem hominis non habet, ubi caput reclinet. — Mox pro *cum haberet* *si haberet*.

Quid subauctoritas.

Forma apostolica non fuit ad tempus.

Origo ordinis Monachorum.

Concluditur.

Contra secedit.

Obi. 1.

Obi. 2.

Responsio.

Ad obi. 1.

Concluditur.

Nec ex auctoritate.

Nec ex urbanitate.

magistrum vocat curialitatis et non magis humilitatis? *Discite a me*, inquit Matthæi undecimo¹, *quia mitis sum et humilis corde*. Petiit igitur ex humilitate quod opportunum erat ad relevandum suam indigentiam, ac per hoc non mendicans pauper.

Et constat, quod hanc indigentiam non habuit, nisi quia voluit; nec petiit, nisi quia voluit: quia lapides in aurum, cum voluit, convertere potuit; sicut discipulis eius fecit Iohannes evangelista² illis mendicare et egerere nolentibus et evangelizantibus, qui conversi fuerant retro, qui postmodum mendicitatem et paupertatem gemmis pretiosis prætulērunt. — Ac per hoc constat, quod Christi et eius sequacium erat *voluntarie* mendicare; alioquin minime mererentur in hac mendicatione et paupertate. Nam absurdum est dicere, quod paupertas et egestas sint voluntariæ, et mendicatio ex ipsa procedens sit coacta.

Si igitur mendicatio in Christo fuit ex paupertate et humilitate et voluntaria; quare non est *trahenda ad consequentiam*? cum ipse dicat: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde*; cum etiam ceteros volentes ad summum apicem perfectionis venire invitaret ad sequendum se per huiusmodi paupertatem: *Vade, inquit³, et vende etc.*; et Apostolus dicat secundæ ad Corinthios octavo: *Scitis gratiam Domini nostri Iesu Christi*, et post: *Consilium do*, Glossa: « ut eius paupertatem imitemini »; cum etiam ista sit perfectio, quæ omnibus communiter proponitur et dicitur⁴: *Qui potest capere capiat*; cum Augustinus super Iohannem dicat homilia decima quinta: « In omnibus, quæ Christus gessit ut homo, hominibus in se credituris præbebat exemplum »; cum Hieronymus dicat, quod etiam si in miraculis non sit a nobis imitandus, in his quæ humiliter gessit imitandus est a nobis; cum etiam ipse fuerit universalis forma virtutum in actibus suis. Unde Augustinus de Vera Religione⁵: « Nullum peccatum committi potest, nisi dum appetuntur ea quæ ille contempsit, aut fugiuntur quæ ille sustinuit. Tota itaque vita eius in terris per hominem, quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit ». — Quis igitur audeat dicere, quod non sit *trahenda ad consequentiam*, nisi qui audeat dicere, quod Christo non debetur imitatio in his quæ humiliter gessit? Hoc

autem si dicimus, quidquid sanctitatis, virtutis et perfectionis est et religio christiana confunditur et subvertitur⁶, et etiam enervatur, quia, qua ratione de hoc dicitur, eadem ratione et de aliis exemplis virtutum dici poterit. Absit autem hoc ab omnibus cordibus christianis.

III. Refellere nititur nihilominus aliqua sicut *in-consequentia*. — Dicit enim, quod non sequitur, quod quamvis *egestas* sit conveniens perfectioni Sanctorum, quod propter hoc et *mendicitas*, quæ egestatem aliquando concomitatur; quod similiter posset argui de manducatione filiorum et de furtis et rapinis, quæ ex egestate et paupertate pluries subsequuntur. — Inconsequens etiam dicit, quod licet beatus Benedictus fuerit perfectus, quod propter hoc, accipiendo ab illo Romano elemosynas quotidianas⁷, opus egerit ad perfectionem spectans, quia perfectus multa facit, quæ ad perfectionem non spectant, sicut comedere, egerere et cetera consimilia. — Inconsequens etiam dicit, quod licet se ipsum *vilificare* et *humiliare* pro Christo sit bonum, quod propter hoc *humiliare se mendicando* sit bonum, quia *mendicare* non est *se ipsum humiliare*, sed sui curam agere. Et iterum meretrix se ipsam vilificat prostituendo, nec tamen in hoc placet Domino; pari modo nec vilificatio, qua quis se vilificat mendicando.

Has autem instantias foedas, quia foeda proponit exempla et mendicitatem foedere nititur, facile est spirituali viro⁸ respicere tanquam foedas, falsas et fictas. Invenimus enim, viros christianos et perfectos in suis legendis non laudari de crudelitibus in manducandis hominibus, vel de cupiditatibus in prædis agendis, vel de egestionibus, fornicationibus et huiusmodi similibus; laudari autem et prædicari inveniuntur de hoc, quod in tanta penuria vivere elegerunt, quod non habebant victum neque vestitum nec habere volebant tanquam divites, sed potius mendicare humiliter tanquam pauperes et despecti, sicut apparet in exemplis supra⁹ introductis. — Nam quod ad egestatem sequatur comestio filiorum, hoc est contra *ordinem naturæ*; quod sequatur furtum et rapina, hoc est contra *ordinem morum et iustitiæ*. — Quod autem sequatur insinatio suæ necessitatis ad proximum et postulatio

Ad obi. 3.
Mendicatio
voluntaria.

Censura
tertia.
Obi. 1.

Obi. 2.

Obi. 3.

Responsio.

Ad obi. 4.

Concluditur,
Christi men-
dicationem
imitandam
esse.

Notandum.

¹ Vers. 29.

² Ut narrat Abdias supra pag. 138, nota 5. allegatus. — Ed. Alex. Hal. prosequitur: *duobus potentibus mendicare et egerere nolentibus, qui conversi fuerant retro, qui postmodum poenitentes mendicitatem etc.*; et infra *ex paupertate humili pro ex paupertate et humilitate*. Immediate post pro *et voluntaria* M et voluntate.

³ Math. 19, 21: *Vade, vende etc.* — Seq. locus est II. Cor. 8, 9: *Si enim gratiam etc.*; tertius ibid. v. 10: *Et consilium in hoc do.* — De Glossa cfr. supra pag. 126, nota 2.

⁴ Math. 19, 12. — Verba August. sunt in Ioh. Evang. tr. 15. n. 2: *In omni re, quam gessit etc.* — Sententia altera videtur expressa in Regula monachorum etc. (inter opera Hieron.) c. 19. (de humilitate Christi, quem imitari debemus): *Imitemur*

ergo Salvatorem nostram, quia ipse mitis et humilis... Amemus et nos Christum... Quodque beata Dei genitrix a Filio suo non didicit, caelos fabricare, Angelos creare, mira Deitatis insignia operari, sed tantum humiliare ceteraque virtutum documenta intra humilitatis custodiam aggere. Cfr. August., Serm. 69. (alias 10. de Verbis Domini), c. 1. n. 2: *Discite a me non mundum fabricare... sed quoniam mitis sum et humilis corde* [Math. 11, 29].

⁵ Cap. 16. n. 31. seq. Cfr. supra pag. 118, nota 5.

⁶ M et ed. Alex. Hal. *funditus subvertitur*.

⁷ Vide supra fundam. 20.

⁸ I et ed. Alex. Hal. *addit et intelligenti*. Superius pro *par-modo* I *pari ratione*.

⁹ Fundam. 16. seqq.

subsidii pro amore Dei, hoc est secundum ordinem caritatis et pietatis tam naturalis quam etiam gratuita et spiritualis. Nam omnis lex mandat, proximum a proximo foveri et relevari. Quomodo igitur simile est de hoc quod ordinem pervertit et est secundum ordinem perversum, ad hoc quod fit secundum ordinem rectum, iustum et bonum, caritativum et piium? — Laudatur igitur Romanus monachus, quia secundum legem caritatis beato Benedicto procurabat, et Benedictus, qui humillime suscipiebat¹. Nusquam autem invenies eum laudatum, quia egerat et stercorizabat; hoc enim valde est abominabile in medium introducere, cum agitur de laudibus Sanctorum.

Laudatur autem mendicans, licet curam sui *agat*, non quia hoc facit *qualitercumque*, sed quia facit *humillime*; unde sicut *sobrie comedere* est actus virtutis, licet *comedere* sit curam sui agere; sic et in proposito intelligendum est. Unde Chryostomus, homilia quarta² super Matthaenum, loquens de pueris sanctis, qui erant in palatio regis Babylonis, ait sic: « Sancti itaque existentes et iusti, decies millies elegissent mendicare domi et eis quae in templo erant potiri bonis. *Elegi enim, ait, abiectus esse in domo Dei mei magis, quam habitare in tabernaculis peccatorum*. Decies millies itaque elegissent abiecti esse domi, quam regnare in Babylonia ». Est igitur in mendicatione humiliatio et vilificatio sui Deo accepta, alioquin a sanctis pueris non esset eligenda; *eligitur autem, eo quod cura sit sui cum humilitate sua*. Illi autem, qui *curam carnis suae agunt in desiderii et concupiscentiis*³, illi procul dubio non laudantur, etiam si se ipsos humiliare et vilificare videantur, sicut meretrix, quae se ipsam prostituit amore pecuniae, vel fervore libidinis. Sed absit hoc a fidelium cordibus, ut humiliatio virorum spiritualium in mendicatione sit similis vilificationi meretricis in sui prostitutione. Nam *membra Christi non sunt tollenda, ut fiant membra meretricis*⁴. Christus autem de se in forma servi et etiam pro suis membris dicit: *Ego sum mendicus et pauper, Dominus autem sollicitus est mei*. Quod nequaquam diceret, nisi esse mendicum pro Christo adeo placeret Deo, ut Deum faciat gerere curam nostri specialissimam, sicut gerit pater de filiis; quod de meretricibus et meretricantibus sentire procul sit ab aatribus et mentibus christianis.

IV. Refellere nihilominus conatur aliqua alia *Coosora* velut *dubia*. — Nam ad illud quod dicitur de beato Alexio, quod mendicavit, et de beato Francisco, quod miraculis hoc confirmavit; respondet: *Proba*, tanquam ad⁵ *dubia* et incerta; addens, quod etiam si miracula essent facta, non esset adhuc certum: quia multi mali miracula faciunt, et quod de panibus etiam furtim sublatis possent miracula fieri; nec tamen ex hoc constaret, quod bonum esset furari. — Dubium etiam dicit, quod Romana Ecclesia approbaverit mendicationem: quia, si hoc faceret, errare convinceretur; similiter et, si imponeret in poenam satisfactionis, erraret; et hoc dicit nullatenus esse credendum.

Huic autem obviationi per dubitationem se protegenti sine dubio resistendum est. Nam si in dubium revocetur, quod legitur in legenda sancti Alexii et legenda beati Francisci; pari ratione in dubium venit quidquid legitur in legendis aliorum Sanctorum: ergo omnia exempla virtutum et gesta Sanctorum iam revocantur⁶ in dubium. Sed *dubia imitari vel credere periculosum est*; ac per hoc perit fides, devotio et reverentia, quae habetur in Sanctis, si in dubium revocentur cetera, quae narrantur de ipsis. — *Rursus*, si miracula, quae fecerunt, non sunt testimonia efficacia ad sanctitatem eorum astruendam, stultizat hodie Ecclesia, quae propter testimonia miraculorum Sanctos canonizat et catalogo Sanctorum ascribit. — *Postremo*, quis unquam audivit, quod Deus per furem panem furtim acceptum multiplicaret ad aliorum salutem? Audivimus tamen, per mendicum pauperem panem, quem mendicando acquisierat, multipliciter augmentasse⁷. — *Quodsi dicas*, hoc speciale fuisse privilegium, et familiari sancti Spiritus consilio esse factum; quomodo hoc aliis tradidit in legem et regulam, in qua eos ad mendicationem invitavit, si sibi soli pro se solo est inspirata? — *Si dicas*, quod⁸ ex proprio capite, non per inspirationem; quomodo non potest esse damnatus qui ad actum reprehensibilem tanquam ad actum moris et perfectionis temerarie invitavit? Quomodo etiam Sedes Romana de consensu cardinalium hoc approbavit?

Quodsi dicas, hoc non esse credendum, quod mendicitatem alicui imponat in poenam, vel quod approbet pro *regula* et vita sancta; sed⁹ quod mendicitatem peregrinationis imponat, habetur de Poenitentia¹⁰, ubi dicitur de sacerdote, qui revelat confes-

¹ I legit: *caritatis servo Dei humiliter et caritative serviebat, et sanctus Benedictus, quia humiliter et grater pro Christo suscipiebat*.

² Num. 11. Allegatur Ps. 83, 41. et Dan. 3, 12. seqq.

³ Rom. 13, 14: *Carnis curam ne feceritis in desideriiis*. — Ex D M paulo inferius addimus etiam si se. videantur.

⁴ Respicitur I. Cor. 6, 15; seq. locus est Ps. 39, 18.

⁵ Ex D et 1, 2, 3 supplivimus ad. Infra posuimus cum I et ed. Alex. Hal. si imponeret pro si imponeretur.

⁶ I revocabuntur.

⁷ I legit: *panem furtim sublatum multiplicavit ad aliorum sustentationem, sicut audivimus, quod per mendicum multiplicavit ad solatium pauperum*. Quodsi. idem etiam in seqq. ab aliis codd. recedit.

⁸ M addit *invenit*. Deinde pro *temerarie invitavit* I (cum verborum transpositione) *alios invitavit*.

⁹ Ex D supplivimus *sed*; ed. Alex. Hal. *contrarium apparet*, et infra posuimus ex canone, I et ed. Alex. Hal. *revelat pro revelabat*, et cum 1, 2, 3, 4 *ut vadat pro quod vadat*.

¹⁰ Can. *Sacerdos ante omnia* (2), de Poenit. dist. 6.

Resposio.
Ad 4. ratio prima.

Secundo.

Tertia.

Evasio 4. re-fellitur.

Item aliora.

siones, « quod deponatur et omni tempore vitae suae ignominiosus peregrinando pergat ». Sed si viveret de labore honesto, vel de sumptibus propriis; non pergeret ut vilis, sed potius ut honorabilis. Restat igitur, quod imponit, ut vadat ut *mendicicus*.

Quod autem pro *regula* approbet, patet per illud scriptum superius¹ allegatum, de Excessibus praedicatorum, *Nimis prava*, ubi dicitur, quod « ordinem et regulam fratrum Praedicatorum et Minorum Sedes apostolica noscitur approbasse ». Patet etiam per regulam beati Francisci a domino Honorio approbatam et confirmatam, ubi dicitur, quod fratres « vadant pro elemosyna confidenter ». Sed si erravit hoc approbando — et constat, cum hoc approbasse et confirmasse; constat etiam, quod universalis Ecclesia per totum mundum huiusmodi ordines et status acceptat — concludendum est ergo secundum dictum huius hominis minus, quod universalis Ecclesia tota erravit et decepta fuit; et qui huiusmodi statum erroneum invenerunt et approbaverunt, omnes damnati sunt; quod est horribilissimum et incredibilissimum, quod Deus permetteret sic² errare universaliter populum sanctum suum et tantam multitudinem sapientium, qui haec tempora praecesserunt. Quis autem hic tam *sapiens* et tam *iustus*, ut audeat ceteros praeter se iudicare fuisse deceptos et reprobos? Mira est haec *sapientia*, quae omnium ostendit insipientiam; et mira *iustitia*, quae ceteros condemnat. Quodsi hoc non est sapientia, sed potius temeritas, Sedem apostolicam velle iudicare, quae a solo Deo iudicatur, et eius iudicium et sententiam reprobare³ et tot viros sanctos in infernum retrudere et in barathrum damnationis; procul ergo haec fiant a cordibus fidelibus et christianis.

V. Refellere etiam conatur plurima, immo fere omnia tanquam *doctrinae apostolicae inimica*, pro eo quod dicit, mendicantem ab Apostolo esse prohibitam tanquam malam et tantum in casu esse concessam. — Dicit etiam, me fuisse mentitum et contra Scripturam et Apostolum defendisse falsum et defendere, in hoc quod dicit, me dixisse, quod laborare operè manuali non sit praecceptum. Dicit igitur, quod *mendicare* non est indifferens, sed malum; et ideo propter adiectionem circumstantiae fieri nequaquam potest bonum; immo, quod plus est, in praedicantibus asserit esse simoniacum.

Hoc autem suae positionis fundamentum, frequentius iteratum, facile est advertere esse rimosum cum omni eo, quod superaedificatur. Nam si *mendicare* prohibuitur est, et *mendicare* peccare ergo esse *mendicum* est esse *peccatorem*. Cum ergo Christus se dicat *mendicum*, immo Propheta⁴ in persona Christi; fatetur ergo Christus, se esse peccatorem; quod dicere vel credere non parvum est flagitium vel peccatum. — *Rursus*, si *mendicare* peccare est, mendicatis sive mendicatio peccatum est. Sed secundae ad Corinthios octavo⁵, super illud: *Ut eius inopia vos divites essetis*; Glossa dicit: « Nemo se contemnat: pauper in cella, dives in conscientia securior dormit in terra; quam auro dives in purpura. Non ergo expavescas cum tua mendicitate ad illum accedere, qui indutus est nostra paupertate; ubi se pauperavit, nos ditavit ». Ergo mendicatis disponit, non retrahit a divino accessu; constat igitur, quod non est peccatum.

Amplius, Chrysostomus super Matthaeum homilia sexagesima nona in fine⁶ dicit, quod « mendicare in nullo offendit Deum; furari autem sive rapere offendit Deum et hominem ». Hoc etiam patet per auctoritatem Chrysostomi superius allegatam de homilia quarta super Matthaeum. Non ergo est ab Apostolo prohibitum, nec invenitur alicubi, hoc Apostolum prohibuisse, sed potius cum suis coepistolis commensasse. Nam primae ad Corinthios decimo sexto⁷ et praedicavit et procuravit; quod collectae fierent in pauperes Sanctorum, qui erant in Ierusalem, sicut elemosynae eis gratis impensae. Et ad Galatas secundo dicit, quod *Petrus et Iacobus dexteram dederunt mihi et Barnabae societatis, ut nos in gentibus, ipsi in circumcissione, tantum ut pauperum memores essemus*; Glossa: « *Pauperum*, qui rerum suarum venditarum pretium ad pedes Apostolorum posuerant, *memores essemus*, ad opus illorum faciendi collectas ». Si ergo Apostolus simoniacus non erat in hoc, quod collectas petebat et discipulos mittebat ad hoc, ut peterent elemosynas ab his quibus spiritualia seminaverat, pro pauperibus, qui erant in Ierusalem; si summus Pontifex Ordines statuat pauperes, qui spiritualia seminat et de eorum quos aedificant verbo et exemplo elemosynas gratuitis, petitis, seu ultro oblatis, vivant: ab Apostolo in nullo prorsus discordat, quin potius concordat, cum tan-

Responsio.

Ad 4. obi. de mendicantibus ratio prima.

Secunda.

Tertia.

Censura quarta. obi. 4. de mendicatione.

Obi. 2. de labore manuali.

¹ Art. 1. in corp. et hic ad 11, et quoad locum in regula supra fundam. 23.

² Ex D et ed. Alex. Hal. supplevimus sic, et inferius ante tam *sapiens* ex eodem cod. hic.

³ S. Anselm., Lucens. episc. († 1086), inter capitula I. Collectionis canon. haec recouit: Ut prima Sedes a nullo iudicetur (18.), et: Ut nemo apostolicae Sedis iudicium iudicare, aut retractare praesumat (20.).

⁴ Psalm. 39, 18; 108, 17. Cf. supra fundam. 9. seq.

⁵ Vers. 9. — Glossa in hunc locum est *ordinaria*. apud Sira-S. Bonae. — Tom. V.

bum et Lyrantum et sumia est ex August., Serm. 36. (alias de Tempore 212.) c. 3. n. 4; ultima propos. ex finarac. in Ps. 101. serm. 1. n. 1. — Pro *expavescas* D1 et ed. Alex. Hal. *erubesceas*, refragante etiam originali.

⁶ Alias 70. n. 4; sequens eiusdem locus refertur supra sub n. III. circa finem.

⁷ Vers. 1. seqq.; alter locus est Gal. 2, 9. 10. [Vulgata: in gentes, ipsi in circumcissione] cum Glossa *interlineari* apud Petr. Lombard. et Lyrantum. — Post *pauperum* D addit secundum Glossam in Ierusalem.

tam, sicut ipse, et maiorem potestatem habeat in gubernando et disponendo ipsius Ecclesiae membra.

Sed *obiciēs*, quod Apostolus praecepit laborem corporalem in textu, et Glossae¹ videntur dicere, quod hoc facit contra mendicitatem.

Ad obi. 2.
de labore
manuali.

Sed ad hoc est plana responsio: esto, quod Apostolus stultus laborem huiusmodi manualemente praecepit — quod nunquam negavi, sicut apparet in verbis meis, sed quod hoc non *universaliter* praecepit servis Christi, nisi forte in articulo necessitatis, in quo non patet licita via habendi victum nisi per laborem manuum — sed praecepit personis *determinatis*, secundum quod apparet ex textu²: *Aulivimus quosdam inter vos ambulantes iniquitate, nihil operantes, sed curiose agentes. His autem, qui eiusmodi sunt, denuntiamus et obsecramus in Domino Iesu Christo, ut cum silentio operantes suum panem manducent.* Et paulo ante: *Denuntiamus, ut subtrahatis vos etc.*; Glossa: « Incipit hic de curiosis et otiosis, monens, ut corrigantur ». Patet ergo ex serie textus et ex Glossa, quod mandatum illud se extendit ad curiosos et otiosos. — Similiter primae ad Thessalonicenses quarto³: *Rogamus vos, fratres, ut operam detis, ut quieti sitis, et operemini manibus vestris, sicut praecepimus vobis*; Glossa: « Operemini, quod adiuvat vos, quietos esse. Illud enim malum de otio venit ». Ex hoc etiam patet, quod hoc dicit ad otium vitandum et pigritiam tollendam, quae est sentina desideriorum et fomentum peccatorum. Unde ad Ephesios quarto⁴: *Qui furabatur iam non furetur, magis autem laboret operando manibus suis etc.* — Ex hoc igitur patet, quod labor non omnibus praecepitur; ac per hoc non inhibetur mendicatio, nisi illa quae venit ex otio et cupiditate, secundum quod insinuant textus et Glossae.

Sed *obiciēs* de Augustino, de Opere monachorum, qui loquebatur ad monachos, qui spiritualibus exercitiis erant occupati et intenti, non otiosi; et illis dicit, quod ad huiusmodi opera sunt astricti.

Obicitur
Hierum.

Ad hoc apparet manifesta responsio, si attendatur conclusio circa finem, qua confutatur eorum positionem, qui repudiabant operationem corporalem; in quo male sentiebant, ibi⁵: « Quomobrem illi qui, relicta sive ampla sive qualicumque opulentia, inter pauperes Christi vivere voluerunt, si corpore valent et ab ecclesiasticis occupationibus vacant; tamen si et

ipsi manibus operantur, misericordius agunt, quam cum omnia sua indigentibus dividerent. Quod si nolunt, quis audeat cogere? Illi autem, qui praeter istam sanctam societatem vitam labore corporis transigebant, si non laborant, non manducant ».

Apparet igitur, qui sunt astricti, scilicet validi et fortes, et qui ab ecclesiasticis occupationibus vacant, et qui vitam in saeculo de labore corporis transigebant, et tales multi erant inter illos monachos, et plures erant⁶ in exordio religionis Minorum fratrum, et ideo ad labores erant arcendi; nunc autem comparatione aliorum paucissimi sunt tales: et ideo non est contra Apostolum, si talibus conceditur simpliciter⁷ mendicare, maxime cum talis actus non sit multum appetibilis nec delectabilis nec honorabilis, immo repletus multis vilitatibus et miseriis, ad quem nullius valentis viri cor posset inclinari nisi in spe praemii aeterni et amore Christi et desiderio proficiendi cum adiutorio gratiae Spiritus sancti, sine qua vix credo posset dives ad tantae abiectionis incommodum inclinari. Nec tales gravant populum Domini et Ecclesiam, maxime si nihil ultra necessaria petant, quia multo plura expenderent et consumerent de eleemosynis pauperum, si clerici in saeculo in beneficiis praebendalibus remansissent; nec tunc⁸, quando modicum intenderent spiritualibus operibus, etiam in divitiis praecederetur via salutis. Absit igitur, quod nunc pracludatur in tanta arctitudine paupertatis.

Conclusio
de labore
manu.

Notaadum

Notaadum

Ex iam dictis in hac quaestione de paupertate, ut cetera recolligamus in summa, apparet, quod sicut *mendicare* in pauperibus debilibus et infirmis est *necessitas naturae*, in validis otiosis et cupidis est *vilitiosus culpa*; sic in pauperibus voluntariis, contemptoribus sui et imitatoribus Christi et praedicatoribus Evangelii est *actus consonans*, non repugnans *evangelicae perfectioni*, pro eo quod omnibus universaliter *recommutare*, nullam rem sibi appropriando, est *consultum*⁹ a Domino ut perfectum; eleemosynas *accipere* iustis pauperibus est *concessum* tanquam licitum et in nullo perfectionis evangelicae inimicum; eleemosynas etiam *humiliter petere* pauperibus voluntariis *non est inhibitum* tanquam malum; vitam suam de *luero laboris sui transigere* non est omnibus validis pauperibus iniunctum tanquam praeceptum necessario astrictivum.

Epilogos
litas
qua
stionis.

¹ Cir. supra arg. 6-9. ad oppos. — Inferius post *verbis meis*, sed suppleendum est *dixi*, quod includitur in praecedentibus terminis.

² Epist. II. Thess. 3, 11. 42; subinde allegatur v. 6. — Glossa est apud Petrum Lombardum, Collectanea in Epist. S. Pauli, loc. cit.: Incipit... mouens bonos, ut eos corripiant.

³ Vers. 10, 11: Rogamus autem vos, fratres, ut abinde deis magis, et operam... quieti sitis, et ut vestrum negotium agatis et operemini... — Glossa est apud Lombard. ibid. — M et 1, 2, 3, 4 cum textu originali *ex otio pro de otio*.

⁴ Vers. 28. — Inferius posuimus *Glossae*, pro *Glossa* fide M 1, 3, quia supra solut. ad 6, 9, et hic plures citantur Glossae.

⁵ Cap. 25. n. 33, sed pluribus hic omissis. — In textu cum originali substituiimus *tamen si et ipsi manibus pro sed manibus*, IM si manibus, D cum omnia manibus. Superius pro *qui repudiabant* M 1, 2, 3, 4 *qua repudiabant*.

⁶ I M fuerunt; subinde post *labores* ex DIM suppleviimus *erant*.

⁷ I *humiliter*; infra ex D post *praemii* addidimus *aeterni*; denique post *vix credo* M supplet *quod*.

⁸ I praefigit *tamen*.

⁹ Ita 1, in aliis *consultum*, et infra post *transigere* non ex DM suppleviimus *est*.

Si quis ergo impugnat rerum temporalium *universalem abrenuntiationem*, impugnat Christum pauperem, crucifixum; impugnat evangelicum consilium; impugnat coetum Apostolorum dicentium¹: *Ecce nos reliquimus omnia*; impugnat etiam Spiritum sanctum, qui hoc inspirat et suggerit cordibus perfectorum; impugnat et ipsum Deum Patrem universorum, qui est *refugium pauperum*; impugnat denique regnum caelorum, totum universum, cuius dominium pauperi est concessum, dicente Domino: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum*; et ideo contra talem *insensatum* necesse est ut *pugnet orbis terrarum*.

Qui autem impugnat *elemosynarum acceptio- nem*, et Christum impugnat, qui stipendium accipiebat a mulieribus sibi servientibus et se invitantibus, Lucae septimo²; et coetum Apostolorum, qui et ipsi elemosynas accipiebant, quae *ponebantur ad pedes eorum*, Actuum quarto; et statum monachorum, qui super elemosynas fundati sunt; et universum clerum — nam et ipsi de elemosynis vivunt, quae ultro ecclesiae Christi collatae sunt — et per consequens communem pauperum statum, quem tamen Scripturae divinae indicant Deo maxime esse acceptum.

Qui vero impugnat humilem *elemosynarum petitionem* in eis qui egent et licite possunt accipere, impugnat *Christum*, qui humiliter petiit hospitium, qui etiam fatetur, se³ esse mendicum; impugnat et *Paulum*, qui petiit, collectas fieri pauperibus Sanctis, et hoc de voluntate Petri; impugnat *vinculum caritatis*, quod facit communicari *in ratione dati et accepti*; impugnat *officium humanitatis*, per quam indigens exponit necessitatem suam, ne sibi sit inhumans, et alium excitat, qui potest et vult, ut proximo sit humanus et pius; et in hoc nullus offenditur, nulli praediudicatur, nihil inordinata concupiscitur, nihil indebitae auferunt, in eis praecipue, qui non quaerunt *datum*, sed *fructum*⁴.

Qui autem impugnat *otiositatem, cupiditatem,*

carnalitatem et superfluitatem in ceteris Christianis et praecipue in religiosis, bene facit et recte, si tamen secundum ordinem rectum procedat.

Qui autem universaliter omnibus validis *onus imponit lucrativi laboris*, de quo debeant sustentari, praeceptum Apostoli nimis ampliat et ingum servitutis super Christum servos nimium aggravat et spirituales viros a spiritualibus occupationibus et laboribus retardat in periculum salutis animarum, dum magis facit eos sollicitos de suis morituris corporibus pascendis quam de proximorum animis Domino acquirendis. Quod si fiat, *decimatur mentha et cuminum, et relinquuntur quae graviora sunt Legis, iudicium et misericordia*⁵, praefertur misericordia corporalis spirituali; ac per hoc corpus spiritui praefertur, privatum commodum utilitati communi, quae specialiter consistit in aedificatione populi Christi, in elemosynis, in documentis et animarum consiliis, ad quae misit Deus istos ordines postremos per summum Pontificem et praelatos. Ad quae si quis dicat eos *non missos*, manifeste obviat *veritati*, cum expressa ad hoc testimonia habeantur tam in regula quam in privilegio et institutione et approbatione huius duplicis ordinis⁶. — Si autem dicat, *non debere mitti*; detrahit *evangelicae perfectioni*. Quis enim magis idoneus ad hoc, quam qui devotus evangelicam perfectionem? — Si quis dicat, eos a Papa et episcopis *non posse mitti*; derogat *apostolicae auctoritati et potestati clavium* in praelatis et *plenitudini potestatis* in summo Pontifice, qui in terris, ut⁷ Scriptura asserit, fides sentit, iura testantur, rationes etiam irrefragabiles convincunt, ut caput unum et summum et sponsus unicus et hierarcha praecipuus, in quo est totius Ecclesiae militantis status, obtinet locum Christi. Et ideo omne genu debet ei curvari, et principum et praelatorum et clericorum et laicorum et religiosorum in terris, ad instar Christi in caelis, cui *omne genu flectitur caelestium, terrestrium et infernorum*⁸. Amen.

Contra ens qui impugnat abrenuntiationem.

Contra imponentes omnibus onus laboris lucrativi.

Vel elemosynarum acceptio.

Vel eorum petitionem.

De primatu.

¹ Matth. 19, 27; dein respicitur Ps. 9, 10, citatur Matth. 5, 3, et alluditur ad Sap. 5, 21: Et pugnat cum illo orbis terrarum contra insensatos.

² Vers. 36: Rogabat autem illum quidam de Pharisaeis, ut manducaret cum illo. — De mulieribus, quae ministrabant ei de facultatibus suis, cfr. Luc. 8, 3. — Substituimus *invitantibus* [quod Vat. habet in margine] loco *imitantibus*; hoc enim non congruit loco Lucae cit. Seq. locus est Act. 4, 34, 35. — Intra pro *communem pauperum* D non male *omnem pauperum*.

³ Ita M; in aliis omittitur etiam et se.

⁴ Cfr. supra solut. ad 7.

⁵ Respiciat Matth. 23, 23. — Intra pro *populi Christi* I qui *exemplis, documentis et consiliis animarum*. Subinde ante *missos* Vat. falso omittit non.

⁶ Vide supra pag. 130, nota 1. 2. et in regula S. Francisci c. 9, 12.

⁷ Supplevimus ut, exigente hoc ipso grammaticali constructione. Inferius pro *est totius* Vat. *etiam totus*; eadem omittit Et ante *ideo*.

⁸ Phil. 2, 10. — Illic expliciunt DIM; in edd. sequitur additamentum, quod novem auctoritates continet separatim positas. Cum autem harum tres iam in praecedentibus de paupertate questionibus a S. Doctore relatae sint, non videtur verisimile, illas ab eodem hic iterum esse repetitas aliasque adinventas. Licet igitur hi loci occurrant etiam in antiquo codice E (qui totam immediate praecedentem replicationem omittit); tamen nobis convenientius esse visum est, ut hoc additamentum, cum videatur non genuinum esse et ad perfectionem questionis sit superfluum, ad calcem recideretur. Refertur autem praecipue secundum E, emendatis ope originalium nonnullis vitis editionum et codicis.

Hanc etiam eandem veritatem multiplex astruit auctoritas non solum ipsius Hieronymi, verum etiam Iohannis Chrysostomi et Bernardi. Nam Hieronymus in epistola de morte Fabiolae [Epist. 77, alias 30, n. 9.] commendans de hoc dicit sic: « Oblita sui sexus, fragilitatis immemor ac solitudinis tantum cupida, ibi erat, ubi animo morabatur. Non poterat teneri consiliis amicorum, et ita ex urbe, quasi de vinculis, gestiebat erumpere. Dispensationem pecuniae et cautam distributionem

Additamentum.

ARTICULUS III.

Utrum pauperes validi, et maxime regulares, ad opera manualia universaliter sint astricti.

Tertio ad maiorem evidentiam eorum quae de mendicitate dicta sunt, quaeritur¹, utrum pauperes validi, et maxime regulares, ad opera manualia universaliter sint astricti? Et quod sic, ostenditur triplici via, tam ratione *obligationis naturae* quam *religionis christianae* quam etiam *professionis monasticae*². Primo ex *vinculo legis naturae* ostenditur.

1. Genesis secundo³: *Posuit Deus hominem in paradiso, ut operaretur*; item, tertio eiusdem dictum est homini peccanti: *In sudore vultus tui vesceris pane tuo* etc. Ergo praecipuum de laborando respicit hominem secundum naturam *institutum* et secundum naturam *lapsam*, ergo secundum omnia tempora; sed maxime respicit hominem, qui potest

Ad opposi-
tum.
Ratione obli-
gationis na-
turae.

per se ipsum et non potest supplere per alium; talis autem est pauper validus: ergo talis tenetur ad manualiter laborandum.

2. Item, in Zachariae decimo tertio⁴ dicitur: *Homo agricola ego sum, quia Adam exemplum meum ab adolescentia mea*; Glossa: « Ut comedam panem meum in sudore vultus, dum ille se ostendet natum ad hoc, ut in sudore vultus comederet panem »; sed hoc maxime convenit ei qui indiget pane et potest laborem et sudorem ferre; et talis est validus pauper: ergo tenetur corporaliter laborare.

3. Item, ad ea, sine quibus non potest natura sustineri nec salvari⁵, sumus naturaliter obligati; sed sine labore corporali sive manuali non potest ge-

genus infidelitatis vocabat. Non aliis distributionem elemosinarum tribuere, sed suis pariter effusis, ipsa pro Christo stipes optabere accipere. — Item, Hieronymus ad Furiam [Epist. 54, alias 10, n. 42.]: « Quotiescumque manum extendis, Christum cogita; cave, ne, mendicando Domino Deo tuo, alienas opes augeas ». — Idem super Psalmos [in Ps. 108, 47; in opere spurio Breviarum in Psalt., inter Hieron. opera] tractans illud verbum: *Persecutus est hominem inopem et mendicum*, dicit sic: « *Inopem et mendicum*, qui, cum esset dives, propter nos egenus factus est [II. Cor. 8, 9.]. Dominus inopem se dicit et mendicum; et quis in divitiis suis gloriatur? Habetis consolationem pauperes, et Dominus vobiscum pauper est ». — Idem super Psalmum [Ps. 145, 7, in eodem Breviario]: *Qui dat escam esurientibus*, dicit: « Monachus, qui non habet, confidenter accipiat; qui habet et eructans est non accipiat. Scis, quia esuris; scis, quia non habes; si esurieris et non habes, magis das beneficium, si accipis quod tribuitur tibi. Si autem habes et non esuris, non debes cibum esurientium accipere saturatus; accipe quod in ventrem mitas, non quod in saccum; accipe tunicam, quae corpus tegat, non quae arcus impleat ».

Item hoc ipsum astruit Chrysostomus homilia quarta super Matthaem [n. 41; iam relatus est supra pag. 152, col. 1. excepta prima propositione] loquens de tribus pueris existentibus in Babylone: « Ne enim miti eos quos in regalibus atris invenerunt honores, dicas. Sancti enim etc. (vide loc. cit.). — Idem in homilia octogesima octava [alias 89, n. 3.] super Matthaem dicit sic: « Quando videris pauperem, recorde verborum, per quae significabat, quoniam ipse sit, qui cibatur. Etsi enim in eo quod apparet non est Christus, sed in hoc schemate ipse accipit et mendicat. Sed verecundaris audiens, quoniam mendicat Christus. Verecundare, cum mendicanti non das. Hoc enim est verecundia, hoc supplicium et tormentum. Mendicare enim eum eius bonitatis est signum, et ideo in eo non ornari oportet ». — Item, idem dicit super Matthaem homilia sexagesima nona [relata supra pag. 153, col. II.]: « Melius est mendicare quam rapere: hoc quidem, scilicet mendicare, in nullo offendi Deum, illud autem offendi Deum et homines ».

Hic etiam manifeste concordat Bernardus in homilia super illud Lucae [postius Aelredus Abbas, de Iesu puero duodenni, n. 6, tom. V. Operum S. Bernardi]: *Cum esset Iesus annorum duodecim*, quaerens, ubi Christus fuit in triduo, dicit sic: « Per

illud triduum ubi eras, bone Iesu? Quis tibi cibum ministravit aut potum? Quis detrahit calceamenta? Quis membra puerilia fovit unguentis? Ubi eras, Domine? An ut te per omnia conformares nostrae paupertati et omnes in te humanas miseriae susciperes, quasi unus ex turba pauperum stipem per ostia mendicabas? Quis dabit, me iltarum buccellarum mendicatarum participem fieri, et saltem divini illius odii reliquias saginari? » — Item, Glossa super illud Pauli: *Qui cum esset dives* etc.: « Nemo se contemnat [iam citata supra pag. 153, col. II.]; pauper in cella, dives in conscientia securior dormit in terra, quam dives auro in purpura. Non ergo expavescas cum tua mendicite ad illum accedere, qui indutus est nostra paupertate, ubi se pauperavit, nos ditavit ». Ex his igitur et aliis auctoritatibus praedictae quaestionis veritas probatur.

¹ Haec quaestio invenitur in codd. DEKM. Cod. K omittit *Tertio et de mendicitate*, M et edd. incipiunt sic: *Quaeritur, utrum*. — Haec quaestionem duabus praecedentibus posteriori additam esse, satis apparet tum ex verbis exordii huius articuli, tum ex initio totius quaestionis de paupertate (supra pag. 124), ubi quaestio in duos tantum articulos dividitur, quam divisionem consulto etiam in editione retinimus; tum denique ex eo, quod de obligatione ad laborem manuum in 2. art. iam disputata sint non pauca, praesertim in solut. ad 9. et in replicatione sub n. V; unde etiam quaedam argumenta repetuntur. Licet igitur haec quaestio specialis et quasi coordinata secundae (de paupertate) esse videatur; tamen eam ut tertium eiusdem articulum inscripsimus, eo magis, quia pag. 417 tantum 4 quaestiones de perfectione evangelica postulae sunt. — In omnibus edd. non pauca deficiunt, quae omnia a nobis ex codd. DEK suo loco sunt supplata.

² Verba *triplici via... monasticae*, et infra *tertio eiusdem dictionis est homini peccanti* [ult. verbum deest in K] supplavimus ex DEK.

³ Vers. 15; 3, 19, ubi Vulg. omittit tu post *pane*. — In fine arg. DE operandum pro laborandum.

⁴ Vers. 5; Glossa est *interlinearis* apud Lyanrum et secundum Hieron. in hunc loc. — Inferius ex codd. DEK substitutum *laborem et sudorem ferre pro laborare*, deinde ex K post ergo addidimus *tenetur corporaliter laborare*.

⁵ Ita DE et etiam K [tamen habet *subsistere pro sustineri*]; edd. *natura subsistere*.

nis humanum in *esse* conservari: ergo ad hoc necessario aliqui obligantur. Sed non nisi illi qui sunt idonei; sed tales sunt pauperes validi, quia indigent et possunt: ergo tales praecepto obligantur.

4. Item, sicut os datum est homini ad manducandum, ita et manus ad operandum; sed qui neglexerit comedere, cum indiget, si possit, facit contra dictatam irris naturalis: ergo pari ratione, qui neglexerit operari manualiter, si indiget et valet. Sed talis est pauper validus: ergo etc.

Item, hoc ipsum ostenditur *ratione religionis christianae*.

5. Primo per apostolicum *praeceptum*, ad Ephesios quarto¹: *Qui furabatur iam non furetur, magis autem laborem operando manibus suis etc.* — *Si dicas*, hoc esse consilium; *contra*: prima ad Thessalonicenses quarto: *Operemini manibus vestris, sicut praecepimus vobis, et ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, et nullius alicuique desideretis*; Glossa: «Nedum rogetis, vel tollatis». Sed hoc maxime respicit pauperes: ergo etc.

6. Item, hoc ipsum videtur per apostolicum *exemptum*, secundae ad Thessalonicenses tertio²: *Ipsi scitis, quemadmodum oporteat imitari nos, quia non inquieti fuimus inter vos neque gratis panem manducavimus, sed in labore et fatigatione etc.*; Glossa: «Apostolus forma erat his qui tenues erant in substantia in plebe, ut discerent libertatem suam non amittere. Qui enim ad alienam mensam frequenter convenit, otio deditus, aduleter necesse est pascenti se, cum religio nostra ad libertatem hominem vocet»: ergo hoc est contra religionem christianam.

7. Item, hoc ipsum videtur per apostolicum *edictum*, secundae ad Thessalonicenses tertio³: *Cum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis, quoniam, si quis non vult operari, non manducet*; sed constat, quod non loquitur nisi de his qui indigent refectioe: ergo etc. — *Si dicas*, quod non intelligitur de labore *corporali*; *contra* hoc est quod ibidem dicit Glossa: «Dicunt quidam, de operibus *spiritualibus* hoc Apostolum praecepisse; sed superflue conantur et sibi et ceteris caliginem obducere, ut quod utiliter caritas monet non solum facere nolint, sed nec intelligere».

8. Item, hoc idem videtur per apostolicum *iudicium*, secundae ad Thessalonicenses tertio⁴: *Si quis non obedierit verbo, hunc nolite et non commisceamini cum illo*; sed ille qui habet opportunitatem et facultatem implendi mandatum, dicitur *inobediens*, si non implet; sed pauper validus est huiusmodi: ergo si operari non voluerit, est inobediens praeceptis apostolicis, ergo per iudicium Apostoli tanquam excommunicatus debet evitari. — *Sed forte dices*, quod haec verba Apostoli et praemissa intelliguntur dici ad curiosos, vagos et otiosos, non ad Christi servos spiritualibus occupatos; *contra*: super illud⁵: *Qui non laborat non manducet*; Glossa: «Vult Apostolus, servos Dei corporaliter operari, ut habeant unde vivant, ut non compellantur egestate necessaria petere»; sed *servi Dei* dicuntur viri boni et iusti, et talibus praecepti operari, ut non compellantur mendicare: ergo pauperes validi etc.

9. Item, Augustinus in libro de Opere monachorum⁶: «Audiant quibus hoc praecepit Apostolus, scilicet operari manibus, id est, qui non habent hanc potestatem, quam ille habebat, ut tantummodo spiritualiter operantes manducant panem a corporali labore gratuitum. Et quemadmodum dicit: *Praecepimus et obsecramus, ut cum silentio operantes panem suum manducant*; non disputent contra manifestissima verba Apostoli, quia et hoc pertinet ad *silentium*, cum quo debent operantes manducare panem suum».

10. Item, idem paulo post⁷: «Quid agunt qui corporaliter operari nolunt? Cui rei vacent, scire desidero. Orationibus, inquit, et psalmis et lectionibus et verbo Dei. Sancta plane vita et Christi suavitate laudabilis; sed si ab his avocandi non sumus, nec manducandum est, neque escae praeparandae sunt, ut possint apponi et assumi. Si autem ad ista vacari servos Dei certis intervallis temporum ipsius infirmitatis necessitas cogit, cur non et praeceptis apostolicis observandis aliquas partes temporis deputemus? Citius enim exauditur una obediens oratio quam decem millia contemptoris». Et consequenter ostendit, quod haec spiritualia opera non excusent, nec lectio nec psalmodia nec oratio nec exhortatio.

11. Item, idem ex concilio Carthaginensi⁸: «Clericus victum et vestitum artificio vel agricultura

¹ Vers. 28; deinde loc. cit. v. 11. — Glossa est apud Lombard. in hunc locum, Cfr. etiam supra pag. 134, nota 8.

² Vers. 7, 8, ubi Vulgata quoniam pro quia, et post *manducavimus* addit *ab aliquo*. — Glossa est apud Petrum Lombardum, sed nonnullis hic omissis. Cfr. supra pag. 135, nota 3. — In fine arg. ex DEK substituitur *christianam* pro *nostram*.

³ Vers. 10. Vulgata *nec manducet* pro *non manducet*. — Glossa est apud Sirabum et Lombardum *ordinaria*, sumta ex August., de Opere monach. c. 1. n. 2. seq., in qua cum originali et EM substituitur *utiliter caritas monet* pro *intelligitur caritas monere*.

⁴ Vers. 14. Vulgata post *verbo* addit *nostro per epistolam*, deinde *ne pro non*.

⁵ Epist. II. Thess. 3, 10, de quo et de Glossa vide supra pag. 135, nota 2. — Porro post *servi* ex codd. et 5 adiecit *Dei*. — Arg. 8. 9. 10. 11. cum epilogo desunt in edd.

⁶ Cap. 3. n. 4. Respicitur II. Thess. 3, 12.

⁷ Cap. 17. n. 20.

⁸ Can. *Clericus victum* (3.), dist. 91. — Seq. can. *Clericus quantumlibet verbo* est ibid. c. 4, in cuius 1. § habetur *tertius: Omnes clerici* — In fine epilogi pro *intentos E intendentes*.

absque officii sui detrimento dumtaxat praeparet». — *Si dicas*, quod intelligitur de idiotis; *contra hoc* statim sequitur: « Clericus quilibet verbo Dei eruditus artificio victum quaerat ». — *Si dicas*, quod non intelligitur de omnibus; *contra hoc* sequitur: « Omnes clerici, qui ad operandum validi sunt, et artificia et litteras discant ». — Ex his ergo Patrum sententiis manifeste colligi videtur, quod *praecepta apostolica* ad omnes pauperes validos se extendant, sive clericos sive laicos, sive otiosos sive spiritualibus occupationibus intentos: ergo potissime ad pauperes religiosos.

Ratione professionis.

Hoc ipsum ostenditur ratione *professionis monasticae*.

12. Primo per beatum Augustinum, qui per totum librum de Opere monachorum intendit tanquam finali conclusione et principali¹ ostendere, quod monachi stricti sunt ad opera manualia sive corporalia.

13. Item, Glossa super illud Lucae duodecimo²: *Vendite quae possidetis, et date eleemosynam* etc.; « ut, omnibus semel pro Deo spretis, postea labore manuum operemini unde vivatis, vel eleemosynam faciatis »; sed omnes regulares ex voto tenentur ad consilium paupertatis: ergo secundum Glossam labor manualis debet sequi abrenuntiationem: ergo omnes tenentur ad corporalem operationem.

14. Item, Hieronymus ad Rusticum et habetur de Consecratione, distinctione ultima³: Semper aliquid boni facito, ut te diaboli inveniatur occupatum. Si Apostoli, habentes potestatem de Evangelio vivere, laborabant manibus suis, ne quemquam aggravarent; cur tu in usus tuos successuras res non praeparas? Vel fisciellam texe iunco, vel canistrum lentis plecte viminibus ». Et post: « Scribantur libri, ut et manus operentur cibos, et anima saturaretur lectione ».

15. Item, beatus Benedictus in regula sua⁴: « Tunc veri monachi sunt, si de opere manuum suarum vivant, sicut patres nostri Apostoli »: ergo si hoc facit nos imitatores Apostolorum, et omnes religiosi debent esse tales; ergo et operari manualiter, cum opera supererogationis non diminant, sed implere debeant opera praeceptorum.

16. Item, beatus Franciscus in regula sua⁵: « Fratres, inquit, quibus dedit Dominus gratiam la-

borandi, laborent fideliter et devote ». Et quod de labore corporali intelligat, patet per hoc quod sequitur: « De mercede vero laboris pro se et suis fratribus corporis necessaria recipiant praeter denarios ».

CONTRA, quod non omnes pauperes validi ad opera manualia sint stricti, videtur tum ratione *contemplationis*, tum ratione *praedicationis*, tum ratione *spiritualis occupationis*. Primo ratione *contemplationis*⁶ ostenditur:

1. Per illud Lucae decimo⁷: *Martha, sollicita es* etc., usque *elegit*: melius ergo faciebat Maria intendens contemplationi, quam Martha corporali occupationi; sed non melius ageret, si omitteret illud, ad quod tenebatur: ergo intendens contemplationi absolvit ab opere corporali.

Ratione contemplationis.

2. Item, Lucae duodecimo⁸: *Respiciite volatilia caeli*; Glossa: « Sancti merito avibus comparantur, qui, nihil in hoc mundo habentes nec laborantes, sola contemplatione aeterna quaerunt, iam similes Angelis ». Sed si nihil habentes tenerentur laborare universaliter, iam tales essent transgressores: ergo si hoc est falsum, non omnes pauperes validi astringuntur.

3. Item, super illud Genesis vigesimo tertio⁹: *Confirmatus est ager*; Glossa: « Contemplativa vita a cunctis actionibus funditus dividitur »; sed non dividit ab actionibus spiritualibus: ergo a corporalibus. Nec dividit contra legem Dei: ergo contemplantes non sunt stricti ad hoc.

4. Item, labor manualis non est actus respiciens universaliter omnia membra Christi, alioquin nullus sine eo posset salvari; respicit ergo officium alicuius membri; sed membrum habens officium dignum non tenetur ad officium¹⁰ membri indignioris: ergo si digniora sunt membra, quae habent gratiam contemplandi, non astringuntur ad officium vel exercitium actionis vel operationis, maxime cum necessitas non compellit defectus inferioris membri supplere.

Item, quod non omnes astringuntur, ostenditur ratione *praedicationis*.

Ratione praedicationis.

5. Lucae decimo¹¹: *Misit eos binos* etc.; Glossa Ambrosii: « Tanta debet esse praedicatori fiducia, ut sibi necessaria non defectura certissime sciat, ne, dum sibi providet terrena, minus aliis provideat

¹ Ex DE adiecimus *et principali*, et post *manualia* ex KE *sive corporalia*, M tantum *opera corporalia*.

² Vers. 33. — De Glossa, in qua pro *semel* M et edd. *si mul.*, vide supra pag. 434, nota 7.

³ Can. *Nunquam de manu* (33), dist. 5. Locus apud Hieron. est Epist. 125. (alias 4.) n. 11: Facito aliquid operis, ut te semper diabolus... ne quem gravarent; et alius tribuebat refrigeria, quorum pro spiritualibus debebant metere carnalia [J. Cor. 9, 11.], cur tu etc. — Seq. locus ibid.

⁴ Cap. 48. — Pro *nos imitatores* M *veros imitatores*.

⁵ Cap. 3. — In edd. duo loci sunt truncati.

⁶ Verba post *videtur* supplimus ex DEK; nam M et 1, 2, 3, 4 tantum *primo ratione contemplationis*, Vat. et 5 pro (!) *ratione contemplationis*.

⁷ Vers. 41. seqq. — Argg. 2. 6. 8. 40. 13. desunt in edd. et in M et suppleta sunt ex DEK.

⁸ Vers. 24: Considerate corvos, quia etc. — De Glossa quae est *ordinaria*, vide supra pag. 125, nota 5. Verba Scripturae in textu sunt Matth. 6, 26, ubi est eadem Glossa, verbis tamen aliquatenus diversis. Cfr. supra pag. 126, nota 9.

⁹ Vers. 17. — Glossa ex Gregor. VI. Moral. c. 37. n. 56, est *ordinaria* apud Strabonem et Lyranum, ubi pro *cunctis*, quod est in Glossa et DEK, M et edd. *saecularibus*. — Post *sed non* ex eod. adiecimus *dividit*.

¹⁰ Ita DE, in aliis *actum*; infra post *actionis* ex DEK adiecimus *vel operationis*; EKM addunt *nec post compellit*.

¹¹ Vers. 1. — De Glossa vide supra pag. 136, nota 7. Verba Ambrosii vide supra a. 1. fundam. 13. seq.

aeterna». Ergo studium prædicationis et doctrinae non debet intermitteri propter opus corporale, cum homo non perfecte sufficit ad utrumque.

6. Item, super illud Lucae nono¹: *Dimitte mortuos*; Glossa: «Docet Dominus, minora bona pro utilitate maiorum esse prætermittenda; maius enim est animas mortuorum prædicando suscitare quam corpus mortuum in terra condere». Si ergo mortuos sepelire, et maxime patrem, est opus maxime pietatis naturalis et corporalis; et hoc docet Dominus intermitteri, et ad hoc non tenentur intendentes prædicationi: ergo tales non sunt astricti ad opera manualia, quantumcumque sint egeni.

7. Item, super illud Lucae decimo²: *Dignus est operarius mercede sua*; Glossa: «Duae mercedes prædicatori debentur: una in via, quae in labore sustentat; altera in patria, quae in resurrectione remunerat; sed quod debetur alieni, non tenetur illud labore corporali acquirere: ergo prædicator pauper non tenetur propter sustentationem corporis manualiter operari.

8. Item, super illud primae ad Corinthios nono³: *Quis militat* etc.; Glossa: «Sicut Dominus constituit, ex Evangelio viventes panem *gratuitum* manducabant ab eis sumunt, quibus gratuitam gratiam prædicabant»; sed panis *gratuitus* dicitur, quia non erat acquisitus per laborem corporalem: ergo prædicationis opus exercentes non tenentur ad laborem corporalem.

9. Item, Augustinus in libro de Opere monachorum⁴: «Si evangelistae sunt, si ministri altaris, si dispensatores Sacramentorum, plane sibi hanc vindicant potestatem», vivendi scilicet sine opere corporali, quia de hoc loquitur: ergo huiusmodi non astringuntur.

10. Item, Hieronymus adversus Vigilantium⁵: «Ilaec in Iudaea usque hodie perseverat consuetudo non solum apud nos, verum etiam apud Hebraeos, ut qui *in lege Domini meditantur die ac nocte* synagogarum et totius orbis pascunt ministeriis»; sed consuetudo esset vituperabilis, si tales essent astricti ad vivendum de laboribus propriis: ergo qui divinis, utpote doctrinae prædicationis et lectioni, vacant non sunt huiusmodi operibus alligati.

Item, quod non omnes astringuntur, ostenditur ratione *spiritualis occupationis*.

11. Primae ad Corinthios nono⁶: *Nescitis, quod qui in sacrario operantur, quae de sacrario sunt edunt; et qui altario serviunt cum altario participant?* Glossa: «Naturalis ratio dicitur, ut quis vivat inde, ubi laborat». Si ergo fidelis, qui intentus est spiritualibus occupationibus, dignus est sustentari, nec talis est otiosus: ergo nec ratione otii vitandi nec etiam victus acquirendi tenetur manualiter operari.

12. Item, Anselmus de Similitudinibus⁷: «Tres quippe sunt hominum ordines, *orantes, agricultores et defensores*, quos ad diversa officia Deus in hoc mundo disposuit: *monachos*, ut pro aliis orent et lacte prædicationis imbuant; *agricultores*, ut de suo labore et ipsi et alii vivant; *milites*, ut orantes et agricultores defendant»; sed milites digni sunt sustentari, quando suum officium exercent absque labore corporali: ergo pari ratione et monachi digni sunt.

13. Item, Augustinus in libro de Opere monachorum⁸: «Si habebat aliquid in saeculo, quo facile supportarent hanc vitam, quod conversi ad Deum dispersit sunt, credenda est eorum infirmitas et ferenda»: ergo qui disperserunt bona sua pauperibus merentur in Ecclesia sustentari, si disperserunt semel temporalia, absque labore corporali: ergo multo fortius meretur, si dispersit ipse spiritualia orando, consulendo et exempla bona aliis conferendo.

14. Item, si spiritualis occupatio⁹ non excusat a labore corporali, ergo multo minus nec scientialis: ergo omnes validi pauperes, qui student in qualibet scientia, sunt in malo statu, quia non vivunt de labore manuum suarum; sed hoc est valde absurdum: ergo et primum.

15. Item, Christus Legem perfectissime implevit, quia *decebat eum implere omnem iustitiam*¹⁰; sed Christus pauperrimus fuit et validus: ergo si tales universaliter operari tenentur, Christus non perfecte Legem implevit nec dedit exemplum perfectum. Sed hoc est inconveniens: ergo et primum.

16. Item, beatus Benedictus, quando fuit in spelunca, erat pauper et validus, et tamen non vivebat de labore manuum suarum, sed de hoc quod sibi Romanus apportabat, ut dicitur secundo Dialogorum¹¹: ergo vel erat in malo statu, quod absurdum est, vel non tenebatur ad laborandum vel operandum.

Ratione spiritualis occupationis.

¹ Vers. 60; Vulgata: Sine, ut mortui sepeliant mortuos suos; apud Matth. 8, 22: Dimitte, mortuos sepelire mortuos suos. — De Glossa cfr. supra pag. 144, nota 5.

² Vers. 7. — De Glossa vide supra pag. 147, nota 3. — Post prædicator in edd. tantum desideratur pauper, quae etiam pro sustentationem ponunt necessitatem.

³ Vers. 7: Quis militat suis stipendiis unquam? — Glossa est ibi apud Lombardum.

⁴ Cap. 21. n. 24. Vide supra pag. 144, nota 9. — Cum DEM supplevinus hanc ante vindicant, et ex DE post corporali verba, quae sequuntur.

⁵ Num. 13. Cfr. supra pag. 148, col. II; ubi et pag. seq. integer locus refertur, nec non ibi nota 5.

⁶ Vers. 13. Vulgata: Nescitis, quoniam qui... qui altari deservunt cum altari etc. — Glossa est *ordinaria* apud Strabum et Lyrannum.

⁷ Potius est opus Aedmari, c. 127. seq., pluribus tamen ibi interiectis. — In fine textus ex DEK cum originali supplevinus et agricultores.

⁸ Cap. 21. n. 25; cfr. supra pag. 144, nota 7.

⁹ DE *exercitatio*.

¹⁰ Matth. 3, 15: Sic enim decet nos implere etc.

¹¹ Cap. 1. Vide supra pag. 138, nota 7. — Ex DEK substituitur *fuit* pro *erat*, et *de hoc* pro *edebat*, et adiecit *laborandum vel*.

17. Item, aut pauperes validi *possunt vivere* de eleemosynis absque manuali labore¹, aut non. Si sic, habeo propositum, quod non tenentur. Si non *possunt*; ergo cum omnia bona ecclesiarum et monasteriorum non sint nisi eleemosynae pauperum, ut Sancti dicunt et manifestum est, ergo omnes, quotquot validi et clerici et monachi, qui vivunt de huiusmodi bonis sine labore manuali, sunt in statu perditionis. Si ergo hoc est absurdissimum, patet, quod et illud, ex quo sequitur. — Si dicas, quod de grossis et magnis eleemosynis licet, sed de parvis non licet; hoc non solum absurdum est, verum etiam adeo ridiculosum, ut manifeste qui sic dicit *colet culicem et glutiat camelum*². Restat ergo, quod ad huiusmodi opera manualia non omnes validi pauperes sunt astricti.

CONCLUSIO.

Tenenda est via media, quod scilicet de pauperibus validis aliqui ad laborem sunt astricti, aliqui vero ab eo absoluti; et quod aliquibus labor indicitur sub praecepto, aliquibus pro consilio, aliquibus nec isto nec illo modo.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod, sicut circa fidem beatissimae Trinitatis triplex est via sentiendi³, ita quod duae, quae declinant ad extrema, sunt erroneae, sicut haeresis Sabelliana et Ariana, media vero vera et catholica; sic in hac quaestione pariter duplex est via declinans ad extrema, et ideo erronea et reprobanda, media vero recta et acceptanda.

Unus est modus dicendi, quod *nulli* pauperes voluntarii, quantumcumque validi, ad opera manualia sunt astricti, sed solum ad spiritualia. Et hi fundaverunt se super illud Matthaei sexto⁴: *Respicite volatilia caeli*. — Hic autem modus dicendi est erroneus, quia est *corruptivus Ecclesiae* et *depravativus Scripturae*. *Corruptit Ecclesiam*, dum, simulando falsam iustitiam, fovet pigritiam; dum simulat, se velle Evangelium perficere, vult otium carnis nutrire. Unde de talibus Augustinus, in libro de Opere monachorum⁵: « Quis ferat homines contumaces saluberrimis monitis Apostoli resistentes, non sicut infirmiores tolerari, sed sicut sanctiores etiam praedicari, ut monasteria doctrina saniore fundata

gemina illecebra corrumpantur: et dissoluta licentia vacationis et falso nomine sanctitatis? — *Depravat* Secundo. etiam *Scripturam*, quia nimis *ampliat* verba evangelica et nimis *arctat* verba apostolica. Vult enim, quod Evangelium inlibeat perfectis omne opus corporale, et vult, quod Apostolus non suadeat nisi opus spirituale; quorum utrumque falsum est. Et contra hanc falsitatem Augustinus totum librum de Opere monachorum condidit, ostendens, quod Apostolus intelligit de opere *corporali*, et quod Evangelium non vetat *corporalia* opera, sed solum quod cor non sollicitetur praecoccupatum circa temporalia. Unde in principio libri de Opere monachorum⁶ ait: « Prius debemus ostendere, beatum Apostolum opera corporalia servos Dei operari voluisse; deinde ostendere, evangelica illa praecepta, de quibus nonnulli non solum pigritiam, sed etiam arrogantiam suam fovent, apostolico praecepto et exemplo non esse contraria ». Unde convincit Augustinus, positionem istam esse reprobendam.

Secundus modus dicentium est, quod *omnes* Modus 2. validi pauperes, qui non habent unde vivant, ad opera manualia seu corporalia sunt astricti. Et isti innituntur verbis Apostoli, secundae ad Thessalonicenses tertio⁷: *Qui non laborat non manducet*. Nec possunt excusari, ut dicunt, per opera spiritualia. — Et hic quidem modus dicendi est erroneus, Reprobatur dupliciter. sicut et primus. Nam nimis deviendo ad alterum extremum, *depravat Scripturam* et *corruptit Ecclesiam*. *Scripturam depravat*, quia nimis *ampliat* Primo. verba Apostoli, dum dicit: *Qui non laborat non manducet*; volens, illa verba de labore manuali non solum ad otiosos, sed quantumcumque utiliter in spiritualibus occupatos extendi, qui non sunt curati. Nimis etiam *restringit* verba evangelica, dum illa verba⁸: *Dignus est operarius mercede sua*; ad eos solos extendit, qui habent animarum curam; cum potius fiat homo dignus mercede ex opere quam ex dignitate. Absit omnino a fidelibus mentibus, quod cooperatores habentium curam non sint *digni operarii* nec *digni mercede* et sustentatione sua, *maxime qui fideliter laborant in verbo et doctrina*⁹. — *Ecclesiam etiam corruptit*, dum simulat distributionem iustitiae et persequitur spiritum vitae. Quid enim aliud est hoc, quam quod significatum est per praepositos Pharaonis, de quibus dicitur Exodi primo¹⁰, quod *oderant filios Israel et ad amaritu-*

¹ Ita DE, in aliis *opere*.

² Respicitur Matth. 23, 24. De ipsa re cfr. supra a. 2. in corp. circa finem.

³ Ita recte K, in aliis et edd. *sciendi*; inferius cum DEK adiunximus *hac* ante *quaestione*, et substituiimus *pariter*, quod clare exhibet D, pro *proposita*.

⁴ Vers. 26. — Infra posuimus fide DEK *Unde de talibus pro De quibus*.

⁵ Cap. 30, n. 38.

⁶ Cap. 3, n. 4. Post *voluisse* plura ibi adduntur.

⁷ Vers. 10: Si quis non vult operari, nec manducet. —

Inferius fide DE substituiimus *deviando* pro *declinando*, et *alterum extremum* (ita etiam M) pro *alteram extremitatem*, nec non cum eod. *verba pro verbo*.

⁸ Luc. 10, 7. et I. Tim. 5, 18. — Inferius pro *omnino* E *autem*.

⁹ Epist. I. Tim. 5, 17. Vulgata *laborant* pro *collaborant*.

¹⁰ Vers. 13, seq. Vulgata: *Oderantque filios Israel Aegyptum et affligebant illudentes eis atque ad... perducebant vitam eorum operibus etc.* Seq. locus est ibid. 5, 4. cum Glossa *ordinaria* ex Origene, homil. 3. in Exod. n. 3, apud Lyrannum: *Hodie quoque, si etc.*

dinem perducebant, affligentes eos operibus duris luti et lateris, atque omni servitute? Et ne forte videar moveri spiritu proprio, audi, quid dicit Glossa super illud Exodi quinto: *Quare, Moyses et Aaron, sollicitatis populum ab operibus suis? Ite ad onera vestra:* « Hodie si Moyses et Aaron, id est propheticus et sacerdotialis sermo, animam sollicitet ad servitium Dei, exire de saeculo, renuntiare omnibus, quae possidet, attendere legi et verbo Dei; continuo audies unanimes amicos Pharaonis dicentes: videte, quomodo seducuntur homines, et pervertuntur adulescentes, ne laborent, ne militent, ne agant aliquid, quod prosit, et relictis rebus necessariis, inertias sectantur et otium! Quid est servire Deo? Laborare nolunt et otii occasiones quaerunt. Haec erant tunc verba Pharaonis, haec et nunc amici eius loquuntur, nec solum verbis, sed etiam verberibus persequuntur ». Hucusque Glossa.

Quoniam igitur utraque harum opinionum vel sententiarum declinat ad extrema et declinatio depravat Scripturam et corrumpit Ecclesiam; ideo utraque reprobanda est: prima, quia dat fomentum pigritiae, secunda, quia nititur extinguere spiritum vitae sub onere servitutis Aegyptiacae; prima, quia fovet otium carnale, secunda, quia persequitur spirituale. Propterea secunda longe perversior est quam prima, licet utraque sit mala. Ideoque, utraque repulsa, tenenda est via media, quod de pauperibus validis aliqui sunt astricti, aliqui vero absoluti, aliquibus indicitur sub praeepto, aliquibus pro consilio, aliquibus nec isto nec illo modo.

Ad cuius plenioram evidentiam ¹ notandum est, quod regimen reipublicae in Ecclesia attenditur circa tria, scilicet quantum ad bonum *inferius*, quod est corporale; quantum ad bonum *exteriorius*, quod est civile; et quantum ad bonum *interius*, quod est spirituale. Et secundum hoc triplex genus operis est necessarium ad regimen reipublicae et Ecclesiae militantis; scilicet opus *artificiale*, quod et *manuale* dicitur, quia « manus est organum organorum »², opus *civile* et opus *spirituale*. Opus *manuale* sive corporale dico, quod est necessarium ad praeparanda alimenta, vestimenta, habitacula et diversorum officium et artium instrumenta. Opus *civile* dico, quod est ipsorum praesidium gubernantium, militum defendentium; mercatorum negotiantium et famulorum ministrantium. Opus *spirituale* dico, quod consistit in disseminando divina verba, in decantando divina cantica, in dispensando Sacramenta et in distribuendo bona sibi divinitus data, sive terrena, sive

spiritualia. Nam *distribuere* sua pro Christo opus est *spirituale*, non civile nec civitatis terrenae. — Sicut ergo qui intenti sunt operibus civitatis reipublicae ad opera manualia per apostolicum praeeptum non intelliguntur astricti; sic nec hi qui intenti sunt spiritualibus, maxime si redundent ³ in aliorum salutem, commodum et profectum. Et ideo occupatos in quatuor generibus operum spirituale praedictorum excipit Augustinus a tentione apostolici praeepti in libro de Opere monachorum ⁴, cum dicit: « Si evangelistae sunt, si ministri altaris, si dispensatores Sacramentorum, plane hanc sibi vindicant potestatem; si saltem aliquid habebant in saeculo, quo facile sine officio sustentarent hanc vitam, quod conversi ad Deum indigentibus dispersiti sunt ». Evangelistae autem disseminant divina verba; ministri altaris decantant divinas laudes et divina cantica; dispensatores Sacramentorum dispensant divina Sacramenta, et maxime eucharistiae vel poenitentiae; qui dividerunt suas possessiones distribuerunt bona sua: ergo digni sunt sustentari pro unica distributione temporalium, multo magis pro continua distributione ⁵ spiritualium, etsi nihil corporaliter operentur; et si ille qui docet filium alicuius grammaticam, meretur ab eo sustentari, quare non ille qui docet viam regni caelestis, qui impetrat gratiam orando, qui etiam exemplis bonae vitae excitat et dirigit ad aeternam salutem?

— Cum ergo reipublica universalis Ecclesiae sen ecclesiasticae hierarchiae indigeat ad sui conservationem triplici opere supra dicto; nec Deus nec Angelus nec pastor Ecclesiae vel rector, sicut Apostolus, astringit ad huiusmodi opera, nisi secundum quod exigit salus, necessitas et utilitas ipsius ecclesiasticae hierarchiae, cuius servi Christi sunt membra.

Et quoniam ⁶ inter membra Christi sunt quaedam maxime idonea ad operationes corporales et minime ad spirituales, quaedam e converso, quaedam medio modo; hinc est, quod illis pauperibus validis, qui ad opera corporalia maxime sunt idonei et minime ad spiritualia, qui convenienter aliter nesciunt vitare otium et opus facere victum dignum, tales ad opera manualia astringuntur, et eis est opus manuale in praeepto. — His autem, qui simul spiritualibus sufficienter possunt intendere et labore manuum victum acquirere ⁷ vel in toto, vel magna parte, qualis fuit Apostolus Paulus, est opus manuale in consilio. — His autem, qui maxime sunt idonei ad spiritualia opera praedicta, vel etiam ad civilia, et minime ad haec manualia, huiusmodi opera lucrativa et artificialia non sunt in praeepto nec etiam in consilio; quia

Explicatio et probatio triplex bonum et genus operis.

Genera 4 operum spiritualium.

¹ K intelligentiam; superius DE nec pro isto loco nec isto; et infra M et edd. bis falso regnum pro regimen.

² Aristot., III. de Anima text. 38. (c. 8). Cfr. tom. IV. pag. 627, nota 8. — Inferius contra eodd. minus bene edd. meditando divina cantica... Sacramenta, in communicando bona. Pro astricti EM et 1, 2, 3, 4 astringi.

³ Edd. et eodd. redundet.

S. Bonav. — Tom. V.

⁴ Cap. 21. n. 24. 25. Vide supra pag. 144, nota 7. et 9.

⁵ Edd. omnes corrupte omittunt temporalium, multo magis pro continua distributione.

⁶ Ita E, in aitis Quoniam ergo. Infra ante modo fide DKM adiciemus quaedam medio; deinde edd., excepta S, ante manule omittunt opus. — Constructio propositionis est incongrua.

⁷ EKM querere.

stultum esset, quod pro re modicae utilitatis commune hominum magnum incurreret detrimentum; nec hoc ordinavit Deus nec eius Apostolus, sicut in sequentibus evidenter ostenditur.

Confirmatur. Quod autem de huiusmodi operibus et hominibus diversificari debeat iudicium secundum diversitatem donorum, officiorum et gratiarum sibi divinitus collatarum; ostendit Glossa super illud Deuteronomii vigesimo octavo¹: *Benedictus fructus ventris tui et fructus terrae tuae et fructus iumentorum tuorum*, ita dicens: « Diversos ordines notat subditorum. Alii enim doctoribus corporalia praebent alimenta; alii laborare possunt quod sibi fuerit praeceptum; alii simplicitate contenti per innocentiam vitae student Deo placere; *unusquisque proprium donum habet ex Deo* ». — Concedendum est igitur, quod non omnes validi pauperes, etiam non curati, ad huiusmodi opera manualia sunt astricci; et concedendae sunt etiam auctoritates et rationes hoc ostendentes.

Solutio op-
posteriorum. 1. 2. Ad illud autem quod primo obicitur in contrarium de obligatione legis naturae; dicendum, quod *natura* ad hoc non astringit nisi ratione periculi vitandi. Nam si ex lege naturae haec manaret² obligatio, cuncti essent universaliter et aequaliter obligati; quod absurdissimum est. Ideo, si quis a natura astringitur, hoc non est nisi propter *vitandum periculum*; et hoc potest esse tripliciter: aut quia non potest sine labore *vivere*, aut quia non potest *honeste vivere*, aut quia non potest *fructuose vivere*; in primo periclitatur *entitas*, in secundo *honestas*, in

Tripliciter pe-
riculorum.

Tripliciter amor
naturalis.

tertio *utilitas*. Est autem naturaliter insertus homini amor sui *esse continui*, amor *honesti* et amor *commodi*; et per hoc lege naturae astringitur homo ad vitandum hoc tripliciter periculum. Sic igitur astringitur necessario ad manualiter operandum pauper validus, si in tali articulo constitutus est, quod non potest aliter *vivere*, vel non potest *honeste vivere*³ vel etiam non potest aliter *vivere fructuose*. Si autem aliter potest hoc periculum vitare aequae vel magis utiliter, astringi ad hoc non habet ex lege naturae. — Quod ergo obicitur, quod homo ex prima sua conditione ordinatus est ad istam operationem; dicendum, quod nullus homo debet esse sine labore in hac vita, ne forte de eo dicatur quod de reprobis dicitur in Psalmo: *In labore hominum non sunt et*

cum hominibus non flagellabuntur; sed ex hoc non sequitur, quod oporteat occupari circa laborem manuum et maxime lucrativum. — Et per hoc patet responsio ad sequens de exemplo Adae, quia constans est, quod non omnes obligantur ad opus agriculturae. Nec⁴ illud quod dicitur: *In sudore vultus tui* etc., dictum est tunc in praeceptum vitae, sed in poenam culpae perpetratae, sicut patet per textum sequentem.

3. Ad illud quod obicitur, quod sine huiusmodi opere non potest genus humanum sustentari; dicendum, quod duplex est mandatum: unum, quod respicit conservationem⁵ *individui*, aliud, quod respicit conservationem *speciei*, sicut est mandatum de manducando et mandatum de generando. Illud ergo, quod respicit conservationem *speciei*, non obligat nisi in communi, quia, uno implente, alius absolvitur, sicut patet de generatione; et quia opus manuale est huiusmodi, nisi in eo qui constitutus est in statu periculi; ideo non habet nisi talis astringi.

Duplex man-
datum.

4. Ad illud quod obicitur, quod sicut os est ad manducandum, ita et manus ad operandum; dicendum, quod non est simile: quia, si homo posset vivere sine conestione, sicut potest vivere sine manuali opere; non teneretur manducare. — *Praeterea*, Alia ratio. unus homo potest operari pro alio, sed non manducare pro alio; et ideo non oportet sic omnes astringi universaliter ad manuales operationem, sicut ad manducationem.

5. 6. 7. 8. Ad illud quod obicitur de *praecepto*, *exemplo*, *elicto* et *verbo apostolico*; notandum, quod circa apostolicum *praeceptum* consideranda est *persona*, cui praecipitur, *causa*, pro qua praecipitur, et *forma*, sub qua praecipitur. Si consideretur *persona*, non omnibus praecipitur hoc generaliter, sed determinate quibusdam. Ait enim sic secundae ad Thessalonicenses tertio⁶: *Et audivimus quosdam inter vos ambulantes inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes. Illis autem, qui huiusmodi sunt, denuntiamus, ut cum silentio operantes suum panem manducent*. Praecipit ergo *inquietis*, *curiosis* et *otiosis*. — Si autem consideretur *causa*, non est dubium, quin sit ad remotionem horum trium vitiolorum. Quia enim labor corporalis valet ad *corpus domanum*, ad *otium tollendum*, ad *victum ho-*

Alia ratio.

Tria notan-
da.

Persona.

Causa.

Labor valet
ad tria.

¹ Vers. 4. Glossa est *ordinaria* apud Strabum et Lyrantum, sumta ex Rabano in hunc loc. In fine allegatur I. Cor. 7, 7. — Aliquantum inferius ante *ostendentes* solae edd. inepte addunt *probantes hoc*.

² Edd., excepta 5, *maneret*. Inferius pro *tripliciter* edd. *triplex*. Deinde ante *sine labore* Vat. et 5 adiciunt *fructuose*, *refragantibus* codd. et 1, 2, 3, 4, a quibus hoc verbum e contra recte inferius suppletur ante *vivere*. — De triplici appetitu cfr. II. Sent. d. 25. p. l. q. 4. in corp. et ibi nota 4.

³ Edd. et M *sive iuste* pro *vivere*, et post *vel* omittunt *etiam* [M habet *cum*]. — Inferius allegatur Ps. 72, 5.

⁴ Edd. *Ad*, et mox praefigunt *non ante dictum*; superius

edd. *ab exemplo* pro *de exemplo*, et inferius *praeceptum iuris* pro *praeceptum vitae*. — Textus sequens (Gen. 3, 19) est: *Donec revertaris in terram, de qua sumus es, quia pulvis es etc. Magis vero assertio illa patet ex praecedentibus (v. 17. 18.): Quia audisti vocem uxoris tuae et comediti de ligno etc.*

⁵ In solis edd. desiderantur verba *quod respicit conservationem*. Deinde pro *manducando* K *comedendo*; denique edd. omittunt *patet ante de generatione* (cfr. IV. Sent. d. 26. a. 4. q. 3.). Infra post *huiusmodi* illud *nisi* stat pro *praeterea*; quod, teste Forcellini, etiam apud classicos invenitur.

⁶ Vers. 14. 12: *Audivimus enim, quosdam inter vos... Iis autem etc.*

nece quaerendum; ideo¹ Apostolus imponebat eis laborem quasi in vitiorum istorum medicamentum. Nam *inquieta* labore donante, *otiosi* labore excitante, *curiosi* « et foeda cura victum quaerentes », ut dicit Glossa, indigent labore victum promerente. Ideo Apostolus quasi per se loquitur et proprie et sufficientissime in praedicto mandato, si attendatur *causa*.

Forma. — Si vero attendatur *forma*, sub qua praecipit, constans est, quod debet convenire cum *causa*. Apostolicum² enim hoc praecipitum est; et ad tria praedicta ille *stringitur*, qui non potest habere illa tria per aliam viam licitam et convenientem; qui vero potest, *non stringitur* determinate ad hanc viam, quantum est de ipsius praecipiti efficacia, quod dedit Apostolus ad ordinandam et aedificandam Ecclesiam, non ad destruendam illam, secundum potestatem, quam ad aedificationem dicit³ sibi divinitus datam. — Dicendum ergo, quod apostolicum *praecipitum*, *exemplum*, *edictum* et *iudicium* illos obligat potissime, qui sunt *inquieta*, *otiosi* et *curiosi*, ut ab his redeant; vel eos qui non possunt aliter convenienter quam per laborem corporalem vitare vitia supradicta, sicut manifeste ostensum est.

Ad illud quod obiicitur de Glossa, quod vult Apostolus, servos Dei corporaliter operari; dicendum, quod si istud est⁴ velle *praecipiti*, intelligendum est *indefinite* de servis Dei, id est, de his qui sunt ad servitium dominicum conversi, qui per maiora et utiliora opera non sunt a manuali opere excusati, sicut exemplificat Augustinus⁵ de his qui vitam in saeculo de labore corporali transiebant; et sic illud *indefinite* debet intelligi et *non universaliter*, quia absurdum esset dicere, quod omnes servi Dei ad hoc sint astricti. — Patet etiam hoc, quia Augustinus, a quo sumta sunt verba illius Glossae, sed mutata, excipit quatuor genera hominum, quos dicit non teneri, ut labore proprio victum quaerant, sicut ostensum est supra⁶: unde super praedictam Glossam innitendum non est; tum quia *mutat* verba Augustini. Dicit enim in originali: « Primum debemus ostendere, Apostolum corporalia opera servos Dei operari *voluisse*, ut victu et vestitu a nullo indigerent », nec aliquam mentionem fecit de *petitione*; quia illi, contra quos agebat, non vivebant de *petitis*, sed *oblatis*, sicut in secundo libro Retractionum dicit. Facienda est ergo vis in hoc, quod dicit vo-

luisse, quod non semper praecipitum est; et in hoc, quod dicit *servos Dei*, quod indefinite dictum est; et in hoc, quod dicit *ne compellantur*, quod non pertinet ad pauperes voluntarios, sed potius ad invitos.

9. Ad illud Augustinus⁷: Andiant quibus hoc praecipitum est etc.; dicendum, quod habere potestatem vivendi de alieno, hoc est tripliciter: vel secundum legem *iustitiae*, vel secundum legem *clementiae*, vel mixtum secundum *utramque*. Secundum legem *iustitiae* habent illi qui habent auctoritatem officii et *operis onus*; et tales possunt *potestative* petere et in iudicium trahere. — Secundum legem *clementiae* potestatem habent vivendi de alieno qui possunt sufficientem allegare miseriam, per quam digni sunt misericordia, ut pauperes infirmi. — Secundum *utramque* vero habent illi qui opera faciunt apostolica, non tamen incedunt *quod auctoritatis dignitate*, sed cum *humilitate paupertatis*; et ideo digni sunt sustentari tanquam operarii et tanquam egeni. Qui ergo *nullo modo* habent hanc potestatem absque dubio obligantur per apostolicum praecipitum; sed non sunt omnes tales, sicut visum est.

10. Ad illud quod obiicit, quod opera spiritualia non excusant; dicendum, quod « sermones *inquieta* sunt secundum materiam⁸ ». Augustinus autem loquitur ibi de monachis, qui ex professione ad opus manuale erant astricti, qui ex elatione erant contentiosi, et licet simularent spiritualitatem, erant tamen carnales et otiosi; et talibus dicit, quod non possunt per huiusmodi opera excusari, quia revera in eis non erant spiritualia, sed infecta. — *Praeterea*, illa opera spiritualia non redundant in manifestam utilitatem reipublicae, quia nec praedicabant nec docebant nec confessiones excipiebant⁹ nec animarum salutem suis consiliis procurabant, quin potius sibi vacando impediabant, et eorum vacatio generabat in Ecclesia litem et dissensionem ad invicem monachorum et erat in pallium illorum monachorum gyrovagorum, sicut melius in sequenti videbitur.

11. Ad illud quod obiicit de clericis, dicendum, quod nec clerici pauperes universaliter ad opera manualia per canones astringuntur nisi propter otium vitandum, vel victum acquirendum, si illum acquirere honeste aliter non possunt; alioquin valde du-

Triplex modus vivendi de alieno.

Notandum.

Alia ratio.

¹ Solae edd. non bene *idem*; inferius M et Val. *sedula cura* pro et *foeda cura*. — Verba haec sunt ex Glossa *ordinaria* apud Strabum, sumta ex Comment. olim Ambrosio attributo ad II. Thess. 3, 11.

² K *Ei*. Inferius pro *quā vero* D in *quantum vero*.

³ Epist. II. Cor. 10, 8: Quam (potestatem) dedit nobis Dominus in aedificationem, et non in destructionem vestram. — Superius edd. et codd., excepto K, *ornandam* pro *ordinandam*. Inferius pro *ab his redeant* M *ab his recedant*, sed D *corrupte ab illis petant*, E *ab illis peccant*. Fortasse originale habuit: *ab illis peccatis recedant* (redeant).

⁴ M et edd. *illud esset*.

⁵ De Opere monachorum c. 25. n. 33; cfr. supra pag. 154, nota 5; et infra pag. 164, nota 4. Inferius secuti sumus lectionem E, dum alii legunt a quo verbo *illius Glossae acceptu sunt*.

⁶ Scil. in corp. post verba *Ad cuius pleniorē evidentiam*. — Seq. locus August. est de Opere monachorum, c. 3. n. 4; alter vero II. Retract. c. 21.

⁷ Haec solutio et duae sequae non inveniuntur in edd., sicut nec obiectiones; supplevimus eas ex DEK.

⁸ Ut dicit Aristot., II. Ethic. c. 2. Cfr. tom. I. pag. 10, nota 2.

⁹ E *audiebant*.

rum esset, tot homines damnari; et impium valde videtur dicere, quod clerici bonae indolis¹ studio litterarum continuo intendentes, si sunt pauperes et fortes, quod ad opera manualia sint astriciti.

12. Ad illud quod obiicitur de monachis, dicendum, quod monachi regulares aliqui habent in professione et voto laborem manuale, aliqui vero minime. Ratio vero huius est diversitas professionum

De monachis in genere.

Triplex diversitas professionum.

Ex parte temporum.

ex parte *temporum*, *personarum* et *intentionum*. — Ex parte *temporum*: quia circa tempora primitivae Ecclesiae quatuor erant genera monachorum, sicut distinguit beatus Benedictus in principio regulae suae², scilicet coenobitae, anachoretae, sarabatae et gyrovagi. Primi erant boni, secundi optimi, tertii mali, et quarti pessimi. Tertii enim et quarti non ducebantur iugo aliquo, sed secundum proprias concupiscentias ambulabant: sarabatae intendentes carni, gyrovagi mutabiles et vagabundi et ad omnia mala parati. Secundi, scilicet anachoretae, regula non indigebant, quia tanquam perfectissimi regulabantur a gratia. Primis debuit regula dari, ut distinguerentur a gyrovagis et sarabatis; et conveniens fuit, ne compellerentur exterius exire, ad laborem corporalem eos astringi. Unde Augustinus in libro de Opere monachorum³ ait: « Callidissimus hostis tan multos hypocritas sub habitu monachorum usquequaque dispersit, circumeuntes provincias, nusquam missos, nusquam fixos, nusquam stantes, nusquam sedentes ». Et post: « Nonne calescit cor vestrum intra vos, et in meditatione vestra exardescit ignis, ut istorum mala opera bonis operibus persequamini, ut eis amputetis occasionem turpium nundinarum, quibus aestimatio vestra laeditur, et infirmis offendiculum ponitur? Miseremini ergo et compatimini et ostendite hominibus, non vos in otio facilem victum quaerere, sed per angustam et arctam viam huius propositi regnum Dei quaerere. Eadem vobis ratio est, quae fuit Apostolo, ut amputetis occasionem his qui quaerunt occasionem, ut qui illorum patoribus praefocantur in vestro bono odore reficiantur ». Hucusque Augustinus.

Ex parte personarum.

Ex parte etiam *personarum* voventium: quia monachi tunc temporis pro maxima parte erant laici et plebei⁴; et ideo competebat eis circa consueta opera occupari. Unde Augustinus in libro de Opere

monachorum: « Illi qui praeter istam sanctam societatem vitam labore corporis transigebant, ex quorum numero plures ad monasteria veniunt; si non volunt operari, non manducant. Neque enim in christiana militia ad paupertatem divites humiliantur, ut pauperes ad superbiam extollantur; nulloque modo decet, ut in ea vita, ubi senatores fiunt laboriosi, ibi fiant opifices otiosi; et quo veniunt, relictis deliciis, qui fuerunt praediorum domini, ibi fiant rustici delicati ».

Ex parte *intentionum*: quia monasteria primitiva instituta erant ad vitam solitariam agendam, ut unusquisque haberet curam sui et apud se habitaret, et ideo *monachus* dictus est. Et quia paucissimorum est semper posse⁵ divinis intendere; ideo, ne otiosi essent, congruebat eorum professioni exerceri circa opus manuale. Unde Hieronymus ad Rusticum: « Aegyptiorum monasteria hunc morem tenent, ut nullum absque labore suscipiant, non tam propter victus necessaria quam propter animae salutem, ne vagetur perniciosus cogitationibus et ad instar fornicantis Ierusalem omni transeunti divaricent pedes suos ».

Ex parte intentionum.

Competebat ergo monasteriis primi temporis astringi ex professione ad opus manuale, ratione temporis, *personarum* et *intentionum*⁶. Sed post instantibus temporibus modernis, quando illi gyrovagi erant consumiti, et Ecclesia opulenta fuit tam in clericis quam in monachis; magis erat opus dandum

Concluditur.

circa spirituale exercitium; et hinc est, quod monachi laborem manuale sive corporalem bene et recte in spirituale exercitium et psalmodiam commutaverunt. Et quia Ecclesiae iam ditatae magis indigebant spiritualibus operariis quam vinitoribus et agricolis; hinc est, quod Spiritus sanctus religiones pauperulas suscitavit, quarum sollicitudo et cura tota esset ad *signandos servos Dei in frontibus eorum signo Dei vivi*⁷, vocando ad poenitentiam et ad gratiam Spiritus sancti. Unde utraeque⁸ a sua primaria institutione habent officium praedicandi; et ideo, cum tales circa opera spiritualia sint intenti — propter quae alii ab aliis merentur sustentari — nec sunt otiosi nec curiosi sic vivendo nec in periculo, cum Dominus eos paverit usque modo; nec habent hoc ex voto: ideo nec ipsi nec omnes pauperes voluntarii, licet sint validi, sunt ad opus corporale

Notandum.

¹ E clericis boni in scholis.

² Cap. 4. — *Suae* supplevimus ex DE, et post *tertii* ex DEK *mali*; post *gyrovagi* K *instabiles* pro *mutabiles*, et pro *omnia* D *opera*; denique ex DE et 5 supplevimus et ante *conveniens*.

³ Cap. 28. n. 36. Vide supra pag. 440, nota 5. Seq. locus ibid., ubi respicitur Ps. 38, 4. [Vulgata *concaluit*, August. *concalescit*]. Pro *nundinarum* DE *immunditiarum*, qui et omittunt et *compatimini*, refragante etiam originali, in quo *existimatio* pro *aestimatio*, et cum K *vobis causa* pro *vobis ratio*. — In line respicitur Math. 7, 14: *Quam angusta porta et arcta via etc.*, et II. Cor. 4, 42: *Ut amputem occasionem eorum, qui volunt occasionem*.

⁴ E *laici plebis*. — Locus August. est libr. cit. c. 25. n. 33, sed nonnullis hic omissis. Cfr. supra pag. 140, nota 4, et pag. 454, nota 5.

⁵ Fide DEK supplevimus *posse*; mox E *opera manualia* pro *opus manuale*. — Locus Hieron. est Epist. 125. (alias 4) n. 11, ubi circa finem sic: *ne vagetur perniciosus cogitationibus mens et instar... divaricet pedes suos* [respicitur Ezech. 16, 25].

⁶ Codd. et edd. male *professionis*. Inferius Val. et 5 *perperam modicis pro modernis*; subinde pro *opulenta* M *opulenta*.

⁷ Apoc. 7, 3. — Inferius respicitur Math. 6, 26: *Pater vester caelestis pascit illa etc.*

⁸ Scilicet religiones Praedicatorum et Minorum.

astrikti, quia nec ratione *periculi* nec ratione *praecepti* apostolici nec ratione *voti emissi*, ut manifeste liquet ex praemissis.

Ad illud quod obiicitur de Augustino, in libro de Opere monachorum, dicendum, quod beatus Augustinus in libro illo non ad hos loquitur, sed ad primos, qui opera corporalia, quae habebant ex professione, sub praetextu spiritualitatis contemnebant; quia nec propter spiritualia debebant omittere corporalia, nec etiam e converso. Unde Bernardus, ad tales loquens, in Apologia¹ ait: « Iam vero de labore manuum quid gloriamini, cum et Martha laborans increpata, et Maria quiescens laudata sit, et Paulus aperte dicat: *Labor corporalis ad modicum utilis est, pietas autem ad omnia?* Optimus labor, de quo Propheta dicebat: *Laboravi in gemitu meo*; et de quo alibi: *Memor fui Dei, et delectatus sum et exercitatus sum*; ac ne corporale intelligas exercitium, et defecit spiritus meus, inquit; unde ubi non corpus, sed spiritus fatigatur, spiritualis labor procul dubio intelligitur. Quid ergo, inquit? Sicine spiritualia illa persuades, ut etiam haec quae ex regula habemus corporalia damnes? Nequaquam. Sed *illa oportet agere et ista non omittere*; alioquin, cum aut ista omitti necesse est, aut illa; ista potius omitenda sunt quam illa. Quanto enim spiritus melior est corpore, tanto spiritualis quam corporalis exercitatio fructuosior. Tu vero, cum, de horum observatione elatus, aliis non eadem observantibus derogas, nonne te magis regulam transgressorem indicas, cuius, licet minima quaedam tenens, meliora devitas ». — Sunt ergo ad opus manuale astrikti illi qui habent hoc² ex obligatione professionis, nisi forte opus manuale committunt in opus spirituale, ita quod hoc etiam sit de voluntate et licentia superioris.

13. Ad illud quod obiicitur de Glossa, Lucae duodecimo, dicendum, quod illud totum est *consilium*,

sicut textus ille, super quem Glossa fundatur. Nec aliquis ad totum illud nec ad partem se astringit, nisi quantum ex professione promittit. Unde sicut eleemosynas dare non est praeceptum ei qui omnia dedit, nec simpliciter praecipitur omnia dari³; sic nec illud intermedium, scilicet *operari*, tenet ibi rationem obligationis necessariae, sed solius suasionis monitoriae, vel etiam consultivae.

14. 15. Ad illud quod obiicitur de Hieronymo et Benedicto, iam manifesta est responsio per praedicta.

16. Ad illud quod obiicitur de beato Francisco, dicendum, quod in regula beati Francisci quaedam dicuntur *praeceptorie*, quaedam *monitorie*, quaedam *informative*, sicut ipsa regula per aperta vocabula distinguit expresse. Hoc autem, quod dictum est de labore, non est dictum *praeceptorie*, quia non imperaret, quod *facerent devote*⁴, cum hoc non sit in nostra potestate, sed dictum est *informative*. Informatur enim, quorum sit manualiter operari et *qualiter*: quia *illorum*, qui habent *gratiam*, id est facultatem virtutis et industriam artis et opportunitatem loci et temporis; *qualiter*, quia *fideliter* ad proximum, *devote* ad Deum et *modeste* ad se ipsos. Unde sanctus Pater⁵, intelligens per Spiritum sanctum suam vocationem et collectionem fratrum suorum, in qua erant laici cum clericis, nec mandatum dedit de manualiter operando, ne clerici omitterent spiritualia propter minus utilia; nec tamen omnino retinuit, ne laici et qui non sunt ad spiritualia idonei nec circa necessaria fratrum intenti nec adhuc sunt ad contemplationis indefessum otium elevati panem comederent otiosi. Cum enim omnibus sit cavenda otiositas tanquam sentina omnium vitiorum⁶; potissime hinc cavenda est, qui se perfectioni evangelicae astrinxerunt. — Sic ergo patet, quod non omnes validi pauperes, etiam non curati, ad opera manualia sunt astrikti⁷.

De regula S. Francisci.

Otiositas cavenda.

¹ Scil. ad Guilielmum, abbatem S. Theoderici, c. 6. 7, n. 12. 13. — Verba ultima post *indicas*, quae desunt in edd. et aliis codd., ex DEK et originali supplivimus. — Allegantur vel respiciuntur Luc. 10, 40. seq., 1. Tim. 4, 8, ubi Vulgata: Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est... ad omnia utilis est; Ps. 6, 7; 76, 4; Luc. 11, 42.

² Supplivimus ex EK hoc, et opus ante *spirituale*, post quod K prosequitur *si tamen hoc sit*.

³ Verba *nec simpliciter... dari* supplivimus ex DE, et item post *tenet* ex EK M *ibi*.

⁴ Cap. 5: Fratres illi, quibus gratiam dedit Dominus laborandi, laborent fideliter et devote, ita quod... orationis ac devotionis spiritum non extinguant etc. — Superius ante *aperta* solae edd. perperam omittunt *per*, et inferius pro *id est* ponunt *et*, refraganibus EK.

⁵ M et edd., refraganibus DEK, omittunt *Pater*, et deinde *collectionem fratrum suorum*, et post *operando* verba *ne cle-*

rici... utilia; denique post *retinuit* pro *ne* ponunt *ut*, addentes *non post panem*.

⁶ Hieron., V. in Ezech. c. 16, 51. dicit, « quod videlicet semper aliquid agendum sit, ne ager pectoris nostri, cessante manu, malarum cogitationum sentibus occupetur.

⁷ Ultima propositio: *Sic ergo* etc., omittitur in nostris codd., pro qua DE habet etc. M. *Deo gratias in saec. saec. Amen* etc. — Invat observare, S. Bonaventuram, postquam ad regimen totius Ordinis fratrum Minorum promotus est, praeter minora opuscula aliud insigne opus de eisdem et contextis circa paupertatem controversiis composuisse, inscriptum *Apologia pauperum*, in quo catholicam de perfectione evangelica doctrinam mirifice defendit, non tamen in forma, quae quaestionibus disputatis tunc erat propria. In tertia eiusdem operis parte multa superius dicta repetuntur et confirmantur, scilicet p. III. c. 4. 2. 3. et p. IV. c. 4. 2. agitur de *abrenuntiatione*; p. IV. c. 3. de *mendicitate et labore manuum*.

QUAESTIO III.

De continentia.

Postquam habitus est de paupertate, restat nunc agere¹ de continentia; circa quam secundum tres partes ipsius triplex quaestio inducetur.

Nam primo quaerendum est de pudicitia coniugali.

Secundo, de continentia virginali.

Tertio, de sanctimonia virginali; et hoc totum per comparationem ad legem evangelicam et divinam.

ARTICULUS I.

De pudicitia coniugali.

Est igitur prima quaestio, utrum coniugalis pudicitia sit secundum legem evangelicam et approbanda. Et quod sic, ostenditur *auctoritate et ratione; auctoritate* sic.

Fundamenta. 1. Matthaei decimo nono², respondens Dominus ad quaestionem sibi factam de matrimonio: *Non legistis, quia qui fecit homines ab initio masculum et feminam fecit; et post: Quos Deus coniunxit homo non separet?* Coniunctio ergo maris et feminae secundum individuum vitae consuetudinem est ex institutione Dei et approbata in lege Evangelii per sententiam Christi; et secundum hanc attenditur actus coniugalis pudicitiae: ergo virtus ista et eius actus consonat legi divinae.

2. Item, Iohannis secundo³: *Vocatus est Iesus et discipuli eius ad nuptias; et consequenter ostendit, quod primum miraculum fecit ibi; sed si actus nuptialis non esset consonus legi Dei, Christus per sui ipsius praesentiam non approbasset: ergo etc.*

3. Item, primae Petri tertio⁴: *Viri cohabitantes secundum scientiam, quasi inferiori vasculo mulieris impartientes honorem; sed hoc est secundum actum coniugalem: ergo actus coniugalis est consonus legi Dei.*

4. Item, primae ad Timotheum secundo⁵ dicitur de muliere: *Salvabitur per filiorum generationem, si permanserit in fide et dilectione cum sanctificatione; sed in actu coniugali est generatio filiorum, et illud est consonum legi Dei: ergo etc.*

5. Item, ad Ephesios quinto⁶: *Viri diligite uxores vestras, sicut et Christus Ecclesiam; sed coniunctio Christi ad Ecclesiam est secundum amorem castissimum: ergo et coniunctio viri ad mulierem est secundum amorem castum. Sed amor castus est consonus legi Dei: ergo et eius actus.*

6. Item, primae ad Corinthios septimo⁷: *Uxori vir debitum reddit, et uxor viro. Vir potestatem sui corporis non habet, sed mulier: ergo virum debitum reddere uxori est consonum legi Dei; sed hoc fit secundum actum coniugalem: ergo etc.*

7. Item, ibidem⁸: *Si acceperis uxorem, non peccasti; et si nupserit virgo, non peccat: ergo si prius erat continens sine uxore, videtur, quod et post erit continens cum uxore etc.*

Item, hoc idem ostenditur *ratione* sic.

8. Omne illud, quod consonat *evangelicis Sacramentis*, est bonum et laudabile; sed continentia coniugalis est huiusmodi: ergo est bona et laudabilis. Maior patet; minor probatur: ad Ephesios quinto⁹: *Sacramentum hoc magnum est etc.: ergo continentia coniugalis est consona legi Dei.*

9. Item, quod consonat *divinis praeceptis* est opus virtutis et consonum legi Dei; sed actus coniugii est huiusmodi: ergo est opus virtutis. Minor probatur: Genesis primo¹⁰: *Crescite et multiplicamini etc.; sed hoc fit per actum coniugalem: ergo etc.*

10. Item, quod consonat *naturali dictamini* et ex ratione procedit est opus virtutis; « virtus enim

¹ A D omittunt *agere*. — De toto 1. articulo (de continentia coniugali) cfr. IV. Sent. d. 26. a. 1. q. 1-3; de triplici bono coniugii d. 31. a. 1. q. 1-3; de actu matrimoniali licito et illicito ibid. a. 2. q. 1-3; de obligatione debiti d. 32. a. 1-3. — Textus huius quaestionis sumus est ex codd. A D E.

² Vers. 4, deinde v. 6, in quo Vulgata *Quod pro Quos*. — Subinde respicitur definitio matrimonii: Coniunctio maris et feminae individuum vitae consuetudinem retinens. Vide tom. IV. pag. 684, nota 4.

³ Vers. 2. et seqq. Cfr. August., in Ioan. Evang. tr. 9. n. 2.

⁴ Vers. 7.

⁵ Vers. 15. Vulgata: *Salvabitur... dilectione et sanctificatione cum sobrietate.*

⁶ Vers. 25. Vulgata: *Viri... Christus dilexit Ecclesiam.*

⁷ Vers. 3. 4. Vulgata: *Similiter autem et uxor viro. Mulier sui corporis potestatem... sed vir. Similiter autem et vir sui corporis... sed mulier.* — Secuti sumus lectionem A, ut conclusio prima praemisissis magis congruat. E D post *viro* legunt *Mulier potestatem... sed vir: ergo debitum reddere uxori etc.*

⁸ Vers. 28. Vulgata: *Si... virgo, non peccavit.*

⁹ Vers. 32. — *Pro est consona A consonat.*

¹⁰ Vers. 28. — A post *probatur* addit *sic.*

est habitus in modum naturae rationi consentaneus »¹; sed continentia coniugalis consonat naturali dietamini et ex ratione procedit: ergo etc.

11. Item, quod consonat *bono naturali et communi* consonat legi Dei; sed actus coniugalis est huiusmodi, quia est ad hominum multiplicationem seu speciei conservationem: ergo etc.

12. Item, triplex est ratio appetitus, scilicet *honestum, conferens et delectabile*²; sed ubique sunt ista tria, illud est consonum legi Dei; in matrimonio est *honestum* per fidem et etiam *conferens et delectabile* per filiorum generationem: ergo etc.

13. Item, quod est ribus ad conservationem individui, hoc est concubitus ad conservationem speciei; sed moderatus usus cibi est virtutis, ut sobrietatis: ergo et moderatus concubitus est virtutis, scilicet castitatis: ergo est consonus legi Dei.

CONTRA: 1. Lucae vigesimo³: *Filii huius saeculi nudunt et traduntur ad nuptias etc.*; sed filii huius saeculi non sunt filii Dei: ergo per actum coniugalem, quem exercent, non sunt filii Dei: ergo continentia coniugalis est repugnans legi Dei.

2. Item, ad Romanos octavo⁴: *Qui autem in carne sunt Deo placere non possunt*; sed per quod actum carnalem exercent dicuntur esse in carne: ergo tales Deo placere non possunt: ergo etc.

3. Item, ad Galatas sexto⁵: *Qui seminat in carne de carne metet corruptionem*; sed seminare in carne fit per actum continentiae coniugalis: ergo continentia coniugalis est contraria legi Dei.

4. Item, primae ad Corinthios septimo⁶: *Qui cum uxore est sollicitus est quae sunt mundi, et quomodo placeat uxori*; sed sollicitudo et complacentia huius mundi damnatur et est contraria legi Dei: ergo et continentia coniugalis.

5. Item, ibidem⁷: *Qui habent uxores sint tanquam non habentes*; sed qui non habet uxorem non utitur ea: ergo qui habet ea non utatur. Sed hoc est contrarium actui continentiae coniugalis: ergo continentia coniugalis repugnat legi Dei.

6. Item, ibidem⁸: *Iterum revertamini in idipsum; hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium*; sed nullus actus virtutis habet indulgentiam: ergo actus continentiae coniugalis non est actus virtutis: ergo etc.

Item, hoc idem ostenditur *ratione* sic.

7. Omne illud est malum, ad quod de necessitate sequitur peccatum; sed ad actum continentiae coniugalis de necessitate sequitur peccatum, scilicet originale in prole generata⁹: ergo etc.

8. Item, omnis actus, quem de necessitate comitatur malum, vituperabilis est; sed actum continentiae coniugalis de necessitate comitatur malum, scilicet libido: ergo est vituperabilis: ergo etc.

9. Item, omnis actus, de quo aliquis rationabiliter erubescit, est actus vituperabilis; sed actus quo vir commiscetur uxori¹⁰, est talis: ergo etc.

10. Item, omnis actus et motus alienans a Deo est a virtute extraneus; sed actus continentiae coniugalis est talis: ergo etc. *Probatio mediae*: Osee primo¹¹; Glossa: « Sicut vinum inebriat hominem et a statu suae mentis alienat, sic lex coniugii alienat hominem ab his quae Dei sunt »: ergo etc.

11. Item, nullus actus, in quo absorbetur ratio, est actus virtutis; sed in actu continentiae coniugalis totaliter absorbetur ratio: ergo non est opus virtutis.

12. Item, nullus actus, qui repugnat delectationi spirituali, est motus virtutis; sed actus continentiae coniugalis est talis: ergo etc.

13. Item, omnis virtus consistit circa medium¹²; sed delectatio, quae est in actu coniugali, est excessiva: ergo eius actus non erit actus nec opus virtutis.

14. Item, omnis virtus est circa bonum et difficile; sed actus coniugalis est fragilis¹³ et facilis: ergo non est opus virtutis.

15. Item, continentiae actus est *continere*; *continere* autem est a concubitu abstinere: ergo huic¹⁴ cum sit contrarium uxorem cognoscere, erit et contrarium continentiae, ac per hoc nec virtus nec opus virtutis, et sic repugnans vel dissonum a lege Dei.

CONCLUSIO.

Pudicitia coniugalis approbabilis est et consona legi Dei, et quidem secundum omnes temporis decurrentis status.

RESPONDEO: Dicendum, quod absque dubio pudicitia coniugalis approbabilis est et consona legi Dei, Conclusio.

¹ Teste Cicerone, II. Rhet. c. 54; cfr. supra pag. 53, nota 4.

² Cfr. II. Sent. d. 25. p. 1. q. 1. in corp., ubi in nota 1. loci Aristot. citantur, et IV. Sent. d. 31. a. 1. q. 1. — Pro in matrimonio A sed matrimonium.

³ Vers. 34. — Loco verborum *coniugalem, quem exercent* ED habet lacunam.

⁴ Vers. 8. Post *sed* per supple *hoc*. — Codd. pluries non conveniunt in ordine arg., quae ordinavimus secundum ordinem solutionum.

⁵ Vers. 8. Vulgata: Quoniam qui... carne sua de carne etc.

⁶ Vers. 29.

⁷ Vers. 5. 6. Post in *idipsum* Vulgata addit: ne tenet vos

satanas propter incontinentiam vestram. — In AD desunt verba: non secundum imperium usque ad indulgentiam.

⁸ De hoc et seqq. argg. cfr. II. Sent. d. 30. seq. et IV. d. 31.

⁹ Ita A, sed ED *mulieri*.

¹¹ Vers. 11. Glossa secundum sensum est sumta ex Hieron., Comment. in Osee lib. 1. c. 4: Sicut enim vinum et ebrietas eum qui biberit mentis suae impotem facit, ita et fornicatio ac voluptas pervertit sensum animumque debilitat. — Codd. citant sic: lo. 1.

¹² Aristot., II. Ethic. c. 6; cfr. II. Sent. pag. 671, nota 9.

¹³ Idem hic est ac *mollis* sive *effeminatus*, ut etiam apud classicos usurpatur. — *Major* docetur ab Aristot., II. Ethic. c. 3; cfr. supra pag. 139, nota 4.

¹⁴ Codd. male *hoc*; cfr. infra a. 2. arg. 2. ad oppos. Quoad alios errores, ortos ex confusione terminorum *continentiae* et *continere*, codd. invicem se corrigunt.

non solum secundum statum praesentis temporis ¹ aut futuri, verum etiam a principio mundi usque ad finem praesentis saeculi, quousque electorum numerus compleatur.

Ad cuius intelligentiam notandum, quod ipsa pudicitia coniugalis et ipsius actus et usus consonat legi naturae et legi Scripturae et legi gratiae.

Legi naturae consonat ratione ipsius naturae conditae, ratione praeceptionis superadditae, ratione revelationis desuper ostensae. — Consonat, inquam, ipsi legi naturae ratione naturae conditae,

quae formata fuit in sexuum distinctione, secundum illud Genesis primo ²: *Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam, masculinum et*

Secundo. *feminam creavit eos.* — Consonat etiam ratione praeceptionis superadditae, adhuc lege naturae manente, secundum illud Genesis primo ³: *Benedixit illis Deus et ait: Crescite et multiplicamini et replete terram;* quod quidem non fit legitime nisi per

Tertio. usum pudicitiae coniugalis. — Consonat nihilominus ratione revelationis desuper datae. Nam Adam propheticè dixit post soporacionem: *Hoc nunc os ex osibus meis et caro de carne mea. Quamobrem relinquet homo patrem suum et matrem et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una.* Hoc verbum dicitur Deus dixisse Matthaei decimo nono ⁴, quia Adam illud dixit divino Spiritu illustratus. —

Concluditur. Ex primo horum coniunctio viri et mulieris est naturalis, ex secundo est moralis, ex tertio est sacramentalis; et hoc totum sibi competit secundum statum legis naturae; ex quo ⁵ primo originem trahit actus et usus ipsius pudicitiae coniugalis.

Consonat etiam legi scriptae ratione divini promissi, divini miraculi et divini statuti. Ratione divini promissi: quia Dominus promisit Abrahae, Genesis decimo septimo ⁶: *Eris pater multarum gentium; faciamque te crescere vehementissime, et ponam te in gentibus, regesque ex te egredientur.* —

Secundo. Ratione divini miraculi, secundum illud Genesis vigesimo primo ⁷: *Visitavit Dominus Saram, sicut promiserat, et implevit quae locutus est, concepitque et peperit filium in senectute sua eo tempore, quo*

Tertio. *praedixerat ei Deus.* — Consonat etiam ratione divini statuti, Levitici decimo octavo ⁸. Nam leges statuit Dominus, secundum quas attenditur legitimitas in personis, quae contrahunt. Ait enim: *Ego Dominus Deus vester; custodite leges meas atque iudicia, quae faciens homo, vivet in eis. Omnis homo*

aut proximam sanguinis sui non accedat etc. — Ex quo igitur Dominus tanquam beneficium promisit, se daturum prolem Abrahae per viam coniugii, et emortuam ⁹ vulvam Sarae mirabiliter fecundavit, leges etiam dedit, secundum quas matrimonium contrahendum est: patet, quod pudicitia coniugalis consonat legi scriptae.

Consonat etiam nihilominus legi gratiae, primo quidem ratione denunciationis angelicae, secundum illud Lucae primo ¹⁰: *Ne timeas, Zacharia quoniam exaudivit est oratio tua, et Elisabeth, uxor tua, pariet tibi filium;* hoc autem meruerat Zacharias per orationem devotam et per vitam sanctam in lege coniugii pudice servata; unde dicitur Lucae primo, quod *ambo erant iusti ante Dominum, incedentes in omnibus mandatis et iustificationibus Domini, sine querela.* — Secundo ratione definitio-

nis dominicae, non solum per factum, quo nuptiis interfuit ¹¹, sed etiam per verbum, quo sententialiter definit, Matthaei decimo nono: *Quos Deus convinxit homo non separat.* — Tertio etiam consonat ratione eruditionis apostolicae. Nam Petrus et Paulus, principales ordinatorum Ecclesiae, utrique ¹² commendant et matrimonium et legem et fidem tori et solutionem debiti et amorem mutuum uxoris et viri.

— Quoniam igitur coniugalis pudicitia approbatur et ore apostolico et verbo evangelico et ore angelico et ore divino; approbatur etiam a natura, quae est lex indita, et a Scriptura seu lege Moysaica et a lege evangelica: manifestum est, quod ipsa legi divinae consonat et secundum eam est approbata. Et mirum est, quomodo haereticorum perfidia ita insanit, ut coniugalem pudicitiam reprobat tot irrefragabilibus testimoniis approbatam. — Unde Augustinus, de Ecclesiasticis Dogmatibus ¹³: « Malas dicere nuptias, aut fornicationi comparandas, aut stupris, et cibos credere malos, non hoc Christianorum, sed Manichaeorum est ».

Sed hoc attendendum est, quod licet ipsum coniugium sit in omni statu et tempore approbandum, in primo tamen statu, scilicet naturae institutae, fuit in Sacramentum et officium; sed habente homine, ratione naturae fuit in officium, ratione vero morbi fuit in remedium ¹⁴. Quia enim Sacramentum est, ideo est potius ipsius morbi remediatio, quam inficiatur a morbo; unde nunc tenet rationem officii, remedium et Sacramenti. Et secundum hoc intelligendum, quod usus pudicitiae coniugalis dupliciter po-

¹ E D perperam operis, simul addunt *vel praeteriti*, et pro *verum* habent *vel*.

² Vers. 27. — Superius pro *desuper ostensae* codd. *super ostensae*, sed infra melius habent *desuper datae*.

³ Vers. 8. — DE ad hoc lege naturae monente, qui infra post quod omittunt quidem.

⁴ Vers. 4-6, et supra Gen. 2, 23. 24. Cfr. IV. sent. d. 26. a. l. q. 2.

⁵ DE quo.

⁶ Vers. 4. 6.

⁷ Vers. 1. 2.

⁸ Vers. 2. 5. 6.

⁹ DE pro hoc verbo habent lacunam.

¹⁰ Vers. 13. Seq. locus est Luc. 1, 6.

¹¹ Ioan. 2, 1. seqq. — Alter locus est Matth. 19, 6.

¹² A utrumque commendat (sic). — Cfr. fundam. 3. seqq.

¹³ Cap. 34. (est Gennadii et inter opera August.). Hic locus deest in DE, qui deinde habent *ostendendum pro attendendum*.

¹⁴ Cfr. IV. sent. lit. Magistri, d. XXVI. c. 1. seqq., et ibid. Comment. a. 2. q. 2.

Intentionis modus primus. test fieri: aut secundum quod quis habet oculum ad officium procreandi prolem ad cultum Dei, et sic est actus virtutis purae ratione *radicis*, ratione *modi* et ratione *finis*; aut secundum quod habet oculum ad *remedium* etiam¹, ut incontinentiae vitium devitetur, et sic est actus *virtutis*, quam *comitatur infirmitas carnis*. Si vero quis habeat oculum ad

Secundus. *morbum*, hoc est ad concupiscentiam satiamdam; aut aliquo modo respicit *remedium*, vel *officium*, et tunc est non actus virtutis, sed vitium veniale, quia excusatur per matrimonii Sacramentum; aut *nullo modo*

Tertius. habet oculum nisi ad satiamdam concupiscentiae appetitum, quo tanto impetu fertur, quod etiam si non esset uxor, cognosceret eam; et tunc, quia actus ille pervertit matrimonii legem, non est actus pudicitiae consonans, sed repugnans. — Unde Augustinus, in libro de Bono coniugali²: «Concubitus necessitatis causa generandi inculpabilis solus ille nuptialis est; ille autem, qui ultra istam necessitatem progreditur, non iam rationi, sed libidini obsequitur; et hunc tamen non *exigere*, sed *reddere* coniugi, ne fornicando damnabiliter peccet, ad personam pertinet coniugalem. Si autem ambo tali concupiscentiae subiungantur, rem faciunt non plane nuptiarum; verumtamen, si magis in sua coniunctione diligunt quod honestum, quam quod inhonestum est, id est quod nuptiarum, quam quod non nuptiarum; hoc eis, auctore Apostolo, secundum veniam conceditur. Tantum namque valet ordinatio Creatoris et ordo creaturae, ut in rebus ad utendum concessis, etiam cum modus exceditur, longe tolerabilis sit, quam in eis quae concessa non sunt vel unus vel rarus excessus». — Ex his igitur liquidum est, quod continentia coniugalis et eius debitus usus secundum legem Dei est approbabilis. Unde et rationes, quae ad hanc partem inducuntur, concedendae sunt.

1. Ad illud vero quod primo obicitur in contrarium de filiis saeculi huius, dicendum, quod *fili* saeculi aliquando distinguuntur contra *filios lucis*, sicut Lucae decimo sexto³: *Filii huius saeculi prudentiores sunt filiis lucis* etc.; aliquando distinguuntur contra *filios alterius saeculi* sive resurrectionis, ut hic. Primo modo dicuntur *fili saeculi huius* qui hinc saeculo conformantur et ipsum praecipue diligunt; et sic sonat in *vitium*. Secundo modo dicuntur *fili huius saeculi* qui in hoc saeculo vivunt, vel cum saeculo transeunt⁴; et sic sonat in *infirmitatem*. Unde ex hoc non habetur, quod coniugium

sit vituperabile, sed quod habet infirmitatem annexam.

2. 3. Ad illud quod obicitur, quod qui in carne sunt Deo placere non possunt; dicendum, quod *inesse*⁵ in carne potest dicere *habitudinem materiae*, vel *finis*; secundum quod dicit *habitudinem materiae*, non est reprehensibile *esse in carne*, et sic consonat pudicitiae coniugali et usui eius; secundum quod dicit *habitudinem finis*, utpote cum quis facit opera carnalia propter carnem, sic culpabile est; et hoc modo intelligit Apostolus, et hoc modo non est ex pudicitia coniugali, immo potius contra illam. Unde Augustinus, in libro de Bono coniugali⁶: «Habent hominum coniugia, quod carnalis vel juvenilis incontinentia, etiam si vitiosa est, ad propagandae proles redigitur honestatem, ut ex malo libidinis aliquid boni faciat copulatio coniugalis; deinde, quia reprimitur et quodam modo verecundius aestuat concupiscentia carnalis, quam temperat parentalit affectus. Intercedit enim quaedam gravitas fervidae voluptatis, cum in eo, quod sibi vir et mulier adhaerescunt, tamen pater et mater esse meditantur». — Notandum.

Ex quo colligitur, quod coniugium tantae virtutis est, quod carnale opus ad spirituales honestatem reducit. — Et per hoc patet responsio ad sequens de hoc quod obicit de illo: *Qui seminatur in carne* etc.

4. Ad illud, quod qui cum uxore est sollicitus etc.; dicendum, quod duplex est sollicitudo: una, quae est sub Deo, et haec dicitur sollicitudo *distrahens et occupans*; alia est, quae sufficit ad *oblivionem Dei*, et haec est sollicitudo *suffocans*; similiter et de *amicitia* distinguendum. Apostolus autem loquitur de prima, et ratio procedit de secunda⁷.

5. Ad illud quod obicitur, quod qui habent uxores debent esse tanquam non utentes; dicendum, quod Apostolus non inhibet ibi omnem usum rerum mundanarum; quia tunc oporteret hominem exire extra mundum, et sic nullus in mundo isto esset iustus et bonus; sed ostendit ibi, quod in hoc mundo non est figenda intentio, nec diligendum est sicut *finis*, sed sicut *via ad finem*. Quod patet per illud quod subdit: *Praeterit enim figura huius mundi*⁸. Unde ex hoc non habetur, quod uxore non sit utendum, sed quod non est in amore ipsius et usui quiescendum, cum ipsa non sit bonum stabile, sed transitorium et caducum.

6. Ad illud quod obicitur, quod coniugii actus est secundum indulgentiam; dicendum, quod hoc

¹ A omittit etiam. Inferius pro *vero quis* DE corrupte *vero pars*.

² Cap. 10. n. 11. 12. — Pro *necessitatis* originale melius *necessarius*, et infra *concupiscentiae subiunguntur* pro *concupiscentiae subiungantur*; denique ante *solus* praefigit *et*, ac bis addit *est* ante illa verba *nuptiarum*. Post verba *veniam conceditur* textus originalis plura subiungit, in codd. una linea relicta est vacua. Ex originali supplevimus in ante *rebus ad utendum*. — Infra pro *liquidum* DE corrupte *loquendum*.

³ Vers. 8. — Inferius post *Primo* supplevimus *modo*.

⁴ Cfr. August., I. de Peccator. meritis etc. c. 20. n. 27.

⁵ Ita A, sed D *ly in carne*, E habet lacunam.

⁶ Cap. 3. n. 3: Habent etiam id bonum etc. — Cum originali posuimus *cum in eo, quod sibi*, dum A habet *cum sibi*, DE *cum eo sibi*. Subinde textus originalis omittit *tamen*.

⁷ Cfr. IV. Sent. d. 37. a. 1. q. 3.

⁸ Vers. 31. (I. Cor. 7).

non est dictum de ipso coniugio et actu nuptiali, quod fit ad filiorum procreationem, sed quod fit propter incontinentiam comescendam, quia hoc ¹ habet culpam venialem coniunctam, sicut dictum est supra. Unde Augustinus, in libro de Bono coniugali ²: « Si acceperis uxorem, non peccasti; et si nupserit virgo, non peccat. Illic iam dubitare fas non est, nuptias non esse peccatum; non itaque nuptias secundum veniam concedit Apostolus. Nam quis ambigat, absurdissime dici, non eos peccasse, quibus venia datur? Sed illum *concupitum* secundum veniam concedit, qui fit secundum incontinentiam, non sola causa procreandi, sed etiam aliquando nulla causa procreandi; quem nuptiae fieri non cogunt, sed ignosci impetrant, si tamen non sit ita nimis, ut impediatur quae seposita debent esse tempora orationis, nec immutetur in eum usus, qui est contra naturam ».

Notandum.

7. Ad illud quod obiicitur, quod omne illud est malum, ad quod sequitur de necessitate peccatum; dicendum, quod illud est verum, per se loquendo; sed in generatione prolis attendendum, quod duo concurrunt, scilicet coniugialis actus et libido, et ad invicem distinguuntur; quia, si homo stetit, actus coniugii esset absque libidine; peccatum igitur originale non sequitur coniugii actum ratione sui, sed ratione annexae libidinis; et ideo ex hoc non sequitur, quod ipse sit malus, sed quod libido sit mala. Et hoc est quod dicit Augustinus contra Iulianum ³: « Peccatum originale transmittit ad posteros non propagatio, sed libido ».

Notandum.

8. Ad illud quod obiicitur, quod omnis actus, quem de necessitate concomitatur malum, est vituperabilis; dicendum, quod libido comitatur actum pudicitiae coniugalis ut *poena*, sed non comitatur ut *culpa*: quia bonum matrimonii facit, quod libido illa ordinatur ad bonum, scilicet ad procreationem liberorum; ac per hoc ipsum bene utitur malo et potius excusat malum, quam vitietur a malo; quia, sicut dictum est, virtutem in se habet medicamento divinitus instituti. Unde Augustinus, in tertio libro contra Iulianum ⁴: « Cur non vis acquiescere, ita esse libidinem malam, qua bene utantur gignendi gratia coniugati? An potest esse honorum usus malus, et non potest malorum bonus, cum inveniamus, ipso satana quam haec usus fuerit Apostolus, tradens ei hominem *in interitum carnis, ut spiritus salvus feret* »?

9. Ad illud quod obiicitur, quod nullus actus, de quo aliquis rationabiliter erubescit, est actus vir-

tutis; dicendum, quod homo non erubescit de actu coniugali ratione ipsius *actus*, sed ratione ipsius *poenae vitiosae*, scilicet libidinis, quae ex *vicio* primi parentis originem trahit, quae in *vilio* originalis peccati originem tribuit, quae etiam *ipsi spiritui* est quodam modo rebellis. De actu vero coniugali minime erubescit; quod patet, quia non confunditur, sed gloriatur de hoc, quod filios procreavit secundum matrimonii legem, quae illam libidinem refrenavit et actui illi limitem et modum et debitum finem dedit. Unde Augustinus, quarto libro contra Iulianum ⁵: « Quis nostrum dicit, coniugium membrorum malum esse consortium, in quo nuptiae bene utuntur ad propagandos filios concupiscentiae malo? Quae concupiscentia malum non esset, si sola generandi causa ad licitum concubitus moveretur; nunc vero, cum ei resistit coniugalis pudicitia, limes est mali, quia nullus est criminis, quia per fidei bonum utitur homo libidinis malo ».

Libido est tripliciter vitiosa.

10. Ad illud quod obiicitur, quod omnis motus alienans a Deo etc.; dicendum, quod aliquid alienare a Deo dicitur dupliciter: vel *simpliciter*, vel quantum *ad aliquem actum* seu statum. Primo modo non potest esse sine peccato; secundo modo potest esse per poenam peccati et etiam per actum virtutis; sicut etiam exercitium actionis retardat et ad tempus impedit actum contemplationis, sicut etiam somnus impedit exercitium in virtute.

Duplex alienatio a Deo.

11. Ad illud quod obiicitur, quod nullus actus, in quo absorbetur ratio, est actus virtutis; dici potest, quod *ratio* dicitur *absorberi* dupliciter in aliquo actu: vel *antecedenter*, vel *consequenter*. Si *antecedenter*, sicut est in ebrietate, quia ebrius procurat scienter aliquid, per quod in se usus rationis subvertat, sic habet illud quod obiicit veritatem; si autem *consequenter* seu etiam *concomitanter*, sic veritatem non habet. Nam et in somno ratio absorbetur. Unde Augustinus, contra Iulianum ⁶: « Non potuisti gravius accusare libidinem, nisi fatendo, in eius impetu neminem posse sancta cogitare; sed utique religiosus animus, isto malo bene utens, hoc cogitat, ut libidinem concumbendo patiat, quod non potest cogitare, cum patitur; sicut salutem homo cogitat, ut somno se impertiat, quod utique non potest cogitare, cum dormit ».

Distinctio notanda.

12. Ad illud quod obiicitur, quod nullus actus, qui repugnat delectationi spirituali, est motus virtutis; dicendum, quod spirituali delectationi potest aliquis actus repugnare dupliciter: vel ratione ipsius *quietis*, vel ratione *ordinis*. Est enim delectatio spi-

Distinctio-Definitio.

¹ A *hic*, quod praeferebam esset, si post *nuptiali* et post *sed poneretur qui pro quod*.

² Cap. 40. n. 41. Locus Scripturae est I. Cor. 7, 28. — Originale habet *per incontinentiam* pro *secundum incontinentiam*, et *ita nimis* pro *ita nimis*, ac *tempora orandi* pro *tempora orationis*. Ex eodem substituitur *sola causa* pro *solum causa*.

³ Revera verba haec inveniuntur de Fide ad Petr. c. 2. n. 16, (auctor est Fulgentius Rusp.), ubi pro *originale* legitur

in parvulos. Locos ex August. contra Iulianum vide tom. II. pag. 754, nota 14.

⁴ Cap. 7. n. 46. In fine respicitur I. Cor. 5, 5.

⁵ Cap. 8. n. 49: Quis autem *nostrum* [codd. *vestrum*] dicit... mali... quia nullus est criminis, *quando* per fidei bonum bene utitur libidinis malo.

⁶ Libr. V. c. 40. n. 42: Non igitur etiam tu potuisti gravius accusare quam laudas, nisi etc.

ritualis *quies ordinatæ*. Quod repugnat ei ratione *ordinis*, illud est vitiosum; quod autem repugnat ratione *quietis* ad tempus, non oportet quod sit vitium, sicut ostensum est prius. — Præterea, actus coniugalis non repugnat illi delectationi ratione sui, sed ratione annexi.

13. Ad illud quod obiicitur, quod omnis actus virtutis consistit circa medium; dicendum, quod licet in actu coniugali videatur esse delectatio excessiva per comparisonem ad *impetum sensualitatis*, est tamen modificata per comparisonem ad *regimen rationis*, quæ considerat et debitum tempus et debitum locum et debitam materiam et debitum finem et etiam debitum modum; unde *delectatio* illa excessiva non est actus virtutis, sed *modificatio* illius a ratione est actus pudicitiae coniugalis. Unde Augustinus, quarto libro contra Iulianum¹: « Quæris, utrum in coniugibus christianis conventuum voluptatem *pudicitiam*, an *impudicitiam* nominem? Ecce, respondeo: non *ipsa* nominatur pudicitia, sed eius mali *usus bonus*, quo etiam usu bono fit, ut illud malum nec *impudicitia* dici possit; *impudicitia* enim est eiusdem mali *usus flagitiosus*, sicut *pudicitia virginalis* est eiusdem mali *usus nullus* ».

14. Ad illud quod obiicitur, quod omnis virtus est circa bonum et difficile; dicendum, quod licet cognoscere uxorem non sit difficile per se, sicut nec manducare cibum; tamen servare ibi debitum mo-

dum et limitem ponere, hoc est et arduum et difficile, et per bellum quoddam virtutis concupiscentiam intra se ipsum laudabiliter expugnare. Unde Augustinus, contra Iulianum libro tertio²: « Habet palmam de huius mali subiectione, quamvis minore, pudicitia coniugalis; belligerat enim etiam ipsa contra carnalem concupiscentiam, ne limites tori nuptialis excedat; belligerat, ne definitum ex consensu coniugum orandi tempus irrumpat; belligerat fortiore conflictu, ne ultra, quam generalis filius sat est, etiam ipsum coniugis corpus attrahat. Talis pudicitia nec menstruatis nec gravidis utitur feminis nec eius ætatis, qua certum est, eas concipere non valere; nec eam prorsus concumbendi vincit affectus, sed tunc relaxatur, cum speratur generationis effectus³ ».

15. Ad illud quod obiicitur, quod continere est a concubitu abstinere; dicendum, quod *abstinere a concubitu* dicitur dupliciter: vel universaliter *ab omni*, et sic est consilii; vel *ab omni illicito*, et sic est actus continentiae coniugalis, quæ magis proprie *coniugalis pudicitia* dicitur, pro eo quod, sicut *sobrietas* est in moderato usu cibi, *abstinentia* vero dicitur cessationem et a licito usu; sic *pudicitia* dicitur honestum et castum usum, *continentia* vero castam dicitur cessationem ab usu; et utrumque bonum, sicut infra videbitur, quia bonum est bene uti malo, et melius est bene non uti malo. Sed hoc in quæstione sequenti plenius patebit.

Distinctio
notanda.

Distinctio.

Definitiones 4.

Notandum.

ARTICULUS II.

De continentia viduali servanda et vovenda.

Secundo quaeritur de continentia viduali; et est quæstio, utrum continentia vidualis secundum legem evangelicam sit vovenda. Et quod sic, ostenditur *auctoritate et ratione; auctoritate* sic.

1. Matthæi decimo nono⁴: *Sunt eunuchi, qui se castraverunt propter regnum caelorum; qui potest capere capiat*; sed se ipsum castrare propter regnum caelorum maxime fit per votum continentiae, et hoc proponitur omnibus volentibus assumere: ergo quilibet volens potest vovere continentiam secundum legem evangelicam.

2. Item, primæ ad Corinthios septimo⁵: *Bonum est hominibus mulierem non tangere*: ergo pari ratione bonum est mulieri virum non tangere; sed hoc non est bonum præcepti, sed consilii; consilia autem

sunt vovenda: ergo non tangere mulierem est vovendum. Sed hoc est votum continentiae: ergo etc.

3. Item, paulo post⁶: *Dico autem non nuptiis, sed viduis: bonum est illis, si sic permanserint*: ergo secundum Apostolum bonum est manere in continentia viduali; sed bonum hoc est consilium; ergo licite potest aliquis vovere continentiam vidualem.

4. Item, ibidem⁷: *Si dormierit vir, liberata est mulier a lege viri; beatorum autem erit, si sic permanserit*; sed quod beatus est licite voveri potest; hoc autem est per votum continentiae vidualis: ergo etc.

5. Item, super illo verbo dicit Augustinus, de Viduitate⁸: « Quod autem dico uni mulieri viduae dico omni viduae: *Beatorum erit, si sic permanserit* »:

¹ Cap. 8, n. 49: Quid ergo quaeris... quo usu bono fit... sicut pudicitia virginis nullus. Cfr. supra q. 1, ad 3.

² Cap. 21, n. 43: Habet enim palmam... pudicitia etiam coniugalis etc. Post *irrupat* originale quaedam addit.

³ Cfr. IV, Sent. d. 32, a. 3, q. 4, 2.

⁴ Vers. 12. — Post *votum continentiae* DE addunt *vidualis*.

⁵ Vers. 1.

⁶ Vers. 8.

⁷ Vers. 39, 40. Vulgata: liberata est, cui vult nubat, tantum in Domino; beatorum etc. Verba *mulier a lege viri* occurrunt Rom. 7, 2.

⁸ Cap. 2, n. 3, sed paulo aliter: Quod dico inuuptis non eis solis dico, quæ virgines sunt, sed etiam eis quæ viduae sunt: *Bonum est esse illis, si sic permanserint* [Vulgata: Beatorum autem... I. Cor. 7, 40]. — Lectio, fortasse corrupta, *uni mulieri viduae* sumpta est ex A, pro qua l'E *minimæ viduae*.

ergo hoc proponitur viduis omnibus: ergo cuiuslibet est licitum vivere continentiam secundum legem evangelicam.

6. Item, ibidem ¹: *Volo, omnes homines esse sicut me ipsum*; sed ipse erat omnino continens et ad continentiam astrictus: ergo volebat, quod omnes ad continentiam essent astricti. Sed hoc fit per votum continentiae: ergo etc.

7. Item, ad Romanos duodecimo ²: *Obsecro vos, ut exhibeatis corpora vestra hostium viventem, sanctam, Deo placentem*; sed hoc fit maxime, quando caro dedicatur Deo per votum continentiae: ergo vivere continentiam est Deo placitum.

Item, hoc ipsam ostendit *ratione* sic.

8. Quod elongat a concupiscentia carnis est bonum et laudabile; sed votum continentiae vidualis maxime elongat a concupiscentia carnis: ergo est bonum et laudabile.

9. Item, qui domat carnem laudabiliter agit, quia caro per concupiscentiam pertrahit ad peccatum ³; sed hoc fit per votum continentiam: ergo perpetuo continere est laudabile: ergo licite viveri potest.

10. Item, est bonum *consilii*, et est bonum *praecepti*; sed continentia ⁴ non est bonum *praecepti*, quia sic omnes peccarent, qui nubunt: ergo est bonum *consilii*. Sed consilia vivenda sunt: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Primae ad Corinthios septimo ⁵: *Propter fornicationem unusquisque habeat suam uxorem, et unaquaeque suum virum*; sed illud non est consilium, cum non sit opus perfectionis nec supererogationis: ergo est praeceptum: ergo quicumque volet continentiam facit contra hoc praeceptum: ergo etc.

2. Item, primae ad Timotheum quinto ⁶: *Vobis, iuniores nubere, filios procreare*; sed huic est contrarium votum continentiae: ergo Apostolus volebat contrarium voto continentiae: ergo continentia non est vivenda.

3. Item, primae ad Timotheum quinto ⁷: *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum*; et ibidem: *Adolescentulas viduas devota*: ergo non videtur, quod castitas vidualis accipienda sit nisi in vetulis, nec hoc ob aliud nisi propter periculum: ergo non videtur tutum emittere continentiae votum.

4. Item, omne, quod repugnat *divino praecepto*, est vituperandum; sed vivere continentiam repugnat *divino praecepto*, scilicet Genesis primo ⁸: *Crescite et multiplicamini*: ergo etc.

5. Item, omne, quod repugnat *naturali dictamini*, est vituperandum; sed votum continentiae repugnat coniunctioni matrimoniali, quae consonat naturali dictamini ⁹: ergo etc.

6. Item, omne, quod repugnat *communi utilitati*, est vituperandum; sed votum continentiae repugnat communi utilitati, scilicet generationi, in qua est conservatio speciei: ergo est vituperandum.

7. Item, quicumque se privat utili et rationabili remedio, divinitus insituito ¹⁰ male facit; sed qui volet continentiam privat se matrimonio, quod est sacramentale remedium, divinitus institutum: ergo etc.

8. Item, qui committit se periculo male agit; sed qui volet continentiam committit se periculo propter lubricum carnis: ergo etc.

9. Item, quod recedit a medio recedit a virtute, quia virtus consistit in medio ¹¹; sed omni tempore continere recedit a medio: ergo recedit a virtute: ergo etc.

CONCLUSIO.

Vidualis castitas in utroque sexu est divini consilii; laudabile est ipsam amare, laudabilius eam servare, et laudabilissimum eandem vivere et perpetuo custodire.

RESPONDEO: dicendum, quod vidualis castitas est divini consilii tam in mulieribus quam in viris; unde et laudabile est ipsam *amare*, et laudabilius est eam *servare*, et laudabilissimum est eam *vivere* et perpetuo *custodire*. Confectio.

Ratio autem, quare Dominus consulere voluit, haec est: quia, licet continentia conjugalis plura habeat in se bona, scilicet fidem, prolem et Sacramentum, ac per hoc coniugium sit *bonum honestum* ¹², *conferens* et *delectabile*; tamen post peccatum ipsa *honestas* matrimonii annexam habet *libidinem*, quae aliquid dicit inonestatis, ratione cuius etiam actum illum coniuges erubescunt. *Utilitas* autem matrimonii, quae consistit in procreatione filiorum ad Dei cultum, adiunctum habet *damnum*, quia distrahitur homo frequenter, ne orationi divinae totaliter sit intentus. *Delectabilitas* etiam, quae est in matrimonio, adiunctam habet *tribulationem*, iuxta quod Apostolus dicit: *Tribulationem carnis habebunt huiusmodi*, primae ad Corinthios septimo ¹³. — Quia ergo matrimonium bonum est, nullus ab eo prohibetur, nullus repellitur; quia vero annexum habet aliquid, quod Probat. Tria bona contrarii admittit. Corollaria.

⁵ 1. Cor. 7, 7: Volo enim, omnes vos esse etc.

⁶ Vers. 1: Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis etc. — DE post Item addunt hoc sic.

⁷ Cfr. Gal. 5, 17. seqq.

⁸ A continere ab omni.

⁹ Vers. 2.

¹⁰ Vers. 14.

¹¹ Vers. 9. et 11, ubi Vulgata *Adolescentiores*.

¹² Vers. 28.

⁹ Cfr. quaest. praeced., ubi et de argg. seqq.

¹⁰ DE omittunt *insituito*.

¹¹ Cfr. supra pag. 167, nota 42. — Mox pro *continere* A continens.

¹² In codd. excidit *honestum*; quod patet ex subnexis et ex doctrina IV. Sent. d. 31. a. 1. q. 4. in corp. exposita.

¹³ Vers. 28. — Inferius pro *arctetur* (astringitur) codd. scribunt *arctetur*, vel *arctetur*.

et minuit honestatem et utilitatem et spiritualem iucunditatem: hinc est, quod nullus ad ipsum arctatur invitus, quia potius ab ipso abstinere sive continere snadetur, tam a Domino quam ab ipso Apostolo, primæ ad Corinthios septimo¹: *Si dormierit vir eius, liberata est mulier a lege viri, cui vult nubat, tantum in Domino; beator autem erit, si sic permanserit secundum meum consilium.* Et rationem huius ipse præmittit: *Porro hoc ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis iniiciam, sed ad id quod honestum est, et quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi.*

Epilogus. se de ratione honesti propter munditiam, plus de ratione commodi propter amotionem impedimenti, plus de ratione iucundi propter amotionem onerum, quæ legem matrimonii consequuntur: hinc est, quod vidualis continentia consulitur omnibus, qui soluti sunt; et qui hoc consilio adhaerere volunt secundum evangelicæ perfectionis dictamen arrendi non sunt, sed potius inducendi, id est non solum in ætate senili, verum etiam iuvenili. — Unde Ambrosius, in libro de Viduitate²: « Illa præclarior est, quæ calorem adolescentiæ et iunioris fervescemtem edomat calorem ætatis nec mariti gratiam nec uberiora desiderat oblectamenta, quam quæ, effeto iam corpore frigidior, senectute matura, nec carere voluptatibus potest nec sperare de partu ».

Concedendum est igitur, quod vidualis³ castitas est vovenda secundum legem evangelicam; et hoc omnibus suadendum est, qui habent sui corporis liberam potestatem; sicut et rationes et auctoritates ostendunt, quæ ad istam partem inductæ sunt, et ideo sunt concedendæ.

1. Ad illud vero quod primo obiicitur in contrarium de verbo Apostoli, quod dicit⁴: *Propter fornicationem unusquisque suam habeat uxorem;* dicendum, quod textus sequens determinat: *Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.* Unde Glossa super præmissum verbum: « Hoc ideo dicit Apostolus, ut fornicationem excludat, non ut ad meliorem vitam tendentibus iter claudat ». Et quia Apostolus dixerat: *Unusquisque suam habeat, et quæque suam, et iterum revertimini in idipsum;* scilicet ne videretur hoc præcipiendo dixisse, subdit: *Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.* Et ideo non peccat

qui aliter agit, id est qui continet; immo peccat qui sic agit, quia aliqua culpa est ibi, sed levis.

2. Ad illud quod obiicitur de verbo Apostoli: *Volo, iuniores nubere* etc.; dicendum, quod nec illud est præceptum, sed permissivum est, sicut et præcedens; et ideo non sequitur, quod continentiam vovere sit reprehensibile. Unde Augustinus, in libro de Viduitate⁵: « Quod dicit Apostolus: *Volo, iuniores nubere, filios procreare,* nuptiarum bonum apostolica auctoritate et sobrietate commendat, non procreandi officium eis quæ continentia bonum capiunt, tanquam ad obsequia legis imponit ». Et post⁶: « Filiorum procreationi operam dare honesto ordine conjugali non est in homine improbandus affectus; ipsum tamen laudabilius transcendit et vincit caelestia cogitans animus christianus. Sed quoniam, sicut ait Dominus, *non omnes capiunt verbum hoc; quæ potest capere capiat,* et quæ se non continet nubat, quæ non coepit deliberet, et quæ aggressa est perseveret; nulla detur occasio adversario, nulla Christo subtrahatur oblatio ».

3. Ad illud quod obiicitur: *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum;* dicendum, quod hoc non intelligitur quantum ad continentiaæ votum, sed quantum ad ministerium, quod debet exhiberi Sanctis; quæ etiam debebant de bonis ecclesiasticis sustentari. Unde in Glossa⁷: « *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum,* quæ Ecclesiæ pascatur alimonis ». Unde quod subiungit: *Adolescentiores viduas devota;* intelligitur sub eodem sensu. Unde Glossa ibi: « *Adolescentulas viduas devota,* id est, vota castitatis earum non usque adeo cures, ut eas Ecclesiæ alimonis sustentandas suscipias ». Quod autem non intendit inhibere eis continentiam seu continentiaæ votum, apparet per illud quod dicit Ambrosius in libro de Virginitate⁸: « Nec virtutem ætatis attendere debemus, sed virtutis ætatem; nec mireris in adolescentulis professionem, cum legas in parvulis passionem ». Unde et beata Agnes in legenda sua, quam Ambrosius composuit: « Noli, inquit ad præfectum, infantiam corporalem in me ita despiciere, ut putes, me velle te habere propitium; fides enim non in annis, sed in sensibus reperitur, et Deus omnipotens mentes magis comprobat quam ætates ».

4. Ad illud quod obiicitur, quod omne, quod repugnat divino præcepto, est vituperandum; dicen-

¹ Vers. 39. 40. Sequens locus est ibid. v. 35.

² Sive de Viduis, c. 2. n. 9: Nam utique illa præclarior, quæ... edomat ætatis ardorem nec... uberiora liberorum oblectamenta desiderans, quam quæ, effeta [codd. effeto] iam corpore, frigida senectute, matura ætate, nec calere voluptatibus etc.

³ Codd., ut videtur, corrupte *virginitas*.

⁴ Epist. I. Cor. 7, 2, et seq. locus v. 5. — Glossa, quam exhibet Petr. Lombard. in hunc loc., est ex Comment. Ambros. tributo in I. Cor. 7, 6: Manifestum est, ideo hoc illud dare consilium, ut fornicationem etc. Deinde citatur I. Cor. 7, 2. 5. 6.

⁵ Cap. 8. n. 11, ubi post *officium* additur *etiam,* et ponitur *obsequium legis pro obsequia legis*.

⁶ Ibid. paulo inferius et n. 12, ubi respicitur Math. 19, 11. — Codd. plura corrupte exhibent; originale post *dare* aliqua verba addit hic omnia.

⁷ *Interlineari* ex Baymone apud Petr. Lombard. et Lyranum ad I. Tim. 5, 3; altera apud Surabum est *ordinaria* ibid. v. 11.

⁸ Cap. 7. n. 40. De B. Agnetæ Ambrosii verba habentur in J. Epist. n. 6, inter epistolas in appendice operum eius; cfr. etiam Acta Sanctior. (Bolland. Ambros.), 21 Jan. c. 1. n. 6.

Duplex praeceptum naturae.

dam, quod praeceptum naturae est duplex: quoddam, quod respicit statum *communem*; quoddam, quod respicit statum *singularis personae*. Primum non ligat aliquem per se et determinate, quamdiu est alius, qui illud mandatum suppleat vel possit implere. Et quoniam multi sunt, qui generationi carnali operam dant, quantum sufficit naturae; praecepto illi non repugnat in singulari persona servatio continentiae. Praeceptum enim illud non descendit ad aliquam personam determinate, nisi in casu ¹, in quo natura non posset subsistere, nisi persona illa generationi operam daret, sicut fuit in Adam, vel in filiis Noe, quibus dictum est expresse: *Crescite et multiplicamini et replete terram*.

Duplex naturalis dictamen.

§. Ad illud quod obiicitur: quod repugnat naturali dictamini est vituperandum; dicendum, quod natura dicat aliquid dupliciter, scilicet per modum *commodi* et per modum *honesti*. Quod igitur repugnat naturali dictamini per modum *honesti* semper est vituperabile; quod autem repugnat naturali dictamini, quod dicat aliquid per modum *commodi*, non necessario est vituperabile, pro eo quod, sicut dicit Anselmus ², appetitus *commodi* est in prima natura corruptus per amorem boni privati, qui *libido* dicitur; et quod repugnat tali appetitui ratione corruptionis adiunctae potest esse laudabile: quia circa hoc consistit perfectio virtutis, ut dometur delectatio et fugiatur et restringatur passio, maxime illa quae est contemporanea vitae ³. Quia ergo talis delectatio coniuncta est operi generationis; hinc est, quod cessatio ab illo opere, licet videatur contrariari inclinationi virtutis generativae, vituperari non debet, immo potius est laudabilis, sicut usque virtutis perfectae.

Notandum.

6. Ad illud quod obiicitur, quod omne repugnans communi utilitati est vituperandum; dicendum, quod utilitas spiritualis est praeferenenda carni, et caelestis terrena, et caelestis superponenda est terrena, tanquam perpetua temporalis, et sicut finis praeponeendus est his quae sunt ad finem ⁴. Quia igitur haec continentia — licet videatur facere ad diminutionem hominum in civitate terrena — quia facit ad accelerationem numeri electorum, plus utilitati communi consonat, quam repugnet, maxime cum plus abundet in terrenis numeris virorum carnalium quam spi-

Notandum.

ritualium, ex quibus reperi valeat paradisi. Unde Augustinus, in libro de Bono coniugali ⁵: « Cum ad ineundum sanctam, sinceram societatem undique ex omnibus gentibus copia spiritualis exuberet cognitionis, etiam propter filios solos coniugia copulare cupientes, ut ampliore continentiae bono potius utantur, admonendi sunt. Sed novi, quid murmurent. Quid si, iniqui, omnes vellet ab omni concubitu abstinere; unde subsisteret genus humanum? Utinam hoc omnes vellet, dumtaxat in *caritate de corde puro et conscientia bona et fide non ficta!* Multo citius Dei civitas completeretur et acceleraretur terminus saeculi ». — Ex quo apparet, quod huiusmodi continentia secundum veritatem non repugnat, sed consonat communi utilitati.

7. Ad illud quod obiicitur, quod privans se utili et rationali remedio stulte agit; dicendum, quod remedium illud dupliciter potest considerari: aut ratione *sui*, aut ratione *annexi*. Si ergo quis se privet matrimonio, credens, illud remedium non esse bonum nec salutare; hic stulte agit, quia male de matrimonio sentit, tanquam perditus Manichaeus ⁶. Qui autem illud declinat ratione *annexi*, scilicet libidinis, volens ad altiora conscendere, non agit stulte, sed sapienter; quia etiam in illo statu non caret remedio, dum per firmum propositum et exercitium laboriosum et donum divinitus datum et votum emissum fervor concupiscentiae amplius edomatur, quam reprimeretur per contubernium maritale. Unde Augustinus, in libro de Sancta Viduitate ⁷: « Plus ardentem ferunt libidinem quae non desperant eiusdem voluptatem; quae autem innaptarum castitatem Deo voverunt ipsam spem subtrahunt, quae fomes est amoris; unde facilius concupiscentia refrenatur; quae nulla expectatione succenditur ».

Distinctio notanda.

Notandum.

8. Ad illud quod obiicitur, quod qui se committit periculo male agit; dicendum, quod, sicut iam patet ex verbo praemisso, castitatem vovens non se committit periculo, sed divino consilio, divino patrocinio et spirituali exercitio, in quo et spiritus consolatur, et carnalitas enervatur, et tanquam ex loco munito contra tentamenta diaboli ad concupiscentiam inflammantis virilium dimicatur. Unde Augustinus, in libro de Viduitate ⁸: « Deliciae spirituales deliciis car-

Notandum.

¹ Tria haec verba supplevimus, ut corrupta codicum lectio sanaretur. De ratione huius praecepti Gen. IV. Sent. d. 26. a. 1. q. 3. In fine solut. respiciuntur Gen. 1, 22; 9, 1.

² De Concordia praesent. Dei cum lib. arb. q. 3. c. 13. (alias 23.), contentualiter; cfr. de Concept. Virg. c. 2. De distinctione honesti et commodi cfr. supra pag. 467, nota 2. — Pro prima natura A ipsa natura.

³ Scil. voluptas, de qua Aristot., II. Ethic. c. 3: Adde, quod ab infantia ipsa voluptas in omnibus nobis inolevit, ut difficile sit affectum eiusmodi vitae nostrae pene incorporatum atque imbibitum [τὸ πάθος ἐπιχειροποιήτων τῶν βίω] extergere. Cfr. ibid. c. 8; et de virtute perfecta III. Sent. d. 36. q. 3.

⁴ Secundum Aristot., III. Topic. c. 1. — Codd. hoc loco sunt ita corrupti, ut primitivam lectionem certo restituere non poterimus. Post caelestis DE continentant superponendus [A

imponenda] est ratione [? A terrena] tanquam pro peccato [A poena] temporalis, et sicut [A sic] finis. Ex contextu apparet, sermonem esse de supponendo caelestis civitatis defectu, quom introducti casus angelorum, quorum « ruina restauranda est, aut superna civitas remanebit imperfecta » (II. Sent. d. 9. q. 5. fundam. 3; cfr. ibid. corp.). Cfr. infra a. 3. solut. ad 11. In seq. propositione repetitur post parenthesin particula quia.

⁵ Cap. 9. n. 9. et c. 10. n. 10, ubi in originali ante sinceram ponitur et, subinde omnes homines velint pro omnes vellet; denique subsistet pro subsisteret. — Locus Scripturae est I. Tim. 1, 5.

⁶ Cfr. art. praeced. in corp.

⁷ Sive de Bono viduitatis, c. 20. n. 25; ubi ante voluptatem additur libidinis. Cfr. IV. Sent. d. 37. a. 1. q. 3. ad 1. 2.

⁸ Cap. 21. n. 26. In fine textus respicitur lac. 1, 17.

nalibus in sancta castitate succedant: lectio, oratio, psalmus, bona cogitatio, bonorum operum frequentatio, spes futuri sæculi et cor sursum, atque de his omnibus gratiarum actio *Patri luminum*, a quo sine ulla dubitatione *omne datum optimum et omne donum perfectum*, Scriptura teste, descendit ».

9. Ad illud quod obiicitur, quod recedit a medio recedit a virtute; dicendum, quod illud locum habet in illis actibus, qui non dicunt corruptio-

nem, quantum est de se, sicut *distribuere et retinere, comedere et bibere*; sed actus concumbendi semper habet corruptionem annexam, nisi per bonum matrimonii excusetur; et ideo, licet perfectio consistat in aliis actibus per ipsorum moderationem, in hoc actu consistit per omnimodam restrictionem; quia, quando actus iste dimittitur omnino, tunc corruptio et libido sibi adiuncta perfectius edomatur sicut in quaestione sequenti plenius apparebit¹.

ARTICULUS III.

De sanctimonia virginali.

Tertio quaeritur de sanctimonia virginali; et est quaestio, utrum virginalis continentia sit omnibus praefenda. Et videtur, quod sic, *auctoritate, exemplo et ratione*; auctoritate sic.

1. Primae ad Corinthios septimo²: *Qui matri-*
Fundamenta. *monio iungit virginem suam bene facit, et qui non iungit melius facit*: ergo continentia virginalis est praefenda aliis continentiae differentiis, secundum auctoritatem Apostoli.

2. Item, hoc ipsum ostenditur *exemplo Christi*. Christus enim secundum humanam naturam fuit exemplum virtutis et totius christianae perfectionis; sed constat, quod Christus fuit virgo: ergo virginalis continentia est omnibus praepoenenda.

3. Item, hoc idem ostenditur *exemplo beatissimae Mariae*, matris Domini, cuius virginitatem non abstulit³: ergo virginitas est prae omnibus commendanda.

4. Item, *exemplo Ioannis evangelistae*, quem Dominus maxime dilexit; et huius rationem reddit Hieronymus⁴ dicens: « Qui virgo electus a Domino, virgo in aeternum permansit ».

5. Item, *exemplo Ioannis praecursoris Christi*, quem constat virginem fuisse.

6. Item, *exemplo Abel*, qui virgo fuit; unde Augustinus, in libro de Mirabilibus sacrae Scripturae⁵: « Tota iustitia haec est: virginitas, sacerdotium et martyrium, quae triplex iustitia in Abel fuit ». — His omnibus exemplis praecipuis ostenditur,

quod virginitas seu virginalis continentia sit omnibus aliis continentiae partibus praefenda.

Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* sic.

7. Quod maxime facit nos sequi Christum est maxime praefendum; sed virginitas maxime facit sequi Christum, Apocalypsis decimo quarto⁶: *Virgines enim sunt et sequuntur Agnum, quocumque ierit*: ergo etc.

8. Item, quod maxime facit conformem Angelis est maxime commendandum; sed virginitas facit maxime conformem Angelis, quia, secundum Hieronymum⁷, « in carne praeter carnem vivere angelica vita est, non humana »: ergo etc.

9. Item, *continere bonum est, ergo magis continere magis bonum, et maxime continere est maxime bonum*; sed maxima continentia est virginitas: ergo etc.

10. Item, honestum est bonum⁸, ergo magis honestum magis bonum, et summe honestum summe bonum; sed in virginitate est summa honestas et puritas: ergo etc.

11. Item, « albus est quod nigro est impermixtius »⁹: ergo pari ratione melius est quod est malo impermixtius; sed libido est fons omnis mali, virginitas autem maxime impermixta libidini: ergo etc.

12. Item, quod magis disponit ad actum nobilissimum est laudabilius; sed ad actum contemplationis, in quo requiritur¹⁰ maxima puritas, magis disponit virginitas: ergo etc.

¹ Cfr. Aristot., II. Ethic. c. 6. in fine.

² Vers. 38. — De hoc art. cfr. IV. Sent. d. 33. a. 2. q. 1-3.

³ In D alia manus supra lineam scripsit, *sed sacravit*. Cfr. August., Serm. 69. (alias 10. de Verbis Domini) c. 3. n. 4: Venit in Virginem qui erat ante Virginem... Attulit Virgini fecunditatem, non abstulit integritatem. — Bernard., de Laudibus Virginis Matris, hom. 1. n. 9: Singularis virginitas, quam non teneravit, sed honoravit fecunditas.

⁴ Libr. 1. adv. Iovinian. n. 26. — DE ponunt *quod* pro *Qui*, et post *Domino* omittunt verba, quae sequuntur. — De seq. arg. cfr. Hieron., loc. cit.

⁵ Libr. I. c. 3. (inter opera August.), ubi post *Abel* adici-

tur *primo*. Cfr. tom. IV. pag. 184, nota 8. — Infra pro *ostenditur*, quod in D est ab alia manu, E *videtur*.

⁶ Vers. 4.

⁷ Epist. 9. ad Paulam et Eustoch. de Assumpt. B. Mariae c. 5. (inter opera eius): Profecto in carne praeter carnem vivere non terrena vita est, sed caelestis. Unde in carne angelicam vitam acquirere maius est meritum etc.

⁸ Cfr. tom. I. pag. 40, nota 5. verba Ciceronis.

⁹ Aristot., III. Topic. c. 4. (c. 5). — DE omittunt *maxime* ante *impermixta*.

¹⁰ DE *reperitur*.

SED CONTRA hoc obiicitur: 1. Augustinus, de Bono coniugali¹: « Non est impar meritum continentiae in Ioanne, qui nullas expertus est nuptias, et in Abraham, qui filios generavit »: ergo virginitas non est praeferrenda coniugio.

2. Item, si oppositum huius est melius opposito illius, et hoc simpliciter est melius illo²; sed opposita fecunditas, scilicet Virginitatis Mariae, melior est quam virginitas: ergo simpliciter fecunditas melior quam virginitas: ergo etc.

3. Item maiora bona sunt praeferrenda bonis mediis et minoribus — nam bona maiora sunt in virtutibus cum habitibus, bona media sunt in potentiis et viribus, bona minima sunt in rebus corporalibus — sed habitus continentiae coniugalis et vidualis est in mente, virginitas vero est in carne: ergo continentia vidualis et coniugalis est praeferrenda continentiae virginali³.

4. Item, bonum, quod quis non potest perdere invitus, melius est eo, quod quis potest perdere invitus; sed virginitas est bonum, quod quis potest perdere invitus, ut patet in violenter oppressis; habitum⁴ autem continentiae coniugalis vel vidualis nullus posset perdere invitus: ergo etc.

5. Item, bonum, quod non potest perdi sine peccato, est magis eligendum eo, quod potest perdi sine peccato; sed habitus continentiae coniugalis vel vidualis non potest perdi sine peccato; virginitas autem sic, sicut patet in virgine, quae contrahit: ergo etc.

6. Item, « circa difficile est ars et virtus »⁵; sed difficilior est actus carnis expertum continere, quam nullo modo expertum: ergo maior difficultas est in continentia coniugali vel viduali quam in virginali: non ergo virginitas continentia praeferrenda.

7. Item, quod magis reddit similem Deo magis est laudabile; sed generatio magis reddit similem Deo, in quo est summa fecunditas, quam ipsa virginitas: ergo etc.

8. Item, quod magis conformatur hominem statui innocentiae est magis laudabile; sed in statu innocentiae non fuisse virginitas, sed generatio et fecunditas⁶: ergo etc.

9. Item, « plura bona paucioribus sunt magis eligenda »⁷; sed in matrimonio sunt plura bona quam in virginitate; in matrimonio enim sunt fides, proles et Sacramentum, in virginitate autem unum solum: ergo continentia coniugalis praeferrenda est continentiae virginali.

10. Item, quod magis consonat perfectioni naturae est magis laudabile; sed magis consonat perfectioni naturae generatio et fecunditas seu coniugalis continentia quam virginitas, quia « unumquodque tunc perfectum est, cum potest producere tale, quale ipsum est »⁸: ergo etc.

11. Item, species praefertur individuo, et universale particulari⁹: ergo quod facit ad perfectionem seu conservationem speciei necessario est praeferrendum ei, quod facit ad perfectionem seu conservationem individui; sed continentia coniugalis facit ad conservationem speciei, continentia virginalis facit ad conservationem individui vel boni singularis: ergo etc.

CONCLUSIO.

Virginitas dicit tum continentiae habitum, tum virtutis statum, tum decorem praecipuum; hinc et laudabilis est propter eminentiam virtutis, pulchritudinis et dignitatis et praeferrenda aliis castitatis speciebus.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod *virginitas* de ratione sui nominis dicit abstinentiam ab omni coitu illicito et ab omni licito, manente integritate in corpore et in animo. Est enim, ut dicit Augustinus¹⁰, « virginitas in carne corruptibili incorruptionis perpetua meditatio ». In quantum autem *virginitas* dicit abstinentiam ab omni coitu illicito, sic nominatur *virtutis habitum*; in quantum vero dicit abstinentiam ab omni coitu licito, sic nominatur *virtutis statum*; in quantum vero dicit integritatem in corpore et in animo, sic dicit *decorem praecipuum*.

Ratione igitur ipsius *habitus* est virginitas laudabilis laude communi cum pudicitia coniugali et continentia viduali; ratione secundum, scilicet *status*, est laudabilior, et hoc laude speciali cum ipsa continentia viduali¹¹; ratione vero tertii, scilicet *decoris superadditi*, est laudabilissima, et hoc laude singulari propter praecipuum conformationem ad Christum sponsum, ad quem virginitas conformes facit quantum ad excellentiam *virtutis, pulchritudinis et dignitatis*. — Quantum ad excellentiam autem *virtutis*: quia summae virtuti attestatur, quod quis in carne mortali vitam non humanam agat¹², sed caelestem, in igne calorem exstinguat et in natura vim naturae

¹ Cap. 21. n. 26. Integrum locum vide apud Magistrum, IV. Sent. d. XXXIII. c. 2.

² Cf. Aristot., III. Topic. c. 2.

³ Hoc arg. deest in DE. — De triplici genere honorum cf. August., Retract. I. c. 9. n. 4, et II. de Lib. Arb. c. 49. p. 50; quod exponitur II. Sent. d. 27. dob. 2.

⁴ E actum, D actus.

⁵ Aristot., II. Ethic. c. 3. cf. supra pag. 139, nota 4.

⁶ Cf. II. Sent. d. 20. q. 1.

⁷ Aristot., III. Topic. c. 2.

⁸ Aristot., IV. Meteor. text. 19. (c. 3.); cf. II. de Anima, text. 34. (c. 4.). Vide tom. IV. pag. 642, nota 5.

⁹ Vide Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 57. seqq. (c. 10.); II. de Anima, text. 34. seq. (c. 4.); I. Ethic. c. 2. et I. Poster. c. 20. (c. 24.). — Mox sequitur A, cum post primum ergo DE plura exhibeat corrupte.

¹⁰ De Sancta Virginitate, c. 12. n. 12.

¹¹ Tota haec propositio ommissa est in A D.

¹² A accidit (!), in DE est laetitia.

superexcedat; hoc autem facit virginitas. Unde Hieronymus ad Demetriadem¹ virginem: « Quomodo in fornace quartus *habens speciem* quasi Filii hominis immensus mitigavit ardores et inter camini aestuantis incendium docuit flammam calorem amittere et aliud oculis comminari, et aliud præbere tactui; sic et in animo virginali rore caelesti et ieiuniorum frigore calor puellaris exstinguitur et humano corpori Angelorum conversatio impetratur. Quamobrem et *vas electionis* de virginibus se dicit Domini non habere præceptum, quia contra naturam, immo ultra naturam est non exercere quod nata sis, interficere in te radicem tuam et sola virginitatis poma decerpere, alienum nescire torum, omnem virorum horrere contactum et in corpore vivere sine corpore ».

Quantum ad *eminentiam pulchritudinis*: quia maxima pulchritudo consistit in perfecta integritate et munditia tam in corde quam in corpore, ex qua virginalis castitas ipsi Christo, totius pulchritudinis fonti et origini, facit conformem. Unde Augustinus in libro de Virginitate²: « Indigni sunt qui ab immunitatis voragine liberati sunt, ut ad eos imitandos mittatur illibata virginitas; ad Regem caeli te mitto, ad eum, per quem creati sunt homines, et qui creatus est inter homines propter homines, ad *speciosum forma prae filiis hominum* et contemptum a filiis hominum pro filiis hominum ».

Quantum etiam ad *praerogativam dignitatis*, ob quam sequi Christum, quocumque ierit, et cantare canticum novum, quod est proprium virginum, erit in virginibus gloria singularis, secundum quod dicit beatus Ioannes decimo quarto Apocalypsis³. Unde Augustinus, in libro de Virginitate: « Pergite, Sancti Dei, pueri et puellae, mares et feminae, caelibes et innuptae, pergite perseveranter in finein. Laudate Dominum dulcius, quem cogitatis uberior, sperate felicitus, cui servitis instantius, cui placetis attentius; *lumbis accinctis et lucernis ardentibus, expectate Dominum, quando veniat a nuptiis*; vos affectis ad nuptias Agni *canticum novum*, quod cantabitis in citharis vestris, non utique tale, quale cantat universa terra, cui dicitur: *Cantate Domino universa terra*; sed tale, quale nemo poterit dicere nisi vos, et quia *sequimini Agnum, quocumque ierit*, sicut prae ceteris dilectus ab Agno scripsit de vobis. Quo eum putamus ire, hunc Agnum, quo eum nemo sequi vel audeat vel valeat nisi vos? Quo putamus eum ire, in quos saltus vel prata? Ubi,

credo, sunt gemina gaudia, non gaudia huius saeculi vana, insanae mendacia, nec gaudia, quae in ipso regno Dei ceteris non-virginibus; sed a ceterorum omnium sorte distincta: gaudia virginum Christi, de Christo, in Christo, cum Christo, post Christum, per Christum, propter Christum. In hoc sequimini Agnum, quia Agni caro utique virgo; hoc enim in se retinuit quod Matri non abstulit conceptus et natus ».

Concedendum est igitur, quod cum virginitas non tantum dicat *continentiae habitum*, verum etiam dicat *statum* et *decorem praecipuum*, ratione cuius est laudabilis, et similiter laudabilis propter *eminentiam virtutis, pulchritudinis et dignitatis*, praefenda est aliis differentiis castitatis; unde et contrarium huius sentire non est catholicum, sed erroneum. Et quia hoc sentiebat Iovinianus, Hieronymus reprehendit eum tanquam haereticum in toto libro, quem facit contra Iovinianum. Unde et in libro de Ecclesiasticis Dogmatibus⁴: « Sacrae Deo virginitati nuptias coaequare, aut pro amore castificandi corporis abstinere a vino vel a carnibus nihil credere meriti accrescere, nec hoc Christiani, sed Ioviniani est ». Et Augustinus in libro de Virginitate⁵: « Cum error uterque sit vel aequare sanctae virginitatis nuptias, vel damnare, adversus se invicem fugiendi isti duo errores adversa fronte confligunt, quia veritatis medium tenere noluerunt; quo et certa ratione et sanctorum Scripturarum auctoritate nec peccatum esse nuptias invenimus, nec eas bono vel virginalis continentiae vel vidualis aequamus ». — Concedendae sunt igitur rationes, quae ad hanc partem inducuntur.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur, quod non est impar meritum continentiae in Ioanne; dicendum, quod Augustinus nunquam loquitur ratione eius quod refertur ad *praemium aureolae*, quod respicit *decorem* et *statum*; sed loquitur ratione *habitus*. Unde ita dicit in libro de Bono coniugali⁶: « *Res ipsas* si comparemus, nullo modo dubitandum est, meliorem esse castitatem continentiae quam castitatem nuptiarum, eum tamen utrumque sit bonum; *homines* vero si comparemus, ille est melior, qui bonum amplius quam alius habet; porro qui amplius eiusdem generis habet et id quod minus est habet, et id quod amplius est utique habet ». Ex quo colligitur, quod quidquid sit de comparatione *personarum*, huius continentiae *usus* excedit usum illius. Unde et paulo ante

¹ Epist. 130. (alias 8.) n. 10. Originale: Sed quomodo ibi quartus [cfr. Dan. 3, 92.]... aliud oculis *comminari* [codd. non bene *communicari*], et aliud... ieiuniorum *rigore* [alias, *rigore*]... et in humano *corpore*. Vocabulum *Dominum* post se dicit ex originali supplevimus. Circa finem loci respiciuntur Act. 9, 15, et I. Cor. 7, 25.

² Cap. 37. n. 38, ubi respicitur Ps. 44, 2.

³ Vers. 4, 3. — Locus libri de Virgin. est c. 27. n. 27, sed nonnullis hic omissis, vel transpositis. Ultima loci propositio incipit: *Ita in haec, sequimini Agnum* etc.; deinde: retinuit

S. Bonav. — Tom. V.

auctus quod Matri etc. In textu respiciuntur, vel citantur Luc. 12, 35, 36; Ps. 95, 4; Apoc. 4, 3, 4.

⁴ Cap. 35. (inter opera August.), ubi pro *castificandi* legitur *castigandi*.

⁵ Cap. 19. n. 19. Textus originalis pro *adversus se invicem fugiendi* habet *nimis invicem fugiendo*.

⁶ Cap. 23. n. 28: Res ergo ipsas si comparemus... castitatem *nuptialem* etc. Concludit autem recte sic: quod minus est habet; *qui autem tantummodo quod minus est habet*, id quod est amplius non utique habet.

praemitit¹: « Si dicitur Christiano continenti et nuptias recusanti: tu ergo melior quam Abraham; dicat: ego quidem non sum melior quam Abraham; sed melior castitas caelibum quam castitas nuptiarum, quarum Abraham unam habebat in usu et ambas in habitu; et post dicat: non sum quidem melior quam Abraham in hoc dumtaxat genere continentiae, quia ille non carebat, etsi non apparebat; sed sum talis, non aliud habens, sed aliud agens² ».

2. Ad illud quod obiicitur, quod fecunditas Mariae perfectior virginitate; dicendum, quod non est simile de fecunditate ipsius et fecunditate aliarum: quia fecunditas ipsius Virginis gloriose fuit in concipiendo Dei Filium non per carnale commercium, sed per Spiritum sanctum; unde et concepit et peperit Filium non tantum sanctum, sed etiam Sanctum Sanctorum; sed fecunditas aliarum mulierum est in concipiendo peccatores, qui non sunt filii Dei, nisi iterum regenerantur in sancta matre Ecclesia. Unde Augustinus, in libro de Virginitate³: « Coniugatae quippe fideles feminae et Deo dicatae virgines sanctis moribus et caritate de corde puro et conscientia bona et fide non ficta, quia voluntatem Patris faciunt, Christi spiritualiter matres sunt; quae autem coniugali vita corporaliter pariunt non Christum, sed Adam pariunt. Et ideo currunt, ut Sacramentis inbuti Christi membra fiant partus earum ». Et post: « Non enim Christiani ex earum carne nascuntur, sed postea fiunt, Ecclesia pariente, per hoc quod membrorum Christi spiritualiter mater est, cuius et spiritualiter virgo est. Nulla ergo carnis fecunditas sanctae virginitati etiam carnis comparari potest. Nec enim ipsa, quia virginitas est, sed quia Deo dicata est, honoratur; quae licet in carne servetur, spiritus tamen religione ac devotione servatur ». Et per hoc patet responsio ad illud.

3. Ad illud autem quod obiicit, quod maiora bona sunt meliora mediis et minoribus, et virginitas est de bonis minimis, quia spectat ad carnem; dicendum, quod falsum est: quia, licet virginitas quantum ad materiale aliquid et substratum tenet se ex parte integritatis in carne, quantum ad formale tamen et completivum residet penes mentem, cui placet incorrupto perpetuo observanda in spiritu et in carne. Et ideo illa per interemptionem solvenda est. Unde Augustinus, in libro de Virginitate⁴: « Spiritualis est virginitas corporis, quam vovet et servat

continentia pietatis. Sicut enim nemo impudice nititur corpore, nisi prius spiritu concepta nequitia; ita nemo pudicitiam servat in corpore, nisi prius spiritu⁵ insita castitate. Porro, si pudicitia coniugalis, quamvis custodiatur in carne, animo tamen, non carni, tribuitur, quo praeside atque rectore, nulli praeter proprium coniugium caro ipsa miscetur; quanto magis quantoque honoratus in animi bonis illa continentia numeranda est, qua integritas carnis ipsi Creatori animae et carnis vovetur, servatur et consecratur ».

4. Ad illud quod obiicitur, quod virginitatem potest quis invitus perdere; dicendum, quod, sicut iam patet; illud est falsum quantum ad meritum ipsius virtutis. Unde et Lucia dixit⁶: « Si me invitam violaveris, castitas mihi duplicabitur ad coronam ».

5. Ad illud quod obiicitur, quod bonum, quod non potest periri sine peccato, est magis eligendum; dicendum, quod illud est falsum: quia bonum consilii sine peccato potest omitti⁷, et tamen melius est quam bonum precepti. — Prima assumptio est falsa, quia virginitas, de qua nunc loquimur, non est integritas carnis tantum, sed integritas Deo dicata per inviolabile propositum perpetuo continendi. Unde Augustinus, in libro de Virginitate⁸: « Nec hoc in virginibus praedicamus, quod virgines sunt, sed Deo dicatae pia conscientia, continentia virgines. Nam, quod non temere dixuram, felicitur mihi nupta videtur quam virgo nuptura; habet enim iam illa quod ista adhuc cupit; illa uni studet placere, cui data est, ista multis, incerta, cui danda est ».

6. Ad illud quod obiicitur, quod circa difficile est ratio; dicendum, quod duplex est difficultas: una, quae venit ex genere operis, et haec, cum maior est, attestatur perfectioni virtutis; alia est, quae venit ex infirmitate virtutis, et haec⁹ ad maioritatem virtutis non facit, quia talis nec in Christo nec in Virgine fuit. Verbum autem Philosophi intelligitur de prima difficultate, non de secunda.

7. Ad illud quod obiicitur, quod generatio reddit magis similem Deo quam incorruptio virginitatis; dicendum, quod non quaecumque similitudo facit ad complementum virtutis, sed illa quae manat ex vi amoris assimilativi; amor autem, qui est castus, magis appetit assimilari Deo in puritate plena utriusque hominis quam in fecunditate carnis, in qua etiam bruta animalia longinqua quadam similitudine sunt nata assimilari.

¹ Ibid. c. 22. n. 27; sed hic plura omissa sunt.

² Hoc arg. IV. Sent. d. 33. a. 2. q. 2. ad 1. breviter per distinctionem inter legem antiquam et novam solvitur. Ibid. solvuntur etiam arg. 2. 6. 9, et tangitur arg. 7; sed de 4. et 5. arg. cfr. ibid. q. 1.

³ Cap. 6. n. 6, ubi respicitur I. Tim. 1. 5, et Matth. 12. 50. Seq. locus ibid. c. 7. n. 7: Non tamen Christiani etc. Duae ultimae propositiones sunt ibid. c. 8. n. 8.

⁴ Cap. 8. n. 8: Spiritualis est etiam virginitas etc. Post Porro, si pudicitia substituitur ex originali coniugalis pro virginitatis.

⁵ Ita originale et codd.

⁶ In Breviar. Romano in festo S. Luciae (13 Dec., II. Noct. lect. 6.). Cfr. tom. IV. pag. 756, nota 3.

⁷ A. amitti. — Inferius pro inviolabile propositum perpetuo continendi DE immobile propositum continendi.

⁸ Cap. 11. n. 41: Nec nos hoc in etc. In originali post pia omittitur conscientia, et subinde nonnulla adduntur.

⁹ A. virtuositate infirmitatis et hoc. Deinde ante Christo supplevimus nec (sive non).

8. Ad illud quod obiicitur, quod magis consonat statui innocentiae fecunditas etc.; dicendum, quod in statu innocentiae fuisse generatio absque omni libidine, cum munditia servata in mente et carne; et licet ratione prolis genitae maior sit similitudo in pudicitia coniugali¹, ratione tamen puritatis et munditiae maior est in virginitate; et quia haec est nobilior quam praemissa: ideo non concludit ratio illa.

9. Ad illud quod obiicitur, quod plura bona paucioribus sunt magis eligenda; dicendum, quod illud est verum, ubi sunt paria bona. Nam contingere potest, quod unum magnum bonum praevaleret multis, sicut una marca auri praevaleret centum solidis². Et sic est in proposito; nam per virginitatem efficitur anima quodam modo *amica* et *soror* et *sponsa* et quodam modo *mater* Christi.

10. Ad illud quod obiicitur: quod magis consonat perfectioni naturae est magis laudabile; dicen-

dum, quod perfectio naturae dicitur dupliciter: vel *naturae communiter*, vel *naturae rationalis* ut rationalis; ipse autem obiicit de perfectione primo modo dicta, et verbum praemissum intelligitur de secunda. Nam quod homo generet et possit generare, hoc attestatur perfectioni *naturae communiter*; quod autem spiritus praesit carni, et ratio sensualitati, ipsius com-
pendio pravitates et³ rebelliones, hoc attestatur perfectioni rationalis naturae, sicut supra ostensum est.

11. Ad illud quod obiicitur, quod species praefertur individuo etc.; dicendum, quod illud veritatem habet in bonis privatis⁴, quae faciunt ad conservationem naturae; virginitas autem est bonum spirituale et quodam modo perpetuum, faciens ad consummationem civitatis supernae; et ideo merito coniugio anteponitur, sicut caelestia temporalibus, pro eo quod coniugium replet mundum, et virginitas paradisum.

QUAESTIO IV.

De obedientia.

Postquam quaesitum est de humilitate et de paupertate et de continentia, restat nunc quarto quaerere de obedientia. Et circa obedientiam tria possunt quaeri.

Primum est, utrum sit consonum iuri naturali, quod homo obediendo subiaceat alteri.

Secundum est, utrum sit consonum evangelicae perfectioni, quod unus astringat se voto ad obediendum alteri.

Tertium est, utrum sit conveniens christianae religioni, quod omnes obediant uni.

ARTICULUS I.

Utrum sit consonum iuri naturali, quod homo obediendo subiaceat alteri.

Quantum ad primum⁵ sic proceditur. Videtur, quod sit consonum iuri naturali, quod homo obediatur homini.

1. Pietas enim naturalis dicitur, parentes esse honorandos⁶; sed honor parentum est in exhibitione reverentiae, exhibitio autem reverentiae est obtinendo et obediendo: ergo etc.

2. Item, lex decalogi scripta in corde hominis dicitur per dictamen naturae⁷; sed ipsa hoc praecipit, scilicet parentes honorari: ergo illud est consonum iuri naturali. Hoc autem fit per obsequium obedientiae: ergo etc.

3. Item, ad Ephesios sexto⁸: *Filii, obedite parentibus vestris per omnia*; sed paternitas et filiatio maxime consonant iuri naturali: ergo et filios parentibus obedire.

4. Item, ius naturae dicitur ordinem; sed «ordo est parium dispariumque sua loca cuique tribuens dispositio», ut dicit Augustinus decimo nono de Civitate Dei⁹: si ergo ordo est, quod unus subdatur alteri, et ius naturae dicitur ordinem; dicitur ergo, quod unus alteri debeat subiacere.

5. Item, ius naturae dicitur pacem inter domesticos; sed pax in domo est «ordinata imperandi obe-

¹ Codd. corrupte *virginali*.

² Cfr. supra Quaest. de Mysterio Trin. q. 2. a. 1. ad 7.

³ Ita A, sed E *prontitates* [*prontores?*] *rebelliones*, D *per vires* [*?*] *rebelliones*.

⁴ Ita codd. Cfr. S. Thom. S. II. II. q. 152. a. 4. ad 3: Bonum commune potius est bono privato, si sit eiusdem generis; sed potest esse, quod bonum privatum sit melius secundum suum genus etc.

⁵ Hic articulus sumus est ex codd. A. D.

⁶ Cicero, II. Rhetor. c. 54: *Natura ius* est, quod non opi-

nio genuit, sed quaedam innata vis insecvit, ut religionem, pietatem, gratiam... *pietas* [est], per quam sanguine coniunctis patriaeque benevolentis officium et diligens tributur cultus. Cfr. ibid. c. 22, et August., 83 Qq. q. 31. n. 1.

⁷ Vide Rom. 2, 14. seq., et III. Sent. d. 37. a. 1. q. 3.

⁸ Vers. 1, ubi Vulgata in *Domino pro per omnia*. Col. 3, 20: *Filii, obedite parentibus per omnia*. — De *minoribus* cfr. Isidor., V. Etymolog. c. 4. n. 1.

⁹ Cap. 13. — Pro *maiori* cfr. verba August., I. de Lib. Arb. c. 6. n. 45, infra in principio corp. quaest. allegata.

diendique concordia¹»: ergo iuri naturae competit imperare et obedire.

6. Item, ius naturale dicitur, gradum esse servandum, « quia, si essent omnia aequalia, non essent omnia² »; ubi autem gradus, ibi est superioritas et inferioritas; sed si inferius non subiaceat superiori, non servatur gradus: ergo etc.

7. Item, ius naturae dicitur ordinem hierarchicum, qui descendit a summa hierarchia per angelicam usque ad humanam³; sed ordini hierarchico consonat, quod inferior superiori obtemperat: ergo etc.

8. Item, ius naturae dicitur « reddere unicuique quod suum est⁴ »; sed honor maxime debetur homini stanti seu in statu innocentiae; honor autem exhibetur homini, dum obeditur: ergo etc.

9. Item, de dictamine legis naturae est « quod commune est apud omnes⁵ »; sed omnibus commune est regimen et imperium, sive subiectio et obedientia: ergo etc.

10. Item, de dictamine iuris naturalis est, quod homo totus obediatur rationi rectae in se⁶; per rationem ius naturae dicitur, quod minus peritus et ignorans obediendo subiaceat magis perito et scienti: ergo videtur, quod homo obtemperet homini, consummum esse iuri naturali.

SED CONTRA hoc obicitur sic. 1. Genesis primo⁷: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et praesit piscibus maris etc.*; super quo verbo dicit Augustinus decimo nono de Civitate Dei: « Rationalem hominem ad Dei imaginem factum dominari voluit Deus nisi irrationalibus »; sed de dictamine naturae est, quod homo servet institutionem divinam: ergo iuri naturali consonat, quod homo non imperet homini, nec unus obediendo subiaceat alteri.

2. Item, Gregorius⁸: « Omnes homines natura fecit aequales »: ergo ius naturae dicitur aequalitatem; sed ubi aequalitas, nulla est ibi superioritas et inferioritas; sed obedientia dicit superioritatem et inferioritatem: ergo etc.

3. Item, vicesima secunda distinctio⁹: « Cum culpa non exigit, omnes secundum rationem humilitatis aequales sumus »; sed in statu naturae institutae nulla fuisset culpa: ergo fuisset aequalitas, ergo nulla fuisset praelatio nec subiectio: ergo etc.

4. Item, ius naturae dicitur, *dignitatem* imaginis esse servandam; sed imago est immediata a Deo et soli Deo subiecta, quia, « nulla interposita natura, a prima Veritate formatur¹⁰ »: ergo videtur, hoc, quod homo subiaceat obediendo homini, esse contra dignitatem imaginis.

5. Item, lex naturae dicitur, *libertatem* esse servandam; sed liberum arbitrium aequaliter est in omnibus¹¹: ergo aequaliter libertas in omnibus est servanda. Sed ubi subiectio et obedientia, non aequalis libertas: ergo etc.

6. Item, ius naturae dicitur, *caritatem* esse servandam; sed caritas facit unionem, conformitatem et aequalitatem¹²: ergo privat omnem subiectionem et superpositionem: ergo etc.

7. Item, quod lex naturae dicitur semper habet esse perpetuum; sed omnis subiectio et obedientia evacuabitur, quia primae ad Corinthios decimo quinto¹³: *Cum evacuaverit principatus etc.*; Glossa: « Dum durat mundus, homines hominibus praesunt »: ergo etc.

8. Item, si lex naturae dicitur unum correlativum, dicitur et reliquum¹⁴: ergo si dicitur esse obediendum, dicitur etiam imperandum: ergo sicut potest appeti obedire et subesse sine peccato, pari ratione et appeti poterit imperare et praeesse. Sed hoc est falsum et inconueniens: ergo et illud, ex quo sequitur: ergo lex naturae non dicitur imperare, ac per hoc nec etiam obedire.

9. Item, lex naturae dicitur, honorem debitum Deo nulli alii esse reddendum¹⁵; sed honor debitus Deo exhibetur obediendo et obtemperando: ergo *obedire* est soli Deo reddendum, non ergo homini.

10. Item, lex naturalis est impressio facta a lege aeterna¹⁶; sed illa impressio movet animam in

¹ August., XIX. de Civ. Dei, c. 13: Pax domus ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium. — De *maiori* cfr. supra pag. 46, nota 3.

² Ut ait August., 83 Qq. q. 44, supra pag. 424, nota 5. allegatus. — De notione *gradus* vide I. Sent. d. 25. dub. 4.

³ Cfr. Dionys., de Caest. Hierarch. c. 3. et 4; c. 8. § 2, c. 10; de Ecclesiast. Hierarch. c. 4. et c. 5. § 4. Vide etiam II. Sent. d. 9. Praenotata, et ibid. pag. 28, nota 3.

⁴ De hac *iustitiae* definitione cfr. tom. III. pag. 728, nota 4.

⁵ Secundum Boeth., de Divisione: Nam quod apud omnes idem est naturae est etc. Cfr. tom. IV. pag. 44, nota 5. et pag. 436, nota 2.

⁶ Aristot., II. Ethic. c. 2: Agere igitur secundum rectam rationem commune [omnium] est.

⁷ Vers. 26. — Verba August. inferius allegati habentur XIX. de Civ. Dei, c. 15.

⁸ Libr. XXI. Moral. c. 15. n. 22. Cfr. tom. II. pag. 4007, nota 6.

⁹ Can. De *Constantinopolitana* (4), qui sumtus est ex dua-

bus epistolis Gregorii; verba hic allegata inveniuntur in IX. Epistolarum, epist. 59. (alias 65.).

¹⁰ August., 83 Qq. q. 51. n. 2. 4. et de Spiritu et anima (inter opera August.) c. 11. Cfr. tom. II. pag. 45, nota 5.

¹¹ De quo vide II. Sent. d. 25. p. H. q. 4. — Isidor., V. Etymolog. c. 4. n. 4. ad ius naturale pertinere dicit, quod sit « omnium una libertas ».

¹² Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 15: Amorem... unitivam quandam et concretivam intelligemus virtutem.

¹³ Vers. 24: Cum evacuaverit omnem principatum etc. — De Glossa, quae est *ordinaria* apud Strabum et Lyranum, cfr. Haymo, in hunc loc., et Petr. Lombard., II. Sent. d. VI. c. 4. Inferius in corp. quaest. Glossa plenior datur.

¹⁴ Quia secundum Aristot., de Praedicam. c. de *His quae ad aliquid*, relativa simul sunt natura.

¹⁵ Cfr. supra pag. 424, nota 2.

¹⁶ Psalm. 4, 7: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine. Cfr. Rom. 2, 14. seq. et Glossa *ordinaria* ibid.; nec non inferius principium corp. quaest.

arduum, se autem subdere alteri obtemperando contrariatur arduo: ergo etc.

CONCLUSIO.

Lex naturalis dictat in generalitate quadam, quod inferior superiori obediendo subiaceat, diverso tamen modo secundum diversas superioritatis et inferioritatis differentias; hoc autem consonat legi scriptae et legi gratiae.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod, secundum quod dicit Augustinus in libro Octoginta trium Quaestionum¹, lex naturalis est impressio facta in anima a lege aeterna; lex autem aeterna est illa, qua incommutabili permanente, cetera ordinantur. Unde Augustinus, primo de Libero Arbitrio: « Ut brevier aeternae legis notionem, quae impressa est nobis, quantum valeo, verbis explicem: ea est, qua iustum est, ut omnia sint ordinatissima ». Sed sicut dicitur decimo nono de Civitate Dei,

Quid ordo. tertio capitulo: « Ordo est parium dispariumque sua cuique loca tribuens dispositio ». Si ergo superioris est praesens, et inferioris subesse, lex naturalis, quae manet a lege aeterna, naturaliter dicitur, quod inferior superiori obediendo subiaceat; et hoc quidem dicitur in generalitate quadam, diversimode tamen, secundum quod superioritatis et inferioritatis reperire contingit differentias diversas.

Dicitur enim alter alteri esse superior aut quantum ad *originem* seu praesentiam, aut quantum ad *dominium potentiae* seu auctoritatis, aut quantum ad *regimen providentiae*. Prima superioritas competit ipsi naturae ratione *sui*, quia « natura est vis insita rebus ex similibus similia procreans »; secunda vero ratione *viti*, quia, ut dicit Ambrosius, servitus est poena peccati; tertia autem competit ratione *remedii*, secundum illud Numerorum vigesimo septimo²: *Provideat Deus spirituum universae carnis hominem, qui sit super hanc multitudinem, ne sint sicut oves absque pastore.* — Primae superioritati

debetur obedientia *filialis*, secundae obedientia *servilis*, tertiae vero obedientia *iurisdictionalis*, quae respicit dignitatem praelationis.

Hinc est igitur, quod lex naturalis dicitur obedientiam *filialem*, sive secundum statum naturae lapsae, sive secundum statum naturae *institutae*. — Obedientiam autem *servilem* dicitur non simpliciter, sed in statu naturae lapsae ad peccati punishmentem, secundum dictamen iuris gentium, quod manet ex ratione et instinctu naturae³. — Obedientiam vero *iurisdictionalem* dicitur secundum statum naturae *reparabilis* seu reparatae, et hoc in statu *viae*, secundum illud primae ad Corinthios decimo quinto⁴: *Cum evacuaverit omnem principatum* etc.; Glossa: « Dum durat mundus, Angeli Angelis, homines hominibus praerunt ad utilitatem viventium; sed omnibus collectis, iam omnis praelatio cessabit, quia necessaria non erit ». — Cum igitur secundum triforem differentiam superioritatis triplex sit modus obediendi; primum natura dicitur *simpliciter*, quia universaliter et explicitè et secundum omnem statum; secundum autem et tertium *implicitè* et secundum *statum determinatum*.

Unde quaelibet dictarum obedientiarum consonat legi *naturae*, nec tantum legi naturae, verum etiam legi *gratiae* et legi *scriptae*. — Quia enim lex *gratiae* considerat naturae *orbem, lapsum et remedium*; ideo ipsius est *approbatum* triplicem modum et differentiam obedientiae supradictae. Approbat enim obedientiam *filialem* ad Ephesios sexto⁵: *Filii, obedite parentibus vestris in Domino; hoc enim iustum est.* Approbat etiam obedientiam *servilem*, primae ad Timotheum sexto: *Quicumque sunt sub iugo servitutis, dominos suos omni honore dignos arbitrentur.* Landat etiam obedientiam *iurisdictionalem* ad Hebraeos ultimo: *Obedite praepositis vestris et subiaceite eis; ipsi enim pervigilant* etc. — Econtra autem, quia lex *scripta* erat lex rigoris, non tantum *approbat* istam triplicem obedientiam, sed etiam *punit* istius obedientiae transgressores. Punit enim *filium contumacem*, Deuteronomii vigesimo primo⁶: *Si ge-*

¹ Quaest. 53. n. 2, ubi, agens de ablatis ab Israelitis in Aegypto (Exod. 12, 35. seq.), ait: Ex hac igitur ineffabili atque sublimi rerum administratione, quae fit per divinam providentiam, quasi transcripta est naturalis lex in animam rationalem, ut in ipsa vitae huius conversatione moribusque terrenis homines talium distributionum imagines servent. Cfr. q. 51, ubi ostendit, animam humanam, eo ipso quod imago Dei, divinae sapientiae participem esse et ab ipsa Veritate formari. — Seq. loc. est I. de Lib. Arb. c. 6. n. 15.

² Vide supra pag. 63, nota 10. — Seq. sententia Ambrosii colligi potest ex lib. de Ella et ieiunio, c. 5. n. 44, allegata II. Sent. d. 44. a. 2. q. 2. ad 3; II. de Iacob et vita beata, c. 3. n. 42; Epist. 37. n. 6. et 9; Comment. in Epist. ad Phil. 2, 7. (inter opera Ambrosii), ubi dicitur: Servi autem ex peccato fiunt, sicut Cham filius Noe, qui primus merito nomen *servi* accepit (Gen. 9, 25), et ad Col. 3, 4. Cfr. II. Sent. d. 44. a. 2. q. 2. fundam. 5, ubi eadem sententia Augustino tribuitur.

³ Vers. 16. seq.: Provideat Dominus Deus spirituum omnium

carnis... multitudinem hanc... ne sit populus Domini sicut oves etc. — Inferius pro *iurisdictionalis* D *iurisdictionis*.

⁴ Iustinian., Institut. imperial. lib. I. tit. 2. lege unica *Ius naturale* § *Ius autem civile* a iure gentium distinguitur... quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque condiditur vocaturque *ius gentium*, quasi quo omnes gentes utantur. Cfr. ibid. § *Ius autem gentium*, et Isidor., V. Etymolog. c. 6, ubi ad hoc ius reducuntur *captivitates et servitutes*.

⁵ Vers. 24. — In Glossa, de qua vide supra pag. 180, nota 43, textus originalis post *viventium* addit *vel ad deceptionem*; ultima propositio *quia necessaria non erit* non exhibetur a Strabo; habetur tamen apud Petr. Lombard., in hunc loc. — Inferius pro *triformem* D *omnem*.

⁶ Vers. 4. — Seq. locus est I. Tim. 6, 4, ubi *Vulgata servi pro servitutis*; tertius Hebr. 43, 47.

⁷ Vers. 48. seq. Post *patris* *Vulgata* addit *aut matris*. — Seq. locus est Exod. 24, 20. seq.: Qui percuisset servum suum

Quid lex naturalis et aeterna.

Quid ordo.

Conclusio 1.

Triplex modus superioritatis.

Triplex modus obedientiae.

Conclusio 2.

Conclusio 3.

Conclusio 4.

Epilogus.

Conclusio 5.

Probatum.

Corollarium de lege scripta.

nuerit homo filium contumacem et protervum, qui non audiat patris imperium, et coercitus obedire contempserit; apprehendent eum et ducent ad seniores etc. — Punit etiam servum rebellem, Exodi vigesimo primo: *Qui percusserit servum vel ancillam virga, si uno die vel duobus supervixerit, non subiacet damno, quia pecunia illius est.* — Punit etiam subditum non obedientem, Deuteronomii decimo septimo: *Qui superbiert, nolens obedire sacerdotis imperio, morietur homo ille.* — Ex dictis igitur manifeste colligitur, quod obedientia hominis ad hominem consona est legi gratiae et legi scriptae et legi naturae. — Unde rationes, quae ad hanc partem inducuntur, concedendae sunt.

1. 2. 3. Ad illud ergo quod primo obiicitur de auctoritate Augustini, Gregorii et canonis, dicendum, quod in verbis illis non intendunt excludere subiectionem et obedientiam, sed servitutem coactam, quae quidem non fuit nec esse debuit, nisi interveniente reatu peccati tanquam morbo contrario ipsi naturae; in cuius etiam detestationem secundum dictamen rectae naturae subsequi debet punitio servitutis, propter contemptum maiestatis divinae et captivacionem libertatis humanae et dehonorationem dignitatis rationalis naturae. Unde licet hoc non dicat natura pro se stante, dicat tamen pro se a statu cadente, secundum quod in praecedentibus dictum est¹.

4. Ad illud quod obiicitur de dignitate imaginis, iam potest patere responsio: quia, licet huius subiectionis non competat imagini *formatae*, competit tamen imagini *deformatae*, vel etiam *reformatae*; sicut videmus in Sacramentis, quod homo reparandus quodam modo subiicitur sensibili elementis, licet homini stanti conveniat subici respectu solius Dei². — Aliter etiam potest dici, quod dupliciter est loqui de imagine: vel *in se*, vel *in relatione ad carnem*; et licet ipsa anima ratione sui a solo Deo habeat infundi et illi soli subici, ratione tamen *carnis*, quae habet per vim humani ministerii propagari, subici habet suae origini, sicut proles parenti, ita tamen, quod ex hoc in nullo dignitas imaginis praedictum generetur.

5. Ad illud quod obiicitur, quod lex naturae dicat, libertatem voluntatis esse servandam etc.; dicendum, quod cum sit libertas a *miseria*, a *culpa* et a *coactione*; libertas a *coactione* duplex est, scilicet a *coactione sufficiente* et *inducente*³. Primam quidem dicat natura esse servandam omnino *simpli-*

citer et semper. Secundam autem, scilicet a *coactione inducente*, non dicat nisi pro *eo tempore*, in quo quis abutitur libertate; et quia hoc est in statu *naturae lapsae*: ideo dicat pro hoc tempore, quod improbitas voluntatum restringatur per imperia praesidentium potentatum.

6. Ad illud quod obiicitur, quod ius naturae dicat, caritatem esse servandam; dicendum, quod sicut ad perfectionem corporis vivi requiritur *aequalitas complexionis*, in qua omnia membra conformantur, et *multiformitas organizationis*, in qua membra distinguuntur et ordinantur et secundum variam influentiam alia aliis praeponuntur; sic intelligendum est circa corpus Christi mysticum⁴. Et ideo unitas caritatis non excludit multiformitatem charismatum et discretionem dignitatum et officiorum, secundum quae unum membrum alteri habet subici et secundum legem praelationis et subiectionis ab altero gubernari.

7. Ad illud quod obiicitur, quod illud quod dicat natura habet durationem perpetuam; dicendum, quod illud est verum de eo quod natura dicat *simpliciter*, sed non est verum de eo quod natura dicat *pro statu*; sicut in statu innocentiae dictabat, omnia esse communia, quod quidem non dicat in natura corrupta⁵. Et ideo propositio illa falsa est, universaliter intellecta.

8. Ad illud quod obiicitur, quod si lex naturae dicat unum correlativorum, dicat et reliquum; dicendum, quod sicut lex naturae dicat subiectionem, sic et praelationem. Sicut enim dicat, quod quis debet subici alteri ad obedientiam; sic dicat, quod alter debet praefici alteri per providentiam. Sed ex hoc non sequitur, quod ibi debeat appeti praelatio, sicut appetitur subiectionis. Nam appetitus subiectionis consonat humilitati et reverentiae; appetitus vero praelationis degenerat ut plurimum in fastum ambitionis et arrogantiae: ideo, quamvis locus dignitatis recte possit administrari, secundum dictamen naturae, non tamen debet appeti propter annexum typum superbiae⁶.

9. Ad illud quod obiicitur, quod honor Deo debitus nulli alii est reddendus; dicendum, quod honor debetur Deo et in *propria natura* et in *immagine sua*; honor enim, qui exhibetur homini propter Deum, ad Deum refertur; et ideo quod proprium est Dei, scilicet honor laetiae, non debet alteri attribui⁷. Quod autem convenit Deo operanti per ministrum, scilicet gubernatio et regnum et imperium respectu

vel ancillam virga, et mortui fuerint in manibus eius, criminis reus est. Sin autem uno... non subiacet poenae, quia etc. in tertio loco (Deut. 17, 12.) Vulgata post *Qui addit autem, et post imperio* plures propositiones subiungit.

¹ Cfr. etiam H. Sent. d. 44. a. 2. q. 2. — D² bis per se loco pro se.

² Vide IV. Sent. lit. Magistri, d. l. c. 5, et ibid. Comment. p. l. q. 1. in corp. — Superius fide A supplevimus vel etiam *reformatae*.

³ Cfr. H. Sent. d. 25. p. II. q. 1. et 4. seq. — Post pauca

pro omnino *simpliciter a cum* [omni?] tempore; de illa divisione cfr. IV. Sent. d. 26. a. 1. q. 3. in corp. Subinde pro *Secundam autem, scilicet A Secundam, quae est.*

⁴ Vide I. Cor. 12, 12. seqq.

⁵ Cfr. H. Sent. d. 44. a. 2. q. 2. ad 4. et IV. Sent. d. 26. a. 1. q. 3. in corp.

⁶ Vide Gregor., XVII. Moral. c. 21. n. 31, ubi haec verba Job 24, 5: *Ecce, gigantes gemunt sub aquis*, explicat de his qui ceteris praese ambiunt.

⁷ Cfr. III. Sent. d. 9. a. 1. q. 5.

Simile notandum.

Distinctio.

Notandum.

Axioma notandum.

Solutio oppositorum.

Notandum.

Notandum.

Alia solutio cum distinctione.

Triplex libertas. Subdistinctio.

subiectorum, non est inconveniens, quod per Deum et propter Deum et secundum Deum alii tribuatur, quia totum refertur ad ipsum secundum rectum ordinem, quem quidem servat in gubernando mundum.

10. Ad illud quod obiicitur, quod impressio legis naturalis movet in arduum; dicendum, quod est *arduum honoris* et *arduum virtutis*; *arduum honoris* competit animæ secundum statum patriæ, *ar-*

duum virtutis secundum statum viæ. Ideo enim aliquis honoratur et excellenter laudatur, quia hoc meruit per arduum et excellens et difficile opus virtutis¹; et quia tale opus est opus humilitatis et obedientiæ, quod superbis mentibus est arduum et inaccessible: ideo consonum est ipsi legi naturæ et gratiæ, quod homo per opus humilitatis et obedientiæ sublevetur ad culmen honoris et felicitatis æternæ.

ARTICULUS II.

Utrum sit consonum evangelicæ perfectioni, quod unus se astringat voto ad obediendum alteri.

Secundo quaeritur, utrum sit consonum evangelicæ perfectioni, quod unus astringat se voto ad obediendum alteri. Et videtur, quod non.

1. Lex enim evangelica est libertatis²; sed subdere se homini per votum est necessitatis; ergo astringere se voto ad obediendum homini repugnat libertati evangelicæ legis.

2. Item, Anselmus, in libro *Cur Deus homo*³: «Deus hominem per semetipsum redimere voluit, ut in pristinam libertatem hominem revocaret»; sed in statu pristinae libertatis nullus erat astrictus ad obediendum alteri: ergo ad pristinam libertatem per Redemptorem reductus nulli ad obediendum debet esse astrictus.

3. Item, Gregorius⁴: «Servitia, quanto minus debita, tanto magis grata»: ergo *ab oppositis*, quanto magis debita, tanto minus grata; sed astringens se voto ad obediendum homini tenetur illi obedire: ergo hic est minus gratus Deo. Sed illud, per quod elicitur homo minus gratus Deo, est contrarium evangelicæ perfectioni: ergo etc.

4. Item, lex evangelica est *iugum suave et onus leve*⁵; sed græve est homini per omnia obtemperare: ergo astringere se ad obediendum homini non concordat levitati evangelicæ perfectionis.

5. Item, lex evangelica, quia est *onus leve*, non comparatur secum onus et servitutem legis scriptæ: ergo cum gravior sit obedire indistincte præceptis hominis, quam distincte obtemperare caeremoniis et præceptis veteris legis; videtur, quod astringere se

ad obediendum homini non possit esse cum perfectione evangelicæ.

6. Item, grave est obedire mandatis divinis; ergo multo gravior est obedire mandatis divinis pariter et humanis; sed qui ex voto subicit se homini astringit se⁶ mandatis illius: ergo etc.

7. Item, Lucae sexto⁷: *Perfectus erit omnīs, si sit sicut magister eius*; sed de Christo non legitur, quod fuerit sub alio per votum: ergo alteri subdere se per votum non est perfectum, sed, ut videtur, potius superstitiosum.

8. Item, si votum obedientiæ auget perfectionem virtutis obedientiæ; cum iste gradus non fuerit in Christo, videtur, quod implens hunc gradum sit perfectior Christo; sed hoc est absurdum et inconveniens: ergo et inconveniens est dicere, quod voto se alteri subdicere⁸ augeat perfectionem virtutis obedientiæ.

9. Item, Apostoli evangelicam perfectionem potissime in se haberunt; sed nulli obedientiam deviderunt: ergo etc.

10. Item, videtur, quod istud facere sit *presumptuosum*: quia aut talis *reputat* se sufficientem ad mandata divina implenda, aut *non*. Si *non*: ergo stulte facit, cum astrictus ad divina præcepta se obligat ad mandata humana implenda; si autem *reputat* se sufficientem ad implenda mandata divina, *presumptuosus* est: ergo ulterius se obligare ad mandata hominis maius videtur iudicium præsumtionis.

¹ Vide supra pag. 139, nota 4. verba Aristot., qui etiam I. Ethic. c. 42. ait: Laus enim virtutis est.

² Cfr. Gal. 4, 22. seqq.

³ Libr. I. c. 5: An non intelligis, quia quaecumque alia persona [quam persona divina] hominem a morte æterna redimeret, eius servus idem homo recte iudicaretur? Quod si esset, nullatenus restauratus esset in illam dignitatem, quam habiturus erat, si non peccasset; cum ipse, qui non nisi Dei servus et æqualis Angelis bonis per omnia futurus erat, servus esset eius, qui Deus non esset, et cuius Angeli servi non essent.

⁴ Haec sententia ab aliis, v. g. Guliel. Antisiodor., S. p. III. tr. 8. c. 2. q. 2, *Augustino* attribuitur, et, ut videtur, elicitur ex illis August. verbis: «Tales enim servos suos meliores esse Deus iudicavit, si ei servirent *liberaliter*» (de Vera Relig. c. 14.

n. 27.); de quo cfr. III. Sent. d. 37. a. 1. q. 1. arg. 3. et 4. ad oppos. Ambros., Serm. 13. n. 3. et Serm. 14. n. 24. in Ps. 118. docet, quod «Dominus operationes servulorum spontaneas probat potius quam coactas»; et in Serm. 44. (inter Serm. hactenus Ambrosio ascriptos) n. 1. ait: Et cum utique acceptus voluntarius obsequium esse soleat, quam coactum, et servitium plus placeat, non quod imperio exigitur, sed quod sponte deferatur, cur ergo etc. De Gregor. cfr. XV. Moral. c. 18. n. 22.

⁵ Math. 44, 30: Iugum enim meum suave est et onus meum leve.

⁶ Supplevimus *se*, vel substituendum *astringitur*.

⁷ Vers. 40: Perfectus autem omnīs erit etc.

⁸ D *subdere*.

11. Item, si hoc est perfectionis vovere: ergo qui proficitur hoc, proficitur, se esse perfectum; sed hoc est praesumptuosum: ergo etc.

12. Item, velle praeesse iusto viro et perfecto est superbia et praesumptio: ergo consentire alii et cooperari, ut praesit, est consentire superbiae et praesumptioni; sed qui astringit se ad obediendum alteri consentit et cooperatur illi, ut praesit: ergo etc.

13. Item, hoc videtur esse *periculosum*: quia committere se homini, de cuius scientia et conscientia ignorat, est periculum; sed qui astringit se voto ad obediendum homini ignorat frequenter, an sit sapiens, vel bonus, seu de ipsius scientia et conscientia: ergo etc.

14. Item, quanto maioribus et pluribus homo astringitur, tanto est in maioribus periculis constitutus; sed qui vovet obedientiam homini pluribus astringitur, quam prius esset strictus: ergo maioribus exponitur periculis: ergo etc.

15. Item, lex evangelica dissuadet iuramentum propter periculi periculum¹; sed qui vovet obedientiam homini est in periculo transgressionis voti: ergo talis offert se discrimini.

16. Item ostenditur, quod istud sit *imperfectum*. Qui enim peccat, alio suggerente, minus peccat, quam ille qui peccat, proprio motu instigante²: ergo similiter qui obedit, alio imperante, minus meretur, quam qui sponte agit, seu solo Deo iubente: ergo qui astringit se voto ad obediendum alteri imperfectus agit, quam qui se non astringit; sed quod dimittit de perfectione dissonat ab evangelica lege: ergo etc.

17. Item, tanto perfectius quis movetur, quanto immediatius fertur in Deum; sed qui solo Deo obedit immediatius fertur in Deum, quam qui subiicit se homini: ergo etc.

18. Item, optimum genus monachorum est anachoretarum, secundum quod dicit beatus Benedictus in principio regulae suae³; sed tales non astringebantur voto ad obediendum homini: igitur ex voto subiicere se alii non est evangelicae perfectionis.

19. Item, qui infirmo praecudit viam sanitatis non curat perfectionem, sed a perfectione recedit; sed qui astringit⁴ se voto ad obediendum alteri

claudit sibi multas vias ad salutem, cum talis ante votum multimode aliter salvari possit, quod non potest post votum: ergo talis imperfectissime agit.

20. Item, quanto quis pluribus *subiicitur*, tanto humilior et perfectior agit; sed qui *vovet obedientiam pluribus* male facit: ergo vovere obedientiam alteri non est humilitatis nec perfectionis.

SEN CONTRA hoc sic obicitur. 1. Matthaei tertio⁵: *Sic decet nos implere omnem iustitiam*; Glossa: « Perfecta humilitas habet tres gradus: primus est subdere se maiori, secundus subdere se pari, tertius subdere se minori, in quo est omnis iustitia; et hoc Christus implevit »: ergo si perfecta iustitia est subdere se alteri, hoc autem maxime fit per obedientiae votum; videtur, quod istud sit maxime perfectioni evangelicae consonum.

2. Item, primae Petri secundo⁶: *Subiecti estote omni humanae creaturae propter Deum*: ergo quanto quis hoc efficacius facit, tanto perfectior agit; sed qui per votum alteri se subiicit, hoc efficacissime facit: ergo talis perfectissime agit.

3. Item, Gregorius⁷: « Maius est relinquere se ipsum quam sua »; sed qui propter Deum relinquit sua perfecte facit: ergo qui relinquit se ipsum, perfectus. Sed hoc maxime fit in abnegatione voluntatis per obedientiae votum: ergo etc.

4. Item, Anselmus⁸: « Sicut voluntas Dei est origo omnis boni, sic voluntas propria est origo omnis mali »; sed qui perfecte amovet originem omnis mali perfectissime facit: ergo qui totaliter voluntatem propriam abnegat per votum obedientiae agit perfectissime.

5. Item, Hugo⁹: « Obedientia est virtus, quae, propria voluntate postposita, animo amplectitur iniuncta opere implenda »; sed qui alteri obedientiam vovet maxime postponit propriam voluntatem: ergo etc.

6. Item, Bernardus, homilia quadragesima secunda super Cantica¹⁰: « Parum est, subditum esse Deo, nisi sis et omni humanae creaturae propter Deum: subdere paribus, subdere minoribus; *sic enim decet nos implere omnem iustitiam* »; sed hoc perfectissime fit astringendo se voto ad obediendum alteri: ergo etc.

¹ Matth. 5, 34: Ego autem dico vobis, non iurare omnino etc. Cfr. Iac. 5, 12, et III. Sent. d. 39. a. 2. q. 1. seq.

² Cfr. II. Sent. d. 21. a. 3. q. 2. fundam. 2. et q. 3. arg. 2. pro parte negativa.

³ Cap. 1, in quo anchoriticæ laudantur propter fervorem etc. Cfr. supra q. 2. a. 3. ad 12. Cassian., Collat. 18. c. 4. ait: Tria sunt in Aegypto genera monachorum [coenobitae, anachoretæ, sarabaitæ], quorum duo sunt optima, tertium tepidum atque omnimodis evitandum.

⁴ D alligat.

⁵ Vers. 45: Sic enim decet etc. — Glossa, quae est ordinaria apud Lyranum, est secundum Bernard., Serm. in Octava Epiphaniæ. n. 4. In textu originali Glossae plura interseruntur, et pro et hoc substituitur et hunc, quod etiam infra in corp. quaest. ponitur in eadem Glossa. — Superius pro obicitur A dicitur.

⁶ Vers. 43: Subiecti igitur estote etc.

⁷ Libr. II. Homil. in Evang. homil. 32. n. 1: Et fortissime laboriosum non est homini relinquere sua, sed valde laboriosum est relinquere semetipsum. Minus quippe est abnegare quod habet, valde autem multum est abnegare quod est.

⁸ Potius Eadmerus in libro de Similitudinibus S. Anselmi, c. 8: Sicut propria voluntas Dei fons est et origo totius boni, ita propria voluntas hominis totus est exordium mali.

⁹ Haec definitio habetur in libro, cui titulus: Tractatus de statu virtutum (inter opera Bernardi), p. II. n. 20. Vide tom II. pag. 1013, nota 2, ubi etiam verba Hugonis sunt allata. — In hoc arg. desinit A. Sequentia ex solo D sumta sunt.

¹⁰ Num. 9: At parum est esse subiectum Deo... propter Deum; sive abbati tanquam praecellenti, sive prioribus tanquam ab eo constitutis. Ergo plus dico, subdere paribus, subdere et minoribus; *sic enim decet nos*, inquit [Math. 3, 15], *omnem implere iustitiam*.

7. Item, *sufficiens iustitia* est servare divina mandata, ergo *abundans*¹ super haec servare humana; sed hoc facit qui alteri ad obediendum se subicit.

8. Item, *humilitas* est consona perfectioni evangelicae: ergo summa humilitas est maxime consona eidem; sed astringere se voto ad obediendum alteri est maxime humilitatis: ergo etc.

9. Item, *liberalitas* est consona evangelicae perfectioni; sed hoc est summa liberalitas, cum homo propter Deum non solum dat sua², sed se ipsum, propriam voluntatem postponendo, per obedientiae votum: ergo etc.

10. Item, *conformitas ad Christum* est consona perfectioni evangelicae; sed Christus mera liberalitate subiecit se homini, Lucae secundo³: *Et erat subditus illis*: ergo se ipsum alteri subiecit Christo conformem. Sed hoc maxime fit per obedientiae votum: ergo etc.

11. Item, quod maxime nos *elongat a mundo* maxime consonat perfectioni evangelicae; sed astringere se voto ad obediendum homini maxime elongat nos a mundo, quia *omne, quod est in mundo, aut est concupiscentia carnis, vel concupiscentia oculorum, vel superbia vitae*⁴, a quibus maxime elongamur per obedientiae votum: ergo etc.

12. Item, quod maxime nos *elongat a diabolo* maxime spectat ad perfectionem evangelicam; sed velle subesse et non praeesse maxime nos elongat a peccato diaboli, qui omnino vult praeesse sine subesse⁵: ergo etc.

13. Item, omne, quod *conformat nos caelesti hierarchiae*, consonum est perfectioni evangelicae; sed in hierarchia caelesti videmus quod unus Angelus subiecit se obediendo alteri, et Angeli inferiorum ordinum sine repugnantia obediunt Angelis superiorum⁶: ergo in hierarchia ecclesiastica quod unus homo subiecit se obediendo alii, conformat nos ordini caelesti; ac per hoc est maxime consonum evangelicae perfectioni.

CONCLUSIO.

Astringere se voto ad obediendum alteri, non in omnem eventum, sed ad ea quae evangelicis consiliis sunt consona, hoc est perfectionis constitutum, expeditivum et consummativum.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam notandum est, quod dupliciter aliquis potest se astringere

ad obediendum alteri homini: vel in omnem eventum et omnia beneplacita voluntatis illius, vel ad ea quae evangelicis consiliis sunt consona secundum aliquam certam vivendi normam, a fonte legis evangelicae derivatam. Primo modo nec est perfectum nec perfectionis consonum, immo temerarium et stultum; secundo modo perfectum est, quia hoc et perfectionis est *constitutivum* et *expeditivum* et *consummativum*. Sic enim obedientiam vovere ad hominem et est ipsius perfectionis *pars constitutiva* et *via praeeambula* et *completio ultimata*. — Pars, inquam, *constitutiva* est, quia ipsa est unum de illis tribus consiliis evangelicis, in quibus consistit principaliter integritas evangelicae perfectionis.

Via praeeambula est, quia consilia illa melius et perfectius et expeditius servari possunt, cum quis alieno consortio et adiutorio et exemplo fulcitur, quam si sibi soli relinquatur. Consortium autem non inuvat, nisi sit pacificum; nec pacificum esse potest, nisi sit connexum et ordinatum⁷; hoc autem esse non potest, nisi per reductionem plurium voluntatum ad unius imperium, secundum cuius nutum ordinantur et dirigantur et per consequens connectantur.

Est etiam *completio ultimata*, propter hoc quod in ipsa completur potissime iustitia *abundans*, cuiusmodi est iustitia evangelica, secundum illud Matthaei quinto⁸: *Nisi abundaverit iustitia vestra plus quam Scribarum et Pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum*. — Est enim iustitiae triplex actus, scilicet *rectificare, coordinare* et *compensare*. Iustitia namque nihil aliud est quam *recta voluntas, ordinata et recompensativa*, quia per ipsam « redditur unicuique quod suum », secundum quod competit *rectitudini iuris* et *ordinis dignitati*. — Perfecta ergo *rectificatio* iustitiae abundantis attenditur secundum conformitatem voluntatis ad veritatem; veritas autem unumquemque humiliat, ut de se minoram quam de alio sentiat. Ille igitur perfecte et abundanter rectificatur, qui, secundum quod veritas dicitur, non invite, sed voluntarie voluntatem suam sub alio humiliat et quodam modo in servititem quandam redigit et captivat⁹; quod quidem fit per obedientiam alteri homini exhibitam, quae maxime repugnat arrogantiae et ambitioni, quae quis vult aliis se praefere. Unde Bernardus, quadragesima secunda homilia super Cantica¹⁰: « Time Deum et noli hanc rem

Conclusio.

Est pars constitutiva.

Via praeeambula.

Completio ultimata.

Triplex actus iustitiae.

Primo, de perfecta rectificatione.

Duplici obligatione.

¹ Deficit in D, sed supplendum esse diximus.

² Substituimus, contextu requirente, sua pro se. Cfr. Gregor., XXXV. Moral. c. 14. n. 28.

³ Vers. 51.

⁴ Epist. I. Ioan. 2, 16. Vulgata omittit aut et substituit bis et pro vel.

⁵ Gregor., XXXIV. Moral. c. 21. n. 40: Leviathan vero iste, eius [Dei] celsitudinis culmen aspiciens, ius perverse libertatis appetit, ut et praesecet ceteris et nulli subesset. Cfr. tom. II. pag. 149, nota 7.

⁶ Cfr. II. Sent. d. 10. a. 1. q. 2. et dub. 2.

⁷ August., XIX. de Civ. Dei, c. 13. n. 4: Pax hominum S. Bonav. — Tom. V

[est] ordinata concordia. Pax domus ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium.

⁸ Vers. 20. — De definitione iustitiae infra posita cfr. tom. III. pag. 728, nota 1. Cicero, II. Rhet. c. 54. eam definit: Iustitia est habitus animi, communi utilitate conservata, suam cuique tribuens dignitatem.

⁹ Respicitur I. Cor. 9, 27: Sed castigo corpus meum et in servititem redigo. Et II. Cor. 10, 5: In captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi.

¹⁰ Num. 8. Post voluntas textus originalis addit hoc enim resistere est veritati, hoc pugnare contra Deum.

peccatam facere, ut quem humiliat veritas extollat voluntas. Magis autem acquiesce Deo, et sit voluntas subdita veritati ».

Perfecta etiam *ordinatio* secundum regulam abundantis iustitiae est, ut non solum inferior superiori, et par pari, verum etiam ut superior inferiori voluntarie se supponat, iuxta quod Matthaei tertio¹ dicitur: *Sic decet nos implere omnem iustitiam*; ubi Glossa: « *Sic*, subdolo se servo et inferiori, *omnem iustitiam*, id est humilitatem, quae est omnis iustitia, *decet implere*. — Et haec humilitas tres habet gradus: primus, subdere se maiori, et hic vocatur *sufficiens*; secundus est subdere se aequali, et hic dicitur *abundans*; tertius est subesse minori, in quo est *omnis iustitia*. Hunc Christus implevit ». Quoniam ergo perfecte tunc subiicitur homo homini, quando se astringit voluntarie, in his quae secundum Deum sunt, alterius imperiis obedire, maxime eius² qui maior eo non erat, sed vel aequalis, aliquando etiam minor — quia omnis homo in aliquo alium excedit, saltem secundum animam — hinc est, quod ad perfectionem iustitiae *ordinantis* secundum viam ordinis *dignatur*, qui currit secundum legem gratiae, quo maior reputat se minorem, concurrit et plurimum facit obedientia, quae uni homini ab altero exhibetur.

Perfecta nihilominus *recompensatio* iustitiae abundantis in hoc attenditur, ut quis totum danti totum reddat. Quoniam ergo Christus Dominus non tantum dedit nos nobis, sed etiam se dedit nobis; et propter nos non tantum se hominem fecit, sed etiam hominibus subdidit: hinc est, quod, ad hoc quod pro modulo nostrae imbecillitatis *recompensemus*, secundum quod possumus, non tantum Deo, verum etiam homini, non solum quae habemus et membra, sed etiam quod sumus, id est voluntatem nostram, congruit ut subdamus. Unde Bernardus, super Cantica³: « Constat, Deum caritate exinanitum, caritate minoratum ab Angelis, caritate parentibus subditum, caritate Baptistae manibus inclinatum, caritate carnis infirma passum, caritate postremo morti obnoxium, cruce ingloriorum existisse ». Ex quo concludit, quod mera voluntate in horum recompensationem debet homo homini propriam subdere voluntatem. — Et in hoc vere perfectio consistit, cum quis voluntatem libertatis pro ipso donat, quae est inpretiabile bonum⁴, quo nihil maius ab homine dari potest; qua

dat, et omnia dantur. Unde si perfectum vere dicitur « cui nihil deest », quod etiam « propriam virtutem attingit⁵ »; in hoc potissime convenit consummatio perfectionis, ita ut inchoetur ab abrenuntiatione bonorum temporalium per paupertatem, proficiat in castificatione membrorum corporaliū per castitatem; consummatur autem in dedicatione virtutum interiorum et mentalium per voluntatis abnegationem et votum obedientiae, in qua proprie dicitur homo semetipsum abnegare, iuxta illud Domini, Lucae nono⁶: *Si quis vult venire post me, abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me*; ubi praecipue et potissime votum obedientiae commendatur.

Ex his igitur liquide colligitur, quod cum sint tria consilia evangelica, secundum bonum exterius, inferius et interius, quae opponuntur triplici origini vitiorum⁷; triplex debet esse votum integrativum perfectionis evangelicae, scilicet paupertatis, continentiae et obedientiae, inter quae obedientia, sicut iam ostensum est, dat toti perfectioni evangelicae altissimum et nobilissimum complementum. — Unde et concedendae sunt rationes, quae hoc ostendunt.

1. Ad illud quod obicitur primo, quod lex evangelica est lex libertatis, quae repugnat necessitati; dicendum, quod duplex est necessitas: una est *coactionis*, et altera *lentionis*. Prima repugnat, secunda non. Nam praecceptum obligat, sicut et votum, et ipsum non excludit libertatem legis evangelicae; dicitur ergo lex Evangelii esse *lex libertatis*, non per exclusionem *obligationis* ex praeccepto seu voto venientis, sed per exclusionem *oneris servitutis* legalis ex timore servitii procedentis⁸.

2. Ad illud quod obicitur de Anselmo, quod in pristinum libertatem Christus redimendo hominem revocavit; dicendum, quod illud intelligitur respectu totalis speciei, non respectu cuiuslibet individui. Nam onus servitutis corporalis stare potest cum gratia Spiritus sancti et Sacramento baptismi⁹; ac per hoc multo fortius onus subiectionis voluntariae, quod ex mera voluntate manat, libertati gratiae non repugnat.

3. Ad illud quod obicitur, quod servitia, quanto minus debita, tanto magis grata; dicendum, quod ratio debiti est duplex: una, quae venit ex promissione liberali; alia, quae venit ex obligatione pacti et commercii mercionialis. Prima in nullo repugnat

¹ Vers. 15. — De Glossa *ordinaria* apud Lyranum vide supra pag. 484, nota 5.

² Substituimus *eius* pro *enim*, quod D perperam exhibet.

³ Serm. 42. n. 8. Respicitur Phil. 2, 7; Hebr. 2, 9; Luc. 2, 51; Math. 3, 13. seqq. et 16, 21.

⁴ Insinuan., Institut. imper. lib. 1. tit. 6. lege *Non tamen*, § *Cum ergo*, dicit, quod « libertas inaeestimabilis res sit ». — Post *bonum* D addit *quaeque*.

⁵ Aristot., III. Phys. text. 63. (c. 6.): Cuius autem nihil est extra, id est perfectum et totum; sic enim definimus totum; cuius nihil abest. Ibid. VII. text. 48. (c. 3.): Virtus enim per-

fectio quaedam est; unumquodque enim tunc maxime perfectum est, cum adeptum est propriam virtutem. Cfr. V. Metaph. text. 21. et 31. (IV. c. 16. et 26.). — D incongrue *proprie virtuti attingit*.

⁶ Vers. 23. Vulgata post *crucem suam* addit *quotidie*.

⁷ Epist. I. Ioan. 2, 16: Omne, quod est in mundo, concupiscentia carnis est etc. — Inferius supplivimus *obedientia*, quod in D desideratur.

⁸ Cfr. III. Sent. d. 40. q. 1. et 3.

⁹ Vide I. Cor. 7, 21. seq. et 12, 13.

Notandum.

Tria consilia evangelica et vota.

Solutio oppositorum. Duplex necessitas.

Notandum.

Duplex ratio debiti.

gratiositati obsequii, sed solum secunda. Et ratio huius est: quia, licet secunda fundetur super amorem privatum et mercenarium, prima fundatur super amorem liberalissimum, quo aliquis non solum vult offerre Deo arboris fructum, verum etiam stipitem et radicem. Unde sicut exemplificat Anselmus¹ de duobus, quorum unus offert Deo arboris fructum, proprietatem sibi reservans; alter vero offert utrumque; et ille magis placet, qui utrumque offert: sic et in proposito intelligendum est.

4. Ad illud quod obiicitur, quod lex evangelica est iugum suave; dicendum, quod duplex est onus, scilicet onus *aggravans*, et onus *vigorans* et administrans, et per consequens allevians et supportans. Iugum igitur obedientiæ, superadditum evangelicæ sarcinæ, simile est oneri non gravanti, sed confortanti; sicut currus non aggravat pondus equi, sed alleviat, et multitudo peccatorum aves sursum potius sublevat, quam deorsum trahat²: sic et obedientia, quæ superponit hominem simili, pondus superbiæ et arrogantiae, quod veniebat ex amore proprii sensus et propriæ voluntatis, excludit, quod maxime repugnabat evangelicæ perfectioni; ideo ad illam ferendam habitum facit et agilem.

5. Ad illud quod obiicitur, quod lex evangelica non computatur secum servititem legis scriptæ; dicendum, quod non est simile: quia servitium caeremonialium et iudicialium præceptorum a nova lege dissonat et propter velamina figurarum et propter gravamina poenarum affligendum; ideo lex Evangelii, quæ introducta est per Christum, per quem *facta est gratia et veritas*³, excludit utrumque genus illorum præceptorum et servititem in observantia eorundem, non propter difficultatem, sed propter imperfectionem. Quoniam ergo, licet difficile sit homini obedire, hæc difficultas non repugnat nec veritati nec gratiæ nec perfectæ virtuti, quæ est «circa arduum et difficile»; non repugnat per consequens evangelicæ perfectioni, immo potius complementum dat illi.

6. Ad illud quod obiicitur, quod grave est obedire mandatis divinis; iam patet responsio: quia, sicut ostensum est, gravitas et difficultas operis perfectioni evangelicæ potius consonat, quam repugnet; et ille vere perfectus est, qui gravia portat eum promptitudine voluntatis.

7. Ad illud quod obiicitur de Christo, dicendum, quod Christus, quantum conveniebat redemptioni humani generis, hominibus se subiecit, et hoc voluntate optima et perfecta: et quia voluntas eius in bono confirmata erat nec erat veribilis, sicut nostra: ideo non erat opus, quod esset per votum astricta.

8. Ad illud quod obiicitur, quod additio voti non facit ad complementum obedientiæ, quæ non fuit in Christo; iam patet responsio: quia in Christo fuit aliquid loco voti tam respectu obedientiæ quam paupertatis quam castitatis, scilicet *confirmata voluntas*, quæ est excellentior voto⁴; et quia ad illam accedimus per propositi roborationem et voti emissionem: hinc est, quod votum, nos astringendo et quodam modo roborando, sua inviolabilitate reddit conformes Christo; et ideo perfectionis cumulus crescit ex ipso, licet in Christo non fuerit secundum emissionem vocalis verbi.

9. Ad illud quod obiicitur, quod tale votum obedientiæ non fuit in Apostolis; dicendum, quod tripliciter contingit loqui de obedientia, scilicet quantum ad *actum* et *habitudinem* et *modum*. Fuit igitur in Apostolis promptitudo obediendi per *habitudinem* perfectum; fuit etiam *actus*, quo Christo obedientes fuerunt usque ad mortem et ad diversa genera tormentorum, ita quod non solum obedientes fuerunt ad *operationes* exsequendas, verum etiam ad *passiones* sustinendas. *Modus* autem obedientiæ, quo quis subiciat se alii tanquam prelati, non fuit eis competens nisi pro tempore, quo fuerunt cum Christo; quia ipsi erant prelati Ecclesiæ et a plenitudine Spiritus sancti agebantur, et recti alios gubernabant. Fierunt tamen et ipsi prius obedientes ipsi Christo, et post reverentiam debitam exhibebant Apostolo Petro⁵; et ideo ex hoc concludi non potest nec debet, obedientiam non debere voveri ab illis potissime, quibus competit ab alii gubernari.

10. Ad illud quod obiicitur, quod præsumptuosum sit vovere, quia aut reputat se sufficientem etc.; dicendum, quod attribere sufficientiam virtutibus suis et libero arbitrio, hoc præsumptionis est respectu quantumcumque parvi boni, cum dicat Apostolus secundæ ad Corinthios tertio⁶: *Non quod simus sufficientes* etc.; sed attribere hoc gratiæ divinæ, quam sperat sibi non defuturam propter divinam munificentiam, non est hoc præsumptionis, sed fiduciæ et certitudinis spei, qua credimus, Deum adiutorem esse homini, qui vult suis consiliis adherere. Propter quod et idem Apostolus statim post præmissum verbum subiungit: *Sufficientia nostra ex Deo est*; et idem, ad Philippenses ultimo: *Omnia possum in eo qui me confortat*; et hac spe debet fulciri qui, divino afflatus Spiritu, evangelicorum consiliorum perfectionem non tantum proponit, verum etiam vovendo promittit.

11. Ad illud quod obiicitur, quod profiteri, se esse perfectum, est præsumptuosum; dicendum, quod est perfectio quantum ad *meritum* et quantum ad

¹ Potius Eadmerus, de Similitudinibus S. Anselmi, c. 84.

² De duplici hoc exemplo *currus* et *poenarum*, quod affert Bernard. ex August., cfr. tom. III. pag. 892, nota 2. — D incongrue prosequitur ita: *sic et obedientia desuper ponit hominem simili, pondus superbiæ, arrogantiae, quod etc.*

³ Ioan. 1, 17. Cfr. de hac solut. III. Sent. d. 40. q. 3. —

Inferius allegatur sententia Aristot. de virtute, de qua vide supra pag. 139, nota 4.

⁴ D vere, et inferius *quod voto pro quod votum*.

⁵ Cfr. Ioan. 20, 4. seqq.; Act. 12, 5. et 15, 7.

⁶ Vers. 5, ubi etiam seq. locus habetur; tertius est Phil. 4, 13.

statum. Profiteri, se esse perfectum quantum ad *meritum*, hoc praesumptionis est, non perfectionis, cum Paulus dicat ad Philippenses tertio¹: *Non quod iam perfectus sim*. Profiteri autem se perfectum quantum ad *statum* non est praesumptionis, quia hoc ponit laudem non circa ipsam *personam* in se, quae potest esse culpabilis per merita propria, sed circa *vitam communem* et modum vivendi per Christi oris consilium approbatum.

Notandum.

12. Ad illud quod obiicitur, quod superbia est velle praeesse viro iusto; dicendum, quod praeesse alii potest quis velle dupliciter: vel quia vult praeesse *simpliciter*, vel quia vult praeesse *sublimiter* per amorem excellentiae propriae²; et sic voluntas haec depravata est et in illo qui vult, et in aliis, qui sibi consentiunt, sicut fuit in lucifero et daemonibus ceteris adhaerentibus sibi. — Alio modo vult aliquis praeesse, ut praesit *utiliter*, per amorem reipublicae et universalis Ecclesiae, excitatus spiritu caritatis supernae; et hoc modo nec ipse peccat, nec alii, qui sibi consentiunt, cum Deus sic ordina-verit corpus Christi mysticum gubernandum secundum praecellentias graduum, officiorum et dignitatum.

Distinctio.

13. Ad illud quod obiicitur, quod periculosum est committere se homini ignoto ex toto; dicendum,

Notandum.

quod si quis committeret se, nulla lege, nulla norma, nulla regula praefixa, sed in omnem eventum, hoc absque dubio esset stultum; cum autem quis voyet obedientiam secundum formam regulae approbatam,

Distinctio- nes notandas.

nullum est ibi periculum: quia, cum sint quaedam *secundum* regulam, quaedam *contra* regulam, quaedam *supra* regulam, quaedam *contra* regulam; ad prima se astringit etiam sine mandato superioris, ad secunda vero ex mandato, ad tertia autem non astringitur, nisi velit ex perfectione facere, sicut dicit beatus Benedictus³, quod utique perfecte obediens aggredi debet, si sibi imponatur etiam impossibile; quod tamen non est necessitatis, sed supererogationis ipsis etiam perfectis. Quod autem est *contra regulam* nullo modo, nullo pacto per obedientiam astringitur observare⁴; similiter et quod est *contra legem Dei*, quale est omne, quod vergit in dispendium nostrae salutis vel divini honoris: et ideo nul-

lum incurrit periculum in emittendo votum secundum modum praedictum.

14. Ad illud quod obiicitur, quod quanto homo maioribus et pluribus astringitur, tanto est in maioribus periculis constitutus; dicendum, quod hoc est verum, ceteris paribus; sed hic non sunt cetera paria, quia in emissionem voti gratia iuvans additur, oportunitas peccandi diminuitur, et vis impellens in periculum enervatur, quia, quanto quis magis recedit a mundanis et accedit ad Christum, tanto minus periculorum mundanorum laqueis implicatur, ac per hoc liberior et securior ad caelestia sublevatur.

Notandum.

15. Ad illud quod obiicitur, quod lex evangelica amovet iramentum; dicendum, quod non est simile: quia iramentum de se propinquum est malo et modicae utilitatis est⁵; votum autem perfectionis propinquissimum est bono et optimo, ac per hoc maximae utilitatis; et ideo a lege Evangelii vetari non debet, sed potius suaderi.

Notandum.

16. Ad illud quod obiicitur, quod imperfectum est, quia fit, alio imperante, sicut peccatum est minus, quod fit, alio suggerente; dicendum, quod non est simile: quia impulsio ad peccatum minuit rationem peccati, quia diminuit rationem voluntarii⁶; sed imperium respectu *boni* rationem voluntarii non minuit, quia ex mera caritate et voluntate imperium fieri potest; unde salva libertate voluntatis, facit ad complementum voluntatis, ac per hoc ad culmen perfectionis meriti perfecti.

17. Ad illud quod obiicitur, quod tanto quis perfectius movetur, quanto immediatius movetur in Deum; dicendum; quod illud habet veritatem in his qui ita plene iuncti sunt Deo, quod non indigent aliquo medio *deducente*⁷, sicut sunt Beati in patria. In his autem, qui sunt in statu viae et indigent per gradus ascendere, non habet hoc veritatem, immo melius consendunt, et non inordinate⁸ mediantibus gradibus creaturarum perveniunt ab imo usque ad summum — propter quod etiam oramus non solum Deum, sed etiam Sanctos, ut per ipsos deducamur in Deum — sic etiam voluit Deus, quod homo homini subderetur, ut per hominis ministerium reduceretur in ipsum, et meritum obedientiae augetur.

Notanda distinctio.

Oratio ad Sanctos.

¹ Vers. 12: Non quod iam acceperim, aut iam profectus sim.

² Respicitur definitio superbiae supra pag. 118, nota 8. ex August. allata. — De peccato luciferi et aliorum angelorum cfr. II. Sent. d. 5, a. 1. et 2. — Superius *D in viro pro viro*.

³ In regula c. 68. Cfr. tom. II. pag. 1012, nota 7.

⁴ S. Franciscus in regula sua c. 10. ait: Firmiter praecipio cis, ut obediant suis ministris in omnibus, quae promiserunt Domino observare, et non sunt contraria animae suae et regulae nostrae. Bernard., de Praecepto et dispens. c. 5. n. 11: Quamobrem quisque professus in quovis genere salutiferae vitae nec

ultra obedientiae leges cogendus, nec *citra* est inhibendus, quam sua ipsius videtur completi professio. Quanto minus *contra*?... Vota mea nec augeat [praelatus] sine mea voluntate, nec minuat sine certa necessitate; necessitas quippe non habet legem etc.

⁵ Cfr. III. Sent. d. 39. a. 2. q. 1.

⁶ August., de Vera Relig. c. 14. n. 27: Nunc vero usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium.

⁷ De hoc medio aliusque cfr. II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3, ad 7.

⁸ D perperam *non ordinate*.

18. Ad illud quod obicitur de anachoretis, dicendum, quod anachoretæ per obedientiam eligebantur; et hoc quidem non concedebatur nisi adeo iam probatis in observantia obedientiæ regularis, ut indubitanter esse crederentur idonei ad immediatum regimen Spiritus sancti idonei gubernantis¹; ad quod pervenire nequaquam potuissent, nisi per subiectionem voluntariam ad obediendum homini se primitus astrinxissent.

19. Ad illud quod obicitur, quod per hoc clauditur infirmo via salutis; dicendum, quod falsum est;

sed de multis viis, in quibus vagari potest et etiam aberrare, aliqua certior et melior eligitur tanquam compendiosa via et efficacior medicina.

20. Ad illud quod obicitur, quod pluribus se subicere maioris perfectionis est; dicendum, quod istud est verum per reverentiam et condescensionem benignitatis et exhibitionem honoris, non autem est verum per votum obedientiæ et professionem regularem, quia secundum hanc certis personis debent certi homines subici, ut in omnibus vitetur confusio, et rectitudo ordinis observetur.

ARTICULUS III.

De obedientia summo Pontifici debita.

Ultimo quaeritur, utrum christianæ religionis sit, quod omnes obediunt uni². Et quod sic, videtur et per *vetus testamentum* et per *novum* et per *ius canonicum* et per *evidentiam rationum*.

Primo igitur per *vetus testamentum* ostenditur sic.

Per vetos testamentum.

Fundamenta. 1. Deuteronomii decimo septimo³: *Si difficile et ambiguum apud te iudicium esse perspexeris, et iudicum verba videris variari; surge et ascende ad locum, quem elegit Dominus Deus tuus. Qui autem superbierit nolens obedire sacerdotis imperio, morietur homo ille*; ibi Glossa: « Hic appellandi trihuit facultatem ». Ex hoc textu et Glossa colligitur, quod in veteri lege unus erat summus Pontifex, ad quem recurrendum erat in iudiciis, et cui obediendum erat ab universis. Si hoc ergo erat in lege figurae, multo fortius videtur quod esse debet in lege gratiæ. Et hoc triplici ratione: primo, quia maior est unitas nunc quam tunc: ergo multo fortius debet esse Pontifex unus. — Item, pontificatus est dignior et altior: ergo multo fortius nunc debent uni Pontifici subiacere quam tempore legis Moysi. — Postremo, quia hic debet esse obedientia maior et hierarchia ordinatio. Ex quibus omnibus colligitur, quod si uni summo Pontifici obtemperandum erat tempore legis Moysi, multo fortius tempore legis Christi.

Triplex ratio.

2. Item, Psalmus⁴: *Constituit principes super omnem terram*; constans est, quod hoc dictum est

de Apostolis: ergo omnis terra est sub principatu Apostolorum; sed principatus iste est principatus stabilis, secundum illud Psalmi: *Nimis confortatus est principatus eorum*; sed non est stabilis, nisi sit unitus, quia *omne regnum in se ipso divisum desolabitur*; nec est unitus, nisi habeat unum principem principalem: ergo secundum testimonium propheticum omnis terra subiacere debet uni, qui sit princeps universorum.

3. Item, ad hoc confirmandum facit quod dicit Bernardus in tertio libro ad Eugenium⁵: « Orbe ei exeuendum, qui forte voluit explorare, quæ non ad tuam pertineant curam. Parentes tui destinati sunt, non aliquas regiones, sed ipsum debellaturi orbem; et quidem *in omnem terram exivit sonus eorum* » etc. Et post: « *Nimis confortatus est principatus eorum; constituti sunt principes super omnem terram*. Eius tu successisti in hereditatem, ita tu heres, et orbis hereditas ». Ex hoc ergo apparet, quod secundum testimonium prophetium uni debetur universalis obedientia omnium.

Concluditur.

Item, hoc ipsum ostenditur per *novum testamentum*.

Per novum testamentum.

4. Matthæi decimo sexto⁶: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam* etc., usque ibi: *erit solutum et in caelis*; sed constans est, quod ei qui omnes potest solvere et ligare, debet ab omnibus obediri: ergo Deus sic Ecclesiam insti-

¹ Isidor., II. de Eccles. Officiis, c. 46. agit de generibus memachorum. Sub n. 4. tertium genus eorum, scil. anachoretarum, describit et iuxta antiquiorem ed. [in ed. Migne hæc propositio omittitur] addit: Sed isti, examinatione coenobiorum probati in omnibus disciplinis monasterii per triginta [iuxta alios viginti] annos, ad hanc contemplationem per obedientiam eliguntur. Cfr. S. Benedicti regula commentata, c. 4. [Migne, Patrol. lat. tom. 66. col. 250. seq.], ubi inter alia etiam hæc Isidori verba et canon VI. Synodi allegatur. — Superius post per obedientiam ex cit. loco Isidori supplevimus eligebantur, cum in codice aliquod verbum manifeste exciderit.

² Hic articulus exhibetur a codd. DE.

³ Vers. 8. et 42. Vulgata plura interserit. — Glossa est *interlinearis* apud Lyranum in hunc loc.

⁴ Psalm. 44, 47: *Constitues eos* etc.; secundus locus est Ps. 438, 47; tertius Luc. 44, 47. (Vulgata in se ipsum).

⁵ Sive de Considerat. III. c. 4. n. 4. Pro forte voluit originale forte voluit. Post orbem originale prosequitur: « *Ita in orbem uniuersum* [Marc. 16, 43.], dictum est illis ». Pluribus deinde additis, ponuntur verba: *Et quidem in omnem terram* etc. [Ps. 48, 3.], et, interiectis aliis, sequi locus, ubi citantur Ps. 438, 47. et 44, 47.

⁶ Vers. 48, 19.

luit, quod ab omnibus obediretur uni. Sed Ecclesia sic est regenda et gubernanda, sicut fuit a Domino instituta: ergo etc.

5. Item, Ioannis ultimo¹: *Pasce oves meas*, dictum est Petro; sed oves Christi sunt omnes, qui per viam salutis incedunt: ergo omnibus talibus praefatus est Petrus: unus ergo fuit omnium ovium Christi pastor secundum Ecclesiae foundationem: ergo et secundum progressum et consummationem ab omnibus obediendum est uni.

6. Item, Bernardus, tractans verba praemissa, in secundo ad Eugenium² dicit sic: « Tu es, cui claves traditae, cui oves creditae sunt. Sunt quidem et alii caeli ianitores et gregum pastores; sed tu tanto gloriosius, quanto et differentius utrumque praee ceteris nomen hereditasti. Habent illi sibi assignatos greges, singuli singulos, tibi uni universi crediti sunt, uni unus. Nec modo ovium, sed et pastorum tu unus omnium pastor. Unde probem, quaeris? Ex verbo Domini: *Si me amas, Petre, pasce oves meas*. Quas? Illius vel illius populus civitatis, aut regionis, aut regni? *Oves meas*, inquit. Cui non platum, non designasse aliquas, sed assignasse omnes? Nihil excipitur, ubi nihil distinguitur ». Et post³: « Stat inconcussum privilegium tuum tibi, tam in clavibus quam in ovibus commendatis, nempe signum singularis pontificii Petri, per quod non nave unam, ut ceteri quique suam, sed saeculum ipsum suscepit gubernandum; ita, cum quisque ceterorum habeat suam, tibi una commissa est grandissima navis, facta ex omnibus, ipsa universalis Ecclesia, toto orbe diffusa ». — Ex hoc manifeste habetur, quod secundum divinam institutionem uni, scilicet summo Pontifici, debet ab omnibus obediri.

7. Item, Augustinus, ad Optatum⁴: « In Romana Ecclesia semper apostolicae Cathedrae viguit principatus »; sed hoc non dicitur sola ratione ipsius urbis tantum, quia sic posset dici de aliis locis et aliis episcopis; ergo dicitur respectu totius orbis: ergo secundum hoc omnis orbis debet obedire Pontifici Romano tanquam principi mundi et universali.

8. Item, Hieronymus, ad Damasum Papam⁵: « Emendari cupimus a te, qui Petri et Sedem tenes et fidem; si autem haec nostra confessio apostolatus tui iudicio comprobatur, quicumque me culpare voluerit, se imperitum, vel malevolum, aut etiam non

catholicum, sed haeticum comprobabit »: ergo iudicio unius summi Pontificis et correctioni, secundum Hieronymum, ab omnibus debet stari, non ob aliud, nisi quia Sedem tenet Petri et auctoritatem, quam Dominus dedit ei.

9. Item, Gelasius, distinctione vigesima prima⁶: « Quamvis per orbem catholicae Ecclesiae institutae unus thalamus Christi sint, tamen sancta Romana Ecclesia nullis synodice institutis praefata est, sed evangelica voce Domini et Salvatoris nostri primatum obtinuit: *Tu es*, inquit Dominus, *Petrus*, et super hanc petram » etc.

10. Item, Nicolaus, distinctione vigesima secunda⁷: « Omnes cuiuslibet ordinis dignitates instituit Romana Ecclesia, illam vero solus ipse fundavit et supra petram fidei mox nascentis crexit, qui beato aeternae vitae clavigeri terreni simul et caelestis imperii iura commisit. Non ergo quaelibet terrena sententia, sed illud Verbum, quo instructum est caelum et terra, per quod denique omnia condita sunt elementa, Romanam fundavit Ecclesiam; illius certe privilegio fungitur, illius auctoritate fultur; quod qui auferre conatur, hic procut dubio in haeresim labitur. Et infra: Unde et ipse S. Ambrosius se in omnibus sequi magistram sanctam Romanam Ecclesiam profitetur ».

11. Item, Anacleus, ibidem⁸: « Sacrosancta Romana Ecclesia non ab Apostolis, sed ab ipso Domino Salvatore nostro primatum obtinuit, sicut beato Petro Apostolo dixit: *Tu es Petrus* ». Et post pauca: « Inter beatos Apostolos quaedam fuit discretio potestatis; et licet omnes essent Apostoli, Petro tamen concessum est a Domino — et ipsi inter se voluerunt id ipsum — ut reliquis omnibus praeeset Apostolis; qui et eandem formam sui successoribus et reliquis episcopis tenendam tradiderunt; et non solum hoc in novo testamento, verum etiam in veteri fuit ». — Ex his manifeste colligitur, quod secundum testimonium utriusque testamenti ab omnibus est obtemperandum uni.

Item, hoc ipsum ostenditur per *ius canonicum*: Per *ius canonicum*.

12. Quia cuius est *ceteros iudicare et a nemine iudicari*, ei debet ab omnibus obediri; sed talis est aliquis unus, utpote Pontifex summus: ergo ei est ab omnibus obtemperandum. *Maiores* est per se manifesta; *minores* vero probatur per multiplicia iura.

¹ Vers. 47.

² Cap. 8, n. 15. Ed. Maurina (cuius ope paucos errores manifestos codicum correximus) omittit uni ante *universi crediti*, subiungit plura post *Ex verbo Domini* [Ioan. 21, 17], et addit *certi* (alias *certe*) ante *regni*.

³ Ibid. n. 16. Originale addit *dati* ante *clavibus*, pluresque propositiones post *commendatis*, et post *gubernandum*. Codd. corrupte legunt: *nempe si non singularis Pontificii Petri est, quod non nave unam etc.*

⁴ Epist. 43. (alias 162.) c. 3, n. 7. Epistola haec non est ad Optatum, sed ad Glorium, Eleusium etc. directa.

⁵ Explicatio Symboli, in fine (inter opera Hieron.); ubi

pro *si autem* in textu originali ponitur *sin autem*, et pro *me culpare* habetur *me maculare*, et *non me haeticum* cum *sed haeticum*.

⁶ Can. *Quamvis universae per orbem* (3.). Codd. perperam *Pelagius* pro *Gelasius*; textus originalis post *Romana* prosequitur *catholica et apostolica Ecclesia nullis synodice constitutis ceteris Ecclesiis praefata est etc.* in fine citatur Matth. 16, 18.

⁷ Can. *Omnes sive Patriarchae* (1.); aliqua tamen a codd. omissa vel mutata sunt.

⁸ Can. *Sacrosancta Romana* (2. et § 5.). Tam in primo quam in secundo loco textus originalis quaedam interserit.

Causa nona, questione tertia¹ dicit Nicolaus Papa: « Patet profecto, Sedis apostolicæ, cuius auctoritate maius non est, iudicium a nemine retractandum esse, nec cuiquam liceat de eius iudicio iudicare ».

— Item, Innocentius Papa, ibidem: « Nemo iudicabit primam apostolicam Sedem, iustitiam temperare desiderantem; neque enim ab Augusto neque ab omni clero neque a populo iudicabitur ». — Item, Alerius Papa, ibidem: « Facta subditorum iudicatur a nobis, nostra vero a Domino iudicatur » — Item, Gelasius Papa omnibus Episcopis, ibidem: « Cuncta per mundum novit Ecclesia, quod sacrosancta Romana Ecclesia fas de omnibus habeat indicandi, neque cuiquam liceat de eius iudicio iudicare. Siquidem ad illam de qualibet mundi parte appellandum est, ab illa autem nemo est appellare permissus ». — Item, idem episcopis per Dardaniam constitutis, ibidem: « Cuncta Ecclesia per mundum novit, quoniam quomlibet sententiis ligata pontificum Sedes beati Petri ius habeat rescindendi, n̄pote quæ de omni Ecclesia fas habeat iudicandi ». — Ex his igitur manifeste colligitur, quod summi Pontificis est ceteros iudicare et a nemine iudicari, ac per hoc ei debeat ab omnibus obediri.

13. Item, cuius est *decreta statuere ab omnibus observanda*, ei debet ab omnibus obediri; sed hic est summus Pontifex: ergo ei ab omnibus est obtemperandum. *Maior* per se patet; *minor* vero probatur multipliciter. Primo, decima nona distinctio² Agatho Papa sic: « Omnes apostolicæ Sedis sanctiones accipiendæ sunt tanquam ipsius beati Petri Apostoli divina voce firmatæ ». — Item, eadem distinctio Stephanus quintus: « Enimvero, quia in speculum et exemplum sancta Romana Ecclesia, cui nos Christus præcesse voluit, posita est omnibus, quidquid statuerit, quidquid ordinaverit, perpetuo et irrefragabiliter observandum est ». — Item, Gregorius Papa, in eadem: « Nulli fas est vel velle, vel posse transgredi apostolicæ Sedis præcepta ». Et post: « Sit ergo ruinæ suæ dolore prostratus, quisquis voluerit apostolicæ Sedis contraire decretis; quoniam iam damnatus a sancta Synodo et apostolica Ecclesia sua de inobedientia atque præsumptione a quoquam esse non dubitatur ». — Item, vigesima distinctio Nicolaus Papa: « Si decreta Romanorum Pontificum non habetis, de

neglectu atque incuria estis arguendi; si habetis et non observatis, de temeritate estis corripendi ».

— Item, Causa vigesima quinta, questione prima Hilarius Papa: « Nulli fas sit sine status sui periculo divinas constitutiones, vel apostolicæ Sedis decreta temerare ». — Item, eadem Adrianus Papa: « Generali decreto constituimus, ut execrandum anathema fiat et velut prævaricator fidei catholicæ semper apud Deum reus existat, quicumque regum seu episcoporum vel potentium deinceps Romanorum Pontificum decretorum censuram in quoquam crediderit vel permisit violandam ». — Ex his omnibus manifeste ostenditur, quod summi Pontificis est decreta statuere ab omnibus observanda, et ex hoc ei ab omnibus obedientia exhibenda.

14. Item, illi, *sive cuius obedientia non potest unitas Ecclesiæ conservari*, debet ab omnibus obediri; sed talis est unus, scilicet summus Pontifex: ergo etc. *Maior* est per se nota; *minor* vero probatur. Cyprianus, Causa vigesima quarta, questione prima³: « Ut unitatem manifestaret, unitatis Ecclesiæ originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit ». — Item, idem, eadem questione: « Alienus est, profanus est, hostis est; habere non potest Deum patrem qui universalis Ecclesiæ non tenet unitatem ». — Item, Hieronymus, in eadem questione⁴: « Cum successore piscatoris et discipulo Christi loquor. Ego nullum præmium nisi Christum sequens, beatitudini vestrae, id est Cathedræ Petri, communionem consocior; supra illam petram fundatam Ecclesiam scio. Quicumque extra hanc domum *agnum comederit*, profanus est; si quis in Noe arca non fuerit, peribit, regnante diluvio ». Et post: « Quicumque tecum non colligit, spargit, hoc est, qui Christi non est antichristi est ». — Item, Beda, supra Matthaum, in eadem questione⁵: « Quicumque ab imitate fidei, vel societatis Petri Apostoli quolibet modo semetipsum segregant, tales nec vinculis peccatorum absolvi nec inaniam possunt ingredi regni caelestis ». — Item, nonagesima tertia distinctio⁶ Cyprianus dicit: « Qui Cathedram Petri, supra quam fundata est Ecclesia, deserit in Ecclesia se esse non confidat ». — Non potest ergo intra unitatem ecclesiasticam esse qui ab obedientia recedit illius qui sedet in Cathedra Petri.

Item, hoc idem ostenditur per *evidentiam rationum*.

Concluditur.

Concluditur.

Per evidentiam rationum.

¹ Can. 40. (Cfr. supra pag. 453, nota 3.). Seq. locus est C. *Nemo iudicabit primam Sedem* [ipsum Concilium prosequitur: quoniam omnes Sedes a prima Sede iustitiam desiderant temperari] (13.); tertius C. *Facta subditorum* (15.); quartus C. *Cuncta per mundum* (17.); quintus C. *Cuncta per mundum movit Ecclesia* (18.), ubi textus originalis *resolvendi* pro *rescindendi*.

² Can. *Sic omnes apostolicæ* (2.), ubi textus originalis *dicitur* pro *dicina*; seq. locus C. *Enimvero quia* (4.); tertius C. *Nulli fas est* (5.) et ibid. § 1. (ubi post *decretis* plura adduntur, et in fine legitur: damnatus a sancta et apostolica Ecclesia ac auctoritate sua de inobedientia etc.); quartus (Nicolaus) C. *Si decreta* (2.); quintus (Hilarii) C. *Nulli fas* (4.); eodd. falso omittunt *temerare*; sextus (Adriani) C. *Generali decreto*

(11.). Pro *anathema fiat can. anathema sit*; in nota adiecta exhibetur etiam lectio nostra.

³ Can. *Loquitur Dominus* (18.). Eiusdem Cypriani est seq. locus C. *Alienus est* (19.), sed ibi in fine legitur: « qui Ecclesiam non habet matrem ». In nota adiecta refertur ex Anselmo lectio nostra.

⁴ Can. *Quoniam retulisti* (25, post medium), ex Hieron. Epist. 15. [c. 57.] n. 2, ubi pro *discipulo Christi*, quod, ut in nota adiecta dicitur, etiam Anselmus habet, originale *discipulo crucis*, et *tuae pro restræ*, ac *dedicatum pro fundatam*. Respicitur Exod. 12, 3. seqq. et Gen. 7, 17. seqq. — Seq. locus, in quo respicitur Luc. 11, 23, est ibid. paulo inferius.

⁵ Can. *Quicumque ab unitate* (27.).

⁶ Can. *Qui Cathedram* (3.).

15. Ecclesia Dei est unum corpus, in quo est diversitas membrorum¹; sed sic est in corpore *materiali*, quod omnia membra subiciuntur et obtemperant uni membro principali, scilicet capiti: ergo sic erit in corpore *spirituali*, quod omnia membra spiritualia uni debent subici tantquam capiti principali. Hoc autem fit per obedientiam: ergo etc.

16. Item, Ecclesia habet ordinem secundum *ministeria*, sicut etiam secundum *charismata et gratiarum dona*²; sed influenza *charismatum et gratiarum* est ab uno capite, scilicet Christo: ergo et derivatio *ministeriorum et iurisdictionum* debet esse ab uno capite, scilicet Pontifice summo. Hoc autem non potest esse sine obedientia omnium respectu unius: ergo etc.

17. Item, Ecclesia est una hierarchia: ergo debet habere unum praecipuum et summum hierarcham³, cum ab unitate principis descendere debeat unitas principatus; sed uni et summo hierarchae ab omnibus obediendum est: ergo etc.

18. Item, Ecclesia conformatur supernae hierarchiae⁴; sed omnes spiritus ministrant et obtemperant uni summo Spiritui: ergo et omnes homines in Ecclesia obtemperare debent uni homini. Hic autem est summus Pontifex: ergo etc.

19. Item, maior est unio in *esse gratiae* quam in *esse naturae*⁵; sed omnes homines habent unum patrem corporalem: ergo debent habere unum patrem spirituales. Sed patri ab omnibus filiis obediendum est: ergo etc.

20. Item, in *minori mundo* sic est, quod omnes vires inferiores obtemperare debent uni, scilicet rationi seu libero arbitrio⁶: ergo et in ordine ecclesiastico omnes obtemperare debent uni homini; hic autem est summus Pontifex: ergo etc.

21. Item, in *maiori mundo* videmus quod omnia mobilia et omnes motores regulantur secundum primum motorem et primum mobile⁷: ergo similiter in ordine ecclesiastico regulari debent omnes principatus et potestates secundum aliquem unum et solum principalem motorem; hoc autem fit obtemperando Pontifici summo: ergo etc.

22. Item, Ecclesia est una sponsa, ergo debet habere unum sponsum; sed omnes particulares Ec-

clesiae reducuntur ad Ecclesiam unam: ergo omnes sponsi loco Christi constituti, scilicet episcopi⁸, ad unum debent reduci, qui principaliter tenet locum Christi. Sed non haberet unum sponsum, nisi uni ab omnibus esset obtemperandum: ergo etc.

23. Item, omnis controversia temporalis habet terminari per unum iudicem temporalem; sed si essent duo vel plures, quibus aequaliter esset obediendum, non possent iudicia terminari: ergo necesse est, ad iudiciorum terminationem in Ecclesia unum esse, cui ab omnibus debeatur obedientia.

24. Item, « in quolibet genere est unum primum, per quod mensurantur et ad quod reducuntur omnia, quae sunt in illo genere⁹ »: ergo in genere potestatum humanarum est ponere unam summam et principalem potestatem, secundum quam omnes aliae potestates mensurentur et regulentur; hoc autem fit illi obediendo et obtemperando: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Matthaei vigesimo¹⁰: *Quicumque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister; et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester servus*: ergo primi et maioris est magis servire quam imperare: ergo magis debet obedire omnibus, quam omnes sibi, secundum dictamen et imperium evangelicae legis.

2. Item, Matthaei vigesimo tertio¹¹: *Patrem nolite vocare vobis super terram*; constat, quod non intelligit de patre carnali, intelligit ergo de patre spirituali: ergo contra dictamen evangelicae legis est, quod unus vocetur *pater* ab omnibus, et quod ceteri tanquam patri obediant ei.

3. Item, ad Galatas secundo¹²: *In faciem ei restiti*; Glossa: « tanquam par ». « Hoc enim non auderet facere, nisi se sciret non imparem esse »: ergo Paulus fuit par Petro; pari ratione et alii Apostoli: ergo et successores Apostolorum pares sunt successoribus Petri secundum institutionem dominicae legis: non ergo est: christianae religionis, quod omnes obediant uni.

4. Item, Cyprianus dicit, et habetur Causa vigesima quarta, quaestione prima¹³: « Hoc erunt ceteri Apostoli, quod Petrus fuit, pari consortio praediti et honoris et potestatis »: si ergo omnes Apostoli sunt pares, ergo et omnes successores Apostolorum: ergo

¹ Cfr. I. Cor. 12, 12. seqq.

² Cfr. I. Cor. 12, 4. seqq.

³ Codd. male transponunt *hierarcham post principatus*. De *hierarcha praecipuo* cfr. supra Quaest. de Paupert. pag. 153, in fine replicationis, et Dionys., de Ecclesiast. Hierarch. c. 1. § 3.

⁴ Cfr. supra pag. 180, nota 3.

⁵ Vide Rom. 8, 35. seq.; Gal. 3, 28.

⁶ Cfr. Aristot., I. Ethic. c. 13. et I. Polit. c. 3. (c. 2.).

⁷ Vide II. Sent. d. 2. p. II. a. 1. q. 1; d. 14. p. I. a. 3. q. 2. et p. II. a. 4. q. 3.

⁸ In consecratione episcopi secundum Pontificale Romanum consecrator, immittens anulum in digitum anularem dexterae manus consecrati, dicit: Accipe anulum, fidei scilicet signaculum, quatenus sponsam Dei, sanctam videlicet Ecclesiam, in-

temerata fide ornatus, illibate custodias. Cfr. IV. Sent. d. 25. a. 1. q. 1. in fine corp. quaest. — Inferius post *Christi* in D omittitur *Sed non haberet unum sponsum, nisi uni ab omnibus esset obtemperandum*.

⁹ De hoc axioma, quod Averroes ex Aristot. dictis formavit, cfr. 4om. II. pag. 94, nota 4. — Inferius verba *et ac potestatem* desiderantur in D.

¹⁰ Vers. 26. 27.

¹¹ Vers. 9.

¹² Vers. 11. Glossa ibi est *interlinearis* apud Lyranum. Petr. Lombard. in hunc loc.: « tanquam pari ». Seq. est Glossa *ordinaria* apud Strabum, sumta ex Comment. olim Ambrosio tributo.

¹³ Can. *Loquitur Dominus* (18.).

non magis tenetur unus obedire alteri, quam e converso: non est ergo de iure divino, quod omnes sint sub capite uno.

5. Item, illud idem, quod dicitur Petro Matthaei decimo sexto¹: *Tibi dabo claves; et quaecumque ligaveris super terram etc.*, dicitur et ceteris Apostolis Matthaei decimo octavo: *Amen dico vobis, quaecumque ligaveritis super terram, erunt ligatae et in caelo, et quaecumque solveritis super terram etc.*: ergo videtur, quod par potestas fuerit Petri et ceterorum Apostolorum: non ergo secundum dictamen legis evangelicae necesse est, omnes reduci ad caput unum, cui obedire teneantur.

6. Item, super illud Matthaei decimo sexto²: *Quodcumque ligaveris etc.*; Glossa « Habent quidem eandem iudicariam potestatem ceteri Apostoli, quibus post resurrectionem ait: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis* » etc.: si ergo in ceteris Apostolis eadem est potestas iudicaria, non ergo videtur, quod principaliter resideat penes unam personam.

7. Item, nonagesima tertia distinctione³, Hieronymus ad Evangelium presbyterum: « Si auctoritas quaeritur, orbis maior est urbe. Ubicumque fuerit episcopus, sive Eugubii, sive Romae, eiusdem meriti est et sacerdotii »: ergo omnes episcopi secundum Hieronymum parisi sunt dignitatis: ergo non est necesse secundum dictamen legis Dei, quod omnes obtemperent uni.

8. Item, regimen ecclesiasticae hierarchiae dividitur in potestatem *regalem* et *sacerdotalem*; sed non est necessarium ad salutem, quod omnes reges obtemperent uni regi: ergo pari ratione videtur, quod non sit necessarium, quod omnes uni obtemperent sacerdoti.

9. Item, qui habet potestatem ordinario et iurisdictionem totaliter⁴ potest eam alteri committere; sed cum Pontifex summus statuit episcopos, *posse* ordinarium eis tribuit per orbem terrarum: ergo iam videtur, quod iurisdictionem in alios transtulerit: ergo non videtur, quod necesse sit ei amplius obediri.

10. Item, omnes sacerdotes pares sunt in potestate faciendi, ergo pari ratione et in potestate ligandi atque solvendi: non ergo videtur, quod omnes subiaceant uni.

11. Item, post Petrum potestas universalis esse non potest in aliquo nisi per electionem concorditer factam a multis: ergo immediatus potestas Petri devoluta est ad collegium quam ad unam personam: non ergo videtur, quod secundum illius potestatis derivationem omnes oporteat subiaci uni.

12. Item, aut primus pastor Ecclesiae Petrus *habuit* in se plenitudinem auctoritatis et potestatis, aut *non*. Si *habuit* plene, ergo superflue scribit summus Pontifex, se agere quod agit auctoritate *Apostolorum Petri et Pauli*, cum in solo Petro fuerit plenitudo auctoritatis; si vero in Petro *non fuit*, multo minus nec in successoribus suis.

13. Item, si omnes debent obedire uni, ergo unus debet providere omnibus; sed providere omnibus non est in potestate humana, sed in sola potestate divina: si ergo omnibus providere est solius Dei, omnes non debent obedire uni nisi Domino soli.

14. Item, si omnes debent obedire uni, aut sicut praelato *immediato*, aut sicut *mediato*. Si sicut *immediato*: ergo superfluum alii; si sicut *mediato*; sed in omni genere *immediatum* est potentius et excellentius *mediato*⁵: ergo secundum hoc minima vel nulla erit auctoritas in illo uno, et minime astringuntur alii ad obtemperandum sibi.

15. Item, si omnes tenentur obedire uni tanquam praelato, ergo ille videtur esse tanquam praelatus communis, ergo et universalis; sed universalis causa non potest in effectum nisi mediante particulari, sicut sol non potest in productionem hominis nisi per hominem⁶: ergo secundum hoc, si unus est Pontifex summus, videtur, quod nihil possit nisi per alios: ergo videtur, quod minime astringantur alii ad hoc, quod subiaceant uni.

16. Item, hierarchia caelestis non habet aliquem unum, cui subiaceat per obedientiam, nisi solum Deum: ergo videtur, quod nec terrestris sive ecclesiastica habere debeat aliquem unum nisi solum *mediatorem Dei et hominum Iesum Christum*⁷.

CONCLUSIO.

Licet diversi homines pluribus ligaminibus ad subiectionem obedientiae diversis sint astricti, secundum diversitatem graduum, officiorum et potestatum; tamen haec varietas ad unum reduci debet summum et primum Antistitem, in quo principaliter residet universalis omnium principatus; et non solum ad ipsam Christum, sed etiam iure divino ad eius Vicarium; et hoc quidem congruentissime, cum istud requirat ordo universalis iustitiae, unitas Ecclesiae et stabilitas in utroque.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est Conclusio 1. notandum, quod licet diversi diversis, pluribus liga-

¹ Vers. 19: *Tibi dabo claves regni caelorum, et quodcumque ligaveris etc.*; alter locus est ibid. 18, ubi dicitur, *his pro quaecumque ligaveris etc.*; Vulgata porro *alligaveris* pro *ligaveris*.

² Vers. 19. Glossa, Hieronymo tributa [vide tom. IV. pag. 197, nota 4. et pag. 503, nota 4.], est *ordinaria* apud Strabum et Lyranum; locus Scripturae ibi allegatus est Ioan. 20, 22.

³ Can. *Legimus in Isaiâ* (24. § 1.), ex Hieron. Epist. 146. (alias 83.). n. 1. Pro *Evangelium* Gratianus *Eclogium*.

S. BONAE. — Tom. V.

⁴ E omittit *totaliter*.

⁵ Cir. I. Sent. d. 12. q. 3. ad 1. Vide etiam Lib. de Causis, propos. 1.

⁶ Cir. I. Sent. d. 40. dub. 7. et d. 43. a. 2. q. 2. in corp. — Respicitur illud Aristot., II. Phys. text. 26. (c. 2.): *Homo enim hominem generat et sol. Cir. XI. Metaph. text. 26. (XI. c. 3.).*

⁷ Respicitur I. Tim. 2, 3: *Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus.*

minibus ad subiectionem obedientiae sint astricti, secundum id quod dicit Apostolus: *Omnis anima potestatis sublimioribus subdita sit*, ad Romanos decimo tertio¹, et hoc secundum diversitatem graduum, officiorum et potestatum; omnis tamen haec varietas ad unum habet reduci summum et primum, in quo principaliter residet universalis omnium principatus;

Conclusio 2. mediatorum *Dei et hominum*, verum etiam ad eius

Conclusio 3. Vicarium; non solum ad ipsum Deum et *Christum*,

Conclusio 4. principem Apostolorum, quos *constituit principes super orbem terrarum*². Fecit autem hoc Christus con-

Conclusio 5. gruentissime, quia hoc requirebat *ordo universalis iustitiae, unitas Ecclesiae et stabilitas in utroque*.

Requirebat enim hoc *ordo universalis iustitiae* et quantum ad iustitiam *naturalem* et quantum ad *civilem* et quantum ad *caelestem* sive spirituales. — *Naturalis* namque iustitia, per quam ordinantur *elementa mundi* et tota machina universi, requirit, quod inter corpora *locantia* unum sit primum corpus locans, inter *mobilia* unum primum mobile, inter *lucentia* unum principaliter irradians, inter *motores* unus primus motor, et universaliter « in *quolibet genere* sit unum primum, per quod mensurentur omnia, quae in illo genere continentur »³. — *Naturalis* etiam iustitia in *minori mundo* requirit, quod unum sit *membrum* principale, a quo cetera recipient influentiam secundum *veritatem*, ut cor, secundum *evidentiam*, ut caput⁴; quod una etiam sit *virtus* principaliter omnium virum animae et totius hominis regitiva, scilicet liberum arbitrium.

Civilis etiam iustitia requirit, quod unus sit principalis *iudex*, a quo fiat causarum finalis decisio; unus etiam principalis *dux* et rector, a quo fiat iuris latio, ne pro divisione capitum schisma et divisio in corpore reipublicae oriatur, et paribus contradicentibus iudicibus, si nullus sit iudex supremus, nunquam litigium terminetur.

Caelestis etiam *ordo* hoc habet, quod omnes spiritus sub obedientia unius supremi Spiritus⁵, quem praesentialiter intuentur, ordinatissime disponuntur.

Quoniam igitur haec inferior hierarchia et ordini *naturali* consonat et *moralis* et *caelestis*, quia naturam perficit et mores ornat et a superna Ierusalem emanat; hinc est, quod ipsa reduci habet secundum rationem obedientiae ad unum primum et summum. Sicut enim non est *ordo prioritatis* et po-

terioritatis nisi per reductionem ad *primum*⁶, sic non est *ordo completus* secundum *sub* et *supra* nisi per reductionem ad *summum*. Unde ibi solum est *ordo perfectissimus*, ubi est reductio perfecta ad summum, quod est *summum simpliciter*, cuiusmodi est Deus⁷; et hoc est in Ierusalem superna, ubi est plena iustitia. — Ubi vero est reductio ad *summum in genere* hominum, cuiusmodi est Christi Vicarius, Pontifex summus; ibi est *ordo perfectus*, quantum competit perfectioni praesentis Ecclesiae, qui formatus est ad instar supernae Ierusalem. — Unde Bernardus, tertio ad Eugenium⁸: « Nec vilem reputes formam hanc, quae in terris est; formam habet in caelo. Viderat hoc qui dicebat: *Vidi civitatem sanctam descendentem de caelo, a Deo paratam*. Ego enim propter similitudinem dictum reor, quod, sicut illic Cherubim et Seraphim ceterique usque ad Archangelos et Angelos ordinantur sub uno capite Deo; ita hic quoque sub uno summo Pontifice primates vel patriarchae, archiepiscopi, episcopi, presbyteri vel abbates et reliqui in hunc modum. Non est parvipendendum quod et Deum habet auctorem et de caelo ducit originem ». — Sic ergo unus debet esse, ad quem reducatur universalis subiectio; et hoc, quia, sicut ostensum est, sic exigebat *universalis iustitiae ordo*.

Requirit etiam hoc *unitas ipsius Ecclesiae*. Cum enim ipsa Ecclesia una sit *hierarchia*, unum *corpus* et una *sponsa*; necesse est, quod unum habeat *hierarchiam* praecipuum, unum *caput* et unum *sponsum*; et quoniam huiusmodi unitas non tantum est in Ecclesia secundum *interiorem influentiam* charismatum, verum etiam secundum *exteriorem dispensationem* ministeriorum: hinc est, quod ipsius Ecclesiae non tantum est hierarchia praecipua, caput et sponsus ipse Iesus Christus, qui *interius* ipsam Ecclesiam regit, vivificat et fecundat⁹; verum etiam *exterius* unus debet esse minister praecipuus, tenens locum *hierarchiae primi, capitis et sponsi*, ut Ecclesia non tantum *interius*, verum etiam *exterius* in unitate habeat conservari. — Et hoc est quod dicit Cyprianus, et habetur Causa vigesima quarta, quaestione prima¹⁰: « Loquitur Dominus ad Petrum: *Ego tibi dico, quia tu es Petrus, et super hunc petram etc.* Super unum aedificat Ecclesiam, et ab unitate exordium proficiscitur, ut Ecclesia Christi una monstretur; episcopatus unus est, cuius singularis in solidum pars tenetur; et Ecclesia una est, quae

Ratio 1. ex triplici ordine universalis iustitiae.

Ordo naturalis iustitiae duplex. In maiore mundo.

In minore mundo.

Ordo civilis iustitiae.

Ordo caelestis iustitiae.

Concluditur.

De ordine perfectissimo.

De ordine perfecto.

Confirmatur.

Ratio 2. et unitate Ecclesiae.

Confirmatur.

¹ Vers. 4.

² Respicitur Ps. 44, 47: Constitutes eos principes super omnem terram.

³ Vide pag. 192, nota 9.

⁴ Cr. III. Sent. d. 13. a. 2. q. 3. ad 1.

⁵ In E deest *Spiritus*.

⁶ Vide supra pag. 47, nota 6.

⁷ Cr. Aristot., XII. Metaph. text. 52. seqq. (XI. c. 10.). Cr. supra pag. 61, nota 5.

⁸ Cap. 4. n. 17. 18. Originale post *formam hanc* prose-

quitur: quia in terris est, exempla habet e caelo... Viderat etc. Locus Scripturae est Apoc. 21:2: Vidi sanctam civitatem Ierusalem novam descendentem etc.

⁹ Vide III. Sent. d. 13. a. 2. q. 4. seqq.

¹⁰ Can.-Loquitur Dominus (18.), ubi allegatur Matth. 16, 18. — Textus originalis praecipue circa initium multa addit, inter quae est illud Cant. 6, 8: *Una est columba mea etc.*; pro cuius singularis habet cuius a singulis, et pro *multitudine latius incrementa fecunditatis extendit* substituit *multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur*.

in multitudine latus incrementa fecunditatis extendit. Quomodo multi radii sunt, sed unum lumen, et rami arboris multi sunt, sed robur unum tenaci radice fundatum; et quomodo de fonte uno rivus plurimus defluit, et numerositas licet diffusa videatur exundantis copiae largitate, unitas tamen servatur integra in origine: sic et Ecclesia Dei luce perfusa per totum orbem radios suos porrigit; unum tamen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur». Vult igitur Cyprianus, quod Ecclesia¹ quia una est columna, unus episcopatus, unum corpus; super unum pastorem præcipuum fundari debuit, scilicet Petrum, tanquam super unum episcopum et capitulum et sponsum.

Requirunt etiam hoc *soliditas utriusque*. Nam, sicut dicit Philosophus², «virtus, quanto est magis unita, tanto plus est infinita»; quod quidem verum est et quantum ad *permanentiam* et quantum ad *influentiam* et quantum ad *præminentiam*. —

Quantum ad *permanentiam*: quia, sicut divisio parit interitum³, sic maior unio dat firmitatem et robur, unde et tota firmitas ipsius Ecclesiae principaliter manat a soliditate unius Petrae et unius Petri, qui est Vicarius Petrae; in cuius rei signum dictum est Petro⁴: *Et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*; dictum est etiam ei: *Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua*; nec fuit haec oratio cassa. Unde Hieronymus, et habetur Causa vigesima quarta, quaestione prima⁵: «Sancta Romana Ecclesia, quae semper immaculata permansit, Domino providente, et beato Petro Apostolo opem ferente, in futuro manebit sine ulla haereticorum insultatione, et firma et immobilis omni tempore persistet». Facit ergo haec unitas Pontificis summi ad ipsius Ecclesiae soliditatem quantum ad *permanentiam*. —

Quantum ad *influentiam*: quia virtus magis unita magis est potens; et quanto potentior est in efficacia, tanto eius influentia potior in effectum: unde plenitudo potestatis in solo uno Pontifice debuit collocari. Unde Leo Papa, distinctione decima nona⁶: «Huius muneris sacramentum ita Dominus ad omnium Apostolorum officium pertinere voluit, ut in beatissimo Petro, Apostolorum omnium summo principe, principaliter collocaret, ut ab ipso, quasi a quodam capite, dona sua velut in omne corpus diffunderet, ut exsortem se intelligeret divini mysterii qui ausus fuerit a

Petri soliditate recedere». — Postremo, etiam quantum ad *præminentiam* facit: quia virtus magis unita minus est *alii obnoxia*, ac per hoc magis est libera; quia etiam magis unita magis tenet rationem *primi et summi*, sicut arca fuit in cubito consummata⁷: unde unitas summi Pontificis sola est, quae confert toti Ecclesiae praecipientium dignitatis. Ac per hoc, sicut in capite ad totius corporis ornamentum collectio fit sensuum universorum; sic in ipso summo Pontifice debet esse universarum collectio dignitatum. Et hoc est quod dicit Bernardus ad Eugenium⁸: *Confirmatid.*

«Indagemus, age, indagemus adhuc diligentius, quis sis, quam geras videlicet pro tempore personam in Ecclesia Dei. Quis es? Sacerdos magnus, summus Pontifex; tu princeps episcoporum, tu heres Apostolorum, tu primatus Abel, gubernator Noe, patriarchatu Abraham, ordine Melchisedech, dignitate Aaron, auctoritate Moyses, iudicatu Sammel, potestate Petrus, unctioe Christus».

Ex his igitur aperte colligitur, quod unitas summi Pontificis manet ex lege Dei, exigente hoc ordine *universalis iustitiae*, tam *naturalis* quam *civilis* quam etiam *caelestis*; exigente etiam hoc *unitate Ecclesiae* tanquam unius *hærarchie*, unius corporis et unius *sponsae*; exigente etiam hoc *stabilitate et sublimitate utriusque*, tam in *permanentia durationis* quam *influentia virtutis et praecipientium dignitatis*. Unde licet illud manaverit ex *lege gratiae*, quae est lex Iesu Christi, consonat tamen *legi naturae et legi scriptae, iuri pontificio et iuri canonico*; consonat *visibilibus*, consonat *invisibilibus*; consonat etiam *pietati* sanctorum fidelium et *intelligentiae* rectae omnium animorum; et sententiae rationes supra positae ostendunt, unde et concedendae sunt.

1. Ad illud vero quod primo obicitur in contrarium, quod qui voluerit esse maior debet esse servus; dicendum, quod *servus* dicitur dupliciter: vel *subiectione obligatoria*, vel *humilitate perfecta*. Primum repugnat *summae auctoritati*, et non potest aliquis simul aliis teneri ad subiectionem et praeesse ad regimen. Secundum autem non repugnat, sed maxime consonat; et de hoc loquitur Dominus, quia docet aliis summe praepositum praecipue imitari Christum, qui aliis reliquit *humilitatis*

¹ Supplevimus quod Ecclesia.

² Scilicet auctor libri de Causis, propos. 17. — Infra pro *præminentiam*, quod praebere videatur E, D *præsentiam*, tamen infra semel habet recte *præminentiam dignitatis*.

³ Cfr. August., II. de Ordine, c. 48. n. 48; Boeth., III. de Consol. prosa 11, et Damasc., I. de Fide orthod. c. 4, ex quo attulimus verba tom. II. pag. 464, nota 4. — Subinde D *emanat pro manat*.

⁴ Matth. 16, 18; seq. locus est Luc. 22, 32. — August., Serm. 270. n. 2: *Ego dico tibi: Tu es Petrus, quia ego Petrus, tu Petrus*; neque enim a Petro Petra, sed a Petra Petrus... *Et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*, non supra Petrum, quod in es, sed supra Petram, quam confessus es etc.

⁵ Can. *Haec est fides* (14.) § 1. Auctor sententiae non est

Hieron. (prima pars huius canonis sumpta est ex Expositione symboli ad Damasum, quae est inter opera Hieron.), sed Marcus Papa in epist. ad Athanasium.

⁶ Can. *Ita Dominus* (7.). In fine pro *fuerit* can. *fuisse*. — Infra E *Postremo*, in quantum.

⁷ Ita E, at D *perperam conservata*. Gen. 6, 16. dicitur de arca faciendis: Et in cubito consummabit summam eius. Glossa *ordinaria* in hunc loc. apud Strabum: Sic Ecclesia in unitate collecta sublimatur atque perficitur etc. Cfr. Ambros., de Noe et arca, c. 7. n. 17. seqq., ubi haec verba adaptantur *capiti humano*, quod est decus hominis, et ex quo omnes sensus ad ceteras partes corporis transfunduntur.

⁸ Sive de Considerat. II. c. 8. n. 15: Age, indagemus adhuc etc.

Quoad praecipientiam.

Epilogos.

Solutio oppositorum.

Duplex servitus.

Notandum.

Ratio 2. ex triplici stabilitate in utroque.

Quoad permanentiam.

Confirmatid.

Quoad influentiam.

Confirmatid.

exemplum praecipue imitandum; in cuius etiam rei signum summus Pontifex scribit se *seruum servorum Dei*. Unde Bernardus, in secundo libro ad Eugenium¹, loquens de humilitate: « Nulla splendidior gemma in omni praecipue ornamento summi Pontificis; quo enim celsior ceteris, eo apparet illustrior et se ipso ».

2. Ad illud quod obiicitur, quod non debemus *patrem* vocare super terram; dicendum, quod *pater* dicitur communicator naturae, *magister* dicitur communicator scientiae; et quoniam solus Deus est, qui principaliter naturam tribuit et scientiam infundit; ideo sibi tanquam principio principali et scientiae et naturae utrumque nomen, ut *autoritatem principalem* insinuat, debet attribui, et non alii, *patris* scilicet et *magistri*². Sed quia Deus in iis etiam forniceus operatur ut ministerium humanum, ideo nomen utrumque, ut dicit *ministerium*, potest communicari homini, non sicut principali actori, sed sicut dispensatori.

Notandum.

Deplex comparatio auctoritatis.

3. 4. Ad illud quod obiicitur de Paulo, quod par fuit Petro; dicendum, quod auctoritas apostolatus duplicem habet comparisonem, scilicet ad eum, a quo traditur, et ad eos, super quos traditur; quia *apostolus* dicitur missus ab aliquo et ad aliquos. Secundum *primam* comparisonem dicit Glossa³, Paulum parificari Petro, quia uterque immediate missus erat a Christo. Unde et Paulus dicit, se esse *Apostolum, non ab homine nec per hominem, sed per Iesum Christum*. Secundum autem comparisonem *secundam* non parificatur ei; nam Petrus dicitur *princeps Apostolorum* quod nunquam dicitur de Paulo, quia secundum hanc comparisonem erat inferior Petro. Unde et Glossa dicit ibi⁴: « Ipse Petrus exemplum posteris praebuit, quo non dedignarentur maiores, sicuti forte recti tramitem reliquissent, etiam a posterioribus corripit ». — Et per hoc patet sequens, quod obiicit de auctoritate Cypriani.

5. 6. Ad illud quod obiicitur, quod illud verbum dictum fuit Apostolis, quod prius dictum fuerat Petro; dicendum, quod longe aliter dictum fuit eis et Petro. Nam Petro *divisim et singulariter* dictum fuit, quia in eo potestatis plenitudo erat principaliter et singulariter collocanda; aliis vero dictum

Notandum.

fuit *simul*: *Quaecumque ligaveritis* etc., quia vocali erant « in partem sollicitudinis »⁵. Unde licet *consimilem* haberent potestatem, non tamen habebant *aequalem*; et ideo illud verbum dici debuit Apostolis et Petro; non tamen simul nec sub eodem contextu, sed alio et alio modo. — Et per hoc patet responsio ad sequens de Glossa; quia dicuntur Apostoli habere eandem iudiciariam potestatem, id est *consimilem*; sed ex hoc non sequitur, quod *aequalem*, sed est *figura dictionis* ex mutatione praedicti, quia similitudo in *qualitate*, aequalitas autem in *quantitate* consistit⁶.

7. Ad illud quod obiicitur de auctoritate Hieronymi, quod episcopus, ubicumque sit, eiusdem est sacerdotii; dicendum, quod Hieronymus loquitur, quod magnitudo divitiarum et multitudo hominum subiectorum non facit, quod propter hoc homo sit excellentior praelatus⁷; nec Papa propter hoc dicitur excellentior aliis, quia sit episcopus Urbis, quae est maxima populositas; sed quia est successor Petri, cui collata est plenitudo potestatis, non ex statuto hominis, sed Dei et Christi.

Notandum.

8. Ad illud quod obiicitur, quod non est necesse, omnes reges obtemperare uni; dicendum, quod non est simile: quia non sic ex statuto legis Evangelii procedit sceptrum regis, sicut clavus Pontificis. Lex enim evangelica spiritualis est, unde et Christus lator illius legis, ad spirituale pontificium, non ad carnale imperium oculos mentis suae direxit⁸. — Posset tamen dici, quod secundum veritatem utraque potestas in summo Pontifice concurrat in unam personam. Cum enim ipse sit summus sacerdos *secundum ordinem Melchisedech*, qui fuit *rex Salem et sacerdos Dei altissimi*⁹, et Christus utrumque habuerit; Vicarius Christi in terris utranque a Christo potestatem accipit; unde et sibi uterque gladius competit. Unde Bernardus, quarto ad Eugenium¹⁰: « Uterque est Ecclesiae, et spiritualis scilicet gladius et materialis, sed is quidem *pro* Ecclesia, ille vero *ab* Ecclesia exserendus; ille sacerdotis, is militis manu, sed sane ad nutum sacerdotis et ad insum imperatoris ». Ex quo aperte colligitur, quod utraque potestas ad ipsum reducitur sicut ad unum hierarchiam primum et summum.

Notandum.

Alia solutio.

De utroque gladio.

¹ Cap. 6; n. 13: Nulla... ceteris, eo humilitate apparet etc.

² Matth. 23, 9. seq. In quem locum ait Hieron. distinguens: Aliud esse *natura* patrem vel magistrum, aliud *indulgentia*. Nos si hominem patrem vocamus, honorem aetati deferimus, non auctorem nostrae ostendimus vitae. Magister quoque dicitur ex consorcio veri Magistri etc.

³ Vide supra 3. ad oppos. Paulo inferius respicit Gal. 1, 1.

⁴ Gal. 2, 11. — Glossa est *ordinaria* apud Petrum Lombard. et Lyranum, sumta ex August., Epist. 82. (alias 19.) c. 2. n. 22. Post *praebuit* textus originalis Glossae nonnulla addit, et in fine *pro corripit* substituit *corrigit*.

⁵ Bernard., II. de Considerat. c. 8. n. 16: Ergo iuxta canones tuos, alii in partem sollicitudinis, tu in plenitudinem potestatis vocatus es. Cfr. Innocent. III., Serm. 21. de Sanctis et 2. de Diversis, ubi etiam verbum Domini eodem modo explicatur.

⁶ Cfr. supra pag. 7, nota 11. De *figura dictionis* vide supra pag. 76, nota 3.

⁷ Respicitur verba eiusdem can.: Potentia divitiarum et paupertatis humilitas vel sublimiorem, vel inferiorem episcopum non facit. — Paule superius eod., verbis male transpositis, *propter hoc quod*. Inferius *pro excellentior aliis* et *excellentior aliis, et magne pro maxime*.

⁸ Matth. 16, 19: Tibi dabo claves *regni caelorum*. Cfr. Ioan. 18, 36: Regnum meum non est de hoc mundo. — *Pro carnale* E. *corpore*.

⁹ Psalm. 109, 4; Gen. 14, 18; Hebr. 7, 1. et 21. — De utroque gladio cfr. Luc. 22, 38.

¹⁰ Cap. 3. n. 7; cfr. eiusdem Epist. 256. ad Eugenium, n. 1. Vide IV. Sent. d. 37. dub. 4.

9. Ad illud quod obiicitur, quod qui habet potestatem ordinariam potest eam alteri committere;

Triplex iurisdic-
ticio.

dicendum, quod iurisdic-
tione est in triplici differentia:

quædam *semiplena* et totaliter aliunde descendens,

et hæc non potest committi pro sui imperfectione;

Notandum. quædam autem e contrario *plenissima*, et hæc, quia

summa est, non potest esse nisi in uno simul et se-
mel; et ideo non potest committi alteri, unde Papa

non potest facere alios Papas; quædam autem est

media, quæ *ordinaria* est, nec tamen est *summa*;

et hæc quidem, quia quodam modo perfecta est et

multiplicabilis, committi potest alteri; nec tamen

amittitur, cum etiam datur, in quantum est *spiritualis*

Notandum. potestas; quia in hoc differunt *spiritualia* a *corp-*

poralibus, quod *corporalia*, cum dantur, minus integre

possidentur; *spiritualia* vero, cum distribuuntur, tunc

plenus possidentur, sicut etiam in dono scientiæ

manifeste videtur. Unde licet summus Pontifex

committit aliis iurisdictionem, non tamen ex hoc pa-

titur aliquod detrimentum, quia nunquam sic

committit nec committere potest, quod aliquem a sua

eximat potestate.

10. Ad illud quod obiicitur, quod omnes sacer-

dots pares sunt in potestate efficiendi; dicendum,

quod non est simile: quia potestas efficiendi est

essentialis characteri, et ideo, sicut character non

recipitur in diversis magis nec minus, sic nec illa

potestas. Non sic est de potestate absolventi, quia

ista consequitur characterem sacerdotalem tanquam

sibi *annexa*¹. — Ratio autem huius est, quia prima

potestas est potestas *absoluta*, hæc autem est *relata*

ad alterum, videlicet ad personas subiectorum; et

ideo diversificari habet secundum diversitatem po-

testatum et graduum facientium ordinem in eccle-

siastico principatu.

11. Ad illud quod obiicitur, quod plenitudo po-

testatis a Petro immediate manavit in collegium; di-

dicendum, quod potestas dupliciter dicitur esse in ali-

quo: vel sicut in subiecto *sustinente*, vel sicut in *de-*

*ferente*². Primo modo plenitudo potestatis nun-

quam est nec fuit nisi in uno, primo quidem in

Christo, secundo in Petro, deinceps in successore

ipsius, scilicet Pontifice Romano. Sed quia subiectum

illius potestatis est persona mortalis; ideo sic ordi-

navit Christus et Spiritus eius, quod ab uno deferretur

potestas hæc ad unum, non per viam carnis, sed

spiritus, quæ quidem est electio, in qua in conformi-

tate animorum operari debet Spiritus sanctus ad

constituendum unum. Et quia principaliter residet

in uno, ideo principaliter obedientia universorum re-

fertur ad unum, citra quem nec statum habet nec

complementum.

12. Ad illud quod obiicitur, quod si summus

Pontifex plenitudinem habet auctoritatis a Petro, non

debet simul iungere auctoritatem Petri et Pauli; di-

cendum, quod plenitudo *auctoritatis* principaliter

fuit in Petro et singulariter. Sed quoniam Paulus plen-

itudine suæ *sapientiæ* et litteraturæ efficacissimus

fuit in³ infidelium conversione et prudentissimus in

ipsis Ecclesiæ gubernatione, ita quod quasi in ali-

quibus videbatur Apostolis ceteris esse præcelsior;

ne contentio surgeret inter successores, Spiritu san-

cto dictante, hoc factum est, ut uterque in unum

deveniret civitatem, in qua et simul morientes unius

pontificatum Ecclesiæ in urbe Romana fundarent, ut

ex hoc scrupulus omnis controversiæ cessaret. Unde

Paulus nihil addidit summo Pontifici quantum ad

plenitudinem potestatis, quæ fuit in Petro, sed quan-

tum ad *evidentiam*, ut *obstruatur os loquentium*

*iniqua*⁴, et maxime Græcorum, qui de pari con-

tendere volebant cum Ecclesia Romana. Propter quod

et iusto Dei iudicio, minus bene sentientes de unitate

capitis et male servantes unitatem Ecclesiæ, exca-

cati sunt, ut minus bene sentiant de unitate Spiritus

sancti, qui tanquam amor Patris et Filii ab utroque

procedit. Unde Paulus, veniens Romam, ut viveret

sub alis Petri usque ad mortem, nihil aliud fecit

quam commonefacere, Græcorum Ecclesiam subesse

Romanae Ecclesiæ usque in finem, ne sancti Spiritus

perderet evidentiæ. Quia ergo summus Pontifex

exprimere debet in suis litteris potestatis plenitudinem,

non tantum universaliter⁵, verum etiam evidenter,

non tantum sufficienter, verum etiam abundanter;

ideo auctoritatem exprimit utriusque.

13. Ad illud quod obiicitur, quodsi omnes de-

beant obedire uni, quod unus debet providere omni-

bus; dicendum, quod etsi omnes debeant *uni* obe-

dire, non tamen *uni soli*, quia nec unus ubique

potest esse, nec unus ubique potest singulis pro-

videre. Ideo providit divina providentia, plures esse

intermedios præpositos et distinctos, per quos virtus

provisiva a summo descenderet usque ad ima. Unde

Bernardus, ad Eugenium libro tertio⁶: « Non sola

tua potestas a Domino; sunt et mediocres, sunt et

inferiores; et quomodo quos *Deus coniunxit* non

sunt separandi, sic nec quos *subiunxit* sunt comparandi

». Propter quod, sicut particularium prælatorum

est curæ particulari intendere, sic et ipsius summi

Pontificis super statum Ecclesiæ generalem. Unde

Bernardus subiungit ibidem: « Superest, ut

Duplex ple-
nitudo.

Notandum.

De Græcis
schismaticis.

Notandum

Duplex po-
testas sacer-
doti.

Ratio nota-
da.

Duplex sub-
iectum.

Notandum.

¹ Cfr. IV. Sent. d. 19. a. 2. q. 2. — Codd. perperam *an-*
nequam.

² Cfr. II. Sent. d. 13. a. 3. q. 2. in fine corp. et quæst.

³ Supplevimus *in*; E scribit *fuit in fidelium*, D *fuit inf-*
idelium.

⁴ Respicitur Ps. 62, 12. Cfr. C. *Quamvis universæ* (3.),
Dist. 21. et C. *Sacrosancta romana* (2), Dist. 22. § 1. — De

errore Græcorum cfr. I. Sent. d. 11. q. 1. — Inferius post
Propter quod E omittit *et*.

⁵ Ita legi potest in D, vel etiam *naturaliter*; E habet *lu-*
cunam.

⁶ Cap. 4. n. 17: Non ergo tua sola etc. Respicitur Math. 19,
6. Seq. locus ibid. c. 5. n. 19, ubi in textu originali *univer-*
sam pro omnem.

generaliter super omnem Ecclesiae statum intendat consideratio tua ».

14. Ad illud quod obiicitur, quod si omnes debent obedire uni, aut hoc est sicut praefato mediato, aut immediato; dicendum, quod *immediatus praefatus* dicitur dupliciter: vel secundum *gradum*, vel secundum *virtutem*¹. Dicendum est igitur, quod Pontifex unus et summus, licet ab infinis membris maxime distet secundum *gradum*, quia multi sunt gradus intermedii inter ipsum et infimam plebem; secundum *influentiam* tamen virtutis immediatissimus est. Non enim obeditur sibi propter auctoritates aliorum, sed aliis propter auctoritatem suam; sicut non obeditur regi propter ballivum, sed ballivo potius propter regem. Unde ipsius auctoritas est sicut causa proxima et immediata, quae movere debet omnes et singulos ad obedientiam suis praepositis exhibendam.

15. Ad illud quod obiicitur, quodsi omnes obedire tenentur uni, quod tunc ille est praefatus communis; dicendum, quod causa *universalis* est duplex: quaedam, quae est omnino *alterius generis et vir-*

tutis quam *particularis*, sicut sol alterius generis quam homo; et haec non potest in effectum proprium, nisi per propriam² causam. Alia est causa *universalis*, quae habet in se *omnem virtutem*, quam habet *particularis*; et hoc modo Deus potest dici causa universalis rerum, et de tali causa universali non valet quod obiicit; summus autem Pontifex non assimilatur universali causae *primo* modo, sed *secundo*, quia locum Christi tenet in terris; unde etsi ipse solus esset, et omnia essent destructa in Ecclesia, reparare posset universa: et ideo non concludit ratio illa.

16. Ad illud quod obiicitur de hierarchia illius supernae Ierusalem; dicendum, quod non est simile: quia illi tanquam Beati habent semper Deum praesentem, unde *semper vident faciem veri Salomonis*. Nos autem in statu viae tanquam *parvuli*, quia nec Deum videmus nec ad ipsum immediate in causis humanis recurrere possumus, indigemus manu ductione et regimine hominis viatoris, qui nos tanquam pastor deducat et reducat ad *ovile* summi Pastoris³.

Dupliciter dicitur immediatus praefatus.

Notanda doctrina.

Duplex causa universalis.

Qua sententia Deus est universalis.

Notandum.

¹ De hac distinctione cfr. I. Sent. d. 8. p. 1. a. 2. q. 4. ad 4. et d. 45. a. 2. q. 2. cum scholio.

² D *primam*; sed *proprium* hic idem esse videtur quod *particularem*. Cfr. I. Sent. d. 35. q. 2. ad 3. Inferius D omittit *rerum*.

³ Respicitur Ioan. 10, 16, et superior Matth. 18, 10, una cum Cant. 3, 11.

De primatu Romani Pontificis et de infallibili eiusdem magisterio S. Doctor saepissime, oblata occasione, in aliis suis libris loquitur, breviter quidem, sed sanctae Sedis dignitatem, praerogativas et iura magnificis verbis extollens. Cfr. inter alia supra de Perfectione evangelica q. 2. a. 2. ad 19. (pag. 147) et ibid. in fine (pag. 155); infra Breviloquium p. VI. c. 40. et c. 42; I. Sent. d. 41. q. 4. in corp. circa finem; II. Sent. d. 44. dub. 2; IV. Sent. d. 18. p. II. q. 3. in corp.; d. 19. a. 3. q. 1. in corp. et dub. 6; d. 20. p. II. q. 3. in corp. et q. 6. fundam. 3; d. 25. a. 1. q. 2. ad 4; Apologia pauperum praecipue resp. I. c. 1. in principio, resp. III. c. 2. in fine; Oposculum, Quare fratres Minores praedicent (in principio); Expositio in Lucam, c. 9, 20; Sermones in Hexaemeron, sermo 22. ante med.; Expositio in regulam, in Prologo et in c. 3. et 9.

Praeclara autem de primatu summi Pontificis doctrina, quae locis cit. sparsim in medium profertur, in hac quaestione disputata consulto et copiose probatur et defenditur. Est autem eadem eo maioris pretii, quia ab aliis et praecipuis Scholasticis saeculi XIII. de primatu summi Pontificis in scholis vix data opera, sed tantum obiter tractabatur, cum eiusdem plenitudo potestatis in occidente propalam, publice, et omnibus Christianis con-

sentiantibus, exerceretur. Sed a saeculo XIV. praesertim post finem illud schisma occidentale, et saeculis subsequenibus etiam a doctoribus catholicis vera de praerogativis summi Pontificis doctrina falsis opinionibus passim impugnata est. Hinc necessarium fuit, ut nostra aetate Pius IX., Concilio Vaticano approbante, per constitutionem dogmaticam *Pastor aeternus* catholicum dogma antiquum definiret et plures contrarios errores reprobarret. Manifestum autem est, doctrinam nostri Doctoris ita perfecte convenire cum decretis Vaticanis, ut ipse quasi praecoccupasse videatur ea quae a Concilio illo docentur de apostolici primatus *institutione* (c. 1.), *perpetuitate* (c. 2.), *vi et ratione* (c. 3.); de quo cfr. praesertim supra solutiones ad 9. 11. 13. 14. 15.) atque *infallibili magisterio* (c. 4.). Licet autem haec ultima quaestio hic non proponatur eisdem verborum formulis expressa, tamen ipsa doctrina clare proponitur. Nam *obedientia* illa, quae inculcatur, comprehendit etiam *obedientiam fidei* (cfr. Rom. 1, 5), *omniisque* iudicia a Summo doctore et pastore omnibus proposita ut penitus *irrefragabilia* praedicantur (cfr. fundam. 12. 13. 14. 23. et imprimis in corp. ratio 3). Observatione etiam digna sunt verba (in solut. ad 1.), quod alienae potestati subiectum esse « repugnat *summae* auctoritati, et non potest aliquis simul aliis teneri ad subiectionem et praeseae ad regimen ». — In fine saec. XIII. etiam famosus Petrus Iohannis Olivi Ord. Min. scripsit pro privilegio s. Sedis quaestionem disputatam, sed minoris hac Bonaventuriana pretii. Hanc transcriptam apud nos habemus ita inscriptam: « An Romano Pontifici in fide et moribus sit ab omnibus tanquam regulae inerrabili obediendum ».

SERAPHICI DOCTORIS
SANCTI BONAVENTURAE
BREVILOQUIUM

PROLOGUS

SANCTI BONAVENTURAE

IN BREVILOQUIUM

Flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur, ut det vobis secundum divitias gloriae suae virtutem, corroborari per Spiritum eius in interiori homine; habitare Christum per fidem in cordibus vestris; in caritate radicati et fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus Sanctis, quae sicut latitudo, longitudo, sublimitas et profundum; scire etiam supereminentem scientiae caritatem Christi, ut impleamini in omnia plenitudinem Dei¹.

Magnus doctor gentium et praedicator veritatis, divino repletus Spiritu, tanquam vas electum et sanctificatum, in hoc verbo aperit sacrae Scripturae, quae *theologia* dicitur, *ortum, progressum et statum*: insinuans, *ortum* Scripturae attendi secundum influentiam beatissimae Trinitatis, *progressum* autem, secundum exigentiam humanae capacitatis, *statum* vero sive fructum, secundum superabundantiam superplenissimae felicitatis.

Ortus namque non est per humanam investigationem, sed per divinam revelationem, quae fluit a *Patre luminum*², ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur, a quo per Filium eius, Iesum Christum, manat in nos Spiritus sanctus, et per Spiritum sanctum, dividendum et distribuendum dona singulis, sicut vult, datur fides, et per fidem habitat Christus in cordibus nostris. Haec est notitia Iesu Christi, ex qua originaliter manat firmitas et intelligentia totius sacrae Scripturae. Unde et impos-

sibile est, quod aliquis in ipsam ingrediatur agnoscendam, nisi prius Christi fidem habeat sibi infusam, tanquam totius Scripturae *lucernam* et *ianuam* et etiam *fundamentum*. Est enim ipsa fides omnium supernaturalium illuminationum, quandin *peregrinamur a Domino*³, et *fundamentum* stabiliens et *lucerna* dirigens et *ianua* introducens; secundum cuius etiam mensuram necesse est mensurari sapientiam nobis divinitus datam, ne quis sapiat *plus quam oportet sapere, sed ad sobrietatem, et unicuique sicut Deus divisit mensuram fidei*⁴. Mediante igitur hac fide, datur nobis notitia sacrae Scripturae, secundum influentiam Trinitatis beatae, iuxta quod expresse insinuat Apostolus in prima parte auctoritatis prius inductae.

Progressus autem sacrae Scripturae non est coarctatus ad leges ratiocinationum, definitionum et divisionum iuxta morem aliarum scientiarum et non est coarctatus ad partem universitatis⁵; sed potius, cum secundum lumen super naturale procedat ad dandam homini viatori notitiam rerum sufficientem, secundum quod expedit ad salutem, partim per plana verba, partim per mystica describit totius universi *continentiam* quasi in quadam summa, in quo attenditur *latitudo*; describit *decursum*, in quo attenditur *longitudo*; describit *excellentiam finaliter salvatorum*, in quo attenditur *sublimitas*; describit *miseriam damnandorum*, in quo *profunditas* consistit non solum ipsius universi, verum etiam divini iudicii. — Et sic describit totum universum, quan-

Ex fide manat firmata et intelligentia Scripturae.

Fides est fundamentum, lucerna, ianua.

De ipsius progressu in genere.

Describit universam secundum quodam quantum.

¹ EFM addunt *Ephes. 3. [14-19.]*. Vulgata *gloriae suae, virtute corroborari pro gloriae suae virtutem, corroborari et in interiori hominem* [ita etiam II 1] pro *in interiori homine*. Plures codd. *det nobis et in cordibus nostris pro det vobis et in cordibus vestris*, sed incongrue, nisi cum B substituitur *ut possimus pro ut possitis* [et *ut impleamini pro ut impleamini*]. Solae edd. 1, 3 incipiunt cum inscriptione: § 1. *De ortu progressu et statu s. Scripturae.* — Inferius respicitur Act. 9, 15: Vas electionis est mihi iste etc. — Subindè post *aperit* P addit *nobis*, et I *sive fructum* post *statum*.

² Iac. 1, 17. — Inferius respicitur I Cor. 12, 11: Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis. *Bonar.* — Tom. V.

gulis *prout* [ita etiam P Q] vult; et ibid. v. 9: Alteri [datur] fides in eodem Spiritu. — Post pauca pro *ex qua* K *ex quo*.

³ Epist. II. Cor. 3, 6. — Superius voci *Scripturae* A K addunt *sacrae*, Vat. *ipsius*; subindè pro *ipsa fides* E *fides lumen*, H autem post *illuminationum* addit *lumen*.

⁴ Rom. 12, 3, ubi Vulgata et CFNQP nec non 2 post *sed* addunt *sapere*, Vat. *sapiat*. — Inferius fide plurimorum codd. et 2 substituitur *beatæ pro beatissimæ*.

⁵ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 7, seqq. et VI. Metaph. text. 1, seqq. (V. c. 1.). — Inferius post *expedit* Vat. et 4 subiungunt *ei*. Subindè post *summa* DEFHIMOPQT et 1 *in qua* pro *in quo*, et pro *damnandorum* Vat. *damnatorum*.

tum expedit de ipso habere notitiam ad salutem, secundum ipsius *latitudinem, longitudinem, altitudinem et profundum*¹, habens etiam ipsa in suo progressu haec quatuor, secundum quod posterius² declarabitur; quia sic exigitur conditio capacitatis humanae, quae magna et multa nata est magnifice et multipliciter capere, tanquam speculum quoddam nobilissimum, in quo nata est describi non solum naturaliter, verum etiam supernaturaliter rerum universitas mundanarum; ut sic progressus sacrae Scripturae attendatur secundum exigentiam capacitatis humanae.

Status vero sive fructus sacrae Scripturae non est quicumque, sed *plenitudo aeternae felicitatis*. Nam haec est Scriptura, in qua *verba sunt vitae aeternae*³, quae ideo scripta est, non solum ut credamus, verum etiam ut vitam possideamus aeternam, in qua quidem videbimus, amabimus, et universaliter nostra desideria implebuntur; quibus impletis, vere tunc sciemus *supremamentem scientiae caritatem*, et ita impleti erimus *in omnem plenitudinem Dei*. Ad quam quidem plenitudinem conatur nos divina introducere Scriptura, iuxta praedictae sententiae apostolicae veritatem⁴. Hoc igitur fine, hac intentione sacra Scriptura perscrutanda est et docenda et etiam audienda.

Et ut ad istum fructum et terminum recto perveniamus progressu per viam recti itineris Scripturarum, inchoandum est ab exordio, hoc est, ut cum mera fide⁵ ad *Patrem luminum* accedamus, flectendo genua cordis nostri, ut ipse per Filium suum in Spiritu sancto det nobis veram notitiam

Iesu Christi et cum notitia amore eius, ut sic ipsum cognoscentes et amantes, et tanquam in fide solidati et *in caritate radicati*, possimus ipsius sacrae Scripturae noscere *latitudinem, longitudinem, altitudinem et profundum*, et per haec notitiam pervenire ad plenissimam notitiam et excessivum amorem beatissimae Trinitatis⁶, quo Sanctorum desideria tendunt, in quo est status et complementum omnis veri et boni.

Illius⁷ sacrae Scripturae *fine* concupito et intento, et *principio* credito simul et invocato, videndus est *progressus* quantum ad ipsius *latitudinem, longitudinem, sublimitatem et profundum*, secundum viam et ordinem apostolici documenti.

Consistit autem ipsius *latitudo* in multitudine suarum partium, *longitudo* vero in descriptione temporum et aetatum, *altitudo* in descriptione hierarchiarum gradatim ordinarum, *profunditas* in multitudine⁸ mysticorum sensuum et intelligentiarum.

§ 1. De latitudine sacrae Scripturae.

Si igitur velimus *latitudinem* sacrae Scripturae speculari, prima fronte occurrit nobis Scriptura se-
canda in duo testamenta, scilicet in vetus et novum. — Vetus autem occurrit⁹ cum multitudine librorum. Habet enim libros *legales, historiales, sapientiales et prophetales*, ita quod *primi* sunt quinque, *secundi* decem, *terti* quinque et *quarti* sunt sex, ac per hoc in *universo* viginti sex¹⁰. — Novum testamentum similiter habet libros his correspondentes secundum quadruplicem formam. Nam *legalibus* correspondent libri evangelici, *historialibus*, Actus

1. Anima est speculum nobilissimum.

2. De ipsius statu et fructu.

3. Fines doctrinae et salutis.

4. Quid ad eum obtineendum requiritur.

¹ Vat. *profundatatem*, quae etiam cum aliis edd. contra B C D E F G H L N immediate post substituit *Ipsa enim habet pro habens etiam ipsa* [I M O Q *habens etiam et ipsa*]; in subnexis plurimi codd. habent *processu pro progressu*, et infra etiam *processus* pro *progressus*. Superius post *quantum* K addit *secundum quod*, A *tamen*, quae etiam post *habere* subiungit *homini*, B *nominatim*.

² In seqq. § 3.

³ Respicitur Ioan. 6, 69: « Domine... verba vitae aeternae habes », et ibid. 20, 31: « Haec autem scripta sunt, ut credatis, quia Iesus est Christus Filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in nomine eius ». Verbis *videbimus, amabimus* [P recte addit *laudabimus*] exprimitur sententia August. supra pag. 411, nota 4, allata. — Mox pro *scripta est* E I K L *scripta sunt*. Inferius post *universaliter* [M *universa*] edd., contradicentibus codd., addunt *omnia*, et post *caritatem* B I cum textu originali [Eph. 3, 19.] subiungunt *Christi*.

⁴ P *iuxta praedictam Apostoli auctoritatem*. Post pauca vocibus *haec intentione* Vat. et 1, 2, 3 interserunt *etiam*. Inferius pro *fructum* L *finem*, quod substituit P pro *terminum*.

⁵ S *haec est enim via, ut cum vera* [I I etiam *vera*; quae lectio magis placet] *fide*. Inferius Vat. *ipsius* pro *eius*; ante *tanquam* A D F G H L omittunt *et*, ac non pauci codd. *sacrae* ante *Scripturae*. Vat. *nosse* pro *noscere* et *profunditatem* pro *profundum* (idem recurrit inferius).

⁶ Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 7. in fine corp. — Pro et *excessivum* B O et *excellentissimum*, Vat. et *excellentissimum et excessivum*.

⁷ E praemittit tanquam rubricam *De progressu sacrae Scripturae*. Mox plures codd. omittunt *simul*.

⁸ Q V *multiplicitate*, quod etiam inferius in principio § 4. habetur. Pro *altitudo* I *sublimitas*.

⁹ A supplet *nobis*.

¹⁰ Quinque libri *legales* sunt: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; decem *historiales* sunt: Iosue, Iudicum, libri quatuor Regum, libri Paralipomenon duo, libri Esdrae tres, libri Tobiae, Iudith, Esther, Iob et libri Machabaeorum duo; quinque *sapientiales*: Parabulae, Ecclesiastes, Cantica, liber Sapientiae et Ecclesiasticus; sex *prophetales*: Isaias, Ieremias, Ezechiel, Daniel, liber Psalmorum et libri duodecim Prophetarum minorum (ita exhibentur libri veteris testamenti in Canticlo. p. II. sect. 32, quod opusculum lucensque communiter S. Bonaventurae adiudicabatur). Cir. tamen Conc. Trident. sess. 4, ubi recensetur tantum liber Esdrae *primus et secundus* (non tres), additur liber *Ruth* et dicitur *Ieremias cum Baruch*. — Ex prologo Hieron. in l. Reg. colligitur, librum *Ruth* consideratum fuisse ut partem libri Iudicum, « quia in diebus Iudicum facta eius narratur historia »; mirum igitur non erit, quod ipse in praenotata enumeratione librorum veteris testamenti specialiter non nominetur. Quod attinet ad *Baruch*, constat ex scriptis Seraphici Doctoris, verba Prophetiae saepe saepius esse ab ipso allegata. Demum respectu *terti* libri Esdrae subiungimus quod ipse [et quartus] communiter in fine ed. Vulgatae exhibetur, — Notum est, post Trident. Concilium nunc in scholis vulgo numerari 46 (vel 48, si Threni uniantur cum Ieremia) libri veteris T. et 27 novi T.

Fines ultimis omni veri et boni.

De progressu in specie quatuor consideranda.

Divisio prima.

Divisio secunda.

Divisio tertia.

apostolici, *sapientialibus*, Epistolae Apostolorum et maxime Pauli, *prophetalibus* correspondet liber Apocalypsis; ut sic mira sit conformitas inter vetus et novum testamentum, non solum in continentia sensuum, verum etiam in quadriformitate partium. — In cuius figuram et consignationem vidit Ezechiel¹ rotas quatuor facierum et rotam in medio rotae, quia vetus est in novo, et e converso; et in libris legalibus et evangelicis est facies *leonis* propter excellentiam auctoritatis; in historialibus est facies *bovis* propter exempla virtutis; in sapientialibus est facies *hominis* propter prudentiam sagacem; in libris prophetalibus est facies *aquilae* propter intelligentiam perspicacem.

Recte autem sacra Scriptura dividitur in vetus et novum testamentum, et non in theoreticam et practicam, sicut philosophia²: quia, cum Scriptura fundetur proprie super cognitionem fidei, quae virtus est et fundamentum morum et iustitiae et totius rectae vitae, non potest in ea sequestrari notitia rerum sive credendorum a notitia morum. Scens autem est de philosophia, quae non tantum de veritate morum, verum etiam agit de vero munda speculatione considerato. Quoniam igitur Scriptura sacra est notitia movens ad bonum et revocans a malo; et hoc est per timorem et amorem: ideo dividitur in duo testamenta, quorum « brevis differentia est timor et amor »³.

Et quia quadrupliciter potest quis moveri ad bonum et revocari a malo, scilicet per *praecepta* potentissimae maiestatis, vel per *documenta* sapientissimae veritatis, vel per *exempla* et *beneficia* innocentissimae bonitatis, vel *ex his omnibus* in unum collectis; ideo tam in novo quam in veteri testamento sunt quadriformiter traditi libri continentes sacram Scripturam secundum correspondentiam ad quatuor praemissa. Nam libri *legales*⁴ movent per praecepta maiestatis omnipotentissimae; *historiales*, per exempla bonitatis innocentissimae; *sapientiales*, per documenta veritatis providentissimae; *prophetales* mo-

vent ex omnium praedictorum aggregatione, sicut manifeste in eis apparet. Unde ipsi sunt quasi re-novatori totius legalis sapientiae et doctrinae.

Est igitur Scriptura sacra similis latissimo fluvio, qui ex concursu multarum aquarum aggregatur magis ac magis, secundum quod longius decurrit. Nam cum primo in Scriptura essent libri *legales*, postea supervenit aqua sapientiae *historialium* librorum, tertio vero superadvenit doctrina *sapientissimi Salomonis*, post haec⁵ etiam doctrina *sanctorum Prophetarum* et tandem doctrina *evangelica* revelata est, per os carnis Christi prolata, per Evangelistas conscripta, per sanctos Apostolos divulgata; additis etiam documentis, quae Spiritus sanctus, super eos veniens, docuit nos per eos: ut sic omnem veritatem, per Spiritum sanctum iuxta divinam promissionem edocti⁶, omnis veritatis salutaris doctrinam Ecclesiae Christi darent et sacram Scripturam consummando veritatis notitiam dilatarent.

§ 2. De longitudine sacrae Scripturae.

Habet etiam haec Scriptura sacra *longitudinem*, quae consistit in descriptione tam *temporum* quam *aetatum*, a principio scilicet mundi usque ad diem iudicii. Describit autem⁷ per *tria tempora* mundum decurrere, scilicet per tempus legis *naturae*, legis *scriptae* et legis *gratiae*, et in his tribus temporibus septem distinguit *aetates*. Quarum prima est ab Adam usque ad Noe, secunda a Noe usque ad Abraham, tertia ab Abraham usque ad David, quarta a David usque ad transmigrationem Babylonis, quinta a transmigratioe usque ad Christum, sexta a Christo usque ad finem mundi, septima decurrit cum sexta, quae incipit a quiete Christi in sepulcro, usque ad resurrectionem universalem, quando incipit resurrectionis octava⁸. — Et sic Scriptura est longissima, quia in tractando incipit a mundi et temporis exordium in principio Genesis, et pervenit usque ad finem mundi et temporis, scilicet in fine Apocalypsis.

Figureae ho-
rum.

De divi-sione
prima.

Notandum.

De divi-sione
secunda et
tertia.
Quatuor mo-
ventia.

Similis est
fluvio.

Tria tempo-
ra.

Septem ae-
tates.

Scriptura est
longissima.

¹ Cap. I, 15. seq. De quatuor facibus, scil. leonis etc., ibid. v. 10. Cfr. Hieron. in hunc loc. et Gregor., I. Homil. in Ezech. homil. 6. n. 12. — Pro *consignationem* A I O Q S *consignificationem*, E P U *signationem*. Immediatè post fidei codd. substituitur *rotas* pro *rotam* (Ezech. loc. cit.: Apparuit rota una... habens quatuor facies. Et aspectus rotarum etc.). Subinde plurimos codd. secuti posuimus et *in libris* pro *Nam in libris*.

² Cfr. Aristot., II. Metaph. text. 3. (I. brevior, c. 1.) et II. Ethic. c. 1. seq. — De fide vide III. Sent. d. 23. a. 1. q. 1. in corp. — Mox voci *Scriptura* eid. praefigunt *sacra*.

³ Ut dicit August., contra Adimant. c. 17. n. 2. Cfr. tom. III. pag. 88 f., nota 2. — Interius ante *omnibus* multi codd. omittunt *his*.

⁴ DF hic addunt et *evangelici*, subinde et *Aetus apostolici* post *historiales*, demum et *Epistolae Apostolorum* post *sapientiales*, ubi etiam substituitur ex fere omnibus codd. et ex 1, 2, 3 *prudentissimae* [A *prudentissimae*] pro *sapientissimae*, et ex multis codd. cum ed. 3 *manifeste* pro *manifestissime*. Post pauca GH *legis* pro *legalis*.

⁵ Ita M N T V pro *hoc*. Subinde ex S V post *revelata* supplevimus *est*, pro quo alii habent *vel*, et omissionem; A O omittunt *carnis*.

⁶ Ioan. 16, 13.

⁷ S etiam, Vat. et I, 3 *enim*.

⁸ August., IV. de Gen. ad fil. c. 11. n. 21, ad solvendam questionem: quare Deus in die *septimo* requievit ab operibus suis, adducit etiam quietem Christi in sepulcro: ipse quippe die sabbati requievit in sepulcro etc. Item, Epist. 35. (alias 119.) c. 13. n. 23, docet, *octavo* numero significari resurrectionem, ideoque nunc diem dominicum celebrari: « Erat antea requies mortuorum; resurrectio autem nullius erat... ut postquam facta est talis resurrectio in corpore Domini, ut praeciret in capite Ecclesiae quod corpus Ecclesiae speraret in fine, iam etiam dies dominicus, id est *octavus*, qui et primus, inciperet celebrari ». Cfr. Hexaëtm. serm. 16; tom. III. pag. 33, nota 12. et tom. IV. pag. 85 f., nota 10, ubi loci August. de sex aetatibus mundi allegati sunt, inter quos excellit I. de Gen. contra Manich. c. 23. n. 35. seqq., utpote in quo dantur duae subnexae expositiones. — S addit *aetas*.

Recte autem universum *tempus*, quod decurrit secundum triplicem legem, scilicet inditam interius, datam exterius et desuper¹ infusam, decurrit per septem *actates* et consummatur in fine sextae; ut sic mundi *decursum* respondeat *exordio* et *maioris* mundi *decursum* respondeat *decursum* vitae *minoris* mundi, scilicet hominis, propter quem factus est². Nam prima aetas mundi, in qua facta est ipsius mundi formatio, casus daemonum et confirmatio Angelorum, recte respondet primae diei, in qua *facta est lux* et distincta est *a tenebris*³. — Secunda, in qua per arcam et diluivum et salvati sunt boni et deleti mali, respondet secundae diei, in qua per firmamentum facta est distinctio *Tertia. aquarum ab aquis*. — Tertia, in qua vocatus est Abraham, et inchoata synagoga, quae fructificare et generare debebat prolem ad Dei cultum, correspondet diei tertiae, in qua apparuit *terra et protulit herban virentem*. — Quarta, in qua viguit regnum et sacerdotium, quia David rex amphiavit cultum divinum, respondet diei quartae, in qua facta est formatio *luminarium* et stellarum. — Quinta, in qua transmigrantes inter populos multos versati sunt et tribulati, respondet diei quintae, in qua facta est formatio *piscium ex aquis*⁴. — Sexta aetas, in qua natus est *Christus* in hominis effigie, qui est vere imago Dei, respondet sextae diei, in qua formatus est *homo primus*. — Septima, quae est quies animarum non habens finem, respondet septimae diei, in qua *requievit Deus ab omni opere, quod patrarat*⁵.

Et sic distinguuntur hae septem aetates propter insignia facta, quae fuerunt in earum exordiis, ratione quorum respondent diebus formationis mundi. Vocatur autem prima aetas *infantia*, quia, sicut infantia tota oblivione deletur, sic illa prima aetas per diluivum est consumpta⁶. — Secunda, *pueritia*; sicut enim in pueritia loqui incipimus, sic in secunda aetate facta est distinctio linguarum. — Tertia dicitur *adulescentia*, quia, sicut vis generativa incipit tunc in actum suum exire, sic tunc vocatus est Abraham,

et data est ei circumcisio, et facta est promissio de semine. — Quarta dicitur *iuventus*, quia, sicut in iuventute floret hominis aetas, sic quarta aetate sub regibus floruit synagoga. — Quinta, *senectus*, quia sicut in senectute vires minuantur, et decidit pulcritudo, sic et in transmigratione factum est de Iudaeorum sacerdotio. — Sexta aetas dicitur *senium*, quia, sicut illa est, quae copulatur cum morte, habens tamen magnam lucem sapientiae; sic sexta aetas mundi terminatur cum die iudicii, et in ea viget sapientia per doctrinam Christi.

Sic igitur totus iste mundus ordinalissimo decursu a Scriptura describitur procedere a principio usque ad finem, ad modum cuiusdam pulcherrimi carminis ordinati, ubi potest quis speculari secundum decursum temporis *varietatem, multiplicitem, et aequitatem, ordinem, rectitudinem et pulcritudinem* multorum divinarum iudiciorum, procedentium a sapientia Dei gubernante mundum⁷. Unde sicut nullus potest videre pulcritudinem carminis, nisi aspectus eius feratur super totum versum; sic nullus videt pulcritudinem ordinis et regiminis universi, nisi eam totum speculetur. Et quia nullus homo tam longaevis est, quod totam possit videre oculis carnis suae, nec futura potest per se praevidere; providit nobis Spiritus sanctus librum Scripturae sacrae, cuius longitudo committitur se decursui regiminis universi.

§ 3. De sublimitate sacrae Scripturae.

Habet nihilominus sacra Scriptura in suo processu *sublimitatem*, quae consistit in descriptione hierarchiarum gradatim ordinarum, quae sunt hierarchia *ecclesiastica, angelica et divina*, seu *subcaelestis, caelestis et supercaelestis*⁸; ita quod *primam* describit patenter, *secundam* aliquantulum magis occulte et *tertiam* adhuc magis occulte. Ex descriptione *ecclesiasticae* hierarchiae est alta; ex descriptione *angelicae* altior; ex descriptione *divinae* altissima, ita ut possimus dicere illud Prophetarum⁹:

Ne-jon-deot diebus creatio- nis et hinc-actibus.

Descriptio triplicis hierarchiae.

¹ B C M *superius*; multi codd. omittunt *interius* et *desuper*. Inferius fide codd. delevimus *mundi ante exordio et etiam ante factus est*.

² Aristot., II. Phys. text. 24. (c. 2.) Utitur tanquam propter nos omnibus, quae sunt; sumus enim quodam modo et nos finis. Cfr. II. Sent. d. 15. a. 2. q. 1.

³ Gen. 1, 3. seqq. Ibid. vv. seqq. narratur creatio et distinctio primorum dierum usque ad *septimum*. — De mundi formatione, casu daemonum etc. cfr. II. Sent. d. 2. p. l. a. 2. q. 3; d. 3. p. II. a. 1. q. 1. seq. et d. 12. a. 1. et 2. — De arca et diluivio Gen. 7, 1. seq. — De Abraham cfr. Gen. 12, 1. seqq. — De David vide II. Reg. c. 1. seqq. — De transmigratione cfr. IV. Reg. 17-25. et Tob. 1, 1. seqq. — De Christo nato vide Luc. 2, 1. seqq.; Colos. 1, 13. de ipso dicitur: Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturae.

⁴ L V addunt *et avium*. Pro *versati* ABC *verati*.

⁵ Gen. 2, 2. — Superius pro *quae est* Vat. et 1, 3 in *qua est*.

⁶ Gen. 7, 21. seqq. — August., I. de Gen. contra Manich. c. 23. n. 35: Quasi vespere huius diei fit diluivum, quia et infantia nostra tanquam oblivioni diluivio deletur. — De distinctio linguarum in turris Babel aedificatione vide Gen. 11, 6. seqq. Ibid. 12, 1. seqq. et 17, 4. seqq. de Abraham et circumcisio. — Superius post *prima aetas* DF addunt *ostium mundi*.

⁷ Cfr. August., Epis. 138. (alias 5.) c. 1. n. 5. — EFG L O *quae gubernat* [FG *gubernavit*] *mundum*. Superius pro *multiplicitem et aequitatem* V *multiplicem aequitatem*. Inferius pro *ordinis* Vat. et 3 *ordinationis*.

⁸ Vide II. Sent. d. 9. Praenotata. — Superius post *hierarchiarum* K addit *trium*.

⁹ Psalm. 138, 6. — De diverso *esse* rerum cfr. I. Sent. d. 36. a. 2. q. 2. in corp. et II. Sent. d. 3. p. II. a. 2. q. 1. fundam. 6, ubi in nota adiecta loci August. hac de re allegantur. — Inferius *in materia* [M *in natura*] Vat. et 1, 3 addunt *et natura* (infra p. II. c. 12, additur *propria*), quae subinde ter post *habent* subiungunt *etiam*.

Mirabilis facta est scientia tua ex me; confortata est, et non poterò ad eam.

Et hoc quidem satis recte. Nam cum res ha-

beant esse in materia, habeant esse in anima per notitiam acquisitam, habeant etiam esse in ea per gratiam, habeant esse in ea per gloriam et habeant esse in arte aeterna; philosophia quidem agit de rebus, ut sunt in natura¹, seu in anima secundum notitiam naturaliter insitam, vel etiam acquisitam; sed theologia, tanquam scientia supra fidem fundata et per Spiritum sanctum revelata, agit et de eis quae spectant ad gratiam et gloriam et etiam ad Sapientiam aeternam. Unde ipsa, subternens sibi philosophicam cognitionem et assumens de naturis rerum, quantum sibi opus est ad fabricandum speculum, per quod fiat representatio divinarum; quasi scalam erigit, quae in sui infimo tangit terram, sed in suo cacumine tangit caelum²; et hoc totum per illum nummum hierarchiam, Iesum Christum, qui non tantum ratione naturae humanae assumptae est hierarchia in ecclesiastica hierarchia, verum etiam in anglica et media persona in illa supercaelestium hierarchia beatissimae Trinitatis; ita quod per ipsum a summo capite Deo descendit unctio gratia non solum in *barbam*, verum etiam in *oram vestimenti*³, quia non tantum in Ierusalem supernam, verum etiam inque in Ecclesiam militantem.

Est enim pulchritudo magna in machina mundana, sed longe maior in Ecclesia pulchritudine sanctorum clarissimam adornata, maxima autem in Ierusalem superna, supermaxima autem in illa Trinitate summa et beatissima. Ideo ipsa Scriptura non tantum habet altissimam materiam, per quam delectat et per quam in altum levat intelligentiam mentis, verum etiam ipsa est venustissima et miro quodam modo intellectum nostrum delectat⁴, et sic magis

ac magis delectando assuefacit ad divinarum spectaculorum contuitus et anagogias.

§ 4. De profunditate sacrae Scripturae.

Habet postremo ipsa Scriptura profunditatem, quae consistit in multiplicitate mysticarum intelligentiarum. Nam praeter *literalem* sensum habet in diversis locis exponi tripliciter, scilicet *allegorice, moraliter et anagogice*. Est autem *allegoria*, quando per unum factum indicatur aliud factum, secundum quod credendum est. *Tropologia* sive moralitas est, quando per id quod factum est, datur intelligi aliud, quod faciendum est. *Anagogia*, quasi sursum ductio, est, quando datur intelligi illud quod desiderandum est, scilicet aeterna felicitas Beatorum⁵.

Recte autem hic triplex sensus debet esse in Scriptura praeter intelligentiam *literalem*: quia cum competit ipsius *Scripturae subiecto*, ipsius⁶ *auditori* seu discipulo, ipsius *origini*, ipsius etiam *fini*.

Subiecto, inquam, competit, quia ipsa est doctrina, quae est de Deo, de Christo, de operibus *reparationis* et de *credibili*. Subiectum enim illius quoad *substantiam* Deus est; quoad *virtutem*, Christus; quoad *operationem*, reparationis opus; quoad *omnia haec* est ipsum *credibile*⁷. *Deus* autem est trinus et unus: in essentia unus et in personis trinus. Ideo Scriptura, quae est de ipso, habet in unitate litterae trifurmitatem intelligentiae. — *Christus* etiam cum sit unum Verbum, *omnia per ipsum facta* dicuntur⁸ et in ipso relucent, ita quod eius sapientia est multiformis et una. — *Opera reparationis*, cum sint multa, omnia ad Christi oblationem principalem habent aspectum. — *Credibile* ut credibile diversimode relucet secundum diversum statum credentium. Ideo propter

Explicatur. beant esse in materia, habeant esse in anima per notitiam acquisitam, habeant etiam esse in ea per gratiam, habeant esse in ea per gloriam et habeant esse in arte aeterna; philosophia quidem agit de rebus, ut sunt in natura¹, seu in anima secundum notitiam naturaliter insitam, vel etiam acquisitam; sed theologia, tanquam scientia supra fidem fundata et per Spiritum sanctum revelata, agit et de eis quae spectant ad gratiam et gloriam et etiam ad Sapientiam aeternam. Unde ipsa, subternens sibi philosophicam cognitionem et assumens de naturis rerum, quantum sibi opus est ad fabricandum speculum, per quod fiat representatio divinarum; quasi scalam erigit, quae in sui infimo tangit terram, sed in suo cacumine tangit caelum²; et hoc totum per illum nummum hierarchiam, Iesum Christum, qui non tantum ratione naturae humanae assumptae est hierarchia in ecclesiastica hierarchia, verum etiam in anglica et media persona in illa supercaelestium hierarchia beatissimae Trinitatis; ita quod per ipsum a summo capite Deo descendit unctio gratia non solum in *barbam*, verum etiam in *oram vestimenti*³, quia non tantum in Ierusalem supernam, verum etiam inque in Ecclesiam militantem.

De obiecto philosophiae et theologiae.

Scala, quam facit theologia.

Christus hierarchia in triplici hierarchia.

Pulchritudo tripliciter hierarchiae et scripturae.

Quatuor sensus scripturae.

Probat 4 rationibus.

Primo competit subiecto.

De subiecto theologiae quadrupliciter.

¹ E in materia vel natura.

² Gen. 28, 12: Viditque [Iacob] in somnis scalam stantem super terram et cacumen illius tangens caelum. — Superius pro *subternens* 2 cum pluribus codd. *subiciens*, et post *divinorum* T addit *operum*. Inferius pro *illum unum* O *illum verum*.

³ Psalm. 132, 2. Cum Vulgata A post *barbam* addit *Aaron*, et *eius* post *vestimentum*. — De influenza Christi in homines et Angelos vide III. Sent. d. 13. a. 2. q. 1-3. — Infra pro *supermaxima* autem I O *suprema* vero.

⁴ August., Enarrat. in Ps. 32. enarrat. 3. n. 25: Spectemus pulchra et a Pulchro spectemur. Spectemus nos mente ea quae dicuntur in sensibus divinarum Scripturarum, et gaudeamus tali spectaculo.

⁵ Cfr. Origin., in Gen. Homil. 17. n. 9. et in Lev. Homil. 3. n. 5; Hieron., V. Comment. in Ezech. 16, 30. seq. et II. Comment. in Amos, c. 4, 4. seq.; Hugo a S. Vict., de Scripturis et scriptor. sacris, c. 3. seqq. et V. Erudit. didascal. c. 2. seqq.; Alex. Hal. S. p. I. q. 1. m. 4. a. 3. seqq. — Propter oppositionem ad sensum *literalem* (historicum), i. e. qui per voces significatur, distinguitur sensus *spiritualis* (mysticus), i. e. qui per res significatur; et hic triplex est: allegoricus,

tropologicus sive moralis et anagogicus. Quid quilibet sensus significet (cfr. Hexaem. serm. 2.), conuenit his versibus apud Lyranum in Prologo ad Bibliam:

Littera gesta docet, quid credas allegoria,
Moralis quid agas, quo tendas anagogia.

⁶ Ed. 2. cum pluribus codd. *ipsi pro ipsius*.

⁷ Plenius ostenditur hoc I. Sent. Proem. q. 1, licet sub alio respectu; nam hic in tribus primis membris divisionis potius opinio Alex. Hal. (S. p. I. q. 1. m. 3.) proponitur, quae, ut ipse dicit, fundatur in illo verbo Dionys. de Caest. Hierarch. c. 11. § 2: «In tria dividuntur supereminetiana ratione omnes divini intellectus: in *essentiam, virtutem et operationem*». Auctoritate Alex. Hal. et Dionys. nec non MF fundati substituitur *quoad virtutem* (I. Cor. 1, 24.) pro *quoad veritatem*, quod hucusque exhibebatur.

⁸ Ioan. 1, 3. — Col. 2, 3: In quo [Christo] sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi. Cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 7. — Inferius fide plurimorum codd. et 2 substituitur *principalem* pro *principaliter*, et deleuimus *autem* post *Credibile*. Pro *aspectum C respectum*, D F G H N *respectum et aspectum*.

conformatem ad omnia praemissa sacra Scriptura in una littera multiformem parit intelligentiam.

Competit etiam hoc *auditori*: quia nullas est conveniens eius auditor nisi *humilis, mundus, fidelis et studiosus*¹. Ideo sub cortice litterae apertae occultatur mystica et profunda intelligentia ad comprimendum superbiam, ut ipsius profunditate in humilitate litterae latente et *superbi* comprinantur, et *immundi* repellantur, et *fraudenti* declinentur, et *negligentes* excitentur ad intelligentiam mysteriorum. — Et quia auditor istius doctrinae non est unius generis, sed cuiuslibet; omnes enim salvandos oportet aliqua de hac doctrina scire²; ideo ipsa *multiformem* habet intelligentiam, ut sic omnem intellectum *capiat*, omni intellectui *condescendat*, omnem intellectum *superexcedat* et omnem intellectum sibi diligenter intendentem multitudine radiositate suae *illuminet* pariter et *accendat*.

Secundo competit auditori contra & vitia.

Quarto effectus.

Tertio, originem.

Patris, cum Deo loquatur verbis et factis.

Christo humiliter et alto.

Spiritus multiformiter illustranti.

Quarto, finem quoad tria.

Competit etiam *principio*, a quo est: quia est a Deo per Christum et Spiritum sanctum loquentem per ora Prophetarum et aliorum, qui hanc doctrinam scripserunt³. Quoniam autem Deus non tantum loquitur per *verba*, verum etiam per *facta*, quia ipsius *dicere* facere est, et ipsius *facere* dicere; et omnia creata tanquam Dei effectus immunit suam causam: ideo in Scriptura divinitus tradita non tantum debent significare *verba*, verum etiam *facta*. — Christus etiam doctor, licet esset humilis in carne, altus tamen erat in deitate: ideo decebat ipsum et eius doctrinam habere *humilitatem in sermone* cum *profunditate sententiae*, ut, sicut Christus fuit paucis involutus⁴, ita sapientia Dei in Scriptura figuris quibusdam humilibus involveretur. — Spiritus etiam sanctus diversimode illustrat et revelationes faciebat in cordibus Prophetarum; ipsorum etiam nullus latere potest intellectus, et missus erat omnem docere veritatem⁵: ideo competebat eius doctrinae, ut in uno sermone multiplices laterent intelligentiae.

Competit nihilominus ipsi *fini*: quia Scriptura data est, ut per ipsam dirigatur homo in *cognoscendis* et *agendis*, ut tandem perveniat ad *optanda*. Et quia omnes creaturae ad hoc factae sunt, ut ser-

viant homini tendenti ad supernam patriam⁶; ideo Scriptura assumit ipsarum creaturarum species diversas, ut sic per illas doceat nos sapientiam dirigentem nos ad *aeterna*. Et quia homo non dirigitur ad aeterna, nisi *cognitiva* agnoscat verum credendum, et *operativa* faciat bonum operandum, et *affectiva* suspiret ad Deum videndum et amandum et perfruendum: hinc est, quod Scriptura sacra, per Spiritum sanctum data, assumit librum creaturae, referendo in finem secundum triplicem modum intelligentiae; ut sic per *tropologiam* habeamus notitiam *agendorum* viriliter⁷; per *allegoriam* *credendorum* veraciter; per *anagogiam* *desiderandorum* delectabiliter; ut sic purgati per virtuosam operationem, illuminati per radiosam fidem et perfecti per ardentissimam caritatem, perveniamus tandem ad bravium felicitatis aeternae.

Triplex modus intelligentiae.

§ 5. De modo procedendi ipsius sacrae Scripturae.

In tanta igitur multiformitate sapientiae, quae continetur in ipsius sacrae Scripturae *latitudine, longitudine, altitudine et profundo*, unus est communis modus procedendi *authenticus*⁸, videlicet intra quem continetur modus *narrativus, praeceptorius, prohibitivus, exhortativus, praedicatorius*⁹, *comminatorius, promissivus, deprecorius et laudativus*. Et omnes hi modi sub uno modo authentico reponuntur, et hoc quidem satis recte.

Ita uno modo procedendi novem modi.

Quia enim haec doctrina est, *ut boni sumus*¹⁰ et salvemur; et hoc non fit per nudam considerationem, sed potius per inclinationem voluntatis: ideo Scriptura divina eo modo debuit tradi, quo modo magis possemus inclinari. Et quia magis movetur affectus ad *exempla* quam ad argumenta, magis ad *promissiones* quam ad ratiocinationes, magis per *devotiones* quam per definitiones; ideo Scriptura ista non debuit habere modum *definitivum, divisivum et collectivum* ad probandum passiones aliquas de subiecto ad modum aliarum scientiarum¹¹; sed oportuit, quod haberet modos proprios, secundum varias inclina-

Explicatur.

¹ Cfr. August., II. de Doctr. christiana, c. 41, n. 62. seq. De seq. propositione vide ibid. c. 6. n. 7. seq., et Clement. Alexandr. VI. Stromat. c. 15. — Inferius pro *apertae* F *apte*.

² Vide III. Sent. d. 25. a. 1. q. 3. — Aliquanto inferius pro *multitudine* A *multimode* *lamine*.

³ Cfr. II. Petr. 1, 21. — De seq. propositione cfr. I. Sent. d. 27. p. II. q. 2. — Nonnulli eodd. *sumserunt*. Inferius plurimi eodd. et 2 omittunt et *ipsius* *facere* *dicere*.

⁴ Respicitur Luc. 2, 7: Et pannis eum involvit. Cfr. Origen., in Lev. homil. 1. n. 1.

⁵ Ioan. 16, 13: Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. — Pro et *missus* Vat. et 1, 3 *qui missus*. Inferius pro *ipsi fini* EI *ipsius fini*. Subimile fide multorum eodd. et 2 substituitur *optanda* pro *optata*.

⁶ Cfr. II. Sent. d. 15. a. 2. q. 1. — Mox pro *ipsarum* plurimi eodd. et 2 *ipsas*. Subinde pro *agnoscat* DF GHL *cognoscat*.

⁷ Ita MP, ast Q *terribiliter*, T *universaliter*, alii vel cum 2

materialiter, vel cum Vat., 1 et 3 *moraliter*. Voci *notitiam* DF praemittunt *intelligentiam* *sive*.

⁸ Du Cange, Glossarium etc. refert ex Io. de Ianna: *Authenticus* [ab *αὐθεντεῖν* i. e. dominari], *autoritate plenus, fide dignus*, cui primo credebatur ex sui dignitate. Item, *authenticus* dicitur etiam *nobilis*. — Verbis transpositis 1 *videlicet authenticus*.

⁹ Ita P Q S, alii *praedicatorius*; in aliis eodd. et eidd. *praedicticus*, quod minus convenire videtur verbis *beneficia sibi ostensa*, quibus hoc adiectivum respondet.

¹⁰ Iis verbis describit Aristot., II. Ethic. c. 2, finem scientiae moralis. Cfr. I. Sent. Proem. q. 3.

¹¹ Aristot., I. Poster. c. 7: Tria enim sunt in demonstrationibus: unum quidem quae demonstratur conclusio... unum autem dignitates [axiomata]; dignitates autem sunt, ex quibus est demonstratio; tertium autem genus subiectum, cuius passiones [i. e. proprietates] et per se accidentia ostendit demon-

fiones animorum diversimode animos inclinantes; ut, si quis non movetur ad *praecepta et prohibita*, saltem moveatur per *exempla* narrata; si quis non per haec moveatur, moveatur per *beneficia* sibi ostensa; si quis nec per haec moveatur, moveatur per *monitiones* sagaces, per *promissiones* veraces, per *comminationes* terribiles, ut sic saltem excitetur ad *devotionem et laudem* Dei, in qua percipiat gratiam, per quam dirigatur circa opera virtuosa.

Quoniam igitur hi modi *narrativi* non possunt fieri per viam certitudinis rationum, quia particularia gesta probari non possunt¹; ideo, ne Scriptura ista tanquam dubia vacillaret, ac per hoc minus moveret, loco *certitudinis rationis* providit Deus huic Scripturae *certitudinem auctoritatis*, quae adeo magna est, quod omnem perspicacitatem humani ingenii superexcellit. Et quia non est certa auctoritas eius qui potes fallere vel falli, nullus autem est, qui falli non possit et fallere nesciat, nisi² Dens et Spiritus sanctus: hinc est, quod ad hoc, quod Scriptura sacra modo sibi debito esset perfecte authentica, non per humanam investigationem est tradita, sed per revelationem divinam. — Ideo nihil in ipsa contemnendum tanquam *inutile*, nihil respiciendum tanquam *factum*, nihil repudiandum tanquam *iniquum*, pro eo quod Spiritus sanctus, eius auctor perfectissimus, nihil potuit dicere *factum*, nihil *superfluum*, nihil *diminutum*. Et propterea *caelum et terra transibunt, verba autem Scripturae sacrae non praeteribunt*³, quin impleantur. *Donec enim caelum et terra transeat, iota unum aut unus apex non praeteribit a Lege, donec omnia fiant*, Salvatore testante. *Qui ergo solverit ea quae Scriptura docet, et docuerit sic homines, hic minimus vocabitur in regno caelorum; qui autem fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur in regno caelorum*.

§ 6. De modo exponendi⁴ sacram Scripturam.

Quemadmodum autem Scriptura haec specialem habet modum procedendi, sic iuxta suum procedendi modum speciali suo modo debet *intelligi et exponi*. Cum enim ipsa sub una littera multiplicem tegat in-

telligentiam, expositor debet *abscondita producere in lucem*⁵ et illam eductam manifestare per aliam Scripturam magis patentem: sicut si exponerem illud Psalmi⁶: *Apprehende arma et scutum, et exsurge in adiutorium mihi, et velim explicare, quae sint arma divina; dicam, quod eius veritas et bona voluntas; et quod ita sit, probandum per Scripturam apertam. Nam et scribitur alibi: Scuto bonae voluntatis tuae coronasti nos; et iterum: Scuto circumdabit te veritas eius.* — Ad quod non potest quis de facili perlingere, nisi per assuefactionem lectiois textum et litteram Bibliae commendet memoriae; alioquin in expositione Scripturarum nunquam poterit esse potens. Unde sicut qui dignatur prima addiscere elementa, ex quibus dictio integratur, nunquam potest noscere nec dictionum significatum nec rectam legem constructionum; sic qui litteram sacrae Scripturae spernit ad spirituales eius intelligentias nunquam assurgit.

Attendant autem expositor, quod non ubique requirenda est allegoria, nec omnia sint mystice exponenda. Propter quod notandum est, quod Scriptura sacra quatuor habet partes. Una est, in qua secundum litteram agit de mundanis naturis, et per illas significat reparationem nostram, sicut apparet in descriptione formationis mundi. — Alia est, in qua agit de actibus et processibus illius populi Israelitici, et per illos significat reparationem generis humani. — Tertia est, in qua nudis verbis⁷ significat et exprimit quae pertinent ad nostram salutem quantum ad fidem vel mores. — Quarta est, in qua praenuntiat nostrae salutis mysterium, partim verbis nudis, partim aenigmaticis et obscuris. Et propterea Scriptura in his locis variis non est uniformiter exponenda.

Debet autem expositor dirigi in expositione sacrae Scripturae secundum triplicem regulam, quae trahi potest de verbis beati Augustini in libro de Doctrina christiana⁸.

Prima est haec. Ubi cumque in hac Scriptura prima verborum significato significat *res creationis*, sive *singulares actus humanae conversationis*, ibidem res significatae per verba primo significantur, deinde nostrae reparationis mysteria; ubi vero prima

stratio. Cfr. August., II. de Doctr. christiana, c. 31. 36. n. 48. 51. — Pro *collectarum* L O P V *collativum*. Inferius pro *ad praecepta*, quod habent fere omnes codd. et 2, aliae vld. per *praecepta*.

¹ Aristot., I. Poster. c. 44. (c. 18.): Singularium enim sensus est; non enim contingit accipere ipsorum scientiam. Cfr. ibid. c. 24. (c. 31.) et II. de Anima, text. 60. (c. 5). Vide etiam III. Sent. d. 24. dub. 3, ubi exponitur dictum August., quod facta historica nunquam intelliguntur, sed tantum creduntur. — Inferius pro *superexcellit* K L M O V *superexcellat* (respicitur verba August., II. de Gen. ad lit. c. 5. n. 9: Maior est quippe Scripturae huius auctoritas, quam omnis humani ingenii capacitas).

² DFGII addunt *solus*. Inferius post *perfecte authentica*,

pro quo I *perfectae auctoritatis vel authentica*, A C D H I N S subiungunt *quod*, F G *quia*.

³ Math. 24, 35. — Seq. locus est ibid. 5, 18. seq.

⁴ V *intelligendi et exponendi*, I *intelligendi et procedendi*.

⁵ Respicitur Iob 28, 11: Profunda quae finivium scrutatus est et abscondita in lucem produxit. D *absconditam*.

⁶ Psalm. 34, 2. — Seq. locus est Ps. 5, 13; tertius est Ps. 90, 5. — Cfr. Hexaem. serm. 49. — Inferius pro *et velim* M *ut velim*, et ex permultis codd. et 2 substituitur *probandum* (A D E F O addunt *est*) pro *probatum*, Q *probabo*.

⁷ B C addunt *et apertis*. Inferius pro *praenuntiat* A B *pronuntiat*, T *significat*.

⁸ Libr. III. c. 10. n. 44. seqq. Cfr. ibid. II. c. 9. n. 14. seqq.

— Inferius voci *fidem* I praetigit *nam*.

Explicatur
methodus.

Requiritur
lectio assidua
litterae.

Notandum.

Non omnia
mystice ex-
ponenda.

Partes qua-
tuor Scripturae.

Triplex re-
gula.

Prima.

Duplex cer-
titudo.

Revelatio di-
vina.

Excellentia
Scripturae.

Habet mo-
dum pro-
cedendi.

significatio verborum exprimit fidem sive caritatem, ibi nulla est allegoria quaerenda.

Secunda. Secunda. *pturae significant res creationis, aut conversationis populi Israelitici, ibi quaerat ex alio Scripturae loco, quid quaelibet res significet, et deinde significationem suam eliciat per verba nude significantia fidei, veritatem, vel morum etiam honestatem; utpote si dicatur: Oves parvunt gemellos fetus¹, ostendat, quod oves significant ibi homines, et geminus fetus geminam caritatem.*

Tertia. Tertia. *habet aliquem intellectum litteralem et spirituum, debet discutere expositor, utrum illa attributio conveniat historico, an spirituali significato, si forte utrique non poterit convenire; si autem utrique competit, tunc literaliter et spiritualiter debet affirmari; si vero altero modo tantum, tunc spiritualiter solum debet intelligi: sicut sabbatum Legis² esse perpetuum, sacerdotium aeternum, possessionem terrae aeternam, et pactum circumcisionis esse aeternum; quae omnia ad spirituale significatum referenda sunt.*

Alia regula. Alia regula. *Ad hoc autem, quod per sacrarum Scripturarum silvam quis secure incidendo et exponendo incedat, opus est, ut prius noverit ipsius sacrae Scripturae veritatem per verba explicita, videlicet ut attendat, quomodo Scriptura describat initium, progressum et consummationem duplicis corporis, quasi ex opposito se respicientium, bonorum scilicet, qui hic se humiliant, ut exaltentur sempiternaliter in futuro, et malorum, qui hic se exaltant, ut aeternaliter deprimantur³. Unde ipsa agit de toto universo quantum ad summum et imum, primum et ultimum, et quantum ad decursum intermedium, sub forma cuiusdam crucis intelligibilis, in qua describi habet et quodam modo videri lumine mentis tota machina universi; ad quam quidem intelligendam oportet nosse rerum principium, Deum, ipsarum rerum creationem, lapsum,*

Exhibet formam crucis intelligibilis.

redemptionem per sanguinem Iesu Christi⁴, reformationem per gratiam, curationem per Sacramenta, et tandem retributionem per poenam et gloriam sempiternam.

Et quia haec doctrina tam in scriptis Sanctorum quam etiam doctorum sic diffuse tradita est, ut ab accedentibus ad Scripturam sacram audiendam non possit per longa tempora videri nec audiri — propter quod etiam novi theologi frequenter ipsam Scripturam sacram exhorrent tanquam incertam⁵ et inordinatam et tanquam quandam silvam opacam — rogatus a sociis⁶, ut de pauperula scientiologia nostra aliquid breve in summa dicerem de veritate theologiae, eorumque precibus devictus, assensu *breviloquium* quoddam facere, in quo summatum non omnia, sed aliqua magis opportuna ad tenendum breviter tangerentur, addens simul cum hoc rationem aliquam ad intelligendum, secundum quod occurreret pro tempore.

Quia vero theologia sermo est de Deo et de primo principio, utpote quia ipsa tanquam scientia et doctrina altissima omnia resolvit in Deum tanquam in principium primum et summum: ideo in assignatione rationum in omnibus, quae in hoc toto opusculo vel tractatulo continentur, conatus sum rationem sumere a primo principio, ut sic ostenderem, veritatem sacrae Scripturae esse a Deo, de Deo, secundum Deum et propter Deum, ut merito ista scientia appareat una esse et ordinata et theologia non immerito nuncupata. — Si quid igitur imperfectum, vel obscurum, vel superfluum, vel minus rectum ibi fuerit, venia occupationi et brevitati temporis et pauperulae scientiae concedatur; si quid vero rectum, soli Deo honor et gloria⁷ referatur.

Ut autem sequentia clarius elucescant, titulos particulares capitulorum praemittere curavi, ad faciliorem memoriam et lucidiorum contentuum dicendorum, quae septem partitionibus et septuaginta duobus capitulis distinguuntur.

Causa scribendi Breviloquium.

Quare rationes sumat a primo principio.

EXPLICIT PROLOGUS.

¹ Cant. 1, 2: Dentes tui sicut greges tonsarum... omnes gemellis fetibus, et sterilis non est inter eas. Cf. ibid. 6, 5. — Mox pro *geminus* L Q *gemelli*.

² Cf. Exod. 12, 16, seq.; de sacerdotio Exod. 40, 13. et Num. 25, 43; de possessione terrae Gen. 17, 8, ubi etiam v. 13. de circumcisione. — Inferius post *terrae* K addit *promissionis*, et pro *spirituale significatum* B *spiritualem intellectum*.

³ Respicitur Matth. 23, 12: Qui autem se exaltaverit etc. — Plures codd. et 2 et aeternaliter deprimantur (K *deprimantur*), B *sempiternaliter deprimantur*.

⁴ In codd. et 2 omittitur *Iesu Christi*.

⁵ Q *incultum*.

⁶ DF *fratribus*; in verbis seqq. secuti sumus S; de *pauperula* exhibent etiam I K L M N O U V, Vat. ut *paupere portuuncula scientiologiae nostrae*; 1, 2, 3 cum pluribus codd. ut de *paupertatricula* [C *paupertate*, T *particula*, A H *pauperticula*] *scientiologiae nostrae* [AKMOY *meae*]. (Apost. Hieronymum occurrit *paupertatula*, diminutivum *paupertatis*). Mox pro *brevi* I *breviter*, qui etiam inferius pro *tangerentur* substituit *tangerentur*.

⁷ Epist. I. Tim. 1, 17. — Aliquanto superius verbo *sumere* A praemittit *ducere* et.

INCIPUNT CAPITULA BREVILOQUIA.

Pars I.

Prima pars, de Trinitate Dei, habet capitula novem, et sunt haec.

- Primum est de illis septem, de quibus est theologia, in summa.
 Secundum, quid tenendum est de trinitate personarum et unitate essentiae.
 Tertium, de istius fidei intelligentia sana.
 Quartum, de istius fidei expressione catholica.
 Quintum, de unitate divinae naturae in multiformitate apparitionum.
 Sextum, de unitate divinae naturae in multiplicitate appropratorum.
 Septimum, de omnipotentia Dei.
 Octavum, de Dei sapientia, praedestinatione et praesentia.
 Nonum, de voluntate Dei et providentia.

Pars II.

Secunda pars, de creatura mundi, habet capitula duodecim.

- Primum, de productione mundi totalis.
 Secundum, de natura corporali quantum ad fieri.
 Tertium, de natura corporali quantum ad esse.
 Quartum, de natura corporali quantum ad influere et operari.
 Quintum, de modo describendi praedicta in sacra Scriptura.
 Sextum, de productione superiorum spirituum.
 Septimum, de apostasia daemonum.
 Octavum, de confirmatione Angelorum bonorum.
 Nonum, de productione hominis quantum ad spiritum.
 Decimum, de productione hominis quantum ad corpus.
 Undecimum, de productione eius quantum ad totum coniunctum.
 Duodecimum, de completionem et ordinationem totius mundi consummati.

Pars III.

Tertia pars, de corruptela peccati, habet capitula undecim.

- Primum est de origine mali in communi.
 Secundum, de primorum parentum tentatione.
 Tertium, de primorum parentum transgressione.
 Quartum, de primorum parentum punitione.
 Quintum, de originalis peccati corruptione.
 Sextum, de originalis peccati transfusione.
 Septimum, de originalis peccati curatione.
 Octavum, de origine peccatorum actualium.
 Nonum, de origine et distinctione capitalium peccatorum.
 Decimum, de origine et qualitate peccatorum poenaliurn.
 Undecimum, de origine peccatorum finalium, quae sunt peccata in Spiritum sanctum.

Pars IV.

Quarta pars, de incarnatione Verbi, in qua sunt decem capitula.

- Primum, de ratione, qua Verbum Dei debuit incarnari vel decuit.
 Secundum, de incarnatione quantum ad unionem naturarum.
 Tertium, de incarnatione quantum ad modum.
 Quartum, de incarnatione quantum ad plenitudinem temporum.
 Quintum, de plenitudine gratiae Christi quantum ad charismata in affectu.
 Sextum, de plenitudine sapientiae in intellectu.
 Septimum, de perfectione meriti in effectu.
 Octavum, de passione Christi quantum ad statum patientis.
 Nonum, de passione quantum ad modum patienti.
 Decimum, de passione quantum ad exitum passionis.

Pars V.

Quinta pars, de gratia Spiritus sancti, habet capitula decem.

- Primum, de gratia, in quantum est donum divinitus datum.
 Secundum, de gratia, in quantum educit liberum arbitrium extra peccatum.
 Tertium, de gratia, in quantum iuvat ad bonum.
 Quartum, de ramificatione gratiae in habitus virtutum.
 Quintum, de ramificatione ipsius in habitus donorum.
 Sextum, de ramificatione ipsius in habitus beatitudinum et per consequens fructum et sensum.
 Septimum, de exercitio gratiae respectu credendorum.
 Octavum, de exercitio gratiae respectu diligendorum.
 Nonum, de exercitio gratiae respectu agendorum, praceptorum et consiliorum.
 Decimum, de exercitio gratiae respectu petendorum et orandorum.

Pars VI.

Sexta pars, de medicina sacramentali, cuius capitula sunt tredecim.

- Primum est de Sacramentorum origine.
 Secundum est de Sacramentorum variatione.
 Tertium, de Sacramentorum numero et distinctione.
 Quartum, de Sacramentorum institutione.
 Quintum, de Sacramentorum dispensatione.
 Sextum, de Sacramentorum iteratione.
 Septimum, de constitutione et integritate baptismi.
 Octavum, de integritate confirmationis.
 Nonum, de integritate eucharistiae.
 Decimum, de integritate poenitentiae.
 Undecimum, de integritate unctionis extremae.
 Duodecimum, de integritate ordinis.
 Decimum tertium, de integritate matrimonii.

¹ Haec capitula in aliis recentioribus edd. cum ed. Veneta anni 1504 omnia sunt hoc loco, ubi in omnibus codicibus et praecedentibus edd. ponuntur. Codd. et antiquae edd. verba capitulorum hic ita exhibent, ut vix nisi in rebus levissimis, vel manifestis erroribus inter se differant. Maior tamen inter

eos occurrit differentia, cum in decursu operis titulus singulis capitulis inscribitur, immo a nonnullis indicatur tantum numerus capituli. Cum autem primitiva forma capitulorum etiam ibi retinenda sit, supersedendum esse putavimus, infra referre occurrentes lectiones variantes.

Pars VII.

Septima pars, de statu finitis iudicii, habet capitula septem.

Primum est de iudicio in communi.

Secundum de antecedentibus ad iudicium, cuiusmodi est poena purgatorii.

Tertium, de antecedentibus ad iudicium, cuiusmodi sunt suffragia ecclesiastica.

Quartum, de concomitantibus, sicut est conflagratio ignium.

Quintum, de concomitantibus, sicut est resurrectio corporum.

Sextum, de consequentibus, sicut est poena infernalis.

Septimum et ultimum, de gloria paradisi.

PARS PRIMA.

De Trinitate Dei.

CAP. I.

De illis septem, de quibus est theologia, in summa.

In principio intelligendum est, quod sacra doctrina, videlicet theologia, quae principaliter agit de primo principio, scilicet de Deo trino et uno, de septem agit in universo, scilicet primo¹, de Trinitate Dei; secundo, de creatura mundi; tertio, de corruptela peccati; quarto, de incarnatione Verbi; quinto, de gratia Spiritus sancti; sexto, de medicina sacramentali, et septimo, de statu finalis iudicii.

Ratio autem² huius veritatis haec est: quia, cum sacra Scriptura sive theologia sit scientia dans sufficientem notitiam de primo principio secundum statum viae, secundum quod est necessarium ad salutem; et Deus non tantum sit rerum principium et exemplar effectivum in creatione, sed etiam reflectivum in redemptione et perfectivum in retributione: ideo non tantum agit de Deo creatore, sed etiam de creatione³ et creatura. Et quia creatura rationalis, quae est quodam modo finis omnium, non stetit, sed suo casu indiguit reparari; ideo agit de corruptela peccati, medico, sanitate et medicina et tandem de curatione perfecta, quae erit in gloria, impiis proiectis in poenam. — Et ideo ipsa sola est scientia perfecta, quia incipit a primo, quod est primum principium, et pervenit ad ultimum, quod est praemium aeternum; incipit a summo, quod est Deus altissimus, creator omnium, et pervenit ad infimum, quod est infernale supplicium.

Ipsa etiam sola est sapientia perfecta, quae incipit a causa summa, ut est principium causatorum,

ubi terminatur cognitio philosophica⁴; et transit per eam, ut est remedium peccatorum; et reducit in eam, ut est praemium meritorum et finis desideriorum. Et in hac cognitione est sapor⁵ perfectus, vita et salus animarum; et ideo ad eam addiscendam inflammari debet desiderium omnium Christianorum.

Ex his patet, quod licet theologia sit de tot et tam variis, est tamen scientia una, cuius subiectum, ut u quo omnia, est Deus; ut per quod omnia, Christus; ut ad quod omnia, opus reparationis; ut circa quod omnia, unicum caritatis vinculum, quo caelestia et terrestria connectuntur; ut de quo omnia in libris canonicis comprehensa, credibile ut credibile; ut de quo omnia in libris expositorum, credibile ut intelligibile, secundum Augustinum, de Utilitate credendi⁶, quia « quod credimus, debemus auctoritati, quod intelligimus, rationi ».

CAP. II.

Quid tenendum est de trinitate personarum et unitate essentiae.

Primo igitur de Trinitate Dei tria consideranda sunt, scilicet qualiter unitas substantiae et naturae simul stet cum pluralitate personarum⁷; secundo, qualiter cum pluralitate apparitionum; tertio, qualiter cum pluralitate appropriatorum.

De pluralitate igitur personarum in unitate⁸ naturae hoc dicta recta fides esse tenendum, scilicet quod in unitate naturae sunt tres personae, Pater et Filius et Spiritus sanctus, quarum prima a nulla est, secunda a sola prima per generationem, tertia a prima et secunda per spirationem sive processionem;

Theologia agit de septem.

Ratio septemplex divisoria.

Theologia est scientia perfecta.

Est sapientia.

Est scientia una. De subiecto eius multiplex.

Divisi tractatus in tria.

De tribus personis.

¹ Ex omnium antiquiore cod. S cum E supplevimus numeros ordinales primo etc.

² Contra fore omnes codd. edd. addunt ad intelligentiam; pro huius veritatis T et 2 praedictorum. Inferius pro secundum quod est necessarium ABDEFHKM iuxta quod expedit, et vocibus rerum principium I interserit primum.

³ Ita B C D F G H K L P Q et 2, E omittit de creatione et, aliae cod. legunt de creatore. Subinde plures codd. omittunt quae est quodam modo finis omnium (cfr. supra pag. 204, nota 2).

⁴ Vide supra pag. 120, nota 11. — Voci causatorum S praemittit causarum vel etiam.

⁵ Sapientia enim idem esse dicitur ac sapida scientia; cfr. tom. III. pag. 773, nota 5. — Mox pro et ideo A R S ac per hoc et pro addiscendam E adipiscendam.

⁶ Cap. 11. n. 25. — Cfr. supra pag. 205, nota 7. — De praenotatis cfr. Prooemium in I. Sent. — Superius pro reparationis CM reparativum, plures alii codd. reparatorium.

⁷ De hoc c. 2-4; de secundo c. 5; de tertio c. 6-9.

⁸ R addit substantiae et, B H divinae.

ita quod trinitas personarum non excludit ab essentiali divina sumamam *unitatem, simplicitatem, immensitatem, aeternitatem, incommutabilitatem, necessitatem* et etiam *primitatem*; quin potius includit summam *freudentiam, caritatem, liberalitatem, aequalitatem, germanditatem, conformitatem et inseparabilitatem*; quae omnia sana fides intelligit esse in beatissima Trinitate¹.

Ratio autem huius veritatis haec est: quia fides, cum sit principium cultus Dei et fundamentum eius *quae secundum pietatem est doctrinae*², dicitur, de Deo esse sentiendum *altissime et piissime*. Non autem sentiret *altissime*, si non crederet, quod Deus posset se summe communicare; non sentiret *piissime*, si crederet, quod posset et nollet; et ideo, ut *altissime et piissime* sentiat, dicit, Deum se summe communicare, aeternaliter habendo dilectum et con-dilectum, ac per hoc Deum unum et trinum.

Hinc autem fidei, in quantum dicitur, de Deo *piissime* sentiendum esse, attestatur tota sacra Scriptura, quae dicitur *doctrina secundum pietatem*: quia Deum fatetur habere prolem, quam summe diligit, Verbum sibi coaequale, quod « ab aeterno genuit, in quo cuncta disposuit³ »; per quod cuncta produxit et gubernat; per quod etiam carnem factum pro summa benignitate hominem redemit pretiosissimo eius sanguine redemptumque cibavit; per quod etiam in fine mundi, summam misericordiam imperitendo, ab omni miseria liberat, ut per Christum omnes electi sint filii summi Patris, in quo erit omnis pietatis consummatio et Dei ad nos, et e converso.

In quantum autem fides dicitur, de Deo sentiendum *altissime*, non tantum attestatur ei sacra Scriptura, verum etiam omnis creatura, iuxta quod dicit Augustinus decimo quinto de Trinitate, capitulo quarto⁴: « Neque enim divinarum librorum tantummodo auctoritas praedicat, esse Deum, sed omnis quae nos circumstat, ad quam nos etiam pertinemus, universa ipsa rerum natura proclamat, se habere praestantissimum Conditem, qui nobis mentem rationemque naturalem dedit, qua viventia non viventibus, sensu praedita non sentientibus, intelligentia non intelligentibus, immortalia mortalibus, impotentibus potentia, iniustus iusta, speciosa deformibus,

bona malis, incorruptibilia corruptibilibus, immutabilia mutabilibus, invisibilia visibilibus, incorporalia corporalibus, beata miseris praeferenda indicamus. Ac per hoc, quoniam rebus creatis Creatorem sine dubitatione praepionimus, oportet, ut cum et summe vivere et cuncta sentire atque intelligere, et mori et corrumpi mutarique non posse, nec corpus esse, sed spiritum omnipotentissimum, iustissimum, speciosissimum, optimum beatissimumque fateamur ». — Ecce, in his duodecim includuntur altissimae nobilitates divini esse. Sed post, ut ipse ostendit⁵, haec duodecim reducuntur ad tria, scilicet *aeternitatem, sapientiam et beatitudinem*; et haec tria ad unum, scilicet ad *sapientiam*, in qua includuntur mens generans, Verbum proles et amor necens utrumque, in quibus fides dicitur beatissimum consistere Trinitatem. Et quoniam summa sapientia ponit Trinitatem, ponit etiam nihilominus omnes prius habitas nobilissimas conditiones, videlicet unitatem, simplicitatem et ceteras consequentes; necesse est, omnes praedictas nobilitates divini esse simul stare cum beatissima Trinitate.

CAP. III.

De istius fidei intelligentia sana.

Ad istius autem fidei intelligentiam sanam docet doctrina sacra, quod in divinis sunt *duae emanationes, tres hypostases, quatuor relationes, quinque notiones*, et ex his tantum *tres proprietates personales*⁶.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum *primum et summum* principium, hoc ipso quod *primum*, sit *simplicissimum*; hoc ipso quod *summum*, sit *perfectissimum*: ideo perfectissime se communicat, quia *perfectissimum*; et indivisionem omnimodam servat, hoc ipso quod *simplicissimum*: et ideo, salva unitate naturae, sunt ibi modi emanandi perfecte⁷. Modi autem emanandi perfecte sunt duo tantum, scilicet per modum *naturae et voluntatis*. Primus est *generatio*, secundus *spiratio* sive processio, et ideo hi sunt ibi.

Et quia duabus emanationibus substantificis necesse est emanare duas hypostases, necesse est

¹ Cfr. supra Quaest. de mysterio Trinitatis, et I. Sent. d. 2. per totam.

² Epist. I. Tim. 6, 3. — Pro *Ratio autem* A addit ad *intelligentiam*, et pro *quia fides* cum pluribus aliis codd. substituit *fides enim* [D F addunt *nostra*]. Inferius pro *et nollet* E S *sed nollet*, A B D F H ibi legunt: *si crederet, eum posse, sed* [A et] *nollet, ideoque ut* etc.

³ Ita Glossa ordinaria in Ps. 61, 12; cfr. tom. III, pag. 245, nota 4. — Inferius pro *gubernat* A S et *regit*, F H Q *regit et gubernat*, et pro *ut...* sicut Vat. et 3 cetera. sicut.

⁴ Num. 6. Textus originalis, quem Vat. I et 3 sequuntur, *videamus pro iudicamus*. Post *circumstat* D F H I K L M O P et

2 supplet *creatura*, et inferius perquam codd. et 2 omittunt *naturalem*.

⁵ Cap. 5. seq. n. 7-10. — Pro *divini esse*, quod plures codd. et 2 omittunt, Vat., 1 et 2 *essentiae divinae*. Mox pro *reducuntur* E S *possunt reduci*; A B Q post *divini esse* prosequuntur *quae tamen possunt ad tria reduci*. Inferius pro *proles* eod., excepta 2, *nascens*.

⁶ De *duabus emanationibus et tribus hypostasibus* cfr. I. Sent. d. 2. q. 4; d. 9. q. 1. et d. 10. a. 1. q. 1; de relationibus, notionibus et proprietatibus vide I. Sent. d. 26. q. 4.

⁷ Vat. hic et paulo inferius *perfecti*. Inferius ante *duabus emanationibus* A praefigit *ex*, pro quo Q habet *vero*.

D. duodecim nobilitates.

Reducuntur.

Theses 5.

Ratio.

Deo modi emanandi.

Tres hypostases.

Primum confirmatur et applicatur.

Secundum confirmatur.

Includit alias.

Ratio.

Fides dicitur dco.

Concluditur.

etiam ponere, hypostasim primo producentem ab alio¹ non emanare, ne sit in infinitum abire: ideo sunt ibi tres hypostasies.

Et quia cuiuslibet emanationi respondet duplex habitudo relativa, ideo sunt ibi *quatuor relationes*, scilicet paternitas, filiatio, spiratio et processio.

Quatuor relationes.

Qui vero per has habitudines innotescunt nobis divinae hypostasies; et praeter hoc etiam hypostasis illa, in qua est prima ratio principiandi, innotescit, quia non producit — nam hoc est nobilitas in ipsa — ideo *quinque sunt notionès*, scilicet quatuor relationes praedictae cum *innascibilitate*.

Quinque notionès.

Et quia quaelibet personarum unam habet proprietatem, per quam principaliter innotescit; ideo tres tantum sunt *proprietates personales*, quae his nominibus exprimentur proprie et principaliter, scilicet Pater et Filius et Spiritus sanctus.

Tres proprietates personales.

Cum enim proprium sit Patris esse *innascibilem* sive ingenitum, esse *principium non de principio* et esse *Patrem*; *innascibilitas* notificat ipsum per modum negationis, licet ex consequenti per modum positionis, quia innascibilitas in Patre ponit fontalem plenitudinem; *principium non de principio*, per modum positionis cum negatione; *esse Patrem*, per modum positionis et habitudinis, proprie, complete et determinate².

Similiter, cum Filius sit *imago, verbum* et *Filius*; *imago* nominat illam personam ut similitudinem *expressam*; *verbum*, ut similitudinem *expressivam*; *Filius*, ut similitudinem *hypostaticam*; rursus *imago*, ut similitudinem *conformem*; *verbum*, ut similitudinem *intellectualem*; *Filius*, ut similitudinem *connaturalem*³.

Item, Filius.

Alter.

Per hunc modum, cum proprium sit Spiritus sancti esse *donum*, esse *nexum* seu *caritatem* aliorum, esse etiam *Spiritum sanctum*; *donum* nominat ipsum ut datum *voluntarium*; *caritas* sive *nexus*, ut datum *voluntarium* et *praecipuum*; *Spiritus sanctus*, ut datum *voluntarium, praecipuum* et *hypostaticum*⁴. — Hinc est, quod per haec tria nomina, quae sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus, trium personarum proprietates personales insinuantur. — Haec igitur tenenda sunt ad fidei Trinitatis intelligentiam sanam.

Item, Spiritus S.

CAP. IV.

De istius fidei expressione catholica.

Ad istius etiam fidei expressionem catholicam tenendum est secundum sanctorum Doctorum documenta, quod in divinis sunt duo modi *praedicandi*, scilicet per modum substantiae et relationis; tres modi *supponendi*, scilicet essentiae, personae et notionis; quatuor modi *significandi substantiam*, scilicet nomine essentiae, substantiae, personae et hypostasis; quinque modi *dicendi*, scilicet *quis, qui, quae, quod et quò*; et tres modi *differendi*, scilicet secundum differentem modum *existenti*, secundum differentem modum *se habendi* et secundum differentem modum *intelligendi*⁵.

Theses quinque.

Ratio praedictorum haec est: quia, cum primum principium sit perfectissimum simul et simplicissimum, omnia, quae perfectionis sunt, de ipso dicuntur proprie et vere; quae autem imperfectionis sunt aut non dicuntur, aut si dicuntur, secundum assumptionem humanae naturae dicuntur, vel translativè. Quia igitur decem sint praedicamenta, scilicet *substantia, quantitas, relatio, qualitas, actio, passio, ubi, quando, situs et habere*⁶; quinque ultima proprie spectant ad corporalia seu mutabilia; ideo non attribuntur Deo nisi transsumtivè modo et figurativè. Alia vero quinque praecedentia Deo attribuntur, secundum id quod completionem dicunt, ita tamen, quod divinam simplicitatem non impediunt. Omnia ergo haec praedicamenta sunt id ipsum, quod est illud, de quo praedicantur; et ita per comparisonem ad subiectum, in quo sunt, omnia dicuntur transire in substantiam, *relatione* tamen excepta; quae, cum duplicem habeat comparisonem, scilicet ut ad *subiectum in quo*, et ut ad *terminum ad quem*, primo modo transit, ne faciat compositionem, secundo modo manet, ut faciat distinctionem. Et hinc est, quod « substantia continet unitatem, et relatio multiplicat trinitatem⁷ »; et ideo manent ibi hi tantum duo modi praedicandi differentes. — De quibus talis datur regula, quod quae dicuntur secundum *substantiam de omnibus*, dicuntur et *singillatim* et *simul* et *singulariter*; quae vero secundum

Ratio.

Modi duo praedicandi.

Regula.

¹ S alia. Mox per emanare K O V emanantem, et pro respondet B respondere debet. Subinde pro Et quia per substituitur ex A B D F S Quia vero per; porro pro et praeter hoc A et principaliter, denique pro nam hoc nulli codd. quia hoc.

² Cir. l. Sent. d. 27. p. l. q. 2. et d. 28. q. 1. seqq. — Aliquanto superius post et esse Patrem B H addunt non de patre.

³ Vide l. Sent. d. 27. p. ll. q. 1. seqq. et d. 31. p. ll. a. 1. q. 1. seq. nec non d. 37. p. ll. dub. 2. — Superius post rursus imago plures codd. repetunt nominat.

⁴ Cir. l. Sent. d. 10. a. 1. et 2. et d. 18. q. 5. praecipue ad 4, ubi etiam de tribus nominibus Filii. — Plures codd., etiam M voluntarium primum et [K omittit et] hypostaticum. Superius post Per hunc K addit etiam. Subinde pro ipsum, quod non pauci codd. et 2 omittunt, A S illam personam.

⁵ De duobus modis praedicandi cir. l. Sent. d. 22. q. 4; de modis supponendi vide l. Sent. d. 5. a. 1. q. 1; d. 25. a. 1. q. 2. ad 3. et d. 33. q. 2. ad 5; de modis significandi substantiam cir. l. Sent. d. 23. a. 1. q. 3, ubi etiam tanguntur modi dicendi, de quibus et de modis differendi vide etiam d. 26. q. 1. — Mox post Ratio edd. cum pluribus codd. addunt autem ad intelligendum. Inferius edd., 2 excepta, vel transsumtivè pro vel translativè (cir. l. Sent. d. 22. q. 3).

⁶ Ex Aristot., de Praedicam. (Edd., excepta 2, habitus; Aristot.: ἕξεσις i. e. habere). Cir. Boeth., de Trin. c. 4. seqq., ubi ostendit, quanam praedicamenta sint in Deo etc. — Inferius voci ideo B H K S praeligunt et, ac post nisi V addit tantum.

⁷ Boeth., de Trin. c. 6. Cir. l. Sent. d. 26. q. 2; d. 27. p. l. q. 3. ad 1-3. et d. 33. q. 1. De seq. regula cir. l. Sent.

relationem aut non de omnibus dicuntur, aut si de pluribus, pluraliter, ut relati, distincti, similes, aequales, propter relationem intrinsecam. Nomen autem trinitatis comprehendit utrumque.

Et quoniam plures possunt esse relationes in una persona¹, sicut sunt plures personae in una natura; ideo distinctio in *notione* non infert diversificationem personae, nec distinctio *personae* plurificationem naturae. Et propterea non quidquid convenit essentiae convenit *notioni*, vel *personae*, nec e converso. Et hinc est, quod sunt ibi tres modi *supponendi*; de quibus talis consuevit dari regula: supposita *essentia*, non supponitur notio nec persona; et supposita *notione*, non supponitur essentia nec persona; et supposita *persona*, non supponitur essentia nec notio, sicut patet per exempla².

Et quoniam vera distinctio est in suppositis substantiae, manente essentia una; ideo necesse est, ibi multipliciter significari substantiam, scilicet ut *communicabilem* et *incommunicabilem*. Ut *communicabilem*, per modum *abstractionis* per nomen *essentiae*, et per modum *concretionis* per nomen *substantiae*; ut *incommunicabilem* vero, vel ut distinctum per nomen *hypostasis*, vel ut distinctum per nomen *personae*. — Vel aliter, scilicet ut *distinctam qualitercumque*, et sic *hypostasis*; vel *notabiliter* et *perfecte*, et sic *persona*³. — Exempla horum quatuor sunt in creatura: *humanitas*, *homo*, *aliquis homo*, *Petrus*; primum *essentiam*, secundum *substantiam*, tertium *hypostasin*, et quartum *personam* dicit.

Et quia in persona, quae distinguitur, non solum est considerare eam qui distinguitur, sed etiam illud quod distinguitur; et hoc est *proprietas* sive notio: ideo necesse est, quod in divinis sint quinque modi dicendi pariter et quaerendi, scilicet *quis*, *ratione personae*; *qui*, *ratione hypostasis*, quia dicit suppositum substantiae indistincte⁴; *quae*, *ratione notionis*; *quod*, *ratione substantiae*; *quid* sive *quo*, *ratione essentiae*.

Et quoniam omnes hi modi in unitate essentiae radicantur, quia quidquid est in Deo est ipse Deus unus et solus; ideo non ponunt ibi differentiationem, nec secundum essentiam nec secundum *esse*. Et propterea

sunt ibi tantum tres modi *differendi*, scilicet secundum modos *essendi* sive emanandi, sicut differt persona a persona; secundum modos *se habendi*, sicut differt persona et essentia — quia una *persona* ad alteram refertur, et ideo distinguitur⁵, *essentia* vero non refertur ad alteram, et ideo non distinguitur — secundum modos etiam *intelligendi*, sicut differt a proprietate substantialis ab altera, ut bonitas et sapientia. — Prima differentia est maior, quae possit reperiri in divinis; est enim in suppositis, ita quod unum non dicitur de altero. — Secunda differentia est *minor*, quia est in attributis; licet enim unum possit dici de alio, ut persona de essentia, aliquid tamen dicitur de uno, quod non de altero, ut: persona distinguitur et refertur, essentia vero non. — Tertia vero differentia est *minima*, quia est in connotatis. Licet enim unum de altero dicatur ad invicem, et idem possit dici de utrisque⁶, non tamen idem *connotatur* utrolique, nec per idem intelligi datur utrumque. — Ex primo modo differendi oritur pluralitas personarum; ex secundo modo pluralitas praedicationum substantialium et relativarum; ex tertio pluralitas proprietatum essentialium et notionum, sive ab aeterno, sive ex tempore; sive proprie, sive transsumtive; sive communiter, sive appropriate⁷. Dictorum exempla manifesta sunt. — His intellectis, satis claret, et quid sentiendum, et qualiter loquendum sit de summa trinitate divinarum personarum.

CAP. V.

De unitate divinae naturae in multiformitate apparitionum.

Secundo autem de pluralitate *apparitionum* docet divina doctrina hoc esse tenendum, quod cum Deus sit circumscribibilis, invisibilis et immutabilis; nihilominus tamen *habitat specialiter* in sanctis viris, *apparuit* Patriarchis et Prophetis, *descendit* de caelis, *misit* etiam Filium et Spiritum sanctum ad salutem humani generis. — Et licet in Deo sint indivisa natura, virtus et operatio Trinitatis; *missio* tamen vel *apparitio* unius personae non est

d. 22. dub. 2; d. 31. p. I. q. 2. (ubi de terminis *relati*, *distincti*, *similes* etc.) et d. 24. a. 3. q. 1. seq. (ubi de nomine *trinitatis*). Propositio: *Nomen autem trinitatis comprehendit utrumque*, in multis codd. omittitur.

¹ Ut paternitas et spiratio activa in Patre.

² Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 3. in corp. explicat sensum, quem hoc loco habet vocabulum *supponendi*: illud dicitur *supponi*, altero supposito, quod est in intentione [conceptu] eius in recitandae, ut, supposito homine, supponitur animal, et supposito Petro, supponitur homo; essentia autem in ratione personae non est secundum rectitudinem, sed oblique; similiter, supposita notione, non supponitur persona. Cir. tom. I. pag. 576, nota 1.

³ Vide I. Sent. d. 23. a. 1. q. 1-3. et d. 25. a. 1. et 2.

⁴ I M bene *indefinite*. Edd. scribunt *indistinctae*, non falso

(cfr. praecedentia); sed adverbium (*indistincte dicit*) clarius rem exprimit. Codd. nunquam habent diphthongum *ae*.

⁵ B addit *persona*. Inferius *non distinguitur* A subiungit *essentia*. Pro *secundum modos*, quod ter hoc loco occurrit, T *secundum differentem modum*. Subinde pro *maior*, quod praebet S V, A E L O Q *maior* (H *maior perfecta*) et *summa*, alii codd. et 2 *perfecta et summa*, Vat. 1, 3 *perfectissima et summa*.

⁶ B *utroque*.

⁷ Cfr. I. Sent. d. 30. q. 1. seqq., ubi de proprietatibus ex respectu ad tempus; d. 22. q. 3, ubi de propriis et translatis; d. 34. q. 3, ubi de appropriatis, de quibus vide etiam infra c. 6. — Pro *et notionum* D et *connotatarum* (F G et *connotatarum*). Inferius *pro sentiendum* A B S *sciendum*, D F *sentiendum vel sciendum*.

Modi tres
supponendi.

Regula.

Modi quatuor
significandi.

Aliter.

Exempli.

Modi quinque
dicendi.

Modi tres
differendi.

De differentia prima.

De secunda.

De tertia.

Quid ex his
oriatur.

Quatuor speciales
ellectus.

Triummodi
diversis personis.

missio vel apparitio alterius. Licet etiam sit ibi summa aequalitas, solius tamen Patris est *mittere* et *non mitti*; Spiritus sancti est tantummodo *mitti* respectu divinarum personarum, nisi forte dicatur mittere hominem assumptum; Filii autem est *mittere* et *mitti*, sicut ex Scripturis potest colligi¹.

Intelligentia autem et ratio praedictorum haec est: quia, licet primum principium sit immensum et incremscriptibile, sit incorporeum et invisibile, sit aeternum et incommutabile; principium tamen est rerum spiritualium et corporalium, naturalium et gratuitarum, ac per hoc rerum etiam mutabilium, sensibilibus et incremscriptarum, per quas, licet ipse sit immutabilis, insensibilis, incremscriptibilis², se ipsum reddit manifestum et notum. Reddit autem se manifestum et notum *generaliter* per universitatem suorum effectuum ab ipso emanantium, in quibus dicitur esse per *essentiam*, *potentiam* et *praesentiam*³, quod se extendit ad omnia creata. — Reddit etiam se *specialiter* notum per aliquos effectus, qui in ipsum specialiter ducunt, ratione quorum dicitur *habitare*, *apparere*, *descendere*, *mitti* et *mittere*. — *Habitare* namque dicit effectum *spiritualem*⁴ cum acceptatione, sicut est effectus gratiae gratum facientis, quae est deiformis et in Deum reducit et Deum facit nos habere, et haberi a nobis, ac per hoc et inhabitare in nobis. Et quia gratiae effectus communis est omnibus personis; ideo una persona non inhabitat sine alia, immo simul tota Trinitas⁵.

Apparere vero dicit effectum *sensibilem* cum expressa significatione, sicut Spiritus sanctus apparuit in columba. Et quoniam, sicut personae divinae distinctae sunt, sic distincte significari possunt et signis et nominibus; ideo *quaelibet persona* potest per se apparere, et *apparitio potest omnibus competere*, sive insimul, sive cuilibet per se. Unde quod Spiritus sanctus dicitur in linguis igneis et in columba apparuisse, hoc non est propter *novum vinculum*, vel effectum specialem; sed propter unionem, quae est inter *signatum* et *signum* sibi specialiter et modo et origine deputatum⁶.

¹ De habitatione Dei in viris sanctis cfr. I. Sent. d. 21. dub. 2; vide etiam ibid. d. 14. a. 2. q. 1. et d. 15. p. II. q. 1. seqq. De apparitione et missione visibili cfr. ibid. d. 16. per totam. De missione in genere, et cui competat mittere vel mitti, vide ibid. d. 15. p. I. q. 1-4, ubi etiam loci Scripturae afferuntur. — Plurimi codd. ex *Scripturis apparet*. Aliquanto superius post ad *salutem* B addit *nostram* vel. E. L. O. T. V hic prosequuntur: *Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est* etc.

² C I M O P Q *incremscriptus*, B *incremscriptibilis* in sr. Pro *sensibilibus* O V *visibilibus*, et Q *invisibilibus* pro *insensibilibus*.

³ Vide I. Sent. d. 37. p. I. a. 3. q. 2. — Mox pro *quod* II qua. Inferius pro *ducunt* B *diriguntur*, et pro *dicitur habitare* E F H T *dicitur inhabitare*.

⁴ Val., 4 et 3 addunt et *specialem*.

⁵ Cfr. Ioan. 44, 23: Et ad eum venimus et mansionem apud eum facimus. Inferius respicitur Ioan. 1, 32, ubi de ap-

Descendere autem dicit utrumlibet effectuum praedictorum cum *inchoatione*. Deus enim beatissimis Angelis semper est praesens in caelis, quia in eis semper *inhabitat* et *apparet*. Peccatoribus autem in terris est modo ut absens et quantum ad *gratiam* et quantum ad *notitiam*; et ideo, eum *incipit* apparere vel inhabitare, de praesente caelis⁷ et quasi absente nobis fit praesens terris: et ideo, licet in se non mutetur, nobis tamen *descendere* dicitur.

Mitti vero dicit effectus praedictos cum *aeterna productione*. Tunc enim Pater mittit Filium, quando, faciendo nos nobis praesentem per notitiam vel gratiam, insinuat, quod ab ipso procedit. Et quia Pater a nullo procedit, ideo nusquam dicitur *mitti*⁸. Quia vero Filius et producit et producit, ideo *mittit* et *mittitur*. Quia vero Spiritus sanctus aeternaliter producit, sed non producit nisi ex tempore; ideo ipsius est proprie *mitti*, *mittere* vero non competit sibi nisi respectu creaturae. — Ex quo apparet, quod haec sunt impropriae et exponendae: Spiritus sanctus mittit se; Spiritus sanctus mittit Filium; Filius mittit se ipsum, nisi intelligatur: in quantum est de Virgine natus. — Patet etiam, quare *mittere* et *mitti* non competit omnibus: quia, licet dicat effectum in creatura, dicit tamen relationem intrinsecam, ita quod *mittere* dicit auctoritatem, *mitti* subauctoritatem, ratione productionis aeternae interioris importatae.

CAP. VI.

De unitate divinae naturae in multiplicitate appropriatorum.

Tertio vero de pluralitate *appropriatorum* hoc docet sacra Scriptura esse tenendum, quod licet omnia essentialia omnibus personis aequaliter et indifferenter conveniant; tamen Patri dicitur appropriari *unitas*, Filio *veritas*, Spiritui sancto *bonitas*. — Et iuxta hanc sumitur secunda appropriatio Hilarii⁹, scilicet « *aeternitas* in Patre, *species* in imagine, *usus* in Munere ». — Iuxta hanc sumitur tertia, scilicet in

partitione Spiritus sancti in columba, et subinde Act. 2, 3, ubi de ipsius apparitione in linguis igneis.

⁶ Vide I. Sent. d. 16. q. 3. — Mox pro *utrumlibet* B I *utrumque*.

⁷ B in *caelis*, et post pauca cum CDF in *terris*. Inferius post *nobis tamen* I addit cum *praesens est*.

⁸ August., II. de Trin. c. 5. n. 8: Pater enim solus nusquam legitur missus. — Superius post *Tunc enim* L M V addunt *Deus*. Inferius pro *mittere vero non competit sibi* edd. cum aliquot codd., inter quos est M, et *non mittere*, et pro *apparet* A S *patet*.

⁹ Libr. II. de Trin. n. 1. Cfr. I. Sent. d. 31. p. II. a. 1. q. 3. De aliis appropriationibus vide ibid. a. 2. q. 3; d. 34. q. 4. et d. 3. p. I. dub. 3. et 4. — Superius pro *sacra Scriptura* plures codd. *Scriptura divina*, K *sacra fides*, M S legunt *appropriatorum docet Scriptura*. Subinde pro *omnibus* R *tribus*.

De generali manifestatione.

De specialibus effectibus.

Quid sit habitare.

Notandum.

Quid apparere.

Notandum.

Notandum.

Impropriae locutiones.

Appropriatio prima.

Secunda.

Tertia.

Quarta. Patre ratio principiandi, in Filio ratio exemplandi, in Spiritu sancto ratio finiendi. — Et iuxta haec sumitur quarta, scilicet omnipotentia Patri, omniscientia Filio, voluntas seu benevolentia Spiritui sancto. — Haec autem dicuntur appropriari, non quia fiant propria, cum semper sint communia; sed quia ducunt ad intelligentiam et notitiam propriorum, videlicet trium personarum.

Ratio. Intelligentia autem et ratio praelictorum haec est. Quia enim primum principium est nobilissimum et perfectissimum, ideo conditiones entis nobilissimae et generalissimae in eo reperiuntur in summo. Haec autem sunt *unum, verum, bonum*, quae non contrahunt ens secundum *supposita*, sed secundum *rationem*. Nam *unum* nominat ens ut *consummabile*, et hoc habet per indivisionem sui in se; *verum*, secundum quod *cognoscibile*, et hoc habet per indivisionem sui a propria specie; *bonum*, secundum quod *communicabile*, et hoc habet per indivisionem sui a propria operatione¹. Et quia haec triplex indivisio se habet secundum ordinem quantum ad rationem intelligendi, ita quod *verum* praesupponit *unum*, et *bonum* praesupponit *unum* et *verum*: hinc est, quod haec attribuuntur primo principio in summo, quia *perfecta et generalia*; et appropriantur tribus personis, quia *ordinata*; et ideo *summe unum* Patri, qui est origo personarum; *summe verum* Filio, qui est a Patre ut verbum; *summe bonum* Spiritui sancto, qui est ab utroque ut amor et donum.

De secunda. Et quia *summe unum* est *summe primum*, quia caret omni inceptione; et quia *summe verum* est *summe aequale* et *pulcrum*; et quia *summe bonum* est *summe utile* et *proficuum*: hinc oritur secunda appropriatio hilarii, quae est *aeternitas* in Patre, quia non habet initium, sed est omnino primum; *species* in Imagine, id est in Verbo, quia *summe pulcrum*; *usus* in Munere, id est in Spiritu sancto, quia *summe proficuum* et *communicativum*. Quod per alia verba sic insinuat Augustinus²: « In Patre unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu sancto unitatis aequalitatisque concordia ».

Bursus, quia *summe unum et primum* tenet De^{De} tertia. *rationem principiandi* et *origiandi*; *summe pulcrum et speciosum* tenet *rationem exprimentis* et *exemplandi*; *summe proficuum et bonum* tenet *rationem finiendi*, quia « bonum et finis idem »³: hinc oritur tertia ratio appropriandi *efficientiam* Patri, *exemplaritatem* Filio, *finalitatem* Spiritui sancto.

Bursus, quia a primo et summo principio fluit De^{De} quarta. omne *posse*, a primo et summo exemplari omne *scire*, ad summum finem tendit omne *velle*⁴; ideo necesse est, primum esse omnipotentissimum, omnissapientissimum et benevolentissimum. Unitas autem prima et summa, rediens supra se ipsam reditioe completa et perfecta, est omnipotentissima, sic et veritas sapientissima, et bonitas benevolentissima; et haec appropriantur, quia ordinem insinuant. Voluntas enim dat praecitellere cognitionem, et voluntas et cognitio praesupponunt potentiam et virtutem, quia « *posse scire* est aliquid *posse* »⁵.

Ex his apparet, quae sint appropriata et *quibus et qua de causa*. Haec tamen ultima, scilicet *potentia, sapientia et voluntas*, sunt potissime illa, ex quibus in Scripturis laudatur Trinitas summa. Et ideo de his aliquid dicendum est breviter et summatim.

De ultima infra agitur specialiter.

CAP. VII.

De omnipotentia Dei.

De *omnipotentia* Dei secundum doctrinam sacram haec tenenda sunt; quod Deus est omnipotens, ita tamen, quod ei non attribuuntur actus *culpabiles*, utpote mentiri et male velle; nec actus *poenales*, ut metere et dolere; nec actus *corporales* sive materiales, ut dormire et ambulare, nisi forte transsumtive; nec actus *inconvenientes*, ut posse facere maiorem se, vel alium Deum sibi aequalem, vel infinitum actu, et consimilia: « quia, ut dicit Anselmus⁶, quodlibet inconveniens, etiam minimum, apud Deum est impossibile ». Licet autem haec non possit, est tamen omnipotens vere, proprie et perfecte

Excludatur quatuor actus.

¹ Chr. IV. Sent. d. 14. p. II. a. 4. q. 1. in corp. Vide August., de Vera Relig. c. 7. n. 13; 83 Qq. q. 18; XI. de Civ. Dei, c. 28. et VI. de Trin. c. 10. n. 12. — Pro seq. propositione Alex. Hal., S. p. I. q. 43. n. 2. in fine haec offert rationem: Absolutior [est] intentio *unius*, quae est entis, in quantum considerat absolutum, quam intentiones *veri et boni*, quae sunt entis comparati. Item, intentio *veri* absolutior est intentione *boni*, sicut esse rei consideratum sine sua utilitate vel ordine, et esse rei cum sua utilitate et ordine.

² Libr. I. de Doctr. christiana, c. 5. n. 5.
³ Secundum Aristot., vide tom. II. pag. 808, nota 5. — Chr. I. Sent. d. 27. p. 1. q. 2. ad 3; d. 6. q. 3; d. 27. p. II. q. 2; d. 35. q. 1; d. 36. dub. 4. et Hexaem. serm. 4. — Superius ante *summe pulcrum* et *summe proficuum* edd., excepta 2., repetunt *quia*.

⁴ Aristot., I. Ethic. c. 2., loquens de fine ultimo sui summo bono, ait, quod sit ille, « quem propter ipsum et propter quem alia volumus ». — Paulo inferius respiciunt Lib. de Causis, propos. 15: Omnis sciens, qui scit essentiam suam, est re-

diens ad essentiam suam *reditione completa*... et hoc non est ita, nisi quia sciens et scitum sunt res una etc. Chr. ibid. propos. 17: Omnis virtus unita plus est infinita quam multiplicata [i. e. divisa]... Quod est quia virtus quando incipit multiplicari, tunc destruitur unitas eius, et quando destruitur eius unitas, destruitur eius infinitas... Virtus, quanto plus approximat uni puro et vero, fit vehementior eius unitas, et quanto vehementior sit eius unitas, est infinitas in ea magis apparens etc. — Huius loci rationem habentes, retinimus lectionem Vat. (confirmatam ab edd. 4, 3 et Brixiana an. 1497), *reditione* [K *reditio*] pro *reductione*, quod plurimi codd. et 2 exhibent.

⁵ Ut dicit Richard. a S. Vict. supra pag. 39, nota 7. allegatus. Vide etiam Hexaem. serm. 21. — Inferius pro *haec tamen* C L O et I *haec enim*, et pro *summatim* B E T *in summo*.

⁶ Libr. I. Cur Deus homo, c. 20. et de Fide Trin. c. 5. Chr. tom. I. pag. 52, nota 4. — Vide de his I. Sent. d. 42. (praecipue q. 2.) et d. 43. — Superius pro *male velle* A *malum velle*, et pro *metere* B *tristari*. Inferius post hoc [F M V *haec*] R supplet *facere*.

Intelligentia autem et ratio praedictorum haec Ratio. est: quia primum principium est potens potentia, quae est potentia *simpliciter*; et ideo distributio addita ei¹ distribuitur pro his quae *posse est posse simpliciter*. Haec autem sunt, quae egrediuntur a potentia *completa* et *ordinata*. — Potentiam autem *completam* dico, quae non potest *deficere* nec potest *succumbere* nec potest *indigere*. Potentia autem in peccando *deficit*, in patiendi *succumbit*, in corporalibus actionibus *indigentiam includit*. Divina vero potentia, quia potentia summa et perfectissima, ideo nec est de nihilo nec est sub aliquo nec eget aliquo alio, ac per hoc nec *culpabilita* nec *potentia nec materialia* potest; et hoc, quia omnipotens est potentia *completa*.

Potentiam autem *ordinatam* contingit tripliciter dici: vel² secundum *actum*, vel secundum *aptitudinem* ex parte *creaturae*, vel secundum *aptitudinem* ex parte *solius virtutis increatae*. Quod possibile est potentiae primo modo dictae est non tantum *possibile*, sed etiam *actuale*; quod secundo modo et non primo, est *possibile simpliciter*, licet non *actuale*; quod autem tertio modo, non primo vel secundo, est *possibile Deo*, sed impossibile creaturae. Quod autem nullo praedictorum modorum est possibile, sicut illud quod directe repugnat ordini secundum rationes et causas primordiales³ et aeternas, *simpliciter est impossibile*: sicut quod Deus faciat aliquid actu infinitum, quod simul faciat aliquid esse et nullo modo esse, quod faciat id quod fuit, non fuisse, et cetera talia; quae *posse est contra ordinem* et complementum divinae potentiae. — Ex his patet, respectu quorum est divina potentia; patet etiam, quae debent dici *simpliciter possibilis*, et quae *simpliciter impossibilis*, et quod aliorum impossibilitas simul stet cum vera omnipotentia.

CAP. VIII.

De Dei sapientia, praedestinatione et praesentia.

De sapientia vero Dei haec tenenda sunt, scilicet quod ipsa divina sapientia limpidissime cognoscit

omnia bona et mala, praeterita, praesentia et futura, actualia et possibilis, ac per hoc incomprehensibilia nobis et infinita; ita tamen, quod ipsa in se nullo modo diversificatur, licet diversa nomina sortiatur. — In quantum enim est cognoscitiva omnium possibilem, dicitur *scientia* sive cognitio; in quantum est cognoscitiva omnium, quae in universo fiunt, dicitur *visio*; in quantum est cognoscitiva omnium, quae bene fiunt, dicitur *approbatio*; in quantum est cognoscitiva eorum quae futura sunt, dicitur *praescientia* sive praevio; in quantum est cognoscitiva eorum quae ab ipso Deo fienda sunt, dicitur *dispositio*; in quantum est cognoscitiva eorum quae praemianda sunt, dicitur *praedestinatio*; in quantum vero est cognoscitiva eorum quae damnanda sunt, dicitur *reprobatio*⁴.

Et quia ipsa non tantum est *cognoscitiva*, sed est etiam *ratio cognoscendi*; ideo, in quantum est ratio cognoscendi omnia cognita, dicitur *lux*; in quantum est ratio cognoscendi visa et approbata, dicitur *speculum*; in quantum est ratio cognoscendi praevisa et disposita, dicitur *exemplar*; in quantum vero est ratio cognoscendi praedestinata et reprobata, dicitur *liber vitae*. — Est igitur *liber vitae* respectu rerum, ut redeuntium; *exemplar*, ut excurrentium; *speculum*, ut euntium; *lux* vero respectu omnium⁵. — Ad *exemplar* autem spectat *idea*, *verbum*, *ars* et *ratio*; *idea*, secundum actum praevidentium; *verbum*, secundum actum proponendi; *ars*, secundum actum prosequendi; *ratio*, secundum actum perficiendi, quia superadit intentionem finis. — Quia vero haec omnia unum sunt in Deo, ideo unum frequenter accipitur pro alio.

Et licet divina sapientia ratione diversitatis scitorum et connotatorum diversa sortiatur vocabula, non tamen diversificatur secundum rationem intrinsicam. Cognoscit enim *contingentia* infallibiliter, *mutabilia* immutabiliter, *futura* praesentialiter, *temporalia* aeternaliter, *dependentia* independentem, *creata* increata, *alia a se* in se et per se⁶. — Et cum infallibiliter contingentia cognoscat, simul stat libertas et veritabilis voluntatis cum praedestinatione et praesentia.

Intelligentia autem et ratio praedictorum haec

¹ Scilicet signum distributum *omne* (cfr. I. Sent. d. 4. q. 1. scholion.), quod intrat in nomen *omnipotentia*. — Inferius post *Potentia autem* [ADFIQS Sed potentia] edd., 2 excepta, addunt *incompleta*.

² E F H S scilicet vel.

³ Cfr. II. Sent. d. 48. a. 1. q. 2. in corp., ubi dicitur, quod causae primordiales dicuntur *primordiales* « per privationem prioris... (et) in quantum respiciunt Deum ut principium primum ». — Plures codd. *primordialis*.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 35. dub. 3; d. 36. dub. 3. et d. 38-42. — Pro *fienda* A F *facienda*.

⁵ Vide IV. Sent. d. 43. a. 2. q. 1-3. De seqq. vide I. Sent. d. 27. p. II. q. 3. seq.; d. 35. q. 1. seqq.; d. 36. a. 2. q. 1. et supra Quaest. de scientia Christi, q. 2. seqq. — Alex. Hal.,

S. p. I. q. 23. m. 4. a. 1: *Ratio* respicit finem, *idea* formam, *exemplar* efficientem, *sapientia* cognitionem, sicut *ars* operationem. Unde in quantum efficiens, *scit*, qualiter debeat operari; secundum exemplar dicitur *sapiens*; in quantum vero potest operari, cum vult, dicitur *artifex*. — Superius post *sed est etiam ratio cognoscendi* cum plurimis codd. et 2 omisimus *omnia*. Pro *cognita* M O U V substituntur *condita*. Pro *euntium* multi codd. *entium*.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 39. a. 2. q. 1-3. De seq. propositione vide ibid. d. 38. a. 2. q. 1; et d. 40. a. 2. q. 1. — Inferius pro *voluntatis* A *arbitrii*, R *libertatis*, S *libertatis vel rationis*. Subinde I L V legunt *Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est etc.*

De sapientia in se.

Sex nomina, quae ipsa est cognoscitiva.

Quatuor nomina, quae ratio cognoscendi.

Alter.

Ad exemplar spectant alia quatuor.

Non diversificatur in se.

Notandum.

Simul stat libertas.

Ratio.

Notandum de possibilitibus.

Ordinata dicitur tripliciter.

Potentia Dei est completa et ordinata. Completa potentia est dici tria.

De excellentia divinae scientiae. est: quoniam primum principium, hoc ipso quod primum et summum, cognitionem habet simul *simplicissimam et perfectissimam*: quia *perfectissimum*, ideo cognoscit omnia¹ distinctissime sub omnibus conditionibus, quas res habent vel habere possunt; et propterea futura scit esse futura, et praesentia praesentia; et bona scit approbanda, et mala reprobanda: hinc est, quod diversa sortitur vocabula, secundum quod dictum est supra.

Secundo, propter simplicitatem sequitur. Sed quia simul stat *perfectio* sapientiae cum *summa simplicitate*, hinc est, quod omnia *alia a se* cognoscit in se et per se; ex quo sequitur secundum, quod *errata* cognoscit increate; ex quo sequitur tertium, quod *dependentia* cognoscit independentem; ex quo oritur quartum, quod *temporalia* cognoscit aeternaliter; ex quo quintum, quod *futura* cognoscit praesentialiter; ex quo sextum, quod *mutabilia* cognoscit immutabiliter; ex quo septimum, quod *contingentia* cognoscit infallibiliter.

Corollarium primum. Et ita *contingentia*, manentia contingentia, sunt divinae sapientiae prorsus infallibilia, tam in contingentibus, quae subiacent naturae, quam libertati voluntatis humanae. — Unde qui vult hoc verum² intelligere, quomodo simul stet libertas voluntatis creatae cum infallibilitate praedestinationis aeternae, resolvendo ab hoc ultimo procedat per illos septem gradus usque ad primum, quod primum principium perfectissime cognoscit omnia per se ipsum, quod est verum certissimum; ex quo cetera praedicta ratiocinando infallibiliter concluduntur.

Secundum. Sicut autem divinae cognitionis *certitudo* simul stat cum *contingentia* rerum cognitarum, quia simul est *simplicissima et perfectissima* divina sapientia; sic *unitas* simul stat cum multififormitate rationum et idearum ex eadem causa. Quia enim *perfectissima* est, ideo distinctissime³ cognoscit universa et singula et illa omnia distinctissime et perfectissime repraesentat; et ideo singulorum dicitur habere rationes et ideas tanquam rerum similitudines perfectissime expressivas. — Quia vero *simplicissima* est, ideo omnes similitudines illae sunt unum in ipsa. Unde sicut Deus *una virtute* omnia producit ex tempore secundum omnimodam rerum integritatem, sic *una veritate*⁴ omnia exprimit sempiternaliter. Et sicut una est in Deo altissimo, omnipotente *operatio activa* secundum

rem, dicuntur tamen plures rerum productiones ratione pluralitatis productorum; sic una est *veritas* minus actus intelligentiae in Deo; dicuntur tamen plures similitudines, ideae et rationes ratione pluralitatis idearum vel *existentium*, vel *futurorum*, vel *possibilium*. Illae autem rationes vel ideae, licet sint una *veritas et lux et essentia*⁵, non tamen dicuntur esse *una ratio* vel idea. *Ratio* enim vel idea dicitur ut *ad alterum* secundum rationem intelligendi. Nominat enim similitudinem cogniti, quae realiter tenet se ex parte Dei, licet secundum rationem intelligendi dicere videatur aliquid ex parte ideati.

Si autem huius simile in creatura requiratur, dicendum, quod hoc est illius exemplaris *proprium*, quia, sicut dictum est, simul est *simplex et infinitum et perfectissimum*, quo praecintellecto, cetera consequenter innotescunt. Quia enim exemplar illud est *simplicissimum et perfectissimum*, ideo actus purus; quia vero *infinitum et immensum*, ideo extra omne genus⁶. Et hinc est, quod existens unum, potest esse similitudo expressiva multorum.

Cap. IX.

De voluntate Dei et providentia.

De voluntate autem Dei haec tenenda sunt, quod ipsa sic est *recta*, ut nullo modo possit obliquari; sic est *efficax*, ut nullo modo possit impediri; sic est *una*, ut tamen multififormiter habeat significari.

Significatur enim divina voluntas, quae est voluntas *benefacitii*, per voluntatem *signi* secundum quinque differentias signorum, quae sunt *praeceptio, prohibitio, consilium, impletio et permissio*; secundum quae disponuntur a voluntate *benefacitii* quaecumque in universo fiunt. « Est enim voluntas Dei prima et summa causa omnium specierum ac motuum. Nihil enim fit visibiliter et sensibilibus in ista totius creaturae amplissima quadam immensaque republica, quod non de interiore invisibili atque intelligibili aula summi Imperatoris aut inbeatur, aut permittatur, secundum ineffabilem iustitiam praemiorum atque poenarum, gratiarum et retributionum⁷ ».

¹ A addit *simul et*, B H L O Q S *simul*. Subinde pro *possunt* B F H S *valent*, M *valeant*, et post *hinc est* A B E H M S ac 2 addunt *igitur*.

² A *hoc ultimum*. Inferius vocibus *ex quo* A B S praefigunt *et*.

³ Edd., excepta 2, addunt *et perfectissime*.

⁴ Fide plurimorum codd. et 2 substitutum *veritate* pro *virtute*, quod contextui repugnat. Cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 2 et 3; I. Sent. d. 35. q. 2. Mox post *altissimo* ex E H L M S suppletivus *omnipotente*, quod substituit A pro *altissimo*. Subinde pro *unius* B C G H K M O P Q T *unius*.

⁵ Edd., excepta 2, *lux in essentia*. Inferius pro *dicitur*, S. Bonav. — Tom. V.

post quod B H addunt *esse*, A *dicit respectum*, et pro *ideati* M *cogitati*, B *ideati connotati*.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 8. p. II. q. 4.

⁷ August., III. de Trin. c. 4. n. 9. Textus originalis et B vocibus *omnium specierum* interserunt *corporalium*, A *temporalium*. Vat., quam sequuntur 1, 3: Est enim... fit *visibile aut intelligibile* in ista... quadam *universaque* republica, quod non de *illa imperiali* aula etc. Post *sensibilibus* A H addunt *vel intelligibilibus*. — De voluntate Dei cfr. I. Sent. d. 45-48, ubi etiam quaedam de *providentia* divina tanguntur; plenius autem de ipsa agit Alex. Hal., S. p. I. q. 26. per totam. — Post pauca verbis *ratione regulata* E H R interserunt *gubernata* etc.

Et quia ista voluntas, ratione regulata, dicitur *providentia*; hinc est, quod omnia, quae in universo fiunt, aguntur et reguntur divina providentia, quae per omnia est irreprehensibilis, quia nihil nisi iuste *praecipit*, *prohibet*, vel *consultit*; nihil *agit* nisi bene, nihil *permittit* iniuste.

Intelligentia autem et ratio praedictorum haec Ratio. est. Primum principium, cum sit summe nobile, et *voluntatem* habet et *nobili modo* habet. Cum igitur voluntas de se dicat illud, secundum quod in *agentibus a proposito*¹ attenditur regula rectitudinis et efficacia operationis; necesse est, quod voluntas in Deo sit *rectissima* et *efficacissima*: ideo *rectissima*, quia idem est in Deo voluntas et veritas; ideo *efficacissima*, quia idem prorsus in Deo est *voluntas* et *virtus* sive potestas. — Et quia non potest divina voluntas carere *veritate*, ideo non tantum est *recta*, verum etiam *regula rectitudinis*. Quia vero nullo modo potest carere *virtute*, ideo non tantum est *efficax*, verum etiam *ons et origo totius efficaciae*; ita ut nihil sine illa possit effici, nihil contra illam possit fieri, nihil etiam sit, a quo valeat impediri.

Et quia *rectissima* est, nullus potest esse *rectus*, nisi conformetur ei²; nullus autem potest ei conformari, nisi voluntas illa innotescat sibi: oportuit ergo, voluntatem divinam ut regulam rectitudinis notificari nobis. Rectitudo autem quaedam est *necessitatis*, et haec est in faciendo bonum necessarium et declinando malum³; quaedam est *perfectionis*, et haec est in supererogando ultra debitum; et secundum hoc innotescit nobis per triplex signum, scilicet *praeceptionem*, *prohibitionem* et *consilium*; quod quidem significat divinum beneplacitum acceptare tanquam iustum; quod fit secundum divinum *praeceptum*, quod declinatur secundum divinam *prohibitionem* et adimpletur secundum divinum *consilium*. Signa vero haec infallibilia signa sunt divinae voluntatis, ut est regula rectitudinis.

Rursus, quia *efficacissima* est, nullo modo po-

test aliquis aliquid *efficere*, nisi ipsa operante et coefficiente; nullus *deficere* vel peccare potest, nisi ipsa iuste deserente⁴. Et secundum hoc duo sunt De ultimis signis. eius signa, scilicet *impletio*, quod est signum voluntatis ut efficiatis; et *permissio*, quod est signum voluntatis iuste deserentis. Iuste autem deserit, quia iustum est, ut sic administret res, quas condidit, ut non infringat leges, quas indidit; et sic cooperetur « rebus, quas creavit, ut eas agere propriis motus sinat⁵ »: et ideo, si liberum arbitrium ad utrumque vertibile de lege naturae in malum dimittat cadere, hoc non *permittit* nisi iuste.

Rursus, si per gratiam praeveniat et sustentet, nulli iniuriam facit; ideo non agit *iniuste* nec *omnino iuste* secundum exigentiam meritorum, quia merita ad hoc non sufficient; sed *gratis* et *miserericorditer* et *quodam modo iuste*, quantum est ex condecencia bonitatis suae. Cum ergo damnat et reprobat, operatur secundum *iusitiam*; quando vero praedestinat, secundum *gratiam* et *miserericordiam*, quae non excludit *iusitiam*⁶. Quia ergo omnes, secundum quod de massa perditionis erant, debebant damnari; ideo plures reprobantur quam eligantur, ut ostendatur, quod *salvatio* est secundum gratiam specialem, sed *damnatio* secundum *iusitiam* communem. Nullus ergo potest conqueri de divina voluntate, quia omnia agit rectissime, immo in omnibus debemus gratias agere et honorificare regimen divinae providentiae. — Si quis autem quaerat, quare magis uni peccatori minus gratiae largiatur quam alteri, hic oportet silentium imponere humanae loquacitati et exclamare cum Apostolo⁷: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicium eius, et investigabiles viae eius. Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis eius consiliarius fuit, aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia. Ipsi gloria in saecula saeculorum. Amen.*

De tribus signis primis.

Quaestio incisa.

¹ De hac dictione cfr. tom. I. pag. 714, nota 3.

² Cir. I. Sent. d. 48. — Superius voci *efficaciae* BH praemittunt *efficientiae* vel [H et], ubi M omittit *totius*.

³ Respicitur Ps. 36, 27: Declina a malo et fac bonum.

⁴ Vide II. Sent. d. 37. a. 1. q. 1. et a. 2. q. 1. — Pro operante codd. et pauci codd. *cooperante*.

⁵ August., VII. de Civ. Dei, c. 30: Sic itaque administrat omnia, quae creavit, ut etiam ipsa propriis exercere et agere motus sinat. — Pro *creavit*, quod plures codd. omittunt. — Res alii (inter quos BLM S) *creat*.

⁶ Cfr. Anselm., Prolog. c. 9-11, ex quo quaedam attulimus tom. IV. pag. 964, nota 3. — August., Enchirid. c. 99. n. 25: Sola enim gratia redemptos discernit a perditis, quos in *unam perditionis concreverat massam* ab origine ducta causa communis. — Ante *secundum gratiam* BLH repetunt *operatur*. Aliquanto inferius *pro in omnibus* B de omnibus (I. Petr. 4, 11: Ut in omnibus honorificetur Deus).

⁷ Rom. 11, 33-36. Cir. I. Sent. d. 41. a. 1. q. 2. — Paulo superius *pro munus gratiae* plures codd. et 2 *minus gratia*, Val. et 1, 3 *gratiam*.

PARS SECUNDA.

De creatura mundi.

CAP. I

De productione mundi totalis.

His summatum praeintellectis de Trinitate Dei, dicenda sunt aliqua de creatura mundi. Circa quam haec tenenda sunt in summa: videlicet quod universitas machinae mundialis producta est in *esse* ex tempore et de nihilo ab uno principio primo, solo et summo; cuius potentia, licet sit immensa, disposuit tamen *omnia in certo pondere, numero et mensura*¹. — Haec generaliter intelligenda sunt circa rerum productionem, ex quibus veritas colligitur, et error repudiatur. Per hoc enim, quod dicitur *ex tempore*, excluditur error ponentium mundum aeternum. Per hoc, quod dicitur *de nihilo*, excluditur error ponentium aeternitatem circa principium materiale. Per hoc, quod dicitur *ab uno principio*, excluditur error Manichaeorum ponentium pluralitatem principiorum. Per hoc, quod dicitur *solo et summo*, excluditur error ponentium, Deum produxisse inferiores creaturas per ministerium intelligentiarum. Per hoc autem, quod additur *in certo pondere, numero et mensura*, ostenditur, quod creatura est effectus Trinitatis creantis sub triplici genere causalitatis: *efficientis*, a quo est in creatura *unitas, modus et mensura; exemplaris*, a quo est in creatura *veritas, species et numerus; finalis*, a quo est in creatura *bonitas, ordo et pondus*. Quae quidem reperiuntur in omnibus creaturis tanquam vestigium Creatoris, sive corporalibus, sive spiritualibus, sive ex utrisque compositis.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia ad hoc, quod sit ordo perfectus et status in rebus, necesse est, quod omnia reducantur ad unum principium, quod quidem sit *primum*, ut det ceteris *statum*; et *perfectissimum*, ut det ceteris omnibus *complementum*². Quoniam igitur primum principium, in quo est *status*, non potest esse nisi *unum* solum; si mundum producit, cum non possit ipsum producere de se ipso, necesse est, quod pro-

ducat *ex nihilo*. Et quia productio ex nihilo ponit *esse* post *non-esse* ex parte *producti*, et immensitatem in virtute producente ex parte *principii*, cum hoc sit solius Dei; necesse est, quod creatura mundi sit producta *ex tempore* ab ipsa *virtute immensa*, agente per se et immediate.

Rursus, quoniam principium perfectissimum, a quo manat perfectio universorum, necesse est agere *a se et secundum se et propter se* — quia nullo in agendo indiget extra se — necesse est, quod habeat respectu cuiuslibet creaturae intentionem triplicis causae, scilicet *efficientis, exemplaris et finalis*; necesse est etiam, omnem creaturam secundum hanc triplicem habitudinem comparari ad causam primam. Omnis enim creatura constituitur in *esse* ab efficiente, conformatur ad exemplar et ordinatur ad finem; ac per hoc est *una, vera, bona; modificata, spectosa, ordinata; mensurata, discreta et ponderata*; est enim *pondus* inclinatio ordinativa³. — Et haec quidem generaliter dicta sunt de omni creatura, sive corporea, sive incorporea, sive extrinseque composita, sicut est natura humana.

CAP. II.

De natura corporali quantum ad fieri.

Natura vero corporea nobis consideranda est quantum ad *fieri*, quantum ad *esse* et quantum ad *operari*⁴.

De natura vero corporea quantum ad *fieri* haec specialiter tenenda sunt, quod sex diebus sit in *esse* producta, ita quod in *principio*, ante omnem diem *creavit Deus caelum et terram*⁵. — Prima vero die formata est lux; secunda firmamentum factum est *in medio aquarum*; tertia die separatae sunt aquae a terra et congregatae *in locum unum*; quarta vero die caelum ornatum est luminaribus; quinta, aer et aqua volatilibus et piscibus; sexta die, terra animalibus et hominibus; *septima die requievit Deus*, non a labore nec ab opere, cum usque nunc operetur,

De creatione in genere theses contra 5 errores.

Ratio pro quinta thesi.

Causa triplex.

Proprietates novem.

Ratio pro primis quatuor thesibus.

Trium considerata.

Quoad fieri.

De sex diebus.

Explicatur requies.

¹ Sap. 11, 21. — De seqq. cfr. II. Sent. d. 1. p. I. a. 1, et 2. De creatura sub triplici respectu ad Creatorem cfr. I. Sent. d. 3. p. 1. dub. 3. et Alex. Hal., S. p. II. q. 7. — Pro *dispositum* A B P disponit.

² Vide supra pag. 12, nota 9. et pag. 19, nota 8. — *Omnibus* omittitur a plurimis codd. et 2, sicut et paulo superius non pauci codd. omittunt *quidem*.

³ Sive ut August., Enarrat. in Ps. 29. enarrat. d. 2. n. 10, ait: Pondus enim est impetus quidam cuiusque rei velut conan-

dis ad locum suum. Cfr. supra p. I. c. 6. — Voci *discreta* A praefigit *númerata* sive, et inferius cum pluribus aliis codd. et 2 voci *composita* addit *sive [alii et 2 vel] constituta*.

⁴ De his agit in hoc c. 2. et 3. 4. 5.

⁵ Gen. 1, 1. — Seq. locus est ibid. v. 6; tertius v. 9; quartus ibid. 2, 2. Subinde respicitur Ioan. 3, 17: Pater meus usque modo operatur, et ego operor. — Cfr. de his II. Sent. d. 12-17; de *ratione seminali* vide ibid. d. 7. p. II. a. 2. q. 4; d. 15. a. 2. q. 3. et dub. 4. et d. 18. a. 1. q. 2. seq.

sed a novarum specierum conditione; quia omnia fecerat vel in *simili*, sicut illa quae propagantur, vel in *seminali ratione*, sicut illa quae aliis modis introducuntur in *esse*.

Ratio. est. Quia enim res manant a primo principio et perfectissimo; tale autem est *omnipotentissimum, sapientissimum et benevolentissimum*; ideo oportuit, quod sic producerentur in *esse*, ut in earum productione reduceret triplex nobilitas praedicta et excellentia. Et ideo triformis fuit operatio divina ad mundanam machinam producendam, scilicet *creatio*, quae appropriate respondet *omnipotentiae; distinctio*, quae respondet *sapientiae, et ornatus*, qui respondet *bonitati* largissimae.

De prima. Et quoniam *creatio* est de nihilo, ideo fuit in *principio*, ante omnem diem¹, tanquam omnium rerum et temporum fundamentum.

Rursus, quia *distinctio* corporum mundi attenditur secundum triplicem modum, ideo facta fuit per triduum. Est enim distinctio naturae *luminosae a perspicua et opaca*, et haec facta est in prima die in divisione lucis a tenebris; et est distinctio naturae *perspicuae a perspicua*, et haec facta est secunda die in divisione aquarum ab aquis; et est distinctio naturae *perspicuae ab opaca*, et haec facta est tertia die in divisione aethera a terris. In his autem implicite datur intelligi distinctio caelestium et elementarium, secundum quod post² declarabitur. Sic igitur distinctio fieri debuit per triduum.

Et quia *ornatus* correspondet distinctioni, ideo ornatus naturae *luminosae*, et hic factus est quarta die in formatione stellarum, solis et lunae; et est ornatus naturae *perspicuae*, et hic factus est quinta die, in qua ex aquis facti sunt pisces et aves ad ornatum³ aquae et aeris; et est ornatus naturae *opacae*, scilicet terrae, et hic factus est sexta die, in qua factae sunt bestiae, facta sunt et reptilia, facta est etiam ad consummationem omnium natura humana.

Haec autem omnia, si poterit Deus facere Ratio tri- in instanti, manit tamen per successionem temporum, tum propter distinctam et claram representationem potentiae, sapientiae et bonitatis; tum propter convenientem correspondentiam dierum sive temporum et operationum; tum etiam, ut sicut in prima

mundi conditione fieri debebant semitaria operum fiendorum, sic fierent et praefigurationes temporum futurorum. — Unde in illis septem diebus quasi *se-* Corollarium. *minalter* praecessit distinctio omnium temporum, quae explicatur per decursum septem aetatum⁴. Et hinc est, quod sex diebus operum additur septimus De septimo die. quietis; qui dies non scribitur habere vespertinam, non quia non habuerit dies illa noctem succedentem; sed ad praefigurandam animarum quietem, quae nunquam habebit finem. — Si autem diceretur alio modo, quod omnia essent simul facta⁵; tunc omnes hi septem dies referuntur ad angelicam considerationem. Verumtamen primus modus dicendi est magis Scripturae consonans et auctoritatibus Sanctorum, et qui praecesserunt, et etiam qui secuti sunt beatum Augustinum.

CAP. III.

De natura corporali quantum ad esse.

De natura corporea quantum ad *esse* haec tenenda sunt, quod corporalis mundi machina tota consistit in natura *caelesti et elementari*, ita quod *caelestis* distincta est in tres caelos principales, scilicet *empyreum, crystallinum et firmamentum*. — Intra firmamentum autem, quod est caelum stellatum, continentur septem orbis septem planetarum, quae sunt: saturnus, iupiter, mars, sol, venus, mercurius, luna. — Natura vero *elementaris* in quatuor sphaeras distinguitur, scilicet ignis, aeris, aquae et terrae; et sic procedendo a summo caeli cardine usque ad centrum terrae, decem occurrunt orbis caelestes⁶ et quatuor sphaerae elementares; ex quibus integratur et constituitur tota machina mundi sensibilis distincte, perfecte et ordinate.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec Ratio. est: quia, cum natura *corporalis* ad perfectionem sui et expressionem sapientiae multiformis primi principii requirit multiformitatem formarum, sicut apparet in mineralibus, plantis et animalibus; necesse fuit ponere aliqua corpora *simplicia*, quae multiformiter *possent misceri* ad introductionem formarum multiformium; et talis est natura subiecta contrarietati, et haec est *elementaris*. Necesse etiam fuit, fieri naturam, per quam haberent haec contraria *in mixto conciliari*; et talis est natura elongata a De caelesti.

De secunda sec. tri- plicem modo- dum.

De tertia si- militer.

Ratio tri- in- plex pro suc- cessionem- tum.

Corollarium.

De septimo die.

Alius modus sec. Augu- stinum.

Quod esse est duplex natura.

Tres caeli.

Septem or- bes in ter- tio.

Quatuor ele- menta.

Decem or- bes in uni- verso.

De natura elementari.

De caelesti.

¹ Cir. II. Sent. d. 12. a. 2. q. 2; d. 1. p. 1. dub. 2. et 4. — Superius pro *triformis* plures codd. *triplex*.

² Cap. 3. et 5. — Post *elementarium*, pro quo A E *elementorum*, B addit *rerum*.

³ B D *ornamentum*.

⁴ Vide supra Prolog. § 3. — De seq. propositione cfr. August., Epist. 55. (alias 119.) c. 40. n. 49. seqq.; IV. de Gen. ad lit. c. 9. n. 16. seqq.; ibid. c. 18. n. 31. seqq. exponitur, cur septimus dies mane habuerit, non vespertinam. — Ed. 1 *Unde in illis sex diebus... sex aetatum*. Superius pro *in prima* B in *ipsa*.

⁵ Eccli. 18, 1: Qui vivit in aeternum creavit omnia simul. De hac secunda opinione Augustini cfr. II. Sent. d. 12. a. 1. q. 2, ubi etiam auctoritates aliorum Sanctorum allegatae sunt, et in solut. ad 2. alia datur istius loci interpretatio. Vide etiam infra c. 5. (pag. 223, col. 1. et II.).

⁶ Vide II. Sent. d. 2. p. II. a. 1. q. 1; d. 14. p. 1. a. 1. q. 1. et p. II. a. 1. q. 3. in corp. De sphaera *ignis* cfr. ibid. pag. 324, nota 4. — Pro *occurrunt*, quod praebet B I S T V, alii codd. et ebd. *concurrunt*. Superius pro *crystallinum K aqueum, N caelum medium, M et caelum medium scilicet crystallinum*. Inferius pro *sensibilis C materialis*.

contrarietate, cuiusmodi est natura *lucis et corporis supercaelestis* ¹.

Quatuor
elementa et
qualitates.

Et quoniam *mixtio* fieri non potest nisi per contraria agentia et patientia, ideo necesse fuit, duplicem contrarietatem fieri in elementis, scilicet quantum ad qualitates *activas*, quae sunt calidum et frigidum; et quantum ad *passivas*, quae sunt humidum et siccum. Et quia quodlibet elementum agit et patitur, ideo habet duas qualitates, unam activam et alteram passivam, ita tamen, quod unam principalem et propriam: ac per hoc necesse est, tantum quatuor esse elementa secundum quatuor qualitates praedictas, quadrupliciter combinatas.

Tres caeli.

Natura vero *caelestis* aut est *uniformis et immobilis*, et haec est *empyreum*, quia *lux pura*; aut *mobilis et multiformis*, et sic *firmamentum*; aut *mobilis et uniformis*, et sic caelum medium inter *empyreum* et *stellatum* ², quod est *caelum crystallinum*. Quartum autem membrum, scilicet quod sit multiforme et immobile, non potest stare, quia multiformitas disponit ad motus varietatem, non ad uniformem quietem.

Sunt igitur tres caeli, quorum primum per totum est *luminosum*, scilicet *empyreum*; secundum per totum *perspicuum*, scilicet *crystallinum*; tertium ex utroque coniectum, scilicet *firmamentum*. Cum igitur tres sint caeli incorruptibiles et quatuor elementa variabilia; ut fiat debita *remexio*, concordia et correspondentia, disposuit Deus septem orbes planetarum, qui sua varietate motuum et incorruptibilitate formarum quasi quoddam vinculum essent et iunctura inferiorum elementarium orbium et superiorum caelestium ad perficiendum et decorandum universum; quod secundum numerales proportionibus ³ ordinatum dicitur et connexum denario caelestium orbium et quaternario elementorum, reddentibus ipsum proportionaliter tam pulerum quam perfectum et ordinatum, ut suo modo suum representet principium.

Septem orbes planetarum.

Cap. IV.

De natura corporali quantum ad operari et influere.

Quantum vero ad *operari* hoc tenendum est de natura corporea, scilicet quod caelestia influunt in terrestria et elementaria quantum ad *distinctivam*

Quoad operari duplex influxus.

significationem temporum, scilicet dierum, mensium et annorum. Sic enim dicit Scriptura ⁴, quod *sint in signa et tempora et dies et annos*. — Influunt etiam quantum ad *effectivam productionem* rerum generabilium et corruptibilium, scilicet mineralium, vegetabilium, sensibilibus et corporum humanorum. — Sic tamen sunt in signa temporum et regimen operationum, ut non sint certa signa futurorum contingentium nec influant super liberum arbitrium per vim constellationum, quam dixerunt aliqui philosophi esse *fatum*.

Restrictio.

Ratio.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum in corporibus caelestibus propter proximitatem ad primum principium sit *lux, motus, calor et virtus* — *lux* ratione suae formae et speciei, *motus* respectu superioris influentis; *calor* respectu inferioris naturae suscipientis, *virtus* vero omnibus modis praedictis — cum, inquam, ita sit, caelestia corpora per *lumen et motum* sunt in *distinctiones temporum*, scilicet *diesi*, secundum lucem solis et motum firmamenti; *mensis*, secundum motum lunae in circulo obliquo ⁵; *anni*, secundum motum solis in eodem circulo; *temporum* vero, secundum varium planetarum motum, distantiam et concursum, ascensum et descensum, retrogradationem et statum, ex quibus oritur diversitas in temporibus.

Distinctio temporum.

Per *virtutem* autem et *calorem* influunt ad *productionem* eorum quae ex elementis generantur, excitando, promovendo, conciliando; ita quod secundum conciliationem contrariorum ab aequalitate remotam influunt in *mineralia*; secundum conciliationem ab aequalitate minus longinquam, in *vegetabilia*; secundum conciliationem aequalitati proximantem, in *sensibilia*; secundum vero conciliationem aequalem, in *corpora humana*, quae disposita sunt ad nobilissimam formam, quae est anima rationalis ⁶; ad quam ordinatur et terminatur appetitus omnis naturae sensibilis et corporalis, ut per eam quae est *forma, ens, vivens, sentiens et intelligens*, quasi ad modum circuli intelligibilis reducalur ad suum principium, in quo perficitur et beatificetur ⁷.

Influunt ad productionem quatuorplex.

Ad animam ordinatur tota natura sensibilis.

Et quoniam in illud tendit per liberum arbitrium, ideo quantum ad arbitrii libertatem praecel- lit omnem virtutem corporealem; ac per hoc emeta nata sunt sibi servire, nihil autem sibi dominari habet nisi solus Deus, non fatum seu vis positionis siderum.

Ad restrictionem.

¹ Cfr. II. Sent. d. 14. p. 1. a. 4. q. 2. fundam. 6. et in corp.; d. 17. a. 2. q. 2. — De mixtione et requisitis ad ipsam agit Aristot., I. de General. et corrupt., text. 43-90. (c. 6-10.) et ibid. II. text. 1. seqq. de elementis eorumque qualitatibus activis et passivis.

² N et firmamentum stellatum.

³ Cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 3. ad 8. Vide etiam Boeth., I. de Arithmetica, c. 4. seq. et II. c. 40. seqq.

⁴ Gen. 1, 44. — De seqq. cfr. II. Sent. d. 2. p. II. a. 1. q. 2. et d. 14. p. II. a. 2. q. 2. seqq.

⁵ Scil. in zodiaco (vel a ζῳδιῶν i. e. parvum animal, eo quod signa zodiaci plerumque figuris exprimitur animalium; vel a ζῳγ i. e. vita, quasi secundum motum planetarum in isto circulo in subdunariis sit omnis vita). Vide II. Sent. d. 14. p. II. dub. 4. — Pro mensis I. mensium.

⁶ Cfr. II. Sent. d. 15. a. 4. q. 3. et d. 17. a. 2. q. 2. seqq. — Superioris vocis *contrariorum* K praemittit *elementorum* (vide cap. praeced.).

⁷ Cfr. Rom. 8, 19. seqq., et tom. II. pag. 421, nota 4.

Et propterea indubitanter verum est, quod sup-
Corollarium. **mus** ¹ finis omnium eorum quae sunt; et omnia cor-
poralia facta sunt ad humanum obsequium, ut ex
illis omnibus accendatur homo ad amandum et lau-
dandum Factorem universorum, cuius providentia
cuncta disponuntur. Haec igitur sensibilis corpora-
lium machina est tanquam quaedam *domus* a summo
opifice homini fabricata, donec ad *domum* veniat
non manufactam in caelis ²; ut, sicut *anima* modo
ratione corporis et status meriti nunc est in terris,
sic aliquando *corpus* ratione animae et status prae-
mii sit in caelis.

CAP. V.

De modo describendi praedicta in
sacra Scriptura.

Ex iam dictis colligitur, quod, sicut Deus res
ordinate *condidit* quantum ad tempus et ordinate
disposuit quantum ad situm; sic etiam ordinate *gu-*
bernat quantum ad influentiam; et Scriptura ordinate
narrat quantum ad doctrinae sufficientiam; licet non
ita explicite describat distinctionem orbium, nec cae-
lestium nec elementarium, parum aut nihil dicat de
motibus et virtutibus corporum superiorum, et de
mixonibus elementorum et elementarum, et quod
plus est, nihil explicite narret de conditione super-
norum spirituum, maxime cum describit istud uni-
versum in *esse* productum.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec
Ratio. est: quia, cum primum principium reddat se nobis

cognoscibile et per *Scripturam* et per *creaturam*,
per librum *creaturae* se manifestat ut principium
effectivum, per librum *Scripturae* ut principium *re-*
parativum; et quia principium *reparativum* non
potest cognosci, nisi cognoscatur et *effectivum*: ideo
sacra Scriptura, licet principialiter agat de operibus
reparationis, agere nihilominus debet de opere
conditionis, in quantum tamen ducit in cognitionem
primi principii efficientis et reficientis; et ideo ipsa
est cognitio *sublimis* et *salutaris*: *sublimis*, quia
de principio ³ *effectivo*, quod est Deus creator; *salu-*
taris, quia de principio *reparativo*, quod est Christus
salvator et mediator.

Scriptura
sublimis et
salutaris.

Rursus, quia *sublimis* est, utpote quia agit de
primo principio et ente summo; ideo non descendit ad
describendas speciales entium naturas, motus, vir-
tutes et differentias; sed stat in generalitate quadam,
in qua implicantur specialia, describendo scilicet con-
ditionem mundi quantum ad dispositionem et in-
fluentiam quoad naturam luminosam, opacam et per-
viam in generalitate quadam.

Primo ar-
guitur, quia
sublimis.

Et quoniam primum principium, de quo agit, ^{Tria in Deo.}
habet in se *ordinem naturae* in existendo, *ordinem*
sapientiae in disponendo, *ordinem bonitatis* in in-
fluendo: ita quod *ordo naturae* habet simultatem et
aequalitatem ⁴; *ordo sapientiae* considerat priorita-
tem et posterioritatem; *ordo influentiae* superiorita-
tem et inferioritatem: ideo ad insinuandum *ordinem*
naturae determinat Scriptura, iuxta quod Deum ope-
rari decebat: quod in *principio*, ante temporis de-
cursum, fuerit illa triplex natura de *non-esse* in *esse*
producta, cum dicit ⁵: *In principio creavit Deus*

De ordine
naturae.

¹ B addit *quodam modo*. Aristot., II. Phys. text. 24. (c. 2.):
Sumus enim quodam modo et nos finis. Cfr. II. Sent. d. 15.
a. 2. q. 1. et d. 16. a. 1. q. 1. in corp. — Superius pro *vir-*
tutem P *creaturam*. Inferius pro *cuncta* fere omnes codd. et
2 minus congrue *cetera*.

² Epist. II. Cor. 5, 1: Domum non manufactam, aeternam
in caelis. — Mox L V omittit *modo*, S autem *nunc*. — In fine
capituli A praebet longius additamentum, quod etiam in cod. 671.
monasterii Admontensis et in cod. CXLII. monasterii Lambacen-
sis (in Austria) invenitur. Comparatione horum codd. instituta,
vita uniuscuiusque cod. propria a nobis emendata sunt, et se-
quens textus formatus: Influentia a corporibus in haec inferiora
est per naturam lucis; fit autem multipliciter: aut enim influunt
corpora superiora alterando tantum per naturam *luminis et*
splendoris, ut in corporibus diaphanis est lumen in habitu et
non in actu, fulgor autem complete irradiationis participatur
ab influentia, ut luna splendorem habet ab aspectu solis. Aut
influnt alterando per naturam *luminis et caloris*, ut in cor-
poribus diaphanis sub suo toto actu non completis, sed possi-
bilibus ad alios actus, sicut fit alteratio caloris et splendoris in
clementis superioribus, ignis scilicet et aeris. Aut influunt per
naturam *caloris* tantum, ut in corporibus opacis, sicut in terra
et aqua per reflexionem radiorum ad terrenam soliditatem per
angulos aequales, ex qua reflexione causatur diversitas caloris
in diversis temporibus. Quarto modo influunt per naturam *calo-*
ris et luminis deferentis virtutem spirituales; et haec in-
fluentia diversificatur secundum diversos situs terrarum et secun-
dum diversum aspectum planetarum et secundum cursum
solis in zodiaco circulo; et ab ista influentia causatur diversae

impressiones in aëre, sicut venti, pluviae, nives, grandines,
fulgura, tonitrua, colores ignis, a sub descendens [Cfr. tom. IV.
pag. 979, nota 6.] et accendens; et ab ista etiam influentia fit
generatio mineralium in profundo terrae et generatio planta-
rum, quia horum omnium generatio fit per virtutem caelestem,
incorporatam vaporum, regentem operationem naturae ignis. Aut
influnt per naturam *luminis deferentis virtutem spirituales*,
quae virtus occulte delata in lumine regit vegetationem in
plantis et complet generationem in seminibus [Monac. et Lam-
bac. *sensibus*]; complet etiam generationem hominis, quia, si-
cut expositor super II. Physicorum [ait], generans particulare
relinquit generatum, antequam compleatur, generans vero uni-
versale, sicut sol et reliquae stellae, complet et supplet et per-
ficit generationem. Unde in II. Phys. [text. 26. c. 2.]: « Sol et
homo generant hominem ». Et in libro Vegetabilium: Per vir-
tutem stellarum fit forma in materia (Cfr. Aristot., II. de Plan-
tis, c. 1. alias 4: Virtute stellarum scilicet [provenit] illorum
seminum species; sed materia necessaria aqua est etc.). Item,
Alfarabius: « Lux est virtus divina nobis deferens virtutem di-
vinam fontis habens proprietatem ». Fontem igitur luminis in-
vocemus, ut lucis suae radio mentis nostrae tenebras dissolvat
et ab erroris nullo nos reducat. — Haec explicatio illius partis,
quae incipit: Per *virtutem* autem etc., spuria esse videtur.

³ Edd. cum pluribus codd. hic et paulo inferius [2 excepta]
de *primo principio*.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 20. a. 2. q. 1. seq. et d. 19. p. 1. q. 4.
— Post *habet* ead., excepta 2, addunt *in se*.

⁵ Gen. 1, 1. — Seq. locus est ibid. v. 2. — Aliquanto in-
ferius post *elevata* H P Q S addunt *significatur*.

caelum et terram; et Spiritus Dei ferebatur super aquas. Ubi nomine *caeli* insinuat natura luminosa; nomine *terrae*, opaca; nomine *aquae*, pervia sive perspicua, sive contrarietati subiecta, sive supra contrarietatem elevata. — Ubi etiam insinuat Trinitas aeterna, scilicet Pater in nomine *Dei creantis*, Filius in nomine *principii*, Spiritus sapientis in nomine *Spiritus Dei*. — Et sic intelligendum est illud quod dicitur ¹: *Qui vivit in aeternum creavit omnia simul*; non quia ea creaverit in chaos omnimodae confusio- nis, secundum quod fixerunt poetae, cum produ- xerit hanc triplicem naturam, *summam* in summo, *medianam* in medio et *infimam* in infimo; nec etiam in *esse* omnimodae distinctionis, cum *caelum* esset perfectum, et *terra incomposita* ², natura *media*, quasi medium tenens, nondum esset ad perfectam distinctionem deducta.

Ad insinuandum autem *ordinem sapientiae* in disponendo determinat, quod haec triplex natura *non simul* fuit *distincta* et *ornata*, sed iuxta tri- plicis naturae creatae exigentiam per triduum *dis- tincta* et per triduum aliud *ornata*; ut, sicut Deus in principio triplicem naturam simul creavit in pri- mordio temporis, sic successione temporis in triplici mensura temporis, scilicet triplicis diei, triplicem faceret distinctionem naturae triplicis creatae; et rur- sus in alio triduo, triplicem ornatum triplicis na- turae distinctae.

Ad insinuandum vero *ordinem bonitatis* in in- fluendo determinat, quod haec triplex natura collocata est in mundo secundum *sub* ³ et *supra* iuxta suam *dignitatem* et *influentiam*. — Et quia *luminosum* plurimum habet de specie, ideo sibi debetur *circum- ferentia*; quia *opacum* minimum habet de specie, ideo sibi debetur *centrum*; quia vero ⁴ *pervia* tenet medium, ideo *medium* sortita est *sitam*. Et quoniam natura *pervii* et *perspicui* communis est naturae caelesti et elementari, et rursus *luminosa* utrique con- venit: ideo recte dicitur firmamentum factum in *me- dio aquarum* ⁵, non quia aquae supra caelos sint aquae fluxibiles, frigidae, graves et corruptibiles; sed quia subtiles et incorruptibiles, perviae et super omnem contrarietatem sublimatae, ac per hoc cae-

lestis naturae et in caelestibus collocandae ratione *nobilitatis formae*.

Collocantur etiam ratione *virtutis* et *influen- tiae*. Quia enim omnis actio corporalis in rebus inferi- oribus regulam, originem et vigorem sumit a na- tura caelesti; cum duae sint qualitates activae, scilicet *calidum* et *frigidum* ⁶, et aliquod sit caelum principaliter influens et *calidum*, utpote caelum *si- dereum* ratione luminositatis: congruum fuit, quod aliquod influeret super *frigidum*, et sic *crystallinum*. — Et sicut caelum *sidereum*, licet influat ad calorem, non tamen est formaliter calidum; sic etiam caelum, quod dicitur *aqueum* sive *crystallinum*, non est essentialiter frigidum. — Unde quod Sancti dicunt, ^{Nata.} quod aquae sunt ibi constitutae ad reprimendum ca- lorem superiorum corporum et cetera similia, non secundum formalem praedicationem, sed secundum efficientiam et influentiam sunt intelligenda. — Com- petit ergo conditio creaturae secundum ordinem praedi- ctum ordini creatricis sapientiae et divinae Scri- pturae, quia est scientia *sublimis*.

Rursus, quia ipsa est scientia *salutaris*; ideo non determinat de opere conditionis nisi propter opus re- parationis. Et quoniam Angeli sic conditi sunt, ut labentes nullatenus reparantur, sicut apparebit in sequentibus ⁷; ideo tacetur secundum litteram exte- riorem Angelorum lapsus et conditio, quia non de- bebatur subsequi reparatio.

Quia vero *sublimitatem* Scripturae non decebat prorsus reticere de conditione sublimissimae creatu- rae; ideo sic sacra Scriptura describit rerum condi- tionem, iuxta quod exigit scientia *sublimis* et *salu- taris*; ut tamen secundum *spiritualem* intelligentiam tota conditio *litteraliter* descripta *spiritualiter* refe- ratur ad describendam hierarchiam angelicam et ec- clesiasticam: ideo secundum *spiritualem* intellectum describitur in illis tribus naturis primo productis hierarchia *angelica* nomine *caeli* ⁸, et *ecclesiastica* nomine *terrae*, et *gratia*, per quam irrigatur utra- que, nomine *aquae*.

Rursus; per *septenarium* dierum intelligitur se- ptemformis Ecclesiae status secundum decursum se- ptem aetatum ⁹. Per eundem etiam septenarium intel-

Alia ratio collocatiois.

Nata.

Secundo, quia salutaris.

Littera tacet de Angelis.

De spiritali intelligentia quoad tres caelos.

Item, quoad septenarium.

¹ Eccli. 18, 1.

² Secundum translationem septuaginta interpretum, Gen. 1, 2. Vulgata: Terra... vacua. — Edd., excepta 2, prosequuntur: *natura vero media*, quae etiam superior post *nec etiam* repetunt *creavit*. Inferius pro *deducta* plures codd. *prodicta* (cfr. II. Sent. d. 12. a. 1. q. 3.).

³ Fide codd. et 2 omisimus *medium*, quod aliae edd. hic addunt.

⁴ Supple cum Val., 1, 3 *natura*. De seq. propositione, in qua eadem edd. voci *pervii* praeferunt *corporis*, cfr. Aristot., II. de Anima text. 68. (c. 7.) et de Sensu et sens. c. 3. — Hacc et quaedam alia dicta sunt iuxta opiniones tunc communes.

⁵ Gen. 1, 6. — De natura et influencia aquarum supra firmamentum positarum sive caeli crystallini cfr. II. Sent. d. 14. p. 1. a. 1. q. 1, ubi etiam dictum Basili occurrit (pag. 338, nota 3), secundum quod aquae supra firmamentum « consti-

tutae sunt ad reprimendum calorem » etc., ut aliquanto inferius dicitur. — Inferius pro *collocandae* S *collocatae*.

⁶ Cfr. supra c. 3. — Inferius post *luminositatis* EIO ad- dunt *suae*.

⁷ Cap. 7. — Pro *nullatenus* A E F S *nullo modo*.

⁸ Cfr. II. Sent. lit. Magistri, d. II. c. 4. in fine et c. 4. seq.; Comment. ibid. p. 1. a. 2. q. 3. — Pro *intellectum* A I I M *intelligentiam*.

⁹ De quo supra in Prologo § 2. — In seq. propositione tangitur opinio Augustini docentis, per septem dies intelligi septempleram considerationem sive illuminationem intellectus angelici respectu eorum quae in Scriptura diversis diebus nar- rantur creata. Cfr. II. Sent. d. 12. a. 1. q. 2. et d. 13. a. 1. q. 1, ubi etiam haec opinio eodem modo, sicut hic fit, cum sententia aliorum Sanctorum reconciliatur. — Inferius substitui- mus fide plurium codd., ut G I K L M, *quae sibi* pro *qui sibi*.

igitur septiformis Angelorum conversio a creatura ad Deum. — Et sic ex praedictis apparet sufficientia et veritas Scripturae in diversis opinionibus Sanctorum, scilicet Augustini et aliorum, quae sibi non contradicunt, cum verae sint, si recte intelligantur.

CAP. VI.

De productione supernorum spirituum.

Consequenter vero agendum¹ est de natura spiritali et incorporea, cuiusmodi est angelica, de qua considerari oportet quantum ad *conditionem supernorum spirituum*, quantum ad *ruinam daemonum* et quantum ad *confirmationem honorum Angelorum*.

Sciendum est igitur, quod Angelis a primordio suae conditionis quatuor sunt attributa, scilicet *simplicitas essentiae*, *personalis discretio*, propter rationem insitam *memoria*, *intelligentia* et *voluntas*, et *libertas arbitrii* ad eligenda bona et respuenda mala².

— Haec autem quatuor attributa principalia alia quatuor comitantur, scilicet *virtuositas* in operando, *officiositas* in ministrando, *perspicacitas* in cognoscendo et *immutabilitas* post electionem sive in bono, sive in malo.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia primum principium, hoc ipso quod primum *prope nihil*, sed etiam *prope se*³; non tantum substantiam a se longinquam, scilicet naturam corpoream, producere debuit, verum etiam propinquam; et haec est substantia intellectualis et incorporea, quae hoc ipso, quod Deo simillima est, *simplicitatem* habet *naturae* et *discretionem personalem*, ut Deo assimiletur ex parte substantiae sive *communis*, sive *individuae*⁴. — Habet etiam in mente imaginem Trinitatis secundum *memoriam*, *intelligentiam* et *voluntatem*; habet etiam *libertatem voluntatis*, ut assimiletur Deo ex parte potentiae sive *naturalis*, sive *electivae*, ut sic potentia *naturalis* insignita sit Dei imagine, *electiva* vero arbitrii libertate. Nequa-

quam enim perveniret meritorie ad praemium gloriosum, quod facit quemque beatum, nisi haberet liberum voluntatis arbitrium; hoc autem esse non potest nisi in substantia rationali, quam comitatur memoria, intelligentia et voluntas. Ubi autem est ratio, oportet, quod sit « rationalis naturae substantia individua »⁵; necesse est etiam, quod sit substantia spiritalis et incorporea, ac per hoc *simplex*, omni carens dimensione quantitativa.

Talis autem substantia hoc ipso, quod simplex, est *virtuosa in operando*⁶; hoc ipso, quod virtuosus et personaliter distincta, competit ei *distinctio officii in ministrando*; hoc ipso, quod simplex et virtuosus, competit ei *perspicacitas in discernendo*; hoc ipso, quod simplex et perspicax, habens *intellectum deformem*⁷; ideo *stabilitatem* habet post electionem in electo sive in bono, sive in malo. — Et haec conditiones ipsam generalem conditionem supernorum spirituum generaliter comitantur.

CAP. VII.

De apostasia daemonum.

De *apostasia daemonum* hoc tenendum est, quod Dens Angelos omnes fecit bonos, medios tamen inter se, summum bonum, et commutabile bonum, quod est creatura; ita quod, si converterentur ad amandum quod est *supra*, ascenderent ad statum gratiae et gloriae; si vero ad bonum commutabile, quod est *infra*, hoc ipso ruerent in malum culpae et poenae; quia non est « dedecus peccati sine decore iustitiae »⁸. — Primum inter Angelos Lucifer, praesumens de privato bono, privatam appetiit excellentiam, volens aliis superferri; et ideo cecidit cum ceteris consentientibus sibi. Cadens autem factus est *impoenitens*, *obstinatus* et *obcaecatus* et *exclusus a Dei contemplatione* et *deordinatus in operatione*, toto nitens conamine ad *subvertendum hominem* per tentationem multiplicem.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum primum principium sit summe bo-

¹ Pro vero agendum, quod plures codd. omittunt, E dicendum, M videndum, et inferius pro considerari plures codd. et 2 considerare. — De his tribus agitur c. 6. 7. 8.

² Secundum Ilug. a S. Viet., quem sequitur Magister Sent., II. Sent. d. III. c. 1. — Superius post discretio S addit eo quod unus differt ab alio. Inferius post immutabilitas T subiungit in persistendo.

³ August., XII. Confess. c. 7. n. 7: Tu eras, et aliquid nihil; unde fecisti caelum et terram duo quaedam: unum prope te, alterum prope nihil. — Superius pro produxit plures codd. et 2 product, B II in esse product.

⁴ Cfr. II. Sent. d. 3. p. I. a. 1. q. 1. et a. 2. q. 1. seqq.

⁵ Id est persona, secundum Boeth.; cfr. I. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. — Quod liberum arbitrium competat soli substantiae rationali, sensus ostenditur II. Sent. d. 25. p. 1. q. 1. — Superius pro quaeque M quentibet, Vat., 1, 3 quaequam. Inferius pro dimensione edd. cum pluribus codd. divisione, multi codd. sunt dubiae lectionis.

⁶ Vide supra pag. 215, nota f. (Lib. de Causis).

⁷ Secundum Dionys.; cfr. tom. II. pag. 50, nota 1. et pag. 177, nota 5. (allegatus in solvenda quaest. de obstinatione voluntatis daemonum). — Immediatè post II et 2 proseguuntur: ideo post electionem stabilitem habet in electo etc. (terminus stabilitem occurrit etiam in Q).

⁸ August., III. de Lib. Arb. c. 15. n. 44, docet, nullo temporis intervallo peccatum a poena esse divisum, « ne vel peccato luciferi et minorum angelorum vide ibid. d. 5. a. 1. et 2. — De loco, in quem ceciderit, cfr. ibid. d. 6. a. 2. — De potestate tentandi homines vide ibid. d. 8. p. II. per totam. — Superius post amandum A addit summum bonum, et O bonum incommutabile.

Trius consideranda.

Attributa principalia 4.

Minus principalia item 4.

De duobus principalibus primis.

De duobus aliis.

De minus principalibus.

Thesis prima.

Thesis secunda.

Ad primam

num, nihil facit, quod non sit bonum; quia a bono non procedit nisi bonum¹; quod tamen fit ab ipso hoc ipso minus est eo, et ideo non potest esse summum bonum. Fuit igitur Angelus a Deo conditus bonus quidem, sed non summus, perficiendus tamen, si affectu tenderet in summum.

Et quoniam per liberum arbitrium voluntatis poterat tendere in bonum summum, vel converti ad bonum privatum; Lucifer, suae perversitudo et altitudinis consideratione excitatus ad se diligendum et sumum privatum bonum, praesumpsit de altitudine habitata et ambivit excellentiam propriam, non tamen obtentam; ac per hoc praesumendo constituit se sibi principium, in se ipso gloriano; et ambiendo constituit se sibi summum bonum, in se ipso quiescendo. Cum autem ipse nec summum esset principium nec summum bonum; necesse fuit, quod inordinato ascensu² rueret; pari ratione et omnes in hoc consentientes. — Et quia « non est delectans peccati sine decore institutae »; ideo statim, cum cecidit in peccatum, cum ceteris adhaerentibus sibi perdidit locum summum, scilicet empyreum, descendens ad imum, scilicet caliginosum aërem, vel infernum, ita quod lapsus in culpam fuit per liberum arbitrium, lapsus vero in poenam per divinum iudicium. — Et quoniam immutabilitatem habebat post electionem, ideo statim obstinatus est in malo, et per hoc excaecatus a vero et deordinatus est in operatione et infirmatus in virtute: ideo voluntas eius impia et actio avversa a Deo conversa est ad hominis odium et invidiam; et perspicacitas rationis a vero lumine excaecata conversa est ad deceptiones per divinationes et cautelas³; et officiositas in ministrando a vero ministerio amota conversa est ad tentamenta; et virtuositas imminuta et coarctata, quantum permittitur, convertitur ad mirabilia facienda per transmutationes repentinas, quas facit circa corpoream creaturam. — Et quia haec omnia deordinata sunt

per voluntatem depravatam per superbiam; ideo haec omnia convertit ad fomentum suae superbiae, quaerens ab hominibus coli et adorari ad modum Dei. Hinc est, quod « omnia male agit »; quod tamen inste modo permittit ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum, sicut apparet per finale iudicium.

CAP. VIII.

De confirmatione beatorum Angelorum.

De confirmatione vero Angelorum hoc tenendum est, quod sicut angeli a Deo aversi statim sunt obstinati per inpoenitentiam; sic ad Deum conversi statim fuerunt confirmati per gratiam et gloriam in voluntate, perfecte illuminati in ratione secundum cognitionem matutinam et vespertinam, perfecte fortificati in virtute sive imperativa, sive executiva⁴, et perfecte ordinati in operatione sive contemplativa, sive ministrativa; et hoc secundum triplicem hierarchiam, scilicet supremam, mediam et infimam.

Ad supremam autem spectant Throni, Cherubim et Seraphim; ad mediam Dominationes, Virtutes et Potestates; ad infimam Principatus, Archangeli, Angeli. Ex quibus plurimi sunt in ministerium missi⁵ et ad custodiam hominum deputati, quibus ministrant purgando, illuminando et perficiendo, secundum imperium voluntatis Dei.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum Angeli propter expressam similitudinem et propinquitatem ad primum et summum principium habeant intellectum deiformem⁶ et immutabilitatem post consensum ex libertate arbitrii; divina superveniente gratia, ad summum bonum conversi, cum totaliter in Deum tenderent, per gloriam fuerunt confirmati pariter et perfecti: ideo quantum

Ad secundam.

Duplex peccatum.

Poenam in eadem.

Quadruplex immutatio.

Intensio eius.

Immutatio in melius quoad 4 abstrakta.

Secundum triplicem hierarchiam.

Novem ordines Angelorum.

Ratio. Pro immutacione.

Quoad voluntatem et intellectum.

¹ Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 19: Neque enim ignis est infrigidare, neque boni non bona producere. Cfr. tom. II. pag. 113, nota 7. — Inferius pro voluntatis BIKMOQV voluntas, et pro exaltatus plures codd. et 2 excaecatus. Subinde post principium Vat. et 1, 3 cum uno alteroque cod. (M a secunda manu) addunt summum.

² ADFLMO addunt descensu, F insuper substituit appetitu pro ascensu, Vat. et 1, 3 legunt: ut inordinato ascensu appetito, descensu rueret; alii codd. et 2 exhibent nostram lectionem.

³ Du Cange, Glossarium etc.: *Cantela, cautela, cantella* scapulis in malam partem accipiuntur pro fraude, astutia, dolo. — II *incantationes, T cantationes*. Superius post et actio, quod C et 2 omittunt (B omittit tantum actio) A repetit eius. Inferius pro tentamenta A tentandum. Porro cum ABCCK (M a secunda manu) substituitur imminuta pro immutata (D imminuta et immutata).

⁴ Ut dicit Glossa apud Petr. Lombard. in II. Cor. 6, 13. Cfr. tom. III. pag. 493, nota 4. — Superius pro hominibus F MOP et 2 omnibus. Mox eod. cum pluribus codd. legunt: quod tamen isto iudicio Deus [P addit modo] permittit. Nostra

lectio est in S et confirmator a BCDGK, qui eo differunt, quod malo (i. e. nunc) ponunt ante Deum et habent iusto.

⁵ Ita BHM, quorum lectio per explicationem huius membri inferius datam approbatur; CP imperativa sive operativa, Q sive motiva imperativa sive executiva, expeditiva (cfr. circa finem explicationis), alii codd. et eod. sive motio sive operativa. Superius voci Angelorum I praemittit beatorum, eod. bonorum.

⁶ Hebr. 1, 14. — De triplici actu hierarchico, scil. purgandi, illuminandi et perficiendi, ex Dionysio sumto, cfr. tom. II. pag. 127, nota 2. et pag. 267, nota 4. — Quae hic summam tanguntur, plenius exponuntur in II. Sent., scil. d. V. lit. Magistri, c. 1. seqq., et ibid. Comment. a. 3. q. 1. seq.; d. VII. lit. Magistri, c. 4-4, ac ibid. Comment. p. I. a. 2. q. 3. de confirmatione Angelorum; d. 3. p. II. a. 2. q. 1. seq. et d. 4. a. 3. q. 1. seq. de eorum cognitione; d. 9-11. de eorum ordinibus, missione et ministerio sive custodia respectu hominum.

⁷ Cfr. supra pag. 224, nota 7. — Mox pro immutabilitatem I immutabilitatem. Subinde pro ex libertate arbitrii plures codd. ex [P in] libero arbitrio, et D verbo tenderent praefigit convertentur sive.

ad voluntatem fuerunt stabiles et felices; quantum ad rationem, perspicuae, ita ut non tantum cognoscerent res in proprio genere, sed etiam in arte, ac per hoc non tantum haberent cognitionem vesperatinum, sed etiam matutinam, vel etiam diurnam, propter illius lucis plenitudinem et omnimodam puritatem, respectu cuius omnis creatura merito potest dici tenebra¹. — Quantum autem ad virtuositatem perfecte fortificati sive in imperando, sive in exsequendo, vel assumto corpore, vel etiam non assumto. — Quantum vero ad operationem perfectissime ordinati, ut iam non possint deordinari nec ascendendo ad contemplationem Dei nec descendendo ad ministrandum homini; quia, cum Deum facie ad faciem² contemplantur, quocumque mittantur, intra Deum currunt.

Aguntur enim et agunt secundum ordinem hierarchicum in eis initialium per naturam et consummatum per gloriam, quae, stabilendo liberi arbitrii veritatem, illustravit perspicacitatem, ordinavit officiositatem et roboravit virtutem, secundum quatuor attributa superius³ nominata. — Perspicacitas autem rationis in contemplando aut principaliter respicit ad maiestatem divinam venerandam, aut ad veritatem intelligendam, aut ad bonitatem desiderandam; et secundum hoc sunt tres ordines in prima hierarchia, scilicet Throni, ad quos reverentia; Cherubim, ad quos sapientia, et Seraphim, ad quos spectat benevolentia. — Ad perfectam autem virtuositatem spectat virtus imperativa, virtus executiva et virtus expeditiva⁴. Prima ad Dominationes, secunda ad Virtutes, tertia vero ad Potestates spectat, quarum est arcere potestates contrarias. — Ad perfectam officiositatem spectat regere, revelare et releovare. Primum est Principatum, secundum Archangelorum et tertium Angelorum, quia custodiunt, ne stantes cadant, et cadentes adjuvant, ut resurgant. — Et sic patet, quod haec omnia sunt in Angelis secundum plus et minus, gradatim a su-

perioribus descendendo usque ad ima. Ordo autem denominari debet ab eo quod « excellentissimus acceptus in munere⁵ ».

CAP. IX.

De productione hominis quantum ad spiritum.

Post naturam corpoream et incorpoream dicenda sunt aliqua de natura ex utrisque⁶ composita, primo ex parte mentis, secundo ex parte carnis, tertio ex parte totius hominis.

De anima igitur rationali haec in summa tenenda sunt secundum sacram doctrinam, scilicet quod ipsa est forma ens, vivens, intelligens et libertate utens. Forma quidem ens non a se ipsa nec de divina natura, sed a Deo de nihilo per creationem in esse deducta. — Forma autem vivens; non ex natura extrinseca, sed se ipsa; non vita mortali, sed vita perpetua. — Forma vero intelligens non tantum creatam, sed etiam « creatricem essentiam⁷ », ad cuius imaginem facta est per memoriam, intelligentiam et voluntatem. — Forma quoque libertate utens, quia semper est libera a coactione; a miseria vero et culpa libera fuit in statu innocentiae, licet non in statu naturae lapsae; haec autem libertas a coactione nihil aliud est quam facultas voluntatis et rationis, quae sunt potentiae animae principales⁸.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec Ratio est: quia, cum primum principium sit beatissimum et benevolentissimum; ideo sua summa benevolentia beatitudinem suam communicat creaturae, non tantum spiritali et proxima, sed etiam corporali et longinqua. Corporali tamen et longinquae communicat mediate, quia « lex divinitatis haec est, ut infima per media reducatur ad summa⁹ ». Et ideo non tantum spiritum angelicum et separatam fecit beatificabilem, sed etiam spiritum coniunctum, sci-

¹ Secundum August.; cfr. tom. II. pag. 141, nota 5. — De corpore ab Angelis assumto cfr. II. Sent. d. 8. p. 1. per totam. — II. tenebrosa vel tenebra. Superius pro in arte edd., excepta 2, in ipsa arte aeterna, quae etiam inferius post in exsequendo addunt sic in contemplando.

² Epist. I. Cor. 13, 42. — Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 34. n. 43: Et mittuntur igitur et assistunt; quia, etsi circumscriptus est angelicus spiritus, summus tamen spiritus ipse, qui Deus est, circumscriptus non est. Angeli itaque et missi et ante ipsam sunt, quia quolibet missi veniant, intra ipsam currunt. Cfr. II. Moral. c. 3. n. 3.

³ Cap. 6. — De numero ordinum Angelorum eorumque officii cfr. II. Sent. d. 9. Praenotata; ibid. q. 2. exponitur, quomodo ordinum distinctio sit a natura et a gratia (gloria). — Inferius voci desiderandam P praefigit amandam seu.

⁴ Libr. II. Sent. d. 9. Praenotata, triplex haec virtus consistere dicitur in praesidendo, operando et resistendo.

⁵ Secundum Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 34. n. 14. Cfr. II. Sent. d. 9. q. 4. — Superius pro releovare B II custodiare, et vocibus in Angelis edd. interscrunt beatis, B boais.

⁶ B ex utraque parte, qui etiam inferius cum II producta pro deducta. — De his tribus agitur hic et 2 seqq. capp.

⁷ Quo dicendi modo utitur Anselm., Monolog. c. 13. — R incretam essentiam. Pro creatam BDS et 1, 2 creaturam, nonnulli codd. creata [entia]. Inferius ex B substituitur et culpa pro et coactione, quod alii codd. et edd. falso exhibent.

⁸ Cfr. de his II. Sent., in quo d. 17. a. 4. q. 1. et d. 18. a. 2. q. 3. ostenditur, animam non esse a se nec de divina natura, sed ex nihilo productam; d. 19. a. 4. q. 1, ipsam esse immortalem; d. 16, per totam (cfr. I. Sent. d. 3. p. II. a. 1. q. 4.), ipsam esse ad Dei imaginem factam; d. 25. p. I. et II., eam esse praeditam libertate, quae est facultas rationis et voluntatis, libertate a coactione quidem semper, libertate a culpa et miseria vero non semper.

⁹ Secundum Dionys., de Coelest. Hierarch. c. 4. § 3, c. 8, § 2. et de Ecclesiast. Hierarch. c. 5. § 4. Cfr. tom. II. pag. 28, nota 3. — Superius pro sua summa A suavissima alii codd. omittunt sua, et communicat inferius ante immediate.

Quoad virtuositatem.

Quoad operationem.

Triplex hierarchia.

Ordinatio novem ordinum secundum tria.

Unde nominatur ordo.

Anima est forma cum conditionibus.

Triplex libertas.

licet humanum. Est igitur anima rationalis *forma beatificabilis*. Et quia ad beatitudinis praemium pervenire non est gloriosum nisi per *meritum*; nec mereri *contingit*, nisi in eo quod voluntarie et libere fit: ideo oportuit, animae rationali dari *libertatem arbitrii* per remotionem omnis *coactionis*; quia hoc est de natura voluntatis, ut nullatenus possit *cogi*, licet per culpam *missa* efficiatur et serva peccati ¹.

Rursus, quia forma beatificabilis est servus Dei per memoriam, intelligentiam et voluntatem; et hoc est esse ad imaginem Trinitatis propter unitatem in essentia et trinitatem in potentiis: ideo animam necesse fuit esse *intelligentem* Deum et omnia, ac per hoc Dei imagine insignitam. — Et quia nihil beatum potest beatitudinem amittere, nihil poterat esse beatificabile, nisi esset incorruptibile et immortale; necesse fuit, animam rationalem immortalis vita de sui natura esse viventem.

Postremo, quia omne, quod ab alio beatificabile est et immortale, est mutabile secundum *bene esse* et incorruptibile secundum *esse*; ideo anima nec a se est nec de *divina natura*, quia *mutabilis*; nec *producta de aliquo* nec *per naturam generata*, quia est *immortalis* et incorruptibilis; et ita haec forma non potest per generationem in *esse* introduci, quia omne naturaliter generabile est naturaliter corruptibile ². — Ex his apparet, qualiter finis beatitudinis necessitatem imponit praedictarum conditionum ipsi animae ad beatitudinem ordinate.

Quoniam autem ut beatificabilis est immortalis; ideo, cum unitor mortali corpori, potest ab eo separari; ac per hoc non tantum *forma* est, verum etiam *hoc aliquid* ³; et ideo non tantum unitor corpori ut *perfectio*, verum etiam ut *motor*; et sic *perficit* per essentiam, quod *movet* pariter per potentiam. Et quoniam ipsa non tantum dat *esse*, verum etiam *vivere* et *sentire* et *intelligere*; ideo potentiam habet *vegetativam*, *sensitivam* et *intellectivam*, ita quod per potentiam *vegetativam* generat, nutrit et augmentat: generat ut *quid*, nutrit ut *quale*, augmentat ut *quantum* ⁴. — Per *sensitivam* apprehendit sensibilia, retinet apprehensa, componit et dividit retenta: *apprehendit* quidem per sensitivam exterioriorem quin-

quepartitan secundum correspondentiam ad quinque mundi corpora principalia ⁵; *retinet* per memoriam, *componit* et *dividit* per phantasiam, quae est prima virtus collativa. — Per *intellectivam* autem *discernit* verum, *refugit* malum et *appetit* bonum: verum quidem *discernit* per rationalem, malum *repellit* per irascibilem, bonum *appetit* per concupiscibilem ⁶.

Rursus, quia *discretio veri* est cognitio, *fugit* et *appetit* est affectio; ideo tota anima dividitur in *cognitivam* et *affectivam*.

Amplius, quoniam *cognitio* veri est duplex: vel veri ut *veri*, vel veri ut *boni*; et hoc vel *acterni*, quod est supra animam, vel *temporalis*, quod est infra: hinc est, quod potentia cognitiva, utpote intellectus et ratio, dividitur ita, quod *intellectus* in speculativum et practicum, *ratio* in superioriorem portionem et inferiorem; quae potius nominant diversa officia quam diversas *potentias* ⁷.

Postremo, quoniam *appetitus* dupliciter potest ad aliquid ferri, scilicet secundum *naturalem instinctum*, vel secundum *deliberationem* et arbitrium; hinc est, quod potentia *affectiva* dividitur in *voluntatem naturalem* et *voluntatem electivam*, quae proprie *voluntas* dicitur ⁸. Et quoniam talis electio indifferens est ad utramque partem, ideo est a *libero arbitrio*. — Et quia haec indifferentia consurgit ex deliberatione praecambula et voluntate adiuncta; hinc est, quod *liberum arbitrium* est facultas rationis et voluntatis; ita quod, sicut dicit Augustinus, omnes praedictas rationales potentias comprehendit. At enim ⁹: « Cum de libero arbitrio loquimur, non de parte animae loquimur, sed certe de tota ». Ex concursu enim illarum potentiarum, rationis supra se ipsam redeuntis et voluntatis concomitantis, consurgit integritas libertatis, quae est principium meriti, vel demeriti, secundum electionem boni, vel mali.

Cap. X.

De productione hominis quantum ad corpus.

De corpore vero humano in statu primae conditionis tenenda sunt haec secundum doctrinam fidei

¹ Ioan. 8, 34: Omnis, qui facit peccatum, servus est peccati. Cfr. II. Sent. lit. Magistri, d. XXV. c. 8. — Bernard., serm. 81. in Cantic. n. 6: Ubi autem non est libertas, nec meritum. Vide tom. III. pag. 359, nota 9. et pag. 381, nota 1.

² Aristot., I. de Caelo et mundo, text. 126. (c. 12.): Generabile enim et corruptibile sequitur se invicem. — Inferius pro *Quoniam autem O Quoniam anima*, 4 legit *Quoniam autem natura beatificabilis* etc.

³ Scil. *prima* seu singularis substantia, secundum Aristot.; cfr. tom. IV. pag. 273, nota 3; II. Sent. d. 15. a. 1. q. 1. et d. 17. a. 1. q. 2. — Aristot., II. de Anima, text. 24. (c. 2.): Anima autem id est, quo vivimus et sentimus et movemur et intelligimus primo.

⁴ Cfr. Aristot., I. de Generat. et corrupt. text. 39. seqq. (c. 5.) et II. de Anima, text. 47. seqq. (c. 4.).

⁵ Explicatur hoc ab EII, qui addunt: *Terra* correspondet

tactui, *aqua* gustui, *aer* auditui, *ignis* [vapor] odorati, *quinta essentia* sive quintum corpus, quod comprehendit totam luminosam naturam cum orbibus et sphaeris suis sursum ab elemento ignis usque ad caelum empyreum inclusive, correspondet visui. Cfr. de hoc Ioan. de Rupella, Sum. de anima, p. II. c. 49, qui allegat August., III. de Gen. ad lit. c. 4. n. 6. Vide tom. II. pag. 319, nota 8.

⁶ Vide tom. III. pag. 579, nota 9. verba auctoris libri de Spiritu et anima.

⁷ Vide II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 1. seq., et Damasc., II. de Fide orthod. c. 22. — Ex ADN et 2 substituitur *dividitur* pro *dividitur*.

⁸ Cfr. II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 3.

⁹ Libr. III. Hypogosticon (inter opera August.), c. 5. n. 7: Cum de libero arbitrio agimus, non de parte hominis agimus, sed de toto (Cfr. II. Sent. d. 25. p. I. q. 3.). — P omittit certe.

Est forma beatificabilis.

Est libera.

Est intelligens omnia.

Est immortalis.

Est creata.

Est substantia prima.

Est perfectio et motor.

Habet tres potentias cum tribus actibus.

Divisio animae totius.

Divisio intellectus.

Divisio voluntatis.

Quid liberum arbitrium.

orthodoxae, videlicet quod corpus primi hominis sic conditum fuit et *de limo terrae*¹ formatum, ut tamen esset animae *subiectum* et suo modo *proportionabile*, *proportionabile*, inquam, quantum ad *complexionem* aequalem, quantum ad *organizationem* pulcherrimam et multiformem et quantum ad *rectitudinem staturae*; *subiectum* autem, ut esset *obtemperans* sine rebellione, esset etiam *propagans* et propagabile sine libidine, esset etiam *vegetabile* sine defecatione, esset etiam *immutabile* ad² omnimodam incorruptionem, non interveniente morte; et secundum hoc datus est sibi locus paradisi terrestris in habitationem tranquillam. — Formata est *mulier* de latere viri in consortium et adiutorium ad propagationem immaculatam; datum est etiam *lignum vitae*³ ad vegetationem continuam, et tandem ad immutationem perfectam per immortalitatem perpetuam.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum primum principium sit in producendo potentissimum, sapientissimum et optimum, et in omnibus effectibus suis hoc aliquo modo manifestet; potissime deluit hoc manifestare in ultimo effectu et nobilissimo; cuiusmodi est homo, quem inter ceteras creaturas produxit ultimo, ut in hoc potissime appareret et reluceret divinorum operum consummatio.

Ut igitur in homine manifestaretur Dei *potentia*, ideo fecit eum ex naturis maxime distantibus, coniunctis in unam personam et naturam; cuiusmodi sunt corpus et anima, quorum unum est substantia corporea, alterum vero, scilicet anima, est substantia spiritualis et incorporea; quae in genere substantiae maxime distant⁴.

Ut vero ibidem manifestaretur Dei *sapientia*, fecit tale corpus, ut *proportionem* suo modo haberet ad animam. Quoniam ergo corpus unitur animae ut *perfectanti* et *moventi* et *ad beatitudinem sursum tendenti*⁵; ideo, ut conformaretur animae *vivificanti*, habuit *complexionem* aequalem non a *pondere*, vel *mole*, sed ab *aequalitate naturalis iustitiae*, quae disponit ad nobilissimum modum vitae. — Ut autem

conformaretur *moventi* per multiformitatem potentiarum, habuit *multiformitatem organorum* cum summa venustate et artificiositate et ductibilitate; sicut patet in facie et in manu, quae est « organum organorum »⁶. — Ut autem conformaretur animae *sursum tendenti ad caelum*, habuit *rectitudinem staturae* et caput sursum erectum; ut sic corporalis rectitudo mentali rectitudini attestaretur.

Postremo, ut in homine manifestaretur Dei *bonitas* et benevolentia, ideo fecit hominem absque omni macula et culpa et absque omni poena sive miseria. Cum enim primum principium simul sit *optimum* et *iustissimum*; quia *optimum*, non debuit facere hominem nisi bonum, ac per hoc innocentem et rectum⁷; quia *iustissimum*, poenam non debuit infligere ei qui nullum omnino habebat peccatum; ac per hoc tale corpus constituit illi animae rationali, quod ita sibi esset *obtemperans*, ut nulla esset in eo pugna rebellionis, nulla pronitas libidinis, nulla imminutio vigoris, nulla corruptio mortis; ita etiam esset *animae conforme*, ut, sicut anima erat innocens, et tamen poterat cadere in culpam, sic corpus esset impassibile, et tamen posset cadere in poenam; et ideo « poterat non mori, et poterat mori »⁸; poterat habere sufficientiam, et poterat habere indigentiam; poterat animae obtemperare, et poterat etiam adversus eam rebellionem et pugnam habere.

Et propterea in statu illo corpus erat tale, ut ab eo fieret *decisio seminalis* ad propagationem prolis per adinmiculum sexus muliebris pariter comprincipiantis; fieret etiam *humoris nutrimentalis consumptio* per actionem caloris; fieret etiam nihilominus *restauratio* per alimentum lignorum paradisi, restaurato per lignum vitae, seu praeservato humido radicali; quod quidem lignum hanc virtutem habuit, ob quam, ut dicit Augustinus⁹, fuit non solum in cibum, verum etiam in Sacramentum. — In corruptio igitur et immortalitas corporis Adae principaliter veniebat ab *anima* sicut a continente et influente, a *corporis bona et aequali complexionem* sicut a disponente et suscipiente, a *ligno* autem *vitae* sicut a

Tria de corpore.

Proportionabile tripliciter.

Subiectum quadrupliciter.

Mulier.

Lignum vitae.

Ratio.

Manifestatur Dei potentia.

Item sapientia.

Distinctio.

Membrum 1.

Membrum 2.

Membrum 3.

Item bonitas.

Status primitivus.

De muliere socia et ligno vitae.

Origo immortalitatis.

¹ Gen. 2, 7. — Pro *orthodoxae* plures codd. *orthodoxam*.

² S habet *per*.

³ Gen. 2, 9. — De formatione corporis humani eiusque proportionalitate cfr. II. Sent. d. 47. a. 2. q. 4-3; de productione corporis mulieris de latere viri vide ibid. d. 48. a. 4. q. 4; de immortalitate corporis agitur ibid. d. 49. a. 2. q. 4. seq., et de propagatione eius ibid. d. 20. per totam. — Inferius pro *per* IOUV et. Subinde post *sapientissimum* LUV addunt et *benevolentissimum*.

⁴ Utpote supremas species substantiae.

⁵ Cfr. cap. praeced. — De aequalitate a *pondere* et a *iustitia* cfr. II. Sent. d. 17. a. 2. q. 3.

⁶ Aristot. supra pag. 161, nota 2. allegatam. — De seq. propositione cfr. Alex. Hal., S. p. II. q. 81. m. 2, qui ad ipsam confirmandam praeter alios adducit Ovid., I. Metamorph. v. 84-86, et August., 83 Q1. q. 51. n. 3. — Inferius pro *mentali* Q S *mentis*.

⁷ Eccl. 7, 30: Solummodo hoc inveni, quod fecerit Deus

hominem rectum. Cfr. supra pag. 225, nota 1. — August., III. de Lib. arb. c. 48. n. 51: Omnis autem poena, si iusta est, peccati poena est etc. — Superius ILM omittunt et *culpa*, non pauci codd. et 2 *putem macula* et.

⁸ August., VI. de Gen. ad lit. c. 25. n. 36. Cfr. II. Sent. III. Magistri, d. XIX. c. 4. seqq. — Inferius fide BIIQ (M a secunda manu) *supplevisim animae*, et subinde fide ABDF IIMS *etiam adversus eam* (Q *etiam adversus animam*).

⁹ Libr. VIII. de Gen. ad lit. c. 4. n. 8: Erat ei ergo in lignis ceteris alimentum, in illo autem Sacramentum. Cfr. XIII. de Civ. Dei, c. 20. et VI. Op. imperf. contra Julian. c. 30. — De *humido radicali* vide tom. I. pag. 316, nota 12. verba Scoti. — EII legunt: *Fuit non solum in sustentationis cibum, verum etiam in Sacramentum; et hoc propter latentem virtutem eius, qua scilicet praeter sustentationem ipsius manifestam occultam virtutem, conservandi scilicet ipsos et omnes posteris, habuit, ne velerasceret et vetustate periret*. Inferius pro *complexione* multi codd. et 2 *compositione*.

vegetante et adminiculante, a *regimine* vero *divinae providentiae* sicut interiori conservante et exteriori protegente.

CAP. XI.

De productione hominis quantum ad totum coniunctum.

De *toto* autem *homine* in paradiso collocato! haec tenenda sunt, scilicet quod datus est ei duplex *sensus*, scilicet interior et exterior, mentis et carnis. — Datus est ei duplex *motus*, scilicet imperativus in voluntate et executivus in corpore. — Datum est ei duplex *bonum*, unum visibile, alterum invisibile. — Datum est ei duplex *praeceptum*, scilicet *naturae* et *disciplinae*; praecipitum *naturae*: *Cresecite et multiplicamini*¹; praecipitum *disciplinae*: *De ligno scientiae boni et mali ne comedas*. — Iuxta quae datum est sibi *quadruplex adiutorium*, scilicet scientiae, conscientiae, synderesis et gratiae, ex quibus sufficienter habuit, ut posset stare in bono et proficere et a malo cavere et declinare.

Ratio est: quia primum principium fecit mundum istum sensibilem ad declarandum se ipsum, videlicet ad hoc, quod per illum tanquam per speculum et vestigium reduceretur homo in Deum² artificem, amandum et laudandum. Et secundum hoc duplex est *liber*, unus scilicet scriptus *intus*, qui est aeterna Dei ars et sapientia; et alius scriptus *foris*, mundus scilicet sensibilis. Cum igitur esset una creatura, quae sensum habebat *intus* ad cognitionem libri *interioris*, ut Angelus; et alia, quae totum sensum habebat *foris*, ut quodlibet animal brutum: ad perfectionem universalitatis debuit fieri creatura, quae hoc sensu duplici esset praedita ad cognitionem libri scripti *intus* et *foris*, id est Sapientiae et sui operis. Et quia in Christo simul concurrunt aeterna Sapientia et eius opus in una persona; ideo dicitur *liber scriptus intus et foris*⁴ ad reparationem mundi.

Et quia cuilibet sensui respondet motus, ideo duplex datus est homini *motus*: unus secundum in-

stinctum *rationis* in mente, alius secundum instinctum *sensualitatis* in carne⁶. Primi est *imperare*, secundi est *obtemperare*, secundum rectum ordinem; quando autem fit e converso, tunc recitudo et regimen animae praecipitur de statu suo.

Et quia cuilibet motui et sensui respondet appetitus ad aliquod *bonum*, ideo praeparatum est homini duplex *bonum*: « unum visibile, alterum invisibile; unum temporale, aliud aeternum; unum carni, alterum spiritui. Ex his bonis Deus unum dedit, alterum promisit, ut unum gratis possideretur, alterum per meritum quaereretur⁶ ».

Et quia frustra datur bonum, nisi custodiatur; frustra promittitur, nisi ad ipsum perveniatur: ideo duplex datum est homini *praeceptum*: unum *naturae* ad custodiendum bonum datum, alterum *disciplinae* ad promerendum bonum promissum, quod nullo modo melius poterat mereri quam per *meram obedientiam*. *Obedientia* autem *mera* est, quando praecipitum ex se solo obligat, non ex aliqua alia causa; et tale dicitur *praeceptum disciplinae*, quia per ipsum dicitur, quanta sit virtus obedientiae, quae suo merito ducit ad caelum, suo vero contrario⁷ praecipit in infernum. Non ergo datum est illud mandatum homini propter indigentiam aliquam, quam Deus haberet de humano obsequio; sed ad dandam viam merendi coronam per meram et voluntariam obedientiam.

Et quoniam homo ratione naturae defectivae, ex nihilo formatae nec per gloriam confirmatae poterat cadere; benignissimus Deus *quadruplex* ei contulit *adiutorium*: duplex naturae et duplex gratiae. Duplicem enim indidit rectitudinem ipsi naturae: unam ad recte iudicandum, et haec est *rectitudo conscientiae*; aliam ad recte volendum, et haec est *synderesis*⁸, cuius est remurmurare contra malum et stimulare ad bonum. — Duplicem etiam superaddidit perfectionem gratiae: unam gratiae *gratis datae*, quae fuit scientia illuminans intellectum ad cognoscendum se ipsum, Deum suum et mundum istum, qui factus fuerat propter ipsum; aliam gratiae *gratum facientis*, quae fuit caritas habitans affectum ad diligendum Deum super omnia et proximum

¹ Retinimus cum Vat., 4 et 3 *collocato*, pro quo codd. et 2 *formato*; sed Gen. 2, 8. dicitur: In quo [paradiso] posuit hominem, quem formaverat. Cfr. II. Sent. d. 47. dub. 2, ubi ratio afferitur, propter quam homo *extra* paradysum productus sit.

² Gen. 1, 28. — Seq. locus est ibid. 2, 47. — Inferius respicitur Ps. 36, 27: Declina a malo et fac bonum. — De duplici bono cfr. II. Sent. lit. Magistri, d. XX. c. 6; de duplici praecipito vide ibid. Comment. dub. 7; de scientia ibid. lit. Magistri d. XXIII. c. 3, et Comment. a. 2; de conscientia et synderesi agitur ibid. d. 39. pro totam; de gratia vide ibid. lit. Magistri, d. XXIV. c. 4. seq., d. XXIX. c. 4, et Comment. ibid. a. 4-3. — Inferius pro *sibi A ei*, et, pro *sufficienter C sufficientiam*.

³ C. D. G. O. Q. *rediretur* [N *redirent*] in Deum. Aliquanto inferius pro *universalis 4 universi*.

⁴ Ezech. 2, 9. Cfr. Apoc. 5, 1. — Eadem expositio habetur apud Hug. a S. Vict., I. de Sacram. p. VI. c. 5, in quo agitur de duplici sensu animae. — Mox pro *mundi* edd. cum aliquot codd. *generis humani*.

⁵ Vide II. Sent. d. 24. p. II. dub. 3. — De seq. propositione cfr. ibid. pag. 604, nota 5.

⁶ Hugo a S. Vict., I. de Sacram. p. VI. c. 6. Textus originalis plura insercit. Ibid. et c. 7. usius exhibentur quae mox de duobus praecipitis proponuntur. De praecipito disciplinae ad *obedientiam* hominis probandum cfr. II. Sent. d. 17. dub. 5, et August., VIII. de Gen. ad lit. c. 6. n. 12. — B *inquireretur*, edd., excepta 2, *acquireretur*.

⁷ Edd., excepta 2, *suo autem demerito* (C).

⁸ Edd., excepta 2, *rectitudo synderesis*. Superius voci *adiutorium* B praefigit *beneficium sice*.

Theses quinque.

Duplex liber.

Duplex sensus.

Duplex motus.

Duplex bonum.

Duplex praecipitum.

Quid mera obedientia.

Quadruplex adiutorium.

De synderesi.

Duplex gratia.

sicut se ipsum ¹. — Et sic ante lapsum homo perfecta habuit naturalia, supervesita nihilominus divina gratia. Ex quo manifeste colligitur, quod si cecidit, hoc non fuit nisi ex culpa sua, quia obedire contempsit.

CAP. XII.

De completionē et ordinatione totius mundi consummati.

Ex praedictis autem colligi potest, quod creatura mundi est quasi quidam *liber*, in quo reluctet, repraesentatur et legitur Trinitas fabricatrix secundum triplicem gradum expressionis, scilicet per modum *vestigii*, *imaginis* et *similitudinis*; ita quod ratio *vestigii* reperitur in omnibus creaturis, ratio *imaginis* in solis intellectualibus seu spiritibus rationalibus, ratio *similitudinis* in solis deiformibus; ex quibus quasi per quosdam scalares gradus intellectus humanus natus est gradatim ascendere in summum principium, quod est Deus ².

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum omnes creaturae respectum habeant et dependentiam ad suum Creatorem, tripliciter ad ipsum comparari possunt, scilicet aut sicut ad *principium creativum* ³, aut sicut ad *obiectum motivum*, aut sicut ad *donum inhabitativum*. Primo modo comparatur ad ipsum omnis eius *effectus*, secundo modo omnis *intellectus*, tertio modo omnis *spiritus iustus et Deo acceptus*. Omnis enim *effectus*, quantumcumque parum habens de *esse*, habet Deum sicut principium. Omnis *intellectus*, quantumcumque parum habens de lumine, natus est per cognitionem et anorem capere Deum. Omnis autem *spiritus iustus et sanctus* habet donum Spiritus sancti sibi infusum.

Et quoniam creatura habere non potest Deum sicut *principium*, quin *configuretur* ei secundum unitatem, veritatem et bonitatem; nec Deum sicut

obiectum, quin eum *capiat* per memoriam, intelligentiam et voluntatem; nec Deum sicut *donum infusum*, quin *configuretur* ei per fidem, spem et caritatem, seu triplicem dotem ⁴; et prima conformitas est longinqua, secunda propinqua et tertia proxima: hinc est, quod prima dicitur *vestigium* Trinitatis, secunda *imago* et tertia *similitudo*.

Est igitur spiritus rationalis melius inter primam et ultimam, ita quod primam habet inferius, secundam interius, tertiam superius. Et ideo in statu innocentiae, cum imago non erat vitata, sed deiformis effecta per gratiam, sulcicebat *liber creaturae*, in quo se ipsum exerceret homo ad contuendum lumen divinae sapientiae; ut sic sapiens esset, cum universas res videret *in se*, videret *in proprio genere*, videret etiam *in arte*; secundum quod res tripliciter habent *esse*, scilicet in *materia* vel natura propria, in *intelligentia creata* et in *arte aeterna*; secundum quae tria dicit Scriptura ⁵: *Dixit Deus: fiat; fecit, et factum est*.

Propter quam triplicem visionem triplicem homo accepit oculum, sicut dicit Inigo de sancto Victore ⁶, scilicet *carnis*, *rationis* et *contemplationis*: oculum *carnis*, quo videret mundum et ea quae sunt in mundo; oculum *rationis*, quo videret animum et ea quae sunt in animo; oculum *contemplationis*, quo videret Deum et ea quae sunt in Deo; et sic oculo *carnis* videret homo ea quae sunt extra se, oculo *rationis* ea quae sunt intra se, et oculo *contemplationis* ea quae sunt supra se. Qui quidem oculus *contemplationis* actum suum non habet perfectum nisi per gloriam, quam amittit per culpam, reemperat autem per gratiam et fidem ⁷ et Scripturarum intelligentiam, quibus mens humana purgatur, illuminatur et perficitur ad caelestia contemplanda; ad quae lapsus homo pervenire non potest, nisi prius defectus et tenebras proprias recognoscat; quod non facit, nisi consideret et attendat ruinam humanae naturae.

Liber cum triplici gradu expressionis.

Ratio.

Triplicis comparatio ad Deum.

Vestigium, imago, similitudo.

Rationalis spiritus est.

Triplicis visio.

Triplicis oculi.

Notandum.

¹ Respicitur Matth. 22, 37. seqq. — Inferius post non 1, 3 cum nonnullis codd. addunt *aliunde*, et pro *obedire* S substituit *obediētiaē regimen*.

² Vide I. Sent. d. 3. p. I. q. 2; p. II. a. 1. q. 1. ad 5. et II. Sent. d. 16. a. 2. q. 3. — Pro *summum* nonnulli codd., ut II. M., *suum*.

³ BHPQ *causaticum*. — De his cfr. supra pag. 24. col. I.

⁴ Cfr. IV. Sent. d. 49. p. I. q. 3. in corp.

⁵ Gen. I, 3. seqq. Cfr. August., II. de Gen. ad lit. c. 8. n. 16-20; IV. c. 29. n. 46. et c. 31. n. 48. Vide etiam supra pag. 204, nota 9.

⁶ Libr. I. de Sacram. p. X. c. 2. — Pro *animum et animo* A *animam* et *anima* (textus originalis *se ipsam et ipsa*).

⁷ Hugo a S. Viet., loc. cit.: Postquam autem tenebrae peccati in illam, [animam] intraverunt, oculus quidem contemplationis extinctus est, ut nihil videret... Fides ergo necessaria est, quae creantur quae non videntur etc. — Mox respiciuntur tres actus hierarchici, scil. purgare etc.; cfr. supra pag. 225, nota 6. — Pro *et sic post Deo* FLQ *ut sic*, B *ut sicut*; deinde pro *amittit* eod., excepta 2, *amisit*, quae etiam in fine cap. cum uno alteroque cod. *ditigenter*.

PARS TERTIA.

De corruptela peccati.

Cap. I.

De origine mali in communi.

Praedeterminatis igitur aliquibus breviter de Trinitate Dei et creatura mundi, restat nunc, aliqua breviter tangere de corruptela peccati. De qua in summa tenendum est, quod peccatum non est *essentia* aliqua, sed *defectus et corruptela*, qua scilicet corrumpitur *modus, species et ordo* in voluntate creata¹; ac per hoc corruptio peccati est ipsi bono *contraria*, nec tamen habet *esse* nisi in bono nec *ortum* trahit nisi a bono, quod quidem est liberum voluntatis arbitrium; et ipsium nec est summe malum, cum possit velle bonum; nec summe bonum, cum possit declinare in malum.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia primum principium, cum sit *ens a se ipso*, non ab alio, necesse est, quod sit *ens propter se ipsum*, ac per hoc summe bonum, nullum prorsus habens defectum. Non est igitur aliquid nec esse potest, quod sit primum et summe malum, quia primum principium dicit summum *complementum*, et summum malum *defectum* dicit permaximum. Quoniam igitur primum principium, ut summe ens et completum², nec deficere potest in essendo nec in operando; nec summe malum est nec *aliquid* malum est nec aliquo modo malum *principiare* potest. — Quia tamen omnipotens est, potest bonum de *non-esse* in *esse* deducere, etiam sine adminiculo alicuius materiae. Quod et fecit, cum creaturam finxit, cui dedit *esse, vivere, intelligere et velle*; quae quidem, quia a summo bono fuit secundum triplicis causae habitudinem³; oportuit, quod haberet in sua substantia et voluntate *modum, speciem et ordinem*. Nata ergo fuit agere opera sua a *Deo et secundum Deum et propter Deum*, et hoc secundum modum, speciem et ordinem sibi institum.

Sed quia de nihilo fuit et defectiva, potuit de-

ficere ab agendo *propter Deum*, ut aliquid faceret propter se, non propter Deum, ac per hoc nec a Deo nec *secundum Deum nec propter Deum*; et hoc est *peccatum*, quod est *modi, speciei et ordinis* corruptivum; quod, quia defectus est, non habet causam *efficientem*, sed *deficientem*, videlicet defectum voluntatis creatae⁴.

Quia vero corruptio est et non nisi boni; et omnis corruptio in re corruptibili est: ideo non est nisi in bono; ac per hoc, cum voluntas libera corrumpat in se ipsa modum, speciem et ordinem, deficiente a vero bono, peccatum omne in quantum huiusmodi et est a *voluntate*, sicut a prima origine, et est in *voluntate*, sicut in proprio subiecto; quod quidem facit voluntas, quando sua defectibilitate, mutabilitate et vertibilitate, spreto bono indeficiente et incommutabili, bono commutabili inhaerescit⁵.

Ex quibus colligitur, quod « peccatum non est appetitio malorum rerum, sed desertio meliorum »; et ideo in appetitu voluntatis est *modi, speciei et ordinis corruptivum*, ac per hoc « adeo voluntarium, quod si non est voluntarium, iam non est peccatum ». — His autem praeventis, manifeste cadit impietas Manichaeorum⁶ ponentium summe malum omnium malorum principium primum. Apparet etiam, quae sit mali origo, et quid sit mali subiectum.

Cap. II.

De primorum parentum tentatione.

Ad intelligendum autem, qualiter corruptela peccati introivit in mundum, considerare oportet *lapsum* primi parentis, *traductionem* culpae originalis et *ortum* seu radicem peccati actualis. — Circa *lapsum* igitur primi parentis haec tria nobis consideranda occurrunt, scilicet *tentatio* diabolica, *culpa* commissa et *poena* inflicta⁷.

¹ August., XI. de Civ. Dei, c. 9: Mali enim nulla natura est, sed amissio boni mali nomen accepit. Lib. de Natura boni, c. 4: Quod [malum] nihil aliud est quam corruptio vel modi, vel speciei, vel ordinis naturalis. — De hoc cap. cfr. II. Sent. d. 25. p. II. q. 3; d. 34. et 35. per totam. — Superius voci *essentia* B praefigit *natura vel*.

² S ut summe ens, ut summe bonum et complementum, qui etiam inferius voci *omnipotens* praemittit *spiritus*. Subinde pro *deducere* plures codd. *producere*, A *reducere*, P *ducere*.

³ Scil. efficientis, formalis seu exemplaris et finalis; cfr. I. Sent. d. 3. p. I. dub. 3.

⁴ August., XII. de Civ. Dei, c. 7: Nemo igitur quaerat efficientem causam malae voluntatis. Non enim est efficiens, sed deficientis.

⁵ Ut insinuat August., II. de Lib. Arb. c. 19. n. 53. Cir. II. Sent. d. 35. dub. 6, ubi etiam seq. definitio peccati ab August., de Natura boni, c. 34. et 36, data affertur. Subinde proponitur sententia August., de Vera Relig. c. 14. n. 27; de qua vide supra pag. 188, nota 6.

⁶ Cfr. II. Sent. d. 1. p. I. a. 2. q. 1. et d. 34. a. 2. q. 1.

⁷ De his tribus agitur in hoc et 2 seqq. capp.; de peccato originali c. 5-7; de actuali c. 8-11.

De peccato in genere.

Ratio.

Non est primum et summe malum.

Nec Deas malum facere potest.

Creavit bonum, quod haberet tria in substantia et voluntate.

Quomodo fiat defectus et peccatum.

Non est nisi a bono et in bono.

Corollarium.

Cadit error Manichaeorum.

Tria consideranda.

Circa primum iterum tria.

Haec autem de *tentatione* tenenda sunt, quod cum Deus hominem condidisset in felicitate paradisi in duplici sexu, virili scilicet et muliebri; diabolus invidens homini, assumpta specie serpentina, aggressus est mulierem, primo *quaerendo*: *Cur praecepit vobis Deus, ne comederetis*¹? secundo *asserendo*: *Nequaquam moriemini*; tertio *promittendo*: *Eritis sicut dii, scientes bonum et malum*; volens ista tentatione deficere mulierem infriorem et per illam postea prosternere sexum virilem; quod et fecit, Domino permittente.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec

Ratio. est: quia, sicut primum principium est potentissimum in producendo, sic etiam est rectissimum in gubernando; et ideo « res, quas condidit, ita administrat, ut tamen eas agere propriis motus sinat² ».

Quoniam ergo homo sic factus erat, ut per victoriam pugnae perveniret ad praemium quietis aeternae; licet Deus sciret, hominem tentationi succumbere, debuit tamen permittere, hominem tentari ab eo qui *sciret, posset et vellet*³. — Quoniam igitur diabolus, qui prius erat sciens et rectus, per superbiam cadendo factus est versutus et invidus; et ideo per invidiam tentare *volebat* et per astutiam *sciebat*: ideo tentavit, iuxta quod *potuit*, et Deus permisit. Quod ergo in tentando speciem serpentinam assumpsit, hoc fuit dispensationis divinae, ut non solum posset deprehendi eius versutia, verum etiam ex illa effigie versutia diabolica in tentando innotescere posset cunctis filiis Adae.

Rursus, quod tentavit de praecepto *disciplinae*⁴, hoc similiter fuit dispensationis divinae, ut, sive vinceretur, sive vinceret, cunctis innotesceret meritum obedientiae, sive demeritum inobedientiae. — Quod autem incepit a muliere, hoc fuit versutiae suae, quia facilis est deicere minus fortem; unde versutia hostis ex infirmiori parte aggreditur civitatem.

Similiter *modus*, quo in tentatione processit, magnae fuit versutiae, quia *experiendo, impellendo et alieniando* processit. *Experientiam* enim sumpsit in interrogazione, *impulit* in assecuratione, *allexit* autem in promissione. Primo enim *interrogavit* de causa mandati, ut rationem duceret in dubium; secundo, habitatione habita: *Ne forte noriamur*⁵, *assecuravit*, ut irascibilem duceret in contemptum; tertio,

promisit, ut concupiscibilem duceret in appetitum, et sic liis tribus modis libertatem arbitrii traheret ad consensum, quae facultas est *rationis et voluntatis*, complectens nihilominus tres praedictas vires, rationalem, irascibilem et concupiscibilem⁶; respectu quarum diabolus allexit mulierem per triplex appetibile, scilicet per *scientiam*, quae est appetibilis rationali; per *excellentiam* ad modum Dei, quae est appetibilis irascibili; per *suavitatem ligni*, quae est appetibilis concupiscibili. Et sic tentavit omne, quod erat in muliere tentabile, per omne illud, per quod poterat in tentationem induci, quod est triplex appetibile mundi, scilicet *concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum et superbia vitae*⁷; secundum quae tria attenditur omnis tentationis origo, sive a mundo, sive a carne, sive a diabolo.

CAP. III.

De primorum parentum transgressione.

De culpa vero primorum parentum haec tenenda sunt, quod mulier, consentiens tentationi diabolicae, appetit *scientiam et excellentiam* ad modum Dei, appetit nihilominus experiri *suavitatem ligni* vetiti; et tandem incidit in *transgressionem* praecepti. — Nec hoc contenta, offerendo fractum ligni vetiti, induxit virum, qui, volens delicias suas contristare, mulierem non corripuit, sed potius consensum praebuit male suadenti; et oblatum pomum gustando, factus est transgressor divini mandati⁸.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum a primo principio, ut supra⁹ dictum fuit, datus esset homini duplex *sensus et appetitus* respectu duplicis *libri* et respectu duplicis *boni*, ut secundum libertatem arbitrii homo posset ad utrumque converti; mulier, audita suggestione serpentis exteriori, non recurrit ad librum *interiorem*, qui legibilem se praebet recto iudicio rationis; sed *sensum* suum circa *exteriorem* librum tenuit et circa *exterioris bonum* negotiari coepit. Et quia *sensus* eius non accessit ad verum infallibile, *appetitus* eius converti coepit ad bonum commutabile. *Appetit* ergo quod diabolus promisit, et ideo consensit, ut faceret quod suggestit. Appelendo igitur excellentem *scien-*

Diabolus fecit tris.

Tentationem permittere congruit.

Diabolus tentare voluit et potuit.

Contra praeceptum disciplinae.

Primo mulierem.

Tres gradus in tentando.

Tres. modi.

De peccato mulieris.

De peccato viri.

Ratio.

Quomodo mulier peccavit.

¹ Gen. 3, 1. Vulgata *ut non pro ne*. — Seq. locus est ibid. v. 4: *Nequaquam morie [ita etiam I] moriemini*; tertius ibid. v. 5. — Cfr. II. Sent. lit. Magistri, d. XXI. c. 1. seqq., et Comment. a. 1. q. 1-3.

² August., VII. de Civ. Dei, c. 30. Cfr. supra pag. 218, nota 5. — Superius ante *in producendo* edd., excepta 2, ponunt in *operando sive*.

³ Vide II. Sent. lit. Magistri, d. XXIII. c. 4, et Comment. a. 1. q. 1. seq.

⁴ De quo supra p. II. c. 11. — Inferius pro *versutia* V *versutus*.

⁵ Gen. 3, 3. — Paulo ante pro *rationem* P *rationalem*, et aliquando superius pro *magnae* edd. cum pluribus codd. *maximae*.

⁶ Vide II. Sent. d. 25. p. I. q. 6. ad 2.

⁷ Epist. I. Ioan. 2, 16. — De praecedentibus cfr. Gen. 3, 5. seq., et de variis speciebus tentationum vide II. Sent. d. 21. a. 2. et dub. 3. — Edd. cum pluribus codd. *scilicet secundum concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculorum et superbiam vitae* (AII et 2 per pro *secundum*). Pro *mundi* P *menti*. Superius post *ligni* E addit *vetit*.

⁸ Cfr. II. Sent. lit. Magistri, d. XXII. c. 1-4, et Comment. a. 1.

⁹ Partis II. c. 11. — Inferius post *sed* edd. cum aliquot codd. addunt *potius*, et verbo *negotiari* E praemittit *exagari* vel (II *vagari* pro *negotiari*).

lūm, erecta est in *superbiam*, et erecta in *superbiam*, hoc ipso illecta est ad *gulam*; ac per hoc tertio prostrata est per *inobedientiam*. Primum fuit in *mente*, secundum in *sensualitate*, tertium in *operatione*¹. — Et sicut *tentatio*, ab *inferiori* incipiens, pervenit usque ad summum, quia ab auditu per appetitum venit ad consensum; sic e converso *deordinatio*, a *superiori* incipiens, pervenit usque ad imum et fecit unum peccatum consummatum, quod in humana natura omnis peccati initium est et origo malorum.

Nam mulier illecta illexit virum, ipsi similiter ad *librum exteriorem* conversus et ad *bonum commutabile*, nimis appetendo mulieris consortium et suae societatis solatium, nec mulierem voluit *corripere* nec proprias delicias *contristare*. Et quoniam debuit eam *corripere* et non corripuit, ideo imputatur ei peccatum mulieris. Quia vero noluit suas delicias *contristare*, a se repellendo mulierem; incepit nimirum se ipsam diligere, ac per hoc recedens a divina amicitia incidit in *gulam* et *inobedientiam*.

Fuit ergo transgressio praecepti utriusque communis, licet ex alia et alia causa, quia non vir, sed *mulier seducta fuit*²; in utroque tamen, scilicet viro et muliere, fuit deordinatio a summo usque ad imum, quia primo in *mente* sive in ratione, deinde in *sensualitate* et postremo in *opere*. Ideo enim uterque prostratus fuit per *inobedientiam* et illectus per *gulam*, quia uterque erectus fuit in *superbiam*, mulier quidem appetendo et ambiendo quod nondum acceperat, vir nimis amando et appetiando quod iam habebat; unde mulier manducando creditur sublimari, Adam vero, existimans se aliquid magnum et Deo carum, minus graviter puniri. Nondum enim expertus fuerat rigorem divinae severitatis³. — Et sic uterque, dum inordinate se erexit *supra se*, cecidit miserabiliter *infra se* a statu innocentiae et gratiae ad statum culpae et miseriae.

CAP. IV.

De primorum parentum punitione.

De poena autem primis parentibus inflicta hoc tenendum est, quod vir et mulier statim post *culpam* senserunt *poenam* rebellionis et erubescientiae in carne; et ideo ad cooperiendum verenda *fecerunt sibi perizonata*⁴. — Post autem divino iudicio vir incurrit poenam *laboris* et angustiae, poenam *famnis* et indigentiae, poenam *mortis* et resolutionis in cinerem; sicut dicit Scriptura: *Maledicta terra in opere tuo* etc. — *Mulieri* autem *multiplicata* est poena, quia inflicta est ei poenalis *multiplicium aerrumarum* in conceptu, poena *dolorum* in partu, poena quoque *subjectionis* ad virum in convictu; ac per hoc, secundum quod apparet, satis graviter puniuntur fuit illud peccatum, scilicet ligni vetiti esus, licet fuerit faciliter perpetratum.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum primum principium sit providentissimum in gubernando et rectissimum in praesidendo, nihil prorsus in universo dimittit inordinatum; et quia culpa recte ordinatur in poena, ideo statim in primis parentibus *dedecus peccati* subsequutum est *decus iudicii*, ut quod inordinatum fuit cadendo ab ordine naturae caderet statim in ordinem iustitiae. Hic enim duplex ordo sic cuncta complectitur, ut quod ab uno ceciderit in alterum relabatur⁵.

Quoniam ergo uterque parens, superbiendo in mente et gustando in carne, inobediens fuit suo superiori, iusto Dei iudicio factum est, ut sibi fieret *inobediens* suum inferius, et maxime quantum ad partes illas, secundum quas est coniunctio utriusque sexus, quae sunt membra deservientia virtuti generativae. Et quia hoc inerat eis non ex natura, sed ex propria culpa; ideo erubescerant et cooperiebant se.

Via deordinatio.

Quomodo vir peccaverit.

De peccato utriusque.

Poena 1.

Poena 2. multiplex.

Poena mulieris duplicata.

Ratio.

Poena reordinata.

De poena.

¹ Plures codd. et edd. *opere*. Aliquanto inferius voci *malorum* A praefigit *omnium*, et pro *illexit* MN *alterit*.

² Epist. l. Tim. 2, 14: Et Adam non est seductus, mulier autem seducta in praevicatione fuit. — Inferius pro *fuit in superbiam* K L M P Q U V per *superbiam*.

³ August., XIV. de Civ. Dei, c. 11. n. 2: Inexpertus divinae severitatis [Adam] in eo falli potuit, ut veniale crederet esse commissum... Etsi credendo [serpentis verbo] non sunt ambo decepti, peccando tamen ambo sunt capsi et diaboli laqueis implicati. — Edd. *divinae iustitiae et severitatis*, quae etiam paulo ante *credidit se puniendum* pro *puniri*. Pro *aliquid magnum* A Q et 2 *aliquem magnum*. Mox plures codd., inter quos A L M S T, omittunt *inordinate*, et D L O Q T U in *statum* pro *ad statum*.

⁴ Gen. 3, 7. — Seq. locus est ibid. v. 17. Poena *mulieris* insinuat ibid. v. 16. — Cfr. Alex. Ital., S. p. II. q. 103. per totam. — In principio cap. secuti sumus S, dum alii codd. omittunt vel *primis parentibus inflicta*, vel *primis parentibus*, alii cum edd. substituunt *primorum parentum* (omisso *inflicta*).

S. Bonav. — Tom. V.

Inferius pro *resolutionis in cinerem* R *incinerationis* (Q ibi addit vel *incinerationis*), qui etiam inferius pro *scilicet ligni vetiti esus* substituit *inobedientiae primorum parentum* (D addit ibi vel *inobedientiae primorum parentum*). Pro *licet fuerit* multi codd. *licet esset*.

⁵ Boeth., IV. de Consol. prosa 6: Ordo enim quidam cuncta complectitur, ut quod ab assignata ordinis ratione discesserit, hoc idem, licet in alium, tamen in ordinem relabatur, ne quid in regno providentiae liceat temeritati. August., Epist. 140. (alias 120.) c. 2. n. 4: Qui enim iniuste se ordinat in peccatis, iuste ordinatur in poenis. Cfr. supra pag. 224, nota 8. et l. Sent. d. 46. q. 5. seq. — Secuti sumus A D E S, alii codd. et edd. in [Val., 1 et 3 *statim in*] *alteram differentiam* [T *partem*] *relabatur*. Il quaedam nullius momenti addit. Superius post *in poena* edd. cum uno alteroque cod. addunt: convenientius enim iniustus dolet [2 addit *tandem*] in supplicio, quam [A *qu*] laetatus [2: *quantum delectatus*] est in defecto, quoniam melius est dolere damnum salutis, quam laetari in damno acquiritis.

De poena 2.
multiplici.

Rursus, quia vir, spreto summo delectabili, quaesivit in carne delectari; ideo iusto Dei iudicio illicitus est ei labor et defectus famis et sitis.

Postremo, quia propter bonum carnis separari elegit a bono mentis, ideo iusto Dei iudicio anima invita separatur a carne per mortem et incinerationem; ac per hoc, sicut Deus dederat homini secundum ordinem naturae corpus subiectum animae, propagabile sine libidine, vegetabile sine defectione, immutabile sine morte interveniente; sic, homine peccante, secundum ordinem iustitiae factum est¹; ut subtraheret cuncta praedicta et infingeret opposita; ut sic culpa non remaneret impunita et inordinata, quod nequaquam pati debet divina providentia.

De poena
mulieris.

Et quoniam a muliere peccatum sumisit exordium; ideo poena ipsius geminatur. Quia enim superbiens fuit in mente, incurrit subiectionem; quia vidit et appetiit lignum ad vescendum suave, incurrit dolorem; postremo, quia fregit iugum obedientiae, incurrit vinculum et pondus multiplicis aeternitatis.

Et sic patet, quanto ordine divinae providentiae inflictae sunt multiplices poenae viro et duplicatae in muliere, ut sic « dedecus peccati non esset sine decore iustitiae ».

CAP. V.

De originalis peccati corruptione.

Post lapsum primi parentis dicenda sunt aliqua de traductione peccati originalis. Circa quod primo considerandus est modus corruptionis, secundo modus traductionis, tertio modus curationis².

Modus autem, quo genus humanum per originale peccatum corrumpitur, hic est. Nam quilibet per concubitum generatus nascitur natura filius irae³, quia privatus rectitudine originalis iustitiae; propter cuius absentiam incurrimus quantum ad animam quadruplicem poenam, scilicet infirmitatem, ignorantiam, malitiam et concupiscentiam; quae quatuor inflicta sunt propter originale peccatum; quas sane poenas spirituales comitatur in corpore multiplex poenalis, multiplex defectus, multiplex labor, multiplex morbus et multiplex dolor. Ad has poenas subsequitur poena mortis et incinerationis, poena

carentiae visionis Dei et amissionis gloriae caelestis, non solum in adultis, verum etiam in parvulis non baptizatis; qui quidem parvuli « poena mitissima »⁴ inter ceteros puniuntur, quia solum poenam damni habent sine poena sensus.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum primum principium omnia agat a se et secundum se et propter se; necesse est, ipsum esse optimum et rectissimum, ac per hoc piissimum et iustissimum; et inde est, quod universae viae eius misericordiae et veritatis⁵ sive iudicium. Si autem Deus a principio hominem in tantis miseriis condidisset, nec pietas esset nec iustitia, quod scilicet tanta opus suum opprimeret miseria, nulla praecedente culpa. Similiter, si tantis miseriis replet nos vel repleri permitteret sine culpa, nec pie nec iuste gubernaret nos divina providentia. Si igitur certissimum est, primum principium et in producendo et in providendo rectissimum et clementissimum esse; necesse est, quod taliter genus humanum fecerit, ut a principio nulla esset in eo nec culpa nec miseria; necesse est etiam, quod taliter administraret, ut non permitat in nobis esse miseriam nisi propter aliquam culpam praecedentem. Quoniam igitur certissimum est, quod a nostra origine multiplicem contrahimus miseriam poenae; certum est, quod omnes nascimur natura filii irae, ac per hoc privati rectitudinis originalis iustitiae, quam privationem vocamus culpam originalem⁶.

Et quia omnis culpa dicit recessum a bono incommutabili et accessum ad bonum commutabile⁷; et recedere a bono incommutabili est recedere a summa virtute, veritate et bonitate; accedere autem ad bonum commutabile est plus debito tendere in illud per amorem: hinc est, quod perdens originalem iustitiam incurrit infirmitatem, ignorantiam, malitiam et concupiscentiam.

Rursus, quia deserens bonum incommutabile propter bonum commutabile efficitur indignus utroque: hinc est, quod ratione carentiae originalis iustitiae perdit anima⁸ quietem temporalem in corpore per multiplicem corruptionem et mortem, et tandem separatur a visione lucis aeternae, amittendo felicitatem gloriae tam in anima quam in corpore.

Postremo, quia carentia huius iustitiae in nascentibus non est per motum voluntatis propriae nec

¹ Plurimi codd. et 2 omittunt factum est, ut, quae lectio eligi posset, si etiam in codd. max substitueretur subtraxit et inflitit. [Pro homine peccante F homini peccanti, B M ab homine peccante]. Inferius vocibus divina providentia Q U interserunt sapientia et [U vel], et pro ipsius genuatur edd. cum uno alteroque cod. eius debuit duplicari [Q addit et geminari, 2 substituit multiplicari].

² Secundum August.; vide supra pag. 224, nota 8. — Edd. soiae addunt: Tanta est enim beatitudo iustitiae, ut nemo ab ea nisi ad miseriam possit abscedere.

³ De his agitur hic et 2 seqq. capp.

⁴ Eph. 2, 3: Eramus natura filii irae, sicut et ceteri. — Quomodo peccatum originale secundum Anselmum consistat in privatione originalis iustitiae, explicatur II. Sent. d. 30. a. 2. q. 1. — De quadruplici poena secundum Bedam vide ibid. d. 22. dub. 2.

⁵ Ut dicit August., Enchirid. c. 93. n. 23. Cfr. II. Sent. d. 33. a. 3. q. 1. seq.

⁶ Psalm. 21, 10.

⁷ Vide II. Sent. d. 30. a. 1. q. 1. seq.

⁸ Cfr. supra pag. 231, nota 5.

⁹ B homo.

per actualem delectationem; hinc est, quod originali peccato non debetur post hanc vitam poena *sensus* in gehenna, pro eo quod non supra condignum, sed citra punit divina iustitia, quam semper comitatur superabundans misericordia. — Hoc credendum est sensisse beatum Augustinum¹, licet verba eius exterius propter detestationem erroris Pelagianorum, qui alicquam felicitatem eis concedebant, aliud sonare videantur. Ut enim eos reduceret ad medium, abundantius declinavit ad extremum.

CAP. VI.

De originalis peccati transfusione.

Modus autem *traductionis* peccati originalis hic est, quod licet *anima* non sit ex traduce, originalis tamen *culpa* ab anima Adae transit ad animas posterorum, mediante carne per concupiscentiam generata, ita quod, sicut ab anima peccante infecta fuit caro Adae et prona effecta ad libidinem, sic, per libidinem seminata et secum trahens infectionem vitiosam, inficit et vitiat animam; quae quidem infectio in anima non tantum est *poena*, verum etiam *culpa*. Et sic persona corrumpit naturam, et natura corrupta corrumpit personam², salva in omnibus divina iustitia, cui nullo modo potest imputari infectio animae, licet eam creando infundat et infundendo imiat cum carne infecta.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum primum principium hominem fecerit ad suam imaginem propter sui ipsius expressionem; sic condidit eum ex parte *corporis*, ut omnes homines propagarentur a primo homine tanquam ab uno radicali principio; sic ex parte *animae*, ut propter expressam similitudinem, tam in essendo et durando quam intelligendo et amando, immediate emanarent omnes spiritus rationales ab ipso Deo tanquam a primo principio et immediato. Et quoniam *spiritus*, tanquam excellentior, magis accedit ad primum principium; sic condidit Deus hominem, ut spiritus cor-

pori praecesset, et corpus subesset spiritui creato, quando illi obediret³ Spiritui increato; et e contra, si spiritus non obediret Deo, iusto Dei iudicio *corpus* summa inciperet sibi rebellare; quod et factum est, cum Adam peccavit.

Sicut igitur, si Adam stetisset, corpus summi obediens spiritui fuisset, et tale ad posteros transmitteret, et Deus illi animam infunderet, ita quod, unita corpori immortali et sibi obedienti, haberet ordinem iustitiae et immunitatem omnis poenae: sic, ex quo Adam peccavit, et caro facta est rebellis spiritui, oportet, quod talem ad posteros transmittat, et quod Deus animam infundat secundum institutionem primariam; anima vero, cum unitur carni rebellis, incurrit defectum ordinis naturalis iustitiae, quo debet ab omnibus inferioribus imperare. Et quia anima carni unita est, oportet, quod ipsam trahat, vel trahatur ab ipsa; et quia ipsam non potest trahere tanquam rebellem, necesse est, ut ab ipsa trahatur et incurrat *morbum concupiscentiae*. Et sic incurrit simul *carentiam* debitae iustitiae et *morbum concupiscentiae*: ex quibus duobus tanquam ex aversione et conversione dicitur *integrari*, secundum Augustinum et Anselmum, peccatum originale⁴.

Quoniam ergo ordinatissimum fuit, quod natura humana ita *condideretur*, et quod condita ita *propagaretur*, et quod peccans ita *puniretur*, sicut dictum est prius⁵, ita quod in *conditione* servatur ordo sapientiae; in *propagatione*, ordo naturae; in *punitio*ne, ordo iustitiae: patet, quod non est contra divinam iustitiam, si ad posteros transmittitur culpa.

Rursus, quia *culpa* originalis in animam transfundi non posset, nisi *poena* rebellionis in carne praecederet; et *poena* non esset, nisi culpa praecessisset; nec *culpa* processit⁶ a voluntate ordinata, sed inordinata, ac per hoc non a voluntate divina, sed humana: patet ergo, quod originalis peccati transfusio est a *peccato* primi hominis, non a Deo, non a natura condita, sed a vito perpetrato. Et sic verum est quod dicit Augustinus⁷, quod « peccatum originale non transmittit ad posteros propagatio, sed libido ».

De opinione Augustini.

Mediante carne fit transfusio originalis.

Notaandum.

Ratio.

Origo corporum et animarum.

hostia originalis.

Transmittenda ad posteros.

Item defectus eius transmittitur.

Deo in peccato originali.

Cooccluditur.

¹ In libro de Fide ad Petrum (inter opera August., est Fulgentii), c. 3. n. 36. et 27. n. 70, ubi docetur, parvulus sine baptismatis Sacramento decedens « interminabilia gehennae supplicia sustinere » et « aeterni ignis supplicio sempiterno puniendus ». Cfr. II. Sent. d. 33. n. 3. q. 1. arg. 1. et 2. ad oppos. — August., I. contra Duas Epist. Pelagian. c. 22. n. 40: Novimus, quomodo non secundum Paulum Apostolum, sed secundum Pelagium haereticum ista dicatis, parvulis videlicet baptismum necessarium non propter remissionem peccatorum, sed tantummodo propter regnum caelorum. Datis enim eis extra regnum Dei locum salutis et vitae aeternae, etiam si non fuerint baptizati etc. — Inferius cum ead., excepta 2, et eod., exceptis A S, retinimus *aliqualem* pro *aliquam*. Subinde ex eod. A E S T et 2 substituiimus *sonare* pro *sentire*. (DII *sonare* vel *sentire*). Verba *Ut enim... extremum* desiderantur in multis eod.

² Anselm., de Conceptu Virgin. et orig. pecc. c. 23: Sic spoliavit persona naturam bono iustitiae in Adam, et natura

egens facta omnes personas, quas ipsa de se procreat, eadem egestate peccatrices et iniustas facit. — De modo traductionis cfr. II. Sent. d. 31. per totam; quod originale peccatum non tantum sit poena, sed etiam culpa, ostenditur ibid. d. 30. a. 1. q. 2; de aequitate divini iudicii in infusione animae agitur ibid. d. 32. a. 3. — In principio, seq. cap. pro *hic est 2 est talis*, aliae ead. videtur esse talis.

³ Ita A B S, alii eod. et ead. *subesset*, Q *obediret et subesset*. Inferius pro *factum est* A B et 2 *fecit*; post *stetisset* ead., excepta 2, addunt *in obedientia Dei*; pro *fuisset* ead. cum pluribus eod. *esset*, et pro *transmitteret* P *transmisisset*.

⁴ Vide II. Sent. d. 30. a. 2. q. 1, ubi sententia August. et Anselmi conciliatur.

⁵ Hic et cap. praeced. nec non p. II. c. 11.

⁶ Codd. et ead. *praecessit*; sed est error.

⁷ Potius Fulgentius in libro de Fide ad Petrum, c. 2. n. 16 Cfr. supra pag. 170, nota 3.

CAP. VII.

De originalis peccati curatione.

Postremo, modus *curationis* originalis hic est ¹,

Thesis 1. quod sic curatur *culpa*, quod remanet *poena* temporalis, sicut patet in parvulis baptizatis; sic cura-

Thesis 2. tur quantum ad *reatum poenae aeternae*, quod remanet quantum ad *actum et motum concupiscentiae*;

Thesis 3. sic curatur in *parente*, quod nihilominus ab eo qui curatus est per baptismum, transmittitur in *prolem*

Thesis 4. originale peccatum; sic tollitur originalis peccati *macula*, quod remanet *sequela*, cum qua oportet pugnare, quamdiu vivimus in hac vita, quia in nullo prorsus extinguitur concupiscentia per gratiam communem; quod dico propter beatissimam Virginem, in qua in conceptione Filii Dei extincta fuit per gratiam singularem ².

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec

Ratio. est: quia, sicut *infectio* derivatur in omnes a prin-

Pro thesi 4. cipio *creato*, a quo fit corporum propagatio, et hoc a parte inferiori, scilicet carnis; sic *cursatio* fieri habet a principio *increato*, a quo fit animarum infusio, et hoc a parte superiori, scilicet mentis. Quoniam igitur ex parte mentis distinctio est in hominibus, ita quod secundum illam non propagatur unus ab alio, sed immediate exit a Deo ³; gratia curativa, menti nostrae a Deo infusa respicit unumquemque, in quantum tenet rationem personae singularis et individuae, non in quantum tenet rationem productivi secundum virtutem naturae. Quia ergo originale est morbus inficiens *personam* pariter et *naturam*, *personam* in voluntate, *naturam* in carne; ideo sic curatur macula originalis in *mente*, quod remanet infectio et sequela in *carne*.

Et quia homo generat, non secundum quod *curatur* ^{Pro thesi 3.} *ratio* in mente, sed secundum quod *corruptus* in carne, non secundum quod *spiritualis*, sed secundum quod *carnalis*; hinc est, quod quamvis sit baptizatus et sic ab originali mundatus in se, transmittit tamen originale in prolem.

Rursus, quia *reatus* poenae aeternae respicit ^{Pro thesi 2.} deformitatem mentis et personae, *motus* autem respicit inclinationem carnis et naturae; ideo transit originale per baptismum quantum ad *reatum* et remanet quantum ad *actum* ⁴.

Postremo, quia temporalis afflictio conditionem ^{Pro thesi 1.} respicit ex parte carnis; cum caro remaneat semper

subiecta cuidam *infectioni*, remanere debet semper subiecta *poenabilitati*: et ideo, sicut poenalitas et corruptio per gratiam non auferuntur a carne; sic *sequela* illa sive concupiscentia et languor membrorum simul stare potest cum gratia curativa. Et ideo, quamvis paulatim minuatur, quia tamen radix non tollitur, nunquam omnino auferuntur in viatore nisi in beatissima Virgine per gratiam singularem. Quia enim Virgo concepit eum qui erat expiatio omnis culpae, ideo data fuit ei gratia singularis, qua extincta fuit in ea radicibus omnis concupiscentia, ad concipiendum Dei Filium absque omni ⁵ peccati labe et corruptela. « Nempe decens erat, ut ea puritate, quae maior sub Deo nequit intelligi, Virgo illa niteret, cui Deus Pater unicum Filium, quem de corde suo genitum sibi aequalem tanquam se ipsum diligebat, ita dare disponebat, ut naturaliter esset unus idemque communi Dei Patris et Virginis Filius; et quam ipse Filius substantialiter facere sibi matrem eligebat, et de qua Spiritus sanctus volebat et operaturus erat, ut conciperetur et nasceretur ille, de quo ipse procelebat ⁶ ».

CAP. VIII.

De origine peccatorum actualium.

Postquam dictum est de translatione peccati originalis, dicenda sunt aliqua de *origine peccati actualis*. — De *ortu* igitur *peccati actualis* haec tenenda sunt in summa, quod actuale peccatum originem trahit a libera voluntate uniuscuiusque per *suggestionem*, *delectationem*, *consensum* et *operationem*, secundum illud Iacobi primo ⁷: *Unusquisque tentatur, a concupiscentia sua abstractus et illectus; deinde concupiscentia, cum conceperit, parit peccatum; peccatum vero, cum consummatum fuerit, generat mortem*. — Si autem *suggestio* et *delectatio* sistat citra consensum, est peccatum *veniale*. — Si vero consequatur consensus et opus in his quae divina lege prohibita sunt, peccatum est *mortale consummatum*. — Quod si medio modo fit, ut consensus sit sine opere, aut quia *vult* in opus procedere, sed non potest; tunc voluntas reputatur pro facto, nec minus culpabilis est, quam si in ipso facto deprehenderetur; aut quia *non vult* in opus procedere, sed vult interius voluptari in delectatione, et tunc manducatur *mulier*, sed non *vir*; et licet peccatum

¹ Edd. Postremo, diligenter attende, quod modus curationis culpae originalis est iste, scilicet.

² Vide III. Sent. d. 3. p. I. per totam. De praecedentibus cfr. II. Sent. d. 32. a. 1.

³ Cfr. cap. praeced. — Inferius pro productivi B producti.

⁴ August., I. de Nuptiis et concupisc. c. 26. n. 29: Sed quomodo manent [peccata actualia], si praeterita sunt, nisi quia praeterierint actu, manent reatu? Sic itaque fieri et contrario potest, ut etiam illud [originale] maneat actu, praetercat reatu. — Superius edd., excepta 2., pro motus autem subsituunt actus

autem sic motus, et subinde per baptismum omittitur a pluribus codd.

⁵ Ita GROQSU et 2., alii codd. et edd. omnis. Paulo ante plures codd. omittunt singularis et omnis.

⁶ Anselm., de Conceptu virgin. et orig. pecc. c. 18. Post Filium I cum textu originali addit suum, et pro ita dare disponebat ILMV communicavit. Verba Anselmi omittuntur ab EFGHKNOP.S.

⁷ Vers. 14. seq.: Unusquisque vero tentatur et etc.

non sit plene consummatum, est tamen inter mortalia computandum, quia, muliere manducante, totus homo damnari meretur; quod maxime intelligi habet in peccatis carnalibus¹.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec

Ratio. est. Cum peccatum dicat recessum voluntatis a primo

Pro thesi 1. principio, in quantum voluntas nata est agi ab ipso, secundum ipsum et propter ipsum; omne peccatum

Quid peccatum actuale. est inordinatio mentis sive voluntatis, circa quam nata sunt esse virtus et vitium². Peccatum igitur actuale est actualis inordinatio voluntatis. Inordinatio autem

Mortale. ista aut est tanta, quod ordinem iustitiae exterminat; et hoc modo dicitur mortale peccatum, quia natum est auferre vitam³, separando ipsam a Deo, per quem vivificatur anima iusta; aut tam modica est, quod ordinem illum non perimit, sed in aliquo perturbat; et tunc dicitur veniale peccatum;

Veniale. quia de ipso cito adipisci possumus veniam, pro eo quod per ipsum gratia non tollitur, nec incurrit inimicitia divina. Est autem ordo iustitiae, ut bonum incommutabile praefertur bono commutabili, ut bonum honestum praefertur utili, et voluntas Dei praefertur voluntati propriae, ut iudicium rectae rationis praesit sensualitati. Et quoniam lex Dei istum ordinem praecipit et vetat oppositum; quando bonum commutabile praefertur aeterno, et bonum utile praefertur honesto, et voluntas nostra praefertur divinae voluntati, et sensualis appetitus praefertur rationi rectae; tunc committitur peccatum mortale;

De mortali. de quo dicit Ambrosius⁴, quod est « praeveritatio legis divinae et caelestium inobedientia mandatorum ». Haec autem committitur, sive omittatur quod lex divina praecipit, sive fiat id quod prohibet; ex quo oritur duplex genus peccati, delictum scilicet et commissum⁵.

Duplex genus peccati. Quando vero bonum commutabile plus debito diligitur, sed non praefertur incommutabili; et utilitas non praefertur honestati; et voluntas nostra plus debito amat, ita tamen quod non praefertur divinae; et caro concupiscit, nec tamen praefertur iudicio rationis rectae; tunc non est mortale, sed veniale, quia, licet hoc sit praeter legem, non tamen directe est contra legem⁶. Sensualis autem appetitus

De veniali. non praefertur rationi rectae, nisi quando ratio ei consentit; et ideo peccatum mortale non committitur extra consensum.

Si tamen sensualitas inordinate moveatur, cum illa inordinatio ad malum inclinet, licet ratio non consentiat; peccatum est aliquod, quia aliquo modo laedit ordinem iustitiae. — Et quia in statu innocentiae non movebatur sensualitas nisi secundum rationis motum; ideo, stante homine, non poterat ibi esse veniale peccatum. — Nunc autem quia rationi repugnat sensualitas, velimus nolimus; ideo necesse habemus committere aliquod veniale peccatum per primos motus; qui, etsi particulariter et singulatim possint declinari, omnes tamen nullo modo possunt caveri; quia sic sunt peccata, quod sunt etiam poenae peccati; et ideo merito dicuntur venialia, quia hoc ipso digna sunt venia⁷.

Verum quia ratio his consentire non compellitur, si post sensum delectationis consentiatur in opus; tunc est plenus consensus, ac per hoc peccatum consummatum, quia venit usque ad virum, id est usque ad supremam partem rationis, ex qua pendet plenitudo consensus.

Quia vero non solum in opus, verum etiam in delectationem est consensus, in quo inferior portio sequitur sensualitatem; ideo, si in delectatione sensualis ratio sensualitati succumbat, mulier serpenti obedit⁸, ac per hoc fit subversio recti ordinis, et ita subversio iustitiae; propter quod committitur peccatum mortale, licet minus grave, quod non solum imputatur mulieri, sed etiam viro, a quo mulier debuit compesci et cohiberi, ne obtemperaret serpenti. — Et sic patet, quod in perpetratione omnis peccati actualis fit aliquis imitatio primi peccati, secundum explanationem Doctoris praecipui, scilicet Augustini, duodecimo de Trinitate⁹.

Pro thesi 2. Pro thesi 3.

Pro thesi 4.

Pro thesi 5.

Pro thesi 6.

Pro thesi 7.

Pro thesi 8.

Pro thesi 9.

CAP. IX.

De origine et distinctione capitalium peccatorum.

Consequenter descendendum est ad ortum peccatorum in specialiter; inter quae quaedam sunt capi-

¹ Vide II. Sent. lit. Magistri, d. XXIV. c. 4. seqq., et Comment. p. II. per totam. — Post muliere manducante III addunt et viro non prohibente, quae lectio concordat verbis Magistri, loc. cit. c. 12: Si vero diu in delectatione cogitationis unetur, etsi voluntas perficendi desit, mortale est, et pro eo damnabitur simul vir et mulier, id est totus homo, quia et tunc vir non, sicut debuit, mulierem cohibuit, unde potest dici consensus.

² Cf. II. Sent. d. 41. a. 2. q. 2. Aristot., de Praedicam. c. de Opposis et II. Topic. c. 3. (c. 7.) docet, quod circa idem nata sunt fieri contraria, sive quod idem est contrariorum susceptivum. — Pro esse E fieri.

³ AB supplunt ab avina, T animae, F vero mox pro ipsam substituit animam. Post a Deo a prosequitur: et a gratia, per quam vivificatur etc. (Cf. tom. II. pag. 633, nota 5). Inferius post sed Vat., 1 et 3 addunt tantum.

⁴ Libr. de Paradiso, c. 8. n. 39. Pro mandatorum textus originalis praecceptorum, Vat. praecceptorum vel mandatorum. — Superius post sensualitati add. cum multis codd., refragantibus antiquioribus, addunt humane.

⁵ Cf. tom. II. pag. 976, nota 8, in qua afferuntur verba August. ex Alex. Hal., S. p. II. q. 112. m. 2, qui etiam dicit, quod haec divisio per oppositionem correspondet verbo Ps. 36, 27: Declina a malo et fac bonum.

⁶ Vide II. Sent. d. 42. a. 2. q. 1.

⁷ Cf. II. Sent. d. 21. dub. 4. et d. 41. a. 2. q. 1. — Superius pro declinari S vitari, DHT vitari vel declinari.

⁸ Edd., excepta 2, obtemperat. Superius post non solum plures codd. addunt consensus, et pro in delectatione sensualis non pauci codd. et 2 in delectationem sensualem.

⁹ Cap. 12. n. 17. seq.

talia, quaedam *poenalia*, quaedam *finalia* sive irremissibilia, quasi prima, media et postrema¹.

Circa ortum *capitalium* peccatorum hoc in summa tenendum est, quod peccatorum actualium unum est *initium*, duplex *radix*, triplex *fomentum*, septiforme *caput* sive capitale peccatum.

Unum est *initium*, scilicet superbia, iuxta quod scriptum est²: *Initium omnis peccati est superbia*; duplex *radix*, scilicet *timor* male humilians et *amor* male accendens; triplex *fomentum*, secundum tria, quae sunt in mundo, scilicet *concupiscentia carnis*, *concupiscentia oculorum* et *superbia vitae*; septiforme autem *caput*, scilicet superbia, invidia, ira, accidia, avaritia, gula et luxuria. Inter quae quinque praecedentia sunt peccata spiritualia, duo vero ultima carnalia.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec Ratio. est: quia, cum peccatum mortale sit actualis recessus a primo principio; recedere³ autem a primo principio non potest esse nisi pro contemptum ipsius vel in se ipso, vel in suo praeecepto; contemptus autem primi principii est superbia: necesse est igitur, quod omnis mortalis culpa seu offensa *initium* sumat a superbia.

Quia vero nullas contemnit principium summum, vel eius praeeceptum per se, nisi per hoc, quod aliquid aliud ab ipso vel *vult* acquirere, vel *timet* perdere: hinc est, quod necesse est, omne peccatum actuale originem trahere a duplici *radice*, scilicet *timore* et *amore*; quae radices sunt malorum, licet non aequae primae.

Nam omnis timor ortum habet ab amore; nullus enim timet aliquid perdere, nisi quia amat illud habere⁴; et ideo timor habet foveri per ea, per quae fovetur et amor. Amor autem inordinatus est respectu commutabilis boni; et quoniam illud est triplex: interius, scilicet *excellencia*; exterius, *pecunia*; inferius, *carnis lascivia*: hinc est, quod necesse est, tria esse radicalia *fomenta* actualium peccatorum, quae superius praetacta sunt, ad quae dum anima inordinate fertur, omnia peccata actualia oriuntur.

Et quia hoc fit secundum septiformem modum, ideo septem sunt *capitalia* peccata; ex quibus generatur universitas vitiorum. Voluntas enim nostra aut deordinatur, quia *appetit* quod non est appetendum, aut quia *refugit* quod non est refugiendum.

Si quia *appetit* quod non est appetendum, utpote bonum *ut nunc* seu commutabile seu apparens bonum; aut est *interius*, et sic est *privata excellencia*, quam amat superbia; aut est *exterius*, et sic est *sufficiens*, quam amat avaritia; aut *inferius*⁵, et sic aut delectabile, quia est ad conservationem *individui*, et sic est alimentum, quod est delectabile secundum *gustum* et appetitur a *gula*; aut quia est ad conservationem *speciei*, et sic est coitus, qui est delectabilis secundum *tactum* et appetitur a *luxuria*.

— Si autem voluntas deordinatur, quia *refugit* quod non est refugiendum; hoc potest esse tripliciter, secundum triplicem modum refugiendi. Aut enim refugit secundum perversum instinctum *rationalis*, et sic est *invidia*; aut secundum instinctum *irascibilis*, et sic est *ira*; aut secundum instinctum *concupisibilis*, et sic est *accidia*. Unde quia quatuor sunt principalia *appetibilia* et tres *vires*, secundum quorum instinctum est fuga⁶; ideo tantum septem sunt peccata capitalia.

Rursus, quia sensus rei appetibilis est cum delectatione, sensus autem rei fugiendae est cum dolore; hinc est, quod quatuor habent coniunctam laetitiam, tria vero alia habent coniunctam tristitiam et poenam; omnia tamen dicuntur capitalia, quia deordinationes sunt principales et multarum aliarum deordinationum principia suo modo influentia. Unde licet quaedam ex his principaliter *fugam* respiciant, habent tamen et ipsa delectabilia sua. Nam *invidia* vult privatum bonum possidere sine *socio*, et ita integraliter; *ira* sine *contrario*, et ita imperturbabiliter; *accidia* sine *labore aliquo*, et ita infatigabiliter. Et quia hoc non de facili obtinetur⁷, ideo magnum exercitium secum trahunt vitiorum ad huiusmodi quae appetunt consequenda, vel ad ea quae respuunt declinanda, respectu quorum dicuntur peccata capitalia, quasi capita, ex quibus alia manant quam plurima.

Cap. X.

De origine et qualitate peccatorum poenaliium.

De peccatis autem *poenaliibus* hoc tenendum est, quod licet malum culpae et malum poenae sint diversae malorum differentiae; quaedam tamen sic sunt *peccata*, quod etiam sunt *poena*⁸ peccati. *Speciali*

¹ De his tribus agitur hic et 2 seqq. capp.

² Eccles. 10, 13. — Seq. locus est I. Ioan. 2, 16. — De timore male humiliante et amore etc. vide tom. II. pag. 146, nota 7; de capitalibus peccatis II. Sent. d. 42. dub. 3. et 4.

³ Ita ACKMPSW, alii codd. et edd. *recessus*. Mox pro *potest* et subinde pro *est superbia* nonnulli codd., ut II., *possit* et *sit superbia* (Vat., 1, 3 et alii codd. *cum sit superbia*). Inferius pro *principium summum* LMO *primum principium*, A1QS et 2 *primum principium* [AQ 2 addunt *vel*] *summum*, aliae edd. *primum et summum principium*.

⁴ August., XIV. de Civ. Dei, c. 7, n. 2: Amor ergo... fu-

gians quod ei adversatur, timor est. Libr. de Beata Vita, n. 11. ipse ait: Ergo quod amat quisque, si amittere potest, potestne non timere? Non potest. Cfr. tom. III, pag. 766, nota 5.

⁵ Il addit *quod est carnis lascivia* (cfr. paulo superius).

⁶ LMOV est omnis *fuga*. Superius plures codd. omittunt *perversum*. Inferius ex S et 2 ante *appetibilis* supplevimus *rei*.

⁷ Ita S (scil. privatum bonum possidere), alii codd. et edd. *haec non de facili obtinentur*. Mox pro *exercitium* Vat. cum pluribus codd. *perperam exercitium*. Subinde pro *ersequenda* substituitur cum II T *consequenda*, 2 *assequenda*.

⁸ Edd., excepta 2, cum paucis codd. *poenae*.

Quatuor de
origia capita-
lium pecca-
torum.

Ratio.
Pro primo.

Pro secundo.

Pro tertio.

Pro quarto.

Duplex ratio.

De prima.

De secunda.

Corollarium.

Notandum.

Thesis 4.

namque modo *peccata* et *poenae* peccati dicuntur illa quae habent adiunctum dolorem et moestitiam, sicut invidia, aecidia et consilia. — *Minus specialiter* dicuntur illa quae habent adiunctam vel meram depravationem naturae, vel ignominiam, sicut sunt illa, quantum ad quae dicitur peccator *trahit in reprobum sensum*¹. — *Generaliter* autem peccata, quae « sunt inter primam apostasiam et ultimam poenam gehennae, et *peccata* dici possunt et *poena* peccati² », iuxta quod dicit Gregorius, crimina criminibus vindicari. — Licet autem idem dicatur peccatum et poena peccati, tenendum tamen est, quod omnis poena in quantum poena iusta est a Deo; nulla vero culpa iusta nec a Deo, sed tantum a libero voluntatis arbitrio. — Poena vero, quae mere poena est, a Deo est inflictata; quae vero est culpa, vel inclinans ad culpam est *contracta*, vel *acta*³.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum malum dicat recessum a primo principio, pro hoc quod nocet bono; non autem nocet bono nisi aliquid adinendo de bono; bonum autem consistit in modo, specie et ordine: nullum est malum, quod non sit corruptivum moti, speciei et ordinis⁴. Ordo autem duplex est, scilicet ordo naturae et ordo iustitiae. Ordo naturae est in bono naturali, ordo iustitiae in bono morali; et quia bonum naturale est in omni natura, bonum morale in voluntate habet consistere: ideo ordo naturae est in omni natura, ordo vero iustitiae in voluntate electiva consistit. Et quia voluntas « est instrumentum se ipsum movens⁵ », natura vero minime; hinc est, quod ordo iustitiae est ordo non tantum factus, sed etiam factivus; ordo vero naturae est ordo factus. Quoniam ergo malum privare potest ordinem iustitiae et ordinem naturae; hinc est, quod duplex est malum, scilicet culpae et poenae.

Rursus, quia ordo iustitiae est ordo voluntarius; hinc est, quod « malum culpae est affectio voluntaria, malum autem poenae est affectio involuntaria⁶ ».

Postremo, quia ordo iustitiae, qui est in voluntate, est ordo factivus; ideo « malum culpae,

quod est eius privatio, est malum, quod facimus, et malum poenae est malum, quod patimur ». Et quia passio non est, nisi naturaliter praecedat actio; nec actio, ad quam non sequatur aliqua passio⁷: hinc est, quod nulla est poena sine praecedente merito culpae, nulla est etiam culpa, quin comitetur aliqua poena.

Et quoniam quod facimus a nobis est, quod patimur potest esse a nobis et ab aliis, utpote a causa superiori, vel inferiori: ideo, licet omnis culpa sit a nobis, non tamen omnis poena est a nobis, immo quaedam a nobis acta, quaedam inflictata, quaedam contracta.

Et quia eum qui facit quod non debet, instum est pati quod debet; ideo omnis poena in quantum poena iusta est et a divina providentia, quia ordinata ad culpam et ipsius culpae ordinativa.

Quia vero passio illa potest esse per ademptionem boni naturalis, vel boni moralis cum naturali; hinc est, quod quaedam poena est mere poena, quaedam vero est poena et culpa; quia bonum morale, quod est iustitia, non adimitur nisi per iniustitiam, quae est culpa. — Prima igitur poena est a Deo et secundum quod poena, et secundum id quod est: a Deo, inquam, non instituyente, sed vindicante. Secunda vero, cum sit culpa, secundum id quod est⁸, a Deo non est, sed solum quantum ad ordinem. Ipsa vero vel est acta, si sequatur ad actuale, vel est contracta, si sequatur ad originale.

Si ergo proprie accipiatur malum, secundum quod est privatio boni naturalis et affectio involuntaria et malum, quod patimur; sic non coincidit cum malo culpae in idem, licet sit annexum eidem. Si autem accipiatur large, ut dicatur malum, quod patimur sive a nobis, sive aliunde, sive in natura, sive in voluntate; sic coincidunt in idem, sed non ad idem, vel secundum idem: quia quod est culpa in se dicitur praecedentis poena; vel: culpa ratione actionis dicitur esse poena ratione passionis. — Et sic patet, quomodo, pro quanto et quare ali-quid simul dicatur peccatum et poena peccati.

hoc dicitur tripliciter.

Thesis 2.

Thesis 3.

Ratio.

Pro thesi 1.

Duplex ordo et malum.

Culpa est voluntaria, poena involuntaria.

So comitantur iuricum.

Triplex poena.

Pro thesi 2.

Pro thesi 3.

Distinctio.

Corollarium.

¹ Rom. 1, 28: Tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quae non conveniunt. Cir. ibid. v. 24. et 26, ubi dicitur, quod « tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam » et « in passiones ignominiae ». — Pro ignominiam I P et 2 ignorantium, aliae edd. ignominiam vel ignorantium.

² Illis verbis complectitur Magister in II. Sent. d. XXXVI. c. 1. sententiam August., Enarrat. in Ps. 57, 9. n. 18. Ibid. c. 1. et 3. habetur etiam sententia Gregorii, quae, si verba attenduntur, ab August., I. contra Adversarium Legis et Prophet. c. 24. n. 51, exhibetur in exponendo praenotatum verbum Apostoli (Rom. 1, 26: Tradidit illos Deus in passiones ignominiae): « ut crimina criminibus vindicarentur ».

³ Vide tom. II. pag. 826, nota 4. de hac poenae distinctione verba Praepositivi. — Materia huius cap. exponitur II. Sent. d. 36. per totam. — Superius fide S posuimus libero pro liberatae.

⁴ Cir. supra c. 4., et II. Sent. d. 35. per totam, ubi etiam

(praecipue a. 2. q. 1.) quae sequuntur fusius declarantur. — Inferius non pauci codd. omittunt habet consistere, et pro consistit, quod praebet AS et 2, alii codd. et edd. ponunt habet consistere.

⁵ Ut dicit Anselm., de Concord. grat. et lib. arb. q. 3. c. 11.

⁶ Secundum August., III. de Lib. Arb. c. 9. n. 26. Cir. tom. II. pag. 823, nota 4. Ibid. nota 3. seq. ipsius sententia seq. ex I. de Lib. Arb. c. 1. n. 1. habetur. — Mox voci factivus A praemittit activus sic.

⁷ Gilbert. Porret., de Sex Princip. c. de Actione: Omnis enim actio passionis est electiva, et omne passionem inferens actio est. — Inferius pro quin ACE II quam non.

⁸ Edd., excepta 2, cum aliquot codd. quod culpa est. Pro vindicante HMOQ et 2 iudicante. Mox pro sed solum edd. cum uno alteroque cod. nisi solum.

⁹ Edd., excepta 2, dicitur respectu praecedentis culpae.

CAP. XI.

De origine peccatorum finalium, quae sunt peccata in Spiritum sanctum.

De peccatis autem finalibus sive irremissibilibus, cuiusmodi sunt peccata in Spiritum sanctum,

Thesis 1. haec tenenda sunt, quod licet omne peccatum generaliter sit contra Deum trinum et unum, appropriate tamen dicitur aliquod peccatum esse in Patrem, aliquod in Filium, aliquod in Spiritum sanctum.

Thesis 2. etum. — Hoc autem peccatum in Spiritum sanctum irremissibile dicitur in hoc saeculo et in futuro¹, non quia in hoc saeculo non possit dimitti, sed quia raro dimittitur aut vix in hoc saeculo quantum ad culpam, modicum autem et quasi nihil fiet sibi remissio in futuro quantum ad poenam. — Huius autem peccati sex sunt differentiae, scilicet invidia fraternae gratiae, impugnationis veritatis agnitae, desperatio, praesumptio, obstinatio mentis et impenitentia finalis.

Thesis 3. Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum peccatum dicat recessum a primo principio trino et uno, omne peccatum imaginem Trinitatis deformat et ipsam animam fodat quantum ad triplicem potentiam, scilicet irascibilem, rationalem et concupiscibilem; et a libero arbitrio procedit, quod gerit in se insigne Trinitatis: Patris, ratione facultatis; Filii, quia rationis; Spiritus sancti, quia voluntatis².

Licet autem haec tria concurrant simul ad offendendum culpam, quaelibet tamen harum per suum defectum potest esse ratio deordinandi alias. Defectus autem circa facultatem est impotentia, circa rationem est ignorantia, circa voluntatem est malitia. Et hinc est, quod cum quaedam sint peccata ex impotentia, quaedam ex ignorantia, quaedam ex malitia; et potentia attribuat Patri, sapientia Filio et voluntas Spiritui sancto³; quod quaedam dicuntur esse in Patrem, quaedam in Filium, quaedam in Spiritum sanctum. Et quoniam nihil magis est in voluntate quam ipsa voluntas⁴; et voluntas ipsa est origo peccati: nullum peccatum est adeo voluntarium et mere, sicut illud quod provenit ex corruptione existente in voluntate. — Cum enim dupliciter di-

catur involuntarium, scilicet per violentiam et per ignorantiam: primum per defectum potentiae, secundum per defectum scientiae⁵; quando voluntas sola corruptione sua, licet possit resistere et sciat, hoc malum esse, aliquid eligit; tunc dicitur peccare ex certa malitia; et tale peccatum mere procedit ex improbitate voluntatis liberi arbitrii et directe impugnat gratiam Spiritus sancti. — Et quia mere procedit ex libertate arbitrii, ideo non habet colore excusationis, et propterea modicum et quasi nihil debet ei qui punitur, de poena⁶ relaxari. Quia vero directe impugnat gratiam Spiritus sancti, per quam fit remissio peccati; ideo dicitur irremissibile, non quia nullo modo possit remitti, sed quia, quantum est de se, directe est impugnativum medicamenti et remedii, per quod fieri habet remissio peccati.

Et quoniam remissio peccati fit a Deo per gratiam poenitentialem intra ecclesiasticam unitatem; ideo differentiae huius peccati accipiuntur, secundum quod directe impugnant illa tria. Aut enim impugnant ipsam gratiam poenitentialem in se; aut in comparatione ad Deum, a quo datur; aut in comparatione ad Ecclesiam, in qua suscipitur. Si in comparatione ad unitatem Ecclesiae; sic, quia unitas Ecclesiae consistit in fide et caritate, sive in gratia et veritate⁷: sic est duplex peccatum, scilicet invidia fraternae gratiae et impugnationis veritatis agnitae. — Si in comparatione ad Deum dantem; cum universae viae eius quantum ad iustificationem maxime sint misericordia et veritas⁸, sic est duplex peccatum: unum scilicet, quod impugnat misericordiam, et hoc est desperatio; aliud, quod impugnat iustitiam, et hoc est impenitentia praesumptiva. — Si vero impugnat ipsam gratiam poenitentialem in se vel secundum se, sic est duplex: quia gratia poenitentialis facit resiliere a commissis⁹ et praecavere a committendis. Contra primum est obstinatio mentis, contra secundum est impenitentia finalis, secundum quod finalis impenitentia dicitur propositum non poenitendi; sic enim est species peccati in Spiritum sanctum. Secundum autem quod finalis impenitentia dicit continuationem peccati usque in finem; sic est sequela omnium mortalium, quae in hac vita non remittuntur, et maxime omnium specierum peccati in Spiritum sanctum.

Tres defectus et tria genera peccati.

Huc appropriate referuntur.

Duplex involuntarium.

Quid sit peccatum in Spiritum S.

Pro thesi 2.

Impugnatio tria.

De primo.

De secundo.

De tertio.

Duplex impenitentia finalis.

¹ Matth. 12, 32: Qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc saeculo neque in futuro (ibid. mentio fit peccati contra Filium hominis). — De hoc cap. cfr. II. Sent. d. 43. per totum.

² Edd., excepta 2, Filii, ratione rationis; Spiritus sancti, ratio voluntatis. Pro insigne plures codd. imaginem.

³ Cfr. supra p. I. c. 6. — De triplici peccato, scil. ex infirmitate, ignorantia et malitia, eiusque diversa gravitate vide Gregor., XXV. Moral. c. 14. n. 28. et Isidor., II. Sent. sive de Sum. Beno, c. 47. n. 3. seqq., ex quo Magister Sent. quaedam retulit II. Sent. d. XXII. c. 4. in fine.

⁴ August., I. de Lib. Arb. c. 12. n. 26: Quid enim tam in voluntate quam ipsa voluntas sita est? Ibid. III. c. 3. n. 7:

Nihil tam in nostra potestate quam ipsa voluntas est. Cfr. II. Sent. lit. Magistri, d. XLI. c. 4. — Pro et mere EHS et merum (scil. peccatum).

⁵ Vile Aristot., III. Ethic. c. 1, et Damasc., II. de Fide orthod. c. 24. Cfr. II. Sent. d. 22. a. 2. q. 3. — Inferius post Spiritus sancti Val., I et 3 addunt per quam fit remissio peccati.

⁶ Plures codd., inter quos etiam E L M S, de culpa.

⁷ Ioan. 1, 17: Lex per Moysen data est, gratia et veritas per Iesum Christum facta est.

⁸ Psalm. 24, 10: Universae viae Domini [ita etiam B] misericordia etc. Cfr. IV. Sent. d. 46. a. 2. q. 3.

⁹ Edd. cum aliquot codd. praefigunt peccatis.

Et sic omne peccatum *ininitum* sumit a superbia¹ et *consummationem* sive finem habet in finali impenitentia; in quam qui pervenerit cecidit in gehennam, a qua nullus peccans mortaliter potest

liberari, nisi interveniat gratia mediatoris Christi. Et ideo incarnationem ipsius desiderabat universitas salvandorum, cui mediatori Domino nostro omnis *honor et gloria in saecula saeculorum. Amen*².

PARS QUARTA.

De incarnatione Verbi.

CAP. I.

De ratione, qua Verbum Dei debuit incarnari vel decuit.

Postquam aliqua praedicta sunt de Trinitate Dei, de creatura mundi et de corruptela peccati; restat nunc aliqua breviter dicere de incarnatione Verbi, per quod quidem Verbum incarnatum facta est salus et reparatio generis humani, non quia aliter Deus non potnerit humanum genus salvare vel liberare, sed quia nullus alius modus erat ita congruus et conveniens ipsi *reparatori* et *reparabili* et *reparationi*³.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum principium effectivum rerum non potnerit nec decuerit esse nisi Deum; et non minus sit res condita reparare quam in *esse* producere⁴, sicut non minus est *bene esse* quam *simpliciter esse*: decenterissimum fuit, rerum principium reparativum esse Deum summum, ut, sicut omnia creaverat Deus per Verbum increatum, sic omnia curaret per Verbum incarnatum⁵. Quoniam ergo Deus omnia fecit potenter, sapienter et optime seu benevolentem; decuit, ut sic repararet, quod suam *potentiam*, *sapientiam* et *benevolentiam* ostenderet. Quid autem *potentius* quam coniungere extrema summe distantia in unam personam⁶? Quid *sapientius* et congruentius, quam quod ad perfectionem totius universi fieret coniunctio primi et ultimi, Verbi scilicet Dei, quod est omnium principium, et humanae naturae, quae fuit ultima omnium creaturarum? Quid *benevolentius*, quam quod Dominus propter servi salutem accipiat *formam servi*⁷?

Immo hoc tantae benignitatis est, ut nihil clementius, nihil amabilius cogitari possit. — Convenientissimus ergo erat hic modus Deo *reparatori* propter commendandam divinam potentiam, sapientiam et benevolentiam.

Rursus, quia homo, cadens in culpam, averterat se et recesserat a principio⁸ potentissimo, sapientissimo et benevolentissimo; ideo corruerat in *infirmitatem*, *ignorantiam* et *malignitatem*, ac per hoc de spiritali effectus est carnalis, animalis et sensuialis; et ideo ineptus erat ad divinam *virtutem imitandam*, ad *hanc cognoscendam*, ad *bonitatem diligendam*. Ad hoc igitur, quod homo ab isto statu repararetur, congruentissimum fuit, ut ei condescenderet primum principium, reddendo se illi *noscibile*, *amabile* et *imitabile*. Et quia homo carnalis, animalis et sensuialis non noverat nec amabat nec sequeretur nisi sibi proportionalia et consimilia; ideo ad eripiendum hominem de hoc statu *Verbum caro factum est*⁹, ut ab homine, qui caro erat, et *cognosci* posset et *amari* et *imitari* ac per hoc et homo Deum cognoscens et amans et imitans remediaretur a morbo peccati.

Postremo, quia homo perfecte reparari non poterat, nisi recuperaret *mentis innocentiam*, *Dei amicitiam* et *suam excellentiam*, qua soli Deo suberat; et hoc non poterat fieri nisi per Deum in forma servi: ideo congruum fuit, Verbum incarnari. — *Excellentiam* namque recuperare non poterat, nisi reparator esset Deus; quia, si mera creatura, tunc homo esset illi merae creaturae subiectus, et sic non recuperaret statum excellentiae¹⁰. — *Amicitiam* quoque Dei

Modus congruit tribus.

Ratio. Congruit reparatori tripliciter.

Congruit reparatori tripliciter.

Congruit reparatori tripliciter.

Primo.

Secundo.

¹ Vide supra c. 9. — Inferius post *a qui* edd. addunt *quidem impenitentia finali*. L M V autem prosequuntur: *nilius mortuus in peccato mortali potest liberari, nisi, dum vivit, poenitent, adiuvante et interveniente gratia mediatoris etc.*

² Epist. I. Tim. 1, 17. Ibid. 2, 5: Unus et mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus.

³ Cfr. III. Sent. d. 1. a. 2. q. 1. 3; d. 20. q. 1. 2. et 6.

⁴ August., de Verbis Apostoli, serm. 176. (alias 10.) c. 5. n. 5: Nemo recreat, nisi qui creat etc. Cfr. tom. III. pag. 28, nota 2. — Superius edd., excepta 2, voci *principium* praefigunt *primum*, et 1 *Deus pro Deum*.

⁵ Cfr. Ioan. 1, 3. et 14. Vide tom. III. pag. 30, nota 5. — Pro *curaret* A W *recrearet*, Vat. 1 et 3 *repararet*, quae etiam inferius post *repararet* addunt *reparanda*.

S. Bonav. — Tom. V.

⁸ Vide Bernard., Serm. 3. in Vigilia Nativit. Domini, n. 8. et Serm. 2. in Nativit. Domini, n. 4. — Seq. ratio est secundum Irenaeum; cfr. tom. III. pag. 49, nota 2.

⁹ Phil. 2, 7.

¹⁰ D I L M V a *primo principio*. Inferius vocibus *divinam virtutem* S interserit *assuetam vel*, et pro *statu* C I P substituit *casu*.

⁹ Ioan. 1, 14. Cfr. August., de Vera Relig. c. 16. n. 30. seqq. et c. 35. n. 110. — Post *eripiendum* B H addunt *vel erigendum*. Inferius permulti eodd. et 2 omittunt et *imitari*.

¹⁰ Vide supra pag. 183, nota 3. — Edd., excepta 2, *statum prioris excellentiae*. Superius pro *nunquam* P S autem. Inferius post et *ideo* E brevius concludit *Deus factus est similis homini* etc.

recuperare non poterat nisi per mediatorem convenientem, qui manum posset ponere in utrumque et utrique parti conformis esset et utrique amicus, et ideo, sicut similis Deo per Divinitatem, sic similis homini per humanitatem. — *Innocentiam* vero mentis recuperare non poterat, nisi dimissa culpa; quam dimittere non decebat divinam iustitiam nisi per satisfactionem condignam; et quia satisfacere non poterat nisi Deus pro toto humano genere, nec *debebat* nisi homo, qui peccaverat: ideo congruentissimum fuit, humanum genus reparari per Deum-hominem natum¹ de genere Adae. — Quoniam ergo *excellencia* recuperari non poterat nisi per reparatorem excellentissimum, nec *amicitia* reformari poterat nisi per mediatorem amicabilissimum, nec *innocentia* reacquiri poterat nisi per satisfactorem sufficientissimum; *excellētissimus* autem reparator non est, nisi sit Deus; *amicabilissimus* mediator non est, nisi sit homo; *sufficientissimus* satisfactor non est, nisi sit Deus pariter et homo: congruentissima fuit nostrae reparationi incarnatio Verbi, ut; sicut genus humanum in *esse* exierat per Verbum *incredulum* et in culpam ceciderat deserendo² Verbum *inspiratum*; sic a culpa resurgeret per Verbum *incarnatum*.

CAP. II.

De incarnatione quantum ad unionem naturarum.

Circa ipsum autem Verbum incarnatum tria nobis consideranda occurrunt, scilicet *unio naturarum*, *plenitudo charismatum* et *perceptio passionum* propter redimendum genus humanum³. — Circa *naturarum unionem* haec tria consideranda sunt ad intelligendum incarnationis mysterium, scilicet *opus*, *modus* et *tempus*.

De opere autem incarnationis haec tenenda sunt secundum fidem christianam, quod incarnatio est operatio Trinitatis, per quam fit assumptio carnis a Deitate et unio Deitatis cum carne; ita quod assumptio non tantum est carnis sensibilis, sed etiam spiritus rationalis secundum potentiam vegetandi, sentiendi et intelligendi; ita etiam, quod unio non fit in unitate *naturae*, sed *personae*, non *humanae*, sed *divinae*, non *assumptae*, sed *assumentis*; non *personae cuiuslibet*, sed *personae solius Verbi*; in qua tanta fit unio, ut quidquid dicitur de Filio Dei dicatur de

filio hominis, et e converso, his tamen exceptis, in quibus exprimitur unio, vel clauditur negatio⁴.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec Ratio. est: quia incarnationis opus non solum est a primo principio, in quantum est effectivum in producendo, verum etiam, in quantum est reparativum *remediando, satisfaciendo et reconciliando*. Quoniam ergo incarnatio, in quantum dicit aliquem effectum, est a primo principio, quod omnia facit ratione summae virtutis; et substantia, virtus⁵ et operatio unita est et indivisa omnimode in tribus personis: hinc est, quod necesse est, incarnationis operationem a tota Trinitate manare.

Quia vero est a primo principio, in quantum est reparativum *remediando*; et totum genus humanum lapsus fuerat et vitiatum, non solum ratione animae, verum etiam carnis: hinc est, quod necesse fuit, quod totum assumeretur, ut totum curaretur⁶. — Et quoniam nobis magis nota est pars carnis et magis a Deo distat; ut expressior fiat nominatio, et maior exprimat humilitatio, et profundior explicetur dignatio: hinc est, quod opus illud non *inanimitio*, sed *incarnatio* nominatur.

Rursus, quia est a primo principio, in quantum est reparativum *satisfaciendo*, et satisfactio non fit, nisi ab eo qui *debet* et *potest*; et non *debet* nisi homo, nec *potest* nisi Deus: oportuit, quod in satisfactione simul esset concursus utriusque naturae, divinae scilicet et humanae. Et quia impossibile est, quod divina natura concurrat cum alia sicut pars ad constitutionem tertii; nec quod ipsa transeat in aliam naturam, nec alia natura transeat in ipsam, propter simplicitatem et immutabilitatem ipsius perfectissimam: hinc est, quod Deitas et humanitas non ununtur in unitate *naturae* nec *accidentis*, ununtur ergo in unitate *personae* et *hypostasis*. Et quoniam divina natura in nullo supposito potest subsistere praeterquam in propria hypostasi; ideo unio illa non potest esse in hypostasi seu persona *hominis*, sed *Dei*; ac per hoc per illam unionem primum principium in una sanarum hypostasum fecit se ipsum suppositum humanae naturae: et ita una tantum est ibi personalitas et unitas personalis, ex parte scilicet *assumentis*.

Postremo, quia est a primo principio, ut est reparativum *reconciliando*; et reconcilians est mediator, mediatio autem proprie convenit Dei Filio: ideo

¹ A E addunt de *Virgine*.

² Vat. et 3 cum uno alterove eod. tantum (ut K) pro *deserendo* substitunt *per*, referentes *verbum inspiratum* ad verba serpentis in paradiso. Quae lectio nec eod. nec modo loquendi S. Doctori familiari (cfr. infra *litterar. c. 4.*) convenit.

³ De primo agitur c. 2-4; de secundo c. 5-7; de tertio c. 8-10.

⁴ Cfr. III, Sent. d. 1. a. 1. q. 2, ubi de operatione Trinitatis in incarnatione; d. 2. a. 2, ubi de natura assumpta, scilicet carne et spiritu; d. 5-7. de ipsa unione; d. 11. a. 2. q. 3. ad 3, ubi de exceptis a communicatione idiomatum. — Pro *his ta-*

men 1, 2, 3 cum pluribus eod. *his tantum*. Superius vocibus *ita quod* ACST et 2 interserunt *tamen*.

⁵ Ed. 1, omisso *substantia*, legit et *summa virtus*. S. Doctor respicere videtur illam trimembrem divisionem superius pag. 205, nota 7. ex Dionysio allatam; de qua, I. Sent. d. 8. p. II. q. 2, docet, quod in omni creato, sed non in Deo, illa membra realiter differant. — T et *summa substantia, virtus*.

⁶ Secundum loquendi modum Damasc.; cfr. tom. III. pag. 268, nota 2. — Iulianus pro *inanimitate* fere omnes eod. et 2 *animatio*.

Tertio.

Reparatio fit tripliciter.

Concluditur.

Pro thesi 2.

Corollarium.

Pro thesi 3.

Tria consideranda.

Thesis 1.

Thesis 2.

Thesis 3.

Thesis 4.

Thesis 5.

Pro thesi 4.

et incarnatio. Mediatoris namque est esse *medium* inter hominem et Deum ad reducendum hominem ad divinam *cognitionem*, ad divinam *conformitatem* et ad divinam *filiationem*. Nullum autem magis decet esse *medium* quam personam, quae producit et producitur, quae est media trium personarum; nullumque magis decet reducere hominem ad divinam *cognitionem* quam Verbum, quo se Pater declarat, quod est unibile carni, sicut et verbum voci¹; nullum etiam magis decet reducere ad divinam *conformitatem*, quam eum qui est imago Patris; nullum magis decet ad *filiationem adoptivam* reducere quam Filium naturalem: ac per hoc nullum magis decet fieri filium hominis quam ipsum Filium Dei².

Quoniam ergo omnino idem est Filius hominis et Pro thesi 5. Dei ratione incarnationis; et « quaecumque uni et eidem sunt eadem, inter se sunt eadem³ »: hinc est, quod necessario fit communicatio idiomatum, nisi sit vocabulum, in quo aliqua repugnantia includatur; sicut sunt illa, in quibus includitur respectus unionis unius naturae ad alteram, sicut *unire, incarnari, assumere* et *assumi*; vel negatio alicuius, cuius oppositum alteri competit, sicut *incipere* esse, *creari* et consimilia, in quibus instantia fertur contra regulam praehabitam propter causam praedictam.

CAP. III.

De incarnatione quantum ad modum.

De modo incarnationis hoc tenendum est, quod

Thesis 1. Angelo nuntiante beatissimae Virgini Mariae mysterium incarnationis perficiendum in ipsa, Virgo credidit, appetiit et consensit; Spiritus sanctus in eam supervenit⁴ ad sanctificandum et fecundandum, cuius virtute « Virgo concepit Dei Filium, quem Virgo peperit et

Thesis 2. post partum Virgo permansit ». — Concepit autem non solum carnem, verum etiam carnem animatam et Verbo unitam, nulli peccato obnoxiam, sed omnino sanctam et immaculatam, ratione cuius *mater Dei* dicitur et est dulcissima Virgo Maria.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia incarnatio est opus manans a primo principio, in quantum est reparativum modo *congruentissimo, communissimo et completissimo*. Decet enim eius *sapientiam* operari *congrue*, decet eius *largitatem* operari⁵ *communitate*, et *virtutem*, operari *perfecte*.

Triplex modus.

Quoniam ergo incarnatio est a primo principio reparante modo *congruentissimo*; et congruus modus est, quod medicina ex opposito respondeat morbo, et reparatio lapsui, et remedium nocentio; cum genus humanum lapsus fuerit per *diabolicam suggestionem*, et per *consensum mulieris* deceptae et per *generationem concupiscentialium*, transfundentem originale in prolem⁶; oportuit, quod e contrario hic esset *Angelus bonus* suadens bonum, et *Virgo credens* et consentiens in bonum suum, et *carissimus Spiritus sancti* sanctificans et fecundans ad conceptum immaculatum; ut sic « contraria contrariis curarentur⁷ ». Ac per hoc, sicut mulier, per diabolum decepta et per virum concupiscentialiter cognita et corrupta, transfudit in omnes culpam, morbum et mortem; sic mulier, per Angelum erudita et per Spiritum sanctum sanctificata et fecundata, absque omni corruptione tam mentis quam corporis prolem generaret, quae omnibus ad ipsam venientibus daret gratiam, sanitatem et vitam.

Pro 1. thesi arguitur ex congruentissimo modo.

Rursus, quia incarnatio est a primo principio reparante modo *communissimo* — nam per Verbum incarnatum reparatur lapsus hominum et angelorum, utpote caelestium et terrestrium⁸ et hominum lapsus reparatur secundum utrumque sexum — ut medicamentum sit *commune omnibus*, decentissimum fuit, quod ad incarnationis mysterium fieret concursus *Angeli, mulieris et viri*: *Angeli* ut denuntiantis, *mulieris Virginis* ut concipientis, *viri* vero ut conceptae prolis; ut sic *Angelus Gabriel* esset nuntius Patris aeterni, *Virgo immaculata* esset templum Spiritus sancti, *proles concepta* esset ipsa persona Verbi; ac per hoc in communi reparatione omnium communis fieret concursus trium de triplici hierarchia, scilicet divina, angelica et humana, ad insinuandam non solum Trinitatem Dei, verum etiam generalitatem beneficii et liberalitatem reparatoris summi. Et quoniam *liberalitas* Spiritui sancto appropriatur et *sanctificatio Virginis*, in qua peracta fuit Verbi conceptio; hinc est, quod licet opus illud sit a tota Trinitate, *per appropriationem* tamen dicitur Virgo concepissee de Spiritu sancto⁹.

Item, ex communissimo.

Postremo, quoniam est a primo principio reparante modo *completissimo*; hinc est, quod in conceptione completio debita fuit in *prole*, fuit in *conceptu*, fuit et in *virtute concipientis*. Quia completio debita debuit esse in *prole*, hinc est, quod in

Pro thesi 2. arguitur ex modo completissimo tripliciter.

¹ Vide I. Sent. d. 27. p. II. q. 4. Cf. etiam supra p. I. c. 2. seq.

² Cf. III. Sent. d. 1. a. 2. q. 3.

³ Aristot., I. Elench. c. 5. (c. 6).

⁴ Vide Luc. I, 26. seqq. — Seq. sententia est ex August., Sermo. 196. (alias 59. de Diversis) c. 4. n. 4. Cf. Sermo. 51. (alias 63. de Diversis), c. 41. n. 18. — De hoc cap. vide III. Sent. d. 3-5. — Superius pro *perficiendum* IMV *completendum*.

⁵ Multi codd. non repetunt *deceat eius* nec *operari*, quod

etiam paulo post omittitur a pluribus codd. Superius ante *communissimo* et *completissimo* add. et plures codd. repetunt *modo*.

⁶ Vide supra p. III. c. 2-7. — Post *originale* 2 cum pluribus codd. addit *peccatum*, II legit *originalem culpam*.

⁷ Secundum Gregor. Vide tom. IV. pag. 37, nota 4. — Inferius pro *concupiscentialiter* E I O P Q T U *concupiscentialiter*, et pro *sanitatem* K *salutem*.

⁸ Cf. Col. 1, 20. — Vide III. Sent. d. 2. dub. 4.

⁹ Diffusius explicatur hoc III. Sent. d. 4. a. 1. q. 1. — Pro *peracta* P *operata*.

instanti conceptionis non tantum fuit seminis decisio, verum etiam consolidatio, configuratio, vivificatio per animam et deificatio per Deitatem unitam; ut sic Virgo Dei Filium vere conciperet propter¹ unionem carnis ad Deitatem, mediante spiritu rationali, per quem tanquam per medium congruentiae caro erat idonea ad unionem. — Quia vero completio debita debuit esse in *conceptu*; cum ex quatuor modis tres modi producendi hominem praecessissent: primus nec de viro nec muliere, sicut in Adam; secundus de viro sine muliere, sicut in Eva; tertius de muliere et viro, sicut in omnibus concupiscibiliter natis: de cuius complementum universi quartum modum introduci, qui scilicet esset de muliere sine semine virili per virtutem summi operatoris². — Quia vero completio debita debuit esse in *virtute*; hinc est, quod in conceptione Filii Dei simul concurrunt virtus *innata*, virtus *infusa* et virtus *increata*: virtus *innata* materiam praeparavit, virtus *infusa* purificando segregavit, virtus *increata subito* perfecit quod non poterat a virtute creata nisi *successive* fieri. Et sic beatissima Virgo Maria mater filii completissimo modo, ipsum Dei Filium concipiendo absque viro, fecundante Spiritu sancto. Quia enim in mente Virginis amor Spiritus sancti singulariter ardebat; ideo in carne eius virtus Spiritus sancti mirabilia faciebat, gratia scilicet partim *excitante*, partim *adiuvante*, partim *elevantem* naturam, iuxta quod conceptus ille mirabilis exagebat.

CAP. IV.

De incarnatione quantum ad plenitudinem temporum.

De tempore vero incarnationis hoc tenendum est, quod licet Deus a principio potuerit incarnari, noluit tamen nisi in fine saeculorum, praecedente lege naturae et lege figurae, post Patriarchas et Prophetas, quibus et per quos fuit incarnatio repromissa. — Post quos incarnari dignatus est tanquam in *fine temporum et plenitudine*, iuxta quod dicit Apostolus³: *At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere, factum sub Lege, ut eos qui sub Lege erant, redimeret.*

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia incarnatio est opus primi principii reparantis, iuxta quod decet et convenit secundum *liberta-*

tem arbitrii, secundum *sublimitatem remedii* et secundum *integritatem universi*; nam sapientissimus Artifex in agendo omnia haec attendit. — Quoniam ergo *libertas arbitrii* hoc requirit, ut ad nihil trahatur invita; sic debuit Deus genus humanum reparare, ut salutem inveniret qui vellet quaerere Salvatorem, qui vero nollet Salvatorem quaerere nec salutem per consequens inveniret. Nullus autem quaerit *medicum*, nisi recognoscat morbum⁴; nullus quaerit *doctorem*, nisi recognoscat se ignorantem: nullus quaerit *adiutorem*, nisi recognoscat se impotentem. Quia igitur homo in principio sui lapsus adhuc superbiebat de *scientia et virtute*; ideo praemisit Deus tempus legis naturae, in quo convinceretur de *ignorantia*; et post, cognita ignorantia, sed permanente *superbia de virtute*, qua dicebant: non deest qui faciat, sed deest qui iubeat; addidit legem praecipis moribus erudientem et caeremonialibus aggravantem; ut *habita scientia et cognita impotentia*, confugeret homo ad divinam misericordiam et gratiam postulandam, quae data est nobis in adventu Christi. Ideo post legem naturae et Scripturae subsequi debuit incarnatio Verbi⁵.

Rursus, quoniam *sublimitas remedii* requirit, ut credatur fide firmissima et ametur caritate ardentissima tanquam mysterium secretissimum et saluberrimum; ideo congruentissimum fuit, ut ante Christi adventum praerent multa *testimonia* Prophetarum, tam explicita in verbis quam implicita in figuris, ut multis et firmis testimoniis quod erat secretum fieret certum et indubitabile ad credendum; praerent etiam multiplicia *promissa* et ardentissima *desideria*, ut promissum beneficium expectaretur, expectatum differretur, dilatatum amplius desideraretur, et diu desideratum ferventius anaretur et gratiosius susciperetur et sollicitius servaretur⁶.

Postremo, quoniam *integritas et perfectio universi* requirit, ut universa sint ordinata quantum ad loca et tempora; et hoc opus incarnationis erat perfectissimum inter omnia opera divina; et processus debet esse ab imperfecto ad perfectum, et non e converso⁷: hinc est, quod opus illud debuit fieri in *fine temporum*, ut, sicut primus homo, qui erat totius mundi sensibilis ornamentum, ultimo fuerat conditus, scilicet sexto die, ad totius mundi completionem: sic secundus homo, totius mundi reparati complementum, in quo primum principium coniu-

Modi 4 producendi hominem.

Virtus triplex.

Congruentia libertati arbitrii.

Post duplicem legem.

Item, sublimitati remedii.

Post Patriarchas et Prophetas.

Post duplicem legem, post Patriarchas et Prophetas.

In fine temporum et plenitudinae.

Ratio.

Item, integritati universi.

In fine temporum.

¹ Ita DES, in aliis et codd. per. — De medio congruentiae vide III. Sent. d. 2. a. 3. q. 1.

² Secundum Anselm., II. Cur Deus homo, c. 8; idem, verbis mutatis, invenitur in opusculo, cui titulus: Sermones ad fratres in cremo (inter opera August.), serm. 28. — Pro concupiscibiliter plures codd. concupiscibiliter. Paulo inferius post in virtute OPW addunt concipiente. Subinde multi codd. omittunt beatissima.

³ Gal. 4, 4. seq. — Vide de hoc cap. III. Sent. d. 4. a. 2. q. 4. et dub. 1. — Superius pro a principio [2 cum aliquot

codd. a primo principio] Val., 1 et 3 in principio, et pro saeculorum B temporum.

⁴ Pro morbum 1 se aegrotantem.

⁵ Secundum Ilug. a S. Vict.; cfr. IV. Sent. d. 1. p. 1. q. 5. fundam. 1. — Superius pro dicebant non pauci codd. et 2 dicebat (homo), et pro non deest... sed deest AGMNT non deesse... sed deesse.

⁶ Val., 4 et 3 et amatum gratiosius susciperetur et suscipium sollicitius servaretur.

⁷ Cfr. tom. II. pag. 330, nota 5. in fine.

gitur cum ultimo, scilicet « Dens cum limo¹ », fiet in fine temporum, hoc est in sexta aetate, quae est aetas apta ad exercitium sapientiae et ad curationem concupiscentiae et ad transitum a statu turbini ad quietem; quae omnia competunt sextae aetati decursus mundi propter incarnationem Filii Dei.

Quoniam ergo adventus Christi fuit in tempore legis gratiae et in exhibitione misericordiae re-promissae et in principio aetatis sextae; et haec omnia dicunt plenitudinem; quia lex gratiae implet legem Scripturae, et solutio promissae implet promissionem, et sexta aetas ratione perfectionis senarii² sonat in plenitudinem: hinc est, quod in adventu Filii Dei dicitur esse plenitudo temporum, non propter hoc, quod in eius adventu tempus finiatur, sed quia temporalia mysteria implentur. Sicut autem Christus non debuit venire in principio temporis, quia adventus eius nimis fuisset festinus; sic nec debuit³ differre usque in finem ultimum, quia tunc nimium esset tardus. Decebat enim salvatorem inter tempus morbi et tempus iudicii in medio introducere tempus remedii. Decebat mediatorem quaedam suorum membrorum praecedere, quaedam sequi. Decebat ductorem perfectum tunc se ostendere, cum esset oportunitas currendi ad braviium; et hoc est in fine temporum et citra terminum et in approximatione ad finale iudicium; ut, per timorem iudicii stimulati et per spem praemii attracti et per perfectionem exempli animati, vigore et perfecte sequamur ducentem de virtute in virtutem, usque quo perveniamus ad braviium felicitatis aeternae⁴.

CAP. V.

De plenitudine gratiae Christi quantum ad charismate in affectu.

Postquam innotuit nobis Verbum incarnatum quantum ad unionem naturarum, considerandum est quantum ad plenitudinem charismatum spiritualium. Circa quae primo consideranda est plenitudo gratiae in affectu, deinde⁵ plenitudo sapientiae in intellectu, et postremo plenitudo meriti in opere vel effectu⁶.

De plenitudine igitur gratiae in affectu in Chri-

sto haec tenenda sunt, quod in Christo a sui conceptione fuit plenitudo omnis gratiae quantum ad gratiam singularis personae et quantum ad gratiam capitis et quantum ad gratiam unionis; ita quod per gratiam singularis personae habuit omnis culpae immunitatem et quantum ad actum et quantum ad posse, quia nec peccavit nec peccatum potuit habere. — Per gratiam autem unionis dignus est non tantum felicitate gloriae, verum etiam adoratione laetiae, quae est cultus reverentiae soli Deo debita. — Per gratiam vero capitis influit motum et sensum in universos, qui ad eum accedunt vel per fidem rectam, vel per fidei Sacramenta, sive adventum eius praecesserint, sive fuerint subsequuti. Nam et qui praebant et qui sequebantur clamabant: Hosanna filio David⁷.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia reparatio est operatio primi principii, ita quod ab ipso manat secundum liberalitatem et ad ipsum reduci secundum conformitatem; ideo oportet, quod fiat per gratiam et deformitatem. Gratia enim et manat a Deo liberaliter et reddit hominem deformem. Quoniam ergo reparativum principium per gratiam reparat, et omnis res plenius et perfectius est in suo fonte et origine⁸ quam alibi; necesse est, quod in principio nostro reparativo, scilicet Christo Domino, fuerit omnis gratiae plenitudo. Et quoniam reparativum principium in reparando non tantum tenet rationem principii, verum etiam medii et extremi, extremi quidem in satisfaciendo, medii in reconciliando, et principii in superinfluendo: ideo necesse est, quod in Christo fuerit plenitudo gratiae ratione extremi satisfaciendi, medii reconciliantis et principii superinfluendi. Quoniam igitur extremum ad satisfaciendum idoneum necesse est esse Deo placens, ac per hoc ab omni peccato perfecte⁹ immune; et hoc non potest esse nisi per donum divinae gratiae in aliquo homine: necesse fuit ponere in Christo gratiam ipsum sanctificantem et confirmantem, quam vocamus gratiam singularis personae.

Rursus, quoniam medium ad reconciliandum conveniens non est, nisi habeat in se utramque naturam, superiorem scilicet et inferiorem, adorabilem et adorantem; et hoc nullo modo fieri potest nisi per summe

la plenitudine temporum.

Triplex gratia.

Thesis 1.

Thesis 2.

Thesis 3.

Ratio.

Pro thesi 1.

Triplex ratio.

Extremum satisfaciens.

Pro thesi 2.

Medium reconcilians.

¹ Secundum Bernard., Serm. 3. in Vigilia Nativit. Domini, n. 8. — Superius respicitur 1. Cor. 15, 47: *Primus homo* de terra, terrenus; *secundus homo* de caelo, caelestis. — De sexta aetate cfr. supra Prolog. § 2. — Inferius pro turbinis F G I I N P tribulationis, O laboris, I de labore a statu turbinis.
² Vide l. Sent. d. 2, q. 4. scolion. — Superius pro misericordiae D F I I N gratiae.
³ In codd. et 2 omittitur debuit. Inferius fide plurimorum codd. et 2 supplevimus in medio, pro quo BF ut in medio; G N legitur ut in medio introduceret; 1, post salvatorem addito venire, legitur ut in medio introduceretur.
⁴ Psalm. 83, 8. — Phil. 3, 14: Ad destinatum persequor ad braviium supernae vocationis Dei in Christo Iesu. — Pro usque quo E quosque. Superius pro citra non pauci codd. et 2 inter.

⁵ DES secundo, et mox tertio pro postremo. Solande pro igitur, quod BDM omittunt, ET autem.
⁶ De his agitur hic et 2 seqq. capp.
⁷ Marc. 11, 9, et Matth. 21, 9. — De immunitate a culpa cfr. III. Sent. d. 42, a. 2, q. 1; de gratia singularis personae, unionis et capitis vide ibid. d. 13. per totam; de laetia ibid. d. 9, a. 4, q. 4. — Superius pro debitae A II debitas.
⁸ I. M V omnis res in suo principio est plenius et perfectus sicut in suo fonte et origine. Mox pro quam alibi I quam in suo rivulo et effectu. Superius pro reducit non pauci codd. reformat, Q reducit et reformat.
⁹ B M N Q omittunt perfecte. Inferius eod. ipsam pro ipsam, quod habent I M N, alique propter compendiosam scripturam ita legi possum.

dignativam et gratuitam unionem; ideo necesse est in Christo ponere gratiam super omnem gratiam et omnimoda reverentia venerandam, quam vocamus *gratiam unionis*, ratione cuius Christus homo est *super omnia benedictus Deus*¹, et ideo cultu laetiae venerandus.

Postremo, quia principium ad influendum ellipticum non est, nisi habeat in se plenitudinem fontalem et originalem, quae non tantum est plenitudo sufficientiae, sed etiam superabundantiae; ideo necesse est, Verbum incarnatum esse *plenum gratiae et veritatis*², ita quod *de plenitudine eius accipere* valeant universi iusti, sicut universa membra a capite recipiunt influentiam motus et sensus. Et propter hoc vocatur haec *gratia gratia capitis*, pro eo quod, sicut caput habet in se sensum plenitudinem et ceteris membris est conforme ceterisque praesidet ac ceteris beneficium praestat influentiae, quae ipsi capiti connectuntur: sic Christus, habens in se gratiae superabundantiam³ et nobis consimilis in natura, prae ceteris sanctus et iustus, ceteris, qui ad ipsum accedunt, praestat beneficium gratiae et spiritus, per quae fit sensus et motus in spiritualibus.

Et quoniam ad ipsum accedere est per fidem, vel per fidei Sacramentum; et fides Christi eadem est in praeteritis, praesentibus et futuris: ideo ratio influendi in Christo ponitur respectu omnium, tam praeteritorum quam praesentium quam etiam futurorum, in Christum credentium et in Christo renatorum, qui per fidem copulantur Christo et per gratiam influentem fiunt *membra Christi et templa Spiritus sancti*⁴, ac per hoc *filii Dei Patris*, connexi ad invicem per indivisibile vinculum caritatis. Quod sicut distantia locorum non dividitur, sic nec diuturnitate temporum separatur; ac per hoc omnes iusti, ubicumque sint et quodcumque fuerint, unum efficiunt corpus Christi mysticum, sensum et motum suscipiendo ab uno capite influente, secundum fontalem, radicalem et originalem plenitudinem oranis gratiae in Christo habitantis⁵ sicut in fonte.

CAP. VI.

De plenitudine sapientiae in intellectu.

De plenitudine autem sapientiae Christi in intellectu hoc tenendum est, quod in Verbo incarnato,

Christo scilicet Domino nostro, fuit omnis sapientiae plenitudo⁶ non solum tantum ad *cognita*, verum etiam quoad *cognoscendi modos* et differentias. — In Christo namque fuit cognitio *sempiternalis* ex parte Deitatis, cognitio *sensibilis* ex parte sensualitatis et carnis, cognitio *scientialis* ex parte mentis et spiritus; et haec fuit triplex: quaedam scilicet per *naturam*, quaedam per *gratiam* et quaedam per *gloriam*. Unde sapientiam habuit et ut Deus et ut homo, ut comprehensor et ut viator, ut illuminatus per gratiam et ut recte formatus per naturam; et ita in universo fuerunt in Christo quinque modi cognoscendi. — Primus est secundum *divinam naturam*; et hoc modo cognovit omnia actualia et possibilia, finita et infinita, cognitione *actuali* et *comprehensiva*. — Secundus est per *gloriam*; et hoc modo cognovit omnia actualia et finita, cognitione *actuali* et *comprehensiva*; infinita vero⁷ non nisi forte cognitione *habituali*, vel *excessiva*. — Tertius, per *gratiam*; et hoc modo cognovit omnia spectantia ad humani generis redemptionem. — Quartus, secundum *naturam integram*, cuiusmodi fuit in Adam; et hoc modo cognovit omnia, quae spectant ad universi constitutionem. — Quintus, secundum *sensibilem experientiam*; et hoc modo cognovit ea quae veniunt ad organa sensuum, secundum quem modum dicitur, quod *didicit ex his quae passus est, obedientiam*⁸.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, sicut reparativi principii est nos reparare per liberalissimam gratiam; sic etiam per providentissimam sapientiam. Quod enim secundum ordinem sapientiae conditum fuit non potest absque luce et ordine sapientiae reparari; et ideo, sicut Christus debuit esse immunis ab omni *culpa*, sic elongatus debuit esse ab omni *ignorantia*, ac per hoc totaliter repletus supernae sapientiae luce et circumfulgentia. Quapropter cognitionem perfectam habuit secundum utramque naturam et potentiam cognoscitivam et secundum omnem rerum existentiam.

Quia ergo res habent *esse in aeterna arte* et in *humana mente* et in *proprio genere*⁹; necesse fuit, Christum habere hanc triformem rerum cognitionem. Quia vero res dupliciter potest cognosci in arte, scilicet vel ab ipso artifice, vel ab alio contemplante artem; similiter habet dupliciter esse et cognosci in

Pro thesi 3. Præcipuum superfluous.

Corollarium.

Thesis generalis. Duplex plenitudo sapientiae. Modi cognoscendi quinque.

Modus primus.

Secundus.

Tertius.

Quartus.

Quintus.

Ratio. Pro thesi generali.

De quinque modis.

¹ Rom. 9, 5. — Paulo ante pro *venerandam A III rece-*

² Ioan. 1, 14. Ibid. v. 16: Et de plenitudine eius nos omnes accepimus etc. — Superius post *originalem B* addit et *radicalem*, H legit *originem radicalem* (cfr. l. III cap.).

³ Ita non pauci codd., inter quos EMP SV, ead. *gratiam superabundantem*.

⁴ Epist. I. Cor. 6, 45, et 19. — Superius pro *Sacramentum I M Q Sacramenta*, et pro in *Christo* plures codd. et 4, 2, 3 in *ipso*. Paulo inferius pro *indivisibile* Vat., 1, 3 cum uno alteroq. cod. non bene *indissolubile*.

⁵ Col. 1, 18. seq.: Et ipse est caput corporis Ecclesiae., quia in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare.

⁶ Col. 2, 3: In quo [Christo] sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi. — Mox pro *quoad plures* codd., ut F G H M N R et 2 *quantum* ad. Subinde pro *differentias M* *causas*, et pro *sensibilis* D E K S *sensualis*, ac pro *scientialis* E *spiritualis*.

⁷ Fide plurium codd., inter quos B S T, post *vero* hoc loco et infra in explicatione adiecinus *non nisi forte*. Superius pro *possibilia* ead., excepta 2, *potentia*. Inferius post *gratiam* CH addunt *unionis*.

⁸ Hebr. 5, 8. — De hoc cap. vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 1. et 5. seqq.; III. Sent. d. 14. per totam. — Pro *cognovit ea* plures codd., Vat., 4 et 3 *cognovit omnia*.

⁹ Cfr. supra pag. 230, nota 5. — Post pauca pro *potest*

mente, etiam praeter acquisitionem, quae Christo non competit propter imperfectionem, scilicet vel secundum habitum innatum, vel secundum habitum infusum: hinc est, quod necessarium fuit ad perfectam sapientiae plenitudinem, quinque modos praedictos reperiri in Christo Deo et homine, ut in arte aeterna cognoscat¹ res et per naturam Deitatis et per gloriam comprehensionis; in mente sua per habitum naturalem et innatum, sicut cognoverunt Adam et Angeli; et per habitum gratuitum et infusum, sicut Sancti Dei per Spiritum sanctum illuminati; in proprio vero genere cognosceret via sensus, memoriae et experientiae, quae in nobis facit rem incognitam cognosci², in Christo vero rem cognitam secundum unum modum cognosci fecit secundum alium.

Quoniam autem divina substantia, virtus et operatio est immensa, hinc est, quod secundum primum modum, qui est per naturam Deitatis, infinita actualiter comprehendit; quodam enim ineffabili modo summe infinito omnis infinitas est finita.

Quia vero creaturae quantumcumque sublimatae finita est substantia, virtus et operatio, ita tamen, quod mens humana non quiescit nisi in bono infinito, nec tamen illud proprie comprehendit, quia infinitum non comprehenditur a finito, accepta comprehensione proprie: hinc est, quod quantum ad secundum modum cognoscendi anima Christi per gloriam comprehensionis capit quantumcumque potest capere natura finita, per bonum infinitum beatificata, cui est summe unita; ac per hoc ad finita se extendit actualiter comprehendendo, ad infinita vero non nisi forte habitualiter, vel etiam excedendo. Non enim potest anima³ aequari Verbo, nec in scientia nec in aliquo alio.

Rursus, quia gratia maxime respicit opus reparationis; hinc est, quod secundum tertium modum cognoscendi per gratiam perfectissimam cognovit Christus omnia, quae spectant ad reparacionem nostram, longe excellentius et melius quam aliquis Prophetarum, vel etiam Angelorum.

Amplius, quia natura hominis bene instituta nata erat omnibus creaturis praesse et ipsas nosse tanquam eas quae debeant sibi servire, sicut patuit in primi hominis conditione⁴: hinc est, quod quantum ad quartum modum cognoscendi cognovit Christus omnia, quae spectant ad mundanam machinam construendam, longe excellentius quam Adam.

Postremo, quia sensus non est perceptivus rerum nisi ad obiecti praesentiam⁵; hinc est, quod secundum cognitionem sensitivam non simul cognoscebat omnia, sed modo haec, modo illa, iuxta quod opportunum erat ad reparacionem humani generis faciendam.

CAP. VII.

De perfectione meriti in effectu.

De plenitudine autem meriti Christi hoc tenendum est, quod in Christo Domino fuit omnis meriti perfectio et plenitudo: primo, quantum ad eum qui merebatur, quia non tantum erat homo, verum etiam Deus. — Secundo, quantum ad tempus, in quo merebatur, quia ab instanti conceptionis usque ad horam mortis. — Tertio, quantum ad id, per quod merebatur, quia per perfectissimum habitum caritatis et perfectissimum exercitium virtutis in orando, in agendo et in patiendo. — Quarto, quantum ad eum cui merebatur, quia non tantum sibi, verum etiam nobis, immo omnibus iustis. — Quinto, quantum ad id quod merebatur nobis, quia non tantum gloriam, verum etiam gratiam et veniam, non tantum gloriam spiritus, sed etiam stolam carnis et apertionem ianuam caelestis⁶. — Sexto, quantum ad id quod merebatur sibi, quia, licet non mereretur glorificationem mentis, quam iam habebat; merebatur tamen glorificationem corporis et accelerationem resurrectionis et clarificationem sui nominis et dignitatem iudicialiae potestatis. — Septimo, quantum ad modum, quo merebatur. Cum enim tripliciter dicatur aliquis mereri: vel de indebito faciendo debitum, vel de debito faciendo magis debitum, vel de debito uno modo faciendo debitum alio modo⁷; omnibus his modis meruit nobis, tertio tantum modo meruit sibi, faciente hoc plenitudine gratiae Spiritus sancti, per quam Christus simul erat beatus et in statu merendi, ita quod super eius meritum omnia merita nostra habent fundari⁸.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum in principio reparativo, Christo scilicet Domino nostro, necessario fuerit plenitudo gratiae et sapientiae, quae sunt nobis origo recte et sancte vivendi; necesse est, quod in Christo fuerit plenitudo et perfectio omnis meriti secundum omnem

De cognitis scilicet 4. modum.

Secundum 2. modum.

Secundum 3. modum.

Secundum 4. modum.

A possunt, et habent pro habet. Sabidine cum ABCFGIKL MNO et 2 vocibus dupliciter cognosci interserimus esse et.

¹ Edd., excepta 2, cognosceret.

² Respiciuntur verba Aristot. supra pag. 23, nota 10. allegata. — Mox pro cognitam plures codd., inter quos ELMPS, notam, B innotam.

³ Vat., 1 et 3 addunt Christi.

⁴ Partis II. c. 4. circa finem et c. 11. — Superius pro perfectissimam A perfectissime. Inferius pro construendam A constituendam.

⁵ Cfr. II. Sent. d. 8. p. I. a. 3. q. 2. ad 5; tom. III. pag. 342, nota 7. et pag. 738, nota 4.

⁶ FIL ianuam regni caelestis.

⁷ Pro explicando hoc triplici modo D offert exemplum de homine, cui vita aeterna debetur vel propter gratiam de novo susceptam (quae, licet ad ipsam sese disposuerit, tamen ipsi non debebatur), vel gratiae operando, vel non solum operando, sed etiam patiendo.

⁸ De hoc cap. vide III. Sent. d. 18. per totam et d. 17. a. 2. q. 1, ubi de oratione Christi.

re-Secundum 5. modum.

Thesis 1.

Thesis 2.

Thesis 3.

Thesis 4.

Thesis 5.

Thesis 6.

Thesis 7.

Ratio.

Pro thesi 1. et 2.

modum plenitudinis. Quia enim in Christo fuit plenitudo gratiae unionis¹, per quam erat Deus ab instanti conceptionis, habens gloriam comprehensionis et motum liberi arbitrii; hinc est, quod necessario fuit in Christo perfectio meriti et quantum ad excellentissimam dignitatem merentis et quantum ad celeritatem opportunitatem temporis.

Pro thesi 3. Rursus, quia fuit in eo plenitudo gratiae singularis personae, per quam habuit firmissimam caritatem et omnes virtutes perfectas quantum ad habitus et exercitia; necesse fuit, quod in eo esset plenitudo meriti quantum ad id, per quod contingit mereri, cuiusmodi est radix caritatis et actus multiplex nobilitatis².

Pro thesi 4. Amplius, quia fuit in eo plenitudo gratiae capitatis, per quam plenissimam habuit influentiam in membra sua; hinc est, quod plenitudinem habuit meriti non tantum respectu sui, sed etiam respectu nostri, quibus, sicut omnia spiritualia, quae habemus, influit ratione Deitatis, sic meruit ratione assumtae humanitatis, sive sint bona status praesentis, sive aeternae felicitatis.

Pro thesi 6. Postremo, quia tantorum charismatum plenitudo necessario ponebat in Christo summam et perfectam felicitatem secundum sui partem superiorem, licet dispensative propter nos esset in statu viae; hinc est, quod perfectionem habuit meriti, quantum ad id quod meruit sibi, quia non solum gloriam et beatitudinem animae concreatam, quae naturaliter in ipso omne meritum anteibat, sed solum illa, cum quibus status viae stare non poterat, sicut stolam carnis cum glorificatione suae excellentissimae dignitatis.

Pro thesi 7. Hinc est etiam, quod perfectionem habuit meriti quantum ad modum merendi. Quia enim in ipso ab instanti conceptionis fuit perfectissima plenitudo, statim omnia meruit, quae potuit mereri respectu sui; ac per hoc de debito uno modo facere potuit debitum alio modo; de indebito autem debitum, vel de debito magis debitum facere non potuit sibi; quia nullo modo potuit in sanctitate proficere, cum a principio esset sanctissimus. Fecit tamen hoc nobis, qui merito ipsius iustificamur per gratiam³, proficimus in iustitia et per aeternam gloriam coronamur.

Corollarium. Ac per hoc in merito Christi radicata sunt omnia merita nostra; sive satisfactoria poenae, sive meri-

toriae vitae aeternae, quia nec ab offensa summi boni digni sumus absolvi, nec immensitatem aeterni praemii, quae Deus est, digni sumus lucrari nisi per meritum hominis-Dei, cui dicere possumus et debemus: *Omnia opera nostra operatus es in nobis, Domine*⁵. Ipse, inquam, est Dominus, cui Propheta dicit: *Dixi Domino: Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.*

CAP. VIII.

De passione Christi quantum ad statum patientis.

Postquam circa Verbum incarnatum considerata est unio naturarum, considerata nihilominus plenitudo charismatum, deinde consideranda est tolerantia passionum; circa quam considerandas est status patientis, modus patientiendi et exitus passionis⁶.

De statu patientis haec tenenda sunt, scilicet quod Christus assumptus non tantum humanam naturam, sed etiam defectus carnis naturae Assumpsit enim poenales corporales, ut famem, sitim et lassitudinem; assumpsit etiam spirituales, ut tristitiam, gemitum et timorem; nec tamen omnes corporales assumpsit, sicut sunt defectus aegritudinum multiformium. nec omnes spirituales, sicut sunt ignorantia et rebellionis carnis ad spiritum; nec qualitercumque, quia sic necessitatem patienti suscepit, ut nihil pati posset involte, nec secundum voluntatem Deitatis nec secundum voluntatem rationis, licet passio fuerit contra voluntatem sensualitatis et carnis, sicut exprimit oratio Salvatoris, quae dicit: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis*⁷.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum principium reparativum in reconciliando necessario habeat mediatoris officium; ideo est: quia, cum principium reparativum in reconciliando necessario habeat mediatoris officium; ideo extremorum non solum quantum ad naturam, verum etiam quantum ad ea quae sunt circa naturam. Quoniam ergo Deus est iustus et beatus, impassibilis et immortalis; homo vero lapsus est peccator et miser, passibilis et mortalis; necesse fuit, mediatorem Dei et hominum⁸, ut hominem posset reducere ad Deum, cum Deo communicare in iustitia

¹ Cfr. supra c. 5, ubi etiam de gratia singularis personae et capitatis.

² Ita communiter codd. et 2, aliae edd. virtutis, A Q nobilitatis et [Q vel] virtutis, II nobilitatis virtutis. Hieron., Epist. 148. (alias 14.) n. 21: Summa apud Deum nobilitas, clarum esse virtutibus [Cfr. I. Cor. 1, 26. seqq.]. — Pro radice U habitus.

³ Ed. 1 addit meruit. Mox pro gloriam BK gratiam. Subinde plures codd. et 2 corporis pro carnis et BCILMOQ clarificatione pro glorificatione.

⁴ Rom. 3, 24: Iustificati gratis per gratiam ipsius. — Pro iustitia IUV per iustitiam.

⁵ Isai. 26, 12: Domine, dabis pacem nobis; omnia enim

opera nostra operatus es nobis. — Seq. locus est Ps. 15, 2. — Cfr. III. Sent. d. 20. q. 3. seq. et IV. Sent. d. 15. p. I. q. 1.

⁶ De his tribus agitur in hoc et 2 seqq. capp. — Superius post considerandus est BII addunt primo, et post status patientis cum pluribus aliis codd., exceptis tamen EMP S, prosequuntur secundo modus patientiendi, tertio exitus passionis.

⁷ Matth. 26, 39. Vulgata et 1 omittit vis. — De hoc cap. cfr. III. Sent. d. 15-18. — Superius vocibus ut nihil edd. cum aliquot codd. interserunt tamen.

⁸ Epist. I. Tim. 2, 5. — Vide III. Sent. d. 19. a. 2. q. 2, in cuius fine allegatur pro hac expositione August. IX. de Civ. Dei, c. 15, ex quo etiam hic quaedam verbotenus (v. g. mortalitatem transcendentem et beatitudinem permanentem) profertur.

et beatitudine, cum homine vero in passibilitate et mortalitate; ut sic, habendo « mortalitatem trans- euntem et beatitudinem permanentem », hominem reduceret de praesenti miseria ad vitam beatam; sicut contra angelus malus, habendo immortalitatem cum miseria et iniustitia, fuit mediator faciens cadere in culpam et miseriam per suggestionem suam. Quoniam ergo Christus mediator debuit habere innocen- tiam et beatitudinem fruitionis cum mortalitate et passibilitate; hinc est, quod simul debuit esse *viator* et *comprehensor*. — De omni enim statu ali- quid habuit in se, secundum quod dicitur¹ assu- misse de statu *innocentiae* peccati immunitatem, de statu *naturae lapsae* mortalitatem, de statu vero *gloriae* beatitudinem fruitionis perfectae.

Corollarium.

Pro thesi 2.

Rursus, quoniam poenaltates vitiosae, sicut sunt illa quatuor propter peccatum originale inflictia, scilicet ignorantia, infirmitas, malitia et conempiscen- tia², stare non possunt cum perfectissima innocen- tia; hinc est, quod has nec assumere debuit nec assumpsit. — Quia vero poenae, quae sunt *exercitativae* virtutis perfectae et *testificativae* humanitatis verae, non simulatae, potissime illae sunt, quae respiciunt naturam in communi, sicut fames et sitis in absentia alimenti, tristitia et timor in praesentia nocuenti; hinc est, quod illas debuit assumere et assumpsit.

Pro thesi 3.

Postremo, quia nullus innocens debet invitus aliquam poenam sustinere³, quia hoc esset contra ordinem divinae iustitiae; nullus etiam mortalis vult mori et pati secundum *appetitum naturae*, quae naturaliter refugit mortem: hinc est, quod Christus habere debuit huiusmodi poenaltates, sic tamen, ut nihil posset pati *invite secundum rationem*, non solum propter beatitudinem et Deitatem omnipotentem sibi unitam, per quam poterat repellere omnia; sed etiam propter perfectissimam innocentiam, quae⁴ secundum ordinem naturalis iustitiae nihil permittitur pati *invite*; sic etiam pateretur, ut tamen hoc esset *contra naturalem inclinationem* et appetitum natu- rae, qui est in sensualitate et carne. — Et hinc est, quod Christus, orans secundum rationem, voluntatem *carnis* exprimebat, quae passionem refugiebat, cum dicebat: *Transcut a me calix iste*⁵; voluntatem tamen *rationis* voluntati Patris conformabat et appeti- tum carnis praeparabat, cum dicebat: *Non mea vo-*

De oratione Christi.

luntas, sed tua fiat. — Et sic una voluntas non erat alteri contraria: quia « secundum voluntatem *divi- nam* quod iustum erat voluit, secundum voluntatem *rationis* iniustitiae consensit, sed secundum *voluntatem carnis* poenae recusavit, sed tamen iustitiam non accusavit. Et sic unaquaeque voluntas quod suum erat operabatur et quod ad se pertinebat sequelatur: voluntas *divina* iustitiam, voluntas *rationis* obedi- entiam, voluntas *carnis* naturam⁶ »; ac per hoc non erat in Christo collectatio et pugna, sed pacata ordinatio et tranquillitas ordinata.

Corollarium.

CAP. IX.

De passione Christi quantum ad modum patienti.

De modo autem *patienti* hoc tenendum est, quod Christus passus est passione *generalissima*, passione *acerbissima*, passione *ignominiosissima*, passione *interemptoria*, sed *vivificativa*. — Passione, inquam, *generalissima* quantum ad naturam huma- nam, non solum secundum omnia membra corpo- ris principalia, verum etiam secundum omnem ani- mae potentiam, licet nihil pati posset secundum di- vinam naturam. — Passus est etiam passione *acer-* bissima, quia non solum *dolendo*, ut patiens per vulnera, sed etiam *condolendo*, ut compatiens propter nostra delicta. — Passus est etiam passione *igni-* niosissima et propter patibulum crucis, quae erat supplicium pessimum, et propter consortium iniquorum, videlicet latronum, *cum quibus fuit deputatus*⁷. — Passus est etiam passione *interemptoria* per separationem animae a corpore, salva tamen unione utriusque cum Deitate. *anathema* enim est qui dicit, Dei Filium naturam, quam semel assumserrat, ali- quando reliquisse.

Thesis 1. generalis.

Thesis 2.

Thesis 3.

Thesis 4.

Thesis 5.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia reparativum principium, sicut ordinate produxit, sic et ordinate reparare debuit genus humanum. Sic igitur reparare debet, ut salva sit *li-* bertas arbitrii, salvus sit nihilominus *honor Dei*, salvus sit etiam *ordo regiminis universi*. — Quia ergo reparare debuit, salva *libertate arbitrii*, reparavit dando exemplum efficacissimum; exemplum autem illud efficacissimum est, quod *invitat et informat* ad

Ratio.

Pro thesi generalis.

Triplex re- spectus.

Primum.

Duplex effe- ctus.

¹ A Boetio, de Una Persona et duabus naturis, c. 8. Vide Ill. Sent. d. 42. n. 2. q. 4. ad 4. et d. 46. a. 1. q. 3. ad 2. — Supra pro enim B M P aliique etiam, A Q ergo.

² Vide supra pag. 234, nota 4. in fine. — Pro originale Vat. mortale.

³ Cfr. supra pag. 228, nota 7. — Inferius pro quae eidd. cum nonnullis codd. quia.

⁴ Edd., excepta 2, qua. Inferius pro ut tamen (G K omit- tunt tamen) eidd., excepta 1, ut etiam.

⁵ Matth. 26, 39. — Ssq. locus habetur ibid. non iisdem verbis, quae sumta sunt ex Luc. 22, 42.

⁶ Hugo a S. Viet. in Libello de Quatuor Voluntat. in Chri- sti. Bonav. — Tom. V.

sto. In textu originali plura interseruntur. Cfr. I. Sent. d. 48. a. 2. q. 2. in corp. et Ill. Sent. d. 17. a. 4. q. 3. in corp.

⁷ Isai. 53, 42: Cum sceleratis reputatus est. Marc. 15, 28. et Luc. 22, 37: Cum iniquis reputatus [Luc. deputatus] est. — De poena Christi generalissima et acerbissima cfr. Ill. Sent. d. 46. per totam; de passione interemptoria vide ibid. d. 21. per totam, in qua a. 4. q. 4. fundam. 1. legiatur: Augustinus et Damascenus: Anathema sit qui dicit, Verbum deposuisse quod semel assumpsit. — Superius pro delicta A debita.

⁸ Vide Ill. Sent. d. 20. q. 5. — Superius pro debet DE H debuit, et pro libertas arbitrii S veritas liberi arbitrii. Inferius post et informat Vat., 4 et 3 addunt hominem.

culmen virtutum. Nihil autem magis *informatur* hominem ad virtutem quam exemplum tolerandi mortem propter iustitiam et obedientiam divinam, mortem, inquam, non quamcumque, sed poenaltissimam. Nihil vero magis *incitat* quam tanta benignitas, qua *pro nobis* altissimus Dei Filius absque nostris meritis, immo cum multis nostris demeritis *posuit animam suam*¹; quae benignitas tanto maior ostenditur, quanto pro nobis graviora et abiectiona sustinuit vel pati voluit. Deus enim *proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum; quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit?* Ex quo invitamur ad ipsum amandum et amatum imitandum.

Rursus, quia reparare debuit, salvo *honore Dei*, ideo reparavit offerendo obsequium satisfactorium. « Est autem *satisfacere* honorem Deo debitum rependere² ». Honor autem Deo subtractus per superbiam et inobedientiam respectu rei, ad quam homo astringitur, nullo modo melius restituitur quam per *humilitationem et obedientiam* ad eam rem, ad quam nullatenus tenebatur. Quoniam ergo Christus Iesus in quantum Deus aequalis erat Patri *in forma Dei*; in quantum homo inaequalis nullatenus erat debitor mortis; dum *semetipsum exinanivit et factus est obediens usque ad mortem*³, exsolvit Deo quae non rapuit per obsequium satisfactionis perfectae, et obtulit sacrificium suavitatis summae pro perfecta Dei placatione.

Postremo, quia reparare debuit, salvo *ordine regiminis universi*, ideo per remedium convenientissimum reparavit. Convenientissimum autem est, ut contraria contrariis curentur⁴. Quia ergo homo, volens esse sapiens ut Deus, peccavit, in ligno vitio volens delectari, ita quod inclinatus est ad *libidinem*, erectus in *praesumptionem*; ac per hoc totum genus humanum infectum est et perdidit immortalitatem et incurrit debitam mortem: hinc est, quod ad hoc, quod homo repararetur convenienti remedio, Deus factus homo voluit *humiliari* et in ligno *pati*: et contra universalem infectionem pati passione *generalissima*, contra libidinem passione *acerbissima*, contra praesumptionem passione *ignominiosissima*, contra mortem debitam et invitam pati voluit mortem non meritam⁵, sed *voluntariam*.

Quia ergo generalitas corruptionis in nobis in-

fecerat non solum corpus et animam, sed etiam omnem corporis partem et omnem animae potentiam⁶; hinc est, quod Christus passus est in omni corporis parte et in omni potentia animae et in superiori portione rationis, quae summe in Deo *delectabatur ut ratio* et propter unionem sui ad superius, et summe *patiebatur ut natura* et propter conjunctionem ad inferius, quia Christus erat *viator* et *comprehensor* simul.

Rursus, quia libido vehementer infecerat in nobis animam et carnem et quantum ad carnalia et quantum ad spiritualia peccata⁷; hinc est, quod Christus et acerbissima passione *passus* est in *carne* et amarissima *compassus* est in *anima*. Et quia in *carne* erat maxima aequalitas complexionis et perfecta vivacitas sensuum, in *anima* vero summa caritas ad Deum et summa pietas ad proximum; hinc est, quod uterque dolor fuit intensissimus.

Amplius, quia tumor superbiae aliquando *con-* surgit interius ex *praesumptione*, aliquando exterius ex *ostentatione* et *aliena laude*; ideo ad remedium omnem superbiam Christus passus est utrumque genus ignominiae et in *se patiente* et in *comitatu*, quem habuit in passione.

Postremo, quia haec omnia non attingebant divinam naturam impassibilem, sed solum humanam; hinc est, quod in morte Christi sic facta est divisio animae a carne, ut tamen salva esset unitas personae et unio tam carnis quam animae cum Deitate. — Et quia unio animae cum corpore facit *hominem* et facit *vivum*; hinc est, quod Christus non fuit *homo* in illo triduo, tunc anima et caro essent unitae cum Verbo⁸. Unde quia mors in *humana natura* non potuit mortem inducere in *personam*, quae semper fuit viva; ideo mortua est mors in vita, et per Christi mortem *absorpta est mors in victoria*⁹, et princeps mortis devictus, ac per hoc quoad a morte et causa mortis per meritum mortis Christi tanquam per medium efficacissimum liberatus.

CAP. X.

De passione Christi quantum ad exitum passionis.

De exitu autem passionis Christi et fructu haec indubitanter tenenda sunt, quod anima Christi post

¹ Epist. I. Iuan. 3, 46. — Seq. locus est Rom. 8, 32: Qui etiam proprio etc. — Superius pro *incitat* D *incitat*. Inferius facta A D E S T supplevimus *sustinuit vel*, pro quo 2 *sufficiens*. Immediate post plurimi codd., exceptis A K et edd. variata interpunctione, legunt: *pati voluit Deus. Qui enim* etc. Pro *abiectiona* H N *acerbiora*.

² Secundum Anselm., I. Cur Deus homo, c. 41, et 20. Cfr. IV. Sent. d. 15. p. l. q. 1. et p. II. a. 1. q. 1; in primo loco cit. pro *rependere* cum T substituitur *reddere*; in secundo cum H N *impendere*. Inferius pro *tenebatur* A D K et 2 *tentur*.

³ Phil. 2, 6-8. — Immediate post respiciunt Ps. 68, 5: Quae

non rapui tunc exsolvem. Cfr. August. in hunc loc., ex quo quaedam referuntur H. Sent. III. Magistri, d. XXII. c. 4.

⁴ Vide supra pag. 123, nota 4. — De seqq. vide supra p. III. c. 3. et 4. — Inferius Vat., 1, 3 in *praesumptione*, refragantibus codd. et 2.

⁵ Edd., excepta 2, *non invitam*, P *non debitam*.

⁶ Cfr. supra p. III. c. 5, seqq.

⁷ Vide supra p. III. c. 8. — Inferius post *amarissima* A 1 addit *compassione*.

⁸ Cfr. III. Sent. d. 22. q. 1.

⁹ Epist. I. Cor. 15, 54. — Cfr. III. Sent. d. 19. a. 1. per totum. — Superius post *mortua est* A addit *semper*.

Duplex ino-
dus.

Duplex pec-
catum et re-
medium.

Pro thesi 2.

Pro thesi 3.

Pro thesi 4.

Pro thesi 5.

Corollarium.

Thesis 1.

passionem descendit ad infernum sive ad limbum, ad liberationem non omnium, sed eorum qui inter membra Christi decesserunt per fidem vivam, vel per fidei Sacramenta. — Post haec *tertia die resurrexit* a mortuis resuscitando corpus, quod prius vivificaverat, sed non tale, quale prius fuerat; quia prius fuit passibile et mortale, postquam autem resurrexit, impassibile et immortale, vivens perpetuo. — Deinde post quadraginta dies ascendit ad caelos, ubi, super omnem creaturam exaltatus, sedet ad dexteram Patris¹. Quod dictum intelligitur non quantum ad situm, qui non competit Deo Patri, sed quantum ad excellentiam honorum, quia residet in potentibus bonis

Thesis 2. — Post haec *tertia die resurrexit* a mortuis resuscitando corpus, quod prius vivificaverat, sed non tale, quale prius fuerat; quia prius fuit passibile et mortale, postquam autem resurrexit, impassibile et immortale, vivens perpetuo. — Deinde post quadraginta dies ascendit ad caelos, ubi, super omnem creaturam exaltatus, sedet ad dexteram Patris¹. Quod dictum intelligitur non quantum ad situm, qui non competit Deo Patri, sed quantum ad excellentiam honorum, quia residet in potentibus bonis

Thesis 3. — Deinde post quadraginta dies ascendit ad caelos, ubi, super omnem creaturam exaltatus, sedet ad dexteram Patris¹. Quod dictum intelligitur non quantum ad situm, qui non competit Deo Patri, sed quantum ad excellentiam honorum, quia residet in potentibus bonis

Thesis 4. Patris. — Postremo, interiectis decem diebus, misit in Apostolos promissum Spiritum sanctum, per quem congregata est Ecclesia gentium et ordinata secundum diversas distributiones officiorum et gratiarum.

Ratio. autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, sicut Christus in quantum Verbum increatum perfectissime omnia formavit, sic in quantum incarnatum omnia perfectissime reformare debuit. Deest enim perfectissimum principium opus non dimittere citra perfectum, debuit ergo reparatorium principium redemptionis humanae remedium perducere² ad perfectum. Ad hoc autem, quod esset perfectissimum, oportuit, quod esset *sufficientissimum* et *efficacissimum*.

Ratio duplex in remedio.
Argumentum ex primo.

Quia ergo *sufficientissimum*, ideo se extendit ad *caelestia, terrestria et infernalium*. Quia ergo per Christum sunt *infernalium* recuperata, *terrestriū* remediata, *caelestia* redintegrata; ita quod primum horum fecit per *veniam*, secundum per *gratiam* et tertium per *gloriam*: ideo post passionem anima descendit ad inferos ad liberandum in inferno detentos; deinde *resurrexit* a mortuis ad vivificandum in peccatis mortuos; *ascendit* ad caelos reducendo captivitatem³ ad redintegrandum Ierusalem caelestem; *misit Spiritum sanctum* ad aedificandum Ierusalem terrestrem. Quae omnia necessario consequuntur et exiguntur ad sufficientiam reparationis humanae.

Item, ex secunda.
Rursus, quia remedium illud fuit *efficacissimum* tam in eos qui Christi adventum *praecesserunt*, quam in eos qui *sequuntur*, qui tamen ad

ipsum Christum accesserunt et accedunt et eius membra fuerunt et sunt; tales autem sunt qui adhaerent ei per fidem, spem et caritatem: ideo remedium illud efficaciam habere debuit primo in eos qui in Christum crediderunt, credendo speraverunt et sperando amaverunt; ac per hoc statim debuit ad inferos *descendere* ad ipsorum liberationem. Unde aperta ianua caeli per Christi passionem, qui satisfaciendo amoverat rhomphaeam⁴ mutando sententiam divinam eripuit de inferno omnia membra sua.

Pro thesi 1.

Debuit etiam habere efficaciam praecipuum in eos qui Christi adventum *sequuntur*, ut atrahendo ad *fidem, spem et caritatem* tandem ad gloriam perduceret caelestem. Ut igitur *edificaret ad fidem*, qua credimus Christum verum hominem et verum Deum, qua etiam credimus, eum voluisse nos redimere per mortem et ad vitam nos reducere posse per resurrectionem; ideo voluit *resurgere* ad vitam immortalem, interiecto tamen spatio temporis debito, scilicet triginta sex horarum; in quo ostenditur, quod vere mortuus fuit; nec magis accelerare debuit, ne, si citius resurgeret, crederetur, quod non vere mortuus fuisset, sed se mortuum finxisset; nec amplius differre, ne, si semper iaceret in morte, crederetur impotens, et quod nullos posset ad vitam revocare; ideoque *resurrexit tertia die*⁵.

Pro thesi 2.

Resurrexit ad fidem sciendam.

Amplius, ut *erigeret ad spem*, ad caelestem *ascendit* gloriam, quam speramus. Sed quia spes non oritur nisi ex fide immortalitatis futurae; ideo non statim ascendit, sed spatio quadraginta dierum interiecto, in quo per multa signa et argumenta veram astruere resurrectionem, per quam animus solidaretur in fide et sublevaretur ad sperandam gloriam caelestem⁶.

Pro thesi 3.

Ascendit ad spem erigendam.

Postremo, ut *inflammaret ad caritatem, misit ignem Spiritus sancti* in die Pentecostes. Et quia nullus hoc igne impletur, nisi qui petit, quaerit et pulsatur cum instanti et importuno spei desiderio; ideo non statim post ascensionem misit, sed decem dierum spatio interiecto, in quo discipuli ieiunantes, orantes et gementes disposerunt se ad Spiritus sancti susceptionem. — Ac per hoc, sicut debitum servavit horam in *patientia*⁷, sic in *resurgendo*, sic in

Pro thesi 4.

Misit Spiritum S. ad caritatem inflammandam.

¹ Cfr. Marc. 16, 19, et Act. 1, 1. seqq.; ibid. 2, 1. seqq. de missione Spiritus sancti. — Explicatio annexa dictionis *sedere ad dexteram Patris* est secundum Glossam in Ps. 109, 1; de qua vide tom. III. pag. 395, nota 7. Cfr. etiam II. Sent. d. 2. p. II. dub. 2. — De hoc cap. vide III. Sent. d. 22. q. 4-6. — Edd. *dextram Dei Patris*. Superius pro *perpetuo* E I M O S in *sempernum*, D in *aeternum*. Inferius pro *Apostolos* B *discipulos*.

² Ed. 1 *per remedium ducere*.
³ Respicitur Ps. 67, 19: Ascendisti in altum, cepisti captivitatem. Cfr. Eph. 4, 8. — De redintegranda Ierusalem caelesti vide II. Sent. d. 9. q. 7.

⁴ Respicitur Gen. 3, 24, ubi dicitur, quod Deus eiecit Adam ex paradiso et collocavit ante paradisum voluptatis Cherubim et flammeum gladium etc. iuxta August., Enarrat.

in Ps. 149, 6. n. 12, et Isidor., XVIII. Etymolog. c. 6, rhomphaea (graece ῥομφαία) et framea et spata significant gladium bis acutum; cfr. Eccli. 21, 4. et Apoc. 2, 12. — Vide III. Sent. d. 48. a. 2. q. 3. — Post *aperta* H I O Q V addunt *est*, et pro *qui* non pauci codd. et 2 substitunt *quae*.

⁵ Epist. 1. Cor. 15, 4. — Superius pro *debuit*. quod plures codd. et 2 omittunt, B II *voluit*.

⁶ Vide 1. Cor. 15, 5. seqq. et 1. Thess. 4, 12. seqq.

⁷ Secundum Glossam Bedae in Marc. 15, 33. Christus eadem hora mortem movendo destruxit, quia Adam peccando mortem huic mundo iniecerat. Cfr. tom. III. pag. 463, nota 9. Ibid. pag. 458, nota 2. ex Augustino offertur ratio mystica horarum 36, quibus Christus requievit in sepulchro. — Aliquanto superius ead. *repletur* pro *impletur*.

ascendendo in caelum, sic in mittendo Spiritum sanctum, et propter fundamentum trium virtutum praedictarum et propter multa mysteria, quae in his temporibus implicantur.

Et quoniam Spiritus sanctus, qui caritas est et per caritatem habetur, est omnium origo charismatum; ideo, cum descendit Spiritus sanctus, effusa est plenitudo charismatum ad corpus Christi mysticum consummandum. Et quia diversa membra debent esse in corpore perfecto et diversorum mem-

brorum diversa officia et exercitia et diversorum officiorum diversa charismata; hinc est, quod *uni datur per Spiritum sermo sapientiae, alii sermo scientiae, alii fides, alii gratia sanitatum, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum; quae omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis, prout vult*¹, secundum suam liberalissimam providentiam et providentissimam largitatem.

Plenitudo
se diversitas
charismatum.

PARS QUINTA.

De gratia Spiritus sancti.

CAP. I.

De gratia, in quantum est donum divinitus datum.

Post tractatum de incarnatione Verbi, quod est origo et fons omnis doni gratuiti, dicenda sunt aliqua de *gratia* Spiritus sancti, quae nobis quadrupliciter consideranda occurrit. Primo, in quantum est donum divinitus datum. — Secundo, in comparatione ad liberum arbitrium. — Tertio, in comparatione ad habitus virtutum. — Quarto, in comparatione ad exercitia meritorum.

De gratia igitur, in quantum est *donum divinitus datum*, haec tenenda sunt, quod ipsa est donum, quod a Deo immediate donatur et infunditur.

Etenim cum ipsa et in ipsa datur Spiritus sanctus, qui est donum increatum, *optimum et perfectum, quod descendit a Patre luminum*² per Verbum incarnatum, secundum quod Ioannes in Apocalypsi *fluvium splendidum ad modum vidit crystalli procedere de sede Dei et Agni*. — Ipsa nihilominus est donum, per quod anima perficitur et efficitur sponsa Christi, filia Patris aeterni et templum Spiritus sancti; quod nullo modo fit nisi ex dignativa condescensione et condescensiva dignatione Maiestatis aeternae per donum gratiae suae. — Ipsa denique est donum, quod animam purgat, illuminat et perficit³; vivificat, reformat et stabilit; elevat, assimilat et Deo iungit, ac per hoc acceptabilem facit; propter

Partes 4 habens tractatus.

Thesis 1.

Thesis 2.

Thesis 3.

Thesis 4.

Effectus de-
com.

quod donum huiusmodi *gratia gratum faciens* recte dicitur et debuit appellari⁴.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec Ratio. est: quia, cum primum principium *productivum* pro sua summa benevolentia fecerit spiritum rationalem capacem beatitudinis aeternae⁵; et *reparativum* principium capacitatem illam infirmatam per peccatum reparavit ad salutem; et beatitudo aeterna consistit in habendo summum bonum; et hoc est Deus et bonum excellens impropotionaliter omnem humani obsequii dignitatem: nullus omnino ad illud summum bonum dignus est pervenire, cum sit omnino supra omnes limites naturae, nisi, Deo condescendente sibi, elevetur ipse supra se. Deus autem non descendit per sui *essentiam* incommutabilem, sed per *influentiam* ab ipso manantem; nec spiritus elevatur supra se per *situm localem*, sed per *habitus deiformem*. Necessse est igitur spiritui rationali, ut dignus fiat aeternae beatitudinis, quod particeps fiat influentiae deiformis. Haec autem influentia deiformis, quia est a Deo et secundum Deum et propter Deum, ideo reddit imaginem nostrae mentis conformem beatissimae⁶ Trinitati non tantum secundum *ordinem originis*, verum etiam secundum *rectitudinem electionis* et secundum *quietudinem fruitionis*. Et quoniam qui hoc habet immediate ad Deum rednitur, sicut immediate ei conformatur; ideo donum illud immediate donatur a Deo tanquam a principio influ-xivo; ut, sicut immediate emanat a Deo *Dei imago*, sic immediate manet ab ipso *Dei similitudo*, quae

Ratio.

Pro thesi 1.

Triplex con-
formitas.

¹ Epist. 1. Cor. 12, 8-11. Vulgata hinc inde plura addit. — Superius vocibus *diversa officia* 1 interserit *sunt*.

² Iac. 1, 17. — Seq. locus est Apoc. 22, 1: Et ostendit mihi fluvium aquae vitae splendidum tanquam crystallum, procedentem de sede etc. — Inferius verba *perficitur et desiderantur* in aliquibus codd., in Vat., 1 et 3.

³ Cfr. supra pag. 225, nota 6.

⁴ Cfr. II. Sent. d. 26. q. 1. seq. — A pluribus codd., ut B C I M, omittitur *dicitur et*.

⁵ Ut ostensum est supra p. II. c. 9, et seq. propositio exposita est p. IV. c. 4, seqq. — Inferius pro *reparavit ad salutem* [2 cum pluribus codd. addit *aeternam*] C I Q U et 1 *reparaverit ad salutem*, ac subinde pro *consistit DEI consistat*.

⁶ I M *beatificativa*.

est divinae imaginis perfectio deiformis, et ideo dicitur *imago recreationis*¹.

Pro thesi 2. Rursus, quoniam qui fruitur Deo Deum habet; ideo cum gratia, quae sua deiformitate disponit ad Dei fructum, datur donum *incentum*, quod est Spiritus sanctus, quod qui habet habet et Deum².

Pro thesi 3. Et quoniam nullus Deum habet, quin ab ipso, quin ipsum praecipue et incomparabiliter diligit et diligatur ab ipso sicut sponsa a sponso; nullus sic diligitur, quin ad aeternam hereditatem adoptetur pro filio: hinc est, quod gratia gratum faciens facit animam *templum Dei, sponsum Christi et filium Patris aeterni*. Et quia hoc non potest esse nisi ex summa dignatione et condescensione Dei; ideo illud non potest esse per habitum aliquem naturaliter insertum, sed solum per donum divinitus gratia infusum; quod expresse apparet, si quis ponderet, quantum est esse Dei templum, Dei filium, Deo nihilominus indissolubiliter et quasi matrimonialiter per amoris et gratiae vinculum copulatum³.

Pro thesi 4. Postremo, quia mens nostra non efficitur conformis beatissimae Trinitati secundum rectitudinem electionis nisi per *vigorem virtutis, splendorem veritatis et fervorem caritatis*; et *vigor virtutis animam purgat, stabilit et elevat; splendor veritatis animam illuminat, reformat et Deo assimilat; fervor caritatis animam perficit, vivificat et Deo iungit*, et ex his omnibus homo Deo *placens et acceptus* existit: hinc est, quod illa influentia deiformis dicitur habere omnes decem actus praedictos, ita tamen, quod denominatur ab ultimo sicut a completissimo. — Corollarium. Dicitur enim *gratia gratum faciens*, quia habentem facit Deo gratum, cum non solum gratis detur a Deo, verum etiam sit *secundum Deum et propter Deum*; cum ad hoc sit, ut per ipsam opus manans a Deo revertatur in Deum, in quo ad modum circuli intelligibilis consistit omnium spirituum rationalium complementum⁴.

Cap. II.

De gratia, in quantum invat ad bonum meritum.

Secundo, Spiritus sancti gratia nobis occurrit consideranda in *comparatione ad liberum arbitrium*,

et hoc secundum duplicem modum. Primo scilicet, in quantum ipsa est *adiutorium ad meritum*; secundo vero, in quantum est *remedium contra peccatum*⁵.

De gratia igitur Dei, in quantum est *adiutorium ad meritum*⁶, haec tenenda sunt, quod cum gratia dicatur *generaliter, specialiter et proprie*; *generaliter* dicitur adiutorium divinitus creaturae liberaliter et gratis impensum et indifferenter ad quemcumque hominem; et sine huiusmodi adiutorio gratiae nec possumus aliquid efficere nec durare in *esse*. — *Specialiter* dicitur gratia adiutorium divinitus datum, ut quis praepararet se ad suscipiendum Spiritus sancti donum, quo perveniat ad meriti statum; et talis dicitur gratia *gratis data*, et sine haec nullus sufficienter facit quod in se est, ut se praeparat ad salutem. — *Proprie* vero gratia dicitur adiutorium datum divinitus ad meritum, quod quidem dicitur donum *gratiae gratum facientis*, sine quo nullus potest mereri nec in bono proficere nec ad aeternam pervenire salutem. Ipsa enim tanquam radix merendi omnia merita antecedit; propter quod dictum est⁷, quod « praeventit voluntatem, ut velit; subsequitur autem, ne frustra velit ». Unde nullus ipsam mereri potest merito *condigni*, sed « ipsa meretur augeri a Deo in via, ut aucta mereatur et perfici » in patria et gloria sempiterna ab ipso Deo, cuius est gratiam *infundere, augere et perficere* secundum cooperationem voluntatis nostrae et secundum propositum sive beneplacitum praedestinationis aeternae.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum primum principium sua omnipotenti virtute et benignissima largitate creaturam omnem de nihilo produxerit ad *esse*; ac per hoc creatura de se habeat *non-esse*, totum autem *esse* habeat aliunde: sic facta fuit, ut ipsa pro sua defectibilitate semper suo principio indigeret et primum principium pro sua benignitate influere non cessaret⁸. Cum ergo spiritus rationalis, hoc ipso quod de nihilo, sit in se *defectivus*; hoc ipso quod natura limitata et egena, sit *in se recurvus*, amans proprium bonum; hoc ipso quod totus a Deo, sit totaliter *Deo obnoxius*; et quia *defectivus* est, de se tendit in *non-esse*; quia *recurvus*, per se non assurgit ad rectitudinem perfectae iustitiae; quia totaliter *Deo obnoxius*, et Deus bonis eius non indiget⁹, nihil potest

Gratia dicitur tripliciter. Primo.

Tertio.

Ratio. De sensu primo.

¹ Vide II. Sent. d. 26. q. 3. et 4. ac I. Sent. d. 14. a. 2. q. 2.

² Cfr. I. Sent. d. 14. a. 2. q. 1. — Subinde substituiimus ex pluribus codd., ut AB EMP cum 2 *specialius* pro *specialiter*; post sicut DF prosequuntur *sponsa a sponsa, et e converso*; et ante *hereditatem* add. 1, 3 addunt *beatitudinis*.

³ Vide II. Sent. d. 29. a. 4. q. 4. in corp.

⁴ Cfr. supra p. II. c. 12. — Pro *revertatur* A *referatur*.

⁵ De his agitur hic et seq. cap. Sed observandum, quod in tabula supra pag. 209 sequuntur codd. relata oratio 2^a et 3^a capituli invertitur cum quadam differentia verborum.

⁶ B C E I M *meritum*.

⁷ Ab August., Enchirid. c. 32. n. 9. — Seq. locus est August., Epist. 186. (alias 106.) c. 3. n. 10. Cfr. II. Sent. III. Magistri, d. XXVI. c. 2, et Comment. ibid. d. 27. dub. 1, in cuius fine triplex gratiae acceptio explicatur; ibid. a. 2. per totum et d. 28. dub. 2. ostenditur, quid mereri contingat et quid non.

⁸ Vide I. Sent. d. 37. p. I. a. 1. q. 1. in corp.; II. Sent. d. 37. a. 1. q. 1. et 2. — Superius pro editionum lectione *de se non habet esse* cum B I O P Q S substituiimus *de se habet non-esse* (I *de se habet non-esse*, quae etiam paulo ante cum aliis add. *pro-ducit* pro *producerit*).

⁹ Psalm. 45, 2: Dixi Domino: Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges. — Gen. 15, 1: Ego [Deus] pro-

facere de se et propria virtute, per quod Deum sibi constituat debitorem, et maxime mercedis aeternae, quae Deus est, nisi per divinam condescensionem: hinc est, quod ad hoc, quod *salvetur in esse*, cum sit *defectivus*, indiget semper adiutorio divinae praesentiae, mantententiae et influentiae, per quam mantententur in *esse*; quae, quamvis sit universalis in creaturas omnes, nominatur tamen nomine *gratiæ*, quia non ex debito procedit, sed ex liberalitate bonitatis divinae. — Hinc est etiam, quod ad hoc, ut

De secundo. se *praeparet ad donum supernae gratiæ*, cum sit *recurvus*, indiget dono alterius *gratiæ gratis datae*, maxime post naturam lapsam, per quam habitus efficiatur ad bona moralia, quae sunt bona ex *circumstantiâ*¹, quae nullo modo possunt dici bona, nisi procedant ex intentione recta, videlicet quod non propter nos, sed propter summum bonum fiant, ad quod non assurgit spiritus noster *recurvus*, nisi praevenerit a Deo per aliquam gratiam gratis datam.

De tertio. — Hinc nihilominus est, quod ad hoc, quod *faciat opera meritoria* mercedis aeternae; cum totaliter sit *Deo obnoxius* et debitor sui totius, indiget dono *gratiæ gratum facientis*, per quam Deus sibi condescendat, prius acceptans suam imaginem et voluntatem quam operationem ex ipsa manantem; quia, cum « causa nobilior sit effectu »², nullus potest se facere meliorem nec facere opus Deo placens, nisi prius placeat ipse, ut Deus prius *ipsum* respiciat quam *ad munera eius*³. Et ideo omnis radix merendi fundatur in gratia gratum faciente, cuius est facere hominem Deo dignum; propter quod nullus potest eam mereri merito *condigni*, sed solum merito *congrui*.

Est radix merendi.

Ipsa autem habita *meretur sui ipsius augmentum* in statu viae per bonum eius usum merito *digni*. Nam cum solus Deus sit ipsius gratiæ fontale principium influendi, *ipse* solus est principium augmentandi per modum infundentis, et *gratia* per modum meriti et dignitatis, et *liberum arbitrium* per modum cooperantis et merentis, pro eo quod liberum arbitrium *cooperatur* gratiæ et quod est gratiæ *suum facit*.

Habita meretur augeri.

Notandum.

Meretur condigne eligi.

Et ideo non tantum liberum arbitrium per gratiam meretur gratiæ augmentum in statu viae merito *digni*, verum etiam *complementum* in statu pa-

triae merito *condigni*, tum propter *sublimitatem* doni Spiritus sancti cooperantis in merito; tum propter *veracitatem* Dei promittentis; tum propter *veritatem* liberi arbitrii consentientis et finaliter perseverantis; tum propter *difficultatem* status merendi⁴; tum propter *dignitatem* Christi nostri capitis intervenientis, quod debet glorificari cum suis membris; tum propter *liberalitatem* Dei retribuientis, quem non decet parva reddere propter obsequium sibi fideliter obtemperantis; tum propter *nobilitatem* operis, quod ex caritate procedit, quod tantum ponderat in conspectu iudicis, quantum amor, ex quo procedit, qui Deum incomparabiliter praeposit omnibus creaturis, et ideo non sufficienter et competenter potest nisi in Deo et summo bono remunerari. — Ex quibus omnibus tanquam ex septem rationibus gloriam aeternam merito non tantum *congrui*, sed etiam *condigni* mereri facit gratia septiformis.

Rationes septem.

CAP. III.

De gratia, in quantum est remedium peccati.

De gratia vero, in quantum est *remedium contra peccatum*, haec tenenda sunt, quod liberum arbitrium, licet sit « sub Deo potentissimum »⁵, potest tamen per se in peccatum corrumpere, sed nullatenus potest resurgere sine adiutorio divinae gratiæ, quae dicitur *gratum faciens*. — Illa autem gratia, licet sit sufficiens remedium contra peccatum, non tamen infunditur adulto, nisi adsit liberi arbitrii consensus. Ex quo colligitur, quod ad justificationem impii quatuor concurrunt, scilicet *infusio gratiæ*, *expulsio culpae*, *contritio* et *motus liberi arbitrii*. — Expellitur ergo culpa a Dei dono, non a libero arbitrio, non tamen sine libero arbitrio. Nam gratiæ *gratis datae* est liberum arbitrium revocare a malo et excitare ad bonum; et *liberi arbitrii* est consentire, vel dissentire; et *consentientis* est gratiam suscipere; et *suscipientis* cooperari eidem, ut tandem *perveniat ad salutem*⁶.

Thesis 1.

Thesis 2.

Requiruntur quatuor.

Thesis 3.

Grades 5 in hoc processu.

Ratio.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum primum principium, hoc ipso quod primum et potentissimum, sit causativum omnium, quae fiunt in universo praeterquam peccatorum, quae

Pro thesi 1.

tector tuus sum et merces tua magna nimis. — Mov pro et propria¹ ex propria, quae etiam cum aliis eod. et nonnullis eod. pro per quod substituit propter quod. Inferius pro mantententiae et influentiae 2 cum aliquot eod. mantentente et influente, et pro universalis BC et 1 generalis.

¹ Cfr. II. Sent. d. 36. dub. 5. et d. 41. a. 1. q. 4. in corp.

² Ut notat Avicenna, Metaph. tr. 6. c. 3. Vide tom. IV. pag. 19, nota 9. — De gratiæ subiecto cfr. II. Sent. d. 26. q. 5. — Pro ex ipsa 2 cum pluribus eod. perperam ex ipso, aliae eod. ex eo.

³ Gen. 4, 4: Et respexit Dominus ad Abel et ad munera eius. — Inferius eod., excepta 2, cum pluribus eod. condigni

pro digni; subinde pro augmentandi et infundentis plures eod. augendi et influentis.

⁴ Plures eod. et 1 merentis. Superius pro digni M congrui (cfr. II. Sent. d. 27. a. 2. q. 2. in corp.), eontra in fine cap. G H K N digni pro congrui.

⁵ De hac dictione Bernardo a Scholasticis tributa cfr. tom. II. pag. 115, nota 6. — Quid valeat liberum arbitrium absque gratia gratum faciente et gratis data, ostenditur II. Sent. d. 28. per totam. — Inferius pro illa autem 2 cum pluribus eod. Ipsa autem. Subinde verbo concurrunt M praemittit sunt necessaria et.

⁶ De his quatuor requisitis vide IV. Sent. d. 17. p. l. per totam.

sunt « transgressiones legis divinae et caelestium inobedientiae mandatorum ¹ », nihil habet sibi rebelle, iniuriosum et offensivum nisi peccatum, quod, contemnendo Dei praeceptum et avertendo nos a bono incommutabili, *offendit* Deum, *deformat* liberum arbitrium, *perimit* donum gratuitum et *obligat* ad supplicium aeternum. Cum igitur deformatio imaginis et perceptio gratiae sit quasi annihilatio in *esse* moris et vitae gratuita; cum offensio Dei sit tantum ² ponderanda, quantum est ipse; cum reatus poenae aeternae rationem teneat infiniti: impossibile est, quod homo resurgat a culpa, nisi *recreetur* in vita gratuita, nisi *remittatur* offensio, et poena *relaxetur* aeterna. Solus igitur, qui fuit principium *creativum*, est et principium *recreativum*, Verbum scilicet Patris aeternum, quod est *Christus Iesus, mediator Dei et hominum* ³, quod quia omnia de nihilo creat, ideo creat se ipso solo sine aliquo intermedio.

Quia vero recreat, *deformatum* per vitium culpae reformando per habitum gratiae et iustitiae, *obligatum* ad poenam absolvendo per satisfactionem condignam; hinc est, quod nos reparat, sustinendo pro nobis poenam in natura assumpta et infundendo gratiam reformativam, quae, quoniam continuat nos suae origini ⁴, facit nos membra Christi; ac per hoc animam peccatricem, quae fuerat inimica Dei, prostibulum diaboli et serva peccati, facit sponsam Christi, templum Spiritus sancti et filiam Patris aeterni; quod lotum fit per *gratuitam* et condescensivam infusionem doni gratuiti.

Rursus, quoniam Deus sic reformat, quod leges naturae inditas non infirmat ⁵; ideo sic hanc gratiam tribuit libero arbitrio, ut tamen ipsum non cogat, sed eius consensus liber maneant; et ideo ad hoc, quod *culpa expellatur*, non solum necesse est, quod *gratia introducatum*, verum etiam, quod liberum arbitrium in adultis — in adultis dico, quia in parvulis sufficit fides Ecclesiae et meritum Christi, et excusat impotentia sui ⁶ — necesse est, inquam, quod conformet se *expulsioni culpae* per detestationem omnium peccatorum, quam vocamus *contritionem*; est etiam necesse, quod conformet se *introductioni gratiae*, per complacentiam et acceptationem doni divini, quam vocamus

motum liberi arbitrii. Et sic necesse est, ista quatuor concurrere ad iustificationem impij.

Postremo, quia praedispositio ad formam completivam debet esse ei conformis; ad hoc, quod liberum arbitrium se disponat ad gratiam gratum facientem, indiget adminiculo gratiae *gratis datae*; et quia gratiae est liberum arbitrium non cogere, sed praevinire, et simul utriusque est in actum prodire: hinc est, quod in nostra iustificatione concurrat actus *liberi arbitrii* et *gratiae*, consone quidem et ordinate, ita quod gratiae gratis datae est *excitare* liberum arbitrium; liberi arbitrii autem est huiusmodi excitationi *consentire*, vel *dissentire*; et ⁷ *consentientis* est ad gratiam gratum facientem se praeparare, quia hoc est facere quod in se est; et sic disposito gratia *gratum faciens* habet infundi, cui liberum arbitrium potest *cooperari*, si vult, et tunc meretur; vel *contrariari* per peccatum, et tunc demeretur. Si ergo cooperetur ei usque in finem, meretur *pervenire* ad aeternam salutem.

Verum est igitur quod dicit Augustinus ⁸, quod « qui creavit te sine te non iustificabit te sine te ». — Verum est etiam, quod *non est volentis neque currentis, sed Dei miserentis*. — Verum est etiam, quod nullus potest superbiere de meritis, quod nihil in nobis Deus praeter sua dona coronat. Reservavit enim sibi Deus munera gratiae liberaliter largienda, ut discat homo non esse ingratus nec in se, quasi non acceperit, sed in Domino gloriari ⁹. — Verum est etiam, quod licet liberum arbitrium per se legem implere non possit nec gratiam in se efficere, inexcusable tamen est, si non facit quod potest, quia gratia *gratis data* semper est praesto ad commotionem, cuius adminiculo facere potest quod in se est; quo facto, habeat gratiam *gratum facientem*; qua obtenta, divinam impleat legem et faciat Dei voluntatem; qua facta, tandem ad beatitudinem perveniat sempiternam propter opera meritoria, quae totaliter sunt *a gratia*, totaliter etiam *a libero arbitrio*, licet principalis a gratia: quia, ut dicit Augustinus ¹⁰, « gratia ad liberum arbitrium comparatur, sicut sessor ad equum », qui quidem sessor liberum arbitrium *dirigit, deducit et perducit* ad portum aeternae

Carruit, sed non resurgit per se.

Facit quatuor.

Modus reparatiois.

Pro thesi 2.

Pro thesi 3.

De 5 gradibus.

Corollaris

Notandum.

¹ Secundum Ambros. supra pag. 237, nota 4. allegatum.
² Plures codd. *tanta*, G legit *tanta ponderans*, E *tanti ponderis*, quentus est ipse, qui offenditur, cum etc.

³ Epist. L Tim. 2, 5. — Cfr. supra pag. 241, nota 4. — Post *recreativum* edd. addunt et *reparativum* contra plurimos codd., inter quos sunt A B M P. Pro *aeternum* F G M *aeterni*.

⁴ Vide II. Sent. d. 26. q. 4. in corp.

⁵ Cfr. supra pag. 218, nota 5. — De seq. propositione vide supra p. I. c. 8. et II. Sent. d. 25. p. II. q. 5, ubi ostenditur, quod, licet Deus *immutet* voluntatem, non tamen ipsam *cogit*. — K P *infringat*.

⁶ Cfr. IV. Sent. d. 4. p. I. dub. 2.

⁷ ADK et 2 addunt *ita in iustificatione*.

⁸ Serna. 169. (alias 45. de Verbis Apostoli) c. 11. n. 13.

Cfr. tom. IV. pag. 327, nota 2. — Seq. locus est Rom. 9, 16. — Subinde respiciunt verbum August., quod « cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronat quam munera sua »; cfr. tom. II. pag. 698, nota 3. — Inferius vocibus *quia nihil DF* interserunt *homo quidquid habet meriti praeventivae gratia donat et*.

⁹ Cfr. I. Cor. 1, 31, et 5, 7. — Inferius *quod potest* omittitur ab E H I K M S et 2, pro quo A *quantum in se est*, B D F et 4 *quod in se est*, et pro *commotionem* 1 *communicationem*.

¹⁰ Libr. III. Hypognost. (inter opera August.) c. 11; cfr. etiam Sern. 30. (alias 12. de Verbis Apostoli) c. 8. n. 10. Verba vide tom. II. pag. 600, nota 6, quae ibid. d. 26. q. 6. expli cantur. — Superius voci *voluntatem* ex G I K N O Q praefixi mus *Dei*.

felicis, exercendo nos in operibus perfectae virtutis secundum donum ipsius gratiae septiformis.

CAP. IV.

De ramificatione gratiae in habitus virtutum.

Tertio restat agere de gratia in comparatione ad habitus virtutum, circa quam consideranda sunt tria. Primum est, qualiter gratia una ramificatur in habitus virtutum; secundum est, qualiter ramificatur in habitus donorum; tertium est, qualiter ramificatur in habitus beatitudinum¹.

De ramificatione igitur gratiae in habitus virtutum haec tenenda sunt, quod cum una sit gratia gratificans animam, septem tamen sunt virtutes gratituae, quibus regitur vita humana: tres quidem theologicae, scilicet fides, spes et caritas; et quatuor cardinales, scilicet prudentia, temperantia, fortitudo et iustitia, quae uno modo est virtus communis et generalis, alio modo specialis et propria. — Illae autem septem virtutes, licet sint distinctae et proprias excellentias habentes, sunt tamen connexae et aequales ad invicem in eodem; et licet sint gratituae per gratiam informatae, possunt tamen fieri informes per culpam, sola caritate excepta, et iterum informari per poenitentiam, adveniente gratia, quae est habitum virtutum origo, finis et forma².

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, sicut principium productivum sua summa perfectione in dando vitam naturae non tantum dat vivere quantum ad actum primum, verum etiam quantum ad actum secundum, qui est operari; sic necesse est, quod principium reparativum vitam tribuat spiritui in esse gratuito et in quantum ad esse et quantum ad operari. Et quoniam unitus viventis secundum unam vitam primam multae sunt operationes vitales ad illius vitae perfectam manifestationem; cum actus diversificentur per objecta, et diversitas actuum requirat distinctionem habituum³: hinc est, quod licet una sit gratia vivificans, ramificari tamen necessario habet in varios habitus propter varias operationes. — Et quoniam quaedam sunt opera moralia primaria, sicut credere; quaedam media, sicut intelligere credita; quaedam vero postrema, sicut vi-

dere intellecta; et in primis anima rectificatur, in secundis expeditur, in tertiis perficitur: ideo gratia gratum faciens ramificatur in habitus virtutum, quorum est animam rectificare; in habitus donorum, quorum est animam expeditur; et in habitus beatitudinum, quorum est animam perficere⁴.

Rursus, quoniam rectitudo animae perfecta requirit, quod ipsa rectificetur secundum duplicem faciem, scilicet superiorem et inferiorem, et respectu finis, et respectu eorum quae sunt ad finem; ideo necesse est, animam quantum ad superiorem faciem, in qua consistit imago Trinitatis aeternae, rectificari per tres theologicas virtutes, ut, sicut imago creationis consistit in trinitate potentiarum cum unitate essentiae, sic imago recreationis in trinitate habituum cum unitate gratiae, per quos anima fertur recte in summam Trinitatem secundum tria appropriata tribus personis⁵; ita quod fides dirigat in summe verum credendo et assentiendo, spes in summe bonum imitando et expectando, caritas in summe bonum desiderando et diligendo.

Necesse est etiam, quantum ad inferiorem faciem animam rectificari per quatuor cardinales virtutes. Nam prudentia rectificat rationalem, fortitudo irascibilem, temperantia concupiscibilem, iustitia vero rectificat omnes has vires in comparatione ad alterum. — Et quia illud alterum determinate potest esse proximum, potest etiam idem homo comparari ad se ipsum ut ad alterum, potest etiam esse ipse Deus; hinc est, quod iustitia circuire dicitur⁶ omnes vires. Dicitur etiam non tantum virtus cardinalis, verum etiam generalis, comprehendens totius animae rectitudinem, cum ipsa dicitur «rectitudo voluntatis». Unde ipsa non tantum comprehendit virtutes ordinatas ad proximum, sicut est aequitas et liberalitas; verum etiam ad se ipsum, sicut est poenitentia et innocentia; nec non ad Deum, sicut est latra, pietas et obedientia.

Postremo, quoniam omnis rectitudo virtutum secundum esse gratuitum manat a gratia tanquam ab origine et radice; et secundum esse meritorium comparatur ad caritatem sicut ad originem, formam et finem: hinc est, quod ceterae virtutes gratituae quoad habitus sunt connexae et quoad actus meritorios sunt aequales. — Hinc est etiam, quod ceteri

¹ De his agitur hic et 2 seqq. capp.

² De unitate gratiae eiusque diversitate a virtutibus cfr. II. Sent. d. 27. a. 1. q. 1. seq.; de virtutibus theologis et cardinalibus vide III. Sent. d. 23-33; de connexione virtutum earumque forma (caritate) agitur ibid. d. 36. — Supra pro gratiam informatam O P Q U satis bene gratiam informantem.

³ Secundum Aristot.; vide supra pag. 69, nota 8. — Idem etiam II. de Anima, text. 36. seq. (c. 4.) insinuat distinctionem inter actum vitae primum et secundum. — In hac propositione vocis multae add. cum paucis codd. praefigunt membrorum. Aliquanto superius post actum primum BII addunt qui est vivere. Inferius pro vivificans S gratificans.

⁴ Cfr. III. Sent. d. 34. p. I. a. 4. q. 1.

⁵ Vide supra p. I. c. 6. — Pro imitando, quod recte exhibent B M (cfr. III. Sent. d. 36. a. 4. q. 1. et a. 2. q. 1, ubi inter actus spei recensentur confidere, imitari [summe largitari] et expectare), edd. imitando, Q in vincendo, I K O V in luando. Superius verbo rectificari G H N addunt a Deo.

⁶ Ab August., II. de Gen. contra Manich. c. 10. n. 44. Cfr. tom. III. pag. 720, nota 41. — Seq. locus est Anselm., de Conceptu virg. et orig. pecc. c. 3. et Dialog. de Veritate, c. 12: Iustitia est rectitudo voluntatis propter se servata. — Post omnes vires 4 prosequitur: est enim non tantum virtus cardinalis specialis, verum etiam etc. Superius pro potest etiam idem homo comparari I K M O V potest esse idem homo comparatus.

Virtutes theologicae. Cardinales.

Sunt connexae. Gratituae, vel informes.

Ratio.

De habitibus supernaturalibus.

Divisio operationum.

Tria genera habituum.

De virtutibus theologis.

De cardinalibus.

Iustitia duplex.

Sunt connexae.

Gratituae, vel informes.

habitus virtutum possunt esse *informes*, sola caritate excepta, quae est virtutum forma. Cum enim habentur sine gratia et caritate, in quibus consistit vita virtutum, tunc *sunt informes*. Cum autem superinfunditur gratia, tunc *formantur* et decorantur et Deo acceptabiles fiunt; sicut et colores absque luce sunt invisibiles, superveniente autem lumine, fiunt lucidi, pulcri et aspectui complacentes. Unde quemadmodum ex luce et coloribus fit nunc in ratione motivi, et una lux sufficit ad multos colores illuminandos; sic ex gratia et habitibus informibus, cum formantur, fit nunc secundum rationem meritarii et gratuiti; et una nihilominus gratia sufficit ad informationem et gratificationem habituum diversorum ¹.

Simile.

Cap. V.

De ramificatione gratiae in habitus donorum.

De ramificatione autem gratiae in habitus donorum haec tenenda sunt, quod licet plurima sint dona gratiae gratis datae, et *generaliter* omnes habitus divinitus dati *donum Dei* non absurde dici possint; *specialiter* tamen et *appropriate* septem sunt dona Spiritus sancti, quae enumerat et nominat Isaias ², loquens de flore, qui processit de radice lesse, id est Christo, de quo dicit, quod *requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini*. In hac autem enumeratione descendendo procedit a summo et combinando, ut simul ostendatur donorum *distinctio, connexio, origo et ordo*.

Septem dona.

Ostenduntur quatuor.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum principium reparativum per summam liberalitatem non tantum det gratiam ad *rectificandum* contra obliquitates vitiorum per habitus virtutum, verum etiam ad *expediendum* contra impedimenta symptomatum ³ per habitus donorum; ideo plurificari debent dona gratuita, secundum quod necessarium est ad expeditionis sufficientiam. Quoniam igitur anima nostra indiget septiformiter expediri; hinc est, quod ex septiformi causa necesse est Spiritus sancti dona esse septiformia. Indiget namque expediri contra *vitiorum obliquitates*, quantum ad *vires naturales* et quoad *superadditas virtutes*, in *patiendo*, in *agendo*, in *contemplando* et *utroque modo*.

Septiformis causa expeditionis.

Primo igitur, propter *vitiorum obliquitates* expeditissime repellendas septem sunt dona Spiritus sancti, utpote *timor* contra superbiam; *pietas* contra invidiam; *scientia* contra iram, quae quasi est quaedam insania ⁴; *fortitudo* contra accidiam, quae mentem reddit ad bona invalidam; *consilium* contra avaritiam; *intellectus* contra gulam, et *sapientia* contra luxuriam.

Causa prima.

Secundo, propter expediendas *vires naturales* ^{Secunda}. Spiritus sancti dona debent esse septem. Nam *irascibilis* indiget expediri ad bona tam in prosperis quam in adversis; in prosperis expeditur per *timorem*, in adversis per *fortitudinem*. *Concupiscibilis* indiget expediri quantum ad affectionem respectu *proximi*, et hoc fit per *pietatem*; et quantum ad affectum respectu Dei, et hoc fit per *gustum sapientiae*. *Rationalis* vero indiget expediri in veritatis *speculatione, electione et executione*; per donum *intellectus* expeditur ad verum speculandum, per donum *consilii* ad verum eligendum, per donum *scientiae* ad electum exsequendum; per donum enim *scientiae* recte conversamur *in medio nationis pravae et perversae* ⁵.

Tertio, propter expedienda *septem virtutum officia* septem debent esse Spiritus sancti dona. Nam *timor* expedit ad temperantiam, timor enim carnes configit ⁶; *pietas* ad veram iustitiam; *scientia* ad prudentiam; *fortitudo* ad fortitudinem seu patientiam; *consilium* ad spem; *intellectus* ad fidem; *sapientia* ad caritatem. Unde sicut « caritas est mater et consummatio omnium virtutum », sic *sapientia* donorum, ita ut vere dicat Sapiens ⁷: *Venerunt mihi omnia bona pariter eum illa et innumerabilis honestas per manus illius*.

Tertia.

Quarto, propter expeditionem in *patiendo* ^{Quarta} conformiter ad Christum septem sunt habitus donorum. Christum autem ad patiendum movit *paterna voluntas, humana necessitas et virtutis strenuitas*. *Divina* ⁸ quidem voluntas movit, ut cognita per *intellectum*, ut amata per *sapientiam*, ut in reverentia habita per *timorem*. Movit etiam *nostra necessitas*, ad quam cognoscendam necessaria est *scientia*, ad quam miserandum superadditur *pietas*. Movit nihilominus *virtutis strenuitas*, ut provida in eligendo per *consilium*, ut vigorosa in perferendo per *fortitudinem*. Et sic dona debent esse septem.

Quinto, propter expeditionem in *agendo* ^{Quinta} septem dona dantur a Spiritu sancto. Nam ad actionem expeditam ⁹ necesse habemus expeliri ad *declinandum*

¹ Cfr. III. Sent. d. 23. a. 2. q. 5. — Superius post *motivi* B addit ad *vitalendum*.

² Cap. 11, 2. et 3. — De hoc cap. vide III. Sent. d. 34. et 35.

³ Scil. accidentium, quae morbum vitiorum sequuntur, sive sequelae morbi vitiorum. Cfr. tom. III. pag. 736, nota 7.

⁴ Iram, ut ait Cicero, IV. Disp. Tusc. c. 23, « bene Eumius infortunatus dixit insaniam ». — Inferius pro *bona* K M O P *bonum*.

⁵ Phil. 2, 15. Cfr. III. Sent. lit. Magistri, d. XXXV. c. 1.

S. Bonae. — Tom. V.

⁶ Edd., 2 excepta, addunt: unde: *Confige timore tuo carnes meas* [Ps. 118, 420].

⁷ Sap. 7, 11. — Praecedens sententia de caritate est Hieron., Epist. 82. (alias 62.) n. 11. Vide III. Sent. lit. Magistri, d. XXIII. c. 3, ubi ipsa attribuitur Ambrosio. — Voci *donorum* edd., excepta 2, praemittunt *omnium*.

⁸ Val., 4 et 3 *Paterna*.

⁹ Edd. *expediendum*.

a malo, quod fit per *timorem*. Necessè etiam habemus expediri ad *proficiendum in bono* duplici: vel *necessitatis*, vel *supererogationis*. Circa primum expeditur per *scientiam* et *pietatem*, ita quod unum est dirigens, et aliud exsequens; circa secundum, per *consilium* dirigens et per *fortitudinem* exsequentem. Necessè etiam habemus *quiescere in optimo*, et hoc quantum ad *intellectum* veri et quantum ad *affectum* boni; primum fit per donum *intellectus*, secundum per donum *sapientiae*, in quo est *quies*.

Sexto, ad expeditionem in *contemplando* dona *Spiritus sancti* sunt in septenario numero. Nam ad vitam hierarchicam et contemplativam necessariam est animam *purgari, illuminari et perfici*¹. *Purgari* autem oportet a concupiscentia, a malitia, ab ignorantia, ab infirmitate seu impotentia; primum facit *timor*, secundum *pietas*, tertium *scientia*, quartam *fortitudo*. *Illuminari* autem indigemus in operibus reparationis et primariae conditionis; primum dat *consilium*, secundum *intellectus*. *Perfici* autem habemus per accessum ad summum, quod consistit in uno, et hoc per donum *sapientiae*; et sic arcanum contemplationis a lato consummatur quasi in cubito².

Septimo denique, ad expeditionem in *actione* *Septima. et contemplatione* septem debent esse dona Spiritus sancti. Nam *contemplativa* propter conversionem ad Trinitatem tria debet habere dona expedientia: quantum ad reverentiam maiestatis, *timorem*; quantum ad intelligentiam veritatis, *intellectum*; quantum ad saporem seu gustum bonitatis, *sapientiam*³. *Activa* vero, quae versatur in agendis et sustinendis, debet habere quatuor, scilicet *pietatem* ad agendum et *fortitudinem* ad sustinendum; et directiva harum duarum, scilicet *scientiam* et *consilium*. Unde quia ad expeditionem necessaria est *directio*, ideo fit donorum combinatio; et plura sunt dona ad intellectum spectantia, quia lux cognitionis vehementer expedit *ad dirigendos pedes in viam rectam*⁴.

CAP. VI.

De ramificatione gratiae in habitus beatitudinum, et per consequens fructuum et sensuum.

De ramificatione autem gratiae in habitus beatitudinum haec tenenda sunt, quod septem sunt beatitudines, quas Salvator enumerat in sermone de monte⁵ scilicet *paupertas spiritus, mitis, luctus, esuries iustitiae, misericordia, munditia cordis et pax*. — Ad has beatitudines propter sui perfectionem et plenitudinem duodecim fructus Spiritus et quinque sensus spirituales consequuntur; qui non dicuntur novos habitus, sed status delectationum et usus spiritualium speculationum, quibus replentur et consolantur spiritus virorum iustorum.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum reparativum principium sit perfectissimum et perfectissime reparativum et reformativum per donum gratuitum; ideo gratiae donum ab ipso manans liberaliter et abunde ramificari debet usque ad habitus perfectionum, qui, cum fini approximat, recto vocabulo nuncupantur ex nomine *beatitudinum*; quarum *sufficiencia, numerus et ordo* colligitur ex *integritate perfectionis*, ex *modis perfectionum* et ex *dispositionibus ad perfectionem*.

Primo igitur ad *integritatem perfectionis* requiritur necessario perfectus *recessus a malo*, perfectus *processus in bono* et perfectus *status in optimo*. Quoniam autem *malum* aut procedit ex amore superbiae, aut ex rancore malitiae, aut ex languore concupiscentiae⁶; ideo ad perfecte elongandum ab hoc triplici genere mali tres sunt necessariae beatitudines, scilicet *paupertas spiritus* elongans a malo tumoris, *mitis* elongans a malo rancoris, et *luctus* elongans a malo libidinis et languoris concupiscentialis. — Quia vero perfectus *processus in bono* attenditur secundum divinam imitationem; et *universae viae Domini misericordia et veritas*⁷; hinc est,

¹ Cfr. supra pag. 225, nota 6. — De seq. propositione vide supra pag. 234, nota 4. in fine.

² Respicitur Gen. 6, 45, et 16, ubi agitur de structura arcae. Vide supra pag. 495, nota 7. — Origen, Homil. 2. in Gen. n. 5: Ad unum autem totius constructionis numerum summa revocatur, quia *unus Deus Pater, ex quo omnia* [I. Cor. 8, 6], et *unus Dominus, et una Ecclesiae fides est, unum baptisma, unum corpus et unus spiritus* [Eph. 4, 4. seq.], et ad unum perfectionis Dei finem cuncta festinant. Hugo a S. Vict., I. Allegor. in vetus testam. c. 13: Arca deorsum *lata* erat, quia multi sunt vocati; sursum *stricta*, quia pauci electi. Deorsum *lata*, quia multi sunt activi; sursum *stricta*, quia pauci contemplativi. Deorsum *lata*, quia multi imperfecti; sursum *stricta*, quia pauci perfecti. Cfr. Gregor., II. Homil. in Ezech. homil. 4. n. 16. seq. — Pro a lato, quod I K L M O V omittunt, I perperam ab alto, quae etiam cum Val. et 3 cubico pro rabito (contra Vulgatam).

³ Cfr. supra pag. 210, nota 5. — Substituimus ex B saporem seu (quod P omittit) pro pristina, sed incongrua lectione *sapientium sive*.

⁴ Luc. 1, 79: Ad dirigendos pedes nostros [ita et IK] in viam pacis [ita et P, add. *reclan et pacis*]. — Superius posuimus *harum duarum* fide plurimum codd., inter quos L M, pro *horum duorum*; ac subinde ex A Q *plura* pro *plurima*.

⁵ Matth. 5, 3. seq. — Fructus Spiritus S. enumerantur Gal. 5, 22. seq. — Quae proponuntur in hoc cap. tanguntur III. Sent. d. 34. p. 1. a. 4. q. 1. in fine corp. et a. 2. q. 1. in fine corp. Quoad numerum beatitudinum (*septem*, non *octo*) cfr. ibid. d. 36. q. 4. scholion.

⁶ Cfr. supra p. III. c. 8.

⁷ Psalm. 24, 10. — Superius pro *concupiscentialis* plures codd. vel *concupiscentis*, vel *concupiscentiae*, vel cum 2 *concupiscibilis*. Terminus *concupiscentialis* et adverbium occurrit apud Augustin.; cfr. Magister II. Sent. d. XXX. c. 7.

quod duplex est beatitudo secundum has duas vias, scilicet *esuries* sive *zelus iustitiae*, et *affectus misericordiae*. — Quoniam autem *status in optimo* est vel per limpideam cognitionem, vel per tranquillam affectionem; hinc est, quod sunt duae ultimae beatitudines, scilicet *munditia cordis* ad Deum videndum et *pax mentis* ad perfecte fruendum.

Secundo etiam, si *modi perfectionum* attendantur, debent esse septem habitus beatitudinum. Nam est perfectio *religionis, praelationis et internae sanctitudinis*¹. Ad perfectionem autem *religionis* necessario requiritur abdicatio boni privati, acceptatio boni fraterni et appetitio boni aeterni; primum fit per *paupertatem spiritus*, secundum per *militatem affectus*, tertium per *amaritudinem luctus*. — Ad perfectionem vero *praelationis* duo necessario requiruntur, scilicet *zelus iustitiae* et *affectus misericordiae*; *miseritordia* enim et *veritas custodiant regem*². Secundum haec duo disponi debet regimen praelationis in Ecclesia militante. — Ad perfectionem autem *internae sanctitudinis* necessario requiritur *puritas conscientiae* et tranquillitas totius animae per *pacem Dei* omnem humanum sensum exsuperantem.

Tertio, si attendantur *dispositiones praecambulae*; septem debent esse beatitudines. *Timor* enim facit recedere a malo et a mali occasione; et quia *radix omnium malorum est cupiditas*³; ideo *timor* disponit ad *spiritus paupertatem*, in qua simul ingitur humilitas cum paupertate, ut sic elongetur vir perfectus a fonte omnis culpae, scilicet a superbia et cupiditate. Et hinc est, quod *paupertas spiritus* est fundamentum totius perfectionis evangelicae. Unde primo oportet hoc fundamentum sternere qui vult ad culmen perfectionis venire, secundum illud Matthaei decimo nono⁴: *Si vis perfectus esse, vale et vende omnia, quae habes*; ecce, perfecta *paupertas*, quae nihil sibi prorsus retinet; *et sequere me*; ecce, *humilitas*, quae facit, quod homo abnegando se ipsum tollat crucem suam et sequatur Christum, qui est totius perfectionis principalissimum fundamentum. Disponit ergo *timor* ad spiritus paupertatem. — *Pietas* autem ad *militatem*; nam qui pie ad

aliquem afficitur nec illum irritat nec ab illo irritatur. — *Scientia* disponit ad *furtum*, quoniam per scientiam cognoscimus nos a statu beatitudinis relegatos in hanc vallem miseriae et lacrymarum. — *Fortitudo* autem disponit ad *esuriam iustitiae*; qui enim fortis est tam avide se tenet cum iustitia, ut malit a vita corporali quam a iustitia separari. — *Consilium* disponit ad *miseritordiam*; nihil enim Deus magis consultit in Scriptura quam facere *miseritordiam*, quod super omnia reputat holocausta⁵. — *Intellectus* disponit ad *cordis menditiam*; nam speculatio veritatis mundat cor nostrum ab omnibus phantasiis. — *Sapientia* disponit ad *pacem*; nam sapientia iungit nos summo vero et bono, in quo est finis et tranquillitas totius nostri rationalis appetitus.

Qua pace adepta, necessario sequitur superabundans delectatio spiritualis, quae in *duodenario fructuum* continetur ad insinuatam *superabundantiam* delectationum. Est enim duodenarius numerus *abundans*⁶, in quo insinuat spiritualium charismatum exuberantia, quibus fruuntur et delectatur anima sancta; et tunc est homo ad contemplationem idoneus et ad aspectus et amplexus sponsi et sponsae, qui fieri habent secundum *sensus spirituales*, quibus *videtur* Christi sponsi summa pulcritudo sub ratione *Splendoris*; *auditur* summa harmonia sub ratione *Verbi*; *gustatur* summa dulcedo sub ratione *Sapientiae* quae prehendendis utrumque, Verbum scilicet et Splendorem; *odoratur* summa fragrantia sub ratione *Verbi inspirati* in corde; *astringitur* summa suavitas sub ratione *Verbi incarnati*, inter nos habitantis⁷ corporaliter et reddentis se nobis palpabile, osculabile, amplexabile per ardentissimam caritatem, quae mentem nostram per ecstasim et raptum transire facit *ex hoc mundo ad Patrem*.

Ex dietis igitur manifeste colligitur, quod habitus *virtutum* ad exercitium principaliter disponent activae; habitus vero *donorum* ad otium⁸ contemplativae; habitus autem *beatitudinum* ad perfectionem intrinsecam. *Fructus* vero *Spiritus*, qui sunt *caritas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas*⁹, dicunt delectationes consequentes

secunda item.

De fructibus et sensibus spiritualibus.

De numero duodenario.

Tertia secundum 7 dona.

Corollarium I.

¹ Plures codd., inter quos I. M. hic et inferius *sanctitatis*. Subinde pro *requiritur* D S *requiruntur*, pro *acceptatio* 2 cum pluribus codd. *acceptio*, et pro *appetitio* Q *appretitio*.

² Prov. 20, 28. — Inferius respicitur Phil. 4, 7; Et pax Dei, quae exsuperat omnem sensum, custodiat corda vestra etc.

³ Epist. I. Tim. 6, 10. — Inferius pro *fonte* C H K et I *fontem* (cfr. supra p. III. c. 9.).

⁴ Vers. 21. — Seq. locus ibid.: Et veni, sequere me. — Subinde respicitur Matth. 16, 24: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me. Cfr. supra Quaest. de perfectione evang. q. 1. et 2. — Inferius pro *fundamentum* G I *exemplum*, F legit *perfectionis principium*.

⁵ Cfr. Osce 6, 6; Matth. 9, 43. et 12, 7. — II *quae super omnem reputatur holocausta*, G substituit *quam* pro

quod. Superius pro *hanc vallem* I K I. M O P *hac valle*, et subinde plures codd., inter quos E I. M., omittunt *corporati*.

⁶ Cfr. tom. IV. pag. 972, nota 3. — Quae sequuntur de sensibus spiritualibus habentur etiam quasi ad verbum in Compendio theolog. veritatis, lib. V. c. 56. — Superius pro *fructuum* F G N et 2 *fructu*, II *numero* (in edd., excepta 2, additur *Spiritus*).

⁷ Respicitur Ioan. 1, 14. et paulo inferius Ioan. 13, 1. — Pro *astringitur* A *amplectitur*. Inferius pro et *raptum* P *raptan*.

⁸ Ita P Q T U V Z et etiam in Centiloq. p. III. sect. 46, ubi eadem verba transcripta sunt. Edd., excepta 2, *actum* (G et 2 *actus*), M O *donum*. Cfr. Gregor., II. Homil. in Ezech. homil. 7. n. 41; Bernard., V. de Considerat. c. 13. n. 32. et Serm. in Cantic. serm. 62. n. 4.

⁹ Gal. 5, 22. seq.

opera perfecta. *Sensus vero spirituales* dicunt perceptiones mentales circa veritatem contemplandam. Quae quidem contemplatio in Prophetis fuit per *revelationem* quantum ad triplicem visionem, scilicet corporalem, imaginativam et intellectualem¹; in aliis vero iustus reperitur per *speculationem*, quae incipit a sensu et pervenit ad imaginationem et de imaginatione ad rationem, de ratione ad intellectum, de intellectu ad intelligentiam; de intelligentia vero ad sapientiam sive notitiam excessivam, quae hic in via incipit, sed consummatur in gloria sempiterna.

Et in his gradibus consistit *scala Jacob, cuius cacumen attingit caelum*²; et *thronus Salomonis*, in quo residet Rex sapientissimus et vere pacificus et amorusus ut sponsus speciosissimus et desiderabilis totus; *in quem desiderant Angeli prospicere*, et ad quem suspirat desiderium sanctarum animarum, sicut *cervus desiderat ad fontes aquarum*. Quo quidem desiderio ferventissimo ad modum ignis spiritus noster non solum efficitur agilis ad ascensum, verum etiam quadam *ignorantia docta* supra se ipsum rapitur in caliginem et excessum, ut non solum cum sponsa dicat: *In odorem unguentorum tuorum curramus*³, verum etiam cum Propheta psallat: *Et nox illuminatio mea in deliciis meis*. Quam nocturnam et deliciosam illuminationem nemo novit nisi qui probat, nemo autem probat nisi per gratiam divinitus datam, nemini datur, nisi ei qui se exerceat ad illam; ideo deinceps consideranda sunt exercitia meritorum.

CAP. VII.

De exercitio gratiae respectu credendorum.

Quarto igitur restat considerare gratiam quantum ad *exercitia meritorum*. Et circa haec consideranda sunt quatuor. Primo, de exercitatione gratiae in *credendis*, cuiusmodi sunt articuli fidei; secundo, in *diligendis*, cuiusmodi sunt illa quae spectant ad ordinem diligendi; tertio, in *exsequendis*, cuiusmodi sunt praecepta legis divinae; quarto in *postulandis*, cuiusmodi sunt petitiones orationis dominicae⁴.

De *articulis* autem fidei haec tenenda sunt,

Thesis 1. quod licet per fidem astringamur credere plurima,

quae sunt supra rationem, et generaliter omnia, quae continentur et afferuntur in canone sacrae Scripturae; specialiter tamen et proprie articuli fidei dicuntur illi qui continentur in serie Symboli apostolici; qui uno modo sunt *duodecim*, si habeatur respectus ad eos, qui Symbolum ediderunt, alio modo *quatuordecim*, si consideremus, quae radicaliter credenda sunt tanquam omnium credendorum fundamenta⁵.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum primum principium in se ipso sit summe *verum* et *bonum*, in opere vero suo sit summe *iustum* et *misericosus*; et summe *vero* debeat firma assensus, summe *bono* fervens dilectio, summe *iusto* universalis⁶ subiectio, summe *miseriacordi* fiducialis invocatio; et gratia sit ordinativa mentis nostrae ad primi principii culturam debitam: hinc est, quod ipsa dirigit et regulat ad debita et meritoria exercitia in *credendis*, *amandis*, *exsequendis* et *postulandis*, secundum quod requirit summa veritas, bonitas, iustitia et misericordia in Trinitate beata.

Quoniam igitur *veritati* est credendum, et majori veritati magis credendum, et summae veritati per consequens summe credendum; et veritas primi principii in infinitum maior est omni veritate creata et luminosior omni lumine intellectus nostri: hinc est, quod ad hoc, quod intellectus noster recte sit ordinatus in credendis, necesse est, quod plus credat summae veritati quam sibi, et quod se redigat in obsequium Christi⁷; ac per hoc, quod non solum credat quae sunt *secundum rationem*, verum etiam quae sunt *supra rationem* et *contra sensuum experientiam*; quod si recusat, non exhibet summae veritati debitam reverentiam, dum iudicium industriae propriae praefert dictamini legis aeternae; quod esse non potest absque tumore superbiae et elationis improbandae.

Rursus, quia veritas *supra* rationem sive *praeter* rationem est veritas non visa nec apparens, sed magis occulta et ad credendum difficillima; ideo ad hoc, quod firmiter credatur, necessaria est *illustratio veritatis* animam elevans, necessaria est etiam *testificatio auctoritatis* animam firmans. Primum fit per *fidem infusam*, secundum per *Scripturam authehticam*, quarum utraque est a veritate summa

¹ Secundum August., XII. de Gen. ad lit. c. 6. n. 15. seqq. Cfr. supra pag. 8, nota 4, et tom. III. pag. 503, nota 4. — Distinctio virium animae, exhibita in seq. propositione et etiam in itinerar. mentis in Deum, c. 1, sumta est ex Lib. de Spiritu et anima (inter opera August.), c. 10-14.

² Gen. 28, 12. — De throno Salomonis cfr. III. Reg. 10, 18. seqq.; subinde allegatur Cant. 3, 16; 1. Petr. 1, 42, et Ps. 41, 1.

³ Cant. 1, 3. — Seq. locus est Ps. 438, 11. — Cfr. II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. in corp. et ad 6, nec non supra Quaest. de scientia Christi, q. 7, circa finem corp.; Incend. amoris, c. 3, circa finem, et itinerar. mentis in Deum, c. 7, ubi in textu verba

Dionysii de raptu in caliginem et excessum allegantur aliique doctores citantur. — Inferius ante *nemini* delevimus cum CK L M O P T quae *quae*; post *nemini* P T addunt *autem*.

⁴ De his quatuor agit in hoc et 3 seqq. cap. — Superius pro *articuli* E illa quae spectant ad articulum.

⁵ Cfr. III. Sent. d. 23-25. — Superius pro *plurima* I K L V *plura*. Subinde pro *dicuntur* S *sunt dicendi*, et pro *ediderunt* L *condiderunt*.

⁶ EPW et 2 *humilis*.

⁷ Respiciat II. Cor. 10, 5. Cfr. supra pag. 52, nota 7. — *Ante redigat* M addit *totum*. Inferius pro *improbando* O Q *improbitate* (plures codd. *improbatio*).

Revelatio
per triplicem
visionem.

Speculatio
per 6 gradus.

Coro-
larium 2.

Docta igno-
rantia.

Thesis 2.

Gratia or-
dinat ad 4
exercitia.

Pro thesi 1.

Notandum.

Duo requi-
runtur ad
credendum.

per Iesum Christum, qui est Splendor et Verbum¹, et per Spiritum sanctum, qui veritatem ostendit et docet et nihilominus credere facit. Hinc est, quod *auctoritas* praebet fundamentum fidei, et *fides* assentit auctoritati. Et quia auctoritas principaliter residet in sacra Scriptura, quae per Spiritum sanctum est condita tota ad dirigendam fidem catholicam; hinc est, quod vera fides a Scriptura non dissonat, sed ei assentit assensione non ficta.

rfo thesi 2. Postremo, quia veritas, ad quam credendam ar-

Articuli 14. etamur per fidem, et de qua sacra Scriptura agit principaliter, non est veritas quaecumque, sed veritas divina, vel ut est in natura propria, vel ut est in natura assumta — nam in huius veritatis cognitione consistit et praemium patriae et meritum viae² —

Articuli 7 de Divinitate. hinc est, quod articuli fidei, qui sunt fidei fundamenta, aut spectant ad *Divinitatem*, aut ad *humanitatem*. Et quoniam *Divinitas* habet considerari in *tribus personis*, scilicet Patre generante, Filio genito et Spiritu sancto procedente, et *quadriformi operatione*, scilicet creatione in *esse* naturae, recreatione in *esse* gratiae, resuscitatione in reparatione vitae et glorificatione in collatione gloriae; hinc est, quod articuli spectantes ad *Divinitatem* sunt septem. — Similiter, quia Christi *humanitas* habet considerari ut concepta de Spiritu sancto, ut nata de Virgine, ut patiens in cruce, ut descendens ad infernum, ut resurgens a morte, ut ascendens in caelum, ut veniens ad iudicium finale; hinc est, quod septem sunt articuli *humanitatis*, et sic in universo *quatuordecim*, ad modum septem stellarum et septem candelabrorum aureorum, in quorum medio Filius hominis ambulabat³.

Alii septem de humanitate.

Quoniam ergo unus est Christus in divina natura et humana; et una tantum est veritas summa, quae est ratio credendi una, prima, summa et sola, quae non mutatur per tempora: hinc est, quod de omnibus praedictis articulis una tantum est fides de eadem, non mutata tam in praesentibus quam in praeteritis quam in futuris, licet magis clara sit et explicita in eis qui Christum sequuntur, quam in eis qui praecesserunt eius adventum; sicut novum testamentum est clarius quam vetus, in quibus praedicti articuli continentur⁴.

Una tamen fides.

Vel articuli 12.

Et quia Spiritus sanctus hos articulos fidei in Scripturarum profunditate contentos in unum compiegit

per duodecim Apostolos tanquam per testes firmissimos; hinc est, quod praedicti articuli in unum Symbolum Apostolorum collecti fuerunt. Et ideo secundum Apostolos componentes *duodecim* articuli dici possunt, quia quilibet Apostolus in aedificationem fidei posuit unum articulum quasi lapidem unum vivum; quod Spiritus sanctus recte praefiguravit in duodecim viris, qui duodecim lapides de Iordanis alveo extraxerunt ad altare dominicum construendum⁵.

Cap. VIII.

De exercitio gratiae respectu diligendorum.

De *diligendis* autem haec tenenda sunt, quod licet omnia opera divina sint *valde bona*⁶, quatuor tamen proprie sunt ex caritate diligenda, scilicet *Deus* aeternus, quod *nos* sumus, *proximus noster* et *corpus nostrum*. — In quorum dilectione servandus est *ordo* et *modus*, ut *Deus* diligatur primo et super omnia et propter se; secundo, quod *nos sumus* sub Deo et pro Deo; tertio, *proximus noster*, sicut et nos; quarto, *corpus nostrum* infra nos et infra proximum tanquam bonum minus praecipuum. — Ad hoc autem exsequendum datur *vis caritatis* *habitus* et *duplex mandatum*, in quo pendet unitas Legis et Prophetarum⁷, non solum quantum ad vetus testamentum, verum etiam quantum ad novum.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia primum principium, hoc ipso quod primum, est summum; et hoc ipso quod summum, est summe bonum; et hoc ipso quod summe bonum, est summe beatum et summe beatificativum; et hoc ipso quod summe beatificativum, est ipso summe fruendum; et hoc ipso quod est eo summe fruendum, summe est ei inhaerendum per amorem et in eo quiescendum tanquam in fine⁸. Quoniam ergo amor rectus et ordinatus, qui *caritas* appellatur, principaliter fertur in illud hominum, quo fruuntur et in quo quiescit; et ipsum est ratio diligendi⁹: hinc est, quod illud praecipue diligit tanquam beatificativum et cetera per consequens, quae per illud idonea sunt beatificari. Quoniam igitur nobiscum ad beatitudinatus est *proximus* pervenire; natum est etiam pervenire et *corpus nostrum* tanquam beatificabile cum

¹ Cfr. Hebr. 1, 3. et Ioan. 1, 1. Ibid. 16, 13; Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.

² Ioan. 17, 3; Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum, et quem misisti Iesum Christum.

³ Apoc. 1, 12-16. Cfr. III. Sent. d. 25. a. 1. q. 1, ubi etiam de fine huius cap. (12 articulis). — Superius pro *humanitatis* Vat., 1 et 3 *spectantes ad humanitatem*.

⁴ Cfr. III. Sent. d. 23. a. 1. q. 3; d. 24. a. 1. q. 2. et d. 25. a. 1. q. 1, seqq. — Superius post *eadem* supple: veritate.

⁵ Ios. 4, 2, seqq. — Superius vocibus *secundum Apostolos* A insererit *duodecim*, et pro *aedificationem* 2 cum nonnullis codd. substituit *aedificatione*.

⁶ Gen. 4, 31. — Sententia de quatuor diligendis est August., I. de Doctr. christiana, c. 23. n. 22. — E hic addit et *ideo diligenda*; inferius vocibus *quod nos sumus* R praefigit *noster spiritus sicut*, et pro *corpus nostrum* plures eodd. *corpus proprium*.

⁷ Matti. 22, 40. — De hoc cap. Vide III. Sent. d. 28. et 29. per totum; de modo diligendi Deum cfr. ibid. d. 27. a. 2. q. 5, seqq.

⁸ Vide August., de Doctr. christiana, c. 32. n. 35.

⁹ Cfr. III. Sent. d. 27. a. 1. q. 4-3. et d. 1. — Aliquanto inferius pro *quatuor tantum* edd., excepta 2, *quatuor tantum*.

spiritu: hinc est, quod quatuor tantum ex caritate diligenda esse dicuntur, scilicet *Deus* et *proximus*, *spiritus noster* et *corpus nostrum*.

Rursus, quoniam *Deus* est supra nos tanquam bonum supremum, *spiritus noster* intra nos tanquam bonum intrinsecum, et *proximus noster* iuxta nos tanquam bonum cognatum, *corpus vero nostrum* infra nos tanquam bonum subiectum; hinc est, quod hic debet servari *ordo* in diligendo, ut primo *Deus* diligatur super omnia et propter se ipsum; secundo, *spiritus noster* sub *Deo* supra omne bonum caducum; tertio, *proximus noster*; iuxta nos ad consimile bonum; quarto, *corpus nostrum* infra nos sicut bonum infimum; et in eodem gradu contineri debet corpus proximi, quia utrumque tenet rationem inferioris boni respectu spiritus nostri.

Postremo, quia amor est pondus mentis¹ et origo omnis affectionis mentalis, qui de facili reflectitur in se et difficulter tendit in proximum et difficultius elevatur in Deum; hinc est, quod licet quatuor sint diligenda ex caritate, duplex tamen datur *mandatum*: unum, quod dirigit in Deum, aliud, quod dirigit in proximum. — Et quia omnia praecepta vel ad Deum referuntur, vel ad proximum, tanquam in finem, et in illud quod est ad finem; hinc est, quod in his duobus mandatis clauditur collectio mandatorum et comprehensio omnium Scripturarum.

Et caritas ipsa est radix, forma et finis virtutum, iungens omnes cum ultimo fine et ligans omnia ad invicem simul et ordinate²; ideo ipsa est pondus inclinationis ordinatae et vinculum colligationis perfectae, *ordinem* quidem servans respectu diligendorum diversorum quantum ad affectum pariter et effectum, *unitatem* autem habens in habitu quantum ad unum finem et unum principale dilectum, quod est ratio diligendi respectu omnium aliorum, quae per amoris vinculum nata sunt colligari in unum Christum quantum ad caput et corpus, quod universitatem in se continet salvandorum. Quae unitas nunc inchoatur in via, sed consummatur in aeterna gloria, iuxta quod Dominus orat³, *ut sint unum, sicut et nos unum sumus; et ego in eis, et tu in me, ut sint consummati in unum*; quia unitate consummata per vinculum caritatis, erit *Deus omnia in omnibus* aeternitate certa et pace perfecta, eruntque omnia per amorem communia communionem ordinata et ordinatione connexa et connexionem indissolubiliter alligata.

Deus omnia in omnibus.

De exercitio gratiae respectu agendorum, praeceptorum et consiliorum.

De *praeceptis* autem legis divinae hoc tenendum est, quod in lege *Moyসাica* sunt praecepta *iudicialia, figuralia et moralia*, utpote decem praecepta decalogi in duabus tabulis conscripta *digito Dei*⁴. — Lex autem *evangelica iudicialia* temperat auferendo, *figuralia* evacuat adimplendo, *moralia* consummat adiciendo. Adicit autem documenta instrumenta, promissa excitantia et consilia perficentia; cuiusmodi sunt consilium paupertatis, consilium obedientiae et consilium castitatis, ad quae implenda invitat Christus Dominus noster eum qui vult esse perfectus⁵.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia primum principium, sicut est summe bonum in se ipso, sic est summe iustum in opere suo et in universi regimine disponendo. Quoniam ergo summe iusti est zelare iustitiam non tantum in se, verum etiam in altero; iustitia autem consistit in conformando se regulis iuris: hinc est, quod divinae iustitiae est regulas iustitiae homini imprimere et exprimere, non tantum *dicendo* per modum veritatis erudientis, sed etiam *praecipiendo et obliquando* per modum voluntatis imperantis⁶. Et quoniam gratia facit voluntatem nostram divinae voluntati conformem, ipsius est disponere nos ad obtemperandum et subiacendum illis regulis iustitiae secundum dictamen legis divinitus datae.

Rursus, quoniam divinis imperiis dupliciter obtemperare contingit, videlicet ex *timore poenae*, vel ex *amore iustitiae*; et primum est imperfectorum, secundum autem perfectorum; ideo *Deus* duplicem homini contulit legem: unam timoris, alteram amoris, unam in servitute generantem et alteram in adoptionem filiorum *Dei* transferentem⁷. Ac per hoc, quia timentibus et imperfectis competit, ut *terreantur* per iudicia et *manubiantur* per signa et *dirigantur* nihilominus per praecepta; hinc est, quod lex *Moyসাica*, quae est lex timoris, continet *iudicialia et figuralia et moralia*. — Perfectis autem et amantibus convenit *aperta instructio* documentorum, *larga promissio* praemiorum et *alta perfectio* consiliorum; hinc est, quod lex *evangelica* continet

¹ Vide tom. III. pag. 639, nota 3. — De origine affectionum mentalium ex amore cfr. supra pag. 238, nota 4. — Cfr. III. Sent. d. 27. dub. 2.

² Vide supra c. 4. — Edd. *fnis virtutum, quae iungit omnes... et ligat omnia... et ordinat* [2 ordinate], ac per hoc ipsa etc.

³ Ioan. 17, 22. seq. — Seq. locus est I. Cor. 15, 28. — Superius post aliorum Vat., 1 et 3 addunt *dilectorum* (2 diligendorum), quae etiam subinde pro *universitate* substitunt *unitatem*. Pro *Quae unitas* 2 cum pluribus codd. perperam *Quo mirrersibus*.

⁴ Exod. 31, 18. — P *conscriptis digito Dei*.

⁵ Matth. 19, 21: Si vis esse perfectus, vade, vende quae habes etc.

⁶ Cfr. III. Sent. d. 37. a. 1. q. 1. — Aliquanto superius Vat. et 3 in *universo regimine* pro *universi regimine*, refragantibus praeter 1 et 2 multis codd., inter quos L M T, (A in *universi regimini dispositione*), et pro *summe iusti* cum G I K O et 2 *summae iustitiae*.

⁷ Rescriptur Rom. 8, 15, et Gal. 4, 24. seqq. — Inferius pro *documentorum E mandatorum*.

ista tria. Et ideo dicitur lex Moysaica differre ab evangelica, quia illa *figuræ*, hæc *veritatis*; illa lex *pœnæ*, hæc *gratiæ*; illa *litteralis*, ista *spiritualis*; illa *occidens*, ista *vivificans*¹; illa *timoris*, ista *amoris*; illa *servitutis*, ista *libertatis*; illa *oneris* et ista *facilitatis*.

Decem præcepta moralia. Postremo, quoniam regulæ spectantes ad iustitiæ necessitatem continentur in divinis præceptis; et iustitiæ est « ius summ uniuersique reddere² »; necesse est, quod præcepta moralia quaedam sint, quæ ordinant nos ad *Deum*; quaedam ad *proximum* secundum duplex caritatis præceptum; quod Spiritus sanctus vult insinuare per duarum mysterium tabularum, et ideo *digito Dei scriptæ* dicuntur. — Et quia Deus est trinus, Pater scilicet et Filius et Spiritus sanctus, cui competit summa maiestas adoranda, veritas profitenda et caritas acceptanda, secundum viam irascibilem, rationalem et concupiscibilem, per actum operis, oris et cordis: ideo triplex est mandatum primæ tabulæ, correspondens tribus præmissis, scilicet *adorationis* subiectivæ, *iurationis* veridicæ et *sabbatizationis* sacratæ.

In 1. tabula tria. Quia vero proximum est imago Trinitatis, et ei, in quantum præfert imaginem Patris, debetur *pietas*; in quantum præfert imaginem Filii, debetur *veracitas*³, in quantum præfert imaginem Spiritus sancti, debetur *benignitas*: hinc est, quod septem sunt mandata, quæ ad secundam tabulam spectant. Nam penes *pietatem* sunt *duo*: unum, quod pietatem mandat, scilicet de patre honorando; alterum, quod impietatem vetat, scilicet de non occidendo. Penes *veracitatem*, quæ principaliter consistit in verbo, accipitur *unum*, scilicet de falso testimonio non ferendo. Penes *benignitatem*, cui opponitur cupiditas et concupiscentia, quarum utraque potest esse in opere, vel in corde, accipiuntur *quatuor*, scilicet *non moechaberis*, *non concupisces uxorem*, *non furtum facies*, et *non concupisces rem alienam*⁴. Et habent hæc ordinari secundum maiora vel minora nocumenta, per quæ infringi potest iustitia. Et sic regulæ spectantes ad iustitiæ necessitatem debent contineri in docem præceptis.

In 2. tabula septem. Quoniam autem iustitia ad perfectionem pervenit, dum perfecte se elongat a malo et quantum ad *culpam* et quantum ad *causam*; et omne malum oritur

ex triplici radice, scilicet concupiscentiæ carnis, concupiscentiæ oculorum et superbiæ vitæ⁵: hinc est, quod tria sunt *consilia* evangelica, perfecte nos elongantia a triplici radice prædicta. Quæ ideo sunt consilia, quia, ut perfecte faciant recedere a malo non solum separant ab illicitis, verum etiam a licitis et concessis, quæ possunt esse occasio mali: ac per hoc non solum iustitiam continent *sufficientem*, verum etiam *abundantem*⁶, secundum quod competit perfectioni evangelicæ legis et exercitationi gratiæ perficientis.

CAP. X.

De exercitio gratiæ respectu petendorum et orandorum.

De *petitionibus* autem orationis dominicæ hoc tenendum est, quod licet Deus sit liberalissimus et promptior ad dandum quam nos ad accipiendum; vult tamen orari a nobis, ut occasionem habeat largiendi dona gratiæ Spiritus sancti. — Vult autem orari non solum oratione *mentali*, quæ est, « ascensus intellectus in Deum », verum etiam *vocali*, quæ est « petitio decentium a Deo⁷ », non solum per *nos ipsos*, verum etiam per *Sanctos* tanquam per coadiutores nobis divinitus datos, ut quod minus digni sumus impetrare per nos impetrare valeamus per Sanctos. — Et quia, *quid oremus*, *secundum quod oportet*, *nescimus*, ne vagaremur incerti, formam nobis tradidit in oratione, quam composuit; in qua sub septenario petitionum numero universitas comprehenditur petendorum.

Ratio autem ad intelligentiam prædictorum hæc est: quia primum incipimus, sicut est summe verum et bonum in se ipso, sic *misericors* et *iustum* in opere suo. Et quoniam *misericordissimus* est, ideo libentissime condescendit humanæ miseriæ per infusionem gratiæ suæ. Quia vero simul cum hoc *iustum* est, ideo *donum perfectum*⁸ non dat nisi consideranti, non dat gratiam nisi regratianti, non impendit misericordiam nisi misericordiam cognoscenti, ut salva sit libertas arbitrii, et non vilescat nobilitas doni, et integer perseveret cultus honoris divini. Quoniam ergo orantis est divinum affectare subsidium, proprium allegare defectum et gratias agere propter beneficium

Pro thesi 1. dum perfecte se elongat a malo et quantum ad culpam et quantum ad causam; et omne malum oritur

¹ Epist. II. Cor. 3, 6: Littera enim occidit, spiritus autem vivificat. — Ultima differentia insinuat Math. 11, 30. et Act. 15, 10. Cfr. III. Sent. d. 50. q. 4-3.

² De hac iustitiæ definitione cfr. tom. III. pag. 728, nota 1. — Inferius Vat., 1 et 3 *ordinent pro ordinant*, refragante 2 cum pluribus codd., *M sunt ordinantia*.

³ Ed. 2 cum pluribus codd. hic *veritas*, et paulo inferius *veritatem*. Vat., 1 et 3 omittunt *præfert* secundo et tercio loco positum.

⁴ Exod. 20, 12. seqq.; Deut. 5, 18. seqq. Cfr. III. Sent. d. 37. a. 2. q. 1. seqq. — Post *uxorem* E supplet *alterius*, 2 *proximi tui*. Inferius pro *nocumenta* E P T W *dama*. Sub-

inde pro *ad iustitiæ necessitatem* non pauci codd. ad *communionem*, D *ad iustitiæ necessitatem* et *communionem*.

⁵ Epist. I. Ioan. 2, 16. Cfr. supra p. III. c. 8. — De consiliis vide supra Quæst. de perfectione evang. q. 2. seqq.

⁶ Similis distinctio occurrit in Glossa supra pag. 186, nota 1. allegata. — Superius pro *sunt consilia* S *dicuntur consilia*.

⁷ Duplex hæc orationis definitio datur a Damasc., III. de Fide orthod. c. 24. — Seq. locus est Rom. 8, 26, ubi pro *secundum quod* Vulgata *sicut*. — Inferius substituitur cum 2 et pluribus codd. *tradidit pro tribuit*, ubi Vat., 1 et 3 addunt *Dominus et Deus noster Christus*.

⁸ lac. 1, 17. — Inferius non pauci codd. omittunt *misericordiam*.

gratis datum; hinc est, quod oratio disponit ad susceptionem divinorum charismatum, et Deus orari vult ad hoc, ut munera largiatur.

Rursus, quia ad hoc, ut desiderium efficaciter sursum tendat ad impetrandum dona divina, necesse est, quod *affectio* nostra sit fervida, et *cogitatio* in unum collecta, et *expectatio* nostra sit certa et firma; et quia cor nostrum frequenter est tepidum, frequenter dispersum, frequenter etiam pavidum propter peccati remorsum nec audens per se ipsum comparere ante divinum conspectum: hinc est, quod Dominus vult, nos non tantum orare *mentaliter*, verum etiam *vocaliter* ad nostri affectus excitationem per verba et ad recollectionem cogitationum per sensum verborum¹. — Vult etiam, nos orare per Sanctos, et Sanctos pro nobis, ad dandam fiduciam pavidis, ut qui non audent, vel non possunt impetrare per se per idoneos impetratores obtineant; ac per hoc in orantibus *humilitas* conservetur, in Sanctis intercedentibus *dignitas* declaretur, in omnibus Christi membris *caritas* et *unitas* ostendatur, qua quae inferiora sunt ad superiora fiducialiter recurrant, et superiora inferioribus liberaliter condescendant.

Postremo, quia Deus iustus et misericors exaudire non debet nisi in his quae spectant ad suum honorem et ad nostram salutem; huiusmodi autem sunt, quae spectant ad praemium patriae et ad viaticum viae, et prima sunt tria, sequentia quatuor: hinc est, quod petitiones orationis dominicae, quae docent, quid petere *utiliter* debeamus, sunt septem².

— Quae enim spectant ad divinum honorem et praemium patriae sunt tria, scilicet *intelligentia* veritatis, *reverentia* maiestatis et *concordia* voluntatis, seu per alia verba, vel est *visio* summi veri, quod non videtur nisi a mundis et sanctis, et hoc petitur, cum dicitur: *Sanctificetur nomen tuum*, id est; tui nominis notitia perfectis, sanctis et mundis doneatur; vel est *tentio* summi ardui, quae reges facit, et per quam regnum habetur, et hoc petitur, cum dicitur: *Adveniat regnum tuum*; vel est *fruitio* summi boni, quae non datur nisi his qui volunta-

tes suas habent divinae voluntati conformes, et hoc petitur, cum dicitur³: *Fiat voluntas tua, sicut in caelo et in terra*. — Quae autem spectant ad transitum viae aut respiciunt *collationem* boni conferentis, aut *amotionem* mali nocentis. *Collatio* autem boni conferentis petitur in pane quotidiano sive supersubstantiali, in quo petitur quidquid necessarium est ad conservationem vitae praesentis sive secundum spiritum, sive secundum corpus. *Amotio* autem mali nocentis petitur in tribus petitionibus ultimis: quia omne malum aut tenet rationem *praeteriti*, aut *future*, aut *praesentis*; vel aliter, aut tenet rationem *malae culpae*, aut *pugnae*, aut *poenae*. Primum petitur amoveri in *dimissione debitorum*; secundum, in *victoria tentationum*; tertium et ultimam, in *liberatione* ab oppressione malorum. — Et sic septem in universo sunt petitiones, in quibus universaliter⁴ petitur quidquid petendum est; et hoc quidem satis recte, et septenarius petitionum respondeat septenario divinorum charismatum et donorum gratiae septiformis.

Propter quod notandum, quod septiformem septenarium proponit nobis sacra Scriptura considerandum, scilicet *vitiolorum capitalium*, *Sacramentorum*, *virtutum*, *donorum*, *beatitudinum*, *petitionum* et *dotum gloriosarum*, *trium spiritualium* et quatuor *corporalium*, ut apparebit inferius⁵: septenarium *vitiolorum* tanquam primum, a quo debemus recedere; septenarium *Sacramentorum* secundum, per quem debemus incedere; septenarium *dotum* ultimum, quem debemus appetere; septenarium *petitionum* penultimum, quo debemus petere; septenarium autem *virtutum*, *donorum* et *beatitudinum* triplicem intermedium, per quem debemus transire; ut sic, *septies in die*⁶ laudantes nomen Domini et orantes, impetremus gratiam septiformem virtutum, donorum et beatitudinum, qua vincamus septiformem pugnam vitiolorum capitalium et perveniamus ad septiformem coronam dotum gloriosarum, adjuvante nihilominus septiformi medicina Sacramentorum divinitus ad reparationem humani generis statutorum.

¹ Cfr. IV. Sent. d. 15. p. II. a. 2. q. 3. circa finem; ibid. d. 45. a. 3. q. 1. seqq. agitur de suffragiis Sanctorum. — Mox B omittit *per*, et pro *ut qui* edd., excepta 2, *ut quod*.

² Math. 6, 9. seqq. et Luc. 11, 2. seqq. — Inferius voci *mundis* (cfr. Math. 5, 8.) O addit *perfectis*, ac pro *et hoc*, quod ter occurrit, Val., 1 et 3 et *haec*.

³ DFGMU et 2 *subditur*.

⁴ FN *utiliter*.

⁵ Partis VII. c. 7. — De *septenario* peccatorum cfr. supra p. III. c. 9, virtutum, donorum et beatitudinum vidè c. 4. seqq. huius partis, Sacramentorum c. 3. partis seq. — Edd. cum paucis codd. immediate pest repetit *proponit ergo*.

⁶ Psalm. 418, 161.

PARS SEXTA.

De medicina sacramentali.

CAP. I.

De Sacramentorum origine.

Postquam actum est de Trinitate Dei, de creatura mundi, de corruptela peccati, de incarnatione Verbi et gratia Spiritus sancti; iam nunc sexto agendum est de medicina sacramentali. Circa quam consideranda sunt septem. Agendum est enim de Sacramentorum *origine, variatione, distinctione, institutione, dispensatione, iteratione* et uniuscuiusque *integritate.*

Definitio. De *origine* igitur Sacramentorum hoc tenendum est, quod Sacramenta sunt signa sensibilia, divinitus instituta tanquam medicamenta, in quibus « sub tegumento rerum sensibilibus divina virtus secretis operatur »¹; ita quod ipsa « ex *similitudine* repraesentant, ex *institutione* significant, ex *sanctificatione* conferunt aliquam spiritualem gratiam », per quam anima curatur ab infirmitatibus vitiorum, et ad hoc principaliter ordinantur tanquam ad finem ultimum; valent tamen ad *humiliationem, eruditionem* et *exercitationem* sicut ad finem, qui est sub fine.

Ratio. Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia principium reparativum, quod est Christus crucifixus, Verbum scilicet incarnatum, quod sapientissime dispensat omnia, quia divinum², et clementissime curat, quia divinitus incarnatum; sic debet reparare et sanare genus humanum aegrotum, secundum quod competit ipsi *aegrotanti, aegritudini* et *occasioni aegrotandi* et ipsius *aegritudinis curationi*. Ipse autem *medicus* est Verbum incarnatum, Deus scilicet invisibilis in natura visibilis. Homo *aegrotans* est non tantum spiritus nec tantum caro, sed spiritus in carne mortali. *Morbis* autem est originalis culpa, quae per ignorantiam inficit mentem et per concupiscentiam inficit carnem. *Origo* autem huius culpae, licet principaliter fuerit ex consensu rationis, occasionem tamen sumpsit a sensibus carnis³. — Ad hoc ergo, quod medicina correspondens esset omnibus supradictis, oportuit, quod non tan-

tum esset spiritualis, verum etiam aliquid haberet de sensibilibus signis, ut, sicut haec sensibilia fuerunt animae occasio labendi, ita essent ei occasio resurgendi. Quoniam ergo signa sensibilia, quantum est de se, non habent efficacem ordinationem ad gratiam, licet habeant longinquam *repraesentationem* de sui natura; hinc est, quod oportuit, quod ab auctore gratiae *institerentur ad significandum* et *benedicerentur ad sanctificandum*; ut sic essent ex naturali similitudine *repraesentantia*, ex adiuncta institutione *significantia*, ex superaddita benedictione *sanctificantia* et ad gratiam praeparantia, per quam sanctetur et creetur⁴ anima nostra.

Rursus, quoniam gratia curativa non datur elatis, incredulis et fastidiosis; ideo oportuit, haec signa sensibilia divinitus dari, quae non solum *sanctificent* et gratiam conferrent ac per hoc sanarent, verum etiam *significatione erudirent* et *susceptione humiliarent* et *diversificatione exercitarent*; ut sic, per *exercitationem* exclusa accidia a concupiscibili, per *eruditionem* exclusa ignorantia a rationali, per *humiliationem* exclusa superbia ab irascibili, tota anima curabilis fieret a gratia Spiritus sancti, quae reformat nos secundum has tres potentias ad imaginem Trinitatis et Christi.

Postremo, quoniam per huiusmodi signa sensibilia, divinitus instituta gratia Spiritus sancti suscipitur et in eis ab accidentibus invenitur; hinc est, quod huiusmodi Sacramenta dicuntur *gratiae vasa*⁵ et *causa*, non quia gratia in eis substantialiter contineatur nec casualiter efficiatur, cum in sola anima habeat collocari et a solo Deo habeat infundi; sed quia in illis et per illa gratiam curationis a summo medico Christo ex divino decreto oporteat hauriri, « licet Deus non alligaverit suam potentiam Sacramentis »⁶.

Ex praemissis igitur apparet non solum, quis sit Sacramentorum *ortus*, verum etiam, quis *usus*, et quis *fructus*. Nam *ortus* eorum est Christus Dominus; *usus* autem est actus exercitativus, eruditivus et humiliativus; *fructus* vero est hominum cura

De fine principalis.

De finibus sub fine.

Quo sensu sint gratiae vasa et causa.

De ortu, usu et fructu.

Fines principales.

Fines sub fine.

Quadruplex concurrentia.

¹ Isidor., VI. Etymolog. c. 19. n. 40. Vide tom. III. pag. 895, nota 5. — Seq. sententia est Hug. a S. Viet., I. de Sacram. p. IX. c. 2, qui etiam, ibid. c. 3, docet, Sacramenta esse instituta « propter humiliationem, propter eruditionem, propter exercitationem ». — De hoc cap. cfr. IV. Sent. d. 1. p. 1. per totum. — Mox post *ex similitudine* Vat., 1 et 3 addunt *naturali*.

² A B C H quia Verbum divinum. Pro *dispensat* I K L O U disponit.

³ Cfr. supra p. III. c. 3.

⁴ Vat., 1 et 3 sanaretur et curaretur.

⁵ Hug. a S. Viet., I. de Sacram. p. IX. c. 4. — Pro *accidentibus* E accipientibus.

⁶ Ut docet Magister Sententiarum, IV. Sent. d. 1. c. 5. (cfr. Hug. a S. Viet., I. de Sacram. p. IX. c. 5.). — Fide D E I K M X et 2 substituiimus *potentiam* pro *gratiam*.

De causa
quadroplix.

et salus. — Patet etiam, quae sit *causa efficiens*, quia divina institutio; quae *materialis*, quia signi sensibilis repraesentatio; quae *formalis*, quia gratuita sanctificatio; quae *finalis*, quia hominum medicinalis curatio. Et quia « denominatio fit a forma et a fine ¹ »; hinc est, quod dicuntur *Sacramenta*, quasi medicamenta sanctificantia. Per haec enim anima a foeditate vitiorum reducit ad sanctificationem perfectam. — Et ideo, licet sint corporalia et sensibilia, sunt tamen veneranda tanquam sancta, quia sacra significant mysteria, ad sacra praeparant charismata, a sacratissimo Deo data, sacra institutione et benedictione divinitus consecrata, ad cultum sacratissimum Dei in sacra Ecclesia constituta, ita ut merito dici debeant *Sacramenta*.

Corollarium.

CAP. II.

De Sacramentorum variatione.

- De *variatione* autem Sacramentorum hoc tenendum est, quod Sacramenta ab initio ad curationem hominis instituta sunt et semper cum morbo hominis curerentur et usque in finem saeculi perdurarent; sed alia fuerunt in *lege naturae*, alia sub *lege scripta*, alia sub *gratia*. Et in his omnibus illa quae posteriora sunt, significatione sunt evidentiora et effectu gratiae digniora. — In lege enim naturae fuerunt *oblationes*, *sacrificia* et *decimationes*. In lege autem scripta introducta est *circumcisio*, superaddita est *expitiatio*, et superaddicta est *oblationum*, *decimationum* et *sacrificiorum multiformis distinctio*. — In lege autem nova « statuta sunt Sacramenta numero pauciora, utilitate potiora, virtute efficaciora ² » et praeminentia digniora; in quibus est impletio simul et evacuatio Sacramentorum omnium praedictorum.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia Verbum incarnatum, quod est reparationis nostrae principium et fons et origo Sacramentorum, cum sit clementissimum et sapientissimum; eo quod clementissimum est, non permisit, quod curreret

morbus peccati sine remedio Sacramenti; eo vero, quod sapientissimum est, ideo iuxta dictamen suae immutabilis sapientiae cuncta ordinatissime gubernantis diversa adhibuit medicamenta et varia, secundum mutationem variant temporum diversorum. Quoniam ergo « ab initio, procurrente tempore, et adventu Salvatoris magis ac magis appropinquante, semper magis ac magis *effectus* salutis crevit et *co-gnitio* veritatis; congruum fuit, et ipsa *signa* salutis per successionem temporum alia post alia variari, ut *effectus* gratiae divinae in salutem cresceret, simulque et ipsa *significatio* in ipsis signis visibilibus evidenter appareret ³ ». Et ideo « primum per *oblationem* et postea per *circumcisionem*, ad ultimum per *baptismalem abluitionem* expiationis et iustificationis Sacramentum formari institutum est; quia eiusdem mundationis forma et similitudo in *oblatione* quidem occulte invenitur, in *circumcisione* vero evidenter exprimitur, per *baptismalem* autem manifestus declaratur ». Et hinc est, quod « illa primi temporis Sacramenta, sicut dicit Hugo ⁴, fuerunt sicut veritatis *umbra*, medii temporis sicut *figura* sua imago, postremi, scilicet gratiae; sicut *corpus* », quia intra se veritatem et gratiam curatricem continent, quam praesentant, et praesentialiter conferunt quod promittunt.

Rursus, quoniam praesentia veritatis et gratiae ⁵, Pro thesi 2. quae in lege gratiae exhibetur, ratione suae excellentiae et multiformalitatis in opere et virtute per unum signum exprimi non poterat, ut decebat; hinc est, quod in omni tempore et lege plura fuerunt Sacramenta data ad illam veritatem et gratiam exprimentam; sed praecipue in tempore legis figurae, cuius est figurare, multa signa et varia praecesserunt, quae sua varietate Christi gratiam multipliciter exprimerent et excellentius commendarent, et multipliciter commendando nutrent parvulos, exercerent imperfectos ⁶ et duros onerando frangerent et ad iugum gratiae domarent et quodam modo emollirent.

Postremo, quoniam, veritate superveniente, cessat umbra, et figura praenuntians sortitur finem intentum, quo habito, cessare debet eius usus et

¹ Secundum Aristot., II. de Anima, text. 49. (c. 4.): A fine appellare omnia iustum est. — Superius pro cura D G H curatio, et post efficiens Vat., 1 et 3 supplent Sacramentorum, quae etiam inferius vocibus tamen veneranda interserunt medicina, et ob hoc.

² August., IX. contra Faustum, c. 13, ubi pro statuta ponitur instituta, quod exhibent etiam D E. Cfr. Hug. a S. Vict., I. de Sacram. p. VIII. c. 12. et p. XI. c. 6. — De hoc cap. vide IV. Sent. d. I. p. II. per totam et d. 2. a. 1. q. 1. seq. — Superius, commississimam lectionem codd. et 2 scilicet, substituitur sub gratia (ita etiam Hug. a S. Vict., locis cit.) pro sub lege gratiae. Inferius pro omnium praedictorum I K L U V omnium praedictorum.

³ Hug. a S. Vict., I. de Sacram. p. XI. c. 6, nonnullis tamen mutatis. Pro ipsa significatio editio originalis ipsa sanctificatio; quae lectio potius videtur esse vitium editionis,

quam, relicti codicibus, non satis consulte ipsi secuti sumus, referentes eundem locum tom. IV. pag. 50, col. II; cfr. nota 6. Ibd. et seq. sententia invenitur, in qua pro formari Vat., 1 et 3 perperam formaliter.

⁴ Loc. in praeced. nota cit. Cfr. etiam ipsius liber de Sacram. legis naturalis et scriptae.

⁵ Ioan. 1, 17: Quia Lex per Moysen data est, gratia et veritas per Iesum Christum facta est. — Inferius pro opere I K L operatione, et pro non poterat, ut decebat P non potest nec (F L T Z etiam nec) decet.

⁶ Plurimi codd. et 2 perperam perfectos. Respicitur Hug. a S. Vict., I. de Sacram. p. XI. c. 4: Primum igitur ante Legem parvulos consilio nutriti, postea sub Lege exercitatos praeccepto tentavit, novissime sub gratia perfectos in libertate spiritus ambulare permittit.

actus; hinc est, quod gratia superveniente, vetera Sacramenta et signa inpleta sunt pariter et sublata, quia signa erant *prognostica* futurorum et quasi praenuntiamenta de longinquo¹; et nova nihilominus instituta tanquam *demonstrativa* praesentis gratiae et *rememorativa* quodam modo passionis dominicae, quae fons est et origo gratiae curativae sive in nobis, sive in his qui praecesserunt Christi adventum; sed in his qui praecesserunt, tanquam pretium *promissum*, in his qui sequuntur, tanquam pretium *persolutum*. Et quoniam non debetur gratia promissioni pretii nisi ratione persolutionis; et abundantior debetur persoluto pretio quam promisso: hinc est, quod passio Christi immediatius sanctificat Sacramenta temporis legis novae et pleniori² gratia in eis redundat. Propter quod illa praeparaverunt et perduxerunt ad haec, sicut via ad terminum, sicut signum ad signatum, sicut figura ad veritatem, et sicut imperfectum reducit et praeparat ad perfectum.

CAP. III.

De Sacramentorum numero et distinctione.

De distinctione autem et numero Sacramentorum

Thesis 1. novae legis hoc tenendum est, quod ipsa sunt septem secundum correspondentiam ad gratiam septiformem, quae per septenarium temporis nos reducit ad principium, quietem et circulum aeternitatis, sicut ad octavam resurrectionis universalis³. — Horum

Thesis 2. vero Sacramentorum ianna est *baptismus*, deinde *confirmatio*, *eucharistia*, *poenitentia*, *unctio extrema*, *ordo* et *matrimonium*, quod licet ultimo collocetur propter morbum concupiscentiae annexum, ipsum tamen fuit ante omnia introductum in paradiso etiam ante peccatum.

Ratio est: quia principium nostrum reparativum, Christus Dominus, Verbum incarnatum, cum sit *Dei virtus et sapientia*⁴ et misericordia nostra; sic potenter, sic sapienter, sic elementer, sic decenter sua debet instituire Sacramenta in lege gratiae, ut nihil prorsus desit curationi nostrae, quantum competit statui praesentis vitae. Ad perfectam autem curationem aegritudinis concurrunt haec tria, scilicet *expulsio aegritudinis*, *introductio sanitatis* et *conser-*

*valio introductae salutis*⁵. — Primum igitur, quoniam ad perfectam curationem perfecta et universalis requiritur *morbi expulsio*; et morbus est septiformis, triplex *culpabilis*, scilicet culpa originalis, mortalis et venialis; et quadruplex *poenalis*, scilicet ignorantia, malitia, infirmitas et concupiscentia; et « non sanat oculum quod sanat calcaneum », sicut dicit Hieronymus⁶: hinc est, quod oportuit, adhiberi contra haec septenarium medicamentorum ad hunc septiformem morbum plenius expellendum, scilicet contra originalem *baptismum*, contra mortalem *poenitentiam*, contra venialem *unctionem extremam*, contra ignorantiam *ordinem*, contra malitiam *eucharistiam*, contra infirmitatem *confirmationem*, et contra concupiscentiam *matrimonium*, quod eam temperat et excusat.

Rursus, quia perfecta curatio non potest esse sine *restituzione integritatis*; et sanitas animae integra consistit in usu septem virtutum, trium scilicet theologiarum et quatuor cardinalium: hinc est, quod ad harum usum sanum restituendum institui oportuit septiforme Sacramentum. Nam *baptismus* sanando disponit ad fidem, *confirmatio* ad spem, *eucharistia* ad caritatem, *poenitentia* ad iustitiam, *unctio extrema* ad perseverantiam, quae est fortitudinis complementum et summa⁷, *ordo* ad prudentiam, *matrimonium* ad temperantiam conservandam, quam maxime persequitur infirmitas carnis, sed honestas remediatur nuptiarum.

Postremo, quoniam perfecta curatio esse non potest sine *conservatione salutis introductae*; et sanitas animae integra conservari non potest in conflictu certaminis nisi in acie Ecclesiae, quae est *terribilis ut castrorum acies ordinata*⁸; et hoc quidem fit per septiformis gratiae armaturam: hinc est, quod necesse est, septem esse Sacramenta. Nam ut haec acies sit perfecte et continue communita; cum constet ex partibus corruptibilibus, indiget Sacramentis *munientibus*, *relevantibus* et *renovantibus*: *munientibus* pugnantes, *relevantibus* cadentes et *renovantibus* morientes. Sacramentum autem *muniens* aut munit *ingredientes*, et sic est *baptismus*; aut *stantes*, et sic est *confirmatio*; aut *exeuntes*, et sic est *extrema unctio*. — Sacramentum vero *relevans* aut relevat a casu *veniali*, et sic est *eucharistia*; aut a *mortali*, et sic est *poenitentia*. — Sacramentum autem *renovans* aut renovat in *esse spirituum*, et sic est

Congruentia septenarii ex septemplexi morbo.

Item, ex usu septem virtutum.

Item, ex armatura septiformis gratiae.

¹ Cfr. IV. Sent. d. 1. p. 1. q. 2. ad 4, ubi triplex genus signorum sacramentalium explicatur.

² ACT plenior. IKLO omittunt temporis. In fine cap. D addit *adipiscendum*.

³ Cfr. supra pag. 203, nota 8. et p. V. c. 10. in fine. — De hoc cap. vide IV. Sent. d. 2. a. 4. q. 3. — Inferius voci *introductum* P praefigit *institutum* et (cfr. Gen. 2, 21.), quod Vat., 1 et 3 circa finem cap. eidem voci praemittunt.

⁴ Epist. 1. Cor. 4, 21, ubi Apostolus dicit: « Christum Dei virtutem et Dei sapientiam ». — Superius post *reparativum* Vat.,

4 et 3 addunt et *curativum nostrorum morborum*, nonnulli codd. *scilicet*.

⁵ Cfr. tom. III. pag. 750, nota 11. verba Augustini.

⁶ In Comment. in Marc. 9, 28. (inter opera Hieron.); cfr. tom. IV. pag. 52, nota 9. — De septiformi morbo cfr. supra p. III. c. 5. et 8. — Inferius post *mortalem* BH addit *actuale*.

⁷ P *complementum summum*.

⁸ Cantic. 6, 3. et 9.

Pro utraque thesi.

Tria concurrunt ad sanationem.

ordo, cuius est administrare Sacramenta; aut in esse naturali, et sic est *matrimonium*, quod quia renovat multitudinem in esse naturae, quod est omnium fundamentum, ideo primo fuit ante omnia introductum; licet propter morbum concupiscentiae annexum, et quia minime est *sanctificativum*, quamvis *significatione* sit *Sacramentum magnum*¹, inter medicamenta spiritualia ultimo collocetur et locum sortiatur extremum. Unde quia baptismus est ingredientium, confirmatio pugnantium, eucharistia vires resurgentium, poenitentia resurgentium, extrema unctio exeuntium, ordo novos milites introducentium, matrimonium novos milites praeparantium; patet ex his sufficientia et ordo medicamentorum sacramentalium et armorum.

Notandum.

CAP. IV.

De Sacramentorum institutione.

De institutione autem Sacramentorum hoc tenendum est, quod septem Sacramenta legis gratiae Christus instituit tanquam *novi testamenti mediator*² et praecipuus lator legis, in qua vocavit ad *promissa aeterna*, dedit *praecepta* dirigentia et instituit *Sacramenta* sanctificantia. — Instituit vero ea in *verbis et elementis* ad evidentiam significationis et efficaciam sanctificationis, ita quod semper habent *significationem* veritatis, sed non semper *efficaciam* curationis, non propter defectum a parte sui, sed a parte suscipientis. — Instituit autem praedicta Sacramenta *diversimode*, quaedam scilicet ex eis *confirmando, approbando et consummando*, ut matrimonium et poenitentiam; quaedam autem *insinuando et initiando*, ut confirmationem et mectionem extremam; quaedam vero *initiando et consummando* et in semetipso *suscipiendo*, ut Sacramentum baptismi, eucharistiae et ordinis. Haec enim tria et plene instituit et etiam primus suscepit³.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia principium reparativum nostrum est Christus crucifixus, Verbum scilicet incarnatum, quod quia Verbum est Patri coaequale et consubstantiale, est Verbum summae virtutis, summae veritatis et summae bonitatis, ac per hoc et summae auctori-

tis; et ideo ipsius est proprie novum *testamentum* introducere, ipsius etiam est *legem* dare integram et sufficientem secundum exigentiam summae *virtutis et veritatis ac bonitatis* suae. Ratione igitur summae bonitatis *promissa* proposuit beatificantia; ratione vero summae virtutis *Sacramenta* statuit adiuvantia; ut sic per *Sacramenta* virtus repararetur ad implenda *praecepta* dirigentia, et per *praecepta* directiva perveniretur ad *promissa aeterna*, faciente hoc Verbo aeterno, Christo scilicet Domino, in lege evangelica, in quantum est *via, veritas et vita*⁴.

Rursus, quoniam reparativum principium non solum est Verbum in quantum Verbum, sed etiam in quantum incarnatum⁵, quod, hoc ipso quod incarnatum, omnibus se offert ad notitiam veritatis et omnibus digne accedentibus se exhibet ad gratiam curationis; hinc est, quod tanquam *plenum gratiae et veritatis*⁶ ad maiorem *evidentiam* significandi et *efficaciam* sanctificantis Sacramenta instituit in *elementis* simul et *verbis*, ut, dum *clementa* oculis, et *verba* auribus se offerrent, qui sunt duo sensus maxime cognoscitivi, *evidentiam* darent significationis expressae; deinde etiam *verba* sanctificarent *elementa*, ut plenior fieret *efficacia* curationis humanae, quae quoniam nulli datur repugnanti et impugnantem fontem gratiae interius in corde; ideo sic instituta sunt, ut *significarent* semper et universaliter, non autem *sanctificarent* nisi accedentes digne absque omni fictione⁷.

Postremo, quoniam, etsi Verbum incarnatum sit fons gratiae sacramentalis, *aliqua* tamen gratia sacramentalis fuit *ante incarnationem*, *aliqua* vero non nisi *post Spiritus sancti missionem, quaedam autem medio modo se habens*; hinc est, quod oportuit, Sacramenta institui *diversimode*. Nam *ante incarnationem* necessaria fuit et compunctio *poenitentialis* et generatio *matrimonialis*; ideo haec duo Sacramenta non de novo instituit, sed iam a se instituta et naturali dictamini quodam modo impressa consummavit et confirmavit in lege evangelica, dum poenitentiam praedicavit et nuptias interfuit et legem coniugii approbavit, secundum quod colligitur ex diversis Evangelii locis⁸. — Ante vero *Spiritus*

¹ Eph. 5, 32: Sacramentum hoc magnum est. — Edd., refragantibus pluribus et melioribus codd., perperam collocatur et sortitur pro collocatur et sortitur. In fine cap. ILOV addunt spiritualium (etiam K a secunda manu, sed primitus supernaturalium).

² Hebr. 9, 15. — Inferius pro instituit vero S instituit enim.

³ Cfr. IV. Sent. d. 3. p. II. a. 1. q. 4; d. 7. a. 1. q. 1. seq.; d. 8. p. I. a. 2. q. 1-3. et dub. 4; d. 17. p. II. a. 1. q. 1-3; d. 23. a. 1. q. 2; d. XXIV. lit. Magistri, c. 1, et Comment. p. I. a. 2. q. 2. seq.; d. 26. a. 1. q. 1. seq. — Pro plene instituit multi codd. et 2 plene sortit.

⁴ Ioan. 14, 6. — Superius pro beatificantia A S beneficia.

Subinde pro repararetur 2 cum pluribus codd. reparetur, et E perveniretur pro perveniretur.

⁵ Sensus videtur requirere, ut verba ita construuntur: quoniam Verbum est reparativum principium non solum in quantum Verbum, sed etiam etc. Tamen codd. et eod. eandem positionem verborum habent, quam retinimus.

⁶ Ioan. 1, 14. — De duobus sensibus maxime cognoscitivis cfr. tom. III. pag. 529, nota 9. et 10. — Superius post se offert Vat., 1 et 3 addunt quantum.

⁷ Cfr. IV. Sent. d. 1. p. I. q. 2. et d. 4. p. I. a. 2. q. 2. seq.

⁸ Matth. 4, 17. et Marc. 1, 14. seq. — Ioan. 2, 1. seqq. — Matth. 19, 4. seqq.

sancti missionem nec fuit plena Spiritus sancti donatio ad *confirmationem* et nominis Christi publicam confessionem, nec *unctio* mentis plenaria ad evolutionem; ideo haec duo Sacramenta, scilicet *confirmationem* et *extremam unctionem*, Christus solum initiavit et insinnavit, *confirmationem* manum parvulis imponendo et praedicendo discipulis baptizandos Spiritu sancto; *unctionem* vero *extremam* discipulis ad curandum mittendo, qui infirmos *ungebant oleo*, sicut dicitur in Marco¹. — *Matio* autem *tempore* et fuit *regeneratio* et *Ecclesiae ordinatio* et *spiritualis cibatio*; ideo Christus haec tria Sacramenta, scilicet baptismi, eucharistiae et ordinis, et complete et clare instituit: primo baptismum suscipiendo, deinde formam dando et ceteris publicando²; ordinem vero, dando primo potestatem ligandi et solvendi peccata humani generis et potestatem conficiendi Sacramentum altaris; eucharistiam vero, comparando se grano frumenti et conficiendo et dando discipulis, imminente passione, Sacramentum corporis et sanguinis sui. — Et ideo haec tria Sacramenta per Christum distincte et integre debuerunt institui et in lege veteri multipliciter figurari tanquam Sacramenta substantialia novi testamenti et propria legislatoris, Verbi scilicet incarnati.

Cap. V.

De Sacramentorum dispensatione.

De *dispensatione* autem Sacramentorum hoc tenendum est, quod potestas dispensationis Sacramentorum regulariter spectat ad solum genus humanum. — In omnibus autem Sacramentis dispensandis necessaria est in dispensante intentio. — In aliquibus etiam necessario cum intentione requiritur ordo *sacerdotalis*³, vel *pontificalis*; *pontificalis*, inquam, necessarius est dispensationi *confirmationis* et *ordinis*; *sacerdotalis* vero dispensationi *eucharistiae*, *poenitentiae* et *unctionis extremae*. *Baptismus* autem et *matrimonium*, licet ad sacerdotes spectent, possunt tamen praeter ordinem sacerdotalem dispensari de facto, maxime in articulo necessitatis. —

illis autem existentibus, Sacramenta dispensari possunt a bonis et malis, a fidelibus et haereticis, *intra* Ecclesiam et *extra*, sed *intra* secundum veritatem et ad utilitatem, *extra* vero non ad utilitatem, licet dispensentur secundum veritatem⁴.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia reparativum principium nostrum, Verbum scilicet incarnatum, quia⁵ in quantum Deus et homo Sacramenta instituit ad salutem hominum, ordinavit, sicut et congruum fuit, ut hominibus dispensarentur per ministerium hominum propter servandam conformitatem dispensatoris ad salvatorem Christum et ad ipsum hominem salvandum. Quoniam ergo Christus salvator humanum genus salvavit, secundum quod exigitur *aequitas iuris*, *dignitas ordinis* et *securitas salutis* — *operatus est enim salutem*⁶ nostram modo recto, ordinato et certo — hinc est, quod secundum horum trium exigentiam Sacramenta commisit hominibus dispensanda. — Primo igitur, quia *rectitudo iuris* exigit, ut opera hominis, secundum quod homo, non fiant praecipitanter; et opera hominis ut *ministri Christi* aliquo modo referantur ad Christum; et opera hominis ut *ministri salutis* aliquo modo referantur ad salutem vel in generali, vel in speciali; et dispensatio Sacramentorum est opus hominis ut *rationalis*, ut *ministri Christi* et ut *ministri salutis*: hinc est, quod necesse est, quod fiat *ex intentione*; et *ex intentione*⁷, quia quis intendat facere quod Christus instituit ad humanam salutem, vel saltem facere quod facit Ecclesia, in quo clauditur in generali intentio praedicta, quia ipsa Ecclesia, sicut Sacramenta a Christo accepit, sic ad fidelium salutem dispensat.

Rursus, quia *ordo dignitatis* exigit, ut maiora maioribus, minora minoribus et media mediocribus⁸ committantur; et quaedam sunt Sacramenta, quae praecipue respiciunt *excellentiam virtutis* sive dignitatis, ut Sacramentum confirmationis et ordinis; quaedam, quae respiciunt *indigentiam necessitatis*, ut baptismus et matrimonium, quorum unum generat, alterum regenerat ad existentiam debitam; quaedam autem *media*, ut eucharistia, poenitentia et mictio extrema: hinc est, quod *prima* tanquam *suprema*

Thesis 1. nendum est, quod potestas dispensationis Sacramentorum regulariter spectat ad solum genus humanum.

Thesis 2. — In omnibus autem Sacramentis dispensandis necessaria est in dispensante intentio. — In aliquibus etiam necessario cum intentione requiritur ordo sacerdotalis³, vel pontificalis; pontificalis, inquam,

Thesis 3. necessaria est dispensationi confirmationis et ordinis; sacerdotalis vero dispensationi eucharistiae, poenitentiae et unctionis extremae. Baptismus autem et matrimonium, licet ad sacerdotes spectent, possunt tamen praeter ordinem sacerdotalem dispensari de facto, maxime in articulo necessitatis. —

Thesis 4.

Ratio.

Pro thesi 1.

Triplex exigentia.

Ex prima arguitur pro thesi 2.

Ex secunda pro thesi 3.

¹ Cap. 6, 13. — Ibid. 10, 13; Matth. 19, 13. et Luc. 18, 13. dicitur, quod parvuli sunt ei oblati, ut manus eis imponeret sive tangeret illos. Act. 1, 5: Vos autem baptizabimini Spiritu sancto etc. — Superius verbis *confirmationem manum* I K L O V inserunt *sequidem*. Subinde *pro discipulis baptizandos* A E H Z *discipulis eos baptizandos*, I K L M O U V *discipulis baptizandis*.

² Matth. 3, 13; 28, 19; Marc. 16, 15. et Ioan. 3, 5. — De ordine cir. Ioan. 20, 22. seq.; Luc. 22, 19. et I. Cor. 11, 24. seq.; ubi etiam de eucharistia. Ioan. 12, 24. seq.: Nisi granum frumenti etc. — Inferius *pro primo* H P W *Petro* (Matth. 18, 18.). Subinde plurimi cod. et 2 omittunt *discipulis*, et post *distincte* I K L. addunt et *aperte*.

³ A P Q et 2 addunt *scilicet*, nonnulli alii *simul*.

⁴ De hoc cap. cir. IV. Sent. d. 6. p. II. a. 2, ubi de in-

tentione; d. 5. a. 1. et 2, ubi de ministro baptismi (a. 1. q. 1. casus 1. ostenditur, non spiritum, sed hominem esse ministrum); d. 7. a. 1. q. 3. de ministro confirmationis; d. 13. a. 1. q. 1. seqq. de ministro eucharistiae; d. 17. p. III. a. 1. et d. 19. per totam de ministro poenitentiae; d. 23. a. 2. q. 1. de ministro extremae unctionis; d. 25. a. 1. de ministro ordinis; d. 27. a. 2. q. 1. et d. 28. q. 5. de ministro matrimonii. — Superius *pro haereticis* plures cod. *infidelibus*, B *infidelibus et haereticis*.

⁵ Fide communissimae lectionis codd. et 2 adiecit *qua*. *Mo* post *instituit* A et I addunt et, mutato subinde cum B *sicut* in *sic*.

⁶ Psalm. 73, 12.

⁷ Ex B I O P addidimus et *ex intentione*, D G et *ex illi intentione*. Infra *pro in quo* A L in *qua*.

⁸ Nat., 1 et 3 *mediis*.

non possunt dispensari nisi ab episcopis et pontificibus, quantum est de iure communi; *alia* vero tanquam infima dispensari possunt a quibuscumque ordinibus et personis inferioribus, maxime in articulo necessitatis, quod dico ratione baptismi; *media* vero a solis sacerdotibus, qui inter episcopos et inferiores personas sunt quasi in medio constituti.

Postremo, quia *securitas salutis* exigit, ut res sic fiat, ut in dubium non cadat; et nullus est, qui certus sit de bonitate et credulitate dispensatoris, et idem ipse non est certus de se, *utrum amore, an odio dignus sit*¹: ideo, si Sacramenta dispensari solum possent a bonis, nullus esset certus de susceptione Sacramenti; et sic oporteret semper iterari, et *malitia* unius praeiudicaret alienae salutis; nulla etiam esset *stabilitas* in gradibus hierarchiae Ecclesiae militantis, quae maxime consistit in Sacramentis dispensandis. Et ideo congruum fuit, ut Sacramentorum dispensatio committeretur homini non ratione *sanctitatis*, quae variatur secundum voluntatem, sed ratione *auctoritatis*, quae semper manet, quantum est de se; ac per hoc oportuit, quod se extenderet ad bonos et ad malos, ad eos qui sunt *intra*, et ad eos qui sunt *extra* Ecclesiam. — Verum, quia *extra* unitatem fidei et caritatis, quae facit nos filios Ecclesiae et membra, nullus potest salvari; ideo, si Sacramenta *extra* recipiantur, non ad salutem recipiuntur, quamvis vera sint Sacramenta; sed *inutilia* possunt fieri, si quis redeat ad sanctam matrem Ecclesiam, unicam Christi sponsam, cuius filios tantum Christus sponsus reputat dignos hereditate aeterna. Unde Augustinus contra Donatistas²: « Ecclesia paradiso comparata indicat nobis, posse quidem *baptismum* eius homines etiam foris accipere, sed *salutem beatitudinis* extra eam neminem vel percipere vel tenere. Nam et flumina de fonte paradisi, sicut Scriptura testatur, etiam foras largiter manaverunt; nominatim quippe commemorantur et per quas terras fluant, et quod extra paradisum constituta sint, omnibus notum est; nec tamen in Mesopotamia vel in Aegypto, quo illa flumina pervenerunt, est felicitas vitae, quae in paradiso commemoratur. Ita fit, ut, cum paradisi *aqua* sit extra paradisum, *beatitudo* tamen non sit nisi intra paradisum. Sic ergo *baptismus* Ecclesiae potest esse extra Ecclesiam, *munus* autem *beatae vitae* non nisi intra Ecclesiam reperitur, quae super petram etiam fun-

data est, quae ligandi et solvendi claves accepit. Haec est una, quae tenet et possidet omnem sponsi sui et Domini potestatem, per quam coniugalem potestatem etiam de ancillis parere filios potest, qui, si non superbiant, in sortem hereditatis vocabuntur, si autem superbiant, extra remanebunt. Magis ergo, quia pro Ecclesiae honore atque unitate pugnamus, non tribunamus haereticis quidquid apud eos eius agnoscerimus, sed eos arguentes doceamus, quod ex unitate habent nec valere ad salutem, nisi ad eandem venerint unitatem ».

CAP. VI.

De Sacramentorum iteratione.

De *iteratione* autem Sacramentorum hoc tenendum est, quod licet commune sit omnibus Sacramentis non iterari super eandem personam et materiam et ex eadem causa, ne fiat contumelia Sacramento³; specialiter tamen tria sunt Sacramenta, quae non sunt aliquatenus iteranda, scilicet *baptismus*, *confirmatio* et *ordo*. In his namque tribus imprimatur triplex character interior, qui non deletur; inter quos character baptismalis retinet fundamentum, nec alii possunt imprimi, nisi ille primitus imprimatur. — Unde si quis ordinatur non baptizatus, nihil prorsus efficitur, sed est totum de novo faciendum, quia « non intelligitur iteratum, quod constat non fuisse factum ».

Ratio autem ad intelligentiam praemissorum haec est: quia principium nostrum reparativum, Verbum scilicet incarnatum, licet ratione summae virtutis et sapientiae et bonitatis suae nihil agat *ineffectuiter*, nihil *inepte*, nihil *infructuose*; potissime tamen hoc observare⁵ debet in nobilissimis suis operibus, cuiusmodi sunt illa, per quae reparatur genus humanum. Quoniam ergo Sacramenta sunt de genere huiusmodi operum divinorum; hinc est, quod contumelia quodam modo fit eis, quando super eandem materiam et personam et ex eadem causa iterantur; quia ex hoc ostenditur, quod prius dispensata fuerunt *ineffectuiter*, *inepte* et *infructuose*, contra id quod exigebat ipsius reparativi principii virtus, sapientia et bonitas summa, quae semper assistit ad operandum in illis et per illa Sacramenta.

Ex tertia ar-
guitur pro
thesi 4.

Extra uni-
tatem deest
utilitas.

Confirmatur.

Thesis 1.

Thesis 2.

Thesis 3.

Ratio.

Pro thesi 1.

¹ Eccle. 9, 1. — Inferius pro *alienae* I K L O *alterius*.

² Libr. IV. de Baptismo contra Donat. c. 1. et 2. Respicitur in ipso textu Gen. 2, 8. et 10. seqq.; Matth. 16, 18. seq. et Gal. 4, 22. seqq.

³ August., 1. de Baptismo contra Donat. c. 1. n. 2: Nullo enim Sacramento iniuria facienda est.

⁴ Innocent. III. in C. *Veniens* (3.), X. de presbytero non baptizato (lib. III. tit. 43.) et in C. *Tuae litterae* (1.), X. de clerico per saltum promoti (lib. V. tit. 29.). Primo loco cit. habetur etiam, quod « baptismus sit *fundamentum* omnium

Sacramentorum », et quod « ante susceptionem baptismi non suscipiatur aliud Sacramentum, quoniam, ubi fundamentum non est, *superaedificari* non potest »; ad quae verba respicitur infra circa finem huius cap. — De hoc cap. cfr. IV. Sent. d. 6. p. 1. per totam (praecipue q. 4. et 6.); d. 7. a. 3. q. 3; d. 24. p. II. a. 1. q. 1. seqq.

⁵ Ed. 1 *servare*, quae etiam superius pro *praemissorum* cum I K L et 2 *praedictorum*. Inferius pro *ex hoc* I K L M *in hoc*.

Rursus, quoniam inter haec Sacramenta reparatis ad reparationem humani generis, quaedam sunt, quae tantum introducta sunt propter *remedia morborum*; quaedam etiam¹ non solum ad hoc, sed ad statuendum, discernendum et ordinandum in Ecclesia *hierarchicos gradus*; et *morbi* possunt variari, expelli et iterum introduci, *gradus* autem Ecclesiae debent esse firmi, solidi et inconcussi: hinc est, quod Sacramenta, quae respiciunt *morbos* iterabiles, habent effectus transeuntes, ac per hoc et iterabiles ratione novae causae. Sacramenta vero illa, quae respiciunt *gradus hierarchicos* et status fidei determinatos, necesse est, quod praeter effectus remediandos aliquos effectus tribuant permanentes ad gradum et statum Ecclesiae distinctionem fixam et stabilem. Et quoniam hoc non potest fieri per data naturalia, vel per dona gratuita gratum facientia; necesse est, quod fiat per aliqua signa substantiae incorruptibili, scilicet animae incorruptibili, a principio incorruptibili secundum conformitatem ad incorruptibile indelebiter et gratis impressa, quae *characteres* appellantur; qui, quoniam nunquam delectur, ideo nec iterari possunt, nec illa Sacramenta, in quibus huiusmodi characteres imprimuntur.

Postremo, quoniam triplex est status fidei, secundum quem habet fieri distinctio in populo christiano, videlicet² in acie ecclesiasticae hierarchiae, scilicet status fidei *gentiae*, *roboratae* et *multiplicatae*; secundum primum fit distinctio fidelium ab incredulis, per secundum fit distinctio fortium ab infirmis et debilibus; secundum tertium fit distinctio clericorum a laicis: hinc est, quod illa Sacramenta, quae respiciunt triplicem fidei statum praedictum, characteres imprimunt, per quos indelebiter impressos semper distinguunt, ac per hoc nunquam iterari possunt. Quoniam ergo *baptismus* respicit statum fidei *gentiae*, in quo populus Dei distinguitur ab incredulis, ut Israelitae ab Aegyptiis; et *confirmatio* respicit statum fidei *roboratae*, in quo distinguitur populus fortis ab infirmis, sicut pugiles ab his qui ad pugnam³ non sunt idonei; et *ordo* respicit statum fidei *multiplicatae*, in quo distinguitur clerus a laicis, sicut levitae ab aliis tribubus: hinc est, quod in his tantum tribus Sacramentis characteres imprimuntur.

Quia vero distinctio populi a non-populo est prima et radicalis; hinc est, quod character baptismalis est fundamentum omnium aliorum caracte-

rum; et ideo, illo non substrato, nihil poterit superaedificari; ac per hoc oportet de novo fieri. Si autem ille substernatur, alii imprimi possunt nec unquam ulterius iterandi sunt; nec Sacramenta tria praedicta, quae hos imprimunt, ex causa aliqua iterantur, et gravis de facto iterantibus debet poena imponi⁴ propter divini contumeliam Sacramenti; licet alia quatuor ex causis diversis possint sine sui contumelia iterari.

CAP. VII.

De constitutione et integritate baptismi.

Iam nunc septimo loco restat videre de *integritate* uniuscuiusque⁵ Sacramenti; quae cum sint in numero septiformi, primo dicendum est de *integritate baptismi*, qui est ianua aliorum Sacramentorum.

De *integritate* igitur Sacramenti *baptismi* hoc tenendum est, quod ad hoc, quod aliquis baptizetur vere et plene, requiritur *expressio formae* vocalis, a Domino institutae⁶, quae est haec: Ego te baptizo in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, Amen; absque omissione vocabuli et sine interpositione vocabuli, absque praepositione ordinis supradicti et sine commutatione nominis praenotati. — Requiritur etiam *mersio* vel ablutio per *elementum aquae* in toto corpore, vel saltem in digniori parte, ita quod *expressio* et *mersio* fiat ab uno et eodem et in eodem tempore. — Quibus concurrentibus, si non sit *fictio* in baptizando, datur ei gratia *regenerans, rectificans* et *purificans* ab omni culpa. — Quod ut efficacius fiat, *catechismus* et *exorcismus* tanquam praeparatorii praemittuntur tam in parvulis quam in adultis; ita tamen, quod in *adultis* requiritur *fides propria*, in *parvulis* autem sufficit *fides aliena*⁷.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum principium nostrum reparativum, Verbum scilicet incarnatum, tanquam perfectissimum et sufficientissimum principium reparare habeat genus humanum per medicamentum Sacramentorum, ita quod nihil sit in eis superfluum, nihil inordinatum, nihil etiam diminutum⁸; ita disponere debuit, quod Sacramentum baptismi et alia integrentur, secundum quod exigebat *sua virtus, nostra salus* et etiam *noster morbus*. — Quoniam ergo *virtus* nos

¹ Ed. I addit *quae*. Mox post *sed* N addit *etiam*.
² Pro *videlicet*, quod edd. et pauci codd. omitunt, EFGH minus, aptae ponunt *et*. Inferius pro *incredulis* DP substitunt *inidelibus*.
³ Ita IKLMO edd. *pugnam*; B¹ prosequitur *non sunt habiles nec idonei*. Inferius pro *clerus S clericus*, et *christiani* pro *a non-populo*.
⁴ Cfr. tom. IV: pag. 146, nota⁷. — Inferius pro *sui*, quod CET omitunt, multi codd. *sua*, 2 *alia*.

⁵ CIKLMOV *cuiuslibet*. — De unoquoque septem Sacramentorum agitur specialiter capp. seqq.
⁶ Cfr. Matth. 28, 19. — Inferius pro *mersio* AIHQRS et 2 *immersio*.
⁷ De hoc cap. vide IV. Sent. d. 3-5. et d. 6. p. II. a. 3.
⁸ Aristot., I. de Caelo et mundo, text. 32. (c. 4.) et III. de Anima, text. 45. (c. 9.) docet, quod Deus et natura nihil faciunt frustra neque deficient in necessariis.

De caracteribus.

Character in 3 Sacramentis.

Thesis 1.

Thesis 2.

Thesis 3.

Thesis 4.

Ratio.

Triplex ex-
genia.

Pro thesi 1. reparans est virtus *totius Trinitatis*, quam sancta mater Ecclesia credit in animo, confitetur in verbo et proficitur in signo, sub trium personarum distinctione et proprietate, ordine et origine naturali; est etiam virtus *passionis Christi*, qui mortuus et sepultus fuit et *die tertia resurrexit*¹; hinc est, quod ad horum expressionem in Sacramento, quod primum omnium Sacramentorum est, et in quo primo et principaliter haec virtus operatur, debuit fieri expressio *Trinitatis* in distincta, propria et ordinata nominatione, quantum est de forma communi, licet in tempore primitivae Ecclesiae potuerit fieri *in nomine Christi*², in quo intellectus clauditur Trinitatis. Debuit etiam fieri propria et ordinata nominatio verbi *baptizandi* cum trina mensione ad expressionem mortis Christi et sepulturae et resurrectionis post triduum factae, quantum est *de congruitate*. Et quia simul operatur utraque virtus et in uno Christo Salvatore, utrumque horum debet fieri ab uno et eodem simul et in eodem tempore, propter servandam unitatem in Sacramento et significandam unitatem in nostro Mediatore³.

Rursus, quoniam *salus nostra* requirebat integritatem choari per regenerationem seu renovationem in esse gratiae conferentis spirituale esse, abstergendo *immunditiam*, effugando *tenebras* et refrigerando *concupiscentiam*, quae universaliter labefacit⁴ omnem hominem descendente seminaliter ab Adam; hinc est, quod Sacramentum primum, quod est regenerativum, debuit fieri in elemento, quod haberet conformitatem ex naturali representatione ad triplicem effectum praedictum gratiae inchoantis nostram salutem. Quoniam ergo aqua sua puritate *mundat*, sua pervietate *luminis est delativa*, sua frigiditate *refrigerat*; et maxime communis est omnibus inter omnia liquida: hinc est, quod Sacramentum regenerationis nostrae perfici debuit in elemento *aquae indifferenter*; quia «omnis aqua omni aquae est eadem specie⁵», et etiam, ne aliquis propter defectum elementi periculum salutis posset incurrere.

Postremo, quoniam *morbus noster*, contra quem **Pro thesi 3.** principaliter est baptismus, est originale peccatum, quod animam privat vita gratiae et omnium virtutum rectitudine habitatae et prout quodam modo reddit ad omne genus culpae, et traducitur aliunde et

«parvulum facit concupiscibilem et adultum actu concupiscentem», redigit etiam in diabolicam servitutem et in potestatem principis tenebrarum⁶: hinc est, quod ad hoc, quod per illud Sacramentum per contrarium sufficiens adhibeatur remedium medicamentum, congruit, in eo dari gratiam *regenerantem* contra privationem vitae grativae, gratiam *rectificantem* in septiformi virtute contra privationem virtutis habitativae, gratiam *purificantem* ab omni culpa contra pronitatem ad omnem deordinationem vitiosam.

Et quoniam originale peccatum trahitur aliunde **Pro thesi 4.** et parvulum facit concupiscibilem et adultum actu concupiscentem, necessaria est *adulto fides propria* et *poenitentia*, sed *parvulo* sufficit *aliena*, quae scilicet est in universali Ecclesia. Quia vero baptismus debet erigere de servitute diaboli et de potestate principis tenebrarum⁷ tam parvulos quam adultos; hinc est, quod utrique *exorcizari* debent ad expulsionem potestatis contrariae, utrique etiam *catechizari: adulti*, ut, expulsa caligine erroris, informentur ad fidem; *parvuli* vero, ut sciant patrum, quid eos debeant docere, ne pro humano defectu impediatur baptismatis Sacramentum, quominus habeat finem suum.

CAP. VIII.

De integritate confirmationis.

De Sacramento *confirmationis* hoc tenendum est, quod ad ipsius integritatem requiritur forma vocalis. **Thesis 1.** quae secundum morem magis communem haec est: Sigo te signo crucis, confirmo te chrismate salutis, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Amen.

— Requiritur etiam chrisma, quod conficitur ex **Thesis 2.** oleo olivarum et balsamo, de quo cum per manus episcopi signum crucis fronti imprimitur sub praedicta forma verborum confirmationis, suscipitur Sacramentum; per quod confirmatur homo ut pugil ad **Thesis 3.** nomen Christi audacter et publice confitendum⁸.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec **Ratio.** est: quia reparativum principium nostrum, Verbum scilicet incarnatum, sicut aeternaliter conceptum est in corde Patris et temporaliter in carne sensibiliter apparuit homini, sic neminem reparat, nisi ipsum et corde credendo concipiat et creditum exterius con-

¹ Epist. 1. Cor. 13, 4. — Inferius post *in Sacramento* 1 addit *baptismi*.

² Cir. Act. 2, 38; 8, 12. et 16; 10, 48; 19, 5, et de opinione illa IV. Sent. d. 3. p. 1. a. 2. q. 2. scholion. — Mox voci *Trinitatis* Vat., 1 et 3 praetigunt *totius*. Subinde pro *propria et ordinata nominatio* plures codd. *expressio*, et *immersione* pro *missione*.

³ Cir. IV. Sent. d. 3. a. 1. q. 1. casus 3. — Plures codd. *in salvatore nostro et mediatore Christo*.

⁴ Plures codd., inter quos B L M P et 2 *labefacit*, T W *labefecerat*. Superius pro *tenebras* non pauci codd. *tenebram*.

⁵ Aristot., 1. Topic. c. 6, (c. 5.). — Superius post *pervietate*, pro quo D F *perspicuitate*, Vat., 1 et 3 addunt *seu*

diaphanitate. Mox pro et *etiam* plures codd., inter quos L M V Z, et *similiter*.

⁶ Respicitur Col. 6, 12. — Praecedens sententia, quae etiam paulo inferius recurrit, est Magistri Sent., II. Sent. d. XXX. c. 9. Cf. Hugo S. Viet., Sum. Sent. tr. 3. c. 11. et L. de Sacram. p. VII. c. 31. — Superius pro *pronum* ex I K L O Q V substituitur *pronum*, F vero post *reddit* supplet *hominem*.

⁷ Col. 1, 13: Qui eripuit nos de potestate tenebrarum et transtulit in regnum Filii dilectionis suae.

⁸ Vide IV. Sent. d. 7. per totam. — Aliquanto superius pro *requiritur* E *exigitur*, et pro *communem* A G K Q *communis*. — Forma illa indicata habetur in Pontificali Romano. Post *crucis* aliqui codd. addunt *et*.

fitendo depromat confessione debita; huiusmodi est confessio veridica veritate plena, quae non tantum est veritas speculativa, verum etiam practica. Haec autem est, in qua non tantum est «adequatio intellectus, sermonis et rei», verum etiam, in qua totus homo veritati conformatur secundum intelligentiam rationis, secundum complacentiam voluntatis et secundum adhaerentiam virtutis, ut sit *ex toto corde, tota anima et tota mente*², sit *ex corde puro, conscientia bona et fide non facta*; et talis est confessio *integra, placida et intrepida*; ut sit *integra* ratione eius, de quo est; *placida* ratione eius, coram quo fit; *intrepida* ratione eius, a quo fieri habet illa confessio. Quoniam ergo ad hoc homo pusillanimitas non est idoneus, nisi per manum supernae gratiae confirmetur; ideo ad hoc Sacramentum confirmationis fuit divinitus institutum tanquam immediate sequens baptismum.

Quia vero « finis imponit necessitatem his quae sunt ad finem³ »; ideo integrari debet hoc Sacramentum secundum exigentiam confessionis praedictae et suarum conditionum, trim videlicet praedictarum. Primo ergo, quoniam confessio haec debet esse *integra*; et integritas confessionis non est, nisi quis confiteatur Christum verum hominem pro hominibus crucifixum, eundemque verum Dei Filium incarnatum, in Trinitate Patri et Spiritui sancto per omnia coequalem: hinc est, quod in forma vocali non tantum fit expressio actus confirmandi, verum etiam ipsius signi crucis et nominis beatissimae Trinitatis.

Amplius, quoniam confessio debet esse *placida* ratione eius, coram quo fit, et fieri habet coram Deo et hominibus⁴; et Deo non potest placere, nisi adsit *lumen intelligentiae et minor conscientiae*, nec proximo, nisi adsit *olor bonae famae et vitae honestae*: ideo ad horum designationem in elemento exteriori commiscetur *oleum* olivarum, quod est nitidum, et *balsamum*, quod est odoriferum; ut per hoc significetur, quod confessio, ad quam hoc Sacramentum ordinat et disponit, coniunctum debet habere *nitorem* conscientiae et intelligentiae cum suavi *odore* tam vitae quam famae, ne contrarietas aliqua sit inter linguam et conscientiam, vel inter linguam et famam, propter quam talis confessio non acceptetur ab homine nec approbetur a Christo.

Postremo, quoniam talis confessio debet esse *intrepida*, ut nec pudore nec timore dimittat quis dicere veritatem, nec⁵ tempore persecutionis ignominiosam mortem Christi in cruce confiteri publice formidet quis vel erubescat, praecipue horrens incidere in consilium poenae et ignominiam passionis; et huiusmodi timor et pudor potissime appareat in facie et maxime in fronte: ideo ad omnem verecundiam et formidinem propulsandam et *manus potestativa* imponitur, quae confirmet, et *erux* fronti imprimatur, ut non erubescat eam publice confiteri nec formidet pro confessione nominis Christi, si opus fuerit, quantuncumque poenam vel ignominiam sustinere, tanquam verus pugil metus ad proclium et tanquam miles strenuus, ferens in fronte regis sui signum et crucis eius triumphale vexillum, cum quo paratus sit penetrare hostium caecos securus. Non enim potest crucis gloria libere praedicari, si crucis poena et ignominia formidetur, iuxta quod sanctus dicebat Andreas: « Ego, si crucis ignominiam expavescerem, crucis gloriam non praedicarem⁶ ».

CAP. IX.

De integritate eucharistiae.

De Sacramento *eucharistiae* hoc tenendum est, quod in hoc Sacramento verum Christi corpus et verus sanguis non tantum significatur, verum etiam veraciter continetur sub duplici specie, panis scilicet et vini, tanquam sub uno, non sub duplici Sacramento; hoc autem est post consecrationem sacerdotalem, quae fit in prolatione vocalis formae a Domino institutae; super panem scilicet: Hoc est corpus meum; super vinum vero: Hic calix sanguinis mei. Quibus verbis cum intentione conficiendi a sacerdote prolatis, transsubstantiatur utrumque elementum secundum substantiam in corpus et sanguinem lesu Christi; remanentibus speciebus sensibilibus, in quarum utraque continetur *totaliter*, non *circumscriptibiliter*, sed *sacramentaliter* totus Christus. — In quibus etiam proponitur nobis ut cibus, quem qui digne accipit, non solum sacramentaliter, verum etiam per fidem et caritatem spiritualiter manducando, corpori Christi mystico magis incorporatur et in se ipso

propellendam, L repellendam, et pro potestativa P episcopi, W pontificum.

⁶ Passio S. Andreae, apud Surium, Histor. seu vit. Sanctor., tom. XI. pag. 745, § 4; et apud Galland. Biblioth. (tom. 4. pag. 155, c. 4). Edd. cum paucis codd.: *Ego, si crucem expavescerem... minime praedicarem.* DH cum Surio *crucis patibulum.* — Superius respicitur 3. ant. I. Noct. festi S. Martini (11. Nov.): *Hostium cuneos penetrabo securus* (ex libro, cui titulus *Liber responsalis*, inter opera S. Gregorii).

⁷ EK addunt enim. Inferius post *sanguinis mei* K addit etc., et pro in quarum C I K L M O sub quarum. Subinde post *circumscriptibiliter* Vat., 1 et 3 addunt nec localiter.

Triplex conformatio ad veritatem.

Proprietates 3 confessionis.

Pro thesi 1.

Confessio sit integra.

Pro thesi 2.

Sit placida.

Pro thesi 3.

Sit intrepida.

Thesis 1.

Thesis 2.

Thesis 3.

¹ De hac veritatis definitione cfr. tom. I. pag. 707, nota 3.

² Marc. 12, 30. — Seq. locus est I. Tim. 1, 5. — Pro ut sit 1, 2 cum pluribus codd. ut sic. Immediate post pro sit plures codd. et 2 sic.

³ Secundum Aristot., II. Phys. text. 88. seqq. (c. 9). — Inferius plures codd., inter quos ELM, omittunt in Trinitate.

⁴ Cfr. Matth. 10, 32. — De significatione olei et balsami cfr. verba Iug. a S. Viet. et Innocent. III. allegata tom. IV. pag. 167, nota 1. et pag. 593, nota 2. seq.

⁵ Ita I K L M, sed edd. cum aliis codd. et, qui paulo inferius post publice prosequuntur formidet et erubescit (C O formidet et erubescat). Subinde pro propulsandam I M O V

reficitur et purgatur; qui vero indigne accedit *iudicium sibi manducat et bibit, non diiudicans sanctissimum corpus Christi*¹.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec. Ratio est: quia principium nostrum reparativum, Verbum sanctificat incarnatum, et *sufficiensissimum* est in virtute et *sapientissimum* in sensu; ideo sic nobis contulit Sacramenta, secundum quod exigit *sapientia* et *sufficiens* sua². — Et quia *sufficiensissimum*

est, ideo in largiendo medicamenta morborum et charismata gratiarum non tantum instituit Sacramentum, quod nos in *esse gratiae generaret*, ut lapsissimum, et genitos *augmentaret* et roboraret, ut confirmationem, verum etiam quod genitos et augmenta *enutriret*, ut Sacramentum eucharistiae; propter quod haec tria Sacramenta omnibus dantur, qui accedunt ad fidem. Quoniam ergo nutrimentum nostrum quantum ad *esse* gratuitum attenditur in unoquoque fidelium per conservationem *devotionis* ad Deum, *dilectionis* ad proximum et *delectationis* intra se ipsum; et *devotio* ad Deum exercetur per sacrificii oblationem, *dilectio* ad proximum per unius Sacramenti communionem, et *delectatio* intra se ipsum per viatici refectionem: hinc est, quod principium nostrum reparativum istud Sacramentum eucharistiae dedit in *sacrificium* oblationis et *Sacramentum* communionis et *viaticum* refectionis.

Quia vero principium nostrum reparativum non tantum est *sufficiensissimum*, verum etiam *sapientissimum*, cuius est omnia agere ordinate; ideo sic dedit et disposuit nobis *sacrificium*, *Sacramentum* et *viaticum* exhibere, secundum quod competit *tempori gratiae revelatae, statui viae et capacitati nostrae*. — Primo igitur, quoniam *tempus gratiae revelatae* requirit, quod iam non offeratur *oblatio* qualiscumque, sed *pura, placida et plenaria*³; et nulla alia est talis, nisi illa quae fit in cruce oblata, scilicet Christi corpus et sanguis: hinc est, quod necessario oportet in hoc Sacramento non tantum figurative, verum etiam veraciter corpus Christi tanquam *oblationem* huic tempori debitam contineri. —

Secundum. Similiter, quia *tempori gratiae* consonat, quod *Sacramentum* communionis et dilectionis non tantum sit communionem et dilectionem significans, verum etiam ad illam inflammans, ut ellicitat quod figurat⁴; et quod maxime nos inflammat ad dilectionem mutuan et maxime unit membra est unitas capitis, a quo per vim amoris diffusivam, unitivam et transformativam manat in nos dilectio mutua: hinc

est, quod in hoc Sacramento continetur verum Christi corpus et caro immaculata ut se nobis diffundens et nos invicem uniens et in se transformans per ardentissimam caritatem, per quam se nobis dedit, se pro nobis obtulit et se nobis reddidit et nobiscum existit usque ad finem mundi⁵. — Per hunc etiam modum *refectio* competens *statui gratiae* est relectio *spiritualis, communis et salutaris*. Relectio autem spiritus est verbum vitae⁶, ac per hoc relectio spiritualis *spiritus in carne* est Verbum incarnatum seu caro Verbi, quae cibus est *communis et salutaris*, quia, licet sit una, omnes tamen salvantur per ipsam. Quia ergo non est dare alium cibum *spiritualem, communem et saluferum* nisi ipsum verum Christi corpus; hinc est, quod necesse est, ipsum in hoc Sacramento veraciter esse contentum, exigente hoc perfectione *sacrificii* placativi, *Sacramenti* unitivi et *viatici* relectivi; quae debent esse in tempore novi testamenti et gratiae revelatae et veritatis Christi.

Rursus, quia *statui viae* non competit Christum aperte videre, propter velamen aenigmaticum et propter meritum fidei; nec convenit Christi carnem dentibus atterere et propter horrorem crudelitatis⁷ et immortalitatem ipsius corporis: ideo necesse fuit, corpus et sanguinem Christi tradi velatum sacratissimis symbolis et similitudinibus congruis et expressis. Et quoniam nihil magis est idoneum ad *refectionem* quam cibus panis et potus vini; nihil est etiam magis idoneum ad *significationem* unitatis corporis Christi veri et mystici, quam panis factus de mundissimis granis et vinum expressum de purissimis acinis in unum collectis⁸: ideo sub his speciebus magis quam sub aliis debuit Sacramentum istud exhiberi. Et quia Christus sub illis speciebus esse debebat non secundum mutationem factam in *ipso*, sed potius in *eis*; ideo ad prolationem duplicis verbi praedicti, in quo insinuat existentia Christi sub speciebus illis, fit conversio substantiae utriusque in corpus et sanguinem, remanentibus solis accidentibus tanquam signis ipsius corporis contentivis et etiam expressivis.

Quia vero corpus Christi beatum et gloriosum non potest dividi in partes suas nec separari ab anima neque a Divinitate summa; ideo sub utraque specie est unus Christus et totus et indivisus, scilicet corpus et anima et Deus; ac per hoc utrobique est *unum* et simplicissimum Sacramentum continens totum Christum. Et quoniam quaelibet pars speciei significat corpus Christi; hinc est, quod totum sic

Arguitur ex sufficientia pro thesi 1.

Triplex effectus.

Triplex modus eucharistiae.

Item, ex sapientia.

Triplex congruentia.

Prima requirit tria. Primum.

Secundum.

Secunda congruentia requirit velamen congruum.

Pro thesi 2.

¹ Epist. I. Cor. 11, 29. Ed. 4 cum Vulgata *corpus Domini*. — De eucharistia agitur IV. Sent. d. 8-13.

² Nat. *efficientia* sua.

³ Cir. Hebr. 9, 10.

⁴ Quo loquendi modo utitur secundum Augustinum Magistrum Sent., in lit. IV. Sent. d. IV. c. 1.

⁵ Matit. 28, 20: Et ecce, ego vobiscum sum etc. Tit. 2, 14: Qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret etc. —

Pro ad finem plures eod. in finem. Superius pro *diffundens* B melius *infundens*.

⁶ Cir. Ioan. 6, 69.

⁷ Cir. IV. Sent. lit. Magistri, d. XI. c. 3. — Codd., et 2 *crudelitatis*.

⁸ Secundum August., in Ioan. Evang. tr. 26. n. 17. Cir. IV. Sent. lit. Magistri, d. VIII. c. 7. — Inferius pro *in quo* Vat., 1 et 3 cum uno alteroque cod. *in qua*.

est in tota specie, quod in qualibet eius parte, sive sit integra, sive divisa; ac per hoc non est ibi ut circumscriptum, ut occupans locum, ut¹ habens situm, ut perceptibile per aliquem sensum corporeum et humanum, sed omnem latens sensum, ut fides habeat locum et meritum. Propter quod etiam, ut non deprehendatur, accidentia illa habent omnem operationem, quam etiam habentur prius, licet sint praeter subiectum, quandiu intra se continent Christi corpus; quod quidem est, quandiu durant in suis proprietatibus naturalibus et sunt idonea ad cibandum.

Postremo, quoniam *capacitas nostra* ad Christum efficaciter suscipiendum non est in carne, sed in spiritu, non in ventre, sed in mente; et mens Christum non attingit nisi per cognitionem et amorem, per fidem et caritatem, ita quod fides illuminat ad recogitationem², et caritas inflamat ad devotionem: ideo ad hoc, quod aliquis digne accedat, oportet, quod *spiritualiter* comedat, ut sic per recogitationem fidei masticet, per devotionem amoris suscipiat; per quae non in se transformet Christum, sed ipse potius traiciatur in eius mysticum corpus. — Propter quod manifeste colligitur, quod qui tepide, indevotè et inconsiderate accedit *iudicium sibi manducat et bibit*³, quia tanto Sacramento contumeliam facit. Et ideo consilium est his qui se sentiunt minus mundos mentè, vel carne, vel etiam indevotus, ut differant, quousque parati ad esum veri Agni mundi, devoti et circumspecti accedant.

Propter quod etiam hoc Sacramentum praereceptum est celebrari cum solemnitate praecipua tam quantum ad locum quam etiam quantum ad tempus et quantum ad verba et orationes et quantum ad vestimenta in celebratione Missarum; ut tam ipsi sacerdotes confidentes quam etiam suscipientes percipiant⁴ gratiae donum, per quam purgentur, illuminentur, perficiantur, reficiantur, vivificentur et in ipsum Christum per excessivum amorem ardentissime transferantur.

CAP. X.

De integritate poenitentiae.

De Sacramento *poenitentiae* hoc tenendum est, Thesis 1. quod ipsa est « secunda tabula post naufragium »,

ad quam naufragus per mortale peccatum recurrere potest, quandiu est in statu praesentis vitae, quandoque et quotiescumque divinam clementiam voluerit implorare. — Ipsi autem partes integrales sunt *contritio* in animo, *confessio* in verbo et *satisfactio* in facto. Ex quibus tunc poenitentia integratur, cum peccator omnem mortalem culpam perpetratam et facto deserit et verbo accusat et animo detestatur, proponens nunquam iterare peccatum. — Illis autem debito modo concurrentibus cum absolute et reconciliatur Christo, mediante clave sacerdotali; per cuius etiam iudicium non tantum habet fieri *absolutio*, verum etiam *excommunicatio* et *relaxatio*, quae proprie habet fieri ab episcopo tanquam ab Ecclesiae sponso⁶.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia principium nostrum reparativum, Verbum scilicet incarnatum, eo ipso quod Verbum, fons est *veritatis et sapientiae*; eo ipso quod incarnatum, fons est *pietatis et indulgentiae*: ideo debet reparare genus humanum per medicamenta Sacramentorum, et praecipue contra praecipuum morbum, qui scilicet est peccatum mortale; iuxta quod decet *pontificem pium, medicum peritum et iudicem aequum*; ut sic in curatione nostra appareat Verbi incarnati summa *clementia*, summa *prudencia* et summa *iustitia*.

Primum igitur, quoniam in curatione nostra mortali culpa per poenitentiam apparere debet ipsis Christi *pontificis* piissimi summa *clementia*; et summa *clementia* Pontificis superexcedit omnia peccata humana, qualiacumque et quantumcumque sint et quotiescumque fuerint perpetrata: hinc est, quod peccantes suscipere ad veniam est ipsius Pontificis clementissimi, non⁷ semel nec bis, sed quotiescumque suppliciter imploraverint clementiam Dei. Et quia divina clementia tunc vere et suppliciter imploratur, quando intervenit poenitentiae lamentum; et ad hoc potest homo convertere se, quandiu est in statu praesentis vitae, quia vertibilis est in bonum et in malum: hinc est, quod quantumcumque et quandoque et quotiescumque peccator peccaverit, ad poenitentiae Sacramentum potest habere refugium, per quod sibi fiat remissio peccatorum.

¹ Ed., excepta 2, vel. Pro ut perceptibile 1 aut perceptibile. Aliquanto inferius pro idonea cum E substituitur idonea.

² Ed. 2 cum pluribus codd. *recognitionem* (sed vide IV. Sent. d. 9. a. 1. q. 2.), Val., 1 et 3 *recognitionem vel recordationem*. Idem recurrit inferius, ubi pro ut sic per *recogitationem*, quod exhibent B M, alii codd. et edd. substituitur ut sic [Val., 1 et 3 addunt *Christum*] per *recordationem*. Superius pro in carne permulti codd. et 2 a carne, ac pro in spiritu E P T W et 2 a spiritu.

³ Epist. I. Cor. 11, 29. — Mox pro contumeliam plures codd. *iniuriam*. Subinde pro ut differant 2 ire differant.

⁴ I M V percipientes suscipiant, qui etiam inferius cum

nonnullis aliis codd. pro *excessivum* substituitur *excellentissimum*; 2 legit: per *excellentissimum amorem et excessivum*. Pro *transferantur* P *transferuntur*.

⁵ Hieron., Epist. 130. (alias 8.) n. 9.

⁶ De Sacramento poenitentiae agitur IV. Sent. d. 14-22. — Pro *habet A habent*; voci *episcopo* P praefigit *solo*, qui etiam superius cum pluribus aliis codd. pro *remitur* substituit *restituitur*, K R et 2 *remititur*.

⁷ A addit *tantum*, Val., 1 et 3 *solum*; P autem subiungit *tantum* post *bis*. Inferius pro *vertibilis* codd., excepta 2, *convertibilis*.

Thesis 2.

Thesis 3.

Thesis 4.

Ratio.

Trias in curatione.

Et summa clementia arguitur pro thesi 1.

Tertia con-
gruentia.
Pro thesi 3.

De indignè
commis-
sionibus.

Corollarium.

Rursus, quia in curatione nostra debet manifestari¹ ipsius Christi, peritissimi *medici* summa *prudentia*; et prudentia medici est in adhibendo remedia contraria, per quae non tantum morbus auferatur, verum etiam praescindatur causa; cum peccetur in Deum delectatione, consensu et perpetracione, scilicet corde, ore et opere: hinc est, quod prudentissimus Medicus instituit, ut contra deordinationem peccatoris secundum triplicem vim, scilicet affectivam, interpretativam et operativam, quae sit per *delectationis complacentiam* occultam, esset reformatio poenitentis secundum triplicem vim praedictam per *doloris poenitentiam* conceptam² in corde per *compunctionem*, expressam in ore per *confessionem*, consummatam in opere per *satisfactionem*. Et quia omnia peccata mortalia ab uno Deo avertunt et uni gratiae opponuntur et unam principalem hominis reciditum pervertunt; hinc est, quod ad hoc, quod poenitentiae medicamentum sit sufficienter ex suis partibus integratum, necesse est, quod poenitentia habeatur de omnibus peccatis et quantum ad *praeteritum* per displicentiam de perpetratis, et quantum ad *praesens* per cessationem de perpetrandis, et quantum ad *futurum* per propositum nunquam recidivandi vel in idem, vel in aliud genus peccati³; ut sic totaliter recedendo a culpa per poenitentiam divina gratia suscipiatur, per quam obtineatur venia omnium peccatorum.

Postremo, quia in curatione nostra manifestari debet ipsius Christi *iudicis reata iustitia*; et ipsius in propria persona non est iudicare ante iudicium ultimum et finale: ideo ad particularia iudicia ante finem iudices debuit constituere⁴. Et quia iudices isti inter Deum offensum et hominem offendentem sunt quasi intermedii ut proximi Christo et praepositi populo; Domino autem illi praecipue sunt proximi et familiares ratione officii, qui sunt eius praecipue ministerio consecrati, scilicet sacerdotes: ideo *omnibus* in sacerdotali ordine constitutis et *solis* datur potestas duplis clavis, scilicet clavis *scientiae* ad discernendum, et clavis, quae est *potestas ligandi et solvendi*, ad diiudicandum et absolutiois beneficium impendendum.

Quia vero propter confusionem vitandam non quilibet cuiuslibet est praelatus in Ecclesia militante, cum ipsa hierarchia ecclesiastica debeat esse secundum potestatem iudicariam ordinata; ideo haec potestas *ligandi et solvendi* concessa est primo *uni* primis et summo sacerdoti, cui collata est tanquam summo capiti potestas universalis; et deinde secun-

dum particulares Ecclesias dividitur in partes, ita quod primo in episcopos et deinde in presbyteros descendit a capite uno. Ideo, licet unusquisque sacerdos habeat ordinem et clavem, ad eos tamen usus clavis tantum se extendit, qui sibi ordinarie sunt subiecti, nisi sibi ab eo qui habet iurisdictionem ordinariam, committatur. Cum vero illa iurisdictione principaliter sit in capite summo et deinde in episcopo et postremo in sacerdote curato; potest quidem a quolibet horum committi alteri, sufficienter quidem ab infimo, magis a medio et maxime a supremo.

Et quia in Pontifice summo et etiam in episcopo^{Pro thesi 4.} est huiusmodi iurisdictione non tantum ad iudicandum inter Deum et hominem in occulto, verum etiam ad iudicandum inter hominem et hominem in aperto, tanquam in illis quibus commissum est Ecclesiae regimen et custodia, sicut sponso committitur sponsa; hinc est, quod *gladium*⁵ habent praclati, quo possunt percutere ad iuris defensionem in *excommunicatione*, et *potestatem largiendi* de thesauris meritorum Ecclesiae, quos habent repositos et commendatos tam a capite quam a membris, et hoc in *relaxatione*; ut sic tanquam veri Dei iudices ligandi et solvendi integram possideant potestatem, per quam impoenitentes feriant et pescant rebelles, et nihilominus absolvant et reconcilient Deo et sanctae matri Ecclesiae veraciter poenitentes.

CAP. XI.

De integritate unctionis extremae.

De Sacramento *unctionis extremae* hoc in summa^{Thesis 1.} tenendum est, quod ipsa est Sacramentum exentium ex hac vita, praeparans et disponens ad sanitatem perfectam; valet etiam ad defendenda venialia et ad recuperandam sanitatem praesentem, si infirmo expediat. — Ad huius autem Sacramenti integritatem^{Thesis 2.} requiritur oleum simplex, sed consecratum, vocalis expressio orationum, inunctio infirmi in septem partibus determinatis, scilicet in oculis, auribus, naribus, labiis, manibus, pedibus et humbris. — Nec^{Thesis 3.} debet istud Sacramentum dari nisi adultis et postulantibus, imminente periculo mortis, et hoc per manum et ministerium sacerdotis. — Ex quo colligitur,^{Thesis 4.} quod inter hoc Sacramentum et confirmationem est differentia septiformis, scilicet in *efficacia*, *materia*, *forma*, *suscipiente*, *dicente*, *loco* et *tempore*⁶.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec^{Ratio.} est: quia principium nostrum reparativum, Verbum^{Pro thesi 1.}

¹ Val., 1 et 3 praefigunt *apparere* et. Inferius ante *cum peccator* fide codd. communitur et 2 omisimus et.

² Val., 1 et 3 *dolorem poenitentiae conceptum*; 4 insuper mox pro *expressum* et *consummatam* substituit *expressum* et *consummatam*. Superius post *delectationis DEF* addunt *complementum* et.

³ Cr. IV. Sent. d. 14. p. 1. dub. 4, ubi sub hoc triplici

respectu explicantur diversae definitiones poenitentiae. — Superius pro *medicamentum* I K L M O U V et 1. *Sacramentum*.

⁴ M *iudices constituit*, qui etiam aliquando inferius pro *diiudicandum* cum pluribus aliis codd. *iudicandum*.

⁵ Cr. tom. IV. pag. 486, nota 5. — Inferius pro *quos habent repositos* E *quos habet* [ita etiam G M] *reconditos*.

⁶ De hoc cap. vide IV. Sent. d. 23. per totum.

scilicet incarnatum, nos reparat in quantum *mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus*¹; et in quantum *Iesus* habet salvare, in quantum autem *Christus*, tactus, habet unctionis gratiam in alios derivare: hinc est, quod ipsius est in Sacramentis suis *unctionem* membris suis tribuere *salutarem*. Quoniam autem anima ad hoc, quod perfecte sanetur, indiget triplici genere sanitatis, scilicet ad strennitatem *actionis*, ad suavitatem *contemplationis* et ad felicitatem *comprehensionis*; et prima est *intrañtium* in aciem Ecclesiae, secunda est *praesidentium* in eadem, quorum est alios erudire, et tertia est *erectum* de eadem per mortem: hinc est, quod non solum unctionem *sacramentalem* instituit Dominus in *confirmatione*, verum etiam *mediam* in *ordine pontificali* et *extremam*, imminente *periculo mortis*.

Quoniam igitur « finis imponit necessitatem his quae sunt ad finem »²; hinc est, quod secundum exigentiam huius finis debet hoc Sacramentum *operari*, debet etiam *integrari, suscipi et dispensari*.

— Primum igitur, quia huius Sacramenti, *operatio* debet regulari a fine; et finis est, quia introductum est ad salutem felicitatis perpetuae facilius et expeditius consequendam; et hoc fit per *devotionem* sursum levantem et per *exonerationem* a culpis venialibus et aliis sequelis, quae deorsum deprimunt: hinc est, quod Sacramentum istud efficaciam habet et ad *devotionem excitandum* et ad *venialia dimittenda* et ad *peccatorum scorum facilius abolendam*. Et quia pluribus infirmis expedit adhuc vivere ad suorum cumulum meritorum; hinc est, quod Sacramentum istud et animam vigorando in bono et exonerando a malo frequenter etiam alleviat a morbo. Et hoc est quod dicit beatus Iacobus³, quod *oratio fidei salvabit infirmum, et si in peccatis fuerit, dimittentur ei*.

Rursus, quia huius Sacramenti *institutio* debet esse secundum exigentiam finis; et hic est acquisitio spiritualis salutis per remissionem culparum; et haec salus respicit sanitatem et munditiam conscientiae interioris, secundum quam indicat ille iudex caelestis: hinc est, quod in hoc Sacramento debet esse *oleum simplex* et *consecratum*, quia sanctitatem et nitorem designat in habitaculo conscientiae⁴. — Quia vero super illam salutem mortalis homo non habet potestatem; hinc est, quod *oratio* et *forma vocalis* exprimitur per verbum deprecativum ad impetrandum gratiae donum. — Et quoniam anima infirmitates spirituales contrahit in corpore secundum quatuor virtutes ipsius corporis regitivas, scilicet *sensitivam*,

interpretativam, generativam et progressivam; hinc est, quod membra his virtutibus deservientia sunt innungenda. Quia igitur quinque sunt membra deservientia quinque sensibus, scilicet *oculi* visui, *aures* auditui, *nares* olfactui, *manus* tactui et *os* gustui et etiam alii virtuti, scilicet interpretativae, et *pedes* deservunt progressui, et *lambi* generationi — quia genitalia indignum et pudendum esse contractari et etiam nominari — hinc est, quod immectio debet fieri in septem locis praescriptis, ut sic disponatur homo per hoc Sacramentum ad plenitudinem sanitatis per deletionem omnis venialis peccati.

Postremo, quia istius Sacramenti *susceptio* a fine dependet; et finis est velocius transitus ad caelum per *depositionem oneris*⁵ venialium et *conversionem* mentis ad Deum: ideo non debet dari nisi *adultis*, qui venialiter peccant; nec aliquibus nisi *potentibus*, qui devotione sursum eriguntur; nec aliquibus nisi in *periculo constitutis* et quasi in transitu ad alium statum. — Et quia hoc Sacramentum est *periculantum*; et tamen habet materiam sacram, scilicet oleum consecratum: hinc est, quod propter *periculum vitandum* communiter committi debet sacerdotibus, et propter *consecrationem* olei non est nisi a *consecratis manibus* contractandum.

Ex variatione igitur finis in *confirmatione* et *unctione extrema* oritur diversitas in *efficacia*, in *materia* et in *forma*, in *loco* et in *tempore*, in *suscipiente* et in *dispensante*: in *efficacia*, quia illud Sacramentum disponit ad melius⁶ agonizandum, hoc ad celerius evolandum; in *materia*, quia illud in oleo permixto balsamo, hoc vero in oleo puro; in *forma*, quia illud in indicativa, hoc vero in deprecativa; in *loco*, quia illud in fronte, hoc vero in multiplici parte; in *tempore*, quia illud in sanitate, hoc autem in aegritudine; in *suscipiente*, quia illud non solum adultis, verum etiam parvulis, hoc vero tantum adultis; in *dante*, quia illud ab episcopis, hoc autem a sacerdotibus quibuscumque. Et haec omnis diversitas a fine procedit, quia, sicut claruit, diversitas in finibus proximis diversitatem introducit in his quae ad fines illos habent finaliter ordinari.

CAP. XII.

De integritate ordinis.

De Sacramento *ordinis* haec in summa tenenda sunt, quod « ordo est signaculum quoddam, quo spiritualis potestas traditur ordinato »⁷. — Licet autem

Ex fine dependentiam quatuor.

Primo, operatio.

Secundo, materia et forma. Pro thesi 2.

Tertio, susceptio. Pro thesi 3.

Quarto, dispensatio.

Pro thesi 4. Differentiae 7.

Notandum.

¹ Epist. I. Tim. 2, 5. — Subinde respicitur Mat. 4, 21: Vocabis nomen eius fessum; ipse enim salvum faciet populum suum etc. Hebr. 1, 9: Propterea unxit te Deus etc.

² Secundum Aristot., II. Phys. text. 88, seqq. (c. 9.).

³ Cap. 5, 15: Et oratio fidei salvabit infirmum, et alleviabit cum Dominus, et si in peccatis sit, remittentur ei.

⁴ Cfr. supra pag. 273, nota 4.

⁵ Ita permulti codd. et 2; aliae edd. et M *omnium*. Interius posit in *periculo* F K M O addunt *mortis*, et pro *communiter*, quod nonnulli codd. omittunt, F habet *convenienter*.

⁶ B C E H L *viridius*.

⁷ Ut dicit Magister Sententiarum, IV. Sent. d. XXIV. c. 13. Ibid. in capp. praecedentibus et subsequenibus insinuantur quae hic subnectuntur. — De hoc cap. cfr. IV. Sent. d. 24.

ordo sit *unum* de septem Sacramentis, septiformis tamen est ordinis gradus. Primus est in *ostiaris*, secundus in *lectoribus*, tertius in *exorcistis*, quartus in *acolythis*, quintus in *subdiaconis*, sextus in *diaconis*, septimus in *presbyteris*. His autem quasi per modum cuiusdam praeparatorii supponitur *clericalis tonsura* et etiam *psalmistatus*; per modum autem complementi superponitur *episcopatus*, *patriarchatus* et etiam *papatus*; a quibus manant ordines et dispensari debent sub debitis signis, tam ex parte visus quam ex parte auditus, solemnitate debita nihilominus observata quantum ad *tempus*, *locum*, *officium* et *personam*.

Thesis 3.

Thesis 4.

Ratio.

Pro thesi 1.

Triplex existentia et modus.

Definitio ordinis.

Pro thesi 2.

Signaculum distinctivum. Tonsura.

Psalmistatus.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia principium nostrum reparativum, Verbum scilicet incarnatum, quia ut Deus et homo Sacramentorum medicamenta ad salutem hominum instituit *ordinate*, *discrete* et *potestative* secundum exigentiam suae bonitatis, sapientiae et virtutis; hinc est, quod ipsa medicamenta Sacramentorum commisit hominibus dispensanda non qualiterumque, sed eo modo, quo exigebat *ordo*, *discretio* et *potestas*. Oportuit ergo, aliquas personas ad huiusmodi officium exsequendum distingui et segregari, quibus ordinario iure potestas huiusmodi committeretur. — Et quia huiusmodi discretio non debuit fieri nisi per signa sacra, cuiusmodi sunt Sacramenta; hinc est, quod debuit esse aliquod Sacramentum, quod esset saerum signaculum *ordinativum*, *distinctivum* et *potestativum* ad Sacramenta cetera dispensanda modo *distinctivo*, *potestativo* et *ordinativo*. Et ideo ordo definitur « signaculum quoddam, in quo spiritualis potestas traditur ordinato »; ita quod simul in eius notificatione elauduntur tria praedicta, ex quibus colligi possunt in summa, quae ad integritatem ordinis exiguntur.

Primum igitur, quoniam ordo est signaculum *distinctivum* et sequestrativum ab omni populo, ut quis divino cultui sit totaliter mancipatus; ideo ordines praecedit *distinctio* quaedam in *tonsura* et *corona*, per quam intelligitur *resectio* temporalium appetituum et mentis elevatio ad aeterna, ut totus ostendatur clericus deputatus esse ad divinum cultum; et ideo dicit in susceptione coronae: *Dominus pars hereditatis meae*¹ etc. — Et quia talis debet esse instructus in divinis laudibus, quae maxime consistunt in Psalmis; ideo *psalmistatus* tanquam praecambulus ceteros ordines antecedit, quem tamen largo modo Isidorus inter ordines numeravit.

Secundo vero, quia ordo est signaculum *ordinativum* et in se ipso etiam ordinatum; et ordo consistit in graduum disparitate et distinctione completa, secundum quod exigit septiformis gratia, ad cuius dispensationem Sacramentum ordinis principaliter ordinatur: hinc est, quod septem sunt ordines gradatim ordinati usque ad sacerdotium, in quo *status* est ordinum; quia ipsius est consecrare Sacramentum corporis Christi, in quo est plenitudo omnium gratiarum; unde alii sex sunt tanquam subministrativi et quasi gradus quidam, per quos ascenditur ad thronum Salomonis²; qui et sex sunt propter numerum perfectionem, quia senarius est primus numerus perfectus, et propter hoc, quod sine exigit perfectio et sufficientia officii ministrandi. Nam oportet, aliquos ministrare quasi a remotiori, aliquos a propinquiori et aliquos a proximo, ut nihil desit in ministerio ordinato. Et quia quodlibet horum ministeriorum geminatur secundum actum purgandi et illuminandi³; hinc est, quod sex sunt ordines ministeriales et septimus omnium perfectissimus, in quo altaris conficitur Sacramentum, qui consummatur in ordine uno tanquam in termino ultimo et completo.

Ordinativum.

Septem ordines.

Senarius.

Postremo, quia ordo est signaculum *potestativum* non tantum respectu aliorum Sacramentorum dispensandorum, verum etiam respectu sui; et potestas super potestatem est potestas *excellens*: ideo sibi non tantum competit *potestas simplex*, cuiusmodi est in ordine simplici, verum etiam *eminentia potestatis*, cuiusmodi est in his quorum esse ordines ordinarie dispensare⁴. Et quia excellentia, quanto magis descendit, tanto magis dilatatur et quanto magis ascendit, tanto magis unitur: hinc est, quod plures sunt episcopi, pauciores archiepiscopi, paucissimi patriarchae et unus pater patrum, qui *Papa* merito appellatur, tanquam unus, primus et summus pater spiritualis omnium patrum, immo omnium fidelium et hierarcha praecipuus, sponsus unicus, caput indivisum, Pontifex summus, Christi vicarius, fons, origo et regula cunctorum principatum ecclesiasticorum; a quo tanquam a summo derivatur ordinata potestas usque ad infima Ecclesiae membra, secundum quod exigit praecellens dignitas in ecclesiastica hierarchia⁵.

Potestativum.

Pro thesi 3.

Episcopatus.

Papatus excellentia.

Et quia haec dignitas praecipue manet in ordine, ideo hoc Sacramentum non debet dispensari nisi cum magna discretione et solemnitate, ac per hoc non a *quolibet* nec *cuiuslibet* nec in *quolibet* loco nec quo-

Pro thesi 4.

et 25. — P hic et infra *ordinando*. Inferius post *episcopatus* F bene addit *archiepiscopatus* (cfr. infra explicationem), et post *quam* plures codd. subiungunt *etiam*.

¹ Psalm. 15, 5. — Sententia Isidori invenitur in VII. Etymolog. c. 12. n. 3; II. de Offic. ecclesiast. c. 12. et eius Epist. ad Ludiredum. Cfr. tom. IV. pag. 631, nota 1. — Inferius pro *praecambulus* cum pluribus codd. substituitur *praecambulus*.

² Libr. III. Reg. 10, 18. seqq., ubi dicitur, quod thronus, quem fecit Salomon, habebat sex gradus etc. — De perfectione

numeri senarii cfr. 1. Sent. d. 2. q. 4. scholion. — Plures codd. ad *gradum Salomonis*. Superius voci *principaliter* plures codd. praefigunt *specialiter* et. Inferius pro *a proximo* non pauci codd. et 2 de *proximo*.

³ Cfr. supra pag. 225, nota 6. et pag. 195, nota 7. — II P et 1 addunt et *perficendi*. Inferius pro *termino* BIKOTU *fine*.

⁴ Vat. cum pluribus codd., exceptis tamen LMOPQ, *ordinare* et *dispensare*.

⁵ Cfr. supra Quaest. de perfectione evang. q. 4. a. 3.

libet tempore; sed personis litteratis, honestis et a cunctis irregularitatibus alienis, ieiunio stomacho, loco sacro, tempore Missae et temporibus ab ecclesiastico iure statutis debent huiusmodi ordines dispensari, et hoc ab episcopis, quibus propter sui eminentiam reservatur dispensatio ordinum, confirmatio per impositionem manuum, consecratio monialium et abbatum et dedicatio ecclesiarum¹; quae propter sui celebritatem non debent dispensari nisi ab his qui habent praecminentiam potestatis.

CAP. XIII.

De integritate matrimonii.

De Sacramento matrimonii hoc in summa te-

Thesis 1. nendum est, quod « matrimonium est coniunctio legitima maris et feminae, individuam vitae consuetudinem retinens² ». Haec autem coniunctio non solum fuit post peccatum, verum etiam ante peccatum; sed prius fuit institutum Sacramentum coniugii in officium, nunc autem non solum in officium, verum etiam in remedium contra libidinis morbum; prius significabat coniunctionem Dei et animae, nunc autem praeter hoc significat coniunctionem Christi et Ecclesiae et duarum naturarum in unitate personae.

Thesis 2. — *Introducitur* autem haec coniunctio in esse per liberum consensum animorum ex parte utriusque personae, exterius expressum in aliquo signo sensibili, *consummari* autem habet in copula carnali. Nam per verba de futuro dicitur matrimonium *initium*, per verba de praesenti *ratificari*, sed per carnalem copulam habet *consummari*. — Huius autem Sacramenti tria sunt bona, « scilicet fides, proles

Thesis 3. et Sacramentum³ »; et duodecim *impedimenta*, quae impediunt contrahendum et dirimunt iam contractum, quae in his versibus continentur:

Error, conditio, votum, cognatio, crimen,
Cultus disparitas, vis, ordo, ligamen, honestas;
Si sis affinis, si forte coire nequibus:
Haec socianda vetant coniugia, iuncta retractant.

Ratio. Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia principium nostrum reparativum, Verbum

scilicet incarnatum, eo ipso quod *Verbum Dei*, est Pro thesi 1. *fons sapientiae in excelsis*⁴; eo ipso quod *incarnatum*, est *clementiae* fons in terris; et ideo, eo ipso quod *Verbum increatum*, est humani generis *formativum* ex summa sapientia; eo ipso quod *incarnatum*, est *ipsius reformativum* ex summa clementia. Ideo enim humanum genus reparat per clementiam, quia prius reparabile fecit ex sapientia, quae pro suo summo ordine exigebat, quod genus humanum faceret potens stare, potens labi, potens etiam reparari, sicut in praecedentibus⁵ ostensum fuit. Quoniam ergo Verbum Dei in sua sapientia hominem fecit, sicut et congruum fuit, potentem stare, cadere et surgere; hinc est, quod genus humanum eo modo propagandum ordinavit, quod ex ipso modo propagandi haberet quod manduceret ipsum ad standum; haberet etiam quod manduceret ad remedium, sicut etiam in propagatione illa est aliquid per peccatum, scilicet libido, quod traducit morbum. Et quia status hominis erit coniunctioe ipsius animae ad Deum per amorem unitivum modo castissimo, singulari et individuo; *remedium* veniebat ex coniunctione divinae naturae et humanae in unitatem hypostasis et personae, unitatem, inquam, divina gratia introductam ut *singularem et individuum*: hinc est, quod Deus ab initio instituit, ut propagatio fieret per coniunctionem maris et feminae *individuum et singularem*, quae significaret ante peccatum coniunctionem Dei et animae, seu Dei et subcaelestis⁶ hierarchiae, post peccatum vero coniunctionem Dei et humanae naturae, seu Christi et Ecclesiae; et ideo utrobique est *Sacramentum*, scilicet *ante et post*, licet alio et alio modo, quantum ad *significationem et usum*. Cum enim esset *Sacramentum*, antequam superveniret morbus; libido, quae supervenit per peccatum, potius habet per matrimonium excusari; quam ipsum valeat vitare; quia non morbus medicamentum corrumpit, sed medicamentum habet curare morbum⁷. — Ex quo manifeste apparet, quid sit matrimonium, et qualiter divinitus sit *introducendum in esse*.

Rursus, quia quaelibet praedictarum spirituum unionum in Sacramento matrimonii significaturum est unio unius sicut *agentis et influentis*, alte-

D. stata et remedio.

Significatio.

Sacramentum.

Pro thesi 2.

¹ Vide tom. IV. pag. 643, nota 1. Cfr. tamen Benedict. XIV. *epist. prima ad Abbat. Campidon.* (in appendice tom. IV. eius Bullarii), ubi docet, administrationem confirmationis et consecrationem ecclesiarum fieri posse a simplici sacerdote, delegato tamen a solo summo Pontifice. Vide supra c. 5.

² Secundum Iustinian., *Instit. imper. lib. I. tit. 9. de Patria potestate.* Cfr. tom. IV. pag. 684, nota 4. — Distinctio finis coniugii, scil. in *officium et in remedium*, est ex August., IX. de Gen. ad lit. c. 7. n. 12. — Subinde respicit Eph. 5, 22. seqq. (ubi de coniunctione Christi et Ecclesiae).

³ August., IX. de Gen. ad lit. c. 7. n. 12. De hoc cap. vide IV. Sent. d. 26-42. — Impedimentis post Tridentinum (praeter impedimentum aetatis, quod includitur secundum

Bonav., IV. Sent. d. 36. Divis. textus, in impedimento *conditionis*) duo alia adiunguntur:

Si parochi et duplicis desit praesentia testis,
Raptave sit mulier nec parti reddita tutae.

⁴ Eccl. 1, 5: Fons sapientiae verbum Dei in excelsis.

⁵ Paris I. c. 1; II. c. 9. seq. et p. III. c. 1.

⁶ Sive, ut supra Protog. § 3. et p. IV. c. 3. dicitur, *ecclesiasticae sive humanae*, quae ibid. distinguitur a *divina et angelica*. — DGH et I *supercaelestis* (?). Post pauca pro *coniunctione Christi* substituitur ex MT *coniunctionem Dei*.

⁷ Cfr. IV. Sent. d. 26. a. 2. q. 2. et d. 31. a. 2. q. 1. in corp.

rius sicut *patientis* et suscipientis; et hoc, faciente amoris vinculo, qui ex mera *voluntate* procedit: hinc est, quod matrimonium debet esse coniunctio duplicis personae, differentis secundum rationem *agentis* et *patientis*, scilicet virilis sexus et muliebris, et hoc ex mere *consensu voluntatis*. — Et quia voluntas exterius non apparet nisi per signa ipsam exprimentia; hinc est, quod necesse est, ut consensus mutuus *exterius exprimat*¹. — Quia vero consensus ut de *futuro* non est proprie consensus, sed ipsius promissio; consensus vero ante commixtionem non facit plenariam unionem, quia nondum sunt *una caro*: hinc est, quod per verba de futuro dicitur matrimonium esse *initiatum*, de praesenti *confirmatum*, sed in carnali copula consummatum, quia tunc sunt *una caro* et *unum corpus* fiunt; ac per hoc plene significat unionem illam, quae est inter nos et Christum. Tunc enim plene traducitur corpus unius in corpus alterius secundum sui comparis potestatem² ad procreandam prolem.

Et ideo ipsius matrimonii sunt tria *bona*, scilicet *Sacramentum* propter vinculum insolubile, *fides* propter debiti solutionem, *proles* vero sicut effectus consequens ad utrumque.

Postremo, quia dicta coniunctio matrimonialis debet esse ex libero consensu procedens ad copulationem personarum distantium in unam matrimonii legem; et hoc potest duodecim modis impediri: hinc est, quod duodecim sunt impedimenta matrimonii; quod patet sic. — Ad matrimonialem namque consensum requiritur *libertas in consensu*, *libertas in consentiente* et *idoneitas ad coniunctionem*. Sed *libertas in consensu* tollitur per duo secundum duas partes involuntarii, scilicet per *ignorantiam* et per *violentiam*³. Et sic sunt duo impedimenta, scilicet *error* et *violentia*. — *Libertas* autem in *consentiente* tollitur per hoc, quod quis est alligatus alteri, et hoc vel *Deo*, vel *homini*. Si *Deo*, hoc est vel per *votum expressum*, vel per aliquid, quod habet *votum annexum*. Primum est in *voto*, secundum in *ortine*.

Si autem *homini*, hoc dupliciter: aut per *ligamen existens*, aut per *praecedens*. Primum est in *ligamine*, quo quis ligatus est uxori; secundum est in *crimine*, quando moechus, vel moecha machinatus est in mortem coniugis, vel, ipso vivente, fidem de contrahendo dedit. Et sic sunt quatuor impedimenta, scilicet *votum*, *ortlo*, *ligamen* et *crimen*. — *Idoneitas* autem ad *unionem* est distantia personarum conveniens, quae tollitur per nimiam *proximitatem*, vel per nimiam *elongationem*. Nimia autem *proximitas* venit⁴ per *generationem*, sive per aliquid *simile generationi*, ut est *cognatio legalis* et *spiritualis*; aut venit per *commixtionem sexuum*, aut per *contractionem sponsalium*. Et sic sunt tria impedimenta, scilicet *cognatio*, *affinitas* et *publicae iustitiae honestas*. — Nimia autem *distantia* aut attenditur quantum ad ea quae sunt *naturae*, ut cum non possunt commisceri carnaliter; aut quantum ad ea quae sunt *fortuna*, quae non sunt in nostra potestate, ut patet, cum est unus servus, et alter liber; aut quantum ad ea quae sunt *religionis christianae*, ut cum quis est baptizatus, alter vero minime. Et sic sunt tria impedimenta, scilicet *impotentia coeundi*, *error conditionis* et *disparitas religionis*. — Ac per hoc sunt in universo duodecim impedimenta, quae, Spiritu sancto dictante, introducta sunt in Ecclesia, cui, etsi omnia Sacramenta sint commissa, potissime⁵ coniugii Sacramentum commissum est regulandum propter *variates*, quae circa hoc Sacramentum incidere possunt, et propter *morbum* annexum, qui est maxime infectivus et minime tenens modum; et ideo ipsius Ecclesiae est *gradus cognitionem* limitare, sicut pro tempore expedire videt, et *personas legitimas* vel *illegitimas* iudicare et *divortium facere*. Sed nunquam debet nec potest matrimonium, quod legitime introductum est, annullare, quia *quos Deus coniunxit* non potest *homo*, quantumcumque sit magnae potentiae, *separare*⁶, cum ipsius Dei iudicio iudicandi remaneant universi.

Idoneitas.

Nimia proximitas.

Nimia distantia.

Causae matrimoniales spectant ad Ecclesiam.

Notandum.

¹ Vide IV. Sent. d. 27. a. 2. q. 1. seq. — De seq. propositione, in qua respicitur Matth. 19, 6. et I. Cor. 6, 16, cfr. ibid. d. 28. q. 1. — Inferius post *de praesenti* V: 1 et 2 addunt *ratum vel* (de ista triplici matrimonii distinctio c. IV. Sent. d. 27. dub. 5.).

² Respicitur I. Cor. 7, 4. — Inferius post *scilicet* M addit *fides, proles et Sacramentum*, et pro *consequens* 2 cum D ponit *communis*.

³ Cfr. supra pag. 240, nota 5.

⁴ Plures codd. *aut est*, Vat., 1 et 3 *venit sic*. Inferius ante *spiritualis* 1 omittit *et*, pro quo Vat. *aut*.

⁵ E addit *tamen*. Inferius pro *limitare* C *terminare*, et vocibus et *personas* plures codd. interserunt *inter*.

⁶ Matth. 19, 6: Quod [ita etiam E K M] ergo Deus coniunxit, homo non separe

PARS SEPTIMA.

De statu finalis iudicii.

CAP. I.

De iudicio in communi.

Postquam aliqua breviter dicta sunt de Trinitate Dei, de creatura mundi, de corruptela peccati, de incarnatione Verbi, de gratia Spiritus sancti et de medicina Sacramenti; restat nunc septimo et ultimo aliqua breviter tangere de *statu finalis iudicii*. De quo in *summa* tenendum est, quod sine dubio iudicium universorum futurum est, in quo Deus Pater per Dominum nostrum Iesum Christum iudicabit vivos et mortuos, bonos et malos, reddendo unicuique secundum exigentiam meritorum¹. — In hoc autem iudicio fiet *apertio librorum*, scilicet conscientiarum, quibus merita et demerita universorum sibi ipsis et ceteris innotescunt, faciente hoc virtute illius *libri vitæ*, Verbi scilicet incarnati; qui in forma *Divinitatis* non videbitur nisi a bonis, in forma vero *humanitatis*, in qua et sententiam promulgabit, videbitur tam a bonis quam a malis, licet terribilis in eadem forma appareat reprobis et blandus iustis².

Ratio autem ad intelligentiam prædictorum hæc est: quia, cum primum principium, hoc ipso quod primum, sit a se ipso, secundum se ipsum et propter

Se ipsum, hoc ipso ipsum est *efficiens, forma et finis*, universa *producens, regens et perficiens*; ita quod, sicut *producit secundum altitudinem suæ virtutis*, sic etiam *regit secundum rectitudinem veritatis et consummat secundum plenitudinem bonitatis*. Quoniam ergo *altitudo summæ virtutis* requirebat, ut non tantum esset productio creaturæ ad *vestigium*, verum etiam ad *imaginem*; non solum creaturæ *irrationalis*, verum etiam *rationalis*; non solum creaturæ, quæ movetur secundum *impetum naturalem*, verum etiam secundum *libertatem voluntatis*; et creatura, quæ est ad *imaginem*, quia Dei capax³, est *beatificabilis*, creatura *rationalis* est *disciplinabilis*, creatura *habens libertatem voluntatis* est secundum legem iustitiæ *ordinabilis et deordinabilis*: hinc est, quod *rectitudo veritatis* le-

gem homini imponere debuit, in qua ad beatitudinem *invitaret* et ad veritatem *erudiret* et ad iustitiam *obligaret*; ita tamen, quod libertatem voluntatis non cogeret, quin pro suæ libitu voluntatis institutum relinquere posset et sequi, cum « sic res, quas condidit, administrat, ut eas agere proprios motus sinat⁴ ». Et quia *plenitudo bonitatis* in consummando operatur, secundum quod exigit *altitudo virtutis et rectitudo veritatis*; hinc est, quod consummatio beatitudinis non datur a bonitate summa nisi his qui servaverunt *iustitiam* a rectitudine veritatis impostam, qui susceperunt *disciplinam* et amaverunt illam summam et perpetuam *felicitatem* plus quam bona transitoria. — Et quoniam quidam hoc agunt, quidam autem oppositum, pro suarum varietate voluntatum, quæ interim occultantur et in statu viæ secundum suum arbitrium currunt; hinc est, quod ad manifestationem *altitudinis virtutis rectitudinis veritatis et plenitudinis bonitatis*, necesse est, universale iudicium sequi; in quo fiant iustæ *retributiones* præmiorum, apertæ *declarationes* meritorum et irrevocabiles *lætiones* sententiarum, ut in iustis *retributionibus* stipendiorum summæ bonitatis appareat plenitudo, in apertis *declarationibus* meritorum veritatis appareat rectitudo, et in irrevocabilibus *lætionibus* sententiarum summæ virtutis et potestatis appareat altitudo. — Primum igitur, quoniam iusta *retributio* respicit culpam, cui debetur poena, vel iustitiam, cui debetur gloria; et universi filii Adæ habent hanc, vel illam: hinc est, quod necesse est, iudicio retributionis *omnes* iudicari, ut iusti glorificentur, et impii condemnentur⁵.

Rursus, quia aperta *declaratio* meritorum requirit, quod simul appareat, quid agendum est, et quid actum est vel omissum a libertate voluntatis humanæ secundum varietatem circumstantiarum; hinc est, quod et *libri conscientiarum* aperientur, ut appareant merita, et *liber vitæ*, ut appareat ipsa iustitia, secundum quam approbanda, vel reprobanda sunt merita illa. Et quoniam ille *liber vitæ* est liber, in quo scripta sunt omnia, simul et lucidissime,

Saha liber-tate.

Pro thesi 4.

Fiant trin.

Arguitur ex primo.

Item, ex secundo pro thesi 2.

Libri dno.

¹ Cfr. Matth. 16, 27; 25, 31; Apoc. 22, 12; ibid. 20, 15. de libro vitæ.

² Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 21. n. 3: Omnipotens Deus et terribilis peccatoribus et blandus est iustus. Cfr. tom. IV. pag. 987, nota 6. — De hoc cap. cfr. IV. Sent. d. 43. a. 2. et 3, ubi de libro vitæ et conscientiæ; d. 48, ubi de forma iudicii.

³ Ut insinuat August., XIV. de Trin. c. 8. n. 11. Cfr. su- S. Bonav. — Tom. V.

pra p. II. c. 9. et 12. — Superius pro *suæ virtutis* eod. *summæ virtutis*. Inferius post *disciplinabilis* DF addunt *creatura irrationalis indisciplinabilis*, et post *in qui* P supplet *hominem*, plures alii eod. et.

⁴ Secundum August. supra pag. 218, nota 5. allegatum. — Superius pro *suæ libitu voluntatis*, quod habent BC 11. O. eod. *suo libito voluntatis*, P *suo velle*.

⁵ Cfr. II. Cor. 5, 10. — Pro *iusti* Nat., 1 et 3 *boni*.

et in conscientiis scribuntur veraciter; ideo ex concursu apertionis horum librorum fiet aperta declaratio omnium meritorum, ita quod occulta cordis cuiuslibet et sibi et ceteris innotescant. Unde, ut vult Augustinus¹, liber ille est « vis, qua fiet, ut ad memoriam cuiuslibet cuncta mirabiliter revocentur », ut lucide appareat aequitas divinarum iudiciorum in apertissimo lumine veritatis.

Postremo, quia irrevocabilis *latio* sententiarum debet fieri ab eo qui possit audiri et videri, et a quo non possit appellari; et videri ab universis non potest summa lux, quam tenebrosi oculi videre non possunt, pro eo quod *fucie ad faciem*² videri non potest sine deformitate mentis et incunditate cordis: necesse est, quod iudex appareat in effigie creaturae. Quia vero pura creatura auctoritatem non habet summam, a qua appellari non possit; hinc est, quod necesse est, quod iudex noster et *Deus* sit, ut iudicet per auctoritatem summam; et *homo* sit, ut videatur et disceptet cum peccatoribus in effigie humana. Et quia una vox disceptationis terret culpabiles et assecurat innocentes; hinc est, quod una eius effigies iustos laetificabit et e contrariis impios deterrebit.

Cap. II.

De antecedentibus ad iudicium, cuiusmodi est poena purgatoria.

Deinde in *speciali* circa statum finalis iudicii consideranda sunt quaedam sicut *praeambula*, quaedam sicut *concomitantia*, quaedam sicut *consequentia*. *Praeambula* autem sunt duo, scilicet *poena purgatoria* et *suffragia ecclesiastica*³.

Primo igitur de *poenis purgatoriis* hoc tenendum est, quod ignis purgatorius est ignis corporalis, quo tamen spiritus iustorum, qui in hac vita non impleverunt poenitentiam et satisfactionem condignam, affliguntur secundum plus et minus, secundum quod plus vel minus de cremabili secum ex hac vita traxerunt. — Affliguntur autem minus graviter quam in inferno, et gravius quam in hoc mundo; non tamen ita graviter, quin semper sperent et sciant, se in inferno non esse, licet forte pro poenarum magnitudine hoc aliquoties non advertant. — Haec autem afflictione ab igne corporali inflictis purgantur spiritus a reatibus et scorris et etiam reliquiis peccatorum; quibus

sufficienter expurgatis, immedie evolant et introducuntur in gloriam paradisi⁴.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum primum principium, eo ipso quod primum, sit optimum et perfectissimum, et eo ipso quod optimum, sit summe amativum boni et summe detestativum mali; sicut summa bonitas non patitur, quod *bonum* remaneat irremuneratum, sic etiam pati non debet, quod *malum* remaneat impunitum⁵. Quoniam igitur viri iusti aliquando decedunt, qui poenitentiam in hac vita non totaliter impleverunt; cum meritum vitae aeternae in eis non possit remanere irremuneratum, et vitium culpa non possit remanere impunitum, ne perturbetur pulchritudo ordinis universi: necesse est, quod ipsi finaliter praemiantur; necesse est etiam, quod iidem temporaliter puniantur secundum suam culpam exigentiam et reatum. — Et quia culpa commissa et *offensiva* fuit maiestatis divinae et *damnificativa* Ecclesiae et *deformativa* imaginis divinae, menti nostrae impressae, maxime si fuit culpa mortalis, et venialis etiam disponit ad hoc; et de *offensa* requiritur punitio, de *damno* vero agenda est satisfactio, et de *deformatione* requirenda est expurgatio: hinc est, quod necesse est, quod poena illa sit iuste *punitiva*, digne *satisfactoria* et sufficienter *expurgativa*.

Primum igitur, quoniam poena illa debet esse iuste *punitiva*; et spiritus, qui, contempto bono aeterno et summo, se subiecit infimo, iuste debet inferioribus subici, ut ab eis suscipiat poenam, ex quorum occasione perpetravit culpam, et ratione quorum et Deum contempsit et se ipsum vilem fecit: hinc est, quod ordo divinae iustitiae exigit, ut spiritus ab igne materiali habeat puniri; ut, sicut secundum ordinem naturae anima unitur corpori, ut influat vitam, sic uniat *igni materiali* secundum ordinem iustitiae ut punibile punientia, a quo suscipiat poenam⁶. — Et quia viri iusti, qui sunt in gratia, non sunt digni nisi poena transitoria; et tanto maiori digni sunt poena, quanto maiora commiserunt peccata et minorem egerunt poenitentiam: hinc est, quod ab igne materiali puniuntur *temporaliter*, quidam tamen diutius, quidam vero brevius, quidam acerbius, quidam levius, secundum quod reatus exigit offensarum. « Necesse enim est, ut dicit egregius doctor Augustinus⁷, quod tantum urat dolor, quantum haeserat amor ». Tanto enim difficilius quis pur-

Item, ex ter-
tio pro the-
si 3.

Culpa facit
tria.

Poenae pro-
prietates 3.

Arguitur ex
prima.

Punientur
igne.

Temporaliter
et inaequa-
liter.

¹ Libr. XX. de Civ. Dei, c. 14. Pro cuncta C opera (textus originalis opera sua, vel bona vel mala cuncta).

² Epist. 1. Cor. 13, 12. — De seqq. cfr. Ioan. 5, 22. seqq. — Inferius pro non habet summam K non habet ferendi sententiam.

³ De quibus in hoc et seq. cap. De concomitantibus c. 4. 5, de consequentibus c. 6. 7. — Mox pro poenis purgatoriis ead. poena purgatorii. Subinde ex I K M O P Q V et 2 substitutum lumen pro tonum.

⁴ De hoc cap. vide IV. Sent. d. 20. p. 1. per totam. —

Pro quibus sufficienter purgatis P a quibus sufficienter purgati, et pro reliquiis S sordibus; post corporali 1 addit eis.

⁵ Cfr. tom. IV. pag. 336, nota 6. et supra pag. 221, nota 8. — Inferius pro viri iusti I K L O U multi.

⁶ Vide IV. Sent. d. 44. p. II. a. 3. q. 2. — Val., 1 et 3 post ut influat vitam addunt ipsi corpori. Aliquanto superius pro inferioribus, quod exhibent B I K L M O P V, alii codd. et ead. inferiori; verbo contempsit S praelligit offendit sine.

⁷ Libr. XXI. de Civ. Dei, c. 26. n. 4. — Paulo ante per lectius B Q et 2 lenius.

gatur, quanto medullis cordis eius intimius amor inhaeserat mundanorum.

Amplius, quoniam poena illa debet esse *satisfactoria*; et satisfactio respiciat libertatem voluntatis et statum vitae; potissime cum illi iam non sit status merendi, et poenae illae minime teneant rationem voluntarii: necesse est, quod illud quod deficit ex parte *libertatis* in voluntate sustinetur, suppleatur in *acerbitate* ex parte poenae. — Quia vero gratiam habent qui purgantur, quam quidem ultra perdere non possunt; hinc est, quod nec a tristitia penitus absorberi nec in desperationem incidere nec in blasphemiam possunt nec volunt aliquatenus prostrare; ac per hoc, licet graviter puniantur, longe tamen aliter et mitius quam in inferno; et statum etiam illum indubitanter sciunt alium esse quam istum, in quo sunt illi¹ qui in inferno irremediabiliter cruciantur.

Postremo, quia poena illa debet esse *expurgatoria*; et purgatio illa est spiritualis: necesse est, vel quod ignis ille spiritualem habeat virtutem divinitus sibi datam, vel, ut magis credo², ipsa virtus gratiae interius habitantis, adiuta a poena extrinseca, ipsam animam iam pro offensis punitan et a reatum onere alleviatam purget *purgatione sufficienti*, ut iam nulla remaneat dissimilitudo ad gloriam. — Et quoniam tales spiritus dispositi sunt in summo ad deformitatem gloriae suscipiendam in se; cum ianua sit aperta et purgatio consummata, necesse est, illos spiritus evolare, in quibus est caritatis ignis sursum levans, et nihil retardans ex parte impuritatis animae vel reatus. Nec enim decet divinam misericordiam sen iustitiam, ut amplius differat gloriam, cum inveniat³ receptaculum idoneum, et magna sit poena in dilatione praemiorum, nec amplius puniri debeat spiritus iam purgatus.

CAP. III.

De antecedentibus ad iudicium, cuiusmodi sunt suffragia ecclesiastica.

De *suffragiis* autem *ecclesiasticis* hoc tenendum est, quod suffragia Ecclesiae prosunt mortuis, suffragia, dico, quae Ecclesia pro mortuis facit, sicut sunt sacrificia, ieiunia, eleemosynae et aliae orationes et poenae voluntarie assumptae pro eorum culpis *celerius* et *facilius* expiandis. — Prosumt autem mortuis, non quibuscumque, sed « medioeriter bonis », utpote illis qui sunt in purgatorio; « non valde malis », scilicet illis qui sunt in inferno; « nec valde

bonis⁴ », scilicet his qui sunt in caelo, quin potius e converso eorum merita et orationes suffragantur Ecclesiae militanti, cuius membris multa beneficia impetrant Beati. — Prosumt autem secundum magis et minus vel pro diversitate meritorum in mortuis, vel pro caritate vivorum, quae magis sollicitatur pro aliquibus quam pro aliis; et hoc vel ad poenarum mitigationem, vel celeriore liberationem, secundum quod supernae providentiae dispensatio melius eis viderit expedire.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quoniam primum principium, cum sit optimum, ac per hoc summae *severitatis* contra malum, debet pariter summae *suavitatis* esse ad bonum; et ideo, cum ratione *severitatis* iustitiae iusti, in quibus est reatus culpa, debeant post hanc vitam in purgatorio tormentari⁵, debent etiam ratione *suavitatis* misericordiae relevari et habere auxilium et munimen, maxime quia in miseria sunt constituti et suis operibus et meritis non possunt amplius se iuvare. Disponere igitur debuit regimen divinae providentiae, suffragia eis conferri ab his qui possunt, salva tamen *rectitudine iustitiae*, a qua nec debet nec potest *dulcedo divinae misericordiae* dissentire nec aliquatenus separari. Quoniam igitur *rectitudo iustitiae* exigit *conservationem honoris divini, regiminis universi et qualitatis meriti humani*; ideo superni et primi principii providentia summa disposuit, et suffragia valere defunctis secundum *dulcedinem misericordiae et rectitudinem iustitiae*, servantis honoris divini dignitatem, universi regimen et humani meriti qualitatem.

Primo igitur, quoniam in huiusmodi suffragiis servari debet *iustitia*, quae *divini* praecipue est *conservativa honoris*; et honor divinus nihilominus exigit opera satisfactoria et poenalia sibi persolvi pro culpis: hinc est, quod per illa opera habent suffragia fieri, per quae potissime fit *satisfactio*, et honor *recompensatur* Deo. Quoniam igitur huiusmodi sunt tres partes *satisfactionis*: *ieiunium, oratio et eleemosyna*, et altaris *sacrificium*, in quo maxime redditur *honor debitus Deo* propter praesentiam illius qui in sacrificio illo offertur: hinc est, quod suffragia Ecclesiae consistunt in huiusmodi operibus satisfactoriis et maxime in Missis celebrandis; secundum quod Gregorius in quarto Dialogorum⁶ insinuat, aliquos propter Missarum beneficia de poenis magnis celerrime liberatos. Ac per hoc pompa exsequiarum et accuratio funeris et huiusmodi non debent inter suffragia Ecclesiae computari. Propter quod et sanctus

Item, ex secunda pro thesi 2.

Thesis 3.

Ratio.

Pro thesi 4.

Item, ex thesi pro thesi 2. Duplex sententia.

Rectitudo iustitiae exigit iustitiam in suffragiis servanda.

Ex primo argumentum.

Satisfactionis partes 3.

Thesis 1.

Thesis 2.

¹ ILO alium, quam sit eorum. Superius pro mitius BGK minus. Inferius pro est spiritualis LM et 2 debet esse spiritualis, et pro adiuta a IKLMNOUV adiuncta ei.
² Cfr. IV. Sent. d. 21. p. l. a. 2. q. 4. et a. 1. q. 2.
³ Ed. 4 differant... inveniant. Pro seu PQ et 2 vel.
⁴ De hac triplici distinctione cfr. IV. Sent. lit. Magistri, d. XLV. c. 2, ubi allegat August., Enchirid. c. 109. n. 29.

Ibid. in Comment. a. 2. agitur de suffragiis Ecclesiae pro defunctis, et a. 3, de suffragiis Sanctorum pro vivis.
⁵ Ed. 4 addit et expiare. Mox pro munimen IKLO inveniamen. Inferius, vocibus dulcedo misericordiae cum MS interseuimus divinae; pro superni IKO supremi.
⁶ Cap. 55. De praecedente cfr. IV. Sent. d. 15. p. II. — Superius voci debitus ex GHIKLMV ad iunximus Deo.

Augustinus dicit in libro de Cura pro mortuis agenda¹, quod « curatio funeris, conditio sepulturae et pompa exsequiarum magis sunt solatia vivorum quam subsidia mortuorum ».

Amplius, quoniam debet illi servari iustitia *conservativae ordinis et regiminis universi*; et haec exigit, ut in communicatione influentiarum salvetur ordo et symbolum² inter ea, a quibus et in quae influentiae illae manant; ac per hoc inferius non debeat influere in id quod est supra, neque in id quod est per omnimodam distantiam elongatum: hinc est, quod suffragia Ecclesiae non possunt valere his qui sunt in *inferno*, quia sunt a corpore Christi mystico penitus separati; unde nulla spiritalis influentia ad eos pervenit nec eis prodest, sicut nec influentia capitis prodest membris a corpore amputatis. — Hinc est etiam, quod non prosunt *Beatis*, quia sunt omnino superiores secundum statum, et iam in termino existentes non possunt ad aliorum condescendere; sed magis e converso ipsi prosunt nobis et eorum orationes — nam et hoc meruerunt in carne — ideo disposuit ordo divinus, ut etiam ipsi Sanctis Dei orationes offerantur, ut et ipsi suffragentur nobis³ ad divina beneficia impetranda. Non prosunt ergo eis ecclesiastica suffragia, sed magis nobis prosunt sua. — Restat igitur, quod prosunt solis *iustis*, qui sunt in *poenis purgatorijs*. Nam ipsi ratione *poenae et impotentiae* se iuvandi sunt vivis inferiores, ratione vero *instituta* ceteris membris Ecclesiae sunt coniuncti; ita ut merito eis Ecclesiae sanctae merita possint propter symbolum et ordinem suffragari.

Postremo, quoniam debet in his servari iustitia, quae pensat *exigentiam meritorum*; hinc est, quod suffragia illa, quae *communiter* fiunt pro defunctis, licet omnibus bonis valeant pro modulo suo, his tamen amplius valent, qui magis *meruerunt*, ut sibi prodesse et valerent, dum erant in statu viae⁴. Illa vero, quae *specialiter* fiunt pro aliquibus; quia intentio facientis est recta et secundum Deum procedit, et ecclesiastica institutio absque dubio non est cassa: ideo plus valent illis, pro quibus determinate fiunt, licet etiam aliis aliquo modo communicentur. Nec tamen possunt ita *alijs* subvenire, sicut illi principali personae, pro eo quod, licet sint spiritalia⁵, tamen divina iustitia pro maiori culpa maiorem exi-

git emendam et pro pluribus culpis plures emendas. Unde exemplum de lumine, quod aequaliter illuminat ad usam mensam sedentes, non placet, quia huiusmodi suffragia potius assimilari habent pretijs redemptivis quam huiusmodi influentis diffusivis. — Quantum autem cuilibet determinate valeant, ille certitudinaliter definire habet, cuius est in reatibus et poenis et suffragijs pondus attendere et numerum et mensuram⁶.

¹ CAP. IV.

De concomitantibus iudicium, sicut est conflagratio ignium.

Deinde aliquid adiciendum est de *concomitantibus* iudicium, quae sunt duo, scilicet *conflagratio ignium* mundanorum et *resurrectio corporum*⁷.

De *conflagratione* igitur hoc tenendum est, quod ignis praecedet faciem iudicis, quo terrae facies exuretur, ita quod *figura huius mundi*⁸ mundanorum ignium conflagratione peribit, sicut factum est aquarum inundatione diluvium. — Dicitur autem *transire figura huius mundi* non quantum ad destructionem totalem huius mundi sensibilis, sed quia per actionem illius ignis omnia elementaria inflammantis *consumuntur vegetabilia et animalia, purgantur et innovantur elementa*, maxime aer et terra, *purgantur iusti et advenerunt reprobi*; quibus factis, cessabit etiam motus caeli, ut sic, completo numero electorum, fiat quodam modo *innovatio et praemiatio corporum mundanorum*⁹.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia principium rerum universale, cum sit sapientissimum; etsi in omnibus, quae agit, attendat ordinem sapientiae, potissime autem in his debet attendere, quae spectant ad consummationem; ut sic non discordet primum a medio, nec medium a postremo, sed in cunctis congruentissime ordinatis appareat illius primi principii sapientia ordinans et bonitas et altitudo. Quoniam ergo Deus secundum sapientiam suam ordinatissimam creavit mundum istum sensibilem et maiorem fecit propter mundum minorem, videlicet hominem¹⁰, qui inter Deum et res istas inferiores in medio collocatus est; hinc est, quod

Item, ex secundo pro thesi 2.

Non prosunt damnatis.

Nec Beatis.

Inferencia Sacrorum.

Sed purgandis.

Item, ex tertio pro thesi 3. Suffragia communia.

Specialia.

Notaandum.

Thesis 1.

Thesis 2.

Ratio.

Principia generalia.

¹ Cap. 2. n. 4. — Superius pro *curatio* FP *curatio*.

² Scilicet commercium sive convenientia. Eodem sensu ait Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 25. (c. 4.): In habitibus [elementis] symbolum facilis est transitus [transmutatio]. — Mox ex IK LM substituitur *a quibus* pro *in quibus*. Subinde post *ac per hoc* B addit *caus*, et aliquanto inferius post *spiritalis influentia* addit, excepta 2, addunt *capitis*.

³ Pro *nobis* IK OUV *minus idoneis*.

⁴ Cfr. IV. Sent. II. Magistri, d. XLV. c. 2, verba August., Enchirid. c. 109. n. 29, allata. — Superius pro *exigentiam* I praemittit *secundum*.

⁵ Vide supra Quaest. de perfect. evang. q. 4. a. 3. ad 9. — Post *personae* K L O addunt *pro qui fuerint* (L *fuerint*).

⁶ Sap. II, 21: Omnia in mensura et numero et pondere dispositi.

⁷ De his duobus agitur in hoc et seq. cap. — Superius posuimus *adiciendum* secundum multos codd., inter quos MPR, pro *dicendum*, F *addendum*.

⁸ Epist. I. Cor. 7, 31: Praeterit enim figura etc. — De diluvio cfr. Gen. 7, 1, seqq. Vide etiam II. Petr. 2, 5, et 3, 6, seqq. Inferius pro *diluvium* EK M et 2 *diluvii*, aliae edd. *tempore diluvii*.

⁹ De hoc cap. vide IV. Sent. d. 47. a. 2. et d. 48. a. 2. — IK LUV *praemiatio caelestium et mundanorum*.

¹⁰ Cfr. supra Prolog. § 2. et p. II. c. 4. in fine.

ut omnia sibi invicem congruant, et habitatio cum habitatore habeat harmoniam, homine *bene instituto*, debuit mundus iste in bono et quieto statu institui; homine *labente*, debuit etiam mundus iste deteriorari; homine *perturbato*, debuit perturbari; homine *expurgato*, debuit expurgari; homine *innovato*, debuit innovari; et homine *consummato*, debuit quietari¹.

Primo ergo, quoniam mundus iste *perturbari* debet, homine *perturbato*, sicut stetit cum stante et quodam modo cecidit cum labente; et in futuro iudicio propter severitatem iudicis ostendamur necesse est omnium corda terreri, et peccatorum maxime, qui universorum Dominum contempserunt, ut sic omnis creatura divinum accipiat zelum² et conformetur auctori, conformetur etiam habitatori: necesse est, totius orbis cardines horribilissime *commoveri*. Et quia nihil intensius et velocius et horribilius in agendo commovet alia elementa quam ignis hinc inde ex omni parte concurrentis; hinc est, quod necesse est, quod ipsius iudicis faciem ignis praecedat, non ex una parte tantum, sed ex omni parte mundi, ut sit ibi concursus ignis *elementaris* et *terrestriis*, ignis *purgatorii* et etiam *infernalis*, ut per *infernalem* reprobi adurantur, per *purgatorium* iusti purgentur, per *terrestrem* haec terrae nascentia consumantur, per *elementarem* elementa subilificentur et ad innovationis faciem disponantur, et simul cum hoc cetera conturbentur, ut non solum homines et daemones, verum etiam Angeli videntes terrentur.

Rursus, quoniam mundus iste *purgari* debet cum homine *expurgando*³; et homo in statu finalis temporis indiget purgari a scoria *avaritiae* et *malitiae*, sicut in primo tempore a faece *luxuriae*; indiget etiam purgari et *velociter* et *in fine* et *perfecte*: hinc est, quod sicut mundus prius deletus est et quodam modo purgatus per elementum *aqueae*, quod est frigidum, contra ardorem et faecem luxuriae; sic finalis mundus per *ignem* propter refrigerium caritatis⁴ et frigus malitiae et avaritiae, quae regnabant in fine quasi in ipsius mundi senectute. Quae quia maximae sunt adhaerentiae, necesse est, quod purgans sit actio *intima*, *violenta* et *accelerata*; quod non contingit reperiri in elemento alio quam in igne. Et ideo sicut factum est aquarum

inundatione diluivum, sic per actionem ignis iuvis mundi sensibilis facies exuretur⁵.

Amplius, quoniam mundus iste *innovari* debet cum homine *innovato*⁶; nec innovari potest aliquid in novam formam, nisi perdat vetustatem et quodam modo disponatur dispositione nova superinducta: hinc est, quod cum ignis maxime habeat virtutem *expulsivam* formae extraneae, habeat etiam vim *subtilitativam* et caelestis naturae cognatam: ideo per ipsum debet fieri *purgatio* simul et *innovatio*, ita quod, cum geminam habeat efficaciam, quantum ad *aliquam* iudicis adventum praecedit, quantum autem ad *reliquam* habet sequi. Et cum innovatio sit ad novitatem, quae amplius non redit ad vetustatem; ac per hoc ad novitatem incorruptibilem, quam dare non est in potentia alienius creaturae: hinc est, quod licet in illa purgatione et innovatione ignis aliquid agat per *naturalem* virtutem, ut inflammare, purgare, rarefacere et subtiliare, tamen necesse est, quod cum illa virtute naturali sit virtus operans *supra naturam*, cuius imperio fiet conflagrationis initium, et cuius etiam virtute fiet nihilominus complementum.

Postremo, quoniam mundus iste debet *consummari*, homine *consummato*; et tunc est homo consummatus, quando in gloria completus erit numerus electorum, ad quem quidem statum omnia tendunt sicut ad finem ultimum et completum: necesse est, facta⁷ completionis illius numeri, terminari et quietari *motus naturae caelestis*; necesse est etiam, terminari *transmutationes elementares*; necesse est etiam per consequens, terminari *generationem*, quae est in *animalibus* et in *plantis*. Cum enim omnia ista ordinantur ad formam nobilissimam, quae quidem est anima rationalis; posito statu in animalibus⁸, necesse est, statum et complementum poni in ceteris praecedentibus. — Et ideo corpora *caelestia*, habita quiete et luminis plenitudine, dicuntur *remunerari*. *Elementa* vero, quae amplius non habent vim multiplicandi per transmutationem mutuum, dicuntur *interire*, non quantum ad substantiam, sed quantum ad actionem et passionem mutuum, et hoc maxime quantum ad qualitates activas. *Vegetabilia* vero et *sensibilia*, quia non habent potestatem ad vitam perpetuam et durationem sempiternam, qualis competit

Status mundi sex.

Pro thesi 1.

Homine perturbato, mundus commovetur.

Triplex 2. his.

Homine expurgato, mundus expurgatur.

Pro thesi 2.
Mundus innovatur.

Ignis partim praecedit iudicem, partim sequitur.

Virtus supernaturalis accedit.

Item, consummatur.

Finiant motus caelorum, transmutationes elementorum ac generationes.

Corollarium.

¹ Vide Glossam in Isai. 30, 26. tom. IV. pag. 989, nota 7. — Plures codi., inter quos F I K L O U V, et 2 *consummari*.

² Respicitur Sap. 5, 18: Accipiet armatram zelus illius et armabit creaturam ad iudicem inimicorum. Subinde respicitur Matth. 24, 29: Virtutes caelorum commovebuntur. — Inferius pro *commoveat* I K L O V et *commovendo*.

³ Vat., 1 et 3 *expurgato*. Subinde pro *faece* H M *factore*; similiter inferius pro *faecem* M substituit *foetorem*, quod etiam edd., excepta 2, exhibent. Pro *sicut mundus prius* A D I K L O et 2 *sicut prius mundus*.

⁴ Matth. 24, 12: Et quoniam abundavit iniquitas, refrigeret caritas multorum. — Serm. 48, ad Fratres in cremo (inter opera Augustini): Omnia in homine senescunt vitia, sola avaritia in-

venesit. — Pro *refrigerium* D *refrigidationem*, H V *refrigerationem*, K *frigiditatem* et *refrigitationem*.

⁵ Epist. II. Petr. 3, 10: Caeli magno impetu transierunt, elementa vero calore solventur, terra autem et quae in ipsa sunt opera exurentur.

⁶ A C T *innovando*. Inferius pro *subtilitativam* plures codi., *subtilissimam*, P *subtiliandi*.

⁷ Pro *facta* I *terram*, quae etiam subinde *conquietari* pro *quietari*. Pro *completum* F P U *complementum*.

⁸ Ita recte A B C D L O T V, edd. *animalibus*. Mox pro *statum* I K L O U *terminium*, qui etiam inferius verbo *multiplicandi* praefigunt *se*. Pro *quae amplius* B I K L T *quia amplius*.

statui illius nobilitatis; necesse est in propria natura consumi, ita tamen, quod salvantur in *principiis* et quodam modo in *simili*, videlicet in homine, qui similitudinem habet cum omni genere creaturae¹; et ideo in ipsius innovatione et glorificatione possunt dici omnia *innovari* et quodam modo *praemiari*.

CAP. V.

De concomitantibus iudicium, sicut est resurrectio corporum.

De resurrectione autem corporum hoc tenendum

Thesis 1. est, quod omnium corpora hominum in generali resurrectione resurgent, nulla in eis existente distantia quantum ad ordinem temporis, sed magna quantum ad ordinem dignitatis. — Nam mali surgent cum suis deformitatibus et poenalitibus, miseris et defectibus, quos habuerunt in statu viae. In bonis autem « natura servabitur, et vitia detraherentur² », et omnes resurgent integro corpore et plena aetate et debita mensura membrorum; ut sic omnes Sancti occurrant in *virum perfectum, in mensuram*

Thesis 2. *aetatis plenitudinis Christi*. — Surgent autem tam in bonis quam in malis corpora eadem numero, quae prius et ex eisdem partibus constituta, salva totius veritate naturae non solum quantum ad membra principalia et humiditatem radicalem, verum etiam salvis capillis³ et ceteris membris, quae faciunt ad decentiam corporis; ita quod « in quascumque auras vel sinus naturae pulvis humani corporis cedat, ad eam animam redibit, quae ipsum primitus, ut viveret et cresceret, animavit ».

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec

Ratio. est: quia primum principium, eo ipso quod primum et summum, est *universalissimum* et *sufficientissimum*, ac per hoc principium est naturarum, gratiarum et praemiorum, principium etiam *potentissimum, clementissimum* et *iustissimum*; et licet secundum quandam *appropriationem*⁴ sit *potentissimum* in constitutione naturarum et *clementissimum* in collatione gratiarum et *iustissimum* in retributione stipendiorum; tamen singula sunt in singulis, quia summa potentia, clementia et iustitia nullatenus possunt ab invicem separari. Et ideo in opere retributionis necesse est quod ipsa fiat, secundum quod exigit *rectitudo iustitiae* et *reformatio gratiae* et

completio naturae. Quoniam ergo *iustitia* necessario requirit, ut homo, qui meruit vel demeruit non in anima solum nec in corpore solum, sed in anima simul et corpore, puniatur vel praemiatur in utroque; *reformatio* etiam *gratiae* requirit, ut totum corpus assimiletur Christo capiti, cuius corpus mortuum necessarium fuit resurgere, cum unitum esset inseparabiliter Divinitati; *completio* vero *naturae* requirit, ut homo constet simul ex corpore et anima tanquam ex materia et forma, quae mutuum habent appetitum et inclinationem mutuum⁵; necesse est, resurrectionem esse futuram, exigente hoc *constitutione naturae, infusione gratiae* et *retributione iustitiae*, secundum quas tota universitas habet regi. Et ideo ex his tribus omnia clamant hominem resuscitandum, ut omnis tollatur excusatio illi qui contra hanc veritatem fidei obscurdescent, et merito contra tales universus *pugnet orbis terrarum*⁶.

Primo igitur, quoniam resurrectio debet esse secundum exigentiam ordinis *divinae iustitiae*; et divina iustitia reddit unicuique quod suum est pro loco et tempore; et omnis anima corpori semel⁷ et ad punctum temporis unita vel habet in eo *culpam*, vel *gratiam*: necesse est, quod omnes resurgent. — Et quia distinctus debet esse status retributionis a statu viae, et resurrectio spectat ad statum retributionis; ut non confundatur ordo universi, et ut fides habeat meritum, quae credit quod non videt, et ut certius et clarius appareat aequitas divinae iustitiae, et ut simul fiat consummatio et retributio finalis in Angelis et hominibus: requirit hoc divina iustitia, ut omnes resurgent *simul*, quantum est de lege communi. Quod dico propter Christum et eius beatissimam matrem, gloriosam Virginem Mariam. — Quia vero malis debetur poena et miseria et bonis gloria; ideo, etsi simul resurgant in tempore, valde tamen *dissimiles* erunt in conditione. Nam quia malis resurrectio non est ad vitam, sed ad supplicium⁸; necesse est, quod ipsi cum infirmitatibus, deformitatibus et defectibus suscitentur.

Rursus, quia resurrectio debet esse secundum exigentiam *consummationis gratiae*; et perfecta gratia facit nos conformes Christo, capiti nostro, in quo nullus fuit defectus membrorum, sed perfecta aetas et statura debita et effigies formosa: opportunum est, quod boni suscitentur in optimis conditionibus; ac per hoc necesse est, quod in eis vitia detrahan-

Rationes 3
pro thesi 1.

Arguitur ex
4. ratione.

Resurgunt
omnes.

Simil.

Pro thesi 2.

Item, ex 2.
ratione.

Vitia detra-
hentur.

¹ Cfr. tom. III. pag. 40, nota 8. ex Augustino et Gregorio loci allegati. — Superius ex K U V substituiimus *ad vitam* pro *et vitam*.

² August., XXII. de Civ. Dei, c. 47. — Seq. locus est Eph. 4, 13. — Superius Vat., 1 et 3 cum pluribus codd. pro *magna* substituiimus *magis*, et cum aliquot codd. bis *ordinationem* ante *temporis* et *dignitatis* pro *ordinem*.

³ Luc. 21, 18: Et capillus de capite vestro non peribit. — Seq. sententia est August., Enchirid. c. 88. n. 23. — De hoc cap. vide IV. Sent. d. 43. a. 1. et d. 44. p. 1. per totam.

⁴ Cfr. supra p. 1. c. 6. — Inferius pro *stipendiis* IKL

OPV *praemiorum*, D *praemiorum* vel *stipendiis*, et post *tamen* edd., excepta 2, addunt *singulatum*.

⁵ Vide Aristot., I. Phys. text. 81. (c. 9.), et August., XII. de Gen. ad lit. c. 35. n. 68. — Superius pro *reformatio etiam* cdd. *reformatio autem*, IM *reformatio autem gratiae etiam*, alii similes, sed omittentes *autem*.

⁶ Sap. 5, 21: Et pugnet cum illo orbis terrarum contra insensatos.

⁷ FIKLOUV *simul*.

⁸ Ioan. 5, 29: Et procedent qui bona fecerunt in resurrectionem vitae, qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicii.

tur, et natura servetur. — Opportunum etiam est, ut, si aliquod membrum deerat, suppletur; si aliqua erat superfluitas, auferatur; si aliqua membrorum deordinatio, corrigatur; si parvulus erat, ad quantitatem aetatis Christi, quam habebat in resurrectione, licet « non in mole¹ », divina virtute deducatur; si decrepatus, ad eandem aetatem reducatur; si gigas, si nanus, ad mensuram congruam limitetur; ut sic omnes integri et perfecti occurrant in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi.

Postremo, quia resurrectio debet esse secundum exigentiam perfectionis naturae; et natura spiritus rationalis exigit, quod vivificet corpus proprium, quia « proprius actus in propria materia habet fieri² »: necesse est, quod idem corpus numero resurgat, alioquin non esset resurrectio vera. Requirit etiam natura animae rationalis et immortalis, quod sicut habet esse perpetuum, sic corpus habeat, cui perpetuo infuatur vitam; ac per hoc corpus, quod animae unitur, ex ipsa unione ordinationem habet ad incorruptionem perpetuam, ita tamen, quod illud, in quo consistit substantia totius corporis, sicut sunt membra principalia et etiam humiditas radicalis et caro secundum speciem, habeat ordinationem necessariam; alia vero, scilicet caro secundum materiam³ et partes, quae sunt de bene esse corporis, habeant ordinationem de congruo: et ideo primae partes sunt ordinatae ad resurrectionem secundum ordinem necessitatis, aliae vero omnes secundum ordinem congruitatis. Quem quidem ordinem quia Deus impressit naturae; et natura non potest perire, quia non potest mortuum suscitare; et ipsa divina providentia nihil debuit facere frustra⁴: necesse est, quod ipsius virtute reparetur corpus item numero et immortale et ex omnibus partibus constitutum, et salva tota veritate naturae. — Cum autem haec natura non habeat in potestate, sed solum in appetitu, quia nec item corpus numero destructum reparare potest, cum non possit in totam rei substantiam, nec corpus immortale possit efficere, cum omne per naturam generabile sit corruptibile⁵, nec dispersa colligere: necesse est, quod resurrectio non seminalibus nec naturalibus causis, sed primordiali-

bus attribuitur, ut fiat secundum cursum mirabilem et supernaturalem et divinae imperium voluntatis.

CAP. VI.

De consequentibus ad iudicium, sicut est poena infernalis.

Consequenter de consequentibus ad iudicium est dicendum; quae sunt duo, scilicet poena infernalis et gloria caelestis⁶.

De poena igitur infernali hoc tenendum est, quod poena infernalis est in loco corporali deorsum, in quo aeternaliter affligentur omnes reprobi, tam homines quam spiritus mali. — Affligentur autem eodem igne corporali, qui concremabit et affliget spiritus et etiam corpora — nec tamen corpora illa consumet, sed semper affliget — alios plus, alios minus secundum exigentiam meritorum. — Huiusmodi autem afflictioni ignis coniuncta erit afflictio secundum omnes sensus, coniuncta erit poena vermis et carentia visionis Dei, ita quod in his poenis erit varietas et cum varietate acerbitas et cum acerbitate interminabilitas, ut ad reproborum supplicium tormentorum fumus ascendant in saecula saeculorum⁷.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia, cum primum principium, eo ipso quod primum, sit summum, quidquid habet habet in summo; ideo necesse est, ipsum esse rectissimum. Cum ergo in retribuendo agat secundum rectitudinem; sicut contra se facere non potest nec se negare⁸ nec suam iustitiam impugnare: sic necessario, sua rectitudine exigente, oportet, quod peccatum puniatur secundum quantitatem culpae, in his maxime, qui, legem misericordiae contemnescentes, per impenitentiam impegerunt in severitatem iustitiae. Quoniam ergo severitatis iustitiae est considerare culpam non solum quantum ad radicem, verum etiam quantum ad circumstantias aggravantes; congruentissimum est, ut iudex iustus poenas debitas ab impiis exigat usque ad ultimum quadrantem⁹, ut sic non remaneat « dedecus peccati sine decore iustitiae »; et sicut manifesta est potestas in creando et sapientia

Defectus suppletur.

Item, ex ratione 3. pro thesi 3.

Corpus idem immortale, ex omnibus partibus constitutum.

Virtute supernaturali.

Thesis 1.

Thesis 2.

Thesis 3.

Ratio.

Principia generalia.

¹ Ul ait August. XXII. de Civ. Dei, c. 14. — Plures codd. et 2 non mole. Inferius verbo limitetur K praefigit reducatur vel.

² Aristot., II. de Anima, text. 26. (c. 2.). — Inferius post ordinationem pro habet KP et 1 habet.

³ De hac Aristotelica distinctione carnis cfr. tom. II. pag. 734, nota 3. — Superius pro substantia totius corporis IKLU natura totius corporis.

⁴ Cfr. supra pag. 271, nota 8. — Quod idem numero corpus destructum reparari non possit a natura, docet Aristot.; cfr. tom. IV. pag. 888, nota 2. — Inferius voci naturae Val., 1 et 3 praefigunt humanae.

⁵ Vide supra pag. 227, nota 2. — De causis seminalibus etc. vide II. Sent. d. 18. a. 1. q. 2. in corp., ex qua quae-

dam supra pag. 216, nota 3. — Post seminalibus P addit rationibus.

⁶ De quibus in hoc et seq. cap. — IKLOUV brevis: Consequentia ad iudicium sunt duo etc.

⁷ Apoc. 14, 11. — De hoc cap. vide IV. Sent. d. 44. p. II. per totam et d. 50. p. II. a. 2. (de verme).

⁸ Epist. II. Tim. 2, 13: Negare se ipsum non potest. — Superius Val., 1 et 3 cum aliquot codd. omittunt eo ipso quod primum.

⁹ Respicietur Math. 5, 26: Non exies inde, donec reddas novissimum quadrantem (F novissimum quadrantem). — Seq. sententia est August. supra pag. 224, nota 8. allegata. — Inferius pro manifesta est P manifesta est, IKLOUV manifestatur, et pro summa D divina, M sua.

in gubernando et *clementia* in reparando, sic manifestetur summa *iustitia* in puniendo. Quoniam ergo divina iustitia peccatorem impium debet punire secundum exigentiam culpae; et culpa mortalis, ad quam succedit finalis impenitentia, ipsa habet rationem deordinationis *perpetuae*, deordinationis *libidinosa*, deordinationis *multimoda*: necesse est, quod ipsa puniatur poenarum *aeternitate*, *acerbitate* et *multiformitate*.

Deordinatio et poena triplex.

Primo igitur¹ deordinationis *perpetuae* poena debet esse *perpetua*, quia peccatum, quod quis committit et de quo nunquam poenitet, perpetuo in anima durat et a vita perpetua, scilicet Deo, separatur et a voluntate procedit, quae in peccato vellet perpetuo delectari. Et licet *delectatio* illa transiens sit momentanea, quia tamen *deordinatio* tenet rationem perpetuitatis; poena *deordinationi* respondens debet habere eandem finem; ut, sicut homo in suo perpetuo² finem non apposuit a peccato recedendo, sic *Deus* in suo perpetuo non desistat a puniendo; et sicut contra infinitum peccavit, sic poenam habeat infinitam; et quia non potest habere poenam infinitam *intensione*, habeat saltem *duratione*; et sicut voluntas eius post mortem semper malo adhaeret sine susceptione poenitentiae, sic *Deus* semper affligat sine immutatione sententiae, requirente hoc *perpetuitate deordinationis* in impiis damnatis.

In loco infimo.

Rursus, quoniam deordinationis *libidinosa* poena debet esse *afflictiva*, quia delectatio punitur per tristitiam contrariam; et spiritus rationalis in peccando convertit se ad bonum proprium et *ut nunc* et partiale³ libidinose amandum, et ex hoc contemnit divinum imperium et dominium: hinc est, quod ad hoc, quod illa delectatio improba perfecte puniatur, in qua simul est delectatio cum contemptu, necesse est, quod ad punitionem illius contemptus et delectationis peccator, sive homo sit, sive spiritus, praecipitur in *locum infimum* et maxime a statu gloriae longinquum, hoc est in profundissimum infernum. — Necesse est etiam, quod ibi exponatur affligendus *infimae naturae*, ac per hoc non a substantia spirituali patiatur, sed a *corporali et infima*, hoc est a facibus corporum mundanorum, ut in facibus defigatur et *igne et sulphure* concremetur⁴. Et quoniam spiritus, qui per naturam praeparatur corpori et in corpus habet influere et ipsum movere, dignitatem naturae per culpam pervertit et se subiecit quodam modo vilitati et nihilitati

Pro thesi 2.

In igne et sulphure.

peccati; hinc est, quod secundum ordinem iustitiae debet ordinari, ut tam peccator spiritus quam homo igni corporeo alligetur, non ut in illum influatur vitam, sed ut divino decreto suscipiat poenam. Cum enim rei, quam *horret* per timorem divinitus immisissum et quam *sentit* per vim naturalis sensus, sit inseparabiliter alligatus; necesse est, quod acriter torquentur. — Et quia ille ignis non agit nisi per dispositionem peccati et reatus et maculae ex improbitate libidinis procedentis; et haec non est aequaliter in omnibus: hinc est, quod ab eodem igne alii cremantur plus, alii vero minus, sicut ab eodem igne aliter trititur palea, et aliter comburitur lignum⁵. — Quoniam autem illa peccati distinctio et reatus, secundum quam actio ignis moderatur, in eodem est uniformis et nunquam crescit nec decrescit nec mutatur; hinc est, quod divino imperio ordinante, ille sic agit, quod semper urit et non consumit, semper affligit et non interimit, quia non agit ad suae formae multiplicationem, sed ad pacis animae in corpore perturbationem, sive ipsius spiritus in se ipso. Unde non fit nova adeptio, sed adeptae pacis continuatio; ut sic in eadem poena nec acerbitas aeternitatem, nec aeternitas tollat acerbitatem.

Grado diverso.

Semper urit non consumit.

Pro thesi 3.

Postremo, quoniam deordinationis *multimoda* poena debet esse *multimoda*; et in omni peccato actuali mortali est deordinata aversio a summa luce et bonitate et inordinata conversio ad bonum commutabile et deordinata voluntatis contra dictamen rationis rectae⁶: hinc est, quod omnes actualiter peccantes, qui erunt damnati, punientur poena triplici: propter aversionem, *carentia visionis Dei*; propter conversionem, *poena incendiū materialis*; propter pugnam voluntatis et rationis, *poena vermis*; ut sic ex hac multiplicitate poenarum afflicti et *varie et acerbe et aeternaliter* cruciantur, et *tortorum fumus ascendat in saecula saeculorum*. Amen.

Poenae dimisive, ignis et vermis.

CAP. VII.

De gloria paralisi.

De gloria autem *caelesti* hoc in summa tenebrum est, quod in ipsa est praemium *substantiale*, *consubstantiale* et *accidentale*. Praemium, inquam, *substantiale* consistit in visione, fruitione et fruitione unius summi boni, scilicet Dei, quem Beati videbunt

Thesis 4.

¹ BH addunt *ratione*. Mox pro *anima*, quod habent plures codd., inter quos BEM, edd. *animam*.

² Libero arbitrio seu voluntate semper peccandi. Cfr. tom. IV, pag. 922, nota 1. — Superius voci *momentanea* GH et I praefigunt et. Inferius pro *habere* HLOUV portore.

³ GP et 2 *particulare* (P et 2 omittunt cum FLM et *ut nunc*), M *speciale*, qui etiam subinde cum EIKLOP substituit *amando* pro *amando*.

⁴ Apoc. 14, 10: Cruciabitur igne et sulphure. Soph. 1, 12:

Visitabo super viros delictos in facibus suis. Cfr. supra c. 2. — Superius pro *affligendus* KLO *puniendus*, et *natura* pro *substantia*. Inferius post *decreto* M addit *ab eo*.

⁵ Cfr. I Cor. 3, 12, seqq. — Superius pro *procedentis* TU et 1 *precedentis* (vide tamen II Sent. d. 31, a. 2, q. 3, in corp.), et pro *sicut ab eodem* plures codd., inter quos ALM PV, et 2 *sicut sub eodem*. Inferius pro *ordinante* M *moderante*.

⁶ Vide supra pag. 180, nota 6, et pag. 224, nota 8.

*facie ad faciem*¹, hoc est nude et sine velamine; quo fruentur avidè et delectabiliter, quem etiam tenebunt sempiternaliter, ut sic verificetur illud Bernardi, quod « Deus futurus est rationi plenitudo lucis, voluntati multitudo pacis et memoriae contentatio aeternitatis ». — Praemium vero *consubstantiale* consistit in gloria corporis, quae *secunda stola* dicitur; qua² resumpta, perfectus anima beata tendit « in summum caelum ». Et haec stola consistit in quadruplici dote corporis, scilicet in dote *claritatis, subtilitatis, agilitatis et impassibilitatis*; quae erunt secundum plus et minus, secundum maioritatem et

Thesis 2.

Thesis 3.

minoritatem prius habitae caritatis. — Praemium autem *accidentale* consistit in quodam decore speciali superaddito, qui quidem *aureola* imnecatur; et secundum doctorum sententiam debetur triplici generi operum, scilicet *martyrio, praedicationi et continentiae virginali*³. Et in omnibus praedictis servabitur gradus et distinctio secundum exigentiam meritum.

Ratio autem ad intelligentiam praedictorum haec est: quia primum principium, hoc ipso quod primum, habet summam unitatem, veritatem et bonitatem; hoc ipso est ponere in eo summam potentiam, sapientiam, clementiam et iustitiam. Quoniam autem haec invisibilia Dei manifestari decet per opera⁴; ideo Deus mundum istum sensibilem principians sic *produxit, sic gubernat, sic reparat, sic remunerat et consummat*, quod in productione manifestatur summa *potentia*, in gubernatione *sapientia*, in reparatione *clementia* et in retributione *iustitia* consummata. Ut ergo manifestaretur *potentia*, ad sui ipsius laudem, gloriam et honorem omnia produxit de nihilo, faciens aliquid prope nihil, scilicet materiam corporalem, et aliquid pro se⁵, scilicet substantiam spiritualem, et simul haec iungens in uno homine in unitate naturae et personae, scilicet rationalem animam et materiam corporalem. — Ut manifestaretur *sapientia*, ipse quidem providentissime omnia gubernat et ordinate. Nam ipse *supremum* hominis regit per se ipsum, mentem scilicet, quam illustrat⁶, et *infimum*, scilicet corpus, per liberum arbitrium voluntatis, ut sic corpus et corporalia quoad regimen subiacent spiritui, spiritus vero Deo. —

Ratio.
Principia generalia.

Potentia in creatione.

Sapientia in gubernatione.

Ut manifestaretur *clementia*, lapsum hominem reparavit assumendo hominis naturam, suscipiendo poenales et tandem perferendo poenam, ut sic summa misericordia misero misericordem faceret esse conformem ad relevationem miseriae non solum in dignitate naturae conditae, verum etiam in defectibus naturae in miseria constitutae⁷. — Ut tandem manifestetur *iustitia*, retribuet unicuique secundum exigentiam meritum, non solum malis poenam, verum etiam iustis gloriam sempiternam. Sic enim exigit *retributionem aequa et reparatio gratuita et gubernatio ordinata et productio virtuosa*. Nam omnium horum consummatio est in fine.

Clementia in reparatione.

Iustitia in retributione.

Haec 4 perfecta in consummatione.

Primum igitur, quoniam omnium iustorum praemiatio fieri debet, secundum quod exigit *retributio iusta* et etiam *productio virtuosa*; et *productio*⁸ Dei fecit rationalem spiritum prope Deum, capacem Dei, capacem scilicet secundum vim inditae imaginis ipsius beatissimae Trinitatis, cui in iustis totus hominis spiritus secundum integritatem imaginis deservivit: hinc est, quod nullo minus Deo potest rationalis spiritus praemiari nec impleri, nec eius capacitas terminari; ideo in praemium datur ei deformitas gloriae, per quam Deo effectus conformis, et ratione ipsum *videat* clare et voluntate *diligat* plene et memoria *retineat* in aeternum; ut sic anima tota vivat, tota detetur in tribus animae viribus, tota Deo configuretur, tota illi uniat, tota in illo requiescat, in ipso sicut in omni bono inveniens pacem, lucem et sufficientiam sempiternam, per quam « in statu omnium honorum congregatione perfecto⁹ » constituta et aeterna vivens vita, dicatur beata et etiam gloriosa.

Pro thesi 4.

Animae doctes 3.

Rursus, quoniam retributio illa debet fieri, secundum quod exigit non solum retributio iusta et productio virtuosa, verum etiam *gubernatio ordinata*; et Deus in productione corpus animae alligavit et naturali et maturo appetitu inivcem copulavit, ad gubernationem vero subiecit et in statu meriti fecit, ut spiritus condescenderet et intendere corpori gubernando propter exercitium in merendo: nec *naturalis appetitus* patitur, quod anima sit plene beata, nisi restitatur ei corpus, ad quod resumendum habet inclinationem naturaliter insertam¹⁰; nec *regimini*

Pro thesi 2.

¹ Epist. I. Cor. 13, 12. — Sententia Bernardi habetur in serm. 41, in Cantic. n. 3.

² A addit, ut dicit Augustinus, scilicet XII. de Gen. ad lit. c. 35. n. 68. Cfr. tom. III. pag. 585, nota 8. — Inferius post *minus* addit, excepta 2, addunt in *diversis*.

³ Vide IV. Sent. d. 33. a. 2. q. 3; ibid. d. 49. p. 1. et II. agit de beatitudine animae et dubius corporis gloriosi.

⁴ Rom. 1, 20: Invisibilia enim ipsius o creatura mundi per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur etc. — Inferius ante *sapientia* et *clementia* Vat. 1 et 3 repetunt *summa*.

⁵ Vide supra pag. 224, nota 3. verba Augustini. — Inferius pro *in unitate A D F in unitatem*.

⁶ Praeter Quaest. de scientia Christi, q. 4. cfr. II. Sent. d. 10. a. 2. q. 2. — August., de Quantitate animae, c. 36. n. 80:

S. Bonav. — Tom. V.

Subiecit [Deus] animae corpus, animam sibi et sic omnia sibi. Cfr. VI. Music. c. 5. n. 13. et Enarrat. in Ps. 145. n. 5. — Paulo ante pro *ordinate C D F G H ordinat*.

⁷ Cfr. supra p. IV. c. 8. seqq. — Moxy pro *manifestetur* 4 cum pluribus codd. *manifestaretur*, sed sequitur futurum.

⁸ 10 V *productio virtuosa*. Inferius voci *nullo*, pro quo T *nullo modo aliquid*, Vat., 1 et 3 praefigunt a (II. Sent. d. 8. p. II. q. 2. fundam. 2: Imaginem Dei nihil minus Deo implere potest, sicut dicit Augustinus et Beda).

⁹ Quibus verbis Boeth., III. de Consol. prosa 2, definit beatitudinem. — Superius pro *uniat*ur E F O P *iluminetur*.

¹⁰ Vide supra c. 5. — Superius pro *plene beata K O V vere beata et plene*.

ordo sustinet, quod restitatur corpus spiritui beato nisi per omnia illi conforme et subiectum, quantum

Claritas.

potest corpus spiritui conformari. Quoniam ergo spiritus est visio lucis aeternae clarificatus; ideo debet in eius corpore claritas lucis permaxima resultare.

Subtilitas.

Quia vero dilectione illius summi Spiritus est summe spiritualis effectus; ideo in corpore habere debet correspondentem subtilitatem et spiritualitatem. Quia tentione aeternitatis factus est omnino impassibilis; ideo in corpore eius debet esse impassibilitas omnimoda

Impassibilitas.

tam intra quam extra. Quia vero ex his omnibus spiritus promptissimus est ad tendendum in Deum; ideo in corpore glorioso debet summa agilitas reperiri. Quoniam igitur per haec quatuor proprietates fit corpus spiritui conforme¹ et etiam subiectum; hinc est, quod in his quatuor praecipue dotari dicitur, ratione quorum idoneitatem habeat sequi spiritum

Agilitas.

et locari in regione caelesti, quae est regio Beatorum. In istis enim proprietatibus caelestibus corporibus assimilatur, per quas quasi gradatim distat corpus caeleste a quatuor elementis; et sic dos corporum quadruplicata et corpus in se perfectum reddit et conforme habitationi caelesti et Spiritui beato, per quem a summo capite Deo usque in oram vestimenti², scilicet corporis, plenitudo dulcedinis et beatitudinis ebrietas redundat, et quantum est possibile, derivatur.

In regione caelesti.

Postremo, quoniam illa praemio debet fieri, secundum quod exigit retributio iusta et productio virtuosa et gubernatio ordinata et etiam reparatio gloriosa; et in diversis Christi membris diversa sunt charismata gratiarum non solum quantum ad interiora dona, verum etiam quantum ad exercitia exteriora³; non solum quoad habitus, verum etiam quoad status; non solum quoad perfectionem caritatis in mente, verum etiam quoad perfectionis decorem et pulcritudinem in opere corporali: hinc est, quod aliquibus membris non solum stola animae cum tribus eius dotibus et stola corporis cum quatuor, verum etiam excellentia quaedam decoris et gaudii debetur propter praecellentiam perfectionis et decoris habitus in opere virtuoso. Quoniam igitur triplex est genus operis praecellenter perfectum et pulcrum et specialiter⁴ formositate formosum secundum triplicem vim animae: secundum rationalem, praed-

Pro thesi 3.

dicatio veritatis perducens alios ad salutem; secundum concupiscibilem, perfecta declinatio concupiscentiarum per integritatem perpetuum continentiae virginalis; secundum irascibilem, perpassio mortis ad honorem Christi: hinc est, quod his tribus generibus iustorum, scilicet praedicatoribus, virginibus et martyribus, debetur illa excellentia praemii accidentalibus, quod aureola nuncupatur; quod ad decorem facit non solum animae, verum etiam corporis, quia non redditur voluntati tantum, sed operi extrinseco, subternens sibi meritum et praemium caritatis, quod consistit in septiformi dote, triplici animae et quadruplici corporis, in quibus clauditur consummatio, integritas et plenitudo omnium bonorum spectantium ad gloriae complementum.

Aureola triplex.

Qualia autem et quanta sint illa, non verba mea, sed beati Anselmi ponantur. Ait enim in fine⁵ Prologii: « Excita te nunc, anima mea, et erige totum intellectum tuum et cogita, quantum potes, quale et quantum sit illud bonum. Si enim singula bona delectabilia sunt, cogita intente, quam delectabile sit illud bonum, quod continet iucunditatem omnium bonorum, non qualem in creatis rebus sumus experti, sed tanto differentem, quanto differt Creator a creatura. Si enim bona est vita creata, quam bona est vita creatrix? Si iucunda est salus facta, quam iucunda est salus, quae facit omnem salutem? Si amabilis est sapientia in cognitione rerum conditarum, quam amabilis est sapientia, quae omnia condidit ex nihilo? Denique, si multae et magnae delectationes sunt in rebus delectabilibus, qualis est delectatio in illo qui fecit ipsa delectabilia?»

Conclusio de gloria Beatorum.

De ipso bono in comparatione.

« Qui hoc bono fruatur⁶, quid illi erit, et quid illi non erit? Certe quidquid volet erit, et quod non let non erit. Ibi quippe erunt bona corporis et animae, qualia nec oculus vidit, nec auris audivit, nec cor hominis cogitavit. Cur ergo per multa vagaris, homuncio, quaerendo bona animae tuae et corporis tui? Ama unum bonum, in quo sunt omnia bona et sufficit. Desidera simplex bonum, quod est omne bonum, et satis est. Quid enim amas, caro mea, quid desideras, anima mea? Ibi est quidquid amatis, quidquid desideratis. Si delectat pulcritudo; fulgebunt iusti sicut sol⁷. Si velocitas, aut fortitudo, aut li-

De hoc bono in comparatione.

¹ I K L O V totaliter conforme, qui etiam (O excepto) inferius cum E perfecte reddit conforme pro perfectum reddidit et conforme. Pro fil HM sic est.

² Psalm. 132, 2: Sicut ugentium in capite... quod descendit in oram etc. Cfr. Prolog. § 3.

³ Cfr. I. Cor. 12, 4. seqq. — Aliquanto inferius pro opere virtuoso Vat., 1 et 3 corpore virtuoso.

⁴ Ita F et 2, in alius minus bene spirituali. Mox pro secundum plures codd. scilicet, FO scilicet secundum.

⁵ Cap. 24: Excita nunc etc. — Vat., 1 et 3 Excitare nunc. Inferius post poetas codd. et 2 omittunt quale et quantum sit illud bonum, et a pluribus codd. et 2 transponuntur haec verba post quam delectabile sit illud bonum. Subinde post vita creata

P quanto melior vita creatrix... quanto iucundior salus... quanto amabilior sapientia; cod. P primum locum Anselmi tantum affert, ceteros omittit. Post facit omnem eod. cum originali fecit omnem.

⁶ Anselm. loc. cit. c. 25. — Post poeta allegatur I. Cor. 2, 9: Quod oculus non vidit... nec in cor hominis ascendit (ita etiam A). — Post volet I K L O addunt habebit et. Inferius M finem Breviluquii ponit Ibi est quidquid amas, quidquid desideras.

⁷ Matth. 13, 43. — Secundus locus est Matth. 22, 30: Erunt sicut Angeli Dei. Tertius I. Cor. 45, 44; quartus Sap. 5, 16; quintus Ps. 36, 39; sextus Ps. 46, 45: Satiabor, cum apparuerit gloria tua. Septimus Ps. 35, 9. — Pro corporis, cui permulti codd. corporis tui, ut.

bertas corporis, cui nihil obistere possit; *erunt similes Angelis Dei, quia seminatur corpus animale, et surgit corpus spirituale*, potestate utique, non natura. Si longa et salubris vita; ibi est sana aeternitas et aeterna sanitas, quia *iusti in perpetuum vivunt*, et: *Salus iustorum a Domino*. Si satiatis; *satiabuntur, cum apparuerit gloria Dei*. Si ebrietas; *inebriabuntur ab ubertate domus Dei*. Si melodia; ibi Angelorum chori concinunt sine fine Deum laudantes¹. Si quaelibet non immunda, sed munda voluptas; *torrente voluptatis tuae potabis eos* Deus. Si sapientia; ipsa Dei sapientia ostendet eis se ipsam. Si amicitia; diligunt Deum plus quam se ipsos et invicem tanquam se ipsos, et Deus illos plus, quam illi se ipsos, quia illi illum et se et invicem per illum, et ille se et illos per se ipsum. Si concordia; omnibus illis erit una voluntas, quia nulla illis erit nisi Dei voluntas. Si potestas; omnipotentes erunt suae voluntatis, ut Deus suae. Nam sicut poterit Deus quod volet per se ipsum, ita poterunt illi per illum quod volent; quia sicut illi non aliud volent, quam quod ille, ita ille volet quidquid illi volent; et quod ille volet non poterit non esse. Si honor et divitiae; Deus servos suos bonos et fideles *supra multa constituet*², immo *filii Dei et dii vocabuntur* et erunt, et ubi erit Filius eius, ibi erunt et illi, *heredes quidem Dei, coheredes autem Christi*. Si vera securitas; certe ita certi erunt, nunquam et nullatenus ista, vel potius istud bonum sibi defuturum, sicut certi erunt, se non sua sponte illud amissuros, nec dilectorem Deum illud dilectoribus suis invidis ablaturum, nec aliquid Deo potentius invitos Deum et illos separaturum.

« *Gaudium* vero, quale aut quantum est³, ubi tale ac tantum bonum est? Cor immanum, cor indigens, cor expertum aerumnas, immo obrutum aerumnis, quantum gauderes, si his omnibus abundares? Interroga intima tua, si capere possunt gaudium suum de tanta beatitudine sua. Sed certe, si quis alius, quem omnino sicut te ipsum diligeres, eandem beatitudinem haberet; duplicaretur gaudium tuum, quia non minus gauderes pro eo quam pro te ipso. Si vero duo, vel tres, vel multo plures id ipsum haberent; tantumdem pro singulis, quantum

pro te ipso gauderes, si singulos sicut te ipsum amares. Ergo in illa perfecta caritate innumerabilem Angelorum et hominum beatorum, ubi nullus minus alium quam se ipsum diligit, non aliter gaudebit quisque pro singulis aliis quam pro se ipso. Si ergo cor hominis de tanto suo honore vix capiet suum gaudium, quomodo capax erit tot et tantorum gaudiorum? Et utique, quia, quantum quisque diligit alique, tantum de bono eius gaudet; sicut in illa perfecta felicitate unusquisque plus amabit sine comparatione Deum quam se et omnes alios secum, ita gaudebit plus absque aestimatione de felicitate Dei quam de sua et omnium aliorum secum. Sed si Deum sic diligunt *toto corde, tota mente, tota anima*⁴, ut tamen totum cor, tota mens, tota anima non sufficiat dignitati dilectionis; profecto sic gaudebunt *toto corde, tota mente, tota anima*, ut totum cor, tota mens, tota anima non sufficiat plenitudini gaudii.

« Nondum ergo⁵, Domine, dixi aut cogitavi, quantum gaudebit illi Beati tui. Utique tantum gaudebunt, quantum amabunt; tantum amabunt, quantum cognoscent. Quantum cognoscent te et quantum amabunt te? Certe *nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit* in hac vita, quantum te cognoscent et amabunt in illa vita. — Oro, Deus, cognoscam te, amem te, ut gaudeam de te; et si non possum ad plenum in hac vita, vel⁶ proficiam in dies, usque dum veniat illud ad plenum; proficiat hic in me notitia tui et ibi fiat plena, crescat hic amor tuus et ibi sit plenus; ut hic gaudium meum sit in spe magnum et ibi sit in re plenum. Domine, per Filium tuum iubes, immo consulis petere, et promittis accipere, *ut gaudium nostrum plenum sit*⁷. Deus verax, peto, accipiam, *ut gaudium meum plenum sit*. Peto, Domine, quod per admirabilem Consiliarium nostrum consulis; accipiam, quod promittis per Veritatem tuam, *ut gaudium meum plenum sit*. Meditetur interim inde mens mea, loquatur inde lingua mea, amet illud cor meum, sermocinetur os meum, esuriat illud anima mea, sitiit caro mea, desideret tota substantia mea, donec intrem *in gaudium Domini* mei, qui est trinus et unus Deus *benedictus in saecula saeculorum. Amen*⁸.

Origo gaudii et amor et cognitioe.

Oratio pro cognitione et amore.

EXPLICIT BREVILOQUIUM FRATRIS BONAVENTURAE.

¹ Pro *Deum laudantes* textus originalis *Deo*. — Subinde allegatur Ps. 35, 9. — Inferius codd. ante *invicem* omittunt et contra textum originale, qui etiam vocabus *nisi Dei* interserit *sola*, quod exhibet etiam B et 4.

² Matth. 25, 24. et 23. — Seq. locus est ibid. 5, 9. (Ps. 81, 6. et Ioan. 10, 34: Ego dixi: dii estis. Ibid. 12, 26: Ubi sum ego, illic et minister meus erit); tertius est Rom. 8, 17.

³ IK L O V *Gaudium vero consequens quantum est. Inferius pro possunt* H cum textu originali possint.

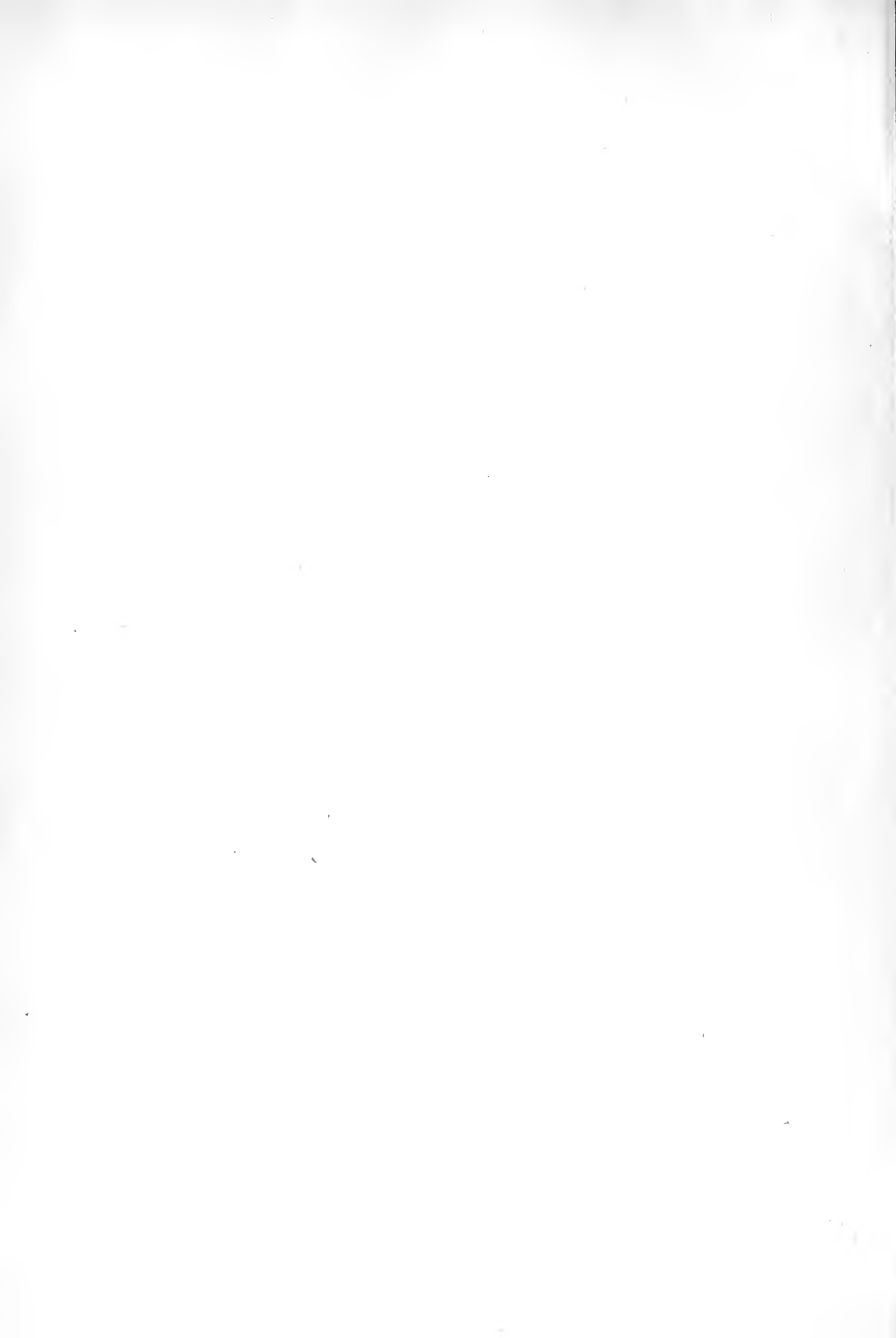
⁴ Matth. 22, 37.

⁵ Anselm. loc. cit. c. 26. — Pro *cogitavi*, quod cum textu originali praebet H Q, alii codd. et edd. *cognovi*.

⁶ Id est: saltem; edd., excepta 2, ut.

⁷ Ioan. 16, 24: Petite et accipietis, ut gaudium vestrum sit plenum. — Multi codd. et 2 *sit in te plenum*. Inferius textus alis propositiones *Deus verax* et *Peto, Domine*, transponit ita ut quae hic est prima, ibi sit secunda.

⁸ Rom. 4, 25. Praecedens locus est Matth. 25, 24. — Textus originalis *pro est trinus* substituit *es trinus*.

SERAPHICI DOCTORIS
SANCTI BONAVENTURÆ
ITINERARIUM MENTIS IN DEUM

INCIPIT PROLOGUS

IN

ITINERARIUM MENTIS IN DEUM

1. In principio primum principium, a quo cunctae illuminationes descendant tanquam a *Patre lumininum*, a quo est *omne datum optimum et omne donum perfectum*¹, Patrem scilicet aeternum, invoco per Filium eius, dominum nostrum Iesum Christum, ut intercessione sanctissimae Virginis Mariae, genitricis eiusdem Dei et domini nostri Iesu Christi, et beati Francisci, ducis et patris nostri, *det illuminatos oculos*² mentis nostrae *ad dirigendos pedes nostros in viam pacis illius, quae exsuperat omnem sensum*; quam pacem evangelizavit et dedit dominus noster Iesus Christus; cuius praedicationis repetitor fuit pater noster Franciscus, in omni sua praedicatione pacem in principio et in fine annuntians, in omni salutatione pacem optans³, in omni contemplatione ad ecstasiam pacem suspirans, tanquam civis illius Ierusalem, de qua dicit vir ille pacis, *qui cum his qui oderunt pacem, erat pacificus: Rogate quae ad pacem sunt Ierusalem*⁴. Sciebat enim, quod thronus Salomonis non erat nisi in pace, cum scriptum sit: *In pace factus est locus eius, et habitatio eius in Sion*.

2. Cum igitur exemplo beatissimi patris Francisci hanc pacem anhelio spiritu quaererem, ego peccator, qui loco ipsius patris beatissimi post eius transitum septimus in generali fratrum ministerio per omnia indignus succedo; contigit, ut nutu divino circa Beati ipsius transitum, anno trigesimo tertio⁵ ad montem Alvernae tanquam ad locum quietum

amore quaerendi pacem spiritus declinarem, ibique existens, dum mente tractarem aliquas mentales ascensiones in Deum, inter alia occurrit illud miraculum, quod in praedicto loco contigit ipsi beato Francisco, de visione scilicet Seraph alati ad instar Crucifixi⁶. In cuius consideratione statim visum est mihi, quod visio illa praetenderet ipsius patris suspensionem in contemplando et viam, per quam pervenitur ad eam.

3. Nam per senas alas illas recte intelligi possunt sex illuminationum suspensiones, quibus anima quasi quibusdam gradibus vel itineribus disponitur, ut transeat ad pacem per ecstasios excessus sapientiae christianae. Via autem non est nisi per ardentissimum amorem Crucifixi, qui adeo Paulum ad *tertium caelum raptum*⁷ transformavit in Christum, ut diceret: *Christo confixus sum cruci, vivo autem, iam non ego; vivit vero in me Christus*; qui etiam adeo mentem Francisci absorbit, quod mens in carne patuit, dum sacratissima passionis stigmata in corpore suo ante mortem per biennium deportavit. Effigies igitur sex alarum seraphicarum insinuat sex illuminationes scalares, quae a creaturis incipiunt et perducunt usque ad Deum, ad quem nemo intrat recte nisi per Crucifixum. Nam *qui non intrat per ostium, sed ascendit aliunde, ille fur est et latro*⁸. Si quis vero per hoc ostium introierit, ingredietur et egredietur et pasca inveniet. Propter quod dicit Ioannes in Apocalypsi: *Beati qui lavant vestimenta*

Invocatio.

Visio Francisci.

Applicatio eiusdem.

S. Franciscus praedicator pacis.

Scribendi occasio, tempus, locus.

Christus ostium.

¹ Iac. 1, 17. — Superius pro *illuminationes CDEF illustrationes*.

² Eph. 1, 17. seq. — Seq. locus est Luc. 4, 79; tertius Phil. 4, 7. — Subinde respicitur Ioan. 14, 27: *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis etc.*

³ Cfr. Vitae primae S. Franc. pars I, a Thoma de Celano, c. 10; Legenda trium sociorum, c. 8. et Legenda S. Francisci a Bonav. scripta, c. 3.

⁴ Psalm. 119, 7. et Ps. 121, 6. — Seq. locus est Ps. 75, 3.

⁵ Scilicet 1259. — Ed. 1 anno 32. Edd. post *Beati ipsius transitum*, codd. refragantibus (verba: *circa... transitum*, qui fuit 4. Octob. 1226, determinat tempus autumnii). Inferius pro *locum quietum* [D G K L quietis] A substituit *montem quietum*.

⁶ Cfr. Vitae primae S. Franc. pars II. c. 3; Legenda trium sociorum, c. 17. et Legenda S. Francisci a Bonav. scripta, c. 13, ubi etiam insinuat, quod visio haec et stigmatizatio Francisci fuerit biennio ante ipsius mortem, scil. anno 1224. — De Seraph alato cfr. Isai. 6, 2. — Mox post *In cuius A C addunt rei*, qui etiam inferius cum 1, 2 *venitur pro pervenitur*.
⁷ Epist. II. Cor. 12, 2. (A B E F M omittunt *tertium*). — Seq. locus est Gal. 2, 49. seq. — Superius post *ut transeat* D F H K L M N addunt *ex hoc mundo* (Ioan. 13, 1).

⁸ Ioan. 10, 1. Edd. post *ostium* addunt *in ovile*, cui Vulgata subnectit *ovium*. — Seq. locus est ibid. v. 9; tertius ius. Apoc. 22, 14. Pro *ingrediantur civitatem* Vulgata *intrent in civitatem*.

*sua in sanguine Agni, ut sit potestas eorum in ligno vitae, et per portas ingrediantur civitatem; quasi dicat, quod per contemplationem ingredi non potest Ierusalem supernam, nisi per sanguinem Agni intret tanquam per portam. Non enim dispositus est aliquo modo ad contemplationes divinas, quae ad mentales ducunt excessus, nisi cum Daniele sit vir desideriorum¹. Desideria autem in nobis inflammantur dupliciter, scilicet per *elamorem orationis*, quae rugire facit a *gemitu cordis*, et per *fulgorem speculationis*, qua mens ad radios lucis directissime et intensissime se convertit.*

Dispositio-
nes necessa-
riae.

Invidiam lecto-
rem ad dispo-
sitiones ac-
quirendas.

Quibus scri-
pserit.

4. Igitur ad gemitum orationis per Christum crucifixum, per cuius sanguinem purgamur a sordibus vitiorum², primum quidem lectorem invito, ne forte credat, quod sibi sufficiat lectio sine unctione, speculatio sine devotione, investigatio sine admiratione, circumspectio sine exultatione, industria sine pietate, scientia sine caritate, intelligentia sine humilitate, studium absque divina gratia, speculum absque sapientia divinitus inspirata. — Praeventis igitur divina gratia, humilibus et piis, compunctis et devo-

tis, unctis *oleo lactitiae*³ et amatoribus divinae sapientiae et eius desiderio inflammatis, vacare volentibus ad Deum magnificandum, admirandum et etiam degustandum, speculationes subiectas propono, insinuans, quod parum aut nihil est speculum exterius propositum, nisi speculum mentis nostrae tersum fuerit et politum. Exerce igitur te, homo Dei, prius ad stimulum conscientiae remordentem, antequam oculos elevas ad radios sapientiae in eius speculis relucentes, ne forte ex ipsa radiorum speculatione in graviorem incidas foveam tenebrarum.

5. Placuit autem distinguere tractatum⁴ in se-
ptem capitula, praemittendo titulos ad faciliorem
intelligentiam dicendorum. Rogo igitur, quod magis
pensetur intentio scribentis quam opus, magis
dictorum sensus quam sermo incultus, magis veritas
quam venustas, magis exercitatio affectus quam
eruditio intellectus. Quod ut fiat, non est harum spe-
culationum progressus perfunctorie transeurrendus,
sed morosissime ruminandus.

Distinctio
tractatus.

EXPLICIT PROLOGUS.

INCIPIUNT CAPITULA.

Primum capitulum, de gradibus ascensionis in Deum et de speculatione ipsius per vestigia eius in universo.

Secundum capitulum, de speculatione Dei in vestigiis suis in hoc sensibili mundo.

Tertium capitulum, de speculatione Dei per suam imaginem naturalibus potentis insignitam.

Quartum capitulum, de speculatione Dei in sua imagine donis gratuiti reformata.

Quintum capitulum, de speculatione divinae unitatis per eius nomen primum, quod est *esse*.

Sextum capitulum, de speculatione beatissimae Trinitatis in eius nomine, quod est *bonum*.

Septimum capitulum, de excessu mentali et mystico, in quo requies datur intellectui, affectu in Deum per excessum totaliter transeunte.

EXPLICIT CAPITULA⁵.

INCIPIIT SPECULATIO PAUPERIS IN DESERTO.

CAP. I.

De gradibus ascensionis in Deum et de speculatione ipsius per vestigia eius in universo.

1. *Beatus vir, cuius est auxilium abs te, ascensiones in corde suo disposuit in valle lacrymarum,*

*in loco, quem posuit*⁶. Cum beatitudo nihil aliud sit, quam summi boni fruitio; et summum bonum sit supra nos: nullus potest efficere beatus, nisi supra semetipsum ascendat, non ascensu corporali, sed cordiali. Sed supra nos levare non possumus nisi per virtutem superiorem nos elevantem. Quantumcumque enim gradus interiores disponantur, nihil fit, nisi

Beatitudo
supra nos.

Virtus ele-
vans.

¹ Dan. 9, 23. — Inferius respicitur Ps. 37, 9: *Rugiebam a gemitu cordis mei. — Superius pro Non enim dispositus est [K L N disponitur] H Nullus enim potest disponi.*

² Hebr. 4, 3, dicitur a purgationem peccatorum faciens *. I. Ioan. 2, 20, et 27, ubi instruat, quod unctio divina docet de omnibus.

³ Psalm. 44, 8. — Edd. *divinae lactitiae*, quae etiam post pauca pro *admirandum* substituant *amandum*. Inferius pro *nihil est* *nihil prodest*, et pro *remordentem* G K L M N *remordentis*.

⁴ EP *tractatum*. Inferius voci *venustas* edd. praefigunt *sermonem*.

⁵ Haec capitula cum quibusdam nullius momenti variantibus lectionibus hic ponuntur in codd. et 1, 2, 3, 4; B alique codd. non hic, sed in ipso textu ad cc. 3. 4. 5 post vocem *capitulum* adiciunt et *tertius* (*quartus... quintus*) *gradus*; Verba *Incipit speculatio pauperis in deserto* habentur in BE F K P Q et 1, 2, 3, 4.

⁶ Psalm. 83, 6. seq.

divinum auxilium comitetur. Divinum autem auxilium comitatur eos qui petunt ex corde humiliter et devote; et hoc est ad ipsum suspirare in hac *lacrymarum valle*, quod fit per ferventem orationem. Oratio igitur est mater et origo sursum-actionis. Ideo Dionysius in libro de Mystica Theologia ¹, volens nos instruere ad excessus mentales, primo praemitit orationem. Oremus igitur et dicamus ad Dominum Deum nostrum: *Deduc me, Domine, in via tua, et ingrediar in veritate tua; laetetur cor meum, ut timeat nomen tuum.*

2. In hac oratione orando illuminamur ad cognoscendum divinae ascensionis gradus. Cum enim secundum statum conditionis nostrae ipsa rerum universitas sit scala ad ascendendum in Deum; et in rebus quaedam sicut *vestigium*, quaedam *imago* ², quaedam *corporalia*, quaedam *spiritualia*, quaedam *temporalia*, quaedam *aeviterna*, ac per hoc quaedam *extra nos*, quaedam *intra nos*: ad hoc, quod perveniamus ad primum principium considerandum, quod est *spiritualissimum* et *aeternum* et *supra nos*, oportet nos *transire per vestigium*, quod est *corporeale* et *temporale* et *extra nos*, et hoc est *deduci in vitam Dei*; oportet, nos *intrare* ad mentem nostram, quae est *imago Dei aeviterna, spiritualis* et *intra nos*, et hoc est *ingredi in veritate* ³ *Dei*; oportet, nos *transcendere ad aeternum, spiritualissimum*, et *supra nos*, aspiciendo ad primum principium, et hoc est *laetari in Dei notitia et reverentia maiestatis*.

3. Haec est igitur via trium dierum in solitudine ⁴; haec est triplex illuminatio unius diei, et prima est sicut vespera, secunda sicut mane, tertia sicut meridies; haec respicit triplicem rerum existentiam, scilicet in materia, in intelligentia et in arte aeterna, secundum quam dictum est: *fiat, fecit, et factum est* ⁵; haec etiam respicit triplicem substantiam in Christo, qui est scala nostra, scilicet corporalem, spirituales et divinam.

4. Secundum hunc triplicem progressum mens nostra tres habet aspectus principales. Unus est ad

corporalia exteriora, secundum quem vocatur *animalitas* seu sensualitas; alius intra se et in se, secundum quem dicitur *spiritus*; tertius supra se, secundum quem dicitur *mens*. — Ex quibus omnibus disponere se debet ad conscendendum in Deum, ut ipsum diligat *ex tota mente, ex toto corde et ex tota anima* ⁶, in quo consistit perfecta Legis observatio et simul cum hoc sapientia christiana.

5. Quoniam autem quilibet praedictorum modorum geminatur, secundum quod contingit considerare Deum ut *alpha et omega* ⁷, seu in quantum contingit videre Deum in unoquoque praedictorum modorum ut *per speculum* et ut *in speculo*, seu quia una istarum considerationum habet commisseri alteri sibi coniunctae et habet considerari in sua puritate: hinc est, quod necesse est, hos tres gradus principales ascendere ad senarium, ut, sicut Deus sex diebus perfecit *universum mundum* et in septimo requievit; sic *minor mundus* sex gradibus illuminationum sibi succedentium ad quietem contemplationis ordinatissime perducatur. — In cuius rei figura sex gradibus ascendebatur ad thronum Salomou ⁸; Seraphim, quae vidit Isaias, senas alas habebat; post sex dies *vocavit Dominus Moysen de medio caliginis*, et Christus *post sex dies*, ut dicitur in Matthaeo, *duxit discipulos in montem et transfiguratus est ante eos*.

6. Iuxta igitur sex gradus *ascensionis* in Deum sex sunt gradus *potentiarum* animae, per quos ascendimus ab inis ad summa, ab exterioribus ad intima, a temporalibus conscendimus ad aeterna, scilicet *sensus, imaginatio, ratio, intellectus, intelligentia* et *aper mentis* seu synderesis scintilla ⁹. Hos gradus in nobis habemus plantatos per naturam, deformatos per culpam, reformatos per gratiam; purgandos per instigationem, exercendos per scientiam, perficiendos per sapientiam.

7. Secundum enim primam naturae institutionem creatus fuit homo habilis ad contemplationis quietem, et ideo *posuit eum Deus in paradiso deliciarum* ¹⁰. Sed avertens se a vero lumine ad

Oratio mater sursum-actionis.

De gradibus in genere.

Gradus 3 ascensionis principales.

Comparatur ad quatuor.

Mentis aspectus tres.

Gradus illi geminantur.

Gradus sex.

Figure 4.

Gradus sex potentiarum.

Paradiso originale.

¹ Cap. I, § 1. Vide infra c. 7. n. 5. — Seq. locus est Ps. 85, 11. Cfr. Breviloq. p. V. c. 1. et 10. — Superius pro *sursum-actionis* A D G M *sursum-ascensionis*; ead. *sursum-actionis* in Deum, H K L *sursum tendentis actionis* in Deum. Nostra lectio est ex B C I K L N P. Inferius ADGM et 1, 2 omittunt *orando*.

² Cfr. supra Breviloq. p. II. c. 12. — Inferius (bis occurrit) pro *aeviterna* non pauci eodd. perperam *aeterna* (praeter subnexa, cfr. etiam H. Sent. d. 2. p. I. a. l. q. 1.), et pro *perveniamus* plures eodd. *pervenitur*.

³ Ita A C G L M N; quae lectio respondet verbis Psalmi superius allegati; ead. *veritatem*; paulo superius et inferius post *oportet* fide plurimorum et meliorum eodd. bis omisimus *etiam*.

⁴ Exod. 3, 18: *ibimus viam trium dierum in solitudinem* [ita etiam K L], ut immolemus Domino Deo nostro. — Plures eodd. omittunt *igitur*.

⁵ Gen. 1, 3. seqq. Cfr. supra pag. 230, nota 5.

⁶ Marc. 42, 30. Cfr. Math. 22, 37; Luc. 10, 27. — S. S. Bonav. — Tom. V.

peris post *alius* A addit *ad spiritualia*, et post *tertius* cum 1 et 2 *ad aeterna*. Pro *conscendendum* plures eodd. *ascendendum*.

⁷ Apoc. 1, 8. — De differentia, quae est inter cognitionem Dei *per speculum* creaturarum et *in speculo*, cfr. I. Sent. d. 3. p. I. q. 3. — De senario creationis vide supra Breviloq. Prolog. § 2. et p. II. c. 2. — Inferius pro *uni* ead. *unaquaqueque*, et pro *ascendere* plures eodd. non bene *conscendere*.

⁸ Libr. III. Reg. 40, 19. — Subinde respicitur Isai. 6, 2; Exod. 24, 46. et Matth. 17, 1. seq. Rost in *moonte* Vulgata addit *excelsum seorsum*.

⁹ Cfr. de Spiritu et anima (inter opera Augustini), c. 10-14. et 38. — Inferius pro *exercendos* L *illuminandos*.

¹⁰ Gen. 2, 45. Secundum septuaginta interpretes, Vulgata *voluptatis* pro *deliciarum*. — De originali peccato cfr. Breviloq. p. III. c. 5. seq. Subinde respicitur Tob. 5, 12: *Et ait Tobias: Quale gaudium mihi erit, qui in tenebris sideo et lumen caeli non video?* — Superius pro *enim* Vat. *etiam*. Mox post *Sed avertens se* K L addunt *a summo bono*.

commutabile bonum, incurvatus est ipse per culpam propriam, et totum genus suum per originale peccatum, quod dupliciter infecit humanam naturam, scilicet *ignorantia* mentem et *concupiscentia* carnem; ita quod *excaecatus* homo et *incurvatus* in tenebris sedet et caeli lumen non videt, nisi succurrat gratia cum iustitia contra *concupiscentiam*, et scientia cum sapientia contra *ignorantiam*. Quod totum fit per Iesum Christum, *qui factus est nobis a Deo sapientia et iustitia et sanctificatio et redemptio*¹. Qui cum sit Dei *virtus* et Dei *sapientia*, sit Verbum incarnatum *plenum gratiae et veritatis*, gratiam et *veritatem* fecit, gratiam scilicet *caritatis* infudit, quae, cum sit *de corde puro et conscientia bona et fide non ficta*, totam animam reificat secundum triplicem ipsius aspectum supradictum; *scientiam veritatis* edocuit secundum triplicem modum theologiae, scilicet *symbolicae, propriae et mysticae*, ut per *symbolicam* recte utamur sensibilibus, per *propriam* recte utamur intelligibilibus, per *mysticam* rapiamur ad supermentales excessus.

Homo excaecatus et incurvatus.

In Christo gratia et veritas.

Triplex theologia.

8. Qui igitur vult in Deum ascendere necesse est, ut vitata culpa deformante naturam, naturales potentias supradictas exerceat ad *gratiam reformatam*, et hoc per orationem; ad *iustitiam purificantem*, et hoc in conversatione; ad *scientiam illuminantem*, et hoc in meditatione; ad *sapientiam perficientem*, et hoc in contemplatione. Sicut igitur ad *sapientiam* nemo venit nisi per gratiam, iustitiam et scientiam; sic ad *contemplationem* non venit² nisi per meditationem perspicuam, conversationem sanctam et orationem devotam. Sicut igitur gratia fundamentum est rectitudinis voluntatis et illustrationis perspicuae rationis; sic primo orandum est nobis, deinde sancte vivendum, tertio veritatis spectaculis intendendum et intendendo gradatim ascendendum, quousque veniatur ad *montem excelsum*, ubi *videatur Deus deorum in Sion*³.

Quadruplex exercitium.

9. Quoniam igitur prius est ascendere quam descendere in scala Iacob⁴, *primum* gradum ascensionis collocemus in imo, ponendo totum istum mundum sensibilem nobis tanquam speculum, per quod transeamus ad Deum, opificem summum, ut simus veri Hebraei transeuntes de Aegypto ad terram Pa-

Incipit primus gradus.

tribus repromissam, simus etiam Christiani cum Christo transeuntes *ex hoc mundo ad Patrem*⁵, simus et sapientiae amatores, quae vocat et dicit: *Transite ad me omnes, qui concupiscitis me, et a generationibus meis adimplemini. A magnitudine namque speciei et creaturae cognoscibiliter poterit Creator horum videri.*

10. Relucet autem Creatoris summa potentia et sapientia et benevolentia in rebus creatis, secundum quod hoc tripliciter nuntiat sensus carnis sensui interiori. Sensus enim carnis aut deservit intellectui *rationaliter investiganti*, aut *fideliter credenti*, aut *intellectualiter contemplanti*. *Contemplans* considerat rerum existentiam actualementem, *credens* rerum decursum habitualementem⁶, *ratiocinans* rerum praecellentiam potentialementem.

Tria officia intellectus et tres aspectus.

11. Primo modo aspectus *contemplantis*, res in se ipsis considerans, videt in eis *pondus, numerum et mensuram*⁷: *pondus* quoad situm, ubi inclinatur, *numerus*, quo distinguuntur, et *mensuram*, qua limitantur. Ac per hoc videt in eis *modum, speciem et ordinem*, nec non *substantiam, virtutem et operationem*. Ex quibus consurgere potest sicut ex *vestigio* ad intelligendum potentiam, sapientiam et bonitatem Creatoris immensam.

Aspectus contemplantis videt tria.

12. Secundo modo aspectus *fidelis*, considerans hunc mundum, attendit *originem, decursum et terminum*. Nam *fide* credimus, *aptata esse saecula Verbo vitae*⁸; *fide* credimus, trium legum tempora, scilicet naturae, Scripturae et gratiae sibi succedere et ordinatissime decurrere; *fide* credimus, mundum per finale iudicium terminandum esse: in primo potentiam, in secundo providentiam, in tertio iustitiam summi principii advertentiam.

Aspectus credentis attendit tria.

13. Tertio modo aspectus *ratiocinabiliter investigantis*⁹ videt, quaedam tantum *esse*, quaedam autem *esse et vivere*, quaedam vero *esse, vivere et discernere*; et prima quidem esse *minora*, secunda *media*, tertia *meliora*. — Videt iterum, quaedam esse tantum *corporalia*, quaedam *partim corporalia, partim spiritualia*; ex quo advertit, aliqua esse *mere spiritualia* tanquam utrisque meliora et digniora. — Videt nihilominus, quaedam esse *mutabilia et corruptibilia*, ut *terrestria*, quaedam *mutabilia et*

Aspectus ratiocinantis videt tria.

¹ Epist. I. Cor. 1, 30. Ibid. v. 24. Apostolus vocat « Christum Dei virtutem et Dei sapientiam ». — Subinde allegatur Ioh. 1, 14. Ibid. v. 17: Gratia et veritas per Iesum Christum facta est. Tertius locus est I. Tim. 1, 5.

² Edd. cum aliquot codd. *nemo venit*.

³ Psalm. 83, 8: Ibiunt de virtute in virtutem, videbitur Deus etc. — Cfr. supra pag. 297, nota 1. — Pro *speculatus* 1, 2 *speculo*.

⁴ Gen. 28, 12. Cfr. supra pag. 205, nota 2. — De Hebraeis exeuntibus de Aegypto cfr. Exod. 13, 3. seq.

⁵ Ioh. 13, 1. — Seq. locus est Eccl. 24, 26; Vulgata *implemini*. Tertius est Sap. 13, 5; Vulgata habet *enim* pro *namque*.

⁶ Cfr. supra Breviloq. Prolog. § 2.

⁷ Respicitur Sap. 11, 21; cfr. supra pag. 54, nota 7. — De seqq., quae I. Sent. d. 3. p. l. dub. 3. explicantur, cfr. supra pag. 82, nota 5; pag. 219, nota 1. et pag. 242, nota 5. — Inferius post *potest* G I I K L M N addunt *spiritus*.

⁸ Hebr. 11, 3: Fide intelligimus aptata... Verbo Dei (E etiam exhibet *Dei, C Dei vitae*). Cfr. Breviloq. Prolog. § 2. — Superius pro *fidelis, considerans, H fideliter considerantis, L fideliter credentis, considerantis*. Mox pro *trium legum* D G M *trinae legis*, et pro *succedere* D G K M N *successisse*, e contra H P *decurrere* pro *decurrere*.

⁹ Edd. *ratiocinantis investigans*; tere omnes codd. *viri investigantis, K rationabiliter viri investigantis*; quo confirmatur nostra lectio sumta ex H L. Infra pro *media* D G M *mediocria*; denique Q *colligit, quaedam* pro *advertit, aliqua*.

incorruptibilia, ut caelestia; ex quo advertit, quaedam esse *immutabilia et incorruptibilia*, ut super-caelestia.

Ex his ergo visibilibus consurgit ad considerandum Dei potentiam, sapientiam et bonitatem ut entem, viventem et intelligentem, mere spirituales et incorruptibilem et intransmutabilem¹.

14 Haec autem consideratio dilatatur secundum septiformem conditionem creaturarum, quae est divinae potentiae, sapientiae et bonitatis testimonium septiforme, si consideretur cunctarum rerum *origo*, *magnitudo*, *multitudo*, *pulcritudo*, *plenitudo*, *operatio* et *ordo*. — *Origo* namque rerum secundum creationem, distinctionem et ornatum quantum ad opera sex dierum divinam praedicat potentiam cuncta de nihilo producentem, sapientiam cuncta lucide distinguentem et bonitatem cuncta largiter adornantem². — *Magnitudo* autem rerum secundum molem longitudinis, latitudinis et profunditatis; secundum excellentiam virtutis longe, late et profunde se extendentis, sicut patet in diffusione lucis; secundum efficaciam operationis intimae, continuae et diffusae, sicut patet in operatione ignis, manifeste indicat immensitatem potentiae, sapientiae et bonitatis trini Dei, qui in cunctis rebus per *potentiam*, *praesentiam* et

*essentiam*³ incircumscripitis existit. — *Multitudo* vero rerum secundum diversitatem generalem, specialem et individualement in substantia, in forma seu figura et efficacia ultra omnem humanam aestimationem, manifeste trium praedictarum conditionum in

Quarta. Deo immensitatem insinuat et ostendit. — *Pulcritudo*⁴ autem rerum secundum varietatem luminum, figurarum et colorum in corporibus simplicibus, mixtis et etiam complexionatis, sicut in corporibus caelestibus et mineralibus, sicut lapidibus et metallis, plantis et animalibus, tria praedicta evidenter pro-

Quinta. clamat. — *Plenitudo* autem rerum, secundum quod *materia* est plena forma secundum rationes seminales⁵; *forma* est plena virtute secundum activam potentiam; *virtus* est plena effectibus secundum efficientiam, id ipsum manifeste declarat. — *Operatio* multiplex, secundum quod est *naturalis*, secundum quod est *artificialis*, secundum quod est *moralis*, sua multiplicissima varietate ostendit immensitatem

Sexta. illius *virtutis*, *artis* et *bonitatis*, quae quidem est omnibus « causa essendi, ratio intelligendi et ordo vivendi⁶. — *Ordo* autem secundum rationem *dura-* Septima.
tionis, *situationis* et *influentiae*, scilicet per prius et posterius, superius et inferius⁷, nobiliter et ignobiliter, in libro creaturae insinuat manifeste primi principii *primitatem*, *sublimitatem* et *dignitatem* quantum ad infinitatem *potentiae*; ordo vero *divinarum legum*, *praeceptorum* et *iudiciorum* in libro Scripturae immensitatem *sapientiae*; ordo autem *divinorum Sacramentorum*, *beneficiorum* et *retributionum* in corpore Ecclesiae immensitatem *bonitatis*, ita quod ipse ordo nos in primum et summum, potentissimum, sapientissimum et optimum evidenter manifeste manuducit.

15. Qui igitur tantis rerum creaturarum splendorebus non illustratur caecus est; qui tantis clamoribus non evigilat surdus est; qui ex omnibus his effectibus Deum non laudat mutus est; qui ex tantis iudiciis primum principium non advertit stultus est.

— Aperi igitur oculos, aures spirituales admove, labia tua solve et cor tuum appone⁸, ut in omnibus creaturis Deum tuum videas, audias, laudes, diligas et colas; magnifices et honores, ne forte totus contra te orbis terrarum consurgat. Nam ob hoc *pugnabit orbis terrarum contra insensatos*⁹, et econtra sensatis erit materia gloriae, qui secundum Prophetam possunt dicere: *Delectasti me, Domine, in factura tua, et in operibus manuum tuarum exsultabo. Quam magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapientia fecisti, impleta est terra possessione tua.* Conclusio notanda.

CAP. II.

De speculatione Dei in vestigiis suis in hoc sensibili mundo.

1. Sed quoniam circa speculum sensibilibus non solum contingit contemplari Deum per ipsa tanquam per vestigia, verum etiam in ipsis, in quantum est in eis per *essentiam*, *potentiam* et *praesentiam*; et hoc considerare est altius¹⁰ quam praecedens: ideo huiusmodi consideratio secundum tenet locum tanquam secundus contemplationis gradus, quo debemus

¹ Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. III. c. 4, et Comment. p. I. dub. 4. — Pro *entem* A *existentem*.

² Vide Breviloq. p. II. c. 4, et 2.

³ Cfr. supra pag. 214, nota 3. — Pro *rebus* edd. *creaturis*.

⁴ Definitio pulcritudinis datur in cap. seq. n. 5.

⁵ Vide II. Sent. d. 7. p. II. a. 2. q. 4. et d. 18. a. 1. q. 2. seq. Simili modo dicitur in Lib. de Causis, propos. 10: Omnis intelligentia plena est forma. — Pro *secundum* quod D F G M *secundum quam*, et inferius pro *efficientiam* A C D E I K L M N *efficiam*.

⁶ Secundum August., VIII. de Civ. Dei, c. 4, superius pag. 149, nota 7. allegatum. Cfr. etiam supra pag. 12, nota 7.

⁷ Vide supra pag. 179, nota 9. definitionem ordinis ex August. allatum. Cfr. etiam Aristot., de Praedicam. c. de *Priori*.

— *De libro creaturae* vide Breviloq. p. II. c. 3. seq. et c. 44; de aliis libris vide ibid. Prolog. § 4. seq. et p. VI. c. 4. — Verba *scilicet per prius...* *ignobiliter* omittuntur (et hoc satis probabiliter) a plerisque codd., inter quos B P, non vero ab A. Inferius Vat. omittit *sublimitatem* et *dignitatem*; vocibus *immensitatem sapientiae* G K L M N interserunt *ostendit*.

⁸ Prov. 22, 17: *Inclina aurem tuam et audi verba sapientium*; appone autem cor ad doctrinam meam. — Inferius pro *totus* edd. et plures codd. *universus*, et pro *consurgat* C et 1, 2 *insurgat*.

⁹ Sap. 5, 21. — Seq. locus est Ps. 91, 5; tertius est Ps. 103, 24.

¹⁰ II O et haec consideratio est altior.

manuduci ad contemplandum Deum in cunctis creaturis, quae ad mentem nostram intrant per corporales sensus.

2. Notandum igitur, quod iste mundus, qui dicitur *microcosmus*, intrat ad animam nostram, quae dicitur *minor mundus*¹, per portas quinque sensuum, secundum ipsorum sensibilitatem *apprehensionem*, *oblectationem* et *diuulcationem*. — Quod patet sic: quia in eo quaedam sunt *generantia*, quaedam *generata*, quaedam *gubernantia* haec et illa. *Generantia* sunt corpora simplicia, scilicet corpora caelestia et quatuor elementa. Nam ex elementis per virtutem lucis conciliantem contrarietatem elementorum in mixtis habent generari et produci, quaequae generantur et producentur per operationem virtutis naturalis. — *Generata* vero sunt corpora ex elementis composita, sicut mineralia, vegetabilia, sensibilia et corpora humana². — *Regentia* haec et illa sunt substantiae spirituales, sive *omnino coniunctae*, ut sunt animae brutales, sive *coniunctae separabiliter*, ut sunt spiritus rationales, sive *omnino separatae*, ut sunt spiritus caelestes, quos philosophi *Intelligentias*, nos *Angelos* appellamus. Quibus secundum philosophos competit movere corpora caelestia, ac per hoc eis attribuitur *administratio universi*, suscipiendo a prima causa, scilicet Deo, virtutis influentiam, quam refundunt secundum opus gubernationis, quod respicit rerum consistentiam naturalem. Secundum autem theologos attribuitur eisdem regimen universi secundum imperium summi Dei quantum ad *opera reparacionis*, secundum quae dicuntur *administratorii spiritus*, *missi propter eos qui hereditatem capiunt salutis*³.

3. Homo igitur, qui dicitur *minor mundus*, habet quinque sensus quasi quinque portas, per quas intrat cognitio omnium, quae sunt in mundo sensibili, in animam ipsius. Nam per *visum* intrant corpora sublimia et luminosa et cetera colorata, per *tactum* vero corpora solida et terrestria, per tres vero *sensus intermedios* intrant intermedia, ut per *gustum* aquea, per *auditum* aërea, per *odoratum* vaporabilia, quae aliquid habent de natura humida,

aliquid de aërea, aliquid de ignea seu calida, sicut patet in fumo ex aromatis resolutio⁴.

Intrat igitur per has portas tam corpora simplicia quam etiam composita, ex his mixta. Quia vero sensu percipiunt non solum haec *sensibilia particularia*, quae sunt lux, sonus, odor, sapor et quatuor *primariae qualitates*, quas apprehendit tactus; verum etiam *sensibilia communia*, quae sunt numerus, magnitudo, figura, quies et motus; et « omne, quod movetur, ab alio movetur⁵ », et quaedam a se ipsis moventur et quiescunt, ut sunt animalia: dum per hos quinque sensus *motus* corporum apprehendimus, manuducimur ad cognitionem motorum spiritualium tanquam per effectum in cognitionem causarum.

4. Intrat igitur quantum ad tria rerum genera in animam humanam per *apprehensionem* totus iste sensibilis mundus. Haec autem sensibilia exteriora sunt quae primo ingrediuntur in animam per portas quinque sensuum; intrant, inquam, non per substantias, sed per similitudines suas, primo generatas in medio et de medio in organo et de organo exteriori in interiori et de hoc in potentiam apprehensivam⁶; et sic generatio speciei in medio et de medio in organo et conversio potentiae apprehensivae super illam facit *apprehensionem* omnium eorum quae exterius anima apprehendit.

5. Ad hanc apprehensionem, si sit rei convenientis, sequitur *oblectatio*⁷. Delectatur autem sensus in obiecto per similitudinem abstractam percepto vel ratione *speciositatis*, sicut in visu, vel ratione *suavitatis*, sicut in odoratu et audita, vel ratione *sabritatis*, sicut in gustu et tactu, appropriate loquendo. Omnis autem delectatio est ratione proportionalitatis. Sed quoniam species tenet rationem *formae*, *virtutis* et *operationis*, secundum quod habet respectum ad principium, a quo manat, ad medium, per quod transit, et ad terminum, in quem agit; ideo proportionalitas aut attenditur in similitudine, secundum quod tenet rationem *speciei seu formae*, et sic dicitur *speciositas*, quia « pulcritudo nihil aliud est quam aequalitas numerosa », seu « quidam par-

Mundus intrat in animam secundum tres operationes.

Tria genera in mundo.

Generantia.

Generata.

Regentia.

Opioio philosophorum et theologorum.

Quinque sensus.

Sensibilia particularia et communia.

Quomodo res intrant per apprehensionem.

Quomodo res intrant per oblectatio.

Triplex oblectatio explicatur.

Notandum.

Speciositas.

¹ In hac propositione post *iste mundus* add. addunt *sensibilibus*, et post *macrocosmus* Vat. cum add. recentioribus *id est longus mundus*, et ante *minor mundus* iterum add. *microcosmus id est inferior pro gubernantia add. regentia*.

² Cfr. supra Breviloq. p. II. c. 3. et 4. — Immediatè post pro *Regentia* A *Gubernantia*, et pro *spiritus rationales* add. *animae rationales*.

³ Hebr. I, 14: *Vulgata post spiritus addit in ministerium et substituit capient pro capiunt*. Cfr. II. Sent. d. 10. et 11. lib. d. 11. p. I. a. 3. agit de *Intelligentiis*.

⁴ Vide supra pag. 227, nota 5. — De sensibilibus propriis seu particularibus et *communibus* (scil. pluribus sensibus) agit Aristot., II. de Anima, text. 63. seqq. (c. 6.). De quatuor primariis qualitatibus (scil. calido, frigido, humido et secco) cfr. supra pag. 221, nota 1. — Superius pro *cetera colorata* P *corpora colorata*.

⁵ Secundum Aristot., VII. Phys. text. 4. seqq. Ibid. VIII.

text. 27. seqq. (c. 4.) agit de motu animalium. — Nox pro *a se ipsis* add. et plures add. *se ipsis*; sed apud Aristot. legitur: *Eorum autem, quae per se [moventur], alia quidem a se ipsis* [ἑῶν αὐτῶν], alia vero ab alio.

⁶ Potentia sensibilis apprehensiva enim dividitur in *exteriorum* et *interiorum*; prior comprehendit quinque sensus exteriores, posterior vero sensum communem, imaginationem (phantasiam), aestimativam et memoriam. — Vat. perperam in *potentia apprehensiva*. Cfr. August., XI. de Trin. c. 9. n. 16, et Aristot., II. de Anima, text. 121. seq. et 136. seqq. (c. 12. et III. c. 2.). — De medio cfr. II. de Anima, text. 74. seqq. (c. 7. seqq.) et de Sensu et sens. c. 7. (c. 6.). — Superius post *in organo* add. *addunt exteriori*.

⁷ Delectatio quidem delinatur: coniunctio convenientis cum convenienti. Cfr. tom. I. pag. 38, nota 4. et tom. IV. pag. 391, nota 3, ubi docetur, delectationem proprie consistere in actione consequente hanc coniunctionem.

tium situs cum coloris suavitate¹. » Ant attenditur proportionalitas, in quantum tenet rationem *potentiae seu virtutis*, et sic dicitur *suavitas*, cum virtus agens non improporționaliter excedit recipientem; quia sensus trahitur in extremis et in mediis delectatur². Ant attenditur, in quantum tenet rationem *efficaciae et impressionis*, quae tunc est proportionalis, quando agens imprimendo replet indigentiam patientis, et hoc est *salvare et nutrire ipsum*, quod maxime apparet in gustu et tactu. Et sic per *oblectationem* delectabilia exteriora secundum triplicem rationem delectandi per similitudinem intrant in animam.

6. Post hanc apprehensionem et oblectationem fit *diudicatio*, qua non solum diiudicatur, utrum hoc sit album, vel nigrum, quia hoc pertinet ad sensum *particularem*³; non solum, utrum sit salubre, vel nocivum, quia hoc pertinet ad sensum *interiorem*; verum etiam, qua diiudicatur et ratio redditur, quare hoc delectat; et in hoc actu inquiritur de *ratione* delectationis, quae in sensu percipitur ab obiecto. Hoc est autem, cum quaeritur *ratio pulchri, suavis et salubris*; et invenitur, quod haec est *proportio aequalitatis*. Ratio autem aequalitatis est eadem in magnis et parvis nec extenditur dimensionibus nec succedit seu transit cum transeuntibus nec motibus alteratur. Abstrahit igitur a loco, tempore et motu, ac per hoc est incommutabilis, incircumscribibilis, interminabilis et omnino spiritualis⁴. *Diudicatio* igitur est actio, quae speciem sensibilem, sensibilibiter per sensus acceptam introire facit depurando et abstrahendo in potentiam intellectivam. Et sic totus iste mundus introire habet in animam humanam per portas sensuum secundum tres operationes praedictas.

7. Haec autem omnia sunt vestigia, in quibus speculari possumus Deum nostrum. — Nam cum species *apprehensa* sit similitudo in medio genita et deinde ipsi organo impressa et per illam impressionem in suum principium, scilicet in obiectum cognoscendum, ducat⁵; manifeste insinuat, quod illa lux aeterna generat ex se similitudinem seu splendorem coaequalem, consubstantialem et coaeternalem; et quod ille qui est *imago invisibilis Dei* et *splendor gloriae et figura substantiae eius*⁶, qui ubique est per primam sui generationem, sicut obiectum in toto medio suam generat similitudinem, per gratiam unionis unitur, sicut species corporali organo, individuo rationalis naturae, ut per illam unionem nos reduceret ad Patrem sicut ad fontale principium et obiectum. Si ergo omnia cognoscibilia habent sui speciem generare, manifeste proclamant, quod in illis tanquam in speculis videri potest aeterna generatio Verbi, Imaginis et Filii a Deo Patre aeternaliter emanantis.

8. Secundum hunc modum species *delectans* ut *speciosa, suavis et salubris* insinuat, quod in illa prima specie est prima *speciositas, suavitas et salubritas*, in qua est summa *proportionalitas* et aequalitas ad generantem; in qua est *virtus*, non per phantasma, sed per veritatem apprehensionis illabens; in qua est *impressio* salvans et sufficiens et omnem apprehendens indigentiam expellens. Si ergo « delectatio est coniunctio convenientis cum conveniente⁷ »; et solius Dei similitudo tenet rationem summe speciosius, suavis et salubris; et unitur secundum *veritatem* et secundum *intimitatem* et secundum *plenitudinem* replentem omnem capacitatem; manifeste videri potest, quod in solo Deo est fontalis et vera *delectatio*, et quod ad ipsam ex omnibus delectationibus manuducimur requirendam.

9. Excellentiori autem modo et immediatiori *diudicatio* ducit nos in aeternam veritatem certius speculandam. Si enim diudicatio habet fieri per rationem *abstrahentem* a loco, tempore et mutabilitate, ac per hoc a dimensione, successione et transmutatione, per rationem *inmutabilem* et *incircumscribibilem* et *interminabilem*⁸; nihil autem est omnino *inmutabile, incircumscribibile et interminabile*, nisi quod est aeternum; omne autem quod est aeter-

scendum, ducat⁵; manifeste insinuat, quod illa lux aeterna generat ex se similitudinem seu splendorem coaequalem, consubstantialem et coaeternalem; et quod ille qui est *imago invisibilis Dei* et *splendor gloriae et figura substantiae eius*⁶, qui ubique est per primam sui generationem, sicut obiectum in toto medio suam generat similitudinem, per gratiam unionis unitur, sicut species corporali organo, individuo rationalis naturae, ut per illam unionem nos reduceret ad Patrem sicut ad fontale principium et obiectum. Si ergo omnia cognoscibilia habent sui speciem generare, manifeste proclamant, quod in illis tanquam in speculis videri potest aeterna generatio Verbi, Imaginis et Filii a Deo Patre aeternaliter emanantis.

8. Secundum hunc modum species *delectans* ut *speciosa, suavis et salubris* insinuat, quod in illa prima specie est prima *speciositas, suavitas et salubritas*, in qua est summa *proportionalitas* et aequalitas ad generantem; in qua est *virtus*, non per phantasma, sed per veritatem apprehensionis illabens; in qua est *impressio* salvans et sufficiens et omnem apprehendens indigentiam expellens. Si ergo « delectatio est coniunctio convenientis cum conveniente⁷ »; et solius Dei similitudo tenet rationem summe speciosius, suavis et salubris; et unitur secundum *veritatem* et secundum *intimitatem* et secundum *plenitudinem* replentem omnem capacitatem; manifeste videri potest, quod in solo Deo est fontalis et vera *delectatio*, et quod ad ipsam ex omnibus delectationibus manuducimur requirendam.

9. Excellentiori autem modo et immediatiori *diudicatio* ducit nos in aeternam veritatem certius speculandam. Si enim diudicatio habet fieri per rationem *abstrahentem* a loco, tempore et mutabilitate, ac per hoc a dimensione, successione et transmutatione, per rationem *inmutabilem* et *incircumscribibilem* et *interminabilem*⁸; nihil autem est omnino *inmutabile, incircumscribibile et interminabile*, nisi quod est aeternum; omne autem quod est aeter-

¹ Duplex haec definitio pluritudinis est secundum August., VI. de Musica, c. 43. n. 38. (cfr. tom. I. pag. 544, nota 8.) et XXII. de Civ. Dei, c. 49. n. 2, ubi pro *quidam partium situs* substituitur *partium congruentia* (cfr. tom. IV. pag. 4025, nota 3.).

² Vide Aristot., II. de Anima, text. 423. 443. et III. text. 7. (II. c. 12. et III. c. 2. et 4.). — Nox post *attenditur* edd. repetunt *proportionalitas*, et inferius post *Et sic* addunt *apparet, quomodo*.

³ Ed., excepta A, *exteriorem*. Secundum modum loquendi Scholasticorum duplex haec lectio approbatur; cfr. Ioan. de Rupella, Sum. de Anima, p. II. c. 18. et 23; Centiloq. (inter opera Bonav.) p. III. sect. 21: Apprehensiva [vis sensibilis] dividitur in sensum particularem et sensum communem, sive in sensum exterioem et interioem.

⁴ O P *et ideo spiritualis*. — Hoc exponit August., de Vera Relig. c. 30. n. 56. seqq., ex quo quaedam supra pag. 17, nota 3, allata sunt. — Inferius Vat. et recentiores edd. perperam *deputando* pro *depurando*; ante *sensuum* edd. addunt *quinq.*

⁵ Ed. delucet.

⁶ Col. 4, 15. et Hebr. 1, 3. Cum Vulgata et melioribus codd. omisimus et *similitudo* post *imago*. — Dicitio inferius posita *uniter individuo rationalis naturae* explicatur III. Sent. d. 10. a. 1. q. 3. — Pro *species corporali organo* A *species corporis* [H K L M P *corporalis*] organo. Cfr. I. Sent. d. 27. p. II. q. 4.

⁷ Cfr. supra pag. 300, nota 7. — August., de Vera Relig. c. 48. n. 35. seq. et c. 43. n. 81, 83. Q. q. 23. de similitudine Patris I. e. de Filio Dei, loquens ait: Ipsa est enim species prima, qua sunt, ut ita dicam, speciatia, et forma, qua formata sunt omnia. Vide etiam supra pag. 12, nota 7. et pag. 33, nota 5. — Inferius post *vera delectatio* C quaedam addita, quorum summa est: si tanta est dulcedo in creatura, quanta erit in ipso Creatore, ad quam, cum ipsam nondum videamus, ex omnibus delectationibus manuducimur requirendam.

⁸ Codd. communissime substituant *incorruptibilem*, et mox maior pars eorum omittit *incircumscribibile et interminabile*, et aliquanto inferius *indivisiibiliter, incommutabiliter, incorruptabiliter, interminabiliter*.

Generatio aeterna.

Inferantia.

De oblectatione.

In Deo delectatio.

De diudicatione.

Quomodo fiat diudicatio.

Ratio triplicis oblectationis.

Notandum.

Quid diudicatio.

Applicatio trium operationum ad contemplanandum Deum. De apprehensione.

num, est Deus, vel in Deo: si ergo omnia, quaecumque certius diiudicamus, per huiusmodi rationem diiudicamus; patet, quod ipse *est ratio omnium rerum et regula infallibilis et lux veritatis*, in qua cuncta relucunt infallibiliter, indelebiliter, indubitante, irrefragabiliter, indiudicabiliter, incommutabiliter, incoercibiliter, interminabiliter, indivisibiliter et intellectualiter. Et ideo leges illae, per quas iudicamus certitudinaliter de omnibus sensibilibus, in nostram considerationem venientibus; cum sint infallibiles et indubitabiles *intellectui apprehendentis*, sint indelebiles a *memoria recolentis* tanquam semper praesentes, sint irrefragabiles et indiudicabiles *intellectui iudicantis*, quia, ut dicit Augustinus¹, « nullus de eis iudicat, sed per illas: necesse est, eas esse incommutabiles et incorruptibiles tanquam necessarias, incoercibiles tanquam incircumscrip- tas, interminabiles tanquam aeternas, ac per hoc indivisibiles tanquam intellectuales et incorporeas, non factas, sed increatas, aeternaliter existentes in arte aeterna, a qua, per quam et secundum quam formantur formosa omnia; et ideo nec certitudinaliter iudicari possunt nisi per illam quae non tantum fuit forma cuncta *producens*, verum etiam cuncta *conservans et distinguens*, tanquam ens in omnibus formam tenens et regula dirigens, et per quam diiudicat mens nostra cuncta, quae per sensum intrant in ipsam².

10. Haec autem speculatio *dilatatur* secundum considerationem septem differentiarum *numerorum*, quibus quasi septem gradibus conscenditur in Deum, secundum quod ostendit Augustinus in libro de Vera Religione et in sexto Musicae³, ubi assignat differentias numerorum gradatim conscendendum ab his sensibilibus usque ad Opificem omnium, ut in omnibus videatur Deus.

Dicit enim, numeros esse in corporibus et maxime in sonis et vocibus, et hos vocat *sonantes*; numeros ab his abstractos et in sensibus nostris receptos, et hos vocat *occurrentes*; numeros ab anima procedentes in corpus, sicut patet in gesticulationibus et saltationibus, et hos vocat *progressores*; numeros in delectationibus sensuum ex conversione intentionis super speciem receptam, et hos vocat *sen-*

suales; numeros in memoria retentos, et hos vocat *memoriales*; numeros etiam, per quos de his omnibus iudicamus, et hos vocat *iudiciales*, qui, ut dictum est, necessario sunt supra mentem tanquam infallibiles et indiudicabiles. Ab his autem imprimuntur mentibus nostris numeri *artificiales*, quos tamen inter illos gradus non enumerat Augustinus, quia connexi sunt *iudicialibus*; et ab his manant numeri *progressores*, ex quibus creantur⁴ numerosae for- mae *artificiatorum*, ut a summis per media ordi- natus fiat descensus ad infima. Ad hos etiam gradatim ascendimus a numeris *sonantibus*, mediantibus *occurrentibus*, *sensualibus* et *memorialibus*.

Cum igitur omnia sint *pulvera* et quodam modo *delectabilia*; et *pulcritudo* et *delectatio* non sint absque *proportione*; et *proportio* primo sit in numeris: necesse est, omnia esse numerosa; ac per hoc « numerus est praecipuum in animo Conditoris exemplar⁵ » et in rebus praecipuum vestigium ducens in Sapientiam. Quod cum sit omnibus evidentissimum et Deo propinquissimum, propinquissime quasi per septem differentias ducit in Deum et facit, cum cognosci in cunctis corporalibus et sensibilibus, dum numerosa *apprehendimus*, in numerosis proportionibus *delectamur* et per numerosarum proportionum leges irrefragabiliter *iudicamus*.

11. Ex his duobus gradibus primis, quibus manducimur ad speculandum Deum in vestigiis quasi ad modum duarum alarum descendendum circa pedes⁶, colligere possumus, quod omnes creaturae istius sensibilis mundi animum contemplantis et sapientis ducunt in Deum aeternum, pro eo quod illius primi principii potentissimi, sapientissimi et optimi, illius aeternae originis, lucis et plenitudinis, illius, inquam, artis efficientis, exemplantis et ordinantis sunt *umbrae*, *resonantiae* et *picturae*, sunt *vestigia*, *simulacra* et *spectacula* nobis ad contendum⁷ Deum proposita et *signa* divinitus data; quae, inquam, sunt *exemplaria* vel potius *exemplata*, proposita mentibus adhuc rudibus et sensibilibus, ut per sensibilia, quae vident, transferantur ad intelligibilia, quae non vident, tanquam per signa ad signata.

12. Significant autem huiusmodi creaturae huius mundi sensibilis *invisibilia Dei*⁸, partim quia Deus

Deos ratio omnium, regula, lux.

De legibus intellectus nostri notandum.

Dilatatur consideratio secundum differentias numerorum.

Septem species numerorum.

Notandum.

Omnia sunt numerosa.

Numerus dicitur in Deum.

Epilogus ad 1. et 2. gradum.

Quid sint creaturae.

Notandum.

Quadruplici modo sunt signa.

¹ Libr. II. de Lib. Arb. c. 14. n. 38. (cfr. supra pag. 17, nota 4.) et de Vera Relig. c. 31. n. 58. (cfr. tom. I. pag. 69, nota 12.). — Inferius plures codd. omittunt verba *aeternaliter existentes usque ad et ideo*. Vat. cum 3, 4 pro *formosa omnia* substituit *speciosa omnia vel formosa*.

² Fusius haec ostenduntur supra Quaest. de scientia Christi, q. 4. — Post *regula dirigens* non pauci codd. omittunt *et*.

³ Per totum. De Vera Relig. tangitur res c. 40-44. n. 74-82. Cfr. II. de Lib. Arb. c. 8. n. 20-25. et c. 16. n. 41. seqq. — Superius post *Haec autem plures codd.* prosequuntur *consideratio dilatatur secundum septem differentias spiritualium numerorum, quibus per gradus conscenditur in Deum*.

⁴ Et Q *causantur*, A *procreantur vel causantur*. Inferius pro *ascendimus* Val., 3 et 4 *ascendamus*, et voci *sensualibus* [multi codd. *sensibilibus*] Q praemittit *progressoribus*.

⁵ Ut dicit Boeth. supra pag. 41, nota 6. allegatus. Cfr. etiam pag. 221, nota 3. — Inferius maior pars codd. omittit *propinquissime*, et substituit *agnosci pro cognosci*. Voci *numerosae praemisimus* in cum BDIP, alii plures et in; utrumque deest in edd.

⁶ Rescriptur Isai. 6, 2, ubi de Seraphim dicitur, quod alis « duabus velabant pedes eius ». — Post *alarum* I addit *Cerberum*.

⁷ DFKLM *contemplandum*. Subinde pro *exemplata* ex C substituitur *exemplata*; pro *transferantur* A *transseant* (plures codd. male *transferuntur*).

⁸ Rescriptur Rom. 1, 20. Vide paulo inferius n. 13. — De seqq. cfr. Brevilog. p. I. c. 5; p. II. c. 1. et p. VI. c. 1. seq. De ministerio Angelorum in apparitione vide I. Sent. d. 16. q. 1. in corp. et II. Sent. d. 10. a. 3. q. 2. ad 6.

est omnis creaturae origo, exemplar et finis, et omnis effectus est signum causae, et exemplatum exemplaris, et via finis, ad quem ducit; partim ex propria representatione; partim ex prophetica praefiguratione; partim ex angelica operatione; partim ex superaddita institutione. Omnis enim creatura ex natura est illius aeternae sapientiae quaedam effigies et similitudo, sed specialiter illa quae in libro Scripturae per spiritum prophetiae assumpta est ad spiritualium praefigurationem; specialius autem illae creaturae, in quarum effigie Deus angelico ministerio voluit apparere; specialissime vero ea quam¹ voluit ad significandum instituere, quae tenet non solum rationem signi secundum nomen commune, verum etiam Sacramenti.

Conclusio.

13. Ex quibus omnibus colligitur, quod invisibilitati Dei a creatura mundi, per ea quae facta sunt intellecta, conspiciuntur; ita ut qui nolunt ista advertere et Deum in his omnibus cognoscere, benedicere et amare inexcusabiles sint², dum nolunt transferri de tenebris in admirabile lumen Dei. Deo autem gratias per Iesum Christum, Dominum nostrum, qui nos de tenebris transtulit in admirabile lumen suum, dum per haec lumina exterius data ad speculum mentis nostrae, in quo relucent divina, disponimur ad reintrandum.

CAP. III.

De speculatione Dei per suam imaginem naturalibus potentiis insignitam.

Gradus tertius.

1. Quoniam autem duo gradus praedicti, ducendo nos in Deum per vestigia sua, per quae in cunctis creaturis relucet, manduxerunt nos usque ad hoc, ut ad nos reintrarem, in mentem scilicet nostram, in qua divina relucet imago; hinc est, quod iam tertio loco, ad nosmetipsos intrantes et quasi atrium forinsecus relinquentes, in sanctis³, scilicet anteriori parte tabernaculi, conari debemus per speculum videre Deum; ubi ad modum candelabri re-

Notandum.

lucet lux veritatis in facie nostrae mentis, in qua scilicet respundet imago beatissimae Trinitatis.

Intra igitur ad te et vide, quoniam mens tua amat ferventissime semetipsam; nec se posset amare, nisi se nosset; nec se nosset, nisi sui meminisset, quia nihil capimus per intelligentiam, quod non sit praesens apud nostram memoriam; et ex hoc advertitis, animam tuam triplicem habere potentiam, non oculo carnis, sed oculo rationis⁴. Considera igitur harum trium potentiarum operationes et habitudines, et videre poteris Deum per te tanquam per imaginem, quod est videre per speculum in aenigmatate.

Tres actus et potentiae.

Operationes et habitudines tripliciter considerandas in potentis.

2. Operatio autem memoriae est retentio et representatio non solum praesentium, corporaliū et temporalium, verum etiam succedentium, simplicium et sempiternalium. — Retinet namque memoria praeterita per recordationem, praesentia per susceptionem, futura per praevisionem. — Retinet etiam simplicia, sicut principia quantitatum continuorum et discretarum⁵, in punctum, instans et unitatem, sine quibus impossibile est meminisse aut cogitare ea quae principiantur per haec. — Retinet nihilominus scientiarum principia et dignitates in sempiternalia et sempiternaliter, quia nunquam potest sic oblivisci eorum, dum ratione utatur, quin ea audita approbet et eis assentiat, non tanquam de novo percipiat, sed tanquam sibi innata et familiaria recognoscat; sicut patet, si proponatur alicui: « De quolibet affirmatio, vel negatio »; vel: « Omne totum est maius sua parte »; vel quaecunque alia dignitas, cui non est contradicere « ad interius rationem »⁶.

De operationibus. De triplici operatione memoriae.

Notandum.

Ex prima igitur retentione actuali omnium temporalium, praeteritorum scilicet, praesentium et futurorum, habet eligi aeternitatis, cuius praesens indivisibile ad omnia tempora se extendit. — Ex secunda apparet, quod ipsa non solum habet ab exteriori formari per phantasmatam, verum etiam a superiori suscipiendo et in se habendo simplices formas, quae non possunt introire per portas sensuum et sensibilibus phantasias⁷. — Ex tertia habetur,

Inde tripliciter apparet animi ut imago Dei.

¹ Codd. ABILMN quae.
² Rom. 1, 20. — Seq. textus est I. Cor. 15, 57; tertius I. Petr. 2, 9, ubi pro transtulit Vulgata vocat. — Pro cognoscere plures codd. agnoscere.
³ Cfr. Exod. 26, ubi describitur tabernaculum Moysaicum, v. 34. et 35. mentio fit sancti sanctorum et candelabri. — Ps. 4, 7: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine. Gregor., X. Moral. c. 15. n. 27: Interna quippe facies hominis mens est, in qua nimirum recognoscimur, ut ab auctore nostro diligamur.
⁴ Cfr. August., IX. et X. de Trin. (vide I. Sent. d. 3. p. II.). — De oculo carnis et rationis cfr. supra Breviloq. p. II. c. 13. in fine. — Inferius allegatur I. Cor. 43, 42. — Superius pro ad te plures codd. in te, 1 et 2 ad te et in te. Subinde pro quoniam a quantum, D G quo modo, et pro intelligentiam G M intellectum.

⁵ Vide Aristot., de Praedicam. c. de Quanto, ubi quantitati continuae annumeratur linea, superficies, corpus, locus et tempus; discretae numerus et oratio. — Quomodo memoriae

sit praevio futurorum, exponit August., XV. de Trin. c. 7. n. 13: Nec ex futuris praeterita, sed futura ex praeteritis, non tamen firma cognitione conciliamus... Ut praevideamus, non providentia nos instruit, sed memoria etc. — Inferius pro dum ratione edd. et aliquid codd. dummodo ratione.
⁶ Ut ait Aristot., I. Poster. c. 8. (c. 10.), huic dictioni opponendo alteram, scil. « ad exteriori orationem (πρὸς τὸν ἔξω λόγον) », contra quam licet semper instantiam ferre (cfr. tom. I. pag. 153, nota 10.). Vat., 3, 4 cum pluribus codd. admittit ratione. — Prima dignitas: de quolibet affirmatio etc., exhibetur ab Aristot., IV. Metaph. text. 15. (III. c. 4.); secunda colligitur ex V. Metaph. text. 30. seq. (IV. c. 25. seq.). — Per verba superius posita: « qui ea audita approbet » etc., respicitur a Boethio data et supra pag. 79, nota 6. allata definitio communis animi conceptionis, qualis secundum Euclid., I. Geomet., est: Omne totum est maius sua parte (n. 9.).
⁷ Cfr. II. Sent. d. 39. a. 1. q. 2. in fine et IV. d. 49. p. I. q. 2. ad 4-3. — De seq. propositione vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 4.

Notaodum. quod ipsa habet lucem incommutabilem sibi praesentem, in qua nemini invariabilium veritatum. — Et sic per *operationes* memoriae apparet, quod ipsa anima est imago Dei et similitudo adeo sibi praesens et eum habens praesentem, quod eum actu capit et per potentiam « capax eius est et particeps esse potest¹ ».

De triplici operatione intellectus. Intellectus terminorum et illationum. — Capit autem intellectus terminorum significata, cum comprehendit, quid est unumquodque per definitionem. Sed definitio habet fieri per superiora, et illa per superiora definiti habent, usque veniatur ad suprema et generalissima, quibus ignoratis, non possunt intelligi definitio inferiora².

Nisi igitur cognoscatur, quid est *ens per se*, non potest *plene* sciri definitio alicuius specialis substantiae. Nec *ens per se* cognosci potest, nisi cognoscatur eum suis conditionibus, quae sunt: *unum, verum, bonum*. Ens autem, cum possit cogitari ut *diminutum*

Coditiones 12 entis.

et ut *completum*, ut *imperfectum* et ut *perfectum*, ut *ens in potentia* et ut *ens in actu*, ut *ens secundum quid* et ut *ens simpliciter*, ut *ens in parte* et ut *ens totaliter*, ut *ens transiens* et ut *ens manens*, ut *ens per aliud* et ut *ens per se*, ut *ens permixtum* non-enti et ut *ens purum*, ut *ens dependens* et ut *ens absolutum*, ut *ens posterius* et ut *ens prius*, ut *ens mutabile* et ut *ens immutabile*, ut *ens simplex* et ut *ens compositum*: eum « privationes et defectus nullatenus possint cognosci nisi per positiones »³, non venit intellectus noster ut *plene resolvens* intellectum alicuius entium creatorum, nisi *invenit* ab intellectu entis purissimi, actualissimi, completissimi et absoluti; quod est *ens simpliciter* et *aeternum*, in quo sunt rationes omnium in sua puritate. Quomodo autem sciret intellectus, hoc esse ens defectivum et incompletum, si nullam haberet cognitionem entis absque omni defectu? Et sic de aliis conditionibus praelibatis.

Plena resolutio terminorum dicit ad Deum.

Intellectum autem *propositionum* tunc intellectus dicitur veraciter comprehendere, cum certitudinaliter scit, illas veras esse; et hoc scire est scire,

Intellectus propositionum.

quoniam non potest falli in illa comprehensione. Scit enim, quod veritas illa non potest aliter se habere; scit igitur, illam veritatem esse incommutabilem. Sed cum ipsa mens nostra sit commutabilis, illam sic incommutabiliter relucens non potest videre nisi per aliquam lucem omnino incommutabiliter radiantem, quam impossibile est esse creaturam mutabilem. Scit igitur in illa luce, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, quae est lux vera et Verbum in principio apud Deum⁴.

Intellectum vero *illationis* tunc veraciter percipit noster intellectus, quando videt, quod conclusio *necessario* sequitur ex praemissis; quod non solum videt in terminis necessariis, verum etiam in contingentibus, ut: si homo currit, homo movetur. Hanc autem necessariam habitudinem percipit non solum in rebus entibus, verum etiam in non-entibus. Sicut enim, homine existente, sequitur: si homo currit, homo movetur; sic etiam, non existente. Huiusmodi igitur *illationis necessitas* non venit ab existentia rei in *materiis*, quia est contingens, nec ab existentia rei in *anima*, quia tunc esset fictio, si non esset in re: venit igitur ab exemplaritate in arte aeterna, secundum quam res habent aptitudinem et habitudinem ad invicem secundum illius aeternae artis *repraesentationem*. Omnis igitur, ut dicit Augustinus de Vera Religione⁵, *vere ratiocinantis* lumen accenditur ab illa veritate et ad ipsam nititur pervenire.

— Ex quo manifeste apparet, quod coniunctus sit intellectus noster ipsi aeternae veritati, dum non nisi per illam decentem nihil verum potest certitudinaliter capere. Videre igitur per te potes veritatem, quae te docet, si te concupiscentiae et phantasmata non impediunt et se tanquam nubes inter te et veritatis radium non interponant.

4. *Operatio* autem virtutis *electivae* attenditur in *consilio, iudicio et desiderio*. — *Consilium* autem est in inquirendo, quid sit melius, hoc an illud. Sed melius non dicitur nisi per accessum ad optimum; accessus autem est secundum maiorem assimilationem⁶: nullus ergo scit, utrum hoc sit illud melius, nisi sciat, illud optimo magis assimilari. Nullus autem

De triplici operatione electivae. Consilium.

scendis, ratiocinantem animam te transcendere. Illic ergo tende, unde ipsum lumen rationis accenditur. Quo enim pervenit omnis bonus ratiocinator nisi ad veritatem? cum ad se ipsam veritas non utique ratiocinando perveniat, sed quod ratiocinantis appetunt ipsa sit (Pro Omnis DFGHKLM Omne, et pro *cere ratiocinantis* DFGM *verae rationis*). — Haec de triplici operatione virtutis intellectivae doctrina refertur quasi ad verbum a Fr. Matthaeo ab Aquasparta, Quaest. prima disputata in corp. a nobis edita in opusculo: de Humanae Cognitionis ratione (pag. 98 seq.); ubi notanda sunt quae ibid. praemittuntur contra ontologismum. — Superius pro *quia est et quia tunc* non pauci eodd. *quae est et quae tunc*.

¹ August., XIV. de Trin. c. 8. n. 11.

² Secundum Aristot., VI. Topic. c. 3. (c. 4.). Cfr. etiam Porphyry., de Praedicab. c. de *Specie*, ex quo supra pag. 71, nota 3. quaedam allata sunt. — De conditionibus entis vide supra pag. 215, nota 1.

³ Averroes, in Ill. de Anima, text. 25: Et uni essaliter omnes privationes non cognoscuntur nisi per contraria, scilicet per cognitionem habitus et per cognitionem defectus habitus. Cfr. tom. III. pag. 802, nota 8. et supra pag. 19, nota 8. — De *rationibus* rerum in Deo agitur supra Quaest. de scientia Christi, q. 2. seq. — Multi eodd., 1 et 2 *positionem*.

⁴ Ioan. 1, 1. et 9. Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 4. — Pro *in illa luce* DGHKLMN *illam lucem*. Vocibus *aliquam lucem* eodd. interserunt *atque*.

⁵ Cap. 39. n. 72: Noli foras ire, in te ipsum redi, in interiore homine habitat veritas; et si tuam naturam mutabilem inveneris, transcede et te ipsum. Sed memento, cum te tran-

scendis, ratiocinantem animam te transcendere. Illic ergo tende, unde ipsum lumen rationis accenditur. Quo enim pervenit omnis bonus ratiocinator nisi ad veritatem? cum ad se ipsam veritas non utique ratiocinando perveniat, sed quod ratiocinantis appetunt ipsa sit (Pro Omnis DFGHKLM Omne, et pro *cere ratiocinantis* DFGM *verae rationis*). — Haec de triplici operatione virtutis intellectivae doctrina refertur quasi ad verbum a Fr. Matthaeo ab Aquasparta, Quaest. prima disputata in corp. a nobis edita in opusculo: de Humanae Cognitionis ratione (pag. 98 seq.); ubi notanda sunt quae ibid. praemittuntur contra ontologismum. — Superius pro *quia est et quia tunc* non pauci eodd. *quae est et quae tunc*.

⁶ Aristot., IV. Metaph. text. 18. (III. c. 4.): Ipsum magis et minus inest entium naturae... Si igitur quod magis est propinquius est, profecto est aliquid verum, cui propinquius est quod magis verum est.

scit, aliquid alii magis assimilari, nisi illud cognoscat; non enim scio, hunc esse similem Petro, nisi sciam vel cognoscam Petrum: omni igitur *consilianti* necessario est impressa notio summi boni¹.

Iudicium autem certum de consiliabilibus est per aliquam legem. Nullus autem certitudinaliter iudicat per legem, nisi certus sit, quod illa lex recta est, et quod ipsam iudicare non debet; sed mens nostra iudicat de se ipsa: cum igitur non possit iudicare de lege, per quam iudicat; lex illa superior est mente nostra, et per hanc iudicat, secundum quod sibi impressa est. Nihil autem est superius mente humana, nisi solus ille qui fecit eam²: igitur in iudicando *deliberativum* nostra pertingit ad divinas leges, si *plena resolutione* dissolvat.

Desiderium autem principaliter est illius quod maxime ipsum movet. Maxime autem movet quod maxime amatur; maxime autem amatur esse beatum; beatum autem esse non habetur nisi per optimum et finem ultimum: nihil igitur appetit humanum *desiderium* nisi quia summum bonum, vel quia est ad illud, vel quia habet aliquam effigiem illius. Tanta est vis summi boni, ut nihil nisi per illius desiderium a creatura possit amari, quae tunc fallitur et errat, cum effigiem et simulacrum pro veritate acceptat³.

Conclusio et quomodo anima Deo est propinqua, et quomodo memoria in aeternitatem, intelligentia in veritatem, electiva potentia ducit in bonitatem summam secundum operationes suas.

5. Secundum autem harum potentiarum *ordinem* et *originem* et *habitudinem* ducit in ipsum beatissimam Trinitatem. — Nam ex memoria *oritur* intelligentia ut ipsius proles, quia tunc intelligimus, cum similitudo, quae est in memoria, resultat in acie intellectus, quae nihil aliud est quam verbum; ex memoria et intelligentia spiratur amor tanquam nexus amborum. Haec tria, scilicet *mens generans, verbum et amor*, sunt in anima quoad memoriam, intelligentiam et voluntatem, quae sunt consubstantiales, coaequales et coevae, se invicem circumcedentes⁴. Si igitur Deus perfectus est spiritus, habet *memoriam, intelligentiam et voluntatem*, habet et *Verbum* genitum et *Amorem* spiratum, qui necessario distinguuntur, cum unus ab altero produ-

catur, non *essentialiter*, non *accidentaliter*, ergo *personaliter*.

Dum igitur mens se ipsam considerat, per se tanquam per speculum consurgit ad speculandam Trinitatem beatam, Patris, Verbi et Amoris, trium personarum coaeternarum, coaequalium et consubstantialium, ita quod quilibet in quolibet est aliorum, unus tamen non est alius, sed ipsi tres sunt unus Deus.

6. Ad hanc speculationem, quam habet anima de suo principio trino et uno per trinitatem suarum potentiarum, per quas est imago Dei, *invatur* per lumina scientiarum, quae ipsam perficiunt et informant et Trinitatem beatissimam tripliciter repraesentant. — Nam omnis philosophia aut est *naturalis*, aut *rationalis*, aut *moralis*. Prima agit de causa essendi, et ideo ducit in *potentiam Patris*; secunda de ratione intelligendi, et ideo ducit in *sapientiam Verbi*; tertia de ordine vivendi, et ideo ducit in *bonitatem Spiritus sancti*⁵.

Rursus, *prima* dividitur in metaphysicam, mathematicam et physicam. Et prima est de rerum essentialis, secunda de numeris et figuris, tertia de naturis, virtutibus et operationibus diffusivis. Et ideo prima in *primum principium, Patrem*, secunda in eius *imaginem, Filium*, tertia ducit in *Spiritus sancti domum*.

Secunda dividitur in grammaticam, quae facit potentes ad exprinendum; in logicam, quae facit perspicaces ad arguendum; in rhetoricam, quae facit habiles ad persuadendum sive movendum. Et hoc similiter insinuat mysterium ipsius beatissimae Trinitatis.

Tertia dividitur in monasticam, oeconomicam et politicam. Et ideo prima insinuat *primum principium innascibilitatem*, secunda *Filii familiaritatem*, tertia *Spiritus sancti liberalitatem*.

7. Omnes autem hae scientiae habent regulas certas et infallibiles tanquam lumina et radios descendentes a lege aeterna in mentem nostram. Et ideo mens nostra tantis splendoribus irradiata et superfusa, nisi sit caeca, manuduci potest per semetipsam ad contemplandam illam lucem aeternam. Huius autem lucis irradiatio et consideratio sapientes suspendit in admirationem et econtra insipientes, qui non

¹ August., VII. de Trin. c. 3. n. 4: Bonum hoc et bonum illud, tolle *hoc* et *illud* et vide ipsum bonum, si potes; ita Deum videlis, non alio bono bonum, sed bonum omnino boni. Neque enim in his omnibus bonis... diceremus aliud alio melius, cum vere iudicamus, nisi esset *nobis impressa notio ipsius boni*, secundum quod et probaremus aliquid et aliud illi praeponeremus. — Pro *notio* Vat., 3 et 4 *notitia*.

² Secundum August. loc. superius pag. 302, nota 1. allegatis. — Mox pro *deliberativa* HK L *deliberate mens*.

³ Haec ratio exponitur a Boeth., III. de Consol. per Iotum. Cfr. August., II. de Lib. Arb. c. 9. n. 26, et Aristot., I. Ethic. c. 4. seqq. — Superius pro *ignitur*, quod DGM omittunt, A

S. Bonav. — Tom. V.

enim, edd. autem; deinde post *nisi* supplevimus ex A B C E P *quia*, per quo B F G H L M N *propter*.

⁴ Vide I. Sent. lit. Magistri, d. III. c. 2. seq., ubi loci ex Augustino allati sunt; cfr. ibid. Comment. p. II. et supra Brevilog. p. II. c. 42. — D F G L M N *se invicem non excedentes* (de *circummissione* cfr. I. Sent. d. 19. p. 1. q. 4.). Mox post *spiritus* D F I N addunt *qui, L quia*.

⁵ Vide supra pag. 19, nota 7. verba Augustini. — De divisione *philosophiae* cfr. infra opusculum de Reductione artium ad theologiam. — Superius pro *per quas* est *imago Dei* F G H K L M N *per quas imago Dei exprimitur*; subinde plures codd., inter quos B P, omittunt *ducit* secunda et tertia vice.

creduat, ut intelligant, ducit in perturbationem, ut impleatur illud propheticum¹: *Illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis, turbati sunt omnes insipientes corde.*

CAP. IV.

De speculatione Dei in sua imagine donis gratuiti reformata.

1. Sed quoniam non solum *per nos* transeundo, verum etiam *in nobis* contingit contemplari primum principium; et hoc maius est quam praecedens: ideo hic modus considerandi quartum obtinet contemplationis gradum. Mirum autem videtur, cum ostensum sit², quod Deus sit ita propinquus mentibus nostris, quod tam paucorum est in se ipsis primum principium speculari. Sed ratio est in promptu, quia mens humana, sollicitudinibus distracta, non intrat ad se per *memoriam*; phantasmatis obnubilata, non redit ad se per *intelligentiam*; concupiscentiis illecta, ad se ipsam nequaquam revertitur per *desiderium* suavitatis internae et laetitiae spiritualis. Ideo totaliter in his sensibilibus iacens, non potest ad se tanquam ad Dei imaginem reintrare.

2. Et quoniam, ubi quis ceciderit, necesse habet ibidem recumbere, nisi apponat quis et *adiviciat*, ut *resurgat*³; non potuit anima nostra perfecte ab his sensibilibus relevari ad intuitum sui et aeternae Veritatis in se ipsa, nisi Veritas, assumpta forma humana in Christo, fieret sibi scala reparans priorem scalam, quae fracta fuerat in Adam.

Ideo, quantumcumque sit illuminatus quis lumine naturae et scientiae acquisitae, non potest intrare in se, ut in se ipso *delectetur in Domino*, nisi mediante Christo, qui dicit⁴: *Ego sum ostium. Per me si quis introierit, salvabitur et ingredietur et egredietur et pascua inveniet.* Ad hoc autem *ostium* non appropinquamus, nisi in ipsum *erectamus, speremus et amemus.* Necesse est igitur, si reintrare volumus ad fruitionem Veritatis tanquam

ad paradisum, quod ingrediamur per *fidem, spem et caritatem* mediatoris Dei et hominum Iesu Christi, qui est tanquam *lignum vitae in medio paradisi.*

3. Supervestienda est igitur imago mentis nostrae tribus virtutibus theologicis, quibus anima *purificatur, illuminatur et perficitur*, et sic imago reformatur et conformis supernae Ierusalem efficitur et pars Ecclesiae militantis, quae est proles, secundum Apostolum, Ierusalem caelestis. Ait enim⁵: *Illae quae sursum est Ierusalem libera est, quae est mater nostra.* — Anima igitur credens, sperans et amans Iesum Christum, qui est Verbum *incarnatum, increatum et inspiratum*, scilicet *via, veritas et vita*; dum per *fidem* credit in Christum tanquam in Verbum *increatum*, quod est Verbum et splendor Patris⁶, recuperat spirituale *audium* et *visum*, *audium* ad suscipiendum Christi sermones, *visum* ad considerandum illius lucis splendores. Dum autem *spe* suspirat ad suscipiendum Verbum *inspiratum*, per *desiderium* et affectum recuperat spirituale *olfactum*. Dum *caritate* complectitur Verbum *incarnatum*, ut suscipiens ab ipso delectationem et ut transiens in illud per ecstasiam amorem, recuperat *gustum et tactum*. Quibus sensibus recuperatis, dum sponsum suum videt et audit, odoratur, gustat et amplexatur, derantare potest tanquam sponsa Canticum canticorum, quod factum fuit ad exercitum contemplationis secundum hunc quartum gradum, quem *nemo capit, nisi qui accipit*⁷, quia magis est in experientia affectuali quam in consideratione rationali. In hoc namque gradu, reparatis⁸ sensibus interioribus ad sentiendum summe pulcrum; audientium summe harmonicum, odorium summe odiferum, degustandum summe suave, apprehendendum summe delectabile, disponitur anima ad mentales excessus, scilicet per *devotionem, admirationem et exsultationem*, secundum illas tres exclamationes, quae fiunt in Canticis canticorum. Quarum prima fit per abundantiam *devotionis*, per quam fit anima *sicut virgula fumi ex aromatibus myrrhae et thuris*⁹; secunda per excellentiam *admirationis*, per

Effectus virtutum theologiarum.

Ipsae restitunt 5 sensus spirituales.

Canticum canticorum.

Excessus mentales tres.

¹ Psalm. 75, 5. seq. — Superius pro *ut intelligant A vel non intelligunt*; cfr. August., in Ioan. Evang. tr. 36. n. 7, ubi ostenditur, credendum esse, ut intelligatur, quia credendo homo fit *idoneus* ad intelligendum (Isai. 7, 9. secundum septuaginta interpretes: Nisi crederitis, non intelligetis).

² Cap. praeced. — De fundamentis huius cap. cfr. Breviloq. p. II. c. 10. et 12, ubi de anima, in quantum est Dei imago; p. V. c. 4, ubi de tribus virtutibus theologicis; ibid. c. 6. de sensibus spiritualibus; p. II. c. 8, ubi de triplici actu hierarchico et novem ordinibus Angelorum; Prolog. § 4, ubi de triplici intelligentia Scripturae. — Mox pro *quod tam paucorum est* non pauci recentiores codd. *tam paucos*.

³ Isai. 24, 20: Et correct et non adiciet etc. Maior et melior pars codd. *ibidem incumbere, ut resurgat* non tam apte, licet haec verba habeat August., de Vera Relig. c. 42. n. 79.

⁴ Ioan. 10, 9. — Ps. 36, 4: Delectare in Domino etc. — Inferius respicitur I. Tim. 2, 5: Unus et mediator Dei et hominum homo Christus Iesus. Gen. 2, 9, quod exponens Au-

gust., VIII. de Gen. ad lit. c. 5. n. 9, ait: Sic et Sapientia [Prov. 3, 18.], idem ipse Christus, lignum vitae est in paradiso spirituali etc. Cfr. XIII. de Civ. Dei, c. 20. et XX. c. 26. n. 2. — Infra post *appropinquamus* plures codd. prosequuntur: *nisi in Christum credamus, in ipso speremus et cum amemus.*

⁵ Gal. 4, 26: Illa autem, quae etc. — Mox allegatur Ioan. 4, 6: — De triplici statu Verbi vide Breviloq. p. IV. c. 1. in fine. — Superius pro *purificatur A purgatur* (cfr. supra pag. 225, nota 6), et post *reformatur* Val. cum nonnullis edd. addit *reficitur*.

⁶ Cfr. Ioan. 1, 4. et Hebr. 1, 3. — Inferius pro *audium ad suscipiendum* maior pars codd. *audium suscipiendi*.

⁷ Apoc. 2, 17: Nemo scit, nisi etc.

⁸ Ita ABCDIP, edd. *recuperatis*; mox pro *videndum* ex multis codd. substitutum *sentiendum, A sentiendum vel videndum, C contendum*.

⁹ Cap. 3, 6. — Secundus loc. est ibid. 6, 9: Quae est ista, quae progreditur quasi aurora consurgens, pulchra ut luna,

quam fit anima sicut *aurora, luna et sol*, secundum processum illuminationum suspendentium animam ad admirandum sponsum consideratum; tertia per superabundantiam *exultationis*, per quam fit anima suavissimae delectationis *deliciis affluens, in-nixa totaliter super dilectum suum*.

4. Quibus adeptis, efficitur spiritus noster *hier-archicus* ad conscendendum sursum secundum conformitatem ad illam Ierusalem supernam, in quam nemo intrat, nisi prius per gratiam ipsa in cor descendat, sicut vidit Iohannes in Apocalypsi sua¹. Tunc autem in cor descendit, quando per reformationem imaginis, per virtutes theologicas et per oblectationes spiritualium sensuum et suspensiones excessuum efficitur spiritus noster *hierarchicus*, scilicet purgatus, illuminatus et perfectus. — Sic etiam gradibus novem ordinum insignitur, dum ordinate in eo interius disponitur *nuntiatio, dictatio, ductio, ordinatio, roboratio, imperatio, susceptio, revelatio, unctio*², quae gradatim correspondunt novem ordinibus Angelorum, ita quod primi trium praedictorum gradus respiciunt in mente humana *naturam*, tres sequentes *industriam*, et tres postremi *gratiam*. Quibus habitis, anima intrando in se ipsam, intrat in supernam Ierusalem, ubi ordines Angelorum considerans, videt in eis Deum, qui habitans in eis omnes eorum operatur operationes. Unde dicit Bernardus ad Eugenium³, quod « Deum in Seraphim amat ut caritas, in Cherubim novit ut veritas, in Thronis sedet ut aequitas, in Dominationibus dominatur ut maiestas, in Principatibus regit ut principium, in Potestatibus tuetur ut salus, in Virtutibus operatur ut virtus, in Archangelis revelat ut lux, in Angelis assistit ut pietas ». Ex quibus omnibus videtur *Deus omnia in omnibus*⁴ per contemplationem ipsius in mentibus, in quibus habitat per dona affluentissimae caritatis.

5. Ad huius autem speculationis gradum specialiter et praecipue adminiculatur consideratio sacrae *Scripturae* divinitus immissae, sicut philosophia ad praecedentem. Sacra enim Scriptura principaliter est de operibus reparationis. Unde et ipsa praecipue agit de fide, spe et caritate, per quas virtutes habet anima reformari, et specialissime de caritate. De qua dicit Apostolus⁵, quod *est finis praecepti*, secundum quod

est *de corde puro et conscientia bona et fide non ficta*. Ipsa est *plenitudo Legis*, ut dicit idem. Et Salvator noster asserit, totam Legem Prophetasque pendere in duobus praeceptis eiusdem, scilicet dilectione Dei et proximi; quae duo innuuntur in uno sponso Ecclesiae Iesu Christo, qui simul est proximus et Deus, simul frater et dominus, simul etiam rex et amicus, simul Verbum increatum et incarnatum, formator noster et reformator, ut *alpha et omega*⁶; qui etiam summus hierarcha est, purgans et illuminans et perficiens sponsam, scilicet totam Ecclesiam et quambibet animam sanctam.

6. De hoc igitur hierarcha et ecclesiastica hierarchia est tota sacra Scriptura, per quam docemur purgari, illuminari et perfici, et hoc secundum triplicem *legem* in ea traditam, scilicet naturae, Scripturae et gratiae; vel potius secundum triplicem *partem eius principalem*, legem scilicet Moysaicaam purgantem, revelationem propheticaam illustrantem et eruditionem evangelicam perficientem⁷; vel potissimum secundum triplicem eius *intelligentiam spirituali*: *tropologicaam*, quae purgat ad honestatem vitae; *allegoricam*, quae illuminat ad claritatem intelligentiae; *anagogicam*, quae perficit per excessus mentales et sapientiae perceptiones suavissimas, secundum *virtutes* praedictas tres theologicas et *sensus* spirituales reformatos et *excessus* tres supra-dictos et *actus mentis hierarchicos*, quibus ad interiora regreditur mens nostra, ut ibidem speculetur Deum *in splendoribus Sanctorum*⁸ et in eisdem tanquam in cubilibus *dormiat in pace et requiescat*, spicasso adiurante, quod non excitetur, donec de eius voluntate procedat.

7. Ex his autem duobus gradibus mediis, per quos ingredimur ad contemplandum Deum *intra nos* tanquam in speculis imaginum creaturam, et hoc quasi ad modum alarum expansarum ad volandum, quae tenebant medium locum⁹, intelligere possumus, quod in divina manducimur per ipsius animae rationalis potentias *naturaliter insitas* quantum ad earum *operationes, habitudines et habitus scientiales*; secundum quod apparet ex tertio gradu. — Manducimur etiam per ipsius animae potentias *reformatas*, et hoc gratuitis *virtutibus, sensibus* spiritualibus et mentalibus *excessibus*; sicut patet ex

Spiritus 6t hierarchicus.

Fit particeps 9 ordinum Angelorum.

Confirmator.

Dictatur et innotat haec speculatio per Scripturam.

Duplex dilectio innuitur in Christo.

Tota Scriptura est de Christo et Ecclesia.

Triplex lex, pars, intelligentia.

Epilogos ad 3. et 4. gradum.

electa ut sol. Tertius ibid. 8, 5. — Inferius pro *admirandam* plures codd., inter quos etiam B, *intrandum*. Subinde pro *consideratum* B *desideratum*.

¹ Cap. 21, 2: Et ego Iohannes vidi sanctam civitatem Ierusalem novam, descendentem de caelo a Deo etc.

² Vat., 3 et 4 cum aliquot codd. *unitio*, M *unio*; sed cfr. Dionys., de Eccles. Hierarch. c. 4, § 10, et coll. 22. in Hexaem. Mox pro *trium primo* ex A I et 4 substitutum *primi trium*.

³ Sive V. de Considerat. c. 5. n. 12.

⁴ Epist. I. Cor. 15, 28.

⁵ Epist. I. Tim. 1, 5. — Seq. locus est Rom. 13, 10. Subinde respicitur Matth. 22, 40: In his duobus mandatis universa Lex pendet et Prophetae.

⁶ Apoc. 1, 8; 21, 6. et 22, 13. — Cum plurimis et melioribus codd. ante *alpha* posuimus *ut*.

⁷ Cfr. Breviloq. Prolog. § 1. seq. — Pro *illustrantem* plures codd. *illuminantem*.

⁸ Psalm. 109, 3. — Subinde respicitur Ps. 4, 9: In pace in idipsum dormiam et requiescam; et Cant. 2, 7: Adiuvo vos, filiae Ierusalem... ne suscitatis neque vigilare faciatis dilectam, quoadusque ipsa velit.

⁹ Isai. 6, 2: Duabus [alīs] velabant facies eius et duabus velabant pedes eius et duabus volabant. — Mox pro *in divina* maior pars codd., 1 et 2 *in divinis*, B M N *divinis*, H K L *ad divina*.

quarto. Manuducimur nihilominus per *hierarchicas operationes*, scilicet purgationis, illuminationis et perfectionis mentium humanarum, per hierarchicas revelationes sacrarum Scripturarum nobis per Angelos datarum, secundum illud Apostoli, quod Lex data est per *Angelos in manu Mediatoris*¹. Et tandem manuducimur per *hierarchias et hierarchicos ordines*, qui in mente nostra disponi habent ad instar supernae Ierusalem.

Effectus duorum graduum.

Caritas Christi.

Admonitio.

8. Quibus omnibus luminibus intellectualibus mens nostra repleta, a divina Sapientia tanquam domus Dei inhabitatur, effecta Dei filia, sponsa et amica; effecta Christi capitis membrum, soror et coheres; effecta nihilominus Spiritus sancti templum, fundatum per fidem, elevatum per spem et Deo dedicatum per mentis et corporis sanctitatem. Quod totum facit sincerissima caritas Christi, quae *diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*², sine quo Spiritum non possumus scire secreta Dei. Sicut enim *quae sunt hominis nemo potest scire nisi spiritus hominis, qui est in illo; illa et quae sunt Dei nemo scit nisi spiritus Dei*. — In caritate igitur radicemur et fundemur, ut possimus comprehendere cum omnibus Sanctis, quae sit longitudo aeternitatis, quae latitudo liberalitatis, quae sublimitas maiestatis et quod profundum sapientiae iudicantis.

CAP. V.

De speculatione divinae unitatis per eius nomen primum, quod est esse.

1. Quoniam autem contingit contemplari Deum non solum *extra nos et intra nos*, verum etiam *supra nos: extra* per vestigium, *intra* per imaginem et *supra* per lumen, quod est signatum supra mentem nostram³, quod est lumen Veritatis aeternae, cum « ipsa mens nostra immediate ab ipsa Veritate formetur »; qui exercitati sunt in primo modo intraverunt iam in *atrium* ante tabernaculum; qui vero in secundo, intraverunt in *sancta*; qui autem

in tertio, *iterant* cum summo Pontifice in *sancta sanctorum*; ubi supra arcam sunt Cherubim gloriae obumbrantia propitiatorium; per quae intelligimus duos modos seu gradus contemplandi Dei invisibilia et aeterna, quorum unus versatur circa essentialia Dei, alius vero circa propria personarum.

Quid est Cherubim.

2. Primus modus primo et principaliter defigit aspectum in ipsum *esse*, dicens, quod *qui est*⁴ est primum nomen Dei. Secundus modus defigit aspectum in ipsum *bonum*, dicens, hoc esse primum nomen Dei. Primum spectat potissime ad *vetus testamentum*, quod maxime praedicat divinae essentiae unitatem; unde dictum est Moysi⁵: *Ego sum qui sum*; secundum ad *novum*, quod determinat personarum pluralitatem, baptizando in nomine *Patris et Filii et Spiritus sancti*. Ideo magister noster Christus, volens adolescentem, qui servaverat Legem, ad evangelicam levare perfectionem, nomen *bonitatis* Deo principaliter et praecise attribuit. *Nemo*, inquit, *bonus nisi solus Deus*. Damascenus⁶ igitur sequens Moysen dicit, quod *qui est* est primum nomen Dei; Dionysius sequens Christum dicit, quod *bonum* est primum nomen Dei.

Esse est primum Dei nomen, bonum vero secundum.

3. Voleus igitur contemplari Dei invisibilia quoad *essentiae unitatem* primo defigat aspectum in ipsum *esse*⁷ et videat, ipsum esse adeo in se *certissimum*, quod non potest cogitari non esse, quia ipsum *esse purissimum* non occurrit nisi in plena fuga *non-esse*, sicut et *nihil* in plena fuga *esse*. Sicut igitur *omnino nihil* nihil habet de *esse* nec de eius conditionibus; sic contra ipsum *esse* nihil habet de *non-esse*, nec actum nec potentia, nec secundum veritatem rei nec secundum aestimationem nostram. Cum autem *non-esse* privatio sit essendi, non cadit in intellectum nisi per *esse*⁸; *esse* autem non cadit per aliud, quia omne, quod intelligitur, aut intelligitur ut *non ens*, aut ut *ens in potentia*, aut ut *ens in actu*. Si igitur *non ens* non potest intelligi nisi per *ens*, et *ens in potentia* non nisi per *ens in actu*; et *esse* nominat ipsum purum actum entis: *esse* igitur est quod primo cadit in intellectum, et illud *esse* est quod purus actus⁹. Sed hoc non est *esse* particulare, quod

De primo nomine.

Esse purissimum.

Notaandum.

Esse cadit primo in intellectum.

Notaandum.

¹ Gal. 3, 19. — Inferius pro *mens* [A, 4 et 2 *anima*] *nostra repleta* maior pars codd. *spiritus noster repletus*, quae etiam subinde post *inhabitatur* addit *sicque anima nostra*, sed parum congrue.

² Rom. 5, 5. (Post *nostris* plures codd. addunt et *corporibus*). — Seq. locus est I. Cor. 2, 11; tertius Eph. 3, 17. seq.

³ Psalm. 4, 7: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine. — Seq. sententia est Augustini; cfr. supra pag. 180, nota 10. — Subinde respicit Exod. 25-28, ubi describitur tabernaculum.

⁴ Exod. 3, 14.

⁵ Exod. 3, 14. — Seq. locus est Matth. 28, 49; tertius Luc. 48, 19.

⁶ Libr. I. de Fide orthod. c. 9. — Dionys., de Div. Nom. c. 3. § 1. et c. 4. § 1. Chr. I. Sent. d. 22. q. 3. in corp.

⁷ Non in *quodlibet esse*, scil. non in *esse creatum* sive arctatum, neque in illud *esse*, quod communissimo conceptu

entis repraesentatur, sive in *esse* analogum, sed in illud quod exprimitur verbis: *Ego sum qui sum*, et quod, ut ait Damasc. loc. cit., est « totum *esse* in se comprehendens velut quoddam pelagus substantiae infinitum et interminatum ». Solum tale *esse* ex adverso opponitur *nihil*. Cfr. I. Sent. d. 8. p. I. a. 1. q. 2.

⁸ Cfr. supra pag. 304, nota 3. — Avicenna, *Metaph. tr. 1. c. 6*: Dicemus igitur, quod *ens* et *res* et *neccesso* talia sunt, quod statim imprimuntur in anima *prima impressione*, quae non acquiritur ex aliis notioribus se etc. (Notaandum, quod Avicenna dicit *ens*, non *esse*, de quo hic agitur).

⁹ Bene observari debet differentia inter intellectum apprehendentem et resolventem, inter intellectum simpliciter reflectentem et quantum gradum contemplationis (de quibus vide infra schoiion). Cum creatura sit *ens*, per ipsam quidem cognosci potest *non ens*; cum quaedam creatura in aliquo genere sit *ens in actu*, per ipsam quaedam potest *ens in potentia*; sed tunc non agitur de *perfecta* cognitione *creaturae in se*,

est esse arctatum, quia permixtum est cum potentia, nec esse analogum, quia minime habet de actu, eo quod minime est. Restat igitur, quod illud esse est esse divinum.

4. Mira igitur est caritas intellectus, qui non considerat illud quod prius videt et sine quo nihil potest cognoscere. Sed sicut oculus intentus in varias¹ colorum differentias lucem, per quam videt cetera, non videt, et si videt, non advertit; sic oculus mentis nostrae, intentus in entia particularia et universalia, ipsum esse extra omne genus, licet primo occurrat menti, et per ipsum alia, tamen non advertit. Unde verissime apparet, quod «sicut oculus versperilionis se habet ad lucem, ita se habet oculus mentis nostrae ad manifestissima naturae²»; quia assuefactus ad tenebras entium et phantasmata sensibilibus, cum ipsam lucem summi esse intuetur, videtur sibi nihil videre; non intelligens, quod ipsa caligo summa est mentis nostrae illuminatio³, sicut, quando videt oculus puram lucem, videtur sibi nihil videre.

5. Vide igitur ipsum purissimum esse, si potes, et occurrit tibi, quod ipsum non potest cogitari ut ab alio acceptum; ac per hoc necessario cogitatur ut omnimode primum, quod nec de nihilo nec de aliquo⁴ potest esse. Quid enim est per se, si ipsum esse non est per se nec a se? — Occurrit etiam tibi ut carens omnino non-esse, ac per hoc ut nunquam incipiens, nunquam desinens, sed aeternum. — Occurrit etiam tibi ut nullo modo in se habens, nisi quod est ipsum esse, ac per hoc ut cum nullo compositum, sed simplicissimum. — Occurrit tibi ut nihil habens possibilitatis, quia omne possibile aliquo modo habet aliquid de non-esse, ac per hoc ut summe actualissimum. — Occurrit ut nihil habens defectibilitatis, ac per hoc ut perfectissimum. — Occurrit postremo ut nihil habens diversificationis, ac per hoc ut summe unum.

Esse igitur, quod est esse purum et esse simpliciter et esse absolutum, est esse primum, aeternum, simplicissimum, actualissimum, perfectissimum, et summe unum.

ternum, simplicissimum, actualissimum, perfectissimum et summe unum.

6. Et sunt haec ita certa, quod non potest ab intelligente ipsum esse cogitari horum oppositum, et omnium horum necessario inferri aliud. Nam quia simpliciter est esse, ideo simpliciter primum; quia simpliciter primum, ideo non est ab alio factum, nec a se ipso potuit, ergo aeternum. Item, quia primum et aeternum; ideo non ex aliis, ergo simplicissimum. Item, quia primum, aeternum et simplicissimum; ideo nihil est in eo possibilitatis cum actu permixtum, et ideo actualissimum. Item, quia primum, aeternum, simplicissimum, actualissimum; ideo perfectissimum; tali omnino nihil deficit, neque aliqua potest fieri additio. Quia primum, aeternum, simplicissimum, actualissimum, perfectissimum; ideo summe unum. Quod enim per omnimodam superabundantiam dicitur dicitur respectu omnium. «Quod etiam simpliciter per superabundantiam dicitur, impossibile est, ut conveniat nisi uni soli⁵». Unde si Deus nominat esse primum, aeternum, simplicissimum, actualissimum, perfectissimum; impossibile est, ipsum cogitari non esse, nec esse nisi unum solum. Audi igitur, Israel, Deus tuus Deus unus est⁷. — Si hoc vides in pura mentis simplicitate, aliquam perfunderis aeternae lucis illustratione.

7. Sed habes unde sublevis in admirationem. Nam ipsum esse est primum et novissimum, est aeternum et praesentissimum, est simplicissimum et maximum, est actualissimum et immutabilissimum, est perfectissimum et immensum, est summe unum et tamen omnimodum. — Si haec pura mente miraris, maiore luce perfunderis, dum ulterius vides, quia ideo est novissimum, quia primum. Quia enim est primum, omnia operatur propter se ipsum; et ideo necesse est, quod sit finis ultimus, initium et consummatio, alpha et omega⁸. — Ideo est praesentissimum, quia aeternum. Quia enim aeternum, non fluit ab alio nec deficit a se ipso nec decurrit ab

Haec sex attributa probantur.

Adduntur sex attributa diversa.

Ex primis inferuntur secunda. Ratio prima.

Secunda.

de qua est sermo in hoc capitulo. Nam creatura, in quantum est non ens et ens in potentia, non cognoscitur plene nisi per esse, quod est actus purus. Haec perfecta cognitio competi animae solum in hoc quinto gradu; in quo Deus est etiam primum cognitum, a quo omnia alia cognita illustrantur, ita ut in ordine executionis sit primum, dum respectu praecedentium graduum ipse est primum cognitum in ordine tantum intentionis, in quantum cognitio imperfecta tendit naturaliter ad perfectam. — Inferuntur vocibus cum potentia plures codd. praefigunt esse.

¹ KL distentur per varius (etiam BHMN per varius).
² Aristot., II. Metaph. text. 1. (I. brevior, c. 1.). Textus originalis post lucem addit diei (A Q, solis), et pro oculus mentis nostrae substituit intellectus animae nostrae (A intellectus noster, BHKLMNP oculus noster, qui etiam cum textu originali post illa omittant se habet; cfr. supra pag. 109, nota 5.).

³ Psalm. 138, 11: Et non illuminationem meam in deliciis meis. Cfr. c. 7. et Brevevol. p. V. c. 6. in fine. — Quodsi quis praedicat intelligi velit de esse analogo sive de esse, quod representatur communissimo conceptu entis; tunc coniectus et con-

stantissima et indubitata doctrina s. Doctoris eo tantum sensu hoc accipi permittunt, quod esse communissimum sub aliquo respectu considerari potest tanquam umbra divini esse, qua implicite et non proprie cognoscitur primum esse (vide infra scholion). — Pro intuetur plures codd. conlucet. Inferius pro nihil [HKLMN non] videre BHKMLN valere videre.

⁴ Vat., 3 et 4 ab alio (perperam, quia hoc iam dictum fuit), 1 et 2 de alio. Superius post quod ipsum DHKLMN addunt esse. Codd., quos sequimur, communissime et constanter substitunt occurrit pro occurrit, quod habent edd.

⁵ Pro et HKL quia. Infra ante potuit supplere: fieri.
⁶ Aristot., V. Topic. c. 3. (c. 5.). Cfr. ibid. VII. c. 1. — Max pro nominal DHKLMN nominatur.

⁷ Deut. 6, 4: Audi Israel, Dominus Deus noster Dominus unus est.

⁸ Vide supra pag. 307, nota 6. — Prov. 16, 4: Univera propter semetipsum operatus est Dominus. — Post pauca pro fluit, quod exhibent BF10, 1 et 2, plures alii codd. fuit, Vat., 3 et 4 pruitur (cfr. Boeth., V. de Consolat. prosa 6.).

tertia. nno in aliud: ergo nec habet praeteritum nec futurum, sed esse praesens tantum. — Ideo *maximum*, quia simplicissimum. Quia enim simplicissimum in essentia, ideo maximum in virtute, quia virtus, quanto plus est unita, tanto plus est infinita¹. —

Quarta. Ideo *immutabilissimum*, quia actualissimum. Quia enim actualissimum est, ideo est actus purus; et quod tale est nihil novi acquirit, nihil habitum perdit, ac per hoc non potest mutari. — Ideo *immensum*, quia perfectissimum. Quia enim perfectissimum, nihil potest cogitari ultra ipsum melius, nobilius nec dignius, ac per hoc nihil maius; et omne tale est

Quinta. immensum. — Ideo *omnimodum*, quia summe unum. Quod enim summe unum est omnis multitudinis universale principium; ac per hoc ipsum est universalis omnium causa efficiens, exemplans et terminans, sicut « causa essendi, ratio intelligendi et ordo vivendi² ». Est igitur *omnimodum* non sicut omnium essentia, sed sicut cunctarum essentiarum superexcellens et universalissima et sufficientissima causa; cuius virtus, quia summe unita in essentia, ideo summe infinitissima et multiplicissima in efficacia.

Sexta. immensum. — Ideo *omnimodum*, quia summe unum. Quod enim summe unum est omnis multitudinis universale principium; ac per hoc ipsum est universalis omnium causa efficiens, exemplans et terminans, sicut « causa essendi, ratio intelligendi et ordo vivendi² ». Est igitur *omnimodum* non sicut omnium essentia, sed sicut cunctarum essentiarum superexcellens et universalissima et sufficientissima causa; cuius virtus, quia summe unita in essentia, ideo summe infinitissima et multiplicissima in efficacia.

Notaodum. purissimum et absolutum, quod est simpliciter esse, est *primarium* et *novissimum*, ideo est omnium origo et *finis consummans*. — Quia *aeternum* et *praesentissimum*, ideo omnes durationes ambit et intrat, quasi simul existens earum centrum et circumferentia. — Quia *simplicissimum* et *maximum*, ideo totum intra omnia et totum extra, ac per hoc « est sphaera intelligibilis, cuius centrum est ubique et circumferentia nusquam³ ». — Quia *actualissimum* et *immutabilissimum*, ideo « stabile manens moveri dat universa ». — Quia *perfectissimum* et *imensum*, ideo est intra omnia, non inclusum, extra omnia, non exclusum, supra omnia, non elatum, infra omnia, non prostratum. — Quia vero est *summe unum* et *omnimodum*, ideo est *omnia in omnibus*⁴, quamvis omnia sint multa, et ipsum non nisi unum; et hoc, quia per simplicissimam *unitatem*, serenissimam *veritatem* et sincerissimam *boni-*

Sex alia inferantur.

1 Libr. de Causis, propos. 17: Omnis virtus unita plus est infinita quam virtus multiplicata.
2 Ut notat August. supra pag. 19, nota 7. allegatus. Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 13. § 3, ubi ostendit, unitate sublata, omnia interire et, ex uno Deo omnia existere. — Superius contra fere omnes codd. pro *Quod enim summe unum est* est eod. *Quia enim summe unum, ideo.*
3 Alan. ab Insulis, Theolog. regul. regul. 7. Cir. 1. Sent. d. 37. p. 1. a. 4. q. 1. ad 3. Vide etiam supra pag. 81, nota 3. verba Gregorii. — Seq. sententia est Boeth., III. de Consolat. metr. 9: Stabileque manens das cuncta moveri. Etiam codd. plures et 1, 2 habent *stabilis* pro *stabile*. 4 Epist. 1. Cor. 15, 28.
5 Rom. 11, 36. — Seq. locus est Exod. 33, 19.
6 Exod. 25, 19: Cherub enim sit in latere uno, et alter in altero. — Per verba inferius posita *principium radicate* etc. insinuat quod nunc communiter dicitur *essentia metaphysica*.
7 Secundum Anselm.; cfr. supra pag. 47, nota 7. — De

tatem est in eo omnia virtuositas, omnis exemplaritas et omnis communicabilitas; ac per hoc *ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia*⁵, et hoc, quia *omnipotens, omniens et omnimode bonum*, quod perfecte videre est esse beatum, sicut dictum est Moysi: *Ego ostendam tibi omne bonum*.

CAP. VI.

De speculatione beatissimae Trinitatis in eius nomine, quod est bonum.

1. Post considerationem essentialium elevandus Gradus 6. est oculus intelligentiae ad contuentionem beatissimae Trinitatis, ut alter Cherub iuxta alterum statuatur⁶. Sicut autem visionis essentialium ipsum esse est principium radicale et nomen, per quod cetera innotescunt; sic contemplationis emanationum ipsum bonum est principalissimum fundamentum.

2. Vide igitur et attende, quoniam optimum quod simpliciter est quod nihil melius cogitari potest; et hoc tale sic est, quod non potest recte cogitari non esse, quia omnino melius est esse quam non esse⁷; sic est, quod non potest recte cogitari, quin cogitetur trinum et unum. Nam « bonum dicitur diffusivum sui »; summum igitur bonum summe diffusivum est sui. Summa autem diffusio non potest esse, nisi sit *actualis et intrinseca, substantialis et hypostatica, naturalis et voluntaria, liberalis et necessaria, indeficiens et perfecta*. Nisi igitur in summo bono aeternaliter esset productio *actualis et consubstantialis*, et *hypostasis*⁸ aequae nobilis. sicut est producens, per modum generationis et spirationis — ita quod sit aeternalis principii aeternaliter comprincipiantis — ita quod esset dilectus et conductus, genitus et spiratus, hoc est Pater et Filius et Spiritus sanctus; nequaquam esset summum bonum, quia non *summe* se diffunderet. Nam diffusio ex tempore

Quid bonum et summa diffusio.

Duplex productio.

Ratio.

seqq. vide supra Quaest. de mysterio Trin. per totum et Brevilogo. p. 1. c. 2. seqq. — Sententia illa: « Bonum dicitur diffusivum sui », est secundum Dionys. supra pag. 60, nota 7. allegatum. — Supra post optimum supple: est.

8 Cum AGEIP et 1, 2 substituius *hypostosis* pro *hypostaticis*, B *hypostatis* (?). De parenthesis cir. 1. Sent. d. 29. a. 2. et dubia; scil. *principium* « sicut per paternitate simul et spiratione » (ibid. dub. 1.).

9 Alan. ab Insulis, Theolog. regul. regul. 7, explicans verba circa finem praeced. cap. posita *Deus est sphaera intelligibilis* etc. ait: Centrum dicitur creatura; quia, sicut tempus collatum aeternitati reputatur momentum, sic creatura, immensitati comparata, punctum vel centrum. — Pro *centralis vel punctalis* [BIP omittunt *vel punctalis*, D *centralis vel*] II K L M N perperam *essentialis*; F G legunt *non est essentialis*. Mox pro *unde et potest*, quod exhibent ABP, alii codd. et eod. perperam *unde* [eod. addunt *et*] *non potest*.

tiam et naturam. Non igitur summum bonum esset, si re, vel intellectu illa carere posset.

Si igitur potes mentis oculo contueri puritatem bonitatis, quae est actus pupus principii caritative diligentis amore *gratuito* et *debito* et ex *utroque permixto*¹, quae est diffusio plenissima per modum *naturae* et *voluntatis*, quae est diffusio per modum *Verbi*, in quo omnia dicuntur, et per modum *Doni*, in quo cetera dona donantur; potes videre, per summam boni communicabilitatem necesse esse Trinitatem Patris et Filii et Spiritus sancti. In quibus necesse est propter summam bonitatem esse summam *communicabilitatem*, et ex summa communicabilitate summam *consubstantialitatem*, et ex summa consubstantialitate summam *figurabilitatem*, et ex his summam *coaequalitatem*, ac per hoc summam *coeternitatem*, atque ex omnibus praedictis summam *coinitimitatem*, qua unus est in altero necessario per summam circumnessionem et unus operatur cum alio per omnimodam² indivisionem *substantiae* et *virtutis* et *operationis* ipsius beatissimae Trinitatis.

3. Sed cum haec contemplaris, vide, ne te existimes comprehendere incomprehensibilem. Habes enim adhuc in his sex conditionibus considerare quod vehementer in stuporem admirationis inducit oculum mentis nostrae³. Nam ibi est summa *communicabilitas* cum personarum proprietate, summa *consubstantialitas* cum hypostasum pluralitate, summa *figurabilitas* cum discreta personalitate, summa *coaequalitas* cum ordine, summa *coeternitas* cum emanatione, summa *coinitimitas* cum emissione. Quis ad tantorum mirabilium aspectum non consurgat in admirationem? — Sed haec omnia certissime intellegimus esse in beatissima Trinitate, si levamus oculos ad superexcellentiissimam *bonitatem*. Si enim ibi est summa *communicatio* et vera diffusio, vera est ibi origo et vera distinctio; et quia totum communicatur, non pars; ideo⁴ ipsius datur, quod habetur, et totum: igitur emanans et producens et distinguuntur proprietatibus et sunt essentialiter unum. Quia igitur *distinguuntur* proprietatibus, ideo habent personales proprietates et hypostasum pluralitatem et originis emanationem et ordinem non posterioritatis, sed originis, et emissionem non localis mutationis, sed gratuitae inspirationis, per rationem auctoritatis producentis, quam habet miteris respectu missi. — Quia vero sunt *unum* substantialiter, ideo oportet, quod sit unitas in essentia et forma et dignitate et aeter-

nitate et existentia et incircumscribilitate. — Dum ergo haec per se *singillatim* consideras, habes unde *veritatem* contempleris; dum haec *ad invicem confers*, habes unde in *admirationem* altissimam suspendaris: et ideo, ut mens tua per admirationem in admirabilem ascendat contemplationem, haec simul sunt consideranda.

4. Nam et Cherubim hoc designant, quae se mutuo aspiciant. Nec hoc valet a mysterio, quod respiciebant *se versus vultibus in propitiatorium*⁵ ut verificetur illud quod dicit Dominus in Ioanne: *Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum*. Nam admirari debemus non solum conditiones Dei essentiales et personales *in se*, verum etiam *per comparationem* ad supermirabilem unionem Dei et hominis in unitate personae Christi.

5. Si enim Cherub es *essentialia* Dei contemplando, et miraris, quia simul est divinum *esse primum* et novissimum, *aeternum* et praesentissimum, *simplicissimum* et maximum seu incircumscripsum, *totum ubique* et nusquam comprehensum, *actualissimum* et nunquam motum, *perfectissimum* et nihil habens superfluum nec diminutum, et tamen immensum et sine termino infinitum, *summe unum*, et tamen omnimodum, ut omnia in se habens, ut omnis virtus, omnis veritas, omne bonum; et respice *propitiatorium* et mirare, quod in ipso principium primum iunctum est cum postremo, *Deus* cum homine sexto die formato⁶, *aeternum* iunctum est cum homine temporali, in plenitudine temporum de Virgine nato, *simplicissimum* cum summe composito, *actualissimum* cum summe passo et mortuo, *perfectissimum* et immensum cum modico, *summe unum* et *omnimodum* cum individuo composito et a ceteris distincto, homine scilicet Iesu Christo.

6. Si autem alter Cherub es *personarum proprii* contemplando, et miraris, *communicabilitatem* esse cum proprietate, *consubstantialitatem* cum pluralitate, *figurabilitatem* cum personalitate, *coaequalitatem* cum ordine, *coeternitatem* cum productione, *coinitimitatem* cum emissione, quia Filius missus est a Patre, et Spiritus sanctus ab utroque, qui tamen semper est cum eis et nunquam recedit ab eis; respice in propitiatorium et mirare, quia in Christo stat *personalis unio* cum trinitate substantialium⁷ et naturarum dualitate; stat *omnimoda consensus* cum pluralitate voluntatum, stat Dei et hominis *compraedictio* cum pluralitate proprietatum,

Duplex contemplatio.

Quid significet duo Cherubim.

Simul admiranda inarratio.

De primo Cherub.

Respicendum ad mirra in incarnatione.

De secundo Cherub.

Item, ad illa mira in eadem.

¹ Hanc divisionem amoris proponit Richard. a. S. Vict., V. de Trin. c. 16. seqq. Cfr. tom. I. pag. 57, nota 7. et pag. 199, nota 4. — De seq. propos. cfr. supra pag. 87, nota 1; pag. 211, nota 3. et I. Sent. lit. Magistri, d. XYIII. c. 4.

² BDHKMN *summam*.

³ A *toae*.

⁴ Ita DFHKLN; alii codd. et edd. *idem*.

⁵ Exod. 25, 20: Respiciantque se mutuo versus etc. (Non

pauci codd. in propitiatorio). — Seq. locus est Ioan. 17, 3: Haec est autem etc.

⁶ Gen. 1, 26. — Expositio haec est secundum Irenaeum; cfr. supra pag. 241, nota 6. — De incarnatione vide Breviloq. p. IV. c. 1. seqq. — Pro *postremo* M *extremo*.

⁷ Cfr. supra c. 1. n. 3. et pag. 61, nota 10. — Maior pars codd. omittit *respice in propitiatorium et*.

Anor triplex.

Conditiones sex.

Monitio.

Admiranda sex.

Inferatur ex bonitate.

stat *coadoratio* cum pluralitate nobilitatum, stat *coexaltatio* super omnia cum pluralitate dignitatum, stat *condominatio* cum pluralitate potestatum.

7. In hac autem consideratione est perfectio illuminationis mentis, dum quasi in sexta die videt hominem factum ad imaginem Dei¹. Si enim *imago* est similitudo expressiva, dum mens nostra contemplatur in Christo Filio Dei, qui est imago Dei invisibilis per naturam, humanitatem nostram tam mirabiliter exaltatam, tam ineffabiliter unitam, videndo simul in unum primum et ultimum, summum et imum, circumferentiam et centrum, *alpha et omega*, causatum et causam, Creatorem et creaturam, *librum* scilicet *scriptum intus et extra*; iam pervenit ad quandam rem perfectam, ut cum Deo ad perfectionem suarum illuminationum in sexto gradu quasi in sexta die perveniat; nec aliquid iam amplius restet nisi dies requiei, in qua per mentis excessum requiescat humanae mentis perspicacitas *ab omni opere, quod pararat*².

CAP. VII.

De excessu mentali et mystico, in quo requies datur intellectui, affectu totaliter in Deum per excessum transeunte.

1. His igitur sex considerationibus excursis tanquam *sex gradibus throni veri* Salomonis, quibus pervenitur ad pacem, ubi verus pacificus in mente pacifica tanquam in interiori Hierosolyma requiescit; tanquam etiam *sex alis Cherub*, quibus mens veri contemplativi plena illustratione supernae sapientiae valeat sursum agi; tanquam etiam *sex diebus primis*, in quibus mens exercitari habet, ut tandem perveniat ad sabbatum quietis³; postquam mens nostra continua est Deum *extra se* per vestigia et in vestigiis, *intra se* per imaginem et in imagine, *supra se* per divinae lucis similitudinem super nos relucentem et in ipsa luce, secundum quod possibile est secundum statum viae et exercitium mentis nostrae; cum tandem in *sexto* gradu ad hoc pervenerit, ut speculetur in principio primo et summo et mediatore *Dei et hominum*, Iesu Christo⁴ ea quorum

similia in creaturis nullatenus reperiri possunt, et quae omnem perspicacitatem humani intellectus excedunt: restat, ut haec speculando transcendat et transeat non solum mundum istum sensibilem, verum etiam semetipsam; in quo transitu Christus est *via et ostium*⁵, Christus est *scala et vehiculum* tanquam *propitiatorium super arcam Dei collocatum et sacramentum a saeculis absconditum*.

2. Ad quod propitiatorium qui aspiciet plena conversione vultus, aspiciendo eum in cruce suspensum per fidem, spem et caritatem, devotionem, admirationem, exultationem, appretiationem, laudem et iubilationem; *pascha*, hoc est transitum⁶, cum eo facit, ut per virgam crucis transeat mare rubrum, ab Aegypto intrans desertum, ubi gustet *mana absconditum*, et cum Christo requiescat in tumulto quasi exterius mortuus, sentiens tamen, quantum possibile est secundum statum viae, quod in cruce dictum est latroni cohaerenti Christo: *Hodie mecum eris in paradiso*.

3. Quod etiam ostensum est beato Francisco, cum in excessu contemplationis in monte excelso — ubi haec, quae scripta sunt, mente tractavi — apparuit Seraph sex alarum in cruce confixus, ut ibidem a socio eius, qui tunc cum eo fuit, ego et plures alii audivimus; ubi in Deum transit per contemplationis excessum; et positus est in exemplum perfectae *contemplationis*, sicut prius fuerat *actionis*, tanquam alter *Jacob et Israel*⁷, ut omnes viros vere spirituales Deus per eum invitaret ad huiusmodi transitum et mentis excessum magis exemplo quam verbo.

4. In hoc autem transitu, si sit perfectus, oportet quod relinquatur omnes intellectuales operationes, et apex affectus totus transferatur et transformetur in Deum. Hoc autem est mysticum et secretissimum, quod *nemo novit, nisi qui accipit*⁸, nec accipit nisi qui desiderat, nec desiderat nisi quem ignis Spiritus sancti medullitus inflammat, quem Christus misit in terram. Et ideo dicit Apostolus⁹, hanc mysticam sapientiam esse per Spiritum sanctum revelatam.

5. Quoniam igitur ad hoc nihil potest natura, modicum potest industria, parum est dandum inquisitioni, et multum unctioni; parum dandum est linguae, et plurimum internae laetitiae; parum dandum

Effectus huius considerationis.

Restat requies diei septimi.

Transitus supra se ipsum.

Per Christum.

Pascha cum Christo.

Franciscus exemplum perfectae contemplationis.

Modus huius transitus.

Sapientia mystica.

Quomodo veniatur ad eam.

¹ Gen. 1, 26. — Inferius respicitur Apoc. 1, 8; Ego sum alpha et omega, principium et finis etc. (Post *primum* plures codd. addunt *principium*); Apoc. 5, 1, et Ezech. 2, 9; Qui [liber] erat scriptus intus et foris (cfr. Breviloq. p. II. c. 11).

² Gen. 2, 2: Et requievit die septimo ab universo opere etc. Cfr. Breviloq. p. II. c. 2. — Pro *restet* A G K L M N *restat*.

³ Vide supra c. I. n. 3, ubi haec consideratio tanquam principium contemplationis constituitur. — Superius pro *supernae* B D H K N *aeternae*.

⁴ Epist. I. Tim. 2, 5. Verba vide supra pag. 306, nota 4.

⁵ Ioan. 14, 6. et 10, 7. — Subinde respicitur Exod. 25, 20, et Eph. 3, 9: Dispensatio sacramenti absconditum a saeculis in Deo.

⁶ Exod. 12, 11: Et comedetis [agrum paschalem] festi-

nanter; est enim *phase*, id est transitus, Domini. — Subinde respicitur Exod. 14, 16. seqq. (de virga etc.) et 16, 15. (de manna), pro quo allegatur Apoc. 2, 17: Vincenti dabo manna absconditum. Seq. textus est Luc. 23, 43.

⁷ Gen. 35, 40: Non vocaberis ultra *Jacob*, sed *Israel* erit nomen tuum. Cfr. supra Prolog. — Val., 3 et 4 *Jacob mutatus in Israel*. Superius vocibus *excessu contemplationis* non pauci codd. interserunt *mentis seu*.

⁸ Apoc. 2, 17: Nemo scit, nisi etc. — Subinde respicitur Luc. 12, 49: Ignem veni mittere in terram. — Superius post *oportet* C allegat quaedam verba Dionys., de Mystica Theolog. c. 3. circa finem et de Div. Nom. c. 7. § 3.

⁹ Epist. I. Cor. 2, 10. seqq. — Subinde respicitur I. Ioan. 2, 20, et 27. (de unctione).

est verbo et scripto, et totum Dei dono, scilicet Spiritui sancto; parum aut nihil dandum est creaturae, et totum creatrici essentiae, Patri et Filio et Spiritui sancto, dicendo cum Dionysio¹ ad Deum Trinitatem: «Trinitas superessentialis et superdens et superoptime Christianorum inspector theosophiae, dirige nos in mysticorum eloquiorum superincognitum et superlucentem et sublimissimum verticem; ubi nova et absoluta et inconvertibilia theologiae mysteria secundum superlucentem absconduntur occulte docentis silentii caliginem in obscurissimo, quod est supermanifestissimum, supersplendentem, et in qua omne relictum, et invisibilem superbonorum splendoribus superimplentem invisibiles intellectus». Hoc ad Deum. Ad amicum autem, cui haec scribuntur, dicitur cum eodem: «Tu autem, o amice, circa mysticas visiones, corroborato itinere, et sensus desere et intellectuales operationes et sensibilia et invisibilia et omne non ens et ens, et ad unitatem, ut possibile est, inscius restituere ipsius, qui est super omnem essentiam et scientiam. Etenim te ipso et omnibus immensurabili et absoluto purae mentis excessu², ad supersessentialem divinarum tenebrarum radium, omnia deserens et ab omnibus absolutus, ascendes³».

6. Si autem quaeras, quomodo haec fiant, interroga gratiam, non doctrinam; desiderium, non intellectum; genitum orationis, non studium lectio-
Via et media asperna-
toralia.
 nis; sponsum, non magistrum; Deum, non hominem; caliginem, non claritatem; non lucem, sed ignem totaliter inflammantem et in Deum excessivis unctio-
Amor Christi.
 nibus et ardentissimis affectionibus transferentem. Qui quidem ignis Deus est, et huius caminus est in Ierusalem⁴, et Christus hunc accendit in fervore
Exhortatio.
 suae ardentissimae passionis, quem solus ille vere percipit, qui dicit: *Suspensum elegit anima mea, et mortem ossa mea.* Quam mortem qui diligit videre potest Deum, quia indubitanter verum est: *Non videbit me homo et rivet.* — Moriamur igitur et ingrediamur in caliginem, imponamus silentium sollicitudinibus, concupiscentiis et phantasmatibus; transeamus cum Christo crucifixo *ex hoc mundo ad Patrem*⁵, ut, ostenso nobis Patre, dicamus cum Philippo: *Sufficit nobis*; audiamus cum Paulo: *Sufficit tibi gratia mea*; exultemus cum David⁶ dicentes: *Defecit caro mea et cor meum, Deus cordis mei et pars mea Deus in aeternum. Benedictus Dominus in aeternum, et dicit omnis populus: Fiat, fiat. Amen. EXPLICIT ITINERARIUM IN DEUM.*

SCHOLION

Aurei huius opusculi doctrina a viris etiam doctis non raro vel imperfecte, vel omnino perperam intellecta est. Nonnulli enim aliquas eiusdem propositiones non in rigore verborum intelligendas, sed benigna quadam interpretatione exponendas sive excusandas esse censuerunt, utpote dictas in libro *mystico*, non scientificae theologiae. Alii non pauci quibuscumque loquendi modis ibi occurrentibus abusi sunt ad confirmandas proprias suas opiniones falsas. — Considerata huius libelli sublimitate et expositionis brevitate, non est mirum, quod errorneae interpretationes elapsae sint sive parum versatis in doctrina seraphici Doctoris, sive specialem indolem totumque contextum huius scripti non attendentibus. Attamen a sapientissimis viris ultimarum saeculorum hic libellus recte celebratus est ut prorsus in genere suo singularis, mira arte compositus et nunquam

satis laudandus. Reapse continet documenta sana, altissima, saluberrima et diligenti verborum electione expressa; totaque doctrina omnino consentanea est ei quam Sanctus in scriptis suis theologicis profertur et diffusius exponit. Hoc satis constare potest iam per testimonia a nobis in notis allegata; quoad pauca quaeclam difficiliora remittimus lectorem ad Quaestionem disputatam supra pag. 17 denovo impressam et cum aliis auctororum scholae Bonaventurianae quaestionibus primo in opusculo de *Humanae Cognitionis ratione* a nobis typis Collegii S. Bonaventurae 1883 publicatam, praesertim ad praebulam Dissertationem (ibid. pag. 1-47).

In commodum tamen lectoris visum est oportuum brevibus quaedam observationes hic subicere, ut via paretur facilius ad rectam difficultiorum locorum intelligentiam.

¹ De Mystica Theolog. c. 1. § 1, ubi etiam seq. locus occurrit. Bonav. affert verba secundum versionem Scoti Erigenae, cum qua circa medium primae sententiae pro *absconditam* substituimus *absconduntur* (¶ *abscondunt*, NP *absconditum*). Pro verbis, quae inter primum et secundum textum ponuntur *Hoc ad Deum... eodem*, DGM cum originali substituunt *Vidi quidem haec opto*.

² In Graeco: Τῆ γὰρ ἐκτουσὶ καὶ πάντων ἀρχῆτων καὶ ἀπολόγου καθαρῶς ἐκτινάσσα. Sensus est: Dum te ipsum et omnia superexcedis etc.

³ Praeter locum supra pag. 260, nota 3. allegatos cfr. III. Sent. d. 23. dub. 4. — Auctores catholici de mystica theologia scribentes communiter approbant hanc S. Bonav. doctrinam, quam accepit a laudato Dionysio, quod scil. in animis perfectis detur sublimis quidam gradus contemplationis supernaturalis et infusae, quam vocant contemplationem *puram*, quia

S. Bonav. — Tom. V.

fit sine concursu phantasmatum. Item docent, quod ad hunc contemplationis gradum pertinet illa *oratio in caligine*, de qua auctor noster hic loquitur. De his cfr. Dionys. Carthus. in suo Commentar. ad Dionys. Areopag. Inter recentiores autem de *pura contemplatione* loquitur Philipp. a. Ss. Trinitate, Sum. theol. myst. p. II. tr. 3. discurs. 2. a. 2, ubi melius determinat quod in contrarium docuerat in sua Sum. philos. II. II. q. 14. a. 6; nec non Scaramelli, Directorio mystico, tr. 2. c. 15, n. 166-172; de *oratione in caligine* Philipp. a. Ss. Trin. loc. cit. a. 3; Scaramelli c. 8, n. 80-85.

⁴ Isai. 31, 9: Caminus eius in Ierusalem. — Seq. locus est Iob 7, 15; tertius Exod. 33, 20.

⁵ Ioan. 13, 1. — Seq. locus est ibid. 14, 8; tertius II. Cor. 12, 9.

⁶ Psalm. 72, 26. et 105, 18: Benedictus Dominus Deus Israel a sacro et usque in saeculum, et dicit etc.

1. Quoad indolem opusculi peculiarem notamus, quod recte quidem recensetur inter opera *mystica*, quin tamen suo loco inter opera ad scientiam *theologicam* et etiam *philosophicam* spectantia privandum sit. Est opus *mysticum*, spectantis *non fine* ab auctore intento tum animi *dispositionibus*, quas idem in legentibus requirit; quod manifeste constat ex Prologo et initio 1. capituli. Non enim auctor eo consilio scripsit, ut more scholarum doceat scientiam *pure theoreticam*, vel confutet errores, sed ut directe promoveat devotionem et divinorum contemplationem. Dicit enim: « Vacare volentibus ad Deum magnificandum, admirandum et etiam degustandum speculationibus subiectas propono » (Prolog. n. 4.). Pro *dispositione* autem lectoris non sufficere dicitur intellectus humanus, quantumvis acutus et excultus, ne adiunctis quidem principiis, quae fides omnibus Christianis proponit; sed ipse sit « *vir desideriorum* », sit praeventus gratia, humilis, pius, compunctus, devotus et contemplationi addictus; quia, ut observatur, « parum aut nihilum est speculum exterius propositum, nisi speculum mentis nostrae tersum fuerit et politum ». Immo, quasi eventus futuros praesagiens, auctor praemonet, deficiente illa ad contemplationem dispositione, et mentis oculi male disposito, cavendum esse, « ne foris ex ipsa radorum speculatione in graviores incidat foveam tenebrarum » (ibid. n. 4.). Requiritur igitur ad bene hoc libello fruendum ille *oculus contemplationis*, de quo, agens de triplici oculo, Sanctus loquitur supra Breviloq. p. II. c. 12. (cfr. de dono contemplationis II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. in corp. et ad 6.).

Nihilominus pars, ut ita dicam, *materialis* huius opusculi, quae proponit ipsa *obiecta* consideranda, sumta est ex disciplinis *theologicis* et *philosophicis*; et haec docte ac profunde exhibet recondita quaedam philosophiae christianae documenta de *multiplici relatione* tum naturalis tum supernaturalis ordinis, quam res creatae habent ad primam causam efficientem, exemplarem et finalem. Omnia enim a Deo in ordine naturali et supernaturali, reali et ideali causata quasi specula quaedam oculo mentis purgato et illuminato proponuntur ad contemplanda divina attributa et Trinitatis et incarnationis mysteria. Dum igitur vulgares libri meditationum ipsa *idei* mysteria plurima meditando utiliter exhibent; hic proponit arcanum illum *nexum*, quo ordo creaturarum naturalis et supernaturalis coniungitur cum primo principio, quod, teste Augustino, est omnium « causa essendi, ratio intelligendi et ordo vivendi ». Ita fieri potest, ut « secundum statum conditionis nostrae ipsa rerum universitas sit scala ad ascendendum in Deum » (c. 4. n. 2.).

2. Notandae sunt tres *distinctiones*. — a. Triplex est creaturarum *comparatio et dependentia ad Deum*: « aut sicut ad *principium creativum*, aut sicut ad *obiectum motivum*, aut sicut ad *donum inhabitativum*. Primo modo comparatur ad ipsum omnium eius *effectus*, secundo modo omnium *intellectus*, tertio modo omnium *spiritus iustus et Deo acceptus*. Omnis enim *effectus*, quantumcumque parum habens de *esse*, habet Deum sicut principium. Omnis *intellectus*, quantumcumque parum habens de lumine, natus est per cognitionem et amorem capere Deum. Omnis autem *spiritus iustus et sanctus* habet donum Spiritus S. sibi infusum » (Breviloq. p. II. c. 12.). — Cum haec distinctio cohaeret alia de quatuor gradibus eius cognitionis Dei, quae haberi potest *in via*. « Cognoscitur enim Deus in *vestigio*, cognoscitur in *immagine*, cognoscitur et in *effectu gratiae*, cognoscitur etiam per *intimam unionem Dei et animae*; iuxta quod dicit Apostolus [I. Cor. 6. 17.]: *Qui adhaeret Deo unus spiritus est*. Et haec est cognitio excellentissima, quam docet Dionysius, quae quidem est in *ecstatico amore* et elevat supra cognitionem fidei secundum *statum commune* » (III. Sent. d. 24. dub. 4.).

b. Triplex est *modus existentiae rerum*. « Res tripliciter habent *esse*, scilicet in *materia* vel natura propria, in *intelligentia creata* et in *arte aeterna*; secundum quae tria dicit Scriptura: *Dixit Deus: fiat; fecit; et factum est* » (Breviloq. p. II. c. 12; cfr. ibi Prolog. § 3; I. Sent. d. 36. a. 2. q. 2. in corp. et II. Sent. d. 3. p. II. a. 2. q. 1. fundam. 6; Quaest. disp. de scientia Christi, q. 4. in corp.).

c. Triplici modo *intellectus se vertere potest* ad considerandum creaturarum speculum tum exterius tum interius; quia « sensus carnis [et idem valet de sensu interiori] aut deservit intellectui *rationabiliter investiganti*, aut *fideliter credenti*, aut *intellectualiter contemplanti* » (Iic c. 4. n. 10.). Unde triplici modo intellectus *transire* potest ab effectibus ad causas, a creatura ad Deum, scilicet vel sola vi luminis naturalis et modo philosophico, vel adiunctis fidei principiis, vel etiam donis Spiritus S. illuminantibus.

3. Circa modum, quo intellectus *rationabiliter investigans* transit, praesertim ab imagine interiore ad Deum, notanda est alia distinctio inter intellectum *apprehendentem* et *resolventem*, et *resolventem* vel *semitplene*, vel *plene*; qua distinctio etiam intelligitur ratio cognoscens *explicitae* et *implicitae*, et quo sensu verum sit, quod ens creatum non possit cognosci ab intellectu *plene resolvente*, nisi iuvetur ab intellectu primi entis (c. 3. n. 3. et c. 5. n. 3. cum notis.). — Dicit igitur de hoc S. Doctor (I. Sent. d. 28. dub. 4.): « Quantum ad intellectum *apprehendentem* non potest intelligi aliquid sine alio, quod est *ratio intelligendi*, sicut *Deus* praeter deitatem et *homo* praeter humanitatem; potest tamen intelligi *effectus*, non intellecta *causa*, et *inferius*, non intellectu *superiori*, quin potest quis apprehendere *hominem*, non intellecto aliquo superiori. Et sic dicit Philosophus, quod *qui unum dicit* quodam modo *multa* dicit, non *simpliciter*, sed *quodam modo*, quia *implicitae*. — Alio modo contingit aliquid intelligere praeter alterum intellectum *resolvente*; et iste intellectus considerat ea quae sunt rei essentialia, sicut potest intelligi subiectum sine propria passione. Et hoc potest esse dupliciter: aut intellectu *resolvente plene* et perfecte, aut intellectu deficiente et *resolvente semiplene*. Intellectus *resolvente semiplene* potest intelligi, aliquid esse, non intellecto primo ente. Intellectus autem *resolvente perfecte* non potest intelligi aliquid, primo ente non intellecto ». Cfr. II. Sent. d. 4. p. II. dub. 2, ubi docetur, quod *esse*, abstracta *bonitate*, « potest intelligi intellectu *apprehendente* et intellectu *semitplene resolvente*; sed intellectu *plene* ad causas *comparante* non potest intelligi, non intellectu illo ».

4. Licet « omnis creatura magis ducat in Deum quam in aliquid aliud » (I. Sent. d. 3. p. I. q. 2.), tamen, cum cognitio actualis incipiat a sensu et ab exteriori ad interius, ab imperfecto ad perfectius progreditur; intellectus adhuc rudioris vis alia via *rationabiliter investigandi* Deum aperta est, nisi ascendendo a mundo sensibilis sive a *vestigio* Dei. Hic dicitur: « Primum gradum ascensionis collocemus in imo, ponendo totum istum mundum *sensibilem* nobis tanquam speculum, per quod transeamus ad Deum, opificem summum » (c. 1. n. 9.). Porro umbrac creaturarum et vestigia sunt « proposita mentibus adhuc rudibus et sensibilibus, ut per sensibilia, quae vident, transferantur ad intelligibilia, quae non vident, tanquam per signa ad signata » (c. 2. n. 41.). — Tamen auctor parum moratur in describendis rebus particularibus mundi sensibilis (c. 1.), sed continuo transit (c. 2.) a mundo *materiali* (reali) ad mundum *idealem* sive ad illud *esse* non physicum, sed metaphysicum, quod mundus habet in mente humana. Ipse enim intellectus *apprehendens* naturaliter et necessario supergreditur ordinem existendi concretum rerum particularium et contingentium, quarum species abstrahendo et depurando in se concipit, et ita res super ordinem *materialem* quasi elevat et induit quodam spiritualis ordinis vestimento, id est quibusdam proprietatibus idealibus, scilicet universalitatis, immutabilitatis, aeternitatis et necessitatis, quae ipsi ordini reali rerum *materialem* minime conveniunt. Porro, ordo ille idealis supremam *radicem* et *ultimum fundamentum* habet in Deo et ducit in ipsum.

« Veritates intellectae *fundantur in aliquo aeterno*. Fundantur autem in ipsa prima Veritate sicut in causa universali, contentiva omnis veritatis » (S. Thom., S. c. Gent. II. c. 84.). « Regulae (intellectus) incommutabiles radicanter in luce aeterna et ducunt in eam » (S. Bonav., Hexaem. collatio 2.). « Hinc ipse intellectus, considerans conditiones entis secundum relationem causae ad causatum, *transfert se ab effectu ad causas et transit ad rationes aeternas* » (ibid. coll. 5.). Hic transitus

feri potest arguendo et resolvendo ab intellectu *rationabiliter investigante*; perfectus autem fit ab eodem illuminati et *intellectualliter contemplante*. — Ordo hic *idealis*, vulgari intellectui obscurus et fere ignotus, a S. Bonaventura, duce S. Augustino, praecipuo studio in cap. 2. 3. 5. 6. proponitur, ut oculus contemplativus *transseat* ad divina contemplanda. Suppositio triplici illo *esse* eiusdem rei, talis transitus non difficulter intelligitur; attamen bene attendendum est, quod alia est ratio et via, qua intellectus transit ab ordine *reali* ad *idealem*, et alia, qua ab hoc ascendit ad ordinem *divinum* (cfr. de hoc Dissertatio cit. pag. 22-25).

5. Communitur antiqui Scholastici cum S. Thoma (de Verif. q. 22. a. 2. ad 4.) docerunt, « quod omnia cognoscencia *cognoscunt implicitè, Deum in quolibet cognito* » (cfr. cit. Dissert. pag. 47. 18); et secundum hanc *implicitam* et *confusam* qualemque cognitionem dici posse asserunt, naturaliter notam esse existentiam Dei (S. Thom., S. I. q. 2. a. 4. ad 1.). « Motus ergo nostri intellectus, dum intelligit, dum ratiocinatur, a cognitione *implicita* Dei incipit et in cognitionem explicitam Dei terminatur »; ita et P. Lepidi O. Praed. (Period. *Divus Thomas* 1884, n. 44. seqq.).

6. Inter mentem humanam et Deum, quatenus est *suprema* « causa essendi, ratio intelligendi et ordo vivendi », nulla creatura est intermedia; hoc tamen non impedit, quominus creaturae sint medium *disponens* et quasi manu ducens ad cognitionem Dei, ut bene explicat S. Bonav. I. Sent. d. 3. p. 1. q. 3. ad 1. et II. Sent. d. 3. p. 1. q. 2. ad 6. — Licet igitur intellectus humanus in statu vite minime Deum cognoscat *immediate*, sed tantum in speculo creaturarum; recte tamen dicitur in se ipso *conunctus Deo, Deo proximus, vel pertingens ad Deum*, ut passim occurrit hic e. 2. et 3. et apud Augustinum docentem, naturam intelligibilem *connecti* non solum intelligibilibus, verum etiam immutabilibus rebus (I. Retract. c. 8. n. 2.). Monet tamen Seraphicus (Quaest. disp. de scientia Christi, q. 4. ad 49.): « Pauci sunt, qui isto modo illas rationes sciunt se attingere; immo, quod plus est, pauci sunt, qui velint hoc credere, quia difficile videtur intellectui ad aeterna contemplanda nondum elevato, quod ita habeat Deum praesentem et propinquum, cum tamen dicat Paulus (Act. 17, 27.), quod non longe est ab unoquoque nostrum ».

7. Communis item sententia ut certum docet *concursum Dei generalem*, activum et immediatum ad quaslibet actiones creaturarum; unde « lumen creatum non potest perficere operationem suam *absque aliqua cooperatione luminis increati*, per quod illuminatur omnis homo, qui venit in hunc mundum » (S. Bonav., II. Sent. d. 28. a. 2. q. 3. in corp.). Nam « in hoc continuo Deus operatur in mente, quod in ipsa lumen naturale causat et ipsum *dirigit ad videndum*; et sic mens non sine operatione causae primae in suam operationem procedit » (S. Thom., Opusc. 63, sive in librum Boethii de Trin. q. 4. a. 4. ad 6.). Haec immediata cooperatio primae lucis vocatur ab Augustino et Scholasticis quaedam mentium *irradiatio* sive *illuminatio*, quae praeter intellectum creatum suo modo est quoddam supremum *principium*, quo cognoscitur; sive, ut S. Bonav. dicit, ipsa est ratio *motiva*, in aliud *ductiva*, sive *regulans*; et hoc sensu « ad modum candelaebri relinquit lux veritatis in facie nostrae mentis » (c. 3. n. 1.); tamen prima lux non est *principium*, quod (directe) cognoscitur, sive obiectum *terminans, quietans et in se ducens*. De hoc agit tota q. 4. inter Qq. disput. de scientia Christi, quae magis explicatur a Matth. ab Aquasparta (de Hum. Cognitionis ratione, pag. 87-108; cfr. ibid. Dissert. cit. pag. 26-44). Summi momenti est tum haec *distinctio* inter cognitionis *principium* quo et *principium* quod, sive inter *medium* (ratio) et *obiectum* cognoscendi, tum *doctrina* omnium Scholasticorum, quod aliquid potest esse medium quo sive *ratio cognoscendi*, quin ipsius sit *obiectum* cognitionis, ita ut « lateat ut obiectum cognitionis, sed *patet* ut ratio cognoscendi » (sic Matth. ab Aquasparta, q. disp. 3. ad 4; cfr. ibid. ad 6. et S. Thom., I. Sent. d. 3. q. 4. ad 5.). Praecipue propter neglectam hanc distinctionem et doctrinam exortae sunt falsae itinerarii interpretationes, de quibus continuo agimus.

8. His suppositis, genuinus sensus aliquorum loquentium modorum, qui ex Augustino sumti sunt, patere potest, simulque falsitas guardandum interpretationem, quae duplicem errorem seraphico Doctore imposuerunt.

Primo enim dictum est, eum consentire ontologico Malebranchii, quasi docerit, veritates intellectuales cognosci *formaliter* in rationibus aeternis. Attamen eiusdem testimonium irrefragabilibus iam toties demonstratum est, ab ipso admitti pro hac via ne « *exilem* » quidem gradum *immediatae* Dei cognitionis, nec in *ultissima contemplatione* (saltem ordinario), nec ullum transitum ad rationes aeternas, nisi eum quo intellectus « *transfert se ab effectu ad causas* ». « Unde si quae auctoritates id dicere veniantur, quod Deus in praesenti ab homine videtur et cernitur, non sunt intelligendae, quod videtur in *sua essentia*, sed quod in *aliquo effectu inferiori* cognoscitur » (II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. in corp.). Ipsi Angeli *naturati* cognitione non poterant Deum cognoscere nisi « *per effectus*. Cognoscitur autem Deus *per effectus visibiles* et *per substantias spirituales* et *per influentiam luminis conaturalis potentiae cognoscenti*, quod est similitudo quaedam Dei, non abstracta, sed *influxa*, inferiori Deo, qua in inferiori natura, sicut dicit Augustinus » (IX. de Trin. e. 11. n. 16.). Ita II. Sent. d. 3. p. 1. q. 2. ad 4. Plura vide I. Sent. d. 3. p. 1. q. 1. scilicet et cit. Dissert. pag. 7-12. — Mirum videtur, quod de genaïna doctrina S. Bonaventurae propter quasdam male intellectas formulas huius itinerarii potuerit dubitari, cum in eodem clarissime (c. 4. 2. 3.) non nisi ascensionem *a creaturis* ad Deum doceat; et quando adhibet verba *videre Deum*, se explicat adiectis aliis verbis, ut: « *conari debemus per speculum* videre Deum » (c. 3. n. 4.) et « *videre poteris Deum* per te tanquam per imaginem, quod est videre *per speculum in aenigmate* » (ibid.).

9. Alius error impositus est auctori nostro per falsam capituli 5. interpretationem, quasi docerit, tum quod primum *cognitum intellectus apprehendens* sit *esse divinum*, tum quod *esse commune* confuderit cum *esse divino*. Perversa haec interpretatio prorsus aliena est a mente S. Doctoris et manifeste excluditur irrefragabilibus doctrinae capitulis, quae constanter et passim asserit. Nam docet verbis peremptoriis, quod divinum *esse* in se nec ante nec post primum peccatum *immediate* cognosci possit; quod non percipiatur nisi in speculo creaturarum et per ordinem, quem *effectus* habent ad causam (I. Sent. d. 3. p. 1. q. 4. 2; II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. et passim); item, quod *actualis intellectio* incipiat a sensu, ita ut ab intellectione imperfecta et confusa progrediatur ad perfectionem et explicitam (cfr. II. Sent. d. 39. a. 4. q. 2. et scholion, n. II. d. 25. p. II. q. 6; I. Sent. d. 8. p. II. dub. 4; II. Sent. d. 4. p. II. a. 4. q. 2. ad 2; III. Sent. d. 37. dub. 4.). Denique toties affirmat, *esse divinum* non esse in genere, sed *supra omne genus*, nec *univocum*, sed tantum *analogum* cum omnibus mentis conceptibus, etiam transcendentalibus.

Insuper ex hoc itinerario et ex ipso cap. 5. genuinus sensus auctoris satis apparet. — Nam *primo* clarissime docet ordinem et gradus cognitionis et contemplationis, per quos a creaturis ascendimus ad perfectam, quantum fas est, Dei cognitionem (c. 4. n. 2.). Primum enim gradum ponit in *imo*, incipiendo a mundo *sensibili*, ut supra (n. 4.) notavimus; scilicet « *ad perveniendum ad Deum, oportet nos transire per vestigium* » (c. 4. n. 2. et 5.). — Superiores autem gradus ab ipso deinde explicati supponunt praecedentes.

Secundo, de *conceptu τῶς* esse iam in tertio gradu (c. 3. n. 3.) auctor locutus est secundum intentionem *apprehendentem* et *resolventem* (vide supra n. 3.); ubi dicitur, quod « non venit intellectus noster *ut plene resolvens* intellectum alicuius entium creatorum, nisi iuveatur ab intellectu eatis purissimi » etc. Non igitur nisi ascendendo a causatis rebus et *resolvendo*, immo resolvendo non *semiplene*, sed *plene*, intellectus concipit ens purissimum et absolutissimum.

Hoc supposito, etiam in c. 5. n. 3. triplex distinguitur *esse*, scilicet in rebus (extra nos) « *esse particulare*, quod est esse arctatum, quia permixtum est cum potentia »; in intellectu (intra nos) « *esse analogum*, quod minime habet de actu, eo quod minime

est; denique *esse supra nos*. Sed breviter commemoratis duobus prioribus, totus versatur in contemplatione illius *esse*, quod est « *supra nos* » nec attingitur nisi ab oculo contemplativo. Ne igitur lector a genuino huius capituli sensu aberraret, ea quae in cap. 3. dicta sunt et nexus gradus quinti cum tertio mente retinenda sunt.

Tertio, contemplatio huius 5. gradus fundatur in axioma Avicennae communiter a Scholasticis recepto, quod « *ens (esse) est quod primo cadit in intellectu* ». Haec sententia intelligitur proprie de illo *ente communi*, primo actu intellectus concepto, quod nullo modo manifestari nobis potest per aliquid notius illo. Hoc tamen *ens*, quatenus concipitur ab intellectu *apprehendente*, « non est aliquid determinatum, nec actu nec potentia, nec praesens nec futurum, nec homo vel equus et huiusmodi, sed *ens*, quod est superius ad omnia ista; et ego dico, quod quiddam illa est *ens in intellectu*... licet non sit *ens in actu*, quia nec hoc est de intellectu suo » (Math. ab Aquasparta, in cit. Opusc. de Hum. Cognitionis ratione, pag. 120; sive in quaest. disp.: Utrum ad cognitionem rei requiratur ipsius rei existentia etc., ad 4; cfr. ad 5. 6. 7. et corp., ubi etiam alia sunt ad rem spectantia). S. Thom. (S. I. II. q. 94. a. 2. corp.) dicit: « Illud quod primo cadit in *apprehensione*, est *ens*, cuius intellectus includitur in omnibus, quaecumque quis apprehendit; et ideo primum principium indemonstrabile est, quod non est simul affirmare et negare, quod fundatur super rationem entis et non entis, et super hoc principio omnia alia fundantur » (cfr. idem de Potentia q. 9. a. 7. ad 15. et in fine; S. I. q. 11. a. 2. ad 4.).

Hoc *esse analogum*, ab intellectu apprehendente primo cognitum, non est nisi tenuissima umbra *divini esse*, a quo ratione *realitatis* toto caelo distat eique quasi est oppositum; nihilominus ratione suae *maximae universalitatis, primitivitatis et simplicitatis* aptum est *contemplativo oculo* fieri speculum ad divina contemplanda. Observat etiam Richardus a Med. (I. Sent. d. III. p. I. a. 3. q. 3.): « Cum intelligimus *ens in communi*, non descendendo ad *ens creatum* vel increatum, intelligimus Deum intellectione *generalissima*, in quantum intelligimus aliquid commune sibi et cuilibet creaturae, non communitate *univoca*, sed *analogica*. Et haec *naturalis* cognitio de Deo prior est quam Dei cognitio [propria] per *vestigium*; quia ista praesupponit in intellectu alicuius alterius cognitionem, sed illa non. Unde secundum Avicennam... *ens commune* omnibus rebus nullo modo potest manifestari nobis per aliquid notius illo. Alio modo cognoscitur Deus a nobis in *generalibus*, in quantum cognoscimus *esse* aliquod *ens* increatum, cuiuslibet entis creati causam efficientem et finalem; et hanc cognitionem habemus de Deo per naturam *primo* per *vestigium* ». — Omnia haec confirmari possunt testimoniis nostri auctoris, quorum unum insigne iuvat transcribere, in quo loquitur de genere *generalissimo* et specie *specialissima* et sic concludit: « Et hinc est, quod *genus* in aliquo assimilatur Deo magis quam *species*, in aliquo e converso. Deus enim, quia nobilissimus est in fine totius nobilitatis, simul habet in se omnem perfectionem, ita quod ipse est *simplicissimus* et omnino *incorruptibilis*, est etiam *perfectus* et in omnimoda *actualitate constitutus*. Creatura vero, secundum quod potest, semiplene assimilatur Deo; et quan-

tum ad rationem *simplicitatis* et *incorruptibilitatis* magis assimilatur magis universale, quantum ad rationem *actualitatis* magis assimilatur minus universale » (I. Sent. d. 18. a. 1. q. 3. in corp. circa finem). Eo fortius hoc valet de universalibus *transcendentibus*, quorum terminum et generalissimum est *esse*.

Quarto, ipsa verba auctoris in cap. 5. satis manifestant, quod bene distinguit ab *esse divino*, quod est actus purus, illa duo alia. Dicit enim: « Sed hoc non est *esse particulare* [extra nos realiter existens], quod est *esse arctatum*, quia permixtum est cum potentia; nec *esse analogum* [in intellectu *intra nos*], quia minime habet de actu, eo quod minime est ». De *esse analogo* sive communi, quod est quasi infimum inter omnia, quibus competit *esse*, auctor hic non loquitur, nisi quatenus occasionem dat contemplandi *ipsum esse* (supra nos). Unde monet: « Volens contemplari Dei invisibilia quoad essentiae unitatem *defuyat aspectum in ipsum esse et videt* » etc. (n. 3.). Item: « Vide igitur ipsum purissimum *esse*, si *potes*, et occurrit tibi » etc. (n. 5.). Haec verba de « *ipso esse* » manifeste non intelliguntur de primo illo actu intellectus *apprehendens*, qui naturaliter et necessario exercetur, et cuius obiectum est tenuissimum illud *esse*, quod non est *primum et purum esse*, sed potius eiusdem longinqua umbra. Intellectus autem reflectens et resolvens, et praecipue oculus contemplativus facile advertere potest, ipsum *esse per se*, quod est primum a parte rei essendi et cognoscendi principium, esse aliquid *supra nos* et *ante nos*, in quo omne *esse creatum* et etiam illud purissimum primi universalis *esse* radicatur, et in quod omnia dicunt intellectum resolventem. Hoc sensu etiam S. Thomas (S. I. q. 3. a. 5, sed contra) proclamat: « Nihil prius est Deo, nec secundum *rem* nec secundum *intellectum* ». Quod manifeste dictum est non ex parte intellectus humani, qui in caecitate sua prius *umbram* veritatis quam ipsam *veritatem in se* apprehendit, sed ex parte *rei* vel intellectus *superioris*, qui bene videt, *ipsum esse* praecedere *umbram* ipsius. — Hoc sensu accipiendi sunt illa verba, quae multis fuerunt lapis offensiois: « *Esse* igitur est, quod primo cadit in intellectu; et illud *esse* est, quod est purus actus » (n. 3.). Sensus igitur genuinus hic est: ipsum *esse* non est in rebus particularibus nisi *per participationem et modo arctato et imperfecto*, nec ab intellectu humano primo suo actu *apprehenditur* in sua puritate et distinctione, sed tantum imperfectissime in illa communi *esse umbra*; idem tamen ab oculo *contemplativo* cognoscitur distincte ut illud *esse*, quo revera « nihil prius est, nec secundum rem nec secundum intellectum ». Quia autem intellectus *apprehendens* propter suam caecitatem illud *esse purissimum* « non videt », « nec advertit », immo « videtur sibi nihil videre » (ut inculcat, ibid. n. 4.); S. Doctor miro acumen secundum intellectum *reflectentem et resolventem* ex ipso conceptu *totum esse per se* evolvit praecipua attributa divina.

In toto autem Itinerario suo Seraphicus innititur doctrinae S. Augustini; ad cuius profunditatem intelligendam simul optimam quasi clavem praebet. Qui igitur sublimi hoc opusculum bene vult intelligere legat vel potius meditetur S. Augustini libros de Vera Religione, VI. de Musica et III. de Libero Arbitrio, vel saltem conferat locos a nobis in notis allegatos.

SERAPHICI DOCTORIS
SANCTI BONAVENTURAE
OPUSCULUM
DE
REDUCTIONE ARTIUM AD THEOLOGIAM

REDUCTIONE ARTIUM AD THEOLOGIAM

1. *Omne datum optimum et omne donum per-*

Pars 1. *fectum desursum est, descendens a Patre luminum,*

lacobus in Epistolae suae primo capitulo¹. In hoc

verbo tangitur origo omnis illuminationis, et simul

cum hoc insinuat multiplicis luminis ab illa fon-

tali luce liberalis anatio. Licet autem omnis illu-

minatio cognitionis interna sit, possumus tamen ra-

tionabiliter distinguere, ut dicamus, quod est lumen

exterius, scilicet lumen artis mechanicae; lumen *in-*

ferius, scilicet lumen cognitionis sensitivae; lumen

interius, scilicet lumen cognitionis philosophicae; lu-

men *superius*, scilicet lumen gratiae et sacrae Scri-

pturae. Primum lumen illuminat respectu *figurae*

artificialis, secundum respectu *formae naturalis*, tertium respectu

veritatis intellectualis, quartum et

ultimum respectu *veritatis salutaris*.

2. Primum igitur lumen, quod illuminat ad *figu-*

ras artificiales, quae quasi exterius sunt et propter

supplendam corporis indigentiam repertae, dicitur

lumen *artis mechanicae*²; quae, quia quodam modo

interius, scilicet lumen cognitionis philosophicae, recte potest dici

exterius. Et illud septuplicatur sec-

undum septem artes mechanicas, quas assignat Hugo

in Didascalico³, quae sunt scilicet lanificium, arma-

tura, agricultura, venatio, navigatio, medicina, thea-

trica. — Quarum *sufficiencia* sic accipitur. Quoniam

omnis ars mechanica aut est ad *solatium*, aut ad Divisio.

commodum; sive aut est ad excludendam *tristitiam*,

aut *indigentiam*; sive aut *prodest*, aut *delectat*, se-

condum illud Horatii⁴:

Aut prodesse volunt, aut delectare poetae.

Et iterum:

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

Si est ad *solatium* et delectationem, sic est *thea-* De 4. mem-

trica, quae est ars ludorum, omnem modum ludendi bro.

contines, sive sit in cantibus, sive in organis, sive

in figmentis, sive in gesticulationibus corporis⁵. — Si Subdivisio 2.

vero ordinatur ad *commodum* sive profectum secun-

dum exteriorem hominem, hoc potest esse aut quan-

tum ad *operimentum*, aut quantum ad *alimentum*,

aut quantum ad *utriusque adminiculum*. — Si quan-

tum ad *operimentum*, aut illud est de materia molli Quoad ope-

et leni, sic est *lanificium*; aut de materia dura et rimentum ar-

forti, et sic est *armatura* sive ars fabrilis, quae tes 2.

continet omnem armaturam fabricatam⁶ sive ex ferro,

sive ex quocumque metallo, sive lapide, sive ligno.

Si vero iuvat quantum ad *cibum*, hoc potest Item, quoad

esse dupliciter: quia cibamur *vegetabilibus*, aut cibum.

sibilibus. Si quantum ad *vegetabilia*, sic est *agri-*

Origo omnis illuminationis et multiplicis luminis emanatio.

Quadruplex lumen.

De 1. l. mine.

Est septuplex.

Sufficiencia.

¹ Vers. 47. — Mox post *origo omnis illuminationis* AB DEF prosequuntur et *fnis*; cum hoc etc. Subinde pro *cognitionis interna sit*, quod exhibent GIKL, alii codd. non male *interna sit cognitionis*, edd. *interna sit cognitione*. Inferius post *veritatis salutaris* K exhibet elenchem 40 capitulorum operis; subinde cullit partem praemittit correspondens cap.

² G addit *mechanicum Graece, Latine ingeniosum*. Cfr. Aristot., Quaestiones mechanicae, ubi (in principio) approbat dictum poetae Antiphon: «Arte enim superamus ea, a quibus natura vincimur», et docet, illa tantum artificia ad mechanicam pertinere, quae arte sive ingenio indigent ad propulsandas difficultates nobis contingentes praeter naturam (in multis enim natura ei, quod nobis usui esse potest, contrarium facit) et quae nostrae subveniunt utilitati. — Superius pro *indigentiam repertae*, dicitur ABDEF *indigentiam, recte dicitur*.

³ Sive Eruditione didascalica, II. c. 21. Cfr. I. Excerpt. prior. c. 14. — Subsequentibus temporibus, omnia *theatrica*, sub-

stituiebantur *militaris et fabrilis* (cfr. paulo inferius) tanquam duae artes; quae septem artes hoc versu exprimebantur:

Rus, nemus, arma, rates, vulnera, lana, faber.

⁴ I'pist. ad Pisones sive de Arte poetica, v. 333; seq. versus est ibid. v. 343.

⁵ AB EF *corporum et choreis*, D *corporum sive in choreis*.

⁶ CIK *fabricantem*, ABDEF legunt: *omnem artem armaturarum fabricandi*. Secundum Hug. a S. Vict., II. Erudit. didascal. c. 23, armatura, ad quam pertinet omnis materia lapidum, lignorum, metallorum etc., duas species habet, scil. *architectonicam* (sub qua ars caementaria et carpentaria) et *fabrilis* (sub qua est ars malleatoria et exclusoria, prout ipsa massam in formam redigit vel feriendo, vel fundendo). Superius pro *molli et leni* 1, 2, 3 cum pluribus codd. *leni*. Inferius pro *cibum* edd. *alimentum*.

cultura; si quantum ad *sensibilia*, sic est *venatio*.

Alius mo-
dus.

— Vel aliter: si iuvat quantum ad *cibum*, hoc potest esse dupliciter: aut iuvat quantum ad ciborum *genituram* et multiplicationem, et tunc est agricultura; aut quantum ad cibi multiplicem *praeparationem*, et sic est venatio, quae continet omne genus praeparandi cibos et potus et sapes, quod pertinet ad pistores, coquos et caupones. Denominatur autem ab unius parte solum propter quandam excellentiam et carialitatem ².

Item, quoad
ultraeque
distinguen-
tum.

Si autem est in *utriusque adminiculum*, hoc est dupliciter: aut *defectum suppleto*, et sic est *navigatio*, sub qua continetur omnis *mercatio* sive pertinentium ad operimentum, sive ad alimentum; aut *removendo impedimentum* et nocumentum, et sic est *medicina*, sive consistat in confectione electuorum, sive potionum, sive unguentorum, sive curatione vulnerum, sive decisione membrorum, sicut est chirurgia. — Theatrica autem est unica ³. Et sic patet sufficientia.

De 2. ja-
mine.

3. Secundum lumen, quod illuminat nos ad *for-
mas naturales* apprehendendas, est lumen *cognitionis sensitivae*, quod recte dicitur *inferius*, quia cognitio sensitiva ab inferiori incipit et fit beneficio lucis corporalis. Et hoc quintuplicatur secundum quinque sensus. — Quorum *sufficientiam* sumit Augustinus secundum naturam luminis elementorum in tertio super Genesi ⁴ hoc modo: quia lumen sive lux faciens ad distinctionem rerum corporearum aut est in suae *proprietas eminentia* et quadam puritate, et sic est sensus *visus*; aut *commiscetur aëri*, et sic est *auditus*; aut *vaporis*, et sic est *odoratus*; aut *humori*, et sic est *gustus*; aut *terrae grossitiei*, et sic est *tactus*. Spiritus enim sensibilis naturam luminis habet, unde in nervis viget, quorum natura est clara et pervia; et in istis quinque sensibus

Est quatuor-
plex.

Sufficientia
sec. naturam
luminis ele-
mentorum.

Notandum.

multiplicatur secundum maiorem et minorem depurationem. Itaque cum quinque sint corpora mundi simplicia, scilicet quatuor elementa et quinta essentia ⁵; ut homo omnes formas corporeas posset percipere, quinque sensus habet illis correspondentes; quia nulla fit apprehensio nisi per aliquam similitudinem et convenientiam organi et obiecti, pro eo quod sensus est natura determinata. — Est et alius modus sumendi sufficientiam sensuum ⁶, sed hunc approbat Augustinus, et rationalis videtur, quia ad hanc sufficientiam simul concurrunt correspondentia ex parte organi, medi et obiecti.

Alius modus
commemo-
rator.

De 3. lu-
mine.

Est triplex.

Sufficientia.

Modus 2.

Modus 3.

4. Tertium lumen, quod illuminat ad *veritates intelligibiles* perscrutandas, est lumen *cognitionis philosophicae*, quod ideo *interius* dicitur, quia interiores causas et latentes inquiri, et hoc per principia disciplinarum et veritates naturales, quae homini naturaliter sunt inserta ⁷. Et hoc tripliciter in *rationalem, naturalem et moralem*. — Et sufficientia potest accipi sic. Est enim veritas *sermonum*, veritas rerum et veritas *morum*. *Rationalis* veritatem *sermonum* considerat, *naturalis* veritatem rerum, *moralis* veritatem *morum*. — Vel aliter: sicut in summo Deo est considerare rationem causae efficientis, formalis sive exemplaris, et finalis, quia « est causa subsistendi, ratio intelligendi et ordo vivendi ⁸ »; sic in ipsa illuminatione philosophicae, quoniam illuminat ad cognoscendas *causas essendi*, et sic est *physica*; aut *rationes intelligendi*, et sic est *logica*; aut *ordinem vivendi*, et sic est *moralis* sive practica. — Tertio modo sic: quia lumen cognitionis philosophicae illuminat ipsam intellectivam; hoc autem potest esse tripliciter: aut in quantum regit *motivam*, et sic est *moralis*; aut in quantum regit *se ipsam*, et sic est *naturalis*; aut in quantum regit *interpretativam*, et sic est *sermocinalis*; ut sic illuminetur

¹ Ita ABDEF, quorum fide etiam paulo superius substituitur *si iuvat... aut iuvat quantum pro quia iware... aut quantum*. Infra pro omne genus AE omnes modos (DF artes).

² Secuti sumus II; C legit *communitatem* (cui G praefigit *causalitatem et*), K *claritatem*, alii *caliditatem* (caliditatem?), edd. *comparabilitatem*. ABDEF omittunt *ab unius parte*. Hug. a S. Viet., II. Erudit. didascal. c. 26: Ad hanc disciplinam pertinet omnium ciborum, saporum et potum apparatus. Nomen tamen accipit ab una parte sui; quia antiquius plus *venaticis* vesci solebant etc.

³ Scilicet in suo genere i. e. *solutii*, dum aliud genus *commodi* plures (sex) sub se comprehendit artes. — G hanc propositionem omittit.

⁴ Cap. 4. et 5. n. 6. et 7. Cir. VII. c. 15. n. 24. et XII. c. 16. n. 32. Vide supra pag. 227, nota 5. — Inferius pro *corporearum* ABDE *corporatum*, qui etiam cum IL et 4, 2 pro *terrae* substituit *terrae* (August., locc. cit., utitur dictionibus *terrenam gravitatem et terrena crassitudine*).

⁵ Scilicet corporum firmamenti. Cir. Breviloq. p. II. c. 3. seq. — De *similitudine* requisita in cognitione cfr. supra pag. 29, nota 6, et quod sensus sit natura ad aliquid determinata, docetur supra Quaest. de scientia Christi, q. 4. ad 41. Vide etiam I. Sent. d. 3. p. 1. q. 4. ad 2. — Superius pro *depravationem* AB *approximationem*.

⁶ Praeter praedictum modum, qui, ut paulo inferius insi-

natur, plures (v. g. ex parte *obiecti, medi*) in se comprehendit, ex quibus Alex. Hal., S. p. II. q. 66. m. 3, Ioan. a Rupella, Sum. de Anima, p. II. c. 19, distinctionem derivant quinarium sensuum, iidem auctores *aliud* modum afferunt, scilicet secundum *modum sentiendi*, qui est vel secundum *approximationem* sensibilium (sic est sensus *tactus et gustus*), vel secundum *distanciam* (sic est sensus *visus, auditus et odoratus*).

⁷ Cfr. supra lincrar. c. 3. n. 2. et pag. 120, nota 11. — August., VIII. de Civ. Dei, c. 4: Proinde Platonem utrumque [partem philosophiae *activam et contemplativam*] ingenio philosophiam perfectissime laudatur, quam in tres partes distribuit: unam *mordalem*, quae maxime in actione versatur; alteram *naturalem*, quae contemplationi deputata est; tertiam *rationalem*, qua verum determinatur a falso etc. Cir. ibid. H. c. 7; XI. c. 25. et Epist. 137. (alias 3.) c. 5. n. 17. — ABDEF *insita*; iidem codd. superius legunt: *Tertium lumen est, quod illuminat* [C addit nos]... *pertractandis; et hoc est lumen* etc. Subinde pro *veritatis naturalis* IK *uris natur. lis*. Inferius pro *considerat* ABD *continet*, HIK I. *inquiri*, C *docet*.

⁸ Ut secundum Platonem refert Augustinus supra pag. 49, nota 7. allegatus. — Supra edd. et plures codd. *efficientis, formalis et exemplaris* (sine *finalis*), AB *efficientis, formalis et finalis sive exemplaris*. Legendum tamen est *efficientis, formalis sive exemplaris, et finalis*. Cfr. supra lincrar. mentis etc. c. 5. n. 7. et I. Sent. pag. 73, nota 7.

homo ad veritatem vitae, ad veritatem scientiae et ad veritatem doctrinae¹.

Et quoniam tripliciter potest aliquis per *sermo-*
nem exprimere quod habet apud se, ut scilicet no-
tum faciat mentis suae conceptum, vel ut amplius
moveat ad credendum, vel ut moveat ad amorem,
vel odium: ideo *sermoinalis* sive rationalis philo-
sophia triplicatur, scilicet in *grammaticam*, *logi-*
cam et *rhetoricam*; quarum prima est ad expri-
mendum, secunda ad docendum, tertia ad moven-
dum. Prima respicit rationem ut *apprehensivam*; se-
cunda, ut *iudicativam*; tertia, ut *motivam*. Et quia
ratio apprehendit per sermonem *congruum*, indicat
per *verum*, movet per sermonem *ornatum*: hinc est,
quod haec triplex scientia has tres passiones² circa
sermonem considerat.

Rursus, quoniam intellectus noster dirigi habet
in iudicando secundum rationes formales, et haec tri-
pliciter possunt considerari: vel in comparatione ad
materiam, et sic dicuntur *rationes formales*; vel
in comparatione ad *animam*, et sic *intellectuales*;
vel in comparatione ad *divinam sapientiam*, et sic
ideales: ideo *naturalis* philosophia triplicatur in
physicam proprie dictam, in *mathematicam* et in
*metaphysicam*³; ita quod *physica* consideratio est
circa rerum generationem et corruptionem secundum
virtutes naturales et rationes seminales; *mathema-*
tica est circa considerationem formarum abstrahili-
lium secundum rationes intelligibiles; *metaphysica*,
circa cognitionem omnium entium, quae rediit ad
unum primum principium, a quo exiit secun-
dum *rationes ideales* sive ad Deum in quantum
principium, *fnis* et *exemplar*; licet inter metaphy-
sicos de huiusmodi rationibus idealibus nonnulla fuerit
controversia⁴.

Postremo, quia regimen virtutis *motivae* tripli-
citer habet attendi, scilicet respectu *vitae propriae*,
respectu *familiae* et respectu *multitudinis subiectae*;
ideo *moralis* philosophia triplicatur, scilicet in *mo-*

nasticam, *oeconomicam* et *politicam*; quae distin-
guuntur secundum triplicem modum praedictum, sicut
apparet ex ipsis nominibus.⁵

3. Quartum autem lumen, quod illuminat ad
veritatem salutarem, est lumen *sacrae Scripturae*,
quod ideo dicitur *superius*, quia ad superiora ducit
manifestando quae sunt supra rationem, et etiam,
quia non per inventionem, sed per inspirationem a
Patre luminum descendit⁶. Quod licet *unum* sit se-
cundum intellectum *litteralem*, est tamen *triplex* se-
cundum sensum *mysticum* et spirituales. In omni-
bus enim sacrae Scripturae libris praeter *litteralem*
sensum, quem exterius verba sonant, concipitur tri-
plex sensus *spiritualis*, scilicet *allegoricus*, quo do-
cemur, quid sit credendum de Divinitate et humani-
tate; *moralis*, quo docemur, quomodo vivendum
sit; et *anagogicus*, quo docemur, qualiter est Deo
adhaerendum⁷. Unde tota sacra Scriptura haec tria
docet, scilicet Christi aeternam generationem et in-
carnationem, vivendi ordinem et Dei et animae
unionem. Primum respicit *fidem*, secundum *mores*,
tertium *finem utriusque*. Circa primum insudare de-
bet studium doctorum, circa secundum studium praedicatorum,
circa tertium studium contemplativorum. Primum maxime docet Augustinus, secundum ma-
xime docet Gregorius, tertium vero docet Dionysius
— Anselmus sequitur Augustinum, Bernardus se-
quitur Gregorium, Richardus sequitur Dionysium,
quia Anselmus in ratiocinatione, Bernardus in praedicatione,
Richardus in contemplatione — Hugo vero omnia haec⁸.

6. Ex praedictis colligitur, quod licet ex pri-
maria divisione *quadruplex* sit lumen desumens de-
scendens; sunt tamen *sex* eius differentiae: scilicet
lumen *sacrae Scripturae*, lumen *cognitionis sensi-*
tivae, lumen *artis mechanicae*, lumen *philosophiae*
rationalis, lumen *philosophiae naturalis* et lumen
philosophiae moralis. Et ideo sex illuminationes sunt
in vita ista et habent vesperam; quia omnis *scientia*

Rationalis
philosophia
triplicatur.

Grammatica,
logica, rhe-
torica.

Naturalis
philosophia
triplicatur.

Physica, ma-
thematica,
metaphysica.

Item, mora-
lis philoso-
phia.

Monastica,
oeconomica,
politica.

De 4. lo-
mio.

Unus intri-
necus litte-
ralis, triplex
mysticus.

Quid doceat
Scriptura.

Notandum.

Sex differ-
entiae lumi-
nis.

Sex illumi-
nationes cum
vespera.

¹ August., XI. de Civ. Dei, c. 25, docet, tria in homine spectari posse, scilicet naturam, doctrinam et usum; et « ex his propter obtinendam beatam vitam tripartita, ut dixi, a philosophis inventa est disciplina: naturalis propter naturam, rationalis propter doctrinam, moralis propter usum ». — Paulo inferius pro *exprimere quod habet apud se*, quod praebet G, alii codd. et edd. *quem habet apud se, interpretari* (plures codd. omittunt *interpretari*, pro quo A *innoscere ad exprimentum*). Subinde post *conceptum* AB prosequuntur: *vel ad erudiendum, vel ut amplius moveat ad amorem*, et post pauca omittunt *sive rationalis*.

² Sive proprietates; cfr. supra pag. 206, nota 11. — AB DEF propositionem *Prima respicit rationem... tertium, ut motivam* transponunt post *sermonem ornatum*. Idem codd. substituant in seq. propositione *in iudicante pro in iudicando*, in qua etiam pro *formales* HK exhibent *seminales* (cfr. supra pag. 287, nota 5).

³ Cfr. Aristot., VI. Metaph. text. 2. et XI. c. 6. (V. c. 1. et X. c. 7.); Boeth., Dialog. I. in Porphy. (in principio) et I. Comment. in Porphy. (in principio).

S. Bonae. — Tom. V.

⁴ Cfr. Aristot., I. Metaph. text. 6. et 25. seqq. (c. 6. et 9.), ubi sententiam Platonis de *ideis* per se existentibus refert et impugnat; et August., 83 Qq. q. 46, ubi docet, Platonem sensisse, has ideas in Deo existere. Vide H. Sent. d. 1. p. I. a. 1. q. 1. ad 3. et 4. ac dub. 2.

⁵ Cfr. Hug. a S. Viet., II. Erudit. didascal. c. 20, et Isidor., II. Etymolog. c. 24. in fine. — A B D E F omittunt *quae distinguuntur*.

⁶ Iac. 1, 17. — Superius post *illuminat* C supplet nos. G hic prosequitur: Quia vero primum lumen nomen est et trium, unum in essentia, trium in personis; inde est, quod in sacra Scriptura contingit quadruplicem sensum reperire, scilicet unum et trium, unum secundum sensum litteralem et trium secundum sensum spirituales.

⁷ Cfr. Breviloq. Prolog. § 4. — Superius post *moralis* A B addunt *sive tropologicus*.

⁸ Refragantibus codd., Vat. post *haec* adicit *id est omnes* [1, 2, 3 addunt *tres*] sequitur. Superius pro *docet* Dionysius plures codd. *ersequitur* Dionysius.

*destruetur*¹; et ideo succedit eis septima dies requietionis, quae vesperam non habet, scilicet *illuminatio gloriae*.

7. Unde valde apte² possunt reduci sex istae illuminationes ad senarium formationum sive illuminationum, in quibus factus est mundus, ut cognitio sacrae Scripturae primae formationi, scilicet formationi lucis, respondeat; et sic deinceps per ordinem. — Et sicut omnes illae ab una luce habebant originem, sic omnes istae cognitiones ad cognitionem sacrae Scripturae ordinantur, in ea clauduntur et in illa perficiuntur, et mediante illa ad aeternam illuminationem ordinantur. Unde omnis nostra cognitio in cognitione sacrae Scripturae debet habere statum, et maxime quantum ad intellectum *anagogiae*, per quem illuminatio refertur in Deum, unde habuit ortum. Et ideo ibi completus est circulus, completus est senarius; et propterea³ status.

8. Videamus igitur, qualiter aliae illuminationes cognitionum reduci habent ad lumen sacrae Scripturae.

Primo videamus in illuminatione cognitionis *sensitivae*, quae tota versatur circa cognitionem sensibilem, ubi tria est considerare: cognoscendi *medium*, cognoscendi *exercitium*, cognoscendi *oblectamentum*⁴. — Si consideremus *medium* cognoscendi, intuebimur ibi Verbum aeternaliter generatum et ex tempore incarnatum. Nullum enim sensibile movet potentiam cognitivam, nisi mediante similitudine, quae egreditur ab obiecto, sicut proles a parente; et hoc generaliter, realiter, vel exemplariter est necesse in omni sensu. Illa autem similitudo non facit completionem in actu sentiendi, nisi uniatur cum organo et virtute; et cum unitur, nova fit perceptio, et per illam perceptionem fit reductio ad obiectum mediante similitudine illa. Et licet non semper obiectum sentiatur, semper tamen, quantum est de se, gignit similitudinem, cum est in sua completionem. — Per hunc etiam modum intellige, quod a summa mente, quae cognoscibilis est interioribus sensibus mentis nostrae, aeternaliter emanavit similitudo, imago et proles; et ille postmodum, cum *venit plenitudo temporis*⁵, unitus est menti et carni et hominis for-

mam accepit, quod nunquam fuerat prius; et per illum omnes mentes nostrae reducuntur ad Deum, quae illam similitudinem Patris per fidem in corde suscipiunt.

9. Si vero consideremus sensuum *exercitium*, intuebimur ibi *ordinem viventium*. Unusquisque enim sensus se exercet circa proprium obiectum, refugit sibi nocivum et non usurpat alienum. — Per hunc modum tunc sensus *cordis* ordinate vivit, dum se ipsum exercet ad id, ad quod est, contra *negligentiam*; dum refugit sibi nocivum, contra *concupiscentiam*; et dum non usurpat sibi alienum, contra *superbiam*. Omnis enim inordinatio aut venit ex negligentia, aut ex concupiscentia, aut ex superbia⁶. Ille enim ordinate vivit, qui vivit prudenter, temperanter et obtemperanter, ut refugiat negligentiam in operabilibus, concupiscentiam in appetibilibus, superbiam in excellentibus.

10. Si autem consideremus *oblectamentum*, intuebimur Dei et animae unionem. Omnis enim sensus sum sensibile conveniens quaerit cum desiderio, invenit cum gaudio, repetit sine fastidio, quia *non satiatur oculus visu, nec auris auditu impletur*⁷. — Per hunc etiam modum sensus *cordis* nostri sive pulcrum, sive consonum, sive odoriferum, sive dulce, sive mulcubre debet desideranter quaerere, gaudentem invenire, incessanter repetere. — Ecce, quomodo in cognitione sensitiva continetur occulte divina sapientia, et quam mira est contemplatio quinque sensuum spiritualium secundum conformitatem ad sensus corporales.

11. Per hunc modum est reperire in illuminatione *artis mechanicae*, cuius tota intentio versatur circa *artificialium productionem*. In qua ista tria possumus intueri, scilicet *Verbi generationem et incarnationem, vivendi ordinem et Dei et animae foederationem*. Et hoc, si consideremus *egressum, effectum et fructum*; vel sic: *artem operandi, qualitatem effecti artificii et utilitatem fructus cliciti*.

12. Si consideremus *egressum*, videbimus, quod effectus artificialis exit ab artifice, mediante similitudine existente in mente; per quam artifex exco-

¹ Epist. I. Cor. 43, 8. — De sex diebus creationis et de septima requie cfr. Brevioq. p. II. c. 2. et Itiner. mentis in Deum, c. 7. n. 4. — AB *quia omnes destruentur*. Iidem codd. cum DEF superius post *descendens* addunt *scilicet ut supra dictum est*. Mox pro *succedit* AEIK *succedet*.

² Val. aperte. Subinde multi codd. omittunt *formationum sive*.

³ Ita CG; HIKL et in ea [H addit est], ABE et *prae-paratio*, edd. et *proportio*. Superius pro *aeternam* ABDEF KL *sempternam* (I *septimam*), et pro *anagogiae* ABL *anagogicum*.

⁴ Vide de his Itiner. mentis in Deum, c. 2. — Inferius post *incarnatum* AB prosequuntur: *Nullam enim sensibilem rem novit per se nostra cognitio, nisi... et hoc [et haec] est medium [ita etiam DEF; GHIKL est verum, edd. est necesse esse, sed contra C]... in omni sensu*.

⁵ Gal. 4, 4. — Mox secuti sumus AB [cfr. Phil. 2, 7]; edd. *carni, id est homini, quem formaverat, qui nunquam; CDEFIL et hominem formavi [C format], qui [F quod]. Pro illam similitudinem ABDEF illum Filium*.

⁶ Cfr. I. Ioan. 2, 46, et Brevioq. p. III. c. 9. — Superius pro *sibi nocivum C sibi nocuum*, ABDE et 1, 2 *contrarium*; cfr. Aristot., II. de Anima, text. 63. seqq. (c. 6.); III. text. 28. seqq. (c. 7.) et X. Ethic. c. 4. seq. (ubi de gaudio). Inferius pro *excellentibus* edd. *excellentibus sive sublimibus*.

⁷ Eccle. 1, 8: *Non saturatur oculus etc.* — De dictione *mulcubre* cfr. tom. IV. pag. 137, nota 6. et de sensibus *spiritualibus* vide Brevioq. p. V. c. 6. — Inferius voci *conformitatem* II praefigit *divisionem* et.

⁸ ABDF *luce*, CIKL et 1, 2 *lumine*. Inferius pro *foederationem* 4 cum pluribus codd. *confederationem*.

Secunda, de exercitio.

Applicatio.

Unde inordinatio.

Tertio, de oblectamento.

Applicatio.

Epilogus.

Reductio artis mechanicae quoad tria.

Primo, de egressu.

Comparatur cum 6 formationibus in Genesi.

Principium statuitur pro 2. parte.

Reductio cognitionis sensitivae quoad tria.

Primo, de medio.

Applicatio.

gitat, antequam producat, et inde producit, sicut disposuit¹. Producit autem artifex exterius opus assimilatum exemplari interiori eatenus, qua potest melius; et si talem effectum posset producere, qui ipsum amaret et cognosceret, utique faceret; et si effectus ille cognosceret summum opificem, hoc esset mediante similitudine, secundum quam ab artifice processit; et si haberet obtenebratos oculos cognitionis, ut non posset supra se elevari, necesse esset ad hoc, ut ad cognitionem sui opificis duceretur, quod similitudo, per quam productus esset effectus, condescenderet usque ad illam naturam, quae ab eo² posset capi et cognosci. — Per hunc modum intellige, quod a summo Opifice nulla creatura processit nisi per Verbum aeternum, « in quo omnia disposuit³ », et per quod produxit non solum creaturas habentes rationem *vestigi*, sed etiam *imaginis*, ut eidem assimilari possint per cognitionem et amorem. Et quoniam per peccatum rationalis creatura oculum contemplationis obnubilatum habuit; decentissimum fuit, ut aeternum et invisibile fieret visibile et assumeret carnem, ut nos ad Patrem reduceret. Et hoc est quod dicitur Ioannis decimo quarto⁴: *Nemo venit ad Patrem nisi per me*; et Matthaei undecimo: *Patrem nemo novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare*. Et ideo dicitur *Verbum caro factum*. Considerantes igitur illuminationem artis mechanicae quantum ad operis egressum, intuebimur ibi Verbum generatum et incarnatum, id est Divinitatem et humanitatem et totius fidei integritatem⁵.

13. Si vero consideremus *effectum*, intuebimur *vivendi ordinem*. Omnis enim artifex intendit producere opus pulcrum et utile et stabile; et tunc est carum et acceptabile opus, cum habet istas tres conditiones. — Iuxta haec tria necesse est reperiri tria in ordine vivendi scilicet « *scire, velle et impermutabiliter sive perseveranter operari* »⁶. *Scientia* reddit opus pulcrum, *voluntas* reddit utile, *perseverantia* reddit stabile. Primum est in rationali, secundum in concupiscibili, tertium in irascibili.

14. Si consideremus *fructum*, invenimus *Dei et animae unionem*. Omnis enim artifex, qui aliud quod opus facit, aut facit, ut per illud laudetur, aut

ut per illud sibi aliquid *operetur* vel lucratur, aut ut in illo *delectetur*, secundum tria, quae sunt in appetibilibus, scilicet bonum *honestum, conferens et delectabile*⁷. — Propter haec tria fecit Deus animam rationalem, ut ipsa eum *laudaret*, ut ipsa illi *serviret*, ut ipsa in eo *delectaretur* et quiesceret; et hoc est per caritatem, in qua *qui manet in Deo manet, et Deus in eo*⁸, ita quod est ibi quaedam mirabilis unio et ex unione mirabilis delectatio; quoniam, secundum quod dicitur in Proverbiis, *deliciae meae esse cum filiis hominum*. — Ecce, quomodo

13. Iuxta hunc etiam modum est reperire in illuminatione *rationalis philosophiae*, cuius principalis intentio versatur circa *sermonem*. In quo est tria considerare secundum triplicem ipsius sermonis considerationem, scilicet respectu *proferentis*, ratione *prolationis* et respectu *audientis* sive ratione finis.

16. Si sermonem consideremus in respectu ad *loquentem*, sic videmus, quod omnis sermo significat *mentis conceptum*⁹, et ille conceptus interior est verbum mentis et eius proles, quae nota est etiam ipsi concipienti. Sed ad hoc, quod fiat nota audienti, induit formam vocis, et verbum intelligibile mediante illo indumento fit sensibile et auditur exterius et suscipitur in aure cordis audientis, et tamen non recedit a mente proferentis. — Iuxta hunc modum videmus in Verbo aeterno, quod Pater aeternaliter ipsum conceptum generando, secundum illud Proverbiorum octavo¹⁰: *Nondum erant abyssi, et ego iam concepta eram*. Sed ad hoc, quod homini sensuali fieret cognoscibile, induit formam carnis, et *Verbum caro factum est et habitavit in nobis*, et tamen remansit in sinu Patris.

17. Si vero consideremus sermonem ratione *sui*, sic intuebimur in eo *ordinem vivendi*. Ad complementum enim sermonis necessario ista tria concurrunt, scilicet *congruitas, veritas et ornatus*. — Et iuxta haec tria omnis actio nostra debet habere *modum, speciem et ordinem*¹¹; ut sit *modificata*

Notaudum.

Applicatio.

Secundo, de effecta.

Applicatio.

Tertio, de fracta.

Applicatio.

Epilogus.

Reductio rationalis philosophiae quoad tria.

Primo, de sermone quoad loquentem.

Applicatio.

Secundo, quoad prolationem.

Applicatio.

¹ Respicitur Senecae (Epist. 65. ad Lucilium) definitio ideae: Idea est exemplar, ad quod respiciens artifex id quod destinabat, effect. Cfr. tom. I. pag. 600, nota 7.

² Sensus est: effectus ille non cognosceret similitudinem, nisi haec descenderet ad talem naturam, quam effectus capere posset.

³ Ut dicit Glossa *ordinaria* ex August. in Ps. 61, 12. Cfr. supra pag. 211, nota 3. — De oculo contemplationis vide Brevilq. p. II. c. 12. in fine. — Inferius vocibus *ut aeternum* C interserit *Verbum*.

⁴ Vers. 6. — Seq. locus est Matth. 11, 27; tertius Ioan. 1, 14.

⁵ De quo vide Brevilq. p. V. c. 7.

⁶ Quae secundum Aristot., II. Ethic. c. 4, necessario requiruntur ad virtutem.

⁷ Secundum Aristot., I. Rhetor. c. 16. seqq. (c. 6. seqq.) et II. Ethic. c. 3. Cfr. supra pag. 167, nota 2.

⁸ Epist. I. Ioan. 4, 16: Et qui manet in caritate in Deo etc.

— Seq. locus est Prov. 8, 31. — Mox pro *ita quod* A B D E F *itaque*, et inferius pro *veram* G *divinam*.

⁹ Aristot., I. Periherm. c. 1: Sunt ergo ea quae sunt in voce, earum quae sunt in anima passionum notae. — *Pro videmus, quod* (ita C) plures codd. et 1, 2 *videmus, quoniam*, Vat. et 3 *videbimus, quomodo*.

¹⁰ Vers. 24. — Seq. locus est Ioan. 1, 14. — Ibid. v. 18. dicitur: Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris. — Inferius pro *sensibili* cum A D F substituitur *sensuali*, quae lectio convenit cum Brevil. p. IV. c. 1, ubi dicitur: Et quia homo carnalis, animalis et *sensualis* non nocet etc.

¹¹ Vide Brevilq. p. III. c. 1, ubi in nota I. verba Augustini afferuntur. — Phil. 4, 5: Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Prov. 22, 11: Qui diligit cordis munditiam etc. Matth. 6, 22: Lucerna corporis tui est oculus [intentio] tuus; si oculus tuus fuerit simplex etc. — Pro *opere* A *operatione*.

per modestiam in exteriori opere, *speciosa* per munditiam in affectione, *ordinata* et ornata per rectitudinem in intentione. Tunc enim recte et ordinate vivitur, cum est intentio recta, affectio munda et operatio modesta.

18. Si vero consideremus sermonem ratione ^{Tertio, quoad finem.} *fnis*¹, sic est ad *exprimendum*, ad *erudendum* et ad *movendum*; sed nunquam *exprimit* aliquid, nisi mediante specie, nunquam *docet*, nisi mediante lumine arguente, nunquam *movet*, nisi mediante virtute; et constat, quod hoc non fit nisi per speciem et lumen et virtutem intrinsecam, intrinsecus *animae unita*: et ideo concludit Augustinus², quod ille solus est verus doctor, qui potest speciem imprimere et lumen infundere et virtutem dare cordi audientis. Et hinc est, quod « cathedram habet in caelo qui intus corda docet »³. — Sicut ergo nihil cognoscitur per sermonem perfecte, nisi mediante virtute, lumine et specie unitis animae; sic ad hoc, quod anima erudiatur ad Dei cognitionem per ipsius internam locutionem, necesse est, quod uniatu ei *qui est splendor gloriae et figura substantiae eius, portans omnia verbo virtutis suae*⁴. — Ex quo patet, quam mira est haec contemplatio, per quam Augustinus in multis libris manuducit ad divinam sapientiam.

19. Secundum etiam hunc modum est reperire in illuminatione *naturalis philosophiae*, cuius principalis intentio versatur circa *rationes formales in materia*, in *anima* et in *divina sapientia*. Quas tripliciter contingit considerare, scilicet secundum *habitudinem proportionis*, secundum *effectum casualitatis* et secundum *medium unionis*; et secundum haec tria est reperire tria praemissa.

20. Si consideremus eas secundum *habitudinem proportionis*, videbimus in eis *Verbum aeternum* et *Verbum incarnatum*. ^{Reductio naturalis philosophiae quoad tria.} *Rationes intellectuales* et abstractae quasi mediae sunt inter *seminales* et *ideales*⁵. Sed rationes *seminales* non possunt esse in *materia*, quin sit in ea generatio et productio formae; similiter nec in *anima* rationes *intellectuales*, quin sit generatio verbi in mente: ergo nec *ideales* in

Deo, quin sit productio Verbi a Patre secundum rectam proportionem; hoc enim est dignitatis, et si convenit creaturae, multo fortius inferri potest de Creatore. Propter quod dixit Augustinus⁶, quod Filius Dei est « ars Patris ». — Rursus, ^{De appetitu in materia.} *appetitus*, qui est in materia, ordinatur ad rationes intellectuales, ut nullo modo perfecta sit generatio, nisi anima rationalis uniatu materiae corporali⁷. — Per similem ^{Applicatio 2.} igitur rationem potest argui, quod summa perfectio et nobilissima in universo esse non possit, nisi natura in qua sunt rationes seminales, et natura, in qua sunt rationes intellectuales, et natura, in qua sunt rationes ideales, simul concurrant in unitatem personae, quod factum est in Filii Dei incarnatione. — ^{Cocclusio.} Praedicat igitur tota naturalis philosophia per habitudinem proportionis Dei Verbum natum et incarnatum, ut idem sit *alpha* et *omega*⁸, natum scilicet in principio et ante tempora, incarnatum vero in fine saeculorum.

21. Si vero consideremus rationes istas secundum *effectum casualitatis*, perpendemus *ordinem vivendi*: quoniam generatio non potest fieri in materia generabili et corruptibili secundum rationes seminales nisi beneficio luminis corporum supercaelestium, quae elongantur a generatione et corruptione, scilicet a *sole, luna et stellis*⁹. — Per hunc etiam modum ^{Applicatio.} anima non potest opera viva facere, nisi suscipiat a sole, id est a Christo, gratuito luminis beneficium, et nisi consequatur ipsius lunae, id est Virginis Mariae, Matris Christi patrocinium, et nisi imitetur aliorum Sanctorum exempla; ex quorum concursu congregatur in ipsa opus vivum atque perfectum. Unde ordo vivendi pendet in tribus.

22. Si autem consideremus istas rationes secundum *unionis medium*, intelligemus, per quem modum fiat *unio animae ad Deum*. Nam natura corporalis animae non potest uniri, nisi mediante humore, mediante spiritu et mediante calore, quae tria disponunt carnem, ut vitam suscipiat ab anima¹⁰. — Secundum hoc etiam intelligitur, quod Deus non praestat vitam animae nec ei unitur, nisi sit *humida* per gemitum compunctionis et pietatis, nisi sit *spi-*

¹ Il *ratione audientis vel finis*. Inferius pro *aliquis* fide A B C D E G et 4, 2 substituiimus *aliquid* (subiectum est *sermo*), et cum C *unita* [scilicet illa tria, ut etiam inferius] pro *unitatem*.

² In Epist. Ioan. tr. 3. n. 43, ex quo etiam verba inferius posita *cathedram habet* etc.; in Ioan. Evang. tr. 20. n. 3. et tr. 26. n. 7; de Magistro, c. 41. n. 38. seqq.; Enarrat. in Ps. 448. serm. 48. n. 4; 1. de Peccator. meritis etc. c. 25. n. 37. Cfr. tom. II. pag. 690, nota 4. et tom. III. pag. 895, nota 1.

³ Hebr. 1, 3. Plures codd. *portans* [Vulgata *portansque*] *omnia virtute sua*. — De Augustino cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 4. et opusculum a nobis editum de Humanae Cognitionis ratione.

⁴ Cfr. II. Sent. d. 18. a. 4. q. 4. seq. — De generatione formae vide Aristot., V. Physic. text. 7. (c. 4.), 1. de Generat. et corrupt. text. 44. seqq. (c. 3.) et VII. Metaph. text. 22. seqq. (VI. c. 7.). — Vocibus *Rationes intellectuales* A B D F interserunt enim. Inferius pro *in mente* A B C F H a *mente*.

⁵ Libr. VI. de Trin. c. 10. n. 11. Cfr. supra pag. 12, nota 7. K L *ars omnium rationum viventium* etc.

⁶ Quatenus per animam immortalem appetitus materiae terminatur. Cfr. II. Sent. d. 47. a. 4. q. 2. ad 6. et d. 19. a. 1. q. 4. in corp.

⁷ Apoc. 1, 8; 24, 6. et 22, 13. Cfr. Breviloq. p. IV. c. 4. et 4.

⁸ Vide Breviloq. p. II. c. 3. et 4. — Superius pro *beneficio C suscipit beneficium*. Aliquanto inferius fide A C D E substituiimus *opus vivum pro opus unum*.

⁹ Cfr. Alfredi Anglici lib. de Motu cordis, et Costa-Ben-Lucaae lib. de Differentia animae et spiritus (ed. Innsbruck 1878). Vide tom. IV. pag. 848, nota 4. et pag. 907, nota 9; tom. II. pag. 424, nota 1. seq. et pag. 424, nota 3. Cfr. etiam Hug. a S. Vict. opusculum de Unione corporis et animae. — A B C D F L *recipiat ab anima*. Superius *prae ad Deum* A B et *Dei*.

De appetitu in materia.

Applicatio 2.

Cocclusio.

Secundo, quod situm casualitatis.

Applicatio.

Tertio, quod medium unionis.

Applicatio.

ritualis per contemptum omnis terrenitatis, nisi sit *calida* per desiderium patriae caelestis et ipsius dilecti. — Ecce, qualiter in philosophia naturali latet sapientia Dei.

Reductio
moralis phi-
losophiæ
quoad tria.

Triplex re-
ctum.

De primo
cum applica-
tione.

23. Penes modos prædictos est reperire in illuminatione *philosophiæ moralis* lumen *sacrae Scripturæ*: quoniam intentio moralis philosophiæ principaliter versatur circa rectitudinem; versatur enim circa iustitiam generalem, quae, ut dicit Anselmus¹, « est rectitudo voluntatis ». Rectum autem habet tripliciter notificari, et secundum hoc tria præmissa lucent in consideratione rectitudinis. Uno modo dicitur « *rectum*, cuius medium non exit ab extremis² ». Si ergo in Deo est summa rectitudo et secundum se, et in quantum est principium, et in quantum est finis omnium; necesse est in Deo ponere mediam personam *secundum se*, ut una sit tantum producens, alia tantum producta, media vero producens et producta. Necesse est etiam ponere medium *in egressu et regressu rerum*; sed medium *in egressu* necesse est, quod plus teneat se a parte producentis, medium vero *in regressu*, plus a parte redeuntis: sicut ergo res exierunt a Deo per Verbum Dei, sic ad completum reditum necesse est, Mediatorem *Dei et hominum*³ non tantum Deum esse, sed etiam hominem, ut homines redeat ad Deum.

Item, de se-
cundo.

24. Alio modo dicitur *rectum* quod dirigenti se conformatur. Et secundum hoc in consideratione rectitudinis conspicitur *ordo vivendi*. Ille enim recte vivit, qui dirigitur secundum regulas iuris divini. Et hoc est, quando voluntas hominis assentit *præceptis* necessariis, *monitis* salutaribus, *consiliis* per-

fectis, ut probet homo, *quae sit voluntas Dei bona et beneplacens et perfecta*⁴. Et tunc est rectus ordo vivendi, in quo nulla obliquitas potest reperiri.

25. Tertio modo dicitur *rectum* cuius summitas est sursum erecta, sicut homo habet staturam rectam. Et secundum hoc in consideratione rectitudinis manifestatur *Dei et animae unio*. Cum enim Deus sit sursum, necesse est, quod apex ipsius mentis sursum erigatur⁵. Hoc autem est, cum *rationalis* assentit primæ veritati propter se et super omnia, cum *irascibilis* innititur summæ largitati, et cum *concupiscibilis* adhaeret bonitati; tunc qui hoc modo *Deo adhaeret unus spiritus est*⁶.

Item, de
tertio.

26. Et sic patet, quomodo *multiformis sapientia Dei*⁷, quae lucide traditur in sacra Scriptura, occultatur in omni cognitione et in omni natura. Patet etiam, quomodo omnes cognitiones famulantur theologiae; et ideo ipsa assumit exempla et titulos vocabulis pertinentibus ad omne genus cognitionis. Patet etiam, quam ampla sit via illuminativa, et quomodo in omni re, quae sentitur quae cognoscitur, interius lateat ipse Deus. — Et hic est fructus omnium scientiarum, ut in omnibus aedificetur fides, *honorificetur Deus*⁸, componantur mores, hauriantur consolationes, quae sunt in unione sponsi et sponsae, quae quidem fit per caritatem, ad quam terminatur tota intentio sacrae Scripturæ, et per consequens omnis illuminatio desursum descendens, et sine qua omnis cognitio vana est, quia nunquam pervenit ad Filium nisi per Spiritum sanctum, qui docet nos *omnem veritatem; qui est benedictus in saecula saeculorum. Amen*⁹.

Epilogus to-
lios ope-
scali.

Fractus o-
rum
scientiarum.

EXPLICIT.

¹ De Conceptu virg. et orig. pecc. c. 3. et Dialog. de veritate, c. 12. Cfr. supra pag. 256, nota 6.

² Plato, in Parmen. Cfr. tom. II. pag. 4, nota 11. — De egressu et regressu rerum vide Breviloq. p. I. c. 8.

³ Epist. I. Tim. 2, 5. — Paulo superius post a Deo H addit in esse (K L legunt in esse a Deo).

⁴ Rom. 12, 2: Ut probetis, quae sit etc. — Hanc secundam acceptionem rectitudinis proponit August. pluribus in locis; sic Enarrat. in Ps. 31. enarrat. 2. n. 26: Voluntas tua corrigatur ad voluntatem Dei, non voluntas Dei detorqueatur ad tuam. Prava est enim tua, regula est illa; stet regula, ut quod pravum est ad regulam corrigatur. Cfr. Enarrat. 2. in Ps. 32. n. 2; Enarrat. in Ps. 63. n. 18; in Ps. 67. n. 40; in Ps. 93. n. 18. et in Ps. 124. n. 2. — Superius pro *conspicitur* H K L accipitur.

⁵ August., Enarrat. in Ps. 50. n. 45: Et quando se homo pronum facit ad terrenas concupiscentias, *incurvatur* quodam modo; cum autem erigitur in superna, *rectum* fit cor eius, ut

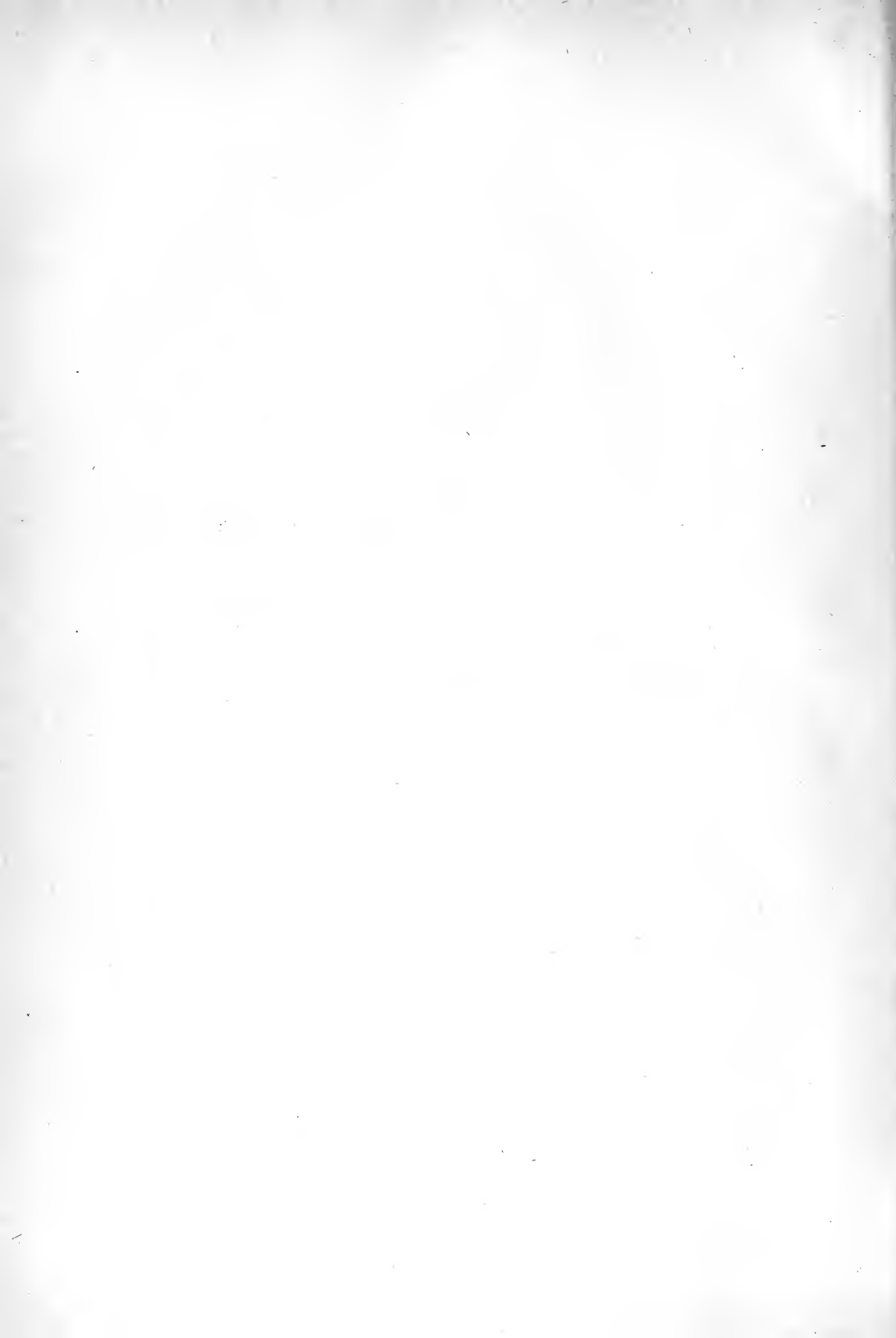
bonus illi sit Deus. Cfr. Bernard., Sermon. in Cantico. serm. 24. n. 5. seqq. Vide etiam Breviloq. p. II. c. 10.

⁶ Epist. I. Cor. 6, 17: Qui autem adhaeret Domino unus etc. (Cfr. Breviloq. p. V. c. 4). — Superius post *largitati* A addit *propter se et super omnia*, et post *concupiscibilis* cum B C D E F subiungit *hoc modo*.

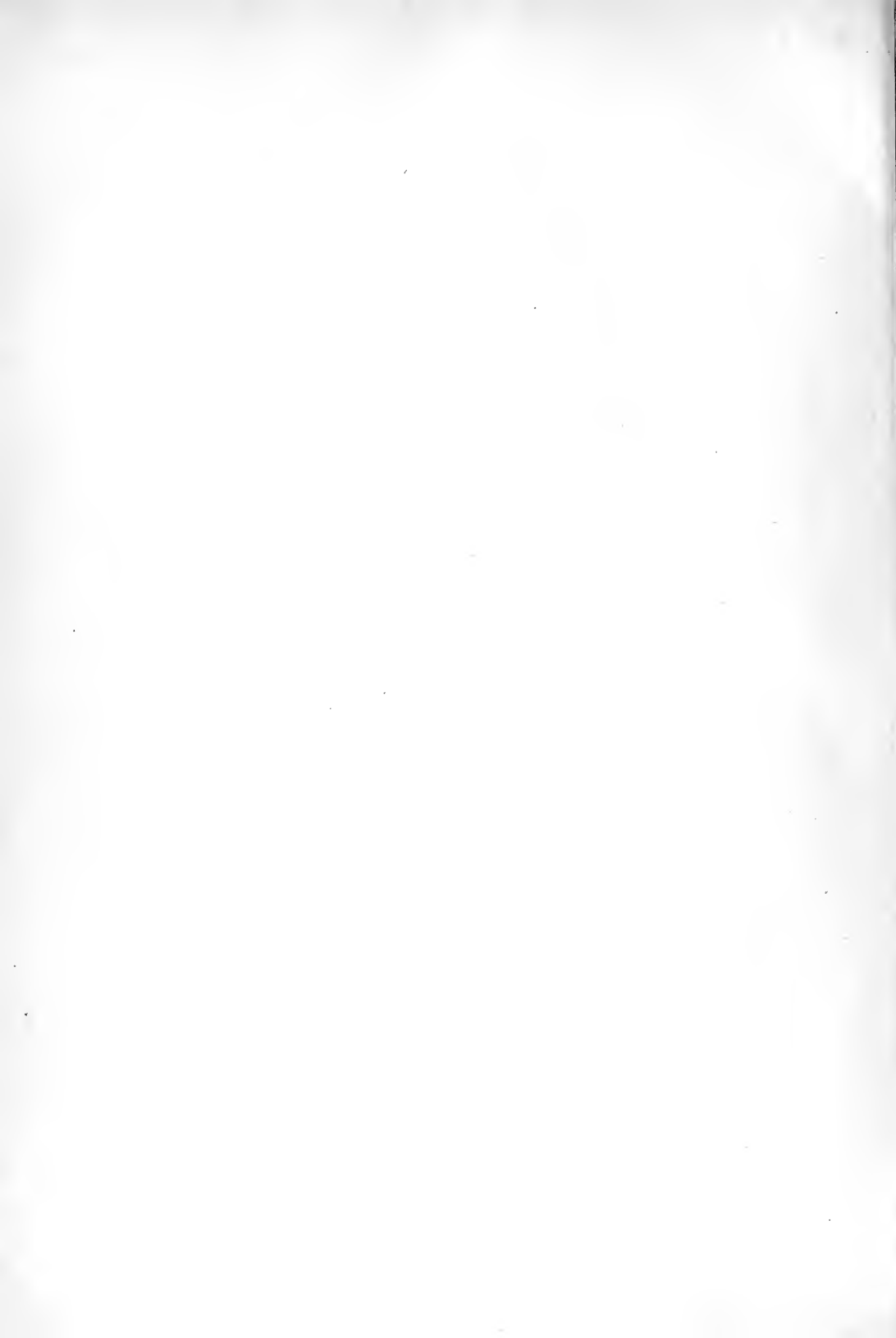
⁷ Eph. 3, 10. — Inferius pro *et ideo* H K L *et quomodo*; pro *ampla* A B D E F *lata*; et pro *cognoscitur* A B D E G et I, 2 *cogitatur*.

⁸ Epist. I. Petr. 4, 11. (A C D F et I, 2 hoc omittunt). — Post *ut in omnibus* C addit *quae sunt*.

⁹ Ioan. 16, 13: Docebit vos omnem veritatem. Rom. 1, 25: Qui est benedictus in saecula. Amen. — A B C D G L omittunt *qui est...* *saeculorum*, pro quo H *qui cum Patre et Filio regnot Deus*. — In fine observamus, quod ideo *fundamentalis* huius libelli sumta esse videtur ex Hugonis a S. Vict. Exposit. in Hierarch. caelest. Dionysii lib. II. c. 1.

SERAPHICI DOCTORIS
SANCTI BONAVENTURAE
COLLATIONES IN HEXAËMERON
SIVE ILLUMINATIONES ECCLESIAE

COLLATIO I.¹

De qualitatibus in auditoribus divini verbi requisitis et de Christo omnium scientiarum medio.

SUMMARIUM. — Ex textu eruitur materia trium priorum collationum tripliciter divisa, numero 1. — Pars I. In auditoribus tria requiruntur, 2. — De his tribus specialiter, 3-3. — Ineptorum auditorum tria genera, unumquodque propter duo vitia, 6-9. — Pars II. De Christo, qui est medium omnium scientiarum, 10. — Media septem secundum septem scientias et ad Christum applicanda, 11. — Primum medium essentiae aeterna generatione primum, 12-17. — Secundum medium naturae virtuali diffusioni pervalidum, 18-20. — Tertium medium distantiae centrali positione profundum, 21-24. — Quartum medium doctrinae rationali manifestatione praeclarum, 25-30. — Quintum medium modestiae morali electione praecipuum, 31-33. — Sextum medium iustitiae iudiciali compensatione perpulcrum, 34-36. — Septimum medium concordiae universali conciliatione pacatum, 37-39.

1. In medio Ecclesiae aperiet os eius et adimplebit eum Dominus spiritu sapientiae et intellectus et stola gloriae vestiet illum, Ecclesiastici decimo quinto.² In verbis istis docet Spiritus sanctus prudentem, quibus debet sermonem depromere, unde incipere, ubi terminare.

Divisio.

Primo, quibus debet loqui: quia Ecclesiae; non enim dandum est sanctum canibus, nec margaritae spargendae sunt ante porcos.³

Secundo docet, ubi debet incipere: quia a medio, quod est Christus; quod medium si negligatur, nihil habetur.

Tertio, ubi terminare: quia in plenitudine sive adimpletione spiritus sapientiae et intellectus.

Pars I.
Ecclesia et
synagoga.

2. Sed primo loquendum est de nobis ipsis et primo videndum, quales esse debemus. Si enim oculo infirmo apponatur radius, potius excietur, quam illuminetur. Loquendum est igitur Ecclesiae, quae quidem est convocatio rationalium; synagoga autem

est congregatio gregum et hominum brutaliter viventium.⁴ Ecclesiae loquendum est, quae quidem est unio rationalium concorditer et uniformiter viventium per concordem et uniformem observantiam divinae legis, per concordem et uniformem coherentiam divinae pacis, per concordem et uniformem consonantiam divinae laudis. Haec autem ordinata sunt: quia laus esse non potest, ubi non est pax, nec divina pax, ubi non est observantia divinae legis.

Tria requiruntur.

3. De primo in prima ad Timotheum⁵: Haec tibi scribo, fili Timothee, ut scias, quomodo oporteat te conversari in domo Dei, quae est Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis. Ecclesia dicitur columna et firmamentum, quia mentis illustrativa, et quia virtutis stabilitiva. Venientes enim ad eam illustrantur per fidem et stabiliuntur per virtutis constantiam. Et haec duo facit lex divina. Unde est columna filiorum Israel⁶, ad cuius motum

De observantia legis.

Ecclesia columna et firmamentum.

¹ In Vat. hae collationes inscribuntur: *Illuminationes Ecclesiae in Hexaëron*; in ed. Argentina an. 1495 et in Veneta an. 1594: *Liber... qui humilitatem Ecclesiae intitulatur, sive Illuminationes, sive de quinque Visionibus*; in B: *Incipiunt visiones fratris Bonaventurae Ordinis Fratrum Minoorum*. In A D EFG deest inscriptio. Recte monet Bonelli (Prodomus col. 628), melius hoc opus inscribendum *Collationes* (ut passim ab ipso auctore vocantur) quam *Sermones*. Haec inscriptionem praefendam esse censuimus, addito tamen illo titulo Vat. iam recepto, licet minus conveniens esse videatur.

In Prolegomenis nostris ratio redditur, quare, sepositis omnibus prioribus editionibus, in textu reformando sequimur codices illius familiae, quae representatur a duobus antiquioribus A D, quibus suffragantur EFG; ita tamen, ut interdum interseramus unum alterumve verbum ex codd. alterius familiae, scil. B C, vel etiam ex ed. Vaticana. Nec notamus variationem.

S. Bonae. — Tom. V.

tes lectiones et gravia menda, quae quoad editiones perpetuo magno numero et extensione occurrunt, nisi interdum ob speciales rationes. In tribus primis collationibus textus editionum praeter longas interpolationes, de quibus suo loco in notis ratio redditur, plerumque non tantum alia verba, sed et ordinem et nexum propositionum diversum exhibet.

² Vers. 5. — Prima divisio, quae sequitur, dat materiam collationum trium priorum, quae sunt quaedam introductio in alias sequentes.

³ Respicitur Matth. 7, 6: Nolite dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos.

⁴ Cf. August., *Epist. ad Rom.* inchoata expositio, n. 2, et Isidor., VIII. *Etymolog.* c. 1. n. 7. — Superius pro *apponatur*, quod praebet B, F *opponatur*, alii Codd. et Vat. *erponatur*.

⁵ Cap. 3, 14. seq. Post *scribo* Vulgata plura addit.

⁶ Cf. Exod. 13, 21. seq.; Num. 9, 15. seqq. et II. Esdr. 9, 12.

apparet omnino, quomodo *agendum* et quomodo *quiescendum*. In hoc enim omnes Ecclesiae concordant, ut custodiant legem Dei, sicut olim totus populus motum columnae aspicebat. Qui ad hanc non aspicit semper non est de unitate Ecclesiae, ut si eam non intelligas, vel si intelligis, eam non sequaris.

4. Item loquendum est Ecclesiae rationalium unitorum per concordem et uniformem *cohaerentiam divinae pacis*. Unde dicitur in Ecclesiastico¹: *Filii sapientiae ecclesia iustorum, et natio illorum obedientia et dilectio*. Ecclesia enim mutuo se diligens est. Dilectio autem nascitur ex legis impletione. Lex enim praecipit dilectionem, in prima ad Timotheum: *Finis praecepti est dilectio sen caritas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta*. Et idem Apostolus: *Qui diligit proximum Legem implevit*. Et probat per verbum Salvatoris: *In his, inquit, duobus universa Lex pendet et Prophetae*. Oportet ergo, ut legis observatores sint amatores, Ioannis decimo tertio²: *In hoc cognoscent omnes, quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad invicem*; et Apostolus: *Non est Deus dissensionis, sed pacis*.

De consonantia laudis.

5. Item, loquendum est Ecclesiae rationalium unitorum per concordem et uniformem *consonantiam divinae laudis*; in Psalmo³: *Apud te laus mea in ecclesia magna*. Sicut enim ex multitudine vocum unitarum secundum quandam proportionem et harmoniam dulcedo cantus fit; sic ex multorum affectione harmonia spiritualis, placens Altissimo; unde in Psalmo: *In ecclesiis benedicite Deo domino de fontibus Israel*. — Talibus igitur observatoribus divinae legis, amatoribus divinae pacis, persolutoribus divinae laudis, et non aliis, debet fieri sermo⁴; et tales sunt viri *ecclesiastici*. Qui autem *rapitur* extra hanc Ecclesiam, illi non debet fieri.

Inepti audientes propter inobservandam legem.

6. Rapitur autem homo per spiritum *carnalitalis et cupiditatis*, contra *primum*. Hi duo sunt, qui avertunt hominem a lege Dei et excaecant duos oculos mentis. Lex enim Dei praecipit bonam *comune* et bonum *spirituale* et retrahit ab amore

foeto, qui est carnalitalis, et ab amore *privato*, qui est cupiditas. Lex enim odiosa est carnali et cupido; nec unquam eam audire volunt. Sunt enim sicut canis et porcus. Canis enim semper est cupidus et nunquam communicare volens, porcus autem semper in luto esse vult.

7. Item, contra *cohaerentiam pacis* est spiritus *malignitatis et crudelitatis*, invidus et iracundus; et hi duo totum pervertunt: invidus omne bonum convertit in malum, iracundus omne malum in bonum et ipsam redditionem mali reputat bonum. Et ideo *ponunt tenebras lucem et lucem tenebras*, Isaiae quinto⁵. Unde tales non sunt idonei ad audiendum legem Dei.

8. Item, contra *consonantiam divinae laudis* spiritus *praesumptionis et curiositatis*, ita quod *praesumptuosus* Deum non magnificat, sed sese laudat; *curiosus* autem devotionem non habet. Unde multi sunt tales, qui vacui sunt laude et devotione, etsi habeant splendore scientiarum. Faciunt enim *casas vesparum*, quae non habent favum mellis, sicut apes, quae mellificant.

9. Talibus itaque iam dictis non est faciendus sermo, quia sunt *domus exasperans*⁶; et aliquando propter indispositionem auditorum facit Dominus *linguam adherere palato*; sed loquendum est *fratribus*, unde in Psalmo: *Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio ecclesiae laudabo te*, et viris spiritualibus, ut a sapientia mundana trahantur ad sapientiam christianam. Praecessit enim impugnationi vitae Christi in *moribus* per theologos, et impugnationi *doctrinae* Christi per falsas positiones per artistas. Non itaque redeundum est in Aegyptum per desiderium vilium ciborum, aliorum, porrorum et peporum⁷, nec dimittendus cibus caelestis. — Et sic patet primum.

10. Circa *secundum* nota, quod *incipiendum est a medio*, quod est Christus. Ipse enim *mediator Dei et hominum*⁸ est, tenens medium in omnibus, ut patebit. Unde ab illo incipiendum necessario, si quis vult venire ad sapientiam christianam, ut pro-

¹ Cap. 3, 1. — Seq. locus est I. Tim. 1, 5; tertius Rom. 13, 8. Ibid. v. 9: Et si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum sicut te ipsum [Matth. 22, 39; ibid. v. 40: In his duobus mandatis universa Lex pendet et Prophetae].

² Vers. 35. — Seq. locus est I. Cor. 14, 33.

³ Psal. 21, 26. — Seq. locus est Ps. 67, 27.

⁴ Ita B; alii codd. et Vat.: *Qui autem sunt observatores divinae legis, sunt amatores divinae pacis et persolutores divinae laudis, his debet fieri sermo*. Ex E adiecitimus et *tales sunt viri ecclesiastici*. — Subinde respicitur Ioan. 10, 28, 29: Et non rapiet eas quisquam de manu mea etc.

⁵ Vers. 20; Ponentes tenebras etc. — Cfr. Alan. ab Insulis, de Planctu naturae, ubi hoc de *invidia* ostenditur (ed. Nigae col. 468 seq.): Audaciam furoriferi teneritatis assignat, prudentiam animi in fraudis versutias... obliquat etc.

⁶ Ezech. 2, 5. — Seq. locus est ibid. 3, 26: Et linguam tuam adherere faciam palato tuo [voci *adhaerere* B adiungit

praedicatoris, Vat. *doctorum*]; tertius est Ps. 21, 23. — Inferius autem *viris* ADEF addunt ut.

⁷ Respicitur Num. 11, 4, seq. et 21, 5. — B post *nec addit pro talibus*. Superius Vat. voci *theologos* praemittit *malos*, et pro *falsas positiones per artistas* substituit *per falsas opiniones et per argumenta Aristotelis*. Revera in codd. non invenitur nomen *Aristotelis* solito modo scriptum, sed scribunt vel *ar.*, vel abbreviate *argumenta*; E expresse *artistas*; et haec lectio et conditioni illius aetatis et contextui bene congruit.

⁸ Epist. I. Tim. 2, 5. — Seq. locus est Matth. 11, 27. — Inferius pro in *Matthaeo* (ita A) nonnulli codd. *hoc Iudaeis*. Post verba ex *Matthaeo* allegata Vat. prosequitur: Sicut ergo species ducit in cognitionem obiecti, ita Verbum seu Filius, qui est species Patris, ducit in Patris cognitionem. Unde signatissime dicebat Philippus: *Ostende nobis Patrem, et sufficet nobis*. Alia ratio est, quia ab illo incipiendum est, a quo duo maximi inceperunt, Moyses etc.

Item, propter defectum laudis divinae.

Item, propter violationem laudis divinae.

Natandum.

Epilogus I. partis.

Part. II.

Incipiendum a Christo, qui est medium in omnibus.

batur in Matthaeo: quia nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quae novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare. — Manifestum est etiam, quod ab illo incipiendum, a quo duo maximi sapientiae inceperunt, scilicet Moyses, inchoator sapientiae Dei, et Ioannes, terminator. Alter dixit: *In principio creavit Deus caelum et terram*, id est in Filio, secundum Augustinum; et Ioannes: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt*. Si ergo ad notitiam creaturae perveniri non potest nisi per id, per quod facta est; necesse est, ut *verbum verax praecedat te*, in Ecclesiastico².

Alia ratio.

Medium septiforme scientiarum.

11. Propositum igitur nostrum est ostendere, quod in Christo *omnes thesauri sapientiae et scientiae Dei absconditi*³, et ipse est medium omnium scientiarum. Est autem septiforme medium, scilicet *essentiae, naturae, distantiae, doctrinae, modestiae, iustitiae, concordiae*. Primum est de consideratione *metaphysici*, secundum *physici*, tertium *matici*, quartum *logici*, quintum *ethici*, sextum *politicum* seu iuristarum, septimum *theologi*. — Primum medium est aeternali origine primum; secundum virtuali diffusionem pervalidum; tertium centrali positione profundum; quartum rationali manifestatione praeclarum; quintum morali electione praecipuum; sextum iudiciali compensatione praecelsum; septimum universali conciliatione pacatum. — Primum medium Christus fuit in aeterna generatione; secundum in incarnatione; tertium in passione; quartum in resurrectione; quintum in ascensione; sextum in futuro examine; septimum in sempiterna retributione sive beatificatione.

Applicatio ad Christum.

12. Primum ergo medium est *essentiae* aeternali generatione primum. *Esse* enim non est nisi dupliciter: vel *esse*, quod est ex se et secundum se et propter se, vel *esse*, quod est ex alio et secundum aliud et propter aliud. Necesse etiam est, ut *esse*, quod est ex se, sit *secundum se* et *propter se*. *Esse ex se* est in ratione originantis; *esse secundum*

De 1. medio. Duplex esse.

se in ratione exemplantis, et *esse propter se* in ratione finientis vel terminantis; id est in ratione *principii, medii et finis* seu termini. Pater in ratione originantis principii; Filius in ratione exemplantis medii; Spiritus sanctus in ratione terminantis complementi. Hae tres personae sunt aequales et aequae nobiles, quia aequae nobilitatis est Spiritui sancto divinas personas terminare, sicut Patri originare, vel Filio omnia repraesentare⁴.

13. *Metaphysicus* autem, licet assurgat ex consideratione principiorum substantiae creatae et particularis ad universalem et increatam et ad illud *esse*, ut habet rationem *principii, medii et finis ultimi*, non tamen in ratione Patris et Filii et Spiritus sancti. *Metaphysicus* enim assurgit ad illud *esse* considerandum in ratione *principii omnia originantis*; et in hoc convenit cum physico, qui origines rerum considerat⁵. Assurgit etiam ad considerandum illud *esse* in ratione *ultimi finis*; et in hoc convenit cum *moralis* sive *ethico*, qui reducit omnia ad unum summum bonum ut ad finem ultimum, considerando felicitatem sive practicam, sive speculativam. Sed ut considerat illud *esse* in ratione *omnia exemplantis*, cum nullo communicat et verus est *metaphysicus*. Pater enim ab aeterno genuit Filium similem sibi et dixit se et similitudinem suam similem sibi et cum hoc totum *posse* suum; dixit quae posset facere, et maxime quae voluit facere, et omnia in eo expressit, scilicet in Filio seu in isto *medio* tanquam in sua arte. Unde illud medium *veritas* est; et constat secundum Augustinum⁶ et alios Sanctos, quod « Christus habens cathedram in caelo docet interius »; nec aliquo modo aliqua veritas sciri potest nisi per illam veritatem. Nam idem est principium essendi et cognoscendi. Si enim scibile in quantum scibile secundum Philosophum⁷ aeternum est; necesse est, ut nihil sciatur nisi per veritatem immutabilem, inconcussam, inconcogitatum.

De consideratione metaphysici.

Notandum.

Hoc medium est veritas.

14. Istud est *medium* personarum necessario: quia, si persona est, quae producit et non producit, et persona, quae producit et non producit,

Est medium personarum divinarum.

¹ Gen. 1, 1. — Seq. locus est Ioan. 1, 1. seqq. — Expositio primi loci habetur apud August., XI. Confess. c. 9, n. 11, I. de Gen. contra Manich. c. 2, n. 3. Cfr. Glossa *ordinaria* apud Strabum in Gen. 1, 1, et II. Sent. d. 4, p. 1. dub. 1.

² Cap. 37, 20. — Vat. legit: Si ergo ad notitiam Creatoris perveniri non potest, nisi per id quod factum est, necesse est, ut *ante omnia verbum verax praecedat te*. Tertia ratio est, quia in Christo... abscondit: ergo Christus est medium omnium scientiarum.

³ Col. 2, 3. — Inferius Vat. *utili* pro *universali*.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 20, a. 1, q. 2.

⁵ Aristoteles in fine Physicae suae ostendit, dari primum motorem, ipsum esse principium omnis motus, esse penitus immobilem, esse aeternum et incorporeum. I. Metaph. c. 2. seq. idem docet, metaphysicam versari circa prima principia et causas rerum altissimas, ipsamque esse scientiam divinam, quia divinum est. Cfr. *Ibid.* III. text. 3; VI. text. 2; XI. c. 6, et XII. text. 5. seqq. (II. c. 2; V. c. 1; X. c. 7, et XI. c. 4. seqq.), ubi etiam text. 52-56. (c. 10.) proponit, quod omnia in uni-

verso ordinentur in Deum tanquam in finem ultimum et ab ipso, ut unico principe, gubernentur. I. Ethic. c. 2. seqq. Aristot. ostendit, esse quandam finem ultimum hominis, ipsumque esse summum bonum, quo felicitas humana constituitur. Averroes in III. Metaph. text. 3, et in IV. text. 4. dicit, quod metaphysica est illa scientia, quae considerat de nobilissima causarum, scilicet de *primo fine et forma prima*.

⁶ In Epist. Ioan. tr. 3, n. 43. iam supra pag. 324, nota 2. allegata. Sententia *aliorum* Sanctorum proposita est supra Quaest. disput. de scientia Christi, q. 4. — Superius respicitur verbum Augustini (VI. de Trin. c. 10, n. 11.), quod Filius dicitur « ars quaedam omnipotentis atque sapientis Dei plena omnium rationum viventium » etc., et quod Verbum praeter respectum ad Patrem dicitur *operativum potentiam* (cfr. supra pag. 12, nota 3, et 7.). Ioan. 14, 6: Ego sum via, *veritas* et vita. Cfr. infra collat. 3, n. 8.

⁷ Libr. VI. Ethic. c. 3: Omnes enim id quod scimus, non posse aliter sese habere existimamus... scibile igitur necessario est: ergo aeternum etc. Cfr. I. Poster. c. 26. (c. 33.). Idem

necessario est media, quae producitur et producit. Haec est ergo veritas sola mente perceptibilis¹, in qua addiscunt Angeli, Prophetae, philosophi vera, quae dicunt.

13. De isto medio dicitur in Genesi²: *Produxit dominus Deus de humo omne lignum pulcrum visu et ut vescendum suave, lignum etiam vitae in medio paradisi*. Secundum quod dicit Augustinus, de omnibus productis dictum est: *Fiat; fecit, et factum est, praeterquam de luce, de qua dixit: Fiat lux, et facta est lux*; quia primo producta sunt ab aeterno in arte aeterna, secundo in creatura intellectuali, tertio in mundo sensibili.

16. Et hoc est contra errores eorum qui credunt mundum ab aeterno creatum. Quia enim mentes nostrae cognatae sunt aeternis luminibus, putant, quod sicut res productae sunt seu descriptae in arte aeterna ab aeterno, sic ab aeterno in isto mundo creatae sint; et sicut mundus ab aeterno descriptus est in arte aeterna, sic descriptum putant in materia. Hoc autem verbum Genesis de paradiso terrestri, intelligitur de intellectu angelico, humano et aeterno. Pater enim, ut dictum est, similem sibi genuit, scilicet Verbum sibi coaeternum, et dixit similitudinem suam, et per consequens expressit omnia, quae potuit.

17. Verbum ergo exprimit Patrem et res, quae per ipsum factae sunt, et principaliter ducit nos ad Patris congregantis unitatem; et secundum hoc est *lignum vitae*, quia per hoc medium redimus et vivificamur in ipso fonte vitae³. Si vero declinamus ad notitiam rerum in *experientia*, investigantes amplius, quam nobis conceditur; cadimus a vera contemplatione et gustamus de ligno velito *scientiae boni et mali*, sicut fecit lucifer. Si enim lucifer, contemplando illam veritatem, de notitia creaturae reductus fuisset ad Patris unitatem; fecisset de vespere mane diemque habuisset; sed quia cecidit in delectationem et appetitum excellentiae, diem amisit⁴. Sic Adam similiter. — *Istud* est medium faciens scire, scilicet veritas, et haec est *lignum vitae*; alia veritas est occasio mortis, cum quis ceciderit in amorem pulcritudinis creaturae. Per *primarium* veritatem omnes redire debent, ut, sicut Filius dixit⁵: *Erivi a Patre*

et veni in mundum; iterum relinquo mundum et vado ad Patrem; sic dicat quilibet: Domine, exivi a te summo, venio ad te summum et per te summum. — Hoc est medium *metaphysicum* reducens, et haec est tota nostra metaphysica: de emanatione, de exemplaritate, de consumnatione, scilicet illuminari per radios spirituales et reduci ad summum. Et sic eris verus metaphysicus.

18. Secundum medium est naturae virtuali diffusionem pervadendum, quod est de consideratione physici, qui considerat mobile et generationem secundum influentiam corporum caelestium in elementa, et ordinationem elementorum ad formam mixtionis, et formae mixtionis ad formam complexionis, et formae complexionis ad animam vegetabilem, et illius ad sensibilem, et illius ad rationalem, et ibi est finis⁶.

19. Considerat autem physicus duplex medium, scilicet *maioris* mundi et *minoris* mundi. Medium *maioris* mundi est sol, medium *minoris* est cor. Sol enim est in medio planetarum, secundum cuius delationem in obliquo circulo⁷ fiunt generationes, et regulat physicus diffusionem. Inter omnes autem planetas maioris diffusionis est sol. A corde similiter est diffusio, quidquid dicant medici. Nam spiritus *vitalis* ab eo diffunditur per arterias; spiritus autem *animalis* per nervos, licet complementum recipiat in cerebro; spiritus vero *naturalis* ab eodem diffunditur per venas, licet compleatur in hepate.

20. Hoc medium fuit Christus in *incarnatione*; unde dicitur in Ioanne⁸: *Medius vestrum stetit, quem vos nescitis*; et sequitur: *Qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum sanctum descendentem et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto*. — Scriptura quandoque dicit Christum *medium*, quandoque *caput*. *Caput* dicitur, quia ab eo fluunt omnes sensus et motus spirituales et charismata gratiarum. Hoc autem influit, secundum quod est *unitum* membris. *Caput* enim *Christi Deus* est, secundum scilicet quod Deus est; sed *virum caput Christus*⁹, secundum quod Deus et homo. Diffundit ergo Spiritum sanctum in membra Ecclesiae sibi unita, non separata. Unde sicut in corpore humano non est diffusio a capite in membra, nisi sint unita; sic in cor-

II. Metaph. text. 4. (I. brevior c. I.) dicit: « Quare ut secundum esse nunquodque se habet, ita etiam secundum veritatem ». Quae verba Averroes respectu causae primae ita exponit: Illa [prima] causa est magis digna et in esse et in veritate quam omnia entia; omnia enim entia non acquirunt esse et veritatem nisi ab ista causa. Est igitur eius per se et verum per se; et omnia alia sunt entia et vera per esse et veritatem eius.

¹ Anselm., Dialog. de veritate, c. 11: Possumus igitur, nisi fallor, definire, quia veritas est rectitudo sola mente perceptibilis.

² Cap. 2, 9. — Seq. locus (de luce) est ibid. 1, 3. — Sententia August. habetur II. de Gen. ad lit. c. 8, n. 16. seqq. — De erroribus circa mundi creationem cfr. II. Sent. d. 4, p. 1, a. 2, q. 1, seq. et dub. 2.

³ Psalm. 35, 10: Apud te est fons vitae. Cfr. supra pag. 306, nota 4. verba Augustini. — Inferius respicitur Gen. 2, 17. — Mox pro in experientia ABE et experientiam.

⁴ Secundum August., IV. de Gen. ad lit. c. 22-25, n. 39-42, Ioan. 16, 28.

⁵ Vide supra pag. 324, nota 6. et 8. — Vat. addit: quia anima rationalis creata est in horizonte aeternitatis et temporis [ex lib. de Causis, propos. 2].

⁶ Cfr. supra pag. 224, nota 5, et Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 57, seqq. (c. 10.). — De influentia cordis secundum naturales et medicos vide tom. III. pag. 290, nota 2. De triplici spiritu cfr. II. Sent. d. 1, p. II. a. 1, q. 2, et de Spiritu et anima c. 20. seqq.

⁷ Cap. 1, 26. — Seq. locus est ibid. v. 33.

⁸ Epist. I. Cor. 11, 3. Cfr. III. Sent. d. 13, a. 2, q. 1-3.

Metaphysicum
christianum

De 2. medio.
Considerato
physici.

Duplex medium
physicum
solum et
cor.

Applicatio ad
Christum.

Christus ca-
put.

De duplici li-
gno paradisi
et duplici
scientia.

Est lignum
vitae.

Eliditur ac-
teritas mun-
di.

pore mystico. Ipse est ergo medium *duorum animalium* ut *cor*; unde in Habacuc¹: *In medio duorum animalium cognosceris*; et secundum aliam translationem: *in medio annorum*, scilicet ut *sol*; quia totum tempus decurrit, secundum quod iste sol descendit per decem gradus in horologio Achaz. Ipse est ergo secundum Septuaginta *in medio animalium*, quae praebant, et quae sequebantur².

21. Tertium medium est *distantiae* centrali positione profundum, de quo mathematicus, cuius licet prima consideratio sit circa mensuram terrae, est tamen ulterius circa motus corporum superiorum, ut habent disponere haec inferiora secundum influentiam eorum³.

22. Hoc medium fuit Christus in *crucifigione*. In Psalmo⁴: *Reus noster ante saecula operatus est salutem in medio terrae*. Terra enim plane centrum est, et ideo infima et ideo modica; et quia infima et modica, ideo suscipit omnes influentias caelestes, et ideo facit mirabiles punitiones. Sic Filius Dei infimus, pauperulus, modicus, humum nostram suscipiens, de humo factus, non solum venit ad superficiem terrae, verum etiam in profundum centri, scilicet *operatus est salutem in medio terrae*, quia post crucifixionem anima sua ad infernum descendit et restauravit caelestes sedes.

23. Hoc medium est salutarium; a quo recedens damnatur, scilicet a medio humilitatis. Et hoc ostendit Salvator⁵: *Ego in medio vestrum sum, sicut qui ministrat*; et in Matthaeo: *Nisi conversi fueritis et efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum caelorum*. In hoc medio *operatus est salutem*, scilicet in humilitate crucis.

24. Sed caligo subintravit, quia Christiani hunc locum medium dimittunt, in quo Christus hominem salvavit. Unde homo impugnat suam salutem, nesciens se metiri. Quid enim prodest, quod sciat metiri alia, cum se metiri nesciat? Si enim aliquantulum se plus quam debet, exultat, periculum sibi est; sicut

dicit beatus Bernardus⁶, quod « si quis intrans per portam, caput erigat, laeditur; qui autem se inclinaverit, non laeditur ». Unde responsum fuit beato Antonio, quod solus humilis evadere poterat laqueos diaboli. — Sed unde est, quod humilitas non habetur nec lumina sapientiae? Quia ignis non custoditur in medio cinerum, sed lucerna nostra exponitur omni vento, et cito exstinguitur lucerna. Statim enim ostendere volumus, si quid boni in nobis est. Sed mirabilis fuit sapientia divina, quae per cinerem humilitatis operata est salutem. Medium enim, cum anisum est in circulo, inveniri non potest nisi per duas lineas se orthogonaliter intersectantes.

25. Quartum medium est *doctrinae* rationali manifestatione praeclarum. Ad hoc est omnis sermo rationalis, ut per ipsum tanquam per medium exprimamus quod est apud nos⁷. Sermo enim est ad simplicem orationem; oratio ad argumentationem secundum quatuor species argumentationis; argumentatio ad syllogismum; syllogismus ad persuadendum. Medium ergo pro suam evidentiam et manifestationem et convenientiam cum extremis compellit rationem ad assentiendum, ut, quia extrema prius non conveniebant inter se manifeste, pro virtutem medii cum utroque extremo convenientis inter se manifeste conveniant⁸.

26. Hoc medium fuit Christus in *resurrectione*. Est autem argumentum Christi et argumentum diaboli. Argumentum diaboli ducit ad infernum et est paralogismus et *sophisticum* argumentum et *destructivum*; argumentum Christi *constructivum* et *reparativum*. Diabolus enim paralogizavit primum hominem et superposuit quandam propositionem in corde hominis quasi per se notam, quae est: creatura rationalis debet appetere similitudinem sui Creatoris, quia scilicet est imago — unde in damnatis erit maxima poena, quia, cum imago sit animae essentialis, similiter et talis appetitus erit essentialis in damnatis — sed si comederis, assimilaberis⁹: ergo bonum

¹ Cap. 3, 2, secundum septuaginta interpretes. Alia translatio, quae mox allegatur, est Vulgatae. — De horologio Achaz cfr. Isai. 38, 8. et IV. Reg. 20, 41.

² Libr. III. Sent. d. 13. a. 2. q. 3. ad 6: Unde Christus efficaciam habuit in his *qui praebant et sequebantur* [Marc. 11, 9.] etc.

³ Cfr. Aristot., III. Metaph. text. 7. seqq. et XII. text. 44. (II. c. 2. et XI. c. 8.); August., 83 Qq. q. 45. et Epist. 55. (alias 119.) c. 7. n. 12.

⁴ Psalm. 73, 12.

⁵ Luc. 22, 27. — Seq. locus est Math. 48, 3.

⁶ Sermo in Cantic. serm. 37. n. 7: Est autem grande malum horrendumque periculum, si vel modice plus vero te extollas... Quemadmodum enim, si per ostium transeas, cuius superliminare, ut ad intelligentiam loquar, nimium bassum sit, non nocet, quantumcumque te inclinaveris; nocet autem, si vel transversi digiti spatio plus, quam ostii patitur mensura, exeris, ita ut impingas et, capite passato, collidaris; sic in anima non est plane timenda quantalibet humilitatio etc. — Sententia Antonii abbatis affertur in *Vitis Patrum*, lib. III. n. 129, ubi narrat Antonius, se audivisse vocem ad interrogationem: Quis poterit laqueos inimici transire? respondente:

« Humilitas sola pertransit, Antoni, quam nullo modo valent superbi contingere ». Inferius respicitur Prov. 31, 18: Non exstinguetur in nocte lucerna eius.

⁷ Vide supra pag. 323, nota 9. Plato, in *Timaeo* (prout refertur a Chalcidio): Propterea sermonis est ordinata communicatio, ut praesto forent mutuae voluntatis indicia.

⁸ Aristot. agit de *vocis et oratione* in I. *Perihern.* c. 1-5; de quatuor argumentationis speciebus in I. et II. *Prior.*, ita quod de *syllogismo* tractet in toto primo libro et in secundo usque ad c. 23. (c. 25.) ac in seqq. capp. de *inductione, exemplo et enthymemate*. — Superius *pro non conveniebant inter se manifeste* Val. *conveniebant inter se realliter, manifeste*, omisso subinde et *manifeste*.

⁹ Cfr. Gen. 3, 5. — Verba Dionys., de *Div. Nom.* c. 4. seq. § 31. seq. (cfr. *Ibid.* § 19.), sunt: Propter enim bonum omnia et quaecumque bona et quaecumque contraria [i. e. mala]; etenim et haec agimus bonum desiderantes; nemo enim malum respiciens facit quae facit. Proinde neque substantiam habet malum, sed contra substantiam [sive privationem substantiae], propter bonum et non ex eo [i. e. malo, sive mali gratia est] factum... Quamobrem quod non bonum bonum arbitramur. Cfr. Aristot., II. *Magnor. moral.* c. 7. (c. 6.).

Ratio huius defectus.

Virtus crucis.

De 6. medio. Consideratio logici.

Ad quid medium.

Application ad Christum.

Argumentum diaboli.

De 3. medio. Consideratio mathematici.

Application ad Christum.

Medium salutarium in humilitate.

Revertitur a Christianis.

est comedere de vetito, ut assimileris. Et per istum syllogismum omnes peccant, quia, ut dicit Dionysius, « nullus malus fit, ad malum aspicens, sed omnis intendit bonum et appetit bonum; sed fallitur, quia similitudinem boni accipit pro vero ». Per istum paralogismum induxit diabolus hominem in *passibilitatem naturae*, in *necessitatem indigentiae*, in *mortalitatem vitae*.

27. Econtra argumentum Christi fuit *salvatum* et *destructivum* argumenti diaboli. Ex quo enim diabolus fecerat hominem dissimilem Deo, cum tamen promississet, similem se facturum; necesse fuit, Christum esse similem homini, ut faceret hominem

similem sibi sive Deo. Christus ergo habuit *conformitatem naturae* in quantum Deus cum Patre, *aequalitatem potentiae*, *immortalitatem vitae*. In his tribus coniunctus fuit Patri. Necesse ergo fuit, ipsum

in aliis tribus oppositis coniungi homini. Assumpsit ergo *passibilitatem naturae*, *necessitatem indigentiae*, *mortalitatem vitae*. Tria ergo habuit per essentialitatem et tria assumpsit per misericordiam. Necesse ergo fuit, ut tria vincerentur a tribus. Sed *vita* per essentialitatem superari non potuit a morte, nec *potentia* a penuria, nec *impassibilitas* a passibilitate. Necesse ergo fuit, ut homo transiret a mortalitate ad immortalitatem, a defectu ad opulentiam, de passibilitate ad coronam¹.

28. *Maior* propositio fuit ab aeterno; sed *assumptio* in cruce; *conclusio* vero in resurrectione. Iudaei credebant Christum confudisse et improperebant ei²: *Si Filius Dei es, descende de cruce*. Nam Christus non dicebat: sinite me vivere, sed dicebat: sinite me mortem assumere et alteri extremitati copulari, pati, mori; et tunc sequitur conclusio. Unde ipse illusit diabolo.

29. Et ista sunt argumenta, quibus Christus confirmatur, *per quadraginta dies apparens eis*³. *Nonne*, inquit, oportuit Christum pati, et ita intrare in gloriam suam? De hoc medio Ioannes: *Cum sero esset die illo, stetit Iesus in medio discipulorum et ait illis: Pax vobis*. Et duo ibi ostendit, scilicet *gloriae sublimitatem*, eo quod impassibilis et immortalis, clausis ianuis, intravit tanquam Deus; postea *ostendit eis manus et latus* et confessionem extorsit a Thoma, ut diceret: *Dominus meus et Deus meus!* Vide processum! Primo intravit ut

Deus, *ianuis clausis*; haec fuit *maior*; deinde *minorem* propositionem assumpsit, cum *ostendit eis manus et latus*; tertio conclusionem extorsit, ut confiteretur Thomas: *Dominus meus et Deus meus*.

30. Non sine causa signatur liber septem sigillis. *Ecce*, inquit⁴, *vicit leo de tribu Iuda, radix David, aperire librum et solvere septem signacula eius*. Ista sunt septem media. In huius significationem Christus sepulcrum reseravit, et significat *apertionem libri*, et linteamina removit, et significat *manifestationem mysteriorum*. — Haec est logica nostra, haec est ratiocinatio nostra, quae habenda est contra diabolum, qui continuo contra nos disputat. Sed in assumptione *minoris* est tota vis facienda; quia nolimus pati, nolimus crucifigi. Tamen ad hoc est tota ratiocinatio nostra, ut simus similes Deo. — Diabolus vero parum reputabat argumentum Christi, cum vidit eum patientem. Sed Christus illusit ei; Iob⁵: *Nunquid illudes ei quasi avi, aut ligabis eum ancillis tuis?* Christus reputavit argumentum fortissimum, Ioannis duodecimo: *Ego si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum*.

31. Quintum est medium *modestiae* morali electione praecipuum. Modestia enim virtus est; virtus autem in medio consistit⁶; hoc medium considerat ethicus.

32. Hoc medium fuit Christus in ascensione. Dicitur in Exodo⁷: *Ingressus Moyses medium nebulae, fuit ibi quadraginta diebus et quadraginta noctibus*. Et hoc fuit Christus in ascensione; unde in Actibus dicitur: *Nubes suscepit eum ab oculis eorum*. Sic Christianus debet ascendere de virtute in virtutem, non statuendo terminum virtutis, quia ex hoc facto desineret esse virtuosus.

33. *Fundamentum* autem virtutis *fides* est, et nos ponimus eam sicut *medium*. Ilic dicit ethicus⁸, quod medium est, « ut *ratio recta* determinat ». Ista autem fides est; fides est *sicut stella matutina in medio nebulae*. Ad istam ascendit Christianus assumtus de aquis baptismi et intrat caliginem, quae quidem caligo *fides* est cum lumine in *aenigmate*. Hoc fundamentum est, per quod fundatur in nobis Christus; per hanc fidem proficit anima ascendendo ad virtutes *politicas*, quasi ad radicem montis, ubi Moyses fecit duodecim holocausta⁹; deinde ad virtutes *purgativas*, quasi ad medium montis; deinde

¹ Vide August., IX. de Civ. Dei, c. 15, ex quo supra pag. 248, nota 8. quaedam allata sunt.

² Matth. 27, 40. — Inferius post *conclusio* Vat. addit *scilicet impassibilitas passibilis, immortalitas mortalis, opulentia inops*.

³ Act. 1, 3. — Seq. locus est Luc. 24, 26; tertius Ioan. 20, 19. seqq.

⁴ Apoc. 5, 5. — Vat. inferius post *mysteriorum* quinque media adiungit, scilicet *testimonium Angelorum sedentium in lectura, resurrectionem Sanctorum, pavorem custodum, malignosam corruptionem Iudaeorum et denarium apparitionum*.

⁵ Cap. 40, 24. — Seq. locus est Ioan. 12, 32.

⁶ Ut ostendit Aristot., II. Ethic. c. 6. Terminus *modestiae* sumitur largiore sensu de moderamine in actibus moralibus.

⁷ Cap. 24, 18. Post *nebulae* Vulgatae addit *ascendit in montem*, et. — Seq. locus est Act. 1, 9; tertius Ps. 83, 8: *thunt de virtute etc.* Cfr. tom. IV. pag. 292, nota 11. verba Bernardi de necessitate proficiendi in bono.

⁸ Aristot., II. Ethic. c. 6. Vide tom. II. pag. 671, nota 9. — Seq. locus est Eccli. 50, 6. Inferius respicitur I. Cor. 13, 12: *Videmus nunc per speculum in aenigmate etc.*

⁹ Exod. 24, 5. seq. — De divisione virtutum, cuius hic mentio fit, et quae est secundum Plotinum ac Macrobius, vide infra collat. 6, ubi ipsa plenius exponitur.

ad virtutes *animi iam purgati* quasi ad supremum montis, ubi aptus est locus ad contemplandas virtutes *exemplares*. De quibus in Sapientia ¹: *Vapor est enim virtutis Dei et emanatio quaedam est claritas Dei sincera; sequitur: candor est lucis aeternae quantum ad munditiam vel temperantiam; et speculum, quantum ad prudentiam; attingit u fine usque ad finem fortiter, quantum ad fortitudinem; et disponit omnia suaviter, quantum ad iustitiam.*

34. Sextum medium est *iustitiae* iudiciali recom-
pensatione perpulerum seu praecelsum. Quod melium erit Christus in iudicio. Hoc considerat iurista sive politicus, ut fiat retributio secundum merita. — Hoc totum mundum pulcrificat, quia deformia facit pulcra, pulcra pulciora et pulciora pulcherrima. Unde Augustinus ² dicit, quod damnati pulcherrime locantur in inferno.

35. Ezechielis primo ³: *Vidi, et ecce, ventus turbinis veniebat ab aquilone et nubes magna et ignis involvens; et splendor in circuitu eius, et de medio eius quasi species electri, scilicet de medio ignis. Et in medio eius similitudo quatuor animalium.* Describitur iudicium, primo quantum ad commotionem naturarum, per *ventum turbinis* et per *nebem*; secundo, quantum ad conflagrationem ignis, per *ignem involventem*; tertio, quantum ad examinationem mentium vel meritorum, per *splendorem*, tunc enim conscientiae clarae erunt; quarto, quantum ad assistentiam iudicantium, per *circuitum*; per *electrum*, Christus in duplici natura; per *quatuor animalia*, quatuor ordines: pontificum in *leone*, martyrum in *bove*, confessorum in *homine*, virginum in *aquila*, propter contemplationem. Unde fiet segregatio puri ab impuro per Christum, agnorum ab hoedis ⁴.

36. Agant ergo iuristae de iudiciis pecuniarum, nos agamus de iudicio nostro. Unde *ante iudicium para iustitiam tibi* ⁵.

37. Septimum medium est *concordiae* universalis conciliatione peccatum. De quo theologus agit, qui considerat, quomodo mundus factus a Deo reducatur in Deum. Licet enim agat de operibus conditionis, principaliter agit tamen de operibus reconciliationis ⁶.

38. Hoc medium est Christus in sempiterna beatificatione. Agit enim theologus de salute animae, quomodo inchoatur in fide, promovetur in virtutibus, consummatur in dotibus. Unde in Apocalypsi ⁷: *Non esurient neque sument amplius, nec culet super illos sol neque ulbus aestus; quoniam Agnus, qui in medio throni est, reget illos et deducet eos ad vitae fontes aquarum. Agnus in medio aquarum est Filius Dei, Filius, dico, qui est media persona, a qua omnis beatitudo.* Vidit enim Ioannes *fluvium in medio platearum procedentem a sede Dei et Agni*. Agnus enim Dei deducet nos, ut, videntes corpus et animam et Divinitatem, pasca inveniamus sive *ingrediendo*, sive *egrediendo*. Hic lucet super corpus et animam, medium beatificans. In Psalmo ⁸: *Fluminis impetus laetificat civitatem Dei, scilicet procedens a sede Dei et Agni, Spiritus sanctus.* Et nullus defectus interior erit, quia *non esurient neque sument* per defectum pabuli, per quod deficit vita; *neque culet super illos sol*, per extrinsecam perturbationem.

39. Ista media sunt *septem candelabra aurea*, sive Christus in *medio candelabrorum* ⁹, quae sunt septem illuminationes sapientiales praedictae, scilicet metaphysica, naturalis etc. Isti sunt *septem oculi Agni* et *septem oculi super unum lapidem*, ut dicit Zacharias, et *septem dies*, quos fecit prima lux.

De 6. medio et Christo. Consideratio politici.

Confirmatur.

Iudicium Christiani.

De 7 medio. Consideratio theolog.

Applicatio ad Christum.

Epilogus de 7 mediis.

¹ Cap. 7, 25. — Seq. locus est ibid. v. 26; tertius et quartus ibid. 8, 1. — Superius post *locus*, quod A omittit, D addit *ascendendi*. Inferius post *quantum ad iustitiam* Vat., refragantibus codd., multa adiungit, applicans scil. quadruplicem hanc virtutum divisionem ad singulas quatuor virtutes cardinales. Additio haec sumta esse videtur ex opusculo de Quatuor Virtutibus cardinalibus (inter opera Bonav.), vel ex Compendio theol. veritatis lib. V. c. 34-37, in quibus eadem definitiones quasi ad verbum habentur (in Vat. adiungitur solummodo pro qualibet virtute *exemplum* sive ex Scriptura, sive ex vitis Sanctorum).

² De Vera Religione, c. 41. n. 77: Quid ergo mirum est, si hominis animam... dicam pulcre ordinari, et de poenis eius alias pulcritudines fieri, cum ibi non sit, quando misera est, ubi beatos esse decet, sed ibi sit, ubi esse miseros decet? Cfr. III. de Lib. Arb. c. 9. n. 26. seqq.; de Natura boni, c. 7-9, et supra pag. 233, nota 5.

³ Vers. 4, seq. Cfr. Breviloq. p. VII. c. 1. seqq.

⁴ Cfr. Matth. 25, 31. seqq.

⁵ Eccli. 18, 19.

⁶ Cfr. Breviloq. p. I. c. 1.

⁷ Cap. 7, 16. seq. — Seq. locus est ibid. 22, 1. seq., ubi Vulgata *plateae* pro *platearum* (cfr. Breviloq. p. V. c. 1. seqq. et p. VII. c. 7.). Subinde respicitur Ioan. 10, 9: Per me si quis introierit, salvabitur et ingredietur et egredietur et pasca inveniet (explicationem vide tom. III. pag. 19, nota 5, ab auctore libri de Spiritu et anima: Pasca foris in carne Salvatoris, et pasca intus in divinitate Creatoris).

⁸ Psalm. 43, 5.

⁹ Apoc. 1, 13. (cfr. supra pag. 261, nota 3.). — Inferius respicitur Apoc. 5, 6. Subinde allegatur Zachar. 3, 9: Super lapidem unum septem oculi sunt. Gen. 1, 3. seqq. et 2, 3. (de septem diebus).

COLLATIO II.

De plenitudine sapientiae, in qua sermo terminandus est, scilicet de sapientiae porta et forma.

SUMMARIUM. — De sapientia quatuor notanda, 1. — Pars I. de porta sapientiae. *Porta est ipsius concupiscentia, et dispositio est observatio iustitiae*, 2. — *Probatur; duplex disciplina*, 3. — *Concupiscentia disciplinae parit dilectionem, quae est custodia legum*, 4. — *Sanctitas secundum Dionysium*, 5. — *Haec est dispositio immediata ad sapientiam*, 6. — Pars II. de forma sapientiae. *Est mirabilis*, 7. — *Nam est uniformis, multiformis, omniformis, nulliformis*, 8. — *Quoad primum est uniformis in regulis divinarum legum*, 9-10. — *Quoad secundum est multiformis in mysteriis divinarum Scripturarum, secundum duplicem allegoriam, anagogiam, tropologiam*, 11-18. — *Quoad tertium est omniformis in vestigiis divinatorum operum*, 19-26. — *Quoad quartum est nulliformis in suspensis divinatorum excessuum*, 27-33.

1. In medio Ecclesiae aperiet os eius et adimplebit illum spiritu sapientiae et intellectus et stola gloriae vestiet illum, Ecclesiastici decimo quinto¹. Ostensum est supra, quibus debet doctor sermonem deponere, et unde debet incipere. Modo ostendendum est, ubi debet terminare: quia in plenitudine sapientiae et intellectus².

De sapientia autem nota quatuor: quis ortus; quae domus, quae porta, quae forma. De duobus primis dictum est in Collationibus septem donorum, ubi dicebatur, quod sapientia est lux descendens a Patre luminum³ in animam et radians in eam facit animam deiformem et domum Dei. Ista lux descendens facit intellectivam speciosam, affectivam amoenam, operativam robustam. — Haec domus septem columnis aedificatur, quas beatus Iacobus⁴ manifeste tangit. Quae desursum est, inquit, sapientia primum quidem publica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordia et fructibus bonis, non iudicans, sine emulatione. De ista domo dicitur Matthaei septimo: *Omnis, qui audit verba mea haec et facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui aedificavit domum suam supra petram*.

2. Porta sapientiae est concupiscentia eius et vehemens desiderium; unde in Psalmo⁵: *Aperi os tuum, et ego adimplebo illud*. Haec est via, per quam

sapientia venit in me, per quam ego intro ad sapientiam, et sapientia intrat in me, sicut caritas similiter. Unde *Deus caritas est, et qui manet in caritate in Deo manet, et Deus in eo*. Haec autem sapientia non habetur nisi cum summa complacentia; ubi autem summa complacentia est, praecedit summa concupiscentia; in Ecclesiastico⁶: *Fili, concupiscens sapientiam conserva iustitiam, et Deus praebit illam tibi*. — *Observatio iustitiae* disponit ad eam habendam, sicut appetitus materiae inclinat ad formam et facit eam habilem, ut coniungatur formae mediantibus dispositionibus; non quod illae dispositiones perimentur, immo magis complentur sive in corpore humano, sive in aliis. Observatio igitur iustitiae introducit sapientiam. Unde Sapientiae septimo⁷: *Candor est lucis aeternae et speculum sine macula Dei maiestatis et imago bonitatis illius. Et cum sit una, omnia potest, et in se permanens omnia innovat et per nationes in animas sanctas se transfert*.

3. Quomodo autem habetur haec sapientia, patet et auctoritate et exemplo. De primo Sapientiae sexto⁸: *Initium enim illius verissima est disciplinae concupiscentia. Cura ergo disciplinae dilectio est, et dilectio custodia legum illius est; custoditio autem legum consummatio incorruptionis est; incorruptio autem facit esse proximum Deo. Concupiscens*

Concupiscentia
cum 1. col-
latione.

Quatuor no-
tanda.

De ortu et
domo sapien-
tiae.

Septem colu-
mnas.

Pars I. de
porta sapien-
tiae.

Dispositio ad
eam.

Notandum de
formis.

¹ Vers. 5.

² Vide supra collat. 1. n. 1.

³ Iac. 1, 17. — Scilicet in opusculi immediate sequentis collatione prima et ultima, quae est de dono sapientiae. Primam illam edd. integram interserunt paulo inferius post *robustam*.

⁴ Cap. 3, 17. — Seq. locus est Math. 7, 24.

⁵ Psalm. 80, 11: *Dilata os tuum, et implebo illud*. — Seq. locus est I. Ioan. 4, 16.

⁶ Cap. 1, 33. — De appetitu materiae ad formam cfr. Aristot., I. Phys. text. 81. (c. 9.).

⁷ Vers. 26. seq.

⁸ Vers. 18-21. Exemplum datur Salomonis infra n. 6.

ita utque sapientiae deducit ad regnum perpetuum.

Duplex disciplina.

Concupiscentia ergo sapientiae generat concupiscentiam disciplinae. — Disciplina autem duplex est: *scholastica* et *monastica* sive morum; et non sufficit ad habendam sapientiam *scholastica* sine *monastica*; quia non audiendo solum, sed observando fit homo sapiens. Unde in Psalmo¹ de sapientia: *Bonitatem et disciplinam et scientiam doce me. Scientia enim non habetur, nisi praecedat disciplina; nec disciplina, nisi praecedat bonitas; et sic per bonitatem et disciplinam inest nobis scientia.* — Aegrotus enim audiendo medicum nunquam sanatur, nisi praecepta eius observet, sicut dicit Philosophus secundo Ethicorum². Per istam autem viam sapientiae pauci vadunt, et ideo pauci perveniunt ad veram sapientiam.

Simile.

Disciplinae omnes dilectio.

4. Concupiscentia *disciplinae* parit dilectionem. *Cura ergo disciplinae est dilectio.* Si enim habes disciplinae dilectionem, eris amator virtutis in te et in aliis et in suo fonte. Disciplina autem non debet esse servilis, sed liberalis, ut diligat disciplinantem, ut ex amore faciat, non ex timore. Si enim propter disciplinam es pauper, oportet, ut diligas paupertatem; et sic de aliis. *Dilectio autem custodia legum est.* Si enim diligis bonum, observas legem, quia *finis praecepti est caritas de corde puro*³. Quando autem custodis legem, sanctificaris et efficeris plenus Spiritu sancto; et tunc abstraheris ab omni amore, qui non est Deus.

Descriptio sanctitatis.

5. Haec enim sanctitas est, quam describit Dionysius de Divinis Nominibus, capitulo duodecimo⁴: « Sanctitas, inquit, est ab omni immunditia libera et perfecta et omnino immaculata munditia ». Sanctificari ergo est abstrahi ab omni amore inquinativo et corruptivo, qui potest animam corrumpere. In hoc debet creatura assimilari Creatori: *Sancti, inquit, estote, quoniam ego sanctus sum.* Haec sanctitas facit deiformem; et ideo illi Spiritus seraphici dicebant: *Sanctus, sanctus, sanctus.*

Ipsa est proxima dispositio ad sapientiam, concupiscentia vero porta.

6. Cum autem anima deiformis facta est, statim intrat in eam Sapientia, quia *candor est lucis aeternae et speculum sine macula Dei maiestatis; et sequitur: per nationes in animas sanctus se transfert, Sapientiae septimo*⁵. Sine sanctitate non est homo sapiens. Unde in Ecclesiastico: *Homo sanctus in sapientia manet sicut sol; nam stultus sicut luna mutatur.* Sanctitas immediata dispositio est ad sapientiam: ergo concupiscentia et vehemens desiderium *porta* est sapientiae; Sapientiae septimo: *Optavi,*

et datus est mihi sensus; et invocavi, et venit in me spiritus sapientiae. Et praeposui illam regnis et sedibus, et dititias nihil duxi in comparatione illius, usque ibi: Laetatus sum in omnibus, quoniam antecedebat me ista sapientia, et ignorabam, quoniam omnium horum mater est. — Sed dicit, quod habuit illam *optando* et *invocando*. Si enim *summm* bonum est, summe amanda est; si autem *omne* bonum est, universaliter appetenda est et super omnia. — Similiter patet exemplo Salomonis⁶, quia non petivit aurum et argentum, sed *cor docile*; ideo venit in eum. Unde Iacobus: *Si quis vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter et non impropere, et dabitur ei. Postulet autem in fide nihil haesitans.* Qui enim haesitati non est disciplinatus. Haec est ergo *porta*. Huiusmodi autem concupiscentia extinguit omnes concupiscentias et hominem sublevatum facit a mundo. Unde dicit: *Hanc amavi et exquisivi a inventute mea, et quasi sivi sponsam mihi eam assumere, et amator factus sum formae illius.*

Patet etiam exemplo Salomonis.

7. Forma autem sapientiae est *mirabilis*, et nullus eam aspiciet sine admiratione et ecclasi, ut dicitur de Esther⁷ et de Salomone, cuius *vultum desiderabat videre universa terra*; et Regina Saba *venit a finibus terrae audire sapientiam Salomonis*; et cum videret *ordines ministrantium vestesque eorum et pincernas et holocausta, quae offerebat in domo Domini, non habebat ultra spiritum.* — Sed timendum quod dicit Dominus in Evangelio: *Regina austri resurget in iudicio cum generatione ista et condemnabit eam, quia venit a finibus terrae audire sapientiam Salomonis, et plus quam Salomon hic.* Iudaei nolebant audire sapientiam de ore Sapientiae; et nos habemus Christum *intra nos*, et nolumus audire sapientiam eius. Abominatio maxima est, quod filia regis pulcherrima offertur nobis in sponsam, et potius volumus copulari ancillae turpissimae et meretricari; et volumus reverti in Aegyptum ad cibum vilissimum⁸, et nolumus refici cibo caelesti.

Natum indifferenter dicitur.

8. Ista forma est *mirabilis*, quia modo est *uniformis*, modo est *multiformis*, modo *omniformis*, modo *nulliformis*. Quadriformi igitur se vestit lumine. Apparet autem *uniformis* in regulis divinarum legum, *multiformis* in mysteriis divinarum Scripturarum, *omniformis* in vestigiis divinatorum operum, *nulliformis* in suspensiis divinatorum excessuum.

Forma est quadriplex.

9. De primo, Sapientiae sexto⁹: *Clara est et quae nunquam marcescit sapientia* — quia apud

Primo est uniformis.

¹ Psalm. 118, 66.

² Cap. 4: Qui [aegrotantes] cum medicis diligenter audiant, nihil tamen eorum quae ab ipsis mandantur, efficiunt; sicut igitur neque illi corpore unquam bene valebunt, dum ita erantur, sic neque isti animo, dum ita [verbis et non factis de virtutibus] philosophantur, bene habebunt.

³ Epist. I. Tim. 1, 5. — Superius respicitur I. Ioan. 4, 18: Timor non est in caritate etc.

⁴ Paragr. 2. — Seq. locus est Lev. 14, 45: Sancti eritis, quia ego etc. Tertius est Isai. 6, 3.

S. Bonav. — Tom. V.

⁵ Vers. 26. et 27. — Seq. locus est Eccl. 27, 12; tertius Sap. 7, 7-12.

⁶ Libr. III. Reg. 3, 9. seqq. — Seq. locus est Iac. 1, 5. seq.; tertius Sap. 8, 2.

⁷ Cap. 2, 14. — De Salomone allegatur III. Reg. 10, 24; Matth. 12, 42; III. Reg. 10, 5. Subinde citatur iterum Matth. 12, 42.

⁸ Vide supra pag. 330, nota 7.

⁹ Vers. 13. — Seq. locus est Iac. 1, 17; tertius Sap. 6, 13. seq. (pro prior codd. priorem).

illam non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio — et facile videtur ab his qui diligunt eam, et invenitur ab his qui quaerunt illam. Praeoccupat qui se concupiscunt, ut illis se prior ostendat. Haec igitur apparet immutabilis in regulis divinarum legum, quae nos ligant. Regulae istae mentibus rationalibus insipientibus sunt omnes illi modi, per quos mens cognoscit et iudicat id quod aliter esse non potest, utpote quod summum principium summe venerandum; quod summo vero summe credendum et assentiendum; quod summum bonum summe desiderandum et diligendum. — Et haec sunt in prima tabula¹; et in his apparet sapientia, quod ita certa sunt, quod aliter esse non possunt.

10. Haec regulae sunt infallibiles, indubitabiles, iniudicabiles, quia per illas est iudicium, et non est de illis. Et ideo clara est haec sapientia. — Sunt etiam incommutabiles, incoarctabiles, interminabiles; et ideo nunquam marcescit. Sic enim certae sunt, ut nullo modo sit eis contradicere « nisi ad exterius-rationem », secundum Philosophum, in libro primo Posteriorum². Haec enim radicantur in luce aeterna et ducunt in eam, sed non propter hoc ipsa videtur. Nec est dicendum, quod fundantur in aliqua luce creata, utpote in aliqua Intelligentia, quae illuminet mentes; quia, cum illae regulae sint incoarctabiles, quia mentibus omnium se offerunt, tunc sequeretur, quod lux creata esset incoarctabilis et esset actus purus, quod absit; et qui hoc dicit enervat fontem sapientiae et facit idolum, ut Angelum, Deum, et plus quam qui lapidem Deum facit. Haec enim sapientia radiat super animam, quia assistit prae foribus, ut se, inquit³, prior illis ostendat.

11. Item, apparet sapientia ut multiformis in mysteriis divinarum Scripturarum. Hanc multiformitatem mysteriorum ostendit Apostolus, ad Ephesios⁴: *Mihi omnium Sanctorum minimo data est haec gratia in gentibus, evangelizare investigabiles divitias gratiae Christi et illuminare omnes, quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo, qui omnia creavit, ut innotescat Principatibus et Potestatibus in caelestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei.* Non est intelligendum, quod

Paulus doceat Angelos, sed dicitur innotescere, quia ministerio ipsorum innotescunt, sicut dicitur, quod Lex per Angelos data est, hoc est per ministerium Angelorum.

12. Haec igitur sapientia dicitur multiformis, Explicatur, quia multi sunt modi exprimiendi; et ideo necesse fuit, ut ostendatur sapientia in multis figuris, multis Sacramentis, multis signis, ut etiam veletur superbis, aperiatur humilibus. Haec velamina claudunt Christum, occultant sapientiam sapientibus et immundis. Unde in Matthaeo⁵: *Confiteor tibi, Pater, domine caeli et terrae, quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis.* Et ideo bene ait Apostolus: *Mihi omnium Sanctorum minimo etc.*

13. Sed quomodo Paulus evangelizat investigabiles divitias gratiae Christi? Sic: *Nunc, inquit⁶, manent fides, spes, caritas, tria haec.* — Triplex refulget intelligentia in Scriptura, quae docet, quid credendum, quid expectandum, quid operandum: quid credendum quantum ad fidem; quid expectandum quantum ad spem; quid operandum quantum ad caritatem, quae consistit in operatione, non solum in affectione. Ioannis decimo quarto⁷: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit.* Et quaelibet istarum est bifurcata.

14. Fides enim est in iunctura capitis et corporis. Refulgentia quantum ad fidem est allegoria, et haec duplex: una ad caput, alia ad corpus. Est enim una, quae fertur ad caput crucifixum, natum etc.; alia, quae fertur ad corpus, ad Ecclesiam primam, mediam et ultimam; et hoc modo laudat Ecclesiam Salomon in Cantico⁸ secundum triplicem illum statum. *Quae est ista, inquit, quae ascendit, quasi aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol etc. — Quae est ista, quae ascendit per desertum sicut virgula fumi ex aromatibus myrrhae et thuris etc. — Quae est ista, quae ascendit de deserto deliciis affluens et innixa super dilectum suum?*

15. De allegoria capitis dicit Paulus⁹: *Nolo, vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et*

¹ Vide III. Sent. d. 37. a. 2. q. 1. in corp. — De regulis fundandi cfr. Itinerarium mentis in Deum, c. 2. n. 9.

² Cap. 8. (c. 10.). Vide supra pag. 303, nota 6. — In seqq. notatu digna sunt verba sed non propter hoc ipsa videtur, quae exhibentur ab omnibus codd. His enim confirmatur quod dictum est supra in scholio Itinerarii mentis in Deum, n. 4. seqq. (pag. 314 col. II. seqq.). — Subinde respicitur error Neoplatonicorum et Arabum philosophorum, qui posuerunt, Intelligentiam primam solum fuisse productam a Deo, hanc produxisse secundam, et sic deinceps usque ad derivam, quae irradiat super animas rationales. Cfr. II. Sent. d. 1. p. 1. a. 2. q. 2.

³ Sap. 6, 14. seq.: Praeoccupat... ut illis se prior ostendat... assistentem enim illam foribus suis inveniet. — Secuti sumus B; A F brevius: *super animam assistentem prae foribus*, D E *animam, qua assistit prae foribus.*

⁴ Cap. 3, 8-10. Vulgata omittit *gratiae*. — Inferius respi-

citur Gal. 3, 19: Ordinata [Lex] per Angelos in manu Mediatoris. Explicatio huius loci (Eph. 3, 10.) est secundum August., V. de Gen. ad lit. c. 19. n. 38. seq. et IX. c. 18. n. 35, quae discedit ab Hieron.; cfr. tom. II. pag. 118, nota 8. et tom. III. pag. 339, nota 4.

⁵ Cap. 11, 25.

⁶ Epist. I. Cor. 13, 13.

⁷ Vers. 23. — De triplici intelligentia Scripturae cfr. Brevilogo. Prolog. § 4.

⁸ Cap. 6, 9. — Seq. locus est ibid. 3, 6; tertius ibid. 8, 5. (Cfr. Itinerarium mentis in Deum, c. 4. n. 3.). Retinimus cum Vat. hos locos allegatos, qui in codd. desiderantur. — Superius post duplex B prosequitur: *una quantum ad caput, alia quantum ad corpus.*

⁹ Epist. I. Cor. 10, 1-1.

Immutabiles
regulae.

Sapientia
clara.
Nunquam
marcescit.

Notandum.

Secundo, est
multiformis.

Triplex
intelligentia in
Scriptura.

Circa fidem
est allegoria
duplex.

Prima fertur
ad caput.

omnes in Moyse baptizati sunt in nube et in mari, et omnes eandem escam spirituales manducaverunt, et omnes eundem potum spirituales biberunt. Bibebant autem de spiritali consequente eos petra: petra autem erat Christus. — De allegoria corporis: Scriptum est, quoniam Abraham duos filios habuit, unum de ancilla et unum de libera; sed qui de ancilla, secundum curvem natus est; qui autem de libera, per repromissionem, quae sunt per allegoriam dicta. Haec autem sunt duo testamenta¹. Non oportuit, ut amplius explanaret, quia per illa intelliguntur duo populi.

16. Iuxta aliam intelligentiam, quae est per *spem*, quid scilicet est expectandum, sinitur *anagogia*, et haec duplex, scilicet *caelestis*, ut ibi²: Abraham, *aspice caelum et numera stellas, si potes*, scilicet caelestes Intelligentias; et in Iob: *Nunquid nosti ordinem caeli, aut rationem eius pones in terra?* — *Alia supercaelestis*, ut in Abraham, qui « tres vidit et unum adoravit³ », quia in illis Trinitas apparuit; et in duobus Angelis, qui *missi* sunt Sodomam, Filius et Spiritus sanctus, qui mittuntur a Patre; et ideo, quia Pater nunquam missus est, ibi non apparuit, sed apparuit in illis tribus, quia Pater *apparuit*, sed nunquam *missus est*. — Hugo⁴ dicit ista vocabula: *hierarchia caelestis, supercaelestis, subcaelestis*. Quidam dicunt, quod improprie dicantur; sed falsum est, quia utrobique est *sacer principatus*.

17. Tertia est *tropologia* iuxta tertiam intelligentiam, quae docet, quid agendum. Haec duplex: quaedam pertinet ad *activam*, ubi docetur, quid *agendum*; quaedam ad *contemplativam*, ubi docetur, quomodo *contemplandum*, quomodo anima fit ratur in Deum; nec tamen est *anagogia*, cum sit praeparatio animae, et sic ab infimo tendit ad supremum. — Haec ergo sapientia est abscondita et velata superbis, qui non sunt potentes Scripturas intelligere. Scripturae autem intelligi non possunt nec mysteria, nisi sciatur decursus mundi et dispositio hierarchia⁵.

18. In his ergo mysteriis pulcherrime apparet Corollarium. Dei sapientia, plus etiam quam primo modo. Sicut,

verbi gratia, volo laudare sponsam, quod sit pulchra, quod sit verax; si dicam simpliciter: pulchra est, verax est; non allicitur multum cor meum; sed cum dico: *Pulchrae sunt genae tuae sicut turturis, collum tuum sicut monilia*⁶; mirabiliter eam commendo, dum intelligo. Commendo enim eam non solum ut castam et honestam, sed quod propter amorem sponsi casta est et amorosa. Turtur enim avis casta est et amorosa, quia propter amorem comparis, ipso vivente, nulli coniungitur nec post eius mortem. Sponsa igitur honesta non est, quia casta, sed quia casta propter amorem sponsi. Pulchrae igitur sunt *genae*, quae sunt prominentes, in quibus apparet pulchritudo. *Collum tuum sicut monilia*; *collum*, per quod vox emittitur, *veritas*; *monilia*, quae ornant pectus et stringunt, *discretio*, quia, si quis dicat veritatem et non, *quando* debet, vel *ut* non debet, vel *ubi* non debet, vel *quibus* non debet, non est *pulchra veritas*.

19. Haec sapientia resultat ex multis mysteriis Scripturae, sicut ex multis speculis sunt multiplicationes radiorum et ignium; haec sunt *specula mulierum*, de quibus fit *labrum aeneum*⁷; haec est Scriptura, *ut revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformemur a claritate in claritatem*: a claritate allegoriae in claritatem *anagogiae*, et rursus *tropologiae*. Haec sapientia datur secundum mensuram fidei et unicuique, *sicut Deus divisit mensuram fidei*⁸; quia, secundum quod homo magis intellectum *captivat*, secundum hoc sapientior efficitur, et fides habetur per humilitatem. Huiusmodi *sapientiae* Paulus dicit se professorem. Moyses autem posuit regulas et leges, ideo habuit *faciem cornutam*, sed Apostolus *revelatam*.

20. Item, tertia facies sapientiae est *omniformis* in vestigiis divinorum operum. Unde in Ecclesiastico⁹: *Radix sapientiae cui revelata est, et astutias illius quis agnovit? Disciplina sapientiae cui revelata est et manifestata, et multiplicationem ingressus illius quis intellexit? Unus est altissimus Creator omnium omnipotens. Sequitur: Impetavit illam in Spiritu sancto et vidit et dinumeravit et dimensus est et effudit illam super omnia opera*

¹ Gal. 4, 22-24.

² Gen. 45, 5. — Seq. locus est Iob 38, 33. (Vulgata et pro *aut*).

³ Ut exponitur Gen. 48, 2. ab Ambros., II. de Exressu fratris sui Satyri, n. 96, et ab August., II. contra Maximin. Arian. c. 26. n. 7. Cfr. tom. III. pag. 209, nota 4. — Subinde respicitur Gen. 49, 1: Veneruntque duo Angeli Sodomam vespere. August., loco paulo ante cit., haec verba explicans dicit: Ubi mihi videntur per Angelos significari Filius et Spiritus sanctus; quoniam se illi Angeli *missos* esse dixerunt [Gen. 19, 43.], et de Trinitate, quae Deus est, solus Pater non legitur missus; leguntur autem missi et Filius et Spiritus sanctus etc. Cfr. supra pag. 244, nota 8.

⁴ Libr. I. Exposit. in Hierarch. caelest. S. Dionysij, c. 2, ubi data descriptione hierarchiarum, i. e. sacrorum principatum, in c. 3. deinde docet, quod tres sint hierarchiae, scil.

Trinitatis, angelica et humana. Idem habetur c. 5. Cfr. etiam Brevevol. Prolog. § 3.

⁵ Vide Prolog. in Brevevol.

⁶ Cant. 4, 9. De expositione huius loci cfr. Beda, II. in Cantic. allegoricae expos. c. 1, et Bernard., Sermon. in Cantic. serm. 40, et 41. — Inferius cum Vat. retinimus *vel ut non debet*, quae verba a codd. omittuntur.

⁷ Exod. 38, 8: Fecit et labrum aeneum cum basi sua de speculis mulierum. — Seq. locus est II. Cor. 3, 18.

⁸ Rom. 12, 3. — Subinde respicitur II. Cor. 10, 5: Et in captivatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi. Exod. 34, 30: Videntes... cornutam Moysi faciem, timerunt prope accedere; et v. 35: Qui videbant faciem egredientis Moysi esse cornutam, sed *operiebat* ille rursus faciem suam, si quando loquebatur ad eos. Cfr. II. Cor. 3, 44, et 18.

⁹ Cap. 4, 6-8. — Seq. locus est ibid. v. 9, et 10.

Commenda-
tur haec sa-
pientia.

Tertio, est
omniformis.

sua. Haec sapientia manifestata est; unde: *Sapientia foris clamitat, in plateis dat vocem suam*¹. Et tamen nos non invenimus eam, sicut laicus nesciens litteras et tenens librum non curat de eo; sic nos; unde haec scriptura facta est nobis Graeca, barbara et Hebraea et penitus ignota in suo fonte.

21. Ista sapientia diffusa est in omni re, quia quaelibet res secundum quamlibet proprietatem habet regulam sapientiae et ostendit sapientiam divinam; et qui sciret omnes proprietates manifeste videret sapientiam istam. Et ad hoc considerandum dederunt se philosophi et etiam ipse Salomon; unde ipsemet se redarguit dicens²: *Dixi: sapiens efficiar; et ipsa longius recessit a me*. Quando enim per curiosam perscrutationem creaturarum dat se quis ad investigandam istam sapientiam; tunc longius recedit.

Caute observanda.

22. Opus autem Dei tripliciter dicitur: primo modo *essentia*, quodcumque illud sit et in quocumque genere sive *substantiae*, sive *accidentis*; alio modo *essentia completa*, scilicet sola *substantia*; tertio modo *essentia ad imaginem Dei facta*, ut spiritualis creatura. — Super has effusa est sapientia Dei, sicut super *opera sua*.

Opus Dei tripliciter.

23. Est autem ordo in his. Dens enim creat quancumque *essentiam in mensura et numero et pondere*³; et dando haec, dat *modum, speciem et ordinem*; *modus* est, quo constat; *species*, qua discernitur; *ordo*, quo congruit. Non est enim aliqua creatura, quae non habeat *mensuram, numerum et inclinationem*; et in his attenditur *vestigium*, et manifestatur *sapientia*, sicut *pes in vestigio*; et hoc vestigium in illam *sapientiam* ducit, in qua est *modus sine modo, numerus sine numero; ordo sine ordine*⁴. — In *substantia* autem est altius vestigium, quod repraesentat divinam *essentiam*. Habet enim omnis creatura *substantia materiam, formam, compositionem*: originale principium seu fundamentum, formale complementum et glutinum⁵; habet *substantiam, virtutem et operationem*. — Et in his repraesentatur mysterium Trinitatis: Pater, *origo*; Filius, *imago*; Spiritus sanctus, *compago*.

Tria in quolibet opere, in quibus est vestigium Dei.

Tria in quolibet substantia creaturae. In substantia duo vestigia.

24. Ratio autem originalis principii a formali De primo. complemento habet distinctionem in creatura, non qui-

dem *hypostaticam*, ut est in divinis, nec *accidentalem*, sed sicut principiorum, quorum unum *activum*, alterum *passivum*. Et hoc tollere a creatura est tollere ab ea repraesentationem Trinitatis; ut dicere, quod creatura sit purus actus et non habeat compositionem.

Principium activum et passivum in creaturis.

25. Nec valet id quod dicitur, quod composita est, pro eo quod est ab alio, quia *esse ab alio* compositionem non facit; quia tunc Filius esset compositus, cum sit a Patre, et Spiritus sanctus ab utroque. Solum enim *esse* divinum simplex est; nec differt in eo *esse* et *sic esse* et *bene esse*. Et ideo *esse* dicitur nomen Dei⁶, quia *esse* in Deo est id quod est Deus. In creatura autem differt *esse* et *bene esse* et *sic esse*.

Esse ab alio non facit compositionem.

26. Vestigium aliud huius sapientiae est *substantia, virtus et operatio*; *virtus* est a substantia, *operatio* a substantia et virtute; res a *substantia* habet *esse*, a *virtute* *vigere*, ab *operatione* *efficere*. Virtus etiam non est substantiae accidentalis, licet Philosophus⁷ dicat, quod naturalis potentia est *qualitas*. Ipse enim loquitur, prout dicit modum consequentem substantiam; sicut patet, quia *durum* et *molle* dicunt modum substantiam consequentem.

Secundum substantiam.

27. Item, est creatura ad *imaginem Dei facta*; et hoc vel secundum *imaginem naturalem*, vel *gratuitam*; illa est *memoria, intelligentia et voluntas*, in quibus relictur *Trinitas*; et haec sigillatur anima, et in hac sigillatione recipit *immortalitatem, intelligentiam, incunctitatem; immortalitatem*, secundum quod in *memoria* tenetur *aeternitas; sapientiam*, secundum quod in *intelligentia* refulget *veritas; incunctitatem*, secundum quod in *voluntate* delectatur *bonitas*. Haec quidem sunt in intelligentiis, vel substantiis *reformatis*⁸. — Et sic patet, quod totus mundus est sicut unum *speculum* plenum luminibus praesentantibus divinam sapientiam, et sicut *carbo* effundens lucem.

De duplici imagine Dei.

Epilogus.

28. Quarta facies sapientiae est difficillima, quia est *nulliformis*, quod videtur destructivum praecedentium, non tamen est. De hac enim dicit Apostolus primae ad Corinthios secundo⁹: *Sapientiam loquimur inter perfectos, sapientiam non huius saeculi; sed loquimur sapientiam in mysterio absconditam, quam nec oculus vidit, nec auris audivit,*

Quarto, est nulliformis in sapientia abscondita.

¹ Prov. 1, 20.

² Eccle. 7, 24.

³ Sap. 11, 21. — Seq. distinctio *modi, speciei et ordinis* est August., de Natura boni, c. 3; tertia: *quo constat, quo discernitur et quo congruit* est eiusdem, 83 Qq. q. 48. Cfr. supra pag. 54, nota 7. et I. Sent. d. 3. p. 1. dub. 3.

⁴ Secundum August.; vide supra pag. 82, nota 5.

⁵ Ut insinuat Alan. ab Insulis, l. de Arte seu articulis catholicae fidei, c. 24. et 25. — Seq. divisio est secundum Dionys., et vide supra pag. 205, nota 7. — Inferius pro *imago* (cui in rebus creatis respondet species sive forma) Val. *virtus et forma*.

⁶ Cfr. Exod. 3, 14. supra in Itinerario mentis in Deum, c. 5. n. 2. allegatus. — De simplicitate Dei vide supra Quaest. disput. de mysterio Trinitatis, q. 3. a. 1. et I. Sent. d. 8. p. II.

q. 1. seq., ubi etiam diversae compositiones, quae creaturis conveniunt, tanguntur, quae II. Sent. d. 3. p. 1. a. 4. q. 1. respectu Angelorum exponuntur.

⁷ De Praedicam. c. de *Quali*, ubi tanquam secundam qualitatis speciem affert *potentiam et impotentiam*; etiam exemplum de *duro et molli* proponit his verbis: *Durum enim dicitur quod habeat potentiam non facile secari; molle vero, quod eiusdem ipsius habeat impotentiam.*

⁸ Cfr. supra pag. 289, nota 1. sententia Bernardi. Vide etiam Itinerarium mentis in Deum, c. 3. et 4. — Exemplum de *carbone* utitur Damascenus simili modo de eucharistia; cfr. Iom. IV. pag. 188, nota 4.

⁹ Vers. 6-10. Vulgata plura hinc inde interserit. — Inferius, opinionem sui temporis secutus, S. Bonaventura insinuat, Dionysium Areopagitam auctorem esse operum illorum, quae

neq. in cor hominis ascendit; nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum. Spiritus autem omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Haec sapientiam docuit Paulus Dionysium et Timotheum et ceteros perfectos, et ab aliis abscondit. Oportet ergo, nos esse perfectos, ut ad hanc sapientiam veniamus. Quae retro sunt, inquit¹, obliviscens, ad anteriora ne extendo, si quo modo comprehendam.

29. Haec sapientia abscondita est in mysterio.

Explicatur. Sed quomodo? Si in cor hominis non ascendit, quomodo comprehendetur, cum sit nulliformis? —

Nota, quod hic est status sapientiae christianae; unde cum Dionysius multos libros fecisset, hic consummavit, scilicet in Mystica Theologia. Unde oportet, quod homo sit instructus multis et omnibus praecedentibus. De mystica theologia Dionysius²: « Tu autem, inquit, o Timothee amice, circa mysticas visiones forti actione et contritione, sensus derelinque » etc.; vult enim dicere, quod oportet, quod sit solutus ab omnibus, quae ibi numerat, et quod omnia dimittat; quasi diceret: super omnem substantiam et cognitionem est ille quem volo intelligere. Et ibi est operatio transcendens omnem intellectum, secretissima; quod nemo scit, nisi qui experitur. In anima enim sunt virtutes multae apprehensivae: sensitiva, imaginativa, aestimativa, intellectiva; et omnes oportet relinquere, et in vertice est unio amoris, et haec omnes transcendit. — Unde patet, quod non est tota beatitudo in intellectiva³.

Doctrina Dionysii.

Notandum.

Fit per gratiam, juvat industriam. Unio fit per amorem.

30. Haec autem contemplatio fit per gratiam, et tamen inuat industriam, scilicet ut separet se ab omni eo, quod Deus non est, et a se ipso, si possibile esset. Et haec est suprema unio per amorem. Et quod solum per amorem fiat, dicit Apostolus⁴: *In caritate radicati et fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus Sanctis, quae sit longitudo, latitudo, sublimitas et profundum*. Iste amor transcendit omnem intellectum et scientiam. — Sed si scientiam transcendit, quomodo videri potest sapientia ista? Propter hoc addit Apostolus⁵: *Ei autem, qui potens est omnia facere superabundanter, quam*

petimus, aut intelligimus etc.; quia non est cuiuslibet, nisi qui Deus revelat. Propter quod dicit Apostolus: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum*. Unde cum mens in illa unione coniuncta est Deo, dormit quodam modo, et quodam modo vigilat: *Ego dormio, et cor meum vigilat*. Sola affectiva vigilat et silentium omnibus aliis potentis imponit; et tunc homo alienatus est a sensibus et in ecstasi positus et audit arcana verba, quae non licet homini loqui⁶, quia tantum sunt in affectu. Unde cum exprimi non possit nisi quod concipitur, nec concipitur nisi quod intelligitur, et intellectus silet; sequitur, quod quasi nihil possit loqui et explicare. — Et confirmatur. Ita est; et quia ad istam sapientiam non pervenitur nisi per gratiam, ideo auctor sapiens quaecumque sunt absconsa et improvisa sancto Spiritui et ipsi Verbo attribuit revelanda; et ideo dicit⁷: *Quaecumque sunt absconsa et improvisa didici; omnium enim artifex deovit me sapientia*. Et idem dicit, quod Paulus. *Est enim in illa spiritus intelligentiae sanctus, unicus, multiplex, subtilis* etc. Iste spiritus levat animam et docet improvisa. Et hic est digitus Dei, ad quem magus Pharaonis non potest attingere, scilicet intellectus noster. — De primis sapientibus multi habent, de hac⁸ autem pauci.

Anima dormit et vigilat.

Nec exprimi potest concepta.

Et Confirmatur.

Nota.

31. Iste autem amor est sequestrativus, soporativus, sursumactivus. Sequestrat enim ab omni affectu alio propter sponsi affectum unicum; soporat et quietat omnes potentias et silentium imponit; sursum agit, quia ducit in Deum. Et sic est homo quasi mortuus; et ideo dicitur: *Fortis ut mors dilectio*⁹, quia separat ab omnibus. Oportet enim, hominem mori per illum amorem, ut sursum agatur. Unde non videbit me homo et vivet. Et tunc in tali unione virtus animae in unum colligitur et magis unita fit et intrat in suum intimum et per consequens in summum suum ascendit; quia idem intimum et summum; secundum Augustinum¹⁰. De illo summo dicitur in Cantico: *Adiuro vos, filiae Ierusalem, ne suscitatis neque evigilare facialis dilectam, donec ipsa velit*.

Effectus 3 amoris.

sub nomine Dionysii vulgati sunt, in quibus auctor Paulum apostolum nominat praeceptorem et magistrum (cfr. De Div. Nom. c. 2. § 11; c. 3. § 2; c. 7. § 4.). Nostris temporibus ferè communitur tenetur, auctorem eorum esse aetatis multo posterioris. Cfr. tom. II. pag. 241, nota 4.

¹ Phil. 3. 12. seq. Vulgata propositionis ultimam partem priori loco refert et plura intersert.

² De Mystica Theolog. c. 1. § 1. Abbas Vercellensis hunc locum sic exhibet: Tu autem, amice Timothee, ad hoc quod capax fias mysticarum contemplationum... derelinque sensus et sensibilia exercitia et etiam intellectuales operationes... forti conante mentis haec comprimente, et sicut est tibi possibile, con surge ignote et supersubstantialiter ad unionem Dei, quae est super omnem substantiam et cognitionem. Cum enim te ipsum et omnia per mentis excessum, nullo inferiori retinaculo praepeditus, transcenderis, ab omni concupiscentia et cura absolutus et purgatus, tunc... sursum ageris ad supersubstantialiam radium divinae incomprehensibilitatis [In versione Scoti Erig., quam

vide supra in Itinerario mentis in Deum, c. 7. n. 5., ponitur: ad supersubstantialiam divinarum tenebrarum radium].

³ Cfr. I. Sent. d. 4. a. 2. q. 1. ad 2. et 3, IV. Sent. d. 49. p. 1. q. 4. seq.

⁴ Eph. 3. 17. seq.

⁵ Eph. 3. 20. — Seq. locus est I. Cor. 2. 10; tertius Cantic. 5. 2.

⁶ Epist. II. Cor. 12. 4.

⁷ Sap. 7. 21. — Seq. locus (Est enim etc.) est ibid. v. 22; tertius Exod. 8. 19: Et dixerunt malefici ad Pharaonem: Digitus Dei est hic.

⁸ Scil. de quarta forma sive quarta facie sapientiae solum modo pauci habent aliquid.

⁹ Cant. 8. 6. — Seq. locus est Exod. 33. 20.

¹⁰ Secundum August. in anima humana, in quantum est humana, nihil est essentialius et superius mente, secundum quam ipsa est Dei imago, per quam distinguitur ab omni alia anima et immediate ipsius Dei particeps esse potest (cfr. XII.

32. Iuvat autem nos ad veniendum ad illum sonnum superferri omnibus sensibus, omnibus operationibus intellectualibus, quae sunt cum phantasmatibus annexis, dimittere etiam angelicas Intelligentias, ut dicatur ¹: *Invenierunt me vigilēs, qui custodiunt civitatem; paululum cum pertransissent eos, inveni quem diligit anima mea.* Et hoc docet Dionysius, dimittere sensibilia, intellectualia, entia, non entia; et vocat temporalia *non entia*, quia sunt in continua variatione; et sic intrare in tenebrarum radium. Dicitur *tenebra*, quia intellectus non capit; et tamen anima summe illustratur. Et quia hoc non habetur nisi per orationem, ideo Dionysius incipit ab oratione dicens ²: « Trinitas supersubstantialis, superdea, superbona »; et intellige, quod hoc dicitur non respectu Dei, sed respectu intellectus nostri; quia magis est *substantia*, quam intellectus noster capiat, et magis *Deus*; et sic de aliis. Et post: « amoventes oculos mentis ³ », quia mens oculis intellectualibus aspicere non potest, et ideo amovendi sunt. Et ideo dicitur in Cantico: *Averte oculos tuos a me, ipsi me avolare fecerunt.* Tunc Christus recedit, quando mens oculis intellectualibus nititur illam sapientiam videre; quia ibi non intrat *intellectus*, sed *affectus*. Unde in Cantico ⁴: *Vulnerasti cor meum, soror mea, sponsa; vulnerasti cor meum in uno oculorum tuorum, quia affectus vadit usque ad profundum Christi; et in uno crine colli tui; crinis significat elevationem mentium considerationem.* —

Et post Dionysius: « Tu autem, amice Timothee, circa mysticas visiones, forti contritione et actione sensus derelinque et intellectuales operationes » etc. Et innuit, quod iste ascensus fit per vigorem et commotionem fortissimam Spiritus sancti; sicut dicitur de Elia ⁵: *Ecce, spiritus subvertens montes et conterens petras etc.* Hunc ignem non est in potestate nostra habere; sed si Deus dat desuper, sacerdotis est *nutrire et ligna subicere* per orationem.

33. Iste autem ascensus fit per *affirmationem* et *ablationem* ⁶: per *affirmationem*, a summo usque ad infimum; per *ablationem*, ab infimo usque ad summum; et iste modus est conveniens magis, ut: non est hoc, non est illud; nec privo erga a Deo quod suum est, vel in ipso est, sed attribuo meliori modo et altiori, quam ego intelligo. — *Ablationem* sequitur amor semper. Unde Moyses primo a senioribus *sequestratur*, secundo *ascendit* in montem, tertio *intrat caliginem*. Aliud exemplum: qui sculpsit figuram nihil ponit, immo removet et in ipso lapide relinquit formam nobilem et pulcram. Sic notitia Divinitatis per *ablationem* relinquit in nobis nobilissimam dispositionem.

34. Istud sonnum significat mors Christi, sepultura Christi, transitus maris rubri, transitus in terram promissionis. — Quod iterum Spiritus sanctus commoveat ad hoc, nota de Moysse, quem duxit ignis *ad interiora deserti* ⁷, ubi accepit illustrationes. Ista ergo est sapientiae *forma*; isti sunt excessus mentales.

COLLATIO III.

De plenitudine intellectus, quatenus est clavis contemplationis per intellectum Verbi increati, incarnati et inspirati.

SUMMARIUM. — *Donum intellectus est regula circumspeditionum moralium, ianua considerationum scientiarum, clavis contemplationum caelestium, 1. — Clavis contemplationis est triplex intellectus, scilicet Verbi increati, incarnati, inspirati, 2. — Pars I. De intellectu Verbi increati, per quod omnia produciuntur. Hoc cognoscitur per effectum ut causa omnium; errores philosophorum, 3. — Est clavis ad intelligendum, quod ab uno sint multa, 4-5. — Item, quod ab aeterno sint temporalia, 6. —*

de Trin. c. 4. n. 4. seqq. et XIV. c. 8. n. 11.); sed in quantum anima humana est *creata a solo Deo*, Deus est mentis *inimum* et *supremum*, quia ipse dat menti *esse, vigere* etc. et ipse solus *superior* est mente. Propter connexum, qui est inter duplicem hanc animae considerationem, facilis de una ad alteram praebetur transitus. Cfr. II. Sent. d. 8. p. II. q. 2, ubi diversa occurrunt Augustini testimonia. — Seq. locus est Cant. 3, 5.

¹ Cant. 3, 3. seq. — Sententiam Dionysii vide supra pag. 344, nota 2.

² De Mystica Theolog. c. 1. § 4. Vide supra itinerarium mentis in Deum, c. 7, n. 5.

³ Propter allusionem ad Cant. 6, 4. (mox allegatum) S. Bonav. haec verba posuisse videtur pro illis quae in textu ori-

ginali sic sonant: *Derelinque... intellectuales operationes* (cfr. supra pag. 344, nota 2).

⁴ Cap. 4, 9. Cfr. Gilleberti abbas in Cant. serm. 30. n. 3. (inter opera Bernardi). — De verbis Dionysii vide supra pag. 344, nota 2.

⁵ Libr. III. Reg. 19, 11: Et spiritus grandis et fortis subvertens etc. — Subinde respicitur Lev. 6, 12: Ignis autem in altari semper ardebit, quem nutrit sacerdos subiciens ligna mane per singulos dies.

⁶ Vide Dionys. de Mystica Theologia, c. 1. § 2. seqq. usque ad finem operis. Ibid. c. 1. § 3. habetur etiam exemplum infra positum de Moysse (cfr. Exod. 24, 2. seqq.).

⁷ Exod. 3, 4. Ibid. 14, 21. seqq. de transitu maris rubri. De transitu in terram promissionis vide Iosue 4, 2. seqq.

Media iu-
vantia sec.
Dionysium.

Contemplatio
in caligine.

Oratio.

Duplex mo-
dus ascen-
dendi.

Exemplum.

Figurae hu-
nus sonni.

Item, quod ab actualissimo sint possibilia, 7-8. — *Item, quod a stabilissimo mutabilia, a sublimissimo infima*. Haec autem clavis non est nisi animae purgatae per fidem, 9. — Pars II. De intellectu Verbi incarnati, per quod omnia reparantur. *Quis sit reparator*, 10. — *Praefiguratio in duobus Cherubim super arcam*, 11. — *Reparavit duas hierarchias; habuit quinque proprietates*, 12. — *Fuit praecedens*, 13. — *Item, sensatus*, 14-15-16. — *Deo acceptus*, 17. — *Victoriosissimus*, 18. — *Largifluis*, 19-20. — *Summe iustus*, 21. — Pars III. De intellectu Verbi inspirati, per quod omnia revelantur. *Intellectus requiritur in visione*, 22. — *Visio triplex*, 23. — *Sex modi visionum secundum sex dies creationis*, 24. — *Prima est visio intelligentiae per naturam unitatis*, 25. — *Secunda, intelligentiae per fidem subvertitae*, 26. — *Tertia, per Scripturam eruditae*, 27. — *Quarta, per contemplationem suspensae*, 28. — *Quinta, per prophetiam illustratae*, 29. — *Sexta, per raptum absorptae*, 30. — *Dies septima et octava*, 31. — *Epilogus de clavi Davud*, 32.

1. In medio Ecclesiae aperiet os eius, et implebit eum Dominus spiritu sapientiae et intellectus¹. Dicto de sapientia, dicendum est de intellectu, de quo dicebatur in Collatione donorum², quod intellectus est regula circumspectionum moralium, ianua considerationum scientialium, clavis contemplationum caelestium. Et iste intellectus proprie est intellectus ad sapientiam. Cibavit illum Dominus pane vitae et intellectus, et aqua sapientiae salutaris potavit illum³. A cibo incipiendum est, non a potu. Nisi enim homo exerceatur in dono intellectus, non proficit in potu sapientiae, quae effundit flumina in animam, potata ab ipsa, et fit ei fons aquae salientis in vitam aeternam. Donum intellectus est solitudo cibi, ut panis, qui, ut dicebat beatus Franciscus, multis laboribus habetur. Primo semen seminatur, deinde crescit, deinde colligitur, deinde ad molendinum portatur, deinde coquitur, et multa talia. Et sic de dono intellectus; intellectum comparare difficile est per se. Sapientia similiter non habetur nisi a sitiente; unde in Psalmo⁴: *Sitivit anima mea ad Deum fortem vivum*; et: *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus*.

2. Clavis ergo contemplationis est intellectus triplex, scilicet intellectus Verbi increati, per quod omnia producuntur; intellectus Verbi incarnati, per quod omnia reparantur; intellectus Verbi inspirati, per quod omnia revelantur. Nisi enim quis possit considerare de rebus, qualiter originantur, qualiter in finem reducuntur, et qualiter in eis refulget Deus; intelligentiam habere non potest.

3. De primo ad Romanos⁵: *Invisibilia Dei* a Pars 1.

creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque Virtus eius et Divinitas. Sempiterna virtus et Divinitas per effectum intelliguntur, quia Deus est causa omnium, et per virtutem eius omnia sunt facta; quod est contra philosophos, qui negant, quod ab uno et eodem, semper manente eodem, sint multiformia, ab aeterno temporalia, ab actualissimo manent possibilia, a stabilissimo mutabilia, a simplicissimo composita, a sublimissimo infima; cum effectus sit similis causae, et causa haec sit contraria in his conditionibus.

4. Horum ostium est intellectus Verbi increati, qui est radix intelligentiae omnium; unde qui non habet hoc ostium, intrare non potest. Philosophi autem habent pro impossibili quae sunt summe vera, quia ostium est eis clausum. — Quomodo autem haec intelligantur, dicitur ad Hebraeos⁶: *Fide intelligimus, aptata esse succeda Verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent*. Summum autem spiritum impossibile est se non intelligere; et cum intellectum aequetur intelligenti, intelligit quidquid est et quidquid potest: ergo et ratio intelligendi aequatur intellectui, quae similitudo eius est. Haec autem similitudo Verbum est, quia, secundum Augustinum⁷ et Anselmum, similitudo mentis convertentis se super se, quae in acie mentis est, verbum est. Si ergo haec similitudo aequalis est, ergo Deus est, et a Deo originata repraesentat originantem et quidquid Pater potest: ergo repraesentat multa. — Item, cum virtutem Patris repraesentet, repraesentat virtutem virtuosissimam; sed « virtus, quanto magis unita, tanto magis infinita⁸ »: ergo illa similitudo

De Verbo increato.

Creator cognoscitur per effectus.

Philosophorum obiectio.

Verbum ostium intellectus.

Ab uno multiformia.

Ratio 1.

Ratio 2.

¹ Eccli 15, 5.

² Collatione penultima. — Inferius pro *circumspectionum* multi codd. *circumscriptionum*, et pro *ianua* B *oculus*. Vat. hic multa addit, sumpta ex cit. coll. de donis Spiritus S.

³ Eccli. 15, 3: *Cibavit... potavit illum*. — Seq. locus est Ioan. 4, 14: *Fiet in eo fons etc.*

⁴ Psalm. 41, 3. et 2.

⁵ Rom. 1, 20. — Inferius respicitur Ioan. 1, 3: *Omnia per ipsum facta sunt*. — De sententia philosophorum (Neoplatonicorum et Arabum), quod ab uno non manet nisi unum,

vide II. Sent. d. 1. p. l. a. 2. q. 2. et tom. I. pag. 107. nota 4. Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 56. (c. 10.), explicans continuum generationem et corruptionem in mundo per influentiam solis, ait: *Idem enim et similiter se habens semper idem natum est facere... contrariorum enim contrariae causae.*

⁶ Cap. 11, 3.

⁷ Libr. XIV. de Trin. c. 6. n. 8. seqq.; XV. c. 13. n. 22. seqq.; 83 Qq. q. 23. et 74. — Anselm., Monolog. c. 32. seqq. Cir. I. Sent. d. 27. p. II. q. 1. et 3.

⁸ Libr. de Causis, propos. 17.

Tria de dono intellectus.

Præcedere debet donum sapientiae.

Sententia Francisci.

Clavis est intellectus triplex.

infinita representare habet; et ita necesse est, ut ab uno sint *multa*. Si igitur intelligis Verbum, intelligis omnia scibilia. Iudaens autem hoc intelligere non potest; et tamen Scriptura ¹ dicit: *Dixit Deus: fiat lux*; et iterum: *Dixit Deus*, hoc est Verbum genuit, in « quo omnia disposuit » et disponendo omnia facit. Unde Augustinus in libro Confessionum: « Verbo tuo tibi coaeterno facis quaecumque facis, nec alio modo quam dicendo facis; non tamen sempiternae facis quae sempiternae dicis ».

3. Si enim *unitas* posset cognoscere totum *posse* confirmatur. *sum*, videret et cognosceret omnes numeros; et si *punctus* cognosceret totum *posse* *sum*, cognosceret omnes lineas in centro; *unitas* tamen magis est principium quam *punctus*, quia *unitas* est *pars essentialis* numeri, *punctus* autem principium et non *pars*²; nec aliquid istorum est principium activum. Igitur cum primus intellectus sit principium activum, necesse est, ut in similitudine sua omnia disponat, omnia exprimat.

6. Item, ab aeterno sunt omnia temporalia. Quae enim a Patre procedunt ordinate procedunt, et unum est causa alterius, ordine *naturae* et ordine *temporis*: ergo Verbum sic representat res, ut in *esse* producantur. Sicut enim in providentia mea vel memoria possunt esse multa futura, et unum futurum magis distans quam aliud; nec propter hoc sequitur, quod cum eveniunt, sit mutatio in memoria mea; sic in Verbo non est mutatio. Cum enim creat animam hanc, non mutatur, quia ab aeterno dixit, animam hanc nunc creandam. Unde eodem dicto, quo ab aeterno dixit, nunc creat; sicut, si *velle* meum esset *posse* meum; si vellem modo, cras fieri rem, non esset mutatio in me, si fieret; sed esset, si de non *volente* fierem *volens*³.

7. Item, ab actualissimo fiunt *possibilia* sive materialia. Pater enim intelligitur principium principians *de se*, principium principians *de nihilo*, principium principians *de aliquo* materiali. Et Verbum

exprimit Patrem ut principium principians *de se*, et sic est explicans et representans productionem Spiritus sancti et suam sive *aeternorum*. — Exprimit etiam Patrem ut principiantem aliquid *de nihilo*, et sic representat productionem *aeviternorum*, ut Angelorum et animarum. — Representat etiam ut principiantem aliquid *de aliquo* ut materiali; sed quod fit de aliquo prius est in potentia, quam fiat⁴; necesse ergo est, ut representet *possibilia*. Necessario ergo ab actualissimo fiunt *possibilia*.

8. Et haec similitudo sive Verbum est *veritas*. Quid est *veritas* secundum definitionem? « Aadaequatio intellectus et rei intellectae⁵ », illius intellectus, dico, qui est causa rei, non intellectus mei, qui non est causa rei. — Haec aadaequatio vera est, quando res est *tanta, talis, ordinem habens, agens, patiens, tunc, ubi*, cum *situm* habet, secundum differentias praedicamentorum. Tunc enim res sunt verae, quando sunt in re vel in universo, sicut sunt in arte aeterna, vel sicut ibi exprimuntur. Res autem vera est, secundum quod aadaequatur intellectui causanti. Quia vero perfecte non aadaequatur rationi, quae exprimit eam vel representat; ideo omnis creatura *mendacium* est, secundum Augustinum⁶. Res autem aadaequata non est sua aadaequatio: ergo necessario est, ut Verbum vel similitudo vel ratio sit *veritas*; et ibi est *veritas creaturae*, et repraesentantur per Verbum ita infima, sicut suprema. Unde licet Angelus magis participet cum Verbo in *conditionibus nobilitatis*, puta quoad imaginem Dei, quam vermiculus; in ratione tamen *exemplaritatis* non est nobilior ratio Angeli quam vermiculi; ita ratio vermiculi exprimit vel representat vermiculum, ut ratio Angeli Angelum, nec secundum hoc nobilior Angelus vermiculo. Quae licet autem creatura umbra est respectu Creatoris.

9. Et sic patet, quod ab actualissimo sunt *possibilia*, a stabilissimo mutabilia, et a sublimissimo infima. Et sicut sol lucens facit varietatem et multi-

¹ Gen. 1, 3. Ibid. in seqq. versibus verba *Dixit Deus* pluries repetuntur. Expositio huius verbi est secundum August., de qua cfr. supra pag. 323, nota 3. et tom. I. pag. 482, nota 4. Ibid. pag. 484, nota 3. sententia August., XI. Confess. c. 7. n. 9. allata est (cfr. supra pag. 87, nota 1).

² Secundum Aristot., I. Topic. c. 14. (c. 16.), unitas et punctus in hoc convenient, quod sint principium; in eo autem differunt, quod punctus sit substantia posita sive certam positionem habens, unitas vero non; cfr. I. Poster. c. 23. (c. 27.) et V. Metaph. text. 42. (IV. c. 6.). Vide tom. I. pag. 447, nota 2. De unitate cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 13. § 2. seq. (cfr. etiam supra pag. 12, nota 8.), et Boeth., I. de Arithmetica c. 7. — Pro *pars essentialis numeri*, quod habent B C, alii codd. *essentialis numerus*.

³ Vide I. Sent. d. 8. p. I. a. 2. q. 4. et II. Sent. d. 4. p. I. a. 4. q. 2. ad 5. et 6.

⁴ Cfr. Aristot., IX. Metaph. text. 2. seqq. (VIII. c. 4. seq.).

⁵ De hac definitione vide tom. I. pag. 707, nota 5. — De praedicamentis inferius enumeratis cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Quanto seqq.

⁶ Libr. de Vera Religione, c. 36. n. 66: Sed cui saltem illud manifestum est, falsitatem esse, qua id putatur esse quod non est, intelligit, eam esse veritatem, quae ostendit id quod est. At si corpora in tantum *falsunt*, in quantum non implent illud unum quod conveniuntur imitari, a quo principio unum est quicquid est... tunc intelligi esse aliquid, quod illius unius solius, a quo principio unum est quicquid aliquo modo unum est, ita simile sit, ut hoc omnino impleat ac sit id ipsum; et haec est Veritas et Verbum in principio et Verbum Deus apud Deum. Si enim *falsitas ex iis est, quae imitantur unum*, non in quantum id imitantur, sed in quantum implere non possunt; illa est *veritas*, quae id implere potuit et id esse, quod est illud; ipsa est, quae illud ostendit, sicut est; unde et verbum eius et lux eius rectissime dicitur. Cetera illius unius *similitudo* dici possunt, in quantum sunt etc. Cfr. 83. Qq. q. 23. — Idem ait in Ioan. Evang. tr. 4. n. 43: *Quid praeclearius Angelo in creaturis? quid extremius vermiculo in creaturis? Per quem factus est Angelus, per ipsum factus est et vermiculus, sed Angelus dignus caelo, vermiculus terra. Qui creavit, ipse disposuit.*

Verbum est veritas.

Omnis creatura in se mendacium.

Veritas creaturae in se.

Epilogus I. partis.

Notandum.

forinitatem colorum; sic ab illo Verbo est varietas rerum. Unde non contingit intelligere nisi per Verbum. — Et haec est clavis nobilissima animae purgatae per fidem, quae est necessaria, quia « mentis nostrae acies invalida in tam excellenti luce non ligitur, nisi per iustitiam fidei emundetur¹ ». Unde omnes, qui non habent hanc fidem, manum habent amputatam. Unde in Psalmo: *Quia ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt* etc.

Fides oecessaria.

Pars II.

10. Secunda clavis est intellectus Verbi incarnati, per quod omnia reparantur. Unde Lucae ultimo²: *Haec sunt verba, quae locutus sum vobis, cum adhuc essem vobiscum; quoniam oportet impleri quae scripta sunt in Lege et Prophetis et Psalms de me. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas*. Quis loquitur? Verbum Dei, de quo Iohannis primo: *Verbum caro factum est et habitavit in nobis*, ubi ostendit duas naturas in una persona. Sequitur: *Oportet Scripturas impleri de me*; unde ad Romanos³: *Finis Legis est Christus ad iustitiam omni credenti*.

Christus reparator.

Praefiguratio per Cherubim.

11. In designationem huius duo Cherubim, reversis cultibus in propitiatorium, mutuo se respiciebant⁴. Duo Cherubim duo testamenta sunt, quorum aspectus in Christum. *Tunc aperuit illis sensum*, quando intellexerunt Scripturas, id est, per hanc clavam Verbi incarnati liber Scripturae habet intelligi, eo quod est principaliter de operibus reparationis. Nisi enim intelligas ordinem et originem reparationis, Scripturam intelligere non potes. Nomen autem reparatoris est *Verbum Dei*; in Apocalypsi⁵: *Vestitus erat veste aspersa sanguine, et vocabatur nomen eius Verbum Dei*. — Sed vellem scire, quomodo Verbum Dei ut *Reparator* sit. De hoc Isaias: *Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cuius imperium super humerum eius, et vocabitur nomen eius: admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri saeculi, princeps pacis*.

Nomen sex reparatoris.

Quid reparaverit.

Sex proprietates.

De prima.

12. Iste reparavit hierarchiam caelestem et subcaelestem, quae tota corruerat. Ergo necesse fuit, ut tangeret caelum et terram. Iste hierarcha debuit esse *praecepsus, sensatus, Deo acceptus, victoriosus, largifluus, iustus*.

13. Debuit primo esse *praecepsus* potentia, qui solus posset salvare. Unde ad Hebraeos⁶: *Multifarium multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis*

in Filio, quem constituit heredem universorum, per quem fecit et saecula; usque: *Tanto melior Angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen hereditavit*. — Ab ipso enim procedunt miracula; et ideo necesse fuit, in ipso ostendi miraculum miraculorum, scilicet multiformitatem naturarum. Habet enim naturam corpoream, naturam spirituales, naturam divinam; naturam temporalem, aeviternam, aeternam. Unde habet ligare intima supremis. In Ecclesiastico⁷: *Vide arcum et benedic qui fecit illum*. Arcus multiformitatem naturarum et colorum habet. Sicut enim sol descendit per decem gradus in horologio Aeliaz, sic Verbum incarnatum per novem ordines Angelorum usque ad hominem, qui decimus computatur. Hoc est maximum miraculum, ut quod Deus sit homo, primus sit novissimus; et ideo omnia miracula ad hoc miraculum respiciunt; unde omnia clamant: *Hosanna filio David*⁸. — In hoc miraculo fides accipit vires suas. Unde Moyses, postquam minavit gregem ad interiora deserti, vidit rubum, qui ardebat et non comburebatur; *vadam*, inquit, *et videbo visionem hanc magnam* etc.; ubi fuit illustratus. *Rubus* spinosa est passibilitas carnis; *flamma*, anima Christi plena luminibus et igne caritatis; *lux*, Divinitas; *lux coniuncta rubo* mediante flamma, Divinitas coniuncta carni mediante spiritu seu anima. Ut ergo possit de mortuis facere vivos, de hominibus filios Dei⁹; necesse est, ut sit *praecepsus*; et hoc est quod dicit *admirationis*.

Facit miracula. Miraculum miraculorum.

Simile.

Figura in V. T.

De secunda.

Triplex sapientia.

Obiecto solvitur.

14. Item, necesse est, ut hierarcha noster sit *sensatus* iuxta triplicem sapientiam in eo, *innatam* scilicet, sicut fuit Angelis et primo homini, *infusam*, aeternam. Per primam *scit* omnia, quae nos possumus per habitum scire; per secundam *comprehendit* gloriose et infinite, quia *sapientiae eius non est numerus*¹⁰; per tertiam *omnia*. Qui enim reparare debuit totum mundum, necesse erat, ut sciret conditiones totius mundi; unde ad Hebraeos quarto: *Vivus est sermo Dei et efficax*; sequitur: *Omnia nuda et aperta sunt oculis eius, ad quem nobis sermo*. Unde oportebat, non solum quod esset *potens*, sed etiam quod esset *sensatus*.

15. Sed si dicas: quae necessitas fuit, ut haberet sapientiam aliam praeter divinam? respondeo: ut *experiri posset*; ad Hebraeos¹¹: *Non habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris; tentatum autem per omnia pro similitudine,*

¹ August., 1. de Trin. c. 2. n. 4. Pro *emundetur* textus originalis *nutria vegetetur*. Cfr. I. Sent. lit. Magistri d. II. c. 4, et ibid. Comment. sub. 2. — Seq. locus est Ps. 148, 5.

² Vers. 44. seq. — Seq. locus est Ioan. 1, 14.

³ Cap. 10, 4.

⁴ Exod. 25, 20. Cfr. Itinerarium mentis in Deum, c. 6. n. 4.

⁵ Cap. 19, 13. — Seq. locus est Isai. 9, 6.

⁶ Cap. 1, 1-4.

⁷ Eccli. 43, 42. — De horologio Achaz vide Isai. 38, 8. et IV. Reg. 20, 11.

⁸ Matth. 21, 9. — Seq. locus est Exod. 3, 1-3.

⁹ Respicitur Ioan. 4, 42: Dedit eis potestatem filios Dei fieri. — Quomodo Divinitas mediante anima coniungatur carni, exponitur III. Sent. d. 2. a. 3. q. 1.

¹⁰ Psalm. 146, 5. Cfr. supra Quaest. disput. de scientia Christi, q. 7. et III. Sent. d. 44. a. 2. q. 3. et a. 3. q. 1. — Seq. locus est Hebr. 4, 42. et 43. — Ad *infinitate quasi; sapientiae eius* etc.

¹¹ Cap. 4, 15. — Subinde respicitur I. Ioan. 2, 1: Advocatum habemus apud Patrem Iesum Christum iustum.

absque peccato. Iste autem advocatus est pro nobis, et indicat contra nos. Iste fuit optimus consiliarius et sapientissimus; unde omnes alii sapientes non fuerunt nisi quaedam figurae et simulacra istius sapientis. — Ab isto procedunt documenta certissima et praeclara, quibus indigemus erudiri; ideo dicitur consiliarius.

16. Ad hunc referuntur omnia eloquia sapientiae Scripturae, ut Salomonis et aliorum. Tamen Iudaei accipiunt de Salomone quod de Christo dicitur in Psalmo 1: *Speciosus forma prae filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis; non fuit Salomon talis; et: Sit nomen eius benedictum in saecula.*

17. Item, hierarcha iste est *Deo acceptus; quia indigemus sacratissimo reconciliatore. Ad Hebraeos 2: Talis decebat, ut esset nobis pontifex, sanctus, innocens, impolubus, segregatus a peccatoribus et excelsior caelis factus, ut esset totus deiformis; unde in Ioanne: Vitinus gloriarum eius, gloriom quasi unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis, propter multitudinem gratiarum. Habuit enim gratiam singularis personae, gratiam capituli, per quam influit in membra, gratiam unionis, et haec est infinita ex una parte. Unde Deo fuit acceptus non solum, quia deiformis, sed quia Deus. Quia Deus est, non potest esse non acceptus. Et ideo dicitur Deus; et sic ab ipso sunt exempla sanctissima. — Unde ubicumque in Scripturis³ fit mentio de emanationibus, de fluminibus paradisi, de scaturigibus fontium, ad hunc referuntur.*

18. Item oportet, quod hierarcha sit *victoriosissimus* propter multitudinem triumphi et victoriae. Unde ad Colossenses 4: *Et vos cum mortui essetis in delictis et praecipio carnis vestrae; et sequitur: Exspolians principatus et potestates, traxit confidenter, palmam triumphans illos in senectipso. Vicit enim mundum, spoliavit infernum, restauravit paradysum. Unde in Psalmo: Attollite portas principes vestras, et elevamini portae aeternales, et introibit Rex gloriae. Quis est iste Rex gloriae? Dominus fortis et potens. Adhuc volumus audire: Attollite portas principes vestras. Quis est iste Rex gloriae? Dominus virtutum. Iste est ergo fortis. Unde necesse est, ut in nomine Iesu omne genuflectatur caelestium, terrestrium et infernorum⁵. Isaias: Quis est iste, qui venit de Edom tinctus vestibus de Bosra? Ego, qui loquor iustitiam et*

propugnator sum ad salvandum. — Et ideo dicitur fortis. Ab hoc manant fortia praesidia. Unde⁶ Dat praesidia. Unde omnia bella Scripturae referuntur ad victoriam Christi.

19. Item oportet, quod hierarcha nos sit *largifluus* propter magnitudinem influentiae. Ad Ephesios 7: *Unicuique nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi. Propter quod dicit: Ascendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus. Sicut enim nubes ascendit in altum, ut postmodum pluat; sic ascendit Christus, ut dona sua daret; cum elevatus esset sol, et luna stetit in ordine suo. Primo enim Spiritum sanctum in terra occulte dederat, sed postquam ascendit, tunc manifeste, quia ipse Spiritus sanctus fuit hierarcha purgans, illuminans, perficiens, et descendit Spiritus sanctus in hierarchiam caelestem et subcaelestem. Unde factus est repente de caelo sonus tanquam adventientis Spiritus⁸. Descendit Spiritus sanctus ut purgans; nunc dicitur adventientis Spiritus; ut instruens: apparuerunt illis linguae dispersitiae tanquam ignis; in virtute perficiente: sedque super singulos eorum. Ab hoc manant dona gratuita. — Quidquid ergo in Scriptura invenitur diffusionis in sole et aliis et conviviis referuntur ad largitionem eius. Unde in Psalmo 2: *Specie domus dividere spolia; et in Isaias: Laetabuntur coram te, sicut exsultant victores, capta praeda, quando dividunt spolia. Haec sunt dona largitatis Christi. — Unde dicitur pater futuri saeculi; quia ipse est principium influentiarum, per quas vivemus in futuro saeculo; Iacobus 10: Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum. Sequitur: Voluntarie genui nos verbo veritatis, ut simus initium aliquid creaturae eius. Modo sumus initium creaturae, sed tunc erimus simpliciter creatura.**

20. Iste est largissimus, quia dat nobis quicquid petimus: *Amen, amen dico vobis: si quid petieritis Patrem in nomine meo¹¹ etc. Iurat et in veritate asserit. Unde in Psalmis: Aperis tu manum tuam et imple omne animal benedictione; et: Homines et iumenta salvabis, Domine. Inebriabuntur ab ubertate domus tuae.*

21. Item, debet esse summe *iustus* propter multitudinem iustitiae infallibiliter inquirentis, irreprehensibiliter discutientis, irrevocabiliter sententiantis, ut retribuatur unicuique secundum opera sua. Isaias 12:

¹ Psal. 44, 3. — Seq. locus est Ps. 71, 47.

² Cap. 7, 26. — Seq. locus est Ioan. 4, 14. — De triplici gratia Christi, scil. singularis personae etc., cfr. III. Sent. d. 43. per totam.

³ Cir. Sap. 7, 25; Gen. 2, 10. seqq. et Eccl. 24, 35-40; Eccl. 1, 5.

⁴ Cap. 2, 13. et 45. — Subinde respicitur Ioan. 16, 33: Ego vici mundum; Col. 4, 20. et allegatur Ps. 23, 7. seqq.

⁵ Phil. 2, 10. — Seq. locus est Isai. 63, 1.

⁶ Psal. 424, 2.

⁷ Cap. 4, 7. seq. — Seq. locus est Hab. 3, 11. secundum

septuaginta interpretes; Vulgata: Sol et luna steterunt in habitaculo suo. — Subinde respicitur Ioan. 7, 39: Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum; nondum enim erat Spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus.

⁸ Act. 2, 2. seq. — De triplici actu hierarchico, scil. purgandi etc., cfr. supra pag. 225, nota 6.

⁹ Psal. 67, 43. — Seq. locus est Isai. 9, 3. Post coram te Vulgata addit sicut qui laetantur in messe.

¹⁰ Cap. 4, 17. et 18.

¹¹ Ioan. 16, 23. — Seq. locus est Ps. 144, 16; tertius

Ps. 35, 7. et 9. ¹² Cap. 11, 4. et 5. ac 3.

Nomen consiliarii. Notandum.

Dat documenta.

Expositio locutionum reprobatur.

De tertia.

Triplex gratia.

Nomen Dei. Dat exempla. Notandum.

De quarta.

Notandum.

Spiritus S. hierarcha tripliciter.

Dat dona. Notandum.

Nomen patris futuri saeculi.

Ab eo efficacia peti florum.

De sexta.

Triplex actus.

Egrediatur de radice Iesse, et erit iustitia cingulum lumborum eius; non secundum visionem oculorum iudicabit neque secundum auditum aurium arguet. Ergo talis est Deus, quia, si esset purus homo, non posset indicare nisi per testes. — Ad istud iudicium referuntur omnia iudicia Scripturae; et ideo dicitur *princeps pacis*. Unde ab eo manant *praemia iustitiae*. — Iste ergo *David habet clavem, qui aperit, et nemo claudit; claudit, et nemo aperit*¹. Et clavis ista est *mysterium unionis*.

22. Tertia clavis est intellectus *Verbi inspirati*, per quod omnia revelantur; non enim fit revelatio nisi per Verbum inspiratum. Daniel intellexit sermonem. *Intelligentiam* enim opus est in visione. Nisi enim verbum sonet in aere cordis, splendor luceat in oculo, vapor et emanatio omnipotentis sit in olfacto, suavitas in gustu, sempiternitas impleat animam; non est homo aptus ad intelligendas visiones. Sed *Danieli dedit Deus intelligentiam omnium visionum et somniorum*². Per quid? Per Verbum inspiratum.

23. Visio autem est triplex, ut communiter dicitur: *corporalis, imaginaria, intellectualis*. Duae primae nihil valent sine tertia. Unde parum valet Balthasari visio corporalis in visione manus, et Nabuchodonosor visio imaginaria statuae aerae, et Pharaoni visio in spicis et bobus, sed Danieli et Ioseph. Ioseph respondet Ioanni, Daniel Paulo.

24. Praeter has est visio sextuplex, quae respondet operibus sex dierum; quibus *minor* mundus fit perfectus, sicut *maior* mundus sex diebus³. Est visio intelligentiae *per naturam inditae*, et visio intelligentiae *per fidem sublevatae, per Scripturam eruditae, per contemplationem suspensae, per prophetiam illustratae, per raptum in Deum absorptae*. Ad has sequitur visio septima animae glorificatae, quas omnes habuit Paulus. — Primae duae sunt multorum, duae aliae paucorum, hae ultimae duae paucissimorum⁴.

25. Per primam intelligitur, ad quid potest extendi nostra intelligentia de se. Haec intelligitur per primam diem, in qua *facta est lux*⁵; unde in Psalmo: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*. Sine isto lumine indito nihil habet homo, nec fidem nec gratiam nec lumen sapientiae; et ideo divisa est etiam lux a tenebris.

26. Secunda intelligitur per secundam diem, ubi factum est *firmamentum in medio*⁶. Hoc firmamentum est fides et dividit *aquas ab aquis*. Fides est origo sapientiae et origo scientiae, sive sit de aeternis, sive de temporalibus, sive scientia, sive sapientia non discordant a fide.

27. Tertia intelligitur per tertiam diem, ubi congregatae sunt aquae, et apparuit *arida*⁷. Terra est Scriptura habens intelligentias spirituales, hierarchias angelicas et divinas, quae mirabiliter expositae a Sanctis pullulant; et in his producitur *herba vivens et ligna paradisi*. Caveat tamen quare a ligno curiositatis *scientiae*.

28. Quarta intelligitur in opere quartae diei, ubi dicitur: *Fiant luminaria*⁸, scilicet *sol et luna et stellae*. Qui non habet contemplationem adhuc non habet ornamentum solis et lunae et stellarum. Apparere autem debet *mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona duodecim stellarum*, ut sit contemplatio *supercaelestis* hierarchiae in *sole, subcaelestis in luna, caelestis in stellis*. *Tunc videbis et afflues, et mirabitur et dilatabitur cor tuum*⁹, quia in contemplatione *admiratio, dilatatio, alienatio, reflectio*; unde: *Comederunt et viderunt Deum Israel*.

29. Quinta est *per prophetiam illustratae* intelligentiae, adhuc altior praemissis, ut videat contingentia infallibiliter, quod fit quodam visionis modo specialis in speculo aeterno. Certum est enim, quod cum contingens sit mutabile et variabile, quodsi Propheta videt infallibiliter et certitudinaliter, quod non videt nisi in veritate infallibili. — Unde difficile est determinare de istis; et per idem solvitur, sicut de praescientia Dei: hoc videt Propheta futurum: ergo eveniet; hoc videt Deus: ergo eveniet; quia visio Dei non cadit in praeteritum, sed *praesentiam* divinae visionis cum connotato temporali dicit, quod quidem *connotatum* contingens est vel connotatur. — Haec intelligitur in opere quintae diei, in qua facti sunt pisces de aquis et aves¹⁰. Per pennas enim et multitudinem plumarum et spiritus fertur anima in Deum.

30. Sexta est visio intelligentiae *per raptum in Deum absorptae*. Ad Corinthios¹²: *Scio hominem ante annos quatuordecim, sive in corpore, sive extra corpus, nescio, Deus scit, raptum huiusmodi*.

¹ Apoc. 3, 7: Qui habet clavem David, qui aperit etc.

² Dan. 4, 47. — Superius respicitur Sap. 7, 25: Vapor est enim [sapientia] virtutis Dei et emanatio quaedam est claritatis omnipotentis Dei sincera.

³ Secundum August., XII. de Gen. ad lit. c. 6. n. 45. seqq. Cfr. supra pag. 260, nota 4. — Inferius respicitur Dan. 5, 6. seqq.; ibid. 2, 31. seqq. et Gen. 41, 4. seqq.

⁴ Cfr. Breviloq. p. II. c. 2; *Itinerarium mentis in Deum*, c. 1. n. 5. et c. 7. n. 1; de Reduct. artium ad theologiam, n. 7.

⁵ Ista sex visiones sunt argumentum, quod in seqq. collationibus tractatur. De prima agitur in coll. 4-7; de secunda in coll. 8-12; de tertia in coll. 13-19; de quarta in coll. 20-23. Tractatio quintae et sextae visionis deficit ob rationem notatam in additamento ad ultimam.

⁶ Gen. 1, 3. — Seq. locus est Ps. 4, 7. — Inferius respicitur Gen. 1, 4: Et divisit lucem a tenebris.

⁷ Gen. 1, 6, ubi etiam seq. locus. — Deinde respicitur August., XII. de Trin. c. 4. n. 22, ubi *sapientia* deputatur aeternis, *scientia* temporalibus.

⁸ Gen. 1, 9. Ibid. v. 10: Et vocavit Deus aridas, terram. — Subinde respicitur v. 11. (de herba vivente) et c. 2, 9. (de lignis paradisi).

⁹ Gen. 4, 14. — Seq. locus est Apoc. 12, 1.

¹⁰ Isai. 60, 5. — Seq. locus est Exod. 24, 41: Videruntque Deum et comederunt ac biberant.

¹² Gen. 1, 20-23. — De praescientia Dei cfr. I. Sent. d. 38. a. 2. q. 4. seq., d. 39. a. 2. q. 3. et d. 40. a. 2. q. 4. seq.

¹³ Epist. II. c. 42, 2: Scio hominem in Christo ante etc.

Notandum.

Nomen. Dat. Praemissis. Epilogus.

Pers. III. Intelligentia visionum est a Deo.

Visio triplex.

Modi 6 visionis sec. 6 dies creationis.

De visione prima generatam.

De secunda.

De tertia.

De quarta.

Triplex contemplatio.

De quinta.

Difficultas circa praevisionem.

Dies quinta.

De sexta.

Haec enim sublevatio facit animam Deo simillimam, quantum potest in statu viae — nec est idem *cectasis* et *raptus* — unde, ut dicunt, non habent habitum gloriae, sed actum; et sicut illa visio est in confinio viae et patriae, sic illa est in confinio unionis et separationis a corpore. Ideo dicit Apostolus: *Sive in corpore, sive extra corpus, nescio*. Unde ergo homo praesumit determinare quod Paulus nescivit? — Illic respondet opus sextae diei: *Faciamus*, inquit, *hominem ad imaginem et similitudinem nostram*; quia talis dignus est, ut *praesit volatilibus et piscibus maris et reptilibus*¹. — Quanto enim quis elevatior, tanto humilior, ut Paulus, qui etiam ad coniugium determinandum descendebat per humilitatem. Unde dicitur in *Iob*²: *Nunquid ad praeceptum tuum elevabitur aquila et in arduis ponet nidum suum?* Et sequitur: *Ubi cumque fuerit cadaver, statim adest*. Mirabilia primo dixerat de aquila, et postea humilia; sic est de raptu. Ille enim, qui in raptu fuit maior, magis est humilis. Et sic necesse est, quia, si superbiret, posset amittere gratiam et cadere in *reprobum sensum*; et vix unquam surgeret, quia quanto magis novit, tanto magis sciret solvere omnia, quae dicerentur sibi; et ideo non sine causa datus fuit! Apostolo *stimulus carnis, ne magnitudo*, inquit, *revelationum extollat me*. — Ille, inquam, qui ad illum statum pervenit, potest alios ordinare et regere, ut Paulus³ fecit, et Dionysius, qui ordinavit Ecclesiam secundum exemplar, quod sibi monstrabatur.

31. Septimus dies est absolutio a corpore; *hodie tecum eris in paradiso*⁴; qui dies non habet vesperam. — Et post sequitur octava dies, qui non est alius a praecedentibus, sed est reiteratio primae diei, quando anima resumet corpus suum.

32. Haec est ergo *clavis David*, quae docet *Verbum inspiratum*; illud Verbum, quod est in *sinnu Patris*⁵ increatum, incarnatum in *utero Virginis*, inspiratum in *corde tuo* per fidem; illabitur mentes angelicas et humanas, intrans in eis facit intelligere has visiones, quia est intellectus et spiritus purus; sed alio et alio modo, quia sunt maiores profunditates, secundum quod anima intime inducit in se. Et hoc fit per divinum radium, ut dicit Dionysius de Angelica Hierarchia⁶: « Ergo Iesum, inquit, invocantes, qui est paternum lumen » etc.; et sicut dicit Dionysius de Ecclesiastica Hierarchia, « lex Divinitatis est infima per media ad suprema reducere ». Ille thearchicus radius, descendens in caelestem hierarchiam, illam illuminat et per illam ecclesiasticam sive subcaelestem. — Totum tamen facit ille radius, quia Angeli ibi nihil faciunt nisi occasionaliter; sicut, si quis vellet, quod radius illuminaret multas domus, aperiret fenestras, et tunc radius omnes domus illuminaret⁷; et sicut, si quis praepararet multa specula ad recipiendum lumen. Deinde ordine resolutorio ille radius nos reducit in contemplationem caelestium et deinde supercaelestium.

COLLATIO IV.

De visione prima, quae est intelligentiae per naturam inditae, tractatio prima.

SUMMARY. — *Introductio; de novem scientiis philosophorum; lux animae veritas, 1. — Tres radii primi huius lucis, scilicet veritas rerum, signorum, morum, 2. — Triplicis huius veritatis triplex consideratio confirmat hunc divisionem, 3-5. — Pars I. De primo radio intelligentiae per naturam inditae, qui versatur circa veritatem rerum. *Mundus consideratur tripliciter: a philosopho quoad rerum essentiam, a mathematico quoad figuram, a naturali quoad naturam, 6. — Consideratio philosophi fit sex modis; unde sex lumina, 7. — De singulis in specie, 8-13. — Consideratio mathematici; ipsa dividitur secundum sex obiecta in sex scientias, 14. 15. — Illic disponunt ad theologicam, 16. — Consideratio naturalis; libri Aristotelis de scientia naturali, 17. — Pars II. De se-**

¹ Gen. 1, 26. — Inferius respicitur II. Cor. 12, 7: Et ne magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis etc.

² Cap. 39, 27. et 30. — Subinde respicitur Rom. 4, 28: Tradidit illos Deus in reprobum sensum; et allegatur II. Cor. 12, 7.

³ Cfr. Gal. 1. et 2; de Dionys. cfr. ipsius ib. de Ecclesiast. Hierarch.

⁴ Luc. 23, 43. — De septima et octava die cfr. supra pag. 203, nota 8.

⁵ Ioan. 1, 48. — Superius respicitur Apoc. 3, 7. (de clave David).

⁶ Cap. 1, § 2. — Seq. locus est de Ecclesiast. Hierarch. c. 5, § 4. Cfr. supra pag. 226, nota 9.

⁷ Secundum August., Enarrat. in Ps. 118, serm. 18, n. 4. Vide II. Sent. d. 10. a. 2. q. 2.

cundo radio eiusdem intelligentiae, qui versatur circa veritatem signorum seu vocum. *Dividitur in grammaticam, logicam et rhetoricam*, 18. — *De obiecto et divisione grammaticae*, 19. — *De obiecto et divisione logicae*, 20. — *De obiecto et divisione rhetoricae*, 21-23.

1. *Vidit Deus lucem, quod esset bona, et divisit lucem a tenebris*¹ etc. In omnibus operibus sex dierum praeterquam secundae dictum est: *Vidit Deus, quod esset bonum*; et in fine² dicit: *Vidit Deus cuncta, quae fecerat, et erant valde bona*.

Videre dicitur Deus, quia videre nos facit. Prima visio animae est intelligentiae *per naturam unitatē*. Unde dicit Psalmus³: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*. Et hic possent explicari omnes difficultates philosophiae. Philosophi dederunt novem scientias et polliciti sunt dare decimam, scilicet contemplationem. Sed multi philosophi, dum se voluerunt dividere a tenebris erroris, magnis erroribus se immiscuerunt; *dicentes enim, se esse sapientes, stulti facti sunt*⁴; superbiae de sua scientia, luciferiani facti. Apud Aegyptios densissima tenebrae erant, sed Sanctis tuis maxima erat lux.

Omnes, qui fuerunt in lege naturae, ut Patriarchae, Prophetae, philosophi, filii lucis fuerunt. — Lux animae *veritas* est; haec lux nescit occasum. Ita enim fortiter irradiat super animam, ut etiam non possit cogitari non esse nec exprimi, quin homo sibi contradicat: quia, si veritas non est, verum est, veritatem non esse: ergo aliquid est verum; et si aliquid est verum, verum est, veritatem esse: ergo si veritas non est, veritas est. *Super omnia enim praevalet veritas*, ut dicitur in Esdra⁵.

2. Mittit autem haec lux tres radios primos; unde in Ecclesiastico⁶: *Triplex iter sol exirens montes*. Est enim veritas *rerum*, veritas *signorum* seu vocum et veritas *morum*. Veritas *rerum* est indivisio entis et *esse*, veritas *sermonum* est adaequatio vocis et intellectus, veritas *morum* est reclusio vivendi. Et istae sunt tres partes philosophiae, quas philosophi non invenerunt, ut essent; sed quia

iam secundum veritatem essent, in anima advertebant, secundum Augustinum⁷.

3. Haec triplex veritas consideratur ex parte *principii originantis*, ex parte *subiecti suscipientis* et ex parte *obiecti terminantis*. Respicit autem *originans principium* in ratione triplicis causae: *originantis, exemplantis et terminantis*; nam *ex ipso, per ipsum et in ipso sunt omnia*⁸. Ergo veritas indicat, quod mens nostra fertur naturali inclinatione ad Veritatem, secundum quod est « *causa essendi, ratio intelligendi et ordo vivendi* »: secundum *causam essendi*, veritas *rerum*; secundum *rationem intelligendi*, veritas *vocum*; secundum *ordinem vivendi*, veritas *morum*.

4. Ex parte autem *animae* omnis irradiatio veritatis super intelligentiam nostram fit tripliciter: aut fit super ipsam *absolute*, et sic pertinet ad notitiam rerum specularandarum; aut in *comparatione ad interpretativam*, et sic est veritas *vocum*; aut in *comparatione ad affectivam et motivam*, et sic est veritas *operabilitium*.

5. Ex parte *obiecti* sic. Omne, quod est, aut est a *natura*, aut a *ratione*, aut a *voluntate*. Secundum primam est notitia, quae est de *rebus*, secundo modo de *sermonibus*, tertio modo de *moribus*. — Ergo secundum *principium, subiectum et obiectum* est triplex radius veritatis in anima, per quem anima possit elevari ad perpetua, et etiam ad causam omnium; sed si addatur conditionem *fidei*, tunc facilius; ut *causa essendi* attribuat Patri, *ratio intelligendi* Filio, *ordo vivendi* Spiritui sancto.

6. Visio ergo intelligentiae *per naturam inditae*, ut convertitur ad *res, est veritas*. Vult autem anima totum mundum describi in se⁹. Mundus consideratur tripliciter: quantum ad *essentiam, figuram*

et quantum ad *effectum*. — *Essentia* est quae est in se, *figura* est quae est in alio, *effectus* est quae est in se et in alio.

7. Quantum ad *essentiam*, triplex est veritas: *veritas rerum, veritas signorum, veritas morum*. — *Veritas rerum* est quae est in se, *veritas signorum* est quae est in alio, *veritas morum* est quae est in se et in alio.

8. Quantum ad *figuram*, triplex est veritas: *veritas rerum, veritas signorum, veritas morum*. — *Veritas rerum* est quae est in se, *veritas signorum* est quae est in alio, *veritas morum* est quae est in se et in alio.

9. Quantum ad *effectum*, triplex est veritas: *veritas rerum, veritas signorum, veritas morum*. — *Veritas rerum* est quae est in se, *veritas signorum* est quae est in alio, *veritas morum* est quae est in se et in alio.

¹ Gen. 1, 4.

² Gen. 1, 31. — August., XVI. de Civ. Dei, c. 5: Nec [Deus] videndo discit ad tempus, qui nunquam potest aliquid ignorare; sed ad tempus *videre* et cognoscere dicitur, quod videri et cognosci facit. Cfr. ibid. XXII. c. 2. et 1. de Gen. contra Manich. c. 22. n. 34, ubi similes locutiones S. Scripturae eodem modo exponit ac addit: Talibus locutionibus etiam abundat nostra consuetudo, cum dicimus *laetum diem*, quia nos laetos facit etc. Vide tom. III. pag. 528, nota 5.

³ Psalm. 4, 7. — *Novem* scientiae philosophorum, quae resultant ex subdivisione trium principalium (rationalis, naturalis et moralis) in collat. 5. planius exhibentur; cfr. etiam opus. de Reductione artium ad theologiam, n. 4.

⁴ Rom. 4, 22. — Subinde respicitur Exod. 10, 22. seq. — Inferius respicitur quod in Praeconio paschali *Exsultet* (cfr. Missale Roman. pro die Sabbati sancti) de Christo, vero lucifero, dicitur: Qui nescit occasum.

⁵ Libr. III. c. 4, 41: Magna est veritas et praevalet. — Praecedens argumentatio (si veritas non est, veritas est) est secundum August. et Anselm.; cfr. supra pag. 47, nota 11.

Divisio haec confirmatur tripliciter.

Ex parte principii tripliciter.

Ex parte subiecti tripliciter.

Ex parte obiecti tripliciter.

Conclusio.

Notandum.

Pars I. De 4. ratio.

⁶ Cap. 43, 4. — Prima veritatis definitio inferius posita, secundum quam ens est verum, si est id quod ex suo conceptu esse debet, et respectu cuius Aristot. (in fine II. Periherm.) docet, eam propositionem esse veriore, quae enuntiat de re illud quod ipsa secundum se est, v. g. bonum est bonum, ab Avicenna, Metaph. tr. 8. c. 6. his verbis tangitur: Veritas uniuscuiusque rei est proprietates sui *esse*, quod stabilitum est ei. Vide IV. Sent. d. 14. p. II. a. 1. q. 4. in corp. De secunda cfr. tom. I. pag. 707, nota 5.

⁷ Libr. XI. de Civ. Dei, c. 25: Quantum intelligi datur, hinc philosophi sapientiae disciplinam tripartitam esse voluerunt, immo tripartitam esse animadvertere poterunt: neque enim ipsi instituerunt, ut ita esset, sed ita esse potius invenerunt; cuius una pars appellaretur physica, altera logica, tertia ethica.

⁸ Rom. 11, 36. — De seq. sententia Platonis secundum August. cfr. supra pag. 19, nota 7.

⁹ Sub quo respectu Aristot., III. de Anima, text. 37. (c. 8.), ait: Anima entia quodam modo est omnia.

et naturam. Iste autem radius dirigit ad quidditatum *differentias occultas* considerandas, ad figurarum *proportiones manifestas*, ad naturarum *proprietas ex utroque permixtas*. Naturalis permixta est consideratio, quia modo de *causis*, quae sunt occultae, ut quare ignis calidus, quare haec herba calida, quia hoc habent a specie sua, quae occulta est; modo de *qualitate*, item de *quantitate* et *influentia* corporum, quae aliquando patent, aliquando latent.

7. Secundum *quidditatum differentias occultas* fit divisio sex modis ad praesens: in *substantiam* et *accidens*, in *universale* et *particulare*, in *potentium* et *actum*, in *unum* et *multa*, in *simplex* et *compositum*, in *causam* et in *causatum*. Haec sunt sex lumina, quae disponunt animam ad sciendum et bene sentiendum.

8. Divisio *substantiae* et *accidentis* patet¹; sed quaedam sunt, quae reducuntur ad ista, et in his est maximus error. Dicit ille: creatio non est. Quare? Quia impossibile est, *accidens* praecedere *substantiam*; creatio autem accidens est: ergo etc. Dico, quod creatio, quae est *passio*, accidens non est, quia relatio creaturae ad Creatorem non est accidentalis, sed essentialis. Similiter, *potentia materiae* non est accidens materiae, sed essentialis, quia « hoc ipso, quod est, ad alterum est² ». Similiter *differentiae* ad genus reducuntur, ut merae privationes ad suos habitus.

9. Secunda divisio est in *universale* et *particulare*; et circa hoc est magnus error. Aliqui dicunt, quod universale *nilhil* est nisi in anima; Plato posuit,

quod esset solum *in Deo*; alii, quod solum *in anima*³. Isti nimis abstrahunt. — Dico ergo, quod est universale unum *ad multa*, unum *in multis*, unum *praeter multa*. Unum *ad multa* est in potentia *materiae*, quod non est completum; unum *in multis*, ut natura communis in suis particularibus; et unum *praeter multa* in anima. Unum autem *ad multa* et unum in multis et unum praeter multa in arte aeterna sunt; per illam enim artem et rationem consistit in re. Planum est enim, quod duo homines assimilantur, et non homo et asinus: ergo necesse est, ut illa similitudo fundetur et stabilatur in aliqua forma stabili, non quae est in *altero*, quia illa est *particularis*: ergo in aliqua *universalis*⁴. Ratio autem *universalis* non est tota in *anima*, sed in *re* secundum processum generis ad speciem, ut, communicamus primo in *substantia* ut in generalissimo, deinde in *aliis* usque ad formam hominis ultimatam.

10. Tertia divisio est *potentiae* et *actus*⁵; et hic sunt multi errores. Dicunt quidam, quod *actus* nihil addit super potentiam nisi *modum essendi* secundum *completum* et *incompletum*. Non loquimur hic de potentia pure passiva, sed de illa quae procedit ad actum. Necesse est enim, cum in omni creatura potentia activa sit coniuncta potentiae passivae, quod illae duae potentiae fundentur super *diversa principia* rei⁶. De *potentia*, quae est ratio *seminalis*, haec est vis: quia potentia talis super actum *aliquando* addit *partem essendi*, vel essentiae, ut, super rationem *corporis* addit *animatum* secundum *rem*, pro eo quod animatio aliquid addit, ordinatum tamen ad *sensibile*; et super *animatum* addit *sen-*

Triplex universale.

De tertio et errore.

Duo diversa principia in creatura.

Potentia rationalis seminalis duo efficit. Primo.

¹ Cfr. Aristot., IV. Metaph. text. 2. et VII. text. 1. seqq. (III. c. 2. et VI. c. 4.).

² Secundum Aristot., II. Phys. text. 26. (c. 2.). Cfr. tom. I. pag. 453, nota 6. B: *hoc ipsum quod est* etc. — De praecedente obiectione (creationis) vide II. Sent. d. 4. p. I. a. 4. q. 4. ad 6. — De reductione differentiarum ad genus notandum, quod differentiae secundum Porphyrum, de Praedicab. c. de *Communitatibus* et *differentiis generis et differentiae*, in genere non continentur *actu*, sed *potestate* sive indeterminate, et quod genus prius sit differentis. De privatione et habitu cfr. supra pag. 304, nota 3.

³ Primus error est Nominalium (Epicuri et Roscelini) vel potius Conceptualistarum (Abaelardi); secundus Platoniorum (cfr. supra pag. 321, nota 4.), et tertius eorum qui contendent, universale formari per abstractionem a rebus, et existere solum in anima, sed non in Deo. Aristot., I. de Anima, text. 8. (c. 4.): Animal autem universale aut nihil est, aut posterius [re, de qua praedicatur]. Cfr. infra coll. 6. n. 2. — Duo- bus membris posterioribus in propos. paulo inferius posita, scil. unum in multis et unum praeter multa, utitur Aristot., II. Poster. c. 48. (c. 15.) et VII. Metaph. text. 45. (VI. c. 13.). Aliis verbis eandem rem B. Albert., de Sex Principiis, c. 2, explicat: Est enim universale, quod est *ante rem*, et hoc est causa rei per se, vel per accidens; et est universale, quod est *in re*, et hoc est substantia rei vel accidentis inclinata ad substantiam; et est universale, quod est *post rem*, et hoc est universale a re ipsa per intellectum separatum etc. Cfr. ipsius Comment. in V. Metaph. tr. 6. c. 5, ubi eandem distinctionem adhibet, primum tamen membrum (*ante rem*) sub duplici respectu con-

siderans: *Ante rem* autem dicitur universale dupliciter: cum enim omnia... sint in intellectu primae causae, sicut in formali et primo lumine, et ipsa sit hoc modo forma omnium, quae tamen sunt in ipsa vita et lux, eo quod haec est vita quaedam existentibus omnibus et est *lumen omnium notitiae et rationis omnium*... Alio autem modo dicunt universale *ante rem*, non tempore, sed substantia et ratione; et haec est forma aut causa formalis accepta, constituens *esse* rei; actus enim talis formae et proprius effectus est esse in omni eo, quod est; hoc autem cum indifferens sit in omnibus, quae sunt eiusdem speciei vel formae, et quantum est de se sic individuum, habet unam ad omnia vel multa relationem, et sic accipit universalitatis quandam naturam et rationem. Universale autem, quod dicitur esse *in re*, est eadem forma participata a multis actu vel potentia etc. — De potentia materiae cfr. II. Sent. d. 48. a. 1. q. 3.

⁴ Cfr. supra pag. 40, nota 8. et pag. 44, nota 1.

⁵ Vide Aristot., IX. (VIII.) Metaph. per totum.

⁶ Cfr. infra n. 12; supra collat. 2. n. 24. et II. Sent. d. 3. p. I. a. 1. q. 1. fundam. 2. — De ratione seminali vide II. Sent. d. 48. a. 1. q. 3, ubi ostenditur, quod ratio seminalis sit forma partis essentialis indifferens ad multa sive « forma existens secundum *esse* incompletum in materia et indifferens et possibilis ad multa producenda ». Ibid. in prima opinione videtur etiam error superius positus tangi. — In seq. propositione codd. corruptas exhibent lectiones; sic ADE legunt: *pro eo quod animatio non est aliquid, ordinatum tamen ad id, ut super animatum addit sensibile, ordinatum tamen ad sensibile, et sic* etc. Pro *ordinatum tamen ad sensibile* B et Val. *organatum tamen addit*.

sibile, et sic usque ad hominem. Sic similiter de *potentis* animae, quod sicut tetragonus addit unum angulum ad trigonum, et pentagonus ad tetragonum; sic *sensitivum* ad vegetativum, et *rationale* ad sensitivum¹. — *Aliquando* autem addit solum *modum essendi*, ut, si de uno in potentia fiat unum in actu, addit solum *modum essendi*, quia unum non coniungitur materiae simpliciter, sed materiae habenti vitam in potentia radicali. — Unde insanum est dicere, quod ultima forma addatur materiae primae sine aliquo, quod sit dispositio vel in potentia ad illam, vel nulla forma interiecta.

11. Quarta divisio est in *unum et multa*, et de illa multi sunt errores. Quidam dixerunt, quod omnia sint unum; ut, sicut una est materia, ita una forma radicalis, et postmodum multiplicatur secundum *modum essendi* et variatur². Et hoc nihil aliud est dicere, quam quod illa propositio: homo est asinus, sit vera *per se*, falsa *per accidens*. Unde intellige, quod *rationale* et *irrationale* non solum differunt *per accidens*, sed etiam *essentialiter*.

12. Quinta divisio est in *simplex et compositum*; et hic etiam sunt multi errores, ut dicere, quod aliqua creatura sit simplex; quia tunc esset purus actus, quod est solius Dei; et attribueretur quod est Dei creaturae periculosum est. Minus ergo est periculosum dicere, quod Angelus sit *compositus*, etiam si verum non sit, quam quod sit *simplex*; quia hoc ego attribuo Angelo, nolens ei attribueretur quod est Dei, propter pietatem, quam habeo ad reverentiam Dei. Sed secundum veritatem sic videtur, quia dicit Boethius³: « Forma subiectum esse non potest »: ergo Angelo nihil *accideret* tunc, nec laetitia nec tristitia.

13. Sexta divisio est in *causam et causatum*; et hic sunt multi errores. Quidam enim dicunt, mundum ab aeterno fuisse. In hoc conveniunt sapientes, quod non possit aliquid fieri de nihilo⁴ et sic ab aeterno; quia necesse est, quod sicut, quando res cedit in nihilum, esse desinit; sic, quando fit de nihilo, incipit esse. Sed aliqui videntur posse ma-

teriam ingenitam; et sic sequitur, quod Deus *nihil facit*: quia *materiam* non facit, quia ingenita; nec *formam*, quia aut fit de aliquo, aut de nihilo; non de *materia*, quia essentia formae non potest fieri de essentia materiae; nec de *nihilo*, ut supponant, eo quod Deus nihil potest facere de nihilo. Sed absit, quod potentia Dei fulcitur fundamento materiae. — Haec igitur sunt fundamenta fidei, quae omnia examinat.

14. Secunda irradiatio intelligentiae *per naturam inutilitatis* est ad considerandas *quantitatum proportionem manifestas*; et istae sunt valde manifestae, quia offerunt se sensui; et libenter homo negotiatur circa ista, quia cadunt in imaginatione; et imaginatio est fortis in nobis, et ratio obscuratur: et ideo homo multum in his detinetur. Ista scientia certissima est⁵, quia ad oculum patet. Unde omnes aliae scientiae praeter istam quasi sunt *occulatae*.

15. Haec consideratio mathematica est circa sex: Est circa sex, aut circa numeros in sua puritate, et sic est *arithmetica*; aut circa numeros, ut considerantur in sonis, et sic *musica*; aut in quantitate continua et circa proportionem dimensionum generaliter, et sic *geometria*; aut per additionem de linea visuali, et sic *perspectiva*; aut secundum quantitatem utramque et secundum discretionem numerales et substantiales, vel continuas et discretas, et sic *astrologia*, et illa est duplex: una de corporibus regulatis per motum, et sic *astronomia*; alia de influentia, et haec partim est *secura* et partim *periculosa*, et haec est *astrologia*. Periculosa est propter iudicia, quae sequuntur; et ab hac fluit geomantia, vel nigromantia et ceterae species divinationis⁶.

16. Hae scientiae disponunt ad intelligentiam *Utilitas eorum*. Scripturae, ut patet de numeris *perfectis*, *diminuto*, *eccrescente*; ut patet de perfectione senarii, qui de se perfectus est. « Non enim, ut dicit Augustinus⁷, senarius ideo perfectus est, quia in eo numero Deus fecit mundum; sed ideo fecit mundum in illo numero, quia perfectus est ». Similiter de duobus numeris *cubicis* primis, scilicet 8 et 27, quia bis duo bis sunt 8; ter tria ter sunt 27, qui ligari non

¹ Aristot., II. de Anima, text. 31. (c. 3.): Similiter autem se habent ei quod est de figuris et quae circa animam sunt; semper enim in eo quod est consequenter, est potentia quod prius est, et in figuris et in animalis; ut in quadrato quidem triangulum est, in sensitivo autem vegetativum.

² Cfr. Aristot., I. Phys. text. 43. seqq. (c. 2. seqq.). — Est error pantheistarum, si Deus confundatur aut cum hac forma, aut cum materia; Primum fecit in medio aevo Almaricus de Bene, docens, Deum esse principium formale omnium rerum, alterum praestitit David de Dinando, contendens, Deum esse materiam primam. Cfr. S. Thom., Sum. p. I. q. 3. a. 8.

³ Libr. de Trin. c. 2: Formae vero subiectae [accidentibus] esse non possunt... Forma vero, quae est sine materia, non poterit esse subiectum. Cfr. supra n. 10. — Post forma Vat. addit *simplex*, B *nullius*.

⁴ Sufficiat adduxisse verba Averrois in III. de Caelo et mundo, text. 25: Omnes antiqui conveniunt in hoc, quoniam impossibile est, ut ponatur factus [mundus] ex rebus non

entibus, nisi esset possibile, ut *non-esse* ipsius transmutaretur in *esse*, quod est impossibile. Cfr. Destruct. destruct. disput. 1. Aristot., I. Phys. text. 33. seq. (c. 4.) refert, communem naturalium opinionem fuisse, quod ex nihilo nihil possit fieri (ipse huic opinioni in tantum non consentit, quod contendit *formam* fieri ex *nihilo sui*, sed non ex *nihilo subiecti*, quia potentia continetur in materia). — De duplici errore, cuius hic mentio fit, cfr. II. Sent. d. 1. p. 1. a. 1. q. 1. et 2. d. 7. p. II. a. 2. q. 1.

⁵ Cfr. Aristot., II. Metaph. text. 16. (I. brevior, c. 3.).

⁶ Cfr. Aristot., II. Physic. text. 20. (c. 2.), et Hug. de S. Vict., II. Erudit. didascal. c. 7. seqq. et VI. c. 15.

⁷ Libr. IV. de Gen. ad lit. c. 7. n. 14. Ibid. c. 2. n. 2. seqq. plura de numeris perfectis etc. proponuntur; cfr. etiam I. Sent. d. 2. q. 4. scholion. Boeth., I. de Arithmet. c. 24: Superparticularis vero [numerus] est numerus ad alterum comparatus, quoties habet in se *totum* minorem et partem eius aliquam; qui si minoris habeat *medietalem*, vocatur *sextuplus* etc.

Secundo.

Contra omnitem formam.

De quarta et errore.

De quinta et errore.

Solum Deus simplex.

De sexta et errore.

Contra aeternitatem mundi.

Epilogos.

Consideratio mathematici circa figuram.

Astrologia duplex.

Utilitas eorum.

De numeris.

possunt minus quam per duos numeros, scilicet 12 et 18. Sic enim se habent 12 ad 18, ut 18 ad 27, quia in sexquialtera proportione, quae tenet totum et eius medietatem. — Similiter patet de triangulo, quomodo ducit in cognitionem Trinitatis. Certum est enim, quod quantus est Filius, tantus est Pater; et quantus est Pater, tantus est Spiritus sanctus et Filius. Et inde triangulum considera, quod quilibet angulus totam superficiem includit. — Similiter in *perspectiva* de radio *directo*, qui fortior est, sicut, si tu proicias lapidem directe deorsum, magnum sonum facit; si autem ex obliquo, non tantum. *Reflexus* radius est a corpore terso et polito virtute tersionis, et ibi accipit speciem; radius *fractus* est in introitu alterius perspicui¹.

17. Tertia irradiatio intelligentiae *per naturam inditae* est ad investigandum *naturarum permixtas proprietates*, scilicet partum occultas et partim manifestas. Philosophus enim considerat omnia per motum; considerat enim de motu, de principii motus et causis, ut locus et tempus²; considerat autem naturas corporum caelestium, sive corpora aetheralia, meteoricalia; elementaria, vegetabilia, sensibilia, rationalia. — *Caelestia*, in libro de Caelo et mundo, ubi reducit omnem motum ad motum perfectum, scilicet localem³; iste autem localis est triplex: aut *circa medium*, ubi non est contrarietas, et sic *circularis*; aut *a medio*, et sic est *levium* motus; aut *ad medium*, et sic motus *graviuum*, sive motus *rectus*. *Meteorica*, ut in libro Meteororum, ubi dicit de impressionibus et mineralibus. — Si de *elementaribus*, sic in libro de Generatione et corruptione. Si de *vegetabilibus*, sic in libro de Plantis, ubi sunt mirabiles considerationes. — Si autem de *sensibilibus*, sic in libro de Animalibus, quem totum non habemus; aut de *rationalibus*, ut in libro de Anima cum suis appendiciis, scilicet de Sensu et sensato, et de Memoria et reminiscencia, de Spiritu et anima⁴, de Somno et vigilia, de Morte et vita.

18. Secundus radius veritatis informat ad considerationem *locutionum, argumentationum, persuasionum* rationalium, ut homo habeat artem per eum ad *locutiones* congrue indicantes mentis conceptus, ad *argumentationes* trahentes omnis mentis assensus, ad *persuasiones* inclinantes mentis affectus. Ra-

tio enim cogitat facere quidquid in se est in alio, et quidquid est in alio facere in se; hoc autem non fit nisi per *sermonem*⁵. Quidquid ergo est in anima aut est per modum *conceptus*, aut per modum *assensus*, aut per modum *affectus*. Ad indicandum *conceptum* est *grammatica*; ad inducendum *assensum* est *logica*; ad inclinandum affectum *rhetorica*.

19. Secundum grammaticum omnis pars orationis significat mentis conceptum. Habet enim partem significantem substantiam et qualitatem, et sic est *nomen*; habet partem significantem modum, et sic est *verbum*, quod dicit inclinationes, scilicet *indicativus*, ut in rationali; *imperativus*, ut in irascibili; *optativus*, ut in concupiscibili; *subiunctivus*, partem utranque; *infinitivus*, quasi materialis. Et ad has differentias omnes reducuntur secundum Priscianum⁶. — Similiter determinat de *litera, syllaba, dictione, oratione*. Quia enim varii sunt modi significandi et terminandi secundum diversas linguas — ut terminatum in *a*, feminini generis ut in pluribus, in *us*, masculini generis, et sic de aliis — de littera determinat; sed ad hanc non potest descendere nisi per *syllabam*. — Ultimo considerat de connexionione dictionum. Determinat similiter de prosodia et dyasyntheticis. Exprimit autem omnia per octo partes orationis. Ad litteram ergo descendit per syllabam, sed postea de prosodia et metrica, et huiusmodi referuntur ad primum. Considerat similiter modos et accidentia, ut quod nominativus construatur cum verbo singularis numeri, ut non dicatur: homo currant, quia ab una substantia non egreditur nisi actus unus; similiter, ut post verbum transitivum non ponatur nominativus, sed accusativus, qui dicit terminum, non principium actus, ut nominativus. — Unde grammatica *a rebus* naturam trahit, nec potest esse bonus grammaticus, nisi sciat res.

20. Alia directio est, quae illustrat ad *argumentationes* inducentes mentis assensum, quod fit per solidam argumentationem, ut, « quaecumque uni et eidem sunt eadem, necessario inter se sunt eadem⁷ ». Haec argumentatio habet formam generalem et specialem in materia necessaria, solida; et ideo est *prima* analysis et *secunda* analysis de syllogismo simpliciter. De syllogismo *necessario*, id est resolutorio in causam *inferendi*, ut in *prima* ana-

De figuris.

De persepe circa.

Consideratio naturalis circa naturarum proprietates.

Libri Aristotelis.

Pars II. De secundo radio i. e. de veritate vocum. Est triplex.

Primo, de grammatica.

Secundo, de logica.

¹ Triplici radio respondet triplex amor: *divinus, utilis, socialis* (cfr. Ioan. a S. Gemignano, Sum. de exemplis, l. c. 4.).

² Et hoc facit Aristot. in libr. Phys. (cfr. III. text. l. seq.).

³ Libr. I. de Caelo et mundo, text. 5. seq. et 17. (c. 2. et 3.).

⁴ Sub hoc titulo nullus inter opera Aristot. exstat liber; nam post librum de Memoria et reminiscencia recensetur seqq.: de Somno et vigilia; de Somniis; de Divinatione per somnum; de Longitudine et brevitate vitae; de luventate et senectute, vita et morte, et respirazione (forsitan ultima pars huius libri, quae est de *respiratione* respicit verbis de *Spiritu et anima*).

⁵ Cfr. supra pag. 333, nota 7.

⁶ Grammat. libr. II. c. 5, ubi *nomen* describit: Nomen quasi notamen, quod hoc nomine notamus uniuscuiusque substantiae qualitatem (cfr. tom. I. pag. 390, nota 6.). Libr. VIII.

c. 12. proponit quinque praedictas inclinationes verbi: Modi [verbi] sunt diversae inclinationes animi, varios eius affectus demonstrantes. Sunt autem quinque: indicativus sive definitivus, imperativus, optativus, subiunctivus, infinitivus etc. — In seqq. datur summa librorum Prisciani. Nominis *dyasyntheticae* (synaxidis) significatur pars grammaticae docens componere dictiones ad invicem congrue et evitare orationes incongruas.

⁷ Aristot., I. Elench. c. 5. (c. 6.). — Subinde respiciuntur opera Aristot., quae de *logica* tractant, scil. duo opera *Analyticorum*, in quibus continentur duo libri *Analyticorum* sive resolutivorum *priorum*, et duo libri *Analyticorum posteriorum*; libri octo *Topicorum*; libri duo *Elenchorum* (sophisticorum); liber de *decem Praedicamentis* et libri duo de *Interpretatione* (enuntiatione, Perihemicias).

lysi, id est resolutione, et in *secunda* analysi, id est resolutione in causam *inferendi et essendi*. — Et quia semper non potest esse inductio per necessariam argumentationem, ideo inveniuntur *loci et habitudo* localis, quae procedit per *probabilia*, ut *loci topici*; et quia in his cadit deceptio, adduntur *loci sophistic*, ut sciat homo dissolvere. Unde dissolvens non est sophisticus, sed verus respondens. Et quia isti modi trahunt originem a natura rerum — ut patet: fumus est: ergo ignis fuit¹; locus ab effectu — ideo adduntur *decem praedicamenta*, adduntur etiam *enuntiationes*.

21. Tertia irradiatio est, qua mens illustratur ad *persuadendum* vel inclinandum animum; hoc fit per *rhetoricam*². Unde rhetor oportet quod provideat civili utilitati, ubi potest esse periculum propter disensionem animorum. Procedit autem secundum tria attributa et triplex genus causae, scilicet *demonstrativum et deliberativum et iudiciale*.

22. *Demonstrativum personae*, ut ad laudem, vel vituperium; ergo vel est laus quantum ad bona *animae*, quae sunt tria, scilicet virtus, scientia, veritas; vel est laus quantum ad *corpus*, scilicet pulchritudo, fortitudo etc.; vel de bonis *fortuna*e, ut divitiæ, parentela, patria.

23. *Deliberativum* est respectu *fuciendae*, ^{De deliberativo.} et tunc persuadetur, si adest *securitas, utilitas, honestas*; vel persuadetur non fieri, si sequitur *dammum, periculum, inhonestas*.

24. Genus *iudiciale* respondet *rei factae*, ^{De iudiciali.} quae habet *constitutionem, coniecturam, dubitationem* legitimam. *Iuridicialis*³ *constitutio* est: « Fecisti? Non feci? »; quae apud alios *litis contestatio* vocatur. *Coniecturalis*, cum aliquid adducitur ad probandum. Legitima *dubitatio* iuridicialis est descriptio iuridicialis, quando factum conceditur; sed defendit se, quod non sit reus, vel quia potuit facere de mandato domini, vel quia debuit.

25. Ad hoc autem, quod sit potens orator, necesse est, ut habeat *exordium* ad captandum benevolentiam non nimis profixum, non obscurum, non exquisitum; quod habeat *narrationem*, ut factum narret; postea, ut negotium *distinguat*; et caveat multitudinem partium. Postea partem suam *confirmet* per rationes; postea adversarium *confutet* et rationes eius ostendat frivolae; postea *concludat*. Item, necesse est, ut habeat *inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam et pronuntiationem*.

COLLATIO V.

De prima visione tractatio secunda, quae est de tertio radio sive de veritate *morum*, et de sapientia contemplationis.

SUMMARIUM. — *Introductio; repetitio praecedentis coll.; divisio tertii radii, qui est de veritate* *morum et illustrat ad tria comprehendenda*, 1. — Pars I. De comprehensione modestiarum quoad exercitationes consuetudinales; *sex medietates eliguntur*, 2. — *Primo, de temperantia*, 3-5. — *Secundo, de magnificentia*, 6. — *Tertio, de fortitudine*, 7. — *Quarto, de mansuetudine*, 8. — *Quinto, de benignitate*, 9. — *Sexto, de magnanimitate*, 10. — *Hae sex remouent vitia*, 11. — Pars II. De comprehensione industriarum quoad speculationes intellectuales. *Hae sunt scientia, ars, prudentia, sapientia, intelligentia; divisio speculationis duplex*, 12. — *De singulis*, 13. — Pars III. De comprehensione moralium iustitiarum quoad leges politicas. *Attenditur haec quoad quatuor*, 14. — *Primo, quoad ritum colendi Deum in sacrificio et laude*, 15-17. — *Secundo, quoad formam convivendi*, 18. — *Tertio, quoad normam praesidendi*, 19. — *Quarto, quoad censuram iudicandi*, 20. — *Abusus in his novem scientiis*, 21. — *Epilogus et repetitio*, 22. — Pars IV. De sapientia a philosophis promissa, ubi est divisio lucis a tenebris. *Triplex conversio*, 23. — *Primus gradus, conversio animae super se ipsam; animae potentiae tres et operationes sex*, 24. 25. — *Secundus gradus, conversio super Intelligentias spirituales, quae sunt lumina et specula, cum virtutibus infimis, mediis et supremis*, 26. 27. — *Tertius gradus, conversio super rationes aeternas*, 28. — *Haec fit tripliciter: primo ratiocinando*, 29. — *Secundo, experiendo*, 30. — *Tertio, intelligendo*, 31. — *De his tribus*, 32. — *Epilogus*, 33.

1. *Vidit Deus lucem, quod esset bona, et dividit lucem a tenebris*⁴ etc. Dictum est, quod intellectualis lux est veritas, quae est radius super in-

telligentiam sive humanam, sive angelicam; quae inextinguibiliter irradiat, quia non potest cogitari non esse. Irradiat autem aliquid tripliciter: ut veritas

¹ August., II. de Doctr. christiana, c. 1. n. 1: Fumo viso, ignem subesse cognoscimus. Cfr. Boeth., III. de Differentiis topic.

² De seqq. cfr. Aristot., de Rhetorica ad Alexandrum; Cicero, I. et II. Rhetor.; Boeth., IV. de Differentiis topic.

S. Bonav. — Tom. V.

³ Hoc termino utitur Cicero, I. Rhetor. c. 14. (ibid. c. 8: Fecisti? Non feci?) et Topic. c. 24.

⁴ Gen. 1, 4. — Quae immediate post afferuntur exposita sunt in collat. 4.

rerum, ut veritas *vocum*, ut veritas *morum*: ut veritas *rerum* est indivisio entis et *esse*, ut veritas *morum* est adequatio vocis et intellectus, ut veritas *vocum* est adequatio vocis et intellectus, ut veritas *morum* est rectitudo vivendi. Quod patet ex parte *principii*, quod irradiat; ex parte *subiecti*, quod irradiationem suscipit; ex parte *obiecti*, ad quod irradiat. In quantum haec lux est *causa essendi*, est lux *magna*; in quantum est *ratio intelligendi*, est lux *clara*; in quantum est *ordo vivendi*¹, est lux *bona*; *vidit*, inquit, *Deus lucem, quod esset bona*. — Ut lux *magna* irradiat ad comprehensionem *substantiarum* sive essentialium, *figurarum* et *naturarum* mundanarum; ut lux *clara* irradiat ad comprehensionem *locutionum*, *argumentationum*, *persuasionum* rationalium; ut lux *bona* irradiat super intelligentiam vel illustrat ad comprehensionem *modestiarum*, *industriarum*, *iustitiarum*²: ad comprehensionem *modestiarum* quantum ad *exercitationes consuetudinales*; ad comprehensionem *industriarum* quantum ad *speculationes intellectuales*; ad comprehensionem *iustitiarum* quantum ad *leges politicas*. Primo habenda est *modestia*, secundo *industria* inquirenda, tertio exercenda *iustitia*. — Et hic ostenditur, praelatus qualis esse debet, scilicet perfectus in actione et contemplatione accipere debet leges. Ubi? In monte contemplationis cum Moyses³, ut sit *modestus* et *industrius*, non bestialis, quia talis in montem ascendere non potest; *bestia* enim, *que teligerit montem, lapidabitur*.

2. Primo igitur irradiat sive illustrat ad comprehensionem quantum ad *exercitationem consuetudinalem virtutum*. Unde Philosophus⁴ ponit duodecim medietates: *fortitudinem* circa timores et audacias; *temperantiam* circa delectationes et tristitias; *liberalitatem* circa dona mediocria; *magnificentiam* circa dona magna; *magnanimitatem* circa honorum magnorum appetitum; *philotimiam*⁵ circa mediocrium; *mansuetudinem* circa iras; *veritatem* circa locutiones; *eutrapeliun* circa ludi delectationem; *amicitiam* et duo media passionum, scilicet *verecundiam*

et *nemesin*, quae est nulli obesse et alicui prodesse. De his autem eligamus sex praecipuas, scilicet primo *temperantiam*, secundo *municentiam*, tertio *fortitudinem*, quarto *mansuetudinem*, quinto *benignitatem*, sexto *magnanimitatem*. Eliguntur sex.

3. Primo incipiendum a *temperantia*. Haec necessaria est in primis; non enim statim homo tentatur a timore mortis⁶, sed statim, quando natus est, delectatione secundum gustum; unde puer appetit dulce secundum gustum et postea delectabile secundum tactum, quando magnus est. Haec passionem *contemporaneam* nobis⁷, quae incipit in pueris et terminatur in senibus, oportet primo domare; ista est *concupiscentia*, alia est *cupiditas*. Puer enim primo appetit manducare, postea pecuniam; unde mirabiliter delectatur in illa, et si puero offeras panem et denarium, accipit denarium et relinquit panem. Hoc inficit homines; concupiscunt enim *habere* et *retinere*. *Appretari* haec ut felicissima malum est, *aspernari* ut execrabilia malum est. De temperantia. Duo vitia.

4. Dicunt quidam: totaliter pauperes non tenent medium. Respondeo: immo vere tenent medium⁸. Haec enim medietas non est circa *res*, sed circa *appetitum univium*. Si enim *appetis* haec, ut *sustuleris* tuis vel alienis, medietatem tenes; sed si *appretias*, ut felicitas sit in eis, unum extremum est; si *aspernaris* ut profanum, alterum extremum est, sicut Manichaei profanum putant cum muliere iacere, sive cum uxore, sive cum alia. Similiter dicebant, quod nihil potest homo habere. Et dicit Augustinus⁹, quod hoc non fuit *praeceptum*, licet Apostolis dixerit Dominus: *Nihil tuleritis in via*. Medium ergo est *sustentari* sive suis, sive alienis.

5. Et dicebat beatus Franciscus¹⁰, quod « pauper magis potest esse largus quam dives: quia dives, si dat quidquid habet, deficit et confusus est; si vero non dat, cum habeat, licet vellet dare, si sibi non deficeret; voluntas bona est, sed non reputatur sibi pro facto, quia adhuc habet substantiam. Sed pauperi, qui nihil habet, si vellet dare pauperi, et Dicunt Francisci.

¹ Respiciuntur verba August. supra pag. 49, nota 7. allata.

² Haec ultima propositione indicatur materia praesentis collationis.

³ Cfr. Exod. 19, 3. seqq. et 24, 12. seqq. — Seq. locus est Iebr. 12, 20, insinuatus Exod. 19, 13.

⁴ Libr. II. Ethic. c. 7, quae exponuntur ibid. III. c. 6. seqq. usque ad finem libri V.

⁵ Scil. appetitum honorum; sumitur hoc vocabulum ad designandam medietatem inter excessum (ambitionem) et defectum (inambitionem seu contemptum honoris parvi) a primo extremo, quia aliud nomen deest et est, ut infra n. 11. dicitur, *medietas innominata*. Tres virtutes inferius assignat, scil. *veritas*, *eutrapelia* (urbantias sive facetiis) et *amicitia*, in hoc conveniunt, quod omnes sunt circa verba et opera, quibus homines ad invicem communicant; differunt autem in eo, quod *veritas* est circa veritatem talium verborum et factorum; *eutrapelia* autem et *amicitia* circa delectationem ipsorum, ita tamen, quod una earum respicit delectationem eorum quae dicuntur vel fiunt ludo, alia vero in his, quae pertinent ad

communem vitam, scil. in seriis. Quae ultimo loco ponuntur, scil. *verecundia* et *nemesin* (indignatio sine reprehensio) respiciunt *passiones laudabiles*; prima est medietas inter excessum (quando quis quasi pavidus de omnibus verecundatur) et defectum (quando quis nihil verecundatur); secunda est medietas inter invidiam (qua quis tristatur de omnibus, qui prosperant, sive bonis sive malis) et malevolentiam (quae tantum deficit a tristando, ut etiam gaudeat de malis, qui in sua malitia prosperant).

⁶ Contra quem est *fortitudo*; cfr. infra n. 7.

⁷ Vide supra pag. 174, nota 3. verba Aristotelis. Cfr. etiam ipsius IV. Ethic. c. 1, ex quo infra n. 6. quaedam allegantur. De *temperantia* agit Aristot. II. Ethic. c. 40-42.

⁸ Cfr. supra Quaest. disput. de perfect. evang. q. 2. a. 1. ad 6.

⁹ Libr. I. de Moribus Eccles. cathol. c. 35. n. 77. seqq., ubi impugnat duplicem praedictum errorem Manichaeorum. — Seq. locus est Luc. 9, 3.

¹⁰ Opuscula, III. Oracul. 29.

Divisio tertii radii in 3 membra.

De qualitatibus praecellenti.

Paris I. De modestis quoad exercitationes consuetudinales. Referuntur 12.

Defenditur paupertas voluntaria.

nihil habet, quod det; et vellet aedificare hospitalia, non tamen habet unde; voluntas pro facto reputatur¹. — Quod autem dicunt, quod nimis pauperes non tenent medium; simile est illi quod dicebat quidam medicus Frederici, qui dicebat, quod ille-qui abstinebat ab omni muliere, non erat virtuosus nec tenebat medium. Et ad hoc sequitur, quod si omnem mulierem cognoscere et nullam mulierem cognoscere extrema sunt: ergo medietatem omnium mulierum cognoscere medium est².

6. Haec cupiditas domari debet per munificentiam, quae comprehendit in se largitatem et magnificentiam. Iste est fons, qui aquas refundit; fons non retinet in se aquas. Secundum Philosophum³ difficile est ab hac perfecte curari, quia hoc valde delectabile est, quia reputat se homo magnum, et alii reputant. Si homo luxuriatur, dolet cerebrum; sed in divitiis homo delectatur, quia est ibi praesumptio et

reputatio. — Unde haec cupiditas infecit Giezi⁴, et leprosus factus est, quia cucurrit post Naaman; istud simoniaci hodie reputant magnam curialitatem. Venit Simon magus et dixit Petro: Accipias de pecunia; satis habeo; et da mihi, ut per impositionem manus possim dare Spiritum sanctum; sed Petrus non reputavit curialitatem nec habuit patientiam: *Pecunia tua, inquit, tecum sit in perditionem*.

7. Tertia medietas est fortitudo, quae est circa timores et audacias⁵. Haec est necessaria homini, ut non sit pusillanimis, vel temerarius, sed sustineat terribilia et etiam mori sit paratus. Aliqui enim cadunt in ignaviam et pusillanimitatem. Unde Iob⁶: *Nunquid fortitudo lapidum fortitudo mea, aut caro mea aenea est?* Fortitudo enim in anima est, non in carne. *Melior est patiens arrogante; et in Proverbiis: Melior est patiens viro forti, et qui dominatur animo suo, expugnator urbium*. Unde spiritualis homo muttum debet cavere a moestitia.

8. Haec virtus facit animam nobilem; sed quia fortis aliquando designatur contra alios, ideo necessaria est mansuetudo, quae est contra irascibilitates

et iracundias, non ut homo penitus non irascatur, sed ubi debet et quando debet⁷. Unde debet habere et faciem hominis et faciem leonis. — Tamen aliquando putas hominem mansuetum, qui tacet, alio peccante; hoc non est mansuetudo. Audi igitur: dicitur de Iesu, quod *turbavit semetipsum⁸ et fecit flagellum de funiculis*. Unde in primo Machabeorum: *Vae mihi, ut quid natus sum videre mala gentis meae et sanctorum?* Unde Christus est agnus et leo.

9. Quinta medietas est benignitas, sive nemesis, sive amicitia, quae nihil habet malignitatis, sed homo vult bonum alii homini; et oportet, quod hic ratio dirigatur. Et si dicat Philosophus⁹, quod oportet amicis benefacere, inimicis malefacere; Christus tamen dicit, ut omnis homo diligatur, et ut omni homini conferantur utilia, non nociva. Si ego te diligo et do tibi vel dignitatem vel libertatem, et tu male uteris ea, si dem tibi; benignus non sum, sed potius malignus; et ideo non dabo tibi, ut sim benignus. Habeo amicum, habeo inimicum; amicus male utetur aliqua praelatione vel dignitate ad damnum summi et reipublicae; si dem tibi, benignus non sum. Inimicus meus e contrario bene utetur; sibi dabo et faciam bonum meum de malo suo¹⁰. Pater non blanditur filio nec dicit verbum dulce, ne superbiat. Mundus hodie ignorat istam benignitatem; unde *totus mundus in maligno positus est*, quia homo non diligit nisi bonum privatum.

10. Sexta medietas est magnanimitas, ut appetentur magna, et despiciantur vilia. Haec est humilitas, quae despiciat apparentia magna et appetiat ea quae videntur esse parva, sunt tamen magna vere. Philosophus¹¹ dicit, quod magnanimitas est appetitu honoris; quidquid dicat ipse, hoc non docet veritas, nisi cum honor est aeternorum. Sed contra quidam appetant unam vilissimam laudem alicuius, cum tamen veritas dicat in mente sibi, quod ipse est pessimus et nequam; et inde effert se!

11. Haec sex medietates sufficient; aliae enim quaedam innominatae¹² sunt. Haec autem Philosophus

Refulsit ubiectio.

De munificentia.

Exempla.

De fortitudine.

De mansuetudine.

Mansuetudine falsa.

De benignitate.

Reprobatur Philosophus.

Exemplum.

De magnanimitate.

Reprobatur Philosophus.

Effectus harum.

¹ Cfr. tom. II. pag. 924, nota 5. et 7; tom IV. pag. 107, nota 5.

² Vide IV. Sent. d. 33. a. 2. q. 1. ad 4. Cfr. etiam supra Quaest. disput. de perfect. evang. q. 3. a. 2. ad 9.

³ Aristot. IV. Ethic. c. 1: At iliberalitas *incubabilis* est; nam et senectus et omnis imbecillitas reddere iliberales videtur, magisque quam prodigalitas hominibus natura insita est. Nam plerique sunt pecuniarum cupidi magis quam ad dandum prompti etc. Ibid. c. 2. agitur de *magnificentia*. — Isidor., XIII. Etymolog. c. 21. n. 5: *Fons* caput aquae est nascentis, quasi *fundens* aquas.

⁴ Cfr. IV. Reg. 5, 20. seqq. — Seq. locus (de Simone) est Act. 8. 47. seqq.

⁵ Vide Aristot. III. Ethic. c. 6. seqq.

⁶ Cap. 6, 12: *Nec fortitudo... mea, nec caro mea aenea est*. — Seq. locus est Eccl. 7, 9; tertius Prov. 16, 32.

⁷ Cfr. Aristot., IV. Ethic. c. 5. — In seq. propositione respicitur Ezech. 1, 10: *Facies hominis et facies leonis* etc.

⁸ Ioan. 14, 33. Seq. locus est Ioan. 2, 15; tertius I. Mach.

2, 7: *Vae... videre contritionem populi mei et contritionem civitatis sanctae*. Ibid. 3, 59: *Quoniam melius est nos mori in bello, quam videre mala gentis nostrae et sanctorum*. — De Christo, ut est *agnus et leo*, cfr. Ioan. 1, 29; Apoc. 5, 5, et 6.

⁹ Libr. II. Topic. c. 3. (c. 7.). B. Albert. in hunc locum (tr. 2. c. 2.) refert, «quod in definitione hominis posuit Socrates, quod homo est animal rationale amicis benefaciens et inimicis malefaciens, sicut legitur in primo Zenonis»; et ad obiectionem: «Dicit lex [christiana], quod inimicis benefaciat»; respondet: *Non habemus contra hoc dicere; quia hoc ex principis philosophiae non probatur, sed potius ex gratia superaddit ad naturam et ad rationem et ad maiorem ordinem perfectionem, ad quam non potest se extendere philosophus*. — Subinde respicitur Math. 5, 43. seqq. (de diligendis inimicis). — De benignitate (sive mansuetudine) cfr. Aristot., IV. Ethic. c. 5. seqq., et de amicitia ibid. lib. VIII. et IX.

¹⁰ Rom. 12, 21: *Noli vineri a malo, sed vince in bono malum*. — Inferius allegatur I. Ioan. 5, 19.

¹¹ Libr. IV. Ethic. c. 3.

¹² Cfr. pag. 354, nota 5.

manifeste ponit, et in his veritati fidei ratio subternitur. Hae medietates remouent vitia sive carnalia, sive spiritualia, ut *temperantia* gulam et luxuriam, *munificentia* auaritiam, cupiditatem, rapacitatem; *fortitudo* acidiam, ignauiam, pigritiam; *mansuetudo* iracundiam, odium, impatientiam; *benignitas* inuidiam; *magnanimitas* superbiam, arrogantiam, vanitatem, iactantiam.

12. Secundus radius veritatis illustrat ad comprehensionem *industriarum* secundum *speculationes intellectuales*. Hae sunt quinque: *scientia*, *ars*, *prudencia*, *sapientia*, *intelligentia*¹. — Speculatio autem aut est *consistens in se*, aut *transit in affectum et effectum*. Primus modus non pertinet ad moralem, sed magis logici est; secundus autem spectat, quia virtuosus; et ideo, quia faciliter speculativus fit practicus, facile ex speculativo fit virtuosus.

13. Notitia igitur transiens in *affectum* est *sapientia*, quae est « cognitio causarum altissimarum et per causas altissimas »². — Notitia autem transiens in *effectum* extrinsecum est *ars*, quae est « habitus cum ratione factivus », et hic iungitur notitia cum faciente, praevia tamen affectione. Medium inter haec est *electio*, quae iungitur affectui et ordinatur ad opus. Quod enim quis eligit amat et eligit ad opus; et haec est *prudencia*, quae est media inter sapientiam et artem. *Intelligentia* autem est in *ascendendo* a prudentia ad sapientiam, quae est cognitio principiorum et regularum certarum. — Necessè est similiter *descendere* ad *artem* per *scientiam*. Chirurgus, nisi habeat regulam medici, interficit hominem, — ut si incidat eum qui est dispositus ad febrem. — Dicebat³ etiam de quodam mathematico, qui faciebat campanas optimas, et illas faciebat secundum proportionem musicales; tamen istas habuerat a quodam musico, qui dederat sibi formam et longitudinis et spissitudinis et martellum proportionatum ad pulsandum. — Nec est intelligendum, propter hoc quod dicitur⁴, quod virtutes quaedam sunt *intellectuales*, quaedam *consuetudinariae*, quod propter hoc virtutes sint in parte aliqua *alia* nisi in *rationali*, quia essentia omnis virtutis est in rationali; sed quaedam

sunt in rationali secundum se et secundum quod est speculatrix; quaedam autem, secundum quod est exterioris hominis gubernatrix.

14. Tertius radius veritatis illustrat ad *morales iustitias* secundum dictamen *legum politicae*. Hic non deo loqui sicut theologus nec sicut iurista, sed sicut philosophus loquitur. Haec comprehensio est circa quatuor. Nullus autem philosophorum dedit hanc, sed si fuerit collecta ex multis, aliquid proveniet⁵. — Attenditur autem quantum ad *ritum colendi*, quantum ad *formam convivendi*, quantum ad *normam praesidendi*, quantum ad *ensuram iudicandi*. Ad *ensuram iudicandi* non pervenitur nisi per *normam praesidendi*; nec ad *normam praesidendi* nisi per *formam convivendi*; nec ad *istum nisi per primam*.

15. Omnes veri philosophi unum Deum colerunt. Unde etiam Socrates⁶, quia prohibebat, sacrificium fieri Apollini, interfectus fuit, cum coleret unum Deum. Verum est, quod Plato suasisit sibi fugam. « Absit, inquit Socrates, ut negem veritatem, quam asserui; et ideo Plato non interfuit morti eius, arrescens, quod suasisset sibi fugam. Cultus Dei *pietas est fidei*. Unde dicit Tullius⁷, quod *pietas* consistit in cultu deorum. Non placet, quod dicitur *deorum*. Scriptura nunquam vocat Angelos deos, ne venerentur sicut dii, sed *homines* dicuntur dii: *Deus stetit in synagoga deorum*⁸, id est hominum, non Angelorum. Cultus autem Dei consistit in *laude et sacrificio*.

16. Quomodo autem sacrificium introductum sit, videtur, quod per *item* Abel obtulit sacrificium⁹ et *Noe*, de quo dicitur: *Oloratus est Dominus odorem suavitatis*. Et significabant haec sacrificia sacrificium Christi, quod in cruce fecit; et ideo dicitur *Dominus odorare*, ut Deus placeret per mortem Unigeniti. — Daemones autem propter superbiam suam volunt coli ut Deus, ut habeant in terra quod habere non potuerunt in caelo; et quia maxime alienantur homines a Deo¹⁰. — Sanguinem Christi offert qui facit talia sacrificia, eo quod effusus fuit ad placandum Patrem.

17. *Sacrificium* autem *laudis*¹¹ in corde naturale iudicatorium dicitur, et est de dictamine naturae; et

¹ De quibus Aristot. agit in VI. Ethic. per totum. — De propositione: speculativus fit practicus, cfr. II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 1. ad 2.

² Vide supra pag. 420, nota 11. Seq. definitio artis datur ab Aristot., VI. Ethic. c. 4. Ibid. c. 2. dicit, quod *electio* est « consultatrix appetitio », et paulo inferius: « Vel appetitius intellectus vel intellectivus appetitus electio est ». *Prudentiam*, ibid. c. 3, definit, quod « habitus sit vera cum ratione activus circa ea quae et bona et mala homini sunt ». De *intelligentia* sive intellectu docet (c. 6.), « intellectum esse principiorum ».

³ Scil. S. Bonaventura. Secuti sunt S. A. D.; Val. *Dicebatur*. Idem modus referendi indirecte in seqq. coll. saepius occurrit.

⁴ Ab Aristot., I. Ethic. c. 43; II. c. 1. et VI. c. 1. — De seqq. cfr. III. Sent. d. 33. q. 3.

⁵ B: *dedit hanc, possumus tamen colligere ex variis eorum dictis sparsim*.

⁶ Cfr. Plato, Apologia Socratis. S. Iustin., Apologia II. pro

Christianis, c. 10. — De seqq. vide Plato, *Crito*, in quo naratur, quod Crito Socratem in carcere invisit et ei fugam suavit, ac quod Socrates pluribus rationibus demonstravit, nefas sibi esse e carcere egredi. — In Platonis *Phaedone* enumerantur qui praesentes erant Socrati morienti, et de Platone dicitur: Plato autem, opinor, aegrotabat.

⁷ Libr. I. de Natura deorum, c. 41: Est enim pietas iustitia adversus deos. Cap. seq. dicit, quod religio « deorum cultu pio continetur ». Cfr. ibid. c. 2. et II. de Officiis, c. 3.

⁸ Psalm. 84, 1.

⁹ Respicitur Hebr. 11, 4: Fide plurimam hostiam Abel quam Cain obtulit Deo (cfr. Gen. 4, 3. seqq.); et mox allegatur Gen. 8, 21.

¹⁰ Cfr. August., X. de Civ. Dei, c. 3-7. et c. 19. seq.

¹¹ Respicitur Ps. 49, 14: Immola Deo sacrificium laudis; et v. 23: Sacrificium laudis honorificabit me. — Vide Plato, de Legibus, dialog. 10, ubi etiam poenae statuntur iis qui

Pars III. De iustitiis sec. leges politicas.

Est circa quatuor.

Primo, de ritu colendi.

De Platone

Duplex cultus.

De cultu per sacrificia.

De daemontibus.

De cultu per laudem.

Remouent vitia.

Pars II. De industriis sec. speculationes intellectuales. Hae sunt quinque.

De his in specie.

Exemplum.

Sunt in parte rationali.

in hoc conenserunt omnes veri philosophi. Unde dicit ille, quod « qui dubitat, utrum parentes honorandi sint, et Deus venerandus, poena dignus est ».

18. Secundus modus est *forma convivendi*, ut: « Quod tibi non vis fieri, ne facias alteri ¹ ». Hoc in corde scriptum est per legem aeternam. Ex hac naturali lege emanant leges et canones, pullulationes pulcræ. Sed quid? Tu non vis suspendi, et latronem suspendis? Dicendum, quod latro prius debet suspendi, quam ut respublica laedatur; lonas ² contra se dedit sententiam, ut proiceretur in mare.

19. Tertia est *norma praesidentium*, id est qualiter princeps ad populum debet se habere, et e converso. Et haec emanat a veritate prima: quia populus debet assistere punienti et vindicanti; princeps non debet suam utilitatem quaerere, sed reipublicae. Philosophus ³ dicit, quod differt tyrannus et princeps: tyrannus quaerit propriam utilitatem, sicut Herodes, qui, timens privari regno suo, saevit in pueros; princeps autem communem utilitatem intendit. Tamen hodie magna abominatio est in his qui praesunt, quia in navi non ponitur rector, nisi habeat artem gubernandi; quomodo ergo in republica ponitur ille qui nescit regere? Unde quando per *successionem* praesunt, male regitur respublica. David fuit sanctissimus; Salomon, etsi lubricissimus, tamen sapiens; Roboam stultus, quia divisit regnum ⁴. Romani per artem diaboli elegerunt Diocletianum. Debeant eligere comedentem super mensam ferream et invenerunt comedentem illum super vomerem; qui postmodum multa mala fecit. Unde quamdiu Romani illos qui praesent, *elegerunt*, sapientissimos elegerunt; et tunc bene gubernata est respublica; sed postquam ad *successionem* venerunt, totum fuit destructum.

20. Ultimum est *censura iudicandi*, ut homo sciat, quid de quacunque re sit iudicandum, quod spectat ad *personas*, ad *res*, ad *modum agendi*. Haec omnia manant a veritate prima.

21. Sed in his omnibus luxuriata est ratio; luxuriata est *metaphysica*: quia quidam ⁵ posuerunt mundum aeternum, quia, si causa aeterna, et effectus aeternus; et isti male senserunt de causa prima. Similiter *mathematici* primo severunt numeros et postea ad influentias et secreta cordium venerunt. *Naturales* severunt et de corporibus et mineralibus et dixerunt: « Ars imitatur naturam ⁶ »; et nos scimus secreta naturae: ergo nos faciemus vobis aurum et argentum. Similiter *grammatici* poësis et fabu-

lis suis tenuerunt totum mundum, quousque venerunt Sancti contra eos. Similiter *logici* cum suis sophismatibus et suis falsis positionibus fecerunt mundum insanire. Similiter *retorices* ita delectabantur in colore sermonis, ut non aliud esse regnum Dei dicerent; tamen sublata est modo de medio. *Ars moralis* non ita luxuriata est, quia non in sola speculatione stat; sed *scientia iuris* multum luxuriatur propter lucrum; et causae, quae deberent terminari per ius, modo per allegationem et subtilitatem iuris fiunt immortales, cum tamen intentio iuris sit causas rescindere.

22. Haec sunt novem lumina illustrantia animam, scilicet veritas rerum, vocum, morum: rerum, scilicet *essentialium, figurarum, naturarum* quantum ad quidditatum *differentias occultas*, quantum ad quantitatum *proportiones manifestas*, quantum ad naturarum *proprietas mixtas*. Primo metaphysica, secundo mathematica, tertio naturalis seu physica. — Veritas *voeum* tripliciter: quantum ad *locationes, argumentationes, persuasiones*; primo, quantum ad *locationes indicantes mentis conceptus*; secundo, quantum ad *argumentationes trahentes mentis assensus*; tertio, quantum ad *persuasiones inclinantes mentis affectus*; prima grammatica, secunda logica, tertia rhetorica. — Veritas *morum* tripliciter: quantum ad *modestias, industrias, iustitias*; quantum ad *exercitationes consuetudiniales*; *industrias*, quantum ad *speculationes intellectuales*; *iustitias*, quantum ad *leges politicas*. Prima virtus *consuetudinialis*, secunda virtus *intellectualis*, tertia virtus *iustitialis*. — Has novem scientias dederunt philosophi et illustrati sunt. *Deus enim illis revelavit* ⁷. Postmodum voluerunt ad *sapientiam* pervenire, et veritas trahebat eos; et promiserunt dare sapientiam, hoc est beatitudinem, hoc est *intellectum adeptum*; *promiserunt*, inquam, discipulis suis.

23. Quarta ergo consideratio est, quomodo venerunt ad hoc, in quo *lux separata est a tenebris* ⁸; separando enim se a tenebris, converterunt se ad lucem. Sed hoc ita fit, ut anima convertat se primo super se; secundo, super *Intelligentias spirituales*; tertio, super *rationes aeternas*.

24. Primo ergo oportet se considerare, non sicut oculus carnis, qui non videt se nisi per quandam reflexionem a speculo, sed sicut oculus mentis, qui primo videt se et postmodum *alia*. Sed ad hoc

Secundo, de forma convivendi.

Tertio, de norma praesidentium.

Abusus.

Notandum.

Diocletianus.

Quarto, de censura iudicandi.

Abusus in his scientiis.

Epilogus.

Veritas rerum.

Vocum.

Morum.

De decima scientia.

Fars IV. De sapientia a philosophis promissa.

plex cenario anti-ae.

Prima conversio animae super se.

Deum non honorant; et dialog. 41, in quo de veneratione parentum et poësis eorum qui parentes non honorant. Aristot., II. Topic. in fine, docet, honorare deos simpliciter bonum esse; ibid. I. c. 9. propositio, quae paulo inferius ponitur, habetur: Nam qui dubitant, utrum oporteat deos honorare et parentes diligere, an non, poena indigent.

¹ Tob. 4, 46. Cfr. Math. 7, 42. et Luc. 6, 31. Vide August., L. de Lib. Arb. c. 3. n. 6; ibid. c. 5. n. 41. seqq. occurrit exemplum de latrone.

² Cap. 1, 42.

³ Libr. VIII. Ethic. c. 10: Tyrannus enim suam, rex seditorem utilitatem spectat. — De Herode cfr. Math. 2, 3. seqq.

⁴ Cfr. III. Reg. c. 42. et II. Paralip. c. 10. seqq. — Superius post *successionem*, plures codd. secuti, suppressimus *pueri*.

⁵ Vide supra collat. 4. n. 13. et infra collat. 6. n. 4. — De mathematicis cfr. collat. 4. n. 21.

⁶ Aristot., II. Phys. text. 22. (c. 2.).

⁷ Rom. 4, 19. *Pro revelavit* Vulgata *manifestavit*. — De intellectu *adepto* cfr. Avicena, de Anima, p. V. c. 6.

⁸ Respicitur Gen. 1, 4: Divisit lucem a tenebris.

Tres potentiae et oculi.

oportet, ut convertat se super *potentias* et super *actus*. Habet enim anima tres potentias: *animalem, intellectualem, divinam*, secundum triplicem oculum: *carnis, rationis, contemplationis*. Primus viget, secundus caligat, tertius excaecatus est¹. —

Animalis est duplex.

Potentia *animalis* duplex est; vel in obiecta sensuum *particularium* et sensus *communis*, vel in *phantasmata sensibilia*, et sic est *sensus et imaginatio*. —

Item, intellectualis.

Intellectualis etiam est duplex: aut ut considerat universales rationes *abstractas*, ut abstrahit a loco, tempore et dimensione; aut ut elevatur ad substantias *spirituales separatas*; et sic sunt duae potentiae, scilicet *ratio* et *intellectus*: per rationem *confertur*, per intellectum *cognoscitur se et substantias spirituales*; et tunc ingerit se Intelligentiis, et tunc intrat aeviternum ipsarum². — Similiter operatio vel potentia *divina* duplex est: una, quae se convertit ad contuenda divina *spectacula*; alia, quae se convertit ad degustanda divina *solatia*. Primum fit per *intelligentiam*, secundum per *vim unitivam* sive amativam, quae secreta est, et de qua parum vel nihil noverunt.

Item, divina.

2. Ergo triplex est potentia, et sex sunt operationes; et quando haec omnia obiecta videt anima, sic rediens super se, fit *speculum* quoddam pulcherrimum et tersum, in quo videt quidquid est fulgoris et pulchritudinis, sicut in speculo *politio* videtur imago. Sed ad hoc requiritur *opacitas naturalis*, vel *artificialis: naturalis*, ut in speculo de chalybe; *artificialis*, ut in plumbo supposito vitro; secundo requiritur *politio*, per quam formam vel imaginem recipit; tertio requiritur *splendor*, quia in nocte speculum nihil reddit. Similiter in anima sunt virtutes inferiores tanquam tenentes lumen, ne defluat; mediae sunt sicut politiones; supremae sunt sicut splendores supervenientes: et sic est anima *speculum*.

Sex operationes. Anima fit speculum.

26. Sed oportet, ut habeamus *secundum gradum*, quod apponatur pulcris formis, scilicet luminibus caelicis sibi proportionatis, ut Angelis, quia, si statim se elevaret ad divinos fulgores, reverberaretur. Angeli autem sunt et *lumina et specula*³; ad quos contemplandos tripliciter elevatur anima. — Habent enim Angeli virtutes *infermas*, per quas regulant motus nobilium corporum et influunt in mundalia; et hoc est positio philosophorum⁴. Constat

Notandum.

28. Tertius gradus est, quod ipse intellectus, considerans *conditiones entis* secundum relationem causae ad causatum, transfert se ab effectu ad causas et transit ad rationes aeternas. Differt *causa* a causatis: quia prima causa est ens *primum*, causatum ens *productum*; causa prima est ens *simplex*, causatum *compositum*; causa prima est ens *purum*, et causatum *permixtum*; causa prima est ens *fixum*, et causatum *variatum*; causa prima est ens *absolutum*, et causatum *alligatum*; causa prima est ens *perfectum*, causatum *diminutum*. Haec ergo sunt certissima.

Secunda conversio ad Angelos.

27. Item, sunt virtutes in Angelis ad animas *rationales*, per quas regunt homines. Sunt enim *delatores luminis* et *elevatoros intellectuum* ad suscipiendas illuminationes. Est ergo in eis virtus *delativa*, quia sunt quaedam *lumina* et quoddam *perivium*, et contemperant in se nobis divinum radium, ut proportionetur nobis. — Secundo modo est in eis virtus *elevativa*, qua nos aptant per condescensionem et sublevationem ad illum radium suscipiendum, non tanquam perficientes⁵. — Item, est in eis virtus *suprema*, qua se ad Deum convertunt in susceptione splendorum et aeternae lucis, quam amant; et omnia reducunt ad ipsam, ut tendant in Deum per *amorem et laudem*. Unde in Job⁷: *Ubi eras, cum me laudarent astra matutina, et iubilarent omnes filii Dei?* Et hoc totum senserunt philosophi. Item, Angeli sunt ex hoc *gratias* acturi. — Quando hoc videt anima, ingerit se Angelis et intrat *sacculum* ipsorum.

Tres virtutes ipsorum.

29. Item, sunt virtutes in Angelis ad animas *rationales*, per quas regunt homines. Sunt enim *delatores luminis* et *elevatoros intellectuum* ad suscipiendas illuminationes. Est ergo in eis virtus *delativa*, quia sunt quaedam *lumina* et quoddam *perivium*, et contemperant in se nobis divinum radium, ut proportionetur nobis. — Secundo modo est in eis virtus *elevativa*, qua nos aptant per condescensionem et sublevationem ad illum radium suscipiendum, non tanquam perficientes⁶. — Item, est in eis virtus *suprema*, qua se ad Deum convertunt in susceptione splendorum et aeternae lucis, quam amant; et omnia reducunt ad ipsam, ut tendant in Deum per *amorem et laudem*. Unde in Job⁷: *Ubi eras, cum me laudarent astra matutina, et iubilarent omnes filii Dei?* Et hoc totum senserunt philosophi. Item, Angeli sunt ex hoc *gratias* acturi. — Quando hoc videt anima, ingerit se Angelis et intrat *sacculum* ipsorum.

De prima.

28. Tertius gradus est, quod ipse intellectus, considerans *conditiones entis* secundum relationem causae ad causatum, transfert se ab effectu ad causas et transit ad rationes aeternas. Differt *causa* a causatis: quia prima causa est ens *primum*, causatum ens *productum*; causa prima est ens *simplex*, causatum *compositum*; causa prima est ens *purum*, et causatum *permixtum*; causa prima est ens *fixum*, et causatum *variatum*; causa prima est ens *absolutum*, et causatum *alligatum*; causa prima est ens *perfectum*, causatum *diminutum*. Haec ergo sunt certissima.

enim, quod « causa nobilior est suo effectu »; et constat, quod ad influentiam corporum caelestium fit vel generatur *vivum et animatum*: ergo et *anima*. Si ergo animatum nobilior est non animato: ergo necesse est, ut habeat *abiam* causam quam illa corpora. Et illa est influentia angelica cum influentia corporum caelestium. Unde per regimen substantiae intellectualis, influentis super motum orbis, quem regit, fit hoc. — Alii posuerunt, quod Angeli essent numerati secundum numerum motuum propter inclinationem naturalem ad motum⁵. — Alii posuerunt decem Intelligentias solum, considerantes earum influentias; et fecerunt insanias et contentiones. Angelus bene potest esse sine motu.

27. Item, sunt virtutes in Angelis ad animas *rationales*, per quas regunt homines. Sunt enim *delatores luminis* et *elevatoros intellectuum* ad suscipiendas illuminationes. Est ergo in eis virtus *delativa*, quia sunt quaedam *lumina* et quoddam *perivium*, et contemperant in se nobis divinum radium, ut proportionetur nobis. — Secundo modo est in eis virtus *elevativa*, qua nos aptant per condescensionem et sublevationem ad illum radium suscipiendum, non tanquam perficientes⁶. — Item, est in eis virtus *suprema*, qua se ad Deum convertunt in susceptione splendorum et aeternae lucis, quam amant; et omnia reducunt ad ipsam, ut tendant in Deum per *amorem et laudem*. Unde in Job⁷: *Ubi eras, cum me laudarent astra matutina, et iubilarent omnes filii Dei?* Et hoc totum senserunt philosophi. Item, Angeli sunt ex hoc *gratias* acturi. — Quando hoc videt anima, ingerit se Angelis et intrat *sacculum* ipsorum.

28. Tertius gradus est, quod ipse intellectus, considerans *conditiones entis* secundum relationem causae ad causatum, transfert se ab effectu ad causas et transit ad rationes aeternas. Differt *causa* a causatis: quia prima causa est ens *primum*, causatum ens *productum*; causa prima est ens *simplex*, causatum *compositum*; causa prima est ens *purum*, et causatum *permixtum*; causa prima est ens *fixum*, et causatum *variatum*; causa prima est ens *absolutum*, et causatum *alligatum*; causa prima est ens *perfectum*, causatum *diminutum*. Haec ergo sunt certissima.

Opiniones philosophorum.

De secundae quae est duplex.

De tertia.

Tertia conversio ad rationes aeternas.

Differentiae inter primum et secundum et tertium.

¹ Secundum Hug. a S. Viet. supra pag. 230, nota 6. et 7. allegatum.

² Cfr. supra pag. 297, nota 9; pag. 300, nota 6. et pag. 304, nota 3.

³ Secundum Dionys. cfr. tom. II. pag. 83, nota 1.

⁴ Vide Aristot., XII. Metaph. text. 42. seqq. (XI. c. 8.). — De seq. axiome cfr. supra pag. 254, nota 2. De influentia corporum caelestium vide Breviloq. p. II. c. 3. seq.

⁵ Ut insinuat Aristot., XII. Metaph. text. 43. (XI. c. 8.), quem explicans Averroes ait: « Manifestum est igitur, quod numerus substantiarum movendum est secundum numerum motuum ». In seqq. refert Aristot. numerum motuum et exinde

Intelligentiarum secundum opinionem Eudoxi et Calippi; ac text. 48. ponit, quod nulla sit Intelligentia, quae non moveat aliquem orbem (Averroes in text. 44; Et ideo dicit Aristot., quod si aliquae substantiae essent non moventes, essent otiosae). — De seq. opinione cfr. II. Sent. d. 1. p. I. a. 2. q. 2.

⁶ Vide supra collat. 3. n. 32. in fine.

⁷ Cap. 38, 4; (ex quo: *Ubi eras*) et 7: cum me laudarent simul astra etc. — Cfr. Avicenna, Metaph. tr. 10. c. 4. — Superius pro *suprema* B *inflammativa*. Inferius pro *speculum* cum A B G posuimus *sacculum*, quod hic idem est ac terminus *aevum*; cfr. supra n. 24.

Triplex mo-
dus huius
conversio-
nis.
Primo, ratio-
cinando scilicet
modis.

29. Intelligentia autem fertur in hanc lucem tripliciter: *ratiocinando, experiendo, intelligendo; ratiocinabiliter, experimentaliter, intelligentialiter*. — Per viam *ratiōnis* sic¹. Si est ens *productum*: ergo est ens *primum*, quia effectus ponit causam. Si enim est ens *ab alio, secundum aliud et propter aliud*: ergo est ens *a se, secundum se et propter se*. — Item, si est ens *compositum*, necesse est, esse *simplex*, a quo habet *esse, quia esse, quod recedit a simplicitate, cadit in compositionem*. — Item, si est ens *permixtum*, necesse est, esse ens *purum*, creatum autem nullum *purum*. — Item, si est ens *secundum se variatum*, necesse est, esse *fixum*, quia mobile reducit ad immobile. Mota enim manu, stat cubitus; et moto cubito, stat humerus; et sic semper quod movetur movebitur per aliquod fixum². — Item, si est dare *aligatum*: ergo et *absolutum*; omnis enim creatura aligata est alicui generi praedicamentorum; sed quod aligatum est, unum non dat alteri *esse*: ergo necesse est, absolutum esse, a quo recipient *esse*. — Item, si est ens *diminutum*, necesse est, esse ens *perfectum*. — Et hac via procedit Philosophus³ ad ostendendum mundum aeternum, quia omnem motum et mutationem praecedit motus localis circularis, quia perfectus est. Sed respondeo: dicendum, quod verum est, quod *perfectum* est ante *diminutum*, loquendo de *perfecto simpliciter*, sed non de *perfecto in genere*, qualis est motus localis. — Et sic fertur intelligentia *ratiocinatio*.

Opinio Phi-
losophi cor-
rigitur.

Secundo,
scilicet erodeo.

30. Fertur similiter *experiendo* sic: *productum* respectu primi defectivum est; similiter *compositum* respectu simplicis; similiter *permixtum* respectu puri, et sic de aliis; ergo dicunt *privaciones*. Sed «privaciones non cognoscuntur nisi per habitus suos⁴». «Iudex enim est rectum *sui* et *obliqui*». Et si «omnis cognitio fit ex praesistenti cognitione»: ergo necessario intelligentia experitur in se, quod habeat aliquod lumen, per quod cognoscat *primo esse*.

Tertio, in-
telligendo.

31. Sic igitur, his praesuppositis, *intellectus intelligit* et dicit, *primum esse* est, et nulli vere esse convenit nisi *primo esse*, et ab ipso omnia habent *esse*, quia nulli inest hoc praedicatum nisi *primo*

esse. Similiter *simplex esse* est simpliciter *perfectum esse*: ergo est quo nihil intelligitur melius. Unde Deus non potest cogitari non esse, ut probat Anselmus⁵.

32. Quando anima videt hoc familiarius, primo *ratiocinando*, secundo *experiendo*, tertio *intelligendo*; ibi potest quiescere. Unde *ratiocinando* infert per oppositum: si est *posterius*, est *prius*; si est *compositum*, est *simplex* etc.; *experimentaliter*, quia *privaciones* non cognoscuntur nisi in *positione* causae, et illa sex dicuntur per modum defectus et privationis; *intelligentialiter*, quia non possunt latere animam⁶, ut *primum esse* est, *simplex esse* est etc. — Item, considerat illud *esse*, ut habet *substantiam, virtutem et operationem*, ut *primam, purissimam, simplicissimam*, et sic de aliis sex; ut est in eo *unitas, veritas, bonitas*, ut *prima*, ut *purissima*, ut *absolutissima*, et sic de aliis sex; ut habet *firmitatem, speciositatem, bonitatem*, ut *primam, purissimam et absolutissimam*; ut habet *memoriam, intelligentiam et voluntatem*, secundum illa sex; ut habet *vitam, sapientiam, iucunditatem*, secundum illa sex: et tunc intelligit, quod est *bonum per essentiam*, et omnia per illud beatificantur, et ideo summe appetibile et summe debet appeti; et hoc faciendo conquiescit.

De tribus
modis simul.

Conclusio.

33. Primo ergo anima videt se sicut *speculum*, deinde Angelos sive Intelligentias sicut *lumina* et sicut *medium delativum*; sive videt in se sicut in speculo, in Intelligentia sicut in medio delativo lucis aeternae et conformativo; deinde in luce aeterna tanquam in *obieto fontano*, quantum ad illas sex conditiones dictas, et *ratiocinabiliter et experimentaliter et intelligentialiter*. — Dum haec igitur percipit et consurgit ad divinum contuitum, dicit, se habere *intellectum adeptum*, quem promiserunt philosophi; et ad hoc veritas trahit. — Sed tamen per *virtutes* oportet devenire, sicut fecerunt philosophi; quando viderunt, quod tam alte non posset perveniri nisi per virtutes, converterunt se ad docendum illas, ut fecit Socrates; unde reputatur minus bene dixisse, eo quod tantum de illis dixit; sed hoc fecit, quia videbat, quod ad illum intellectum non potest perveniri, nisi anima sit purgata⁷.

Epilogus
IV. partis.

Sic promissa
sapientia ha-
betur.

Notandum.

¹ Cfr. supra Quaest. disput. de mysterio Trin. q. 1. a. 1. fundam. 14-20. Hi loci mutuo se suppleant.

² Vide Aristot., VIII. Phys. text. 33. et 35. (c. 5). — De generibus praedicam. cfr. supra pag. 344, nota 5. — Inferius pro *unum non dat FG non omnino dat, Vat. non mutuum dat.*

³ Cfr. tom. II. pag. 49, nota 4. et 2.

⁴ Vide supra pag. 304, nota 3. — Duae seqq. propositiones sunt Aristot., I. de Anima, text. 85. (c. 5) et I. Poster. c. 1.

⁵ Proslrog. c. 2. seqq. — De praecedentibus cfr. etiam supra Itinerarium mentis in Deum, c. 3. n. 3. et c. 5. n. 3. seqq. Observandum est, iisdem confirmari nostram Itinerarii interpretationem. Alia multa in Itinerario breviter dicta in his collationibus diffusius explicantur.

⁶ Respicuntur verba Aristotelis supra pag. 45, nota 6. allegata. — De seqq. cfr. supra collat. 2. n. 22-27. et Breviloq. p. I. c. 6.

⁷ Secundum August., VIII. de Civ. Dei, c. 3.

COLLATIO VI.

De prima visione tractatio tertia, quae est de prima virtutum causa exemplari,
de virtutibus exemplaribus et de cardinalibus inde fluentibus.

SUMMARIUM. — *Introductio; repetitio*, 1. — *Errores philosophorum circa Deum ut causam exemplarem; doctrina Aristotelis in hoc deficit*, 2. — *Error triplex inde exortus*, 3. — *Item, triplex caecitas: circa aeternitatem mundi, unitatem intellectus et defectum retributionis post mortem*, 4. 5. — *De his erroribus adhuc pullulantibus*, 6. — *Pars I. De virtutibus exemplaribus in luce aeterna et cardinalibus inde ortis. In Deo sunt exemplaria non tantum rerum, sed etiam virtutum*, 7. — *De quatuor virtutibus exemplaribus in Deo, quae sunt celsitudo puritatis, pulchritudo claritatis, fortitudo virtutis, rectitudo diffusionis*, 8. — *Probantur per Scripturam*, 9. — *Ex his fluent consumiles proprietates, scilicet virtutes cardinales*, 10. — *Virtutes cardinales habent nomen ob tres rationes*, 11. — *De prima ratione*, 12. — *De secunda et de quatuor integrantibus virtutibus secundum actus cardinalium*, 13. — *De tertia ratione; comparatio maioris mundi et minoris*, 14. — *De definitione et partibus singularum virtutum cardinalium*, 15. — *Ortus et praestantia earundem*, 16. — *Ipsae configurantur quatuor aliis divisionibus; primo, lucis quatuor influentibus*, 17. — *Secundo, elementorum quatuor proprietatibus*, 18. — *Tertio, causarum quatuor efficacibus; quarto, vitae quatuor salubritatibus*, 19. — *Ipsae fluunt a luce aeterna; reducunt in Deum, qui est vera beatitudo; tres gradus et effectus ipsarum; doctrina Salomonis*, 20. — *Pars II. Confirmatio per doctrinam Plotini relata a Macrobio. De sententia, quod non sint sapientes et beati nisi philosophi, et quomodo haec distribuit exercitia virtutum*, 21. — *Aliter Plotinus, ponens quatuor genera quaternarum virtutum*, 22. — *Primo, de virtutibus politicis, quomodo exerceantur cardinales*, 23. — *Secundo, de virtutibus purgatoriis*, 24. — *Tertio, de virtutibus animi iam purgati*, 25. — *Quarto, de virtutibus exemplaribus*, 26.

1. Vidit Deus lucem, quod esset bona, et divisit lucem a tenebris¹ etc. Propter primam visionem intelligentiae per naturam inditae sumtum est verbum illud: *Vidit Deus lucem*, id est videre fecit. De hoc supra in duabus collationibus dictum est², et per considerationem scientialem, pro eo quod radiat lux ut veritas rerum, ut veritas vocum, ut veritas morum. Et fuerunt distinctae novem partes doctrinae, quarum tres principales sunt radii, et sunt ex dictamine lucis aeternae, secundum Augustinum³. — Item, quod *vidit*, id est, videre fecit per contemplationem sapientialem, illuminando animam in se tanquam in speculo, in *Intelligentia* tanquam in medio delativo, in luce increata tanquam in objecto fontano, secundum illas sex conditiones, quas imprimi menti; et secundum has consurgit anima in illam lu-

cem ratiocinando, experiendo, intelligendo, ut dictum est⁴. Et ad hoc venerant philosophi et nobiles eorum et antiqui, quod esset *principium et finis et ratio exemplaris*.

2. *Divisit* tamen Deus lucem a tenebris, ut, sicut dictum est⁵ de Angelis, sic dicatur de philosophis. Sed unde aliqui tenebras secuti sunt? Ex hoc, quod licet omnes viderint primam causam omnium *principium, omnium finem, in medio* tamen diversificati sunt. Nam aliqui negaverunt, in ipsa esse exemplaria rerum; quorum princeps videtur fuisse Aristoteles, qui et in principio Metaphysicae et in fine⁶ et in multis aliis locis execratur ideas Platonis. Unde dicit, quod Deus solum novit se et non indiget notitia alicuius alterius rei et movet ut *desideratum et amatum*. Ex hoc ponunt, quod *nihil*, vel

¹ Gen. 1, 4.

² Collat. 4. et 5.

³ Vide supra pag. 349, nota 7.

⁴ Collat. praeced.

⁵ Ab Augustino, XI. de Civ. Dei, c. 19. et 33. Cfr. etiam supra collat. 4. n. 17.

⁶ Libr. I. text. 25. seqq. (c. 9.) et XIII. c. 4. seqq. (XII. c. 4. seqq.) Cfr. ibid. VII. text. 44. seqq. (VI. c. 13. seqq.). Sententia, quae mox ex Aristotele de causa prima avertur, scilicet quod solum novit se etc., insinuat XII. Metaph. text. 51. et 35. seqq. (XI. c. 9. et 7.).

Divisio lucis a tenebris.

Circa causam exemplarem definit Aristoteles.

multum particulare cognoscat. Unde illas ideas praecipuas impugnat Aristoteles et in Ethicis¹, ubi dicit, quod summum bonum non potest esse idea. Et nihil valent rationes suae, et commentator solvit eas.

3. Ex isto errore sequitur alius error, scilicet quod Deus non habet *praescientiam nec providentiam*, ex quo non habet rationes rerum in se, per quas cognoscat. — Dicunt etiam², quod nulla veritas de futuro est nisi veritas necessarium; et veritas contingentium non est veritas. — Et ex hoc sequitur, quod omnia fiant *a casu*, vel *necessitate fatali*. Et quia impossibile est fieri *a casu*; ideo inducunt necessitatem fatalem Arabes, scilicet quod illae substantiae moventes orbem sunt causae omnium necessariae. — Ex hoc sequitur *veritas occultata*, scilicet *dispositionis munditium* secundum poenas et gloriam. Si enim illae substantiae movent non errantes, nihil ponitur de inferno, nec quod sit daemon; nec Aristoteles inquam posuit daemones nec beatitudinem post hanc vitam, ut videtur. Iste est ergo triplex error, scilicet occultatio *exemplaritatis*, *divinae providentiae*, *dispositionis mundanae*.

4. Ex quibus sequitur triplex caecitas vel caligo, scilicet de *aeternitate mundi*, ut videtur dicere Aristoteles secundum omnes doctores Graecos, ut Gregorium Nyssenum, Gregorium Nazianzenum, Damascenum, Basilium³, et commentatores omnium Arabum, qui dicunt, quod Aristoteles hoc sensit, et verba sua sonare videtur. Nunquam invenies; quod ipse dicat, quod mundus habuit principium vel initium; immo redarguit⁴ Platonem, qui solus videtur posuisse, tempus incepisse. Et istud repugnat lumini veritatis.

Ex isto sequitur alia caecitas de *unitate intellectus*, quia, si ponitur mundus aeternus, necessario

aliquod istorum sequitur: vel quod animae sunt *infinite*, cum homines fuerint infiniti; vel quod anima est *corruptibilis*; vel quod est *transitio de corpore in corpus*; vel quod *intellectus sit unus in omnibus*, qui error attribuitur Aristoteli secundum Commentatorem⁵.

Ex his duobus sequitur, quod post hanc vitam non est *felicitas nec poena*.

5. Ii ergo ceciderunt in errores nec fuerunt divisi a tenebris; et isti sunt pessimi errores. Nec adhuc clausi sunt clave putei abyssalis⁶. Hae sunt tenebrae Aegypti; licet enim magna lux videretur in eis ex praecedentibus scientiis, tamen omnis extinguatur per errores praedictos. Et alii videntes, quod tantus fuit Aristoteles in aliis et ita dixit veritatem, credere non possunt, quin in istis dixerit verum.

6. Dico ergo, quod illa lux aeterna est exemplar omnium, et quod mens elevata, ut mens aliorum nobilium philosophorum antiquorum, ad hoc pervenit. In illa ergo primo occurrit animae *exemplaria virtutum*. « Absurdum enim est, ut dicit Plotinus⁷, quod exemplaria aliarum rerum sint in Deo, et non exemplaria virtutum ».

7. Apparet ergo primo in luce aeterna virtutes *exemplares* sive exemplaria virtutum, scilicet *celstudo puritatis*, *pulchritudo claritatis*, *fortitudo virtutis*, *rectitudo diffusionis*; de quibus Philo, « disertissimus Iudaeorum », loquens ut philosophus. — Sapientiae septimo⁸: *Vapor est enim virtutis Dei et emanatio quaedam est claritatis omnipotentis Dei sincera; et ideo nihil inquinatum in eam incurrit; ecce celstudo puritatis. — Candor est enim lucis aeternae et speculum sine macula Dei maiestatis et imago bonitatis illius.* Et infra: *Est enim haec speciosior sole, et super omnem dispositionem stella-*

Erronea inde sequentes.

Circa vitam aeternam.

De his erroribus in genere.

In Deo exemplar omnium.

Praecepta virtutum.

Virtutes 4 exemplares in Deo.

Celstudo puritatis.

Pulchritudo claritatis.

Caecitas circa aeternitatem mundi.

Circa unitatem intellectus.

¹ Libr. I. c. 6. — Per *commentatorem* (pro Ethica) non intelligitur Averroes, qui hoc nomine insignitur. Iourdain indicat in libro suo: *Recherches critiques* etc. (pag. 480), commentatorem ethicae Aristot. nomine Eustrathium (archiep. de Nicaea) una cum Aspasio et Michaele Ephesino. Quia illius commentarium prae manibus non habemus, quaestione resolvere non potuimus, utrum hic a S. Bonaventura nominetur, an non? — Conferri de ipsa re potest Franc. Piccolomini, *Universa Philosophia de moribus*, Venetiis, 1583, gradus IV. c. 18, seqq., ubi agit de differentia inter Aristotelem et Platonem quoad has virtutes, et gradus IX. c. 22, seqq. (de idea boni).

² Cfr. Aristot., I. Periherm. c. 7. (c. 9.). — De praecedente errore cfr. Averroes, Epitom. in libris metaph. tr. 4. in fine; de seq. (fatalismo) vide S. Thom., III. contra Gent. c. 87, ubi recitat opinionem Avicennae.

³ Non invenimus in libris praedictorum Patrum, quod ipsi hunc errorem *explicite* Aristoteli attribuerint. Gregor. Nazianz. Orat. 33. circa finem ait: Aristotelis praeparcam et angustis finibus circumscriptam providentiam et artificium... confuta. Orat. 35, ubi de materia prima dicit, « quae haud dubie ex non ente procreata est, utcumque eam nonnulli aeternam esse confingant ». Gregor. Nyssen., de Vita Moysis, quosdam errores philosophorum recensens dicit: « Creatorem ipsum [Deum] fatentur, sed et materia ad creandum indiguisse ipsum volunt ». Basil., in Hexaem. serm. 4. n. 7: Et quia complures eorum,

qui mundum ab aeterno una cum Deo existere opinati sunt, ab ipso factum esse nequaquam concesserunt etc. Damasc. in libro de Haeresibus recenset errores Platoniorum, Stoicorum et Epicureorum (n. 6-8.); II. de Fide orthod. c. 4. seq. docet, Deum solum principio carere ipsumque omnia creasse. Cfr. Ambros., I. Hexaem. c. 4. n. 3: Ipsamque mundum semper fuisse et fore, Aristoteles usurpat dicere. — Verba Commentatoris (i. e. Averrois) vide supra pag. 354, nota 4. Cfr. II. Sent. d. 4. p. 1. a. 1. q. 4. seq. et dub. 2. seq.

⁴ Libr. VIII. Phys. text. 10. (c. 1.). Cfr. I. de Caelo et mundo, text. 409. (c. 10.).

⁵ Scil. Averroem in III. de Anima, text. 5. 47. seqq. et 36. Cfr. tom. II. pag. 22, nota 4. — Pro *transitio A D E transformatio*.

⁶ Apoc. 9, 1. seqq.: Et data est ei [Angelo quinto] clavis putei abyssi. Et aperuit puteum abyssi, et ascendit fumus putei etc. — Immediate post respicitur Exod. 10, 22. seq.

⁷ Vide infra n. 32, ubi secundum Macrobius verba Plotini exhibentur.

⁸ Vers. 25. Ibd. v. 26, et 29. habentur duo seqq. loci. — Hieron. in praefatione sui libri de Nominibus Hebraicis ait: « Philo, vir disertissimus Iudaeorum ». Opera ipsius recenset Hieron. in libro de Viris illustribus, c. 14. Cfr. ex eius operibus I. Allegor. Legis et de Profugis.

rum luci comparata invenitur prior; ecce pulchritudo claritatis. Ubi enim est speculum et imago et candor, necessario est representatio et pulchritudo. « Pulchritudo nihil aliud est quam aequalitas numerosa ¹ »; ibi autem sunt rationes numerosae ad unum reductae. Et quia est speciosissima, ideo attingit ubique propter suam munditiam.

Fortitudo virtutis.

8. Ex quo sequitur, quod sit fortissima; ideo dicitur ²: *Sapientiam non vincit malitia. Attingit a fine usque in finem fortiter*; ecce fortitudo virtutis; attingit a summo vel supremo usque ad infimum, ab intrinseco usque ad extrinsecum, a primo usque ad ultimum, quia ubique est centrum suae potentiae: ideo virtus eius est infinita.

Rectitudo diffusionis.

9. Et ex hoc habet *rectitudinem diffusionis*; ecce *iustitia*; et ideo dicit ³: *Disponit omnia suaviter*. — Et quia loquitur ut philosophus et ut amator sapientiae; ideo dicit: *Hanc amavi et exquisivi a iuventute mea et quaesivi sponsam mihi cum assumere et amator factus sum formae illius*; non solum propter se, sed quia ab illa in me consequenter finit consimiles proprietates. Unde statim post sequitur: *Sobrietatem enim et prudentiam et iustitiam et virtutem docet, quibus utilis nihil est in vita hominibus*.

Notandum.

Iude oriuntur virtutes cardinales.

10. Haec imprimuntur in anima per illam lucem exemplarem et descendunt in *cognitivam*, in *affectivam*, in *operativam*. Ex celsitudine puritatis imprimuntur *sinceritas temperantiae*; ex pulchritudine claritatis *serenitas prudentiae*; ex fortitudine virtutis *stabilitas constantiae*; ex rectitudine diffusionis *suavitas iustitiae*. — Haec sunt quatuor virtutes exemplares ⁴, de quibus tota sacra Scriptura agit; et Aristoteles nihil de his sensit, sed antiqui et nobiles philosophi.

Triplex ratio huius ordinis.

11. *Cardinales* dicuntur tripliciter: vel quia per ipsas est *ingressus* ad acquirendum omnes virtutes; vel quia sunt *principales*, in quibus integra-

lar omnis virtus; vel quia *omnis ratio vitae humanae* habet dirigi et regulari per eas in quatuor *cardinibus* mundi minoris, ad similitudinem mundi maioris, quantum ad activam et contemplativam.

12. Philosophus ⁵ dicit, quod « virtus est medium duarum extremitatum, secundum quod sapiens determinabit »; est enim in medietate consistens. Virtus enim secundum Augustinum, in libro de Moribus, non est aliud quam *modus*. Hunc *modum* prudentia invenit, ut in omnibus non excedas, sed circa centrum consistas. Unde prudentia auriga est virtutum ⁶. Unde dicit *prudencia*: ego inveni modum; et *temperantia custodit* et dicit: et hoc volebam ego; *iustitia distribuit*, ut non tantum velit sibi, sed et alteri; et quia postmodum multiplices adversitates eveniunt, *fortitudo defendit*, ne perdatnr modus.

Ratio 2.

Actus quatuor.

13. Item, secundo dicuntur *cardinales*, quia secundum actus accipiuntur *integrantes* virtutes, qui sunt quatuor: *modificare* per appositionem circumstantiarum, *rectificare* — est enim recta ratio ducens in finem, coaequans legibus ⁷ — *ordinare, stabilire*. Ab hoc dicitur *virtus*, quia est robur mentis ad bonum faciendum et malum evitandum. Temperantia *modificat*, prudentia *rectificat*, iustitia *ordinat*, fortitudo *stabilat*. Et omnes se circumcedunt. Oportet enim, quod temperantia sit *prulens, iustitia fortis*; item, quod prudentia sit *sobria, iusta et fortis* etc. Gregorius ⁸: Quomodo potest esse fortis, nisi sit prudens? Temperantis est enim qui aggreditur quod super vires est; et ideo virtutes sunt connexae.

Ratio 3.

14. Item, tertio modo dicuntur *cardinales*, quia *omnis vita hominis* his quatuor *cardinibus* gubernatur; sicut sol habet quatuor aspectus ad quatuor partes mundi, scilicet orientem, meridiem, aquilonem, occidentem, in quibus habet quatuor proprietates. A sole autem omnis vita: in oriente purificatur, in meridie illuminatur, in aquilone stabilitur, in occidente conciliatur. Sic *Sol iustitiae* in oriente mentis

¹ Secundum August.; cfr. supra pag. 301, nota 4. — Pro *representatio et pulchritudo B esse pulchritudinem*; adiungimus et *pulchritudo*, quod in codd. et Vat. exiit.

² Sap. 7, 30. et 8, 4. — Inferius respicitur Alan. ab Insulis, Theolog. regul. regul. 7: Deus est sphaera intelligibilis, cuius centrum ubique, circumferentia nusquam (cfr. supra pag. 310, nota 3).

³ Sap. 8, 1. Ibid. v. 2. et 7. sunt duo seqq. loci.

⁴ Codd. et Vat. *cardinales*, sed contra contextum, cum Aristoteles non *cardinales*, sed *exemplares* ut platonicas ideas recipere videatur (cfr. supra n. 2.). August., IV. contra Julian. Pelagian. c. 3. n. 17: Verum tu in hac causa, etsi ad scholam Pythagorae provoces vel Platonis, ubi eruditissimi atque ductissimi viri, multo excellentiore ceteris philosophia nobilitati, veras virtutes non esse dicebant, nisi quae menti quodam modo imprimuntur a forma illius aeternae immutabilisque substantiae, quod est Deus etc.

⁵ Libr. II. Ethic. c. 6. — Sententia Augustini insinuat in I. de Moribus Eccles. cathol. c. 49. n. 35, ubi docet, quod ex quatuor virtutibus cardinalibus erueduntur sit *modus vivendi*. In libro de Beata Vita, n. 33, dicit, quod sapientia « nihil est aliud quam modus animi, hoc est, quo sese animus librat, ut

neque excurrat in nimium, neque infra quam plenum est coarctetur. Excurrat autem in luxurias, dominationes, superbias... Coarctatur autem sordibus, timore » etc. (Posuimus in libro de Moribus, pro quo codd. vel in libro de Moralibus, vel in libro de Modo).

⁶ Secundum Bernard., I. de Considerat. c. 8. n. 9. et 11, ut dicitur III. Sent. d. 23. n. 1. q. 4. in corp. (vide ibid. notam 3.). Bernard., loc. cit., seqq. insinuat.

⁷ Respicitur definitio virtutis sumta ex August., I. Soliloq. c. 6. n. 43: Virtus est vel recta vel perfecta ratio perveniens ad finem suum. Cfr. liber de Spiritu et anima (inter opera August.) c. 3. et 20.

⁸ Sententiam hanc, si *verba* attendantur, Gregor. exprimit I. Moral. c. 32. n. 45, ubi agens de donis Spiritus S. (quae ab ipso *virtutes* nominantur) dicit: « Valde *fortitudo* destruitur, nisi per *consilium* folciatur; quia, quod plus se posse conspiciat, eo virtus sine rationis moderamine deterius in praecipis ruat ». Idem docet II. Homil. in Ezech. homil. 7. n. 7. Cfr. ibid. hom. 10. n. 18. et lib. I. homil. 3. n. 8: Quid enim prodesse potest prudentia, si fortitudo desit? Scire etenim cuiquam quod non potest facere poena magis quam virtus est. — De connectione virtutum vide III. Sent. d. 36. q. 3.

ponit *sinceritatem temperantiae*, in meridie *claritatem prudentiae*, in aquilone *stabilitatem constantiae*, in occidente *suavitatem iustitiae*. — Et hoc modo in Apocalypsi Ioannes describit quatuor latera civitatis secundum quatuor virtutes cardinales¹; et ordinabantur etiam tribus iuxta tabernaculum.

15. *Temperantia*, quae est ab oriente, sic describitur a Tullio²: «*Temperantia est rationis in libidinem aliosque animi motus non rectos firma et moderata dominatio*». Partes eius sunt *sobrietas* in gustu, *castitas* in tactu, *modestia* in ceteris sensibus; quam *modestiam* vocant theologi *disciplinam*.

16. *Serenitas prudentiae* est a meridie, quae sic describitur³: «*Prudentia est honorum et malorum scientia et utrorumque discretio, cuius partes sunt memoria, intelligentia, providentia*». Prudentia enim est de praesentibus, praeteritis et futuris.

17. *Fortitudo* ab aquilone, quae sic describitur: «*Fortitudo est aggressio periculorum vel susceptio et eorumdem constans et laboriosa perpessio*». Cuius partes sunt *fiducia*, *patientia*, *perseverantia*: fiducia in *aggreduendo*, patientia in *sustinendo*, perseverantia in *perseverando*.

18. Item, in occidente *suavitas iustitiae*, quae est in exhibitione pietatis — volunt enim leges, poenas mitigari; unde finis iustitiae non est severitas, sed benignitas — quae sic describitur: «*Iustitia est habitus, communi utilitate servata, suam unicuique tribuens dignitatem*». Partes eius secundum Tullium sunt *ex lege*, a *natura*, *ex consuetudine*; secundum nos una ordinat ad *superiores*, alia ad *inferiores*, tertia ad *pares*.

19. Hoc totum est per regulam rationis; et sicut Sol transiens per duodecim signa⁴ dat vitam, sic sol sapientialis, in nostrae mentis hemisphaerio radians et transiens, per has duodecim partes virtutum ordinat vitam nostram; et quantumcumque homo habeat alias scientias, nisi habeat virtutes, non habet vitam; sicut, quantumcumque habeas stellas, nisi habeas solem in duodecim signis, non habebis diem.

20. Haec sunt tantae *nobilitatis*, quod dispositio mundi his correspondet. Virtutes enim configurantur quatuor *lucis influentiis*, quatuor *elementorum proprietatibus*, quatuor *causarum efficacis*, quatuor *vitae salubritatibus*. — Primo, quatuor lucis principalibus influentiis: lux *purgat, illuminat, perficit et stabilizat*; temperantia *purgat, prudentia illuminat, iustitia conciliat, fortitudo roborat*.

21. Item, quatuor elementorum proprietatibus: in terra est ariditas adornata, in aqua perspicuitas cum intensione lucis, in aere subtilitas cum mulcebritate, in igne virtuositas in actione. Prima est *temperantia*, quae aridum reddit, et tamen ornat et vestit floribus. *Prudentia* respondet aquae perspicuitati, quae quasi incorporata est luci. *Iustitia* respondet aëris mulcebritati; aer enim ascendit et descendit, ad dexteram et sinistram movetur. *Fortitudo* respondet virgini ignis; unde ille loquens de fortitudine dicit⁵: *Fortis est ut mors dilectio; dura sicut infernus aemulatio; lampades eius lampades ignis atque flammarum*.

22. Item, quatuor causarum efficacis: *efficacis*, *Caesis* 4. *forma, finis* et *materia* integrant rem⁶. *Fortitudo* debetur efficienti, *prudentia* formae; *iustitia* fini; *temperantia* materiae, ne defuat.

23. Item, quatuor vitae salubritatibus: subtilitati spirituum, *temperantia*; vivacitati sensuum, *prudentia*; robori virium, *fortitudo*; coaequationi qualitatum, *iustitia*⁷.

24. Haec virtutes fluunt a luce aeterna in hemisphaerium nostrae mentis et reducunt animam in suam originem, sicut radius perpendicularis sive directus eadem via revertitur, qua incessit. Et haec est beatitudo. Unde primo sunt *politicae*, secundo *purgatoriae*, tertio *animi iam purgati*. *Politicae* sunt in actione, *purgatoriae* in contemplatione, *animi iam purgati* in lucis visione.

25. Et de his agit Salomon, ut dicit Origenes⁸, de *politiciis* in Proverbiis, de *purgatoriis* in Ecclesiaste, de *animi iam purgati* in Cantico canticorum.

¹ Cap. 21, 16: Et civitas in quadro posita est, et longitudo eius tanta est, quanta et latitudo etc. In quem locum Glossa *ordinaria* apud Strabonem: Vel quatuor latera sunt quatuor principales virtutes, quarum una non debet aliam excedere. Cf. tum. III. pag. 802, nota 1, in qua pro hac Glossa allegavimus Gregorium, qui etiam I. Homil. in Ezech. homil. 3. n. 8. ait: Possimus etiam per quatuor partes principales [orientem, occidentem etc.] quatuor virtutes accipere, ex quibus reliquae virtutes oriuntur etc. — Immediate post respicitur Num. 2, 3. seqq.

² Libr. II. Rhetor. c. 54. Deinde adiungit: Partes eius sunt continentia, clementia, modestia.

³ Loc. cit.: Prudentia est rerum bonarum et malorum neutrarumque [in nota adiecta exhibetur ut lectio vulgaris *et utrarumque*] scientia. Partes eius: memoria etc. Ibid.: «*Fortitudo est considerata periculorum susceptio et laborum perpessio*. Eius partes: magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia». Definitioni iustitiae inferius posita additur ibid.: Eius initium est ab *natura* profectum; deinde quaedam in *consuetudinem*

ex utilitatis ratione venerunt; postea res a natura profectas et ab consuetudine probatas *legum* metus et religio sanxit.

⁴ Vide supra pag. 221, nota 5.

⁵ Cant. 8, 6.

⁶ Cf. Aristot., II. Phys. text. 28. (c. 3.) et V. Metaph. text. 2. seq. (IV. c. 2.). — Mox post *efficienti* B prosequitur: *severitas* [ita et A, DEG *severitas*] *prudentiae formae*; *rectitudo iustitiae fini*, *stabilitas temperantiae materiae*.

⁷ Vide II. Sent. d. 17. a. 2. q. 3, ubi distinguitur aequalitas miscibilium in mixto a *pondere* et a *iustitia*.

⁸ In Prologo in Canticum canticorum, ubi, allata scientiarum distinctione in tres partes, scil. ethicam, physicam et theoreticam (quam appellat *inspectivam*, i. e. qua supersgressi visibilia de divinis aliquid et caelestibus contemplantur), notat, quod hanc divisionem sapientes Graecorum sumserunt a Salomone, utpote qui aetate et tempore longe ante ipsos prior eam per Dei spiritum dicerat. Subinde ait: Salomon ergo tres istas [disciplinas]... distinguere ab invicem ac discernere volens, tribus eas libellis edidit... Primo ergo in *Proverbiis* moralem

Haec respondent quadrupliciter dispositioni mundi.

Primo, lucis influentis 4.

Secundo, elementis 4.

Vitae salubritatibus 4.

Reducunt in floem.

Tres gradus.

Decentur in Scriptura.

Latera quatuor civitatis.

Temperantiae partes tres.

Item, prudentiae.

Item, fortitudinis.

Item, iustitiae.

Notandum.

Simile.

Virtutes 12.

Et in notitiam istarum venerunt nobiles philosophi. Unde Macrobius¹, narrans sententiam Plotini, dicit sic: « Qui aestimant nullis nisi philosophantibus inesse virtutes, nullos praeter philosophos beatos esse pronuntiant. Agnitionem enim rerum divinarum sapientiam proprie vocantes, eos tantummodo dicunt esse sapientes, qui superna acie mentis requirunt et quaerendi sagaci diligentia comprehendunt, et quantum vivendi perspicuitas praestat, imitantur, et in hoc solo dicunt esse exercitia virtutum ».

26. « Quarum sic officia dispensant: prudentiae esse mundum istum et omnia, quae in mundo sunt, divinorum contemplatione despiciere omnemque animi cognitionem in sola divina dirigere; temperantiae, omnia relinquere, in quantum natura patitur, quae corporis usus requirit; fortitudinis, non terri animam a corpore quodam modo ductu philosophiae recedentem nec altitudinem perfectae ad superna ascensionis horrere; iustitiae, ad unam sibi huius propositi consentire viam uniuscuiusque virtutis obsequium. Atque ita fit, ut secundum hoc tam rigidae definitionis abruptum rerum publicarum rectores beati esse, vel omnino esse non possint ».

27. « Sed Plotinus, inter philosophiae professores cum Platone princeps, in libro de Virtutibus² gradus earum vera et naturali divisionis ratione compositos per ordinem digerit. Quatuor sunt, inquit, quaternarum genera virtutum. Ex his primae politicae vocantur, secundae purgatoriae, tertiae animi iam purgati, quartae exemplares ».

28. « Et sunt politicae hominis, quia sociale animal est. His boni viri reipublicae consulunt, urbes tuentur; his parentes venerantur, liberos amant, proximos diligunt; his civium salutem gubernant; his socios circumsperta providentia protegunt, iusta liberalitate devincunt, hisque « sui memores alios fecere merendo »³.

29. « Et est politicae prudentiae ad rationis normam quae cogitat, quaeque agit, universa dirigere, ac nihil praeter rectum velle vel facere, humanisque actibus tanquam divinis arbitris providere. Prudentiae insunt ratio, intellectus, circumspectio, providentia, docilitas, cautio. — Fortitudinis est animum supra periculi metum agere, nihilque nisi turpia timere, tolerare fortiter vel ad-

versa, vel prospera. Fortitudo praestat magnanimitatem, fulcium, securitatem, magnificentiam, constantiam, tolerantiam, firmitatem. — Temperantiae est nihil appetere poenitendum, in nullo legem moderationis excedere, sub iugum rationis cupiditatem domare. Temperantiam sequuntur modestia, verecundia, abstinentia, castitas, honestas, moderamen vel⁴ moderatio, parcitas, sobrietas, pudicitia. — Iustitiae est servare unicuique quod suum est; et de iustitia veniunt innocentia, amicitia, concordia, pietas, religio, affectus, humanitas. His virtutibus vir bonus primum sui atque inde reipublicae rector efficitur, iuste ac provide gubernans humana, divina non deserens ».

30. « Secundae, quas purgatorias vocant, hominis sunt, qui divini capax est, solumque animum eius expediunt, qui decrevit se a corporis contagione purgare et quadam humanorum fuga solis se inserere divinis. Haec sunt otiosorum, qui a rerum publicarum actibus se sequestrant. Harum quid singulae velint, superius⁵ expressimus, cum de virtutibus philosophantium diceremus, quas solas quidam aestimaverunt esse virtutes ».

31. « Tertiae sunt purgati iam defaecatique animi et ab omni mundi huius aspergine presse pureque detersi. Illic prudentiae est divina non quasi in electione praeferre, sed sola nosse et haec tanquam nihil sit aliud, intueri; temperantiae, terrenas cupiditates non reprimere, sed penitus oblivisci; fortitudinis, passiones ignorare, non vincere, ut nesciat irasci, cupiat nihil; iustitiae, ita cum superna et divina mente sociari, ut servet perpetuum cum ea foedus imitando ».

32. « Quartae sunt exemplares, quae in ipsa divina mente consistunt, quam diximus noun⁶ vocari, a quarum exemplo reliquae omnes per ordinem defluunt. Nam si rerum aliarum, multo magis virtutum ideas esse in mente divina credendum est. Illic prudentia est ipsa mens divina; temperantia, quod in se perpetua intentione conversa est; fortitudo, quod semper idem est nec aliquando mutatur; iustitia, quod perenni lege a sempiterna operis sui continuatione non flectitur. — Haec sunt quaternarum quatuor genera virtutum, quae praeter cetera maximam in passionibus habent differentiam sui ». Illicque Plotinus.

Verba Macrobii de sententia aliquorum.

Definitiones sec. istos.

Melius Plotinus.

Divisio virtutum.

Primo, de politicis virtutibus.

De quatuor in specie.

Secundo, de purgatoriis.

Tertio, de virtutibus animi purgati.

De exemplaribus.

docuit locum, succinctis, ut decuit, brevisque sententis vitae instituta componens. Secundam vero, quae naturalis appellatur, comprehendit in Ecclesiaste, in quo multa de rebus naturalibus disserens et inania ac vana ab utilibus necessariisque secernens, relinquendam vanitatem monet et utilia rectaque sectanda. Inspectivum quoque locum in hoc libello tradidit, qui habetur in manibus, id est in Cantico canticorum, in quo amorem caelestium divinorumque desiderium incutit animae sub specie sponsae ac sponsi, caritatis et amoris viis perveniendum docens ad consortium Dei.

¹ Libr. I. in Somnium Scipionis, c. 8.

² Enneadae primae libro II. de virtutibus (ed. Basileae 1580, pag. 13, n. 3. seqq.; secundum hanc ed. opera Plotini continentur 54 libris, in sex enneades distributis).

³ Virgil., VI. Aeneid. v. 664: Quique sui memores etc. — Mox contra textum originale codd. prosequuntur: Et est politica prudentia ad rationis etc.

⁴ In originali omititur moderamen vel.

⁵ Schlicke n. 25. 26.

⁶ Vox Graeca νοῦν.

COLLATIO VII.

De prima visione tractatio quarta, quae est de triplici defectu virtutum in philosophis, secundo, de fide sanante, rectificante, ordinante.

SUMMARIUM. — *Introductio et repetitio*, 1. — *Errores Aristotelis et excusatio eiusdem*, 2. — *De philosophis magis illuminatis, qui ideas virtutum posuerunt in Deo, sed ob defectum fidei defecerunt*, 3. 4. — *Pars I. Triplex defectus in virtutibus philosophorum fide carentium. Tres operationes virtutum necessariae: primo ordinare animam in finem; hoc isti non potuerunt propter duplicem defectum*, 5. 6. — *Secundo, rectificare affectus; quod iterum isti non potuerunt*, 7. — *Tertio, sanare morbos; ad hoc quatuor necessaria: cognoscere primo quadruplicem morbum*, 8. — *Secundo, morbi causam*, 9. — *Tertio, medicum*, 10. — *Quarto, medicinam*, 11. — *In his quatuor defecerunt philosophi*, 12. — *Pars II. Sola fides divisit lucem et tenebras; ipsa sanat, rectificat, ordinat*, 13. — *Caritas sanat affectum; habet quatuor qualitates*, 14. — *Vestit virtutes; arma lucis sunt quatuor virtutes formatae; hae figuratae tripliciter*, 15. — *Primo, per quatuor flumina paradisi*, 16. — *Secundo, per quatuor ornamenta tabernaculi; tertio, per quatuor latera civitatis*, 17. — *Unitas tribus virtutibus theologicis sunt septem; figuratae tripliciter, primo ut fulgidae*, 18. — *Secundo, ut fecundae*, 19. — *Tertio, ut vigorosae*, 20. — *Numerus earum duodenarius; tripliciter figuratus*, 21. — *Athue geminatae, sunt viginti quatuor; tripliciter figuratae*, 22.

1. Vidit Deus lucem, quod esset bona, et dicitur *visit lucem a tenebris*¹ etc. Ad explicandam visionem intelligentiae per naturam inditae sumtum est verbum hoc. Et quantum ad hoc, quod esset bona, videre nos fecit et per *considerationem scientialem* et per *contemplationem sapientialem*. Per *considerationem scientialem*, in quantum illustrat ut lux, scilicet ut veritas rerum, ut veritas vocum et ut veritas morum. Per *contemplationem sapientialem*, in quantum illustrat per influxum radii a luce aeterna in animam, ut videat illam lucem *in se* ut in speculo; in *Intelligentia separata*, ut in medio quodam delativo; in *luce aeterna*, ut in subiecto fontano. — Dictum etiam fuit, quod *divisit lucem a tenebris*, quod quidam ideas impugnaverunt, ex quo triplex intelligentia veritatis occultatur, scilicet veritas *artis aeternae*, veritas *divinae providentiae*, veritas *ruinae angelicae*; quod sequitur, si Angelus perfectionem suam non haberet nisi per motum. Ex quo sequitur triplex *caecitas*, scilicet de *aeternitate mundi*, de *unitate intellectus*, de *poena et gloria*.

2. *Primam* videtur ponere Aristoteles, *ultimam* etiam, quia non invenitur, quod ponat felicitatem

post hanc vitam; de *media* autem dicit Commentator², quod ipse hoc sensit. — De aeternitate mundi excusari posset, quod intellexit hoc ut philosophos, loquens ut naturalis, scilicet quod *per naturam* non potuit incipere. Quod intelligentiae habeant perfectionem per motum, pro tanto hoc potuit dicere, quia non sunt otiosae, quia nihil otiosum in fundamento naturae³. — Item, quod posuit felicitatem in hac vita, quia, licet sentiret aeternam, de illa se non intromisit, quia forte non erat de consideratione sua. — De unitate intellectus posset dici, quod intellexit, quod est unus intellectus ratione *lucis influentis*, non ratione *sui*, quia numeratur secundum subiectum⁴.

3. Sed quidquid senserit, alii philosophi illuminati posuerunt *ideas*; qui fuerunt cultores unius Dei, qui omnia bona posuerunt in optimo Deo, qui posuerunt virtutes *exemplares*, a quibus fluunt virtutes *cardinales*, primo in vim *cognitivam* et per illam in *affectivam*, deinde in *operativam*, secundum illud « *scire, velle et impermutabiliter operari* », sicut posuit nobilissimus Plotinus⁵ de secta Platonis et Tullius sectae academicae. Et ita isti videbantur illuminati et per se posse habere felicitatem. — Sed adhuc

Quomodo in his excusatur.

Alii cognoverunt ideas et virtutes exemplares.

Introductio.
Repetitio primae visionis.

Oportio Aristotelis.

¹ Gen. I, 4. — In seqq. datur summa collationum 4, 5, et 6.

² Cfr. supra pag. 364, nota 5. — De seq. prima excusatione vide supra collat. 5, n. 29. in fine et II. Sent. d. 1. p. I. a. 1. q. 2. ad 1. et 2.

³ Vide Aristot., I. de Caelo et mundo, text. 32. (c. 4.); II. text. 59. (c. 11.); III. de Anima, text. 45. (c. 9.); in his locis versio Arabico-Latina pro *frustra* utitur voce *otiosum*, quae etiam I. Metaph. text. 47. adhibet dictionem *in fundamento naturae* (materiae). Cfr. supra pag. 358, nota 5.

⁴ Cfr. II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 4. in corp. (2. opinio).

⁵ Cfr. supra pag. 364, nota 2. — De Ciceroe, ex quo coll. 6, n. 15. seqq. quaedam allata sunt, notandum, quod ipse in philosophia secutus sit academiam *novam*, cuius auctores fuerunt ipsius praecceptores Philo Lariss. et Antiochus ab Ascalon. Haec academia placitis Platonis coniungebat quaedam ex doctrina Aristotelis et praesertim Stoicorum, ipsaque initium praebuit systemati *Neoplatonicorum*, quod a Plotino praecipue expositum fuit. Cicero ad ideas Platonis recurrit in libro, cui titulus « *Ad Marcum Brutum orator* », c. 3. et 29. — Praecedens sententia (*scire, velle* etc.) est Aristot.; vide supra pag. 119, nota 8.

Deferunt
ob caritatem
fidei.

isti in tenebris fuerunt, quia non habuerunt lumen fidei, nos autem habemus lumen fidei. Unde in prima Petri: *Vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes annuntietis eius qui vos de tenebris vocavit in admirabile lumen suum.*

Horam
entiam
tentia de vir-
tutibus.

Triplex vir-
tus.

4. Illi autem praecipui philosophi posuerunt, sic etiam illuminati, tamen sine fide, per defluxum in nostram cognitionem virtutes cardinales. Quae primo dicuntur *politicae*, in quantum docent conversationem in mundo; secundo, *purgatoriae* quantum ad solitariam contemplationem; tertio, *purgati animi*, ut animam quietari faciant in exemplari. Dixerunt ergo, per has virtutes animam *modificari, purgari et reformari*.

Parti I. In-
ficientia vir-
tutum natu-
ralium.

Primo, non
ordinantur
in spem.

Ratio du-
plet.

5. Sed adhuc in tenebris sunt, quia necesse est, ut haec virtutes prius habeant *tres operationes*, scilicet animam *ordinare in finem*; secundo, *rectificare affectus* animae; tertio, quod *sanatur morbus*. Illas autem operationes non habuerunt in ipsis. — Probatio. Dicit Augustinus in libro de Civitate Dei², quod vera virtus non est, quae non dirigit intentionem ad Deum fontem, ut ibi quiescat *aeternitate certu* et, *paece perfecta*. *Certa aeternitas* esse non potest, quae amitti potest; *perfecta pax* non est nisi in reunione corporis et animae; et hoc certum est. Si enim anima essentialiter inclinationem habet ad corpus, nunquam anima plene quietatur, nisi sibi corpus reddatur³. — Philosophi autem ignoraverunt *certam aeternitatem*. Posuerunt enim et ipsi, quod anima ascendebat per capriciorum et descendebat per canerum, deinde transiens per lacteum circuitum, quem nos galaxiam vocamus, oblivisebatur quae superius fiebant, et niebatur corpori misero sibi aptato, quousque iterum superius rediret⁴. Haec autem est *fallax beatitudo*, scilicet quod anima esset in beatitudine et postea reverteretur.

Primo.
Circulatio
animarum.

Secundo.

6. *Pacem* etiam *perfectam* non cognoverunt, quia non cognoverunt, quod mundus haberet finem,

et quod corpora pulverizata resurgant. Nec miramur quia, cum essent investigatores secundum potentiam rationis, ratio nostra non potest ad hoc pervenire, ut corpora resurgant, ut elementa contraria possint sic conciliata in caelo sine reflexione permanere. Non referebant ergo ad illam vitam, sed in abeunte quadam circulatione ponebant animam. Ignoraverunt ergo fidem, sine qua virtutes non valent, ut dicit Augustinus de Trinitate libro decimo tertio, capitulo vigesimo⁵.

7. Secundo oportet affectus ordinatos *rectificare* per virtutes istas. Affectus autem quatuor sunt: *timor, dolor, laetitia, fiducia*⁶. Isti autem non rectificaverunt, nisi sit *timor sanctus*, dolor *inustus*, laetitia *vera*, fiducia *certa*. Si autem *timor superbus*, dolor *iniustus*, laetitia *inepta*, fiducia *praesumptuosa*; tunc affectiones sunt obliquae. Virtutes autem istae per se rectificari non possunt. *Fiducia* enim sive spes est de hoc quod non videtur, ut de beata vita; beata autem vita non datur nisi dignis; dignus autem nullus est, nisi habeat merita sufficientia. Haec per vires liberi arbitrii haberi non possunt nisi per condensationem Dei, scilicet per gratiam. *Non sunt contiguae passionibus huius temporis ad futuram gloriam*⁷.

8. Tertio necesse est, affectus *sanari*, utificentur. Non sanatur autem aliquis, nisi cognoscat *morbum et causam, medicum et medicinam*. — *Morbus* autem est depravatio affectus. Haec autem est quadruplex, quia contrahit ex unione ad corpus anima *infirmiorem, ignorantiam, multam, concupiscentiam*⁸; ex quibus inficitur *intellectiva, amativa, potestativa*; et tunc infecta est tota anima. Haec *omnino* non ignoraverunt, nec *omnino* sciverunt. Videbant enim hos defectus, sed credebant, eos esse in *phantasia*, non in potentiis interioribus. Credebant enim, quod sicut sphaera moveret contra sphaeram, sed phantasia moveret et inclinaret ad exteriora, sed intellectus naturaliter ad superiora; et

Tertio, non
sanabant
morbos.

Non cogno-
scebant mor-
bum quiden-
talem.

¹ Cap. 2, 9. — Inferius post finem verborum S. Petri ad confirmandam hanc sententiam (scil. quod philosophi isti in tenebris fuerunt etc.) BEG allegant Augustinum XIII. de Trinitate c. 19. n. 24: Illi autem praecipui gentium philosophi etc. (cfr. infra n. 9.).

² Libr. XIX. c. 25: Proinde virtutes, quas [animus vel mens] sibi habere videtur... nisi ad Deum revertit, etiam ipsae via sunt potius quam virtutes. Nam licet a quibusdam tunc verae et honestae putentur esse virtutes, cum ad se ipsas referuntur nec propter aliud experiant, etiam tunc inflatae ag superbiae sunt; et ideo non virtutes, sed vita indicanda sunt. Cfr. ibid. XIX. c. 10, ubi docet, veram virtutem esse eam, quae omnia et se ipsam « ad eum finem refert, ubi nobis talis et tanta pax erit, quae melior et maior esse non possit ». — A B allegant de Trinitate; cfr. lib. XIII. c. 20 n. 26, XIV. c. 1. n. 3. et c. 8. n. 41.

³ Cfr. supra pag. 286, nota 5. et pag. 289, nota 2.

⁴ Secundum Macrobius, I. in Somnium Scipionis, c. 12.

⁵ Num. 26. Cfr. etiam XIV. c. 1. n. 3. — Verba superius posita sine reflexione idem significantur videtur, ac si diceretur

sine mutua actione et passione i. e. sine actione et passione, quae unum elementum agat in alterum et patiatur ab altero. Aristot. II. de Caelo et mundo, text. 19. (c. 3.): Contrarietatem enim habet unumquodque elementorum ad unumquodque... His autem existentibus, manifestum est, generationem esse, eo quod ipsorum [elementorum] nihil possibile esse sempiternum. Patiuntur enim et agunt, contraria a se invicem et corruptiva invicem sunt. Cfr. ibid. II. text. 52. (c. 6.). Vide August., XIII. de Civ. Dei. c. 17. Pro *sine reflexione* DEG *sive rarefactione* i. e. sine alteratione, quae habetur ex rei augmentatione. — Quod subinde dicitur: *sed in abeunte quadam circulatione*, declaratur ab August., XII. de Civ. Dei, c. 20. n. 1, qui utitur his verbis: « circuitibus definitis [certis intervallis] euntibus semper atque redemptibus... revolutione Inaccessibili ». Cfr. ibid. XIV. c. 5.

⁶ Cfr. tom. III. pag. 355, nota 7. et pag. 356, nota 5.

⁷ Rom. 8, 18. Ibid. v. 24: Spes autem, quae videtur, non est spes; nam quod videt quis, quid sperat? Cfr. III. Sent. d. 26. a. 1. q. 1. ad 4.

⁸ Vide supra pag. 234, nota 4. in fine.

tamen decepti fuerunt, quia hae infirmitates in parte intellectuali sunt, non solum in parte sensitiva: *intellectiva, amativa, potestativa* infectae sunt usque ad medullam.

9. Morbum nescierunt, quia *causam* ignoraverunt. Si enim, ut dicunt philosophi, *anima naturaliter* unitur corpori, non contrahit morbum — aliter Deus res dissiparet, non conservaret — hoc tamen fit per *culpam* a principio originali, scilicet Adam. hoc autem, quod Adam comedit lignum vetitum¹, per rationem sciri non potest nisi per auditum; et ideo fides necessaria est. Ad *causam* ergo *morbi* non venerunt, quia Prophetis non crederunt, ut dicit Augustinus de Trinitate libro decimo tertio, capitulo decimo nono²: « Illi gentium philosophi praecipui, qui *invisibilia Dei per ea quae facta sunt, intellecta* conspiciere potuerunt; tamen, quia sine Mediatore, id est sine homine Christo, philosophati sunt, quem *nec venturam* Prophetis *nec venisse* Apostolis crederunt, veritatem deflexerunt in iniquitate ».

10. Item, *medicum* non cognoverunt; cum enim morbus fuerit ex crimine laesae maiestatis, punitio debuit esse gravissima. Nullus ergo potuit sanare, nisi esset Deus et homo, qui posset satisfacere; in quo nec fuit concupiscentia, nec natus per legem naturae, sed de Virgine³. Quod autem ille esset medicus, ostendit per *exempla virtutis*, per *documenta veritatis*, per *inclamata amoris*, per *remedia salutis*. Iste medicus sanat omnia; *etenim neque herba neque malagma sanavit eos, sed tuus, Domine, sermo*⁴. Verbum incarnatum, crucifixum, passum; et post misit Spiritum sanctum, qui illabitur cordibus nostris.

11. Haec ergo est *medicina*, scilicet gratia Spiritus sancti. Hunc *medicum* et hanc *gratiam* philosophia non potest attingere. Quid ergo gloriaris, qui nescis per scientiam tuam *nec infirmitatem* tuam *nec eius causam* *nec medicum* *nec medicinam*?

12. Isti philosophi habuerunt pennas struthionum⁵, quia affectus non erant *sanati* *nec ordinati* *nec rectificati*; quod non fit nisi per fidem. Unde primo posuerunt falsam *beatitudinis circulationem*; secundo, falsam praesentium *meritorum sufficientiam*; tertio, *internarum virium perpetuam inco- lumitatem*. In has tres tenebras inciderunt.

13. Fides igitur, purgans has tenebras, *docet morbum, causam, medicum, medicinam; sanat animam*, ponendo meritorum radices in Deo, cui placeat; et sic proficit per fidem in spem certam per meritum Christi, non praesumptuose. *Sanat* ergo, *rectificat* et *ordinat*; hoc modo anima potest *modificari, rectificari* et *ordinari*. Has radices ignoraverunt philosophi. Fides ergo sola *divisit lucem a tenebris*. Unde Apostolus⁶: *Eratis enim aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino*. Fides enim, habens spem et caritatem cum operibus, *sanat animam* et ipsam *sanatam purificat, elevat* et *deformat*. Modo sumus in vera luce; non sic illi qui somniant, qui accipiunt falsa pro veris, ut idolum pro Deo.

14. Notandum autem, quod sola *caritas* sanat affectum. Amor enim, secundum Augustinum, de Civitate Dei⁷, radix est omnium affectionum. Ergo necesse est, ut amor sit sanatus, alioquin omnes affectus sunt obliqui; non sanatur autem nisi per divinum amorem, qui amor divinus est *purus, providus, pius* et *perpetuus*: *purus* respectu temperantiae, *providus* respectu prudentiae, *pius* respectu iustitiae et *perpetuus* respectu fortitudinis. Caritas ergo est *finis et forma* omnium virtutum et fundatur super *spem de corde puro et fide non ficta*⁸.

15. Hae ergo virtutes *informes* et *nudae* sunt philosophorum, *vestitae* autem sunt nostrae. Vestiri autem debent *auro amoris*, quia omnes parietes templi vestiti erant auro⁹; similiter *oleo unctionis*, quia omnia vasa oleo unctionis sanctificata erant. Et sic non dividuntur. — *Nox praecessit, dies autem appropinquavit* etc. *Induamur ergo arma lucis*¹⁰, scilicet quatuor virtutes *fide originatas, spe suble- vatas* et *caritate completas*. — Hae quatuor virtutes sic vestitae designantur per quatuor *flumina paradisi*, per quatuor *latera civitatis*, per quatuor *ornamenta tabernaculi*, et hoc ut sunt *originatae, informatae et stabilitae*.

16. Per quatuor *flumina* paradisi, in quantum *originantur a fide*. Flumen est gratia Spiritus sancti diffusi in has quatuor virtutes: Phison respondet *temperantiae*, Gehon *prudentiae*, Tigris *fortitudini*; Euphrates *iustitiae*¹¹. Phison respondet *rationali*, Gehon *concupiscibili*, Tigris *irascibili*; Euphrates *toti animae*.

¹ Cfr. Gen. 3, 6. — Subinde respicitur Rom. 10, 17: Ergo fides ex auditu etc. — Quae praecedunt (n. 8. et 9.) sunt secundum August., XIV. de Civ. Dei, c. 3. et 5; XXI. c. 3. n. 2.

² Num. 24. Allegatur Rom. 1, 20, et in fine respicitur v. 18: Qui veritatem Dei in invisibilia definet.

³ Cfr. Breviloq. p. IV. c. 1. et 3.

⁴ Sap. 16, 12.

⁵ De struthionibus Plinius, X. Histor. natural. c. 4, dicit, quod celeritate praecminent, « ad hoc demum datus; enimis, ut currentem adjuvet; cetero non sunt volucres nec a terra tolluntur ».

⁶ Eph. 5, 8.

⁷ Libr. XIV. c. 7. n. 2. Cfr. supra pag. 238, nota 4.

⁸ Epist. I. Tim. 1, 5. — Caritatem esse formam virtutum, ostenditur III. Sent. d. 36. q. 6.

⁹ Cfr. III. Reg. 6, 20. et 23. Subinde respicitur Exod. 30, 25. seqq. (de oleo unctionis vasorum).

¹⁰ Rom. 13, 12. Post *appropinquavit* Vulgata prosequitur: Abiciamus ergo opera tenebrarum et induamur arma lucis.

¹¹ August., II. de Gen. contra Manich. c. 10. n. 13, quatuor flumina paradisi (Gen. 2, 10. seqq.) quatuor virtutibus ita adaptat, ut Phison respondeat prudentiae, Gehon fortitudini, Tigris temperantiae, Euphrates iustitiae. Cfr. Philo. I. Allegor. Legis.

Vars. II. So- la fides sa- nat, rectifi- cat, ordina- t.

Ipsa dividit lucem a te- nebris.

Sola caritas sanat affec- tum.

Prophetias eius 5.

Virtutes car- dinales infor- mes et in- r- m- fae.

Tripletter figurantur.

Primo, ut originatae.

Nec morbi causam.

Culpa originis.

Nec medicum.

Christus se probavit quadrupliciter.

Nec medicum.

Epithes 1. partis.

17. Item, in quantum *informantur caritate*, designantur per quatuor *ornamenta* tabernaculi, quae erant quatuor cortinae, pelles hyacinthinae, saga cilicina et pelles arietum rubricatae¹. Cortina respondet *temperantiae*, pelles hyacinthinae caelestis coloris *prudentiae*, saga cilicina *iustitiae*, pelles arietum rubricatae *fortitudini*. — Vel sic: in ornamento templi fuerunt quatuor colores: byssinus, in quo *temperantia*; hyacinthinus, in quo *prudentia*; purpureus, indumentum regale, *iustitia*; coccineus, hoc est flammeus, *fortitudo*. *Ornant* ergo domum per quatuor latera. — Item, *stabilitant* et introducunt per portam, per quatuor latera civitatis², *stabilitate* per *spem* ad normam aequalem.

18. Adiunctis ergo tribus virtutibus, scilicet fide, spe et caritate, consurgunt in septenarium designatum per *septem stellas*, per *septem mulieres* et per *septem panes* evangelicos³; et hoc in quantum sunt *fulgidae*, *fecundae*, *vigrosae*. In quantum sunt *fulgidae*, per *septem stellas*. Unde in lob: *Nunquid coniungere valebis micantes stellas pleiadas, aut gyrum arcetri dissipare?* Pleiades sunt illae septem stellae coniunctae, quas vulgus *gallinam cum pullis* vocat. Hae virtutes faciunt *gyrum* imperturbabilem.

19. Secundo, ut *fecundae*, per *septem mulieres*. Isaias⁴: *Apprehendent septem mulieres virum unum in die illa, dicentes* etc. *Virum*, quia faciunt hominem virilem; et *unum*, quia non dividunt eum, sed stabilem faciunt et fecundum.

20. Tertio, in quantum *vigrosae* designantur per *septem panes* evangelicos, ex quibus pascitur

universitas electorum. In philosophis hae quatuor virtutes fuerunt lapides, sed modo sunt septem panes vitae. Panes Moysi *quinque* fuerunt *hordeacei*⁵, sed *septem panes frumenti* in doctrina evangelica *ex adipe frumenti*.

21. Item, quatuor cardinales ducas in tres theologicas, et sic sunt duodecim, quia prudentia debet esse *fidelis*, *fidens* et *amans*; et sic de aliis. Et designantur per duodecim *fontes*, per duodecim *lapides pretiosos* in vestimento Pontificis, per duodecim *portas* civitatis⁶: et hoc, in quantum *inchoant*, *promovent* et *perducunt*. — Primo, per *duodecim fontes*, quia, ut se circumcedunt, faciunt animam mundam. — Secundo, per *duodecim lapides*, quia ornant animam in omnibus virtutibus in pectore, sicut illi lapides in pectore Pontificis. — Tertio, per *duodecim portas*, in quantum introducunt: nam ad orientem *sinceritas temperantiae*, ad meridiem *serenitas prudentiae*, ad aquilonem *stabilitas constantiae*, ad occidentem *suavitas iustitiae*.

22. Ulterius, istae virtutes duodecim, *geminatae* in *prosperis* et in *adversis*, designantur per *viginti quatuor horas*, duodecim in *nocte* adversitatis, et duodecim in *die* prosperitatis. — Item, *geminatae per activam* et *contemplativam*; et sic per *viginti quatuor seniores*⁷, qui modo voluntur ad actionem, modo ad contemplationem, quia faciunt sensatum et maturum. — Item, per *contemplativam practicam* et *speculativam*; et sic per *viginti quatuor alas* quatuor animalium, quorum quodlibet senas alas habet. — Et in hoc terminatur prima visio et opus primae diei.

COLLATIO VIII.

De secunda visione, scilicet intelligentiae per fidem sublevatae, tractatio prima, quae agit de altitudine fidei.

SUMMARIUM. — *Introductio*. *Caelum habet tria: est sublime, stabile, spectabile*, 1. — *Ob easdem proprietates fides vocatur caelum*, 2. — *Fides habet lumen et nubem; est altissima, firmissima, speciosissima*, 3. — Pars I. De altitudine fidei, secundum altitudinem sublimitatis et altitudinem profunditatis, sive secundum mysterium Trinitatis et incarnationis, 4. — *De utraque altitudine loquitur*

¹ Cfr. Exod. 26, 1. seqq. Vide Iodam, II. de Tabernaculo etc. c. 2-4.

² Cfr. Apoc. 21, 16. Vide supra pag. 363, nota 1. — B: *stabilitant per eadem quatuor latera, introducunt per quatuor portas in ipsis quatuor lateribus civitatis*.

³ Apoc. 3, 1. — Isai. 4, 1. — Math. 15, 34. — Seq. locus est lob 38, 31. Vulgata verbo *dissipare* praemittit *poteris*.

⁴ Cap. 4, 1.

⁵ Ioan. 6, 9: Est puer unus hic, qui habet quinque panes hordeaceos etc. In quem locum August., in Ioan. Evang. tr. 24, n. 5, ait: Breviter ut curramus, quinque panes intelliguntur quinque libri *Moysi*; merito non triticeo, sed hordeaceo; quia ad vetus testamentum pertinent. Nostis autem hordeum ita creatum, ut ad medullam eius vix perveniatur; vestitur enim eadem

medulla tegmine paleae, et ipsa palea tenax et inhaerens, ut cum labore exuatur. Talis est litera veteris testamenti, vesita tegminibus carnalium sacramentorum etc. — Subinde respiciatur Ps. 80, 17: Et cibavit eos ex adipe frumenti. Cfr. Ps. 147, 3.

⁶ Exod. 15, 27. et Num. 33, 9. — Exod. 28, 17-21. — Apoc. 21, 12. seq. et 24. — De circummersione virtutum cfr. supra collat. 6, n. 13; ibid. n. 14, habetur etiam de quatuor virtutibus, in quantum respondent quatuor mundi partibus.

⁷ Apoc. 4, 4; 5, 8. seqq.; 11, 16. seq. et 19, 4. — Inferius respiciatur Apoc. 4, 8: Et quatuor animalia, singula eorum habebant alas senas. — Inferius B et Vat. legunt: *Item contemplativa, si dividatur per practicam et speculativam, significat in istis duodecim duplicatis viginti quatuor alas* etc.

Agentur ad duodecim, figuratae tripliciter.

Primo, ut inchoant.

Secundo, ut promovant.

Tertio, ut perducant.

Iterum hae gemantur et tripliciter figurantur.

Finis I. visionis.

Scriptura, 5. — *Utraque est incomprehensibilis, praesertim secunda*, 6. — *Visio Isaiae de utraque*, 7. — *Duplex lumen; duo Seraphini, clamantes ter Sanctus; admirabile Dei nomen*, 8-10. — *Epilogus primae partis*, 11. — *Pars II. De sex alis utriusque Seraphi et de duodecim articulis fidei. Sex articuli de Deo, figurati per sex alas primi Seraphi; de tribus alis in latere dextero et tribus personis in Deo*, 12. — *Tres alae in latere sinistro et triplex emanatio in creaturam*, 13. — *Quomodo sibi respondeant sex alae*, 14. — *Sex articuli de incarnatione, figurati per sex alas secundi Seraphi, secundum descensum et ascensum*, 15. 16. — *Duodecim articuli praedicati a duodecim Apostolis; in his consistit cultus Dei*, 17. — *Figura in V. T.*, 18. — *Ordo duodecim articularum*, 19.

1. *Vocavit Deus firmamentum caelum; factum est vespere et mane, dies secundus*¹. Sequitur opus secundae dici, quae est secunda visio intelligentiae per *firmam subleatae*, et de ea non dicitur: *vidit*, sed *vocavit*. Ad litteram hoc caelum est *subline*; *stabile* et *spectabile*: *subline* quantum ad situm, *stabile* quantum ad formam, *spectabile* quantum ad claritatem. *Subline* est: unde in Proverbiis²: *Caelum sursum, et terra deorsum*; hoc ipso, quod caelum est nobile, in ordine universi superiorem locum obtinet, et terra infimum. — Est etiam *stabile* quantum ad formam, quia movetur non mutando locum, sed in loco et circa medium; Iob³: *Tu forsitan cum eo fabricatus es caelos, qui solutissimi quasi aere fusi sunt?* — Est etiam *spectabile* quantum ad multitudinem, ornatum; Iob⁴: *Spiritus eius ornavit caelos*; et Ecclesiasticus: *Species caeli, gloria stellarum, mundum illuminans in excelsis Dominus*. Ab ista conditione ultima denominatur *caelum* a *caelando*, non ab abscondendo, sed a senpendo, quia scribitur per *ae* diphthongum, quia ornatum et quasi sculptum est luminaribus.

2. Per *firmamentum* autem intelligitur *visio fidei*. Fides enim reddit *sublimem* animam vel intelligentiam, quia transcendit omnem rationem et investigationem rationis; reddit *stabilem*, quia excludit dubitationem et vacillationem; reddit etiam *spectabilem*, quia multiformem ostendit claritatem. Vocatur ergo fidei firmitas *caelum*, quia facit intelligentiam *sublimem* per investigationem; *stabilem*, dum stabilit in veritate; *spectabilem*, dum replet eam multiformi lumine. Unde Daniel⁵: *Qui docti fuerint fulgebunt quasi splendor firmamenti*. Sed nemo doctus est, nisi doceatur a Deo, quia *nemo venit ad Patrem nisi per me*, ait Salvator; et in Ioanne: *Erunt omnes docibiles Dei*. Ad fidem nullus

doceatur nisi per Deum; et quia venit a *coe* Dei, ideo dicitur: *Vocavit Deus firmamentum caelum*: Unde non dicit: *vidit Deus firmamentum*, sed *vocavit*, quia firmitas fidei magis est in *credulitate* quam in contemplatione; credulitas autem est per auditum, quia *fides ex auditu*, ut ait Apostolus ad Romanos⁶, et antea: *Corde creditur ad iustitiam*.

3. Fides autem magis est in confessione veritatis quam in communicatione lucis; unde *ore confessio fit ad salutem*⁷. Unde fides quodam modo *videt*, quodam modo *non videt*; unde *non videre* est fidei meritum, *credere* autem fidei lumen. Est ergo *firmamentum-caelum*, quia *substantiu sperandarum rerum*; et est *lumen*, quia *argumentum non apparentium*⁸, unde habet *lumen* et habet *nubem*. — *Vocavit Deus firmamentum caelum; in Ecclesiastico: Altitudinis firmamentum species caeli in visione gloriae*. Et haec tria tangit hic, scilicet *sublimitatem, stabilitatem et speciositatem*. Est enim haec visio *fi* *alta*, *firma* et *speciosa*. Haec fides *nobilissima* est, *firmissima* et *speciosissima*. Multi tamen habent hanc fidem, et eam non cognoscunt, quia fides habet faciem velatam; unde habet quoddam velamen nigrum ante faciem. Facit etiam de turpibus animabus *altissimas*. Unde in Actibus⁹: *Fide purificans corda eorum*.

4. *Altitudo* autem fidei in duobus est: in altitudine *sublimitatis* et in altitudine *profunditatis*. De *prima* altitudine Ecclesiasticus¹⁰ dicit: *Altitudinem caeli et latitudinem terrae et profundum abyssi quis dimensus est?* Quasi diceret, super omnem humanam rationem est nosse sublimitatem fidei, dilata-tionem caritatis, venerationem divini timoris. — De *secunda*, in Ecclesiaste¹¹: *Alta profunditas; quis inveniet eam?* scilicet per rationem; transcendit enim investigationem nostram. Et licet *altitudo* et *profun-*

¹ Gen. 1, 8.

² Cap. 25, 3.

³ Cap. 37, 48. — Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 43. seqq. (c. 5), et supra pag. 352, nota 3.

⁴ Cap. 26, 13. — Seq. locus est Eccl. 43, 10. — De nomine *caeli* cfr. Ambros., II. Hexaem. c. 4, n. 15. (quem sequitur Isidor., III. Etymolog. c. 31. et XIII. c. 4.): Nam caelum, quod οὐρανός Graece dicitur, Latine, quia impressa stellarum lumina velat signa habeat tanquam caelatum, appellatur etc.

S. Bonae. — Tom. V.

⁵ Cap. 12, 3. — Seq. locus est Ioan. 14, 6; tertius ibid. 6, 45.

⁶ Cap. 10, 17, et 10.

⁷ Rom. 10, 10.

⁸ Hebr. 44, 1. — Seq. locus est Eccl. 43, 1: Altitudinis

firmamentum pulcritudo eius est, species etc.

⁹ Cap. 13, 9.

¹⁰ Cap. 1, 2.

¹¹ Cap. 7, 25. — Seq. locus est Eph. 3, 18.

Fides habet cum lumine autem.

Est alta, firma, speciosa.

Pars I. De altitudine fidei duplici. Altitudo sublimitatis.

Altitudo profunditatis.

ditos in corporibus idem sint, distinguuntur tamen secundum rationem; et Apostolus distinguit, cum dicit: *Ut possitis comprehendere, quae sit longitudo, latitudo, sublimitas et profunditas.*

5. De his duobus Ecclesiasticus¹: *Ego in altissimis habito, et thronus meus in columna nubis.* *Altitudo* fidei consistit in cognitione Dei aeterni, *profunditas* autem in cognitione Dei humanati. De primo scriptum est²: *Excelsior caelo est, et quid facies?* De secundo subiungitur: *Profundior inferno, et unde cognosces?* Profunditas Dei humanati, scilicet humilitas, tanta est, quod ratio deficit. — *Altitudo* Dei investigabilis est; unde *mirabilis facta est scientia tua ex me; confortatus est, et non potero ad eam*³. — Item, in *altissimis* dicit, in quantum fides docet Deum aeternum; *thronus meus in columna nubis* dicit, in quantum docet Deum humanatum. De his duobus Apostolus ad Romanos⁴: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicium eius et investigabiles viue eius!* *Sapientia* quantum ad notitiam Dei aeterni, *scientia* quantum ad notitiam Dei humanati. Unde firmamentum factum est *in medio aquarum*, hoc est *fides*, ut cognoscat anima ea quae sunt *super firmamentum*, et quae *sub firmamento* sunt. Et haec *sapientia* est divinarum rerum, et *scientia* humanarum⁵.

6. *Incomprehensibilis* est sapientia, per quam iudicat omnia; sed maxime incomprehensibilis, quae vadit per *vias investigabiles*. De quo in Proverbiis⁶: *Tria sunt difficilia mihi, et quartum penitus ignoro: viam aquilae in caelo, viam colubri super petram, viam navis in medio mari, et viam viri in adolescentula.* *Via aquilae in caelo* fuit in Christi *ascensione*; *viam colubri*, in *resurrectione*, quia coluber in petra innovatur, ubi dimittit vetustam pellem; *viam navis in mari*, in *passione*; *viam viri in adolescentula*, in *incarnatione*, quam penitus se dicit ignorare; et verum est secundum humanam rationem, sed secundum fidem secus est.

7. Est ergo duplex *altitudo firmamenti*: una, per quam suprema respicit; altera, per quam infima; una, per quam docet cognoscere Deum aeternum; altera, Deum *incarnatum*. De his duobus dicitur Visio Isaiae sexto⁷ in visione, quae omnium suarum vi-

sionum fuit radix: *Vidi Dominum sedentem etc.*, usque ibi: *Plena est omnis terra gloria eius.* Et statim sequitur excaecatio Iudaeorum et illuminatio gentium. dicit Ioannes: *Haec dixit Isaias, quando vidi Dominum*; et sequitur: *Excaecata cor populi huius et aures eius aggravata.* Unde illuminatio gentium fuit excaecatio Iudaeorum. Et de hoc exclamat Apostolus: *O altitudo divitiarum etc.*

8. Dicit ergo Isaías: *Vidi*, scilicet visione intelligentiae *per fidem sublevatae* et stabilitae in sublimitate sapientiae aeternae, per quam est duplex lumen inflammativum et seraphicum⁸; quod quidem seraphicum facit clamare tripliciter; et facit fides *duplici* seraphicatione animam seraphicam et facit mentes alas senis alis.

9. Intellectus enim noster per fidem illuminatus clamat tripliciter: *Sanctus, sanctus, sanctus.* Sunt enim duo Seraphim stabili in nobis per fidem, et quilibet clamat triplici exclamatione, tamen non nisi semel *Dominus Deus*⁹. Notitia enim -Dei est notitia trium personarum cum unitate essentiae; unde *tres sunt, qui testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt.* Intellectus ergo seraphicatus, id est illuminatus et inflammatus per fidem, clamat *ter sanctus*. Alter Seraph respondet: *Sanctus, sanctus, sanctus*; quia, sicut in *Deo aeterno* est trinitas personarum cum unitate essentiae, ita etiam in *Deo humanato* sunt tres naturae cum unitate personae¹⁰. — Et isti sunt duae radices fidei, quas qui ignorat nihil credit: ut corpus, anima, Divinitas. Sanctus Christus sanctum habet corpus; sanctus Christus sanctam habet animam; sanctus Christus sanctam habet Divinitatem. Sanctus *exterioris*, sanctus *interius*, sanctus *superius*.

10. Haec sunt duae cognitiones fidei *illuminantes* et *ardentes* trifurmiter ad unitatem reductae. *Clamare* autem dicuntur propter admirationem, quia utrumque est admirabile; unde in Psalmo¹¹: *Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Minuisti eum paulo minus ab Angelis; gloria et honore coronasti eum.* Et vere *admirabile nomen* quantum ad Deum aeternum, quia ibi est vera distinctio personarum cum unitate essentiae, per quam sunt summe *conformes*, summe *concordes*, summe *coaequales*, *coeterni*, *consub-*

De utraque loquitur Scriptura.

Ex duplici mysterio duplex lumen.

Deo Seraphim et duplex trinitas.

Utraque incomprehensibilis.

Deae radices fidei.

Admiratio et nomen admirabile.

Duplex mysterium.

Visio Isaiae.

¹ Cap. 24, 7.

² Job 41, 8. Ibid. etiam seq. locus.

³ Psalm. 438, 6.

⁴ Cap. 41, 33. — Subinde respicitur Gen. 1, 6, seq.: Fiat firmamentum in medio aquarum... divisitque aquas, quae erant sub firmamento, ab his quae erant super firmamentum.

⁵ Cfr. supra pag. 347, nota 7. in fine et tom. III, pag. 773, nota 2.

⁶ Cap. 30, 18, seq. Pro *adolescentula*, quod habet lectio secundum textum Hebraeum, Vulgata *adolescentia*.

⁷ Vers. 1-3. — Subinde respicitur Ioan. 12, 39, seq.: Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaías: Excaecavit oculos eorum... Haec dixit Isaías, quando vidit glo-

riam eius et locutus est de eo. — Verba *Excaecata* etc. sunt Isai. 6, 10.

⁸ Scil. lumen sive cognitio de trinitate personarum cum unitate essentiae, et lumen de incarnatione Filii Dei. — B *inflammativum et illuminativum*.

⁹ Isai. 6, 2, seq.: Seraphim stabant super illud; sex alae uni, et sex alae alteri... Et clamabant alter ad alterum et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus exercituum etc. (cfr. supra lineamentum mentis in Deum, c. 6, n. 4, seq.). — Seq. locus est I. Ioan. 5, 7.

¹⁰ Sive ut dicit Bernard., V. de Considera. c. 9, n. 20: Tres essentiae [corporalis, spiritalis, divina] sunt una persona.

¹¹ Psalm. 8, 2, et 6.

stantiales, coessentiales. — Item, est admirabile, quoniam *tres naturae coniunctae* sunt: *supremum* cum infimo sine depressione, *primum* cum ultimo sine innovatione, *simplex* cum composito sine compositione.

11. In his tribus omnia mirabilia radicantur; et sunt iuncta cogitio Divinitatis et humanitatis, quia incarnatio non cognoscitur, nisi cognoscatur distinctio personarum. Si enim non cognoscas Trinitatem, ita bene Pater incarnatus est vel passus, ut Filius; et es Sabellianus et Patripassianus. — Item, si ponas Trinitatem et non incarnationem, testimonium habes in caelo, et non accipis in terra; cum tamen tres sint, *qui testimonium dant in terra, spiritus, aqua et sanguis*¹. In *spiritu* Divinitas, in *aqua* corpus, in *sanguine*, ubi est vita animae, anima. Per sanguinem enim Christi spiritus aquae iungitur, quia mediante anima Divinitas coniungitur corpori.

12. Habemus ergo duos Seraphim clamantes et admirantes; restat dicere, quare *sex alas* habent, et tunc videbuntur ea quae fidei sunt. Fides enim est in Deum *aeternum et humanatum.* — Fides in Deum aeternum est una illustratio sanarum alarum; et hoc dupliciter: aut quantum ad *distinctionem personarum*, aut quantum ad *diffusionem Trinitatis in creaturam* secundum *essentiam, virtutem et operationem*². — Primo modo sunt tres articuli, scilicet Patris ingeniū, Filii unigeniti a solo Patre, Spiritus sancti ab utroque spirati. Isti sunt tres alae in latere *dextero*, scilicet in aeternitate; nec potest adli nec mimū ad emanationem, ut scilicet sit producens tantum et non productum, quia sic esset infinitas; si esset tantum productum, et non producens tantum, sic esset infinitas ex parte ante; ergo necesse est ponere producens et productum simul, ut ad invicem cohaereant. Aliter in divinis esset distinctio sine ordine; distinctio autem sine ordine confusio est: unde necesse est, quod Spiritus sanctus procedat ab utroque; et hoc dicunt omnes *sapientes* Graeci, nec est controversia nisi de nomine; et per consequens iste fuit error in *fatuis* Graecis³.

13. Similiter in *sinistro* sunt tres alae, in quantum ab una *essentia, virtute et operatione* est diffusio in creaturam. Et secundum hoc est triplex operatio, in quantum unus Deus est *creator, sanctificator et praeiator*; quia omne, quod ab ipso emanat, aut est *natura, aut gratia, aut gloria*. Et sic Pater et Filius et Spiritus sanctus unus creator per naturam, unus sanctificator per gratiam, unus praeiator per gloriam. Primum autem est ante tempus, secundum in tempore, tertium post omne tempus.

14. Primum est in initio temporis, secundum in decursu, tertium in consummatione. — Est tamen *creatio animae* in decursu temporis, quia *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*⁴. *Praemiatio* etiam fit in medio temporis, ut *animarum*, sed post fiet *perfecta.* — Item, *creatio* attribuitur *Patri*, quia potens; *sanctificatio Spiritui sancto*, quia bonus; *praeiatio Filio*, quia iudicabit et rex apparebit.

15. Sed quomodo respondebit ala alae? Dicendum, quod *sanctificatio* aut consideratur quantum ad *veniam*, quae quidem fit per redemptionem, et sic attribuitur Filio; aut quantum ad *gratiam*, et sic attribuitur Spiritui sancto. — Similiter *praeiatio* consideratur secundum *iudicium sententiantis*, et sic attribuitur Filio; aut quantum ad *amorem praeiantis*, et sic Spiritui sancto. Media autem operatio peruenit ad ultimam; sic tres alae disponuntur.

16. Alter Seraph propinquior est nobis et habet similiter sex alas: tres secundum *descensum*, et tres secundum *ascensum*: secundum *descensum*, veniendo ab ala *super caput per medium* ad alam *super pedes*. Hi sunt tres articuli secundum *incarnationem, crucifixionem, descensum ad inferos* secundum animam. Incepit enim a *summo*, quia necesse fuit, ut miret sibi naturam, in qua apparet et per quam descenderet, quia ipse de se immutabilis est; deinde venit ad *crucem*, demum ad *infernum*. Haec alae in sinistro.

17. Haec sex alae primae sunt sex considerationes perfectae Dei in tribus personis et tribus operibus; aliae sex secundae, sex considerationes Dei incarnati: in his ergo duodecim articulis fidei, cuius praedicatores sunt duodecim Apostoli⁵. *Ala* enim sublevat ad transcendendum omnem humanam rationem. Sine hac duplici consideratione nullus est *cultor Dei*.

18. In cuius designatione Pontifex in superhumerali habebat lapides duos: unum in dextero latere, et alterum in sinistro; et in illis duodecim nomina florum Israel: sex nomina in lapide uno, et sex in altero, et erant in lapide onychino lucido et ardenti⁶, in quo fides humanitatis et Divinitatis exprimitur; quae similiter exprimuntur in Symbolo a duodecim Apostolis composito. In hac fide sacrificium placet Deo.

19. Item, in sinistro sunt tres alae, in quantum ab una *essentia, virtute et operatione* est diffusio in creaturam. Et secundum hoc est triplex operatio, in quantum unus Deus est *creator, sanctificator et praeiator*; quia omne, quod ab ipso emanat, aut est *natura, aut gratia, aut gloria*. Et sic Pater et Filius et Spiritus sanctus unus creator per naturam, unus sanctificator per gratiam, unus praeiator per gloriam. Primum autem est ante tempus, secundum in tempore, tertium post omne tempus.

20. Primum est in initio temporis, secundum in decursu, tertium in consummatione. — Est tamen *creatio animae* in decursu temporis, quia *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*⁴. *Praemiatio* etiam fit in medio temporis, ut *animarum*, sed post fiet *perfecta.* — Item, *creatio* attribuitur *Patri*, quia potens; *sanctificatio Spiritui sancto*, quia bonus; *praeiatio Filio*, quia iudicabit et rex apparebit.

21. Sed quomodo respondebit ala alae? Dicendum, quod *sanctificatio* aut consideratur quantum ad *veniam*, quae quidem fit per redemptionem, et sic attribuitur Filio; aut quantum ad *gratiam*, et sic attribuitur Spiritui sancto. — Similiter *praeiatio* consideratur secundum *iudicium sententiantis*, et sic attribuitur Filio; aut quantum ad *amorem praeiantis*, et sic Spiritui sancto. Media autem operatio peruenit ad ultimam; sic tres alae disponuntur.

22. Alter Seraph propinquior est nobis et habet similiter sex alas: tres secundum *descensum*, et tres secundum *ascensum*: secundum *descensum*, veniendo ab ala *super caput per medium* ad alam *super pedes*. Hi sunt tres articuli secundum *incarnationem, crucifixionem, descensum ad inferos* secundum animam. Incepit enim a *summo*, quia necesse fuit, ut miret sibi naturam, in qua apparet et per quam descenderet, quia ipse de se immutabilis est; deinde venit ad *crucem*, demum ad *infernum*. Haec alae in sinistro.

23. Haec sex alae primae sunt sex considerationes perfectae Dei in tribus personis et tribus operibus; aliae sex secundae, sex considerationes Dei incarnati: in his ergo duodecim articulis fidei, cuius praedicatores sunt duodecim Apostoli⁵. *Ala* enim sublevat ad transcendendum omnem humanam rationem. Sine hac duplici consideratione nullus est *cultor Dei*.

24. In cuius designatione Pontifex in superhumerali habebat lapides duos: unum in dextero latere, et alterum in sinistro; et in illis duodecim nomina florum Israel: sex nomina in lapide uno, et sex in altero, et erant in lapide onychino lucido et ardenti⁶, in quo fides humanitatis et Divinitatis exprimitur; quae similiter exprimuntur in Symbolo a duodecim Apostolis composito. In hac fide sacrificium placet Deo.

25. Item, in sinistro sunt tres alae, in quantum ab una *essentia, virtute et operatione* est diffusio in creaturam. Et secundum hoc est triplex operatio, in quantum unus Deus est *creator, sanctificator et praeiator*; quia omne, quod ab ipso emanat, aut est *natura, aut gratia, aut gloria*. Et sic Pater et Filius et Spiritus sanctus unus creator per naturam, unus sanctificator per gratiam, unus praeiator per gloriam. Primum autem est ante tempus, secundum in tempore, tertium post omne tempus.

26. Primum est in initio temporis, secundum in decursu, tertium in consummatione. — Est tamen *creatio animae* in decursu temporis, quia *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*⁴. *Praemiatio* etiam fit in medio temporis, ut *animarum*, sed post fiet *perfecta.* — Item, *creatio* attribuitur *Patri*, quia potens; *sanctificatio Spiritui sancto*, quia bonus; *praeiatio Filio*, quia iudicabit et rex apparebit.

27. Sed quomodo respondebit ala alae? Dicendum, quod *sanctificatio* aut consideratur quantum ad *veniam*, quae quidem fit per redemptionem, et sic attribuitur Filio; aut quantum ad *gratiam*, et sic attribuitur Spiritui sancto. — Similiter *praeiatio* consideratur secundum *iudicium sententiantis*, et sic attribuitur Filio; aut quantum ad *amorem praeiantis*, et sic Spiritui sancto. Media autem operatio peruenit ad ultimam; sic tres alae disponuntur.

28. Alter Seraph propinquior est nobis et habet similiter sex alas: tres secundum *descensum*, et tres secundum *ascensum*: secundum *descensum*, veniendo ab ala *super caput per medium* ad alam *super pedes*. Hi sunt tres articuli secundum *incarnationem, crucifixionem, descensum ad inferos* secundum animam. Incepit enim a *summo*, quia necesse fuit, ut miret sibi naturam, in qua apparet et per quam descenderet, quia ipse de se immutabilis est; deinde venit ad *crucem*, demum ad *infernum*. Haec alae in sinistro.

29. Haec sex alae primae sunt sex considerationes perfectae Dei in tribus personis et tribus operibus; aliae sex secundae, sex considerationes Dei incarnati: in his ergo duodecim articulis fidei, cuius praedicatores sunt duodecim Apostoli⁵. *Ala* enim sublevat ad transcendendum omnem humanam rationem. Sine hac duplici consideratione nullus est *cultor Dei*.

30. In cuius designatione Pontifex in superhumerali habebat lapides duos: unum in dextero latere, et alterum in sinistro; et in illis duodecim nomina florum Israel: sex nomina in lapide uno, et sex in altero, et erant in lapide onychino lucido et ardenti⁶, in quo fides humanitatis et Divinitatis exprimitur; quae similiter exprimuntur in Symbolo a duodecim Apostolis composito. In hac fide sacrificium placet Deo.

¹ Epist. I. Ioan. 5, 8. — Lev. 17, 14: Anima carnis in sanguine est. — Quomodo Divinitas mediante anima corpori coniungi dicitur, ostenditur III. Sent. d. 2. a. 3. q. 4. — Cum Vat. retinimus *quia mediante... corpori* (in ed. male *humanitati*).

² Respicuntur verba Dionysii supra pag. 205, nota 7. allata.

³ Cfr. I. Sent. d. 44. q. 4. — Superius post *quia sic esset*

infinitas Vat. addit *ex parte ante*, mutato subinde *ex parte ante* in *ex parte post*. Cfr. I. Sent. d. 2. q. 2.

⁴ Ioan. 5, 47. — Ibid. v. 22: Omne iudicium dedit [Pater] Filio (de appropriatione cfr. supra Breviloq. p. I. c. 6.).

⁵ Cfr. infra n. 48, et Breviloq. p. V. c. 7.

⁶ Vide Exod. 28, 6. seqq.

Creatio animarum cooperator.

Ala respondet alae.

Sex alae alterius Seraph.

Secundum descensum tres.

Item, secundum ascensum.

Io. his 12 fidei articuli.

Figura in V. T.

Epilogus I. partus.

Para II. De sex aliis utriusque Seraph. De sex aliis primi Seraph.

Tres alae in dextero sunt tres ardenti.

Item, in sinistro tres.

Ordo duode-
cim articu-
lorum.

19. In lapidibus ordinabantur nomina secundum nativitatem ipsorum, sed in Symbolo secundum dicta Apostolorum. Unde: « Credo in Deum Patrem omnipotentem, creatorem caeli et terrae »; ecce, unus articulus Patris ingeniti. — « Et in Iesum Christum, Filium eius unicum, Dominum nostrum »; secundus, Filii geniti a Patre. — Deinde sequuntur sex ad humanitatem pertinentes. « Qui conceptus est de Spiritu sancto, natus ex Maria virgine », tertius articulus. — « Passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus », quartus articulus. — « De-

scendit ad inferos », quintus. — « Tertia die resurrexit a mortuis », sextus. — « Ascendit ad caelos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis », septimus. — « Inde venturus est iudicare vivos et mortuos », octavus. — « Credo in Spiritum sanctum », nonus. — « Sanctam Ecclesiam catholicam », decimus. — « Sanctorum communionem, remissionem peccatorum », undecimus. — « Carnis resurrectionem, vitam aeternam », duodecimus. — Et haec ¹, secundum quod Spiritus sanctus *instituit, unit, purificat* quantum ad tres ultimas operationes praeter ultimum.

COLLATIO IX.

De secunda visione tractatio secunda, quae est de triplici firmitate fidei.

SUMMARIUM. — *Introductio. Triplex firmitas fidei ex triplici testimonio, 1. — Pars I. Veritas fidei expressa triplici testimonio, scilicet per Verbum increatum, incarnatum, inspiratum. Primo exprimitur per Verbum increatum, 2. 3. — Secundo, per Verbum incarnatum, 4. 5. — Tertio, per Verbum inspiratum, 6. 7. — Ab ipso sunt duodecim fundamenta fidei et duodecim rationes firmitatis fidei; varia veritas fidei, 8. — Pars II. Quatuor rationes ostendentes firmitatem testimonii Apostolorum aliorumque testium, 9. — Prima firmitas est ex testium notitia certa, quae oritur ex triplici visione, 10. — Visio intellectualis pura, 11. — Visio intellectualis iuncta cum visione imaginaria, 12. — Visio intellectualis iuncta cum corporali, 13. — De his tribus in genere, 14. — Secunda firmitas est ex testium fama perfecta, fundata in triplici praeclaritate, 15. — Praeclaritas meritorum et miraculorum, 16. — Praeclaritas miraculorum et martyriorum, 17. — De his tribus, 18. — Tertia firmitas est ex testium concordia plena, quae est in eloquiis Scripturae, decretis Conciliorum, documentis Sanctorum, 19. — De eloquiis Scripturae, 20. — De decretis Conciliorum, 21. — De documentis Sanctorum, 22. — Quarta firmitas est ex testium sententia firma per consensum rationis. Triplex rationis iudicium, 23. — Sentendum de Deo primo altissime et piissime, 24. — Secundo, altissime et verissime, 25. — Tertio, altissime et optime, 26. — Ab ista luce est triplex influxus in animam, scilicet robor virtutis, zelus veritatis, excessus amoris, 27. 28. — In ultimo est summum et apex fidei, 29.*

1. Vocavit Deus firmamentum caelum² etc.

Introductio.

Dictum est, quod *altitudo* fidei in duobus consistit: in altitudine *sublimitatis* et in altitudine *profunditatis*. De altitudine fidei dictum est, sed nunc dicendum est de eius *firmitate*. Sed si *alta*, quomodo *certa*? Quia res, quanto altior, tanto minus nota; et quanto minus nota, tanto magis dubitabilis. — Et ideo intelligendum, quod huius fidei *firmitas* est triplex. Prima est ex testimonio veritatis expressae

Triplex fidei
firmitas.

per Verbum increatum; secunda, ex testimonio veritatis expressae per Verbum incarnatum; tertia, ex testimonio veritatis expressae per Verbum inspiratum.

2. De prima in primae Iohannis quinto³: *Tres sunt, qui testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus sanctus; et hi tres unum sunt.* A tribus datur testimonium, sed exprimitur per Verbum, quia Verbum et Patrem et se ipsum et Spi-

Pars I. Ver-
itas expre-
ssa per Ver-
bum increa-
tum.

¹ Scil. quatuor ultimi articuli, quorum primus est de Spiritu S. *in se*, duo sequentes de tribus eius operationibus *in praesenti*, nempe de institutione Ecclesiae, de unione membrorum et remissione peccatorum; ultimus articulus, qui respicitur per verba inferius posita *praeter ultimum*, ostendit duas operationes Spiritus sancti *in futuro*, scil. remunerationem corporis (carnis resurrectionem) et remunerationem animae vel etiam utriusque (vitam aeternam). Cf. Dietae salutis (inter opera S. Bonav.), tit. 5. c. 3.

² Gen. 1, 8. — In seqq. respicitur collatio praecedens.

³ Vers. 7. — Seqq. locus est Ps. 32, 6; tertius Ps. 118, 89. seq. — Mox pro *exprimitur* A *exprimuntur*; tamen verbum refertur melius ad *testimonium*. Inferius pro *Et isto Verbo firmantur et caelestes et subcaelestes* D *Verbum enim est medium expressivum affectus et intellectus interioris. Unde firmitate huius Verbi tam caelestes quam subcaelestes firmantur. Subcaelestes veritate expressa per ipsam.*

ri. in sanctum exprimit et omnia alia. Unde in Psalmo: *Verbo Domini caeli firmati sunt; et spiritu oris eius omnis virtus eorum. Caeli*, id est caelestes, per fidem Verbo Dei firmati sunt; et isto Verbo firmantur et caelestes et subcaelestes, unde dicit: *Et spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Unde Scriptura, explicans mysterium hierarchiae caelestis et subcaelestis, in alio loco dicit: *In aeternum, Domine, Verbum tuum permanet in caelo*, scilicet Trinitatis; in generationem et generationem veritas tua; fundasti terram et permanet.

3. Super hoc Verbum fundata est Ecclesia, quae terrae nomine figuratur. Unde Isaias ¹: *Quis mensus est pugillo aquas et caelos palmo ponderavit? Quis appendit tribus digitis molem terrae?* Hoc facit Verbum, per quod *facta sunt omnia.* Manus eius, per quam cuncta creantur, formantur seu distinguuntur et ornantur, tribus digitis levat et suspendit terram, scilicet ecclesiasticam hierarchiam, quam *creat, distinguit et ornat* ². Haec manus metitur aquas et omnia tenet in manu, sicut in pugillo res tenetur. Illaec est manus *Verbi aeterni*. — Hoc testimonium transcendit omne iudicium cuiuslibet creaturae. Unde animalia volatilia demittebant alas suas, cum fieret vox super firmamentum ³. Quomodo ergo nos audiemus tonitruum, si sermonis eius scintillam vix apprehendimus?

4. Condescendit autem nobis, quia se exprimit per Verbum incarnatum; et hoc est secundum testimonium; de quo in Ioanne ⁴: *Qui de terra est de terra loquitur; qui de caelo venit super omnes est.* Testimonium Christi *manus fuit testimonio* Ioannis Baptistae, quia non alio supponente loquitur, quia anima eius omnia vidit; unde qui de caelo est revera caelestia revelare potest. Unde dixit Nicodemus: *Si terrena dixi vobis, et non creditis; quomodo, si dixero vobis caelestia, creditis?* Hinc Filio Pater testatur in voce, Spiritus sanctus in columbae specie, ut testimonium eius sit solidissimum; quia Pater, inquit, *quod dedit mihi manus omnibus est.*

5. Huius autem fidei Christus est fundamentum; et nemo potest aliud fundamentum ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus ⁵. Iste est lapis angularis, de quo facit Isaias et Petrus

mentionem: *Ecce ponam in fundamentis Sion lapidem angularem, probatum, speciosum*; et Apostolus: *Superaedificati supra fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide, Christo Iesu.*

6. Tertia firmitas est ex testimonio veritatis ut expressae per Verbum inspiratum; et hoc fuit in omnibus Prophetis; et nos audivimus hoc verbum, quia Spiritus sanctus testificatur, quoniam Christus est veritas ⁶. Aliqui viderunt eum in carne. Unde in Luca: *Beati oculi, qui vident quae vos videtis. Dico vobis, quod multi reges et Prophetae voluerunt videre quae vos videtis, et non viderunt.*

7. Radiavit autem Spiritus sanctus in cordibus praedicatorum ad omnem veritatem praedicandam et scribendam; ad Hebraeos primo ⁷: *Multifariam multisque modis olim Deus loquens Patribus in Prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in Filio.* Et postea dicitur: *Si enim qui per Angelos dictus est sermo factus est firmus; et sequitur: Quae cum initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audiverunt, in nos confirmata est, contestante Deo signis et portendis et variis virtutibus et Spiritus sancti distributionibus.* — Et explicatur hic triplex firmitas istae; ut expressa per Verbum increatum, cum dicit: *Multifariam etc.*, et: *Qui cum sui splendor gloriae* ⁸; secundo, ut per Verbum incarnatum, ibi: *Purgationem peccatorum faciens*; tertio, ut per Verbum inspiratum; ibi: *Quae cum initium accepisset enarrari per Deum.*

8. Hic Spiritus sanctus in mentibus electorum facit scripturas et dat firmitatem fidei christianae; et quia specialiter in Apostolis, ideo dicuntur *duodecim fundamenta civitatis.* In Apocalypsi ⁹: *Vidi sanctam civitatem Ierusalem novam, descendentem de caelo a Deo etc.*; et dicitur, quod in fundamento *duodecim nomina Apostolorum* erant scripta; non tantum autem testimonium Apostolorum, sed varia testimonia Spiritus sancti in multis; in quibus sunt duodecim rationes firmitatis fidei, quae sunt duodecim fundamenta. Per concursum enim diversorum testimoniorum Spiritus sanctus fidem firmavit inconfusam; licet vexata fuerit haec firmitas in principio

¹ Cap. 40, 12. — Nox allegator Ioan. 1, 3.

² De his tribus actibus cfr. Brevisloq. p. II. c. 2.

³ Ezech. 1, 24, seq.: *Cumque silarent, demittebantur pennae eorum. Nam cum fieret vox super firmamentum, quod erat super caput eorum, stabant et submitebant alas suas.* — Immediate post respicit Iob 26, 14: *Et cum vix parvam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri?*

⁴ Cap. 3, 34. — Subinde respicit Ioan. 5, 36: *Ego autem habeo testimonium maius Ioanne;* allegator Ioan. 3, 12: *Si terrena etc.*, respicit Matth. 3, 16, seq., et allegator Ioan. 10, 29: *Pater meus quod dedit mihi etc.* — Superius post *Condescendit autem nobis* D prosequitur *Deus Pater et voluit Verbum suum incarnari pro nobis, ut istud testimonium plenius au-*

diremus. Ioannis primo: Verbum caro factum est et habitavit in nobis, et: Qui de terra est etc.

⁵ Epist. I. Cor. 3, 11. — Subinde allegantur Isai. 28, 16: *« Ecce ego mitam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum »*; I. Petr. 2, 6: *Ecce pono in Sion lapidem summum angularem etc.*; Eph. 2, 20: *Superaedificati etc.*

⁶ Epist. I. Ioan. 5, 6. Ibid. 1, 1: *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris etc.* — Seq. locus est Luc. 10, 23, seq.

⁷ Vers. 4, seq. — Seqq. loci habentur ibid. 2, 2-4.

⁸ Hebr. 1, 3, ubi etiam seq. locus: *Purgationem etc.*

⁹ Cap. 21, 2. Ibid. v. 14: *Et murus civitatis habens fundamenta duodecim, et in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.*

Tertio, per Verbum inspiratum.

Radiavit in cordibus praedicatorum.

Applicatio.

Fundamenta 12 cum 12 rationibus.

Versata tripliciter firmitas.

In ipso fundata est Ecclesia.

Secundo, per Verbum incarnatum.

Testimonium Christi.

Christus 6 dei fundamentum.

Ecclesiae, ubi cruciabantur Martyres ab idololatrīs; vexata similiter fuit in medio tempore diversis haeresibus; vexabitur maxime in fine Ecclesiae per tormenta, per argumenta, per miracula. Unde vae praegnantibus et nutrientibus in his diebus¹, hoc est, vae teneris in fide. Oportet ergo, quod fides firmiter per Verbum inspiratum.

9. Consurgit autem haec firmitas ex quatuor quasi ex quatuor lateribus civitatis²; ex testificantium notitia certa, ex testificantium fama praeclara, ex testificantium concordia plena et ex testificantium sententia firma; quia, si sit notitia certa, non sit autem fama bona; non creditur sibi, sed quando bonus est homo, scitur, quod veritatem dicit. Et si habeat certam notitiam et famam claram, sed tamen multi sibi contradicunt; adhuc potest esse dubitatio. Si autem haec tria habeat, et notitiam et famam et concordiam, et tamen non habet sententiam firmam; dubitatio esse potest.

10. De notitia certa dicitur secundae ad Corinthios duodecimo³: Scio hominem raptum usque ad tertium caelum, et audivit arcana, hoc est, certa notitia per ascensum usque ad tertium caelum, et iterum per descensum usque ad primum per illustrationes omnium caelorum; unde Ecclesiastici vigesimo quarto: Ego feci, ut oriretur in caelis lumen indeficiens, id est in caelestibus viris lumen fidei firmum. Per triplex caelum triplex visio intelligitur: intellectualis pura, intellectualis adiuncta cum visione imaginaria et intellectualis cum visione corporali manifesta. Prima invenitur in mentibus angelicis; secunda, in mentibus prophetis; tertia, in mentibus apostolicis. Harum visionum concursu est certitudo Scripturae.

11. Visio intellectualis pura fuit in mentibus angelicis et in Legislatore. Lex enim per Angelos ordinata est⁴; Angeli eam dederunt, eam scripserunt, qui puram veritatem videbant in luce aeterna. Ad hanc visionem fuit Moyses sublimatus ultra omnes Prophetas, quia scriptum est: Si fuerit inter vos Propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum; ad non talis servus somnus Moyses. Ore enim ad os loquar ei, et palam et non per aenigmata et figuras Dominum videt. Et in signum huius ieiunavit quadraginta diebus et quadraginta noctibus⁵; qui etiam vidit Angelum, qui in rubo apparuit ei. Et exponit beatus Stephanus, quod non fuit ibi Dominus nisi per subiectam creaturam, sed Angelus fuit.

12. Secunda certitudo fuit in mentibus prophetis. In secunda Petri⁶: Habemus firmiorem propheticum sermonem, cui bene facitis attententes quasi lucernae lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, et lucifer oriatur in cordibus vestris. Hoc primum intelligentes, quod omnis prophetia Scripturae propria interpretatione non sit. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu sancto inspirati, locuti sunt sancti Dei homines. Visiones tamen Prophetarum fuerunt imaginariae, ut Isaias, Danielis.

13. Tertia est certitudo ex visione intellectuali iuncta cum corporali. Haec fuit in mentibus apostolicis. Unde Ioannes⁷: Quod fuit ab initio, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostrae contrectaverunt de Verbo vitae; et non aliud, quam quod vidimus, annuntiamus vobis. Unde Thomas tangere voluit et audivit: Quia vidisti me, Thoma, credidisti; et alibi: Qui vidit testimonium perhibuit; et in Actibus: Praeceptum nobis testificari. Et beata virgo Maria, doctrix Apostolorum et Evangelistarum, contrectavit hoc Verbum in utero et in sinu.

14. Haec tres visiones sive certitudines concurrentes, angelicae, propheticae, apostolicae, dant certitudinem fidei et Scripturae. Has tres Paulus habuit, qui Christum corporaliter vidit: Novissime, inquit⁸, tanquam abortivo visus est et mihi; qui etiam ad mediam et tandem ad supremam visionem fuit sublimatus, scilicet ad intellectualem. Bene ergo dictum est: Ego feci in caelis, ut oriretur lumen indeficiens.

15. Secunda firmitas est ex testificantium fama praeclara. Haec in tribus consistit: in praeclaritate meritorum, miraculorum et martyriorum. — Praeclaritas meritorum fuit in Patriarchis. Unde in Ecclesiastico⁹: Laudemus viros gloriosos. Patriarchae miracula non fecerunt, sed famosi fuerunt in meritis. Hi fuerunt initium Scripturae, quae agit de apparitionibus illis factis.

16. Praeclaritas meritorum et miraculorum fuit in Legislatore. Vide magna miracula facta in flagellatione Aegypti, in transitu maris rubri, in deserto, ubi per quadraginta annos non sunt attrita calcementa nec vestimenta, ubi etiam manna de caelo pluit illis¹⁰. Vide Iosue, qui solem fecit stare, qui aquas divisit in ingressu terrae promissionis, et aquae reversae sunt in suam originem. Adiunge his Eliam et Eliseum; qui Elias caelum clauderat, pluviam

Pa's II. Ra-
lucnes & pro
haec firmila-
te.

Prima ratio.
Notitia certa
oriatur ex tri-
plici visione.

Prima fuit
in Angelis et
Moyses.

Secunda, in
Prophetis.

Tertia, in
Apostolis.

Unitae dant
certitudinem.

Secunda
ratio.
Fama prae-
clara oriatur
ex tribus.

Prima, in
Patriarchis.

Secunda, in
Moyses aliis-
que.

¹ Luc. 21, 23.

² Respicitur Apoc. 21, 16.

³ Vers. 2. seqq. Vulgata plura interiecit. — Seq. locus est Eccli. 24, 6. — De triplici visione cfr. supra pag. 347, nota 2.

⁴ Gal. 3, 19. — Seq. locus est Num. 12, 6-8.

⁵ Exod. 24, 18; 34, 28. et Deut. 9, 18. — Subinde respicitur Exod. 3, 2. (de rubo) et Act. 7, 38. (de Stephano).

⁶ Cap. 1, 19-21.

⁷ Epist. 1. c. 1, 4. Verba paulo inferius posita et annuntiamus vobis habentur ibid. v. 2. — Subinde allegatur Ioan. 20, 29; 19, 35. et Act. 10, 42: Praeceptum nobis praedicare populo et testificari.

⁸ Epist. 1. Cor. 45, 8. — Seq. locus est Eccli. 24, 6.

⁹ Cap. 44, 1.

¹⁰ Cfr. Exod. 7-12. (de decem plagis); 14, 21. seqq. (de transitu maris); 16, 13. seqq. (de manna). Deut. 29, 5: Ad-

dabat et cibum augmentabat, qui in curro igneo ascendit in caelum. Vide *Elisaeum*, qui vivens mortuum suscitavit, mortuus etiam mortuum suscitavit, qui homines capiebat. Ante Legem ergo et post Legem et in datione Legis facta sunt miracula, et non nisi in hoc populo. Ex quo sequitur, quod isti viri amantissimi et cari Deo fuerunt in *veritate fundati*. Haec est ergo certitudo fidei.

Tertia, in
Martyribus.

17. Tertia praeclaritas est *meritorum, miraculorum et martyriorum*. Et haec certitudo veritatis apparet, quando homo vult mori pro veritate, quam praedicat, ut Isaias serratus est, Ezechiel interfectus, Ieremias et alii etiam Prophetae. Unde dicitur Iudaeis: *Quem Prophetarum non sunt persecuti patres vestri*? — Si dicant haeretici, quod ipsi moriuntur pro veritate et habent merita; tertium tamen non habent, scilicet miracula; nunquam auditum est, quod haereticus vel ante vel post mortem vel in morte fecerit miracula.

18. De istis, caelis legitur²: *Quoniam videbo caelos tuos, opera digitorum tuorum*, scilicet viros caelestes, in quibus videmus hanc *triplicem claritatem*, quae sunt opera digitorum Dei. — In isto digito tertio, scilicet miraculi, deficiunt *magi Pharaonis*.

Notandum.

19. Tertia firmitas fidei est ex testificantiis *concordia plena*, quae est in tribus: in *eloquiis Scripturarum, in decretis Conciliorum, in documentis Sanctorum*. — De primo Psalmus³: *De medio petrarum dabunt voces*, hoc est de medio duorum *Cherubim*, de quibus loquebatur Dominus, sive de quorum medio, scilicet de medio duorum testamentorum. Isaias⁴ dicit: *Ecce, Virgo concipiet*, et Lucas dicit: *Ecce, concipies*. Alius dixit: *Occidetur Christus*; et Evangelista: *Christus occiditur*. Quidquid ergo dictum est per Prophetas, impletum est per Christum. Isaias⁵ dixerat: *Ascendet Dominus super nubem levem et ingredietur Aegyptum, et movebuntur simulacra*; hoc factum est per Christum; nec unquam inventus est aliquis Propheta, vel phi-

Tertia ratio.
Concordia
plena in tri-
bus.
Primo, in
Scripturis.

losophus, qui idololatriam poterit remove; quod tamen Christus fecit per Apostolos ubique terrarum.

20. Hi veri testes sunt *Scripturae, Prophetae et Apostoli*. Nec potest dici, quod Apostoli subornaverunt Prophetas, ut sic dicerent, sicut evenit in Christo. Si enim eodem tempore fuissent, posset haberi suspicio; sed illi praecesserunt. Veritas ergo ista est infallibilis. Si enim contingens dicitur firmiter esse futurum et cognoscatur certitudinaliter; impossibile est, quod videatur alicubi nisi in veritate certa⁶. — Vetus ergo testamentum et novum in magna consonantia et harmonia conveniunt et sunt sicut *viginti quatuor seniores* circa thronum Christi, ut nulla sit dubitatio.

Testes sunt
Prophetae et
Apostoli.

21. Secunda firmitas est in *decretis Conciliorum*, quia illa quae in dubium veniebant, ibi confirmata sunt. Arins dicebat, quod Pater esset Filio maior secundum essentiam; et per hoc nitebatur ostendere, non esse Filium aequalem Patri. Et in primo Concilio, ubi fuerunt viri sanctissimi — beatus Nicolaus fuit ibi⁷ — ubi, dico, fuerunt trecenti decem et octo episcopi, ibi fides confirmata est catholica, scilicet universalis; et hoc factum est auctoritate Petri et aliorum Patrum. Unde quatuor Concilia *principalia fuerunt*⁸ — quae septem fuerunt — quae dant testimonia huic fidei.

Secunda, in
Conciliis.

22. Tertia firmitas est in *documentis Doctorum* et sapientum in mundana sapientia et divina, ut Dionysii, Gregorii Nazianzeni, Gregorii Nysseni, Damasceni, Basilii, Athanasii, Chrysostomi. Latinorum similiter: Hilarii, Gregorii, Augustini, Ambrosii, Hieronymi. Documenta istorum concordant et idem dicunt, idem sapiunt. — De his dicit Iob⁹: *Quis enarrabit caelorum rationem, et concentum caeli quis dormire faciet?* Haec est concordia Scripturarum, Conciliorum et Doctorum.

Tertia, in
Doctoribus.

23. Quarta ratio firmitatis fidei est ex testificantiis *sententia firma*; quae firmitas habetur ex hoc, quod consentit rationi, quia ratio non potest

Quarta ratio.
Sententia
firma.

duxit vos quadraginta annis per desertum; non sunt atrita vestimenta vestra, nec calcementa pedum vestrorum vetustate consumpta sunt. — De Iosue vide eius librum c. 10, 13. (de sole) et 3, 14. seqq. (de transitu per Iordanem). — De Elia cfr. III. Reg. 17, 4. seqq. et IV. 2, 14; de Elisaeo cfr. ibid. IV. 4, 32. seqq.; 43, 21. et 6, 22.

¹ Act. 7, 52. — Haymo, Exposit. in Epist. ad Hebr. 11, 37: *Lapidati sunt*, ut Naboth, Ieremias in Aegypto a reliquijs transmigratorum, Ezechiel in Babylone... *Secti sunt*. Hic pluralis numerus pro singulari positus est. Neminem enim Sanctorum legimus in veteri testamento *sectum* nisi Isaiam prophetam, quem fecit secari serra lignea Manasses rex, qui filiam eius habebat in uxorem. Cfr. Hieron., XV. Comment. in Isai. 37, 1. seq.

² Psalm. 8, 4. — Pro praecedentibus verbis D habet. *Sed haec miracula caelestes fieri fecerunt; Psalmus*. Certe supplementum est, quod *tales testes comparari possint caelis*. — Subinde respicitur Exod. 8, 19. Cfr. supra pag. 344, nota 7. — Inferius post *Pharaonis* Val. cum BC addit *id est haeretici et quicumque alii infideles*.

³ Psalm. 103, 42. — Exod. 25, 22: Inde praecipiam et loquar ad te supra propitiatorium ac de medio duorum Cherubim... cuncta quae mandabo per te filiis Israel (August., Qq. in Exod. q. 105, et Beda, l. de Tabernaculo etc. c. 5, docent, per duo Cherubim figurari duo Testamenta). Cfr. Ezech. 28, 14. et 16, ubi Cherubim vocantur *lapides igniti*.

⁴ Cap. 7, 14. — Luc. 1, 31. — Daniel 9, 26: Occidetur Christus. Math. 26, 4: Et consilium fecerunt, ut Iesum dolo tenerent et occiderent.

⁵ Cap. 19, 1.

⁶ Vide supra collat. 3. n. 29. — Subinde respicitur Apoc. 4, 4. et 10. Cfr. supra pag. 368, nota 7.

⁷ Cfr. Bevir. Roman. pro festo S. Nicolai (6. Decemb.), lect. 6, et Surius, Histor. seu Vitae Sanctor. de S. Nicolao § 14. (tom. 42. pag. 178). Athan., Epist. ad Afros, c. 2, et Socrates, l. Histor. eccles. c. 8, allegant 318 episcopos.

⁸ Cfr. can. Sancta Romana (3.), dist. 45.

⁹ Cap. 38, 37.

contradicere. Iudicium enim *rationis illustratae* est, quod de Deo summe est sentiendum et altissime. Hoc autem est tripliciter: de Deo sentiendum est *altissime* et *püssime*, *altissime* et *verissime*, *altissime* et *optime*.

Triplicis rationis iudicium.

Primum iudicium pro Creatore.

24. Ratio ergo dicitur, quod de Deo altissimo est sentiendum *altissime* et *püssime*¹, quod illa essentia est nobilissimo modo. Forma *universalis* nobilior est *particulari*, quia est in multis; *particularis* autem uno modo nobilior *universali*, quia *particularis* est in uno non numerata, sed *universalis* in multis est numerata: ergo essentia divina habere debet, quod nobilitatis est in creatura, ut sit una in multis non numerata². — Sentiendum est etiam *püssime*, quod illa essentia est origo omnium, creans omnes res, et quod immediate ab ipsa omnes res procedunt. Nisi tu sentias, quod totalitas rerum ab ipsa procedit; non sentis de Deo *püssime*. Plato commendavit animam suam *factori*³; sed Petrus commendavit animam suam Creatori.

Secundum iudicium pro gubernatore.

25. Secundo sentiendum est etiam de Deo *altissime* et *verissime*, quia ipse est veritas omnia gubernans, omnia *illustrans*, omnia *rectificans*, omnia *disponens*; unde in Psalmo⁴: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo?* Non ergo gubernatio est attribuenda astris.

Tertium iudicium pro redemptione.

26. Tertio sentiendum est de Deo *altissime* et *optime*, quod sit optimus, ex quo se summe diffundit et diligit. Unde *proprio Filio suo non pepercit*⁵, et donando illum nobis dedit quidquid scivit, quidquid potuit. *Omnia*, inquit Filius, *quaecumque habet Pater, mea sunt*. Dedit autem Pater nobis Filium *natum de nobis*, dedit nobis *passum pro nobis*, *resuscitatum propter nos*, quia *propter nimiam caritatem, qua dilexit nos* etc. Unde bene dicitur: *Per viscera misericordiae Dei nostri*; intima Dei bonitas facit, quod summe diligit, summe misereatur. — Haec omnia apparebunt in resurrectione, quia per summam *pietatem*, qua omnia creavit, omnia restituet; per summam *veritatem* omnia iudicabit; per summam *benignitatem* omnia glorificabit.

27. Ex hoc sensu nascitur in anima triplex *influxus* ab illa luce, per quam stabilitur anima in Deo. Primus est *robur virtutis*; secundus, *zelus veritatis*; tertius, *excessus amoris*. — *Robur virtutis* est primus, quia nihil difficile est animae habenti fidem inconcussam, quia, *si potest credere, omnia possibilia sunt credenti*⁶; quia paratus est sustinere omnia propter Deum, quia per fidem stabilitur virtus.

Triplicis influxus.

De primo.

28. Secundus influxus est *zelus veritatis*, ut homo indignetur contra omne malum et falsum et afficiatur statim ad omne bonum. Dedignetur omne malum, sicut Elias, qui prophetaverat de Achab et lezabel, quod comederent eos canes⁷. Dixit Achab: *Nun invenisti me inimicum tuum?* Respondit Elias: *Inveni, eo quod venulatus sis, ut faceres malum in conspectu Domini*, quasi diceret: quicunque est contrarius Deo, est contrarius mihi.

De secundo.

29. Tertius influxus est *excessus amoris*, quando anima in vituperis, in tribulationibus semper sentit iucunditatem interius; hoc maxime est, quando ardens sentit, quod Dominus facit gustare *panem filiorum*⁸. Et hunc reputant omnes stultum, et ipse reputat omnes stultos, et secundum veritatem sunt. Hoc autem est summum fidei et apex, ut per experientiam inebrietur et iam nil curet de mundo. Hoc enim defendit tempore antichristi, de quo secundae ad Thessalonicenses secundo⁹: *Mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio*. — De *apice fidei*, qui amor est, Apostolus dicit: *Quis nos separabit a caritate Christi? Tribulatio? an angustia?* usque ibi: *quae est in Christo Iesu, Domino nostro*. Et alibi: *In caritate radicati et fundati*. Hoc est firmamentum caeli. Unde in Psalmo¹⁰: *Constabuntur caeli mirabilia tua*, scilicet animae mirabilia, quae in se sentiunt. Haec enim experientiae faciunt fidem stabilissimam. — Quando ergo anima sentit de Altissimo *püssime*, *verissime* et *optime*; tunc zelo et excessu amoris rapitur anima *usque ad tertium caelum*, etsi non ita excellenter, ut Paulus. Et tunc *domus fundatur supra firmam petram*.

De tertio.

¹ Cfr. Quaest. disput. de mysterio Trin. q. 1. a. 2. in corp. (post medium) et Brevioli, p. 1. c. 2.

² Vide Quaest. disput. de mysterio Trin. q. 2. a. 2. ad 1.

³ Secundum Platonem Deus mundum ex materia praexistente formavit. Cfr. II. Sent. d. 4. p. 1. a. 4. q. 1. et dub. 2; ibid. a. 2. q. 2. refellitur error eorum qui docent, Deum omnia non immediate produxisse. — Superius vocibus *origo omnium DE* interserunt *immediata*, B legit: *origo immediate omnia creans et omnes rerum essentias* (A DE creans et essentias omnes res).

⁴ Psalm. 26, 1.

⁵ Rom. 8, 32: Qui etiam proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum; quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? — Seq. locus est Ioan. 16, 15; ter-

tius Eph. 2, 4: Propter nimiam caritatem suam, qua etc.; quartus Luc. 1, 78.

⁶ Marc. 9, 22: Si potes credere etc.

⁷ Libr. III. Reg. 21, 19. Ibid. v. 20. habentur duo seq. loci; in primo pro *tuum* Vulgata *tibi*.

⁸ Math. 15, 26: Non est bonum sumere panem filiorum etc. — A *panem Angelorum* (cfr. Ps. 77, 25.).

⁹ Vers. 41. Ibid. v. 13. seqq. dicitur: Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti a Deo, quod elegerit vos Deus primitias in salutem, in sanctificatione spiritus et in *fide veritatis* etc. — Seq. locus est Rom. 8, 35-39; tertius Eph. 3, 17.

¹⁰ Psalm. 88, 6. — Inferius respicitur II. Cor. 12, 2. et Math. 7, 24. (de domo aedificata supra petram).

COLLATIO X.

De secunda visione tractatio tertia, quae incipit agere de fidei speciositate.

SUMMARIUM. — *Introductio. Fides est speciosa secundum duodecim speculationes orientes ex fide, 1. — Pars I. De his duodecim speculationibus in genere. Comparantur duodecim stellis et margaritis, 2. — Stellae differunt claritate; istae speculationes enumerantur, 3. — Notatur, non omnia credibilia posse investigari a ratione, 4. — Sufficiens harum duodecim ex quadruplici veritatis ratione, 5. — Primo consideratur veritas ut praeevens tripliciter, 6. — Item, ut efficiens tripliciter, 7. — Item, ut reficiens tripliciter, 8. — Item, ut consummans tripliciter; epilogus, 9. — Pars II. De primo speculabili in specie, scilicet Deum esse primum. Esse est nomen Dei manifestissimum et perfectissimum, 10. 11. — Consideratur idem etiam in speculo creaturarum tripliciter: secundum viam ordinis, originis et completionis. Secundum viam ordinis tripliciter, primo secundum ordinem posterioris ad prius, 12. — Item, inferioris ul superioris, 13. — Item, temporis ul aevum, et aevi ul aeternitatem, 14. — Secundum viam originis quadrupliciter, 15. 16. — Secundum viam completionis quintupliciter, 17. Epilogus partis II, 18.*

1. Vocavit Deus firmamentum caelum¹ etc.

Introductio. De altitudine fidei et eius firmitate dictum est; nunc de speciositate dicendum est. Dicitur enim caelum quasi caelatum, id est sculptum luminibus. Quomodo

Speciosa fides comparatur caelo. speciosa sit haec fides, habetur in Genesi²: *Suspice caelum et numera stellas, si potes; sic erit semen tuum.* Pollicitatio seminis carnalis facta est ad Abraham, quia sic, inquit, erit semen tuum; pollicitatio etiam seminis spiritualis ei facta est, eo quod pater multarum gentium per fidem futurus. Caro Abraham generavit semen, et multiplicatum est; multo fortius eius generatio spiritualis fuit fecunda et generavit spiritualiter mente fecundata. Pollutiones speculationum orientium ex fide sunt transcendentes claritatem siderum. In Apocalypsi³: *Sustulit me in spiritu in montem magnum et altum, et vidi Ierusalem descendentem de caelo.* Et vidit, quod habebat duodecim portas, et super quamlibet portam margarita una, et portae ex singulis margaritis.

Pars I. De 12 speculationibus in genere. 2. Hae speculationes fidei comparantur sideribus et comparatur duodecim margaritis. Licet enim sint stellae illae innumerabiles, tamen sunt duodecim signa, per quae sol currit⁴. Ista duodecim signa nihil aliud sunt nisi quaedam stellae, quae secundum

varias figuras et varietatem luminum habent diversas influentias; et sol illis coniunctus variis temporibus secundum diversas influentias habet vitam ministrare in mundo. — Hae autem, ut dictum est, orientes ex fide speculationes comparantur claritati margaritarum, quia sunt fulguratae, vivificatae, iucundatae ad modum margaritae, quae habet fulgorum sive fulget, confortat per efficaciam, cor iucundat.

3. Secundum hoc igitur ingrediuntur ad contemplationem, nec potest ad visiones Apocalypsis homo mundanus accedere, nisi intelligat ista. Cum igitur secundum Apostolum⁵ sit *alia claritas solis, alia lunae, alia stellarum*, nos sublimati per fidem transformamur a claritate in claritatem, et hoc, *revelata facie*, ut similes simus *duodecim stellis et duodecim margaritis*. — Duodecim speculationes sunt, quas habemus ex fide: credere Deum primum, Deum trinum et unum, et exemplar rerum, ut *creantem mundum, ut formantem unum, donantem spiritum* — Deum *carni unitum*, Deum *crucifixum*, *medellam mentium*, *vitale pubulum*, *ultorem scelorum*, *primum aeternum*.

4. Nota etiam, quod quaedam sunt credibilia, non tamen intelligibilia per rationem, ut *Abraham*

Qualitates 3 margaritarum.

Stellae differunt claritate.

Speculationes fidei 12.

Non omnia credibilia sunt intelligibilia.

¹ Gen. 1, 8. — De altitudine fidei, quae est duplex: *altitudo sublimitatis et altitudo profunditatis*, et deinde de firmitate fidei dictum est collat. 8. et 9. — De nomine caeli cfr. supra pag. 369, nota 4.

² Cap. 15, 5. Post *potes* Vulgata addit *Et dixit ei*. Ibid. 17, 4; Erisque pater multarum gentium. Cfr. ibid. v. 5. et Rom. 4, 17.

³ Cap. 21, 10. Pro *et vidi* Vulgata et *ostendit mihi civitatem sanctam* (cfr. ibid. v. 2: *Et ego Ioannes vidi sanctam civitatem Ierusalem novam, descendentem etc.*). Subinde respici-

atur ibid. v. 12: *Habentem portas duodecim; et v. 21: Et duodecim portae duodecim margaritae sunt per singulas, et singulae portae erant ex singulis margaritis.*

⁴ Vide supra pag. 221, nota 5.

⁵ Epist. 1. Cor. 15, 44. — Subinde allegatur II. Cor. 3, 18: *Nos vero omnes, revelata facie gloriae Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a claritate in claritatem, tanquam a Domini spiritu.* — Superius ex B posuimus *mundanus pro nudus*. Utraque lectio non placet.

genuit Isaac¹, sive facta particularia; quaedam autem credibilia sunt intelligibilia; et quando intelliguntur, rationes solidas habent.

5. Ad sufficientiam horum duodecim nota, quod claritas fidei speculanda est ut veritatis *praeexistentis*, ut veritatis *efficientis*, ut veritatis *reficiens*, ut veritatis *perficiens*.

6. Ut veritatis *praeexistentis* tripliciter: vel quantum ad *essentiam*, vel quantum ad *excellentiam*, vel quantum ad *refulgentiam*. Esse enim divinum primum est, quod venit in mente. Unde Moysi quaerenti², quod esset nomen Dei; respondit Deus: *Ego sum qui sum*; et in hoc comprehendit quidquid est sive *bonum*, sive *potens*. — Secundo, quantum ad *excellentiam*, ut Deus unus, trinus et verus. — Tertio, quantum ad *refulgentiam*, ut exemplar rerum.

7. Si autem claritas consideratur ut veritas *efficientis*, hoc est tripliciter: aut in quantum *inchoat naturam*; aut in quantum *illustrat intelligentiam*; aut in quantum *inspirat gratiam*. *Inchoat naturam* sive mundum, quod non solum est credibile, sed etiam intelligibile. Ut *illustrat intelligentiam*; et sic format animam, scilicet intellectum humanum et angelicum, ut sit Deus obiectum intellectus; et hinc est, quod habet rationem *perpetui* quantum ad imaginem creationis, reparationis, similitudinis; quia imago est essentialis dependentia et relatio³. Ut *inspirat gratiam*; hic est consummatio, et hoc est *credibile* et *intelligibile*. Voluntas enim non perficitur nisi per donum Spiritus sancti infusum.

8. Si autem claritas veritatis consideratur ut *reficiens*, similiter tripliciter claritas refulget in anima: aut quantum ad humanae et angelicae reparationis *principium*, vel quantum ad *pretium*, vel quantum ad *effectum*. Primo est speculari Deum *carni unitum*, quod est credibile et intelligibile; si ut *pretium*, sic cruci affixum; si ut *effectus*, sic Deus *medicina* est animae. Est ergo principium nostrae *creationis*, *reparationis*, *praeviationis*.

9. Si autem consideratur ut *consummans* sive *perficiens*, sic tripliciter: ut *vitale pabulum* Ecclesiae militantis et triumphantis, ut *ultor scelerum*, ut *finale praemium*. Oportet, Deum esse primum; ergo est credibile et intelligibile, et hoc secundum influentiam secundum legem *clementiae*, *iustitiae* et *concordiae*: secundum primum, ut *virtus*; secundum secundum, ut *veritas*; secundum tertium, ut

aequitas. — Haec sunt duodecim portae, de quibus Psalmus⁴: *Aperite mihi portas iustitiae. Iusti intrabunt in eam*; quia *iustus ex fide vivit*.

10. Primum speculabile est, Deum esse. Primum nomen Dei est *esse*, quod est manifestissimum et perfectissimum, ideo primum; unde nihil manifestus, quia quidquid de Deo dicitur reductur ad *esse*; hoc est proprie proprium nomen Dei. Deus non dixisset Moysi sive lateri Legis⁵: *Ego sum qui sum*, nisi esset primum. Postea dixit: *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob*; in quo *mysterium Trinitatis* expressit. Tertio dixit: *Qui fecit os hominis et linguam*; in quo explicavit, se esse *exemplar*.

11. Deum esse *primum*, manifestissimum est, quia ex omni propositione, tam affirmativa quam negativa, sequitur, Deum esse, etiam si dicas: Deus non est, sequitur: si Deus non est, Deus est; quia omnis propositio infert se *affirmativam* et *negativam*, ut si Socrates non currit, verum est, Socratem non currere⁶.

12. Consideratur etiam haec veritas quasi in quodam speculo, quod confortat et dat visum. Omnis enim creatura concurret ad hoc speculum faciendum et iungitur in hoc speculo secundum *viam ordinis, originis, completionis*. — Primo tripliciter: secundum rationem *posterioris* ad prius, *inferioris* ad superius, *temporis* ad aevum et aevi ad aeternitatem. Manifestum enim est, si est *posterioris*, est *prius*: ergo et *primum*: ergo in isto ordine per *posteriora* ad *priora* et ad *primum* pervenitur. Omnia enim vel sunt posteriora, vel media, vel prima⁷.

13. Secundo est ordo *inferioris* ad *superius*, et *superioris* ad *summum*, quae habent essentialem ordinem et dependentiam secundum ordinem naturae. Et non dicitur hic *superius* et *inferius* secundum lineam praedicamentalem⁸, sed secundum magis nobile et minus nobile.

14. Tertio est ordo *temporis* ad *aevum* et *aevi* ad *aeternitatem*: quia, si est aliquid propter aliud creatum, ergo et illud aliud est aliquid propter aliud, scilicet increatum, et illud erit propter se; ut si est res temporalis propter animam, et anima propter Deum; necessario ergo Deus per se et propter se est. — Secundum ordinem ergo *causalitatis*, *dignitatis* et *finis* omnia declarant, esse *primum*, *summum* et *ultimum*, scilicet in ratione finiendi. Hoc ergo secundum rationem *ordinis*.

¹ Matth. 1, 2. Cfr. supra pag. 53, nota 1.

² Exod. 3, 13. seq. Cfr. supra collat. 5. n. 30. seqq. et itinerarium mentis in Deum, c. 3. n. 3. et c. 5. n. 2. seqq. — Ante *venit in mente* de Deo.

³ Gen. 1, 26: *Faciemus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. Cfr. 1. Sent. d. 31. p. II. a. 1. q. 1. seq.; II. Sent. d. 46. a. 4. q. 1. seq. — B *quia scilicet est imago et essentialiter a Deo dependens*.

⁴ Psalm. 117, 19. seq. — Seq. locus est Rom. 1, 17; Gal. 3, 11. Cfr. Habac. 2, 4.

⁵ Exod. 3, 14. — Duo seqq. loci habentur ibid. v. 15. et 5, 11: *Quis fecit os hominis? aut quis fabricatus est mutum et surdum, videntem et caecum? nonne ego?*

⁶ Cfr. Quaest. disput. de mysterio Trin. q. 4. a. 1. ad 5.

⁷ Cfr. supra collat. 5. n. 28. seqq. et itinerarium mentis in Deum, c. 4. n. 44. — DE addunt: *et sic nullus nisi insipiens posset dicere*: Non est Deus [Ps. 43, 1].

⁸ In qua scil. sub genere *supremo* sive generalissimo ordinantur alia genera et species usque ad individua tanquam *inferiora*. — Cfr. supra pag. 304, nota 6.

Sufficientia horum. Veritas quadruplex.

Veritas pra-existentis consideratur tripliciter.

Item, veritas efficiens.

Item, veritas reficiens.

Item, veritas consummans.

Epilogus partis 1.

Partis II. I. primo speculabili in specie. Deus est esse primum.

Hoc sequitur ex omni propositione.

Et vide in omni creatura ut aculo.

Tripliciter. Prima tripliciter.

Ordo priorum.

Secundum.

Tertium.

Concludi.

15. Alio modo omnis creatura dicit, Deum esse secundum rationem *originis*: ut si est ens *creatum*, est ens *increatum*; et si est ens per *participationem*, est ens per *essentiam*; si est ens per *compositionem*, est ens per *simplicitatem*; si est ens per *multiformitatem*, est ens per *uniformitatem* vel *identitatem*.

16. Primo dicendum, quod omne creatum ponit causam, et universitas causatorum ponit causam primam universalem. Tunc quaero de causa illa: aut est *creata*, aut *non*: si *sic*, erit abire in infinitum; si *non*, habeo propositum. — Item, ens per *participationem* ab eo habet *esse*, quod est ens per *essentiam*, quia fluit ab eo. — Similiter, omne *compositum* est a componentibus; similiter et *partes*, cum sint *dependentes* ad invicem, sunt ab aliquo *simplicissimo absoluto*. — Similiter *de multiformitate*; si enim est ens per *multiformitatem*, est ens per *uniformitatem*, ut in numeris, quia necesse est devenire ad unitatem. Hoc ergo ratione *originis*.

17. Tertio modo ratione *completionis*. Si est *esse potentiale*, est *esse actuale*; si est *esse mutabile*, est *esse immutabile*; si est *esse secundum quid*, est *esse simpliciter*; si est *esse dependens*, est *esse absolutum*; si est *esse in genere*, est *esse extra ge-*

nus. — Ens autem *potentiale* venit ab *esse actuali* necessario in *diversis*; sed in *eodem esse potentiale* praecedit *esse actuale*¹. — Similiter, *mutabile* est fluens ab *immutabili fixo*. — Similiter, *creatura* essentialiter dependet a primo, et *materia* et *forma*, et etiam *accidens* magis dependet a Deo quam a suo subiecto; quia Deus potest facere, ut sit sine subiecto, ut in Sacramento altaris², sed non, quod non *dependeat ab eo*. — Similiter, si est ens *secundum quid*, est et ens *simpliciter* in his quae nata sunt *esse simpliciter*; ut si est sapiens *secundum quid*, est sapiens *simpliciter*, ut removeatur instantia: est albus dente: ergo est albus *simpliciter*³. — Si est ens *in genere*, est ens *extra genus*. Ens enim *in genere* habet differentias coarctantes; et tale non habet *posse, esse et agere universaliter*. Unde Deus est ens *extra genus* et *supra genus*⁴.

18. Haec igitur speculationes *ordinis, originis* et *completionis* ducunt ad illud *esse* primum, quod repraesentat omnes creaturas. Hoc enim nomen scriptum est in omnibus rebus; et sunt hae conditiones entis, super quas fundantur certissimae illationes. Unde dixit ille⁵: « Prima rerum creaturarum omnium est *esse* »; sed ego dico: prima rerum intellectualium est *esse primum*.

COLLATIO XI.

De secunda visione tractatio quarta, quae est secunda de speciositate fidei et agit de speculatione Dei trini.

SUMMARIIUM. — *Introductio*; *repetitio*, 1. — Pars I. De speculatione Trinitatis ex speculo primo, quod fit ex ipsis divinis proprietatibus. *Augustinus* hoc format ex *duodecim Dei conditionibus*, 2. — *Illic relucuntur ad tres*, 3. — *Istae tres reducuntur ad unam, qua insinuat trinitas personarum*, 4. — *Speculatio secundum primum speculum arguit ex quatuor rationibus*, 5. — *Primo, ex summa divini esse perfectione tum originis, tum ordinis, tum indivisionis*, 6-8. — *Secundo, ex perfecta productione*, 9. — *Obiectio solvitur*, 10. — *Tertio, ex productiva diffusionione, quae tripliciter est perfecta*, 11. — *Quarto, ex diffusiva dilectione*, 12. — Pars II. De speculatione Trinitatis ex speculo secundo et imperfecto, quod exhibent generationes in creaturis. *Duodecim generationes, quae sunt vel per diffusionem, vel per expressionem, vel per propagationem*, 13. — *Ima via has generationes applicandi ad aeternam generationem; primo quoad diffusionem quadruplicem*, 14. 15. — *Secundo, quoad expressionem quadruplicem*, 16. 17. — *Tertio, quoad propagationem quadruplicem*, 18. 19. — *De his duodecim modis in communi*, 20. 21. — *Secunda via easdem applicandi; primo quoad diffusionem*, 22. — *Secundo, quoad expressionem*, 23. 24. — *Tertio, quoad propagationem*, 25.

1. *Nos vero omnes, revelata facie glorium Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a claritate in claritatem, tanquam a Do-*

*mini spiritu*⁶. Dictum est de secunda visione, scilicet intelligentiae per fidem *elevatae*, quae intelligitur per *eandem* vel *firmamentum*, quod est *altum, fir-*

¹ Cfr. Aristot., IX. Metaph. text. 13. seqq. (VII. c. 8.).

² Vide IV. Sent. d. 42. p. l. a. 4. per totum.

³ Hanc instantiam insinuat Aristot., I. Elench. c. 4. (c. 5.), ut fallaciam *secundum quid et simpliciter*: ut si Indus, cum sit totus niger, albus est dentibus: albus igitur et non albus est etc. Cfr. August., 83 Qq. q. 23.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 8. p. II. q. 4. — De praecedentibus cfr. supra collat. 5. n. 29. seqq.

⁵ Auctor lib. de Causis, propos. 4, qui in Commentario in Sent. pro illius aetatis opinione falso ut opus *Philosophi* citatur; quem errorem S. Bonav. posterius probabiliter cognovisse videtur. ⁶ Epist. II. Cor. 3, 18.

Explicatur per singula.

Epilogus Iuris II.

Via tertia quintupliciter.

in secunda quadropliciter.

Explicatur per singula.

Introductio.

mun, speciosum. Dictum est de duobus primis, et inceptum de tertio, scilicet *speciositate*, quae est multiformis speculatio fidei. — De qua dictum est Abrahamae, hoc est credenti: *Suspice caelum et numera stellas, si potes*¹; dictum est a Ioanne: *Sustulit me in montem* etc. Et per duodecim *signa*, per quae currit sol intellectualis in hemisphaerio nostrae intelligentiae et facit diem et annum fidei, et per duodecim *portas* *et singulis margaritis* intelliguntur duodecim speculationes principales, ad quas aliae reducuntur, et secundum quas aliae regulantur et diriguntur; et istae sunt *fulgidae, civificae, iucundae*. — Prima erat speculari, Deum esse *primum*; secunda, Deum esse *trinum et unum*. Circa has procedunt Sancti et doctores; sed Sancti per viam speculationis, doctores per viam investigationis. Dictum est ergo de primo speculo, scilicet quod est *esse*; hoc enim est nomen Dei *manifestissimum et perfectissimum*, quia omnia, quae sunt Dei, comprehenduntur in hoc nomine: *Ego sum qui sum*². Hoc nomen Dei est proprie proprium, de quo dictum, quomodo omnes res repraesentant ipsum per viam *ordinis, originis et completionis* vel connexionis. Hoc speculum componitur ex omnibus creaturis, ut patuit. Hoc nomen in anima scriptum illustrat eam ad speculandum.

2. Praedictam igitur auctoritatem Augustinus³

sic explanat: « *Nos autem, revelata facie gloriam Domini speculantes*, non a *specula* », scilicet de longe, sed a *speculo* »; sed hoc speculum est *cum aenigmate* adhuc, quia, si videretur sine aenigmate, esset homo beatus. Hoc speculum format Augustinus decimo quinto de trinitate, capitulo quarto⁴, ubi vult ostendere unitatem et Trinitatem Dei; dicit sic: « Neque enim divinorum librorum auctoritas tantummodo praedicit, esse Deum verum; sed omnis quae nos circumstat, ad quam nos etiam pertinemus universa rerum natura proclamat, se habere praestantissimum conditorem, qui nobis mentem rationemque naturalem dedit, qua viventia non viventibus, sensu praedita non sentientibus, intelligentia non intelligentibus, immortalia mortalibus, impotentibus potentia, iniustus iusta, speciosa deformibus, bona malis, incorruptibilia corruptibilibus, immutabilia mutabilibus, invisibilia visibilibus, incorporea corporalibus,

beata miseris praeferranda videamus. Et per hoc, quoniam rebus creatis Creatorem sine dubitatione praeposimus, oportet, ut eum et summe vivere et cuncta sentire atque intelligere, et mori et corrumpi unatque non posse, nec corpus esse, sed spiritum omnium potentissimum, iustissimum, speciosissimum, optimum beatissimumque fateamur ».

3. Duodecim ponit conditiones: aeternus, immortalis, incorruptibilis, immutabilis, ecce quatuor; item, vivus, sapiens, potens, speciosus, et ecce quatuor; item, iustus, bonus, beatus, sanctus spiritus, ecce quatuor. — De primo quaternario accipiat unum nomen, scilicet *aeternus*, quod alia tria comprehendit: quia, si est aeternus, eo ipso est immortalis; et si immortalis, eo ipso incorruptibilis; et si incorruptibilis, eo ipso immutabilis. — De secundo quaternario accipiat *sapiens*, quod alia tria comprehendit: quia, si sapiens, ergo vivus; si vivus, ergo potens; si potens, ergo speciosus, quia sapientia est forma pulcherrima; unde Sapiens⁵: *Amator factus sum formae illius*. — De tertio quaternario accipiat aliud nomen, scilicet *beatus*, quod comprehendit in se alia tria: quia, si beatus, ergo bonus, ergo iustus, ergo sanctus spiritus. In his ergo tribus, scilicet *aeternitate, sapientia, beatitudine*, iam relictet Trinitas, quia *aeternitas* appropriatur Patri, *sapientia Filio, beatitudo Spiritui* sancto⁶.

4. Adhuc etiam redigit⁷ ad unum haec tria et accipit *sapientiam* et ostendit Trinitatem: quia necesse est, si est sapientia, ut sit *mens*, quae cognoscat et diligat se et alia. Nec tamen intelligendum est, quod ita sit Pater *mens*, quod Filius non sit, immo est insania; quin immo Pater est mens, Filius mens, Spiritus sanctus mens. Item, Filius *notitia*, Pater *notitia*, Spiritus sanctus *notitia*, et sic de aliis. Hoc autem in anima est aliter, quia *mens* non est *notitia*⁸. Sapientia igitur in cognitione est; ubi autem est cognitio, necesse est, ut sit emanatio sive generatio verbi, ex qua generatione sequitur productio amoris necentis; et sic producens est Pater, verbum est Filius, nexus Spiritus sanctus, in quibus est trinitas vere distincta, non in *sapientia* et in *mente*, sicut est in anima. Hoc est ex veritate sapientiae. Et hoc dicit Anselmus in Monologio⁹. Ex hoc enim, quod summus Spiritus se intelligit, Filius

Pars I. Speculatio Trinitatis ex speculo primo, sive ex Dei proprietatibus.

Proprietates 12 sec. Augustinum.

Item, tres ad unam, quae insinuantur trinitas personarum.

¹ Gen. 15, 5. — Seq. locus est Apoc. 21, 10; tertius Apoc. 21, 21. (portae ex singulis margaritis). Cfr. collat. praeced.

² Exod. 3, 14. Cfr. collat. praeced.

³ Libr. XV. de Trin. c. 8. n. 14: « *Nos autem revelata... tanquam a Domini spiritu* [II. Cor. 3, 18.]. *Speculantes* dixit per speculum videntes, non de specula prospicientes... Ibi quippe speculum, ubi apparent imagines rerum, a specula, de cuius altitudine longius aliquid intueretur, etiam sono verbi distat omnino, satisque apparet, Apostolum a speculo, non a specula dixisse *gloriam Domini speculantes* ». Ibid. c. 9. n. 16. exponit verba I. Cor. 13, 12: *Videmus nunc per speculum in aenigmate*, dicens: Proinde quantum mihi videtur, sicut nomine

speculi imaginem voluit intelligi; ita nomine *aenigantis* quamvis similitudinem, tamen obscuram et ad perspicendum difficilem.

⁴ Num. 6. Cfr. supra pag. 211, nota 4.

⁵ Sap. 8, 2.

⁶ Cfr. Breviloq. p. I. c. 6.

⁷ Scilicet Augustinus, XV. de Trin. c. 5. seq. n. 7-10, ubi praenotata duodecim attributa redigit ad tria, scilicet aeternitatem, sapientiam et beatitudinem; deinde haec tria reducit ad unum, scilicet sapientiam. Cfr. Breviloq. p. I. c. 2. circa finem.

⁸ Cfr. August. loc. cit., c. 7. n. 11.

⁹ Cap. 29. seqq.

generatur, Spiritus sanctus spiratur. Hoc est speculum Augustini. Sed nos cum Ruth¹ colligamus spicas post messores secundum doctores nostros.

5. Est autem duplex speculum Trinitatis: unum *intellectuale*, quod facit intelligere nomina dicta de Deo *intellectualia*; secundum est magis *materiale*, quod fit per nomina *transsumtiva*. — Prima speculatio est, quod intelligentia per fidem elevata dicit, Deum esse trinum et unum, propter quatuor, quae sunt in divino *esse*, scilicet propter conditionem *perfectiois*, propter conditionem *perfectae productionis*, *productivae diffusionis*, *diffusivae dilectionis*; et unum sequitur ex altero.

6. Est enim ibi summa *perfectio*, ex qua fit, quod primum principium habet perfectionem *originis*, *ordinis*, *indivisionis*. — Est autem *origo* originans perfectior quam non originans, et perfectior est origo originans originantem quam originans non originantem: ergo si ibi est perfecta origo, necesse est, esse Patrem producentem Filium originantem et Spiritum sanctum originatum.

7. Item, a parte *ordinis* sic: ubi est perfectus ordo, ibi est ratio *principii*, *medii* et *ultimi*; alioquin inordinatio accideret in divinis, sicut supra² dictum est: oportet ergo per rationem *ordinis*, ut sint ibi tres personae.

8. Item, a parte *indivisionis* sic: necesse est, ibi esse indivisionem, alioquin recederet a perfectione et ab unitate. Est enim indivisio unitas³; unitas autem est in *principiis* et *principiatis*, in *universalibus* et *particularibus*, in *voluntate* et *natura*. Unitas in *principiis* est simplicitatis; in *compositis* sive *principiatis* totalitatis seu plenitudinis; in *universalibus* conformitatis, in *particularibus* innumerabilitatis, in *voluntate* unanimitatis, in *natura* inseparabilitatis. — Unitas *simplicitatis* in *principiis* est defectiva; quia, licet quodlibet principium sit simplex, non tamen de se sufficiens est ad producendum aliud sine alio principio⁴. — Item, unitas *totalitatis* sive plenitudinis in *principiatis* deficit, quia non est ex se nec simplex. — Item, unitas in *universalibus* deficit, scilicet *conformitatis*, quia numeratur cum alia; licet enim sit in pluribus, numeratur tamen in illis. — Item, unitas in *individuis* deficit, quia cum materia numeratur forma⁵. — Item, unitas *voluntatis* deficit, quia non ita coniunguntur animi, quin separari possint per discordiam. — Item, unitas *inseparabilitatis* deficit in *naturis*, quia non est tam fortis

unio formae, quin possit per artificium separari. — Haec⁶ autem in Deo ponenda.

9. Item, in primo *esse* est ratio *perfectae productionis*. Est autem productio *similis* et dissimilis, *aequalis* et inaequalis, *consubstantialis* et essentialiter differentis. — De necessitate, si est productio *dissimilis*, praesintelligitur productio *similis*; quod sic patet: *simile* habet se ad dissimile, sicut *idem* ad diversum, sicut *unum* ad multa; sed de necessitate idem praecedit diversum, et unum multa⁷: ergo productio similis productionem dissimilis. Sed creatura producitur a primo *esse* et est *dissimilis*: ergo de necessitate producitur simile, quod est Deus. — Item, secundum Boethium⁸ *inaequalitates* oriuntur ab aequalitate: si ergo producitur a Deo quod est inaequale, scilicet creatura, necessario praecedit productio *aequalis*, quod est Deus. — Item, si producitur a Deo essentialiter *differsens*, necessario ante producitur *substantialiter idem*, quia ante extrinsecum est intrinsecum, ut patet: quia verbum dicentis extrinsecum praecedit mentis conceptus ut aliquid intrinsecum: ergo similiter a substantia aeterna non manat differens, nisi producatur substantialiter idem: ergo in Deo prius est productio *similis*, *aequalis*, *consubstantialis* quam *dissimilis*, *inaequalis*, *essentialiter differentis*.

10. Sed quid? dices, nunquid intelligendo, primum *esse* unum esse suppositum, ut gentiles, adhuc intelligunt substantiam, virtutem et operationem? Ergo, non intellecta trinitate vel emanatione, est intelligere productionem. Respondeo: intellectus duplex est: perfectus et plenus et *plene resolvens*; et tali intellectu non est intelligere sic; intelligere autem *semiplene* potest intellectus defectivus sic, quod resolvat in plura, quae in Deo sunt unum, aliter non⁹.

11. Item, tertia ratio speculi est, quia in Deo est ratio *productivae diffusionis* sic. Illud *esse* est *summe bonum*, ergo summe diffundit se¹⁰ triplici diffusionem: *actualissima*, *integerrima*, *ultima* sive ultimissima. Quia *actualissima*, semper est, semper fuit, semper erit; semper generat, semper generavit, semper generabit. Hoc non potest habere creatura, quod semper sit, semper fuerit et semper futura sit: ergo necesse est, ut emanet *aeternus*¹¹. — Item, *integerrima* non est haec diffusio in creatura, quia Deus non dat totum decorem exemplaritatis creaturae, immo non dat nisi generando Filium, qui dicere potest: *Omnia, quae habet Pater, mea*

Duplex speculatio.

Quoad primum & rationes in Deo pro Trinitate speculanda.

Primo, ex triplici perfectione. Primo, a parte originis.

Secundo, ordinis.

Tertio, indivisionis.

Secundum unitates.

Earum defectus.

Secundo, ex perfecta productione. Sexto, productivae diffusionis. De finibus primis.

De consequentibus.

De ultionis.

Obiectio solvitur.

Tertio, ex productivae diffusionis triplici.

Actualissima.

Integerrima.

¹ Ruth 2, 7: Et rogavit, ut spicas colligeret remanentes, sequens messorum vestigia.

² Collat. 8. n. 12. Cfr. collat. 4. n. 12. et 14.

³ Cfr. supra pag. 63, nota 5.

⁴ Ut forma sine materia. — Inferius retinimus quia non est ex se nec simplex, quod ABCEG omittunt; D in plurimis, sicut patet.

⁵ Cfr. collat. 9. n. 24.

⁶ Scilicet indivisio.

⁷ Aristot., II. de Caelo et mundo, text. 22. (c. 4.): Prius natura in unoquoque genere est unum multis, et simplex composito. Cfr. supra pag. 42, nota 9. Libr. X. Metaph. text. 10. (IX. c. 3.) idem ait: Item, unitas quidem est... idem, simile et aequale; multitudinis vero diversum, dissimile et inaequale est.

⁸ Libr. I. de Arithmetica, c. 32.

⁹ Cfr. I. Sent. d. 28. dub. 1.

¹⁰ Vide supra pag. 60, nota 7.

¹¹ Cfr. I. Sent. d. 9. q. 4. et 5.

Ultimata. *sunt* ¹; hoc non dicit aliqua creatura. — Item, haec diffusio est *ultimata*, ut det producens, quidquid potest; creatura autem recipere non potest, quidquid Deus dare potest. Unde sicut punctus ad lineam nihil addit, nec etiam mille millia punctorum ²; sic bonitas creaturae bonitati Creatoris nihil addit, quia finitum infinito nihil addit. Ergo necesse est, ut haec diffusio secundum totum *possit* sit in aliquo, quo maius cogitari non potest; omni autem creatura aliquid maius cogitari potest, et etiam ipsa creatura maior se cogitari potest. Sed in Filio est productio, sicut in Patre. Si ergo Patre nihil maius cogitari potest: ergo nec Filio. Si Pater etiam ultimata diffusionem non se diffunderet, perfectus non esset.

12. Quarta diffusio est per rationem *dilectionis*.

Necessario enim oportet, quod ubi beatus est, ibi *summa* sit dilectio, et per consequens dilectio in *summo*. Est autem dilectio *reflexa*, *conmixta*, *caritativa*. *Conmixta* dilectio perfectior est, qua alterum diligo, quam *reflexa*, qua me diligo; *caritativa* autem perfectior ceteris est, quae habet dilectum et condilectum: ergo haec est in divinis. Hac ergo dilectione Pater diligit Filium, et est infinitus ardor ³. — Item, est ibi dilectio *gratuita*, *debita*, *permixta*. — Item, est ibi dilectio *pura*, *plena*, *perfecta*, ut effluens et effluxa in Filio, ut refluxa in Spiritu sancto. Ex istis rationibus omnibus fit illud speculum nobile.

13. Est autem aliud *speculum*, congregatum ex *parvis*. Unde nota, quod licet tota Trinitas sit lumen *intelligendi*, Verbum tamen naturaliter habet rationem *exprimendi* ⁴. Omnis autem creatura clamat generationem aeternam, et hanc exprimit et representant duodecim generationes, quas reperimus in creaturis. Est enim primus modus generationis per *diffusionem*, secundus per *expressionem*, tertius per *propagationem*.

14. Per *diffusionem*, ut *splendoris* a luce, ut *caloris* ab igne, ut *fluminis* a fonte, ut *imbris* a nube plena sive rorida. — In prima diffusionem deficit *aequalitas*, quia *splendor* non aequatur luci. — In secunda deficit *intimitas*, quia *calor* non est intimus igni sive ut informanti, sive ut originanti; est enim *accidens* ⁵. — In tertia deficit *simultas*, quia fons diffundit se per partes, non totus insimul. — In quarta deficit *integritas*, quia non tota pluvia excutitur a nube, immo per guttas. — Iungas has quatuor con-

ditiones ad unam diffusionem, quae sit *splendoris* ^{Exclusio defectibus, representant aeternam generationem.} *Exclusio defectibus, representant aeternam generationem.* *habentis aequalitatem, caloris habentis intimitatem et substantialitatem, rivuli sive fontis habentis similtatem, imbris habentis integritatem:* et sic habes vestigium generationis aeternae.

15. Unde Filius aliquando comparatur *splendori*, ad Hebraeos primo ⁶: *Qui cum sit splendor gloriae* etc.; aliquando *flammae*, ut in rubo Moysi, ubi fuit expressa persona Filii; aliquando *fluvio* vel *fonti*, ut in Genesi: *Fons ascendebat de terra, et fluvius egrediebatur de loco voluptatis*; aliquando *imbrī*, ut in Isaia: *Quomodo descendit imber et nix de caelo et illic ultra non revertitur, sed inebriat terram* etc., et sequitur: *Sic erit verbum meum, quod egreditur de ore meo, sicut et de corde Patris.*

16. Secundus modus est per modum *expressionis*: ut *speciei* ab objecto, ut *imaginis* a sigillo, ut *sermonis* a loquente, ut *conceptus* sive cogitatus a mente. — Et in his est defectus. In prima deficit *rei veritas*, quia species in oculo vel in anima non est veritas rei ⁷. — In secunda deficit *simplicitas*, quia imago sive figura non est in puncto vel in simplici, sed partes habet. — In tertia deficit *stabilitas*, quia sermo transit et non manet. — In quarta deficit *substantialitas*, quia conceptus mentis non est substantia, vel hypostasis. — Auferas hos defectus et pone expressionem, quae sit ut *speciei* ab objecto habentis *veritatem*, ut *imaginis* a sigillo habentis *simplicitatem*, ut *sermonis* a loquente habentis *stabilitatem*, ut *conceptus* a mente habentis *substantialitatem*: et tunc habebis alteram partem speculi.

17. De primo, Psalmus ⁸: *Eructavit cor meum verbum bonum*, et sequitur: *Speciosus forma prae filiis hominum*. — De secundo, Sapientiae septimo: *Candor est lucis aeternae et speculum sine macula et imago bonitatis illius*; et Apostolus: *Qui est imago invisibilis Dei*. — De tertio, Iob: *Semel loquitur Deus et idipsum non repetit*. — Sed pone in Filio, quod semper sit et non deficit nec vertitur. — Quarto pone *substantialitatem*. Conceptus enim mentis aeternae est *hypostasis*, et iste conceptus mentalis est nobilissimus, perfectissimus. Unde in Proverbiis ⁹: *Nondum erant abyssi, et ego iam concepta eram*. Aliquando ergo vocatur *filius*, *species*, *imago*, *verbum manens in aeternum*, *conceptus* vero non inhaerens, sed *substantialis* et *hypostasis*. Sic ergo habemus aliam partem speculi.

Quarto, ex diffusiva dilectione.

Dilectio triplex.

Item: Item: Item:

Pars II. Speculum secundum eundem. Verbum habet rationem exprimendi.

Generaciones 12 in creatoris, modis tribus.

Via prima. Primo, per diffusionem quadruplicem cum defectibus.

Confirmatur per Scripturam.

Secundo, per expressionem similitudinem.

Excludendi defectus.

Confirmatur per Scripturam.

¹ Ioan. 16, 15: Omnia, quaecumque habet etc.

² Cfr. Aristot., I. de Generat. et corrupt. text. 8. (c. 2.), III. Metaph. text. 16. (ll. c. 4. in fine) et de Lineis inseparabilibus (circa finem). Vide etiam III. Sent. d. 9. dub. 3.

³ Cfr. I. Sent. d. 2. q. 4. De seq. propositione vide Richard. a S. Vict.; cfr. supra pag. 314, nota 1.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 6. q. 3. et d. 27. p. ll. q. 1. seqq. — Pro naturaliter BDE principaliter.

⁵ Aristot., de Praedicam. c. de Quali, docet, calorem esse qualitatem. Cfr. Averroes, in VIII. Metaph. text. 5.

⁶ Vers. 3. — Subinde respicitur Exod. 3, 2. (cfr. supra

collat. 3. n. 43.); allegatur Gen. 2, 6: Fons ascendebat e terra; et v. 10: Et fluvius etc.; Isai. 55, 10. (Vulgata *illuc* pro *illuc*) et 44.

⁷ Aristot., III. de Anima, text. 38. (c. 8.): Necesse est autem, aut ipsas [res] aut formas esse; ipsas igitur non; non enim lapis in anima est, sed forma.

⁸ Psalm. 44, 2. et 3. — Seq. locus est Sap. 7, 26, ubi Vulgata post *sine macula* addit *Dei maiestatis*, tertius Col. 1, 15; quartus Iob 33, 14: Semel loquitur Deus et secundo idipsum etc.

⁹ Cap. 8, 24. — Inferius respicitur Isai. 40, 8: Verbum autem Domini nostri manet in aeternum.

Tertio, per propagati-
onem simili-
ter.

18. Tertia generatio est per modum *propagationis*, et hoc quadrupliciter: ut *germinis* a semine, ut *arboris* a radice, ut *prolis* conceptae a ventre vel utero materno, ut *filii* a patre principiante. — In prima generatione deficit *formositas*, quia in semine est forma confusa et occulta; sed non sic filius. — In secunda deficit *conformitas*, licet enim sit una radix, tamen differt in forma a ramis, licet unam arborem faciant. — In tertia deficit *actualitas*, quia mater est principium, etsi aliquo modo *activum* prolis, potissime tamen *passivum*. — In quarta deficit *coevitas*.

Defectus an-
foreudi ser.
Scripturae.

19. Aufer ergo hos defectus et pone primo *formositatem*. Unde Isaias 1: *Erit germen Domini in magnificentia et gloria, et fructus terrae sublimis*. — Secundo pone *conformitatem*; sic Filius est conformis Patri, ut sit *lignum vitae in medio paradisi*; unde in Proverbiis: *Lignum vitae est his qui apprehenderint eam*. — Tertio pone *actualitatem*. Unde in Psalmo 2: *Tecum principium in die virtutis tuae in splendoribus Sanctorum; ex utero ante luciferum genui te*. Ex utero, dicit, ubi est ratio fovendi in sinu Patris, a quo non recessit. — Quarto pone *coevitatem*. Unde in Psalmo: *Ego hodie genui te*; hoc est in *aeternitate*, sive in meo *hodie aeterno*.

Usanda
hae 12 gen-
erationes.

20. Has duodecim condiciones aggrega, et habebis speculum ad contuendum *exemplar* divinum sive Verbum, quod omnia repraesentat: ut *splendor* procedens a luce cum perfectione *aequalitatis*, et sic de aliis. — Et per has condiciones solvuntur omnia argumenta Aarii, per quae arguit a generationibus imperfectis 3.

Notandum.

21. De his duodecim generationibus dicitur in Genesi 4: *Vidi per somnium quasi solem et lunam et stellam undecim adorare me*. Iste est ille Ioseph pulcherrimus, quem adorant omnia; et clamant temporalia per *lunam*, spiritualia per *solem*, et *undecim stellae*. Generationes creaturarum sunt secundum undecim condiciones, deficiente *duodecima*, quae est in generatione Filii Dei; ideo ponuntur hic *undecim stellae* in numero deficiente a duodenario, qui est numerus *excrescens* 5, quia omnia respectu illius ge-

Figurat
in Scriptura.

nerationis habent defectum et inclinant se ad generationem Verbi; omnia enim indicant generationem Verbi. — Unde quando videtur splendor a luce, transferenda est mens ad considerandam generationem aeternam; et sic de aliis. — Et ibi est magna delectatio, de qua in Psalmo 6: *Delectasti me, Domine, in factura tua; et in operibus manuum tuarum exultabo*. Dicit ergo: *Nos autem, revelata facie gloriam Domini speculantes*.

Monitio.

Via secunda
ista appli-
candi.

Primo, per
diffusionem.

22. Alio modo sic, et est magis proprie. Est generatio per *diffusionem* ut *splendoris* vel luminis a luce; et ibi est *coevitas*, deficit tamen *aequalitas*, quia splendor non aequatur luci. — Item, est diffusio, ut *ignis* ab igne, et ibi est *aequalitas*, ut patet, quando una candela accenditur ab alia, quod tantum est lumen in una, sicut in alia, et quotquot accendantur; deficit tamen *consubstantialitas*. — Item, est diffusio *rivuli* a fonte, et hic est *consobstantialitas* vel intimitas, quia eadem aqua, quae est in fonte, est in rivulo 7; sed deficit *nobilitas ortus*, quia de imo, et per quosdam meatus et colationem de aqua salsa fit dulcis. — Item, est diffusio *imbris* a nube, et ibi est *nobilitas ortus*, quia habet virtutes caeli, per quas infundit imbrem nubes; deficit tamen *formae decor*, quia videtur nubes caelum obscurare et deturpare. — Iunge quod nobilitatis est, ut *coevitatem* et *aequalitatem, consubstantialitatem et formae decorem*; et habes unam partem speculi.

Secundo,
per expres-
sionem.

Notanda de
1. generatio-
ne per ex-
pressionem
speciei ab
obiecto.

23. Item, est generatio per *expressionem* ut *speciei ab obiecto*; et hic est *formae decor*, qui deficiebat in generatione imbris. Et hoc est mirabile, quomodo talis species generatur; quia non de *materia aëris*, quia, cum non dicat *essentiam*, sed *modum essendi*, sufficit, ut habeat principium *originativum*, medium inter principium *materiale* et principium *effectivum*. Unde Deus dedit virtutem hanc cuilibet rei, ut gignat similitudinem suam et ex naturalis fecunditate. Unde secundum quod obiectum *gignit similitudinem suam*, sic repraesentat generationem aeternam; secundum quod intentio animae *eam oculo unit*, sic repraesentat incarnationem Verbi 8. — Haec generatio speciei deficit, quia est

1 Cap. 4, 2. — Seq. locus est Gen. 2, 9; tertius Prov. 3, 18.

2 Psalm. 109, 3. — Subinde respicitur Ioan. 1, 18: «Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris»; et allegatur Ps. 2, 7, quem locum August., Enarrat. in Ps. 2, ita exponit: *Hodie, quia praesentiam significat, atque in aeternitate nec praeteritum... nec futurum... sed praesens tantum, quia quidquid aeternum est, semper est; divinitus accipitur secundum id dictum Ego hodie genui te, quo sempiternam generationem virtutis et sapientiae Dei, qui est unigenitus Filius, fides sincerissima et catholica praedicat.*

3 Cfr. I. Sent. d. 43. dub. 8, ubi secundum Arrium duodecim modi generationis proponuntur.

4 Cap. 37, 9.

5 Partes siquidem duodenarii (habet enim quinque partes: duodecimam, sextam, quartam, tertiam, dimidiam) simul du-

ctae non duodecim, sed *sexdecim* sunt. Cfr. August., IV. de Gen. ad lit. c. 2. n. 4, ex quo quaedam attulimus tom. IV. pag. 972, nota 3. Vide etiam tom. III. pag. 536, nota 4.

6 Psalm. 91, 5. — Seq. locus est II. Cor. 3, 18: Nos vero omnes, revelata etc. (cfr. initium huius collat.).

7 Aristot., I. Topic. c. 6. (c. 5.): Omnis aqua omni aquae eadem specie dicitur, eo quod habeat eandem similitudinem; ab eodem autem fonte aqua, quae eadem dicitur, nullo alio differt, quam eo quod vehementior sit similitudo. — De fluviorum et fontium generatione agit Aristot., I. Meteor. Sum. 4. c. 1. (c. 13.); ibid. II. Sum. 4. c. 3, insinuat modum, quo aqua salsa fiat dulcis, scilicet quod mediante percolatione quod terrenum est et ex admixtione salsedinem facit secernatur.

8 Cfr. Itinerarium mentis in Deum, c. 2. n. 4. et 7; de Reductione arithm ad theolog. n. 8.

ibi *formae fixio*, sed vario modo habet *generari*, ut patet in speculis vario modo ordinatis; et diversimode habet *repraesentare*, prope, vel longe.

24. Item; est generatio per expressionem ut *figurae* a sigillo, et hic est *formae fixio*, quod deficit in praecedenti, deficit tamen *vitae vigor*. — Item, est generatio *sermonis* a dicente, ubi est *vitae vigor*, quia sermo quandam vim vitae secum habet; ut patet, quod duobus dicentibus eandem veritatem, minus melius alio *exprimit* et *imprimit*. Unde Hieronymus¹: « Habet nescio quid latentis energiae vivae vocis actus » etc. Unde verba Christi, non est dubium, quin, prolata et audita de ore eius, maioris virtutis et potestatis erant quam scripta. Hic tamen deficit *vitae mansio*, quia sermo transit. — Item, est generatio *conceptus a mente*; et ibi est *vitae mansio*, quia omnis cogitatus in memoria manet; sed hic deficit *fecunditatis substantialis virtus*, quia ille cogitatus non est substantialis virtus. — Haec quatuor iungantur, scilicet *formae decor*, *formae fixio*, *vitae vigor*, *vitae mansio*, et habes *secundam* partem speculi.

25. Item, est generatio per *propagationem* ut *germinis a semine*; et hic est virtus *substantialis*, in qua ultimum deficit, scilicet deficit *vitae robur*. — Item, est generatio ut *surculi a radice*; et hic est *vitae robur*, sed deficit *vivax sensus*; non enim sentit vel producus productum, vel productum suam originem. — Item, est generatio ut *fetus a ventre* vel utero; et hic est *vivax sensus*, sed deficit *virtus activa*, quia venter est quasi receptaculum potius quam activum. — Item, est generatio ut *filius a patre*; et ibi sunt omnes dictae conditiones praeter *unam*, scilicet lucis, quae est *coaequitas*, quae ponenda est in generatione Filii Dei; et ab ista ultima generatione, scilicet filii a patre, denominatur *generatio aeterna*. Et hoc ratificavit Christus, cum dixit²: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*; non dixit: in nomine lucis et splendoris.

Haec sunt *undecim stellae* adorantes Ioseph, Filium pulcherrimum, scilicet undecim conditiones nobiles iam dictae, sed duodecima, scilicet *coaequitas*, est in Filio Dei.

COLLATIO XII.

De visione secunda tractatio quinta, quae est tertia de speciositate fidei et agit de Deo, ut est exemplar omnium rerum.

SUMMARYUM. — *Introductio*; *repetitio*, 1. — Pars I. Deum esse exemplar omnium rerum, intelligitur ex quatuor fidei suppositionibus. *Est creator rerum, gubernator actuum, doctor intellectuum, iudex meritorum*, 2. — *Primo, de Deo creatore*, 3. — *Secundo, de Deo conservatore et gubernatore actuum*, 4. — *Tertio, de Deo doctore intellectuum*, 5. — *Quarto, de Deo secundum leges iustissimas iudicante et praemiante*, 6. — *Haec probantur per Scripturam*, 7. 8. — Pars II. De speculatione contemplante exemplar divinum. *Est ars una et multiplex; causa immediata, potentissima, actualissima; lux inaccessibilis et proxima, inalligabilis et intima*, 9-11. — *Repraesentat contingentia infallibiliter, mutabilia immutabiliter, materialia immaterialiter, possibilium actualiter, partibilia impartite, accidentia substantialiter, corporalia spiritualiter, temporalia sempiternae, distantia indistanter, dissonantia indissonanter, deficientia indeficienter*, 12. 13. — *Triplex adiutorium ad contemplandum divinum exemplar; primum est mundus sensibilis, qui est umbra, via, vestigium, liber scriptus foris*, 14. 15. — *Secundum, spiritualis creatura, quae est lumen, speculum, imago, liber scriptus intus*, 16. — *Tertium, Scriptura sacramentalis, quae est Dei cor, os, lingua, calamus et liber scriptus foris et intus*, 17.

1. Nos vero omnes, *revoluta facie gloriam Domini speculantes*³ etc. Dictum est de *altitudine fidei*, quia excedit investigationem rationis, ut patet in duodecim articulis designatis per duodecim *stellas* et

per duodecim *alas Seraphim*. — Dictum est de *firmitate* eius designata per duodecim *fundamenta civitatis*. — Item, de *speciositate* designata per duodecim *portas civitatis* et per duodecim *margaritas*,

¹ Epist. 53. (alias 103.) ad Paulinum, n. 2: Habet nescio quid latentis energiae viva vox, et in aures discipuli de auctoris ore transfusa fortius sonat. (Haec epist. ut prologus in Biblia exhibetur; ideoque G ponit: Hieronymus in prologo Bi-

bliae). Cfr. eius Comment. in Gal. 4, 20. Vide tom. II. pag. 266, nota 5.

² Matth. 28, 19: Euntes ergo docete etc.

³ Epist. II. Cor. 3, 18. — In seqq. datur summa collat. 8-11.

quae sunt speculationes fidei, et sunt *fulgidae* et *vivificae* et *incundae* quantum ad duas portas orientales¹, scilicet speculati, Deum esse *primum* et *purissimum*; secundo, Deum *trinum* et *unum*.

2. Sequitur de tertia porta, scilicet quod sit *exemplar omnium rerum*. Supponendum enim est per fidem, quod Deus est *conditor rerum, gubernator actuum, doctor intellectuum, index merituum*. Et ex hoc intelligitur, quod est *causa causarum* et *ars praestantissime originans, dux providissime gubernans, lux manifestissime declarans* vel *repraesentans, ius rectissime praemiens* et *iudicans*.

3. Primum ostenditur sic. Creatura egreditur a *Creatore*, sed non per *naturam*, quia alterius naturae est: ergo per *artem*, cum non sit alius modus emanandi nobilis quam per *naturam*, vel per *artem* sive ex voluntate²; et ars illa non est *extra ipsum*: ergo est *agens per artem* et *volens*: ergo necesse est, ut habeat rationes expressas et expressivas. Si enim det huius rei *formam*, per quam distinguitur ab alia re, vel *proprietatem*, per quam ab alia distinguitur; necesse est, ut habeat *formam idealem*, immo *formas ideales*. Sic enim in plurali vocantur a Sanctis³.

4. Item, quia est *causa conservans*, est *dux gubernans*. Praeest enim ad dirigendum omnes actus, secundum quod gubernabiles sunt; non sicut artifex, qui domum dimittit, sed res conservat et dirigit⁴. Ideo habet apud se *normas directissimas*. Nec est idem modus, ut creatura manat a Creatore secundum formas vel rationes expressivas, et secundum quod a mente divina emanant regulae ad conservationem ipsarum secundum directionem aeternarum regularum.

5. Item, quia ipse *doctor* est, docet infallibiliter et certificat sic, quod impossibile est, aliter se habere. Secundum sententiam omnium doctorum⁵ Christus est doctor interioris, nec scitur aliqua veritas nisi per eum, non loquendo, sicut nos, sed interius illustrando; et ideo necesse est, ut habeat *clarissimas species* apud se, neque tamen ab alio acceperit. Ipse enim intimus est omni animae⁶ et suis speciebus clarissimis refulget super species intellectus nostri tenebrosas; et sic illustrantur species illae ob-

tenebratae, admixtae obscuritati phantasmatum, ut intellectus intelligat. Si enim *scire* est cognoscere, rem aliter impossibile se habere; necessarium est, ut ille solus scire faciat, qui veritatem novit et habet in se veritatem.

6. Item, est *ius* rectissime remunerans per *leges iustissimas*. Si ergo iuste praemiatur, necesse est, ut habeat *leges iustissimas*.

7. Loquitur autem Scriptura de ipso, ut est *exemplar, quo omnis creatura vivit* in formis aeternis; Ioannis primo⁷: *Quod factum est in ipso vita erat. Vivit autem per cognitionem et amorem*; et qui hoc negat negat praedestinationem aeternam. Nam ab aeterno novit Deus creaturam et amat eam, quia praeparavit eam gloriae et gratiae. — Item, habet *normas directissimas*; unde Apostolus et Ieremias⁸ dicunt: *Dabo leges in visceribus eorum, et in corde superscribam eas*. Viscerscribit enim primo in *natura*; secundo, in *industria* seu in *progressu*; tertio, in *gratia*; quarto, in *gloria*. In quolibet statu dat normas suas: ergo necesse est, ut in se habeat eas.

8. Item, quia est *lux illustrans*; in Sapientia⁹: *Est enim haec speciosior sole et super omnem dispositionem stellarum luci comparata invenitur prior*; quia, licet sol habeat rationem *radiandi*, non tamen *species* in se descriptas habet: et ideo illud exemplar est *pulerius*, quia cum hoc, quod lucem habeat, etiam *species claras* habet. — Item, est *ius per se iudicans*; in Apocalypsi¹⁰: *Libri aperti sunt, et alius liber apertus est, scilicet liber vitae et liber conscientiae*. Per *librum vitae* habet anima *vivere* et *iudicari*; et si liber conscientiae concordat cum libro vitae, approbatur; si autem discordat, reprobat; unde in Psalmo: *Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scribentur*, id est manifestabuntur scripti, non de novo scribentur. In hoc libro scribuntur omnes *leges aeternae*. — Deus ergo est *exemplar aeternum*, et hoc est fidei, quae credit, Deum esse conditorem rerum etc.

9. Et super hoc fertur speculatio, ut sit *ars praestantissime repraesentans*. Haec autem ars est et *una* et *multiplex*. Quomodo autem hoc esse possit, videri non potest, nisi veniat *illuminatio a mon-*

¹ Apoc. 21, 13, ubi de duodecim portis dicitur, quod fuerunt « ab oriente portae tres » etc.

² Ut insinuat Aristot., II. Phys. text. 49. (c. 5.). Cfr. tom. I. pag. 36, nota 6.

³ Vide supra Quaestiones disputatas de scientia Christi, q. 2. et 3.

⁴ August., IV. de Gen. ad lit. c. 12. n. 22: Creatoris namque potentia et omnipotentis aucto omnimentis virtus causa subsistendi est omni creaturae; quae virtus ab eis quae creata sunt regendis, si aliquando cessaret, simul et illorum cessaret species omnisque natura concideret. Neque enim, sicut structor aedium, cum fabricaverit, abscedit atque illo cessante atque abscedente, stat opus eius; ita mundus vel lectu oculi stare poterit, si ei Deus regimen sui subtraxerit. Cfr. ibid. VIII. c. 12. n. 25.

⁵ Cfr. supra Quaest. disput. de scientia Christi, q. 4; et supra pag. 331, nota 6.

⁶ Vide supra pag. 341, nota 10. — Aristot., I. Poster. c. 2: Scire autem opinatur unumquodque simpliciter... cum causam arbitrarum cognoscere, propter quam res est, quod illius causa est, et non est contingere hoc aliter se habere.

⁷ Vers. 3. seq. — De praedestinatione cfr. supra Breviloq. p. I. c. 8.

⁸ Cap. 31, 33: Dabo legem meam in... in corde eorum scribam eam. Hebr. 8, 10: Dando leges meas in mentem eorum et in corde eorum superscribam eas.

⁹ Cap. 7, 29. Cfr. supra collat. 6. n. 7.

¹⁰ Cap. 20, 12. Vide supra Breviloq. p. VII. c. 1. — Seq. locus est Ps. 438, 16.

tibus aeternis, et tunc turbabuntur insipientes corde¹, id est stulti. Oportet enim *alle sentire* de Deo. — Est autem *multiformis*, quia multa repraesentat *distincte et certitudinaliter*. Unde melius videbo me in Deo quam in me ipso. Est tamen *summe una*.

10. Ad hoc notandum, quod causa prima et est *prima et immediata*; quia *prima*, ideo nihil habet ab alio, sed omnia ab ea; et est *immediata*, quia causa immediata nobilior est quam mediata. Quia ergo *prima*, ideo *potentissima*: ergo *nulla* potest; item, quia *immediata*, ideo est *actualissima*, quia causa immediata in actu est; est etiam actualissima, eo quod immediata, quia actus immediatior est quam potentia. Non autem est actualissima secundum *efficientiam* sive secundum *actum extrinsecum*, quia non facit statim quidquid potest: ergo est actualissima secundum *actum intrinsecum*, qui est *dicere*. Unde ab aeterno dixit hoc fiendum, et hoc in tempore. — Haec etiam causa, quia est una, est *summe simplex*; et eo quod summe simplex, est *infinita*, quia « virtus vel causa, quanto magis unita et simplex, tanto magis infinita² », non quidem distensione *molis*, sed *virtutis*.

11. Haec lux est *inaccessibilis*³, et tamen proxima animae, etiam plus quam ipsa sibi. Est etiam *inalligabilis*, et tamen summe *intima*. — Hoc antem videre non est nisi hominis suspensi ultra se in alta visione; et quando volumus videre simplici intuitu, quomodo illa ars est *una*, et tamen *multiplex*; quia immiscet se phantasia, cogitare non possumus, quomodo infinita sit nisi per distensionem: et ideo videre non possumus simplici intuitu nisi *rationando*.

12. Quia ergo illa ars est *causa*, sequitur, quod in illa arte est repraesentatio *causabilium incausabiliter*: quia rationes illae causae sunt⁴, ideo *incausatae*⁵; et hinc est, quod causae sunt continguntium *infallibiliter*. Quod enim *contingens* est illic infallibiliter repraesentatur; exprimit enim *nodum*, qui accidit in re, infallibiliter, quia, secundum quod in se et apud se est, exprimit. Vera enim est contingentia a parte rei, et infallibilis ex parte Dei.

13. Item, mutabilium *immutabiliter*, materialium *immaterialiter*, quia illae rationes non sunt materiales; possibile *actualiter*, partibilium *impartite*⁶,

quia non est maior ratio montis quam mihi, nec etiam in anima nostra; accidentium *substantialiter*, quia illae rationes sunt substantia, quae est Deus; corporaliū *spiritaliter*; temporalium *sempiternae*; distantium *indistanter*, ut etiam patet in anima, quia situationes specierum non sunt in anima; dissonantium *indissonanter*, ut ratio albi et nigri; deficientium *indeficienter*, quia quidquid est ibi, vita vivit.

14. Ad hos splendores exemplares ratio ducit et fides. Sed ulterius triplex est adiutorium ad surgendum ad exemplares rationes, creaturae scilicet *sensibilis*, creaturae *spiritalis*, Scripturae *sacramentalis*, quae continet mysteria. — Quantum ad primum totus mundus est *umbra, via, vestigium* et est *liber scriptus forinsecus*⁷. In quolibet enim creatura est refulgentia divini exemplaris, sed cum tenebra permixta; unde est sicut quaedam opacitas admixta luminis. — Item, est *via* dicens in exemplar. Sicut tu vides, quod radius intrans per fenestram diversimode coloratur secundum colores diversos diversarum partium; sic radius divinus in singulis creaturis diversimode et in diversis proprietatibus refulget; in Sapientia⁸: *In viis suis ostendit se*. — Item, est *vestigium* sapientiae Dei. Unde creatura non est nisi sicut quoddam simulacrum sapientiae Dei et quoddam sculptile. — Et ex his omnibus est quidam *liber scriptus foris*.

15. Quando ergo anima videt haec, videtur sibi, quod debet transire ab *umbra* ad lucem, a *via* ad terminum, a *vestigio* ad veritatem, a *libro* ad scientiam veram, quae est in Deo. Hunc librum legere est altissimorum *contemplativorum*, non naturalium philosophorum, quia solum sciunt *naturam* rerum, non *vestigium*.

16. Aliud adiutorium est *spiritalis creaturae*, quae est ut *lumen*, ut *speculum*, ut *imago*, ut *liber scriptus intus*. — Omnis substantia spiritalis *lumen* est; unde in Psalmo⁹: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*. — Simul etiam cum hoc est *speculum*, quia omnia recipit et repraesentat; et habet naturam *luminis*, ut et iudicet de rebus. Totus enim mundus describitur in anima¹⁰. — Et est etiam *imago*. Quia ergo est *lumen et speculum* habens rerum imagines, ideo est *imago*. — Ex

Causa prima, immediata, potentissima, actualissima, simplicissima, infinita.

Inaccessibilis, inalligabilis. Difficilis lusus contemplatio.

Miro modo repraesentat illa ars.

Aliae eius proprietates.

Triplex adiutorium ad contemplandas has rationes.

Primum mundus sensibilis.

Est umbra.

Via.

Vestigium.

Libri scripti foris.

Notandum.

Secundum spiritalis creaturae.

Est lumen.

Speculum.

Imago.

¹ Psal. 75, 5. seq.: Illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis, turbati sunt omnes insipientes corde.

² Libr. de Causis, propos. 17. Cfr. supra collat. 3. n. 4. seqq. et pag. 35, nota 2.

³ Epist. I. Tim. 6, 16: Lucem inhabitat inaccessibleem, quem nullus hominum vidit etc.

⁴ Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 5. § 8. — De seqq. cfr. supra collat. 3. n. 29.

⁵ Val. *causaliter*, BC *increate*. Etiam in seqq. verbis delictum edd. et codd., et difficile est veram lectionem determinare. Post *hinc est, quod pro causae A E causatae*, et post *infallibiliter* addunt *sunt causa*; pro *repraesentatur* codd., exceptis BC cum Val., *repraesentat et*, atque omittunt *enim*.

Cum BC interserimus *illic*, et transposuimus *infallibiliter* post *in re*, dum alii legunt *infallibiliter in re*.

⁶ Dionys., de Div. Nom. c. 7. § 2: Semet igitur divina sapientia cognoscens cognoscit omnia, immaterialiter materialia, et non partite partita, et multa universaliter, ijs uno omnia et cognoscens et adducens etc.

⁷ Respicitur Ezech. 2, 9. et Apoc. 5, 1. Vide supra Breviloq. p. II. c. 41. et itinerarium mentis in Deum, c. 2.

⁸ Cap. 6, 17. Vulgata omittit *suis*. Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 5. § 8.

⁹ Psal. 4, 7. Cfr. supra Breviloq. p. II. c. 42. et itinerarium mentis in Deum, c. 3.

¹⁰ Vide supra pag. 349, nota 9.

**Liber scri-
ptus intus.** hoc est etiam *liber scriptus intus*. Unde ad *intimum*
animae nullus potest intrare, nisi sit simplex; hoc
autem est intrare ad potentias; quia, secundum
Augustinum¹, intimum animae est eius summum;
quanto potentia intior, tanto sublimior. — Haec
duo habent magi Pharaonis.

**Tertium,
scriptura.** 17. Sed tertium adiutorium est *Scripturae sac-
ramentalis*. Est autem omnis Scriptura *cor Dei, os
Dei, lingua Dei, calamus Dei, liber scriptus foris
et intus*. — In Psalmo²: *Erucauit cor meum verbum
bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea cal-
amus scribae velociter scribentis: cor Dei, os Pa-
tris, lingua Filii, calamus Spiritus sancti. Pater
enim loquitur per Verbum seu linguam; sed qui
complet et memoria commendat est calamus scri-
bae*. — Scriptura ergo est *os Dei*. Unde Isaias³:
Vae! qui descenditis in Aegyptum, scilicet ad sac-

culares scientias, et *os Domini non interrogastis*,
scilicet sacram Scripturam. Non enim debet ad scientias
alias descendere, ut sciat certitudinem, nisi ha-
beat testimonium in monte, scilicet Christi, Eliae,
Moysi, hoc est novi testamenti, Prophetarum et Le-
gis. — Item, est *lingua*, unde *mel et lac sub lin-
gua eius*⁴. *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua,
super mel ori meo!* Haec lingua cilios saporat;
unde haec Scriptura comparatur panibus, qui habent
saporem et reficiunt. — Item, est *calamus Dei*, et
hoc est Spiritus sanctus; quia, sicut scribens potest
praesentialiter scribere praeterita, praesentia et futu-
ra; sic continentur in Scriptura praeterita, praesentia
et futura. — Unde est *liber scriptus foris*, quia
habet plenas historias et docet rerum proprietates;
scriptus est etiam *intus*, quia habet mysteria et in-
telligentias diversas.

COLLATIO XIII.

De tertia visione, quae est intelligentiae per Scripturam eruditae, tractatio prima,
in qua agitur de Scripturae intelligentiis spiritualibus.

SUMMARIUM. — *Introductio*, 1. — *Divisio primaria rei triplicis in tertia visione tractandae, scil. de
Scripturae spiritualibus intelligentiis, sacramentalibus figuris, multiformibus theoris*, 2. — Pars I.
De multiplicitate intelligentiarum spiritualium in genere. *Intelligentiae hae comparantur congregationi
aquarum ob tres rationes*, 3. — *De ratione prima*, 4. — *De secunda*, 5. — *De tertia*, 6. —
Tempore futuro Scriptura melius intelligetur, 7. — *De incremento revelationis secundum Scripturam*,
8. 9. — *Scriptura, ut sit vox Dei et sublimis, debet esse multiformis secundum sensum*,
10. — Pars II. De quatuor sensibus Scripturae in specie. *Triplex manifestatio Dei in qualibet crea-
tura; similiter triplex spiritualis intelligentia Scripturae; quatuor sensus comparantur quatuor
faciebus*, 11. — *Liber creaturarum, propter peccatum originale quasi emortuus, rursus illumi-
natur per alterum librum Scripturae*, 12. 13. — *Explicantur figurae in Ezechiele et Apocalypsi*,
14. 15. — *Sensus literalis cum 4 faciebus*, 16. 17. — *Obiectum allegoriae, tropologiae et anagoga-
e*, 18. — *In sensu anagogico sunt quatuor facies*, 19. — *Item, in allegorico*, 20. — *Item, in
tropologico*, 21. — *Haec explicantur exemplo solis in Scriptura multipliciter intellecti; praeo
secundum anagogiam habet quatuor sensus; quod probatur locis Scripturae*, 22-25. — *Item, se-
cundum allegoriam*, 26-29. — *Item, secundum tropologiam*, 30-33.

Introductio. 1. *Congregentur aquae, quae sub caelo sunt,
in locum unum, et appareat arida. Et factum est
ita. Et vocavit Deus aridam terram congregatio-*

*nesque aquarum appellavit maria. Et vidit Deus,
quod esset bonum. Et ait: germinet terra herbam
virentem et facientem semen, et lignum pomife-*

¹ Vide supra pag. 341, nota 10. — Collat. 2. n. 10. et collat.
3. n. 32. docetur, Angelos non effective (intrinsicus immutando
potentiam), sed tantum occasionaliter mentem humanam illumi-
nare. Haec doctrina diffusius exhibetur II. Sent. d. 10. a. 2. q. 2.
Cfr. ibid. d. 8. p. II. q. 2. seqq., ubi ostenditur, quod solus
Deus animabus illabatur, et respectu daemonum probatur, quod
ipsi sensus nostros illudere possint animaeque suggerere cogi-
tationes, non quidem *effective*, sed *excitative*. — Superius posui-
mus *nisi sit simplex*, [cfr. coll. 4. n. 12.] *pro licet sit simplex*,
ut habent Vat. et codd., exceptis BC, qui omissis his verbis
prosequuntur: *licet posset intrare*. Deinde aliqua verba exci-

disse videntur, quae suppleri possunt sic: *licet possit eam illu-
minare*. — Inferius respicitur Exod. 7. et 8. (de magis Pha-
raonis). Cfr. supra pag. 341, nota 7. et pag. 375, nota 2.

² Psalm. 44; 2.

³ Cap. 30. 4. et 2: *Vae... qui ambulatis, ut descendatis
in Aegyptum, et os meum non interrogastis*. Cfr. ibid. 31. 1.
— Inferius respicitur Matth. 17. 1. seqq. (de transfiguratione
Christi in monte).

⁴ Cant. 4. 11. *Vulgata tua pro eius*. — Seq. locus est
Ps. 118. 103. Cfr. Gregor., XV. Moral. c. 13. n. 16. et XXIII.
c. 25. n. 49, ubi Scriptura comparatur pani.

rum, faciens fructum iuxta genus suum, cuius semen in semetipso sit super terram¹ etc. Haec est tertia visio, intelligentiae per Scripturam eruditae, quae intelligitur in opere tertiae diei. Et sicut in operibus dierum est additio secundae ad primam et tertiae ad utramque; sic ex prima et secunda visione oritur tertia; et ista visio est nobilior et maior praecedentibus. Et licet videatur inconveniens adaptatio et correspondentia cum opere tertiae diei, pro eo quod terra est inlimum elementorum, Scriptura autem est sublimissima; optime tamen assignatur: quia quidquid caelum continet in quadam excellentia, terra tenet vel suscipit vel habet in quadam vivacitate. Unde suscipit caeli influentias et facit pulcherrimas pullulationes².

2. Consistit autem haec visio circa tria, scilicet circa spirituales intelligentias sensuum sive sensus, circa sacramentales figuras, circa multiformes theorias inde elicitas. Ad haec tria omnis Scriptura reducitur. — Primae dantur intelligi per congregationes aquarum, scilicet spirituales intelligentiae; secundae, scilicet sacramentales figurae, per pullulationes terrae, ibi: *Germinet terra herbam virentem*; tertiae, scilicet multiformes theoriae, intelliguntur per semina, ibi: *Cuius semen sit in semetipso* etc. — Quis potest scire infinitatem seminum, cum tamen in uno sint silvae silvarum et postea infinita semina³? Sic ex Scripturis elici possunt infinitae theoriae, quas nullus potest comprehendere nisi solus Deus. Sicut enim ex plantis nova semina; sic ex Scripturis novae theoriae et novi sensus, et ideo Scriptura sacra distinguitur. Unde sicut si una gutta de mari extrahatur; sic sunt omnes theoriae, quae eliciuntur, respectu illarum quae possunt elici.

3. Primo igitur dicendum est de intelligentiis spiritualibus et postea de signis⁴ et postea de theoriis: quia signa nil valent, nisi res intelligantur. Sic etiam primo congregavit aquas, deinde produxit arbores, deinde semina. — De congregatione maris Psalmus⁴: *Congregans sicut in utre aquas maris*. In utre congregavit aquas maris, quando in corio Scripturae congregavit universitatem intelligentiarum spiritualium. — Assimilantur autem intelligentiae aquis congregatis in utre propter tres rationes: scilicet propter ipsam spiritualium intelligentiarum primitivam originationem, propter intelligentiarum spiri-

tualium profundissimam altitudinem, propter intelligentiarum spiritualium profluentissimam multiformitatem.

4. De primo in Ecclesiaste⁵: *Omnium flumina intrant in mare, et mare non redundat; ad locum, unde exeunt, flumina revertuntur, ut iterum stant*; sic omnes intelligentiae spirituales a Scriptura divina. Intelligentiae spirituales dicuntur flumina — et etiam viri intelligentes spiritualiter — quia originem habent a Scriptura et per Scripturam confirmantur, et per illas aliae intelligentiae habentur; unde in Psalmo⁶: *Elevaverunt flumina, Domine, elevaverunt flumina vocem suam. Elevaverunt flumina fluctus suos a vocibus aquarum multarum*. Quare? Quia *mirabiles elationes maris*. Quare? Quia *mirabilis in altis Dominus*, vox Dei debuit esse magna.

5. Secunda ratio, propter profundissimam altitudinem; in Psalmo⁷: *Qui descendunt mare in navibus, facientes operationem in aquis multis*. Ille descendit cum navibus in mare, qui cum spiritu summae reverentiae accedit ad exponendum Scripturas. *Cum navibus descendit* qui habet manu-ductionem lignum crucis; quia qui sine isto ligno vult intrare mare Scripturae submergitur, in maximos errores cadens; nisi enim sit Petrus, demergitur. Unde, *alta profunditas; quis inveniet eam*? Sapientia gloriatur, quae profundum abyssi penetravit et vidit mirabilia Dei in profundo; Ecclesiastici vigesimo quarto: *Ego in altissimis habitavi, et thronus meus in columna nubis*. *Gyrum caeli circumivi sola et profundum abyssi penetravi, in fluctibus maris ambulavi*. Haec dicit Sapientia incarnata: *Ego in altissimis habitavi, in creatione; thronus meus in columna nubis, in incarnatione; in fluctibus maris ambulavi, in passione; profundum abyssi penetravi, in penetratione Scripturarum, quia aperuit illis sensum post resurrectionem, ut intelligerent Scripturas*. Propter fidem crucis Petrus super mare ambulavit.

6. Tertia ratio est propter profluentissimam multiformitatem. Multiplex enim profluentia est ab aquis nubium, a fluminibus, a fontibus, et omnia sunt a mari. — Si quaeris: quomodo? Per varios meatus et per varios motus; sic respondet nubes, sic fluvius, sic fons; Isaias⁸: *Repleta est terra*

Haec visio adaptatur tertiae diei.

Divisio prima in 3 membra.

Part. I. De Scripturae intelligentiis spiritualibus in genere.

Comparatur congregatio inazris.

Obi 3 rationes.

¹ Gen. 1, 9. seqq.

² Cfr. supra Breviloq. p. II. c. 3. et 4.

³ August., de Vera Relig. c. 42. n. 79: « De uno quippe [semine] secundum suam naturam possunt vel segetes segetum, vel silvae silvarum... per saecula propagari ». Hanc sententiam fere iisdem verbis allegat B (cfr. tom. II. pag. 729, nota 3.). In A ad marginem citatur III. de Trin. c. 8. n. 43. seqq.; a Vat. vero V. de Gen. ad lit. c. 23. n. 44; locis his citatis eadem sententia insinuat. — Inferius pro distinguitur [scil. ab aliis] ADE dligitur. Neutra lectio placet.

⁴ Psalm. 32, 7.

⁵ Cap. 1, 7.

⁶ Psalm. 92, 3. et 4.

⁷ Psalm. 106, 23. — Inferius respicitur Matth. 14, 29. (de Petro ambulante super mare).

⁸ Eccl. 7, 25. — Seq. locus est Eccl. 24, 7. et 8; tertius est Luc. 24, 45: Tunc aperuit illis etc.; et respicitur Matth. 14, 29.

⁹ Cap. 11, 9. — Ibid. est etiam seq. locus.

scientia Domini, sicut aquae maris operientes. Et praecedit illud: *Non nocebunt et non occident in universo monte sancto meo.*

Magis manifesta Scriptura.

7. Et hoc potissime refertur ad tempus novi testamenti, quando Scriptura manifestata est, et maxime in fine, quando Scripturae intelliguntur, quae modo non intelliguntur. Tunc erit *mons*, scilicet Ecclesia contemplativa; et tunc *non nocebunt*, quando fugient monstra haeresum sapientiae usura. Sed hodie mons Sion propter vulpes disperit¹, id est propter expositores versipelles et foetidos.

Revelatio in Scriptura crevit.

8. De isto tertio Esther²: *Fons parvus crevit in fluvium maximum et in lucem solenque conversus est et in aquas plurimas redundavit.* Scriptura fuit *fons parvus* in Legis datione, quia parvus est liber praeceptorum Legis; sed post crevit in *fluvium maximum* in libro Iosue, Iudicum, Regum, Esdrae, Iudith, Tobiae, Esther, Machabaeorum. Et post conversus est *in lucem*, scilicet Prophetarum; nam prophetia lux est; et post *in solem*, scilicet in Evangelio; et multae intelligentiae elicita sunt, et sic *in aquas plurimas redundavit.*

Confirmatur per Ezechiel.

9. Istam multiformitatem clarius vidit Ezechiel³, qui vidit *in medio similitudinem* quatuor animalium; et primum animal habebat faciem *hominis*; secundum, faciem *leonis*; tertium, faciem *bovis*; et quartum, faciem *aquiliae*; et unumquodque quatuor facies habebat. Et post apparuit *rota in medio rotae*; et postea dicit, quod aspectus rotarum et opus quasi *visio maris*, et quod *rota erat in rota*. Et postea dicit, se audivisse *sonum alarum quasi sonum aquarum multarum et quasi sonum sublimis Dei*. Per *quatuor animalia* secundum omnes intelliguntur scriptores Scripturae sacrae, maxime Prophetarum et Evangelistarum. Secundum Gregorium⁴ per *rotas duas* habentes *quatuor facies* intelligitur Scriptura habens vetus et novum testamentum; et *quatuor facies* sunt quatuor intelligentiae principales, scilicet litteralis, allegorica, moralis, analogica. Aspectus autem quasi *visio maris*, propter profunditatem mysteriorum spiritualium; et *volatus audiuntur*, quando mentes excitantur; et fit *sonus sublimis Dei*, quia omnia sunt a Deo; unde in Apocalypsi⁵: *Et vox, quam audivi, sicut vox aquarum multarum*, propter multitudinem in-

telligentiarum; vox *citharoedorum*, propter concordantiam illarum intelligentiarum, quia miro modo concordant, et mira est harmonia.

10. Habet autem Scriptura multos intellectus, quia talis debet esse vox Dei, ut sit *sublimis*. Ceterae scientiae sunt contentae sub uno sensu, sed in hac est multiformis, et in hac significant *vores et res*; in aliis autem solae *vores*⁶, quia unaquaeque doctrina determinatur per signa sibi convenientia; unde litterae et voces, quarum principia litterae, sunt signa intellectuum; et quia intellectus proportionati et terminati sunt, ideo et voces, ut nomine semel posito non sit utendum aequivoce. — Deus autem causa est et *animarum et vocum* formatarum ab anima et *rerum*, quarum sunt voces.

Scriptura habet multos intellectus.

Voces et res significant.

Partes II. De sensibus Scripturae.

11. Ideo primus sensus *litteralis*; deinde, quia *res* significant, sunt tres sensus. Deus enim manifestat se in qualibet creatura tripliciter: secundum *substantiam, virtutem et operationem*. Et omnis creatura repraesentat Deum, qui est Trinitas, et qualiter pervenitur ad eum⁷. Et quia per fidem, spem et caritatem pervenitur ad Deum; ideo omnis creatura insinuat, quid *credendum*, quid *exspectandum*, quid *operandum*. Et secundum hoc est triplex intelligentia spiritualis: *allegoria*, quid credendum; *anagogia*, quid exspectandum; *tropologia*, quid operandum, quia caritas facit operari. — Intelligentia *litteralis* est quasi facies *naturalis*, scilicet *hominis*; aliae sunt facies *mysticae*: per *leonem*, qui habet magnificentiam, *allegoria*, sive quid credendum; per faciem *bovis*, qui trahit aratrum et sulcat terram ad fructificandum, *tropologia* sive moralis; per *aquilam*, quae in altum volat, *anagogia*. — Prima facies, scilicet litteralis, *aperta* est; secunda, magnificentiam alte *elevata*; tertia, tropologia est *fructuosa*; quarta quasi irreverberatis oculis *solem intuetur*. — Haec quatuor sunt quasi *visio maris* propter spiritualium intelligentiarum *primitivam originationem, profundissimam altitudinem et profuentissimam multiformitatem*. Unde sicut sunt tres personae in una essentia, sic tres intelligentiae in una superficie litterae⁸.

Quid insinuat creaturae.

Tres sensus spirituales.

Quatuor facies.

12. Notandum autem, quod mundus, etsi servit homini quantum ad *corpus*, potissime tamen quan-

Scopus principalis mundus.

¹ Respicitur Thren. 5, 18. (oratio Ierem.): Propter montem Sion, quia disperit, vulpes ambulaverunt in eo. — Superius post *intelligentur* B prosequitur *melius, quam nunc intelliguntur*. Deinde *usura* sumitur pro *usu*.

² Cap. 10, 6: Parvus fons, qui crevit in fluvium et in lucem etc. Cfr. Prolog. in Breviloq. § 1. in fine.

³ Cap. 1, 5. seqq.

⁴ Libr. I. Homil. in Ezech. homil. 6. n. 12. seqq.: Quid est hoc, quod cum una rota diceretur, paulo post adiungitur *Quasi si sit rota in medio rotae*, nisi quod in testamenti veteris littera testamentum novum latuit per allegoriam? Unde et rota eadem, quae *iuxta animalia apparuit, quatuor facies* habere describitur, quia Scriptura sacra per utraque testamenta in quatuor partibus est distincta; vetus etenim testamentum in

Lege et Prophetis, novum vero in Evangelis atque Apostolorum actibus et dictis.

⁵ Cap. 14, 2: Et audivi vocem de caelo tanquam vocem aquarum multarum... et vocem, quam audivi, sicut citharoedorum etc.

⁶ Cfr. Hug. a S. Vict., V. Erudit. didascal. c. 3. Vide etiam supra pag. 205, nota 5. — Quod litterae et voces sint signa intellectuum, insinuat Aristot. loco supra pag. 323, nota 9. citato. — De usu terminorum cfr. tom. IV. pag. 265, nota 4.

⁷ Cfr. collat. 2. n. 22. seqq.; ibid. n. 13. seqq. agitur etiam de triplici intelligentia Scripturae; cfr. etiam Prolog. in Breviloq. § 4.

⁸ Cfr. supra pag. 321, nota 6.

tum ad *animam*; et si servit quantum ad *vitam*, potissime quantum ad *sapientiam*. Certum est, quod homo stans habebat cognitionem rerum creaturarum et per illarum repraesentationem ferebatur in Deum ad ipsum laudandum, venerandum, amandum; et ad hoc sunt creaturae et sic reducuntur in Deum. Cadente autem homine, cum amisisset cognitionem, non erat qui reduceret eas in Deum. Unde iste liber, scilicet mundus, quasi emortuus et deletus erat; necessarius autem fuit alius liber, per quem iste illuminaretur, ut acciperet metaphoras rerum. Hic autem liber est Scripturae, qui ponit similitudines, proprietates et metaphoras rerum in libro mundi scripturarum. Liber ergo Scripturae reparativus est totius mundi ad Deum cognoscendum, laudandum, amandum. Unde si quaeras, quid tibi valet serpens, vel de quo tibi servit? Plus valet tibi quam totus mundus, quia docet te prudentiam, sicut formica sapientiam; Salomon¹: *Vade ad formicam, o piger, et discite sapientiam*; item, in Matthaeo: *Estote prudentes sicut serpentes*.

Liber creaturarum quasi emortuus.

Reparatur per Scripturam.

13. Hae quatuor intelligentiae sunt quatuor Confirmator. *flumina*² *maris* Scripturae, a quo *derivantur* vel oriuntur et *revertuntur*. Unde sacra Scriptura est *illuminativa* omnium et *reductiva* in Deum, sicut primo fuit creatura.

14. Sed quomodo habet quatuor *facies* quaelibet intelligentia dicta, quia dicitur, quod unumquodque animal *quatuor facies* habebat³? Interrogemus *amicum sponsi*, scilicet Iohannem — et dixit hic: iste est istius ordinis specialiter — et dicit in Apocalypsi, quod quatuor animalia erant circa thronum Dei, et quod animal primum habebat faciem *leonis*; secundum, faciem *bovis*; tertium, faciem *hominis*, quartum, faciem *aquilae*; et non dicit, quod unumquodque haberet quatuor facies; Ezechiel autem dicit, quod animalia *ibant*, et iste, quod *stabant*; Ezechiel dicit, quod animal primum habebat faciem *hominis*; iste, quod faciem *leonis*; item, iste dicit, quod clamabant *sanctus*; ille nihil horum exprimit, nisi quod dabant voces. Unde Iohannes videtur comprehendere visionem Isaiae⁴ et Ezechielis.

15. Ad hoc notandum, quod Ezechiel intendit describere intelligentias istas per ordinem *principalem*; ideo incipit a naturali facie *hominis*, quae significat intellectum *litteralem*. Iohannes autem intendit describere quatuor intelligentias *non principales* secundum quatuor facies, quae sunt quatuor intelli-

gentiae, scilicet *litteralis*, vel *allegorica*, vel *tropologica*, vel *anagogica*, cuiuslibet quatuor.

16. Omnis doctrina *veteris* testamenti aut est *legalis*, ut in Moysae; aut *historialis*, ut in libris historialibus; aut *sapientialis*, ut in libris sapientialibus; aut *prophetalis*, ut in Psalmis et in duodecim Prophetis minoribus et quatuor maioribus. — *Novi* testamenti Scriptura similiter aut est *legalis*, ut in Evangelio, ubi ponuntur praecepta; aut *historialis*, ut in Actibus Apostolorum; aut *sapientialis*, ut in Epistolis Pauli, coadiunctis canonicis; aut *prophetalis*, ut in Apocalypsi; quamquam Epistolae ponantur post Evangelia, tamen Actus Apostolorum immediate sequuntur Evangelium: *Primum quidem sermonem feci de omnibus, o Theophile, quae coepit Iesus facere et docere*⁵. — *Legalis* respondet leoni propter magnificentiam et auctoritatem; *historialis* bovi, qui trahit aratrum, propter simplicitatem, et quia terram sulcat; *sapientialis* respondet homini; *prophetalis* respondet faciei aquilae.

Sensus litteralis et 6 partes eiusdem.

Litteralis agit prima de aeternis.

17. Intendit enim Scriptura reducere ad originale principium per reformationem; aut ergo describit *aeterna*, quae sunt leges et Evangelia; in Psalmo⁶: *Praeceptum posuit Dominus, quod non praeteribit*; et in Ecclesiastico: *Fundamenta aeterna supra petram solidam, et mandata Dei in corde mulieris sanctae*; haec mulier est Ecclesia. Non enim intelligendum est, quod lex transeat sive praecepta, immo melius servantur in patria. Non enim eodem modo servantur in lege veteri et nova, sed melius in nova, complius autem in patria. Dens enim vivit secundum leges, quas dedit. — Si autem Scriptura agat de *temporalibus*, aut ergo de *praeteritis*, et sic historialia; aut de *praesentibus*, et sic sapientialia; aut de *futuris*, et sic prophetalia. Sunt ergo *mandata, exempla, documenta, revelationes*. — Haec igitur prima intelligentia quatuor habet facies; si ordinemus secundum ordinem Ezechielis, tunc habetur ordo rectus *in se*; sed nos debemus secundum naturam ferre oculos ad *aeterna*, quae principalia sunt.

Secundo de temporalibus tripliciter.

Facies eius quatuor.

18. *Anagogia* autem est de *supernis*; *allegoria* est de his quae *facta* sunt; *tropologia* de his quae *fiunt* sunt. *Anagogia* etiam pars *allegorica* secundum Hugonem⁷, quae est de *credentibus*.

Triplex sensus spirituales.

19. In sensu ergo *anagogico* quatuor sunt facies, scilicet aeterna Dei trinitas, exemplaris sapientia, angelica sublimitas, Ecclesia triumphans. Quando

In sensu anagogico quatuor facies.

¹ Prov. 6, 6. Post *piger* Vulgata addit *et considera vias eius*. — Seq. locus est Matth. 10, 16.

² Respicitur Gen. 2, 40. seqq., ubi de quatuor fluminibus paradisi. Eccl. 1, 7: *Omnia flumina intrant in mare...* ad locum, unde exeunt flumina, revertuntur etc.

³ Ezech. 1, 6: *Quatuor facies uni*. — In seqq. respicitur Apoc. 4, 6. seqq. — Verba inferius posita et dicit hic ad ipsum Bonav. referenda sunt; cfr. supra pag. 356, nota 3.

⁴ Cap. 6, 1. seqq. — Ezech. 4, 5. seqq.

⁵ Act. 1, 1. — Cfr. supra Prolog. in Breviloq. § 2.

⁶ Psalm. 148, 6: *Praeceptum posuit et non praeteribit*. — Seq. locus est Eccl. 26, 24.

⁷ Libr. de Scripturis et scriptoribus sacris praenot. c. 3: *Dicitur allegoria quasi alienloquium*, quia aliud dicitur, et aliud significatur, quae subdividitur in simplicem allegoriam et anagen. Et est simplex allegoria, cum per visibile factum aliud invisibile factum significatur; anagoge, id est sursum ductio, cum per visibile invisibile factum declaratur.

ergo Scriptura loquitur de istis, hoc pertinet ad anagogiam.

20. In *allegorico* sensu similiter sunt quatuor facies, scilicet humanitas assumpta quantum ad natiuitatem et passionem, quae sunt principales allegoriae. — Secunda est mater Dei Maria, quia mira dicuntur de ipsa in Scripturis, quia in omnibus Scripturis refertur in relatione ad Filium. Et quod dicunt aliqui: quare ita pauca dicuntur de beata Virgine? nihil est; quia multa dicuntur, quia ubique de ipsa, et plus est *dicti de ipsa ubique*, quam si unus tractatus fieret¹. — Tertia est Ecclesia militans vel mater Ecclesia, quae miras laudes habet in Scriptura. — Quarta est sacra Scriptura, quae de se multa dicit, ut patet de *rotis*, patet de *mensa*, patet de *Cherubim*, qui respiciebant se mutuo, patet de *candelabro*².

21. In sensu *tropologico* similiter quatuor facies habet. Prima est spiritualis gratia et virtus et omnis talis influentia. — Secunda, spiritualis vita, ut *actiua* et *contemplatiua* et omnis modus vivendi. — Tertia, spiritualis cathedra, ut *magistralis*, *praedicationis*, *pontificalis*. — Quarta, spiritualis pugna, quomodo pugnandum contra daemones, mundum et carnem.

22. Istae sunt quatuor facies quadruplicatae in quolibet sensu. — Ponamus exemplum in uno vestigio de omnibus his, in *sole* scilicet, per quem aliquando *Trinitas*, aliquando *sapientia exemplaris*, aliquando *angelica dispositio*, aliquando *Ecclesia triumphans* significatur. — De *Trinitate*, in Ecclesiastico³: *Sol illuminans per omnia respexit, et gloria Domini plenum est opus eius*. Sol habet *substantiam, splendorem, calorem*; sic Deus habet principium *originans*, Patrem; *splendorem*, Filium; *calorem*, Spiritum sanctum; et tamen est idem sol in *caelo* quantum ad substantiam, idem in *oculo* quantum ad lumen, idem in *corpore* quantum ad calorem. — Sic persuadebatur cuidam caeco, qui aliquando viderat solem et stabat ad solem, et non poterat intelligere de Deo trinitatem.

23. De secunda anagogia, id est de *exemplari* De secunda. *sapientia*, Sapientiae septimo⁴: *Est enim speciosior sole et super omnem dispositionem stellarum luci comparata invenitur prior*. Est enim speciosa sapientia, quia lux, sed speciosior sole, quia sol intra se radium suum generare non potest; sol autem aeternus intra se radium generat pulcherrimum. Quidam autem fatuus dixit, quod sol erat radius solis. Dicunt autem quidam astrologi⁵, quod omnes stellae, ut luna, recipiunt lumen suum a sole. Sed veritatem istius quaestionis nullus scit; verumtamen tam stellae quam luna aliquod lumen habent; et stellae quidem non sic obumbrantur, ut luna, quia hoc habet luna per vicinitatem ad nos et motum suum. Sic in omnia influit aeterna sapientia. Ecclesiastis undecimo⁶: *Dulce lumen et delectabile est oculis videre solem*.

24. Tertia anagogia, quia per solem intelligitur De tertia. *angelica sublimitas*. In Ecclesiastico⁷: *Triplex sol exurens montes, radios igneos exsufflans et refulgens radiis suis obcaecat oculos*; quia radius divinus unus et idem, triformiter susceptus, tres hierarchias facit.

25. Quarta anagogia est de *Ecclesia triumphantis* De quarta. *phante*, quae etiam intelligitur per solem; Habacuc⁸: *Sol et luna steterunt in habitaculo suo*, quando anima et corpus glorificantur; et tunc vadunt in *luce sagittarum multarum*, propter subitas operationes suas in virtute Dei fulgida et subita.

26. In *allegoria* similiter per solem intelligitur Allegoria prima. *Christus: Oritur sol et occidit*⁹; oritur in *nativitate*, occidit in *morte*; *gyrat per meridiem*, in *ascensione*; *flectitur ad aquilonem*, in *iudicio*. — De primo, Malachias: *Orietur vobis timentibus nomen meum sol iustitiae, et sanius in pennis eius*. — De secundo dicitur: *Occidet eis sol in meridie*. In meridie sol occidit Iudaeis. Quando Christus fuit in maiori sua virtute, scilicet post resurrectionem et ascensionem; Iudaei fuerunt excaecati. — De iudicio dicit Iacobus: *Exortus est sol cum ardore, et cecidit flos, et foenum aruit*.

¹ Cfr. S. Thom. episc. Concio 2. de Nat. B. M. V. (in festo B. M. V. de Bono Consilio, III. Noct.). — Paulo inferius pro *miras* B D E *varias*.

² Ezech. 1, 16. (de rotis; cfr. supra n. 9.). — Prov. 9, 1. seq.: « Sapientia... et proposuit mensam suam ». Gregor., XXXIII. Moral. c. 16. n. 32, hunc locum explicans dicit: *Mensam* quoque proposuit [Ecclesia], quia Scripturae sacrae nobis pabula aperiendo praeparavit. Cfr. ibid. XVII. c. 29. n. 43. et Glossa *ordinaria* in Ps. 68, 23. — Exod. 25, 20, ubi de duobus Cherubim, qui secundum August., Qq. in Exod. q. 105, et Bedam, l. de Tabernaculo etc. c. 5, significant duo testamenta. Cfr. supra collat. 3. n. 41. — Exod. 25, 31, cuius expositionem vide in Beda, loc. cit. c. 8.

³ Cap. 42, 16.

⁴ Vers. 29.

⁵ Pro hac sententia a B. Alberto, in II. de Caelo et mundo,

tr. 3. c. 6. et in II. de Generat. et corrupt. tr. 3. c. 5, allegatur Aristoteles, Avicenna, Ptolemaeus et Messalach (in secundo loco cit. nominatur Megelaphus). In primo loco cit. vocat contrariam opinionem *communem et vulgarem*. — Paulo superius pro *fatuus* A ponit *Anastasio*, et pro *quod sol erat radius solis* E substituit *quod similitis* (D et, ut videtur, etiam A *simillimus*) erat *radio solis*.

⁶ Vers. 7.

⁷ Cap. 43, 4. — De triplici hierarchia, scil. superiore, media et infima, cfr. tom. II. pag. 240, nota 1.

⁸ Cap. 3, 41. Ibid.: In uce sagittarum tuarum, ibunt in splendore figurantis hastae tuae.

⁹ Eccle. 1, 5, et 6. — Subinde allegatur Malach. 4, 2; Amos 8, 9: Occidet sol in meridie; Iac. 1, 11: Exortus est enim sol cum ardore et arefecit foenum, et flos eius decidit.

27. Secunda allegoria de beata Maria Virgine; dicitur in Psalmo¹: *In sole posuit tabernaculum suum; unde est pulcra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata*. Unde est vas luminis susceptivum, sicut *sol vas admirabile, opus Excelsi, in firmamento caeli resplendens*.

28. Tertia allegoria de Ecclesia; in Ecclesiastico²: *Sicut sol oriens in mundo in altissimis Dei, sic mulieris bonae species in ornamentum domus eius*. Haec mulier vel domus est Ecclesia: mulier enim ista est Martha, quae Christum recipit et circa multa occupatur.

29. Quarta allegoria est de sacra Scriptura, de qua in Genesi³: *Fecit Deus duo luminaria magna: luminare minus, ut praesentet nocti, scilicet vetus testamentum, et luminare maius, ut praesentet diei, scilicet novum testamentum*. Sicut luna lumen habet a sole, sic vetus testamentum a novo. Quando ergo sol stat in oriente, et luna opposita sibi in occidente — loquere: *Sol, inquit, contra Gabaon ne movearis, et luna contra vallem Aialon* — tunc vetus testamentum illuminatur; aliter lucere non potest nisi per novum.

30. In tropologico intellectu solis similiter quatuor facies. Primo, *Spiritus sancti gratia*; Esther⁴: *Lux et sol ortus est, et humiles exaltati sunt*,

scilicet quando Deus per gratiam habitat in nobis. Unde sicut sol continue illuminat, sic anima continue debet recipere illuminationes a gratia Spiritus sancti.

31. Secundo per *solem* intelligitur *spiritualis vita*. Unde in Ecclesiastico⁵: *Homo sanctus in sapientia manet sicut sol; nam stultus sicut luna mutatur*; sicut sol vadit directe per eclipticam nec retrogradus nec stationarius est.

32. Tertio intelligitur *spiritualis cathedra* sive doctrinae, sive *praelationis*, sive *iudicii*. Unde in Psalmo⁶: *Thronus eius sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in aeternum*. Praelatus est sol quantum ad documenta veritatis, luna quantum ad exemplar virtutis; sicut sol sapientiae, luna scientiae; vel sol, in quantum iudicat, luna, in quantum miseretur.

33. Quarto per *solem* intelligitur *spiritualis pugna*. De quo⁷: *Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum*. Quando pugna erit inter Christum et antichristum, inter doctrinam veritatis et falsitatis; tunc sol fiet sicut *saccus cilicinus*, et aliquis doctor veritatis vel praelatus secundum veritatem obscurabitur per errores; alii autem stabunt fortissimi, etsi videantur obscurari quantum ad reputationem. — Illae sunt *quatuor facies animalium et duodecim humana*, ad quae reducuntur omnia, quae in Scriptura continentur.

COLLATIO XIV.

De tertia visione tractatio secunda, quae incipit agere de Scripturae figuris sacramentalibus, primo in genere, et deinde de duodecim mysteriis principalibus Christum significantibus.

SUMMARIUM. — *Introductio. Per germinationem terrae intelliguntur figurae sacramentales Scripturae, 1. — Pars I. De his figuris sive mysteriis in genere. Tres qualitates germinationis terrae, quae comparantur proprietatibus mysteriorum Scripturae. Primo, mysteria haec sunt germinatio vivida, 2. — Secundo, uberrima, 3. — Tertio, venusta, 4. — In Scriptura, ut in natura, est successio in quadruplici evolutionis ordine, 5. — Haec quatuor, scil. fixio radicem, productio foliorum, pullulatio florum, plenitudo fructuum, confirmantur per Scripturam, 6. — Traditur Scriptura ob quatuor rationes, 7. — Primo, ad commendandam gratiam; triplex indigentia in homine lapsu tripliciter reparatur, 8. — Secundo, ad introducendam fidem, 9. — Tertio, ad reserandam sapientiam, cuius duae radices: timor et amor cum duplici promissione, 10. — Quarto, ad restaurandam salutem per Christum, 11. — Pars II. De duodecim mysteriis principalibus in quadruplici ordine et tempore. Primo, ante Legem sunt tria mysteria, 12. — Item, tria sub Lege, 13. — Tria etiam tempore prophetiae, 14. — Tria denique a Christo usque ad finem, 15. — De his est tota Scriptura, 16. — In his duodecim intelliguntur simul Christus cum corpore suo ut lignum vitae, et antichristus ut*

¹ Psalm. 48, 6. — Seq. locus est Cant. 6, 9; tertius Eccli. 43, 2: Sol in aspectu annuntians in exitu, vas etc.; et v. 9: *Vas castrorum in excelsis, in firmamento caeli resplendens gloriose*.

² Cap. 26, 21: Sicut sol oriens mundo etc. — Subinde respicitur Luc. 10, 38. seqq. (de Martha).

³ Cap. 1, 16. — Seq. locus est Ios. 10, 12.

⁴ Cap. 11, 11.

⁵ Cap. 27, 42.

⁶ Psalm. 88, 38.

⁷ Math. 24, 29. — Subinde respicitur Apoc. 6, 12: Et sol factus est niger tanquam saccus cilicinus.

lignum scientiae boni et mali, 17. Hoc primo ostenditur respectu Christi quoad singula illa mysteria; in primo mysterio sunt quatuor figurae Christi, 18. — Item, in secundo, 19. — Item, in tertio, 20. — Similiter sub Lege in singulis tribus mysteriis sunt quatuor figurae Christi, 21-23. — Similiter tempore revelationis Prophetarum in singulis tribus mysteriis sunt quatuor figurae, 24-26. — Similiter in ultimo tempore, et in quolibet mysterio redemptionis significatur Christus quatuor figuris, 26-28. — Epilogus, 29.

1. Germinet terra herbam virentem et facientem
Introductio. *semen*¹ etc. Dictum est, qualiter per congregatio-
Argumetum collationis. nes aquarum intelligantur spirituales intelligentiae
 Scripturae; modo dicendum, qualiter per germinati-
 onem terrae intelligantur figurae sacramentales.
 Non enim sine ratione per germinationem terrae
 intelligitur Scriptura sacra, secundum quod habet
 figuras multipliciter germinantes et producentes pul-
 lationes in anima.

2. Germinatio terrae est *vivida, uberrima, venu-*
Pars I. De figuris Scripturae in genere. Germinatio vivida. *sta.* *Vivida*, id est vigorem habens; et ideo germinavit
 terra *herbam virentem*. Et in hoc ostenditur, quod
 sacramenta Scripturae, quae exterius videntur arida,
 intus sunt *viva*. Et hoc dixit Salvator Iudaeis in Ioan-
 ne 2: *Scrutaminus Scripturas, quia vos putatis in*
ipsis vitam aeternam habere. Nulla alia scriptura *vi-*
tam dat nisi haec. Unde in Psalmo: *Vivifica me secundum*
eloquium tuum; et Petrus: *Domine, ad quem ibimus? Verba vitae aeternae habes*; unde non
 sunt figurae aridae, quia in nobis sunt per eas ger-
 minationes vivae; in Ecclesiastico: *Gratiam et speciem desiderabit oculus tuus, et super utraque vi-*
rides sationes.

3. Item, germinatio est *uberrima*; unde in Ge-
Secundo, uberrima. nesi³ subditur: *Lignum pomiferum*; in Psalmo:
Visitasti terram et inebriasti eam, multiplicasti
locupletare eam. Flumen Dei repletum est aquis;
parasti cibum illorum etc. Et valles abundabunt
frumento. Haec terra vivit, viget, abundat. Uberrima
 est sacra Scriptura, per hoc quod Deus *visitat* eam
 sua influenza, producens pullulationes uberrimas; in
 Deuteronomio⁴: *Terra, quam intrabis possiden-*
dam, non est sicut terra Aegypti etc., quae irri-
 gatur; *sed de caelo exspectans pluvias*. Non enim
 est sicut ceterae scientiae, sed eam Deus *visitat*; in
 Psalmo: *Flumen Dei repletum est aquis; parasti*
cibum illorum; et in Deuteronomio: *Audite caeli*
quae loquor, audiat terra verba oris mei; concre-
scat ut pluvia doctrina mea; sicut ut ros eloquium
meum, quasi imber super herbam et quasi stillae

super gramina. Iste ros est influenza gratiae Spiritus
 sancti, qui visitat Scripturam, et in qua invenitur
 suaviter; in Genesi⁵: *Ecce odor filii mei sicut odor*
agri pleni, cui benedixit Dominus. Dei tibi Deus
de rore caeli et de pinguedine terrae abundantiam
frumenti et vini. Iacob, ille vir spiritualis, est
 doctus in Scriptura sacra; ex quo odor procedit,
 qui per Scripturam *abundat* tribus intelligentiis:
frumenti quantum ad *allegoriam*, *vini* quantum ad
tropologiam, *olei* quantum ad *anagogiam*.

4. Item, haec germinatio est *venusta*; et ideo
Tertia, venusta. subiungitur⁶: *Unumquodque secundum genus suum*.
 Ipsa scabrositas exterior facit eam reputari deformem,
 et tamen ex hoc est pulcherrima; et ideo dicit sponsa:
Nigra sum, sed formosa; quia nigra, ideo formosa.
 Unde in Genesi: *Plantaverat Deus paradisum vol-*
uptatis a principio, in quo posuit hominem, quem
formaverat. Produxitque Dominus Deus de humo
omne lignum pulcherrimum visu et ad vescendum
suave. Lignum etiam vitae in medio paradisi li-
gnumque scientiae boni et mali. Per *ligna suavia*
 et *pulcra* intelliguntur sacramenta Scripturarum,
 quae magnam habent pulcritudinem; tamen non ap-
 parent pulcra nisi ex conformitate repraesentantis
 ad repraesentatum. Nam ista ligna sunt *pulcra*, quia
ordinata.

5. Putant aliqui, quod ista sacramenta et haec
Ordo in Scri- ptura. Scriptura ita sit posita, ut homo ponit sententiam
 post sententiam, qui litteras facit. Non est ita, quia
ordinatissima est, et ordo eius est consimilis ordini
naturae in germinatione terrae. Ibi enim est primo
Gratus 4. successibus. *fixio radicium*; secundo, *productio viridantium fo-*
liorum; tertio, *pullulatio vernantium florum*; quarto,
plenitudo reficientium fructuum. Sic in Scriptura
 primo est *fixio radicalium virtutum*, ut in Patriar-
 chis, qui sunt quasi radices omnium, quae dicuntur
 in Scriptura; unde in electione eorum est plantatio
 prima. Sed postea in institutione praeceptorum et sacri-
 ficio est *productio viridantium foliorum*; Osee⁷:
Vitis frondosa Israel. Postea in manifestatione vi-

¹ Gen. 4, 11. — Immediate post respicitur collatio prae-
 cedens.

² Cap. 5, 39. — Seq. locus est Psalm. 148, 154: « Propter eloquium tuum vivifica me »; tertius Ioan. 6, 69; quartus
 Eccli. 40, 22.

³ Cap. 4, 11. — Seq. locus est Psalm. 64, 10. seqq.

⁴ Cap. 11, 40: Terra enim, ad quam ingrederis possiden-
 dam etc. Ibid. v. 41: Sed montuosa est et campestris, de caelo

S. Bonav. — Tom. V.

exspectans pluvias. — Seq. locus est Ps. 64, 10; tertius
 Deut. 32, 1. et 2.

⁵ Cap. 27, 27. seq. — Subinde respicitur Ps. 1, 8: A
 fructu frumenti, vini et olei sui multiplicati sunt.

⁶ Gen. 4, 11: Faciens fructum iuxta genus suum. Ibid. 12:
 Habens unumquodque sementem secundum speciem suam. —
 Seq. locus est Cant. 1, 4. tertius Gen. 2, 8. et 9.

⁷ Cap. 40, 1.

sionum prophetialium est *pullulatio florum*. Postmodum in diffusionem charismatum spiritualium est *plenundo refectium fructuum*. — Unde primo fuit unus Patriarcha sicut *radix*, scilicet Abraham; postea alter, ut Isaac; postea Iacob; et ille duodecim Patriarchas generavit, et ab illis duodecim tribus¹. Post hanc plantationem secuta est Lex ut *productio videntium foliorum*, quae umbram habebat. Et quia non semper debet durare folium, sed venire flos, ideo subsequuta est prophetia cum *odore et pulcritudine*. Et quia oportuit, quod caeli rorarent, ideo quarto subsequutus est *fructus* in Christo, quia Christus fructus est Legis et consummatio.

6. De primo dicit Pater ad Sapientiam incarnatam in Ecclesiastico²: *In electis meis mitte radices: Et radicavi in populo honorificato*. Haec est productio ligni, quod est ad *vescendum suave*. — De secundo, scilicet productione foliorum, dicitur in libro Numerorum³: *Quam pulchra tabernacula tua, Iacob, et tentoria tua, Israel, ut valles nemorosae! quae sunt mysteria Scripturae*. Quis potest cogitare amoenitatem mysteriorum sacrae Scripturae, de quibus dicitur: *Sedebat unusquisque sub ficu sua et vite sua?* Unde *pulera* est arbor, palus serpentis, serpentis erectio et umbra; sed arbor crucis *fructuosa*. — Tertia est productio Prophetarum similis *pullulanti florum*; de quibus in Cantic⁴: *Flores apparuerunt in terra nostra, et vox turturis audivita est. Flores apparuerunt*, quando ille dixit: *Egredietur virga de radice Iesse, et flos de radice eius ascendet*. Sed *vox turturis audita est*, quando dictum est: *Quomodo sedet sola civitas plena populo? Facta est quasi vitula domina gentium*. Turtur gemitum habet pro cantu. — Quarto, *plenundo refectium fructuum*; Isaias⁵: *Erit germen Domini in magnificentia et gloria et fructus terrae sublimis*. Et quando fuit hoc? Quando illa dixit: *Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui*. — In Marco dicitur: *Ultero terra fructificat primum herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica*. Hoc est tempus ante Legem, tempus sub Lege, tempus post Legem. Hunc ordinem sequitur Scriptura.

7. Adhuc sciendum est, quod propter quatuor

traditur Scriptura: primo, ad *gratiam* commendandam; secundo, ad introducendam *fidem*; tertio, ad reserandam *sapientiam*, quae sola est in ista; unde: *Quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes*⁶; quarto, ad restaurandam *salutem*, quae est in ista sola, et in nulla alia scientia est salus. — Et propter illud quartum est principatiter Salus enim non est nisi per sapientiam. *Etenim neque herba neque malagma sanavit eos, sed tuus, Domine, sermo, qui sanat omnia*. — Sapientia autem non reseratur nec habetur nisi per fidem. Unde: *Nisi credideritis, non intelligetis; quia non plus sapere, quam oportet sapere; et unicuique sicut divisit Deus mensuram fidei*. Fides autem non habetur nisi per *gratiam* Spiritus sancti.

8. Et ideo primo traditur Scriptura ad commendandam *gratiam* Spiritus sancti. Gratia autem Spiritus sancti non est nisi in homine grato; gratus autem esse non potest, nisi agnoscat suam indigentiam. Indigentia autem triplex est: virtutis *cognoscitivae, potestativae, amativae*, quia caeci sumus, *infirmi, maligni*⁷. Oportuit ergo, ut homo prius agnosceret suam *caecitatem, infirmitatem, malignitatem*, antequam salvus fieret, vel gratia ei daretur. Ergo fuit tempus, in quo fuit *caecitas*, ut in tempore ante Legem; ubi quoque aliquis cognoscebat Deum, immo lapides et opera manuum suarum pro Deo colebant; et ideo necesse fuit, ut homo convinceretur de ignorantia. — Postea data fuit Lex illuminans, et tamen *sunt multiplicatae infirmitates eorum*⁸, et occasio fuit Lex maioris transgressionis, quia, *occasione accepta, peccatum per manulatum operatum est in me omnem concupiscentiam*; et ideo convinci debebant de *infirmitate* sive impotentia. — Postea fuit tempus Prophetarum, qui eis manifeste ostendebant, non posse *salvari* per Legem. Unde Isaias: *Solemnitates vestras odivit anima mea. Holocausta arietum et adipem pinguium et sanguinem vitulorum et agnorum et hircorum nobis*. Et ipsi eos interficiebant, et non solum ipsos, sed ipsis adhaerentes et prophetas falsos recipiebant; et in hoc apparuit ipsorum *malitia*. — Et sic *conclusit Scri-*

¹ Cfr. Gen. 33, 22. seqq. — Inferius respicitur Isai. 43, 8; Horate caeli desuper etc., et Rom. 40, 4; Finis enim Legis Christus ad iustitiam omni credenti (cfr. supra collat. 3, n. 10).

² Cap. 24, 13. et 16.

³ Cap. 24, 5. et 6. — Seq. locus est III. Reg. 4, 23: « Habitabatque Iua et Israel absque timore ullo, unusquisque sub vite sua et sub ficu sua ». Subinde respicitur Num. 21, 8; seq., ubi de erectione aenei serpentis et simul, ut videtur, Gen. 3, 6. — Verba textus, ut legitur in codd., sunt subobscura ob brevitatem. *Pro palus serpentis* Val. *sed sterilis, pulera*.

⁴ Cap. 2, 12: Flores.. nostra, tempus putationis advenit, vox etc. — Seq. locus est Isai. 11, 1; tertius Thren. 1, 1. —

Beda, II. in Cantic. cantic. allegor. exposit. c. 2. n. 9. dicit, quod vox turturis « humiliter resonans gemitum pro cantu exprimit ».

⁶ Cap. 4, 2. — Seq. locus est Luc. 1, 12: *Benedicta tu inter mulieres et etc.*; tertius Marc. 4, 28.

⁷ Epist. I. Cor. 1, 21. — Seq. locus est Sap. 16, 12; tertius Isai. 7, 9. secundum septuaginta interpretes (cfr. supra pag. 306, nota 1.); quartus Rom. 12, 3, ubi post *oportet sapere* Vulgata addit *sed sapere ad sobrietatem*.

⁸ Cfr. supra collat. 7. n. 8. seqq. De seqq. vide Ilug. a. S. Viet. II. de Sacram. p. VIII. c. 1.

⁹ Psalm. 45, 4. — Seq. locus est Rom. 7, 8; tertius est Isai. 1, 14. et 41. (Holocausta arietum etc.). — De interfectione Prophetarum cfr. supra pag. 375, nota 4.

ptura omnia sub peccato¹, quia primi per ignorantiam, secundi per infirmitatem, tertii per malitiam, ut Christus veniens omnium miseretur. Et de hoc etiam admiratur Apostolus et allegat auctoritatem Psalmi: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.*

9. Secundo Scriptura traditur ad introducendam fidem, quae est credulitas rerum arduissimarum et difficillimarum: ideo oportuit, quod *promissa, oracula et signa* multifloria praemitteret. Et sicut materia primo adaptatur, deinde introducitur forma; sic primo aliqua facilia Patriarchis fecit, ut *promissa*, ut quod Abraham filius nasceretur², et quod, si sibi obediret et crederet, filius, si interficeretur, posset resurgere, et quod Deus possit eum resuscitare. Unde ibi per *promissa* ductus est homo ad fidem; post per *mysteria et miracula* in deserto et per *signa* maxima, ut patet in transitu maris et flagellatione Aegypti; post per *oracula* Prophetarum, qui praedicebant eis futura, ut de Christi passione et resurrectione; et ipsi eis credebant: quia, ex quo videbant, quod eis eveniebat quae eis prophetaebant, et de Christo venturo eis credebant. Sic homo dispositus est ad fidem recipiendam. Unde non primo Christus debuit venire et dicere: Venite et credite in me, ego sum Christus; quia respondissent: non possumus credere; ideo sic manufacti erant.

10. Tertio Scriptura data est ad *reservandam sapientiam*, quae habet duas radices, scilicet *timorem et amorem*. Prima radix *timor*, quia prius est homo animalis, deinde spiritualis³; et quando per timorem est affectus, tunc fit spiritualis. Et ideo secundum has duas radices sunt duo testamenta: unum, vetus in *servitute generans*, alterum, novum in amore generans. Testamentum vetus in *servitute generans* promittit *temporalia*, timorem incutiens per poenam. — Necessae autem fuit, ut in veteri testamento esset *promissio*, quia, si semper homo plecteretur poena, et nihil sibi promitteretur, fugeret: ideo adiuncta est *promissio terrae repermissionis*⁴. Testamentum autem novum promittit *spiritualia*, scilicet vitam aeternam. Unde timor non potuit inculci, nec aliquod temporale promitti nisi genti multiplicatae: ideo ante Legem oportuit esse tempus legis naturae. — Similiter, Lex infirmitatem generabat promittens temporalia. Et quia non est facilis transitus a temporali

ad aeterna, ab animalis ad spirituale⁵; ideo medium fuit tempus Prophetarum ad aptandum homines ad spirituale testamentum. Ad hoc ergo, quod homo haberet veram sapientiam; necesse erat, ut testamentum vetus praecederet novum, et tempus Patriarcharum praecederet Legem. — Et sic est in quolibet homine: primo est sensualis, totus deditus sensibus, ut puerulus; deinde fit animalis, cum incipit loqui, et plantasmata incipiunt cum occupare; deinde rationalis, cum incipit intelligere et considerare; deinde intellectualis, cum fit sapiens.

11. Quarto est ad *restaurandam salutem*, quae non nisi per Christum restauratur. Non enim restauratur, nisi sit desiderata, amata, custodita. Ideo dilata est, ut desideraretur, amaretur et custodiretur, quia secundum Augustinum⁶ idcirco fit dilatio sponsae, ut carior habeatur. Similiter, salus promissa est Patriarchis, figurata in Lege, praenuntiata a Prophetis, persoluta a Christo. — Unde oportuit, ut prius fieret Patriarcharum fixio, deinde legalium productio, tertio Prophetarum pullulatio, ultimo fructus Evangelii vel salutis per Christum plentudo.

12. Secundum hoc ergo nota, quod in ornatu summi Pontificis quatuor erant ordines lapidum. In Sapia⁷: *In veste poderis totus erat orbis terrarum, et parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta.* Et in illis sunt quadriformes ordines mysteriorum; quo ordine plantatae sunt Scripturae. — Et in primo ordine sine tempore tria sunt mysteria, scilicet *conditionis rerum, purgationis scelerum*⁸ *vocationis Patrum. Conditio rerum* respondet potentiae Patris; *purgatio scelerum*, sapientiae Filii, qua iudicat; *vocatio Patrum*, bonitati Spiritus sancti.

13. Similiter, sub Lege tria sunt mysteria, scilicet *mysterium lationis legum*, in quatuor libris Moysi, scilicet secundo, tertio, quarto et in quinto, ubi est recapitulatio Legis. Genesis autem datur temporis naturae, ubi et in quo sunt magna mysteria, et liber *uberrimus* etiam in mysteriis. Mysterium secundum est *prostrationis hostium* in Iosue, tertium est *promotio iudicum*, ut in libro Iudicum et Ruth. Primum mysterium respondet Patri ratione auctoritatis; secundum Filio, quia est Verbum mundans et purgans⁹; tertium Spiritui sancto ratione gratiae. Hoc tempus dicitur Legis, quia adhuc Prophetiae non apparuerunt.

¹ Gal. 3, 22. — Seq. locus est Rom. 3, 12, ubi allegatur Ps. 13, 3. Cfr. de his supra Breviloq. p. IV. c. 4.

² Gen. 17, 19. Ibid. 22, 1. seqq., de fide et obedientia Abraham in filii sui immolatione. Vide de his Hebr. 11, 11, et 17-19. — Inferius respicitur Exod. 14, 21. seqq. (de transitu maris) et c. 7-12. (de flagellatione Aegypti).

³ Epist. I. Cor. 15, 46: Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale, deinde quod spiritale. — Subinde respicitur Gal. 4, 24. — De differentia utriusque Legis penes radicem, scil. timorem et amorem, cfr. III. Sent. d. 40. q. 1.

⁴ Gen. 13, 15. seqq. et Exod. 13, 11.

⁵ Epist. I. Cor. 2, 14: Animalis autem homo non percipit ea quae sunt Spiritus Dei etc.

⁶ Libr. VIII. Confess. c. 3. n. 7: Et insitutum est, ut iam pactae sponsae non tradantur statim, ne vitem habeat maritus datam, quam non suspiraverat sponsum dilatam. Cfr. tom. IV. pag. 674, nota 4.

⁷ Cap. 18, 24. Cfr. Exod. 28, 6. seqq.

⁸ In diluvio. Vide Gen. 6, 5. seqq.

⁹ Cfr. Malach. 3, 3, ubi dicitur de Dominatore veniente ad templum suum (allegatur a Matth. 11, 10), quod «sedebit confans et emundans argentum et purgabit filios Levi» etc.

De secundo fide.

Tria praemittenda.

De tertio fine.

Duplex ratio.

Duplex promissio.

Medium tempus Prophetarum.

Simile.

De quarto fine.

Epilogus.

Paris II. De 43 mysteriis in quadruplici ordine et tempore.

In primo ordine 3 mysteria.

Item, in secundo.

14. Tempus prophetiae a Samuele inceptit, quod habet similiter tria mysteria: primum *inunctionis regum*, ut in libro Regum et Paralipomenon; secundum fuit *revelationis Prophetarum*, ut in Psalmis et duodecim Prophetis minoribus et quatuor maioribus; tertium *restorationis principum et sacerdotum*; et illud est Esdrae, Nehemiae et Machabaeorum.

15. In quarto tempore sunt tria mysteria: primum *redemptionis hominum*, in Evangeliiis; secundum *diffusionis charismatum*, in Actibus Apostolorum et Epistolis Pauli et canonicis, ubi ostenduntur septem dona Spiritus sancti; tertium *revelationis Scripturarum*, in Apocalypsi. Post quod non potest esse aliud.

16. In his duodecim mysteriis est tota Scriptura. Iob et Esther, Tobias, Iudith cohaerentes sunt aliis: quia Iob cohaeret Legi et Prophetis, alii tres cohaerent libris restorationis. — Unde dixit¹, quod aliquando liber Iob tantae auctoritatis fuit apud Iudaeos, ut poneretur in arca, ubi erant virga et tabulae. — Haec sunt duodecim ligna pullulantia in paradiso. In quolibet istorum sunt duodecim *lumina* intelligentiarum Scripturarum, scilicet *allegoria*, *anagogia* et *tropologia*; et duodecim duodecies sunt 144, et resultat numerus scilicet signatorum et numerus civitatis². Unde in Psalmo: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua*.

17. De his duodecim lignis volo aedificare et erigere tabernaculum in corde. — In paradiso fuit *lignum vitae*, et fuit *lignum scientiae boni et mali*³, et sic in omnibus Scripturae mysteriis explicatur *Christus* cum corpore suo, et *antichristus* et diabolus cum corpore suo. Et hoc modo Augustinus fecit librum de Civitate Dei, ubi incipit a Cain et Abel⁴. In primis decem libris agit de Deo et reprobat idololatriam; in quatuor aliis de initio Ecclesiae; in aliis quatuor de progressu; in ultimis quatuor de Ecclesiae consummatione. Omnes enim Sancti praefigurerunt Christum tam facto quam verbo, ut Iob etiam magis facto quam verbo, ut dicit Gregorius tertio Moraliu.

18. Dicamus ergo de Christo, quod est *lignum vitae in medio paradisi*⁵; qui signatur in quatuor,

quae sunt in primo mysterio, ab illo loco: *In principio creavit*, usque ibi: *corrupta est*. Signatur igitur per *luminare manus*, per *lignum vitae*, per *Adae connubium*, maxime per *Abel occisum*: quia Christus interfectus est a fratribus suis; et signum positum est in Iudaeis, ut non interficiantur, sed sint vagi et profugi super terram.

19. In secundo mysterio, scilicet *purgationis scelerum*⁶, signatur per *Noe genturam*, qui habuit tres filios, et signat Christum, qui habuit tres filios, scilicet Graecos, Iudaeos, Latinos; quia scriptus erat titulus *litteris Graecis, Hebraicis et Latinis*. Signatur per *arcam fabricatam*, quae respondet corpori Christi principaliter, secundario Ecclesiae. Signatur per *arcum in nubibus*, qui est *signum foederis*. Signatur per *Noe nudatum*, iacentem in tabernaculo ebrium. Inebriatus fuit Christus amore sponsae suae et nudatus fuit in cruce, quem derisit ille pessimus Chiam.

20. In mysterio *vocationis* signatur per quatuor: per *sacrificium Isaac*, quia proprie per Abraham Deus *Pater* signatur; per Isaac, inquam, qui sibi ligna in collo portabat⁷, scilicet lignum crucis. Christus signatur per *Iacob* fecundantem uxores; per *Iudam*, qui habuit duos filios, Zaram et Phares, de quo multa dicuntur in benedictionibus, ut illud Genesis: *Catulus leonis Iuda; ad praedam, filii mi, ascendisti; requiescens accubisti ut leo et quasi laena, quis suscitabit eum?* Unde etiam legislator interseruit figuram illam de duobus filiis Iuda de Thamar. Signatur etiam per *Ioseph* rectissime, qui venditus a suis exaltatus fuit inter alienos. — Haec sunt duodecim mysteria principalia ante tempus Legis.

21. Sub Lege in mysterio latonis Legis signatur per *virgam Moysi*, qua flagellavit Aegyptum, qua siccavit maria, quae est *virga virtutis, quam emisit Dominus ex Sion*⁸. Signatur per *arcam testamenti*, per multa in ea recondita. Signatur per *ornatum Pontificis*, ut per mitram, superhumeralia etc.; in cuius morte profugi debebant redire ad propria. Signatur etiam per *ritum sacrificii*, per agnum, arietem, vitulum etc.; quae omnia referuntur ad Christum.

22. In mysterio *prostrationis hostium* similiter Christus signatur per *Iosue ingressum*, qui divisit

¹ Scilicet Bonaventura. Val. dixit Hieronymus; sed hic nihil habet de ista re; nec potuimus invenire alium antiquum auctorem, a quo ista notitia sumta sit. — Numeri sequentes resultant, quia in quolibet mysterio sunt 4 figurae, secundum triplicem sensum intelligendae. Sed aliquid exdidisse videtur.

² Apoc. 7, 4: Et audivi numerum signatorum, centum quadraginta quatuor milia signati etc. Cfr. 14, 1. Ibid. 24, 17: Et mensus est murum eius [civitatis] centum quadraginta quatuor cubitorum etc. — Seq. locus est Ps. 118, 18.

³ Gen. 2, 9.

⁴ Vide XV. c. 1. n. 2. — Gregor., III. Moral. c. 13. n. 25. seqq., ostendit, quomodo Iob patiendo significavit caput et membra Ecclesiae; loc. cit. recurrit ad ea quae in Praefatione monuerat, ubi c. 6. n. 44. docet, quod Iob « non loquendo tantummodo, sed etiam patiendo prophetaret ».

⁵ Gen. 2, 9. — Verba mox posita *In principio creavit* usque ibi: *corrupta est*, habentur Gen. 1, 4. usque 6, 44.

⁶ Cfr. Gen. 6, 11. usque c. 11, ubi de diluvio, arca etc. — Subinde allegatur Luc. 23, 38. (de titulo scripto).

⁷ Vide Gen. 22, 6. — Inferius allegatur Gen. 49, 9. — De duobus filiis Iuda de Thamar cfr. Gen. 38, 27. seqq., quorum significatio infra collat. 46. datur.

⁸ Psalm. 109, 2: Virgam virtutis tuae mittit Dominus ex Sion. — Hebr. 9, 4. dicitur, quod in arca fuit « manna et virga Aaron, quae frondebat, et tabulae testamenti ». — Num. 35, 28: Debeuerat enim profugus usque ad mortem Pontificis in terra residere, postquam autem ille obierit, homicida revertetur in urbem suam. Ibd. v. 32: Exules et profugi ante mortem Pontificis nullo modo in urbes suas reverti poterunt.

Ordoprius.
In primo mysterio 4 figurae Christi.

Item, in secundo.

Item, in tertio.

Ordo secundus.
In primo mysterio 4 figurac.

Item, in secundo.

In his mysteriis figuratur Christus et antichristus.

De Augustino.

Primo de Christo.

loridanem, ubi datur forma baptismi, et aquas, quae descendebant in mare mortuum, fecit redire in suam originem¹, hoc est animas. Signatur per *sum confictum*. Signatur per *sum triumphum*, qui destruxit lericho, suspendit reges, et post funiculis terram divisit et est *introducitor* in terram promissionis. Ita Christus introducit nos in caelum per suum introitum.

23. In mysterio *promotionis iudicum* signatur per *Caleb*, cui virtus duravit, qui explorator terrae fuit de tribu Iuda²; per *Othoniel*, qui propter victoriam habuit uxorem Axam; per *Gedeon*, de quo in Isaia: *Sicut in die Madian*; per *Samsonem*, qui quasi in omnibus refertur ad Christum: per interfectionem leonis, per portas asportatas, qui etiam plures interfecit in morte quam vivus. Per amissionem capillorum signare non potest *Christum*, sed signat *Christianum*, qui amittit septiformem gratiam Spiritus sancti. Unde quando non potest aliquid mysteriari in capite, transferendum est in membra.

24. In mysterio *inunctionis regum* signatur per *David*, per *Salomonem*, per *Ezechiam*, per *Iosiam*. — David figura est in multis. — Salomon signat Christum praeterquam in mulieribus, in quibus nullum bonum significare potest. Unde in Cantico³, ubi dicitur: *Sexaginta sunt reginae et octoginta concubinae, et adolescentularum non est numerus*; non loquitur de uxoribus ad litteram, immo *mysteriialiter* ponuntur ibi, in quibus signantur *animae perfectae et imperfectae*. — Signatur per *Ezechiam*: *Ego, inquit, dixi: In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi*. — Iosias etiam signat Christum, de cuius morte factae sunt Lamentationes: *Quomodo sedet sola civitas plena populo? Facta est quasi vidua domina gentium; princeps provinciarum facta est sub tributo*.

25. In mysterio autem *revelationis Prophetarum* signatur specialiter per *visum*, per *signum*, per *verbum*, per *factum*. Primo quidem per *visum*, sicut vidit⁴ *ollam succensam*, et sic de aliis; et

similiter *virgam vigilantem*, ibidem. Secundo, per *signum*, sicut de Elisaeo et Giezi, qui portavit baculum super puerum, et non rexit; et postea ipse incubuit super ipsum; quod secundum Gregorium significat Legem et Christum. Tertio, per *verbum*, quod audiabant, sed non videbant, sicut dicebant⁵: *Verbum, quod locutus est Dominus super eam*. Quarto, per *factum*, ut in facto Ionae, qui fuit *tribus diebus in ventre ceti*, sicut Dominus fuit per triduum in sepulcro. — In mysterio revelationis Prophetarum signatur per *cantum harmoniae*; in Psalmo⁶: *In psalterio decachordo*, ubi David addiscit prophetare; per *lumen sapientiae* in libris sapientialibus; per *canticum epthalamium*, quod est sponsae Christi, in Cantico; per *visum prophetae*, quod est diversimode: unus sicut *virgam vigilantem* vidit Christum, alius super *solum excelsum*, alius *vestitum*⁷.

26. In mysterio *restorationis* primum signatur per *Esdram*, qui Scripturam et litteras reparavit⁸; per *Nehemiam*, qui civitatem reparavit; per *Zorobabel*, qui templum reparavit; per *Iesum*, filium Iosedec, qui ritum colendi Deum reparavit.

27. In mysterio *redemptionis hominum* significatur Christus ut *homo mansuetus* in Matthaeo, ut *leo triumphans* in Marco; unde in eodem⁹: *Circumspiciens eos cum ira*; ut *vitulus occisus* in Luca; unde: *Fuit in diebus Herodis sacerdos*, et oculum habet ad passionem; ut *aquila volans* quantum ad Divinitatem in Ioanne: *In principio erat Verbum etc.*

28. In mysterio *diffusionis gratiae* significatur ut *diffusor largus* in Actibus, cui dedit Spiritum sanctum; ut *diffusor pius*, ut in Paulo, in quo consummantur Actus Apostolorum; unde Lucas pauca dicit de aliis Apostolis et statim transit ad Paulum — qui dedit Spiritum sanctum; sicut patet de illis duodecim, qui baptizati erant in baptismo Iohannis¹⁰ — nec mirum, quia ipse fuit Benjamin et *lupus rapax*, ultimus Apostolorum, per quem significatur ordo futurus. Significatur ut *diffusor prulens* in canonicis, ut *diffusor sapiens* in Epistolis Pauli.

¹ Cfr. Ios. 3, 16.

² Num. 13, 7. — De Othoniel vide Iudic. 1, 12. seqq. — Subinde allegatur Isai. 9, 4. (cfr. etiam Iudic. 7, 22. et Ps. 82, 10).

³ Cap. 6, 7. Cfr. Beda, V. in Cantic. rantic. allegorica exposit. in hunc locum. — Seq. locus est Isai. 38, 10; tertius Thren. 4, 1. Hieron., III. Comment. in Zachar. 12, 11. seqq.: *In campo Magdedon*, in quo Iosias, rex iustus, a Pharaone cognomento Necho [IV. Reg. 23, 29.] vulneratus est, super quo Lamentationes scripsit Ieremias... et scripsisse eum, Paralipomenon [II. 35, 25.] testatur liber.

⁴ Ierem. 1, 13. Ibid. v. 11: *Virgam vigilantem ego video. (Olla exhibetur etiam ab Ezech. 24, 3. et 6; Ios. 2, 6; Amos 4, 2; Mich. 3, 3.).* — De Elisaeo et Giezi cfr. IV. Reg. 4, 31. seqq. — Sententia Gregorii habetur IX. Moral. c. 40. n. 63.

⁵ Isai. 16, 43. seqq.: Hoc verbum, quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc. Et nunc locutus est Dominus dicens: in tribus annis, quasi omni mercenarii, auferetur gloria Moab etc. — Subinde allegatur Matth. 12, 40: Sicut enim fuit Ionas in

ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terrae etc.

⁶ Psalm. 143, 9.

⁷ Ierem. 1, 44: *Virgam vigilantem etc.*; Isai. 6, 1: *In anno... vidi Dominum sedentem super solum excelsum etc.*; Ezech. 9, 2: *Vir... vestitus erat etc.* (Apoc. 1, 13: *Similem Filio hominis, vestitum potere etc.*).

⁸ Cfr. Hieron., contra Helvid. de Perpet. Virginit. B. Mariae, n. 7: *Sive Moyses dicere volueris auctorem Pentateuchi, sive Esdras eiusdem instauratorem operis, non recuso (in nota adiecta: Tertullianus libro de Cultu feminarum, c. 3: *Omne instrumentum Iudaicae litteraturae per Esdras constat restauratum.*)* — De Nehemia vide II. Esdr. 2. seqq.; de Zorobabel et Iesu, filio Iosedec, ibid. l. 3, 2. Cfr. Eccl. 49, 43. et 44.

⁹ Cap. 3, 5. — Seq. locus est Luc. 1, 5. (Vulgata post *Herodis addit regis Iudaeae*); tertius Ioan. 1, 1.

¹⁰ Act. 19, 1-7. — Gen. 49, 27: *Beniamin lupus rapax etc.* (cfr. August., Serm. 279. alias 24. ex Sirmondian. c. 1. n. 1. et Serm. 383. (alias 24.) inter nomil. 50 c. 3. n. 3.).

Item, in Tertio.

Ordo tertius. In primo mysterio 4 in gorae.

Item, in Tertio.

Ordo quartus. In primo mysterio 4 in gorae.

Item, in secundo.

Item, in secundo.

29. In mysterio *reserationis Scripturae* significatur per modum *praesidentis*, ut patet per *filium hominis in medio candelabrorum*¹, qui habebat septem stellas, id est septem Ecclesias; per modum *procliantis*, ut agnus cum bestia, cum dracone, in phialis et tubis; per modum *triumphantis*, quia habebat gladium acutum et falcem acutam; per modum *beatificantis*, quia vidit caelum novum et terram novam.

30. Haec sunt ergo mysteria circa *lignum vitae*,

scilicet Scripturae, quae incipit ab aeternitate et terminata est ad aeternitatem. Unde: *In principio creavit Deus caelum et terram*; et in fine: *Vidi caelum novum et terram novam*. Hae sunt quadraginta octo tabulae *tabernaculi*: viginti in uno latere, et viginti in alio, in posteriori octo; in quo ponitur arca², scilicet Christus, continens in se omnes thesauros sapientiae et scientiae, in quem Cherubim respiciunt. Et haec sunt duodecim ligna circa *lignum vitae*.

COLLATIO XV.

De tertia visione tractatio tertia, quae, continuans praecedentem, primo manifestat, quomodo in duodecim mysteriis principalibus ostendatur etiam antichristus; deinde incipit agere de infinitis caelestibus theoriis germinantibus ex seminibus et fructibus Scripturae.

SUMMARIUM. — *Introductio*. Pars I. Per oppositum etiam antichristus ostenditur in illis duodecim mysteriis principalibus. *Primum mysterium*, 1. — *Secundum*, 2. — *Tertium*, 3. — *Quartum*, 4. — *Quintum et sextum*, 5. — *Septimum et octavum*, 6. — *Nonum et decimum*, 7. — *Undecimum et duodecimum*, 8. — *Epilogus partis I*, 9. — Pars II. Incipit agere de tertia parte primaria visionis tertiae, scilicet de caelestibus theoriis ex Scriptura germinantibus. *Introductio*, 10. — *Infinity theoriae ex consideratione veteris et novi testamenti, quae duo refulgent in invicem, et secundum diversas temporum coaptationes*, 11. — *Primo absolute considerantur haec seminaria. Septem Ecclesiae aetates respondententes septem diebus creationis; prima aetas*, 12. — *Secunda aetas*, 13. — *Tertia*, 14. — *Quarta*, 15. — *Quinta*, 16. — *Sexta*, 17. — *Septima currit cum sexta; de octava*, 18. — *Secundum alios distinguuntur tempora secundum quinque vocationes*, 19. — *Distinguuntur etiam secundum tria tempora; appropriationes triplicis huius distinctionis*, 20. — *De mysterio numeri quindecim ex additione illarum resultantis*, 21. — *Secundo, considerantur in comparatione ad evolutionem; comparatio utriusque testamenti fit sex modis*, 22. — *Primo, comparatio duorum testamentorum secundum rationem unitatis*, 23. — *Secundo, secundum rationem dualitatis*, 24. — *Conversio finalis gentis Iudaeorum*, 25. — *Tertio, secundum rationem ternarii*, 26. — *Quarto, secundum rationem quaternarii*, 27. — *Quinto, secundum rationem quaternarii*, 28.

1. *Protulit terra herbam virentem et facientem semen iuxta genus suum*³. Dictum est, quod in duodecim mysteriis principalibus ostenditur Christus; et per oppositum ostenditur antichristus, quod sic manifestatur. — Primum est mysterium *conditionis rerum*; et ibi ostenditur per *Lamech*⁴, qui primus introduxit bigamiam et fuit transgressor legis naturae et fuit luxuriosissimus; et tunc *videntes filii Dei filias hominum, quod essent pulchrae, acceperunt sibi uxores ex omnibus, quas elegerant*. Propter

quod inductum fuit diluivium. Et inde colligitur, qualis erit antichristus, quia *immundissimus*; et inde ostenditur eius *significatio*, quia interfecit illum, in quo *positum est signum*, scilicet Iudaeos, qui per *Cain* significantur. Et ideo de *Lamech ultio dabitur septuagies septies*, quia maius erit peccatum eius quam peccatum Iudaeorum.

2. In secundo mysterio, scilicet *punitiois sce-* Secundum.
lerum, signatur per *Nemrod*⁵, qui primus se fecit imperatorem, cuius etiam auctoritate aedificata est

¹ Apoc. 4, 43: Et in medio septem candelabrorum aureorum similem filio hominis etc. Ibid. v. 16: Et habebat in dextera sua stellas septem; v. 11: Et mitte septem Ecclesias, quae sunt in Asia, Epheso etc. — De bello Agni cum dracone et bestia vide ibid. c. 12. et 13; de phialis c. 15, 7. et 16, ac 18; de tubis c. 8. et 9. — De gladio acuto ibid. 4, 16. et de falce acuta ibid. 14, 14. — De caelo novo et terra nova ibid. 21, 1.

² Cfr. Exod. 26, 48. seqq. — Subinde allegatur Col. 2, 3: In quo sunt omnes thesauri sapientiae etc.; et respicitur Exod. 25, 18. seqq. (de Cherubim).

³ Gen. 1, 12. — In seq. propositione respicitur collat. praecedens n. 17. seqq.

⁴ Gen. 4, 19. — Seq. locus est ibid. 6, 2. Subinde respicitur Gen. 4, 15: Posuitque Dominus Cain signum etc.; et allegatur v. 24: Septuagies ultio dabitur de Cain, de Lamech vero septuagies septies.

⁵ Gen. 10, 8: « Ipse [Nemrod] coepit esse potens in terra ». In quom loco Glossa *ordinaria* apud Strabum: Nemrod secundum Iosephum [I. Antiquit. c. 9.] nova regni cupiditate tyrannidem arripuit et fuit auctor aedificandae turris, quae tangeret caelum. Cfr. Hieron., Hebraica. Quaest. in Gen. 10, 8, et Isidor., Comment. sive Quaest. in Gen. c. 9. — Subinde allegatur II. Thess. 2, 4.

Introductio.

Pars I. Mysterium primum.

turris, quae tangeret caelum; in quo intelligitur, quod antichristus erit *superbissimus*, ita ut extolatur super omne, quod dicitur Deus.

Tertium.

3. In tertio mysterio, scilicet *vocationis* vel electionis *Patrum*, signatur per *Dan*; et aliqui volunt dicere, quod ad litteram erit de tribu Dan. Utrum autem ita sit, non audeam affirmare; attem in Apocalypsi¹ tribus Dan non signatur. De isto Dan dicitur in Genesi: *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita*, qui abscondit se in sabulo, ut capiat aves circa se volantes; et in hoc ostenditur, quod erit *fraudulentissimus*. Mordet autem *ungulas equorum, ut cadat ascensor eius retrorsum*. Certum est, quod per *equum* significatur praedicator veritatis, per *ungulam* significatur perfectio evangelica, quam antichristus impugabit. Equus enim, si non habet fixationem unguiae, nihil valet. Ioseph igitur erat cum filiis ancillarum, qui venderunt fratrem suum; Dan autem primogenitus fuit ancillarum.

Quartum.

4. In quarto mysterio, scilicet *lacionis Legis*, signatur per *Balaam*², qui dedit pessimum consilium, qui fuit idololatra, et licet multa bona diceret, tamen aras aedificabat et auguria quaerebat. Et in hoc significatur, quod erit *pessimus idololatra* et invocatur daemotum; in Daniele: *Deum uitem Maozim in loco suo venerabitur*.

Quintum et sextum.

5. In quinto mysterio, scilicet *prostrationis hostium*, signatur per *Achan*³, qui furatus fuit de *anathemate* et mortuus est excommunicatus; et in hoc significatur, quod erit *avarissimus* et *rapacissimus*. — In sexto mysterio, scilicet *constitutionis* vel promotionis *iudicium*, signatur per *Abimelech*⁴, qui septuaginta fratres meliores se interfecit; et in hoc significatur, quod erit *crudelissimus*.

Septimum et octavum.

6. In septimo mysterio, scilicet *inunctionis regum*, signatur per *Goliath armatum*⁵, qui exprobrabat agminibus filiorum Israel. Erit enim *magnificus* in exterioribus, loquetur etiam blasphemiam contra populum Dei. — In octavo mysterio, scilicet *revelationis Prophetarum*, signatur per *regem im-*

*pudentem*⁶, quia sciet argumenta et rationes ultra humanum modum, quia erit *intelligens propositiones* et *astutissimus*.

Nonum et decimum.

7. In nono mysterio, scilicet *restorationis principum*, signatur per *Antiochum*⁷, qui interpretatur *silentium paupertatis*, qui destruxit omnes *leges* universaliter, volens unam facere; qui illos septem fratres interfecit. Fecit etiam quod nullus ausus fuit, scilicet *destruere legem Iudaeorum* — verum est, quod Aman attentavit *Iudaeos disperdere*, sed non praevaluit — in quo significatur, quod erit *destructor legis* evangelicae et occisor Christianorum. — In decimo mysterio, scilicet *redemptionis hominum*, signatur per *Iudam proditorem*⁸. Erit enim *malignissimus*.

Undecimum et duodecimum.

8. In mysterio undecimo, scilicet *diffusionis charismatum*, signatur per *Sinonem magum*⁹, qui voluit emere Spiritum sanctum et in altum ascendit et postea cecidit, qui daemones invocavit. Erit enim *mendacissimus*, ut veniat in signis et prodigiis mendacibus. — In mysterio duodecimo, scilicet *resurrectionis Scripturarum*, signatur per *bestiam abyssalem* sive ascendentem de abyso¹⁰, quae omnia conculcat. Erit enim *consummatus in omni malitia*. Habebit enim *septem capita*, id est omnia genera tentandi et omnes modos, nunc per divitias, nunc per falsa miracula, nunc per metum etc. Unde in Iob: *Stringit caudam quasi cedrum*, quia in eo conflabuntur omnes malitiae; et sicut Christus habuit omnia charismata, ut natura assumpta potuit accipere; sic ille omnes malitias habebit.

Epilogus.

9. Sic igitur Scriptura explicat paulatim procedendo, quomodo antichristus erit primo *immundissimus* etc. Unde iuxta *lignum vitae* erat *lignum scientiae boni et mali*¹¹; quia iste promittit bona et dabit mala. Unde efficietur *serpens, draco* et *bestia*. — In omnibus istis mysteriis correspondentia est Patri et Filio et Spiritui sancto, quia Trinitas maxime debet refulgere in omnibus operibus horum mysteriorum.

¹ Cap. 7, 4. seqq. Beda, l. Explanat. Apoc. 7, 5: Conventienter et a Iuda inchoat, ex qua tribu ortus est Dominus noster, et Dan praetermisit, ex quo dicitur antichristus esse nasciturus, sicut scriptum est [Gen. 49, 17.]: Fiat Dan coluber in via etc. Cfr. August., Qq. in Iosue q. 22: Veruntamen, cum Iacob filios suos benediceret, talia dixit de isto Dan, ut de ipsa tribu existimetur exsurrecturus antichristus. Hieron., Hebraic. Quaest. in Gen. 49, 16. seqq. hunc locum aliter exponit, et Isidor., Comment. sive Quaest. in Gen. c. 31. n. 35. seqq., relata opinione, secundum quam antichristus ex tribu Dan sit nasciturus, adiungit: Alii de Iuda, a quo traditus est Christus, haec scripta pronuntiant etc. Alii vero hanc prophetiam ad antichristum transferunt. — Gen. 35, 25. seq.: Filii Belae ancillae Rachelis: Dan et Neptali; filii Zelphae ancillae Liae: Gad et Aser.

² Cfr. Num. c. 22-24. Vide Origen., in Num. homil. 13. seqq., et August., Qq. in Num. q. 47. seqq. — Inferius allegatur Dan. 11, 38. Cfr. Hieron. in hunc locum.

³ Vide Iosue 7, 4. seqq.

⁴ De quo Iudic. 9, 1. seqq. Cfr. Isidor., Comment. sive Quaest. in Iudic. c. 6. n. 3. seqq.

⁵ Cfr. l. Reg. 17, 4. seqq. Vide Apoc. 13, 4. seqq., ubi de bestia blasphemante Deum et Sacerdos.

⁶ Dan. 8, 23: Et post regnum eorum, cum creverint iniquitates, consurgit rex impudens facie et intelligens propositiones.

⁷ Vide l. Machab. 1, 43: Et scripsit rex Antiochus omni regno suo, ut esset omnis populus unus, et relinquere unusquisque legem suam; ibid. II, 7, 4. de interfectione septem fratrum. — Glossa ordinaria (sumta ex Rabano) in l. Machab. 1, 63: Interpretatur autem Antiochus *paupertatis silentium*. — De Aman cfr. Esther c. 3. seqq.

⁸ Cfr. Matth. 26, 14. seqq.

⁹ De quo Act. 8, 9. seqq. De eius ascensu et casu cfr. Clemenç., VI. Constitut. apostolic. (inter opera Clementis) c. 9; Arnob., II. adversus Gentes, c. 42; Ambros., IV. Hexaem. c. 8. n. 33.

¹⁰ Apoc. 14, 7. Ibid. 13, 1: Et vidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem etc. — Seq. locus est Iob 40, 12.

¹¹ Gen. 2, 9.

10. Sequitur de seminibus et fructibus: *Protulit, inquit¹, terra herbam virentem et facientem semen iuxta genus suum.* Sicut enim in *congregatione aquarum* significatur multiformitas *intelligentiarum*, et in *germinatione terrae* multiplicitas *sacramentorum figurarum*; sic in *seminibus* ostendit, se habere infinitatem quandam *caelestium theoriarum*, quae significantur per *semina*. *Intelligentiae* enim principales et *figurae* in quodam numero certo sunt, sed *theoriae* quasi infinitae: quia, sicut reflexio radii et imaginis a speculo fit modis quasi infinitis, sic a speculo Scripturae. Quis potest scire, quot sunt media inter angulum rectum et obtusum, inter angulum obtusum et acutum? Sicut enim in seminibus est multiplicatio in infinitum, sic multiplicatur *theoriae*. Unde in Daniele²: *Pertransibunt plurimi, et multiplex erit scientia*, quia varie inspicit hic et ille in speculo.

11. Haec consideratio theoriarum est inter duo specula duorum Cherubim, duorum scilicet testamentorum, quae refulgent in invicem, ut *transformetur homo a claritate in claritatem*³. Haec autem germinatio seminum dat intelligere secundum diversas temporum coaptationes diversas theorias; et qui tempora ignorat istas scire non potest. Nam scire non potest futura qui praeterita ignorat. Si enim non cognosco, cuius arboris semen est; non possum cognoscere, quae arbor debet inde esse. Unde cognitio futurorum dependet ex cognitione praeteritorum. Moyses enim, prophetans de futuris, narravit praeterita⁴ per revelationem.

12. Notandum autem, quod sicut Deus sex diebus mundum fecit et in septimo requievit; ita corpus Christi mysticum sex habet aetates et septimam, quae currit cum sexta⁵ et octavam. Haec sunt rationes seminales ad cognoscendum Scripturas. — Prima aetas quasi infantia ab Adam usque ad Noe. Deus enim in principio quasi in semine posuit quod postea pullulavit in facto mystico vel opere. Prima dies significat primum tempus, quo datur homini lux et cognitio; et haec est *infantia*, quae oblivione deletur; sic quidquid actum est usque ad illud tempus, quo diluvio deletum est omne animal praeter illa quae fuerunt cum Noe⁶.

13. Secundum tempus respondet secundae diei et aetati *pueritiae*: quia tunc factum est *firmamentum in medio aquarum*⁷; in quo tempore factum est foedus per *arcam*, ne homines delerentur per

aquas inferiores, et per *arcam*, ne ulterius per diluvium perirent. Et sicut in pueritia pueri loquuntur et discunt loqui, sic in tempore secundo divisae sunt linguae. Et haec aetas durat a Noe usque ad Abraham.

14. In tertia die terra germinavit, et in tertia aetate, scilicet *adulescentia*, homo potens est generare. Et in tertia aetate, quae durat ab Abraham usque ad David, tunc coepit Synagoga in Abraham et per circumcisionem factam in carne eius florere⁸.

15. In quarta die facta sunt *luminaria caeli*, et adornatum est caelum; et respondet aetati *iuventutis*, quia illa aetas apta est sapientiae. Et in quarta aetate sive tempore, quae durat a David usque ad transmigrationem Babilylonis, viguit et floruit regnum et sacerdotium quasi duo luminaria, et stellae fuerunt Prophetae.

16. Quinta die facti sunt pisces; et respondet *senectuti*, ubi iam incipit calor diminui; sic in quinta aetate, scilicet a transmigratione Babylonis usque ad Christum, Synagoga incipit deficere et senuit et perdidit auctoritatem.

17. Sexta die factus est homo princeps bestiarum; et respondet *senio*, quae aetas est matura et apta sapientiae; et respondet sextae aetati, quae est a Christo usque ad finem mundi; et in sexta aetate Christus natus est, sexta die crucifixus, sexto mense conceptus post conceptionem Iohannis⁹. Sapientia ergo sexta aetate incarnata est.

18. Septima aetas currit cum sexta, scilicet requies animarum post Christi passionem. — Ad has sequitur octava aetas, scilicet *resurrectio*, de qua Psalmista¹⁰ ait: *Mane astabo tibi et videbo, quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.* Et est reditus ad primum, quia post septimam diem regressus fit ad primum. — Haec sunt *semina* factata ad intelligentiam Scripturarum, quae producantur de illis arboribus secundum expositionem communem; et sic tempus dividitur in *septem* aetates.

19. Secundum alios reducitur tempus ad *quinq[ue]*; et hoc ponit Christus¹¹, qui ponit *quinq[ue] vocationes*: *Simile est regnum caelorum homini patrifamilias, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam suam, scilicet mane, tertia, sexta, nona, undecima. Mane fuit initium creaturae, quia posuit Deus hominem in paradiso et praecipit, ut operaretur et custodiret illum*¹². Adhuc tamen lignem non habebat nec sarculum; de lignis tamen fa-

Tempora aetatis considerata.
Septem aetates.
Aetas prima.

Secunda.

¹ Gen. 1, 12. — De seq. propositione cfr. supra collat. 43. et 14.

² Cap. 12, 4. Cfr. supra pag. 388, nota 3. — Superius pro *refulsio* A *repercussio*, D *repulsio*, E *reflexio*.

³ Epist. II. Cor. 3, 18. Vide supra pag. 377, nota 5. — De duobus Cherubim cfr. supra pag. 375, nota 3.

⁴ In Genesi allata.

⁵ Cfr. supra Prolog. in Breveq. § 2.

⁶ Gen. 7, 21. seqq. Cfr. supra pag. 204, nota 6.

⁷ Gen. 1, 6. — Subinde respicitur Gen. 6, 18. seqq.: Ponam-

que foedus meum tecum, et ingredieris arcam tu etc.; ibid. 9, 12. seq. de foedere per arcam, et 14, 7. de divisione linguarum.

⁸ Cfr. Gen. 17, 2. seqq.

⁹ Vide Luc. 4, 36.

¹⁰ Psalm. 5, 5.

¹¹ Matth. 20, 1. seqq. Cfr. Gregor., I. Homil. in Evang. homil. 19. n. 4, ubi quinq[ue] aetates distinguit.

¹² Gen. 2, 15. (ibid. v. 8: In quo [paradiso] posuit hominem etc.). Cfr. Ambros., de Paradiso, c. 4, n. 25, et August., VIII. de Gen. ad lit. c. 8. n. 15. seqq.

cere poterat, quae sibi obediebant. — Secunda *vocatio* fuit per flagellum usque sub Noe, qui praedicabat, ut caverent amplius. — Tertia, sub Abraham, qui fuit cultor Dei et erectior altarium, et haec usque ad Moysen. — Quarta, sub Moysae per Legem et miracula, et haec usque ad Christum. — Quinta, sub Christo et per Christum per poenitentiam, ad quam omnes vocavit et ad nuptias¹.

20. Secundum Sanctos modernos et antiquos distinguuntur *tria tempora*, scilicet legis *naturae*, legis *scriptae* et legis *gratiae*². — *Septenarius* appropriatur Spiritui sancto propter septem charismata gratiarum; *quinarius* Filio, propter quinque sensus spirituales — in huius signum Cherubim ala habebat quinque cubitos³ — *ternarius* Patri, quia ternarius principium est perfecturum; item, omnis probatio necessario a ternario incipit et est prima; item, Pater tres habet notiones; est enim *generans*, *innascibilis*, *spirans*. — Triplex est lex: *intra scripta*, ut naturae; *extra proposita*, ut legis scriptae; *desuper infusa*, ut gratiae. Haec sunt seminaria, quae qui ignorat, scilicet haec tempora, non potest venire ad mysterium Scripturarum.

21. Inge *septem aetates*, *quinque vocationes*, *tria tempora*, et habes quindecim, qui numerus mysterium habet, ut ostendit Hieronymus⁴. Per descensum Spiritus sancti super centum viginti credentes: per istos quindecim gradus habet sol ascendere super nostrum hemisphaerium in una hora; quia, si dies naturalis viginti quatuor horas habet, et quodlibet signum triginta gradus, et quotlibet die voluntur duodecim signa; necesse est, ut in una hora elevetur sol super hemisphaerium nostrum quindecim gradibus; et illud est *mane resurrectionis*, quando erimus in fine saeculi: *Mane*, inquit⁵, *astabo tibi et eris videris*. — Haec seminaria absolute considerata sunt.

22. Item, *comparatur* quod oritur ad illud, de quo oritur, ut arbor ad *semen*, de quo oritur. et

ad *arborem*, de qua semen oritur. Sic comparatur novum testamentum ad vetus, ut *arbor* ad arborem, ut *littera* ad litteram, ut *semen* ad semen. Et sicut arbor est de arbore, et semen de semine, et littera de littera; sic testamentum de testamento. Secundum hoc assignatur comparatio duorum testamentorum sex modis, secundum differentiam unitatis, dualitatis, ternarii, quaternarii, quinarium et senarii, semper addita unitate.

23. Secundum rationem *unitatis* duo sunt testamenta: unum in *servitute generans*, alterum in *libertate*⁶; unum secundum *timorem*, alterum secundum *amorem*; unum secundum *litteram*, alterum secundum *spiritum*; unum secundum *figuram*, alterum secundum *veritatem*; et sic distinguuntur ista duo tempora ut nox et dies. Unde in Psalmo⁷: *Dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam*. In nocte illa Lex fuit ut luna; Patres, ut stellae, secundum Gregorium. Sed cum venit sol, tunc fuit clara dies.

24. Alia distinctio est secundum rationem *dualitatis*. Vetus testamentum habet duo tempora, scilicet tempus *ante Legem* et tempus *sub Lege*. — Sic in novo testamento respondet duplex tempus: tempus *vocationis gentium*, quod respondet primo; et tempus *vocationis Iudaeorum*, quod respondet secundo. Hoc tempus nondum est, quia tunc impletum erit illud Isaiae⁸: *Non levabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur ultra ad proelium*; quia hoc nondum adimpletum est, cum adhuc vigeat uterque gladius; adhuc sunt disceptationes et haereses. Unde Iudaei, quia hoc sperant, credunt, nondum venisse Christum.

25. Quod autem Iudaei *convertantur*, certum est per Isaia⁹ et Apostolum, qui allegat auctoritatem: *Si fuerit numerus stirium Israel tanquam arena maris, reliquiae salvae fient*. Et adhuc: *Caecitas ex parte contingit in Israel, donec plenitudo gentium*

Tria etiam tempora. Tres numeri signorum quatuor.

Duo testamenta sex modis comparantur.

Primum.

Secundo.

De mysterio numeri quindecim.

Secundo, consideratur in comparatione.

Conversio Iudaeorum.

¹ Cfr. Matth. 1, 17. et 22, 2. seqq.

² Sufficiat adduxisse Ambrosius, Epist. 73. n. 2. seqq.; August., Epist. 157. (alias 89.) c. 3. n. 15; 83 Qq. q. 61, n. 7; IV. de Trin. c. 1, n. 7. Cfr. supra pag. 266, nota 6. verba Hug. a S. Vict.

³ Libr. III. Reg. 6, 24. — De perfectione ternarii cfr. I. Sent. d. 2. q. 4. scholion. — Aristot., I. Poster. c. 15. (c. 19.): Est autem omnis syllogismus per tres terminos. Cfr. ibid. c. 21. (c. 25). — De notionibus Patris cfr. supra Breviloq. p. I. c. 3. — Inferius pro *quia ternarius est principium perfecturum* B qui est *principium totius Trinitatis secundum Augustinum* (IV. de Trin. c. 29. n. 29). Subinde pro *ternario* plures codd. *triantulo*, cui lectioni non bene respondet vox *probatio*, pro qua substituenda esset *figuratio*; cfr. supra collat. 4. n. 16.

⁴ Libr. I. Comment. in Epist. ad Gal. 1, 18. Non abs re additur, *quindecim dies*, quibus apud Petrum Paulus habitavit, plenam significare scientiam consummatamque doctrinam. Si quidem quindecim sunt aeterna in Psalterio et quindecim gradus, per quos ad canendum ascendunt Deo, et in aetris eius consistendum iustus ascendit. Ezechias quoque, quindecim annorum spatium sibi ad vitam dato, signum accipere meretur in gradibus [Isai. 38, 8. seqq.] etc. — Mox respicitur Act. 4, 15, ubi in Glossa et a Beda, et clarus a Rabano, XVIII. de Universo,

S. Bonae. — Tom. V.

c. 3, ista de numeris 15 et 120 explicantur. Numeri ab 1-15 additi sunt 120. Quindecim (ex 7 et 8) referuntur ad vitam futuram.

⁵ Psalm. 5, 5. Vide supra n. 18. — Pro explicatione praecedentis propositionis *necesse est, ut in una hora etc.*, secunda manus in cod. A posuit; ita scilicet, quod totum tempus a principio mundi usque ad finem habet rationem unius horae. *Et illud est mane*, id est prima hora diei.

⁶ Respicitur Gal. 1, 24. seqq. — De seqq. cfr. III. Sent. d. 40. q. 1. seqq.

⁷ Psalm. 18, 3. — Gregor., XXVII. Moral. c. 8. n. 12. seqq., Patriarchas et Prophetas comparat stellis caeli.

⁸ Cap. 2, 4. — Superius pro *Alia distinctio* in A secunda manus substituit *Alia comparatio*, quae etiam subinde post *gentium* addidit *quae erant sine Lege* (cfr. Rom. 2, 14.).

⁹ Cap. 10, 22. Rom. 9, 27; ibid. 11, 25: Caecitas ex parte etc. — Seq. textus est Isai. 9, 8. In quem locum Hieron. (IV. Comment. in Isai.) dicit: Iuxta analogiam hunc locum nostri ita edisserunt: Misit Deus Filium suum ad Iacob, hoc est ad Iudaeos, et venit ad Israel, hoc est ad gentium populum, quos et Apostolus appellari dicit Israel [Rom. 9, 6. seqq., ubi etiam dicitur: Neque qui semen sunt Abrahae, omnes filii... sed qui filii sunt promissionis etc.]; cfr. etiam Gal. 3, 6. seqq.]

subintraret. Et hoc ostendit Isaias: *Verbum misit Dominus in Iacob et cecidit in Israel. Verbum misum in Iacob; Iacob est nomen naturae, quia fuit de eius semine, sed cecidit in Israel; Israel, nomen spirituale: nos sumus filii Israel et filii Abrahæ secundum repositionem, quia sumus imitatores fidei Abrahæ.* Unde Isaias¹: *Cognovit hos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui; Israel autem me non cognovit, et populus meus non intellexit. Bos, ordo apostolicus, unde Paulus dicit se Hebraeum ex Hebraeis; ipsi fuerunt boves proscindentes terram; asinus fuit populus gentilis; Isaias: Venite, et ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Iacob.* Et sequitur: *Non levabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur ultra ad proelium.* — Contradiciunt Iudaei, quoniam nondum hoc impletum est; sed Propheta non loquitur pro primo adventu, vel pro prima vocatione, sed pro ultima, quando *dies Domini* erit *super omnem arrogantem*; nec est intelligendum, quod illos ramos sic dimittat Deus.

^{Tertio.} Tertia comparatio veteris et novi testamenti est secundum rationem *ternarii*: quia est tempus Synagogae *initiatæ, promotæ, deficientis.* — Sic in novo testamento est Ecclesiae *initiatæ, dilatatae, consummatae.* Unde in Cantico² ter laudatur Ecclesia, quae unica tantum est, nec sunt nec possunt esse plures. Laus Ecclesiae *initiatæ: Quae est ista, quae ascendit per desertum sicut virgula fumi?* Secundo, Ecclesiae *dilatatae: Quae est ista, quae progreditur quasi aurora consurgens, pulera ut luna, electa ut sol?* Tertio, Ecclesiae *consummatae: Quae est ista, quae ascendit de deserto, deliciis affluens, innixa super dilectum suum?* Necessè est enim, quod Rachel pariat filios suos in finali Ecclesia. Unde in Apocalypsi³ Manasses ponitur ante patrem, quia sexto

loco, et Ioseph undecimo, ultimo Benjamin, et non sine causa.

^{Quarto.} 27. Quarta comparatio veteris et novi testamenti secundum *coaptationes temporum* est, quia quatuor tempora in veteri testamento respondent quatuor ordinibus circa tabernaculum duodecim tribuum⁴, respondent quatuor lateribus civitatis Apocalypsis et quatuor animalibus circa sedem. Primum tempus est *vocationis Patriarcharum*; secundum, *institutionis iudicium*; tertium, *inunctionis regum*; quartum, *illustrationis Prophetarum.* — His quatuor in novo testamento respondet tempus *Apostolorum, martyrum, pontificum, virginum.*

^{Quinto.} 28. Quinta comparatio est secundum rationem *quinarii*, ut sit manus dextera et sinistra habens quinque digitos. Primum tempus est *conditionis naturarum*; secundum, *inspirationis Patriarcharum*; tertium, *institutionis legalium*; quartum, *illustrationis Prophetarum*; quintum, *restorationis ruinarum.* — In novo testamento respondet *mane, tertia, sexta, nona, undecima*⁵. *Mane* respondet conditioni naturae, quando *posuit Deus Adam in paradiso, ut operaretur et custodiret illum.* Primum tempus in novo testamento est *diffusionis charismatum*, quod respondet esse creaturæ; secundum, *vocationis gentium*, quod respondet secundo; tertium, *institutionis Ecclesiarum* secundum leges, quod respondet tertio; quartum, *religionum multiplicationis*, quod respondet quarto, maxime Rechabitis, qui morabantur circa Iordanem, qui pauperes erant⁶; quintum, in fine *restorationis collapsorum*, quia oportet, quod veniat *Elias, qui restituet omnia*; cum eo et veniet *Henoch. Bestia* autem vincet illos duos testes. Unde necesse est, ut prius *ruant*, et fiat *ruina* et postea *restauratio*; tanta erit *tribulatio, ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi*⁷.

¹ Cap. 1, 3; cfr. Hieron. in hunc locum. — Subinde respicitur Phil. 3, 5; Hebraeus ex Hebraeis; allegatur Isai. 2, 3. et 4. ac dein v. 42: Quia dies Domini exercitum super omnem superbum et excelsum et super omnem arrogantem, et humiliabitur. — Rom. 11, 4. seqq. ostenditur, quod Deus Iudaicum populum non omnino reponit, ibi que v. 16. seqq. Apostolus utitur exemplo *radicis et ramorum.*

² Cap. 3, 6; 6, 9. et 8, 5. Cfr. supra collat. 2. n. 14.

³ Cap. 7, 6. seqq. Gen. 41, 51: Vocavitque [Ioseph] nomen primogeniti *Manasses.* Cfr. Beda, I. Explanatio Apoc. 7, 5. seqq., ubi etiam ratio affertur pro ordinatione tribuum: Quia non ordinem terrene generationis, sed iuxta interpretationem nominum virtutes Ecclesiae decrevit [Ioannes] exponere, quae a confessione et laude praesenti ad dexteram vitae festinet aeternae. Hoc enim nomen Iudaei, qui primus, et Benjamin, qui ultimus ponitur, sonat etc.

⁴ Cfr. Num. 2, 3. seqq. — Mox respicitur Apoc. 21, 16. (cfr. supra pag. 363, nota 4, ubi etiam de 12 tribubus) et 4, 8. (vide supra pag. 368, nota 7.).

⁵ Respiciuntur Matth. 20, 1. seqq.; cfr. supra n. 19. — Mox allegatur Gen. 2, 15. — Superius pro ut *sit manus dextera et sinistra* B ut *secundum duo testamenta sint duae manus, dextera et sinistra, quaelibet.*

⁶ Vide Ierem. 35, 2. seqq. Hieron., Epist. 58. (alias 43.) n. 5. inter principes monarchorum recenset etiam Rechabitis. — Seq. locus est Matth. 47, 14: Elias quidem venturus est et restituet omnia. De Henoch cfr. Gen. 5, 24; Eccli. 44, 16. et Hebr. 11, 5. Subinde allegatur Apoc. 11, 7. et Matth. 24, 21. ac 25. — A DE inferius omittunt *cum eo et veniet Henoch.*

⁷ Comparatio veteris et novi testamenti continuatur in seq. collatione quoad senarium et septenarium.

COLLATIO XVI.

De tertia visione tractatio quarta, quae prosequitur agere de theoriis ex Scriptura germinantibus, et quidem ratione fructuum in coaptatione temporum, quatenus haec sibi mutuo *correspondent*; et in specie explicatur comparatio septenarii secundum correspondentiam trium temporum.

SUMMARIUM. — *Introductio*; *repetitio*, 1-6. — Pars I. *Mysterium numeri septenarii eiusque generalis applicatio ad decursum temporis originalis, figuralis et gratiosi. Comparatio senarii; septenarius est numerus universalitatis; invenitur in mundo maiori et minori et in Deo*, 7. — *Mysterium et proportionalitas in eo*, 8. — *Oritur a mundo archetypo*, 9. — *Secundum ipsum est decursus minuti secundum tria tempora, scilicet originale, figurale; gratiosum*, 10. — *Septem dies temporis originalis*, 11. — *Septem tempora figurata*, 12. — *Septem tempora in novo testamento*, 13. — Pars II. *Correspondentia inter septem tempora originalia, figurata et gratiosa. Tres primae dies conditionis respondentibus tribus temporibus figuratis et gratiosis*, 14. — *Item, quarta et quinta, duobus sequentibus temporibus*, 15. — *Item, sexta respondet sexto tempori figurati et gratioso; de Angelo ascendente ab ortu solis; de septimo tempore*, 16. — *De duratione singulorum septem temporum figuratum et gratiosorum*, 17-19. — *Septem haec tempora innuntur in Apocalypsi et Psalterio*, 20. — Pars III. *Correspondentia mysteriorum septem temporum figuratum cum septem temporibus novi testamenti. Primo, quoad tria mysteria tempore naturae conditae*, 21-23. — *Item, quoad tria mysteria tempore culpae purgatae*, 24. 25. — *Item, quoad tria tempora gentis electae*, 26. — *Similiter, tempore legis statutae*, 27. — *Similiter, tempore regalis gloriae*, 28. — *Similiter, tempore vocis prophetae*, 29. — *Denique septimo tempore quietis melius respondent tria mysteria*, 30. — *Epilogus*, 31.

1. Protulit terra herbam virentem et facien-

tem semen iuxta genus suum lignumque pomiferum et habens fructum unumquodque secundum speciem suam¹ etc. Dictum est circa istam visionem intelligentiae per *Scripturam eruditae de intelligentia spirituali*, quae intelligebatur per *congregationem aquarum*; item, de *sacramentali figura*, quae intelligebatur per *germinationem terrae*. Dictum est etiam de theoriis, quae intelliguntur et per *semen* et per *fructum*. Habent enim theoriae *sementivam multiplicationem et reflectivam sustentationem*; ideo intelliguntur partim per *semen* et partim per *germinationem fructuum*. Quantum ad *semen* consistunt in coaptationibus temporum, secundum quod tempora sibi invicem *succedunt*; quantum ad arboris *fructum*, secundum quod tempora sibi mutuo *correspondent*. Secundum *comparationem arboris vel seminis ad semen* tempora sibi mutuo *succedunt*; secundum *comparationem germinis ad germinans* mutuo sibi *correspondent*, ut iam patet.

2. Distinguntur autem tempora secundum rationem ternarii, videlicet secundum *tres leges*: intra scriptam, exterius dispositam, superius infusam; secundum rationem *quinarii*: mane, tertia, sexta, nona, undecima², quae sunt *quinque vocationes* usque ad finem mundi. — Et secundum hoc distinguuntur *sex aetates*; *septima* autem currit secundum omnes cum sexta. — Post novum testamentum non erit aliud, nec aliquid sacramentum novae legis subtrahi potest, quia illud *testamentum aeternum* est³. Ista tempora sibi mutuo succedunt, et multa est in eis correspondentia, et sunt sicut germinatio seminis ex semine, ut de semine arbor, et de arbore semen.

3. Assignantur autem tempora, ut sibi mutuo *correspondent*, primo secundum rationem unitatis, ut comparatur novum tempus novi testamenti ad unum tempus veteris testamenti secundum correspondentiam *litterae et spiritus*⁴, *promissionis et solutionis, figurae et veritatis, promissionis terrenaee et caelestis, timoris et amoris*.

Repetitio de triplici divisione temporum.

Item, repetitio partis II. praecedentis collationis.

¹ Gen. 1, 42. Pro *lignumque pomiferum* [v. 41.] et habens fructum unumquodque Vulgata *lignumque faciens fructum et habens unumquodque sementem*. — In seqq. datur summa collat. 13, 44, et 45.

² Respicitur Matth. 20, 4. seqq.; cfr. collat. 45, n. 49.

³ Hebr. 13, 20, ubi dicit, quod Deus «*eduxit de mortuis pastorem magnum ovium in sanguine testamenti aeterni Domini nostri Iesum Christum*».

⁴ Cfr. Rom. 2, 29; 7, 6. et II. Cor. 3, 6. seqq.

4. Item, duorum temporum ad duo: in veteri testamento tempus *ante Legem* et tempus *sub Lege*; in novo autem tempus *vocationis gentium* et tempus *vocationis Iudaeorum*, quae erit in fine. Et ista signata est in duobus filiis Iudae, scilicet Zaram et Phares¹. Zaram enim primo *extraxit manum et obstetric ligavit in ea coecinum*, et postea retraxit manum, et exivit Phares, qui *divisit maceriam*. Iudaei primo crediderunt, sed statim manum retraxerunt in primitiva Ecclesia; sed postquam plenitudo gentium subintravit, tunc Zaram exivit, et populus Iudaeorum convertetur.

5. Item, trium temporum ad tria, ut Synagogae *initiatæ, promotæ et ultimatae*; et in Ecclesia tempus Ecclesiae *initiatæ, dilatatae et consummatae*. Unde in Cantico² tres sunt *admirationes: Quae est ista* etc., in laudem Ecclesiae; et e contra tres *deplorationes* in Lamentationibus; unde non sine causis toties repetitur alphabetum.

6. Item, quatuor ad quatuor, ut patuit supra in praecedenti collatione³. — Item, quinque digitorum ad quinque: *conditionis* naturarum, *inspirationis* Patriarcharum, *institutionis* legalium, *illustrationis* prophetiarum et *restorationis* ruinarum; in novo testamento: *donationis* charismatum, *vocationis* gentium, *institutionis* Ecclesiarum, *multiplicationis* religionum, *restitutionis* omnium collapsorum. De quo dicitur, quod Elias, cum venerit, *restituat omnia*⁴.

7. Sequitur de comparatione *senarii*, addita initate. Et sic accipitur mensura illius qui habebat calamm habentem sex cubitos et palmum ad mensurandum templum⁵. — Septenarius secundum Gregorium est numerus universalitatis; est in maiori mundo et in minori et in Deo. — Iste enim mundus *sensibilis* constat ex *quatuor elementis* susceptivis influentiarum caelestium et in *tribus orbibus* influxivis et motivis. — *Minor* mundus consistit in quatuor

elementis, quatuor humoribus, quatuor complexionibus, quatuor qualitatibus et tribus viribus vitalibus perfectivis, scilicet vegetabili, sensibili et rationali; unde illa quae sunt in mundo sensibili, in minori mundo colliguntur in quadam puritate. — Unde secundum aliquos, et non irrationabiliter, dictum est, quod orbis *silvæ* disponit ad susceptionem animae *vegetabilis*, orbis *crystallinus* ad susceptionem *sensibilis*, orbis *empyreus* ad susceptionem *rationalis*. Et secundum Hugonem⁶ *quaternarius* respondet corpori, *ternarius* respondet spiritui.

8. Septenarius autem magnum mysterium habet. Omnis autem proportio et proportionalitas est secundum rationem ternarii et quaternarii: quia necesse est, ubi est proportionalitas, ut sit in quatuor terminis vel secundum rem, vel secundum rationem. Unde Augustinus primo Musicae⁷ ostendit, proportionem ascendere usque ad quatuor, quae ex partibus quaternarii generatur.

9. Iste autem septenarius sive in mundo sensibili, sive in mundo minori ortum habet a mundo archetypo, ubi sunt rationes causales secundum rationem septenarii. *Deus* enim habet rationem trifloris causae: *originantis, exemplantis, finientis*, nec potest esse pluribus modis; unde Apostolus⁸: *Ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia*. — Ratio autem *causandi* est secundum quatuor, scilicet sublimitatem *potentiae*, profunditatem *sapientiae*, latitudinem *benevolentiae*, longitudinem *aeternitatis*; ut *possitis*, inquit Apostolus⁹, *comprehendere cum omnibus Sanctis, quae sit longitudo et latitudo et sublimitas et profundum. Potentia* creat, *sapientia* gubernat, *benevolentia* perficit; *aeternitas* conservat.

10. Iste numerus universalitatis in *mundo*, in *homine*, in *Deo* est *mysterialis*. Secundum hunc numerum facit Deus currere mundum istum et Scriptu-

¹ Gen. 38, 27. seqq. — Eph. 2, 14. de Christo dicitur: Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem inaequae solvens etc.

² Cfr. supra collat. 15. n. 26. — Tres deplorationes insinuantur in Thren. seu Lamentat. c. 1, 1: Quomodo sedet sola civitas etc.; 2, 1: Quomodo obtexit caligine in furore suo Dominus filium Sion etc.; 4, 1: Quomodo obscuratum est aurum etc. Secundum Hieron., Epist. 30. (alias 155.) n. 3. seqq., Lamentationes continent (in quatuor capp.) *quatuor alphabeta*; ibique nomina Hebraici alphabeti (aleph, beth etc.) exponit. Paschas. Radbert. in Praefatione suae Expositionis in Lamentat. ex his quatuor alphabetis deducti, quod nos, « qui quatuor constantissimus existit [i. e. elementis: igne, aqua, aëre et terra], sub quatuor recte planguntur litterarum alphabetis », et quod Ieremias « praesentis saeculi delicta quadrato luceat alphabeto et ad lamenta omnia invitet ». Subinde addit: Neque igitur est credendum, quod tot litterae [a quibus in Hebraica lingua unusquisque versus incipitur] vacent a mysterio, cum nec unus apex totae praetermittendus sit in Lege [cfr. Matth. 5, 18.]. Unde quod singulae literis [sic] interpretantur, intelligentia singulis sententias est reddenda. Nam 'aleph doctrina interpretatur etc. Cfr. etiam Raban., XVIII. Exposit. super Ierem.

³ Num. 27. B. d. n. 28. de seq. comparatione.

⁴ Matth. 17, 11. Cfr. supra pag. 402, nota 6.

⁵ Ezech. 40, 3. seqq., mensuratione civitatis praemisra, c. 41. agit de mensuratione templi. — Gregor., XXXV. Moral. c. 8. n. 16: In Scriptura tamen sacra septenarius numero aliquando secuta requirit aeternitatis, aliquando universitas praesentis huius temporis, aliquando autem sanctae Ecclesiae universitas designatur. Cfr. Il. Homil. in Evang. homil. 33. n. 1: Quia enim septem diebus omne tempus comprehenditur, recte septenarius numero universitas figuratur.

⁶ Libr. II. Eruclit. didascal. c. 5: Ternarius quoque propter indissolubile mediae unitatis vinculum congrue ad animam refertur, sicut quaternarius, quia duo media habet, ideoque dissolubilis est, et proprie ad corpus pertinet. — De praecedentibus cfr. supra Breviloq. p. II. c. 3.-et 4.

⁷ Cap. 12. n. 23. seqq. Codd. allegant VI, in quo tamen pauca occurrunt; cfr. VI. c. 17. n. 57. Pro usque ad quatuor BDE usque ad undecim; August., loc. cit., solvens quaestione: cur ab uno ad decem progressus, et inde ad unum reditus in numerando fiat, ostendit, quod ab uno usque ad *quaternarium* tantum fit *moderata* progressio sive proportio; unum autem, duo, tria et quatuor simul iuncta reddunt *decem*. Cfr. tom. IV. pag. 29, nota 9.

⁸ Rom. 11, 36.

⁹ Eph. 3, 18.

ram, quae explicat decursum mundi; et secundum hunc numerum tradi debuit et explicari. Describit ergo Scriptura secundum tempora *originalia, figuralia, gratiosa* seu salutifera.

11. Tempora *originalia* consistunt in primis septem diebus, *figuralia*, ab initio mundi usque ad Christum; ubi novum tempus incipit, licet Salomon¹ dicat: *Nihil sub sole novum* — verum est secundum naturam, sed hoc est super naturam — et post sunt tempora *gratiosa*. — A temporibus *originalibus* incipit Moyses², et ita debuit facere, quia Scriptura primo debuit proferre *semina* tanquam terra germinans, et post, *arbores figurarum*, et postea, *fructum*. Ponitur ergo septem dies ut *tempora originalia*. Prima dies, *lucis formatae*; secunda dies, *aquae divisae*; tertia dies, *terrae fecundae*; quarta, *lucis siderae*; quinta, *motivae vitae*; sexta, *humanae formae*; septima, *quietis divinae*.

12. Septem autem sunt *tempora figuralia*: tempus *naturae conditae*, *purgandae culpae*, *gentis electae*, *Legis statutae*, *regulis gloriae*, *voeis propheticae*, *quietis mediae*.

13. In novo testamento similiter sunt septem tempora: tempus *collatae gratiae*, *baptismi in sanguine*, *normae catholicae*, *legis iustitiae*, *sublimis cathedrae*, *clarae doctrinae*, *pacis postremae*.

14. Accipe correspondentiam. Formatio *lucis* est seminarum formationis *naturae*, et formatio *naturae*, *collationis gratiae*. — Tempus *aquae divisae*, tempus *purgationis culpae*, tempus *baptismi in sanguine*; quia, sicut dividitur aqua ab aquis, sic purgatio in arca facta est et formam baptismi gerit, secundum beatum Petrum³, tam baptismi sanguinis quam fluminis quam flammis. — Dies *terrae fecundae*, tempus *gentis electae*, tempus *normae catholicae*. Terra germinavit, Abraham Isaac genuit, et Isaac Iacob⁴ etc.; et Ecclesia *normam fidei* statuit, secundum quam succedunt fideles fidelibus.

15. Dies *lucis siderae*, tempus *Legis statutae*, tempus *normae iustitiae*. *Lux* enim distincta fuit per *solem*, *lunam* et *stellas*; *Lex* secundum *ritum colendi*, *censuram iudicandi*, *formam vivendi*, sive secundum *moralia*, *iudicialia*, *caeremonialia*; sic in Ecclesia *canones*, deinde *leges* per Iustinianum in unum corpus redactae; quae primo erant paganorum factae sunt Christianorum, et *regulae monasticae*, ut beati Benedicti. *Canones* respondent cae-

renonialibus, *politica* iudicialibus, *monastica* moralibus. — Dies *vitae motivae*, tempus *regalis gloriae*, *Dei quietis*, tempus *sublimis cathedrae*, scilicet proprie Romanae cathedrae. Sicut enim una pars *vitae motivae* fuit *repentium*, alia *volantium*; sic in Ecclesia una pars est *regum* et *Pontificum*, alia *subditorum*.

16. Dies *humanae formae*, tempus *voeis propheticae*, tempus *clarae doctrinae*, in quo esset vita prophetica. Et necesse fuit, ut in hoc tempore veniret unus ordo, scilicet habitus propheticus, similis ordini Iesu Christi, cuius caput esset *Angelus*, *ascendens ab ortu solis habens signum Dei vici*⁵, et conformis Christo. — Et dixit, quod iam venerat. — Dies *quietis sabbati*, tempus *quietis mediae*, tempus *quietis postremae*. Tempus *quietis mediae* fuit, quando Prophetiae nihil scripserunt. In Sapientia⁶: *Cum quietum silentium contineret omnia*, et *nox in suo cursu medium iter haberet*; *omnipotens sermo tuus de caelo a regalibus sedibus* etc. Et tunc fuit *silentium* Prophetarum, medium inter primam quietem et ultimam. Fuit etiam *quietum*, quia tunc in maxima pace fuit mundus totus, unde et per duodecim annos templum pacis Romae clausum fuit ante adventum Christi, quia tempore guerrae semper apertum erat et tempore pacis clausum, unde etiam portae rubiginosae factae sunt. Tunc etiam imperator describi fecit mundum; et Deus hoc ponebat in corde pagani, ut Virgo iret in Bethlehem et ibi pareret in *diversorio*⁷. — Et frequentissime inculcabat, quod non sunt a casu et a fortuna ista et consimilia posita in Scriptura, sed maxima ratione et maximo mysterio; sed qui non considerat nihil intelligit. — Fuit etiam *nox in suo cursu*, quia tunc erat summa idololatria.

17. Secundum hoc ergo tempus *naturae conditae* fuit ab Adam usque ad Noe; tempus *culpae purgandae*, a Noe usque ad Abraham; tempus *gentis electae*, ab Abraham usque ad Moysen. Elegit enim Deus Abraham, non Lot; Isaac, non Ismael; Iacob, non Esau; et Iudam, de quo natus est Christus⁸. Tempus *Legis statutae*, a Moysen usque ad Samuelem, qui unum reprobum regem inunxit et alium electum⁹. Tempus *regalis gloriae*, a David usque ad Ezechiam, in quo transmigratio decem tribuum facta est¹⁰. Tempus *voeis propheticae*, ab Ezechia stricte loquendo, large ab Ozia, qui fuit Leprosus, usque ad Zorobabel¹¹. Sub Ezechia factum

¹ Eccle. 1, 10.

² Gen. 4, 1. seqq. Cfr. supra Breviloq. p. II. c. 2.

³ Epist. 1, 3, 20. seq. Cfr. infra n. 24.

⁴ Matth. 1, 2. seqq.

⁵ Apoc. 7, 2: Et vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem etc. — Mox ad verba *Et dixit* secunda manus in cod. A adiecit: *frater Bonaventura* [cfr. supra pag. 356, nota 3], et *forte intendebat de ordine S. Francisci*. Cfr. tamen infra n. 19, 29.

⁶ Cap. 18, 14. seq.

⁷ Luc. 2, 7. — Cfr. Iornand., 1. de Regnor. et tempor. success.; Paul. Winfrid. diacon., VII. Histor. miscell., ubi de-

tempore Caesaris Augusti. — Per verbum *inculcabat* intelligitur S. Bonaventura; cfr. supra pag. 356, nota 3.

⁸ Cfr. Gen. 12, 1. seqq.; 17, 19. seqq.; 25, 23; 29, 35. et Matth. 4, 2. seqq.

⁹ Vide I. Reg. 10, 1. seqq. et 16, 1. seqq. — Superius post *Samuelem* A D E addunt: *quia in illo tempore de Lege et consequentibus*; B C habent: *quando Legem statuit Deus, quam iudices usque ad reges ubique servari fecerant. Trompus.*

¹⁰ Cfr. IV. Reg. 18, 10. seqq.

¹¹ Vide II. Paral. 26, 19. seqq. et Zach. 4, 6. seqq. — De seq. propositione cfr. Isai. 38, 8. et IV. Reg. 20, 9. seqq.

est illud magnum miraculum, quod dies habuit triginta duas horas per reversionem solis. Tempus *pacis* et *quietis*, a Zorobabel usque ad Christum.

18. In novo testamento tempus *collatae gratiae*, a Christo et Apostolis, comprehendendo mortem Ioannis, usque ad Clementem Papam. — Tempus *baptismi in sanguine*, a Clemente usque ad Silvestrum, quia sub Clemente incepit magna persecutio, quando Iudaei venditi fuerunt, expulsi de Ierusalem, et Clemens cum populo missus est Chersonam in exilium in Graeciam. Et in illo tempore medio a Clemente usque ad Silvestrum fuerunt decem maximae persecutiones. — Tempus *normae catholicae*, a Silvestro usque ad Leonem Papam primum, sub quo datum est Symbolum. — Tempus *legis iustitiae*, a Leone usque ad Gregorium Doctorem, in quo statutae sunt leges Iustinianae et canones et regulae canonicae et monasticae; in quo beatus Benedictus, qui etiam prophetauit de beato Gregorio et benedixit matrem praegnantem.

19. Tempus *sublimis cathedrae*, a Gregorio usque ad Hadrianum, sub quo mutatum est imperium ad Alemannos, et divisum imperium Constantinopolitanum. Carolus magnus imperator in Ecclesia occidentali fuit, Pipinus primus rex Italiae de Francis, quia, cum insultum alienarum gentium sustinere non possent, fecerunt eum regem Italiae; et pugnavit contra regem Longobardorum et praevalluit¹. — Tempus *clarae doctrinae*, ab Hadriano. Sed quantum durabit, quis potest dicere vel dixit? Certum est, quod in illo sumus; certum etiam, quod durabit usque ad deiectionem *bestiae ascendentis de abyso*, quando confundetur Babylon et deicietur, et post dabitur pax²; primum tamen necesse est, ut veniat tribulatio; et ibi non est ponendus terminus, quia nullus scit, quantum tempus illud magnae pacis duret, quia, *cum dixerint: pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus*. — Tempus autem septimum sive *quietis* incipit a clamore Angeli, qui *inravavit per viventem in saecula saecularum, quod tempus amplius non erit; sed in diebus vocis septimi Angeli consummabitur mysterium Dei*³.

20. Sed septem tempora Ioannes Apostolus in Apocalypsi comprehendit septem visionibus, et quaelibet istarum est septiformis et consurgit ad nume-

rum iubilai⁴. — Haec septem tempora forte clauduntur in Psalterio, ubi sunt tres quinquagenae.

21. Accipe adhuc correspondentiam temporis *figuratae et salutaris*. — In tempore *naturae conditae et salutaris* tria fuerunt: *formatio hominis* de terra; secundum *tentatio, transgressio et nudatio*; tertium *eiectio*, et unus filius interfecit alium, et ideo omnes filii, qui nati sunt de Cain, mali fuerunt et omnes perierunt⁵. — In novo testamento post scripturam universalem et temporum cursus formatus est Christus, sicut homo sexta die, qui *praesit volatilibus caeli et piscibus maris*⁶; sicut dicit Psalmus: *Quid est homo, quod memor es eius; aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulo minus ab Angelis, gloria et honore conorasti eum. Omnia subiecasti sub pedibus eius, oves et boves universas, insuper et pecora campi. Volucres caeli et pisces maris* etc. Et quod intelligatur de Christo, Apostolus dicit: *Minuisti eum paulo minus ab Angelis, gloria et honore conorasti eum* etc.; sequitur: *Eum autem, qui modico quam Angeli minoratus est, videmus Iesum propter passionem mortis gloria et honore coronatum*. Homo conditus de terra virginea, quae nondum sanguinem susceperat, significat Christum de Virgine natum; sicut etiam Eva de latere Adae formata⁷, sic Ecclesia de Christi latere. — Sed cum Christus nunquam praevariatus fuerit, quomodo sibi correspondet transgressio Adae? Hoc transferri debet a capite ad membra.

22. Notandum, quod Ecclesia posita fuit in paradiso, sicut primus homo, *ut operaretur*⁸, cum nullus *aliquid suum esse dicebat*. Incepit enim in magna perfectione quod modo in religiosis observatur, quia amor Christi adhuc recens erat; tunc *multa turba sacerdotum obediebat fidei*. Haec Ecclesia, scilicet quae incipit in Iudaeis, quia convertebantur modo tria millia, modo quinque millia⁹, habuit *lignum vitae*, scilicet fidem, quia *iustus meus ex fide vivit*; habuit etiam *lignum scientiae*, scilicet Legem, quae remansit sibi ad videndum et legendum, non ad vescendum; immo in *quocumque die comederis ex eo, morte morieris*¹⁰. Unde *lignum scientiae potes vivere, non manducare*, quia destrueres quicquid Christus fecit; et necesse esset, subintrare mortem, quia *littera occidit*. Unde Paulus dixit:

De duratione septem temporum gra-tiosum.

Continuatur.

Par. III. Correspondentia mysteriarum temporum figuratum et novi testamenti. De tribus mysteriis primis temporum Correspondentia prima.

Notandum.

De Ecclesia primitiva.

Notandum.

¹ Hug. a S. Vict., X. Excerpt. prior. c. 6. refert, quod Carolus, annuens votis Hadriani Papae, venit in Italiam, regem Longobardorum Desiderium cepit et in exilium misit ac subactae Italiae filium suum Pipinum regem constituit.

² Cfr. Apoc. 17. et 18. — Subinde respicit Matth. 24, 21. Erit enim tunc tribulatio magna etc., et allegatur I. Thess. 5, 3.

³ Apoc. 10, 6. et 7. Vulgata plura interiecit.

⁴ Levit. 25, 8. seqq.: Numerabis quoque tibi septem hebdomadas annorum, id est septies septem, quae simul faciunt annos quadraginta novem, et clanges buccina mense septimo... sanctificabisque annum quinquagesimum... ipse est enim iubilaeus.

⁵ Cfr. Gen. 4, 8. seqq. Vide Hieron., Epist. 36. (alias 125.) u. 4. seqq., et August., XV. de Civ. Dei, c. 17.

⁶ Gen. 1, 26. — Seq. locus est Ps. 8, 5. seqq.; tertius Hebr. 2, 7-9.

⁷ Act. 2, 21. seqq. Cfr. II. Sent. d. 48. a. 4. q. 4. ubi etiam de ipsius significatione, scilicet Ecclesiae de latere Christi. — Simile de translatione a capite ad membra habetur supra collat. 14. n. 23. 24.

⁸ Gen. 2, 45. — Seq. locus est Act. 4, 32, tertius ibid. 6, 7.

⁹ Act. 2, 41; Et appositae sunt in die illa animae circiter tria millia; 4, 4; Et factus est numerus virorum quinque millia. — Subinde respicit Gen. 2, 9: «Lignum etiam vitae in medio paradisi lignumque scientiae boni et mali»; et allegatur II. Cor. 3, 6. ac Hebr. 40, 38. Cfr. supra pag. 378, nota 4.

¹⁰ Gen. 2, 17. — Seq. locus est II. Cor. 3, 6; tertius Gal. 5, 2.

Confirmatur per Scripturam.

Ego Paulus dico vobis, quod si circumcidamini, Christus vobis nil proderit.

23. Doctores autem illi significantur per Adam fecundantem, qui incumbentes super Legem, quasi amantes uxorem, comederunt de ligno scientiae, ut Legem observarent, et consenserunt serpenti, qui suadebat Legem observandam; et inde orta est haeresis Ebionitarum¹, quod Lex observanda esset cum Evangelio; et fuit tantus zelus Legis, ut Petrus iret in illam simulationem; sed gratia Dei ipsum liberavit. — Et inde sequitur *deiectio*, quod Deus ab eis recessit; et dispersi sunt et maledicti sunt in opere suo² et quasi a duobus ursis, Tito et Vespasiano, devorati sunt. Et sic Cain, scilicet populus Iudaeorum, occisor fratris sui, signum habuit.

24. In tempore *culpae purgatae* similiter fuerunt tria: *fabricatio arcae, ostensio arcus, divisio linguarum*³. Noe per centum annos fabricavit arcam, in qua Noe cum septem animabus salvatus est. Cuius typum gerit baptismus, secundum quod dicit beatus Petrus, et *fluminis et fluminis et sanguinis*. — In novo testamento Clemens in hac arca contutatus est, quia praeparatum est sibi templum marmoreum in mari angelicis manibus, et alii submersi sunt. Unde fuit magnum miraculum, quod per tot annos aperiebatur mare, donec piratae et latrones asportaverunt corpus eius⁴.

25. Aliud fuit *ostensio arcus*; et tunc eduxit Deus Noe et pepigit cum eo foedus. — In novo testamento decem tribulationes fuerunt, ita ut Christiani possent dicere: *Domine, salva nos, perimus*⁵. Et tunc eductus est Constantinus, et ostensum est sibi signum crucis in caelo, in quo vincere deberet; et tunc pepigit foedus, quod nunquam Romanum imperium persequeretur Christianos. — Tunc *imperium Nemrod* dissipatum est, et *turris Babylonis*, scilicet Romani, ad quam tunc omnes aspiciebant. Roma autem in Scripturis *Babylon* dicta est. Facta est etiam *divisio linguarum*, et lingua Hebraea remansit in domo Heber, et remansit confessio Christi in populo christiano.

26. In tempore *gentis electae* tria facta sunt: *generatio Patriarcharum, descensus patriarchalis se-*

minis in Aegyptum, *afflictio* populi et liberatio eius.

— In novo testamento similiter Pontifici Romano datum est *semen Doctorum* altissimorum in Graeca et Latina lingua quasi Patriarchae duodecim. *Graeci*: Epiphanius, Basilus, Gregorius Nazianzenus, Gregorius Nyssenus, Athanasius, Chrysostomus; *Latini*: Hieronymus, Augustinus, Hilarius, Ambrosius, Orosius, Gregorius. — Post imperator *descendit* Constantinopolim, et alii post eum, et ibi obtinuerunt bona quaeque. — Mortuo Constantino, surrexit Constantius, qui ignorabat Ioseph⁶, pessimus Arianus; et post Valentinianus et Iulianus, apostata pessimus, et *afflicerunt* populum Dei per haereses usque ad tempus Theodosii, qui natus est in occidente, qui fuit christianissimus, qui deiecit et extirpavit Arianos et exaltavit Ecclesiam.

27. In tempore quarto, scilicet *Legis statutaee*, fuit *latio Legis, prostratio hostium, distributio* et vindictio hereditatum. — In novo testamento, scilicet a Leone usque ad Gregorium, lata est *lex canonica, politica, monastica*. Leo enim partim ex quatuor Conciliis, partim ipse canones ordinavit. — Item, *prostratio hostium* similiter per Iustinianum, qui Vandalos, Gothos, Longobardos, qui illas partes Italiae invaserant, superavit. — Item, *distributio hereditatum*, quia Gallia, Britannia, Germania conversa est ad fidem in plenitudine, et dilatata est Ecclesia in occidente, licet adhuc essent idolorum templa in Francia; sed dilatatio fuit in *terra promissionis*, non in Aegypto, non circa Graecos, sed circa Latinos.

28. In quinto tempore, scilicet *regalis gloriae*, fuerunt tria: *deiectio* superbi regis, *ampliatio* cultus divini, *divisio* decem tributum a duabus. — In novo testamento tempore *sublimis cathedrae* a Gregorio usque ad Hadrianum patriarcha Constantinopolitanus contendebat cum Romano et dicebat se patriarcham catholicum, hoc est *universalem*, et fuit excommunicatus et humiliatus, et thronus David exaltatus, sicut Petro promiserat Dominus⁷. Similiter, Gregorius, adhuc iuvenis et nondum Pontifex pugnavit cum Eutychio, qui negabat resurrectionem, et devicit eum in conspectu populi, ut David Goliath. —

¹ De qua vide Iren., I. contra Haereses, c. 26. n. 2: Et circumciduntur ac perseverant in his consuetudinibus, quae sunt secundum Legem etc. — Subinde respicitur Gal. 2, 11. seq. (de Petro); cfr. IV. Sent. d. 3. p. II. a. 3. q. 2.

² Respicitur Gen. 3, 17: Maledicta terra in opere tuo. Libr. IV. Reg. 2, 24: Egressique sunt duo ursi de saltu et lateraverunt etc.

³ Gen. 6, 14. seqq.; 9, 12. seqq. et 11, 7. seqq. — I. Petr. 3, 20. seqq.: In diebus Noe, cum fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo, animae salvae factae sunt per aquam; quod et vos nunc similis formae salvos facit baptisma.

⁴ Cfr. Acta martyrii S. Clementi; Metaphrast., in Vita S. Clementi. n. 6; Nicephor., III. Histor. eccles. c. 18.

⁵ Matth. 8, 25. — Inferius respicitur Gen. 10, 8. seqq. (de Nemrod) et 11, 4. seqq. (de turre Babel et divisione lin-

guarum). Ibid. v. 14. seqq. de Heber. Cfr. August., XVIII. de Civ. Dei, c. 2. n. 2, ubi dicitur « Babylonis, quasi prima Roma »; et XVI. c. 11. n. 4: Non definit [apud Babylon in divisione linguarum] domus Heber, ubi ea quae antea fuit omnium lingua remaneret... Quia ergo in eius familia remansit haec lingua... ideo deinceps *Hebraea* est nuncupata. Cfr. ibid. XVIII. c. 39.

⁶ Exod. 4, 8; Surrexit interea rex novus super Aegyptum, qui ignorabat Ioseph [quo figuratur Christus; cfr. supra collat. 11. n. 21]. — De Theodosio cfr. Socrat., IX. Histor. tripart. c. 7, et Nicephor., XII. Histor. eccles. c. 9. et 45.

⁷ Matth. 16, 18. — De pugna Gregorii cum Eutychio vide ipsius XIV. Moral. c. 56. n. 72. seqq. Libr. II. Reg. 6, 12: Et adduxit [David] arcam Dei... et erant cum David septem chori etc.; ibid. 24, 16. seq. de Angelo percutiente Ierusalem. — Paulus Winfridus diaconus in Vita Gregorii n. 11. narrat,

Correspondentia secundum.

Tertia.

De tribus secundum tempus.

Correspondentia prima.

Secunda.

Tertia.

De tribus tertii temporis.

Correspondentia prima.

Secunda.

Tertia.

De tribus quarti temporis.

Correspondentia prima.

Secunda.

Tertia.

De tribus quinti temporis.

Correspondentia prima.

Secunda. Sicut etiam David ampliavit cultum, sic iste ordinavit officium; et sicut David ducebat arcam cum septem choris, sic iste fecit processionem cum septem choris; et sicut David vidit Angelum percipientem super Ierusalem et promeruit, ut cessaret, sic iste super Romam et promeruit, ut cessaret. —

Tertia. Sicque factum est, quod Graeci, videntes, Ecclesiam Romanam exaltari, divisi sunt et ceciderunt in haeresim Eutylianam, et hoc tempore Heraclii, qui primo fuit bonus et postea cecidit in haeresim. Post illum nunquam fuit imperator in Oriente. Sicut etiam Assyrii vastaverunt Iudaeos, sic Saraceni occupaverunt Ecclesiam Antiochenam, Hierosolymitanam, Alexandrinam, Constantinopolitanam, usque Siciliam. Sicut illae decem tribus ceciderunt et recesserunt a domo David; sic illae Ecclesiae, quia ceciderunt et recesserunt a Petro, cui dictum erat¹: *Tibi dabo claves regni caelorum*, inciderunt in lupos.

29. In sexto tempore facta sunt tria: *praeclaritas victoriae, praeclaritas doctrinae, praeclaritas vitae propheticae*. — Praeclaritas victoriae in Sennacherib, qui venit contra Ierusalem, et Angelus Domini interfecit *centum octoginta quinque millia*². Et Ezechias contra naturam sanatus est, et sol abiit retro. — Similiter, in tempore Hadriani per Carolum, qui miraculose fecit triumphos quasi missus Angelus a Domino, et sol, id est aestus tribulationis, abiit retro, et facta est pax Ecclesiae, ut postea statueret archiepiscopus, episcopus et coenobia. — Hoc tempore fuit *claritas doctrinae*, quia Carolus vocavit clericos et scripsit libros, ut in sancto Dionysio³ Biblia et in multis locis, et inceperunt legere et philosophari, et religiosos etiam dilatavit. — Hoc tempore oportuit venire vitam per ordinem, qui habet *vitam propheticaam*. Hoc autem tempus est geminum, unde, sicut in passione Domini fuit primo lux, deinde tenebra, postea lux; sic necesse est, ut primo sit lux doctrinae, et succedat Iosias Ezechiae⁴, postquam facta est tribulatio Iudaeorum per captivitatem. Ne-

cesse est enim, ut surgat unus princeps zelator Ecclesiae, qui vel erit, vel iam fuit — et addidit: *Unam Notandum.* tribulationem non fuerit — post quem⁵ fit obscuritas tribulationum. Hoc tempore similiter Carolus exaltavit Ecclesiam, et eius successores oppugnaverunt eam: tempore Henrici quarti fuerunt duo Papae, similiter tempore Frederici magni, duo. Et certum est, quod aliquis inter eos voluit exterminare Ecclesiam; sed *Angelus ascendens ab ortu solis clamavit quatuor Angelis: Nolite nocere terrae et mari, quousque signemus servos Dei nostri in frontibus eorum*⁶. Unde adhuc restat Ecclesiae tribulatio. Et dictum est Angelo Philadelphiae, qui sextus est: *Haec dicit Sanctus et Verus, qui habet clavem David; qui aperit, et nemo claudit; claudit, et nemo aperit. Scio opera tua, quia ecce, dedi coram te ostium apertum*. — Et dixit, quod adhuc intelligentia Scripturae daretur vel revelatio vel clavis David *personae vel multitudini*; et magis credo, quod multitudini.

30. In septimo tempore scimus quod haec facta sunt: *reaedificatio templi, restauratio civitatis et pax data*. Similiter in tempore septimo *futuro erit reparatio divini cultus et reaedificatio civitatis*. Tunc implebitur propheta Ezechielis⁷, quando civitas descendet de caelo, non quidem illa *quae sursum est*, sed illa quae deorsum est, scilicet *militans*; quando erit conformis triumphanti, secundum quod possibile est in via. Tunc erit aedificatio civitatis et restitutio, sicut a principio; et tunc pax erit. Quantum autem durabit illa pax, Deus novit.

31. Igitur cum sint septem tempora et in veteri testamento et in novo, et quodlibet triforme, vel in quolibet tria sint; septenarius multiplicatus per ternarium bis, quadraginta duo facit; et istae sunt quadraginta duae mansiones, quibus pervenitur ad terram promissionis⁸. — Et sic patet, quomodo Scriptura describit successiones temporum; et non sunt a casu et fortuna, sed mira lux est in eis et multae intelligentiae spirituales. Epilogos.

De tribus
sexti tempo-
ris.
Correspon-
dentia pri-
ma.

Secunda.

Tertia.

De tribus
ultimi tem-
poris.

Gregorium tempore pestis *litaniam septiformem* instituisse ad placandum Deum. Idem Paulus, III. de Gestis Longobard. c. 24. ait: *Septiformis autem litania* ideo dicta est, quia omnis urbis populus a beato Gregorio in septem partes deprecaturus Dominum est divisus. In primo namque choro fuit omnis clerus, in secundo omnes abbates cum monachis suis, in tertio omnes abbatissae cum congregationibus suis, in quarto omnes infantes, in quinto omnes laici, in sexto universae viduae, in septimo omnes mulieres coniugatae. Cfr. Gregor. Turc. X. Histor. c. 4; Ioan. Diacon., I. S. Gregor. Magni vita, n. 42. et I. S. Gregorii Magni vita ex eius scriptis adornata, n. 6.

¹ Matth. 16, 19.

² Libr. IV. Reg. 19, 33; ibid. 20, 1. seqq. de Ezechia.

³ Scilicet in monasterio S. Dionysii Parisiis.

⁴ Cfr. IV. Reg. 22. et 23; II. Paralip. 34. et 35. — Verba subinde et aliquanto inferius posita *Et addidit ac Et dixit* referuntur ad S. Bonav.; cfr. supra pag. 356, nota 3.

⁵ Ita E a secunda manu, B (E primitus) *postquam sit*, Vat. *priusquam sit*.

⁶ Apoc. 7, 2. seq. A Vulgata plura interseruntur. — Seq. locus est ibid. 3, 7. seq. et 1, 11. Ecclesiae Philadelphiae *sexto* loco ponitur.

⁷ Cap. 40. seqq., ubi de reaedificatione civitatis, templi etc. — Apoc. 21; 2: Et ego Ioannes vidi sanctam civitatem Ierusalem novam, descendentem de caelo etc. Gal. 4; 26: Illa autem, quae sursum est Ierusalem, libera est etc.

⁸ Vide Num. 33, 1. seqq.

COLLATIO XVII.

De tertia visione tractatio quinta, quae agit de theoriis Scripturae significatis per *fructus*, scilicet de considerationibus reficientibus intellectum et affectum, et primo quidem de reficientibus intellectum.

SUMMARIUM. — *Introductio; repetitio*, 1. — Pars I. De theoriis, quae consistunt in considerationibus salutarium refectorum in genere. *Hi fructus reficiunt intellectum et affectum. Multorum panis insipidus est*, 2. — *Ista refectio innuitur in Scriptura*, 3. 4. — *Anima, in qua plantata est Scriptura, est paradisus, est hortus conclusus et fons signatus*, 5. — Pars II. De refectione intellectus in specie. *Quid sit anima sine intelligentia veritatis; ipsa indiget obiecto, quod firmet instabiles cogitationes*, 6. — *Hoc praebet Scriptura*, 7. — *Ipsa illustrat intellectum per duodecim aspectus*, 8. — *Primo, ab intra per interna spectacula; secundo, ab extra per exempla proposita*, 9. — *Tertio, a supra per divina promissa*, 10. — *Quarto, ab infra per inferni tormenta*, 11. — *Quinto, antrorsum per praecepta directiva*, 12. — *Sexto, retrorsum per districta iudicia*, 13. — *Septimo, dextrorsum per severa solatia*, 14. — *Octavo, sinistrorsum per benigna flagella*, 15. — *Nono, ex opposito ostendendo acies triplicis belli*, 16-18. — *Decimo, in gyra ostendendo undique praesidia*, 19. — *Undecimo, e longinquo per figurarum signa duodecim in omnibus creaturis*, 20-24. — *Perculum pro theologo est in nimia naturalium rerum investigatione*, 25. — *Duodecimo, e vicino per gratiarum dona; duplex notitia: exterior et interior*, 26. — *Circa haec duodecim mysteria est tum lignum vitae tum lignum scientiae boni et mali*, 27. — *Epilogus de tempore futuro, quando non erit defensio per rationem, sed per auctoritatem*, 28.

1. *Protulit terra herbam virentem*¹ etc. Dictum est, quod visio intelligentiae per Scripturam eruditae versatur circa tria: circa *intelligentias spirituales*, quae intelliguntur per *congregationes aquarum*; circa *figuras sacramentales*, per *germinationem herbarum et arborum*; circa *theorias multiformes*, per *multiplicationem seminum et refectionem arborum*. Iste theoriae consistunt in *considerationibus temporum sibi succedentium*, quae sunt seminaria quaedam et in *correspondentia eorundem*; aliae theoriae consistunt in *considerationibus salutarium refectionum*; quia *non in solo pane vivit homo*². Considerare debet homo, ex quo pascatur, scilicet eloquio Scripturae; unde est *lignum faciens fructum*. Indiget enim *intellectus* refectione, indiget et *affectus*.

2. Primo dicendum de refectione *intellectus*. Sed, sicut dicit Apostolus³, *laborantem agricolam oportet prius edere de fructibus*; quia praedicator oportet quod prius sit imbutus et dulcoratus in se, et post alios proponat. Multi tamen volunt videri prophetae et audiri tanquam prophetae; et panis eorum vel cibus insipidus est et male coctus et frigidus, et detinent populum et parum proficiunt.

3. Notandum, quod sicut fructus oblectat visum et gustum, tamen principalis visum oblectat suavitudo et decore, *gustum* vero dulcore et suavitate; sic et istae theoriae reficiunt *intellectum* suo decore et *affectum* sua suavitate. — Hoc innuit Scriptura dicens⁴: *Plantaverat autem Dominus Deus paradisum voluptatis a principio, in quo posuit hominem* etc. Hoc dictum est per recapitulationem post septimam diem, quia ista plantatio facta fuit tertia die.

4. Sequitur⁵: *Produxitque omne lignum pulcrum visu et ad vescendum suave: lignum vitae in medio parvulsi, lignum scientiae boni et mali, ut intellectum suo decore reficeret et affectum suavitudo. Consummatio autem erat in ligno vitae, si lignum scientiae caveretur. Terra ergo est Scriptura, quae produxit omne lignum pulcrum visu quantum ad intellectum, et ad vescendum suave quantum ad affectum, scilicet multiformes theoriae oblectantes et reficientes. In paradiso caelesti non est plantatio nisi rationum aeternarum; et licet ibi sit refectio de praedestinationibus omnium Sanctorum, potissime tamen gaudeo de mea praedestinatione; et hoc innuit Salvator⁶: *Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt**

Fructus hi oblectant visum et gustum.

Scriptura.

Paradisus caelestis.

¹ Gen. 1, 12. — In seqq. datur summa collat. 13-16.

² Matth. 4, 4. — Subinde allegatur Gen. 1, 12: Lignumque faciens fructum.

³ Epist. II. Tim. 2, 6.

S. Bonav. — Tom. V.

⁴ Gen. 2, 8.

⁵ Gen. 2, 9.

⁶ Luc. 10, 20. — Seq. locus est II. Cor. 12, 2.

in caelis. — Paulus potuit loqui de paradiso caelesti, qui raptus fuit usque ad tertium caelum; nos nescimus, sed loquimur de terrestri.

Animae est paradisus.

5. Est autem anima paradisi, in qua plantata est Scriptura, et habet mirabiles suavitates et decores. Unde in Canticò ¹: *Hortus conclusus, soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus, emissiones tuae paradisi*. Anima est hortus, in qua sunt sacramentalia mysteria et spirituales intelligentiae, ubi scaturit *fons spiritualium emissionum*; sed *conclusus est et fons signatus*, quia non patet inmundis, sed illis, de quibus: *Novit Dominus qui sunt eius*. Hunc hortum sapientia aeterna diligit et circa eum versatur; unde in Ecclesiastico ²: *Ego sicut fluvius Doryx exivi de paradiso*. Hunc hortum rigavit ille qui omnes plantat; quam enim plantationem non plantat, illa eradicabitur. *Omnis plantatio, inquit, quam non plantavit Pater meus caelestis, eradicabitur*. Sequitur: *Dixi: Rigabo hortum meum plantationem et inebriabo prati mei fructum*. — *Rigat autem sanguine, quo aspersus est liber et omnis populus; rigat etiam affluentia Spiritus sancti manantis ab ipso, quam Scriptura habet, et quam invenimus in Scriptura*. Haec sunt ergo ligna pulcra visu et ad vescendum snavia ratione fructuum pulcherrimum et dulcissimum.

Pars II. De refectione intellectus in specie.

Quid sit anima sine refectione.

6. De refectione intellectus dicendum. Sicut enim corpus sine cibo perdit virtutem, decorem et sanitatem; sic anima sine intelligentia veritatis tenebrescit et infirma, deformis et instabilis fit in omnibus; oportet ergo refici. Hinc est, quod mens vagabunda, non habens cibum discurrit et est instabilis. Unde: *Peccatum peccavit Ierusalem; propterea instabilis facta est* ³; et ideo, eiecta de paradiso, vagatur et dat pretiosa quaeque pro cibo ad refocilandam animam. Unde haec est passio misera. Propter quod nihil sanius, nisi ut figantur cogitationes, ne vagentur in malum. — Unde Ioannes Cassianus ⁴ venit cum multis ad quandam sanctum Patrem et conquestus est de instabilitate cogitationum, et quod in nullo poterat firmare intellectum. Et ille respondit: Si unquam versificati fuerant, et si tunc de illis cogitabant. Responderunt, quod in tantum, quod vix de aliquo alio cogitare poterant, immo etiam dor-

Ipsa indiget obiecto figure te mentem.

Exemplum.

miendo cogitabant. Dixit ille, quod illud erat propter consuetudinem. Unde oportet assuescere circa rem aliquam, quae, cum in mentem venerit, non sit mala.

7. Haec autem est Scriptura, ubi non unum, sed multa inveniuntur, in quibus est delectatio spiritualis; et sic non exhibimus hortum paradisi, sed est anima ut operans et custodiens ⁵ et facit sibi ex ea hortum parvum in mente deliciosum. — In hac sola scientia est delectatio, non in aliis. Philosophus dicit, quod magna delectatio est scire, quod diametrum est asymmetricae; haec delectatio sit sua; modo comedat illam.

8. Egreditur autem de Scriptura quaedam lux seu illustratio in intellectum iunctum imaginationi, ut non pateat egressus sapienti, et hoc aspiciendo ad duodecim, scilicet intra, extra, supra, infra, ante, retro; dextrorsum, sinistrorsum; ex opposito, in gyro; e longinquo, e vicino.

9. Illustrat Scriptura suis pullulationibus ab intra per interna spectacula; proponit enim spiritualia spectacula nobilia, quae specialiter sunt radicalia fidei; ab extra per exempla extrinseca, de quibus tota Scriptura est plena. Si vis exemplum patientiae, respice Iob et Tobiam; si magnanimitatis, respice David contra Goliath, et Iudam Machabaeum; si fidei exemplum, Abraham et Virginem gloriosam, cuius fides transcendit fidem Abraham. Abraham enim crediti, posse se habere filium de sterili sene; sed Maria, quod Virgo conciperet de Spiritu sancto, crediti; neque concepisset, nisi credidisset ⁶. Si exemplum caritatis, vide Moysen, qui dixit: *Aut dimitte eis hanc noxam, aut dele me de libro tuo, quem scripsisti*. Si exemplum misericordiae, in Ecclesiastico: *Hi sunt viri misericordiae, quorum pietates non defuerunt*. Si de iustitia, fortitudine, prudentia, munditia, de omni virtute honesta proponit tibi exempla. Quia virtus consistit circa operationes particulares, ideo non sufficit regula interius directiva, nisi sit exemplum particulare; et ideo Scriptura utrumque ponit. Contra iram dedit regulam: *Responsio mollis frangit iram* ⁷; vide exemplum de Abigail, quae fregit iram David.

10. Item, illustrat a supra per divina promissa; docet enim Scriptura de his quae sunt supra. Unde

¹ Cap. 4, 42. seq. Infra in opusculo de plantatione paradisi in anima multa conveniunt cum seqq. — Inferius allegatur II. Tim. 2, 19: Cognovit Dominus qui sunt eius.

² Cap. 24, 41. Vulgata: *Dixit: Dixerit, qui sicut aquaeductus cunctis*. — Seq. locus est Matth. 45, 13; tertius Eccl. 24, 42. Subinde respicitur Hebr. 9, 19: Accipiens sanguinem vitulorum... ipsum quoque librum et omnem populum aspersit.

³ Thren. 1, 8; ibid. v. 11. seq. locus.

⁴ Collat. 1. c. 16. seq. eadem res, sed aliis verbis proponitur. Cfr. collat. 10. c. 12. seq.

⁵ Respicitur Gen. 2, 15: Tulit ergo Dominus Deus hominem et posuit eum in paradiso voluptatis, ut operaretur et custodiret illum. — Sententia Philosophi habetur I. Topic. c. 13: Amplius, si huic quidem est aliquid contrarium, illi autem

simpliciter nihil [nomen accipitur diverso sensu]: ut ei quae est a potu delectationi ea quae est a siti tristitia, contrarium, ei autem, quae est ab eo quod est considerare, quod diametrum est costae incommensurabilis, nihil [contrarium est, ideoque simpliciter delectabile]; quare multipliciter delectatio dicitur. — Mox pro hortum parvum in mente deliciosum B hortum et menti deliciosum.

⁶ Cfr. Gen. 45, 2. seqq.; 17, 15. seqq.; 18, 11. seqq., et Luc. 1, 26. seqq. — Seq. locus est Exod. 32, 31. et 32; tertius Eccl. 44, 40: Sed illi viri misericordiae sunt, quorum etc.

⁷ Prov. 45, 4. C. De Abigail vide I. Reg. 25, 3. seqq. — Aristot., II. Ethic. c. 3. et 6. docet, virtutem versari circa actiones, quae, ut idem (I. Metaph. c. 1.) ait, « omnes circa singulare sunt ».

hoc dat. Scriptura.

Ipsa delectat.

Ipsa dat. 12 aspectus.

Primo, per interna spectacula.

Secundo, per exempla.

Tertio, per divina promissa.

Apostolus ¹: *Scimus, quoniam, si terrestris domus nostra huius habitacionis dissolubatur, quod edificacionem ex Deo habebimus, domum non manufactam, aeternam in caelis*; et: *In domo Patris mei mansiones multae sunt*, ait Salvator; et in Psalmis dicitur: *Filii hominum sub umbra altaram tuarum sperabunt. Inebriabuntur ab ubertate domus tuae, et torrente voluptatis tuae potabis eos, quoniam apud te est fons vitae; et in lumine tuo videbimus lumen; et illud Apocalypsis: Agnus, qui in medio throni est, reget illos et deducet eos ad vitae fontes aquarum*; et in Psalmo: *Delectationes in dextera tua usque in finem*. Proponit ergo nobis divina promissa.

11. Item, illustrat *ab infra* proponendo *inferni tormenta*. Psalmus ²: *Pluet super peccatores lacrimos; ignis et sulphur et spiritus procellarum pars calcicis eorum*; Apocalypsis: *Et pars eorum in stagno ignis et sulphuris. Et ascendet fumus tormentorum eorum in saecula saeculorum*. Haec proponit Scriptura a principio, ubi dictum est, quod *tenebrae erant super faciem abyssi*, usque ad finem. — Proponit ergo *interna spectacula, extrinseca exempla, caelestia promissa, inferni supplicia*.

12. Si ista tibi non sufficiunt, sed vis exire et alibi quaerere refectionem intellectus; adhuc dabit tibi alias arbores, alios fructus, in quibus potes refici. Illustrat *antrorsum* per *praecepta directiva*; *retrorsum*, per *districta iudicia*; *dextrorsum*, per *severa solatia*; *sinistrorsum*, per *dulcia seu benigna flagella*. — Oportet enim lumen habere *ante se*. *Mandatum enim lucerna est, et lex lux* ³; haec dirigit in caelum, unde: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata*, quibus adduntur *consilia*; haec proponit nobis Scriptura ubique. Unde in illo Psalmo: *Beati immaculati*, et: *Legem pone mihi, Domine, viam iustificacionum tuarum etc.*, in omni versu fit mentio de mandatis et sulphure. Tertius *[Et ascendet]* est Apoc. 14, 11; quartus Gen. 1, 2.

⁴ Prov. 6, 23. — Seq. locus est Math. 49, 47; ibid. v. 21. de consiliis; tertius Ps. 118, 4. et 33.

⁵ Quod hic et paulo inferius de Augustino affertur invenire non potuimus. In fine expositionis huius Psalmi (serm. 32. n. 8.) ipse tangit ea quae hic praemittuntur, scilicet quod octavo versus singulis litteris alphabeti Hebraei subiaccit, et quod hoc neque in translatione Graeca neque Latina inveniri potuit. Cfr.

scientia et mira varietas. Nam et ipse Augustinus senel vidit unam arborem pulcherrimam, habentem viginti duos ramos, et quilibet habebat octo ramulos, et de illis guttae dulcissimae orabant. Et intellexit, quod illa arbor esset Psalmus: *Beati immaculati in via*. Unde meditatio legis summe necessaria est; Psalmus ⁵: *Beatus vir aut non ubi in consilio impiorum, sed in lege mini facti robustas eius. Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum*. In Ecclesiastico: *In multis operibus eius ne fueris curiosus, sed quae praecepit tibi illa cogita semper*.

13. Item, illustrat *retrorsum* per *districta iudicia*. Semper nim fecit Deus districta iudicia de transgressionibus praeceptorum, ut de Lucifero, de Adam, de uxore sua, de Cain, de luxuriosis, super quos dil imm venit, de superbis, qui aedificaverunt turrim Chamanaeis, de Israel. Similiter, novum testamentum plenum est iudicium. Iudicium autem est *retro*, praeceptum *ante*. Iudicium respicit praeceptum; transgredieris, punieris; nisi sequaris lucem dirigentem, gladius percutiet te; Psalmus ⁶: *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibravit, arcum suum tetendit et paravit illum, et in eo paravit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit*. Arcus, iudicium Scripturae; *duritia ligni*, vetus testamentum; *choria*, quae lignum flectit, novum testamentum; iudicia leviora et duriora, *sagittae*. Psalmus: *Lex Domini immaculata converteus animas; testimonium Domini fidele, sapientiam praestans parvulis. Iudicia Domini vera, iustificata in semetipsa etc.*

14. Item, *dextrorsum* illustrat per *severa solatia*. Nec sine causa dicuntur *solatia severa et flagella benigna*, quia *solatia* sunt periculosa. Vide Adam, Saul, Salomonem, Ieroboam solatolatræ et primum angelum, quibus omnibus solatia temporalia et excellentiae fuerunt occasio ruinae. Sunt autem occasio ruinae, quando placent; quando autem non placent, non se ingerit homo. Unde Christus noluit habere solatium temporale, quia *cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis* ⁷ etc. Plus debet quis velle esse in ista parte, in qua pauciores cadunt.

15. Item, *sinistrorsum* per *benigna flagella* illustrat. Unde Dominus permisit, Abel iustissimum

Sexto, per districta iudicia.

Septimo, per severa solatia.

Octavo, per benigna flagella.

¹ Epist. II. Cor. 5, 1. — Seq. locus est Ioan. 14, 2; tertius Ps. 33, 8-10. Vulgata in *tegnine* pro *sub umbra*. Quartus est Apoc. 7, 17; quintus Ps. 15, 10.

² Psalm. 10, 7. — Seq. locus est Apoc. 21, 8: Pars illorum erit in stagno ardentis igne et sulphure. Tertius *[Et ascendet]* est Apoc. 14, 11; quartus Gen. 1, 2.

³ Prov. 6, 23. — Seq. locus est Math. 49, 47; ibid. v. 21. de consiliis; tertius Ps. 118, 4. et 33.

⁴ Quod hic et paulo inferius de Augustino affertur invenire non potuimus. In fine expositionis huius Psalmi (serm. 32. n. 8.) ipse tangit ea quae hic praemittuntur, scilicet quod octavo versus singulis litteris alphabeti Hebraei subiaccit, et quod hoc neque in translatione Graeca neque Latina inveniri potuit. Cfr.

de hoc Hlibr., Tractat. in Ps. 118. Prolog. n. 1. seqq.; Ambros., in Ps. 118. Prolog. n. 4. seqq. et Haymo in eundem Ps.

⁵ Psalm. 1, 4-3. Post *impiorum* a Vulgata plura annectuntur. — Seq. locus est Eccli. 3, 22.

⁶ Psalm. 7, 13. et 14. August., Enarrat. in Ps. 7. n. 14: Arcum ergo istam Scripturas sanctas libenter acceperim, ubi fortitudine novi testamenti, quasi nervo quodam, duritia verborum flexa et edomata est. Hinc tanquam sagitta emittuntur Apostoli, vel divina praeconia lanculantur. — Seq. locus est Ps. 48, 8. et 10. seqq.

⁷ Psalm. 90, 7. Cfr. August., Enarrat. in Ps. 90. serm. 1. n. 9. seqq.

Alia exem-
pla. interfecti. Vide Noe, qui centum annis fabricavit ar-
cam, et posuit ibi quicquid habebat; et totus mun-
dus ipsum deridebat. — Et addidit hic, quod rex
Franciae non posset hodie talem facere, qui consi-
derat eam secundum suam mensuram cubitorum geomet-
etricorum¹. — De Abraham similiter, Isaac et Ia-
cob, qui peregrinati fuerunt; et Ioseph, qui exaltari
non poterat, nisi praecessisset venditio, incarceration
et humiliatio. Vide Moysen, quem Deus debebat praepo-
nere toti mundo, quomodo fuit humiliatus; *pascebat oves*
per quadraginta annos unius sacerdotis². Similiter
David, quamdiu fuit in tribulatione, fuit optimus
et ad regnum venit per tribulationes; et post,
cum fuit in prosperitate, multa peccata commisit.
Similiter Ezechias in infirmitate valde humilis
fuit, sed postea superbus in adventu nuntiomm Baby-
loniorum. Vide Eliam pauperculum, qui non habebat
ad comedendum, nisi quod corvus sibi ministrabat
et illa pauperula vidua; qui tamen caelum claud-
ebat. Vide Ioannem Baptistam, qui septem annorum
intrauit desertum et ibi super lapillos iacebat. Simi-
liter de Christo et de Apostolis. Similiter dicit
Paulus³: *Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt,*
in occisione gladii mortui sunt, circumierunt in me-
lotis etc. Flagella ergo sunt suavissima. Ant ergo
Deus flagellat, aut non. *Flagellat autem omnem*
filium, quem recipit. Probata est haec per particu-
laria; ergo debet inferri universaliter.

16. Adhuc etiam habet Scriptura arbores ad re-
ficiendum. Illustrat autem ex his quae sunt *ex*
posito. Ostendit enim nobis *acies* infinitas contra nos,
modo per *septem duces*⁴, modo unum bellum, modo
multa. Istud bellum est ab illo die, qui *Michael* et
Angeli eius proeliabantur cum dracone. Imminet
autem nobis triplex bellum: bellum *domesticum*,
bellum *civile* et *campestre*. — Primum cum carne,
quae habet multas acies; haec ancilla semper parata
est aperire, sicut Eva. Unde: *Ab ea quae dormit in*
*sinu tuo, custodi caelstra oris tui*⁵.

17. Item, bellum *civile* est tentatio mundi.
Secundum. *Omnis enim creatura est in muscipulam*⁶, quia
creaturae pulcritudo trahit homines. Unde: *Vanitas,*
iniquitas, vanitatum, et omnia vanitas. Quid habet
homo de universo labore suo, quod laborat sub sole?

Vane et frustra lit de quo nihil relinquitur homini
in morte, et ideo cuncta vanitas; in Psalmo: *Averte*
oculos meos, ne videant vanitatem.

18. Item, est bellum *campestre*, hostile cum Terrium.
daemonibus, qui die ac nocte infestant, modo mag-
nificando, ut praesumamus, modo per consideratio-
nem scientiae, modo per considerationem sanctitatis;
modo faciunt hominem iracundum, et sic diabolicum
et adimpletum spiritu malignitatis; et faciunt eum
cadere in tristitiam et desperationem, et sic de aliis.
Haec docet fugere *Scriptura*. Quae enim *scientia*
docet fugere contrarias potestates? Nulla.

19. Item, illustrat *in gyro*, ut, non esse fugien- Decimo, per
dum, quia undique praesidium habemus. Habemus ostensionem
enim ipsum Dominum et Angelos circa nos; unde in praesidio-
Psalmo⁷: *Montes in circuitu eius, et Dominus in*
circuitu populi sui. Unde puero Eliseae clamante
propter latrones Syriae, qui volebant eum capere, di-
xit Eliseus: *Domine, aperi oculos pueri huius, et*
aperuit Dominus. Et ecce, *mons plenus equorum et*
curruum igneorum in circuitu Eliseae. Iacob etiam,
timens fratrem suum, vidit Angelos, unde dixit:
Castra Dei sunt haec. Unde Psalmus dicit: *Dominus*
illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Et
alibi: *Nisi quia Dominus erat in nobis, dicit nunc*
Israel etc., usque in finem.

20. Item, illustrat *e longinquo* per *figuram* Undecimo,
signa; facit autem figuras de omnibus. Omnia autem, per figura-
quae sunt in mundo, reducuntur ad duodecim, quibus signum
utitur *Scriptura*, quae sunt signa longinqua: *caelestes*
formae, elementares naturae, meteoricae
naturae, minerales naturae; naturae germinum, na-
tatilium, volatilium, gressibilibus; humanae organa,
humanae vires, humanae opera, humanae artes.

21. Primum ergo est *forma caelestis*. Utitur Primum si-
enim *Scriptura* omnibus caelis et stellis; Psalmus⁸: *Caeli*
enarrant gloriam Dei, et opera manuum
eius annuntiat firmamentum; et Ecclesiasticus: *Al-*
titudinis firmamentum pulcritudo eius, species caeli
in visione gloriae.

22. Formae *elementares*: ignea, aërea, aqua, Secundum.
terrea; omnibus utitur *Scriptura*. — Naturae *meo-* Tercium.
ricae, ut nubes, pluvia, rore, nive etc.; et luminibus
apparentibus in caelo, fluminibus, stagnis, quibus

¹ August. Qq. in Gen. q. 4: Cubitum autem geometri-
cum dicit [Origenes] tantum valere quantum nostra cubita sex
valent. Origen. Homil. 2. in Gen. n. 2. secundum *novam ver-*
sionem ait: Nos autem didicimus a quopiam ex Hebraeorum
peritioribus, *trecentos cubitos* dictos fuisse pares illis quos
geometrae vocant, vis quadranguli a tricesimo ducti, ita ut in
uno tabulato fuerint nonaginta millia cubitorum nostrorum, si-
militerque in latitudine duo mille quingenti cubiti, et in altitu-
dine nongenti. (In nota alicui dicitur, quod, si ponatur, cu-
bitum ex 18 pollicibus constare, longitudo arvae fuit longitu-
dinis 135000 pedum nostrorum sive 27000 passuum geometri-
corum, videlicet novem leucarum [] ex tribus millibus passibus
geometricis constantium).

² Exod. 3, 1. — De David efr. 1. Reg. 16. seqq.; de Eze-

chia Isai. 38. seq. et IV. Reg. 20, 1. seqq.; de Elia III. Reg. 17, 1.
seqq.; de Ioanne Luc. 1. 80. et 3, 1. seqq.

³ Hebr. 11, 37. — Seq. locus est ibid. 12, 6.

⁴ Esther 4, 14. — Seq. locus est Apoc. 12, 7.

⁵ Mich. 7, 5.

⁶ Sap. 14, 14: Quoniam creaturae Dei in odium factae
sunt et in tentationem animabus hominum et in muscipulam
pedibus insipientium. — Seq. locus est Eccl. 1, 2. seq. (cf.
Hieron. in hunc locum); tertius Ps. 418, 37. Epist. I. Tim. 6, 7:
Nihil enim utilius in hunc mundum, haud dubium, quod
nec auferre quid possumus.

⁷ Psalm. 124, 2. — Seq. locus est IV. Reg. 6, 47; tertius
Gen. 32, 2; quartus Ps. 26, 1; quintus Ps. 423, 4. seqq.

⁸ Psalm. 18, 2. — Seq. locus est Eccl. 43, 1.

Novo. per
ostensionem
acierum.

Triplex bel-
lum.
Primum.

Undecimo,
per figura-
rum signa.

Sunt duode-
cim.

Primum si-
gnum.

Secundum.
Tercium.

Quartum. omnibus utitur. — Naturae etiam sunt *minerales*, ut septem metalla principalia et lapis pretiosus, ut lapis onychinus; in Genesi¹ legitur: *Ibi invenitur bdellium et lapis onychinus*; et ibidem: *Ubi nascitur aurum*; et *aurum terrae illius optimum est*. Et in

Quintum. Apocalypsi duodecim lapides pretiosi. — Sunt etiam naturae *germinum*, ut arborum, herbarum, plantarum, seminum; de olere, gramine aliisque tractat de terra nascentibus.

23. Sunt etiam naturae *natalitium*, ut tractat de Sextum. levithani², de piscibus, de cetis. — Sunt naturae *vo-*
Optimum. *latitium*, ut de accipitre; de aquila, de columba, de passere; et est magnum mysterium, quare tantum tria genera volatitium ponuntur in sacrificio³. Loquitur etiam de avibus lucifugis et de amatricibus lucis. — Item, de *animali gressibili*, de serpente, de colubro: *Quasi a facie colubri fuge peccatum*⁴; qualiter permisi Deus tentationem fieri per serpentem. Item, de vulpibus, de capra, de porcis, de cervo, de hinculo, de ursu, de bobus. Nec sine mysterio etiam tantum tria genera gressibilium offerbantur vel sacrificabantur.

24. Item, *naturae hominis*, de cuius partibus Nonum. Scriptura tractat partim ad Deum translatis, partim ad Angelos. Unde Dionysius⁵ ostendit, quid significant membra humana in Angelis. — Item, vires *vegetabiles*, vires *sensibiles*, *rationales* etc., quibus omnibus Decimum. Scriptura per totum utitur. — Item, de *operibus*
Undecimum. *humanis*, ut constructione domorum, puteorum, agricultura, mercatura; et de omnibus *artibus liberalibus* et *mechanicis*. Theologus modo eis utitur ut arithmeticus, modo ut astrologus, modo ut geometricus; modo videbis eum rhetorem, modo medicum.

25. In hac consideratione est periculum, quia periculum est nimis longe recedere a Scripturae domo; per enim nunquam vult multum recedere a domo. Sic periculum est in scientiis, quod tantum diffundant se per considerationes harum scientiarum, ut postea ad domum Scripturae redire non possint, et quod intrent domum Daedali⁶, ut exire non possint.

Melius est enim tenere veritatem quam figuram. Si ego viderem faciem tuam et rogarem te, ut apponeres mihi speculum clarum, ut ibi viderem faciem tuam; stulta esset ista petitio. Sic est de Scripturis sanctis et figuris aliarum scientiarum.

26. Item, illustrat per *gratiarum dona e vicino*,⁷ quae supplent omnia, quae non habet industria. Multi enim venerunt hospites scientiae, scilicet ad domum nostram et ad nostram industriam; sed in his debet industria ponere terminum. Unde illustrat haec Scriptura e vicino; unde non oportet longe ire pro re, quae prope est. Describit enim Scriptura dona Spiritus sancti per Iohannem⁸: *Iesus fatigatus ex itinere sedebat super fontem*; sequitur: *Omnis, qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum; qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam*. — Unde duplex aqua notatur; describitur enim notitia una exterior, de qua qui plus bibet plus sitit; alia interior, de qua⁹: *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquae vitae*. Hoc autem dixit de Spiritu sancto, quem accepturi erant credentes in eum. Istae sunt aquae de fontibus Salvatoris, scilicet notitiae gratiarum reficientes animas.

27. Iuxta haec mysteria est mysterium *ligni vitae* et mysterium *ligni scientiae boni et mali*⁹. Qui enim tantum quaerit notitiam gustat de ligno scientiae boni et mali. Et hoc significatum est in Isaia: *Pro eo quod abiicit populus ille aquas Siloe, quae currunt cum silentio, et assumpsit magis Rasin et filium Romeliae; propter hoc, ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes et multas*. Ut dicit Hieronymus, aquae Siloe currunt cum magno murmure; ergo manifestum, quod intellectus alius est ibi. — *Aquae Salutaris* currentes cum silentio sunt sacra Scriptura, quae nisi in silentio addisci non potest; et ibi fit illuminatio. In signum huius dictum est caeco¹⁰: *Vade, lava in natatoria Siloe, quod interpretatur Missus*. Aquae enim istae per revelationem sunt. Sed oportet

Duodecim, per gratiarum dona.

Duplex aqua et notitia.

Scientia horum duplex.

Perversa.

Salutaris.

Periculum in his scientiis.

¹ Cap. 2, 12. Ibid. et v. 11. habetur seq. locus. Subinde respicitur Apoc. 21, 19. seq. — Isidor., XVI. Etymolog. c. 17: Septem autem sunt genera metallorum: aurum, argentum, aes, electrum, stagnum, plumbum et quod domat omnia ferrum.

² Job 40, 20: An extrahere poteris levithan hamo etc.

³ Levit. 1, 14: « Si autem de avibus holocausti oblatio fuerit Domino, de turturibus aut pulis columbae ». His duobus generibus volatitium adingitur tertium in sacrificio leprae expandae, ibid. 14, 4: Praecipit [sacerdos] ei qui purificatur, ut offerat duos passeris vivos pro se etc.

⁴ Eccli. 24, 2. — Levit. 1, 2. et 10. tria genera gressibilium pro sacrificio recensentur, scil. boves sive vituli, oves et caprae. Cf. supra collat. 14, n. 21.

⁵ De Caestis Hierarch. c. 45. § 3.

⁶ Scilicet labyrinthum Cretensem, quem Daedalus, pater Icarum, secundum exemplar ab Aegypto sumentum fecit, ut narrat Plinius lib. XXXVI. c. 13. (19.). Praeter hos duos idem refert labyrinthum Lemnium ac quartum, scilicet Italicum. — Vat. haec propositionem omittit. — Ad hoc periculum amovendum servit opusculum S. Bonaventurae de Reductione artium ad theologiam.

⁷ Cap. 4, 6. Ibid. v. 13. et 14. habetur seq. locus.

⁸ Ioan. 7, 38. seq. Cf. Gregor., XIX. Moral. c. 6. n. 9. — Seq. locus est Isai. 12, 3: Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris.

⁹ Respicitur Gen. 2, 9: Lignum etiam vitae etc. Seq. locus est Isai. 8, 6. seq. — Hieron. in hunc locum (III. Comment.) ait: *Siloe* autem fontem esse ad radices montis Sion, qui non iugibus aquis, sed in certis horis diebusque ebulliat et per terrarum concava et antra saxi durissimi cum magno sonitu veniat, dubitare non possumus, nos praesertim, qui in hac habitamus provincia. — Superius pro *laxa* haec B C E *Inter* haec D *Intra* haec. Sensus est: Circa haec duodecim Scripturae lumina dupliciter intellectus versari potest, ut subinde dicitur.

¹⁰ Ioan. 9, 7. Ibid. v. 6: Esauit [Iesus] in terram et fecit lutum ex sputo et inivit lutum super oculos eius. Glossa ordinaria apud Strabonem in hunc locum (cf. August., in Ioan. Evang. tr. 44. n. 2.): Sicut primum hominem de limo terrae formavit, ita per idem genus luti genus humanum reformavit quia *Verbum caro factum est*. Saliva est sapientia, quae ex ore Altissimi prodit [Eccli. 24, 5]. Terra est caro Christi.

prius linre oculos luto ex sputo et pulvere facto; *saliva* est sapientia; *pulvis*, caro Christi; *lutum*, fides de mysterio incarnationis. — Qui autem quaerunt *Rasim et filium Romeliae* sunt qui quaerunt exteriores scientias. Et ideo princeps Assyriorum dominabitur eis¹; Dominus voluit. Et hic notandum est, quod filii Israel furtive habuerunt vasa argentea Aegypti²; sed postea nunquam voluit Dominus, quod reverterentur.

De scientia
exteriore.

28. Et dixit: Credite mihi, quod adhuc erit tempus, quando nihil valebunt *vasa aurea* vel *argentea*, id est argumenta; nec erit defensio per rationem, sed solum per auctoritatem. Unde in signum huius Salvator, quando tentatus fuit, non defendit se per rationem, sed per auctoritates³, et tamen bene scivisset per rationes. Significavit enim, quid facturus est corpus suum mysticum in tribulatione futura.

Epilogus.

COLLATIO XVIII.

De tertia visione tractatio sexta, quae agit de theoriis Scripturae significatis per *fructus*, et quidem quatenus reficiunt affectum.

SUMMARIUM. — *Introductio et repetitio. Illustratio intellectus per has theorias factu ordinatur ad aliud, scilicet ad refectionem affectus, 1. — Melius hic ordinantur quatuor ultimi modi illustrationis, quam ordinati sunt in praecedente collatione, 2. — Repetitur monitio contra periculum profanae scientiae, 3. — Ubertas refectionum spiritualium in Scriptura; sed transire debent in affectum, 4. — Pars I. In genere de triplici fructu ex duodecim considerationibus praecedentis collationis quoad affectum colligendo. Hi oriuntur a Christo. Ex primis quatuor oritur fructus gratiae; ex mediis quatuor fructus iustitiae, ex ultimis fructus sapientiae, 5. — De his loquitur Scriptura, 6. 7. 8. — Omnes hi fructus sunt a Christo et ducunt ad Christum. Probatur quoad singulos, 9-12. — Pars II. De istis tribus fructibus eorumque quadruplici actu in specie et de duobus fructibus spiritus. Primo, de fructu gratiae et quadruplici eius actu secundum Scripturam, 13. — Ad primum actum, scilicet gratiam stabilientem per fidem, disponitur anima per Scripturae spectacula; item ad secundum, scilicet gratiam per amorem sanctificantem, per exempla Sanctorum, 14. — Item, ad gratiam per spem sublevantem, per promissiones; item, ad gratiam per timorem inclinantem, per tormenta infernalitatis, 15. — Secundo, de fructu iustitiae et quadruplici eius actu, scilicet facere bona, fugere mala, formidare prospera, ferre adversa, 16. — Hi oriuntur ex quatuor mediis considerationibus, 17. — Primus actus, scilicet facere bona, fit per directionem praeceptorum, 18. — Secundus, fugere mala, fit per iudicia districta, 19. — Tertius, formidare prospera, per severa solatia; quartus, ferre adversa, per dulcia flagella, 20. — Tertius, de fructu sapientiae et quadruplici eius actu; est enim sapientia confortans, collectans, contemplans, 21. — Hi oriuntur ex quatuor ultimis considerationibus; hoc docetur de primo actu confortante, 22. — De secundo actu collectante, 23. — De tertio, contemplante, 24. — De quarto, collaudante. Hinc ascendendo sunt duodecim fructus, ordinati ad caritatem, ad quam tota Scriptura intendit, 25. — Similiter descendendo fluunt a caritate duodecim fructus spiritus, relati ab Apostolo Paulo, 26. — Sufficientia duodecim fructuum secundum quatuor ex caritate diligenda: tres sunt, quatenus quis fruatur Deo, 27. — Tres, in fruendo propria anima, 28. — Tres, in fruendo proximo, 29. — Tres, in fruendo corpore in Deo, 30. — De his duodecim loquitur Scriptura, 31. — Epilogus, 32.*

1. Protulit terra herbam virentem⁴ etc. Dictum Repetitio. est supra, quod istae theoriae reducuntur ad considerationem duplicem: ad considerationem succedentium temporum et sibi mutuo correspondentium in gubernatione mundi; et sic intelliguntur per *semina*. Consistunt etiam circa considerationem *salutarium*

circumspectionum vel refectionum, quibus anima reficitur, et sic intelliguntur per *fructus*; et sic iste fructus est *decorus*, secundum quod ipso reficitur *intellectus*; et est *sapidus*, secundum quod ipso reficitur *affectus*. Sed haec relectio adhuc ad aliud ordinatur. — Dictum est autem, quomodo intellectus

Duae pro-
prietates fru-
ctuum.

¹ Cfr. Isai. 8, 7.

² Exod. 3, 22; 41, 2. et 12, 36.

³ Matth. 4, 4. seqq.

⁴ Gen. 1, 12. — In seqq. datur summa collat. 15-17.

illustratur per has theorias, ut ultra procedatur ad degustandum eius fructum; et hoc necesse est. « Qui enim ad hoc tantum laborat, ut sciat, quid et quomodo loquatur; interius vacuum remanet, ut dicit Gregorius¹, ab interna devotione »; quia, secundum Apostolum, factus est *velut aes sonans aut cybathum linniens*.

2. Illustratur ergo intellectus duodecim modis, ut dictum est²; sed in quatuor modis ultimis melius dicitur, quam diceretur prius, ita ut id quod ponitur in undecimo loco, ponatur in duodecimo. Illa ergo ultima, quibus utitur Scriptura, et illustratur anima, sunt quatuor, scilicet *cybathum praesidia*, qui sunt spiritus hierarchici, e directo; item, *hostium certamina*, ex obliquo, ut patet de tribus hostibus; *gratiarum dona*, e vicino; *figurarum signa*, e longinquo. Haec est illustratio ultima, quia in hanc ultimam praecedentes intrant; ad quam concurrunt *formae caelestes, elementares, meteoricae, minerales; naturae germinum, natatilium, volatilium, gressibiliū; humana membra, humanae vires, humana facta, humanae artes*, ex quibus omnibus anima assurgit in laudem Dei. Et iste actus est affectus, qui habet rectificare intellectum.

3. Verum est, quod circa ista incidit periculum *ligni scientiae boni et mali*, ut, dimisso ligno vitae³, scilicet suavitate affectus, anima evagetur circa scientias alias et in tantum elongetur, ut non redire possit et excludatur a deliciis paradisi et non gustet de igno vitae. *Edere* de ligno vitae his illustrationibus est *refici*, ut homo nihil quaerat nisi intellectum *veritatis*, affectum *pietatis*, delectationem *suaevitatis* sive solatium contemplationis. Sed quando homo horum obliviscitur et delectatur in studio curiositatis, vult scire tantum; et ex hoc nascitur *supercilium vanitatis*, cum alios despicit; ex quo sequitur *litigium contentionis*, quia reputat se despectum, quando quis respondet ei; et semper paratus est contra illos qui resistunt ei. Et per hoc auferitur homini vera vita; sicut Adam, vel potius mulier, quae curiosa fuit et voluit esse sicut Deus⁴; et ideo *conseruerunt sibi perizomata* et refuderunt culpam in alium, ut Adam in Deum, quia uxorem talem dederat sibi, mulier autem in serpentem. Debent ergo istae illustrationes intrare in affectum, ut intellectus rectificetur.

4. In hoc horto multa deambulatio est, quia, si non placet stare in primo, vade ad secundum, et sic de aliis. Et sic homo *stipatus est malis*; unde in

Cantico⁵: *Fulcite me floribus, stipate me malis*; et in Psalmo: *Scuto circumdabit te veritas eius*. Sicut ergo intellectus ordinatur ad affectum, et fides est via ad caritatem; sic istae illustrationes transire debent in affectum, ut intellectus speculativus fiat practicus.

5. Oritur autem ex his duodecim triplex fructus: ex primis quatuor oritur fructus *gratiae*, ex meliis fructus *iustitiae*, ex ultimis fructus *sapientiae*. De his fructibus in Deuteronomio⁶: *De benedictione Domini terra eius, dicitur de Ioseph, de pomis caeli et rore, atque abyso subiacente; de pomis fructuum solis et lunae, de vertice antiquorum montium, de pomis collium aeternorum et de frugibus terrae et de plenitudine eius*. Tangit istum triplicem fructum sive istas illustrationes, secundum quod generantur *poma reflectiva*, secundum quod iste triplex fructus est a Christo; unde in Cantico: *Sicut malus inter ligna silvarum, sic dilectus meus inter filios*. *Sub umbra illius quem desideramus, sedi, et fructus eius dulcis gutturi meo*.

6. De fructu igitur *gratiae* scriptum est in Psalmo⁷: *Domini dabit benignitatem, et terra nostra dabit fructum suum*; de fructu *iustitiae* in Cantico, de fructu *sapientiae* in Proverbiis: *Primi et purissimi fructus eius*. Isti ergo fructus oriuntur a Christo, a Ioseph benedicto, qui producit poma de caelo et rore, atque abyso subiacente, scilicet charismata gratiarum per modum *roris* in corda humilia.

7. Per *poma solis et lunae et verticem montium* intelligitur exercitium perfectae *iustitiae*, quae est in hoc, quod homo se exerceat ad mandata Dei implenda, secundum statum *subiectionis, praelatinis, contemplationis*. — De *pomis solis* intelligitur quantum ad merita *iustitiae praesidentis*; de *pomis lunae*, quantum ad meritum *iustitiae subiacentis*; de *pomis et vertice montium*, per hoc intelligitur *sublimitas apostolicorum virorum*, qui tenent vitam, quam Deus dedit in paradiso. Si enim homo non peccasset, nulla fuisset agrorum divisio, sed omnia communia.

8. Per *poma collium aeternorum* intelligitur *sapientia* vel fructus sapientiae, quae est in contemplatione aeternarum rationum et in consideratione caelestium spirituum sublimiorum; Psalmus⁸: *Illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis, turbati sunt omnes insipientes corde* etc. — De *frugibus terrae*, quantum ad considerationem divinarum con-

¹ Libr. II. Homil. in Evang. homil. 40. n. 3: Quapropter bene de doctis et negligentibus per Salomonem [Eccl. 6. 7.] dicitur: *Omnis labor hominis in ore eius, sed anima illius non implebitur*, quia quisquis ad hoc solummodo laborat, ut sciat, quid loqui debeat, ab ipsa refectione suae scientiae mente vacua ieiunal. — Seq. locus est I. Cor. 13. 4.

² Collat. praeced. n. 46-26. Quatuor ultimi sunt: ex opposito (hostium certamina), ex gyro (divina et angelica praesidia), e longinquo (figurarum signa) et e vicino (gratiarum dona).

³ Respicitur Gen. 2. 9.

⁴ Vide Gen. 3. 5, ubi v. 7. habetur etiam seq. locus: *Conseruerunt folia ficus et fecerunt sibi perizomata*. Subinde respicitur v. 42. et 43: *Mulier, quam dedisti mihi sociam, dedit mihi... Serpens decepit me* etc.

⁵ Cap. 2. 5. — Seq. locus est Ps. 90. 5. De propositione *intellectus speculativus fit practicus*, vide II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 1. ad 2.

⁶ Cap. 33, 13-16. — Seq. locus est Cant. 2. 3.

⁷ Psalm. 84. 43. — Seq. locus est Prov. 3. 14.

⁸ Psalm. 75. 5. et 6.

Para I. De triplici fructu in geos-re.

Notandum.

Scriptura de his.

De triplici exercitio iustitiae.

Explicatio.

De triplici obiecto sapientiae.

Notandum.

Melius hic ordinantur ultimi quatuor fructus.

Repetitur montio.

Duo mala.

Libertas harum refectionum.

descensionum in ordinibus Ecclesiarum. — *De plenitudine eius*, quantum ad coniunctionem utriusque Ecclesiae *militantis et triumphantis*, quomodo Dominus *posuit finem eius pacem*¹, scilicet, ut declarabit, sicut *flumen pacem*.

Tres fructus
sunt a Chri-
sto.
Considera-
tiones 12 a
Christo sunt
et ad eum
ducunt.
Quatuor pri-
mae.

9. Sic igitur iste fructus est a Christo tripliciter, quia *Iesus Christus est Filius Dei*: quia *Iesus*, ab ipso fructus *gratiae*; quia *Christus*, fructus *iustitiae*; quia *Filius Dei*, fructus *sapientiae*. Omnes enim considerationes et a *Christo* sunt et ad *Christum* reducunt. — Si consideras *interna spectacula* luminum, ad Christum te reducunt. — Si venis ad *exempla*, summum exemplar omnium virtutum in Christo est. Si *patientiam* consideras Iob, maior est Christi *patientia*; *patientiam Iob audistis et finem Domini vidistis*, dicit ille². Stellae enim nihil sunt in comparatione solis. — Si venis ad *praemia aeterna*, haec non habebimus nisi per Christum; in Ioanne: *Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum*. — Si ad *tormenta perpetua*; nisi manus Christi te teneat, non liberaberis. Puer enim, si timet cadere in praecipitium, optime se tenet ad matrem; nisi enim per sanguinem Christi liberatus fueris, non poteris salvari.

Quinta et
sexta.

10. Si consideras *praeepta*; hoc est *praeeptum meum, ut diligatis invicem*³. — Si de *iudicio*; Christus iudicare habet; et hunc debemus libenter vellet habere iudicem, quia nos diligit; unde debemus sibi dicere: Domine, debes nos iudicare; sed fac, ut sanguis tuus satisfaciatur pro nobis.

Septima et
octava.

11. Si consideras *solatia severa*, in Christo non videntur per illum modum, sicut in aliis, sed per alium; quia sibi nunquam periculosa fuerunt, nec temporalia solatia habuit. — Miscuit enim cum solatiis amaritudinem, cum fruitione *poenanae*; anima enim eius, quae semper unita est Divinitati, summe delectatur; et tamen ipse miscuit amaritudinem, paupertatem, crucem, et e converso miscuit solatia in flagellis, in quibus summe delectabatur. Unde exemplo Christi in consolatione iungendus est timor, et in tristitia iungendum est solatium, exemplo etiam beati Francisci⁴, qui, quando ei offerebatur honor, dicebat socio suo, quod ibi nihil erant lucrati; sed quando recipiebant vituperia, tunc lucrabantur.

Dulcia il-
legella.

12. Si consideras e directo ad *civium praesidia*, <sup>Quatuor ul-
tinae.</sup> hierarcha principalis Christus est. — Si de *pugna*; etsi Angeli et Sancti iuvant — *Psalmus 5: Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi* — principalis tamen pugnaturus Christus est; unde in Psalmo: *Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris est mihi, ne commovear*; item, in Actibus: *Videbo caelos apertos et Filium hominis stantem a dextris Dei*. — Si *gratiam* consideras, *haec omnia* veniunt de *sede Dei et Agni*. Vidi, inquit Ioannes⁵, *fluvium procedentem de sede Dei et Agni*. — Si consideras *figurarum signa*, omnia referuntur ad Christum et sunt obscura, nisi per Christum solvantur signacula. — Unde omnes considerationes remittunt ad Christum.

13. A Christo ergo est fructus *gratiae*. Est autem quadruplex fructus *gratiae*: *stabilire animam* per fidem, *sanctificare* per divinum amorem, *sursum ferre* per spem, *inclinare* per divinum timorem. — De primo Apostolus⁶: *Optimum est gratia stabilire cor, non escis*. Iudaei stabiliebant se super escas. — De secundo Petrus: *Propter quod, succincti lumbos mentis vestrae, sobrii, perfecte sperate in eam quae offertur vobis gratiam, in revelationem Iesu Christi*. Sanctificatio enim est in eo, quod virtutes, quae sunt lumbi mentis, transferantur in Deum. — De tertio ad Titum⁷: *Iustificati gratia ipsius, heredes sumus secundum spem vitae aeternae*. Et prima Petri: *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi, qui secundum magnam misericordiam suam regeneravit nos in spem vivam*. — De quarto Ecclesiasticus: *Quanto maior es, humilia te in omnibus*.

Para II. De
tribus fructi-
bus et quae
druplici es
rom acta in
specie
De fructu
gratiae
et eius acti-
bus.

14. Per *luminum spectacula* disponitur anima ad *primum actum gratiae*. Quanto enim plus intelligitur Scriptura, tanto augetur fides; et sic est una *refectio affectus*. — *Sanctorum exempla* disponunt ad *sanctificationem* animae, ad *secundum actum gratiae*. Inter omnia, quae de Ioseph leguntur, placet illud, quod sic fidelitatem servavit domino suo; cum tamen domina sua pulcherrima erant et comminabatur sibi⁸. David similiter, cum natus fecerit, quae movent ad imitationem, illud potissime placet, quod cum Saul posset interficere, noluit; qui tamen,

Ad 2 primos
actus dispo-
nit Scriptura
per 1. et 2
consideratio-
nem.

¹ Psalm. 147, 14: Qui posuit fines tuos pacem; Isai. 48, 18: Facta fuisset sicut flumen pax tua. — Ut sensus aliquis exhibeatur, substituiimus *scilicet, ut pro quod*, ut habetur in codd. et edd.

² Iac. 5, 11: Sufferentiam Iob etc. — Seq. locus est Ioan. 17, 3.

³ Ioan. 15, 12.

⁴ Opuscul. apophtheg. 31: Dum in quodam castro multi sancto viro exhiberent honores, dixit socio: Abeamus hinc, nihil enim hic lucratur, domo honoratur; ibi est nostrum lucrum, ubi vituperamur et vilipendimur.

⁵ Psalm. 120, 1. — Seq. locus est Ps. 45, 8; tertius Act. 7, 56.

⁶ Apoc. 22, 1. — Subinde respicitur Apoc. 5, 5: Ne timearis; ecce, vicit leo de tribu Iuda, radix David, aperire librum et solvere septem signacula eius.

⁷ Hebr. 13, 9. — Seq. locus est I. Petr. 1, 13. — Inferius

post *virtutes* edd. et C addunt *amative*, B *amatae*, D *amantur*, AE vero illa omittunt.

⁸ Cap. 3, 7: Ut iustificet... simus etc. — Seq. locus est I. Petr. 1, 3; tertius Eccl. 3, 20: Quanto magis es etc.

⁹ Gen. 39, 7. seqq. — De David cfr. I. Reg. 24, 5. seqq., et 26, 5. seq. ubi v. 12. dicitur: Omnes dormiebant, quia sopor Domini irruerat super eos. — August., Epist. 43. (alias 162.) c. 8. n. 23: Tolerat David Saulem persecutorem suum, sceleratis moribus caelestia deserentem, magicis artibus inferna quarentem; occisum vindicat etc. Serm. 279. (alias 24. ex Sirmond.) n. 5. dicit de Saul, quod erat « rex pessimus, persecutor sancti servi Dei David ». Cfr. XVII. de Civ. Dei, c. 6. n. 2, ubi monet, quod David Sauli, licet a Deo reprobatum atque relictus sit, pepercit, cum potuisset occidere eum.

ut dicit Augustinus, nec Deum nec hominem timebat: hominem non, quia sopor irruerat in omnes; Deum non, quia ille reprobatus erat, et David secundum veritatem rex erat, et tamen ex caritate dimisit. Et similiter in omnibus Patribus fuit haec *caritas*; qui tamen, si aliquando ceciderunt, poenituerunt. Unde si displicet tibi casus David, placeat tibi eius poenitentia, ut dicit Hieronymus¹, et habes in hoc, ut de casu suo nullus desperet, et de statu suo nullus praesumat.

15. Gratia autem sursum agens habetur per *spem*. Psalmus²: *Quid enim mihi est in caelo, et quid volui super terram? Deus cordis mei, et pars mea Deus in aeternum, et alibi: Dixi: tu es spes mea, portio mea in terra viventium*, ut totum reservetur in illam patriam. Ideo quod momentaneum est et leve tribulationis nostrae aeternum gloriae pondus operatur. Dominus enim delectationes habet in dextera; Psalmus: *Delectationes in dextera tua usque in finem*; in sinistra habet divitias et glorias et consolationes temporales. Debemus autem adhaerere dexterarum; Psalmus: *Me suscepit dextera tua, Domine. Ergo praemia disponunt ad tertium actum gratiae. — Similiter gratiam inclinantem facit habere quarta consideratio, scilicet tormentorum infernalium³.*

16. Similiter iustitiae quatuor actus sunt: *facere bona, fugere mala, formidare prospera, ferre adversa. — De primis duobus Psalmus⁴: Declina a malo et fac bonum. Oculi Domini super iustos*; et: *Vultus autem Domini super facientes mala. — De tertio: Beatus homo, qui semper est pavidus in prosperitatibus. Unde iustus deprecatur, ne ruat, et si corruat, ut resurgat; quia septies cadet iustus et resurget. — De quarto in Proverbis⁵: Iustus quasi leo confidens absque terrore erit. Et: Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam. Et: Pro iustitia agonizare pro anima tua, et usque ad mortem certu pro iustitia.*

17. Isti fructus oriuntur ex quatuor mediis considerationibus, scilicet *antrorsum, retrorsum, dextrorsum, sinistrorsum*, ut, secundum Dionysium⁶, anima moveatur circulariter, recte et cir-

cumflexe. Et dicit Richardus, quod quaedam aves sursum volant, quaedam deorsum, quaedam circulariter, quaedam ante etc. Sic anima per istas considerationes.

18. Ex prima consideratione habetur primus actus, scilicet *facere bonum*, per directionem praceptorum; *si vis ad vitam ingredi, serva mandata*⁷. Consideratio enim mandatorum Dei facit facere bonum. Praeceptum Domini rectum est in se; iustitia enim nihil aliud est, quam rectitudo; rectitudo autem per se est in lege, per participationem in servante. Oportet ergo praepcepta divina *considerare, acceptare, amare*; si sic fecissent Adam et Eva, non cecidissent; et sic transformaris per amorem.

19. Ex secunda consideratione oritur fructus iustitiae, scilicet *fugere mala*, scilicet per *iudicia districta*; Ecclesiasticus⁸: *Ne semines mala in sulcis iniustitiae, et non metes ea in septuplum*. Nullus enim vult metere zizaniam vel lolium, quia, ut dicitur in Deuteronomio, *iuxta modum culpa erit et plagarum modus*. Consideratio igitur *iudiciorum* facit fugere mala.

20. Ex tertia consideratione, scilicet per *severe solatia*, oritur fructus iustitiae, scilicet *formidare prospera*. Oblatis enim honoribus, fugit homo, quia timet in culpam incidere, quia in quolibet grano est vermis: in grano honoris, *elatio*; in grano divitiarum, *avaritia*; in grano deliciarum, *concupiscentia*. Fructus enim quidam sunt, qui statim incipiunt verminari, ut cerasa in Italia. Quidam sunt, qui apparent optimi, et tamen vermis est intus. — Econtra, per *dulcia flagella* ostenditur fructus iustitiae quartus, scilicet *patienter ferre adversa*; vide Paulum, Laurentium.

21. Similiter sapientiae fructus ex quatuor ultimis antithetis nascitur. Huius sunt quatuor actus: sapientia enim est *confortans, collectans, contemplans, collaudans. — Confortans* in bono; Ecclesiastes⁹: *Sapientia confortabit sapientem super decem principes civitatis. — Est etiam collectans* contra malum; unde Ecclesiastes: *Melior est sapientia quam arma bellica*; et in Sapientia: *Certamen forte*

¹ Epist. 77. (offas 30.) n. 4: Atque factum est, ut qui [David] me prius docuerat virtutibus suis, quomodo stans non caderem, doceret per poenitentiam, quomodo cadens resurgerem. Cfr. Epist. 122. (offas 46.) n. 3.

² Psalm. 72, 25, et 26. — Seq. locus est Ps. 141, 6; tertius II. Cor. 4, 17, ubi Vulgata voci aeternum praemittit *supra modum in sublimitate*; quartus Ps. 15, 10; quintus Ps. 62, 9.

³ E ad marginem hic habet: Quarto, consideratio tormentorum inclinat animam ad divinum timorem, quia, sicut crescente spe crescit gratia sursum agens vel ferens, ita crescente timore crescit gratia inclinans deorsum.

⁴ Psalm. 33, 15, 46. et 47. — Seq. locus est Prov. 28, 14; tertius ibid. 24, 16.

⁵ Cap. 28, 1. — Seq. locus est Matth. 5, 40; tertius Eccli. 4, 33.

S. Bonav. — Tom. V.

⁶ De Div. Nom. c. 4, § 9. — Sententiam Richard. a S. Vict. invenire in eius operibus non potuimus; cfr. Hug. a S. Vict., I. et III. c. 27. seqq. de Besuis etc., in quibus natura diversarum avium (secundum Isidor., XII. Etymolog. c. 7, et Raban., XXII. de Universo, c. 6, 6.) describitur. Praecipue cfr. Plin. X. Natur. Histor. c. 16, 35, 54, et XI. c. 22.

⁷ Math. 49, 17. — Quod iustitia sit rectitudo, docet Anselm.; cfr. supra pag. 256, nota 6. — Hug. a S. Vict., Soliloq. de artha animae: Scis, quod amor ignis est... et qui per affectum coniungitur, in ipsius similitudinem ipsa quodam modo dilectionis societate transformaris.

⁸ Cap. 7, 3: Filii, non semines etc. — Seq. locus est Deut. 25, 2: Pro mensura peccati erit etc.

⁹ Cap. 7, 20: Sapientia confortavit etc. — Seq. locus est ibid. 9, 18; tertius Sap. 10, 12; quartus ibid. 7, 29.

dedit illi, ut vinceret et sciret, quoniam omnium potentior est sapientia. — Est etiam contemplans summum bonum; in Sapientia: *Est enim haec speciosior sole*. Facit enim animam gustare et mirari. — Est etiam collaudans ex omnibus Deum. Hic fructus est coniunctus gloriae; hoc opus, hoc munus, hic fructus: *videbimus, amabimus, laudabimus*¹.

22. Hi quatuor fructus per ordinem oriuntur. Consideratio e directo per civium praesidia disponit ad primum actum sapientiae, in acie terribili, ordinata et in choris castrorum².

23. Secundo, per hostium certamina ex adverso oritur secundus fructus, scilicet *collocari* contra hostes; quia homo, quando habet hostes, tunc valde sagaciter se gerit, et imminens bellum facit hominem sagacem, fortem et sapientem; sicut inclusi multas inveniunt vias ad evadendum; unde tentatio imminens quasi ex obliquo fortiolem reddit, sicut radius veniens super corpus opacum, densum, solidum, postea reflexus, maius lumen et calorem generat, ut patet in speculo ferreo. Similiter magis castus quis efficitur, cum inimicus fortiter vult trahere ad luxuriam. — Sicut enim dixit, mulier habebat daemone-

Franciscus. nem, qui in illa loquebatur et dixit, quod Franciscus magnum malum eis faciebat, et quod bene erant contra ipsum congregati quinque millia ad ipsum deiciendum; et frater, qui audivit, dixit beato Franciscus; tunc ipse surrexit et dixit, quod modo fortior esset³.

24. Tertius fructus sapientiae est *contemplari* summum bonum, quod oritur ex consideratione e vicino per gratiarum dona. Tanta enim posset esse gratia, quod existens hic esset quasi in paradiso. Videret enim in intimis suis, sicut beatus Paulus, qui dicit⁴: *Sapientiam loquimur inter perfectos*; et post: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum sanctum. Sicut enim nemo scit quae sunt hominis, nisi spiritus, qui in illo est; ita et quae Dei sunt nescimus, nisi Spiritus Dei intret in nos*.

25. Ex quarto, scilicet e *longinquo*, nobis nascitur *collaudatio* Dei in omnibus. Omnes enim creaturae effantur Deum. Quid ego faciam? Cantabo cum omnibus. Grossa chorda in cithara per se non bene sonat, sed cum aliis est consonantia. Figurarum signa ab omnibus creaturis accipiuntur in Scri-

ptura ad laudandum Deum, ut patet in Psalmo⁵: *Laudate Dominum de caelis*; et in: *Benedicite omnia opera Domini Domino*, a summo usque deorsum; sic homo Deum videns in omnibus, Deum gustans in omnibus tribus viribus suis. Psalmus: *Iucundum sit ei eloquium meum, ego vero delectabor in Domino*; et alibi: *Delectasti me, Domine, in factura tua*; et: *Magnificabo eum in laude*. Sic in omnibus habet gustum et refectionem intellectus et affectus. — Ex his omnibus fructibus surgunt fructus amoris et caritatis, quae intenduntur in omnibus. Omnis enim Scriptura ordinatur ad caritatem. Hi duodecim fructus ordinate *ascendunt* ad caritatem.

26. *Descendendo* autem a caritate fluunt charismata duodecim, quae sunt *fructus*, quos ponit Apostolus ad Galatas quinto⁶: *Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas*. Gratia enim et iustitia et sapientia non possunt esse sine caritate⁷. Nam *fructus* dicitur a *frui*; «*frui* autem est inhaerere alicui rei propter se ipsam». Unde nec iustitia nec miracula nec scire mysteria sine caritate prosunt. Et hoc sentiunt omnes doctores et Sancti. Sic ecce, quod una vetula, quae habet medicum hortum, quia solam caritatem habet, meliorem fructum habet quam unus magnus magister, qui habet maximum hortum et scit mysteria et naturas rerum.

27. *Sufficiencia* autem horum duodecim fructuum sumitur per hunc modum. Secundum Augustinum, filium Pauli⁸, quatuor sunt diligenda ex caritate, quibus fruimur: *Deo, me ipso in Deo, proximo in Deo, corpore meo in Deo*. — Deo autem fruor, quando summe in Deo *conquiesco, delector, unior*; *conquiesco per unioem, delector per gaudium, unior per pacem*. Et haec tria ordinata sunt; quia, ubi est pax, necesse est, ut sit *gaudium*; et ubi *gaudium*, necesse est, ut sit *quies*.

28. Secundo, fruor *me ipso* in Deo. *Anima* autem mea fruor, quando illam possideo; quia, si transit res in possessionem alterius, fructum non habeo. Tunc autem possideo, quando patienter possum *ferre adversa*; *in patientia vestra possidebitis animas vestras*⁹; patienter autem ferre adversa non debet

Hi oriuntur ex 4 ultimis considerationibus. Actus primus.

Secundus.

Franciscus.

Tertius.

Quartus.

In ascensu 12 fructus.

Item, in d. secundo.

Sufficiencia¹ horum.

Quatuor diligenda.

Tria in frui tunc prima

Tria in se- cunda.

¹ August., XXII. de Civ. Dei, c. 30. n. 5: Ibi vacabimus et videbimus, videbimus et amabimus, amabimus et laudabimus; ecce, quod erit in fine sine fine.

² Respicuntur Cant. 6, 3. 9. et 7, 1.

³ Opuscul. S. Franc. Apophtheg. 52: Dixit ei quidam ex fratribus, daemoniaca puellam revelasse, licet invitam, multa daemouum agmina contra eum conspirasse, ut suo gradu et virtute decerent quem infensum sibi dicebant hostem. Respondit intrepidus: Modo fortior sum.

⁴ Epist. I. Cor. 2, 6. et 10. seq. Vulgata suam pro sanctum, plura etiam interserit.

⁵ Psalm. 148, 1. — Seq. locus est Dan. 3, 57. (Ps. 102, 22: Benedicite Domino omnia opera eius); tertius Ps. 103, 34; quartus Ps. 91, 5. et quintus Ps. 68, 31.

⁶ Vers. 22. et 23. — Seq. sententia est August., I. de Doctr. christiana, c. 4. n. 4: *Frui* enim est amore alicui rei inhaerere propter se ipsam. Libr. XI. de Civ. Dei, c. 25. dicit, «quod proprie fructus *fruentis*, usus utentis sit».

⁷ Epist. I. Cor. 13, 1. seqq.

⁸ Libr. I. de Doctr. christiana, c. 23. n. 22, ubi quatuor ex caritate recenset diligenda. Vide supra Breviloq. p. V. c. 8. — Libr. VII. Confess. c. 24. n. 27. narrat idem, quod ante conversionem suam avidissime arripuerit «prae ceteris Apostolum Paulum», et VIII. c. 12. n. 29, quod legendo verba Apostoli Pauli, Rom. 13, 43: *Non in comessationibus* etc., converso sua confirmata fuerit.

⁹ Luc. 21, 19.

esse a casu, vel fortuna, sed intuitu mercedis; et hoc est *expectare mercedem*; tertium est *condonare iniuriantii* offensam. Et haec tria sunt per *patientiam, longanimitatem, bonitatem*. *Patientia* est adversa tolerando; *longanimitas*, expectando mercedem ex omnibus tribulationibus; *bonitas*, liberaliter condonando. Unde si caritas *patiens, longanimitas, bona*; tunc *inundationes maris quasi lac sugit*¹, sicut Laurentius carbonibus quasi floribus laetabatur. Illi fructus sunt in spiritu, non in carne. Unde Iacobus: *Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis*.

29. Tertio, *proximo fruimur* in Deo, quando habemus caritatem ad proximum; et hoc tripliciter: *benigne* in corde vel animo; *mansuete* in contubernio; *fideliter* in verbo vel signo. Cor *benignum* habeo, quando quidquid boni habet proximus in meum bonum refundo. Similiter *mansuetudo* est, quae hominem facit gregalem² et socialem. Aliqui homines sunt valde boni, et tamen sunt ita duri in signis, quod homo non audet eis appropinquare; sed quando homo familiarem se reddit, tunc est *mansuetus*. Similiter *fidelitas* multum facit amabilem; et haec facit confidere de homine magis in verbo quam in corde, quia affectus est variabilis.

30. Quarto, *fruo corpore meo* in Deo, quando

mundum servo corpus meum, et hoc, quando servatur *modestia* in gustu, *continentia* in tactu, *castitas* in omnibus sensibus. In gustu principaliter notatur modestia. *Corpora* luxuriosorum, gulosorum, incontinentium non sunt in pace sepulta³.

31. Sic ergo *descendendo*, ex caritate, quae est *unguentum fluens a capite ad barbam usque ad oram vestimenti*⁴, est fructio *Dei, mei, proximi, corporis*. Sicut ergo sunt duodecim fructus ex duodecim illustrationibus *ascendendo* ad caritatem, sic sunt duodecim fructus *descendendo*. Et hoc est illud quod in Apocalypsi dicitur, *ex utraque parte fluminis esse lignum vitae, afferens fructus duodecim per duodecim menses*: ab una parte fluminis fructus *intellectuales*, ab altera *affectuales*; vel ab una parte fructus *ascendentes*, ab altera *descendentes*.

32. Iste ergo est fructus Scripturarum, scilicet caritas. Propter hanc sunt *mysteria, intelligentiae, theoriae*. Unde in fine Apocalypsis⁵: *Beati, qui lavant vestimenta sua, ut intrent per portam civitatis*. — Et dicebat: Imaginor illas duodecim illustrationes primas sive ascendentes, quae fluunt a Deo et ad Deum terminantur et currunt per totam Scripturam; imaginor sicut duodecim circulos, ut in quemcumque anima intret, inveniatur silvarum amoenitatem ac fructuum ubertatem.

COLLATIO XIX.

De tertia visione tractatio septima et ultima, quae agit de recta via et ratione, qua fructus Scripturae percipiuntur, sive qua per scientiam et sanctitatem ad sapientiam perveniatur.

SUMMARYUM. — *Introductio. Invitatio ad percipiendum praedictos fructus Scripturae et ad transeundum a vanitate ad veritatem; duplex transitus, 1. — Relicta vanitate, sectanda est sapientia, quae delectatur in solo Deo, 2. — Periculum in transitu de scientiis rerum inferiorum ad sapientiam superiora gustantem; a scientia ascendendum est per sanctitatem ut viam mediam ad sapientiam, 3-5. — Pars I. De scientia et de modo studendi, qui debet habere quatuor condiciones. De his quatuor. Primo, de ordine observando in studio. Quatuor sunt genera scripturarum, 6. — De primo genere sive de s. Scriptura; excellentia eius; quomodo in ea studendum, 7-9. — De secundo genere sive de originalibus Sanctorum, 10. — De tertio sive de Summis magistrorum, 11. — De quarto sive de philosophia, 12-15. — De secunda conditione sive de assiduitate, 16. — De tertia sive de complacentia, 17. 18. — De quarta sive de commensuratione, 19. — Pars II. De sanctitate ut via ad sapientiam et de ipsa sapientia. Quatuor proprietates vitae sanctae; primo debet esse vita*

¹ Deut. 33, 19: Qui inundationem maris quasi lac sugent. — Seq. locus est Iac. 4, 2.

² Vox *gregalis*, teste Forcellini, interdum (etiam apud Cicero-nem) sumitur de hominibus in bonam partem; B substituit *congregabilem*, Vat. *familiarem*.

³ Eccli. 44, 14: Corpora ipsorum in pace etc.

⁴ Psalm. 132, 2: Sicut unguentum in capite, quod de-

scendit in barbam, barbam Aaron, quod descendit in oram vestimenti eius. Cfr. supra pag. 290, nota 2. — Inferius allegatur Apoc. 22, 2: Ex utraque... afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum.

⁵ Cap. 22, 14: Beati, qui lavant stolas suas in sanguine Agni, ut sit potestas eorum in ligno vitae, et per portas intrent in civitatem.

timorata, 20. — Secundo, impolluta, 21. — Tertio, religiosa, 22. — Quarto, edificatoria, 23. — Sapientia, quae est fructus scientiae et sanctitatis, consistit in quatuor: primo in recognitione internorum defectuum, 24. — Secundo, in castigatione passionum, 25. — Tertio, in ordinatione cogitationum, 26. — Quarto, in desiderii sursumtione, 27.

1. Protulit terra herban virentem¹ etc. Dictum est de fructibus sacrae Scripturae; et ad hos fructus invitavit nos Sapientia aeterna; in Ecclesiastico: *Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris, et flores mei fructus honoris et gratiae. Transite ad me omnes, qui concupiscitis me, et a generationibus meis implemini.* Si volumus transire, oportet, nos esse filios Israel, qui transierunt Aegyptum; sed Aegyptii non transierunt, sed submersi sunt². Illi autem transeunt, qui totum suum studium ponunt, qualiter a vanitatibus transeant in regionem veritatis. A veritate in vanitatem transiit Adam, unde in Psalmo: *Verumtamen in imagine pertransiit homo, sed et frustra conturbatur. Thesaurizat et ignorat, cui congregabit ea. Mane sicut herba transeat, mane floreat et transeat, vespere decidat, induret et arescat.* Quando ergo amatur commutabile bonum, transitorium, vanum; tunc homo transit; et hunc transitum reprobat Sapientia. Illic transitus facit omne malum. Sic transiit lucifer, cui dictum est³: *Verumtamen ad infernum detraheris.* Primo proiectus est propter culpam, secundo pro iudicio. Sic etiam fecit Adam; postquam dimisit lignum vitae, abscondit se. Vidit enim se nudum ab omnibus habitibus bonis; propter quod abiectus est de paradiso.

2. Sapientia ergo et caritas sunt principales fructus; quibus principaliter est contraria vanitas. Unde in Cantico exprimitur *sapientia amorosa.* Non enim potest quis dicere verba Cantici sine sapientia et amore, nec nisi elongatus a vanitate. Et ideo Ecclesiastes praecedit hunc librum; ubi ostendit vanitatem, cum dicit⁴: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas.* Haec propositio vera est et probatur in toto libro. Oportet ergo transire ab omnibus ad veritatem, ut non sit delectatio nisi in Deo.

3. Quomodo autem transeundum est? Volunt omnes esse sapientes et scientes. Sed cito accidit,

quod mulier decipit virum⁵. Sapientia autem est supra tanquam nobilis; sed scientia infra, at videtur homini pulchra, et ideo vult sibi coniungi, et inclinatur anima ad seibilia et sensibilia et vult ea cognoscere et cognita experiri et per consequens eis uniri. Et ita enervatur, ut Salomon, qui voluit omnia scire et disputavit super lignis a cedro, quae est in Libano, usque ad hyssopum⁶; et oblitus est principalis, et ideo est factus vanus. Non est ergo securus transitus a scientia ad sapientiam; oportet ergo medium ponere, scilicet *sanctitatem.* Transitus autem est exercitium: exercitatio a studio scientiae ad studium sanctitatis, et a studio sanctitatis ad studium sapientiae; de quibus in Psalmo⁷: *Bonitatem et disciplinam et scientiam doce me.* Incipit a summo, quia vellet gustare, quam bonus et suavis est Dominus; ad sapientiam autem perveniri non potest nisi per disciplinam, nec ad disciplinam nisi per scientiam: non est ergo praefendum ultimum primo. Malus esset mercator, qui stannum praeligeret auro. Qui enim praefert scientiam sanctitati nunquam prosperabitur.

4. Augustinus, de Civitate Dei⁸, dicit, quod Angeli boni sive spiritus habent nomen *angelii*, scilicet *nuntii*, quia de humilitate gaudent; spiritus nequam vocantur *daemones*, scilicet *scientes*, quia ab illius fastu volunt nominari. Sed verendum est quod dicit Iob⁹ de behemoth-leviathan: *Sternet sibi aurum quasi lutum.* Per scientiam enim est tentatio facilis ad ruinam. Unde: *Eritis sicut dii, scientes bonum et malum.* Unde quidam super viam naturae volunt perscrutari, sicut de contingentibus. Beatus Bernardus dicit de fructibus superbiae, quod primum vitium est curiositas, per quod lucifer cecidit; per hoc etiam Adam cecidit. Appetitus scientiae modificandus est, et praeferenda est ei sapientia et sanctitas.

Secunda sapientia et caritas.

Relinquenda vanitas.

Perculum in hoc Iransito.

Media via sit sanctitas.

Triplex exercitium.

Tentatio in scientia.

Curiositas.

¹ Gen. 1, 12. — Seq. locus est Eccli. 24, 23. (Vulgata *honestatis pro gratiae*) et 26. — De fructibus cfr. collat. praeced.

² Cfr. Exod. 14, 1. seqq. — Subinde allegatur Ps. 38, 7. et 89, 6. (Mane sicut herba etc.).

³ Isai. 14, 15. — Inferius respicitur Gen. 3, 6. seqq.

⁴ Cap. 1, 2. Cfr. supra pag. 363, nota 8.

⁵ Respicitur Gen. 3, 6. et 12.

⁶ Libr. III. Reg. 4, 33. Cfr. supra pag. 340, nota 2.

⁷ Psalm. 118, 66. Explicationem vide supra collat. 2. n. 3. seqq. — Subinde respicitur Ps. 33, 9: *Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus.*

⁸ Libr. XV. c. 23. n. 1: *Scriptum est enim [Ps. 103, 5]: Qui facit angelos suos spiritus, id est, eos qui natura spiritus sunt, facit esse angelos suos, iniungendo eis officium nuntiantium. Qui enim Graece dicitur ἄγγελος, quod nomen Latina declinatione angelus perhibetur, Latina lingua nuntius interpretatur.*

Libr. IX. c. 20: *Δαίμονες* enim dicuntur, quoniam vocabulum Graecum est, ob scientiam nominati. Apostolus autem Spiritu sancto locutus ait [I. Cor. 8, 1.]: *Scientia inflat, caritas vero edificat...* Est ergo in daemonebus scientia sine caritate, et ideo tam inflati, id est tam superbi sunt etc.

⁹ Cap. 41, 21. — Seq. locus est Gen. 3, 5. Sententia Bernardi habetur in Tract. de gradibus humilitatis et superbiae, c. 10. n. 28: *Primus itaque superbiae gradus est curiositas. Ibid. n. 31. seqq. agit de lucifero et n. 38. ait: Quod [lucifer] per curiositatem a veritate ceciderit, quia prius spectavit curiose quod affectavit illicitè, speravit praesumptuose. Cfr. II. Sent. d. 5. a. 1. q. 1. arg. 6. ad oppos. Ibid. d. 22. a. 1. q. 2. agitur de peccato Adami et dicitur: Fuit etiam [in eo] quaedam avaritia, dum curiose scire voluit, quid sibi eveniret, dum cibum vetitum degustaret.*

3. Qualiter ergo studendum est *scientiæ* et *sapientiat* et *sapientiat*? Oportet *scire*, ut de *fructibus sapientiat* habeatur, et per portas civitatis possimus introire; Ecclesiastes¹: *Labor stultorum perdit eos qui nesciunt in urbem pergere*, hoc est, qui nesciunt studere in quibus oportet. In Genesi dicitur, quod *tulit Dominus Deus hominem et posuit in paradiso, ut operaretur et custodiret illum*. — Oportet *operari* in sacra Scriptura et exercitare intellectum. Seneca: « Multos inveni exercitantes corpus, paucos ingenium ». Haec exercitatio est spiritus ad pietatem; unde in Proverbiis²: *Per agrum hominis pigri transivi et per vineam viri stulti. Et ecce, totum repleverant urticae, et operuerant superficiem eius spinæ, et maceria lapidum destructa erat*. Hoc fit, quando homo habet bonam dispositionem et non exercet eam, sed crescent ibi *urticæ* malignitatis, *spinæ* cupiditatis. *Maceria lapidum* virtutum destruit propter dissipationem cogitationum; unde ibidem: *Praepara foris opus tuum, et diligenter exerce agrum tuum*.

6. Modus studendi debet habere quatuor conditiones: *ordinem, assiduitatem, complacentiam, commensurationem*. — *Ordo* diversimode traditur a diversis; sed oportet ordinate procedere, ne de primo faciant posterius. Sunt ergo quatuor genera scripturarum, circa quae oportet ordinate exerceri. Primi libri sunt sacrae Scripturae. In testamento veteri secundum Hieronymum³ viginti duo libri, in novo testamento octo sunt. Secundi libri sunt originalia Sanctorum; tertii, Sententiae magistrorum; quarti, doctrinarum mundalium sive philosophorum.

7. Qui ergo vult discere quaerit scientiam in fonte, scilicet in *sacra Scriptura*, quia apud philosophos non est scientia ad dandam remissionem peccatorum; nec apud Summas magistrorum, quia illi ab originalibus traxerunt, originalia autem a sacra Scriptura. Unde dicit Augustinus⁴, quod ipse decipi potest et alii; sed ibi est fides tanta, ubi non potest esse deceptio. Et hoc dicit Dionysius de Divinis Nominibus, quod « nihil assumendum est, nisi quod ex eloquiis sacris divinitus nobis est expressum ». — Studere debet Christi discipulus in sacra Scriptura,

sicut pueri primo addiscunt *a, b, c, d* etc., et postea syllabicare et postea legere et postea, quid significet pars. Similiter in sacra Scriptura primo debet studere in textu et ipsum habere in promptu et intelligere, « quid dicitur per nomen⁵ », non solum sicut Iudaeus, qui semper intendit ad litteralem sensum. Totam Scripturam est quasi una, et inferior chorda per se non facit harmo⁶, sed cum aliis; similiter unus locus Scripturae dependet ab alio, immo unum locum respiciunt mille loca.

8. Notandum, quod quando Christus fecit miraculum de conversione aquae in vinum, non statim dixit: fiat vinum, nec fecit de nihilo; sed voluit, quod ministri implerent hydrias aqua, ut dicit Gregorius⁶. Ad *litteram*, quare sic fecit, ratio reddi non potest; sed secundum *spiritualem intelligentiam* reddi potest ratio: quia Spiritus sanctus non dat spiritualem intelligentiam, nisi homo impleat *hydrium*, scilicet capacitatem suam, *aqua*, scilicet notitia litteralis sensus, et post convertit Deus aquam sensus litteralis in vinum spiritualis intelligentiae. — Propter hoc Paulus fuit altus, quia ipse didicerat Legem ad pedes Gamahelis⁷. Unde qui Scripturam habet potens est in eloquiis et etiam in venusto sermone. Unde beatus Bernardus parum sciebat, sed quia in Scriptura multum studuit; ideo locutus est elegantissime.

9. Primum igitur est, quod homo habeat Scripturam non sicut Iudaeus, qui solum vult corticem. Unde quidam Iudaeus semel legebat illud capitulum Isaiae⁸: *Domine, quis credidit auditui nostro* etc.; et legebat ad litteram et non potuit habere concordantiam nec sensum, et ideo proiecit librum ad terram, imprecans, ut Deus confunderet Isaiaem, quia, ut sibi videbatur, non poterat stare quod dicebat.

10. Ad hanc autem intelligentiam non potest homo pervenire per se, nisi per illos quibus Deus revelavit, scilicet per *originalia Sanctorum*, ut Augustini, Hieronymi et aliorum. Oportet ergo recurrere ad originalia Sanctorum; sed ista sunt difficilia; ideo necessariae sunt Summae magistrorum, in quibus elucidantur illae difficultates. Sed cavendum est de multitudine scriptorum. Sed quia ista scripta

Confirmator per simile.

Exempli.

De quadam Insaico.

Libri Sanctorum, magistrorum, philosophorum.

¹ Cap. 10, 15. — Seq. locus est Gen. 2, 45. Sententia Senecae habetur in Epist. 80. (alias 81.): Cogito mecum, quam multi corpora exerceant, ingenia quam pauci.

² Cap. 24, 30, et 31. — Seq. locus est ibid. v. 27.

³ Prolog. in libros Regum: Quomodo igitur viginti duo elementa [i. e. litterae alphabeti] sunt, per quae scribimus Hebraice omne, quod loquimur... ita viginti duo volumina suppulantur, quibus quasi litteris et exordis in Dei doctrina tenera adhuc et lacteus viri iusti eruditur infantia. Cfr. supra pag. 202, nota 10.

⁴ Epist. 82. (alias 19.) c. 1. n. 3. (et c. 3. n. 24.) dicit, quod solis canonicis Scripturarum libris convenit, « ut nullum eorum auctorem scribendo aliquod errasse firmissime credam ». Cfr. can. *Ego solis eis* (5.) et seqq. d. 9. — Verba Dionys. inveniuntur de Div. Nom. c. 1. § 2.

⁵ Secundum Aristot. supra pag. 50, nota 7. allegatum.

⁶ Libr. I. Homil. in Ezech. homil. 6. n. 7: Quem non parvolorum ipsa evangelica historia in miraculi operatione reficiat, quod hydrias vacuas Dominus aqua impleri praecipit eandemque aquam protinus in vinum vertit [Joan. 2, 7.]?... Qui enim mutare aquam in vinum potuit etiam vacuas hydrias valuit vino statim replere. Sed impleri hydrias aqua iubet, quia prius per sacrae lectionis historiam corda nostra replenda sunt. Et aquam nobis in vinum vertit, quando ipsa historia per allegoriae mysterium in spirituales nobis intelligentiam commutat.

⁷ Act. 22, 3: Ego sum vir Iudaeus... secus pedes Gamahel eruditus iuxta veritatem paternae Legis, acumulator Legis, sicut et vos omnes estis hodie.

⁸ Cap. 53, 1. seqq.; Rom. 10, 16. praenotatur *Domine*.

adducunt philosophorum verba, necesse est, quod homo sciat vel supponat ipsa. — Est ergo periculum descendere ad *originalia*, quia pulcher sermo est originalium; Scriptura autem non habet sermonem ita pulcrum. Unde Augustinus, si tu dimittas Scripturam et in libris suis studeas, pro bono non habet; sicut nec Paulus de illis qui in nomine Pauli baptizabantur¹. Sacra Scriptura in magna reverentia habenda est.

11. Maius autem periculum est descendere ad *Summas magistrorum*, quia aliquando est in eis error; et credunt, se intelligere originalia, et non intelligunt, immo eis contradicunt. Unde sicut fatuus esset qui vellet semper immorari circa tractatus et nunquam ascendere ad textum; sic est Summis magistrorum. In his autem homo debet cavere, ut semper adhaereat viae magis communi.

12. Descendere autem ad *philosophiam* est maximum periculum; unde Isaias²: *Pro eo, quod abiicit populus ille aquas Siloe, quae currunt cum silentio, et assumisit magis Rasin et filium Romeliae; propter hoc, ecce, Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes et multas, regem Assyriorum etc.* Non amplius revertendum est in Aegyptum.

— Notandum de Hieronymo, qui post studium Ciceronis non habebat saporem in propheticis libris; ideo flagellatus fuit ante tribunal³. Hoc autem propter nos factum est; unde magistri cavere debent, ne nimis commendent et appetantur dicta philosophorum, ne hac occasione populus revertatur in Aegyptum, vel exemplo eorum dimittat *aquas Siloe*, in quibus est summa perfectio, et vadant ad aquas philosophorum, in quibus est aeterna deceptio.

13. Signatum fuit hoc in Gedeone⁴, ubi illi qui probati fuerunt ad aquas, qui scilicet lambuerunt sicut canes, pugnaverunt et vicerunt; et illi qui flexo poplite incurvati biberunt, reversi sunt; et vincentibus datae sunt tubae, lagenae et laternae, et per clangorem buccinae et compositionem lagenarum vicerunt. Isti sunt Ecclesiae praedicatores, qui clangunt in praedicatione *buccina*. *Lagenae* sunt cor-

pora, *lampades* sunt miracula. Quando enim per veritatem mortui sunt, miraculis coruscaverunt et superaverunt hostes. Isti autem, qui bibunt *lingua* attrahendo sicut canes, qui parum aquae lingua hauriunt, sunt qui de philosophia parum sumunt; sed illi qui *flexo poplite* bibunt, sunt qui totaliter se ibi incurvant; et illi curvantur ad errores infinitos, et inde fovetur fermentum erroris; Osee⁵: *Quievit paululum civitas a commixtione fermenti, donec fermentaretur totum; et foveat ova aspidum, ut quod confotum fuerit erumpat in regulum.*

14. Nota de beato Francisco, qui praedicabat Soldano. Cui dixit Soldanus, quod disputaret cum sacerdotibus suis. Et ille dixit, quod secundum rationem de fide disputari non poterat, quia supra rationem est, nec per Scripturam, quia ipsam non recipere illi; sed rogabat, ut fieret ignis, et ipse et illi intrarent. — Non igitur tantum miscendum est de aqua philosophiae in vinum sacrae Scripturae, quod de vino fiat aqua; hoc pessimum miraculum esset; et legitur⁶, quod Christus de aqua fecit vinum, non e converso. — Ex hoc patet, quod credentibus fides non per rationem, sed per Scripturam et miracula probari potest. In Ecclesia etiam primitiva libros philosophiae comburebant⁷. Non enim panes mutari debent in lapides.

15. Est ergo ordo, ut prius studeat homo in sacra Scriptura quantum ad litteram et spiritum, post in originalibus, et illa subiciat sacrae Scripturae; similiter in scriptis magistrorum et in scriptis philosophorum, sed transeundo et furando, quasi ibi non sit permanendum. Quid lucrata fuit Rachel, quod *furata fuit idola patris sui*⁸? Tantum fuit lucrata, quod mentita fuit et simulavit infirmitatem et *abscondit ea subter stramenta cameli et sedit desuper*; sic, quando quaterni philosophorum absconduntur. Aquae nostrae non debent descendere ad mare mortuum, sed in suam primam originem.

16. Secundo oportet habere *assiduitatem*. Impedimentum enim est maximum lectio vagabunda, quasi plantans modo hic, modo ibi; modo legere

¹ Cfr. I. Cor. 1, 12. seqq.

² Cap. 8, 6. et 7. Cfr. supra collat. 17. n. 27.

³ Epist. 22 n. 30. de se ipso confitetur: itaque miser ego lecturus Tullium icinabam. Post noctium crebras vigilas, post lacrymas, quas mihi praeiteritum recordatio peccatorum ex imis visceribus eruebat, Plantas sumebatur in manus... Dum ita me antiquus serpens illaderet, in media ferme Quadragesima medullis infusa febris corpus invasit exhaustum... cum subito raptus in spiritu ad tribunal iudicis pertrahor... Interrogatus de conditione, Christianum me esse respondi. Et ille qui praesidebat: Mentiris, ait, Ciceronianus es, non Christianus; *ubi enim thesaurus tuus, ibi et cor tuum* [Matth. 6, 21]. Illico obmutui, et inter verbera, nam caedi me iusserat, conscientiae magis igne torquebar etc.

⁴ Iudic. 7, 4. seqq. Cfr. Gregor., XXX. Moral. c. 25. n. 74. seqq., ubi hic locus simili modo explicatur. Ibi n. 75. dicitur: Designatur itaque in *tubis* clamor praedicationum, in *lampadibus* claritas miraculorum, in *lagenis* fragilitas corporum. Num. 74:

Aquis namque doctrinae sapientiae, *stante autem genu* recta operatio designatur. Qui ergo, dum aquas bibunt, *genuflexisse* perhibentur, a bellorum certamine prohibiti recesserunt etc.

⁵ Cap. 7, 4. — Seq. locus est Isai. 59, 5: Ova aspidum ruperunt et telas araneae texerunt; qui comederit de ovis eorum morietur; et quod confotum est erumpit in regulum.

⁶ Ioan. 2, 7. seqq. — De S. Francisco cfr. Bonav., Legenda S. Francisci, c. 9.

⁷ Cfr. Act. 19, 19. Alluditur ad Luc. 11, 11. et Matth. 4, 3.

⁸ Cfr. Gen. 31, 19. Ibid. v. 34. et 35. seq. locus. Inferius respicit Ios. 3, 16, ubi narratur, quod, ingresso populo Israel Iordanem, « steterunt aquae... quae autem inferiores erant in mare solitudinis, quod nunc vocatur mortuum, descenderunt, usquequo omnino defecerunt ». Ps. 143, 3: Iordanem conversus est retrorsum. Cfr. supra collat. 14. n. 22. — Qu Cange, Glossarium etc.: *Quaternum* vel *quaternus* chartae compactae, *Gellice cahier*.

Periculum in secundis.

Maius periculum in tertius.

Maximum, in quartis.

Exemplum.

Figurat in Scriptura.

Exemplum in Francisco.

Continuatur.

Epilogus.

De secunda conditione.

unum, modo alium. Vagatio exterior signum est vagationis animae; et ideo talis non potest proficere, quia non figitur in memoria; sicut ponit exemplum Gregorius¹, quod quando homo videt semel faciem hominis, non ita perfecte postea cognoscit, sed quando frequenter videt, postea cognoscet. Sic de sacra Scriptura: quia primo faciem obscuram habet, postea, quando frequenter videtur, elicitur familiaris.

De tertia
conditio.

17. Tertio oportet habere *complacentiam*. Sicut enim Deus proportionavit gustum et cibum, quia cibo dedit saporem, gustui autem discretionem; et ex his duobus cibis incorporatur: sic primo oportet *sumere* Scripturam, postea *masticare*, demum *incorporare*. Ad quid homo bibet aquam turbidam? Irenaeus²: *Quid tibi vis in via Aegypti, ut bibas aquam turbidam?* Sed bibe aquam salutarem, scilicet *sapientiae*.

Monitio

18. Nota, quod animal, quod non ruminat, immundum est³. Ruminatio enim fit eo, quod animal habet duos ventres; attrahit cibum ad os et totum ruminat et proicit in alterum ventrem ulteriorem. — In Psalmo⁴: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo!* Non diligas meretricem et dimittas sponsam tuam; in Sapientia: *Hanc amavi et exquisivi a iuventute mea. Non accipias glandes et siliquas porcorum*, ut suspendaris cum Absalom *per capillos*, scilicet affectus tuos. Doctrinae saeculares sunt sicut quercus altae, proceres, inflexibiles. Noli comedere pepones Aegypti et porros et allia, sed *mannā de caelo*⁵; et non manseas *super cibo isto*, non sis carnalis, sicut filii Israel; et hi non inveniunt nisi unum saporem, sed alii homines spirituales inveniunt *omnis saporis suavitatem*.

De quarta
conditio.

19. Quartum est *commensuratio*, ut non velit sapere super vires, *sed sapere ad sobrietatem*⁶. Unde ait Sapiens: *Mel invenisti, comede quod tibi sufficit, ne forte satiatus evomas illud*. Non plus te extendas, quam ingenium tuum potest ascendere, nec

infra maneat. Unde in designationem huius, ut dicit Dionysius, Seraphim *mediis* volabant alis, ut nec *sistat* homo citra id quod potest, nec *ascendat* ultra id quod potest; sicut illi qui cantant ultra vires, nunquam bonam faciunt harmoniam. — Et dicit Augustinus⁷, quod illi qui non ordinant studium, sunt sicut pulli equorum, qui modo currunt huc, modo illic; sed iumentum plano passu tantum vadit, eo quod aeque proficit; sic unus durus, dummodo ordinare sciat studium suum, sicut ingeniosus inordinate studens.

Epilogus par-
tis I.

20. Qui autem vult proficere in hoc studio, oportet, quod habeat sanctitatem et possit studere ad vitam *timoratum, impollutam, religiosam, aedificatoriam*. — Haec est vita Sanctorum *timorata*, ut in his quae agit, semper timeat, sive vadens ad Missam, sive ad mensam, sive stans, sive ambulans, quia in omnibus potest esse peccatum; Iob⁸: *Verebar omnia opera mea, sciens, quod non parceres delinquenti*. Optimum signum est timor, et pessimum signum est audacia, quia talis nunquam corrigitur.

Parē II. De
sanctitate et
sapientia.

Sanctitatis &
proprietates.
Est timorata.

21. Secundo, vita *impolluta*, quod totum faciat propter *anorem Dei*, non propter anorem alicuius rei, quia omnis amor suspectus est nisi Dei. Unde dicit Augustinus⁹, et beatus Bernardus in quadam epistola ad quendam monachum, quod dilectio Apostolorum ad carnem Christi impediēbat adventum Spiritus sancti. Quid de alio amore creaturarum? Psalmus¹⁰: *Renuit consolari anima mea etc. Custodi me, Domine, ut pupillam oculi*. Pupilla non bene custoditur munda, quando est vapor, vel pulvis, vel humor in ea.

Religiosa.

22. Tertio, quod sit vita *religiosa*, clausa sicut macera vineae; sic oportet, quod homo faciat sibi restrictionem gustus, linguae et sensuum ceterorum: quia, *si quis putat, se religiosum esse, non refrenans linguam suam, sed seducens cor suum; huius vana est religio*¹¹. *Sepi aures tuas spinis*. Vita nostra non debet esse data loquelis, sed lacrymis.

¹ Lior. IV. Moral. Praef. c. 1. n. 1: Sicut enim ignotorum hominum facies cernimus et corda nescimus, sed si familiari eis locutione coniungimur, usu colloquii eorum etiam cogitationes indagamus; ita, cum in sacro eloquio sola historia aspiciat, nihil aliud quam facies videtur, sed si huic *assiduo usu* coniungatur, eius nimirum mentem quasi ex colloquutionis familiaritate penetramus.

² Cap. 2. 18.

³ Levit. 11, 26: Omne animal, quod habet quidem ungulam, sed non dividit eam nec ruminat, immundum erit. Cfr. ibid. v. 7.

⁴ Psalm. 118, 103. — Seq. locus est Sap. 8, 2. Subinde respicitur Luc. 45, 16: Et cupiebat implere ventrem suum de siliquis, quas porci manducabant. De Absalom cfr. II. Reg. 14, 26. et 18, 9. Gregor., II. Moral. c. 52. n. 82: Nam quid moraliter per *capillos* nisi defluentes animi cogitationes accipimus?

⁵ Exod. 16, 3. seqq. et Num. 11, 4. seqq.; ibid. 21, 5: Anima nostra iam nauseat super cibo isto levissimo. Sap. 16 20: Pro quibus Angelorum esca nutritivis populum tuum... omne delectamentum in se habentem et omnis saporis suavitatem. Cfr. Gregor., VI. Moral. c. 46. n. 22.

⁶ Rom. 12, 3. — Seq. locus est Prov. 25, 16. Dionys., de Ecclesiast. Hierarch. c. 4. § 8: Si autem [Seraphim; cfr. Isai. 6, 2.] facies et pedes tegunt et solis volant *mediis alis*, intellige sacre, quia tantum exaltatus excellentissimarum essentiarum ordo timidus est circa intelligentiarum alia altiora et profundiora, et mediis alis in commensuratione ad divinum visionem exaltatur etc. (versio Scoti Erig.).

⁷ Cfr. III. Hypognost. (inter opera August.) c. 11. n. 20, ubi dicit: *Iumentum* animal vivacissimum, ut dometur ad opus homini necessarium, de armento vagum apprehenditur, et incipit per curam domantis se ad eius proficere volentem.

⁸ Cap. 9, 28.

⁹ In Ioan. Evang. tr. 94. n. 4; I. de Trin. c. 9. n. 18; Serm. 270. (alias 22. ex Sirmoind.) n. 2. et II. de Peccator. meritis etc. c. 32. n. 52; Bernard., Epist. 420. (alias 385.) ad quosdam noviter conversos, n. 5. et Serm. 3. in Ascens. Domini, n. 3. seqq.

¹⁰ Psalm. 76, 3. seqq. et 16, 8.

¹¹ Iac. 1, 26. — Seq. locus est Eccl. 28, 28. Superius per verba *sicut macera vineae* respicitur Ps. 79, 43. et Isai. 5, 5.

23. Quarto, quod sit vita *aedificatoria* proximi et remoti, ut sit paratus omnes aedificare et doleat, si quis ex ipso scandalizatur; et debet cavere damna alterius; quia, si ego solus bene comederem, et alii ieiunarent, male factum esset. Et iste est fructus aliorum.

24. Item sequitur ex his praedictis, scilicet scientia et sanctitate, fructus sapientiae vel studium, quod consistit in quatuor, quae sunt necessariae, scilicet *recognitio internorum propriorum defectuum*. Unde in fronte Apollinis scriptum erat¹: «Recognosce te ipsum»; sine hoc impossibile est venire ad sapientiam. Unde quanto sapiens plus proficit, tanto plus se despicit. Unde malus mercator est qui se ipsum decipit; quod facit qui se appreciatur plus quam valet; sed debet alios appreciari et se despiciere; et hoc est principalissimum studium sapientiae, ut sibi ipsi persuadeat homo suos defectus et fiat humilis in oculis suis.

25. Secundum studium sapientiae est *custigatio passionum*, quae sunt septem affectiones animae, quatuor principales et tres annexae: *timor, dolor, spes, gaudium*²; *desiderium, verecundia, odium*. Etiam in omnibus his contingit excedere. Puer autem, quando nimis clamat, compecitur; sic homo censura quadam iudiciali debet domare et restringere huiusmodi passiones, ut, quando venit dolor, dicatur

sibi: sta in pace, et sic de aliis; et praescinde istas puerilitates et pueriles affectiones. Pueri enim inseculiores sunt passionum; *maledictus puer centum annorum*³.

26. Tertium studium sapientiae est *ordinatio cogitationum*; unde: *Stultus per fenestram prospicit in domum proximi*⁴. Et hic est magna difficultas ordinare phantasmata nostra, ut, quando sumus in Ecclesia, nil cogitemus nisi de officio, et sic de aliis; et necessarie oportet ordinare has cogitationes ad hoc, quod Spiritus sanctus intret per sapientiam, quia *Spiritus sanctus disciplinae effugiet fictum et auferet se a cogitationibus, quae sunt sine intellectu*⁵. Et ideo oportet habere certas materias, circa quas nos exerceamus.

27. Quartum studium sapientiae est *desiderium sursumactio*; hoc facit alia studia valere, ut posteriora *oblitum extendamus nos ad ea quae sunt priora*⁶. *Sapientis oculi in capite eius. Cor sapientis in dextera eius*. Hoc est sapientis studium, ut non declinet studium nostrum nisi ad Deum, qui est *totus desiderabilis*. — Haec quatuor sunt difficulta, De his quatuor. — Haec quatuor sunt difficulta, ut nisi habeantur prima studia, et cum his sunt facilia. Unde facile est tunc habere dominium supra passiones, ut dicitur de quodam philosopho⁷, qui dixit servo suo: «Quantum te affligerem, si non essem iratus».

COLLATIO XX.

De quarta visione, scilicet intelligentiae per contemplationem suspensae, tractatio prima, quae agit in genere de triplici obiecto huius contemplationis sive de contemplatione caelestis hierarchiae, militantis Ecclesiae et mentis humanae hierarchizatae.

SUMMARIUM. — *Introductio, 1. — Haec intelligentia respondet quartae diei, in qua luminaria facta sunt, 2. — Triplex contemplationis obiectum, respondens luci solis, lunae et stellarum, 3. — Pars I. De primo obiecto sive de consideratione caelestis hierarchiae. Haec consideratio assimilatur luci solari ob triplicem rationem, 4. — Primo, propter fulgorem puritatis praecipuae; confirmatur*

¹ Plato in Protagora (ed. Serrani, tom. I. pag. 343): HI [Thales, Pittacus, Bias, Solon etc.] cum communiter convenissent, communi sententia suae illius sapientiae primitias Apollini consecrarunt, quae templo Delphico inscriptae omnium vocibus celebrantur: *Nosce te ipsum, et Ne quid nimis*. Cfr. I. Alcibiad. (tom. II. pag. 129) et Charmides (ibid. pag. 164). Cicero, I. de Legib. c. 23, dicit, quod hoc «Apollo praecipit Pythius».

² Cfr. tom. III. pag. 555, nota 7. et pag. 556, nota 5. — Mox pro *verecundia* (cfr. III. Sent. d. 34. p. II. dub. 3.) *B amor* (a D E ponuntur *perperam amor et verecundia*).

³ Isai. 65, 20: Puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit. Gregor., XVII. Moral. c. 6. n. 8, hunc locum ita exponit: Ac si aperte nos deterreat, dicens: vita quidem pueri in longum trahitur, ut a factis puerilibus esset; sed si a peccati perpetratione nec temporis longinquitate compecitur, haec ipsa vitae longinquitas, quam per misericordiam accepit, ei ad cumulum maledictionis crescit.

⁴ Eccli. 21, 26: Stultus a fenestra respiciet in domum (vox *proxiimi* suppleta est ex v. 25.).

⁵ Sap. I, 5.

⁶ Phil. 3, 13: Quae quidem retro sunt obliviscens, ad ea vero, quae sunt priora, extendens me ipsum. — Seq. locus est Eccli. 2, 14; tertius (Cor sapientis) ibid. 10, 2; quartus Cant. 5, 16.

⁷ Cicero, IV. Tuscul. Disput. c. 36: Ex quo illud laudatur Archytae [Tarentini, quem Plato, ut ipse refert, Epist. 7. ed. Serrani tom. III. pag. 338, in Dionysii familiaritatem adduxerat], qui, cum villicus factus esset irator, «quo te modo, inquit, accepissem, nisi iratus essem»? — Laert. Diogen., III. de Vitis philosoph., de Platone narrat: Introcentum aliquando Xenocratem verberare servum iussit, non enim se posse, quoniam iratus esset. Sed et cuidam servorum: «Vapulasses, inquit, nisi iratus essem». Cfr. Valer. Maximi, IV. Dictorum factorumque memorab. c. 1. Extern. n. 1. et 2.

Scriptura, 5. 6. — *Secundo, propter fulgorem limpeditatis praeclarae*, 7. — *In anima contemplativa ut in speculo describuntur miro modo mundus, quilibet spiritus caelestis et ipse radius supersubstantialis*, 8. — *Tertio, propter fulgorem inflammationis vivificae; status quatuor in animis*, 9. — *De perfecta contemplatione*, 10. 11. — *Epilogus partis I*, 12. — Pars II. De secundo obiecto sive de consideratione militantis Ecclesiae. *Haec intelligitur per lucem lunarem propter triplicem rationem*, 13. — *Primo, propter refulgentiam subobscuram sive symbolicam*, 14. 15. — *Secundo, propter refulgentiam excessivam sive ecstaticam: de luna ut mirabiliter crescit et minuitur; ipsa significat vitam activam et contemplativam*, 16-19. — *Tertio, propter refulgentiam ordinatam*, 20. — *Epilogus*, 21. — Pars III. De tertio obiecto sive de consideratione mentis humanae hierarchizatae et de contemplatione circa haec tria obiecta. *Haec consideratio intelligitur per stellas; triplex radiatio*, 22. — *Radiatio mansiva*, 23. — *Radiatio decora*, 24. — *Radiatio iucunda*, 25. — *Epilogus praecedentium*, 26. — *Scriptura de viro contemplativo haec tria contemplant, 27. 28.* — *Quaenam in Apocalypsi explicantur*, 29. — *De ordine contemplativo in sexto tempore*, 30.

1. *Dixit autem Deus: fiant luminaria in firmamento caeli et dividant diem ac noctem; et sint in signa et tempora et dies et annos. Et fecit Deus duo magna luminaria: luminare maius, ut praeesset diei, et luminare minus, ut praeesset nocti, et stellas. Et posuit eas in firmamento caeli, ut lucerent super terram; et vidit Deus, quod esset bonum. Et factum est vespere et mane, dies quartus*¹. Dictum est supra, quod *Deus dedit Danieli intelligentiam omnium visionum*; et occasione eius distinctae sunt sex visiones correspondentes operibus sex dierum. — Nunc dicendum est de quarta, scilicet intelligentiae *per contemplationem suspensae*. — Sed intelligendum, quod hanc visionem nullus habet, nisi sit *vir desideriorum*², nec potest eam habere nisi per magnum desiderium. Unde Psalmus: *Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus*. Primo dicit *gustate*. Gustus enim suavis non est, nisi praecedat appetitus gustabilis vel ad gustabile suscipiendum.

2. Haec autem intelligentia per contemplationem suspensa datur intelligi per opus *quartae diei*, in qua luminaria facta sunt. Anima autem illa sola per contemplationem suspensa est, quae habet solem et lunam et stellas in firmamento suo. Considera, modo si non esset sol et luna et stellae in firmamento, quid esset mundus? Non esset nisi quaelam massa tenebrosa, quia etiam nox cum lumine siderum adhuc tenebrosa et horribilis est. Sic est de anima. Quae enim non habet gratiam contemplationis est sicut firmamentum sine luminaribus; sed quae habet est firmamentum ornatum luminibus. Et sicut differt caelum non habens haec luminaria a caelo habente, sic anima non habens, ab anima disposita ad hoc; unde differt sicut Angelus a bestia. Be-

stialis est homo carens his et habens faciem inclinatam ad terram sicut animal; sed plenus luminibus est totus angelicus³.

3. In quarto die fecit Deus solem et lunam et stellas, quia haec visio est principaliter circa tria: circa luculentam considerationem *caelestis hierarchiae*, circa luculentam considerationem *militantis Ecclesiae*, circa luculentam considerationem *mentis humanae hierarchizatae*. Nisi enim speculetur supernam monarchiam et contineatur descensus Ecclesiae militantis ab ea et suam ipsius hierarchiam adornationem, nunquam erit contemplativa; sed tunc habebit lucem *solarem, lunarem et stellarem*. Prima consideratio comparatur *luci solari*, secunda *luci lunari*, tertia *luci stellari*. Haec anima est felix, quae se contineatur *ornatam* et conformem illi *Ierusalem*, et *hierarchiam illustratam*, scilicet angelicam, et *hierarchiam illustrantem*, scilicet divinum principatum personarum.

4. Luculenta ergo consideratio *caelestis monarchiae* assimilatur *luci solari* propter triplicem rationem: propter fulgorem *puritatis praecipuae*, propter fulgorem *limpeditatis praeclarae*, propter fulgorem *inflammationis vivificae*. Haec tria habet illa consideratio.

5. Ratione primi est summae dignitatis et excellentiae, quae habet puritatem et est elongata ab omni face corruptionis. De ista puritate Ecclesiasticus⁴: *Sicut sol oriens in altissimis Dei, sic mulieris bonae species in ornamentum domus suae*. Haec verba conveniunt aeternae sapientiae et menti aeterna sapientia illustratae. Est enim sicut sol *in altissimis*, non propter positionem, quia sol non est altior omnibus planetis, sed *sol dicitur altissimus* ratione *altissimae puritatis, actualitatis et lumino-*

Introducitur. mamento caeli et dividant diem ac noctem; et sint in signa et tempora et dies et annos. Et fecit Deus duo magna luminaria: luminare maius, ut praeesset diei, et luminare minus, ut praeesset nocti, et stellas. Et posuit eas in firmamento caeli, ut lucerent super terram; et vidit Deus, quod esset bonum. Et factum est vespere et mane, dies quartus¹. Dictum est supra, quod Deus dedit Danieli intelligentiam omnium visionum; et occasione eius distinctae sunt sex visiones correspondentes operibus sex dierum. — Nunc dicendum est de quarta, scilicet intelligentiae per contemplationem suspensae. — Sed intelligendum, quod hanc visionem nullus habet, nisi sit vir desideriorum², nec potest eam habere nisi per magnum desiderium. Unde Psalmus: Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus. Primo dicit gustate. Gustus enim suavis non est, nisi praecedat appetitus gustabilis vel ad gustabile suscipiendum.

Haec visio respondet quartae diei.

Est circa tria, respondens tripliciter luminari.

Pars I. De primo visionis obiecto.

Respondet luci solari ob 3 rationes.

Ratio 1.

Sapientia comparatur soli.

¹ Gen. 1, 14-19. Vulgata plura inserit. — Immediate post allegatur Dan. 4, 17, et respicitur collat. 3. n. 22. seqq.

² Dan. 9, 23. Cfr. supra pag. 296, nota 1. — Seq. locus est Ps. 33, 9.

S. Bonav. — Tom. V.

³ Cfr. August., I. de Gen. contra Manich. c. 17. n. 28. et VI. de Gen. ad lit. c. 12. n. 22.

⁴ Cap. 26, 21. Vulgata post *oriens* adiungit *mundo*. Cfr. supra pag. 392, nota 2.

sitalis; unde est secundum Isidorum ¹ « quasi solus lucens ». Haec est sapientia aeterna, quae ubique *attingit propter suam munditiam*. — Comparatur autem *mulieri bonae*, non propter aliquod femineum vel effeminatum, quod sit in ipso; sed quia in sapientia aeterna est ratio fecunditatis ad concipiendum, producendum et pariendum quidquid est de universitate legum. Omnes enim rationes exemplares concipiuntur ab aeterno in vulva aeternae sapientiae seu utero, et maxime praedestinationis. Unde quia ab aeterno rationes praedestinationis *concepit*, non potest nos non diligere; et sicut ab aeterno *concepit*, sic in tempore *produxit* sive peperit, et postea in carne patiendo *parturivit*. Et potest hoc intelligere intellectus et habet altissimam contemplationem.

6. Est ergo haec consideratio illius *esse purissimi*; purissimum autem, quia *simplicissimum*, simplicissimum quidem, quia *summe unum*. Ideo dicitur Israel, viro contemplativo: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus est* ². — Similiter anima contemplativa intelligitur per mulierem illam; et dicuntur animae contemplativae *filiae Ierusalem*, quia *formosae et fecundae*. Et formositas est fecunditas, quia, quanto plus concipiunt lumina, tanto formosiores sunt; unde: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* ³. Unde per puritatem, non per rationem, oportet introire in contemplationem. Et ideo *cum simplicibus sermocinatio eius*; qui habent mentes puras, non excaecatas propter malitiam supervenientem. Animae ergo, quae sunt *formosae et fecundae*, dicuntur *filiae Ierusalem* et intelliguntur per *solem* ratione formositatis, et per *mulierem* ratione fecunditatis.

7. Secundo comparatur *soli* propter fulgorem ^{Ratio 2.} *limpilitatis praeclararum*; ubi maior fulgor, ibi maior claritas et limpeditas; unde Ecclesiasticus ⁴: *Sol illuminans per omnia respexit, et gloria Domini plenum est opus eius*. Unde Gregorius: « Quid est,

quod non videant qui videntem omnia vident »? — Anima beati Benedicti bene fuit contemplativa, quae ^{Exemplom.} totum mundum vidit in uno radio solis. Non multum studuerat ipse nec libros habebat, quia decimo tertio anno mundum dimiserat et latitabat inter fructueta cum bestijs, sicut una fera; unde etiam pastores crederent eum feram. Et ut dicit Gregorius ⁵, mundus non fuit coangustatus in uno radio solis, sed eius animus fuit dilatatus, qui vidit omnia in illo cuius magnitudine omnis creatura angusta est et parva et modica. Unde in Sapia ⁶: *Quasi momentum statera est ante te orbis terrarum et sicut gutta roris antelucani*. De hac praeclaritate in libro Sapientiae: *Est enim speciosior sole et super omnem dispositionem stellarum, luci comparata inventur prior*.

8. Considera, quod in anima contemplativa describitur universus orbis et quilibet *spiritus* caelestis, qui in se habet descriptum totum orbem; describitur etiam *radius supersubstantialis* ⁷, qui et universum orbem et universum spiritum continet. Ergo in anima contemplativa mira sunt lumina et mira pulcritudo. Sic ergo *mundus*, puleher a summo ad imum, ab initio ad finem, descriptus in anima facit speculum; et quilibet spiritus est speculum ⁸; et sic in anima est mira numerositas, summus ordo, summa proportionalitas. Pulchra ergo est universitas *spirituum*, quia, quoties in anima sic relucet dispositio orbis terrarum et spirituum beatorum et radii supersubstantialis, toties in ea est mira refulgentia; et ex hoc est *speciosior sole*. Rursus, *radius*, qui continet omnem dispositionem et repraesentat omnes theorias, est in anima, et in illo anima absorbetur per mentis transformationem in Deum; et ideo est anima super *omnem dispositionem stellarum*. ^{Notaudom.}

9. Tertio, haec consideratio comparatur *luci* ^{Ratio 3.} *solari* propter fulgorem *inflammationis vivificae*. Est enim radius solis ad vivificandum, non ad consu-

¹ Libr. III. Etymolog. c. 71. p. 1: *Sol* appellatus, eo quod solus appareat, obscuratis fulgore suo cunctis sideribus. Codd. allegat Dionys., qui de Div. Nom. c. 4. § 1, de sole secundum versionem Vercellensium dicit: « qui non praemissa deliberatione vel electione, sed ex principali naturae suae proprietate per se ipsum, quantum in se est, circumquaque cuncta illuminat luminis sui capacia » etc. Ibid. § 4: Ita secundum imaginariam imitationem [bonitatis divinae] lumen solis congregat et ad se convertit omnia videntia, et quae moventur, illuminantur vel calefiunt, et quae omnino a fulgoribus eius continentur, propter quod *heltios* [ἡλιος] appellatur, quoniam omnia destructibilia [ἀλλή] facit et congregat dispersa etc. — Seq. locus est Sap. 7, 24.

² Deut. 6, 4. Vide supra pag. 309, nota 7. Cfr. Itinerarium mentis in Deum, c. 5. n. 3. seqq.

³ Matth. 5, 8. — Seq. locus est Prov. 3, 32. Verba superius posita *filiae Ierusalem* occurrunt in Cant. 1, 4; 2, 7; 3, 5, etc. — Pro *Et formositas est fecunditas* [B C causa' fecunditatis] A D E *Et formositas est iucunditas*; cfr. infra n. 20.

⁴ Cap. 42, 16. Cfr. supra collat. 13. n. 22. — Sententia Gregorii habetur IV. Dialog. c. 33, (vide supra pag. 37, nota 7.). Ibid. II. c. 35: Sicut post ipse [Benedictus] narravit, omnis

etiam mundus velut sub uno solis radio collectus ante oculos eius adductus est. Ibid. c. 4: Eodem quoque tempore hunc [Benedictum] in specu latitantem etiam pastores invenerunt, quem, dum vestium pellibus inter fructueta cernerent, aliquam bestiam esse crederunt.

⁵ Libr. II. Dialog. c. 35: Animae videntem Creatorem angusta est omnis creatura. Quilibet etenim parum de luce Creatoris aspexit, breve ei fit omne, quod creatum est; quia ipsa luce visionis intimae mentis laxatur sinus tantumque expanditur in Deo, ut superior existat mundo... Quid itaque mirum, si mundum ante se collectum vidit qui sublevaris in mensis lumine extra mundum fuit? Quod autem *collectus* mundus ante eius oculos dicitur, non caelum et terra contracta est, sed videntis animus est dilatatus, qui in Deo raptus videre sine difficultate potuit omne, quod infra Deum est etc.

⁶ Cap. 11, 23: Quoniam tanquam momentum... et tanquam gutta etc. — Seq. locus est ibid. 7, 29.

⁷ Scilicet Deus. Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 1. seqq.

⁸ Vide supra collat. 5. n. 25. seqq. — Respicitur definitio pulcritudinis supra pag. 301, nota 1. ex Augustino allata. — Haec expositio profecto est admirabilis.

mendum nisi per accidens et ratione alicuius dispositionis. De hoc calore inflammante Ecclesiasticus¹: *Sol in aspectu annuntians in exitu, was admirabile opus Excelsi. In meridiano exurit terram, et in conspectu ardoris eius quis poterit sustinere? Tripliciter sol exurens montes, radios igneos exsufflans et refulgens radiis suis excecatur oculos.* — Vult dicere, quod quando ille sol aspicitur, quod ipse sol sic annuntiat quae sunt apud se et in se, et oritur super hemisphaerium mentis nostrae, quod in meridiano exurit, et in conspectu ardoris eius non poterit aliquis sustinere. — Animae enim non sublevatae sunt quasi in hieme; sed quae sunt elevatae ad mediocrem contemplationem sunt quasi in vere; sed quae elevatae sunt ad excessum ecstaticum sunt sicut in aestate et percipiunt fructus autumnales, quia quiescunt. Tunc enim in autumno colligunt fructus et faciunt et celebrant solemnitates in autumno². Sed ubi exurit in meridie? Quando in maxima virtute est, hoc est in caelo.

10. Haec enim est perfecta contemplatio; et illas inflammationes et ardores, quos emittit ille sol in animas illas, quae habent excessum mentales, nullus potest explicare. Si enim secundum Apostolum³ gemitus sunt inenarrabiles, quibus postulat pro nobis Spiritus, quid sunt excessus? quid ardores? Unde: *Quis ex vobis poterit habitare cum ardoribus sempiternis?* — Et vere sol exurit tripliciter, quia sol aeternus terram illam hierarchicam et istam humanam irradiat et inflammat triplici vel triforini amore et sursum agit in Deum utramque: *illam per intentionem, visionem et fructuionem; hanc per caritatem de corde puro, conscientia bona, fide non ficta*⁴; hierarchiam, dico, caelestem secundum trinas hierarchias collocatam.

11. Sed quid est, quod iste radius excaecat, cum potius deberet illuminare? Sed ista excaecatio est summa illuminatio, quia est in sublimitate mentis ultra humani intellectus investigationem. Ibi intellectus caligat, quia non potest investigare, quia transcendit omnem potentiam investigativam. Est ergo ibi caligo inaccessibilis, quae tamen illuminat mentes, quae perdidit investigationes curiosas. Et hoc est quod dixit Dominus⁵, se habitare in nebula; et in Psalmo: *Posuit tenebras latibulum suum.*

12. Haec est ergo consideratio luculenta caelestis hierarchiae. Propter haec ergo tria dicitur sol. De hoc potest accipi quod scribitur primo Machabaeorum⁶:

Refulsit sol in clypeos aureos, et resplenduerunt montes ab eis sicut lampades ignis. Clypei sunt rationes aeternae praedestinationum aeternarum, quae habent rationem armaturae et rationem fulgoris incorruptibilis. Sol aeternus, scilicet sapientia aeterna, refulget in clypeos, quando sublimat Dens mentem contemplativam ad percipiendum fulgorem veritatis aeternae et illarum rationum; et montes resplendent, quia sol ille per istas rationes quasi per clypeos aureos illuminat montes, hoc est spiritus in aeternitate firmatos et sublimitate, qui recipiunt primo orientales radios primaria infusione, meridionales perfecta illustratione, occidentales postrema retentione. Ili tripliciter oriuntur a sole et splendent sicut lampades ignis, quia est ibi inflammatio permaxima. Et in hoc est tota ratio contemplationis, quia nunquam venit in contemplatione radius splens, quin etiam sit inflammans. Et ideo in Cantico loquitur Salomon pro modum amoris et per modum cantici, quia ad illos fulgures non potest perveniri nisi per amorem.

13. Item, contemplatio consistit in consideratione luculenta militantis Ecclesiae. Haec consideratio intelligitur per lucem lunarem; qui enim non novit hanc non potest quidquam comprehendere. Unde non est ornatum caelum, nisi habeat *luminare maius et luminare minus*⁷. Unde Ioannes vidit civitatem Ierusalem non solum stantem, immo etiam *descendentem a Deo*, formatam et ornatam. Sicut enim radius solis per lunam illuminat noctem, sic radius divinus per Ecclesiam illuminat ipsam animam contemplativam. Radius enim divinus in caelesti hierarchia umbram non habet, sicut lux solis non habet tenebrositatem in se sive in suo fonte; sed in luna, quae habet obscuritatem, non est simpliciter clarus. Sic in Ecclesia militante, in qua est radius in figuris et in aenigmatibus. — Comparatur autem Ecclesia militans lunae propter refulgentiam *subobscuram* sive symbolicam, propter refulgentiam *excessivam* sive ecstaticam, et propter refulgentiam *ordinatam*.

14. Prima ergo refulgentia in Ecclesia est *symbolica* per symbola Sacramentorum et figurarum, per quae dearrit Ecclesia a principio usque ad finem. De hoc Ecclesiasticus⁸: *Luna in omnibus in tempore suo, ostensio temporis et signum aevi.* Dicit ergo, quod luna est manifestatio temporum et per modum signationis; et hoc est in Ecclesia per symbola; quia « aliter non est possibile, nobis lucere

Status 4 in animis.

Contemplatio per excessum et per gloriam.

Excaecat et illuminat.

Epilogus et confirmatio.

Part II. De secundo visionis obiecto. Haec comparatur lunae.

Ob tres rationes.

Ratio 1.

¹ Cap. 43, 2-4. Voci *Tripliciter* Vulgata praemittit *Fornacem custodiens in operibus ardoris*. De sole vivificante vide pag. 426, nota 1. in fine.

² Cfr. Exod. 23, 16, ubi de praeecepto celebrandae solemnitatis in exitu anni, quando congregatae fuerunt omnes fruges de agro.

³ Rom. 8, 26: Ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. — Seq. locus est Isai. 33, 14.

⁴ Epist. I. Tim. 1, 5. — Paulo ante assignantur tres *dotes* Beatorum, de quibus cfr. Breviloq. p. VII. c. 7. et IV. Sent.

d. 49. p. 1. q. 5. De *trina* distinctione hierarchiae caelestis cfr. supra pag. 394, nota 7.

⁵ Libr. III. Reg. 8, 42: Dominus dixit, ut habitaret in nebula. — Seq. locus est Ps. 147, 12. Vide supra collat. 2. n. 32. seqq. et *lunarium* mentis in Deum, c. 7. n. 5.

⁶ Cap. 6, 39: Et ut refulsit sol in clypeos aureos et aureos, resplenderunt montes ab eis et resplenderunt sicut etc.

⁷ Gen. 1, 16. — Seq. locus est Apoc. 21, 2. et 10.

⁸ Cap. 43, 6. — Sententia Dionysii habetur in lib. de Caestis Hierarch. c. 1. § 2.

divinum radium, nisi varietate sacrorum velaminum anagogice circumvelatum », secundum Dionysium.

15. Unde lunam videre possumus, non solem, quia radius solis contemperatur nobis per lunam. Explicatur. Sic radius aeternitatis non potest aspicere in se, sed si aspicimus illum radium, ut est in Ecclesia, velatum per Sacramenta et figuras; possumus aspicere ipsum, qui nobis ostendit, quae sunt *facta*, quae *facienda*, quae *sunt in aeternitate*: quae sunt *facta*, per allegoriam; quae *facienda*, per tropologiam; quae *in aeternitate*, per analogiam. Intelligimus enim aliquo modo figurarum doctrinam, quibus testamentum vetus et etiam novum plenum est; ut patet per Apostolum ¹, quod passio Christi et *veritas fuit et figura*, similiter

Triplex sensus mysticus Scripturae.

Futura Scripturae aperlin.

resurrectio. — Et ideo figurae nondum explanatae sunt; sed quando luna erit plena, tunc erit apertio Scripturarum, et liber aperietur, et septem sigilla solventur, quae adhuc non sunt aperta. — Credite mihi, tunc videbimus quasi per plenitimum, quando leo noster de tribu Iuda surget et aperiet librum ², quando consummabuntur passiones Christi, quas modo corpus Christi patitur. Oportet enim surgere Herodem, sub quo illudatur Christus, et Petrus incarceretur.

16. Item, comparatur lunae propter *refulgentiam excessivam*. Ecclesiasticus ³: *A luna signum dici festi, luminare, quod minuitur in consummatione. Mensis secundum nomen eius est, crescens mirabiliter in consummatione*. Duo dicit de luna: et quod *mirabiliter crescit* in consummatione et *mirabiliter diminitur*. Et hoc verum est sive in *coniunctione* cum sole, sive in *oppositione*: in *oppositione* fit; quando enim est in plena oppositione ad solem, tunc distat ab eo magis, quam potest, et tunc minus illuminatur secundum veritatem quam in alio tempore quocumque. — Quod sic probatur.

Luna crescit et minuitur.

Modus explicatur.

Regula est in perspectiva, quod quando corpus luminosum maius est quam corpus opacum sphaericum, quod illuminat; quanto magis appropinquat corpus ad corpus, tanto magis illuminatur opacum, quia basis corporis luminosi est maior, et angulus radiorum maior; quando vero plus distat, tunc angulus minor est, et basis minus de corpore opaci attingit. Sed quando est in plena oppositione, tunc

est in maxima distantia: ergo tunc minus illuminatur secundum veritatem, sed plus secundum apparentiam, quia tunc vocatur *luna plena*.

17. Item, apud *coniunctionem* est e contrario, quia, cum sit in maxima appropinquatione, qua esse potest, tunc illuminatur magis secundum veritatem et minus secundum apparentiam, quia tunc nihil videmus de luna ⁴. — Ergo sive *consummatio* intelligatur vel quantum ad *oppositionem*, vel quantum ad *coniunctionem*, utrumque verum est: et quod *mirabiliter crescit et mirabiliter minuitur in consummatione*.

18. Luna, quae *crescit et minuitur*, significat hominem in *vita activa et contemplativa*, sicut stella matutina, quae aliquando praecedat solem, et tunc significat vitam *contemplativam*; et aliquando sequitur, et tunc significat vitam *activam*. — Haec luna est Ecclesia, vacans contemplationi et actioni. Quando vacat contemplationi, tunc summe illuminatur fulgoribus caelestibus; quando vero vacat actioni, tunc minus illuminatur; et non vivit homo, qui non minuitur, quando dat se actioni, excepto Christo, qui fuit perfectus et in actione et contemplatione. Unde nullus homo sapiens noquam descendit ad actionem, maxime praesidentium, nisi quadam necessitate; quia, secundum Gregorium in Pastoralibus ⁵,

Haec applicatur ad dupplicem vitam.

« pollens virtutibus invitus accedit, carens vero virtutibus nec coactus ». Quare? quia ex hoc minuitur lumen illud, quod est maximae illuminationis, scilicet contemplationis.

19. Sed contra, sicut sponsa desiderat sponsum, et materia formam, et turpe pulcrum ⁶; ita anima appetit uniri per excessum contemplationis; et tunc, quando hemisphaerium animae totum luminibus plenum est, tunc homo exterius fit totus deformis, tunc homo fit sine loquela. Unde tunc habet veritatem illud in Cantico ⁷: *Notite me considerare, quod fusca sim, quia decoloravit me sol*, quia tunc maxime coniungitur interioribus illuminationibus; unde in Exodo: *Ex quo locutus es ad serum tuum, impeditioris et tardioris linguae factus sum*. Similiter Iacob, scilicet Israel, vir fortis, fortificatus fuit in lucta Angeli, emarcuit tamen nervus femoris eius, et factus est claudus, quia haec contemplatio facit

Notandum.

De contemplatione ecclesiastica.

¹ Cfr. Rom. 6-8, Eph. 2, 5, 6, et Col. 2, 12, seqq. — De allegoria etc. vide supra Prolog., in Breviloq. § 4.

² Apoc. 5, 5: Ecce vicius leo de tribu Iuda, radix David, aperire librum et solvere septem signacula eius. — Subinde respicitur Luc. 23, 44. (de Herode) et Act. 12, 4. (de Petro). Cfr. August., Epist. 55. (alias 119.) c. 6. n. 10.

³ Cap. 43, 7, et 8.

⁴ Cfr. August., Enarrat. in Ps. 10. n. 3, ubi secundum dupplicem, superius collat. 13. n. 23. postam opinionem explicat, quomodo luna crescat et minuitur in lumine. Isidor., de Natura rerum, c. 18, et 23, seqq., ubi (c. 26.) etiam de lucifero seu de *stella matutina* [Eccli. 50, 6; Apoc. 2, 28, et 22, 16.]. Idem III. Etymolog. c. 71. n. 19: Est autem [hesperus seu vesper]... noctem duccens et solem sequens. Fertur autem, quod haec stella oriens *luciferum*, occidens *vesperum* facit. Beda, de

Natura rerum, c. 43: « Venus, quae et lucifer et vesper dicitur ». Quae verba in nota adiecta sic explicantur: *Venus* media nocte dicitur a venustate sui luminis, quae *lucifer* mane vocatur, quia lucem fert ante solis ortum, *vesper* vero dicitur, quia vespere apparet post solis occasum.

⁵ Part. I. c. 9: Inter haec itaque quae sequendum est, quid tenendum, nisi ut virtutibus pollens coactus ad regimen veniat, virtutibus vacuus nec coactus accedat?

⁶ Respicitur verba Aristot., I. Phys. text. 81. (c. 9.), quibus docet, materiam appetere formam, « sicut si femina masculum, et turpe pulcrum ».

⁷ Cap. 4, 5. — Seq. locus est Exod. 4, 10. Subinde respicitur Gen. 32, 24, seqq. (de Iacob). — Aliquanto inferius cum BCD posuimus *viro pro nigram*, EG *magnam*.

vilem animam apparere hominibus, quando summo soli coniungitur. — Haec est Esther¹, quae non quaerit mundum muliebrem, sed contenta est naturali pulcritudine nec quaerit istos ornatus meretricios. — Et dicebat: quia dico vobis, quod nunquam qui vult apparere potest venire ad contemplationem.

20. Tertio comparatur lunae propter *refulgentiam ordinatam*. Ecclesiasticus²: *Vas castrorum in firmamento caeli resplendet*; dicitur de luna. Omnia enim, quae sunt in Ecclesia, sunt secundum rationem ordinis *ordinata* et robusta sunt indissipabilia et *iuconda*. — Propter primum dicitur: *Vas castrorum in firmamento caeli*, quia *terribilis est, ut castrorum acies ordinata*³. *Quid vultis in Salmite nisi choros castrorum?* Quia iste ordo totus est ad *pugnandum* contra universitatem hostium. — Item, habet *iuconditatem*; ideo dicit *resplendet*. Et haec est *gloria*, quae est formositas cum iuconditate; unde et divites ostendunt gloriam suam, incedendo in gloria vestium et laetitia, sicut in nuptiis et festis.

21. Haec est secunda pars contemplationis, considerare scilicet Ecclesiam, secundum quod est *supervestita* figuris et theoriis, et secundum quod est *illustrata a sole*, et secundum quod est *ordinata ad pugnandum*; et sic habetur luna in firmamento animae, ut consideratur per theologiam *symbolicam*, per theologiam *mysticam*, per theologiam *proprie dictam*.

22. Tertia pars contemplationis est in *consideratione mentis humanae hierarchizatae*; et haec intelligitur *per stellas* sive per lucem stellarum, quae quidem habet radiationem *mansivam, decoram* et *iucondam*. Anima, quae habet haec tria, est hierarchizata.

23. De radiatione *mansiva*, quae est in anima hierarchizata, dicitur in libro Iudicum⁴: *Stellae, manentes in ordine et cursu suo, pugnaverunt contra Sisaram*. Sicut enim stellae sunt fixae in caelo, sic oportet quod contemplativus sit fixus et mansivus, non vacillans nec habens oculos tremulos, sed aquilinos. Unde Dionysius⁵: *Habens oculos, scilicet investigationis rationis, debet esse fixus, fixatione siderea*

manens. Non manet autem, nisi habeat *cursum* et *ordinem*, ordinem scilicet hierarchicorum graduum et virtutum, et postmodum currat incessanter per illos *de virtute in virtute*⁶; et hoc est pugnare contra diabolum. Mens enim fixa in stabilitate graduum hierarchicorum et virtutum non est otiosa, sed *dormit* homo exterius et *vigilat* interius; hoc autem est hominum vivacium, stabiliorum infatigabiliter. Hae considerationes faciunt animas robustas.

24. Item, habet radiationem *decoram*. Unde Ecclesiasticus⁷: *Species caeli gloria stellarum*. *Caeli* sunt animae caelestes, speciosae, decorae; sed in *gloria stellarum*, scilicet in gloriosa refulgentia, quae consistit in consideratione decora. Unde debet esse manens in Deo, crescens *de virtute in virtute*, ut attentissime attendat ad illos fulgores, ut, si dormiat, cor suum vigilet perspicaciter. Multi enim sunt, qui amant pulchritudinem; pulchritudo autem non est in exterioribus, sed ipsius effigies; vera autem pulchritudo est in illa pulchritudine sapientiae.

25. Tertio assimilatur luci stellarum propter radiationem *iucondam*. Baruch⁸: *Stellae dederunt lucem in custodiis suis et laetatae sunt, vocatae sunt et dixerunt: Adsumus, et luxerunt cum iuconditate ei qui fecit illas*. His anima comparatur, quando vocatur a Deo per inspirationem, et ipsa currit per desiderium; in Psalmo⁹: *Laetatus sum in his quae dicta sunt mihi: in domum Domini ibimus. Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in caelis*; quia ex gaudio in illis illuminationibus nascitur *lumen indeficiens*. Psalmus: *Ex ore infantium et lactentium profecti laudem. Quoniam video caelos tuos, opera digitorum tuorum, lunam et stellas, quae tu fundasti*; quae radiant radiatione *mansiva, contemplativa* et *hierarchica*; sed debet esse cum virtute, cum decore, cum iuconditate. Unde in Cantico¹⁰: *Pulchra es, amica mea, suavis et decora: quia iuconda, ideo suavis; quia decora, ideo pulchra; quia mansiva, ideo terribilis ut castrorum acies ordinata*.

26. Fecit ergo Deus die quarta solem et lunam et stellas, quia Deus dedit animae, ut habeat considerationem *sui ipsius* et *Ecclesiae militantis* et *cae-*

¹ Cap. 2, 15: Quae non quaesivit muliebrem cultum... erat enim formosa valde etc. Tertullian., l. de Cultu feminar. c. 4; Cultum dicimus quem *mundum muliebrem* vocant.

² Cap. 43, 9: Vas castrorum in excelsis, in firmamento caeli resplendens gloriose.

³ Cant. 6, 3. Ibid. 7, 1. est seq. locus.

⁴ Cap. 5, 20.

⁵ Haec Dionysii verba, quae a BCD omittuntur, in eius operibus non invenimus; cfr. tamen de Caest. Hierarch. c. 1, § 2, ubi dicitur, quod ab ipsa Scriptura « symbolice nobis et analogice manifestatas caelestium animum hierarchias... considerabimus, et principalem et superprincipalem divini Patris claritatem... immaterialibus et non tremantibus mentis oculis respicientes, iterum ex ipsa in simplum suum restituimur radium. Etenim neque ipse usquam unquam aliquando radius propria singulari unitate deserit... manetque... uniformiter fixus et in

se, quantum fas est, respicientes proportionaliter se eis extendit et unificat secundum simplicem sui unitatem ». — E legit: *Non habentes mentales oculos, sed investigator rationis* etc. In B ad marginem positum est: *Habentes mentales oculos, scilicet investigabilis rationis, debet esse fixus ordine siderum* (?).

⁶ Psalm. 83, 8. — Subinde respicitur Cant. 5, 2: Ego dormio, et cor meum vigilat. — Aliquanto inferius pro *infatigabiliter* G *invariabiliter*.

⁷ Cap. 43, 10. — Cfr. August., X. Confess. c. 34, n. 53, ubi docet, pulchritudines exteriores venire a Dei pulchritudine.

⁸ Cap. 3, 34, seq.: Stellae autem dederunt lucem in etc.

⁹ Psalm. 121, 1. — Seq. locus est Luc. 10, 20: Gaudete autem, quod nomina etc; tertius Eccli. 24, 6: Ego feci in caelis, ut oriretur lumen indeficiens. Subinde allegatur Ps. 8, 3. et 4.

¹⁰ Cap. 6, 3; ubi etiam seq. locus.

lestis monarchiae. In Cantico ¹: *Quae est ista quae ascendit quasi aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata. Aurora est, quando consurgit in considerationem sui; luna, in considerationem Ecclesiae militantis; sol, quando in Deum absorbetur; et ex his est terribilis ut castrorum acies ordinata.*

27. De viro contemplativo dicitur in laudem Simonis, Oniae filii, in Ecclesiastico ²: *Quasi stella matutina in medio nebulae et quasi luna plena in diebus suis luet et quasi sol refulgens; sic ille refulsit in templo Dei, quasi arcus refulgens inter nebulas gloriae.* — *Stella* in consideratione proprii adornatus, sed in medio nebulae propter humilitatem, quae est necessaria viro contemplativo; non sit ut lucifer, sed ut magis dicat: *Quoniam tu illuminas lucernam meam, Domine; Deus meus illumina tenebras meas* ³. — *Quasi luna* per considerationem Ecclesiae militantis, considerando eius principium, medium et finem. Unde non habetur illuminatio, nisi quando Ecclesia consideratur secundum sua tempora; Rachel adhuc concipiet et parturiet, et Beniamin nascetur. — *Sicut sol refulsit*, quando scilicet elevata est in contemplatione Dei. — Et tunc est sicut *luna plena*, quando istos splendores pulcherrimos et praeclaros ab illa praeclara luce suscipit; et tunc talis anima est *sicut aurora*, quia reconciliatrix Dei et hominis ⁴, sicut lumina portabat Moyses a Deo ad populum.

28. De hoc Ioannes in Apocalypsi ⁵: *Vidi signum magnum in caelo: mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona duodecim stellarum.* Prima visio est de candelabris et filio hominis et septem stellis; secunda de septem sigillis; tertia de Angelis tuba canentibus; quarta, quando *apertum est templum, et signum magnum apparuit* de muliere amicta. In prima manifestatur fulgor ordinis praesidentium; in secunda, fulgor pugnantium ut martyrum; in tertia, fulgor doctium, per claugorem tubae; in quarta, fulgor contemplan-

tium, qui habent solem et lunam et stellas. — Ex consideratione caelestis monarchiae est *amicta sole*, quia est principale. — Sed quando descendit anima ad considerationem Ecclesiae militantis, habet *lunam sub pedibus*, non ad concalcandum, sed quia se fundat et sustentat super Ecclesiam. Nec enim est anima contemplativa, nisi per Ecclesiam sustentetur quasi super basim. — Post considerationem *hierarchiarum illuminationum* est quasi habens *stellas duodecim*. *Stellae* sunt duodecim mysteria reseranda, quae per duodecim signationes in futuro significantur, quae sunt signationes electorum.

29. Nota, quod duodecim signationes sunt sub *sexto sigillo* et sub *sexto Angelo* ⁶, et mensuratio civitatis et ostensio civitatis et apertio libri; et sexto Angelo, scilicet Philadelphiae, qui interpretatur, *conservans hereditatem*, dictum est de *clave David*, et de quo dicitur ⁷: *Qui vicerit scribam super eum nomen meum et nomen civitatis novae Ierusalem* — vide, quod adhuc non fecerat mentionem de civitate — hoc est, dabo notitiam Scripturarum isti sexto Angelo; sed *amaricabitur venter eius, et in ore eius erit dulce tanquam mel*. Et iste ordo intelligitur per Ioannem, cui dictum est ⁸: *Sic eum volo manere, donec veniam.*

30. Et dicebat, quod malignitatibus latrantium necesse est impleri hoc sexto tempore, in quo fecit Deus *hominem ad imaginem et similitudinem* suam ⁹. Et addebat: *Videte vocationem vestram*, quia magna est. Et dicebat, quod malignitatibus ipsorum *iudicium* Deus *pauperibus tribuet*, ut sint *iudicantes duodecim tribus Israel*; et in hac vita talibus debetur contemplatio. Contemplatio non potest esse nisi in summa simplicitate; et summa simplicitas non potest esse nisi in maxima paupertate; et haec est huius ordinis. Intentio beati Francisci fuit esse in summa paupertate. — Et dicebat, quoniam multum retrocessimus a statu nostro, et ideo permittit nos Deus affligi, ut per hoc reducamur ad statum, qui debet habere terram promissionis. Magna promi-

Ecclesiasticus de viro contemplativo.

Item, Apocalypsis.

De futuro sexto tempore.

De iudicantibus tribus Israel.

De ordines Minorum.

Notandum.

¹ Cap. 6, 9. Pro *ascendit* Vulgata *progredditur*.

² Cap. 30, 6-8.

³ Psalm. 17, 29. — Inferius respicitur Gen. 35, 16, et 18. (de Rachel). Cfr. supra collat. 15. n. 26. Alluditur ad vitam contemplativam ultimo tempore futuram. — Inferius DE Rachel, dixit, concipiet.

⁴ Respicitur Gen. 9, 43: Arcum meum ponam in nubibus, et erit signum foederis etc. — De Moysse portante tabulas Legis cfr. Exod. 24, 3. seqq., 32, 15, et 34, 29. — B C hic legunt: *quia est signum reconciliationis Dei et hominis; sic Moyses portabat illa verba a Deo ad populum et a populo ad Deum.* De hoc anima dicit Ioannes etc. F sicut mandata apportabat Moyses Dei ad populum.

⁵ Cap. 12, 1: Et signum magnum apparuit in caelo etc. — Quatuor visiones insinuatur Apoc. 1, 12. seqq.; 5, 1, 8; 6, 11, 19. et 12, 1.

⁶ De duodecim signationibus vide Apoc. 7, 4-9; de ceteris 6, 12. seqq. et 9, 14. seqq.; ibid. 21, 9. seqq. de ostensione [cfr. 3, 12.] et mensuratione civitatis; 11, 2. seqq. de aper-

tione libri (cfr. 10, 2.). — Omnia hic dicta infra collat. 23, n. 14. 15. clarius exhibentur, ut ostendatur, *sexto* tempore plura secreta s. Scripturae magis fore manifestanda viris contemplativis.

⁷ Apoc. 3, 7, 12. Vulgata plura inserit. — Seq. locus est ibid. 10, 9: Accipe librum et devora illum, et faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tanquam mel. — Ilaym, 1. Exposit. in Apoc. 3, 7; Philadelphia, iuxta quod Beda [in hunc locum] exponit, interpretatur *dilectio fraternae*... vel secundum Anbertum Ambrosium [inter opera Ambrosii recensetur Exposit. super septem visiones libri Apoc.; auctor eius exhibetur Berengaudus]. In prima visione ad Apoc. 1, 11. invenitur quod ab Haym. affertur] Philadelphia interpretatur *salvans hereditatem Domini*.

⁸ Ioan. 21, 22. Cfr. supra collat. 13. n. 14.

⁹ Gen. 1, 26. — Seq. locus est 1. Cor. 4, 26; tertius est Job 36, 6: Iudicium pauperibus tribuit. Subinde allegatur Luc. 22, 30. — Pro *latrantium*, quod habent B D, A E *intrantrum*, Vat. *intranibus*. Sed locus videtur omissione verborum esse corruptus.

sit Deus Israeli, et magni ex illis electi sunt, ut Apostoli sui. — Iudaei fuerunt excaecati, isti fuerunt illustrati; sed illi dederunt se carni; quidam volunt dare loculos Christo. — Nota etiam, quod pauci intraverunt terram promissionis; et illi qui dissoluerunt cor populi, non introierunt ¹.

COLLATIO XXI.

De quarta visione tractatio secunda, quae specialiter agit de primo obiecto intelligentiae per contemplationem suspensae, nempe de consideratione hierarchiae caelestis.

SUMMARIIUM. — *Introductio*, 1. — Pars I. De ipso sole sive monarcha caelestis hierarchiae, scilicet de S. Trinitatis vigore, splendore, calore. *Pater summe vigens, Filius summe fulgens, Spiritus S. summe calens; unus sol, et tamen trinus; et vigor, splendor, calor in unaquaque persona; circumincessio*, 2. — *In his est ratio quaedam exemplaritatis respectu omnium illuminationum; quae appropriantur personis divinis secundum numerum novenarium*, 3. — *Novem appropriationes proprietatum essentialium respiciunt Trinitatem tripliciter*, 4. — *Quoad opera ad extra primo tria, scilicet potentia, sapientia, bonitas, respiciunt Trinitatem, ut ipsa est origo originans*, 5. — *Secundo, tria alia, pietas, veritas, sanctitas, respiciunt Trinitatem, ut ipsa est medium cuncta gubernans; ab his tribus manant tres leges*, 6. — *Per has tres Deus gubernat mundum; caedem eminenter sunt in Deo*, 7. — *Secundum has rationes ex Deo descendunt decem praecepta*, 8. 9. — *Abdicatio cupiditatis est perfectio decem praeceptorum, sicut caritas finis et perfectio omnium praeceptorum*, 10. — *Tertio, tria alia, aeternitas, formositas, iucunditas, respiciunt Trinitatem, ut ipsa est finale complementum, omnia beatificans*, 11. — *Considerando vigorem, splendorem, calorem, quatenus sunt in ipsa Trinitate, oriuntur novem considerationes, quae in solo primo monarcha inveniuntur omnes; in ipso sunt tria: summa celsitudine pollet, summa fortitudine praesidet, summa dulcedine pascit*, 12. — *Pro primo requiruntur tria, scilicet ut sit summe sanctus, sapiens, stabilis*, 13. — *Item, pro secundo, ut sit summe authenticus, praevalidus, invictus*, 14. — *Item, pro tertio, ut sit summe strenuus, sagax, sedulus*, 15. — Pars II. De caelesti hierarchia Angelorum et Beatorum per gloriam summo monarchae assimilata. *Angeli primo recipiunt illuminationem et configurationem; declaratur, quid sit hierarchia; haec dividitur in tres hierarchias, et quaelibet ipsarum in tres ordines*, 16-18. — *Sufficientia harum divisionum ostenditur tripliciter; primo ex ratione exemplaritatis aeternae, secundum quod exemplar aeternum est vigens, fulgens, calens*, 19-21. — *Item, secundum quod idem est in ratione originantis, gubernantis, beatificantis*, 22. 23. — *Item, secundum quod summus monarcha celsitudine pollet, fortitudine praesidet, dulcedine pascit*, 24-26. — *Secundo ostenditur sufficientia ex integritate hierarchiae, ad quam tria requiruntur, scilicet sacra potestas, scientia, operatio*, 27-30. *Tertio ostenditur eadem secundum dispositionem sive triplicem aspectum caelestis monarchiae*, 31. 32. — *Doctrina Dionysii de his*, 33.

Introductio. 1. *Fecit Deus duo magna luminaria* ² etc. Dictum est, quod contemplatio consistit in luculenta consideratione caelestis monarchiae, in luculenta consideratione militantis Ecclesiae, in consideratione luculenta mentis humanae hierarchizatae sive hierarchice ordinatae. Prima intelligitur per *solem*, secunda per *lunam*, tertia per *stellas*. Primo dicendum de sole.

Pars I. De monarcha caelestis hierarchiae. Tria in ipso. 2. Sol aeternus, Pater et Filius et Spiritus sanctus, est *vigens, fulgens, calens*: Pater est summe *vigens*; Filius, summe *fulgens*; Spiritus sanctus, summe *calens*. Pater, lux vigentissima; Filius, splendor pulcherrimus et fulgentissimus; Spiritus sanctus,

calor ardentissimus. Sicut iste sol cuncta vivificat, cuncta illustrat, cuncta calefacit; et sicut ista tria: **Notandum.** vigor, splendor, calor, sunt unus sol, et tamen habent distinctionem nec sunt tres soles; sic Pater et Filius et Spiritus sanctus unus Deus. Et sicut *vigor* est splendens et calens, *splendor* est vigens et calens, *calor* vigens et splendens in isto sole visibili; sic Pater est in se et in Filio et in Spiritu sancto, et Filius est in Patre et in se et in Spiritu sancto, et Spiritus sanctus est in Patre et in Filio et in se secundum rationem circumincessionis, quae notat identitatem cum distinctione ³.

¹ Respicitur Ios. 14, 8. — Superius pro *volunt dare loculos* BC etiam *voluerunt se dare*.

² Gen. 1, 16. — Immediate post datur summa collat. 20.

³ Cfr. I. Sent. d. 19. p. 1. q. 4.

Ratio exemplaritate cum appropriatione.

3. In hac consideratione est quaedam ratio exemplaritatis divinae respectu omnium illuminationum; sed quaedam illuminatio respondet *Patri*, secundum quod est in se ipso; et alia, secundum quod est in Filio; et alia, secundum quod est in Spiritu sancto. — Et alia est *Filii*, ut est in se ipso; alia, ut est in Patre; et alia, ut est in Spiritu sancto. — Et alia est *Spiritus sancti*, ut est in se; et alia, ut est in Patre; et alia, ut est in Filio. — Et secundum hunc numerum novenarium habent illuminationes esse. Hae illuminationes habent esse in consideratione Patris et Filii et Spiritus sancti *in se ipsis*, et sunt tres; et aliae, in ipsis ut ad *invicem relatis*, et sunt sex; et ita sunt novem. Et propter illas sex sexies dixit Dens: *Fiat; et factum est*, in operibus sex dierum.

Novem illuminationes.

Appropriationes 9, respectus opera Dei ad extra. Respectus tres.

4. Intelligendum ergo, quod de Deo trino et uno sunt appropriationes proprietatum essentialium appropriatarum secundum hunc numerum novenarium. Qaedam respiciunt Trinitatem ut *originans principium*, quaedam ut *gubernans medium*, quaedam ut *finale complementum*, ut beatificans omnia, scilicet beatificabilia². Unde Trinitas est sol universorum principativus, gubernativus, consummativus vel beatificativus.

Secundum tria principia appropriata.

5. Secundum quod est *origo originans*, sic sunt tria appropriata, scilicet *potentia, sapientia, voluntas*. Haec tria sunt necessaria principio originanti. *Sapientia* enim fundatur in aliqua *potentia*³. Si enim *potentiam* non haberet, nihil posset producere. Si haberet *potentiam*, et *sapientiam* non haberet, non produceret sapienter, quia potentia sine sapientia praeceptus est. Item, si haberet *potentiam* et *sapientiam*, et *nollet*; tunc aut nihil produceret, aut invitus esset, et sic esset miser. Et sic patet, quod *voluntas* reducit principium in actum. — Et quia in his etiam est ratio principiationis aeternae, ideo appropriantur haec tria ipsis, non solum ut principium originans *aliorum*, sed etiam respectu *personarum*.

Voluntas etiam ad iorura.

Item, secundum aliam.

6. Secunda appropriatio est soli aeterno, secundum quod est *medium cuncta gubernans*; et secundum hoc sunt tria appropriata, scilicet *pietas, veritas, sanctitas*; quia omnis gubernatio et omnis legislatio est pia, vera, sancta; ad Romanos⁴: *Itaque Lex sancta, et mandatum sanctum et iustum et piium*. — Ab his enim tribus manant tres leges, nec possunt esse plures, scilicet *naturae, legis scriptae et gratiae*. *Lex naturae* appropriatur Patri, *lex scripta* Verbo, *lex gratiae* Spiritui sancto. — *Lex naturae* est *lex pietatis*. Pietas videtur inesse omni naturae, etiam insensibili. *Radix* enim totum, quidquid recipit, mittit ad ramos; *fontes* quidquid haurit transmittit

Ab his manant 3 leges.

ad rivulos. Similiter in *bestiis* pietas videtur esse patris ad prolem, quia quidquid gustant et sumunt praeter necessarium, et etiam de necessario, in lac convertunt et in nutrimentum prolis. — *Lex Scripturae* est *lex veritatis*, quia est in quadam verae promissionis pronuntiatione. — *Lex sanctitatis* est *lex gratiae*; ad Romanos⁵: *Lex enim spiritus vitae in Christo Iesu liberavit me a lege peccati et mortis*.

7. Per haec tria Deus trinitas, scilicet Pater, Filius et Spiritus sanctus, est *pius, verus, sanctus*, dans legem *pium naturae, legem veram Scripturae, legem sanctam gratiae*. Et per has tres gubernat mundum et secundum haec tria imprimi leges in mente rationali. Omnis enim moralis lex est secundum haec tria, sive secundum has tres; sed in lege *naturae* sunt minus distinctae et explicitae; in lege *scriptae*, magis explicitae et minus perfectae; in lege *gratiae*, magis explicitae et perfectae; unde dicit Dominus⁶: *Non veni solvere Legem, sed adimplere*. — Et secundum haec tria Deus est pius cultor sui, verus professor sui, sanctus amator sui; et quaelibet persona habet se *ad se pie, vere, sancte et ad alteram*: ut Pater *pie* ad se, *pie* ad Filium, *pie* ad Spiritum sanctum, et *vere* et *sancte*, et sic de aliis.

Per has Deus gubernat.

Imprimi ea mentibus.

Eminentur sunt in Deo.

8. Et ex hoc, quod est sui pius cultor, sui verus professor, sui sanctus amator, descendit de caelis triplex radius in mentem secundum tria mandata primae tabulae. Nam creatura debet se habere ad Deum *pie, vere, sancte*: *pie* Deum colere, et sic primum praeceptum⁷: *Non adorabis deos alienos*, sed unum solum; *vere* Deum profiteri: *Non assumes nomen Dei tui in vanum*; *sancte* Deum amare: *Memento, ut diem Sabbati sanctifices*. Haec tria ille sol imprimi in supremam partem animae. — Et quia inferior informatur ex superiori et datur sibi in adiutorium; ideo necesse est, ut inferior habeat praecepta, per quae conformetur superiori, ut *pie, vere, sancte* se habeat: *pie* ad superiores, maxime ad parentes, et sic: *Honora patrem tuum et matrem tuam*; *vere* et iuste ad pares, et sic: *Non occidas*, ubi prohibetur omnis iniuria; *sancte* ad inferiores, et sic: *Non adulterabis*, ubi prohibetur omnis actus impudicitiae.

Iude trio prima mandata.

Alia tria.

9. Haec autem tria non possumus habere ad alterum, nisi prius habeamus apud nos. Ideo sunt alia tria praecepta: unum, quod rectificat omnes *actus*; aliud, quod rectificat omnes *sermones*; aliud, quod rectificat omnes *affectiones*. — Quod rectificat *actus*, et sic: *Non furturn facies*; ubi non solum prohibi-

Alia tria.

¹ Gen. 1, 3. seqq.
² Cfr. Breviloq. p. I. c. 6. Alias 9 considerationes vide infra n. 12-15.
³ Vide supra pag. 215, nota 5.
⁴ Cap. 7, 12. Vulgata *bonum pro piium*. — De triplici lege cfr. supra collat. 15. n. 20.

⁵ Cap. 8, 2.
⁶ Matth. 5, 17.
⁷ Exod. 20, 3. seqq.; ibid. v. 7. et 8. duo seqq. praecepta; v. 12-17. alia praecepta, quae inferius allegantur. Cfr. III. Sent. d. 37. a. 2. q. 1, ubi plura hic dicta tanguntur.

betur alienum, immo praecipitur, ut de suo det. Et sic accipit Apostolus ¹: *Qui furabatur iam non furetur, magis autem laboret manibus suis, ut habeat, unde tribuat necessitatem patienti.* — Quod autem rectificat sermones; sic: *Non falsum testimonium dices;* ubi prohibetur omnis falsitas sive in se, sive in alio; *loquimini veritatem, unusquisque cum proximo suo* ². — Quod autem rectificat omnes affectiones, sic: *Non concupisces uxorem* etc. Augustinus: « Bona est lex, quae, dum concupiscentiam prohibet, omnia mala prohibet ». Concupiscentia autem duplex est, scilicet *carnalitat*is et *cupiditat*is; et haec ultima est *radix omnium malorum*; unde etiam Legislator in hoc praeecepto descendit ad particulare, ut ad asinum, servum, ancillam etc.

Decimum praeeptum.

Abdicatio cupiditatis est consummatio praeeptorum.

10. Et in hoc praeecepto est consummatio praeeptorum Dei, veliti, noliti mundus — sic enim affirmabat — scilicet in abdicazione omnis cupiditatis. — Unde sicut novenarius completur et perficitur per additionem unitatis; sic novem praeepta per abdicationem cupiditatis, quae est amor privatus, repugnans bono communi. Et ideo, sicut *caritas est finis* et perfectio *omnium praeeptorum* ³; sic abdicatio cupiditatis, quae caritati opponitur, perfectio est praeeptorum. — Et ista tria ostendit Apostolus ad Titum: *Sobrie, pie et iuste vivamus in hoc saeculo.* *Sobrie*, scilicet sancte, *pie* — stat — *iuste*, scilicet vere. Deus ergo dat leges non voluntate, sed maxima ratione.

Confirmatur.

11. Tertia appropriatio convenit Deo, ut est in ratione *beatificantis*; et secundum hoc sunt tria: *aeternitas, formositas, iucunditas; aeternitas* in Patre, *formositas* in prole, *iucunditas* in nexu utriusque. Secundum appropriationem Hilarii ⁴, « *aeternitas* in Patre, *species* in Imagine, *usus* in Munere ». Anima igitur efficitur beata, dum fit particeps *aeternitatis*, quando in memoria Deum habet per *tentationem; formositatis*, per *visionem; iucunditatis*, per *fruitionem*. — Haec appropriata respiciunt Deum non solum in se, sed ut est principium et origo originans, gubernans, beatificans.

Secundum tertium tria appropriata.

12. Ex primis luminibus aeternitatis, secundum quod est in se ipsa et ad alias personas, accipiuntur *novem considerationes*, quae sunt in primo mon-

Quoad Deum in se 9 considerations.

archa, et in nullo alio inveniuntur omnes. Iste ergo, qui est summe vigens, summe fulgens, summe calens, iste solus est princeps, qui est *principium* in producendo, *medium* in gubernando, *finis* in beatificando, *in omnibus primatum tenens* ⁵. Ad hoc autem, quod sit verus monarcha, debet esse summa *celitudine* pollens, summa *fortitudine* praesidens, summa *dulcedine* pascens: primum Patri, secundum Filio, tertium Spiritui sancto; summa celitudine pollens Pater in se, summa celitudine pollens in Filio, summa celitudine pollens in Spiritu sancto; et sic de aliis personis. Habemus igitur monarcham summe pollentem, summe praesidentem et dulcissime pascentem.

Trium in Deo.

Appropriatur.

13. Ad hoc autem, quod sit *summe pollens*, necesse est, ut sit summe *sanctus*, summe *sapiens*, summe *stabilis*: summe *sanctus* in diligendo bona, summe *sapiens* in discernendo vera, summe *stabilis* in discernendo iusta. Summa *stabilitas* convenit Patri, secundum quod est in se; summa *sapientia*, secundum quod est in Filio; summa *sanctitas*, secundum quod est in Spiritu sancto.

Pro primo requiruntur tres proprietates.

14. Ad hoc autem, quod sit *summa fortitudine praesidens*, necesse est, quod sit monarcha summe *authenticus* ⁶, summe *praevalidus*, summe *invictus*: *authenticus* in praecipiendo, *praevalidus* in praestando, *invictus* in triumphando: *authenticus* in statuendo leges, *praevalidus* vel virilis in ministrando vires, *invictus* in superando hostes, ut apparet victoriosus. *Auctoritas* convenit Filio, secundum quod Filius est in Patre; *virilitas*, ut est in se ipso; *triumphus*, ut est in Spiritu sancto. — Et in his consistit media hierarchia angelica, quae appropriatur Filio, ut patet ⁷.

Item, pro secundo.

15. Tertio ad hoc, quod sit *summa dulcedine pasces*, necesse est, ut sit summe *strenuus* in deducendo vel praecedendo vel manducendo, summe *sagax* in erudiendo, summe *sedulus* in custodiendo; ut *strenue* praecedat, *sagaciter* doceat, *solicite* custodiat; *deducat* per *exempla*, erudiat per *documenta*, custodiat per *aliudoria*. Et sic Spiritus sanctus *deducit*, secundum quod est in Patre; *erudit*, secundum quod est in Filio; *custodit*, secundum quod est in se ipso ⁸. Ad hunc solem aspiciunt omnes

Item, pro tertio.

¹ Eph. 4, 28. Vulgata post *manibus suis* addit *quod bonum est*.

² Eph. 4, 25. — Sententia Augustini inferius posita habetur in libro de Spiritu et lit. c. 4. n. 6; verbotenus occurrit in Glossa ordinaria Rom. 7, 7. Cfr. tom. II. pag. 528, nota 4. et pag. 721, nota 2. Subinde allegatur I. Tim. 6, 10: *Radix enim omnium malorum est cupiditas*.

³ Epist. I. Tim. 4, 5: *Finis autem praeepti est caritas* etc. — Seq. locus est Tit. 2, 42. — De amore privato cfr. August., XI. de Gen. ad lit. c. 15. n. 19. seq. — Inferius verbo *stat* subiungit in citato loco Apostoli. Non eget igitur circumlocutione; secus est de aliis duobus, scil. *sobrie* et *iuste*. Pro *stat* Vat. *scilicet benigne*.

⁴ Vide supra pag. 214, nota 9. — De seq. propositione cfr. Breviloq. p. VII. c. 7.

S. Bonav. — Tom. V.

⁵ Col. 1, 18. — Inferius post *tercium Spiritui sancto* E prosequitur: licet se circumcedant. Nam Pater est *in se* summa celitudine pollens, Pater in Filio est summa fortitudine praesidens, Pater in Spiritu sancto est summa dulcedine pascens. Similiter Filius *in se* summa fortitudine praesidens, Filius in Patre summa celitudine pollens, Filius in Spiritu sancto summa dulcedine pascens. Spiritus sanctus *in se* summa dulcedine pascens, Spiritus sanctus in Filio summa fortitudine praesidens, Spiritus sanctus in Patre summa celitudine pollens. Habemus monarcham etc. — Superius de *primis luminibus* vide supra n. 2.

⁶ Cfr. supra pag. 206, nota 8.

⁷ Infra n. 19. seqq.

⁸ E addit et sic in hac monarchia perfectus monarcha noster est quasi sol.

spiritus caelestes et subcaelestes. In his novem creatura assimilatur, ut potest, Creatori.

16. Et haec illuminationes et conditiones primo recipiunt mentes hierarchicae per gloriam, ut Angeli et animae beatae, quia ille sol primo illuminat illos et per illos nos; quia ordo est, ut illustratio fiat primo eorum quae sunt sibi similiora et propinquiora¹; unde et locus supremus datus est eis. Illi autem, qui rebelles sunt his luminibus, corruerunt. Et ex eo, quod Angeli primo recipiunt illuminationem a sole primo, inde recipiunt configurationem deiformem et hierarchizationem et sacrum obtinent principatum, et per illos hierarchizatur Ecclesia.

17. Unde definitur hierarchia secundum Dionysium²: « Est autem hierarchia ordo divinus, scientia et actio ad deiforme, quantum possibile est, assimilata, et ad inditas ei divinitus illuminationes proportionaliter in Dei similitudinem ascendens ». *Ordo* potestatis respondet Patri, *scientia* sacra Filio, *operatio* Spiritui sancto. Unde *hierarchia* dicit *potentiam, scientiam, actionem*. Potentia enim sine scientia hebes est, scientia sine actione, infructuosa. Ex hoc enim, quod appropinquat soli aeterno, oportet, quod sit *sacra ordinatio*; et per hoc sequitur, quod sit *deiformis*, quia format eam seu creaturam partim per *naturam*, partim per *gratiam*, partim per *gloriam*: per *imaginem*, per *similitudinem*, per *deiformitatem*. Et ideo *ascendit ad inditas ei illuminationes*, ascendens per *influentiam*.

18. Haec autem influentia non est simpliciter quid increatum; nec ex hoc sequitur, quod influentiae sit influentia³, quia haec influentia reducit in Deum; dicit enim *continuationem* cum primo principio et *reductionem* in ipsum, non sicut res distans. Unde vera est influentia, quae egreditur et regreditur, ut Filius exivit a Patre et revertitur in ipsum⁴. Unde dicit, quod est *assimilata* in sacra ordinatione, scientia et operatione per hoc, quod est « ad deiforme, quantum possibile est, ascendens », partim per naturam *imaginis*, partim per naturam *similitudinis*, scilicet gratiae, partim per naturam *deiformitatis* gloriae; et *proportionaliter*, quia secundum plus et minus, ut capax est, est in Dei similitudinem reducta. — Et ex hoc hierarchia disponitur per tres hierarchias, ut tripliciter illustrata. Et necesse est, quod quaelibet habeat tres ordines; et quod prima hierarchia appropriatur Patri, secunda Filio, tertia Spiritui sancto; et quod prima hierarchia assimiletur Patri in tribus, et secunda in tribus Filio, et tertia Spiritui sancto in tribus, sicut patet.

19. Sufficientia autem horum tripliciter accipiuntur: prima, ex ratione *exemplaritatis aeternae*; secunda, ex *integritate hierarchiae*; tertia, secundum *dispositionem caelestis monarchiae*⁵. — Nota, quod sicut homini caeco serviunt omnes stellae, sic homini non advertenti serviunt Angeli et mittunt mirabiles illuminationes. Unde peccator multum reprehendendus est, qui negligit ista et adiutoria eorum. — In prima hierarchia sunt nomina ista: Throni, Cherubim, Seraphim; in secunda, Dominationes, Virtutes, Potestates; in tertia, Principatus, Archangeli, Angeli. — Et distinguuntur secundum *exemplar aeternum*, quod est *vigens, fulgens, calens*, Deus trinitas, Pater, Filius et Spiritus sanctus; et tota essentia Patris in se ipso, tota in Filio, tota in Spiritu sancto; et tota essentia Filii in se ipso, tota in Patre, tota in Spiritu sancto; et tota essentia Spiritus sancti in Patre, tota in Filio, tota in se ipso. Si ergo hierarchia debet assimilari Trinitati, oportet, quod sit ordo, qui respondeat Patri, secundum quod est in se ipso, et secundum quod est in Filio, et secundum quod est in Spiritu sancto. — Similiter oportet, quod sit ordo, qui respondeat Filio, secundum quod est in Patre, et secundum quod est in se ipso, et secundum quod est in Spiritu sancto. Et idem est de Spiritu sancto. Ille enim sol sibi proximo similime et expressissime imprimi.

20. Ordo Patri respondens, secundum quod est in se ipso, est ordo Thronorum; ordo respondens Patri, secundum quod est in Filio, est ordo Cherubim; ordo respondens Patri, secundum quod est in Spiritu sancto, est ordo Seraphim. — Ordo respondens Filio, secundum quod est in Patre, est ordo Dominationum, cuius est *imperare*; secundum quod Filius est in se ipso, est ordo Virtutum; secundum quod est Filius in Spiritu sancto, est ordo Potestatum. — Ordo respondens Spiritui sancto, secundum quod est in Patre, est ordo Principatum; secundum quod est in Filio, est ordo Archangelorum, quorum est secreta *revelare*; secundum quod est Spiritus sanctus in se ipso, est ordo Angelorum. — Et dicebat, quod semel conferebat cum uno, de quo ordine fuisset Gabriel. Et dicebat ille, quod sibi revelatum fuerat, quod erat de media hierarchia et de medio ordine, scilicet Virtutum. — Et hoc videtur valde congruum, ut ille qui erat nuntius conceptionis Filii Dei, de illo ordine mitteretur, qui Filio appropriatur. Item, quia erat nuntius Mediatoris⁶, congruum fuit, ut de medio ordine mitteretur. Hoc dictum est secundum probabilitatem. Unde etiam Ga-

Pars II. De caelesti hierarchia Angelorum et Deorum. Haec primo illustratur.

Quid sit hierarchia.

De influentia divina.

Divisio caelestis hierarchiae et appropriatio.

Sufficientia divisionis monstratur triplici modo. Natandom.

Primo, ratione exemplaritatis divine tripliciter principium. Principium 4, quo monstratur sufficientia.

Continuatur.

De Angelo Gabriele.

¹ Cfr. Dionys., de Caest. Hierarch. c. 4. § 2. seqq.

² De Caest. Hierarch., c. 3. § 1. Cfr. II. Sent. d. 9. *Praenotata*, ubi etiam exponuntur plura, quae inferius exhibentur, praesertim de tribus hierarchiis earumque ordinatione et actibus. — Explicatio Dionysii continuatur in n. 18.

³ Sicut nec creationis est creatio; cfr. II. Sent. d. 1. p. 1. a. 3. q. 2. ad 5.

⁴ Ioan. 16, 28: Exivi a Patre et veni in mundum; iterum relinquo mundum et vado ad Patrem.

⁵ In E hic additur *ex supercaelestium aspectum varietate*; cfr. infra n. 31. et collat. 22. n. 1.

⁶ Epist. I. Tim. 2, 5: Mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus. — Cfr. III. Sent. d. 2. dub. 4, ubi in fine dicitur, Gabrielem fuisse de ordine *Archangelorum*.

briel vocatus est *fortitudo Dei* et venit ad confortandam Virginem¹. Item, quia debebat mitti communis persona. — Sic ergo patet, quod quaelibet hierarchia respondet Patri et Filio et Spiritui sancto.

21. Nota autem, quod prima hierarchia non originatur nec illuminatur nisi a solo Deo; media autem illuminatur a Deo et a suprema; infima autem a Deo et a suprema et media; ecclesiastica autem ab omnibus². Unde radius solis aeterni primo illuminat hierarchiam sibi propinquam et secundum similitudinem suam hierarchizat eam; deinde per illam venit in mediam et per illas in infimam et per omnes in ecclesiasticam. Nec tamen intelligendum, quod Angelus creet Angelum³.

22. Secundum autem, quod primum principium se habet in ratione *originantis, gubernantis, beatificantis*; sic est concordantia hierarchiarum. — Nobilius enim est *beatificare* quam *creare* vel *gubernare*, et *creare*, ubi datur *esse*, quam *gubernare*, ubi conservatur quod datum est. Summo principio in ratione *beatificantis* respondet suprema hierarchia, in ratione *creantis* respondet media, in ratione *gubernantis* respondet ultima. Suprema summe inflammata, media summe vigorata, infima summe reducta.

23. In ratione *beatificantis* erant tria *appropriata*, scilicet *aeternitas, formositas, iucunditas*; et secundum has correspondent ordines primae hierarchiae: *aeternitas* respondet Patri, cui respondent Throni, in quibus Deus *sedere* dicitur, quia Deum habent⁴; *formositas* Filio, cui Cherubim; *iucunditas* Spiritui sancto, cui Seraphim, amor. — Item, sunt alia tria *appropriata*, scilicet *potentia, sapientia, voluntas*, ut est in ratione *principiantis*. *Potentia* appropriatur Patri, cui respondent Dominationes, quarum est *imperare*; *sapientia* Filio, cui respondent Virtutes; *voluntas* Spiritui sancto, cui respondent Potestates, in quibus destruuntur omnes adversariae potestates. — In ratione *gubernantis* sunt tria *appropriata*: *pietas, veritas, sanctitas*. *Pietas* est in Angelis, *veritas* in Archangelis, *sanctitas* competit maxime Principatibus. Oportuit ergo, quod hierarchia, secundum quod est reducta in Deum, haberet expressam similitudinem; quod unus non potuit explicare.

24. Tertia consideratio est, secundum quod illud principium tenet principium *monarchiae*. Ille enim monarcha est summa *cebsitudine pollens*, quia summe *sapiens* in discernendo vera, summe *sanctus* in di-

ligendo bona, summe *stabilis* in decernendo iusta. Seraphim respondent summae *sanctitati*, in quibus est amor sanctus; unde clamant: *Sanctus, sanctus, sanctus*⁵. *Sapientiae* respondent Cherubim, in quibus est plenitudo scientiae. *Stabilitati* respondent Throni, in quibus est sedes alta, patula ad suscipiendum.

25. Secundo, monarcha, qui est summa *fortitudo praesidens*, est *authenticus* in statuendo leges, *praevalidus* in ministrando vires, *invictus* in superando hostes. In *statuendo leges* habet ordinem Dominationum, quarum est *imperare, formare imperium*. In *ministrando vires*, sic est ordo Virtutum, quarum est *miracula facere et prosequi* quod imperatum est. In *superando hostes*, sic est ordo Potestatum, quarum est omne inordinatum *repellere* et omne ordinatum *promovere*⁶.

26. Tertio, monarcha est summa *dulcedine patens*, quia est summe *strenuus* in manu ducendo, summe *sagax* in erudiendo, summe *sedulus* in custodiendo. Primum est Principatum, quorum est *roburare*; secundum Archangelorum, quorum est *secreta revelare*; tertium Angelorum, quibus congruit *sedula custodia*. — Istae sunt tres hierarchiae, quas illuminat ille sol tripliciter; unde: *Triplex sol exrens montes*⁷. Isti sunt montes Bether; in Cantico: *Similis est dilectus meus capreae hinnuloque cervorum super montes Bether*. Super istos montes iste sol immittit primas illuminationes.

27. Alia est distinctio secundum *integritatem hierarchicam*, ad quam requiritur sacra *potestas* vel sacra ordinatio, sacra *scientia*, sacra *operatio*. Triplex enim est genus vitae in caelo et in terra, scilicet *actuosae, otiosae*⁸ et ex utraque *permixtae*. *Actuosa* respondet operationi; *otiosa*, scientiae; *permixta*, ordini. Ideo sunt activi, contemplativi, ex utroque permixti.

28. *Scientia* respondet supremae hierarchiae; *actio*, infimae; *ordo* sive potestas, mediae. *Scientia* autem triplex est: *sursumactiva* et reducens in originem; *speculativa*, suscipiens lumina; *discretiva*, sententiam decernens, iudicia faciens. Prima est in Seraphim, secunda in Cherubim, tertia in Thronis. Et quia scientia, ut est *speculativa*, convenit medio ordini, ideo tenuit nomen *scientiae*⁹; alii duo addunt *sursumactionem* et *discretionem* vel *determinationem*; ideo denominantur a superadditis. Scientia enim proprie habet rationem speculationis.

De ordine illuminationis.

Principium 2.

Continuatur.

Continuatur.

Continuatur.

Epilogus.

Secundo, ratione integritatis tripliciter.

Primo, sec. triplicem scientiam.

Principium 3.

¹ Vide supra pag. 62, nota 1. verba Bernardi. Cfr. etiam Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 34, n. 9.

² Cfr. Dionys., de Caest. Hierarch. c. 10, § 1.

³ Vide supra pag. 338, nota 2. in fine.

⁴ Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 34, n. 10: Quia enim thronos Latino eloquio *sedes* dicimus, throni Dei dicti sunt hi qui tanta Divinitatis gratia replentur, ut in eis Dominus sedeat et per eos sua iudicia decernat. Unde et per Psalmistam [Ps. 9, 5.] dicitur: *Sedes super thronum, qui iudicatis aequitatem*. Cfr. infra n. 33.

⁵ Isai. 6, 3.

⁶ Cfr. Dionys., de Caest. Hierarch. c. 8, § 1; Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 34, n. 10; Bernard., V. de Considerat. c. 4, n. 8.

⁷ Eccli. 43, 4. — Seq. locus est Cant. 2, 17.

⁸ Cfr. supra pag. 259, nota 8.

⁹ *Cherubim* siquidem, ut insinuat Dionys., de Caest. Hierarch. c. 7, § 1, significant « multitudinem scientiae aut fusionem sapientiae »; *Seraphim* autem idem est ac « incendentes, aut calefacientes ». De *Thronis* vide supra nota 4.

Secundo, sec. triplex potestatem.

29. Secundo, de sacra *potestate*; est triplex potestas: *sublimis, virilis, triumphalis*. Primae potestati respondet ordo Dominatum; secundae, ordo Virtutum; tertiae, ordo Potestatum. Et quia potestatis propriae est *hostes superare*, ideo ordo Potestatum retinuit sibi nomen.

Tertio, sec. triplex actio.

30. Attenditur etiam distinctio secundum *actionem*, quae est infima, in qua sunt omnes spiritus, *in ministerium missi*¹, quia « illi supremi ab intimis nunquam recedunt ». — Unde de Seraph misso ad Isaiam movet quaestionem Dionysius et non solvit eam; magis tamen videtur sentire, quod fuit Angelus alius, accipiens inflammationem ab Angelo illius ordinis, et sic denominabatur ab illo. — Huius actionis triplex est actus: *purgare, illuminare, perficere*. Maior est *perfectio* quam *illuminatio*, et haec maior quam *purgatio*; *purgare* convenit Angelis, *illuminare* Archangelis, *perficere* Principatibus.

Tertio, ratione dispositionis caelestis monarchiae et triplicis aspectus.

31. Tertia distinctio est secundum *aspectus caelestis monarchiae*. Iste est aspectus ad *supremam*, ad *se ipsam*, ad *infimam*; sicut praelatus bene ordinatus est, qui est subiectus superiori, ordinatus respectu sui, et tunc bene praesidet inferioribus. Lucifer non servavit hunc ordinem, et ideo de ordine est projectus; primo voluit praeesse, et tamen plus tenebatur Deo quam sibi. — Iste aspectus est secundum rationem *susceptionis, speculationis, unitiois*. Memoria suscipit, intelligentia speculatur, voluntas unitur. Per has vires, et non per alias, est conversio ad Deum. Plus autem est *uniri* quam *suscipere*, vel *speculari*; ideo *unitio* respondet Seraphim, *speculatio* Cherubim, *susceptioni* Throni; in Seraphim est *amor*, in Cherubim *splendor*², in Thronis *susceptio* patula et tranquilla.

De primo.

32. Secundum rationem ordinis vel aspectus *in se ipsam* non est nisi secundum potestatem ordinatam quantum ad tria: aut *imperat* quod est facien-

dum, aut *prosequitur* imperatum, aut *defensat* quod factum est; et in hoc assistunt sibi spiritus, quia unus imperat, alius prosequitur, alius defendit, sicut in collegiis. Nisi sit ordinata susceptio, virtutum communicatio, communicati defensio, non est ordo. Primum est Dominatum, secundum Virtutum, tertium Potestatum. — Et dixit, quod non bene posuerat in alio loco Potestates aut Virtutes, nec bene tunc viderat³. — In aspectu autem *ad nos*, sic tria ab eis recipimus beneficia: quid *agere*, quid *praeeligere*, quid *prosequi*. Quid *agere*, docent Angeli; quid *praeeligere*, Archangeli; quid *prosequi*, Principatus.

Retractatio.

De tertio.

33. Ex verbis Dionysii, de Angelica Hierarchia, capitulo septimo⁴, extrahitur, quod amor Seraphim est *continuus*, summe *intensus*, summe *penetrativus* usque ad cor Dei, usque ad intima Dei ex intimis animae procedens; et ponit proprietates ignis semper mobilis. Et loquitur isto modo de igne largo modo, ut extendatur ad quintam essentiam. Et in hoc ostenditur amor continuus, superfervidus, scilicet intensus, superacutus, scilicet penetrativus. — De *Cherubim* dicit, quod *suscipiunt* copiose, *speculantur* praeclare, *perfruntur* iucunde illo lumine. — De *Thronis*, quod sedes est *elevata*, quod est *firma, stabilis, patula* ad susceptionem luminis. Throni dicuntur ad indicandum, quod in illis sedet Deus, quia divinissimi sunt et famulariter manifestant consilium suum per iudicium. Consilium enim occultatum est, sed manifestatur per iudicium; illis autem manifestat consilium suum. — De *Dominatibus*⁵, quod significant quandam excellentiam in quadam libertate, et cum hoc similiter significant quandam praesidentiam respectu animarum et non appetitum habent inordinati domini. — De *Virtutibus*; « virtus enim est ultimum de potentia⁶ »; unde non dicitur quaecumque potentia virtus, sed quae est ul-

Confirmator per Dionysium.

¹ Hebr. 1, 44: Nomen omnes sunt administratorii spiritus in ministerium missi etc. — Seq. sententia est Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 34, n. 42: Superiora illa agmina ab intimis nunquam recedunt. De opinione Dionysii respectu Seraph missi ad Isaiam (6, 6.) vide tom. II. pag. 262, nota 5. De triplici actu hierarchico cfr. supra pag. 225, nota 6.

² DE *speculari*.

³ Respicere videtur ea quae posuit H. Sent. d. 9. *Praenotata*, ubi habetur: Perfectio orationis virtutis sive potentiae consistit in tribus, scilicet in *praesidendo*, et penes hoc attenditur ordo Dominatum; in *residendo*, et penes hoc attenditur ordo Potestatum; et in *operando*, et penes hoc est ordo Virtutum. Et ordinantur hi ordines secundum maiorem dignitatem et maiorem, quia plus est *praesidere* quam *reputare*, et *reputare* quam per se *operari posse* etc. — B C D legunt: *quod non bene posuerat cum alio, scilicet in scripto* [i. e. in Commentario libr. Sent.; B C in *septimo*], loco *Potestates* etc.

⁴ Paragr. 1: Mobile enim semper eorum circa divina et necessabile et calidum et acutum et superfervidum intensus et non indigentis et inflexibilis semper motiois, et superpositorum reductive et active *assimilativum*, tanquam recalcantes illa et resuscitans in similem calorem et igneum caelestem et holocauste purgativum... Ipsa vero *Cherubim* cognoscibile eorum et deivum, et altis-

simae luminum dationis acceptivum et contemplativum... Ipsa autem altissimarum et compactarum *Sedium*... omni extremitate inflexibiliter in sublimissimum et circa vere excelsum totis virtutibus incommutabiliter et stabiliter collocatum et divini superadventus... acceptivum et deiferum et famulariter in divinas susceptiones apertum. Cfr. c. 13, § 3, et Hug. a S. Vict., VI. et VII. Exposit. in Hierarch. caelest. Vide etiam supra n. 24. Infra cum F et G posuimus *quintam essentiam*; Vat. *quantilibet essentiam*.

⁵ Dionys., loc. cit. c. 8, § 1. alt: Igitur sanctarum *Dominatum* manifestativam nominationem aestimo declarare absolutam quandam et omni ignominia minorationis liberam anagenem, non ad similitudinem tyrannicam dissimilitudinem illo modo universaliter eam inclinatum, liberaliter severam dominationem... Ipsam vero sanctarum *Virtutum* fortem quandam et incommutabilem virilitatem, in omnes secundum earum deformitatem operationes, ad nullam susceptionem inditarum et divinarum illuminationum imbecilliter inutilitatem... Ipsam autem sanctarum *Potestatum*... bene ornatam et inconfusam circa divinas susceptiones ordinationem et ordinatam supermundanae et intellectualis potestatis non tyrannice in ea quae inferiora sunt, potestativis virtutibus praecipitata etc.

⁶ Aristot., I. de Caelo et mundo, text. 416. (c. 41.). Cfr. tom. I. pag. 564, nota 7. et tom. II. pag. 671, nota 6.

timata; nec quaecumque res dicitur *virtuosa*, sed quae habet stabilitatem in durando, fortitudinem in resistendo. Item, quod sit fortis, nunquam imbecilliter infirmetur, quamdiu Deus vult influere in eam, et in maxima erectione recipere illuminationes. Item, quod habeat sublimitatem, quod semper

ad divina feratur. — Similiter, de *Potestatibus*. — Dominatum est, *imperare*; Virtutum, *prosequi*; Potestatum, *ordinare*, ut nihil sit contrarium, unde dicit vim repulsivam. — Item, Principatum est *deducere*; Archangelorum, *revelare*; Angelorum, *nuntiare*¹.

COLLATIO XXII.

De quarta visione tractatio tertia, quae specialiter agit tum de secundo obiecto huius visionis, nempe de consideratione militantis Ecclesiae, tum de tertio, quod est ipsa anima hierarchizata.

SUMMARIUM. — *Introductio, repetitio*, 1. — Pars I. De secundo obiecto huius visionis, id est de Ecclesia militante. *Argumentum; Ecclesia, lunae comparata, debet stabilire animam contemplativam; habet ordines respondententes hierarchiae supernae; triplex distinctio ordinum ecclesiasticorum*, 2. — *Prima eorum distinctio est secundum rationem processum; sic sunt tres ordines, scilicet fundamentales, promotivi, consummantes, respondententes triplici hierarchiae caelesti ac divinis personis*, 3. 4. — *Fundamentales sunt tres: patriarchalis, prophetalis, apostolicus; eorum correspondentia*, 5. 6. — *Item, promotivi: martyres, confessores, virgines; eorum correspondentia*, 7. 8. — *Item, consummantes: praesidentes, magistratus, regulares; eorum correspondentia*, 9. 10. — *Secunda distinctio ipsorum est secundum rationem ascensuum et graduum; tres gradus: purgativi, illuminativi, perfectivi; purgatio est triplex, cui respondent tres infimi ordines: ostiarü, lectores, exorcistae*, 11. — *Ordines illuminativi iterum tres: acolythi, subdiaconi, diaconi*, 12. 13. — *Ordines perfectivi tres: sacerdotes, episcopi, patriarchae; de Papu*, 14. 15. — *Tertia distinctio eorumdem est secundum rationem exercitiorum; triplex eorum genus secundum triplicem vitam, scilicet activam, contemplativam, ex utraque permixtam; correspondentia trium statuum*, 16. 17. — *Primo, status laicorum est triplex, scilicet plebium, consulum, principum; correspondentia*, 18. — *Secundo, item status clericorum est vel ministerialis, vel sacerdotalis, vel pontificalis*, 19. — *Tertio, status contentivantium iterum triplex: per modum supplicatorum, speculatorum, sursumactivum; de pluribus ordinibus, et de futuro ordine seraphico; epilogus*, 20-23. — Pars II. De tertio obiecto quartae visionis sive de anima hierarchizata, quae comparatur luci stellarum. *Ipsa habet gradus respondententes supernae hierarchiae; hi gradus disponuntur et distinguuntur secundum ascensum, descensum et regressum. Primo secundum ascensum, sic sunt tres gradus: industriae cum natura, industriae cum gratia, gratiae super naturam et industriam*, 24. — *Primi gradus sunt tres actus respondententes tribus infimis ordinibus caelestis hierarchiae*, 25. — *Item, tres alii actus in secundo gradu cum correspondentia*, 26. — *Item, tres alii actus in tertio gradu, qui respondent tribus supremis ordinibus*, 27. — *Secundo, secundum descensum, distinctio fit secundum tres virtutes animae, scilicet susceptivas, custoditivas, distributivas*, 28. — *Sub primo respectu requiruntur tria, respondentia tribus supremis ordinibus caelestis hierarchiae*, 29-31. — *Sub secundo respectu iterum tria, respondentia mediis ordinibus*, 32. — *Similiter sub tertio respectu, et sic est correspondentia cum infimis ordinibus*, 33. — *Tertio fit distinctio secundum regressum; tres gradus distinguuntur secundum tres potentias et operationes animae*, 34. — *Primo, secundum virtutes exteriores sunt tria: perustratio, praelectio, prosecutio; de his et correspondentia*, 35. — *Secundo, hierarchizatio fit secundum potentias interiores; sunt tria: castigatio, confortatio, convocatio*, 36-38. — *Tertio, secundum potentias superiores sunt tria: admissio, inspectio, inductio; epilogus*, 39. — *Duodecim materiae considerandae, respondententes duodecim stellis*, 40. — *De duplici eclipsi lunae*, 41. — *Hoc applicatur ad contemplativum virum deficientem*, 42.

1. *Signum magnum apparuit in caelo, multier amica sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona stellarum duodecim*². Dictum

est de consideratione caelestis monarchiae, quae intelligitur per lucem solarem, ut est sol vigens, fulgens, calens, secundum quod consurgunt in anima

¹ Cfr. supra n. 20-23.

² Apoc. 12, 1. — De seqq. cfr. collat. praeced.

novem lumina secundum considerationes divinae *excellētiaē*, divinae *influentiaē*, divinae *praesidentiaē*; et quomodo caelestis hierarchia illustratur ab illo sole et hierarchizatur propter *conformitatem* ad solem, propter *dispositionem* integritatis hierarchiae et propter *multiformitatem* aspectuum.

2. Restat ergo dicere de luna. Sicut enim anima contemplativa est mulier bona, *amicta sole*, ita luna est *sub pedibus eius*, non ad conculcandum, sed ad stabilendum, scilicet militans Ecclesia. Philosophi multa consideraverunt de sole aeterno, sed nihil eis valuit, quia non fuit *luna sub pedibus*. Unde sicut luna est filia solis et recipit lumen ab eo, similiter militans Ecclesia a superna Ierusalem; unde Apostolus¹ dicit eam *matrem nostram*, quia est mater influentiarum, quibus efficitur filii Dei. Caelestis hierarchia est illustrativa militantis Ecclesiae. — Oportet ergo, quod Ecclesia militans habeat ordines correspondentes hierarchiae illustranti. Distinguuntur autem tripliciter: uno modo secundum rationem *processuum*; alio modo secundum rationem *ascensuum*; tertio modo secundum rationem *exercitiorum*.

3. Primo ergo secundum rationem *processuum*, quia in tempore nascitur et procedit, non sicut Angeli, qui subito creati sunt et simul firmati. Sicut enim luna plus et plus recipit lumen a sole, quousque veniat ad complementum; sic Ecclesia. Habet ergo tres ordines, scilicet *fundamentales*, qui respondent supremae hierarchiae; *promoventes*, qui respondent mediae; *consummantes*, qui respondent infimae.

4. *Fundamentales* ergo respondent supremae, quia in *spiritualibus* fundamenta sunt *altissima*; in *corporalibus* vero, quia res descendunt ad infimum, ideo fundamentum est *infimum*, sed in spiritualibus fundamentum est *supremum*². Unde et homo habet caput erectum ad caelum, quod est sicut radix. Unde sicut in arboribus per radicem est derivatio et attractio ad ramos, sic in homine quidquid est in corpore derivatur a capite, licet aliud membrum sit principalis, ut *cor*, secundum Philosophum³. Christus autem, qui est *caput*, locum supremum tenet in hierarchia nostra.

5. Sunt ergo tres ordines: *fundamentales*, respondententes Patri; *promoventes*, Filio; *consummantes*, Spiritui sancto. Sunt autem in Ecclesia tres ordines fundamentales, scilicet ordo *patriarchalis*, *prophetalis*, *apostolicus*; ad Ephesios⁴: *Iam non estis hospites et alienae*; sequitur: *Superaedificati supra fundamentum Apostolorum et Prophetarum*. — Pa-

triarchae fuerunt patres Apostolorum secundum carnem et secundum promissionem. Iste ordo respondet Patri, et est in se ipso; prophetalis respondet Patri, ut est in Filio; apostolicus respondet Patri, ut est in Spiritu sancto. Isti Apostoli sunt *filii excussorum*; Psalmus⁵: *Sicut sagittae in manu potentis, ita filii excussorum*; et alibi: *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii*.

6. Ordo *patriarchalis* respondet Thronis; ordo *prophetalis*, Cherubim; ordo *apostolicus*, Seraphim. In Patriarchis fuit stabilitas fidei; in Prophetis, limpiditas cognitionis; in Apostolis, fervor caritatis. Si ergo genitura novi testamenti fuit a nobilissimo principio, debuit esse a nobilissimis principibus⁶. Et ideo Apostoli respondent Seraphim, quia *apostolicus* ordo conformatur Christo, et ante illum ordo *illuminativus*, scilicet prophetalis, et ante illum ordo *stabilis*, scilicet patriarchalis.

7. Sunt etiam tres ordines *promotivi*, per quos Ecclesia stabilitur in ordinibus *martyrum*, *confessorum*, *virginum*. Ordo *martyrum* respondet Filio, ut est in Patre, quia in martyribus fuit maxima potestas. Ordo *confessorum* respondet Filio, ut est in semetipso, scilicet ratione doctrinae. Ordo *virginum* respondet Filio, ut est in Spiritu sancto. Per viros istos dilatata est Ecclesia, in qua sunt exempla virtutis: in ordine *martyrum* documenta veritatis, in ordine *confessorum* privilegia sanctitatis fulgent, in ordine *virginum* privilegia castitatis. Per *virgines* intelliguntur non solum puellae passae pro Christo, sed omnes, qui zelo castitatis sequestraverunt se a mundo, ut Hilarion, Paulus, primus eremita.

8. *Martyres* respondent Dominationibus, *confessores* Virtutibus, *virgines* Potestatibus, ubi removetur omnis deordinatio. In martyribus Ecclesia aliquantulum fuit obscurata, quia luna apparuit *sicut sanguis*⁷, sed repurgata est et rediit ad maiorem dilatationem; unde per sanguinem martyrum dilatata est Ecclesia. Similiter tempore confessorum pro haereticos impugnata est; sed post haeresis destructa est in Conciliis, et magis est Ecclesiae fides explanata. Similiter tempore virginum, quando homines ad carnem convertebantur, excitavit Spiritus sanctus mentes quorundam, ut castitatem amarent et servarent.

9. Tertius est ordo *consummantium*, et sunt tres, scilicet *praesidentium*, *magistratum*, *regularium*. Ordo *praesidentium* respondet Spiritui sancto, ut est in Patre; ordo *magistratum* respondet eidem, ut est in Filio; ordo *regularium* respondet

¹ Gal. 4, 26: Illa autem quae sursum est Ierusalem libera est, quae est mater nostra.

² Cfr. August., in Ps. 29. enarrat. 2. n. 10.

³ Libr. II. de Partib. animal. c. 1. et III. c. 3. seq. Cfr. supra collat. I. n. 19. et pag. 195, nota 7. in fine.

⁴ Cap. 2, 19. et 20.

⁵ Psalm. 126, 4. August., in hunc locum n. 9, ait: De

arcu excutiuntur sagittae... de arcu suo [Dominus] mandat apostolos suos etc. Cfr. supra pag. 411, nota 6. — Seq. locus est Ps. 44, 17. Vide August. in hunc locum.

⁶ Psalm. 44, 17: Constitues eos principes super omnem terram.

⁷ Apoc. 6, 12: Et luna tota facta est sicut sanguis.

eidem, ut est in se ipso. Primo Ecclesia fuit fundata in primis tribus; secundo, in tribus mediis crevit; tertio oportet, quod sit ordinata in tota sua universitate et compleatur per Spiritum sanctum. Sunt ergo in Ecclesia *praesidentes* et subditi, *do-centes* et discipuli, *regulantes* et regulati; et intel-ligo *magistros* seu docentes vel philosophiam, vel ius, vel theologiam, vel artem quamcumque bonam, per quam promoveatur Ecclesia. Per ordinem *praesidentium* intelliguntur praelati cuiuscumque aucto-ritatis. Per ordinem *regulantium* et regulatorum comprehenditur vita monastica; et isti sunt ultimi, quia oportet, mundum consummari in castitate, quia ultimi non generabunt. Consistit ergo in hoc consummatio Ecclesiae, ut regatur secundum rationem *praelationis*, secundum rationem *illustrationis*, secundum rationem *a carne abstractionis*.

10. Ordo *praesidentium* respondet Principibus; ordo *magistratum*, Archangelis; ordo *regu-larium*, Angelis, qui habent officium humilitatis¹. Debent enim plus esse subiecti regulares superiori suo, quam discipuli magistro, quam subiecti praesi-denti; quia *sic docet nos implere omnem iustitiam*². Unde ille qui magis est humilis, maior est apud Deum.

11. Alia est distinctio secundum rationem *ascen-sus* et graduum ecclesiasticorum. Oportet autem, eam ordinari *tribus ordinibus lapidum*³. Sunt autem gradus quidam *purgativi*, *illuminativi*, *perfectivi*. — *Purgatio* autem triplex est: purgatur homo a *consortio foedorum*, a *nubilo ignorantiarum*, ab *infestatione daemonum*. His respondet ordo *ostiari-orum*, *lectorum*, *exorcistarum*: ordo *ostiari-orum*, ut excludantur immundi, excommunicati, energu-meni, catechumeni et non fundati in fide. Et ista fiebant in Ecclesia primitiva, quando Ecclesia optime erat disposita; sed modo porcus et canis intrant. — *Lectores*: Ordo *lectorum* est, homo purgetur a nubilo igno-rantiarum per auditum lectionis, ut homo sciat histo-riam eorum quae leguntur, et sic informetur. Unde etiam in primitiva Ecclesia, quia tunc quasi omnes erant litterati, legebatur eis lectio. — Tertia purgatio a vexationibus daemonum per ordinem *exor-cistarum*. — Ordo primus respondet Angelis, secun-dum Archangelis, tertius Principibus.

12. Item, est ordo graduum ad *illuminandum* per ordinem *acolythorum*, *subdiaconorum*, *levita-rum*. *Acolythorum* est ferre lumina, *subdiaconorum* legere Epistolam, *diaconorum* legere Evangelium.

Omnes autem ministrant vasa, sed diversimode, quia acolythus ampullas, subdiaconus parat calicem, dia-conus offert; unde etiam aliquando ministrabat San-guinem, quando ministrabat Sanguis olim⁴.

13. Isti ergo ordines sunt *illuminativi*. Illumi-natio autem quaedam est per *exempla exteriora*, quaedam per *documenta mediocria*, quaedam per *documenta suprema*. — Primi portant cereos, ut *Acolythi*. acolythi, quibus dicitur: *Sint lumbi vestri praeci-ncti, et lucernae ardentess*. *Lucernae* enim sunt opera lucida secundum Gregorium. — Secundi illu-minant verbo et exemplo; ut *sitis sine querela et simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis pravae et perversae, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitae continentes*, ut subdiaconi, qui continent verbum Epistolatum. — Tertii per *documenta altissima*, ut Evangeliorum, sunt diaconi. Unde etiam solebant praedicare, ut Stephanus, Laurentius, Vincentius. Unde in Luca⁶ Angelus ad pastores ait: *Annuntio vobis gaudium magnum* etc. Ille Angelus est diaconus. — Ordo acolythorum respondet Potestatibus; ordo subdiaconorum, Virtutibus; ordo diaconorum, Dominationibus⁷.

14. Est etiam ordo *perfectivus*, et iste est tri-plex; *sacerdotalis*, *episcopalis* et *patriarchalis*. Consummatio enim est secundum triplicem modum. Una est in administratione *communi* Sacramentorum, sine quibus non est salus, ut est baptismus, poenit-entia, eucharistia, unctio extrema. Primum est, per quod introducitur homo in Ecclesiam; secundum, per quod reducitur in gradum pristinum; tertium, per quod homo deducitur in caelum. Primum est, ad deletionem culpae originalis; secundum, ad deletio-nem mortalis; tertium, ad deletionem omnis venialis; et quia in his non est perfectio nisi ut in Christo, ideo Sacramentum eucharistiae committitur sacerdoti specialiter.

15. *Secunda* est in administratione ordinum *privilegiatorum*, ut sacri ordinis et confirmationis; quod est episcoporum, non aliorum; et quia faciunt sacerdotes perfectiores; ideo in ipsis debet esse altior perfectio ad dandum Spiritum sanctum, qui non nisi per Apostolos datur; ideo etiam locum tenent Apo-stolorum. — Super Apostolos autem est Christus, quem nos *Papam* vocamus, qui tamen propter hu-militatem quatuor habet patriarchas: Constantinopoli-tanum, Alexandrinum, Hierosolymitanum, Antioche-num. Et de his loquitur Isaias⁸: *Erunt quinque*

¹ Cf. supra collat. 19. n. 4.

² Matth. 3, 45.

³ Libr. III. Reg. 6, 36: Et aedificavit [Salomon] atrium interius tribus ordinibus lapidum politorum.

⁴ Vide tom. IV. pag. 637, nota 8.

⁵ Luc. 12, 35. — Gregor., I. Homil. in Evang. homil. 13. n. 4: Lucernas quippe ardentis in manibus tenemus, cum per bona opera proximis nostris lucis exempla monstramus. — Seq. locus est Phil. 2, 45. et 46. Codd. legunt: *ut sitis sincere*,

inter quos etc. Forcellini notat, quod ista forma *sinceres* inveniat, tamen non sit imitanda.

⁶ Cap. 2, 40: Evangelizo vobis etc.

⁷ Cfr. IV. Sent. d. 24. p. II. a. 2. q. 4.

⁸ Cap. 19, 18. Ibid. etiam seq. locus. — De quatuor patriarchis cfr. Concil. Nic. I. can. 6. et 7; Constant. I. can. 5. et apud Gratien. can. *Definitum* (7.), d. 22. — De plenitudine potestatis Romani Pontificis vide supra Quaest. disput. de Perfect. evang. q. 4. a. 3.

*civitates in terra Aegypti, loquentes lingua Chanaan et iurant per Dominum exercituum; Roma autem universalis est, ideo civitas solis vocabitur una; quia, etsi aliae quatuor sedes plenam auctoritatem habeant super Ecclesias vicinas illis, tamen Roma habet universaliter, sicut sol, plenitudinem potestatis super omnes. — Et secundum hoc sunt tres ordines, non quidem propter novi characteris impressionem, quia ultra sacerdotium non est gradus; sed propter eminentiam et potestatem¹. — Primus respondet Thronis, secundus Cherubim, tertius Serraphim; quia oportet, episcopum esse *amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem*². Papa autem debet esse perfectissimus inter omnes. Si autem sic esset ordinatio interioris, sicut exterioris, optima esset.*

Correspondentia.

Distinctio tertia.

Triplex vita.

16. Tertia ordinatio est secundum rationem exercitiorum, quae sunt tria: *actuosum, otiosum, ex utroque permixtum*; *vita activa, vita contemplativa, ex utroque permixta*. Et licet ordo praelatorum secundum ordinem ascensus ponatur in summo, tamen secundum *istum processionem* ponitur in medio, ex quo *permixtus* est. Est ergo ordo activorum in infimo, ordo praelatorum in medio, ordo contemplativorum in summo. — Ordo activorum respondet Patri, cui competit generatio et productio; ordo praelatorum Filio; ordo contemplativorum Spiritui sancto.

Correspondentia.

Tres status.

17. Unde in Ecclesia sunt tres ordines: *monasticus*, qui est productus tantum; *laicus*, qui est producens; *clericus*, qui est productus et etiam producens. Nam ex laico fit clericus, et non e converso, si iam ordinem sacrum habet, nec alio modo fieri debet, etiam si non habet, nisi sit totaliter ineptus. Ex clerico fit religiosus et non e converso.

Laici; gradus tres.

18. In ordine *laicorum* est triplex ordo, scilicet sacrarum plebium, sacrarum consulum, sacrorum principum. *Restituam, inquit³, iudices tuos, sicut a principio*. Boni enim principes habent bonos consiliarios. Et boni principes et boni consules habent bonas plebes, quia erudiunt illas. Econtra mali principes habent malos consiliarios, et per consequens male instrunt plebes. Mala plebes eligunt malos principes. — Primus ordo, scilicet plebium, respondet Angelis; secundus, scilicet consulum, Archangelis; tertius, scilicet principum, Principatibus. — Modo autem non est ita, sicut quando Constantinus regnabat. Qualis consiliarius fuit Ambrosius, qui ad huc Saracenus, scilicet catechumenus, virgo fuit!

Correspondentia.

Notandum.

¹ Vide IV. Sent. d. 24. p. II. a. 2. q. 3.

² Tit. 1, 9.

³ Isai. 1, 26: Et restituam iudices tuos, ut fuerant prius.

⁴ Isai. 1, 23: Principes tui infideles, socii furum; omnes diligunt munera, sequuntur retributiones. — Paulo superius pro Constantinus Val. Valentinianus (B Constantinus vel Valentinianus), quae subinde pro Qualis substituit cuius. Voci Saracenus secunda manus in margine cod. A addidit seu paganus. Cfr. Vita S. Ambrosii a Paulino conscripta, n. 8. seq.; Vita et

Sed modo principes sunt socii furum⁴, et consiliorum in munere consulunt.

19. Secundus ordo est *clericus*, activus et con-

templativus, qui et *pasce* debet et *contemplari*, ut sint medii inter Deum et plebem. *Omnis enim pontifex ex hominibus assumtus pro hominibus constituitur in vis quae sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis*⁵. Et hi sunt tres ordines: *ministerialis, sacerdotialis, pontificalis*. Ad hos reducuntur omnes, quia omnes aut sunt *ministrantes*, et sunt primi sex; aut sunt *sanctificantes* per verba; aut sunt *regentes* per eminentiam. — Primus ordo, scilicet *ministerialis*, respondet *Potestatis*; ordo *sacerdotialis*, in quo est efficacia Sacramenti, est ordo *Virtutum*; ordo *pontificum* respondet *Dominationibus*, quia habet *ubere*, in quo est efficacia et virtus.

Tres gradus.

Correspondentia.

20. In ordine *contemplativum* sunt tres ordines respondentes supremae hierarchiae, quorum est divinis vacare. Intendunt autem divinis tripliciter: quidam per modum *supplicatorium*, quidam per modum *speculatorium*, quidam per modum *sursumactivum*. — Primo modo sunt illi qui se totos dedicant orationi et devotioni et divinae laudi, nisi aliquando, quando intendunt operi manuali seu labori ad sustentationem suam et aliorum, ut sunt ordo monasticus, sive albus, sive niger, ut Cisterciensis, Praemonstratensis, Carthusiensis, Grandimontensis, Canonici regulares. Omnibus istis datae sunt possessiones, ut orent pro illis qui dederunt. Huic respondet *Throni*.

Contemplantes.

Triplex vitae modus.

Primus.

21. Secundus est, qui intendit per modum *speculatorium* vel *speculativum*, ut illi qui vacant speculationi Scripturae, quae non intelligitur nisi ab animis mundis. Non enim potes noscere verba Pauli, nisi habeas spiritum Pauli; et ideo necesse est, ut sis sequestratus in deserto cum Moysae et ascendas in montem⁶. — Huic respondet *Cherubim*. Hi sunt Praedicatorum et Minores. Alii principaliter intendunt *speculationi*, a quo etiam nomen acceperunt, et postea *unctioni*. — Alii principaliter *unctioni* et postea *speculationi*. Et utinam iste amor vel unctio non recedat a Cherubim. — Et addebat⁷, quod beatus Franciscus dixerat, quod volebat, quod fratres sui studeant, immo facerent prius, quam docerent. Multa enim scire et nihil gustare quid valet?

Correspondentia.

Secundus.

Correspondentia.

Ordines Praedicatorum et Minorum.

Franciscus.

22. Tertius ordo est vacantium Deo secundum modum *sursumactivum*, scilicet *estaticum* seu *excessivum*. — Et dicebat: Quis enim iste est? Iste est ordo *seraphicus*. De isto videtur fuisse Franciscus.

Tertius.

Ordo seraphicus.

institutum S. Patris nostri Ambrosii, tibi etiam n. 3. dicitur: Is erat sane vir vita purus etc.

⁵ Hebr. 5, 1.

⁶ Cfr. Exod. 3, 1. seqq.; 19, 3; 24, 12. seqq. et 33, 2. seqq.

⁷ Scilicet Bonaventura, qui in Legenda S. Franc. c. 11. idem refert. Cfr. Opuscul. S. Franc., Colloquium 15. — In praecedentibus pro *unctioni* DE *unioni* (cfr. supra pag. 307, nota 2), pro *vel unctio* BC *vel unctio in utero*.

Et dicebat, quod etiam antequam haberet habitum, raptus fuit et inventus iuxta quandam sepem¹. — Hic enim est maxima difficultas, scilicet in *sursunzione*, quia totum corpus enervatur, et nisi esset aliqua consolatio Spiritus sancti, non sustineret. Et in his consummabitur Ecclesia. Quis autem ordo iste futurus sit, vel iam sit, non est facile scire.

23. Primus ordo respondet *Thronis*; secundus *Cherubim*; tertius *Seraphim*, et isti sunt propinqui Ierusalem et non habent nisi evolare. Iste ordo non florebit, nisi Christus appareat et patiat in corpore suo mystico. — Et dicebat, quod illa apparitio Seraphi beato Francisco², quae fuit expressiva et impressa, ostendebat, quod iste ordo illi respondere debeat, sed tamen pervenire ad hoc per tribulationes. Et in illa apparitione magna mysteria erant. — Sic ergo distinguuntur isti ordines secundum maiorem et minorem perfectionem; comparatio autem est secundum *status*, non secundum *personas*; quia una persona laica aliquando perfectior est quam religiosa.

24. Sequitur de luce *stellari*, per quam *anima hierarchizata* intelligitur. Necesse est enim, ut anima, quae est hierarchizata, habeat gradus correspondentes supernae Ierusalem. Grandis res est anima: in anima potest describi totus orbis. *Pulcra* dicitur *sicut Ierusalem*³, quia assimilatur Ierusalem per dispositionem graduum hierarchicorum. Disponuntur autem in anima tripliciter: secundum *ascensum*, secundum *descensum* et secundum *regressum* in divina; et tunc anima videt *Angelos Dei ascendentes et descendentes per scalam*, ut vidit Iacob in mente sua⁴. — Abbas Vercellensis assignavit tres gradus, scilicet *naturae, industriae, gratiae*. Sed non videtur, quod aliquo modo per *naturam* anima possit hierarchizari. Et ideo nos debemus attribere *industriae cum natura, industriae cum gratia, et gratiae super naturam et industriam*.

25. Tres autem sunt gradus *industriae cum natura* sive actus, scilicet *nuntiatio, dictatio, ductio*. *Nuntiatio* respondet Angelis; *dictatio*, Archangelis; *ductio*, Principatibus. — Industria enim primo percipit quod quilibet sensus *nuntiat*. Visus et auditus multa nuntiant, sed auditus plura, ut illa quae Romae fiunt; gustus, odoratus et tactus non vadunt longe, et ideo tardi sunt⁵. Cavere autem debet industria, ut non

permittat, omnem nuntium intrare, ut mulieres videre. Industria ergo debet discernere inter nuntiata, utrum sint respuenda, vel eligenda. — Deinde necesse est deliberatio, quae est *dictatio*, utrum liceat; et si liceat, utrum deceat; et si liceat et deceat, utrum expedit. Nil enim expedit, nisi quod licet et deest. — Deinde necessaria est *ductio*, ut prosequatur. « Prosequi autem est assumere in facultatem voluntatis⁶ », et hoc est *Principatum*. Multi enim sunt *Angeli et Archangeli*, scilicet *perspicientes et deliberantes* quod expedit, sed non sunt *prosequentes*, ut *Principatus*.

26. Secundus est gradus *industriae cum gratia*; et sunt tres actus. Primus, ut propter Deum fiat quod deliberatum est; unde prima *ordinatio* est in Deum, quae est *Potestatum*, scilicet in finem *ordinare* et quiddid coordinatum est, *removere*; et quia hoc est difficile, ideo necessaria est *roboratio*, quae est *Virtutum*; et quia in finem ordinare est difficile et roborare; ideo sequitur *imperatio*, quae est *Dominationum*.

27. Tertia hierarchizatio est *gratiae super naturam et industriam*, quando scilicet anima supra se elevata est et, se deserta, suscipit divinas illuminationes et supra se speculatur quod sibi datum est; et ex hoc surgit in divina sive sursum agit. Ista tria sunt *susceptio, revelatio, unio*⁷, ultra quam non procedit mens. Et in istis consistit Canticum canticorum totum, scilicet in castis, castioribus, castissimis susceptionibus; in castis, castioribus, castissimis speculationibus; in castis, castioribus, castissimis unionibus; et tunc poterit dicere illud Cantici⁸: *Osculetur me osculo oris sui*. — *Susceptio* respondet Thronis, *revelatio* Cherubim, *unio* Seraphim. Et haec hierarchizatio est secundum *ascensum*.

28. Item, est hierarchizatio animae secundum *descensum* sive per modum descendendi. Oportet enim, ut *unguentum capitis* hierarchiae supernae cadat in *barbam*, in mediam hierarchiam, et in *vestimenta*⁹, id est infimam. Haec autem habent fieri secundum virtutes animae, quae sunt tres, secundum Dionysium: *susceptivae, custodiivae, distributivae*; ut copiose suscipiat, studiosae custodiat, liberaliter refundat; unde *gratis accipitis, gratis date*¹⁰.

29. Ad hoc autem, quod anima recipiat illa lumina, requiritur *vivacitas desiderii, perspicacitas*

¹ Cfr. Legenda S. Franc. c. 1, ubi de eius conversatione in habitu saeculari.

² Vide Prolog. in Itinerarium mentis in Deum, n. 2. seq.

³ Cant. 6, 3: Pulcra es amica mea... sicut Ierusalem. — De praeced. propositione cfr. supra pag. 349, nota 9. verba Aristot., quae hic ab E allegantur.

⁴ Gen. 28, 12. — Opera mystica abbatis Vercellensis prae manibus non habemus.

⁵ Cfr. Aristot., de Sensu et sens. c. 4. et I. Metaph. c. 1. Vide III. Sent. d. 24. dub. 2.

⁶ August., X. de Trin. c. 11. n. 17: Uti enim est assumere aliquid in facultatem voluntatis. Cfr. I. Sent. d. 1. a. 1. q. 1.

S. Bonav. — Tom. V.

⁷ Cum codd. propter sequentia retinimus *unio*, licet alibi cum eisdem posuimus *unctio*; cfr. pag. 440, nota 7.

⁸ Cap. 1, 4.

⁹ Respicitur Ps. 132, 2. Cfr. supra pag. 419, nota 4. — Divisio virtutum animae, quae mox ex Dionys. afferunt, colligitur ex iis quae in lib. de Caest. Hierarch. c. 15. § 3. habentur de anima humana, in quantum corpori coniuncta est et diversas vires exerit in diversis organis. Auctor libri de Spiritu et quatuor (inter opera August.) c. 20. vires *naturales* animae ad quatuor reducit, scil. appetitivam, retentivam, expulsiivam et distributivam.

¹⁰ Math. 10, 8.

Corpus enervatur tali contemplatione.

Correspondentia.

De apparitione Seraphi beati Francisci.

Notandum.

Paris H. De tertio visiois obiecto. Anima hierarchizata habet gradus respondentes hierarchiae supernae.

Gradus tripliciter.

Primo, secundum descensum tripliciter.

Quoad primum sunt 3 gradus cum correspondentia. Gradus primus.

Secundus.

Tertius.

Item, quoad secundum.

Item, quoad tertium.

Secundo disponuntur scil. descensum tripliciter.

Quoad susceptionem tria requiruntur.

scrutinii, tranquillitas iudicii. Non enim est contemplativa anima sine desiderio vivaci. Qui hoc non habet nihil de contemplatione habet, quia origo luminum est a supremis ad infima, non e converso. — Primum respondet *Seraphim*, qui est ardens sicut ignis; nuda ignis maximam significationem habet in Scripturis. Ad istum ignem ardentem in vertice montis ascendit Moyses, et tamen illum ignem prius vidit in pede montis¹. Non enim Moyses descendere potuit ad erudiendum populum, nisi prius ad ignem ascendisset. Desiderium ergo disponit animam ad suscipiendum lumen.

30. Secundo oportet, quod anima *perspicaciter advertat* vel percipiat quae data sunt sibi a Deo, et non habeat phantasmatata vel occupationes, quin possit occupari et ferri in illa lumina. Et istud respondet *Cherubin*.

31. Tertio oportet, quod habeat *tranquillitatem iudicii*, quia donum Dei non debet in vacuum recipere², ut non pervertatur iudicium in aliqua passione; quia, sicut animae iudicium pervertitur, si inordinale amo vel odio, sic similiter, si spero, et sic de aliis passionibus. Et hoc respondet *Thronis*.

32. Ex his sequitur auctoritas *imperii*. Ex quo enim desiderio suscipit et istud perspicaciter percipit et tranquille faciendum iudicat, quod Deus vult; tunc anima imperat fieri; et istud respondet *Dominationibus*. Sed *imperare* parum valet, nisi faciat; ideo oportet, quod sit *viribitas propositi exercitati*, quod respondet *Virtutibus*, ut propter nullam tribulationem dimittat bonum, quod scit Deum velle. — Post quod venit nobilitas *triumphi* propter impedimenta, quae occurrunt, postquam recipitur aliquid a Deo; et istud respondet *Potestatibus*, scilicet de omnibus *triumphare*. Haec tria faciunt mediam hierarchiam animae.

33. Tertium est *custoditi distributio*; et in hoc sunt tria vel tripliciter contingit, scilicet per *claritatem exempli*, per *veritatem eloquii*, per *humilitatem obsequii*. Sic debemus vitam dare proximo, scilicet per *exempla, scientiam, substantiam*. — Praeclaritas *exempli* respondet Principatibus, quorum est ducere; veritas *eloquii*, Archangelis; humilitas *obsequii*, Angelis. — Sic ergo est *consummatio in humilitate* secundum *descensum*, et *inceptio in caritate*; *ascendendo* e contrario. Sic ergo descendendo incipimus a vivacitate desiderii ad humilitatem obsequii. Unde Christus venit ad humilitatem obsequii nostri. Sicut ergo anima habet Angelos ascendentes, sic debet habere descendentes. Unde in Ioanne³: *Nemo ascendit in*

caelum, nisi qui descendit de caelo, filius hominis, qui est in caelo.

34. Tertio modo modus distinguendi in anima secundum *regressum* est secundum triplicem gradum contemplationis. Gregorius super Ezechielem⁴ ponit tres gradus: aut enim quod venit in considerationem nostram est *extra nos*, aut *intra nos*, aut *supra nos*. Unde Deus contemplatur aut in his quae sunt *intra nos*, aut *extra nos*, aut *supra nos*, secundum tres potentias, scilicet *exterioris, interiores, superiores*, sive *apprehensivas, amativas, operativas*. Et secundum philosophum⁵ « omnis anima nobilis tres habet operationes », scilicet *animalem* ad extra, *intellectualem* ad intra, *divinam* ad supra. Oportet ergo, ut anima habeat hierarchizationem secundum has potentias: primo secundum virtutes *exterioris*, circa quas sunt tria, scilicet *discreta perustratio*, *discreta praelectio*, *discreta prosecutio*.

35. Primo ergo debet esse *discreta perustratio*, ut discrete consideretur mundus ab anima. Nam in anima est sicut quaedam manus scribens. Sensus enim percipit exteriora et post, sensus communis; deinde imaginatio, et ratio considerat et reponit in memoria⁶. Oportet ergo, quod sit magna discretio ad custodiendam domum, ne omnes intrent ad has vires; nihil nuntiatur regi et reginae, quod sit inutile. Latro enim introduci non debet coram rege, nisi forte, ut condemnetur. Eva enim misera et incauta introduxit eloquium serpentis et dubitavit⁷; et isto eloquio hodie multi corrumpuntur. Nihil ergo debet intrare per portas istas immundum; in Apocalypsi: *Foras canes et venefici et impudici*. — Secundum

est *discreta praelectio*; ex quo apparet, quid percipitur, sequitur, ut praeligatur, ex quo percipitur bonum; quia in bonis est *electio ordinata*; non enim prius manducandum quam celebrandum. — Et hoc respondet Archangelis, et *discreta perustratio* convenit Angelis. — Post sequitur *iudicium* — et istud convenit Principatibus — quod est in *prosecutione*. Ex quo bonum percipitur et bonum praelegitur faciendum, sequi debet *iudicium ad prosequendum*. Haec autem omnia operatur gratia, non industria sola cum natura, ut dicebatur primo⁸.

36. Secunda hierarchizatio mentis est quantum ad potentias *interiores*; quod est magis difficile quam primum. Haec autem consistit in tribus, quae sunt: *districta castigatio*, *districta confortatio*, *districta convocatio*, quae interius hierarchizatam faciunt animam. — Primo, quod castigentur *radices passionum* et amputentur, et enerventur *contrariae potestates*. Venit

¹ Cfr. Exod. 19, 17. seqq. et 24, 12. seqq.

² Epist. II. Cor. 6, 1: Adjuvantes autem exhortamur, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis.

³ Cap. 3, 13.

⁴ Libr. II. homil. 5. n. 8. seqq.

⁵ Scilicet auctorem libri de Causis, propos. 3: Omnis...

operationes. Nam ex operationibus eius est operatio animalis et operatio intelligibilis et operatio divina.

⁶ Cfr. supra pag. 300, nota 6. et pag. 301, nota 3.

⁷ Vide Gen. 3, 1. seqq. — Seq. locus est Apoc. 22, 15: Foris canes etc.

⁸ Num. 24. seqq.

Tertio disponitur secundum regressum tripliciter.

Animae operationes tres.

Quoad potentias exteriores trin requiruntur.

De primo.

Notandum.

De secundo.

De tertio.

Hem, quoad potentias interiores.

De primo.

*enim princeps mundi huius et in me non habet quidquam*¹. Quamdiu enim passiones illae dominantur homini, diabolus habet de suo in homine. Ad hoc autem faciendum necesse est, ut eradiceatur. triplex libido: libido *principandi*, libido *delectandi*, libido *possidendi*; quia haec triplex libido inducit diabolum in animam. — Haec autem hierarchizatio respondet Potestatibus. Non potest autem anima potestativa esse, quamdiu diabolus habet ius suum in anima. Oportet ergo, ut homo habeat tria opposita: ut sit *subiectus, castus, pauper*. Et sic amputantur radices passionum; in Cantico²: *Tempus putationis advenit*, quia qualibet die pulhulant.

37. Secunda est districta *confortatio*. Sicut enim triplex *libido* facit pronitatem ad malum, sic triplex *infirmitas* facit difficultatem ad bonum. Haec autem est infirmitas *negligentiae, impatientiae, diffidentiae*. Quidam ita sunt *negligentes*, ut durum sit eis facere bonum; *secundi*, ut cito sint *impatientes*; *terti*, etsi ambo praemissa non habeant, tamen cito *diffidunt*. Oportet ergo, per mentis *vigilantiam, tolerantiam, confidentiam* animam reformari. Et huic respondet ordo Virtutum.

38. Sequitur districta *convocatio*. Quando enim mens est *ordinata* sicut Ecclesia, quando habet potestatem supra se, tunc est *templum* Dei; quando dominatur et imperat omnibus viribus, tunc est hierarchizata *Dominationibus*; quando virtutes vocantur ad opera sua, et dicitur huic: *fac hoc*, et illi: *fac tu illud*³. Ad hoc autem faciendum necesse est, ut dominetur appetitibus, phantasmatibus, occupationibus, ut sit districtio in appetitibus, phantasmatibus, occupationibus. — Et tunc est anima domina sui, quando concupiscibili auferitur *concupiscentia* triplex, irascibili auferitur *infirmitas* triplex, rationali auferitur *error* triplex. Tunc anima habet imperium in regno suo; et tunc non expellitur extra domum suam, quando illae passiones sunt amputatae; et in tali anima Deus habitat, non in furiosa concupiscentia etc. Diabolus libenter imprimit quod in se habet; haec sunt « *furor* irrationalis, amens *concupiscentia, phantasia, proterva* ».

39. Sequitur, quomodo anima hierarchizatur quantum ad virtutes superiores. Quando enim anima facit quod potest, tunc gratia facile levat animam, et Deus ibi operatur, ut sit digna semper *admissio*,

digna *inspectio, digna inductio*. — Digna *admissio* De primo. *divinorum* respondet Thronis. Et ita intelligitur illud quod legitur in Threnis⁵: *Consurge in principio vigiliarum, effunde sicut aquam cor tuum ante conspectum Domini*, id est, pone ante Deum preces. In Psalmo: *Domine, ante te omne desiderium meum, et gemitus meus a te non est absconditus*. — Et post, quando elevatur, non debet esse otiosa et debet *circumspicere*; Isaias: *Ierusalem, consurge et sta in excelso*; et: *Tunc videbis et afflues, et mirabitur et dilatabitur cor tuum*. Tunc enim debet anima esse fixa et stans et expectare. — Post sequitur divina *inductio*; quando facta est digna *admissio* et sancta *perceptio*, tunc rapitur in Deum sive in dilectum. Unde in Cantico⁶: *Laeva eius sub capite meo, et dextera illius amplexabitur me. Ego dilecto meo, et dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia*, quia iam sensit unionem et factus est unus spiritus cum Deo; unde: *Qui adhucet Deo unus spiritus est*; et hoc est supremum in anima, quod animam facit esse in caelo. — Et istis per ordinem respondent ordines supremae hierarchiae. — Et sic est anima *mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona duodecim stellarum*⁷, quia est plena luminibus et nunquam oculum divertit a lumine.

40. Et quia in hac vita non possumus stare in uno, ideo anima habet *duodecim materias* sicut duodecim lumina, circa quae semper moveatur in quodam circulo, sicut sol percurrit duodecim constellationes, scilicet per duodecim signa⁸, et nunquam exit. Haec autem considerationes ornant animam, et ideo sunt sicut corona ex duodecim stellis, quae sunt: consideratio corporalium naturarum, spiritualium substantiarum, intellectualium scientiarum, affectualium virtutum, institutarum divinitus legum, infusarum divinitus gratiarum, irreprehensibilium iudiciorum⁹, incomprehensibilium misericordiarum, remunerabilium meritorum, praemiantium praemiorum, temporalium decursuum, aeternalium rationum. — In his debet contemplativa anima versari semper in aliquo istorum luminum, sicut sol semper est in aliquo signo¹⁰.

41. Et nota, quod luna patitur eclipsim in capite, vel in cauda draconis. Sunt autem duae intersectiones in caelo super eclipticam¹¹, per quam transit luna, quae vocantur *caput et cauda draconis*;

¹ Ioan. 14, 30. — Epist. I. Ioan. 2, 16: Quoniam omne, quod est in mundo, concupiscentia carnis est et concupiscentia oculorum et superbia vitae.

² Cap. 2, 12.

³ Matth. 8, 9: Et dico huic: vade, et vadit; et alii: veni, et venit; et servo meo: fac hoc, et facit.

⁴ Dionys., de Div. Nom. c. 4, § 23.

⁵ Cap. 2, 49: *Consurge, lauda in nocte, in principio etc.* — Seq. locus est Ps. 37, 40; tertius Isai. 51, 47: *Elevare, elevare, consurge, Ierusalem. Baruch 5, 5: Exsurge, Ierusalem, et sta in excelso. Quartus [Tunc videbis] est Isai. 60, 5.*

⁶ Cap. 2, 6. et 6, 2: *Ego dilecto etc.* — Seq. locus est I. Cor. 6, 17.

⁷ Apoc. 42, 4.

⁸ Cfr. supra pag. 221, nota 5.

⁹ Rom. 41, 33: *Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, et investigabiles viae eius.*

¹⁰ Cfr. Beda, de Natura rerum, c. 47, ubi docet, quod sol circa medietatem uniuscuiusque mensis incipit intrare in unum de duodecim signis.

¹¹ Scilicet lineam in medio zodiaco, quae circulariter ipsam per totum scindit. Vocatur *ecliptica*, eo quod in ipsa sola eclip-

Triplex libido.

Correspondentia.

De secundo. Triplex infirmitas.

Triplex doctrina.

Item, quoad potentias superiores tripliciter.

De secundo.

De tertio.

Correspondentia. Epitomes.

Duodecim lumina.

Duplex linea eclipsis.

draco vocatur propter circulum, quasi tenens caudam in ore. Illa intersectio, quae est versus aquilonem, vocatur *caput*, quia sol magis laedit nos, quando est ibi, quia magis diametraliter urit nos, sicut draco est peior et magis nocivus in capite. *Cauda* autem est versus meridiem, et minus laedit nos sol, quando est in parte illa, quia magis a nobis elongatur. Et quando sol in una parte est, et luna in puncto alio sibi opponitur, ut in plenitunio; tunc eclipsatur.

42. Similiter vir contemplativus eclipsatur dupliciter et cadit turpiter et multum periculose, eo quod vix resurgit; nec mirum, quia de alto cadit. Cedit enim per *errorem* et per *praesumptionem*. Videt enim se illuminatum et *praesumit*, et fit luci-

feriantur et cadit a luce in tenebras horribiles. similiter per *errorem aestimationis*, quae oritur ex praesumptione, quando credit, se omnia habere per revelationem. Semper tamen debet esse regula. — Unde dicebat, quod multi decipiuntur, quod credunt, se habere omnia per revelationem. — Unde in illa visione et apparitione, quae est regula omnium apparitionum, Domini in monte, apparuerunt Christus, Moyses et Elias¹, ut nihil credatur verum vel revelatum, nisi quod consonat Legi, Prophetis et Evangelio. — Debet ergo contemplativus esse humilis et circumspectus, ut non ad *caput* draconis veniat per *praesumptionem*, vel in *cauda* involvatur per *errorem*. Et ideo mulier, scilicet anima hierarchizata, videt duas visiones, scilicet *arcam* et *civitatem*².

COLLATIO XXIII.

De quarta visione tractatio quarta, quae continuat agere de tertio obiecto huius visionis, quod est ipsa anima hierarchizata.

SUMMARIIUM. — *Introductio; repetitio; duodecim illustrationes et considerationes*, 1. — *Anima hierarchizata est civitas Dei descripta in Apocalypsi*, 2. — *Tres loci Apocalypsis de hac civitate et signatione animae; de sexto Angelo et sexto tempore, in quo est Ecclesia contemplativa*, 3. 4. — Pars I. De triplici visione caelestis Ierusalem, quam anima contemplativa debet habere, ut sit civitas Dei respondens supernae civitati. *Videt caelestem Ierusalem consistentem, descendantem, ascendentem*, 5. — *In visione prima sive civitatis consistentis considerantur quatuor attributa Dei, et anima fit civitas cum quatuor lateribus*, 6. — *Similiter fit in secunda visione sive civitatis descendantis, si considerantur assumptae humanitatis exortum, occasum, ascensum, regressum*, 7. 8. — *Similiter fit in tertia visione sive civitatis ascendentis, si considerantur caritatis vinculum, donum, incendium, solatium*, 9. 10. — *Signa horum quatuor imprimuntur animae*, 11. 12. — *De quarto signo specialiter; quod fuit in signatis super montem et est in anima contemplativa; necesse est, ut haec habeat modum vivendi consonum huic signo caritatis*, 13. 14. — Pars II. De perfectione vitae necessaria, ut anima sit signata et respondeat supernae civitati. *Secundum quatuor latera civitatis, quae singula habent tres portas, necessariae sunt quatuor virtutes, quae singulae habent tria exercitia; primo requiritur perfectus cultus Dei cum tribus exercitiis*, 15. — *Haec respondent signatis ex tribus Iuda, Ruben et Gad*, 16-18. — *Secundo requiritur perfectus nexus Dei cum tribus exercitiis, quae respondent signatis ex tribus Aser, Nephthali et Manasse*, 19-22. — *Tertio requiritur perfectus zelus Dei cum tribus exercitiis, quae respondent signatis ex tribus Simeon, Levi et Issachar*, 23-26. — *Quarto requiritur perfectus Dei sensus cum tribus exercitiis, quae respondent signatis ex tribus Zabulon, Ioseph et Benjamin*, 27-29. — *Epilogus*, 30.

1. *Fecit Deus duo luminaria magna, luminare maius, ut praeesset diei; et luminare minus, ut praeesset nocti, et stellas*³. Dictum est, quomodo anima hierarchizatur in consideratione *lucis solaris*,

secundum quod sol ille est vigens, splendens, calens; Pater et Filius et Spiritus sanctus est origo omnium illuminationum vel irradiationum in ratione *excellen- tiae, influentiae, praesidentiae*; et secundum quod

ipsis accedere possit, dum scilicet alius planetarum, v. g. luna, cum sole, qui in cursu suo hanc lineam semper servat, in ipsa reperitur. Illud autem punctum, in quo eclipses contingunt, vocatur *caput*, vel *cauda* draconis, quod non est aliud quam punctum intersectionis eclipticae cum circulo planetarum deferente. Isti enim circuli, ita se intersecant, quasi figuram duo-

rum serpentium efficiunt, et ubi se tangunt, caput, vel cauda draconis appellatur. Cfr. S. Thom., in II. de Caelo et mundo, lect. 13.

¹ Matth. 17, 3.

² Cfr. Apoc. 11, 19, et 21, 2. seqq.

³ Gen. 1, 16. — Immediate post datur summa collat. 21. et 22.

illa assimilatur soli secundum *conformitatem* et propter *integritatem* hierarchicae dispositionis et propter trifurciformem *aspectum*; et sunt sex *considerationes*. — Hierarchizatur etiam in *consideratione militantis Ecclesiae*, in qua est distinctio secundum rationem *processuum, ascensuum et exercitiorum*, quia sic consideratur Ecclesia, et non aliter, in qua est unum caput, unum corpus, unus cibus. De qua Paulus¹ loquitur multum, qui exercitatus erat in ea *consideratione*. Similiter Psalterium multum loquitur de hac; et aliquando loquitur in persona talis, aliquando in persona alterius. Unde in Psalmo: *Dominus regnavit, decorem indutus est*, tangit caput Ecclesiae et quatuor ordines eius. — Postea dictum est, quomodo anima hierarchizatur in *contemplatione sui secundum ascensum et descensum et reascensum*. Et quando anima habet haec, sunt et fiunt in ea mirabiles theoriae. Ilibet autem duodecim novenarios: tres *exemplares* in sole, tres *exemplatos* in caelesti hierarchia et tres in *subcaelesti* et tres in *se ipsa*. Quae sunt duodecim *illustrationes*, quibus adduntur duodecim *considerationes* quasi duodecim stellae, scilicet corporalium naturarum² etc.; ita quod semper anima sit in lumine; quia non potest stare in uno; et in ultima est quies, scilicet in ratione exemplaris in patria. — Haec autem non sunt simul in via, sed in patria uno aspectu omnia videbuntur. Sunt autem liberae³ omnes istae duodecim *considerationes* et habent ramos infinitos, de quibus fieret liber magnus.

Illustrationes et considerationes 12.

2. Si autem ducantur duodecim per duodecim, erunt centum quadraginta quatuor, numerus scilicet civitatis Ierusalem. Anima enim sic hierarchizata est *civitas*, in qua Deus habitat et videtur; de qua Iohannes⁴: *Sustulit me in spiritu in montem magnum et altum*; et: *Vidi sanctam civitatem, Ierusalem novam*. Et ibidem dicit, quod *mensus est duodecim millia stadiorum*; et post, quod *longitudo et latitudo et altitudo aequalia sunt, et mensura murorum centum quadraginta quatuor cubitorum*.

Apocalypsis.

¹ Eph. 1, 22. et Col. 1, 18; Rom. 12, 4. seq.; 1. Cor. 10, 17. et 42, 12. seqq. — Seq. locus est Ps. 92, 1. seqq.

² Cfr. collat. praeced. n. 40.

³ Vat. *stellae*, E (a secunda manu) et G *litterae*, alii omnes *liberae*, qui terminus hic significare videtur sensum supra collat. 15. n. 10. expressum.

⁴ Apoc. 21, 10. et 2. Cfr. supra pag. 377, nota 3. — Seq. locus est ibid. v. 16. seq.: Et mensus est civitatem de arundine aurea per stadia duodecim millia. Et longitudo et altitudo et latitudo eius aequalia sunt. Et mensus est murum eius centum quadraginta quatuor cubitorum.

⁵ Sensus est: quod anima illa sit *civitas*, ex locis Apocalypsis n. 2. citatis elici potest, si conferuntur cum duobus aliis locis eiusdem libri; quod fit in seqq. — Seq. locus est ibid. 14, 1: Et vidi, et ecce Agnus stabat supra etc. — De dictis n. 3, 4. cfr. infra n. 13, 14. et supra collat. 20. n. 29.

⁶ Cap. 7, 2. seqq. — De Dan et Manasse cfr. supra pag. 399, nota 1, et pag. 402, nota 3. Gen. 41, 51. seq.: Vocavitque [Ioseph] nomen primogeniti *Manasses*... nomen quoque secundi appellavit *Ephraim*.

3. Quomodo potest hoc esse? Vide illud, quod dictum est, in fine Apocalypsis⁵; circa medium autem dictum est: *Vidi supra montem Sion Agnum stantem, et cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen eius et nomen Patris eius scriptum in frontibus suis*. In apertione autem sexti sigilli dictum est in Apocalypsi⁶: *Vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei vivi, et clamavit quatuor Angelis, quibus datum est nocere terrae et mari, dicens: Nolite nocere terrae et mari neque arboribus, quoadusque signemus servos Dei nostri in frontibus eorum. Et audivi numerum signatorum, centum quadraginta quatuor millia signati ex omni tribu filiorum Israel. Ex tribu Iuda duodecim millia signati etc.* Tribus autem Dan non ponitur, sed Manasses ponitur pro Dan, et Ioseph pro Ephraim. In Deuteronomio⁷ non ponitur Simeon.

De sexto Angelo et sigillis.

4. Primo ponit signatos, qui erant *supra montem Sion*, et postea, quod Angelus unus de effundentibus phialas, qui oportet, quod sit sextus⁸, ostendit ei civitatem, cuius mensura *centum quadraginta quatuor cubitorum* erat. Circa principium Apocalypsis dicitur sexto Angelo, scilicet Philadelphiae: *Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei et scribam super eum nomen meum et nomen civitatis novae Ierusalem*, de qua locutus non fuit nisi in fine. — Sex sunt tempora, quorum sextum tempus habet tria⁹ tempora cum quiete. Et sicut Christus in sexto tempore venit, ita oportet, quod in fine generetur Ecclesia contemplativa. Ecclesia enim contemplativa et anima non differunt, nisi quod anima totum habet in se, quod Ecclesia in multis. Quaelibet enim anima contemplativa habet quandam perfectionem, ut videat visiones Dei.

Iis respondet Ecclesia sexto tempore.

Notandum.

5. Sustollitur, ut videat Ierusalem tripliciter: in caelo *ascendentem*, de caelo *descendentem*, ad caelum *ascendentem*. Aliter non est anima contemplativa. — De primo Isaia¹⁰: *Surge, illumina Ierusalem*; et post: *Non erit tibi amplius sol ad*

Para. I. De triplici visione Ierusalem.

Io prima quatuor videntur.

⁷ Cap. 33, ubi Moyses mortuus benedicit tribubus Israel, tribu *Simeon* omisso. In fine huius cap. Glossa *ordinaria* apud Strabum et Lyranum addit: Notandum, undecim tantum esse benedictiones. Simeon namque in his benedictionibus non reperitur, in quo Iudas ab Apostolis excluditur, undecim tantum remanentibus. Inde quoque undecim mansionibus filii Israel de Ierob pervenerunt ad locum, in quo Deuteronomium acceperunt (cfr. Gen. 49, 5. seqq.). Ibid. in v. 47: *Haec sunt multitudines Ephraim, et haec millia Manasse*, eadem locum dicit, quod « haec duae tribus ex Ioseph, non in se, sed in parente benedicuntur. Filios significant utriusque populi [gentium et Iudaeorum], qui in Christo benedicuntur » etc.

⁸ Apoc. 16, 12. seqq. — Seq. locus (de Angelo Philadelphiae) est ibid. 3, 12. Vulgata post *Dei mei* prosequitur: *et foras non egredietur amplius, et scribam etc.* Cfr. supra collat. 20. n. 29.

⁹ Codd. *sex*; sed cfr. supra collat. 16. n. 29.

¹⁰ Cap. 60, 1. et 19: *Non... ad lucendum per diem nec splendor lunae illuminabit te etc.* A D E G pro *Non... sol ad lucendum* allegant v. 20: *Non occidet amplius [Vulgata ultra] sol.*

lucendum, et splendor lunae non illuminabit te, sed erit tibi Deus tuus in lucem sempiternam.

6. Quando enim anima elevatur per influxum sibi vigorem, splendorem, ardorem, pie veneratur, clare contemplatur, sancte perfuitur, ac per hoc comprehendit secundum modum suum longam *aeternitatem*, latam *caritatem*, sublimem *potentiam*, profundam *sapientiam* principii, circa quod debet versari, ut sit Rachel primo, sicque *visum principium*¹; quando haec considerat, tunc est *civitas*, habens quatuor latera civitatis, considerando, quomodo istud principium omnia originat per sublimem potentiam, omnia gubernat per profundam sapientiam, omnia reparat per latam caritatem sive benevolentiam, omnia remunerat per longam aeternitatem. Sic intelligit ipsum *solem* secundum substantiam, potentiam et operationem et videt omnia reducta ad legem aeternaliter existentem.

7. Secundo elevatur ad contuendum civitatem *de caelo descendentem*, hoc est *assumptum humanitatem*. *Filius enim Dei* descendit ad nostram humanitatem, et hoc est *descendere Ierusalem*; *animae* enim non descendunt. *Ego sum*, inquit, *panis vivus, qui de caelo descendi*², et cum ipso omnia charismata gratiarum; in Sapientia: *Venerunt mihi omnia bona pariter cum illa*. Quando ergo anima elevatur per influxum sibi divinitus vigorem, splendorem, ardorem, pie colit, clare speculatur sancteque perfuitur et per hoc comprehendit assumptae humanitatis mirabilem *exortum*, mirabilem *occasum*, mirabilem *ascensum* vel consensum, mirabilem *regressum*; tunc habet quatuor latera civitatis de caelo *descendentis*. Mirabilem, inquam, *exortum* in nativitate, *occasum* in crucifixione, *consensum* in resurrectione et ascensione, *regressum* ad iudicium.

8. Haec quatuor ostendit Ecclesiastes³, dicens:

Oritur sol et occidit et ad locum suum revertitur; ibique renascens gyrat per meridiem et flectitur ad aquilonem. Mirabilis fuit *exortus*, quo radius substantialis unitur humanitati in utero, ex utero prodiit, et quomodo conversatus est in mundo vigens, lucens, inflammans; in morte, quomodo dignatus est mori; et post de inferis ascendit ad corpus et post in caelum; et quomodo regreditur ad indicandum. — Mira *longitudo aeternitatis* fuit in unione Divinitatis ad humanitatem. Nam separatio fuit impossibile maius, quod sit post⁴ *Deum non esse*, quia facilius esset, separari Angelum a suo *esse*. La-

titudo caritatis fuit in morte; mira *sublimitas potentiae* in ascensione, mira *profunditas sapientiae* erit in iudicio. Haec sunt admirabilia, quibus anima ponitur quasi extra se.

9. Tertio ad hoc, quod sit hierarchica, necesse est, ut videat civitatem in caelum *ascendentem*. Et hoc est, quando per infusum sibi divinitus vigorem, splendorem, ardorem a sole aeterno pie veneratur, praeclare speculatur, sancte perfuitur, ac per hoc comprehendit divinae caritatis indissolubile *vinculum*, divinae caritatis incoarctabile *donum*, divinae caritatis insuperabile *incendium*, divinae caritatis incomprehensibile *solatium*; tunc videt *civitatem Dei*, scilicet se ipsam, et habet quatuor latera, de quibus ad Ephesios⁵: *In caritate radicati et fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus Sanctis, quae sit latitudo et longitudo et sublimitas et profundum* etc.

10. Non es enim adhuc *civitas Dei* nec *signatus*, nisi *signeris Spiritu sancto* ad pie venerandum, et per hoc possis comprehendere, quae sunt in Deo et per Deum et apud Deum: indissolubile *vinculum* in praedestinationis ratione, qua diligit semper et semper dilexit et semper diliget praedestinos aeterna caritate⁶; nisi comprehendas incoarctabile *donum* in universarum rerum conditione, quas libere condidit et ornavit et cuilibet dedit modum, speciem et ordinem; tertio, insuperabile caritatis *incendium* in Filii traditione; quarto, incomprehensibile *solatium*, quando consideras, quod Deus glorificabit corpus et animam, ut absorbeantur et inebrientur a rore caeli.

11. Sed oportet, quod signum veritatis imprimatur in animam, per quod etiam anima fit *hortus conclusus, fons signatus*⁷. — Primum signum, ut habeat caritatis *indissolubile vinculum*, scilicet quando anima sic diligit, ut dicat: *Quis nos separabit a caritate Christi? Tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames* etc.; non, quin homo possit cadere a caritate, sed quando sic est, ut cogitet nunquam peccare. — Secundo, ut habeat divinae caritatis *incoarctabile donum*, ut diliget omnia, quae diligit Deus, et amicos et inimicos et extraneos et propinquos. Unde: *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris*⁸. Per hanc enim anima se diffundit ad diligendum omne bonum et solum bonum.

12. Ulterius, haec caritas dat animae *incendium*; unde in Cantico⁹: *Pone me ut signaculum*

Attributa Dei & contemplanda, unde & latera civitatis.

Similiter in secunda.

Quatuor altera latera.

Explicatur.

Similiter in tertia.

Quatuor latera.

Explicatur.

Signa horum quatuor.

Primum.

Secundum.

Tertium.

¹ Vide supra pag. 114, nota 3. Cfr. etiam Gregor., VI. Moral. c. 37, n. 61. et II. Homil. in Ezech. homil. 2, n. 10. — Superius respicitur Eph. 3, 18: *Ut possitis comprehendere... quae sit latitudo* etc. — De quatuor lateribus civitatis vide Apoc. 21, 16.

² Ioan. 6, 41. — Seq. locus est Sap. 7, 11.

³ Cap. 1, 5, et 6.

⁴ Supple: illud quod est.

⁵ Cap. 3, 17, et 18.

⁶ Ierem. 31, 3: In caritate perpetua dilexi te. Cfr. Eph. 1, 4. et I. Petr. 1, 20. — De modo, specie et ordine cfr. supra pag. 340, nota 3.

⁷ Cant. 4, 12. — Seq. locus est Rom. 8, 35. — Quod homo possit cadere a caritate ostenditur III. Sent. d. 31, a. 1, q. 1. Cfr. IV. Sent. d. 14, p. II, a. 1, q. 1.

⁸ Rom. 5, 5.

⁹ Cap. 8, 6: Pone... cor tuum, ut signaculum super brachium tuum, quia etc. Ibid. v. 7: Si dederit homo etc.

super cor tuum, quia fortis est ut mors dilectio, quando sic diligit, ut in summe desiderabile totaliter feratur et pro nihilo habeat prospera, pro nihilo adversa, ut sint omnia quasi festuca una in fornace; *si dederit homo omnem substantiam domus suae pro dilectione, quasi nihil despiciet eam.*

Quartum. — Quarta signatio est in hoc, quod anima sentiat incomprehensibile solatium, quod taliter dilatetur in se, quod nec ipsa possit comprehendere nec aliis explicare. De quo in Cantico ¹: *Comedite, amici, et inebriamini carissimi.* Haec inebriata dicit: *Introduxit me rex in cellam vinariam; et prius: Introduxit me rex in cellarium suam,* quando alienatur, sicut homo ebrius, qui nescit, quid faciat; nude Paulus nescivit, utrum in corpore esset, an extra corpus ². — De hoc signo Psalmus: *Fae mecum signum in bonum, ut vileant qui oderunt me et confidantur.*

13. De isto signo Paulus ³: *Signati estis spiritu adoptionis.* Per hoc signum discernuntur amici ab inimicis, liberi a servis, caelestes a terrenis. Hoc signum imprimitur in fronte animae contemplativae et in frontibus electorum. Hoc signum fuit in signatis *supra montem Sion* ⁴; in secunda ad Timotheum: *Firmum fundamentum Dei stat;* hoc est signum, quo *novit Dominus, qui sunt eius;* novit per signum expressum, per quod anima invocatur nomen Domini ab intimis.

14. Sic anima contemplativa signatur a Deo. Unde sub sexto Angelo dicitur, quod apparuit Angelas habens *signum Dei vivi* ⁵, hoc fuit in assignatione Ierusalem ut in caelo consistentis. Huic Angelo apparuit signum expressivum, quantum ad modum vivendi consonum isti signo, quod est, quod signatur: *Ex tribu Iuda duodecim milia signati* etc.; et hoc est: qui habet hanc triplicem lucem elevantem, triplicem oportet quod habeat perfectionem, respondentem caritati. Unde signare hoc modo est per professionem ad hoc alligare et imprimere signum, ut respondeat illi signo caritatis.

15. Haec autem perfectio consistit in descriptione *civitatis*, scilicet quod anima habeat in se divinum Dei *cultum*, divinum Dei *nexum*, divinum Dei *zelum*, divinum Dei *sensum*. *Cultus* est in oriente, *nexus*

in meridie, *zelus* in septentrione, *sensus* in occidente. Et sunt tres *portae* ad orientem, tres ad occidentem, tres ad meridiem, tres ad septentrionem. — *Cultus* habet duos comites: unum *antecedentem*, alterum *subsequentem*. Ad perfectum cultum tria sunt necessaria, scilicet aeternae veritatis *professio*, supernae maiestatis humilis *veneratio*, internae sanctitatis virilis *custoditio*. Unde ponuntur tres *portae* ad orientem.

16. *Ex tribu Iuda duodecim milia signati.* Primum respondet Iudae. Isti enim non ordinantur secundum *carnalem* generationem, quia Iudas non fuit primus filius, sed ordinantur secundum *spirituales*. Iudas enim interpretatur *confessio* ⁷; et haec est fundamentum, quia spirituale fundamentum *fides* est, super quam fundatur Ecclesia. Hoc est ergo primum, ut apud te sit integra *confessio veritatis*, perfecta *credulitas* et *assensus*.

17. Secundo requiritur supernae maiestatis humilis *veneratio*, et hoc est, quando homo considerat proprii sceleris immanitatem et divinae severitatis immensitatem. Et ideo sequitur: *Ex tribu Ruben duodecim milia signati* ⁸. Ruben interpretatur *filius visionis*.

18. Tertio requiritur internae sanctitatis virilis *custoditio*, ut sic sit homo praecinctus, accinctus contra omnia, restrictor omnium deflexionum. Unde etiam sacerdotes prohibebantur bibere vinum et omne, quod inebriare poterat, quando intrabant templum ad ministrandum ⁹. Patet etiam de praescriptione munditiae. Ista autem munditia est cordis. — Et ideo sequitur: *Ex tribu Gad duodecim milia signati* ¹⁰. Gad interpretatur *accinctus*.

19. Non sufficit autem verus *cultus*, nisi sit perfectus *nexus*, quia caritas docet Deum colere et amare; et hoc est, quando anima infima *contemnit*, summa *appetit*, in medio *dilatatur*, ita quod in supremo habet sublimationem, in imo quod in medio dilatationem; et hoc est sempiternae beatitudinis appetitus praecipuus, supernae dilectionis affectus dilatatus, mundanae prosperitatis vel possessionis contemptus perfectivus. Haec tria intelliguntur per tres signatos sequentes.

20. Necessè est ergo, ut in anima sit contemptus verus, ut sit primo *beatitudinis appetitus*. Et ideo

Primo, de divino cultu et 3 exercitiis.

Primum respondet Iudae.

Secundum, Ruben.

Tertium, Gad.

Secundo, de divino nexu; 3 exercitiis.

Primum respondet Aser.

¹ Cap. 5, 4. Ibid. 2, 4. et 1, 3. duo seqq. loci.

² Epist. II. Cor. 12, 2. et 3. — Seq. locus est Ps. 85, 17.

³ Eph. 4, 13: Signati estis Spiritu promissionis sancto. Cfr. Rom. 8, 15. et II. Cor. 1, 22.

⁴ Apoc. 14, 1. Cfr. supra n. 3. — Seq. locus est II. Tim. 2, 19; tertius ibid.: Cognovit Dominus etc.

⁵ Apoc. 7, 2. Ibid. v. 5. seq. locus. Cfr. supra n. 3. et 4.

⁶ Apoc. 21, 13: Ab oriente portae tres, et ab aquilone portae tres, et ab austro portae tres, et ab occasu portae tres.

⁷ Vide supra pag. 402, nota 3. Cfr. Gen. 29, 35.

⁸ Apoc. 7, 5. — De interpretatione nominum tribuum cfr. Exposit. in Apoc. (inter Opera Ambrosii.) Visio tertia, et Beda, in Apoc. 7, 5. seqq.; ipsi sequuntur Hieron., Libro de Nomi-

bus Hebraicis, V. T. de Genesi: Ruben *videns filium* vel *videns in medio*. Secundum Isidor., VII. Etymolog. c. 7. n. 7: Ruben interpretatur *visionis filius*. Cfr. Gen. 29, 32.

⁹ Lev. 10, 9: Vinum et omne, quod inebriare potest, non bibetis tu [Aaron] et filii tui, quando intratis in tabernaculum testimonii, ne moriamini.

¹⁰ Apoc. 7, 5. — Hieron., loc. cit.: Gad *tentatio*, sive *intrunculus*, vel *fortuna*. Cfr. Gen. 30, 11. Beda, loc. cit.: Gad, qui *tentatio* vel *accinctus* interpretatur. Isidor., loc. cit. n. 15: «Gad ab eventu sive prociectu vocatus est. Quando enim eum peperit Zelfa [Gen. 30, 9-11], dixit domina eius Lia in fortuna, id est, quod dicitur in prociectu vel eventu». Cfr. 49, 19: Gad, *accinctus* prociabitur ante eum etc.

sequitur: *Ex tribu Aser duodecim millia signati*¹. Aser interpretatur *beatus*, scilicet *pinguis panis*, *praebens delicias regibus*. Beatus autem est qui in beatitudinem summo amore transfertur.

Secundum
Nephtali.

21. Deinde sequitur *supernae dilectionis dilatio*. Et ideo sequitur: *Ex tribu Nephtali duodecim millia signati*². Nephtali interpretatur *latitudo* et significat, quod quicumque vult habere caritatis *nexum*, quod habeat ordinatum affectum ad omnes; sed hoc habere non possunt, si sint privati boni amatores.

Tertium, Ma-
nasses.

22. Ideo oportet, quod sit *contemptus omnium*. Et ideo sequitur: *Ex tribu Manasse duodecim millia signati*³. Manasses interpretatur *oblivio*. Aliqui enim *despiciunt* mundalia, sed non *deserunt*; alii *deserunt*, sed non *despiciunt*; alii *despiciunt* et *deserunt*, sed non *obliviscuntur*. Quando ergo anima *dimittit* et *obliviscitur*, tunc est perfectio; et ista collocatur in sexto loco; Psalmus⁴: *Obliviscere populum tuum et domum patris tui*. Augustinus: « Minus te amat qui tecum aliquid amat, quod non propter te amat ». — Manasses igitur ponitur sexto loco, qui fuit filius Ioseph, qui fuit undecimus filius Iacob. Unde non sine mysterio ponitur sexto loco⁵.

Tertio, de
divino zelo;
3 exercitiis.

23. Tertio, in anima contemplativa oportet quod sit perfectus *zelus*, ut sic amet, quod omne malum repellat. Duo autem sunt comites zeli caritatis, scilicet *pietas* praecedens et *patientia* subsequens; quia aliqui sunt *pii zelatores*, et postea convertuntur in *furorem impatentiae*. Et tunc erunt tres *portae* ad aequilone, scilicet benignae miserationis affectuosa *condescensio*, severae distinctionis aemuloria *rectitudo*, acerbae vel humanae tribulationis victoriosa *perpassio*; et sic est contra aequilone civitas munita.

Primum re-
spondet Si-
meon.

24. Et ideo sequuntur tres signati: primus, *ex tribu Simeon duodecim millia signati*⁶. Simeon interpretatur *audiens moerorem*, et significat *miserationem ad proximum*. Iste Simeon est *iustus et timoratus*, recipiens Christum inter brachia. Nisi

enim homo sit misericors, non est dignus recipere illum qui propter misericordiam descendit de caelo.

25. Deinde, quia misericordia sine *rectitudine* aemuloria nihil valet; ideo sequitur: *Ex tribu Levi duodecim millia signati*⁷. Levi interpretatur *additus*; Levi enim accepit sacerdotium propter zelum, unde interfecit fratres suos idololatrias. Phinees similiter adeptus est sacerdotium propter zelum, et Mathathias et filii eius propter zelum adepti sunt sacerdotium et principatum et duraverunt usque ad Herodem. Levi significat praelatos, qui debent habere spiritum severitatis et pietatis, ut Moyses, qui cum esset mitissimus, confregit tabulas⁸; contra Heli, qui, quia fuit remissus, ipse mortuus est et filii eius. Unde plus nocet praelatus misericors abiiciens omnem rigorem disciplinae quam praelatus rigidus sine misericordia. Et ita intelligitur illud Ecclesiastici: *Melior est iniquitas viri quam mulier beneficiens*.

Secundum,
Levi.

Notandum.

26. Tertio, oportet, quod sit mundanae tribulationis *victoriosa perpassio*. Qui enim corripit debet se praeparare ad patientiam. Unde Christus *subvertit mensas* in zelo⁹, et post, quando quaerebant eum, exhibuit se; unde: *Qui patiens est multa gubernatur mensas subverterat*, postea clamabant: *Crucifige eum*. — Ideo sequitur: *Ex tribu Issachar duodecim millia signati*¹⁰. Issachar interpretatur *asinus fortis*, et ad litteram asinus crucem habet in spatulis. Hanc crucem ferre debet semper esse paratus. Non est autem eius interpretatio *asinus fortis*, sed *merces*; et significat virum, qui *amore mercedis* est armatus. Unde in Matthaeo: *Cum maledixerint vobis et persecuti vos fuerint et dixerint omne malum adversum vos mentientes propter me; gaudeat et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis*. — Et dicebat, quod semel loquebatur cum fratre Aegidio, qui dicebat sibi, quod non sumus sapientes, sicut beatus Franciscus sapiens mercator fuit; sed nos dissipamus substantiam, quia haberemus dare unum

Tertium, Is-
sachar.

De fratre
Aegidio.

¹ Apoc. 7, 6. — Gen. 30, 12. seq.: Peperit quoque Zelpha [ancilla Liae] alterum. Dixitque Lia: Hoc pro beatitudine mea. Beatam quippe me dicent mulieres; propterea appellavit eum Aser. Ibid. 49, 20: Aser, pinguis panis eius et praebet delicias regibus.

² Apoc. 7, 6. — Gen. 30, 7. seq.: « Rursus quoque Bala [famula Rachelis] concipiens peperit alterum. Pro quo ait Rachel: Comparavit me Deus cum sorore mea et invalui; vocavitque eum Nephtali ». Secundum Hieron.: Nephtali *conservavit me*, vel *dilatavit me*, vel *erte implicuit me*. Secundum Bedam: Nephtalim... quod est *latitudo*.

³ Apoc. 7, 6. — Gen. 41, 51: Vocavitque [Ioseph] nomen primogeniti Manasses dicens: oblivisci me fecit Deus omnium laborum meorum et domus patris mei.

⁴ Psalm. 44, 11. — Sententia August. habetur X. Confess. c. 29, n. 40.

⁵ Cf. infra n. 28. et supra n. 3. ac collat. 15, n. 26.

⁶ Apoc. 7, 7. — Gen. 29, 33: Quoniam audivit me [ait

Lia] Dominus haberi contemptui, dedit etiam istum mihi. Vocavitque nomen eius Simeon. Hieron.: *Eruditio*, vel *nomen habitaculi*. Beda: Simeon, id est *audivit tristitiam*, vel *nomen habitaculi*. — Seq. locus est Luc. 2, 25.

⁷ Apoc. 7, 7. — Levi secundum Hieron. et Bedam interpretatur *additus*. Cfr. Gen. 29, 34. — De interfectione idololatrarum per Levi vide Exod. 32, 26. seqq.; de Phinees cfr. Num. 25, 7. seqq.; de Mathathia vide I. Mach. c. 2. seqq. Cfr. Petr. Comestor, Histor. scholast. libri II. Mach., ubi historia Mach. perducitur usque ad Herodem (c. 15. seqq.).

⁸ Exod. 32, 19. — De Heli cfr. I. Reg. 4, 11. seqq. — Seq. locus est Eccli. 42, 14.

⁹ Cfr. Ioan. 2, 14. seqq. Ibid. 18, 4. seqq. de seq. propositione. Seq. locus est Prov. 14, 29; tertius Ioan. 19, 15.

¹⁰ Apoc. 7, 7. — Gen. 49, 14: Issachar, asinus fortis, accubans inter terminos. Ibid. 30, 18: Et ait [Lia]: Dedit Deus mercedem mihi... appellavitque nomen eius Issachar. — Subinde allegatur Matth. 5, 11. et 12. — De *spatulis* cfr. Ducange.

denarium, ut homo alapam nobis daret; sed nos nec habemus sapientiam *asinii*, qui portat sarcinam suam, et ubi plus percucitur et plura vituperia sibi dicuntur, tanto melius portat. Sic homo obediens nullum bonum debet dimittere, immo melius facere propter quamcumque tribulationem, nec aliter est contemplativus.

Quarto, de
divino sensu;
tria exerci-
tia.

27. Ex parte *occidentis* est perfectus Dei sensus; et hic sensus facit nos contemplari et comites habet *statum* quietum et *excessum* incundum. In quiete enim potest esse status cogitandi et contemplandi¹, in *occidente* scilicet, ubi est quies, conciliatio, caligo sive introitus in caliginem. — Ad istum sensum requiritur sublimis mansionis *pacificus status*, sagacis discretionis *perspicuus conspectus* vel *contuitus*, suavis consolationis *ecstaticus excessus*.

Primum re-
spondet Za-
bulon.

28. Oportet habere signum Zabulon, quod est *habitaculum fortitudinis*², qui habet *statum* primum; Psalmus: *Quoniam tu es, Domine, spes mea; unde: Turris fortissima nomen Domini, ad illam confugiet iustus*. Ille solus est pacatus, qui figit se in illo, in quo non est *transmutatio nec vicissitudinis obumbratio*. Unde: *In te, Domine, speravi, non confundar in aeternum*.

Secundum
Ioseph.

29. Secundo, oportet habere sagacis desiderii *perspicuum contuitum*, ut, sicut columba videt super aquas residens avem rapacem³, sic homo videat in Scripturis. Et hoc pertinet ad Ioseph, qui interpretatur *accrescens; Filius accrescens Ioseph*, filius pulcherrimus⁴, salvator Aegypti, princeps fratrum, significat discretionem, per quam homo est aliorum rector et instructor; et hoc sagacitatis est. Et est in undecimo loco, ut *frumenta* colligat, non

folia, sed documenta veritatis in Scripturis sacris, et postea refundat ad salutem populi. — Hic est Angelus sextus Philadelphiae, *salvans hereditatem*⁵. Hic providet frumenta contra famem futuram.

Tertium,
Iosephum.

30. Ultimo est snavis contemplationis *gustus ecstaticus*. *Ex tribu*, inquit⁶, *Beniamin duodecim millia signati. Filius dexteræ Beniamin, filius doloris*, in cuius partu mortua est Rachel, et tamen *Beniamin amantissimus Domini tota die quasi in thalamo morabitur*; et significat ecstasticum excessum contemplationis. Ultra hunc non nascitur filius Iacob. Hic est sopor cum excessu. Ad hanc signationem nullus venit, nisi transeat omnes precedentes.

Notandum.

31. Hæc signationes consistunt ex duplici perfectione, scilicet *duodecimarii*, qui numerus abundans est⁷, et ex *mille*, qui consnrgit ex denario in se replicato replicatione perfecta; decies enim decem sunt centum, et decies centum sunt mille. Hanc signationem nemo accipit, nisi ille qui habet *calculum*, in quo est *nomen, quod nemo scit, nisi qui accipit*⁸; hoc est *lignum vitæ*, hic fruitur homo vita. Unde: *Beati qui lavant vestimenta sua et intrant per portas civitatis, ut sit potestas eorum in ligno vitæ*. — Et dicebat: Ad hoc *lignum vitæ* volui vos adducere. *Ferculum fecit Salomon de lignis Libani; columnas fecit argenteas, reclinatorium aureum, ascensum purpureum mediâ caritate constravit*⁹. *Reclinatorium aureum* est sapientia contemplativa. Hanc nullus habet, nisi qui habet *columnas argenteas*, quæ sunt virtutes stabilientes animam; *ascensus purpureus* est caritas, quæ facit ascendere ad superiora et descendere ad inferiora¹⁰.

Epitologus.

Intentio an-
clitoris.

EXPLICIUNT COLLATIONES IN HEXAEMERON.

¹ Aristot., VII. Phys. text. 20. (c. 3.): Nam, quia quieti est residetque anima, sciens fit et prudens. — De oratione in caligine vide supra pag. 313, nota 3.

² Hieron.: Zabulon, *habitaculum eorum*, vel *inshrandum eius*, aut *habitaculum fortitudinis, vel fluctus noctis*. — Seq. locus est Ps. 90, 9; tertius Prov. 18, 10; Turris... Domini, ad ipsum currit iustus et exaltabitur. Quartus Iac. 1, 17; quintus Ps. 30, 2.

³ Hug. a S. Vict., l. de Bestiis etc. c. 11, recensens proprietates columbæ, ut nonam proprietatem exhibet, « quod super fluentia aquarum residet, ut, visa accipitris umbra, venientem ritus devitet ». Idem dicit Beda, in Math. 3, 16.

⁴ Gen. 49, 22: Filius accrescens Ioseph [cfr. 30, 24.], filius accrescens et decorus aspectu. Ibid. 41, 45: Veritque [Pharae] nomen eius [Ioseph] et vocavit eum lingua Aegyptiaca *salvatorem mundi*. Eccli. 49, 17: Neque ut Ioseph... princeps fratrum, firmamentum gentis, rector fratrum, stabilimentum populi.

⁵ Vide supra pag. 430, nota 7. et Apoc. 3, 7. seqq.

⁶ Apoc. 7, 8. — Gen. 35, 18. seqq.: Vocavit [Rachel] nomen filii sui Benoni, id est filius doloris mei; pater vero appellavit eum Beniamin, id est filius dexteræ. Mortua est ergo Rachel etc. — Seq. locus est Deut. 33, 12: Et [Moyses benedicens] Beniamin ait: Amantissimus Domini habitat confidenter in eo, quasi in thalamo tota die morabitur, et inter humeros illius requiescet.

⁷ Vide supra pag. 383, nota 5.

⁸ Apoc. 2, 17: Vincenti dabo manna absconditum... et in calculo novum nomen scriptum, quod nemo scit etc. Ibid. 2, 7: Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei. — Seq. locus est ibid. 22, 14. Cfr. supra pag. 419, nota 5.

⁹ Cant. 3, 9. seqq.: Ferculum fecit sibi rex Salomon... columnas eius fecit etc.

¹⁰ Hic expliciunt codd. a nobis collati. Additamentum, quod sequitur, non invenitur nisi in editionibus et in codice Senesi (H); et quia non videtur esse ipsius S. Doctoris, totum ad calcem posuimus. Plura de hoc additamento vide in Prolegomenis nostris.

ADDITAMENTUM.

Ahuc superest visio *quinta* in principio operis proposita, scilicet visio intelligentiæ *per spiritum prophetiæ sublimatæ*: quibus exercitiis contemplationis, quibus virtutibus, quibusque Scripturæ sacre documentis anima humana in via illustretur, ut per sapientiam incretam novo et singulari inhabitandi genere, quæ *omnibus mobilibus mobilior est* [Sap. 7, 24.], illustretur illustratione gratuita ad prædicandum futura, ad discendum longe distantia, ad aperiendum cordium secreta, pro

SCHOLION.

Opusculum hoc ultimum S. Doctoris hucusque fere neglectum est. Ratio principalis fuit corruptio textus imperfecte ex ore dicentis excepti et ex parte mutati, ac postea inordinate atque in compositis in praecedentibus editionibus impressi. Unde opus videbatur esse quasi silva inculta, errorum spinis repleta ac pene inaccessibilis. Diligenti collatione codicum et improbo labore hoc, ni fallimur, assecuti sumus, ut legens has collationes, exceptis paucissimis locis, inoffense pae possit percurrere et flores et fructus salubres ex copiosissima S. Doctoris doctrina colligere. Sed praeter profundarum sententiarum et utilium documentorum copiam alia etiam ratione idem opus attentione videtur nobis esse dignissimum. Auctor enim suis auditoribus in studiis theologicis Parisiis versantibus consulto aperit suam de perfecta res divina tractandi et discendi ratione sententiam, eosque monet de defectibus et periculis in hoc studio cavendis, non sine quadam censura corruptionum, quae praecipue in studiis *artium*, ut tunc dicebatur, late serpere incipiebant. Hoc luculenter testantur noti illi 249 errores, plerumque horrendi et ab artibus traditi, qui iam an. 1277 a Stephano, Parisiensi episcopo, condemnati et correctissime denuo editi sunt a cl. P. Denifle Ord. Praed. in suo praefato Chartulario Universitatis Parisiensis pag. 543-555. Nec alienum est a veritate, si quis asserat, scholam vulgo dictam scholasticam a summo suo et admirabili fastigio non tam cito delapsuram fuisse, si sancti nostri Doctoris documenta in toto hoc opere tradita et in collat. 49. sub uno conspectu proposita non fuissent, non dico ab omnibus magistris, sed a plurimis neglecta. Quid igitur dicendum de nostra aetate, cum deploramus, et ipsas scientias et instituta scholarum fere ubique esse saecularizata, non raro penitus antichristiana et enormium errorum et tenebrarum perpetua propugnacula? Experiendo evidens habemus argumentum, quod spiritus humanus, reiecto Christo, magistro veritatis, servus fiat gravissimorum errorum, et quod, ubi non vivificat *Spiritus Domini*, *littera occidat*, et *scientia inflet* (II. Cor. 3, 6. et I. Cor. 8, 1.).

Cum autem inmensa sententiarum copia, cum multis divisionibus et subdivisionibus, omissis multis docentis auctoritate verbis, ab excipientibus librariis nobis tradita sit in forma nimis coarctata, ita ut mentem sua plenitudine quasi opprimat; non tam facile est legenti innumum rerum et verborum ordinem

et cohaerentiam, revera ad finem suum bene adaptatum mente perspicere, licet iam per adiecta a nobis summaria et notas marginales vias faciliores aperuerimus. Hinc non esse inopportunum visum est pauca dicere de rebus sententisque hic traditis, et primo quidem de *proposito et fine* ab auctore intento; secundo de *ordine et processu operis* secundum partes principales, ita ut etiam sententiae magis notabiles et quaedam difficultates tangantur.

1. Finem et consilium suum auctor expressis verbis in principio et fine collationum dicit esse, ut auditors doctrinae studiis dediti « a sapientia mundana trahantur ad sapientiam christianam (collat. 1. n. 9.); et loquens de Christo, *ligno vitae*, ait (23. n. 31.): « Ad hoc lignum vitae volui vos adducere »; quibus verbis simul cum *fine* suo indicat principale *medium*. Christo enim ut *ligno vitae* (1. n. 45. et 17.) et verae sapientiae doctori passim opponitur *lignum scientiae boni et mali* (Gen. 2, 9.), quod est figura scientiae profanae (cfr. 16. n. 22; 17. n. 27.). Ut autem haec sententia sincere intelligatur, haec notamus.

1. Communiter distinguitur scientia naturali via comparata a sapientia christiana, quae non comparatur nisi in schola Christi mediante lumine supernaturali tum fidei tum donorum Spiritus S. Illam auctor vocat *scientiam exteriorem* (17. n. 26. 27.), vel « notitiam rerum in *experientia* » (1. n. 17.), quae bona quidem est in se, immo quodam respectu necessaria; tamen valde inferior est quam sapientia christiana (1. n. 10. seqq.; 3. n. 2. seqq.; 6. n. 2-6; 7. n. 13. seqq.; 13. n. 3. 4. et passim). Illa est etiam insufficientis ad salutem (7. n. 5-12; 19. n. 7.), immo per accidens non raro est *occasio mortis ut littera occidens*, nec sine quadam periculo (1. n. 17; 6. n. 19; 17. n. 25; 19. n. 3. 4. et 18. n. 1, ubi referuntur verba Gregorii: « Qui ad hoc tantum laborat, ut sciat, quid et quomodo loquatur, interius vacuum manet ab interna devotione »). De talibus, qui nihil habent nisi « splendores scientiarum », apte dicitur (1. n. 8.): « Faciunt casas vesparum, quae non habent favum mellis, sicut apes, quae mellificant ». Haec distinctio et doctrina, cum manifeste doceatur in sacra Scriptura (cfr. loc. 3, 17. et I. Cor. 13.) est extra controversiam et egregie inculcatur ab auctore aurei libelli. *Invitatio Christi* 1, 3. et III, 2. Cfr. infra de Dono scientiarum.

2. Quantum autem alienus sit S. Doctor ab opposito et erroneo extremo eorum qui penitus contempnunt studium scientiarum

quanto sibi Dominus huius incerta et occulta divinae sapientiae dignabitur communicare, sicut multis sibi carissimis aperire dignatus est, ut patet de multis tam in novo quam in veteri testamento. Nam et haec visio non minima pars est vitae spiritualis.

Superest etiam visio *sexta* in principio proposita, scilicet visio intelligentiae *per raptum mentis in Deum absorptae*, videlicet quibus exercitiis et donis anima contemplantis appropriat. Quae ad mentis excessum creativum, quae etiam revelationes sunt animae raptae et dukes, quantum sacrae Scripturae auctoritas et mysteria innumum. Et haec est ultima pars vitae spiritualis in via. Et fit hac sexta visione homo formatus *in animam viventem* [Gen. 2, 7.], post quam ultimate quiescit Deus in anima contemplantis, cessans a novorum donorum collatione; ipsaque anima, prout status vitae patitur, in Deo quiescit, cessans a novis vitae humanae exercitiis in statu viae.

Superest etiam ultima visio, scilicet visio intelligentiae *per statum gloriae consummatae*, quando fit reversio animae ad corpus, quae et qualiter in illo statu gloriae videbit. Et haec visio est post hanc vitam. Istae autem tres ultimae visiones ad hoc plus continentur quam quatuor praedictae.

Sed heu, heu, heu! superveniente statu excelsiori et vitae ex-

cessu domini et magistri huius operis, prosecutionem prosecuturi non acceperunt. Haec autem, quae de quatuor visionibus notavi, talia sunt, quae de ore loquentis rapere poteram in quatuordecim. Alii quidem duo socii mecum notabant, sed eorum notulae prae nimia confusione et illegibilitate nulli fuerunt utiles nisi forte sibi. Correcto autem meo exemplari, quod legi poterat ab auditorum aliquibus, ipse doctor operis de ipso meo exemplari et quamplures alii rescripserunt, qui pro eo mihi debent gratias. — Elapsis autem diebus multis, concede mihi copiam temporis et libri reverendo patre fratre Thoma, ministro Alemanniae superioris, rursus repexi quae scripseram veloci manu; et visus sum recolligere ordinate, cooperante mihi memoria, quae loquentis vocem audiveram, auditu et visu, quae recordabar gestum loquentis, quae soleat memoriae cooperari, secundum Philostrophum, in libro de Memoria et reminiscencia [c. 1.]. Nec tamen apponi quidquam quod ipse non dixerat, nisi ubi distinctionem librorum Aristotelis localiter amplius, quam ipse dixerat, distinxit. Alia autem non apposui, nisi quod etiam loca auctoritatum aliquorum assignavi. — Legebatur et componebatur hoc opusculum Parisiis, anno Domini MCCLXXIII, a Pascha usque ad Pentecosten, praesentibus aliquibus magistris et baccalaureis theologiae et aliis fratribus centum sexaginta.

profanarum et in specie studium philosophicarum disciplinarum et improbat earundem applicationem ad res theologicas tendendas; satis ipse hoc opusculo demonstrat, cum toties easdem (sicut iam fecerat per totum suum Commentarium in Sententias) ad suum propositum adhibeat et disertis verbis dicat, convenire theologis eisdem uti tanquam spoliis ex Aegypto sibi vindicandis (cfr. 1. 41, seqq. et passim collationes 4-7; item 9. n. 23, seqq.; 17. n. 20, seqq.). Quod ipso facto et proprio exemplo docuit, huc secundum sana principia ita exponit (1. Sent. Proem. q. 2. in corp.), loquens de modo theologiam ad promotionem fidei tractandi: « Modus enim *ratiocinativus* sive inquisitivus valet primo ad confundendum adversarios... ad fovendum infirmos... ad delectandum perfectos ». Ibid. ad 5. de relatione inter fidem et scientiam theologiam dicitur: « Fides elevat ad assentiendum, scientia et intellectus elevat ad ea quae credita sunt intelligenda ». Commendat igitur seraphicus Doctor theologis sanum usum philosophiae et aliarum scientiarum non sacrarum; sed in usurpandis et adhibendis eisdem tria docet esse cavenda: « primo, ut non derogetur *charismatibus melioribus* (1. Cor. 12, 31), praecipue fidei ultimo theologiae, qui non est, ut contenti abstracta divinarum rerum notitia, in sola scientia acquirenda quasi pedem figamus (cfr. 5. n. 33; 6. n. 19; 17. n. 27; 19. n. 3. 4; 20. n. 2.), sed potius, ut « boni flamus » sive ut « extendatur intellectus ad affectum ». Tunc enim intellectus « perficitur ab habitu modo inter pure speculativum et practicum, qui complectitur utrumque; et hic habitus dicitur *sapientia*, quae simul dicit cognitionem et affectum... Unde hic est contemplationis gradus, et ut boni flamus, principaliter tamen ut boni flamus » (1. Sent. Proem. q. 3. et cfr. scholion). — *Secundo* cavendum est excessus in mensura huius usus. « Non igitur tantum miscendum est de aqua philosophiae in vinum sacrae Scripturae, quod de vino fiat aqua; hoc pessimum miraculum esset; et legitimus, quod Christus de aqua fecit vinum, non e converso » (19. n. 14.). Et 19. n. 42. monetur: « Non nimis commendent magistri dicta philosophorum » etc. — *Tertio* cavendum, ne quis ignoret vel parum intelligat periculum, quod incautus animae afferre potest *arbor scientiae boni et mali*, de quo graviter loquitur auctor 17. n. 26; 18. n. 3; 19. n. 40-15.

3. Haec principia sana esse et media quadam inter extrema via incedere, nemo, qui vera fide illuminatus est, in dubium vocare poterit. Cum officium gravissimum theologi sit iuri veritatem fidei contra falsas eiusdem interpretationes et defendere contra quasi infinitas obiectiones, quas ex omnibus scientiis petunt et inani labore accumulunt Iudaei, haeretici et increduli; absurdum esset interdicere usum armorum ex eisdem scientiis in favorem fidei adhibitorum, praesertim cum hoc studium cedat tum in exaltationem fidei tum triplici modo in favorem fidelium, ut supra verbis S. Doctoris diximus. Ex altera parte non facie aliquis contenderit, nihil aliud spectare ad partes theologi nisi munus apologeticum et bellum contra *errores*. Laborem strenue, defendentes fidei thesaurum et terrestrem Ierusalem, matrem nostram, sinistra manu gladium portantes contra hostes (II. Esdr. 4, 47.) et veritatem explanantes in favorem *errantium*; sed simul etiam quasi manum dexteram adhibeamus in *aedificanda civitate Dei*, ita ut etiam *fideles* ius suum habeant, ipsisque via pareat ad gustandam divinarum veritatem et eam acquirendam sapientiam, quam Paulus, ut ipse testatur (1. Cor. 2, 6.), loquebatur *inter perfectos, sapientiam vero non huius saeculi*.

4. Quod autem in hac parte, quae verae sapientiae christianae fovendae et divinae maiestati glorificandae intendit, S. Bonaventura praecipuo quodam charismate a Deo exornatus sit, manifestissime comprobatur ipsis operibus et summorum virorum testimonis confirmatur (cfr. Bened. Bonelli, Prodrum ad opera omnia S. Bonav. lib. II. col. 84-147.). Unum audiamus testimonium S. Antonium, magnum Ordinis Praedicatorum deus (Chronie. p. III. tit. 24. c. 4.): « Bonaventura, sicut in luminibus scientiarum et maxime in Scripturis sanctis videbatur mira capacitate proficere, ita in devotionis gratia conti-

num subebat gratiae incrementum. Siquidem omnem veritatem, quam percipiebat intellectus, ad formam orationis et laudationis divinae reducens, continuo ruminabat affectu... Intellectus eius perspicacitatem omnia opuscula eius reddent iis, qui divinitus scientiam requirentes, hanc libentius quare vanitatem Aristotelicam venerant ».

5. Haec sapientia christiana sola industria hominis naturali minime comparari potest (22. n. 21, seqq.). Supponit enim non tantum fidem, quae est « omnium supernaturalium illuminationum, quamvis *percipitur a Domino, et fundamentalium* stabilis et *lucerna* dirigens et *intra* introducens » (Breveiloq. Prolog. in princ.), sed etiam statum gratiae cum donis Spiritus S. Immo S. Bonav. docet (19. n. 3.): « Non est securus transitus a *scientia* ad *sapientiam*; oportet ergo medium ponere, scilicet *sanctitatem*. Transitus autem est exercitium; exercitatio a studio scientiae ad studium sanctitatis, et a studio sanctitatis ad studium sapientiae » etc.; quod diffusius exponitur ibid. n. 20, seqq. — *Insuper* requirit *contemplationem*. Anima, « quae non habet contemplationis gratiam, est sicut firmamentum sine luminaribus, sed quae habet est firmamentum ornatum luminibus. Et sicut differt caelum non habens haec luminaria a caelo habente, sic anima non habens ab anima disposita ad hoc; unde differt sicut Angelus a bestia. Bestialis est homo carens his et habens faciem inclinatam ad terram sicut animal; sed plenus luminibus est totus angelicus » (20. n. 2.). De hoc contemplationis lumine cfr. II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. in fine corp. et ad 5; de dispositione ad eam Iteiner. mentis in Deum, Prologus et c. 1, et infra Collat. de Donis Spiritus S. — Licet autem fides ut virtus theologica dignitate antecedit dona Spiritus S., quatenus considerantur praecise secundum se, ut docet etiam S. Thomas (S. I. II. q. 68. a. 1; II. II. q. 4. a. 8.); tamen idem asserit, quod donum *intellectus* fidei addicit « quoddam lumen superadditum ad ea quae nobis supernaturaliter innoscunt » (S. II. II. q. 8. a. 4. ad 2.), quia « nominat quandam excellentiam cognitionis penetrantis ad intima » (ibid. ad 3.). Non quod dona Spiritus S. per se dicant quandam novam revelationem, ita ut obiectis fidei referatis aliquid addicant; sed hoc tantum sensu S. Bonav. lumen contemplationis commendat, quod res, quae fidei innoscunt, quadam superna illustratione magis et intelligantur et gustentur. Lumen enim hoc contemplationis omnino supponit fidem, cuius notitia aliqua ratione quasi extenditur donis Spiritus S.; haec autem inseparabilia sunt a statu gratiae et caritatis.

6. Compendiose et modo ad usum vitae accommodato S. Doctor explanat sententiam suam de via ac ratione assequendi perfectam rerum divinarum cognitionem in tota collatione 19, quae quasi clavem praebet totius opusculi. Primo ibi agit de quatuor conditionibus in modo studendi requisitis, tum de sanctitate tanquam immediata dispositione ad sapientiam, nec non de ipsa sapientia, quatenus est fructus scientiae et sanctitatis. — Sed transeamus ad singulas partes recensendas.

II. Primae tres collationes per modum introductionis primo agunt de tribus dispositionibus, quae in auditoribus verbi Dei requiruntur, ne lucis radiis potius excaecentur, quam illuminentur (1. n. 4-9); deinde quasi fundamentum ponit Christum totius sapientiae principalem magistrum, qui declaratur esse modo eminenti *medium* fructum scientiarum (ibid. 10-39.). Cum autem finis et fructus harum collationum sit, ut audientes « adimpleantur spiritu sapientiae et intellectus »; in collat. 2. et 3. agit de his duobus donis Spiritus S., ita tamen, ut auctor se referat supplendo ad ea quae antea de his dixerat in Collationibus de septem donis, quae in nostra editione immediate sequuntur. Specialem attentionem merentur tum descriptio *formae sapientiae*, quod scilicet sit *uniformis, multiformis, omniformis, nulliformis* (2. n. 8-33.), tum reductio doctrinarum moralium et scientiarum ad Verbum increatum, incarnatum et inspiratum tanquam ad *clavem* contemplationis (3. n. 2. seqq.), tum brevis et luculenta solutio principalium difficultatum contra theoriam creationis allatarum (3. n. 4-9.), tum praeclara laus

praerogativarum Verbi incarnati, quod solum est *lignum vitae* (3. n. 12-21). — Denique ipsum *argumentum* harum collationum proponitur et breviter explicatur, videlicet sex sive septem distinctae visiones, quae per quandam Scripturae applicationem coaptat sex diebus «rationis cum septima die quietis, quae Gen. c. 1. enumerantur. Attamen non sunt expositae nisi quatuor visiones propter auctoris promotionem et discessum a Parisiis.

III. Incipit tractatio argumenti ab expositione primae visionis (collat. 4-7.), quae est intelligentiae *per naturam inditae*, ubi agitur de scientiis naturalis ordinis, prout illa aetate tradi consueverunt. Quodsi haec de profanis scientiis documenta S. Doctoris suo tempore fuerunt opportuna et salutaria, eo fortius hoc valet nostra aetate, cum pleraeque in mundo cathedrae scientiarum subserviant potius errori quam Christo. Tot enim scholarum rectores respuunt *lignum vitae*, manducantes de *lignis scientiae boni et mali*. Unde videmus et deploramus, ingenia quam plurima per profanam *hujus saeculi sapientiam* (I. Cor. 2, 6.) ita mente esse *excecata*, ut non fulgeat illis illuminatio *Evangelii gloriae Christi*, qui est *imago Dei* (II. Cor. 4, 4.); potius tot populi magistri quoad supra praecipua religiosa, moralia et etiam socialia in densiores quam praestantiores philosophi pagani tenebras inciderunt.

4. Dicit igitur auctor: «Philosophi dederunt novem scientias et promiserunt dare decimam, scilicet contemplationem. Sed multi philosophi, dum se voluerunt dividere a tenebris erroris, magnis erroribus se insinuaverunt» (4. n. 1.). Facta igitur harum novem scientiarum divisione et descriptione, simul cum elencho principalium errorum et brevi expositione modi, quo theologus eis uti possit (4. n. 2-25; 5. n. 1-22.); transitur (5. n. 23-33.) ad illam decimam scientiam a quibusdam philosophis *promissam*, quam vocabant *sapientiam* sive *contemplationem* sive *intellectum adeptum*. Haec autem versatur circa tria obiecta, dum «anima convertat se primo super se, secundo super *Intelligentias spirituales*, tertio super *rationes aeternas*» (ibid. n. 23.). Circa hanc contemplationem observandum est, quod similiter tria illa obiecta (adiuncta tamen Ecclesia militante), ast ordine inverso infra in quarta visione (collat. 20-23; vide 20. n. 3.) contemplanda proponuntur *intelligentiae per contemplationem suspensae*, scilicet per fidem et dona Spiritus S. elevatae. Si quis utranque contemplationem, id est *naturalem* et proprie *christianam*, conferat; videbit immensam utriusque differentiam quoad excellentiam et modum contemplandi.

2. Subinde observanda est *ultima ratio* ab auctore assignata, quare etiam inter philosophos, ut inter Angelos, facta sit divisio lucis a tenebris, quae praefigurata est per illam quam Deus fecit prima die creationis (Gen. 1, 4.). Hanc rationem dicit esse defectum in hac *decima scientia*, et praecise circa *rationes rei ideas aeternas*. «Unde, inquit, aliqui tenebras sentiunt? Ex hoc, quod licet omnes viderint primam causam omnium *principium*, omnium *finem*; in *medio* tamen [scilicet in ratione exemplari] diversificati sunt. Nam aliqui negaverunt, in ipso esse exemplaria rerum, quorum princeps fuisse videtur Aristoteles, qui et in principio Metaphysicae et in fine et in multis aliis locis execratur ideas Platonis» (6. n. 2.). Ex hoc defectu et errore fluxisse docet alios graves errores cum triplici caecitate, nempe circa aeternitatem mundi, unitatem intellectus (ita Averroës) et negationem gloriae et poenae post hanc vitam (6. n. 3. 4.). Inferius tamen (7. n. 2.) afferuntur rationes ab aliis probatae, quibus Aristoteles aliquo modo excusari possit.

3. Contra istos philosophos asserit, quod «illa lux aeterna est *exemplar omnium*, et quod mens elevata, ut mens aliorum nobilium philosophorum antiquorum, ad hoc pervenit» (6. n. 6.). Insistit igitur seraphicus Doctor vestigiis illuminatissimi Augustini (83 Quaestio. q. 46. n. 4.) docentis: «Siquidem tanta in eis [divinis ideis] vis constituitur, ut, nisi his intellectus, sapiens esse nemo possit». Hinc est, quod S. Doctor in omnibus operibus suis, et praecipue in Breviolequio, itinerario mentis in Deum et in his Collationibus summo studio incumbit contemplandis illis rationibus et reducendis omnibus

rebus, virtutibus et veritatibus ad Deum. Ipsam autem *doctrinam* de ideis diligentissime tractavit et excoluit, praecipue I. Sent. d. 35. et 39; Quaestio. disp. de scientia Christi q. 1-4; Brevioleq. p. l. c. 8; Itinerar. m. in Deum c. 1-3; eandem rem hic exponit integra collatio 12. Insuper cfr. 1. n. 13; 2. n. 9. 10. (ubi inter alia dicit, quod regulae infallibiles mentis humanae «radicantur in luce aeterna et ducunt in eam, sed non propter hoc ipsa videntur»); 4. n. 1. 9. et 16. Ad has rationes sive ad *virtutes exemplares* reductur doctrina de *moribus* et speciatim de *virtutibus cardinalibus* (6. n. 6. seqq.): «Absurdum enim est, ut dicit Plotinus, quod exemplaria aliarum rerum sint in Deo, sed non exemplaria virtutum» (ibid. n. 6.). Idem fit respectu *legum* (collat. 7.) demonstrando (ibid. n. 3-12.) defectus doctrinae moralis, qualis tradita est etiam ab illis «nobilibus» philosophis, qui virtutes *exemplares* cognoverunt; deinde mirifice exaltat revelatam de moribus doctrinam, cum sola fides lucem et tenebras dividere possit *sanus, rectificans, ordinans* (n. 13-20).

4. Superius (6. n. 5.), postquam auctor reprobat «errores pessimos», ex ignorantia rationum aeternarum exortos, addit: «Nec adhuc clausi sunt clave putei abyssales. Illae sunt tenebrae Aegypti; licet enim magna lux videretur in eis ex praecedentibus scientiis, tamen omnia exstinguitur per errores praedictos». Loquitur de philosophis antiquis et suae aetatis. Sed post sex saecula maius malum deplorandum nobis est isdem verbis: Nec adhuc clausi sunt clave putei abyssales; quantumcumque magna lux videretur esse in eis, omnis exstinguitur per tenebras errorum! Postquam enim invaluit ille subiectivismus, ut aint, qui philosophi ex proprio ego, quasi ex fonte et centro veritatis, tentantur haurire et per suo quisque arbitrio de novo fabricare vel saltem fulcire doctrinam veritatis; vix meliores inter tales assurgere poterunt ad primam causam *efficientem*, ante et supra mundum existentem; causam vero primam *finalem* et multo magis *exemplarem* vel ignorant, vel praefraete respuunt. Hinc, neglecta suprema totius *esse, veri et boni* causa et ratione, orta est perpetua illa ab erroris extremo ad alterum oppositum circuitatio; et tandem post incredibiles labores et conatus frustra tentatos nihil his remansit, nisi ut, desperantes de veritate assequenda, animum ad imaginem primae Veritatis dante demergant in paludem turpis scepticismi sive positivismi.

IV. Secunda visio (collat. 8-12.), quae est intelligentiae *per fidem illustratae*, comparatur secundae creationis diei, quando *vocati Deus firmamentum caelum* (Gen. 1, 8.). Exponitur primo (collat. 8.) duplex *altitudo* fidei (sive mysteria Trinitatis et incarnationis); secundo (collat. 9.) triplex *firmitas* fidei, quam auctor primo per more suo reduct ad Trinitatem, et deinde ex parte humanorum testimoniorum ingeniose demonstrat. Tertio, celebratur *speciositas* fidei (collat. 10-12.); quae pars mira documenta continet ad theologiam speculativam illustrandam, praesertim circa *essentiam metaphysicam* Dei, cum omnia attributa Dei reducatur ad *esse* (10. n. 6. seqq.), ubi satis apparet versus sensus, saepe male intellecti capituli 3. Itinerarii mentis in Deum; et deinde circa *Trinitatem* ex duobus speculis consideratam (collat. 11.). Hic occurrit valde notabilis expositio duodecim generationum atque analogiae et differentiae inter has et aeternam Filii generationem. Ultima eiusdem visiois collatio (12.) tota est, ut iam diximus, in probando et magnificando divino omnium rerum exemplari.

V. 4. Tertiam visionem, quae est intelligentiae *per Scripturam eruditae* ac respondet tertiae diei creationis, S. Doctor pro suo singulari erga S. Scripturam amore ac studio diffusius quam ceteras tractat (collat. 13-20.), ita ut res in ea traditas consideret sub triplici respectu. Primo agit (collat. 13.) de *spiritualibus* ipsis *intelligentiis* secundum communem sensum SS. Pa-

trum iam exhibitum in suo Breviloq. (Prolog. § 4.) et hic diffusius et quodam modo auctori proprio expositum. Multum quidem ipse occupatur in triplici sensu mystico exponendo, sed praerequirat, ut prius per assiduum lectionem *littera* textus commendetur memoriae, nec ubique vult esse quaerendam mysticam expositionem; nihil tamen vult in Scriptura esse contemnendum tanquam *inutile*, nihil respiciendum tanquam *factum*, nihil repudiandum tanquam *iniquum* (loc. cit. § 6. 5, et de sensu literali hic n. 10. 11. 16. 47.). Observatio digna est ratio, quam affert (n. 42.), ut probet, post lapsum generis humani primo libro creaturarum alium librum a Deo convenienter adiungendum fuisse. Cum enim primi libri *finis principalis* fuerit, ut hominem per contemplationem reduceret in Deum, et idem « liber quasi emortuus et deletus esset; necessarius fuit *alius* liber, per quem *iste* illuminaretur, ut acciperet metaphoras rerum... Liber ergo Scripturae reparativus est totius mundi ad Deum cognoscendum, laudandum, amandum ». Quatuor alias speciales rationes afferuntur 14. n. 7-11. (cfr. II. Tim. 3. 16.). His additur specialissima ratio exposita in Breviloquio (Prolog. § 2. in fine) et hic passim supposita, quod scilicet sit data, ut pulchritudo ordinis et regiminis in decursu mundi, quae nisi ea *lota* videatur, perspicui non possit, manifestetur nobis per « librum Scripturae, cuius longitudo committitur se decursui regiminis universi ». — Cum hoc principio cohaeret assertio, quod in fine temporum magis manifestabitur *intelligentia* s. Scripturae, cuius plura mysteria nondum reserata sunt, praesertim quaedam prophetae in Prophetis et in Apocalypsi cententae. (cfr. 13. n. 7. 8; 16. n. 19; 20. n. 45.). Nam, ut pluries repetit, qui « ignorat haec tempora non potest venire ad mysterium Scripturarum » (15. n. 20.).

2. Secundo exponuntur *mysteria et figurae* Scripturae, quae referuntur ad Christum secundum caput eiusque membra mystica, et ex opposito etiam ad antichristum (collat. 14. per totam et 15. n. 1-9.). Observatio digna sunt dicta de singulari et distincto ordine, quem habent Scripturae, quem vocare possumus *organicum* (14. n. 5.); item, verba de quadruplici eorum *fine* (n. 7-11.); item reductio eorum ad duodecim principalia mysteria, quorum unumquodque habet quatuor Christi figuras (n. 12-30.), quibus 48 figuris Christi opponuntur duodecim figurae antichristi (15. n. 4-9.).

3. Tertia pars agit de *theoriis* ex s. Scriptura per considerationem humanam eliciendis, quae incipit in II. parte collationis 15. (n. 12.). Haec distinguuntur dupliciter secundum duplicem productionem, scilicet *seminium* et *fructuum*, quae in Genesi assignantur tertiae diei. De primis tractatur collat. 15. n. 10. seqq. et 16. per totam, et simul proponitur conspectus cuiusdam *philosophiae historicae*, ut nunc aiunt, quae ratione illius aetatis est satis singularis et notabilis et explicat, confirmat et applicat ea quae dicta sunt de mundi aetatibus in Breviloq. Prolog. § 2. et II. Sent. d. 12. a. 1. q. 2. Comparantur enim tempora secundum eorum tum *successionem* tum *mutuam correspondentiam*, ut secundum diversas coaptationes temporum diversae eliciantur *theoriae*, quarum numerus, ut in *seminibus*, dicitur esse indefinitus. « Qui tempora ignorat, inquit, ista scire non potest. Nam scire non potest futura qui praeterita ignorat. Si enim non cognosco, cuius arboris semen est; non possum cognoscere, quae arbor debet inde esse. Unde cognitio futurorum dependet ex cognitione praeteritorum ». — Primo ponitur triplex temporum divisio (15. n. 42-21.), scilicet secundum *septem aetates*, ut vult Augustinus, secundum *quinque vocaciones* (s. Gregorius) et secundum *triplicem legem* communiter distinctam. His positis, comparantur duo testamenta sex modis (15. n. 22-28 et 16. per totam) et praecipue secundum *sex* respective *septem* aetates (16. n. 7. seqq.). Septenarius enim praevalet in mundo maiori, in minori, in decursu temporum et Scripturarum et « ortum habet a mundo archetypo » (16. n. 10.). Trium temporum, quae inter se respondent, unumquodque habet suum septenarium (n. 14-20.). Deinde specialiter conferuntur septem periodi temporum figuratum cum septem periodis temporum post Christum decurrentium,

ita quidem, ut auctor nitatur ostendere, quomodo tria mysteria in unaquaque periodo duorum temporum (sive 21 in summa) sibi mutuo respondeant. Verisimile est, S. Doctorem, si nostra aetate scriberet post elapsa sex saecula, adhibita horum notitia, in nonnullis aliam ordinationem periodorum et mysteriorum adhibiturum esse.

4. Bene observat cl. Dr. Hipler in suo egregio opusculo: Die christliche Geschichtsauffassung, edita 1884 a societate, quae denominatur a celeberrimo I. Görres (pag. 65), satis apparere ex his collationibus, licet textus earum sit mancus, depravatus et etiam interpolatus, quod S. Doctor sibi proposuerit, in descriptione historicae evolutionis opinionibus abbatibus loachim et sectatorum opponere speculationes S. Augustini et indirecte confutare pseudopropheticas temporum distinctiones et conformationes, quas exhibet *Evangelium aeternum*. Idem addit, nihil pro illo tempore et loco (Parisiis) opportunius a Generali ordinis Minorum Ileri potuisse. Verisimum hoc iudicium esse, magis etiam ex reformato nostro textu apparet. De abbate loachim S. Bonav. (I. Sent. d. 5. dub. 4.), reprobans eius de Trinitate opinionem, scripsit sic: « Et ideo ignoranter loachim reprehendit Magistrum, et quia, cum esset simplex, non est reveritus Magistrum; ideo iusto Deo iudicio damnatus fuit libellus eius in Lateranensi Concilio et positio Magistri approbata ».

Pro confirmatione praedicti iudicii inter plurima alia attendatur, quod auctor noster, neglecta divisione temporum secundum tres divinas personas, revertitur ad distinctionem Augustini secundum septem aetates; item, quod docet: « Post novum testamentum non erit aliud » etc. (16. n. 2.); contra millenarismum asserit, septimam aetatem ratione temporis coincidere cum sexta (16. n. 2; 15. n. 18.), atque *civitates* septima aetate de caelo descendente non esse illam « quae desursum est, sed quae deorsum, scilicet *Ecclesia militans*, quando erit conformis triumphanti, secundum quod possibile est in via... Et tunc *pax* erit. Quantum autem durabit illa pax, Deus novit » (16. n. 30.). Commemorat quidem auctor *vitam*, vel *Ecclesiam* contemplativam, vel *ordinem* contemplativum inter maximas tribulationes antichristo resistentem (16. n. 29; 20. n. 29. 30. 23. n. 4.); sed nullibi dicit, maiorem tunc futuram esse effusionem Spiritus S., quam fuit illa quae venerit super Apostolos; quoad intelligentiam Scripturae relinquit iniudicatum, utrum daretur haec, « vel revelatio, vel clavis David *personae*, vel *multitudini*, et magis credo, quod multitudini » (16. n. 29; cfr. 20. n. 45. in fine). Et quoad *ordinem* illum *propheticum* seu *seraphicum* alium eum esse explicite docet ab ordine S. Francisci et Praedicatorum, quos respondere vult *Cherubim* (22. n. 21.); deinde (n. 22.): « Quis autem, ait, iste futurus sit, non est facile scire »; item: « Iste ordo non florebit, nisi Christus appareat et patietur in corpore suo mystico » (22. n. 23.). Immo videtur nomen *ordinis* accipere largiore sensu, ut se extendat a primitiva Ecclesia usque ad ultimam. Nam de Ioanne Ev. dicit (13. n. 14.): « Iste est istius ordinis specialiter » (cfr. 20. n. 29.) et de S. Francisco (22. n. 22): « De isto [seraphico ordine] videtur fuisse Franciscus ». — Generatim de particularibus ultimorum temporum rebus semper caute loquitur. Ceterum mirum videtur, audire verba de his loquentis literis mandantes raro ea referre *integra*, sed tantum *sensum* principalem; quod indicant adiungentes formulam: « Et dicebat », vel similia verba.

5. Haec de theoriis, quae respondent *seminibus*; de aliis, quae comparantur *fructibus* reflectentibus tum intellectum tum affectum, qui oriuntur a Christo et ducunt ad ipsum, sermo est in collat. 17. et 18. In his ex s. Scriptura colliguntur sub uno conspectu plurima et salutaria documenta ad doctrinam asceticam et mysticam spectantia. Non exigua horum pars, alia tamen proposita ratione, repetitur in sermone de Plantatione paradisi infra impresso. — Concluditur autem visis tertia illa iam laudata collatione 19, quae perspicue tradit methodum et rationem in studiis observandam, ut per scientiam et sanctitatem perveniant ad veram sapientiam.

VI. In quatuor ultimis collationibus agitur de quarta visione, scilicet intelligentiae per *contemplationem suspensae*, et

explicantur tria eiusdem obiecta, comparata *soli, lunae et stellis*. De his fit sermo primo in *genere et communiter* (colat. 20.), deinde specialiter de singulis. In unoquoque autem obiecto ponuntur *tria novenaria luminum*, ad quae contemplativa anima se convertere possit (cfr. 23. n. 1. in fine). Primum obiectum est duplex, nempe ipse *sol aeternus* et *curia caelestis*. In ipso sole divino ratione *circumcessionis* distinguuntur novem illuminationes (21. n. 2. 3.), similiter, secundum appropriationes quoad opera *ad extra* (n. 4-11.), nec non quoad novem proprietates in ipso summo monarcha resplendentes (n. 12-15.). — Sequitur alterum obiectum, scilicet *hierarchia angelica*, cuius novem sunt ordines; huius numeri sufficientia triplici adhibito principio ostenditur (n. 16-33.). — Quoad secundum obiectum, id est *Ecclesiam militantem*, quae comparatur lunae, eadem novenariorum distinctio ostenditur secundum triplicem aspectum (22. n. 4-23. — Denique tertium

obiectum sive ipsa *anima hierarchizata*, id est per gratiam et illuminationem caelesti hierarchiae conformata, iterum habet novem gradus, quae iterum distinguuntur secundum triplicem rationem. (22. n. 24-42.). — Mira praeconia de tali anima ex Scriptura afferuntur in ultima collatione; ut autem sit *civitas Dei* descripta in Apocalypsi, habere debet triplicem caelestis Ierusalem *visionem* (n. 5-14.) et triplicem *vitae perfectionem*; ita exornata respondet signis in Apocalypsi.

Tota haec visio altissimis speculationibus et sententiis referta est, et magna ex parte fundata est in sublimi doctrina Dionysii, vulgo dicti Areopagitae. — Sane dolendum est, quod S. Doctor, tanta doctrinae et luminis copia conspicuus, tres ultimas visiones non potuerit exponere nec gravissimum hoc opusculum perficere. Non raro orator supponit ea quae in Collationibus de septem donis Spiritus S. antea eodem loco dixerat, praesertim de dono scientiae et de donis intellectus et sapientiae.

SERAPHICI DOCTORIS
SANCTI BONAVENTURAE
COLLATIONES
DE SEPTEM DONIS SPIRITUS SANCTI

COLLATIO I.

Praemittitur tractatio de gratia secundum eius ortum, usum et fructum.

SUMMARYUM. — *Introductio*, numero 1. 2. — *Divisio argumenti*, 3. — Pars I. De gratiae ortu. *Descendit desursum*, 4. — *Et quidem per Verbum incarnatum, crucifixum et inspiratum*, 5-7. — *Requiritur dispositio ad eam et horror peccati*, 8. — Pars II. De usu gratiae. *Debet esse fidelis ad Deum*, 9. 10. — *Virilis in se*, 11. — *Liberalis in proximum*, 12. — Pars III. De fructu gratiae. *Iste est triplex*, 13. — *Primus est remissio peccatorum*, 14. — *Secundus, plenitudo iustitiae*, 15. — *Tertius, assecutio beatitudinis aeternae*, 16. — *Hinc est triplex gratia cum septem septenariis*, 17. 18.

1. *Hortamur vos, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis*¹. — *Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in aeternum*. Verbum secundo propositum dirigitur ad Dominum nostrum Iesum Christum, secundum quod apparet in Psalmo ex textu praecedenti et subsequenti. Praemittitur enim in Psalmo — ubi scribuntur haec verba — *Speciosus forma prae filiis hominum*; et subsequitur: *Sedes tua, Deus, in saeculum saeculi* etc. Loquitur ergo de Christo, qui est benedictus, in quo benedicuntur omnes gentes terrae. *In semine tuo benedicentur omnes gentes*, dictum est Abrahae²; et quia Christus est Verbum, per quod omnia benedicuntur; et qui benedicitur de Deo Patre benedictur de Christo: ideo omnia per Christum benedicuntur.

2. Dicitur in Ecclesiaste³: *Verba oris sapientis gratia*. Verum est quod scribitur in Ioanne: *Lex per Moysen data est, gratia vero et veritas per Christum facta est*. Ad salutem duo sunt necessaria, scilicet notitia veritatis et exercitatio virtutis. Notitia veritatis habetur per Legem, sed exercitatio virtutis habetur per gratiam. « Virtus est bona qualitas mentis, qua recte vivitur, qua nemo male utitur, quam Deus in nobis operatur⁴ ». Lex se habet ad gratiam, sicut virtus apprehensiva ad motivam, et sicut instrumentum ad virtutem operativam. Esto, quod avis haberet aspectum ad videndum caelum et non haberet virtutem in alis, non posset volare nec ibi pertingere. Sic, quantumcumque gloriaretur Iudaeus in Lege, ex quo est sine gratia, nihil est. Artifex, quando habet instrumentum, per quod operatur, nisi habeat virtutem operativam in manibus, nihil boni potest facere. Iudaeae perfide, Legem habes in manu,

sed nisi habeas virtutem operativam, frustra putas, te Legem habere. Ideo per Legem nemo salvatur, nisi adsit gratia. Et sic patet, quod multo excellentior est gratia Dei quam ipsa Lex. — Alias dixi vobis de lege decalogi⁵, et modo dicam vobis de gratia; et magis necessaria est nobis gratia quam Lex; ad quam gratiam fructuose recipendam hortatur nos mater Ecclesia et Apostolus Paulus. Et in principio rogabimus Dominum, ut verba nostra gratiae deserviant, et intentio mentis nostrae, si gratiam habeat, corroboretur in verbis, ut possimus aliquid dicere, quod sit ad Dei laudem et salutem animarum nostrarum.

3. *Hortamur vos*⁶ etc. Apostolus Paulus in isto brevi verbo excitat nos ad divinam gratiam suscipiendam, ad susceptam custodiendam et ad gratiam susceptam et custoditam multiplicandam. Hortatur nos, *ne in vacuum gratiam Dei accipiamus*, sed fructuose eam recipiamus: ergo vult dicere, quod simus prompti ad gratiam Dei suscipiendam, custodiendam et multiplicandam. Ut autem ista exhortatio in nobis impleri possit, tria occurrunt nobis hic consideranda: primo, quis sit gratiae ortus; secundo, quis sit gratiae usus; et tertio, quis sit gratiae fructus. Nolo dicere nisi pliori modo, quod poterit, ut quilibet capere possit.

4. Primo dico: si consideremus gratiae ortum, quaero, quid sit originale principium gratiae. Certum est, quod gratia est datum optimum et donum perfectum, desursum descendens a Patre luminum. Facio argumentum ex Canonica Iacobi⁷. Pono maiorem universalem affirmativam sic: *Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est, descen-*

¹ Epist. II. Cor. 6, 1: Aduvantes autem exhortamur, ne etc. Seq. locus Ps. 44, 3, ubi etiam dicitur: *Speciosus forma* etc., et v. 7: *Sedes tua* etc., quae verba secundum Hebr. 1, 8. referuntur ad Christum, Filium Dei.

² Gen. 22, 18. et 26, 4. — Quae sequuntur exhibent sermonis genere ob omissionem plurium satis abrupto. Idem pluries occurrit.

S. Bonav. — Tom. V.

⁵ Cap. 10, 12. Seq. locus est Ioan. 4, 17.

⁴ De hac definitione, quae est secundum August., cfr. II. Sent. lit. Magistri d. XXVII. c. 5, et ibid. Comment. dub. 3.

⁶ Vide infra opusculum de Decem Praeceptis. — Ultima prologi propositio in A brevius contrahitur.

⁷ Epist. II. Cor. 6, 4. Vide supra nota 1.

⁸ Cap. I, 17.

dens a Patre luminum, apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio; sed gratia, ut ostendam in sequentibus, est datum optimum et donum perfectum — totum, quod dicam, volo ordinare ad probandum istam assumtam — sed si gratia est datum optimum et donum perfectum: ergo est desursum descendens a Patre luminum.

5. Sed qua via descendit gratia in homines?

Quaerit Iob dicens¹: *Per quam viam spargitur lux, et dividitur aestus super terram?* Respondeo et dico, quod gratia descendit super mentes rationales per Verbum *incarnatum*, per Verbum *crucifixum* et per Verbum *inspiratum*. — Probatio. Dicitur in Canonica Iacobi²: *Voluntarie genuit nos Verbo veritatis, ut simus initium aliquid creaturae eius*.

Per Verbum *incarnatum* descendit ad nos copia gratiarum; unde in Ioanne: *De plenitudine eius nos omnes accepimus et gratiam pro gratia*. Certum est, quod originale principium, quod est Deus, quando creavit hominem ad imaginem et similitudinem suam in statu innocentiae, ita propinquum creavit illum sibi, ut per Verbum *inreatum* informabilis esset homo ad gratiam. Postquam vero homo lapsus est per peccatum, providit divina sapientia modum condensationis per Verbum *incarnatum*, per quod homo adaptaretur ad gratiam. Et quia istud factum est in utero Virginis gloriosae, ideo dictum est ei: *Ave, gratia plena, Dominus tecum*³; et Apostolus Paulus suadet volentibus gratiam obtinere, ut accedant ad thronum gratiae, id est ad Virginem gloriosam. *Adeamus, inquit, cum fiducia ad thronum gratiae eius*. — Sic ergo prima facie occurrit nobis

Notandum.

Pater misericordiarum et *mater misericordiarum* et Filius, qui est lux misericordiarum. Sic patet prima originatio gratiae in nobis, quae fit per Verbum *incarnatum*. O infelicissimi! qui ignorant istud initium gratiam habere non possunt.

Ratio triplex masculinorum.

6. Secundo, descendit gratia in nos per Verbum *crucifixum*. Non solum eramus inepti ad gratiam suscipiendam propter ignorantiam divinorum praeceptorum, immo etiam propter infirmitatem nostram et impotentiam et concupiscentiam terrenorum: ideo voluit Dominus ponere fulcimenta. Ut sanaret languores nostros, descendit in nos per Verbum *crucifixum*. Unde Apostolus ad Ephesios⁴: *Deus, qui dives est in misericordia, propter nimiam caritatem suam, qua dilexit nos; cum essemus mortui peccatis, convivicavit nos Christo, cuius gratia salvati*

Secundo, per Verbum crucifixum.

estis. Nos sumus vivificati Christo per Christum, quia Christus de morte triumphavit; unde non potuit ipsum mors absorbere, immo fons vitae absorbit mortem, secundum quod dictum est⁵: *Ero mors tua, o mors*. Aliter sanari et salvari non potuimus. Unde Apostolus ad Galatas: *Non abiicio gratiam Dei; si enim per Legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est; mortuus autem est Christus, ut mortuos resuscitaret ad susceptionem vitae et gratiae: ergo influunt nobis gratia per Verbum *incarnatum* et per Verbum *crucifixum**. — Et beata Virgo suscepit istud Verbum *plenum gratia*⁶; et egressus est fluvius gratiarum de eius latere, qui habet efficaciam nos sanandi.

De Virgine.

7. Tertio oritur gratia in nobis per Verbum *inspiratum*. Quantumcumque *Deus misit Filium suum* in carnem⁷, nisi credas ipsum crucifixum, non habebis gratiam. Unde Apostolus ad Titum: *Non ex operibus iustitiae, quae fecimus nos, sed secundum misericordiam suam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, quem effudit abunde in nos per Iesum Christum, Salvatorem nostrum*. Carissimi! Spiritus sanctus est, qui est dator gratiarum et amor procedens a Patre et Filio. Quidquid igitur agat Pater et patiat Filius, sine Spiritu sancto nihil est. Ipse enim iungit nos Patri et Filio. Unde Apostolus⁸: *Gratia Domini nostri Iesu Christi, quantum ad secundum, et caritas Dei, quantum ad primum, et communicatio Spiritus sancti, quantum ad tertium, sit cum omnibus vobis. Amen*.

Tertio, per Verbum inspiratum.

8. Igitur, si vis habere amorem Filii et originalis Principii et Doni Spiritus sancti, dispone te ad gratiam. Unde igitur oritur gratia? Dico, quod oritur a Patre luminum per Verbum *incarnatum*, per Verbum *crucifixum* et per Verbum *inspiratum*. Nobilis influentia, quae a Deo incarnato habet originem! Multum bene deberet custodiri ista gratia; sed perdis eam per peccatum. Quomodo ausus esses introducere in domum tuam meretricem, quae totum asportaret, quidquid haberes? Diligis res temporales; multo plus deberes diligere gratiam. Cum quis dignus est vita aeterna, per peccatum facit se dignum morte aeterna. Talis multum debet puniri. Unde Apostolus ad Hebraeos⁹: *Irritum quis faciens Legem Moysi sine ulla misericordia duobus aut tribus testibus moritur. Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit et*

Requiritor dispositio.

De abominatione peccati.

¹ Cap. 38, 24.

² Cap. 1, 18. — Seq. locus est Ioan. 4, 16. Subinde respicitur Gen. 1, 26: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. — De statu primitivo cfr. II. Sent. d. 29. a. 2. q. 1. 2.

³ Luc. 1, 28. — Hebr. 4, 16: *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiae, ut misericordiam consequamur et gratiam inveniamus in auxilio opportuno*. Deinde allegatur II. Cor. 1, 3: *Pater misericordiarum*. — Subinde omisimus propositionem, quae melius immediate post in A repetitur, sed in B omittitur.

⁴ Cap. 2, 4, et 5. Pro *Christo* Vulgata in *Christo*. — Paulo superius respicitur Isai. 53, 4: *Vere languores nostros ipse tulit etc.* Cfr. Breviloq. p. III. c. 5; ubi de ignorantia etc.

⁵ Osee 13, 14. — Seq. locus est Gal. 2, 21.

⁶ Ioan. 1, 14: *Verbum... plenum gratiae*.

⁷ Gal. 4, 4. — Seq. locus est Tit. 3, 5-7.

⁸ Epist. II. Cor. 13, 13. — Verba intercalata *quantum ad...* supplementum ex Bonelli Suppl. III. col. 421.

⁹ Cap. 10, 28, et 29.

sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, et Spiritui gratiae contumeliam fecerit? Si homo peccat, Filium Dei conculcat. — Descendit igitur gratia Dei ad nos per Verbum incarnatum, per Verbum crucifixum et per Verbum inspiratum. Istam nobilissimam influentiam impugnat homo per peccatum. Pro omnibus rebus de mundo non deberet homo committere peccatum. Non sine causa voluit Deus tentari. Dicitur in Ecclesiastico¹: *Quasi a facie colubri fuge peccatum*. Coluber effundens venenum occidit, ita peccatum occidit vitam gratiae. — Patet modo, quis sit gratiae usus.

9. Videamus, quis sit gratiae usus. Intelligere debetis, quod usus gratiae est ad hoc, quod nos ducat in perfectum; ad hoc autem requiritur, quod usus gratiae sit *fidelis* respectu Dei, *virilis* in se et *liberalis* in proximum. — Primo, dico, debet usus gratiae esse *fidelis* respectu Dei. Unde Apostolus²:

Cum autem complacuit ei qui me segregavit ex utero matris meae et vocavit per gratiam suam, continuo non acquievi carni et sanguini. Fidelis est qui donum, quod accipit pro alio, non dimittit. Sed quando quaeris aliquid principaliter Deo, non es fidelis. Ideo dicit Apostolus: *Non acquievi carni et sanguini*, id est, non quaesivi carnalem gloriam,

sed solum divinam. Sapientes in perspectiva dicunt, quod si radus perpendiculariter cadat super corpus tersum et politum; necesse est, quod per eandem viam repercutiatur. Influxus gratiae est sicut radus perpendicularis; dico de gratia gratum faciente, quia gratia gratis data est sicut radus incidentiae; necesse est igitur, quod qui gratiam Dei vere suscipit, quod gloriam Deo reddat. Unde si ad gloriam tuam praedicas, nihil melius est tibi. Super illud Ecclesiasticae³: *Ad locum, unde exeunt flumina, revertuntur*; dicit Bernardus, quod « origo fontium mare est, virtutum et scientiarum origo est Christus ». Dicit igitur: *Ad locum, unde exeunt flumina, scilicet gratiarum, revertuntur, ut iterum fluant*. Sicut enim fons non habet durationem, nisi habeat continuam coniunctionem cum sua origine, nec etiam lux; sic gratia Spiritus sancti non potest vigere in anima nisi per reversionem eius in ipsius originale principium.

10. Istam reversionem et coniunctionem servat humilitas, et dissolvit superbia. Unde in Canonica Iacobi⁴: *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*. Et quae est ratio? Quis est humilis?

Certe, qui omnia bona, quae habet, attribuit suo originali principio; sed superbus attribuit omnia sibi ipsi. Humilis continuatur cum sua origine, sed superbus discontinuatur et quasi dicit: hoc non accepi a te. Et ideo lucifer factus est obscurus, quia recessit a suo originali principio; sed Christus reduxit se in suum originale principium per humilitatem, et ideo clarus fuit. — Propter hoc dicitur in Ecclesiastico⁵: *Quanto magis es, humiliata te in omnibus*. Es archiepiscopus vel episcopus; vis invenire gratiam? Humilia te. Aliter sumus latrones, nisi nos humiliamus. Si rex ditasset aliquem, et ille non vellet recognoscere, se recepisse bona ab ipso; esset multum infidelis et deberet lapidari. Videmus aliquos exaltatos per Deum, qui tamen erigunt se contra Deum, dicentes: *Manus nostra excelsa, et Deus non fecit omnia haec*⁶. Tales et terram viventium perdunt et gratiam Spiritus sancti.

11. Secunda differentia usus gratiae est, quod debet esse *virilis* in se. Unde Apostolus ad Hebraeos⁷: *Optimum est gratia stabilire cor*, non dicit ventrem. Aliis temporibus laborastis ad stabilendum corpora vestra. Qui vult habere brachia fortia, oportet, quod exerceat se ad opera fortia. Similiter, qui vult habere gratiam stabilitem, oportet, quod exerceat se in operibus virtutum. Apostolus⁸, quando dixit: *Gratia Dei sum id quod sum*; subdit: *Abundantius omnibus laboravi*. Ergo laudas te, Apostole? Non; unde subdit: *Non ego, sed gratia Dei mecum*. Nobile exemplum est, quod aliqui cognoscant virtutem suam et non superbiunt de ea. Quam virtuosa agunt aliqui cum gratia Spiritus sancti! — Samson capillatus fortissimus fuit; ibat fortitudo eius super naturam. Et quare erat fortitudo eius in septem capillis⁹? Dico, quod septem capillis significatur septiformis gratia Spiritus sancti, per quem *roboratur fortitudo eius*. Sed quando accubuit in sinum Dalilae et capillos non habebat, factus est in viribus sicut ceteri homines. Detis mihi unum sine gratia, qui posset sustinere quod beatus Laurentius sustinuit. Nihil enim potest homo facere sine gratia; et nihil est ita durum, quod homo non possit sustinere cum gratia. Unde Apostolus¹⁰: *Omnia possum in eo qui me confortat*.

12. Tertio debet usus gratiae esse *liberalis* in proximum. Unde in Matthaeo¹¹: *Gratis accepistis, gratis date*. O sol, quare non vendis lucem tuam? Et tu, Sequana, quare non vendis guttas aquae?

¹ Cap. 21, 2: Quasi... fuge peccata. — De tentatione Christi cfr. Matth. 4, 4, seqq.

² Gal. 4, 15, et 16. Vulgata plura addit.

³ Cap. 1, 7. — Sententia Bernardi habetur Serm. 43. in Cantic. n. 4.

⁴ Cap. 4, 6.

⁵ Cap. 3, 20: Quanto... omnibus et coram Deo invenies gratiam.

⁶ Deut. 32, 27.

⁷ Cap. 13, 9.

⁸ Epist. 1. Cor. 15, 10, ubi etiam duo seqq. loci.

⁹ Iudic. 16, 19: At illa [Dalila] dormire eum fecit... et in sinu suo reclinare caput. Vocavitque tonsorem et rasi septem crines eius, et coepit abigere eum et a se repellere; statim enim ab eo fortitudo discessit. Cfr. Isidor., Comment. sive Quaest. in Iudic. c. 8. n. 7. (cuius verba allegantur in Glossa ordinaria apud Strabum et Lyranum), ubi docet, per Nazaraei crines significari gratiam Spiritus S.; infra respicit Dan. 8, 24.

¹⁰ Phil. 4, 13. — Ioan. 15, 5: Sine me nihil potestis facere.

¹¹ Cap. 10, 8.

Certe, quia gratis accepit, ideo gratis comunicat. Solus miser homo est, qui vendit gratiam sibi collatam. Unde intravit primo ista venditio? Certe a Simone mago, cui dixit Apostolus Petrus¹: *Pecunia tua tecum sit in perditionem*. Vertex Apostolorum, beatus Petrus dicit: *Unusquisque ut accepit gratiam, in alterutrum ministrantes, sicut boni dispensatores multiformis gratiae Dei*. Dionysius determinat nobis usum gratiae in angelica hierarchia et caelesti² et dicit, quod si superiores Angeli continent se et non vellent influere in inferiores Angelos, tunc ipsi clauderent sibi viam influentiae Dei. Si bonum, quod habes a Deo, denegas alii et vides pauperem in vita aut in merito; non es dignus vita aeterna, et vita tua est pessima et porcina³. — Difficile est, quod homo sit *fidelis, virilis et liberalis*; ideo multi errant circa usum gratiae.

13. Sed quis est fructus omnium istorum? Qui plantat vineam plantat eam propter fructum. Triplex autem est fructus gratiae, qui nunquam potest reperiri, nisi in eo qui est in gratia. Primus est *remissio culpae*, secundus est *plenitudo iustitiae*, et tertius est *perpetuatio vitae beatae*.

14. Primus, dico, fructus gratiae est *remissio culpae*. Unde Apostolus ad Romanos⁴: *Iustificati per fidem, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem et habemus accessum per fidem in gratiam istam, in qua stamus et gloriamur in spe gloriae futurorum Dei*. Sicut vult Philosophus, non mutatur quis de vitiositate ad virtutes nisi per assuetudinem ad contrarium habitum; ita non remittitur culpa in aeternum nisi per gratiam. Potestne avarus in liberalitatem devenire nisi per exercitium liberalitatis? Philosophus considerat vitium, in quantum dicit *deordinationem* quandam; quando habeo notitiam de Deo, iudico de peccato, quod est *offensa Dei*; nam *per privationem legis Deum inhonoras*⁵; unde necesse est, quod subiaceas vindictae Dei. Qui inordinatus

est in culpa, necesse est, quod subiaceat poenae. — Peccatum subiacet vindictae divinae; oportet igitur, quod poena sit aeterna, quia offensa est infinita. Tanta enim est offensa, quantus est ille qui offenditur; sed Deus est immensus, et maiestas est infinita: ergo et offensa est infinita: ergo et poena est infinita, non *intensive*, sed *processive*; quia impossibile est, virtutem creatam activam infinitam esse⁶. Necesse est igitur, quod virtus aeterna operetur; sed Deus infinitus est: ergo si ipse mutet animam, oportet, quod hoc fiat per aliquam influentiam gratiae. Item, gehenna non dimittitur nisi per gratiam. Videte igitur, quomodo gratia liberat a servitute peccati et diaboli⁷.

15. Secundus fructus gratiae est *plenitudo iustitiae*, quae consistit in hoc, quod homo sit iustus in se et quoad Deum et quoad proximum, scilicet quod homo vitet malum et operetur bonum. Et quomodo? Dicit Apostolus ad Titum⁸: *Apparuit gratia Dei Salvatoris nostri omnibus hominibus, crudiens nos, ut abnegantes impietatem et saecularia desideria, sobrie, iuste et pie vivamus in hoc saeculo, expectantes beatam spem et adventum gloriae magni Dei*. — *Apparuit gratia Dei nostri Iesu Christi* etc. Haec est gratia, quae omnia mala expellit et omnia bona tribuit: ergo in gratia est *plenitudo iustitiae*. Unde in Ecclesiastico⁹ dicit Sapia increata: *Ego mater pulchrae dilectionis et timoris et agnitionis et sanctae spei; in me omnis gratia vitae et veritatis; in me omnis spes vitae et virtutis; transite ad me omnes, qui concupiscitis me, et a generationibus meis adimplemini*. Vultis esse pleni gratia et virtute? Transite ad me, scilicet ad Christum. Et qualiter? Non possumus hoc facere, nisi supra nos *elevemur*; sed aliqua impediunt nos, ne elevemur supra nos: ideo oportet, quod *insurgamus* contra illa quae nos impediunt. In ista plenitudine gratiae non collocatur, nisi qui insurgat contra se et elevetur supra se et diligat Deum super omnia et inimicum sicut se ipsum¹⁰; quia nomine *proximi*

¹ Act. 8, 20. — Seq. locus est I. Petr. 4, 10.

² Cap. 3, § 2, ubi secundum abbatem Vercellensem in describendo scopo hierarchiae dicitur: Ita quod superiores ipsam claritatem [divinam] sui interioribus copiose cum splendore influant, secundum quod est eis divinitus constitutum. Illicitum est enim et superioribus, qui perficiunt, et inferioribus, qui ab eisdem perficiuntur, aliquid operari praeterquam singulis ordinalum est a Deo, principe perfectionis; siquidem necessaria est eis divinae ordinationis observantia ad hoc, ut in suae felicitatis statu persistent et divina claritate ipsos delectantem perfruantur et ad ipsam reformentur iuxta cuiuslibet sanctorum mentium capacitatem; quod summe desiderant.

³ Epist. I. Ioan. 3, 47: Qui habuerit substantiam huius mundi et viderit fratrem suum necessitatem habere et clauserit viscera sua ab eo, quomodo caritas Dei manet in eo? Cfr. lac. 2, 45, seqq.

⁴ Cap. 5, 4, seq. — De sententia Aristotelis vide eius lib. de Praedicam. c. de *Oppositis*, ubi ad explicandum, quod in quibusdam de uno contrario in aliud mutatio sit possibilis, proponitur exemplum de *pravo*, qui ad meliores exercitationes de-

ductus, si perseveret et semper proficiat, perfecte mutabitur et in contrarium habitum restituetur. Cfr. II. Ethic. c. 4, seqq., ubi ostenditur, quod virtus *assuetudine* operationum bonarum acquiratur.

⁵ Rom. 2, 23. — Vitium, secundum Aristot., VII. Phys. text. 18. (c. 3.), est corruptio et remotio perfectionis secundum naturam. Idem II. Ethic. c. 6. docet, vitium consistere aut in excessu, aut in defectu. — August., Epist. 140. (alias 120.) c. 2. n. 4: Qui enim iniuste se ordinat in peccatis iuste ordinatur in poenis. Cfr. supra pag. 335, nota 2.

⁶ Cfr. IV. Sent. d. 44. p. II. a. 4. q. 4. fundam. 5. Vide etiam ibid. d. 45. p. I. q. 1. et III. Sent. d. 20. q. 3. seq.

⁷ Vide Rom. 6, 16, seqq.

⁸ Cap. 2, 11-13. — De iustitiae plenitudine cfr. supra pag. 421, nota 3. et tom. III. pag. 728, nota 2, ubi ipsius partes *integrales* exhibentur, scil. declinare a malo et facere bonum (Ps. 36, 27.).

⁹ Cap. 24, 24-26.

¹⁰ Matth. 5, 43, seq.: Audistis, quia dictum est: Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum. Ego autem

Contra simoniam.

Pars III. De fructu gratiae. Est triplex.

Primus, remissio culpae.

Poenae est aeterna.

Reperitur virtus infinita.

Secundus, plenitudo iustitiae.

Est triplex.

Transire a Christum requirit duo.

omnis homo intelligitur. Plena igitur iustitia est diligere Deum super omnia, et hoc est diligere omnem hominem, ergo et domesticum et inimicum. Sed quid faciet, quod homo levetur contra se et supra se? Certe gratia; dico, *gratia viae et veritatis*. Difficile est alieni, quod diligit inimicum, nisi per gratiam. Lapis non potest calefacere per se; sed si ponatur iuxta fornacem ardentem, potest postea calefacere. *Si diligitis qui vos diligunt*, quae gratia? Diligere amicum tantum non est virtus gratiae.

16. Tertius fructus gratiae est *assecutio beatitudinis aeternae*. Unde Apostolus ad Romanos²: *Stipendium peccati mors; gratia autem Dei vita aeterna*.

Habes plantationem vitae et mortis. Gratia Dei est *vita aeterna*. Quid autem est peccatum? Certe nihil aliud nisi arbor mortis. Hic est arbor *mortis*, et hic est arbor *vitae*; pone te in horto, ubi est *lignum vitae*³. Stultus esset qui plantaret arborem mortis; si plantasti arborem, in qua deberes suspendi, stultus esses. Mali igitur illam arborem peccati plantant. — Est igitur triplex fructus gratiae: primus est *remissio culpae*, secundus est *plenitudo iustitiae*, et tertius est *assecutio beatitudinis aeternae*.

17. Et secundum hoc est triplex gratia, scilicet *gratia curans*, gratia *corroborans* et gratia *consummans*⁴. — Gratia *curans* datur in septem Sacramentis contra septemque morbum; in iustis *custoditur* per septem exercitia iustitiae, de quibus agit in septem Psalmis poenitentialibus. Et non sine ratione dicuntur illi septem Psalmi poenitentiales, et non alii, nec mutari possunt nec multiplicari⁵. Item, *perficitur* gratia curans in septem operibus

misericordiae. — Gratia vero *corroborans* consistit in duobus. Aut enim se habet per modum *rectificantis*, et sic consistit in septem *virtutibus*; aut se habet per modum *expedientis*, et sic consistit in septem *donis Spiritus sancti*⁶. — Gratia vero *consummans* consistit in duobus septenariis, scilicet gratia *consummans* in *via* in septem *beatitudinibus*, quae tanguntur in Evangelio, cum dicitur: *Beati pauperes, quoniam ipsorum est regnum caelorum* etc.; sed gratia *consummans patriae* in septem *dotibus*, scilicet in tribus dotibus ipsius *animae*, quae sunt *visio, fructio et tentio*. Prima respondet fidei; secunda, spei; et tertia respondet caritati. Consistit etiam in quatuor dotibus *corporis*, quae in corpus redundant ex beatitudine animae et sunt *claritas, subtilitas, agilitas et impassibilitas*; quae respondent quatuor virtutibus cardinalibus.

18. Et sic sunt septem septenarii. Dicere de septem Sacramentis, de septem exercitiis iustitiae et de septem operibus misericordiae esset nimis longum; dicere etiam de septem beatitudinibus et de septem dotibus ad praesens esset nimis arduum. Et ideo in medio proponimus nos tenere et dicere de septem donis Spiritus sancti, quae sunt donum *sapientiae* et *intellectus*, donum *consilii* et *fortitudinis*, donum *scientiae* et *pietatis* et donum *timoris Domini*. Et procedemus non eo modo, quo procedit Isaias⁸, sed incipimus ab ultimo dono, scilicet a dono *timoris Domini*; et rogabimus Dominum, quod det nobis dona Spiritus sancti, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat etc.

Hoc officii gratia.

Tertius, assecutio beatitudinis.

Peccatum arbor mortis.

Triplex gratia, Curantis sunt 3 septenarii.

Roborantis sunt 2 septenarii.

Item, consummans.

Septenarii septem.

Argumentum harrum collationem.

dico vobis: Diligite inimicos vestros etc. Ibid. 22, 39: Diligere proximum tuum sicut te ipsum. — August., I. de Doctr. christiana, c. 30. n. 32: Manifestum est, omnem hominem *proximum* esse deputandum. Cfr. III. Sent. lit. Magistri, d. XXVIII. c. 3.

¹ Matth. 5, 46: Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne et publicani hoc faciunt?

² Cap. 6, 23.

³ Respicitur Gen. 2, 9: Produxitque Dominus... lignum etiam vitae in medio paradisi, lignumque scientiae boni et mali.

⁴ Cfr. IV. Sent. d. 4. p. 1. q. 6. — Ibid. d. 2. a. 4. q. 3. deducitur numerus Sacramentorum ex septiformi morbo *culpa*e (originalis, mortalis, venialis) et *poenae* (ignorantiae, infirmitatis, malitiae, concupiscentiae), de quo vide etiam supra Brevevol. p. VI. c. 3.

⁵ Alcuin. et Innocent. III. in *Praefatione* expositionis in VII Ps. poenitentiales, numerum horum Psalmorum derivant ex *perfectione* septenarii. Alcuin. ait: Notissimum quippe est, in sancta Scriptura magnam habere perfectionem septenarium in significatione ubique numerum... quocirca propter perfectam remissionem peccatorum, quam in baptismo accipimus, vel etiam lacrymis confessionis et poenitentiae, Psalmi poenitentiales septenario numero consecratur. Innocent. III. dicit: « Verum, etsi plures sint Psalmi poenitentiales, ratione tamen my-

sterii septem solummodo sunt excepti de pluribus, qui appropriato vocabulo *poenitentiales* dicuntur... Septenarius enim numerus est sacratus propter septem dona Spiritus sancti » etc. Praeter hanc generalem rationem addit specialem: Ideo poenitentiales Psalmi septenario sunt numero comprehensi, ut peccata, quae sub hoc numero praeveraricando committimus, sub eodem numero poenitendo deleamus. Septem enim sunt vita principalia, ex quibus universa peccata nascuntur... ut et, quemadmodum maculae criminum in hoc saeculo septem dierum hebdomada contrahuntur, ita horum septem Psalmorum poenitentia diluuntur etc. Cfr. etiam Gregor., Exposit. in VII Ps. poenit. Idem lib. XIX. Moral. c. 23. n. 38. docet, opera *iustitiae* praemitit debere operibus *misericordiae*: Ille quippe bene agit quae pia sunt, qui scit prius servare quae iusta, ut collatus in proximis rivus misericordiae de iustitiae fonte ducatur. Nam multi proximis quasi opera misericordiae impendunt, sed iniustitiae facta non deserunt... Unde scriptum est [Eccli. 30, 24.]: *Miserere animae tuae, placens Deo*. — De operibus misericordiae vide Matth. 23, 35, et 36.

⁶ Cfr. supra Brevevol. p. V. c. 4. et 5.

⁷ Matth. 5, 3. seqq. Cfr. supra Brevevol. p. V. c. 6. et p. VII. c. 7.

⁸ Cap. 44, 2. et 3.

COLLATIO II.

De dono timoris Domini.

SUMMARIVM. — *Introductio et repetitio*, 1. — *Septem donorum duo effectus: expellunt septem peccata et introducunt septem virtutes*, 2, 3. — *Ipsa petuntur in oratione dominica*, 4, 5. — *Invitatur ad donum timoris; de eo tria consideranda*, 6. — Pars I. De origine timoris Domini. *Oritur ex triplici consideratione: primo sublimitatis potentiae Dei*, 7. — *Secundo, perspicacitatis divinae sapientiae*, 8. — *Tertio, severitatis divinae vindictae. Septem sunt iudicia Dei*, 9-12. — *De his tribus unitis*, 13. — Pars II. De utilitate eiusdem. *Valet ad tria*, 14. — *Primo, ad impetrandam gratiae influentiam*, 15. — *Secundo, ad introducendam iustitiae rectitudinem*, 16. — *Tertio, ad obtinendam sapientiae illustrationem*, 17. — *De his tribus unitis*, 18. — Pars III. De perfectione eiusdem. *Haec consistit in tribus: primo, in perfecta conscientiae sanctificatione*, 19. — *Secundo, in perfecta obedientiae promptitudine*, 20. — *Tertio, in perfecta fiduciae firmitate*, 21.

1. *Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos*¹. — *Audi tacens, et pro reverentia accedet tibi bona gratia*. Verbum ultimum scribitur in Ecclesiastico, in quo hortatur Sapiens bonum auditorem, quod tacite et cum reverentia audiat verbum Dei; quia non est ei inutilis taciturnitas et reverentia, quia per haec accedit ei bona gratia. Quae est bona gratia? Nunquid sunt malae gratiae? Bona est gratia, quae hominem facit bonum; sed *fallax gratia et vana est pulchritudo*, ut dicitur in Proverbiis². Gratia gratis data stat cum mortali peccato. *Istam gratiam parum reputat Ecclesiasticus*, sed gratiam gratum facientem multum appetitur. — *Istam gratiam descripsi vobis tripliciter*, scilicet quantum ad gratiae ortum, quantum ad gratiae usum et quantum ad gratiae fructum. Quantum ad gratiae ortum dixi, quod gratia nihil aliud est quam datum optimum et donum perfectum, descendens a Patre luminum per Verbum incarnatum, per Verbum crucifixum et per Verbum inspiratum. Et dixi, quod Verbum illud reducit nos in summum principium; et hoc notat Dionysius³ tractans hoc verbum: *Omne datum optimum etc.*, et addit et dicit: « Sed et omnis, Patre moto, manifestationum processum in nos large ac bene proveniens ut unifica virtus nos replet et convertit nos in Patrem luminum ». — Quantum ad usum gratiae dixi, quod usus gratiae debet esse fidelis, virilis et liberalis; ergo gratia gratum faciens est donum perfectum, per quod

bene utimur ipso et aliis. Et debet usus gratiae esse, ut bene fideliter utatur homo gratia quantum ad Deum, viriliter quantum ad se ipsum et liberaliter quantum ad proximum. — Tertio, quantum ad fructum gratiae dixi, quod gratia curat a culpa, corroborat in virtute et consummat in gloria. — Et ex hoc elicitur descriptio gratiae talis, quod gratia est datum optimum et donum perfectum, descendens a Patre luminum, curans a malo, corroborans in bono et consummans in gloria. — Gratia curans datur in septem Sacramentis, custoditur in septem exercitiis iustitiae et perficitur in septem operibus misericordiae. Gratia corroborans consistit in septem habitibus virtutum et in septem donis Spiritus sancti. Gratia vero consummans consistit in septem beatitudinibus et in septem dotibus. — Isti sunt septem septenarii, qui numerantur in anno iubilaeo⁴. De ista multitudine diximus, quod non possumus dicere nisi de uno septenario, scilicet septem donorum Spiritus sancti. Rogabimus Dominum etc.

Descriptio gratiae.

2. *Requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini*⁵. De istis spiritibus quod intelligatis quod Ioannes in Apocalypsi vidit in medio throni et quatuor animalium Agnum habentem cornua septem et oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem terram. Poni Ioannes visionem phantasticam et exprimit veritatem.

Septem dona.

Figurae eorum.

¹ Psalm. 33, 12. — Seq. locus est Eccli. 32, 9.

² Cap. 31, 30. — Inferius respicitur Prov. 22, 20: Ecce descripsi eam tibi tripliciter. (Triplex ista descriptio data est in collat. praeced.)

³ De Caest. Hierarch. c. 1. § 1: Sed et omnis, Patre moto, manifestationis luminum processio, in nos optime ac large proveniens, iterum ut unifica virtus restituens nos replet et convertit ad congregantis Patris unitatem et deificam simplicitatem. — Locus Scripturae est fac. 1, 17.

⁴ Cfr. supra pag. 406, nota 4.

⁵ Isai. 11, 2. et 3. — Seq. locus est Apoc. 5, 6. Post animalium Vulgata prosequitur et in medio seniorum Agnum stantem tanquam occisum, habentem etc. Beda in hunc locum ait: Spiritus in Christo septiformis propter eminentiam potestatis cornibus, propter illuminationem gratiae comparatur oculis. — De seqq. cfr. supra Brevilog. p. V. c. 6. et III. Sent. d. 34. p. 1. a. 2. q. 1.

Vocat dona Spiritus sancti *cornua et oculos*. Et quare? Debetis intelligere, quod donorum Spiritus sancti est quaedam efficacia, per quam *impugnantur omnia mala*; est alia efficacia donorum, per quam homo *expeditur ad omnia bona*. Et quia in cornibus est fortitudo, ideo dona, per quae impugnantur mala, vocat *cornua*. Et quia virtus expeditiva est in oculis, ideo dona, per quae homo expeditur ad omnia bona, vocat *oculos*. — Septem sunt peccata, quae impugnantur per septem dona Spiritus sancti. Primum est peccatum *superbiae*, secundum peccatum est *invidia*, tertium *ira*, quartum *accidia*, quintum *avaritia*, sextum est *gula* et septimum est *luxuria*.

3. Ista vitia expelluntur per septem dona Spiritus sancti, et septem *virtutes* introducuntur, quas Christus docuit, quando fundamenta salutis proposuit in monte. Prima virtus est *paupertas voluntaria*, de qua in Evangelio: *Beati pauperes spiritu*. Secunda est *mansuetudo* sive mititas, de qua in Evangelio: *Beati mites* etc. Tertia est *luctus*, de qua in Evangelio: *Beati qui lugent*. Quarta est *esuries iustitiae*, de qua in Evangelio: *Beati qui esuriunt et sitiunt iustitiam*. Quinta est *miseriordia*, de qua in Evangelio: *Beati misericordes*. Sexta virtus est *munditia cordis*, de qua in Evangelio: *Beati mundo corde*. Et septima est *pax*, de qua in Evangelio: *Beati pacifici*. — Per ista septem dona Spiritus sancti, designata per *septem cornua*, destruuntur septem peccata mortalia, et introducuntur septem virtutes. Donum *timoris* destruit superbiam et inducit honum paupertatis; donum *pietatis* destruit invidiam et introducit mansuetudinem sive mititatem animi; donum *scientiae* destruit iracundiam et introducit donum luctus — nihil ita contrarium est iracundiae quam serenatio mentis — donum *fortitudinis* destruit accidiam et introducit esuriam iustitiae; donum *consilii* destruit avaritiam et introducit misericordiam; donum *intellectus* destruit gulositatem et introducit munditiam cordis; donum *sapientiae* destruit luxuriam et introducit pacem. — Unde per septem dona Spiritus sancti omnia mala destruuntur, et omnia bona introducuntur.

4. Ista septem dona Spiritus sancti tanguntur in oratione dominica. Ista dona non habentur nisi a Patre luminum; ideo Christus volens nos docere, quomodo possumus ea obtinere, docet nos ista petere in oratione dominica¹. In prima parte petitur donum *timoris*, cum dicit: *Pater noster, qui es in caelis; sanctificetur nomen tuum*. Secundo petitur *pietas*,

cum dicit: *Adveniat regnum tuum*. Tertio petitur donum *scientiae*, cum dicit: *Fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra*. Quarto petitur donum *fortitudinis*, cum dicit: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Panis cor hominis confirmat*². Quinto petitur donum *consilii*, cum dicit: *Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. Sexto petitur donum *intellectus*, cum dicit: *Et ne nos inducas in tentationem*. Septimo petitur donum *sapientiae*, cum dicit: *Sed libera nos a malo. Amen*.

5. In prima petitur sanctificatio nostra, et hoc per donum *timoris*, cum dicit: *Pater noster, qui es in caelis; sanctificetur nomen tuum*. Isaias³: *Domini exercituum sanctificate, et ipse est pavor et timor vester*. In secunda petitur consummatio humanae salutis, quae non habetur nisi per donum *pietatis*; *iudicium sine misericordia fiat ei qui non fecerit misericordiam*⁴. Istud donum tangitur, cum dicit: *Adveniat regnum tuum*. In tertia parte petitur adimpletio divinae legis per donum *scientiae*, quod docet bene agere et mala vitare. Hoc donum tangitur, cum dicit: *Fiat voluntas tua* etc. In quarta parte petitur refoecillatio aeternae virtutis, et per hoc donum virtutis sive *fortitudinis*, cum dicit: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Panis cor hominis confirmat*⁵. In quinta petitur remissio peccati per donum *consilii*, cum dicit: *Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. In sexta petitione petitur subigatio concupiscentiae carnalis per donum *sapientiae*, cum dicit: *Sed libera nos a malo. Amen*. Impossibile est, quod anima domet carnem suam, nisi repletur dono sapientiae. De istis loqui cessat longum.

6. *Venite, filii*⁶ etc. Verba ista sunt Prophetiae David, in quibus invitat filios gratiae Dei et filios adoptionis ad addiscendam istam lectionem; et non solum invitat parvulos, sed etiam provectos et senes et decrepitos. Haec est una lectio, quae doceri debet in juventute et nunquam deseri. Unde in Ecclesiastico⁷: *Serva timorem Domini et in illo inveterasce*. Et in Tobia dicitur, quod Tobias genuit filium, quem ab *infantia sua docuit timere Deum*. Omnium est igitur ista lectio. Verum est quod sacra Scriptura loquitur de timore Domini; et traditur timor Domini in sacra Scriptura. Praedicator facit sicut homo, qui est in prato et colligit flores; non potest omnes colligere, sed colligit aliquos et facit

Duplex officia.

Septem peccata expellenda.

Septem virtutes introducendae.

Explicatur.

Dona petuntur in oratione dominica.

Explicatur et confirmatur.

Invitatio ad primum donum accipiendum.

Colligitur sermo ex Scriptura.

¹ Matth. 5, 3. seqq. — Cfr. III. Sent. d. 36. q. 1. scholion, in quo ratio affertur pro eo, quod non octo, sed tantum septem beatitudines a Doct. seraph. recensentur.

² Matth. 6, 9-13. Cfr. Luc. 11, 2-4.

³ Psalm. 103, 45.

⁴ Cap. 8, 13: Dominum exercituum ipsum sanctificate; ipse pavor vester et ipse terror vester.

⁵ Iac. 2, 13: Iudicium enim sine misericordia illi qui non fecit misericordiam.

⁶ Psalm. 103, 45.

⁷ Psalm. 33, 12. — De dono timoris cfr. III. Sent. d. 34. p. II. per totam.

⁸ Cap. 2, 6: Serva timorem illius et in illo inveterasce. — Seq. locus est Tob. 1, 10.

inde sertum. Dicitur in Ecclesiastico¹: *Corona sapientiae timere Dominum*. Volo vobis facere sertum de floribus, quos collegi, quod ad praesens volo vobis ministrare. Videtur mihi, quod timor Domini sit arbor pulcherrima in corde viri sancti plantata, quam Dens rigit continue; et cum consummata est arbor, tunc dignus est homo gloria aeterna. Volo vobis describere radicem istius arboris et ramificationem eius una cum fructu. — Tria hic consideranda volo vobis dicere, ut una vobiscum discam timere Deum. Volo vobis describere, quae sit divini timoris origo, quae utilitas, et quae perfectio.

Divisio argumenti.

Part. I. De origine timoris Domini.

Consideratio triplex.

Consideratio prima.

7. Et quae est radix timoris Domini? Oportet enim ire ad originale principium, ut sciamus, per quam viam oritur timor Dei in nobis. Oritur autem timor Dei in nobis primo ex consideratione *sublimitatis divinae potentiae*, secundo, ex consideratione *perspicacitatis divinae sapientiae*, tertio, ex consideratione *severitatis divinae vindictae*. — Primo, dico, oritur timor Dei in nobis ex consideratione *divinae potentiae*. Unde in Ieremia²: *Non est similis tui, Domine, magnus es tu, et magnum nomen tuum in fortitudine; quis non timebit te, o rex gentium? Tuum enim est decus; inter cunctos sapientes gentium et in universis regnis eorum qui similis tui? Praemittit primo magnitudinem divinae potentiae, cum dicit: Non est similis tui, Domine etc.; unde in libro Sapientiae: Sicut gutta roris antelucani, sic ante te omnis orbis terrarum. Igitur quis non timebit te, nisi impius et stultus? Quare et dicitur in Malachia³: Filius honorat patrem et servus dominum suum; si ego sum pater, ubi est honor meus? Et si sum dominus, ubi est timor meus? Si homo est impius, indiget poena; si est stultus, indiget sensu. Quod summa stultitia sit non timere, dicit Dominus in Ieremia: Audi, inquit, popule stulte, qui non habetis cor; qui habentes oculos, non videtis, aures, et non auditis. Me ergo non timebitis et a facie mea non dolebitis? qui posui arenam terminum mari, praeceptum sempiternum, quod non praeteribit. Me non timetis?*

— Deo igitur, quod oritur primo in nobis timor ex consideratione divinae potentiae.

8. Secundo vero oritur in nobis timor Domini^{Secunda.} ex consideratione *perspicacitatis divinae sapientiae*. Unde Iob⁴: *Ipse enim solus est; et nemo potest avertere cogitationes eius. Et ideo circo a facie eius turbatus sum et considerans eum, timore sollicitor. — Ipse solus est, id est, a se solo habet esse, et omnia alia ab ipso. Et sicut a primo ente manant omnia, ita Dens omnium est causa. Igitur si Deus omnium est causa, nulla creatura est, quae non sit nulla in oculis eius, quia ipse videt et intuetur cogitationes hominum. Ideo Iob in persona hominis considerantis divinam sapientiam cuncta librantem dicit: Considerans eum, timore sollicitor. Unde super illud Psalmi⁵: Qui respicit terram et facit eam tremere etc.; dicit Glossa: « Tunc Deus terram respicit et tremere facit, quando terrenum hominem illustrat respectu gratiae suae et convertit ad originale principium suum, per quod cuncta principiorum et gubernantur. Et tunc homo contremiscit ». — Ideo multum debet homo considerare, quid cogitet, quid loquatur et quid agat; quia Deus omnia videt. Unde Boethius in libro de Consolatione⁶ dicit: « Magna vobis, si dissimulare non vultis, indicta est necessitas probitatis, cum cuncta agatis in conspectu iudicis cuncta cernentis ». Et in Esther dicitur: *Vidi te, Domine, quasi Angelum Dei, et conturbatum est cor meum prae timore gloriae tuae; valde enim mirabilis es, Domine, et facies tua plena gratiarum. — Vidi te, Domine, quasi Angelum Dei. Angelus omnia videt et circumspicit, bona approbat et mala reprobat; item, Angelus bonum diligit et malum odit.**

IIortatio.

9. Tertia originatio timoris Domini est ex consideratione *severitatis divinae vindictae*. Unde in Habacuc⁷: *Domine, audivi auditionem tuam et timui. Audivi et conturbatus est venter meus; a voce contremuerunt labia mea. Ingrediar ut patrelo in ossibus meis et subter me scateat, ut requiescam in die tribulationis. Dicit: Audivi auditionem tuam et timui, scilicet, illam auditionem, quando*

Tertia.

¹ Cap. 1, 22, secundum septuaginta interpretes; Vulgata: *Corona sapientiae timor Domini*.

² Cap. 10, 6, et 7. — Seq. locus est Sap. 11, 23: Quoniam tanquam momentum statarae, sic est ante te orbis terrarum, et tanquam gutta roris antelucani, quae descendit in terram.

³ Cap. 1, 6. — Seq. locus est Ier. 5, 21, et 22. — Aristot., I. Topic. c. 9: Non oportet autem omnia problema nec omnem positionem considerare, sed quam dubitalit aliquis eorum qui ratione [juvante ad fidem alterius partis contradictionis] egent, et non poena vel sensu. Nam qui dubitant, utrum oporteat deos honorare et parentes diligere, an non, poena indiget; qui vero, utrum nix alba, an non, sensu. Cir. supra pag. 356, nota 11. in fine.

⁴ Cap. 23, 13, 15. Vulgata *cogitationem* pro *cogitationes*. — Inferius respicit Iebr. 4, 13: Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu eius; omnia autem nuda et aperta sunt oculis eius. I. Reg. 16, 7: Dominus autem intuetur cor.

⁵ Psalm. 103, 32. — Glossa, quae apud Petr. Lombardum

(in hunc locum) ex'ensiore modo exhibetur, quam apud Strabum et Lyra:um, est secundum Angust. (in hunc locum, serm. 4. n. 16.) et sic sonat: *Qui respicit misericordia terram humanae mentis, quae exsultabat de bonitate sua et sibi vires opulentiae suae tribuebat, quam Deus respicit et facit eam tremere. Melior est tremor humilitatis quam confidentia superbiae...* Et ipse est, qui tangit compunctione, vel omissione rerum, montes, id est eos qui superbi erant, iactantes se, et tacti fumigant, id est precem Deo reddunt, qui ante se rogari volebant et superiores non rogabant; sed modo rogant, et sacrificium cordis fumigat ad Deum. Incipit [mons i. e. superbus] etiam flere, quia et fumus excutit lacrymas.

⁶ Libr. V. prosa 6. Textus originalis exhibet finem verborum sic: *cum ante oculos agitis iudicis cuncta cernentis*. — Seq. locus est Esther 15, 16.

⁷ Cap. 3, 2, et 16. — Inferius allegatur Matth. 25, 41: Discedite a me, malefactori etc.

dicetur: *Ite, maledicti, in ignem aeternum. Dicit: Ingrediatur putredo in ossibus meis, et subter me scateat; ut requiescam in die tribulationis.* Non solum in die tribulationis sive severitatis ultimi iudicii, sed cuiuslibet alterius iudicii, quia plura sunt iudicia Dei. Unde Psalmus¹: *Confige timore tuo carnes meas, a iudiciis enim tuis timui.*

10. Septem enim sunt iudicia Dei; sex sunt in praesenti, et septimum est in morte, et illud duplicabitur. — Primum iudicium Dei est *alligationis*; secundum iudicium est *excavationis*; tertium iudicium Dei est *obstinationis*; quartum iudicium Dei est *derektionis*; quintum est *dissipationis*; sextum est *desperationis*, et septimum est *condemnationis*.

Primum. — Primum, dico, iudicium Dei est *alligationis*, quia peccator, quando peccat, spoliatur gratiis et vulneratur in naturalibus². Et sic duabus catenis ligatur peccator, scilicet *proinitate ad malum et difficultate ad bonum*. Istitis duabus catenis ligatur peccator in manus diaboli, sicut Petrus ligatus fuit in manus Herodis³. — Post istud iudicium sequitur aliud iudicium, scilicet iudicium *excavationis*, quod figuratur in libro Iudicum⁴, ubi dicitur, quod Philisthaei, cum cepissent Samsone, eruerunt ei oculos et ad molam fecerunt eum molere. Ex peccato enim habet homo caliginem in mente, ita quod nihil reputet peccatum; putat, lumen esse tenebras et tenebras esse lucem, quia oculos spirituales habet excavatos.

Secundum. — Post istud iudicium sequitur aliud iudicium, scilicet iudicium *excavationis*, quod figuratur in libro Iudicum⁴, ubi dicitur, quod Philisthaei, cum cepissent Samsone, eruerunt ei oculos et ad molam fecerunt eum molere. Ex peccato enim habet homo caliginem in mente, ita quod nihil reputet peccatum; putat, lumen esse tenebras et tenebras esse lucem, quia oculos spirituales habet excavatos.

11. Tertium iudicium Dei est iudicium *obstinationis*, scilicet quando cor hominis nec promissis nec minis nec flagellis nec tormentis emolliiri potest. De tali dicitur⁵: *Cor eius indurabitur quasi lapis*. Uxor Lot in lapidem est conversa. Magis vellem, quod cor meum converteretur in lapidem, quam sic obduraretur. — Quartum iudicium Dei est iudicium *derektionis*, scilicet quando Deus derelinquit hominem et exponit eum cuilibet tentationi et peccato. Psalmus⁶: *Cum defecerit virtus mea, ne derelinquas me, Domine. Ne discesseris a me*. Magnum periculum est, quando pater exponit filium in medio luporum.

Quintum. — Quintum iudicium Dei est iudicium *dissipationis*, quando omnia, quae facit homo, dissipata sunt. Nihil recte loquitur, nihil prosperum, nihil ordinatum facit; immo totum est iniquum, quod facit.

12. Sextum iudicium Dei est iudicium *desperationis*, scilicet quando Dominus aufert homini spem,

et credit homo, se esse privatum gloria aeterna. De talibus dicitur⁷: *Desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiae, in operationem immunditiae omnis, in avaritiam*. Istud est horribilissimum iudicium. In istud iudicium cecidit Iudas; et est istud iudicium maximum, ita quod in vita praesenti non potest dari mains. — Septimum iudicium est in morte, scilicet iudicium *condemnationis*. Quando moritur homo in peccato mortali, separatur perpetuo a gloria aeterna, et aeterno igni condemnatur anima usque in finem mundi, et tunc punietur etiam in corpore. Unde dicit Apostolus⁸: *Terribilis est expectatio iudicii*. Istud iudicium timebat Habacuc, sed omnia iudicia Dei timebat David; unde dixit: *A iudiciis enim tuis timui*.

13. Collige igitur tres istas considerationes, scilicet considerationem *sublimitatis divinae potentiae*, considerationem *perspicacitatis divinae sapientiae* et considerationem *severitatis divinae vindictae*. Et quis erit, qui non timebit? Unde dicit Iob⁹: *Semper quasi timentes super me fluctus timui Deum, et pondus eius ferre non potui*. Si esses in navi parva, quando fluctus transcendenter navem ex omni parte; non posses *fugere*, quia fluctus essent undique; non posses *latere*, quia non posses te abscondere, sicut homo abscondit se contra fulguram; non posses etiam *resistere*, quia nihil haberes, quod *contra undam ponere posses*. Collige ista tria; si sic esset tibi, multum timeres. Et Iob dicit: *Semper quasi timentes super me fluctus Deum timui*. Et quare? Non possum *fugere* propter sublimitatem divinae potentiae; quia, *si ascendero in caelum, tu illic es; si descendero in infernum, ades; si sumsero pennas meas diluculo et habitavero in extremis maris; etenim illic manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua*¹⁰. Item, non possum *latere* propter perspicacitatem divinae sapientiae, quia Deus omnia videt. Item, non possum *resistere* propter severitatem divinae vindictae, quia aeterno iudicio punietur qui peccat. Unde in Evangelio¹¹: *Notite timere eos qui occidunt corpus et post haec non habent amplius, quid faciant; ostendam autem vobis, quem timeatis; timele eum qui, postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam*. Necesse est igitur, quod timeamus Deum. Mallem per septem millia annorum esse in maxima poena de mundo, quam sustinere minimam poenam aeternam; Apostolus¹²: *Horrendum*

De tribus
unitis.

Exhortatio.

Tria sunt
impossibilia.

¹ Psalm. 118, 120.

² Vide Glossam *ordinariam* apud Lyrannum (sumtam ex Beda) in Luc. 10, 30. allatam tom. II. pag. 506, nota 3. Cfr. ibid. pag. 700, nota 1.

³ Act. 12, 6.

⁴ Cap. 16, 21: Quem cum apprehendissent Philisthiim, statim eruerunt oculos eius et duxerunt Gazam vincitum catenis, et clausum in carcere molere fecerunt. — Subinde respicitur Isai. 5, 20: Vae, qui dicitis malum bonum et bonum malum, ponentes tenebras lucem et lucem tenebras.

⁵ Iob 41, 15. Vulgata *tanquam pro quasi*. — Gen. 19, S. Bonav. — Tom. V.

26: Respiciensque uxor eius [Lot] post se, versa est in statuam salis.

⁶ Psalm. 70, 9. ibid. 21, 12: Ne discesseris a me.

⁷ Ephi. 4, 19.

⁸ Hebr. 10, 27: Terribilis autem quaedam expectatio iudicii et ignis aemulatio etc. Verba Habacuc vide supra n. 9, ubi etiam verba David occurrunt.

⁹ Cap. 31, 23.

¹⁰ Psalm. 138, 8-10.

¹¹ Luc. 12, 4, et 5: Ne timeamini ab his qui etc. Cfr. Matth. 10, 28.

¹² Hebr. 10, 31.

est incidere in manus Dei viventis, quia Deus in aeternum affligit. — Ecce, origo timoris Dei. Consideretis sublimitatem divinae potentiae, perspicacitatem divinae sapientiae et severitatem divinae vindictae, ut timeatis Deum.

14. Sed quae utilitas est in timendo Deum?

Pars II.
De utilitate
ipsius.

Dicit Tobias¹: *Noli timere, fili mi; pauperem quidem vitam gerimus, sed multa bona habebimus, si timerimus Deum.* Ad tria valet timor Dei, scilicet ad impetrandam divinae gratiae influentiam, ad introducendam divinae iustitiae rectitudinem et ad obtinendam divinae sapientiae illustrationem. In istis tribus omnia bona comprehenduntur.

Valet ad
tria.

15. Prima, dico, utilitas timoris Dei est, quia timor Dei valet ad impetrandam divinae gratiae influentiam. Unde Isaias²: *Ad quem respiciam nisi ad pauperulum et contritum spiritu et trementem sermones meos?* Quantumcumque sit homo potens, dives, sciens et fortis, nisi timeat Deum, nihil valet ei. Unde Psalmus: *Non in fortitudine equi voluntatem habebit, nec in tibiis viri beneplacitum erit ei; beneplacitum est Domino super timentes eum, et in eis qui sperant super misericordia eius;* et Apostolus ad Philippenses: *Cum metu et timore vestram salutem operamini. Deus est enim, qui operatur in vobis et velle et perficere pro bona voluntate.* Non possumus habere gratiam Dei nisi per Dei timorem, quia *misericordia Domini ab aeterno et usque in aeternum super timentes eum*³. Nullus recipit gratiam Dei, nisi qui timet Deum. Bernardus: *« In veritate didici, nihil aequae efficacis esse ad gratiam Dei promerendam, conservandam et multiplicandam, quam si omni tempore coram Deo inveniaris non altum sapere, sed timere. Time ergo, cum ariserit gratia; time, cum abierit; time, cum denno revertetur ».* Qui non habet gratiam multum debet sibi timere; similiter, si Dominus reddit homini gratiam perditam, debet multum sibi timere, ne ipsam perdat et ingratus fiat, et *fiant nocivissima hominis peiora prioribus*⁴. — Valet igitur timor Dei ad impetrandam divinae gratiae influentiam.

16. Secundo valet timor Dei ad introducendam divinae iustitiae rectitudinem. Unde Ecclesiasticus⁵: *Timor Domini expellit peccatum. Nam qui sine timore est non poterit iustificari.* Iniustitia non intrat in animam nisi per peccatum; prima autem

Secunda.

iustificatio animae est, quod subiaceat divinae sublimitati. Isto timore destructo, necesse est, quod posteriora destruantur. Propter hoc dicitur in Ecclesiastico⁶: *Fili, accedens ad servitum Dei, sta in iustitia et timore et praepara animam tuam ad tentationem;* et Ecclesiasticus dicit: *Si non in timore Domini tenueris te instanter, cito subvertetur domus tua.* Considera David, qui dicit: *Servite Domino in timore et exsultate ei cum tremore.*

17. Tertio valet timor Dei ad obtinendam divinae sapientiae illustrationem, quia *principium sapientiae timor Domini*⁷. Est enim timor Domini sapientiae principium extrinsecum et principium intrinsecum et sapientiae complementum; quia est timor servilis, et iste est initiativus sapientiae, quia, sicut seta introduct filium et non remanet cum filo, ita timor servilis introduct sapientiam et non remanet cum sapientia⁸. Alius est timor vindictae et offensae Dei; et iste est initium sapientiae intrinsecum et radix sapientiae. Tertius est timor filialis reverentiae; et iste est sapientiae complementum, quia *plenitudo sapientiae est timere Deum.*

Triplex timor.

18. Ista tria facit timor in nobis, quia *principium sapientiae timor Domini; et radix sapientiae timere Deum, et plenitudo sapientiae timere Deum;* Iob⁹: *Ecce, timor Domini ipsa est sapientia.* Qui non timet Deum, nihil scit. Et quia timor Domini valet ad ista tria, scilicet ad impetrandam divinae sapientiae influentiam, ad introducendam divinae iustitiae rectitudinem et ad obtinendam divinae sapientiae illustrationem; ideo dicit Ecclesiasticus¹⁰: *Timor Domini sicut paradisus benedictionis.* Et Salomon in Proverbiis: *Timor Domini fons vitae, ut declinent a ruina mortis; Ieremias: Scito et vide, quia malum et amarum est, te dereliquisse Dominum Deum tuum, et non esse timorem mei apud te.* Si non times Deum, perdidisti gratiam, perdidisti iustitiam et perdidisti veram sapientiam. Vide ergo, *quam malum et amarum est, te dereliquisse Dominum Deum tuum.* Ubi non est timor, ibi non est sapientia nec iustitia nec gratia. Psalmus¹¹: *Serpulcrum patens est guttur eorum, venenum aspidum sub labiis eorum, linguis suis dolose agebant, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem; quorum os maledictione et amaritudine plenum est, contritio et infelicitas in vis eorum etc.; non est*

De his tribus.

Exhortatio.

¹ Cap. 4, 23.

² Cap. 66, 2. — Seq. locus est Ps. 46, 10, et 11; tertius Phil. 2, 42, seq.

³ Psalm. 102, 17. — Sententia Bernardi habetur in Serrin. 54, in Cantic. n. 9: In veritate didici, nil aequae efficacis esse ad gratiam promerendam, retinendam, recuperandam etc. Respicuntur Rom. 14, 20; Noli altum sapere, sed time; et Prov. 28, 14: Beatus homo, qui semper est pavidus.

⁴ Math. 42, 45.

⁵ Cap. 1, 27, 28.

⁶ Cap. 2, 4. — Seq. locus est ibid. 27, 4; tertius est Ps. 2, 11.

⁷ Prov. 9, 40. Cfr. ibid. 1, 40; Ps. 110, 10, et Eccl. 1, 16, ubi Vulgata: *Initium sapientiae etc.*

⁸ Cfr. III. Sent. lit. Magistri, d. XXXIV. c. 5, et ibid. Comment. p. II. a. 1. q. 3, ubi etiam idem exemplum de seta ex August. (in I. Epist. Ioan. tr. 9. n. 4.) adducitur. Ibid. a. 2. q. 4, de timore *inimici et filiali*, et dub. 5, de timore, ut est initium sapientiae. — Eccl. 1, 16: *Initium sapientiae timor Domini.* Ibid. v. 25: *Radix sapientiae est timere Dominum.* Ibid. v. 20: *Plenitudo sapientiae etc.*

⁹ Cap. 28, 28.

¹⁰ Cap. 40, 28. — Seq. locus est Prov. 14, 27; tertius Jer. 2, 19.

¹¹ Psalm. 43, 3.

Notandum. *timor Dei ante oculos eorum.* Quando homo non habet timorem Dei, tunc *sensus* eius convertitur in malitiam et egreditur foras sicut venenum aspidum. Unde dicit: *Sepulcrum patens est guttur eorum, venenum aspidum sub lingua eorum.* Sequitur iniquitas in opere; unde dicit: *Linguis suis dolose agebant, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.* Quando homo deordinatus est in affectione quantum ad cogitationem, in sermone quantum ad locutionem et in opere quantum ad effectum; tunc nihil boni habet. Unde dicit: *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt,* scilicet viam gratiae Spiritus sancti. Et quare? Quia non est *timor Dei ante oculos eorum.* — Faciamus demonstrationem per impossibile! Si vis conari ad habendam gratiam, iustitiam et sapientiam; et ista haberi non potes sine timore; ergo timor Dei est tibi necessarius. Item, ubi non est timor, ibi est insipientia, malitia et iniquitas, *contritio et infelicitas*; sed ista sunt fugienda tanquam res pessimae: ergo etc. — Considera igitur *origine et utilitate timoris Domini*, debes conari ad timorem Dei habendum.

19. Tertia particula timoris Domini est de *perfectio*ne timoris Dei. Perfectio autem timoris Dei in tribus consistit, scilicet in perfecta *conscientiae sanctificatione* et emundatione, in perfecta *obedientiae promptitudine* et in perfecta *fiduciae firmitate*. — Primo,

dico, consistit perfectio timoris Dei in perfecta *conscientiae sanctificatione* sive emundatione. Unde Apostolus ad Corinthios ²: *Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei.* Et quomodo perficiemus sanctificationem? Dicitur in Ecclesiastico: *Qui timeant Dominum praepraebunt corda sua et in conspectu illius sanctificabunt animas suas; dicentes: si poenitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini et non in manus hominum.* Apostolus ad Romanos ³: *An ignoras, quod benignitas Dei ad poenitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam et cor impenitens thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis iustitiae Dei. — Qui timeant Dominum praeparabunt corda sua, id est abstinebunt se et cessabunt a peccatis.* Accedamus igitur ad conscientiam mundificandam. Mirum est, quomodo homo potest stare in peccato mortali. Quando homo intrat lectum suum, intrat in sepulcrum. Non credo, quod homo intret

lectum suum, nisi speret, quodsi moriatur, quod Deus misereatur animae ipsius. Vidi de spiritualibus hominibus, quod quomodo modicum veniale habebant, vix potuerunt dormire. Si haberent leonem mecum ligatum, quomodo possem dormire? Inimicus tenet te ligatum, si es in peccato mortali. Surge igitur et sanctifica animam tuam. Non dimidies confessionem tuam, sed perfectissime et integerrime confitearis ⁴. Timor Domini inducat te ad hoc.

20. Alia particula perfectionis timoris Domini consistit in perfecta *obedientiae promptitudine*. Unde in libro Paralipomenon ⁵: *Sil timor Domini vobiscum, et cum diligentia cuncta facite;* quasi dicat: non sis segnes neque negligentes, quia scribitur in Ecclesiaste: *Qui timet Deum nihil negligit.* Si crederem, quod latro deberet intrare cameram meam et asportare thesaurum; non dimitterem fenestram apertam. Debes semper timere Deum, quia *qui totam legem servaverit, offendet autem in uno, factus est omnium reus* ⁶. Et in Deteronomio dicitur: *Et nunc, Israel, quid petit Dominus Deus tuus a te, nisi ut timeas ipsum et custodias omnia mandata eius et ambules in viis eius?* Et Salomon dicit: *Deum time et mandata eius observa; hoc est omnis homo, id est perfectus.* Ergo si vis perfectus esse, time Deum.

21. Tertia pars perfectionis timoris Domini consistit in perfecta *fiduciae firmitate*; quia timor Domini est firmitatis et fiduciae turris, quia reddi hominem securum ab omni alio timore. Psalmus ⁷: *Scuto circumdabit te veritas eius, non timebis a timore nocturno, a sagitta volante in die, a negotio perambulante in tenebris, ab incursu et daemonio meridiano.* Et in Proverbiis: *Timor Domini turris fortitudinis.* Qui Deum non timet, oportet eum ubique timere; et qui Deum vere timet habet quod nullas potest ei auferre. Qui vero aliud a Deo timet habet quod ei auferri debet. Qui timet Deum non potest perdere Deum. Non sic est de pecunia. Si habet homo pecuniam, timet, ne perdat eam, et securus est, quod perdet eam. Sed qui Deum timet securus est ubique. *Quam magna multitudo dulcedinis tuae, Domine, quam abscondisti timentibus te* ⁸; sequitur: *Perfecisti eis qui sperant in te.* Ideo debet timor Dei esse perfectus, quia *timentibus Deum bene erit*, quia veniet ad benedictionem gloriae, ad quam nos perducat qui cum Patre etc.

Pars III. De perfectione ipsius. Consistit in tribus.

Primo, in conscientiae sanctificatione.

Secundo, in obedientiae promptitudine.

Tertio, in fiduciae firmitate.

Notandum.

¹ De qua vide Aristot., II. Prior. c. 14.

² Epist. II. 7, 1. — Seq. locus est Eccl. 2, 20. et 22.

³ Cap. 2, 4. et 5: An... ignoras, quoniam benignitas etc.

⁴ Cfr. tom. IV. pag. 561, nota 8.

⁵ Libr. II. 49, 7. — Seq. locus est Eccl. 7, 49.

⁶ Iac. 2, 10. — Seq. locus est Deut. 40, 12. et 43. Vulgata, duabus ultimis propositionibus transpositis, plura interserit. Tertius est Eccl. 42, 43.

⁷ Psalm. 90, 5. et 6. — Seq. locus est Prov. 14, 26: In timore Domini fiducia fortitudinis. Ibid. 18, 10: Turris fortissima, nomen Domini.

⁸ Psalm. 30, 20, ubi etiam seq. locus; tertius Eccl. 1, 43: Timentibus Dominum bene erit in extremis, et in die defunctionis benedicetur. Ibid. v. 19: Timentibus Dominum bene erit, et in diebus consummationis illius benedicetur.

COLLATIO III.

De dono pietatis.

SUMMARIIUM. — *Introductio; duplex exercitium, 1. — Tria consideranda, 2. — Pars I. De pietatis exercitio. Hoc consistit in tribus, 3. — Primo, in reverentia venerationis divinae, 4. 5. — Secundo, in custodia sanctificationis intrinsecae, 6. 7. — Tertio, in affluentia miserationis internae, 8. 9. Pars II. De pietatis originali principio. Hoc est triplex, 10. — Oritur primo a Trinitate increata, 11. — Secundo, a Sapientia incarnata, 12. — Tertio, a sancta matre Ecclesia, 13-15. — Pars III. De pietatis emolumento sive utilitate. Valet ad tria, 16. — Primo, ad vera cognoscenda, 17. — Secundo, ad mala declinanda, 18. — Tertio, ad bona consequenda, 19.*

Introductio. 1. *Exerce temetipsum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est, pietas autem ad omnia valet, promissionem habens vitae, quae nunc est et futurae.* Verba ista sunt in prima Epistola ad Timotheum¹, in quibus Apostolus ostendit, duplex esse exercitium, quod competit homini: unum corporale, et aliud spirituale; et ostendit, quod exercitium spirituale praeferendum est corporali tanquam exercitium nobilius et tanquam utilius. Corporalis enim exercitatio modicam habet utilitatem; unde dicit: *Corporalis exercitatio ad modicum utilis est*; spiritualis vero exercitatio maximam habet utilitatem. Unde spiritualis exercitatio praeferenda est corporali: quantum spiritualia praeferenda sunt corporalibus, aeterna temporalibus, et invisibilia visibilibus; tantum illa exercitatio spiritualis praeferenda est corporali. Ideo, si quis sapiens est, magis debet quaerere exercitationem spiritualem quam corporalem, quia *corporalis exercitatio ad modicum utilis est*, quia utilis est ad commoditatem corporis; sed quandoque est causa et occasio contrarii. Credit aliquis ire ad iocum, et vadit ad bellum; quaerit iucunditatem, et invenit tristitiam. Unde dicit Seneca²: « Multos inveni exercitantes corpus, paucos vero ingenia ». Fatuus esset qui posset fodere aurum et vellet fodere lutum. Plus excedit exercitatio spiritualis corporalem, quam aurum transcendat lutum. De ista exercitatione spirituali, in quantum ordinata est ad pietatem, loqui debemus; post *timorem* enim loqui debemus de *pietate*. — Sed istam sacratissimam exercitationem non possumus explicare sermone³ nec in opus ponere nisi per adiutorium Spiritus sancti. Ideo in principio invocabimus gratiam Spiritus sancti et rogabimus Dominum, quod det mihi aliquid dicere, quod sit ad eius honorem et ad utilitatem animarum nostrarum.

2. *Exerce temetipsum ad pietatem* etc. Apostolus Paulus tanquam bonus magister excitat sollicitudinem ingeniorum et mentium nostrarum ad bonum usum divini doni. Et supposito pietatis *influxu*, invitavit nos ad pietatis exercitium et proponit pietatis emolumentum. Si accepisti donum Dei, *exerce te ad pietatem*, ne cadas a dono; si non habes donum Dei, *exerce te ad pietatem* obtinendam. Rationem huius assignat, cum subdit: *Pietas ad omnia valet* etc. Ideo ostendit, quod circa istud donum pietatis tria sunt nobis consideranda, scilicet pietatis exercitium, pietatis emolumentum et pietatis originale principium. Si est donum, tunc oportet scire, qualiter donatur; si est nobile donum, oportet scire, qualiter in ipso proficiamus et nos exerceamus; si est donum utile, videamus, quem fructum inde consequamur. — Videte, tota intentio mea est, quod concipiatis donum pietatis in anima et discatis, quid sit esse *pium*.

3. Incipiamus ab exercitio. Exercitium autem pietatis in triplici actu consistit, videlicet in *reverentia venerationis divinae*, in *custodia sanctificationis intrinsecae* et in *superaffluentia miserationis internae*. Primi duo modi pietatis sunt magis radicales quam tertius.

4. Primo, dico, consistit exercitium pietatis in *reverentia venerationis divinae*. Unde in Ecclesiastico⁴ dicitur de Iosia, quod *abstulit abominationes impietatis et gubernavit ad Dominum cor illius et in diebus peccatorum corroboravit pietatem*. Certum est, quod ante adventum Christi cultus Dei non vigeat nisi in populo Israelitico et non viguit in toto populo, quia decem tribus tempore Ieroboam adorabant idola, scilicet vitulum aureum; nec etiam secundum totum tempus viguit cultus Dei in duabus tribubus; quia David optimus cultor Dei fuit postea

¹ Cap. 4, 7. et 8. Pro ad omnia valet Vulgata ad omnia utilis est. — De hoc dono cfr. III. Sent. d. 35. q. 6.

² Vide supra pag. 424, nota 4.

³ Eccl. 1, 8: Cunctae res difficiles, non potest eas homo explicare sermone.

⁴ Cap. 49, 3. et 4: Et tulit abominationes etc. — De Ieroboam cfr. III. Reg. 11, 31. seqq. et 12, 15. seqq.; de Manasse vide IV. Reg. 21, 1. seqq.; ibid. 22, 1. seqq. de Iosia, de quo dicitur: Octo annorum erat Iosias, cum regnare coepisset etc.

Divisio tri-
membris ar-
gumentum.

Intentio au-
ctoris.

Pars I. De
pietatis exer-
citiis.
Est triplex.

Exercitium
primum.

venit Manasses pessimus, qui populum fecit idololatrare; post ipsum vero venit Iosias, qui octavo anno suo coepit regnare et abstulit totam idololatriam et *in diebus peccatorum corroboravit pietatem*, id est cultum divinum.

5. Quod pietas sit cultus Dei, dicit Iob¹: *Ecce, pietas ipsa est sapientia*. Alia translatio habet: *Ecce timor, ipse est sapientia*; sed in translatione Septuaginta habetur: *Ecce, pietas ipsa est sapientia*. Et Augustinus dicit, quod *pietas* in Graeco idem est quod *theosebia*, quod est idem quod cultus Dei. Consistit autem cultus Dei maxime in reverentia Dei, quae non habetur sine timore. Oportet enim, cultorem Dei *altissime, piissime, cum reverentia et timore* sentire de Deo². — Si sentis diminute de potentia Dei, scilicet quod non possit omnia de nihilo creare; non sentis altissime. Similiter, si diminute sentis de sapientia Dei, scilicet quod per sapientiam suam non possit intima penetrare; non sentis altissime. Sicut habemus testimonium lucis, quod non solum in se lucet, sed multa alia corpora possit illuminare; ita Deus omnia videt et illustrat, quia ipse est lux³. Si sentis de Dei potentia et de Dei sapientia, quod non possit corpora reparare male, vel bene; tunc male sentis de Deo nec sentis altissime. Item, si non credis *condescensiones et miserationes* divinas, per quas Deus creaturam sibi servientem gratia, indulgentia et beatitudine replet; non es cultor Dei. — Dico igitur, quod *pietas* nihil aliud est quam piae, primae et summae originis pius sensus, pius affectus et pius famulatus. Summum bonum non potest haberi nec coli sine pietate. Naturaliter quaelibet res tendit ad suam originem: lapis deorsum, et ignis sursum, et flumina currunt ad mare⁴, arbor continuatur cum radice, et ceterae res continuationem habent cum radice. Deiformis est creatura rationalis, quae potest redire super originem suam per memoriam, intelligentiam et voluntatem⁵; et non est *piu*, nisi refundat se super originem suam. Ideo dixi, quod pietas nihil aliud est quam piae, primae et summae originis pius sensus, pius affectus et pius famulatus. — Prima igitur exercitatio domi pietatis consistit in reverentia venerationis divinae.

6. Secunda exercitatio domi pietatis consistit in *custodia sanctificationis intrinsecae*; de qua dicit Apostolus⁶: *Obsecro primum omnium, fieri postulationes, obsecrationes, orationes et gratiarum actiones pro omnibus* etc.; sequitur: *ut quietam vitam agamus in omni pietate et castitate*. Intelligere debetis, quod summa christianae religionis consistit in pietate et puritate. Nunquam enim potest homo pie ad se ipsum affici, nisi habeat *pacem*⁷. Haec est religio christiana, quae consistit in his duobus. Tranquillitas pacis non est nisi in tranquillitate conscientiae. Et non est conscientia sancta, nisi sit bona et pia, scilicet quod praeferat vitam virtutis et gratiae vitae naturae. — Videatis bene, si homo plus afficeretur ad calcamentum quam ad pedem, non multum diligeret pedem. Qui pedem exponeret fractioni propter calcamentum, nunquid multum diligeret pedem et multum afficeretur ad pedem? Certe non. Qui propter modicum rem exponeret se suspensio non multum diligeret vitam suam. Nunquid oportet, quod homo custodiat animam suam in sanctitate⁸? Certe sic. Sed animam suam exponit confusione, qui non cavet sibi de peccato.

7. O, quam pauci sunt, qui pietatem religionis custodiunt! Sed *Dominus interrogat impium*⁹. Dicitur in Ecclesiastico: *Miserere animae tuae, placens Deo; et congrega et contine cor tuum in sanctitate*. — *Miserere animae tuae*, id est, habes pietatem ad animam tuam; *placens Deo*, scilicet, ut studeas placere Deo. Et quomodo? *Congrega et contine cor tuum in sanctitate*. — Aliqui contenti sunt, quod sanctitatem exteriorem habeant, scilicet in verbo et gestu et exteriori conversatione; sed hoc est ornare sanctitatem exterius, sicut homo, qui se dealbat exterius et facit sepulchrum mortuorum, quod *exterius est dealbatum*¹⁰. Sed sicut « simulata aequitas non est aequitas, sed duplex iniquitas »; ita simulata sanctitas non est sanctitas, sed potius iniquitas. Contra tales dicit Apostolus¹¹: *In novissimis temporibus erunt homines voluptatum amatores, habentes speciem pietatis, virtutem autem eius abnegantes*. — *Habentes speciem pietatis*, « id est religionis », dicit Glossa. Speciem pietatis habentes sunt hypocritae.

¹ Cap. 28, 28. — Sententia August. habetur Enchirid. c. 2. n. 1; X. de Civ. Dei, c. 4. n. 3. et XII. de Trin. c. 44. n. 22. Cfr. III. Sent. d. 9. a. 2. q. 1. seqq.

² Cfr. supra in Hexaem. collat. 9. n. 24. seqq.

³ Epist. I. Ioan. 1, 5; Deus lux est.

⁴ Eccle. 1, 7: Omnia flumina inrant in mare etc. Aristot., II. Ethic. c. 1: Nihil enim ex his quae natura fiunt, assuecere aliter potest, ut lapis, cum natura deorsum feratur, nunquam sursum ferri assuescet, neque si milies quispiam cum sursum proiciendo velit assuefacere; neque ignis deorsum ferri, neque aliud quidpiam aliter quam natura comparatum sit, unquam assuescet.

⁵ Cfr. supra Brevilog. p. II. c. 42. et Itinerarium mentis in Deum, c. 3.

⁶ Epist. I. Tim. 2, 4. Ibid. v. 2: Ut quietam et tranquillam vitam etc.

⁷ Manifestum est, sermonem hic a codd. imperfecte et confuse referri.

⁸ Deut. 4, 9: Custodi igitur temetipsum et animam tuam sollicite etc.

⁹ Psalm. 10, 6: Dominus interrogat iustum et impium. — Seq. locus est Eccli. 30, 24: *Miscere... Deo, et contine; congrega cor tuum in sanctitate eius*.

¹⁰ Respicitur Math. 23, 27. seq.: *Vae vobis! Scribae et Pharisei hypocritae, quia similes estis sepulchris dealbatis* etc. — Seq. sententia est August., Enarrat. in Ps. 63. n. 41, ubi addit hanc rationem: « Quia et iniquitas est et simulatio ».

¹¹ Epist. II. Tim. 3, 4. 2. 4. et 5. Plura in Vulgata interseruntur. — Glossa secundum Petr. Lombard., in hunc locum, dicit: *Habentes quidem speciem pietatis*, id est religionis, quia eadem Sacramenta habent cum piis, et ideo periculosi sunt. Cfr. August., XIX. contra Faustum, c. 11. et 12.

Talis enim *filius est perditionis*¹. De tali dicitur: *Spiritu labiorum suorum percuet impium*, scilicet illum qui habebit maximam speciem pietatis. — Igitur secunda exercitatio doni pietatis est per custodiam sanctitatis intrinsecae. — Sed quidam de anima sua non habent misericordiam, immo faciunt animae suae peius, quod possunt. Summe odiunt animam suam, non possent ei peius facere, quam faciunt, quia faciunt omnia, quae diabolus suggerit eis. *Miserere animae tuae!* Et quidam sub specie pietatis assumunt quae sunt contra animam suam. Dicunt: ibo ad turpitudinem sub specie pietatis. Quae pietas est ista? Certe nulla.

8. Tertia exercitatio doni pietatis est in *affluentia miserationis internae*. De ista dicitur in Ecclesiastico²: *Illi sunt viri misericordiae, quorum pietates non defuerunt; cum semine eorum permanent bona*. — Carissimi! debetis percurrere vitas sanctorum Patrum, et videbitis, quod hi sunt viri misericordiae, scilicet Noe, Abraham, Moyses, Ioseph et Samuel. Quae fuit pietas Noe! Per centum annos non fecit nisi aedificare aream, ut salvaret genus humanum³. Quanta pietas fuit in sacratissimo Abraham! Deus descendit, et percurret civitates, in quibus erant abominaciones peccati; et intercessit Abraham ad Dominum pro illis et extorsit a Domino, quod si inveniret decem iustos in civitatibus, pareeret eis Dominus. Quanta pietas fuit Ioseph! Qui venditus a fratribus suis — immo volebant ipsum interficere fratres sui — et fratres suos custodivit, gubernavit et ditavit et filios eorum; et pietatem habuit ad conservandum universum orbem colligendo et conservando bladum. Quanta pietas fuit Moysi! Qui populum Dominum irritatum dilexit et pro eo oravit ad Dominum dicens⁴: *Audi me, Domine, peccavit populus iste; aut dimitte populo huic hanc noxam, aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti*.

Ponit Bernardus exemplum de muliere, quae habet infantulum suum et est extra domum. Si dicatur ei: dimitte infantulum tuum extra domum, et tu intra domum; non vellet domum intrare, ita quod puer remaneret extra. Ita Moyses voluit, quod Dominus populo dimitteret peccatum suum, aut quod deleter ipsum de libro vitae. Sic fuit de Samuele, quando populus petiit regem; postea cognovit populus, quod Samuel bene rexerat populum, et eum populus peccasset,

timebat, ne Samuel pro ipso vellet ad Dominum orare. Et rogavit eum populus, ut pro ipso oraret, et dixit Samuel⁵: *Absit a me, ut cesset orare pro vobis*. Quanta pietatis fuit David rex Israel! Saul quaerebat eum ad interficiendum, et David habebat Saulem in manu sua; potuit ipsum interficere, nec prohibente Deo, quia Deus dixit ei: *Tradam eum in manus tuas*⁶. Potuit ipsum interficere, nec prohibente homine, nec prohibente lege; et tamen peperit ei et domui suae. Ili sunt igitur viri misericordiae, quorum pietates non defuerunt.

9. Ad istam pietatem invitat nos beatus Petrus, qui fuit alter Apostolus, in secunda Canonica sua dicens⁷: *Ministrate in fide virtutem, in virtute scientiam, in scientia abstinentiam, in abstinentia patientiam, in patientia pietatem, in pietate amorem fraternitatis et in amore fraternitatis caritatem*. Quid vult dicere? Pietatem ponit in medio duorum, scilicet inter *patientiam* et *caritatem*. Pietatem dicit esse vestem purpuream, et patientiam et caritatem dicit esse vestem regiam. Qui vult esse pius ad proximum, oportet, quod supportet ipsum patienter et caritative diligat. David patienter et caritative se habuit ad hostem; ita oportet, quod homo se habeat ad proximum. — Ubi est pietas hodie? Non est medium, quia Deus abstulit extrema; tanta est hodie crudelitas, quod homo non potest satiari de vindicta; regnat hodie impatentia et iracundia; male iudicat homo; etiam si non offendit me homo, male tamen iudicabo de ipso. Unde est hoc? Certe, quia non habeo caritatem. Beatus Petrus bene scit dicere, quomodo potero habere caritatem, quia, si habeo patientiam ex una parte et caritatem ex altera; ecce, exercitium pietatis.

10. Dices forte, frater: non habeo istud donum. Oportet igitur, ut explicem tibi *originale principium* pietatis. Et dices: tu debuisti incipere a *principio*; et incepti ab *exercitio*. Non, frater, non possem te ducere ad originale principium pietatis nisi per actum et exercitium pietatis. Originatur autem donum pietatis primo a *Trinitate increata*, secundo a *Sapientia incarnata*, et tertio a *sancta matre Ecclesia* per Spiritum sanctificata.

11. Videte, dico, quod donum pietatis oritur primo a *Trinitate increata*, scilicet a Deo Patre. Quamquam Deus habeat omnes proprietates nobilissimas,

¹ Ita vocatur Judas Ioan. 17, 42, et *antichristus* II. Thess. 2, 3. — Seq. locus est Isai. 41, 4. Vulgata *interficiet* pro *percuet*.

² Cap. 44, 40. seq.: Sed illi viri... etc.

³ Cfr. Gen. 6. et 7. — De Abraham deprecante pro Sodoma vide ibid. 18, 20. seqq.; de Ioseph ibid. 37. et 41. seqq.

⁴ Exod. 32, 31. seq.: Obsecro, peccavit etc. — Bernard., Serm. 12. in Cantic. n. 4, his verbis Moysi allegatis, adiungit: O vere hominem unctum unctioe misericordiae! Loquitur plane *parentis affectu*... verbi gratia, si dives quispiam mulieri pauperulae dicat: Ingredere tu ad prandium meum, sed quem gestas infantulum relinque foris, quoniam plorat et molestus

est nobis, nunquid faciet? Nonne magis eliget ieiunare, quam exposito pignore caro, sola prandere cum divite? Ita nec Moysi sedet solum se introduci in gaudium Domini sui, foris scilicet remanente populo, cui, licet inquieto et ingrato, vice pariter et affectione matris inhaeret.

⁵ Libr. I. Reg. 12, 23: Absit autem a me hoc peccatum in Dominum, ut etc.

⁶ Libr. I. Reg. 24, 5: Ego tradam tibi inimicum tuum, ut facias ei, sicut placerit in oculis tuis. Cfr. ibid. v. 41. et 26, 23. Vide supra pag. 416, nota 9.

⁷ Cap. I, 5-7.

Peccator
odit animam
suam.

Tertium.

Exempla.

Exhortatio.

Increpatio.

Para II. De
ipius origi-
nate princi-
pio.

Est triplex.

Primo, Tri-
nitas increa-
ta.

simas, excellentissimus tamen est in ista proprietate, scilicet pietatis; unde dicitur in oratione¹: « Deus, cui proprium est misereri semper et parcere » etc. Et in Ecclesiastico: *Pius et misericors Deus, et in tempore tribulationis peccata dimittit et protector est omnibus exquirentibus se in veritate.* — *Pius est et misericors, quia parcat et protegit.* Dicit Dominus²: *Quomodo miseretur pater filiorum, sic miseratus sum tui.* — Quaere omnia opera Dei a principio usque in finem, semper invenies operationes miserationis magnas, maiores et maximas. Magnae operationes miserationis divinae sunt operationes naturae; maiores operationes miserationis divinae sunt operationes gratiae, sed maximae operationes sunt operationes gloriae. Audi! es imago Dei; et imago dicitur quasi imitatio³: igitur si vere es imago Dei, debes te configurare Deo in pietate. Unde in Ecclesiastico: *In iudicando esto pupillis misericors ut pater et pro viro matri illorum; et eris velut filius Altissimi obediens, et miserabitur tui.* — *In iudicando, id est in fovendo ius, esto pupillis misericors, scilicet ut sis vere filius Altissimi.* Quando Deus gloriosus comparatur in miseris; quare tu non imitaris ipsum? Si esset aliquis fons, qui faceret virescere plantas, desiccatas, multum appretaretur. Anima sine pietate habet plantas desiccatas. Fluvius miserationis divinae copiosissime se infundit et facit virescere plantas mortuas. Nonne oportet, quod tu introducas in animam tuam illum fluvium? Sed non potes eum introducere nisi per pietatem. Prima igitur originalis influenza pietatis est a Trinitate increata.

12. Secunda influenza originalis ipsius pietatis est a *Sapientia incarnata*. Unde Apostolus ad Timotheum⁴: *Manifeste magnum pietatis est sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatum in spiritu, apparuit Angelis, praedicatum est gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.* Mysterium redemptionis humanae factum per Verbum incarnatum et crucifixum est *magnum pietatis sacramentum.* — Dicit, quod *manifestatum est in carne*, per incarnationem; *iustificatum est in spiritu*, in crucis patibulo; *apparuit Angelis*, in glorificatione; *praedicatum est gentibus*, in Spiritus sancti missione; *creditum est in mundo*, per dilatationem fidei; *assumptum est in gloria*, per examen fina-

lis iudicii. Dico, quod Filius Dei incarnatus assumptus inopiam nostram. Quid fecit hoc? Certe pietas. *Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret et fidelis pontifex ad Deum, ut reprospiciaret delicta populi*⁵. *Per pietatem carnem assumptis, crucem ascendit, resuscitatus est a mortuis, Spiritum sanctum in terram misit, Ecclesiam ad se vocavit et omnes idoneos a miseria per pietatem liberavit.* Apostolus ad Romanos dicit⁶: *An divitiis bonitatis eius et patientiae et longanimitatis contentinis? An ignoras, quod benignitas Dei ad poenitentiam te adducit? Tu vero secundum duritiam tuam et cor impenitens thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis iustitiae Dei.* Filius Dei obtulit holocaustum, scilicet se ipsum pro nobis; hoc est *magnum pietatis sacramentum.* — Hoc sacramentum quotidie iteratur in altari. Pro istis rationibus dedit nobis Sacramentum altaris, ut memores sacramenti pietatis, induamur viscera pietatis⁷. Crudele est cor, quod ad ista non emollitur.

13. Tertia influenza originalis doni pietatis est a *sancta matre Ecclesia* per Spiritum sanctum sanctificata, quae habet pignus Spiritus sancti. Sancta mater Ecclesia omnibus pietatem indixerat. Qui nati sunt ab uno patre et una matre plus se diligunt invicem, quam qui nati sunt ab uno patre, vel ab una matre tantum. Spiritus sanctus facit nos filios unius patris et unius matris et membra unius corporis. Apostolus⁸: *Apparuit gratia Domini nostri Iesu Christi, Salvatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos ut, abnegantes impietatem et saecularia desideria, sobrie et iuste et pie vivamus in hoc saeculo.* — Carissimi! videte, si pietas vestra est fratris ad fratrem, et fratris uterini ad fratrem uterinum! Quis est pater noster? Certe Deus. Quae mater nostra? Est Ecclesia, quae de utero suo genuit nos per Spiritum sanctum et pariet nos, quando praesentati erimus in luce aeterna. Nonne videtis, quod sicut unum membrum compatitur alteri membro⁹, sic et nos debemus nobis invicem compati? Omnes sumus membra unius corporis, uno cibo cibamur, ab eodem utero producimur, ad eandem hereditatem tendimus; et magnificabitur hereditas nostra, quanto plures erimus, non angustiabitur¹⁰. Sumus unum corpus, pie debemus affici ad invicem. Veni ad patrem, pater

Gradus divine miserationis.

Exhortatio.

Secundo Sapientia incarnata.

Sacrificium altaris.

Tertio, mater Ecclesia.

Uario io es.

Exhortatio.

¹ Apud Gregor. in libro Sacramentorum, oratio 4. inter orationes pro peccatis (ed. Migne, Patrol. lat. tom. 78. col. 197). S. Bonav. in Exposit. libri Sapientiae 12, 13. ait: Virtus enim Dei est pietas, secundum illud Gregorii: Deus, cui proprium est misereri semper et parcere. — Seq. locus est Eccl. 2, 13.

² Psalm. 102, 13: Quomodo miseretur pater filiorum, miseratus est Dominus timentibus se. Isai. 54, 8: In misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit redemptor tuus Dominus.

³ Vide tom. I. pag. 540, nota 1. Aristot., VI. Topic. c. 2: Imago, id est, cuius generatio per imitationem est. — Seq. locus est Eccl. 4, 10. et 11.

⁴ Epist. I. 3, 16.

⁵ Hebr. 2, 17.

⁶ Cap. 2, 4. et 5.

⁷ Col. 3, 12: Induite vos ergo... viscera misericordiae etc.

⁸ Tit. 2, 11. et 12. Rom. 12, 5: Ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra. Cir. I. Cor. 12, 12. seqq. — Post videte, si adiecit *pietas vestra*.

⁹ Epist. I. Cor. 12, 26: Et si quid patitur unum membrum, compatimur omnia membra. Ibid. 10, 17: Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus, omnes qui de uno pane participamus.

¹⁰ De extensione et mutua communicatione gaudiorum in patria cfr. III. Sent. d. 31. a. 3. q. 3. et Breviloq. p. VII. c. 7.

recipit te, vel mater; si assistat sancta mater Ecclesia, etiam flagitiosi peccatores compellentur redire. Debemus igitur nobis invicem compati.

14. In huius designationem scribitur in Psalmo 1: *Confirmatur. Ecce, quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum. Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.* Unum Patrem habemus, unum sacrificium, unum Sacramentum et unum praemium. Dicit: *Sicut unguentum in capite etc.* Primo est unguentum pietatis in capite; postea descendit in omnes alios, qui appropinquant capiti. — Primo debet esse pietas in praelatis et maioribus et postea in plebe; unde dicit: *quod descendit in oram vestimenti eius* 2. De isto oleo pietatis dicitur in quarto Regum, quod mulier quaedam venit ad Eliseum et dixit, quod creditores sui volebant pueros suos accipere; et dixit: *Vir meus fuit vir timens Deum.* Et dixit Elisens, quod afferret omnia vasa vicinorum suorum et imponeret in quolibet aliquid de illo oleo, donec omnia impleta essent. Ad quid praecepit ei afferre vasa vicinorum? Nunquid multiplicare non potuit oleum et implere dolium, et non laborasset tantum mulier? Dico, quod mulier tenet typum Ecclesiae, Eliseus tenet typum Christi. Quando Ecclesia pauperula est in meritis, et oportet, quod fenus reddat; per quid reddet? Oportet, quod impleat vasa vicinorum. Vis, quod pietas matris Ecclesiae ad te descendat? Impleas vasa vicinorum. Istud oleum pietatis apud omnes debet haberi. Unde in Cantico 3: *Oleum effusum nomen tuum.*

15. Specialiter debet esse in cordibus pontificum. Unde pontifices unguuntur in capite, et ipsi inuncti postea omnes de plebe debent purificare. Dicitur in libro Machabeorum 4: *Confirmatur. Cum sancta civitas in pace habitaretur, et leges optime custodirentur propter Oniae pietatem et animos odio habentes malum; fiebat, ut locum reges et pontifices in reverentia ducerent et multis muneribus illustrarent.* Postea Menelaus et sui intraverunt templum, et Antiochus contaminavit templum. Credo, quod impedimentum fuit, quod Spiritus sanctus non fuit in plebe, quia impedimentum fuit in pastore. — Beatus Gregorius fuit nobilis et dives; septem monasteria fundavit et ditavit et in septimo in urbe Romana

factus est monachus 5, postea cardinalis et Papa tandem. Consuevit beatus Gregorius, cum fuit Papa, habere pauperes duodecim, qui comedeabant ante ipsum. Quadam die fuit cum illis duodecim unus, qui aliquando apparuit juvenis, aliquando venerandae canitiei. Post prandium surrexit beatus Gregorius et duxit illum in cameram suam et quaesivit, quis esset. Qui respondit: ego naufragus ille sum, cui tu fecisti misericordiam circa portum maris. Dixi, quod navis mea erat periclitata, et petii a te elemosynam, unde possem sustentari. Fecisti mihi dari quinquaginta aureos 6, postea omnes scutellas argenteas, quae fuerunt in domo tua; et tunc scivi, quod Deus aeternus disposuit te ad istum honorem, et dispensative ad istam dignitatem devenisti, ut posses multum dare pro Deo. Et dixit beatus Gregorius: quis es tu? Respondit ille: ego sum Angelus eius. Et territus est beatus Gregorius, quia vidit Angelum; et sic consolatus est, quia opera pietatis tantum placent Deo. Martinus et Nicolaus quia viri misericordes fuerunt, ideo ex ipsorum tumba manat oleum 7. — Patet modo de exercitio pietatis et de eius originali influenza.

16. Sed quae est utilitas doni pietatis? Dicit 8: *Pietas ad omnia valet, promissionem habens vitae, quae nunc est, et futurae.* Non scio plus addere. Habes bona temporalia? Ad illa valet pietas; et similiter ad bona spiritualia. Qui lubricum carnis passi sunt, liberati sunt quandoque per donum pietatis, et postea misericordiam consecuti sunt. *Pietas enim valet ad omnia: valet ad vera cognoscenda, ad omnia mala declinanda et ad omnia bona consequenda.*

17. Primo, dico, valet pietas ad vera cognoscenda, scilicet salutaria; unde in Ecclesiastico 9: *Omnia fecit Dominus et pie agentibus dedit sapientiam.* Dat Deus dona sua super quamlibet creaturam; sed notitiam veritatis non dat nisi pie agentibus. Quomodo posset attingere originata qui non attingit originem veritatis? Quomodo originem sciret veritatis qui adversatur origini veritatis? Dicit Apostolus ad Timotheum 10: *Si quis aliter docet et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, et ei quae secundum pietatem est doctrinae, superbus est et nihil sciens et languens circa quaestiones et pugnas verborum.* Oportet, quod homo

¹ Psalm. 132, 1. et 2. Cfr. supra pag. 441, nota 9.

² Psalm. 132, 2. — De seqq. vide IV. Reg. 4, 1. seqq.: Mulier autem quaedam... clamabat ad Eliseum, dicens: Servus tuus, vir meus, mortuus est, et tu nosti, quia servus tuus fuit timens Dominum, et ecce, creditor venit, ut tollat duos filios meos etc. Cfr. Rabaui. in hunc locum. ³ Cap. 1, 2.

⁴ Libr. II, 3, 1. et 2. — De Menelao vide ibid. 4, 23. seqq. De contaminato templo 6, 2. seqq. et 10, 3.

⁵ Cfr. S. Gregorii vita a Ioanne diacono scripta, lib. I, n. 5. et 6. Ibid. n. 10. et II, n. 23. narratur, quod duodecim pauperibus invitatis, tertium decimum, Angelum sibi divinitus deputatum, recognoverit.

⁶ B quinque obolos aureos.

⁷ Surius (Histor. seu vitae Sanctorum) in vita S. Nicolai (6. Dec.), § 20: Ex purissimis autem illis et redolentibus membris per antea saecula in hunc usque diem nectareus distillat liquor, crassissima spiritualium ac corporalium aegritudinum medicina. De Martino cfr. Gregor. Turon., III. de Miraculis S. Martini, c. 24.

⁸ Epist. I. Tim. 4, 8. Cfr. supra pag. 468, nota 1.

⁹ Cap. 43, 37.

¹⁰ Epist. I, 6, 3. et 4. — Subinde pro secundum pietatem codd. secundum veritatem.

Paris III. De
ipsis emo-
limento.

Valet ad
tria.

Primo, ad
vera cogno-
scenda.

assentiat doctrinae, quae est secundum pietatem. Dicitur in Daniele¹: *Porro impie agent impij; claudetur revelatio impiis. Si vultis esse veri scholares, oportet, vos habere pietatem.*

18. Secundo valet pietas ad omnia mala declinanda. Unde beatus Petrus²: *Novit Dominus pius de tentatione eripere, impios autem cruciandos in diem iudicii reservare. Impii sunt qui non recognoscunt pietatem divinam. Impius autem, cum in profundum peccatorum venerit, contemnit. Impius est qui propriam impietatem defendit, scilicet peccatum. De talibus dicit Psalmus³: Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant; iudica illos Deus. Decidant a cogitationibus suis; secundum multitudinem impietatum eorum expelle eos, quoniam irritaverunt te, Domine. Vis liberari*

a malo? Audi David, qui dicit: *Dixi: Confitebor adversum me iniustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem peccati mei. Lauda Deum et irascaris contra peccatum et noli defendere peccatum, quia defendere peccatum est duplex peccatum. Notabile est quod dicit Psalmus⁴: Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum, peccato consentiendo; et in via peccatorum non stetit, in peccato permanendo; et in cathedra pestilentiae non sedit, peccatum suum defendendo.*

19. Tertia utilitas doni pietatis est, quod facit consequi omne bonum. Unde dicitur in libro Machabaeorum⁵, quod considerabat Iudas, quod hi qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam reportabant gratiam, quam nobis praestare dignetur qui cum Patre etc.

COLLATIO IV.

De dono scientiae.

SUMMARIIUM. — *Introductio, 1. — Expositio textus. Duo antecedentia donum scientiae, et duo consequentia, 2. — Quatuor sunt claritates sive scientiae, quae omnes sunt dona Dei; earum definitiones, 3-5. — Pars I. De scientia philosophica. Ipsa est veritatis scrutabilis notitia certa. Triplex eius divisio principalis comprobatur, 6. — Salomon has tres habuit, 7-11. — Eaedem scientiae facile eclipsantur; requiritur igitur ulterius lumen, 12. — Pars II. De scientia theologica. Ipsa est veritatis credibilis notitia pia; fundatur super articulos fidei; Scriptura comparatur aquis maris ob triplicem rationem, 13. — Primo, propter profunditatem mysteriorum, 14. — Secundo, propter multiplicem sensuum, 15. — Tertio, propter stabilitatem Ecclesiarum, 16. — Deficiente scientia fidei, commovetur Ecclesia; haec scientia est necessaria pontificibus; requiritur insuper operis impletio, aliter est damnosa; ideo necessaria est ulterior scientia, 17. 18. — Pars III. De scientia gratuita. Ipsa est veritatis credibilis et diligibilis notitia sancta. Dicitur scientia Sanctorum ob triplicem rationem, 19. — Primo, quia a Spiritu S. datur, 20. — Secundo, quia nihil utilitatis habet, 21. — Tertio, quia emulationem sanctitatis habet; exhortatio, 22. — Scientia gratuita docet scire et verum modum sciendi, 23. — Iungenda est caritas scientiae, 24. — Scientia gloriosa, 25.*

1. *Deus, qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiae claritatis Dei in facie Christi Iesu*⁶. — *Qui corripit gentes non arguet, qui docet homines scientiam?* Psalmus David dicit, quod magnus doctor scientiarum Deus est. Scitis, si aliquis habet haurire aquam, libentius haurit eam ab originali suo principio quam a rivulo. Ideo, si Dominus est doctor magnus et donator doni, de quo intendimus loqui; oportet, quod recurramus ad fontem il-

lum ad illuminationem consequendam. Sic fecit Psalmista, sic fecit Salomon et factus est clericus⁷ magnus. In principio oportet quod levemus animas nostras et rogemus largitorem donorum, quia non petimus temporalia, sed utilitatem et salutem animae nostrae; et hoc placet Deo, sicut fecit Salomon, qui petiit sapientiam a Domino⁸. Rogemus ergo Dominum, ut ipse aperiat oculos mentis nostrae et det mihi lumen scientiale, ut possim aliquid loqui de dono scientiae, quod sit ad honorem Dei etc.

¹ Cap. 12, 9. seq.: Vade Daniel, quia clausi sunt signatice sermones usque ad praefinitum tempus... et impie agent impij, neque intelligent omnes impij; porro docti intelligent.

² Epist. II, 2, 9. Pro impijs autem Vulgata iniquos vero. — Seq. locus est Prov. 18, 3.

³ Psalm. 5, 11. — Seq. locus est Ps. 31, 5.

⁴ Psalm. 4, 1.

⁵ S. Bonac. — Tom. V.

⁶ Libr. II, 12, 45. Pro reportabant Vulgata haberent repositam.

⁷ Epist. II, Cor. 4, 6. — Seq. locus est Ps. 93, 10. — De hoc dono cfr. III, Sent. d. 35, q. 2.

⁸ Du Cange, Glossarium etc., notat, quod nomine clericorum intelligantur viri litterati ac docti, vel etiam scholares.

⁹ Cfr. III, Reg. 3, 7. seqq.

2. *Deus, qui dixit de tenebris lucem splendescere* etc. Verbum istud scriptum est in secunda Epistola ad Corinthios, in quo Apostolus Paulus, doctor magnus, explicat ipsius scientiae donum; et explicat *ipsam donum* quantum ad *antecedentia* et *subsequentia*. Donum scientiae duo antecedunt: unum est sicut lumen *innatum*, et aliud est sicut lumen *infusum*. Lumen innatum est lumen *naturalis iudicatorii* sive rationis; lumen superinfusum est *lumen fidei*. Quantum ad primum dicit: *Deus, qui dixit lucem splendescere*, id est lumen naturalis iudicatorii impressit creaturae rationali, id est non solum intellectum possibilem, sed etiam intellectum agentem¹.

Quantum ad *lumen fidei* superinfusum dicit: *Illuxit in cordibus nostris* etc., scilicet per infusionem lucis fidei. Deus naturam rationalem condidit et superaddidit gratiam. Duo igitur sunt antecedentia. — Consequentia etiam sunt duo, scilicet *clara notitia Creatoris*, et *revelata notitia Salvatoris*². Quantum ad antecedentia dicit: *Deus, qui dixit* etc.; quantum ad consequentia dicit: *Ad illuminationem scientiae claritatis Dei*, ubi tangitur *clara notitia Creatoris*; *in facie Christi Iesu*, ubi tangitur *revelata notitia Salvatoris*. — Dat Apostolus intelligere, quod anima multiformem habet claritatem et ab una transcendit in alteram. Unde Apostolus ad Corinthios³: *Nos vero omnes, revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a claritate in claritatem, tanquam a Domini Spiritu*. Claritas animae est scientia, e contra *tenebra* animae est ignorantia. Dicit: *transformamur a claritate in claritatem*.

3. Hic notandum est, quod est claritas scientiae *philosophicae*, scientiae *theologicae*, scientiae *gratuitae*, et claritas scientiae *gloriosae*. Claritas scientiae philosophicae est magna secundum opinionem hominum mundialium, parva tamen est in comparatione ad claritatem scientiae christianae. Claritas vero scientiae theologiae parva videtur secundum opinionem hominum mundialium, sed secundum veritatem magna est. Claritas scientiae gratuita est maior, sed claritas scientiae gloriosae est maxima; ibi est status. Psalmus⁴: *Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, et non potero ad eam, scilicet in hac vita*.

4. Omnes istae scientiae et claritates earum divinitus dantur, quamquam semper in donatione ipsarum sit maius donum. Verum est, quod scientia *philosophica* et *theologica* est donum Dei; *proprie* vero est donum Dei scientia *gratuita*; scientia vero

gloriosa non tantum est donum, sed etiam *praemium*. In Cantico autem Annae dicitur in libro Regum⁵: *Recedant vetera de ore vestro, quia Deus scientiarum Dominus est, et ipsi praeparantur cogitationes*; non stultae cogitationes, quae dissipantur per vias errorum, sed bonae cogitationes praeparantur Domino per vias veritatis. Iob: *Nunquid nosti semitas nubium, semitas magnas et perfectas scientias?* Dicit *semitas magnas*, id est scientiam *philosophicam* et *theologicam*, quae dicuntur *magnae semitae*, quia multas scientias comprehendunt; *semitas perfectas* dicit quantum ad scientiam *gratuitam* et *gloriosam*. *Semitae nubium* sunt *virorum perfectorum scientiae*, quia, sicut nubes abstrahuntur virtute caloris in altum, ita viri perfecti in abstractione mentis sublimantur. — De istis quatuor scientiis volumus dicere, ut ad tertiam possimus pervenire, de qua loquimur hic.

5. Scientia *philosophica* nihil aliud est quam veritatis ut *scrutabilis notitia certa*. Scientia *theologica* est veritatis ut *credibilis notitia pia*. Scientia *gratuita* est veritatis ut *diligibilis notitia sancta*. Scientia *gloriosa* est veritatis ut *desiderabilis notitia sempiterna*.

6. Primo incipiamus a scientia *philosophica*. Dico, quod scientia philosophica est veritatis ut *scrutabilis notitia certa*⁶. De hac scientia dicitur in Proverbiis: *Ecce, descripsi eam tripliciter in cogitationibus et scientia, ut ostenderem tibi firmitatem et eloquia veritatis*. Potest illud verbum esse *Salomonis* et verbum *Dei*. Dico, quod potest esse verbum *Dei*. Ipse enim describit scientiam philosophicam tripliciter, id est secundum triplicem rationem describit eam, ut *naturalem*, ut *rationalem* et ut *moralem*, scilicet in quantum est *causa essendi, ratio intelligendi et ordo vivendi*⁷. In quantum est *causa essendi*, designat scientiam naturalem; in quantum est *ratio intelligendi*, significat scientiam *rationalem*; in quantum est *ordo vivendi*, describit scientiam *moralem*.

7. Nec tantum est verbum illud *Dei*, immo est etiam *Salomonis*, qui *disputavit a cedro Libani usque ad hyssopum*⁸. Ipse dicit: *Ecce, descripsi eum tibi tripliciter, ut ostenderem tibi firmitatem, id est solidam et firmam veritatem, et eloquia veritatis*; ipse describit eam tripliciter, scilicet in quantum est veritas *rerum*, veritas *sermonum* et veritas *morum*, secundum quod est indivisio entis *ab esse*, et indivisio entis *ad esse*, et entis *a fine*. Veritas rerum est indivisio entis *ab esse*; veritas sermonum

¹ Vide supra pag. 365, nota 4.

² Locum hunc in codd. corruptum emendavimus, adhibita editione Bonelli.

³ Epist. II, 3, 18.

⁴ Psalm. 138, 6.

⁵ Libr. I, 2, 3. — Seq. locus est Iob 37, 16.

⁶ Cit. supra opusculum de Reductione artium ad theolog.

n. 4. et in Hexaem. collat. 4. n. 1. seqq. — Seq. locus est Prov. 22, 20. et 21.

⁷ Est sententia Platonis ab Augustino allata; cfr. supra pag. 49, nota 7.

⁸ Libr. III, Reg. 4, 33: Et disputavit super lignis, a cedro, quae est in Libano, usque etc.

Textus ext-
positio.

Duo antecede-
ntia.

Duo conse-
quentia.

Multiformis
claritas.

Quadru-
plex claritas
scientiae.

Quo seors
sint dona Dei.

Definitiones
ipsarum.

Pars I. De
scientia phi-
losophica.

Divisio tri-
membris phi-
losophiae.

Ita etiam Sa-
lomoo.

est indivisio entis *ad esse*; veritas morum est indivisio entis *a fine*¹. — Veritas *morum* est rectitudo, secundum quam homo bene vivit *intus* et *extra* secundum dictamen iuris, quia ius est regula rectitudinis; veritas *sermonum* est adaequatio vocis et intellectus; veritas *rerum* est « adaequatio intellectus et rei »². Et quia scientia philosophica *eloquit veritatis* docet; et triplex est veritas: ideo dicit, quod descripsit eam tripliciter.

8. Non creditis, quod Salomon istam triplicem notitiam acquisierit? — De scientia *sermocinandi* dicit, quod eam habuit. Unde in libro Sapientiae³ dicit: *Da mihi, Domine, sedium tuarum assitricem sapientiam, ut dignus sim sedium patris mei*. Ibi scriptum est: *Mihi autem dedit Deus dicere ex sententia et praesumere digna horum quae mihi dantur. In manu eius sumus nos et sermones nostri*. Impossibile est, quod sapientia fiat doctrina nisi per sermonem. Sermo autem non est sufficiens ad docendum, nisi sit sententiosus. Et non loquitur homo sententiose, nisi sermo eius sit *discussivus, inquisitivus et persuasivus*, scilicet quod habet sermonem potentem ad loquendum omne illud, quod potest apprehendi vel nosci, vel ad quod affectus potest inclinari. Congruè autem exprimit quod dicit per *grammaticam*, rationabiliter investigat per scientiam *logicam* et efficaciter persuadet per *rhetoricam*. Ista igitur est pars philosophiae, scilicet scientia *sermocinalis*, quae triplex est, ut patet⁴, quam adeptus est Salomon.

9. Alteram partem philosophiae, scilicet quae est in veritate *rerum*, dicit se Salomon adeptum esse. Unde dicit in libro Sapientiae⁵: *Mihi dedit Deus eorum quae sunt scientiam veram, ut sciam dispositionem orbis terrarum et virtutes elementorum*. Certum est, quod notitia veritatis *rerum* triformis est, secundum quod sunt formae *concretæ*, formae *abstractæ*, et formae *separatæ*. Formas *concretas* considerat physicus, formas *abstractas* metaphysicus, et formas *separatas* mathematicus. Unde dicit: *Mihi dedit Deus scientiam eorum quae sunt*, id est entium principaliter, quae vere entia, quantum ad scientiam *metaphysicam*; *ut sciam dispositionem orbis terrarum*, quantum ad *mathematicam*; *et virtutes elementorum*, quantum ad *naturalem philosophiam*. Salomon scivit anni cursum et vix dispositionem stellarum, naturas animalium et virtutes radicum; omnia docuit Salomon⁶.

10. De tertia parte philosophiae, scilicet de *moralium*, dicit etiam Salomon, quod eam est adeptus. Unde in Ecclesiaste⁷: *Lustravi universa animo meo, ut scirem et considerarem et quaererem sapientiam et rationem, et ut cognoscerem impietatem stulti et errorem imprudentium*. Multa dicit se considerasse et omnia ordinasse ad mores. — Carissimi! *impietas stulti* est in male sentiendo de causa causarum; *error imprudentium* est circa regimen vitae monasticae, vel vitae oeconomicae, vel politicae, id est circa regimen sui, vel familiae, vel civitatis. Magna prudentia requiritur ad regimen sui, maior ad regimen familiae, sed maxima circa regimen civitatis. Impossibile est, quod sol illuminet remota corpora a se et non illuminet propinqua sibi. Non potest aliquis habere ordinatam familiam, nisi ipse sit ordinatus. Si velit aliquis habere servientes castos; et ipse non erit castus, hoc non potest esse. Similiter nisi homo bene regat familiam suam, non poterit bene regere civitatem, quia *qualis princeps civitatis, tales et habitantes in ea*⁸.

11. Ostendit igitur Salomon, se pervenisse ad triforem descriptionem scientiæ philosophicæ, scilicet ad descriptionem scientiæ rationalis, moralis et naturalis et ad triforem descriptionem quarumlibet istarum. — Qui haberet descriptionem istarum scientiarum secundum veritatem, maximum speculum haberet ad cognoscendum, quia nihil est in aliqua istarum scientiarum, quod non importet vestigium Trinitatis. Illud esset facile ostendere, sed longum esset⁹.

12. Prima claritas, scilicet scientiæ *philosophicæ*, magna est secundum opinionem hominum mundanorum; sed de facili eclipsatur, nisi homo caveat sibi a capite et canda draconis¹⁰. Si aliquid interponatur inter ipsum et solem iustitiae, patitur eclipsim stultitiae. Ieremias: *Stultus factus est omnis homo a scientia sua*, scilicet *occasionaliter*, non *causaliter*. Qui confidit in scientia philosophica et appetitur se propter hoc et credit, se esse meliorem, stultus factus est, scilicet quando per istam scientiam sine ulteriori lumine credit, se apprehendere Creatorem; sicut si homo per candelas vellet videre caelum vel corpus solare. — Certum est, quod *rationalis* philosophia in rhetorica consummatur; cum sit triplex genus deliberativæ, scilicet quando homo deliberat de *utilitate*, de *securitate* et de *honestate*, et eius opposito, scilicet de *damno*, de *periculo* et de *peccato* sive

Item, ter-
tiam.Subdiastictio
trinembris.Vestigia
Trinitatis in
bis.Peritentiam
in his scien-
tiis.Requiritur
ulterius lu-
men.Non suffi-
cit rationalis
philosophia.

¹ Cfr. supra in Hexaem. collat. 4. n. 2. et IV. Sent. d. 14. p. II. a. 1. q. 1: *Verum* (dicit) indivisionem entis ab *esse* sive actu *absoluto*... et *bonum* indivisionem ab actu ut *in finem relato*.

² Vide supra pag. 344, nota 5.

³ Cap. 9, 4. et 42: *Et ero dignus sedium patris mei*. Ibid. 7, 45. et 16. habetur seq. locus. Post *dantur* in Vulgata plura adduntur.

⁴ Cfr. supra Itinerarium mentis in Deum, c. 3. n. 6, opusculum de Reductione artium ad theolog. n. 4. et in Hexaem. collat. 4. n. 48. seqq.

⁵ Cap. 7, 47. — De seqq. cfr. loci in nota praecedente allegati.

⁶ Vide Sap. 7, 18. seqq.

⁷ Cap. 7, 26.

⁸ Eccli. 10, 2: *Et qualis est rector civitatis etc.* Cfr. I. Tim. 3, 2. seqq.

⁹ Cfr. opusculum de Reductione artium ad theolog. n. 45. seqq.

¹⁰ Vide supra in Hexaem. collat. 22. n. 41. et 42. — Seq. locus est Ier. 10, 14. Vulgata omittit *sua*.

de inhonestate¹. Non potest homo scire, quid *utile*, quid *damnosum*, nisi ex additione ultra istam scientiam. Dicitur in Evangelio²: *Quid prodest homini, si mundum universum lucretur, animam vero suae detrimentum patiat?* Quid valet, quod homo multa sciat, si vera honestas animae reliquatur? —

Nec moralis. Certum est etiam, quod secundum scientiam *mora-*lem non potest homo scire, quid *utile*, quid *damnosum*, nisi ex additione ultra scientiam *mora-*lem, secundum quod scientia moralis est *ritus* colendi, *norma* vivendi et *censura* iudicandi³. Quis potest scire *ritum* colendi per philosophiam naturalem? — Esto, quod homo habeat scientiam naturalem et metaphysicam, quae se extendit ad substantias summas, et ibi deveniat homo, ut ibi *quiescat*; hoc est impossibile, quin cadat in errorem, nisi sit adiutus lumine fidei, scilicet ut credat homo Deum trinum et unum, potentissimum et optimum secundum ultimam infinitam bonitatis. Si aliter credas, insanis circa Deum; quod proprium est Dei attribuis alteri, blasphemias et idololatra es, sicut si homo simplicitatem Dei vel

Epilogus. huiusmodi attribuat alteri. — Igitur ista scientia praecipitavit et obscuravit philosophos, quia non habuerunt lumen fidei. Unde Apostolus⁴: *Qui cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipientis cor eorum; dicentes se sapientes stulti facti sunt.* Et in libro Sapientiae: *Si enim tantum potuerunt scire, ut possent aestimare saeculum, quomodo huius Dominum non facilius invenerunt?* — Philosophica scientia via est ad alias scientias; sed qui ibi vult stare cadit in tenebras.

13. Ultra scientiam philosophicam dedit nobis Deum scientiam *theologicam*, quae est *veritatis credibilis notitia pia*: quia lux aeterna, scilicet Deus, est lux inaccessibilis nobis⁵, quandiu sumus mortales et habemus oculos vespertionis. Unde Augustinus: «Acies mentis invalida in tam excellenti lumine non igitur, nisi per iustitiam fidei emundetur». Ideo super fidem fundata est scientia theologica: sicut scientiae philosophicae super prima principia sua fundantur, ita scientia Scripturae fundatur super articulos fidei, qui sunt duodecim fundamenta civitatis⁶. De ista scientia dicitur in Isaia: *Non no-*

14. Primo, dico, comparatur sacra Scriptura aquae maris propter *profunditatem* *mysteriorum*. Mare est profundum, nec potest homo ipsum transvadere; ita est tanta profunditas *mysteriorum* sacrae Scripturae, quod, quantumcumque homo sit illuminatus et quantacumque sit industria, non potest ad ipsarum profunditatem attingere. Unde Isaia⁸: *Erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti litteras, dicent: Lege istum; et respondebit: Non possem; signatus est enim. Et dabitur liber nescienti litteras, diceturque ei: Lege; et respondebit: Nescio litteras.* Nec sciens nec non sciens poterit legere. Quis ergo leget ipsum? Dico, quod qui cum superbia vult intrare sanctuarium Dei non poterit, licet sit literatus; similiter, si illiteratus velit intrare, stultus esset. Oportet igitur, quod habeat *litteraturam* et *spiritum*.

15. Secundo comparatur sacra Scriptura aquae maris propter *multiformitatem sensuum*. In mari sunt diversae scaturitiones; ita in sacra Scriptura in una littera est multiplex sententia. Unde in Daniele⁹: *Tu autem, Daniel, claudere sermones et signa librum usque ad tempus statutum; plurimi pertransibunt, et multiplex erit scientia.* — Mirantur aliqui, quod in eadem Scriptura habemus tot sententias. Dicit Anselmus, quod in eadem terra possunt diversa plantari; terra per virtutem divinam varias facit pullulationes; ita per Spiritum sanctum in eadem littera sunt sententiae variae. Nec est inconveniens aequivoco multipliciter posito uti aequivoce. In theologia significant et *res* et *verbes*¹⁰. Ideo, quando sunt plures proprietates rei, tunc per unam rem plura significantur. Quot sunt proprietates solis, tot, quando *sol* significat iustum, sunt proprietates iusti.

16. Tertia ratio, quare sacra Scriptura comparatur aquae maris, est propter *stabilitatem Ecclesiarum*. Psalmus¹¹: *Super maria fundavit eam; et alibi: Qui fundasti terram super stabilitatem suam.*

17. Comparatur Scripturae terrae varia producenti.

18. Comparatur Scripturae terrae varia producenti.

¹ Cfr. supra in Hexaem. collat. 4. n. 23.

² Math. 16, 26.

³ Cfr. supra in Hexaem. collat. 5. n. 14. seqq. et collat. 7. n. 5. seqq.

⁴ Rom. 1, 21. et 22. — Seq. locus est Sap. 13, 9.

⁵ Epist. 1. Tim. 6, 16: Et lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest. — De comparatione cognitionis nostrae cum oculis vespertionis cfr. supra pag. 309, nota 2, et de sententia August. vide supra pag. 345, nota 1.

⁶ Respicitur Apoc. 21, 14. Cfr. supra in Hexaem. collat. 8. n. 12. seqq. et collat. 9. n. 8. seqq. — Seqq. duo loci sunt Isai. 11, 9.

⁷ Cgl. A *stabilitationem*, sicut etiam infra.

⁸ Cap. 29, 41, et 12. Cfr. Ambros., Epist. 2. n. 3, et Gregor., 1. Homil. in Ezech. homil. 6. n. 13.

⁹ Cap. 12, 4. — Sententiam Anselmi non invenimus in eius operibus explicitè; cfr. tamen de Conceptu virg. etc. c. 11; Ambros., III. Hexaem. c. 8. n. 34. seqq., et supra in Hexaem. collat. 13. et 14. Godefrid. abbas Admont., Homil. Domin. homil. 27. comparat Scripturam terrae varia producenti.

¹⁰ Cfr. supra pag. 389, nota 6, ubi etiam de usu terminorum.

¹¹ Psalm. 23, 2. — Seq. locus est Ps. 103, 5. — Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 46. (c. 3.): Aqua autem frigida et humida; terra autem frigida et sicca. Cfr. Ambros., III. Hexaem. c. 4. n. 18; ibid. I. c. 6. n. 22. de positione terrae.

Deriserunt aliqui David, quia dixit, quod Deus fundavit terram super aquas. Terra, cum sit sicca, nisi esset humidum, quod penetrat terram, redigeretur in pulverem; et sicut corpus humanum per venas recipit humorem, ita necesse est, quod a mari veniant aquae dulces et teneant terram. Dicit, quod fundavit terram super aquas, propter mysterium. Terra, quam implevit Spiritus, est hierarchia ecclesiastica; qui *appendit tribus digitis molem terrae*¹, quia fundavit sacram Ecclesiam super eloquia divina. Eloquia sacra sunt stabilimenta. Dicit Apostolus ad Timotheum: *Scribo tibi, Timothee, ut scias, qualiter oportet te in domo Dei conversari, quae est Ecclesia Dei viva, columna et firmamentum veritatis*.

17. Ubi sacra Scriptura deficit, necesse est, terram, id est Ecclesiam, commoveri: *Nescierunt neque intellexerunt, in tenebris ambulant; movebuntur omnia fundamenta terrae*². Arius, qui fundamentum Trinitatis voluit auferre; Nestorius, qui voluit unitatem personae, et Eutyches, qui volebat confundere naturas in Christo; isti concusserunt fundamenta Ecclesiae. — Omnis pontifex debet scire istam scientiam; unde petitur ab hierarcha: Scis vetus testamentum et novum? — Rex Angliae petit a quodam episcopo, quid significarent duo cornua in mitra sua. Respondit, et bene, quod significant duo testamenta, quae episcopi scire debent³. « Et quid significant illa duo pendula, quae pendent post tergum »? Respondit, quod significant ignorantiam utriusque, « quia neque hoc neque illud scimus, sed totum proiecimus post tergum ». Et in hoc male dixit.

18. Quia hierarchia ecclesiastica fundata est in Scriptura, quae comparatur aquae maris propter ista tria; ideo sententia data est contra illos qui non habent istam scientiam. In Osee⁴: *Quia tu repulisti scientiam, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi*. A gubernaculo navis et a regimine civitatis repellitur qui nihil scit de regimine. Si fundamenta Ecclesiae consistunt in scientia sacrae Scripturae, ideo qui sacram Scripturam nescit repellendus est ab officio et dignitate ecclesiastica. Si caecus vellet alium ducere, maxima fatuitas esset⁵. Non sorte nec amicitia eligendus est nauta. — Et sciendum, quod *scientia repellitur*, quando homo *non curat eam addiscere*. Isaia⁶: *Propterea captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam*, scilicet in capite neque in membris. —

Item, *repellitur scientia*, quando homo scit scientiam et non vult secundum scientiam vivere nec eam implere. Unde dicit Dominus⁷: *Vae vobis, Scribae et Legisperiti! quia tulistis clavem scientiae; ipsi non introistis et eos qui introibant, prohibuistis*. Medicus si comedit cibum, quem prohibet infirmo, scandalizatur infirmus et vult illum cibum comedere. —

Quare *vae vobis, Scribae et Pharisei!* quia *scienti bonum et non facienti peccatum est*, ut dicit beatus Iacobus⁸. Ex scientia culpa augetur et poena; unde in Luca: *Servus, qui cognovit voluntatem Domini sui et non praeparavit et non fecit secundum voluntatem eius, vapulabit multis*. Si homo non prohibeat malum exemplo, vel consilio, vae ipsi! Facis te doctorem sacrae Scripturae, sed suades contrarium bono et veritati. Qui deberet incedere per viam rectam, et alter diceret ei, quod incederet per viam tortam; esset peccatum eius inexpressibile. Impediendo salutem alterius exemplo, consilio, vel suadendo, oportet dare animam tuam pro anima illius⁹. Nunquid, si possum alium trahere ad id quod melius, et traho ipsum ad peius, non graviter pecco? Si impedio bonum alterius, peius facio quam diabolus; quia diabolus facit sicut hostis. — Ista scientia, si non adsit operis impletio, non est utilis, sed damnosa. Prima claritas potest obscurari, sed ista potest damnari.

19. Ideo aliam claritatem oportet habere, scilicet *scientiae gratitudiae*, quae est forma claritatum duarum praecedentium. Deficis in tertio signo¹⁰, si non habes istam scientiam. Ista scientia est veritatis ut *credibilis et diligibilis notitia sancta*. De ista scientia dicitur in libro Sapientiae¹¹: *Iustum deduxit Dominus per vias rectas et ostendit illi regnum Dei; honestavit illum in laboribus et dedit illi scientiam Sanctorum*. Scientia gratuita dicitur *scientia Sanctorum* ex triplici causa.

20. Primo, quia a Spiritu sancto datur; dico a Spiritu sancto *movente* animam, *inspirante* et *informante* ad sanctitatem. Dico a Spiritu sancto *inspirante* ad sanctitatis *notitiam*, ad sanctitatis *placitiam* et ad sanctitatis *custodiam*. Unde Apostolus ad Corinthios¹²: *Nos non spiritum huius mundi accipimus, sed Spiritum, qui ex Deo est, ut sciamus quae a Deo donata sunt nobis*; et quomodo? Si scimus, custodimus et approbamus inspirata per Spiritum sanctum ad sanctitatis notitiam, ad sanctitatis

Scriptura
stabilit Eccle-
siam.

Haec scientia
necessaria
episcopis.

Exemplum.

Confirmatur.

Duplex mo-
dus repellendi
scientiam.

Incapto
contra scan-
dalum.

Notandum.

Pars III. De
scientia gra-
tuita.

Vocatur
scientia San-
ctorum ob 3
rationes.
Ratio 1.

Substantia-
tio trimem-
bris.

¹ Isaï. 40, 12. Cfr. supra in Hexaem. collat. 9. n. 3. — Seq. locus est I. Tim. 3, 14, et 45. Vulgata plura interserit.

² Psalm. 81, 5.

³ Secundum Pontificale Romanum, quando mitra capiti consecrati imponitur, haec dicitur oratio: Imponimus, Domine, capiti huius antistitis et agonistae tui galeam munitionis et salutis, quatenus decorata facie, et armato capite, cornibus utriusque testamenti terribilis appareat adversariis veritatis etc.

⁴ Cap. 4, 6. — Superius ante Quia codd. addunt Tertio; subinde omittunt verba *fundata est in Scriptura, quae*. Secundum contextum et Bonelli haec supplēvimus.

⁵ Matth. 15, 14: Caecus autem si caeco ducatum praestet, ambo in foveam cadunt.

⁶ Cap. 5, 13.

⁷ Luc. 14, 52.

⁸ Cap. 4, 17. — Seq. locus est Luc. 12, 47.

⁹ Respicitur poena talionis Exod. 21, 23. seq.: Reddet animam pro anima, oculum pro oculo etc. — In praecedentibus apparet defectus codicum.

¹⁰ Respicitur Exod. 8, 19. Cfr. supra pag. 341, nota 7. et pag. 375, nota 2.

¹¹ Cap. 10, 10. Vulgata invertit ordinem verborum.

¹² Epist. 1, 2, 12. — Seq. locus est Ioan. 17, 17.

placentiam et custodiam. Unde in Ioanne: *Pater, sanctifica eos in veritate.*

Ratio 2. *Sanctorum*, quia nihil vitiositatis habet admixtum, nihil carnalitatis, nihil curiositatis et nihil vanitatis. Unde in Levitico¹: *Dixit quoque Dominus ad Aaron: Vinum et omne, quod inebriari potest, non bibetis tu et filii tui, ut habeatis scientiam discernendi inter sanctum et profanum.* Qui habet scientiam discernendi inter sanctum et profanum ab omni eo, quod inebriari potest, abstinere, id est ab omni delectatione superflua in creatura; haec est

Triplex vitia.

vinum inebrians. Sive quis propter *vanitatem*, sive propter *curiositatem*, sive *carnalitatem* inclinet ad delectationem superflua, quae est in creatura; non habet scientiam Sanctorum. Dicitur in Genesi²: *De omni ligno, quod est in paradiso, comedes; de ligno autem scientiae boni et mali non comedes, quia, quacumque hora comederitis, morte moriemini.* Adam cum uxore sua contraxit vitium *curiositatis*, quando diabolus dixit eis: *Eritis sicut dii, scientes bonum et malum*; contraxit etiam vitium *carnalitatis*, quando comedit de fructu; contraxit etiam vitium *vanitatis*, quando voluit esse sicut dii. — Audite, fratres: qui scientiam habent Sanctorum, scilicet clerici, caveant sibi, ne aliquid vitiositatis habeant admixtum; quia, si admisceat homo aliquid vitiositatis, amittit scientiam discernendi inter bonum et malum.

Monitio.

Ratio 3. *clorum*, quia habet aemulationem omnis sanctitatis. — Unde in libro Ecclesiastae³: *In multa sapientia erit indignatio; qui addit scientiam addit dolorem.* Sciens homo defectus suos, habet dolorem *compunctionis* pro se ipso, dolorem *compassionis* pro proximis, et dolorem *aemulationis* pro honore Dei. —

Triplex dolor.

Primus. Psalmus: *Filii hominum, usquequo gravi corde? Ut quid diligitis vanitatem et quaeritis mendaciam? Et scitote, quoniam mirificavit Dominus Sanctum suum; Dominus exaudivit me, cum clamavero ad eum. Irascimini, et nolite peccare; quae dicitis in cordibus vestris in cubilibus vestris compungimini.* Qui veram habet scientiam et novit Deum et videt, se non ambulare recte nec perfecte, in continuo dolore est, quia videt, quod dissipentur eius affectus et cogitationes. Augustinus⁴: «Scientia parit luctum».

Secundus.

— Videt homo strages *corporum*, dolet multum. Qui

igitur videt strages *animarum*, quomodo potest se abstinere a lacrymis? Dolor iste multum placet Deo. Dicit Dominus de ista scientia⁵: *Misericordiam volo et non sacrificium, et scientiam Dei plus quam holocausta.* Scio infirmitates alienas; deo compati eis. Isaías: *Vilivimus eum, virum dolorum et scientem infirmitatem.* Non est spiritus scientiae Dei in isto membro, quando videt membrum capitis sui laesum et non condolet ei. David dolebat de morte Absalonis, qui tamen ipsum persecutus erat. Est igitur dolor *compunctionis* pro se ipso, dolor *compassionis* pro proximis. — Tertius dolor est aemulationis *pro honore divino.* Unde in libro Machabaeorum⁶: *Tu, Domine, qui habes scientiam, nosti, quod cum a morte liberari possem, duos sustineo corporis dolores; secundum animam vero propter timorem tuum libenter haec patior.* Verba ista dixit Eleazarus, quando potius voluit mori, quam simulationem comedendi carnes porcinas facere. Hoc non docet philosophia, quod pro conclusione exponam me morti.

Tertius.

23. Psalmus⁷: *Servus tuus sum ego; da mihi intellectum, ut sciam testimonia tua.* Scientia gratuita docet *scire* et *modum sciendi*. Unde super illud Apostoli: *Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognovit, quomodo oporteat eum scire*; dicit Bernardus: «Vides, quod non approbat Apostolus multa scientem, sed *modum sciendi*; vide, quod omnem fructum et utilitatem scientiae in *modo sciendi* constituit. Quid dicit *modum sciendi*? Scire, quo *ordine*, quo *studio*, quo *sine* quisque addiscat: quo *ordine*, ut id prius addiscat, quod maturius est ad salutem; quo *studio*, ut id ardentius, quod vehementius trahit ad amorem Dei; quo *sine*, ut non propter inanem gloriam, aut curiositatem, sed propter aedificationem suam et proximi addiscat. Sunt qui scire volunt tantum, ut sciant, et turpis *curiositas* est. Sunt qui addiscunt et scire volunt, ut *sciatur*, et turpis *vanitas* est. Et sunt qui scire volunt, ut *scientiam vendant* pro pecunia, aut honoribus, et turpis *quaeestus* est. Sunt qui scire volunt, ut alios *aedificent*, et *caritas* est. Et sunt qui scire volunt, ut *aedificentur*, et *prudencia* est».

Haec scientia docet etiam modum sciendi.

24. *Scientia inflat, sed caritas aedificat*⁸; ideo oportet iungere cum scientia caritatem, ut homo habeat simul scientiam et caritatem, ut possit impleri illud quod dicit Apostolus: *In caritate radicati et*

Iungenda scientiae caritas.

¹ Cap. 10, 8-10. Post *filii tui* in Vulgata plura interseruntur.

² Cap. 2, 16. et 17. ac cfr. 3, 4, 5. — Seq. locus est ibid. 3, 5. Cfr. supra pag. 420, nota 9. in fine.

³ Cap. 1, 18. Pro *dolorem*, quod exhibent septuaginta interpretes, Vulgata et *laborem*. — Seq. locus est Ps. 4, 3-5.

⁴ Libr. II. de Doctr. christiana, c. 7. n. 10: *Ista scientia bonae spei hominem non se iactantem, sed lamentantem facit.* Cfr. Serm. 347. (alias 17. de Sanctis) c. 3. n. 3.

⁵ Osce 6, 6. Pro *volo* (ita interpretes septuaginta) Vul-

gata *volui*. — Seq. locus est Isai. 53, 2. et 3. Post *eum* Vulgata plura addit. Subinde respicitur I. Cor. 12, 26. (de compassione membri, cfr. supra pag. 471, nota 9.) et II. Reg. 18, 33.

⁶ Libr. II. 6, 30.

⁷ Psalm. 118, 125. — Seq. locus est I. Cor. 8, 2. — Sententia Bernardi habetur Serm. 36. in Cantic. n. 3. Textus originalis quaedam alio modo exhibet et plura interserit.

⁸ Epist. I. Cor. 8, 1. — Seq. locus est Eph. 3, 17-19. Pro *ut pessis scire* Vulgata *scire etiam*.

fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus Sanctis, quae sit longitudo, latitudo, sublimitas et profundum, scire etiam supereminentem scientiae claritatem Christi. Ista est scientia, quae est donum Spiritus sancti.

25. De ultima scientia, scilicet de scientia glo-

riosa, dicam nunc verbum. Dicitur de ea in libro Sapientiae¹: Nosse te sanima iustitia est; sequitur: et radix est immortalitatis. Ista scientia initiatur in contemplativis, perpetuatur in dormientibus et consummatur in resurgentibus. Istan scientiam nobis praestare dignetur qui cum Patre etc.

De quarta scientia.

COLLATIO V.

De dono fortitudinis collatio prima.

SUMMARIUM. — *Introductio, 1. — Expositio textus; Virgo Maria commendatur a tribus, 2. — Primo a fortitudine, 3. — Fortitudo est donum Dei; argumenti divisio trimembris, 4. — Pars I. De dono fortitudinis ex parte dantis. Datur a Deo secundum triplicem rationem: a Deo protegente, redimente, inhabitante, 5-7. — Figura huius in Samson, 8. — Pars II. De ipsa ex parte suscipientis. Dispositio triplex, 9. — Primo disponitur anima per inexpugnabile fidei scutum, 10. — Secundo, per imperturbabile spei solatium, 11. — Tertio, per inexstinguibile caritatis incendium, 12. — Pars III. De ipsa ex parte operis consequentis. Datur ad tria: primo ad perficiendum operationes viriles, 13. — Secundo, ad prosternendas aëreas potestates, 14. — Tertio, ad perferendas mundiales tribulationes, 15.*

1. *Mulierem fortem quis inveniet? Procul et*

*de ultimis finibus pretium eius. Quaesivit lanam et linum et operata est consilio manuum suarum*². — *Sicut turris David collum tuum, quae aedificata est cum propugnaculis; mille clypei pendunt ex ea, omnis armatura fortium.* Verbum ultimum scribitur in Cantico canticorum et dictum est sponsae sive matri Ecclesiae, cuius collum simile est turri David; mille clypei etc. Collum dicitur, unde egreditur doctrina veritatis. Collum ad duo servit nobis, scilicet ad suscipiendam escam et ad exprimendum sermones³. Ita dicitur mater Ecclesia collum, quia ex ea egreditur doctrina veritatis; unde dicit: *mille clypei pendunt ex ea.* Item, procedit ab ea universitas sermonum ad corroborandum animas; unde dicit: *omnis armatura fortium.* Nihil est, quod valet ad habendam spiritualem fortitudinem, quod sacra Scriptura non explicet. — Debemus loqui de quarto dono Spiritus sancti, scilicet de dono fortitudinis. Rogabimus in principio Dominum etc.

2. *Mulierem fortem quis inveniet* etc. Verbum istud scriptum est in Proverbiis; absque dubio dictum est ad commendationem matris Ecclesiae⁴, spe-

cialiter ad commendationem Virginis gloriosae. In quo verbo a tribus commendatur: primo, a spiritualis fortitudinis roboratione; secundo, a supernaturalis conceptus fecunditate; et tertio, a salutaris consilii discretionem. Primum notatur, cum dicit: *Mulierem fortem quis inveniet* etc. Secundum, cum dicit: *Procul et de ultimis finibus pretium eius.* Tertium subdit: *Quaesivit lanam et linum* etc. — De dono fortitudinis dicemus nunc; de privilegio fecunditatis cras in mane, et de dono consilii cras in sero.

3. Primo, dico, commendatur a spiritualis fortitudinis robore, cum dicit: *Mulierem fortem quis inveniet?* Quaerit non desperando, sed confidendo. Quis igitur inveniet? Certe ille qui attingit a fine usque ad finem⁵; ipse inveniet eam et misit ad eam paranympum, id est Gabrielem Archangelum. Gabriel interpretatur fortitudo Dei, et ipse missus est ad inveniendum fortem mulierem. Absque dubio Salomon in ea voluit requiescere tanquam in loco securo; sed hoc non potuit esse, nisi esset fortis, quia dicitur in Cantico⁶, quod ante lectum Salomonis ambiunt sexaginta fortes. Salomon interpretatur rex desiderabilis; lectum eius ambiunt

Virgo commendatur a tribus.

Primo, a fortitudine.

¹ Cap. 15, 3: Nosse enim te consummata iustitia est, et scire iustitiam et virtutem tuam radix est immortalitatis.

² Prov. 31, 10, et 13. — Seq. locus est Cant. 4, 4.

³ Beda, II. in Cantic. cantic. allegoricae Exposit., explians 1, 9: *Collum tuum sicut monilia*, dicit: Per collum namque et cibos traicimus in corpus reficiendum, et verba professorum, quibus nostri cordis secreta proximis declaramus. Unde recte in collo Ecclesiae doctorum persona designatur. Cir. ibid. III. in 4, 4.

⁴ Vide August., Serm. 37. (alias 45. de Diversis), et Bedae Libellum de Muliere forti. Bernard., Homil. 2. super Missus est n. 3. exponit de B. M. V. Seq. divisio dat argumenta collat. 5. 6. 7.

⁵ Sap. 8, 1. — De interpretatione nominis Gabriel cir. supra pag. 435, nota 1.

⁶ Cap. 3, 7: In lectulum Salomonis etc. Cir. Gregor. et Beda in hunc locum, qui etiam dant explanationem numeri sexagenarii. — Quoad interpretationem nominis Salomon respicere videtur S. Bonav. III. Reg. 40, 24: Et universa terra deside-

Numerus 60. sexaginta fortes. — Sexagenarius numerus est perfectus et resurgit ex duplicatione numeri senarii in denarium, et sic per ipsum significatur universitas operum; vel resurgit ex duplicatione numeri denarii in senarium numerum, et significatur per ipsum universitas decem praeceptorum decalogi. Quantum aliquis est fortis et expeditus secundum dictamen legum et praeceptorum decalogi; tunc est fortis, ita quod ab exteriori laedi non potest. Unde in Proverbiis¹: *Fortitudo et lecor indumentum eius*. Sicut corpus ornatur ex habitu, ita ornatur anima ex fortitudine; ideo dicitur indumentum animae; nec solum fortitudo est indumentum animae, vel *Virginis gloriosae*, immo *matris Ecclesiae*. Unde Isaias: *Consurge, consurge, filia Sion; induere vestimentis gloriae tuae*.

4. De habitu fortitudinis, qualiter possumus indui, est sermo. Si recte volumus describere fortitudinem; attendendum, quod de caelo est. Unde in libro Machabaeorum²: *Non in multitudine exercitus victoria belli, sed de caelo fortitudo est*. Psalmus: *Mirabilis Deus in Sanctis suis; Deus Israel ipse dabit virtutem et fortitudinem plebi suae*. Ergo fortitudo est donum Dei³. Et ut melius cognoscamus donum fortitudinis, tria volumus dicere de isto dono. Primo volo ipsum describere ex parte *dantis*; secundo, ex parte *suscipientis*; et tertio, ex parte *operis consequentis*.

5. Primo, dico, volo ipsum describere ex parte *dantis*; et dico, quod datur a Deo *protegente*, a Deo *redimente* et a Deo *inhabitante*. — Primo, dico, datur donum fortitudinis a Deo *protegente*. Protegit enim nos Deus secundum ordinationem hierarchicam, muniens nos intus et extra. Scribitur in Proverbiis⁴: *Turris fortissima nomen Domini, ad ipsum currit iustus et exaltabitur*; et in eodem: *Substantia divitis urbs fortitudinis et quasi murus validus circumdans eum*. Fortitudo est, sicut a principio solido, sublimi et forti, a Deo; et Deus aeternus est origo fortitudinis in omnibus rebus; quia nihil est potens neque forte nisi per fortitudinem primi principii. Igitur ista fortitudo descendit a Deo nos protegente tanquam a primo principio secundum hierarchicas dispositiones⁵; quae fortitudo reddit omnem hominem divitem et securum et potentem et confidentem.

6. Secundo est ista fortitudo a Deo *redimente* A Deo redimente. per Verbi divini incarnationem. Unde Isaias⁶: *Fortitudo mea et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem; haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris*. Ista sunt aquae, in quibus anima fortificatur, purificatur, redimitur, sanctificatur et eripitur de potestate daemonum. Per quid redimitur anima? Dicitur in Habacuc⁷: *Splendor eius ut lux erit; cornua in manibus eius; ibi abscondita est fortitudo eius*. Item scribitur: *Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quae possidet; si autem fortior eo superveniens ricerit eum, universa arma eius auferet, in quibus confidebat, et spolia eius distribuet*. Iste fortior est Deus, quia quod infirmum est Dei fortius est hominibus. Filius Dei factus est infirmus propter nos.

7. Tertia ratio influentiae fortitudinis est a Deo *inhabitante*. Unde in Michaea⁸: *Repletus sum fortitudine Domini, iudicio et virtute*. Corpus humanum, quando non habet spiritum, non habet virtutem, etiam si esset corpus giganteum; ita si Deus non est in anima, tunc ipsa non habet virtutem. De fortissimo nostro, scilicet de Christo, dicitur⁹: *Requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis* etc.; et ponit in medio *fortitudinem*, quia non habitat Christus in nobis, nisi habeamus ista duo, scilicet Spiritum Domini et fortitudinem; et ideo in medio ponit *fortitudinem*. Petrus ad vocem ancillae negavit, et stetit contra caesarem; quia sine Spiritu Domini anima est debilis, et cum Spiritu Domini est fortis. Contra caesarem stetit, quia eum Spiritu Domini tunc fortis fuit.

8. In huius mysterii designationem dicitur¹⁰, quod Figura hinc. Samson secundum doctrinam Angeli non permisit, novaculam ascendere super caput suum; sed creverunt crines, et factus est fortissimus hominum. Mirabile fuit, quod cum crinibus fortis fuit et sine capillis factus est infirmus. Dalila meretrix decepit eum; petiit ab eo, ubi esset fortitudo eius. Quatuor vicibus petiit ab eo, et quarta vice dixit ei veritatem, tribus vero primis vicibus celavit ei veritatem. Prima vice dixit¹¹: *Si septem funibus nervicis fuero ligatus, ero similis ceteris hominibus; et cum esset*

rabat vultum Salomonis. Cfr. II. Paral. 9, 23. Isidor., VII. Etymolog. c. 6. n. 64. et 65; David, *fortis manu... et desiderabilis* [Idem dicit Hieron., de Nominibus Hebraic. I. Reg.]... Salomon trinominus fuisse perhibetur. Primum vocabulum eius *Salomon* dicitur, id est pacificus, eo quod in regno eius pax fuerit. Secundum nomen *Idida*, eo quod fuerit dilectus et amabilis Domino. Tertium vocabulum eius *Cohetelech*, quod Graece appellatur *ecclesiastes*, Latine *concionator*, quod ad populum loqueretur.

¹ Cap. 31, 25. — Seq. locus est Isai. 52, 1: *Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion, induere etc.*

² Libr. I, 3, 19. — Seq. locus est Ps. 67, 36.

³ Cfr. III. Sent. d. 35. q. 5.

⁴ Cap. 18, 10. Ibid. v. 11. est locus seq., de quo cfr. etiam ibid. 10, 15. Vide supra in Hexaem. collat. 17. n. 19.

⁵ Cfr. supra in Hexaem. collat. 21. n. 16. et 21. seqq.

⁶ Cap. 42, 2. et 3.

⁷ Cap. 3, 4. — Seq. locus est Luc. 11, 21. et 22; tertius I. Cor. 1, 25.

⁸ Cap. 3, 8.

⁹ Isai. 41, 2. seq. — Inferius respicitur Matth. 26, 69. seqq. (de Petro negante Christum); de eius constantia in conspectu principis sacerdotum etc. cfr. Act. 4, 5. seqq.

¹⁰ Iudic. 13, 3. seqq.

¹¹ Iudic. 46, 7. Ibid. v. 11. et 12. sunt duo seqq. loci; ibid., v. 47. insinuat aliiis verbis quarta responsio Samsonis.

ligatus, et venirent Philisthaei ad eum, ut caperent eum, statim rupit funes. Item petiit ab eo, ubi esset fortitudo sua; et dixit: *Si ligatus fuero septem funibus novis, qui nondum fuerunt in opere*; ero sicut ceteri homines. Tertio dixit ei: *Si septem capillos meos infixeris in terra cum clavo*, ero sicut ceteri homines. Quarto revelavit ei veritatem et dixit: *Si septem capillos meos, qui sunt in capite meo, abrueris, ero similis ceteris hominibus*; et tunc

Expliciter.

ceperunt eum Philisthaei. Quid est hoc? — Dico, quod abrasio capillorum significat subtractionem septiformis gratiae Spiritus sancti¹. De omnibus Sanctis planum est, quod, quamdiu remansit cum eis gratia Spiritus sancti, fortes fuerunt. — Quare non dixit ei, ubi esset fortitudo sua? Videte, in amissione Spiritus sancti est iste processus; per istam viam perditur Spiritus sanctus. Quatuor sunt oblectamenta sensuum, scilicet *occupatio, cogitatio, incurvatio affectionum interiorum et impugnatio divinarum legum*. In ultimo amittitur Spiritus sanctus, in aliis vero disponitur homo ad hoc. Primo diabolus offert *delectabilia sensus*; et hoc est *septem funibus nerviceis* ligari. Postea, cum homo immoratur cogitationibus in delectabili oblati, tunc ligatur *septem funibus novis, qui nondum fuerunt in opere*. Post sequitur *incurvatio affectionum*: sicut ex multitudine radiorum generatur calor; sic, quando est multiplex cogitatio in anima, tunc incurvatur anima ad illud; et hoc significat *ligatio erinimum cum clavo in terra*. Adhuc non perdit homo Spiritum sanctum. Sed quarto sequitur *impugnatio divinarum legum*, cum crines capitis abraduntur, id est, cum gratia Spiritus sancti subtrahitur. — Habemus modo, a quo procedit donum Spiritus sancti, quia a Deo *protegente*, a Deo *realimente* et a Deo *inhabitante*. Per gratiam Spiritus sancti natura custodit originem vitae, et nos debemus custodire spiritum vitae. Quid valeret homo, nisi haberet Spiritum sanctum?

Oblectamenta quatuor.

Epilogus.

9. Dicas modo: per quid disponitur anima ad *susceptionem* influxus istius doni? Dico, quod fortitudo, quae est donum Spiritus sancti, venit in nos primo per *inexpugnabile fidei scutum*; secundo, per *imperturbabile spei solatium*; et tertio, per *inextinguibile caritatis incendium*.

Pars II. De dispositione ex parte suscipientis. Est triplex.

10. Primo, dico, disponitur anima ad donum fortitudinis per *inexpugnabile fidei scutum*. Unde Apostolus ad Hebraeos²: *Qui per fidem vicerunt regna etc.; fortes facti sunt in bello*; ad Ephesios: *In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere*; et in

Esdra: *Fortis res est vinum, fortior est rex, fortiores sunt mulieres*, dixit tertius; et quartus dixit: *Fortissima res est veritas*. — Ostendit, qualiter homo potest vincere fortitudinem diaboli. Diabolus trahit hominem ad concupiscentiam carnis, ad concupiscentiam oculorum et ad superbiam vitae³. Concupiscentia carnis reddit homines fortissimos; multa patiuntur homines, ut possint explorare libidinem carnis. Similiter, ambitio reddit homines fortes; propter ambitionem honorum multi multa patiuntur. Item, concupiscentia oculorum, quae est fomentum concupiscentiae et superbiae, reddit homines fortes, quia multa patiuntur homines, ut temporalia acquirant. In *rege* significatur *superbia*; in *vinum*, quod facit hominem ebriosum et reddit hominem audacem, significatur *concupiscentia oculorum*. Scribitur⁴: *Ne intuearis vinum, cum flavescit in sepyho*. Per *mulieres* significatur *concupiscentia carnis*. Quae est materia resistendi istis? Quomodo potest vinci vinum et alia duo? Dico: per *veritatem*. Psalmus⁵: *Scuto circumdabit te veritas eius, scilicet per fidem inhabitantem, non timebis a timore nocturno etc.* Et beatus Petrus dixit: *Adversarius vester tanquam leo rugiens circuit, quaerens, quem devoret; cui resistite fortes in fide*. Si amaremur veritatem, non timeremus diabolum, quia scriptum est: *Oculi Domini contemplantur universam terram et praebent fortitudinem his qui corde perfecto credunt in eum*.

Explicatio huius loci.

11. Secunda dispositio influxus doni fortitudinis^{Secunda.} est per *imperturbabile spei solatium*. Unde Apostolus ad Hebraeos⁶: *Fortissimum habemus solatium, qui confugimus ad tenentiam propositam nobis spem*. Et in Isaia: *Qui sperant in Domino mutabunt fortitudinem suam; assumunt pennas ut aquilae, current et non laborabunt; ambulabunt et non deficient*. Homo libenter portaret magnum onus pro marca auri. Si tantum refecit musca⁷; igitur multum deberes te movere ad sustinendum pro spe futuri praemii et aeterni. In Deo debemus confidere, quia *dat lasso fortitudinem*⁸. Philosophus vult, quod una de virtutibus cardinalibus sit magnanimitas; sed non oportet, quod sit in te, sed in Deo ista magnanimitas, quae est virtus.

12. Tertio disponitur homo ad influxum doni^{Tertia.} fortitudinis per *inextinguibile caritatis incendium*. Unde in Cantico⁹: *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum; quia fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus aemulatio; lampades eius lampades ignis atque flammaram; aquae multae non potuerunt extin-*

¹ Cfr. supra pag. 439, nota 9. et in Hexaem. collat. II. n. 23.

² Cap. 11, 33, et 34. — Seq. locus est Eph. 6, 16; tertius III. Esdr. 3, 40-42.

³ Epist. 1. Ioan. 2, 16.

⁴ Prov. 23, 31.

⁵ Psalm. 90, 5. — Seq. locus est I. Petr. 5, 8, et 9: *Adversarius vester diabolus tanquam etc.*; tertius II. Paral. 16, 9.

S. Bonav. — Tom. V.

⁶ Cap. 6, 18. — Seq. locus est Isaï. 40, 31.

⁷ Ita S. Franciscus vocare solebat pecuniam; cfr. Opuscula eius, Apophth. 47; Bonav., Vita c. 7.

⁸ Isaï. 40, 29. Pro *fortitudinem*, quod in aliis versionibus invenitur, Vulgata *virtutem*. — De sententia Philosophi vide supra pag. 354, nota 4. et pag. 355, nota 11.

⁹ Cap. 8, 6, et 7.

quere caritatem. Credis extinguere fornacem ardentem cum gutta aquae? Omnis virtus est sicut gutta aquae respectu animae amantis. *Fortis est ut mors dilectio*; mors omnes vincit, similiter dilectio totum vincit. *Dura sicut infernus aemulatio*; infernus quod tenet non dimittit, ita caritas omnia vincit et fortiter tenet. Paule, quid dicis de caritate? *Quis*, inquit¹, *separabit me a caritate Dei?* Respondet: *Tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius?* Et dicit: *Certus sum, quia neque mors neque vita neque instantia neque futura poterunt me separare a caritate, quae est in Christo Iesu.* Chrysostomus dicit, quod Paulus enumerat omnes creaturas et dicit: *Neque creatura alia poterit me separare a caritate, quae est in Christo Iesu*; id est, si de novo

Notandum.

posset fieri creatura, non posset separare me. — Ista caritas est trahens nos ad naturam caelestem, non permittit peregrinam impressionem in nobis; quantum est de se, perpetua est; nisi dem libellum repudiū, non auferet Deus caritatem suam a nobis. In Psalmo²: *Diligam te, Domine, fortitudo mea, Dominus firmamentum meum et refugium meum et liberator meus. Protector vitae meae, a quo trepidabo*? Catharina et Lucia fortes fuerunt per amorem Dei. Si non sumus ligati cum Domino per caritatem, facile amittimus fortitudinem nostram. — Patet modo, a quo est origo doni fortitudinis, et per quae disponimur ad istum influxum doni fortitudinis.

13. Sed scitis, quod habitus sine actu nihil est³;

Pars III. De die triplici et partibus operis consequentibus.

ideo sciendum, quod ad tria datur donum fortitudinis: primo, ad *perficiendum operationes viriles*; secundo, ad *prosternendum aëreas potestates*; et tertio, ad *perferendum mundiales tribulationes*. —

Primo.

Primo, dico, datur donum fortitudinis ad *perficiendum operationes viriles*; unde in Proverbiis⁴: *Operatum operata est manus remissa*; manus autem fortium parat divitias. Et de forti muliere dicitur: *Manum suam misit ad fortia, et digiti eius apprehenderunt fusum*. Loquitur de Ecclesia et de membris eius. Prius oportet ponere manum ad fortia, quam digiti apprehendant fusum, id est, oportet prius for-

littere agere, antequam homo possit perspicaciter docere. In *fuso*, quo extrahitur filum de stupa, significatur industria, per quam homines accipiunt doctrinam et explicant eam. Qui vult bene docere, oportet, quod manum mittat ad fortia. In libro Regum⁵ dicitur: *Ingrederet, quia vir fortis es et bona annuntians*; et in Isaia: *Super montem excelsum ascendet tu, qui evangelizas Sion*. Si brachium est debile, Similo. etiam si gladius fuerit fortis et bonus; non erit bonus ictus. Aliqui pleni sunt sermonibus et parum habent de operationibus.

14. Secundo datur donum Spiritus sancti ad *Secundo. prosternendas aëreas potestates*. Unde in Ioanne⁶: *Scribo vobis, iuvenes, quoniam fortes estis, et verbum Dei manet in vobis, et vicistis malignum*. Ista fortitudo debet esse in omni Christiano et specialiter in duce exercitus populi christiani. Scribitur in libro Machabaeorum, quod *Iudas fortis viribus a iuventute sua, ipse sit vobis princeps militiae, et ipseaget bellum populi*. Omnis, qui accipit curam animarum, efficitur princeps militiae; et quando princeps non est bonus, tunc exercitus est in magno periculo. Unde conqueritur Ieremias⁷: *Recessit, inquit, omnis decor a filia Sion; facti sunt principes eius sicut ardetes non invenientes pascua, et abierunt absque fortitudine ante faciem subsequens*. Duo fuerunt, quibus Dominus dedit fortitudinem, scilicet Caleb et Iosue. De Caleb dicitur⁸: *Dedit Dominus fortitudinem ipsi Caleb, et usque in senectutem permansit illi virtus, ut ascenderet in excelsum terrae Ioeum*. Et similiter dicitur de Iosue, quod *fortis in bello factus est*. Caleb interpretatur *totum cor*, et Iosue interpretatur *salvatio*. Isti pro salute alicuius circumierunt explorare terram promissionis⁹.

15. Tertio datur donum fortitudinis ad *Terzio. vendas mundiales tribulationes*. Unde dicitur in libro Machabaeorum¹⁰, quod Eleazarus, quando a vita decessit, exemplum fortitudinis iuvenibus et senibus derelinquens dixit: *Libenter pro amore tuo haec patior*. Potuit liberari, si simulasset, se carnes porcinas comedisse; sed noluit, immo potius voluit mori

¹ Rom. 8, 35, et 38. — Chrysost. in hunc locum (homil. 15. n. 5.) ait: Deinde, quasi haec non satis essent ad sumum declarandum amorem, alias rursus subiicit: *Neque creatura alia*, id est, etiam si alia creatura esset, quanta est ea quae videtur, quanta illa spiritualis, nihil me a caritate illa submovebit.

² Psalm. 17, 2. seq. Ibid. 26, 1: Dominus, protector etc. — Superius respicitur opinio Aristot. de corporibus caelestibus, quae propter incorruptibilitatem non recipiunt peregrinas impressiones; cfr. tom. IV. pag. 979, nota 4.

³ Aristot., 1. Ethic. c. 8: Fieri enim potest, ut habitus, licet adsit, nullum tamen bonum efficiat; id quod in dormiente, vel alio aliquo modo manente otioso homine evenit; ut operatio autem nihil boni agat, non datur; aget enim necessario et bene etiam aget.

⁴ Cap. 10, 4. Ibid. 31, 49. est seq. locus. Beda in hunc locum (de Muliere forti) ait: *Fortia dicit perfecta in Christi caritate opera...* Solent feminae tenentes *fusum* in dextera, colum

tenere in sinistra; in colo enim lana involuta est, quae filo ducenda et nenda transeat in fusum.

⁵ Libr. III, 4, 42. — Seq. locus est Isai, 40, 9. Act. 4, 1. dicitur: Coepit Iesus facere et docere.

⁶ Epist. 1, 2, 14. — Seq. locus est I. Mach. 2, 66.

⁷ Thren. 1, 6: Et egressus est a filia Sion omnis decor eius; facti etc.

⁸ Eccli. 46, 11. Ibid. v. 4. est seq. locus: Fortis in bello Iesus Nave. — Hieron., de Nominibus Hebraicis. (de Numerorum libro): *Caleb*, quasi cor, aut omne cor etc.; *Iesu*, salvator.

⁹ Cfr. Num. 13, 7. et 17.

¹⁰ Libr. II, 6, 26. seqq.: Manum omnipotentis nec vivus nec defunctus effugiam. Quamobrem fortiter vita excedendo, senectute quidem dignus apparebo; adolescentibus autem exemplum forte reliquam, si prompto animo ac fortiter pro gravissimis ac sanctissimis legibus honesta morte perfungar. — Iu v. 30. *Vulgata propter timorem tuum loco pro amore tuo.*

Monitio. et exemplum fortitudinis aliis relinquere. — Quis habebit illud donum? Omnes modo fugiunt pro modico, pro amissione modicae rei temporalis, vel modici commodi; et quare? Quia non habent fortitudinem. Sed dicit ipse Iob¹: *Tenebit iustus viam suam*. Via ipsius Christi est, quod homo munde et fortiter ambulet. *Accinxit, inquit, fortitudine lumbos suos*. Et alibi dicitur: *Super excelsa deducet me victor in*

psalmis canentem. — Rogabimus Dominum nostrum Epilogus. Iesum Christum, ut ipse per suam misericordiam dignetur nos ita ducere et regere in ista vita mortali, ut possimus dona praedicta Spiritus sancti obtinere et pervenire ad illud ineffabile gaudium, in quo vivit et regnat ille quem « videbimus, amabimus et laudabimus² », praestante ipso, qui est trinus et unus; Pater et Filius et Spiritus sanctus. Amen.

COLLATIO VI.

De dono fortitudinis collatio secunda.

SUMMARIVM. — *Introductio*, 1. — *Repetitio et applicatio textus*, 2-4. — *Divisio argumenti trimembris*, 5. — Pars I. B. Virgo protulit pretium nostrae redemptionis ut fortis et sancta. *Triplex sanctitatis eius*. Primo, *sanctitas pudicitiae incorruptae*, 6. — Secundo, *sanctitas obedientiae promptae*, 7. — Tertio, *sanctitas benevolentiae plenae*, 8. — *Figurae Virginis sex, tres in historia, tres in verbis; hae significant sex proprietates amoris divini*, 9-11. — *Imitari debemus in his B. Virginem, sed non Eam; increpato peccati, speciatim luxuriae; cavendum a mulieribus*, 12-14. — Pars II. Ipsa persolvit illud ut fortis et pia. *Obtulit sub cruce Filium ad solvendum pretium mundi*, 15. — *De B. Virginis pietate; haec est triplex*, 16. — *Persolvit pretium primo pietate venerationis divinae; hinc super omnes est laudabilis; reprehenditur impietas hominum*, 17. — *Secundo, pietate compassionis ad Christum; compassio cum Christo*, 18. 19. — *Tertio, pietate miserationis ad mundum; B. Virgo mater pia Christianorum; commendatur pietas omnibus*, 20. 21. — Pars III. Ipsa possidet illud ut fortis et strenua. *Strenua fuit tripliciter: primo, viriliter pugnans conterendo caput serpentis*, 22. — *Secundo, nobiliter triumphans de diabolo, ut Iudith de Holoferne*, 23. — *Tertio, sublimiter regnans, ut Esther coronata*, 24.

1. *Mulierem fortem quis inveniet*³? etc. — Ora

Introductio. *pro nobis, quia mulier sancta es*. Verbum ultimum fuit verbum sacerdotum ad Iudith; et potest esse verbum nostrum ad Virginem gloriosissimam, quae plena est sanctitate et gratia, ut oret pro nobis ad obtinendam gratiam et sapientiam: *sapientiam ad cognoscendam veritatem, et gratiam ad faciendam veritatem*. Ista duo debemus petere a Deo. Ad hoc venimus ad sermonem, ut intellectum bonum habeamus et affectum poenitentiae reportemus. Sed indigemus prece ad hoc; et quia sumus hebetes et tardi, ideo indigemus suffragio Virginis gloriose, ut per eius suffragium imploremus divinum auxilium, quod possimus aliquid dicere etc.

2. *Mulierem fortem* etc. In sero tangebamus Repetitio. verbum illud, quod est Salomonis ad Virginem gloriosam, in quo commendat eam a tribus: primo, a *spiritualis fortitudinis robore*; secundo, a *supernaturalis conceptus fecunditate*; et tertio, a *salutaris con-*

*sillii discretionem*⁴. — Et recte coniunguntur ista tria: *Explicatio factus.* quia robur fortitudinis spiritualis initium fuit supernaturalis conceptus, et donum consilii fuit quasi complementum, quia illa Virgo, quae debebat concipere Christum, Dei Filium, *Dei virtutem et Dei sapientiam*⁵, debuit esse fortis et sensata: fortis virtute et sensata per sapientiam. Et ideo Sapiens, volens explicare de conceptu Virginis, praemittit de spiritu fortitudinis et subiungit de dono consilii; quia illa, super quam debuit requiescere *spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis et spiritus timoris Domini*⁶, debuit esse repleta spiritu septiformi donorum Spiritus sancti, specialiter vero spiritu fortitudinis et consilii.

3. In hoc autem, quod dicit: *Procul et de ultimis* Continuator et confirmator. *fnibus pretium eius*, intelligitur Virgo gloriosa commendari a *supernaturali conceptus fecunditate*. Hoc non habeo ex me, sed Bernardus⁷ dicit: « Si nostra

¹ Cap. 17, 9. — Ioan. 14, 6: Ego sum via etc. Seq. locus est Prov. 31, 17; tertius Habac. 3, 49.

² Secundum August.; cfr. supra pag. 418, nota 1.

³ Prov. 31, 10. — Seq. locus est Iudith 8, 29. Subinde respicitur Luc. 4, 28: Ave, gratia plena.

⁴ Cfr. collat. praeced. n. 2.

⁵ Epist. I. Cor. 1, 24.

⁶ Isai. 11, 2. et 3.

⁷ Homil. 2. super *Misus est* n. 5. Textus originalis quaedam alio modo exhibet et plura interserit. Allegatur in fine Ps. 18, 7.

et omnium salus, si innocentiae restitutio posita est in manu mulieris; necesse est, ut fortis mulier quae-
ratur, quae ad tantum opus est necessaria »; et
subdit: « Non de terra, non de caelo propinquo, sed
a summo caelo egressio eius ». — *Procul igitur
et de ultimis finibus pretium eius*. Hoc est pretium,
de quo dicit Apostolus¹: *Empti estis pretio magno;
portate et glorificate Deum in corpore vestro*. Quod
pretium illud sit magnum, dicit Apostolus Petrus:
*Non corruptibilibus auro vel argento redempti estis
de vana vestra conversatione paterna traditionis,
sed pretioso sanguine quasi Agni immaculati et
incontaminati*. Hoc debuit esse pretium magnum,
quo redimi debebat totus mundus et totum genus
humanum; quia homo satisfacere non potuit, quia
nullus homo potuit valere omnes homines, nec crea-
tura aliqua. Nihil fuit sufficiens ad redimendum to-
tum genus humanum, nisi haberet humanam natu-
ram et naturam super omnem creaturam; ergo opor-
tuit, quod haberet naturam divinam et humanam.

4. Illud pretium ubi invenitur? Certe nusquam
nisi in utero Virginis gloriosae. Unde Isaias²: *Ecce,
Virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur no-
men eius Emmanuel*. — *Emmanuel* interpretatur
nobiscum Deus. Non decebat Virginem habere filium
nisi Deum, nec Deum habere matrem nisi Virgine.
Pretium illud non potuit inveniri nisi in Virgine.
Procul et de ultimis finibus est, quia in ipso con-
iunctum est summum cum infimo, et primum cum
ultimo. Pretium illud *procul* est, quo redimitur to-
tum genus humanum; quia redimitur *infimum*, ideo
est summum; quia redimitur *ultimum*, ideo est
primum. Homo inter creaturas ultimo creatus est³.

3. *Procul et de ultimis finibus pretium eius*;
et cuius eius? Huius mulieris Virginis benedictae est
pretium, per quod regnum caelorum obtinere va-
leamus; sive est eius, id est ex ea *suntum*, per eam
solutum et ab ea *possessum*: ex ea *suntum* in in-
carnatione Verbi; per eam *solutum* in redemptione
generis humani; et ab ea *possessum* in assecutione
gloriae paradisi. Ipsa pretium illud *protulit*, *solvit*
et *possedit*: ergo est eius ut *originantis*, ut *persol-
ventis* et ut *possidentis*. Mulier ista *protulit* pre-
tium illud ut *fortis et sancta*; *solvit* ut *fortis et
pia*; et *possedit* ut *fortis et strenua*.

6. Dico primo, quod pretium illud *protulit*,
scilicet Deum et hominem. Protulit Virgo benedicta
ut mulier *fortis et sancta*, sanctitate, dico, *pucci-*

tiae incorruptae, sanctitate *obedientiae promptae* ^{Triplicis san-}
et sanctitate *benevolentiae plenae*. — Primo, dico, pro- ^{ctitas.}
tulit pretium illud Virgo benedicta ut fortis et san-
cta sanctitate *puccitiae incorruptae*. Unde in Eccle-
siastico⁴: *Gratia super gratium mulier sancta et
pudorata*; et Angelus dixit: *Ave, gratia plena,
quia sancta et pudorata: sancta carne et pudor-
rata mente*. Apostolus: *Mulier inuupta et virgo cogi-
tat quae Domini sunt, ut sit sancta corpore et
spiritu*. Super illud: *Missus est Angelus Gabriel etc.*,
dicit Bernardus⁵: « *Missus est Gabriel ad Virgine-
nem, qualem describit Apostolus, mente et corpore
sanctam*, nec de novo nec fortuito inventam, sed a
saeculo electam, ab Altissimo praecognitam et sibi
praeparatam, ab Angelis servatam, a Patriarchis
praesignatam, a Prophetis promissam ». Ad istam Vir-
ginem mitti debuit Gabriel tanquam paranympus.
Haec sola placuit Altissimo. Item Bernardus⁶: « Virgo
regia, gemino mentis decore praefulgida civium in
se provocavit aspectus, ita ut et Regis animum in
sui concupiscentiam inclinat et caelestem nuntium
ad se de supernis adduceret ».

7. Secundo protulit Virgo benedicta illud pretium ^{Secundo.}
ut fortis et sancta sanctitate *obedientiae promptae*.
Unde in Ecclesiastico⁷: *Fundamenta aeterna supra
petram solidam, et mandata Dei in corde mulieris
sanctae*. Ecclesia debuit fundari; ideo oportuit
iacere fundamenta, scilicet mandata Dei, et oportuit,
quod in aliqua persona essent collocata. Non potuit
hoc esse nisi in Virgine gloriosa; Psalmus: *Funda-
menta eius in montibus sanctis; homo natus est in
ea, et ipse fundavit eam Altissimus*. Dicit: *Man-
data Dei in corde mulieris sanctae*, id est Virgi-
nis gloriosae. Non fuit otiosa, non fuit sciens et non
faciens, sed fuit obediens. Ideo in corde eius fuerunt
fundata ista mandata Dei. Dicitur in Evangelio⁸:
*Omnis, qui audit verbum Dei et facit, similis est
ei qui aedificat domum suam supra firmam pet-
ram; qui autem audit et non facit, similis est ei qui
aedificat super arenam*. — Primo oportuit invenire
personam, in qua mandata Dei collocarentur, scilicet
mulierem fortem. Haec fuit Virgo gloriosa. Unde
in Luca⁹: *Extollens vocem quaedam mulier de turba,
dixit ei: Beatus venter, qui te portavit, et ubera,
quae sucxisti*. Et dixit Iesus: *Quinimmo, beati qui
audierunt verbum Dei et custodiunt illud*. — Non so- ^{Applicatio.}
lum ipsa beata est, quae ipsum concepit et lactavit,
sed etiam qui eam sequuntur. Et qui sunt illi? Qui

¹ Epist. I. Cor. 6, 20. — Seq. locus est I. Petr. 1, 18, et 19.
— De redemptione generis humani vide supra Breviloq. p. IV.
c. 4. seqq. et III. Sent. d. 20. q. 3. seqq.

² Cap. 7, 14. Cfr. Math. 1, 23, ubi post *Emmanuel* ad-
ditur: quod est interpretatum *nobiscum Deus*.

³ Cfr. Gen. 1, 26. seqq.

⁴ Cap. 26, 19. — Seq. locus est Luc. 1, 28; tertius I.
Cor. 7, 34.

⁵ Homil. 2. n. 4: *Missus est*, inquit [Luc. 1, 26, et 27],

Angelus ad Virgine: virginem carne, virginem mente, vir-
ginem professione, virginem denique, qualem etc.

⁶ Homil. 2. super *Missus est* n. 2: Illis [virginitate et hu-
militate] nimirum Virgo regia, geminis ornata virtutum geni-
noque mentis pariter et corporis decore praefulgida, specie sua
et pulcritudine sua in caelestibus cognita, caeli civium etc.

⁷ Cap. 26, 24. — Seq. locus est Ps. 86, 1, et 5.

⁸ Matth. 7, 25, et 26. Vulgata paulo aliter legit.

⁹ Cap. 11, 27, et 28.

audiunt verbum Dei et implent illud. Eva, transgressa mandatum Dei, destruxit domum, quam Deus nobis praeparavit ad salutem; sed mulier sapiens aedificavit domum et reparavit salutem nostram.

8. Tertio protulit pretium illud Virgo benedicta ^{Tertia.} ut fortis et sancta sanctitate *benevolentiae plenae*. Unde Gabriel Angelus dixit ei¹: *Benedicta tu in mulieribus etc. Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque et quod nasceretur ex te sanctum vocabitur Filius Dei*. Augustinus: Spiritus sanctus amor est, et quamquam datur cum donis suis, non est donum, a quo non possit separari, nisi donum amoris. Cum ceterae virtutes communes sint bonis et malis; dilectio Dei et proximi propria est bonis et piis; ipsa sola est, quae sanctificat. *Supervenit Spiritus sanctus*, quia additur amor amoris, ut metas aliorum transcenderet. Unde dicit Hugo²: « Quia amor Dei in mente Virginis singulariter ardebat, ideo in carne mirabilia faciebat ». — Dicitur in Exodo: *Quod rubrus ardebat et non comburebatur*, id est, Virgo gloriosa, Filium Dei et lucem proferens, per ignem divini amoris lucem mundo dedit et corrupta non fuit. Amor caritatis a corruptione conservat. *Ideoque et quod nasceretur ex te*, per amorem illibatam et impollutam, *vocabitur Filius Dei*. Sicut ex amore viri cum muliere nascitur filius carnalis; ita ex amore Virginis cum Deo natus est Dei Filius.

Figura Vir-
ginis prima.

Aliae figu-
rae.

9. Sed praecessit figura in *rubo et igne*, quam vidit Moyses; figura in *virga et flore Aaron*³; figura in *vellere et rore Gedeonis*; et praecessit figura in *forti muliere et eius pretio*, quam desideravit Salomon; figura in *femina et viro*, quia dicit Ieremias⁴: *Mulier circumdabit virum*. Illud totum consummatum est in Virgine gloriosa. Unde Bernardus: « Quod monstratum est Moysi in rubo et igne, Aaron in virga et flore, Gedeoni in vellere et rore; hoc aperte praevидit Salomon in forti muliere et eius pretio; apertissime Isaias declaravit de Virgine et eius filio: et tandem exhibuit Gabriel Virginem salutando ».

10. Tanguntur hic historiae. Prima historia est in *rubo et igne*, ubi exprimitur mysterium incarnationis. Secunda historia est in *virga Aaron*, quae praecisa et sicca in noctis unius spatio fronduit, floruit et fructum protulit. Tertia historia est, quod Gedeon petiit a Domino, quod *ros* cadens totus in *vellere* esset, et area remaneret sicca; et implevit ^{Tres in his-} concham rore. — Tria alia verba sunt Salomonis, Ieremiae et Isaias. Verbum Salomonis est *de forti muliere et eius pretio*. Verbum Ieremiae *de muliere et viro*: *Novum*, inquit⁵, *faciet Dominus super terram; mulier circumdabit virum*. Verbum Isaias *de Virgine et eius filio*: *Ecce*, inquit, *Virgo concipiet et pariet flumem, et vocabitur nomen eius Emmanuel. Et hoc vobis signum* etc.

11. Quis fecit, quod Virgo conciperet? Certe Spiritus sanctus, qui est amor *fervens*, *secundus*, *impollutus*, *virilis*, *incorruptus* et *deificus*. Quod sit amor *fervens*, significatur nobis in *rubo et igne*. Quod sit amor *secundus*, significatur in *virga Aaron*, quae in noctis spatio fronduit, floruit et fructum protulit. Quod sit amor *impollutus*, significatur in *vellere* completo, quia ros vellus non inquinavit, sed mundavit. Quod sit amor *virilis*, significatur nobis in *muliere et viro*, quia *mulier circumdedit virum*, id est ex omni parte cinxit. Quod sit amor *incorruptus*, significatur nobis in *Virgine*, quae *concepit filium*. Quod sit amor *deificus*, significatur nobis in *Virgine pariente Deum*. — Pretium illud pretiosissimum est. Propter hoc dicit Isaias⁶: *Pretiosior erit vir auro, et homo mundo obrizo*. Hoc dicit de Christo, qui nos pretiosos fecit.

Significat
tres proprie-
tates amoris.

12. Omnis, qui vult esse sanctus, debet sequi ^{Imitanda} Virginem gloriosam in sanctitate *pulchritudinis incorruptae*, *obedientiae promptae* et *benevolentiae plenae*. Et sicut sequendo Virginem gloriosam efficitur pretiosus et sanctus, ita sequendo Evam efficitur mali ^{Non Eva.} et viles. Unde in Proverbiis⁷: *Pretium scorti vix est unius panis; mulier autem viri pretiosam animam capit*. Eva stulta, pro esu unius pomi te et virum tuum et omnes nos vendidisti! O fili Evae!

¹ Luc. 4, 28-35. — De sententia August. (B omittit *Augustinus*) cfr. Enarrat. in Ps. 103. serm. 1. n. 9; Serm. 95. n. 7; H. de Diversis Qq. ad Simplian. q. 1. n. 8. seqq.; XV. de Trin. c. 18. n. 32. seqq., et Prosperii Aquitani sententiae ex August. (inter opera August.) n. 7: Dilectio Dei et proximi propria et specialis virtus est piorum atque Sanctorum, cum ceterae virtutes et bonis et malis possint esse communes. — Libr. III. Sent. d. 27. a. 1. q. 4. et d. 34. p. II. a. 1. q. 4. ad 4. ostenditur, quod aliquando Spiritus S. datur cum suis donis, aliquando non.

² In libello de B. Mariae virginitate, c. 2: Nam quia in corde, quo amor Spiritus sancti singulariter ardebat, ideo in carne eius virtus Spiritus sancti mirabilia faciebat. — Seq. locus est Exod. 3, 2. Quod per *rubrum* Maria figuratur, docent Gregor. Nys., Mystica interpretatio vitae Moysi (Migne, Patrol. Graec. Lat. tom. 44. col. 331); Theodoret., Qq. in Exod. 3, interrog. 6; Eucherius, libr. Formular. spiritalium intelligentiae, c. 4, quem sequitur Raban., XIX. de Universo, c. 6; Bernard., Serm. in Dominica infra octavam assumpt. B. M. V. n. 5. Gregor.,

XXVIII. Moral. c. 1. n. 8. intelligit, per ipsam figurari incarnationem Christi, de quo vide supra in Hexaem. collat. 3. n. 13. et collat. 11. n. 15.

³ Cfr. Num. 17, 3. seqq., et Hebr. 9, 4. Serm. 245. in Appendice serm. August. (alias 3. de Tempore) n. 5. ostenditur, quod virga Aaron Deiparam figuravit. — De vellere Gedeonis vide Iudic. 6, 37. seqq. et Ps. 74, 6. Origen., Homil. 8. in Iudic. n. 4; Hieron., Epist. 9. ad Paulam et Eustochium de assumptione B. M. V. (inter opera Hieron.) n. 5; August. et Casiodor. in Ps. 74, 6. docent, rore et vellere significari incarnationis Christi mysterium (*ros* Christus, *vellus* Virga). Vide etiam Raban., Allegor. in S. Scriptur. sub nominibus *virga* et *vellus*.

⁴ Cap. 31, 22: Femina circumdabit virum. — Verba Bernardi sumta sunt ex Homil. 2. super *Missus est* n. 11.

⁵ Cap. 31, 22: Creavit Dominus novum super terram; femina etc. — Seq. locus est Isai. 7, 14; tertius Luc. 2, 12: Et hoc vobis signum: Invenietis infantem etc.

⁶ Cap. 13, 12.

⁷ Cap. 6, 26. — Seq. locus est Math. 14, 26.

cave, ne sis imitator Evae; sed pro quacumque delectatione animam tuam das; imitator es Evae. *Quid prodest homini, si universum mundum lucretur, detrimentum autem animae suae patietur? Aut quam commutationem dabit homo pro anima sua?* Pro toto, quod Deus creavit, non darem animam meam. Christus sanguinem suum dedit pro anima tua redimenda, et pro peccato vendis te et animam tuam!

13. Scitis, quid accidit per peccatum? Pretiosissimus fit vilissimus. Unde in Ecclesiastico¹: *Mulier fornicaria quasi stercus conculcabitur in via.* Clericus igitur et sacerdos fornicarius quis est? Certe abominatio Domino. Fugite igitur concupiscentias et sequimini Virginem, quae creditur Gabrieli Archangelo, non mulierem, quae creditur serpenti. Salomon secutus est mulieres fatuas, ideo luget et dicit in Ecclesiaste²: *Inveni mulierem. amariorem morte, quae laqueus est venatorum, et sagena cor eius, vincula sunt manus illius. Qui placet Deo effugiet eam, qui autem peccator est. capietur ab ea. Laqueus est aspicientibus, sagena concupiscentibus et consentientibus, et vincula contingentibus.*

14. Dico primo, quod est *laqueus* aspicientibus; unde scribitur³: *Speciem mulieris alienae multi admirati, reprobi facti sunt.* Legitur de beato Bernardo, quod soror eius venit eum videre, ornata pulcherrimo ornatu; ipse spuit in faciem eius et fugit ab ea. Illa impatiens quaesivit, quare hoc faceret; respondit: « quia in meretricio ornatu venis ad capiendum animas et portas diabolum tecum ». Ideo dicit: *Laqueus est venatorum*, id est diaboli, qui per eam capit animas; quia *qui videt mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus est eam in corde suo*⁴. — Item, est *sagena* concupiscentibus et consentientibus. Unde in Ecclesiastico⁵: *Propter speciem mulieris multi perierunt.* Difficile est ignem portare in sinu, ut non comburantur vestimenta. — Item, *manus mulieris sunt vincula* contingentibus, quia stricte tenet, quod non potest homo ab ea separari. Unde Apostolus⁶: *Bonum est homini mulierem non tangere. — A vestimento procedit tinea, et a muliere iniquitas viri.* — Si volumus esse pretiosissimi, debemus adhaerere pretio mulieris fortissimae, Virginis

incompactae, obedientissimae et amatissimae. Illa mulier, scilicet Eva, nos a paradiso expellit et vendit; ista nos reducit et emit. — Protulit igitur pretium illud: ut mulier *fortis et sancta*.

15. Secundo, *persolvit* istud pretium ut mulier *fortis et pia*, scilicet quando Christus passus est in cruce ad persolvendum pretium istud, ut nos purgaret, lavaret et redimeret; tunc beata Virgo fuit praesens, acceptans et concordans voluntati divinae. Et placuit ei, quod pretium uteri sui offerretur in cruce pro nobis. Unde in Ioanne⁷: *Stabant iuxta crucem Iesu mater eius et soror matris eius, Maria Cleophae, et Maria Magdalena. Cum vidisset ergo Iesus matrem et discipulum stantem, quem diligebat; dicit matri suae: Mulier, ecce filius tuus, scilicet, qui tradetur in pretium redemptionis generis humani; ac si diceret: oportet, te carere me, et me carere te — et tu ipsa sicut sancta ipsum concepisti, et sicut pia eum offers — placeat tibi, Virgo, quod genus humanum redimo et Deum placo. Et ne destituta esset, dixit discipulo: Ecce, mater tua; hominem virginem dedit Virgini.*

16. Audiamus aliquid de pietate eius. Haec est spes nostra, quae persolvit pretium istud, ut pia pietate *enerationis divinae*; secundo, pietate *compassionis ad Christum*; et tertio, pietate *miserationis ad mundum*, et praecipue ad populum christianum.

17. Primo, dico, persolvit pretium istud ut *fortis et pia pietate enerationis divinae*. Unde in Proverbiis⁸: *Fallax gratia et vana est pulchritudo, mulier timens Dominum, ipsa laudabitur.* Nullus autem est, qui posset reddere honorem subtractum Deo nisi Christus. Et beata Virgo est venerativa et restaurativa honoris Deo subtracti, et mater consentiens, quod Christus in pretium offerretur. Ergo *laudabitur*. Laudata fuit Anna, quia obtulit Samelem; unde dicitur de ipsa⁹: *Abit in viam suam mulier et comedit, vultusque illius non sunt amplius in diversa mutati.* Ipsa obtulit filium ad serviendum; sed beata Virgo obtulit filium suum ad sacrificandum. — Abraham, voluisti offerre gloriam tuam, sed obtulisti arietem! Iste virgo offerre filium suum obtulit. — Laudatur vidua pauperula, quia obtulit to-

¹ Cap. 9, 10: Omnis mulier, quae est fornicaria etc. — Inferius respicit Gen. 3, 4. seqq. (de serpente seducente Evam).

² Cap. 7, 27.

³ Eccli. 9, 14. — De B. Bernardo ejusque sorore Humbelina, quae ex modo, quo Bernardus ipsam arguebat, conversa est, cfr. S. Bernardi vitae primae (auctore Gulielmo) l. c. 6. n. 30. et vitae secundae (auctore Alano), c. 7. n. 22. His locis dicitur: Cumque venisset [soror in saeculo nupta et saeculo dedita] quasi visura venerabilem fratrem suum, et adesset cum comitatu superbo et apparatu, ille detestans et execrans eam tanquam rete diaboli ad capiendas animas, nullatenus acquievit exire ad videndum eam. Quod audiens illa, confusa et compuncta vehementer... tota in lacrymas resoluta: « Et si peccator sum, inquit, pro talibus Christus mortuus est... Et si despicit frater meus carnem meam, ne despiciat servus Dei ani-

mam meam. Veniat, praecipiat; quidquid praeceperit, facere parata sum ». Hanc ergo promissionem tenens, exiit ad eam cum fratribus suis frater eius etc.

⁴ Matth. 5, 28.

⁵ Cap. 9, 9. — Deinde respicit Prov. 6, 27: Nunquid potest homo abscondere ignem in sinu suo, ut vestimenta illius non ardeant?

⁶ Epist. I. Cor. 7, 1. — Seq. locus est Eccli. 42, 13: De vestimentis enim procedit etc.

⁷ Cap. 19, 25. et 26. Ibid. v. 27. locus seq.

⁸ Cap. 31, 30.

⁹ Libr. I. Reg. 4, 18. Ibid. v. 11: Dabo eum Domino omnibus diebus vitae eius. — Subinde respicit Gen. 22, 9. seqq. (de Abraham) et Marc. 12, 41. seqq., Luc. 24, 1. seqq. (de vidua).

Pars II. Pretium persolvit.

Sub cruce.

Triplex Virginitatis pietas.

Pietas prima.

Virgo laudabilis.

Reprobatior peccatum.

Cavendum mulieribus.

Exponitur locus Scripturae.

Monitio.

tum, quod habuit; sed haec mulier, scilicet Virgo gloriosa, misericordiosissima, pia et Deo devota obtulit totam substantiam suam. — In hoc reprehenditur impietas hominum, qui non reddunt grates Deo de hoc quod acceperunt. Tot bona recepisti a Deo, scilicet praebendas et alia; si aliquid facis pro Deo, videtur tibi magnum. Sed si te et omne, quod habes, pro Deo des, nihil est. Beata Virgo solvit pretium illud fortis et pia pietate venerationis divinae. Pietas principaliter consistit in cultu Dei¹.

Secunda. 18. Secundo persolvit pretium illud Virgo gloriosa, fortis et pia pietate *compassionis ad Christum*. Dicitur in Ioanne²: *Mulier, cum parit, tristitiam habet, quia venit hora eius*. Propter parturitionem habet mulier dolorem, scilicet antecedentem ad partum. Sed beata Virgo non habuit dolorem antecedentem partum; quia non concepit ex peccato, sicut Eva, cui maledictio data est; sed habuit dolorem post partum. Unde peperit, antequam parturiret. In cruce parturivit; unde in Luca³: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius*. In aliis mulieribus est dolor corporis, in ista est dolor cordis; in aliis est dolor corruptionis, in ista est dolor compassionis et caritatis. Unde invitatur nos ad considerandum dolorem ipsius in Ieremia⁴: *Omnes, inquit, qui transiit per viam; attendite et videte, si est dolor sicut dolor meus*.

19. Iste dolor debet transverberare mentes omnium. Christus propter te mortuus est, nonne debes ei compati? Beata Virgo compatiebatur ei maxime; sed ex altera parte placebat ei, quod pro nobis traderetur. Nullus scit, quantum valet compassio Christi. Nihil est, quod tantum exstinguit tentationes et elationem, quam quod mens custodiatur in compassione doloris Christi. Venit tempus passionis Christi; et aliqui *rursus sunt crucifigentes sibi metipsos Filium Dei*⁵, scilicet quantum in ipsis est. Summa crudelitas iniquitatis christianae est, quod qui lotus es sanguine Christi peccando iterum crucifigis ipsum, quantum in te est.

20. Tertio persolvit beata Virgo pretium illud, sicut mulier fortis et pia *pietate miserationis ad mundum*, et specialiter ad populum christianum. Isaias⁶: *Nunquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non miseretur filio uteri sui? Et si illa oblit fuerit, ego tamen non obliviscar tui*. Hoc dicitur de Christo. — Et potest intelligi hic, quod totus populus christianus de utero Virginis gloriosae sit productus; quod significatur nobis per mulierem de latere viri formatam, quae significat Ecclesiam.

Unde in Genesi⁶: *Inmisit Dominus soporem in Adam; cumque obdormisset tulit unam de costis eius et fecit mulierem et adduxit eam ad Adam*. Et dixit Adam, quod esset *virago, quia de viro sumpta est*. Hoc, inquit, *os ex ossibus meis, et caro de carne mea*. Et dixit Dominus⁷: *Propter hoc relinquet homo patrem et matrem et filios et filias, et adhaerebit uxori suae*. Et Apostolus dixit: *Sacramentum hoc magnum est; ego autem dico, in Christo et in Ecclesia*. — Et quare, eo dormiente, tulit unam de costis eius? Nonne potuit facere hoc, ipso vigilante? Hoc est mysteriale. Nunquid formata est Ecclesia de latere Christi, donec Christus obdormivit in cruce? Et de latere eius refluxit *sanguis et aqua*⁸, id est Sacramenta, per quae renascitur Ecclesia. De costa Adam formata est Eva, quae ei copulata est in coniugium. Sicut homo formatus est de terra virginea, sic Christus de Virgine gloriosa. Et sicut de latere Adae dormientis formata est mulier, ita Ecclesia de Christo in cruce pendente. Et sicut de Adam et Eva formatus est Abel et successores sui, sic de Christo et Ecclesia totus populus christianus. Et sicut Eva mater est Abel et omnium nostrum, ita populus christianus habet matrem Virginem.

21. O quam piam matrem habemus! Configuremus nos matri nostrae et sequamur eius pietatem. Tantum compassa est animabus, quod damnum temporale et passionem corporalem nihil reputavit. Ita propter salutem animae nostrae placeat nobis crucifigere corpus nostrum. Dicitur in Matthaeo⁹: *Cum esset Iesus in domo Simonis leprosi, venit mulier habens alabastrum unguenti, et fregit alabastrum et infudit unguentum super caput Iesu. Et impleta est domus ex odore unguenti. Videntes hoc discipuli, murmuraverunt quidam ex eis dicentes: Ut quid perditio haec? Potuit enim venumdari multo et dari pauperibus. Et dixit Iesus: Ut quid molesti estis huic mulieri? Bonum opus operata est in me; nam semper pauperes habetis vobiscum, me autem non semper habetis*. Magdalena tympum gerit poenitentium; fregit alabastrum unguenti ex pietate, quam habuit ad Christum. Et nos ad universalem Ecclesiam et ad animam poenitentem debemus habere pietatem. Et sicut Magdalena offendendo perdidit Deum; ita, quando ungebat pedes Christi et caput, invenit ipsum. — Videte, quod qui libet vestrum habeat illud unguentum, ut pie afficiatur ad Deum et poeniteat et a peccato sibi caveat. Compatiuntur aliqui carni suae, non animae. Unde

¹ Vide supra collat. 3. n. 5.

² Cap. 16, 21. — Subinde respicitur Gen. 3, 16; Mulieri quoque dixit: Multiplicabo aerumnas tuas et conceptus tuos, in dolore paries filios.

³ Cap. 2, 35. — Seq. locus est Thren. 1, 42.

⁴ Hebr. 6, 6.

⁵ Cap. 49, 15.

⁶ Cap. 2, 21-23.

⁷ Math. 19, 5. Cfr. Marc. 10, 7. et Gen. 2, 24. — Seq. locus est Eph. 5, 32. Cfr. supra pag. 406, nota 7.

⁸ Ioan. 19, 34.

⁹ Cap. 26, 6. seqq. Cfr. Marc. 14, 3. seqq. et Ioan. 12, 2. seqq., ex quibus verba textus sunt composita.

Impietas hominum.

Secunda.

Compassio cum Christo commendatur.

Tertia.

Maria nostra pia mater.

Expositio.

Commendatur pietas compassivissima.

Essestina oppositum.

in Threnis ¹: *Munus mulierum misericordium coxerunt filios suos.* Talis non est similis Virgini neque Christo. *Filios coquit* qui animae suae non compatitur, sed eam exponit incendio concupiscentiarum et tormentorum infernalium. De tali muliere dicitur: *Melior est iniquitas viri quam mulier benefaciens*; non potes nimis affligere corpus. Non demus corpus nostrum peccato. *Empi sumus pretio magno* ². *Nolite fieri servi hominum* neque daemonum neque peccatorum. Si redemissem servum aliquem, non darem eum pro nihilo. — Patet modo, quomodo Virgo gloriosa pretium illud protulit sicut *fortis et sancta et persolvit sicut fortis et pia.*

Plures ill. Pretium possidet. Est strenna tripliciter. Primo, ut patens.

22. Tertio, possidet pretium illud in caelo glorificatum, quia *fortis et strenua, viriliter pugnans, nobiliter triumphans* et sublimiter regnans. — Primo, dico, beata Virgo possidet pretium illud, quia fortis et strenua tanquam *viriliter pugnans*. In Genesi ³: *Dixit Dominus ad serpentem: Ponam inimicitias inter te et mulierem et semen tuum et semen illius; ipsa conteret caput tuum, et tu insidiaberis calcaneo eius.* Bernardus de Virgine gloriosa dicit: « Caput serpentis antiqui ipsa contrivit, dum omnimodam maligni suggestionem tam de carnis illecebra quam de mentis superbia ad nihilum deduxit ». — Non permittas, quod serpens intret in cor tuum per suggestionem; quia dicit Gregorius ⁴,

Monitio.

quod quando caput serpentis intraverit in aliquod foramen, tunc de facili totum corpus intrat. Propter hoc dicit Psalmus: *Beatus, qui tenebit et allidet parvulos suos ad petram*, id est primos motus ad Christum; et tunc habebit pacem. Qui vult defendere terram suam timet sibi, ne hostis intret in terram; quia qui confinia terrae in fortitudine tenet medullarum securus possidet.

23. Secundo possidet beata Virgo istud pretium, quia fortis et strenna *nobiliter triumphans*, quod significatur in Iudith ⁵, ubi dicitur: *Una mulier*

Secundo, ut triumphans.

Hebraea fecit confusionem in domo Nabuchodonosor. Iudith amputavit caput Holoferni, et omnes sui fugerunt. In Evangelio dicitur: *Tuam ipsius animam pertransibit gladius*; et Iudith interfecit Holofernem proprio gladio. — Quomodo igitur Iudith signat Virginem gloriosam? Vide novum testamentum et vetus. Sacer Simeon: *Tuam ipsius animam pertransibit gladius*, id est dolor vivus. Unde? Certe de passione Christi. Quis intulit passionem Christo? Iudaeus, paganus, Pilatus. Isti fuerunt *instrumenta*; sed quis *movebat* eos ad hoc? Certe diabolus faciebat gladium, unde transigebatur anima Virginis; et ipsa curata est, et diabolus victus. Diabolus voluit escam carnis Christi habere; sed Deitas adhaesit gutturi eius tanquam hamus ⁶; clavum infixit in tempus Sisarae. Qui destruxit exercitum Madianitarum nobiliter triumphavit. — Igitur ad eius exemplum non permittamus nos vinci.

Figura eius Iudith.

24. Tertio possidet beata Virgo illud pretium, quia fortis et strenua *sublimiter regnans*. Unde in Esther ⁷ dicitur, quod Esther invenit gratiam coram Assuero prae cunctis mulieribus, et posuit diadema in caput eius et fecit eam reginam. Beata Virgo propter suam sanctitatem, pietatem et sublimitatem habuit *coronam de lapide pretioso*. Quis est iste lapis? Certe Christus. Unde beatus Petrus ⁸: *Ecce, militam in fundamento lapidem pretiosum.* Coronata est lapide isto beata Virgo in carne; videns in carne corpus Christi glorificatum, videns in spiritu animam eius glorificatam et in mente eius Divinitatem. Coronata est primo Christus, et ipsa post. Unde in Cantico ⁹: *Egredimini, filiae Sion, et videte regem Salomonem in diademate, quo coronavit eum mater sua in die desponsationis illius et in die laetitiae cordis eius*, id est in carne et mente, quia induit primo carnem, passus et postea glorificatus est; et tota Ecclesia coronata est per ipsum. Unde in Apocalypsi: *Signum magnum apparuit in caelo; mu-*

Tertio, ut regnans.

Figura eius Esther.

¹ Cap. 4, 10. — Seq. locus est Eccl. 42, 14. Applicatio huius loci fit secundum modum loquendi Scholasticis familiarum, quod mulier metaphoricè intelligitur pro carne, vir autem pro parte animae superiore; cfr. II. Sent. lit. Magistri d. XXIV. c. 6. seqq. et ibi Comment. p. II. a. 1. q. 1. seqq.

² Epist. I. Cor. 6, 20: Empi enim estis pretio magno. Seq. locus ibid. 7, 23.

³ Cap. 3, 14. et 15. — Sententia Bernardi habetur in Homil. 2. super Missus est n. 4.

⁴ Haec sententia colligi potest ex I. Moral. c. 36. n. 33; XVII. c. 32. n. 51. et XXXII. c. 19. n. 33. In his locis docet, primae suggestioni tanquam capiti serpentis esse resistendum, ne serpens se totum in cor constituat per peccatum. Idem insinuat August., Enarrat. in Ps. 103. serm. 4. n. 6. seqq. — Seq. locus est Ps. 136, 9. Cfr. in hunc locum Illar., August. et Cassiodorum.

⁵ Cap. 14, 16. — Seq. locus est Luc. 2, 35.

⁶ Secundum Gregor., XXXIII. Moral. c. 9. n. 14-17. et II. Homil. in Evang. homil. 25. n. 8. — In seqq. propositionibus

(in quibus aliquid videtur excidisse) respicitur Iudic. 5, 21, ubi narratur, quod Iahel, uxor Iaber, « ingressa abscondit et cum silentio posuit supra tempus capitis eius [Sisarae] clavum percussusque malleo defixit in cerebrum usque ad terram; qui soporem morti consocians defecit et mortuus est »; et c. 7, ubi de victoria, quam Gedeon reportavit ex Madianitis (cfr. supra in Hexaem. collat. 19. n. 13.). Isidor., Comment. sive Qq. in lib. Iudic. c. 2. ait: Ista [Ecclesia, quae significatur per Iahel] palo, id est clavo, Sisaram hostem interfecit, id est, ligni crucis acuminis et virtute diabolum interimit etc. Cfr. Petr. Lombard. in Ps. 82, 10: Fac illis sicut Madian et Sisarae etc.

⁷ Cap. 2, 17: Et admiravit eam rex plus quam omnes mulieres, habuitque gratiam et misericordiam coram eo super omnes mulieres, et posuit diadema regni in capite eius fecitque eam regnare in loco Vasthi. — Inferius respicitur Ps. 20, 4: Posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.

⁸ Epist. 1. 2, 6, ubi respiciens haec verba Isai. 28, 16. supra paulo alter profert; cfr. supra pag. 373, nota 5.

⁹ Cap. 3, 11. — Seq. locus est Apoc. 12, 1.

lier amictu sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona stellarum duodecim. — Istam coronam habebimus, si volumus Virginem gloriosam imitari. Unde scribitur: *Beatus vir, qui suffert*

tentationem, quoniam, cum probatus fuerit, accipiet coronam vitae; et in Apocalypsi: *Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae; quam nobis præstare dignetur qui cum Patre etc.*

COLLATIO VII.

De dono consilii.

SUMMARIIUM. — *Introductio*, 1. — *Repetitio et propositio argumenti*, 2. — *Narratur exemplum*, 3. — *Divisio argumenti. Describitur consilium quoad triplicem actum*, 4. — Pars I. De actu proprio consilii. *Triplex est consilium*, 5. — *De his tribus in specie*, 6-8. — Pars II. De actu praeambulo. *Triplex proprietates vestimentorum et triplex intelligentia et consilium*, 9. 10. — *Primum consilium regulatur secundum dictamen divinitus institutarum legum*, 11. — *Item alterum, secundum dictamen divinitus inspiratarum rationum*, 12. — *Item tertium, secundum dictamen divinitus inspiratorum hominum; oportet discernere consiliarios et eligere bonum et fugere malum*, 13. — *De bono consiliario, Christo*, 14. — *De aliis bonis consiliariis*, 13. 16. — *De tribus malis consiliariis; primo, de iis qui magna convertunt in nihil*, 17. — *Secundo, qui bona convertunt in malum*, 18. — *Tertio, qui certa deducunt in dubium*, 19.

1. *Mulierem fortem quis inveniet?* etc. — *Sapientia ubi invenitur? Et quis est locus intelligentiae?*

Nescit homo pretium eius, nec invenitur in terra suaviter viventium. Iob facit quaestionem, ubi inveniatur sapientia; et respondet negative, quod non invenitur ab homine humano modo vivente, dicens: *Nescit homo pretium eius, nec invenitur in terra suaviter viventium.* Illud ultimum reddit causam: haec est causa, quare carnalis homo nescit pretium sapientiae, quia carnalis homo non percipit saporem sapientiae; nec potest homo scire sapientiam, nisi inveniat saporem; et non invenit in ea saporem, si deliciose vivat, quia deliciae carnales non possunt esse cum sapientia. *Nescit homo pretium eius.* Quis potest dicere: ego sum plus quam homo? Verum est, quod *sapientia trahitur de occultis*¹ mysteriorum. —

Accidit, quod praedicator transfundit aliis sapientiam et gustat et facit eam alios gustare; aliquando vero est sicut canalis, faciens alios gustare, et ipse nescit, quid sit; parum valet ei et eis qui audiunt Maria. eum, nisi bonae dispositionis sint. — *Ista gloriosissima invenit Sapientiam in se ipsa et protulit eam mundo.* Invocabimus eam, ut spiritu consilii velit nobis impetrare sapientiam, ut possim aliquid dicere etc.

2. *Mulierem fortem quis inveniet?* etc. Dixit

heri et hodie, quod beatissima Virgo gloriosa commendatur in verbis istis primo *a spiritualis fortitudinis robore*; secundo, *a supernaturalis conceptus fecunditate*; et tertio, *a salutaris consilii discre-*

tionem. Primum notatur ibi: *Mulierem fortem quis inveniet?* secundum ibi: *Procul et de ultimis finibus pretium eius*; tertium ibi: *Quaesivit lanam et linum et operata est consilio manuum suarum.* De duobus diximus: heri diximus de robore et dono fortitudinis, hodie in mane diximus, qualiter pretium redemptionis hominis vel generis humani mundo protulit, persolvit et possidet⁵. Verum est, quod exemplum proposueram vobis dicere; sed quia dicere debeo de *dono consilii*, et beata Virgo hic partem^{Notes.} habet et nos voluit habere partem; ideo reservavi usque nunc.

3. Pretium cuiuslibet est Virgo gloriosa, et quare? *Exemplum.* Quia pretium nostrum ipsa protulit mundo, persolvit et possidet. Quidam conversus fuit in religione monachorum alborum; bonae voluntatis fuit ad Virginem gloriosam, omni die persolvit ei psalterium de centum et quinquaginta Ave Maria; at fuit durae cervicis. Quadam die infirmatus est et portatus est ad abbatiam de grangia. Una quadam nocte, cum omnes essent ad matutinas, solus remansit in infirmary; et visus est ei, quod quidam portarent eum in aulam maximam, in qua videbat Christum et Apostolos et coetum Angelorum; et daemones praesentabant eum Christo. Et ille qui portabat eum, dixit: « iustus es iudex; iste noster est ». Dixit beata Virgo: « meus est, quia mihi servavit ». Facta est contentio gravis. Hostis dixit: « iustus es iudex, non acceptor personae; volo, quod secundum veritatem iudices ». Et

¹ Iac. 1, 12. — Seq. locus est Apoc. 2, 10.

² Prov. 31, 40. — Seq. locus est Iob 28, 12. et 13.

³ Iob 28, 18.

S. Bonav. — Tom. V.

⁴ Prov. 31, 13.

⁵ Cfr. supra collat. 5. et 6.

dixit Christus: « videamus cuius sit ». Et omnes defectus sui scripti in charta positi sunt ex una parte staterae, et ex alia parte staterae posita sunt bona, quae fecerat. Et pars, in qua fuerunt defectus eius, incurvata est ad terram. Et tunc dixit hostis: « vides, Domine, quod iste noster est; peto iustitiam ». Et tunc beata Virgo dixit ad Christum: « tu es filius meus; sanguinem, quem habuisti, a me habuisti; peto, quod des mihi unam guttam ». Et dixit Christus: « hoc non possum vobis negare ». Et tunc posuit beata Virgo guttam sanguinis cum meritis illius; et statim illa pars staterae incurvata est ad terram. Et dixit hostis: « non est bonum pugnare tecum ». Tamen, quia Dominus malum, quod ille fecerat, noluit dimittere impunitum; dedit daemonibus potestatem super corpus suum; et tunc atrocissime ipsum percusserunt, ita quod vix remansit in eo aliquid membrum, quod non esset totaliter allisum. Et dixit iudex: « satis est ». Cum redirent fratres de matutinis, inveniunt ipsum quasi mortuum. Quaesivit abbas et fecit inquiri, quis hoc fecisset. Nullus inventus est, qui de hoc aliquid sciret. Postea locutus est et petiit abbatem suum et confessus est ei; et assumta nobili compunctione, migravit ad Dominum, et fuit ei poena illa pro purgatorio.

4. Dicamus de consilio. — *Quaesivit lanam et linum et operata est consilio manuum suarum*¹. Videte, quod Spiritus sanctus describit hic *donum consilii* quantum ad actum *praecambulum*, et hoc quantum ad actum *intrinsicum* et *extrinsecum*, et quantum ad actum *proprium*². Primum et secundum notatur, cum dicit: *Quaesivit lanam et linum*; et tertium ibi: *Operata est consilio manuum suarum*.

5. Dicamus primo de actu *proprio*. Intelligere debetis, quod est consilium, quo erudimur ad discernendum, quid licet, quid decet, et quid expedit ad salutem secundum *iudicium rationis rectae*; aliud est consilium, quo erudimur ad eligendum quod licet, quod decet, et quod expedit secundum *imperium voluntatis bonae*. — Tertium est consilium, quo erudimur ad prosequendum quod licet, quod decet, et quod expedit secundum *exercitium operationis virtuosae*. — Et de isto consilio dicitur: *Operata est consilio manuum suarum*.

6. Primum, dico, consilium est, quo *erudimur* ad discernendum, quid licet, quid decet, et quid expedit secundum *iudicium rationis rectae*. Unde in Proverbiis³: *Ego sapientia habito in consilio et erudi-*

tis intersum cogitationibus. — *Habito in consilio*, scilicet quo homo eruditur ad discernendum quid, licet, quid decet, et quid expedit secundum iudicium rationis rectae. — Primo debet homo considerare, an liceat, an deceat; multa licentia, quae non decent. Postea debet considerare, si expediat, quae dicit Apostolus⁴: *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt*. Habita ista triplici consideratione, erudiuntur cogitationes, et habitat sapientia in consilio hominis.

7. Aliud est consilium, quo *elevamur* ad eligendum quod licet, quod decet, et quod expedit secundum *propositum voluntatis bonae*. Unde in Ecclesiastico⁵: *Aurum et argentum est constitutio pedum, et super utrumque consilium beneplacitum*. Per *aurum* significatur sacra Scriptura, per *argentum* scientia philosophiae. Utraque est speculativa, vel practica. Sacra Scriptura est de fide et moribus, partim speculativa et partim practica. Per istas scientias *stabiluntur pedes*, quia cor stabilitur per documenta theologica et philosophica; tamen *consilium* magis stabilis.

8. Tertium est consilium, quo *expedimur* ad prosequendum quod licet, quod decet, et quod expedit secundum *exercitium operationis virtuosae*. De isto consilio dicitur in Iudith⁶, quod dixerunt sacerdotes ad Iudith: *Deus Patrum nostrorum det tibi gratiam et omne consilium cordis tui sua virtute corroboret*. — *Consilium cordis tui* etc., id est, quod bene concepisti in mente, consumes in opere. Psalmus: *Tribuat tibi secundum cor tuum et omne consilium tuum confirmet*. Consilium illud superaddit *expeditionem*. — Triplex est operatio, scilicet discernere recte, eligere bene et prosequi expedite. Ideo dicit: *Operata est consilio manuum suarum*. Non solum *decevit* et *elegit*, sed *prosecuta* fuit. Non sufficit bonam voluntatem habere, nisi homo velit eam expedire in opere, a virtute intellectiva in affectivam et ab affectiva in operationem. Philosophus dicit⁷, tria ad virtutem esse necessaria, scilicet « *scire, velle et impermutabiliter operari* ».

9. Et non solum explicat donum consilii quantum ad actum *proprium*, immo etiam quantum ad actum *praecambulum*, cum dicit: *Quaesivit lanam et linum*. *Lana* est, de qua fit vestimentum *grossum*; *linum* est, de quo fit vestimentum *subtile*. De lana fit vestimentum *calidum*, de lino vestimentum *delicatum*. Item, de lana fit vestimentum *extrinsecum*, de lino vero fit vestimentum *intrinsicum*⁸. Secun-

¹ Prov. 31, 13. — Cfr. III. Sent. d. 35. q. 4.

² Bonelli habet tantum duo membra: *quantum ad actum extrinsecum et praecivum... et quantum ad actum intrinsicum et proprium*. A: *ad actum praecambulum, quantum* [haec verba desunt in B] *ad actum intrinsicum, et quantum*. Deinde codd. transponunt *secundum* ante et *tertium*. Nostra lectio respondet melius sequenti expositioni.

³ Cap. 8, 12.

⁴ Epist. I. Cor. 6, 12, et 10, 22. Prov. 15, 22: Dissipantur cogitationes, ubi non est consilium.

⁵ Cap. 40, 25.

⁶ Cap. 10, 8. — Seq. locus est Ps. 49, 5.

⁷ Libr. II. Ethic. c. 4. Cfr. supra pag. 323, nota 6.

⁸ August., Serm. 37. (alias 45. de Diversis) c. 5. n. 6: *Lanam* carnale aliquid puto, *linum* spirituale. Hoc conicere audeo ex ordine vestimentorum nostrorum; *interiora* sunt enim linea vestimenta, *lanæ exteriora*. Quidquid carne operamur, in promptu est; quidquid spiritu, in secreto... Lana ista et linum hoc in *Scripturis* sanctis est etc. Cfr. Isidor., XIX. Etymolog. c. 27. — De triplici intelligenda cfr. supra in Hexaem. collat. 2. n. 13. seqq.

Divisio argumenti.

Pars I. De actu proprio. Triplex consilium.

De primo.

De secundo.

De tertio.

Triplex operatio.

Pars II. De actu praecambulo.

Triplex vestimentum et intelligenda.

dum istam triplicem proprietatem tres sunt intelligentiae, scilicet *allegorica*, *anagogica* et *tropologica*.

10. Secundum allegoriam per *lanam* et *linum* significatur novum et vetus testamentum. — Secundum anagogiam vero per *lanam*, de qua fit vestimentum calidum, significatur orationis *revelatio*, quia oratio est sicut calor; per *linum* vero, de quo fit vestimentum delicatum, significatur *deliciae*. — Secundum tropologiam per *lanam* forinseca dantur intelligi, per *linum* virorum iustorum experientiae. — Igitur cum dicitur: *Quaesivit lanam et linum etc.*; intelligitur novum et vetus testamentum, orationum *revelatio* et *deliciae*; similiter intelliguntur forinseca et virorum iustorum experientiae. — Ex istis elicio, quod est consilium, quod *erudimur* ad discernendum, quid licet, quid decet, et quid expedit secundum iudicium *rationis rectae*; et est consilium, quod *elevamur* ad eligendum quod licet, quod decet, et quod expedit secundum *propositum voluntatis bonae*; tertium est consilium, quod *expedimur* ad prosequendum quod licet, quod decet, et quod expedit secundum *exercitium operationis virtuosae*.

11. Primum consilium regulatur secundum dictamen *institutarum divinitus legum*; secundum consilium regulatur secundum dictamen *inspiratarum divinitus rationum*; tertium consilium regulatur secundum dictamen *illustratarum divinitus hominum*. — Primum dico, consilium regulatur secundum dictamen *divinitus institutarum legum*. Unde in Proverbiis¹: *Custodi legem atque consilium, et habebis gratiam faucibus tuis et vitam animae*. Quae est ista lex? Certe lex foris scripta et lex divinitus inspirata. De ista lege dicit: *Custodi legem etc.* Psalmus: *Nam et testimonia tua meditatio mea est, et consilium meum iustificationes tuae*; quod consilium fit in testamentis et testimoniis. In designationem huius dicitur in Exodo, quod quando Moyses debebat intrare oraculum, intrabat per *medium* duorum Cherubim. Ibat per *medium*, quia Christus debet habere respectum ad duo testamenta.

12. Secundo regulatur consilium secundum dictamen *divinitus inspiratarum rationum*. De hoc dicitur in Tobia²: *Omni tempore benedic Dominum et pete ab eo, ut vias tuas dirigat, et omnia consilia tua in ipso permaneat*. Psalmus: *Revela Domino viam tuam, et ipse dabit tibi petitiones cordis tui. Subtilis esto Domino etc.* Quantumcumque

homo habeat scientiam novi et veteris testamenti, oportet tamen, quod consulat Dominum; non dico, quod habeat specialem allocationem cum eo, sed oportet, quod Dominus educat sibi tanquam lucem veritatem. — In hoc reprehenduntur aliqui, qui propria scientia regi volunt; de quibus Isaias³: *Vae filiis desertores! ut faceretis consilium et non ex me, et ordiremini telam et non per spiritum meum*. Faciunt *telas araneorum* qui sacram Scripturam allegant ad mala. Dicit Bernardus: « Nunquam Paulum intelligis, nisi spiritum Pauli invenias ».

13. Est consilium, quod erudimur secundum dictamen divinitus institutarum et inspiratarum legum; sed quia difficile est, hominem erudiri per se; ideo requiritur tertio consilium, quod regulatur secundum dictamen *divinitus inspiratarum hominum*. De quo scribitur⁴: *Cor boni consilii statue tecum*. E contra de malis consiliaris scribitur: *A consiliario serva animam tuam. Non attendas his in omni consilio. Sed cum viro sancto assiduus esto, quemcumque cognoveris observantem timorem Dei; cuius anima est secundum animam tuam*. Reddit causam: quia *anima viri sancti enuntiat aliquando vera, quam septem circumspectores sedentes in excelso ad speculandum, et videt plus quam tu*. — Colligimus ex hoc, quod unum consilium in hoc consistit, quod homo consilium in se ipso non ponat; sed debet postulare consilium ab alio. Nec tantum consistit in hoc, immo etiam, quod sciat discernere consiliarium et eligere bonum et fugere malum.

14. Sed quis est bonus consiliaris? Ille certe, de quo dicit Ecclesiasticus⁵: *Multi pacifici sint tibi, unus consiliarius de mille*. — *Unus consiliarius*, id est, Christus, de quo dicit Isaias: *Vocabitur nomen eius admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri saeculi, princeps pacis*. Ipse est *magni consilii Angelus*; iste est, ad quem debemus puro corde attendere. Dicit Ecclesiasticus⁶: *Ante omnia opera verbum verax praecedat te, et ante omnem actum consilium stabile*. — *Verbum verax*, quod nec falli nec fallere potest, est unigenitus Dei Filius et sua doctrina et sua vita. Istud verbum praecedat te et *consilium stabile*. Stabile consilium non est nisi Dei mei; *consilium Domini in aeternum manet*.

15. Iste consiliaris, scilicet Christus, habet multos consiliarios, quibus consilium suum participat. Dixit Paulus⁷: *Beatorum erit, si sic permanserit se-*

Dr. factus re-
p. chenditur.

Tertio, sec.
inspiratos
homines.

Deo requi-
ratur.

Quis sit ho-
nis consilia-
rius.
Christus.

Alii multi.

Paulus.

¹ Cap. 3, 21, et 22, ubi Vulgata: et erit vita animae tuae, et gratia faucibus tuis. — Seq. locus est Ps. 118, 24. Subinde respicitur Exod. 25, 18. seqq., cfr. supra pag. 375, nota 3. et pag. 391, nota 2.

² Cap. 4, 20. — Seq. locus est Ps. 36, 4. seqq. S. Bonav. ponit versus ordine inverso. Subinde alluditur ad illud Ps. 36, 6: Educet quasi lumen iustitiam (veritatem).

³ Cap. 30, 4. Subinde respicitur Isai. 59, 5: Et telas araneorum texerunt. — Sententia Bernardi habetur in Epist. ad Fratres de Monte Dei (inter opera Bernardi, estque Guigonis Carthus.) lib. 1. c. 10. n. 31: Nunquam ingrediens in sensum

Pauli, donec usu bonae intentionis in lectione eius et studio assidue meditationis spiritum eius imbiberes.

⁴ Eccl. 37, 17. Ibid. v. 9, et 14-16. et 18. sunt seqq. loci. Locum hunc in codd. corruptum emendavimus referendo ipsum textum Vulgatae.

⁵ Cap. 6, 6. — Seq. locus est Isai. 9, 6, ubi septuaginta interpretes: Et vocatur nomen eius magni consilii Angelus.

⁶ Cap. 37, 20. — Seq. locus est Ps. 32, 11.

⁷ Epist. I. Cor. 7, 40. — Seq. locus est II. Cor. 8, 9. Ibid. v. 10: Et consilium in hoc do. Epist. I. Cor. 7, 25: De virginibus autem praeceptum Domini non habeo, consilium autem do.

Secundum
triplicem
sensum. Ires
expositio-
nes.

Tria consilia.

Triplex
regulatur.

Primo, sec.
leges divi-
nas.

Secundo,
sec. inspira-
tas rationes.

cundum meum consilium; puto autem, quod et ego spiritum Dei habeo. Unde ad Corinthios: *Scitis gratiam Domini nostri Iesu Christi, quoniam, cum dives esset, pro vobis egenus factus est.* Et ipse Apostolus dicit: *In hoc consilium do, praeceptum autem non habeo.* Augustinus dicit in originali¹, quod « in tantum factus est Christus egenus, quod non habet quod vulpes habent, quia vulpes foveas habent; Filius autem hominis non habet, ubi reclinet caput suum; subaudi: factus est Christus egenus, ut eius paupertatem imitemur ». Magister dicit, ut ipsum imitemur in dando elemosynas, in humilitate, in paupertate et obedientia.

16. Consilium istud confirmatum est per duodecim Apostolos et per consilia Sanctorum. Unde dicitur in Ecclesiaste²: *Verba sapientium sicut stimuli et quasi clavi in altum defixi; quae per magistrorum consilium data sunt a pastore uno.* Si vis testimonium Sanctorum de istis consiliis, quaere Antonium, Paphnutium et Macarium, qui omnes statuerunt servare ista consilia. Quaere pontifices Basilium, Augustinum, Martinum et Gregorium: omnes monachi fuerunt et staterunt servare consilia et ea servaverunt. Quaere etiam Benedictum, qui fuit abbas; quaere Dominicum, quaere Franciscum, qui omnia ista consilia statuerunt servanda. Ab Agno procedunt lampades³ et sunt illuminationes ad consilia manifestanda. Scribitur: *Deus, qui glorificatus est in consilio Sanctorum; Psalmus: Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo, in consilio iustorum et congregatione.* Debemus igitur eligere bonum consiliarium.

17. Non sufficit tibi eligere consiliarium bonum, nisi caveas tibi a consiliario malo. Unde scribitur⁴: *A consiliario malo serva animam tuam;* et in Ecclesiastico: *Spiritus consilii mali disperdit intelligentiam.* Quis est iste spiritus? Qui convertit magna in nihilum, et bona in malum, et certa in dubia. Et quare disperdit? Dico, quod intelligentia est ad hoc, quod processus de dubio veniat in certitudinem; igitur, quando aliquis ducit in dubium, tunc facit cadere intelligentiam. — Primo, dico, consiliarius malus est, qui magna convertit in nihilum, sicut qui dicunt, consilia Dei esse mala et nulla. Tales consilarii fuerunt Pharisaei et Legisperiti, de quibus dicitur⁵: *Pharisaei et Legisperiti spreverunt Dei consilium.* Utinam nulli sint modo tales! — Dicit aliquis: « laudas mihi, quod sequar consilia et intrem

religionem Fratrum Minorum vel Praedicatorum »? Dicit: « ordo fictivus est, de novo institutus, habet signa exteriora ». Uterius dicit: « parum est spernere temporalia; non possumus ea dimittere. Quare debemus dimittere ista pauca bona? Quid valet nuditas pedum? Corporalis exercitatio ad modicum utilis est, pietas autem ad omnia⁶ ». — Carissimi! quantum debemus dimittere ista pauca bona? Quid valet nuditas pedum? Corporalis exercitatio ad modicum utilis est, et parum est dimittere temporalia; dico, quod ista sunt sacrificia maxima. Venit Christus non pro parvo. Maximum est in castitate et paupertate vivere. Ista sunt sacrificia maxima, altissima et nobilissima, et tu pro nihilo reputas consilium Dei, contemnens consilium Dei in te et in aliis. Si tu non vis intrare religionem, noli prohibere alium. Gregorius⁷ dicit, quod « tot a sequentibus dimissa sunt, quot a non sequentibus concupisci poterunt ». Ideo dixit beatus Petrus: *Ecce, nos reliquimus omnia.* Maximum est, quod homo corpus suum in perpetuum servitutum redigat. *Holocautum medullatum* est propriam voluntatem in potestatem alterius ponere. Quando illud facio propter Deum, valet plus quam totus mundus. Contra illos qui loquuntur contra consilia Dei, dicitur in Proverbiis⁸: *Vocavi, et invenistis; despexistis omne consilium meum et increpationes meas neglexistis; propter hoc in interitum vestro ridebo.* — Canis, quando iacet in paleis et non vult manducare, non permittit, quod alius manducet. Ita isti nolunt intrare religionem nec permittunt, alios intrare. — Igitur primus consiliarius malus est, qui magna convertit in nihilum.

18. Alius consiliarius malus est, qui bona convertit in malum. Psalmus⁹: *Quoniam declinaverunt in te mala, cogitaverunt consilia, quae non poterunt stabilire; quoniam pones eos dorsum etc.* Malum est, quando aliquis dicit aliud, unde consilium Christi possit reputari malum; sicut quando aliquis reprobat consilium introeundi sanctam religionem. Stultum, periculosum, perniciosum et temerarium est, illud quod Christus dixit bonum in malum convertere. De ingressione religionis dicunt aliqui, quod unum calcamentum non competit omnibus pedibus; sed religio imponit unam regulam omnibus. Si dicis hoc, dicis, Christum esse stultum et Apostolos. Dicit etiam: *Nemo, mittens manum ad aratrum Dei et respiciens retro, aptus est regno*

Apostoli et Sancti.

Cavendum a malis consiliariis.

Triplex consilium malum.

De primo malo consiliario.

Exemplum mali consilarii.

Improbatur.

Simile.

De secundo.

Exemplum huius.

¹ Vide supra pag. 126, nota 2. Allegatur Matth. 8, 20: *Vulpes etc. Ibid. 19, 21: Si vis perfectus esse, vende quae habes et da pauperibus...* et veni, sequere me. Luc. 12, 33: *Vendite quae possidetis et date elemosynam.* Matth. 11, 29: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde.*

² Cap. 12, 11.

³ Cfr. Apoc. 4, 5, et 5, 6. — Seq. locus est Ps. 88, 8. Ibid. 110, 1: *Confitebor etc.*

⁴ Eccli. 37, 9. Vulgata omittit *malo*, in versione Syriacae translationis habetur *iniquo*. — Seq. locus est ibid. 32, 22: *Vir consilii non disperdit intelligentiam (per oppositionem ad haec formavit S. Bonav. textum).*

⁵ Luc. 7, 30.

⁶ Epist. 1. Tim. 4, 8.

⁷ Libr. 1. Homil. in Evang. homil. 5. n. 2. Cfr. supra pag. 125, nota 2. — Seq. locus est Math. 19, 27. Epist. I. Cor. 9, 27: *Castigo corpus meum et in servitum redigo.* Ps. 65, 45: *Holocautum medullata offeram tibi etc.* Vide supra Quaest. disput. de Perfectione evang. q. 2. a. 1. fundam. 22 verba Gregorii. Ibid. et in seq. art. aliae multae obiectiones, quae a Gulielmo a S. Amore et sociis contra Mendicantes proferbantur, solide solvuntur.

⁸ Cap. 4, 24-26.

⁹ Psalm. 20, 12. seq.

Dei¹; et beatus Petrus dicit: *Melius est viam iustitiae non cognoscere quam post agnitionem retrorsum converti*. — Carissimi! dico: si posset fieri calceamentum, ad quod posset quilibet pes informari, illud calceamentum posset fieri omnibus. Quilibet potest se informare ad regulam religionis, quia aliter fit iuveni, aliter seni, aliter forti, aliter debili. Unde dicit Augustinus²: « Distribuat unicuique vestrum a praeposito vestro victus et tegumentum, non aequaliter omnibus, quia non aequaliter valetis omnes, sed potius unicuique, sicut opus fuerit ». Unde in Ecclesiastico: *Iniice pedem tuum in vincula illius et in torques illius collum tuum. Et erunt tibi compedes eius in protectionem fortitudinis et bases virtutis, et torques illius in solam gloriae. Decor enim vitae est in illa, et vincula illius alligatura salutaris*. — Dices: « dare medicinam purgatoriam, non praeparatoriam, hoc est fatuum ». Dico, quod religio habet medicinam purgatoriam et praeparatoriam, quia contemperat se secundum posse recipientium. — Dicitis, quod est periculum in falsis fratribus³. Hoc non dictum est de religiosis, sed de falsis fratribus christianis, nondum religiosis. — Dices: « multi cadunt, et beatus Petrus dicit: *Melius erat illis non cognoscere viam iustitiae, quam post agnitionem retrorsum converti* ». Non debes cadere cum cadentibus, sed stare cum stantibus.

19. Tertius consiliarius malus est, qui certa De tertio. *deducit in dubium*. Unde dicitur in Esdra⁴, quod venerunt quidam, qui fuerunt trans fluvium, ad Iudaeos et dixerunt: *Quis dedit vobis consilium, ut domum hanc aedificaretis et muros eius instauraretis?* Iudaei habuerunt consilia Dei et Prophetarum; tamen isti trans fluvium venerunt dare consilium, nescierunt tamen, quid ageretur in Ierusalem. — Nesciunt aliqui, quid agatur in religione, et tamen volunt dare consilium et dicunt volenti intrare: « quid vis facere? Attende divinum beneplacitum: Melius est esse in voluntate Dei quam in manu consilii⁵ ». — Per istam viam si vis expectare, donec Dominus revelet tibi, et non vis facere quod sancta Scriptura et sancti viri dicunt tibi, et quod Christus inspirat tibi, semper poteris esse in bivio. De tali dicitur: *Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis*. Debet homo sequi consilia sanctorum Benedicti et aliorum. Non debet adducere consiliarios novos, sed sequi consilium Christi, cuius vita est certa forma vivendi. Si dicat religiosus: « non est salus nisi apud nos », male dicit. Non debet se tantum laudare, quod alios reprobet. Potest stare pro religione sua, ita quod non excedat in modo dicendi et suadendi. Qui sic sequitur consilium habebit gaudium. Unde in Proverbiis⁶: *Qui pacis inveniunt consilia, sequitur eos gaudium in aeternum*, ad quod nos perducatur qui cum Patre etc.

COLLATIO VIII.

De dono intellectus.

SUMMARY. — *Introductio; utile est omnibus audire verbum Dei, 1. — Expositio textus, in quo innuitur dispositio ex parte hoc donum suscipientis, et liberalis diffusio ex parte dantis. Primo per modum proemii agitur de triplici dispositione ex parte suscipientis, 2. — Prima est vitae sanctionia, 3. — Secunda, mansuetudinis tractabilitas, 4. — Tertia, intelligentiae captivatio, 5. — De liberalitate ex parte dantis. A prima intelligentia est omnis radiositas intelligentiae; notantur specialiter tres, quarum duae priores exponuntur, 6. — Pars I. De intellectu, qui est regula circumspeditionum moralium. Oportet, quod homo dirigatur secundum divinas regulas, ut hoc donum recipiat, 7. — Intellectus tria docet: primo, quid evitandum, 8. — Secundo, quid exsequendum, 9. — Tertio, quid expectandum, 10. — Haec confirmantur per Scripturam, 11. — Pars II. De intellectu, qui est ianua considerationum scientiarum. Hic habet triplicem radicem, 12. — Primo, partim ex dictamine naturae, 13. — Secundo, partim a frequentia experientiae, 14. — Tertio, partim ex illustratione lucis aeternae; triplex certitudo; haec illuminatio invaluat per Angelos; Deus causa essendi in anima ut principium, ordo vivendi ut donum infusum, ratio intelligendi ut sol intelligentiae, 15. — Contra haec tria sunt tres errores, scilicet de aeternitate mundi, de necessitate fatali et de unitate intellectus, 16-19. — Quomodo differant tres intellectus, 20.*

1. *Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum*¹. — *Audiens sapiens sapientior erit, et*

intelligens gubernacula possidebit. In secundo verbo ostendit Salomon, quod utile est audire verbum Dei;

¹ Luc. 9, 62. — Seq. locus est II. Petr. 2, 21.

² In Regula ad servos Dei, n. 4. Secuti sumus textum originalem; codd. hanc sententiam minus distincte exhibent. — Quae inferius alligantur ex Eccli. habentur c. 6, 25. 30. et 31.

³ Epist. II. Cor. 11, 26. — Seq. locus est II. Petr. 2, 21.

⁴ Libr. I. 5, 3.

⁵ Eccli. 15, 14: Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui. — Seq. locus est Iac. 1, 8.

⁶ Cap. 12, 20.

⁷ Psalm. 45, 7. — Seq. locus est Prov. 1, 5.

Utile est ver-
bum Dei au-
dire.

et ratio est, quia in auditu verbi Dei proficit et ille qui intelligit, et similiter ille qui non intelligit: ergo et *sapientes et simplices* ire debent ad audiendum verbum Dei. Quod sapientes proficiant audiendo verbum Dei, patet, quia dicit, quod *audiens sapiens sapientiam sapientior erit*. Item, quod proficiant simplices audiendo verbum Dei, patet, quia dicitur in Psalmo ¹: *Declaratio sermonum tuorum illuminat et intellectum dat parvulis*. *Parvulus* appellatur hic qui propter mediocritatem scientiae suae *parvulus* dicitur, sicut parvam animam dicitur habere qui pauca novit, et similiter *magni intellectus* dicitur qui multa novit. *Parvulus* etiam dicitur qui humiliter se habet, etsi multa noverit et sit multum intelligens. Unde in Evangelio ² dicitur: *Abcondisti haec a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis*, id est humilibus. — Nihil enim tam obscurat intellectum in his quae Dei sunt, sicut praesuntio. Omnes laudamus humilitatem et vituperamus praesumptionem; pauci tamen immunes sunt a praesumptione. Dicit Richardus de sancto Victore, quod « disputando contra superbiam homo frequenter superbit ». Ecce, quod fortis deceptor decipit multos. Nullus potest illuminare corda hominum, nisi ille qui novit conscientias hominum. In principio rogemus Deum etc.

Contra praesumptionem.

2. *Benedicam Dominum etc.* Istud breve verbum est ipsius David per Spiritum sanctum explicantis nobis ipsum donum *intellectus* ³ datum nobis a Spiritu sancto, et explicat ipsum nobis quantum ad *suscipientis gratitudinem humilem* et quantum ad *dantis diffusionem liberalem*. *Suscipientis gratitudo humilis* notatur, cum dicit: *Benedicam Dominum; dantis liberalis diffusio* notatur, cum subdit: *Qui tribuit mihi intellectum*. Donum istud requirit, hominem esse gratum Deo, et facit, quod homo recognoscat *se ipsum et donum et doni principium*; et intelligendo *doni principium* recognoscat homo *se ipsum*, et sic gratias agat. Et tunc *benedicit Deum* et refundit pulcritudinem doni in ipsum auctorem doni et ipsum laudat et dantem non impugnatur. — Disponimus autem nos ad suscipiendum istud donum per tria: primo, per *vitae sanctimoniam*; secundo, per *mansuetudinis tractabilitatem*; et tertio, per *intelligentiae captivacionem*, ut benedicamus auctorem istius doni.

In testu duo notatur.

Dispositio per tria.

¹ Psalm. 118, 130.

² Matth. 11, 25. — Sententia Richardi habetur in eius libro Benjamin minor, c. 46.

³ De hoc dono cfr. III. Sent. d. 35, q. 3.

⁴ Cap. 28, 9. Cfr. Hieron. in hunc locum. Hebr. 5, 12. seqq.: Et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim, qui lactis est particeps, expertus est sermonis insitiae; parvulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretione honi ac mali.

⁵ Cap. 1, 17. — De delectatione circa tactum cfr. Aristot. III. Ethic. c. 40; VII. c. 4. et c. 7.

⁶ Cap. 5, 13. — Seq. sententia: Impediti ira etc., habetur

3. Primo, dico, disponimus nos ad recipiendum istud donum intellectus per *vitae sanctimoniam*; unde Isaias ⁴: *Quem docebit scientiam, et quem intelligere facit auditum? Ablactatos a lacte et avulsos ab uberibus*. — *Lac* significat dulcedinem delectationum carnalium, quia dulcedine pascentur carnales et infantes, id est, qui sequuntur motus infantiles. Et quamdiu homo coniectus est istis consolationibus carnalibus, dicitur *lactans* et non est idoneus ad suscipiendum solidum cibum vitae et intellectus. Si volumus benedicere Deum et recipere istud donum, oportet, quod simus avulsi ab istis consolationibus et sequestremus nos a lacte concupiscentiarum. De Daniele ⁵ et sociis eius, qui continentes erant, dicitur, quod *dedit eis Deus scientiam et disciplinam in omni libro et sapientia*. Delectatio circa tactum impugnat maxime istud donum, ebrietas ex parte anteriori et luxuria ex parte posteriori.

Dispositio prima.

4. Secundo disponitur homo ad recipiendum istud donum per *mansuetudinis tractabilitatem*. Unde in Ecclesiastico ⁶: *Esto mansuetus ad audiendum verbum, ut intelligas*. Concupiscentia obnubilat intellectum, et furor impedit intelligentiam, quia « impedit ira animum, ne possit cernere verum ». — Philosophus dicit, quod, « quiescendo anima fit prudens et sciens ». Quando aqua est quieta, tunc homo videt in ea bene faciem suam; sed quando est turbata, tunc nihil potest in ea videre. Ita, quando homo est in ira, tunc non videt veritatem. Contentiosi intelligentiam impediunt in se et in aliis. Iratus etiam pertinaciter defendit falsum. Unde Legislator mitissimus fuit. Dicit Isaias ⁷: *Tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui*. Homo tractabilis addiscit et fit mitis.

Secunda.

5. Tertio disponitur homo ad donum intellectus dignè suscipiendum per *intelligentiae captivacionem*. Unde Isaias ⁸ secundum translationem Septuaginta dicit: *Nisi crederitis, non intelligetis*. Et Augustinus dicit: « Nisi homo captivet intellectum suum et sequatur per fidem ea quae audit, non disponitur ad donum intellectus ». Et Apostolus ⁹ dicit: *Captivantes intellectum in obsequium Christi*. Qui secundum lucem intelligentiae suae vult sacram Scripturam indagare, cogitat errores falsissimos. In vita ista sumus parvuli, et « oportet addiscentem credere ¹⁰ »;

Tertia.

Notandum.

inter Di-sicha de moribus vulgo Catoni adscripta (Ed. secunda Arntzenii, Amstelaedami 1754), lib. II. n. 4. (pag. 154); sententia Aristot. in VII. Phys. text. 20. (c. 3.); cfr. supra pag. 449, nota 1.

⁷ Cap. 28, 19. — Num. 12, 3: Erat enim Moyses vir mitissimus super omnes homines, qui morabantur in terra.

⁸ Cap. 7, 9. Cfr. supra pag. 306, nota 4, ubi etiam locus Augustini indicator, ex quo seq. sententia August. colligi potest. Vide etiam in Ioan. Evang. tr. 29. n. 6; Serm. 91. (alias 234. de Tempore) c. 6. n. 6. et Serm. 126. (alias 32. ex Homiliis 50) c. 1. n. 1. seqq.; Enarrat. in Ps. 118. serm. 48. n. 3; 83 Qr. q. 48.

⁹ Epist. II. Cor. 10, 5: In captivatem redigentes omnem intellectum etc.

¹⁰ Aristot., I. Ethic. c. 2.

Deo enim oportet credere et maxime in sublimibus, quae transcendunt intelligentiam nostram. Primus Angelus erravit, quia praesumpsit de se. — *Concupiscibilis* deordinata impedit istud donum; similiter et *irascibilis*, quando est deordinata; sed quando *rationalis* est deordinata, maxime impedit istud donum. Oportet igitur, quod captivemus intellectum nostrum, si volumus suscipere istud donum. Furibundus est qui omnia despiciit; non est dispositus ad suscipiendum istud donum nec praesumptuosus. Oportet igitur, quod captivemus intellectum nostrum, quia qui plus credit scire frequenter minus scit. — Per ista tria disponitur homo ad digne suscipiendum donum intellectus. Patet modo primum, scilicet *suscipientis humilis gratitudo*.

6. Sequitur *liberalitas ex parte dantis*, quae tangitur, cum dicit: *Qui tribuit mihi intellectum*. Deus det mihi aliquid dicere et tribuat mihi intellectum ad dicendum aliquid congruum de isto dono intellectus. — Omnis radiositas intelligentiae ab illo fonte intelligentiae venit. Et licet multiformis sit radiositas intelligentiae, volo tamen ad praesens dicere de tribus, scilicet quod intellectus est *regula circumspeditionum moralium, ianua considerationum scientiarum et clavis contemplationum caelestium*; et iste est donum¹.

7. Primo incipiam ab illo qui est *regula circumspeditionum moralium*. Oportet enim, te esse morigeratum, si vis habere istud donum intellectus. Psalmus²: *Intellectum dabo tibi et instruum te in via hac, qua gradieris; firmabo super te oculos meos. Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus*. Dominus promittit nobis istum intellectum et ostendit nobis, qualiter debemus ipsum recipere. — *Firmabo*, inquit, *super te oculos meos*. Divina complacentia acceptat quod facimus approbando in praesenti et remunerando in futuro. Si vis regulari secundum istam regulam, caveas tibi, quod non sis bestialis, sed regularis: non dirigaris secundum impetum sensus, sed secundum iudicium rationis; non secundum phantasmata bestialia, sed secundum iudicia intellectualia. Aliter accidit tibi quod accidit Adae, qui, contempta regula veritatis, secutus est instinctum mulieris, et mulier secuta est instinctum serpentis. Psalmus³: *Homo, cum in honore esset, non intellexit; comparatus est iumentis insipientibus et similis factus est illis*. Factus est homo brutalis et subiectus passionibus.

8. Iste intellectus prudentialis est, quo instruitur homo secundum dictamen divinae legis ad co-

gnoscendum, quid *evitandum*, quia omne malum; quid *exsequendum*, quia omne bonum; et quid *expectandum*, quia summum bonum. — Primo, dico, intellectus prudentialis docet, quid *evitandum*, quia omne malum. Unde dicit Sapiens⁴: *Si sapientium invocaveris et inclinaveris cor tuum prudentiae et quiesceris eam quasi pecuniam et sicut thesauros effoderis illam; tunc intelliges timorem Domini et scientiam Dei invenies*. Qui intellectum istum vult habere, debet ipsum quaerere cum *desiderio* cordis et *studiositate* operis; et quid tunc invenies? Certe, *timorem Domini et scientiam Dei*. Quod omnis homo, qui vult dirigi in bonum, debet timere Deum, ut vitet omne malum; dicit Psalmus⁵: *Sanctum, inquit, et terribile nomen eius; initium sapientiae timor Domini; intellectus bonus omnibus scientibus eum*. Ecce, *timor Domini sapientia, et recedere a malo prudentia*, dicit sapiens. — Igitur intellectus prudentialis docet primo, quid *evitandum*, quia omne malum.

9. Secundo docet, quid *exsequendum*, quia omne bonum secundum viam *interioris cogitatus et exterioris operationis*. Scribitur in Iosue⁶: *Non declines a lege; sequitur: ut intelligas cuncta, quae agis*. Sapientia callidi est intelligere viam suam, et imprudentia stultorum errans. Scribitur: *Si est tibi intellectus, responde pro me; si non, sit manus tua super os tuum*. Et in libro Sapientiae: *Spiritus sanctus disciplinae effugiet fictum et auferet se a cogitationibus, quae sunt sine intellectu*. Deus enim vult, quod omnia agamus rationabiliter. Et beatus Ambrosius⁷ dicit, quod nihil agere nec loqui debemus de eo, de quo non possimus reddere rationem. — Ista est secunda pars intellectus moralis. Dicit Salomon: *Omni negotio tempus est et opportunitas*.

10. Tertio instruit intellectus prudentialis, quid *expectandum*, quia summum bonum. Unde in Proverbiis⁸: *Gemma gratissima expectatio postulantis; quocumque se vertit, prudenter intelligit*. In omnibus, quae dirigunt intelligentiam nostram in agendis et in vitandis, debet homo uti consilio *finis*. Oportet enim, quod homo aliquid expectet in eo quod agit. Si intendis *temporale commodum*, vitem mercedem *expectas*. *Grata*, immo *gratissima gemma* est bonum *aeternum*. Unde in Baruch⁹: *Disce, ubi sit prudentia, ubi sit virtus, ubi sit intellectus, ut scias simul, ubi sit longiturnitas vitae et victus, ubi sit lumen oculorum et pax*. — Dicitur: *ut scias, ubi sit longiturnitas vitae et victus, lumen oculorum et pax*. Et ubi est? Certe, *longitudo dierum in dextera eius*¹⁰; et Psalmus dicit: *Apud te*

¹ Cfr. supra in Hexaem. collat. 3. n. 1.

² Psalm. 31, 8. et 9.

³ Psalm. 48, 13.

⁴ Prov. 2, 3-5.

⁵ Psalm. 110, 9. et 10. — Seq. locus est Iob 28, 28. Pro *prudentialis* Vulgata *intelligentia*.

⁶ Cap. 1, 7. — Seq. locus est Prov. 14, 8: Sapientia callidi etc; tertius est Eccl. 5, 14; quartus Sap. 1, 5.

⁷ Cfr. 1. de Officiis ministr. c. 2. n. 5; c. 3. n. 13. seq.; c. 10. n. 35; c. 22. n. 99. et 24. n. 105. seqq.; Enarrat. in Ps. 36, 30. n. 66. et 68; in Ps. 38, 2. n. 5. et in Ps. 118, 9. serm. 2. n. 5. — Seq. locus est Eccl. 8, 6.

⁸ Cap. 17, 8.

⁹ Cap. 3, 14.

¹⁰ Prov. 3, 16. — Seq. locus est Ps. 35, 40.

est fons vitae etc. Si *lumen oculorum* habetis, prudenter ageitis.

11. Hic est intellectus prudentialis triplex, et qui non habet istum intellectum rectificari non potest. Unde scribitur: *Gens absque consilio est et sine prudentia; utinam saperent et intelligerent ac novissima providerent.* Tangit tres partes intelligentiae, scilicet *memoriam praeteritorum, intelligentiam praesentium et circumspectionem futurorum.* —

Epilogus. Intellectus iste est regula *circumspectionum moralium* cum desiderio cordis et prosecutione operis, ut homo consideret, quid sit vitandum, quid agendum, et quid expectandum. Deus enim dat istum intellectum, et est donum Dei. Unde Psalmus 2: *Intellectum tibi dabo et instruum te in via hac, qua gradieris.*

12. Alius est intellectus, qui est *ianua considerationum scientialium*, de quo dicitur in Ecclesiastico 3: *In thesauris sapientiae intellectus* etc.; hoc est dicere, quod thesauri absconditi scientiae vel consistunt in cognitione *causarum altissimarum*, vel *conclusionum*, vel *principiorum*. Et oportet fodere per studium veritatis, ut homo ad istum thesaurum perveniat. — Iste intellectus, qui est ianna considerationum scientialium, partim est a *dictamine naturae*, id est a lumine *interiori*; partim ex *frequentia experientiae*, sicut a lumine *exteriori*; et partim ex *illustratione lucis aeternae*, sicut a lumine *superiori*.

13. Quod sit partim ex dictamine naturae, patet in Ecclesiastico 4, ubi dicitur: *Deus de terra creavit hominem*, scilicet quantum ad corpus, et *secundum imaginem suam fecit illum*, scilicet quantum ad animam. Sequitur: *Creavit ex ipso adiutorium simile sibi; consilium et linguam et oculos et aures et cor dedit illis excogitandi, et disciplina intellectus replevit illos.* Ad intelligere, quod anima humana tres habet operationes, secundum quod est eius potentia et operatio. « Omnis anima nobilis tres habet operationes »¹, quibus se convertit super *corpus suum*, super *se* et ad *divina*. Aliquando convertit se super *corpus*: habet linguam ad loquendum, aures ad audiendum etc.; aliquando convertit se super *se*; aliquando ad *intelligendum*

et *cognoscendum Deum.* — Et hoc est secundum triplicem considerationem animae; consideratur enim anima ut *forma* et perfectio corporis, ut *hoc aliquid*⁶ et ut *imago.* — Quod autem iste intellectus sit partim a *dictamine naturae*, patet in Adam, quia omnibus rebus nomina imposuit⁷. Sed quod Deus eum *replevit disciplina intellectus*, istud fuit privilegium eius; unde non est in nobis. Anima autem nostra habet supra se quoddam lumen naturae signatum, per quod habilis est ad cognoscenda prima principia, sed illud solum non sufficit, quia, secundum Philosophum⁸, « principia cognoscimus, in quantum terminos cognoscimus ». Quando enim scio, quid totum, quid pars; statim scio, quod « omne totum maius est sua parte ».

14. Secundo dico, quod partim est a *frequentia experientiae*; in Ecclesiastico 9: *Vir in multis experientis cognosceat multa.* Philosophus: « Ex multis sensibus fit una memoria; ex multis memoris fit una experientia; ex multis experientis fit unum universale, quod est principium artis et scientiae ».

15. Et quantumcumque homo habeat *naturale iudicatorium* bonum et cum hoc *frequentiam experientiae*, non sufficiunt, nisi sit *illustratio per divinam influentiam*. Unde dicitur in Daniele 10: *Dat sapientiam sapientibus et scientiam intelligentibus disciplinam. Ipse revelat profunda et abscondita et novit in tenebris constituta; et lux cum eo est.* Tangit certitudinem *sapientialem, scientialem et intellectualem*. Sed unde est ista certitudo? Certe a Deo. Certitudinem sapientialem tangit, cum dicit: *Ipse revelat profunda.* Apostolus: *Ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiae claritatis Dei.* Lux ista pura est et *est cum eo*; unde in Ioanne: *Ipse est lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Nullus certitudinaliter illuminatur nisi per ipsum. Et Augustinus decimo quarto de Trinitate¹¹ quaerit, unde hoc, quod impius bene iudicat aliquando; unde quaerit: « Ubi scriptae sunt illae leges iustitiae, secundum quas iudicat bene impius? » Et respondet, quod « scriptae sunt in libro lucis aeternae, et non migrando, sed imprimendo descendunt in animam, sicut imago aulii, quae cerae imprimi-

Haec confirmatur.

Partim de intellectu ut ista considerationum scientialium.

Triplex ipsius origo.

Primo partim est a dictamine naturae.

Secundo, partim ad experientiam.

Tertio, partim ex illustratione divinitus influentiae.

Triplex certitudo.

Notandum.

¹ Deut. 32, 28. et 29. — De seq. propositione cfr. supra pag. 90, nota 1.

² Psalm. 31, 8.

³ Cap. 1, 26. — De seq. propositione cfr. supra pag. 356, nota 2. et Aristot., I. Poster. c. 2. — De triplici lumine cfr. opusculum de Reductione artium ad theolog. u. 1.

⁴ Cap. 17, 1. et 5.

⁵ Secundum auctorem libri de Causis, propos. 3. Vide supra 442, nota 5. — In seq. codd. ordinem propositionum confundunt, et B aliqua omittit. Adhibita ed. Vaticana, quae hanc collationem interserit collationi 3. in Hexaem., ordinem restitimus et pauca verba supplevimus.

⁶ Cfr. supra pag. 227, nota 3.

⁷ Vide Gen. 2, 19. De isto actu cfr. II. Sent. littera Magistri, d. XXIII. c. 3.

et Comment. ibid. a. 2. q. 1. ac dub. 3. — Subinde respicitur Ps. 4, 7: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.

⁸ Cfr. supra pag. 49, nota 1. — De dignitate: Omne totum etc., vide supra pag. 303, nota 6. — In hoc numero 13. A est valde confusus et corruptus; secuti sumus meliorem B, adiunctis tamen nonnullis ex A. Item prorsus docetur supra Quaest. disp. de Scientia Christi q. 4. in fine corp. et infra in Sermon.: *Unus est magister* etc., post medium.

⁹ Cap. 34, 9. — De scatenata Philosophi vide supra pag. 21, nota 10.

¹⁰ Cap. 2, 21. seq. — Seq. locus est II. Cor. 4, 6; tertius Ioan. 1, 9. De certitudine sapientialem etc. vide supra in Hexaem. collat. 7, n. 1.

¹¹ Cap. 15. n. 21; cfr. supra pag. 17, nota 10. et pag. 23, nota 6. et 7.

tur, anulum non relinquit» etc. — Haec autem illuminatio iuvatur per Angelos; in Daniele¹ dicitur: *Factum est autem, cum viderem ego Daniel visionem et quaererem intelligentiam; ecce, stetit in conspectu meo quasi species viri etc.; et clamavit et ait: Gabriel, fac intelligere istum visionem.* Visiones istae descenderunt a Patre luminum, et Angelus adiuvat intellectum Daniels, ut capiat lucem Dei et per hanc intelligat. Dicit Glossa, quod intellectus per naturam habet vim intelligendi, secundum quod discernitur homo a pecore; sed solus Deus illuminat perfecte. Verum est, quod homo ministerialiter et adminiculative per Angelum instruitur, sicut patuit in Daniele; sed effective solus Deus habet potestatem super ipsam animam rationalem, quia ipsa immediate a Deo formatur. Ipse enim illuminat omnem hominem. Unde Angelus sic illuminat, sicut ille qui fenestram aperit, dicitur illuminare domum. «Solut enim habet cathedram in caelis qui docet hominera in terris». — Unde non est verum quod dicunt philosophi, quod una Intelligentia aliam creat, quia *creare* est omnipotentis Dei, non alicuius virtutis creatae; unde illius lucis, quae est actus purus, est hoc facere. Dixit Paulus in Actibus Apostolorum:² *In ipso vivimus et movemur et sumus*; et dicit Augustinus, quod Apostolus non loquitur ibi de vita corporali, sed de vita intellectuali. Unde loquitur ibi de Deo, secundum quod est omnibus «causa essendi, ratio intelligendi et ordo vivendi». *Causa* est *essendi* immediate producens omnia perpetua, mediate vero temporalia, immediate tamen per virtutes elementares. *Ratio* autem *intelligendi* est, quia certificatur per ipsum intelligentiae super transmutabilitatem naturae. Si omnes creaturae impugnant, Deus tamen

est amandus; nec Deus potest facere, quin sit amandus. Corruptis omnibus, remanet certitudo veritatis. Est etiam Deus *ordo vivendi*; nisi donum Spiritus sancti inhabitat in homine, non regetur secundum regulam rectae vitae. — Secundum quod Deus est *causa essendi*, intrat in animam ut principium; secundum vero quod est *ordo vivendi*, intrat in animam ut donum infusum; secundum quod est *ratio intelligendi*, intrat in animam ut sol intelligentiae. Iste est sol, qui omnes illuminat; a quo aliqui aberrant, secundum quod dicunt impij in libro Sapientiae³: *Ergo erravimus a via veritatis et iustitiae; lumen non luxit nobis, et sol intelligentiae non est ortus nobis etc.*

16. Tres sunt errores cavendi in scientiis, qui sacram Scripturam et fidem christianam et omnem sapientiam exterminant; quorum unus est contra *causam essendi*, alius contra *rationem intelligendi*, et tertius contra *ordinem vivendi*⁴. Error contra causam essendi est de aeternitate mundi, ut ponere mundum aeternum. Error contra rationem intelligendi est de necessitate fatali, sicut ponere, quod omnia eveniunt de necessitate. Tertius est de unitate intellectus humani, sicut ponere, quod unus est intellectus in omnibus. — Isti errores significantur in Apocalypsi in numero nominis bestiae. Dicitur ibi⁵, quod habuit nomen, cuius numerus sexcenti sexaginta sex, qui est numerus cyclicus. Primi fundant se super circulum motus et temporis; secundi, supra motum siderum; tertij, supra Intelligentiam unam, dicendo, quod ingreditur et egreditur in corpus. — Totum istud est falsum. Primus error refellitur per id quod scriptum est in veteri testamento: *In principio creavit Deus caelum et terram*⁶. Secun-

Notandum.

Error philosophorum.

Deus triplex causa.

Errores 3 cavendi.

Significantur in Scriptura.

Refelluntur.

¹ Cap. 8, 15, et 16. (Aliae edd. Vulgatae *istam* pro *istum*). — Glossa inferius allegata est in Ps. 118, 73, et est secundum August. (cfr. supra pag. 348, nota 7.), ad cuius mentem est etiam seq. sententia: Solut enim habet etc. Cfr. supra pag. 324, nota 2, et pag. 331, nota 6. De opinione philosophorum respectu Intelligentiae vide supra pag. 338, nota 2. in fine.

² Cap. 17, 28. — August., XIV. de Trin. c. 12. n. 16: Et quidem *non longe positus ab unoquoque nostrum, sicut Apostolus [Act. 17, 27, et 28.] dicit, adiungens: In illo enim vivimus et movemur et sumus.* Quod si secundum corpus diceret, etiam de isto corporeo mundo posset intelligi. Nam et in illo secundum corpus vivimus, movemur et sumus. Unde secundum mentem, quae facta est ad eius imaginem, debet hoc accipi, excellentiore quodam eodemque non visibili, sed intelligibili modo. Nam quid non est in ipso, de quo divine scriptum est [Rom. 11, 36.]: *Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia?* Cfr. supra pag. 349, nota 8, ubi etiam de seq. sententia: *causa essendi etc.*

³ Cap. 5, 6. seq.

⁴ Vide supra in Hexaem. collat. 6. n. 2. seqq. et collat. 7. n. 1. seq.

⁵ Cap. 13, 17, et 18: Et ne quis posset emere, aut vendere, nisi qui habet characterem, aut nomen bestiae, aut numerum nominis. Hic sapientia est. Qui habet intellectum, computet numerum bestiae. Numerus enim hominis est; et numerus eius sexcenti sexaginta sex. — Secundum Boeth., II. Arithmet.

c. 30, numerus *cyclicus* vel *sphaericus* est ille qui in multiplicatione apparet tanquam terminus multiplicationis; v. g. «quinquies quinque, qui fit 25, ab 5 progressus, in eodem 5 desinit. Et si hos rursus quinquies ducas, in eodem 5 eorum terminus veniet. Quinquies enim 25 fiunt 125» etc. Hoc modo *non accipitur* hic numerus *cyclicus*; Bonelli in sua ed. huius opusculi de Septem Donis Sp. S. pro *qui est numerus cyclicus* habet: *in quo sunt tres circulationes.* Rupert. abbas Tuitiens., in praenotatum locum Apoc.: *Et numerus eius sexcenti sexaginta sex*, ait: «Ecce, senarius numerus tertio repetitus, immo in decuplum atque inde in centuplum multiplicatus est». Subinde ostendit, quod in hac triplicatione senarii, qui est numerus creaturarum et specialiter *hominis* (sexto die creati), significetur malitia multiplicata satanae; nam ipse primo peccavit, hominem seduxit et in antichristo multam suam complebit. Richard. a S. Viet., IV. super Apoc. c. 5. ait: *Sex perfectionem significant.* Possumus autem per *senarium* minimam perfectionem accipere, et per *sexagenarium* mediocrem, et per *sexcentenarium* maximam et consummatam perfectionem intelligere. Merito itaque tali numero describitur, qui et in omni gradu malorum perfecte malignus, et in omni gradu bonorum bonitati perfecte contrarius invenitur etc. Cfr. Bonelli, tom. II. Supplement. oper. S. Bonav. col. 608 n. 985, ubi eadem explicatio datur in Comment. in Apoc. S. Bonaventurae erronee tributo. — In cod. B. ea quae hic sequuntur desiderantur.

⁶ Gen. 1, 4. seqq.

dum errorem secundum nihil est de libero arbitrio, nihil valet crux Christi. Secundum tertium non est differentia in merito et praemio, si una est anima Christi et Iudae proditoris. Totum est haereticum.

17. Primus, dico, error destruit *causam essendi*: quia tu sentis, Deum esse causam omnium aut secundum *partem*, aut secundum *totum*. Si secundum *partem*: ergo auferis Deo suam principalem causandi. Si secundum *totum*: ergo cuiuscumque alterius Deus est causa: ergo producit illud non de se ipso, non de aliquo alio, quia nihil est: ergo de nihilo¹. — Item, sequitur secundum istum errorem, quod res habuit simul *esse et non-esse*, et quod *esse ante non-esse*; et multa alia inconvenientia. Unde certum est, quod Deus omnia creavit. Et ideo dixit illa bona mulier filio suo in libro Machabaeorum², quod respiceret omnia, *quia de nihilo ea creavit Deus*.

18. Secundus error est de necessitate fatali, sicut de constellationibus: si homo sit natus in tali constellatione, de necessitate erit latro, vel malus, vel bonus. Istud evacuat liberum arbitrium et meritum et praemium: quia, si homo facit ex necessitate quod facit, quid valet libertas arbitrii? Quid merebitur? — Sequitur etiam, quod Deus sit origo omnium malorum. Verum est, quod aliqua dispositio relinquitur ex stellis; sed tamen solus Deus principatur animae rationali. Dicit Ieremias³: *Confundentur vehementer, quia non intellexerunt opprobrium sempiternum*. Opprobrium sempiternum habebant qui sic errant.

19. Tertius error est pessimus, qui comprehendit utrumque. Aliqui insani male intellexerunt de intellectu. Unde quidam dixerunt, quod esset *ignis*;

quidam, quod *aqua*; isti reprobatum sunt per philosophos⁴. — Quod iste intellectus sit unus in omnibus, istud est contra radicem distinctionis et individuationis, quia in diversis intellectus habet *propria et distincta et individuantia*. — Quod alii dicunt, quod una intelligentia irradiat super omnes; istud est impossibile; quia nulla creatura istud potest. Unde hoc est solius Dei.

20. « Omnis substantia intellectualis est sciens et rediens supra se reditione completa⁵ ». Unde omnis substantia intellectualis intelligit se et diligit et iudicat. Unde habet rationem speculi et lucem super illud radiantem. Et hoc quidem verum est in Deo, et tam in Angelo quam in homine; sed differenter: quia in Deo idem sunt *speculum et lux ipsa re*, sed differunt *ratione*. In Angelo autem differunt *ratione et natura*⁶, sed non *tempore*, quia non potest intelligere plus quam intelligat, quia « intelligentia plena est formis⁷ ». Sed in homine differunt et *ratione et natura et tempore*, quia homo non statim intelligit, cum potest intelligere. Sic ergo intellectus humanus habet rationem *apprehendentis et iudicantis*, intellectum *possibilem et agentem*; nec potest iste intellectus sufficienter illuminari sine adminiculo superioris et altioris lucis, quia Sapiens⁸ dicit: *Corpus, quod corrumpitur, aggravat animam* etc.; et Philosophus dicit: « Sicut se habet oculus vespertilionis ad lucem solis, sic se habet intellectus noster ad manifestissima naturae ».

De tertio intellectu, scilicet qui est *clavis contemplationum caelestium*, longum esset dicere⁹. Rogabimus Dominum etc.

COLLATIO IX.

De dono sapientiae.

SUMMARIUM. — *Introductio*, 1. — *Explicatio textus; duplex sapientia cum subdivisione*, 2. 3. — *Evacuanda sapientia falsa, appetenda vera*, 4. — Pars I. Sapientia desursum descendens triplici suo effectu aedificat domum Dei. *Lux descendit ad tres potentias animae; primo, ad intellectivam illuminandam*, 5. — *Secundo, ad affectivam laetificandam*, 6. — *Tertio, ad operativam corroborandam*, 7. —

¹ Cfr. supra Breviloq. p. II. c. 1.

² Libr. II. 7, 28: Peto, nate, ut aspicias ad caelum et terram et ad omnia, quae in eis sunt, et intelligas, quia ex nihilo facti illa Deus.

³ Cap. 20, 41. Cfr. II. Sent. d. 14. p. II. a. 2. q. 3.

⁴ Cfr. Aristot., I. de Anima, text. 49. seqq. (c. 2. seqq.). Ibid. text. 20. insinuat, quod « Democritus quidem ignem quendam et calorem dicit esse ipsam [animam; cfr. text. 30.], et text. 32, quod « magis autem onerosorum quidam [ipsam animam] et aquam existimaverunt, ut Hippo ». — Seq. opinio (Averrois) refellit II. Sent. d. 18. a. 2. q. 4. — In codd. corrupte legitur: *hoc est contra radicem distinctum* (!). Adieciimus textui verba *distinctionis et individuationis, quia in diversis intellectus habet esse* (cfr. loc. cit. in corp. et ad 4.).

⁵ Secundum auctorem libri de Causis, propos. 45, supra

pag. 215, nota 4. allegatum. Cfr. supra in Hexaem. collat. 2. n. 10.

⁶ Praecedentia septem verba supplevinus ex Bonelli (in hac collat.). Verba *non tempore* referuntur ad *species innatas*, quin excludatur nova *actualis cognitio*, ut explicatur II. Sent. d. 3. p. II. a. 2. q. 4. in corp. et ad 4.

⁷ Ut ait auctor libri de Causis, propos. 10; cfr. supra pag. 299, nota 5. — De speculo et luce cfr. supra in Hexaem. collat. 5. n. 23. seqq. et collat. 12. n. 2. seqq.

⁸ Sap. 9, 15. — De sententia Philosophi vide supra pag. 309, nota 2. De intellectu possibili et agente cfr. II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 4.

⁹ De ipso sive de tertio membro divisionis (vide supra n. 6.) agit S. Docteur in Hexaem. collat. 3. n. 4. seqq., ubi auctor se refert ad ea quae in hac collatione dixerat.

Sic aedificat Ecclesiam et animam, ut sit domus Dei; in qua requiruntur septem columnae insinuatæ a Iacobo, 8. — Pars II. De septem domus Dei columnis; hæc enumerantur, 9. — Prima columna est pudicitia in carne, 10. — Secunda, innocentia in mente, 11. — Tertia, modestia in sermone, 12. — Quarta, suauitas in affectu, 13. — Quinta, liberalitas in effectu; hæc requiritur praesertim in praetatis, 14. 15. — Sexta, maturitas in iudicio; duo ad hoc requiruntur, 16. — Septima, simplicitas in intentione, 17.

1. *Si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quae sursum sunt sapite, non quae super terram*¹. — *Fili, concupiscens sapientiam, conserva iustitiam, et Deus praebit illam tibi.* Verba ultima sunt in Ecclesiastico, in quibus ostendit Ecclesiasticus, qualiter homo poterit adipisci donum sapientiae.

Verum est, quod a Deo est illud donum; sed si vis ipsum habere, oportet, te sapientiam concupiscere, quia non intrat sapientia in animam, nisi quae magno affectu fertur ad eam, nec negatur animae desideranti; unde in libro Sapientiae²: *Oplavi, et datus est mihi sensus; et invocavi, et venit in me spiritus sapientiae.* Desiderio sapientiae debet seruari iustitia, quia non concordat sapientia iniquitati; unde dicit: *conserva iustitiam.* Inter alia haec est summa iustitia, ut homo non sit ingratus Deo, sed dona sibi collata refundat in datorem. Unde in Ecclesiastico³: *Danti mihi sapientiam dabo gloriam,* quia, si de sapientia gloriaris, hoc ipso sapientiam perdis; Ieremias: *Non gloriatur sapiens in sapientia sua, et non gloriatur fortis in fortitudine sua.* Et causa huius redditur in Ezechiele, ubi dicitur: *Tu, plenus sapientia et decore, in deliciis paradisi Dei fuisti; perdidisti sapientiam tuam in decore tuo.* — Haec est iustitia summa, ut demus Deo gloriam et petamus ab ipso sapientiam. Unde in Canonica Iacobi⁴: *Si quis vestrum indiget sapientia, postulet eam a Deo etc., in fide nihil haesitans.* Et quia ego locutus de sapientia indigeo sapientia, et vos auditores similiter; ideo in principio rogemus Domini etc.

2. *Si consurrexistis cum Christo etc.* Verbum illud competit praesenti tempori et nostro proposito; ipsum est scriptum in Epistola, quae legitur in Missa, et est verbum Apostoli ad Colossenses⁵, in quo sacer Apostolus hortatur nos adipisci sapientiam veram et effugere sapientiam vanam. Primum tangit, cum dicit: *Si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite etc.* Secundum tangit, cum dicit: *non quae super terram;* in quo dat intelligere, quod sicut est duplex aspectus animae, sic est duplex

eius affectus. Unus aspectus eius est ad caelestia et invisibilia, alius est ad terrena et corruptibilia; ita est etiam duplex affectus animae: unus est aeternorum, et alius est temporalium. Sic est etiam sapientia, quae est desursum, et alia, quae est deorsum. Hortatur nos ad primam et dehortatur nos ad illam, quae est super terram. — Illam, quae est deorsum, describit beatus Iacobus⁶ dicens: *Notite gloriari et mali esse adversus veritatem. Non est enim haec sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica.* Ista tota sollicitudine quaerit delectari in omni suavitate, in affluentia divitiarum saecularium et in experientia sensualium delectationum et in excellentia sive in ambitione saecularium pompositatum. In quantum facit hominem sollicitum, ut delectetur omni suavitate in affluentia divitiarum, est terrena; in quantum facit hominem sollicitum, ut delectetur in experientia sensualium delectationum, est animalis; sed in quantum facit hominem sollicitum, ut delectetur in excellentia et ambitione saecularium pompositatum, est diabolica; quia radix omnium malorum superbia, et principaliter damnatur in rege diabolico.

3. De ista triplici sapientia dicit Apostolus ad Corinthios⁷: *Scriptum est: perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobo.* Illa est sapientia, de qua dicit Ieremias: *Sapientes sunt, ut faciant mala, bene autem facere nescierunt.* Ad istam sapientiam disperendam mortuus est Christus, pauper factus, afflicto et humilis, ut nos doceret cavere ab ista. Apostolus ad Corinthios: *Nonne stultum fecit Deus sapientiam huius mundi?* quasi dicat, quando in cruce elegit contraria sapientiae mundiali Apostolus: *Placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes. Quod stultum est Dei sapientius est hominibus.* Tu appetiaris affluentiam divitiarum, et Christus elegit paupertatem; appetiaris experientiam sensualium delectationum, et Christus elegit acerbitatem passionis; appetiaris ambitionem saecularium pompositatum, et Christus voluit esse despectus et confusus. Et praevaluit sapientia Dei; ideo dicit: *Quod stultum est Dei sapientius*

Sapientia deorsum est triplex.

Reprobatur triplex sapientia falsa a Christo.

illud competit praesenti tempori et nostro proposito; ipsum est scriptum in Epistola, quae legitur in Missa, et est verbum Apostoli ad Colossenses⁵, in quo sacer Apostolus hortatur nos adipisci sapientiam veram et effugere sapientiam vanam. Primum tangit, cum dicit: *Si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite etc.* Secundum tangit, cum dicit: *non quae super terram;* in quo dat intelligere, quod sicut est duplex aspectus animae, sic est duplex

Duplex aspectus animae, affectus et sapientia.

¹ Col. 3, 1, et 2. — Seq. locus est Eccl. 1, 33. — De hoc dono cfr. III. Sent. d. 35. q. 1.

² Sap. 7, 7. — Cfr. supra in Hexaem. collat. 2, n. 2.

³ Eccl. 51, 23. — Seq. locus est Ier. 9, 23; tertius Ezech. 28, 12. seqq. In Vulgata interseruntur multa

⁴ Cap. 1, 5, et 6.

⁵ Col. 3, 1. seq.

⁶ Cap. 3, 14, 15. In fine expositionis citatur I. Tim. 6, 10: Radix enim omnium malorum est cupiditas.

⁷ Epist. I, 4, 19. In hoc textu respicitur Isai. 29, 14. — Seq. locus est Ier. 4, 22; tertius I. Cor. 1, 20; ibid. v. 21: Placuit Deo etc.; et v. 25: Quod stultum est etc.

est hominibus. Salomon in Proverbiis ¹ dicit: *Stultissimus sum virorum, et sapientia hominum non est mecum. Non didici sapientiam et non novi sapientiam Sanctorum.* Stultus fuit Christus apparentia exteriori, quando recessit ab appetitu stultorum; stultior, quando voluit affligi; stultissimus vero, quando mortem crucis elegit et turpissima morte mortuus est. — Haec est *sapientia Sanctorum.* Apostolus ²: *Gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae, quia non in sapientia carnali, sed in sapientia Dei conversati sumus in hoc mundo.* Apostolus: *Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc saeculo, stultus fiat, ut sit sapiens.* Et ad Philippenses dicit: *Multi ambulanti, quos saepe dicebam vobis, nunc autem et flens dico, inimicos crucis Christi, quorum finis interitus, quorum Deus venter est, propter sapientiam animalem; et gloria in confusione ipsorum, propter sapientiam diabolicam; qui terrena sapiunt, scilicet propter sapientiam terrenam.*

4. Non ergo sapiatis quae sunt super terram, quia crucifixus est Christus, ut istam sapientiam evacuaret; et sicut mortuus est Christus, ut vanam sapientiam evacuaret et perderet; ita resurrexit et ascendit, ut veram sapientiam doceret et in cordibus nostris stabiliret. In cruce docuit sapientiam mundi spernere, et in caelum vadens docuit sapientiam Dei appetere et fontem vitae diligere. Omnis sapientia mundi est spernere ista. Maxima autem stultitia est mortem Christi evacuare; quod faciunt qui sapiunt quae sunt super terram; ideo oportet sapientiam istam evacuare et sapientiam, quae desursum est, appetere.

5. Sed quae est sapientia, quae est desursum? Dicit Sapiens in Ecclesiaste ³: *Vidi, quod tantum praecederet sapientia stultitiam, quantum differt lux a tenebris.* Ergo dat intelligere, quod sapientia est lux; lux, inquam, descendens desursum a Patre luminum, a quo omne datum optimum et omne donum perfectum. Lux ista descendit ad nostram potentiam cognitivam illuminandam, ad nostram affectivam laetificandam et ad nostram operativam corroborandam. Descendit a summo Deo in intellectum, ab intellectu in affectum et usque ad infimum, scilicet operationem. — Quod sit lux descendens ad nostram potentiam intellectivam illuminandam; patet, quia scribitur in libro Sapientiae ⁴, quod est candor lucis aeternae, speculum sine macula Dei maiestatis et imago bonitatis illius. Et cum sit una, omnia potest, et in se permanens omnia innovat

et per nationes in animas sanctas se transfert et amicos Dei et prophetas constituit. Neminem enim diligit Deus, nisi eum qui cum sapientia inhabitat. Est enim haec speciosior sole et super omnem dispositionem stellarum, luci comparata invenitur prior. Merito sapientia sedes Dei dicitur, et anima sive descripta, quae pulchrior est caelo, immo toto universo, sedes Dei est.

6. Secundo descendit sapientia desursum tanquam lux ad nostram affectivam laetificandam. Unde in Ecclesiastico ⁵: *Vinum et musica laetificant cor, et super utraque dilectio sapientiae. — Vinum et musica laetificant cor, scilicet ab exteriori et secundum species impressas, quae non sunt ipsa veritas, sed similitudo quaedam rei, nec implent animam et non vere, sed phantastice laetificant. Sed ubi est unio secundum veritatem, ibi est iucunditas, ubi veritas illabatur animae et eam replet et laetificat. De ista sapientia dicit Sapiens ⁶: Hanc amavi et praeposui illam regnis et sedibus et divitiis nihil esse duxi in comparatione illius; super salutem et spem dilexi illam. Venerunt autem mihi omnia bona pariter cum illa et innumerabilis honestas per manus illius; et laetatus sum in omnibus, quoniam antecedebat me ista sapientia.* Philosophus dicit, quod sapientia maxime habet delectationes. Si magnum est illustrari sapientia, plus est laetificari, in quantum diligit principium suum.

7. Tertio descendit sapientia desursum tanquam lux ad nostram operativam corroborandam. Unde in Ecclesiaste ⁷: *Sapientia confortavit sapientem super decem principes civitatis.* Nota, quod nulla virtus subcaelestis, nec terrena nec humana, vel caelestis sive angelica, tantum corroborat animam, sicut supercaelestis sapientia. Unde in libro Sapientiae: *Sapientia intravit in animam servi Dei, et stetit contra reges. Certamen forte dedit illi, ut vinceret et sciret, quoniam omnium potentior est sapientia.*

8. Et sic haec sapientia aedificat Ecclesiam et aedificat domum Dei. animam, ut sit habitaculum Dei et domus Dei, domus, dico, amoena, domus pulchra et domus robusta. Dicitur in Matthaeo ⁸: *Omnis, qui audivit verba mea haec et fecit ea, assimilabitur viro sapienti, qui aedificavit domum suam supra firmam petram.* Domus ista principaliter aedificatur a sapientia; unde in Proverbiis: *Sapientia aedificavit sibi domum, excidit columnas septem.* Certum est, quod sapientia delectatur esse cum hominibus; unde dicit: *Deliciae meae esse cum filiis hominum.* Quod autem

Item, ab Apostolo.

Admonitio.

Part 1. De sapientiae, quae est desursum, effectus.

Est lux cum triplici effecto.

Primo, illuminat intellectivam.

Secundo, laetificat affectivam.

Tertio, corroborat operativam.

Aedificat domum Dei.

¹ Cap. 30, 2. et 3. — Inferius respicitur Sap. 2, 20: Mortem turpissimam condemnemus eum.

² Epist. II. Cor. 4, 42. — Seq. locus est I. Cor. 3, 18; tertius Phil. 3, 48. et 49; ibid. habentur etiam verba: qui terrena sapiunt.

³ Cap. 2, 43. — Seq. locus est Iac. 1, 47.

⁴ Cap. 7, 26-29.

⁵ Cap. 40, 20. — De seq. propositione cfr. supra pag. 382, nota 7. et pag. 387, nota 4; cfr. I. Sent. d. 1. a. 3. q. 2.

⁶ Cap. 8, 2, ubi verba: *Hanc amavi*, cetera habentur ibid. 7, 8. 10. et 11. — Sententia Philosophi habetur X. Ethic. c. 7. Cfr. ibid. VI. c. 12, ubi docet, sapientiam efficere felicitatem.

⁷ Cap. 7, 20. — Seq. locus est Sap. 10, 46; ibid. v. 42: Certamen etc.

⁸ Cap. 7, 24. — Seq. locus est Prov. 9, 1; ibid. 8, 31: Deliciae etc.

sapientia non habet nobiscum, non est defectus ex parte sui, sed ex parte nostra. Si volumus, quod lux praedicta habet in nobis; oportet, quod habeamus columnas septem. — Sed quae sunt septem columnae huius domus? Nunquid eas fabricabo de capite meo? Absit; sacra Scriptura satis explicat eas. Ubi igitur inveniamus eas? Beatus Iacobus¹, describens sapientiam, quae desursum est, ponit septem eius conditiones dicens: *Primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suavis, bonis consentiens, plena misericordia et fructibus bonis, non iudicans, sine simulatione*. Si possem ista vobis explicare, non crederem perdere verba mea, immo darem vobis magnam viam ad sapientiam.

9. Ista columnae non sunt nisi gradus quidam ad sapientiam. Collige septem columnas. Prima est *pudicitia* in carne; secunda est *innocentia* in mente; tertia est *moderantia* in sermone; quarta est *sua- bilitas* in affectu, et quinta est *liberalitas* in effectu; sexta est *maturitas* in iudicio, et septima est *simplicitas* in intentione. Per ista stabilitur domus sapientiae.

10. Prima, dico, columna domus sapientiae est *pudicitia* in carne; unde dicit: *Primum quidem pudica est*. Quare ista est prima? Quia haec est, quae oportet incipere; scribitur enim in libro Sapientiae²: *In malevolam animam non introibit sapientia, nec habitat in corpore subdolo peccatis*. Corpus impudicum est *subdolum peccatis*; ideo sapientia in eo non potest habitare. Dicitur in libro Sapientiae: *Ut scivi, quoniam aliter non possem esse contentus, nisi Deus det*. — Gregorius Nazianzenus fuit iuvenis mundissimus. Accidit, quod studebat Athenis. Quadam nocte, cum dormiret, venit ad eum domina pulcherrima, habens duas pedisequas tanquam virgines; ipse incepit eam repellere. Et dixit domina: « non fugias me, quia non veni ad te corrumpe dum. Sum sapientia, et duae pedisequae sunt *humilitas* et *castitas* sive *pudicitia*. Si vis me, quae sum sapien-

tia, serva pedisequas istas, scilicet humilitatem et castitatem, quia *ubi fuerit superbia, ibi erit contumelia; ubi autem est humilitas, ibi est sapientia* »³. Vera virginitas est, in qua sapientia associatur. Humilitas cum pudicitia est principalis columna sapientiae. Dicit Salomon⁴: *Luxuriosa res vinum, et tumultuosa ebrietas; quicumque his delectatur, non erit sapiens*; et alibi: *Vinum et mulieres apostatare faciunt sapientes et arguent sensatos*. Exemplum tractabile habes in illo Salomone, qui apostavit propter mulieres usque ad cultum idololatriae; qui tamen repletus fuit sapientia sicut fluvius. Si esset taberna, in qua venderetur vinum, quod induceret omnis sapientiae oblivionem; credo, quod nullus esset ita fatuus, quod emeret vinum illud. Credo, quod Deus aeternus altissima sui consilii dispensatione permisit Salomon cadere, ut omnes homines doceret fugere mulieres.

11. Secunda columna domus sapientiae est *innocentia* in mente; quod notatur, cum dicit: *deinde pacifica*. Augustinus⁵ dicit, quod « pax est tranquillitas ordinis », scilicet, quando quis humiliter subiicit se superiori, aequanimiter se habeat ad parem et discrete praesit inferiori. Omnes, qui sunt filii sapientiae, habent hunc ordinem. Dicitur in Ecclesiastico: *Filii sapientiae, ecclesia iustorum*. Unde bellum? Si diligeres parem, obedires superiori et praeeses ordinate inferiori; haberes pacem. Qui istam pacem perturbat destruit domum sapientiae. Scribitur in Proverbiis⁶: *Qui patiens est multa gubernatur sapientia; qui impatiens est exaltat stultitiam suam*, et sic pervertit domum sapientiae. Beatus Iacobus: *Quis sapiens et disciplinatus inter vos? Ostendat ex bona conversatione operationem suam in mansuetudine sapientiae*.

12. Tertia columna domus sapientiae est *moderantia* in sermone; et hoc notatur, cum dicit: *modesta*. Super omnia exigitur moderantia in sermone; unde in Ecclesiastico⁷: *Homo sapiens tacebit usque*

¹ Cap. 3, 17: Quae autem desursum est sapientia primum etc. In cod. A additur, sed corrupte: *Aliqui addunt « sine simulatione » addere (!); et hoc falsum est, ut patebit*. Videtur hic insinuari illa non infrequens lectio, quae, omitta particula non, unit sine simulatione cum verbo iudicans. Cfr. Bonelli, Supplement. III. col. 492, nota f.

² Cap. 4, 4. Ibid. 8, 21. est seq. locus.

³ Prov. 11, 2. — Narratio de Gregorio est in quodam prologo Ruffini in libros S. Gregorii, qui invenitur in ed. operum S. Gregorii Naz. ex versione Iac. Billii (Venet. 1753) tom. I. col. 649 seq. (in ed. Migne hic prologus, sicut etiam orationes seqq. quae a Ruffino presbytero in Latinum translatae dicuntur, tanquam opera spuria iudicantur et orationes praedictae Phoebadio, episcopo Aginensis, ascribuntur). In isto Prologo legitur: « Athenis et alius et eruditus [Gregorius] ut pauci. Nec tamen in conversatione scholari, vel aetatis vel sodalium illecebris cedens, prodidit pudicitiam... Denique cum philosophiae studiis apud Athenas floreret, vidit per soporem sedenti sibi et legenti duas decoras satas dextra laevaque feminas consedisae. Quas ille castitatis instinctu oculo torvior respiciens, quaenam

essent et quid sibi vellent, percunctabatur. At illae... aiunt: Ne moleste accipias, juvenis, notae tibi satis et familiares sumus. Altera enim ex nobis sapientia, altera castitas dicitur; et missae sumus a Domino tecum habitare, quia incundum nobis et satius mundum in corde tuo habitaculum praeparasti ». Baronius in vita S. Gregorii Naz. (apud Bolland. die 9 Maii) c. 4. n. 46. et 44. huius visionis mentionem facit, sed addit, duas puellas se appellasse *castitatem* et *temperantiam*. Cfr. Petrus de Natalibus, episcopus Equilinus, Catalog. Sanctorum lib. II. c. 69. de Gregor. Naz., ubi haec visio refertur alio modo, qui minus discrepat ab illo quo exhibetur a S. Bonav., ut notat Bonelli, Supplement. tom. III. col. 489, nota c.

⁴ Prov. 20, 1. — Seq. locus est Eccli. 49, 2. Deinde respicitur ibid. 47, 16. De Salomone cfr. III. Reg. 4, 1. seqq.

⁵ Libr. XIX. de Civ. Dei, c. 43. n. 1: Pax omnium rerum tranquillitas ordinis. — Seq. locus est Eccli. 3, 4.

⁶ Cap. 14, 29. — Seq. locus est Iac. 3, 43.

⁷ Cap. 20, 7. — Seq. locus (Omni negotio etc.) est Eccli. 8, 6.

ad tempus, lascivus autem et imprudens non servabunt tempus. *Omni negotio tempus est et opportunitas.* Nonne summa est insipientia, ut homo cum eodem gladio transverberet se ipsum et proximum suum? Sermo malus est necans audientem et dicentem. Non potes detrudere proximo, quin te ipsum interficias eodem gladio. Si dico verbum scandalizationis, non possum laedere te, nisi et laedam me. Tanta est vicinitas taciturnitatis et sapientiae, quod *stultus, si tacuerit, sapiens reputabitur*¹; et sapiens, qui multum loquitur, reputatur stultus. Uno verbo possum dicere detractionem, propter hoc oportet *verbis facere stateram.* Unde summe cavenda est immoderantia sermonis. — Sermo enim instrumentum est expressivum sapientiae, et ideo moveri debet secundum regulam sapientiae. Unde scribitur²: *Verba oris sapientis, gratia; et Apostolus: Omnis sermo malus de ore vestro non procedat.* Mirabile est, cum homines sedent ad mensam, ut se spiritualiter reficiant, et unus diabolus loquitur de temporalibus et de detractionibus et omnes, qui sunt in mensa, pascit illo veneno. *Mors et vita in manu linguae*³. Si mulier tacuisset, quando diabolus dixit ei: *Quare praecepit vobis Deus, ut non comederetis de ligno scientiae boni et mali?* non habuisset diabolus occasionem ipsam amplius tentandi. Et philosophi etiam docuerunt discipulos suos, ut tacerent; Cato: « Virtutum primam puto esse comescere linguam ». Credo, quod peccata linguae tanta sunt, quod mundus satis habet facere pro illis tantum, si Deus exsurgeret ad iudicandum ea⁴.

13. Quarta columna domus sapientiae est, quod *Quarta. est suadibilitas* in affectu; quod notatur, cum dicit: *suadibilis, bonis consentiens.* Non est qui sit suadibilis in bono, nisi sit benignus; et hoc etiam concordat cum sapientia. Malignus suadibilis est in malo. Scribitur⁵: *Benignus est spiritus sapientiae, et non liberabit maleficum a labiis suis.* Suadibilitas bona facit appetitari et diligere et eis consentit; et quanto sapientior est homo, tanto suadibilior est in bonis. Unde in Proverbiis: *Inauris aurea et margarita fulgens, qui arguit sapientem et aurem obedientem.* Sicut inauris ornat aurem, et margarita in corona ornat faciem; sic verbum bonum ornat sapientem. Quando sapiens arguitur, se habet, ac si ornaretur. Si enim corripo me ad verbum admonitionis bonae, quid aliud facio, quam quod illo verbo me orno? Si tamen haec margarita proponitur stulto, con-

culcat eam ut canis. Unde in Proverbiis⁶: *Noli arguere derisorem, ne odit te; argue sapientem, et diligit te.* Carissimi! *in his est a sapiente corripere quam stultorum cavitatione decipi.* Stultus, quando corripitur, non recedit a malo nec ducitur ad bonum. Qui defectus suos cognoscit, et isti displicent ei, est sapiens. Qui hominem arguit et a malo revocat plus facit ei obsequii, quam si daret ei totum mundum.

14. Quinta columna domus sapientiae est *liberalitas* in effectu. Sapientia vult habere misericordiam non solum in affectu, sed etiam in effectu. Haec notatur, cum dicit: *plena misericordia et fructibus bonis. A fructibus eorum cognoscetis eos*⁷. Unde in Proverbiis dicitur: *Manum suam aperuit inopi et palmas suas extendit ad pauperem. Os suum aperuit sapientiae, et lex clementiae in lingua eius. De fructu manuum suarum dedit inopi.* Docet Sapientia, quod homo faciat opera non ludicia, sed fructuosa, quia *honorum laborum gloriosus est fructus.* Inter omnia fructuosa opera magis fructuosa sunt opera misericordiae. Date igitur de fructibus manuum vestrarum.

15. Istam misericordiam debent habere qui praeferuntur ad gubernationem aliorum; unde in Actibus⁸: *Considerate ergo, fratres, ex vobis viros boni testimonii, plenos Spiritu sancto et sapientia, quos constituamus ad hoc opus dispensandum.* Non esset sapiens dispensator, qui furaretur bona Dei. Si aliquid daretur tibi ad dispensandum familiae, et tu furareris et poneres in bursa tua; nonne credis, quod clamaret contra te familia domini et te diceret pessimum dispensatorem, et diceret dominus: *Servum inutilem eiecit in tenebras exteriores*⁹? Maior sapientia, quae possit esse, est, quod dispensator fructuose expendat quae habet dispensare, et tradita sunt ei ad dispensandum. Talis fuit beatus Stephanus et Laurentius. Pontifices summi in primitiva Ecclesia non vacabant istis terrenis; modo curatur de rebus temporalibus habendis, non dispensandis. Dicit: *plena misericordia; Apostolus*¹⁰: *Quae seminaverit homo, haec et metet.* Si dominus daret servo bladum ad seminandum agrum suum, et ille poneret bladum in sacco et non seminaret; male fructificaret terra, immo clamaret contra eum. Sicut *misericordia* amica est sapientiae, sic *avaritia* est inimica. Avari derident omnes, qui non amant pecuniam. In Deuteronomio¹¹: *Munera excaecant oculos sapientum et mu-*

¹ Prov. 17, 28. — Mox respiciat Eccli. 28, 29: Verbis tuis facio stateram.

² Eccl. 10, 12. — Seq. locus est Eph. 4, 29.

³ Prov. 18, 21. — Subinde respiciat Gen. 3, 1: Cur praecepit vobis Deus, ut non comederetis de omni ligno paradisi? Seq. sententia est Catonis, l. Distich. (cfr. supra pag. 494, nota 6.) distich. 3. (pag. 50).

⁴ Iob 31, 14: Quid enim faciam, cum surrexerit ad iudicandum Deus?

⁵ Sap. 4, 6. — Seq. locus est Prov. 25, 12.

⁶ Cap. 9, 8. — Seq. locus est Eccl. 7, 6.

⁷ Math. 7, 16, et 20. — Seq. locus est Prov. 31, 20, et 26, et v. 16: De fructu manuum suarum plantavit vineam; tertius Sap. 3, 15.

⁸ Cap. 6, 3.

⁹ Math. 25, 30. — De primitiva Ecclesia cfr. Act. 6, 2, seqq.

¹⁰ Gal. 6, 8. — Superius in A deest tota propositio: Pontifices. Auctor videtur loqui de Apostolis, sive de pontificibus sive episcopis in genere.

¹¹ Cap. 16, 19. — Seq. locus est Math. 19, 24.

tant verba iustorum. — Excaveant oculos, non corporales, sed spirituales; ergo auferunt lumen sapientiae. Scriptum est: Facilius est, camelum transire per foramen aëus, quam divitem intrare in regnum caelorum, quia habet cor terrenum et ponderosum.

16. Sexta columna domus sapientiae est *maturitas* in iudicio; et hoc notatur, cum dicitur: *non iudicans*. Maturitas est in iudicio, quando homo non indicat temerarie. Unde in Ecclesiastico¹: *Iudex sapiens iudicabit populum suum, scilicet super quem habet auctoritatem*. Sed si transcendat auctoritatem, non est iudex sapiens, sed est iudicium temerarium. Si sine auctoritate iudicat, quid est? Certe nihil. Oportet etiam, iudicium sapientis habere *zeli rectitudinem* et *notitiae claritatem*. De primo²: *Os iusti meditabitur sapientiam, et lingua eius loquetur iudicium*. Iudex iustus est qui iusto zelo movetur, omnia bona approbat et mala reprobat; qui vero non habet rectum zelum non potest bene iudicare. Amor et odium pervertunt iudicium. Si odis me, non potes me recte iudicare; et quare? Quia videtur tibi, quod omnia, quae sunt in me, mala sint. — Item oportet, quod iudex habeat *notitiae claritatem*. Quomodo iudicarem bene de re ignota? Unde cum amici Iob arguerent eum, quod non esset iustus, dicentes: Deus iustus iustum non punit; et te tamen punit; ergo non es iustus; voluerunt iudicare de occultis. Iob, audiens haec, respondit eis dicens³: *Convertimini et venite, et non inveniam in vobis ullum sapientem*. Ideo dicit beatus Iacobus: *non iudicans, non quod homo non debeat iudicare loco et tempore de re, de qua habet certitudinem et auctoritatem et rectum zelum; sed quia iudicant homines malum bonum, et e contra bonum malum. Melius est, si debeam iudicare de alio, quod sentiam bene quam male. Debet homo esse prior ad clementer excusandum quam ad male iudicandum. Omnes modo sunt iudicatores iniquarum cogitationum*⁴. Debet igitur homo non *transcendere auctoritatem* nec te-

merarie iudicare sine *zeli rectitudine* et *notitiae claritate*. Matthaeus: *Nolite iudicare, ut non iudicemini*. Quod homines defectus alienos intrinsecos iudicant et se negligunt, summa stultitia est. Gregorius: « Animus, quanto curiosior est ad investigandum aliena, tanto stultior est ad cognoscendum propria ».

17. Septima et ultima columna sapientiae est *simplicitas* in intentione, quae notatur, cum dicitur: *sine simulatione*. De ista dicitur⁵, quod *rex Salomon fecit thronum de ebore grandem, et fecit in eo sex gradus*. Aliae columnae sunt in *gyro*, sed ista est *principalissima et in summitate*. De ista loquitur Apostolus dicens: *Quae sursum sunt quaerite*; et in Ecclesiaste: *Quid habet amplius sapiens a stulto, et quid pauper, nisi ut pergat illuc, ubi est vita?* Certe, *ubi est Christus, et cum apparuerit Christus, apparebit vita*. — Sed ubi est Christus? Certe, sursum in caelo; Apostolus: *Quae sursum sunt quaerite*. Igitur in caelo est Christus et vita. Christus *fons sapientiae*, ipse est huius doni fundamentum et complementum. Apostolus *ut sapiens architectus* dicit⁶: *Fundamentum aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus*. Ut dicit quaedam Glossa, homo contrario modo se habet arbori in radice; arbor enim habet radicem deorsum, homo sursum; et aedificium spirituale habet fundamentum sursum, sed corporale deorsum; Christus igitur est huius doni *fundamentum*. Idem est etiam eius *complementum*, quia in ipso *sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi*⁷. In ipso consummatur domus sapientiae. Unde dicitur in Ecclesiaste: *Sapientis oculi in capite eius, id est in Christo; stultus in tenebris ambulat*. In Christo est consummatio omnis boni. Unde in Iohanne: *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum et quem misisti Iesum Christum*. Illa *quae sursum sunt*, debemus desiderare, videre et facere; et ad ea nos perducatur qui sine fine vivit et regnat. Amen.

Christus vita et fons sapientiae.

Item, fundamentum et complementum ipsius.

EXPLICIUNT COLLATIONES DE DONIS SPIRITUS S.

¹ Cap. 10, 1.

² Psalm. 36, 30.

³ Cap. 17, 10. Ibid. 29, 46: Causam, quam nesciebam, diligentissime investigabam. — Inferius respicitur Isai. 5, 20: Qui dicitis malum bonum et bonum malum.

⁴ Iac. 2, 4: Nonne indicatis apud vos meliorem et facti estis iudices cogitationum iniquarum? — Seq. locus est Malth. 7, 1. Sententia Gregorii insinuat in III. Moral. c. 31. n. 60: Sicque fit, ut, dum ad aliena diiudicanda mens ducitur, proprii iudicii lumine privetur, et eo durius contra aliena superbiat, quo sua negligentius ignorat.

⁵ Libr. III. Reg. 10, 18, et 19. — Seq. locus est Col. 3, 1; tertius Eccl. 6, 8. Subinde respicitur Col. 3, 1: Ubi Christus est in dextera Dei sedens; et 4: Cum Christus apparuerit, vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.

⁶ Epist. I. Cor. 3, 11, et v. 10: Ut sapiens architectus fundamentum posui. — De Glossa eiusque expositione sumpta ex August. in Ps. 29. enarrat. 2. n. 40. (cfr. supra pag. 438, nota 2.) vide tom. IV. pag. 583, nota 1. Verba Glossae in B corrupta et in A omnia supplevimus ex Bonelli in fine eiusdem collationis.

⁷ Col. 2, 3. — Seq. locus est Eccl. 2, 4; tertius Ioh. 17, 3.

SERAPHICI DOCTORIS
SANCTI BONAVENTURAE
COLLATIONES
DE DECEM PRAECEPTIS

COLLATIO I.

De quatuor motivis ad observantiam divinarum praeceptorum inducentibus
et de decalogo in genere.

SUMMARIUM. — *Introductio*, numero 1. — Pars I. De motivis observantiae. *Quatuor movent ad observanda praecepta*, 2. — *Primo*, auctoritas mandantis, et quidem triplici ratione, scilicet quia nos creat, gubernat et salvat, 3-5. — *Secundo*, utilitas observationis triplex, scilicet impetratio charismatum, revelatio Scripturarum et assecutio praemiorum, 6-9. — *Tertio*, periculum transgressionis triplex, quia non observans multa bona perdit, in nefanda flagitia ruit et aeterna supplicia meretur, 10-12. — *Duo ultima confirmantur per Scripturam*, 13. — *Quarto*, irreprensibilitas mandatorum, monstrata tripliciter, quia non continent aliquid impossibile nec onerosum nec iniquum, 14-17. — *Conclusio primae partis*, 18. — Pars II. De decalogo in genere. *De mandato primo et magno, quod est summa totius Legis*, 19. — *Decem praecepta sunt fundamenta omnium legum et praeceptorum; ipsa enumerantur*, 20. — *Omnis lex non mandat nisi duplicem iustitiam, scilicet quae ordinat ad Deum et ad proximum; hinc duae tabulae*, 21. — *Tabula prima cum tribus praeceptis, quae appropriantur tribus personis divinis*, 22. — *Tabula secunda cum septem aliis*, 23. 24.

1. Si vis ad vitam ingredi, serva mandata.

Introductio. Verba ista scripta sunt in Matthaeo¹ et sunt verba Salvatoris nostri, in quibus explicatur nobis summa totius nostrae salutis quantum ad duo: primo, quantum ad praemium retributionis aeternae; ibi: *Si vis ad vitam ingredi*; secundo, quantum ad meritum operationis humanae, ibi: *serva mandata*. Et est hic rectus ordo, quia finis movet agentem, ut se exerceat in debitum finem². — Sequamur igitur formam istius magni Magistri; et antequam de istis praeceptis aliquid dicamus, prius dicamus de observantiis praeceptorum.

Pars I. De motivis observantiae. Sunt quatuor.

2. Praemittit Dominus motum, postea subiungit actum, per quem possumus devenire in debitum finem. Et notandum, quod sunt quatuor, quae nos movent ad observandum mandata Dei. Primum est auctoritas sive dignitas mandantis; secundum est utilitas observationis; tertium est transgressionis periculum; quartum est irreprensibilitas mandatorum. Quoniam igitur ille qui mandat, praecepta observari³, est magnae auctoritatis, et observatio mandatorum est magnae utilitatis, et in transgressione magnum consistit periculum, et irreprensibile est mandatum; ideo nullus est, qui possit habere excusationem de observatione mandatorum.

3. Primum igitur movere nos debet ad observandum mandata Dei auctoritas mandantis: quia Deus est, qui mandat, observari praecepta. Est enim magnae auctoritatis; quod patet ex tribus: primo, quia ipse sua magna potentia nos creat; secundo, quia nos sua mira sapientia regit et gubernat; tertio, quia sua munifica benevolentia nos salvat. — Primo dico, quod ille qui mandat, observari mandata Dei, est magnae auctoritatis, quia sua magna potentia nos creat; lob⁴: *Manus tuae fecerunt me et plasmaverunt me totum in circuitu*; et Deuteronomii undecimo: *Oculi vestri viderunt omnia opera magna Dei, quae fecit, ut custodiatis mandata eius*.

4. Secundo, est magnae auctoritatis, quia sua mira sapientia nos gubernat. Unde dicit Isaias⁵: *Ego Dominus, docens te utilia, gubernans te in via, qua ambulat. Utinam attendisses mandata mea! facta fuisset sicut flumen pax tua*. Psalmus: *Servavi mandata tua et testimonia tua; quia omnes viae meae in conspectu tuo*.

5. Tertio, est magnae auctoritatis, quia sua munifica benevolentia nos salvat; Deuteronomii decimo⁶: *Et nunc, Israel, quid petit Dominus Deus tuus a te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum et am-*

¹ Cap. 19, 17.

² Cfr. Aristot., II. Phys. text. 29. (c. 3.) et V. Metaph. text. 2. seq. (IV. c. 2.). — C: Et multum convenienter praemittitur motum; quia secundum exigentiam finis est dispositio causarum, quia finis est principium in intentione agentis.

³ Ex B supplevimus praeceptum observari, et inferius cum ipso posuimus consistit pro est.

⁴ Cap. 10, 8. — Seq. locus est Deut. 11, 7. et 8.

⁵ Cap. 48, 17, et 48. — Seq. locus est Ps. 118, 168.

⁶ Vers. 42. et 43.

bules in viis eius et diligas eum ac servias Domino Deo tuo in toto corde tuo et in tota anima tua, custodiasque mandata Domini? — Dominus, qui te creavit; Deus, qui te gubernat; tuus, qui te servat. — Patet modo, quod ad servandum mandata Dei debet nos movere primo auctoritas mandantis.

6. Secundo debet nos movere ad observandum mandata Dei observationis utilitas. In servando enim mandata Dei est multiformis utilitas, quae ad tres utilitates reducitur. Prima utilitas est *impetratio* divinarum *charismatum*; secunda est *revelatio* sacramentorum *Scripturarum*; tertia est *assecutio* caelestium *praemiorum*.

7. Prima, dico, utilitas in servando mandata Dei est *impetratio* divinarum *charismatum*; unde in *Ioanne* ¹: *Si diligitis me, mandata mea servate, et ego rogabo Patrem meum, et dabit vobis alium paraclatum*.

8. Secunda utilitas est *intelligentia* sacramentorum *Scripturarum*; Psalmus ²: *Super senes intellexi, quia mandata tua quaesivi*. Sed quomodo pervenimus ad intelligentiam sacramentorum *Scripturarum*, ostendit Gregorius; unde super illud, quod discipuli, quando viderunt Iesum, ipsum non intellexerunt, sed quando audierunt ipsum loquentem, tunc ipsum intellexerunt, dicit ibi Gregorius, quod « audiendo Dei praecepta discipuli illuminati non sunt, sed faciendo ea illuminati sunt »; quia non audientes legis tantum, sed factores *iustificabuntur* ³. Propter hoc dicit Iacobus in sua canonica: *Estate factores verbi Dei et non auditores tantum, fallentes vosmetipsos; quia, si quis auditor est verbi Dei tantum et inique comparabitur viro consideranti vultum nativitatis suae in speculo*. Si videt homo decies vultum suum proprium in speculo, adhuc non bene cognoscet ipsum; sed si videt vultum alterius hominis extra speculum, bene cognoscit ipsum; et hoc est propter fortem impressionem speciei super organum visus secundum lineam rectam, sed in speculo non est verus intuitus. Similiter, quando homo audit verbum Dei, videtur ei, quod ipsum bene intelligat, sed statim recedit; sed quando ponit ipsum ad experientiam bene operando, tunc ipsum intelligit.

9. Tertia utilitas observationis mandatorum Dei est *assecutio* caelestium *praemiorum*. Unde dicitur in *Proverbiis* ⁴: *Serva mandata mea, et vives; et lege meam quasi pupillam oculi*. Haec est ratio,

quare homini existenti in paradiso Deus dedit observantiam mandatorum. — Patet modo, quod ad observandum mandata Dei debet nos movere utilitas observationis.

10. Tertio debet nos movere ad observantiam mandatorum transgressionis *periculum*, quia transgressor mandatorum incidit in multa pericula: primo, quia multa *bona perdit*; secundo, quia in nefanda *flagitia ruat*; tertio, quia aeterna *supplicia meretur*. — Primo, dico, debet nos movere ad servandum mandata Dei transgressionis periculum, quia transgressores multa *bona perdunt*; unde in *Levítico* ⁵: *Si non audieritis vocem meam et non feceritis omnia mandata mea; visitabo vos in egestate et calore, qui conficiet oculos vestros et consumet animas vestras*. Dicit: *Visitabo vos in egestate; ecce, omnium bonorum privatio; et calore, qui conficiet oculos vestros et consumet animas vestras, quia excaecat intellectum veri et auferit affectum boni; et propter hoc in persona transgressoris dicit Psalmista* ⁶: *Derehiquit me virtus mea et lumen oculorum meorum, et ipsum non est mecum*.

11. Secundo, transgressores mandatorum in nefanda *flagitia ruunt*; unde in *Baruch* ⁷: *Non obedi-vimus voci Domini, ut ambularem in mandatis eius, et abivimus unusquisque in sensum cordis sui maligni*. De talibus transgressoribus dicit Psalmus: *Populus meus non audivit vocem meam, et Israel non intendit mihi, et dimisi eos secundum desideria cordis eorum*. Tales enim transgressores dat Dominus in manus daemonum. Quod bene significatum est in *Danielis* tertio, ubi dicitur, quod tres pueri existentes in fornace ignis dixerunt: *Peccavimus et inique egimus et praevicariati sumus; sequitur: Et traditi sumus in manibus inimicorum nostrorum iniquorum et pessimorum praevicariatorumque et regi iniusto et pessimo ultra omnem terram*.

12. Tertio, transgressores mandatorum aeterna *supplicia pronerentur*; Psalmus ⁸: *Maledicti, qui declinant a mandatis tuis; maledicti, quia dicitur eis: Ite, maledicti, in ignem aeternum*, Matthaei vigesimo quinto.

13. Ecce, observationis mira utilitas et transgressionis mira calamitas. Unde Dominus per Moysen: *En, inquit, propono tibi benedictionem et maledictionem: benedictionem, si mandata mea feceris; maledictionem, si non feceris*. Ponit nos Dominus in medio et operatur nobiscum mirabiliter.

¹ Cap. 14, 15, et 16.

² Psalm. 118, 100. — Sententia Gregorii, qua exponitur Luc. 24, 13, seqq., habetur II. Homil. in Evang. homil. 23, n. 2.

³ Rom. 2, 13: Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. — Seq. locus est Luc. 1, 22, et 23.

⁴ Cap. 7, 2.

⁵ Cap. 26, 14, et 16: Visitabo etc.

⁶ Psalm. 37, 11.

⁷ Cap. 1, 18: Non audivimus vocem Domini Dei nostri,

ut etc. Ibid. v. 22: Et abivimus unusquisque in sensum cordis nostri maligni. — Seq. locus est Ps. 80, 12, et 13; tertius Dan. 3, 29: Peccavimus enim et inique egimus, recedentes a te, et deliquimus in omnibus. Ibid. v. 32: Et tradidisti nos etc.

⁸ Psalm. 118, 21. — Seq. locus est Matth. 25, 41: Discedite a me, maledicti etc.; tertius Deut. 11, 26-28: En propono in conspectu vestro hodie benedictionem et maledictionem: benedictionem, si obediatis mandatis Domini Dei vestri, quae ego hodie praecipio vobis; maledictionem, si non obediatis mandatis Domini Dei vestri etc. — Locus hic omittitur in codd.

De tertio motivo.

Triplex periculum.

Primum.

Secundum.

Tertium.

Confirmatio.

Duplex via demonstratio.

Quando aliquis vult aliquid alii ostendere, procedit contra ipsam duplici via, scilicet per rationem *ostensivam* et per rationem *ducentem ad impossibile*¹.

Sic facit Dominus: ponit hominem in medio inter caelum et infernum; in caelo est aeterna gloria, in inferno sunt aeterna supplicia. Et quando Dominus ostendit homini gloriam paradisi, quam potest promereri servando mandata; tunc inclinat ipsum ad observantiam mandatorum per rationem *ostensivam*. Quando vero ostendit ei supplicia inferni, in quae ruet, si transgreditur mandata; tunc inclinat ipsum per rationem *ducentem ad impossibile*. — Ecce, proponit nobis maledictionem et benedictionem; dimittamus Iudae proditori maledictionem et laqueos, de quo dicitur, quod *noluit* benedictionem, et elongabitur ab eo²; et nos cum beato Mathia recipiamus benedictionem.

Admonitio.

14. Quarto debet nos movere ad observantiam mandatorum *irreprehensibilitas* mandatorum. Mandatum dicitur *irreprehensibile*, quando non continet aliquid *impossibile* nec aliquid *onerosum* nec aliquid *iniquum*. Sic est in mandatis Dei.

De quarto motivo.

Triplex conditio.

15. Primo, dico, sunt mandata Dei irreprehensibilia, quia non continent aliquid *impossibile*; unde in prima Ioannis³: *Haec est caritas Dei, ut mandata eius custodiamus, et mandata eius gratia non sunt. Praemittit: haec est caritas Dei*; habenti enim caritatem mandata Dei sunt facilia et suavia, sed non habenti caritatem videntur difficilia. Et ponit Augustinus exemplum de ave habente plumas et de ave sine plumis; et dicit, quod avi habenti plumas facile est volare, sed avi non habenti plumas est difficile. Similiter homini perverse voluntatis videntur mandata difficilia, quae habenti caritatem sunt facilia. Unde dicitur in Deuteronomio⁴: *Mandatum hoc, quod ego praecipio tibi hodie, non est super te nec procul positum nec in caelo situm nec trans mare positum, sed iuxta te est vultus sermo, in ore tuo et in corde tuo, ut facias illud*.

Prima.

16. Secundo, mandata Dei sunt irreprehensibilia, quia non continent aliquid *onerosum*, immo sunt

suavia. Unde dicitur in Ecclesiastico⁵: *Nihil melius est quam timor Dei, et nihil dulcius quam respicere in mandatis Domini*; Psalmus: *Desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum et dulciora super mel et favum. Gaudium iusto est facere iudicium sive iustitiam*. Sed videmus, quod palato infecto cibis dulcibus videtur esse amarus; similiter homini perverse voluntatis mandata Dei, quae sunt facilia et suavia, videntur difficilia.

17. Tertio, mandata Dei sunt irreprehensibilia, quia non continent aliquid *iniquum*; unde Apostolus⁶: *Lex quidem sancta, et mandatum sanctum et iustum et bonum*. Propter hoc dicit alibi: *Praecipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, ut sine macula serves mandatum irreprehensibile*. — Patet igitur modo *irreprehensibilitas* mandatorum.

18. Coniungamus igitur ista quatuor, scilicet *auctoritatem* praecipientis, *utilitatem* observationis, *transgressionis periculum* et *irreprehensibilitatem* mandatorum; et videbimus, quod nullus est, qui se poterit excusare de observatione praecceptorum.

19. Sed quod est mandatum primum et maximum in Lege? Respondet Dominus in Matthaeo⁷: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et in tota anima tua et in tota mente tua. Hoc est maximum et primum mandatum. Secundum autem simile est huic: diliges proximum tuum sicut te ipsum. In his duobus universa Lex pendet et Prophetae*. Augustinus ostendit, quod in isto verbo⁸: *Mihi autem adhaerere Deo bonum est, continentur totum hoc, quod dicitur: Diliges Dominum Deum etc.* Debenus enim diligere Deum, quia hoc est iustum, sanctum, facile et suave. Unde Augustinus⁹: « Domine, quis mihi es? Et ego quis tibi, ut iubeas me amare te, et si non amem te, mineris mihi ingentes miseras »?

20. Ceterum decalogus sacer, qui datus est Moysi in monte Sinai, ostendit, quomodo debemus custodire mandata Dei; et volo vobis ostendere, quod sicut sunt octo partes orationis, quae sunt fundamentum omnium eorum, quae per vocem exprimi

¹ De hac duplici ratione cfr. Aristot., II. Prior. c. 14.

² Psalm. 108, 18. Cfr. August. in hunc locum. Ibid. n. 10, v. 8. « Et episcopatum eius accipiat alter », quae verba Apostolus Petrus allegavit in sua oratione de uno in locum Iudae sufficiens, Act. 1, 20.

³ Epist. 1, 5, 3. — Sententia August. habetur Serm. 164. (alias 22. de Verbis Apostoli) c. 5. n. 7. Cfr. etiam supra pag. 187, nota 2.

⁴ Cap. 30, 11-14. Vulgata plura inserit.

⁵ Cap. 23, 37. — Seq. locus est Ps. 48, 11. Immediate sequitur Prov. 21, 15: Gaudium etc.

⁶ Rom. 7, 12. — Seq. locus est I. Tim. 6, 13, et 14. Post omnia in Vulgata plura inseruntur.

⁷ Cap. 22, 36-40. Cfr. Marc. 12, 28. seqq.

⁸ Psalm. 72, 28. — August., I. de Moribus Eccles. cath. c. 8. n. 13. seqq., ex locis tam novi testamenti [Matth. 22, 37.

et Rom. 8, 28. 35. seqq.] quam veteris [Deut. 6, 5. et Ps. 43. 22.] deducti, Deum esse summum bonum, in quod summum amore homo tendere debeat; c. 16. n. 26. hoc confirmat per verbum Ps. 72, 28: Num enim Paulus tantum dicit, Deo nos esse debere subiectos [I. Cor. 45, 27.], ita ut in medio, quod separaret, nihil sit [Rom. 8, 35.]? Nonne et Propheta commodissime hoc et brevissime significat, cum dicit: *Mihi autem adhaerere Deo bonum est*? Nonne quod ibi latissime de caritate dictum est hic uno verbo continetur, quod ait *inherere*? Item, quod addidit: *bonum est*, nonne ad illud respicit, quod ibi [Rom. 8, 28.] positum est: *Diligentibus Deum omnia procedunt in bonum*, ita ut una sententia duobusque verbis Prophetia et vim et fructum caritatis ostendat?

⁹ Libr. I. Confess. c. 5. n. 5: Quid mihi es? Miserere, ut loquar. Quid tibi sum ipse, ut amari te iubeas a me, et nisi faciam, irascaris mihi et mineris ingentes miseras?

Tertia.

Cocaino.

Para II. De lectione in eene.

De magno mandato.

Procepta haec sunt fundamentum legum.

possunt in grammatica¹, et sicut sunt decem praedicamenta, quae sunt fundamentum omnium eorum quae determinantur in dialectica; sic decem praepcepta sunt fundamentum omnium legum et divinorum praepceptorum. Voluit enim Dominus, quod non sine ratione essent Moysi² data. — Dicam modo ista praepcepta in generali:

Non habebis deos alienos.
 Non assumes nomen Dei tui in vanum.
 Memento, ut diem Sabbati sanctifices.
 Honora patrem tuum et matrem tuam.
 Non occides.
 Non moechaberis.
 Non furtum facies.
 Non falsum testimonium dices.
 Non concupisces uxorem proximi tui,
 Neque aliquam rem eius.

21. Et notandum, quod lex omnis non mandata nisi iustitiam. Est enim lex regula iustitiae³; iustitia autem est, secundum quam homo habet ordinari ad Deum et ad proximum. Secundum hoc est duplex iustitia: una, qua ordinamur ad Deum; alia, qua ordinamur ad proximum; et secundum hoc datae fuerunt Moysi duae tabulae, scilicet prima et secunda. In prima continentur mandata ordinantia nos ad Deum, in secunda continentur mandata ordinantia nos ad proximum⁴.

22. In prima, dico, tabula continentur mandata ordinantia nos ad Deum; Deus autem est Trinitas, Pater et Filius et Spiritus sanctus. Patri attribuitur *maiestas*, Filio *veritas* et Spiritui sancto *bonitas*. In Patre est summa *maiestas* humiliter adoranda; in Filio est summa *veritas* fideliter asserenda; in Spiritu sancto est summa *bonitas* sincere amanda. Sed si ista tria ex aeterna ordinatione debemus facere, tunc necesse est, in prima tabula esse tria mandata secundum ista tria appropriata tribus personis divinis. In primo quidem mandato praecipitur *humilis adoratio* divinae maiestatis, cum dicitur: *Non habebis deos alienos*. In secundo mandato praecipitur *fidelis asser-*

tio divinae veritatis, cum dicitur: *Non assumes nomen Dei tui in vanum*. In tertio praecipitur divinae bonitatis *sincera dilectio*, cum dicitur: *Memento, ut diem Sabbati sanctifices*. Ista sunt tria mandata primae tabulae.

23. In secunda tabula continentur septem mandata ordinantia nos ad proximum, quae significantur per duo praepcepta legis naturae⁵, scilicet: hoc facias alii, quod tibi vis fieri; non facias alii, quod tibi non vis fieri. — Et secundum haec duo praepcepta legis naturae accipitur duplex iustitia, quarum una est *innocentiae*, altera *beneficentiae*; et secundum istam duplicem iustitiam duplex est mandatum: primum *beneficentiae*, alterum *innocentiae*. — Mandatum *beneficentiae* est: *Honora patrem tuum et matrem tuam*. Hoc autem mandatum non solum est reverentiae, sed est etiam beneficii et obsequii; et non solum est in patre, immo in omnibus, qui⁶ a patre procedunt.

24. Mandatum autem, quod est *innocentiae*, necesse est multiplicari, quia consistit in hoc, ut homo caveat ab offensa proximi sui. Tripliciter autem contingit offendere proximum, scilicet in *animo*, *verbo* et *facto*. — Offensa autem in *facto* est tribus modis, quia potest homo offendere proximum per factum aut in *persona propria*, aut in *persona sibi coniuncta*, aut in *possessione terrena*. Et secundum hoc sunt tria mandata: *Non occides; non moechaberis; non furtum facies*. — Deinde sequitur offensa in *verbo*, contra quam est unum mandatum, scilicet *non falsum testimonium dices*. Per *falsum* autem *testimonium* significantur omnia, quae homo potest dicere contra proximum suum. — Offensa autem in *animo* duas habet radices secundum duplicem concupiscentiam, scilicet *carnis* et *oculorum*⁷. Contra concupiscentiam *carnis* est unum mandatum: *Non concupisces uxorem proximi tui*. Contra concupiscentiam *oculorum* est aliud mandatum: *non agrum neque aliquam aliam rem*. — Patet modo in generali, quae sint decem praepcepta et penes quid accipiantur.

COLLATIO II.

De primo praepcepto decalogi in specie.

SUMMARIUM. — *Introductio*, 1. 2. — *Repetitio et confirmatio secundae partis I. collationis*, 3. 4. — *De modo, quo decem praepcepta traduntur*, 5. — De primo praepcepto, pars I. Explicatio literalis verborum primi praepcepti, quo tria prohibentur. *Primum praepceptum est fundamentum aliorum*, 6. —

¹ Scilicet: nomen, pronomen, verbum, adverbium, participium, coniunctio, praepositio et interiectio. Cfr. Priscian., II. Grammat. c. 4, et supra in Hexaem. collat. 4. n. 19. — De decem praedicamentis, scilicet substantia, quantitate etc., vide supra in Hexaem. collat. 3. n. 8.

² Exod. 20, 3. seqq. et Deut. 5, 7. seqq.

³ Cfr. Aristot., I. Magn. Moral. c. 31. (c. 34.), et Cicero, I. de Legib. c. 6, ubi dicit, quod lex sit « iuris atque iniuriae regula ». — De duplici iustitia cfr. supra pag. 424, nota 3.

⁴ Cfr. Isidor., Comment. sive Qq. in Exod. c. 29; supra in Hexaem. collat. 21. n. 7-10. et III. Sent. d. 37. a. 2. q. 1-3.

⁵ Vide Tob. 4, 16; Matth. 7, 12. et Luc. 6, 31. — August., de Mendacio, c. 19. n. 40: *Innocentia* est, qua nulli nocemus; *benevolentia*, qua etiam prosumus qui possumus. Cfr. XIX. de Civ. Dei, c. 16. — In seqq. secuti sumus A, paulo brevius legunt B D, adhuc brevius et corrupte edd.

⁶ Vat. *quae*; sed sententia ipsa est obscura vel corrupte dicta, sed explicata infra col. 5. n. 11-15. ⁷ Epist. I. Ioan. 2, 16.

Duplex iustitia et lex.

In 1. tabula tria praepcepta.

In 2. tabula septem.

Dua praepcepta legis naturae et duplex iustitia et mandatum.

Mandatum beneficentiae.

Item, innocentiae.

Triplex offensa proximi.

Verba huius praecepti, quae continent tria, scilicet praemittenda ad cognitionem, subiungenda ad observantiam et interponenda ad integritatem, 7. 8. — Primo, praemittenda sunt duo, scilicet notitia Creatoris et Reparatoris, 9-13. — Secundo, subiungenda duo, quae valent ad observantiam, scilicet timor et amor, 14-16. — Tertio, in medio ponenda quae valent ad integritatem mandatorum et prohibent in negativa cultum aliorum atque implicant in affirmativa cultum Dei; explicantur singula verba, quibus prohibetur triplex idololatria, 17-20. — Pars II. Explicatio amplior secundum fidem christianam. Prohibentur alia tria: pactiones daemumum, adinventiones errorum, perversae appretiationes munditium naturarum, 21. — De pactionibus daemumum, 22. 23. — De adinventionibus errorum, 24-28. — De perversis appretiationibus munditium naturarum, 29.

1. *Ascende ad me in montem, et dabo tibi duas tabulas lapideas et Legem et mandata, quae scripsi, ut doceas filios Israel, Exodi vigesimo quarto*¹. — *Declinate a me maligni, et scrutabor mandata Dei mei*. Legitur, quod beatus Gregorius, qui fuit Papa et Doctor Ecclesiae, habuit pro consuetudine, quod quando ibat ad studium legis divinae, semper dicebat ista verba: *Declinate a me etc.* Quaesitum fuit ab eo, quare hoc faceret; et respondit Petro, cui consuevit dicere secreta sua, quod experimento didicerat, quod quando cogitare voluit in lege Dei, sentiebat daemones semper sibi adversantes. In aliis autem subtilitatibus non instigant daemones, quia in ipsis non vident suum damnium; immo expectant emolumentum. Sed quando fit mentio de documentis veritatis, per quae fugantur daemones; tunc princeps tenebrarum occurrit armatus modo per occupationes terrenas, modo per illusiones phantasticae, et nititur revocare animos hominum a studio veritatis. Verum est, quod verba ista: *Declinate a me etc.*, dixit beatus Gregorius, qui virtutem habuit compescendi daemones; sed ego non sum ex illis. Ideo in principio rogemus Dominum, ut imperet daemionibus, ne nos impediatur, sed ut det nobis mentes serenas ad intelligendum verba de mandatis suis.

2. *Ascende ad me etc.* Verbum illud dixit Dominus Moysi, et Moyses, audito verbo, ascendit in montem et accepit duas tabulas lapideas et Legem et mandata. In quo significatur, quod si volumus pervenire ad intelligentiam mandatorum Dei, debemus ascendere in montem, id est in eminentiam mentis; quia secundum impressionem lucis aeternae lex naturae est nobis data, et secundum illam lucem documenta legis divinae suscepimus.

3. Tangebam vobis alias², quod certum est, quod *ens* ex se primo cadit in animam. Duplex autem est *ens*, scilicet creatum et increatum, et secun-

dum hoc duplex est *iustitia*: una, per quam ordinatur ad ens increatum, alia, per quam ordinatur ad ens creatum. Et secundum hanc duplicem iustitiam duplex est tabula Moysi data, scilicet prima et secunda. In prima tabula continentur mandata, per quae ordinatur ad ens increatum, id est Deum. In secunda tabula continentur mandata, per quae ordinatur ad ens creatum³, scilicet proximum.

4. Ens autem increatum est causa omnium rerum, causa, dico, *efficiens, formalis-exemplaris et finalis*, et habet potentiam, sapientiam et benevolentiam et producit omnia in *esse*. Et ista tria appropriate tribus personis in Trinitate: *potentia* sive maiestas appropriate Patri, *sapientia* sive veritas Filio, *benevolentia* sive bonitas Spiritui sancto⁴. Summa maiestas in Patre humiliter est adoranda, summa veritas in Filio fideliter est asserenda, et divina bonitas in Spiritu sancto sincere est amanda. — Ista dicta fuerunt de mandatis primae tabulae in generali; sed quia sermones circa mandata in *generalibus* dietis sunt inutiles, nisi fiant in *specialibus*; ideo oportet explicare de mandatis in *specialibus*. — Dictum fuit⁵ in generali, quod sunt decem mandata, quorum prima tria continentur in prima tabula et septem in secunda.

5. Dicam autem vobis generale documentum: aeterna Dei sapientia, quae scripsit tabulas istas, *brevissimo modo, clarissimo modo et facillimo modo*, quo potuit, tradidit. Brevissimo quidem modo tradidit, ne oneraretur nostra memoria; clarissimo modo, ne offuscaretur nostra intelligentia; facillimo modo, ne retraheretur vel revocaretur nostra voluntas. Haec est ratio, quare per verba quanto breviora et quanto clariora et faciliora et per actus synecdochicos⁶ data sunt mandata.

6. Primo igitur videamus de primo mandato. Et hic notandum, quod, sicut videmus in aliis rebus, quod primum opus est fundamentum et regula

Triplet causa in Deo.

Appropriatio.

Notandum.

De modo, quo praecepta tradita sunt.

Pars I. Explicatio litteralis.

Praeceptum I. est fundamentum.

¹ Vers. 12: Ascende ad me in montem, et esto tibi, daboque tibi... doceas eos. — Seq. locus est Ps. 118, 115. — Non invenimus, unde sumta sit haec de Gregorio narratio.

² Cfr. supra pag. 308, nota 8. verba Avicennae. Sed ad quem sermonem alium Parisiis a S. Doctore habitum respiciatur, nobis non constat. — Pro *ens ex se*, quod habent clare A D, Vat. *ens per se*.

³ Cfr. supra pag. 510, nota 3.

⁴ Vidé Breviloq. p. I. c. 6, et de causa formalis-exemplaris sive formalis *extrinseca* tom. I. pag. 73, nota 7.

⁵ Collat. 4. n. 20.

⁶ Isidor., I. Etymolog. c. 36. n. 8: Synecdoche est conceptio, cum a parte totum, vel a toto pars intelligitur.

Introductio

Exemplum Gregorii.

Ascendendum est in montem.

Repetitio.

omnium subsequendum, sic primum mandatum est fundamentum et regula omnium aliorum mandatorum.

7. Prima verba de mandatis sunt haec¹: *Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti, de domo servitutis. Non habebis deos alienos coram me. Non facies sculptile neque similitudinem eorum quae in caelis sunt, neque quae in terris, neque eorum quae in aquis sunt. Non adorabis neque coles ea. Ego sum Dominus Deus tuus, fortis zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios usque in tertiam et quartam generationem eorum qui oderunt me, et faciens misericordiam in millia his qui diligunt me.*

8. Ad plenam explanationem istorum verborum concurrunt tria: quaedam pertinent ad mandati cognitionem, et ista debent praemitti; quaedam pertinent ad mandati observantiam, et ista debent subiungi; quaedam vero pertinent ad mandati integritatem, et ista debent interponi.

9. Primo dico, quod quaedam pertinent ad mandati cognitionem, et ista debent praemitti, quae sunt duo maxima fundamenta fidei. Primum est notitia Creatoris, secundum est notitia Reparatoris²; et ista sunt duo radii sive duo oculi spirituales, dirigentes nos in viam mandatorum Dei. Homo enim debet prius aperire oculos, quam ambulet; similiter debet homo prius cognoscere mandata per fidem, quam exsequatur ea per operationem. — Ad cognoscendum autem Creatorem dicit: *Ego Dominus Deus tuus.* In hoc, quod dicit *Dominus*, insinuat Patris potentiam. In hoc, quod dicit *Deus*, insinuat Filii sapientiam. In hoc, quod dicit *tuus*, insinuat Spiritus sancti benevolentiam sive bonitatem. In hoc autem, quod dicit *Ego*, notat identitatem essentiae, et in hoc insinuat Deum trinum et unum, Creatorem universorum.

10. Sequitur: *Qui eduxi te de terra Aegypti;* hic insinuat donum reparationis per Verbum incarnatum. Omnibus loquitur Dominus, quibus dedit praecceptum, et omnibus praeccepta dedit, licet primo daret ipsa filiis Israel. *De domo servitutis*, id est peccati; omnes enim sumus de servitute peccati educti, qui per sanguinem Agni sumus redempti³.

11. Verba ista dicit tota Trinitas⁴. Dicit igitur *Ego*, scilicet qui debes obedire et quem debes dili-

gere et adorare. Vel dicit *Ego*, qui te feci in esse naturae et in esse gratiae. Debemus igitur et nos dicere: Domine, tu es, quem debemus adorare, cui debemus servire; tu es, qui me creasti; tu es, qui me redemisti. Psalmus⁵: *Scitote, quoniam Dominus ipse est Deus*; sequitur: *Ipse fecit nos, et non ipsi nos. Venite, adoremus et procidamus et ploremus ante Dominum, qui fecit nos, quia ipse est Dominus Deus noster, et nos populus pascuae eius et oves manus eius.* — Haec igitur duo, scilicet notitia Creatoris et Reparatoris, praemittuntur, sine quibus nihil intelligere possumus, quia ista sunt fundamenta fidei nostrae.

12. Ut autem intelligamus ista, oportet scire adminiculantia quaedam. Scitis, qui est prima notitia nobilis data de mandatis? Certe Moysi, qui scripsit per Spiritum sanctum. Sed quando habuit istam cognitionem? Certe, quando Dominus apparuit ei. Et qualiter apparuit ei? Certe, in igne flammae rubi ardentis. Et tunc dixit Moyses: Quis es tu, Domine? Et respondit ei Dominus: *Ego sum qui sum*⁶. Et tunc Dominus dedit ei duo lumina, scilicet lumen essentiae aeternitatis et lumen aeternae veritatis. Rubus ardebat et non comburebatur, in quo significatur nobis mysterium incarnationis⁷.

13. Ista sunt duo lumina et principalia fundamenta fidei, scilicet lumen essentiae aeternitatis et lumen aeternae veritatis et cum hoc et mysterium incarnationis Salvatoris nostri. — Et quando facimus crucem in fronte in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, recognoscimus Trinitatem et cum hoc nostrum Redemptorem. Dicendo: In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, recognoscit homo Trinitatem; faciendo crucem in fronte, recognoscit Redemptorem. — Patet modo, quod duo valent ad mandati cognitionem, quae debent praemitti; et ista sunt duo fundamenta fidei, scilicet notitia Creatoris et Redemptoris.

14. Secundo sunt quaedam, quae valent ad observantiam mandatorum, et ista debent subiungi. Notandum autem hic, quod omnia mandata aut sunt affirmativa, aut negativa. Affirmativa quidem sunt, ut homo faciat bonum; negativa vero, ut homo vitet malum. Sed impossibile est, ut homo evitet malum nisi per timorem, et quod faciat bonum nisi per amorem; et propter hoc ad observantiam mandatorum duo sunt necessaria, scilicet timor et amor⁸. —

Verba 1. praecipi.

Ipsa concitent tria.

Primo de praemittendis ad cognitionem.

Duplex no-

Primo, Creatoris.

Secundo, Reparatoris.

Insinuat Trinitas.

Alter.

Alia adiacentia sunt serecoda.

De signo crucis.

Secundo, de subiungendis ad observantiam.

Respirator amor et timor.

¹ Exod. 20, 2-6. Vulgata in paucis verbis differt.

² Cfr. supra in Hexaem. collat. 8, n. 4, seqq.

³ Cfr. I. Petr. 1, 18, 19. — Pro praecedentibus verbis concisus Vat., refragantibus codd. et Supplemento Bonelli, habet haec longiorem expositionem: Israel. Unde quod dicitur: *Qui eduxi te* etc., dictum est non solum Hebraeis pro ipsis quoad corporalem educationem de Aegypto, sed generaliter pro toto genere humano quoad educationem de Aegypto aeternae damnationis: de peccato primi hominis, ex quo educimur per Verbum incarnatum, quia, sicut illi educti sunt de Aegypto post comestionem agni paschalis, et per aspersionem sanguinis eius

liberati ab Angelo exterminatore: sic nos educimur de servitute diabolica per esum carnis Verbi incarnati in Sacramento altaris et per sanguinem eius in baptismo: quia, secundum Apostolum, *quicumque baptizati sumus in Christo, in morte ipsius baptizati sumus* [Rom. 6, 3].

⁴ Scilicet quia *ego* hic est nomen essentiae, non unius trium divinarum personarum; cfr. I. Sent. d. 2, dub. 4.

⁵ Psalm. 99, 3, et 94, 5-7.

⁶ Exod. 3, 14.

⁷ Cfr. supra nota 2.

⁸ August., Enarrat. in Ps. 69, n. 13: Ad omne recte factum

Simile. Avis non potest volare sine duobus alis, nec homo potest ambulare sine duobus pedibus. Similiter non potest esse aliquis perfectus observator mandatorum Dei, nisi sit repletus timore et amore. Sed non repletur homo timore nisi ex consideratione severitatis divinae, nec repletur amore nisi ex consideratione bonitatis divinae.

15. Ista igitur duplex consideratio homini est necessaria. Et propter hoc dicit: *Ego sum Dominus Deus tuus, fortis zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios usque in tertiam et quartam generationem eorum qui oderunt me.* — Fortis zelotes¹, id est fortissimum habens zelum, scilicet eorum qui oderunt me. Visitans iniquitatem patrum in filios, non quod propter actualia peccata patrum vindicet in filios, sed cum filii sunt imitatores paternorum scelerum, tunc Dominus peccata patrum punit cum peccatis ipsorum usque ad tertiam et quartam generationem, scilicet qui oderunt me². Hoc dicit, ut timeamus et per timorem a malo declinemus; unde in Ecclesiaste³: *Deum time et mandata eius observa; hoc est omnis homo*, id est, ad hoc est omnis homo. Vis mereri, ut ad summum complementum pervenias? Deum time. Sed quomodo timebo? Certe considerando, quod Dominus est fortissimus zelator.

16. Item, cum hoc etiam oportet amare ipsum, quia ipse dicit de se, ut sequitur: *Et faciens misericordiam in millia his qui diligunt me*; in quo ostendit nobis, quod Dei misericordia et benignitas transcendit ultionem iniquitatum. Quando cor dilatur per amorem, tunc homo facilius servat mandata Dei; Psalmus⁴: *Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum. Omnis consumptionis vidi finem; latum mandatum tuum nimis.* Dicit, quod via mandatorum Dei est lata, tamen quibusdam videtur esse arcta. Certe amantibus est lata; sed non amantibus videtur esse arcta. — Patet igitur, quomodo timor et amor valent ad observantiam mandatorum Dei.

17. Tertio, quaedam valent ad integritatem mandatorum, et ista debent interponi, id est in medio poni; et hoc tangit, cum dicit: *Non habebis deos alienos coram me. Non facies tibi sculptile neque omnem similitudinem eorum quae in caelis sunt, neque quae in terra deorsum, neque eorum quae sunt in aquis.* — Nota, quod latría est cultus soli Deo debitus et exhibetur ita, quod nulli alii est debitus⁵. Cultum aliorum prohibet Deus in negativa,

et ex hoc implicuit cultum Dei in affirmativa, quae explicatur in novo testamento, quando dicit Dominus Matthaei quarto⁶: *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies.*

18. Sed quaeritur, quare Dominus prohibuit cultum aliorum in negativa et non explicuit cultum Dei in affirmativa? Certe, quia faciliori modo, quo potuit, voluit nobis dare mandata; et ideo in negativa revocabat a cultu aliorum, ut implicaret cultum suum in affirmativa. — Et notandum, quod revocabat ab omni idololatria. Omne autem, quod adoratur aliud a Deo, aut est creatura intellectualis, ut Angeli et daemones; aut creatura corporalis, ut caelum et terra et aqua et huiusmodi; aut est figmentum humanae mentis. Et haec tria prohibet Dominus adorare.

19. Sed quare inter idololatriam posuit Dominus figmentum mentis humanae, cum figmentum nihil sit in re? Dico, quod idolum nihil est⁷, immo fertur ad illud quod est in aestimatione. — Et videtur, quomodo sacra Scriptura procedit: creaturam intellectualem ponit in supremo, figmentum in medio et naturam corporalem in infimo; et secundum hoc primo prohibet idololatriam respectu creaturae intellectualis, cum dicit: *Non habebis deos alienos.* Secundo prohibet idololatriam respectu figmenti humanae mentis, cum dicit: *Non facies sculptile.* Tertio prohibet idololatriam respectu naturae corporalis, cum dicit: *Neque facies similitudinem eorum quae in caelis sunt, neque quae in terris, neque eorum quae in aquis sunt.* Primo prohibetur respectu caelestium, secundo respectu terrestrium, tertio respectu eorum quae sunt in aquis.

20. De idololatria respectu creaturae spiritualis dicitur in Psalmo⁸: *Quoniam omnes dii gentium daemonia, Dominus autem caelos fecit.* — De idololatria respectu figmenti mentis humanae dicitur in Psalmo: *Confundantur omnes, qui adorant sculptilia, et qui gloriantur in simulacris suis.* Quod homo incurvetur ad adorandum figmentum suum et sic gloriatur in adorando ipsum, hoc est perversio summa. — De idololatria respectu naturae corporalis dicit Apostolus⁹: *Qui commutaverunt gloriam incorruptibilis Dei; sequitur: Et servierunt creaturae potius quam Creatori.* Ecce, quod vera adoratio Dei hic implicatur, et omnis idololatria prohibetur. — Habemus ergo adminiculantia ad mandata.

amor et timor ducit; ad omne peccatum amor et timor ducit. Ut facias bene, amas Deum et times Deum; ut autem facias male, amas mundum et times mundum.

¹ Aliter Vulgata, quae interserit virgulam inter haec verba.

² Cfr. II. Sent. d. 33. a. 4. q. 4, et Origen., Homil. 8. in Exod. n. 5. et 6.

³ Cap. 42, 43. Cfr. supra de Donis Spiritus S. collat. 2. n. 20.

⁴ Psalm. 118, 32. et 96. Cfr. August. in hos locos et supra collat. 1. n. 15.

S. Bonav. — Tom. V.

⁶ Secundum August., X. de Civ. Dei, c. 1. n. 2. seq. Cfr. III. Sent. d. 9. a. 2. q. 1. seqq.

⁷ Vers. 40.

⁸ Epist. I. Cor. 8, 4; Scimus, quia nihil est idolum in mundo etc. Cfr. III. Sent. d. 37. dub. 4, et Origen., Homil. 8. in Exod. n. 2. et 3, ubi etiam seq. expostio huius praeccepti insinuat.

⁹ Psalm. 95, 5. — Seq. locus est Ps. 96, 7.

⁹ Rom. 4, 23; Et mutaverunt gloriam etc. Ibid. v. 25; Et servierunt etc.

21. Modo dico, quod nos Christiani ultra illum Iudaicum populum, cui haec mandata fuerunt data, videre debemus; quia nobis patefacta est veritas, et secundum tria, quae prohibentur hic, magna lux et vera nobis apparuit. Prohibentur autem tria, per quae avertitur mens humana a reverentia Creatoris sui, et in illis tribus prohibentur nobis primo omnes profanae pactiones daemonum, ibi: *Non habebis deos alienos coram me*. Secundo prohibentur falsae et superstitiosae adinventiones errorum, ibi: *Non facies sculptile*. Tertio prohibentur omnes perversae appreciationes mundialium naturarum, ibi: *Neque similitudinem coram quae in caelis sunt* etc.

22. Dico igitur, quod in primo verbo: *Non habebis deos alienos coram me*, prohibentur omnes profanae pactiones daemonum, sive fiant per incantationes verborum, sive per inscriptiones characterum vel imaginum, sive per immolationes sacrificiorum. In istis tribus consistunt omnes partes artis magicae. Et sic prohibendo ista tria, prohibentur omnia, ex quibus oriuntur omnes profanae pactiones daemonum, sive fiant ad transmutationem naturarum, sicut fecerunt magi Pharaonis¹; sive ad ludificationem sensuum, sicut faciunt histriones; sive sint ad investigationem futurorum continguntium. Omnia ista vocat Augustinus² *pactiones daemonum*, quia in talibus attribuitur creaturae quod debet attribui Creatori; et ideo tales peccant contra primum verbum mandati, quod est: *Non habebis deos alienos coram me*. De talibus dicitur in cantico Deuteronomii, trigesimo secundo³: *Provocaverunt eum in diis alienis, et in eo qui non erat Deus, ad iracundiam concitaverunt*. Unde tales incidunt in manus daemonum; Apostolus: *Tradidit eos Deus in passiones ignominiae*, id est, permisit tradi, exigentibus peccatis eorum.

23. Huius exemplum habemus in quodam literato⁴, qui diu studuerat, qualiter posset effici dives, et linguam suam fecerat venale longo tempore, et tamen semper egebat. Cogitavit autem sic: ex quo non possum ditari per Deum, ditabor per diabolum. Quaesivit magum inter Iudaeos et Christianos et nullum invenit. Tandem cogitavit: ego ipse experiar, utrum possim fieri dives per diabolum. Ivit quodam via umbrosa, saxosa et iuxta torrentem et dixit: ubi es, daemon, qui semper quaeris decipere homines? Ego sum hic, ut dem tibi animam meam. Prima et secunda vice non venit daemnon nec respondit, quia Dominus adhuc non permisit. Tertia autem vice venit diabolus et dixit: quid petis a me? Respondit ille: ut facias me divitem. Cui diabolus:

oportet, quod prius adores me. Et tunc ille incurvavit se et adoravit eum. Et statim diabolus habuit potestatem in ipsum et iudificavit eum: fecit, quod omnes illi lapides videbantur ei esse aurum. Et dixit ei daemnon: accipe satis de auro. Et tunc ille gaudens oneravit se lapidibus, et cum venit domum, posuit lapides in quodam angulo domus; et accensi sunt lapides, et combusta est domus et quidquid in ea erat, ita quod ipse vix evasit. Cogitavit iterum redire ad locum pristinum dicens: ibo et accipiam satis de auro. Et cum venit ad locum, tunc vidit, quod nihil esset ibi nisi lapides; et sic iudificatus est. — Patet modo, quomodo in primo verbo prohibentur omnes profanae pactiones daemonum.

24. In secundo verbo: *Non facies sculptile*, prohibentur omnes falsae et superstitiosae adinventiones errorum. Et notandum hic, quod omnis error nihil aliud est nisi fictio mentis. Errorum autem ficit phantasia obnubilans rationem et faciens videri esse quod non est. Omnes autem falsae et superstitiosae adinventiones errorum proveniunt aut ex improbo ausu investigationis philosophicae, aut ex perverso intellectu sacrae Scripturae, aut ex inordinato affectu carnalitalis humanae.

25. Ex improbo ausu investigationis philosophicae procedunt errores in philosophis, sicut est ponere mundum aeternum, et quod unus intellectus sit in omnibus. Ponere enim mundum aeternum, hoc est pervertere totam sacram Scripturam et dicere, quod Filius Dei non sit incarnatus. Ponere vero, quod unus intellectus sit in omnibus, hoc est dicere, quod non sit veritas fidei nec salus animarum nec observantia mandatorum; et hoc est dicere, quod pessimus homo salvatur, et optimus damnatur⁵. Hoc igitur ponere provenit ex improbo ausu investigationis philosophicae. Et tales ponunt, quod impossibile sit, mortale devenire ad immortalitatem. Et qui hoc confingit, aut tuetur, aut imitatur sive secundum hoc incedit, errat gravissime, quia facit contra secundum verbum mandati: *Non facies sculptile*; unde tam factor quam defensor et imitator, omnes hic prohibentur.

26. Secundo proveniunt errores in aliquibus ex perverso intellectu sacrae Scripturae, sicut in haereticis, qui male sentiunt de Trinitate et Spiritu sancto. Tales sunt Ariani, Sabelliani, Donatistae, Pelagiani et huiusmodi.

27. Tertio prohibentur errores, qui proveniunt ex perverso affectu carnalitalis humanae, sicut sunt errores Epicureorum⁶, qui dicunt, nullam aliam esse vitam nisi istam; et Nicolaitae, qui dicunt, quod liceat, quemlibet turpiter agere cum qualibet Sara-

Para II. Explicatio amplior sec. f. dem. Tria alia prohibentur.

Primo, de pactione daemonum triplici.

Secundo, de adinventionibus errorum.

Triplex origo.

De primo.

Notaandum.

Exemplum.

De secundo.

De tertio.

¹ Cfr. Exod. 7. et 8.

² Libr. II. de Doctr. christiana, c. 20-24. n. 30-37.

³ Vers. 16. Vulgata in *abominationibus* pro in *eo qui non erat Deus*, quae verba occurrunt ibid. v. 21: *Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat Deus*, et irritaverunt in vanitatibus suis. — Seq. locus est Rom. 1, 26.

⁴ BD advocato.

⁵ De his duobus erroribus cfr. supra in Hexaem. collat. 4. n. 13; collat. 6. n. 4. et 5; collat. 7. n. 4. et 2; de Donis Spiritus S. collat. 8. n. 16. seqq.

⁶ Cfr. Laërt. Diog., X. de Vita etc. philosoph. — De Nicolaitis vide Epiphani., I. adversus Haereses, haeres. 25. n. 1; August., de Haeresib. n. 5, et Damasc., de Haeresib. n. 25, ubi etiam sub n. 401. de Sacrae.

centi etiam id quod dicunt, non habent ex sacra Scriptura nec ex altitudine divinae sapientiae. Omnes igitur errores, quocumque modo procedant, debent tanquam sculptilia abominari, quia peccant contra hoc verbum mandati: *Non facies sculptile*.

28. De talibus autem, qui hos vel consimiles errores invenimus, vel timentur, vel imitantur, dicit Ieremias¹: *Stultus factus est omnis homo a scientia sua, id est ab investigatione propria et nimiae philosophiae, confusus est artifex omnis in sculptili; vana sunt eorum opera et risu digna, et in tempore visitationis suae peribunt*. Standum igitur est super hoc quod lumina fidei dicant, et quidquid hinc adversatur, totum debemus abominari tanquam sculptile. — Audi, cum fui scholaris, de Aristotele, quod posuit mundum aeternum; et cum audi vi rationes et argumenta, quae fiebant ad hoc, incepit concuti cor meum et incepit cogitare, quomodo

potest hoc esse? Sed haec modo sunt ita manifesta, ut nullus de hoc possit dubitare². — Patet modo, quomodo in secundo verbo mandati: *Non facies sculptile*, prohibentur omnes profanae et superstitiosae *aliventiones errorum*.

29. In tertio verbo: *Neque facies similitudinem eorum quae in caelis sunt etc.*, prohibentur omnes perversae *appretiationes mundialium naturarum*. Omnis autem perversa appetitatio creaturarum procedit aut ratione *sublimitatis*, aut ratione *sufficientiae*, aut ratione *delectationis*. Primo modo est idololatria *superborum*; secundo modo est idololatria *avarorum*; tertio modo est idololatria *lascivorum*. Contra primos dicit Propheta³: *Non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum*; contra secundos Apostolus: *Avaritia est idolorum servitus*; contra tertios Apostolus: *Quorum Deus venter est*. Alias, volente Altissimo, plenius prosequemur.

Tertio, de perversis appetitionibus rerum mundialium. Fiant tripliciter.

COLLATIO III.

De secundo praecepto decalogi.

SUMMARIUM. — *Introductio; triplex ratio, ut sermo fiat de praeceptis, 1. — Repetitio praecedentium collationum, 2-6. — Confirmatio per Scripturam, 7. — Supplementur omnia de Iulais, qui Christianis obiciunt tres transgressiones primi praecepti, 8. 9. — Solutiones harum oppositionum, 10-14. — De secundo praecepto, pars I. Explicatio litteralis eiusdem. Prohibetur perurium; tres conditiones boni iuramenti, 15. — Explicantur haec tres conditiones quoad iuramentum assertorium, 16-19. — Obiectio Manichaeorum solvitur, 20. — Item, tres fines cum triplici utilitate in iuramento promissorio, 21-23. — Pars II. Explicatio spiritualis eiusdem. Tribus modis nomen Dei non assumitur in vanum, scilicet ad efficiendum, ut est in Sacramentis, ad promittendum in votis, ad experimendum in iuramentis, 24. — Item, tribus modis assumitur in vanum: primo, per frustrationem Sacramenti, et hoc tripliciter, 25. — Secundo, per fractionem voti emissi, et hoc iterum tripliciter, 26. — Tertio, per prolationem sermonis blasphemii, item tripliciter, 27.*

1. *Non assumes nomen Dei tui in vanum; nec enim habebit insonem Dominus eum qui assumerit nomen Dei frustra*⁴. — *Servus tuus sum ego; da mihi intellectum, ut sciam testimonia tua. Ideo dilexi mandata tua super aurum et topazion. Propterea ad omnia manulata tua dirigebar, omnem viam iniquam odio habui*. Propheta David in verbis istis ostendit, quia de causa debemus loqui de mandatis Dei, et hoc ostendit per rationem triplicem. Prima est, ut *inflammemur ad dilectionem* divinarum mandatorum; nihil enim est ita necessarium, sicut

diligere legem Dei et mandata eius. Et propter hoc dixit: *Ideo dilexi mandata tua super aurum et topazion*. — Secundo debemus loqui de mandatis Dei, ut ea melius *cognoscimus*. Quanto enim homo frequentius vadit per viam aliquam, tanto melius cognoscit eam. Unde Gregorius⁵ dicit, quod homo cognoscit viam frequentius vadendo. Sed via mundi in patriam est per observantiam mandatorum; sed non potest homo servare mandata Dei, nisi cognoscat; et non cognoscit ea nisi audiendo loqui de ipsis. Ideo dicit David: *Da mihi intellectum, et discam man-*

Scriptura de his.

otandum de Aristotele.

Introductio.

Triplex ratio loquendi de praeceptis.

¹ Cap. 10, 14, et 45. Post *sculptili* Vulgata plura addit.

² Similia dicuntur II. Sent. d. 1. p. 1. a. 1. q. 2.

³ Psalm. 80, 40. — Seq. locus est Eph. 5, 5: Avarus, quod est etc.; tertius Phil. 3, 19. — Vat. hoc loco non opportuno ponit totam illam repetitionem, quae a codd. et nobis recte exhibetur infra in sequenti collat. n. 2-14.

⁴ Exod. 20, 7. — Seq. locus est Ps. 118, 125, 127, et 128. Cf. III. Sent. d. 37. dub. 2.

⁵ Hanc sententiam non invenimus in Gregorio. Similis allegatur supra in Hexaem. collat. 49. n. 16. — Subinde respicitur Matth. 19, 17: Si autem vis ad vitam ingredi, serva mandata.

data tua. — Tertio debemus loqui de mandatis Dei, *ut odio habeamus iniquitatem.* Ideo dicitur in Psalmo: *Propterea ut omnia mandata tua dirigerem, omnem viam iniquam odio habui.* Quando enim homo incipit cognoscere iniquitatem sive peccatum et peccati deordinationes, quae sunt contra Deum; tunc incipit detestari peccatum. — Debemus igitur loqui de mandatis, ut ipsa diligamus et intelligamus et in viam ad patriam dirigamus et iniquitatem odio habeamus. Et ut haec tria possimus consequi, ideo in principio rogemus Dominum etc.

2. Dixi, quod decem sunt mandata decalogi, quae sunt fundamenta omnium legum, et quod sunt duae tabulae, scilicet prima et secunda. In prima tabula continentur tria praecepta ordinantia nos ad Deum trinum et unum, et hoc secundum tria appropriata tribus personis divinis¹. In divinis enim est paternitas, filiatio et processio; et secundum haec sunt tria appropriata tribus personis divinis. Patri appropriatur *maiestas*, Filio *veritas*, Spiritui sancto *bonitas*. Ista tria respiciunt triplex genus causae, scilicet causam *efficientem*, *exemplarem* et *finalem*. Patri attribuitur causa *efficientis*, Filio causa *exemplaris*, quia est imago Patris, et Spiritui sancto causa *finalis*. In Patre est summa maiestas humiliter adoranda, in Filio summa veritas fideliter asserenda, in Spiritu sancto summa bonitas sincere amanda. Et secundum haec tria, ut dictum est, sunt in prima tabula tria mandata. Primum est: *Non habebis deos alienos coram me*; secundum est: *Non assumes nomen Dei tui in vanum*; tertium est: *Memento, ut diem Sabbati sanctifices*.

3. De primo mandato dictum est², quod quaedam *praemittuntur* ad mandati cognitionem, quaedam *subiunguntur* ad mandati observantiam, et quaedam *interponuntur* ad mandati integritatem. — Dictum etiam fuit, quod in verbo isto: *Non habebis deos alienos coram me*, prohibetur omnis idololatria respectu creaturae *intellectualis*. Secundo prohibetur idololatria respectu *figmenti* humanae mentis, cum subdit: *Non facies sculptile*. Tertio prohibetur idololatria respectu *naturae corporalis*, et hoc respectu caelestium, terrestrium et infernorum, cum dicit: *Neque similitudinem eorum quae in caelis sunt* etc.

4. Dictum etiam fuit, quod in hoc verbo: *Non habebis deos alienos coram me*, omnes *pactiones daemonum* prohibentur, sive sint per incantationes verborum, sive per inscriptiones characterum et imaginum, sive per immolationem sacrificiorum. In istis tribus consistunt omnes artes magicae.

5. Dictum etiam fuit, quod in secundo verbo: *Non facies sculptile*, prohibentur omnes superstitio-

sae *adinventiones errorum*. Et circa hoc dictum fuit, quod omnis error provenit aut ex *improbo ausu investigationis philosophicae*, aut ex *perverso intellectu sacrae Scripturae*, aut ex *inordinato affectu carnalitatibus humanae*. Propter primum proveniunt errores in *philosophis*, sicut ponere mundum aeternum et huiusmodi. Propter secundum proveniunt errores in *haereticis*, qui male sentiunt de Trinitate et Spiritu sancto. Propter tertium proveniunt errores in *Epicureis*, qui dicunt, non esse aliam vitam nisi istam.

6. In tertio verbo: *Neque similitudinem eorum quae in caelis sunt* etc., prohibentur omnes *perverse appretiationes creaturarum*. Et circa hoc dictum fuit, quod omnis *perversa appretiatione* creaturarum aut est ratione *sublimitatis*, aut ratione *sufficientiae*, aut ratione *delectationis*. Primo modo est idololatria *superborum*, secundo modo *avarorum*, tertio modo *lascivorum*. Ista dicta fuerunt de primo mandato. — Modo dicebam, quod est triplex idololatria: scilicet *pactiones daemonum*, *superstitiosae adinventiones errorum* et *perverse appretiationes creaturarum*. In pactionibus daemonum est summa omnium vitiorum malitia et *radix omnium malorum*³.

7. Ex his tribus idololatriis procedunt omnes falsitates et peccati deordinationes, quibus misera anima daemonibus subicitur; quod bene significatur in Apocalypsi⁴, ubi dicitur: *Vidi de ore draconis et de ore bestiae et de ore pseudoprophetae exire spiritus tres immundos in modum ranarum*. Per *draconem* significantur *pactiones daemonum*, per *pseudopropheta* *superstitiosae adinventiones errorum*, per *bestiam* *perverse appretiationes creaturarum*. — Et omnia ista prohibentur in primo mandato. Et sicut Deus in prima creatione rerum quodam modo omnia produxit⁵, sic et in primo mandato omnia mala prohibet, licet ad maiorem explanationem plura ponat mandata.

8. Omni dicere, quod Iudaei aliquando insultant nobis et dicunt, quod non bene servemus illud mandatum, et imponunt nobis, quod ipsum transgredimur. In isto enim mandato continetur tria verba: *Non habebis deos alienos coram me — non facies sculptile — neque similitudinem eorum quae in caelis sunt* etc.

9. De primo verbo, scilicet: *Non habebis deos alienos*, dicant, quod dicit Dominus⁶: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus est*; et vos ponitis Trinitatem, scilicet Patrem et Filium et Spiritum sanctum. — De secundo dicunt, quod *facimus sculptile*, quia ecclesiae nostrae plenae sunt imaginibus. — De tertio: *neque similitudinem* etc., in quo prohibet Deus

Repetitio 1.
collationis.

Repetitio 2.
collationis.

Confirmatur
per Scriptu-
ram.

Omissa sup-
pleatur.
Insultatio Iu-
daeorum.

Obiciunt 3
transgressio-
nes.

¹ Collat. 1. n. 21. 22. et collat. 2. n. 3. 4.

² Supra collat. 2. n. 8. seqq.

³ Respicitur 1. Tim. 6, 40, ubi hoc de avaritia dicitur.

⁴ Cap. 16, 13.

⁵ Cfr. August., V. de Gen. ad lit. c. 20. n. 40. seqq.

⁶ Deut. 6, 4: Audi Israel, Dominus Deus noster Dominus unus est. Cfr. Marc. 12, 29.

adorare corporalem naturam, dicunt, quod adoramus frustum panis; et hoc maxime videtur eis absurdum.

10. Ad primum, quod opponunt, quod adoremus tres deos; dico, quod si adoraremus tres personas, ita quod diceremus, quod ibi essent tres dii et triplex essentia; necessario oporteret, quod adoraremus tres deos. Sed nos adoramus Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum Deum et unam essentiam, sed tres personas. Unde sicut videmus, quod in homine est pluralitas naturarum, scilicet intellectualis et corporalis, et tamen non est ibi nisi una persona; sic e contra in divinis est unitas essentiae et pluralitas personarum.

11. Dixit quidam Iudaeus: Vos dicitis, quod Deus habet filium, quare non datis ei uxorem? — Isti Iudaei vilissime intelligunt. Deus Pater habet Verbum et Spiritum sanctum: Verbum quidem habet, per quod omnia fecit¹; et Spiritum sanctum habet, per quem omnia conservat. Verbum manat a dicente et est Deus de Deo. Similiter Spiritus sanctus spiratur a Patre et Filio et est Deus et in Deo. Solus Spiritus sanctus est, qui profunda cordium scrutatur², et ille est Deus. — Unde homo, qui ista vult intelligere et de istis loqui, oportet quod habeat elevatissimas cogitationes, non pedestres; aliter enim non potest intelligere altissima de Deo. Quando enim ponimus Trinitatem, non ponimus Christum hominem purum, sed Deum cum homine.

12. De secundo, quod dicitur: *Non facies sculptile*, opponunt, quod facimus sculptile, quia habemus plures imagines in ecclesiis nostris; dico, quod impossibile est, Divinitatem sculpi; sed facimus effigiem Christi, Christi, dico, *humanati*, et illam adoramus. — Sed intelligendum est, quod duplex est adoratio: quaedam, quae dicitur *duliae*, alia, quae dicitur *latrae*³. Adoratione *duliae* possumus adorare omnes, in quibus est *potestas*, *sapientia* et *sanctitas*; et sic adoramus principes, praelatos, magistros tanquam illos, in quibus est *potestas* et *sapientia*; item illos qui habent excellentiam *prophetiae*, ut illos, in quibus est *sapientia*; et sic quinquagenarius ille princeps adoravit Eliam⁴. — Item, adoramus sic Sanctos, qui sunt in patria, sicut illos, in quibus est *sanctitas* eximia. — Similiter imaginibus exhibenda est adoratio *duliae*, non in quantum est imago, vel pictura, sed ratione illius quod per ipsam significatur. — Soli autem Deo exhibenda est adoratio *latrae*.

13. De tertio, quod opponunt et quod maxime abhorrent, scilicet de corpore Christi, hoc fuit secretissimum, sed modo est omnibus promulgatum. — Aliquando dixerunt aliqui, quod non esset ibi Deus nisi sicut in signo⁵. Sed intelligendum est, quod ad prolationem verbi sacerdotis et intentionem dicentis substantia panis statim convertitur in verum corpus Christi, quod habet unitam animam cum Divinitate; et hoc est planum. — Sed dicit Iudaeus: quomodo potest hoc esse? Dico, quod ille qui potest separare substantiam ab accidentibus, potest facere, quod non appareat substantia sensibus nostris, quae est sub accidentibus alienis. Unde dico, quod adoramus verum corpus Christi et Deum trinum et unum; et in hoc virtus Dei, potentia, sapientia et bonitas manifestantur. Sed Iudaeus errat, qui pedestri modo credit sentire de hoc.

14. Audivi, quod fuit quidam incantator daemonum. Quadam die, cum invocaret daemone in medio quorundam, qui volebant aliquid a daemone impetrare; transivit quidam sacerdos portans corpus Christi, et statim inclinavit se ei daemone, similiter in redeundo. Et dixit incantator: unde hoc? Prohibuisti mihi, ne adorem Christum, et tu adoras? Respondit daemon: invitus feci. Nonne scriptum est⁶: *In nomine Iesu omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum*? — Ista dicta sunt de primo mandato.

15. *Non assumes nomen Dei tui in vanum*. Sicut in primo mandato praecipitur *humilis adoratio* summae maiestatis, sic in isto mandato secundo praecipitur *fidelis confessio* summae veritatis, et prohibetur abnegatio veritatis. In veteri testamento⁷ dicitur, quod qui iurat in nomine Dei iuret et non periuret. *Periurare* enim idem est, quod *peierare*, et hoc est *nomen Dei in vanum assumere*. — Ieremias⁸ dicit: *Et iurabis: vivit Dominus in veritate et in iudicio et in iustitia*; et dicit ibi Glossa, quod « iuramentum debet habere tres comites: *veritatem, iudicium et iustitiam* ».

16. Primo, dico, debet fieri iuramentum *cum veritate*; unde dicit: *Non assumes nomen Dei tui in vanum*, hoc est *sine veritate*. — Intelligendum est autem, quod est duplex iuramentum, scilicet *assertorium* et *promissorium*, ita quod est quoddam iuramentum in *testimonium*, quoddam in *promissum*. Iuramentum *assertorium* sic fit: hoc tibi assero et testifcor per testimonium divinae veritatis.

Resp. ad 3. obiectum.

Haereticus reprobatior.

Obiectio refellitur.

Confirmatur exempli.

Pars I. Explicatio litteralis.

Prohibetur periurum.

Tres conditiones.

Distinctio iuramentorum.

Resp. ad 1. obiectum.

Iudaeus quidam reprehendit.

Notandum.

Resp. ad 2. obiectum.

Duplex adoratio.

¹ Ioan. 4, 3: Omnia per ipsum facta sunt. — Infra pro *Deus de Deo* A B *Deus in Deo*, D *Deus et in Deo*; inferius autem quoad Spiritum S. substituitur ex B D *Deus et in Deo* pro *Deus in Deo*.

² Cfr. I. Cor. 2, 10, seq.

³ Vide III. Sent. d. 9, per totam.

⁴ Libr. IV. Reg. 4, 43: Qui [quinquagenarius] cum venisset, curvavit genua contra Eliam etc.

⁵ Cfr. IV. Sent. lit. Magistri, d. X. c. 1, seq.; ibid. Comment. p. I. q. 4. et d. 11. c. 1. q. 4, seqq.

⁶ Phil. 2, 10.

⁷ Exod. 23, 13: Per nomen externorum deorum non iurabis, Lev. 19, 12: Non periurabis in nomine meo. Deut. 6, 13: Dominum Deum tuum timebis... ac per nomen illius iurabis. — A B D sic habent: *veritatis in Matthaeo, ubi* (B D omittunt *ubi dicitur: Qui iurat in nomine meo iuret*. Sed Math. 5, 33, tantum dicitur: Dictum est antiquis: Non periurabis; reddes autem Domino iuramenta tua.

⁸ Cap. 4, 2. — Glossa sumpta est ex Hieron. in hunc locum. Cfr. III. Sent. lit. Magistri, d. XXXIX. c. 1, et Comment. ibi dub. 1.

Quoad asser-
torium pri-
mo veritas.

17. Istud autem iuramentum *assertorium* primo debet habere *veritatem*¹. *Veritas* autem est in iuramento assertorio, quando homo non *negat* verum nec *affirmat* falsum nec *asserit* scilicet dubium; quia sermo est indicativus eorum quae sunt in corde. Sed scitis, quid est, quando homo aliquid falsum testificatur per testimonium divinae veritatis? Hoc est dicere, quod mentitur, et quod divina veritas mentitur secum. Et hic est primus modus assumendi nomen Dei in vanum, scilicet quando *negamus* veritatem.

Secundo, in-
iustitia.

18. Secundo debet fieri iuramentum *assertorium cum iustitia*. Fit autem cum iustitia, quando non fit contra mandatum divinae legis neque contra praeceptum sanctae matris Ecclesiae neque in dispendium salutis propriae vel alienae. Et qui contra ista tria iurat temerarie iurat et dupliciter peccat: et quia iurat, et quia iuramentum servat².

Tertio, iudi-
cium.

19. Tertio oportet, quod cum iuramento *assertorio* comitetur *iudicium*, quod sit in mente³ discretio veritatis et iustitiae, scilicet utrum iuramentum sit verum, vel falsum; iustum, vel iniustum; fructuosum, vel infructuosum. Unde si iuro absque iudicio, non discernens inter ista tria, temerarie iuro. — Isti tres comites debent esse in iuramento *assertorio*.

Obiecto Ma-
nichaeorum
refellitur.

20. Sed Manichaei insultant nobis et dicunt, quod non debemus *omnino* iurare, quia dicitur in novo testamento, scilicet in Matthaeo⁴: *Non perjurabis*; et sequitur: *Ego autem dico vobis, non iurare omnino. Sit autem sermo vester: est est, non non*. — Certe dico, quod in certis casibus vel ex certis causis bene licet iurare. Haeretici autem non bene attendunt vim vocabulorum. Differt enim dicere: non iurare omnino, et dicere: omnino non iurare; sicut differt dicere: quidam homo non currit, et non quidam homo currit. *Omnino non iurare* idem est, quod *nullo modo iurare*, et *non omnino iurare* idem est, quod *non omnibus modis iurare*, sed *ex certis causis*.

Iurameo
promissorii
triplex in-
iustitia.

21. Secundo debet nomen Dei assumi non in vanum in iuramento *promissorio*. Fit autem iuramentum *promissorium* tribus modis, scilicet ad *promovendum bonum*, ad *conservandum fidelitatem* et ad *ineundam mutuum pacem*. Primo modo iurant inferiores superioribus, secundo modo pares paribus, tertio modo superiores inferioribus. Primo iu-

ramento iuravit Apostolus dicens ad Romanos primo⁵: *Testis mihi Deus est, cui servo in spiritu meo*. Secundo modo iuravit Laban fidelitatem Iacob. Tertio modo iurant superiores protegere populum. — Ex primo iuramento relinquuntur triplex utilitas: *fides* in intellectu, *amor* in affectu et *pax* in effectu. Istis tribus de causis fit iuramentum ad *promovendum bonum*.

Ex iurame-
nto ad 1. fi-
nem triplex
utilitas.

22. Secundo modo fit iuramentum *promissorium ad conservandam fidelitatem*, et hoc fit tribus modis, scilicet ad *compescendam malitiam*, ad *sedandam controversiam* et ad *expurgandam infamiam*. — Primo, dico, fit ad *compescendam malitiam*, ut homo non neget verum nec affirmet falsum; et haec est ratio utilitatis iuramenti. — Secundo fit ad *sedandam controversiam*. Unde Apostolus ad Hebraeos⁶: *Omnis controversiae finis est iuramentum*. — Tertio fit ad *expurgandam infamiam*. Unde in Deuteronomio⁷ dicitur, quod maiores debebant se expurgare per iuramentum, quando inveniebatur cadaver mortuum. — Istis tribus de causis fit iuramentum ad *conservandam fidelitatem*.

Item, ex iu-
ramento ad
2. finem.

23. Tertio modo fit iuramentum *promissorium ad ineundam mutuum pacem*; et in hoc intelligitur prohibitio omnium peccatorum mortalium; quia⁸ « omnis inratio vera est periculosa, falsa est pernicioosa, nulla vero est secunda ». Et propter hoc dicitur in Ecclesiastico: *Iurationi non assuescat os tuum*. — Iste est intellectus verborum *litteralis*.

De iurame-
nto ad 3. fi-
nem.

24. *Spiritualis* vero intellectus huius praecepti iste est, quod assumimus nomen Dei non in vanum tribus modis, scilicet ad *efficiendum*, ad *promittendum* et ad *exprimendum*. — Primo, dico, assumimus nomen Dei non in vanum ad *efficiendum*, ut in Sacramentis, quando dicitur in baptismo: Ego baptizo te in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. — Secundo assumimus nomen Dei nostri non in vanum ad *promittendum*, sicut quando promitto ire ad sanctum Iacobum, vel intrare religionem, per iuramentum. — Tertio assumimus nomen Dei non in vanum ad *exprimendum*, sicut quando loquimur cum iuramento.

Pars II. Ex-
plicationis spi-
ritualis.

Recte fit tri-
plex.

25. Econtra assumimus nomen Dei in vanum tripliciter: primo per *frustrationem Sacramenti suscepti*; secundo per *fractionem voti* emissi; tertio per *prolationem sermonis blasphemii*. — Primo assumimus nomen Dei in vanum per *frustrationem Sa-*

In vanum
item tripli-
citer.

Primo modo
iuratum tri-
plex.

¹ Vide III. Sent. d. 39. a. 4. q. 1.

² Cfr. III. Sent. lit. Magistri, d. XXXIX. c. 9, et ibid. Comment. a. 3. q. 3.

³ Scilicet in *iurante*. Cfr. III. Sent. d. 39. dub. 1, ubi docetur, quod *iudicium* respicit *iurantem*, sicut *veritas* respicit *rem*, de qua iuratur, et *iustitia* respicit *causam*, pro qua fit. Defectus autem *iustitiae* in eo ponitur, quod non fit *a discreto*, quia sine praemeditatione, licet fiat *vere et iuste*. — Pro in *mente* A B D in *medio*. Deinde A prosequitur: *scilicet discretivum veritatis*; B *medio discretivum utriusque, scilicet*; D *medio discretivum veritatis*.

⁴ Cap. 5, 34. et 37. Cfr. III. Sent. d. 39. a. 2. q. 1. — Pro lectione Vulgatae est *est A B D sic sic*.

⁵ Vers. 9. — Gen. 31, 44. narratur, quod Laban cum Iacob pepigit foedus, erectusque est lapis in titulum testimonii et fidelitatis.

⁶ Cap. 6, 16: Homines enim per maiorem sui iurant, et omnis controversiae eorum finis, ad confirmationem, est iuramentum.

⁷ Cap. 21, 6. seqq.

⁸ Hic aliquid excidisse videtur. — Seqq. verba sunt August., Serm. 180 (alias 28 de Verb. Apost.) c. 4. n. 4, et sequitur Eccli. 23, 9.

cramenti suscepti; et secundum hoc est triplex gradus assumendi nomen Dei in vanum. Primus est, quando quis in Sacramento non credit, sicut haereticus. Secundo, quando credit, sed se non disponit ad Sacramentum, sicut usurarius. Tertio, quando quis gratiam in Sacramento susceptam non custodit, sicut ille qui postea peccat. — Audi tu, qui es insignitus nomine christiano, character tunc tibi imprimitur per virtutem nominis Dei; et quando postea peccas, evacuas virtutem Sacramenti. De talibus dicit Apostolus ad Titum¹: *Confitentur, se nosse Deum, factis autem negant*; et sic *conculcas Filium Dei et pollutum ducis sanguinem* testamenti, qui ablatus es in sanguine Christi!

26. Secundus modus assumendi nomen Dei in vanum est per *fractionem voti emissi*. Et hic est triplex gradus similiter. Primus est per *dilationem irrationalem*, sicut quando promitto ire ad sanctum Iacobum per iuramentum et non assigno mihi certum terminum, et sic semper procrastino. — Secundo modo fit voti fractio per *voluntatem contrariam*, sicut quando quis promittit aliquid Deo et postea poenitet. Contra tales dicitur in Deuteronomio²: Si quid processerit de labiis tuis, non facies irritum. — Tertio modo fit fractio voti per *apostaticam rebellionem*, sicut quando homo apostatat a religione. — Primus istorum modorum est malus, secun-

dus peior, tertius pessimus, quia dicitur³: *Homo apostata vir inutilis*; propter quod dicitur in Ecclesiaste: *Si quid vovisti Deo, non moreris reddere; displicet enim Deo stulta et infidelis promissio*. Et hoc est, quando Tempus et hora et dies et annus interpellabunt⁴.

27. Tertio modo assumimus nomen Dei in vanum per *prolationem sermonis blasphemii*; et hoc fit tribus modis: primo quando quis, loquens de Deo, nititur locutione *ma dicitur*, sicut quando maledicit Deo. — Secundus modus est per locutionem *mendacem*, quando quis de Deo negat verum, vel affirmat falsum; quia dicit Anselmus⁵, quod omnis contradictionis nobilior pars est Deo attribuenda. — Tertius modus est per locutionem *probrosam*, sicut quando quis loquitur de membris Christi inferioribus, blasphemat pessime, etiam si verum dicat, et Christum despicit in eo, quod humilis fuit et naturam nostram assumpsit. — Et tales divino iudicio sunt exterminati. — Narrat enim Gregorius⁶, quod quidam puer sex annorum erat consuetus blaspheinare nomen Domini. Quadam die, cum blasphemaret et esset in sinu patris, raptus est a daemonibus et portatus in infernum. Propter quod dicitur in Levitico⁷: *Quicumque blasphemaverit nomen Domini, morte moriatur*. — Patet modo, quibus modis assumitur nomen Dei in vanum.

COLLATIO IV.

De tertio praecepto decalogi.

SUMMARUM. — *Introductio*, 1. — Pars I. Explicatio litteralis tertii praecepti. *Proponuntur integra verba eiusdem*, 2. — *Legislator in eo tria ponit: aliquid praecipit, aliquid concedit, aliquid interdicat*, 3. — *Ratio praecepti subiungitur*, 4. — *Obiectio Iudaeorum insultantium*, 5. — *Responsio: distinguendum hic id quod est mere morale, id quod est mere caeremoniale, id quod est mixtum ex utroque*, 6. — *De his tribus singillatim*, 7. 8. — *Septem opera mechanica; quaedam prohibita, quaedam permessa*, 9. 10. — *Quaestio incidens solvitur*, 11. — Pars II. Explicatur requisita ad perfectam caritatem. *Tria ad hanc requiruntur; primo, divina vacatio, convertens animam in Deum per opera tria intrinseca et quatuor extrinseca*, 12. — *Secundo, imitatio Christi in sex operibus misericordiae cum sex respondentibus exercitiis virtutum*, 13. 14. — *Tertio, cessatio ab omni opere peccaminoso; quinque modis fit peccatum*, 15. 16.

1. *Memento, ut diem Sabbati sanctifices*⁸. — *Misericordia Domini ab aeterno et usque in aeternum super timentes eum, et iustitia illius in filios*

filiorum his qui servant testamentum eius. Indigemus divina misericordia condonante offensas nostras, et divina iustitia recompensante merita nostra. Sed

¹ Cap. 1, 16. Deinde respicitur Hebr. 10, 29: Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcaverit et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est. — A corrupte, vel saltem incomplete sic cum clericis et pollutum ducis sanguinem; D sic cum clericis conculcus et pollutum.

² Cap. 23, 23 Vulgata: Quod autem semel egressum est de labiis tuis, observabis et facies, sicut promisisti Domino Deo tuo etc.

³ Prov. 6, 12. — Seq. locus est Eccl. 5, 3.

⁴ Ita B; Vat. et D *Tempus, dies et hora interpellabit*; A *interpellantur*.

⁵ Monolog. c. 15.

⁶ Libr. IV. Dialog. c. 18.

⁷ Cap. 24, 16: Et qui blasphemaverit etc.

⁸ Exod. 20, 8. — Seq. locus est Ps. 102, 17. et 18. Clr. III. Sent. d. 37. dub. 3.

Admonitio.

Item, secundo modo tripliciter.

Item, tertio modo tripliciter.

Exemplum.

timor Dei facit invenire *misericordiam*, et observantia mandatorum, *iustitiam*. Consideratio autem *magnificentiae Dei* inducit ad timendum; consideratio vero *divinae legis* inducit ad observantiam mandatorum. Et propter hoc innuitur nobis, ut semper cogitemus divinam legem. Unde Iudaei die Sabbati consueverunt semper disputare de lege Dei ¹, quia hoc est opus Dei. Ideo in principio rogemus Deum etc.

2. *Memento* etc. Dicebam vobis ², quod in prima tabula continentur tria mandata ordinantia nos ad Deum secundum tria appropriata tribus personis divinis. In primo mandato praecipitur *humilis adoratio* divinae maiestatis, in secundo *fidelis confessio* summae veritatis, in tertio *sincera dilectio* summae bonitatis. Et hoc est tertium praecceptum, et est summa verborum: *Memento, ut diem Sabbati sanctifices*. Sequitur ³: *Sex diebus operaberis et facies omne opus tuum; septimo autem die Sabbatum Domini Dei tui est; non facies omne opus in eo, tu et filius tuus et filia tua, servus tuus et ancilla tua, iumentum tuum et advena, qui est intra portas tuae. Sex enim diebus fecit Dominus caelum et terram, mare et omnia, quae in eis sunt, et requievit in die septimo. Idcirco benedixit Dominus diei Sabbati et sanctificavit eum*.

3. Videte, quod in his verbis Spiritus sanctus scripsit tabulas; quia Spiritus sanctus per *digitum Dei* intelligitur, qui omnia praecpta conscripsit cum summa diligentia, insinuans mandati *integritatem* et *consummationem*. In hoc autem mandato Legislator aliquid praecipit, aliquid concedit et aliquid interdicat. Praecipit sanctificare diem Sabbati, ibi: *Memento, ut diem Sabbati sanctifices*. Sanctificatio enim est convertens animam ad Deum sanctum, ad Deum verum et ad Deum summe diligendum. Aliquid concedit in isto mandato, ibi: *Sex diebus operaberis et facies omne opus tuum*. Aliquid vero interdicit, ut opus servile, ibi: *Nullum opus facies in eo* etc. Haec est perfecta vacatio, quae habet adincentam bonam operationem et prohibitam operationem servilem.

4. Ratio praecpti subiungitur, ibi: *Sex diebus fecit Dominus caelum et terram, mare et omnia, quae in eis sunt, et requievit in die septimo. Idcirco benedixit Dominus et sanctificavit eum*. Sed quare praecipit vacare? Certe, quia *benedixit et sanctificavit eum*. Ideo et tu, creatura Dei, quae es imitatrix Christi, debes hoc facere.

5. Sed Iudaei insultant nobis et dicunt: vos tenetis decalogum, et decalogus non habuit nisi praecpta moralia ⁴; morale autem necessitatem habuit pro omni tempore. Septima autem dies, in qua non licet operari, a prima die, in qua licet operari, est dies Sabbati, quae dicitur dies saturni, et vos vacatis die dominica pro die Sabbati. — Item dicitur: *Omne opus non facies in eo*; et vos facitis multa opera, et ita totum dissipatis.

6. Videte, carissimi; intelligendum est, quod praecptum illud habet aliquid, quod est *mere morale*; et habet aliquid, quod est *mere caeremoniale*; et habet aliquid, quod est *mixtum* ex morali et caeremoniali. — Quod praecipit Dominus *sanctificationem*, id est vacationem ad amandum, hoc est *mere praecptum morale*. Unde beatus Petrus dicit ⁵: *Dominiuum autem Christum sanctificate in cordibus vestris*, id est, amate. Ille enim sanctificat sive facit sanctum Sabbatum, qui Deum super omnia diligit propter se, non propter aliud.

7. Item, est in praecpto aliquid *figurale*, sicut significatio diei septimae. Dies enim septima significat quietem animarum et quietem Domini in sepulcro et cessationem ab omni opere servili cum vacatione et contemplatione Dei ⁶. Deus enim sex diebus operatus est omnia, non quia non potuisset fecisse una die; sed intelligendum est hic, quod mundus habet aliquid in *arte aeterna*, scilicet *esse aeternum*, quod est aeternitas vitae et possessio una ⁷, in quo nihil est prius nec posterius; et hoc impressit Deus mentibus angelicis. — Item, habet mundus aliquid in *intelligentia creata*, scilicet *prius et posterius natura*, simul quidem est secundum durationem. — Sed habet *prius et posterius* ⁸ secundum

¹ Cfr. Act. 13, 44. seqq.; 15, 21; 17, 2; 18, 4.

² Supra collat. 1. n. 21. 22. et collat. 2. n. 3. 4.

³ Exod. 20, 9-11. — Quoad sequentia dicit August., Epist. 55. (alias 119.) c. 16. n. 29: « Lex data est in monte Sina famulo Dei Moysi, digito Dei scripta [Exod. 31, 18.]; in libris autem Evangelii apertissime declaratur, digitem Dei significare Spiritum sanctum. Cum enim unus Evangelista [Luc. 11, 20.] dixisset: *In digito Dei eicio daemonia*, alius [Matth. 12, 28.] hoc idem ita dixit: *In Spiritu Dei eicio daemonia* ». Subinde dicit, quod magi Pharaonis « in signo tertio defecerunt, fatentes, sibi adversum esse Spiritum sanctum, qui erat in Moysse. Nam deficientes dixerunt [Exod. 8, 19.]: *Digitus Dei est hic*. Sicut autem conciliatus et placatus Spiritus sanctus requiem praestat mitibus et humilibus corde, ita contrarius et adversus immittes ac superbes inquietudine exagitat. Quam inquietudinem *muscae illic brevissimae* significaverunt, sub quibus magi Pharaonis defecerunt, dicentes: *Digitus Dei est hic*.

⁴ Codd. (cum aliquibus variantibus) corrupte: *decalogus non habuit necessitatem nisi pro tempore, morale autem v. esse fuit pro omni*.

⁵ Epist. 1. 3, 15.

⁶ Cfr. supra pag. 203, nota 8. et pag. 220, nota 4.

⁷ Respicitur definitio aeternitatis a Boethio data; cfr. supra pag. 89, nota 1. Vide etiam in Hexaem. collat. 1. n. 15.

⁸ Locus in sex codd. et Vat. est varie corruptus, quia, ut videtur, saltem linea excidit. Secuti sumus potissime B et D, sed addentes verba *habet prius et posterius*. — Cfr. de intellectu angelico II. Sent. d. 3. p. II. a. 1. q. 2. et a. 2. q. 4, ubi docetur, quod Angeli habuerunt a prima origine *species rerum innatas*; immo ob auctoritatem Augustini S. Bonav. vult concedere, quod Angeli etiam *actu* quaedam, non omnia, simul cum origine naturae secundum ordinem temporis et durationis cognoverint (ibi a. 1. q. 2. ad 3.).

Part. I. Explicatio literalis.

Verba tertii praecpti.

Spiritus s. auctor.

Tria in his verbis.

Quid sanctificatio.

Ratio subiungitur.

Obiiciunt Iudaei.

Resp. cum distinctione.

Mere morale.

Mere figurale.

durationem — non secundum naturam — secundum quod est in materia, non propter defectum operantis, sed propter condescensionem ipsius, ut coaptaret omnia et omnia in primis operibus designaret. Et sicut *radices* omnium operationum in primis operibus produxit; sic et *seminaria* omnium operum et quietationem plene produxit. — Septimo vero die requievit et intellectuale creaturam ad se revocavit et septimo die animas in limbo existentes ad quietem paradisi reduxit. Significatio igitur diei septimae est figuralis quietis animarum¹. — Sic igitur in mandato isto continetur aliquid, quod est *mere morale*, scilicet, ut Deus super omnia diligatur, et aliquid, quod est *mere caeremoniale*, ut significatio diei septimae.

8. Item, continetur aliquid, quod est *partim morale et partim caeremoniale*, ut cessatio ab operibus. Et hic quaedam sunt intelligenda *generaliter*, quaedam vero *specialiter*. Si intelligamus *generaliter*, sicut Iudaei, qui dicunt, quod debet fieri universalis cessatio ab omni opere servili; sic insinuat Christiano, quod debet abstinere ab omni peccato. Si autem intelligamus *specialiter*, quod ab aliquibus debemus abstinere, ab aliquibus non; sic est *morale*, non sicut in *praeecepto*, sed sicut in *bene esse*, et remansit, sicut in ecclesiastica institutione est praeeptum.

9. Dico autem opera servilia opera mechanica, quae sunt septem, scilicet *agricultura*, quae comprehendit omnem modum colendi terram; *lanificium*, quod consistit in omni opere et genere vestimentorum; *fabricatio*, sive sit in materia ferrea, sive metallica, sive lapidea, sive lignea; *venatio*, quae comprehendit pistorum et coquorum omne opus et omnem modum praeparandi cibaria; *medicina*, quae consistit in arte conficiendi pigmenta vel syrupsus et huiusmodi; *navigatio*, quae comprehendit omne opus nautarum in mari sive omne opus mercationis; et *theatrica*, quae comprehendit omnem modum ludi vel iucunditatis².

10. Modo dico, quod in omnibus istis sunt quaedam, quae sunt *merae servilitatis*; quaedam, quae sunt *continuae necessitatis*; quaedam, quae sunt *merae iucunditatis*. Illa quae sunt *merae servilitatis*, prohibentur ab Ecclesia; illa autem, quae sunt *continuae necessitatis*, sicut illa quae sunt ad conservationem vitae vel sanitatis, conceduntur, in quantum sunt necessitatis, prohibentur autem, in quantum sunt servilitatis. Illa vero, quae sunt *merae iucunditatis*, sunt permessa, non prohibita; quia propter pronitatem nostram permittuntur ab Ecclesia. — Et sic poterimus respondere³.

¹ Cfr. supra Breviloq. p. II. c. 2. — Superius cum D. posuimus in limbo existentes pro in sepulcro; B in verbo (!) existentes.

² Cfr. supra opusculum de Reductione artium ad theolog. n. 2. ³ Scilicet ad calumniam Iudaeorum.

⁴ Eodem verbo utitur auctor in itinerario mentis in Deum, prolog. n. 4, docens, quod non sufficiat «circumspectio sine S. Bonav. — Tom. V.

11. Sed dices: quare confundit et miscuit simul *moralia et caeremonialia*? — Dico, quod hoc praeeptum: *Memento, ut diem Sabbati sanctifices*, est de caritate; et quidquid patet et latet in aliis in isto mandato consummatum. Et ideo miscuit simul caeremonialia et moralia, ut melius ad memoriam reduceremus; ne si specialiter posuisset, gravaretur memoria nostra.

Quaestio incitens solvitur.

12. Sunt autem tria, quae requiruntur ad perfectam dilectionem. Primum est *divina vacatio*, convertens animam in Deum. Secundum est *imitatio Christi* in bonis operibus. Tertium est *cessatio ab omni opere servili*, quae cor reddit purum et mundum. — Conversio autem in Deum est secundum septem opera, sine quibus anima non convertitur ad perfectam vacationem in Deum; quorum tria sunt *intrinseca*, quae fiunt *meditando, orando et exultando*⁴; et ex his tribus resultat contemplatio. Alia quatuor sunt *extrinseca*, quae fiunt *legendo, psallendo, sacrificium offerendo* et divinam legem *adimplendo*; et hoc fit sive audiendo, sive docendo, sive cum aliis conferendo. — Et hoc est quod dicit: *Memento, ut diem Sabbati sanctifices*. Mandatum igitur Dominus primo *vacationem* convertentem animam in ipsum.

Para. H. ad perfectam caritatem tria requiruntur.

De primo.

Septem opera.

De secundo.

13. Secundo mandat *sui imitationem*, cum dicit: *Sex diebus operaberis*. De ista imitatione dicit Apostolus⁵: *Estote imitatores Dei sicut filii carissimi*; et in Luca dicitur: *Estote misericordes, sicut et Pater vester misericors est*. — Sex autem sunt opera misericordiae, scilicet pascere esurientes, portare sitientes, vestire nudos, colligere hospites, visitare infirmos et redimere captivos. Aliter autem opus virtutis perfectae esse non potest, nisi creatura in istis conformetur Christo.

Sex opera misericordiae.

14. Ad opus autem virtutis requiruntur sex correspondentia operibus sex dierum, quae sunt *circumspectio* provida, *intentio* recta, *affectio* pura, *electio* iusta sive recta, *prosecutio* vigorosa et *informatio* caritativa. — Primum igitur intelligitur in opere primae diei, quando dixit Deus⁶: *Fiat lux; et facta est lux*; hoc est *circumspectio provida*. — Secundo oportet, quod homo ponat sibi rectum finem in Deum; et hoc notatur, cum dicit: *Fiat firmamentum in medio aquarum. Et vocavit Deus firmamentum caelum*; quia oportet, quod homo agatur sursum, ut habeat *rectam intentionem* ad Deum. — Tertio requiritur *affectio pura*; et hoc intelligitur in tertio opere, quando divisit Deus terram ab aquis⁷, id est affectiones saeculares a divinis. — Quarto requiritur *electio iusta* sive recta, ut ordinate fiant omnia nostra opera, secundum quod debent; et hoc notatur

Sex exercitia virtutum.

exultatione. Haec *exultatio* significat illos actus anagogicos orationis, « qui ad mentales ducunt excessus » (ibid. n. 3).

⁵ Eph. 5, 1. — Seq. locus est Luc. 6, 36. De operibus misericordiae vide Matth. 25, 35, et 36.

⁶ Gen. 1, 3. Ibid. v. 6. et 8. est seq. locus.

⁷ Gen. 1, 9: Congregavit aquae... et appareat arida. Ibid. v. 11. habetur seq. locus.

in quarto opere, cum dicit: *Fiant luminaria in firmamento caeli*, id est, sint opera nostra ordinata. — Quinto requiritur *prosecutio vigorosa*, quod notatur in quinto opere, quando Deus produxit animam vivam in aquis, ut natatilia¹. — Sexto requiritur *informatio caritativa*, ut sint² integra opera, supervestita omnibus circumstantiis, secundum quod exigit lex divinae caritatis. Caritas autem est forma perfectiva omnium; et ille qui habet caritatem, habet omnia ista sex. Sextum igitur opus virtutis est informatio caritatis; quod notatur, cum dicit³: *Fecit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam*. — Quando opus hominis integratur ex istis sex, tunc dicitur homo *recte vivere*.

13. Sed non sufficit facere opus virtutis, nisi homo sibi caveat ab opere vitioso; et hoc tangitur, cum dicitur: *Nullum opus facies in eo*, id est nullum peccatum. — Quinque autem modis potest homo facere peccatum: primo, quando contra mandatum peccatum perpetrat; secundo, quando alium ad peccandum incitat; tertio, quando peccantem defensat; quarto, quando peccantem acceptat; quinto, quando peccantem dissimulat nec arguit nec punit, et hoc est maximum periculum, quando quis alium castigare negligit.

De tertio.

Quinque modis peccatur.

16. Primum peccatum tangitur, cum dicitur: *Nullum opus facies in eo*, id est, tu nullum perpetrabis peccatum⁴. — Secundum peccatum tangitur, cum dicitur: *nec filius nec filia*, id est, non eris pater peccati instigando alium ad peccandum vel verbo, vel opere, vel exemplo. — Tertium peccatum tangitur, cum dicitur: *nec servus tuus nec ancilla tua*. Ille qui facit peccatum, *servus est peccati*⁵; sed ille qui defensat peccatum, *dominus* est peccati praebendo patrocinium facienti peccatum. — Quartum peccatum est, quando aliquis peccantem acceptat; quod tangitur, cum dicitur: *nec iumentum tuum*. Iumentum, cum fuit ligatum, non ducebatur ad opus, nisi acceptante domino, et ista acceptatio est religatio⁶. — Quintum peccatum est, quando aliquis alium castigare negligit; quod tangitur, cum dicitur: *non advena, qui est intra portas tuas*. Advenam quis reputat hominem, quando videt hominem peccantem et dicit: quid ad me de peccato suo? Et sic, quando homo non punit peccatum alterius, efficitur *particeps* peccati illius. — Aliis etiam multis modis efficitur homo particeps peccati alterius; et propter hoc dicit Psalmus⁷: *Ab oculis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo*.

De unoquoque modo.

COLLATIO V.

De quarto praecepto.

SUMMARIUM. — *Introductio; curiositas dissipat intelligentiam, 1. — Repetitio, 2. 3. — De quarto praecepto, pars I. Explicatur sensus litteralis. Primo loco recte ponitur praeceptum beneficentiae, deinde praecepta innocentiae; triplex ratio distinguitur in patre, et secundum hanc etiam triplex filiorum debitum, 4. — Explicantur generatim tria debita, 5. — De promissione huic praecepto adiuncta; triplici honori parentibus praestando respondet triplex praemium promissum, 6-9. — De obedientia in specie; obediendum in tribus, 10. — Pars II. Explicatur sensus spiritualis. Tria in patre: primo, auctoritas, ratione cuius obediendum est; honorandi sunt etiam illi qui praesunt rei publicae, rei politicae sive ecclesiasticae, rei monasticae, 11-13. — Secundo, antiquitas et debilitas, ratione cuius omnibus similiter indigentibus praestanda sunt sustentamenta, documenta, patrocina, 14. — Tertio, amicitias, ratione cuius quilibet homo honorandus est bene ei volendo quoad affectum, effectum, signum, 15. — Sed in his est ordo observandus secundum rationem proximitatis, similitudinis, obligationis, 16-18. — Repetitio, 19. — Duo exempla, 20. 21.*

1. *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longaevus super terram, quam Dominus Deus daturus est tibi*⁸. — *Quae praecepit tibi Deus, illa*

cogita semper, et in plurimis operibus eius ne fueris curiosus. Verba ultima specialiter dicuntur litteratis; in quibus docet Ecclesiasticus *cogitare uti-*

¹ Cfr. Gen. 1, 20-23.

² Parum apte Vat. et plerique codd. legunt: *Sexto fecit Deus integra [A integrata] opera, circumvestita omnibus etc.* Sed B post Sexto interserit *requiritur informatio caritativa; unde sexto die*. Verba ut *sic* a nobis suppleta sunt claritatis causa.

³ Gen. 1, 26. et 27: *Faciemus hominem ad imaginem et similitudinem nostram... Et creavit Deus hominem ad imaginem suam.*

⁴ Cfr. Ion. III. pag. 832, nota 3.

⁵ Ioan. 8, 34: *Omnis, qui etc.*

⁶ Respici videtur illud in Evangelis narratum, quando Dominus misit discipulos, « dicens eis: Ite in castellum, quod contra vos est, et statim invenietis asinam alligatam et pullum cum ea; solvite et adducite mihi » (Math. 21, 2; cfr. Luc. 19, 30. seqq.).

⁷ Psalm. 18, 13. et 14.

⁸ Exod. 20, 12: *Honora... dabit tibi*. — Seq. locus est Eccli. 3, 22. Cfr. III. Sent. d. 37. dub. 4.

Curiositas
dissipat in-
telligentiam.

lia et vitare curiosa. Utilia autem dirigunt nos in viam salutis; sed curiosa distrahunt nos a via salutis et dissipant intelligentiam nostram. Magna pars intelligentiae perditur propter curiositatem; et tamen nihil in nobis est pretiosius intelligentia. Multum dolemus, cum perdimus aurum; multo plus debemus dolere, si amittamus intelligentiam; quia nihil est ita carum sicut actus intelligentiae. — Sumus dicturi de praeceptis et indigemus, quod Dominus illustret intelligentiam nostram: ideo in principio rogemus Deum etc.

Repetitio.

2. *Honora patrem tuam* etc. Dicebam¹ vobis, quod secundum quod anima rationalis habet ordinari ad Creatorem et ad creaturam, secundum hoc est duplex tabula, in qua lex Dei est scripta. In prima tabula continentur tria mandata ordinantia nos ad Deum, secundum tria appropriata tribus personis divinis et secundum triplicem operationem animae. In primo mandato praecipitur *humilis adoratio* summae maiestatis, in secundo *fidelis confessio* summae veritatis, in tertio *sincera dilectio* divinae bonitatis. Ista tria mandata sunt fundamentum omnium praeceptorum Legis. Propter hoc quilibet timoratus, verax et Deo devotus tenetur ista principaliter custodire.

Ratio.

3. Modo dico, quod in secunda tabula continentur septem praecepta; numerus est affirmativum, et alia sex sunt negativa. Ratio distinctionis est haec: quia omnia mandata reducuntur ad duo²: hoc facias alii, quod tibi vis fieri; non facias alii quod tibi non vis fieri. Et iuxta hoc accipiuntur duo praecepta. Primum est *innocentiae*, secundum est *beneficentiae*, quae sunt duae partes iustitiae.

Pars I. Ex-
plicatio ec-
clesiasticam.

Coartinet duo.

Triplex ra-
tio in pa-
tre.

Triplex de-
bitum.

De primo.

4. Modo dico, quod praecepta ordinantur secundum ipsorum nobilitatem; et *beneficentia* melior est quam *innocentia*: ideo mandato *innocentiae* praepointur mandatum *beneficentiae*; et est synecdochie traditum Iudaeis sic: *Honora patrem tuam et matrem tuam*. — Et ponitur hic primo forma mandati, cum dicit: *Honora* etc. Secundo subditur promissio, ibi: *ut sis longuevus super terram*. — Intellige secundum litteralem intelligentiam, quod *pater* nominat personam *generantis*, personam *instruentis* et personam *educantis*, quia pater, habens filium, ipsum generat, ipsum instruit et nutrit, et ipsius est filio legare bona sua; et secundum haec tria pater respectu filii tenet rationem *originis*, rationem *regiminis* et rationem *benefactoris*. Et secundum hoc debetur patri triplex honor: honor *reverentiae*, honor *obedientiae* et honor *beneficentiae*.

5. Primo, dico, patri, in quantum tenet rationem *originis*, debetur honor *reverentiae*; unde in Ecclesiastico³: *Qui timet Deum honorabit patrem*

suum et matrem suam, et quasi dominis serviet eis qui se genuerunt. — Secundo ratione *regiminis* debetur patri honor *obedientiae*; unde Apostolus ad Ephesios: *Filii, obedite parentibus vestris, hoc enim iustum est. Honora patrem tuam et matrem tuam; quod est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi, et sis longuevus super terram*. —

De tertio.

Tertio debetur patri honor *beneficentiae*, quia tenet rationem *benefactoris*; unde in Ecclesiastico⁴: *Fili, suscipe senectam patris tui, et non contristes eum in vita illius*. — Praecipitur igitur, quod triplex honor impendatur parentibus, scilicet honor *reverentiae*, *obedientiae* et *beneficentiae*. Et hoc est primum mandatum, quod debes custodire propter *promissionem*, scilicet *ut bene sit tibi, et sis longuevus super terram*.

Obiectio.

6. Sed nunquid verum est semper, quod diutius vivant? Videmus enim, hoc falli quandoque: ergo Dens fallax est in promisso suo. — Dico, quod *longuevitas* attenditur non solum secundum *longitudinem* dierum currentium, sed secundum *valorem*. Et secundum quod est triplex honor, qui exhibetur parentibus; sic respondet huic triplici honori triplex praemium: quia honoranti patrem honore *reverentiae* debetur *vita gloriosa* sive honorifica; honoranti patrem honore *obedientiae* debetur *vita iucunda*; honoranti patrem honore *beneficentiae* debetur *vita opulenta*.

Triplex praemium.

7. Primo, dico, honoranti patrem honore *reverentiae* conceditur *vita gloriosa* sive honorifica; unde in Ecclesiastico⁵: *Gloria hominis ex honore patris sui*; item ibidem: *Ne gloriaris in contumelia patris tui, non enim est tibi gloria eius confusio*. Naturale enim est, quod filius vehementissime diligat patrem, et quod indignetur, quando aliquis iniuriatur patri.

De primo.

8. Secundo, honoranti patrem honore *obedientiae* conceditur *vita iucunda*; unde in Ecclesiastico⁶: *Qui honorat patrem suum iucundabitur in filiis et in diebus orationis suae exaudietur. Qui honorat patrem suum vita vivet longiore; et qui obedit patri suo refrigerabit matrem suam*. Summa iucunditas est, quod homo non sit rebellis superiori suo; quia qui rebellis est superiori invenit rebellem inferiorem, et contemptor superiorum potestatem contemnetur ab inferioribus: sicut Adam, quando fuit inobediens superiori suo, omnia inferiora, quae sibi fuerant subiecta, invenit sibi contraria⁷.

De secundo.

Notandum.

9. Tertio, honoranti patrem honore *beneficentiae* conceditur *vita opulenta*; unde in Ecclesiastico⁸: *Honora patrem tuum et matrem tuam, et superveniet tibi benedictio, et benedictio tua in novissimo*

De tertio.

¹ Supra collat. 2. n. 2. seqq.

² Vide supra collat. 1. n. 23.

³ Cap. 3, 8. — Seq. locus est Eph. 6, 1-3.

⁴ Cap. 3, 14.

⁵ Cap. 3, 13; ibid. v. 12. est seq. locus.

⁶ Cap. 3, 6. et 7.

⁷ Cfr. Gen. 3, 10. seqq.

⁸ Cap. 3, 9. et 10: tu opere et sermone et omni patientia honora patrem tuum, ut superveniat tibi benedictio ab eo, et benedictio illius in novissimo maneat.

manebit. Benedictio ista appellatur multiplicatio bonorum. — Ecce, praecipit et ecce promissio.

10. Obligamur ad obediendum parentibus, quantum utimur ipsorum bonis; et debemus eis obtemperare in *exercitatione actuum virtuosorum* sive salubrium, in *dispensatione temporalium* et in *subministratioe obsequiorum*; quia debemus *vivere secundum consilium ipsorum et expendere secundum ipsorum imperium* et quando, exigunt, *subministrare obsequium*. Si tamen parentes aliquid velint, dicant, vel impent, quod sit contra profectum nostrae salutis, non est ipsis in talibus pietas exhibenda. Et hoc est quod dicit Dominus in Evangelio: *Qui non odit patrem suum et matrem et uxorem et filios et fratres, adhuc autem et animam suam, non potest meus esse discipulus*. Vult Dominus, quod ex affectu paterno non dimittat homo facere quod pertinet ad salutem suam. Et hoc est quod dicit Dominus: *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos; tu autem vade et annuntia regnum Dei*. Et Hieronymus² dicit: « Si pater in limine iaceat, si mater ubera, quibus te lactavit, ostendat; per calcatum perge patrem, per calcatam perge matrem et ad vexillum crucis evola. Solum enim pietatis genus est in hoc esse crudelium ». — Ecce, intellectus verborum secundum sensum *litteralem*; videte modo *latiorem* intellectum.

11. Praecipitur beneficentia ad omne genus hominum. *Pater* nominat personam, in qua est praecipua ratio *auctoritatis*, *antiquitatis* et *amicabilitatis*. In *esse naturae* filius non est coaequus patri. — Primo dico, in patre est *auctoritas*; et in isto mandato datur praecipitum, quod obediatur patri, quia habet auctoritatem. Auctoritatem autem habet omnis, qui praestat rei publicae, vel rei politicae, vel rei monasticae. — Primo dico, quod ille qui praestat *rei publicae*, dicitur *pater* ratione *auctoritatis*, ut princeps, baro, comes et huiusmodi, et dicitur *pater* tutela vel defensione; et debemus ipsum honorare tanquam patrem. Unde beatus Petrus³: *Deum time, regem honorificate*.

12. Secundo dicitur *pater* ratione auctoritatis qui praestat *rei politicae* sive *ecclesiasticae*. Et ipsum debemus honorare, secundum quod exigit dispositio ecclesiastica, et debet ei obedire vulgus; unde Apostolus ad Hebraeos⁴: *Obedite praepositis vestris et subiacete eis; ipsi enim pervigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri*.

13. Tertio dicitur *pater* ratione auctoritatis qui praestat *rei monasticae*. Et ipsum debemus honorare

et ei obedire, secundum quod regula et promissio facta est. Unde Hieronymus⁵: « Praepositum monasterii diligite ut patrem, timeat ut dominum, audite ut magistrum, credite salubre quicquid vobis dixerit ». — Patet igitur, quod istis debemus obedire, secundum quod exigit *auctoritas*.

14. Secundo in patre intelligitur *antiquitas* et *debilitas*; senes enim debilitantur. Et qui patrem honorat ratione antiquitatis et debilitatis honorat omnem hominem, qui indiget adiutorio, vel qui caret sensu, vel fortitudine, vel qui infestatur ab alio. Et propter hoc debemus alium iuvare per *documenta*, vel per *sustentamenta*, vel per *patrocinia*. Et ad hoc specialiter sunt praelati: si homo caret sensu, debent ipsum iuvare per *documenta*; si caret fortitudine, debent ipsum iuvare per *sustentamenta*; si infestatur ab alio, debent ipsum iuvare per *patrocinia*.

15. Tertio in patre intelligitur ratio *amicabilitatis*; et in hoc intelligimus, quod ratione *originis* amabilis et amandus est omnis homo, et tenetur quilibet homo alium honorare. Unde Apostolus⁶: *Honore invicem praecedentes*; et iterum: *Reddite omnibus debita, cui honorem, honorem. Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis*. Debet enim homo alium diligere, bene volendo cuiuslibet quantum ad *affectum*, quantum ad *effectum* et quantum ad *signum*⁷.

16. Habet autem ista dilectio *ordinem*, quia debemus diligere secundum rationem *proximitatis*, secundum rationem *similitudinis* et secundum rationem *obligationis*. — Primo, dico, debemus diligere secundum rationem *proximitatis*; et secundum hoc debemus maiorem amorem domesticis quam extraneis, et amicis plus servire quam inimicis.

17. Secundo habet dilectio ista ordinem secundum rationem *similitudinis*, quia aliquibus debemus ratione similitudinis maiorem dilectionem quam aliis: sic ratione similitudinis in *forma specifica* tenemur diligere hominem; tamen secundum similitudinem ratione *convenientiae* in *fide* debemus plus diligere Christianum quam Saracenum⁸; item ratione *professionis* in *collegio* plus tenemur diligere religiosos fratrem ordinis sui, et unus canonicus alium canonicum.

18. Tertio debemus diligere ratione *obligationis*; et sic aliquibus plus tenemur quam aliis. Teneor enim diligere alium et eum honorare ratione *praeepti*; teneor tamen plus ratione *praeepti* et *beneficii*, si accipi beneficium; teneor maxime diligere alium et eum honorare plus ratione *praeepti* et ratione *be-*

Obedendum in tribus.

Para II. Explicatio sensus spiritualis. Tria in patre.

Ratione auctoritatis aliter honorandi.

De primo.

De secundo.

De tertio.

Item, ratione adaequatis.

Triplici modo.

Item, ratione amicitiae.

Triplici modo.

Ordo in his observandos.

Primo, ratione proximitatis.

Secundo, ratione similitudinis.

Tertio, ratione obligationis.

¹ Luc. 14, 26: Si quis venit ad me et non odit etc. — Seq. locus est Luc. 9, 60: Sine, ut mortui sepeliant mortuos suos etc. Cfr. Math. 8, 22: Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.

² Epist. 44. (alias 4.) n. 2: Licet, sparso crine et scissis vestibus, ubera, quibus te nutriet, mater ostendat, licet in limine pater iaceat, per calcatum perge patrem, sicis oculis ad vexillum crucis evola. Solum pietatis genus etc.

³ Epist. 1, 2, 47.

⁴ Cap. 13, 17.

⁵ Epist. 125. (alias 4.) n. 16: Praepositum monasterii timeas ut dominum, diligas ut parentem; credas tibi salutare quicquid ille praecipit.

⁶ Rom. 12, 10. Ibid. 13, 7, et 8. est seq. locus. Post *debita* Vulgata plura inserit.

⁷ De hac propositione et de seqq. cfr. III. Sent. d. 29. per totum.

⁸ Ita B D; Vat. *quam Iudaeum vel gentilem*, A omittit haec verba.

nefici et ratione *promissi*, id est illum, de quo est mihi praeceptum, et recepi beneficium, et feci promissum, talem debeo plus diligere et honorare.

19. Palet ergo, quomodo in verbis istis: *Repetitio.* *nora* etc., tangitur *praeceptum*, et quomodo subditur promissum, ibi: *Ut sis longaevis super terram*. Et etiam dictum est, quomodo intelliguntur secundum intelligentiam litteralem, et quomodo secundum spiritualem. — Ut autem melius teneatis in mente, dicam vobis duo exempla: unum, bonum de illo qui matrem honoravit, et aliud malum et crudele de illo qui patrem non honoravit. Dicam primo de bono.

20. Fuit quidam magister magnus et famosus *Exemplum 1.* Parisius et multis notus et dilectus. Hoc audiens mater sua, quae fuit pauperula, cogitavit ire ad filium suum; accepit baculum et in tunicella de burello venit Parisius et quaesivit a quibusdani dominabus de tali magistro. Dixerunt illae matronae: quid vultis ab eo? Respondit: ego sum mater sua. Tunc illae matronae duxerunt eam in domum suam et refocillaverunt eam. Postea cogitaverunt, quod ille bonus homo verecundaretur, si videret ipsam in tali statu; et induerunt ipsam bene et dederunt ei mantellum et duxerunt ipsam ad magistrum. Tunc dixit illa: ego sum mater vestra. Respondit magister: ego non credo, quia mater mea fuit pauperula et non consuevit induere nisi tunicellam de burello. Et cum magister non vellet acquiescere verbis eius, reduxerunt ipsam matronae in domum suam et reddiderunt ei tunicellam et baculum. Tunc illa accessit

ad filium suum in congregatione multorum; et ille matrem suam in tali habitu recognovit, et deponens caputium suum, amplexatus est eam dicens: modo scio bene, quod estis mater mea. Hoc fuit divulgatum per villam et reputatum est ei pro magno bono. Et postea factus est episcopus Parisiensis¹.

21. Aliud exemplum malum dicam de illo qui *Exemplum 2.* non honoravit patrem suum. Vidi illum qui novit eum, cui hoc accidit. Fuit quidam homo pauper, qui per industriam suam multa bona acquisierat, et habebat unicum filium. Hoc videntes quidam nobiles, coepit abominari patrem mariti sui et fecit tantum cum marito suo, quod pater in convivio expelleretur a domo; et non habebat, quod comederet nisi fabas malas. Quadam die fuit famelicus et venit ad domum filii et petiit cibum, et datae sunt ei fabae malae, et expulsus est a domo. Tunc illa dixit marito suo: modo possumus comedere in pace. Vade ad arcam et accipe caponem coctum. Et cum aperuit arcam, mutatus est capo in bufonem. Qui subito saliens ad faciem eius, ponebat duos pedes ad mentum et duos ad frontem et operuit totam faciem, et non fuit medicus, qui sciret ipsum amovere. Tandem venit quidam faber, qui cum tenellis² suis ipsum voluit amovere. Tunc bufo respexit ipsum ita horribili vultu, quod ille cecidit in terram et amplius non audebat aliquid facere; et non fuit aliquis, qui sciret apponere consilium; sed mala morte mortuus est ille³.

COLLATIO VI.

De quinto, sexto et septimo praecepto.

SUMMARYUM. — *Introductio*, 1. — *Repetitio*, 2. — *De sex aliis praeceptis in genere*, 3. — Pars I. De quinto praecepto. *Ira triplex, offendens tria proximi bona*, 4. — *Manichaeorum obiectiones*, 5. — *Contra eos fit triplex occisionis distinctio, scilicet occisio fit primo a lege; in ministro legis tria requiruntur*, 6. 7. — *Secundo, ab homine, et hoc tripliciter: casu, necessitate, voluntate*, 8-10. — *Tertio, interpretative, et hoc tripliciter*, 11. — Pars II. De sexto praecepto. *Septem modis contra hoc peccatur; triplex castitas; fundamentum ipsarum*, 12. 13. — *Confirmatur; exemplum*, 14. 15. — *Conclusio et additio*, 16. — Pars III. De septimo praecepto. *Definitio furti*, 17. — *Divisiones furti*, 18. — *Ratio, quare usura, et non commodatio, sit peccatum*, 19. — *De simonia*, 20.

1. *Non occides. Non moechaberis. Non furtum facies*⁴. — *Tunc non confundar, cum per-*

spexero in omnibus mandatis tuis. Beatus Iacobus dicit: *Qui totam legem servaverit, offendat azyem*

¹ In D ad calcem notatur: *Iste fuit episcopus Maurilius, qui iacet apud sanctum Lazarum (?)*. In margine vero adhuc distinguuntur verba rasa: Non fuit episcopus Maurilius, qui iacet apud sanctum luc... — Similia, sed respectu *patris*, narrantur de magistro Ioanne de Corbellis, qui tempore Innocentii III. Parisiis studuisse dicitur et postea fuit archiepiscopus Senonensis. Quod ex antiquo codice Vaticano publicavimus in *Analectis Francisc.* I. pag. 417. Notum est, idem attribui etiam papae Benedicto XI, saeculi XIV.

² Tenella idem est ac *forceps*; vide Ducange, *Glossarium* etc.

³ Teste Sbaratea (*Supplem. Script. Ord. Min.* p. 250, col. 1.), eadem narratio invenitur in Thoma Cantipratensi, H. de Apibus, c. 7. p. 4, et apud Caesarium Heisterbachensem in *Dialogo miraculorum*.

⁴ Exod. 20, 13-15. — Seq. locus est Ps. 118, 6; tertius lac. 2, 10; Quicumque autem totam legem etc. (cfr. III. Sent. d. 36. q. 4. ad 1. et 2; IV. Sent. d. 22. a. 4. q. 2. in corp.).

in uno, factus est omnium reus; non quod pro una transgressio tantum puniatur poena *sensus*, quantum pro transgressio omnium; sed puniatur tantum poena *damni*, non tamen ita acriter pro uno, sicut pro omnibus. Ideo, si quis vult pertingere ad veram vitam, oportet, quod perscipiat *in omnibus mandatis* Dei corde, ore et opere. Et ideo dicit: *Cum perspexero*, id est, perfecte spexero et consideravero et iuxta hoc egero, non timebo confundi. Non est magnum confundi in praesenti, sed confundi aeternaliter. Talis confusio valde est abhorrenda. Sed non possumus evadere istam confusionem, nisi percipiamus in omnibus mandatis Dei. Ideo in principio rogatus Deum, ut *revelet oculos nostros ad consideranda mandata*.

Confusio duplex.

2. *Non occides* etc. Dicebam ¹ vobis, quod mandata Dei distinguebantur in duas tabulas. In prima continentur mandata secundum legem iustitiae ordinantia nos ad Trinitatem, qua continentur tria mandata secundum tria appropriata tribus personis. In secunda tabula continentur mandata ordinantia nos ad proximum, et hoc secundum duplicem partem iustitiae, scilicet beneficentiae et innocentiae. Reducitur autem tota iustitia ad tria: quia Deo debemus exhibere debitam *reverentiam* per orationem, per confessionem et per satisfactionem; patri debemus exhibere *beneficentiam*, et omnibus aliis *innocentiam*. — Dictum est de tribus mandatis, quae nos ordinant ad Deum; dictum est etiam de quarto mandato, quod accipitur penes partem iustitiae, quae est *beneficentia*; in quo praecipitur, quod debemus exhibere honorem patri et matri.

Repetitio.

De sex aliis praecipuis in genere.

Distinctio.

Subdistinctio.

3. Sequitur de sex aliis mandatis, quae pertinent ad *innocentiam*, in quibus praecipitur, ne quis noceat proximo suo. Noceat autem quis proximo suo tripliciter: *perversitate operis*, *falsitate sermonis* et *improbitate voluntatis*; et secundum hoc Legislator primo prohibet nocumentum, quod provenit ex *perversitate operis*. Perversitas autem operis, qua quis alii iniuriatur, est triplex: aut enim iniuriatur quis alii in *persona propria*, aut in *persona coniuncta*, aut in *temporalis substantia*; et secundum hoc sunt tria mandata, quae pertinent ad *innocentiam*. In primo prohibetur nocumentum in *propria persona*, ibi: *Non occides*. In secundo prohibetur nocumentum in *persona coniuncta*, ibi: *Non moechaberis*. In tertio prohibetur nocumentum in *substantia temporalis*, ibi: *Non furtum facies*.

4. Primo, dico, in isto mandato: *Non occides*, prohibetur ira prorumpens in iniurias peremptivas vitae *naturalis* sive substantialis et vitae *incolumis* et vitae *honorabilis*. «Natura enim appetit quod melius est²», et ideo non sufficit sibi, quod habeat vitam stantem, immo cum hoc vult vitam salubrem et incolumem et honorabilem; et secundum hoc Legislator in isto mandato: *Non occides*, prohibet primo iras prorumpentes in iniurias peremptivas vitae *naturalis*; secundo, vitae *incolumis*, scilicet, quando fit iniuria per verbera, vel vulnera; tertio, vitae *honorabilis*, sicut est iniuria, quae fit per contumeliam apertam vel occultam, sicut illa quae fit per signum: — Unde in Evangelio³: *Audistis, quia dictum est antiquis: Non occides; qui autem occidit reus erit iudicio. Ego autem dico vobis, quia omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Qui autem dixerit fratri suo: raca, reus erit concilio. Qui autem dixerit: fatue, reus erit gehennae ignis*. Ergo planum est, quod tribus modis facit homo contra illud mandatum: *Non occides*, scilicet quando quis irascitur fratri suo, vel quando dicit: raca, vel quando dicit: fatue. Et quando hoc facit ex deliberatione animi, tunc dicit, quod *reus est gehennae ignis*. Et quia vita naturalis est fundamentum aliarum, ideo sub isto modo: *Non occides*, Legislator expressit mandatum.

Pars I. De quinto praeecepto.

Triplex ira officiosa.

Confirmatur.

5. Manichaei autem obiciunt nobis et dicunt, quod sibi contradicit Legislator. Dicit enim: *Non occides*, et alibi⁴ dicit: *Maleficos non patieris vivere*. Et hoc est contra *principes* in christiana lege, qui per sententiam iudicariam alios occidunt. — Item obiciunt, quod Dominus dicit: *Omnes, qui acceperint gladium, gladio peribunt*: ergo non licet gladium accipere. — Et similiter dicunt, quod non licet, sacerdotem esse occisorem. Et hoc est contra *Ecclesiam* et ecclesiasticas personas, quae exsequendo iudicium et imperando accipiunt gladium. — Item obiciunt, quod dicitur⁵: *Ego autem dico vobis, non resistere malo*, et hoc est contra *Legislatorem*.

Obiciunt Manichaei quatuor.

6. Intelligere debemus, quod prohibetur hic *occisio hominis*, non bestiarum vel virgultorum, sicut dicebant antiqui Manichaei, qui volebant comedere de fructibus arborum⁶. — Occisio autem hominis potest esse a *lege*, aut ab *homine in veritate*, aut *interpretative*. Occisio autem hominis ab homine at ab *homine*, non at a *lege*, prohibetur; sed Deus, qui

Resp.

Triplet occisio.

De his tribus praeeceptis vide III. Sent. d. 37. dub. 4-6. In fine introductionis respicitur Ps. 418, 18: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua*.

¹ Collat. 1. n. 21. 22 et collat. 2. n. 3. 4.

² Secundum Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 59. (c. 10.). — Subinde substituitur ex ABCD *vitam stantem* lectioni *Vat. vitam subsistentem*.

³ Math. 5, 21. et 22.

⁴ Exod. 22, 18. — Seq. locus est Math. 26, 52.

⁵ Math. 5, 39.

⁶ August., de Haeresib. n. 46, refert, quod Manichaei «animae auditorum suorum in electos revolvit arbitrantur, ut felicioris compendii in escas electorum suorum, ut iam inde purgatae in nulla corpora revertantur. Ceteras autem animas et in peccata redire putant et in omnia, quae radicibus fixa sunt atque ahuntur in terra. Herbas enim atque arbores sic putant vivere, ut vitam, quae illis inest, et sentire credant et dolere, cum laeduntur; nec aliquid inde sine cruciati eorum quemquam posse vellere aut carpere. Propter quod agrum etiam spalis purgare nefas habent» etc. Cfr. tom. III. pag. 834, nota 4.

conditor est naturae et conservator naturae et legis, potest hominem privare vita, quando vult. — *Lex autem occidit hominem, quando minister legis occidit, et hoc servato iusto ordine, iusta causa, et iusto animo.*

7. Oportet, quod adsit iustus ordo et iusta causa, id est, quod ex iusta causa occidatur, quia lex dicit¹: *Iuste quod iustum est exsequeris.* — Item, oportet habere animum iustum, ut homo, qui est minister legis, ex lege hominem occidat, non libidine vindictae, sed amore iustitiae. Unde Apostolus ad Romanos², loquens ad principes, dicit, quod *principes non sine causa gladium portant. Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male agit.* — Quod igitur Dominus dicit Petro: *Omnes, qui acceperint gladium, gladio peribunt;* non refertur nisi ad hoc, quod ille qui non est minister legis, non debet occidere. — Et quod dicitur: non licet, sacerdotem esse occidere, hoc non refertur ad principes. — Primum ergo, quod dicit Dominus: *Non occides,* verum est, ut homo, sed ut *minister legis.* Secundum, quod dicit Dominus: *Omnes, qui accipiunt gladium, gladio peribunt,* verum est, si non praeest reipublicae. — Tertium, quod dicit Dominus: *Ego autem dico vobis, non resistere malo,* verum est, *ultionis libidine;* sed *amore iustitiae* bene licet resistere malo. — Patet modo, quomodo lex occidit hominem.

8. Item, occiditur homo ab homine ut ab homine, et hoc contingit tribus modis: aut *casu,* aut *necessitate,* aut *voluntate.* — Si homo occidit hominem *casu;* aut adhibet operam rei licitae et adhibet debitam diligentiam; et tunc excusatur a tanto et a toto. Si vero sit homicidium *casuale,* et homo adhibet operam rei illicitae nec adhibet debitam diligentiam; tunc excusatur a tanto, non a toto³.

9. Si autem fuerit homicidium *ex necessitate,* hoc est dupliciter: aut *ex necessitate evitabili,* aut *inevitabili.* Necessitas *evitabilis* est, si possum effugere, sed dimitto propter verecundiam, vel aliam causam; et in isto casu excusatur homo a tanto, non *ex toto,* quia melius esset, quod fugeret. Si autem sit necessitas *inevitabilis,* scilicet ut homo alium occidat non libidine vindictae, sed amore conservationis vitae et animae, ut non interficiat ipsum ex crudelitate, sed ut impediatur ipsum, ne perdat suam vitam et animam, et si hoc fiat cum moderamine

inculpatae tutelae; tunc concessum est personis imperfectis, non perfectis — et hoc dicit Augustinus de Libero Arbitrio⁴ — et excusatur hic a toto et a tanto.

10. Tertio modo fit homicidium ab homine *voluntate,* et hoc dupliciter: aut *libidine vindictae,* sicut quando aliquis interficit patrem alterius; aut *animi crudelitate,* sicut latrones vel irati interficiunt alios; et utrumque istorum est prohibitum, et primum est gravius quam secundum.

11. Item fit homicidium *interpretative,* et hoc fit tripliciter: primo *omittendo* in facto; unde Ambrosius⁵: «Pascere fame morientem; si non paveris, occidisti». — Secundo modo fit, quando aliquis occidit alium *consulendo,* vel *accusando,* vel *detrahendo,* quando hoc facit ex malignitate animi. — Tertio modo fit homicidium *interpretative odiendo* in animo; unde in canonica Ioannis⁶: *Qui odit fratrem suum homicida est.* — Dico igitur, quod secundum principalem intellectum prohibetur hic occisio, non quae a lege est, sed quae ab homine, et illa quae fit *voluntate,* aut *interpretative;* et hoc est quod dicit: *Non occides.*

Sextum praeceptum.

12. Sequitur: *Non moechaberis.* Hic praecipitur, quod nemo uxorem proximi sui violet. Et dicit beatus Augustinus⁷, quod hic prohibetur omnis illicitus usus membrorum generationis, qui fit ad procuracionem libidinis cum impugnatione castitatis. Et hoc fit septem modis, scilicet per *adulterium, fornicationem, meretricium, stuprum, sacrilegium, incestum* et *peccatum contra naturam.*

13. Notandum, quod est pudicitia *coniugalis, communis et privilegiata*⁸. Secundum hoc dico, quod aliquis potest esse impugnator pudicitiae *coniugalis,* et dicitur *adulterium;* aut est impugnator castitatis *communis,* et hoc vel fit cum soluta simpliciter et vocatur *fornicatio,* vel cum soluta vagabunda et prostituta, et dicitur *meretricium.* Si quis autem sit impugnator pudicitiae *privilegiatae,* id est virginitatis, hoc est dupliciter: aut fit cum conditione adiuncta, quae est defloratio, et sic vocatur *stuprum;* aut fit cum domina Deo consecrata, et sic dicitur *sacrilegium,* scilicet quando aliquis Domino consecratam violat. — Si autem fit contra *fundamentum*

Prima requirit tria:

Explicatur haec tria.

Respondetur Manichaeis.

Secundo occisio fit tripliciter.

Primo: fit distinctio.

Secundo: fit distinctio.

Tertio: fit distinctio.

Tertio occisio fit tripliciter.

Notandum.

Paras II. de sexto.

Septem species peccati.

Triplex pudicitia.

Sex species declarantur.

Fundamentum istorum.

¹ Deut. 16, 20. Pro *exsequeris* Vulgata *persequeris*.

² Cap. 43, 4. — Seq. locus est Matth. 26, 52; tertius Matth. 5, 39.

³ Ita B; sed A D et Vat. *nec excusatur a toto nec a tanto* (sed D et Vat., inverso ordine verborum).

⁴ Libr. I. c. 4, n. 9. seq. — Superius AB omittunt *inculpatae arte tutelae.* — Pro lectione codd. ABD *personis imperfectis, non perfectis* Vat. *personis etiam perfectis, non solum imperfectis;* quae lectio non est penitus improbanda, sed alia magis respondet eis quae ab Augustino loc. cit. n. 13. 14. docentur; unde etiam dicitur *excusatur, non approbatur.*

⁵ Gratian. can. (21.): *Posce, d. 86: «Pascere fame morientem. Quisquis enim pascendo hominem servare poterat, si non pavisit, occidisti».* In nota adiecta dicitur: Caput hoc non est inventum apud B. Ambrosium... et Bartholomaeum Urbinas eremita in Milleloquio, quod collegit ex dictis B. Ambrosii, avertit hunc locum ex eodem Ambrosio in libro de Alendis Pauperibus, qui liber hactenus desideratur.

⁶ Epist. I, 3, 15.

⁷ Quaest. in Exod. q. 71, n. 4.

⁸ Cfr. supra Quaest. disput. de perfectione evangelica, q. 3. per totam.

Septima est duplex.

omnium istorum, sic dicitur *peccatum contra naturam*; et hoc fit dupliciter: aut contra *dictamen naturalis rationis*, scilicet contra hoc « quod omnia animalia natura docuit¹ », et sic dicitur *proprie peccatum contra naturam*; aut fit contra *instinctum naturae*, et hoc modo est *incestus*, scilicet quando quis peccat cum persona sibi coniuncta. — Peccatum contra naturam scelestissimum est et super omnia fugiendum. Et de hoc crimine *accusavit Ioseph fratres suos apud patrem suum crimine pessimo²*.

Repetitio.

14. Dicitur igitur: *Non moechaberis*. Patet primo, quomodo hic prohibetur omnis moechia cum uxore proximi; et secundum Augustinum³ prohibetur omnis illicitus usus membrorum generationis, qui fit ad procuracionem libidinis cum impugnatione castitatis. Patet etiam, penes quid accipiuntur septem transgressiones huius mandati: *Non moechaberis*; et quod peccatum contra naturam super omnia est fugiendum.

Exemplum.

13. Narrat Petrus Damianus⁴, quod duo fuerunt simul in deserto, qui asperrimam fecerunt poenitentiam. Unus illorum fuit idiota et, peccatis suis exigentibus, fuit illusus a diabolo, qui dixit ei, quod peccatum pollutionis contra naturam non esset maius peccatum, quam prolicere mucilagines de naso. Et tunc ille pestifer exercuit se in illa impudicitia. In morte diabolus portavit animam suam. Hoc videns alius miratus est, quod homo tantarum vigiliarum et dolorum esset perditus. Et tunc astitit Angelus Domini, qui narravit ei, quod totum foederat per tale peccatum.

Conclusio.

16. Omnis igitur actus, qui est in experientia libidinis, qualicumque modo homo peccatum ipsum excogitet⁵, est prohibitus, nisi fiat in forma matrimonii Ecclesiae. — In somnis patitur homo quandoque pollutione absque culpa et absque causa. Quidam stultus presbyter confitenti sibi de nocturna pollutione dixit: non potes denarium dare ad explendam libidinem tuam? — Patet modo, quomodo prohibetur hic omnis illicitus usus corporis et libidinis, procuratus extra formam matrimonii.

Septimum praeceptum.

Pars III. De septimo. Quid furtum.

17. Sequitur: *Non furtum facies*. Furtum est contractio rei alienae, invito domino, ex cupiditate.

Si fiat non ex cupiditate, sicut filii Israel ex praecepto Domini portaverunt secum de Aegypto *vasa argentea et aurea⁶*, vel cum quis alii auferat gladium, ne faciat malum; tunc non dicitur facere furtum.

Distinctio.

18. Furtum autem dividitur in partes, quia furtum est contractio alienae rei, invito domino; et hoc fit aut per *meram fraudem*, aut per *violentiam*, aut per *circumventionem*. — Si fiat per *meram fraudem* et furtive, tunc dicitur *furtum*. — Si fiat per *violentiam*, aut illa est aperta, et sic dicitur *rapina*; aut est occulta, et sic dicitur *latrocinium*. — Si vero fiat contractio rei alienae per *circumventionem*, hoc potest fieri cum *pactione adiuncta*, et hoc tripliciter: aut cum pactione *fraudulenta*, aut *iniqua*, aut *profana*. Primo modo contingit in negotiationibus, et hoc fit tripliciter, scilicet aut in *pondere*, aut in *numero*, aut in *mensura⁷*; et de hoc rarissime evadunt mercatores. Si autem fiat cum pactione *iniqua*, sic est *usura*, in qua id quod venditur, est *commune*, scilicet tempus. Si autem fiat cum pactione *profana*, in qua venditur *proprium Dei*, sic est *simonia⁸*.

Sex species.

19. Sed quaeritur: quare, si accommo tibi vestem vel equum vel domum pro denariis, non est usura, sicut est de pecunia⁹? — Dico, quod in veste vel equo vel domo trahitur *usus* ex re, non ex pecunia; et ideo non dicitur *usura*. Quidam credunt, quod usura sit mala, quia prohibita; sed certe est prohibita, quia mala. In mutuo meum fit tunc; et si tu acquiras aliquid per *industriam tuam* ex illo mutuo, et ego aliquid de illo repeto; vendo tempus, quod est commune, et quod non est licitum vendere. Sed in *accommodato* non transit res mea in tuam, ut in *mutuo* pecunia mea fit tua; et non minoratur pecunia nec peioratur, sicut contingit in domo vel veste vel equo, quia oportet pecuniam reddere totam et integram. Et ideo, cum ex usura homo petit aliquid, est ibi perversio ordinis et appropriatio communitalis; et debet quilibet sibi de hoc cavere. Sic igitur, quando fit circumventio cum pactione *iniqua*, dicitur *usura*.

Differunt usura et commodatio.

20. Si autem fiat circumventio cum pactione *profana*, sic dicitur *simonia⁹*, in qua qui emit nihil acquirit, nec ille qui vendit, aliquid habet, sed

¹ Respicitur definitio iuris naturalis: Ius naturale est quod natura omnia animalia docuit. Cfr. tom. II. pag. 901, nota 3. et tom. IV. pag. 748, nota 7.

² Gen. 37, 2.

³ Vide supra pag. 527, nota 7.

⁴ Opuscul. VII. c. 21.

⁵ Ita D. AB modo homo cogitet, Vat. modo fiat. Subinde substituitur *matrimonii Ecclesiae pro matris Ecclesiae*, sicut paulo inferius legitur *extra formam matrimonii*; supponendo etiam dici posset sic: *a coniugatis* in forma Ecclesiae.

⁶ Exod. 12, 35. et 36. Cfr. ibid. 3, 22. et 11, 2. — De definitione furti secundum Iustinian. paulo superius data cfr. tom. III. pag. 835, nota 3.

⁷ Cfr. Lev. 19, 35. et 36; Deut. 25, 13-16; Prov. 11, 1; 20, 10. et 23. — Inferius post *proprium* Vat. et etiam codd. omit-

tunt *Dei*; sed tunc sensus deficit, cum obiectum simoniae sit aliquid *spirituale*, vel *spirituali annezum* et Deo *proprium*, dicente S. Petro Simoni mago (Act. 8, 20.): *Quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri.*

⁸ Vide III. Sent. d. 37. dub. 7. — *Accommodare pro commodare* occurrit etiam apud Gregorium.

⁹ De simonia cfr. IV. Sent. d. 25. a. 1. q. 3. 4. et dub. 2-6. — In seqq. in Vat. et codd. locus corruptus est, quem sanavimus transponendo verba *emit et vendit*. — Sic locus respondet verbis S. Leonis in Decreto Gratiani (c. 1. q. 1. c. 1.): « Simoniaci... gratiam non accipiunt. Si autem non accipiunt, non habent; si autem non habent, nec gratis nec non gratis cuiquam dare possunt » (cfr. IV. Sent. d. 25. a. 1. q. 3. arg. 4. ad oppo.). Et in cit. q. 3. dicitur de mere spiritualibus rebus: *Impossibile est pretio comparare nec vendere.*

solum rem alienam contrectant; et hoc fit, cum res spiritualis venditur tanquam res vilis. Contra quos dicit Dominus¹: *Nolite domum Patris mei facere domum negotiationis*. Sed quidam faciunt eam *spelun-*

eam latronum; unde: *Principes eius in muneribus utlicabant, et sacerdotes eius in mercede docebant, et prophetae eius in pecunia divinabant*. Rogemus ergo Dominum Iesum Christum etc.

COLLATIO VII.

De octavo, nono et decimo praecepto.

SUMMARIUM. — *Introductio*, 1. — *Repetitio*, 2. — Pars I. De octavo praecepto. *Triplex mendacium: officiosum, iocosum, perniciosum*, 3. 4. — *Octo genera mendaciorum*, 5. — Pars II. De nono et decimo praecepto. *Prohibetur duplex concupiscentia, scilicet internus actus illicitus concupiscentiarum carnis et oculorum*, 6. — *Repetitio et confirmatio praecedentium collationum*, 7-9. — Pars III. De decem plagis Aegyptiorum et decem Christi contumaciis. *Sapientia discitur per flagella; decem plagae*, 10. — *Haec respondent transgressionibus decem praeceptorum*, 11-14. — *Solus Christus ab his liberal per decem contumaciam*, 15-17. — *Admonitio, ut fiat pascha cum Christo*.

1. *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium. Non concupisces rem proximi tui. Nec desiderabis uxorem eius*². — *Considera, quod proposuerim in conspectu tuo vitam et bonum, et e contrario mortem et malum, ut diligas Dominum Deum tuum et ambules in viis eius et custodias mandata illius*. In principio rogemus Deum etc.

2. In Deuteronomio loquitur Moyses de decem mandatis, quae Deus aeternus per ipsius os proposuit, ut non despicerent ea Iudaei; et ostendit, quod in observantia mandatorum est vita et bonum, et in ipsorum transgressione mors et malum. — Dicebam alias³, quod prima distinctio mandatorum est secundum duplicem partem iustitiae, quae nos ordinat ad Deum et ad proximum, et secundum hoc duae tabulae datae sunt Moysi. In prima continentur mandata, quibus ordinatur ad Deum, et sunt tria. In secunda continentur mandata, quibus ordinatur ad proximum, et sunt septem, quorum unum est⁴ affirmativum, et sex alia negativa. De affirmativo et tribus negativis dictum est.

3. Sequitur modo de aliis, quorum primum est: *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium*. Prohibetur hic mendacium, quod est no-

civum proximo. Et secundum *generalem* intelligentiam prohibetur hic omne mendacium *perniciosum*; et datur intelligi, quod *omne* mendacium est malum. Augustinus⁵ distinguit et dicit, quod est mendacium *officiosum, iocosum, perniciosum*. Mendacium *officiosum* dicitur, quod nulli obest et alieni prodest. *Iocosum* est, quod fit non voluntate nocendi, sed libidine mentiendi, et quandoque obest, sed non prodest. Mendacium *perniciosum* est, quod fit intentione mentiendi, et hoc, ut noceat; et illud nulli prodest, sed omnibus obest. Et dicit Augustinus, quod « in primo mendacio est minima culpa, in secundo melioris, in tertio gravis ».

4. Mendacium *officiosum* fit tripliciter: aut pro defensanda *re* alicuius *temporali*, aut pro tuenda *vita*, aut pro servanda *castitate*. Mendacium *iocosum* fit duobus modis: aut *sola mentiendi libidine*, aut *placendi*. Mendacium autem *perniciosum* tripliciter fit: aut in *doctrina religionis* contra sacram Scripturam, aut in *impositione falsi criminis*; et istis duobus modis nulli prodest, sed omnibus obest. Tertio modo fit mendacium *perniciosum* in *causa* alienius; et sic alicui prodest et alieni obest.

5. Sic igitur patet, quod sunt octo genera mendacii. Et dicit Augustinus⁶, quod Deus potest facere,

Introductio.

Repetitio.

Triplex mendacium.

Singula tria distinguuntur.

Pars I. De octavo praecepto.

Octo genera.

¹ Ioan. 2, 16. Cfr. Matth. 24, 13, ubi et dicitur: Vos autem fecistis illam speluncam latronum. — Seq. locus est Mich. 3, 11.

² Exod. 20, 16. et 17. Seq. locus est Deut. 30, 15. et 16. — De his tribus praeceptis cfr. III. Sent. d. 37. dnb. 8; d. 40. dub. 1. et 2.

³ Collat. 1. n. 21. 22. et collat. 2. n. 3. 4. — De propositione praecedente vide collat. 6. n. 1.

⁴ Collat. 5. n. 3.

⁵ Cfr. III. Sent. lit. Magistri, d. XXXVIII. c. 1. seq., et ibid. Comment. q. 5. seq., ubi loci Augustini sunt allati, in quibus etiam octo genera mendacii inferius posita recensentur.

⁶ Cfr. Quaest. in Exod. q. 6. et 39; Quaest. in Lev. q. 68.

S. Bonav. — Tom. V.

et 69; contra Mendacium, c. 15. n. 31, ubi adducit Ps. 118, 142: Lex tua veritas, et I. Ioan. 2, 21: Omne mendacium non est ex veritate. Ibid. c. 12. n. 26: Mendacium est quippe falsa significatio cum voluntate fallendi (cfr. III. Sent. lit. Magistri, d. XXXVIII. c. 3. seq., et ibid. Comment. q. 2.). Vide I. Sent. d. 47. q. 4. — Post mendacii A B addunt: *et aliquando (B quandoque) fit mendacium sine peccato, et aliquando (B quandoque) cum peccato*. Sed cum S. Doctor multis argumentis probet (III. Sent. d. 38. q. 2.), mendacium *semper* esse peccatum, hoc additamentum omnino, quia vel est spurium, vel saltem non correctis verbis expressum.

Notandum quod *furtum* non sit peccatum; sed non potest facere, quod *mentiri* non sit peccatum. Et hoc est propter nobilitatem veritatis; quia mendacium est. Falsa vocis prolatio cum intentione fallendi, et Deus non potest recedere a veritate, quia est ipsa veritas; sed cum furto bene potest dispensare, quod non sit peccatum. Unde maxime necessarium est homini, quod servet fidem et habeat veritatem in sermone, quia dicit Seneca ¹: « Qui fidem perdit non habet amplius quid perdat ». — Patet modo de isto mandato: *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium*.

6. Postea subiungit duo praecepta simul ²: *Non concupisces rem proximi tui, nec desiderabis uxorem eius*; in quibus duplicem concupiscentiam, scilicet *oculorum* et *carnis* ³, prohibet, quae sunt fomenta omnium malorum et radix omnium peccatorum; quia, quando vis concupiscibilis est infecta et corrupta, corrumpit omnes alias animae vires. In praecedentibus mandatis: *Non occides, non moechaberis, non furtum facies, non loqueris falsum testimonium*, prohibetur omnis actus illicitus *exterior*, qui sit contra proximum. In istis duobus: *Non concupisces rem proximi tui, nec desiderabis uxorem eius*, prohibetur actus illicitus *interior*, et prohibetur hic concupiscentia *oculorum* sive cupiditas, quae *radix est omnium malorum* ⁴; prohibetur etiam concupiscentia *carnis*, quae est fomes omnium peccatorum. Per istam duplicem concupiscentiam fit transgressio omnium malorum et peccatorum; et ideo lex divina ipsam prohibet, et in hoc omnia mala et omnia peccata prohibet. Haec est febris, qua omnes filii Adam febriunt, et quae generat omnia mala.

7. Patet modo, quod sunt decem praecepta sacri decalogi. In tribus primis praecipitur recta ordinatio ad Deum, in quarto recta ordinatio et beneficentia ad parentes, in sex aliis praecipitur recta ordinatio et innocentia ad proximum.

8. Resumamus ista praecepta, quae sunt: *Non habebis deos alienos coram me. Non assumes nomen Dei tui in vanum* etc. Intelligere debemus, quod quamquam quaedam dicantur praecepta *affirmativa* et quaedam *negativa*, omnia tamen affirmationem et negationem in se continent. Quando Deus aliquid prohibet in aliquo mandato, praecipit eius contrarium; et e converso, quando aliquid praecipit, prohibet

contrarium eius. Quod patet. In primo enim mandato praecipitur humilis adoratio divinae maiestatis, et prohibetur idololatria. In secundo praecipitur fidelis assertio divinae veritatis, et prohibetur perinrium. In tertio praecipitur devota dilectio divinae bonitatis, et prohibetur indevotio. In quarto praecipitur pietas ad parentes, et prohibetur inhonoratio. In quinto praecipitur mansuetudo, et prohibetur iracundia. In sexto praecipitur pudicitia, et prohibetur moechia. In septimo praecipitur largitas, et prohibetur furtum. In octavo praecipitur veritas, et prohibetur mendacium. In nono praecipitur liberalitas cordis, et prohibetur concupiscentia rei temporalis. In decimo praecipitur castitas mentis, et prohibetur concupiscentia carnis.

9. Videte, quod omnia praecepta continent in se affirmationem et negationem, et quod in omni praecepto est vita et bonum, mors et malum ⁵. In observantia mandatorum est vita et bonum, et in transgressione est mors et malum. Et ex observantia legis sequitur *benedictio*, et ex transgressione *maledictio*. — Ex observantia enim legis fit homo reverens, fidelis, devotus, pius, mansuetus, pudicus, largus, veridicus, propriis contentus sive liberalis corde et impollutus mente. Econtra ex transgressione legis efficitur homo idololatra, blasphemus, indevotus, impius, homicida, moechus sive adulter, fur, falsidicus, cupidus et carnalis. Ergo transgressor legis et observator plus distans a se, quam infernus a paradiso, quia unus est in centro, alius est in circumferentia; nec Deus caeli aliud facere potest, quia iustus est et *se negare non potest* ⁶.

10. Videte modo, quod homines non addiscunt sapientiam nisi per flagella, et ideo Dominus decem flagella, id est plagas, immisit in terram Aegypti ⁷. — Prima fuit sanguinis; secunda, ranarum; tertia, multitudo scinipum; quarta, multitudo muscarum mordentium; quinta, mortis pecorum et iumentorum; sexta, ulcerum sive vesicarum turgentium; septima, destructionis bonorum temporalium per grandinem; octava, locustarum; nona, tenebrarum; decima, mortis primogenitorum. — Modo videte, quomodo Spiritus sanctus flagellavit Aegyptios et manducebat ad observantiam mandatorum et nos propriissime manducet.

11. Decem sunt transgressiones legis, et secundum hoc decem fuerunt plagae eis correspondentes.

¹ In fine ed. operum Senecae (ed. Basil. 1529) exhibentur sententiae sive proverbialia Senecae, quorum aliquot dicuntur esse collectae ex Publ'ii Sysi Laberique Minis; sub littera F habetur etiam haec: Fidem qui perdit perdere ultra nihil potest.

² Vulgata: Non concupisces domum proximi tui, nec desiderabis uxorem eius, non servum, non ancillam, non bovem, non asinum nec omnia, quae illius sunt.

³ Cfr. 1. Ioan. 2, 16.

⁴ Epist. 1. Tim. 6, 10. — De seq. propositione cfr. tom. II. pag. 721, nota 1. et 2. ac pag. 767, nota 4.

⁵ Vide supra n. 1.

⁶ Epist. II. Tim. 2, 13: Ille fidelis permanet, negare se

ipsum non potest. — De positione inferni et paradisi cfr. IV. Sent. d. 44. p. II. a. 1. q. 2. — Quae sequuntur diffusius exhibentur in C: *Modo videte, quod homines non addiscunt sapientiam, nisi cognoscant suam fragilitatem, quam quidem non possunt cognoscere, nisi respiciant divina mandata, ad quae non respicit homo carnalis, nisi eruditus fuerit per flagella. Et ideo Dominus flagellavit Aegyptios nequam, ut sapientiam discerent. et misit decem plagas super terram, quia decem mandatorum suorum fuerunt transgressores.*

⁷ Exod. 7-11. Cfr. August., Serm. 8, in quo decem praecepta comparantur decem plagis. Vide etiam Isidor., Comment. seu Quaest. in Exod. c. 14.

lo quolibet est vita et mors.

Effectus duplex.

Pars III. De decem plagis et Christi condensationibus.

Decem plagae.

Ille respondent decem transgressionibus.

Pars II. De sono et decimo. Duplex concupiscentia.

Repetitio.

Quodlibet praeceptum continet affirmationem et negationem.

Plaga prima. — Prima fuit sanguinis, qua percussi sunt *idololatrae*, quia de ipsis dicit Psalmus¹: *Effuderunt sanguinem innocentem, sanguinem filiorum suorum et filiarum suarum, quas sacrificaverunt sculptilibus Chanaan.*

Secunda. *blasphemii et periuri*, qui comparant ranis. Rana enim animal est clamosum et se ipsam clamando consumit. Similiter facit homo, quando perdit stabilitatem veritatis.

Tertia. *indevoti*, qui non custodierunt diem Sabbati, quae est dies devotionis. Sciniphes sunt muscae parvae et inquietant et vexant multum homines. Similiter inquietantur indevoti. In hoc signo defecerunt magi Pharaonis², in signum, quod inquietudinem cogitationum non possumus effugere nisi per devotionem. De beato Gregorio legitur, quod vix tota die habuit unam cogitationem de terrenis.

Quarta. percussi sunt *impii*, qui habent apud se muscas caninas, id est carnales affectiones.

Quinta. percussi sunt *homicidae*; quia omnis, qui gladio occidit, reus est mortis³. Tales moriuntur sicut iumenta, quia non sunt digni divina protectione nec humana; quia qui alium occidit se ipsum interimit et brutalitatem suam non sentit.

Sexta. percussit *atulleri*, qui habent vesicas turgentibus, id est carnem infectam. Vesicae nascuntur ex humore faciente pruritus, et cum homo se scalpit, postea dolet. Similiter, qui luxuriatur primo delectatur, postea dolet.

Septima. percussit *fures*, quia dignus est perdere sua qui aufert aliena. Ista fuit plaga grandinis, quae destruxit omnia. Mirabile est, quod qui fornicatur, se poenitet, Deo reconciliari potest; sed qui aliena rapit Deo reconciliari non potest, nisi aliena restituat.

Octava. percussit *herbam virentem*, qua *menluces* percutiuntur, qui dentibus et labiis suis veritatem conculant; Psalmus⁴: *Cor eorum vanum est, sepulcrum patens est guttur eorum, lingua suis dolose agebant.*

Nona. percussit *tenebrarum*, qua percutiuntur *cupidi et avari*, quia nihil adeo excaecat hominem sicut cupiditas. Unde Propheta⁵: *Xenia et dona excaecant oculos prudentum et mutant verba iustorum*; Salomon: *Avaro nihil est scelestius. Hic enim et animam suam venalem habet, quoniam in vita sua proiecit intima.*

Decima. percussit *caruales*, sicut Esau. Ait enim Apostolus⁶: *Ne quis inter vos fornicator, sicut Esau, perdat primogenitum suum.* Carnalis concupiscentia abstulit nobis nobilem generationem, qua omnes nascerentur innocentes et heredes paradisi, et facit nos nasci in morte et culpa et perditione primogeniturae. Quod figuratum est in Ruben⁷, qui perdidit ius primogeniturae, quia ascendit cubile patris sui et maculavit stratum eius; et Ioseph propter castitatem suam factus est princeps fratrum suorum⁸. — Patet modo, quomodo transgressores legis percutiuntur plagis istis.

15. Sed quis liberabit nos a plagis istis? Certe unus solus est, qui venit, ut nos liberaret, scilicet Christus, qui fecit decem condescensiones contra decem plagas. Quod figuratur in libro Regum⁹, ubi dicitur, quod sol retrocessit decem gradibus; per quos significantur decem condescensiones, quas fecit Dominus propter hominem.

16. Prima fuit usque ad carnem nostram. — Secunda fuit usque ad mortalitatem nostram. — Tertia, ad nostram necessitatem, quia famem, sitim et frigus passus est. — Quarta fuit ad nostram pauperiem, quia *egenus factus est*¹⁰, non habens locum, ad quem declinaret. — Quinta, ad nostram tentationem, quando permisit, se tentari; et in hoc nostram infirmitatem portavit; Apostolus¹¹: *Non habemus Pontificem, qui non possit corporati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia.* — Sexta, ad corporis lassitudinem et laborem nostrum. — Septima, ad nostram anxietatem; unde: *Coepit Iesus pavere et tuedere et dixit: Tristis est anima mea usque ad mortem*¹². — Octava fuit ad crucem, et haec fuit mirabilis. — Nona fuit ad mortem. — Decima fuit ad carcerem infernalem.

17. Istae sunt decem condescensiones, quibus Deus condescendit homini. Sed quare descendit ad carcerem infernalem? Certe, ut in sanguine testa-

¹ Psalm. 105, 38.

² Vide supra pag. 341, nota 7. et pag. 375, nota 2. — Unde sumta sit sequens narratio de Gregorio, non invenimus.

³ Cfr. Matth. 26, 52. supra collat. 6. n. 5. allegatus.

⁴ Psalm. 5, 10. et 11.

⁵ Eccli. 20, 31 (pro *oculos prudentum* Vulg. *oculos iudicum*) et Deut. 16, 19, ex quo ultima verba (*et mutant etc.*); cfr. Exod. 23, 8. — Seq. locus est Eccli. 10, 9. et 10. Post *scelestius* Vulgata plura addit.

⁶ Hebr. 12, 16: Ne quis fornicator aut profanus, ut Esau, qui propter unam escam vendidit primitiva sua [Gen. 25, 33].

⁷ Gen. 49, 3. et 4; cfr. I. Paral. 5, 1.

⁸ Vide Gen. 39. seqq. et Eccli. 49, 17, ubi Ioseph nominatur « princeps fratrum ».

⁹ Libr. IV. Reg. 20, 9. seqq., cfr. Isai. 38, 8.

¹⁰ Epist. II. Cor. 8, 9. Matth. 8, 20: Filius autem hominis non habet, ubi caput reclinet.

¹¹ Hebr. 4, 15.

¹² Marc. 14, 33. et 34.

Solus Christus ab his liberat.

Condescensiones Christi decem.

menti educeret vincetos de carcere, sedentes in tenebris et umbra mortis¹. Christus per sanguinem novi testamenti nos liberavit et eduxit de morte ad vitam, et de tenebris ad lucem.

18. Debemus igitur et nos resurgere ad novam vitam, ut, sicut *Christus resurrexit a mortuis, sic et nos in novitate vitae ambulemus*². Christus liberavit nos hoc tempore de manu Pharaonis et introduxit nos in terram promissionis; et in signum huius manducatur modo pascha, quia modo liberati sumus. Debemus et nos facere transitum et inchoare

novam vitam et non redire in Aegyptum. Nullus sit falsus proditor. Tria sunt necessaria cuilibet poenitenti, scilicet quod displiceat ei peccatum, et quod paratus sit sibi cavere a peccato cum adiutorio Dei et Spiritu sancti, et velit satisfacere pro modulo possibilitatis suae et proponat peccatum nunquam iterare. Et haec est consummatio verborum; semper debemus conformari Christo et cum ipso refici, ut perveniamus ad refectionem aeternam, quam nobis praestare dignetur qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat in saecula saeculorum. Amen.

EXPLICIUNT COLLATIONES DE DECEM PRAECEPTIS.

¹ Cfr. I. Petr. 3, 19. Respiciuntur in hac propositione Hebr. 43, 20 (in sanguine testamenti); Ps. 67, 7: Qui educit vincetos in fortitudine; Luc. 1, 79: Qui in tenebris et in umbra mortis sedent. Cfr. III. Sent. d. 22. q. 4. seqq.

² Rom. 6, 4. — Subinde respicitur Exod. 12, 3. seqq., ubi de agno paschal.

SERAPHICI DOCTORIS
SANCTI BONAVENTURAE
SERMONES SELECTI
DE REBUS THEOLOGICIS

De primo. primum Deus-trinitas testimonium maiestati suae per *miracula omnipotentiae*; et hoc testimonium appropriatur *Patri*; et de hoc dicitur Ecclesiastici trigesimo sexto¹: *Reple Sion inenarrabilibus virtutibus tuis, et gloria tua populum tuum. Da testimonium his qui ab initio creaturae tuae sunt*; hoc est, ostende omnipotentiam tuam, per quam creasti omnia de nihilo, et faciendo prodigia et mirabilia. Unde et paulo ante praemiserat: *Innova signa et immuta mirabilia. Glorifica manum et brachium dexterum.* Huiusmodi signa et mirabilia nihil aliud sunt quam quaedam testimonia manifestantia nobis divinae maiestatis immensam potentiam. Unde post miracula in Aegypto ostensa cantavit populus in deserto, Exodi decimo quinto²: *Quis similis tui in fortibus, Domine? Quis similis tui, magnificus in sanctitate, terribilis atque laudabilis, faciens mirabilia?*

De secundo. 3. Dat etiam secundo testimonium *veritati* suae per *documenta sapientiae*; et hoc testimonium appropriatur *Filio*, secundum illud Ioannis tertio: *Qui est de terra de terra est et de terra loquitur; qui de caelo venit super omnes est; et quod vidit et audivit, hoc testatur*³. Hic autem est *unigenitus Dei Filius*, de quo in Ioannis primo: *Qui est in sinu Patris, ipse enarravit*. Et ideo testimonium eius ab omnibus deberet accipi; et tamen subditur verbo praemisso: *Et testimonium eius nemo accipit*, licet istud sit testimonium manifestissimae veritatis. Propterea adiungit: *Qui accepit eius testimonium signavit, quia Deus verax est. Quem enim misit Deus verba Dei loquitur*. Si ergo Deus verax non profert nisi verbum veritatis; et Filius Dei docet verbum Dei: dat ergo certum testimonium veritatis; unde et ante in eodem capitulo⁴ praemiserat: *Amen, amen, dico tibi, quia quod scimus loquimur, et quod vidimus testamur, et testimonium nostrum non accipitis*. Hoc enim dicit ipse Filius, loquens incredulis, qui veritatem non amant, et ideo non accipiunt testimonium veritatis. Nam omnis, qui est veritatis amator, est huius testimonii fidelis auditor, secundum illud quod Salvator dicit Ioannis decimo octavo⁵: *Ego ad hoc natus sum, et ad hoc veni in mundum, ut testimonium perhibeam veritati; omnis, qui est ex veritate, audit vocem meam*.

De tertio. 6. Dat nihilominus Deus-trinitas testimonium *bonitatis* suae per *charismata benevolentiae*; et hoc appropriatur *Spiritus sancto*, secundum illud primae Ioannis quinto⁶: *Tres sunt, qui testimonium dant in terra: spiritus, aqua et sanguis*. Spiritus enim sanctus, descendens in corda nostra per gra-

tiam adoptionis, dat testimonium divinae benignitatis et dilectioni, secundum illud ad Romanos octavo⁷: *Ipsa Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei*; in quo manifeste datur testimonium benignitatis, dum servos et malos Deus sua permixta benignitate adoptat in filios; quod quidem facit, cum Spiritum adoptionis dat in Sacramento regenerationis, et hoc per meritum passionis. Et ideo recte ista tria coniungit: *spiritus, aqua et sanguis*. In hoc enim apparuit benignitas Salvatoris nostri Dei, qui *secundum suam misericordiam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti*, ad Titum tertio.

7. Ex dictis igitur colligi potest, quod Deus-trinitas testatur se ipsum trinum per vestigium *omnipotentiae, sapientiae et benevolentiae*. Et quoniam hoc vestigium relucet in omnibus et singulari creaturis — nulla est enim creatura, quae sit omnino experta virtutis, veritatis et bonitatis — manifeste colligitur, quod Deus-trinitas manifestat et testificatur se ipsum trinum per universitatem omnium creatorum. — Ad quod tamen testimonium audiendum et videndum aperiuntur aures et oculi solum fidelium, quibus revelata sunt divina mysteria, secundum quod figuratur Isaiae sexto⁸: *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum, et plena erat omnis terra maiestate eius*. Et post subdit: *Seraphim stabant super illud, et clamabant alter ad alterum et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus exercituum, plena est omnis terra gloria eius*. In quorum voce expresse declaratur Trinitatis mysterium in hoc, quod ter dicunt *Sanctus*; et simul cum hoc, quod *omnis terra* beatissimae Trinitati gloriosissimum perhibet testimonium, ita ut vere possit dici illud Psalmi: *Pater, testimonia tua credibilia facta sunt nimis*. Omnia enim caelestia et terrestria per Trinitatis vestigium testimonium dant *caelo summo*, id est Deo trino et uno; vel potius Deus trinus per hoc dat testimonium de se ipso. — Tres sunt igitur, qui testimonium dant in *caelo summo*.

8. Tres etiam sunt, qui testimonium dant in *caelo medio*, hoc est de *Mediatore nostro*, Domino Iesu Christo, scilicet Pater et Filius et Spiritus sanctus. Pater testificatur in *facto*, quia ipse est virtus; Filius in *dicto*, quia ipse est verbum; Spiritus sanctus in *animo*, quia ipse est amor et nexus.

9. Dat igitur primo testimonium *Deus Pater* de Christo in *facto*, secundum quod ipse dicit Ioannis quinto⁹: *Ego autem habeo testimonium maius Ioanne. Opera enim, quae dedit mihi Pater, ut*

¹ Vers. 16, ubi Vulgata pro *virtutibus* habet *verbis*; et seq. loc. ibid. v. 6, 7.

² Vers. 11.

³ Vers. 31, 32; deinde respicitur Ioan. 1, 18, et sequitur continuatio praecedentis loci v. 32; denique v. 33, 34.

⁴ Vers. 11.

⁵ Vers. 37. Vulgata: Ego in hoc natus sum.

⁶ Vers. 8.

⁷ Vers. 16. Sequens locus est Tit. 3, 4-6: Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus iustitiae, quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit etc.

⁸ Vers. 1-3; sed multis omissis. — Seq. locus est Ps. 92, 5.

⁹ Vers. 36, 37.

In creaturis omnibus Deus se testatur trinum.

Sed solis fidelium.

Notandum.

Pars II. Testimonium secundum de Christo triplex.

perficiam ea, ipsa opera, quae ego facio, testimonium perhibent de me, quia Pater misit me. Et qui misit me, Pater, ipse testimonium perhibuit de me. Hoc testimonium fuit per opera mirabilia, quia, sicut ipse dicit Ioannis decimo¹: *Opera, quae ego facio, haec testimonium perhibent de me; et illud est testimonium infallibile et indubitabile, et ideo qui huic testimonio non credunt sunt inexcusabiles.* Unde Ioannis decimo quinto: *Si opera non fecissem in eis, quae nemo alius fecit, peccatum non haberent* — quia possent habere aliquam excusationem — *nunc autem excusationem non habent de peccato suo, quod hoc testimonium non accipiunt, quia non est humanum, sed divinum, et ideo non est repellendum; sed acceptandum, secundum illud primae Ioannis quinto²: Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est: quoniam hoc est testimonium Dei, quod maius est, quoniam testificatus est de Filio suo. Qui credit in Filium Dei habet testimonium Dei in se. Qui non credit in Filium mendacem facit Deum, quia non credit in testimonium, quod testificatus est Deus de Filio suo.* — Ex quo colligitur, quod qui non credit in Christum non credit in Deum, dum testimonium Dei Patris reputat esse mendacium; quod est summa impietas et blasphemia in Deum aeternum.

De secundo.

10. Testimonium etiam dat *Filius* de se ipso in verbo, sicut dicitur Ioannis octavo³, ubi Pharisaeis insultantibus sibi et dicentibus: *Tu de te ipso testimonium perhibes; testimonium tuum non est verum; respondit Iesus et dixit eis: etsi ego testimonium perhibeo de me ipso, verum est testimonium meum.* Quod videtur esse contrarium ei quod dicitur Ioannis quinto: *Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum non est verum; quod quidem non est contrarium. Nam secundum humanitatem testimonium non habuit datum pro semetipso; secundum Divinitatem autem, quae est veritas, quae sibi testimonium perhibet, potest absque dubio de se ipso testimonium perhibere, quia in hoc testimonio solus non est, sed necessario coniunctus cum Patre; unde et paulo post subdit⁴: In Lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est. Ego sum, qui testimonium perhibeo de me ipso, et testimonium perhibet de me qui misit me, Pater.* — Si igitur iungatur testimonium Patris, quo testificatur de Filio per factum, et testimonium Filii, quo testificatur de se ipso per verbum; solidissimum erit testimonium. Si enim Chri-

Difficultas explicatur.

stus mentiretur, dicendo se ipsum Deum; non posset esse tantorum actor miraculorum.

11. Testimonium etiam dat *Spiritus sanctus* De tercio. Christo in animo, sicut dicitur primae Ioannis quinto⁵: *Spiritus est, qui testificatur, quoniam Christus est veritas.* Testificatur autem in animo eius, in quo inhabitat tanquam in templo suo; unde Ioannis decimo quinto: *Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me, videlicet in cordibus vestris, et per vos testimonium perhibebit aliis; unde subdit: Et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis:* quia Spiritus sanctus adveniens non solum testifica-

Notandum.

tur in occulto, sed etiam facit testificari exterius in manifesto; sicut dicitur Actuum primo⁶: *Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos, et eritis mihi testes* etc. Spiritus enim sanctus per Apostolos testimonium perhibuit Christo, per quos fides eius divulgata fuit in toto mundo tam solida et firma assertione, ut nullus de incredulitate se valeat excusare, nec aliquis fidelis haesitare de fide. Unde Richardus de sancto Victore⁷: « Quotquot veraciter fideles sumus, nihil certius, nihil constantius tenemus, quam quod fide apprehendimus. Sunt namque Patribus et caelitus revelata, et tam multis, tam magnis, tam miris signis, vel prodigiis divinitus confirmata, ut genus videatur esse dementiae in iis vel aliquantulum dubitare. Utimur namque in eorum attestatione sive confirmatione signis pro argumentis, prodigiis pro experimentis ». Et paulo post: « Certe a summae sanctitatis viris sunt nobis tradita et cum summa et authentica attestatione probata, te ipso cooperante et sermonem confirmante sequentibus signis ». — Sicut igitur Deus-trinitas per universitatem creatorum testimonium dat de se ipso; sic etiam universitate creatorum dat testimonium *Iesu Christo*.

12. Ut igitur fiat circulatio et perfectissima testificatio, opportunum est, quod Dominus Iesus testimonium perhibeat de toto mundo; et hoc est testimonium, quod dicitur dari in tertio caelo. Dat autem Christus triplex testimonium: primum est *informativum*, secundum *approbativum*, tertium *inreprobativum*.

Pars III. Testimonium tertium de mandato triplex.

13. Dat namque Christus testimonium *informativum* respectu omnium, secundum illud Isaiae quinquagesimo quinto⁸: *Ecce, testem populus dedit eum, ducent ac praeceptorem gentibus.* Testimonium enim *informativum* gentibus et populis tra-

De primo.

¹ Vers. 25. Vulgata post *facio* addit: in nomine Patris mei. Seq. locus est Ioan. 15, 24. Verba: *nunc autem...* peccato suo, sumta sunt ex v. 22.

² Vers. 9. Vulgata pro *non credit in Filium mendacem facit Deum* legit: non credit Filio mendacem facit eum.

³ Vers. 13. 14. Seq. locus est Ioan. 5, 31.

⁴ Cap. 8, 17.

⁵ Vers. 6. Seq. locus est Ioan. 15, 26, cui subiungitur v. 27.

S. Bonav. — Tom. V.

⁶ Vers. 8: Sed accipietis etc.

⁷ Libr. 1. de Trin. c. 2. Ed. Migne post *miris* non bene omittit *signis vel*. Post *aliquantulum dubitare* in originali sequitur: Innumera itaque miracula et alia, quae non nisi divinitus fieri possunt, in huiusmodi fidem faciunt et dubitare non sinunt; utimur itaque in eorum etc. — Ultima huius loci verba sumta sunt ex Marc. 16, 20.

⁸ Vers. 4.

Fit triplici- didit in *vita*, *doctrina* et *patientia* sive poena; et ideo tria dicit, *testem* scilicet, *ducem* et *praeceptorem*. Doctrina enim non *acceptatur* nisi cum *bona vita*, nec *authenticatur* nisi per *patientiam*; sicut enim dicitur in Proverbiis ¹, *doctrina viri per patientiam noscitur*. Et ideo Christus testimonium suae *doctrinae* ratificavit per *testimonium patientiae*, secundum illud primae ad Timotheum secundo: *Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, testimonium temporibus suis*. Cuius testimonium operibus suis confirmatum est; hoc fuit testimonium *passionis*, per quod nos informavit et conformavit; unde primae ad Timotheum sexto ²: *Praecipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Iesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato, bona confessione, ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile*.

14. Huius autem testimonii imitatores perfecti sunt Martyres, qui et *testes* dicuntur, quia testimonium Christi non tantum imitati sunt in *vita* et *doctrina*, sed etiam in *patientia*, quia vicerunt omnem inimici perfidiam, secundum illud Apocalypsis duodecimo ³: *Ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni et propter verbum testimonii sui, et non dilexerunt animas suas usque ad mortem*. Hoc dictum intelligitur de Martyribus, in quibus testimonium Christi quodam modo renovatur ad informationem et conformationem aliorum.

15. Dat vero testimonium *approbativum* respectu *iustorum*; de quo gloriabatur Iob decimo sexto ⁴: *Ecce enim, in caelo testis meus et conscius meus in excelsis*. Ille enim gloriari potest de testimonio Christi approbante, qui non habet remorsum conscientiae, ut secundae ad Corinthios primo: *Gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae*. In quo quidem testimonio non est gloriandum secundum se, nisi concurrat testimonium supernum, ut qui gloriatur non in se, sed in *Domino gloriatur*, ne forte gloriatio sua fraudata sit super mendacio, a quo immunes non sunt, nisi qui approbantur per Christi testimonium. Propter quod dicebat Apostolus ad Romanos nono ⁵: *Veritatem dico et non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto*; et ad Philippenses primo: *Testis mihi est Deus, quomodo cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi*. Sine hoc testimonio *approbativo* vana est humani testimonii approbatio; et ideo illud est potissime inquirendum; aliud vero, scilicet humanum, non est nisi propter alios oppor-

tunum, videlicet ad aedificationem aliorum, secundum illud primae ad Timotheum tertio ⁶: *Oportet autem, illum et testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt*. — Quando enim haec duo testimonia concurrunt, tunc redditur homo approbatus coram Deo et hominibus; et talis deberet esse praelatus, qualis erat ille, de quo dicitur in Canonica Ioannis: *Demetrio testimonium redditur ab omnibus et ab ipsa veritate*. Nam humanum testimonium sine veritatis contestatione est nihilum computandum.

16. Dat etiam tertio testimonium *increpativum* respectu *perversorum*, secundum illud Apocalypsis tertio ⁷: *Haec dicit: amen, testis fidelis et verus; scio opera tua, quia neque frigidus es neque calidus*; quod quidem dictum est ad increpationem *negligentium*. Si ergo Christus sic increpat desidiosos, quanto magis increpat et detestatur facinorosos! — Hoc autem testimonium odiosum est malis, secundum illud Ioannis septimo ⁸: *Non potest manus odisse vos; me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo, quia opera eius mala sunt*. In quo magis apparet eius malitia, quia non solum vult male agere, sed etiam eum odit, qui vult ad viam veritatis reducere. Sed certe, quia nolunt nunc testimonium Christi audire ad correctionem, audient illud aliquando ad suam damnationem, secundum illud Ieremiae vigesimo nono ⁹: *Ego sum iudex et testis, dicit Dominus*; quia ipse idem, qui dat testimonium increpativum, dabit et iudicium condemnativum. Et hoc est quod minatur Dominus per Michaeam: *Dominus Deus sit vobis in testem, Dominus de templo sancto suo; quia ecce, Dominus egredietur de loco suo et descendet et calcabit super excelsa terrae; et consumerunt montes subtus eum, et valles scindentur sicut cera a facie ignis*. In quo ostenditur triplex adventus ipsius iudicis, cuius testimonium et iudicium non poterit declinari; de quo Malachiae tertio ¹⁰: *Accedam ad vos in iudicio, et ero testis velox maleficis et adulteris et periuris etc.*, pro eo, quod nullus poterit effugere a facie eius nec aliquid occultare, simul in unum concurrentibus libro vitae et libris conscientiarum ¹¹.

— Ad hoc autem testimonium terribile declinandum perutile est consilium Boethii, in fine libri de Consolatione ¹², ubi sic ait: «Aversamini vitia, colite virtutes, ad rectas spes animum levate, humiles preces in excelsa porrigite. Magna vobis est, si dissimulare non vultis, necessitas iudicta probitatis, cum ante oculos agitis iudicis cuncta cernentis». — EXPLICIT.

¹ Cap. 19, 11. Seq. locus est I. Tim. 2, 5.

² Vers. 13, 14. Vulgata: *bonam confessionem pro bona confessione*.

³ Vers. 11: Et ipsi etc.

⁴ Vers. 20. Seq. locus est II. Cor. 1, 12: Nam gloria etc.

⁵ Vers. 1. Vulgata: Veritatem dico in Christo, non mentior etc. Seq. locus est Phil. 1, 8.

⁶ Vers. 7. Seq. locus est III. Ioan. v. 12.

⁷ Vers. 14, 15.

⁸ Vers. 7. Vulgata: *quod opera pro qua opera*. Superius pro *facinorosos A schismaticos*.

⁹ Vers. 23. Seq. locus est Mich. 1, 2: Audite populi omnes, et attendat terra et plenitudo eius; et sit Dominus etc.

¹⁰ Vers. 5.

¹¹ Cir. IV. Sent. d. 43. a. 2. 3. et Breviloq. p. VII. c. 4.

¹² Libr. V. prosa 6. Originale: *sublevate pro levate*.

Applicatio.

De tertio.

Est odiosum malis.

Notandum.

Triplex adventus iudicis.

Idem fecerunt Martyres.

De secundo.

Notandum.

SERMO II.

De regno Dei descripto in parabolis evangelicis ¹.

SUMMARIIUM. — *Introductio; nobilissimum est evangelizare regnum Dei, numero 1. — In ista parabola generaliter notantur de Deo tria: potentia, providentia, iustitia, 2. — Divisio in tres partes: prima, de regno Dei absolute considerato, quae habet quinque quaestiones; secunda, quomodo conveniat ei similitudo in duodecim parabolis evangelicis; tertia, de tribus circa malum quaestionibus, 3. — Pars I. De ipso regno Dei in se considerato. Primo, quid sit regnum Dei. Definitio secundum S. Paulum; tres eius conditiones: iudicia directa, imperia tranquillata, desideria consummata, 4. — Haec nunc deficient, 5-7. — Exemplum, 8. — Secundo, ubi sit regnum Dei; primo, non in exterioribus, sed in interioribus, 9. — Secundo, non in inferioribus, sed in superioribus, 10. — Tertio, non in rebus creatis, sed in rationibus causalibus, 11. — Viae peccatorum opponitur via adveniens Salvatoris, 12. — Tertio, quale sit regnum Dei; est gloriosum, speciosum, deliciosum; de his singillatim, 13-15. — Quarto, quantum sit regnum Dei; est magnum longitudine aeternitatis, latitudine caritatis, celsitudine sublimitatis, 16-18. — Quinto, quorum est regnum Dei; regnum gloriae non est nisi habentium gratiam; gratia est quadruplex: primo, gratia baptismalis; haec conservatur per tria: per fidem veritatis, amorem bonitatis, imitationem virtutis, 19-22. — Secundo, gratia poenitentialis; haec exercetur tribus modis: in suppeditatione mentalis arrogantiae per humilitatem, in refrenatione mundialis avaritiae per paupertatem, in maceratione carnalis concupiscentiae per castitatem, 23-27. — Tertio, gratia finalis; necessaria est cooperatio liberi arbitrii; ad integritatem gratiae finalis requiruntur tria: stabilis patientia, sublimis confidentia, longanimis perseverantia, 28-33. — Quarto, gratia sapientialis, quae in egratur tribus: sapientialibus speculaminiis, desideriiis, exercitiis, 34-36. — Pars II. Regnum Dei descriptum apte in duodecim parabolis evangelicis. Parabolae Evangelii reduci possunt ad duodecim; tres quidem ex parte Opificis, scilicet ut creantis, gubernantis, retribuendis, 37. — Tres ex parte Redemptoris, scilicet descendens in mundum, conscendens in caelum, revertens ad iudicium, 38. — Tres ex parte doni gratuiti, scilicet quoad gratiam praevenientem, concomitantem, subsequentem, 39. — Tres ex parte liberi arbitrii: quoad simplicitatem intentionis, studiositatem sollicitudinis, strenuitatem operationis, quarum singulae duo requirunt, 40-42. — Pars III. Tres quaestiones de malo. Primo, unde malum oriatur, 43. — Secundo, quare sustineatur, 44-46. — Tertio, quomodo puniatur, 47.*

Introductio.

1. Simile est regnum caelorum homini, qui seminavit bonum semen in agro suo, Matthaei decimo tertio ². — Detinebant illum, ne discederet ab eis, scilicet Galilaei, quibus ipse ait: Quia et aliis civitatibus oportet me evangelizare regnum Dei, quia ideo missus sum. Istud verbum ultimum scribitur Lucae quarto; ubi notandum, quod inter omnia officia hierarchica nobilissimum officium est evangelizare regnum Dei, ad quod quidem officium dicit se Christus missus. Unde Isaias sexagesimo primo ³: Spiritus Domini super me ad annuntiandum vel

evangelizandum. Bonae ergo vitae debet esse qui vult Christi officium exercere; et nisi ipse praecepisset, Matthaei decimo: Euntes praedicate, dicentes, quia appropinquavit regnum caelorum; mirum esset, quomodo aliquis praedicare auderet. Quia ergo, carissimi, ad tam dignum officium vita nostra non sufficit, rogemus etc.

2. Simile est regnum caelorum homini, qui seminavit bonum semen in agro suo. In ista tota parabola Evangelii hodierni tria notantur in generali. Primum est divina potentia sive ⁴ sapientia in con-

Tria in ista parabola notantur. De primo.

Nobile est officium evangelizantis regnum Dei.

¹ Bonelli inscripsit hunc sermonem titulo: *De seminante*, qui rem tractatam valde imperfecte exprimit. Ipse usus est codice bibliothecae Laurentianae, a nobis in Prolegomenis descripto, et interdum quodam Assisiensi, qui breviorum textum habet. Retinimus numeros ab eodem appositos usque ad numerum 47; inde aliter res distribuimus.

² Vers. 24. Vulgata: Simile factum est etc. Seq. locus est Luc. 4, 43. — Notandum, auctorem principaliter quidem agere

de regno caelorum, ut in cit. parabola intelligitur, tamen etiam ceteras de regno caelorum parabolis evangelicas considerat. — Illud Evang. in Missali R. adhibetur Dom. V. post Epiphaniam.

³ Vers. 4. Seq. locus est Matth. 10, 7. Vulgata: quia appropinquavit. — Inferius pro *carissimi* A C fratres.

⁴ A C omittunt *potentia sive*; inferius ex ABC substituitimus *creaturae bonae pro creaturae bonitas*. Locus Scripturae est Gen. 1, 31. Glossa illa est *intertinearis* apud Lyranum, Matth. 13, 24.

ditione creaturarum; quod designatur per hoc quod dicitur: *Simile est regnum caelorum homini, qui seminavit bonum semen in agro suo.* — *Bonum semen* creaturae bonae, Genesis primo: *Vidit Deus cuncta, quae fecerat; et erant valde bona. Ager, sicut postmodum ipsemet Christus exponit, est mundus; et dicit ibi Glossa: « Bonum non seminat nisi bonus ».*

De secundo. Secundum est divina *providentia* in longanimitate et sustinentia malorum; quod notatur ibi: *Ne forte, colligentes zizania, eradicetis simul cum eis et triticum. Simile utraque crescere usque ad messem*¹; interlinearis: « Ecce, longanimitas, quae usque ad finem est necessaria ».

De tertio. Tertium est divina *iustitia* in retributione meritum; quod notatur ibi: *Et in tempore messis dicam messoribus: colligite primum zizania, et alligatæ ea in fasciculos ad comburendum; triticum autem congregatæ in horreum meum*²; interlinearis: « Qui longanimitate tulit per iustitiam digna retribuit ». Et propter hoc, sicut dicit Glossa, « in patiendo iustitiam meditemur, in iudicando patientiam non negligamus ».

3. Sed quia *nobis datum est nosse mysterium regni Dei, ceteris autem in parabolis, ut videntes non videant, et audientes non intelligant*, sicut dicitur Lucae octavo³; et nullae rerum similitudines bene cognoscuntur, nisi prius cognitæ ipsis rebus, sicut non possum cognoscere, quod Petrus sit similis Paulo, nisi prius utrumque cognoscam; ideo de regno caelorum videnda sunt aliqua absolute, et postmodum, quomodo conveniat ei similitudo. Et sunt hic de regno caelorum sex consideranda.

Divisio 1. et 2. partis.

Primum est, quid sit regnum caelorum.

Secundum, ubi sit.

Tertium, quale sit.

Quartum, quantum sit.

Quintum, quorum sit.

Sextum, de parabolis regni, quaeveniuntur in Evangelio duodecim⁴.

De 3. parte. Ultimo autem videndum erit de tribus quaestionibus difficilibus, quae in hanc parabolam incidunt,

videlicet unde malum oriatur, quare sustineatur, et quomodo puniatur.

4. Primum igitur videndum est, *quid* sit regnum. Quid sit, dicit Apostolus ad Romanos decimo quarto⁵: *Regnum Dei non est esca et potus, sed iustitia et pax et gaudium in Spiritu sancto.* Hic subtiliter describit Apostolus felicitatem totius *liberi arbitrii*, quod est facultas voluntatis et rationis. Quid autem est regnum Dei? *Regnum Dei* nihil aliud est quam influentia deiformis, universaliter rectificans *iudicia* rationis, tranquillans vel pacificans *imperia* facultatis, adimplens vel laetificans *desideria* voluntatis. Unde *iustitia* nihil aliud est quam iudiciorum rationis universalis rectificatio; *pax* nihil aliud est quam imperiorum facultatis universalis tranquillitas; *gaudium* nihil aliud est quam desideriorum voluntatis universalis⁶ adimpletio. Et tunc regnat liberum arbitrium, et regnum animae totaliter est pacatum; quod impossibile est fieri in praesenti. Nam quod omnia *iudicia* nostra sint directa, *imperia* tranquillata, *desideria* consummata, impossibile est, dum sumus in hac vita.

Par. I. De regno in se considerato. Primum, quid sit.

Definitio.

Hae tria nunc definiant.

5. De *iudiciis* patet in scientiis, maxime medicorum, iuristarum, astrologorum, theologorum; per quas quidem scientias omnia fere reguntur. — Medicorum enim iudicia saepe sunt obliqua; quia illa sunt media inter *innatum* et *accidens*, et accidentia sunt varia et innumerabilia, et medicum temporis⁷ complexionem immutat; et propter hoc falluntur. — Iuristarum iudicia saepe sunt distorta; quia illa sunt media inter *verum* et *verisimile*, et interdum, quia verisimile probatur et magis apparet, verum dimittitur, et decipiuntur⁸. — Astrologorum iudicia similiter saepe sunt fallibilia, quia illa sunt media inter *necessarium* et *possibile*. Quia enim causae inferiores sunt possibiles et⁹ ideo variabiles, idcirco multoties decipiuntur. — Theologorum iudicia similiter quandoque sunt minus recta, quia illa sunt media inter *aeternum* seu aeviternum et *temporale*. Temporalia sunt intentiones, affectiones et circumstantiae innumerabiles, quae interdum variant operationes¹⁰ et in aliud genus mutant; et ideo, quia

Primum, quoad iudicia.

Nunc sunt fallibilia.

¹ Matth. 13, 29. 30. — Ex ABC pro *intellige* substituimus *interlinearis*: *Ecce, longanimitas, quae* etc.; quae Glossa est apud Lyrannum ibi, sed sine *Ecce*, quod est ibi in *ordinaria*.

² Ibid. vers. 30. — In seqq. secuti sumus ABC, qui habent *interlinearis*, licet apud Lyrannum verba haec sint in Glossa *ordinaria*. Bonelli, supplevis breviter dicta, hic exhibet duas Glossas *ordinarias*, in leguntur apud Lyrannum loc. cit. sic: horreum meum. *Intellige iustitiam*, quae in fine exercetur. Et propter hoc dicit Glossa super illud *simile* etc.: Sicut inter lolium et triticum, quamdiu herba est, perum distat: ita monet Dominus, ne de ambiguo iudicemus, quod Dominus in die iudicii non suspitiose, sed manifeste damnabit. In patiendo iustitiam meditemur, in iudicando patientiam non negligamus. Et super illud *et in tempore* etc.: qui longanimitate tulit per iustitiam digna retribuit; discretæ sunt enim virtutes, sed non contrariae.

³ Vers. 10. — Inferius pro *cognitis ipsis rebus* DE res *ipsae cognoscantur*.

⁴ Bonelli, refragantibus ABC, habet *Christi pro duodecim*, et inferius *videndum est pro videndum erit*; subinde *difficilibus pro difficilibus*.

⁵ Vers. 17. — Quod liberum arbitrium sit facultas utriusque potentiae, defendit S. Bonav., II. Sent. d. 25. p. l. a. 1. q. 2. 3. et dub. 4. — Pro *lotius* mallemus in *regno* sive *regni*.

⁶ Ita Bonelli et B; id aliis omittitur *universalis*. Subinde ante *feri* idem perperam adiciunt *posse*; porro pro *Nam* quod ponunt *Nam hoc ut*, et *tranquilla pro tranquillata*, quod habent cod. Assiensis, et CDE, et repetunt infra. — Ista tria respondent analogiae cum *regno*.

⁷ Ita ACDE; Bonelli *tempus*.

⁸ Cfr. de iurislex Hexaem. collat. 5. n. 21.

⁹ Bonelli transponit et ante *idcirco*, et deinde ante *aeviternum* omittit *seu*, quod habet ABC.

¹⁰ ACDE *peccata*. Deinde respiciunt Eccl. 9, 4: *Nescit homo, utrum amore* etc. — Ex ACDE substituimus *animarum iudices pro animarum iudicia*.

nemo scit, *utrum* aliquis amore, an odio dignus sit, animarum iudices aliquando falluntur. — Sic ergo patet, quod humana iudicia in hac vita non sunt universaliter recta.

6. De *imperii* autem nostrae facultatis similiter patet. Quis enim nunquam in praesenti habuit omnia imperia sua tranquilla? Habemus enim nos miseri pugnam quadruplicem, qua iugiter impugnamur, scilicet pugnam *temporis*, *corporis*, *sensualitatis* et *voluntatis*. — *Tempus* impugnat nos miserabiliter: aestas per nimiam caliditatem, hiems per nimiam frigiditatem, autumnus per nimiam siccitatem, ver per excessentem humiditatem. Tempus etiam est principium corruptionis. — *Corpus* etiam nos impugnat et affligit, modo famescens ¹, modo febricitans, modo frigesceus etc. — Quis autem de *sensualitate* dubitet, quin nobis inferat magnam pugnam, voluntati multoties contradicens? Vult enim comedere, bibere, dormire et cetera huiusmodi. — Contra *voluntatem* etiam pugnam habemus, quia nec ipsa multoties est obediens rationi, immo etiam in semetipsa est contraria et diversa. Nam ² contradicit divinis legibus nec vult subici rationi; sed in semetipsa est contraria et diversa; nam vellet velle quod non potest velle. — Cum igitur nullus sit in hac vita, qui non molestetur hac pugna quadruplici, planum est, quod nullus hic habet sua imperia tranquilla ³.

7. De *desideriis* utique hoc idem patet. Quis est enim qui in praesenti habeat sua ⁴ desideria? Nullus. Sunt autem quatuor desideria, quae sunt fere ad omne malum inductiva ⁵, scilicet desiderium *principandi*, desiderium *sciendi* vel cognoscendi, desiderium *delectandi* et desiderium *abundandi*. Primum est radix *superbiae*, secundum *curiositatis*, tertium *lasciviae*, quartum *cupiditatis*. — Primum desiderium impleri non potest, quia, etsi toti mundo principeris, mors tamen principabitur tibi, quia, ut dicit Sapiens Ecclesiastici decimo ⁶, *omnis potentatus, id est principatus, vita brevis*. — Secundum desiderium impleri non potest, quia, si per multos annos viveres, adhuc naturam unius festinae, seu muscae, seu minimae creaturae de mundo ad plenum cognoscere non valeres. — Tertium desiderium, scilicet delectandi, hic impleri non potest, quia, ubi inveneris

delectamentum, sequitur postea cruciatus et tormentum. Omnis enim delectatio in praesenti respersa est amaritudine ⁷. — Quartum autem desiderium, scilicet abundandi, similiter hic impleri non potest, quia *avarus non impletur pecunia* ⁸. Unde Bernardus in libro de Diligendo Deo: «Pecunia sic non niuvit animae famem, quomodo nec corporis ventus. Denique si famelicum hominem apertis faucibus, vento inflatis haurire buccis aërem cernas, quo quasi constulat fami; nonne credas insanire? Sic non minoris insaniae est qui spiritum rationalem rebus putes quibuscumque corporalibus non magis inflari quam satiari. Quid namque de corporibus ad spiritus? Nec illa sane spiritualibus, nec isti e regione corporalibus refici queunt». Totum est Bernardi.

8. Nota de Alexandro rege, qui cum audiret Epicureos ponentes duos mundos, cogitavit statim, quomodo secundum mundum posset habere; et dixit: modo habeo plura ⁹ facere. — Et propterea multum debemus desiderare regnum illud, ubi universaliter et recta erunt nostra iudicia, pacificata imperia et desideria terminata.

9. Secundo videndum est, *ubi* sit illud regnum, ut sciamus, quo ¹⁰ debeamus quaerere. Ad hoc notandum, quod illud regnum non est in *exterioribus*, sed in interioribus, quia est *spirituale*. Item, non est in *inferioribus*, sed in superioribus, quia *sublime*. Nec est ¹¹ etiam in *creatis rebus*, sed in causalibus rationibus, quia *perpetuum* et *incorruptibile*.

Non est, inquam, illud regnum in *exterioribus*, sed in interioribus. Unde dicit Salvator noster Lucae decimo septimo ¹²: *Ecce, regnum Dei intra vos est*. Sed quid sibi vult hoc? Si intra nos est, videtur, quod sit regnum valde exiguum et angustum. — Sed attendendum, quomodo *magnum* est. Quadruplex est virtus in anima, scilicet *sensus*, *imaginatio*, *ratio* et *intelligentia*. Vide, quantum *sensus* capit. Oculus enim in puncto pupillae totum apprehendit mundum, secundum quosdam, si non haberet obstaculum. *Imaginatio* vero multos tales potest apprehendere mundos. *Ratio* vero ulterius apprehendit, quia abstrahit *universale*, quod est semper et ubique, a *particulari*, quod est hic et nunc. Si ergo sensus, imaginatio, ratio tantae sunt capacitatis et apprehen-

Secundo, quoad imperia.

Quatuor impugnantia.

Primum.

Secundum.

Tertium.

Quartum.

Tertio, quoad desideria.

Sunt quatuor.

Primum.

Secundum.

Tertium.

Quartum.

Exemplum.

Conclusio.

Secundo, ubi sit, triplex assertio.

De prima.

Difficultas solvitur.

De magnitudine regni.

Notanda doctrina.

¹ Bonelli, refragantibus codd., *famescit*.
² Ita A C et magna ex parte etiam B et E D. Bonelli, secutus cod. Assiensis., sic: *huiusmodi: Ipsa etiam voluntas multipliciter nos impugnat*.
³ Haec praepositio dicitur in A B C.
⁴ Ita A C; Bonelli *habet desideria consummata*. Scilicet, et antea omittit *utique*, ac transponit qui post *praesenti*.
⁵ A C D E *radicalia*.
⁶ Vers. 41.
⁷ Hanc propositionem adiecimus ex B E.
⁸ Eccl. 5, 9. — Superius post *delectandi* supplevimus ex B hic. — Locus Bernardi est c. 7: n. 21. Ex A C et originali in fine substitutum *refeci queunt pro refeci possunt*.
⁹ Bonelli male et contra codd. omittit *plura*, et subinde ponit *postea pro propterea*. — Post *facere* cod. Assiensis. (et

brevius D E) prosequitur: Cum igitur regnum istud mundanum non habeat recta iudicia nec tranquilla imperia nec desideria incunda, desiderare debemus illud regnum, in quo et recta erunt nostra iudicia et pacificata imperia et desideria consummata. — Praecedentia simili modo exhibet S. Bernardinus, Comment. in Apoc. c. 11. sub v. 5. — Pro *desideria adimpleta* ex A C substitutum *desideria terminata*.
¹⁰ Ita rectus C (scil. *quo loco*); A *quomodo*, Bonelli *quid*.
¹¹ Ita A C; Bonelli *fit*. — De rationibus causalibus dicit auctor (II. Sent. d. 18. a. 1. q. 2.): Rationes causales sunt formae ideales sine exemplaribus, in divina voluntate servatae.
¹² Vers. 21. — Post hunc locum contra codd. Bonelli repetit *intra vos pro intra nos*. — De seqq. cf. Itiner. mentis in Deum, c. 1. n. 6. — Inferius ante in *puncto* omisimus cum A C *quasi*, et cum eisdem adiecimus *secundum quosdam*.

sionis; quid est intelligentia, quae nata est apprehendere Deum¹, summum bonum? Ergo non parvum regnum est, quod intra nos est, sed *maximum et infinitum*.

10. Non est iterum illud regnum in *inferioribus*, sed in superioribus. Unde dicit Salvator Iohannis decimo octavo²: *Regnum meum non est de hoc mundo*. Non vult dicere, quod iste mundus eius non sit imperio subiectus, sicut quidam dicunt haeretici³; sed vult innuere, quod regnum suum in superioribus, non in inferioribus, quaeratur; quia necesse est, illud ibi esse, alioquin non esset regnum completum. — Est enim quadruplex agens: *elementare, aethereale, aeviternum* seu sempiternum et *aeternum*. Primum est transmutabile secundum *formam*⁴; secundum, quantum ad *situm*; tertium, secundum *affectiones*; quartum vero *nec est mobile nec transmutabile*. Ergo in isto est ponere regnum *sublime*.

11. Non est tertio istud regnum in *creatis rebus*, sed in rationibus causalibus. Propter quod dicit Salvator Lucae vigesimo secundo⁵: *Vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis. Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus, regnum, ut edatis et bibatis super mensam meam*. Ista mensa non materialis est, sed sapientialis, in qua tot sunt fercula, quot reductur creaturarum rationes. De hac mensa, Proverbiorum nono: *Sapientia aedificavit sibi domum, quando scilicet assumpsit carnem humanam; excidit columnas septem, quando per septiformem gratiam Spiritus sancti⁶ Ecclesiam roboravit; proposuit mensam, quando rationes omnium aeternas et viventes animae cum ipso regnanti contemplandas et cognoscendas preparavit; et haec est praeparatio mensae*. — Apparebunt autem spiritibus gloriosis rationes illae viventes tanquam in *speculo*, tanquam in *libro*, tanquam in *mensa*: in *speculo*, quia pulcherrime; in *libro*, quia stabiliter et indelebiter; in *mensa* vero, quia delectabiliter.

12. Et quia de interioribus ad exteriora egressi eramus, de superioribus ad inferiora cecideramus, creaturam pro Creatore diligebamus; ideo Dominus

noster Iesus Christus venit de *interioribus* ad exteriora, iuxta illud Iob vigesimo octavo⁷: *Trahitur sapientia de occultis*; ut nos de exterioribus ad interiora revocaret. De *superioribus* etiam descendit ad inferiora, iuxta illud Evangelii beati Iohannis⁸: *Descendi de caelo, non ut faciam voluntatem meam* etc.; et Ecclesiastici vigesimo quarto: *Ego in altissimis habito, et thronus meus in columna nubis*; ut nos de inferioribus traheret ad superiora. Ipse nihilominus *Creator* noster assumpsit creaturam, iuxta illud Iohannis primo: *Verbum caro factum*; et ab amore inordinato creaturae ad suum amorem reduceret.

13. Tertio videndum est, *quale* est istud regnum. Ad quod notandum, quod est regnum *gloriosum, speciosum, delicosum*, et hoc propter Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Patri appropriatur *celsitudo gloriae*, Filio *pulchritudo sapientiae*, Spiritui sancto *dulcedo benevolentiae*. Ibi est ergo omnis sublimitas, formositas et suavitas.

Dico igitur, quod est illud regnum *gloriosum*, iuxta illud Psalmi⁹: *Gloriam regni tui dicent*. Hoc autem erit, quando spiritus glorificati quidquid boni habebunt in primum resolvunt principium. Et propter hoc Angeli sunt in continua laude et glorificatione, quia illud quod continue accipiunt, in eum qui solus potest gloriari¹⁰, resolvunt. Unde etiam hic, quanto anima ea quae accipit, humiliori suo attribuit principio, tanto est illius regni gloriae vicinior. Gloria autem regni aeterni erit in hoc, quod spiritus glorificati Dominum nostrum, formatorem, reformatorem, gubernatorem, glorificatorem laudabunt perpetuo et glorificabunt. Sic ergo regnum Dei est *gloriosum*.

14. Est iterum istud regnum *speciosum*, iuxta illud quod dicitur Sapientiae quinto¹¹: *Accipient, scilicet Sancti, regnum decoris et diadema speciei de manu Domini*. Diadema speciei seu regnum decoris nihil aliud est, quam videre pulchritudinem rerum sensibilium, spirituum rationalium¹², humanitatis Christi, Divinitatis unius Dei et trini. — Augustinus dicit in sexto Musicae¹³, quod « pulchritudo nihil aliud est quam aequalitas numerosa », quae ibi erit per omnia.

¹ Bonelli omittit *Deum*, refragantibus ABC.

² Vers. 36. — Cum AC post *superioribus* omisit *quia subline*, et substituit *sit imperio subiectus* pro *subsit imperio*.

³ Scilicet Manichaei; cfr. II. Sent. d. 1. p. 1. a. 2. q. 1. in corp. Inferius de differentia inter *aeviternum* et *aeternum* cfr. II. Sent. d. 2. p. 1. a. 1. q. 1. in corp.

⁴ De variis motibus et transmutationibus cfr. I. Sent. d. 37. p. II. dub. 2.

⁵ Vers. 28-30. — Inferius ex solo cod. Assisiensi. Bonelli ponit *spiritualis* pro *sapientialis*, quae vox respondet sequenti loco Scripturae, Prov. 9, 1. 2. Idem contra codd. ponit *rerum omnium* pro *creaturarum*. — De septem columnis sive donis Spiritus S. cfr. opusculum de septem Donis, collat. 9. n. 8. seqq.

⁶ Pro *septiformem gratiam Spiritus sancti* codd. omnes *septiformem Spiritum sanctum* (aliqui *Spiritum suum*). — Ante *aeternas* Bonelli addit *sempiternas*, refragantibus AC.

⁷ Vers. 18.

⁸ Cap. 6, 38: Quia descendi etc. Hunc locum supplevimus ex AC. — Seq. locus est Eccl. 24, 7; tertius Iob. 1, 14.

⁹ Psalm. 144, 11.

¹⁰ Ita AC, sed DE *glorificari*, Bonelli *glorificare*.

¹¹ Vers. 17. — Superius ex AC substituitur *iterum istud* pro *etiam illud*.

¹² Ita bene AC; Bonelli *sensibilium* et *insensibilium, rationalium* et *irrationantium, humanitatis*.

¹³ Cap. 13. n. 38. Cfr. XXII. de Civ. Dei, c. 19. n. 2, et Ilier. mentis in Denm, c. 2. n. 5. et tom. I. pag. 544, nota 8. ac tom. IV. pag. 1025, n. 3. — Subinde ex ABD adiecit *quae ibi erit per omnia*. Bonelli, secutus cod. Assisiens., haec verba omittit; quorum loco addit: Unde ubi non est numerus, non est pulchritudo; ut patet in eo qui habet unum oculum; similiter ubi est numerus sine aequalitate, non dicitur esse pulchritudo, sicut in eo qui habet unum oculum parvum et alium magnum. Est tertio.

Tertio, quod sit. Tres proprietates.

Primo, est gloriosum.

Notandum.

Secundo, speciosum.

Obiecta quatuor visionis.

Triplex agens apparet rationes viventes.

Viae nostrae opponitur via Christi.

15. Est tertio istud regnum *deliciosum*; propter quod dicitur Lucae decimo quarto¹: *Beatus, qui manducabit panem in regno Dei*. Quid sibi vult hoc? Eruunt ibi alia fercula quam panis? Non. Iste enim sufficit, quia habebit in se *omne delectamentum et omnis saporis suavitatem*. Iste est panis Angelorum. Si igitur homines tantum delectantur in pane materiali, pro eo quod vitam continuat mortalem; quanta erit delectatio in pane illo, qui est vita per essentiam? Isto solo et nullo alio potest satiari anima. — Et ratio huius est², quia solus est *intimus*, solus *convenientissimus*, solus *sufficiensissimus*, solus *abundantissimus*. Solus, dico, *intimus* est animae iste panis; quia solus per essentiam intrat in animam, et ideo solus potest ipsam reficere. Alia vero non intrant in animam per essentiam, sed solum secundum similitudinem; unde dicit Philosophus³, quod lapis non est in anima, sed similitudo lapidis; et ideo talia reficere non possunt. — Item, solus est animae *convenientissimus*; nam nihil alicui melius convenit quam ille, ad cuius imaginem⁴ factus est. Anima vero ad imaginem Dei facta est; et ideo ipse solus, eidem conveniens, ipsam satiat et delectat: quia delectatio est coniunctio convenientis cum convenienti. — Item, solus *sufficiens* est, quia solus totam implet animam; et ideo per se totam reficere potest. — Item, *abundantissimus* est, quia cum infinitus sit⁵, ipsius animae capacitatem excedit. Beatus ergo, qui manducabit panem istum *in illo regno*.

16. Quarto videndum est, *quantum* est istud regnum. Hic deficit sensus, imaginatio, ratio et intelligentia. Est enim magnum *longitudine* aeternitatis incorruptibilis vel interminabilis; est magnum *latitudine* caritatis⁶ incoercibilis; est magnum *cel-situdine* sublimitatis incomprehensibilis. Est, dico, istud regnum magnum *longitudine* aeternitatis incorruptibilis, iuxta quod dicitur in Psalmo⁷: *Regnum tuum regnum omnium saeculorum*, id est sempi-

Tertio, deli-ciosum.

Ratio qua-dreplex.

Prima.

Secunda.

Tertia.

Quarta.

Quarto, quantum sit. Triplex ma-gnificatio.

De prima.

ternum; Tobiae decimo tertio: *Magnus es, Domine, in aeternum et in omnia saecula regnum tuum*; Danielis tertio in verbo Nabuchodonosor: *Regnum eius regnum sempiternum, et potestas eius in generationem et generationem*; et septimo: *Potestas eius potestas aeterna, quae non auferetur, et regnum eius, quod non corrumpetur*. Quia enim potestas Regis⁸ corrumpi non poterit, ideo regnum est aeternum. — Non enim corruptibile est in se sive *ab intra*; et ideo beatus Petrus in Canonica vocat illud regnum *gloriam immarcescibilem*. Illud enim est immarcescibile, quod non habet in se aliquam rationem vel causam corruptionis; et e contra flos est marcescibilis, quia in se est corruptibilis. — Item, nec *a supra* nec *a iuxta* nec *ab infra* corrumpi poterit, quia potestas Regis aeterna, nec quisquam praevaleret ei. — Nec est aliquid, quod tantum valeat ad spernendam momentaneam vanitatem, sicut cogitare iugiter gloriae aeternitatem.

17. Est iterum istud⁹ regnum magnum *latitudine* caritatis incoercibilis; quia, licet ibi sint *ex omni lingua, populo, tribu et natione*; in nullo tamen propter hoc coarctatur, imo magis ampliatur, quia inde cuilibet gloria sua accrescit. Unde dicit beatus Augustinus octavo Confessionum¹⁰: « Quando cum multis gaudetur, et in singulis uberius est gaudium, quia fervere faciunt se, et inflammantur ex alterutro ». Propter istam latitudinem dicitur in Psalmo¹¹: *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae*; et Matthaei octavo: *Multi ab oriente et occidente venient et recumbent cum Abraham et Isaac et Iacob in regno caelorum*. Nec enim multitudo desiderantium nec multitudo existentium nec multitudo possidentium nec multitudo adventantium coarctabit locum, aut faciet cuiquam praeiudicium. — Nota autem auctoritatem Gregorii quarto libro Moralium in fine¹².

18. Est tertio istud regnum magnum *cel-situdine* sublimitatis incomprehensibilis. A magnitudine vero

¹ Vers. 15. — Cfr. Bonav., Comment. in Luc. ad locum cit. — Subinde respicitur Sap. 16, 20: Et paratum panem de caelo praestitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem etc. — Ex AC substituitimus *sufficit* pro *sufficit*, et interserimus *in se*; inferius ex ipsis posuimus *continuat* (B *continuat*) pro *sustineat*.

² Bonelli, refragantibus codd. (excepto B), post *est* interserit in libro de *Anima et spiritu* (inter opera Augusti), in quo c. 14. de hoc agitur; cfr. I. Sent. d. 37. p. 1. a. 3. q. 2; II. Sent. d. 8. p. II. q. 2, d. 10. a. 2. q. 1.

³ Libr. III. de Anima, text. 38; cfr. Infer. mentis in Deum, c. 2. n. 4.

⁴ Ita ACDE, nisi quod male habeant illi. Bonelli perperam *illi qui ad eius imaginationem*, cod. Assisiens. (ab eodem relatus) *anima nulli melius convenit quam illi ad cuius*. Cfr. I. Sent. d. 4. a. 3. q. 2. De definitione delectationis cfr. tom. I. p. 38, nota 4, Itiner. mentis in Deum, c. 2. n. 5, ubi alii loci citantur. Subinde Bonelli, refragantibus codd., ponit *convenit* pro *conveniens*, et omittit *ipse ante solus*.

⁵ Ita AC; Bonelli *sufficiensissimus, quia infinitus, sic quod*.

⁸ Bonelli hic et infra n. 17. perperam ponit *capacitatis* pro *caritatis*, refragantibus codd., etiam Assisiens., teste eodem.

⁷ Psalm. 44, 13. Seq. locus est Tob. 13, 1, tertius et quartus Dan. 3, 106; 7, 14.

⁹ Ita AC; Bonelli hic et infra non bene *regni*, qui deinde pro *est aeternum* habet *eius aeternum erit*. — Deinde respicitur I. Petr. 1, 4; *in hereditatem incorruptibilem et incontaminatam et immarcescibilem, conservatam in caelis in vobis*; et ibid. 5, 4; *percipietis inmarcescibilem gloriae coronam*. Bonelli: *canonica sua vocat illud regnum hereditatem et gloriae coronam immarcescibilem*.

¹⁰ Bonelli etiam *illud*. — Inferius respicitur Apoc. 5, 9: Redemisti nos Deo in sanguine tuo ex omni tribu et lingua et populo et natione.

¹¹ Cap. 4. — Cfr. Brevislor. p. VII. c. 7. IV. Sent. d. 49. p. I. q. 6, qua ratione *caritas* ibi augeat gaudium.

¹² Psalm. 2, 8; seq. locus est Matth. 8, 11. — Inferius Bonelli pro *possidentium* male *praesidentium*, refragantibus AC.

¹³ Cap. 36. n. 70: In Evangelio [Ioan. 14, 2.] Veritas dicit: *In domo Dei mansiones multae sunt*. Sed in eisdem multis man-

regni corruptibilis¹ dicitur rex magnus, sed a magnitudine regis aeterni dicitur istud regnum magnum. Quis autem magnitudinem vel celsitudinem potentiae, sapientiae, clementiae et iustitiae eius poterit annuntiare? Ieremiae decimo²: *Non est similis tui, Domine; magnus tu, et magnum nomen tuum. Ita fortitudinae. Quis non timebit te, o rex gentium? Tuus est enim decus; inter cunctos sapientes gentium et in universis regnis eorum nullus est similis tui.* Et ideo tuum regnum magnum est, et magnum qui obtinebunt illud; Matthaei undecimo: *Qui autem minor est in regno caelorum maior est illo.* — Haec autem de regno dicta sunt *speculativa*; quod vero sequitur est practicum, scilicet *quorum* est.

Notandum.

Quinto, quorum sit.

19. Quinto loco videndum est, *quorum* est istud gloriosissimum regnum. Ad hoc notandum, quod istud regnum gloriae non est oisi habentium gratiam, sine qua impossibile est ad illud pervenire. *Stipendia enim peccati, mors; gratia autem Dei, vita aeterna*, id est causa vitae, ad Romanos sexto³; Psalmus: *Gratiam et gloriam dabit Dominus.* Sed ista gratia est quadriformis, scilicet innocentialis vel baptismalis, poenitentialis, finalis vel perseverantialis et sapientialis.

Gratia quadriformis.

De prima gratia.

De baptismali⁴ seu innocentiali planum est, quod necessaria est ad regnum; de illa quippe dedit Dominus septentium Ioannis tertio: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest intrare in regnum Dei.* Et ratio huius est, quia propter peccatum primorum parentum omnes nascimur filii irae; si filii irae, ergo filii indignationis; et si filii indignationis, non filii regni, sed perditionis. Oportet ergo, nos de necessitate purgari et gratificari per restitutionem innocentiae; quod facit gratia baptismalis. — Quod figuratum fuit Matthaei tertio⁵, ubi super Christum baptizatum caeli aperti sunt, Spiritus sanctus descendit in specie columbae, et vox Patris audita est: *Hic est filius meus dilectus.* Ubi notantur tres effectus baptismi: *icimae apertio*, quam peccatum clauserat, per hoc quod caeli aperti sunt;

Figura.

innocentiae restitutio, per columbam, quam innocentiam peccatum abstulerat; *gratificatio*, ibi: *Hic est filius meus dilectus*, quia peccatum filios irae fecerat.

20. Sed notandum, quod ista gratia conservatur per tria, sine quibus impossibile est regnum adipisci, scilicet per *fidem* summae veritatis, per *amorem* summae bonitatis, per *imitationem* summae virtutis; et haec est fides operans per dilectionem⁶. — Primum igitur, quod necessarium est ad regnum habendum, est *fides veritatis*, quia *sine fide impossibile est placere Deo*, ad Hebraeos undecimo. Unde dicitur Ioannis tertio: *Nisi quis renatus fuerit de novo, non potest videre regnum Dei.* Bene dixit: *non potest videre regnum Dei.* Revera non potest videre regnum Dei qui non potest videre veritatem, quia illud regnum est « gaudium de veritate »; sed non potest videre veritatem qui non credit veritati, iuxta illud Isaiae septimo⁷ secundum aliam litteram: *Nisi credideritis, non intelligetis*: ergo qui non credit veritati non potest videre regnum Dei; si non⁸ videre, nec habere; quia visio est « tota merces »: ergo necessaria est fides veritatis.

Conservatur per tria.

Primo requiritur fides.

Notandum.

21. Secundum, quod est necessarium, est *amor bonitatis*. Propter quod dicitur Sapientiae sexto⁹: *Si delectamini sedibus et sceptris, o reges populi, diligite sapientiam, ut in perpetuum regnetis. Diligite lumen sapientiae etc.* Ista sapientia diligenda nihil aliud est quam Christus, Dei virtus et Dei sapientia, quam qui non diligit non potest regnare cum Deo. — Et ratio huius est: quia, cum anima in illo regno debeat uniri Deo et copulari, sicut sponsa sponso, indissolubili vinculo — sicut dicitur Matthaei vigesimo quinto¹⁰ de virginibus: *Quae praeparatae erant intraverunt cum eo ad nuptias*, interlinearis: « Ubi munda anima Verbo Dei copulari » — et amor sit vis unitiva et principium delectationis — sicut dicit Dionysius¹¹: « Amorem, inquit, seu divinum, seu intellectualem, seu animale, sive divinum, sive angelicum, sive intellectualem, sive animale, sive

Secundo, amor.

Ratio.

sionibus erit aliquo modo ipsa retributionem diversitas consors, quia tanta vis [amoris] in illa pace nos sociat, ut quod in se quisque non ceperit, hoc se accipere in alio exultet. — Bonelli post fine addit: *quam ritum require inter gradus proficiendi in amore Dei*; et citat Gregor., V. Moral. c. 46. n. 86.

¹ A C corporata.² Vers. 6. 7; seq. locus est Matth. 41, 11. — Subinde pro *speculativa* Bonelli *speculative*, et n. 19. *Illud gloriosum* pro *istud gloriosissimum*, refragantibus A C.³ Vers. 23; seq. locus Ps. 83, 12.⁴ Bonelli addit seu *initiali*, et inferius ponit *primorum* pro *primorum*, refragantibus A C. — Sequens locus est Ioan. 3, 5; et subinde respicitur Epl. 2, 3: Et eramus natura filii irae. — Denique cum A C substituitur de *necessitate* pro *ex necessitate*, et *figuratum* pro *significatum*.⁵ Vers. 47. — Contra A B C Bonelli *Iesum* pro *Christum*.⁶ Respicitur Gal. 5, 6: sed fides, quae per caritatem operatur. — Deinde contra A B C ante *veritatis* cum Bonelli addi-

dimus *summae*. — Seq. locus est Hebr. 11, 6; tertius Ioan. 3, 3. — Post *Revera* Bonelli et B addunt *enim*, et bis ponunt *quia non pro qui non*.

⁷ Vers. 9. (secundum Septuaginta). Vulgata: Si non credideritis, non permanebitis. — Quod *beatitudo* sit gaudium de veritate, docet Augustin., X. Confes. c. 23. n. 33: Beata quippe vita est gaudium de veritate.

⁸ Ita A B C; Bonelli perperam *sed non*. — De visio, quae est tota merces, cfr. I Sent. d. 1. a. 2. q. 1. ad 3.

⁹ Vers. 22. 33. — Superius ante *bonitatis* Bonelli iterum addit *summae* contra A B C. Secundus locus: *Diligite etc.*, desideratur in A C.

¹⁰ Vers. 10. Vulgata pro *praeparatae* habet *paratae*. — Pro *interlinearis* Bonelli *intellige*, et inserit *quod ante intraverunt*, refragantibus A C.

¹¹ De Div. Nom. c. 4, § 15; cfr. tom. I. pag. 202, nota 3, et d. 10. dub. 1. 4. — Locum exhibemus ex A D et originali.

naturalem dicamus unitivam quandam et concretivam intelligamus virtutem » — et Augustinus¹ etiam dicat, quod caritas est summi amor boni: ergo necesse est, caritatem habere et summam diligere bonitatem ad hoc, quod anima ibi regnet, ubi regnare nihil aliud est, quam summae bonitati copulari et ea frui.

22. Tertium, quod necessarium est ad habendum regnum, est *imitatio summae virtutis*, ut sit obedientia in mandatis; quia, sicut dicitur primae ad Corinthios quarto², *non in sermone est regnum Dei, sed in virtute*. Et propter hoc dicitur Matthaei septimo: *Non omnis, qui dicit mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum, sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in caelis est, ipse intrabit in regnum caelorum.* — Et ratio huius est:

impossibile est, quod tu regnes cum Deo, nisi Deus regnet in te; sed non regnat in te, nisi facias eius voluntatem; non facis autem eius voluntatem, nisi obtemperes mandatis eius: ergo necessaria est obedientia mandatorum ad hoc, quod intres in regnum caelorum. Nullus enim unquam intrabit nisi sub³ titulo obedientiae; plus enim quaeretur de factis quam de verbis.

23. Sequitur de gratia *poenitentiali*, quae est similiter ad introitum regni necessaria. Unde dicit Iohannes Matthaei tertio⁴: *Poenitentiam agite; appropinquabit enim regnum caelorum*. Idem dicit etiam Christus Matthaei quarto. — Et ratio huius necessitatis est: quia, cum in peccato, per quod a regno expellimur, sit voluntaria delectatio; oportet, quod in poenitentia, per quam recuperatur, sit voluntaria⁵ quaedam afflictio, ut videlicet homo sibi ipsi violentiam faciat. Unde dicitur Matthaei undecimo⁶: *A diebus Iohannis Baptistae regnum caelorum vim patitur, et violenti rapiunt illud*. Haec autem violentia fit tribus modis, secundum tres radices, a quibus pullulat omne malum.

24. Primo in *suppeditatione mentalis arrogantiae* per profundissimam humilitatem; quia, sicut dicitur Matthaei decimo octavo⁷, *nisi conversi fueritis et efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum caelorum*. *Sinite*, inquit Marci decimo, *sinite parvulos venire ad me, talium est enim regnum caelorum*; superbus autem nunquam intrabit.

— Et ratio huius triplex est: prima, quia in illo regno est omnimoda *subiectio* quoad Dominum. Superbus vero nulli vult subiaci nec etiam Domino, Deuteronomii primo⁸: *Locutus sum, et non audistis; sed adversentis imperio Domini et tumentes superbia, ascendistis in montem.* — Secunda ratio est: quia in illo regno est omnimoda *pax* et concordatio quoad proximum; e contra, sicut dicitur Proverbiorum decimo tertio⁹, *inter superbos semper iurgia sunt*. — Tertia vero ratio est omnimoda *quietatio* quoad se ipsum. Quilibet enim est contentus eo quod habet: proprio loco, propria mansionem, propriis finibus, nec amplius desiderat; superbus vero non, sed semper extendit se extra terminos suos per appetitum excellentiae et¹⁰ vanitatis. Unde dicit Anselmus in libro de Similitudinibus, quod *superbia dicitur, quia super ea quam debet, graditur*: Iob undecimo: *Vir vanus in superbiam erigitur; nam superbia eorum qui te oderunt, ascendit semper.* — Igitur regio *subiectionis* omnimodae, perpetuae, plenae *sufficientiae* nullo modo convenit superbiae, sed per contrarium humilitati profundae. *Quicumque ergo humiliaverit se sicut parvulus iste, hic est maior in regno caelorum*, Matthaei decimo octavo.

Ratio 2.

Ratio 3.

Conclusio.

Conclusio.

Conclusio.

25. Secundo ad habendum regnum caelorum est necessaria violentia in *refrenatione mundialis avaritiae* per altissimam paupertatem; Matthaei quinto¹¹: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum*. Bene dicit: *ipsorum est*, quia, cum tales superferantur toti mundo per contemptum omnium, dum ad illud regnum singulariter elevantur per desiderium, quodam modo iam ibi sunt. E contrario de amatoribus mundi dicitur Matthaei decimo nono¹²: *Amen dico vobis, quia dives difficile intrabit in regnum caelorum*. *Iterum dico vobis, facilius est, camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum caelorum.* — Et ratio huius triplex est: prima, quia illud regnum est *simplicissimum*; e contra avarus compositissimus; quot enim habet rerum terrenarum affectiones, tot habet compositiones. Unde comparatur camelo propter gibbositatem, quia, quot desiderat terrae partes sive possessiones¹³, tot habet gibbositates, propter

Secundo, contra avaritiam.

Ratio 1.

Tertio, imitatio virtutis.

Ratio.

De secunda gratia.

Ratio necessitatis.

Triplex violentia.

Primo, contra superbiam.

¹ Serm. 21. (alias 5.) ex Sirmondian. in B. 63. n. 2. Cfr. III. Sent. d. 27. a. 1. q. 1. ad 5. — Subinde pro *caritatem habere et summam diligere bonitatem ad hoc* Bonelli corrupte, et refragantibus A B C, *bonitatem habere ad hoc*.

² Vers. 20. Seq. locus est Matth. 7, 21. — Subinde ante *quod tu Bonelli addit enim*; inferius post *non facis* omittit *autem*, et post *Nullus* ponit *vero pro enim*, refragantibus A C.

³ Ita A C, Bonelli cum, et subinde ergo pro enim.

⁴ Vers. 2. Seq. locus est Matth. 4, 17. — Superius ante *ad introitum* Bonelli contra A C omittit *similiter*, et etiam ante *Christus*.

⁵ Ita bene A; Bonelli violentia.

⁶ Vers. 12. — Bonelli incipit n. 24. sic: *Primus modus est*, contra A C.

⁷ Vers. 3. — Seq. locus est Marc. 10, 14.

⁸ Vers. 43.

S. Bonav. — Tom. V.

⁹ Vers. 10.

¹⁰ A C omittunt *excellente* et. Cfr. II. Sent. d. 22. a. 4. q. 1. in corp.: Superbia non est aliud quam immoderatus appetitus excellentiae. — Locus in libro illo, Anselmo falso tributo, est c. 7. — Loci Scripturae sunt Iob 11, 42; Ps. 73, 23; Matth. 18, 4.

¹¹ Vers. 3. — Contra A C Bonelli ponit *Beatitude pro Bene dicit*, porro *preferantur pro superferantur*, denique *et ad... eleventur pro dum ad... elevantur*.

¹² Vers. 23. 24. Pro *Iterum dico A C Immo dico.* — Quoad 1. rationem cfr. Bonav., Comment. in Lucam, ad 18, 25, ubi similiter comparatio avari cum camelo exponitur.

¹³ Ita A C; Bonelli minus bene pro *partes sive possessiones* ponit *frui possessionibus*; deinde omittit *quia in regno... possessionis* (quae revera quandam anticipationem seq. sententiae Gregorii continent), et verba *illud regnum*.

quas non potest intrare; quia in regno est unitas affectionis, sublimitas positionis, communitas possessionis. — Secunda ratio est: quia illud regnum est *sublimissimum*, sicut prius¹ dictum est; eontra avarus est infimus, inhaerens terrae, facti elementorum. Unde potest dicere avarus illud Psalmi: *Persecutus est inimicus animam meam, humiliavit in terra vitam meam*, id est « in terrenis », sicut dicit

Ratio 3. Glossa. — Tertia ratio est: quia illud regnum est *communitissimum*; eontra avarus est invidiosissimus², omnia sibi approprians. — Nota auctoritatem Gregorii octavo Moralium in fine³. — Igitur regio *simplicitatis, sublimitatis et communitatis* nullo modo avaritiae convenit, sed potius per contrarium paupertati. Merito ergo *elegit Deus pauperes in hoc mundo, divites in fide et heredes regni, quod reprobisit Deus diligentibus se*, Iacobi secundo.

26. Tertio etiam ad habendum regnum est necessaria violentia in *maceratione carnalis concupiscentiae* per integerrimam castitatem, de qua Matthaei decimo nono⁴: *Sunt enutriti, qui de matris utero sic nati sunt; et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus; et sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum caelorum*; et loquitur de triplici genere eunuchorum, quos scilicet facit *neccisitas, violentia et gratia*. Tamen moraliter eunuchi, qui fiunt ab hominibus, possunt dici *hypocritae*, qui continent propter vanam gloriam, vel propter verecundiam, ne amittant honorem saeculi, aut reditus. Soli vero tertii sunt ad regnum apti. — Eontra: *Hoc scitote intelligentes, quod omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, quod est idolorum servitus, non habet hereditatem in regno Christi et Dei*⁵. —

Ratio 1. Quare hoc? Triplex ad hoc est ratio: prima, quia illud regnum est *purissimum*, utpote luminosum; unde comparatur in Apocalypsi auro et vitro mundo, Apocalypsis vigesimo primo⁶. Eontra in luxuria est summa impuritas. — Nota de admixtione auri et luti, sic est de anima et de luxuria. — Secunda ratio est, quod illud regnum est *ordinalissimum*: quia, sicut in inferno est nullus ordo⁷, ita ibi omnis ordo.

Eontra in peccato carnis est summa inordinatio, ubi ratio per carnem absorbetur. — Tertia ratio est: *quia illud regnum est incorruptibile et perpetuum, sicut dictum est supra*⁸. Eontra in peccato carnis est summa corruptio, in quo valueratur homo etiam in naturalibus etc.

27. Regio igitur puritatis sordidis et inquinatis non convenit, quia *non intrabit in civitatem aliquid co inquinatum*, Apocalypsis vigesimo primo⁹. Regio totius ordinis absorptis a carne non competit, quia *caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt*, primae ad Corinthios decimo quinto. Regio etiam incorruptionis summae corruptis non convenit, quia *neque corruptio incorruptionem possidebit*, sicut dicitur ibidem; immo *qui seminat in carne, Glossa: « carnalia vitia », et foveat ea, de carne et metet corruptionem*, Glossa: « convenienter messem »; nihil enim melius convenit carni quam corruptio, ad Galatas sexto. *Quicumque ergo non acceperit regnum Dei sicut puer, non intrabit in illud*. Hanc sententiam dedit Salvator Lucae decimo octavo. Et dicit ibi Glossa: Per *puerum* intelligitur innocentiae castitas, quae nobis imitanda proponitur, si regnum Dei volumus; quia, sicut dicitur Sapientiae sexto¹⁰, *incorruptio facit esse proximum Deo*.

28. Sequitur de gratia *finali*, quae super omnia necessaria est ad regnum habendum, nec aliter haberi potest. Hanc sententiam dedit Salvator illi qui volebat reverti ad spelundum patrem suum, Lucae nono¹¹: *Nemo, mittens manum suam ad aratrum et respiciens retro, aptus est regno Dei*. Quod non intelligit qui non intelligit parabolam de semine. — Unde notandum, quod *semen in agro est gratia infusa in corde hominis*; et quamvis ager fructificet ex virtute seminis, requiritur tamen diligentia cultoris et cooperitoris. Sic, quamvis ex virtute gratiae faciamus fructum boni operis, requiritur tamen diligentia et cooperatio liberi arbitrii et industria hominis, iuxta illud primae ad Corinthios tertio¹²: *Dei sumus adiutores; Dei agricultura estis, Dei aedificatio estis*; et hoc est *aratrum*. Nihil aliud est

Tertio, contra concupiscentiam.

Conclusio.

De tertia gratia.

Necessaria libera cooperatio.

¹ Scilicet n. 18. — Locus Scripturae est Ps. 142, 3. Glossa cit. est *interlinearis*. — Paulo superius ante *inhaerens* Bonelli addit *totus*.

² Auctoritate trium codd. ABC substituitimus *invidiosissimus* pro *avidiosissimus*; utraque lectio est bona.

³ Cap. 54, n. 91, 92, ubi datus exponitur versus (Iob 8, 22): Et tabernaculum impiorum non subsistet. — Locus Scripturae est Iac. 2, 5. — Pro *per contrarium* (ita AC) Bonelli et *contrario*.

⁴ Vers. 12. Refragantibus omnibus codd. et Vulgata, Bonelli *eunuchaverunt* pro *castraverunt*; pro qua lectione citat duos codd. Biblicae, scil. Vereclae, et Forolinen., aliaque. Subinde contra ABC ponit *Est locus hic de pro et loquidur de*; denique *Tum pro Tamen, et sunt pro fuit*.

⁵ Eph. 5, 5. — Superius Bonelli mendose et contra AC *Et contra hoc: Scitote pro Eontra: Hoc*.

⁶ Vers. 18.

⁷ Respicitur Iob 10, 22: Terram miseriae et tenebrarum, ubi umbra mortis et nullus ordo, sed etc.

⁸ Numero 16. — Supra pro *inordinatio* (ita AC) Bonelli *deordinatio*, qui ante in *naturalibus* omittit etiam.

⁹ Vers. 27. Vulgata: aliquid. — Seq. locus est I. Cor. 15, 50; tertius ibid.; quartus Gal. 6, 8; quintus Luc. 18, 17. — Duae priores Glossae sunt *interlineares*, tertia est *ordinaria*, sed ibi et in locis parallelis et in ipso auctoris Commentario in Lucam non inveniuntur verba, sed tantum sensus generalis. — Pro *et foveat ea* Bonelli et *finali ea*, et infra in Glossa pro *innocentiae castitas* habet *innocentia et puritas sive castitas*, refragantibus AC.

¹⁰ Vers. 20.

¹¹ Vers. 62. — Subinde contra AC Bonelli corrupte *non intelligit qui non intelligit per parabolam pro non intelligit qui non intelligit parabolam*, denique post *agro* addit *seminatum*.

¹² Vers. 9. — Supra ex AC substituitimus *cooperatoris* pro *cooperantis*. — Quod dicitur de *aratro* auctor sic exprimit in Comment. ad Luc. c. 9, 62: *Aratrum*, id est ad divinae perfectionis et praedicationis exercitium, quod recte per aratrum significatur propter culturam et fructum.

igitur dicere: *Nemo, nullens manum suam ad aratrum et respiciens retro, aptus est regno Dei*, quam dicere: nemo, in producendo bono opere cooperans gratiae et retrocedens, cum minime perseveret¹, aptus est regno Dei; quia, sicut dicit Gregorius, « in cassum bonum agitur, si ante terminum vitae deseratur »; quia et frustra velociter currit, qui prius, quam ad metas veniat, deficit.

29. Sed notandum, quod tria sunt, quae istam gratiam integrant; quae sunt ad obtinendum regnum necessaria, scilicet *stabilis patientia*, *sublimis confidentia* et *longanimis perseverantia*. Et oritur unum ex altero, sicut dicitur ad Romanos quinto²: *Scientes, quod tribulatio patientiam operatur; patientia autem probationem; probatio vero spem; spes autem non confundit etc.* — Est ergo necessaria ad habendum regnum *stabilis patientia*. Scriptum namque est Actuum decimo quarto³: *Per nullas tribulationes oportet nos intrare in regnum caelorum*. Hoc dixit Paulus, nec illud oportet sonat in congruitatem, sed in necessitatem. Unde Salvator noster, Matthaei vigesimo, matri filiorum Zebedaei petenti: *Die, ut sedeant hi duo filii mei unus ad dexteram tuam, et alius ad sinistram in regno tuo*; respondit: *Nescitis, quid petatis. Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum? Dicitur ei: Possumus; quasi dicat: vos petitis regnum, sed petite cum eo iustitiam eius. Iustitia est, ut qui vult esse particeps in regno sit particeps in tribulatione; Apocalypsis primo⁴: Particeps in tribulatione et regno. Unde dicit Iohannes in Glossa: « Et hoc sciebat, quod eius passionem poterant imitari; sed hoc dicit, ut eo interrogante, et illis respondentibus, audiamus, quod nemo cum Christo potest regnare, nisi passionem eius sit imitatus ». Et ad hoc triplex est ratio.*

30. Prima est: quia Deus⁵ nullum debet admittere ad regni sui consortium, nisi sit amicus verus et approbatus. Sed nullus approbari debet, nisi prius probetur; nullus probari potest ita bene, sicut per tribulationem, sicut dicitur de Abraham, Iudith octavo⁶: *Memores esse debemus, quomodo pater*

*noster Abraham tentatus est, et per multas tribulationes probatus, amicus Dei effectus est. Ergo tribulationis sufferentia vel patientia ad regnum habendum est necessaria. — Secunda ratio est: quia Deus in regno suo omnes coronat, sicut dicitur Sapientiae quinto⁷: Accipient regnum decoris et diademum speciei de manu Dei. Sed nullus debet coronari, nisi vicerit; nullus potest vincere, nisi certaverit; nec certare, nisi inimicos et tentationes seu tribulationes habuerit, sicut dicit Glossa super illud Psalmi⁸: Dum anxietur cor meum, in petra exaltasti me. Ergo ad coronam regni veniendum est per viam patientiae stabilis; secundae ad Timotheum secundo: Non coronabitur, nisi qui legitime certaverit. — Tertia ratio est: quia in illo regno est omne gaudium et delectatio: Delectationes enim in aeterna tua usque in finem⁹. Sed nullus ad huiusmodi gaudium venire dignus est, nisi a gaudiis et delectabilibus mundi est elongatus. Unde dicit Hieronymus ad Heliodorum¹⁰: « Delicatus es, frater, si et hic vis gaudere cum saeculo et postea regnare cum Christo ». Nam, sicut idem dicit ad Iulianum, « difficile, immo impossibile est, ut et praesentibus quis et futuris fratur bonis, ut et hic ventrem et ibi mentem impleat, ut de deliciis transeat ad delicias; ut in utroque saeculo primus sit, ut et in caelo et in terra appareat gloriosus »; et alibi. Sed nihil est, quod ita ab istis elonget hominem et sequestret, sicut facit tribulatio. Ergo tribulatio est recta via ad regnum: *beati ergo, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum caelorum*, Matthaei quinto¹¹.*

31. Est iterum ad habendum regnum necessaria *sublimis confidentia*, quam benedictus ille latro habuit, qui dixit Lucae vigesimo tertio¹²: *Memento mei, Domine, dum veneris in regnum tuum*, qui statim propter spem suam, quam in Dei misericordia posuit, audire meruit: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso*. — Sed quare deo confidere vel sperare, quod regnum Dei debeam possidere? Certe propter eius liberalitatem, quae me

Tria necessaria.

Primo, de patientia.

Ratio 4.

Ratio 2.

Ratio 3.

Secundo, de confidentia.

Ratio 1.

¹ Ita A C, sed particulam cum nos supplevimus, ut sermo sit congruus. Nam Bonelli corrupte habet *retrocedens minime perseverat, aptus est*. — Locus Gregorii est I. Moral. c. 37. n. 55.

² Vers. 3. — Superius cum A C substitutum *ad obtinendum pro ad habendum*.

³ Vers. 21. — Seq. locus est Math. 20, 21-22; deinde respicitur ibid. 6, 33: *Querite ergo primum regnum Dei et iustitiam eius etc.* — Bonelli corrupte: *Possumus. Qui etiam dicit, vos qui queritis sive petitis regnum, querite sive petite iustitiam eius cum ea*. Textum praebemus ex C, cui cum paucis variantibus conveniunt A B.

⁴ Vers. 9. Post Iohannes supple: *Chrysostomus*, aut quisquis est auctor Operis imperfecti, Homil. super Math. homil. 35. — *Pro quod nemo A C quia nemo*, quorum fide etiam substitutum sit imitatus pro imitatur.

⁵ Bonelli *Prima, quod Dominus*. Deinde cum C posuimus *nisi sit amicus verus et approbatus pro nisi amicum verum et approbatum*, et cum A B adiecimus *prius ante probetur*.

⁶ Vers. 22. Pro lectione Vulgatae *effectus est A B C appetatus est*.

⁷ Vers. 17. — Inferius ex A C substitutum *tentationes pro tentatores*.

⁸ Psalm. 60, 3, cum Glossa *ordinaria* apud Lyranum. — Seq. locus est II. Tim. 2, 5. ubi Vulgata *coronatur nisi legitime pro coronabitur nisi qui legitime*, sed, teste Bonelli, nostra lectio invenitur apud Hug. Card., Lyranum aliosque.

⁹ Psalm. 15, 10. — Subinde ex A C substitutum *ad huiusmodi gaudium pro ad hoc*.

¹⁰ Epist. 14. (alias 4.) n. 10. — Sequens locus est ad Iulianum, Epist. 118. (alias 34.) n. 6; tertius ad Nepotianum, Epist. 52. (alias 2.) n. 12: *Dum delicias sectamur, a regno caelorum retrahimur*. Cfr. Epist. 108. (alias 27.) ad Eustoch. n. 18. — Subinde ex A C interserimus *facit ante tribulatio*.

¹¹ Vers. 10.

¹² Vers. 42, deinde v. 43. — Cum A C posuimus *benedictus ille latro habuit pro habuit ille beatus latro*.

inuitat; Matthaei sexto¹ et Lucae duodecimo: *Primum quaerite regnum Dei.* — Propter *veritatem*, quae me confert; Lucae duodecimo: *Nobile timere, pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum.* — Item propter *pietatem et caritatem*, quae me redemit; Apocalypsis quinto: *Dignus es, Domine Deus, accipere librum et solvere signacula eius; quoniam occisus es, et redemisti nos Deo in sanguine tuo ex omni lingua et tribu et populo et natione; et fecisti nos Deo nostro regnum et sacerdotes, et regnabimus super terram.* — Spes ergo sive confidentia est ad habendum regnum necessaria, et hoc, quia hominem sursum erigit, erectum stabilis, stabili mansionem facit.

32. Est nihilominus super omnia *longanimis perseverantia* ad habendum regnum necessaria. *Nam si commortui sumus, et convivemus; si sustinebimus, et conregnabimus*². Quid est commortui Christo in cruce, nisi in cruce poenitentiae et evangelicae observantiae usque ad mortem perseverare? Et propter hoc dicitur notabile verbum Iacobi quinto³: *Sufferentiam Iob audistis, et finem Domini vidistis.* — Possent enim aliqui dicere: bene audivimus sufferentiam Iob, et quod postea fuit in magna prosperitate, et reddita sunt ei omnia duplicata, et⁴ mortuus est in pace. Propter hoc ad denotandum, quod perseverandum est usque ad mortem in paupertate, confusione et afflictione, addidit: *et finem Domini vidistis*, cui nihil in praesenti est redditum.

33. Et revera propter tria est necessaria longanimis perseverantia ad regnum habendum. Primum est *aeternitas*⁵ voluntatis. Unde sicut illi qui haberent malam voluntatem in suo aeterno, aeternaliter cruciabantur in inferno; ita qui bonam haberent, aeternaliter regnabant in caelo. — Secundum est *punctalitas mortis*, quia in illo puncto mortis, ubi *cecidit lignum, ibi erit*⁶, nec ad agendam poenitentiam erit regressus. Propter hoc dicit Gregorius terribile verbum in libro vigesimo quarto Moralium: « Appropinquante morte, cuiuslibet anima non immerito terretur, quando post pusillum hoc invenit, quod in aeternum mutare non possit ». —

Tertium est *immutabilitas virtutis*, ad cuius perfectionem secundum Philosophum⁷ exigitur « scire et velle et impermutabiliter operari »; aliter non esset digna remuneratione aeterni praemii.

34. Sequitur de gratia *sapientiali*, quae etiam ad habendum regnum expedit. Sed notandum, quod istam tria integrant, scilicet *sapientialia speculamina*, *sapientialia desideria*, *sapientialia exercitia*, ut sapientia totum possideat hominem quantum ad intellectum, affectum et effectum⁸. — Dico ergo, quod ad regnum habendum expediunt sapientialia *speculamina*, et de hoc dicitur Sapientiae decimo: *Iustum deduxit Dominus per vias rectas et ostendit illi regnum Dei et dedit illi scientiam Sanctorum. Sanctorum scientia* sunt sapientiae speculamina, quorum⁹ quaedam *realia*, in creaturis videlicet universis; quaedam *mentalia*, in Scripturis videlicet divinis; quaedam vero *moralia*, in operibus videlicet Redemptoris. Prima pertinent ad Verbum increatum, secunda ad Verbum inspiratum, sed tertia ad Verbum incarnatum.

35. Item, ad habendum regnum expediunt sapientialia *desideria*, in qua quod dicitur Sapientiae sexto¹⁰: *Concupiscentia sapientiae deducit ad regnum perpetuum*; et hoc, quia talia desideria animam simpliciter, elevat et inflammant; Danielis decimo: *Daniel, vir desideriorum, intellige verba, quae ego loquor ad te, et sta in gradu tuo.* Item, nono dixit Gabriel Danieli: *Ego veni, ut indicarem tibi, quia vir desideriorum es.* — Item, expediunt sapientialia *exercitia*, Matthaei quinto¹¹: *Qui autem fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur in regno caelorum.* Haec autem exercitia sunt, si cor nostrum informamus, si corpus bene regimus, si proximum instruimus.

36. Isti duodecim rami gratiae possunt signari per duodecim portas civitatis Ierusalem, de quibus scribitur Apocalypsis vigesimo primo¹²: *Ab oriente portae tres, baptismalis scilicet gratiae, ubi anima renascitur et spiritualis oritur; ab occasu seu ab occidente portae tres, poenitentialis scilicet gratiae, quia per illam ab occasu resurgit homo iuxta illud:*

¹ Vers. 33; deinde Luc. 12, 31; sequitur Luc. 12, 32; denique Apoc. 5, 9, ubi Vulgata post *Dominus* omittit *Deus*.

² Epist. II ad Tim. 2, 11, 12. — Superius ex A C substituit *nihilominus super omnia pro item*, et infra post *Christo* ex A B C supplevit *in cruce*.

³ Vers. 11. — Pro *notabile verbum* Bonelli *nobile verbum*, refragantibus A C.

⁴ Ita A C; Bonelli *duplicia mortuus*, et subinde *ad demonstrandum pro denotandum*.

⁵ Ita A B C, Bonelli *aecleritas*; cfr. de hoc IV. Sent. d. 44, p. II. a. 1. q. 1.

⁶ Eccl. 11, 3. — Locus Gregorii est XXIV. Moral. c. 11, n. 32, in fine, nonnullis verbis hic omissis. — Pro *immutabilitas* (ita A C) Bonelli *impermutabilitas*, et pro *aeterni praemii* habet et *aecleritate*.

⁷ Aristot., II. Ethic. c. 4; cfr. de Reduct. art. ad theol. n. 13; II. Sent. d. 40. a. 1. q. 3. fund. 4.

⁸ A C *officium*; sed cfr. Hexaem. collat. 2. n. 2. seqq. — Locus Scripturae est Sap. 10, 10. — Pro *scientia suu* (ita A C) Bonelli *scientiae sunt*.

⁹ Refragantibus A C, Bonelli hic bene interserit: *quaedam sunt secundum triplicem librum, naturae, Scripturae, gratiae* (habet igitur quatuor membra). — Quae sequuntur diffuse exponuntur Hexaem. collat. 3. per totam. — Pro *videlicet* Bonelli bis *scilicet*, quod porfit etiam ante *universis*.

¹⁰ Vers. 21. Seq. locus est Dan. 10, 11; tertius ibid. 9, 23.

¹¹ Vers. 19.

¹² Vers. 13. — Sunt rami 12, quia quadruplicis gratiae membra iterum in tria dividuntur. — Paulo aliter explicatur figuratio duodecim portarum Hexaem. collat. 23. n. 43. seqq.

Ratio 3.

De quarta gratia.

Tria haec integrant.

Primo, de speculaminibus.

Sont tria.

Secunda, de desideris.

Tria efficiunt.

Tertio, de exercitiis.

Fiant tripliciter.

Figura ramorum 12 gratiae.

*Septies in die cadet iustus et resurget*¹; de filio prodigo, Lucae decimo quinto: *Surgam et ibo ad patrem meum* etc.; ab aquilone, unde *panditur omne malum*, sicut dicitur Ieremiae primo, portae tres finalis gratiae, per quam homo firmus est contra malum tribulationis et tentationis; ab austro sive meridie, ubi sol est in plena claritate, portae tres sapientialis gratiae, quae illuminat hominem ad cognoscenda quae supra dicta sunt, scilicet librum naturae, Scripturæ, gratiae.

37. Viso igitur de conditionibus regni: *quid est, ubi est, quale est, quantum est*² et *quorum est*; nunc ergo subiiciendum est de *parabolis regni duodecim*, quae inveniuntur in Evangelio generales, et si forte sunt plures, ad istas sunt reducibiles; quarum tres accipiuntur ex parte *Opificis*, tres ex parte *Redemptoris*, tres ex parte *doni gratuiti* et tres ex parte *liberi arbitrii*. — Tres, dico, parabola sumuntur³ ratione *Opificis* ut creantis, ut gubernantis, ut retribuentis. — Ratione *Opificis* ut creantis sumitur illa Matthaei decimo tertio: *Simile factum est regnum caelorum homini, qui seminavit bonum semen in agro suo*, ut supra. *Cum autem dormirent homines, venit inimicus eius et supereminavit zizania in medio tritici* etc. Quomodo vero inimicus supereminavit zizania, id est malitiam et deordinationem in hoc mundo, patebit forte *inferius*. —

Secunda. Ratione vero *Opificis* ut *gubernantis* accipitur illa de paterfamilias, Matthaei vigesimo⁴: *Simile est regnum caelorum homini paterfamilias, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam suam*. Hic notatur sollicitudo Dei, quam habuit circa populum suum a principio mundi, sicut paterfamilias circa familiam suam. Nunquam enim desit nos erudire. Nam *mane* per legem naturae; *hora tertia*, per legem Scripturæ; *sexta*, per Prophetas; *nona*, per Apostolos in lege gratiae; *undecima*, per Doctores sacros; et tamen adhuc remanemus⁵ pigri et infructuosi; et potest non immerito dici nobis: *Quid hic statis tota die otiosi?* — Ratione autem *Opificis* ut *retribuentis* accipitur illa de rege, qui voluit

rationem ponere cum servis suis, Matthaei decimo octavo⁶: *Assimilatum est regnum caelorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum servis suis*; et manifestantur ibi duo de Deo: misericordia scilicet et iustitia, quia *universae viae Domini misericordia et veritas*⁷: misericordia in debiti dimissione, iustitia vero in ingrati punitione; in eis utique, qui abusi sunt misericordia, saeviet acris iustitia. — Et nota exemplum beati Bernardi de ape, quae habet mel et aculeum. — Prima autem istarum parabolarum accipitur in ratione praeteriti, secunda in ratione praesentis, tertia vero in ratione futuri.

38. Tres iterum parabola accipiuntur ratione *Redemptoris*, Redemptoris, inquam⁸, *descendentis* in mundum, *conscendentis* in caelum et *sedentis* ad dexteram Patris et iterum *revertentis* ad iudicium: primum in ratione praeteriti, secundum in ratione praesentis, tertium vero in ratione futuri accipitur. — Ratione ergo Redemptoris *descendentis* in mundum accipitur illa de homine rege, qui fecit nuptias filio suo, Matthaei vigesimo secundo⁹, ubi dicitur: *Simile factum est regnum caelorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo* etc. *Homini regi*, interlinearis: « Deo Patri »; *qui fecit nuptias*, interlinearis: « per incarnationis mysterium Ecclesiam Filio suo copulavit ». Nuptiarum vero thalamus fuit Virginis uterus. — Ratione vero Redemptoris *conscendentis* in caelum accipitur illa de homine nobili, Lucae decimo nono¹⁰: *Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum et reverti. Vocatis autem decem servis suis, dedit eis decem mnas et ait ad illos: Negotiamini, dum venio*. Quis est iste nobilis nisi ille Filius Dei, qui de se ipso dicit: *Ego autem constitutus sum rex ab eo*, et illud Proverbiorum trigesimo primo: *Nobilis in portis vir eius*. Iste abiit in regionem longinquam, quando nostram carnem, cuius locus proprius terra est, sicut dicit Gregorius¹¹, transtulit in caelum. Sed tunc talenta dedit ad negotiandum, quando dedit diversa Spiritus dona ad bene agendum. Sed heu nos miseri! quis de ista negotiatione

Notandum.

Notandum.

Tres, ratione Redemptoris.

Prima.

Secunda.

Para II. Parabolae duodecim.

Dividuntur in 4 classes.

Tres, ratione Opificis. Prima.

Secunda.

Notandum.

Tertia.

¹ Prov. 24, 46. Verba in die in Vulgata desunt, inveniuntur tamen in non paucis codicibus et apud Gregorium aliosque. — Seq. locus est Luc. 15, 48; tertius Ier. 1, 14. Vulgata: Ab aquilone panditur malum super omnes habitatores terrae.

² Verba: *quid est... quantum est* desunt in A C.

³ Ita A C, Bonelli *inveniuntur*. — Locus Scripturae est Math. 13, 24, 25. Inferius cum A B C expunximus post *deordinationem* verba in *creaturis*, et substituitis *patebit forte inferius pro forte patet, ut sequitur*. Deinde Bonelli ex cod. Assiensis, refragantibus ceteris, haec insererit: Dominus bonum semen seminavit in agro suo, quando in agro machinae mundialis fecit hominem ad imaginem et similitudinem suam. Imago namque attenditur quoad naturalia bona, et similitudo, quae attenditur quoad gratuita, dicitur *bonum semen*; sed inimicus homo, id est diabolus, cum dormirent homines, id est, cum Adam et Eva negligenter agerent in custodia mandatorum, supereminavit zizania, id est vitia et peccata, ex quibus nascuntur lili nequam. — De origine mali etc. agitur infra n. 42. seqq.

⁴ Vers. 4. — De distinctione temporum secundum quinque vocationes cfr. Hexaem. collat. 45. n. 49, ubi in notis citantur loci Patrum.

⁵ Bonelli *manemus*, et subinde *Expropter non immerito dicitur pro et potest non immerito dici* (ita A C).

⁶ Vers. 23. — A B C pro verbis Scripturae ponunt tantum etc. post *servis suis*; tunc prosequuntur: *et manifestantur ibi duo de Deo, misericordia scilicet*. Bonelli post locum Scripturae ponit: *Ostenditur misericordia* etc.

⁷ Psalm. 24, 40. Locus Bernard. est serm. 2. de Advent. n. 3. — Inferius post *prima* adiecit *autem*.

⁸ Pro *Redemptoris, inquam* Bonelli *invenit* in *quantum*, refragantibus A B C.

⁹ Vers. 2. — Cum A his posuimus *interlinearis* (ibi apud Lyranum), Bonelli et *intellige, C intelligitur*; deinde omisimus *gloriosus ante uterus* fide A C.

¹⁰ Vers. 12. Deinde respicitur Ps. 2, 6. et Prov. 34, 23.

¹¹ In Evang. I. homil. 9. n. 1.

Tertio. sufficienter poterit respondere? — Ratione etiam Redemptoris *revertentis* ad iudicium accipitur illa de decem virginibus, Matthaei vigesimo quinto¹, ubi dicitur: *Tunc simile erit regnum caelorum decem virginibus*; et sequitur: *Media nocte clamor factus est: ecce, sponsus venit*, id est Christus, et dicitur ibi: *Moram autem faciente sponso*, interlinearis: « iudicium differente extremum »; vel moram faciente, quia, sicut dicit interlinearis, non est parum temporis inter primum et secundum adventum Christi. Virgines autem sub numero *denario* significant universitatem omnium hominum. Denarius enim numerus perfectus est, quia omnes numeros comprehendit, et ultra ipsum non est numerus, sed tantum numeri recapitulatio². *Omnis enim*, sicut dicit Apostolus, *stabimus ante tribunal Christi* etc.

Tres ratione
doni gratuiti.

39. Tres nihilominus parabola sumuntur ex parte *doni gratuiti*, et hoc quantum ad gratiam *praevenientem* in voluntate, *concomitantem* in iustificatione et *subsequentem* in consummatione. — Ratione igitur *doni gratuiti* quantum ad gratiam *praevenientem* in voluntate sumitur illa de sagena missa in mare, Matthaei decimo tertio³, ubi dicitur: *Simile est regnum caelorum sagenae missae in mare et ex omni genere piscium congreganti*. Sicut enim exponunt Sancti, *mare* est mundus, *sagena* praedicationis evangelicae vel praevieniens gratia, quae congregat ex omni genere piscium; quia « ad veniam vocat omnis generis homines », etsi non omnes eliguntur; unde: *Multi sunt vocati, pauci vero electi*⁴. *Littus*, finis saeculi, in quo homi ad caelum, mali ad tenebras mittuntur. In praesenti enim erant permixti; unde sequitur: *elegerunt bonos in vasa sua*, id est « in aeterna tabernacula »; ita exponit Glossa. —

Secunda.

Ratione vero *doni gratuiti* quantum ad gratiam *concomitantem* in iustificatione accipitur illa de homine iaciente semen in terram, Marci quarto⁵, ubi dicitur: *Sic est regnum Dei, quemadmodum si iaciat homo semen in terram, et dormiat et exurgat nocte et die, et semen germinet et crescat, dum nescit*

ille. Ultra enim terra germinat et fructificat primum herbam, deinde spicam. Sicut enim semen iactatum in terram imperceptibiliter crescit tam de die quam de nocte; sic gratia infusa, in corde hominis cooperans facit eum crescere, licet non animadvertatur⁶, tam in die prosperitatis quam in nocte adversitatis, quia electis *omnia cooperantur in bonum*. Et dicit Gregorius⁷: « Cum desideria bona concipimus, semen in terram mittimus; cum vero recta operari incipimus, herba sumus; cum autem ad profectum boni operis crescimus, ad spicam pervenimus; cumque in eiusdem perfectione solidamur, iam plenum frumentum in spica proferimus ». — Ratione autem *doni gratuiti* quantum ad gratiam *subsequentem* in consummatione accipitur illa de fermento, Matthaei decimo tertio⁸, ubi dicitur: *Simile est regnum caelorum fermento, quod acceptum mulier abscondit sive misit in farinae sata tria, donec fermentaretur totum*; idem Lucae decimo tertio. *Mulier* ista divina sapientia est, *fermentum* vero caritas ratione caloris. Sicut enim mediante calore fermenti pasta disponitur et fit esibilis, sic mediante caritate Christo incorporamur et in bono consummamur; primae ad Timotheum primo⁹: *Finis praecepti est caritas* etc. *Tria sata* possunt dici activi, contemplativi et ex utrisque permixti, scilicet praelati, in quibus illud fermentum absconditur. — Vel secundum Glossam, *farinae satis tribus*, ut spiritus, anima et corpus in unum redacta, ne discrepent inter se, vel tres virtutes animae in unum redigantur, ut in rationabili possideamus prudentiam, in irascibili odium vitiorum, in concupiscibili desiderium virtutum. *Donec fermentaretur totum*, Glossa: « Tamdiu caritas in mente crescere debet, donec mentem totam in sui perfectionem commutat, ut nihil praeter Deum diligat ». « *Satum*, sicut dicit Glossa, est mensura ».

Tertio.

Alter.

40. Tres denique parabola sumuntur ex parte *liberi arbitrii*¹⁰, in quo debet esse *simplicitas intentionis, studiositas sollicitudinis, strenuitas operationis* iuxta tria, quae sunt in libero arbitrio. — Ratione

Tres ratione
liberi arbitrii.

¹ Vers. 1. seq. — Sabine auctoritate A C supplivimus *id est Christus, et, et superius posuimus Ratione etiam pro ratione autem, inferius autem iterum interlinearis* [apud Lyrannum] *pro intellige, denique dicit interlinearis pro dicitur*. Sed apud Lyrannum haec ultima Glossa est *ordinaria*.

² A et cod. Assisiens. *replatio*, C corrupte *repletio*. De perfectione numeri denarii cfr. IV. Sent. d. 1. p. II. a. 1. q. 3. in corp. et passim. — Locus Scripturae est Rom. 13. 10.

³ Vers. 47. — Post *sicut* adiunximus *enim* auctoritate A C. — Tota haec et seq. expositio sumta est ex Glossis *interlinearibus*, et quaedam ex *ordinaria*, apud Lyrannum in hunc locum.

⁴ Math. 20, 16. — Superius fide A B C substituitimus *gratia, quae congregat pro gratia. Congregavit*. — Inferius allegatur Math. 13, 48.

⁵ Vers. 26. Vulgata: *homo sementem pro homo semen, et increpat pro crescat*.

⁶ Ita A C, Bonelli *advertat*, qui deinde contra A B C ponit *die adversitatis pro nocte adversitatis*. — Locus Scripturae est Rom. 8, 28: quia diligentibus omnia etc.

⁷ In Ezechiel. II. homil. 3. n. 5; ubi etiam praecedentia fusius habentur. Codd. falso citant *Augustinum*, ut iam monuit Bonelli.

⁸ Vers. 33. Vulgata hoc loco *satis tribus*, sed eadem in seq. loco, Luc. 13, 21, *sata tria*, et etiam *fermentaretur*, dum in Matthaeo legit *fermentation est*.

⁹ Vers. 5. — Seqq. Glossae sunt *ordinariae* in Math. 13, 33, apud Lyrannum. Similia habet Bonav. in Comment. in Luc. 13, 21. — Fide A C omisimus *boni* ante *praelati*, et cum C, omisso *debet*, posuimus *absconditur pro abscondi*.

¹⁰ Refragantibus codd. A B C, Bonelli hic ex cod. Assisiens. addit seq. glossama: (arbitrii) cooperationis, quae etiam est necessaria ad nostram iustificationem; quia, sicut dicit Augustinus, qui creavit te sine te non iustificabit te sine te. Et ideo dicit Apostolus: *Contentemphas*, id est videntes, *ne quis desit gratiae*, igitur (debet). — Haec minus conveniunt ordini observato in explicatione praecedentium parabolarum, ubi, postquam indicatae sunt tres parabola, continuo ponitur divisio membrorum.

Prima. igitur *simplicitatis intentionis*, quae debet esse in libero arbitrio, sumitur illa parabola de thesauro, Matthaei decimo tertio¹, ubi dicitur: *Simile est regnum caelorum thesauro abscondito in agro, quem qui invenit homo abscondit et prae gaudio illius vadit et vendit universa, quae habet, et emit agrum illum.* — Ubi nota expositionem Gregorii² et sufficit. Tamen in generali ibi duo notantur, scilicet *vitiatio periculi*, scilicet humanae laudis, in absconsione thesauri; unde dicit beatus Gregorius³: «Thesaurus absconditur, ut servetur, quia studium caelestis desiderii a malignis spiritibus custodire non sufficit, qui hoc ab humanis laudibus non abscondit. Depraedari ergo desiderat qui thesaurum publice portat in via». — Nota exemplum de candela portata in vento.

Secundum. — Secundum notabile est *appretiatio regni* in venditione omnis possessionis, quia, sicut dicit alibi beatus Gregorius, «si consideremus, quae et quanta sunt, quae nobis promittuntur in caelis, vilesunt animo omnia, quae habentur in terris». Unde talis in comparatione omnia reputat *ut stercora*.

41. Ratione itidem *studiositatis sollicitudinis*, quae debet similiter³ esse in libero arbitrio, accipitur illa parabola de homine negotiatore, Matthaei decimo tertio⁴, ubi dicitur: *Simile est regnum caelorum homini negotiatori, quaerenti bonas margaritas.* Ubi duo in generali sunt attendenda: primum *vigilantia* in inquirendo. — Nota de istis mercatoribus, quantis laboribus et periculis se exponunt. Unde dicit beatus Hieronymus ad Nepotianum⁵: «Quantis sudoribus hereditas cassa expeditur? Minori labore margaritum Christi emi poterat». — Secundum, attendenda *prudencia* in emendo, ut tales emat res, quae valeant in terra, ad quam est ipsas portaturus, et quarum est ibi inopia.

42. Ratione autem *strenuitatis operis*, quae requiritur similiter in libero arbitrio, accipitur illa parabola de grano sinapis, Matthaei decimo tertio⁶, ubi dicitur: *Simile est regnum caelorum grano sinapis, quod accipiens homo seminavit in agro suo. Quod minimum quidem est omnibus seminibus; cum autem creverit, maior est omnibus oleribus.* Idem fere Lucae decimo tertio et Marci quarto. — In grano

sinapis, quod est minimum quantitate et maximum virtute, notantur duo necessaria bonis operibus, scilicet *humilitas* per modicitatem, *virilitas* per virtutem; et haec contra duo, quae maxime timenda sunt in bonis operibus, scilicet contra *fraudem* et *desidiam*. Unde super illud lob nono⁷: *Verebar omnia opera mea*, dicit Glossa beati Gregorii: «Duo in bonis operibus timenda sunt, desidia et fraus. Desidia facit minor amor Dei, fraudem proprius amor sui, dum pro bene actis tacita humani cordis gratia, vel favoris aura, vel quaelibet res exterior desideratur». Haec breviter de parabolis dicta sufficiant⁸.

43. Sequitur de tribus quaestionibus difficilibus, quae in hanc parabolam incidunt, videlicet *unde malum oriatur, quare sustineatur et quomodo puniatur*⁹.

Ad responsum primae quaestionis oportet primum intelligere, quid sit *malum*. Malum autem, secundum Augustinum¹⁰, non est natura aliqua, sed privatio boni *mali* nomen accepit. Manichaeus non potest intelligere, malum esse privationem, sed ponit, naturam esse aliquam; ideo necesse habet ponere *mali principium*, et sic duo principia¹¹, cum mali non possit esse principium nisi malum in quantum tale; bonum vero est diffusivum sui¹². — Cum enim *unitas* sit indivisio *entis*, *veritas* indivisio *entis* et *esse*; *bonitas* addit adhuc super hoc, quia est indivisio *entis* et *esse* et *agere*¹³, et illud agere est sese diffundere et communicare. Deus autem omne, quod agit, agit *a se*, *secundum* se et *propter* se. Quia agit a se, dat *modum*; quia secundum se, dat *speciem*; quia propter se, dat *ordinem*; quia omne bonum habet modum, speciem et ordinem; horum autem privatio est malum. Cum autem causa sit tantum *agens*, ut Deus; et tantum *acta*, ut irrationalia; et *agens et acta*, ut rationalis creatura: horum privatio in causa *tantum agente* non potest esse; in causa *tantum acta* potest esse et est, sed sine culpa; in causa vero *agentis et acta* est cum culpa; quia, si deficit, hoc est ex culpa sua, cum possit suam actionem ordinare et ab ordine pro sui libertate arbitrii deficere. Creatura enim rationalis et a Deo est et *de nihilo* est. Quia

Duo necessaria.

Pars III. Tres quaestiones solvantur.

Primo, unde sit malum.

Quid sit.

Quid unitas, veritas, bonitas.

Triplex causa.

Unde malum culpa.

¹ Vers. 44.

² In Evang. I. homil. 11. n. 1. Seq. locus eiusdem est in Evang. II. homil. 37. n. 1. — A C in his locis quaedam omittunt. — In fine respiciat Phil. 3, 8.

³ A C *semper*.

⁴ Vers. 45. — Inferius ante *mercatoribus* fide A C substituitur *istis* pro *ipsis*, et deinde expunxit *seu negotiatoribus*.

⁵ Epist. 52. (alias 2.) n. 6. in fine, ubi Bonelli habet *appetit* pro *expetit*, *margaritam* pro *margaritum* et *emi* pro *emere*, refraganibus originali et A C; inferius idem omittit *attendenda*, atque et ante *quarum*.

⁶ Vers. 31. 32. — Seqq. loci sunt Luc. 13, 19; Marc. 4, 31. — Pro *fere Lucae* (ita A C) Bonelli *perperam fecit Lucae*.

⁷ Vers. 28. — Glossa (apud Lyrannum) sumta est ex Gregor., IX. Moral. c. 34. n. 53, latius de his disserente.

⁸ Hoc loco deficient A C; in A tamen duae columnae re-

lictiae sunt vacuae in signum defectus supplendi. Uterque cod. continuationem indicavit tum n. 3, ubi haec tertia pars annuntiatur, tum n. 37, ubi de deordinatione mali in textu fide codd. A B C postimus: *patet forte inferius*. — Ipsa doctrina et orationis forma est omnino Bonaventuriana.

⁹ De duabus prioribus quaestionibus cfr. I. Sent. d. 16. q. 2-6; II. Sent. d. 34. et 35. a. 1; Breviloq. p. III. c. 1.

¹⁰ Enchirid. ad Laurent. c. 11. n. 3. seqq.; de Natura boni contra Manich. c. 4.

¹¹ Cfr. II. Sent. d. 1. p. 1. a. 2. q. 1.

¹² Cfr. Itiner. mentis in Deum, c. 6; et supra pag. 60, nota 7.

¹³ Cfr. supra pag. 215, nota 1, et etiam quoad *unitatem* tom. I. pag. 405, nota 10; quoad *verum* I. Sent. d. 8. p. 1. a. 1. q. 1. Quae sequuntur referuntur Breviloq. p. II. c. 1. et explicantur II. Sent. d. 35. a. 2. q. 1.

est a Deo, est ipsius imitativa; et imitando Deum in actione sua, si agit a Deo et secundum Deum et propter Deum, ut constituit Deum suae actionis principium, exemplar et finem; tunc eius actio bona est. habens modum, speciem et ordinem. Quia vero de nihilo est, potest ab his deficere, et hoc facit, cum se nimium diligit, ut, quando debet constituere Deum finem et agere propter Deum, constituit se et agat propter se; et sic necesse est, ut agat secundum se et a se: et¹ sic deficit ab ordine rectae actionis, et talis defectus est malum, causatus a propria reputatione et proprio amore. — Habemus igitur, quid sit malum, quia defectus modi, speciei et ordinis; unde sit, quia a voluntate deficiente; et quare in sola creatura rationali, utente libertate arbitrii, propter quam potest a recto ordine obliquari.

Epilogus.

Secundo, quare sustinetur.

Ratio 1.

Triplex ens.

44. Ad secundum autem, quod quaeritur, quare sustinetur; respondeo: quia hoc facit ad complementum universi, ad maiorem gloriam generis humani et amplio rem laudem Dei. — Ad complementum universi spectat, quod sit omnis differentia entium, quae potest rationabiliter cogitari. Sed cum aliquid sit ens, quod cadens a bono statim obstinetur in malo, ut lucifer; et aliquid, quod adhaerens bono statim confirmatur in eo, ut Angeli boni: debet etiam esse aliqua creatura, quae possit cadere et surgere pro sui arbitrii libertate. Et cum, secundum Augustinum², «Deus sic res, quas condidit, administret, ut eas agere proprios motus sinat»; sicut non mutat naturam inditam lapidi et cuilibet alii gravi, quin tendant inferius ad centrum, et ignis ac aëris, quin tendant superius et recedant a centro; sic nec debet vim inferre homini, quem liberum fecit, quin possit semper eligere quod voluerit. Igitur non solum rationabile, sed etiam necesse est ad complementum et regimen universi, quod mala fieri permittantur.

Ratio 2, triplex.

Primo.

45. Spectat etiam malum ad maiorem gloriam generis humani. Fit enim homo gloriosior per exercitationem virtutum. Non enim, secundum Augustinum³, Deus sineret, mala fieri, nisi sciret, quibus bonorum usibus accommodaret. Gloriosiorem fecit enim beatum Laurentium malitia Decii quam amor patris sui. — Fit etiam gloriosior per accumulationem gratiarum. Magis enim gratus est Deo qui novit se a malis liberatum, quam qui non sciret, se ad

Secundo.

mala fuisse dispositum; et ideo, si factus fuisset homo, qui peccare non posset, non tantas Deo gratias ageret. — Fit etiam gloriosior ex apparentia anithetorum⁴; contraria enim iuxta se posita magis elucescunt, sicut color albus apparet speciosior iuxta nigrum, et cantilena iucundior ex interpositione silentii, cum silentium sit pura privatio.

46. Spectat sive facit etiam ad amplio rem laudem Dei; apparet enim ex malis laudabilior eius potentia; licet enim manifesta sit in rerum productione, tamen melius est eam diversis modis manifestare. Propter quod dicit Dominus de Pharaone⁵:

Idcirco autem posui te, ut ostendam in te fortitudinem meam. Nunquam enim in tot mirabilibus ostendisset Deus suam potentiam, si Pharaon non fuisset malus. — Laudabilior etiam fit sapientia; ad maiorem enim sapientiam spectat deordinata ad ordinationem reducere, quam nunquam deordinata in ordine conservare. Unde Boethius⁶: «Ordo divinae providentiae cuncta complectitur»; quo fit, ut, si quis ab una differentia ceciderit, in alteram relabatur. — Laudabilior etiam fit eius iustitia in puniendo, quae non sic apparet, nisi essent mala, quae puniret. — Laudabilior est etiam eius misericordia in condonando, patientia in supportando, munificentia in largiendo: quia solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos⁷.

47. Ad tertium, quod quaeritur, quomodo puniatur malum; respondeo, quod punitur aeternaliter; et quod sic debeat esse, patet prius ratione divinae offensae, quae tanta est, quantus est⁸ ille qui offenditur. Cum igitur Deus sit infinitus, offensa peccati est infinita. Instum est igitur, quod puniatur poena infinita; sed non potest puniri poena infinita secundum intensionem: oportet ergo, quod puniatur poena infinita secundum durationem aeternam⁹. — Alia ratio est, quia peccans in collegium civitatis iuste potest per exilium ab eius contubernio separari, quamdiu ipse vixerit, et civitas duraverit. Si igitur peccator proditor est civitatis Dei, cuius duratio est perpetua, iustum est, quod et ipse exilio perpetuo puniatur¹⁰. — Tertia ratio est, quia peccator indicatur non solum secundum actum exterioriorem principaliter, sed secundum interiorem voluntatem. Sed omnis peccans, quandocumque derelinquit Deum pro momentanea delectatione, mallet illam perpetuari,

Secundo.

Tertio.

Quarto.

Quinto.

Sexto.

Septimo.

Octavo.

Nonavo.

Decimo.

Undecimo.

Dodecimo.

Trigesimo.

Quaragesimo.

Quinquagesimo.

Sexagesimo.

Septuagesimo.

Octogesimo.

Nonagesimo.

Centesimo.

Centesimo primo.

Centesimo secundo.

Centesimo tertio.

Centesimo quarto.

Centesimo quinto.

Centesimo sexto.

Centesimo septimo.

Centesimo octavo.

Centesimo nono.

Centesimo decimo.

Centesimo undecimo.

Centesimo duodecimo.

Centesimo trigesimo.

Centesimo quaragesimo.

Centesimo quinquagesimo.

Centesimo sexagesimo.

Centesimo septuagesimo.

Centesimo octogesimo.

Centesimo nonagesimo.

Centesimo centesimo.

¹ Apud Bonelli textus est corruptus propter plurimum omissionem; nam legit: *constituit propter se et a se et sic deficit.*

² Libr. VII. de Civ. Dei, c. 30; cfr. Breviloq. p. I. c. 9. ante finem. — De ratione sumta ex complemento universi cfr. I. Sent. d. 36. q. 6. et II. Sent. d. 7. p. I. a. I. q. 1. in corp. — Bonelli omittit sic post *Deus*, refragante B et originali.

³ Enchirid. c. 26. n. 8. Melius indicavit de malis bene facere, quam mala nulla esse permittere. Cfr. II. Sent. d. 23. a. 4. q. 1. ad 3.

⁴ Cfr. IV. Sent. d. 44. p. II. a. I. q. 1. in corp., ubi dicitur de universo, quod «pulcritudo universi decoretur quibus-

dum antithetis». Idem docetur II. Sent. d. 23. a. I. q. 1. fundam. 3; et in concl. agitur de seqq.

⁵ Exod. 9, 16.

⁶ De Consol. philos. V. prosa 6. — Cfr. Breviloq. p. III. c. 4.

⁷ Math. 5, 45.

⁸ Ex B his supplevis est, et poena infinita inferius ante *secundum durationem.*

⁹ Idem docetur IV. Sent. d. 44. p. II. a. I. q. 1. in corp. Breviloq. p. VII. c. 6.

¹⁰ Tangitur haec ratio cit. loc. IV. Sent.; de tertia ratione cfr. Breviloq. p. VII. c. 6.

Ratio 4.

ex quo de illa in perpetuo vitae suae poenitentiam non facit: ergo puniendus est, ac si delectatio perpetuo durasset. — Quarta ratio est: quia peccator in quolibet actu peccati mortalis abutitur omnibus illis rebus, a quibus debet invari et cum quibus habet ordinari. Sed ipse, cum sit pars universi, iuvamentum recipit ab elementaribus, caelestibus, supercaelestibus, et ordinem habet ad praeterita, praesentia et futura; abutitur ergo omnibus supradictis: nihil est ergo in universo, quod non sibi adversetur et quantum ad consistentiam et quantum ad durationem. Ergo necessarium est, quod ipse in universali et sempiterna adversitate puniatur, ac per hoc intermi-

nata poenae calamitate. — Quinta ratio est: quia, Ratio 5. cum anima rationalis sit creata in horizonte aeventualitatis et temporis¹, nec sit in tempore nisi ratione unionis ad corpus, sublata illa unione, necessario intrat anima statum aeventualitatis. Si igitur moritur in peccato mortali, sempiternaliter in peccati perversione perdat; sed « non est dedecus peccati sine decore iustitiae²»: igitur si sempiternaliter durat culpa, sempiternalis est supplicio puniendi; a quo supplicio nos liberatos perducit Filius Dei ad regnum caelorum; quod nobis praestare dignetur qui vivit et regnat cum Deo Patre et Spiritu sancto in saecula saeculorum. Amen. — EXPLICIT.

SERMO III.

De sanctissimo corpore Christi³.

SUMMARIUM. — *Introductio; sex defectus humanae miseriae, et sex effectus divinae misericordiae, numero 1. — His sex respondent sex figurae, quae in Scriptura praefigurant ss. corpus Christi, 2. — Pars I. De prima et secunda figura. Prima est figura pinguedinis, quia Sacramentum valet ad repletionem inanum. Figura in Genesi; tria necessaria ad conservandum divinum fervorem; unde eucharistia data est in viaticum refectionis ad conservandum internam delectationem, in Sacramentum communionis ad conservandam dilectionem proximi, in sacrificium oblationis ad conservandam devotionem; haec facit ut pinguedo, 3. — Primum effectum contra quatuor, quae hominem affligunt, insinuat figura, 4. — Secundus effectus pinguedinis: quadruplex dilatio dilectionis proximi, 5. — Tertius effectus ipsius: quatuor conservant devotionem ad Deum, 6. 7. — Secunda est figura panis, quoad refectionem esurientium. Panis datus Eliae. Quatuor facta ab Elia significant quatuor praestantia, ut digne hoc Sacramentum sumatur, 8. — Primo oportet fugere mundi consolationem; secundo, componere se ad vitae honestae religionem; tertio, habere subiectionem ad praelatum; quarto, habere Dei excitationem, 9-12. — Quatuor fructus dignae sumtionis: ipsa confortat ad actionem, sublevat ad contemplationem, disponit ad divinorum revelationem, animat ad mundi contemptum et aeternorum bonorum desiderium, 13-16. — Pars II. De tertia et quarta figura. Tertia est figura mellis, quoad illuminationem in tenebris sedentium, secundum figuram Ionathae gustantis paululum mellis; qui fecit quatuor ad significandum quatuor a sumente eucharistiam facienda, 17. — Primo habeat conatum meliorationis; secundo, victoriam tentationis; tertio, patrocinium B. Virginis; quarto, praesidium illuminationis operationis, 18-21. — Cum Ionatha tunc accipiuntur quatuor fructus: illuminatio rationalis, incitatio concupiscibilis, fortificatio irascibilis, totus homo mundo mortificatur, 22-25. — Quarta est figura agni paschalis in Exodo, quoad reconciliationem in umbra mortis sedentium. Ex hac figura eliciuntur quae homo debet habere ante accessum, in accessu, post accessum, 26. — Ante accessum, quatuor, 27. — In ipso accessu, quatuor, 28. — Post accessum habet quatuor fructus, 29. — Pars III. De quinta et sexta figura. Quinta figura est thesauri caelestis, quoad ditationem mendicantium. Thesauri absconditi promittuntur Ecclesiae in Isaia; quatuor in eucharistia the-*

¹ Libr. de Causis prop. 2; cfr. supra pag. 332, nota 6.

² August., III. de Lib. Arb. c. 15. n. 44; cfr. tom. II. pag. 770, nota 1; et Breviloq. p. II. c. 7, p. VII. c. 6. — Inferius pro *sempiternali* B *sempiternaliter*.

³ Apud Bonelli haec est inscriptio: S. Bonaventurae sermo singularis de corpore Christi; in codd. A C D: *Incipit sermo* (D addit *bonus*) *de corpore Christi*; in B (a secunda manu):

S. Bonav. — Tom. V.

Nota diligenter de sacratissimo corpore Christi sermonem. — Bonelli, unius codicis apographo usus, passim recedit a lectione quinque satis inter se convenientium codd., quos adhibuimus. Hinc numerus lectionum variantium et locorum corrigendorum, praesertim circa medium et finem sermonis, ita auctus est, ut a medio ipsius non nisi maioris momenti omissiones et lectiones variantes ad calcem ponendae viderentur.

sauri absconditi, scilicet omnis essentiae, sapientiae, gratiae, gloriae, 30. — Singuli explicantur, 31. — Iste thesaurus est absconditus propter quatuor rationes, 32-33. — Sexta figura est manna, quoad mollificationem cordium ferreorum. Ex ista figura in Exodo relata eliciuntur quatuor eucharistiae proprietates, 36. — Est enim cibus genere nobilissimus, sapore suavissimus, continentia dignissimus, efficacia mirabilissimus, 37-40. — Ex eadem eliciuntur quatuor a sumente eucharistiam faciendae, 41. — Epilogus, 42.

1. *Confiteantur Domino misericordiae eius, et mirabilia eius filiis hominum; qui satiavit animam inanem et unimam esurientem satiavit bonis, sedentes in tenebris et umbra mortis, victos in mendicitate et ferro.* Istud verbum scribit David Propheta¹, in quo excitat nos ad gratiarum actiones, cum dicit: *Confiteantur Domino* etc. Subiungit rationem, cum dicit: *Qui satiavit* etc. Volens ergo Propheta excitare corda nostra ad gratiarum actiones, ostendit in hoc verbo multiplices defectus nostrae miseriae, nihilominus multiplices effectus divinae misericordiae. — Dicit enim hic, quod homo inanis erat, homo esuriebat, homo in tenebris sedebat, in umbra mortis iacebat, victus in mendicitate et ferro. — Inanis erat, quia non habebat² Deum in se per inhabitationem. Esuriebat, quia non habebat spirituales refectioem. In tenebris sedebat, quia non habebat divinam cognitionem. In umbra mortis iacebat, quia indicatus erat in damnationem. Victus erat in mendicitate, quia non habebat virtuosam operationem: *Vinctus erat ferro*, quia habebat cordis obstinationem.

Confiteantur ergo Domino etc., quia ipse replevit animam inanem, satiavit esurientem, illuminavit in tenebris sedentem, reconciliavit in umbra mortis iacentem, ditavit mendicantem, mollivit³ ferreum cor habentem. — Homo erat inanis, et ipse se dedit ei per inhabitationem. Homo esuriebat, et ipse se dedit ei per refectioem; in tenebris sedebat, et ipse se dedit ei in cordis illuminationem; in umbra mortis iacebat, et ipse se dedit ei in reconciliationis oblationem. Homo vinctus erat in mendicitate, et ipse se dedit ei in virtuosam operationem; vinctus erat ferro, id est corde obstinato, et ipse se dedit ei in cordis mollificationem. *Confiteantur ergo Domino* etc., quia ipse est repletio inanimi, relectio esurientium, lumen in tenebris sedentium, reconci-

liatio in umbra mortis iacentium, ditatio mendicantium et ferreorum mollificatio cordium. — Haec omnia tanguntur in verbis thematis⁴, sicut patet.

2. Et propter haec sex sub sex figuris praefiguratum est corpus Christi in Scripturis, videlicet sub figura *adipis* sive *pinguedinis*, sub figura *panis*, sub figura *mellis*, sub figura *agni paschalis*, sub figura *thesauri caelestis* et sub figura *mannae*. — Quia enim *pinguedo* est quid⁵ penetrativum, ideo valet ad repletionem inanimi, quoad primum. Quia *panis* est quid confortativum, ideo valet ad refectioem esurientium, quoad secundum. Quia *mel* est oculorum purificativum, ideo valet ad illuminationem in tenebris sedentium, quoad tertium. Quia *agnus paschalis* est quid immolativum, ideo valet ad reconciliationem in umbra mortis iacentium, quoad quartum. Quia *thesaurus* est quid desiderativum, ideo valet ad ditationem mendicantium, quoad quintum. Quia *manna* est quid liquefactivum, ideo valet ad mollificationem cordium ferreorum, quoad sextum. *Confiteantur ergo Domino* etc.

3. Primo, quia praefiguratur nobis corpus Christi sanctissimum sub figura *pinguedinis*, et hoc recte. Corpus enim Christi datum est nobis ad conservandum in corde divinum fervorem; qui conservatur tripliciter: per *delectationem* intra semetipsum, per *dilectionem* ad proximum et per *devotionem* ad Deum. *Delectatio* autem intra semetipsum non habetur nisi per viaticum refectioem; *dilectio* autem ad proximum⁶ habetur per Sacramentum communionis; *devotio* ad Deum habetur per sacrificium oblationis. Et ideo ad haec tria datum est corpus Christi, videlicet in *viaticum refectioem*, ut conservet delectationem intra semetipsum; in *Sacramentum communionis*, ut conservet dilectionem ad proximum; in *sacrificium oblationis*, ut conservet devotionem ad Deum. Et haec tria facit *pinguedo*: delectabiles

Similiter sex figurae eucharistiae.

Pars I. De prima et secunda figura. De figura pinguedinis.

Tria necessaria ad fervorem conservandum.

Ad tria dator eucharistiae.

Haec tria facit pinguedo.

¹ Psalm. 106, 8-10. — Brevius, sed contra codd., Bonelli: *In hoc verbo David Propheta excitat nos ad gratiarum actiones. Subiungit. Deinde omittens Volens ergo... actiones, continat: Ostendit ergo multiplices, ac pro nihilominus (ita B) habet et; ceteri codd. male omittunt verba multiplices effectus divinae misericordiae.*

² Bonelli habuit, qui deinde semper ponit *perfectum* pro *imperfecto*, refraganlibus codd.

³ BCDE mollificavit. Voce *mollificatio* vitur auctor etiam I. Sent. d. 40. a. 4. q. 2. arg. 7. ad oppos. Inferius pro *reconciliationis oblationem* AC *reconciliationem* et *oblationem*. Cod. E quatuor tantum figuras hic proponit carumque explicationem exhibet. Unde post *patet* sic prosequitur: Tamen quia de sa-

crosmetissimo corpore Christi loqui proponimus, ideo quatuor ex his omnibus principalia assumimus. Dicitur enim hic, quia homo esuriebat, homo in tenebris sedebat, in umbra mortis iacebat, vinctus erat ferro etc. — Omittit igitur suo loco figuram *pinguedinis* et *thesauri caelestis*.

⁴ Ita codd., Bonelli in *verbo proposito*, qui in initio numeri 2. superflue addit *ideo post Et*. — De figuris eucharistiae cfr. IV. Sent. d. 8. p. l. a. l. q. 1-3.

⁵ Pro quid AC hic et in seq. quiddam.

⁶ Ita ABCD; Bonelli *dilectio proximi*. — Subinde de triplici ratione, quare eucharistia vocetur *viaticum refectioem*, cfr. IV. Sent. d. 8. p. l. dub. 3. Tota autem huius numeri doctrina eisdem fere verbis habetur Breviloq. p. VI. c. 9.

enim facit cibos, quos infundit, quoad primum; dilatat pellem, quam perungit, quoad secundum; flammam sublevat¹, quam attingit, quoad tertium.

4. Quia ergo *pinguedo* delectabiles reddit cibos, significat corpus Christi, quod² magnum *delectationem* homini facit intra semetipsum, qui illud devote comedit. Et hoc figuratum est Genesis penultimo³ *Aser, pinguis panis eius, et praebebit delicias regibus*. Iste panis magnas delicias homini infundit, quia tollit omne, quod affligit. Quatuor enim affligunt hominem in hac vita: *impotentia, ignorantia, malitia et concupiscentia*; et haec quatuor inflicta sunt homini propter originale peccatum; Psalmus 4: *Afflictus sum et humiliatus sum nimis*, et statim subiungit causam dicens: *Dereliquit me virtus mea*, quoad impotentiam; et *lumen oculorum meorum non est mecum*, quoad ignorantiam; *amici mei et proximi mei adversum me appropinquaerunt et steterunt*, quoad concupiscentiam⁴ — *amicos enim et proximos vocat carnem cum concupiscentiis, et tamen adversarios, quia caro concupiscit adversus spiritum*, ad Galatas quinto — *et qui iuxta me erant de longe steterunt*, quoad malitiam. — Contra haec quatuor in praemisso verbo⁵ datur corpus Christi sub figura *panis Aser, panis pinguis, panis delicias praebens, panis regum*. — *Panis regum* dicitur, quia confortando *reges* facit, contra *impotentiam*, ut scilicet *rex*, id est recta ratio, sedens in *solio iudicii*, id est⁷ in gubernatione recta animae, *dissipet omne malum intuitu suo*, sicut dicitur in Proverbiis. — Dicitur etiam corpus Christi *panis pinguis*, quia illuminat, contra *ignorantiam*. *Pinguedo enim in testa posita vel lampadi infusa dat usum luminis*. — Dicitur etiam *panis delicias praebens* contra *carnis concupiscentias*⁸. Iste enim *panis est habens omne delectamentum et omnis saporis suavitatem*, Sapientiae decimo sexto⁹. — Dicitur etiam *panis Aser*, qui interpretatur *beatitudo*, quia totum

hominem beatificat, contra omnem *malitiam*. Virtus enim huius panis est, ut transmutet hominem in Christum, qui est summe beatus per essentiali et beatificans alios per gratiam. Unde Dominus dixit ad beatum Augustinum¹⁰: « Non tu me mutabis in te, sicut cibum carnis tuae, sed tu mutaberis in me ».

5. Secundo, datum est nobis corpus Christi in Sacramentum communionis ad conservandam *dilectionem ad proximum*; et ideo bene significatur per *pinguedinem*. Sicut enim *pinguedo dilatat pellem*, quam perungit; sic corpus Christi dilatat animam, quae ipsum devote comedit. Dilatat autem ad omnem partem positionis, videlicet *supra et infra, ad dexteram, ad sinistram, ante et retro*; et propter hoc dicitur Ieremiae trigesimo primo¹¹: *Inebriabo animam sacerdotum pinguedine*. — *Pinguedine*, qua animam sacerdotum inebriat, hic vocat Sacramentum altaris, quo animam digne sustentium ad caritatem inflamat, quae vehementer animam ad omnem positionem dilatat; et propter hoc subiungitur: *Et populus meus bonis meis adimplebitur*. *Populum* hic vocat¹² totam Ecclesiam, tam militantem quam triumphantem. Postquam enim anima sacerdotis inebriata fuerit ex huius virtute Sacramenti pinguedine dilectionis, statim replet totam Ecclesiam bonis. Ex abundantia caritatis dilaturat *supra* usque in caelum, offerendo Deo¹³ ad honorem Sanctorum in caelo regnantium; dilaturat *infra* usque ad purgatorium, quia offert pro redemptione inibi existentium; dilaturat *ad dexteram*, quia offert pro salute amicorum et benefactorum; dilaturat *ad sinistram*, quia offert pro salute inimicorum et persecutorum; dilaturat *retro*¹⁴, quia offert pro salute antecessorum suorum; *ante*, quia offert pro salute omnium praedestinatorum usque ad diem iudicii futurorum.

6. Tertio datum est nobis corpus Christi in sacrificium oblationis, ut conservet *devotionem ad Deum*; et ideo bene significatum est in pinguedine;

De effectu primo.

Praefiguratur.

Quatuor affligunt hominem.

Figura in qua datur remedia.

Primo.

Secundo.

Tertio.

Quarto.

De effectu secundo.

Dilatat sex modis.

Sacramentum dilatat sex modis Ecclesiam replens.

Notandum.

De tertio.

¹ Ita A C D; Bonelli corrupte *inflammat ad elevationem, quam, B inflammat ad devotionem quoad tertium*.

² Ita A B C D; Bonelli praefigit *quod ante corpus Christi*, quo immutatur sensus; et subinde ponit *praefiguratum pro figuratum, B signatum, C significatum*.

³ Scil. Gen. 49, 20; eundem locum auctor sic applicat Comment. in Lucam, c. 22, 19. — De quadruplici poena homini lapsu inflicta vide II. Sent. d. 22. dub. 2, Breviloq. p. III. c. 5. — Post *impotentia* Bonelli addit *hic et inferius sive infirmitas*, ac pro *haec quatuor* ponit *quae*, refragantibus A B C D.

⁴ Psalm. 37, 9, deinde v. 11. (ubi Vulgata post *meorum* interserit *et ipsum*), sequuntur v. 12, et 16. — Bonelli constant *quantum ad pro quoad* (ita A B C).

⁵ Bonelli transponit huc verba: *et qui... malitiam, quae cum codd. posuimus infra post Galatas quinto* (v. 17.).

⁶ Scilicet Gen. 49, 20, cuius loci quatuor partes ad propositum applicatur.

⁷ Pro *ut scilicet rex, id est recta ratio, sedens in solio iudicii, id est*, Bonelli corrupte *sive infirmitatem quinque sensuum. Rex enim, id est recta ratio, qui sedet in solio iudicii, id est*. — Locus Scripturae est Prov. 20, 8: *Rex, qui sedet in solio iudicii, dissipat etc.*

⁸ Ita A C D, Bonelli *contra concupiscentiam, B contra carnis delicias*.

⁹ Vers. 20: Pro quibus Angelorum esca nutritivisti populum tuum et paratum panem de caelo praestitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem et omnis saporis suavitatem. — Pro *est habens* contra codd. Bonelli *habet*, et subinde omittit *panis* ante *Aser*. — De *Aser* dicitur etiam Hexaem. col. lat. 23. n. 20: *Aser interpretatur bonus, scilicet pinguis panis, praebens delicias regibus*.

¹⁰ I libr. VII. Confess. c. 10. n. 16. Cfr. Breviloq. p. VI. c. 9. Per quae non in se transformet Christum, sed ipse potius vult citari in eius mysticum corpus.

¹¹ Vers. 14. Bonelli *animas*, refragantibus Vulgata et A. — Superius pro *Secundo, datum est nobis corpus* Bonelli *Datum est corpus*, et inferius idem falso *potentiam* pro *positionem* (ad omnem positionem idem est ac *quoquoque* usque, ut patet ex seqq.).

¹² Bonelli *dicit hic*, deinde ante *virtute* omittit *ex huius*, ponit *abundantia dilectionis pro abundantia caritatis*, et infra *ibi pro inibi*, refragantibus codd.

¹³ A B D omittunt *Deo*, et subinde in caelo.

¹⁴ Bonelli *perperam* et contra codd. *ante*, et deinde *retro pro ante*.

quia, sicut pinguedo igni superfusa subleuat flammam in altum, sic diviniſſima eucharistia, a devoto corde suscepta, rapit ipsum per devotionem ad Deum. Et propter hoc dicitur in Psalmo¹: *In nomine tuo levabo manus meas. Sicut adipem et pinguedinem repleatur anima mea, et labii exsultationis laudabit os meum.* Sicut enim vas repletum adipem et pinguedinem, non valens continere interius, redundat exterius; sic corpus Christi, cum animam repleverit pinguedine devotionis, eructat exterius in labiis exsultationis. — Tanguntur autem quatuor in isto verbo, quae solent conservare devotionem ad Deum, videlicet *rectitudo intentionis, consuetudo orationis, devotio communionis et consecutio gratiarum actionis.* Et istud debet ita ordinare homo, quod primo praeparat *rectam intentionem*, postea se ipsum excitet per *orationem*, et ex tunc devote accedat ad *communionem*, et ultimo resolvat os in *gratiarum actionem*.

7. Primo debet habere *rectam intentionem*: quia non debet homo offerre hoc sacrificium propter favorem hominum, vel propter carnale commodum sive propter lucrum temporalium; sed pure propter honorem divinum, propter utilitatem proximorum et propter augmentum suorum meritorum. Et propter hoc dicitur hic: *In nomine tuo, iuxta illud Apostoli²: Omne, quodcumque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Iesu Christi facite.* — Debet etiam accedens ad hoc Sacramentum esse excitatus ad *orationem*; non enim tepido corde debet aliquis accedere, quia sic mereri posset oblationem. Et propter hoc dicitur hic: *Levabo manus meas, videlicet per orationem, iuxta illud Apostoli ad Timotheum³: Volo, viros in omni loco orare, levantes puras manus, scilicet ad Dominum.*

Et sic tertio devotus debet accedere ad *communionem*; unde subditur: *Sicut adipem et pinguedinem repleatur anima mea.* — Et ultimo, impinguatus per

*devotionem*⁴ et inflammatus per *dilectionem*, debet erumpere in *gratiarum actionem*; ideo subiungitur: *Et labii exsultationis laudabit os meum.* — *Confi-teantur ergo Domino misericordiae eius, quia praefiguravit nobis primo corpus suum sub figura pinguedinis.*

8. Secundo praefiguravit nobis hoc sanctissimum corpus suum in forma panis, de quo ipse dicit Ioannis sexto⁵: *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi; et ibidem: Panis, quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita.* — Iste est panis, quem attulit Angelus Eliae, sicut dicitur tertii Regum decimo nono: *Respexit Elias, et ecce, ad caput eius subcinericius panis et vas aquae. Panis subcinericius est corpus Christi, qui bene subcinericius dicitur, quia velatur accidentibus; per cineres significantur accidentia, et sub illis cineribus accidentium latet refectio nostrarum mentium. Quod autem dicitur, quod erat ibi vas aquae, hoc additur⁶ propter sanguinis Christi mysterium. Quod autem panis iste allatus est per angelicum ministerium, significat, quod cum conficitur hoc Sacramentum, ibi adest maximus exercitus Angelorum. Gregorius in Dialogo⁷: « Cui fidelium dubium est, in ipsa immolationis hora ad vocem sacerdotis caelos aperiri, ima summis sociari, terrena caelestibus iungi, unumque ex visibilibus atque invisibilibus fieri? Sed cum haec agimus, necesse est, ut prius coram Deo nosmetipsos Deo in compunctione cordis in ara mactemus ».*

Sed praequam Elias venerat ad huius panis refactionem, quatuor legitur fecisse⁸: quia reliquit puerum, venit in desertum, sedit subter iuniperum et habuit suscitatorem Angelum; ad significandum, quod quatuor debet habere qui digne ad hoc Sacramentum vult accedere. — Primo debet fugere mundi consolationem; debet intrare religionem; debet ibi habere respectu praelati subiectionem; debet habere ad

Quatuor conservant devotionem.

De primo.

De secundo.

De tertio.

De quarto.

De secunda figura scilicet panis.

Figura est panis Eliae.

Explicatur.

Quatuor facta Eliae.

Haec quatuor applicantur eucharistiam sumenti.

¹ Psalm. 62, 5. 6. — Superius pro *Tertio datum est Bonelli Datum est*, et pro *bene significatum est* habet significatur. Post verba Psalmi in eiusdem editione desideratur tota propositio: *Sicut enim... exsultationis.* Denique fide A C (et ex parte B D) substituitur *Et istud debet ita ordinare homo, quod primo praeparat rectam intentionem, postea... resolvat os in pro Et ita illa ordinate debent fieri, ut homo primo se praeparat per rectam intentionem, praeterea... resolvat se in.* — Quoad doctrinam cfr. IV. Sent. d. 12. p. II. a. 1. q. 1. a. 2. q. 2. et opusculum de Praeparatione ad Missam.

² Coloss. 3, 17. — Superius et alibi passim fide eodd. substituitur *Et propter hoc pro Unde.*

³ Epist. 1. 2, 8: Volo ergo, viros etc. — A C omittunt verba Apostoli, et ipsam allegationem immediate post *oblationem* ponunt.

⁴ Bonelli omittit *per devotionem.*

⁵ Vers. 54; seq. locus ibid. v. 52; tertius III. Reg. 19, 6, ubi Vulgata *ad caput suum.* Pro *Respexit* ABDE *Surrexit.* — Superius ex eodd. substituitur *in forma pro in figura*; inferius autem post *iste est* fide ABCDE suppressimus inepta verba in figura.

⁶ Hanc partem propositionis fide ABCDE substituitur

post *mentium* pro *Vas aquae*; deinde *quod autem* pro *quare autem*, et per consequens *significat* (vel *signat*) pro *signatur*.

⁷ Libr. IV. c. 58. 59. Secuti sumus lectionem quinque nostrorum eodd. satis convenientium, dum Bonelli exhibet locum integrum ex ed. Maurina his verbis: « Quis fidelium habere dubium possit, in ipsa immolationis hora ad vocem sacerdotis caelos aperiri, in illo Iesu Christi mysterio Angelorum choros adesse, ima summis sociari, terrena caelestibus iungi, unumque ex visibilibus atque invisibilibus fieri? Sed necesse est, cum haec agimus, ut nosmetipsos Deo in cordis contritione mactemus ». *Quoniam priusquam.* — Idem locus exhibetur IV. Sent. d. XI. text. Magistri, e. 2, et explicatur Comment. p. 1. dub. 3.

⁸ Refragantibus A B C D E, Bonelli hic addit *legitur quod*, et locum ex ipsa Vulgata (III. Reg. 19, 3. seqq.), nonnullis omissis, exhibet sic: *venit in Bersabee Iuda et dimisit ibi puerum suum et perrexit in desertum; cumque venisset et sederet subter unam iuniperum, obdormivit in umbra iuniperi; et ecce, Angelus Domini legitit eum et dixit illi: Surge et comede. Quatuor ergo. Post fecisse idem ponit quod pro quia, deinde secessit pro venit, et suscitationem Angeli pro suscitatore Angeli, et immediate post addit *Et hoc nec nobis.**

Deum devotionem¹. Et haec sunt illa quatuor, quae supra diximus.

De primo. 9. Primo ergo debet fugere mundi consolationem. Cum enim in hoc Sacramento sit plenitudo consolationis spiritualis; et talis non detur admittentibus alienam consolationem, ut ait Bernardus²: ideo necesse est, ut qui vult aliam consolationem ritalem dimittat delectationem carnalem. Et est quod dicitur hic, quod cum venisset in *Bersabee*, reliquit ibi puerum suum. *Bersabee* interpretatur fons satietatis et significat Christum, in quo est omnis plenitudo gratiarum. Hanc plenitudinem³ qui attingit omnem delectationem mundi relinquit; et hoc est quod ibi subditur: *Reliquit ibi puerum suum*. Quid per *puerum* nisi carnalem delectationem accipimus? Quem puerum nos relinquere docebat Apostolus⁴, cum dicebat: *Nolite pueri effri sensibus, sed malitia parvuli estote*. Ille ergo relinquit puerum, qui relinquit puerilem mundi modum.

De secundo. 10. Secundo qui digne vult accedere ad hoc Sacramentum debet se componere ad vitae honestae religionem. Et hoc est quod dicitur hic, quod Elias *perrexit in desertum*. *Desertum* significat statum religiosum, quia dicitur a *deserendo*; et ibi deseruntur omnia temporalia. Deseruntur enim ibi *divitiae* per votum paupertatis, *deliciae* per votum castitatis, *honores et dignitates mundanae* per abnegationem⁵ voluntatis propriae. Et nihil tam nocivum est in mundo, sicut ista tria; Ioannes in Canonica⁶: *Omne, quod est in mundo, aut est concupiscentia carnis, aut concupiscentia oculorum, aut superbia vitae*. Et quia per haec tria animas peccatrices captivat diabolus, etiam per haec tria animas religiosas impugnat; quod

significatum est Deuteronomii octavo⁷, *quod in deserto erat serpens flatu adurens*, id est diabolus tentans per superbiam; et *dipsas* siti interficiens, id est diabolus tentans per avaritiam; et *scorpio* vultu blandiens et cauda pungens, id est diabolus tentans per carnis concupiscentiam.

11. Tertio debet habere respectu praelati subiectionem; et hoc est quod dicitur hic, quod Elias sedit *subter unam iuniperum*. *Iuniperus*, ut dicit Isidorus⁸, est arbor, cuius cineres conservant ignem per totum annum. Quid ergo per *iuniperum* significare possumus nisi bonum praelatum? Cinis iuniperi est humilitas praelati, quae solet conservare in pectoribus⁹ subditorum ignem mutuae dilectionis et calorem fervidae devotionis.

12. Quarto debet habere respectu Dei devotionem, et hoc est quod dicitur hic¹⁰, quod Angelus suscitavit eum. Quid significatur per *Angelum* nisi divinae gratiae donum? *Angelus* enim interpretatur nuntius. Tunc enim Deus quasi Angelum ad nos mittit, quando gratiam nobis immittit. Et iste Angelus semel et iterum excitat, quia divinae gratiae donum semper ad proficiendum nos in spiritu instigat. — Sed qui¹¹ digne ad hoc Sacramentum accedit vacuus non recedit. Et ideo nota, quod quatuor sunt, quae haurire solent in hoc Sacramento qui digne accedunt.

13. Hoc enim Sacramentum *confortat* ad actionem, *sublevat* ad contemplationem, *disponit* ad divinorum revelationem, *animat* et *accendit* ad mundi contemptum et ad caelestium aeternorumque bonorum desiderationem. Et ideo dicitur hic, quod Elias *in fortitudine, cibi illius ambulavit, usque ad*

¹ Post mundi consolationem Bonelli sic prosequitur: *secundo debet qui a Deo vocatus fuerit, ingredi rectae vitae religionem; tertio debet ibi habere praelati subiectionem; quarto debet habere ad proficiendum Dei excitationem. Et haec sunt illa quatuor, quae de Eliu diximus*. B haec omnia omittit usque ad verba *Cum enim* (n. 9.). Secuti sumus AC, quibus, paucis exceptis, conveniant DE.

² Bernard., sive potius Gaufridus abb. in Declamat. ex Bernard. collectis super: Ecce, nos reliquimus omnia etc., § 55. n. 66. — Superius ex BDE post *alienam* supplevimus *consolationem*, et cum D posuimus *dimittat* pro *debet dimitti*, quod etiam ABCE habent, sed omisso superius *ut*, unde C *debet*. Denique pro *Et hoc est quod solus Bonelli inde*.

³ Fide ABCDE substituiimus *hanc plenitudinem pro quam*, et deinde *Et hoc est quod ibi* pro *Unde*; idem infra saepius occurrit. Omisimus etiam ante *quem puerum* verba *quae recera puerilis est*, substituiimus *nos relinquere docebat* pro *relinqui docuit*, nec non *cum dicebat* pro *dicens*.

⁴ Epist. I. Cor. 14, 20. — Subinde post *debet* fide codd. omisimus *si a Deo vocatus fuerit*, quia illud *se componere ad vitae honestae* (Bonelli *rectae*) *religionem* non significat nisi saltem corde et spiritu se conformare statui religioso, qui proprie per *desertum* significari in sequentibus docet. Ibi ex AB post *religiosum* posuimus *quia* pro *Desertum*, denique ante ibi ex A et pro *quia*.

⁵ Bonelli *honores humanae dignitatis per votum obedientiae sive per abnegationem*, contra codd. parum inter se variantes;

secuti sumus D. Subinde Bonelli omittit *tam nocivum*, et pro *sicut* ponit *nisi*.

⁶ Epist. I. 2, 16. Vulgata ponit bis et pro *aut*. — Pro etiam per haec tria Bonelli et, ac subinde pro *quod significatum est* habet *ideo dicitur*.

⁷ Vers. 45: Vulgata: Et ductor tuus fuit in solitudine magna atque terribili, in qua erat serpens flatu adurens et scorpio ac dipsas, et nullae omnino aquae. — De *dipsade* annotat Bonelli: Solinus cap. 30: *Dipsas siti interficit*. Item de eius morstu humorem omnem consumente et sitim maximam inducente Lucan. lib. 9; Plinius lib. 32. c. 5. — Fide codd. adiecitimus *quod in deserto*, nec non substituiimus *et dipsas siti* pro *ac dipsas siti siti*.

⁸ Etymolog. XVII. c. 7. n. 35. — Superius pro *respectu praelati* Bonelli *praelato*.

⁹ Refragantibus ABCDE, post *ignem* Bonelli sic legit: *diu usque ad annum. Iuniperus ergo est bonus praelatus, cui humilis subiectio conservare solet in cordibus subditorum*. Deinde idem pro *fervidae devotionis* habet *fervidae dilectionis*, repetens eandem vocem.

¹⁰ Libr. III. Reg. 19, 5: Et ecce, Angelus Domini tetigit eum etc., et v. 7: Reversusque est Angelus Domini secundo et tetigit eum dixitque illi: Surge, comede. — Superius Bonelli corrupte *habere Dei excitationem. Unde dicitur quod*.

¹¹ Ita codd., Bonelli *inspirat; quoniam*. — Subinde post *Et ideo* ex CDD adiecitimus *nota, quod*, et ex omnibus codd. *in hoc Sacramento*.

De quarto.

Fructus quatuor insinuat.

Fructus quatuor insinuat.

montem Dei pervenit, secreta divina vidit et in ostio speluncae stetit; et haec sunt illa quatuor.

Primum ergo, quod haurit anima devota in hoc Sacramento, est, quod confortatur¹ ad actionem. Unde dicitur hic: *Et ambulavit in fortitudine cibi illius quadraginta diebus* etc. Iste cibus significat corpus Christi, in cuius fortitudine homo laborat, dum in spiritali vita proficere non cessat. Ambulat autem *quadraginta diebus*. In quadragenario est denarius per quaternarium ductus. Per *denarium* significatur decalogus, ad quem reducit totum vetus testamentum. Per *quaternarium* significantur quatuor Evangelia, ad quae reducit totum novum testamentum. Ambulare igitur in fortitudine cibi illius quadraginta diebus est proficere in spiritali vita toto tempore nostro, quo regitur² vita nostra per novum et vetus testamentum.

14. Secundo, *sublevatur ad contemplationem*³; unde dicitur hic, quod *pervenit ad montem Dei*. Quid per *montem* significare possumus nisi mentis sublevationem? Ad hunc montem Moyses pervenerat, de quo legitur Exodi tertio⁴: *Moyses pascabat oves*, ibi notatur exercitium actionis. Postea *minavit gregem ad interiora deserti*, in quo designatur reductio omnium actionum et affectionum ad intima cordis. Et *pervenit ad montem Dei*, in quo notatur sublevatio mentis ad caelestia. Et ibi *apparuit ei Dominus*, quia ex tunc datur animae actus contemplationis. Apparuit autem ei *in flamma ignis*. Ignis habet calefacere et illuminare, ad significandum, quod quando anima pervenit ad gratiam contemplationis, et *intellectus* haurit lumen cognitionis et *affectus* incendium dilectionis.

15. Tertio, *disponitur ad divinarum secretorum revelationem*; et ideo dicitur hic⁵, quod Dominus dixerit Eliae: *Egrederere et sta in monte coram Domino; et ecce, Dominus transit, et spiritus grandis et fortis subvertens montes et conterens petras ante Dominum; non in spiritu Dominus; et post spiritum commotio; non in commotione Dominus; et post commotionem ignis, non in igne Dominus; et post*

ignem sibilus aurae tenuis, ibi Dominus. Ibi enim revelatum est Eliae, quod Dominus non est in spiritu superbiae, non in commotione impatientiae, non in igne cupiditatis sive carnalis concupiscentiae; sed in sibilo aurae tenuis, id est in tranquillitate pacatae conscientiae; Psalmus⁶: *In pace enim factus est locus eius, et habitatio eius in Sion*.

16. Quarto, *animatur ad contemptum mundi et ad caelestium bonorum desiderationem*. Et hoc est quod dicitur hic⁷, quod *Elias operuit vultum suum pallio et egressus stetit in ostio speluncae*. Quando enim anima sublevatur ad videndam illius pulchritudinis immensitatem et virtutis divinae infinitatem, statim resilit in propria parvitate et *cooperit*⁸ *vultum suum* per profundam humilitatem, et *egreditur* de mundi cupiditate, et *stat in ostio speluncae*, id est, suspirat ad aeternitatem. Per *speluncam* enim significatur corpus humanum, per *ostium* exeundi desiderium. Et propter hoc quasi in ostio stabat, quia exire desiderabat. — *Confiçantur ergo Domino*, quia secundo praefiguravit nobis corpus suum sanctissimum in figura *panis*.

17. Tertio praefiguravit nobis corpus suum reverendissimum in figura *mellis*. Et propter hoc dicitur Proverbiorum vigesimo quarto⁹: *Comede, fili, mel, quia bonum est, et favus dulcis gutturi tuo*. Per *favum mellis* significatur Sacramentum dominici corporis; et bene per *mel* significatur, quia mel delectat gustum et secundum medicos habet purificare visum. Ita Christus delectat affectum et illuminat intellectum. Bernardus¹⁰: « Iesus, dulcedo cordium, fons vivus, lumen mentium, excedit omne gaudium et omne desiderium ». Per hoc, quod dicit, quod est *dulcedo cordium*, delectare habet affectum; et per hoc, quod est *lumen mentium*, illuminare habet intellectum. — Quod autem Christus sit *mel*, dicit Bernardus super Canticum¹¹: « Iesus mel est in ore, mellos in aure, iubilus in corde ». Et alibi: « Iesus, decus angelicum, in aure dulce canticum, in ore mel mirificum, in corde pigmentum caelicum ». Hoc mel produxit nobis apud nostra, Virgo Maria, iuxta illud

Fructus primus.

Significatur V. et N. T.

Secundus.

De Moyses.

Tertius. Iterum de Elia.

Quartus.

Epilogus.

Pars II. De tertia et quarta figura mellis.

Mal purificet visum.

Christus mel.

¹ Bonelli confortat.

² Ita DE Bonelli tenetur; AC omittunt verba *quo regitur... testamentum*. Superius post *reducitur* Bonelli omittit *totum*, et pro *toto tempore* ponit *omni tempore*.

³ Bonelli male omittit haec verba, quae initium novi membri indicant, dum post *testamentum* prosequitur: *Ideo dicitur hic quod pervenit*. — De significatione *montis* Bonav. idem docet Comment. in Lucam, c. 9. ad v. 28.

Vers. 1. seqq. — Bonelli, recedens a codd., hic post *oves* refert totum locum Scripturae: lethro, socii sui sacerdotis Madian; enunq; minasset gregem ad interiora deserti, venit ad montem Dei Horeb. Apparuitque ei Dominus in flamma ignis de medio eius etc. Porro prima verba repeti incipiens: Ubi in dicto verbo: Moyses pascabat oves lethro, socii sui sacerdotis Madian etc., notatur exercitium actionis. Prius autem (perperam pro *Pastea*). Denique ex codd. substitutum *pervenit pro venit*.

⁴ Litr. III. Reg. 19, II. 12. Codd., a Vulgata recedentes,

ter habent et non in pro non in. In line in Vulgata deest *ibi Dominus*. — Bonelli *Unde dicitur quod*.

⁶ Psalm. 75, 3.

⁷ Luc. cit. v. 13. — Refragantibus codd., Bonelli superius post *animat* prosequitur: *et accendit ad mundi contemptum et ad caelestium utrorumque bonorum*.

⁸ Ita codd., Bonelli *operit*. Infra ante *Confiçantur* AC omittunt propositionem *Et propter hoc... desiderabat*.

⁹ Vers. 13. Vulgata (et DE) *fili mi pro fili, et favum dulcissimum pro favus dulcis*. Superius adiecit *reverendissimum* fide A CD. — Quod *mel purificet oculos*, teste Bonelli, ducet Plinius lib. II. c. 16, ubi mel vocatur *oculis aptissimum*.

¹⁰ Non constat, quis sit auctor notii huius hymni, vulgo Bernardo tributi et inter ipsius opera supposita impressi.

¹¹ Serm. 15. n. 6. Deinde semel et iterum canticum subter praedictus hymnus. — Pro lectione Bonelli *nectar caelicum* substitutum ex ABCE antiquam lectionem *pigmentum caelicum*.

Maria com-
paratur api.

Ecclesiastici undecimo¹: *Brevis in volatilibus apis, et initium dulcoris habet fructus eius.* — Apis est Virgo beata, quae *brevis* dicitur, quia inter omnes Sanctos humillima. Huius *fructus habet initium dulcoris*, quia Dominus Iesus Christus, qui fuit fructus ventris eius, non solum fuit *dulcis*, sicut mel, immo *super mel et favum*; unde Bernardus: « Super mel et omnia lesu dulcis presentia ». — Sicut ergo praefiguratur corpus Christi sub figura panis, et hoc ad *refectionem* esurientium; ita praefiguratum est sub figura *melis* ad *illuminationem* in umbra mortis sedentium; et hoc est quod dicitur primi Regum decimo quarto², quod Ionathas gustavit de melle, *et illuminati sunt oculi eius.* — Sed quia quatuor sunt necessaria homini digne accedenti ad hoc Sacramentum; ideo quatuor legitur Ionathas fecisse³, priusquam venisset ad gustandum favum mellis: ascendit laboriosam viam, convertit totum exercitum Philistinorum in fugam, tenuit in manu sua virgam et ad os suum applicuit manum suam; ad significandum, quod digne accedens ad hoc Sacramentum debet habere *conatum meliorationis, victoriam tentationis, patrocinium beatae Virginis et praesidium illuminationis operationis.*

Praefigurat-
tur illumina-
tio in um-
bra mortis.

Quatuor fac-
tus Ionathae
significat
quatuor fa-
cenda.

De primo
necessario.

18. Primo ergo debet habere *conatum meliorationis*; et propter hoc legitur de Ionatha, quod *ascendit reptans manibus et pedibus*, ad significandum, quod desiderium magnum debet habere semper proficiendi, crescendi et ascendendi de virtute in virtutem, secundum illud Psalmi⁴: *Beatus vir, cuius est auxilium abs te, ascensiones in corde suo disposuit in valle lacrymarum, in loco, quem posuit. Etenim benedictionem dabit Legislator; ibunt de virtute in virtutem; videbitur Deus deorum in Sion.* Et quia nullus est ad hoc idoneus, nisi qui applicet ad hoc omnes vires animae et corporis; ideo dicitur Ionathas *reptasse manibus et pedibus.* Ber-

nardus⁵: « Haec est quotidiana exercitatio mea: assidue scopo spiritum meum et cum omnibus amabilibus meis quasi manibus et pedibus et totis imitentis viribus sorsum tendo ad te; sed quanto tendo fortius, tanto detrudor durius in terram, in memetipsum et sub memetipsum, et respiciens memetipsum, factus sum mihi ipsi de memetipso laboriosa et taediosa quaestio ».

19. Secundo debet habere *victorium tentationis*⁶; De secundo. et propter hoc legitur de Ionatha, quod convertit totum exercitum in fugam, ad significandum, quod in omnibus tentationibus debet pervenire ad victoriam qui vult digne accedere ad Sacramentum altaris.

20. Tertio debet habere *patrocinium beatae Mariae Virginis*⁷; qui vult gustare huius mellis dulcedinem in Sacramento altaris absconditum; et propter hoc legitur Ionathas in manu sua tenuisse virgam, priusquam veniret ad dulcedinem mellianam. Per *virgam* significatur Virgo Maria in Scriptura, secundum illud Isaiae undecimo⁸: *Egredietur virgo de radice Iesse, et flos de radice eius ascendet.* Ille ergo in manibus tenet virgam, qui in omni operatione sua habet beatae Virginis memoriam, cuius extensione mel attingitur, quia non nisi patrocinio beatae Mariae Virginis ad virtutem huius Sacramenti pervenitur. Et propter hoc, sicut per eam hoc sacratissimum corpus nobis datum est, ita per manus eius debet offerri et per manus eius accipi sub Sacramento, quod nobis praestitum est et natum ex eius utero. Bernardus⁹: « Quidquid illud sit, quod offerre paras, beatae Mariae manibus recommendare memento, ut eodem alveo gratia ad largitorem gratiae refluat, quo influxit. Forte enim manus tuae aut sanguine pleneae, aut infectae numeribus, eo quod eas ab omni munere non excussisti ».

21. Quarto debet habere *praesidium illuminationis* operationis qui digne vult accedere ad mysterium

¹ Vers. 3. Vulgata: Brevis in volatilibus est apis... fructus illius. — Bonelli cum solo B per saltum omittit omnia verba ab *Apis* est usque *dulcoris*. Deinde pro *qui fuit* ponit *qui est*; porro ante *ad refectionem* omittit *et hoc*, et post *ita* habet *et pro praefiguratum est*, refragantibus codd.

² Vers. 27. 29. — Superius solus Bonelli pro *in umbra mortis sedentium*; et hoc est quod dicitur *primi* habet tantum in *tenebris* incertum. *Primi*. Post *oculi eius* idem interserit: *sed antea quatuor fecit: Ascendit manibus et pedibus reptans* etc. *Ecce, multitudo prostrata et luc* illucque diffugiens etc. *Extendit summitatem virgae, quam habebat in manu et intinxit in favum mellis; et convertit manum suam ad os suum.* *Scilicet et quia quatuor sunt necesse* (hi loci Script. sunt ibid. v. 13. 16. 27.)

³ Contra codd. Bonelli post *Sacramentum* sic: *sicut quatuor fecit Ionathas, priusquam*. Deinde post *convertit* idem omittit *totum*, ac *sua post manu*, et *suam post os*, nec non *ad hoc Sacramentum* (ita E) post *accedens*.

⁴ Psalmi. 83. 6. 7. — Superius pro *et propter hoc legitur de Ionatha, quod ascendit* solus Bonelli *ideo legitur, quod Ionathas ascendit*; qui pro *ad significandum, quod habet quia*, denique omittit *semper* ante *proficiendi* ac *deum crescendi*.

⁵ Vel potius Gulielmus. a. b. S. Theodorici, in Tract. de

Contemplando Deo, c. 2. n. 5. — Locum corruptum emendavi-
mus ope. originalis et codd.

⁶ In seqq. Bonelli discedit a codd. et multa omittit sic continens: *unde legitur, quod Ionathas totum exercitum Philistinorum vertit in fugam. Tertio.*

⁷ Iterum Bonelli, plura omittens, tantum habet *Virginis, unde Ionathas tenuit in manu sua virgam. Per virgam.*

⁸ Vers. 1. — Bonelli solus habet *virgam* pro *tenuit virgam*, deinde *omnibus operationibus suis pro omni operatione sua*; subinde post *perventur* habet *Quoniam pro Et propter hoc*; denique omittit *nobis praestitum est* et.

⁹ in Nativ. B. M. V. sermo de aquaeductu, u. 18, in line. — Codd. nostri in nonnullis recedunt ab originali neque exhibent tinte-grum locum, ut facit Bonelli. Nam post *influxit* omittunt: « Neque enim impotens erat Deus etiam sine hoc aquaeductu infundere gratiam, prout vellet; sed sibi [originale recte tibi] velintum voluit providere ». Post *excussisti* Bonelli continuat: *haque [originale ideoque] modicum illud quod offerre desideras, gratissimis illis et omni acceptione dignissimis [Mariae] manibus offerendum tradere cura, si non vis sustinere repulsum. Nimirum candidissima quaeque [quaedam] filia sunt, nec causabitur ille filiorum amator inter filia non inventum, quidquid illud sit, quod inter Mariae manus invenit.*

corporis Christi. Sicut enim dicit Apostolus ad Thesalonicensis¹: *Qui non vult operari*, sive qui non laborat, *non manducet*. Hoc perfectissime debet servari circa manducationem corporis Christi; nullus enim ad huius Sacramenti perceptionem est idoneus, nisi qui exercitatus est per bonam operationem. Et propter hoc dicitur de Ionatha, quod *applicuit manum suam ad os*. Quia manibus laboramus, ideo in Scripturis per *manus* operatio significatur; *ore* vero quia manducamus, ideo hoc nomine *oris* significatur actus manducationis. Manum ergo² ad os applicat qui ipsi manducationi corporis Christi adhibet exercitium bonae operationis.

22. Sed quia digne manducanti augmentari solet donum gratiae, ideo quatuor bona legitur Ionathas accepisse in degustatione mellis, ad significandum, quod quatuor effectus gratiae in Sacramento accipit qui digne accedit³. — Ibi enim *illuminatur rationalis* ad cognoscendum summum verum; et ideo legitur hic⁴, postquam Ionathas gustavit mel: *Illuminati sunt oculi eius*. Qui enim frequentat istud Sacramentum cum fervore devotionis de die in diem proficit in illuminatione mentis. Et propter hoc dicitur hic: *Vultistis ipsi, quia illuminati sunt oculi mei, eo quod gustaverim paululum de melle isto*.

23. Secundo, ibi *incitatur concupiscibilis* ad summum bonum quaerendum; qui enim digne accedit ad hoc Sacramentum magis et magis in intimis suis delectatur. Et hoc est quod dicitur de Ionatha⁵: *Gustans gustavi paululum mellis*. Notabile est quod dicit: *Gustans gustavi*. Cum enim illa dulcedo gustatur, concupiscibilis magis ad gustandum incitatur et magis dilatur; ideo, quia gustando gustat, ex gustu semper desiderium ampliat. Unde Bernardus⁶: «Gustus spiritualis incitamentum est amoris et irritamentum desiderii»; idem: «Qui te gustant esuriunt, qui bibunt adhuc sitiunt, desiderare nesciunt nisi Iesum, quem diligunt». Et bene subiungit *paululum mellis*, quia, quantumcumque homini detur

in hac vita degustatio ampla, tamen in comparatione illius plenitudinis supernae non est nisi paululum mellis.

24. Tertio, *fortificatur irascibilis* ad extirpandum omne malum. Et propter hoc legitur, quod Ionathas, confortatus de gustu mellis, persecutus est *Philisthaeos usque Hailon*⁷. *Philisthaei* interpretantur duplex ruina et significant vitia, quae ruere faciunt animam et corpus morte aeterna. *Hailon* interpretatur inquisitio vitae et significat aeternam vitam, quam ibi perfectissime acquiramus. Haec enim temporalis vita non est dicenda *vita*, sed potius *mors*, sicut dicit Gregorius⁸. Ionathas ergo, confortatus de melle, id est vir factus de corpore Christi, persequitur Philisthaeos usque Hailon, id est vitam exterminare non cessat, donec vitam aeternam possideat.

25. Quarto, homo mundum *mortificatur* ad vivendum secundum Deum. Et hoc est quod dicitur hic de Ionatha. Postquam dixit: *gustans*, videlicet paululum de melle, consequenter subiunxit: *ecce, ego morior*, ad significandum, quod quemcumque dulcedo huius Sacramenti perfundit, hunc mundo funditus extinguit. Et hoc est desiderium Sanctorum; unde Iob: *Suspendium elegit anima mea, et mortem ossa mea*; haec enim hominis exterioris mortificatio est summa interioris vivificatio. Unde dixit Dominus Moysi: *Non videbit me homo et vivet*, quia non nisi post istam mortificationem pervenitur ad Dei visionem. Quia ergo «visio Dei est tota merces», sicut dicit Augustinus⁹; et non pervenitur ad Dei visionem nisi per mortificationem: ideo beatus Augustinus desiderabat hanc mortificationem dicens: «Fac me, Domine, tuo desiderio et tuo amore huic mundo funditus extingui et omnium transentium rerum vanitatem oblivisci prae magnitudine amoris tui, ut de temporalibus nec lugeam nec gaudeam nec blandis corrumpar nec adversis concutiar». — *Confiteatur* ergo *Domino misericordiae eius*, quia praefiguravit nobis corpus suum sub figura *mellis*.

Quatuor fructus eucharistiae.

Primum.

Secundus.

Tertius.

Quartus.

Epilogus.

¹ Epist. II, 3, 10: Si quis non etc. — Superius fide BDE posuimus *mysterium corporis*; AC *ministerium corporis*; Bonelli omittit verba *qui digne... Christi*; idem inferius ponit *ante manducationem* pro *circa manducationem*, et subinde alia plura vel omittit, vel paucis verbis dicit.

² Post verba *ad os* Bonelli non habet nisi: *Manibus laboramus, ore manducamus. Manus ergo*.

³ Bonelli: *Et quia digne manducavisti augetur gratia, ideo Ionathas in degustatione mellis tria bona dicitur accepisse. Sed qui digne accedit tria accipit. Illuminatur*.

⁴ Vers. 27. — Bonelli omittit *etc.* legitur hic. — Seq. vers. est ibid. 29.

⁵ Loc. cit. v. 43. Vulgata: Gustans gustavi, in summitate virgae, quae erat in manu mea, paululum mellis. — Bonelli, multa omittens, post *quaerendum* prosequitur: Unde dicitur hic: Gustans... de melle. Recte dicit: Gustans gustavi, quia quo magis gustatur, eo magis concupiscibilis ad desiderium incitatur. Bernardus. — Idem in aliis minoribus a codd. in seqq. dissentit.

⁶ In festo Omn. Sanct. serm. I, n. 10: «Gustus sapientiae... Sed gustus ille nihil aliud est quam irritamentum desiderii et incitamentum amoris». Ibid. n. 11. aliis verbis seq. loc. sententia-

liter continetur, sed quoad verba in praedicto hymno. — Post in hac vita Bonelli brevius non est respectio illius nisi.

⁷ Loc. cit. v. 31: Vulgata: usque in Aialon. Tamen apud Lyranum et Card. Hugonem Hailon.

⁸ In Evang. II. homil. 37. n. 1. — Superius post *dicenda* Bonelli omittit *vita*. — Luc. Scripturae sunt ibid. v. 43, deinde Iob 7, 15; tertius Exod. 33, 20. Sententiae sumtae sunt ex Gregor., VIII. Moral. c. 25. n. 44. Chr. liner. mentis in Deum, c. 7. n. 6. — Infra pro *homo* BDE *totus homo*.

⁹ In Ps. 90, serm. 2. n. 13. Vide supra 544, nota 8. Seq. locus non est in geminis operibus S. August., sed in 17. oratione eorum, quae habentur in operibus Anselmi (apud Migne, Patrol. Latine. tom. 158. col. 895). Textum apud Bonelli corruptum exhibemus secundum codd., qui conveniunt cum originali, nisi quod post *rerum* in hoc omittitur *vanitatem*, post *amoris tui* addatur *usque adeo*, et post *gaudem* iterum *nec metuam aliquid temporale nec diligam*. Cfr. August., VIII. Confess. c. 11. n. 25. — In praecedentibus Bonelli pleraque omittit et membram divisionis quartum (Homo mundo mortificatur etc.) coniungit cum tertio membro, cum etiam supra (n. 22.) tantum *tria bona* distinguat. Unde oratio fit confusa, nec invat ipsius verba hic referre.

26. Quarto praefiguravit nobis corpus suum sub figura *agni paschalis*; Exodi duodecimo ¹: *Tollat unusquisque agrum pro familia et domos suas. Agnus autem erit absque macula*. Iste Agnus praevisus fuerat per Prophetam; unde Isaias: *Emitte Agnum, Domine, dominatorem terrae*. Iste Agnus fuit sine macula, quia venerat tollere peccata mundi; Ioannis primo: *Ecce, Agnus Dei*; et *ecce, qui tollit peccata mundi*. — Agnus iste paschalis significat corpus Christi, ideo determinatur nobis hic, qualis debeat esse homo, antequam accedat; qualis in ipso accessu; et quot fructus recipiat post ipsum accessum.

27. Ante enim quam accedat, debet homo habere quatuor. Debet enim habere respectum ad universitatem; debet se disponere ad idoneitatem; debet accendi ad caritatem; debet venire ad fidei integritatem. — Primo ergo accedens debet habere respectum ad universitatem. Non enim sacerdos in persona sui solius, sed in persona universitatis debet offerre; et hoc est quod dicitur hic ²: *Inmolvabitque eum universa multitudo filiorum Israel*. Per manus enim omnium viventium debet offerre pro redemptione in purgatorio existentium, et per manus vivorum et mortuorum ad laudem et gloriam omnium sanctorum Angelorum et hominum in vita aeterna regnantium, et per manus universitatis ad honorem sanctae Trinitatis. — Secundo debet se praeferre ad idoneitatem; et hoc est quod subiungitur ³: *Et sumet de sanguine eius ac ponent super utrumque postem et in superlimaribus domorum, in quibus comedit ilium*. Per duos postes et superliminare, quae faciunt ostium in domum, significantur tria in anima, per quae Deus ingreditur in habitaculum cordis, videlicet *rationalis*, per quam Deus ingreditur ut lux sive claritas; *concupiscibilis*, per quam ingreditur Deus ut dulcedo et bonitas; *irascibilis*, per quam ingreditur ut gloria et immensitas ⁴.

Haec tria sanguine tinguntur, quando circa passionem Christi occupantur. *Rationalis* sanguine Agni tingitur, quando Sacramenti veritatem miratur. *Concupiscibilis* tingitur, quando, cognita veritate, Christo

passo compatiens, amaricatur. *Irascibilis* tunc tingitur, quando, cognito Christo passo, ad imitationem animatur. — Tertio debet accendi ad caritatem; et hoc est quod additur ⁵: *Et edent carnes nocte illa assas igni*. Per ignem istum caritas significatur, quam iussit Dominus in ara cordis semper ardere. In hoc igne dirimitur carnes corporis Christi assari, quia non nisi in caritate debent manducari. Ille ergo crudas carnes comedit, qui ad Sacramentum sine caritate accedit. Sed qui crudas carnes comedit, vitam in periculo ponit; ita manducans corpus Christi et non habens dilectionem meretur aeternam damnationem. — Quarto debet habere fidei integritatem; et hoc est quod adiungitur: *Caput cum pedibus eius et intestinis vorabit*. Per caput significatur Divinitas, caput enim Christi est Deus, sicut dicit Apostolus ⁶. *Pedes*, humanitas; Deus enim ubique est et non potest moveri de loco in locum; quasi ergo pedes assumpsit, quando in assumpto homine de loco ad locum ambulavit. Hos pedes dum Tobias, id est Christus, lavit in flumine, id est, exposuit in cruce; piscem absorbere eos volentem, id est diabolum, « manifestando eius nequitias » vicit. *Intestina* sunt circa hoc Sacramentum inattingibilia; quae omnia debet homo vorare, quia omnia debet fideliter credere, etiam quae non potest intellectu attingere. Debet enim credere, ibi esse verum corpus Christi, quod traxit de beata Virgine; est autem ibi per transsubstantiationem, anima vero est ibi per naturalem colligationem, Divinitas est ibi per inseparabilem unionem. Sunt etiam ibi utriusque naturae *intestina*, id est sacramenta inexplicabilia. Et ideo qui non potest huius Sacramenti altitudinem intellectu capere debet hoc potestati Spiritus sancti committere; et hoc est quod dicitur hic ⁷: *Si quid resitum fuerit, igne comburetis*.

28. Debet etiam homo quatuor habere in accessu, videlicet primo in carne continentiam, in affectu munditiam, in animo passionis memoriam, in desiderio vitam aeternam. — Primo ergo debet habere in carne continentiam; unde dicitur hic ⁸

De quarta figura, scilicet agni paschalis.

Haec figura tria significat praesentanda.

Ante accessum requiruntur quatuor.

Primum.

Notandum.

Secundum.

Significantur tria in anima.

Tertium.

Notandum.

Quartum.

Significantur tria.

Notandum.

Item in accessu quatuor.

Primum.

¹ Vers. 3. et 5. Seq. locus est Isai. 16, 1; tertius Ioan. 1, 29; ubi *Vulgata peccatum mundi pro peccata mundi*. De figura agni paschalis cfr. IV. Sent. d. 8. p. 1. a. 1. q. 1. in corp. et ad 4. — Post peccata mundi Bonelli prosequitur: *Et quia agnus paschalis*. Inferius (n. 27.) habet *Ante accessum pro Ante enim quam accedat* (ita C., alii *Antequam enim accedat*).

² Loc. cit. v. 6. — Superius et deinde, refragantibus codd., Bonelli ponit *universitatem pro universitatem*, omittit verba: *Non enim sacerdos... est quod, ac pro offerre* [scilicet sacerdos] ponit offerri. Denique omittit post *existentium verba et per manus... mortuorum*, et pro nostra lectione ponit *Sanctorum et Angelorum in caelo regnantium*.

³ Loc. cit. v. 7. — Inferius pro *in domum A in domo*. ⁴ Bonelli vel *maiestas*, et infra ante *Sacramenti veritatem* interserit *homo, fidei luce*; porro pro *cognita veritate* ponit *cognita bonitate*, nec non pro *cognito Christo passo* habet *cognita gloria Christi passi*, refragantibus codd.

⁵ Loc. cit. v. 8. — Inferius respicitur Lev. 6, 12: *Ignis autem S. Bonae*. — Tom. V.

in altari semper ardebit, quem nutrit sacerdos, subiciens ligna mane per singulos dies. — Cfr. interpretatio huius loci in opus. de Sex Alis Seraphim, c. 8. — Deinde Bonelli *debent carnes pro dicuntur carnes*, quod habent CE, sed A *dicimus carnes*.

⁶ Epist. 1. Cor. 11, 3. Deinde respicitur Tob. 6, 2-4, ubi in Glossa *ordinaria* eadem expositio, sed diffusior habetur cum verbis a Bonelli contra codd. omissis: *manifestando eius nequitias*; qui etiam superius pro *in assumpto homine de loco ad locum ambulavit* habet in *carne assumpta localiter ambulavit*, et inferius pro *quia omnia debet fideliter credere, etiam legit id est, omnia debet cum affectu caritatis firmiter credere*.

⁷ Loc. cit. v. 10. — Superius pro *colligationem, Divinitas est ibi* Bonelli *colligantiam, Deitas*. — De ipsa doctrina cfr. IV. Sent. d. 11. p. II. a. 1. q. 4.

⁸ Ibid. v. 11. — Superius post *continentiam* Bonelli omittit verba *in affectu munditiam usque in carne continentiam*, et post *accingetis iterum a In remibus usque ad continentiam*, substituit *Reus accingit qui... restringit* (perperam pro *restringit*).

Renes vestros accingetis. In renibus est sedes luxuriae, et ideo *renes accingit* qui per continentiam fluxum libidinis restringit. — Secundo debet habere in affectu munditiam; et hoc est quod additur¹: *Calceamenta habebitis in pedibus.* Per *pedes* enim in Scriptura affectus significantur, quia, sicut corpus movetur pedibus, sic anima movetur suis affectibus; et hi pedes debent *calceari*, id est, ab omni terrenitate abstrahi; sed quia nihil ita tenet affectus nostros mundos, sicut meditatio Scripturarum, ideo hortatur nos Apostolus, ut simus *calceati in praeparatione Evangelii pacis.* — Tertio dicitur hic²: *Tenentes baculos in manibus* etc. Per *baculum* significatur crux. In isto enim baculo Iacob, id est Christus, transivit Iordanem, id est fluxum mundi, et reduxit secum duas turmas, id est multas animas ex gentibus et Iudaeis congregatas. Baculum ergo in manibus tenet qui memoriam passionis Christi in animo tenet; et hoc iussit Dominus, cum hoc Sacramentum instituit dicens³: *Hoc facite, quotiescumque sumitis, in meam commemorationem.* — Quarto debet habere in desiderio vitam aeternam; et hoc est quod subiungitur⁴: *Et comedetis festinanter*, ad significandum, quod qui manducat hoc Sacramentum debet festinare ad plenitudinis eius cumulum. Per huius enim dulcedinis gustum provocatur ad plenum gaudium; et hoc est quod additur: *Est enim phase, id est transitus, Domini.* Unde iste Agnus datus est in figura filiis Israel in exitu de Aegypto, ad significandum, quod qui devote accipit hoc Sacramentum transit de hoc mundo ad Deum.

29. Tertio notandum, quod *quatuor fructus* percipit qui digne ad hoc Sacramentum accedit. Et propter hoc post eum Agni huius quatuor Dominus facit: terram Aegypti pertransit, primogenita percipit, in diis Aegypti iudicium facit et insignitis sanguine a plaga custodit, ad significandum, quod digne communicantibus *consolationem immittit, fomitem*

minuit, amorem mundi tollit et in die iudicii securos reddit. — Primo ergo *consolationem immittit*; et hoc est quod dicitur⁵: *Et transibo per terram Aegypti.* Aegyptus tenebrae interpretatur et significat cor humanum nondum perfecte illuminatum. Hoc Dominus *pertransit*, quando consolationem immittit; et bene *pertransit*, quia ibi mansionem non facit, quia ipsum habile ad hoc non invenit. Tandem tamen potest pertransire, quod ibidem poterit sibi habitaculum facere, inuxta illud quod dicitur in persona fidelium quarti Regum quarto⁶: *Animadverto, quod vir Dei sanctus est iste, qui transit per nos frequenter. Faciamus ergo ei coenaculum parvum, id est, praeparemus ei habitaculum cordis; et ponamus ei in eo candelabrum propriae cognitionis, mensam internae refectionis, sellam quietae mansionis, et lectulum contemplationis, ut, cum venerit ad nos, maneat ibi.* — Secundo *fomitem*⁷ *minuit*; ideo additur: *Percutiam omne primogenitum in terra Aegypti.* Quid sunt primogenita nisi carnis vitia, quae sunt nobis a primis parentibus ingenta? Et haec Dominus percipit, quando fomitem carnis imminuit; imminuit, dico, non omnino tollit, quia, sicut dicit Bernardus⁸, « quantumcumque in hac vita profeceris, erras, si carnem tuam credis emortuam, non magis oppressam: velis, nolis, intra terminos tuos habitat lebusuens; subigi haberi potest, exterminari non potest ». — Tertio *amorem mundi tollit*; et hoc est quod dicitur⁹: *Et in cunctis diis Aegypti faciam iudicia. Dii Aegypti sunt amabilia mundi; quod enim quisque prae ceteris diligit, hoc illi Deus est », sicut dicit Ambrosius. Unde de carnalibus dicitur ad Philippenses¹⁰: Quorum Deus venter est et gloria in confusione eorum.* In his ergo Deus iudicia facit, quando contemptum mundi gignit. — Quarto digne accedentes *securos facit in die iudicii*; et hoc est quod adiungitur¹¹: *Erit autem vobis sanguis in signum in oculis, in quibus*

Item, post accensam quatuor fructus.

¹ Loc. cit. v. 11. Seq. locus est Eph. 6, 15: *Et calceati pedes etc.* — Superius post Secundo Bonelli omittit *debet habere*; inferius post in *pedibus* omnia omittit, substituens tantum: *Pedes, id est affectus, debent esse calceati, id est ab omni terrenitate abstracti.*

² Ibid. Deinde respicitur Gen. 32, 10, ubi Iacob dicit: In baculo meo transivi Iordanem istum; et nunc cum duabus turmis regredior. — Pro *fluxum mundi* BDE *defluxum mundi*, C *refluxum mundi* (alia interpretatio Iordanis est *fluvius iudicii*). — Bonelli hic ordinem propositionum transponendo mutat, nec non quaedam verba, et pro *id est multas animas ex gentibus et Iudaeis congregatas* habet *Iudaeorum scilicet et gentium.*

³ Luc. 22, 19, et I. Cor. 11, 24.

⁴ Exod. 12, 11. Seq. locus est ibid. De isto transitu cfr. I. Iren. mentis in Deum, c. 7. — Bonelli in pluribus a codd. recedit.

⁵ Ibid. v. 12.

⁶ Vers. 9, 10; in ultimo versu ordo verborum alius est ac in Vulgata. — Superius pro *quod ibidem poterit sibi habitaculum* Bonelli *quoad habitaculum poterit sibi*. Infra pro *quietae mansionis* BDE non male *quietae mentis*.

⁷ A C addunt *carnis*. Subinde pro *nisi carnis vitam* Bonelli *nisi vitam, praesertim carnis*.

⁸ In Cant. serm. 58. n. 10, qui locus a Bonelli, ut factetur, relatus est secundum ed. Maurinam his verbis: Quantumlibet in hoc corpore manens profeceris, erras, si vitam putas emortuam, et non magis suppressa. Velis, nolis, intra fines tuos... potest, sed non exterminari. — Pro *oppressam* BE *compressam*.

⁹ Ibid. v. 12. — Subinde pro *Ambrosio* (ita quatuor codd.) Bonelli, a suo apographo recedens, ponit *Hieronymus*; B habet *ambitia*; *Augustinus*, quod *hoc ab homine veneratur et colitur, quod prae ceteris diligitur. Hieronymus, quod quidquam quis veneratur et colit, hoc sibi Deus est.* Locus habetur in Breviario in Psalt., incerti auctoris et olim Hieronymo, vel Ambrosio attributo; ibi et etiam in Glossa Lombardi habetur ad Ps. 80, 40.

¹⁰ Cap. 3, 19. — Pro *In his ergo Deus iudicia* Bonelli *In his diis iudicium*.

¹¹ Loc. cit. v. 13, ubi pro *pertransibo vos* Vulgata *transibo vos*, nec non *quando percussero pro cum percussero*. — Subinde pro *aeternae percussiois* Bonelli *aeternae damnationis*. — Seq. locus Scripturae est Isai. 41, 4. — In cod. E desideratur seq. de quinta figura tractatio a n. 30-35.

eritis; et videbo sanguinem et pertransibo vos, nec erit in vobis plaga disperdens, cum percussero terram Aegypti. In quibuscumque enim in die iudicii viderit sanguinem suae redemptionis, illos liberabit a plaga aeternae percussiois, quando scilicet percutiet terram virga oris sui et spiritu labiorum suorum interficiet impium. — Confitentur ergo Domino misericordiae, quia praefiguravit nobis corpus suum in figura agni paschalis.

30. Quinto praefiguravit nobis corpus suum sub figura thesauri caelestis. Et bene comparatur corpus Christi thesauro; quia, sicut in thesauro reponuntur desiderabilia divitarum, sic in corpore Christi posita sunt omnia charismata gratiarum; et hoc est, quod Deus Pater, volens sponsam Filii sui, sanctam matrem Ecclesiam, consolari, ante adventum Christi promittebat ei hos thesauros dicens: *Tibi dabo thesauros absconditos*, Isaiae quadragesimo quinto¹. Ii thesauri gratiarum bene dicuntur *absconditi*, quia sub Sacramento visibili velati. Et notabile est quod dicit: *Tibi dabo thesauros*, in plurali. Quatuor enim thesauri sunt in Christo sub velamento Sacramenti absconditi. In ipso enim est thesaurus omnis essentiae, omnis sapientiae, omnis gratiae et omnis gloriae.

31. Primo enim in Christo est thesaurus omnis essentiae. Omnia enim, quae sunt, quae fuerunt, quae erunt, vel quae fieri possunt, ab ipso et per ipsum et in ipso sunt. Cogita ergo, qualis est thesaurus iste, de quo caelum, terra, mare et omnia, quae in eis sunt², prodierunt. Unde de Christo potest dici illud Matthaei decimo tertio: *Qui profert de thesauro suo nova et vetera*; et illud Psalmi: *Qui producit ventos de thesauris suis*. — Secundo, in Christo est thesaurus omnis sapientiae; ipse enim cognoscit omnia, quaecumque sunt, quaecumque fuerunt, quaecumque erunt, quaecumque fieri possunt. Et non solum cognoscit res, sed etiam condiciones, quas res habent vel habere possunt³. Ipse enim est Deus, « cui omne cor patet et omnis voluntas loquitur, et quem nullum latet secretum ». Non so-

lum autem res perfectissime ipse cognoscit, sed omnia, quae cognoscuntur, ipse cognoscere facit. Ipse enim est lux, quae illuminat omne lumen et conservat in suo vigore; Ioannis octavo⁴: *Ego sum lux mundi*. De hoc thesauro dicitur ad Colossenses: *In quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae Dei absconditi*. — Tertio, in Christo est thesaurus omnis gratiae; ipse enim est *plenus gratia et veritate*⁵, de cuius plenitudine hauriunt Angeli et homines. Ipse enim fontalem plenitudinem habet, qui *aperit manum suam et implet omne animal rationale benedictione*. — Et iste thesaurus gratiarum absconditus est sub velamento Sacramenti altaris; Matthaei decimo tertio⁶: *Simile est regnum caelorum thesauro abscondito in agro* etc. Quid significat hic *per agrum* nisi corporis Christi Sacramentum, quod de agro colligitur? In hoc agro habemus thesaurum absconditum, quia ibi latent omnia genera gratiarum; *quem qui invenit prae gaudio illius vadit et vendit omnia, quae habet, et emit agrum illum*; quia qui cognoscit huius Sacramenti plenitudinem libentissime intermittit aliam operationem, ut se libere exerceat circa huius Sacramenti operationem vel devotionem, quia scit, se ibi haurire aeternae vitae possessionem, dicente Domino Ioannis sexto⁷: *Qui manducat carnem meam et bibit meum sanguinem habet vitam aeternam*. — Quarto, in Christo est thesaurus omnis gloriae. Quidquid enim habent Angeli gloriae et homines, quicumque salvandi sunt usque in diem iudicii, de ipso quasi de thesauro hauriunt, sive pertineat ad stolam corporis, sive animae. Ipse est enim, qui *in thesauris suis ponit abyssos*⁸, id est inexplicabiles illius gloriae terminos. Et propter hoc iussit nos ad istum thesaurum properare, cum dicit Matthaei sexto: *Thesaurizate vobis thesauros in caelo*. Ad hos thesauros Sancti vehementer desiderant pervenire; et cum ad eos pertingere nisi per mortem nequeant, *quasi effodientes thesauros, gaudent vehementer, cum invenerint sepulcrum*, lob tertio.

32. Thesaurus autem iste est absconditus sub velamento panis et vini propter quatuor rationes; et

Tertius.

Est absconditus.

Quartus.

Desiderium Sacrorum.

Absconditus est ab 4 rationes.

¹ Vers. 3: Et dabo tibi etc. — Superius post *desiderabilia* BD addunt *quaeque*. Pro lectione codd. *Pater, volens sponsam Filii sui, sanctam matrem Ecclesiam, consolari Bonelli Pater totius consolationis, volens Filio suo dare sponsam Ecclesiam*; idem infra scilicet *pro In ipso enim est*. Subinde pro sub Sacramento BC sunt *Sacramento*.

² Psalm. 145, 6. Superius respicitur Rom. 11, 36. — Seq. locus Scripturae est Matth. 13, 52; tertius Ps. 134, 7. — Cfr. *linter. mentis in Deum*, c. 5. n. 8.

³ Praeter alia Bonelli hic omittit propositionem *Et non solum... possunt*. — Verba: cui omne cor patet etc., sumta sunt ex oratione, quae cum aliis a sacerdotibus recitatur ante accessum ad altare. — Inferius pro *res perfectissime ipse cognoscit, sed omnia, quae cognoscuntur* Bonelli perperam *perfectissime cognoscit omnia, sed et omnia, quae cognoscit*.

⁴ Vers. 12. — Seq. locus est Coloss. 2, 3. — Solutus D illuminat omnem hominem pro illuminat omne lumen. — De

lumine omne lumen illuminante cfr. *Question. disp. de scientia Christi*, q. 4. Sententia est August., cfr. tom. II, pag. 266, nota 2.

⁵ Ioan. 1, 14: Plenus gratiae etc., ac respicitur v. 16: Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia; et deinde Ps. 144, 16: *Aperis tu manum tuam et implet etc.* — Post animal solus Bonelli addit *praesertim*.

⁶ Vers. 44. — Superius Bonelli omittit *gratiarum* nec non *velamento*, et mutat *Sacramenti in Sacramento*. — Deinde respicitur idem locus Matth.: *Quem qui invenit homo abscondit etc.*

⁷ Vers. 55. — Superius fide A C posuimus *Sacramenti operationem vel devotionem, quia*; Bonelli *Sacramenti devotionem, quoniam*.

⁸ Psalm. 32, 7. Subinde respicitur Math. 6, 20. atque lob 3, 21. 22: *Effodientes thesaurum gaudentque vehementer etc.* — De duplici stola, scilicet *animae* cum tribus dotibus et *corporis* cum quatuor, cfr. *Breviloq.* p. VII, c. 7; IV. Sent. d. 33. a. 2. q. 3. et d. 49. p. I. et II.

propter hoc dicitur hic¹: *Tibi dabo thesauros absconditos*: primo, propter *fidei meritum*; secundo, propter *crudelitatis attacktum*; tertio, propter *sensus nostri imperfectionem*; quarto, propter *exclusionem infidelium*².

Primo absconsus est iste thesaurus sub velamento panis et vini propter *fidei meritum*. Magnum enim meritum sibi cumulat qui septem adversarios fortissime, credendo ea quae sunt Sacramenti, superat. Isti adversarii sunt *quinque sensus*, qui omnes sentiunt, non ibi esse corpus Christi; et *imaginatio*³ similiter contraria est, quae nullo modo potest imaginari, quod tam magnus homo, integer Christus, qui pependit in cruce, possit in tam modica hostia abscondi. Contra omnem etiam *rationem* est, quod idem corpus simul et semel possit esse in diversis locis, sicut apparet in hoc Sacramento; quod est perfectissime in caelo, cum nihilominus sit perfectissime cibus in ara, et non plura, sed unum solum idemque corpus. Propter huiusmodi fidei meritum est corpus Christi velatum. Gregorius: « Fides non habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum⁴ ».

33. Secundo velatum est corpus Christi propter *crudelitatis attacktum*. Horror enim crudelitatis posset multos arcere ab hoc Sacramento, si viderent vivum hominem comedere hominem et crudas carnes vorare. Et propter hoc sub figura *illius* et velamento datum est hoc corpus, quod est consuetum manducari, videlicet sub accidentibus panis. Unde ipse Dominus se *panem* nostrum vocare dignatus est dicens Ioannis sexto⁵: *Ego sum panis vivus*, ut comedendo ipsum Christum sub accidentibus panis homo non haberet horrorem crudelitatis.

34. Tertio velatum hoc est corpus Christi propter *sensus nostri imperfectionem*. Si enim in gloria claritatis suae, sicut ipse est, se ipsum ostenderet, nullus mortalis posset sustinere tantam claritatem aspectus. Sicut enim Moyses ex consortio sermonis Domini tantum splendorem conceperat et claritatem vultus⁶ sui, quod oportebat, eum velare faciem, cum loque-

retur filius Israel, eo quod non potuissent intendere in eum propter claritatem vultus eius; sic et hic Christus, condescendens nostrae infirmitati, velamen superposuit claritati suae.

35. Quarto velatum est corpus Christi propter *exclusionem infidelium*. Ipse enim dixit⁷: *Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos*. Quod verbo dixit facto adimplevit; quia faciem suam in Sacramento abscondit, et sic *canes* et *porcos*, id est omnes indignos, a cognitione huius Sacramenti exclusit. — *Confiçantur ergo Domino misericordiae eius*, quia praefiguravit nobis corpus suum sub figura *thesauri caelestis*. Quarta.

36. Sexto praefiguravit nobis corpus suum sub figura *mannatis*. Et hoc est quod dicitur Exodi decimo sexto⁸: *Dixit Dominus ad Moysen: Ecce, ego pluam vobis panes de caelo; egredietur populus et colligat quae sufficiunt per singulos dies. Quod cum vidissent filii Israel, dixerunt ad invicem: Manhu? quod significat: Quid est hoc? Appellavitque domus Israel nomen eius man. Scriptum est in libro Sapientiae, decimo sexto: Angelorum esca nutritivi populum tuum, et paratum panem de caelo praestitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem et omnis saporis suavitatem. Substantiam enim tuam et dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebas; et deserviens uniuscuiusque voluntati, ad quod quisque volebat, convertebatur. Ecce, hic sub figura manatis describitur nobis corporis Christi Sacramentum ut cibus genere nobilissimus, sapore suavissimus, continentia dignissimus et efficacia mirabilissimus.* De sexta figura, scilicet, manalis in Exodo.

37. Primo ergo corpus dominicum est cibus in genere suo nobilissimus, quia a sanctissima Trinitate in clybano uteri virginalis igne Spiritus sancti doctus et virtute ipsius Trinitatis beatissimae iste idem ex pane materiali est effectus. Et hoc est quod dicitur: *Paratum panem de caelo praestitisti illis sine labore*: paratum quidem aliquando in utero virginali, nunc autem residentem in caelo et laten-

¹ Isaï. 43, 3.

² Cfr. de his rationibus IV. Sent. d. 11. p. II. dub. 4, d. 12. p. I. a. 1. q. 2; Breviloq. p. VI. c. 9: Nec convenit Christi carnem dentibus attrahere et propter horrorem crudelitatis etc.; cfr. etiam IV. Sent. III. Magistri, d. XI. c. 3. — Codd. nostri falso hic et infra *crudelitatis pro crudelitatis*, ac pro *attacktum* D *atractum* (attractum?). — Subinde Bonellii omittit *iste thesaurus sub velamento panis et vini*, et inferius tantum habet *adversarios credendo superat, scilicet quinque*.

³ Bonelli perperam *imago*, deinde post *Christus* omittit *qui pependit in cruce*; denique ponit *contra omnem imaginationem pro Contra omnem etiam rationem*. — Haec locutio *contra rationem* intelligenda est de ratione ad sensibilitatem conversa et ad inferiora depressa, quam S. Doctor bene distinguit a ratione sana et fide illustrata, ut bene explicat III. Sent. d. 23. a. 4. q. 4. ad 4. et II. Sent. d. 30. a. 4. q. 4. in corp. Cfr. etiam Breviloq. p. V. c. 7.

⁴ D adiicit *Glossa: scilicet sufficiens*. — Locus Gregorii est Homil. in Evang. II. homil. 26. n. 4; cfr. supra pag. 33,

nota 3. et pag. 60, nota 4. Hic locus explicatur III. Sent. d. 24. a. 2. q. 2. ad 2. — Superius Bonelli plura brevis contrahit. Idem facit in n. seq., sed non bene sententias exprimit.

⁵ Vers. 51.

⁶ Bonelli sic: *Si enim Christus in claritate se ostenderet, nullus mortalis claritatem eius sustinere posset. Sicut enim Moyses ex colloquio Domini tantam claritatem vultus. Subinde verba cum loqueretur... vultus eius omittit*. — Quae de Moysen narrantur habentur Exod. 34, 30-35.

⁷ Math. 7, 6. — Bonelli, refragantibus codd., sic prosequitur: *Hoc dixit verbo et hoc implevit facto*, et subinde *pro indignos, a cognitione huius Sacramenti non bene infideles ab huius Sacramenti participatione*.

⁸ Vers. 4, 15, 31. Seq. locus est Sap. 16, 20, 21, ubi Vulgata contra antiquam lectionem habet *substantiam enim tua pro substantiam enim tuam*. Expositio sextae figurae denique habetur in E. — Subinde Bonelli pro *describitur* perperam *discernitur*.

Explicatur in Sapientia.

Quator eius proprietates.

Prima.

tem sub Sacramento. Est ergo ¹ nobilissimus, quia nobilissimam habet causam. — Est nihilominus nobilissimus, quia nobilissimi, videlicet Angeli, comedunt eum panem sine fure Sacramento, qui nobis peccatoribus datur sub cortice velamenti. Et propter hoc excitans nos Spiritus sanctus ad gratiarum actionem proponit dicens: *Angelorum esca nutritivi potum tuum.*

Secunda. 38. Secundo corpus Christi sub figura mannis est cibum *saporem suavissimum*; sapor enim huius panis attrahit desideria millium Angelorum, sed etiam in hoc mundo excitat corda nostra odor eius et quotidie ad bravium et ad plenitudinis eius cumulum attrahit ²; unde Ioannes Evangelista ³: *Odor tuus, Domine, concupiscentias in me excitavit aeternas.* Hoc est etiam quod dicitur hic de corpore Christi sub figura mannis, quod habebat *omne delectamentum et omnis saporis suavitatem.*

Tertia. 39. Tertio est iste cibus in continentia dignissimus. Continet enim totam sanctissimam Trinitatem; propter hoc etiam *vas Trinitatis* dicitur. Continet, dico, per praesentiam ⁴ et assistentiam, non per circumscriptionem. Ipsa « est enim intra omnia, non inclusa; extra omnia, non exclusa; supra omnia, non elata; infra omnia, non prostrata ⁵ ». Ibi enim est Filius per incarnationem, Pater et Spiritus sanctus cum eodem per indivisibilem unius substantiae communionem; et propter hoc dicitur hic ad Patrem: *Substantiam et dulcedinem tuam, quam in filios habebas ⁶, ostendebas, ac si diceret: O tu, Pater, substantiam tuam, id est Filium tuum — totam enim substantiam suam dat Pater Filio — et dulcedinem tuam, id est Spiritum tuum, quam habebas ab aeterno, ostendis praesentem in saeculo illuminatis mentibus sub hoc Sacramento.*

Quarta. 40. Quarto est iste cibus sub figura mannis in efficacia *mirabilissimus*; et propter hoc dicitur hic, quod *deserviens uniuscuiusque voluntati, ad quod quisque volebat, convertebatur.* Secundum enim

quantitatem bonae voluntatis et secundum magnitudinem vitae et sanctitatis attingitur effectus utilitatis, sicut dicit beatus Bernardus ⁷: « Quatenus in bonis Domini pedem fiduciae fixeris, eatenus possidebis ».

— Et haec est ratio, quod Sancti ad nobilissimos effectus huius Sacramenti pervenerunt, quia in bonis eius altissimae fiduciae pedem fixerunt. Et propter hoc legitur de beata Clara, quod sic timebat sub Sacramento latente, sicut in dextera Patris sedentem, et quia altissimam ad Deum habebat fiduciam, ideo meruit audire sub Sacramento existentem carnalibus auribus loquentem ⁸. — Secundum ergo quod quilibet Christo sub hoc Sacramento occurrit, secundum hoc etiam Christus cum muneribus gratiae suae se ei exhibebit, utpote magnis magne, medicis mediocriter, parvulis parvule, malis male. *Cum Sancto enim sanctus eris, et cum perverso perverteris ⁹*; et propter hoc legitur de hoc sacramento: *Quod ab igne exterminari non poterat, statim ab exiguo radio solis calefactum tabescebat, id est, liquefiebat.* Haec enim erat materia mannis, quod ad calorem ignis indurabatur et ad calorem solis liquefiebat, ad significandum, quod qui accedit ad hoc Sacramentum, habens in se ignem carnalis voluptatis vel humanae cupiditatis, meretur indurari; ad ignem enim hoc sacramentum indurabatur. Qui vero accedit habens calorem solis, id est fervorem caritatis, meretur liquefieri, id est, vehementioris caritatis igne purgari; ad radium enim solis illud sacramentum liquefiebat, id est, per affectum liquefacit animam, ut dicere possit illud Cantici ¹⁰: *Anima mea liquefacta est, ut dilectus locutus est.* Et sic impletur in hoc Sacramento quod in figura dictum est de mannae, quod *in omnia transfigurata omnium nutrici gratiae tuae deserviebat ad voluntatem eorum qui a Deo desiderati sunt.*

41. Sed ¹¹ legitur, quod filii Israel non pervenerunt ad cibum mannis, nisi prius exissent Aegyptum, transissent mare rubrum, intrassent desertum, dul-

¹ Ita bene D, C *Estque*, A *Primo estque*, Bonelli *Est quae*, qui subinde *continet causam pro habet causam*; A C *habet carnem*, perperam, quia de « continentia » agitur infra.

² Sequimur hic A C; Bonelli, cui ex parte favent ceteri codd., post *mundo* habet: *odor licet tenuissimus excitat corda hominum, ut in odore eius trahantur (B D E currunt) ad bravium... cumulum.*

³ Non est in Scriptura. Bonelli hic notat: *In oratione ante obitum eius, quam devotissimam fudit, referente Petro de Natal. in Catal. Sanctor. libro II. de Sanctis mense Decembri occurrentibus, c. 7. — Idem post aeternus prosequitur: « scis enim, Domine, quia desiderabam videre te. Nunc autem invitatus a te gratias ago tibi ». Et hic dicitur habere omne delectamentum etc.*

⁴ Ita A B E, Bonelli *potentiam*.

⁵ Ita de Deo Isid., I. Sent. c. 2. n. 3, et quoad sensum Gregor., II. Moral. c. 12. n. 20. — Bonelli in pluribus recedit a lectione codd.

⁶ Ita hic omnes codd., et supra n. 36. soli A E.

⁷ Potius Guericus abb., serm. in festo S. Benedicti, quoad sensum. — Bonelli pro *bonis Domini*, quod habebat cum nostris codd. apographum eius, substituit *benedictionibus*.

⁸ Cfr. Legenda de S. Clara (impressa in Supplem. Bonelli tom. III. 986-1049) c. 4. n. 29; et in Breviario Romano-Scraph. in lect. VI. festi S. Clarae (12. Aug.) referuntur verba Christi ex ss. Sacramento ita loquentis: Ego vos semper custodiam. — Quae hic in codd. A C E leguntur de S. Clara, Bonelli (cum B D) attribuit quibusdam Sanctis: *Ideo quidam Sancti, ut legitur, sic timebant sub... sedentem; et quidam carnalibus oculis videre meruerunt sub Sacramento existentis formam, refrigerantibus quoad cetera etiam D E.*

⁹ Psalm. 17, 26. 27. Seq. locus est Sap. 16, 27. — Bonelli in seqq. plura omittit.

¹⁰ Cap. 5, 6. Seq. locus est Sap. 16, 23, ubi a Deo Vulgata a te desiderabant.

¹¹ Hic explicit cod. B; Bonelli *Nota autem pro Sed*; A C D E addunt *quia post Sed*; quae lectio bene convenit contractae lectioni, quam infra habent A C, sed secundum lectionem a nobis receptam reddit propositionem incongruam; unde illud quod expunximus. Infra pro *prius exissent* A *priusquam exierint* C D E *priusquam exierunt*, qui etiam deinde *intraverunt... dulcoraverunt*.

Exempla
Sanctorum.

Diversi effe-
ctus.

Insonnator
quatuor fi-
cienda.

corassent aquam per lignum immissum¹, ad significandum, quod qui vult venire ad nobilissimos effectus quos supra diximus huius Sacramenti, debet quatuor facere. Debet enim *exire de tenebris vitiorum*; debet *facere dignum poenitentiae fructum*; debet *contemnere omne terrenum*; debet *convertere amaritudinem crucis in oblectamentum*.

Primum. — Primo ergo debet *deserere tenebras vitiorum*; et hoc est quod dicitur, quod filii Israel primo exierunt Aegyptum, postea venerunt ad huius cibi gustum. *Aegyptus* tenebrae interpretatur. Exeat ergo tenebras vitiorum qui festinat ad harum gratiarum dulcedinem, ut de eo potum dici illud Apostoli²: *Eratis atiquando tenebrae, nunc autem lux in Domino*. — Secundo debet

Secundum. *facere dignum poenitentiae fructum*; et hoc est quod dicitur, quod filii Israel post transierunt mare rubrum. Quid enim significatur per *mare* nisi amaritudo poenitentiae, in qua est *contritio magna velut mare*³, in quo mari submergatur rex Aegypti cum exercitu suo, id est diabolus cum omni ornatu suo. — Tertio debet *deserere omne terrenum*; et hoc est quod dicitur, quod filii Israel, antequam sumerent cibum istum, venerunt in desertum, id est, deseruerunt omne terrenum. Et quia tria sunt, per quae solet homo alligari mundo, videlicet amor possessionis, voluptas carnis et cupiditas honoris, iuxta illud primae Ioannis secundo: *Omne, quod est in mundo, aut concupiscentia carnis est, aut concupiscentia oculorum, aut superbia vitae*; ideo dicebat Moyses⁴: *Ibimus viam trium dierum in desertum*, ad significandum, quod per viam unius diei deseritur amor possessionis; per viam diei alterius deseritur voluptas carnis; per viam diei tertiae deseritur cupiditas honoris. — Quarto debet homo

Terrium. convertere *amaritudinem crucis suae in oblectamentum dulcedinis*, ut videlicet delectet eum portatio crucis suae, quam necesse est portare eum qui vult animam suam salvare. *Qui enim non accipit crucem suam, dicit Dominus*⁵, *et sequitur me, non est me dignus*. Si ergo vis amaritudinem tuae crucis convertere in oblectamentum dulcedinis, habeas semper in corde tuo memoriam dominicae passionis. « Etenim non sentiet sua qui Christi vulnera intuebitur », dicit Bernardus. Et hoc est quod legitur de filiis Israel, quod priusquam venissent ad cibum dulcissimum, venerunt in Marath ad potum amarissimum; quem cum prae amaritudine bilere non possent, iussit Dominus, ut in eundem potum lignum, quod crucem figurabat, mitterent, et sic amaritudinem dulcorarent. — *Confiteantur ergo Domino misericordiae eius*⁶ *et mirabilia eius filiis hominum, quia satiavit animam inanem et animam esurientem satiavit bonis: sedentes in tenebris et umbra mortis, victos in mendicitate et ferro*.

Quartum. Si ergo te sentis *inanem*, quare tuam impletionem in hoc Sacramento sub figura *atipis*; si te sentis *esurientem*, quare tuam refectionem sub figura *panis*; si te sentis *caecientem* et sedentem in tenebris, quare tuam illuminationem in hoc Sacramento sub figura *mellis*; si te sentis in umbra mortis iacentem, quare tuam reconciliationem in hoc Sacramento sub figura *agni paschalis*; si egen-tem et mendicantem, quare tuam ditationem in hoc Sacramento sub figura *thesauri caelestis*; si experiris te ferream cor habentem, quare tuam mollificationem in hoc Sacramento sub figura *mannatis*. Quod nobis praestare dignetur Iesus Christus, beatissimae Mariae filius. Amen. — EXPLICIT.

Epilogus.

¹ A C hic sermonem concludit his verbis: sic qui digne vult manducare corpus Christi Aegyptum spiritualiter exeat, opera tenebrarum abiciat, in desertum vadat, cordi acerbam passionem Christi immittat, sic et [A *sicque*] per lignum sanctae crucis dolorem de praeteritis peccatis dulcoret et postea sacrosanctissimum corpus Christi percipiat; quod nos post finem praesentis vitae ad aeterna caelorum gaudia perducatur, praestante eodem Domino nostro Iesu Christo, qui vivit et regnat cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti Deus per immortalia saecula saeculorum. Amen. — Sed cum hic modus concludendi expositionem sextae figurae non sit consentaneus modo in praecedentibus figuris observato, reinendum esse censuimus id quod in Bonelli et DE sequitur. Attamen multa in texto Bonelli ex his duobus codd. supplavimus, praesertim quatuor explicationes figurarum, quae respondent illis quatuor, quae praestanda sunt a summentibus eucharistiam.

² Eph. 5, 8: Eratis enim etc. — De exitu Israelitarum ex Aegypto vide Exod. 13-15.

⁵ Thren. 2, 13. Subinde pro *ornatu* (ita DE) Bonelli *co natu*. Seq. locus Scripturae est I. Ioan. 2, 46, ubi Vulgata omittit primum *aut*, et deinde bis habet *et pro aut*.

⁴ Exod. 3, 18. Vulgata: *Ibimus viam trium dierum in solitudinem*.

⁶ Matth. 10, 38: Et qui non etc. — Seq. locus Bernardi est in Cant. serm. 61. n. 8. Praemittitur ibi exhortatio ad meditando passionem, quia Christus vult « devoti milidis sui vultum et oculos in sua sustolli vulnera, ut illius ex hoc animum erigat » etc.

⁶ Post haec verba E, qui tantum quatuor figuras exhibet, hunc epilogum habet: *misericae eius*, quia praefiguravit nobis sacrosanctissimum corpus suum sub figura panis, et hoc ad repletionem esurientium; secundo, in figura mellis, et hoc ad illuminationem in tenebris sedentium; tertio, in figura agni paschalis, et hoc ad reconciliationem in umbra mortis iacentium; quarto, in figura mannatis, et hoc ad medicinam mollificationis contra cor ferream, id est obstinatum, quia homo erat victus ferro, id est corde obstinato. *Confiteantur ergo etc.*

SERMO IV.

Christus unus omnium magister.

SUMMARIUM. — *Introductio. Triplex gradus cognitionis certitudinalis et rectae, quorum Christus est principium et causa ut via, veritas et vita, numero 1. — Pars I. De ipsius Christi triplici magisterio. Primo, Christus ut via est magister cognitionis per fidem acquisitae, duplici scilicet via: per adventum in mentem, infundendo lumen revelationis; per adventum in carnem, praebendo firmiter auctoritatis, 2-4. — Hinc Christus est fundamentum totius fidei secundum utrumque testamentum, 5. — Secundo, Christus ut veritas est magister cognitionis rationalis. Ad cognitionem scientiam requiruntur duo: veritas immutabilis ex parte scibilis, certitudo infallibilis ex parte scientis, 6. — De primo, 7. 8. — De secundo, 9. 10. — Tertio, Christus ut vita est magister cognitionis contemplativae. Duplex exercitium et pastus, 11. — De primo exercitio et pastu, sive de Verbo increato, 12. — De secundo, sive de Verbo incarnato, 13. — De utroque; duplex vita, duplex sensus, duplex ingressus secundum ascensum et descensum, duplex contemplatio libri scripti intus et foris, 14. — Duo corollaria: primo, quo ordine perveniatur ad sapientiam; triplex gradus; incipiendum a fide, 15. — Secundo, quo auctore et doctore; ipse est Christus, qui cooperatur nostrae intelligentiae non solum generali concursu, nec tamen proprie supernaturali, sed quodam medio modo. Triplex modus conformitatis ad Deum, 16. — Secundum hos modos est triplex divina cooperatio, 17. — Sana explicatio verbi Augustini, quod Deus nobis sit ratio intelligendi, 18. — De scientia et sapientia Augustini, Moysi et Pauli. De Christo solo principali magistro et doctore, 19. — Pars II. De officiis erga Christum, principalem magistrum, praestandis. Primo est honorandus, et hoc dupliciter, 20. — Secundo, audiendus ad intelligendum et obediendum, 21. — Tertio, interrogandus, non curiose, sed studiose, 22. — Interrogandus est circa tria: circa veritatem scientiae, sanctitatem disciplinae, caritatem benevolentiae, 23. — Hinc etiam doctores ministeriales suam doctrinam ad eadem tria debent ordinare: primo debent intendere scientiae veritatis fidei, 24. — Secundo, disciplinae sanctitatis animi, 25. — Tertio, benevolentiae caritatis Dei et proximi. Hinc debent concordare in suis sententiis, non fieri plures magistri per schismata; dissensio sententiarum oritur a praesumptione et parit confusionem, 26. 27. — Epilogus, 28.*

1. Unus est magister vester, Christus, Matthaei vigesimo tertio¹. In verbo isto declaratur, quod est fontale principium illuminationis cognoscitivae, Christus videlicet, qui cum sit splendor gloriae paternae et figura substantiae eius, portans omnia verbo virtutis suae, sicut dicitur ad Hebraeos primo²; ipse est, qui est origo omnis sapientiae, secundum illud Ecclesiastici primo³: Fons sapientiae Verbum Dei in excelsis. Ipse Christus est autem fons omnis cognitionis rectae. Ipse enim est via, veritas et vita, Iohannis decimo quarto⁴. — Triplex namque est gradus cognitionis certitudinalis et rectae, secundum

quod dicit Hugo de Sacramentis⁵: «Isti sunt tres gradus promotionis fidei, quibus fides crescens ad perfectum tendit vel descendit: primus, per pietatem eligere; secundus, per rationem approbare; tertius, per veritatem apprehendere». Secundum hoc apparet, quod triplex est modus cognoscendi, quorum primus est per credulitatem pie assensionis, secundus per approbationem rectae rationis⁶, tertius vero per claritatem mundae contemplationis. Primus spectat ad habitum virtutis, quae est fides; secundus ad habitum doni, quod est intellectus; tertius ad habitum beatitudinis, quae est munditia cordis⁷. Cum igitur

¹ Vers. 10. Vulgata: Magister vester unus est, Christus.

² Vers. 3. Vulgata: Qui cum sit splendor gloriae et figura substantiae eius portansque omnia verbo virtutis suae.

³ Vers. 5.

⁴ Vers. 6. — Cfr. de hoc Hexaem. collat. 1. n. 11. seqq., collat. 3. n. 12. seqq. et passim in toto opusculo.

⁵ Libro 1. p. X. c. 4.

⁶ Hoc secundum membrum divisionis deest in cod.

⁷ Similia habet Seraphicus, III. Sent. d. 35. a. 1. q. 3. in concl.: «Cognitio de Deo sub ratione veri potest haberi secundum triplicem modum: uno modo habetur cognitio Dei per simplicem assensum; alio modo per rationis adminiculum; tertio modo per simplicem contuitum. Primum est virtutis fidei, cuius est assensu; secundum est doni intellectus, cuius est credita per rationem intelligere; tertium est beatitudinis munditiae cordis, cuius est Deum videre». De hac triplici cognitione diffuse et modo omnino simili non tantum quoad doctrinam, sed etiam quoad verba agitur supra de Donis Spiritus S. collat. 4. n. 2-24. Ibi auctor commemorat etiam quartam scientiam, scilicet gloriosam, quae est in patria.

triplex sit cognitionis¹ differentia, videlicet creditiva, collativa et contemplativa, omnium harum est Christus principium et causa, et ita quod primae est principium in quantum *via*, secundae in quantum *veritas*, et tertiae in quantum *vita*.

2. Christus namque secundum quod *via* est magister et principium cognitionis, quae est per fidem. Haec enim cognitio duplici via habetur, videlicet per *revelationem* et per *auctoritatem*. Sicut enim dicit Augustinus in libro de Utilitate credendi²: « Quod intelligimus, debemus rationi; quod credimus, auctoritati ». Auctoritas autem non esset, nisi revelatio praecessisset; propter quod secundae Petri primo³: *Habebimus firmiorem propheticum sermonem, cui bene facitis attententes quasi lucernae lucenti in caliginoso loco*. In quo insinuat auctoritatem sermonis prophetici, et rationem huius subiungit: *Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines*. — Cuius igitur his duabus viis contingat devenire ad cognitionem fidelem, hoc non potest esse nisi per Christum datorem, qui est principium omnis *revelationis* secundum adventum sui in *mentem*, et firmamentum omnis *auctoritatis* secundum adventum sui in *carnem*.

3. Venit autem in *mentem* ut lux revelativa omnium prophetarum visionum, secundum illud Danielis secundo⁴: *Ipse revelat profunda et abscondita et novit in tenebris constituta, et lux cum eo est; lux scilicet divinae sapientiae, quae Christus est, secundum illud Ioannis octavo⁵: Ego sum lux mundi; qui sequitur me non ambulat in tenebris, et duo-decimo: Dum lucem habetis, credite in lucem, ut filii lucis sitis*; quia, sicut dicitur Ioannis primo, *dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius*. Sine hac luce, quae Christus est, nemo potest sacramenta fidei penetrare. Propter quod Sapientiae nono⁶: *Mitte illam* — loquitur de Sapientia — *de caelo sancto tuo et a sede maiestatis tuae, ut mecum sit et mecum laboret, ut sciam, quid acceptum sit apud te. Quis enim homo potest scire consilium Dei, aut quis potest cogitare, quid velit Deus* etc., usque ibi: *sensum tuum* etc. Ex

quo datur intelligi, quod non potest perveniri ad certam fidei revelationem nisi per adventum Christi in *mentem*.

4. Venit etiam in *carnem* ut verbum approbativum omnium prophetarum locutionum; ad Hebraeos primo⁷: *Multifarie multisque modis* etc. Quia enim ipse Christus est sermo Patris plenus *potestate*, secundum illud Ecclesiastae octavo⁸: *Sermo illius potestate plenus est, nec dicere ei potest quis: quare ita facis? ipse etiam⁹ est sermo plenus veritate, immo ipsa veritas, secundum illud Ioannis decimo septimo¹⁰: Sanctifica eos in veritate. Sermo tuus veritas est*, — Glossa¹¹: « In veritate hoc est in me, qui sum veritas, quod subdendo aperit: *Sermo tuus veritas est*, quod est, *ego sum veritas*; Graece *logos*, Latine *verbum* » — quia ergo auctoritas debetur sermone *potestativo* et *veridico*, et Christus est Verbum Patris, et per hoc *Dei virtus et sapientia*, ideo in ipso fundatur et stabilitur et consummatur omnis *auctoritatis stabilitas*.

5. Et ideo tota Scriptura authentica et eius praedicatorum aspectum habent ad Christum venientem in *carnem* tanquam ad fundamentum totius fidei christianae, secundum illud primae ad Corinthios tertio¹²: *Secundum gratiam, quae data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posui. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, praeter illud quod positum est* etc. Ipse enim est fundamentum totius doctrinae authenticae, sive apostolicae sive propheticae, secundum utramque Legem, novam et veterem. Propter quod ad Ephesios secundo¹³: *Superaedificati estis super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu*. — Patet igitur, Christum esse magistrum cognitionis secundum *fidem*, et hoc, in quantum est *via*, secundum duplicem adventum ipsius, in *mentem* videlicet et in *carnem*.

6. Est etiam magister cognitionis, quae est *per rationem*, et hoc, in quantum est *veritas*¹⁴. Ad cognitionem enim scientialem necessario requiritur *veritas immutabilis* ex parte *scibilis*, et *veritudo infallibilis* ex parte *scientis*. Omne enim, quod scitur, necessarium est *in se* et certum est *ipsi scienti*. Tunc

Pars I. De triplici Christi magisterio.

Primo, ut via ipsa fidei dupliciter.

A Christo lumen et auctoritas.

Primo venit in mentem et lux.

Secundo, in carne ut principium auctoritatis.

Christus fundamentum totius fidei.

Secundo V. et N. T.

Epiologos.

Secundo, ut veritas quoad cognitionem rectam rationis.

Duo necessaria.

¹ Cod. male *cogitationis*.

² Cap. 11. Haec de cognitione fidei doctrina tota amplius explicatur Hexaem. collat. 9. n. 2. seqq.

³ Vers. 19, et locus sequens v. 21. — In cod. decet *luculentum* post *lucerna*.

⁴ Vers. 22.

⁵ Vers. 12. Loci duo, qui sequuntur, sunt ibid. c. 12, 36, et 1, 12.

⁶ Vers. 10. usque v. 17. Vulgata: *Mitte illam de caelis sanctis tuis et a sede magnitudinis tuae, ut etc.*

⁷ Vers. 1. Vulgata: *Multifariam multisque modis* etc.

⁸ Vers. 4. Vulgata pro *quis* legit *quisquam*.

⁹ Cod. non bene *enim*.

¹⁰ Vers. 17.

¹¹ Glossa *ordinaria* (secundum August., in Ioan. Evang.

tr. 118. n. 3.): « In veritate, cuius umbra fuerunt veteres sanctificationes, id est in me, qui sum Veritas, quod subdendo aperit: *Sermo tuus veritas est*, quod est: ego sum veritas; Graece *logos*, Latine *verbum* vel *sermo*, qui est Unigenitus Patris ». Deinde respicit I. Cor. 1, 24: (praedicatus) *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam*. — De duobus necessariis, scilicet interna illustratione et externa sanctificatione auctoritatis, cfr. Breviloq. p. V. c. 7. et Prolog. § 5.

¹² Vers. 10. 11. Cfr. Hexaem. collat. 8. n. 4. seqq.

¹³ Vers. 20. Vulgata: *Superaedificati super fundamentum...*

¹⁴ Hic breviter exponitur doctrina supra Questionum. disp. de scientia Christi, q. 4. late demonstrata et in liter. mentis ad Deum, in Hexaem., in opus. de Donis Spiritus S. et alibi saepius commemorata.

Quid scientia enim scimus, « cum causam arbitramur cognoscere, propter quam res est, et scimus, quoniam impossibile est aliter se habere »¹.

De primo. 7. Requiritur igitur ex parte *scibilis* veritas immutabilis. Huiusmodi autem non est veritas *creata simpliciter* et absolute, quia omne creatum vertibile et mutabile; sed veritas *creans*, quae plenam habet immutabilitatem. Propter quod dicitur in Psalmo²: *Et tu in principio, Domine, terram fundasti*, usque ibi: *non deficient*. Hoc autem, ut dicit Apostolus ad Hebraeos primo³, dicitur ad Filium Dei, qui est *verbum, ars et ratio* omnipotentis Dei, et ideo veritas semp. aeterna, secundum illud Psalmi⁴: *In aeternum, Domine, permanet verbum tuum, et in saeculum saeculi veritas tua*. Cum igitur res habeant esse in proprio genere, habeant etiam esse in mente, habeant esse et in aeterna ratione; nec esse earum sit omnino immutabile primo et secundo modo, sed tantum tertio, videlicet prout sunt in Verbo aeterno: restat, quod nihil potest facere res perfecte scibiles, nisi adsit Christus, Dei Filius et magister.

8. Unde Augustinus secundo de Libero Arbitrio⁵: « Nullo modo negaveris, esse incommutabilem veritatem, haec omnia, quae incommutabiliter vera sunt, continentem, quam non possum dicere tuam vel meam vel cuiusquam hominis, sed omnibus incommutabilia vera certentibus praesto esse ac se praebere communiter ». Hoc ipsum habetur decimo quarto de Trinitate⁶. Cum impii videant regulas, secundum quas quisque vivere debeat; « ubi eas vident? Neque enim in sua natura, cum procul dubio mente ista videantur, eorumque mentes constet esse mutabiles, has vero regulas immutabiles videat, quisquis in eis et hoc videre poterit; nec in habitu suae mentis, cum

illae regulae sint iustitiae, mentes vero eorum constat esse iniustas. Ubiniam sunt istae regulae scriptae, ubi, quid sit iustam, etiam iniustus agnoscit et⁷ erudit, habendum esse quod ipse non habet? Ubi ergo scriptae sunt nisi in libro lucis illius, quae veritas dicitur, unde omnis lex iusta describitur, et in cor hominis iustitia non migrando, sed tanquam imprimendo transferuntur? Hoc ipsum dicitur in libro de Vera Religione⁸ et in sexto de Musica et in libro Retractionum.

9. Requiritur etiam secundo ad huiusmodi cognitionem certitudo ex parte *scientis*. Haec autem non potest esse ex ea parte, quae potest falli, vel ex ea luce, quae potest obscurari. Talis autem lux⁹ non est lux intelligentiae creatae, sed Sapientiae increatae, quae Christus est. Propter quod Sapientiae septimo¹⁰: *Deus dedit mihi horum scientiam veram, quae sunt, ut sciam dispositionem orbis terrarum et virtutes elementorum, initium et consummationem et medietatem temporum*. Et post: *Omnium enim artifex docuit me, sapientiam*. Et ratio subditur¹¹: *Vapor est enim virtutis Dei et emanatio quaedam omnipotentis Dei sincera, et ideo nihil inquinatum invenitur in ea. Candor est enim lucis aeternae et speculum sine macula muestatis Dei. Speciosior est sole, et super omnem stellarum dispositionem, luci comparatu invenitur prior. Attingit ergo a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter*. Propter quod dicebat Ioannes primo¹²: *Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem etc.*, ubi dicit Glossa¹³, « quod non est vera lux, quae non ex se, sed aliunde lucet ».

10. Lux ergo intellectus creati sibi non sufficit ad certam comprehensionem rei cuiuscumque absque

De secunda.

concluditur necessitas divinae cooperationis.

Triplex rationem esse.

Confirmatur.

¹ Aristot., I. Poster. c. 2.

² Psalm. 101, 26. 28. Vulgata: *Initio tu, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt caeli*. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent. Et sicut operitorium mutabis eos, et mutabuntur. Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient.

³ Vers. 10.

⁴ Psalm. 148, 89. Vulgata: in generationem et generationem veritas tua. — De seqq. cfr. III. Sent. d. 14, a. 3, q. 1.

⁵ Cap. 12, n. 33. In hoc textu editio August. pro *possum* habet *possis*.

⁶ Cap. 15, n. 21.

⁷ Editio August. ubi pro *et*; infra post *cor hominis* continat: *qui operatur iustitiam non migrando*.

⁸ Cap. 30, et 31. — De Musica, c. 12; *Retract. e. 4. Cfr. Hexaem. collat. 4. n. 9, collat. 2. n. 10, ubi inter alia de istis regulis dicitur: « Haec radicantur in luce aeterna et ducunt in eam, sed non propter hoc ipsa videtur ».* Vide etiam supra pag. 314, col. II. seqq., et *litter. mentis in Deum, e. 2. n. 9*; de Donis Spiritus S. collat. 8. n. 15. Quod autem doctrina haec non ita sit intelligenda, quasi prima lux sit *obiectum, quod* immediate cognoscitur, sed tantum *obiectum, quo* omnia modo ab auctore infra exposito cognoscuntur, scilicet non *formaliter* in prima luce, sed *causaliter* sive effective per eam, irrefragabilibus testimoniis nostri auctoris demonstratum est in dissertatione praefixa opusculo de Humanae Cognitionis ratione. Sufficiat

hic afferre unum locum (III. Sent. d. 14, a. 1, q. 1, ad 1.), ubi de humana ipsius Christi cognitione dicitur: Dicendum, quod ipsum Verbum est sapientia, qua cetera cognoscuntur, tam ipsum Verbum, quam ea quae sunt ab ipso. Sed attendendum est, quod ille ablativus potest construi *formaliter*, vel *causaliter*. Si *formaliter*; sic sapientia aeterna est sibi ipsi ratio cognoscendi. Si *causaliter*; sic omnia cognoscuntur ipsa, quia facit cetera cognosci; *formaliter* autem non potest intelligi, quia non potest esse forma cognoscens creati, nisi dicitur *forma exemplaris* etc. Cfr. etiam *ibid.*, ad 2, ubi dicitur, quod sola praesentia obiecti non sufficiat ad cognoscendum illud, nisi uniatior cognoscenti *per modum cognoscentis*, id est, nisi intellectus aliquo modo per influentiam luminis formetur et informetur ab ipso intelligibili.

⁹ Supple: quae non potest obscurari. Videtur enim aliquid post *obscurari* excidisse, v. g. *sed ex parte veritatis, quae non potest falli nec obscurari*.

¹⁰ Vers. 17. 18. 21. 25. 26. 29. et c. 8, 4. Vulgata: Ipse enim dedit mihi horum quae sunt scientiam veram, ut sciam dispositionem.

¹¹ Vulgata in vers. 25, post *quaedam* addit *est claritatis*; pro *invenitur in ea legit in eam incurrat*; in vers. 26, et 29, transponendo habet *Dei maiestatis, et dispositionem stellarum*.

¹² Vers. 9.

¹³ Glossa *interlinearis* apud Lyrannum in tunc locum.

luce Verbi aeterni. Unde Augustinus in primo Soliloquiorum ¹: « Quomodo in hoc sole tria quaedam licet advertere: quod *est*, quod *fulget*, quod *illuminat*, ita et in illo secretissimo Deo tria quaedam sunt: quod *est*, quod *intelligit*, quod cetera facit *intelligi* ». Unde et paulo ante praemittit, quod « sicut terra nisi luce illustrata videri non potest, sic quae in disciplinis traduntur, quamvis intelligi ² verissima esse nulla dubitatione quisque concedat, credendum est, non posse intelligi, nisi ab illo quasi suo sole illustrentur ». Item, duodecimo de Trinitate, capitulo ultimo ³, loquens de puero, qui recte respondebat de geometria absque magistro, et reprobandis Platoniam positionem, qui dicebat, animas scientiis prius imbutas infundi corporibus, dicit, hoc non esse verum. « Sed potius credendum est, inquit, mentis intellectualis ita conditam esse naturam, ut rebus intelligibilibus naturali ordine, disponente Conditor, subiecta, sic ista videat in quadam luce sui generis incorporea, quemadmodum oculis carnis videt quae in hac corporea luce contraiaent, cuius lucis capax et congruus est creatus ⁴ ». — Quae autem: sit ista lux, dicitur in secundo de Libero Arbitrio ⁵: « Illa veritatis et sapientiae pulchritudo, quae nec peragitur tempore nec migrat locis nec nocte intercipitur nec umbra intercluditur nec seosibus corporis subiacet; de toto mundo ad se conversis, qui diligunt eam, omnibus proxima est, omnibus sempiterna, nullo loco est, nusquam deest, foris admonet, intus docet; nullus de illa iudicat, nullus sine illa bene iudicat. Ac per hoc, eam manifestum est mentibus nostris, quae ab ipsa una fiunt singulae sapientes et non de ipsa, sed per ipsam de ceteris iudicant, sine dubitatione esse potiores ». Hoc ipsum dicitur in libro de Vera Religione ⁶ et in octavo de Trinitate et in libro de Magistro, ubi hanc conclusionem probat per totum librum, quod *unus est magister noster, Christus*.

Proprietates
hujus loci.

Tertio, ut vita
quoad cogni-
tionem con-
templativam.

11. Postremo, Christus in quantum *vita* est magister *cognitionis contemplativae* ⁷, circa quam du-

plexiter anima se exercet, secundum duplicem differentiam *pastus*, videlicet *interioris* in Deitate, et *exterioris* in humanitate, secundum quam duplex est modus contemplandi, scilicet *ingressivus* et *egressivus*, ad quem perveniri non potest nisi per Christum. Propter quod ipse dicit Ioannis decimo ⁸: *Ego sum ostium; per me si quis introierit, salvabitur et ingredietur et egredietur et pascua inveniet*.

Duplex exer-
cium et pa-
stus.

12. *Ingressus* namque est ad Christum secundum quod *Verbum increatum* et cibus Angelorum, de quo Ioannis primo: *In principio erat Verbum*. De hoc *ingressu* dicitur in Psalmo ⁹ secundum aliam translationem: *Ingrediar in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei, in voce exultationis et confessionis, sonus epulantis*. Hoc dictum est de illa superna Ierusalem, ad quam contemplandam nemo ingreditur, nisi per Verbum increatum, quod est Christus, introdeatur. Unde Dionysius in primo de Angelica Hierarchia ¹⁰: « Ergo Iesum invocantes, paternum lumen, quod est quidem verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, per quem ad principale lumen, Patrem, accessum habemus, in sacramentorum eloquiorum a Patre traditis illuminationes, quantum possibile est, respicimus, et ab ipsis symbolice nobis et analogice manifestatas caelestium animorum hierarchias, quantum potentes sumus, considerabimus, principalem et superprincipalem divinam Patris claritatem immaterialibus et non trementibus mentis oculis respicientes ».

De primo.

13. *Egressus* autem est ad *Verbum incarnatum*, quod est lac parvulorum, de quo Ioannis primo ¹¹: *Verbum caro factum est et habitavit in nobis*. De hoc egressu Cantici tertio ¹²: *Egredimini, filiae Sion, et videte regem Salomonem in diademate, quo coronavit eum mater sua in die desponsationis et laetitiae cordis sui*. Hoc diadema, quo coronatur verus Salomon pacificus a matre sua, est caro immaculata — quam assumpsit de Virgine Maria — quae dicitur *diadema desponsationis*, quia per illam sibi desponsavit sanctam matrem Ecclesiam, quae

De secundo.

Quid diadema.

¹ Cap. 8. n. 15. In quo textu editio habet *animadvertere pro advertere*, omittit et post *ita*, et addit *quem vis intelligere* post *Deo*; et *intelligitur* pro *intelligit*. Cfr. de hoc loco tom. II. pag. 266, nota 2.

² Intelligi: concedat, ea intelligi et verissima esse. In editione post *traduntur* melius legitur: *quae quisquis intelligit verissima esse nulla dubitatione concedit, credendum...*

³ Nuni. 24.

⁴ Quo in textu editio pro *Conditor* legit *Creator*, pro *subiecta* autem *subiuncta*, et *circumadhaerent* pro *contraiaent*, et *dein eique congruus* pro *et congruus*.

⁵ Cap. 14. n. 38. In editione deest *quar*, aut *nusquam deest* ponitur *nullo loco est*, et in fine pro *iudicant* legitur *iudices*.

⁶ Cap. 30; de Trin. VIII. c. 3. n. 5; de Mag. e. 43.

⁷ De hac cognitione cfr. Breviloq. p. V. c. 61 de Donis Spiritus S. collat. 4. n. 19-23, collat. 9. n. 2-7; Hexaem. collat. 2. n. 4. 28. seqq., collat. 20. n. 2. — Quod non nisi per Christum cognitio contemplativa acquiri possit, docet auctor, loquens de

philosophis post novem scientias quidem, scil. contemplationem, promittentibus, Hexaem. collat. 4. n. 1. et 5. n. 23-33; et diffuse exponit collat. 3. n. 2-23.

⁸ Vers. 9. — Idem locus simili modo applicatur in Ilier. mentis in Deum, Prolog. n. 3. et 4, c. 1. n. 7, c. 7. n. 1.

⁹ Psalm. 41. 5. iuxta Bibliam maximam Aquila et Theodoritus legunt *Ingrediar*, ubi Vulgata *Transibo*.

¹⁰ Cap. 1. § 2. — Est versio Ioannis Scoti Erigenae (ed. Migne), in qua pro *quod est quidem verum* legitur *quod est quod verum*. Circa finem huius loci a cod. post *Patris claritatem* supprimuntur verba: *quae Angelorum nobis in figuratis symbolis manifestat beatissimas hierarchias*; similiter post *respicientes* desunt verba: *iterum ex ipsa in simplicem suum restituumur radium*. Textu ita contracto, etiam particula et post *considerabimus* in ms. eliminata est.

¹¹ Vers. 14.

¹² Vers. 11. Vulgata: *Egredimini et videte, filiae Sion, regem Salomonem in diademate, quo coronavit illum mater sua in die desponsationis eius et in die laetitiae cordis eius*.

de latere eius formata fuit, sicut Eva de latere viri. Et ideo per eam tota hierarchia ecclesiastica purgatur, illuminatur et perficitur; et ideo aspicienda est tanquam totius Ecclesiae *pastus vivificus*, secundum illud Iohannis sexto¹: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus*. Et propterea subdit²: *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem habet vitam aeternam*.

De utroque. 14. Et hoc est quod dicitur in libro de Anima et spiritu³: « Duplex est vita animae: alia, qua vivit in carne; et alia, qua vivit in Deo. Duo siquidem sunt in homine sensus: unus *interior*, et unus *exterior*; et uterque bonum suum habet, in quo reficitur: sensus *interior* in contemplatione Deitatis, sensus *exterior* in contemplatione humanitatis. Propterea enim Deus factus est homo, ut totum hominem in se beatificaret, ut, sive *ingrederetur* sive *egrederetur*, *pascua* in Factore suo *inveniret*, *pascua* foris in carne Salvatoris et *pascua* intus in Divinitate Creatoris ». — Illic autem ingressus ad Divinitatem et egressus ad humanitatem nihil aliud est quam *ascensus ad caelum* et *descensus ad terram*, qui fit per Christum tanquam per *scalam*, de qua Genesis vigesimo octavo⁴: *Vidit Iacob in somnis scalam stantem super terram, et cacumen eius tangens caelum, Angelos quoque ascendentes et descendentes per eam*. Per *scalam* intelligitur Christus, per *ascensum* et *descensum Angelorum* illuminatio virorum contemplativorum ascendentium et descendentium. — Illic etiam duplex modus contemplationis intelligitur per *lectionem internam* et *exteriorem* libri scripti intus et foris, de quo Apocalypsis quinto⁵: *Vidi in dextera sedentis in throno librum scriptum intus et foris, signatum sigillis septem*; et subditur ibi, quod *nemo poterat neque in caelo neque in terra neque sub terra aperire librum* et *neque respicere illum*; et subditur ibi, quod *leo de tribu Iuda vicit, qui dignus est aperire librum* et *solvere septem signacula eius*. — Si ergo ille proprie dicendus est *doctor*, qui librum aperit et eius signacula solvit; et talis est Christus, qui fuit *leo surgens* et *agnus occisus*: apparet ergo, quod *magister noster unus est, Christus*, in omni cognitionis differentia, secundum quod est *via, veritas et vita*.

15. Ex praedictis ergo apparet, *quo ordine* et *quo auctore* pervenitur ad sapientiam. — *Ordo* enim est, ut inchoetur a stabilitate *fidei* et procedatur per serenitatem *rationis*, ut perveniatur ad suavitatem *contemplationis*; quem insinuavit Christus, cum dixit: *Ego sum via, veritas et vita*. Et sic impletur illud Proverbiorum quarto⁶: *Iustorum semita quasi lux splendens procedit et crescit usque ad perfectum diem*. Illic ordinem tenebant Sancti, attendentes illud Isaiae⁷, secundum aliam translationem: *Nisi credideritis, non intelligetis*. Illic ordinem ignoraverunt philosophi, qui, negligentes fidem et totaliter se fundantes in ratione, nullo modo pervenire poterunt ad contemplationem; quia, sicut dicit Augustinus in primo de Trinitate⁸, « mentis humanae invalida acies in tam excellenti luce non figitur, nisi per insitiam fidei emundetur ».

16. Patet etiam, quomodo sit *auctor* et *doctor*: quia Christus, qui est *director* et *aditor* nostrae intelligentiae non solum *generaliter*, sicut in omnibus operibus naturae, nec ita *specialiter*, sicut in operibus gratiae et virtutis meritoriae, sed quodam modo *medio* inter utrumque. — Ad cuius intelligentiam notandum, quod in creaturis reperitur triplex modus conformitatis ad Deum. Quaedam enim conformantur Deo sicut *vestigium*, quaedam sicut *imago*, quaedam sicut *similitudo*. *Vestigium* autem dicitur comparisonem ad Deum sicut ad principium *causatum*; *imago* autem non solum sicut ad principium, sed etiam sicut ad *obiectum notivum*; « eo enim est anima imago Dei, ut dicit Augustinus decimo quarto de Trinitate⁹, quod capax eius est et particeps esse potest », scilicet per cognitionem et amorem. *Similitudo* autem respicit Deum non tantum per modum principii et obiecti, verum etiam per modum *doni infusi*.

17. In illis ergo operationibus creaturae, quae sunt ipsius, in quantum est *vestigium*, sicut sunt universaliter actiones naturales, cooperatur Deus sicut *principium* et *causa*. In his autem, quae sunt ipsius, in quantum est *imago*, sicut sunt actiones intellectuales, quibus anima percipit ipsam veritatem immutabilem, cooperatur sicut *obiectum* et *ratio motiva*. In his vero, quae sunt ipsius, in quantum est *similitudo*, sicut sunt operationes meritoriae,

Corollaria
dan.
De primo.

De secundo.

Notandum.

Triplex con-
formitas ad
Deum.

Et sic tri-
plex Dei coo-
peratio.

Sic est ascen-
sus et des-
census.

Et contempla-
tio libri in-
tus et foris
scripi.

Conclusio.

¹ Vers. 56. De Christo illuminante et perficiente hierarchiam angelicam et humanam cfr. Breviloq. Prolog. § 3. et Hexaem. collat. 3. n. 32.

² Est revera antecedens vers. 55, dum subsequens (57.) sonat: Qui... manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in illo.

³ Cap. 9, sed plura praetermissa sunt. — Invenitur hic liber inter opera Augustini, cui tunc falso attribuebatur.

⁴ Vers. 12. Vulgata in hoc textu legit *Viditque, per eius* habet *illius*, et post *quoque* addit *Dei*. — De ista scala Iacob cfr. Breviloq. Prolog. § 3. et Itiner. mentis in Deum, c. 1. n. 9.

⁵ Vers. 1. 3. 5. — S. Doctor verba S. Scripturae contracte affert. — De libro scripto intus et foris vide Breviloq. p. II. c. 11.

⁶ Vers. 18.

⁷ Cap. 7, 9, i. e. secundum Septuaginta; Vulgata: Si non credideritis, non permanebitis.

⁸ Cap. 2. n. 4. In ed. August. pro *emundetur* legitur *nurtita vegetetur*. Sed Petrus Lomb., I. Sent. d. 2. c. 1, et Bonav., supra p. 58 et passim, legit *emundetur*. — De ordine et modo in studiis observando S. Bonav. disserit Hexaem. collat. 19. per totum. Quod autem philosophi sine fide non poterint ascendere ad contemplationem, docetur Hexaem. collat. 4. 3. 1, 5. n. 22, 7. n. 5.

⁹ Cap. 8. n. 11. ubi editio: « Eo quippe ipso imago eius est, quo eius capax est eiusque particeps esse potest ». De hac doctrina cfr. Breviloq. p. II. c. 12, ubi in notis citantur alii loci.

cooperatur sicut *donum infusum* per gratiam. Et propter hoc dicit Augustinus octavo de Civitate Dei¹, quod « Deum est causa essendi, ratio intelligendi et ordo vivendi ».

18. Quod autem dicatur *ratio intelligendi*, sane intelligendum est, non quia sit intelligendi ratio *sola*, nec *nuda*, nec *tota*. — Si enim esset ratio *sola*, non differret cognitio scientiae a cognitione sapientiae, nec cognitio in Verbo a cognitione in proprio genere. — Rursus, si esset ratio *nuda* et aperta, non differret cognitio viae a cognitione patriae, quod quidem falsum est, cum illa sit *facie ad faciem*, haec autem *per speculum* et *in aenigmate*²; quia nostrum intelligere secundum statum viae non est sine phantasmate. — Postremo, si esset ratio *tota*, non intelligeremus specie et receptione ad cognoscendas res; quod manifeste videmus esse falsum, quia, amittentes unum sensum, necesse habemus amittere unam scientiam³. Unde licet anima secundum Augustinum connexa sit legibus aeternis, quia aliquo modo illud lumen attingit secundum *supremam aciem intellectus agentis* et superiorem portionem rationis; indubitanter tamen verum est, secundum quod dicit Philosophus⁴, cognitionem generari in nobis via sensus, memoriae et experientiae, ex quibus colligitur *universale* in nobis, quod est principium artis et scientiae. Unde quia Plato⁵ totam cognitionem certitudinalem convertit ad mundum intelligibilem sive idealem, ideo merito reprehensus fuit ab Aristotele; non quia male diceret, ideas esse et aeternas rationes, cum eum in hoc laudet Augustinus⁶; sed quia, despecto mundo sensibili, totam certitudinem cognitionis reducere voluit ad illas ideas; et hoc ponendo, licet videretur stabilire viam *sapientiae*, quae procedit secundum rationes aeternas, destruebat tamen viam *scientiae*, quae procedit secundum rationes creatas; quam viam Aristoteles e contrario stabiliebat, illa superiore neglecta. Et ideo videtur, quod inter philosophos datus sit Platoni sermo *sapientiae*, Aristoteli vero sermo *scientiae*. Ille enim principaliter aspiciebat ad superiora, hic vero principaliter ad inferiora.

19. Uterque autem sermo, scilicet sapientiae et scientiae, per Spiritum sanctum datus est Augustino,

tanquam praecipuo expositori totius Scripturae, satis excellenter, sicut ex scriptis eius apparet. — Excellentiori vero modo fuit in Paulo et Moysae, in uno tanquam in ministro *legis figurae*, in altero vero sicut in ministro *legis gratiae*. De Moysae namque dicitur Actuum septimo⁷, quod fuit *eruditus in omni sapientia Aegyptiorum*; et rursus, in monte dictum est ei⁸: *Inspice et fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est*. — De Paulo vero, sicut ipsemet dicit, quod cum inter simplices non ostenderet se *scire nisi Christum Iesum, et hunc crucifixum*; tamen *sapientiam* loquebatur *inter perfectos*, sicut dicitur primae ad Corinthios secundo⁹. Hanc autem sapientiam ipse didicit, quando usque ad tertium caelum raptus fuit, secundae ad Corinthios duodecimo¹⁰. — Excellentissime autem fuit in Domino nostro Iesu Christo, qui fuit principalis legislator et simul perfectus viator et comprehensor; et ideo ipse solus est principalis magister et doctor.

20. Hic igitur tanquam principalis magister est principaliter *honorandus, audiendus, interrogandus*. — Principaliter namque *honorandus* est, ut sibi attribuitur *dignitas magistrerii*, Matthaei vigesimo tertio¹¹: *Nolite vocari Rabbi; unus est enim magister vester, omnes autem vos fratres estis*. Sibi autem vult dignitatem magistrerii reservare, secundum illud Iohannis decimo tertio¹²: *Vos vocatis me, magister et Domine; et bene dicitis, sum etenim*. — Honorandus est autem non solum *vocaliter* in locutione, sed etiam *realiter* in imitatione; propter quod subdit: *Si ergo ego lavi pedes vestros etc.*; quia, sicut dicitur Lucae decimo quarto¹³, *qui non venit post me non potest meus esse discipulus*.

21. Est etiam principaliter *audiendus* per humilitatem fidei, secundum illud Isaiae quinquagesimo¹⁴: *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lassus est verbo: erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam eum quasi magistrum*. Bis dicit *erigit*, quia non sufficit, quod auris nostra erigatur ad *intelligendum*, nisi etiam erigatur ad *obediendum*. Propter quod dicitur Matthaei decimo tertio¹⁵: *Qui habet aures audiendi audiat*. Christus enim docet nos non tantum verbo, sed etiam exemplo; et ideo non est perfectus audi-

Explicatur dictum Augustini.

Primo.

Secundo.

Tertio.

Notandum de Platone et Aristotele.

Item, de Augustino.

De Moysae et Paulo.

Conclusio de Christo.

Part. II. De officiis Christo praestandis. Primo est honorandus.

Dupliciter.

Secundo, audiendus.

Dupliciter.

¹ Cap. 4. Editio August. *subsistendi* pro *essendi*, post quod adicit *et*. Haec distinctio Augustino et Bonaventurae familiaris sumpta est ex Platone. Quae sequuntur respondent dictis in Quaest. disp. de scientia Christi, q. 4.

² Respicitur I. Cor. 13, 12.

³ Aristot., I. Poster. c. 14. (c. 18.).

⁴ Libr. II. Poster. c. 18. (c. 15.), et I. Metaph. c. 1. Cfr. de septem Donis Spiritus S. collat. 8. n. 14.

⁵ Cfr. supra pag. 360, nota 6.

⁶ De Civ. Dei, lib. VIII. cap. 6. et 83 Qq. q. 46.

⁷ Vers. 22. Vulgata: Et eruditus est Moyses omni sapientia Aegyptiorum.

⁸ Exod. 25, 40.

⁹ Vers. 6: Sapientiam autem loquimur inter perfectos. Superius respicitur v. 2: Non enim iudicavi, me scire aliquid inter vos, nisi Iesum Christum et hunc crucifixum.

¹⁰ Vers. 2.

¹¹ Vers. 8.

¹² Vers. 13. Alius locus est v. 14: Dominus et magister; et vos debetis alter alterius lavare pedes; v. 15: Exemplum enim dedi vobis, ut quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis.

¹³ Vers. 27.

¹⁴ Vers. 4. Vulgata omittit *eum* post *ut audiam*.

¹⁵ Vers. 43. Cfr. de Decem Praeceptis, collat. 1. n. 8. seqq.

lor, nisi accomodet *intelligentiam* verbis et *obediētiā* factis; propter quod Lucae sexto ¹: *Perfectus omnis erit, si sit sicut magister eius.*

22. Est etiam principaliter *interrogandus* per desiderium addiscendi, non sicut *curiosus* et *incredulus*, qui interrogat tentando, Matthaei duodecimo ²: *Responderunt quidam de Scribis dicentes: Magister, volumus a te signum videre.* Signa quippe viderant et videbant, et tamen adhuc signum quaerebant, ut per hoc ostendatur, quod humana *curiositas* non habet terminum nec meretur perducī ad verum ³. Unde responsum est eis, quod *signum non dabitur eis nisi signum Ionae prophetae*. — Non hoc modo interrogandus est Iesus, sed *studiose*, sicut interrogavit eum Nicodemus, de quo Iohannis tertio ⁴ dicitur, quod *venit ad Iesum nocte et dixit ei: Rabbi, scimus, quia a Deo venisti magister* etc.; et subditur ibi, quod Iesus aperuit ei mysteria fidei, pro eo quod non quaerebat signa virtutis, sed documenta veritatis.

23. Interrogandus est autem hic magister de his quae spectant ad *scientiam*, ad *disciplinam* et *bonitatem*, secundum illud Psalmi ⁵: *Bonitatem et disciplinam et scientiam doce me.* *Scientia* namque consistit in notitia veri, *disciplina* in cautela mali, *bonitas* in eligentia boni. Primum respicit veritatem, secundum respicit sanctitatem, tertium respicit caritatem. — Interrogandus est ergo de his quae spectant ad *veritatem scientiae*, non studio tentandi, sicut tentabant discipuli Pharisaeorum, Matthaei vigesimo secundo ⁶: *Magister, scimus, quia verax es* etc. Et quia *mala intentione* quaerebant, ideo responsum est eis: *Quid me tentatis, hypocritae?* Quia vero *quaestionem bonam*, ideo dedit responsonem veram: *Reddite ergo quae sunt caesaris caesari; et quae sunt Dei, Deo.* — Interrogandus est secundo de his quae spectant ad *sanctitatem disciplinae*, sicut interrogabat eum ille adolescens, Marci decimo ⁷: *Magister bone, quid faciam, ut vitam aeternam possideam?* Et responsum est ei, quod *servaret mandata*, et si vellet perfectus esse, *servaret consilia*, in quibus consistit perfecta disciplina morum, in cautela eorum quae nos incitant ad peccandum. — Interrogandus est etiam de his quae spectant ad *caritatem benevolentiae*, exemplo Legis doctoris, Matthaei vigesimo secundo ⁸: *Magister, quod est mandatum*

magnum in Lege? Ait illi: *Diliges Dominum Deum tuum ex corde tuo, et ex mente tua etc.*, ubi ostendit, quod *plenuitudo Legis est dilectio* ⁹.

24. Haec igitur tria sunt, quae interroganda sunt a Christo tanquam a magistro, et ad quae tota lex Christi est ordinata; et ideo omnis doctrina *ministerialis* doctoris ad haec tria debet ordinari, ut sub illo magistro summo officium magisterii digne possit executioni mandare. — Debet namque ministerialis magister intendere *scientiae veritatis fidei*, secundum illud primae ad Timotheum secundo ¹⁰: *Veritatem dico et non mentior, doctor gentium in fide et veritate.* Propter quod secundae Petri primo ¹¹: *Non enim doctas fabulas secuti, notam fecimus vobis Domini nostri Iesu Christi virtutem et praesentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis.*

25. Debet etiam intendere *disciplinae sanctitatis* animi, secundum illud secundae ad Timotheum primo ¹²: *Positus sum ego Paulus in Evangelio praedicator et apostolus, ob quam causam et haec patior;* quia, secundum quod dicitur Proverbiorum decimo nono ¹³, *doctrina viri per patientiam noscitur.* Sicut enim non decet insipientem docere sapientiam, sic non decet impatientem docere patientiam, nec indisciplinatum docere disciplinam. In moribus enim plus movent exempla quam verba.

26. Debet etiam intendere *benevolentiae caritatis* Dei et proximi, Ecclesiae ultimo ¹⁴: *Verba sapientium quasi stimuli et quasi clavi in altum defixi, quae per magistrorum consilium data sunt a pastore uno.* Haec, inquam, verba sunt verba divini amoris, quae penetrant medullas cordis; et haec dicuntur dari *per magistrorum consilium a pastore uno*, quia, licet amor divinus laudetur et suadetur per verba multorum, utpote per documenta dnorum testamentorum, ab uno tamen solo Verbo spiratur, quod quidem est *pastus et pastor* omnium. Et ideo omnia illa verba ab eodem sunt et in idem tendunt; et propterea dicuntur dari signanter *per magistrorum consilium*, idem videlicet sentientium. — Et quoniam omnes doctores christianae legis finaliter debent tendere ad vinculum caritatis, ideo debent concordare in suis sententiis. Propter quod Iacobi tertio ¹⁵: *Nolite, fratres, plures magistri fieri;* quod quidem dicit, non prohibendo eos a doni scientiae

Tertio, interrogandus. Non curiosus.

Secl. studioso.

Et quoad tria.

De primo.

De secundo.

De tertio.

Corollarium quoad doctores ministeriales.

Primo, quoad veritatem fidei.

Secundo, quoad sanctitatem disciplinae.

Notandum.

Tertio, quoad caritatem benevolentiae.

Notandum.

Debet magistri idem docere.

¹ Vers. 40.

² Vers. 38. Vulgata: Tunc responderunt ei quidam de Scribis et Pharisaeis dicentes etc. Et vers. 39: Qui respondens ait illis: Generatio mala et adultera signum quaerit, et signum non dabitur ei nisi etc.

³ Curiositatem saepe arguit S. Doctor in Hexaem.; cfr. collat. 1. n. 8. et 17; 6. n. 19; 17. n. 25; 18. n. 4; 49. n. 3. 4.

⁴ Vers. 2.

⁵ Psalm. 118. 66.

⁶ Vers. 16. 48. 21.

⁷ Vers. 17. Vulgata: *percipiam pro possideam.*

⁸ Vers. 36. 37. Vulgata: Ait illi Iesus: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua etc.

⁹ Rom. 13. 40.

¹⁰ Vers. 7.

¹¹ Vers. 16.

¹² Vers. 11. 12. Vulgata: In quo positus sum ego praedicator et apostolus etc. Ob quam causam etiam haec patior. — Cfr. Hexaem. collat. 19. n. 3. et n. 20. seqq. et passim.

¹³ Vers. 14.

¹⁴ Vers. 11. Vulgata pro primo *quasi* habet *sicut*.

¹⁵ Vers. 1. Vulgata: Nolite plures magistri fieri, fratres mei. — Cfr. Hexaem. collat. 1. n. 5. 8.

communicatione, cum dicat Moyses Numerorum undecimo¹: *Quis tribuat, ut omnis populus prophetet, et det eis Dominus spiritum suum?* et primae Petri quarto²: *Unusquisque, sicut accepit gratiam, in alterutrum etc.*; sed hoc dicit, ut non habeant varias sententias et peregrinas, sed omnes item dicant, sicut primae ad Corinthios primo³: *Obsecro vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, ut id ipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata; sitis autem perfecti in eodem sensu et in eadem sententia.*

27. Nam dissensio sententiarum⁴ ortum habet a praesumptione, secundum illud Proverbiorum decimo tertio⁵: *Inter superbos semper iurgia sunt; et parit confusionem, primae ad Timotheum ultimo⁶: Si quis aliter docet et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi et ei quae secundum pietatem est doctrinae, superbus est, ni-*

Ortus et effectus dissensionis.

hil sciens, sed languens circa quaestiones et pugnas verborum; ex quibus oriuntur invidiae, contentiones, blasphemiae, suspiciones malae, conflictationes hominum mente corruptorum et qui veritati privati sunt.

28. Quoniam ergo haec tria sunt, quae impediunt ad perceptionem veritatis, videlicet praesentium sensuum et dissensio sententiarum et desperatio inveniendi verum; ideo his obvians Christus dicit: *Unus est magister vester, Christus.* Dicit, inquam, quod Christus est magister, ut de nostra scientia non praesumamus; dicit, quod unus, ne in sensu dissentiamus; dicit, quod vester est, paratus nobis assistere, ne desperemus, maxime cum ipse velit et sciat et possit nos docere, mittendo illum Spiritum, de quo ipse dicit Iohannis decimo sexto⁷: *Cum venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* (Quod nobis praestare etc. — EXPLICIT.

Epilogos. Tria impedimenta perceptionis veritatis.

TRACTATUS

de plantatione Paradisi⁸.

SCHEMATICUM. — *Introductio. Invisibilis Dei sapientia non cognoscitur, nisi oculus mentis manducatur visibilibus similitudinibus, numero 1. — Ita plantatio paradisi terrestris symbolum est paradisi caelestis, 2. — Uterque paradisi in sensu tropologico est in anima: caelestis per sublimem et excessivam contemplationem, terrestris per humilis devotionis meditationem suavem, 3. — Primo, de mente contemplativa, quatenus est paradisi caelestis, id est caelesti conformis per veritatis lumina et caritatis solatia. Ipsa designatur per mulierem amictam sole, cui luna sub pedibus, et in capite corona duodecim stellarum, 4. — Duodecim stellae significant duodecim rerum creaturarum lumina, 5. — Singula enumerantur, 6. — Cautela in his adhibenda, ne duplex malum incurratur, 7. — Secundo, de paradiso terrestri, cui anima fit conformis per devotionis humilitatem. Influentiae a caelesti hierarchia in subcaelestem; Christus incarnatus est lignum vitae in anima plantatum per Spiritum veritatis et gratiae, 8. — Prima plantula paradisi interni est Verbum incarnatum et crucifixum, afferens iugiter duodecim fructus; tamen sunt in eo plantatae aliae arbores praebentes meditationum et devotionis materias, 9. — Exhortatio, ut meditando gustentur sapes fructuum harum arborum, 10. — Dei sapientia in anima plantavit duodecim radices arborum, id est duodecim materias meditationum, 11. — Modum et cautelam in his oportet adhibere, 12. — Opportuna est consideratio infernalium tormentorum et hostilium pugnarum, 13. — Illarum duodecim considerationum sex principales explicantur, 14. — Item, sex aliae ex adverso oppositae; post senas illustrationes anima collocari potest in paradisi quiete, 15. — Illae duodecim illuminationes non solum sunt arbores obumbrantes, sed etiam armaturae defendentes lectulum pacifici Salomonis, id est cubiculum anime contemplantis; conclusio, 16.*

1. Plantaverat autem Dominus Deus paradisi voluptatis a principio, in quo posuit homi-

nem, quem formaverat⁹. — Sicut in Christum pietentibus aspectus carnis, qui patebat, vii erat

¹ Vers. 29.

² Vers. 10, ubi continuatur: in alterutrum illam ministrantes, sicut boni dispensatores multiformis gratiae Dei.

³ Vers. 10.

⁴ Cod. scientiarum.

⁵ Vers. 10. — Chr. quae contra spiritum contentionis dicuntur Hev. collat. 18. n. 3.

⁶ Vers. 3. 4. 5.

⁷ Vers. 13.

⁸ Quatuor praecedentibus sermonibus annectimus hunc tractatum, secundum formam valde similem sermonibus. — Bonelli hunc tractatum ex unico sumpsit cod. Tuderiano, quem cum iterum cum editione contulerimus, invenimus in ipso fore 35 locos, alius et melioris lectionis quam re epta ab illo. Pauca manifesta vitia iam a Bonelli emendata erant.

⁹ Gen. 2. 8. — Quod autem paradisi secundum spiritum et tropologicum intellectum de anima, in qua Christus inhabitat, dicatur, locis Patrum comprobari potest. Bonelli citat

ad agnitionem Divinitatis, quae latebat; sic ad intelligendam divinae sapientiae veritatem aenigmatibus ac mysticis figuris intelligentiae rationalis manducatur oculus. Aliter enim nobis innotescere non potuit invisibilis Dei sapientia, nisi se his quae novimus visibilibus rerum formis ad similitudinem conferret et¹ per eas nobis sua invisibilia, quae non novimus, significando exprimeret; sicut etiam contestatur Apostolus ad Romanos²: *Invisibilia Dei a creatura mundi per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur*. Et beatus Dionysius, in libro de Angelica Hierarchia³: « Neque possibile, inquit, aliter supersplendere thearchicum radium⁴ nisi varietate sacrorum velaminum analogice circumvelatum et his quae secundum nos, providentia paterna connaturaliter et familiariter praeparatum ». Sacra autem velamina sunt mysticae in sacro Eloquio descriptiones⁵, quibus divinus radius circumvelatur et obumbratur, ut nostris contemperetur aspectibus, quatenus ipsa obumbratio nostra sit illuminatio⁶, et sua circumvelatio nostra sit elevatio ac supermundialium revelatio arcanorum.

2. Inter haec autem sacra velamina et similitudinaria symbola circa primordia sacrae Scripturae plantatio paradisi nobis considerata proponitur. Sicut enim in machina mundiali duae sunt partes, caelum videlicet et terra; sic et duplex eius mansio, duplex etiam ornatus⁷ hierarchicus, duplex nihilominus paradisi, *caelestis* videlicet et *terrestris*. De *caelesti* quidem dicit Apostolus⁸: *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, sive in corpore sive extra corpus, nescio, Deus scit, raptum huiusmodi usque ad tertium caelum. Et scio huiusmodi hominem, sive in corpore sive extra corpus, nescio, Deus scit, quoniam raptus est in paradisiim et audivit arcana verba, quae non licet homini loqui*. De paradiso vero *terrestri* oportet intelligi quod in Ecclesiastico dicitur: *Hnoch placuit*

Deo et translatus est in paradisum, ut det gentibus sapientiam.

3. Iuxta duplicem hanc litteralem intelligentiam *paradisi* duplex est etiam ipsi secundum moralitatem spiritalis et tropologicis intellectus; ut videlicet *caelestis* paradisi in anima dicitur sublimis *contemplationis excessiva satietas, terrestris* vero humilis *devotionis refocillatio suavitatis*. Ratione quorum duorum ad animam devotam dicitur a sponso in Cantico canticorum⁹: *Hortus conclusus, soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus. Emissiones tuae paradisi malorum puniceorum cum pomorum fructibus*. — Veritatis siquidem Spiritus, qui nihil in Scriptura ponit superfluum, id ipsum iterando bis replicat, ut manifeste declaret, quod anima, quae *sponsa* vocari meretur, similiter et *terrestris* paradisi designatur nomine ac *caelestis: terrestris* quidem propter sapientialium¹⁰ irrigationum exuberantiam ac fecundarum pullulationum viriditatem, suavium pariter et pulcrarum; *caelestis* vero ratione supersplendentium *illuminationum* ac supermentaliu et arcanorum *excessuum*¹¹; ratione quorum Apostolus primo se dicit raptum usque ad *tertium caelum* et deinde raptum in *paradisum*; quia prius erigitur animus ad contuendam caelestium luminum claritatem, quam in suavissimae refecionis rapiatur excessum.

4. Et quoniam *veritatis lumina* splendida praecambula sunt ad *caritatis solatia* excessiva, ideo mens contemplativa, caelestium luminum adornata fulgoribus, per illam designatur mulierem perfulgidam, de qua in Apocalypsi¹² magnus ille contemplator Ioannes signatissime loquitur. *Signum, inquit, magnum apparuit in caelo, mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona duodecim stellarum*. Haec, inquam, *mulier*, mens scilicet charismatibus repleta divinis sacerisque fecundata virtutibus, *amicta* dicitur *sole* propter contemplationem

Per visibilia intelliguntur manducantur ad divinam.

Item, in anima duplex sec. vnam tropologicum.

Considerandus duplex paradisi in sensu litterali.

Caelestis.

Explicatur.

De anima, ut est paradisi caelestis.

Figura eius.

Terrestris.

Explicatur.

Ambros., de Paradiso, c. 1. n. 6: Si paradisi est, in quo erant exorta virgulta, videtur paradisi anima esse, quae multiplicat semen acceptum, in qua virtus unaquaque plantatur, in qua etiam erat lignum vitae etc. Ibid. c. 3. n. 12: Est ergo paradisi terra quaedam fertilis, hoc est anima fecunda, in Eden plantata, hoc est in voluptate quadam vel exercitatio terra, in qua animae sit delectatio etc. Ipse Bonav. plures idem docet; cfr. supra Hxaem. collat. 17. n. 5, et Comment. in Lucam, c. 23, 43, ubi enumerat praeter hunc sensum spirituales plures alios.

¹ Bonelli ut.

² Cap. 1, 20: Invisibilia enim ipsius a creatura etc.

³ Cap. 1. § 2. Versio Scoti: Neque possibile est, aliter huc nobis divinum radium nisi varietate sacrorum velaminum analogice circumvelatum et his quae secundum nos sunt, providentia paterna conaturaliter et proprie praeparatum.

⁴ De thearchico radio cfr. Hxaem. collat. 3. n. 32.

⁵ Cfr. Hxaem. collat. 13. et 14.

⁶ Cfr. Breviloq. p. V. c. 6. in fine.

⁷ Ita col., pro quo Bonelli substituit *hortus*. Sed lectio codicis explicari potest. Nam triplicem hierarchiam: divinam, an-

gelicam et ecclesiasticam, S. Doctor comparat *soli, lunae et stellis*, quibus Deus mundum *ornavit* (cfr. Breviloq. p. II. c. 2.). Hinc in Breviloq. Prolog. § 3. distinguitur pulcritudo triplex *supernaturalis*, scilicet una « longe maior in Ecclesia pulcritudine sanctorum charismatum *adornata*, maxima autem in Ierusalem superna, supermaxima autem in illa Trinitate s. mma et beatissima ». Cfr. etiam Hxaem. collat. 20. n. 2. et 13.

⁸ Epist. II. Cor. 12, 2-4: Scio... quatuordecim, sive in corpore nescio, sive etc. — Seq. locus est Eccli. 44, 16: Hnoch... ut det gentibus poenitentiam.

⁹ Cap. 4, 12. 13. — Distinctio *sublimis contemplationis*, quae per gradus elevatur usque ad mentales excessus et illum altissimam contemplationem, quae vocatur *oratio in caligine*, ab oratione et meditatione devota et humili, docetur in toto itinerario mentis in Deum, praesertim Prolog. n. 3. 4, c. 1. n. 4. 8. et c. 7.

¹⁰ Pro sapientialium Bonelli *imaginationum*. — Subinde de *pululationibus* cfr. Hxaem. collat. 17. n. 9. seqq.

¹¹ Cfr. Hxaem. collat. 18. n. 1.

¹² Cap. 12, 1. — Pro in Apocalypsi Bouelli in proposito.

beatissimae Trinitatis *vigentis, splendentis et calentis*¹ ipsamque se contemplantem animam, eius vigorando memoriam, illustrando intelligentiam, inflammando voluntatem, in se rapientis et transformantis ac per hoc vestientis et adornantis; ut sic, soli aeterno effecta consimilis, veraciter sub solari specie describitur, Ecclesiastico attestante, qui ait: *Sicut sol oriens in mundo in altissimis Dei, sic mulieris bonae species in ornamentum domus suae.* Haec, inquam, mulier *lunam* describitur *habere sub pedibus*, propterea quia mundanam atque animale² sapientiam velut vanam et stultam despiciet et conculcat. Quae recte designatur per *lunam* propter sui mutabilitatem admixtamque caliginem, iuxta illud Ecclesiastici: *Homo sanctus in sapientia manet sicut sol, nam stultus ut luna mutatur.*

Continuatur.

3. Recte autem huiusmodi mens *coronarum duodecim* adornata signatur, quia, licet sit ei summe delectabile atque desiderabile, intellectualibus oculis solem illum aeternum incessanter conspiciere; quantum tamen carni corruptibili³ iungitur, ratione scilicet alternantium affectionum atque phantasmatum⁴, temporalibus transmutationibus omnino carere non potest. Ubi, sicut sol iste visibilis non semper est in eodem signo stellarum, sed in circulo anni duodecim signa stellifera circulariter peragrat; sic necesse est huiusmodi animae contemplanti, ne a splendoribus lucis aeternae procul abscedat, universitatis luminum creatorum circumlustrari fulgoribus. Quae instar stellarum duodecim ad duodenarium reducuntur et quasi coronam efficiunt⁵, ut sic *revelata facie gloriarum Domini* contemplan⁶ et speculans, *u claritate in claritatem transformetur tanquam u Domini spiritus.*

Stellis 12 respondentibus contemplatione.

Singulae enumerantur.

6. Et quasi primae stella sit clara consideratio *corporalium naturarum*; secunda vero, *spiritualium substantiarum*; tertia, *intellectualium scientiarum*; quarta, *affectualium virtutum*; quinta, *institutorum divinitus legum*; sexta, *infusarum caelitus gratiarum*; septima, *irreprehensibilium iudiciorum*; octava, *incomprehensibilium misericordiarum*; nona, *remunerabilium⁶ meritorum*; decima, *remunerantium praemiorum*; undecima, *militantium ordinum*; duodecima, *triumphantium exercituum*, tam Angelorum quam hominum beato-

rum. Sicque tam varia luminum multiformitate facta, mirabiliter a filiabus Ierusalem non immerito commendatur; in quarum persona dicit Spiritus sanctus in Canticis canticorum: *Quae est ista, quae progreditur quasi aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata?*

7. Cavendum autem⁷ summopere animae sic fulgenti, ne in huiusmodi circulationibus luminum mundanae sapientiae obscurans opacitas, per curiositatem instar lunae in zodiaco vagando se gyrans in *capite vel cauda draconis*⁸ — hoc est in *presumptionis elatione*, quae spiritualis draconis est *caput*, vel in *erroris fraude*, quae ipsius est *cauda*, degenerans — inter solis aeterni praefulgidos radios ac mentalis aciei perspicaces interponatur obtutus. Sic enim spiritualae eclipsis rationalis intelligentia patitur et ad modum praeveraricantis luciferi a caelesti luce in infernales tenebras corrui⁹, dum ab aeternitate in tempus, a veritate in mendaciam, a caritate in amorem privatum, ac per hoc a sapientia in insipientiam cadit; quemadmodum illis alta⁹ sapientibus accidit, de quibus scribit Apostolus ad Romanos: *Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipientium cor eorum; dicentes enim, se esse sapientes, stulti facti sunt; qui commutaverunt veritatem Dei in mendaciam et coluerunt et servierunt creaturae potius quam Creatori, qui est benedictus in saecula, Deus. Amen.*

Cavendum a duplici malo.

8. Quoniam autem praesentis est operis non sapientes et prudentes instruere, sed tantum eis *occasionem* cogitandi *praebere*¹⁰; praecipue vel ad id fertur intentio, ut *detur parvulus intellectus*, verò potius, ut in eis excitetur affectus: ideo ab illustrationibus caeli descendendum est ad plantulas paradisi. Sicut enim *contemplationis sublimitas* suaviter delectans reddit animam paradiso *caelesti* conformem; sic et paradiso *terrestri devotionis humilitas* salubriter refocillans. Et quemadmodum caelestium luminarium influentiae multiformes causae sunt pullulationum terrestrium; sic et spiritualiter a caelesti hierarchia in subcaelestem et notitiarum splendoris et deliciarum suavitates miro modo descendunt, non solum per ministerium Angelorum, verum etiam per Verbum incar-

De anima et est paradisus terrestris.

Influentiae a caelesti hierarchia.

¹ Cfr. Hexaem. collat. 21. n. 2. et seqq., ubi late haec exponuntur. — Mox pro *adornantis*; ut sic, soli Bonelli: *adornantis. Et sic soli*, et subinde describitur pro describatur. — Locus Eccl. est cap. 26, 21: Sicut... domus eius.

² Alluditur ad illud Iacobi 3, 15: Non est enim ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. — Locus Eccl. est cap. 27, 12: Homo... stultus sicut luna mutatur. — Cfr. Hexaem. collat. 20. n. 13. seqq., ubi comparatur Ecclesiastica militans lunae, et n. 28. signo mulieris in Apocalypsi, 3, 18, sed paulo aliter.

³ Bonelli *corruptibiliter*.

⁴ Vide infra n. 15.

⁵ Idem docet auctor Hexaem. collat. 22. n. 39, 40, ubi

e'iam quae sequuntur iisdem fere verbis referuntur. — Seq. locus est II. Cor. 3, 18.

⁶ Ita recte Bonelli, et etiam Hexaem. collat. 22. n. 40; eod. *irremunerabilium*. — Locus Cant. est cap. 6, 9.

⁷ Bonelli: *tamen*. — Idem subinde *vagans* pro *vagando*, et mox et in *erroribus* pro *vel in erroribus*.

⁸ Hexaem. collat. 22. n. 41, 42, ubi diffusius idem dicitur.

⁹ Pro *alta Bonelli alius*. — Locus Scripturae est Rom. 1, 21, 22. et 25. Pro in *saecula Deus. Amen Bonelli: in saecula saeculorum. Amen*, Vulgata: *in saecula. Amen*. — De praecedentibus cfr. Hexaem. collat. 22. n. 2. Breviloq. Prolog. § 3.

¹⁰ Prov. 9, 9: Da sapientiam occasionem etc. et illud. 4, 5: Ut dicitur parvulus astutia, adolescenti... intellectus.

natum et ligno crucis affixum. Quod cum sit ¹ incrementum et Patri consubstantiale *fons sapientiae in excelstis*; est tamen ut carni unitum et natum de Virgine in ipsum veraciter credentibus, sperantibus et amantibus *lignum vitae*². Ipsumque in nobis plantat et nos illi complantat³ Spiritus veritatis et gratiae, iuxta illud Ecclesiastici: *Ego quasi fluvius Dorix et quasi aqueductus ervivi de paradiso; dixi: rigabo hortum plantationum mearum et inebriabo prati mei fructum*. Spiritus enim sanctus primo quidem nos rigat per gratiam⁴, deinde inebriabit per gloriam. Et sicut nunc per gratiae donum nos illi complantat⁵, sic per donum gloriae transplantabit, secundum illud Apostoli: *Si complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul et resurrectionis erimus*.

9. Prima igitur atque praecipua planta in paradiso mentis humanae Verbum est *incarnatum ac crucifixum*, Iesus Christus videlicet, Filius Dei vivi, qui latroni sibi complantato, nptote in ipsum credenti, ipsum confitenti, ipsi etiam in cruce commorienti liberaliter dixit: *Hodie mecum eris in paradiso*⁶. In cuius mysticam designationem post verbum prius propositum signanter adiungitur: *Produxitque Dominus Deus de humo omne lignum pulcrum visu et ad vescendum suave: lignum etiam vitae in medio paradisi, lignum quoque scientiae boni et mali*. Licet enim huius ligni vitae fructus vivificus princepaliter proponeretur homini ad elendum tanquam restaurativus radicalis humoris⁷; nihilominus tamen ad ipsius solatium producta sunt et alia ligna in circuitu ligni vitae; quatenus varietate fructuum, multififormium pulcritudinum et saporum vitaret homo fastidium, quod accidere solet per conversionem ad numm, et haberet oblectamentum, quod ex varietate atque innovatione consurgit in spiritualium notitia sensuum per experientiam multififormium obiectorum. Per hunc etiam modum, licet animae devotae sufficere possit Christus Iesus, et hic crucifixus, secundum duodecim fructus, quos illud beatissimum lignum vitae iugiter affert, sicut ex praecedentibus liquet; ad vitandum tamen fastidium et dandum solatium huiusmodi animae, propositus Deus et alias

meditationum materias⁸ tanquam arbores fructuosas, quibus refocilletur humanae mentis devotio et his multis multiformiter exerceatur; ut tandem in illo uno illius ligni fructu finaliter conquiescat et eo feliciter perfruat.

10. Propterea quicumque devotus es animus, si non vales velut vir angelicus atque hierarchicus more contemplantis supra dictarum irradiationum caelestium irreverberatis oculis conteri fulgores; saltem sicut adhuc animalis et parvulus pedentem recogitando mediteris, meditando mastices, masticando degustas saporos varios fructuum ex his lignis praecedentium, quae Dei sapientia multififormis in corde tuo plantavit tanquam in hortulo paradisi, ut merito tibi illud sponsae possit aptari: *Hortus conclusus, soror mea sponsa, emissiones tuae paradisi malorum puniceorum cum pomorum fructibus*.

11. Attende, inquam, quoniam ipsa Dei sapientia multififormis, circumquaque irradians quasi duodecim distinctionibus spiritualium illustrationum duodecim in te plantat radices arborum, hoc est duodecim materias salutarium considerationum, illustrans te *ab intra* per interna spectacula, illustrans te *ab extra* externa per vestigia, illustrans te *a supra* superna per promissa, illustrans te *ab infra* aeterna per tormenta, illustrans te *antrorsum* directa per praecepta, illustrans te *retrosum* districta per iudicia, illustrans te *dextrorsum* benigna per solatia, illustrans *sinistrorsum* severa per flagella, illustrans *e vicino* per civium praesidia, illustrans¹⁰ *e longinquo* per hostium certamina, illustrans *in propatulo* per gratiarum dona, illustrans *in occulto* per figurarum signa¹¹.

12. Quae omnia si cum fide recogites et cum devotione pertractes et rumines, vere efficiaris *hortus voluptatis*, multififormium pululationum germinationibus iugiter vernans, ab ipsa videlicet Dei sapientia plantatus pariter et rigatus; si¹² cum his omnibus anteponaritur fructus *ligni vitae*, et caveatur esus *scientiae boni et mali*; hoc est curiositas cognoscendi cum ambitione excellendi¹³ et appetentia oblectandi, quae suggestionem serpentis antiqui inter praedictas speculationes per inferiore rationis por-

Christus lignum vitae.

Duplex plantatio.

Notandum.

Exhortatio ad gustandum hos fructus.

Recensentur 12 radices arborum.

Aliae etiam sunt plantae fructiferae.

Effectus, modus et cautela in his.

¹ Pro ut Bonelli Verbum. — Respicitur Eccli. 1, 5.

² Cfr. Hexaem. collat. 1. n. 17; 3. n. 2. seq. et Breviloq. p. IV. c. 4.

³ Bonelli hic inserit *Verbum inspiratum sive*. — Locus Eccli. est cap. 24, 41. 42: Ego quasi fluvius Dioryx et sicut aquae... hortum meum plantationum et etc. Cfr. tom. I. pag. 2, nota 8.

⁴ Cfr. Hexaem. collat. 17. n. 5.

⁵ Bonelli omittit *nos illi complantat*. — Locus Script. est Rom. 6, 5.

⁶ Luc. 23, 43. — Seq. locus est Gen. 2, 9: Produxit... lignumque scientiae etc.; cfr. Hexaem. collat. 17. n. 4.

⁷ Cfr. II. Sent. d. 19. a. 2. q. 2. — Mox post *ligni vitae* Bonelli prosequitur: *Et hoc quatenus*. De seqq. vide Hexaem. collat. 17. n. 27.

⁸ Bonelli sic: *materias. Proponit, inquam, tanquam etc. S. Bonav.* — Tom. V.

— Quoad verba superius posita: *sicut ex praecedentibus liquet*, notandum, hoc tantum in genere dictum esse, quia praecise *duodecim fructus* non commemoravit, sed *duodecim stellas*. Diffuse explicatur hi duodecim fructus Hexaem. collat. 18. n. 2. 7. seqq., et in opusculo *Lignum vitae*, in praefatione.

⁹ Cfr. Itiner. mentis in Deum, cap. 4. n. 4. — Subinde Bonelli omittit *caelestium*. — Locus Script. est Cant. 4, 12. 13.

¹⁰ Bonelli: illustrans te e longinquo... illustrans te in propatulo... illustrans te in occulto.

¹¹ Similiter auctor de his et seqq. loquitur Hexaem. collat. 17. n. 8. seqq.

¹² Bonelli: *Si etiam cum*, et mox: *caveatur esus ligni scientiae*.

¹³ Cfr. Hexaem. collat. 18. n. 3. — Post pauca per *ingeritur* Bonelli *iungitur*, et subinde *incute* pro *incutus*.

tionem superiori, quasi per mulierem viro, ingeritur, studiosius evitetur. Nam si serpenti promittenti divinam scientiam assentiat quis incautus, ut in his magis appetat scire quam sapere, magis reputari quam refici, magisque fastu gloriari quam fructu gaudere; statim innascitur libido verenda, deordinans et devnans, per quam sententia mortis incurritur et divinae similitudinis amisso decore, praevaricatrix anima, bestialis effecta, tanquam indigna ligni vitae fructu salvifico refici, a paradisi deliciis proplisatur¹.

De consideratione poenarum et poenarum.

13. Nec cuiquam videatur absurdum, quod considerationem infernalium tormentorum et pugnarum hostilium inter ligna paradisi praediximus collocanda; quasi quis infernum aut infernales cives introducat intra² limites paradisi. Licet enim malum culpae vel poenae nullatenus, nec in caelo nec in terra, paradisi status admittat; considerationes tamen eorum ad degustandam ineffabilem miserationum dulcedinem et inscrutabilem iudiciorum suavitatem non modicum conferunt tam viatoribus quam Beatis. *Iudicia enim Domini vera et iustificata in semetipsa, desiderabilia sunt super aurum et lapidem pretiosum multum et dulciora super mel et favum.* Quid est autem, quod animabus devotis magis faciat sapere Christum lesum, et hunc crucifixum, quam quod per eum liberatas se credunt et se certant ab immanium tyrannide hostium et infernalium aeternitate poenarum? Iuxta quod Propheta decantat³: *Confitebor tibi, Domine Deus meus, in toto corde meo et glorificabo nomen tuum in aeternum; quia misericordia tua magna est super me, et eruisti animam meam ex inferno inferiori.*

Harum duodecim sex principales explicantur.

14. Harum igitur considerationum duodecim per quaedam antitheta seu contrapositiones dispositarum sex sunt principales, quibus scilicet anima convertitur ad *inferiora, superiora, anteriora, dextra, propinqua* pariter et *aperta*, ut videlicet primo cognoscat *semetipsam*; deinde *gloriam*, ad quam facta est; tertio vero⁴ *viam*, per quam ad illam perveniat; quarto *solatia*, per quae fovetur; quinto *praesidia*, per quae defenditur; sexto *charismata*, per quae adornatur. — Inter quas primam inter omnes ponimus *considerationem sui ipsius*; nam intellectualis

oculus⁵ primo natus est inspicere *semetipsam*. Quod insinuat Sponsus in Cantico, cum animam volentem contemplari sublimia increpat et reflectit considerationem ipsius in semetipsam. Nam cum desiderio requirenti: *Indica mihi, quem diligit anima mea, ubi pascas, ubi cubes in meridie*, cum increpatione respondet: *Si ignoras te, o pulcherrima inter mulieres, egredere et abi post vestigia gregum et pasce hoedos tuos iuxta tabernacula pastorum*; quasi diceret: si vis cognoscere me, prius incipias a te ipsa, quae facta es ad imaginem et similitudinem Trinitatis⁶. Sicque a consideratione sui erigitur ad *divina*, et per promissa *praemia* inducitur ad *praecipua*, a quibus ne declinet, ostenduntur ei *solatia, praesidia* et *donu* sibi caelitus inspiranda.

Item, sex aliae ex adverso.

15. Verum quia mens frequenter a phantasmatis⁷ praepedita non valet in his mentales oculos pro voto iugiter figere; ideo proponuntur sex considerationes aliae ex adverso, ut qui non potest *interius* commorari, ad *exteriora* se conferat; et qui non valet ad *superiora* conscendere, descendat ad *ima*; et qui non praevalet in *anteriora* protendi, *posteriora* formidet; et cui *solatia* divina non sapiunt, saltem *flagella* pavescat; et qui civium non attendit *praesidia*, hostium perpendat *insultus*; et qui *charismata* spiritualia contineri tanquam animalis non potest, saltem horum speculetur *sensibilia signa* tanquam exterius sibi proposita sacramenta⁸. Sicque fiant vicissitudines luminarium matutinarum et vespertinarum in hemisphaerio mentis nostrae⁹, quatenus, sicut Deus sex diebus mundum hunc sensibilem condidit et ornavit, sic spiritum rationalem sensis vicissitudinibus illustrationum illuminet et adornet; ut post sextam diem collocetur in paradiso, in quo per contemplationem quiescens et dormiens, ad spiritualis connubii perducatur arcanum, ubi vere absconditur, tanquam thesauri sapientiae et scientiae, copiae multiformes atque spirituales et inaestimabiles deliciae paradisi¹⁰.

16. Porro, ut in intimis Christi Iesu crucifixi conquescat securius, supra dictae illuminationes duodecim¹¹ non solum proponuntur sicut *arbores obumbrantes*, verum etiam sicut *armaturae defensantes* ac munientes *lectulum pacifici Salomonis*. Nam si

Hae illuminationes sunt etiam armaturae.

¹ Cfr. Hexaem. collat. 19. n. 1.

² Bonelli *inter*, et deinde: Licet enim nec malum culpae neque poenae ullatenus nec in caelo neque in terra. — Locus Scripturae est Ps. 18, 40. 11: *Iudicia Domini vera, iustificata... desiderabilia super eae.*

³ In cod. excidit *quod*, necessario supplendum, vel pro *quam* cum Bonelli ponendum *nisi quia*. — Locus Scripturae est Ps. 85, 12. 13.

⁴ Bonelli omittit *vero*. — Doctrina n. 44-16. exposita diffusius et alio ordine exponitur Hexaem. collat. 17. n. 8. 26. et collat. 18. n. 43-25, ita tamen, ut magis videatur esse utriusque opusculi idem auctor libere suis utens, quam alius auctor aliena serviliter exscribens.

⁵ Quem *oculum rationis* vocat in Itiner. mentis in Deum,

c. 3. n. 1. De triplici oculo vide Brevilog. p. II. c. 12. — Locus Scripturae est Cant. 1, 6. 7. — Mox pro *a te ipsa* Bonelli *o temetipsa*.

⁶ Cfr. Itiner. mentis in Deum, c. 3; I. Sent. d. 3. p. II. a. 4; II. Sent. d. 16. per totam.

⁷ Bonelli adiungit *otiosae*, et post pauca pro *praevalet* exhibet *se valet*, et subinde *proteudere* pro *protendi*.

⁸ Cfr. Itiner. mentis in Deum, c. 2. n. 12. in fine, et praecipue Hexaem. collat. 11. n. 13-14.

⁹ Hac eadem metaphora auctor utitur in Hexaem. collat. 20. n. 9. — De istis sex gradibus, quibus venit ad diem requiei, idem docetur Itiner. mentis in Deum, c. 6. n. 7. et c. 7. n. 1.

¹⁰ De huiusmodi deliciis paradisi cfr. II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3.

¹¹ Supra n. 10. Infra alluditur ad Cant. 3, 7.

praedictae illuminationes duodecim per quinque sensus spirituales ducantur, ad sexagenarium perveniunt numerum¹. Quo quidem numero fortium circumcingi oportet cubiculum animae contemplantis², quae iam post inventionem sponsi cum ipso in intimis conquiescit, iuxta illud Cantici: *Inveni quem diligit anima mea, tenui eum nec dimittam, donec introducam illum in domum matris meae et in cubiculum gemitricis meae. Adiuro vos, filiae Ierusalem, per carpeas cervosque camporum, ne suscitatis neque evigilare faciatis dilectam, donec ipsa velit*. Et quoniam tranquillitatem concomitatur suavitas³, ideo

subditur: *Quae est ista, quae ascendit per desertum sicut virgula sumi ex aromatibus myrrhae et thuris et universi pulveris pigmentarii?* Insuper, quia hanc animi tranquillitatem et gaudii suavitatem concomitari debet custodiae firma securitas, propterea sequitur: *En, lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiunt ex fortissimis Israel, omnes tenentes gladios et ad bella doctissimi*.

Abiectis itaque operibus tenebrarum, induamur ^{Epilogus.} arma lucis, ut sicut in die honeste ambulemus⁴ et in noctibus internarum quietudinum suaviter ac secure pausare⁵ possimus. Amen.

EXPLICIUNT SERMONES SELECTI.

¹ Quo numero perfecto designatur; cfr. S. Gregor., II. Homil. in Ezech. hom. 5. n. 42. et August., 83 Qq. q. 55, ubi 60 ad spiritualia, 80 ad terrena refert.

² Cfr. S. Gregor., VII. Moral. c. 21. n. 24. — Lucus seq. est Cant. 3, 4, 5, et subinde 6. et 7.

³ Bonelli: Et quoniam animi tranquillitatem concomitatur gaudii suavitatis.

⁴ Rom. 13, 12. 13: Abiciamus ergo opera tenebrarum... lucis. Sicut in die etc.

⁵ Cfr. Breviloq. p. V. c. 6. in fine.

INDEX OPUSCULORUM THEOLOGICORUM

QUAE SUNT IN QUINTO TOMO

Praefatio pag.	I.	Cap. VII. In Collationes de septem donis Spiritus S. pag.	XL.
Prolegomena in V. tomum		VIII. In Collationes de decem praeceptis . . . »	XLII.
Cap. I. In Quaestiones disputatas de scientia Christi et de mysterio Ss. Trinitatis. . . »	III.	IX. In Sermones selectos de rebus theologicis. »	XLV.
II. In Quaestiones disputatas de perfectione evangelica »	VI.	X. De quibusdam opusculis non genuinis . . »	XLVII.
III. In Breviloquium. »	XV.	XI. De variis editionibus parvorum opusculorum S. Bonaventurae. »	LII.
IV. In Itinerarium mentis in Deum »	XXVI.	XII. Antiquiores indiculi et catalogi operum S. Bonaventurae »	LV.
V. In opusculum de Reductione artium ad theologiam »	XXXIII.	Elenchus codicum in his opusculis edendis a nobis collatorum. In fine imago expressa (facsimile) duarum paginarum cuiusdam codicis . . . »	LXII.
VI. In Collationes in Hexaëmeron »	XXXVI.		

QUAESTIONES DISPUTATAE.

DE SCIENTIA CHRISTI.

QUAEST. I. Utrum scientia Christi, secundum quod est Verbum, actu se extendat ad infinita pag.	3
II. Utrum Deus res cognoscat per similitudines rerum, an per earum essentiam . . »	6
III. Utrum Deus res cognoscat per similitudines realiter differentes »	40
IV. Utrum quidquid a nobis certitudinaliter cognoscitur cognoscatur in ipsis rationibus aeternis »	47
V. Utrum anima Christi fuerit sapiens tantum sapientia increata, an etiam sapientia creata cum increata »	27
VI. Utrum anima Christi comprehendat ipsam sapientiam increatam »	32
VII. Utrum anima Christi comprehendat omnia, quae comprehendit sapientia increata . . »	37

DE MYSTERIO TRINITATIS.

QUAESTIO I.

De certitudine, qua existentia Dei cognoscitur, et de fide, qua eiusdem Trinitas creditur.

ART. I. Utrum Deum esse sit verum indubitabile. . . »	45
II. Utrum Deum esse trinum sit verum credibile »	51

QUAESTIO II.

Utrum possit simul stare trinitas personarum cum naturae unitate.

ART. I. Utrum divinum esse sit summe unum . . . »	59
II. Utrum unitas naturae possit simul stare cum trinitate personarum »	63

QUAESTIO III.

Utrum simul stent trinitas et summa simplicitas.

ART. I. Utrum divinum esse sit simplicissimum . . . pag.	68
II. Utrum possint simul stare trinitas et summa simplicitas »	73.

QUAESTIO IV.

Utrum trinitas stet cum summa infinitate.

ART. I. Utrum divinum esse sit infinitissimum . . . »	79
II. Utrum possint stare simul trinitas et infinitas »	84

QUAESTIO V.

Utrum personarum trinitas simul stet cum summa aeternitate.

ART. I. Utrum divinum esse sit aeternum »	86
II. Utrum simul stent trinitas et aeternitas. . . . »	93

QUAESTIO VI.

Utrum trinitas possit stare cum summa immutabilitate.

ART. I. Utrum esse divinum sit immutabile. »	97
II. Utrum simul stent trinitas et summa immutabilitas. »	102

QUAESTIO VII.

Utrum possit stare trinitas cum summa necessitate.

ART. I. Utrum esse divinum sit summe necessarium. . »	106
II. Utrum stent simul trinitas et summa necessitas »	109

QUAESTIO VIII.

Utrum possit simul stare trinitas cum summa primitate. »

DE PERFECTIONE EVANGELICA.

QUAESTIO I.

De humilitate quoad actum ipsius, utrum scilicet christianae perfectionis sit se ipsum vitificare pro Christo. »

<p style="text-align: center;">QUAESTIO II. <i>De paupertate.</i></p>	
ART. I. De paupertate quoad abrenuntiationem	pag. 125
II. De paupertate quoad mendicitatem	» 134
III. Utrum pauperes validi, et maxime regulares, ad opera manualia universaliter sint astricti	» 156
<p style="text-align: center;">QUAESTIO III. <i>De continentia.</i></p>	
ART. I. De pudicitia conjugali	» 166
II. De continentia viduali servanda et vovenda	» 171

ART. III. De sanctimonia virginali	pag. 175
<p style="text-align: center;">QUAESTIO IV. <i>De obedientia.</i></p>	
ART. I. Utrum sit consonum iuri naturali, quod homo obediendo subiaceat alteri	» 179
II. Utrum sit consonum evangelicae perfectioni, quod unus se astringat voto ad obediendum alteri	» 183
III. De obedientia summo Pontifici debita	» 189

BREVILOQUIUM.

PROLOGUS	pag. 201
§ 4. De latitudine sacrae Scripturae	» 202
» 2. De longitudine sacrae Scripturae	» 203
» 3. De sublimitate sacrae Scripturae	» 204
» 4. De profunditate sacrae Scripturae	» 205
» 5. De modo procedendi ipsius sacrae Scripturae	» 206
» 6. De modo exponendi sacram Scripturam	» 207

Pars I.

De Trinitate Dei.

CAP. I. De illis septem, de quibus est theologia, in summa	» 210
II. Quid tenendum est de trinitate personarum et unitate essentiae	» ib.
III. De istius fidei intelligentia sana	» 211
IV. De istius fidei expressione catholica	» 212
V. De unitate divinae naturae in multifor- mitate apparitionum	» 213
VI. De unitate divinae naturae in multiplicitate appropriatorum	» 214
VII. De omnipotentia Dei	» 215
VIII. De Dei sapientia, praedestinatione et prae- scientia	» 216
IX. De voluntate Dei et providentia	» 217

Pars II.

De creatura mundi.

CAP. I. De productione mundi totalis	» 219
II. De natura corporali quantum ad fieri	» ib.
III. De natura corporali quantum ad esse	» 220
IV. De natura corporali quantum ad operari et influere	» 221
V. De modo describendi praedicta in sacra Scriptura	» 222
VI. De productione supernorum spirituum	» 224
VII. De apostasia daemonum	» ib.
VIII. De confirmatione honorum Angelorum	» 225
IX. De productione hominis quantum ad spiritum	» 226
X. De productione hominis quantum ad corpus	» 227
XI. De productione hominis quantum ad totum coniunctum	» 229
XII. De completionem et ordinationem totius mundi consummati	» 230

Pars III.

De corruptela peccati.

CAP. I. De origine mali in communi	pag. 231
II. De primorum parentum tentatione	» ib.
III. De primorum parentum transgressione	» 232
IV. De primorum parentum punitione	» 233
V. De originalis peccati corruptione	» 234
VI. De originalis peccati transfusione	» 235
VII. De originalis peccati curatione	» 236
VIII. De origine peccatorum actualium	» ib.
IX. De origine et distinctione capitalium pec- catorum	» 237
X. De origine et qualitate peccatorum poe- nalium	» 238
XI. De origine peccatorum finalium, quae sunt peccata in Spiritum sanctum	» 240

Pars IV.

De incarnatione Verbi.

CAP. I. De ratione, qua Verbum Dei debuit incar- nari vel decuit	» 241
II. De incarnatione quantum ad unionem na- torum	» 242
III. De incarnatione quantum ad modum	» 243
IV. De incarnatione quantum ad plenitudinem temporum	» 244
V. De plenitudine gratiae Christi quantum ad charismata in affectu	» 245
VI. De plenitudine sapientiae in intellectu	» 246
VII. De perfectione meriti in effectu	» 247
VIII. De passione Christi quantum ad statum pa- tientis	» 248
IX. De passione Christi quantum ad modum patiendi	» 249
X. De passione Christi quantum ad exitum pas- sionis	» 251

Pars V.

De gratia Spiritus sancti.

CAP. I. De gratia, in quantum est donum divinitus datum	» 252
II. De gratia, in quantum iuvat ad bonum me- ritorium	» 253

CAP. III. De gratia, in quantum est remedium peccati pag. 254
 IV. De ramificatione gratiae in habitus virtutum » 256
 V. De ramificatione gratiae in habitus donorum » 257
 VI. De ramificatione gratiae in habitus beatitudinum, et per consequens fructuum et sensuum » 258
 VII. De exercitio gratiae respectu credendorum. » 260
 VIII. De exercitio gratiae respectu diligendorum » 261
 IX. De exercitio gratiae respectu agendorum, praeceptorum et consiliorum » 262
 X. De exercitio gratiae respectu petendorum et orandorum » 263

Pars VI.

De medicina sacramentali.

CAP. I. De Sacramentorum origine » 265
 II. De Sacramentorum variatione » 266
 III. De Sacramentorum numero et distinctione. » 267
 IV. De Sacramentorum institutione. » 268
 V. De Sacramentorum dispensatione » 269
 VI. De Sacramentorum iteratione » 270
 VII. De constitutione et integritate baptismi. » 271

CAP. VIII. De integritate confirmationis. pag. 272
 IX. De integritate eucharistiae » 273
 X. De integritate poenitentiae » 275
 XI. De integritate unctionis extremae » 276
 XII. De integritate ordinis » 277
 XIII. De integritate matrimonii. » 279

Pars VII.

De statu finalis iudicii.

CAP. I. De iudicio in communi » 281
 II. De antecedentibus ad iudicium, cuiusmodi est poena purgatoria » 282
 III. De antecedentibus ad iudicium, cuiusmodi sunt suffragia ecclesiastica » 283
 IV. De concomitantibus iudicium, sicut est conflagratio ignium » 284
 V. De concomitantibus iudicium, sicut est resurrectio corporum » 286
 VI. De consequentibus ad iudicium, sicut est poena infernalis » 287
 VII. De gloria paradisi » 288

ITINERARIUM MENTIS IN DEUM.

PROLOGUS pag. 295
 CAPITULA » 296
 CAP. I. De gradibus ascensionis in Deum et de speculatione ipsius per vestigia eius in universo » ib.
 II. De speculatione Dei in vestigiis suis in hoc sensibili mundo » 299
 III. De speculatione Dei per suam imaginem naturalibus potentiis insignitam » 303

CAP. IV. De speculatione Dei in sua imagine donis gratuitis reformata pag. 306
 V. De speculatione divinae unitatis per eius nomen primum, quod est esse » 308
 VI. De speculatione beatissimae Trinitatis in eius nomine, quod est bonum » 310
 VII. De excessu mentali et mystico, in quo requies datur intellectui, affectu totaliter in Deum per excessum transeunte » 312
 Scholion » 313

OPUSCULUM DE REDUCTIONE ARTIUM AD THEOLOGIAM.

pag. 319

COLLATIONES IN HEXAEMERON.

COLL. I. De qualitatibus in auditoribus divini verbi requisitis et de Christo omnium scientiarum medio pag. 329
 II. De plenitudine sapientiae, in qua sermo terminandus est, scilicet de sapientiae porta et forma » 336
 III. De plenitudine intellectus, quatenus est clavis contemplationis per intellectum Verbi increati, incarnati et inspirati » 342
 IV. De visione prima, quae est intelligentiae per naturam inditae, tractatio prima » 348
 V. De prima visione tractatio secunda, quae est de tertio radio sive de veritate morum, et de sapientia contemplationis » 353
 VI. De prima visione tractatio tertia, quae est de prima virtutum causa exemplari,

de virtutibus exemplaribus et de cardinalibus inde influentibus. pag. 360
 COLL. VII. De prima visione tractatio quarta, quae est de triplici defectu virtutum in philosophis, secundo de fide sanante, rectificante, ordinante » 365
 VIII. De secunda visione, scilicet intelligentiae per fidem sublevatae, tractatio prima, quae agit de altitudine fidei » 368
 IX. De secunda visione tractatio secunda, quae est de triplici firmitate fidei » 372
 X. De secunda visione tractatio tertia, quae incipit agere de fidei speciositate. » 377
 XI. De secunda visione tractatio quarta, quae est secunda de speciositate fidei et agit de speculatione Dei trin. » 379

<p>COLL. XII. De visione secunda tractatio quinta, quae est tertia de speciositate fidei et agit de Deo, ut est exemplar omnium rerum pag. 384</p> <p>XIII. De tertia visione, quae est intelligentiae per Scripturam eruditae, tractatio prima, in qua agitur de Scripturae intelligentis spiritalibus » 387</p> <p>XIV. De tertia visione tractatio secunda, quae incipit agere de Scripturae figuris sacramentalibus, primo in genere, et deinde de duodecim mysteriis principalibus Christum significantibus » 392</p> <p>XV. De tertia visione tractatio tertia, quae, continuans praecedentem, primo manifestat, quomodo in duodecim mysteriis principalibus ostendatur etiam antichristus; deinde incipit agere de infinitis caelestibus theoriis germinantibus ex seminibus et fructibus Scripturae . . . » 398</p> <p>XVI. De tertia visione tractatio quarta, quae prosequitur agere de theoriis ex Scriptura germinantibus, et quidem ratione fructuum in coaptatione temporum, quatenus haec sibi mutuo correspondent; et in specie explicatur comparatio septennarii secundum correspondentiam trium temporum. » 403</p> <p>XVII. De tertia visione tractatio quinta, quae agit de theoriis Scripturae significantis per fructus, scilicet de considerationibus reficientibus intellectum et affectum,</p>	<p>et primo quidem de reficientibus intellectum pag. 409</p> <p>COLL. XVIII. De tertia visione tractatio sexta, quae agit de theoriis Scripturae significantis per fructus, et quidem quatenus reficiunt affectum » 414</p> <p>XIX. De tertia visione tractatio septima et ultima, quae agit de recta via et ratione, qua fructus Scripturae percipiuntur, sive qua per scientiam et sanctitatem ad sapientiam perveniatur » 419</p> <p>XX. De quarta visione, scilicet intelligentiae per contemplationem suspensae, tractatio prima, quae agit in genere de triplici obiecto huius contemplationis sive de contemplatione caelestis hierarchiae, militantis Ecclesiae et mentis humanae hierarchizatae » 424</p> <p>XXI. De quarta visione tractatio secunda, quae specialiter agit de primo obiecto intelligentiae per contemplationem suspensae, nempe de consideratione hierarchiae caelestis » 431</p> <p>XXII. De quarta visione tractatio tertia, quae specialiter agit tum de secundo obiecto huius visionis, nempe de consideratione militantis Ecclesiae, tum de tertio, quod est ipsa anima hierarchizata » 437</p> <p>XXIII. De quarta visione tractatio quarta, quae continuat agere de tertio obiecto huius visionis, quod est ipsa anima hierarchizata » 444</p> <p>Scholion » 450</p>
---	--

COLLATIONES DE SEPTEM DONIS SPIRITUS SANCTI.

<p>COLL. I. Praemittitur tractatio de gratia secundum eius ortum, usum et fructum. . . . pag. 457</p> <p>II. De dono timoris Domini. » 462</p> <p>III. De dono pietatis » 468</p> <p>IV. De dono scientiae » 473</p>	<p>COLL. V. De dono fortitudinis collatio prima . . . pag. 479</p> <p>VI. De dono fortitudinis collatio secunda . . . » 483</p> <p>VII. De dono consilii » 489</p> <p>VIII. De dono intellectus » 493</p> <p>IX. De dono sapientiae » 498</p>
--	---

COLLATIONES DE DECEM PRAECEPTIS.

<p>COLL. I. De quatuor motivis ad observantiam divinatorum praeceptorum inducentibus et de decalogo in genere pag. 507</p> <p>II. De primo praecepto decalogi in specie. . . » 510</p> <p>III. De secundo praecepto decalogi » 515</p>	<p>COLL. IV. De tertio praecepto decalogi pag. 519</p> <p>V. De quarto praecepto » 522</p> <p>VI. De quinto, sexto et septimo praecepto. . . » 525</p> <p>VII. De octavo, nono et decimo praecepto. . . » 529</p>
--	---

SERMONES SELECTI DE REBUS THEOLOGICIS.

<p>SERMO I. De triplici testimonio sanctissimae Trinitatis pag. 535</p> <p>II. De regno Dei descripto in parabolis evangelicis. » 539</p>	<p>SERMO III. De sanctissimo corpore Christi. pag. 553</p> <p>IV. Christus unus omnium magister » 567</p> <p>TRACTATUS. De plantatione Paradisi » 574</p>
---	---

INDEX ALPHABETICUS

PRAECIPUARUM RERUM ET SENTENTIARUM

QUAE

IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

SIGNA. — Litteris *QD* indicantur Quaestiones disputatae. — *B* Breviloquium. — *I* Itinerarium mentis in Deum. — *DR* Opusculum de reductione artium ad theologiam. — *H* Collationes in Hexaëmeron. — *DD* Collationes de donis Spiritus S. — *DP* Collationes de decem praeceptis. — *SS* Sermones selecti. — *DPL* Tractatus de plantatione paradisi. — Numerus arabicus indicat paginam, littera *a* primam, *b* secundam columnam. — Numerus arabicus, cui appositus est asteriscus, indicat solutionem obiectorum.

A

ABE

ABEL — virgo fuit *QD* 175 a — habuit triplicem iustitiam, nempe virginitatem sacerdotium et martyrium *ib.*

ABIMELECH — interfecit septuaginta fratres suos *H* 399 a — quomodo praesignet antichristum *ib.*

ABRENUNTIATIO — omnium tam in privato quam in communi, est christianae perfectionis *QD* 129 a — est consilium principale *ib.* — principium fundamentale *ib.* — fundamentum sublime vitae activae et contemplativae *ib.* — habet approbationem Papae 130 a — non includit culpam, immo laudabilis est *ib. b* — abrenunciare omnibus propter perfectionem non est Deum tentare 132 a 5* — non implicat prodigalitatem 133 b 7*

ABSOLUTIO — perfecta in Deo non excludit relationem intrinsecam *QD* 111 b 4*

ABSOLUTUM — quando dici possit simpliciter respectivo *QD* 77 a 4*

ABSTINENTIA — dicit cessationem etiam a licito usu ciborum *QD* 171 b 15*

ACHAN — fuit fir et in hoc praesignat antichristum *H* 399 a

ACTUALITAS — in genere et extra genus quid sit *QD* 71 b 4*

ACTUS — intrinsecus in Deo est idem quod ipse *QD* 100 b 6* — non pluralizatur *ib.* — extrinsecus pluralizatur secundum creaturarum varietatem *ib.* — ad intra et ad extra quid sit 102 a 15* — culpabiles, poenales, corporales, inconvenientes non tribuantur Deo *B* 215 b — gratiae sunt quatuor *H* 416 b — iustitiae item

S. Bonac. — Tom. V.

quatuor 417 a — sapientiae sunt etiam quatuor *ib. b*

ADEQUATIO — rei et intellectus constituit veritatem *H* 344 b — quando et quomodo sit vera *ib.*

ADAM — eius culpa transfunditur ad animas posterorum mediante carne, salva divina iustitia *B* 235 a — eius persona corrupta naturam, et natura corrupta corripuit personas *ib.*

ADINVENTO — errorum prohibita *DP* 514 b — unde haec trahat originem *ib.*

ADIUTORIUM — ad Deum contemplandum habemus in mundo sensibili, in creatura spiritali, in scriptura sacramentali *H* 386 b sq.

ADMICULUM — alienum est necessarium ad cognoscendum *QD* 25 a 13*

ADMIRATIO — locum habet non tantum in via, sed et in patria, non tantum in Angelis, sed et in homine assumto a Deo *QD* 35 b

ADORATIO — est duplex *DP* 517 a — dulciae tribui potest omnibus, in quibus est potestas, sapientia, sanctitas *ib.* — laetiae soli Deo est exhibenda *ib.* — Ss. corporis Christi *ib. b* — exemplum hanc respiciens *ib.*

ADULATIO — non invenitur in opere evangelicae mendicationis *QD* 145 a 10*

ADVERBUM — magis exprimit quam nomen *QD* 36 a 10*

AEGYPTUS — tenebrae interpretatur *SS* 562 b — dii Aegypti sunt amabilia mundi *ib.*

AET

AEGUALE — si omnia essent aequalia, non essent omnia *QD* 121 b 15*

AEQUALITAS — consistit in quantitate *QD* 196 b 6*

AESTAS — quomodo animam contemplativam repraesentet, vide *Anima* et *Status*

AETAS — sexta ratione senarii sonat in plenitudinem *B* 245 a

— *Aetates septem* distinguit Scriptura *B* 203 b *H* 400 a — respondent diebus creationis et humanis actibus 204 a — sunt rationes seminales ad cognoscendam Scripturam *H* 400 a — describuntur *ib.*

1.* fuit ab Adam usque ad Noe.

2.* a Noe usque ad Abraham.

3.* ab Abraham usque ad David.

4.* a David usque ad transmigratiorem Babylonis.

5.* a transmigratiore Babyl. usque ad Christum *ib. a b*

6.* a Christo usque ad finem mundi *ib.* — Septima currit cum sexta *ib.*

— Secundum alios sunt *quinque* secundum *quinque* vocationes *ib. b* et 401 a — haec septem et quinque iungi possunt cum tribus temporibus 401 a — Ecclesiae, vide *Ecclesia*

AETERNITAS — est vitae possessio interminabilis et tota simul *QD* 90 a — summa simplicitas et sororia immensitas simul iunctae constituunt aeternitatem 89 b — non potest intelligi nisi imaginatione postposita 90 a — sicut divina incircumscribilitas habet omnia loca sibi praesentia, et ipsa non distenditur per illa, licet vere sint

distenta; sic divina aeternitas habet sibi omnia tempora praesentia, nec tamen ipsa succedit cum illis, licet illa vere succedant 90 a — licet secundum rationem intelligendi dicat sub ratione mensurae, secundum rem et veritatem non dicit nisi esse divinae substantiae 90 b 1* — eius similitudo non excludit ordinem originis in Trinitate 95 a 1* — in personis divinis, vide *Personas*

AGENS — per exemplar in fine operationis est forma rei actae *QD 11 a* — a proposito non producit res, nisi eas habeat penes se *ib.* — primum mutari non potest, quia sua actio est id quod ipsum 100 b 5 et 6* — non pluraliter secundum actum intrinsecum, sed ratione effectus extrinseci pluraliter secundum creaturam veritatem *ib.* — secundum voluntatem est duplex 102 b 17* — in genere est quadruplex *SS 542 a* — quomodo sit transmutabile *ib.*

AGENS — paschalis praefigurat corpus Christi *SS 561 a* — ritus praesciptions in esu agni quid significet *ib.* a b, cfr. *Eucharistia*

ALAE Seraphim — quid significant *H 371 a b*

ALEXUS (S.) — qui, contempto patrimonio, ivit mendicando per mundum, mendicationem evangelicam non esse contempnam suo exemplo confirmat *QD 138 h*

ALESATIO — a Deo duplex est *QD 170 b 10**

ALLEGORIA — quid sit *B 205 b* — circa fidem duplex est *H 338 b*

AMON — naturalis in homine est triplex, id est sui esse conditi, honesti et commodi *QD 162 a* — Ss. Trinitatis est complementum omnis veri et boni *B 202 b* — est pondus mentis 262 a — est triplex *I 311 a*

ANCHORETAE — optimi monachi erant *QD 164 a 12** — per obedientiam eligebantur ad contemplationem 189 18*

ANAGOGA — quid sit *B 205 b* — circa spem duplex est *H 339 a*

ANGELI — distinguuntur qualitate, non origine *QD 75 b* — inferiorum ordinum sine repugnantia obediunt Angelis ordinum superiorum 185 a — habent quatuor attributa principalia a primordio suae conditionis *B 224 a* — cum his alia quatuor concomitantia *ib.* — boni fuerunt mutati in melius quoad quatuor attributa 225 b — confirmati fuerunt in quadruplici facultate, per gratiam et gloriam, ordinati secundum triplicem hierarchiam 226 a — sunt lumina et specula *H 358 a* — habent virtutes inflamas ad influendum in mundum *ib.* — opiniones philosophorum circa illas *ib.* h — sunt in eis virtutes ad influendum in animas racionales *ib.* — est in eis virtus suprema *ib.*

ANIMA — est media inter Deum et creaturas *QD 26 h* — veritas in eo habet respectum ad duplicem veritatem, quae est vel in rebus concretis, vel in arte divina *ib.* — inde habuit duplicem certitudinem eius portio superior et inferior relate ad cognitionem certitudinali *QD 20 a* — non sufficit portio inferior sine superiore ad

plenum iudicium rationis deliberativum in agendis nec in speculandis 24 a — in hac portione est imago Dei, quae aeternis regulis inhaerescit et per eas quiddam de jure certitudinaliter iudicat et definit *ib.* et *I 301 a b 302 a*, vide *Certitudo* — est vita corporis dupliciter 31 a — sex modis fertur in infinitum 35 a — per fidem elevata et purgata potest aliquatenus capere ea quae de concordia inter Trinitatem et unitatem Dei affirmantur 65 a — est spectrum nobilissimum *B 202 a* — est forma, ens, vivens, sentiens et intelligens 226 h — ad eam ordinatur tota natura sensibilis *ib.*, vide *Natura* — caelestium influentiae non est subiecta *ib.* — est forma cum quatuor conditionibus *ib.* b — est semper libera a coactione *ib.* — a culpa et a miseria libera fuit in statu innocentiae, non in statu naturae lapsae *ib.* — est forma beatificabilis 227 a — est libera *ib.* — potentia intelligit omnia *ib.* — est immortalis *ib.* — est creata *ib.* — est perfectio et motor *ib.* — habet tres potentias cum tribus actibus *ib.* — tota dividitur in cognitivam et affectivam *ib.* b — est non tantum forma sed substantia prima, sive hoc aliquid *ib.* a — unitor corpori ut perfectio per essentiam *ib.* — ut motor per potentiam vegetativam, sensitivam, intellectivam *ib.* — habet libertatem arbitrii, quia est ordinata ad beatitudinem *ib.* a — est capax Dei per memoriam, intelligentiam et voluntatem *ib.* — est incorruptibilis et immortalis *ib.* — esteducta de nihilo informata a Deo per creationem 226 b — est forma corporis *ib.* — habet tres potentias et sex operationes *H 358 a* — est sic sicut spectrum, Angelos sicut lumina et lucem aeternam tanquam in obiecto fontano 359 b — est paradisi, in quo plantata est Scriptura, est hortus conclusus, suos signatus 410 a — quid sit sine intelligentia veritatis *ib.* — ad gratiam stabilientem per fidem disponitur, per Scripturam spectantia, per amorem sanctificantem, per exempla Sanctorum 416 b — ad gratiam per spem sublevantem, disponitur promissionibus, per timorem inclinantem, tormentis infernalibus 417 a — quando recte dici possit, luminem *ca fuit 418 b*

— contemplativa comparatur mulieri bonae *H 426 a* — soli *ib.* — in ea mundus, spiritus caelestis et radius supersubstantialis miro modo describitur *ib.* — eius quatuor status 427 a — videt caelestem Ierusalem consistentem, descendentem, ascendentem 445 b — fit civitas cum quatuor lateribus per considerationem quatuor attributorum Dei 446 a — debet habere modum vivendi consonum signo caritatis 447 a — ut respondeat supernae civitati, debet habere divinum Dei cultum nextum, zelum, sensum *ib.* — S. Benedicti fuit contemplativa atque vidit totum mundum in uno radio solis *ib.* — quomodo disponatur ad donum fortitudinis, vide *Fortitudo*

— hierarchizata, comparatur stellis quoad tria 429 a — habet gradus respondentes

hierarchie supernae 441 a — habet tres operationes 442 b — habet duodecim materias, quae consideratae sunt ei sicut coronam duodecim stellarum 443 b — est civitas, in qua Deus habitat 445 a — eius perfectio consistit in descriptione civitatis Ierusalem 447 a — duodecim actus eius duodecim respondent duodecim portis *ib.* — item respondent signatis ex duodecim tribubus *ib.* — tropologiae, est paradisi caelestis et terrestris *DPL 875 b* — ut est paradisi caelestis, figuratur per signum mulieris amictae sole, habentis lunam sub pedibus et coronam duodecim stellarum in capite *ib.* b — Christi, vide *Christus*

AVTICHRISTAE — ostenditur in duodecim mysteriis principalibus Scripturae *H 398 a* — ostenditur per Lamech, Nemrod, Dan, Balam, Achan, Amalech, Goliath, regem impudentem, Antiochum, Simonem magum et per bestiam abyssalem *ib.* et 399 a b — in eo confabuntur omnes malitiae *ib.*

APEX — fidei est in excessu amoris *H 376 b*

APOSTASIAE — luciferi essentia mit praesumptione propria excellentiae, effectus fuerunt perditio loci summi, descensio ad imum, obstinatio in malo, exaccatio a vero *B 224 b sq.*

APOSTOLI — in illis fuit promptitudo obediendi per habitum perfectum et etiam per actum *QD 187 b 9** — habebant potestatem potestati Petri consimilem, non aequalem 196 b 6* — dicuntur duodecim fundamenta civitatis *H 373 b*

APPARERE — quid sit et quomodo distinguatur a missione divina *B 214 a* — dicit effectum sensibilem *ib.*

APPARITIO — competit tribus personis sive inanimi sive cuilibet per se *B 214 a*

APPETITUS — sapientiae insertus est mentibus hominum *QD 16 a* — item beatitudinis et pacis *ib.*

APPRETIATIO — perversa creaturam prohibetur *H 515 b* — fit tripliciter *ib.*

APPROPRIATA — quid sint *B 214 b sq.* — quanam essentialia et cur approprietur Patri et Filio vel Spiritui S. *ib.*

APPROPRIATIONES — plures sunt in unitate divinae naturae *B 214 b* — respicientes opera Dei ad extra sunt novem *H 432 a* — earum respectus tres ad Trinitatem *ib.* — sunt origo trium legum *ib.* — illae novem explicantur *ib.* a b et 433 a b

AQUA — in aquis Siloe est summa perfectio *H 122 n* — in aquis philosophorum est aeterna deceptio *ib.* — prolatio militum Iudeonis per eam *ib.* — non tantum de aqua philosophiae est miscendum in vinum Scripturae, quod de vino fiat aqua *ib.* b

AQUA NEE — in cubito consummata unitatem summi pontificatus in Ecclesia innuit *QD 195 b*

ARCUM — est duplex, honoris et virtutis *QD 183 a 10** — primum competit animae secundum statum patriae, secundum vero secundum statum viae *ib.*

ARGUMENTUM — Christi est constructi-

ARI

vum et reparativum, diaboli est sophisticum et destructivum *H* 333 b — Christi destruit arg. diaboli 314 a

ARISTOTELES — reliquit omnem motum ad motum perfectum *H* 352 a — eius libri tractantes de naturarum proprietatibus *ib.* — deficit in doctrina circa causam exemplarem, vide *Causa* — non invenitur, quod ponat felicitatem post hanc vitam 365 a — quomodo possit excusari *ib.* b — ponit contra Platonem viam scientiae, quae precedit secundum rationes creatas *SS* 572 a — videtur, quod inter philosophos datus sit ei sermo scientiae *ib.*

ARS — est notitia transiens in effectum extrinsecum *H* 356 a — est habitus cum ratione factivus *ib.*

ARTICULI — fidei quatuordecim *B* 261 a — septem sunt de divinitate *ib.* — septem de humanitate *ib.* — referuntur ad duode-

cin in memoriam numeri duodecim Apostolorum *ib.* — quomodo figurentur per sex alas Seraphim *H* 371 a b 372 a b, vide *Fides*

ASTROLOGIA — partim est secuta et partim periculosa *H* 351 b — ab ea fluunt diversae species divinationis *ib.* — vera disponit ad intelligentiam Scripturae *ib.*

ATTRIBUTIOES — divinae tribus modis fluunt *QD* 76 a

AUCTORITAS — ex prima institutione quae? *QD* 147 b 19^a — ex commissione quae? *ib.* — prima spectat ad Apostolos et eorum successores *ib.* — secunda competit illis qui mittuntur tanquam discipuli *ib.* — auctoritati debentur, quod credimus *SS* 568 a — ei precedit revelatio, cuius principium est Christus per adventum in carnem *ib.*

AUDITOR — doctrinae Scripturae debet esse humilis, mundus, fidelis et studiosus

AUT

B 206 a — non est unius sed cuiuslibet generis *ib.*

— auditores verbi Dei debent intendere ad observantiam divinae legis, ad colatentiam divinae pacis, ad consentandam divinae laudis *H* 329 b — inepti sicut triplicis generis, et quare 330 a et b

AUGUSTINUS — est Doctor maxime authenticus *QD* 23 a — eius loquendi modus, cum de sapientia agit *QD* 30 a — acriter reprehendit mendicantem ex avaritate culpae *QD* 150 b — quid senserit de poena parvulorum sine baptismo decedentium *B* 235 a — accepit sermonem sapientiae et scientiae simul tanquam praecipuus S. Scripturae expositor *SS* 572 a

AVREOLA — istorum triplex est *B* 290 a

AUTUMUS — representat statum animae contemplativae *H* 427 a — in eo ipsa colligit fructus *ib.*, cfr. *Animus*

B

BAB

BABYLON — incipit ab amore sui usque ad contemptum Dei *QD* 119 a

BALAAH — quomodo designet antichristum *H* 399 a

BAPTISMUS — est ianua aliorum Sacramentorum *B* 271 b — ob quam rationem in eius administratione nominentur tres personae Ss. Trinitatis 272 a — cur administraretur in aqua *ib.* — ad integritatem requiritur expressio Trinitatis in forma vocali, tria ablutio, simultanea applicatio materiae et formae prolatio ab uno et eodem et elementum aquae 271 b — in eo datur gratia regenerans, rectificans, purificans *ib.*

BEATITUDO — quid sit *I* 296 b — aeterna dicit affectionem inherenter summo bono *QD* 30 b — in quo differat a sapientia *ib.* — est fructus boni supra nos *I* 296 b

— *Beatitudines* sunt septem et quare *B* 259 a — eas consequuntur duodecim fructus Spiritus S. *ib.* — item quinque sensus *ib.* — cur debeant esse septem 259 a

BENEDICTUS (S) — in specu tribus annis latuit, recipiens alimentum a quodam Romano monacho *QD* 138 b — habuit animam valde contemplativam *H* 426 b — vidit totum mundum in uno radio solis *ib.*, vide *Animus*

BON

BENIGNITAS — reprehensa est quae docetur a philosopho *H* 355 b — vera docetur a Christo *ib.* — mundus eam ignorat *ib.*

BISTIA ABYSSALIS — designat antichristum *H* 399 b

BONUM — triplex est: inferius, exterius, interius *QD* 161 a — commune praefertur privato in his quae faciunt ad conservationem naturae 179 b 11^a — privatum fieri potest quod sit melius commune secundum suum genus *ib.* a in nota — moveri ad bonum aliquis potest quadrupliciter: per praecepta, per documenta, per exempla, per beneficia *B* 203 a

C

CAE

CAECITAS — triplex philosophorum circa mundi aeternitatem, intellectus unitatem et defectum retributionis post mortem *H* 361 a

CAELESTIA — influunt dupliciter: in terrestria quantum ad effectivam productionem influunt per lucem, notum, virtutem, calorem *B* 221 a b — in terrestria et elementaria quantum ad distinctivam significationem temporum *ib.* — non significant certe futura contingentia *ib.* b — non influunt super liberum arbitrium *ib.*

CAELI — principales sunt tres *B* 220 b — caelum tertium continet septem orbis et planetas *ib.* — est sublime, stabile, spectabile *H* 369 a — dicitur a caelando 377 a — spirituale est triplex *SS* 535 b — in eo Trinitas dat triplex testimonium *ib.*

CANTICUM CANTICORUM — factum fuit ad contemplantionem *H* 306 b

CAPUT — in eo fit collectio sensuum universorum *QD* 195 b

CARITAS — eius nutrimentum est cupiditatis imminutio, eius perfectio, nulla cu-

pilitas *QD* 129 b — eius unitas non excludit multiformitatem charismatum neque distributionem dignitatum et officiorum 182 b 6^a — sola sanat affectum *H* 367 b — habet quatuor qualitates et quatuor virtutes *ib.* — est finis et forma omnium virtutum *ib.* — quatuor diligenda ex caritate 418 b

CAUSA — proxima dicitur tripliciter *QD* 102 a 15^a — prima plus influat in causatum quam secunda 113 a et in nota — universalis, quae est alterius generis quam particularis, non potest in effectum proprium nisi per propriam causam; quae vero habet in se omnem virtutem potest per aliam 198 b 15^a — de causa exemplari quid cogitaverit Aristoteles *H* 360 b — est triplex *SS* 551 b — tres causarum species secundum Augustinum 108 b 3^a — factae, facientes et factae, facientes tantum, quae sunt *ib.* — earum ordo attenditur secundum comparationem posterioris ad primum 114 b 2^a

CERTITUDO — certitudinis intellectualis suprema ratio *QD* 117-127 per tot. —

CHI

CHIR — sensus venit ex alligacione potentiae operantis per modum naturae, intellectus debet venire per aliquid non habens alligacionem, sed libertatem sine defectibilitate *QD* 25 a 11^a — est duplex simpliciter et secundum quid, quomodo hae recipiuntur in anima 26 b — qua comprehenduntur res fidei est adhaerentiae, non intelligentiae 51 a 8^a — ex parte rei et ex parte nostrae 112 a 7^a — ratiouis et auctoritatis *B* 207 a — est triplex *DD* 496 b

CHYM — primum nomen servi accepit et quare *QD* 181 a et in nota.

CHRISTUS — eius scientia, ut est Verbum se extendit ad infinita *QD* 3 a sq., vide *Deus* — in cruce fuit exemplar virtutis perfectae 118 a — sustinuit vilificationem non compulsus, sed voluntarie *ib.* b — locus habuit tribus de caulis 131 a 2^a — modus ees habendi non inquit in nullo eius paupertatem *ib.* — recipitur in paupere 136 b — quoad bona temporalia erat mendicus et pauper 137 b — eius mendicatio est imitanda *ib.* vide *Mendicatio*

— in omnibus, quae gessit ut homo, hominibus praebebat exemplum 131 a — imitandus est in his quae humiliter gessit *ib.* — tota eius vita in terris disciplina morum fuit *ib.* — mera liberalitate subiecit se homini 185 a — non tantum dedit nos nobis, sed etiam se dedit nobis 186 a — hominibus sensuivole voluntate optima et perfecta 187 a 7* — eius voluntas, utpote confirmata in bono, non erat opus, quod astringeretur per votum *ib.* — in eo fuit aliquid loco voti et voto excellentius, id est confirmata voluntas *ib.* b 8* — congruentissime constituit Petrum Apostolorum principem 194 a — est Ecclesiae sponsus et ipsam interior regit 194 b — est hierarchia in triplici hierarchia B 205 a — est subiectum theologiae quoad virtutem *ib.* b — eius sapientia est multiformis et una *ib.* — est liber scriptus intus et foris 229 a — non debuit venire in principio temporis neque differre usque in finem ultimum 245 a

— ut extremum satisfacens a sui conceptione habuit gratiam personalem *ib.* b — ut medium reconcilians habuit gratiam unionis *ib.* — ut principium superfluentis habuit gratiam capitis *ib.* — ut Deus et homo comprehensor cognovit res in acta aeterna 246 b — ut homo viator, spectante ad redemptionem et universi constitutionem in mente sua *ib.* — quae veniunt per organa sensuum, in proprio genere *ib.* — fuit in eo omnis meriti perfectio et plenitudo quantum ad eum qui merebatur 247 b — quantum ad tempus, in quo merebatur *ib.* — quantum ad id quod merebatur *ib.* — quantum ad eum cui, et modum, quo merebatur *ib.* — qua mediator habuit convenientiam cum Deo et cum homine *ib.*

— quantum ad naturam et ea quae sunt circa naturam, assumpsit humanam naturam cum suis defectibus, sed non assumpsit omnes defectus nec qualitercumque 248 b — fuit simul viator et comprehensor 249 a — assumpsit aliquid de tribus statibus *ib.* et SS 372 b — voluntas carnis et rationis in eo quid B *ib.* — de eius oratione in horto *ib.* — nihil potuit pati invite 249 a — passio eius fuit contra voluntatem carnis *ib.*

— passus est, salva libertate arbitrii, salvo honore Dei et regime universi *ib.* — opposuit generali corruptioni passionem generalissimam; libidini, acerbissimam; superbiae, ignominiosissimam; morti debitae et invitae, interemptoriam; sed vivificativam 250 a b — redemit sufficientissime quoad infernalitatem, terrestriam, caelestiam et Ecclesiam 251 a — efficacissime quantum ad eos qui praecesserunt et subsecuti sunt *ib.*

— post mortem descendit ad limbum ad liberandos detentos 251 a — resurrexit a mortuis ad mortuos vivificandos *ib.* — ad fidem aedificandam *ib.* — ascendit ad caelum ad reintegrandam caelestem Ierusalem et ad spem erigendam *ib.* — misit Spiritum S. ad Ierusalem terrestrem aedificandam et ad confirmandam caritatem

ib. — continet in se universitatem salvandorum 262 a — per missionem Spiritus S. fuit hierarcha purgans, illuminans et consummans H 346 b — est principium recreativum B 255 a — est ortus Sacramentorum 265 b — in iudicio in forma Deitatis non videbatur nisi a bonis 382 a — est ostium I 295 b — in eo est gratia et veritas 298 a — est mediator Dei et hominum H 330 b — debet ab eo incipere qui vult ad sapientiam pervenire *ib.* — est scientiarum medium septiforme 331 a — in Scriptura quandoque dicitur medium, quandoque caput 332 b — cum Patre habuit conformitatem naturae, aequalitatem potentiae, immortalitatem vitae 334 a — assumpsit passibilitatem naturae, necessitatem indigentiae, mortalitatem vitae *ib.* — huius assumptionis necessitas ad redemptionem *ib.* — est reparator 343 a — quid reparaverit *ib.* — ut hierarcha debuit habere sex proprietates *ib.* — ab ipso procedunt miracula *ib.* b — ostendit in se ipso miraculorum maximum *ib.* — est in eo triplex sapientia *ib.* — habere debuit aliam sapientiam praeter divinam *ib.* — quare dicitur consiliarius 346 a — dicitur Deus et quare *ib.* — dicitur fortis *ib.* b — est pater futuri saeculi *ib.* — ab eo est petitionum nostrarum efficaciam *ib.* — ab eo manant praerogativa iusta 347 a — se probavit quadrupliciter 367 a — est fidei fundamentum 373 a SS 568 b

— allegorice intelligitur per solem 391 b — in tribus misteriis Scripturarum figuratur per quatuor 396 b — in tribus rationis legis item per quatuor 397 a — in tribus inunctionis regum per quatuor *ib.* — in mysterio redemptionis significatur per quatuor *ib.* — in eo omnia benedicuntur DD 437 a — qui benedicit deo deo benedicit de Patre *ib.* — clarus fuit, quia per humilitatem rexit se ad originale principium 439 b

— est vita, fons, fundamentum et complementum sapientiae 503 b — dat triplex testimonium de mundo SS 537 b — in eo sunt thesauri absconditi, quibus consolatur Ecclesia 563 a — est thesaurus omnis essentiae, sapientiae, gratiae et gloriae *ib.* a b — est causa cognitionis certitudinalis et rectae 567 a

— ut *ria* est magister cognitionis per fidem acquisitae 568 a — venit in mentem ut lux *ib.* — in carnem ut principium auctoritatis *ib.* b — est fundamentum totius fidei *ib.*

— in quantum *veritas* est magister cognitionis, *quia* est per rationem *ib.*

— ut *vita* est magister cognitionis contemplativae 570 a — in eo fuit excellentissimo modo sermo sapientiae et scientiae 572 b — fuit legislator, simul viator perfectus et comprehensor *ib.* b — est solus principalis magister et doctor *ib.* — est magister honorandus, audiendus, interrogandus *ib.* et 573 a

— anima eius non est sapiens per essentiam QD 29 a — est de natura aliarum animarum *ib.* — fuit sapiens sapientia creata

et increata *ib.* — non potest proprie comprehendere sapientiam increatam 34 b — sex modis fertur in infinitum 35 a — non potest comprehendere Verbum proprie accepta comprehensione *ib.* — per gratiam unionis non potest esse creatum, ideo non competit ei actus comprehensivus sapientiae aeternae *ib.* b — est deformis 37 b 20*

— in Verbo non comprehendit infinita 39 b — fertur *comprehendendo* in divinam sapientiam, secundum quod est exemplar factivum, sed *excedendo*, secundum quod est exemplar expressivum 40 a — cognoscit finita comprehendendo ea actualiter 247 a — infinita non cognoscit nisi habitualiter, vel excedendo *ib.* — tripliciter apparet ut imago Dei I 303 b

— corpus eius est mel 558 b — quomodo figuratur, vide *Eucharistia*

CLARA (S.) — meruit audire Christum sub Sacramento existentem, carnalibus auribus loquentem SS 565 b

COGNITIO — in Deo est triplex QD 5 a — approbationis, visionis et intelligentiae in Deo quid *ib.* — divina habet comparationem ad cognoscendum et ad cognitum 6 a

— in Verbo est perfectior quam in proprio genere 10 a — eisdem sensibilibus diversis simul haberi non potest nisi per aliquod commune 20 a — sapientialis requirit lucis aeternae praesentiam et influentiam 29 b — simplicis et increati ut simplex et increatum includit tantum assimilationem cognoscens ad cognitum, sed infinitum ad infinitum dicit non tantum assimilationem, sed etiam aequalitatem B 49 20* — veri duplex est B 227 b — simplicis, sensibilis, scientialis, per naturam, per gratiam et per gloriam 246 b — istae omnes fuerunt in Christo *ib.* — est per creditum pie ascensionis, per approbationem rectae rationis, per claritatem mundae contemplationis SS 567 b

COGNOSCENS — omne cognoscit secundum facultatem cognoscens QD 33 b

COMMUNE — quando et quomodo dicitur simplicius proprio QD 77 a 3*

COMMUNITAS — duplex per abstractionem et per indeterminationem QD 109 a 6*

COMMUNICATIO — idiomatum quid sit B 243 a — quando fiat *ib.* — non fit, quando in vocabulo includitur aliqua repugnantia *ib.*

COMPREHENSIO — Sapientia increata comprehendere non potest a creatura QD 34 b — aliud est videre, et aliud totum comprehendere *ib.* — gratia comprehensionis et unionis non sunt eiusdem generis 36 a 8* — comprehendere aliquid est plane illud capere 34 a — secundum quantitatem *motus* importat coextensionem ad coequalitatem extensionis cum comprehenso *ib.* — claudit aliquo modo in se rationem proportionalitatis 41 b

CONCEPTIO — in conceptione Filii Dei concurrunt triplex virtus B 244 a

CONDESCENSIONES — Christi sunt decem H 531 b, cfr. *Christus*

CONFESSIO — fidei debet esse integra, placida et intrepida B 273 a — ad hoc

CON

datum est Sacri. confirmationis *ib.* a b — est pars integralis Sacramenti poenitentiae 275 b

CONFIRMATIONIS SACR. — cur institutum B 272 b — in forma praeter actum confirmandi exprimentum est signum crucis et nomen Trinitatis ad eius integritatem *ib.* — eius materia est oleum olivarum balsamo permixtum *ib.*

CONFLAGRATIO — ignium quando evenit B 284 b — eius effectus *ib.*

CONFORMATIO — qua totus homo veritati assimilatur, completitur tria B 273 a

CONFORMITAS — rerum ad Deum fit vel per modum vestigii, vel imaginis, vel similitudinis SS 571 b

CONGREGATIO — in statu naturae instituta fuit in Sacramentum et officium QD 168 b — in statu naturae lapsae ratione naturae fuit in officium, ratione morbi fuit in remedium *ib.* — nunc tenet rationem officii, remedium et Sacramenti *ib.* — eius usus potest esse actus virtutis, vitium veniale, vel omnino perversus legis matrimonii iuxta intentionem agentis 169 a — carnale opus ad spirituale honestatem reducit *ib.* — est bonum honestum, conferens et delectabile 172 b

CONNOTATIO — in Deo respectu creaturae potest esse vel actu vel habitu QD 99 b — in primo potest esse inceptio et desitio, in secundo non inceptio, sed tantum desitio *ib.* et 100 a — ratio huius *ib.*

CONSERVATIO — ad eam concurrunt intelligentes, res intellecta et medium sive ratio intelligendi QD 70 b — poenarum infernalium et pugarum hostilium recenseatur non absurde inter ligna paradisi DPL 578 a

CONSILIA EVANGELICA — secundum bonum exterius, inferius et interius opponuntur triplici origini vitiorum QD 186 b

CONSILIARIUS — bonus quis sit DD 491 b — bonus est Christus *ib.* — cavendum a malis consiliariis 492 a

CONSILIUM — est triplex QD 127 b DD 490 a — actus eius praesentibus qui sit DD 490 a — quomodo regulatur 491 a — malum est triplex 492 a

CONTEMPLATIO — dispensat a labore manuali QD 158 b — triplex est H 347 b — in caligine quid sit 342 a — eius triplex obiectum respondens luci solis, lunae et stellarum 425 b — per excessum et per gloriam quid sit 427 a — excaecat et illuminat *ib.* — caestica quomodo et quando fiat 428 b — fit per ingressum et per egressum SS 370 b — libri scripti intus et foris quid 571 a

CONTINENTIA — vidualis est divini consilii in utroque sexu, ipsam amare est laudabile, servare laudabilis, perpetuo vivere et custodire laudabilissimum QD 172 b sq. — plus habet in se de ratione honesti, commodi, iocundi 173 a

— vidualis est omnibus praeferenda 175 a — disponit ad contemperationem *ib.* b

CONTINGENS — cum de Deo praedicatur in illo praedicato clauditur et principale significatum et connotatum QD 108 a b 3*

CONTINGENTIA — sunt proventus infallibilia divinae sapientiae B 217 a, vide *Scientia divina*

CONTRACTIO — communis per proprium non fit in divinis nisi ex parte nostri intellectus QD 77 a 3*

CONTRITIO — est pars integralis Sacramenti poenitentiae B 275 b

CONVERSIO — animae triplex est H 357 b — ad acquirendam sapientiam contemperationis, vide *Anima*

COOPERATIO DIVINA — in opere, quod a creatura est per modum vestigii, fit per modum principii creativi; in eo quod est per modum similitudinis, per modum doni infusi; in eo quod est per modum imaginis, per modum rationis noveatis QD 23 a — est triplex SS 571 b

CONCORDIA — caelestia influunt in terrestria B 221 a — etiam quantum ad effectuum productionem *ib.* b — non influunt super liberum arbitrium *ib.* — in caelestibus inveniuntur lux, motus, calor et virtus *ib.* — distinguunt tempora *ib.* — influunt ad productionem quadrupliciter *ib.*

— humana omnia resurgunt numero eadem B 286 a — tempore simul, conditione dissimili *ib.* — in omnibus tamen immortalia et ex omnibus partibus constantia *ib.* — malorum, cum deformitatibus, miseriis et defectibus *ib.* — bonorum, servata natura et vitis detractis *ib.*

CORPUS — vivum; ad eius perfectionem requiritur aequalitas complexionis et multiformitas organizationis QD 182 b 6* — primi hominis conditum fuit de limbo terrae B 228 a — creatum fuit ad conjunctionem cum anima in unitate naturae *ib.* — illi proportionabile quaedam aequalem complexionem, quoad organizationem pulcherrimam et multiformem, quoad staturae rectitudinem *ib.* — subiectum et animae obtemperans sine rebellionem *ib.* b — propagans sine libidine *ib.* — vegetabile sine deflectione *ib.* — immutabile ad omnimodam incorruptionem *ib.* — unitur animae ut perficiant et moventi *ib.* a — ut tendenti ad eadem *ib.* — eius incorruptio veniebat principaliter ab anima, sed etiam a ligno vitae *ib.* — eius coniunctio cum anima manifestat Dei potentiam, sapientiam et honorat *ib.*

— Christi, vide *Eucharistia*

CORRUMPERE — facilius est quam facere, sicut destrueri est facilius quam construere QD 108 a in nota et b 3*

CORRUPTIO — semper dicit defectum et processum a completo ad incompletum QD 95 b 4* — dicit amissionem τὸν εἶσε

105 a 3* — includit necessario mutationem *ib.* — in quo differat a generatione *ib.*

CREATIO — quae est passio, non est accidens H 350 a

CREATOR — cognoscitur per effectus H 343 b — quomodo reperitur in qualibet creatura, vide *Creatura*

CREATURA — in Creatore est creatrix essentia QD 6 b — comparatur ad Deum in ratione vestigii, imaginis et similitudinis 24 a

— omnis est vel ad Dei vestigium, vel ad Dei imaginem 54 b — habet modum, speciem et ordinem *ib.* — quomodo testificet Trinitatem *ib.* — est producta in esse ex tempore, de nihilo, ab uno primo principio totali et summo B 219 a — in certo numero, pondere et mensura *ib.* — inferior, non est producta per ministerium intelligentiarum *ib.* — comparatur necessario ad causam primam *ib.* b — est una, vera et bona *ib.* — habet sex alias proprietates *ib.* — in qualibet reperitur vestigium Creatoris *ib.* — in ea sunt duo diversa rei principia H 350 b

— angelica fuit producta a primo principio propinqua 221 a — punita in angelis malis, confirmata in bonis *ib.* et 225 a b, vide *Angeli*

— sensibilis est via duces in exemplario 386 b, vide *Mundus* — est vestigium sapientiae Dei *ib.* — quomodo se habere debeat ad Deum H 432 b

— spiritualis est ut lumen, speculum et imago 386 b — est liber scriptus intus 387 a

— humana quomodo ad Deum ordinatur et completur, vide *Homo*

CREATURAE — omnes clamant Deum esse, magnis, maioribus vel maximis vocibus, secundum maiorem vel minorem completionem, quam habent QD 49 a — indigent Deo propter suum defectum *ib.* b — sunt umbrae, resonantiae, picturae, vestigia, simulacra et spectacula ad contentum primum principium I 302 b — sunt signa quadrupliciter *ib.* et 303 a b

CREDIBILE — est subiectum theologiae B 205 b — ut credibile diversimode relict *ib.* — non omne est intelligibile H 377 b

CULPA — omnis dicit recessum ab incommutabili bono et accessum ad bonum commutabile B 234 b — est semper voluntaria 239 a — nulla est, quin eam comiter aliqua poena *ib.* — facit tria 282 b — habet tres effectus H 334 a — nulla est a Deo, sed a libero arbitrio B 239 b — originalis, vide *Peccatum*

CULTUS DEI — consistit in laude et sacrificio H 356 b

CUPIDITAS — eius abdicatio est consummatio praeceptorum H 433 a

CURIOSITAS — dissipat intelligentiam H 523 a

D

DAE

DAEMON — pactiones cum eo prohibentur in primo decalogi praeecepto *H* 514 a — exemplum cuiusdam doctoris circa hoc *ib.* — in daemonibus est summa omnium vitiorum malitia 516 b

DAN — unum ex eius tribu nasci debeat antichristus *H* 399 a — cur et quomodo eum figuret *ib.*

DANIEL — prandium divinitus accipiens docet, non esse meliendum, ne abrenuntiantibus omnia pro Christo alimentum sit defuturum *QD* 430 a

DAVID — admirabilior saltans quam pugnans *QD* 118 a — saltando se ipsum videt *ib.*

DEBITUM — eius ratio duplex *QD* 186 b 3*

DECRETUM — Urbani Papae approbat proprietatis possessionem in communi *QD* 145 b 11* — non praecidat nec damnat modum vivendi in altissima paupertate ab aliis Pontificibus approbatum *ib.*

DEFINIENS — quando dicitur possit simpliciter definitio *QD* 77 a 5*

DESCENDERE — quid significet *B* 214 b
DESCENDEREM — terminatum non erit nisi per visionem primi principii *QD* 114 b — est illius quod maxime ipsum movet *I* 305 a — nullus in hac vita sua desideria plene adimplere potest *SS* 541 a

DETERMINATIO — per attractionem, quae fit per additionem unius super alterum, requirit infinitatem, sed quae fit per complementationem, non repugnat *QD* 108 a 1*

DEUS — posse omnis creaturae comprehendit *QD* 3 b — scientia simpliciter intelligentiae scit et comprehendit infinita *QD* 4 b — cognitionis divinae modus triplex 5 a — eius scientia duplex *ib.* b — est agens a proposito 7 a — est speculum aeternum *ib.* b — in eo est Verbum vere et proprie *ib.*

— cognoscit res per rationes aeternas 8 b et seq. — cognoscit res se ipso ut similitudine expressiva omnium 13 b — rationes ideales in eo non pluriferae secundum rem, sed secundum rationem *ib.* b — est incomprehensibilis, non ratione sui, sed respectu naturae creatae 33 b — eius existentia certitudinaliter cognosci potest 45 a

— Deum existere esse verum indubitabile demonstratur tripliciter: quia hoc est omnibus mentibus rationalibus impressum, quia omnis creatura proclamant Deum existere, quia eius existentia est verum adeo certum, ut non possit cogitari non esse 45 a b et seq.

— Deum esse, est intra animam secundum notitiam et extra secundum representationem 51 a 10* — quid est, potest sciri vel plene, vel clare et perspicue, vel ex parte seu in aenigmatibus *ib.* b 13* — primus modus competit Deo soli, secundus beatis, tertius omnibus hominibus *ib.* — credere Deum esse non habet meritum fidei, nisi

quia est substramentum aliorum credibilium *ib.* 14* — quare noluit esse conscientiae humanae nec totus manifestus nec totus absconditus *ib.* — esse trium, est verum creditibile propter testimonium triplicis libri, Scripturae, creaturae et vitae 54 b — credendum est, eum esse creatorem omnium, puniorem malorum, bonorum retributorem et relevatorem miserorum 56 a — Deum esse summe unum, deducitur ex parte sublimitatis naturae, omnipotentiae, sapientiae, bonitatis, influentiae, summae causalitatis 59 b sq. — in eo posse et esse sunt idem 76 a — est finis finiens, non finis finitus 82 a 3* — in eo est quantitas non motus, sed virtutis *ib.* 4* — est modus sine modo *ib.* b 5* — est potentialiter, praesentialiter et essentialiter in omni creatura 83 b 12* — se ipso uno omnia comprehendit 87 a 8*

— est principium et finis respectu rerum extra et secundum rationem causandi 90 3* — quo sensu dicitur possit, Deum moveri 100 a 1* — non movetur in mota creatura 101 a 9* — in eo non est neque pars neque totum 106 b 12* — posse, velle et agere in Deo dicitur indifferens ad opposita, non ratione sui in se ipso, sed ratione differentiae in effectu producendo 108 a 2* — quoad substantiam est subiectum theologiae *B* 205 b — absolute est principium primum *B* 210 a

— in relatione ad extra est principium effectivum, reactivum et perfectivum *ib.* — in eo est unitas naturae cum trinitate personarum et perfectionibus divinis *ib.* b et seq.

— se manifestat generaliter per universalitatem effectuum 214 a — specialiter per effectum spirituum, hoc est per inhabitationem et apparitionem *ib.* — per effectum sensibilem, id est per descensum in terram et per missionem *ib.* b — est vere, proprie et perfecte omnipotens 215 a — culpabilita, poenalia et materialia ab eius omnipotentia excluduntur sine huius laesione *ib.*

— habet cognitionem rerum simplicissimam et perfectissimam 216 b sq. — vult rectissime et efficacissime 217 b sq. — requirit non ab opere, sed a novatione specierum conditione 220 a — non est primum et summum malum 231 a — non potest facere malum *ib.* — creavit hominem, quod habet esse, vivere, intelligere et velle, atque tria in substantia et voluntate *ib.* — fecit hominem sine culpa et miseria 234 b — cur velit exorari a nobis 263 b — est omnium ratio, regula et lux *I* 302 a — habet memoriam, intelligentiam et voluntatem 303 a

— Verbum et Amor in eo non producantur nec essentialiter nec accidentaliter, sed personaliter *ib.* — in eo sunt virtutes exemplares *H* 361 b — de eo sentiendum est altissime et piissime, altissime et ve-

lissime, altissime et optime 376 a — est veritas praeevens, efficiens, reflexiva et consummans 378 a — eius primum nomen est esse *ib.* — esse primum sequitur ex omni propositione *ib.* — videtur in omni creatura et in speculo *ib.* b — est exemplar omnium rerum 385 a — dicitur angelinans, dux gubernans, doctor intellectuum, iudex remunerans per iustissimas leges *ib.* a b — est lux illustrans *ib.* — est ars una et multiplex *ib.*

— est causa prima, immediata, potentissima, actualissima, simplicissima, infinita 386 a — est lux inaccessibilis et proxima, inaccessibilis et intima *ib.* — quomodo res represententur *ib.* — est causa essendi, ratio intelligendi et ordo vivendi *DD* 497 a — quomodo secundum haec tria intret in animam *SS* b — dat de se testimonium triplex *SS* 535 b sq. — in omnibus creaturis res testatur trium *ib.* 536 b — actionibus creaturae naturalibus cooperatur sicut principium et causis; intellectualibus, sicut obiectum et ratio motiva; aeternis, sicut donum infusum *SS* 571 b — quo sensu dicatur ratio intelligendi 572 a — est lignum vitae *DD* 577 a

— in divinis sunt duae emanationes, tres hypostasies, quatuor relationes, quinque notiones, tres proprietates personales *B* 211 b sq. — sunt duo modi praedicandi, quatuor significanti substantiam, quinque dicendi et tres differendi 212 b sq.

— Esse divinum est infinitissimum *QD* 79 a sq. — quatenus tale abuegat terminum circa quantitatem virtutis 80 b — eius infinitas non repugnat simplicitati 81 b — debet esse omnino immensum *ib.* — nihil potest eo esse maius vel melius *ib.* — respectu eius mundus totus est sicut quid minimum *ib.* — competit ei infinitas virtutis et dignitatis, non motus et numerositatis 86 a 1*

— est aeternum 87 a b — est immutabile 97 a sq. — est necessarium perfectissima necessitate immutabilitatis 107 b — eius necessitas est omnis esse, vivere et intelligere origo et complementum 108 a — esse in eo est primum, quod venit in mentem *H* 378 a — habet duodecim nobilitates, quae reducuntur ad tria *B* 211 b —

Devotio — quatuor praecipue eam conservant *SS* 336 a

DIABOLUS — voluit et sciebat hominem tentare et potuit, Deo permittente *B* 232 a — assumptio speciei serpentinae in tentando fuit dispensationis divinae *ib.* — tentatio de praeecepta disciplinae fuit item divina dispensationis *ib.* — processus tentationis fuit versutiae diabolicae *ib.*

DICTUMEN — naturae duplex *QD* 174 a 5* — quod ei repugnat dictanti per modum honesti est semper vituperabile, quod ei repugnat dictanti per modum commodi non est semper vituperabile *ib.*

DIES — septimus est dies quietis *B* 220 b — quare non scribitur habere vesperam *ib.* — praefigurat quietem animarum *ib.*

DIFFERENTI — nulla est in divinis quantum ad esse et modum essendi absolutum *QD* 76 a — quantum ad modos se habendi est in personis ad essentiam relatis *ib.* b — quantum ad rationes intelligendi est in proprietatibus essentialibus, quare omnino idem sunt *ib.* — in divinis est triplex: maior, minor, minima *B* 213 b

DIFÍCULTAS — alia est ex genere operis, alia ex infirmitate virtutis *QD* 178 b 6* — prima attestatur perfectioni virtutis, secunda non facit ad manifestationem virtutis *ib.* — ista non fuit nec in Christo nec in Virgine *ib.*

DIMICATIO — quomodo fiat *I* 301 a — quid sit *ib.*

DIOXYSIS — eius doctrina de mystica

theologia *H* 341 a — media iuvantia ad contemplationem iuxta illum 342 a

DIETREPHES — tempore Apostolorum contra evangelicam pauperitatem dogmatizavit *QD* 150 a et in nota.

DISCIPLINA — est duplex *H* 337 a — scholastica sine monastica non sufficit ad habendam sapientiam *ib.* — eius comes est dilectio *ib.*

DISSENSIO — eius ortus et effectus *SS* 574 a

DIVERSITAS — est duplex, id est ex additione et ex origine *QD* 76 b 2*

DIVITIAE — sunt incentivum cupiditatis *QD* 127 b

DOLOR — est triplex *D* 478 a

DOMINICUS (S.) — imprecatus est maledictionem omnibus, qui in Ordine suo possessionem inducere conarentur *QD* 138 b

DONA DEI — omnes habitus gratiae dici possunt *generaliter* dona Dei quae-

dam tamen *specialiter* et *proprie* dicitur dona Spiritus sancti *B* 257 a — haec enumerantur ab Isaia et sunt septem *ib.* et *DD* 461 b — sunt necessaria ad expediendam animam ad bonum contra impedimenta symptomatum *B* 257 a — ex septiformi causa sunt septiformia *ib.* — expeditur contra vitiorum obliquitates quadrupliciter *ib.* — eorum effectus duo *DD* 462 b — expellunt septem peccata et introducunt septem virtutes 463 a — petuntur in oratione dominica *ib.* — haberi non possunt nisi a Patre luminis *ib.*

— De singulis donis, vide *Timor, Pietas, Scientia, Fortitudo, Consilium, Intellectus, Sapientia*

DEBITABILE — est duplex per rationis decursum, per rationis defectum *QD* 49 a

DEBATIO — dicit esse non interitum *QD* 91 10* — reperitur tam in compositis quam in simplicibus *ib.*

E

ECC

ECCLESIA — imponit mendicationem tempore in poenam satisfactionis *QD* 139 a — in approbatione Ordinum mendicantium non erravit nec stultizavit 453 a — qui docet, quod *nulli* pauperes, licet validi, ad opera manualia sint ostrieti, eam corrumpit 160 a — opus manuale, civile, spirituale est ei necessarium ad sui conservationem 161 b — est unum corpus 192 a — habet ordinem secundum ministeria *ib.* — est una hierarchia *ib.* — conformatur hierarchiae supernae *ib.* — est sponsa *ib.* — debet habere sponsum *ib.* — regitur interius a Christo Sponso 194 b, vide *Christus*

— eius unitas requirit unitatem capituli *ib.* b — est concatenatio rationalium *H* 329 a — est columna et firmamentum *ib.* b — primitiva posita fuit in paradiso 406 b

— eius septem actus respondentes septem diebus creationis *H* 400 a — haec sunt rationes seminales ad cognoscendum Scripturas *ib.* — comparatur lunae ob tres rationes 427 b — eius refulgentiae tres *ib.* et seq. — necessaria est ad illuminandum 438 a — habet ordines respondentes hierarchiae supernae *ib.*

ECSTASIS — non est idem ac raptus *H* 348 a

ELIAS — a corvis pastus pauperitatem non esse negandam praedicat *QD* 130 a

EMASATIO — emasandi modi duo *B* 211 b — omnis luminis est a Patre *DR* 319 a

ENS — in potentis reductor ad actum per aliquid actu existens in illo genere *QD* 20 b — omnes eius differentiae clamant, Deum esse 47 a — omne, quod est, aliud est quo constat, aliud quo discernitur, aliud quo congruit 54 b — abstractum quo sensu dicitur perfectius quam concretum 76 b — habet duodecim condiciones *I* 304 a — primi entis attributa sex 309 a — est triplex *SS* 552 a

EPISCOPUS — potentia divinarum vel pauperitatis humilitas eum subliorem vel inferiorem non faciunt *QD* 196 b 7* et in nota.

ERROR — modicus in principio, magnus est in fine *QD* 23 a — errores philosophorum circa Deum et causam exemplarem *H* 360 a — Aristotelis et eius excusatio 365 a

ESSE — rerum triplex *QD* 23 b — ab alio dicitur dupliciter 96 a 8* — naturae et gratiae 122 a — esse in carne, secundum quod dicit habitudinem materiae, non est reprehensibile 169 b 3* — secundum quod dicit habitudinem finis, est culpabile *ib.* — est primum Dei nomen *I* 308 b et *H* 378 b — cadit primum in intellectum *I* 308 b — habet sex attributa 309 a — ab alio non facit compositionem *H* 340 b

EUCARISTIA — in ea datur corpus Christi sub speciebus panis et vini *B* 273 b — fit transsubstantiatio ad probationem duplicis verbi, remanentibus solis accidentibus *ib.* — instituta fuit, ut genitos in esse gratiae conservaret conservando in eis devotionem ad Deum, roboraret conservando in eis dilectionem ad proximum per sacramentum unitivum, nutritur conservando dilectionem intra se ipsos per vitium refectionis 274 a et *SS* 554 b — qua ratione instituta fuerit sub speciebus panis et vini *ib.* — ad eam digne suscipiendam requiruntur fides et caritas 275 a

— praefiguratur in *pinguedine* ad repletionem inanium *SS* 554 b — in *pane* ad refectionem esurientium 556 b — in *melle* ad illuminationem scientium in tenebris 558 b — in *agno paschali* ad reconciliationem in umbra mortis sedentium 661 a — in *thesauro caelesti* ad ditionem mendicantium 563 a — in *manuale* ad mollificationem cordium ferreorum 564 b

EXT

— accedens ad eam debet habere, re-etiam intentionem, se excitare ad orationem, inflammarum per dilectionem, et erumpere in gratiarum actionem 556 a — debet habere continentiam in carne, munditiam in affectu, in animo passionis memoriam et in desiderio vitam aeternam 564 b — debet etiam habere conatum meliorationis, victoriam tentationis, patrocinium B. Virginis et praesidium illuminatae operationis 559 a sq.

— digne sumentes confortat ad actionem, sublevat ad contemplationem, disponit ad divinam revelationem et animat ad mundi contemptum et caelestium desiderium 557 b — illuminantur in rationali ad cognoscendum summum verum, incitantur in concupiscibili ad quaerendum summum bonum, fortificantur in irascibili ad extirpandum omne malum, mortificantur ad vivendum secundum Deum 560 a b — ex ea consolationem recipiunt; ipsa famem in eis extinguit, tollit amorem mundi et securus reddit in die iudicii 262 b

— instituta fuit sub velamento panis et vini propter fidei meritum, propter crudelitatis attackum, propter sensus nostri imperfectionem, propter infidelium exclusionem 564 a b — est cubic genere nobilissimus, sapore suavissimus, continentie dignissimus et efficacia mirabilissimus 564 b sq.

EXERCITIUM — iuxta Apostolum duplex est, spirituale et corporale *DD* 468 a — spirituale est corporum nobilitas *ib.* — corporale habet modicum utilitatem *ib.* — pietatis consistit in triplici actu *ib.* b

EXPOSITOR — sacrae Scripturae debet litteram memoria mandare *B* 207 b — attendere ad quatuor eius partes *ib.* — sequi triplicem Augustini regulam *ib.* — praenoscere eius veritatem 208 a

EXTENSIO — dicit semper partem exten-

partem *QD 91 40** — non est idem ac duratio *ib.* — prima respicit tantum in compositis, secunda etiam in simplicibus *ib.*

EXTREMAE UNCTIONIS SACRAMENTUM — qua

FAC

FACTURA — Dei virtus est *QD 123 b 5** — ratione eius a quo est, est aliquo modo deformis, ratione eius de quo est, est aliquo modo defectibilis, ratione vitii sub quo est, est aliquo modo deformatis *ib.*

FAMES — nullibi legitur, pauperem voluntarium ob defectum cibi fame periisse *QD 133 b 9**

FATUM — vide *Corpora caelestia*

FECUNDITAS MARIAE V. — singularis fuit, nec illi comparanda fecunditas aliarum mulierum *QD 178 a 2**

FIDES — est necessaria ad intelligentiam Scripturae *B 201 b* — est fundamentum stabilis, lucerna dirigens, ianua introducens *ib.* — est principium cultus Dei et eius fundamentum *211 a* — dicitur, quomodo sit de Deo sentiendum *ib.* — sola dividit lucem a tenebris, sanat, rectificat et

FILIUS DEI — est ars plena omnium rationum viventium incommutabilium *QD 6 a 7 b* — est imago et verbum *B 212 a* — cf. *Christus*

FINIS — quid in ratione aeternitatis *QD 90 3** — quomodo Deus sit finis respectu rerum extra, vide *Deus*

— dicitur limitationem cum defectu *91 a 1** — ultimus omnis veri et boni quid sit *B 202 h*

GAB

GABRIEL (ANGELUS) — cuius ordinis vel hierarchiae fuerit *H 43 i b* — admittitur valde congrue, quod ad medium pertineat *ib.*

GAUDIUM — fructuosius quantum sit *B 291 a* — oritur ex amore et cognitione *ib. b*

GENERANS — non generat aliud nisi propter materiam *QD 64 b*

GENERARE — est de sui substantia similes producere *ib. b*

GENERATIO — in divinis potest stare cum summa simplicitate *QD 75 a* — aeterna non potest per nullum tempus sufficienter explicari *96 b 11** — competit ei praeteritum ratione completionis, praesens ratione actualitatis, futurum ratione continuationis *ib.* — melius intelligitur quam dicitur, et melius creditur quam intelligitur *ib.*

— est datio vel acceptio esse per consubstantialitatem *105 a 3** — in quo differat a corruptione *ib.* — in aeternitate est alterius modi quam in tempore *ib. 4** — et spiratio non possunt competere eidem personae productae *ib. 5** — immutabilitas

re institutum *B 277 a* — eius materia est oleum simplex et consecratum *ib.* — valet ad devotionem excitandam, venialia delenda, peccatorum sciorum facilius abolendam *ib.* — fit per inunctionem infirmi

F

ordinat *H 367 b* — vocatur caelum et quare *369 a* — habet cum lumine nubem *ib.* — est altissima, firmissima, preciosissima *ib.* — habet altitudinem sublimitatis et profunditatis *370 a* — quae sint eius duae radices *ib.*

— fidei articuli de Deo sex et de incarnatione sex *371 a b* — significantur in sex alis duorum Seraphim *ib.* — in his duodecim est cultus Dei perfectus *ib.* — firmatur ex triplici testimonio Verbi increati, incarnati, inspirati *372 a sq.* — eius duodecim fundamenta ex eadem causa et totidem rationes *373 b* — quomodo varie vexetur *ib.* — firmatur per testimonium notitiam certam, ex triplici visione originem habentem *374 a* — eius firmitas ex testimonio fanae praeclara, concordia plena, sententia firma *ib.* et *375 a* — est speciosa secundum duodecim speculationes *377 a*

FORMA — eius productio dicit differentiam substantiam inter producentem et productum *QD 106 a 11** — apostolicae praedicationis non fuit instituta tunc ad tempus *150 a* — quae formae rerum concretae, abstractae, separatae *DD 475 a* — quas ex his consideret physicus, metaphysicus, mathematicus *ib.*

G

divini esse eam non excludit *ib. b 7** — existit quodam modo in creatura spirituali ad similitudinem generationis aeternae *ib.*

— in creaturis non fit cum datione totius substantiae *ib.* — in divinis fit cum datione totius essentiae *ib.* — est potius a perfectione summa, quam sit ad supplementum defectus corruptionis principii generativi *ib. 8** — in statu innocentiae habuisset locum sine corruptione *ib.* — in creaturis fit tribus modis *H 382 a* — generationes in creaturis sunt duodecim, quae unitae formant speculum ad contuendum exemplar divinum *383 a sq.* — figurantur in Scriptura *ib.*

GENUS — in quolibet genere est unum primum, per quod mensurantur omnia, quae sunt in illo *QD 192 b* — demonstrativum, deliberativum, iudiciale quid sit *H 353 a b*

GERMINATIO — terrae est vivida, uberima, venusta *H 393 a* — ei comparatur germinatio Scripturae *ib.*

in septem partibus determinatis *ib.* et *b* — non datur nisi adultis et in periculo constitutis *ib. b* — administratur a schis sacerdotibus *ib.* — differt a Sacramento confirmationis in multis *ib.*

FUT

FURTIVUS — est circa timores et audacias *H 355 a* — est contra duo *ib.* — est in anima non in carne *ib.* — est aggressio periculorum et eorumdem constantis et laboriosa perperio *363 a*

— (*Donum Spiritus S.*) est a Deo protegente, redimente, inhabitante *DD 480 a* — figuratur in Samsone *ib.*

— ad eam disponitur anima, per inexpugnabile fidei scutum, per imperturbabile spei gradatium, per inextinguibile caritatis incendium *481 a sq.* — datur ad perlicendas operationes viriles, ad aeternas potestates prosternendas, ad tribulationes perferendas *482 a b* — fuit initium supernaturalis conceptus in Virgine Maria *483 a*

FRANCISCUS (S.) — medicavit et mendicationem suam miraculo confirmavit *QD 138 b* — in regula praecipit fratribus suis, ut vadant pro elemosina confideat *ib.* — est praedicator pacis *I 295 a* — eius visio Seraph alati et eiusdem explicatio *ib. b* — est exemplum perfectae contemplationis *312 b*

FURTUM — quid sit *H 528 a* — eius sex species *ib. b*

FUTURUM — attribuitur alicui dupliciter *QD 91 a 5**

GRA

GOLIATH — designat antichristum *H 399 a*

GRATUS — ascensionis ad Deum principales sunt tres *I 297 a* — comparantur ad quatuor in Scriptura tradita *ib.* — geminantur *ib. b* — potentiarum sunt sex *ib.*

GRAECI SCHISMATICI — contendeabant de *pari* cum Ecclesia Romana *QD 197 b 12** — excaecati sunt, ut minus bene sentiant de unitate Spiritus S. *ib.*

GRAMMATICA — a rebus naturam trahit *H 352 b*

GRAMMATICUS — bonus aliquis esse non potest, nisi sciat res *H 352 b* — determinat de figuris orationis; de litera, syllaba, dictione et oratione *ib.*

GRATIA — perficit naturam tripliciter *QD 57 b 6** — est donum immediate a Deo donatum et infusum, per quod anima elicitur templum Spiritus S., sponsa Christi et filia aeterni Patris *B 252 a sq.* — quod animam purgat, stabilat et elevat per vigorem virtutis, illuminat, reformat et Deo assimilat per splendorem veritatis, perdit, vivificat

GRA

et Deo coniungit per fervorem caritatis 253 a — est adiutorium homini defectivo, recurvo, totisiter Deo subiecto datum ad merendum *ib.* b

— est radix merendi 254 a — non potest mereri de condigno *ib.* — augetur in via et perficitur in patria *ib.* b — revocat liberum arbitrium a malo et excitat ad bonum *ib.* — in sua causa est a principio reerativo 255 a — in suo effectu includit ex parte Dei expulsiorem culpae et infusionem gratiae, ex parte hominis contritionem et motum liberi arbitrii *ib.* a sq.

— licet una, tamen ramificatur in habitus rectificantes seu virtutum, expedientes seu donorum, perfectientes seu beatitudinum 256 a — est virtutum origo, finis et forma *ib.* — dirigit mentem in credendis, diligendis, exsequendis et postulandis 260 a — recitificat animam in potentis secundum faciem superiorem et inferiorem 256 a sq. — eam expedit contra vitia in

suis potentis, in officiis virtutum, in patiendo conformiter ad Christum, in agendo, in contemplando, in vita mixta 257 a sq. — animam perfecti relate ad perfectionis essentiam, modos et dispositiones 258 b sq.

— spiritualiter delectat per spiritualem refectionem et ipsius refectionis perceptionem 259 b — exeret in credendis et in diligendis seu in fide et caritate, in exsequendis, hoc est in praecipis, et in petendis, id est in oratione 260 a sq. ad 263

— de gratiae ortu, usu et fructu *DD* 457 sq. — quoad ortum descendit de sursum per Verbum incarnatum, crucifixum et inspiratum *DD* 458 a — requirit dispositionem et horrorem peccati *ib.* b

— quoad usum debet esse fidelis ad Deum, virilis in se et liberalis ad proximum 459 a sq.

— eius fructus sunt: remissio peccatorum, plenitudo iustitiae, assecutio beatitudinis aeternae 460 a b — est quadruplex,

GYR

baptismalis, poenitentialis, finalis et sapientialis *SS* 544 a

— baptismalis conservatur per fidem veritatis, amorem bonitatis, imitationem virtutis *ib.* b sq.

— poenitentialis exercetur per humilitatem, paupertatem, castitatem 545 a sq.

— finalis requirit cooperationem liberi arbitrii 546 b — ut integratur, requiritur stabilis patientia, sublimis confidentia, longanimis perseverantia 547 b sq.

— sapientialis integratur tribus 548 b

GREGORIS (S.) — quae verba praemitteret studio legis divinae et ob quam rationem *H* 511 a

GULIELMUS a sancto Amore — adversarius Mendacitum et auctor est animalversionum contra doctrinam S. Bonaventurae circa professionem evangelicae paupertatis *QD* 148 b in nota.

GYROVACI — monachi pessimi erant *QD* 164 a 12*

H

HAB

HABITARE — Deum in nobis quid sit *B* 214 a — dicit effectum spiritualem *ib.*

HABITUDES — potentiarum insinuant Trinitatem *L* 305 a

HABITUS — cognoscitur per actus *QD* 117 a — virtutum sunt septem *B* 256 a — habent singuli propriam excellentiam *ib.* — connectuntur ad invicem in gratia *ib.* — quoad actus meritorios sunt aequales in caritate *ib.* b — possunt esse informes per culpam, excepta caritate 257 a — reformantur per poenitentiam adveniente gratia *ib.* — virtutis, doni, beatitudinis, quid sint *SS* 567 b

HIERUS — quomodo representet statum animae, vide *Status*

HIERARCHIA — est triplex: ecclesiastica, angelica, divina *B* 204 b — eius descriptio sublimitatem Scripturae demonstrat *ib.*, vide *Scriptura* — eius pulchritudo *B* 205 a — eius definitio secundum Dionysium *H* 434 a — eius divisio et appropriatio *ib.*

— ad eius integritatem requiritur sacra potestas, scientia et operatio 435 b — doctrina Dionysii circa eam 436 b

HIERARCHIZATIO — per eam anima habet gradus correspondentes supernae Ierusalem *H* 441 a — fit in anima secundum potentias interiores 442 b — item secundum potentias superiores 443 a, cf. *Animam*

HIERONYMUS (S.) — causam pauperum in paupertate altissima Domino famulantium defendit *QD* 148 b — post studium Ciceronis perdidit saporem in prophetis libris *H* 422 a — fuit flagellatus ante tribunal *ib.*

HOC ALIQUID — quid sit et quo sensu de Deo dicatur *QD* 83 a 11*

HOMO — in creatione accepit sensum interiori et exteriori *B* 229 a — motum imperativum et executivum *ib.* — bonum visibile et invisibile *ib.* — praecipuum naturae et disciplinae *ib.* b — adiutorium naturae, id est conscientiam et synderesim *ib.* — adiutorium gratiae gratis datae et gratum facientis *ib.*

— ut creatura ascendit ad Deum per vestigium, ut intelligens, per imaginem, ut iustus, per similitudinem 230 a sq. — eius productio fit quatuor modis 244 a

— in statu innocentiae informabilis erat ad gratiam per Verbum increatum *DD* 458 a — post lapsum adaptatus est ad gratiam per Verbum incarnatum *ib.* — erat ineptus ad gratiam suscipiendam *ib.*

— percans Filium Dei concenat 459 a — **Hominis** distinguuntur ab invicem qualitate et origine *QD* 75 b — tres hominum ordines 159 b

HOMOR — debetur Deo in propria na-

HYP

ura et in sua imagine *QD* 182 b 9* — latitiae alio tribui non debet nisi Deo *ib.*

HUMILIATIO — exterior quoad originem procedere debet ab inferiore, secundum legem divini praeccepti, vel consilii *QD* 122 a — quoad modum debet praesertere virilitatem, veritatem, honestatem *ib.*

HUMILITAS — fundatur in veritate *QD* 123 b 4*

HUMILITAS — vera non est sine appetitu virilitatis *QD* 118 b — est fundamentum totius perfectionis christianae 120 b — continet tria *ib.* — est ostium sapientiae *ib.* — est fundamentum iustitiae 121 a — est virtus, qui homo vera cognitione sui ipse sibi vilescit *ib.* — est habitudo gratiae *ib.* b — in ipsa consistit summa totius evangelicae perfectionis *ib.*

— quae dicitur veritatis, quae severitatis 122 a — habet tres gradus *ib.* — quantum ad hoc quod est completio in ipsa habet exemplar in Deo, quantum autem ad hoc quod dicit defectum et subiectionem non habet 124 b 11* — perfecta habet tres gradus 184 b — in ea est modum salvationum *H* 333 a — sola potest pertransire laqueos inimici *ib.* b

HYPOTASES — quot sint in Trinitate, vide *Trinitas* et *De:::*

I

IDE

IDEAE — sunt formae incommutabiles, quae in divina intelligentia continentur *QD* 114 a — quomodo dicantur rationes substantiffcae 14 b 3*

IDOLATRIA — habet obiectum triplex

S. Bonae. — Tom. V.

H 513 b — quomodo prohibeatur in Scriptura *ib.*

IUSTI — est triplex: elementaris, purgatorius et infernalis *B* 285 a — praecedet faciem iudicis ex omni parte concurrent

IGN

ad terrae faciem extendendam, vegetabilia et animalia consumenda, elementa purganda 284 b sq. — ad hoc eius virtus naturalis unicitur virtuti supernaturali 285 a — purgatorius est temporalis, quo spi-

ritus iustorum plus minusve puniuntur, gravius quam in hoc mundo et mitius quam in inferno 282 a sq. — infernalis est in loco corporali deorsum, in quo omnes reprobi affligentur aeternaliter 287 b — affligit spiritus *ib.* — affligit etiam corpora, quia ea consumat *ib.* — affligit plus vel minus secundum exigentiam meritorum *ib.* — igni adicietur poena vermis et poena carentiae visionis Dei *ib.*

ILLUSTRATIONES — novem explicantur *H 432 a*

IMAGO — consistit in mente, notitia et amore *QD 45 b* — eius ratio in anima attenditur per comparationem ad Deum *ib.* — dicit comparationem ad Deum non solum sicut principium, sed etiam sicut ad obiectum motivum *SS 571 b*

— imagini formatae non competit subiectio *QD 182 a 4°* — deformatae vel reformandae competit *ib.*

IMITATIO CHRISTI — fit praecipue per contemptum sui, affectum proximi et cultum Dei *QD 140 b*

IMMENSITAS — in Deo non tollit summam perfectionem virtutis productivae nec beatitudinis *QD 84 b sq.* — divini esse non excludit simplicitatem naturae nec habitationem Dei in mente per donationem Spiritus *S. ib.* — nihil addit secundum *rem* super indivisibilitatem divinae simplicitatis et simultaneis, sed solum secundum *rationem intelligendi* 92 a 13°

IMPERIUM — respectu boni rationem voluntarii non minuit *QD 188 b 16°* — respectu mali minuit *ib.* vide *Peccatum* — imperia nostrae facultatis per quatuor impugnantur et impediuntur *SS 541 a*

IMPOENITENTIA — finalis duplex est *B 240 b* — est propositum non poenitendi *ib.* — est sequela peccatorum mortalium *ib.*

IMPOSSIBILE — per accidens quid *QD 101 b 12°* — utrum quaedam sint Deo impossibilia *ib.*

IMPEGNATIO — tum mendicationis evangelicae tum abrenuntiationis universalis redunda in Summum Pontificem eas approbantem, in coetum Sanctorum eas exercentem, in ipsum Christum, qui pro nobis factus est medicus et pauper, in Apostolos, in ipsi Deum Patrem universorum, et facit contra statum universalis Ecclesiae *QD 141 b sq. 135 a*

INAEQUALE — non potest intelligi eius productio, quin prius intelligatur productio aequalis *QD 113 b 3°*

INCARNATIO VERBI — fuit conveniens reparatori, quia in ea commendatur divina potentia, sapientia, benevolentia *B 241 a* — fuit conveniens reparabilis, quia in ea Deus homini inepto ad imitandum divinam virtutem, cognoscendam divinam lucem et divinam bonitatem diligendam se praebet imitabilem, noscibilem, amabilem *ib. b* — fuit conveniens ipsi reparatori, quia in ea homo recuperat suam excellentiam, Dei amicitiam, mentis innocentiam *ib.*

— in quantum est a principio effectivo, est opus Trinitatis 242 a

— in quantum est a principio repara-

tivo, est assumptio carnis et animae secundum triplicem potentiam a persona Verbi *ib.* — spectata in Verbo incarnato complectitur unionem naturarum, plenitudinem charismatum, perfectionem passionum 242 a ad 252 incl., cfr. *Christus* — modus, quo facta est, opponitur modo, quo lapsus est homo 243 b

— facta fuit modo congruentissimo, communissimo, completissimo, secundum sapientiam, bonitatem, virtutem *ib.* — appropriatur Spiritui *S. ib.* — fieri debuit per concursum trium de triplici hierarchia *ib.* — in instanti per virtutem summi operantis *ib.*

— quoad tempus erat differentia, propter libertatem arbitrii, sublimitatem doni, integritatem universi 244 a — periclitanda in plenitudine temporum *ib.* — praemitenda ante finem mundi *ib.*

INCOGNITA — in homine est triplex *H 294 b*

INSTRUMENTA — secundum speculationes intellectuales quot sint *H 356 a*

INVERSUS — est in loco corporali dorsum *B 287 b* — ibi peccator puniatur triplici poena respondente triplici deordinationi, id est poena aeterna, respondente deordinationi perpetuae; poena acerba, respondente deordinationi libidinosae; poena multiformi, respondente deordinationi multimodae 288 a sq.

— item puniatur poena *carentiae visionis Dei* respondente deordinatione aversioni a summa luce et bonitate; poena *ignis* propter conversionem ad bonum commutabile; poena *vermis* propter deordinationem voluntatis contra dictamen rectae rationis *ib. b* — quomodo in inferno ignis agat, vide *Ignis*

INFINITAS — potentialis in cognitis sufficit ad infinitatem actualem divinae comprehensionis *QD 6 b* — virtualis et numeralis quid sit 84 a

— in Deo non tollit perfectionem ordinis nec connexionis *ib. b* — divini esse non excludit unitatem essentialis nec proprietatem personae nec causalitatem secundum triplex genus causae 85 a — non excludit conformitatem Creatoris et creaturae secundum representationem vestigii et imaginis *ib.*

— ponitur in Deo non per defectum, sed per excessum *ib. b* — ponit immensitatem ex parte producentis, producti et modi producendi *ib.*

— lucis aeternae non tollit adaequationem cum splendore aeterno ab ipsa manante 86 b 5°

INFINITUM — dicit excessum improprietatem respectu cuiuslibet finiti *QD 36 b* — infinitum et simplex in quantitate *motus* super diversa fundantur, in quantitate *virtutis* vero sunt idem *ib.* — dicitur dupliciter: per abnegationem finis *complementi* et per abnegationem finis *termini* 81 a — est perfectum et imperfectum *ib.* — quoad *se* et quoad *posse* quid *ib.* — prout ponitur in Deo, dicit verissimum positionem secundum *rem* 82 a

INFLUENTIA — rationis aeternae, quae

sit necessaria ad cognitionem certitudinali, assequendam *QD 23 a* — in sensu activo accipitur pro quacumque Dei actione transeunte *ib.* in nota.

— divina non est simpliciter quid increatum *H 431 a*

INVASIBILITAS — est notio Patris *QD 115 a 4°* — est eiusdem proprietatis *B 212 a* — notificat illum per modum negationis *ib.* INNOCENTIA — in statu innocentiae foisset generatio absque libidine, servata munditia in mente et in carne *QD 179 a 8°* — in mente est secunda columna domus Sapientiae *DD 501 b*

INNOVARI — est duplex *QD 130 b 1°* — involuntaria pronitate inducit ad peccandum *ib.* — voluntaria habet sufficientiam et disponit ad iustitiam perfectam *ib.* — est corporalis et spiritualis 142 b 1°

INTELLECTUS — divinus habet in actu quiddam in humano est in potentia *QD 3 b* — uno actu intelligit 87 a 9° — principiorum principat per verbum et donum amoris intrinsecum 113 b — humanus est possibilis ad infinita 3 b — est quodam modo omnia 7 a — habet tres defectus, iuxta quos potest esse in eo dubitatio circa existentiam Dei 49 b

— creati actus et operatio differt ab intelligente et intellecto 87 a 9° — omnium intellectum rei resolvit in intellectum eius *quo* est et *quod* est 71 a — est speculativus et practicus *B 227 b*

— contemplans in rebus creatis videt pondus, numerum et mensuram *I 298 b* — credens attendit rerum originem, deorsum et terminum *ib.* — ratiocinabiliter investigans videt, quaedam tantum esse, quaedam esse et vivere, quaedam esse, vivere et discernere *ib.* — ex his assurgit ad contemplandum quatuor Dei attributa 299 a — sacrae Scripturae litteralis unus est, mysticus est triplex *DR 321 b*

— intellectus (*Dorun Spiritus S.*) est regula circumspectionum moralium, iuxta considerationem scientialium, clavus contemplationum caelestium *H 343 a* — praecedere debet donum sapientiae *ib.* — quid sit iuxta S. Franciscum Assis. *ib.* — clavus est triplex intellectus: verbi increati, incarnati, inspirati *ib.*

INTELLIGERE — est actus nullo modo simplicitati repugnans *QD 75 a* — nostrum non est sine continuo et tempore 90 b — per visibilia manuducimur ad divina intelligenda *DPL 375 a*

INTENTIO — in coniugii usu est quadruplex *QD 169 a*

INTERCESSIO — Sanctiorum implorator ob triplicem rationem *B 264 a*

INVOLUNTARIUM — est duplex *B 240 b* IOANNES BAPTISTA — Virgo fuit et virginatum commendat *QD 175 a*

IOANNES EVANGELISTA — a Domino magis dignior ob eius virginatum *QD 175 a*

IOVIANUS — male, immo haereticus de virginitate sentiebat *QD 177 b*

IRA — offensiva quotuplex sit *H 526 b*

IRRADIATIO — dicit orthogonalem ipsius luminis directionem *QD 14 a*

ISA

ISAAC — monachus, fuit amator pauperum paupertatis *QD 148 a* — diabolus, monachus, qui possessionem quaerit, monachum non esse *ib.* — vita eius claruit magnis miraculis *ib.*

ISRAELI — certo convertitur in fine *H 401 b*

ISUICUM — certum de consiliabilibus est per aliquam legem superiorum *I 305 a*

— **Iudicium finale** cur locum certo habere debeat *B 281 a* — in eo fiunt tria: iustae retributiones praemiorum, aperta declarationes meritorum et irrevocabiles lationes sententiarum *ib. b*

— flet aperta declaratio meritorum per apertionem librorum conscientiarum et vitae, ad manifestationem rectitudinis veritatis, quae creaturam invitavit ad beatitudinem, erudit ad veritatem, obligavit ad iustitiam *ib. et 282 a*

— flet iusta retributio stipendiorum culpa per impiorum condemnationem, et iustitiae, per bonorum glorificationem, ad manifestationem plenitudinis bonitatis Dei *ib. a* — ut irrevocabilis latio sententiarum fiat, requiritur, ut iudex sit Deus simul et homo *ib.*

— **Iudicia Dei** habent sex proprietates *B 204 b* — sunt septem *DD 465 a* — singula exponuntur et explicantur cum practica applicatione *ib. a et b*

LAB

LABOR — corporalis ab Apostolo impositus quo sensu intelligendus *QD 144 a 9°* — potest suaderi ei qui potens est spiritu et corpore, utpote opus perfectus *145 a* — laudandus et suadendus, sic tamen, ut opera spiritualia non impediatur *ib.* — ad eum non omnes pauperes validi sunt adstricti *158 b sq.*

— contemplatio, praedictio, spiritualis occupatio a labore manuali dispensantur *ib.* — aliquibus indicitur sub praeecepto, aliquibus sub consilio, aliquibus neutro modo *160 a sq.* — valet ad corpus demandum, otium tollendum, victum honeste quaerendum *162 b 5°*

LAMECH — introduxit bigamiam *H 398 a* — fuit maximosissimus et per hoc designat antichristum *ib.*

LASCIVIA — non eradicatur nisi per rigorem austeritatis *QD 118 b*

LATRIA — quid sit *H 513 a*

LAUS — est duplex *QD 112 b 8°*

LEX — duplicem legem dedit Deus hominibus: imperfectam legem timoris, perfectam legem amoris *B 262 b* — per eam habetur notitia veritatis *DD 457 a* — se habet ad gratiam sicut virtus apprehensiva ad modum *ib.* — nemo salvatur per eam, nisi adsit gratia *ib. b*

— aeterna est illa qua, incommutabiliter permanente, cetera ordinantur *QD 181 a* — qua iustum est, ut omnia sint ordinatissima *ib.*

— medicorum saepe sunt obliqua et quare *SS 540 b*

— iuristarum sunt distorta et cur *ib.* — astrologorum sunt fallibilia et obquam causam *ib.*

— theologorum sunt saepe minus recta et qua de causa *ib.*

legem — evangelicae legis suavia est *QD 187 a 4°*

— obedientiae simile est oneri non gravandi, sed confortanti *ib.* vide *Onus*

TRAMENTUM — de se propinquum est malo et modicae utilitatis *QD 188 b 15°*

— in hoc differt a voto *ib.*, cfr. *Votum*

— debet habere tres comites *H 517 b*

— est assertorium et promissorium *ib.* — quid de eo docuerit Manichaei *518 a* — iuramentum promissorii finis est triplex et triplex utilitas *ib.*

INUSUCTIO — est semiplena, plenissima et media *QD 197 a 9°* — semiplena potest committi, plenissima non potest *ib.* — media est multiplicabilis *ib.*

ITS — naturae dicitur ordinem *QD 179 b*

— dicitur pacem inter domesticos *ib.* — docet, gradum esse servandum *180 a* — dicitur ordinem hierarchicum *ib.* — dicitur reddere unicuique quod suum est *ib.* — dicitur obedientiam rectae rationi *ib.*

— civile distinguitur a iure gentium *181 b* in nota.

L

— naturalis, est impressio facta in anima a lege aeterna *ib.* — dicitur subiectionem inferioris versus superiorem, sed in quadam generalitate *ib.* — dicitur obedientiam filiam secundum duplicem statum naturae lapsae et naturae institutae *ib. b* — obedientiam servilem dicitur non simpliciter, sed in statu naturae lapsae et ad peccati punitionem *ib.* — obedientiam iurisdictionalem dicitur secundum statum naturae reparatae *ib.* cfr. *Superioritas et Obedientia*

— Moysaica habet praeepta iudicialia, figuralia, moralia *B 262 b* — erat lex rigoris *QD 181 b* — puniebat triplicem obedientiae transgressores *ib.*

— gratiae seu evangelicae consideratur naturae ortum, lapsum et remedium *ib.* — est libertatis, non per exclusionem obligationis ex voto, sed per exclusionem omnis servitutis a timore servili procedentis *186 b 4°* — in ea praeepta iudicialia legis scriptae temperantur, figuralia evacuantur, moralia consummantur per praeepta decalogi, quae hominem ordinant ad Deum et ad proximum, et per tria consilia evangelica, quae hominem elongant a malo *B 262 b*

— decalogi est scripta in corde hominis *QD 179 a* — dicitur per dictamen naturae *ib.* — praecipit, parentes honorari *ib.*

LIBER — est triplex: creaturae, Scripturae et vitae, et secundum hanc triplicem divisionem dat quoad fidem in mysterio

— gentium quid significet *ib.*

INSTRICATIO — impli requirit quatuor *B 254 b*

IUSTITIA — habet triplicem actum. Id est, rectitatem voluntatem, eam conformando ad veritatem; ordinat, faciendo eam transire per tres gradus humilitatis; recompensat, eam inducendo ad se totam dandam ei qui se totum dedit *QD 185 b sq.* — nihil aliud est quam voluntas ordinata et re-compensativa *ib.*

— est naturalis, civilis et caelestis *194 a* — iustitiae naturalis duplex est ordo *ib.* — per eam ordinantur elementa mundi maioris et minoris *ib.*

— ordo iustitiae civilis requirit, quod unus sit principalis iudex et dux *ib.* — ordo iustitiae caelestis requirit, quod omnes spiritus disponantur sub obedientia unius spiritus supremi *ib.*

— originalis quae sit *B 235 b* — erat transmittenda ad posterum *ib.* — transmittitur eius defectus *ib.*

— secundum leges politicas est circa quatuor *H 356 b* — est habitus suum unicuique tribuens dignitatem *363 a* — habet quatuor fructus et quatuor actus *417 a*

— divina quomodo puniat culpam, vide *Infernus*

LIB

Trinitatis triplex testimonium: efficax, efficacissimum *QD 54 b*

— creaturae dat duplex testimonium de Trinitate: de longinquo et de propinquo *ib. sq.* — est nobis in multis ignotus *H 340 a* — quasi emortuus per originale peccatum, illuminatur et reparatur per librum Scripturae *390 a*

— Scripturae testificatur etiam dupliciter: implicite et explicite *QD 55 a b*

— vitae dupliciter testificatur: in patria expresse et explicite, in via secundum influentiam lucis, cuius capax est anima *ib. b*

— scriptus foris, scriptus intus, scriptus intus et foris qui sit *B 229 a H 386 b*

— libri legales movent ad bonum et revocant a malo per praeepta, historiales per exempla, sapientiales per documenta, prophetales per aggregationem omnium praedictorum *B 203 a b*

— Sanctorum quomodo adhibendi ad intelligentiam Scripturarum, vide *Scriptura*

LIBERALITAS — in effectu est quinta columna domus Sapientiae *DD 502 b* — eam debent habere praedicti *ib.*

LIBERTAS — est triplex: a miseria, a culpa et a coactione *QD 182 a 5°* — a coactione sufficiente et inveniunt quid sit *ib.*

— voluntatis creatae stat cum infirmitate praedestinationis aeternae *B 217 a*

LIBERUM ARBITRIUM — est facultas rationis et voluntatis *B 227 b* — non dicitur de parte animae, sed de tota *ib.* — est prin-

cupium meriti vel demeriti *ib.* — eius est gratiae consentire, vel ab ea dissentire *ib.* — gratiam suscipit consentiendo et ei cooperando *ib.* — quomodo per gratiam revocetur a malo et excitetur ad bonum, vide *Gratia*
LINO — invenitur in omni peccato *QD* 119 a — est appetitus animi, quo aeternis bonis quaelibet temporalia praepoanatur *ib.* in nota — destruitur per dolorem compunctionis *ib.* — committitur actum pudicitiae coniugalit ut poena, non ut culpa 170 a 8* — est tripliciter vitiosa *ib.* b 9* — principiandi, delectandi, possidendi quae sit *H* 443 a — inducit diabolum in animam *ib.*

LIGNUM VITAE — datum est ad vegetatitatem continuam et tandem ad immortalitatem completam *B* 228 a
 — paradisi est duplex *H* 332 a

LOCUS — Christus loculos habuit ob tres

causas *QD* 431 a 2* — non minuerunt in ullo eius paupertatem *ib.*, *cf.* *Christus*
LOCUTIONES — sunt quaedam impropriae, quae sunt advertendae, cum de personis *Ss.* Trinitatis agitur *B* 214 b

LOGICA — christiana quae sit *H* 334 b
LUCIFERA — erat primus inter Angelos *B* 224 b — cecidit cum consentientibus sibi, perdidit locum summum, factus est impoenitens, obscuratus et obcaecatus *ib.* — peccavit praesumptione et ambitione 225 a — immutatus est quadrupliciter *ib.*

— quaerit coli et adorari ab hominibus *ib.* b — omnia male agit *ib.* — factus est obscurus, quia recessit a suo originali principio *DD* 459 b

LEOUS — bonus quid sit *QD* 122 b — praebet Angelis spectaculum *ib.*

LUMEN — certitudinale est incorruptibile *QD* 19 a — inditum et infusum quo sensu

sit ratio movens ad credendum 56 b — est quadruplex *DR* 319 a — septupliciter secundum septem artes mechanicas *ib.* — quintupliciter secundum quinque sensus 320 a — eius sex differentiae 321 b

LUMINOSUM — ipsi debetur circumferentia et quare *B* 223 a

LUNA — mirabiliter crescit et minuitur *H* 428 a — significat hominem in vita contemplativa et activa *ib.* b

LUX — habet influentias quatuor *H* 363 b — intellectus creati non sufficit ad certam comprehensionem rei cuiuscumque absque influentia lucis aeternae *SS* 569 b — Verbi quomodo concurrat ad perfectam cognitionem rerum *ib.*

— aeterna, quomodo eius influentia et praesentia requiratur ad cognitionem certitudinalium *QD* 34 b

M

MAC

MACULA — peccati originalis quomodo curretur, vide *Peccatum originale*

MAESTER — dicitur communicator scientiae *QD* 196 a — quatenus insinuat auctoritatem principalem, debet hoc nomen tribui soli Deo; quatenus dicit ministerium, etiam homini, non sicut principali actori, sed sicut dispensatori *ib.*

— principalis unus est Christus *SS* 572 b, *cf.* *Christus*

— ministerialis debet intendere scientiae veritatis fidei, disciplinae sanctitatis, benevolentiae caritatis 573 b

MALUM — est duplex: culpa et poenae *B* 238 b — culpa differt a malo poenae *ib.* — a malo aliquis revocari potest per praepcepta, per documenta, per exempla et per beneficia 203 a — quid sit, unde sit et quare sustineatur *SS* 552 a — quomodo puniatur *ib.* b

MANUUM — laborandi est sicut mandatum generandi *QD* 462 b 3* — quod respiciat conservationem speciei non obligat nisi in communi *ib.*

— divinum cur sit duplex *B* 262 a

MARIBRAE — nuptias malas appellabant et fornicationi comparabant *QD* 468 b — cibos esse malos credebant *ib.* — plurimum principiorum ponebant *B* 219 a — quare volebant comedere de fructibus arborum nec agrum spinis purgare *H* 526 b — transmirationem animarum admittent *ib.* in nota.

MANNA — est figura corporis Christi *SS* 564 b, vide *Eucharistia*

MANSUETUDO — facti animum nobilem *H* 355 a — falsa, quae et quando *ib.* b

MARGARITAE — his comparatur duodecim speculationes fidei; hae sunt fulgidae, vivificae, iucundae *H* 377 b — eis comparatur fides *ib.*

MARIA VIRGO — etiam post partum exaltat virginitatem *QD* 175 a — mater fuit completissimo modo *B* 244 a

— allegorice, significatur a sole *H* 392 a — comparatur api *SS* 559 a — protulit praedictum nostrae redemptionis ut fortis et sancta *DD* 484 a — illud persolvit ut fortis et pia 486 b — illud possidet ut fortis et strenua 488 a

— fuit sancta sanctitate pudicitiae incorruptae, obedientiae promptae, benevolentiae plenae 484 b sq. — figuratur sex modis, significantibus sex proprietates amoris divini 485 a b

— fuit pia pietate venerationis divinae, compassionis ad Christum, miserationis ad mundum 486 b sq. — est pia mater Christianorum *ib.*

— fuit strenua, viriliter pugnavit contra serpentem, cuius caput contrivit, nobiliter de diabolo triumphans ut Iudith, subtiliter regnans ut Esther 488 a b

MARTYRES — testimonium Christi *informaticum*, quod in passione dedit, imitati sunt *SS* 538 a — dicuntur *testes*, quia Christum imitati sunt non tantum in vita et doctrina, sed etiam in patientia *ib.*

MATERIA — aeterna admitti non potest *H* 351 b

MATRIMONIUM — est bonum honestum, confrens et delectabile *QD* 172 b, *cf.* *Coniugium* — eius honestas habet annexam libidinem, eius utilitas habet annexam damnorum distractionis ab oratione, eius delectabilitas habet adiunctam tribulationem carnis *ib.* — nullus ab eo prohibetur, nullus ad ipsum arctatur invitus *ib.*

— ante peccatum fuit in officium naturae, post peccatum in *remedium* *B* 279 a — est legitima coniunctio maris et feminae *ib.* — habet bona tria et impedienda duodecim *ib.* — ante peccatum significabat coniunctionem Dei et animae, post peccatum coniunctionem Christi et Ecclesiae *ib.* b

— est Sacramentum novae legis *ib.* — eius impediendorum congruentia 280 a

MEN

— requirit libertatem in consensu *ib.* — eius causae de iure speant ad Ecclesiam *ib.*

MATURITAS — in iudicio est columna sexta domus Sapientiae *DD* 503 a

MEDIATOR — fides Mediatoris necessaria est ad salutem *QD* 52 a — supponit necessario distinctionem personarum *ib.*

MEDIETATES — a Philosopho ponuntur duodecim *H* 354 a — circa quae ponantur *ib.*

MEDIUM — scientiarum est septiforme *H* 331 a — physici est duplex 332 b — amissum in circulo inveniri non potest nisi per lineas duas se orthogonaliter intersecantes 333 b — significat virtutem crucis *ib.* — quid sit in consideratione logica *ib.* b

MEL — figurat corpus Christi *SS* 558 b — purificat visum *ib.*

MEMORIA — habet triplicem operationem 1 303 b

MENSIURUM — est triplex *H* 529 b — utrum Deo facere possit, quod non sit peccatum *ib.*

MENDICARE — nulla lege prohibetur *QD* 139 a — per obedientiam impositum efficitur laudabile et meritorium *ib.* — in pauperibus debilibus et infirmis est necessitas naturae, in validis otiosis est vitiositas culpa, in pauperibus voluntariis est actus consensus evangelicae perfectioni 154 b

MENDICATIO — non est culpa, immo est perfectionis evangelicae *QD* 140 a — ex necessitate naturae potest esse meritum et laudabile *ib.* — ex vitiositate culpae semper est vituperabile *ib.* — est potissimum reprehendenda in eis qui habent speciem sanctitatis *ib.* — ex supererogatione iustitiae valde laudabile est, quia praescfert imitationem Christi *ib.* b 141 a — est duplex: voluntaria et coacta 142 b 3* — non est perfectio, nisi praesupposita universali abrenuntiatione omnium 146 a 14* — Christi est imitanda 151 a

MEN

MENDICUS — dicitur qui ab alio peti
 QD 137 b

MENS — eius aspectus tres II 297 a
 MENSUA CAELESTIS — est sapientialis SS
 342 a — rationes creaturarum sunt eius
 ferrea *ib.*

METAPHYSICUS — quomodo assurgat ad
 considerationem *τῶ* esse II 331 b — in
 quo conveniat cum physico et rhetico *ib.*

MINISTER — Sacramentorum debet ha-
 bere intentionem B 269 a — pro aliqui-
 bus debet esse sacerdos et pro aliquibus
 etiam pontifex *ib.*

MISERATIO OVINA — habet plures gra-
 dus DD 171 a

MISSIO — in divinis non accipitur pro-
 prie, sed transitive QD 101 a 9* — fit
 tribus modis 149 b — mendicantium non
 praedictum Ecclesiae, sed potius valde utilis
 est *ib.*

— mittere est solius Patris B 214 a
 — mitti solius Spiritus S. *ib.* — mittere
 et mitti est Filii *ib.* — mitti quid sit
ib. b

MIXTIO — fieri nequit nisi per contra-
 ria agentia et patientia B 221 a

MOBILE — aliquid dicitur per causalita-
 tem efficientem, per exemplariam repre-
 sentantem, per varietatem inhaerentem
 QD 100 a 1*

— primum movet omnia mobilia et
 omnes motores 192 a, cfr. *Mundus*

MOBILITAS — dicit actualitatem cum ad-
 iuncta possibilitate QD 100 b 2*

MODERANTIA — in sermone est tertia
 columna donus Sapientiae DD 501 b

MOVENS — quotuplici modo anima ferat
 in infinitum QD 35 a — excessivus
 cognoscendi quid sit 40 a — differt qua-
 drupliciter a modo comprehensivo *ib.* —
 emanandi duplex 85 b — volendi triplex
 110 b

— humilitatis quotuplex sit, vide *Hum-
 ilitatio*

— mendicantis quotuplex sit, vide
Mendicatio

NAT

NATURA — est specifica differentia unam-
 quanque rem informans QD 65 b — in
 emanatione personarum se habet in ratione
 communicabilis *ib.* — eius pluralitatem
 in Christo non repugnat unitati personae *ib.*

— eius perfectio dupliciter intelligitur,
 quatenus est natura communiter et quate-
 nus est natura rationalis 179 b 10* — est
 vis insita rebus ex similibus similia pro-
 creans 181 a — in definitione personae
 cadit in obliquo 66 b 8*

— corporea quantum ad fieri est pro-
 ducta in esse ex nihilo ante omnem diem,
 distincta per triduum, ornata et consum-
 mata per alterum triduum B 219 b — est
 luminosa, perspicua et opaca *ib.* — quan-
 tum ad esse est duplex 220 b

— elementarius distinguitur in quatuor

— vivendi de alieno triplex est 163 b 9*
 — studendi debet habere quatuor con-
 ditiones II 421 a

— Modi divinarum attributionum sunt
 tres QD 76 a — essendi in divinis sunt
 id quod essentia *ib.* — se habendi ponunt
 differentiam in personis divinis ad essen-
 tiam relatis *ib.* b, vide *Differentia* — pra-
 dicandi, supponendi, significandi, dicendi,
 differendi in divinis qui et quot sint, vide
Deus

MOVACHI — aliqui regulares habent in
 professione et voto laborem manuum,
 aliqui non QD 164 a 12* — quatuor ge-
 nera, scilicet coenobitae, anachoretae, su-
 burbitae et gyrovagi *ib.* a — quare sic no-
 minentur *ib.* b

MONARCHIA — caelestis respondet luci
 solari ob tres rationes H 425 b

MONASTRIA — primitiva instituta erant
 ad vitam solitariam agendam QD 164 b
 12* — competeat illis astringi ex profes-
 sione ad opus manuale *ib.*

MOTUS — est ab ente quieto et propter
 ens quietum QD 47 a — est duplex in
 homine B 229 a

MOYSES — accepit excellenti modo ser-
 monem sapientiae ut minister legis figurae
 SS 572 b

MULIER — formata est de latere viri in
 consortium, adiutorium et propagationem
 immaculatam B 228 a — quomodo perva-
 verit 232 b — sola fuit seducta 233 a —
 poena ei fuit duplicata *ib.*

MULTIFORMITAS — est secundum ratio-
 nem informandi et secundum rationem ex-
 primendi QD 73 b 14*

MUNDUS — in mundo *minori* omnes vi-
 res obtemperare debent omni QD 192 a —
 in *majori* omnia mobilia et omnes motores
 regulantur secundum primum motorem
 et primum mobile *ib.* — decurrit per tria
 tempora B 203 b — mundi *maioris* de-
 cursus respondet decursui vitae *minoris*
 204 a — similis est carmini *ib.*

— productus est in esse ex tempore et

sphaerae *ib.* — caelestis quid sit *ib.* — est
 vel uniformis et immobilis, vel mobilis et
 multiformis 221 a

— sensibilis sua ordinatur ad animam
ib. h — est triplex: summa, media et in-
 fima 223 a — collocata est in mundo se-
 cundum *sub* et *supra* *ib.*

NECESSARIUM — duplex est: id est in ge-
 nere et extra genus QD 109 a 7* — in
 eventu seu effectu non est formidandum
ib. b 9* — secundum statum intrinsecum
 est maxime formidandum *ib.*

NECESSITAS — est vel omnino extrin-
 seca, vel omnino intrinseca, vel partim
 extrinseca et partim intrinseca QD 107 b
 — omnino intrinseca in creatura reperitur
secundum quid, in creatrice essentia *sim-
 pliciter* *ib.* — est etiam coactionis et ten-

MYS

de nihilo 219 a — non est aeternus *ib.* —
 non est a duobus principibus *ib.* — quan-
 tum ad esse consistit in natura caelesti et
 elementari 220 b

— ordinatur ad Deum ut ad princi-
 pium creativum, ut ad obiectum motivum,
 ut ad donum inhabitativum 230 a — est
 quasi quidam liber *ib.* — exprimit Trinita-
 tem tripliciter *ib.*

— eius sex status 285 a — eius pertur-
 batio sequitur perturbationem hominis *ib.*
 — in iudicio commovebitur, expurgabitur,
 innovabitur, consummabitur *ib.* b

— intrat in animam secundum tres
 operationes I 300 a — sunt tria genera in
 eo *ib.*

— sensibilis est via ad contemplandum
 Deum H 386 b — est umbra, via, vesti-
 gium, liber scriptus foris *ib.*

— decurrit secundum septenarium 404
 b — item secundum tempora originalia,
 figurata et gradosa *ib.*, vide *Numerus*

MUNIFICENTIA — donat cupiditatem H
 355 a — comprehendit duo *ib.* — est
 fons *ib.*

MUTATIO — est vel ab esse, vel in esse,
 vel secundum substantiam, vel secundum
 accidens QD 97 b — nulla potest esse in
 Deo *ib.*

— est secundum formam, secundum
 situm, secundum tempus 99 a — fit tri-
 pliciter 104 a — ad esse non est sine in-
 ceptione, in esse non est sine successione,
 ab esse non est sine defensione *ib.* — semper
 incompletioem dicit *ib.* b 2*

MYSTERIA — significantur in quadruplici
 ordine lapidum in ornatu Pontificis H 395
 b — in quolibet ordine sunt tria *ib.* sq.
 — in his est tota Scriptura 396 a — in
 his figurantur Christus et antichristus *ib.*

— mysterium numeri quidecim H 401
 a — numeri septenarii et eius applicatio
 404 a sq. — oritur a mundo archetypo *ib.*
 — mundus decurrit secundum ipsum 405 a,
 cfr. *Mundus* — correspondentia mysteria
 septem temporum figuratum 406 b sq.

N

NOB

NOBILITAS — prima repugnat legi
 libertatis, secunda non *ib.*

NEMESIS, vide *Benignitas*

NEMROU — primus se fecit imperato-
 rem, et eius auctoritate edificata est tur-
 ris H 398 b sq. — quomodo designat anti-
 christum *ib.*

NIHILUM — non potest aliquid ab eo
 educi, quin habeat esse post non esse et
 sit a principio essentialiter differente QD
 106 a 10* — educio ex eo de necessitate
 ponit inceptionem et mutationem *ib.* — est
 duplex 122 a

NOBILITAS — quod in natura dicit no-
 bilitatem *simpliciter* vere et proprie tri-
 buendum est creatrici essentiae, sed quod
 dicit eam *secundum quid* non debet tri-
 bui QD 71 b 3*

NOMEN — est quasi notamen, quia notat substantiae qualiter *H 352 a* in nota.

— Dei quando dicitur non sumi in vatum et quando dicitur sumi *DP 518 b*

NOTIONES — quot sint in Trinitate, vide *Trinitas et Deus*

NOTITIA — omnis secundum speciem est similis ei rei, quam movit *QD 7 a* — est causans res et causata a rebus *9 a* — ad primum requiritur similitudo *exemplativa*, ad secundam similitudo *imitativa* *ib.* — transiens in affectum est sapientia *H 356 a*

OBE

OBEIENTIA — quod homo obediendo subiicatur alteri, est consonum iuri naturali et legi scriptae *QD 179 a* sq. — est filialis, servilis, iurisdictionalis *181 b* — filialis dicitur a lege naturali tam in statu naturae lapsae quam in statu naturae institutae; servilis dicitur tantum in statu naturae lapsae; iurisdictionalis dicitur in statu naturae reparabilis vel reparatae *ib.*, *cf. Lex naturalis* — nos elongat a peccato diaboli *185 a* — quando dicitur mera *B 229 b* — parentibus tribuenda est in tribus *DP 524 a*

OBIECTUM — philosophiae sunt res, ut sunt in natura, theologiae sunt res, prout spectant ad gratiam et gloriam *B 205 a*

OBLECTATIO — quomodo fiat *I 300 b* — est triplex *ib.* — eius ratio *301 a*

OBLICATIO — veniens ex reatu culpae est vitanda *QD 146 b 15** — veniens ex affectu caritatis perfectae est acceptanda *ib.*

OCCESSIO — tripliciter fieri potest *DP 526 b* — quae et quando sit prohibita *ib.* — condiciones, ut sit licita *527 a* — quid, si casu vel necessitate sequatur *ib.* — quid, si voluntate *ib.* — interpretativa quae sit et quando fiat *ib.*

OCCUPATIO — spiritualis, utrum dispenseat a labore manuali, vide *Labor*

OCCULUS — triplex: carnis, rationis, contemplationis *B 230 b*

ODIUM — falsi causatur in anima ex amore veri *QD 46 a* — est ipsi a natura insertum *ib.*

OFFENSA — proximi quotuplex sit *DP 526 a*

OFFICIUM — medium et officium perfectum quid sit *QD 133 a 6** — quid de his quoad largitatem et paupertatem spiritus *ib.*

OMEGA — revolvens ad alpha, significat finalem statum concordare cum primo *QD 148 a*

OMNIPOTENTIA DEI — excludit quatuor actus *B 215 b* — extenditur ad omnia, quae veniunt a potentia completa et ordinata *216 a*, *cf. Deus*

NUMERUS — eius infinitas non est incomprehensibilis Deo *QD 3 a* — in animo Creatoris fuit maximum exemplar, non quod in Deo proprie sit numerus, sed quia ipse cognoscit numerum, secundum quem proportionibus rerum creandarum attenduntur *15 a 8** — eius septem species *I 302 a* — invenitur in omnibus *ib.* — ducit in Deum *ib.*

— senarius perfectus est, ideo in illo Deus fecit mundum *H 351 b*

— septenarius est numerus universalis

ONUS — est aggravans et vigorans seu adminicans *QD 187 a 4**

OPACUM — ei debetur centrum *B 223 a*

OPERATIO — egrediens a potentia attenditur secundum maiorem vel minorem virtutem ipsius potentiae *QD 36 a* — dicitur ipsum opus operans et opus operatum *73 a 12**

— manualis non est de essentia consilii *143 a 6** — consonat evangelicae perfectioni, dummodo non impediatur maiora bona *ib.* — competit non occupatis circa maiora *ib. b*

— divina in productione mundi fuit triformis *B 220 a*

Opus — spirituale est quadruplicis generis *QD 161 a* — manuale aliquibus imponitur, aliquibus consultur, aliquibus minime imponitur *ib.*, *cf. Labor*

— reparationis multiplex est *B 205 b* — habet aspectum ad Christi oblationem principalem *ib.*

— Dei tripliciter dicitur *H 340 a* — in quolibet est eius vestigium *ib.*

— **Opera** mechanica sunt septem *DP 324 a* — relate ad observationem tertii mandati decalogi *ib.*

— facienda pro sanctificatione Sabbati *ib.*

— misericordiae quotuplex sint *ib.*

ORATIO — cur Deus velit exorari a nobis *B 263 b* — vult exorari per nosmetipsos et per Sanctos *ib.* — eius condiciones sunt fervor, recollectio, fiducia *264 a*

— mentalis est ascensio intellectus in Deum *263 b* — vocalis est petitio decemium a Deo *ib.* — Deus vult utraque exorari et quare *ib.*

— est mater et origo sursumactionis *I 297 a*

— dominica continet septem petitiones *B 264 a* — ad quid spectent primae tres et quatuor aliae *ib.* — his septem petuntur septem dona Spiritus S., sanctificatio nostra, consummatio humanae salutis, adimpletio divinae legis, refectio virtutis aeternae, remissio peccatorum, propulsio fraudis hostilis et subjugatio concupiscentiae carnalis *DD 463 a b*

latis *404 a* — invenitur in mundo maiori et minori et in Deo *ib.* — habet magnum mysterium *ib. b* — oritur a mundo archetypo *ib.* — mundus decurrit secundum eum *ib.*

— duodenarius est abundans *B 259 b* — sexagenarius est perfectus *DD 480 a*

NUNC — aeternitatis dicit simplicem similitudinem et differt ab aeternitate quae dicit interminabilem immensitatem *QD 92 a 13** — est tota essentia durationis *ib. b 14** — differt a puncto *ib.*

OPE

ORATOR — quid praestare debeat, ut bene adimpleat partes suas *H 353 b*

ORBES — eorum influentia *H 404 b*

ORDO — est dispositio parium dispariumque sua loca cuique tribuens *QD 179 b* — est perfectissimus, ubi est reductio perfecta ad summum *194 b* — est duplex: naturae et iustitiae *B 239 a* — primus est in omni natura, secundus consistit in voluntate electiva *ib.* — huic duplici respondet duplex malum, id est culpae et poenae *ib.* — est servandus in dilectione *H 524 b* — vivendi, vide *Deus*

ORDO, SACRAM. — est signaculum quoddam, quo spiritualis potestas traditur ordinatio *B 277 b* — est signaculum distinctivum, ordinativum et potestativum *278 a* — ut est signaculum distinctivum, praeceditur a tonsura et psalmistatu *ib.*

— ut est ordinativum, facit ascendere ad sacerdotum per gradus suos ordines remotiores, propinquiores, proximis *ib. b*

— ut est potestativum, competit ei potestas simplex et potestas excellens tum ordinis tum iurisdictionis *ib.* — utraque eius potestas terminatur in uno Pontifice summo *ib.*

— ordines fundamentales sunt tres *H 438 a* — promotivi tres et consummativi tres *ib.* — eorum respectivae correspondentiae *ib. sq.*

— Ecclesiae militantis quotuplex sint et cui correspondent *439 a* sq.

— Angelorum sunt novem et unde denominantur *B 226 a*

— in Ecclesia, monasticus, laicalis, clericalis qui sint et cui correspondent *440 a* — contemplativorum subdividuntur in tres *ib. b*

— Minorum fundatus est in maxima simplicitate et paupertate *430 b* — haec ratio eius fundationis maxime facit ad contemplationem *ib.*

ORIGO — corporum et animarum quae sit *B 235 a*

OPERATIO — memoriae, intellectus, virtutis electivae triplex est *I 303 b* sq.

P

PAN

PANIS — est duplex: corporalis et spiritualis *QD* 142 b 2* — praefigurat corpus Christi *SS* 556 b, vide *Eucharistia*

PAPA — cur appellatur hoc nomine *B* 278 b — eius excellentia *ib.*

PARABOLAE — regnum Dei respicientes sunt duodecim *SS* 519 a — tres ex parte Opifitoris *ib.* — tres ex parte Redemptoris *ib.* b — tres ratione doni gratitudinis 550 a — tres ratione liberi arbitrii *ib.* b

PARAGONE — in eo datur triplex praemium *B* 288 b — est regio Beatorum 290 a — eius bonum quale et quantum sit tum in se tum in comparatione *ib.*

— caelestis consistit in excessiva societate contemplationis *DPL* 375 b — in isto non est nisi plantatio rationum aeternarum *H* 409 b

— terrestris est symbolum caelestis *DPL* 375 a — consistit in refocillativa suavitate devotionis *ib.* b — in sensu tropologico uterque est in anima *ib.*, cfr. *Anima*

PARAS — est simplicior toto *QD* 77 a 6* — omnis orationis significat mentis conceptum *H* 352 b

PARTICIPATIO — secundum formam non competit divino *esse*, secundum influentiam vero competit *QD* 73 a 11*

PASSIO — potest esse bona, licet actio eam producat sit mala *QD* 124 a 8*

PASTOR — ovium Christi secundum fundationem Ecclesiae unus fuit *QD* 190 a

PATER — dicitur communicator naturae *QD* 496 a 2* — nomen patris principaliter convenit Deo ut principali actori, homini sicut dispensatori *ib.*, vide *Magister*

— in eo triplex ratio *DP* 523 a — cur honorari debeat, et quale ac quotuplex sit huius honoris praemium *ib.*

— dicitur qui praestat reipublicae, rei politicae, vel rei monasticae, ratione auctoritatis 524 a — de honore parentibus debito exempla duo 525 a sq.

PAULUS (S.) — quo sensu parificetur Petro et quo non parificetur *QD* 497 a 3 et 4* — additio huius nominis nihil addit summo Pontifici quantum ad plenitudinem potestatis, sed addidit quantum ad evidentiam 196 b 42* — habuit excellenti modo sermonem sapientiae et scientiae ut minister legis gratiae *SS* 572 b

PAUPEA — est ille qui sibi non sufficit *QD* 137 b — securus dormit in terra quam dives in purpura 153 b

— validus utrum ad laborem manuum lenear, vide *Labor*

PAUPERITAS — perfectissima est illa quae omnino cupiditatem exterminat *QD* 129 b — ad eam sectandam Dominus induxit consilii sapientiae, exemplis naturae et oraculis gratiae 134 b 40* — valde iuvat in praedicatione Evangelii 141 a — est reus non subiecta furibus, palaestra et gymnasium philosophiae 145 a 10*

— voluntaria tenet vere medium *H* 354 b

PAX — in domo est ordinata imperandi obediendique concordia *QD* 179 b

PECCATIUM — est voluntatis creatae liberae defectus, corruptens in creatura inodum, speciem et ordinem *B* 231 a — non habet causam efficientem sed deficientem *ib.* b — est a voluntate et in voluntate *ib.*

— originale corruptit hominem immediate per privationem rectitudinis originalis *B* 234 a — mediate, quoad animam per recessum a summa virtute, veritate et bonitate *ib.* — quoad corpus per rebellionem, corruptionem et mortem *ib.* — in altera vita per poenas damni et sensus quoad adultos, per poenam solius damni quoad parvulos sine baptismo decedentes *ib.* b

— eius transfusio non est contra divinam iustitiam, quia servatur ordo sapientiae in conditione, ordo naturae in propagatione, ordo iustitiae in purificatione 235 b — non est a Deo, sed a coordinatione humanae voluntatis *ib.*

— eius macula curatur in mente, sed infectio in carne remanet, in parente, sed ad prolem transmittitur 236 a — curatur quantum ad reatum poenae aeternae, sed remanet quantum ad actum et motum concupiscentiae *ib.* — curatur quoad culpam, sed remanet poena temporalis *ib.*

— eius sequela per gratiam singularem ablata fuit a B. Virgine *ib.* b

— actuale oritur a libera voluntate per suggestionem, delectationem, consensum, operationem 236 b — actualium initium est unum, id est superbia 238 a — duplex radix, fomentum triplex, septiforme caput *ib.* — distinguuntur ex diversa, sed semper deordinata appetitione boni et fuga mali *ib.* b

— poenale quoad malum merae poenae oritur a Deo, quoad malum poenae cum culpa oritur a nobis 239 a

— finale est peccatum in Spiritum S. 240 a — peccata finalia sunt irremissibilia ex parte principii, utpote ex mera voluntate procedentia ex parte termini, quia gratiam poenitentialem impugnant 240 a — sunt septem iuxta septuplicem modum, quo gratia potest impugnari, relate ad Ecclesiam, ad Deum et in se ipsa *ib.* b

— impulsio ad peccatum minuit rationem peccati, quia minuit rationem voluntarii *QD* 188 b 16*

PEDES — in Scriptura significant affectionem *SS* 562 a

PERFECTIO — perfectionis christianae summa versatur circa gratiam, iustitiam, sapientiam *QD* 120 b

— evangelica maxime consistit in perfectione obedientiae 128 a — consistit etiam in hoc, quod quis pro Christo donet voluntatem libertatis, quae est impretable

PLA

bonum 186 a — integrari debet per triplex votum *ib.* b — consideratur quantum ad meritum et quantum ad statum 187 b 41* sq. — est praesidium se profliteri perfectum quantum ad meritum, sed quantum ad statum se profliteri perfectum praesidium non est *ib.*

— eorum quae sunt supererogationis magis attenditur secundum perfectam configurationem ad Christum quam secundum superfluum et diminutum circa exterius obiectum 132 b 6*

— naturae quid sit, vide *Natura*

PERICURUM — quid sit *H* 517 b — prohibetur in secundo mandato *ib.*

PERSONA — est rationalis naturae individua substantia *QD* 65 b — est hypothesis proprietate distincta 67 a 9* — in emanationibus divinis se habet in ratione producentis 65 b — tribus modis distinguitur 75 b — secundum intellectum addit aliquid supra essentiam, quia in intellectu personae clauditur intellectus naturae, proprietatis et hypostasis 77 b 9* — cum altera convenit secundum essentiam, differt secundum proprietatem 78 a 11*

PERTRANSIBILE — dicitur vel per modum discursivum de uno ad aliud, vel per universalem et plenarium contentum eius quod cognoscitur ab intelligentia *QD* 5 b 3*

PEVILUM — et perspicuum commune est naturae caelesti et elementari *B* 223 a

PETROS (S.) — congruentissime constitutus est a Christo princeps Apostolorum *QD* 194 a

PHILOSOPHUM — aliqui cognoverunt ideas et virtutes exemplares *H* 365 b — defecerunt ob carentiam fidei 366 a — horum sententia de virtutibus *ib.* — quidam posuerunt circulationem animarum *ib.* — non cognoscebant quadruplicem morbum nemorbi causam neque medicum neque medicinam *ib.* b 367 a

PHILOSOPHIA — agit de rebus, ut sunt in natura *B* 205 a — dividitur in rationalem, naturalem et moralem *DR* 321 a — adhibita in interpretatione Scripturae est magni periculi *H* 422 a

PIETAS — consistit in reverentia venerationis divinae, in custodia sanctificationis intrinsecae, in affluentia miserationis internae *DD* 469 a — Noe, Abraham, Moysis, Samuelis 470 a

— oritur a Trinitate increata, a sapientia incarnata, a S. matre Ecclesia *ib.* — requiritur in praelatis 472 a — utilis est ad vera cognoscenda, ad mala declinanda, ad bona consequenda *ib.* — iuxta Tullium consistit in cultu deorum *H* 356 b

— naturalis docet, parentes esse honorandos *QD* 179 a

PINGUO — figurat corpus Christi *SS* 554 b, vide *Eucharistia*

PLAGAE — decem Aegypti respondent

decem transgressionibus legis divinae *H* 530 b — solus Christus ab eis liberat 531 b

PLANTA — praecipua paradisi sensu tropologico intellecta est Filius *DPL* 577 a — sunt etiam aliae plantae fructiferae *ib.* — duodecim earum fructus *ib.* b

PLANTATIO — paradisi terrestri symbolum est paradisi caelestis *DPL* 575 a — est duplex 577 a

PLATO — convertit totam cognitionem veritadinalem ad mundum idealem *SS* 572 a — ob hoc increpatur ab Aristotele *ib.* — videtur accepisse inter philosophos sermonem *sapientiae* *ib.*

PLEBUDINO — potestatis in uno solo Pontifice debuit collocari *QD* 195 a, vide *Pontifex*

PLURALITAS — quae dicit defectum reducitur ad unitatem reductione propria; quae non dicit defectum non indiget reductione *QD* 67 b 17*

POENA — protoparentum nostrorum multiplex fuit, id est in utrisque carnis rebellio et erubescencia, labor et angustia, fames et indigentia, mors et resolutio in cinerem *B* 233 b — mulieris specialiter fuit multiplex aeruma in conceptu, dolor in partu, subiectio ad virum in convictu *ib.*

— peccati originalis fuit in hac vita quoad animam infrmitas in irascibili, ignorantia in rationali, malitia in voluntate, concupiscentia in concupiscibili; quoad corpus rebellio, multiplex corruptio, mors et incineratio; in altera vita fuit damni et scelus quoad adultos, damni summomodo quoad parvulos 234 a b — quae est mera poena, est a Deo; quae vere est culpa, non est a Deo, sed est contracta vel acta 239 a — nulla est sine aliqua culpa *ib.* — purgatorii, inferni, parvulorum, vide *Ignis, Infernus, Peccatum*

POENITENTIAE SACRAMENTUM — patet omnibus quantumcumque peccatoribus, quamdiu sunt in statu praesentis vitae *B* 275 a — ad eius integritatem requiritur contritio in animo, confessio in verbo, satisfactio in facto 276 a — potestas clavium residet in solo ordine sacerdotali *ib.*

PONENS — est inclinatio ordinativa *B* 249 b

PONTEX SUMMUS — erat etiam in veteri lege, et ei obediendum erat ab universis *QD* 189 a — tenet locum Christi 155 b — eius est statuere decreta ab omnibus observanda 191 a — sine eius obedientia non potest unitas Ecclesiae conservari *ib.* b — in eo debet esse universarum collectio dignitatum 195 b — eius institutio consonat legi naturae, legi scriptae, iuri pontificio, iuri canonico, visibilibus, invisibilibus, pietati fidelium, rectae intelligentiae omnium animorum *ib.* b — illi competit potestas regis et pontificis 196 b 8* — item competit uterque gladius, spiritalis et materialis *ib.* — communicat alii iurisdictionem sine detrimento 197 a 9*

PONTIFICATUS — in lege evangelica est dignior et altior quam in lege veteri *QD* 189 a

POSSE — divinum, vide *Deus*

POSSIBILE — in Deo consideratur tripliciter *B* 216 a

POSTREMUM — non potest esse productivum *QD* 113 b 3*

POTENTIA — *activa* ad infinita non est nisi in creatrice essentia, *passiva* potest poni in creatura *QD* 42 a — non est reductibilis ad actum nisi per ens in actu 47 b — rationis sententialis duo afficit *H* 350 a — in anima est triplex: animalis, intellectualis, divina 358 a

— Dei est completa et ordinata *B* 216 a, vide *Deus* et *Omnipotentia*

POTESTAS — pontificis et regis concurrunt in unam personam successoris Petri *QD* 196 b 8*, cfr. *Pontifex*

— conficiendi est *essentialis* characteri sacerdotali, absolvendi est tantum characteri *auxera* 197 a 10* — prima est absoluta, secunda est relativa ad alterum *ib.* — est in aliquo vel sicut in subiecto sustinente, vel sicut deficiente *ib.* 11*

PRAELETA DECALOGI — ad ea observanda nos movet auctoritas mandantis, utilitas observationis, periculum transgressionis, irprehensibilitas mandatorum *DP* 507 a — eorum observanda habet triplicem utilitatem, et eorum transgressio triplex periculum 508 a b — sunt irprehensibilia ob tres rationes 509 a b — sunt fundamenta omnium legum et praeceptorum *ib.* — sunt decem, duobus tabulis contenta 510 a *B* 263 a — ad ea cognoscenda et observanda requiritur timor et amor *DP* 512 a — quid singula praecipiant vel prohibeant 511 ad 332 incl.

— individualia, caeremonialia, figuralia, moralia, legis Moysaicae et evangelicae, quae et quot sint et quomodo inter se conveniant vel discrepent *QD* 187 a 5*, vide *Lex*

— praeceptum naturale crescendi et multiplicandi, prout respicit statum commune, non ligat aliquem per se et determinate, si est alius, qui illud possit implere *QD* 173 a 1* — non descendit ad singularem personam determinate nisi in casu, quo natura non posset subsistere, ut fuit in Adam et filiis Noe *ib.* — in omni praecepto est vita et mors *H* 530 b

PRAEIUDICIUM — dispensat a labore marum *QD* 158 b sq.

PRAEIUDICATOR — Evangelii licite potest petere temporalia ad sustentationem pro spiritualibus, quae ministrat *QD* 147 a 17* — ei debentur duae mercedes: una in via, quae in labore sustentat, altera in patria, quae in resurrectione remunerat *ib.* — verus est ille qui habet auctoritatem, veritatem, utilitatem *ib.* 18* — antequam aliis praedicat, debet esse prius imbutus et dulcoratus in se *H* 109 a

PRAESESE — potest velle aliis simpliciter, sublimiter, utiliter *QD* 188 a 12* — velle praeseise simpliciter vel sublimiter est superbiae, velle utiliter, est caritatis *ib.*

PRAEIUS — qualitates, quas habere debet, ut sit bonus, recensentur *H* 354 a

PRAEIUS — et futurum attribuitur alicui vel per modum dispositionis rei intellectae, vel ipsius intelligentis *QD* 91 a 5* — item, per modum quondam et inhaberentis, vel per modum simulatis et coexistentiae *ib.* — quo sensu dici possit de Deo *ib.*

PRIMITAS — non excludit Trinitatem, immo eam includit *QD* 114 a — ponit summam actualitatem, fontalitatem, fecunditatem in primo principio *ib.* — ratio primitatis residet principaliter circa personam Patris *QD* 415 a 4*

PRIMUM — et principium sunt idem *QD* 143 a — per privationem anterioris et per privationem originis quid sit 115 a 4*

PRINCERS — quomodo praesidere debeat *H* 357 a — iuxta Philosophum differt a tyranno *ib.* — debet quaerere utilitatem populi, non suam *ib.* — quid sentitendum de principe, qui per successionem praestitit *ib.*

PRINCIPUM PRIMUM — est immensum et incircumscribibile, incorporeum et invisibile, aeternum et incommutabile, nobilissimum et perfectissimum *B* 214 a b sq. — est summe unum, verum, bonum, summe primum, id est omni inceptioe carens, summe aequale et pulcrum, utile et proficuum 215 a

— est omnipotentissimum, omnipotentissimum, benevolentissimum *ib.* b — se manifestat generaliter et specialiter 214 a — se reddit nobis cognoscibile per Scripturam et per creaturam 222 b

— de ceteris primi principii attributis, vide *Deus*

— principium et finis, secundum quod accipiuntur in ratione aeternitatis, idem sunt quod terminus initialis et finalis in duratione rei *QD* 90 b 3* — secundum quod dicunt terminum, dicunt limitationem cum defectu, licet videantur dicere complementum 91 a 4* — durandi dicitur uno modo per durationis productionem et continuationem, alio modo per durationis inchoationem 95 b 6*

— activum et passivum in creaturis quid sit *H* 340 b — illud tollere est tollere a creatura repraesentationem Trinitatis *ib.* — principium redemptionis, vide *Christus*

— principium visum, vide *Rachel*

PRODUCTIO — quomodo respiciat personam et quomodo naturam *QD* 67 a 11* — Spiritus S. non repugnat simplicitati divini esse 75 a — in divinis non potest realiter differre a producente 111 b 2* — omnis creaturae de necessitate praesupponit Trinitatem aeternam 113 b — principii principiantis est prior rei principiantis *ib.*

PROMISSIO — quare necessaria fuerit in veteri testamento *H* 395 a

PROPHETAE — indiciorum Dei sunt sex *B* 204 b — quot sint in Trinitate, vide *Trinitas* et *Deus*

PRUDENTIA — est bonorum et malorum scientia utroqueque discretio *H* 363 a

PSALMI POENITENTIALES — in his agitur de septem exercitiis iustitiae, per quae gra-

PSA

tia in iustis custoditur *DD* 464 a — quae ratione hoc appellantur nomine, quare sint septem et cur mutari non possint nec multiplicari *ib.*

PSALMISTATUS — non est ordo, sed ordinum praeeambulus *B* 278 a — ab Isidoro adnumeratur inter ordines, sed largo modo *ib.*

PUBLICITA — est prima columna domus Sapientiae *DD* 501 a — est triplex, id est

communis, coniugalis et privilegiata *DP* 527 b

— coniugalis est secundum legem evangelicam *QD* 166 a sq. — consonat legi Dei secundum omnes temporis decurrentis status 167 b — consonat legi naturae tripliciter, legi scriptae tripliciter, legi gratiae tripliciter 167 b sq. — approbatur verbo apostolico et evangelico, ore angelico et ore divino 168 b — abstinet non ab omni,

sed tantum ab omni illicito concubitu 171 b 15^a, vide *Matrimonium*

— privilegiata, vide *Virginitas*

PUNCTUS — est simplicior continuo *QD* 77 b 7^a — est principium extensionis 92 b 14^a — non est tota essentia durationis *ib.* — est stabilita posita *ib.*

— intersectio elliptica vocatur *caput vel cauda draconis II* 443 b — in eo eclipses lunae contingunt *ib.* et in nota.

Q

QUA

QUAERERE — est in omni eo quod coepit esse *QD* 91 a 5^a — est quod ex adiacentia temporis relinquatur *ib.* in nota. — est nihil ex eo quod abiit, aliud ex eo quod instat, aliud ex eo quod necesse est confingere *ib.*

QUAERITAS — haec locutio adhiberi non debet, cum quis loquitur de aeternitate Dei *QD* 91 a 5^a — modus quaeritatis in *essendo* opponitur modo *essendi* per simultatem et coexistentiam *ib.*

QUANTITAS — alia est *molis*, alia *virtutis* *QD* 36 b 13^a — in quantitate molis simplex et infinitum super diversa fundantur, in quantitate virtutis fundantur super idem *ib.*

— virtutis est in Deo, non molis nec numerositatis 82 a 2^a et 5^a — divinae virtutis non attenditur secundum quantitatem *posse*, quod est potius infirmitatis quam potentiae, sed secundum dignitatem propriam

QUI

actus, qui est immensus, sicut est immensa ipsa potentia 62 a 5^a — item attenditur non tantum in potentia operante *extra*, sed etiam, in quantum est *excellencia valoris* sive in absolutis sive in relativis 82 a 4^a

QUODITATES — habent sex differentias occultas, quae sunt velut sex lumina, quae disponunt animam ad sciendum et bene sentiendum *H* 350 a

R

RAC

RACHEL — designat vitam contemplativam *QD* 114 b 1^a — interpretatur *visum principium* *ib.*

RADIATIO — est triplex, id est mansiva, decora, iucunda *H* 429 a — haec triplex debet esse in anima, ut dici possit hierarchizata *ib.* — explicatur *ib.* a b

RADIUS — directus fortior est obliquus *H* 352 a — relictus est a corpore terso virtute tensionis *ib.* — fractus est in introitu aetheris perspicui *ib.* — huic triplici radio respondet triplex amor *ib.* in nota. — si cadit perpendiculariter super corpus tersum et politum, per eandem viam necessario repercutitur 459 a

RATIO — aeterna requiritur ad cognitionem certitudinalem et regulans et ratio motiva, non tamen *sola*, sed cum *ratione creata* *QD* 23 b

— ratio humana est triplex, id est detectiva, stans et elevata 57 a — est etiam mera et adita *ib.* — quod consonat stanti vel elevatae potest repugnare defectivae *ib.* — ex adita aliquid potest esse credibile, quod non est ex mera *ib.* — in aliquo actu potest absorberi dupliciter 170 b 11^a

— exemplaristis illa invenitur *H* 432 a — principalis, movens ad credendum, Deum esse trinum et unum, est ipsa illuminationis inchoata in lumine infuso et consummata in lumine infuso *QD* 56 b

— rationes substantivae existentium in Deo non sunt rerum essentiae verae neque quidditates 8 b — ideales in Deo non pluralificantur secundum rem, sed secundum rationem 43 b, cfr. *Deus* — attinguntur a cognoscente, licet non eodem modo a quolibet 24 b

— viventes apparent spiritibus gloriosis quadrupliciter *SS* 542 a

RATIONALE — differt ab irrationali non solum per accidens, sed essentialiter *II* 351 a

RECEPTUM — omne est in recipiente per modum recipientis, non per modum recepti *QD* 41 a

RECTIFICATIO — voluntatis fit per obedientiam alteri exhibitam *QD* 185 b

RECTITUDO — quaedam est necessitatis, quaedam perfectionis *B* 218 a — divinae voluntatis innotescit per triplex signum *ib.*, vide *Voluntas*

RECTOR DEI — evangelizare est nobilissimum officium *SS* 539 a — est influenza deiiformis, rectificans iudicia rationis, pacificans imperia facultatis, inefficacis desideria voluntatis 540 b — quia spirituale, non est in exterioribus, sed in interioribus; quia sublimis, non invenitur in inferioribus, sed in superioribus; quia incorruptibile et perpetuum, non est in rebus creatis, sed in rationibus casualibus 541 b — est gloriosum propter celsitudinem gloriae Patris, speciosum propter pluritudinem sapientiae Filii, deliciosum propter benevolentiam Spiritus S. dulcedinem 542 b — est magna longitudine interminabilis aeternitatis, intuitivae incoercibilis caritatis, celsitudinis incomprehensibilis sublimitatis 543 a — ad illud consequendum requiritur gratia baptismalis, poenitentialis, finalis et pluralificans 544 a, vide *Gratia*

REGULA — in regula approbata nullum est periculum *QD* 188 a 13^a — in iis quae sunt *secundum* regulam, obediendum est etiam sine mandato Superioris; in iis quae

RES

sunt *contra* regulam, obediendum est ex mandato Superioris; in iis quae sunt *contra* regulam, nulli est obediendum; ad ea quae sunt *supra* regulam, nullo modo quis adstringitur *ib.*

— regula circumspeditionum moralium quae sit, vide *Intellectus*

RELATIO — duplicem habet respectum, id est ad subiectum *in quo* et ad extremum *ad quod*; primo modo transit, secundo manet *QD* 78 b 14^a — ut pluries dicit complementum 104 b 2^a

— relationes puncti non sunt similes relationibus personalibus, quia primae sunt *ad extra*, secundae sunt *ad intra* 78 b 15^a — relativa sunt simul natura 94 a — relationes in divinis quot sint, vide *Deus*

RENS — accincti significant munditiam in carne, quam habere debet qui ad eucharistiam accedit *SS* 362 a, vide *Eucharistia*

REPARATIO — humani generis facta fuit tribus modis a primo principio, id est remediando, satisfaciendo et reconciliando *B* 242 b

REPRESENTARE — dicit actum ad alterum, idem videtur non posse recte dici de Verbo *QD* 41 a 7^a

RES — creata non potest adaequari intellectui creati per propriam naturam, sed per aliquam similitudinem *QD* 7 a — res habent *esse* in mente, in proprio genere, in arte aeterna 23 b, *B* 230 b — in anima habent *esse* per notitiam, per gratiam et per gloriam *B* 203 a

— in rebus creatis consideranda sunt origo, magnitudo, multitudo, pulcritudo,

RES

operatio et ordo *I* 299 a — quomodo inirent in animam per apprehensionem 300 b

RESPECTIVUM — est duplex, id est quod dicit respectum ad aliud *diversum* secundum essentiam, et quod dicit respectum ad aliqd sibi *constitutive* *QD* 77 a 4^m — primum, utpote includens dependentiam, dicit defectum a simplicitate summa; secundum, cum nullam includat dependentiam, nullum includit a summa simplicitate defectum *ib.*

REPUBLICA — ad sui conservationem indiget opere manuali, civili, spirituali *QD* 161 a — quando princeps praestet per successionem, male regitur, econtra bene regitur, cum praestet per electionem *H* 357 a

SAB

SABBATUM — sanctificatio diei sabbati praecipitur in tercio decalogi praecepto *DP* 320 a — consistit in sincera dilectione Dei; quatenus est summe bonus *ib.* — ad hanc dilectionem obtinendam requiritur divina vacatio, Christi imitatio et cessatio ab omni opere servili 321 b

SACERDOS — debet offerre sacrificium in persona universalis et non in persona sui solius *SS* 361 a

SACRAMENTA — ab initio fuerunt instituta ad hominis curationem, ne morbus curreret sine remedio *B* 266 a — legis naturae praeserebant tantum *umbram* gratiae in oblationibus, decimationibus, sacrificiis *ib.* — legis scriptae gratiam *figurabant* circumcisione, expiatione, sacrificiorum distinctione *ib.* — legis graeae corporis gratiae producunt et praedicta evacuunt, utpote potiora, efficaciora, digniora *ib.*

— ista fuerunt instituta a Christo sub signis sensibilibus, quae ex similitudine naturali gratiam representarent, ex institutione significarent et benedictione producerent 265 a — item, instituta fuerunt ut competenter morbo superbiae, ignorantiae, accidiae per humiliationem in seceptione, cruditionem in significatione, exercitationem in diversificatione; ut sic competenter homini aegrotanti, qui ex eis haurit gratiam curationis, aegritudini et occasione aegrotandi *ib.* a b

— instituta fuerunt a Christo in verbis et elementis ad evidentiam significationis et ad efficaciam sanctificationis 268 a — quaedam Christus instituit per confirmationem et consummationem, quaedam per insinuationem, quaedam vero utroque modo et etiam in se ipso ea suscipiendo *ib.* — instituta sunt septem numero, ut responderent graeae septiformi 267 a — ordinata sunt ad perfectam hominis curationem per expulsionem morborum chyliae et poenae, per restitutionem sanitatis animae in usu virtutum theologiarum et cardinalium, et per eiusdem conservationem, muniendo intrantes ad vitam, in ea stantes et ex ea migrantes; eos relevando a

— Romanorum *bene* gubernata est quamdiu ipsi principes elegerunt; cum vero ad successionem devenerunt, *male ib.*

RESURRECTIO — corporum futura est propter retributionem iustitiae, propter reformationem gratiae, propter constitutionem naturae *B* 286 b — secundum exigentiam ordinis divinae iustitiae erit universalis, simultanea, inaequalis *ib.* — secundum exigentiam consummationis gratiae quod bonos fiet in optimis conditionibus per conformitatem cum Christo *ib.* 287 a — secundum exigentiam perfectionis humanae naturae erit *necessario* cum partibus, quae faciunt ad corporis substantiam, *de congruo* cum partibus, quae faciunt ad eius

ROM

decemtam et cum ordinatione ad incorporationem perpetuam *ib.*, vide *Corpora*

REVELATIO — est perfecta *B* 210 a — per triplicem visionem, nempe corporalem, imaginativam et intellectualem, in prophetis fuit medium contemplationis veritatis 260 a

REVERENTIA — exhibetur parentibus eis obtemperando *QD* 179 a

RETORICA — est irradiatio, quae mens illustratur ad persuadendum *H* 353 a — habet triplex genus causae *ib.*

ROMANUS — monachus an laudari, vel vituperari debeat de eo, quod R. Benedicti in specu tribus annis latenti vitae necessario ministravit *QD* 152 a, vide *Benedictus (S.)*

S

SAP

quam principium movens, ratio dirigens, finis quietans *ib.*

— est cognoscitiva rerum cognitione simplicissima *B* 216 a b — est ratio cognoscendi *ib.* b — ut cognoscitiva rerum possibilem appellatur lux; ut existentium appellatur visio; ut bonorum operum, approbatio; ut futurorum, praesentia; ut ab ipso Deo faciendorum, dispositio; ut praemiorum, praedestinatio; ut damnandorum, reprobatio *ib.* — ut ratio cognoscendi omnia appellatur lux; ut cognoscendi visa et approbata, speculum; praevia et disposita, exemplar; praedestinata et reprobatia, liber vitae *ib.* — Sapientia, unde oritur, et quae sit eius domus *H* 336 a — aedificatur septem columnis *ib.* — porta sapientiae est concupiscentia et desiderium eius *ib.* — eius forma est mirabilis 337 b — est uniformis, multiformis, omniformis, nulliformis *ib.* et 338 a b sq. — in regulis divinarum legum est immutabilis 337 b — resultat ex multis mysteriis S. Scripturae 339 b — est cognitio causarum altissimarum et per causas altissimas 356 a — habet duplicem radicem 395 a — habet quatuor fructus et quatuor axes 417 b — comparatur soli et mulieri bonae 425 b 426 a — est duplex: vera et falsa: ista evacuanda, illa appetenda est et diligenda *DD* 499 b

— **Sapientia (Donum Spiritus S.)** venit desursum a Patre luminum tanquam lux ad nostram potentiam cognitivam illuminandam, ad nostram potentiam affectivam laetificandam et ad nostram operativam corroborandam *DD* 500 a b — aedificat domum Dei, in qua exiit septem columnas, quae dilucide exponuntur et explicantur 501 a b sq.

— creata est quoddam lumen seu influentia lucis aeternae, quod dat intelligetiae creatae, tanquam aliquid ei proportionabile et inherens, ad eam habilitandam ad sapientiam increatam *QD* 29 b — utrum et ista fuerit in anima Christi, vide *Christus*

SAPIENTIALIA — speculamina, desideria,

casu mortali vel veniali et eos renovando in *esse* spirituali et in *esse* naturali *ib.* b

— eorum dispensatio regulariter spectat ad solum genus humanum 269 a — in omnibus requiritur intentio in dispensante, in aliquibus etiam ordo sacerdotalis vel pontificalis *ib.* — secundum veritatem dispensari possunt etiam ab haereticis, secundum veritatem et utilitatem tantum intra Ecclesiam *ib.* b — quae respiciunt morbos iterari possunt, quae respiciunt status hierarchicos non sunt iterabilia ob characterem, quem imprimunt 270 b

— de singulis in specie vide *Baptismus, Confirmatio, Eucharistia, Poenitentia, Extrema Unctio, Ordo, Matrimonium*

SACRIFICIUM — laudis dicitur a naturali iudicatorio *H* 356 b — in hoc consenserunt etiam veri philosophi 357 a

SALOMON — possedit omnem scientiam philosophicam *DD* 475 a b

SALUS — dilata est, ut desideraretur, custodiretur et amaretur *H* 395 b — duo ad salutem sunt necessaria, scilicet notitia veritatis et exercitatio virtutis *DD* 457 a

SAMPSON — capillatus fortissimus fuit *DD* 459 b — fortitudo eius erat in septem capillis *ib.* — hi septem capilli significant septiformem Spiritus S. gratiam *ib.* — figurat donum fortitudinis 480 b

SANCTITAS — secundum Dionysium est ab omni immunditia libera, perfecta et omnino immaculata munditia *H* 337 a — haec munditia est proxima dispositio ad sapientiam *ib.* — habet quatuor proprietates 423 b — simulata seu falsa non est sanctitatis, sed potius iniquitas 469 b

SAPENTES — pauci sunt vere sapientes et quare *QD* 26 a

SAPIENTIA — duplex est: increata et creata *QD* 29 b

— increata nullius creaturae potest esse informativa, sed tantum exemplativa *ib.* a 3^m — nulli potest accidere *ib.* 4^m — per sui essentiam est omnibus intellectibus praesentissima *ib.* b 9^m — est lux aeterna, quae ad sapientialem cognitionem se habet tan-

SAR

exercitia ad regnum Dei consequendum quae sint SS 548 b

SARABATAE — monachi mali erant *QD* 164 a 12*

SATISFACTIO — est pars integralis Sacramenti poenitentiae *B* 275 b — habet tres partes 283 b

SCIENTIA — ad certitudinem scientiam non sufficit animae veritas rerum, secundum quod habent *esse* in se, sed secundum quod habent in proprio genere *QD* 23 b — scimus, cum arbitramur cognoscere causam, propter quam res est et impossibilitatem aliter se habendi SS 569 a — quid ad eam requiratur *ib.* — quidquid scitur scientis comprehensione finitur *QD* 33 b

— divina est excellens propter perfectionem et propter simplicitatem *B* 217 a — cognoscit infallibiliter contingentia *ib.* — est una in multiplicata rationum *ib.*

— scire divinum secundum cognitionem intelligentiae est actus Dei intrinsecus *QD* 5 a — scitum a Deo aliquando nominat rationem cognoscendi, aliquando ipsum cognitum *ad extra* 6 b 9*

— Scientia (*Donum Spiritus S.*) est quadruplex, id est philosophica, theologica, gratuita et gloriosa *DD* 474 a sq.

— philosophica est veritatis scrutabilis notitia certa et tripliciter dividitur *ib.* — eam habuit Salomon 475 a — continet vestigium Trinitatis *ib.* — potest pati eclipsis stultitiae *ib.* — est insufficientis ad plenum cognitionem Creatoris *ib.*

— theologica est veritatis credibilis notitia pia 476 a — fundatur in fide *ib.* — quomodo homo eam repellat *ib.*

— gratuita est veritatis credibilis et diligibilis notitia pia 477 b — dicitur scientia Sanctorum, quia nihil habet vitiositatis, quia habet annihilationem sanctitatis, quia docet scire et verum sciendi modum *ib.* et 478 a — debet esse iuncta cum caritate *ib.*

— gloriosa initiatur in contemplativis, perpetuatur in dormientibus et consummatur in resurgentibus 479 b

— scientiae philosophorum sunt novem *H* 349 a — decima, quam ipsi polliciti sunt, quae sit *ib.* — in scientiis possunt esse abusus et qui sint 357 a — scibilia non sunt tantummodo entia acta, sed etiam in potentia *QD* 5 b

SCRIPTURA SACRA — eius ortus attenditur secundum influentiam Trinitatis, progressus secundum exigentiam humanae capacitatis, status secundum superabundantiam felicitatis *B* 201 a sq. — eius ortus non est per humanam investigationem, sed per divinam revelationem *ib.* — eius firmitas et intelligentia manant ex fide *ib.* b — eius progressus non est coarctatus ad leges rationationum iuxta morem aliarum scientiarum, sed procedit secundum lumen supernaturale *ib.* — describit universum secundum quatuor *ib.* — eius status seu fructus est plenitudo felicitatis aeternae 202 a — quo fine et qua intentione investiganda *ib.*

— materialiter dividitur in vetus et novum testamentum, formaliter revocat a malo et movet ad bonum, specialiter in veteri testamento per timorem, in novo per amorem, communiter in utroque, in libris legalibus per praeccepta, in historialibus per exempla, in sapientialibus per documenta veritatis, in prophetalibus per omnia praedicta aggregata 202 b 203 a sq. — quare non dividitur in theoreticam et practicam, sicut philosophia *ib.* a — est similis fluvio latissimo *ib.* b — describit mundi decursum per tempus legis naturae, legis scripturae, legis gratiae *ib.* — distinguit septem aetates *ib.*, vide *Aetates*

— est sublimis ratione obiecti, quia describit spectantia ad gratiam, ad gloriam, ad sapientiam aeternam; ratione motivi, quia omnia describit per unum Iesum Christum, qui est hierarchia in triplici hierarchia 204 b sq. — ex hac triplici hierarchia, quam describit, habet tres gradus altitudinis *ib.* — levat in altum intelligentiam mentis, deletat intellectum, assuescit ad contentus divinum 205 a b — in unitate litterae habet triplicem sensum, nempe allegoricum, tropologicum et anagogicum, competentem subiecto, auditori, principio a quo et fini ad quem *ib.* b sq. — cur habet intelligentiam multiformem 206 a — ad intellectum certissimum reddendum procedit per auctoritatem divinam; ad voluntatem movendam procedit per exempla, praeccepta, prohibitiones, comminationes, promissiones, orationes, laudationes Dei 206 a sq. — in uno modo procedendi antheitico continet novem modos *ib.* b — est excellens 207 a — nihil continet inutile *ib.* — verba eius non praeteribunt *ib.* — quo modo et secundum quas regulas debeat exponi, vide *Expositor*

— exhibet formam crucis intelligibilis 208 a — eius veritas est a Deo, de Deo, secundum Deum et propter Deum *ib.* b

— quia cognitio sublimis, agit de primo principio *effectivo*, ideo in eo insinuat ordinem naturae in existendo, ordinem sapientiae in disponendo, ordinem bonitatis in influendo; quia cognitio salutaris, agit de primo principio *reparativo*, ideo *qua talis* non agit literaliter de Angelis 222 b sq. — est doctrina sufficiens de creatione, libet non descendat ad naturas speciales eorum 223 b — narrat rerum condiciones ordinate quantum ad tempus, distinctionem et ornatum *ib.* — spiritualiter intellecta inmit in caelo hierarchiam angelicam, in terra hierarchiam ecclesiasticam, in aqua gratiam, per quam utraque irrigatur, et in septenario dierum septiformem Ecclesiae statum et septiformem item Angelorum conversationem a creatura ad Deum *ib.*

— docet, quid credendum, quid expectandum, quid operandum *H* 338 b — est cor, os, lingua, calamus Dei, est liber scriptus intus et foris 387 a — eius intelligentia spiritualis comparatur congregationi maris 388 a — tempore futuro maris manifestabitur et melius intelligetur 389 a — habet multos intellectus, quatuor sen-

SIM

sus et quatuor facies *ib.* b — est ordinatissima 393 b — est consimilis ordini naturae in germinatione terrae *ib.* — eius finis est quadruplex 394 b — dat duodecim aspectus 410 b — est excellentis plena *ib.*

— illustrat per spectacula interna et per exempla externa, per divina promissa, per inferni tormenta, per praeccepta directiva, per districta iudicia, per severa solatia, per benigna flagella 410 b 411 a b — illustrat etiam per ostensionem acierum et praesidiurum et per signa figurarum ac per dona gratiarum 412 a b 413 a b — eius excellentia 421 a

— ad eius intelligentiam adhibendi sunt libri Sanctissimi et summae magistrorum 421 a — comparatur aquis maris propter profunditatem mysteriorum, multipliciter sensuum, stabilitionem Ecclesiarum *QD* 476 b

SEXAGES — numerus est perfectus *B* 278 b

SEXAGES — est duplex in homine: interior et exterior *B* 229 a — secundum hunc duplicem sensum fit contemplatio Divinitatis et humanitatis Christi SS 571 a

— S. Scripturae sunt quatuor *H* 389 b — literalis habet quatuor partes; spirituales est triplex 390 b — anagogicus, allegoricus, tropologicus, quorum singuli habent quatuor facies *ib.* et 391 a, vide *Scripturae*

SEPARATIO est duplex *QD* 83 h 12*

SEPTENARIA — septiformia quid et quod triplex sint *B* 264 b

SERMO — omnis significat mentis conceptionem *DR* 323 b — ratione sui significat ordinem vivendi, ratione finis dirigitur ad experimentum, erudiendum et movendum 324 a — debet esse sententiosus, id est discursivus, inquisitivus et persuasivus *DD* 473 a — ad hoc indiget grammatica, logica, rhetorica *ib.* — est instrumentum expressivum sapientiae 502 a

— sapientiae videtur datum fuisse Platonis; scientiae, Aristoteli; uterque, excellenti modo Augustino, excellentiori modo, Moysi et Paulo, excellentissimo, Christo SS 572 a b

SERVITUS — est poena peccati *QD* 181 a — servitutum coactam non dicitur natura stans, sed natura a suo statu cadens 182 a 3*

SERVUS — dicitur dupliciter: vel subiectione obligatoria, vel humilitate perfecta *QD* 195 b 1* — qui praest non potest esse primo sensu, sed potest se unio *ib.*

SIMILE — in Deo quid sit *QD* 90 a — in creatura est duplex *ib.*

SIMILITUDO — per convenientiam duorum in tertium definitur rerum differentium eadem qualitas *QD* 8 b 9 a — haec non potest poni in Deo respectu creaturae, sed imitative ponitur 9 a 2* — aequiparantiae quae sit et an possit in Deo poni *ib.* 4* — quae similitudo possit esse inter Creatorem et creaturam *ib.* b — per participationem est minima, per imitationem est maior vel minor, per exemplationem est summa *ib.* — in quo differat ab aequalitate *ib.* 3 4*

— cum Deo non quocumque fieri ad complementum virtutis, sed illa tantum,

SIM

quae manat ex vi amoris assimilativi 178 b 7* — consistit non in quantitate, sed in qualitate 196 b 6* — respicit Deum per modum principii, obiecti et doni infusi SS 371 b

SIMON MAGUS — quomodo designet anti-christum H 399 b — primus vendidit dona Spiritus S. DD 460 a

SIMPLEX — quanto aliquid est simplicius, tanto eius virtus est magis unita QD 35 a — finitum, cum attingitur, totum attingitur, infinitum non ita 36 a 10* — aliud excludit immensitatem, aliud includit 73 b 13*

SIMPLICITAS — summa excludit compositionem ex aliis et cum alio QD 67 a 12* — non potest stare cum compositione naturae aut personae ib.

SIMILITAS — dicit praesentialitatem summam, simplicem et indivisam QD 92 a 11* — cum de aeternitate dicitur, non indicat condurationem et coexistentiam diversorum durabilium, sed privationem successivis in continuitate rei durantis ib.

SIBIERTAS — consistit in moderato usu cibi vel potus QD 171 b 15*

SOCRATES — colebat unum Deum H 356 b

SOL — quid repraesentet analogice H 391 a b — quid significet allegorice ib.

SOLICITUDO — est duplex QD 169 b 4*

SPECIES — quia quando sit talis et quomodo ab ea abstinendum QD 147 a 18* — species virtutum sunt tres H 334 b

SPECULATIO — per sex gradus quid sit B 260 a — Dei fit per vestigia eius in universo I 296 a sq. — per suam imaginem naturalibus potentis insignitam 303 a sq. — dilatatur et adiuvatur per philosophiae lumina 305 b — fit in creata imagine donis gratuiti reformata 306 a sq. — ad hoc supervenienda est imago mentis nostrae tribus virtutibus theologicis ib. — dilatatur et adiuvatur per Scripturam 307 a

— divinae unitatis fit per esse, quod est nomen eius primum ad litteram et spiritum H 422 b — cum assiduitate ib. — cum complacentia 423 a — cum mensura ib. — sapientiae exigit quatuor 424 a b

SAUBILITAS — in affectu est columna quinta domus Sapientiae DD 502 a

SPECULUM — ad cognitionem certitudinalem requiritur, ut aliquo modo attingatur ratio aeterna, non sola et in tota sua claritate, sed cum ratione creata et cognita ut in speculo QD 22 b sq. — quomodo comprehensiores cognoscat res in speculo aeterno 25 b

— Trinitatis duplex est: unum intellectuale, aliud materiale H 381 a — quomodo hoc duplex speculum adiuvet ad speculandam Trinitatem ib.

SPIRITUS S. — est donum B 212 a — est nexus seu caritas Patris et Filii ib. — est hierarcha purgans, illuminans et perliciens H 346 b — per divinum radium dat intellectum visivum 348 b, cf. *Christus*

SPIRITUS — rationalis spectatus in suis potentis absolute; in rationali rectificatur secundum faciem superiorem per fidem, secundum faciem inferiorem per prudentiam, in irascibili per spem et fortitudinem, in concupiscibili per caritatem et temperantiam B 256 ad 260 incl.

— expeditur in rationali per donum intellectus, consilii, scientiae, in irascibili per donum timoris et fortitudinis, in concupiscibili per donum pietatis et sapientiae ib.

— perficitur in rationali per paupertatem spiritus et munditiam cordis, in irascibili per mansuetudinem et misericordiam, in concupiscibili per lectum et pacem ib.

— glorificatur in rationali per visionem Dei et claritatem, in irascibili per possessionem Dei et impassibilitatem, in concupiscibili per fruitionem Dei et sublimitatem ib. — spectatus in omnibus potentis relative; rectificatur per iustitiam, expeditur per pietatem, perficitur per zelum iustitiae et glorificatur per agilitatem ib.

STATUS — animarum sunt quatuor H 427 a

STUDIVM — in sacra Scriptura quisque studere debet quantum ad litteram et spiritum H 422 b — cum assiduitate ib. — cum complacentia 423 a — cum mensura ib. — sapientiae exigit quatuor 424 a b

SAUBILITAS — in affectu est columna quinta domus Sapientiae DD 502 a

SYN

SUBIECTUM — theologia quadruplex B 205 b, vide *Theologia*

SUBSTANTIA — quanto est simplicior, tanto plurius est cognoscitiva QD 3 a — creata omnis habet tria H 340 a — in qualibet suo dno vestigia ib. — secundum quod cadit in definitione personae, idem est ac hypostasis 66 b

SUCCESSIO — principis in gubernio reipublicae male facit ad regimen H 357 a — multa mala affert ib., vide *Respublica*

SUFFRAGIA — ecclesiastica sunt praebula iudicii B 283 a — prosunt animabus in purgatorio detentis ib. b — non prosunt damnatis 284 a — nec Beatis ib. — quomodo prosint communia ib. — quomodo prosint specialia ib.

SUMMAE — Sanctorum et magistrorum quomodo adhibendae ad intelligentiam Scripturae, vide *Scriptura*

SUPERBIA — coniungitur essentialiter cum appetitu sublimitatis QD 118 b — non eradicatur nisi per vilitatem abiectionis ib. — deordinat cognitionem, affectionem, locutionem, gestum 119 b

SUPERIOR — potest esse aliquis tripliciter: aut quantum ad originem naturae, aut quantum ad dominium potentiae, aut quantum ad regimen providentiae QD 181 a

SUPERIORITAS — eius modus triplex QD 181 a, vide *Superior*

SURSUMACTIO — habet difficultatem in contemplatione H 441 a — in tali contemplatione corpus enervatur et indiget sustentaculo gratiae Spiritus S. ib.

SUSTENTATIO — pauperi iusto, Christum imitanti debetur multum, evangelico Christum evangelizanti debetur magis, grato debetur maxime QD 141 a b

SYLLOGISMUS — Christi: eius maior fuit ab aeterno, minor in cruce, conclusio in resurrectione H 334 a — necessarius seu resolutorius qualis sit 352 b

SYNAGOGA — est congregatio gregum H 329 a b

SYNDERESIS — distinguitur a conscientia B 229 b — remurmurat contra malum et stimulat ad bonum ib.

T

TEM

TEMPERANTIA — est necessaria in primis H 354 b — est rationis moderata dominatio in non rectos animi sensus 363 a — habet tres partes ib.

TEMPS — omnia tempora Deo sunt praesentia QD 90 a — tria tempora in mundo B 203 b — recte decurrit per septem aetates et consummatur in fine sextae 204 a — tempora figuralia sunt septem H 405 a — eorum duratio ib. b — sublimis cathedrae quando fuerit 406 a

TENTATIO — ex parte Dei permissentis fuit quoad tentatum in homine libertate arbitrii praedito, quoad tentatorem in forma serpentis, quoad obiectum tentationis de

precepto disciplinae B 232 b — ex parte diaboli tentantis quoad initium incepit a muliere, quoad modum fuit experiendo per interrogationem, impeliendo per assidurationem, alliciendo per promissionem ib. — utrum Deus debuerit permittere, hominem tentari ib. a, cf. *Peccatum*

TEMPTIVUS — productionis est duplex QD 95 b 5*

TESTAMENTUM — vetus et novum quoad speculationem latitudinis Scripturae B 202 b — vetus habet libros legales, historiales, sapientiales et prophetales ib. — novum habet etiam tales libros ib. — inter vetus et novum est magna conformitas

203 a — horum figura sunt rotae quatuor facierum et rota in medio rotae ib. — eorum differentia est timor et amor B 203 a — duo testamenta comparantur secundum rationem unitatis, dualitatis, ternarii, quaternarii, quinary H 401 b

TESTES — fidei debent habere notitiam certam provenientem ex triplici visione H 374 a b — famam perfectam fundant in praeracitate meritorum, miraculorum, martyriorum ib. b 375 a — concordiam plenam, quae est in eloquiis Scripturae, in decretis Conciliorum, in documentis Sanctorum ib. — sententiam firmam per consensum rationis ib. b 376 a, cf. *Fides*

TES

TESTIMONIUM — Christi malis fuit testimonio Iohannis Baptistae *H* 373 a — Ss. Trinitatis est indivisum et certum *SS* 535 a — est aliorum iramentorum fundamentum *ib.* — est triplex ratione effectuum *ib.* b — de Christo 536 b — item Christi de mundo triplex 537 b — informativum quid sit *ib.* — quid approbativum 538 a — quid increpativum *ib.* b — est malis odiosum *ib.* — ostendit triplicem adventum iudicis *ib.*

THEOLOGIA — agit de eis quae spectant ad gratiam et ad gloriam *B* 205 a — utriusque philosophia, quantum sibi opus est ad fabricandum speculum *ib.* — facit sibi scalam ad instar scaulae Iacob *ib.* — eius subiectum quadruplex *ib.*

— in universo agit de septem *B* 210 a — cur septemplexiter dividatur *ib.* — est scientia perfecta *ib.* — est sapientia *ib.* — est scientia una *ib.* b — eius multiplex subiectum *ib.*

THESAURUS — caelestis praefigurat eu-charistiam *SS* 563 a, vide *Eucharistia* — promittitur in *Isaia* *ib.* — omnis essentiae, sapientiae, gratiae et gloriae est in Christo *ib.*, *cf.* *Christus* — absconditus est ob quatuor rationes *ib.* b

TIMOR DOMINI (Domum Spiritus S.) — oritur ex consideratione sublimitatis potentiae Dei, perspicacitatis divinae sapientiae,

severitatis divinae vindictae *DD* 464 a b — eius utilitas 466 a — valet ad tria *ib.* — eius perfectio consistit in perfecta conscientiae emundatione, in perfecta obedientiae promptitudine, in perfecta fiducia firmitate 467 a b

TOTALITAS — in aeternitate non attenditur secundum quantitatem molis, sed secundum quantitatem virtutis *QD* 91 9

TRANSRESSIO — protopetentum quoad personas prius fuit in muliere, deinde in viro *B* 233 b — quoad processum fuit in utrisque initium, commissio, progressus et consummatio culpae 234 a

TRANSITUS — supra se ipsum quid sit 1312 a — per Christum quid sit *ib.* b — est pascha cum Christo *ib.* — quomodo faciendus *ib.*

TRANSMISSIO — originalis iustitiae et eiusdem defectus, vide *Iustitia*

TRIANGULUS — quomodo ducat in cognitionem Trinitatis *H* 352 a

TRINITAS — Deum esse trinum est verum credibile, seu congruum et debitum credi *QD* 51 a — credi debet de necessitate media 52 a per totum — congrue proponitur ad credendum, licet excedat intellectum humanum *ib.* b — huius affirmationis diversae rationes *ib.* b 53 a — est fundamentum totius fidei chri-

TRO

stianae 54 b — habet triplex testimonium secundum triplicem librum: creaturae, Scripturae et vitae *ib.* — ex libro vitae habet testimonium duplex *ib.* — eam creaturae testificant per rationem vestigii et imaginis *ib.* — personarum stat cum summa aeternitate 87 b — cum summa immutabilitate 104 a — cum summa necessitate 106 a — cum multiformitate apparitionum et appropriatorum *B* 244 a b sq. — in omni creatura relect per vestigium, in omni intellectu repraesentatur per imaginem, in omni iusto legiatur per similitudinem 230 a — est vigens, splendens, catens *H* 434 a — in ea est ratio exemplaritatis respectu omnium illuminationum 432 a — eam tripliciter respiciunt appropriationes novem proprietatum essentialium *ib.*

— in Trinitate tres sunt personae in unitate naturae *B* 210 b — personarum non excludit septem proprietates 214 a — includit septem alias *ib.* — sunt duae emanationes *ib.* b — tres *ipostases* 212 a — quatuor relationes *ib.* — quinque notionem *ib.* — tres proprietates personales *ib.*, vide *Deus*

TROPOLOGIA — circa operationem duplex est *H* 389 a

U

UNI

UNO — cognoscens et cognoscibilis est duplex *QD* 10 b 11* — est maior in esse gratiae quam in esse naturae 492 a

UNITAS — nativa et superdignativa habent extrema proportionalia, quia utraque est connaturalis, non vero dignativa *QD* 35 b — summa naturae non excludit nisi diversitatem essentialem; ideo non est incon-

possibilis cum personali pluralitate 67 a 12* — duplex est 83 a 10* — in lege nova est maior quam in lege veteri 189 a — divini esse, vide *Deus*

UNIVERSALE — errores circa illud *H* 350 a b — est triplex *ib.* b

USURA — quomodo differat a commo-datione *H* 528 b — utrum sit prohibita,

UTI

quia mala, vel tantum mala, quia prohibita *ib.*

USUS — temporalium necessarius est vitae humanae *QD* 131 b 3* — potest stare sine dominio et proprietate *ib.*

UTILITAS — spiritalis et caelestis est praeferranda carnali et terrena *QD* 174 a 6*

V

VER

VERA — quomodo repraesentet statum animae contemplativae, vide *Status et Anima*

VERBUM — est infinitum non quantitate molis, sed virtutis *QD* 35 a — per Verbum Pater dicit quaecumque dicit 87 a 8* — est Patris similitudo per omnia aequalis cum ipso *ib.* — differt a ratione et idea *ib.* — est clavis ad intelligendum quod ab uno sint multa *H* 343 b — est veritas 344 b — in eo invenitur veritas aeterna *ib.*

— Dei qua ratione debuit vel decuit incarnari *B* 244 a, *cf.* *Incarnatio*

VERITAS — duplex est *QD* 10 a — quomodo sit ratio cognoscendi *ib.* — incommunicabilis dicitur dupliciter, scilicet simpliciter et ex suppositione 26 b — est tanto notior, quanto prior et universalior 48 a — complexi et incomplexi quid sit 67 b 15* — quantum est de se, dicit modum entis 72 a 3*

— et bonitas ex parte principalis significati idem dicunt circa esse divinum *ib.* 6* — ex parte rationis intelligendi differunt *ib.* — est adequatio intellectus et rei intellectae *H* 344 b — creaturae repraesentatur per Verbum *ib.*, vide *Verbum*

— est animae lux 349 a — emitit tres radios *ib.* — ei respondent tres partes philosophiae *ib.* — respicit originans principium in ratione triplicis causae *ib.* — eius irradiatio super animam fit tripliciter *ib.* b — considerari potest ut praexistens, ut efficiens, ut reficiens et consummans 378 a — eius perceptionem impediunt praesentio sensuum, dissensio sententiarum, desperatio inveniendi verum *SS* 374 b — vocum triplex est *H* 352 a

VESTIGIUM — dicitur comparationem ad Deum sicut ad principium causativum *SS* 371 b

VIR

VIA — tanto rectior, quanto eius medicum conformius est extremis *QD* 128 a

VIRIFICATIO — sui est opus Deo maxime acceptum *QD* 118 a — naturae consonat 122 b — est actus extinctivus superbiae et per hoc virtutis defectae 118 b — sui est opus virtutis mediae inter pusillanimitatem et arrogantiam 123 a 3* — tenet plus rationem medicativam quam conceptivam *ib.* — fundatur in veritate secundum experimentalem cognitionem defectus proprii *ib.* b — competit peccatori ob deformitatem vitiositatis *ib.* 6* — tenet rationem virtutis et medicamenti 124 a

VIOLENTIA — fit tribus modis secundum tres radices omnis mali *SS* 545 a

VIR — quomodo peccaverit *B* 233 a — non fuit seductus *ib.*

VIRGINITAS — facit nos sequi Christum *QD* 175 b — nos facit conformes Angelis

ib. — disponit ad actum nobilissimum contemplationis *ib.* — de ratione sui nominis dicit abstinendam ab omni coitu sive illicito sive licito 176 b — nos facit conformes Christo sponso quantum ad excellentiam virtutis, pulchritudinis et dignitatis *ib.* — praeferenda est aliis differentis castitatis 177 b — quantum ad formale et completivum residet penes mentem 178 a 3* — quantum ad meritum virtutis non potest eam aliquis invitus perdere *ib.* b 4* — per eam anima efficitur quodam modo amica, soror, sponsa, mater Christi 179 a 9*

Virtus — est habitus in modum naturae rationi consentaneus *QD* 167 a — magis unita magis est infinita 35 a — est ordo amoris 123 a 2* — habet substramentum veritatis *ib.* b 4* — consistit circa verum bonum 124 a 10*

— vincere semetipsum est opus virtutis perfectae 118 a — ut sit perfecta, cum potest, debet exire in opus exterius 119 b — ad eam tria requiruntur: scire, velle et impermutabiliter operari *ib.* in nota — est circa difficile 178 b 6* — quantum ad influentiam et permanentiam magis unita est magis potens 195 a — quantum ad praecminentiam magis unita minus est alii obnoxia *ib.* b — tenet rationem primi et summi *ib.*

— eius essentia est in rationali *H* 356 a — eius exercitium habetur per gratiam *DD* 437 a

— **Virtutes** exemplares in Deo sunt: celsitudo puritatis, pulchritudo claritatis, fortitudo virtutis, rectitudo diffusionis *H* 361 b — dicuntur tripliciter *ib.* — sunt duodecim, per quas vita nostra ordinatur 363 a — earum definitio, nobilitas, praesentia *ib.* — reducent animam in suam originem *ib.*

— politicae, purgatoriae, animi iam purgati, exemplares quae sint 364 a —

quid de illis senserint Plotinus et quidam alii philosophi *ib.*

— theologicae sunt tres *B* 256 a — sunt necessariae *I* 306 a — restitunt quinque sensus spirituales *ib.*

— cardinales sunt quatuor *B* 256 a — sunt connexae, gratuitae, vel informes *ib.* — veritas prudentiae rectificat rationalem, fortitudinis irascibilem, temperantiae concupiscibilem, iustitiae omnes vires in comparatione ad alterum *ib.* b

— virtutum naturalium insufficientia *H* 366 a — philosophorum sunt informes, nostrae sunt vestitae 367 b — figurantur, augentur et geminantur tripliciter 368 b

Visio — inter visionem et comprehensionem est distinctio *QD* 34 b — videre Deum plene nemo potest, nec oculis corporis nec oculis mentis *ib.* — ad visionem plenam requiritur, ut comprehendens aequetur ipsi comprehenso secundum actum, habitum et virtutem *ib.*

— rerum fit tripliciter, prout sunt in se vel in proprio genere vel in arte aeterna *B* 230 b — veritatis supernaturalis est tripliciter: corporalis, imaginaria, intellectualis *H* 347 a

— fit sex modis respondentibus sex diebus creationis *ib.* — primus modus est intelligentiae per naturam inditae, secundus intelligentiae per fidem sublevatae, tertius per Scripturam eruditae, quartus per contemplationem suspensae, quintus per prophetiam illustratae, sextus per raptum in Deum absorptae *ib.* — septima visio est animae glorificatae *ib.* sq.

— intellectualis pura fuit in Angelis et in Moysse 374 a — haec iuncta cum imaginaria fuit in Prophetis *ib.* b — iuncta cum corporali manifesta fuit in mentibus apostolicis *ib.* — haec tres iunctae dant certitudinem fidei et Scripturae *ib.*

VITA — pauperrima est perfectissima

QD 128 a — est duplex: activa et contemplativa 129 b

Voces — sunt notae earum passionum, quae sunt in anima *QD* 26 b

Voluntas — est naturalis, vel electiva *B* 227 b — *accedens* non est in Deo nec respectu sui nec respectu creati *QD* 110 b — *antecedens* est in Deo non respectu sui, sed respectu creati *ib.* — *concomitans* et *acceptans* est in Deo tam respectu sui quam respectu creati *ib.*

— confirmata in bono est excellentior voto 187 b 8* — haec fuit in Christo loco voti *ib.*, vide *Christus*

— *divina* est in se ita recta, ut nullo modo possit obliquari, ita efficax, ut non possit impediri, ita una, ut tamen per quinque differentias significari possit *B* 217 b — est prima et summa causa omnium specierum et motionum *ib.*

— ratione regulata, scilicet relative ad extra, quoad omnes creaturas vocatur *providentia*, quoad solos electos vocatur *praedestinatio* 218 a — est recta et efficax, regula rectitudinis et origo efficaciae *ib.* — in omnibus, quae facimus, est cooperans et coefficens *ib.* — nemo potest delinquere vel peccare, nisi ipsa iuste deserente *ib.* — est iusta in distributione gratiae et in reprobatione *ib.* b, cfr. *Deus*

Votum — obedientiae est perfectionis constitutum, expeditivum et consummativum *QD* 185 a — est via praecambula ad evangelica consilia expeditius servanda et completio ultimata, quia in obedientia completur iustitia abundans *ib.* b — in emissionem voti additur gratia iuvans, diminuitur oportunitas peccandi, et vis impellens ad peccandum enervatur 188 b 14*

— perfectionis propinquissimum est bono et optimo et ideo maxime utilitatis *ib.* 15*

CORRIGENDA ET ADDENDA.

Pag. VI. in Prolegom. col. 2. l. 20. ab infra post *Soldati* expunge *O. P.*

- » XII. » » » 1. l. 5. quaedam ob malam lectionem codicis omisa sic supplemus; sicut apparet de *Calphurnia*, quae dedit causam edicto, *cum esset improbatissima mulier* [ut insinuat loco inferius cit., qui habetur D. lib. III. tit. 1. lex 1. § *Secundo modo*; cfr. etiam lex de *Macedone improbo*], non tamen etc.
- » 38 col. 1. arg. 7. l. 1. in pluribus exemplaribus non est correctae erroneae lectio codicum, qui habent *aeternalliter* pro *aequaliter*.
- » 68 » 2. l. 8. ab infra pro *et* corrige *est*.
- » 72 nota 2. pro *obiecto* corrige *obiectio*.
- » 81 col. 1. in nota l. 8. ab infra pro *genuitate* corrige *genuinitate*.
- » 139 » 1. arg. 30. lectio codicum et editionum *sed prima potest esse laudabilis et meritoria: ergo multo magis secunda* corrigenda est substituendo *sed secunda potest... ergo multo magis prima* Cfr. supra Proleg. pag. IX. col. 2. ad arg. 30.
- » 212 » 1. l. 7. a supra pro *Qui* corrige *Quia*.
- » 284 col. 2. l. 19. ab infra *consummentur* corrige *consumentur*.
- » 323 nota 2. pro *similitudinem* corrige *opificem*.
- » 332 col. 1. l. 21. a supra post *terrestri* expunge virgulam (,).
- » 336 » 2. l. 15. ab infra pro *perimentur* lege *perimantur*.
- » 352 nota 4. in fine adde: vel probabilius respicitur opusculum *de Spiritu*.
- » 361 col. 2. n. 5. l. 3. pro lectione codicum *putei abyssalis* melius substituitur *putei abyssales*.
- » 417 » 2. l. 20. ab infra pro *severe* corrige *severa*.
- » » nota 6. Cum posterius invenerimus illum locum Riccardi, citandus est lib. 1. de Contemplatione sive Beniamin maior c. 5.
- » 450 » col. 2. l. 1. melius transponitur virgula a suo loco et ponitur post *magistri*.
- » 544 col. 2. l. 2. ab infra expungenda sunt verba subinde repetita *seu intellectualem seu animalem sive divinum*.

IMPRIMATUR

Datum Florentiae die 3 Februarii 1891.

† Fr. AUGUSTINUS Cardinalis BAUSA Archiepiscopus.

✓

BOSTON COLLEGE
3 9031 01236306 5

